

Vitenskap  
og vitenskaps-  
historier



Universitetet i Bergen  
1946–2021

# Vitenskap og vitenskaps- historier

Astri Andresen,  
Dunja Blažević og  
Kari Tove Elvbakken (red.)

## *Bind I* *Politikken og* *hverdagen*



FAGBOKFORLAGET

Boken ble første gang utgitt i 2022 på Vigmostad & Bjørke AS.

Redaksjonelt arbeid, utvalg og introduksjon © Astri Andresen, Dunja Blažević og Kari Tove Elvbakken 2022. Hvert enkelt kapittel © den respektive forfatter 2022.

Dette verket, tilgjengelig fra <https://oa.fagbokforlaget.no>, omfattes av åndsverksloven og er lisensiert under følgende Creative Commons-lisens: Navngivelse-Ingen bearbeidelser 4.0 Internasjonalt (CC BY-ND 4.0).

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere eller spre materialet i hvilket som helst medium eller format, inkludert kommersielle. Disse frihetene gis på følgende vilkår: Du må oppgi korrekt kreditering, oppgi en lenke til lisensen, og indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av materialet. Dersom du remikser, bearbeider eller bygger på materialet, kan du ikke distribuere det bearbeidede materialet. Du kan ikke gjøre bruk av juridiske betingelser eller teknologiske tiltak som lovmessig hindrer andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

For å se en kopi av denne lisensen, besøk <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.no>

Lisensen gir deg ikke nødvendigvis alle de tillatelsene som er nødvendig for din tiltenkte bruk. For eksempel kan andre rettigheter, som reklame-, personvern-, eller ideelle rettigheter, sette begrensninger på hvordan du kan bruke materialet.

Boken er fagfellevurdert i henhold til Universitets- og høyskolerådets retningslinjer for vitenskapelig publisering.

ISBN trykt utgave (hele verket): 978-82-450-3830-9

ISBN trykt utgave bind 1: 978-82-450-3831-6

ISBN trykt utgave bind 2: 978-82-450-3832-3

ISBN trykt utgave bind 3: 978-82-450-3833-0

Verket er utgitt med støtte fra Universitetet i Bergen.

ISBN elektronisk utgave bind 1–3: 978-82-450-4546-8

DOI: <https://doi.org/10.55669/oa1709>

Spørsmål om denne utgivelsen kan rettes til:

Fagbokforlaget

[fagbokforlaget@fagbokforlaget.no](mailto:fagbokforlaget@fagbokforlaget.no)

[www.fagbokforlaget.no](http://www.fagbokforlaget.no)

Grafisk produksjon: John Grieg, Bergen

Grafisk design: Modest [Rune Døli]

# Innhold

7	Rektors forord
9	Forfatternes forord
13	Innledning
	<b>Del 1</b>
33	<b>Forventninger i møte med universitetshverdagen</b>
	Kapittel 1
35	Landets andre universitet – forventninger og krav <i>Astri Andresen og Kari Tove Elvbakken</i>
	Kapittel 2
75	Universitetsdemokratiet <i>Ivar Bleiklie og Svein Michelsen</i>
	Kapittel 3
114	Politisk dannelse: Kritikken av Ottosen-komiteen <i>Åsmund Borgen Gjerde</i>
	Kapittel 4
153	Farvel til eksklusivitet, velkommen til mangfold <i>Astri Andresen og Kari Tove Elvbakken</i>
	Kapittel 5
191	Rektors taler til studentene <i>Astri Andresen</i>

## **Del 2**

### **225 Mellom det nasjonale og det internasjonale**

#### Kapittel 6

- 227 Bergen, verden og internasjonaliseringen  
*Magnus Vollset*

#### Kapittel 7

- 268 Språkpolitikk og språkvalg  
*Gjert Kristoffersen*

#### Kapittel 8

- 305 Akademikere på reise  
*Dunja Blažević*

## **Del 3**

### **335 Fysiske og materielle ressurser**

#### Kapittel 9

- 337 Vitenskapenes steder, hus og rom  
*Astri Andresen, Kari Tove Elvbakken og Åse Tveitnes*

#### Kapittel 10

- 384 Økonomiske ressurser  
*Kari Tove Elvbakken og Steinar Vestad*

#### Kapittel 11

- 423 Universitetet i forskningsbyen Bergen  
*Kari Tove Elvbakken og Jan Heiret*

- 459 Medarbeidere i bind 1

# Rektors forord

## Universitetet i Bergen (UiB) feiret 75-årsjubileum i 2021

Jubileum skal markeres på skikkelig vis. Ved 50-årsjubileet i 1996 kom tobindsverket *Universitetet i Bergens historie* ut. Det er et ambisiøst verk som dekker Bergens Museums og Universitetet i Bergens historie fra 1825 og fram til begynnelsen av 1990-tallet. Dette trebindsverket, *Vitenskap og vitenskapshistorier – Universitetet i Bergen 1946–2021* er en rik og leseverdig fortsettelse av historien om universitetet vårt. Her får du innsikter som ikke ble så mye løftet fram i 1996, samtidig som historien føres videre fra 1990.

Selv om det ikke har vært et mål å lage en helt ny institusjonshistorie, får vi bredt inntrykk av de store indre og ytre kreftene, både institusjonelle og organisatoriske, som har påvirket UiB etter 1990. Vi blir minnet på hvor mye som har endret seg, og det reises spørsmål som er viktige for universitetet vårt i dag: Hva slags forsknings-institusjon er universitetet, og hvilken har det vært? Hvilke historiske føringer er med på å prege den vitenskapelige praksis i dag? Hva har de siste tiårenes endringer ved universitetene betydd? Samtidig har vi fått en universitetshistorie som søker å forstå UiB som vitenskapssted og samfunnsinstitusjon fra det ble etablert i 1946 og fram til 2020.

UiB er et helt annet universitet i dag enn for 76 år siden, men samtidig er det en kjerne av verdier som har holdt seg stabil i alle disse årene. Regjeringen ønsket seg i 1946 et helhetlig og faglig bredt

universitet, likt landets eldste i Oslo. Det skulle gi nasjonen vår økt kapasitet for forskning og kunne tilby ungdom fra alle lag og fra hele landet studiemuligheter. UiB skulle være en avgjørende faktor for et av etterkrigstidens viktigste nasjonale prosjekter: gjenreisningsarbeid og byggingen av den nye velferdsstaten.

Til forskjell fra loven om UiO var demokratisering framhevet i UiB-loven. Det var ikke bare professorene som skulle få plass i fakultetsrådene og kunne delta ved valg av dekaner, men også representanter for andre vitenskapelig ansatte og studenter. Vi fikk også en formålsparagraf som la vekt på formidling, og ingen utdanning skulle etableres uten at den var forskningsbasert. Universitetet skulle ha kombinerte stillinger; hvert enkelt professorat skulle gi økt forsknings- og undervisningskapasitet.

Denne kjernen av verdier som lå til grunn for UiB like etter krigen, er jeg stolt av å kunne si har vært viktig og stabil ved UiB helt opp til i dag. Det er verdier som gjør universiteter som vårt unike både i samfunnet og for hver enkelt som søker seg til academia.

De tre bindene er redigert av Astri Andresen, Dunja Blažević og Kari Tove Elvbakken. Siden arbeidet ble startet i 2018, har de mobilisert en imponerende mengde med fagfolk, både fra UiB og andre institusjoner. Hver av forfatterne har brukt talløse arbeidstimer på dette. Bak dem står et stort apparat av lesere og hjelpere, og et vitenskapelig perspektivmangfold som bare brede universitetsmiljøer kan oppvise. Mellom linjene, på hver en side, leser jeg mangfoldige uttrykk for den spesielle kjærligheten til UiB mange av oss deler – til alt det som rører seg her hos oss av fine mennesker, vitenskapelige ambisjoner og stolte akademiske tradisjoner.

En stor takk til dere alle!

Oktober 2022

Rektor Margareth Hagen



# Forfatternes forord

Alle bøker har en historie. Disse bøkens historie startet ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) i 2017, og med en bevilgning fra universitetsstyret til et nytt historieverk. Unge og eldre vitenskaps- og historieinteresserte kolleger deltok i samtaler om hvordan et slikt verk skulle kunne se ut. Arbeidet med det kom først i gang i 2018–19, og de siste fem av i alt 18 forfattere ble med i 2021–22. Flere enn halvparten av forfatterne har gjort jobben i forskningstiden eller som pensjonister, én forfatter uten tilknytning til UiB har vært engasjert på heltid i tre år og en annen har kombinert et tilsvarende langt engasjement med en redusert stilling ved UiB. En tredje har vært engasjert i halv stilling i to år, mens prosjektlederen har hatt delvis frikjøp fra undervisningen. To bistillinger i en kortere periode, og to kortvarige engasjementer kompletterer bildet, i tillegg til at en av UiBs postdoktorer har vært tilknyttet prosjektet gjennom hele perioden.

Gjert Kristoffersesen døde den 29. mai 2021. Han etterlot seg et tomrom, men også to fagfellevurderte kapitler. Johan Myking har bidratt til å ferdigstille dem, og Jan Oav Gatland har gitt sin støtte til det.

Med så mange personer involvert lå alt til rette for både forsknings-seminarer og mer uformelle forfattermøter. Siden en vesentlig del av prosjektperioden sammenfalt med koronapandemien, ble det likevel langt færre møter mellom forfatterne enn planlagt. Med prosjektets bokkomité har forfatterne ikke hatt et eneste fysisk

møte, men som med mye av universitetenes virksomhet kunne kommunikasjonen opprettholdes gjennom digitale kanaler. Bokkomitéen, som har vært ledet av Svein Atle Skålevåg ved AHKR, har også bestått av historikerne Anders Ahlbäck og Kirsti Niskanen, begge fra Stockholms universitet, Fredrik Thue, OsloMet, og Johan Östling, Lunds universitet. De har lest utkast til kapitler i alle tre bindene, og kommet med viktige tilbakemeldinger og innspill. Tusen takk for arbeidet!

Det er også blitt færre møter med universitetets ansatte enn planlagt. Vi fikk bare til ett større møte hvor kolleger fra flere fakultet var invitert til å kommentere et knippe kapitler. Møtet betydde til gjengjeld mye for prosjektet; tusen takk for at dere stilte opp! Noen av bidragene i verket har også blitt presentert på faglige møter og konferanser, og alle kapitler har vært innom ekspertene: En stor gruppe kolleger fra universiteter og høyskoler over hele landet har vært engasjert som anonyme fagfeller. Fagfellene har gitt stundom krasse, stundom vage, oftest inspirerende og hjelpsomme kommentarer og forslag. Ikke minst er vi takknemlige for at noen av dem stilte opp på kort varsel og med kort tidsfrist – og likevel gjorde et flott arbeid. Tusen takk til alle – dere har hjulpet oss, men bærer ikke noe ansvar for sluttresultatet!

Mange nåværende og tidligere ansatte ved UiB bidro med informasjon og aktuell litteratur om instituttene da Maria Natvig Hellebø tidlig i prosjektperioden samlet inn materiale. Ane Øie Jordahl har også samlet inn, tilrettelagt og systematisert materiale, mens Jane Fredstad Hauso har hjulpet oss med å finne fram i UiBs sentralarkiv. Vi har savnet et bildearkiv, men personalet ved Nasjonalbiblioteket, Universitetsbiblioteket, Spesialsamlingene og Skeivt arkiv har bidratt – tusen takk! Takk også til Thomas Vindal Christensen, Gottfried Greve, Hans Petter Isaksen, Runar Jordåen, Eivind Senneset, Frode Storås og Åshild Sunde Feyling Thorsen.

Siden oppstarten har instituttleder ved AHKR, Jan Heiret, og fra 2021 Teemu Ryymin, fulgt opp arbeidet og gitt viktige bidrag. Tusen takk! De to, og mange andre, har også bidratt til å realisere disse bøkene ved å gi opplysninger, finne fram, la seg intervju, diskutere, lese og kommentere: Monica Amundsen, Kjetil Gjølme Andersen, Øyvind Moksheim Andersen, Norman Anderssen, Nils Anfinset, Jan Erik Askildsen, Anne Bang, Randi Barndon, Andreas

Bergsvik, Anne Marit Blokhus, Asbjørn Bjørnseth, Per Buvik, Knut Børve, Elin Darelus, Jutta Dierkes, Gerard Eric Dwyer, Olga Dysthe, Tove Fjell, Ragnar Fjelland, Stig Werner Forsberg, Ingvild Sælid Gilhus, Arnfinn Graue, Tore Grønlie, Line Førre Grønstad, Arild Gulbrandsen, Hans Jørgen Gåsemyr, Tor Halvorsen, Peter Mosby Hauan, Karen B. Helle, Tone Hellesund, Johannes Hjellbrekke, Eva Hodneland, Harald Høiland, Lorentz M. Irgens, Usman Isyaku, Eystein Jansen, Kari Jegerstedt, Roland Jonsson, Karl Henning Kalland, Vebjørn Granum Kjersheim, Redi Koobak, Stein Kuhnle, Kyrre Kverndokk, Gro Th. Lie, Ole Didrik Lærum, Andrea Magugliani, Simon Malmberg, Leif Manger, Kirsti Malterud, Gunn Mangerud, Jan Messel, Hilde Nielssen, Ivar Nordmo, Jan Oldervoll, Knut Rio, Alf Erling Risa, Lorena Ruano, Arild Raaheim, Einar Sletten, Jorun Sletten, Hilde Gunn Slottemo, Rasmus Slaattelid, Marion Solheim, Halvor Sommerfelt, Leiv K. Sydnes, Leif Sæthre, Ola Søndena, Gunnar M. Sørbo, Einar Thomassen, Tore Tungodden, Knut Vikør, Dag Vollset, Kari Wærness, Lise Øvreås, Ingvild Øye, Ørjar Øyen, Kjell Øygard. Tusen takk!

Oktober 2022

Forfatterne og redaksjonen



# Innledning

Da kong Haakon kom til Bergen for å legge ned grunnsteinen til det første nye universitetet i Norge siden 1811, var det folkefest og opptog i byen. Universitetet var ønsket, og det ble møtt med store forventninger til hva det kunne bety for de unge, for byen og for hele Vestlandets trivsel. Mens Det Kongelige Frederiks Universitet skulle bygge nasjonen, skulle Universitetet i Bergen også bidra til å gjenreise den etter lange år med krig og okkupasjon. Betydningen av demokrati og frihet hadde vel aldri kjentes større enn akkurat da, og nå ble disse verdiene knyttet direkte til universitetet – til universitetet som idé. Ideen om universitetet innebærer at det er en åpen arena for kritisk tenkning og debatt, hvor synspunkter brytes mot hverandre. Det rommer en uendelighet av muligheter for å søke etter kunnskap og innsikt, og institusjonell autonomi, akademisk frihet og ytringsfrihet regnes som forutsetninger for å realisere idealet.

Universitetet representerer en idé, og det en gammel en, men det er også en institusjon som tjener tunge samfunnsinteresser. Siden starten har det stått i spennet mellom å utføre fri og grunnleggende forskning, gi de unge den utdanningen de ønsker og samfunnet trenger, og å være kunnskapsleverandør til politikk, samfunns- og næringsliv. Over tid har universitetet som institusjon hatt ulike rammer, betingelser og ulike grader av autonomi. Det har vært bekymring over at institusjonens autonomi svekkes og akademisk frihet begrenses gjennom sterkere styring og – særlig

i det siste – en innsnevring av yrtringsrommet. Nye oppgaver, som at innovasjon ble utpekt som en særskilt oppgave i loven om universitet og høyskoler fra 2003, kan utfordre friheten, og det samme kan kanskje også bestemmelsen om at virksomheten ved norske universitet skal fremme FNs bærekraftsmål? Hva som er universitetets og de universitetsansattes oppgaver, er ikke opplagt, og kanskje mindre opplagt i dag enn da UiB ble etablert.

I dette verket diskuteres hvordan universitetets autonomi og studenters og ansattes faglige frihet har kommet til uttrykk, blitt verdsatt og utfordret i hele UiBs tid. Oppmerksomheten rettes mot forskning, utdanning og formidling – universitetets ubestridelige hovedoppgaver. De tre oppgavene har det til felles at de representerer ulike sider av vitenskapelig praksis, og tittelen på dette verket, *Vitenskap og vitenskapshistorier*, signaliserer at vitenskap slik forstått er selve omdreiningspunktet. Bindene har ulike tyngdepunkt. I bind 1 er undertittelen «Politikken og hverdagen», i bind 2 «Disipliner og fagfelt», og i bind 3 «Kunnskapen i samfunnet». I hvert av bindene diskuteres vitenskapelig virksomhet ved UiB og hva som har formet den, og det søkes etter spor av hva den har betydd også utover det opplagte, at mange tusener har fått utdanning her, utallige bøker, artikler og rapporter er skrevet, og mange foredrag holdt. Eksempelvis diskuteres forskningens betydning på så ulike områder som forståelsen av klimaendringer, spedbarns sovestilling, og kjønnsrelasjoner og kjønnsuttrykk. Samtidig berøres det sosiologen Robert Merton omtalte som institusjoners latente funksjoner, i vår sammenheng ikke-planlagte, men likevel viktige tilleggseffekter for eksempel av å etablere en institusjon som universitetet i en by som Bergen.<sup>1</sup>

For å begrunne de valgene som er tatt og måten verket er konstruert på, omtales først hvordan dette verket forholder seg til andre universitetshistorier, deretter hvilke vitenskapshistoriske tradisjoner det særlig relaterer seg til. Hvert av de tre bindene presenteres så kort, før det reflekteres over hva verkets samlede bidrag til vitenskapshistoriske studier og til kunnskap om vitenskapene ved UiB er. Til slutt introduseres kapitlene i dette bindet; de øvrige presenteres i sine respektive bind.

---

1 Merton 1967.

## Ved siden og i forlengelsen av tidligere studier

Den dominerende modellen i den norske universitetshistoriesjangeren kombinerer institusjons- og faghistorie, noen ganger fremstilt hver for seg, andre ganger integrert, og med litt ulik vekt på de ulike delene. Boken *Universitetet i Tromsø 25 år* har størst vekt på institusjonshistorien, men inneholder også kapitler om studenter og ansatte.<sup>2</sup> Universitetet i Bergens 50-årshistorie fra 1996 er tydelig todelt: institusjonen som helhet på den ene siden, fakulteter og fag på den annen.<sup>3</sup> Universitetet i Oslos historie utkom ved 200-årsjubileet i 2011 og hadde som mål å behandle institusjons-, fag- og studenthistorien i sammenheng. Verket har 9 bind, og omfanget er talende ikke bare for at UiO er Norges eldste universitet, men også at målet om å dekke hele universitetets virke over 200 år er stort og krevende. At det er mer krevende jo nærmere vår egen tid man kommer, illustreres også av at det er gitt ut et eget bind med en samling essays, *Samtidshistoriske perspektiver*.<sup>4</sup> NTNUs 100-årshistorie fra 2010, *Turbulens og tankekraft*, er til sammenligning utgitt i bare ett bind. Også det handler både om institusjonen og fagene, men har ingen ambisjon om å dekke alt. Forfatterne har i stedet gjort noen punktstudier som til sammen representerer institusjonens historie i ulike perioder.<sup>5</sup>

Vårt verk ligner i tilskjæring mer på NTNUs historie enn på UiOs. Ser vi derimot utover landets grenser og til de andre nordiske landene, er det nok et finsk universitetshistorieverk, historien om Åbo akademi, det foreliggende verket har mest til felles med. Historien om Åbo akademi utkom i tre bind til hundreårsjubileet i 2018, det første om den lange historien, det andre om kunnskapen, og det tredje et om samfunnet.<sup>6</sup> Slektskapet med det finske ligger dels i at det der legges stor vekt på spørsmål som vanligvis hører hjemme i vitenskapshistoriske studier heller enn universitetshistorier, slik vi også har prøvd å gjøre.<sup>7</sup> Dels ligger det i selve antologiformen, som også vårt verk må ses som en variant av. En slik form signaliserer

2 Fulsås 1993.

3 Forland & Haaland 1996, Roll-Hansen mfl. 1996.

4 Anker mfl. 2011.

5 Brandt & Nordal 2010.

6 Villstrand 2018, Hollsten 2018 og Ahlbäck & Nygård 2018.

7 Hollsten 2018: 14–16.

tydelig at forfatterne har gitt avkall på pretensjoner om å fortelle hele historien, og i den forstand reflekterer formen at dagens universiteter er så store og komplekse, og står i et så tett forhold til nasjonal og internasjonal forsknings- og utdanningspolitikk, at en altomfattende tilnærming vanskelig kan gjennomføres uten at det brukes svært mye plass og svært lang tid.<sup>8</sup>

Det er særlig to forhold vi har tatt hensyn til i valg av modell. Det første er nettopp at UiBs historie fra 1996 foreligger, og som historieverk betraktet fortsatt er relativt nytt. Det første bindet er en institusjonshistorie, hvor Anders Haaland skriver om Bergens Museum, mens Astrid Forland fremstiller den langvarige lokale innsatsen for å få realisert universitetsplanene og den videre utbyggingen med fakulteter, institutter og sentre.<sup>9</sup> Det andre bindet formidler til dels detaljert, til dels i mer sveipende form, faghistorier.<sup>10</sup> Til sammen gir de to bindene en omfattende og innholdsrik institusjonshistorie og mange faghistorier, og det er ikke behov for en ny historie av samme type. Å fortsette der det forrige verket slapp, ved å skrive en 25-årshistorie, kunne på den annen side fort gi en for snever horisont. Forandring, kontinuitet og sammenheng forstås ofte best dersom det anlegges et lengre tidsperspektiv. I dette verket er det lagt vekt på ikke å gjenta analysene i 1996-verket, men for sammenhengens del har det naturligvis ikke vært mulig å utelukke alt det er skrevet om tidligere. Ikke alle spørsmål framstår heller nødvendigvis på samme måte i dag som de gjorde for 25 år siden, og på noen områder framstilles derfor historien noe annerledes enn i 1996.

Vårt verk bærer ikke bare preg av hva det er skrevet om i det forrige verket, men også av hva det der ble skrevet mindre om. Verket fra 1996 inneholder lite om studentene og utdanningshistorien. Etter at det kom, tok historikerne Edgar Hovland og Anders Bjarne Fossen, sammen med en gruppe hovedfagsstudenter, initiativ til å få skrevet bergensstudentenes sosial- og kulturhistorie.<sup>11</sup> Det faglige studentlivet er derimot fortsatt nokså ubeskrevet, og utdanning som en viktig vitenskapelig praksis er derfor på ulike

8 Ahlbäck & Nygård 2018: 20 flg.

9 Forland & Haaland 1996.

10 Roll-Hansen mfl. 1996.

11 Se Nupen mfl. 1998, Nupen & Losnegård 2000, Fossen mfl. 2009.



måter inkludert i dette verket. Samtidig er det mange vitenskapshistoriske perspektiver som kan videreutvikles. Dette var en viktig begrunnelse for at universitetsstyret vedtok å avsette midler til et historieprosjekt frem mot 75-årsjubileet. Da hadde det alt vært gitt bevilgninger til vitenskapshistorisk arbeid gjennom flere år. Sammen med miljøets egne forskningsinteresser var dermed den vitenskapshistoriske tilnærmingen nærliggende. Selv om pengene kom fra universitetsstyret, og ønsket var å vektlegge det vitenskapelige virket, ble det naturligvis ikke lagt føringer på hva et nytt verk skulle inneholde, så valgene som her er tatt, er våre egne. Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap fikk ansvaret for prosjektet, med Astri Andresen som prosjektleder.

I tillegg til utdanning og forskning legges det også vekt på den mer populære forskningsformidlingen. I 1996-verket er den særlig omtalt som del av Bergens Museums virksomhet; her forfølges formidlingen inn i universitetets egen tid som en viktig vitenskapelig praksis. Utdanning, forskning og formidling inngår i universitetspolitiske og samfunnsmessige sammenhenger, og kan ikke studeres isolert. Derfor gis det også bidrag til universitetets politiske historie. Der har 1996-historien bidratt med mange analyser, men ikke minst har de nyere bindene i UiOs historie om tiden fra 1945 til 2011 vært til stor hjelp.<sup>12</sup> Særlig gjelder det den nasjonale universitetspolitikken, men UiO-historien har også blitt et slags fast sammenligningspunkt for UiB-historien, om enn med ulik vekt i forskjellige bidrag.

Det er vanskelig å tenke vitenskapelige praksiser uten å se dem i sammenheng med menneskelige og materielle ressurser, eller ganske enkelt universitetets sosiale og økonomiske historie. Begge deler inngår i en rekke kapitler, men det er også egne kapitler om karakteristika ved både studenter og ansatte som gruppe, om bygninger, universitetets økonomiske ressurser, og dessuten om forskningsinstitusjoner i Bergen som UiB har hatt et nært samarbeidsforhold til. Før bidragene presenteres nærmere, vil vi først plassere dette verkets vitenskapshistoriske tilnærminger i en videre kontekst.

---

12 Thue & Helsvig 2011, Helsvig 2011, Anker mfl. 2011.

## Vitenskapshistoriske tilnæringer

Tradisjonelt er det to ulike måter å definere vitenskap på – en trang og en vid. Det engelske begrepet *science* inkluderer bare naturvitenskap og varianter av samfunnsvitenskap. Tradisjonen anerkjenner normalt bare som gyldig resultater oppnådd ved bruk av den hypotetisk-deduktive metoden (som i prinsippet skal skille falskt fra sant). Humanioras fortolkende virksomhet blir derimot ikke regnet for å tilhøre vitenskapene, mens legevitenskap forstås som anvendt vitenskap.<sup>13</sup> I den tyske tradisjonen (*Wissenschaft*) står derimot humaniora og naturvitenskap side ved side. Hva som defineres som vitenskap, har naturligvis betydning for hva som regnes som vitenskapshistoriens objekt. I dette verket følges den tyske tradisjonen, og dermed inngår de ulike fagenes arbeid for å etablere ny og mest mulig sikker kunnskap, det være seg om natur, kultur eller samfunn, i vårt vitenskapshistoriebegrep.

Forståelsen av naturvitenskap som i sin natur vesensforskjellig fra humaniora har i etterkrigstiden blitt avvist fra mange hold, ikke minst etter at Thomas Kuhns *The Structure of Scientific Revolutions* ble utgitt i 1969. Den fremmet i stedet en forståelse av at vitenskap er sosialt konstruert, ikke noe som står over eller utenfor samfunnsmessige interesser og maktforhold. Steven Shapin karakteriserer den passende som «never pure».<sup>14</sup> I sin tid var denne forståelsen sterkt omdiskutert, men regnes i dag av mange – også av oss – som selvsagt.<sup>15</sup>

Det har flere implikasjoner både for hva vi gjør, og hva vi ikke gjør. Bøkene preges for det første ikke av den oppfatningen som dominerte blant vitenskapshistorikere langt inn i etterkrigstiden, at vitenskap er hevet over all annen menneskelig virksomhet og dessuten selve motoren i utviklingen av moderne samfunn.<sup>16</sup> Men selv om denne oppfatningen i dag i stor grad er forlatt, kan det likevel ses eksempler på den – som i troen på at vitenskapene og nye teknologiske produkter i seg selv skal redde verden både fra klimakrise og naturødeleggelse. At gamle ideer lever videre ved

13 For en innflytelsesrik fremstilling av denne grensen, se Snow 2001 [1959].

14 Shapin 2010. Se også Solli 2021.

15 Asdal & Myklebust 1999.

16 F.eks. Sarton 1936, også Shapin 2010.

siden av de nye, er ikke særegent for vitenskapshistorie, det gjelder også på andre fagområder.

For det andre, at vitenskapshistorikere oppfattet vitenskap som det ypperste av alle menneskelige gjøremål, påvirket lenge objektet for vitenskapshistoriske studier, slik at identifisering og feiring av de (få) personene som hadde gjort originale og varige oppdagelser, lenge var vitenskapshistoriens fremste objekt.<sup>17</sup> Det er i lys av dette vi må forstå Shapins omtale av egne og andres nyere vitenskapshistoriske bidrag som «tone-lowering»: Det gjaldt å formidle at vitenskap er en mer hverdagslig praksis som utøves av mennesker preget både av sin tid og sitt rom.<sup>18</sup> Skal vi identifisere vår forståelse av hva vitenskapshistorie dreier seg om, er nettopp en slik «tone-lowering» eller hverdagsliggjøring av vitenskap et viktig element. I vår sammenheng betyr det at blikket rettes mot vitenskap slik den i ulike faser er utøvd av studenter og ansatte ved UiBs grunnenheter og sentre, det diskuteres hvorfor den har vært utøvd slik, og hva ny innsikt og kunnskap i ulike sammenhenger har betydd. Å se vitenskap som mer hverdagslig betyr derimot ikke å undervurdere betydningen av vitenskapens bidrag. I dette verket gis mange eksempler på det motsatte, som at kjønns- og velferdsforskning har bidratt til nye tenke- og levemåter, vaksineforskningen til å forlenge liv, og klimaforskningen til en ny forståelse av den pågående klimaødeleggelsen.

Hverdagsliggjøringen betyr heller ikke at vi overser at *excellence*, fremragende forskning, har vært et viktig universitetspolitisk og forskningsmessig spørsmål i Norge i de siste 25 årene – minst. I en forstand fører det tankene inn på den eldre formen for vitenskapshistorie vi ikke støtter oss til, men i tråd med vår tilnærming behandles sentre for fremragende forskning på samme måte som annen forskning. Robert Marc Friedmans konklusjon på en omfattende studie om tildelinger av nobelprisen i naturvitenskap, at ikke engang valget av nobelprisvinnere er uten maktaspekter, taler i en forstand også for en slik måte å se forskning på.<sup>19</sup> Ingen tviler vel på at det å oppnå tilslag på en søknad om å bli et senter for fremragende forskning (SFF), eller få annen høythengende finansiering,

---

17 Daston 2017.

18 Se Shapin 2010: 1–14.

19 Friedman 2001. Om excellence-debatt og forskning, se også Sørensen & Traweek 2022.

er et kvalitetsstempel, men på nabokontoret eller nabolaboratoriet kan det foregå forskning av tilsvarende høy kvalitet. I et slikt lys kan også UiBs politikk om å satse mer på å ivareta forskningen i de ansattes ordinære forskningstid forstås.<sup>20</sup> Det gjør ikke SFF-ene mindre betydningsfulle, og flere av UiBs sentre er omtalt flere steder.

Shapins «tone-lowering» peker på betydningen av å undersøke «what scientists actually do as opposed to what they say they do».<sup>21</sup> Kuhns bok fra 1969 inspirerte vitenskapshistorikere og andre – blant andre Shapin selv, og en rad sosiologer, historikere, og kultur- og teknologiorienterte forskere – til å gjøre nettopp det. *Science and technology-studies* (STS) ble i kjølvannet av det dannet som en flerfaglig tilnærming.<sup>22</sup> I dette verket er det bidrag som henter inspirasjon fra dette brede feltets tilnærminger, og selve spørsmålet om hva forskere egentlig gjør, er viktig i mange bidrag. Hvordan forskes det for eksempel i kjemi, historie eller språkvitenskap, og hvilken forskning har datamaskiner egentlig blitt brukt til ved universitetet?

Noen vitenskapelige resultater er universelle. Å se vitenskap som en sosial praksis innebærer likevel at det kan ha betydning hvem som utøver den og hvor den utøves; slikt kan påvirke hvilke spørsmål som stilles og hvilke metoder som anvendes.<sup>23</sup> Kjønn, klasse, etnisitet, nasjonalitet og geografi eller sted kan ha betydning. Flere kapitler vil vise at vitenskapelige praksiser ved UiB kan forstås i lys av kombinasjonen av tradisjoner, vitenskapsinteresser og selve universitetets beliggenhet i Bergen, med sitt særegne næringsliv. I den sammenheng er det ikke urimelig å nevne hav-, fisk- og oljeforskning. Andre forskningsområder – som eksempelvis utviklingsrelatert forskning – er sterkere preget av bestemte aktørers faglige og politiske interesser og initiativ, og at det nye og nærmest ubefestede UiB de første tiårene av sin eksistens hadde et større handlingsrom enn det gamle UiO. På andre felt igjen, for eksempel museumsutstillinger, har det oppstått behov for å legge om praksiser som ikke samsvarer med politikk og etikk i dag. Lokale

20 Se f.eks.: «Hva er UiB FRAM?» UiB Fram, UiB.

21 Daston 2009.

22 Daston 2006, Latour 1987, Shapin & Schaffer 1999. Om utviklingen av Science and Technology Studies (STS), se Sisondo 2012.

23 Om sted og stedsbetydning, se Livingstone 2003, Pickstone 2001, Daston 2006, Chambers mfl. 2000.

forutsetninger og institusjonens egne valg virker inn på vitenskapsutøvelsen; svaret på hva som egentlig virker og hvordan, er derimot ikke opplagt, og i dette verket gis flere bidrag som belyser det.

I de senere år har ulike vitenskaps-, utdannings- og kunnskapshistoriske tilnærminger kommet til uttrykk i en ny type kunnskapshistorie utviklet ved flere europeiske universiteter.<sup>24</sup> Denne kunnskapshistorien representerer på sett og vis en utvidelse av vitenskapshistorien, blant annet ved å se på utdanning og på kunnskapens sirkulasjon i samfunnet.<sup>25</sup> Utdanning er viktig også i dette verket, og kunnskapssirkulasjon er det er mange eksempler på, og på disse områdene finnes det et visst slektskap mellom vårt verk og kunnskapshistorien. Gitt den brede forståelsen av vitenskapshistorie som preger dette verket, sammen med at kunnskapshistorie også er bredt og åpent definert, er ikke grensen mellom dem nødvendigvis skarp og tydelig, og vi har ikke gjort noe forsøk på å gå den opp.

### Forfattere, aktører og lesere

Forfatterens fagbakgrunn er historie eller statsvitenskap. Statsvitenskapelige fag ved UiB har en tradisjon for å være historisk orienterte. Med de mange dels flerfaglige og ofte samforfattede bidragene i dette verket preges de ulike kapitlene av forfatterens egne tematiske grep, fremstillingsform og teoretiske og metodiske valg. Leseren vil kjenne igjen noen trekk fra kapittel til kapittel, som at alle kapitler dreier seg om endringer over tid, hvordan endringene har skjedd, hvorfor, og noen ganger om hva de har betydning. Alle kapitler bygger også på et avgrenset historisk kildemateriale, i hovedsak skriftlig, som det normalt redegjøres for.

Det har derimot ikke vært aktuelt med en felles teoretisk og/eller metodisk tilnærming til stoffet; til det er tema og spørsmål for ulike, men noen teorier er tatt i bruk flere steder. Flere av Thomas Gieryns arbeider har vist seg spesielt anvendelige, og komparative perspektiver har som sagt vært nyttige i sammenhenger der slike

---

24 Daston 2017: 142–143, Östling mfl. 2020, Burke 2021, Ein Zentrum für die Wissenschaftsgeschichte – ZWG (mpg.de), Verburgt 2020, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/708341>

25 Östling mfl. 2018.

kan belyse særegenheter ved UiB, eller også vise hvordan UiB inngår i et mer generelt mønster innenfor høyere utdanning og forskning. Der det er behov for det, vil forfatterne i sine respektive kapitler redegjøre for teoribruk og metode. Samlet bidrar kapitlene til ny innsikt om ulike vitenskapelige praksiser og de sammenhenger de har stått og står i.

Ovenfor ble det hevdet at det ikke er likegyldig hvem vitenskapskvinnen eller -mannen er, og i vårt eget tilfelle er det særlig ett forhold som har betydning, nemlig relasjonen til universitetet det handler om. Av de atten forfatterne som har bidratt, er det bare to som verken har eller har hatt noen formell tilknytning til UiB. I tillegg til disse to har også tre andre forfattere doktorgraden fra et annet universitet. I den andre enden av tilknytningsskalaen er det mange som har studert, tatt doktorgraden og fått fast stilling ved UiB. Tidligere universitetsledere finnes også i forfattergruppen. Flere har vært instituttledere ved UiB i ulike perioder, mens en har vært dekan. Av redaktørene var Elvbakken universitetsdirektør fra 2007 til 2014; Andresen viserektor for internasjonalisering i perioden 2009–2013. Uansett bakgrunn har alle bestrebet seg på å legge personlige meninger om universitetet til side, men nøytrale er neppe noen. Kontrollmekanismene i et verk som dette er imidlertid mange: fra samtaler forfatterne imellom, ekstern bokkomité, anonyme fagfellevurderinger, som med ett unntak er gjort av kolleger uten tilknytning til UiB, til møter med kolleger ved og utenfor universitetet.

De siste, kollegene, har vært en viktig kilde til kunnskap. Flere har i samtaler bidratt med opplysninger og minner som har skjerpet analysene. Samtidig demonstrerer slike samtaler det alle på universitetet godt vet: at det finnes forskjellige oppfatninger om hvordan historien er å forstå. Forfatterne av dette verket kan ha tolket begivenheter helt annerledes enn dem som en gang var aktører, eller ble tolket i verket fra 1996. Sett fra forfatternes side skal diskusjoner som måtte komme om våre tolkninger, være velkomne.

Siden vi ikke har ambisjon om å si noe om alle disipliners vitenskapsutøvelse, frykter vi at det kan finnes forventninger om hva bøkene skal inneholde, som ikke vil bli innfridd. Bare de færreste av universitetets ansatte vil finne seg selv eller sine fag her, og leses bøkene som en lokalhistorie, er det uunngåelig at mange vil

føle seg oversett og glemt. Vi vil derfor understreke at valget av disipliner og forskningsfelt, og dermed personer, ikke er basert på noen form for vurdering av hva som er viktig eller har betydning blant alt som har foregått av vitenskapelig praksis ved UiB. Valgene representerer heller et forsøk på å identifisere tema og sakskomplekser som kan si noe om mer enn seg selv og til sammen belyse bestemte trekk ved dette universitetet, eller noen ganger ved universitetet som institusjon. Internasjonalisering er eksempelvis et slikt tema, det samme er demokratisering og språkpolitikk. Noen valg grunner seg på at bestemte forskningstema har blitt regnet for å være særlig viktige. Som vi kommer tilbake til, kan det dreie seg om de fagene som var selvskrevne ved et universitet på den tiden UiB ble etablert, som kjemi og pediatri, men også om forskning som til andre tider ga spesielt stor faglig, politisk og økonomisk gevinst, som kvinne- og kjønnsstudier eller utviklingsrelatert forskning, for ikke å snakke om oljevitenskapenes fremvekst fra midt på 1970-tallet.

Det er også viktig å si at bøkene er preget av ny boktrykkertechnologi. Siden bøkene gis ut både som bok og digitalt, har vi ikke det ellers obligatoriske personregisteret, og vi håper leseren finner seg til rette med det. Siden dette heller ikke er bøker hvor enkeltpersoner står i sentrum, kan også behovet for et personregister føles mindre. Bindtitler og kapitteoverskrifter gir ellers god informasjon om hvilke tema leseren kan forvente å finne.

### **Tre bøker, tre tyngdepunkt og nye resultater**

Titlene på de tre nye bøkene om UiB reflekterer at de har ulike tyngdepunkt. I det første bindet, *Politikk og hverdagsliv*, handler kapittel 1 om hvilken rolle universitetet var ment å skulle ha for forskning, utdanning og formidling. Det er overraskende hvor sterkt tanken om sosial likhet, demokratisering og ikke minst forskningsbasert utdanning sto da UiB ble etablert, og i kapitlene i første bind diskuteres hvordan universitetet (eventuelt) oppfylte målene, og hvilke nye mål med betydning for vitenskapelig praksis som har kommet til etter hvert. Internasjonalisering, som ble politikk fra 1980-årene, står sentralt blant dem, og det diskuteres hva denne politikken har betydd for institusjonen og de ansattes virksomhet. I tillegg til

dette handler bind 1 om de fysiske rammene for å utøve vitenskap ved UiB: hus og rom, hvordan virksomheten gjennom tidene var finansiert, og hvilket lokalt nettverk av forskningsinstitusjoner universitetet har hatt som sine nærmeste samarbeidspartnere.

Til sammen viser bind 1 ikke bare at det som skjer ved universitetet, enten det gjelder forskning, utdanning eller formidling, er dypt forankret i samfunnet omkring, men peker også på samfunnsmessige forhold som er med på å gi både form og innhold til universitetet. Samtidig er universitetet både direkte og mer indirekte med på å forme samfunnet. Flere av kapitlene i bindet vil fungere som referanser for analyser i bind 2 og 3, og på denne måten bidra til at både forskning, utdanning og formidling kan kontekstualiseres bedre.

I bind 2, *Disipliner og fagfelt*, introduseres først alle de kvinner og menn som i sine ulike stillinger har bidratt til de vitenskapelige praksisene ved universitetet. Kapittel 1 berører flere store diskusjoner som i kortere eller lengre tid har vært gjengangere: om ansettelsesforhold, kjønn og internasjonalsisering. Deretter står disipliner og fagfelt sentralt. Kapitlene viser at disipliner ikke nødvendigvis er enhetlige, at fag kan samarbeide på nye måter og danne nye disipliner, eller danne flerfaglige felt hvor disiplinene nok består, men tydelig påvirker eller inspirer hverandre.

Til sammen viser kapitlene i bind 2 dermed hvordan den historiske linjen som startet med noen disipliner som var selvsagte ved et universitet da UiB ble grunnlagt, ikke ble direkte videreført, men at disiplinene har fått følge av nye og ofte fler- eller tverrfaglige forskningsfelt. Noen ganger har det skjedd fordi ansatte av faglige eller politiske grunner ønsket det, som kvinne- og kjønnsforskningen, andre ganger har også etterspørselen utenfra vært en sterkt medvirkende faktor, som utviklingsrelatert forskning. Noen ganger har slike nye retninger motivert institusjonen (eller Forsknings-Norge) til danning av egne sentre, som Bjerknessenteret for klimaforskning. Det representerer et av de store, nye og svært aktuelle forskningsområdene, samtidig som det bygger på forskning med lange røtter ved UiB. Men vi har også med flerfaglig forskning som har forblitt spredt på forskjellige institutter og fakulteter, som den skeive forskningen.

At fagutvikling drives fram av ulike grunner – internvitenska-



pelige, men også på grunn av samfunnsmessige og/eller teknologiske endringer – demonstreres også på andre måter. Forskningen, enten den er disiplinær eller flerfaglig, preges dessuten av at forskerfellesskapet selv har endret seg betydelig underveis. Forskerne er ikke lenger stort sett bare vitenskapsmenn, og de kommer fra mange steder i verden. Begge deler gir opphav til nye forskningstema og nye måter å arbeide på. Ikke minst influerer teknologiske endringer på tema, metoder og samarbeidsformer.

Den trolig viktigste måten universitetsansatte bringer kunnskapen ut i samfunnet på, er gjennom undervisningen, og det tredje bindet, *Kunnskapen i samfunnet*, undersøker først hvordan tenkningen om universitetsutdanningene, og dermed utdanningene, har endret seg. Deretter diskuteres hva som er igjen av Bergens Museums folkeopplysningsoppdrag, og ikke minst, hvordan universitetets vitenskapelig ansatte har stilt sin kunnskap til disposisjon for både stat og næringsliv, og hvordan dette har preget universitetets virksomhet. Mange ulike forhold – nasjonale og internasjonale, politiske, ideologiske, teknologiske og sosiale – har bidratt til forandring, og endringene er påfallende på alle områder. Utdanninger som var frie, åpne og tok svært lang tid, er blitt strømlinjeformet, tid- og målstyrt, og i stedet for det som tidligere ble omtalt som populærvitenskapelig formidling, etterlyses i dag kanskje heller at universitetets ansatte oftere og mer aktivt skal bruke sin kunnskap i den offentlige og dagsaktuelle samtalen.<sup>26</sup> Forskningen bidrar dessuten helt direkte i samfunnsplanleggingen, med oppdrag for staten og i samarbeid med næringslivet. Denne forskningen er en viktig del av universitetets vitenskapelige bidrag til samfunnet, uten at den nødvendigvis oppfattes slik, og den kan også være en til dels omdiskutert del av det vitenskapelige virket.

Hva kan til slutt trekkes fram av resultater fra disse tre bindene? Det er ikke nytt at det har skjedd en omveltning i styringsformer og ledelsesstrukturer ved universitetet, så vel sentralt som lokalt. Det er langt mellom allmøtene, og valgte instituttledere er det i dag bare ved to av fakultetene, etter deres egne beslutninger, men valgt rektor har fortsatt stor oppslutning ved UiB. Når det gjelder spørsmålet om styring og ledelse, plasserer likevel verket

26 Se NOU 2022: 2 Akademisk yringsfrihet, og diskusjoner i Khrono våren 2022, f.eks. O. Gjelsvik, «Akademisk yringsfrihet – en problematisering», Khrono 5.4.2022.

UiB tydelig i et større universitetslandskap, dels norsk, dels nordisk, og i noen tilfeller internasjonalt. Det ble opprettet for å bli landets andre breddeuniversitet – modellert etter UiO. I 2021 er det 10 universiteter i landet, alle med sin spesielle historie og sine karakteristika. I mange av kapitlene i dette verket vil leseren finne at slektskapet nettopp med UiO har vært nært gjennom hele historien, selv om det selvsagt også er forskjeller. Likheter viser seg i styringsform og fagprofil, i tildeling av eksterne inntekter og i doktorgradsprogram, og fremheves også i Kunnskapsdepartementets siste «Tilstandsrapport for høyere utdanning».<sup>27</sup>

Flere kapitler viser til dels tette bånd mellom flerfaglighet og eksterntfinansiering. Omfanget av eksternt finansiert forskning, som ikke er begrenset til de flerfaglige forskningsområdene, var lenge ubetydelig ved UiB. I dag utgjør eksterne inntekter omtrent 1/4 av budsjettet. Både flerfagligheten og eksterntfinansieringen har blitt fremmet ved hjelp av offentlig politikk, men ingen av delene har utviklet seg uten medvirkning fra universitetene og de ansatte selv. Selv om statsbevilgningen fortsatt er den største inntektskilden, og de vitenskapelig ansattes tid til fri forskning den viktigste ressursen, er det også tydelige avtrykk av eksterntfinansieringen i stillingsstrukturen. Mens den klassiske vitenskapelige universitetsstillingen kombinerer forskning og undervisning, er det i dag et økende antall ansatte i rene forskerstillinger, faktisk tilsvarende hele 60 prosent av antallet førsteamanuenser. Fortsetter denne utviklingen, bygges forskjellene mellom universitet og forskningsinstitutter ned, og spørsmålet er om det i det hele tatt er mulig å fortsette å vinne konkurranser om store forskningsmidler uten at balansen forrykkes ytterligere.

Denne spenningen har økt de siste årene, samtidig som postdoktorene utgjør en betydelig del av universitetets samlede forskningsressurser og er omtrent like mange som de faste og midlertidige forskerne til sammen. I en årrekke har postdoktorene bokstavelig talt både kommet og gått; de har arbeidet på tidsavgrensede prosjekter, uten at det har åpnet seg faste stillinger de har kunnet søke på – noe som var hele intensjonen med å etablere nettopp denne stillingskategorien.

Uavhengighet er viktig for å etablere kunnskap som ikke tjener bestemte interesser, og det gjelder for så vel den enkelte forsker som for hele institusjonen. Det står fortsatt fast at det er den frie grunnforskningen UiB og andre universiteter ønsker seg mest av og snakker penest om. Samtidig viser flere kapitler at skillet mellom anvendt forskning og grunnforskning ikke er så skarpt som det en gang ble oppfattet som – og uttrykt gjennom «den lineære modellen» hvor grunnforskning førte til anvendt forskning som igjen skulle føre til teknologiske nyvinninger.<sup>28</sup> Hva ulike betingelser for forskning kan bety, diskuteres flere steder i dette verket.

Under påtrykk fra aksjonister og sentrale politiske aktører er universitetet gått tapt som mannsbastion, og det er blant de stedene hvor mange former for mangfold tidlig ble både erkjent og anerkjent. Dette er ikke nytt, men det er sterkere understreket her enn i 1996-historien at kjønnsrelasjonene ikke endret seg uten motstand, og at kjønn, klasse og geografisk tilknytning setter sitt preg ikke bare på det sosiale miljøet, men på de vitenskapelige praksisene.<sup>29</sup> Samtidig er det mange ansatte som selv gjorde sine første erfaringer med akademia idet de satte sin fot i et av universitetets mange undervisningsrom. Siden slutten av 1980-årene har ikke bare klassereiser, men lange geografiske forflytninger i stadig større grad preget universitetene i hele den vestlige verden.

Når det gjelder sammensetningen av universitetsbefolkningen, viser dette verket at vi heller kan tale om en europeisering enn en internasjonalisering. Enten vi ser på studenter eller ansatte, er det den europeiske tilknytningen som er mest iøynefallende – og kanskje langt sterkere enn mange forestilte seg. For ideenes del er det litt annerledes. Prosessen med avkolonisering av vitenskap, som gjør seg gjeldende også på områder som det skrives om i dette verket, kommer ikke i første rekke fra den europeiske verdensdelen.

Det viktigste resultatet av verket er likevel det de tre bindene til sammen gir: ny kunnskap på flere områder og bidrag til så vel vitenskapshistorie som til kunnskapen om og forståelsen av UiBs egen historie. Med sin brede tilnærming til vitenskap som en sosial praksis utvides forståelsen av hva universitetets vitenskapelige virksomhet dreier seg om: ikke opphøyd, men mer hverdagslig, og

28 Gibbons mfl. 1994, Asdal & Myklebust 1999, Gulbrandsen 2010.

29 F.eks. Haraway 1988.

«aldri ren», for å vende tilbake til Shapin. Det gjelder enten temaet er disiplinforskning eller fler- eller tverrfaglig forskning, grunnforskning eller oppdragsforskning.

## Bind 1: Politikken og hverdagen

UiB-historien fra 1996 tok utgangspunkt i Bergens Museums historie og de lokale initiativene som ble tatt for å få et universitet i byen.<sup>30</sup> Utgangspunktet i denne historien er den nasjonale politikken: Hva var det storting og regjering ville med å grunnlegge UiB, og hvilke viktige universitetspolitiske endringer har den nasjonale politikken senere gjennomgått? I kapittel 1, som er det første av fem kapitler under tittelen «Forventninger og hverdag», legger Astri Andresen og Kari Tove Elvbakken vekt på den store betydningen forskningsbasert utdanning, bredere sosial og geografisk rekruttering og begynnende demokratisering hadde i argumentasjonen for et nytt universitet. Samtidig ble det understreket at utdanningsbehovet måtte dekkes av personer som hadde en solid vitenskapelig bakgrunn, og at universitetets stillinger derfor skulle være kombinerte forsknings- og utdanningsstillinger.

Hvordan det gikk med denne siste forutsetningen, tematiseres ikke i dette bindet, men i bind 2. Hvordan demokratiseringsønskene og bred studentrekruttering ble realisert, følges derimot opp i flere kapitler, først i Ivar Bleiklie og Svein Michelsens «Universitetsdemokratiet». Med utgangspunkt i endringer i styringsordningene ved andre europeiske universiteter, undersøker de utviklingen av universitetsdemokratiet ved UiB gjennom ulike faser fra starten til i dag. I Åsmund Borgen Gjerdes kapittel om Ottosenkomitéens innstillinger sist på 1960-tallet er det spesielt debatt og protest som ses som demokratiets manifestasjoner. Ikke minst i denne perioden var protest karakteristisk for universitetet, både i Bergen og andre steder, men som andre kapitler vil vise, har protest fulgt universitetet til i dag.

Hva så med å rekruttere bredt både geografisk og sosialt? I kapittel 4 om studentene diskuterer Andresen og Elvbakken ikke

---

30 Forland & Haaland 1996.

bare klasse, kjønn og geografi, men også forutsetningene for den store studenttilstrømmingen til universitetene på 1960- og -90-tallet. At flere studerte, omformet på lengre sikt universitetet som utdanningsinstitusjon – og som andre kapitler vil vise, også som forskningsinstitusjon – men i et klasseperspektiv rekrutterte ikke universitetet så bredt om forventet. Kvinnene, derimot, kom så å si ubedt. Studentkapittelet går over i Andresens kapittel om rektors taler til nye studenter. Talene gir innblikk i skiftende forestillinger om hva universitetet er, sett fra toppen, og gjennom det diskuteres i hvor stor grad, og på hvilken måte, dets fremste tillitsmann brukte denne gyldne anledningen til å forme studentenes forestillinger om den institusjonen de var kommet til.

UiB har på den ene siden hovedstaden og resten av nasjonen å forholde seg til, på den annen EU og det globale samfunnet. Det har lenge smykket seg med å ha gått i front i internasjonaliseringspolitikken, som noe forsiktig ble innledet i 1980-årene for å fremme kvalitet og styrke de norske universitetenes stilling. På noen områder gjorde det også det. Nasjonalt har det blitt hevdet at en uintendert effekt av denne politikken, ikke minst etter at et fritt europeisk arbeidsmarked ble innført i vårt eget hundreår, har vært å svekke universitetets betydning og legitimitet i befolkningen.<sup>31</sup> Det kan ikke undersøkes ved å se på ett universitet alene, men det diskuteres om og i tilfelle hvordan universitetet selv har blitt endret i internasjonaliseringens tid, og i så fall hva endringene betyr for dets virksomhet. For studentenes del berøres noe av dette i kapittelet om studentene, men Magnus Vollset analyserer helheten i kapittelet «Bergen, verden og internasjonaliseringen». Han diskuterer blant annet hva som karakteriserer ulike faser i universitetets relasjon til verden utenfor Norge, fra det det internasjonale samarbeidet som lenge var vanlig, gjerne initiert av de ansatte selv, til lokal og nasjonal internasjonaliseringspolitik.

Språkpolitikk knyttes i dag gjerne til internasjonaliseringspolitik og økende bruk av engelsk i både forskning og utdanning. Da UiB var nytt, var også språk et tema, men ikke – som i dag – engelsk eller norsk, derimot bokmål og nynorsk. I kapittel 7 finner vi Gjert Kristoffersens analyse av UiBs politikk både når det gjelder

31 Se diskusjoner i Khrono i 2021/22. For en sammenfatning av sentrale ytringer siden 2017, se Helsvig 2022.

nynorsk og engelsk språkbruk, sammen med en undersøkelse av de ansattes språkpreferanser på noen sentrale områder. Hvor sterkt sto egentlig nynorsk på det universitetet som så å si lå midt i nynorskens kjerneområde, og hvor langt har det gått i retning av å innføre engelsk som skriftspråk? Kapittel 8 er det siste i dette bindet som eksplisitt tematiserer internasjonale forbindelser, og det har som utgangspunkt at høy mobilitet i dag synes å være emblematiske for den vellykkede forsker – samtidig som det er universitetspolitikk. Men kan det også være arbeidsmarkedspolitik? Dunja Blažević diskuterer hvordan større forventninger om, muligheter til og behov for mobilitet oppleves av den mobile forskerskaren.

De siste tre kapitlene i bind 1 handler om fysiske omgivelser, materielle ressurser, og om relasjonen mellom universitetet og det mangfoldet av institusjoner som til sammen utgjør forskningslandskapet i Bergen. Alt dette kan omtales som forskningsressurser, og de har preget både omfanget av og innholdet i forsknings- og utdanningsvirksomheten. Mest håndgripelig gjelder det universitetet som sted – midt i Bergen sentrum og på Årstad – og stedets kvaliteter som arena for ulike vitenskapelige praksiser. I kapittel 9, «Vitenskapens plasser, hus og rom», diskuterer Andresen, Elvbakken og Åse Tveitnes utbyggingen av UiB og hva som karakteriserer sentrumsuniversitetets plassering, husenes og rommenes betydning som strukturer rundt forskning og undervisning, og hvordan bygg kan forvandles for å fylle nye funksjoner.

Universitetet er også en økonomisk enhet som med sine ulike inntektskilder både begrenser og muliggjør vitenskapelig praksis. Parallelt med universitetets vekst har det fått større frihet til å disponere midlene, men som Elvbakken og Steinar Vestad viser i kapittel 10, er nok det mest påfallende den store veksten i eksterne inntekter, men betydelig mer for noen fakulteter enn for andre. UiB hadde lenge en mye mindre instituttsektor enn UiO og NTNU, men i kapittel 11 undersøker hun og Jan Heiret hvordan det var med på å skape sin egen «randsoner» som etter hvert er blitt del av et stort selskap i instituttsektoren. Instituttsektoren tilbyr fremfor alt samarbeidmuligheter for forskning, men er også viktig i rekrutteringsøyemed. Plassering og fysisk utforming, økonomiske ressurser og mulighetene for samarbeid med andre institusjoner i Bergen setter dermed spor i relasjonene mellom personer, fag og fakulteter og hva

den enkelte selv kan få til på sitt område. Som kapittelet om hus og rom viser at universitetet bidrar til å omdanne byen, ikke minst på Nygårdshøyden og Marineholmen, viser dette siste kapittelet at det også bidrar til å forme byens forskningsinstitusjoner.

## Litteratur

- Ahlbäck, A. & Nygård, H. (red.) (2018). *Åbo akademi och sambället – Perspektiv på växelverkan mellan samhällsförändring och universitet*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Anker, P., Gulbrandsen, M., Larsen, E., Løvhaug, J.W. & Tranøy, B.S. (2011). *Samtidshistoriske perspektiver*. Oslo: UNIPUB.
- Asdal, K. & Myklebust, S. (1999). *Teknologi, vitenskap og makt. Eksempler på «blackboxing» og noen åpningsforsøk*. Makt- og demokratiutredningens rapportserie. Rapport nr. 7.
- Brandt, T. & Nordal, O. (2010). *Turbulens og tankekraft. Historien om NTNU*. Oslo: Pax forlag.
- Burke, P. (2021 [2016]). *What is the History of Knowledge?* Cambridge: Polity Press.
- Chambers, D.W. & Gillespie, R. (2000). Locality in the History of Science: Colonial Science, Technoscience, and Indigenous Knowledge. *Osiris*, 15, 221–240.
- Daston, L. (2006). The history of science as European self-portraiture. *European Review*, 14(4), 523–536.
- Daston, L. (2009). Science Studies and the History of Science. *Critical Inquiry*, 35, 798–813.
- Daston, L. (2017). The History of Science and the History of Knowledge. *Know: A Journal of the Formation of Knowledge*, V1N1, Spring.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie*, bind 1. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Fossen, A.B., Jensen, R.T., Losnegård, G. & Nupen, P. (2009). *Glade studenterdager. Bergensstudentens historie 1948–1965*. Bergen: Bodoni forlag.
- Friedman, R.M. (2001). *The Politics of Excellence. Behind the Nobel Prize in Science*. New York: W.H. Freeman.
- Fulsås, N. (1993). *Universitetet i Tromsø 25 år*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Gibbons, M. (1994). *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: SAGE.
- Gulbrandsen, E. (2010). *Forskning og samfunn*. De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.
- Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1975–2011. Mot en ny samfunnskontrakt?* Oslo: Unipub.
- Helsvig, K.G. (2022). Kunnskapssamfunnet og nasjonen – den internasjonale vendingen. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 39(1), 5–17.
- Hollsten, L. (red.) (2018). *Åbo akademi och kunskapen – Perspektiv på villkoren för skapandet av vetenskap*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Latour, B. (1987). *Science in Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Livingstone, D. (2003). *Putting Science in its Place. Geographies of Scientific Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Merton, R. (1967). Manifest and latent functions. I: *On Theoretical Sociology*. New York: The Free Press.
- Nupen, P., Hovland, E., Haaland, A., Jensen, T.T. & Fossen, A.B. (1998). «Sams for studentane». *Studentsamskipnaden i Bergen 1948–1998*. Bergen: Studentsamskipnaden i Bergen.
- Nupen, P. & Losnegård, G. (2000). *Ordet er fritt! Studentersamfunnet i Bergen 1934–1999*. Bergen: Studentsamskipnaden i Bergen.
- Pickstone, J.V. (2001). *Ways of Knowing. A New History of Science, Technology and Medicine*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Roll-Hansen, N., Goksoyr, J., Irgens, L.M., Helle, K., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernæs, A., Selvig, K.A., Thue, F., Bagge, S. & Teigen, K.H. (1996). *Universitetet i Bergens historie*, bind. 2. Bergen: Universitetet i Bergen.

- Sarton, G. (1936).** *The Study of the History of Science*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Shapin, S. (2010).** *Never Pure. Historical Studies of Science (as if)*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Shapin, S. & Schaffer, S. (1999).** *Leviathan and the Air Pump: Hobbs, Boyle, and the Experimental Life*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Simondo, S. (2012.)** Fifty years of The Structure of Scientific Revolutions, twenty-five of Science in Action. *Social Studies of Science*, 42(3), 415–419.
- Snow, C.P. (2001 [1959]).** *De to kulturer*. Oslo: Cappelen.
- Solli, S.M. (2021).** Den nødvendige konstruktivismen. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 15. april, 33–49.
- Sørensen, K.H. & Traweek, S. (2022).** *Questing Excellence in Academia. A Tale of Two Universities*. Abingdon & New York: Routledge.
- Thue, F. & Helsvig, K.G. (2011).** *Universitetet i Oslo 1945-1975. Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.
- Verburgt, L.M. (2020).** From the History of Science to the History of Knowledge and Beyond. *Know, a journal on the formation of knowledge*. Spring 2020: 2–24.
- Villstrand, N.E. (2018).** *Åbo akademi i sin början*. Åbo, Åbo Akademis Förlag.
- Östling, J., Heidenblad, D.L., Sandmo, E., Hammar, A.N. & Nordberg, K. (2018).** *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge*. (2018). Lund: Nordic Academic Press.
- Östling, J., Larsson Heidenblad, D. & Nilsson Hammar, A. (red.) (2020).** *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*. Lund: Nordic Academic Press.



Del I  
Forventninger  
i møte med  
universitets-  
hverdagen



Kong Haakon og godseier Wilhelm Mohr ved grunnstensnedleggelsen til Universitetet i Bergen  
25. oktober 1946. Foto: Franz Blaha, Spesialsamlingene, UiB

# Kapittel 1

## Landets andre universitet – forventninger og krav

*Astri Andresen og  
Kari Tove Elvbakken*

Om morgenen 9. april 1946 vedtok Stortinget å bygge et universitet i Bergen. Møtet ble kringkastet, og dagen etter sendte Bergens ordfører telegram til Stortingets president med «sin varmfølte takk» fra byen. I oktober 1946 la kong Haakon VII ned grunnsteinen til det første nye bygget for universitetet, og 9. juli 1948 signerte han Lov om Universitetet i Bergen (Universitas Bergensis). Det er disse hendelsene som gjør at vi nå, 75 år etter, kan utforske hvilke forventninger – og noen ganger eksplisitte krav – som ble stilt til det nye universitetet som forsknings- og utdanningsinstitusjon. Hvilket universitet var det mulig å forestille seg i 1945; kunne stortingspolitikere og regjering for eksempel ha sett for seg det universitetet vi har i dag? Hvilke brudd og kontroverser har det vært underveis – var det nærmest selvsagt at universitetet skulle bli slik vi kjenner det i dag, eller kunne det ha blitt noe helt annet?

Universitetet i Bergen (UiB) ble landets andre universitet, en rolle det deler med Århus Universitet, som ble det andre danske universitetet, grunnlagt på 1920-tallet og med statlig stempel fra 1934, svært lenge etter at Københavns universitet ble etablert i 1479.<sup>1</sup> Da Göteborgs universitet fikk sitt navn i 1954, var det det tredje svenske. Uppsala og Lunds universiteter ble etablert i henholdsvis 1477 og 1666.<sup>2</sup> Den norske universitetshistorien, med Det Kongelige Frederiks Universitet fra 1811, er svært mye kortere, og da det ble vedtatt etablert, var det Danmark-Norges andre universitet. Sett bort fra det etablerte de skandinaviske landene sine universitet nummer to – eller i Sverige nummer tre – i første halvdel av 1900-tallet. Blant disse er Bergens universitet, planlagt i mellomkrigstiden og opprettet i 1946. De eldste universitetene ble ikke lenger oppfattet som tilstrekkelige, heller ikke i kombinasjon med ulike høyskoler som var blitt opprettet, av faglige grunner eller på grunn av stigende etterspørsel etter universitetsutdanning.<sup>3</sup>

UiB er et statlig universitet, og dette kapittelet handler om de forventningene det politiske Norge, Stortinget og regjeringen, ga uttrykk for ved opprettelsen i 1946 og i årene som fulgte. Hva skulle universitetet bidra til samfunnet med? Forventninger har historiske, sosiale, kulturelle og politiske dimensjoner. Da landet skulle satse på sitt andre universitet, var selvfølgelig det første, Universitetet i Oslo, modell. Samtidig betydde tidsperioden mye for hvilket universitet aktørene i storting og regjering kunne forestille seg. Med noen unntak var det et fullt universitet, som det i Oslo, som ble planlagt. Men ble det slik? Ble andre faktorer – som politiske, geografiske eller kjønnsbaserte skillelinjer – viktigere?

Forventninger fra statsmaktene vil ofte oppfattes som krav – som noen ganger stilles helt eksplisitt – og vi ønsker å vise hvordan skiftende forventninger og krav har bidratt til å forme universitetet. Analysen handler i hovedsak om universitetets hovedoppgaver, forskning og utdanning, og forholdet mellom de to. Historien starter med etableringen og fortsetter med noen nedslagspunkter som er valgt fordi de sier noe vesentlig om statsmaktens forventninger

1 Lykke 2001.

2 Lindberg & Nilsson 1996.

3 Göteborg og Århus er Bergens vennskapsbyer, sammen med Åbo. Finlands universitetshistorie skiller seg fra de skandinaviske, men universitetet i Åbo var det andre og markerte 100 år i 2018, Ahlbäck & Nygård 2019.

og krav: planene for utbygging av høyere utdanning på 1960-tallet, forventninger om økt samhandling med næringslivet på 1980-tallet og reformer innenfor høyere utdanning på 2000-tallet.<sup>4</sup> Vi tar også med den siste endringen i lov om universiteter og høyskoler i mai 2021.<sup>5</sup>

Kapittelet kunne ha startet med de første ønskene om et universitet på 1880-tallet. Den historien går enda lenger tilbake, til Bergens Museum, grunnlagt i 1825. Private givere og kommunen hadde ytt avgjørende bidrag, og Stortinget ga tilskudd fra 1845. Ved museets 100-årsmarkering i 1925 fantes det allerede en plan, et vestnorsk universitetsprogram, og det var samlet inn betydelige midler.<sup>6</sup> Siden denne lange historien allerede er grundig behandlet av Astrid Forland og Anders Haaland i verket *Universitetet i Bergens historie* fra 1996, har vi altså valgt et annet utgangspunkt.<sup>7</sup> Heller enn å undersøke de lokale kreftene som arbeidet for dette universitetet fra sist på 1880-tallet, vender vi oss til storting og regjering og utforsker forventninger og krav fra disse institusjonene – i dialog eller konflikt med universitetet selv.

Forventninger og krav sier noe om sentrale myndigheters forståelse av det bergenske universitetets plass i forskningslandskapet og av forskningens plass i høyere utdanning. Dette dreier seg dermed ikke bare om UiB, men om landets utdannings- og forskningspolitikk. Den preges av landets situasjon og av internasjonale strømninger. Utvidet adgang til høyere utdanning etter annen verdenskrig, studenteksplosjonen fra midt på 1960-tallet, utbygging av høyskoler i hele landet på 1970-tallet og reformer i høyere utdanning fra midt på 1980-tallet satte sterkest preg på politikken før årtusensskiftet. Da ble europeisk samarbeid, både med standardisering av utdanningsløp og europeisk konkurranse om forskningsressurser, viktigere.

4 De årlige budsjettokumentene og stortingsregistrene fra 1930 er undersøkt for å finne saker om UiB, som lovendringer, konkrete spørsmål, særlige proposisjoner fra regjeringen, som kjøp eller salg av eiendom eller ekstra bevilgninger. Ane Jordahl har sammenstilt datamaterialet fra Stortinget.

5 Solberg-regjeringen fremmet endringer i universitets- og høyskoleloven i Prop. 111 L (2020–2021) som en oppfølging av NOU 2020: 3 (Auneutvalget). Stortinget behandlet Innst. 517 L (2020–2021) 27. mai og 31. mai 2021. Noen lovendringer trådte i kraft 1.1.2022, blant annet i § 1-1 (formålsparagrafen) og i § 6 – om åremålstilsetting.

6 Forland 1996: 206, 242 flg., 250–253.

7 Haaland 1996, Forland 1996: 195–215.

## Et nytt universitet

Da Stortinget gjorde vedtak om et universitet i Bergen, pekte statsråd Kaare Fostervoll fra Arbeiderpartiet på det symbolske i at landets mørkeste dag, seksårsdagen for invasjonen og nå den første frie 9. april etter krigen, ble dagen da Stortinget stadfestet dette viktige nyreisingsarbeidet.<sup>8</sup> Hva lå til grunn for vedtaket, hvilke forventninger hadde Stortinget til det som skulle skje, og var det konsensus om dem? Vi har undersøkt fem stortingsdebatter for å svare på disse spørsmålene, og to hovedtyper av forventninger er tydelige gjennom hele prosessen: å få et «fullt» universitet og å demokratisere høyere utdanning.<sup>9</sup>

### *Forarbeid og planlegging*

Vi må ta et skritt tilbake til førkrigstiden for å få med – om ikke den lange, så den korte – forhistorien til det som skjedde 9. april 1946. I mai 1937 tok Arbeiderpartiets Gunnar Bakke opp ønsket om å utrede et bergensk universitet i Stortinget.<sup>10</sup> Da hadde Universitets- og fagskolekomiteen nylig besøkt Bergen, og professor Knud Faber ved universitetet i Århus hadde holdt foredrag i byens medisinske selskap om sitt universitet. Bakke så det som talende for tidens universitetsbehov at et andre universitet var tema også i Danmark.<sup>11</sup> Statsråd Nils Hjelmtveit var ikke uenig, han ville øke budsjettet for universitetsutdanning og sikre at ubemidlede studenter fikk låne penger for å studere. Han lovde «velvillig» behandling av en sak om et universitet i vest – en klar invitasjon til økt innsats for et universitet i Bergen.<sup>12</sup>

Midt i desember i 1937 skrev Bergens Museum til regjerin-

8 Stortingsforhandlingene 9. april 1946 (St.tid. s. 573–581), Fostervoll s. 577.

9 Den første, i 1938, startet utredningen om et universitet i Bergen, den andre ga premisser for denne, den tredje var vedtaket 9. april 1946, den fjerde en budsjettdebatt høsten 1946 og den femte vedtaket av Lov om Universitetet i Bergen, i Odelstinget 26. juni, og i Lagtinget 2. juli, før loven ble signert 9.7.1948.

10 St.tid. 1937 (29. mai) s. 1239–1248, sak nr. 11 (på kartet 27. mai) (budgettinnst. S. nr. 16).

11 Bergens Arbeiderblad 8. mai 1937. Ifølge Bergens Aftenblad ga Århus tomter og bygde sykehus for formålet. Pressen så paralleller til det som kunne bli et nytt universitet, jf. Forland 1996: 218–19.

12 Budsjettforslag St.prp. I (1938), St.tid. 1938:1241.

gen om universitetssaken.<sup>13</sup> Da hadde blant annet studentene ved museet bedt museumsstyret ta nye initiativ, og professorene hadde utarbeidet en plan for et matematisk-naturvitenskapelig fakultet.<sup>14</sup> I sin leder i Arbeiderbladet 1. desember hadde også redaktør Martin Tranmæl gitt tydelig støtte til saken.<sup>15</sup> Regjeringspartiet hadde bestemt seg for et nytt universitet.

I april 1938 ga Stortinget midler til en universitetsutredning.<sup>16</sup> Mens museet hadde tatt til orde for først å utrede et realfagsfakultet, ønsket Stortingets fagkomité å få utredet et fullt utbyggt universitet. I bevilgningsdebatten i Stortinget la fagkomiteens leder vekt på at kollegiet ved Universitetet (i Oslo) hadde støttet dette.<sup>17</sup> Med utgangspunkt i Bergens Museum kunne det bli et sterkt matematisk-naturvitenskapelig fakultet, og der fantes også grunnlaget for et humanistisk. Bergens planer for et utvidet sykehus kunne på sin side åpne for et medisinsk fakultet. Det ble også tatt til orde for å knytte en «fiskeribedriftens høyskole» til et bergensk universitet, som parallell til høyskolen på Ås for landbruket.<sup>18</sup> Dette ble ikke fulgt opp i 1938, men skulle komme til å bli et tema senere. Høyres representant Asbjørn Stensaker fra Bergen var enig i å utrede, likeså Venstres Knut Markhus. Andre var skeptiske, særlig fordi flere institusjoner for utdanning manglet ressurser – selv om et universitet i Bergen for så vidt var ønskelig.<sup>19</sup> Fra Bondepartiet var flere i tvil på grunn av kostnadene. Høyres C.J. Hambro ga derimot forslaget entusiastisk støtte; hans far hadde tatt opp universitetssaken på 1890-tallet, og onkelen hadde gitt det første legatet til formålet. Regjeringen Nygaardsvold hadde altså bred politisk oppslutning om vedtaket.

13 St.tid. 4.4.1938: 605–608, se også Forland 1996:213 flg.

14 Forland 1996: 214.

15 Arbeiderbladet 1.12.1937:4. Budskapet kan tydelig ses i andre Arbeiderparti-aviser landet over. [www.nb.no](http://www.nb.no).

16 Budgett-innst. S. nr. 18, kap. 223, 28.2.1938. Brevet fra Bergen Museums styre var datert 15.12.1937.

17 St.tid. 4.4.1938: 605–608. Gunnar Olai Olsen Bakke (1882–1970), møbelsnekker og vaktmester ved Sydneshaugen skole. I Bergen bystyre fra 1919 til 1936, på Stortinget 1931–1945 ([www.stortinget.no](http://www.stortinget.no)).

18 Representant fra Oslo, Ole Colbjørnsen (A) og Ole Rong (A) fra Hordaland tok opp dette. Biografiske opplysninger om representanter på Stortinget er hentet fra Stortingets nettsider – [www.stortinget.no](http://www.stortinget.no)

19 Fra Bergen og Høyre Asbjørn Stensaker (1885–1959) rektor ved Sydneshaugen skole, varammann på Stortinget 1931–1945, ordfører 1935–1942, i styret ved museet 1936–1948. Høyres Arthur Nordlie var skeptisk.

Statsråd Hjelmtveit så universitetssaken i et vidt perspektiv.<sup>20</sup> Et universitet i Bergen kunne avlaste det i Oslo; særlig var medisinstudiet presset.<sup>21</sup> Det kunne gi tilbud om «sproglige-historiske studium», eller snarere, et historisk-filosofisk fakultet. Det var i tråd med det vestnorske universitetsprogrammet og lokal kompetanse i kultur- og kunsthistorie, arkeologi og språkforskning.<sup>22</sup> Det kunne også by UiO sunn konkurranse og samarbeid.

Stortinget bevilget midler til en «uforpliktende utredning».<sup>23</sup> I innstillingen ble det presisert at avlastningshensynet bare gjaldt medisin og humanistiske fag. Begrunnelsen for matematisk- naturvitenskapelige studier var annerledes; de skulle gi studiemuligheter for studenter som ønsket å studere i Bergen og samtidig skulle fakultetet være forskningsinstitusjon for næringsgrener som var særegne for Vestlandet.<sup>24</sup> Lokale forskningsbehov ble altså for dette fakultetets del poengtert sterkere enn landets utdanningsbehov. I det lå det nok en forventning om et universitet som kunne tjene lokale økonomiske interesser. Den geografiske plasseringen ble forstått som et fortrinn for forskningen, og trolig også som en fordel for næringslivet. Det er grunn til å tro at det ble tatt for gitt at universitetets forskning var grunnforskning, slik tenkningen var i samtiden, uten at det nødvendigvis ble satt noe skille mellom den og forskning for samfunnets andre behov.<sup>25</sup>

Et universitet i Bergen var uansett en nasjonal sak, og statsråd Hjelmtveit understreket at det var et nytt universitet landet trengte, ikke en ny høyskole. Regjeringen ønsket også bredere geografisk rekruttering til universitetet enn det Oslo hadde, og valgte Vestlandet.<sup>26</sup>

Etter vedtaket 13. mai nedsatte regjeringen en utredningskomité, senere omtalt som universitetskomiteen eller Indrebø-

20 St.tid. 1938: 606–607, 608.

21 Forland 1996: 222, St.tid. 1938: 608.

22 Forland 1996: 250.

23 St.prp. nr. 73, 1938, Innst. S. nr. 131: 420–422. St.tid. 13. mai 1938: 1102–1107. Olav Versto (A) var den eneste som stemte mot; han tvilte på at det var rett å skulle satse på et nytt universitet. Selv om flere hadde uttrykt slik tvil, var han den eneste som stemte mot.

24 Innst. S. nr. 131 1938: 421, St.tid. 13. mai 1938, 102–1107.

25 Jf. Maus & Roll-Hansen 1985 om ulike syn på og relasjoner mellom grunnforskning og anvendt forskning.

26 St.tid. 13. mai 1938: 1104. I Arbeiderpartiets valgprogram for 1936 het det blant annet: «Adgangen til høiere skoler, universitet og hiøskoler gjøres lettere for arbeider- og bondeungdommen» – [www.nsd.no/posys/partidokumentarkivet](http://www.nsd.no/posys/partidokumentarkivet)



komiteen, etter ham som førte deler av utredningen i pennen.<sup>27</sup> Oppdraget var å utrede utbygging av Bergens Museum til et framtidig universitet med to fakulteter bygd på naturvitenskap og humanistiske fag og et klinisk-medisinsk fakultet. Utbyggingen skulle planlegges i faser, men ende i en plan for «et fullstendig universitet omfattende alle fakulteter».<sup>28</sup> Selvfølgelig skulle det ligge nær museet, hvor Bergen kommune alt i 1911 og 1916 hadde sikret tomtearealer for et universitet.<sup>29</sup>

I tråd med Stortingets og regjeringens ønsker utredet universitetskomiteen et nasjonalt og forskningstungt universitet, som i Oslo, om enn mindre. Den foreslo et klinisk- medisinsk, et matematisk-naturvitenskapelig og et humanistisk fakultet, et biblioteksbygg, en festsal og et administrasjonskontor.<sup>30</sup> Forslaget ga konkret oversikt over behov for ulike typer av personell, som professorer, laboranter og kontorassistenter, og de rommene og arealene som trengtes. Komiteen mente at et nytt universitet ville stimulere forskningen og kulturlivet, og det ville gi flere unge studiemuligheter og være et korrektiv til det eksisterende universitetet. Samtidig la komiteen vekt på at et universitet på Vestlandet og i Bergen, bygd på museets tidligere meritter, kunne gi noe særegent til forskning om fisk, vær, hav og kultur.<sup>31</sup> Den pekte på mulig forskningssamarbeid med Fiskeridirektoratets forskningsenheter, Christian Michelsens Institutt (CMI) og Norges Handelshøyskole (NHH).<sup>32</sup> Komiteen foreslo å fortsette en ordning ved museet, hvor en av professorene

27 *Universitetskomiteen 1939* ble oppnevnt av Det Kongelige Kyrkje- og Undervisningsdepartement 20.11.1938 og 2.1.1939. I komiteen var preses og direktør ved Bergens Museum (professor Shetelig), overlege Backer-Grøndahl ved Haukeland sykehus, departementets ekspedisjonssjef fra 1938, fysikeren Olaf Devik, kjemiprofessor Thorbjørn Gaarder og professor i språkhistorie Gustav Indrebø fra museet, professorene Mohr, Rokseth og Sæland fra UiO (fra de påtenkte fakultetene) og ordfører i Bergen (foreslått av kommunen) (utredningen: 1). Overlege S.L. Pettersen ved Kvinneklubben i Bergen ble oppnevnt 1.12.1938. Rokseth, Sæland, Shetelig og Indrebø var arbeidsutvalg og arbeidet med generelle og felles spørsmål (utredningen: 4). Mohr førte del I i pennen (varamann), Nordhagen del III og Indrebø del I, IV–XI (s. 4). Utredningen ble vedtatt 25.6.1939.

28 Utredningen, 1939: 1–2.

29 I behandlingen av budsjettet for 1939–40, Budgett-Innst. S. nr. 18, 1939 (3. februar 1939), ble den pågående utredningen omtalt i innstillingen, men ikke kommentert da budsjettet for Bergens Museum ble vedtatt, *St.tid 1939*, 15:3:355.

30 Utredningen, 1939, s. 5–43. I 1938 hadde museet 10 professorer og 82 studenter.

31 Sst.: 18–20.

32 CMI var stiftet i Bergen i 1935, med testamentarisk gave fra Christian Michelsen som grunnkapital. I 1947 hadde CMI teknologisk-naturvitenskapelig forskning og noe samfunnsforskning. Se også kap. 11 i dette bindet.

var direktør og skjøttet administrative oppgaver, med et direktørtillegg.<sup>33</sup> Det ble videre foreslått å ha universitetssekretær og kasserer, som ved UiO.<sup>34</sup>

Komiteen gikk ikke inn for et teologisk eller juridisk fakultet, selv om de tradisjonelt hørte til et universitet, og den fulgte ikke opp en resolusjon fra landsmøtet i *Pedagogisk samfunn* i mai 1938 om å flytte Norges lærerhøyskole fra Trondheim til Bergen og etablere et pedagogisk fakultet.<sup>35</sup> Den var litt mer åpen for målrørslas ønsker. I arbeidet med et vestnorsk universitetsprogram hadde den ment at et historisk-filosofisk fakultet skulle ha «hovudvekt på den norske kulturarven, det vera seg i form av historie eller språk».<sup>36</sup> Det var viktig å videreføre målføregranskingsarbeid ved museet.<sup>37</sup> Et universitet på Vestlandet måtte stå på nynorsk grunn og ta hensyn til nynorskens sterke stilling der, men det skulle ikke gå på bekostning av «dei vitskaplege umsyni».<sup>38</sup> Den overgripende universitetstanken var førende, ikke lokale eller regionale hensyn.

Universitetskomiteens utredning forelå sommeren 1939. Da statsbudsjettet ble lagt fram i februar 1940, var det krig i Europa. Ingen nye byggetiltak ble foreslått; ressursene ble samlet om krietiltak.<sup>39</sup> Noen videreføring av arbeidet med et bergensk universitet ble det ikke. Men det ble ikke lagt på is. Høsten 1945 hadde Arbeiderpartiet og Venstre utbygging av universitet i Bergen på sine valgprogram, og ved valget fikk Arbeiderpartiet rent flertall.

I januar 1946 slo pressen opp at regjeringen Gerhardsen ville foreslå bevilgning til et universitet i Bergen.<sup>40</sup> Slik ble det, regje-

33 Dette tillegget var på 2000 kroner årlig, og denne summen ble også satt opp som forslag for et nytt universitet.

34 Utredningen: 83.

35 Bergens Arbeiderblad, 4.5.1938, «Et pedagogisk fakultet Bergen», om en resolusjon fra landsmøtet i «Pedagogiske samfunn» i Bergen, med vedtak om å sende resolusjon til departementet.

36 Forland 1996: 208. Se også utredningen 1930: 41: «Nemndi meiner det er rimelegt at nokre lærarar innan mormålseksjonen gjev opplæringi si på nynorsk». Komiteen viste til delutredningen om det humanistiske fakultet. Rokseth (UiO) ga en egen uttalelse, se s. 265. Han understreket at et universitet i Bergen måtte være et riksuniversitet, «bare i annen rekke» et landsdelsuniversitet. Derfor måtte de vanlige språkreglene gjelde. Det var «rimelig» at lærerne i norskfagene brukte nynorsk, men ingen tvang.

37 Haaland 1996: 141. Å videreføre arbeidet til professor Torleif Hannaas (1874–1929) ble vektlagt.

38 Forland 1996: 253, utredningen: 41 og vedlegg 8: 250–280.

39 Budsjett-innst. S. nr. 19, 1940, 15.2.1940, kom ikke til behandling innen 9.4.1940.

40 Som i intervju med statsråd Kaare Fostervoll i Bergens Tidende og Bergens Arbeiderblad 7.1.1946.

ringens forslag til statsbudsjett inneholdt en bevilgning til et nytt universitet, og 9. april 1946 ble det vedtatt enstemmig i Stortinget med utredningen fra 1939 til grunn.<sup>41</sup> Bare én av Bergens fem representanter hadde ordet, Høyres Kolderup.<sup>42</sup> Stemningen i salen var udelt positiv: Det måtte nysatsing til, uten at det gamle skulle få dårligere kår. Forskningen, som kunne bygge på museets forskning, ville komme så vel Vestlandet som hele landet til gode. Det skulle komme til et fullt utbygd medisinsk fakultet og etter hvert et juridisk, mens teologi fikk komme med tiden. I debatten ble det også tatt til orde for å etablere fag som politisk historie og få mer samarbeid med CMI, uten at dette ble konkret foreslått. Tre dager senere leste stortingspresidenten opp telegrammet fra Bergen formannskap som uttrykte byens «varmtfølte takk». Statsmakten hadde endelig satt sitt «stempel» på byens universitetsplan.<sup>43</sup>

### *Et fullt utbygd og bredt universitet*

Det er grunn til å framheve to av Stortingets forventninger: Det nye universitetet skulle være bredt og fullstendig, og det skulle bidra til demokratisering. Demokratiet kommer vi tilbake til, men hva betydde det «fullstendige», «brede» universitetet i 1946?

Like etter at kongen la ned grunnstein til fløyer til Geofysisk institutt i oktober 1946, behandlet Stortinget ny bevilgning til Universitetet i Bergen.<sup>44</sup> Diskusjonen gir en indikasjon på hva dette betydde. Den viste for det første at museets ledelse og studentene der hadde ulike forventninger. Studentene ønsket at undervisningen startet med det samme, særlig i fag som ikke krevde labora-

41 Styret for Bergens Museum ba regjeringen om å ta opp universitetssaken igjen, i brev 6.7.1945, bl.a. med henvisning til testamentarisk gave fra Lauritz P. Meltzer (1861–1943) på om lag 5 mill. kroner til et universitet i Bergen, men bare dersom det innen ca. 10 år etter hans død var vedtatt å opprette det.

42 St.tid. 9.4.1946: 573–581. Sju representanter hadde ordet i debatten, samt statsråd Fostervoll. Kolderup (1898–1971) professor 1939–1969, vara på Stortinget 1945–53.

43 St.tid. 12.4.1946: 646–647. At stortingsvedtaket var enstemmig, ble mottatt som særlig gledelig. Ordføreren i Bergen, Nils Handal (1906–1992) (A) var lektor ved Bergens handelsgymnas, ordfører (1946–1953), senere industriminister (1953–55) og forsvarsminister (1955–61).

44 Grunnsteinsnedleggelsen ble fylldig dekket av Bergens Tidende (BT), Morgenavisen, Bergens Arbeiderblad, Aftenposten, Arbeiderbladet og mange andre aviser, 24., 25., 26. og 28.10.1946. St.tid. 30.10.1946: 1808–1910.

torier, og rask utbygging av både et samfunnsvitenskapelig og et humanistisk fakultet.<sup>45</sup> Saksordfører i Stortingets fagkomité, Jacob Friis (A), viste til studentene og ønsket oppretting av professorater nettopp i fag som ikke trengte nye bygg eller laboratorier. Han la til at studentene mente professorene var lite villige til å forelese, men kanskje kunne UiB bli et «undervisningsuniversitet», slik studentene ønsket.

Friis fikk ikke støtte av statsråd og partifelle Fostervoll, som la vekt på at komiteens innstilling fulgte forslaget fra Bergens Museum. Han siterte fra talen direktøren ved museet, Bjørn Trumpy, holdt ved nedlegging av grunnsteinen, om at det gjaldt å gå stegvis fram for å sikre kvalitet og bli et sterkt universitet.<sup>46</sup> Universitets- og fagskolekomiteen støttet dette, men ville påskynde arbeidet.<sup>47</sup> Ambisjonen var ikke et «undervisningsuniversitet» som ga undervisning i fag uten forskning; det måtte være forskningstungt og undervisningen bygge på forskning. Studentene fikk komme etter hvert som instituttene med sine professorer kom på plass. «Fullt» og «bredt» var viktig, men ikke så viktig at det kunne rasnarveier forbi forskningen. Vi kan se konturene av det som senere ble omtalt som et «forskningsuniversitet» og «den forskningsbaserte undervisningen».

Kombinasjonen av forskning og undervisning ble understreket da Ot.prp. nr. 50 (1948) Om lov om Universitetet i Bergen (Universitas Bergensis) ble fremmet 23. april 1948, med rammer for det nye universitetet.<sup>48</sup> Loven bygde på loven om Universitetet i Oslo, men med noen forskjeller. En forskjell var at lovforslaget inneholdt en formålsparagraf. Formålet for UiB skulle være «vitskapeleg gransking og akademisk opplæring», ved siden av at det nye universitetet skulle bygge på virksomheten ved Bergens Museum. «Så langt det kan sameinast med dei vitskapelege oppgåvene til universitetet, skal det og arbeida for å gjera vitskapen kjend gjen-

45 Friis viste til Bergens Arbeiderblad 28.6.1945 og Studentenes avis Ånd og Vilje.

46 St.tid. 30.10.1946: 1810.

47 Budsjett-innst. S. nr. 319a, 1946, St.tid. 30.10.1946:1805–1812. Fagkomiteens formann, Jens Jenssen (NKP), talte også for forskningen og om å forene forskning og undervisning, og viste til partienes fellesprogram i 1945.

48 Ot.prp. nr. 50 (1948) Lov om Universitetet i Bergen mv. Forslaget bygde på loven for Universitetet i Oslo fra 1905 og kommentarer fra Bergens Museum, Universitetet i Oslo, Justisdepartementet og Finansdepartementet (Ot.prp. nr. 4). Først i 1989 ble det felles lov om universiteter og vitenskapelige høyskoler (lov av 16. juni 1989).

nom populærvitenskapelige tiltak» (s. 11, § 1). Populærvitenskapelig arbeid kunne drives hvis det ikke gikk ut over det vitenskapelige. Dette var ikke likestilte oppgaver, som museet hadde ønsket, men i sin analyse vektlegger Forland at det i formålsparagrafen «ligg nær å lesa ein vilje til å halda kommunikasjonen med nærsamfunnet ved like også etter overgangen til eit statleg universitet». <sup>49</sup> Hennes vurdering er at paragrafen indikerte at det skulle legges større vekt på forskning og formidling enn det UiO-loven vektla. <sup>50</sup> Etter vår vurdering gir ikke proposisjonen, innstillingen eller behandlingen i Stortinget grunnlag for å si at myndighetene ønsket at UiB skulle være noe annet enn UiO. Forskning i alle fag skulle utvilsomt være fundamentet for undervisningen, men i universitetets museums-virksomhet skulle det selvsagt formidles – og museets formidlings-aktiviteter skulle videreføres.

Likhetene mellom de to lovene viser seg i kommentarene fra Oslo til innspill fra museet om systemet for bedømming til stillinger. Bergens Museum gikk inn for at sakkyndige komitémedlemmer som regel skulle være utenlandske. Det støttet ikke UiO, og heller ikke departementet (§ 15). <sup>51</sup> Kollegiet ved UiO viste til at det ville bli praktisk vanskelig, og at et slikt system heller ikke ville sikre mer uavhengig vurdering, noe som hadde vært argumentet fra museet. UiO viste til etablert praksis i Sverige og Danmark og mente UiB burde følge denne. Departementet fulgte UiO. De to universitetene skulle ha like betingelser, og vi ser dette som en i hovedsak praktisk begrunnet linje: Museets forslag ville skape mye arbeid uten at resultatet ble sikrere eller bedre.

I den konkrete utformingen av fagene ved fakultetene støttet Stortinget og regjeringen seg til utredningen fra 1939. Nå skulle realister og filologer utdannes til den høyere skole, medisinere til legegjerning. Regjeringen ville ikke gå inn for å gi undervisning i fag der det ikke var grunnleggende forskning. Det var altså allerede en viss spenning mellom det å utdanne flere og det å sikre at utdanningen var forskningsbasert. Det lå i kortene at så lenge profesorene hadde kombinerte embeter for forskning og undervisning, *var* undervisningen forskningsbasert. Selv om noen vektla at det

49 Forland 1996: 257.

50 Sst.: 271.

51 Ot.prp. 50 (1948): 6–7.

var gode forutsetninger for forskning som var relatert til bergensk og vestlandsk natur, kultur eller næringsliv, var forventningen at universitetet var for hele landet. Det skulle ikke bli et næringslivsorientert vestlandsuniversitet.

Fundamentet for det nye universitetet var forskningen ved museet og Geofysisk institutt, samtidig som formidlingstradisjonen derifra var viktig. Ser vi hen til de andre nye universitetene i Norden, Åbo, Århus og Gøteborg, gjør nettopp denne arven fra museet en viktig forskjell: Ulikt UiB vokste de andre nye ut fra høyskoler. De hadde dermed utdanning, ikke forskning, som fundament.<sup>52</sup>

### *Demokratisering – og rekruttering fra alle lag av folket*

En annen og sentral forventning til det nye universitetet var det at det på to måter skulle bidra til demokratisering. Viktigst var å bidra til at en større del av ungdommen fikk anledning til å studere, dernest at universitetets egne organer ga flere rett til å delta i beslutninger. Dette kan ses som offisiell start på etableringen av et universitetsdemokrati der flere enn professorene deltok i styringen – samtidig som barn fra mindre velbeslåtte familier i større deler av landet fikk en mer reell rett til utdanning. I et lengre perspektiv var det også starten på en bredere sosial rekruttering til vitenskapelig virke. Flere av Stortingets representanter tok opp at halvparten av de 6000 studentene ved UiO bodde hjemme. I en tid med stor bolignød var det ekstra vanskelig for ungdom fra andre deler av landet å studere, selv om Statens lånekasse fra 1947 lettet adgangen for arbeider- og landsungdom. Det var få av dem blant studentene. Det kunne endres med et universitet på Vestlandet. Dette var det ikke åpne konflikter om, men var det det om demokratiseringen av styringsorganene?

Til forskjell fra UiO-loven ville regjeringens lovforslag i 1948 at andre grupper enn professorer og dosenter skulle delta i styringen av universitetet. Alle professorene og dosentene skulle sitte i fakultetsrådet, men der skulle også representanter for andre viten-

52 Ahlbäck & Nygård 2019, Lykke 2001, Lindberg & Nilsson 1996.

skapelig ansatte og studenter delta i beslutningene. Både Bergens Museum og UiO hadde innvendinger mot forslaget.<sup>53</sup> I proposisjonen vises det til få begrunnelser for disse innvendingene, men svekkelse av det kollegiale og fagbaserte styret ble framholdt. Ved UiO hadde bare professorene stemmerett ved fakultetet. Slik ville ikke regjeringen ha det i Bergen. «Departementet legg vekt på at Universitetet i Bergen alt frå fyste stund får ein organisasjon som svarar til demokratiske krav og effektiv administrasjon.»<sup>54</sup> Regjeringen hadde altså en forventning om økt demokrati med ordningen av fakultetsrådene. Representanter for studentene i fakultetsrådene fikk være med på å velge rektor – en rett de ikke hadde i Oslo, heller ikke etter endringene i loven i 1939.<sup>55</sup> Dermed ble professorenes stilling noe svakere ved UiB enn ved UiO, og studentenes litt sterkere. Kanskje like viktig som at de fikk delta i rektorvalget, var det at flere av fakultetsrådets oppgaver spesielt angikk studentene, som undervisning og eksamensordninger.

Komiteens innstilling til Stortinget var enstemmig.<sup>56</sup> Den så en utvidet representasjon i fakultetsrådet som «en både demokratisk og heldig administrativ ordning». Studenters stemmerett ved rektorvalg ville gi dem adgang til «å øve innflytelse på universitetets styre. Det vil imøtekomme studentenes ønske og øke den akademiske samhörigheten».<sup>57</sup> Odelstinget vedtok lov om Universitetet i Bergen 26. juni 1948, enstemmig og uten diskusjon.<sup>58</sup> I Lagtinget 2. juli ble lovvedtaket enstemmig godkjent.<sup>59</sup> Komitéformannen var den eneste som talte. Han forsikret om at loven ville gi de medlemmer av fakultetsrådene som ikke var professorer og dosenter,

53 Ot.prp. nr. 50 (1948): 5. Innvendingene fra UiO og Bergens Museum gjaldt forslaget om fakultetsrådets sammensetning, gitt i lovforslagets § 10.

54 Sst.: 6.

55 Ot.prp. nr. 54 (1939) inneholdt også forslaget om å endre navnet til Universitetet i Oslo.

56 Innst. O. XIII 1948.

57 Innst.: 2.

58 Besl. O. nr. 120 (jf. Innst. O. XIII) O.tid. forh. 28.6.1948, s. 304–309, sak. nr. 2. Loven fikk 47 paragrafer i 9 kapitler, innledning, om styret (§§ 2–13), tjenestemenn (§§ 14–18), opplæring og eksamen (§§ 19–22), doktorgrad (§§ 23–28), studenter (§§ 29–38), vitenskapelige institusjoner (§§ 39–42), eiendom (§§ 43–46), § 47 om ikrafttredelse. Forland omtaler arbeidet med loven annerledes og vektlegger initiativ fra lokale krefter i utformingen, 1996: 254–271. Vår vurdering er at lovarbeidet først og fremst bygde på loven om Universitetet i Oslo, men med noen nye trekk som reflekterte Arbeiderparti-regjeringens ønsker om forandringer, med demokratisering og en annen slags administrasjon. Museets organer bidro selvsagt til den delen av loven som omhandlet eiendomsforhold, da museets eiendommer skulle overføres fra stiftelsen til statlig eie (§ 43–46).

59 Lagtinget, 2.7.1948:124. (sak nr. 2). Jens Jenssen (NKP).

stemmerett i alle saker som ikke uttrykkelig krevde at nettopp disse avgjorde.<sup>60</sup> Det var altså en tydelig forventning om økt demokrati ved universitetet i vest. Her ga det politiske system andre rammer for UiB enn det museet og UiO gikk inn for.

I loven ble det også innført et nytt embete: en direktør. Vedkommende skulle legge fram saker for, og ha stemmerett i, Det akademiske kollegium (kollegiet), etter regler fastsatt av Kongen. Forslaget ble begrunnet med behovet for kontinuitet i kollegiet, og for å styrke forvaltningsmessige sider ved dets arbeid – som i hovedsak ble sett som administrativt. Forventningen kan altså ha vært en mer effektiv administrasjon. Faglige beslutninger tilhørte derimot fakultetene.

Initiativet til direktørstillingen kan ha kommet fra departementet eller fra politisk ledelse, eller ha blitt sett som en fortsettelse av direktørordningen ved museet. UiO-kollegiet hadde innvendinger; særlig gjaldt det om universitetets autonomi. Med en embetsmann som direktør kunne departementet få sterkere innflytelse over universitetet og dermed true dets autonomi. Om dette var en tanke bak ordningen, var kanskje forventningen et universitet hvor professorenes makt ble svekket, og dermed enklere ville innordne seg den sentrale politikken. Stortingskomiteen mente uansett at denne administrative ordningen hadde «så mye for seg» at den burde prøves; den kunne sikre kontinuitet og effektivitet.<sup>61</sup> Kollegiet skulle, som øverste organ, stå for utviklingen og oppbyggingen av universitetet, innstille til nye embeter og gi eksamener og grader. Uavhengig av forventninger, med en direktør fikk departementet direkte forbindelse til universitetet, selv om rektor var universitetets øverste leder og talsmann.<sup>62</sup>

Da loven om UiO ble endret i 1955, var motstanden mot et direktørembete fortsatt sterk. Praksisen ved UiB kan altså ikke ha svekket tanken om at ordningen ga departementet for stor makt på bekostning av rektor. Det var heller ikke et klart skille mellom fagpolitikk og administrasjon, men når rektor ledet administrasjo-

60 Jenssen (1885–1968) var rektor ved Sarpsborg høyere almenkskole og innvalgt fra østfoldbyene (1945–1949).

61 Innst. O XIII 1948. Motstanden fra kollegiet ved UiO kommer fram i Ot. prp. nr. 50 (1948): 4–5.

62 Ved UiO hadde universitetssekretæren en lignende rolle som universitetsdirektøren i Bergen, men han hadde ikke sete i kollegiet.



nen, sikret det at hele universitetet ble «sakkyndig ledet».<sup>63</sup> UiO fikk gjennomslag for sitt syn og dermed ikke et direktørembete som i Bergen.<sup>64</sup>

### *Et førkrigsuniversitet i etterkrigstiden?*

Lov om universitet i Bergen ble sanksjonert 9. juli 1948.<sup>65</sup> Den omhandlet også finanser og eiendommer.<sup>66</sup> Situasjonen i Bergen lignet den i Århus, der byen hadde bygd ut hus og rom for et universitet, og den i Göteborg, der private næringsdrivende hadde gjort det samme. Både i Århus og i Bergen var det samlet inn midler til et universitet blant lokalbefolkningen.<sup>67</sup>

Var så det andre norske universitetet å sammenligne med de nordiske andre eller – for Sveriges del – tredje universitet? For alle var private og lokale initiativer viktige, men både Århus og Göteborg universitet var først private universiteter, og de bygde på utdanningsvirksomhet. I Bergen startet det også med private initiativ, men til forskning og formidling. Her var det museet, ikke en høyskole, som ble til universitet. Situasjonen gir grunnlag for å anta at det i starten hadde et sterkere forskningsfundament enn universiteter som vokste ut av undervisning, men noen empirisk undersøkelse av dette, eller hvordan, om og når det endret seg, har vi ikke foretatt.

UiB ble opprettet etter annen verdenskrig, men – som det framgår her – beslutningen var i prinsippet tatt før krigen, og planen det ble bygd opp etter, var fra 1930-tallet. I grunnen var planen utviklet over lang tid, i den såkalte venstrestatens periode (1884–1940), før den ble realisert etter krigen, i en tid med regjeringer fra Arbeiderpartiet.<sup>68</sup> Det som var kommet til, i tillegg til en sterkere tro

63 Thue & Helsvig 2011: 58.

64 Sst.: 55 flg.

65 O.tid. 25.9.1948, referat fra statsrådssekretariatet om sanksjonering, O.tid. 9.7.1948: 407.

66 Museets forslag til kontrakt om overføring ble presentert som kommentar til forslaget, § 43–46. Finansdepartementet hadde innvendinger til lovforslaget når det gjaldt kostnader knyttet til overtakelse av museets bygninger. Kirke- og undervisningsdepartementet kommenterte forslaget ved å vise en rausere holdning til så vel museet som til Bergen kommune, som hadde bidratt vesentlig til museet i alle år. Eiendommene ble overført til UiB med kongelig resolusjon 7,3,52 (Innst. O. IV E 1953: 25).

67 Lykke 2001.

68 Venstrestaten er Rune Slagstads betegnelse på denne perioden, som han mener var preget

på forskningens betydning for samfunnsutviklingen, var en større vilje til demokrati både som styringsprinsipp ved institusjoner og for adgangen til samfunns-goder.

Da landet hadde fått sitt andre universitet, omtalte avisene det som et stort løft i en vanskelig og krevende tid for land og folk – og som en veiviser som sto i fredens, frihetens og forskningens tjeneste. Hvordan levde universitetet opp til forventningene, og hvor relevante var de i årene som fulgte? I det videre rettes oppmerksomheten mot forskning og utdanning i tre perioder: vekstperioden fram til slutten av 1970-årene, 1980-årene med nye forventninger om relasjoner til næringsliv og næringsutvikling, og tiden rundt år 2000, med sine mange reformer..

### Den første byggefasen

Ved åpningen hadde universitetet om lag 120 ansatte, 10 professorer og de ansatte fra museet med konservatorer, ulike typer av hjelpepersonell, bibliotekansatte og en administrasjon. Kollegiet hadde rektor og tre dekaner, universitetsdirektøren kom ikke på plass før i 1950, og i det første studieåret var det om lag 400 studenter. Universitetet overtok museets bygninger, rektor og administrasjon flyttet inn i to hus museet tidligere hadde hatt, like ved hovedbygningen, i Langes gate 1 og 3. Det var en tid for å bygge mer, ansette folk og skaffe auditorier og lesesaler til studenter. Utredningen fra 1939 beskrev hvordan fag skulle bemannes og plasseres; den ble en plan å følge i oppbyggingen. Det ble ikke akkurat slik alle involverte aktører hadde tenkt seg. Både museet og byen fikk mer enn de håpet på i mellomkrigstiden, mens målrørsla, som hadde ønsket seg et tydelig håndslag fra landets nasjonalforsamling, fikk mindre – men hva var det for slags universitet de fikk?

---

av folke-danningsstraksjoner, til forskjell fra den forutgående embetsmannsstaten preget av jus og teologi, og den etterfølgende arbeiderpartistaten, preget av samfunnsvitenskapene. Slagstad 1998. Jens Arup Seip omtalte den samme perioden som flerpartistaten. Seip 1963.

*Sakte, men etter egne prioriteringer*

Selv i gjenreisningsårene viste storting og regjering stor vilje til å prioritere oppbyggingen av universitetet.<sup>69</sup> Vi kan følge prosessen gjennom de årlige budsjettbehandlingene, som fram til 1980 var todelt: bevilgninger til den konkrete utbyggingen av hus og rom for forskning og utdanning, og bevilgninger til nye og flere stillinger. Universitetskomiteens detaljerte plan fra 1939 for stillinger ble brukt for å bestemme hvilke professorater, lektorater, assistenter og teknikere som trengtes for hvert fag, og hvilket administrativt støtteapparat som måtte til. Det akademiske kollegium fremmet forslag bygd på innstilling fra fakultetene; det prioriterte og begrunnet. I departementet ble planer og forslag vurdert, og regjeringene la fram forslag for Stortinget i de årlige budsjettforslagene. I kapitlet om UiB i statsbudsjettet ble oppnådde resultater fra forskning og uteksaminerte kandidater kommentert, og begrunnelser for behov og ønsker ble presentert. Det var særlig eksamenene som ble rapportert, sammen med behovene for større bygg og flere rom for å kunne yte fullgod undervisning til et økende antall studenter.

Rekrutteringen til nye stillinger kunne være utfordrende. To eksempler fra Det medisinske fakultet illustrerer det. Hygienefaget, en gammel medisinsk disiplin – ved UiO var professoratet i hygiene fra 1824 – hørte til ved dette fakultetet. UiB fikk bevilget midler til et slikt professorat først på 1950-tallet, men det manglet søkere, og de to første som fikk stillingen, forlot etter kort tid Bergen til fordel for Oslo. Så ble Bergens stadsleger undervisere. Det var sikkert mye bra ved det, men det illustrerer at det var knapphet på mer enn rom og andre materielle ressurser. Likedan var det med barnpsykiatri, det manglet fagfolk, og det tok lang tid å bygge kompetanse. Forventningene om utbyggingen av «det fulle» og «brede» universitetet støtte altså på vansker. De nødvendige fagfolkene sto ikke i kø for å komme til Bergen, ja på noen områder fantes de slett ikke innenfor landets grenser.

Det er likevel klart at universitetet ønsket flere stillinger og raskere utbygging enn det regjeringene fremmet for Stortinget. I all hovedsak fulgte imidlertid statsmaktene universitetets priorite-

69 St.prp. nr. 139 (1950) Om tilleggsbevilgning kap. 223A, Universitetet i Bergen 1950–51: I (17.11.50), Innst. S. nr. 255, 1950, St.tid. II.12.1950: 2321–2322.

ringer. Ganske typisk var det i 1957. Kollegiet hadde bedt om 27 nye stillinger, men departementet fremmet og fikk vedtatt forslag om bare 7.<sup>70</sup> Begrunnelsen var mangel på ressurser. Regjeringspartiet hadde rent flertall, og da kunne ikke Stortinget, om opposisjonen hadde ønsket det, ha plussert på tildelingene.

De faglige prioriteringene var en sak for universitetet. Bare i to tilfeller kan vi se at Stortinget grep inn i – eller tok opp til diskusjon – universitetets prioriteringer. I en av sakene endret Stortinget universitetets prioritering. Det gjaldt saken om religionsvitenskap i Bergen.

I 1960 hadde kollegiet foreslått et professorat i religionshistorie, «som en vesentlig berikelse av det humanistiske miljø ved Universitetet i Bergen [og] et naturlig ledd i den planlagte utbygging av de humanistiske fag».<sup>71</sup> Høyres Per Lønning, biskop i Borg, satt i stortingskomiteen som behandlet universitetssaker, og var ofte saksordfører for saker om UiB.<sup>72</sup> Han ønsket heller et fag kalt «religionsvitenskap» i Bergen, primært for å utdanne kristendoms-lærere.<sup>73</sup> Fagbetegnelsen var ikke etablert i Norge (eller Norden), og den dekket over at det var kristendoms-kunnskap Lønning ønsket seg. Han ville ha et professorat i religionsvitenskap som kunne «danne faglig bakgrunn for etablering av kristendoms-kunnskap som universitetsfag».<sup>74</sup> I budsjettdebatten i 1960 tok Bondepartiets Per Hjermand opp dette ønsket, men statsråd Helge Sivertsen (A) var negativ.<sup>75</sup> Kollegiet i Bergen ønsket ikke noe kristendomsfag, men Lønning ga seg ikke. I budsjettet for 1965 støttet endelig stortingskomiteen Lønnings forslag om midler til en stilling i religionsvitenskap. Komiteens forslag ble vedtatt i Stortinget.

Religionsviter Einar Thomassen understreker at kollegiet protesterte på å skulle få et fag det ikke hadde bedt om; dette var et «alvorlig inngrep i det selvstyre universitetene har hatt og som de må ha i faglige spørsmål». Religionsvitenskap fikk likevel et professorat, og takket være Lønning ble det etablert i Bergen.<sup>76</sup> Det ble

70 Budsj.innst. S. nr. 13, 1957, St.tid. 275.1957: 1735.

71 Thomassen 2018: 22.

72 Per Lønning (1928–2016) representerte Oslo på Stortinget fra valget i 1957 (1958–1965).

73 Thomassen 2018: 20.

74 Sst.: 24.

75 St.forh. nr. 144, St.tid. s. 1145–1155. Også Håkon Johnsen (A) var kritisk mot Lønning og Hjermand.

76 Budsj.-innst. St. nr. 188 (1964–65). (kap.313 UiB), tillegg. S. nr. 277, 2.12.1964. St.tid.

en kobling til kristendomsfaget som lenge preget det nye instituttet.<sup>77</sup> Stortinget endret universitetets egen prioritering, det var forhandlinger og justeringer, men universitetets faglige autonomi ble utfordret, med Lønning i en hovedrolle. Av stortingsdebatten ses det at flere fra komiteen mislikte det hele, og det gis et inntrykk av at Lønning nærmest hadde utmanøvrert sine kollegaer i komiteen.<sup>78</sup>

Det uvanlige i dette tilfellet kan ha gjort at Stortinget senere var ekstra årvåkent for saker som gjaldt nettopp dette faget. I 1971 ses det i alle fall at Arbeiderpartiet fulgte med. Da det ble lyst ut en ny stilling i religionsvitenskap, spurte Tove Pihl (A) kirke- og undervisningsminister Kjell Bondevik (KrF) om hvorfor utlysningen var slik at det krevdes medlemskap i statskirken for den som skulle ansettes.<sup>79</sup> Det kunne jo ikke stilles slike krav til stillinger ved et universitet. Bondevik meldte at utlysningen ble trukket.<sup>80</sup> Senere, da Astrid Gjertsen (H) i 1974 ville at det skulle satses på gerontologi ved UiB, avviste statsråd Bjartmar Gjerde (A) det. Han ville følge universitetets egne prioriteringer.<sup>81</sup>

I all hovedsak fulgte altså Stortinget universitetets prioriteringer. Selv om det ikke alltid var mulig å støtte alle forslag, ble planen fra 1939 fulgt opp. Stortinget ønsket nye planer for utbygging, noe som ses ved at universitets- og høyskolekomiteen i sin behandling av budsjettet i 1956 uttrykte ønske om at UiB laget en ny utbyggingsplan for vekst. Ønsket ble gjentatt i Stortinget i 1957, og i mars 1959 oversendte UiB en utbyggingsplan.<sup>82</sup> Like etter startet planlegging for utbygging av høyere utdanning, og det ble bruk for den.<sup>83</sup>

11.12.1964:1466–1487. (Helge Sivertsen s. 1483) – Håkon Johnsen (A) kritiserte Lønning for å ha overdrevet enigheten i komiteen om denne stillingen.

77 Thomassen 2018: 33–34.

78 St.tid. 11.12.1964: 1466–1487 (Om budsjettinnstilling S. nr. 188 (1964–65) «Allmenn religionshistorie foreslås for kristendomskunnskap som fag»).

79 St.tid. 20.1.1971:1887–1888. Per Borten (Sp) var statsminister i en borgerlig koalisjonsregjering.

80 Kjell Bondevik (KrF), på Stortinget 1950–1965, utnevnt til dosent i folkeminnevitenskap ved UiB i 1965, men hadde permisjon mens han var landets kirke- og undervisningsminister, til han gikk av med pensjon i 1970. Om det betydde noe, og eventuelt hva, for UiB, er uvisst.

81 St.tid. 3.10.1974: 20–22. Det samme gjaldt et grunnlagt spørsmål 22.1.1975, der tannpleierutdanning ble tatt opp og avvist med samme begrunnelse (St.tid. 22.1.75: 2658).

82 Den første universitetsdirektøren, Leif Wilhelmsen, fratrådte 1.6.1957 (Innst. O IVA, 1958: 8) og ble ekspedisjonssjef i Kirke- og undervisningsdepartementet. Arne Halvorsen overtok og ble sittende til våren 1978.

83 Halvorsen 1967.

### *Kleppekomiteen og Stortinget – statens planlegging*

Det var den såkalte Universitets- og høyskolekomiteen, eller Kleppekomiteen – etter dens leder Per Kleppe – som skulle utrede utbygging av høyere utdanning. Komiteen ble satt ned i 1960 og leverte sin innstilling i 1961. Den foreslo en storstilt utbygging av universitetene for å sikre økonomisk vekst og velferd. At det å bygge ut høyere utdanning skulle bidra til økt økonomisk vekst og mer velferd, var del av en tenkning som gjorde sitt inntog i hele Vest-Europa i siste del av 1950-årene, og Fredrik Thue og Kim G. Helsvig omtaler det som skjedde med planen for utbygging, som et paradigmeskifte i synet på høyere utdanning.<sup>84</sup>

Særlig etter Sovjetunionens Sputnik-opp-skyting i 1957, men allerede mot slutten av andre verdenskrig, ble en slik tenkning i tillegg forstått som en innsatsfaktor i den kalde krigen: Vesten måtte ikke bli liggende bak østblokken i den militærteknologiske utviklingen. I den sammenhengen var selvsagt noen fag viktigere enn andre.<sup>85</sup> I Norge skulle likevel utbyggingen skje nokså bredt, blant annet med satsing på samfunnsvitenskapene, selv om det også var klare ønsker om å styrke den matematisk-naturvitenskapelige utdanningen.<sup>86</sup>

Einar Gerhardsens tredje regjering la fram sin stortingsmelding om den videre utbyggingen av universiteter og høyskoler 18. mai 1962. Den bygde nettopp på Kleppekomiteens innstilling.<sup>87</sup> Før dette var det lagt fram flere meldinger om behovet for akademisk arbeidskraft, basert på utredninger fra Forskningsrådenes fellesutvalg.<sup>88</sup> Det ble fortsatt forutsatt at alle vitenskapelige stillinger skulle kombinere forskning og undervisning og dermed gi mer av begge deler.<sup>89</sup> Som Kleppekomiteen la også regjeringen nå til grunn at forskning var spesielt viktig der den kunne tjene samfunnsutviklingen.<sup>90</sup> Samtidig var det en utfordring å skaffe nok kvalifisert personell. Nye stillingsgrupper kom inn i høyere utdanning ut over

84 Thue & Helsvig 2011: 217–223.

85 Se f.eks. Kaiser 2002 om den amerikanske kaldkrigslogikken i utdanningen av fysikere på høyere nivå.

86 Thue & Helsvig 2011: 222.

87 I St.meld. nr. 91 (1961–62) er Kleppekomiteens innstilling trykt som vedlegg.

88 St.meld. nr. 13 (1958).

89 F.eks. uttrykt i Budsj. Innst. S. nr. 12 (1969–1970): 6, 14. I stortingsbehandlingen ble ikke temaet tatt opp.

90 Thue & Helsvig 2011: 221.

på 1960-tallet, og ulike gruppers forskningsmuligheter ble tema. Ikke alle kategorier stillinger fikk kombinere forskning og undervisning, det gjaldt for eksempel mange av universitetslektorene.<sup>91</sup>

Kan vi likevel peke på forventninger til UiB fra etableringsfasen og som ble ført videre i denne nye tiden? Selv om utbyggingen var motivert av ny tenkning om høyere utdanning, var noe ved det gamle. Nå var det flere enn noensinne som tok eksamen artium, og fortsatt var det et ønske om å gi flere adgang til universitetet. Samtidig var det fortsatt et mål å utjevne forskjeller i levekår gjennom økte studiemuligheter og en mer ambisiøs velferdspolitik. I denne situasjonen kom også forslaget om å etablere et universitet i Tromsø og samle de to vitenskapelige høyskolene i Trondheim til et universitet.

Denne utbyggingen ville kreve mye, men det ble meldt om trengsel ved fakultetene, særlig realfagene – mest i Oslo, men også i Bergen. Det var flere grunner til økt tilstrømming til realfagene. Veksten i gymnasene økte behovet for lektorer, og ser vi til situasjonen i andre land, betydde teknologiutvikling og industrireising, kald krig og romkappløp mye for denne interessen. Det kom forslag om å regulere adgangen til studier for å gi gode studieforhold, og Stortinget møtte det med forslag om lukking av realfagsstudier høsten 1963, etter ønske fra UiO.<sup>92</sup> UiO vurderte kapasiteten som helt sprengt, og regulering var «ikke til å unngå» – selv om det prinsipielt var uønsket. Av 1963-artiumskullet hadde 7 prosent søkt seg til realfagsstudiene, og andelen hadde vært høy lenge. Kleppekomiteens innstilling og regjeringens politikk hadde vært å kanalisere mest vekst til Universitetet i Bergen. Thue og Helsvig peker på at lukking ved UiO kunne være et effektivt tiltak for å sette politikken ut i livet.<sup>93</sup> Stortinget hadde altså ønsket – og forventet – studentvekst; nå var den raskere og sterke enn forutsett.

Før regjeringen la fram forslag for Stortinget om mulig adgangsbegrensning for realfagsstudier, etter initiativ fra UiO, kontaktet den UiB. Også UiB åpnet for å kunne måtte adgangsregulere, i første omgang realfagsstudiene, men det kunne også komme på

91 Se også kapittel 1 i bind 2.

92 Budsj. innst. S. nr. 17 (1963–64), St.prp. nr.20 (1963–64), Innst. S. nr. 35 (1963–64), St.tid.: 1902–1920.

93 Thue & Helsvig 2011: 232. Lukking var hjemlet i lov om UiO og måtte vedtas av Stortinget som lovendring.

tale for humanistiske fag.<sup>94</sup> I Bergen var det imidlertid et poeng at en begrensning i Oslo kunne øke trykket i vest. Med det økte også risikoen for at studentene ville ha dårligere karaktergrunnlag og dermed for at Bergen fikk de «nest beste» studentene.<sup>95</sup> Adgangsreguleringen var jo også i strid med forventningene da UiB ble etablert, om bredere rekruttering til høyere studier – og noe helt annet enn reguleringen av opptaket til studiene i medisin, odontologi og farmasi.<sup>96</sup> UiB argumenterte dessuten med at adgangsregulering var et angrep på lærefriheten – studentenes gamle frihet til selv å velge hva de ville studere, og ved hvilket universitet.<sup>97</sup>

I stortingsdebatten kom det tydelig fram at ingen egentlig ønsket en adgangsregulering; dette var en midlertidig nødvendighet. Spørsmål om regulering og lukking var kontroversielle, og ble etter hvert også møtt av store protester fra studentene.<sup>98</sup>

### *Et større og bredere universitet*

Utbyggingsplanene for høyere utdanning med Kleppekomiteens innstilling og behandlingen i Stortinget i 1963 ble fulgt opp også av Per Bortens borgerlige firepartiregjering (1965–1971). Da Borten tiltrådte, hadde Gerhardsens regjering nylig nedsatt den såkalte Ottosenkomiteen, og Borten-regjeringen utvidet den.<sup>99</sup> Denne komiteen, dens arbeid og striden som fulgte den, er tema i flere kapitler. Komiteen ville bygge distriktshøyskoler rundt om i landet som skulle tilby kortere utdanninger som var tilpasset lokale behov.

94 St.prp. nr. 20 (1963–64) Om regulering av tilgangen til realfagstudiet, Innst. S. 35, St.tid. 902–920.

95 Brev fra UiB, 28.09.1963 – omtalt i St.prp. 20 (1963–64): 2. Se også Thue og Helsvig 2011: 233.

96 St.forh. 3./4.12.63, s. 902–920, f.eks. Per Lønning (H), s. 902–903, og statsråd Helge Sivertsen (A), s. 914–917.

97 Forland 1996: 407–411.

98 Se Forland 1996: 409 flg., Thue & Helsvig 2011: 217 flg.

99 Tre av de fem utredningene fra Videreutdanningskomiteen (Ottosenkomiteen) som ble nedsatt i august og desember 1965 (like før og like etter at valget i 1965 ga borgerlig flertall og Borten-regjeringen tiltrådte), ble brukt som grunnlag for St.prp. nr. 136 (1968–69). Om prøvedrift med distriktshøyskoler, lagt fram av statsråd Kjell Bondevik. Det var stor enighet i Stortinget om prøvedrift, men noe uenighet om lokalisering, Innst. S. 308 (1968–69), S.tid. 20.6.1969: 4230–4264. I proposisjon og innstilling ble universitetene (i Oslo og Bergen) lite omtalt. En begrunnelse var at den sterke økningen i antallet artianere, ga større behov for avlastning for universitetene (St. prp. 136: 6–9). At universitetslærere kunne bidra til de nye distriktshøyskolene, ble understreket.



Denne dreiningen i utdanningspolitikken, og vedtak om å etablere et universitet i Tromsø, gjorde at universitetene i Oslo og Bergen fikk mer konkurranse om midler fra statsbudsjettet.

Storting og regjering uttrykte ofte bekymring for at det ble utdannet for få leger – en faktor som også var viktig for etableringen av et universitet i Tromsø. For at legeutdanningen skulle utvides i Bergen, trengtes samarbeid med byen og fylket. Det store og nye sykehusbygget på Haukeland sto først klart til innflytting i 1983, men ble omtalt nesten årvisst i budsjettokumentene allerede fra 1946. Landets behov for å utdanne flere tannleger ble også diskutert. Alt da vedtaket om UiB var klart i 1946, var dette et tema i pressen. Tannhelsen var ikke god, og helsedirektøren var bekymret over at kapasiteten ved Norges Tannlegehøyskole i Oslo var sprengt. Mange ble i stedet utdannet i utlandet. For budsjettåret 1954–1955 vedtok Stortinget å etablere tannlegeutdanning ved UiB, og i 1962 ble de første studentene tatt imot.<sup>100</sup>

Som vi har nevnt, var en satsing på samfunnsfagene, jus og teologi oppe i Stortinget i 1946 i diskusjonen om et universitet i Bergen. Fagene inngikk også i Kleppekomiteens innstilling i 1962. Komiteen så det ikke som aktuelt å bygge ut samfunnsfagene i Bergen, men kollegiet i Bergen hadde uttrykt glede over at Kleppekomiteen generelt gikk lenger i utbyggingsplanene i Bergen enn det universitetet hadde gjort. Nå gikk regjeringen Gerhardsen – og siden Stortinget – enda lenger når det gjaldt samfunnsfagene. Det kan ses i sammenheng med at Arbeiderpartiet ivret for mer forskning som kunne bidra til politikkutviklingen, med både bedre forvaltning og politikk.<sup>101</sup> Regjeringen imøteså også arbeidet til en komité oppnevnt av kollegiet ved UiB, Handelshøyskolen og CMI, som utredet samfunnsfagene i Bergen. Den så «ikke noen grunn til å ta standpunkt mot» at det ble etablert samfunnsvitenskap der hvis det var studenttilgang og det fantes lærerkrefter.<sup>102</sup>

100 Forslaget ble fremmet i regjeringens budsjettforslag for 1956 og er omtalt i Budsjett-innst. S. nr. 22 (1956): 2. Se også Silnes 1977 og Nernæs & Selvig 1996. Odontologisk institutt ble til Det odontologiske fakultet i 1970. Fra 1.1.2008 ble fakultetet del av Det medisinsk-odontologiske fakultet, fra 2017 Det medisinske fakultet (universitetsstyret, sak 69/2017).

101 I en studie om Kunnskapsdepartementets historie viser Helsvig spesielt til at sosialøkonomen og statssekretæren for Einar Gerhardsen, Kjell Eide (1925–2011), hadde en viktig rolle i Arbeiderpartiets forskningspolitikk på dette punktet. Helsvig 2017: 94.

102 St.meld. nr. 91 (1962–63): 14, 15, 21, 25–26. Se også Rokkan 1977: 89–92. Initiativet kom fra dekanus ved HF-fakultetet, historikeren Knut Mykland. Med i komiteen var, foruten

Stortinget vedtok lov om embetseksamen i samfunnsvitenskap i 1966.<sup>103</sup> Loven bygde på forslag fra Bergens-komiteen. Dette åpnet for undervisning på høyere nivå, og i 1970 ble Det samfunnsvitenskapelige fakultet etablert.<sup>104</sup> I denne saken kan vi si at initiativer fra Bergen, kombinert med forventninger og siden vilje fra så vel Arbeiderparti-regjeringen som Borten-regjeringen, bidro til at den nye cand.polit.-graden ble opprettet.

I Stortingets behandling av en felles lov om eksamener og grader ved universiteter og høyskoler i juni 1970 ses det at UiB hadde advart mot å fjerne skillet mellom universitetene og de vitenskapelige høyskolene.<sup>105</sup> Kirke- og undervisningskomiteen var uenig med UiB i at loven innebar noe slikt.<sup>106</sup> Den foreslo også at loven skulle omfatte Landbruksdepartementets høyskoler, og slik ble det. Kanskje så det nokså nye universitetet i Bergen det også som en trussel mot videre oppbygging at Stortinget hadde vedtatt å etablere universiteter i Tromsø og i Trondheim. Både UiO og UiB hadde på den annen side bidratt til immatrikulering av studenter i Kristiansand (UiO, fra 1962) og Stavanger (UiB, fra 1963). Dette skyldtes trolig forventninger fra de politiske myndighetene, men en slik lokal mulighet for immatrikulering ble i sin tid sett som et steg på veien mot et universitet i Bergen. Mulig uvilje til tross, det er også klart at særlig etableringen av Universitetet i Tromsø hadde sterke talsmenn ved UiB.<sup>107</sup>

---

Mykland, forskningsleder Stein Rokkan ved CMI, professor Dag Coward ved NHH, og dosentstipendiat, sosialantropologen Fredrik Barth. Kontorsjef ved UiB, Magne Lerheim, ble komiteens sekretær. Allerede i 1959 kom spørsmålet om et samfunnsvitenskapelig fakultet opp ved UiB, og en komité, nedsatt i november 1960, leverte forslag i januar 1961. Komiteen foreslo videre diskusjoner med NHH. Innstilling om videre utbygging av samfunnsvitenskapelige fag ved Universitetet i Bergen: 1–2.

- 103 Ot.prp. nr. 31 (1965–66) Lov om samfunnsvitenskapelig embetseksamen, 1.4.1966. Odelstinget 12.5.1966, O.tid. s. 96–98. Komiteen var nedsatt av Kollegiet høsten 1961, og den leverte sin innstilling 20.8.1963, noen måneder etter at St.meld. nr. 91 (1962–63) var behandlet i Stortinget.
- 104 Rokkan ga i 1977 uttrykk for at fakultetet «dessverre» ble til – fordi det ble skilt fra historikerne, og han kalte historikerne samfunnsviternes jordmødre.
- 105 I Ot.prp. nr. 50 (1969–70) *Lov om eksamen og grader ved universiteter og høyskole* ble brev fra UiB- kollegiet 14.11.1969 sitert. I en foreløpig uttalelse i mars 1969 advarte Kollegiet mot å «ensrette» forholdene ved institusjoner som var så forskjellige som universitetene (i Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø) og Statens idrettshøgskole og Statens kunstakademi. Kollegiet var ikke mindre skeptisk i november, men da ingen faglige instanser hadde motsatt seg å endre fagspesifikke eksamenslover, og institusjonene ville få rett til å utforme studie- og fagplaner, gikk UiB ikke mot lovforslaget, men det var uro og frykt i kollegiet for at loven ville føre til «en ensretting av institusjoner og deres utdannelsestilbud som i sin karakter er vesensforskjellig».
- 106 Innst. O. nr. 60 (1969–70), Ot. forh. 5.6.1970: 530–537.
- 107 Fulsås 1993: 64–67.

Gjennom 1970-tallet vitner budsjettbehandlingen for UiB om forventninger om å holde tallet på studenter høyt og øke kapasiteten. I 1971 var det statlig byggestopp og vanskelige tider. I budsjettdebatten slo Einar Førde (A) fast at det bare var UiO som var fullt utbygd. Ambisjonene ble ikke nådd. Da var det 25 år siden vedtaket om et universitet i Bergen. Det som var tenkt som et relativt lite universitet, med oppimot 1000 studenter, var likevel blitt mer enn tre ganger så stort. I budsjettbehandlingen høsten 1972 la regjeringen Korvald derimot vekt på at det ikke var tid for vekst, og både i Oslo og i Bergen sto det strid om lukking av studiene. I Stortinget var det protester under debatten om universitetsbudsjettene. Fra galleriet hørtes studenter som aksjonerte med bannere og rop: «Nei til lukking – innfri krava!»<sup>108</sup> Mange talte om at «lukking var en uting».<sup>109</sup>

### Brudd og reformer

I 1977 ble perioden fra først på 1960-tallet fram til midt på 1970-tallet karakterisert som universitetets gullalder.<sup>110</sup> Det Stortinget som i 1946 enstemmig hadde vedtatt å satse på å gi all ungdom som ønsket det, høyere utdanning, hadde nok ikke sett for seg at så mange ville ta artium og søke seg til universitetene – og absolutt ikke hvor stor kvinneandelen skulle komme til å bli. Alle prognoser for studenttall ble sprengt. Kvinnene kom uten at det hadde vært noen uttalt forventning til universitetene om å øke kvinneandelen blant studentene. Først sist på 1970-tallet uttrykte storting og regjering forventninger om at det skulle rekrutteres flere kvinnelige ansatte. Forventninger om og tilrettelegging for denne utviklingen kom nedenfra heller enn ovenfra.

Inntil sist på 1970-tallet økte antallet ansatte, fagtilbudene ble utvidet, og noen av de planlagte byggene kom på plass.<sup>111</sup> I siste halvdel av 1970-tallet ble det opprettet få nye stillinger, det var sterk prisvekst, og budsjettforslagene var preget av formuleringer om å holde igjen og ikke opprette så mange nye stillinger, men noen

108 St.forh. nr. 173 (1971): 1377–1472. (Studentroperet s. 1379, Einar Førde (A).

109 Budsj.innst. S. nr. 12 (1972–73), St.forh.: 743–820.

110 Lerheim 1977, se også Forland 1996: 332–336.

111 Forland 1996: 272–448, omhandler perioden fra 1946 til ca. 1970.

stillinger ble omgjort i Stortingets budsjettbehandling.<sup>112</sup> Balansen mellom forskning og utdanning ble tematisert, også ovenfra.<sup>113</sup> Selv i trange tider måtte prinsippet være at stillingene kombinerte forskning og undervisning. Hvis ikke ville både undervisningen og forskningen lide. Det var grunn til å ta opp spørsmålet også fordi det i praksis hadde kommet stadig flere stillinger som verken hadde krevd tung forskningskompetanse eller hadde stor forskningsandel i stillingen.

Ved inngangen til 1980-årene var det enighet i Stortinget om at distriktshøgskolene skulle prioriteres. Høyre og KrF foreslo å redusere antallet universitetsstillinger, men det ble ikke vedtatt. Høsten 1981 foreslo Fremskrittspartiet å redusere universitetsbevilgningene, også til UiB, uten å få noen tilslutning.<sup>114</sup> I 1979 startet UiB arbeidet med å formulere universitetets egne mål og planer, i «U-plan 2000», som et svar på statsmaktenes forventninger om utvikling av forskning, fagtilbud og mottak av studenter.<sup>115</sup> Samtidig var planarbeidet svar på et ønske fra Bergen by, som ønsket at UiB skulle avklare sine ønsker for vekst og utbygging på Nygårds-høyden.<sup>116</sup> Da planarbeidet startet, var Odvar Nordli (A) statsminister, Gro Harlem Brundtland (A) overtok som statsminister i februar 1981, og etter stortingsvalget i september samme år fikk Stortinget borgerlig flertall, og Kåre Willoch (H) ble statsminister.<sup>117</sup> På 1980-tallet ble kravene og forventningene til universitetene endret, med økt næringslivsorientering og ulike typer av fristilling.

112 Som i budsjettforslagene fra Kyrkje- og undervisningsdepartementet for 1974–75, 1975–76 og 1977–78.

113 St.tid. 11.12.1978: 1567–1671, s. 1582 – Kirsti Kolle Grøndahl (A).

114 Budsj innst. S. nr. 12 (1979–80): 23. Senterpartiet og Arbeiderpartiet foreslo nye oljefag ved UiO og UiB, St.forh. 3.12.1981.

115 Vedtak i Kollegiet 23.8.1979 og 12.6.1980. Planutvalg: rektor Ørjar Øyen (formann), prorektor Arnfinn Graue, dekanus (SV) Jan Petter Blom (senere Tor Rødseth), universitetslektor Tom Backer Johnsen, bibliotekar Agnes Jessen Bakkevig og stud.philol. Anne B. Rønning (senere Bjørn Einar Aas).

116 Universitetsplan 2000 (U-plan 2000) Del 1A: 14.

117 1981–1983 ren Høyre-regjering, fra 1983 flertallsregjering med Sp og KrF. Mindretallsregjering 1985–1986.

### *Mer aktiv næringslivsorientering*

I mai 1981 la Brundtlands første regjering fram sin forskningsmelding.<sup>118</sup> Et viktig budskap var at universitetene måtte få sterkere kontakt med nærings- og samfunnsliv, de skulle kunne ta på seg oppdrag og drive anvendt forskning – selv om de skulle ha grunnforskning som sin viktigste oppgave.

Etter valget i 1981 ble Høyres Lars Roar Langslet statsråd for kultur og vitenskap. I budsjettforslagene for universitetene ble det understreket at tiden for vekst i bredden burde avløses av konsolidering og kvalitet.<sup>119</sup> Året etter skulle et nytt system for stillingshjemler på plass, og «tomme hjemler» for oppdragsforskning fra 1977 ble sett som en nyvinning. Universitetene kunne tilsette medarbeidere i slike hjemler uten Stortingets godkjenning av hver enkelt hjemmel.<sup>120</sup> Dette ga mulighet til å ansette forskere med eksterne forskningsmidler, og skapte forventninger om vekst nettopp i slik forskning.<sup>121</sup> Universitetet kunne få rom for mer forskning enn det statsbudsjettet til enhver tid ga grunnlag for. UiB fikk ti slike hjemler i budsjettet for 1984. Dette ga større frihet, men fra både Arbeiderpartiet og SV ble det uttrykt bekymring for at ordningen kunne gi økt bruk av midlertidig ansatte.<sup>122</sup>

Spørsmål om begrensning av adgangen til studier ved UiB vendte tilbake i 1986, og regjeringen Willoch fikk flertall for et lovforslag som tillot det. Nå stemte imidlertid flere imot, blant dem senere statsråd for høyere utdanning, Tora Aasland (da Houg) fra SV.<sup>123</sup> SV uttrykte flere ganger uenighet om retningsendringene.

Brundtlands første regjering hadde lagt fram sin forskningsmelding våren 1981. Før den ble behandlet i Stortinget, la Willochs regjering fram en tilleggsmelding. Den understreket universitetenes rolle i grunnforskningen, men vektla også at universitetene måtte innrette seg mot næringslivets forskningsbehov, ikke minst oljeselskapenes.<sup>124</sup> Også instituttsektoren og dens samarbeid med

118 St.meld. 119 (1980–81).

119 St.forh. 3.12.1981: 1318.

120 Budsj.innst. S. nr. 12 (1982–83).

121 Budsj.innst. S. nr. 12 (1984–85): 28, St.tid. 6.12.1984: 1677–1796.

122 Budsj.innst. S. nr. 12 (1985–96): 26.

123 St.prp. nr. 82 (1985–86). Innst. S. nr. 215 (1985–86).

124 St.meld. nr. 62 (1981–82). Tillegg til St.meld. nr. 119 (1980–81).

universiteter og høyskoler ble tatt opp. I 1979 var det ikke mange store forskningsinstitutter i Bergen, bare CMI, dersom ikke Fiske-ridirektoratets forskningsavdelinger ble tatt med.<sup>125</sup> Begge meldingene viste til at Stortinget i behandling av forskningsmeldingen i 1976 ga tilslutning til å fremme oppdragsforskning ved universitetene.

Forventningene om at universitetene skulle bli mer orientert mot næringslivets behov, ble også tatt opp i budsjettdebatten høsten 1985, mens den forskningspolitiske meldingen lå til behandling i Stortinget. Regjeringen tok til orde for at universitetene burde opprette forskningsstiftelser for å håndtere økt oppdragsforskning.<sup>126</sup> Dette skulle bidra til mer anvendt og næringsrettet forskning og innvarslet en lang periode med nye forventninger og mindre vektlegging av den frie forskningen. Da U-plan 2000 – DEL 2 Faglig utvikling ble vedtatt, ses en viss tilpasning til den nye tid. Grunnforskningen understrekes, men satsing på «målrettet grunnforskning og kontraktforskning», som for oljeindustrien, er med. Veksten i de kunnskapsbaserte næringene, eller forskningsbehovet i de naturressursbaserte nye næringene i Norge, hadde det ikke vært mulig å forutse i 1946. Nå var dette endret og ble skrevet inn i den nye universitetsplanen. Samtidig var det også fagfolk ved universitetet som ønsket nye forskningsoppgaver velkommen. Det var jo heller ikke nytt at universitetet bidro med det som kunne omtales som nyttig forskning, selv om filosofien gjerne hadde vært at nytten så å si kom av seg selv.

De nye forventningene ble videreført av Gro Harlem Brundtlands regjeringer (1986–1989 og 1990–1996). Ved budsjettbehandlingen for 1989 var en ny utredning om høyere utdanning lagt fram, NOU 1988: 28 *Med viten og vilje*, med sosiologen og tidligere professor ved UiB, Gudmund Hernes, som utvalgsleder. Sentralt i utredningen var sammenslåing av de mange høyskolene rundt i landet – en reform som ble gjennomført av regjeringen Brundtland i 1994, med Hernes som utdanningsminister, og 92 regionale høyskoler ble til

125 Det var 4 store i Norge: CMI, SINTEF, Rogalandsforskning, og i Oslo, Institutt for samfunnsforskning. Fiskeridepartementets forskningsinstitutter, Havforskningsinstituttet (HI) fra 1900 og Vitamininstituttet fra 1946 (siden NIFES) gikk inn i HI i 2018. Instituttsektoren i Bergen omtales i kapittel 11 i dette bindet.

126 Kommentert i Budsj. Innst. S. nr. 12 (1985–86):26, også oppe i stortingsdebatten, St.tid.: 1299–1407, 1303, om UiB 1306.

26 statlige. Det ble ikke uttrykt spesielle forventninger til UiB ved den store omstruktureringen av høyskolene i landet, til forskjell fra forventningene til de andre tre universitetene. Forklaringen ligger trolig i at høyskolelandskapene var forskjellige.

### *Fristilling i ulike former*

Arbeidet med effektivisering av offentlig sektor var på programmet fra sist på 1970-tallet. Det gjaldt også universitetene. Utredningen fra det såkalte Hermansen-utvalget (NOU 1986: 23 *En bedre organisert stat*) ble fulgt opp etter Willoch-regjeringens avgang. I sin doktoravhandling fra 2002 viser Agnete Vabø hvordan Hernes-utvalget og Hermansen-utvalget hadde nye forventninger til universitetene om institusjonelle endringer, som forslag om å slå sammen universitetsinstitutter til større enheter.<sup>127</sup> Utredningene vakte store protester blant studenter og ansatte, men noen nye rammebetingelser fulgte.

Ressursfordelingen gjennom statsbudsjettet ble gradvis endret, for eksempel med mindre detaljert tildeling av stillingsressurser. Fra 1. januar 1985 ble alle dosenturer ved universitetene gjort om til professorater, og UiB fikk 75 nye professorer.<sup>128</sup> Fra 1990 ble ordningen med at professorer var embetsmenn, utnevnt av Kongen i statsråd, avviklet. Nå kunne institusjonene ansette og avsette, og fra 1993 kunne ansatte i vitenskapelige stillinger gis personlig opprykk etter bedømmelse.<sup>129</sup> Statens eiendomsforvaltning ble endret med økte muligheter for universitetene til å planlegge egen virksomhet.

Fra midt på 1980-tallet ble det innført nye styringsformer, inspirert av endringer i forvaltningspolitikken, ikke minst i Storbritannia som ledet an i reformer i offentlig sektor, under merkelappen New Public Management (NPM). NPM innebar bruk av mål- og resultatstyring, og var også en ny måte å uttrykke krav og forventninger på. NPM er kritisert av mange, og særlig for at målstyring som redskap passer dårlig ved universitetene – med refleksjon og

127 Vabø 2002.

128 Dette ble rapportert i BT 4. januar 1985: 16.

129 Kyvik, Olsen & Hovdhaugen 2003.

fri forskning.<sup>130</sup> Det kom krav og forventninger om måling av forskningens resultater, som antall publikasjoner, omfang av inntekter fra andre enn staten, og nye doktorgrader. For utdanningen kom det måltall og forventning om større innsats for at studentene skulle ta forventede eksamener til forventet tid. Vi skal ikke analysere hvordan universitetet endret seg med nye forventninger, eller med hvilke motstandsstrategier, alternativt tilslutning til den nye tid, universitetet arbeidet. Departementet og skiftende regjeringer fortsatte å gi rammer, noe institusjonen måtte tilpasse seg eller opponere mot. Noen eksempler på dette kommer vi tilbake til.

### *Breddeuniversitetet*

UiB rundet 50 år i 1996 som et typisk breddeuniversitet; av de tidlige forventningene var i alle fall denne innfridd, og sammen med den en vekst i studenttallet som ingen hadde kunnet forestille seg på 1940-tallet. Det samfunnsvitenskapelige fakultet ble opprettet i 1970, med fag som vokste ut av HF-fakultetet. Jurister ble utdannet fra 1969; et eget juridisk fakultet kom til i 1980. Som det eneste norske (og nordiske) universitet har UiB hatt et psykologisk fakultet fra 1980, etter at faget fikk et institutt i 1964. I 1996 var det sju fakulteter, med egne bygg og administrasjoner. Studentene hadde fått sitt studenthus, Det akademiske kvarter, «Kvarteret», for kultur og organisasjonsliv, og det var blitt svært mange av dem, i 1994 nesten 17 000.<sup>131</sup> Det fantes forskerutdanning og doktorgradsprogrammer. Fra 1. januar 1990 hadde ikke UiB lenger sin egen lov, da trådte felles universitets- og høyskolelov i kraft.<sup>132</sup> På 1990-tallet ble Marineholmen bygd ut med forventninger til innovasjon og samarbeid med næringsliv. Samarbeid med nærlingsliv og innsats for innovasjon er tema i flere kapitler i bind 3. Hvordan breddeuniversitetet med sin forskning og utdanning utfolder seg, utforskes i senere kapitler.

130 Forland 1996: 515. Helsing (2011) viser til svært sterke konflikter om innføring av virksomhetsplanlegging ved UiO, særlig i Inge Lønnings tid som rektor.

131 Et akademisk kvarter – Historien om et studenthus på Vestlandet på nittitallet Forlaget 9297: 1997. For studenttallet, se kapittel 4 i dette bindet.

132 Ot.prp. nr. 62 (1988–89). Lov om universiteter og vitenskapelige høyskoler (universitetsloven). Lov nr. 77. 16.6.1989. Om kritikk, gjennomføring og konsekvensene for styringssystemet, se også Forland 1996: 517–523.



## I et nytt landskap av universiteter

Mange av myndighetenes forventninger til UiB på 2000-tallet gjaldt alle universitetene, noen få bare de to eldste, og noen ble rettet spesifikt mot UiB. I 1968 ble universitetene i Tromsø og Trondheim vedtatt, senere har det kommet mange flere til, i 2004 i Stavanger, i 2005 ble Norges landbrukshøyskole til Universitetet for biovitenskap og miljø, i 2007 Universitetet i Agder, i 2011 Universitetet i Nordland (nå Nord universitet), og i 2018 kom både OsloMet og Universitetet i Sørøst-Norge til. I årene etter 2000 er landets samlede forsknings- og utdanningskapasitet kraftig utvidet, og konkurransen mellom institusjonene er større både om studenter, forskningsmidler og faglig anerkjennelse.

Med kvalitetsreformen i 2002, knyttet til internasjonalisering og Bolognaprosessen, ble universitetenes rammer endret.<sup>133</sup> Disse endringene var nok helt utenfor de mulige forventningene da universitetet var nytt. Innholdet i forskningsbasert undervisning ble diskutert og presisert, ikke minst med nye forestillinger om styring av studentenes læring. Fra 2001 har UiB og de andre universitetene og høyskolene årlig mottatt tildelingsbrev fra departementet som iverksetting av Stortingets budsjettvedtak. Der uttrykkes forventninger gjennom føringer for bruk av midler, rammer for virksomheten, fullmakter, samt opplegg for rapportering. Brevene er uttrykk for statens forventninger og krav.<sup>134</sup> Om autonomien samlet sett ble mindre eller større, er vanskelig å si, men på noen måter fikk universitetet klart større frihet. Før måtte for eksempel Stortinget vedta lover om hver enkelt ny grad. Nå oppretter og nedlegger universitetet selv studieprogrammer – et uttrykk for en forventning om at universitetet selv ser hvilke utdanningsbehov som finnes, og tilpasser seg skiftende behov og interesser. Samtidig, og fra 1999, fikk lov om universiteter og høyskoler en bestemmelse om eksterne medlemmer i kollegiet. I gjeldende lov, fra 2005, skal 4 av 11 styre-

133 Bleiklie 2009, Bleiklie & Michelsen 2008.

134 Tildelingsbrevene behandles i universitetsstyret og finnes offentlig tilgjengelig på Kunnskapsdepartementets nettsider og i databasen for høyere utdanning, DBH, som forvaltes av Norsk senter for forskningsdata (NSD), fra 1.1.2022 del av Sikt – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør. Fra 2016 ble det også innført en ordning med utviklingsavtaler mellom den enkelte institusjon og Kunnskapsdepartementet. UiB inngikk slik avtale i 2017, jf. universitetsstyret sak 14, 34 og 98/2017 og sak 5/2018. Ordningen er evaluert i 2020. Elken & Borlaug 2020.

medlemmer være oppnevnt av Kunnskapsdepartementet. Dette var en svekkelse av selvstyret, der samfunnet utenfor institusjonene etter mandat fra departementet deltar i styret.

### *Modernisering og effektivisering?*

Etter at høyskolene rundt om i landet ble til statlige høyskoler i 1994, ble det arbeidet med å få felles rammer og lovgivning for universitetene, de vitenskapelige høyskolene og de statlige høyskolene. En slik lov ble vedtatt i mai 1995, med lov om høyere utdanning.<sup>135</sup> Det kom endringer i loven allerede to år senere da flere institusjoner ble omfattet av den, og siden i 1999 og 2000, med endringer av bestemmelser om opptak, studieløp og eksamener.<sup>136</sup> Men selv med de mange endringene i loven fra 1995 startet omfattende utredningsarbeid for nye endringer sist på 1990-tallet, særlig med Mjøsutvalget, oppnevnt av Kjell Magne Bondeviks sentrumsregjering (KrF, Venstre og Sp, 1997–2000). Det leverte flere utredninger, og det var høringsprosesser og omfattende diskusjoner i og mellom institusjonene.<sup>137</sup> Reformen fulgte, med tilpassing av det norske gradssystemet til det europeiske. Kvalitetsreformen ble vedtatt i Stortinget i 2002. Samtidig ble det vedtatt omfattende endringer i institusjonenes rammer, som ledelsesformer, budsjett- og finansieringssystem med konkurransebaserte tildelinger mellom institusjonene innenfor høyere utdanning. Ny lov for universiteter og høyskoler (private og offentlige) ble vedtatt 1. april 2005.

Mange forventninger til universitetene fra storting og regjering ble endret. I 2003 ble for eksempel universitetsloven endret slik at universitetenes oppgaver med innovasjon ble lovfestet, sammen med forskning, utdanning og formidling. Engasjement for innovasjon og nyskaping, med vektlegging av innsats for å få fram patenterbare ideer som kan gi grunnlag for etablering av næringsvirksomhet, var ikke noe helt nytt ettersom store nyskaping og forretningsideer lenge har sprunget ut av nyskapende og fri forskning. Det nye var innovasjon som en forventning og et krav, noe

135 Lov av 12. mai 1995.

136 Lov av 13. juni 1997, lov av 25. juni 1999, lov av 15. desember 1999.

137 NOU 2000: 14, St.meld. nr. 27 (2000–2001).

som er tema i bind 3. Vi vil også ta fram to andre eksempler på krav og forventninger.

Det første gjelder forholdet mellom universitetet og næringslivet, eller andre private aktører, og forventninger om at universitetene burde tiltrekke seg gaver fra private til fri og uavhengig forskning. Forskning hadde vist at det i Norge ble gitt færre gaver fra private til universiteter enn i andre land. I budsjettet for 2005 ble det innført en ordning der midler kunne gis som «gaveforsterkning» for å oppmuntre til gaver fra private til universitetene, Det Norske Videnskaps-Akademi og til Norges forskningsråd. Ble gaver gitt til disse institusjonene, skulle staten yte et ekstra tilskudd på 25 % av gaven. Dette var en oppfølging av behandlingen av forskningsmeldingen fra Bondevik II-regjeringen samme år. Det var en klar forventning til universitetene om å legge til rette for dette.<sup>138</sup> Dette passet godt for UiB, som allerede hadde fått store midler fra Frank Mohn AS og Trond Mohn like før jul i 2004, og de store gavene var trolig også av betydning for etableringen av ordningen.<sup>139</sup>

Gavene har gitt økte muligheter for forskning, men ordningen med gaveforsterkning har også gitt utfordringer. De store gavene ble ikke overført til universitetet, men til egne stiftelser, i dag Trond Mohn-stiftelsen, som ikke er underlagt universitetets disposisjoner, men stiftelsens. Dette viste seg å være i strid med forutsetningen for tildeling av gaveforsterkningsmidler.<sup>140</sup> Etter avtale mellom universitetet og stiftelsen forpliktet tildelinger fra stiftelsen universitetet til å gi bidrag til mottakerne av prosjektmidler og til ansettelse av mottakerne. Slik ble universitetets økonomiske ressurser bundet opp samtidig som stiftelsens beslutninger forpliktet universitetet til å ansette dem som fikk midler fra den. Universitetet ga giveren fullmakter som innskrenket autonomien. Fordi avtalen om kallelse av stipendmottakere heller ikke var innenfor lovens rammer, sa universitetet opp avtalen med stiftelsen i 2011. Høsten 2012 endret stiftelsen vilkårene slik at ordningen var i tråd med

138 St.meld. 20 (2004–2005): 161–163.

139 Sst.

140 For oppsummering av ordningen med avtalene mellom stiftelsene for forvaltning av gavene fra Trond Mohn, se universitetsstyrets sak 09/2009. Kunnskapsdepartementet ba i brev i april 2008 om at stiftelsen betalte tilbake gaveforsterkningsmidler som urettmessig ble overført fra UiB til stiftelsen, men det førte ikke fram. I Stortinget konstaterte statsråd Tora Aasland at ordningen var brukt i strid med reglene. Stoltenberg-regjeringen avvirket gaveforsterkningsordningen (St.prp. 1 (2011–2012)).

lovgivningen. Universitetet forplikter seg til å lyse ut en fast stilling innenfor stipendfeltet innen en viss tid, og stiftelsen kan ikke tildele stipendmidler til noen som ikke er prioritert av fakultetene ved UiB.<sup>141</sup> Gaveforsterkningsordningen ble avvirket av Stoltenberg-regjeringen i 2012, men den kom inn igjen i 2014-budsjettet med Solberg-regjeringen, og ble igjen avvirket av denne regjeringen i statsbudsjettet for 2021.<sup>142</sup>

Vårt andre eksempel gjelder finansiering av utdanning. Med innføring av nytt system for finansiering av universitetene i 2002 ble det utformet et «startpunkt» for hver institusjon som uttrykte summen av historisk bestemte tildelinger fordelt som et grunnbudsjett, blant annet med et bestemt antall studieplasser. Studieplassene ble gruppert i kategorier, varierende med typer av utgifter til hver utdanning, med høyest sum for medisinstudier og lavest for fag med små krav til utstyr; nærmest definert som auditoriumsfer. Av kostnadene for hver studieplass skulle 60 prosent finnes i grunnbudsjettet, mens 40 prosent skulle gis som inntekt når studentene avla eksamen og oppnådde studiepoeng.

Etter finanskrisen i 2008–2009 ble tildeling av nye studieplasser et ledd i krise- og arbeidsmarkedspolitikken. UiB fikk nye studieplasser som blant annet ble tildelt Det juridiske fakultet. Både UiB og UiO hadde lenge tatt opp langt flere studenter enn til de plassene som var finansiert av grunnbevilgningen. Det var overbooking og dermed underfinansiering. Inntektene var begrenset til de resultatinntektene som kom med studentenes oppnådde studiepoeng. For å bidra til å rette opp underdekningen vedtok universitetsstyret å begrense opptaket til jusstudiet, selv om det var kommet flere studieplasser.<sup>143</sup> Dette skulle gi bedre finansiering og mer rom for forskning ved fakultetet. Fakultetet var uenig i å begrense opptaket. Universitetsstyrets flertall opprettholdt vedtaket, men departementet påla universitetet å øke opptaket med det antall nye studieplasser som var tildelt. Det ble forventet – og

141 I sak 34/2011 vedtok universitetsstyret at også prosjekter med støtte fra Bergen forskningsstiftelse måtte belastes dekningsbidrag. Styret i Bergen forskningsstiftelse vedtok nye bestemmelser 21.11.2011, se [www.uib.no/aktuelt/36908/ny-utlysning-av-mohn-midler](http://www.uib.no/aktuelt/36908/ny-utlysning-av-mohn-midler) (publisert 22.11.2012).

142 Forslaget om å avvike ordningen ble fremmet i forslaget til statsbudsjett for Kunnskapsdepartementet: St.prp. nr. 1 (2020–2021): 193. Det ble vedtatt.

143 Universitetsstyret, sak 71/2010 om opptaksrammer for 2011.

også krevd – at universitetet snudde, og det skjedde, det ble tatt opp flere jusstudenter.<sup>144</sup>

### *Et vestlandsuniversitet?*

I 1985 presenterte Universitetet i Bergen seg som «nasjonalt lærested, byuniversitet og Vestlandets universitet».<sup>145</sup> I en glanset informasjonsbrosjyre framsto universitetet som et sted for grunnforskning og undervisning – og som en særlig viktig institusjon for samfunns- og næringsliv på Vestlandet. Universitetet hadde mye å bidra med til det nye vestlandske næringslivet med petroleumsvirksomhet og oppdrettsnæring.

Da Jens Stoltenberg dannet regjering etter valget i 2005, var SV for første gang med. Partiet hadde statsråden for høyere utdanning, Øystein Djupedal. Regjeringen hadde ambisjoner om endringer i strukturen for universiteter og høyskoler, og Djupedal oppnevnte et utvalg for å utrede slike endringer, ledet av Steinar Stjernø.<sup>146</sup> Vinteren 2008 la utvalget fram NOU 2008: 3. Det foreslo åtte regionalt forankrede universiteter. Da hadde Stavanger og Kristiansand fått sine universiteter, og med dette forslaget kunne alle høyskoler etter søknad og akkreditering bli del av et universitet. Utvalget foreslo altså å fjerne skillet mellom høyskoler og universiteter. Et viktig argument var at institusjonene var blitt stadig likere. I dette lå det en forventning om at de store og gamle universitetene tok opp i seg, eller fusjonerte, med mindre høyskoler i sin region. Slik skilte dette forslaget seg klart fra tidligere utredninger. For eksempel så Kleppekomiteen det å bygge ut universiteter som en sak for Stortinget.<sup>147</sup>

Hva gjorde UiB med denne forventningen? I sin høringsuttalelse til NOU 2008: 3 vektla UiB, som tidligere, forskjellene mellom universiteter og høyskoler og uttrykte motstand mot å viske ut forskjeller mellom institusjonstypene. Samarbeid med

144 Universitetsstyret, sak 71/2010 og sak 2/2011, (jf. brev fra universitetsledelsen datert 12.5.2011, jnr. 2009/15567).

145 Informasjonsbrosjyre fra UiB, datert høsten 1985, med innledning av rektor Arnfinn Graue.

146 Stjernø (1945–) sosiolog, magistergrad fra UiB i 1972 (offentlig administrasjon), rektor ved Norges kommunal- og sosialhøyskole og Høyskolen i Oslo, sentral i SV og før det SF, se Rossavik 2007.

147 Se St.meld. nr. 20 (1963–64).

høyskoler var viktig, som samarbeidet mellom UiB og høyskolene på Vestlandet i UH-nett-Vest, men forslagene fra Stjernø-utvalget ble avvist.<sup>148</sup> Universitets- og høyskolerådet (UHR) og allianser mellom UiO og UiB avviste forslagene, og de ble i første omgang ikke fremmet av Tora Aasland (SV) som overtok som minister etter Djupedal høsten 2007. Hun gikk dessuten inn for å redusere omfanget av mål- og resultatstyringen av universitetene.<sup>149</sup> Den tidlige fasens rød-grønne universitetspolitikk ble endret, med større vekt på institusjonenes autonomi.

Universitetet i Tromsø og Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) fulgte opp og fusjonerte med høyskoler, nært og fjernt. Høyskolene på Gjøvik og i Ålesund gikk inn i NTNU. Høyskolene i Finnmark, i Narvik og i Harstad gikk inn i UiT. De to gamle universitetene handlet annerledes. Noe Vestlands-universitet har ikke UiB blitt, derimot har Høyskolen på Vestlandet (HVL) ambisjon om å bli det. HVL er resultat av en fusjon mellom høyskolene i Bergen, Stord Haugesund og Sogn og Fjordane i 2016. Mange ønsket at UiB gikk inn i en fusjon med høyskoler i nærheten, men UiB ville ikke det. Som på 1960-tallet understreket UiB forskjellene, heller enn likhetene, innenfor høyere utdanning.<sup>150</sup>

Etter valget i 2013 ble det borgerlig flertall, med Høyre og FrP i regjering, og Erna Solbergs regjering tok opp igjen forslagene fra 2008 til strukturendringer i høyere utdanning. Den såkalte strukturen reformen, med flere sammenslåinger av høyskoler og universiteter, ble vedtatt. I Bergen ble Kunst- og designhøgskolen del av UiB fra 2017 og danner basis for Fakultetet for kunst, musikk og design, der Griegakademiet inngår. Kunst- og designhøgskolen hadde forskning og kunstnerisk utviklingsarbeid i hele bredden.<sup>151</sup>

148 Med utgangspunkt i forslag fra en komité ledet av professor Ivar Bleiklie, som gjennom en årrekke hadde ledet forskning om høyere utdanning i Norge og internasjonalt, sak 30/08, 24.4.2008.

149 Se utvalgsutreningene: Handlingsrom for kvalitet, februar 2010, og Fagerberg-utvalget (NOU 2011: 6).

150 Universitetsstyret, sak 65/2011, høringsuttalelse til NOU 2011: 6.

151 Universitetsstyret sak 154/2016 og sak 98/2018. Stipendprogrammet for kunstnerisk utviklingsarbeid har vært likestilt med vitenskapelig arbeid siden 1995, og UiB ble den tredje institusjonen som i 2018 vedtok forskrift for ph.d.-program for kunstnerisk utviklingsarbeid som fakultets- ph.d. program og grad.

## Inn i 2020-årene – fortsatt et forskningsorientert breddeuniversitet?

Endringen bort fra det sosiale eliteuniversitetet var nok på regjeringens dagorden i 1946, men at det skulle bli det masseuniversitetet vi kjenner i dag – for ikke å snakke om at det var mange slike i landet – var neppe noe regjeringen den gangen så for seg. Kvinnedominans blant studentene, også innenfor lukkede studier, var det neppe noen som forestilte seg. I universitetets strategi for 2019–2023 er ellers mye gjenkjennelig. Kvalitet i forskning og forskningsbasert utdanning er omtalt i 2021 – som i 1946; det er kanskje til og med fortsatt litt uavklart hva forskningsbasert utdanning «egentlig» betyr. Det er langt flere ressurser til forskning i 2021 enn i 1948 – noe omfattende finansiering av forskningsprosjekter, særlig fra Norges forskningsråd, men også fra EU, private og ulike offentlige organer, har bidratt til – og dermed også til økt konkurranse om penger og personell. Det er heller ikke slik at alle vitenskapelig ansatte både er forskere og lærere – det tas opp videre i andre kapitler – og ingen forestiller seg at bare grunnforskning tilhører universitetets forskningsoppgaver.

Om UiB ikke har noe teologisk fakultet, er det ellers et fullt utbygd universitet, som forventet i 1946. Universitetet har fått større myndighet, men har etter endringer i loven fra 1999 også statsoppnevnte styrerepresentanter. Mer myndighet er delegert til fakultetene, med sine fakultetsstyrer, med valgte og noen ganger også eksterne representanter. Noen institutt er disiplinorganiserte, som tidligere, andre ikke, men alle har et instituttråd som kan påvirke – om ikke styre – utviklingen. Studentene er, også etter loven, representert i alle universitetets organer. Den kollegiale styringen er derimot svekket sammenlignet med 1946.

Av Norges ti universiteter i 2021 ligner fortsatt UiO og UiB hverandre mest, selv om UiO er dobbelt så stort. At de to er i slekt, vises tydelig i forskningsprofil, og i forskningsmidler for grunnforskning fra nasjonale og internasjonale kilder.<sup>152</sup>

Da planene for UiB ble lagt, ble samarbeid med andre forskningsinstitusjoner i Bergen understreket. Hva kan sies om dette

152 Se kapittel 10 – dette gjelder for eksempel ERC (grunnforskningsmidler fra EU) og SFF-er.

samarbeidet etter 75 år? Det diskuteres i flere kapitler, men i 1992 gikk UiB inn som aksjeeier i den delen av stiftelsen CMI som da ble til aksjeselskapet CMR, den teknisk-naturvitenskapelige delen. UiB fulgte forventningene om å etablere sin forskningsstiftelse, i 1986, Unifob. Den ble til aksjeselskap i 2003, og i 2021 utgjør selskapet den største delen av det fusjonerte forskningsselskapet Norce AS, der UiB eier 51 prosent. Selskapet har avdelinger fra Finnmark til Agder og har knapt 1000 ansatte. Relasjonene til forskningen i instituttsektoren og i næringslivet har variert over tid, noe som også tas opp i flere kapitler i dette verket.

I universitets- og høyskoleloven fra 2005 ble det åpnet for at institusjonene kunne velge mellom å ha valgt eller ansatt rektor, med valg som hovedmodell. Ordningen ble endret i 2016, etter lovforslag fra Solberg-regjeringen. Ansatt rektor er nå hovedmodell, men institusjonene kan velge å ha valgt rektor. Ulike forslag om å gå bort fra valg av rektor har møtt motstand. UiO og UiB har vært tydeligst i forsvaret for valgt rektor. Våren 2021, etter høringer og strid, fremmet regjeringen på ny en lov om universiteter og høyskoler, og det er fortsatt mulig å ha valgt rektor.<sup>153</sup> Regjeringen foreslo også at institusjoner med valgt rektor ikke lenger skal kunne tilsette universitetsdirektør på åremål. I høringsrunden argumenterte UiB for å beholde ordningen med åremålsansettelse for å begrense administrasjonens innflytelse, men dette åpnes det ikke for etter Stortingets lovvedtak våren 2021.<sup>154</sup>

Våren 2021 stilte to kvinner til valg, og universitetets 13. rektor ble filologen Margareth Hagen. På hennes program står prinsippet om fortsatt valgt rektor, for rektorer må kjenne institusjonens faglige virksomhet og være en del av den. Studentene er ikke blitt mindre viktige. At studentparlamentets leder, Thomas Helland-Hansen, overrakte rektorkjedet til Hagen ved universitetets velkomstsereoni i august 2021, er et symbolsk uttrykk for dette.<sup>155</sup>

---

153 Prop. L III (2020–2021).

154 Sst.: 69. Også UiO gikk inn for samme syn som UiB.

155 <https://pahoyden.no/arrangement-muspluss-rektoratet/det-akademiske-aret-er-apnet/111967>



## Litteratur og kilder

- Ahlbäck, A. & Nygård, H. (red.) (2019). *Åbo Akademi och sambället: Perspektiv på växelverkan mellan samhällsförändring och universitet, 1918–2018*. Åbo universitet.
- Bleiklie, I. (2009). Norway. From tortoise to eager beaver? I: E. Pardeise, I. Reale, I. Bleiklie & E. Ferlie (red.), *University governance: West European comparative perspectives*. Dordrecht: Springer.
- Bleiklie, I. & Michelsen, S. (2008). The university as enterprise and academic co-determination. I: A. Amaral, I. Bleiklie & C. Musselin (red.), *From governance to identity: A festschrift for Mary Henkel*. Dordrecht: Springer.
- Elken, M. & Borlaug, S.B. (2020). *Utviklingsavtaler i norsk høyere utdanning: En evaluering av pilotordningen* (Rapport 21). Oslo: Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU).
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I. Universitetet i Bergen.
- Fulsås, N. (1993). *Universitetet i Tromsø 25 år*. Universitetet i Tromsø.
- Goksoyr, J. (1996). Statistiske oversikter. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergen 50 år*. Bind 1 (s. 606–617). Universitetet i Bergen.
- Halvorsen, A. (1967). *Et universitet i vekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Handlingsrom for kvalitet*. Rapport fra arbeidsgruppe som har vurdert handlingsrommet i universitets- og høyskolesektoren, februar 2010.
- Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1975–2011. Mot en ny samfunnskontrakt*. Oslo: Unipub.
- Helsvig, K.G. (2017). *Reform og rutine. Kunnskapsdepartementets historie (1945–2017)*. Oslo: Pax.
- Haaland, A. (1996). Bergens Museums historie 1825–1945. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I. Universitetet i Bergen.
- Kaiser, D. (2002). World War requisitions, scientific manpower, and the production of American physicists after World War II. *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences*, 33(1), 131–159.
- Kyvik, S., Olsen, T. & Hovdhaugen, E. (2003). *Opptrykk til professor: Kompetanse eller konkurranse?* (NIFU-rapport 4). Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Lerheim, M. (1977). Universitetets gullalder. I: R. Danielsen, A.-J. Henrichsen, M. Lerheim & K. Lie (red.), *Utvikling og tradisjon: Festskrift til Arne Halvorsen* (s. 34–44). Oslo: Universitetsforlaget.
- Lindberg, B. & Nilsson, I. (1996). *Göteborgs universitets historia I–II*. Göteborgs universitet.
- Lykke, P. (2001). *Billeder af Aarhus universitets historie*. Aarhus University Press.
- Maus, K.W. & Roll-Hansen, N. (1985). *Grunnforskning og anvendt forskning ved universitetene*. Utredninger om forskning og høyere utdanning 4. Oslo: NAVF utredningsinstitutt.
- NOU 1988: 28. *Med viten og vilje*.
- NOU 2000: 14. *Frihet med ansvar*.
- NOU 2008: 3. *Sett under ett – Ny struktur i høyere utdanning*.
- NOU 2011: 6. *Et åpnere forskningssystem*.
- NOU 2020: 3. *Ny lov om universiteter og høyskoler*.
- Rokkan, S. (1977). Det samfunnsvitenskapelige fakultet. I: R. Danielsen, A.-J. Henrichsen, M. Lerheim & K. Lie (red.), *Utvikling og tradisjon: Festskrift til Arne Halvorsen* (s. 89–99). Oslo: Universitetsforlaget.
- Rossavik, F. (2007). *SV – fra Kings Bay til Kongens bord*. Oslo: Pax.
- Seip, J.A. (1963). *Fra embetsmannsstat til ettpartistat og andre essays*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.
- St.meld. nr. 72 (1957) *Om tilgangen på og behovet for akademisk utdannet arbeidskraft*.
- St.meld. nr. 13 (1958). *Om stortingsmelding om behovet for akademisk arbeidskraft*.
- St.meld. nr. 91 (1961–62). *Om videre utbygging av universiteter og høyskoler*.
- St.meld. nr. 119 (1980–81). *Om utviklingen i forskningsens organisering og finansiering*.
- St.meld. nr. 62 (1981–82). *Tillegg til St.meld. nr. 119 (1980–81)*.
- St.meld. nr. 27 (2000–2001). *Gjør di plikt, krev din rett*.
- St.meld. nr. 20 (2004–2005). *Vilje til forskning*.
- Thomassen, E. (2018). Da religionsvitenskapen kom til Bergen. *Chaos*, 70(II), 17–36.
- Thue, F. & Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1945–1975: Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.
- Universitetet i Bergen (1988). *Universitetsplan 2000. Del 2: Faglig utvikling*.
- Vabø, A. (2002). *Mytedannelser i endringsprosesser i akademiske institusjoner* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.



Universitetsstyret slik det var i 2016, med rektor, representanter valgt av ansatte og studenter og eksterne medlemmer oppnevnt av departementet etter forslag fra universitetet. Foran fra venstre: Kjersti Fløttum, rektor Dag Rune Olsen, Randi Heimvik og Nina Broch-Mathisen. Bak står fra venstre Jin Sigve Mæland, Johanne Vaagland, universitetsdirektor Kjell Bernstrøm, Line Marie Sørsdal og prorektor Anne Lise Fimreite. Øverst i trappen Peter Haugan og Johan Fredrik Odffell.

# Kapittel 2

## Universitetsdemokratiet

*Ivar Bleiklie og Svein Michelsen*

I dette kapitlet belyses utviklingen av universitetsdemokratiet ved UiB i perioden 1946–2021. Det tar utgangspunkt i utviklingen av styringsordningene ved europeiske universiteter i perioden, og analyserer utviklingen ved UiB i lys av den norske og europeiske konteksten UiB inngår i. Kapitlet tar for seg endringer i deltakelsen i de interne beslutningsorganene ved UiB, den statlige styringen av UiB og ordningene for medbestemmelse gjennom de ansattes og studentenes interesseorganisasjoner nasjonalt og lokalt. Fremstillingen følger utviklingen gjennom tre perioder dominert av tre styringsordninger – professoruniversitetet (1946–1970), gruppeuniversitetet (1970–1990) og bedriftsuniversitetet (1990–2021) – etter hvilke deltakelses- og styringsmønstre som har vært fremtredende.

Ved høytidelige markeringer er det ofte én unik egenskap ved universitetet som fremheves: evnen til å overleve og tjene et sett relativt konstante verdier under skiftende omstendigheter gjennom 800 år. Dette plasserer universitetet trygt blant de eldste kontinuerlig fungerende institusjoner i Europa. Institusjonell autonomi og faglig frihet er de to verdiene som står sentralt i denne sammenheng. Bildet av relativ stabilitet under skiftende ytre omstendigheter kan i høyeste grad diskuteres.<sup>1</sup> Dette blir spesielt tydelig når den nyere historien til ett enkelt universitet ved overgangen fra det 20. til det 21. århundre skal skrives. Ikke minst er det åpenbart når det gjelder organiseringen av beslutningssystemene som faglig frihet og institusjonell autonomi skal ivaretas og utøves gjennom. Likevel er det vanlig å forutsette at universitetet er en spesiell type organisasjon som historisk har vært preget av utstrakt akademisk og kollegialt selvstyre.<sup>2</sup>

Vårt utgangspunkt for å analysere disse beslutningssystemene ved UiB er et demokratisk perspektiv med fokus på intern deltakelse og medbestemmelse i representative beslutningsorganer, medvirkning gjennom ansatte- og studentorganisasjoner og statlig styring slik dette har utviklet seg fra grunnleggelsen i 1946 og frem til i dag.<sup>3</sup> Universitetsdemokrati som begrep kom trolig først i vanlig bruk fra 1960-tallet. Ikke desto mindre har spørsmål om ansattes og studenter innflytelse og rett til medbestemmelse vært aktuelle langt tidligere, både nasjonalt og internasjonalt, men da gjerne knyttet til spørsmål om legitime gruppeinteresser og meritokrati.<sup>4</sup> UiBs relativt korte historie vil vise at beslutningssystemene utvilsomt har gjennomgått betydelige, ja noen vil si revolusjonerende, endringer i tiden fra universitetets grunnleggelse i 1946 og frem til 2021.

I dette kapittelet belyses utviklingen av det vi kaller universitetsdemokratiet ved UiB. Først skisseres noen styringsmodeller slik de er utviklet i litteraturen om høyere utdanning i Vest-Europa og Nord-Amerika siden 1970-tallet.<sup>5</sup> Vi skiller mellom to ulike aspekter

---

1 Clark 2006, Perkin 2007, Ridder-Symoens 1992.

2 Musselin 2007.

3 Tidligere universitetsdirektør Arne Halvorsen skrev i 1967 at studentdeltakelse i UiBs styringsorganer ikke ville være uttrykk for demokrati, men for anerkjennelse av gruppeinteresser. Se ellers Clark 2006, Levy 2013, Ridder-Symoens 1992.

4 Clark 2006, Levy 2013, Ridder-Symoens 1992.

5 Bleiklie 1996: 23–46, Bleiklie & Kogan 2007, Clark 1983, Neave 1998, Olsen 2007.

ved modellene. Det ene er spørsmålet om hvem som skal beslutte om institusjonenes indre anliggender, vanligvis basert på ideer om hvem som er fullverdige medlemmer av universitetsorganisasjonen. Det andre er hvordan institusjonenes virksomhet skal reguleres og styres av statlige myndigheter. Derneft analyseres utviklingen av styringsorganene ved UiB fra 1946 til 2021 i lys av disse modellene. Kapittelet er kronologisk inndelt, og det gis et riss av tre ulike perioder som har vært preget av forskjellige styringsmodeller: professoruniversitetet, gruppeuniversitetet og bedriftsuniversitetet, og den konteksten disse står i. Vi gir eksempler på debatten og engasjementet for det interne universitetsdemokratiet og for den statlige styringen. Selv om de sentrale verdiene – institusjonell autonomi og akademisk frihet – understrekes like sterkt i dag som på slutten av 1940-tallet, er forståelsen av hva verdiene innebærer og hvordan de fremmes, fundamentalt endret. Vi vil også legge vekt på at UiBs styringsordninger har hatt både sitt norske og sitt bergenske særpreget, som uansett styringsmodell har vært gjenkjennelig det meste av den perioden vi har studert. Vi skal videre belyse de ansattes medbestemmelse og hvordan utviklingen av medbestemmelsesordninger har gitt nye vilkår for universitetsdemokratiet, med sterkere representasjon og utvidelse av virkefeltet til de lokale organisasjonene ved UiB. Medbestemmelse forstås som oftest som en sentral side ved demokratiet i arbeidslivet, også ved universitetet. Denne siden ved universitetets utvikling er lite studert, og derfor undersøker vi den i et bredere perspektiv.<sup>6</sup>

### **Professoruniversitetet 1946–1969**

Frem til 1960-tallet var europeiske universiteter preget av ulike varianter av professorstyre. I prinsippet ble universitetet sett som en kollegial organisasjon – en sammenslutning av likestilte professorer. Hver professor nøt akademisk frihet til å forvalte sitt vitenskapelige arbeidsfelt etter eget skjønn. Som fellesskap nøt de institusjonell autonomi til å forvalte sine felles faglige anliggender uten innblanding fra offentlige myndigheter eller utenforliggende

---

6 Bjørnson 2003.

interesser. Akademisk frihet og institusjonell autonomi var dermed to sider av samme sak. Friheten var alltid mer eller mindre inngjerdet av lovgivning og finansiell avhengighet. Professorene var medlemmer av sentrale beslutningsorgan (senat, akademisk kollegium e.l.), i embets medfør eller valgt blant sine like. De representerte både et kunnskapsområde (lærestol) og et fakultet som tidligere var grunnenheter ved universitetet. Slik var det få kilder til spenning eller konflikter mellom institusjonell autonomi og individuell akademisk frihet. Professorstyret, slik det utviklet seg i tidlig moderne tid i Europa, bygget på et meritokratisk prinsipp der forutsetningen var at bare de som hadde de høyeste vitenskapelige kvalifikasjonene, kunne treffe beslutninger på vegne av institusjonen eller bekle dens lederposisjoner.<sup>7</sup>

### *Sterkere sentral ledelse*

Historien til universitetsdemokratiet i Bergen og utviklingen som er skissert ovenfor, føyer seg inn i europeisk tradisjon og utviklingsmønster i nyere tid. Etter grunnleggelsen i 1946 hentet UiB i hovedsak sin styringsmodell fra Universitetet i Oslo. Ordningen ble vedtatt i lov om Universitet i Bergen av 9. juli 1948, som fastsatte at Det Akademiske Kollegium (DAK) besto av rektor, dekanene ved de tre fakultetene, Det historisk-filosofiske, Det matematisk-naturvitenskapelige og Det medisinske fakultet, og en universitetsdirektør. Det siste skilte UiB fra UiO og understreket at det ble lagt vekt på å ha en sterk administrativ ledelse i tillegg til den faglige. Med unntak av direktøren var alle medlemmene av DAK valgt. Rektor ble valgt for tre år i direkte valg blant professorer, dosenter, medlemmer av de tre fakultetsrådene (se nedenfor) samt universitetsbibliotekar og universitetsdirektør. Bare professorer kunne velges. Dekanene ble valgt av fakultetsrådene og ble, som dekaner, medlemmer av kollegiet. En av dekanene hadde også vervet som prorektor, men satt i DAK som dekan og representant for sitt fakultet. Selv om UiB fremsto som et professoruniversitet, skilte det seg fra UiO ved at det hadde en sterkere sentral ledelse. Inntil 1905 hadde ikke UiO

7 Ridder-Symoens 1992.

en rektorstilling. DAK hadde derimot en preses, et verv som gikk på omgang mellom DAKs medlemmer for ett år av gangen. Makt og autoritet lå først og fremst ved fakultetene; universitetet sentralt hadde en mer seremoniell funksjon. UiB har helt fra åpningen fremstått som mer organisasjonsmessig integrert enn UiO og var frem til 1955 klart mer demokratisk med en bredere representasjon i fakultetsrådene.<sup>8</sup>

### *Detaljert og sentralisert departementsstyring*

Et særtrekk ved den eksterne styringen av offentlige universiteter i Vest-Europa, med unntak av Storbritannia, var at den var sentralisert, detaljert og omfatter i første rekke det formelle rammeverket og budsjettens enkeltposter. I norsk sammenheng betød det at vedtak om nye budsjettposter i form av enkeltstillinger, utstyr og bygninger ble vedtatt av Stortinget post for post. Tilsetting av professorer og andre stillinger på embetsnivå – professorer og dosenter – ble formelt gjort av Kongen i statsråd etter faglig innstilling og råd fra universitetet. Det var lite fleksibilitet til å tilpasse pengebruken til skiftende behov, eller til å drive aktiv planlegging. Universitetet hadde, i tråd med det statlige budsjettssystemet, svært begrensede muligheter til å flytte penger fra en budsjettpost til en annen, der lønnsutgifter utgjorde den største andelen.

Den faglige virksomheten, undervisning og forskning, derimot, var i praksis et ansvar som lå på det enkelte fagmiljø (faglig ansatte ved instituttene), selv om planer og opplegg for undervisning, eksamensordning og doktorgrad formelt skulle behandles av fakultetsrådet. Om professorene hadde ansvar for å undervise på sine fagfelt, betød ikke det at de eller universitetet hadde ansvar for studentenes gjennomføring og utbytte av studiene. Dette ansvaret måtte studentene bære på egne skuldre. Den enkelte student skulle få anledning til «å utdanne seg selv» og ikke «bli utdannet» slik skoleelever ble ledet gjennom et fastsatt pensum av sine lærere.<sup>9</sup> Universitetet var på denne måten en slags arena som under visse,

8 Fakultetsrådene hadde representanter fra andre vitenskapelig ansatte og studenter, jf. lov om UiB 1948 § 10.

9 Halvorsen 1967, Wyller 1970.

formelt regulerte rammebetingelser ga professorer og studenter anledning til å drive sin faglige virksomhet med liten innblanding fra andre. Tilsvarende var ansvaret for forskningen også den enkelte professors. De interne beslutningsprosessene dreide seg i stor grad om å fremme og avveie ønsker og krav om nye ressurser overfor de sentrale myndighetene. Høyere utdanningspolitikk kan derfor i stor grad sees som summen av relasjoner mellom de sentrale myndighetene og den enkelte institusjon. For institusjonene var hovedspørsmålet hvilket gjennomslag de fikk for sine ønsker og krav om nye stillinger, bygninger og andre ressurser.

### *Professoralt demokrati i praksis*

De største sakene i de to første tiårene av UiBs historie var knyttet til utbygging og nyetablering av fakulteter. Disse sakene dreide seg i stor grad om å få gjennomslag i storting og regjering for bevilgninger til nye fasiliteter og flere stillinger. Sakene gir lite inntrykk av den indre styringen, annet enn at vi vet at enkelte prosjekter konkurrerte med hverandre. Frem til midten av 1950-tallet er det få indikasjoner på store, interne debatter eller uenighet rundt utbyggingsplanene, selv om det fantes konkurrerende prosjekter, som mellom videre utbygging av realfagene og av medisin, der bevilgninger til nybygg var avgjørende for videre vekst. Det første tiåret var preget av skuffelser både når det gjaldt byggeplaner og behovet for nye stillinger. I gjenreisningsperioden var høyere utdanning lavt prioritert både av regjeringen og Stortinget.<sup>10</sup> Interne konflikter om budsjettene kom først klart til uttrykk mellom rektor Erik Waaler og universitetsdirektør Leif Wilhelmsen da de uttalte seg offentlig om statsbudsjettet som ble lagt frem i 1956. Mens Wilhelmsen mente at «det løsnert» for UiB, hevdet Waaler at «vi kjemper med det lille vi har for å holde oss døden fra livet».<sup>11</sup> Direktøren var tilfreds med at UiB hadde fått femdoblet bevilgningene til nye stillinger fra året før; rektor og medisinprofessor Waaler var skuffet over at utbyggingsbehovet ved Det medisinske fakultet ikke var fulgt opp.

Et annet viktig tema var nye studieordninger ved Det mate-

10 Bleiklie mfl. 2000, Universitets- og høyskolekomiteen av 1960 (Kleppe-komiteen).

11 Forland 1996: 314 flg.



matisk-naturvitenskapelige og Det historisk-filosofiske fakultet som ble tatt opp både ved UiO og UiB på 1950-tallet.<sup>12</sup> Bakgrunnen var dels skoleloven av 1935 som krevde at lærere i den høyere skolen (realskole og gymnas) skulle ha universitetsutdanning i de fagene de underviste i, og løsrivelsen av gradsordningen fra lærereksamen, dels voksende ungdomskull fra 1956. Begge tilsa effektivisering av undervisningen for å komme det økende behovet for en effektiv lærerutdanning i møte. Ved begge universiteter hadde de to involverte fakultetene forskjellig preferanser og gjennomførte lignende reformer av studieordningen. Mens realfagene innførte en studieordning med mer kurspreget undervisning, beholdt de humanistiske fagene en ordning med bifag og hovedfag, der det ene av bifagene ble kuttet ned med ett semester til et støttfag. I denne prosessen spilte fakultetsrådene ved UiB en viktig rolle, der også studentene medvirket aktivt til den endelige studieordningen.

Sammenlignet med UiO var UiB bygget opp organisatorisk på en måte som, på grunn av direktørens sterke stilling, ikke helt svarte til det klassiske bildet av professoruniversitetet. Direktøren både forberedte saker som ble behandlet, hadde selv sete i DAK og representerte universitetet utad i flere saker. Rektor Ludvig Holm-Olsen (1960–65) mente at rektor hadde en for svak posisjon i UiBs styringssystem. Noe av bakgrunnen var at han ikke fikk gjennomslag for sitt syn om at den videre utbyggingen av universitetet burde skje utenfor bykjernen, sør for Bergen. Universitetsdirektør Halvorsen og deler av DAKs syn vant frem overfor regjeringen og i Stortinget slik at de tidligere planene om at den videre ekspansjonen skulle skje på Nygårdshøyden, ble fastholdt. Da Holm-Olsen reiste spørsmålet om direktørens myndighetsområde og rektors rolle i styringen av universitetet, fikk han ikke medhold og ble imøtegått av sin egen prorektor.<sup>13</sup> Slik sett levde også flere av ledende profesorene ved universitetet godt med en sterk universitetsdirektør ved siden av rektor.

---

<sup>12</sup> Thue & Helsvig 2011.

<sup>13</sup> Forland 1996: 424–426 og 341–349.

*Fagforeningsetablering, medbestemmelse og lønn*

Etableringen av en egne foreninger for de vitenskapelige tjenestemennene, professorene og funksjonærene i Bergen skjedde etter mønster fra tilsvarende foreninger ved UiO.<sup>14</sup> I 1936 ble Foreningen for professorer dannet, og i 1939 Foreningen for vitenskapelige tjenestemenn, fulgt av en egen forening for universitets- og høyskolefunksjonærer etter krigen. Målet på sikt var å bli representert i DAK, men i første omgang ble det satset på representasjon i fakultetsrådene.<sup>15</sup> Kravet ble innfridd i loven om UiB av 1948, og tre nye grupper – dosenter, studenter og vitenskapelige tjenestemenn – fikk innpass i fakultetsrådene. Dette førte i neste omgang til en utvidet av representasjonen i DAK ved UiO i 1955. Lokalorganisasjonene for vitenskapelige tjenestemenn ved de to universitetene fulgte hverandre nøye i denne perioden.<sup>16</sup>

Etter at de vitenskapelige tjenestemennene oppnådde representasjon i demokratiske organer ved UiB i 1948, gikk arbeidet i fagforeningene for ytterligere medbestemmelse mer eller mindre i dvale. Verken de vitenskapelige tjenestemennene eller professorene deltok i debatten om høyere utdanning som fagforeningsrepresentanter. Foreningen for de vitenskapelige tjenestemennene var primært en lønnsorganisasjon, men utviklet gradvis en strategi som forente lønnspolitikken for akademikere med et karrieresperspektiv, senere kondensert av Yngve Nilsen i begrepet forskerstigen.<sup>17</sup> Forskerstigen griper den økte vektleggingen av to forhold: forskning som kvalifikasjonskriterium og individuell vertikal mobilitet mellom kategoriene i stillingsstrukturen basert på personlig opprykk. Politikken for utvikling av en forskerstige resulterte i første omgang i at det ble etablert en egen kategori, de såkalte førstestillingene. Allerede i 1946 ble kimen til en slik ordning utviklet, der enkelte amanuenser og konservatorer fikk mulighet til å søke om opprykk til førstestilling. Men personlig kompetanseopprykk var lenge rammet inn av en rekke strukturelle begrensninger, kvoteordninger og av situasjonen ved hvert universitet.<sup>18</sup>

14 Thingsrud 1986, Parat 2010.

15 Forland 1996: 254.

16 Losnegård & Nupen 1999, Nilsen 2005.

17 Nilsen 2005.

18 Losnegård & Nupen 1999: 27.

Til å begynne med var professorforeningene positive til opprykket. Førstestillingene innebar lenge at professorene kunne opprettholde sin privilegerte stilling. Samtidig skapte kvalifikasjonsopprykket forutsetninger for at også professoropprykk kunne gis på grunnlag av personlige kvalifikasjoner. Til dette ble professorforeningene og universitetene etter hvert merkbart mindre begeistret, og de mobiliserte for å demme opp for en slik utvikling. Demningen brast først godt inn på 1980-tallet.

De første bergensforeningene var lokalt orientert og skapt nedenfra. Utviklingen i forhandlingssystemet kom imidlertid til å endre dynamikken mellom lokal- og landsforeningene. Forhandlingsloven av 1933 hadde gitt fagforeningene en konsultativ rolle i lønnsdanningsprosessen.<sup>19</sup> Både Professorforeningen og Foreningen for de vitenskapelige tjenestemennene valgte å organisere seg i Fellesrådet for Vitenskapelige Tjenestemenn (FVT), tilknyttet Embetsmennenes Landsforbund (EL).<sup>20</sup> Funksjonærorganisasjonen ble tilknyttet hovedsammenslutningen STAFØ.<sup>21</sup> Alle var løst sammensatte minimumsorganisasjoner, der medlemsforeningene nøytt stor grad av autonomi.<sup>22</sup> Norsk Tjenestemannslag (NTL) organiserte statstjenestemenn utenfor de eksisterende etatsforbundene basert på politisk lojalitet og fra topp til bunn.<sup>23</sup> Foreningen etablerte seg ikke ved UiB før i 1964.<sup>24</sup> De ulike gruppene og deres foreninger var preget av klare forskjeller i utgangspunkt, strategi og orientering, men med felles interesser i lønnspolitikk og kollektiv lønnsdanning.

### Gruppeuniversitetet 1970–1989

Studenteksplosjonen fra 1960-tallet endret demografien ved europeiske universiteter. Ikke bare ble studentene langt flere, men også nye grupper ansatte kom til for å avhjelpe det økende behovet for undervisning og undervisningsrelaterte tjenester. I tid falt dette

19 Nilsen 2005.

20 Embetsmennenes landsforbund (EL), stiftet i 1918 som Embedsmennenes Fellesutvalg.

21 STAFØ ble etablert i 1923 og organiserte ansatte i statlige virksomheter.

22 Nilsen 2005.

23 Messel 1997.

24 Ved UiO etablerte NTL seg i 1961.

sammen med at ideer om demokrati og medbestemmelse var på fremmarsj, i Norge manifestert i fremveksten av bedriftsdemokrati og studentpolitisk engasjement på 1960- og -70-tallet.

Før denne utviklingen startet, hadde instituttet vokst frem som basisorganisasjon ved universitetet innenfor fakultetene. Instituttene var gjerne organisert rundt fagfelt eller vitenskapelige enkeltdisipliner – noe som la grunnlag for et nytt styringssystem – gruppeuniversitetet – der alle kategorier av ansatte tok del i beslutningene. Systemet forutsatte at representantene ble rekruttert som medlemmer av et gruppefellesskap på institutt- og fakultetsnivå og agerte som representanter for disse miljøene. Representantenes oppgave ble dermed å forsvare interessene til egen gruppe og sørge for at de kom så godt som overhodet mulig ut av kampen om fordelingen av ressurser internt ved universitetet.

Sammenlignet med professoruniversitetet representerte gruppeuniversitetet demokratisering langs to akser. Den ene var et utvidet meritokrati (eller fagstyre), der makten forutsettes å ligge hos de faglig ansatte som nå også omfattet representanter for mellom- og rekrutteringsstillinger (amanuenser, lektorer og stipendiater) i fagmiljøene, og der beslutningsorganer på høyere nivåer aggregerte interessene fra de underliggende fagmiljøene. Det betyr at universitetet som organisasjon ikke skulle ledes ut fra felles preferanser, men av summen av preferanser blant organisasjonens medlemmer som så kanaliseres oppover i organisasjonen via grunnenheter og fakulteter til institusjonens ledelse (rektor, kollegium og sentraladministrasjon).

Den andre akse var et nytt innslag av bedriftsdemokrati. Ansatte og studenter hadde også andre organisasjonstilørigheter i tillegg til instituttet der de arbeidet eller studerte. De (fleste) var medlemmer av fagforeninger eller studentpolitiske organisasjoner. Her lå et annet rekrutteringsprinsipp og andre lojaliteter til grunn for styringsmodellen enn de som kjennetegner det utvidede meritokrati. Representasjon fra grupper av ansatte og studenter i fagforeninger og studentorganisasjoner kunne også bety at representantene ble valgt og oppfattet seg som representanter for sin stillingskategori og de(n) fagforening(en) de tilhørte. Slik kan de ses som representanter for grupper med ulike velferdsinteresser, innenfor et system av yrkesgrupper med ulike lønns- og arbeidsfor-

hold. At slike interesser og lojaliteter kunne få innpass i beslutningssystemet, passet godt inn i en tid der høyere utdanning i stigende grad ble oppfattet som et velferdsgode. Samtidig lå det kontinuitet i at universitetet også her ble styrt nedenfra, selv om formålet var å fremme gruppeinteresser.

Studentene spilte en tvetydig rolle i dette representative systemet. Som kvalifiserte akademiske borgere kunne de ses som en del av det akademiske kollegiale fellesskapet. Studentenes deltakelse i viktige beslutninger ved enkelte universiteter kan spores tilbake til middelalderuniversitetet.<sup>25</sup> Det som var nytt med styrkingen av studentenes deltakelse ved UiB, UiO og andre europeiske universiteter på 1970-tallet, var den økende vekten som ble lagt på studentenes rettigheter som interessegruppe. Studentene ved UiB var gitt rett til representasjon i fakultetsrådene alt i loven om UiB i 1948. Fra 1980 av var studentene tallmessig sterkere representert enn de teknisk-administrativt ansatte. Dette kan tyde på at deres rolle som medlemmer av det faglige fellesskapet også har vært tillagt vekt.

Utviklingen mot større, mer representative forsamlinger skjedde på 1970- og -80-tallet. Selv om beslutningsorganene ble mer representative, bevarte de vitenskapelig ansatte generelt, og professorene spesielt, avgjørende innflytelse etter lovendringen i 1974 og den nye nasjonale lovgivningen i 1989.

I praksis kom meritokratiske prinsipper og interessegruppeprinsipper til å overlappe hverandre og fungerer parallelt frem til i dag. Mens interessegruppeprinsipper tilsier at alle interesser er like og derfor skal være representerte, tilsier det meritokratiske prinsippet at noen er likere enn andre og at ulike gruppers representasjon derfor vektet forskjellig. Et annet uttrykk for interessegruppeidentitet var at ansattes fagforeninger og studentpolitiske foreninger begynte å stille med konkurrerende kandidatlistene ved valg til DAK fra 1969. Det er grunn til å tro at kollegiemedlemmenes identifikasjoner og lojaliteter kunne variere avhengig av saksinnhold, der saker knyttet til velferd kunne aktivere fagforeningslojaliteter, mens andre, som fordeling av stillingsressurser, kunne aktivere disiplinlojaliteter. Generelt innebar organiseringen av beslutningssystemet at styring i stor grad skjedde nedenfra i en prosess med

25 Ridder-Symoens 1992.

aggregering av interesser oppover i systemet. Alle grupper skulle representeres i beslutningsorganene, men én gruppe – fast ansatte i vitenskapelige stillinger – dominerte på alle nivåer.

Formelt lå den statlige styringen fast frem til 1989. De årlige bevilgningene gitt i statsbudsjettet representerte en mer eller mindre imøtekomende oppfølging av de årlige forslagene om økte bevilgninger til nye bygg og flere stillinger fra UiB. Perioden var også preget av at det var i ferd med å vokse frem et høyere utdanningssystem rundt UiB og UiO fra slutten av 1960-tallet med to nye universiteter og en regional høyskolesektor.<sup>26</sup> Mens det nye systemet av regionale distriktshøyskoler, fra 1969 og fremover, ble prioritert i budsjettene fra 1970-tallet, opplevde universitetene, med unntak av det nye Universitetet i Tromsø (fra 1968), trangere tider med liten vekst i budsjetter og antallet studenter.

### *Demokratisering og gruppeuniversitetet*

Demokratiseringen som varslet gruppeuniversitetets inntog, kom i 1970 da antallet medlemmer i kollegiet ble utvidet fra fem til ti frem til 1973. Formelt ble demokratiseringen vedtatt av Stortinget i 1970. To av de nye medlemmene kom til da to nye fakulteter, det odontologiske og det samfunnsvitenskapelige, ble etablert 1. desember 1970. De tre siste møtte først som observatører for henholdsvis vitenskapelig ansatte i mellomstilling (fra 13.2.70), studentene (fra 17.04.70) og teknisk-administrativt ansatte (fra 01.01.71). Observatørstatusen ble fra 1. januar 1973 endret til medlemmer med fulle rettigheter.<sup>27</sup> De tre nye representantene ble valgt i institusjonsomfattende valg blant sine like. Rektor ble valgt av alle professorer og andre embetsmenn, i en valgforsamling der det også var representanter for andre grupper av ansatte og for studentene. Studentrepresentanten ble valgt for ett år av gansen.

<sup>26</sup> Bleiklie mfl. 2000.

<sup>27</sup> I Ot.prp. nr. 66 (1969–70) står det at UiB hadde foreslått at de tre nye representantene i kollegiet ikke skulle ha stemmerett, bare møterett. Borten-regjeringen ville gi alle lik stemmerett, Odelstinget sluttet seg enstemmig til dette (Ot.forh. 1970: 533–538). NTH fikk samme endring. Ved UiO hadde foreløpig ikke de ikke-vitenskapelige tjenestemennene stemmerett, mens representanter fra studentene og vitenskapelige tjenestemenn kom inn i kollegiet i 1955.

På 1970-tallet finner vi for første gang kvinnerepresentasjon i DAK, først med en studentrepresentant fra 1973, og fra 1978 en representant for de vitenskapelig ansatte i mellomstilling. I løpet av resten av tiåret var halvparten av studentrepresentantene kvinner. Med seks av ti medlemmer kan vi trygt si at professoruniversitetet fremdeles sto sterkt i de ti årene fra 1970 til 1980, men en erkjennelse av at alle ansatte og studentene måtte bli representert, hadde likevel nedfelt seg organisatorisk. Avviklingen av professorveldet på 1970-tallet gjorde seg imidlertid sterkere gjeldende på institutt- og fakultetsnivå. Ved UiB gikk den rolig for seg, i likhet med andre universiteter i Norge og Norden.<sup>28</sup> Det faktum at de nye representantene til DAK ble valgt ut fra sin tilhørighet til en stillingskategori snarere enn til et fagmiljø, kan ses som et begynnende innslag av interessegrupperepresentasjon.

Da det igjen ble endringer i DAKs sammensetning i 1980, denne gangen med tredobling av antallet medlemmer, fra 10 til 30, var det ikke interesserepresentasjon som fikk fullt gjennomslag, men en kraftig styrking av fag som representasjonsgrunnlag, hovedsakelig på professornivå. DAK besto nå av 18 (60 %) vitenskapelig ansatte (prorektor, rektor, 7 dekaner, én faglig ansatt fra hvert fakultet, én faglig ansatt i mellomstilling og én faglig ansatt i midlertidig stilling). Videre kom det inn 6 studentrepresentanter, 4 ansatte i teknisk-administrative stillinger og én representant for Universitetsbiblioteket. Året 1980 ble også et gjennombruddsår for mindre kjønnsulikhet i DAK; mellom 5 og 8 kvinner var representert der frem til 1990. Selv om 1980-tallet fremstår som høydepunktet for grupperepresentasjon og omfattende deltakelse i universitetets topporgan, spilte som nevnt interesseorganisasjonene en rolle i valg av representanter for ansatte, utenom rektor, pro-rektor og dekaner, og studentene fra 1969. Også på fakultetsnivå vokste de valgte forsamlingene betydelig, slik at eksempelvis fakultetsrådet ved HF-fakultetet hadde i 61 medlemmer i 1972. På instituttnivå ble det innført valgt instituttråd i 1975 med representanter for alle grupper ansatte og studentene.

På 1960-tallet ble faren for intern fragmentering og manglende helhetstenkning på institusjonens vegne brukt som argu-

28 Bleiklie mfl. 2000, Ruin 1991.

ment mot en utvidelse og demokratisering av DAK.<sup>29</sup> Et kjennetegn ved 1970- og -80-tallet var nettopp at dragkampen om intern ressursfordeling sto i fokus for arbeidet både i DAK og i fakultetsrådene. Siden det meste av budsjettene var bundet opp i faste utgifter, var det normalt ikke så mye igjen å drive dragkamp om. Ifølge kritikere var resultatet at mange brukte mye tid på å kjempe om smuler, mens store spørsmål og strategiske valg for institusjonen som helhet ble ofret liten – om noen – oppmerksomhet.

En av de store sakene som preget UiB tidlig på 1970-tallet, var arbeidet til Organisasjonskomiteen av 1968. Den ble oppnevnt av DAK i november 1968, ble ledet av antropologiprofessor Fredrik Barth og leverte sin innstilling i januar 1971. Den ble kalt Elefantkomiteen på grunn av sin størrelse (17 medlemmer). Mandatet var svært omfattende og gikk ut på å gjennomgå universitetets organisasjon og fremme forslag til en fordeling av funksjoner og myndighet som var best egnet til å løse universitetets oppgaver.<sup>30</sup> Komiteens sammensetning, forslag og behandling av innstillingen reflekterte den brytningstiden som høyere utdanning i Norge og den vestlige verden befant seg i. Den var demokratisk sammensatt i den forstand at alle yrkesgrupper og studentene var representert, men med en overvekt av professorer og dosenter. Studentene ved tre fakulteter ønsket ikke å delta, og bare én av fire studentrepresentanter deltok i arbeidet. Komiteen delte seg i et flertall og et mindretall. Flertallet gikk inn for en styringsstruktur med to nivåer, institutt- og sentralnivå, mens mindretallet ville beholde fakultetene og strukturen med tre nivåer. En samlet komité gikk inn for demokratisering slik at styringsorganenes medlemmer skulle velges blant og representere alle ansatte og studenter. Instituttstyrere, som i mange tilfeller var oppnevnt til dette vervet som en del av pliktene som professor, skulle fra nå av velges. Ikke desto mindre sikret forslagene flertall for faglig ansatte i faste stillinger i alle beslutningsorganene, siden det var et avgjørende hensyn å sikre faglig kompetanse i faglige spørsmål. Både komiteens sammensetning og dens forslag gir støtte til begrepet om et meritokratisk gruppeuniversitet med sin kombinasjon av interesserepresentasjon og med fast ansatte i vitenskapelige stillinger som den dominerende gruppen.

29 Forland 1996: 445 flg.

30 Innstilling fra organisasjonskomiteen, UiB 1971.



Da representasjonen i DAK ble utvidet ved lovendring i 1970, skjedde det også en oppmyking av styringsordningene på instituttnivå. Det ble åpnet for eksperimentering innenfor gjeldende lovverk, inntil en endelig ordning for styringsorganene på institutt- og fakultetsnivå ble vedtatt i forbindelse med lovendringen i 1975. Den ordningen fulgte de samme prinsippene som sammensetningen av DAK og slo fast hvilke grupper som skulle være representert, mens den endelige fordelingen og størrelsen på organene ble overlatt til Kongen i statsråd.

En vesentlig grunn til at demokratiseringen ikke ble møtt med særlig motstand i Norge, var at diskusjonen rundt slike forslag hadde foregått i hvert fall siden 1955, da loven for Universitetet i Oslo ble revidert. Selv om ledelsen ved UiB var skeptisk til at studenter og vitenskapelig ansatte i mellomstilling skulle sitte i DAK da studentene tok opp spørsmålet i 1966, hadde de alt fått slik adgang ved andre høyere utdanningsinstitusjoner i Norge. Organisasjonskomiteen var altså ikke først ute med å behandle spørsmålet. Åpningen for å eksperimentere med styringsordningene på instituttnivå i 1969 gjorde det dessuten mulig med ganske radikale ordninger, som for eksempel ved Filosofisk institutt der alle studenter og ansatte, med visse unntak, hadde stemmerett. Når studentene ved tre av fire fakulteter boikottet komiteen, kan det skyldes at de politisk aktive studentene prioriterte motstanden mot Ottosen-komiteens forslag, men også at de prioriterte kampen for demokrati ved sine egne institutter etter at det var åpnet for at instituttene kunne sette i gang forsøk med demokratiske styringsordninger. Dessuten fikk marxist-leninistene i SUF (m-l) i stor grad kontroll over studentpolitikken fra 1970 av. Deres fokus var politisk kamp for bedre økonomiske kår gjennom Lånekasseaksjonen våren 1970, mens saker knyttet til studentdemokrati og fagkritikk ble underordnet.<sup>31</sup>

Et særkjenne ved UiBs utvikling har vært universitetsdirektørens sterke posisjon. Formelt og reelt hadde dette embetet en sterkere stilling enn tilsvarende ved UiO. Utstyrt med vide fullmakter, inkludert plass og stemmerett i DAK, hadde direktøren store

<sup>31</sup> Perspektivet kom tydelig til uttrykk i studentbladet «Oppbrudd», utgitt av SUF-ml ved UiO., jf. ekstrasnummeret i 1970 med hovedopplaget «Slutt opp om generalstreiken!» og med parolen: «Kamp mot forverra kår!», *Oppbrudd*, Ekstrasnummer 1970: 1.

muligheter til å utøve innflytelse.<sup>32</sup> Den sterke ekspansjonen ved UiB bidro til å styrke denne innflytelsen. Universitetsdirektøren, som hadde det administrative ansvaret for hele institusjonen, kom til å få et overblikk som de fleste andre manglet.<sup>33</sup>

En utvikling som pekte frem mot svekkelse og nedbyggingen av gruppeuniversitetet, sprang ut av universitetsdirektør Lerheims arbeid for å gjøre universitetet utadrettet, orientert mot samfunnets behov for anvendbar forskning og yrkesrettete utdanningstilbud. Han var blant annet opptatt av å motvirke faren for at et stort kollegium ville være en arena for interessekamp og lite egnet til langsiktig, målrettet arbeid for hele institusjonen. Et svar på disse utfordringene var å få utarbeidet en langsiktige plan – Plan 2000 – som kunne binde opp fakultetene og DAK i klare, samlende prioriteringer. Et sentralt virkemiddel ble bruk av budsjettet for å overføre ressurser – spesielt fra HF-fakultetets lærerutdanningstilbud i språkfagene – til mer yrkesrettete tilbud i teknologi, økonomisk-administrative og oljerelaterte utdanninger. Fremgangsmåten var å inndra midler når faste stillinger ble ledige, i en ressurs-pool som så kunne reforderes i samsvar med nye sentrale satsinger. Gjennom budsjett- og planprosesser ble den sentrale ledelsen og universitetsdirektørens posisjon styrket. Ifølge Forland forsterket dette UiBs særpreget som en organisasjon med relativt sterk sentralstyring til tross for demokratiseringen av beslutningsorganene.<sup>34</sup>

### *Ny dynamikk i medbestemmelsesordningene*

Utviklingen i det nasjonale forhandlingsystemet kom imidlertid til å endre dynamikken mellom universitetet og fagforeningene. Tjenestetvistloven av 1958 og felles lønnsregulativ for de offentlig ansatte ga staten nye redskaper til å sentralisere og sammenlikne, og utviklingen beveget seg mot en form for lønnsdannning som var sentralisert og mer i tråd med arbeidslivet ellers. Nye aktører kom på banen: Akademikernes Fellesorganisasjon (AF) kom til i 1975.<sup>35</sup>

32 Strømsnes 1998.

33 Forland 1996: 424.

34 Sst: 455 flg.

35 Akademikernes Fellesorganisasjon (AF) – en hovedsammenslutning av norske fagforeninger for medlemmer med eksamen fra universitet, høyskole eller tilsvarende.

To år etter kom Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS) – en sammenslutning av arbeidstakere innenfor statlig, kommunal og privat sektor. Dette la grunnlag for et nytt løft i oppslutningen om fagforeningene, og konkurranse om medlemmene. NTL tapte i første omgang slaget om akademikerne,<sup>36</sup> men klarte ut over på 70-tallet å rekruttere medlemmer ved UiO og UiB i noe større grad. Fellestrådet for de vitenskapelige tjenestemennene (FTV) utviklet en ny og sterkere organisatorisk plattform, et nytt navn: Forskerforbundet (FF), og en politikk basert på individuelle kvalifikasjoner med tilsvarende lønnspolitikk, snarere enn det tradisjonelle ansiennitetssystemet. FF bygde opp et sterkt nasjonalt sekretariat som kunne legge premisser snarere enn å tilpasse seg en politikk satt av andre.<sup>37</sup> I 1966 ble det også opprettet en ny gruppe for administrative ledere ved universiteter og høyskoler (FALUH) under Fellestrådet.

Samtidig ble arbeidet for økt medbestemmelse intensivert. Denne kampen utspilte seg i første rekke lokalt, men utviklingen ved UiB og andre institusjoner inngikk likevel i en nasjonal kontekst formet av nasjonale organisasjoner. De vitenskapelige tjenestemennene ble i økende grad anerkjent som selvstendige aktører. Kravene de stilte, gjaldt rett til forskningstid og innflytelse over hvordan forskningen ble styrt. Stillingsstruktur og medbestemmelse ble til to sider ved samme sak.<sup>38</sup> Professorene og de vitenskapelige tjenestemennene ble nå i økende grad forstått som én gruppe av vitenskapelige ansatte. Spissformulert: Som en del av denne gruppen hadde professorene fått medbestemmelsesrett ved den institusjon som de tidligere hadde styrt.

Hvordan medbestemmelsen via fagforeningene skulle utvikles lokalt, var uklart og omdiskutert. Mye av innflytelsen var uformell ved at personer som var involvert i fagforeningene, ble valgt til eller bedt om å delta i styringsorgan og rådgivende utvalg. I 1961 ble innflytelsen formalisert gjennom at staten og hovedsammenslutningene inngikk avtale om at det skulle opprettes samarbeidsutvalg ved alle statlige virksomheter. Etter noen år ble slike organ, med representanter fra arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjoner ved

---

36 Wyller 1970.

37 Nilsen 2005.

38 Sst.: 103.

universiteter og høyskoler, etablert både ved UiB og UiO.<sup>39</sup> I praksis var fagforeningene helt avhengige av administrasjonens godvilje for å få gjennomslag. Både FALUH (FF)<sup>40</sup> og Landsforbund for Universitets-, Høgskole- og Forskningspersonell-Bergen (LUHF-Bergen) satset da også mye på organisert opplæring for administrative ledere og administrativt og teknisk personale.<sup>41</sup> Lerheim ble æresmedlem i FALUH. På andre områder hadde fagforeningene langt mindre suksess. Til tross for utvidelser av ordninger for representasjon og beslutningsmyndighet på enkelte felt forble rammene uklare, men i hovedsak forble samarbeidsutvalget et møtested for et økende antall administrasjons- og fagforeningsrepresentanter, som kunne være viktig nok.<sup>42</sup>

Situasjonen endret seg vesentlig da lokal forhandlingsrett ble innført i Hovedavtalen i 1980.<sup>43</sup> Den formaliserte forholdet mellom universitetet og arbeidstakerorganisasjonene og styrket fagforeningenes posisjon sentralt og lokalt. Veien til innflytelse og medbestemmelse for de ansatte gikk nå gjennom to kanaler. Den første var knyttet til den enkelte som ansatt, gjennom representasjon i demokratiske organ på de ulike styringsnivåene (DAK, fakultet og institutt), den andre til medlemskap i en fagforening. Med sin sterke posisjon i de representative styringsorganene nøt de vitenskapelig ansatte ved UiB og andre universiteter stor grad av innflytelse og autonomi. Via fagforeningene var de ansatte også representert overfor ledelsen. Ledelsen ved UiO og UiB var svært skeptisk til utvidelsen av medbestemmelsesordningen. Ved UiB mente også en del fagforeningsfolk at ordningen rett og slett var unødvendig fordi de hadde reell makt gjennom representasjonsordninger på alle nivå i organisasjonen. Mange vitenskapelig ansatte stilte seg også spørrende til betydningen av Hovedavtalen.<sup>44</sup> Flere fryktet at de to ordningene kunne komme i strid med hverandre, og at reglene for medbestemmelse i Hovedavtalen ikke passet for en spesiell organisasjon som universitetet.<sup>45</sup> Det var også stor uenighet

---

39 Parat 2010, Losnegård & Nupen 1999.

40 Nå Forskerforbundets forening for administrativt personale (FAP).

41 Parat 2010, Strømsnes 1998.

42 Losnegård & Nupen 1999.

43 Heiret 2003.

44 Losnegård & Nupen 1999, Nilsen 2005.

45 Synspunktene ved UiO var tilsvarende, jf. Losnegård & Nupen 1999.

om hvilke saksområder ordningen skulle omfatte. Som ved UiO ønsket administrasjonen ved UiB en klar og detaljert avgrensning, mens fagforeningene ønsket mer fleksibilitet. Først vant administrasjonen frem, men tautrekkingen om medbestemmelsen og hvilke saker forhandlingene omfattet, kom lenge til å prege utviklingen. Hovedavtalen ga grunnlag for utbygging og profesjonalisering av fagforeningsapparatet lokalt i form av rett til permisjon med lønn for tillitsvalgte og en forsterkning av fagforeningens evne til å utvikle en mer systematisert medbestemmelsesrolle.

Et annet sentralt tema for fagforeningene var lønnspolitikken. Ut over på 1980-tallet ble små deler av lønnsdannelsen forskjøvet fra det sentrale til det lokale nivået. Men ordningen var omstridt og utviklingen nølende. De vitenskapelig ansatte ved UiB var skeptiske til lokal lønnsfastsettelse og fryktet det ville kunne føre til økte konflikter og at administrasjonen ville forsterke sin maktposisjon. Lønnsfastsettingen var administrativt styrt og betraktet som et administrativt verktøy. Fakultetsadministrasjonen gjorde vurderingene, det var her det ble avklart hvilke kriterier som skulle brukes og på hvilken måte. Koplingene til personalavdelingen og personalpolitikken var svake, og praksisene som ble utviklet, reflekterte i større grad etablerte lønnspolitiske problemstillinger og pragmatisme enn en overordnet personalpolitikk.<sup>46</sup>

### Bedriftsuniversitetet 1990–2021

Fra 1980-tallet og med økende styrke på 1990-tallet ble universitetet kritisert for ineffektive beslutningssystemer og svak eller ikke-eksisterende ledelse.<sup>47</sup> I takt med fremveksten av den nye administrative ortodoksien, under betegnelser som «managerialism» eller «New Public Management», ble det forsøkt å redusere størrelsen på beslutningsorganene og styrke ledelsen ved institusjonene på alle nivå. Etter en forsiktig begynnelse satte slike forsøk gradvis sterkere spor i norsk og europeisk høyere utdanning fra årtusenskiftet og frem mot i dag.<sup>48</sup> Forestillingen som vant frem,

46 Lægneid & Aarre 1995.

47 Helsvig 2011.

48 Bleiklie mfl. 2017.

var at universiteter som andre virksomheter i offentlig sektor, som sykehus, skoler, barnehager eller sosialkontorer, i større grad burde drives som private foretak. Innenfor høyere utdanning fikk forestillingen om universitetet som bedrift gradvis sterkere innflytelse på reformer og endringer fra 1990-tallet. Tre ideer har begrunnet endring i beslutningssystemene: a) bedre effektivitet ved at medlemmene av beslutningsorganene ikke representerer særinteresser, men legger institusjonens helhetsinteresser til grunn, b) sterk, strategisk ledelse som formulerer overordnede organisatoriske mål og iverksetter dem ovenfra og nedover i organisasjonen, c) sterkere samfunnskontroll og bedre evne til å legge allmenne samfunnshensyn til grunn for utviklingen av institusjonens strategier.

Nå ble det klart at institusjonell autonomi og akademisk frihet var ikke lenger to sider av samme sak, men kunne like gjerne stå i et problematisk gjensidig spenningsforhold. Slik ble det når autonomi skulle forvaltes av en ledelse som ble organisatorisk skilt fra og hevet over det kollegiale fellesskapet. Det ble forventet at ledelsen skulle gripe inn i det enkelte fagmiljø og den faglige virksomheten og tydeligere enn før styre undervisnings- og forskningsvirksomheten mot felles mål. Denne tenkningen falt i tid sammen med fremveksten av et stadig mer integrert og standardisert høyere utdanningssystem. Den enkelte institusjon måtte nå finne seg til rette innenfor et mer standardisert nasjonalt rammeverk i form av lover, finansiering og evaluering, samtidig som konkurransen med andre institusjoner om studenter og økonomiske ressurser ble viktigere.<sup>49</sup>

### *Nye former for intern styring*

Arbeidet med å innføre resultat- og målstyring ved UiB på 1980-tallet ble drevet frem gjennom flere lokale tiltak. To utvalg skulle bidra til intern utvikling av målstyring gjennom bedre rapportering. Mens et administrativt utvalg foreslo forbedring i det kvantitative rapporteringssystemet, foreslo et faglig utvalg hvordan resultater, primært av forskning, kunne måles, primært ved forskning, på en måte som tok

49 Bleiklie mfl. 2017, Paradeise mfl. 2009.

hensyn til dens egenart. Forsøk med fristilling av enkelte institutter som fikk større råderett over egne ressurser og over egne ansettelsesaker, ble initiert. Endelig ble det gjort forsøk med å utvikle en lokal lønnspolitikk. Dette åpnet en ny type forhandlingsarena der nye ideer om økte lønnsforskjeller som virkemiddel for å fremme prestasjoner («prestasjonslønn») ble brynt mot mer tradisjonelt lønnspolitisk arbeid for kollektiv lønnsforbedring. Samtidig ble nye, symbolske og finansielle virkemidler og rapporteringsordninger tatt i bruk, og dette gjorde overordnet styring av fagmiljøenes og den enkeltes virksomhet mer kraftfull enn tidligere.<sup>50</sup>

Inntil 1990 var beslutningsorganene ved UiB sammensatt av representanter fra nivået under. Instituttene valgte representanter til fakultetsrådene, fakultetene til DAK. Samtidig har vi argumentert for at spillerrommet for å treffe valg i beslutningsorganene i praksis gradvis ble innsnevret av den typen styringsredskaper som fulgte med mål- og resultatstyringen på 1980-tallet. I 1990 ble nedenfra-og-opp-logikken i beslutningsstrukturen formelt brutt, med en første felles lov om universiteter og høyskoler som ble vedtatt i 1989. Den avløste lov om Universitetet i Bergen av 1948 og de andre universitetslovene i landet.

Loven formaliserte nye rammer og retningslinjer for interne styringsorganer. Den viste at bedriftstenkningen hadde fått innpass i norsk høyere utdanningspolitikk. Den ga to viktige endringer i de interne beslutningsorganene. Den ga en nasjonal ramme for institusjonsstyrets (DAKs) størrelse på 11 til 13 medlemmer, med rektor, prorektor, seks representanter for de vitenskapelig ansatte, to for de teknisk-administrativt ansatte og tre for studentene. Samtidig ble nå alle representantene, unntatt rektor og prorektor, valgt av sine ansattgrupper ved institusjonen. Fakultetene var ikke lenger direkte representert i DAK. Begrunnelsen var at universitetene hadde behov for beslutningsorganer som kunne lede, snarere enn å være arenaer for intern interessekamp. Ledelsen måtte derfor kunne representere og arbeide for institusjonen som helhet og formulere felles mål som så kunne iverksettes nedover i organisasjonen. På sikt ville dette innebære å utvide ledelsens fullmakter og administrative kapasitet.<sup>51</sup> Prosessen krevde en grunnleggende endring av

50 Bleiklie 1996: 66–92.

51 Sst.: 79–81.

forventninger til ledere og representanter i beslutningsorganene, og har vært i gradvis utvikling frem til 2020-årene.

Ved UiB var sammensetningen av DAK fortsatt slik at de vitenskapelig ansatte var i flertall, med seks representanter samt rektor og prorektor, mens Universitetsbiblioteket og de midlertidig ansatte ikke lenger var representert. Universitetsdirektøren var ikke lenger en del av styret, men møtte som dets sekretær. Loven fastslo også styrets overordnede strategiske ansvar og pekte eksplisitt på kvalitet, utdannings- og forskningsstrategi, intern organisering og budsjett som ansvarsområder. Dessuten avviklet loven professoruniversitetets mest fornemme kjennetegn: Professorene skulle ikke lenger oppnevnes som embetsmenn, men ansettes som tjenestemenn i likhet med vitenskapelig ansatte i mellomstillinger. Denne gruppen, de vitenskapelig ansatte i fast stilling, fremsto fra 1990 som en mer enhetlig og tallmessig dominerende kategori i beslutningsorganene.<sup>52</sup>

Etter en lovendring i 1995 skulle DAK ha to til fire eksterne representanter oppnevnt av departementet etter innstilling fra Universitetsrådet (se neste avsnitt) og fylkestinget. De vitenskapelig ansatte og studentene mistet en representant hver. Slik ble enda et element i den fremvoksende bedriftstenkningen om styring av offentlige organisasjoner etablert innenfor høyere utdanning i Norge: En sterkere ekstern samfunnskontroll skulle bidra til at styringssystemet fikk større likhet med et vanlig bedriftsstyre. I denne perioden økte kvinneandelen til rundt halvparten av alle de representerte gruppene, og UiB fikk sin første kvinnelige rektor med Kirsti Koch Christensen (1999–2005).

I tillegg til DAK ble det opprettet et universitetsråd, en større forsamling med bredere representasjon fra de ansatte og der de vitenskapelig ansatte var i flertall. Rådet fikk et innslag av direkte fakultetsrepresentasjon ved at dekanene var representert. Det var rådgivende for universitetsledelsen når det gjaldt langsiktig planlegging, budsjettering, koordinering av studieprogrammer og større organisatoriske endringer. DAK var raskt ute og ba om klarere presisering i loven om at vedtak om langsiktig planlegging og organisering var deres ansvar. Rådet ble ikke ført videre da lov om universiteter og høyskoler ble vedtatt i 2005.

---

52 Bleiklie mfl. 2000.



Loven var et ledd i den omfattende kvalitetsreformen som ble gjennomført i etapper fra 2003. Styringsstrukturen ved institusjonene som ble fastsatt i loven, representerte det neste trinnet i omleggingen av styringsordningen ved UiB. Regjeringen Bondevik II hadde i utgangspunktet en målsetting om å standardisere og modernisere styringsordningene ved institusjonene. De viktigste og etter hvert mest omstridte forslagene var at ledere (på institusjons-, fakultets- eller avdelings- og instituttnivå) skulle ansettes, ikke velges, og at institusjonene skulle ha såkalt enhetlig lederskap. Den modellen som skulle erstattes, todelt ledelse, besto av to autoritetslinjer, en valgt, faglig ledet linje fra rektor via dekaner til instituttstyrere, og en administrativ linje fra universitetsdirektør, via fakultetsdirektører, til administrasjonssjefer. Den nye modellen, enhetlig ledelse, besto av én autoritetslinje der administrative ledere klart skulle underordnes ansatte faglige ledere.<sup>53</sup> Siden det var betydelig uenighet om forslagene, endte det med at utdanningsminister Kristin Clemet (H) og regjeringen valgte å fremme et lovforslag som lot institusjonene velge mellom systemet med valgt rektor og todelt ledelse, eller ansatt rektor og enhetlig ledelse.<sup>54</sup>

UiB valgte å holde fast ved ordningen med todelt institusjonsledelse. Spørsmålet er fortsatt omstridt så vel nasjonalt som ved UiB der spørsmålet har vært behandlet i styret flere ganger de siste årene, men modellen er forblitt uendret.<sup>55</sup> Lovgivningen overlater den interne organiseringen til institusjonene selv. UiB har gått lenger enn de fleste av de andre institusjonene i å la fakultetene selv velge om de vil ansette eller velge ledere. Dette har resultert i en kombinasjon av ansatt, enhetlig ledelse ved tre fakulteter (Det medisinske fakultet, Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet og Fakultetet for kunst, musikk og design) og valgt todelt ledelse ved de fire resterende. I 2005 ble det reglementsfastet at instituttledere skulle ansettes; i 2009 ble det åpnet for valgte instituttledere basert på vedtak i fakultetsstyrene; i 2021 er det bare SV-fakultetet som har valgte instituttledere. Uansett ledelsesform ble nye strukturer med sterkere ledeshierarkier

---

53 Sst.

54 Universitetsstyret kunne selv avgjøre hvilket system det ville ha ved fakulteter og institutter.

55 Enstemmig i 2008, sak 100/2008, mot to stemmer i 2012, sak 5/2012, med seks mot fem stemmer i 2016, sak 61/2016. For perioden 2021–2025 var det ikke avstemning om valg; opplegget for valg ble vedtatt i sak 118/2020.

gradvis bygget opp. På institusjonsnivå ble det etablert en sentral ledergruppe rundt rektor der alle dekaner er representert. I tillegg har de valgte rektoratene (rektor og prorektor) fått knyttet et varierende antall viserektorer til rektoratene. Tilsvarende ledergrupper finnes på fakultetsnivå rundt dekanus bestående av prodekanus, visedekanus og alle instituttlederne ved fakultetet.<sup>56</sup>

I praksis har forskjellene mellom de to ledelsesformene blitt redusert ved at ledere på samme nivå har så like fullmakter som mulig, uansett rekrutteringsform. Fra 2005 av heter universitetets øverste beslutningsorgan «styre», og bortsett fra studenter og midlertidig ansatte velges medlemmene for fire år av gangen. Styret har 11 medlemmer, og fra 2005 ble muligheten for å ha to eksterne medlemmer tatt bort, slik at styret siden den gang har hatt fire eksterne. Regelen om at de faglig ansatte skulle ha flertall, ble erstattet med en regel om at ingen enkeltkategori av representanter skulle ha flertall alene. Styresammensetningen etter 2005 er rektor (styrets leder), to faste vitenskapelig ansatte, en midlertidig vitenskapelig ansatt, to studenter, en teknisk-administrativt ansatt og fire eksterne representanter. Siden 2005 er kjønnsfordelingen i styret kvotebestemt med 5–6 personer av hvert kjønn.

Loven fra 2005 ble avgjørende i omformingen av institusjonsstyret, fra et faglig beslutningsorgan (professor- og disiplinstryre) der den vitenskapelige staben ved universitetet hadde flertall, til et strategisk beslutningsorgan. Samtidig skjedde denne omformingen gradvis og langsiktig i retning av bedriftsstryre. Omleggingen har også betydd en endring av fokus fra intern ressursfordeling over til det som noe upresist kalles «målstyring» og «strategisk ledelse». Ett av flere uttrykk for utviklingen er flyttingen av ressurser oppover i organisasjonen i form av eget strategibudsjett, finansiert gjennom årlige rammekutt nedover i organisasjonen, fra 2015.<sup>57</sup>

Ifølge loven fra 2005 var valgt ledelse «hovedmodell», med mulighet for at styret kunne velge ansatt ledelse forutsatt at 2/3 ønsket denne modellen. I 2016 ble loven revidert slik at hovedmodellen i dag er ansatt rektor, men der styret kan velge valgt rektor med vanlig flertall. Nasjonalt har det vært en gradvis bevegelse fra valgte til ansatte ledere ved høyere utdanningsinstitusjoner. UiB

56 Juridisk fakultet unntatt siden det ikke har institutter.

57 Budsjett for Universitetet i Bergen 2021 (universitetsstyret, sak 111/2020).

og UiO har vært blant de sterkeste eksponentene for å beholde tradisjonell valgt ledelse på institusjonsnivå. De fire siste rektorene, Kirsti Koch Christensen (1999–2005), Sigmund Grønmo (2005–2013), Dag Rune Olsen (2013–2021) og Margareth Hagen (2021–), har alle med ulik styrke og betoning vært talspersoner for valgt institusjonsledelse ved UiB.<sup>58</sup>

Spørsmålet om ledelsesmodell peker også mot en mulig politisering av rektorrollen der syn på ledelsesform har vært tema i valgkampen, spesielt ved rektorvalget i 2009. Mens rektorposisjonen tradisjonelt har vært basert på tanken om at den skulle gå på omgang mellom fakultetene, vil en politisering tilsi at fakultets-tilhørighet per se er blitt mindre viktig. Likevel er det grunn til å peke på at fakultetstilhørighet og syn på ledelse i noen grad har vist seg å falle sammen (jf. ovenfor der Det medisinske fakultet og Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet ønsket å ha ansatte dekaner og fikk anledning til det allerede i 2009).

En annen grunn til at fagtilhørighet kan få svekket betydning for toppledelsen, er tendensene til spesialisering og profesjonalisering av rektorrollen. En har i lengre tid kunnet observere at det i land med sterke, ansatte, akademiske institusjonsledere (USA og Storbritannia) har skilt seg ut et eget sjikt med universitetsledere som rekrutteres utenfra, uten å ha erfaring som vitenskapelig ansatte ved den institusjonen de leder. Dette ser vi også tendenser til i Norge, i takt med overgangen fra valgte til ansatte ledere. Ved UiB kom Dag Rune Olsen fra OUS-Radiumhospitalet i 2009 da han ble ansatt som dekan ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet og senere valgt som rektor (2013–2021). Etter rektorperioden ved UiB har han blitt ansatt som rektor ved UiT. Både på institusjonsnivå og avdelingsnivå ser vi tendensen til at ansatte ledere rekrutteres eksternt (OsloMet, UiT, NMBU), og at eksterne konsulentfirma gjerne leies inn for å identifisere og vurdere mulige kandidater. Det er for tidlig å ha et sikkert grunnlag for å vurdere hvor langt utviklingen i denne retningen vil gå, og hvilke implikasjoner den kan ha for lederrekruttering og lederatferd. Likevel gir utviklingen vi har sett, blant annet ved UiB, grunnlag for å spørre hvilke implikasjoner den har for faglig ledelse, sett i forhold til

58 Kirsti Koch Christensen: *Forskerforum*, 36(2) 2005: 14; Universitetsavisa 04.06.2004. Se også valgplattformene: Grønmo (2005, 2009) Olsen (2013, 2017) og Hagen (2021).

dagens krav om strategisk ledelse med vekt på så vel samfunnsnytte som faglig kvalitet.

En mulig virkning av UiBs integrasjon i et standardisert nasjonalt styringssystem er at noe av særpreget ved bergenstradisjonen viskes ut. Et slikt trekk er universitetsdirektørens spesielle rolle. Spørsmålet om ledelsesmodell i forkant av 2005-loven har bidratt til klarere forventninger også ved UiB om at rektor skal fungere som institusjonens øverste leder og representere institusjonen utad. Etter at loven ble vedtatt og ny rektor var valgt i 2005, tok rektor Sigmund Grønmo opp spørsmålet om direktøren, Kåre Rommetveit, sine arbeidsoppgaver i styret i 2006.<sup>59</sup> Bakgrunnen var uenighet om arbeidsdelingen mellom de to, i første rekke knyttet til forvaltningen av UiBs forskningsfond. Konfrontasjonen endte med at Kåre Rommetveit trakk seg som universitetsdirektør. En nærliggende tolkning av stridens utgang er at den markerte slutten på det tradisjonelt sterke direktørstyret ved UiB. Tiden med en sterk akademisk toppleder var også kommet til UiB, i likhet med andre norske og europeiske institusjoner.

I Bergen hadde administrasjonen blitt bygget ut under vingene til sterke universitetsdirektører.<sup>60</sup> Administrasjonen skulle ha makt for å kunne fungere på en god måte. Overgangen fra den tradisjonelle, statlige styringsmodellen med sterk statlig kontroll og svak institusjonell autonomi til en ny modell basert på styring på avstand samt mål- og resultatstyring skapte nye forutsetninger for administrasjonens virksomhet. Omleggingen i retning av bedriftsuniversitetet var i første fase preget av en pragmatisk forståelse av situasjonen. Oppfatningen i administrasjonen var at reformene var et svar på problematiske styringsforhold internt ved universitetet. Diagnosen var at UiB hadde en altfor svakt utbygget ledelsesstruktur. Man ønsket en profesjonalisering av lederroller og styrking av fragmenterte fagmiljøer. Samtidig bygget UiB opp nye administrative prosesser og kapasitet for å håndtere forventningene om styrket lederskap.

Universitetsstyrets arbeid er i økende grad blitt fokusert på strategiske problemstillinger, der produksjon av strategier og handlingsplaner for en lang rekke oppgaver har blitt viktigere. Dette har i sin tur skapt behov for en stadig mer utbygget administrasjon, med

59 UiB, universitetsstyret, sak 85/2006.

60 Frølich 2004.

utvikling av nye ledelsesstrukturer og et økende sett av arbeids- og ansvarsområder.

### *UiB i et nytt nasjonalt system*

Endringene i den interne styringsordningen ved UiB har alt vist at de politiske myndighetene har vært mer aktive enn tidligere, med flere og omfattende reformforslag. Fra 1980-tallet er den statlige styringen preget av nasjonal standardisering av lovgivning, akademiske grader, kvalitetssikring og evaluering, og ikke minst brukes det flere politiske instrumenter for å oppnå de resultatene politikerne ønsker, blant annet gjennom endringer i finansieringsordningene. Endringer i de interne styringsordningene ble koblet tettere sammen med ekstern styring gjennom nasjonalt reformarbeid fra 1995. UiBs muligheter for å påvirke nasjonale reformer gjaldt særlig to arenaer: påvirkning av og deltakelse i nasjonalt reformarbeid, og gjennom lokale tilpasninger.

I denne utviklingen er det ikke alltid lett å identifisere aktørene, fordi de politiske konfliktene om endringene – med få unntak – har vært relativt små. Vi har nevnt flere offentlige utvalg og utredninger av stor betydning.<sup>61</sup> Utvalgene bidro på hver sin måte til å integrere UiB i det høyere utdanningssystemet med et relativt standardisert styringssystem (loven), et rapporteringssystem som gjorde virksomheten gjennomsluktig og sammenlignbar (virksomhetsplanlegging), åpninger for og insentiver til mobilitet og samarbeid mellom institusjoner (Norgesnett) og en opprykksordning til professor, basert på kompetanse.<sup>62</sup> Hernes-utvalgets utredning innvarslet fokus på kvalitet, høyere grads studier og forskning. Sammen med den påfølgende stortingsmeldingen og økt studenttilstrømning fra slutten av 1980-tallet dannet den grunnlaget for en felles lov om all høyere utdanning i Norge.<sup>63</sup>

Sammenlignet med reformene på 1990-tallet representerte Kvalitetsreformen en langt mer omfattende og inngripende

61 NOU 1988: 28, NOU 1989: 5.

62 Utvalgsleder Gudmund Hernes nevnte at førsteamanuensis Ruth Kleppe (UiB) var et aktivt utvalgsmedlem som «hadde en god del forslag som kom innom en hel rekke forskjellige forhold» (intervju 18.11.94).

63 NOU 1988: 28, NOU 1993: 24, Helsvig 2011.

endringsprosess med omlegging av studieprogrammer og akademiske grader, styringsorganer og lederrekruttering, finansiering og rapportering, samt regler for oppgradering av statlige høyskoler til universitetsstatus.<sup>64</sup> For de «frie studiene» ved HF- og SV-fakultetene innebar dette en radikal omlegging av studieprogrammene i samsvar med Bologna-prosessen til et europeisk kurssystem med mindre emner og tilpassing til det europeiske karaktersystemet ECTS. Studietiden til lavere (bachelor) grad ble forkortet fra 4 til 3 år, og for høyere mastergrad fra 6 til 5 år. Klassiske universitetsbaserte profesjonsutdanninger som medisin, jus og psykologi krevde å bli unntatt fra nedkorting fra 6 til 5 år i den nye gradsordningen. Medisin og psykologi fikk beholde sine 6-årige studier, mens jusstudiet ble lagt om. Innføringen, som etter dette vakte få protester, markerte en fredelig slutt på studentenes kamp mot gjentatte planer om innføring av kurssystemer helt siden 1960-tallet.

To andre spørsmål førte til betydelig strid og offentlig debatt. Det ene var institusjonenes tilknytningsform til staten. Her sto valget mellom å la universiteter og høyskoler fortsette som forvaltningsorganer med særskilte fullmakter, eller å gi dem status som frittstående stiftelser. En landsomfattende aksjon, *Vox Academica*, startet av tre professorer ved UiO og en professor ved UiB (tidligere rektor Ole Didrik Lærum) samlet 4326 underskrifter, hvorav 4129 fra universitetsansatte, og overleverte et protestskriv til utdanningsminister Kristin Clemet 24. september 2003.

Det andre var valg av ledelsesmodell (jf. ovenfor). I høringsuttalelsen fra UiB til Ryssdal-utvalgets innstilling ble det gitt støtte til å beholde tilknytningsformen som forvaltningsorgan og valgt rektor. Motstanden mot flertallsforslaget til Ryssdal-utvalget var som tidligere nevnt, så sterk at regjeringen valgte å fremme et lovforslag som stilte institusjonene fritt til å velge mellom enhetlig ledelse og todelt ledelse, og mellom valgt og ansatt rektor. Loven åpnet også for at institusjonene selv kunne velge intern organisering. Resultatet av dette forsøket på å standardisere og forenkle var en større variasjon i ledelsesformer enn tidligere, der nær sagt alle tenkelige kombinasjoner av valgte og ansatte ledere og enhetlige og todelte ledelsesformer ble representert i norsk høyere utdanning.

Hovedmønsteret som avtegnet seg etter reformen, var imidlertid en kombinasjon av valgt, todelt ledelse på institusjonsnivå og ansatt, enhetlig ledelse på fakultets- og instituttnivå. Tendensen siden da er at valgt ledelse på disse nivåene er erstattet av ansatt ledelse.

Det andre stridsspørsmålet var det såkalte tellekantsystemet, der en del av den statlige budsjettildelingen til institusjonene skulle baseres på «produksjonsresultat» basert på oppnådde resultater innenfor utdanning og forskning. Som vist i kapittel 10 i dette bindet, er innholdet noe endret underveis og omfatter i dag flere elementer. Størst strid har det vært om registrering av antallet forskningspublikasjoner, registrert i en nasjonal database (Cristin), med vektning etter publikasjonstype. Det ble reist sterke innvendinger, men her nådde kritikerne ikke frem. Debatten om tellekantsystemets gyldighet, nytte eller skadelige virkninger pågår fortsatt.

To arenaer for kontakt mellom institusjoner og myndigheter skal også nevnes, selv om vi ikke har tilstrekkelige data og distanse til å gi noen analyse. Det ene er Universitets- og høyskolerådet (UHR), etablert i 2005 ved sammenslåing av Universitetsrådet (universiteter og vitenskapelige høyskoler), og Høyskolerådet (statlige høyskoler). Det skal fungere som en arena for institusjonene til å samordne og diskutere saker av felles interesse. Det andre er formelle dialogmøter mellom den enkelte institusjon og departementet. Mye tyder på at slike, sett fra institusjonenes side, mer dialogpregete styringsredskaper er blitt viktigere over tid.

### *Medbestemmelse på ny fremmarsj*

Et kjennetegn ved utviklingen av medbestemmelse ved UiB er at organisasjonsmønstrene og reguleringene har satt og stadig setter sitt preg på dette arbeidet. Vi vil først se på hvordan fagforeningssiden har utviklet seg siden 1990, under fremveksten av bedriftsuniversitetet, før vi diskuterer interesseorganisasjonenes arbeid for å utvikle forskerstigen og presenterer et materiale som plasserer medvirkningen ved UiB i en nasjonal kontekst.

På 1990-tallet kom de nasjonale reguleringene og kollektive organisasjonene under dobbelt press fra en konflikt mellom to lin-

jer i fagforeningsarbeidet, der tilhengere av sentrale og kollektive løsninger sto i konflikt med tilhengere av desentraliserte lønns-systemer, skjerpet konkurransen og satsing på individuelle karrierer. Mens hovedsammenslutningene NTL og YS gikk inn for kollektive og sentrale løsninger, rommet AF spenninger mellom begge linjer. Dette førte til at AF sprakk i 1996.<sup>65</sup> FF valgte da å gå over til Akademikerne, en hovedsammenslutning av norske fagforbund for personer med høyere grads utdanning som satset på markedsbasert, lokalt og individuelt basert lønn med sterkere lønnsdifferensiering. I 2005 forlot imidlertid FF sammenslutningen og gikk inn i Utdanningsgruppens Hovedorganisasjon (UHO) som var blitt etablert i 2001 (fra 2006: Unio). Deretter kom forsvaret for etablerte rettigheter, sentral lønnsfastsetting, generelle tillegg og kampen mot nye styringsordninger i stor grad til å strukturere FFs agenda.

Fagforeningene ved UiB har stort sett vært skeptiske til nedbyggingen av universitetsdemokratiet. De har motarbeidet å erstatte valgte ledere med ansatte, og å overføre beslutningsmyndighet fra valgte styringsorgan til ledere. Disse sakene er oppfattet som del av nedbyggingen av kollegial medbestemmelse og struping av universitetsdemokratiet. Representanter for FF og NTL har ved flere anledninger intervenert og tatt stilling i rektorvalgkamper – FF senest i 2021.<sup>66</sup> FF argumenterte blant annet mot den økningen i universitetsledelsens strategibudsjett som en av kandidatene ønsket å videreføre. Det at en viktig fagforening tar stilling i et rektorvalg på denne måten, og de kriterier som dette har vært basert på, har vist seg å være kontroversielle.<sup>67</sup> Fagforeningsledere har også ønsket seg inn i universitetsstyret,<sup>68</sup> og flere stilte til valg (NTL og Forskerforbundet) i 2021. De har hevdet at kjennskap til universitetsorganisasjonen, kombinert med verv ved institusjonen, er en styrke snarere enn en kilde til inhabilitet.

Prinsippet om fire like hovedtariffavtaler med hovedsammenslutningene på arbeidstakersiden ble forlatt i 2016. Nå er lønnsystem og reguleringsmekanismer avhengig av statsansattes organisasjonstilknytning. Ved UiB er Forskerforbundet klart

---

65 Bergh & Nilsen 2004.

66 «Forskerforbundet ved UiB støtter Margareth Hagen i rektorvalget» (Khrono.no).

67 «Forskerforbundet ved UiB på ville veier» (Khrono.no).

68 «Fagforeningstoppar ønsker seg inn i styre» (Khrono.no).



størst. UiBs interessestruktur ligner mer på UiOs enn NTNUs, der Akademikerne og Tekna står sterkere.<sup>69</sup>

En vesentlig side ved fagforeningenes interessekamp var utviklingen av forskerstigen. Med opphevingen av at det som hovedregel bare skulle være én professorer ved samme institutt, i 1985 (en regel som da var fraveket i lang tid ved UiB), og den påfølgende «deklasseringen» av professorkategorien fra embetsmenn til tjenestemenn i 1990, var to sentrale hindre for ekspansjonen av forskerstigen fjernet. Mens perioden frem til 1980 var preget av mellomnivåets fremvekst, ble professoropprykkets epoke<sup>70</sup> innledet i 1993 da ordningen med personlig opprykk fra førsteamanuensis til professor basert på vitenskapelige kvalifikasjoner ble innført.<sup>71</sup> Stillingsstrukturen er forenklet, mens forskerstigen etter hvert har fått to løp: ett forskningsbasert og ett undervisningsbasert. Mye av kontrollen over reguleringen av statuspassasjen fra førstestilling til professorat ble overført fra det institusjonelle nivået (universitetene og staten) til forskerfellesskapet (den enkelte søker og de faglige vurderingskomiteene). Mange har klatret opp denne stigen, og professorandelen blant de fast ansatte økte fra 37 prosent i 1991 til 46 prosent i 2005.<sup>72</sup> En utvalgsundersøkelse fra 2019 viste at ca. to tredjedeler av nye professorer oppnådde stillingen ved opprykk.<sup>73</sup>

Også forholdet mellom stillingskategoriene har endret seg. Innslaget av midlertidig ansatte har økt betydelig, drevet frem av de organiserte forskerutdanningsprogrammene med tilhørende rekrutteringsstillinger og av ekstern forskningsfinansiering av midlertidig prosjektansatte forskere. De senere årene har det vært stor oppmerksomhet omkring tiltak for å redusere antallet midlertidig ansatte, særlig i forskerstillinger. Midlertidighetsproblematikk og innslaget av rene forskerstillinger tas opp i kapittel 1 i bind 2.

Hvis vi ser på utviklingen av ansattes innflytelse gjennom fagforeningene og deres oppfatning av deltakelse i beslutnings-

69 Tre hovedsammenslutninger har hatt felles hovedlinje (LO, YS og Unio) i lønnsforhandlinger, mens Akademikerne har kjørt sitt eget løp. På sentralt nivå går konfliktene mellom Akademikerne og LO, mens YS og Unio er nærmere LO i noen spørsmål og nærmere Akademikerne i andre. Teknisk-naturvitenskapelig forening (Tekna) organiserer på basis av mastergrad eller mer i teknologi/real-fag.

70 Bleiklie & Michelsen 2008.

71 Kyvik mfl. 2003.

72 Næss mfl. 2007.

73 Frølich mfl. 2019.

organene ved UiB og andre norske universiteter siden 1990, kan vi få indikasjoner på hvordan UiB plasserer seg i det norske høyere utdanningslandskapet, og på den retningen utviklingen av universitetsdemokratiet har tatt. Materiale fra Medbestemmelsesbarometeret<sup>74</sup> og fra Medlemsundersøkelsen til FF (2018) gir indikasjoner på hvor sterkt medbestemmelse – fagorganisering, partssamarbeid og representativt demokrati som ivaretas gjennom tillitsvalgte og strukturerte møtepunkter mellom arbeidsgiver og fagforeningene – står ved de fem største norske universitetene.<sup>75</sup> I dette materialet skilte det seg ut to grupper: UiB og UiO på den ene siden og NTNU, OsloMet og UiT på den andre. UiB og UiO skårer signifikant høyere på indikatorene for medbestemmelse enn NTNU, OsloMet og UiT.

Vi får også en pekepinn om hvordan ansatte mener at demokratiet i arbeidslivet generelt utvikler seg. I Medbestemmelsesbarometeret svarte 39 % av ansatte med høyere utdanning at arbeidslivet beveget seg i mer autoritær retning. Blant FFs medlemmer var det klart flere med tilsvarende oppfatning, særlig blant ansatte innenfor universitets- og høyskolesektoren (UH-sektoren) (63 %). Ledere der skårer noe lavere enn ansatte (41 %), men likevel betraktelig høyere enn blant ledere generelt i befolkningen. Disse resultatene kan være egnet til å illustrere noen viktige sider ved utviklingen i universitetsdemokratiet i UH-sektoren siden 1990-tallet.

I samme periode er virkeområdet for fagforeningene som arbeidstakerparter utvidet. I 1992 ble normene om medbestemmelse utvidet til å omfatte omstillinger.<sup>76</sup> Det er videre utviklet nye, strukturerte møtepunkter mellom arbeidsgiver og fagforeningene. Det gjelder både hvordan rettighetene etter Hovedavtalen og virksomhetenes tilpasningsavtaler utøves, og at de ansatte skal ha mulighet for reell medbestemmelse på ulike nivå. Ved UiB skjer dette ved hvert av fakultetene, mens medbestemmelsesretten i sentraladministrasjonen utøves i et felles informasjons- og drøftingsutvalg (IDU).

Lite tyder på at fagforeningene har noen sentral plass på instituttnivå ved UiB, der de kollegiale verdiene tradisjonelt har stått sterkt. Instituttnivået omfattes ikke av medbestemmelsesord-

74 Medbestemmelsesbarometeret er en årlig representativ undersøkelse i norsk arbeidsliv.

75 Ingelsrud & Falkum 2019.

76 Jf. paragraf 13 i hovedavtalen i staten.

ningene, og brukes i liten grad til å løse problemer i hverdagen.<sup>77</sup> Fagforeningene brukes i forbindelse med juridiske spørsmål og spørsmål knyttet til arbeidsmiljøet. Fagforeningene er part i lønnsforhandlinger og deltar i ansettelse.

I bedriftsuniversitetets tidsalder er de sentrale lønnsforhandlingene blitt supplert av lokale særavtaler som sikrer lønnstillegg for ansatte som faller inn under disse ordningene.<sup>78</sup> Utviklingen av strategiske prioriteringer og tilhørende virkemidler har skapt nytt rom for forhandlinger og insentiver for å fremme prosjektakkvisisjon og «bidrags- og oppdragsfinansiert aktivitet» (BOA). Stillingsstrukturen for teknisk-administrative stillinger er også gjenstand for lokale forhandlinger.<sup>79</sup> Universitetets lønnspolitikk er utarbeidet som et konsensusdokument mellom UiB på den ene side og Akademikerne, FF, NTLv/UiB (LO-stat) og Parat på den annen, og det gir en felles plattform for hvordan lønnsystemet skal brukes, og hvilke lønsmessige tiltak som skal til for å nå virksomhetens mål. Dette gir mulighet til å forhandle både om lønnsstrukturen og om innplassering og tildeling av lønnstrinn.

Fagforeningene har fått økt oppslutning og flere medlemmer. Lokale lønnsforhandlinger er ikke lenger bare et supplement til sentrale forhandlinger. Ved UiB har trolig medbestemmelsesklimate vært mindre konfliktfylt enn ved andre institusjoner. UiB er et relativt homogent breddeuniversitet som er lite berørt av prosesser med sammenslåinger og de spenningene det fører med seg. Fagforeningene har fått en viktigere rolle i forbindelse med informasjon, drøftinger og forhandlinger sentralt og på fakultetsnivå. De ansatte er fremdeles representert i instituttrådene, fakultetsstyrene og i universitetsstyret. Likevel kan det argumenteres for at medbestemmelsen fremdeles er relativt avgrenset. Fagforeningene synes i liten grad å ha utviklet en dagsordenfunksjon lokalt, der de tar initiativ og definerer relevante problemstillinger, og de har etter alt å dømme liten innflytelse i strategiske saker. Fagorganisasjonene

77 Bleiklie & Michelsen 2008, Svalsund mfl. 2020.

78 Jf. for eksempel: a) Særavtale om vurdering av lønnsvilkår for ansatte som tildeles kompetanseopptrykk til professor; b) Særavtale om lønnsvilkår for ansatte som oppnår prestisjefylte prosjekter; oppnår status som fremragende underviser; oppnår eller bidrar inn i eksternt finansierte prosjekter lagt til UiB, c) Særavtale for valgte og ansatte faglige ledere ved UiB.

79 «Stillingsstruktur for tekniske og administrative stillinger ved UiB», 28.04.16, samt styresak 41/2016 «Revisjon av stillingsstruktur for tekniske og administrative stillinger ved UiB».

synes å utvikle innflytelse lettere i saker som tradisjonelt har vært deres domene, som i lønnspolitikken.

### Utviklingen av demokratiet ved UiB 1946–2021

I løpet av sin 75-årige historie har demokratiet ved UiB gjennomgått store endringer i takt med de endringene som har skjedd med norsk og europeisk høyere utdanning siden 1946. Vi har forsøkt å få frem noen typiske egenskaper som har preget UiB-demokratiet i denne historien, med UiB som henholdsvis professoruniversitet, gruppeuniversitet og bedriftsuniversitet. I praksis har styringsmodellene vært blandingsformer. I professoruniversitetets tid fantes elementer av gruppeuniversitetet, som med representasjonsordningen for studenter på fakultetsnivå fra 1948. Gruppeuniversitetet opprettholdt viktige elementer fra professoruniversitetet og sterk profesordominans i beslutningsorganene på fakultets- og kollegienivå. Bedriftsuniversitetet som styringsmodell har vokst frem gradvis.

Endringen av DAKs sammensetning i 1990, åpning for ansatte ledere fra 2005, samt innføring av ekstern representasjon i styret i 1996, utvidet i 2005, har innebåret en gradvis svekkelse av nedavete trekk fra gruppeuniversitetet. Helt frem til i dag gjenfinner vi trekk fra professoruniversitetet i det monopolet professorene i praksis har hatt på faglige lederstillinger på institusjons- og fakultetsnivå. Samtidig har styringsordningene ved UiB fra begynnelsen særegenheter som skilte det fra UiO, i første rekke knyttet til direktørens rolle. Et annet særpreg som kanskje er mer norsk eller nordisk, er styrken i de demokratiske ordningene og deltakelsen i viktige beslutninger. Muligens sto ikke professoruniversitetet fullt så sterkt i Norge som i andre deler av Europa. Det ses ved forsøk på demokratisering allerede like etter andre verdenskrig, lenge før den store demokratiseringsbølgen i 1970. For det andre virker det som om deltakelsen og kontakten mellom ledere og ansatte ved norske institusjoner er mer utviklet enn i de fleste europeiske land.<sup>80</sup> I hele perioden har det vært rom for omfattende konsultasjoner og gjensidige tilpasninger i et relativt lite, oversiktlig system med høy

grad av tillit mellom aktørene og med flere arenaer for kontakt og påvirkning.

I norsk sammenheng ser vi også indikasjoner på at deltakelse og medvirkning står sterkere ved UiB og UiO enn ved andre norske universiteter, som NTNU og OsloMet. Når disse egenskapene trekkes inn, kan det bidra til at ulikhetene mellom de forskjellige epokene i styringsorganenes historie ved UiB fortoner seg som mindre skarpe. Disse betraktningene skal likevel ikke hindre oss i å erkjenne de omfattende endringene som har skjedd ved UiB gjennom vekst, endrete funksjoner og integrasjon i samfunnet. Vi har vist at deltakelsen i formelle, interne beslutningsorganer er redusert og ledernes fullmakter styrket. Samtidig har den statlige styringen blitt sterkere, med mer inngripende bruk av flere virkemidler enn tidligere. Fremveksten av bedriftsuniversitetet banet vei for en større grad av medbestemmelse gjennom de ansattes interesseorganisasjoner. Felles for beslutningsdemokratiet og ordningene for medbestemmelse er at de er blitt en del av et nasjonalt og standardisert system, selv om visse beslutninger, som lønnsfastsettelse, i tråd med dagens bedriftsidealer, er mer desentraliserte med større rom for lønnsulikhet. Likevel har det interne demokratiet og medbestemmelsen ved UiB vært sammenvevd på en særegen måte, men med variasjoner over tid.

Helt til slutt vil vi peke på at demokratiet ved UiB i likhet med andre norske og europeiske universiteter er påvirket av at universitetenes avhengighet av omgivelsene har økt. Mens professoruniversitetet og gruppeuniversitetet var preget av desentraliserte beslutninger og svak ledelse, er styringskapasiteten i dagens bedriftsuniversiteter også begrenset, til tross for sterkere ledelse og administrative strukturer. Begrensningene ligger først og fremst i økt avhengighet av omgivelsene – finansielt (med ekstern forskningsfinansiering), faglig (eksterne evalueringskomiteer av utdanning og forskning) og strategisk (med institusjons- og disiplin-evalueringer, samt styringsdialog med Kunnskapsdepartementet). Mens rasjonaliteten i det akademiske fellesskapsidealet er knyttet til verdier der institusjonell autonomi og akademisk frihet står sentralt, er rasjonaliteten i bedriftsidealet knyttet til forventninger om strategisk styring der ledelsen står i et transaksjonsforhold til ansatte og omgivelser. Slik kan vi si at ledelse har beveget seg bort

fra en verdibasert, kollegial modell der ledere representerer fellesskapet av sine like, over mot et interessebasert transaksjonsforhold der ledere utveksler ressurser med sine ansatte. Ansatte kan konvertere forskningsmidler, akademisk prestisje og eksterne posisjoner til innflytelse og personlig autonomi.<sup>81</sup> Hvilke følger dette vil ha for demokratiet ved UiB i årene som kommer, er ikke klart. Vi vet at store prosjektmidler (fra NFR, ERC/EU) kan sette UiBs organisasjon under sterkt press. Store prosjektorganisasjoner utenfor den formelle beslutningskjeden kan bidra til å skille forskning fra undervisning og dermed undergrave idealet om forskningsbasert undervisning. Hvor langt denne utviklingen vil gå og hvilke organisatoriske konsekvenser den vil ha, er fortsatt uavklart.

## Litteratur og kilder

- Bergh, T. & Nilsen, Y. (2004). *Et akademisk fellesskap: Akademikernes fellesorganisasjon 1975–2001*. Bergen: Vigmøstet & Bjørke.
- Bjørnson, Ø. (2003). Kamp og krise: Framveksten av et organisert arbeidsliv i privat og statlig sektor 1900–1940. I: J. Heiret, O. Korsnes, K. Venneslan & Ø. Bjørnson. *Arbeidsliv, historie, samfunn. Norske arbeidslivsrelasjoner i historisk, sosiologisk og arbeidsrettslig perspektiv* (s. 45–108). Bergen: Fagbokforlaget.
- Bleiklie, I. (1996). Universitetet – fra kulturinstitusjon til kunnskapsbedrift? I: I. Bleiklie (red.), *Kunnskap og makt*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Bleiklie, I. (2009). Norway. From tortoise to eager beaver? I: C. Paradiise, E. Reale, I. Bleiklie & E. Ferlie (red.), *University governance* (s. 127–152). Dordrecht: Springer.
- Bleiklie, I., Enders, J. & Lepori, B. (red.) (2017). *Managing universities*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bleiklie, I., Høstaker, R. & Vabø, A. (2000). *Policy and practice in higher education*. London: Jessica Kingsley.
- Bleiklie, I. & Kogan, M. (2007). *Organisation and governance of universities*. Higher Education Policy, 20(4), 477–493.
- Bleiklie, I. & Michelsen, S. (2008). The university as enterprise and academic co-determination. I: A. Amaral, I. Bleiklie & C. Musselin (red.), *From governance to identity* (s. 57–78). Dordrecht: Springer.
- Bleiklie, I., Ringkjøb, H.-E. & Østergren, K. (2006). *Nytt regime i variert landskap*. Delrapport 9, Evaluering av Kvalitetsreformen. Oslo: NFR, Rokkansenteret, NIFUSTEP.
- Clark, B.R. (1983). *The higher education system*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Clark, W. (2006). *Academic charisma and the origins of the research university*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie 1946–1996. Bind I*. Universitetet i Bergen.
- Frølich, N. (2004). *Kunnskapens pris – regnskapets time?* NIFU STEP rapport 5/2004.
- Frølich, N., Borgan Reiling, R., Gunnes, H., Mangset, M., Orupabo, J., Ulvestad, M.E.S., Misje Østbakken, K., Lyby, L. & Hellan Larsen, E. (2019). *Attraktive akademiske karrierer?* NIFU rapport 2019:10.
- Halvorsen, A. (1967). *Et universitet i vekst*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Heiret, J.** (2003). Samarbeid og statlig styring. I: J. Heiret mfl. (red.), *Arbeidsliv, historie, samfunn* (s. 109–176). Bergen: Fagbokforlaget.
- Heiret, J.** (2012). Three Norwegian varieties of a nordic model? *Nordic Journal of Working Life Studies*, 2(4), 45–66.
- Helsvig, K.G.** (2011). *Universitetet i Oslo 1975–2011. Mot en ny samfunnskontrakt?* Oslo: Unipub.
- Ingelsrud, M. & Falkum E.** (2019). *Frie yrker, lite medbestemmelse?* AFIs FoU-resultat 2019:02.
- Kyvik, S., Olsen, T.B. & Hovdhaugen, E.** (2003). *Opprykk til professor: Kompetanse eller konkurranse?* NIFU rapport.
- Levy, D.** (2013, 17. februar). *University democracy in democracies? Inside Higher Education*. Hentet fra <https://www.insidehighered.com/blogs/world-view/university-democracy-democracies>
- Losnegård, G. & Nupen, P.** (1999). *60 år under lupen. Forskerforeningen ved UiB*. Bergen: John Grieg.
- Lægred, P. & Aarre, M.** (1995). Lokal lønnspolitikk. I: P. Lægred (red.), *Lønnspolitikk i offentlig sektor* (s. 236–252). Oslo: TANO.
- Messel, J.** (1997). *Samling og strid. Norsk Tjenestemannslag 1947–1997*. Oslo: NTL/Tiden Norsk Forlag.
- Michelsen, S. & Aamodt, P.O.** (2007). *Evaluering av Kvalitetsreformen*. Sluttrapport. Oslo: Norges forskningsråd.
- Musselin, C.** (2007). Are universities specific organisations? I: G. Krücken, A. Kosmützky & M. Torka (red.), *Towards a multiversity? Universities between global trends and national traditions* (s. 63–84). Bielefeld: Transcript Verlag.
- Neave, G.** (1998). The evaluative state reconsidered. *European Journal of Education*, 33(3), 265–284.
- Nilsen, Y.** (2005). *En sterk stilling? Norsk Forskerforbunds historie 1955–2005*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- NOU 1988: 28.** *Med viten og vilje*.
- NOU 1989: 5.** *En bedre organisert stat*.
- NOU 1993: 24.** *Lov og rett i Norgesnett*.
- NOU 2000: 14.** *Frihet med ansvar*.
- Næss, T., Olsen, T.B., Sarpebakken, B. & Kaloudis, A.** (red.) (2007). *Forskerrekrutteringsbehov i Norge*. NIFU-STEP rapport 12/2007.
- Næss, T., Gunnes, H. & Wendt, K.** (2018). *Likestilling blant professorene*. NIFU Arbeidsnotat 2018:1.
- Olsen, J.P.** (2007). The institutional dynamics of the European university. I: J.P. Olsen & P. Maassen (red.), *University dynamics and European integration* (s. 25–54). Dordrecht: Springer.
- Paradeise, C., Reale, E., Bleiklie, I. & Ferlie, E.** (red.) (2009). *University governance*. Dordrecht: Springer.
- Parat UiO** (2010). *Parat UiO 100 år. Fra UTF til Parat 1910–2010*. Oslo: Parat.
- Perkin, H.** (2007). History of Universities. I: J.J.F. Forest & P.G. Altbach (red.), *International handbook of higher education* (s. 159–205). Dordrecht: Springer.
- de Ridder-Symoens, H.** (red.) (1992). *A history of the university in Europe*. Cambridge University Press.
- Ruin, O.** (1991). Bending with the Breeze. I: M.A. Trow & T. Nybom (red.), *University and society* (s. 47–59). London: Jessica Kingsley.
- Strømsnes, I.** (1998). «Vi er det best ledete universitetet». Om forholdet mellom valgte vitenskapelige og administrative ledere ved UiB (Hovedoppgave i sosiologi). Universitetet i Bergen.
- Svalsund, J., Andersen, R.K., Bråten, M. & Hagen, I.M.** (2020). *Ansattes opplevelse av medvirkning og medbestemmelse ved NTNUI*. Fafo-rapport 2020:22.
- Thingsrud, L.** (1986). *50 år for universitetslærerne. Foreningen av vitenskapelige tjenestemenn ved Universitetet i Oslo 1936–1986*. Oslo: FALUH-UiO.
- Thue, F.W. & Helsvig, K.G.** (2011). *Universitetet i Oslo 1945–1975. Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.
- Universitetet i Bergen** (1971). *Organisasjon og ledelse. Innstilling fra Organisasjonskomiteén*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Universitets- og høyskolekomiteen** (1960). *Innstilling om den videre utbygging av våre universiteter og høyskoler* (Kleppe-komiteen) avgitt til Kirke- og undervisningsdepartementet 28. mars 1961.
- Wyller, T.C.** (1970). *Landsforbund og lønnskamp*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.



Ottosen-komiteens innstillinger ble debattert på massesmøte i Engen kino. Dekan Hans Aaraas ved HF så engasjementet som sprunget ut av de samme spenninger som preget universitetene i hele den vestlige verden, og uttalte at det ville vært et «nedslående eksempel på isolasjon» om spenningene ikke hadde ført til konflikter også ved UiB. Bergens Tidende 3. mars 1969. Foto: ukjent, Nasjonalbiblioteket.





# Kapittel 3

## Politisk dannelselse:

### Kritikken av Ottosen-komiteen

*Åsmund Borgen Gjerde*

Kapitlet drøfter kritikken som ble fremmet fra studenter og ansatte ved UiB mot Ottosen-komiteens innstillinger i siste halvdel av 1960-tallet. Fra sommeren 1968 til sommeren 1969 sto denne kritikken i sentrum for norsk universitetsliv. Kapitlet deler kritikken mot Ottosen-komiteen i tre kategorier – den teknokratiske, den anti-positivistiske og den anti-kapitalistiske – og setter disse i forbindelse med ulike politiske og intellektuelle strømninger i den historiske konteksten. Av disse hadde den anti-positivistiske størst oppslutning blant studentene, da den tilbød en argumentasjon for frie rammer rundt studiene. For flere viktige kritikere vokste en anti-kapitalistisk kritikk ut av en anti-positivistisk. I historieforskningen har imidlertid den anti-kapitalistiske kritikken blitt nært assosiert med ml-bevegelsen og avfeiet som teatralisk og poserende. Dette har ikke minst Ottosen-komiteens egne medlemmer bidratt til.

Fra mandag 3. mars til torsdag 6. mars 1969 ble det nesten ikke undervist ved UiBs historisk-filosofiske fakultet. I stedet samlet studenter og ansatte seg til fire dager med debatt. Ved åpningsmøtet i Engen kino var salen fylt til randen av 900 mennesker.<sup>1</sup> Dette burde tilsi at noe under halvparten av fakultetets studenter og ansatte var til stede. Det meste av programmet for «Uke-69» foregikk i auditorier i HF-lokalene i gamle Sydneshaugen skole, med både plenumsdebatter og parallelle, fagspesifikke debatter. Plenumsdebattene ble direkte overført via «intern-TV» til tre andre auditorier.<sup>2</sup> Så vidt vites var dette første gang i UiBs historie at undervisning ble avlyst for å samle et fakultets studenter og lærere til debatt.<sup>3</sup> Tema for debatten var fakultetets fremtid, sett i lys av de tre innstillingene som hittil hadde kommet fra den regjeringsoppnevnte «Komiteen til å utrede spørsmål om videreutdanning for artianere og andre med tilsvarende grunnutdanning». Komiteen var ledet av direktør for Studentsamskipnaden i Oslo, Kristian Ottosen, og ble enkelte ganger omtalt som Videreutdanningskomiteen, men oftest bare som Ottosen-komiteen.

Også i en rekke andre vesteuropeiske land ble det fra slutten av 1950-tallet og gjennom 1960-tallet oppnevnt komiteer som skulle utrede universitetsreformer i en kontekst av sterkt økende studenttall.<sup>4</sup> I Frankrike, Italia og Vest-Tyskland, de tre europeiske landene hvis «studentopprør» er mest omtalt og velkjent, spilte motstand mot slike reformforslag en ikke ubetydelig rolle for studentopprørens utbrudd.<sup>5</sup> Reformforslag fra Sverige, Vest-Tyskland og Frankrike var godt kjent i Norge, og mange oppfattet Ottosen-komiteen som en norsk parallell.<sup>6</sup>

«Kampen mot Ottosen-komiteen skulle fra høsten 1968 bli selve kjernepunktet i den norske varianten av det internasjonale studentopprøret», skriver Fredrik Thue i verket om Universitetet i Oslos historie.<sup>7</sup> Uke-69 kan kanskje betegnes som denne motstandens kulminasjon, ikke minst for Bergens vedkommende. Omtrent

1 Forsberg 2000: 39, Stavanger Aftenblad, 4. mars 1969.

2 Usignert artikkel, Bergens Tidende (BT), 6. mars 1969.

3 Siden har det blitt tradisjon med «fagkritisk dag» hvert år, nettopp i begynnelsen av mars.

4 Horn 2007: 81, Vinen 2018: 56–57.

5 Mercer 2008: 13–14.

6 Thue & Helsvig 2011: 241.

7 Sst.

fra begynnelsen av 1968 hadde kritikk av Ottosen-komiteens innstillinger forekommet hyppig i studentpressen og i den nasjonale pressen. Fra sommeren 1968 av hadde denne kritikken vært tema for en rekke arrangementer og demonstrasjoner, og det ble klart at ikke bare studenter, men også en rekke yngre universitetsansatte, var svært kritisk innstilt til Ottosen-komiteen. I oktober 1968 arrangerte Studenttinget et seminar med temaet «Universitetsdemokrati» der Ottosen-komiteens innstillinger ble det viktigste temaet.<sup>8</sup> I desember 1968 sto Hans Skjervheim (1926–1999) sentralt i å arrangere et tredagers seminar med tema «Pedagogikk og samfunn» på Voss. Utgiftene til seminaret ble dekket av UiB og Voss kommune. For en rekke av innleiderne sto kritikk av Ottosen-komiteen sentralt, og innleggene kom noen måneder senere ut som bok.<sup>9</sup> Også etter Uke-69 fortsatte kritikken av denne komiteen å dominere universitetsoffentligheten i flere måneder.

Fra høsten 1969 ble motstand mot Ottosen-komiteen gradvis et mindre viktig tema, og innen utgangen av 1970 var den nærmest forduftet. Kampen mot EF-medlemskap ble stadig mer dominerende. Studentaktivister engasjerte seg for økt studentrepresentasjon i universitetenes ulike organer. I Bergen kom det til kamp om studiereformer foreslått ved UiB, og høsten 1969 tok studentaktivister fra flere fakulteter del i omfattende protester mot at regjeringen nedprioriterte et nytt realfagbygg i Bergen til fordel for nytt biologibygget ved UiO.<sup>10</sup>

Frem til 1968 ble Ottosen-komiteens innstillinger i hovedsak positivt mottatt av studenter og universitetsansatte, og det var ikke vanlig med kritikk som stilte spørsmål ved selve grunnlaget for statens forsknings- og utdanningspolitikk. Men i cirka ett år, omtrent fra sommeren 1968 til sommeren 1969, sto altså motstanden mot Ottosen-komiteen i sentrum for norsk universitetsliv. Dette året er på et vis et unikt historisk øyeblikk, der mange ulike trender for en kort stund ble samlet i kritikk mot Ottosen-komiteen.

Mens det finnes en betydelig litteratur om forskning og høyere utdanning i Norge, spiller Ottosen-komiteen, og kritikken mot den, en forholdsvis liten rolle i denne litteraturen. Blant de første til

8 BT, 21. oktober 1968.

9 Skjervheim & Tufta 1969.

10 Forsberg 2000: 43–46.

å skrive historien om kritikken mot Ottosen-komiteen var flere av komiteens medlemmer. Kjølvs Egeland og Halvdan Skard kom med sine dommer i et *Festskrift til Kristian Ottosen* i 1991. Begge fremstilte kritikken av komiteen de selv var med i, som misforstått, oppkonstruert, udemokratisk og som uttrykk for «enkelte studentgruppers militant kortsiktige egeninteresser og privilegier».<sup>11</sup> Kjell Eide (1925–2011), kanskje Ottosen-komiteens viktigste person ved siden av Ottosen selv, kom med sin harde dom i en antologi om Norsk studentunions historie i 1996.<sup>12</sup> Eide mente at kritikken besto av «slagord hentet fra andre land, ofte uten relevans for norske forhold». Han mente kritikerne «regelmessig konkluderte med at komiteen mente det motsatte av hva den sa», og at de bedrev «politisk propaganda av Goebbelstypen».<sup>13</sup> Verken Egeland, Skard eller Eide siterte fra kritikken mot Ottosen-komiteen eller spesifiserte hvilke personer, institusjoner eller organisasjoner deres karakteristikk viste til. Kristian Ottosen gav selv noe senere sin tolkning av hva den voldsomme motstanden mot hans komité hadde skyldtes. Hans tolkning var på linje med den hans komité-kamerater ga, også i mangelen på referanser.<sup>14</sup>

Flere studier vier motstanden mot Ottosen-komiteen en viss oppmerksomhet, men da som del av narrativer med andre hovedfokus, uten å legge vekt på å tolke og forklare hvorfor kritikk mot Ottosen-komiteen var et så viktig tema, både ved universitetene<sup>15</sup> og innenfor det «nye venstre» og den fremvoksende ml-bevegelsen.<sup>16</sup>

Fredrik Thue og Kim Helsvigs bind om etterkrigstiden i verket som kom ved 200-årsjubileet for UiO, er trolig den studien som vier kritikken av Ottosen-komiteens innstillinger mest oppmerksomhet. Ikke minst gir Thue, som har skrevet de aktuelle kapitlene, nærlesninger av to av de viktigste kritikkene, skrevet av Hans Skjervheim og Harald Berntsen.<sup>17</sup> Likevel forklarer han kritikken, og den store oppslutningen den fikk, på en måte som ikke synes å springe ut fra tolkningen av disse kildene. Thue hevder at kritikken

11 Skard 1991: 103.

12 Egeland 1991: 82, Eide 1996: 22.

13 Eide 1996: 24.

14 Ottosen 2005: 198.

15 Brønmo 1998, Forsberg 1998, Nupen 1998, Forsberg 2000, Christensen 2002, Brandt & Nordal 2010: 295.

16 Haaland 1998, Førland & Korsvik 2008.

17 Thue & Helsvig 2011: 334–335.

mot Ottosen-komiteen ble «et definerende tema» for «studentopp-  
rørerne» fordi de ønsket «å provosere frem klarere fronter i tidens  
svakt artikulerede universitetspolitiske debatt og tvinge lærerne til  
å tone flagg». <sup>18</sup> Det synes som Thue først og fremst bygger på en  
sammenligning med situasjonen i Vest-Tyskland, der universitetene  
i mindre grad enn i Norge hadde gjennomgått demokratiserende  
reformer, og der mange professorer appellerte til akademisk tra-  
disjon for å forsvare denne tingenes tilstand. Dette fremgår av at  
direkte etter kausalutsagnet om Ottosen-kritikken skriver Thue:

Mens den første innstillingen fra desember 1966 var blitt tatt  
velvillig imot av studentenes interesseorganisasjoner, ble  
den andre og tredje innstillingen umiddelbart lest inn i det  
internasjonale studentopprørets kontekst. [...] Især ble de  
norske studentene påvirket av debatten i Vest-Tyskland [...].<sup>19</sup>

Dermed kan det synes som om Thue implisitt hevder at det norske  
«studentopprøret» var noe i nærheten av en bevisst import fra andre  
land, og at studentopprørerne lette etter noe som kunne skape  
konflikter i Norge som lignet dem man hadde sett i Frankrike og  
Vest-Tyskland, og at de fant et slikt verktøy i kritikk mot Ottosen-  
komiteen. Også andre deler av Thues narrativ peker på samme måte  
mot at kritikken ikke tas helt på alvor, men var teatralisk og bygget  
på urealistiske forventninger.<sup>20</sup> Dette til tross tar Thue kritikken  
mer på alvor enn den øvrige litteraturen, og her vies Thue særlig  
oppmerksomhet for å vise at selv i de grundigste behandlingene  
av kritikken mot Ottosen-komiteen, finnes det et lett humoristisk  
perspektiv på kritikken.<sup>21</sup>

I Roy Tore Jensens studie av den bergenske studentavisen  
*Studvest*, basert på en hovedoppgave i medievitenskap, heter det at  
«programmatisk nok fikk Ottosen-komiteens innstillinger hard  
medfart». Jensen begrunner ikke hva som er «programmatisk»

18 Sst.: 332.

19 Thue & Helsvig 2011: 332.

20 Sst.: 243–244, 333–334.

21 I en tidligere artikkel gir Thue en grundig og nyansert lesning av den kritikk av Ottosen-  
komiteen og foregående reformforslag som finnes i Steinar Stjernøs magisteravhandling  
fra 1971. Thue 2006.

med denne kritikken.<sup>22</sup> Odd Viggo Nilsen kommer i sin historie om Studentsamskipnaden i Oslo bare så vidt inn på kritikken mot Ottosen-komiteen, som han beskriver som at komiteen «ble gjenstand for den groveste utskjelling fra et radikaliseret studentmiljø ved universitetene etter 1968».<sup>23</sup> I sjetten bind av *Norsk idéhistorie* er derimot kritikken mot Ottosen-komiteen viet et eget underkapittel. Også her dreier omtalen seg imidlertid om å karakterisere kritikken som importert, virkelighetsfjern og ideologisk.<sup>24</sup>

I UiB-historien fra 1996 antyder Astrid Forland nokså klart, dog uten å presentere noen analyse av kritikken, at den sterke kritikken mot komiteen var urealistisk og selvmotsigende:

Påverka av den tyske filosofen Jürgen Habermas gjekk 69-ane til forsvar av salige Humboldts borgarlege fri-  
domsideologi: Universitetet skulle vera heva over praktiske  
nytteomsyn, det skulle bli verande i «elfenbeinstårnet» [...].  
I kampen mot det skuleprega opplegget for høgare utdanning  
som Ottosen-komiteen la opp til, var det helst godt gamal-  
dags borgarleg ideologisk tankegods som vart brukt, nemleg  
ideane frå Humboldt.<sup>25</sup>

Gunnar Skirbekk, som selv var blant de mest aktive kritikerne, har senere tatt skarpt avstand fra Forlands tolkning og argumentert for at «[e]lfenbenstårnet var ikkje eit ideal».<sup>26</sup> En annen kritiker som senere har presentert sin tolkning av kritikken, er Harald Berntsen. Dels presenterer han den som en forlengelse av positivismestriden, dels som et forsvar for akademisk tradisjon, som han forstår i et klasseperspektiv:

Komiteens forslag ble her vurdert ut fra at universitetene ikke lenger så ensidig ble rekruttert fra det høyere borgerskap. Med åpningen av universitetsportene for lavere sjikt ble det gamle borgerlige idealet om det frie akademiske studium – med kritisk drøfting av fagenes grunnlagsproblemer

22 Jensen 1998: 162.

23 Nilsen 1989: 131.

24 Eriksen, Hompland & Tjønneland 2003: 202–207.

25 Forland 1996: 413.

26 Skirbekk 2007: 49.

– omdannet fra å være en fordel til å bli en trussel mot det bestående samfunn.<sup>27</sup>

I den øvrige litteraturen om UiB og dets omland har ikke kritikken mot Ottosen-komiteen i særlig grad vært gjenstand for analyse og omtale.<sup>28</sup>

Ivar Bleiklie, Agnete Vabø og Roar Høstakers bok om norske utdanningsreformer i etterkrigstiden skiller seg til en viss grad ut ved at den ikke på samme måte avskriver kritikken mot Ottosen-komiteen som useriøs. Samtidig er det selve utdanningsreformene, ikke kritikken mot dem, som er bokens tema, og den gir ikke noen inngående analyse av kritikken.<sup>29</sup>

Det ser altså ut til at flere mener at Ottosen-komiteens kritikere ikke helt kan ha trodd på den kritikken de selv fremmet, eller i hvert fall ikke hadde gode grunner for å tro på den, og at det var noe poserende, teatralisk over det hele – et krampaktig forsøk på å bli del av et internasjonalt studentopprør som det ikke egentlig fantes noe grunnlag for i Norge. Denne tendensen har sitt opphav hos komitémedlemmene selv, men kan også identifiseres, om enn ikke like tydelig, i den seriøse forskningen. Målet med dette kapitlet er å ta kritikken mot Ottosen-komiteen ved UiB på alvor: å identifisere dens egen logikk, eller logikker.

Først gis en kort gjennomgang av Ottosen-komiteens virke, samt de forslagene i dens innstillinger som skulle bli gjenstand for mest kritikk. Deretter analyseres kritikkens faktiske innhold. Jeg vil hevde at kritikken grovt sett kan deles i tre kategorier: den teknokratiske kritikken, den antipositivistiske kritikken og den antikapitalistiske kritikken. Etter å ha drøftet disse diskuterer jeg hvordan kritikken påvirket de mange høringsuttalelsene som kom fra UiB, til Ottosen-komiteens innstillinger.

---

27 Berntsen 1998: 187.

28 Nupen, Hovland, Haaland & Jensen 1998, Nupen & Losnegård 2000.

29 Bleiklie, Vabø & Høstaker 2000: 71–74, 88–92.



## Komit innstillingene

Noe av det siste Helge Sivertsen (A) gjorde som kirke- og undervisningsminister i 1965, var å oppnevne «Komiteen til å utrede spørsmål om videreutdanning for artianere og andre med tilsvarende grunnutdanning». Det hadde lenge vært en allment akseptert oppfatning at antallet unge som ønsket å studere, ville øke sterkt i de kommende tiårene – en økning som allerede var i gang, etter en slags stagnasjon på 1950-tallet. Komiteens mandat var å vurdere hvordan norsk høyere utdanning kunne utbygges, endres og effektiviseres for å møte den begynnende utdanningseksplosjonen på best mulig måte. Dette hadde allerede blitt utredet i 1960–61, av Kleppe-komiteen. Basert på beregninger fra NAVF hadde Kleppe-komiteen anslått at i 1970, dersom alle kvalifiserte søkere skulle tilbys studieplass, ville det være behov for 30 000 studieplasser. Basert på økonomi og tilgjengelige lærekrefter mente utvalget dette var altfor høyt, og det foreslo at utbyggingen burde ta sikte på 18 000 studieplasser i 1970.<sup>30</sup>

Arbeiderpartiets utdanningspolitikk hadde alltid hatt som mål at utdanningsvesenet skulle bidra til likhet og sosial utjevning.<sup>31</sup> Etter den tyske okkupasjonen fikk utdanningspolitikken et tilleggsaspekt: Utdanningen skulle bidra til økonomisk vekst, noe som partiets skolepolitikere ikke anså   være i konflikt med målet om en skole for sosial utjevning.<sup>32</sup>

Videreutdanningskomiteen (Ottosen-komiteen) ble altså utnevnt av en arbeiderpartistatsr d, og flere av dens medlemmer hadde vært sentrale i utformingen av etterkrigstidens arbeiderpartistyrte utdanningspolitikk. Rett etter utnevningen tok imidlertid Arbeiderpartiets periode med dominans i norsk politikk slutt, og Einar Gerhardsen ble erstattet av Per Borten som statsminister for en regjering bestående av Høyre, Venstre, Senterpartiet og Kristelig folkeparti. Den nye kirke- og undervisningsministeren, Kjell Bondevik (KrF), supplerte komiteen med et par navn og lot ellers mandatet stå urørt og komiteens arbeid fortsette som planlagt.<sup>33</sup>

30 Universitets- og h gskolekomiteen 1961: 27, 89 (Kleppe-komiteen).

31 Helsvig 2017: 55.

32 Sst.: 58–59.

33 Egeland 1991: 82–83 Om Arbeiderpartiets utdanningspolitikk og hvordan den ble satt ut i praksis i etterkrigstiden, se Helsvig 2017: 35–106.

Arbeiderpartiets politikk for forskning og høyere utdanning var i stor grad del av en felles vesteuropeisk, tverrpolitisk, teknokratisk og tilsynelatende avideologisert utvikling.<sup>34</sup>

Videreutdanningskomiteen kom med sin første innstilling i 1966, og deretter kom det én årlig frem til den femte og siste kom i 1970. Den første innstillingen la vekt på å trekke opp de store linjene og nå frem til prinsipper som resten av innstillingene skulle bygge på og videreutvikle. Det viktigste prinsippet som her ble slått fast, var at utdanningspolitikkenes mål skulle være at alle kvalifiserte søkere skulle få tilgang til høyere utdanning, men ikke nødvendigvis i det faget de ønsket: Fordelingen av studieplasser mellom de ulike fagene skulle bygge på en beregning av fremtidig behov for arbeidskraft både i det offentlige og i det private næringsliv. Den viktigste langsiktige beregningen i den første innstillingen var at det ville bli «et kapasitetsbehov på nærmere 90 000 studieplasser i postgymnasial utdanning i siste halvdel av 1980-årene».<sup>35</sup>

Den andre innstillingen må for kritikerne trolig regnes som den viktigste av alle fem. Den inneholder en rekke konkrete forslag til utbygging og omstrukturering av systemet for forskning og høyere utdanning, og de neste innstillingene skulle i stor grad vies til å utdype og viderebehandle forslag som først ble fremmet i den andre innstillingen. Denne innstillingen foreslo en nivådeling av den høyere utdanning i tre nivåer. Grunnutdanningen – som i mange universitetsfag førte frem til graden cand.mag. – skulle vare i fire år. Studentene skulle ta en eksamen etter to år for å avgjøre hvem som skulle få fortsette videre til de siste to årene av grunnutdanningen. Studenter som fullførte grunnutdanningen med tilstrekkelig gode karakterer, skulle kunne gå videre til en toårig spesialisering, som resulterte i grader som cand.philol. og cand.scient. Et svært kontroversielt aspekt ved dette forslaget var at komiteen foreslo fire år for grunnutdanning, to år for spesialisering, ikke som veiledende rammer for tidsbruk, men som obligatoriske maksgrenser.<sup>36</sup>

Den andre innstillingen skisserte også hvordan fremtidens forskerutdanning kunne se ut. Noen organisert forskerutdanning, eller klare regler for hvordan man kvalifiserte seg til forskning,

34 Mercer 2008: 26–36.

35 Videreutdanningskomiteen 1966: 12–13.

36 Videreutdanningskomiteen 1967: 14–23.

hadde inntil dette ikke eksistert i Norge. For å begrunne behovet for en organisert forskerutdanning viste innstillingen blant annet til det private næringslivs behov for personer med forskningskvalifikasjoner. Enda viktigere, mente den, var imidlertid behovet for «kvalifiserte lærekrefter» til den raskt ekspanderende sektoren for høyere utdanning.<sup>37</sup>

Uten å fremme konkrete forslag hadde den første innstillingen påpekt muligheten for en desentralisering av høyere utdanning, noe som hadde blitt møtt med entusiasme i distriktsnorge.<sup>38</sup> Den andre innstillingen foreslo også å opprette et system av distrikthøyskoler. De skulle avlaste universitetene og tilby kortere og mer yrkesrettede utdanninger enn universitetene. Det skulle også være mulig for studenter å gå fra universiteter til distrikthøyskoler og motsatt. For å lette en slik overgang og la eksamener avlagt ved én institusjon gå inn i en grad fra en annen, ble det foreslått opprettet et system med vekttall. Dermed kan det sies at Ottosen-komiteens andre innstilling var et forslag om å samordne all høyere utdanning i Norge i ett felles system.<sup>39</sup>

I Stortingets utdanningskomité vakte forslaget om distrikthøyskoler stor begeistring, og begeistringens smittet over på Bondevik og departementet, som ba Ottosen-komiteen vie tredje innstilling til ytterligere utredning av distrikthøyskoler. Innstillingen kom i mars 1968 og var den eneste av de fem innstillingene som ble politisk behandlet før komiteens arbeid var ferdig. Straks etter komiteens innstilling var klar, fremmet departementet en stortingsproposisjon om prøvedrift med distrikthøyskoler, og allerede i høstsemesteret 1969 var det satt i gang prøvedrift ved de første distrikthøyskolene. Helt fra begynnelsen av var «økonomisk-administrative» fag det sentrale tilbudet ved distrikthøyskolene.<sup>40</sup> Mens innstillingene 2 og 3 skulle få store konsekvenser for norsk utdanningspolitikk, er det motsatte tilfellet for den fjerde

37 Sst.: 22.

38 Egeland 1991: 89.

39 Videreutdanningskomiteen 1967: 25, 39. Det systemet Ottosen-komiteen foreslo, og som ble realisert, var imidlertid et tydelig tosporet system, der en del av hensikten med høyere utdanning utenfor universitetene var at den skulle være kortere og mindre ressurskrevende. Denne «tosporetheten» har siden Mjøs-urvalget og «kvalitetsreformen» tidlig på 00-tallet blitt avskaffet, i og med at høyskoler har blitt til universiteter, og femårige utdanninger er blitt gjort til mer av en universell norm.

40 Videreutdanningskomiteen 1968, Egeland 1991: 92–94, Omholt 1995.

innstillingen, fra 1969. Den omhandlet nærmest i sin helhet etterutdanning, og ingen av forslagene ga opphav til politisk handling.<sup>41</sup> Den femte innstillingen, fra 1970, var for en slags oppsummering av komiteens arbeid å regne, og den kom med lite som var konkret nytt.<sup>42</sup> Først i 1974 fremmet Bratteli-regjeringen en stortingsproposisjon med oppfølging av Ottosen-komiteens innstillinger.<sup>43</sup> Den videre politiske skjebnen til komiteens ulike forslag var altfor innfløkt og omfattende til at den kan behandles her. Det er imidlertid neppe en overdrivelse å si at ekko av Ottosen-komiteen var tydelig hørbar for eksempel i den store «kvalitetsreformen» på begynnelsen av 00-tallet, og kanskje også i statsminister Erna Solbergs utsagn i januar 2021 om at universitetene bør legge til rette for kortere utdanninger.<sup>44</sup>

### Tranøy og den teknokratiske kritikken

De filosofiske instituttene, i så vel Oslo som i Bergen, spilte en viktig og spesiell rolle både i motstanden mot Ottosen-komiteen og for tidens nye radikale strømninger mer generelt.<sup>45</sup> Mens radikale studenter var felles for de to instituttene, var det stor forskjell mellom Oslo og Bergen hva gjaldt de ansatte. Oslo-instituttet var fortsatt preget av kretsen rundt Arne Næss (1912–2009). Hans Skjervheim, som skulle bli så sentral også i kritikken mot Ottosen-komiteen, hadde utviklet sin positivismekritikk i opposisjon mot Næss. «Positivismestriden», med Skjervheim som en hovedaktør, sto sentralt for norsk akademisk liv på 1960-tallet, og den bidro tydelig i fremveksten av nye radikale ideer og bevegelser.<sup>46</sup>

I 1969 flyttet Hans Skjervheim fra Oslo til Bergen, der han fikk en midlertidig stilling etter at han mislyktes med sin søknad på professoratet som ble ledig etter Næss. Et mindretall i komiteen som bedømte søknadene til professoratet i Oslo, ønsket å gi stil-

41 Videreutdanningskomiteen 1969.

42 Videreutdanningskomiteen 1970.

43 St.meld. 17 (1974–75).

44 Khrono 12. januar 2021.

45 Studentradikalismen ved Filosofisk institutt i Oslo fikk bred oppmerksomhet da studentene «okkuperte» instituttet en uke i januar 1969, Christiansen & Vold 1969, se også Berntsen 1998: 196–198.

46 Eriksen mfl. 2003: 37–67.

lingen til Skjervheim. Blant flertallet, som rangerte Skjervheim lavt, var Knut Erik Tranøy (1918–2012), professor i filosofi ved UiB.<sup>47</sup>

Næss-skolen hadde liten påvirkning i Bergen, og flere av de ansatte var tvert imot sterkt påvirket av Skjervheim. Dette gjaldt Gunnar Skirbekk (1937–), Jon Hellesnes (1939–), Audun Øfsti (1938–) og Ånund Haga (1943–). Som Jan Inge Sørbø skriver i sin biografi om Skjervheim: «I ein viss forstand kom Skjervheim heim til sine egne då han kom til Bergen.»<sup>48</sup> Blant disse Skjervheims egne var altså ikke professor Tranøy. Han og Skjervheim skal imidlertid ha skværet opp, etter den dårlige stemningen som uunngåelig måtte oppstå med Tranøys rolle i den negative bedømmingen av Skjervheim til Næss' professorat.<sup>49</sup>

Motsetningen mellom de to var imidlertid ikke begrenset til bare det faglige. I september 1967 ga Tranøy ut boken *Universitetet – i Norge?*. Den var et debattinnlegg om veien videre for norsk høyere utdanning og forskning. Det var særlig ett aspekt ved Tranøys bok som vakte oppsikt: Den satte et stort spørsmålstejn ved Ottosen-komiteens beregninger om hvor mange som i fremtiden ville søke seg til høyere utdanning.<sup>50</sup> I sin første innstilling hadde komiteen beregnet at det mot slutten av 1980-tallet ville være ca. 65 000 studenter ved universiteter og høyskoler (i tillegg til 23 000 i «annen postgymnasial utdanning»), hvis komiteens prinsipp om å tilfredsstille etterspørselen fra artianere ble fulgt.<sup>51</sup> Tranøy mente dette var et altfor høyt tall. Han bygget sin argumentasjon på tall om IQ-en i befolkningen, samt en begrunnet antagelse om at ettersom antallet artianere steg, ville artianernes gjennomsnittlige IQ synke. Dette, hevdet Tranøy, ville også gi mindre studietilbøyelighet og større frafall blant studentene. På dette grunnlaget mente han at 40 000 var et mer realistisk anslag enn 65 000 for etterspørsel etter høyere utdanning mot slutten av 1980-tallet.<sup>52</sup> Tranøys bok kom rett etter Ottosen-komiteens andre innstilling, og kritikk av komiteens forslag var foreløpig en sjeldenhet i norsk offentlighet. Basert

47 Sørbø 2002: 135–146.

48 Sst.: 159.

49 Sst.: 148.

50 Bergens Arbeiderblad 9. september 1967, Dagbladet 13. september 1967, Studvest nr. 14, 1967.

51 Videreutdanningskomiteen 1966: 13.

52 Tranøy 1967: 15–21, 71–91.

på denne konteksten og mottagelsen kunne det derfor være lett å se disse kritiske innvendingene mot Ottosen-komiteen som det viktigste ved Tranøys bok. Tranøys kritikk var imidlertid ikke en forløper for den samme kritikken mot Ottosen-komiteen som kort tid senere skulle bli så utbredt.

Tranøy argumenterte for at universitetene burde si fra seg utdanning av lærere til skoletrinn under gymnaset og heller overlate dette til andre institusjoner.<sup>53</sup> Mer generelt mente han også at det burde innføres kortere og billigere utdanningsløp ved siden av universitetene:

[...] det er neppe forsvarlig å la våre dyreste utdanningsinstitusjoner bygge ut med sikte på å ta imot alle dem som ville søkt billigere og kortere utdanningsveier om slike hadde vært tilgjengelige.<sup>54</sup>

Universitetets viktigste funksjon, mente han, burde være forskerutdanningen, og denne burde snarest mulig ordnes på en mer systematisk måte, for å kunne tilfredsstillende samfunnets store behov for forskere.<sup>55</sup> Han foreslo å innføre et skille mellom «undergraduate» og «graduate» studier, som i USA og Storbritannia.<sup>56</sup> Og han hevdet at det fantes et stort behov for å redusere tiden norske studenter brukte på å gjennomføre studiene.<sup>57</sup>

Tranøys forslag lå altså svært nær forslag som Ottosen-komiteen hadde kommet med, og som komiteen skulle komme med i sine neste innstillinger. Dessuten er det tydelig at Tranøys perspektiv er det funksjonelle – samfunnsnyttens: Hvordan skal universiteter og høyskoler best oppfylle de krav som politikeres og næringslivets interesser stiller? Han kom kort innom konseptet «dannelse», som han var tilhenger av, men det er en svært annerledes forståelse enn det politiske dannelsesbegrep man finner hos senere kritikere av Ottosen-komiteen. Tranøy forsto dannelse som det å ha brede kunnskaper på en rekke forskjellige felter, noe han så som nødvendig dels fordi samfunnets og næringslivets krav

53 Sst.: 22–31.

54 Sst.: 91.

55 Sst.: 24–40.

56 Sst.: 42–51.

57 Sst.: 42–51.

endret seg så raskt at svært spesialiserte kunnskaper raskt kunne bli utdatert.<sup>58</sup>

Da boken hans kom ut, var det ikke noe uvanlig i at Tranøy avsto fra å kritisere komiteen. Det vises nettopp ved det at hans kritikk mot ett enkelt aspekt ved komiteen fikk stor oppmerksomhet. Ellers argumenterte han for det samme som Ottosen-komiteen, uten at noen kritikere bemerket det. Nedenfor vil jeg argumentere for at positivismekritikk utgjorde et grunnlag for den mer fundamentale kritikken mot Ottosen-komiteen som snart skulle komme. Tranøy identifiserte seg verken med positivisme eller kritikken av den.<sup>59</sup> Imidlertid aksepterte han det funksjonelle synet på utdanning som Ottosen-komiteen la til grunn, men mente den ikke tok nok hensyn til det varierende evnenivået blant studenter. Hans kritikk kan dermed karakteriseres som teknokratisk.

Også før Tranøy kom med sin bok, var en lignende kritikk artikulert i Studvest. Avisen aksepterte komiteens grunnleggende tanker, men stilte spørsmål ved om det eksisterende evnenivået var høyt nok. For student Asbjørn Tjeldflåt var ikke evnenivået hos studentene problemet, men hos lærerne. Han tvilte på om det fantes tilstrekkelig kvalifiserte lærere til å opprette nye utdanningsinstitusjoner i distriktene.<sup>60</sup> Tranøys bok fikk betydelig oppmerksomhet og i hovedsak positiv omtale.<sup>61</sup>

### Skjervheim og den antipositivistiske kritikken

Kritikken av Ottosen-komiteens innstillinger ved UiB hadde et tyngdepunkt i et miljø rundt Filosofisk institutt, og da spesielt Hans Skjervheim.

Skjervheim hadde begynt sine studier ved Universitetet i Oslo høsten 1948, etter å ha tjenestegjort i Tysklandsbrigaden. Han kom til studier i statsvitenskap, sosiologi og filosofi med mål om å «motbevise nazismen». Studiene i sosiologi og statsvitenskap var nylig opprettet, og i likhet med filosofistudiet var de dominert av filoso-

58 Sst.: 53–57.

59 Sørbo 2002: 157.

60 Studvest, nr. 1, 1967.

61 «Får vi universiteter i Norge også i fremtiden?» Adresseavisen 18. 9. 1967; «Professor Tranøy: Universitetet – i Norge?» Asker og Bærum budstikke, 20. 11. 1967.

fiprofessor Arne Næss og hans krets. Denne kretsen sympatiserte med Skjervheims mål om å motbevise nazismen, men mente å ha funnet svaret på hvordan det skulle gjøres: ved verdifri saklighet. Næss hadde tatt sin doktorgrad i Wien og var påvirket av den logiske positivismen. Kjernen i «Wienerkretsens» logiske positivisme var at kun etterprøvbare utsagn bygget på sanseintrykk kunne ha vitenskapelig gyldighet – en forutsetning som Arne Næss langt på vei videreførte, og som gav opphav til en empiristisk og positivistisk samfunnsvitenskap i Oslo.<sup>62</sup>

I 1957 leverte Skjervheim sin magisteravhandling *Objectivism and the Study of Man*. Her argumenterte han mot den positivistiske grunnforutsetningen om at forskeren kunne opptre som en nøytral observatør av sine «forskningsobjekter», mot at mennesket måtte forstås utenfra via dets «atferd», og for at det å studere mennesker innebar å studere subjektivitet og meninger som måtte forstås gjennom språket.<sup>63</sup> Få norske magistergradsavhandlinger har hatt en slik innvirkning som Skjervheims.<sup>64</sup> Sammen med hans senere essay «Deltakar og tilskodar», som i stor grad bygde på magisteravhandlingen, ble det en hovedtekst i den norske positivismekritikken.<sup>65</sup>

Den norske positivismestriden var nær forbundet med den tyske *Positivismusstreit*, som var særlig preget av Jürgen Habermas' og Theodor Adornos kritikk av Karl Poppers metodelære.<sup>66</sup> Begrep som *Positivismusstreit* kan oppfattes som misvisende, da det raskt ble klart at positivismekritikerne ville gå av med en klar «seier» og skape et nytt hegemoni innenfor humaniora og samfunnsvitenskapene. I likhet med de fleste vitenskapelige paradigmeskifter var den positivismekritiske vendingen på ingen måte noe avgrenset nasjonalt fenomen. Positivismekritikken sto særlig sterkt blant yngre og radikale studenter og forskere og hadde en sterk identitetsskapende effekt i Norge rundt midten av 1960-tallet.<sup>67</sup>

Positivismekritikken la flere av premissene for den senere kritikken mot Ottosen-komiteen. Noen av dem som målbar kritikken

62 Thue 1997.

63 Skjervheim 1974. Om Skjervheims studietid, se Sørbø 2002: 27–71.

64 Sørbø 2002: 54.

65 Skjervheim 1960.

66 Dahms 1994.

67 Kalleberg 1997, Berntsen 1998: 146–156.



mot komiteen, sto også fremst i positivismekritikken. Mens positivismestriden langt på vei var en vitenskapsintern debatt, løftet kritikken mot Ottosen-komiteen mange av de samme temaene og argumentene opp på et politisk og samfunnsmessig nivå. Kritikken mot Ottosen-komiteen var i stor grad positivismekritikk på et politisk nivå, som ikke bare handlet om hvordan man skulle drive vitenskap, men også om vitenskapens plass i samfunnet, om hvordan man skulle opplæres i vitenskap, og hvilken rolle vitenskapen skulle spille for universitetene og de andre utdanningsinstitusjonene.

Skjervheim var blant innleiderne da Studenttinget i Bergen i oktober 1968 arrangerte seminar med temaet «Universitetsdemokrati». Hans innledning hadde tittelen «Filosofi og universitet – Eller om det som Ottosen-komiteen ikke forstår».<sup>68</sup> Skjervheim kritiserte Ottosen-komiteen for å bare ville diskutere detaljspørsmål i sine innstillinger, ikke de grunnleggende tankene de bygde på. Siden komiteen ikke selv ville diskutere dette grunnlaget, tok Skjervheim på seg oppgaven. Han hevdet at det lå en funksjonalistisk og instrumentalistisk tankegang bak komitéinnstillingene: Hvilke formål tjener universitetene?

Skjervheim tok også opp mer detaljerte spørsmål. I det noe uklare referatet i Bergens Tidende ble han sitert på at «ein i størst mogleg grad bør oppheva faste studieplanar etter kvart som studiet går fram», og at «[r]amma om studiet må vera oppe til konstant diskusjon. Det å gå utanom ramma bør vera det normale og det legitime».<sup>69</sup> Kristian Ottosen leste dette og svarte Skjervheim i et leserinnlegg. Med sitt detaljfokuserte svar bekreftet Ottosen Skjervheims påstand om at komiteen ikke var villig til å diskutere grunnlaget for sine innstillinger. Detaljer ville han derimot gjerne diskutere og klarlegge. Han syntes å ha tolket referatet av Skjervheims innledning dit hen at Skjervheim trodde komiteen gikk inn for «faste studieplaner og pensa», noe den ikke gjorde. Han presiserte at det komiteen ville innføre, var en fast tidsramme for studiene, og det kunne vel knapt noen være motstander av, mente han, med tanke på at det allerede eksisterte «så vel i Maos' Kina som i Johnsons USA».<sup>70</sup>

68 Morgenavisen, 19. oktober 1968.

69 BT, 21. oktober 1968.

70 BT, 24. oktober 1968.

Svar på dette kom ikke fra Skjervheim selv, men fra hans yngre protesjé Gunnar Skirbekk, noe som ble begynnelsen på en lengre debatt mellom ham og Ottosen. Skirbekk kritiserte Ottosen for ikke å ha forstått at fordi i humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag hvor «kunnskapstileigninga krev modning og refleksjon, er ei tidsramme ikkje noe utvendig i forhold til faget».<sup>71</sup> Da Ottosen svarte, ignorerte han i hovedsak Skirbekks argument mot faste tidsrammer, med unntak av at han spurte om tid til refleksjon ikke var like viktig for naturvitenskapelige som for humanistiske fag.<sup>72</sup> I sitt svar til dette argumenterte Skirbekk for hvorfor det faktisk er en vesensforskjell mellom fagene hva gjelder tid til refleksjon. Han var imidlertid helt enig i at en effektivisering av studiene var nødvendig, og han argumenterte for at dette burde oppnås via pedagogiske reformer heller enn ved obligatoriske tidsrammer. Deretter kom han med en «innrømmelse» som skulle prege resten av debatten: at han syntes et 4-årig cand.mag.-studium var verdt å forsøke, så lenge tidsrammen ikke var obligatorisk.<sup>73</sup>

Dette bet Ottosen seg merke i. I sitt neste svar ignorerte han argumentasjonen om tidsrammer og avfeide Skirbekks alternative forslag om pedagogiske reformer med at dette måtte bli opp til utdanningsinstitusjonene selv. Resten av innlegget brukte han på å uttrykke sin begeistring over Skirbekks uttrykk for å være villig til å forsøke å organisere 4-årige studier, og til å overbevise seg selv og sin motdebattant om at de kanskje ikke var så uenige likevel.<sup>74</sup> Dagen etter publiserte Bergens Tidende en redaksjonell kommentar, ved siden av lederartikkelen, som uttrykte glede over det pågående ordskiftet mellom Ottosen og Skirbekk og fremhevet det som et eksempel på at «[n]år et ordskifte avpolitiseres og gjøres saklig fører det til positive resultater».<sup>75</sup>

Troen på at et ordskifte kan «avpolitiseres» ved å «gjøres saklig», tyder på at BTs kommentarskribent neppe var særlig godt orientert i den pågående positivismestriden. Det kan ha vært dette Skirbekk påpekte da han avsluttet sitt neste innlegg med å anbefale

71 BT, 26. oktober 1968.

72 BT, 2. desember 1968.

73 BT, 6. desember 1968.

74 BT, 3. januar 1969.

75 BT, 4. januar 1969.

BTs redaksjon å lese Skjervheims siste positivismekritiske artikkel.<sup>76</sup> Hovedpoenget i Skirbekks innlegg var å understreke at han ikke var like enig med «direktør Ottosen» som denne hadde forsøkt å gi inntrykk av. Selv om han var villig til å gi den 4-årige rammen et forsøk, hvis den ble ansett som veiledende heller enn obligatorisk, understreket han at hva han ville fylle de fire årene med, var svært forskjellig fra Ottosen-komiteens ønsker. Så hva besto da denne forskjellen i? Skirbekk viste tilbake til sitt forrige innlegg i BT, samt til et intervju med ham i Bergens Arbeiderblad i desember 1968.

I BT-innlegget hadde han vektlagt tid til refleksjon, behovet for frihet i utdanningen, hvor viktig det var å kunne lese ulike verker på et tidspunkt som ikke var bestemt av pensum, men av ens egen intellektuelle utvikling. Uenigheten om hva de fire årene skulle fylles med, ser altså ut til å ligge i dette: Ottosen-komiteen hadde foreslått at det skulle avholdes en eksamen etter to år, og den skulle avgjøre om studenten fikk studere videre. Og selv om komiteen insisterte på at dens forslag kun gjaldt strukturen og tidsbruken i utdanningen, ikke det pedagogiske innholdet, brukte den like fullt ordet *pensa* i sin innstilling, samt foreslo innføring av vekttall i alle fag. Det kunne tyde på at den ønsket at undervisningen skulle deles opp i en rekke mindre enheter, hver med et klart definert pensum. Dette måtte stå i klar kontrast til Skirbekk, som ønsket at de fire årene skulle kunne brukes langt friere og tilsynelatende uten noen eksamen før de fire årene var gått.

I intervjuet med Skirbekk i Bergens Arbeiderblad er det ellers påfallende hvor radikale utsagn han kom med. Skirbekk foreslo en radikal demokratisering av universitetet, med sterk økning av studentenes innflytelse og oppheving av gjeldende stillingsstruktur. Hierarkiet blant lærerne, med professorer på topp og universitetslektorer på bunn, skulle oppheves. Alle skulle ha samme tittel, lærer, og ha samme lønn, noe som skulle innebære at professorene gikk ned i lønn. Skirbekk kritiserte dessuten Ottosen-komiteen for ikke å ha noe klart begrep om hva det «samfunnet» besto i, som den mente universitetet skulle tjene: «Mitt poeng er: Samfunnet er så mange. La oss se på USA: Er det de 20 millioner som sulter? Er det de som styrer, eller de i midten som blir manipulert?»<sup>77</sup>

76 Skjervheim 1968.

77 Bergens Arbeiderblad, 21. desember 1968.

I sitt BT-innlegg understreket Skirbekk at Ottosen i sitt siste innlegg omtalte den 4-årige tidsrammen som et *tilbud* til studentene. Betød dette at komiteen nå hadde gått bort fra at den 4-årige rammen skulle være absolutt og obligatorisk?<sup>78</sup> Om Skirbekk hadde finlest Ottosen-komiteens tredje innstilling, som i hovedsak handlet om distriktshøgskolene, kunne han ha styrket sin mistanke om at komiteen var i ferd med å gå bort fra tidsrammene som noe obligatorisk. I den tredje innstillingens lange sammendrag av den andre innstillingen ble det ikke noe sted sagt eksplisitt at de foreslåtte tidsrammene skulle være obligatoriske.<sup>79</sup>

I Ottosens nye svar til Skirbekk var hovedsaken en forklaring om at en komité som den han ledet, ikke i seg selv hadde noen faktisk politisk myndighet. Slik understreket han at det ikke var av avgjørende betydning hva han selv eller hans komité sa eller mente om hvorvidt tidsfristene burde være obligatoriske eller ei. I stedet for å forholde seg til Skirbekks argumenter, sa Ottosen deretter at den store motstanden mot tidsfrister fortonte seg som en «nærmest hysterisk [...] reaksjon». Han skiftet så fokuset til «hvilke enorme kostnader» som var forbundet med lange utdanninger i en periode med rask utbygging av utdanningskapasiteten.<sup>80</sup> Ottosen nærmest ignorerte Skirbekks argumenter om pedagogikken og utdanningens vesen og frihet, mens Skirbekk, i sitt neste svar til Ottosen, ignorerte det avgjørende argumentet om kostnadene forbundet med høyere utdanning.<sup>81</sup> Dermed ble denne debatten mellom Ottosen-komiteens leder og en av dens profilerte kritikere avsluttet på en meget sigende måte: med to debattanter som snakket forbi hverandre.

Våren 1969 skrev Skjervheim selv om Ottosen-komiteens andre og tredje innstilling i tidsskriftet *Kontrast*. Tidligere hadde han ikke publisert en eneste tekst som konkret tok opp Ottosen-komiteens innstillinger.<sup>82</sup> Det er anerkjent at Skjervheims positivismekritikk var blant de viktigste inspirasjonskildene for kritikken av Ottosen-komiteen. Det er også ofte bemerket at Skjervheim senere tok kraftig avstand fra den maoistiske retningen som deler

78 BT, 11. januar 1969.

79 Videreutdanningskomiteen 1968: 7–9.

80 BT, 28. januar 1969.

81 BT, 1. februar 1969.

82 Sundbø 2003: 24–27. For to tekster som kanskje kan tolkes som indirekte kritikk av Ottosen-komiteen, se Skjervheim 1968, 1969.

av 1960-tallets studentradikalisme utviklet seg i. Derfor er det interessant å se at Skjervheim i 1969 gikk inn i rollen som en slags talsperson for den brede kritikken av Ottosen-komiteen idet han tok på seg oppgaven med å «formulera dei viktigaste innvendingane mot innstillinga til Ottosenkomiteen på nytt». Artikkelen er først og fremst et forsøk på å forklare hva motstanden mot tidsrammer på studiet fundamentalt sett dreier seg om. Han ville vise at dette, som kan se ut som en formalistisk, detaljfokusert kritikk, i virkeligheten dreide seg om universitetets og demokratiets vesen, at tidsfristen var «berre eit symptom på ein tenkjemåte som ligg til grunn for innstillinga».<sup>83</sup>

Den eksisterende modellen for universitetsundervisningen i de «frie» studiene bygget på nettopp en stor grad av frihet. Profesorer og andre lærere holdt forelesninger og tilbød veiledning. Studentene bestemte selv når de skulle gå opp til eksamener og levere magisteravhandlinger. Skjervheim var selv et nærmest perfekt eksempel på hva slags studenter dette systemet kunne gi opphav til: Han leverte sin magistergradsavhandling etter ti års studier i 1957. Frem til da hadde han kun avlagt to eksamener: ex.phil. og grunnfag i pedagogikk. Sløsing med tid, vil mange si, men samtidig ga denne ustrukturerte og frie studentperioden Skjervheim muligheten til å skrive en avhandling som skulle forme samfunnstenkning og debatt i generasjoner fremover. Og poenget han ville frem til i sin kritikk av Ottosen-komiteens innstillinger, var sammenknyttet med hans egen erfaring med studentlivet.

Som så mange andre forsvarte Skjervheim den humboldtske universitetsmodellen og den dannelsen studenter kunne oppnå og ta del i på et humboldtsk universitet. Hva var så denne dannelsen? Svaret på dette spørsmålet er kanskje også svaret på hvorfor kritikken mot Ottosen-komiteen kunne bli en så altoppslukende sak. Det var feil, hevdet Skjervheim, å tro at dannelse var noe som hadde kun, eller spesielt, med det humanistiske fagfeltet å gjøre. Det var heller ikke slik å forstå at dannelse dreide seg om å lære litt av alle fag – om å kunne nok gresk filosofi og romersk historie til å føre en dannet samtale. Dannelse dreide seg tvert imot om totaliteten. Det ville si at dannelse dreide seg om å få tid og evne til å reflektere

83 Skjervheim 1996 (1969): 41–42.

over samfunnet som helhet.

Også Ottosen-komiteen sto for en form for totalitetstenkning, hevdet Skjervheim. Dens totalitetstenkning kunne imidlertid ikke karakteriseres som dannelse, men som funksjonalisme. Innenfor denne tenkningen har alle mennesker, alle fag, alle studier en plass innenfor en større totalitet. Men, og her lå ifølge Skjervheim forskjellen: Fagene og menneskenes oppgave er ikke å reflektere over helheten. Deres oppgave er å fylle en funksjon i helheten. Filosofi er derfor, i dette perspektivet, en luksus, ikke en nødvendighet. Med en totalitetstenkning bygget på dannelse, derimot, kunne hver student reflektere over helheten.

Dannelse, for Skjervheim, var derfor i sin essens et politisk konsept, et demokratisk konsept, et grunnlag for et opplyst demokrati. Å innføre tidsbegrensninger og deleksamener ville fjerne dannelsen fra høyere utdanning og erstatte den med funksjonalisme. Det hjalp heller ikke at den tredje innstillingen lempet på de veldig strenge kravene og begrensningene som var foreslått i den andre innstillingen, slik at diverse gyldige grunner til ikke å overholde fristene nå skulle aksepteres:

[R]etten til å leggja vekt på dei meir omfattande problemstillingane med den risikoen det inneber at ein «kastar bort» tid, bør ikkje vera ein rett som ein får i unntakstilfelle, det er ein rett som skal gjelda for normalsituasjonen.<sup>84</sup>

Skjervheims argumenter hadde bred resonans. Harald Berntsen har skrevet om hvor viktig hans positivismekritikk, og Skjervheim som person, var for radikale studenter i Oslo i perioden rett før han flyttet til Bergen.<sup>85</sup> Og det at han innledet ved alle de tre store arrangementene sentrert rundt kritikk av Ottosen-komiteen i Bergen i 1968–69, tyder på at han også hadde stor innflytelse på kritikken av Ottosen-komiteen blant UiB-studentene.

Uke-69s avslutningsmøte vedtok to resolusjoner med kritikk av Ottosen-komiteen. Den første tok avstand fra forslaget om å innføre obligatoriske tidsrammer for studiene og ble vedtatt med 423 mot 4 stemmer. Selv Ottosen-komiteens *medlem*, NHH-professor

84 Skjervheim 1996 (1969): 47.

85 Berntsen 1998: 119–120, 150.

Leif Holbæk-Hanssen, uttalte at han støttet denne resolusjonen.<sup>86</sup> Det massive flertallet den ble vedtatt med, peker mot en sannsynlig forklaring på hvorfor den antipositivistiske kritikken av Ottosen-komiteen fikk en så sterk stilling i disse årene.

En forutsetning for denne kritikken var selvsagt at den representerte en videreføring av den positivismekritikken som allerede hadde vunnet et slags vitenskapsteoretisk hegemoni blant studenter og yngre akademikere i de foregående årene. I tillegg ga den antipositivistiske kritikken en overbevisende begrunnelse for det som kan ha vært det aller viktigste elementet i motstanden mot Ottosen-komiteen: motstanden mot obligatoriske tidsrammer. Det er lett å tenke seg mulige årsaker til at det var så mange både blant studenter og ansatte som tok avstand fra tidsrammene: Det representerte et brudd med akademisk tradisjon, som mange, kanskje særlig de ansatte, kan ha reagert instinktivt mot, slik mennesker har en tendens til å reagere instinktivt mot tradisjonsbrudd. Og for studenter er det lett å se hvordan obligatoriske tidsrammer rett og slett kan ha innvarslet en mindre komfortabel og mer stressende studietid, med mindre tid til for eksempel politisk arbeid, bred lesning, deltidsjobber, sosialt liv eller å bare drive dank.

Vi finner imidlertid ikke slike faktorer i kildene.<sup>87</sup> Det kan ha sin enkle forklaring i at argumenter med slike ting som sitt grunnlag vanskelig ville kunne fremstå som seriøse i offentligheten, i møte med Ottosen-komiteens begrunnelser om samfunnsøkonomisk nødvendighet. Den antipositivistiske kritikken ga derimot en seriøs og overbevisende begrunnelse for hvorfor det ville være feil å innføre obligatoriske tidsrammer. Det var antydninger til det i Skirbekks polemikk mot Ottosen, men aller klarest og mest autoritativ var Skjervheims argumentasjon, som hevdet at tidsrammer truet dannelsen selv.

Den antipositivistiske kritikken var også forholdsviss enkel å slutte seg til, av den grunn at den ikke nødvendigvis innebar å forplikte seg til politiske posisjoner som lå utenfor utdanningspolitikken grenser. Det ble imidlertid vedtatt *to* resolusjoner på Uke-69s avslutningsmøte, og den andre var særpreget ved at den hadde implikasjoner langt utover utdanningspolitikken grenser.

86 Forsberg 1998: 156–157, Forsberg 2000: 42–43.

87 I en annen type kilder dukket det derimot opp, som vist i kap. 5 i dette bindet.

## Den radikale kritikken

Den andre resolusjonen på Uke-69 ble vedtatt med 193 for, 139 mot og 112 blanke stemmer. Mens den første kun markerte motstand mot innføring av obligatoriske tidsrammer, satte den andre frem en samfunnsanalyse for å forklare hvorfor komiteen hadde foreslått å innføre obligatoriske tidsrammer:

Det er på det rene at en gjennomføring av Ottosen-komiteens forslag vil føre til et sterkere press på studenter og lærere, og innsnevre mulighetene for en kritisk holdning til fagene. En slik «struktur-rasjonalisering» av universitetsstudiene fører på den ene side til en produksjon av billigere akademisk arbeidskraft, på den annen side blir denne arbeidskraften mer tjenlig for en snever gruppes interesser. Produksjonen av ukritisk «samfunnsekspertise» tjener til å «administrere» og bortforklare de problemer strukturrasjonaliseringa skaper for folk ellers i samfunnet. Et universitet etter Ottosen-komiteens mønster vil derfor også gå utover arbeidsfolk, den gruppe som ellers også blir hardest rammet ved den utvikling kapitalismen i dag gjennomgår.<sup>88</sup>

Selv om dette skiller seg fra den antipositivistiske kritikken til Skjervheim og Skirbekk, synes det ikke som om den ene formen for kritikk utelukket den andre. Det kan være riktigere å hevde at denne mer radikale kritikken inkorporerte hovedpunktene fra den antipositivistiske kritikken og bygget videre på den. Resolusjonen avviste ideen om nøytral kunnskap som en fordekt form for maktutøvelse og vektla en «kritisk holdning til fagene». Begge deler var hovedkomponenter i den antipositivistiske kritikken. Men der denne, i det minste i Skjervheims og Skirbekks versjon, ikke identifiserte noen årsak eller struktur bak angrepet på kritisk tenkning og fri utdanning, gjorde den radikale resolusjonen det: kapitalismen.

Alle de tre underskriverne for dette forslaget til resolusjon – Torstein Hjellum, Ole Martin Svendsen og Brigt Kristensen – var aktive i oppbygningen av ml-bevegelsen, som hadde fått et slags

88 Sitert etter Forsberg 1998: 156–157.



formelt startskudd da Sosialistisk Ungdomsforbund måneden før hadde brutt med moderorganisasjonen Sosialistisk Folkeparti (SF) og omdøpt seg til SUF (m-l). Stig Werner Forsberg, som har skrevet en hovedoppgave og et antologibidrag om studentradikalisme i Bergen på 1960- og -70-tallet, skriver at resolusjonens «ordlyd [...] varslet likevel marxist-leninistenes inntog i studentpolitikken i Bergen».<sup>89</sup> Vanligvis gjøres ikke koblingen fra slik radikal kritikk av Ottosen-komiteen til ml-bevegelsen like eksplisitt. Tendensen til å omtale kritikken som «ideologisert» og «programmatisk» synes likevel å peke i samme retning. Det er imidlertid helt klart at antikapitalistisk kritikk av Ottosen-komiteen favnet langt bredere enn bare ml-bevegelsen.<sup>90</sup>

Nok et klart uttrykk for den radikale kritikken av Ottosen-komiteen kom da Faglig Studentfront i Bergen ble dannet høsten 1969. I dens prinsipp-program var «Kamp mot Ottosen-komiteen» ett av tre hovedpunkter, ved siden av «For ein demokratisk studentorganisasjon» og «Det antiimperialistiske arbeidet». De to første av disse punktene ble behandlet som del av, og under overskriften, «Monopolkapitalen sine forsøk på å kontrollere universitetet». I den grad dette programmet skilte seg fra den radikale resolusjonen vedtatt på Uke-69, var det ved å gå i noe mer detalj om hvordan Ottosen-komiteens innstillinger var uttrykk for kapitalens behov for kunnskapsrike, men servile arbeidere, og å utdype ytterligere hvordan studenter og arbeidere hadde felles interesser.<sup>91</sup>

Faglig studentfront ble først dannet ved UiO i september 1968. Fronten skulle være et radikalt alternativ til Studenttinget i Oslo og til Norsk studentunion på nasjonalt nivå. Den skulle skille seg fra de etablerte organisasjonene ved å se studentenes situasjon i et bredere samfunnsmessig perspektiv, noe som i hovedsak innebar en idé om studenter som naturlige allierte av arbeiderklassen og undertrykte grupper. Dens eksplisitte formål var todelt: dels å kjempe for studentenes økonomiske interesser, og dels å hindre at Ottosen-komiteens innstillinger skulle bli til faktisk politikk, samt på andre måter å forsvare universitetenes uavhengighet og fremme fagkritikken.<sup>92</sup>

---

89 Sst.: 157.

90 Rudolph 1969: 89, Jensen 1998, Studvest, nr. 2, 1970.

91 Studvest, nr. 12, 1969.

92 Kvalsvik 1998: 216–217.

Folk som enten selv var blant de antipositivistiske Ottosen-kritikerne eller tilhørte miljøet rundt dem, har skrevet mye og innflytelsesrikt om norsk politikk, filosofi og kultur i siste del av det 20. århundret. De har forutsigbart nok gitt en del slike kritikere, og da særlig Hans Skjervheim, en helterolle.<sup>93</sup> Om det er på grunn av disse antipositivistenes hegemoni eller av andre årsaker, er fremstillinger med et snev av heltehistorie også formidlet av forskere uten den samme tilknytningen til kretsen rundt Skjervheim.<sup>94</sup> Ml-bevegelsen, på sin side, er av ettertidens historieskrivning i all hovedsak plassert på historiens skraphaug.<sup>95</sup> For noen har opphøyningen av Skjervheim & co og fordømmelsen av ml-bevegelsen gått hånd i hånd.<sup>96</sup> Til sammen kan dette ha skapt et inntrykk av at det jeg her har kalt den antipositivistiske og den antikapitalistiske kritikken, var skarpt adskilte. Heller ikke jeg har så langt nyansert dette skillet, utover å vise at den antikapitalistiske kritikken hadde bredere forankring på venstresiden enn bare å komme fra ml-bevegelsen. Det finnes imidlertid grunn til ytterligere å nyansere denne todelingen ved å vise at grensene mellom antipositivistisk og antikapitalistisk kritikk av Ottosen-komiteen flere ganger kunne være flytende.

Hans Ebbing var magistergradsstudent og undervisningsassistent ved UiBs filosofiske institutt og en ivrig deltaker i debatten om Ottosen-komiteen. I likhet med Skjervheim og Skirbekk la Ebbing stor vekt på nødvendigheten av et uavhengig universitet og et fritt studieløp for dannelsen. Og hans forståelse av dannelsen som en politisk refleksjonsprosess var langt på vei identisk med Skjervheims og Skirbekks. Ebbing skilte seg imidlertid fra disse idet han gikk lenger i å spesifisere akkurat hva det politiske ved dannelsen besto i: å bli seg bevisst ikke bare at kunnskap er politisk, men at ideen om upolitisk kunnskap kun tjener «kapitalen».<sup>97</sup> Man kan tro- lig si at forholdet mellom Ebbings og Skjervheims Ottosen-kritikk

93 Slagstad 1998: 23, 84, 103, 369 m.m., Skirbekk 2010: 127–135.

94 Sørbo 2002.

95 For en treffende kritikk av mange forskeres manglende vilje/evne til å forholde seg til ml-bevegelsen som et historisk fenomen, se Ivo de Figueiredo i Morgenbladet, 26. juni 2015.

96 Skirbekk 2010: 134–135.

97 Ebbing 1968. Dette er den mest omfattende og detaljerte formuleringen av Ebbings Ottosen-kritikk. Han fremmet sterkt relatert argumentasjon i flere debattmøter, samt i Dagbladet (31. mars 1967), BT (f.eks. 15. juni 1968), Bergens Arbeiderblad (f.eks. 18. mai 1968) og Studvest (f.eks. nr. 13, 1968).

var parallelt til forholdet mellom Horkheimers og Skjervheims positivismekritikk, slik Jan Inge Sørbo har formulert det:

For Skjervheim er det tale om å konfrontera samfunnet med verdispørsmåla og å halda desse opne. For Horkheimer er det ikkje berre spørsmåla ein skal konfrontera samfunnet med, det er langt på veg også dei svara som gjev seg frå ein utopisk marxisme.<sup>98</sup>

Stipendiat Audun Øfsti, også ved Filosofisk institutt, uttrykte sammenhengen klart og enkelt:

Skulle universitetet oppgi pretensjonen om å danne, ville det være, i Norge, å overgi vitenskapen restløst til den kapitalistiske produksjonsprosessens kandiserte råskap.<sup>99</sup>

Øfsti mente komiteen nettopp oppfordret til det, ved i beste fall å akseptere et borgerlig dannelsesideal. Også Jon Hellesnes, som var vitenskapelig assistent hjemmehørende ved Filosofisk institutt, var inspirert av Skjervheims kritikk av positivismen og Ottosen-komiteen. Han var blant Skjervheims allierte, noe som ikke kan sies om Hans Ebbing, som senere skulle komme i et bittert konfliktforhold til Skjervheim.<sup>100</sup> Også Hellesnes tok utgangspunkt i et dannelsesbegrep svært likt Skjervheims og Skirbekks. I likhet med Ebbing utdypet og presiserte han det han mente var dets politiske karakter, men på en måte som var mindre Marx-inspirert og ikke like tydelig antikapitalistisk som Ebbing. Likevel trakk han dannelsesbegrepet i mer radikal retning. Blant annet gjorde han det ved å diskutere forholdet mellom dannelse og rasisme. Han hevdet at Ottosen-komiteen ville «eliminere danninga» ved å forme utdannelsen etter rent instrumentelle hensyn, samt ved å splitte opp ulike former for kunnskap. Som et eksempel på hva det kunne føre til, forsøkte han å vise hvordan et menneske som er dannet, i den betydning Skjervheim la i ordet, vil være i stand til å avsløre rasistisk retorikk,

98 Sørbo 2002: 106. Det kan tilføyes at dette som en karakteristikk av forholdet Ebbing–Skjervheim blir mer presist hvis man bytter ut Sørbos begrep «utopisk marxisme» med «radikal kapitalisme-kritikk».

99 Øfsti 1969: 112, se også spesielt 124.

100 Sørbo 2002: 113, 216–226.

mens et udannet menneske ville mangle den nødvendige evne til helhetlig refleksjon, på tross av store fagkunnskaper.<sup>101</sup>

Det synes dermed som om Hans Skjervheim og Gunnar Skirbekk står igjen som de eneste som oppfyller en «idealtipe» for en antipositivistisk Ottosen-kritikk, da deres kritikk avsto fra å ta stilling til det kapitalistiske samfunnssystem som sådant. Hva skiller så Ebbings, Øfstis og Hellesnes' kritikk fra den antikapitalistiske kritikken som særlig ble fremmet av Faglig studentfront (FSF)? De hadde ikke ulike vurderinger av de konkrete forslagene fra Ottosen-komiteen. En måte å formulere forskjellen på kan være at der FSF tok utgangspunkt i en antikapitalistisk, marxistisk argumentasjon, og betraktet Ottosen-komiteen og universitetene ut fra denne, tok Ebbing, Øfsti og Hellesnes utgangspunkt i filosofiske resonnementer sentrert om dannelsesbegrepet. Men selv med dette utgangspunktet endte de med å betrakte selve det kapitalistiske samfunnssystem som et problem som måtte overvinnes.

Som vist til innledningsvis har den universitetshistoriske forskningen fra 1990-tallet av betraktet den mest radikale kritikken av Ottosen-komiteen som nokså useriøs og virkelighetsfjern. I enkelte andre bidrag til norsk historie fremstår imidlertid Skjervheims antipositivistiske Ottosen-kritikk som viktig og banebrytende.<sup>102</sup> Mellomposisjoner som hos Ebbing, Øfsti og Hellesnes passer ikke inn i dette bildet og er lite omtalt. Dermed ser det ut til at bare kritikk av Ottosen-komiteen som ikke tok stilling til kapitalismen, er tatt på alvor i ettertiden. Har så ettertidens forskere hatt gode grunner til å avskrive den antikapitalistiske kritikken?

En tilsvarende antikapitalistisk kritikk av utdanningspolitikken synes ikke å ha blitt formulert tidligere. Hvorfor var det akkurat på slutten av 1960-tallet den statlige utdanningspolitikken ble anklaget for å være styrt av kapitalismens behov? Ved kun å lese de antikapitalistiske Ottosen-kritikerne er det vanskelig å få et tydelig svar på hvorfor utdanningspolitikken akkurat da, på det sene 1960-tallet, skulle forstås som et kapitalistisk bestillingsverk. Var det antikapitalistiske elementet ved denne kritikken kun et utslag av studentradikale moteretninger, som historieforskningen gjerne har antydnet? Eller hadde kritikerne andre grunner til å hevde at

101 Hellesnes 1969.

102 Slagstad 2000: 70–71, Sørbo 2002: 159–160.

politikere på 1960-tallet skulle ha blitt særlig interessert i å forme universitetene i næringslivets bilde?

I norsk utdanningspolitikk representerte 1960-tallet en ny periode ved at myndighetene nå søkte å styre utviklingen i høyere utdanning på en helt annen og mer inngripende måte. Tidligere var det vanlig at forslag til endringer og reformer kom fra sektoren selv.<sup>103</sup> Hvorfor gikk myndighetene nå inn og styrte utviklingen av de høyere utdanningsinstitusjonene mer i detalj enn tidligere? Ett åpenbart svar, og som var mye fremme i offentlig debatt og er sterkt til stede i Ottosen-komiteens innstillinger, er at det var langt flere ungdommer enn tidligere som tok artium og etterspurte høyere utdanning. Men selv om dette utvilsomt var viktig, er det neppe hele svaret. En annen faktor var at det mot slutten av 1950-tallet og tidlig på 1960-tallet vokste frem en tro på at høyere utdanning og forskning kunne og burde være betydelige faktorer for å bidra til økonomisk vekst. Helt ny var denne tanken ikke. Også tidligere hadde det eksistert en oppfatning om at visse tekniske og yrkesrettede utdanninger, og visse typer anvendt forskning, var viktig for økonomisk vekst. Det nye var at denne oppfatningen ble utvidet til å gjelde høyere utdanning mer generelt. I politiske miljøer forsvant den gamle oppfatningen om at utdanningssystemet måtte dimensjoneres for å tilfredstille eksisterende behov for arbeidstakere innen visse yrkesgrupper. Den ble erstattet av ideer om at det å få flere personer med høyere utdannelse ville endre strukturer og behov og på denne måten bidra til økonomisk vekst på måter som ikke kunne forutses presist.<sup>104</sup> Dette, ved siden av hensynet til sosial utjevning, var konteksten for at Ottosen-komiteen foreslo at utdanningssystemet skulle bygges ut for å tilby høyere utdanning til alle som ønsket det. I årene før Ottosen-komiteens oppnevning ble disse ideene underbygget av forskning og fikk institusjonelt feste. Medlemmer av Ottosen-komiteen, og personer fra miljøet rundt medlemmene, sto svært nær denne prosessen.

Alt på slutten av 1950-tallet var det oppstått bred politisk aksept i Norge for at forskning skulle betraktes mer som en «produksjonsfaktor» enn som et «kulturgode».<sup>105</sup> Ideer om høyere

103 Thue & Helsvig 2011: 20.

104 Sst.: 217–218.

105 Larsen 2019: 155.

utdanning var på vei i samme retning. I 1963 holdt OECD sitt første *Ministerial Meeting on Science*. Dette ble starten på et gjennombrudd for tanken om at ikke bare forskning, men også høyere utdanning var en nøkkelfaktor for å skape økonomisk vekst.<sup>106</sup> En rapport som ble lagt frem på møtet, oppsummerte de seneste års forskning om faktorene som skapte økonomisk vekst. Den hevdet at medlemslandenes økonomiske politikk hittil hadde «neglected education and research», og at disse faktorene faktisk var viktigere enn direkte investeringer for å skape vekst.<sup>107</sup> Selv om det definitive internasjonale gjennombruddet for denne tenkningen først kom midt på 1960-tallet, var det altså mange som over lang tid hadde tenkt i lignende baner. To av de første var Helge Sivertsen og Kjell Eide.

Historikeren Helge Sivertsen var kirke- og undervisningsminister i Einar Gerhardsens regjeringer fra 1960 til 1965, og han var ansvarlig for å oppnevne både Ottosen-komiteen og dens forgjenger – Kleppe-komiteen. Sosialøkonomen Kjell Eide var et sentralt medlem av begge komiteene. Eide og Sivertsen hadde vært opptatt av forskning og høyere utdanning som innsatsfaktorer for økonomisk vekst siden tidlig på 1950-tallet, men det var først på 1960-tallet de fikk mulighet til virkelig å omsette ideene i politikk.<sup>108</sup> Eide var ansatt i OECD da det epokegjørende ministermøtet ble arrangert. Ifølge historikeren Edgeir Benum var Eides

syn på legitimeringen av forskning, hvordan forskningen skulle drives, og på universitetene [...] en vidtgående versjon av den radikaliserede forskningspolitiske retorikken som utviklet seg i OECD etter 1966.<sup>109</sup>

På en veldig indirekte måte fastslo faktisk Ottosen-komiteen, i sin første innstilling, at valget om å tilfredsstille hele etterspørselen etter høyere utdanning baserte seg på den økonomiske forskningen som hevdet at økt utdanningsfrekvens i seg selv ville endre etterspørsel, behov og markeder på en måte som skapte vekst:

106 Benum 2007: 553, Helsvig 2017: 124–125.

107 Freeman, Poignant & Svehnilson 1964: 232.

108 Forland 1996: 329, Slagstad 2000: 70, Helsvig 2017: 98.

109 Benum 2007: 563.

Komiteen er for øvrig klar over at det på lengre sikt ikke eksisterer noe avgjort motsetningsforhold mellom arbeidskraftbehov og etterspørsel etter utdanning, idet behovsvurderinger, utviklingen i arbeidsmarkedet og etterspørsel etter utdanning inngår i et vekselvirkningsforhold som tenderer mot å utjevne motsetningene.<sup>110</sup>

Jeg har trukket frem faktorer som peker mot at næringslivets behov og hensynet til økonomisk vekst spilte en viktig rolle for utdanningspolitikken på 1960-tallet og for Ottosen-komiteen, slik de radikale kritikerne i samtiden hevdet. Disse hensynene var ikke de eneste. Hvem som helst som leser innstillingene, eller den historiske litteraturen om perioden, vil legge merke til at velferdsstatens behov også var viktige, både effektiv styring og tilbud av velferdstjenester. Innstillingene la også vekt på hvordan utdanning kunne bidra til personlig vekst. Slik bygde de videre på et kultursyn som hadde dominert i Arbeiderpartiet siden tidlig i etterkrigstiden og var tett sammenbundet med den politiske vendingen fra sosialisme mot økonomisk vekst.<sup>111</sup> Poenget mitt er altså ikke å presentere det som det eneste, eller nødvendigvis viktigste, ved Ottosen-komiteens innstillinger, men å vise at det de radikale kritikerne i samtiden så, var ikke noe man måtte være forblindet av importert maoistisk ideologi for å se. Selv de radikale kritikerne hevdet ikke at kapitalens behov var det *eneste* Ottosen-komiteen fremmet. De inkorporerte også den antipositivistiske kritikken og tok opp byråkratisering av utdanningen.

Flere historikere har identifisert et tidsskifte i utdanningspolitikken i Ottosen-komiteens epoke, at hensynet til økonomisk vekst i større grad ble styrende.<sup>112</sup> Uten å gjøre koblingen eksplisitt har de altså i stor grad gitt de antikapitalistiske kritikerne av Ottosen-komiteen rett. Dette til tross har historikere også avfeiet nettopp den antikapitalistiske Ottosen-kritikken som urealistisk, moteriktig og «ideologisert».

110 Videreutdanningskomiteen 1966: 12.

111 Gjerde 2018.

112 Thue & Helsvig 2011: 223, Benum 2007: 552, Slagstad 2000: 71.

## Høringsuttalelsene

Så langt er den publiserte kritikken av Ottosen-komiteen tatt opp. Mens universitetets arkivmateriale dokumenterer prosessen frem mot høringssvar, gir det mindre tilgang til kritikernes logikk, tankeprosess og argumentasjon. Da nettopp dette i den tidligere forskningen om kritikken mot Ottosen-komiteen har vært et påtagelig fravær, har dette kapitlet prioritert de publiserte kildene, der argumentasjonen heller enn prosessen står i sentrum. I det videre undersøkes hvilken påvirkning kritikerne hadde på universitetets høringssvar.

I oktober 1967 vedtok Det akademiske kollegium en fremgangsmåte for utformingen av høringssvar:<sup>113</sup> Dels skulle egne komiteer nedsettes til å vurdere ulike spørsmål innstillingene tok opp, og dels skulle innstillingene behandles fakultetsvis.

Alle fakulteter var velvillig innstilt til innføring av vekttall og eventuell tilhørende oppdeling av fag, da de uttalte seg i 1968. Etter ytterligere drøftinger snudde imidlertid HF-fakultetet, og det gikk imot innføring av vekttall. Dette fikk fakultetet også gjennomslag for i kollegiet, som endte opp med å ville innføre vekttall bare ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet (MN-fakultetet), der vekttall allerede var brukt i flere år.<sup>114</sup>

Det av Ottosen-komiteens forslag som vi har sett møtte desidert mest motstand, og spesielt ved HF-fakultetet og ved Filosofisk institutt, var innføringen av obligatoriske tidsrammer. Den første uttalelsen om dette fra HF kom i september 1968 og var forberedt av et utvalg nedsatt av fakultetsrådet. Der var Knut Erik Tranøy med, og Hans Ebbing var studentrepresentant. Uttalelsen hevdet det fantes grunn til å «utrede [...] planer for en grunnutdanning med normal studietid på 4 år», men den avviste tydelig Ottosen-komiteens anbefaling om at de fire årene måtte bli en obligatorisk maksimumsgrense. «Fagenes egenart» tilsa at «studentene melder seg opp til eksamen når de kjenner seg faglig kvalifisert til det».<sup>115</sup>

113 Den første innstillingen ble ikke sendt til høring. Videreutdanningskomiteen 1967: 8.

114 Brev fra rektor Håkon Mosby og direktør Arne Halvorsen til Det kgl. Kirke- og undervisningsdepartement, 8. juli 1970, denne og alle påfølgende arkivreferanser er til UiB sentralarkiv, D-249, mappe 3.

115 Brev fra dekanus Hans Aaraas og fakultetssekretær Norman Vetti til Det akademiske kollegium, Universitetet i Bergen, 20. september 1968. D-249, mappe 4.



Argumentasjonen hadde slektskap med den Skirbekk fremmet i BT-polemikken med Ottosen kort tid senere. I 1970, etter ytterligere utredning, kom HF med en ny uttalelse. Denne gangen var motstanden mot Ottosen-komiteens forslag om tidsbegrensning blitt «radikalisert», og det ble foreslått 5 år som ramme for en cand. mag.-grad, og også dette skulle være veiledende heller enn obligatorisk.<sup>116</sup> Det er sannsynlig at den intense offentlige polemikken som hadde foregått i de to årene siden forrige uttalelse, med fakultetets ansatte som dominerende deltagere, var den fremste grunn til denne «radikaliseringen».

I 1969, og igjen året etter, tok HF-fakultetet skarp avstand fra Ottosen-komiteens forslag om innføring av en ny og mer organisert forskerutdanning. Fakultetet mente ingenting trengte å endres hva gjaldt forskerutdanningen.<sup>117</sup> MN-fakultetet sluttet seg derimot til planene om forskerutdanning.<sup>118</sup> Videre utredning om, og en rekke endringer i, hvordan forskerutdanning foregikk, skulle foregå i tiår fremover, både ved UiB og på nasjonalt nivå.<sup>119</sup> En gruppe HF-ansatte, blant dem Skirbekk, opprettet i 1969 en komité til å utrede hvordan utdannelsen ved de nye distriktshøyskolene kunne få et fagkritisk element. Dens innstilling fikk støtte fra kirke- og utdanningsminister Kjell Bondevik, som imidlertid, på grunn av den desentraliserte styringsstrukturen i høyskolesystemet, ikke hadde makt til å sørge for at dens forslag ble implementert.<sup>120</sup>

MN-fakultetet hadde allerede på slutten av 1950-tallet innført vekttall og delt opp studiene i mindre enheter, slik Ottosen-komiteen også anbefalte for HF-fakultetet. I 1968 avviste imidlertid MN-fakultetet forslaget om innføring av 4 år som maksimumsgrense, med særlig henvisning til at studenter måtte ha mulighet til å arbeide ved siden av studiet, noe som kunne føre til forsinkelser. Fakultetet tok også skarpt avstand fra innføringen av en 2+2-struktur, med kvalifiserende eksamen etter 2 år. Dette dels med henvisning til at noen studenter modnes sent, og derfor ikke burde miste sjansen til videre studier etter 2 år med skuffende resultater.

116 Brev fra dekanus Hans Aaraas og fakultetssekretær Norman Vetti til Det akademiske kollegium, 18. juni 1970. D-249, mappe 3.

117 Sst.

118 Brev fra Gunnar Aksnes til Det akademiske kollegium, 23. juni 1970. D-249, mappe 3.

119 Forland 1996: 485–490.

120 Skirbekk 2007: 51.

Fakultetet var også bekymret for at dette kunne føre til at 2 års studier kunne bli ansett som tilstrekkelig for å kvalifisere for yrker som krevde realfaglig kompetanse. Det ville fakultetet ha seg fra bedt.<sup>121</sup> I motsetning til HF endret ikke MN-fakultetet syn de neste to årene.<sup>122</sup> Det medisinske fakultet ble i langt mindre grad berørt av Ottosen-komiteens forslag, og det hadde heller lite å si til innstillingene. Kollegiet kritiserte også det at UiB ikke var representert i Ottosen-komiteen, samt at bare 2 av dens 14 medlemmer hadde tilknytning til universitetene.<sup>123</sup>

### Kritikk og politikk

Selv om Ottosen-komiteen kom med fem innstillinger, hadde tre forslag fra dens andre innstilling, fra 1967, de potensielt største konsekvensene:<sup>124</sup> innføring av obligatoriske tidsrammer for studiene, opprettelse av distriktshøyskoler og innføring av en tredelt nivådeling av studiene, med en ny forskerutdanning som det høyeste nivået. Obligatoriske tidsrammer ble aldri innført, trolig mye på grunn av den sterke motstanden. Distriktshøyskoler ble opprettet allerede i 1969, og forskerutdanning og tredelt struktur skulle bli innført etter noe lengre tid.

I den kritikken som er analysert her, fikk én av disse sakene, obligatoriske tidsrammer, særlig mye oppmerksomhet. Spesielt vektla den antipositivistiske kritikken tidsrammene, som ville fjerne friheten til å bruke ubegrenset med tid på studiene. Som Fredrik Thue har pekt på, var denne friheten et privilegium ved det gamle eliteuniversitetet, som nå var i ferd med å avløses av et masseuniversitet. Radikale kritikere, som Harald Berntsen, ville aldri finne på å forsvare denne friheten som et eliteprivilegium, og krevde den dermed som en rettighet for alle studenter også i masseutdanningens tidsalder. Imidlertid forsvarte heller ikke «rene»

121 Brev fra dekanus Ernst S. Selmer og fakultetssekretær Norman Vetti til Det akademiske kollegium, mars 1968. D-249, mappe 3.

122 Brev fra Gunnar Aksnes til Det akademiske kollegium, 23. juni 1970. D-249, mappe 3.

123 Brev fra rektor Håkon Mosby og direktør Arne Halvorsen til Det kgl. Kirke- og undervisningsdepartement, 8. juli 1970, Sentralarkivet, D-249, mappe 3.

124 Det viktigste unntaket er den fjerde innstillingens forslag om etterutdanning, som ikke endte opp med å bli til reell utdanningspolitikk, selv om den ikke ble noe tema for protestene. Videreutdanningskomiteen 1969.

antipositivister som Skjervheim og Skirbekk studentenes frihet som et eliteprivilegium. Her kan det se ut som om de rene antipositivistene havnet i en slags selvmotsigelse, som mer radikale kritikere slapp unna: Deres kritikk aksepterte i hovedsak grunntrekkene i det bestående samfunn, men unnlot å forholde seg til det mest åpenbare motargumentet mot å bevare studentenes frihet i masseutdanningens tidsalder: de store kostnadene det ville kreve å tilby høyere utdanning av ubegrenset lengde til et stadig økende studenttall. For de mer radikale kritikerne var dette i mindre grad et problem, all den tid deres kritikk også innebar en generell avstandtagen til hele den kapitalistiske samfunnsordenen.

Hva forklarer den voldsomme kritikken mot Ottosen-komiteen, og hvorfor kom kritikken da den kom? Særlig tre utviklingstrekk i den historiske konteksten er viktige for å forstå kritikken mot Ottosen-komiteen. Det første trekket er det store gjennombruddet for en antipositivistisk tilnærming til forskning og utdanning som hadde funnet sted i årene rett før Ottosen-komiteen kom med sine innstillinger. Antipositivismens forutsetninger er tydelig ikke bare i den rent antipositivistiske kritikken, men også i alle de mer radikale kritikkene. Det andre trekket er det generelle gjennombruddet for en eksplisitt antikapitalistisk samfunnskritikk blant studenter og yngre akademikere som skjedde i perioden da Ottosen-komiteen la frem sine innstillinger. Det tredje trekket er den tydelige vendingen i forsknings- og utdanningspolitikken i årene frem mot Ottosen-komiteens virke i retning av at denne politikken ble betraktet som en integrert del av statens politikk for å legge til rette for økonomisk vekst. Av tidligere litteratur fremgår det tydelig at en slik vending fant sted. Det synes også helt klart at denne vendingen la en viktig del av forutsetningene for Ottosen-komiteens arbeid. Likevel har altså ikke kritikken mot Ottosen-komiteen tatt hensyn til denne veldokumenterte vendingen. Hva kan være årsaken til dette?

Forskeres tendens til å karakterisere den mest radikale kritikken mot Ottosen-komiteen som «ideologisk» og «programmatisk» stilles i et noe underlig lys når oppmerksomheten vendes mot denne konteksten rundt Ottosen-komiteen. En rekke forskningsarbeider peker nettopp i denne retningen: at norske myndigheter ønsket å styre forskning og høyere utdanning i høyere grad enn tidligere; at

motivet for dette var å bidra til økonomisk vekst og til gjennomføring av statens politikk; at dette i hvert fall i noen tilfeller innebar press mot den akademiske friheten; og at Ottosen-komiteen, og spesielt enkelte av dens medlemmer, var sentral(e) i disse prosessene. Forskningen gir altså en karakteristikk av forsknings- og utdanningspolitikken i Ottosen-komiteens periode som er påfallende lik karakteristikken Ottosen-komiteens radikale kritikere selv ga. Likevel har altså tendensen blant forskere og andre som skriver om *kritikken* mot Ottosen-komiteen, vært å ikke ta denne helt på alvor når den har sett komitéinnstillingene i sammenheng med økonomisk politikk.<sup>125</sup>

Dette tyder på at det ikke bare er Ottosen-komiteens kritikere som bør analyseres, men også Ottosen-komiteens kritikeres kritikere. Dette er imidlertid ikke stedet for en inngående historigrafisk analyse av denne forskningslitteraturen. Et forslag til en potensiell forklaring er likevel dette: Det er et vanlig syn at den mest radikale kritikken mot Ottosen-komiteen var del av en radikaliseringsprosess som endte med å gi opphav til den dogmatiske, maoistiske bevegelsen rundt partiet AKP (m-l). Forskningen om denne bevegelsen er sterkt preget av den avskyen og/eller lattermildheten forskerne har hatt overfor bevegelsens medlemmer og politikk, og liten vilje til å forstå hva som motiverte medlemmene til å ta sine radikale politiske og personlige valg.<sup>126</sup> Det kan synes som om dette trekket ved ml-forskningen også har farget forståelsen av den radikale kritikken mot Ottosen-komiteen. Grensen mellom antipositivistisk og antikapitalistisk kritikk mot Ottosen-komiteen var flytende. De filosofene som i sin kritikk tok utgangspunkt i antipositivisme og et dannelsesbegrep som lignet Skjervheims, for så å ende i en antikapitalistisk posisjon, har tidligere fått liten plass i historieskrivningen om kritikken av Ottosen-komiteen.<sup>127</sup> Resultatet er et bilde der den kritikken av Ottosen-komiteen som vektla dens unektelig virkelige rolle i å tilpasse universitetene til det økonomiske systemet de virket innenfor, langt på vei er avskrevet som ideologi eller utskrevet av historien. En bieffekt av å hente

125 Et unntak fra dette er Thue 2006.

126 Tvedt 1989, Sjøli 2005, Brandal & Rognlien 2009.

127 Sosiologen Steinar Stjernøs kritikk er et eksempel på en slik posisjon. Også hans kritikk er lite omtalt, se Thue 2006.

frem igjen kritikken mot Ottosen-komiteen som forskningsobjekt (for ikke å si det med Skjervheim) blir dermed oppdagelsen av hvor ideologisk den liberale og tilsynelatende ikke-ideologiske historieskrivningen i tiårene etter den kalde krigens slutt var.

## Litteratur og kilder

- Benum, E.** (2007). Et nytt forskningspolitisk regime? Grunnforskningen, OECD og Norge 1965–1972. *Historisk tidsskrift*, 86(4), 551–574.
- Berntsen, H.** (1998). *Det lange friminuttet: Et essay om ungdom i 1960-åra*. Oslo: Aschehoug.
- Bleiklie, I., Vabø, A. & Høstaker, R.** (2000). *Policy and practice in higher education: Reforming Norwegian universities*. London: Jessica Kingsley.
- Brandal, N. & Rognlien, J.** (2009). *Den store ml-boka: Norsk maoisme sett nedenfra*. Oslo: Kagge.
- Brandt, T. & Nordal, O.** (2010). *Turbulens og tankekraft: Historien om NTNU*. Oslo: Pax.
- Brønmo, M.S.** (1998). *Tøfler og trøfler: Studentsamskipnaden i Trondheim 1948–1998*. Trondheim: Studentsamskipnaden i Trondheim.
- Christensen, M.T.** (2002). *Fra akademiske idealer til radikalisering og studentopprør: En studie av Det Norske Studentersamfund ved Universitetet i Oslo 1963–1972* (Hovedoppgave i historie). Universitetet i Oslo.
- Christiansen, P.F. & Vold, H. (red.)** (1969). *Kampen om universitetet: Boken fra filosofistudentenes aksjonsuke*. Oslo: Pax.
- Dahms, H.-J.** (1994). *Positivismusstreit: Die Auseinandersetzungen der Frankfurter Schule mit dem logischen Positivismus, dem amerikanischen Pragmatismus und dem kritischen Rationalismus*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Ebbing, H.** (1968). Den politiske funksjonen til universitetet. I: J. Simensen (red.), *Universitetet og samfunnet* (s. 60–78). Oslo: Samlaget.
- Egeland, K.** (1991). Ottosen-komiteen. I: K. Egeland (red.), *Festskrift til Kristian Ottosen på 70-årsdagen 15. januar 1991*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, K.** (1996). NSU sett utenfra. I: NSU (red.), *Norsk studentunion 1936–1996: 60 år* (s. 19–23). Oslo: NSU.
- Eriksen, T.B., Hompland, A. & Tjønneland, E.** (2003). *Et lite land i verden: Norsk idéhistorie, bind VI*. Oslo: Aschehoug.
- Forland, A.** (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I. Universitetet i Bergen.
- Forsberg, S.W.** (1998). «Lørdagsseminar» og «Grubleuke» – fagkritikk i Bergen på en ny måte. I: G. Hjeltnes (red.), *Universitetet og studentene: Opprør og identitet* (s. 149–157). Oslo: Forum for universitetshistories skriftserie.
- Forsberg, S.W.** (2000). *Studentopprør? Studentradikalismen ved Universitetet i Bergen 1964–1974 sett i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv* (Hovedoppgave i historie). Universitetet i Bergen.
- Freeman, C., Poignant, R. & Svenilson, I.** (1964). Science, economic growth and government policy: Background paper for the ministerial meeting on science held in Paris, 3–4. October 1963. *Minerva: A Review of Science, Learning and Policy*, 2(2), 232–242.
- Forland, T.E. & Korsvik, T.R. (red.)** (2008). *Ekte sekstiåttre*. Oslo: Gyldendal.
- Gjerde, Å.B.** (2018). *The meaning of Israel: Anti-zionism and philo-zionism in the Norwegian left, 1933–1968* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Hellesnes, J.** (1969). Ein utdana mann og eit dana menneske. I: H. Skjervheim & L. Tufta (red.), *Pedagogikk og samfunn: Foredrag på Vosse-seminaret 13.–15. desember 1968* (s. 27–53). Oslo: Gyldendal.
- Helsvig, K.** (2017). *Reform og rutine: Kunnskapsdepartementets historie 1945–2017*. Oslo: Pax.
- Horn, G.-R.** (2007). *The spirit of '68: Rebellion in Western Europe and Northern America, 1956–1976*. New York: Oxford University Press.
- Haaland, A.** (1998). Studentrevolusjonen – særtrekk ved den norske utvikling (særlig om marxist-leninistenes rolle). I: G. Hjeltnes (red.), *Universitetet og studentene: Opprør og identitet* (s. 167–173). Oslo: Forum for universitetshistorie.
- Innstilling nr. 1: Innstilling om videreutdanning for artianere m.v.** (1966).

- Innstilling nr. 2: Innstilling om videreutdanning for artianere m.v.* (1967).
- Innstilling nr. 3: Innstilling om videreutdanning for artianere m.v.: Om distriktsbøgskolenes organisasjon og administrasjon* (1968).
- Innstilling nr. 4 fra Komiteen til å utrede spørsmål om videreutdanning for artianere og andre med tilsvarende grunnutdanning: Om etterutdanning* (1969).
- Innstilling nr. 5 fra Komiteen til å utrede spørsmål om videreutdanning for artianere og andre med tilsvarende grunnutdanning* (1970).
- Innstilling om den videre utbygging av våre universiteter og bøgskoler fra Universitets- og bøgskolekomiteen av 1960 (Kleppe-komiteens innstilling)* (1961).
- Jensen, R.T. (1998). Studvest – spaltelangs i en gjæringstid. I: G. Hjeltnes (red.), *Universitetet og studentene: Identitet og opprør* (s. 159–166). Oslo: Forum for universitetshistorie.
- Kalleberg, A. (1997). Hans Skjervheim i Oslo-miljøet. I: H. Slaattelid (red.), *Regime under kritikk: Hans Skjervheim i norsk filosofi og samfunnsdebatt* (s. 39–48). Oslo: Aschehoug.
- Kvalsvik, K. (1998). Identitet, politisering og radikalisering: Interesseorganisering med NSU som utkikkspunkt. I: G. Hjeltnes (red.), *Universitetet og studentene: Opprør og identitet* (s. 195–232). Universitetet i Oslo: Forum for universitetshistorie.
- Larsen, E. (2019). Internasjonal forskningspolitikk i norsk støpning. I: T. Brandt, M. Ingulstad, E. Larsen, M. Mangset & V. Schwach, *Avhengig av forskning: De norske forskningsrådenes historie* (s. 145–168). Bergen: Fagbokforlaget.
- Mercer, B. (2008). *Students of the revolution: The university in 1968 in France, Germany and Italy* (Doktoravhandling). University of Pennsylvania.
- Nilsen, O.V. (1989). *Studentvelferd i forandring: Studentsamskipnaden i Oslo 1939–1989*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 1998: 6. *Økonomien i den statlige høgskolesektoren*.
- Nupen, P. (1998). Hamskiftet i studentpolitikken. I: G. Hjeltnes (red.), *Universitetet og studentene: Opprør og identitet* (s. 143–148). Oslo: Forum for universitetshistorie.
- Nupen, P., Hovland, E., Haaland, A. & Jensen, R.T. (1998). «Sams for studentane»: *Studentsamskipnaden i Bergen 1948–1998*. Bergen: Studentsamskipnaden i Bergen.
- Nupen, P. & Losnegård, G. (2000). *Studentersamfunnet i Bergen, 1934–1999: Ordet er fritt!* Bergen: Studentersamfunnet i Bergen.
- Omholt, D. (1995). Fremveksten og utviklingen av regional høgskoleutdanning. *Forskningspolitikk*, 3.
- Ottosen, K. (2005). *Studentvelferd i vekst: Førte år i studentenes tjeneste*. Oslo: Studentsamskipnaden i Oslo/Unipub.
- Rudolph, J.-W. (1969). Studentene må drive kamp for sine interesser! I: T.L. Eriksen (red.), *Det politiske universitet: En bok om studenter og makt* (s. 89–96). Oslo: Gyldendal.
- Sjøli, H.P. (2005). *Mao, min Mao: Historien om AKPs vekst og fall*. Oslo: Cappelen.
- Skard, H. (1991). Det ble kalt «studentopprøret». I: K. Egeland (red.), *Festskrift til Kristian Ottosen på 70-års dagen 15. januar 1991* (s. 103–110). Oslo: Universitetsforlaget.
- Skirbekk, G. (2007). Splid og forsoning: Hendingar ved og omkring Det historisk-filosofiske fakultet ved Universitetet i Bergen på 60- og 70-talet i lys av 'hundreårsmarkeringa'. I: K.A. Bergsvik mfl. (red.), *Humaniora i nasjonen: Nasjonen i humaniora* (s. 44–55). Bergen: Det historisk-filosofiske fakultet.
- Skirbekk, G. (2010). *Norsk og moderne*. Oslo: Res Publica.
- Skjervheim, H. (1960). Deltakar og tilskodar. I: A. Aarnes (red.), *Brytninger i tidens tankeliiv* (s. 63–84). Oslo: Idé og tanke.
- Skjervheim, H. (1968). Universitetet i framtida. I: C.A. v. Peursen (red.), *Universitetets fremtid* (s. 71–87). Oslo: Minerva.
- Skjervheim, H. (1969). Den meta-vitskaplege problematikken med omsyn til pedagogikken. I: H. Skjervheim & L. Tufta (red.), *Pedagogikk og samfunn: Foredrag på Vosse-seminaret 13.–15. desember 1968* (s. 54–63). Oslo: Gyldendal.
- Skjervheim, H. (1974). *Objektivismen og studiet av mennesket*. Oslo: Gyldendal.
- Skjervheim, H. (1996/1969). Ideologi og universitetsreform. I: H. Skjervheim (red.), *Teknikk, politikk og utopi: Utvalde politisk-filosofiske småskrifter 1963–1991. Utgitt og med innleiing ved Harald Grimen* (s. 41–48). Oslo: Aschehoug.
- Skjervheim, H. & Tufta, L. (red.) (1969). *Pedagogikk og samfunn: Foredrag på Vosse-seminaret 13.–15. desember 1968*. Oslo: Gyldendal.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.

- Slagstad, R. (2000). *Kunnskapens hus: Fra Hansteen til Hanseid*. Oslo: Pax.
- Sundbø, S. (2003). *Gunnar Skirbekk: En kronologisk bibliografi over forfatterskapet 1957–2003*. Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Sørbo, J.I. (2002). *Hans Skjervheim: Ein intellektuell biografi*. Oslo: Samlaget.
- Thue, F.W. (1997). *Empirisme og demokrati: Norsk samfunnsforskning som etterkrigsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thue, F.W. (2006). Studentopprøret og masseuniversitetet. *Arr*, 18(2–3), 77–89.
- Thue, F.W. & Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1945–1975: Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.
- Tranøy, K.E. (1967). *Universitetet – i Norge? Ideen – virkeligheten – mulighetene: Et debattinnlegg*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tvedt, T. (red.) (1989). *(ml): En bok om maoismen i Norge*. Oslo: Ad Notam.
- Vinen, R. (2018). *The long '68: Radical protest and its enemies*. London: Allen Lane.
- Øfsti, A. (1969). Danningsproblematikk og postgymnasial utdanning. I: H. Skjervheim & L. Tufte (red.), *Pedagogikk og samfunn: Foredrag på Vosse-seminaret 13.–15. desember 1968* (s. 111–142). Oslo: Gyldendal.



Nye studenter på vei opp trappene til Bergens Museum/Universitetsmuseet tidlig på 1960-tallet, like før kvinnelige studenter ble et helt vanlig syn. Foto: Arkivet etter Bergens Arbeiderblad/Bergensavisen og ArkiVest/Bergen byarkiv.



# Kapittel 4

## Farvel til eksklusivitet, velkommen til mangfold

*Astri Andresen og  
Kari Tove Elvbakken*

Ved åpningen i 1948 hadde UiB om lag 400 studenter, i 2022 er det nesten 20 000. Et hovedmål med det nye universitetet var å gi ungdommer fra alle lag av folket og større deler av landet bedre mulighet til å studere – det var derfor landet trengte et universitet nummer to. Ser vi på studenttall alene, ble målet realisert. Ble det også et universitet for hele landet, og ble den sosiale fordelingen blant studentene endret i masseuniversitetets tid? Flere kvinnelige studenter var ikke noe mål for Stortinget i 1948, i 1982 feiret UiB både hundreårsdagen for den første kvinnelige studenten og at det for første gang var like mange kvinnelige som mannlige immatrikulerte studenter. At denne milepælen ble nådd omtrent samtidig ved Universitetet i Bergen og Universitetet i Oslo, taler for at universitetene endret seg i ganske lik takt. Var det det samme med internasjonaliseringen – eller stemmer UiBs omtale av seg selv som Norges mest internasjonale universitet?

Avislesende bergensere kunne neppe unngå å få øye på førstesideoppslaget i Bergens Tidende 30. august 1950: «Studiesituasjonen i Oslo krever forsert utbygging i Bergen». Hele 1200 studenter «trasker rundt i Oslos gater på håpløs jakt etter hybel». Mange ville forgjeves ha betalt studieavgiften for i stedet å måtte returnere hjem til sine foreldre. Det var neppe omsorg for de 1200 husløse alene som påkalte avisens interesse. I Bergen var det knapt flere studenter enn det hadde vært ved Bergens Museum. De 400–500 som var der, hadde ikke problemer med å finne hybel, og ingen tvilte vel på «at [...] bergenserne vil sette sin ære i å skaffe hus til det dobbelte antall og mer til».<sup>1</sup> Universitetet tegnet foreløpig ikke til å bli den motoren i byutviklingen som byen hadde håpet, og rektor Bjørn Trumpy ga i samme avis uttrykk for bekymring og skuffelse over at budsjettet for utbyggingen av universitet var sterkt beskåret.<sup>2</sup>

I 1970 var tonen i BT en annen. «Avisene flyter i disse dager over av nødrops etter hybler til studentene.» En leser foreslo at kommunen og universitetet, som hadde flyttet familier *en masse* fra Fosswinckels gate, Allégaten og fra hele Nygårdshøyden til nye drabantbyer, brukte de tomme leilighetene til studentboliger. Rektor Håkon Mosby på sin side fryktet uro og misnøye blant studentene; Paris 1968 var jo allerede myteomspunnet. Men han fryktet også for situasjonen blant lærerne. De hadde nemlig ikke tid til å forske og var altfor utslitte til å hilse studentprotester velkommen.<sup>3</sup> Ved UiO var situasjonen den samme som i Bergen. Studenttallet, som i 1959 hadde vært 6000, nærmet seg i 1970 hele 20 000.<sup>4</sup>

Endringer i studenttall må forstås i lys både av nasjonal utdanningspolitikk, UiB-politikk, generell samfunnsutvikling og endringer ikke bare i betingelsene for å studere, men også i ung-

1 BT 30.8.1951. Studenttallet var fortsatt bare 500 sist i 1950-årene. Inntil 1990 gir årlige budsjettokumenter og årsmeldinger fra UIB opplysninger om antallet studenter, og hvilke fag studentene meldte seg til. Noen år gis det opplysninger om hvor studentene kom fra, fordelingen av kvinner og menn, og hvor de som tok embetseksamen, kom fra. I mange år gis det også full oversikt over hvem som oppnådde grader, hvilke støttefag de hadde, hva de skrev hovedoppgave om, og hvilken karakter de fikk. Fra om lag 1990 gir studentstatistikken i DBH opplysninger om studier og studenter, men det er ikke lenger offentlighet om den enkelte kandidats oppnådde resultater. Kapittelet bygger på UiBs årsmeldinger og styresaker, DBHs studie- og studentstatistikk, offentlige utredninger og rapporter, aviser, litteratur og noen samtaler.

2 BT 30.8.1950.

3 BT 29.8.1970.

4 Thue & Helsvig 2011: 232.

dommens skiftende interesse for universitetsstudier. Demografiske endringer har i perioder også veid tungt. I lys av noen slike forhold blir vekstens forutsetninger undersøkt i dette kapittelet. Hvorfor har studenttallet i noen perioder stått stille, og hvordan har UiB håndtert oppgangs- og nedgangstider? Hvor studentene har kommet fra, og til hvilke fag og fakultet de har søkt seg, undersøkes, det diskuteres om målet om bredere sosial rekruttering ble nådd, og – ikke minst – hvordan det hadde seg at universitetet som mannsbastion ble borte, i alle fall målt ut fra studentenes kjønn.

Ikke alle reformer av betydning drøftes i dette kapittelet. Tidligere i boken er det for eksempel skrevet om Kleppe-komiteens plan for utbygging av universiteter og høyskoler og om Ottosen-komiteens planer for hvordan kapasiteten for høyere utdanning skulle styres og støttes blant annet gjennom mer effektive studier ved universitetene og kortere studier ved høyskolene. Historikeren Astrid Forland har også vist hvordan planene ble diskutert og iverksatt i Bergen, slik Kim Gunnar Helsvig og Fredrik Thue har undersøkt det samme ved UiO.<sup>5</sup> Her går vi derfor ikke nærmere inn verken på utformingen av disse planene eller realiseringen av dem. En annen viktig endringsfaktor, internasjonalsiseringspolitikken, er også behandlet i et eget kapittel i dette bindet. I dette kapittelet ses noen resultater av den, uten at vi drøfter selve politikken og hvorfor den kom.

### Statens penger på lån til studentene

Det fantes noen helt grunnleggende forutsetninger for at universitetet kunne fylles opp av studenter. Like lite som i dag var penger likt fordelt i befolkningen, og opprettelsen av en låneordning var et sentralt virkemiddel i politikken for å gi ungdom fra alle klasser og over hele landet mulighet til å ta høyere utdanning.<sup>6</sup> Med Arbeiderpartiet ved makten ble dette middelet tatt i bruk for å utjevne de store klasseforskjellene i utdanningsnivå. Låneordningen skulle

5 Forland 1996: 410 flg., Thue & Helsvig 2011: 223 flg.

6 Ot.prp. nr. 18 (1947), Innst. O. nr. 77, O.tid. 279–81 (14.5.1947), L.tid. 108–110 (29.5.1947). Hva samfunnet har igjen for høyere utdanning, har blitt diskutert i mange sammenhenger siden, se f.eks. Barth 2005.

gi den enkelte ungdom muligheter foreldrene kanskje ikke kunne gi dem, samtidig som den skulle gi landet den arbeidskraften det trengte. Forventningen om at de nyutdannede langt oftere enn før ville komme til å virke i det offentlige, som realister og humanister til den høyere skolen og som leger og jurister i det offentlige helse- og rettsvesen, talte for offentlige bidrag til studentenes livsopphold. Det skulle skje i form av lån de kunne betale tilbake etter at studiene var over.<sup>7</sup>

Siden 1947 har Statens lånekasse for utdanning tilbudt lån på vekslende betingelser. Det har gitt mange unge med lærelyst adgang til universitet. Samtidig har låneordningen forpliktet: Med regler om hvem som kan få lån til hva og hvor lenge, har den bidratt til å forme studentenes studievaner og studieadferd – kort sagt, den har vært et bidrag til å realisere de unges ønsker og et redskap i politikken for høyere utdanning enten det gjelder studietid eller studievalg. Det samme gjelder stipendene. Et behovsprøvd borteboerstipend ble innført i 1956, og fra 1961–62 ble det mulig å få lån og stipend ikke bare til høyere studier og yrkesrettet utdanning, men også til allmennutdanning som eksamen artium.<sup>8</sup> Det hadde sammenheng med tidens økonomiske ideologi: All utdanning styrket samfunnets vekstkraft. Samtidig var det et kjent faktum at artianerfrekvensen var lav blant barn av fiskere, småbønder og arbeidere.<sup>9</sup> Den store utbyggingen av gymnas i tiårene etter krigen, ikke minst på Vestlandet, ville ha begrenset virkning på det sosiale rekrutteringsmønsteret om ikke de som trengte det, kunne få økonomisk støtte også til artium.<sup>10</sup>

Vi skal komme tilbake til hvordan studentenes klassebakgrunn eventuelt endret seg, men her må det nevnes at det etter en stor satsing på gymnasutbygging kom reformer som gjorde det mulig for enda flere å studere. I 1974 ble lov om videregående opplæring vedtatt, og da ble all utdanning etter 9-årig grunnskole til

7 Friis i debatten i Odelstinget 14.5.1947, s. 279. Se også Røseth 2003: 22 flg.

8 Røseth 2003: 38–39.

9 Fulsås 1993: 98.

10 Bare i Oslo, der mellom 20 og 30 % av ungdomskullene allerede på 1950-tallet var artianere, var det ikke vekst i artianerfrekvensen (1960–70). På Vestlandet, derimot, økte gymnaspllassene fra 1950 til 1967–68 sterkt: i Sogn og Fjordane med 180 %, i Hordaland med 183 %, og med 73 % i Bergen, som var eget fylke til 1970. Se St.meld. nr. 91 (1969–70). På Vestlandet hadde Bergen den på forhånd høyeste artianerfrekvensen, og slik sett var bergensdominansen blant UiB-studentene som vi har sett, ikke overraskende.

videregående utdanning. At også andre enn dem med eksamen artium kunne tas opp som studenter, var – som neste kapittel vil vise – ikke nødvendigvis populært ved UiB, men det utvidet studieretten betydelig. I 1994 fikk alle lovfestet rett til videregående utdanning, og da også grunnskolen ble utvidet til 10 år fra 1997, fikk alle rett til 13 års utdanning.

Behovet for lån og stipend ble ikke mindre med denne utvidelsen, men krav om og aksjoner for større stipendandel, mer lån og bedre tilbakebetalingsordninger er nesten like gamle som Lånekassen selv. På det første fellesmøtet mellom representanter for alle norske studenter i 1959, «Studentenes Eidsvoll», var for eksempel kravet om lån og stipend som dekket omkostningene gjennom hele året, på sakskartet.<sup>11</sup> Siden er det reist med jevne mellomrom, og hvert tiår har gjerne hatt sine store aksjoner – som noen ganger har blitt kronet med hell. I oktober 1980 aksjonerte eksempelvis gymnasiaster og studenter over hele landet mot statsbudsjettets forslag om renteheving og løpende rente i studietida. Bjørn Einar Aas, lokal representant for NSU, mente at det var gode muligheter for å få med universitetet i en felles aksjon «nå som angrepene på vår økonomi er blitt mer rabiante enn noen gang». «Lånekassens far» Erling Fjellbirkeland var «forferdet» over forslaget om løpende rente, og studentene bar plakater med teksten «Her hviler lik rett til utdanning f. 1947».<sup>12</sup> Rente i studietiden ble det ikke da, og heller ikke siden, uten at behovet for aksjoner rettet mot dårlig studiefinansiering har forsvunnet. Først i 2017 ble det innført 11 måneders studielån.

### Nye fag og fakultet i studentvekstens første fase

Den formidable veksten i antallet unge som søkte til universitetet rundt 1970 – den ses tydelig i figur 4.1 – inngår i det Thue og Helsvig i *Universitetet i Oslos historie* har omtalt som «Den store transformasjonen». Det var ikke bare tallet på studenter som steg, veksten

11 BT 3.4.1959. Studentene bør få studiestøtte hele året.

12 StudVest 14–15 1980. Landsgymnasiasten Fjellbirkeland leder Universitetets studentkontor, og tok initiativ til å etablere Statens lånekasse, som han også kom til å lede. Han var sentral i arbeidet for etablering av Studentsamskipnaden og bygging av studentboliger, om Fjellbirkeland, se Jacobsen 1982.

førte med seg grunnleggende endringer i hele systemet for høyere utdanning. Veksten foregikk heller ikke bare i Oslo og Bergen, men preget universiteter i hele den vestlige verden. Under andre verdenskrig hadde mange unge ikke fått påbegynt utdannelsen, eller måttet avbryte den, og det skapte vekst i årene umiddelbart etter fredsslutningen.<sup>13</sup> Den var kortvarig, men midt på 1950-tallet snudde trenden sakte, før 1960-tallets store vekst satte inn. Det var de store fødselskullene fra krigs- og etterkrigsårene som søkte utdanning, og de gjorde det i langt større omfang enn prognosene tilsa. Økningen var påskyndet både av økonomisk vekst og av tenkingen om at utdanning var nøkkelen til ny vekst og mer velstand.

I begynnelsen var alle studenter velkomne til UiB. Våren 1964, som alle vårer før det, sto en annonse i Bergens Tidende med invitasjon til artianere om immatrikulering. I tillegg til artiumsvitnemål krevdes kvittering for innbetalt immatrikuleringsavgift på 100 kroner for å starte studier innenfor humaniora og realfag.<sup>14</sup> Til medisinerstudiet og tannlegestudiet var det egne opptaksregler. I 1975 hadde UiB i stedet for noen hundre studenter hele 7500. Studier ved allmennfakultetene var fortsatt åpne, som vist i kapittel 1, men spørsmålet om lukking hadde blitt reist, og det ble gjenstand for konflikt mellom UiO og UiB. UiO, som på 1960-tallet vokste i et helt annet tempo enn UiB, ønsket å lukke åpne studier. UiB motsatte seg det både av prinsipielle grunner og fordi det var redd for at det ved å ta imot studenter UiO ikke ville ha, skulle bli stemplet som annenrangs.<sup>15</sup> Historien om UiO viser at det så seg som den tapende parten i «det nasjonale utdanningsspillet» ved å måtte ta imot for mange studenter uten å få tilstrekkelig med stillingsressurser i retur. Veksten i Oslo måtte altså bremses. Det var i forlengelsen av denne situasjonen at et av Ottosen-komiteens forslag, å etablere nye institusjoner med kortere og mer yrkesrettede utdanninger, ble realisert.<sup>16</sup>

UiO var på dette tidspunktet for lengst et ferdig utbygd og faglig bredt universitet. Hva hadde UiB å tilby de unge? I starten hadde det bare tre fakulteter, Det historisk-filosofiske (HF), Det

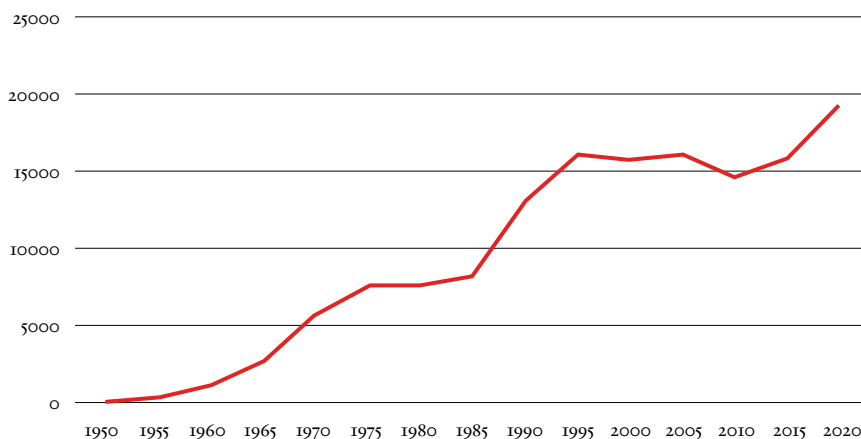
13 Thue & Helsvig 2011: 116.

14 BT 24.06.1964. 100 kroner tilsvarer 1200 kroner i 2021. Beløpet skulle innbetales til universitetets postgirokonto.

15 Forland 1996: 410 flg. Se også Thue & Helsvig 2011: 233.

16 Thue & Helsvig 2011: 241 flg.

Figur 4.1 Antallet studenter ved høstsemestrene 1950–2020.



Kilder: UiBs årsmeldinger og DBH.

matematisk-naturvitenskapelige (MN) og Det medisinske fakultet (Med). De som ville studere til teolog eller jurist, måtte fortsatt til UiO. Som vist i kapittel 1 fattet UiB-ledelsen derimot tidlig interesse for de nye samfunnsvitenskapene. Noen av dem ble etablert innenfor rammene av HF-fakultetet, men i 1970 ble Det samfunnsvitenskapelige fakultet (SV-fakultetet) dannet. Også juristutdanningen, som var etablert i 1969, og embetsstudiet i psykologi fra samme år fulgte med fra HF til SV-fakultetet, før både juristene og psykologene fikk egne fakulteter i 1980. Tannlegeutdanningen startet i 1963. Det odontologiske fakultet ble opprettet i 1970, og det gikk inn Det medisinske fakultet i 2008. Rundt 1970 hadde dermed UiB mange av fagene som tilhørte et fullverdig universitet, og i 1980 var det fullt utbygd – med unntak av teologi, da. Som kapittel 1 i dette bindet viser, ønsket verken UiB eller sentrale myndigheter dette faget til Bergen. Senere, i 1995, ble også Griegakademiet opprettet, i det Bergen musikkonservatorium ble del av UiB, også det under HF. Sammen med Kunst- og designhøgskolen, med sine om lag 350 studenter, dannet det grunnlag for det nye Fakultetet for kunst, musikk og design i 2017.

Den store veksten ved UiB mellom 1960 og 1970 kom ved begge de to allmennfakultetene. Studenttallet både ved HF og

MN falt da SV-fakultetet åpnet i 1970, men fallet ved HF var langt sterkere ettersom flere SV-fag hadde hatt tilhold der. SV-fakultetet hadde den bratteste vekskurven på 1970-tallet.

Etter den første store vekstperioden kom en tid preget av stillstand. HF-fakultetet hadde i 1985 sitt laveste studenttall siden 1960-årene, færre enn 1500 og mindre enn både MN og SV. I hele Vest-Europa ble det nå snakket om humaniora i krise.<sup>17</sup> I Nord-Norge ble det spådd at universitetsutdannede unge måtte regne med å slutte seg til «et internasjonalt proletariat av akademikere med en irrelevant, uanvendelig utdannelse».<sup>18</sup> Måten å snakke om høyere utdanning på, og HF-studier spesielt, kunne avskrekke noen og enhver. Men ikke alt var «irrelevant og uanvendelig». Vekstkurven for realfagsstudenter i Bergen var ganske bratt. Der lokket oljestudier og IT-teknologi med løfter om attraktive arbeidsplasser, noe som også tas opp i kapittel 9 i bind 3. Vekstfag til tross, universitetene var ikke så attraktive som de en tid hadde vært.

En grunn til dette var at de gamle universitetene møtte konkurranse. En rad distriktshøyskoler (DH-er) rundt om i landet hadde åpnet. De kom i kjølvannet av Ottosen-komiteens arbeid. På Vestlandet ble det reist DH-er i Sogndal, Stavanger, Volda og Molde – de områdene som foruten Bergen og Hordaland sendte flest studenter til UiB.<sup>19</sup> Fra 1965 til 1987 ble antallet studieplasser i landet mer enn tredoblet, fra 30 000 i 1965 til 95 000 i 1987.<sup>20</sup> De nye institusjonene spesialiserte seg på kortere profesjonsstudier, til lærere, sykepleiere og ingeniører, og mange unge valgte slike utdanninger framfor lange universitetsstudier. Tanken bak etableringen av distriktshøyskolene var at det skulle være klare grenser mellom universiteter og høyskoler, og de styrende mente også at dette ville samsvare med de unges utdanningsvalg.

17 Helsvig 2011: 97.

18 Landsdelsplanen for Nord-Norges spådom om hvordan situasjonen ville være i 1980, sitert etter Fulsås 1993: 167.

19 Forslag om etablering av distriktshøyskolene ble lagt frem av Ottosen-komiteen (1965–70). Den leverte fem innstillinger om utdanningstilbud og studier etter gymnasutdanningen. Se også kapittel 1 og 2 i bind 1 og kapittel 1 i bind 3.

20 NOU 1988: 28: 106.



## Studentvekstens andre fase og lukkingen av studier

Etter stillstanden i første del av 1980-årene gikk imidlertid universitetene inn i en ny vekstfase mot slutten av tiåret. Studenttallet nådde nye høyder i 1995.<sup>21</sup> Det vokste ved alle allmennfakultetene, men ingen steder så sterkt som ved HF, og landet fikk humanister i et omfang det neppe noensinne kunne nyttiggjøre seg ordentlig. Også dette var en felles trend i den vestlige verden. «Eksklusive fag som filosofi, religionsvitenskap og allmenn litteraturvitenskap, ble massestudier over natten», heter det om situasjonen ved UiO.<sup>22</sup> Studentene gjorde myndighetenes spådom om at de ville fortsette å velge sikker yrkesutdanning, til skamme; de «strømmet til frie studier og det man kan kalle utpregete kultur- og dannelsesfag med liten direkte forbindelse til arbeidslivet».<sup>23</sup> I Norge bidro regjeringen til veksten med ekstraordinære bevilgninger til utdanningsinstitusjonene for å dempe den voksende arbeidsledigheten blant unge. I 1989 fikk for eksempel UiB finansiert 50 årsverk over sysselsettingsmidler.<sup>24</sup> Slike midler kunne lettest brukes på utdanninger som ikke krevde nytt utstyr – for eksempel de humanistiske. Ved UiT vokste studenttallet fra 1988 til 1989 med 27 %, i Bergen med i overkant av 20 %.<sup>25</sup> Dette var vekst i en størrelsesorden ingen hadde regnet med, men under den internasjonale økonomiske krisen som nå preget verden, ble det å studere et alternativ til arbeidsløshet.

Universitetene knaket igjen i sammenføyingene. Tildeling av stillingshjemler for å gi tilbud til alle studentene som strømmet til, var ikke nok. Auditorier og andre undervisningsrom ble igjen overfylte, studentene måtte stille seg i kø for å få en lesesalsplass, og lukking ble igjen et tema. Nå var det bare det unge UiT som holdt det åpne universitetets fane høyt. Der hadde problemet lenge vært svak rekruttering, noe som var et betydelig problem for et nytt universitet i et system hvor vekst i stillinger fortsatt fulgte studenttallet.<sup>26</sup>

21 Aamodt & Stølen 2003.

22 Thue, 11.3.2016, «Masseuniversitetets fremvekst» – Morgenbladet.

23 Helsvig 2011: 101.

24 Se for eksempel omtale i UiBs årsmelding for 1989.

25 Fulsås 1993: 182. UiBs årsmeldinger 1988 og 1989.

26 Fulsås sst.

På begynnelsen av 1990-tallet kom den store søkningen til å ramme opptaket til hovedfagsstudier. Ved spesielt populære studier kunne det kreves svært gode karakterer for å komme inn. I august 1991 var det reportasjer i bergensavisene om at det ikke lenger holdt med laud for å få en hovedfagsplass. «Flere søkere med bedre karakter enn 2,5 har fått blankt avslag til hovedfagsstudier i Massekommunikasjon.» Instituttleder Jostein Gripsrud syntes det var hardt å måtte gi avslag til gode studenter. Konsulent Toril Mortensen ved HF-fakultetet syntes derimot ikke det var noe å snakke om. Den beste som ble tatt opp, hadde karakteren 2,01, den beste som ble avvist 2,41 – og dermed var det jo «langt ned, mente hun». For dem som ble stoppet idet de skulle gi seg i kast med hovedfaget, virket avslaget derimot helt urimelig.<sup>27</sup>

Studentene kunne også stoppes lenge før de nådde så langt som til hovedfag, og de kjempet for å beholde de åpne studiene. Noen av dem samlet seg på Muséplass 15. november 1995 for å overlevere 600 underskrifter mot et forslag til vedtak i fakultetsrådet ved HF om at fagene skulle kunne sette egne opptaksgrenser. «Protesten prellert av», meldte Bergens Tidende.<sup>28</sup> Samme sommer hadde Stortinget vedtatt at studiene skulle være åpne, men dekanus Leiv E. Breivik mente lukking av enkelte fag ikke brøt med dette vedtaket så lenge selve fakultetet var åpent. Det var en rent formell argumentasjon, men den uttrykte vel frustrasjonen over at læringsmiljøene syntes å bli dårligere nærmest for hvert nytt semester – samtidig som det ble lite tid til forskning. På et tidligere møte ved HF hadde hele ni fag blitt vedtatt lukket.<sup>29</sup>

Med et felles opptakssystem for høyere utdanning, der noen universitetsstudier kom med som prøveordning i 1991, ordnes nå opptaket til studier etter det antallet studieplasser universitetsstyret hvert år vedtar å lyse ut. Hvor mange som tilbys plass, bestemmes i dialog mellom fakultetene og universitetsledelsen. Ettersom ikke alle som tilbys plass møter opp, skjer det en viss overbooking. I dette nye systemet fikk universitetene selv større mulighet til å beslutte dimensjoneringen av studiene, med oppretting og nedleggning av studieprogram. Samtidig er institusjonene pålagt å foreta

27 «Toppstudenter stenges ute». BT, 7.8.1981.

28 «Protesten prellert av. Lukking av seks nye studier.» BT, 15.11.1995.

29 «Lukket på grunn av en glipp», BT, 1.11.1995.

en kombinert vurdering av studentenes ønsker og etterspørsel og behovet for akademisk utdannet arbeidskraft.<sup>30</sup>

I Bergen økte studenttallet til vel 16 700 i toppåret 1996, etter en tildeling av vel 1000 nye studieplasser i 1995. Veksten ved HF- og SV-fakultetet var særlig stor. Etter UiBs 50-årsmarkering sank studenttallet derimot noe; synkende fødselstall på 1970-tallet begynte å merkes.<sup>31</sup> Den såkalte gjennomstrømningen økte derimot mot slutten av 1990-tallet. Ved HF-fakultetet var det få hovedfagsstudenter i 1992, men fra 1995 til 1998 kom det mange flere til, og god gjennomstrømming ble nærmest oppfattet som et kvalitetsmål i seg selv.<sup>32</sup> Etter at gradsstrukturen ble endret med kvalitetsreformen og måling av årsenheter i vekttall ble erstattet av oppnådde studiepoeng, økte både studiepoengene og årsenhetene samtidig som antallet studenter sank.<sup>33</sup>

I løpet av denne perioden er hele synet på åpne studier endret. I stedet for at universitetet skulle være «for alle», er det ved inngangen til 2020-årene om å gjøre å ha flest mulig søkere til hver studie-plass, slik at bare studenter med de høyeste karakterene kommer inn i auditorier og lesesaler. Antallet kvalifiserte søkere per studie-plass er blitt en av de statlige styringsparameterne. Ingen studier er åpne – men hvor lukket de er, avhenger av søkertallene. HF har på sin side ikke beholdt posisjonen som det største allmennfakultetet; det var så vidt flere studenter ved SV i 2020.

UiBs generelle politikk i noen år fra 2010 var å redusere overbooking for å forbedre kvaliteten på utdanningene, noe som det lenge hadde vært behov for. Det kan se ut som om strategien fikk særlig betydning for studenttallet nettopp ved HF.<sup>34</sup> I årene etter 2015 er det igjen ført en politikk med større overbooking, noe som har bidratt til at UiB, som i 2015 hadde 7,4 studenter per faglige årsverk, i 2021 hadde 8,7. Ved UiO har utviklingen gått den andre veien; der var det 7,8 studenter per faglig årsverk i 2015, mot 6,7 i 2021.<sup>35</sup> I samme periode har antallet nytildelte studieplasser økt, det har

30 Meld. St. 19: 63. Universitetene er selvakkrediterende, mens høyskolene må akkreditere hvert studieprogram.

31 Kollegiet, sak 154/1999: 3.

32 Sst.: 7–8.

33 Årsrapport 2007, universitetsstyret sak 8/2008.

34 Se f.eks. sak 71/2010 i universitetsstyret. Se også Høst mfl. 2019.

35 Tallene er hentet fra Databasen for høyere utdanning (DBH) – <https://dbh.hkdir.no/>. Antallet studenter per faglig årsverk finnes i statistikken om tilsatte, se side 11.4.

både gitt ressurser til nye ansatte og flere studenter – og det skulle slik sett ikke påvirke forholdstallet mellom studenter og ansatte.

Stabilisering av studenttallet ved de to eldste universitetene må også ses i sammenheng med at studentene i dag har mange flere universitet å velge mellom. Skillet mellom distriktshøyskolene og universitetene forble nemlig ikke så tydelig som det i utgangspunktet var tenkt, samtidig som flere mente samspillet mellom institusjonene kunne vært bedre. I 1988 kom Universitets- og høyskoleutvalget under Gudmund Hernes' ledelse med utredningen *Med viten og vilje*.<sup>36</sup> Den banet i sin tur vei for en felles lov for universitetene, de gamle vitenskapelig høyskolene og distriktshøyskolene i 1995, i en prosess som Helsvig inngående har analysert i UiOs historie.<sup>37</sup> Lovarbeidet ble ledet av UiBs Jan Fridthjof Bernt, og loven ble vedtatt med stor motstand fra UiO og de øvrige universitetene og vitenskapelige høyskolene. Etter at den nye loven om universiteter og høyskoler i 2005 åpnet for at statlige høyskoler kunne bli akkreditert som universiteter etter bestemte kriterier, kom det til flere universiteter, først Universitetet i Stavanger i 2005, og sist Universitetet i Sør-Øst-Norge (UiSØ) i 2018. I 2001 var det fortsatt bare fire universiteter i landet, med nesten 71 000 studenter. I 2021 finnes hele ti universiteter med over 195 000 studenter.<sup>38</sup> De siste 10 årene har særlig to av de eldste universitetene vokst, noe som skyldes at begge har slått seg sammen med flere høyskoler. Ved de to andre av de gamle, UiO og UiB, har derimot studenttallet vært nokså stabilt. Men hvem er det da som kommer til Bergen for å studere?

### Hvor kom studentene fra?

Da UiT ble dannet, var tanken at det skulle utdanne nordnorsk ungdom til virke i landsdelen.<sup>39</sup> Det vel tjue år eldre UiB hadde ikke et spesifikt regionalt siktemål; det skulle avlaste UiO og være både partner og konkurrent. Det startet likevel opp med nesten 80 % av studentene fra Bergen og Hordaland, klart dominert av

36 NOU 1988: 28 (Hernes-utvalget). Se også kapittel 1 i dette bindet.

37 Helsvig 2011: 196–111.

38 <https://dbh.hkdir.no/tall-og-statistikk/statistikk-meny/tilsatte/statistikk-side/11.4?visningId=159>

39 Fulsås 1993: 96.

bergens ungdom. At unge fra byen dominerte, ble reflektert i studentavisen *Ånd og Vilje*. En (anonym) innsender undret seg syrlig over om redaktøren hadde glemt at nynorsk og bokmål var likestilt, eller om den språklige diskrimineringen var tilsiktet.<sup>40</sup> Det kom ikke mye nynorsk i avisen etter dette heller, men til gjengjeld ble studentmållaget i Bergen på 1970-tallet et av landets største målslag.<sup>41</sup> Det hadde da begynt å komme flere studenter fra de andre vestlandsfylkene, og i antall nærmet de seg hordalendingene. Derimot var det langt mellom de studentene som ikke kom vestfra: I 1975 var det bare 171 norske og 78 utenlandske blant dem. Det er altså ingen tvil om at ungdom fra Vestlandet utgjorde «massene» i det bergenske masseuniversitetet.

Rekrutteringsområdet var det samme i 1985, med da hadde stillstanden i studenttallet konsolidert UiB som et enda mer lokalt universitet, i den forstand at andelen hordalendinger var større enn i tiåret før. Det var samtidig blitt noen flere studenter fra andre deler av Norge (362) og litt flere med utenlandsk statsborgerskap (114).<sup>42</sup> Fram mot midten av 1990-tallet vokste – som vist – UiB igjen sterkt. Også i denne siste store vekstfasen i UiBs historie var det vestlendingene som dominerte, men nå kom 25 prosent av studentene andre steder fra. I året 2020, da det var rundt 20 000 studenter, var bildet et annet: 43 prosent av studentene hadde kommet til Vestlandet fra andre steder. Veksten er så sterk at det er fristende å konkludere med at det var en gang mellom slutten av 1990-tallet og 2020 at UiB ble noe annet enn et vestlandsuniversitet.

Hvorfor ble vestlandspreget svekket? Det finnes ikke én forklaring, og ikke alle mulige forklaringer har med UiB å gjøre. Bedre og billigere kommunikasjoner er for eksempel en nærliggende faktor å trekke fram, sammen med bedre hybeltilbud. Mange små og store sosiale og kulturelle tiltak har også gjort Bergen til et attraktivt studiested.<sup>43</sup> Viktigere for å fremme mobilitet kan det likevel ha vært at opptaket til høyere studier ble samordnet nasjonalt fra midten av 1990-årene. Det ble enklere å orientere seg om studietilbud i hele landet, og om hvilke opptakskrav som gjaldt.

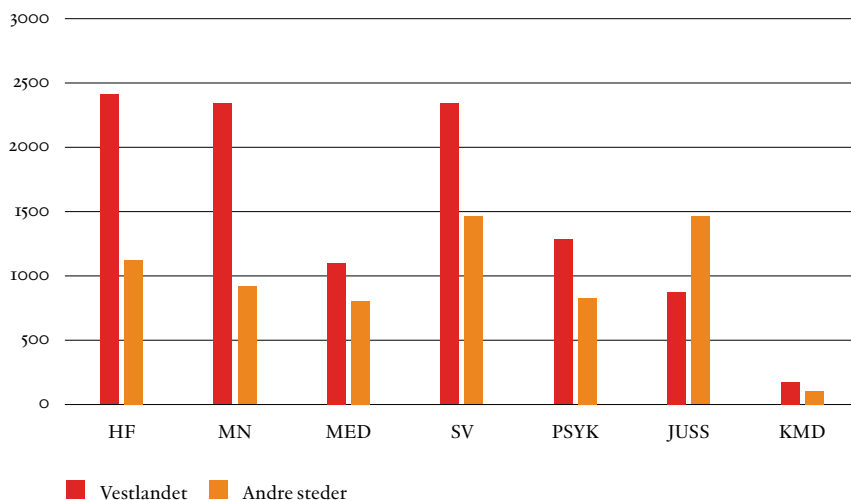
40 *Ånd og Vilje* 31.09.50.

41 Studentmållaget i Bergen. Et innlegg av Lars Bjarne Marøy på «Høgnorskportalen».

42 Tall fra UiBs årsmelding 1975 og 1985.

43 Om rom for studentkultur, se også kapittel 9 i dette bindet, Fossen mfl. 2009, og Nupen & Losnegård 2009.

Figur 4.2 Studentenes hjemfylke i 2020 – Vestlandet og «andre».



Kilde: UiB. Tall fra medisin og odontologi er slått sammen.

Betydningen nettopp av opptakskrav gir en sammenligning av fordelingen av studenter utenfra i 1994 og i 2020 en pekepinn om. I 1994 var andelen studenter utenfra nokså lik ved alle fakultetene, men lavest ved MN (20 %) og absolutt høyest ved medisin (40 %). Det taler for at studenter med sterkeste motivasjon for å utdanne seg til et yrke som hadde få studieplasser nasjonalt og høye opptakskrav, også var mest mobile. En lignende situasjon hadde i tiårene etter andre verdenskrig bidratt til mange norske utenlandsstudenter i ingeniør- og økonomifag, arkitektur, odontologi og medisin: Norge hadde få av disse studieplassene, men yrkene var så attraktive at de var verdt et utenlandsstudium.<sup>44</sup>

Den geografiske fordelingen av UiB-studentene i 2020, vist i figur 4.2, taler for at denne kombinasjonen av et begrenset antall studieplasser og høy studiemotivasjon også er en viktig faktor bak vestlendingenes hegemonitap. Profesjonsstudiene i medisin og odontologi har hatt få plasser og vært sterkt statlig regulert i hele etterkrigstiden. Jusstudiet var lenge helt åpent, men også der har

44 Berg & Stensaker 1997: 27.

det etter hvert blitt vanskelig å komme inn. Psykologistudiet var lenge åpent som grunnfag, og opptaket til profesjonsutdanningen skjedde etter ett år, men nå skjer opptaket allerede til det første året. HF- og MN-fag kan studeres nær sagt ved alle de nye universitetene, og konkurransen om studieplassene er mindre enn til de fagene som bare finnes noen få steder, som nettopp medisinske fag, psykologi og juss. De siste har mellom 40 prosent og 56 prosent studenter som ikke kommer fra vestlandsfylkene, mot rundt 30 prosent ved HF og MN. Et litt vanskelig tilfelle å bedømme er SV, som har en høy andel studenter «utenfra», 45 prosent. Fakultetet har nok flere attraktive studietilbud, og har profilert seg noe annerledes enn ved UiO, men det er kanskje ikke hele forklaringen. Vi kommer om litt tilbake til det.

Alt i alt er det juss som har opplevd den sterkeste økningen i antallet ikke-vestlandske studenter. Karakternivået har også vært jevnt stigende de senere årene.<sup>45</sup> Kan det også finnes noen faktorer utover dem som allerede er pekt på, for å forklare forklare dette?

### Tilfellet rettsvitenskap

I konkurranse med tilsvarende studier ved andre universitet var juss ved UiB i 2018 landets mest populære studievalg.<sup>46</sup> I 2021 lå det på tredjeplass, da var Norges Handelshøyskole (NHH) på topp. Er det noe spesielt som trekker jusstudenter til Bergen? Det er et interessant spørsmål ikke minst siden det for bare kort tid tilbake var et av de store strykfagene ved UiB. En dag i januar 2000 hadde BT for eksempel overskriften «Lite penger, mye stryk». Oppslaget dreide seg om hvor mye – eller lite – penger som ble brukt på ulike studier, sammenholdt med strykandeler. Bortsett fra ex.phil. var studentene ved juss og psykologi universitetets billigste, 13 000 per hode på lavere grad, mot MNs 39 000. Ved de prekliniske fagene koster en studieplass 51 000. «Det merkes i hvor mange som stryker», skrev BT. Denne sammenhengen ville ikke universitetets talsmann gå god for, og sammenligningen var kanskje ikke helt rettferdig, men Kathrine Tonstad, Stine Beate Hjorth og Christina Kleven Jakobsen

45 I 2011 var kravet på juss 50.32, på medisin 56.02; i 2021 henholdsvis 56.04 og 58.05.

46 «– En ren glede å ønske velkommen til Dragefjellet», Det juridiske fakultet, UiB.

i Juridisk Studentutvalg nølte ikke med å konkludere: Studiene måtte legges om slik at studentene fikk mer ut av undervisningen (se også kapittel 5 i bind 2).

Siden den gang har jusstudiet gjennomgått en transformasjon. Strykandelen er sjelden høyere enn 5 prosent, og man kan ane hvor tilfredsstillende det måtte være for dekan Karl Harald Søvig å kunne gi et annet bilde av fakultetet: «Det er slutt på tidene da våre nye studenter kunne se på sidemannen eller kvinnen og tenke at bare én av tre ville gjennomføre studiet.»<sup>47</sup> I forbindelse med den ellers mye omdiskuterte kvalitetsreformen i 2003 (se kapittel 1 i bind 3) ble eksamensformen lagt om slik at den store eksamenen etter hver avdeling ble erstattet med prøving etter hvert enkelt emne. Den enkelte emneansvarlige har fått et tydeligere ansvar for å skape sammenheng i undervisningsopplegget i sine kurs, blant annet mellom innholdet i forelesningene og studentenes kursoppgaver. Det settes av store undervisningsressurser på de første studieårene, med gruppearbeid og seminarer. Å skrive masteroppgave er også blitt obligatorisk, og store deler av undervisningen er digitalisert. Problembasert og aktiv læring er blitt nye stikkord, og gjennom fakultetets eget lærings- og formidlingssenter og ulike prosjekter er det ifølge førsteamanuensis Knut Martin Tande etablert et klima for utprøving av nye undervisningsmetoder.<sup>48</sup>

Omleggingen har ikke vært helt problemfri. Et år kom det for eksempel over 200 meldinger om plagiater av de obligatoriske oppgavene.<sup>49</sup> Teknologien innbød så å si til juks, samtidig som mulighetene for å oppdage slikt ble bedre (se også kapittel 1 i bind 3).

I tillegg til lav strykprosent har fakultetet en svært høy andel studenter som i studietiden gjennomfører et utenlandsopphold, mer enn 40 prosent. Også dette ble det lagt bedre til rette for gjennom reformen i 2003, samtidig som etablering av studietilbud på engelsk har gjort at det de siste årene har kommet flere studenter til UiB enn dem som reiser ut. Slik har studentene ved Det juridiske fakultet selv blitt mer internasjonale samtidig som flere utenlandske studenter har fått en smak av de emnene som tilbys her.<sup>50</sup> Kva-

47 Søvig 2019: 8.

48 Samtale med Tande, 8.4.2022.

49 Se universitetsstyret, sak 40/2009.

50 Strandbakken & Tøsdal 2019: 116–117, 125–126.



litetsreformen og de ansattes vilje til nytenkning om undervisning, kombinert med et åpenbart behov for å forbedre den, må ha bidratt til at rettshistoriske studier ved UiB i dag er blant landets aller mest populære. Det betyr ikke at alt oppfattes som godt, verken i Bergen eller andre steder, som jussprofessor Asbjørn Strandbakken understreket i en intervju i *Khrono* sommeren 2022.<sup>51</sup>

## Studentenes valg

«De enkeltes valg av studium, er det nærmeste vi kommer en slags markedsmekanisme innenfor det norske systemet for høyere utdanning.»<sup>52</sup> Ordene er Fredrik Thues. Studievalg reflekterer evner, ønsker, muligheter og moter, men ikke minst prestisjen ved det yrket utdanningen (eventuelt) fører fram til.<sup>53</sup> Juss- og medisinstudier fører til yrker som har hatt høy prestisje i det norske samfunnet gjennom hele 1900-tallet – så høy at sønner og døtre regelmessig har fulgt i sine fedres og etter hvert mødres fotspor. Medisin var lukket, mens juss lenge var åpent, og slik var ikke studiets prestisje knyttet til gode karakterer, men til det yrket det førte til. På slutten av 1900-tallet, derimot, mener historikeren Jan Eivind Myhre, ble karakterer «indirekte knyttet til sosial prestisje» siden de mest ettertraktede profesjonsstudiene hadde begrenset opptak og bare de med best karakterer kom inn. I noen fag forenes dermed «gode karakterer, høy lønn, sterk profesjonsmakt og høy sosial prestisje».<sup>54</sup> Det passer som en beskrivelse på juss, men hvordan har søkningen til andre fag endret seg?

I 2007 hadde vel 7600 studenter UiB som førstevalg, i 2021 var tallet godt over 12000, og som vist i tabell 4.1 er det mulig å få fram et nokså tydelig mønster i hvordan veksten fordeles på de faggruppene Samordna opptak bruker.

På bakgrunn av det som alt er sagt, er det ikke overraskende at juss og medisinske fag har en stabilt høy andel av søkerne. I gruppen med stabilt høyt søkertall ligger også økonomisk-administrative fag

51 «Jussprofessor om Nokut-komité: Ikke akkurat i tråd med prippet om en fair trial.» *Khrono* 7.7.2022.

52 Thue, 11.3.2016, «Masseuniversitetets fremvekst» – *Morgenbladet*.

53 Se Myhre 2009 om status og noen historiske preferanselinjer.

54 Myhre 2009: 317.

Tabell 4.1 Søkere med UiB som førstevalg i 2007 og 2021 fordelt på utdanningsområder.

Utdanningsområde	Førstevalg 2007	Førstevalg 2021	Søkere 2021 per søkere 2007
PEDFAG	76	385	5,07
INFOTEK	342	1232	3,60
LÆRER	97	343	3,54
TEKNO	173	487	2,82
LANDBRUK	17	43	2,53
ØKADM	230	424	1,84
JUSS	1194	1973	1,65
<b>Totalt</b>	<b>7641</b>	<b>12268</b>	<b>1,61</b>
SAMFUNN	2018	3045	1,51
HELSEFAG	902	1337	1,48
REALFAG	539	715	1,33
HISTORIE	524	652	1,24
MEDIEFAG	606	748	1,23
ESTETISK	284	285	1,00
SPRÅK	639	599	0,94

Kilde: DBH – studentstatistikk

– i Bergen er det samfunnsøkonomi – og noen andre fag rubrisert under samlebetegnelsen «samfunn». Der finnes de alminnelige samfunnsfagene, som tiltrekker mange samfunnsengasjerte unge og de som vil bli byråkrater i det offentlige – som embetsstanden tidligere – og profesjonsstudiet i psykologi.<sup>55</sup> Flere fag i denne gruppen deler altså kjennetegn med juss og medisin, noe som gir om ikke hele, så en del av forklaringen på søkertallene.

Den utdanningen som i denne perioden har økt mest, er imidlertid lektorutdanningen, som ble etablert som et femårig masterstudium i 2004. Den har blitt en suksess, målt etter søkertall. Sammen med pedagogiske fag, som har hele fem ganger så mange søkere som i 2007, befinner den seg i gruppen av utdanninger med betydelig økning i søkertall: en firedobling sammenlignet med 2007. Informasjonsteknologiske og teknologiske fag og havbruk og

55 Embetsstanden, som siden midten av 1700-tallet som regel måtte ha universitetsutdanning, ble også i Norge til på grunn av statens behov for utdannede til å administrere, se Myhre 2009: 364 flg.

sjømat (gruppert under «landbruk») er blitt mer populære. I gruppen med høyest vekst finnes altså en kombinasjon av utdanninger som fører til et sikkert yrke og fag som «alle» er enige om representerer fremtiden, blant annet datasikkerhet, medisinsk teknologi og havteknologi.<sup>56</sup>

Flere av de tradisjonelle skolefagene befinner seg derimot i gruppen av fag som har mistet søkere. Noen har hatt bare en liten nedgang, som realfagene generelt (med unntak av teknologi og havbruk/sjømat) og historiske fag, andre en betydelig, som språkfagene. Flere av disse fagene inngår i et lektorprogram, så nedgangen er ikke så dramatisk som den kan se ut. Lektorstudentene utgjør likevel neppe mange nok til å kompensere for nedgangen. Estetiske fag og mediefag, som tidligere var veldig populære, har heller ikke beholdt sin posisjon.

UiB startet med fire lektorprogram i 2007, i dag er det fem spesialiseringer.<sup>57</sup> At programmene er nye, forklarer i noen grad veksten fra 2007 til i dag, men ikke at lektorutdanningen i 2022 er av de mest populære utdanningene ved UiB.<sup>58</sup> En lignende trend ses også ved UiO.<sup>59</sup> Etter at Kunst- og designhøgskolen ble en del av UiB i 2017, er det også opprettet en egen praktisk-pedagogisk utdanning i kunst, musikk og design. Slik er det liten tvil om at både lektorutdanningen og andre fag som er klart yrkesrettet, er blant «vinnerne»; lektorutdanningen er en profesjonsutdanning sammenlignbar med andre i samme kategori.

Universitetet har alltid utdannet lektorer. I en periode ble denne oppgaven av ulike grunner ikke regnet blant de viktigste, men gjennom lektorprogrammene er den tilbake, og studentene setter tydelig pris på det.<sup>60</sup> I det hele ses en tendens til at de unge foretrekker utdanninger som fører til et sikkert yrker – heller enn

56 Sivilingeniørutdanning i havteknologi ved UiB presenteres som å vektlegge utvikling av utstyr til å kartlegge havet og havbunnen, overvåke tilstanden i havet og utvinne ressurser på en bærekraftig måte.

57 NOKUT. Utredning og analyse nov. 2019.

58 Se «Færre vil ta høyere utdanning, men flere vil bli lektor», Aktuelt, UiB. Se også «Nye samfunnsfag slår an | Studer samfunnsfag», UiB.

59 «UiO populært for kommende lektorer» – Det utdanningsvitenskapelige fakultet.

60 I dette verket har vi ikke undersøkt den tradisjonelle lektorutdanningen spesielt, men se Helsing 2011: 41 flg. om konsekvensene av innføring av den niårige skolen og omgjøringen av lærerskoleutdanningen til pedagogiske høyskoler. Til sammen ble universitetsutdannede adjunker og lektorer fortrent, noe som igjen fikk konsekvenser for lektorutdanning ved universitetet.

de friere, men også mer usikre, utdanningsveiene. Hvor lenge denne tendensen varer, vet selvsagt ingen - søkningen til høyere utdanning har allerede gjennomgått flere store endringer siden 1960-tallet.

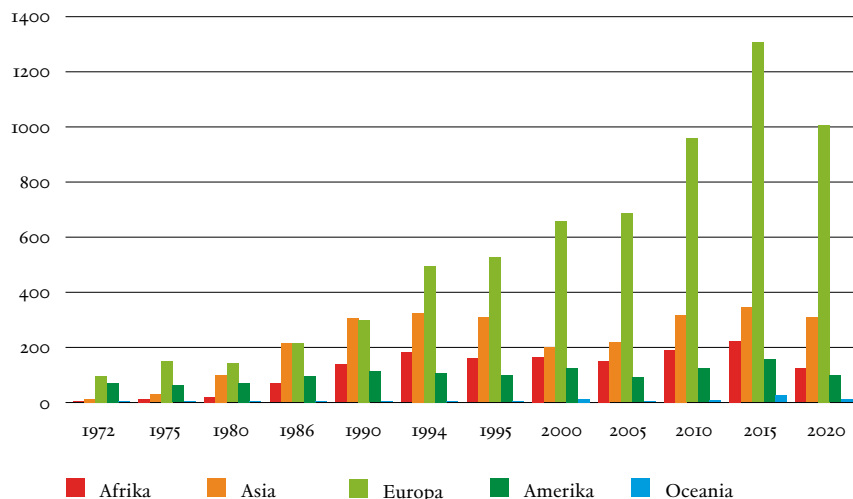
### Internasjonalt?

Hvordan ser UiB som et internasjonalt universitet ut når studentenes nasjonalitet brukes som målestokk? I de første årene var det bare få utenlandske studenter. Midt på 1980-tallet begynte det å bli etablert engelskspråklige grader (MA- og M.Phil.), og kvoteordningen, som kom i 1994, var særlig ment for studenter fra Afrika og Asia. Disse ordningene diskuteres i kapittel 11 i bind 2, og at de hadde effekt, kan ses av figur 4.3. Med to registreringer fra henholdsvis 1970- og -80-tallet og hvert femte år fra 1990, viser den antallet utenlandsk fødte studenter ved UiB fram til i dag. Nedgangen i 2020 har sammenheng med koronapandemien, men det er mulig at også endringer i kvoteprogrammet har spilt inn.

Det figur 4.3 framfor alt demonstrerer, ved siden av at antallet utenlandske studenter har økt sterkt, er at det særlig er mange europeiske studenter som har kommet til UiB. Inngåelsen av EØS-avtalen i 1994 og deltakelsen i Erasmus-programmene er den viktigste forklaringsfaktoren. Antallet afrikanske studenter hadde så vidt passert 200 før koronaeffekten slo inn, mens kurven for asiatiske studenter er litt mer ujevn: I enkelte år er de ganske mange, men likevel få sammenlignet med dem som har kortest vei til Norge.

Slik kan det sies at UiB har fått flere utenlandske studenter i ulike faser av internasjonaliseringspolitikken, og at de i et normalår som 2015 utgjorde rundt 10 prosent av alle studenter. Samtidig er det åpenbart at universitetet er blitt mer europeisk heller enn internasjonalt. På den måten trumfer Erasmus-samarbeidet, med sin administrative og pedagogiske tilrettelegging og ikke minst stipend, avtaler som er ment for studenter fra ikke-europeiske land. De nye avtalene som er etablert for studenter fra samarbeidsland i det globale sør, kan tydeligvis ikke konkurrere med Erasmus.

Figur 4.3 Antallet utenlandske studenter ved UiB over tid og etter verdensdel.



Kilde: UiB.

## Et universitet for alle klasser?

Hvordan har det da gått med målsettingen for UiB om å gi ungdom fra alle sosiale lag bedre mulighet til å studere? La oss begynne omtrent ved begynnelsen. Historikeren Gaute Losnegård har undersøkt studentene ved UiB i 1952 etter fars yrke. Det finnes ikke informasjon om alle, men i det materialet som er tilgjengelig, hadde bare vel 6 prosent fisker- og jordbrukerbakgrunn – barn av fiskere var forsvinnende få. Arbeiderklassebarna talte flere, vel 9 prosent, da var formenn regnet med. De som gjorde mest av seg, var barn av funksjonærer og akademikere (33,5 prosent), men «[s]tadig flere studentar ved UiB [sammenlignet med Bergens Museum i 1939] hadde fedrar som var småkjøpmenn i distrikta eller direktørar og forretningsmenn i Bergen».<sup>61</sup> Sett i forhold til klassedelingen i byen og samfunnet omkring var dette en svært skjev fordeling.

Hva slags betydning har det? Midt på 1970-tallet undersøkte de to sosiologene Gudmund Hernes og Knud Knudsen utdanning

61 Losnegård 2009: 17.

og ulikhet. De trakk to særlig viktige konklusjoner. Den første var at utdanning spilte en stor rolle for fordelingen av goder i samfunnet, og betydningen hadde tiltatt heller enn avtatt. Samfunnet var blitt mer meritokratisk. Den andre var at ulikhet mellom de ulike sosiale lagene, tross stor utdanningsatsing i Norge, gjorde seg gjeldende på hvert eneste trinn av utdanningsstigen. Ulikhet ble reproduisert.<sup>62</sup>

Det er fortsatt en målsetting for all offentlig høyere utdanning i Norge å redusere ulikhet.<sup>63</sup> Målet er altså fortsatt ikke nådd, tross stor utbygging av gymnas og videregående skoler, etablering av Statens lånekasse og alle skolereformene som har blitt gjennomført siden 1970-årene. Etter Thomas Pikettys bestselger fra 2014, *Capital in the Twenty-First Century*, har klassespørsmålet tvert om hatt en form for renessanse i akademien. Han punkterte en forestilling som siden 1950-tallet hadde dominert blant særlig økonomer, om at ulikhetene i samfunnet ville bli stadig mindre i takt med at arbeidslivet krevde arbeidere med mer og høyere utdanning. Det økonomiske toppsjiktet hadde formelig bykset fra alle andre etter ca. 1980.<sup>64</sup> I *Capital and Ideology* viste han på sin side at prisen for det som blir omtalt som kunnskapssamfunnet, hvor suksess avhenger av kunnskap og ferdigheter, blir betalt av arbeiderklassen. I flere land får den beskjed om å skylde på seg selv om den ikke lykkes.<sup>65</sup>

Spørsmålet om ulikhet er altså verken nytt eller norsk. Økende ulikhet dokumenteres og diskuteres i mange land, men for eksempel Helsvig understreker at skillene ikke er blitt like dramatiske i Norge som i et land som England.<sup>66</sup> Både offentlige rapporter og forskning i tiden etter utredningen fra Hernes og Knudsen viser likevel store forskjeller. En offentlig utredning i 1979 om finansiering av utdanning viste at barn av foreldre med ulikt utdanningsnivå hadde helt ulike studiepraksiser.<sup>67</sup> Klasseforskjeller og hjemfylke ble sett i sammenheng, og fortsatt var det færrest med artium i de tre nordligste fylkene, høyest andel i Oslo og på Østlandet. Nettopp

62 NOU 1976: 46: vii–x.

63 Meld. St. 17 (2020–2021).

64 Piketty 2014: 260 flg. Empirien viser litt ulike tendenser i ulike land. Se også Szreter 2015.

65 Piketty 2020. Se også Helsvig 2022.

66 Helsvig 2022. Internasjonalt, se National Institute Economic Review 2004, Alon 2009, Robertson 2016, Coppersmith & Popp 2022.

67 NOU 1979: 34: 20–21.

i disse årene var det sterk utbygging av den videregående skolen på Vestlandet, noe som gjorde at flere som geografisk sett sognet til UiB, fikk mulighet til å studere. I Statistisk sentralbyrås utdanningsstatistikk ble likevel den manglende utjevningen mellom sosialklassene vektlagt, for eksempel i 1983, og ulikhetene forsvant ikke. Mens artianerfrekvensen i Norge for barn av overordnede funksjonærer, akademikere og selvstendige i immaterielle yrker var over 60 prosent, gjaldt det bare 20 prosent av barn av arbeidere og formenn.<sup>68</sup>

I Hernes-utvalgets NOU 1988: 28 *Med viten og vilje* het det at forverringen av studiefinansieringen trolig hadde motvirket ytterligere sosial utjevning av rekruttering til høyere utdanning, og at utjevningen mellom «sosiale lag» var stoppet opp.<sup>69</sup> Mot slutten av 1990-tallet fant Statistisk sentralbyrå at en økende andel i befolkningen hadde fullført høyere utdanning, 22 prosent i 1997, men at det var store regionale forskjeller.<sup>70</sup> Av alle voksne i Oslo hadde 35 prosent høyere utdanning, og i det som ble kalt universitetsfylkene, Hordaland, Troms og Sør-Trøndelag, var også andelen høy. Samtidig var det store forskjeller i hvem som tok lang, høyere utdanning. Rundt 30 prosent hadde foreldre med samme utdanningsnivå, mens under 5 prosent hadde foreldre med bare grunnskole.<sup>71</sup> Av voksne mellom 25 og 39 år var andelen 25 ganger høyere blant dem som hadde foreldre med høyere utdanning, enn blant dem med foreldre med grunnskole. Utdanningsulikhet ble reproduisert.

Ved UiB og på vegne av Studenttinget undersøkte de to hovedfagsstudentene i sosiologi Bjug Bøyum og Johannes Hjellbrekke i 1993 hvordan foreldrebakgrunnen påvirket rekrutteringen til studiene.<sup>72</sup> Hele 45 prosent av studentene hadde en far med universitets- eller høyskoleutdanning – noe de antok var «langt over gjennomsnittet for den aldersgruppa studentane tilhører». I tillegg var det en tendens til at foreldrene hadde valgt partnere som lignet dem selv. Høyere utdanning for kvinner var uvanlig i disse studentenes mødre generasjon; likevel hadde deres mødre ofte en viss utdanning. Undersøkelsen bekreftet dermed at den

68 Sosialt utsyn 1983: 190.

69 NOU 1988: 28: 31, 112.

70 Sosialt utsyn 2000: 80.

71 Sst.

72 Bøyum & Hjellbrekke 1993.

sosiale rekrutteringen også ved UiB var skjev – som den fortsatte å være også nasjonalt. Sosiologene Marianne Nordli Hansen og Arne Mastekaasa har i flere utgaver av *Det norske samfunn*, senest i 2010, vist at klasseforskjellene fortsatt preger rekrutteringen til høyere utdanning.<sup>73</sup> Det samme gjorde sosiologene Hjellbrekke og Olav Korsnes noen år senere, og spesielt gjaldt det de høyeste utdanningene: Så mange som halvparten av barna født mellom 1955 og 1979 i høyere utdanning hadde også fedre med slik utdanning.<sup>74</sup> De to omtalte dermed «arvet utdanningskapital» som noe som fortsatt var svært viktig for individet.

Det som er minst like dramatisk for studentene såvel som for universitet og samfunn, er at klassetilhørigheten også preger studieresultatene og mulighetene videre i academia. Hansen og Mastekaasa har vist at mens mer enn 30 prosent av den norske befolkningen kan sies å tilhøre arbeiderklassen, har bare 7 prosent av doktorgradskandidatene denne bakgrunnen – mot 78 prosent i overklassen eller øvre middelklasse. På masternivå er ikke situasjonen mye bedre: 4 prosent av studenter med arbeiderklassebakgrunn fullførte en mastergrad innen de fylte 28 år, mens 34 prosent av studentene med akademisk bakgrunn gjorde det.<sup>75</sup> I et intervju sier Hansen at studenter med like karakterer på bachelornivå «fikk forskjellige karakterer på masternivå etter klassebakgrunn», og at forskjellene økte ut over i studieløpet. Hun konkluderer med at dess vagere kriteriene for karakterfastsettelse er, dess større blir ulikhetene.<sup>76</sup> En slik situasjon er ytterst problematisk for den enkelte student, universitetet, og for samfunnet, ikke minst i et demokratisk samfunn med likhet som overordnet verdi.

Vi vet ikke helt presist hvem det er som søker seg til hvilke fag, men forskning har vist at grupper av studenter fra familier uten tunge akademiske tradisjoner kan være mer oppsatt enn andre på de sikre fagene med kortere utdanningsløp. Andre vil gjerne ha både sikkerhet og en viss prestisje.<sup>77</sup> Thue har for eksempel omtalt

73 Hansen & Mastekaasa 2010, 2003.

74 Hjellbrekke & Korsnes 2012: 195, 129.

75 I et senere arbeid er arbeiderklassen anslått til å utgjøre rundt 50 % i 1980, i overkant av 40 % i 2005 og i underkant av 40 % i 2017. Både ufaglærte og faglærte arbeidere er regnet inn. Se Ljunggren & Hansen 2020: 46.

76 «Arbeiderklassegutten Terje Lohndal ble Norges yngste professor» (forskerforum.no). Se også Hansen & Strømme 2021, Hansen 2005, Hansen & Mastekaasa 2003.

77 Myhre 2009: 312–318, Hjellbrekke & Korsnes 2012: 109 flg.



andregenerasjons innvandreri jenter som sosiologisk sett vår tids «bondestudenter»: Utdanning ses som «et middel til sosial mobilitet og integrasjon i det norske samfunnet – slik det var for foreldrene og besteforeldrene til dagens velfødde majoritetsstudenter».<sup>78</sup> En tidligere studie viste på sin side at andregenerasjonens utdanningsvalg dels skyldes klassebakgrunn, dels var avhengig av tradisjoner i landet studentenes familie kom fra.<sup>79</sup> Som vi skal komme tilbake til, er det blant alle grupper i det norske samfunnet mer vanlig at jenter enn gutter studerer. I alderen 19–24 år er andelen med høyere utdanning størst blant norskfødte kvinner med innvandrerbakgrunn, i 2016 gjaldt det 51 prosent, mot 38 prosent av mennene i samme gruppe. På noen studier, som farmasi og odontologi, dominerer jenter med innvandrerbakgrunn. Få tar derimot lærerutdanning – med unntak av lektorutdanningen i realfag.<sup>80</sup>

Hvordan studenter uten akademiske tradisjoner opplevde sitt møte med universitetet, er det ikke gjort mange studier av, men noen av dem som selv ble akademikere, har beskrevet hvor fremmed universitetet kunne oppleves, ikke bare som student, men også videre inn i akademiske stillinger. Den svenske historikeren Ronny Ambjörnsson fortalte i selvbiografisk form på 1990-tallet om klassereisen fra oppveksten i «ett rom og kjøkken» til gymnasen, og om alle nødvendige tilpasninger til nye forventninger. Reisen førte til et professorat ved Umeå universitet, men identiteten kjentes skjør hele veien der han balanserte mellom den plikttro arbeiderklassens verdier og de akademiske normene.<sup>81</sup> En lignende reise er skildret av den franske sosiologen Didier Eribon, men karakteristisk for Frankrike var den preget av enda større avstand mellom familiebakgrunnen og posisjonen som professor enn det Ambjörnsson fortalte om.<sup>82</sup>

Klassereise er siden blitt et vanlig begrep, først i sakprosa og skjønnlitteratur.<sup>83</sup> I de seneste årene er temaet også tatt opp i norsk

78 «Masseuniversitetets fremvekst», Morgenbladet 11.3.2016.

79 Fekjær 2006.

80 SSB, 26. juni 2017.

81 Ambjörnsson 1996.

82 Eribon 2018.

83 Sveen 2000, Seljestad 2005. Se også Almås 2011. Det har skjedd også i mange andre land, ikke minst Frankrike, hvor *Farvel til Eddy Bellegueule* (Louis 2015) skapte diskusjon om arbeiderklassen og måten å skrive om den på, ikke bare i Frankrike, men også i Norge, se Aukrust & Sandberg 2018.

akademia, for eksempel av Thor Øivind Jensen ved Institutt for administrasjons- og organisasjonsvitenskap i Bergen, Svenn-Erik Mamelund fra OsloMet, og Terje Lohndal fra NTNU. De forteller alle om hvor fremmed universitetet kunne oppleves for den som kom «utenfra», i talemåter, omgangsform, ja hele den akademiske kulturen. Men samtidig forteller de at de hadde hatt noe med seg hjemmefra eller fra nærmiljøet som hjalp dem. For Jensen var det familiens forhold til bøker og at den verdsatte lærdom høyt, for Mamelund blant annet gode lærere og stor selvstendighet. Lohndal på sin side ble sett av personer som mente han var talentfull, og han ble dessuten drevet av sine faglige interesser.<sup>84</sup> Det hindret ikke at universitetet ble opplevd som fremmed; det som var «riktig» oppførsel der, måtte læres av den som manglet den kulturelle kapitalen som følger med å komme fra et akademisk hjem. At dette har vært med på å forme studenters valg er det liten grunn til å tvile på, kanskje uten at universitetet har sett det som sin oppgave å gjøre noe med det.

Alle disse historiene er fortalt av klassereisende menn, noen ved overgangen til pensjonsalderen. Norske kvinner har ikke deltatt så mye offentlig i akkurat denne debatten, men igjen finnes det eksempler i den internasjonale litteraturen, også fra kvinner som startet studiene mens universitetet fremdeles var en mannsbastion.<sup>85</sup>

### Mannsbastionen faller

Mens klasseforskjellene har vært vedvarende, er det annerledes når det gjelder kjønn. Kvinner har inntatt høyere utdanning, på alle nivå, men til forskjellige tider i forskjellige fag. Historikeren Eirinn Larsen trekker i *Universitetet i Oslos historie* den lange linjen i kvinnelige studenters historie, fra den første, Cecilie Thoresen, til 1960-tallet da kjønn ble mer av et spørsmål i academia – både

84 Mamelund, «Gjorde klassereise, men føler fortsatt han snubler» (khrono.no); Jensen, «Det har vært et privilegium» (khrono.no) 14.11.2021; Lohndal «Arbeiderklassegutten Terje Lohndal ble Norges yngste professor. Da han gikk av gårde til første skoledag, var det lite som lå til rette for det» (forskerforum.no).

85 Den franske forfatteren Annie Ernaux' bøker fra 1980-tallet er gitt ut på ny og omtales i dag som klassereiselitteratur (f.eks. Ernaux 2020).

ideologisk, politisk og i praksis. I 1965 hadde Arbeiderpartiet gjennomført en utredning om likestillingsspørsmål, og forslaget til ny politikk ble gitt ut i bokform, *Kvinnens plass er – hvor?*.<sup>86</sup> Larsen vektlegger at dette programutkastet markerte et «kjønnspolitisk regimeskifte i Arbeiderparti-staten».<sup>87</sup> Skole og utdanning for kvinner var blitt et viktig politisk spørsmål som ble utredet og diskutert. Ledende politikere og universitetsledere talte om at det var for få kvinnelige akademikere og altfor få kvinnelige studenter. Ganske snart skulle den nye kvinnebevegelsen også ta opp denne saken, som vist i kapittel 1 i bind 2.

Når og hvordan ble da kjønn og utdanning et tema ved UiB? Helt fra de første årsmeldingene fra UiB er antallet kvinner blant studentene spesifisert. I 1951 var 23 prosent kvinner, i 1960 var andelen 21. På 1960-tallet var det en økende andel kvinner som tok artium, og midt på 1970-tallet var det flere kvinner enn menn.<sup>88</sup> Fra 1965 til 1977 økte også andelen kvinnelige studenter i Norge, fra 24 til 37 prosent, og i 1976/77 utgjorde kvinnene 19 prosent av alle som tok utdanning av mer enn 5 års varighet. Kvinnene kom også i større antall til UiB, og kvinneandelen blant studentene økte kontinuerlig fra 1960 til 2010-tallet, og passerte 50 prosent tidlig på 1980-tallet, det siste tiåret har den vært rundt 60 prosent.

Mange av masseuniversitetets studenter var kvinner fra middelklassen heller enn fra fisker- og småbrukerfamilier eller fra industriarbeiderklassen. For noen ble det et ankepunkt mot kvinnene, og mot alle forslag om å bruke kjønnskvalifisering for å skape en viss balanse mellom kjønnene.<sup>89</sup> Kjønnskvalifisering angikk kvinner i vitenskapelige stillinger direkte, ikke studentene, noe som diskuteres i kapittel 1 i bind 2, men indirekte angikk andelen kvinnelige ansatte også dem. Betydningen av kvinnelige rollemodeller er en sak, en annen at undersøkelser indikerer at det er en sammenheng mellom faglig orientering og kjønnsrekruttering.<sup>90</sup> I den forstand var det beskjedne antallet kvinnelige ansatte ved noen av fakultetene kanskje mest ugunstig for rekrutteringen til høyere grads eksa-

86 Arbeiderpartiet 1965.

87 Larsen 2011: 42.

88 Statistikken fra NAVFs utredningsinstitutt og utgitt av Likestillingsrådet, som ble nedsett som et permanent råd i 1972. Likestillingsrådet 1978: 14.

89 F.eks. BT 11.9.1979 og 16.9., 25.9. og 4.10. samme år.

90 Tømte & Egeland 2016.

men. Ved det nye SV-fakultet var det for eksempel svært få kvinner i faste vitenskapelige stillinger på 1970-tallet, samtidig som svært få kvinner inntil de siste årene på 1970-tallet tok hovedfagseksamen.<sup>91</sup> Men det var ikke blitt særlig mange flere kvinnelig ansatte da, så noen automatisk sammenheng er det altså ikke tale om.

Generelt var det ofte kvinnelige ansatte som begynte å ta opp typiske kvinnespørsmål i både undervisning og forskning, alternativt kvinnelige hovedfagsstudenter. Ved Historisk institutt, som hadde én kvinnelig ansatt, skrev Marit Tokheim den første hovedfagsoppgaven med et eksplisitt kvinnetema: historien til Norske Kvinners Nasjonalråd, i 1975, mens Vera Espeland Ertresvåg året etter tok sin eksamen med tema om arbeiderkvinnenes faglige og politiske organisering. Randi Andersens hovedoppgave ble levert i 1977, og handlet om kvinners økonomiske stilling i norsk mellomalder. Det var samme år som Lise Hvamstad skrev om kvinnene i bergenspolitikken og Olaug Mollatveit om anstalter for småbarn. Dette betyr slett ikke at kvinnene som regel skrev om spørsmål med spesiell relevans for kvinner – men om noen gjorde det, var det helst dem. På 1970-tallet ble hovedoppgaver med emner fra afrikansk historie viktigere enn før, og det kunne resultere i tema som «Den gifte kvinnes stilling i en del vest-afrikanske samfunn».<sup>92</sup>

Som figur 4.3 viser, hadde de humanistiske fagene den høyeste kvinneandelen blant studentene fra begynnelsen av, mens SV-fakultetet lå etter. Lengst bak, om det kan sies slik, lå MN. Det å rekruttere kvinner til realfagene var en prioritet både ved UiB og nasjonalt, men det tok likevel tid før kvinner i et større antall valgte slike studier.

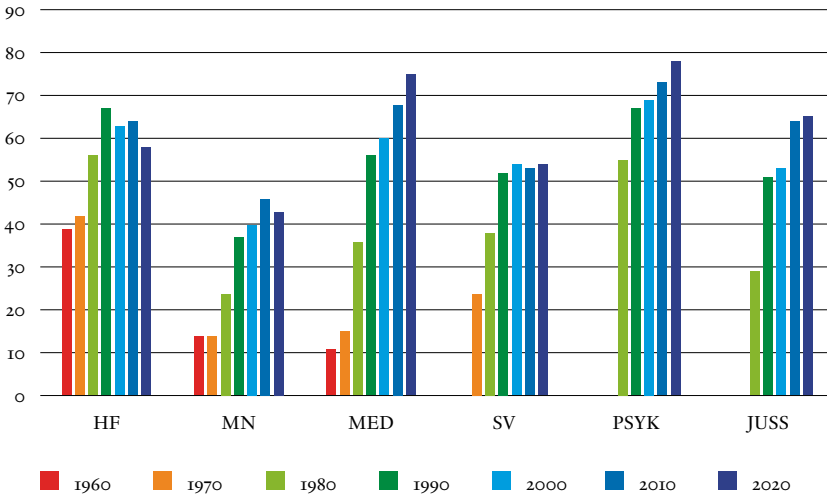
Annerledes var situasjonen ved profesjonsfakultetene. Fra 1970 for medisin og odontologi, og fra 1980, da jus og psykologi fikk egne fakultet, har andelen kvinner økt raskt og sterkt. Ved det psykologiske fakultet er det nå nesten 80 prosent kvinnelige studenter. Profesjonsfakultetene har høye inntakskrav, og kvinner vinner i karakterkonkurransen; de har bedre karakterer fra videregående skole.<sup>93</sup>

91 Årsmeldinger UiB (1972–1979).

92 En oversikt over hoved- og MA-oppgaver i historie, se Andresen, Flo & Grønlie 2007: 137–156.

93 Om guttene gjør det dårligere på skolen, så tar de igjen forspranget rett etterpå (forsker-sonen.no).

Figur 4.4 Prosentandel kvinner blant studentene ved UiB over tid og fakultetsvis.



Kilde: UiB. Tall fra medisin og odontologi er slått sammen.

Ved HF-fakultetet har kvinneandelen derimot gått noe ned, i retning 60 prosent, og ved SV-fakultetet har andelen kvinner vært om lag 50 prosent fra 1985. Andelen kvinner ved MN-fakultetet er lavest, men har vært over 40 prosent siden år 2000. Innenfor MN-fakultetet er det imidlertid også store forskjeller, som historien om Geofysisk institutt viser. Der er interessen for klima og miljø regnet som en rekrutteringsfaktor for både kvinner og menn.<sup>94</sup> Høyest kvinneandel er det i biologifaget. Samlet er det mindre kjønnsforskjeller ved disse fagene enn ved profesjonsfagene, mens SV må sies å være det mest likestilte fakultetet.

I dag er det bare ved noen av realfagene at kvinner ikke har gått forbi eller utgjør omtrent like mange som menn, og i noen mastergradsstudier, for eksempel i historie eller ved Institutt for økonomi. Innenfor flere fag er det heller den omvendte problematikken som gjelder: Hvilke grep skal til for å få flere mannlige studenter ved psykologi og medisin og dermed inn i yrker hvor hele samfunnet vil dra fordel av en større balanse? For psykologutdanningen

diskuteres det kvotering av mannlige studenter, og det samme har vært lansert som en mulig løsning for medisinerstudiet. Det er vanskelig å tenke seg at den rigide kjønnsdelingen på arbeidsmarkedet som var typisk før 1960-tallet, skulle være noe å ønske seg tilbake til – men den er vi likevel i ferd med å få, nokså uintendert.

I Larsens historie om UiO, som på mange måter også dreier seg om de andre norske universitetene og kvinners stilling i det norske samfunnet mer generelt, legges det vekt på et særlig viktig krav fra de kvinnelige studentenes side: barnehageplasser. Det var viktig overalt, også ved UiB, for studenter og ansatte. Det var høy politisk bevissthet om «barnehageproblemet», men ingen raske løsninger.<sup>95</sup> Den første egne barnehagen for studenter og ansatte åpnet i Jekteviken i 1969. Da Natland studentby, nettopp beregnet på studenter med barn, sto ferdig (se nedenfor), var det kun barnepark på stedet, men i 1975 var barnehageavdelingene Oppigard og Nerigard innflyttingsklare. Først etter det store barnehageforliket i 2003 var en barnehageplass nesten sikret. I 1976 fikk også kvinner med barn rett til studielån for deltidsstudier.<sup>96</sup>

Deltid og barnehager var for noen av de kvinnelige studentene – og trolig for dem som ble fedre i studietiden – like viktig som studielånet var for de fleste andre. Men både for studenter med og uten barn var det også andre ting som talte. Den nye kvinnebevegelsen med alle sine ulike organisasjoner og saker – barnehager var én, selvbestemt abort en annen – ble godt mottatt av mange studenter, og kvinner deltok i det alminnelige politiske og fagpolitiske arbeidet, og i idretts- og kulturlivet. I 1980 stilte eksempelvis Audgunn Oltedal til valg som leder i Studentersamfunnet for progressive studenter: «et radikalt alternativ» til det konservative kandidatstyret og samtidig et alternativ til «Søilens revolusjonære garde». Det var studentenes økonomiske interesser, enhet mellom studenter og arbeider, og Norge ut av NATO som gjaldt, og hun ble valgt på denne plattformen.<sup>97</sup>

På samme måte som klassespørsmålet har hatt betydning for studenters opplevelse av universitetet, har også kjønn det. Samtidig preget de nye kjønnsforholdene institusjonen. Studentavisen

95 Nupen mfl. 1998: 49.

96 Larsen 2011: 41.

97 StudVest nr. 12/1980.

StudVest på 1970-tallet kan illustrere det, ikke ved at kvinner brått dominerte, men ved at det ble skrevet om flere spesielt kvinneorienterte saker. Samme år som Oltedal stilte til valg, var det for eksempel reportasjer om omskjæring av kvinner under overskrifter som «Korleis kan skrika frå dei afrikanske kvinnene stoppast?». <sup>98</sup> Det er vanskelig å tenke seg den i den gamle studentavisen *Ånd og Vilje*.

### For seg selv – og i byen

Studentene ved Bergens Museum dannet Studentenes Fellesutvalg i 1946, som en overbygning over de faggruppene som fantes der. Blant annet arbeidet det for en Samskipnad i Bergen etter mønster fra den som var blitt dannet i Oslo i 1939. <sup>99</sup> Fellesutvalget i Bergen argumenterte for at det nå måtte utarbeides en felles lov for samskipnadene, og en slik ble vedtatt under stor enighet i Stortinget på forsommeren i 1948. Loven påla universitetene å stille arealer til rådighet for studentene og bidra til velferdstilbud, men studentene skulle være i ledelsen. I Bergen betydde det universitetsstudenter, siden NHH-studentene hadde sin egen ordning gjennom Studentforeningen. De to studentgruppene samarbeidet, men i starten var ikke alle begeistret for tanken på å være i samme samskipnad. Etter noen forhandlingsrunder ble likevel Studentsamskipnaden i 1955 utvidet til også å omfatte NHH. <sup>100</sup> I stedet for å diskutere fordele og ulemper med sammenslåing kunne samskipnaden i Bergen arbeide med studentenes velferdssaker.

Stud.phil. Knut Helle hadde ledet arbeidet med sammenslåingen og fortsatte som leder. Institusjonene fikk imidlertid etter hvert plass i styret. Mange mislikte det, men etter hvert som både studentene og oppgavene ble flere – for eksempel med utbygging av studentboliger – skjedde det en viss profesjonalisering. Byggingen av studenthjemmet Alrek startet mens Studentsamskipnaden fortsatt var nesten helt studentstyrt. Akkurat idet UiB var i ferd med å åpne, henvendte en aksjonsgruppe ledet av magister Arild Haaland seg til kommunen med ønske om en tomt for et studenthjem. Det

98 StudVest nr. 3/1980.

99 Nupen mfl. 1998: 49–53.

100 Sst.: 27–30.

ville «vekke umiddelbar begeistring i alle student- og universitetskretser og styrke distriktenes samfølelse med Bergen». Hva skulle formannskapet gjøre, annet enn å garantere for en tomt? Alrek var på ingen måte raskt levert, men det sto innflyttingsklart våren 1958, etter en strid med Det medisinske fakultet, som mente det trengte det meste av Årstadvoll-området til sine egne formål.<sup>101</sup>

Alrek var etterlengtet og ble opplevd som en stor forbedring av boligsituasjonen. Sagt med den da ferske nordnorske realfagsstudenten Kari Wærness, «det var helt fantastisk». For gymnaskameraten Edgar Hovland var Alrek «en helt ny verden».<sup>102</sup> Det var ikke bare det moderne interiøret som skapte begeistring. Mens hybelboerne tidligere hadde leid rom i leiligheter og hus i byen, og ofte vært under streng kontroll av hybelvertinner og hybelverter, fikk de nå en frihet de ikke hadde opplevd før: «Det var regler om å ikke ha noen på overnatting, men det brydde vi oss ikke om.»<sup>103</sup>

Ikke nettopp parallelt med utbyggingen av universitetet, heller noen skritt bak, sto Hatleberg ved NHH ferdig i 1964, Natland studentby i 1968. Den siste var som nevnt bygd for en gruppe som ble stadig større – studenter med barn.<sup>104</sup> Som en kontrast til rekkehusene på Natland kom betongstudentbyen Fantoft med sine 1292 boenheter, ikke rent få i høyblokken, i 1972. På dette tidspunktet hadde hyblifiseringen av sentrum startet, og som vi har sett foreslått i BT i 1970, kunne studenter i stedet for en enkelt hybel gå sammen om å leie store leiligheter. Generelt var mange leiegårder preget av fraflytting til moderne og nye boområder i drabantbyene. Noen av gårdene var dårlig vedlikeholdte. Ikke få av dem var eid av universitetet, mange var utleid i påvente av utbygging, og kunne nå leies ut til en ny og voksende gruppe i bysamfunnet. Mange av de gamle byboerne satte mindre pris på denne utviklingen enn studentene selv (se også se kapittel 9 i dette bindet). En undersøkelse av boforholdene på Nygårdshøyden i 2001 viste at mange trivdes i området, men at studentene trivdes ekstra godt.<sup>105</sup> Trivselen var særlig stor blant dem som hadde etablert kollektiv i store, sentrale, om enn mange ganger ganske nedslitte leiligheter. Dermed, het det

101 Fossen 2009a: 62–64. Haaland tok magistergrad i filosofi ved UiO i 1947.

102 «Har byttet studentluen med fangedrakt», BT 21.8.2010.

103 Sst.

104 Fossen 2009a: 67.

105 Hele 43 % av de 700 innbyggerne som var blitt spurt, deltok.



i rapporten, fikk den enkelte student både gode boforhold og billig husleie, mens slike leiligheter ble for dyre for vanlige familier. Så var det det med bråket, da.

Det største problemet i området var nattebråk – i det var studenter og «de andre» enige – men de fleste mente nok at studentene bar en stor del av ansvaret for det.<sup>106</sup> Bråk fra festende, ropende eller syngende ungdommer ble et vanlig innslag i bybildet, ikke minst etter at fadderuken ble institusjonalisert. Det ble den etter at MN-fakultetet i 1988, som det første i landet, tilbød nye studenter en fadder ved studiestart for å hjelpe dem til rette. «Flott å få fadder», mente de 150 nye som var med.<sup>107</sup> Rektorer og studentledere har siden årvisst måttet beklage, love nye tiltak for å redusere drikking og forhindre at rusakutten ble festens endested – samtidig som de har understreket at studenter utgjør en fin gjeng.

Kari Wærness, som i 1960 kom med Hurtigruten fra Lofoten til UiB for å studere, forteller om sitt møte med et nytt miljø: «Det var veldig høytidelig, og vi følte oss enormt privilegert. Jeg hadde svart drakt og studentlue, og tok rektor i hånden.» Det gjorde hun nok under immatrikuleringshøytideligheten i Konsertpaleet – en høytidelighet det skrives om i neste kapittel. Femti år senere var det heller fadderuken enn immatrikuleringen som gjaldt. Da var det ikke mange svarte drakter å se, men fangedrakter og «cowboyer, indianere (og) pantomimeartister».<sup>108</sup>

### Flere og bredere, men med trangere nåløye

Det er et av velferdsstatens og den ekspansive utdanningssektorens store paradokser at klassebasert rekruttering til høyere utdanning fortsatt er en realitet. Følger vi Hjellbrekke og Korsnes, gjelder det særlig de lengste studiene. Det formildende trekket er at rekrutteringen ikke er like skjev som den var da UiB ble dannet; især middelklassen er blitt bredere, og især er det blitt en større andel kvinner. Kvinnene har rett nok ikke fordelt seg jevnt på alle institutter, men i dag er det helst noen realfag som henger igjen, mens

106 Lysne 2001: 8, 24–25.

107 BT 24.8.1988, «Flott å få fadder».

108 BT 21.8.2010, «Byttet studentluen med fangedrakt».

det på andre fag må innføres «mannekvoter» for at ikke leger og psykologer i framtiden skal bli nærmest enkjønnende – gitt en tradisjonell kjønnsdefinisjon, selvsagt.

Da UiB var nytt, var målet å gi plass til alle som ville studere. Målet ble byttet ut med et nytt da veldig mange flere ønsket – og fikk muligheten til – å gjøre det gjennom utbygging av gymnasene, studiefinansiering, et velferdssystem for studentene og en generell samfunnsmessig velstandsvekst. I dag skal det helst være vanskelig å få en plass ved UiB – det regnes som et viktig tegn på høy kvalitet. Det er tatt vanskelige valg som angår forholdet mellom tilgjengelighet og studiekvalitet, men også utdanningskapasitet i forhold til et visst samfunnsmessig behov for de nyutdannede. Den store utbyggingen av studieplasser siden 1960-tallet, sammen med økningen i antallet universiteter i vår eget hundreår, gjør det uansett både mulig og nødvendig å prioritere studiekvalitet.

UiB er blitt et universitet for mer enn Vestlandet, som det etter planen skulle. Samtidig er det etablert universiteter både i Nord-, Sør- og Midt-Norge, sammen med et (eldre) system av vitenskapelige høyskoler. I 1994 ble også DH-ene og de mange høyskolene i fylkene samlet til statlige høyskoler – og alle kom inn under samme lov som universitetene og de vitenskapelige høyskolene fra 1995. Etter den tid, og med flere fusjoner av høyskolene, ble Høgskolen i Bergen, etablert i 1994, i 2017 til Høgskolen på Vestlandet (HVL). HVL tilbyr masterstudier i mange fag og har som ambisjon å bli universitet – Universitetet på Vestlandet. Slik sett kan det om noen tid bli tre universiteter på Vestlandet: to i Bergen og ett i Stavanger. Det kan skape en ny lokal situasjon – kanskje ikke bare for utdanning og forskning, men for universitetets tradisjonelle verdigrunnlag.

Vestlandspreget er likevel fortsatt nokså tydelig til stede ved UiB, men ikke like tydelig på alle fakultet, og minst tydelig der hvor den nasjonale konkurransen om studieplasser er størst. På 1980- og tidlig -90-tall kom den største gruppen ikke-norske studenter fra Asia og Afrika. Etter det har europeiske studenter kommet til å dominere, i takt med politikken for å tilpasse seg det europeiske utdanningssystemet. I den forstand er ikke UiB blitt et mye mer internasjonalt, men et mye mer europeisk universitet.

## Litteratur og kilder

- Almås, R. (2011). Ei klassereise frå bondesamfunn til academia. I: M.S. Haugen & E.P. Sætre (red.), *Rurale brytningar* (s. 43–62). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Alon, S. (2009). The evolution of class inequality in higher education: Competition, exclusion, and adaptation. *American Sociological Review*, 74, 731–755.
- Ambjörnsson, R. (1996). *Fornavnet mitt er Ronny*. Oslo: Pax.
- Andresen, A., Flo, Y. & Grønlie, T. (2007). *Historie som historie*. Historisk institutt, Universitetet i Bergen 1957–2007. Historisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Arbeiderpartiet (1965). *Kvinnens plass er hvor?* Oslo: Tiden.
- Aukrust, K. & Sandberg, K.K. (2018). Arbeiderklassen, Édouard Louis og Kjartan Fløgstad. Et kritisk tilbakeblikk på debattene rundt Farvel til Eddy Bellegueule i Frankrike og Norge. *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 21(1), 140–160.
- Barth, E. (2005). Den samfunnsmessige avkastning av utdanning. I: *Utdanning 2005: Deltagelse og kompetanse* (s. 168–190). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Berg, L. & Stensaker, B. (1997). *Studenter i utlandet. Innblikk i teori og empiri*. NIFU skriftserie nr. 20.
- Boyum, B. & Hjellbrekke, J. (1993). *Studentundersøkinga 1993. Resultat, analyser og dokumentasjon*. Rapport. Upublisert.
- Coppersmith, J. & Popp, A. (2022). *Piketty amongst the historians: Introduction to a symposium on Thomas Piketty's capital and ideology*. History Compass.
- Eribon, D. (2018). *Hjem til Reims*. Oslo: Aschehoug.
- Ernaux, A. (2020) [1983 & 1987]. *Min far & Kvinnan*. Stockholm: Norstedts.
- Ernaux, A. (2020) [2008]. *Årene*. Oslo: Gyldendal.
- Fekjær, S.N. (2006). Utdanning hos annengenerasjons etniske minoriteter i Norge. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 47(1), 57–93.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I (s. 190–546). Universitetet i Bergen.
- Fossen, A.B. (2009a). *Velferdstiltak for bergensstudentene*. I: A.B. Fossen, R.T. Jensen, G. Losnegård & P. Nupen (red.), *Glade studenterdager. Bergensstudentens historie 1948–1965* (s. 61–74). Bergen: Bodoni forlag.
- Fossen, A.B. (2009b). *I villaer på Høyden*. I: A.B. Fossen, R.T. Jensen, G. Losnegård & P. Nupen (red.), *Glade studenterdager. Bergensstudentens historie 1948–1965* (s. 31–48). Bergen: Bodoni forlag.
- Fossen, A.B., Jensen R.T., Losnegård, G. & Nupen, P. (2009). *Glade studenterdager. Bergensstudentens historie 1948–1965*. Bergen: Bodoni forlag.
- Fulsås, N. (1993). *Universitetet i Tromsø 25 år*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Galinda-Ruedo, F., Marcenaro-Gutierrez, O. & Vignoles, A. (2004). The widening socio-economic gap in UK higher education. *National Institute Economic Review*, 190, 75–88.
- Gjertsen, J., Husabø, E.J., Iversen, Ø.L. & Konow, B.E. (red.) (2019). *Rett i vest. Festskrift til 50-årsjubileet for jurist-utdanningen ved Universitetet i Bergen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hansen, M.N. (2005). Den sosiale rekrutteringen til medisinstudiet. *Tidsskrift for Den norske legeförening*, 25, 2215–2215.
- Hansen, M.N. & Mastekaasa, A. (2003). Utdanning, ulikhet og forandring. I: I. Frønes & L. Kjørød (red.), *Det norske samfunn* (s. 69–88). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hansen, M.N. & Mastekaasa, A. (2010). Utdanning – stabilitet og endring. I: I. Frønes & L. Kjørød (red.), *Det norske samfunn* (s. 116–143). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hansen, M.N. & Strømme, T.B. (2021). Historical change in an elite profession. Class origins and grades among law graduates over 200 years. *British Journal of Sociology*, 72(3), 651–671.
- Haugen, M.S. & Sætre, E.P. (red.) (2011). *Rurale brytningar*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1975–2011. Mot en ny samfunnskontrakt?* Oslo: Unipub.
- Helsvig, K.G. (2022). Kunnskapssamfunnet og nasjonen – den internasjonale vendingen. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 39(1), 15–17.
- Hernes, G. (1974). Om ulikhetens reproduksjon. Hvilken rolle spiller skolen? I: M.S. Mortensen (red.), *I forskningens by, 32 artikler om norsk forskning, i går, i dag, i morgen* (s. 231–253). Oslo: NAVF.
- Hjellbrekke, J. & Korsnes, O. (2012). *Sosial mobilitet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hovedkomiteen for norsk forskning (1965). Melding nummer 2, *Forskerrekruttering og forskerutdanning*. Oslo.

- Hovland, E. (red.) (2007). *I vinden. Geofysisk institutt 90 år*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Høst, H., Aamodt, P.O., Hovdhaugen, E. & Lyby, L. (2019). *Styrt eller søkerstyrt? En undersøkelse av hvordan universiteter og høyskoler dimensjonerer sine studietilbud*, NIFU-rapport 2019:15.
- Jacobsen, K.D. (red.) (1982). *Fortid og framtid i velferd og vitenskap. Festskrift til Erling Fjellbirkeland*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Larsen, E. (2011). Kvinnelige studenter en masse. I: P. Anker, M. Gulbrandsen, E. Larsen, J.W. Løvhaug & B.S. Tranøy, *Universitetet i Oslo. Samtidshistoriske perspektiver* (s. 37–71). Oslo: Unipub.
- Likestillingsrådet (1978). *Fakta om likestilling*. Oslo: Likestillingsrådet.
- Ljunggren, J. & Hansen, M.N. (red.) (2021). *Arbeiderklassen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Losnegård, G. (2009). Museumsstudenter og universitetsstudenter. I: A.B. Fossen, R.T. Jensen, G. Losnegård & P. Nupen (red.), *Glade studenterdager. Bergensstudentens historie 1948–1965* (s. 9–39). Bergen: Bodoni forlag.
- Louis, E. (2015). *Farvel til Eddy Bellegueule*. Oslo: Aschehoug.
- Lysne, D. (2001). *En undersøkelse av boforhold på Nygårdsheiden, Sydnes og Nedre Nygård: Resultater fra en kvantitativ spørreundersøkelse blant beboere og intervjuer av representanter for ulike aktører på boligmarkedet*. Bergen: Bergen kommune, Studentsamskipnaden i Bergen og Husbanken.
- Lånkassen (1972). *Statens Lånkasse for Utdanning 1947–1972*. Oslo: Statens lånekasse for utdanning.
- Meld. St. 16 (2016–2017). *Kultur for kvalitet i høyere utdanning*.
- Myhre, J.E. (2009). Kunnskapshistorie som sosialhistorie. I: J.P. Collett, J.E. Myhre & J. Skeie (red.), *Kunnskapens betingelser. Festskrift til Edgeir Benum*. Oslo: Vidarforlaget.
- NOKUT (2019). *Utrædninger og analyse. Høyt opptaksnivå, lav fullføring*. Kartlegging av lektorutdanning for trinn 8–13.
- Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd (1956). *Prognoser for akademisk utdannet arbeidskraft*. Melding nr. 8. Oversikt og prognoser for den høgre skolen.
- NOU 1976: 49. *Utdanning og ulikhet*.
- NOU 1979: 34. *Utdanningsfinansiering*.
- NOU 1981: 46. *Grunnforskningens vilkår*.
- NOU 1988. *Med viten og vilje*.
- Nupen, P., Hovland, E., Haaland, A., Jensen, R.T. & Fossen, A.B. (1998). «Sams for studentene». *Studentsamskipnaden i Bergen 1948–1998*. Bergen: Studentsamskipnaden i Bergen.
- Nupen, P. & Losnegård, G. (2000). *Studentersamfunnet. Ordet er fritt*. Bergen: John Grieg.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Cambridge, Mass: Belknap Press.
- Piketty, T. (2020). *Capital and Ideology*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Robertson, S.L. (2016). Piketty, capital and education: a solution to, or a problem in, rising social inequalities. *British Journal of Sociology of Education*, 37(6), 823–835.
- Rotevatn, J. (1997). *Til tjeneste for utdanningsnorge: Statens lånekasse for utdanning 1947–1997*. Oslo: Statens lånekasse.
- Ryymmin, T., Andresen, A., Heiret, J. & Melve, L. (2019). Hovedtendenser i norsk historievitenskap 1969–2015 belyst gjennom doktoravhandlinger. *Historisk tidsskrift*, 98(2), 130–166.
- Røseth, D. (2003). *Effektivitet og fordeling. Lånkassen som utdanningspolitisk redskap* (Hovedoppgave i historie). Universitetet i Oslo.
- Seljestad, L.O. (2005). *Blind*. Oslo: Aschehoug.
- SSB (1983). *Sosialt utsyn 1983*.
- SSB (1983). *Sosialt utsyn 2000*.
- SSB (2017, 26. juni). *Hvordan går det med innvandrere og deres barn i skolen?* Hentet fra <https://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/hvordan-gar-det-med-innvandrere-og-deres-barn-i-skolen>.
- Strandbakken, A. & Tøsdal, I.E. (2019). *Internasjonalisering av studiet ved Det juridiske fakultet*. I: J. Gjertsen, E.J. Husabø, Ø.L. Iversen & B.E. Konow (red.), *Rett i vest. Festskrift til 50-årsjubileet for jurist-utdanningen ved Universitetet i Bergen* (s. 115–130). Bergen: Fagbokforlaget.
- Sveen, K. (2000). *Klassereise. Et livshistorisk essay*. Oslo: Oktober.
- Szreter, S. (2015). Wealth, population, and inequality: A review essay. *Population and Development Review*, 41(2), 343–354.
- Søvig, K.H. (2019). *Juristutdanningen i vest runder 50*. I: J. Gjertsen, E.J. Husabø, Ø.L. Iversen & B.E. Konow (red.), *Rett i vest. Festskrift til 50-årsjubileet for jurist-utdanningen ved Universitetet i Bergen* (s. 6–8). Bergen: Fagbokforlaget.

**Thue, F.W. & Helsvig, K.G. (2011).** *Universitetet i Oslo 1945–1975. Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.

**Tømte, C. & Egeland, C. (2016).** Kjønnsubalanse blant historikere – bare et spørsmål om tid? *Tidskrift for kjønnsforskning*, 40(1), 24–44.

**Aamodt, P.O. & Stølen, N.M. (2003).** *Utdanning 2003. Vekst i utdanningsystem*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.



Under velkomsteremonien for nye studenter i 2021, mottok rektor Margareth Hagen rektorkjedet fra lederen av Studentparlamentet i Bergen, Thomas Helland-Hansen. Foto: Eivind Senneset, UiB, Flickr.

# Kapittel 5

## Rektors taler til studentene

*Astri Andresen*

Da rektor Bjørn Trumpy talte til de nye studentene høsten 1951, møtte han dem med et tiltalende – og litt overveldende – bilde av universitetet. De hadde kommet til stedet hvor «tankens og individets frihet» rådet og landets «åndelige beredskap» holdt hus. Universitetets tradisjon, fortalte Trumpy dem, var ikke «nytteforskningen», men deltagelsen i «tidens idékamp». Samtidig var vitenskapens tradisjonsrike ideal å søke «objektiv sannhet og kunnskap», helt uten noe «politbyrå» på toppen. Trumpys påkalling av tradisjonen er ingen enkeltstående hending – den inngår så å si selv i en tradisjon – men når har universitetet hatt behov for hvilke tradisjoner, og hvordan har det selv bidratt til å skape dem, og når har det vært tid for tradisjonsbrudd? Rektors tale til de nye studentene er en veiviser til hvordan tradisjoner har blitt brukt for å fortelle nye studenter hva universitetet er.

En rektor holder til stadighet taler, ved små og store anledninger. Rektor Ørjar Øyen holdt for eksempel (minst) 29 taler i kalenderåret 1978.<sup>1</sup> Noen av taleanledningene kommer årsvist eller hvert semester og er selv en del av tradisjonen. Det gjelder ikke minst talen til de nye studentene under immatrikuleringshøytideligheten – den som ved universitetene i middelalderen ga studentene deres akademiske borgerskap, og senere bekreftet deres rett til å studere, men som de fleste steder i dag er en formell velkomsthilsen.<sup>2</sup> Talen til nye studenter skal likevel gjøre noe, som å gi de nye en idé om hva universitetet er, og hvilken plass de selv har der. I dette kapittelet søkes det etter denne ideen og hvordan den eventuelt endres underveis. Samtidig henter universitetet noe av sin tyngde i å ha en lang historie, og i dette kapittelet utforskes talene også med sikte på å finne ut om, og i tilfelle hvordan og hvorfor, UiB har brukt historien til å knytte sammen akademisk fortid og nåtid for å fortelle de nye studentene hva universitetet er.<sup>3</sup>

Er det noen grunn til å lytte til hva rektor sier i en slik tale? Rektor taler som universitetets øverste leder, ved Universitetet i Bergen som dets valgte leder, og i den forstand er det «universitetet» som «taler» gjennom sin fremste tillits- og talsperson. I praksis står naturligvis ikke hele universitetet bak rektors tale, for i universitetspolitikk, som i annen politikk, er det ulike synspunkter og ulike politiske linjer. Særlig etter at rådgivere og taleskrivere gjorde sin entré, formulerte heller ikke nødvendigvis rektor selv sitt budskap, men uavhengig av tilblivelsesprosess, ved å tale gjorde rektor ordene til sine.

1 Trumpys tale til studentene: Bergens Tidende 30.8.1951. Rektor Øyens taler 1978. Øyens privatarkiv.

2 Etter § 30 i lov om Universitetet i Bergen innebar immatrikuleringen at studenten lovet å rette seg etter «dei føresegnene og ordensreglane som gjeld til kvar tid for dei som studerer ved universitetet». UiB kunne iredtesette, stenge dem ute fra undervisningen en kortere periode, eller utvise studenter som ikke «oppførte» seg. Se også Forland 1996: 268–69.

3 Seremoniene ved åpningen av universitetet om høsten har ikke vært de samme gjennom universitetets historie. I begynnelsen var det en egen immatrikuleringstale under et arrangement som gikk over flere dager: Universitetets årsfest. I en lang periode deretter var det en felles tale til de nye studentene og de ansatte, fortsatt under årsfesten i september. I en periode talte også direktøren og en studentrepresentant der. Der foregikk også doktorpromosjon og utnevning av æresdoktorer. I de siste rektorenes tid har det vært vanlig med et eget arrangement for å ønske studentene velkommen, og ved dette arrangementet har også studentene talt – gjerne sammen med en eller flere innbudt gjestetaler, for eksempel ordfører, statsminister eller en kjent akademiker. Doktorpromosjonen fikk på slutten av 1990-tallet sitt eget arrangement. Ved doktorpromosjonen er det i dag taler ved rektor og en av de nye doktorene.



Fra 1970 fikk også studentene tale ved immatrikuleringen. Her er noen av talene brukt for å vise at også universitetets fremste leder kunne utfordres, og at de nye studentene kunne møtes med flere og motstridende bilder av hva universitetet var. I en periode talte også universitetsdirektøren ved åpningen av universitetet. Direktørtalen kan best sammenlignes med en årsberetning, med omtale av siste års gevinster og tap, og er lite relevant i den sammenhengen dette kapitlet står i.

På 1950-tallet kunne rektors taler ved åpningen bli gjengitt i dagsavisene, men senere har talene vanligvis ikke blitt oppfattet som aktuelt avisstoff. Universitetets internavis, *Nytt fra UiB* (fra 1965), trykte både rektors, universitetsdirektørens og – da demokratiseringen var kommet et stykke på vei – studentrepresentantens tale. *UiB-magasinet*, senere *Hubro*, fulgte ikke en slik praksis, og det ser ikke ut til at talene i særlig omfang fant veien til offentligheten etter at de var blitt holdt. To tidligere rektorer har stilt sine talemanskripter til disposisjon: Ørjar Øyen (sosiolog, rektor 1978–1983) og Ole Didrik Lærum (medisiner, rektor 1990–95). Vebjørn Granum Kjersheim ved rektors kontor har funnet fram talene til de to siste rektorene før rektorskiftet i 2021: Sigmund Grønmo (sosiolog, rektor 2005–13) og Dag Rune Olsen, (fysiker, rektor 2013–21); flere er dessuten publisert på rektoratets nettsider. Rektorene Jan Fridthjof Bernt (jurist, rektor 1996–1998) og Kirsti Koch Christensen (lingvist, rektor 1999–2005) har opplyst om at de ikke arkiverte sine taler. Talemateriale dekker dermed det meste av 1970- og -80-tallet, 1990 til 1995, og igjen fra 2006 til 2021.

Man kan tenke seg at det fremfor alt er rektor selv som setter sitt stempel på talene. Det er likevel mer vidtgående endringer enn rektorskifter som preger talematerialet, og derfor er fremstillingen ordnet etter noen viktige brudd. Analysen begynner i 1970, et årstall som selv ligger midt i en oppbruddstid, som ved inngangen til 1980-tallet kan betraktes som fullført. Det siste store bruddet kommer etter årtusenskiftet.

I tillegg til den store politiske historien, som Trumpys referanse til Sovjetunionens politiske system og implisitt til den kalde krigen illustrerer, og sosiale og kulturelle samtidstrender, er det universitetspolitiske spørsmål som sterkest har påvirket talenes innhold. Noen universitetspolitiske dokumenter inngår derfor

også i kildegrunnet for kapittelet, sammen med nyere nordiske studier av etterkrigstidens universitets- og vitenskapshistorie. Ved siden av UiBs egen historie (1996) har Universitetet i Oslos historie (2011) og de norske forskningsrådenes historie (2019) vært særlig viktig referanselitteratur. I tillegg kommer litteratur om europeiske universitetstradisjoner.

### Tradisjoner og talehandlinger

I kapittelet gis det eksempler på at selve «universitetstradisjonen» helt tilbake til middelalderen blir brukt som forsvar for tenkemåter og praksiser, og universitetet som institusjon henter flere særtrekk, og noe av sin tyngde og betydning, fra denne lange historien.<sup>4</sup> Trekk som knyttes til den, er autonomi, åpenhet på tvers av grenser (med latin som felles språk), fellesskap mellom studenter og lærere og vekt på utdanning heller enn forskning. Særlig siden 1990-tallet er den tyske Humboldt-tradisjonen, etablert ved grunnleggelsen av Universitetet i Berlin i 1810, men med røtter tilbake til 1770-årene og moderniseringen av det tyske byråkratiet, blitt forstått som «vår», de vestlige forskningsuniversitetets, tradisjon.<sup>5</sup> I Tyskland ble den tatt i bruk tidligere, i 1960-årene.<sup>6</sup> Den fant veien inn i den radikale universitetsdiskursen i Norge på samme tid – ikke minst under de store universitetspolitiske konfliktene om Ottosen-komiteen. Som vi skal se, fant den også veien til talene.

Humboldt-tradisjonen var ikke noe helt annet enn den eldre universitetstradisjonen, slik den karakteriseres for eksempel av Johan Östling: akademisk frihet for både lærer og student, dannelse heller enn utdanning, vitenskapens enhet og fellesskapet mellom lærere og studenter.<sup>7</sup> Er det disse verdiene studentene har blitt møtt med, og har det eventuelt skjedd med større tyngde de siste 30 årene? Svaret er ikke opplagt, og i en tale til nye studenter var det kanskje nok å vise til universitetets lange historie, uten å spesifisere hvilke verdier det skulle implisere.

4 Se for eksempel Collett 1999, Bagge 2004, Clark 2006.

5 Östling 2016. Se også flittige referanser til kontrasterende «Napoleon-tradisjon» og «Humboldt-tradisjon» i NOU 2000: 4, og ikke minst Clark 2006.

6 Östling 2016: 220.

7 Sst.: 20–23.

I boken *The Invention of tradition* (1983) viste de to britiske historikerne Eric Hobsbawm og Terence Ranger at mange «tradisjoner» som betraktes som svært gamle, tvert om i nyere tid er oppfunnet, konstruert og formelt institusjonalisert for å etablere en kontinuitet mellom fortid og nåtid.<sup>8</sup> Kontinuiteten skulle gi tyngde og betydning til bestemte praksiser. Slik kan Humboldt-tradisjonens nyere historie også betraktes: I perioder som fremsto som kritiske, eller i alle fall vanskelige, for universitetet, har den blitt mobilisert – eller gjenoppfunnet – for å gi ønskede praksiser større betydning.<sup>9</sup>

På den annen side finnes åpenbart også situasjoner hvor tradisjoner søkes avvirket. Siden tradisjoner bidrar til å holde samfunnet sammen, kan det dermed oppstå tomrom som kan føre til oppløsning av fellesskap – og for å hindre det, kan det være behov for å erstatte gamle tradisjoner med nye.<sup>10</sup> Gitt de store endringene i universitetssamfunnet etter 2. verdenskrig er også tradisjonsskaping et perspektiv å ha på rektors taler.

Når det gjelder talen til studentene er det selve taleanledningen – å hilse nye studenter velkommen – som er en institusjonalisert praksis, men endringer i selve seremonien kan også være talende. Seremonien kan i tillegg til taler typisk inneholde elementer som akademisk prosesjon, med faste, gjerne kappeklede, deltagere i en fastlagt rangorden, og musikalske innslag.<sup>11</sup> I Bergen har «Gaudeamus igitur» vært et av de faste innslagene, framført av Studentersangforeningen. Det er likevel selve talehandlingen som gir anledning til i klartekst å formidle hva universitetet er og hvordan rektor ønsker det skal være. Rektor kan for eksempel definere universitetets status og rolle, problemer og muligheter, peke på hva som er eller bør være viktig for studentene, og gi løfter på vegne av institusjonen.<sup>12</sup> Dermed er en tale ikke «bare» en tale, men kan noen ganger omtales som «virksomme ord», for å sitere en boktittel, ord som er ment å gjøre noe, skape forandring – eller bidra til at ting blir værende som de er.<sup>13</sup>

8 Hobsbawm & Ranger 1983: 10.

9 Se f.eks. Östling 2016: 223 flg. om situasjonen i Vest-Tyskland i siste del av 1980-årene.

10 Hobsbawm & Ranger 1983.

11 Om den institusjonaliserte prosesjon og kappenes betydning, eksemplifisert med Cambridge, se Clark 2006: 34–36.

12 F.eks. Austin 1962, Skinner 1970, Gran 2014.

13 Johansen & Kjeldsen 2005. Nettsted: [www.virksommeord.no/om/](http://www.virksommeord.no/om/) (besøkt 7.5.2020), Johansen 2006. [https://www.idunn.no/nnt/2006/03/hvordan\\_bliordene\\_virksomme\\_jf](https://www.idunn.no/nnt/2006/03/hvordan_bliordene_virksomme_jf).

Hobsbawm fant at tradisjoner særlig ble oppfunnet i tider med store samfunnsmessige omveltninger som svekket de sosiale mønstrene som gamle tradisjoner var sprunget ut av. Samtidig kan en slik situasjon altså også tale for revitalisering av eksisterende tradisjoner. I UiBs tid kan vi peke på fem store omveltninger: fremveksten av masseuniversitetet, etableringen av nye, konkurrerende institusjoner, studentopprøret, kvinnes inntogsmarsj, og internasjonaliseringen av både utdanning og forskningsfinansiering. Disse endringene, som behandles i flere kapitler i dette verket, begynte på 1960-tallet, men skjøt i Norge fart fra ca. 1970. Av den grunn, men også på grunn av kildesituasjonen, er kapittelet avgrenset til dette spørsmålet: Hvilket universitet tegnet rektorene opp i talene til de nye studentene fra 1970-årene til i dag – og hvorfor ble bildet slik og ikke annerledes?

### Masseuniversitet og nyttig forskning

«Om tilstrømningen til universitetene blir så stor som prognosene tyder på, må der også skje en endring i retning av en fastere tidsramme for gjennomføring av studiene.» Det var Torstein Bertelsen, dekanus ved Det medisinske fakultet, nå rektors «stand-in», som i mai 1970 slik hilste de nye studentene velkommen. Det hørtes ikke så hjertelig ut, så hva slags velkomst var nå det? Året før hadde Ottosen-komiteen levert en av sine innstillinger, og ønsket om fastere tidsrammer viste til et av dens forslag. Studentene, og mange ansatte, forsto dette som et angrep på den tradisjonelle lærefriheten, og de protesterte (kapittel 3 i dette bindet). Det hadde de gjort ikke bare i Bergen, men også i Oslo, med mange av de samme argumentene. Lærefriheten, og med den dannelsen, sto som en tradisjon det var verd å forsvare.<sup>14</sup> Bertelsen på sin side gikk altså imot den dominerende oppfatningen i studentoffentligheten.

Han kunne likevel forstå at studentene protesterte. Den gamle ordningen – selve tradisjonen med «Lernfreiheit» hvor studentene selv bestemte tempoet – hadde mange fordeler. Men man

også Skinner 1970.

14 Oslo-studentenes reaksjon på denne innstillingen, se Thue & Helsvig 2011: 331–338; Bergen, se Forland 1996: 413–414.

kunne ikke se bort fra, mente han, at «den også gir mulighet til sløseri ved at dyre arbeidsplasser beslaglegges av studenter som enda ikke er modne for et fritt studium eller ikke har tilstrekkelig interesse for det studium de har valgt».<sup>15</sup> Det skal være usagt om Bertelsen med det mente at studenter ved universitetet for de sosiale eliter hadde vært mer modne enn studentene ved det nye «masseuniversitetet», eller at det gamle universitetet hadde hatt plass også til dem som var «umodne» og uinteresserte. Hovedsaken er at masseuniversitetet på dette punktet ikke ble møtt med tradisjonsargumenter, heller tvert om: Gamle frihetstradisjoner passet ikke i en tid med stor studentpågang – akkurat som Ottosenkomiteen hadde argumentert med.<sup>16</sup> Men foreløpig var det ikke innført strengere studieordninger; det skulle komme senere – som også spørsmålet om lukking skulle gjøre det.

Det nye med rekrutteringen til «masseuniversitetet» var ikke bare mengden, men som diskutert i forrige kapittel, at studenter fra familier uten akademiske tradisjoner fylte auditorier og lesesalene.<sup>17</sup> Nytt var også at det var så mange kvinner blant studentene. I 1960 var 22 prosent av studentene ved UiB kvinner, i 1980 40 prosent. Det ble etter hvert tematisert i rektors taler. At også klasse hadde stor betydning for hvordan universitetet både så ut og ble opplevd, er det ikke tvil om.<sup>18</sup> Det ble derimot ikke talt åpent om det.

Universitetet hadde etter Kleppe-komiteens innstilling i 1960 blitt bygd ut for å kunne motta flere (se kapittel 1 i dette bindet), men det var langt fra nok studieplasser. Komiteen hadde beregnet at oppimot 30 000 ville etterspørre studieplasser i Norge i 1970, men det var en etterspørsel staten ikke kunne tilfredsstille. Det krevde en tredobling av utdanningskapasiteten, noe samfunnet ikke hadde kapasitet eller lærerkrefter til – og heller ikke behov for, mente komiteen.<sup>19</sup> Det burde heller bygges ut med tanke på et fordoblet studenttall (18 000) i 1970. Også det ville innebære en sterk økning – og så kom det likevel mange flere enn planlagt.

15 Bertelsen, *Nytt fra UiB* 11. mai 1970.

16 Thue & Helsvig 2011: 239–240. Det finnes også en gjennomgang av de ulike fakultetenes posisjoner i spørsmålet om å etablere faste studiemønstre, se Thue & Helsvig 2011: 242–243.

17 Forland 1996: 335–336, Thue 2016.

18 Se kapittel 4 i dette bindet.

19 Thue & Helsvig 2011: 221.

Både studenter og ansatte ble preget av den nye situasjonen, og masseuniversitet og studentradikalitet forble et tema i rektors taler. Det var også knyttet til en forståelse av hva vitenskap var. Avtroppende rektor Håkon Mosby (oseanograf, rektor 1966–1971) talte om universitetet som stedet hvor den vitenskapelige grunnholdning måtte råde – den frie, men selvkritiske innstilling «som ikke tar noe for gitt, men som heller ikke slår vrak på noe før der beviselig er noe bedre å sette isteden». Det var dette, mente Mosby, som var universitetets tradisjon. I kjølvannet av studentopprøret i Paris i 1968 – i en tid da universiteter verden over hadde opplevd «studenteksplosjonen» og ble kritisert for å være på parti med reaksjonære krefter globalt så vel som nasjonalt – så han det tydeligvis som viktig å fremheve at den tradisjonsrike, kritiske akademiske innstillingen forutsatte at det kunne fremmes et alternativ til det man ville ha bort. Underforstått hadde ikke radikale studentopprørere hatt det.

### *«Nytteforskning» og forskningspolitikk*

Mosby knyttet også an til at det ble reist stadig sterkere samfunnsmessige krav om at forskning skulle være nyttig. Historisk sett var selvfølgelig vitenskapene nyttige, mente han, og han demonstrerte det ved å vise til store oppfinnelser som hadde preget samfunnsutviklingen, men «nytteforskning» stred samtidig mot hele den vitenskapelige tradisjonen.<sup>20</sup> De store oppfinnelsene var kommet fordi noen fulgte sine forskningsinteresser. Dette var i tråd med det dominerende synet i etterkrigstiden, blant annet postulert av den innflytelsesrike ingeniøren og forskningsadministratoren bak Manhattan-prosjektet (det amerikanske atombombe-prosjektet), Vannevar Bush, i 1945: «Scientific progress on a broad front results from the free play of free intellects, working on subjects of their own choice, in the manner dictated by their curiosity for exploration of the unknown.»<sup>21</sup> Universitetet var altså stedet for den frie forskningen og derfor stedet for de vitenskapelige nyvinningene.

20 Mosby 1971, tale ved immatrikuleringen 28. august 1971. Nytt fra Universitetet i Bergen, 9. september 1971.

21 *Science – the endless frontier*. <https://www.nsf.gov/od/lpa/nsf50/vbush1945.htm#summary>

Samme år som Mosby holdt denne talen, i 1971, ga han ut boken *Quo Vadis Universitas*. I den viste han stor interesse for ideene fra Humboldts Berlin-universitet. Der hadde han funnet ikke bare argumenter for den frie forskningens betydning og for nødvendigheten av «Einsamkeit und Freiheit», men for enheten mellom forskning og utdanning, og ikke minst for universitetets autonomi.<sup>22</sup> Studentenes frihet ble likevel ikke direkte tematisert – som den heller ikke ble i den nevnte talen. Humboldt kan nok ha kommet tilbake for fullt i den europeiske universitetsdiskursen mot slutten av 1990-årene, ideene hadde et bredere nedslagsfelt i tiden rundt 1970.

Samtidig som den frie forskningen ble fremhevet som universitetets samfunnsbidrag, var «nytteforskning» et viktig tema i samtidens universitetspolitiske politiske strid. UiOs historie viser for eksempel hvordan radikale studenter, som på den ene siden sto for å åpne universitetet mot samfunnet, på tampen av 1960-tallet også så på samarbeid mellom universitet og næringsliv som uønsket. Frykten var at næringslivet skulle få stor innflytelse over utdanning og forskning.<sup>23</sup> Studentene på den konservative fløyen ville derimot bygge ut dette samarbeidet. Mosbys budskap i denne forbindelse er ikke lett å tolke bare ut fra talene, men kombineres de med *Quo Vadis Universitas*, blir det tydelig at det universitetet han ville innlemme studentene i, var et med forskningsmessig uavhengighet, men hvor «nytteforskningen» var forent med den frie forskningen. Uten fri forskning ville heller ikke «nytteforskningen» oppnå resultater, samtidig som universitetet ville ha vansker med å begrunne seg selv uten den. Universitetet måtte derfor finne nye måter å samarbeide med næringslivet om «det nyttige». Dette var ikke noe helt nytt – det nye var hva som eksplisitt måtte sies – eller faktisk ble sagt.

Under årsfesten samme høst videreutviklet Mosby problematikken, og da knyttet han an til at universitetene tradisjonelt hadde vært «arnesteder for og bærere av den frie vitenskap», men nå var omgitt av tallrike høyskoler og forskningsinstitutter, og var selv på grunn av utdanningsekspløsjonen blitt en utdanningsinstitusjon med bare beskjeden forskning. Det sto i kontrast til situasjonen slik den hadde vært da universitetet hadde stått alene som den ubestridte forskningsinstitusjonen. Den nye situasjonen kalte ifølge

22 Mosby 1971.

23 Gulbrandsen 2011: 290–92.

Mosby på en forskningspolitikk, uten at han utdypet hva den skulle gå ut på, men ved å si at noe slikt trengtes, stilte han seg på parti med framtrepende samfunnsaktører. Både Høyres Lars Roar Langslet og den kommende statsminister Trygve Bratteli hevdet nemlig at Norge ikke hadde noe slikt: «Den nåværende regjering [regjeringen Borten] mangler en forskningspolitikk.»<sup>24</sup>

Rundt 1970 var forskningspolitikk et sentralt tema ikke bare på universitetet, men i stadig flere departementer, i forskningsrådene, og i Hovedkomiteen for norsk forskning.<sup>25</sup> Forfatterne av *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (2019) karakteriserer hele perioden fra slutten av 1960-årene til starten av 1980-årene som «forskningspolitikkenes tid».<sup>26</sup> Fremtredende arbeiderpartipolitikere som Per Kleppe og Finn Lied, sammen med sosiologen Harriet Holter, argumenterte for at Norge trengte en felles forskningsrådstruktur. Det trengtes «en samordnet og mer likeverdig vurdering av de ulike samfunnsområdenes forskningsbehov».<sup>27</sup> Historikeren Eirinn Larsen ser økningen i den statlige bevilgningen til Norges allmenvitenskapelige forskningsråd (NAVF) i 1970 som en plassering av ansvaret hos NAVF for «den fremvoksende universitets- og høyskolesektoren» – forskningspolitikk, med andre ord.<sup>28</sup>

Med sin tale høsten 1971 skrev altså rektor Mosby seg inn i en pågående diskusjon om forskningspolitikken – på samme måte som rektors stand-in Bertelsen året før hadde skrevet seg inn i diskusjonen om utdanningspolitikken. En bekymring over at undervisningen fortrenget forskningen, deltes av både stortingsrepresentanter og forskere. For Bertelsen kalte situasjonen på en viss løsriving fra tradisjonen. I det universitetet han tegnet opp, hadde ikke studentene den frihet som hadde vært forbundet med det. På Mosbys universitet var det ikke snakk om studentenes frihet, men om den frie forskningen, den som ble forstått som universitetets tradisjon.

24 Larsen 2019: 181–82.

25 Larsen 2019: 179–184. Hovedkomiteen for norsk forskning ble etablert i 1960-årene i forbindelse med etableringen av ny forskningspolitisk struktur. Larsen viser at den nye politikken nok var påvirket av OECD og mer næringslivsorientert forskning, men ikke var noen kopi. «Hovedkomiteen [...] var på flere vis et ektefødt barn av den norske forskningsorganiseringen og de nasjonale sektorinteressene som forskningsrådene inngikk i.» Larsen 2019: 167–168.

26 Brandt mfl. 2019: 36.

27 Larsen 2019: 179.

28 Sst.: 183.



«Nyttforskingen» måtte ha plass ved siden av den. I skjæringspunktet mellom de to lå universitetets framtid.

### *Åpning og demokratisering*

Studentopprøret pågikk fortsatt da rektor Arne-Johan Henrichsen ga sin første tale til de nye studentene i 1972.<sup>29</sup> Han brukte Bjørnstjerne Bjørnsons appell på det nordiske studentmøtet i 1869 som et lite historisk lærestykke. Bjørnson hadde oppfordret studentene til å tre i direkte kontakt med arbeiderne og vise dem tillit. «Studenteriet» måtte bort, og universitetet åpnes for alle. Fortsatt, mente Henrichsen, avgjorde unge menneskers geografiske og sosiale bakgrunn i altfor stor grad om de ble studenter eller ikke. Universitet var altså fortsatt ikke for alle. Det var likevel annerledes enn på Bjørnsons tid, og nå skulle det også åpnes for studenter uten eksamen artium. For å bli immatrikulert hadde studenter måttet ha krigsskole, avsluttende eksamen ved vitenskapelig høyskole, eller økonomisk gymnas. Nå skulle altså en gammel tradisjon brytes. Det rektor vel viste til, var en liten endring i loven om UiB (og andre universitetslover) som kunne gi søkere uten eksamen artium, men med «anna utdanning høveleg for eit universitetsstudium» adgang.<sup>30</sup>

Henrichsen så det slik at studentene med dette ikke lenger ville være hevet over andre unge, og i samme retning pekte han – noe prematurt, kan det i dag sies – på at russefeiringen hadde avtatt, og at studentene var i ferd med å finne sin samfunnsmessige plass. Selv om rekrutteringen var skjev, var ikke universitetet lenger en plass bare for de få utvalgte. Der Bertelsen tidligere hadde talt om innskrenket frihet, talte Henrichsen om en «nedjustert» status: Studentene var ganske vanlige unge mennesker. Underforstått var også universitetet noe annet enn før.

Denne analysen kom med en hevet pekefinger. Det forekom, mente han, at studentene påtok seg en belærende mine overfor andre. De ville belære arbeiderklassen om politikk. Dette var en anklage som i samtiden ofte ble rettet mot de marxist-leninistisk

29 Filologen Henrichsen var rektor fra 1972 til 1977.

30 Lov om endringer i universitets- og høyskoleloven av 19. juni 1970, § 29. Se også Immatrikuleringskomiteen (1971), som drøftet opptak til åpne studier. Forland 1996: 411–412.

inspirerte studentene, så det var kanskje nettopp dem han talte om og mot – om det ikke var mot alle radikale studenter. Universitetet, mente han, var uansett både samtids- og fremtidsrettet – og det var studentene selv som måtte skape det nye. For å lykkes med det måtte de følge det gamle universitetsidealet om å tenke og forske ubundet av andre hensyn enn trangen til økt erkjennelse og riktigere og bedre løsninger på aktuelle problemer. Alle former for autoritetstro måtte bannlyses, det være seg politisk, religiøs, eller sosial. Henrichsen kombinerte nettopp, som Mosby hadde antydnet, fri sannhetssøken med samfunnsnyttens, og kritiserte samtidig en studentpolitikk han nok anså for å være altfor radikal og vidtgående.

Nytt i 1972 var likevel et nikk til demokratiet med en hilsen fra studentenes observatør i kollegiet. I 1973 fikk studentene fast plass der, sammen med representanter for vitenskapelige og ikke-vitenskapelige tjenestemenn (se bind 1, kapittel 6).<sup>31</sup> UiB hadde ikke ønsket å gi studentene stemmerett, men det ville departementet og Stortinget, og dette ble markert med at studentens representant også fikk tale til de nye. Universitetet var et sted hvor tradisjoner ble brutt og studentene fikk slippe til.

I 1973 var også antallet immatrikulerte høyere enn noensinne. Det kan være denne utviklingen – kombinasjonen av studentvekst og en formalisert plass i det øverste maktorganet – som førte til at universitetet som utdanningssted nå ble oftere berørt i rektors taler. Universitetet, slo Henrichsen fast, hadde alltid ment at det å bygge den nærmest mulige sammenheng mellom forskning og undervisning var den beste måten å hjelpe studentene til å bli kloke. Det var opp til tilhørerne å avgjøre om dette «alltid» viste til UiBs egen historie, det norske universitetets historie, eller det kanskje mest nærliggende: universitetet som art. Det var også opp til tilhørerne å definere hvordan denne brobyggingen faktisk foregikk.

Reformer som bidro til endringer i studentenes bakgrunn, som lov om videregående opplæring av 1974 som samlet de ulike skoleslagene under én lov, og dermed ville bryte ned skillet mellom gymnas og yrkesrettet opplæring, ble fortsatt problematisert. Rektor fryktet at de nye studentene etter dette ville ha en svært uensartet bakgrunn, og at universitetsutdanningen, og dermed

31 Det skjedde ved lov om endringer i universitets- og høyskoleloven av 19. juni 1970, § 3.

universitetet, ville bli dårligere. Det kunne bli resultatet av at universitetet måtte ta imot studenter som «notorisk ikke har de nødvendige forutsetninger for å kunne nyttiggjøre seg undervisning på universitetsnivå». Men dette skulle ikke endre universitetet og dets undervisningstradisjon. For enhver pris måtte det unngås å innføre en «selskapsreisementalitet»: å servere den materielle og åndelig føde ferdig på fat «uten egeninnsats fra mottagerens side».<sup>32</sup>

Rektor var jo slett ikke alene om denne frykten; deler av motstanden mot Ottosen-komiteen var tuftet på lignende tanker – men den var annerledes motivert. Der var det frykten for at universitetets dannelsesfunksjon gikk tapt på grunn av studieordninger; her var det studentenes faglige bakgrunn som ble sett som problemet.<sup>33</sup> Man kunne nesten se rektors tale som et løfte om at undervisningen skulle bli som den «alltid» hadde vært, uavhengig av studentenes bakgrunn.

Dette var et litt underlig tema i en velkomsttale til nye studenter, så også måten det ble fulgt opp året etter. Rektor talte på den ene siden vakkert om samspillet mellom forskning og undervisning, «det gjensidig befruktende fellesskap mellom lærer og student [...] som er selve hovedideen bak universitetstanken, som har vist sin levedyktighet gjennom nærmere tusen år». På den annen side uttrykte han stor bekymring over de dårlige språkkunnskapene til de nye studentene.<sup>34</sup> Noen kunne «endog» bare to språk ved siden av norsk etter de nyeste reformene (loven av 1974), og ville komme til kort siden de ikke fikk adgang til den beste faglitteraturen på andre språk.<sup>35</sup> Etter Henrichsens mening var nok studentene bedre rustet både for student- og forskerlivet «før» – og de gamle kravene var nærmest en forutsetning for høy kvalitet i utdanningen. Det var et universitet med dalende kvaliteter han tegnet et bilde av. Samtidig var kampen for språkferdighetene en tapt kamp, som Henrichsen nok var klar over, men for professoren i fransk var det sikkert ekstra følbart at språkkravet ble nedjustert. UiB hadde aldri

32 Henrichsen, tale ved immatrikuleringen 28. august 1975. Nytt fra Universitetet i Bergen, 11.9.1975.

33 Thue & Helsvig 2011: 241.

34 Man kunne tro det var den rett nok mangslungne «Humboldt-tradisjonen» rektoren viste til, med sitt fellesskap mellom student og lærer, men dette fellesskapet tilhørte også den langt eldre universitetstradisjonen.

35 Henrichsen, tale ved immatrikuleringen 30. august 1976. *Nytt fra UiB*, 9.9.1976, nr. 12.

tilhørt en tradisjon med latin som fellesspråk; nå var vel enten tysk eller fransk på vei ut og universitetet ikke lenger et sted hvor i alle fall tre verdensspråk ble forstått.

### Tradisjoner forkastes – og omfavnes

Mens det i høstsemesteret 1960 var 1063 studenter ved UiB, hadde tallet økt til 7819 i 1975; det var et foreløpig høydepunkt.<sup>36</sup> UiBs politikk hadde lenge vært å ta imot de studenter som meldte seg: Frihet til å velge var viktig for studentene, og samfunnet trengte arbeidskraften. Dette samsvarte også med de borgerlige partienes synspunkter, at ungdommens rett til å velge studier «etter personlige anlegg og interesser» ikke burde overprøves av usikre prognoser.<sup>37</sup> Selv om det knaket i selve fundamentet for det akademiske byggverket, var lukking av åpne studier uønsket. Forrige kapittel viste at lukking ble drøftet tidlig i 1960-årene både i Oslo og Bergen, og da Oslo ville lukke HF-fakultetet i 1966, kom spørsmålet opp på nytt. UiBs ledelse argumenterte nå blant annet med at studentenes tradisjonelle frihet til å velge fag – og å kunne flytte mellom universiteter – var viktig.<sup>38</sup> Lukking var dessuten nokså uinteressant for et universitet som fortsatt var i utbyggingsfasen. Loven for UiB ble likevel endret både i 1970 og 1975, med fjerning av de skrankene den hadde satt mot lukking.

Utbyggingen av høyskolene, sammen med den internasjonale økonomiske krisen i 1973, bidro til at bevilgningene til universitetene ikke lenger økte, men det gjorde heller ikke studenttallet. Universitetene hadde tidligere fått gjennomslag for at økte studenttall og økte bevilgninger hørte sammen.<sup>39</sup> Nå var det stopp i Bergen; fra 1975 til 1980 var det nedgang fra 7819 til 7659 studenter, som vist i forrige kapittel. Stabilt studenttall og en anstrengt økonomi kom derfor til å prege denne perioden, som falt sammen med sosiologen Ørjar Øyens rektortid.

Tiden var ikke minst preget av hele den kulturelle omvelt-

36 Forland 1996: 613.

37 Thue & Helsvig 2011: 242.

38 Forland 1996: 410–411.

39 Thue & Helsvig 2011: 224.

ningen som hadde funnet sted i den vestlige verden etter 1968, der mange verdier som hadde vært omfavnet som gode fordi de var «tradisjonelle», ble forkastet. I Øyens første rektortale til nye studenter, en gruppe Øyen selv karakteriserte som et «oppsamlingsheat», antydes det at endringer i selve immatrikuleringshøytideligheten var i emning:

Ved Universitetet i Bergen har vi hatt den tradisjon at immatrikuleringen og overrekkelsen av de akademiske borgerbrev skjer ved en liten høytidelighet, og at selve inngangen til universitetssamfunnet markeres ved et håndtrykk og avleggelsen av det akademiske borgerskapsløfte. Den store immatrikuleringshøytideligheten har normalt vært holdt i forbindelse med universitetets årsfest i slutten av august. Da har det pleid å være både orkestermusikk og store ord, og for mange har denne dagen vært en slags milepæl, en overgang til et nytt stadium av ens liv.<sup>40</sup>

For «oppsamlingsheatet» var seremonien forenklet, men ved hovedimmatrikuleringen i 1978 sto tradisjonen fortsatt ved lag. Øyen forklarte at overrekkelsen av borgerbrevet både hadde en symbolsk og en formell side: «Det er en velkomsthilsen. Det er også en gjensidig erklæring – den forsegles med et håndtrykk – mellom dere og vårt universitet. Dere påtar dere en forpliktelse til å følge de regler som gjelder [...]. Samtidig får dere rettigheter som studenter.» Øyen passet også på å si at på et universitet var studentene hovedpersonene, og han oppfordret dem til å orientere seg bredt – på et universitet måtte man se «hvordan verden henger i hop».

Samtidig fortsatte han det arbeidet tidligere rektorer hadde begynt med å knytte grunnforskning og det praktisk nyttige sammen. Øyen var nok noe mer reservert til «nyttforskningen» enn de tidligere rektorene vi har møtt: «Vi presses til å være med der forskningsresultatene er markedsprodukter som kan omsettes raskt og effektivt.» Den frie forskningens idealer var ikke uproblematisk, men heldigvis (kan man nesten høre ham si) «kan vi ofte kombinere våre grunnforskningsidealer med hensynet til forsk-

---

40 Øyen, tale ved immatrikuleringen 3. mai 1978.

ningens nytteverdi».<sup>41</sup> Friheten var ikke uten grenser, og universitetet måtte leve med denne spenningen mellom frihet og nytte, som også studentene måtte leve med at «gjennomstrømningen må følge et bestemt tidsskjema». Universitetet selv prøvde å balansere dette mot hensyn til «modning, til kritisk refleksjon, deltagelse i samfunnsdebatt og sosialt liv, dyrking av menneskelighet» – altså den brede, «klassiske» universitetsutdanningen, som var noe mer enn en yrkesutdanning. Motsetningene mellom det som ble omtalt som gamle tradisjoner, og kravene til et «moderne universitet» var kort sagt mange, og rektor prøvde ikke å gi et forenklet bilde av hva universitetet var eller kunne være. Universitetet var med det et sted hvor studentene bokstavelig talt ble tatt på alvor gjennom at de innebygde motsetninger ble understreket.

*En enklere seremoni i nytt «auditorium maximum»*

Den spesielle immatrikuleringstalen ble i 1978 erstattet av en felles tale til studenter og ansatte under årsfesten. Det var en forenkling, men kanskje også en ulempe, siden budskapet ikke lenger kunne skreddersys for de nye. I 1979 kom en større rituell tilpasning, samtidig, men sikkert i den sammenheng tilfeldig, med at rektor Øyen begynte å skrive flere av sine taler på nynorsk:

Seremonielle og rituelle handlingar har ikkje stått særleg høgt i kurs ved universiteta dei siste åra. Det akademiske kollegium møter i sivil og går ikkje lenger i akademisk prosesjon. Studentane slutta ei stund heilt med å pynte seg til immatrikuleringshøgtida, slik dei gjorde før. Duskehuva kom vekk.

Symbolske handlinger som ikke hadde mening for dem det gjaldt, kunne ikke opprettholdes, mente Øyen. Studentene var neppe uenige. Studentenes Felleråd i Oslo hadde alt i 1975 omtalt «immatrikuleringsprosedyren som en levning fra den tid da det å være akademisk borger og studere ved et universitet ga høy status i samfunnet». Hele denne praksisen med immatrikulering «og det

41 Øyen, tale 30. august 1978.

såkalte akademiske borgerskap» bør falle bort.»<sup>42</sup> I 1970-årene var ikke dette en tradisjon å beskytte – heller ikke i Bergen – selv om immatrikuleringen som formelt begrep ikke ble borte riktig ennå.<sup>43</sup>

I denne tiden måtte det utvikles former «vi kan stå for og leve med», slik det sømmet seg en av samfunnets store kulturinstitusjoner, og slik at «samhald og samkjensle» mellom studenter og ansatte ble utviklet. Håndtrykket forsvant. Signaturer tok dets plass.<sup>44</sup> Det denne siste tradisjonsomleggingen kanskje sa mest om, var at studentene var blitt så mange at de gamle formene vanskelig kunne opprettholdes. I stedet for å trykke hender skulle rektor presentere dem for universitetet og dets mål.

Det fikk han gjøre i nye omgivelser. Grieghallen sto ferdig i 1978, og fra 1979 og i mange år fremover kom den til å bli arena for universitetets årsfest, etter i noen år å ha funnet sted i stort auditorium i studentsenteret – og, før det igjen, i Konsertpaleet. Universitetet hadde fått tilskudd fra Stortinget for å bidra til byggingen av Grieghallen, og skulle til gjengjeld kunne bruke den til de store begivenhetene.

Det ser ut til at vi greier å fylle denne store, fine Grieghallen, som etter føresetnadene òg skal kunne tene som auditorium maximum for Universitetet i Bergen ved høve som dette. Etterkvart skal det som knytter seg til denne årsfesten og immatrikuleringa bli god tradisjon.

Universitetet skulle «syte for dei estetiske og symbolske innslaga som sømer seg ein av dei store kulturinstitusjonane i samfunnet».<sup>45</sup> Symboler kunne, som talene selv, samle universitetet om institusjonens verdier. Framførelser av Bergen Filharmoniske Orkester kom til som en av de faste programpostene, sammen med doktorpromosjoner og for æresdoktorpromosjoner.

42 Ot.prp. nr. 17 (1983–84) om lov om endring i lov 9. juli 1948 nr. 2 om Universitetet i Bergen mv.

43 I 1986 ble retten til immatrikulering omformulert slik at den passer med lovgivningen om videregående skole. Ot.prp. nr. 1 (1986–87) og Besl. O. nr. 6 24.II.1986. Ved universitetsloven av 1989 dreide det seg ikke om regler for immatrikulering, men om krav til opptak som student.

44 Øyen, tale ved årsfesten 1979, Grieghallen 30. august 1979. Håndtrykket finnes derimot fortsatt ved doktorpromosjonen.

45 Sst.

Og noe var fortsatt ved det gamle, som at i alle fall rektor fortsatt bar kappe på årsfesten. Tradisjonelt symboliserte den en viss avstand til samfunnet utenfor – ved universitetet rådet vitenskapelige normer og verdier, ikke skiftende politiske hensyn eller økonomisk nytte. Samtidig demonstrerte kappen rangordningen innad, mellom kappeklede og andre, og internt blant dem som bar kappene. Ikke uten grunn, altså, hadde Det akademiske kollolegium fått bestilt seg kapper på et av sine første møter. Nå kunne de fortsatt brukes som symbol på den særlige verdigheten det ga å være universitetets fremste tillitsvalgte – uten at universitetet selv hadde noen opphøyd posisjon.

Det var neppe et mulig valg ikke å etablere oljerelaterte studier, men Øyen understreket i talene at fag- og kunnskapsbredden ved Universitetet i Bergen skulle opprettholdes samtidig som det nye og næringslivsrelevante fikk plass. Kanskje nettopp derfor, for balansens del, ble det nå viktig å understreke universitetets oppgave med å tolke, forstå og bære videre kulturarven. Det hadde vel vært en universitetsoppgave alltid, som det var en hjørnestein ved det gamle Bergens Museum. Nå ble det understreket at kulturarven ikke bare var nasjonal, men internasjonal, at den var mangfoldig, og at UiB, sammen med universiteter verden over, hadde ansvar for å forstå den og gjennom det skape et bedre samfunn.<sup>46</sup> Arven var så å si motsatsen til den næringslivsorienterte forskningen.

Universitetets internasjonale utkikkspunkt og internasjonale oppgaver ble fremhevet også på andre måter. Internasjonale studenter, som kom i større antall enn før, fikk sin egen tale ved åpningen av universitetet i 1978.<sup>47</sup> At universitetet ville være internasjonalt, ble dermed mer synlig – også ved at rektor pekte på internasjonalt forskningssamarbeid som spesielt viktig. Det gjaldt ikke minst samarbeid som fremmet utviklingslandenes interesser, og dermed ble noe som alt da begynte å bli oppfattet som et særkjenne og en tradisjon ved UiB, utviklingsstudier, også framhevet. Universitetsdirektøren, Magne Lerheim, bidro på flere måter til det, også direkte gjennom sitt oppdrag for NORAD i Tanzania i årene 1981–83. UiB lå nok i Norge og på Vestlandet, men studentene skulle vite at dets geografiske interessefelt var langt bredere.

46 Øyen, tale 5. september 1980.

47 Øyen, tale ved årsfesten og immatrikuleringshøytiden i Grieghallen 31. august 1981.



UiOs rektor Otto Lous Mohr hadde i 1946 talt for siste gang til studentene i Bergen; da måtte de fortsatt immatrikuleres ved hans universitet. Krigen var nettopp slutt, og dens grusomheter la en ny oppgave på de kvinnelige studenters skuldre: «Og til dere unge piker vil jeg si. Dere kan gjøre meget for å fremelske – nettopp elske frem – et høyere mannsideal enn det som har preget vårt ulykkelige slektsledd.» Med overleveringen av denne klassiske kvinneoppgaven fulgte en aldri så liten analyse av de samfunnsmessige maktrelasjonene: «Det er mannfolksamfunnets falittbo vi nå må overta.»<sup>48</sup> 25 år senere kunne rektor aldri ha bedt kvinner oppdra menn til bedre mennesker – men som diskutert i flere andre kapitler var det slett ikke enkelt å vinke farvel til det gamle.

Universitetet hadde satt ned en likestillingskomité alt i 1973, inspirert av Nordisk råd som året før og med fyldig empiri fra studentstatistikk viste at universitetet konserverte «de ulikheter samfunnet produserer mellom kjønnene», og at det foregikk en ulik behandling som slo ut i ansettelsessaker på universitetet.<sup>49</sup> Det var naturligvis alvorlig for universitetet både som forsknings- og utdanningsinstitusjon, og komiteen ga en rekke råd om hva som kunne og burde gjøres – det mest kontroversielle var et forslag om kjønnskvotering. Komiteen presiserte hva den mente med dette nokså ukjente begrepet, i *Nytt fra UiB*: I likhet med Nordisk råd anbefalte den «at diskusjonen av den radikale betydningen av begrepet tas opp ved Universitetet i Bergen».<sup>50</sup> Kollegiet gjorde noen forsiktige tiltak for likestilling, men kvoteringsspørsmålet ble utsatt til likestillingsloven var behandlet av Stortinget.<sup>51</sup> Loven ble vedtatt i 1978, og UiBs politikk kom til å bli at likestilling var et fakultetsspørsmål.<sup>52</sup>

Da det i 1982 var 100 år siden Cecilie Thoresen som første kvinne ble immatrikulert ved Det Kongelige Frederiks Universitet, var kjønnsstatistikken like aktuell. Et jubileumsskrift fra UiB karakteriserte universitetets syn på kvotering som et prinsipp om «verken-eller», mens rektor i Bergens Tidende hadde fremholdt at likestilling var mer enn og noe annet kvotering.<sup>53</sup> At kvinner dette

48 BT, 28.10.1946.

49 *Nytt fra UiB*, 12.12.1974, Likestillingskomiteens innstilling. Se også kapittel 1 i bind 2..

50 Likestillingskomiteen, *Nytt fra UiB*, 8. mars 1975.

51 *Nytt fra UiB*, 9. oktober 1975.

52 *Nytt fra UiB*, 8. mars 1982.

53 Kleppe 1982: 40; Øyen i BT, 28.1.1980.

året var i flertall blant de immatrikulerte studentene, ga uansett rektor anledning både til feiring og formaning. Det var nemlig få kvinner på realfagene, og «dess høgare nivå, dess mindre er kvinneinnslaget». Det måtte universitetet «sjå å få gjort noko med!». Det var ikke ofte Øyen brukte utropstegn i talene sine, men i denne saken gjorde han det. Det dreide seg om å gi talent og evner vekstmuligheter, og dessuten var det et spørsmål om frigjøring, ja om en menneskerett. Øyen kunne også vise til at kvinnefrigjøring var noe universitetet aktivt arbeidet med, blant annet gjennom Likestillingsutvalget.<sup>54</sup> I praksis var ikke det universitetet studentene møtte, likestilt – men i alle fall ordene skulle peke i den retning.

### *Universitetets fortrinn i den nye konkurransen*

Mer enn stillstanden i likestillingsspørsmål opptok likevel konkurransen fra nye institusjoner for forskning og utdanning, ikke bare høyskoler, men også nye universiteter, ledelsen ved UiB. Bevilgningene sto på stedet hvil, og etter den store studenttilstrømningen på 1960- og -70-tallet fant mange studenter veien til kortere studier – og studiesteder som lå nærmere enn UiB. Hva betydde det for bildet av universitetet? Selvbildet slo store sprekker:

Seier vi at universiteta er i forfall, eller at universiteta stagnerer, og får avisene til å skrive det med feite overskrifter slik vi har sett i det siste, då kan det i seg sjølv vere noko som både verkar til forfall, stagnasjon og avmakt.<sup>55</sup>

Øyens medisin for å skape et positivt bilde var tradisjon – ikke den tradisjonen som var knyttet til ritualer og symboler, men selveste universitetstradisjonen slik han så den: Grunnforskning i bredden, nær kobling mellom forskning og undervisning, og dessuten en styrking av universitetets rolle i å ta vare på og videreformidle kulturarven. Det måtte skapes forståelse i samfunnet for at universitetet på disse områdene spilte en betydelig rolle.

Noen aspekter ved universitetet var viktigere å fremheve enn

<sup>54</sup> Øyen, tale ved årsfesten 27. august 1982.

<sup>55</sup> Sst.

andre: «Vi må syne kor viktig det er at nettopp universiteta, med sin hundreårige tradisjon, held ved like og utviklar vidare både dei vitskaplege metodane og drei strenge standardane som ligg til grunn for vitskapleg gransking og utvikling.»<sup>56</sup> Budskapet kom fra en metodisk skolert samfunnsviter, men meningen var ikke internfaglig, derimot universitetspolitisk: Siden de nye høyskolene manglet universitetstradisjonen, kunne de verken utføre undervisning eller forskning like godt som universitetene. Hva dette i praksis betydde for undervisningen, ble ikke sagt, derimot het det at universitetet ikke bare kunne konsentrere kreftene om grunnforskning, det måtte også hevde seg i konkurransen om eksterne forskningsressurser – til «nyttig forskning». Den «nytteforskningen» Mosby hadde omtalt et drøyt tiår tidligere som noe man måtte forholde seg til, og som Øyen selv hadde problematisert, var nå en selvsagt del av det universitetet gjorde.<sup>57</sup>

### *Studentenes mottale*

I sin siste årsfesttale i 1983 manet rektor Øyen til samhold på tvers av alle akutte og aktuelle interessekonflikter, for selvsagt var det konflikter ved universitetet i en tid som fulgte på stor studentvekst, og innebar både budsjettstillstand og faglige nyprioriteringer. Studentene var slett ikke så «opprørske» som de hadde vært i det forrige tiåret, men de var heller ikke tause. Studenttalen i 1982 kan leses som en replikk til rektor Henrichsens tale om at universitetets undervisning ikke skulle endres selv om det var blitt større og mer sammensatt (se ovenfor). Taleren, stud.philol. Jorunn Hemstad, snakket om et sterilt og kaldt studiemiljø, psykiske problemer blant studentene og en utbredt følelse av faglig utilstrekkelighet og manglende selvtillit – spesielt hos jentene.<sup>58</sup> Studentene måtte få tro på seg selv, søke sammen i kollokviegrupper og arbeidsseminar, delta i det sosiale livet i klubber og på fagfester, bruke fagutvalgene, og bidra til fag- og pensumkritikk. Kritikken trengtes, mente hun. Mange fagmiljøer var svært konservative og brydde seg verken om

---

56 Sst.

57 Se også Forland 1996: 229 flg.

58 *Nytt fra UiB*, 1982.

globale perspektiver eller kvinneperspektivet. Fag- og pensumkritikk var ellers en viktig arv fra studentoppørret, mens selve studiemiljøet kom i årene som fulgte til å få stor oppmerksomhet både fra studentene selv og etter hvert fra hele institusjonen.

Året etter beklaget stud.real. Arne T. Børsheim nettopp at den radikale opprørsånden fra tidligere tiår var forsvunnet. Det var ansatser til kritikk, men ifølge Børsheim var det få eller ingen studenter som protesterte mot at kapasiteten ved mange institutt var sprengt, og at noen fag – petroleums- og datafag – fikk ressurser på bekostning av andre.<sup>59</sup> Mens rektor Øyen kunne leses som om universitetet «bare» hadde et omdømmeproblem, formidlet Børsheim at universitetet hadde reelle problemer. Synet på universitetet som institusjon var endret på grunn av ressursmangel og dårlig undervisning og veiledning. Tidligere hadde studentene «med ærefrykt vaklet på ustøe ben til de første forelesningene på forberedende», og vært stolte av å studere. Både respekt og selvrespekt var blitt borte i takt med stillstanden i bevilgningene, og som i 1968 trengtes på nytt aksjonsvillige studenter.

Det universitetet studentene beskrev var altså langt fra idealet, og innholdet i begrepet om forskningsbaserte utdanning var i beste fall uklart – og studentene sluttet ikke å tale politikken imot. Studentrepresentanten fra NSU som talte på årsfesten i 1992, Magne Aasheim, slo i forbindelse med nye bestemmelser om lukking av åpne studier – det var igjen rekordstor søkning til universitetet – fast at likhetsidealet «er blitt en historisk kuriositet ved UiB»: UiB kastet gamle prinsipper om likhet og frihet over bord og hadde ikke brukt de mulighetene det hadde hatt til å forsvare dem.<sup>60</sup> Studentene appellerte altså til tradisjonen når de oppfattet at verdier som var særlig viktige for dem, var truet. Samtidig synes studentene midt på 1990-tallet å ha oppfattet årsfesten som innholdsløs og derfor uinteressant, og det ble rapportert om at svært få studenter deltok. Slik fikk talene mindre betydning som skapende tekster. Rundt 1990 var oppslutningen også om Studentersamfunnet svært laber, før det igjen midt i tiåret var blitt «ein stor organisasjon som betydde noko i studiemiljøet i Bergen».<sup>61</sup>

59 *Nytt fra UiB* 1983.

60 Studenttale, *Nytt fra UiB*, 1992.

61 Nupen & Losnegård 2000: 148.

### *Konjunkturomslag*

Før den nye lavkonjunktoren på slutten av 1980-tallet kom (se nedenfor), opplevde universitetet økonomisk vekst. Den tok til omtrent da Arnfinn Graue tiltrådte som rektor i 1984. At forskning og undervisning ble forent i den forskningsbaserte undervisning, hadde blitt et selvsagt talepunkt etter at konkurransen fra andre høyere utdanningsinstitusjoner økte: «Forskningsbasert høgre utdanning vil bli et særlig kjennetegn for universitetet som utdanningsinstitusjon i 1980-årene.»<sup>62</sup>

At forskning ikke bare var forskning, men grunnforskning og anvendt forskning, var også noe som igjen og igjen ble sagt – kanskje fordi «kontraktforskningen» ikke hørte til i den lange tradisjonen, eller fordi innholdet ikke var absolutt klart og stadig måtte tas opp. Det var i samarbeid mellom ulike institusjoner og med industri og næringsliv, mente Graue, at problemene «blir satt inn i et større perspektiv og underlagt en helhetsvurdering». Slik forskning framsto med andre ord som særlig viktig på universitetet – som grunnforskningen tidligere hadde gjort. Gitt tiden og tidsånden – dette var ved inngangen til en økonomisk høykonjunktur og det som senere ble kalt jappetiden – var den trolig både olje- og IT-relatert.

Den kunne også ha med nye «vekstområder» som kommunikasjon og formidling å gjøre. I sin første tale la Graue vekt på «populærvitenskapelig virksomhet» som «en arv som er ført videre fra Bergen Museum», men i nye former som voksenopplæring og distanseundervisning og med en konsesjon for formidling i lokal-TV. Selve formidlingsvirksomheten hadde altså lengre røtter, selv om mediene var nokså nye.<sup>63</sup> Dette var en av svært få ganger i en rektortale før årtusenskiftet at det ble eksplisitt henvist til museets formidlingstradisjon. Den lå der, men kalte ikke på tematisering i talene til studentene. Senere ble det annerledes.

Under Øyens rektortid hadde internasjonale aspekter ved universitetets virksomhet oftere enn før blitt trukket fram. Under Graue kom, som vist i kapittel 6 i dette bindet, ordet «internasjonalisering» inn i vokabularet. Meningen var klar: Både utdanning og forskning måtte «opp» på et høyere nivå om «vi» skulle styrke

62 Graue, tale ved universitetets årsfest 27. august 1984 i Grieghallen. *Nytt fra UiB* nr. 13/1984.

63 Sst. Se også *Nytt fra UiB*, september 1987.

«vår» konkurransevne. Som det også blir understreket i kapittel 6 i dette bindet, betydde internasjonaliseringen konkurranse, og gjennom den skulle universitetet bli bedre. Slik ble bildet av UiB et universitet som nok var godt, men som gjennom å konkurrere kunne bli bedre – og som måtte bli bedre.

I 1989 ønsket rektor Graue «historiens største studentkull» velkommen. Etter økonomisk oppgang og juppetid hadde det kommet et verdensomspennende sammenbrudd i 1987. I Norge økte arbeidsledigheten mens framtidsutsiktene så stadig mørkere ut. Fra frykt for at behovet for akademisk utdannet arbeidskraft ikke skulle kunne dekkes, opplevde høyere utdanningsinstitusjoner en studenttilstrømning som sprengte alle prognoser. Det var nå lite tale om universitetets tradisjoner, men desto mer om tilpassning og omstilling. Ved UiB ble dette manifestert ved åpningen av Høyteknologisenteret på Marineholmen med blant annet IBM som sentral aktør og partner (se kapittel 10, bind 3).<sup>64</sup> Budskapet til studentene var at de måtte studere målbevisst, og at det var studier og hardt arbeid som gjorde et rikt og privilegert liv mulig. UiOs rektor Otto Lous Mohr hadde uttrykt seg med større patos i 1946: «Bare ved sverd selger himlene jorderiket sine goder.»<sup>65</sup>

Heller ikke rektor Ole Didrik Lærum (1990–95) fant i talene til studentene behov for direkte å påkalle tradisjonen. Universitetets egenart var kort og godt forskning og forskningsbasert utdanning, til forskjell fra både videregående skoler og høyskoler. Tilsynelatende var det innlysende at universitetet nettopp var denne enheten av forskning, forskerutdanning og undervisning.<sup>66</sup> Noen aspekter måtte likevel understrekes spesielt, som at én av de tradisjonelle akademiske verdiene, den akademiske friheten, på den ene siden hadde stor betydning, på den annen side ikke betydde at studentene til enhver tid skulle kunne gjøre som de ville. Flere tidlige åpne studier var blitt lukket under trykket av den store studenttilstrømningen, og rektor ønsket at studentene skulle forplikte seg mer i undervisningen. Det kunne også forplikte lærerne – det var for eksempel Lærum som fikk satt i gang arbeidet

64 *Nytt fra UiB* nr. 13 1989. Se også «Universitetsutdanning ved en skillevei», Aftenposten 28. oktober 1990.

65 BT, 26.10.1946.

66 Lærums privatarkiv. Lærum, tale 1990. Mer om Lærum og forskning og formidling/publisering, se Lærum 1991.

med Program for læringsforskning (se kapittel 5 i bind 2). De viktigste stikkordene i utdanningspolitikken i første del av 1990-årene var dermed både bedre studiekvalitet og raskere gjennomføring. I den bredere universitetspolitikken var det internasjonalisering som gjaldt.<sup>67</sup>

Noen referanser til andre tradisjoner fantes også – og én gjaldt i utgangspunktet ikke universitetet direkte, men landsgymnaset. Det skjedde i forbindelse med at det feiret 75-årsjubileum i 1991 – regnet etter åpningen av det første offentlig finansierte landsgymnaset på Voss. Landsgymnaset la stor vekt på «ei brei kulturell orientering» og bygde på «solide norske tradisjoner». Lærum brukte dette eksempelet til å trekke opp kontrasten til «den smalspora økonomitenkninga og superspesialiseringa som var særleg framherskande på 80-talet». Men rektor var håpefull: Landsgymnasets brede kultursyn var i ferd med å komme tilbake i videregående og høyere utdanning, selv om det var på en ny måte og med nye og flere kunnskaper tilgjengelig.<sup>68</sup> Kildene gir inntrykk av at det særlig var satsingen på forskning «med kortsiktig nytteverdi» i stedet for grunnforskning rektor Lærum ville markere seg mot, en type forskning som en tid hadde preget både samfunnet og høyere utdanning.<sup>69</sup> Nå, ved inngangen til 1990-tallet, sto man derimot foran en ny interesse for fordypning, idet stadig flere valgte å ta doktorgrad, og universitetet tilpasset seg en ny tid med å etablere en ny struktur i forskerutdanningen.<sup>70</sup> Dette var ikke et bergensfenomen, men et nasjonalt fenomen.<sup>71</sup>

Bilder fra årsesterver i Grieghallen viser at kappene hadde kommet til heder og verdighet ved denne anledningen, og i det hele tatt later det til å ha vært litt mer «pomp og prakt» enn på 1980-tallet – i alle fall ble oppslagene i *Nytt fra Universitetet i Bergen* større og mer bilderike.<sup>72</sup> Det kan selvsagt ha å gjøre med trykketeknologi og økonomi, men sprang nok også ut av et behov for å styrke fellesskapet,

67 E.eks. *Nytt fra UiB* 1992.

68 Lærum, tale ved årsesterver 23. august 1991. Lærums privatarkiv, rektors taler, innlegg, etc. 1991. Se også Forr & Vold (red.) 2007.

69 O.D. Lærum, «Forskning gir nytt næringsliv», *Bergens Tidende*, 1.6.1991.

70 Se også «Universitetsutdanning ved en skillevei», *Aftenposten*, 28. oktober 1990.

71 Dr.scient. ble innført nasjonalt i 1977. I 1980-årene ble det etablert nye doktorgrader innenfor flere felt, og i 1991 tok Det norske universitetsråd ansvar for å koordinere den nasjonale forskerutdanningen. I 1993 kom det nasjonale regler for doktorgraden.

72 Se for eksempel *Nytt fra Universitetet i Bergen* nr. 12/13, september 1990.

uavhengigheten og den akademiske verdigheten. Etter at doktorpromosjonene ble flyttet til Håkonshallen bar ikke bare rektor, prorektor, dekanene og direktøren kapper; nå fikk alle medlemmene av kollegiet kapper. De nye doktorene hadde fått kapper i 1996. De bæres fortsatt, også etter at kollegiet, eller universitetsstyret, ikke lenger er et rent akademisk forum, men har et stort antall eksterne representanter, og etter at mange universitet ikke har valgt, men ansatt rektor og ansatte dekaner. Dermed er det også vanskeligere å se kappene som et tegn på akademisk fellesskap og vitenskapens uavhengighet. Historikeren John Peter Collett ber derfor om at kappene blir hengt i skapet igjen, siden universitetene ikke lenger er selvstyrte institusjoner.<sup>73</sup> Det har de blitt flere ganger gjennom de norske universitetenes historie, men av andre grunner: fordi latinen glapp, eller for å markere likhet med heller enn avstand til samfunnet utenfor.

UiBs medie- og informasjonspolitikk var i endring rundt 1990, som vist i bind 3. *Nytt fra Universitetet i Bergen* gikk inn i 1993. I 1994 kom *UiB-magasinet*. Rektortalene hadde mot slutten av *Nytt fra UiBs* tid blitt viet mindre plass enn direktørtalen, og noen ganger mindre plass enn studenttalen. *UiB-magasinet* trykte dem ikke, På Høyden, som kom ut som avis fra 1994, hadde reportasjer fra arrangementene, men trykte ikke talene. Den øverste universitetsledelsen ble slett ikke usynlig, men det ser ut som om rektor heller ble intervjuet om aktuelle spørsmål enn fikk reservert plass for den mer symbolske talen. For denne analysen er det uheldig at en ny praksis ble etablert nær sagt parallelt med at rektorene Bernt og Christensen ledet universitetet – nettopp de to som heller ikke laget egne talearkiv (se ovenfor). De to tingene henger gjerne sammen. Med mindre offentlig interesse for talene var det ikke selvsagt at manuskriptene kunne ha betydning etter at talen var holdt.

### Brutte tradisjoner tas tilbake

I sin tale til de nye studentene i 2006 – nå var selve studenttalen tilbake – plasserte rektor Sigmund Grønmo (2005–13) UiB inn i



en lang universitetshistorie som startet i Bologna i 1088. Det var ikke tilfeldig: Bolognaprosessen hadde pågått siden 1999, og Norge hadde sluttet seg til Bologna-avtalen i 2002.<sup>74</sup> Den ble fulgt av «kvalitetsreformen» i 2003, blant annet med ny gradsstruktur. Reformen var blitt initiert av Mjøs-utvalget og fulgt opp gjennom en offentlig utredning og en stortingsmelding.<sup>75</sup>

Den akademiske prosesjonen, et ritual som for rektor Øyen vel hadde inngått i de tomme tradisjoner, hadde nå fått funksjon som markør av hva universitetet var – det sto nettopp i «denne lange internasjonale universitetstradisjonen». Som rektor Øyen hadde forklart studentene hvorfor tradisjoner måtte endres, forklarte Grønmo dem hvorfor de måtte brukes, selv om de framsto som gammeldagse: Kappene var ikke et eksempel på nye høstmoter, men UiB ønsket å markere «at det å ta imot nye studenter er en høytydelig og viktig begivenhet – både for dere og for oss».<sup>76</sup> Senere ble forklaringen mer omfattende: De tradisjonelle ritualene og symbolene viste at UiB holdt i hevd «noen grunnleggende trekk ved universitetet som institusjon og et solid og varig verdigrunnlag for universitetets virksomhet».<sup>77</sup>

I en tid preget av stadig mer kortsiktig nytteorientering, større vekt på rask gjennomstrømming og stadig flere effektiviseringsreformer må vi passe på *at universitetet* fortsatt gir rom for kritisk tenkning og refleksjon. Men da må vi alle *våge å tenke selv* og motstå konformitetspresset, slik Kant så bramfritt oppfordrer oss til å gjøre. *Sapere Aude*, – våg å tenke – husk det på veien videre gjennom studentårene.<sup>78</sup>

I nettopp denne gamle tradisjonen lå forutsetningene for det nye: «I all denne tradisjonen [...] finner dere mye av den nyeste og mest moderne tekningen i verden.»<sup>79</sup> For å forstå hvorfor den lange universitetslinjen, og etter hvert begrepet «forskningsuniversitet» ble

74 Bolognaprosessen i lys av Humboldt-tradisjonen, se Östling 2016: 223–267. Om prosesjens bestanddeler, se [www.ehea.info](http://www.ehea.info), eller Kulesza & Reinalda 2006.

75 NOU 2000: 14; St.meld. nr. 27 (2000–2001).

76 Grønmo, tale til nye studenter 2006.

77 Grønmo, tale til nye studenter 2008.

78 Grønmo, tale til nye studenter 2006.

79 Grønmo, tale til nye studenter 2008.

oppfattet som så viktig at tradisjoner som ikke hadde noen lang historie ved UiB, ble mobilisert som «våre», er innstillingene fra Mjøs-utvalget og Ryssdal-utvalget sentrale (kapittel 1 i dette bindet). Rektoratet som Grønmo ledet, hadde i lys av dem sett det som viktig at universitetet klargjorde sin egenart og la den til grunn for «strategier, prioriteringer og beslutninger».<sup>80</sup> Mjøs-utvalgets innstillinger og kvalitetsreformen fra 2003 ble ikke bare sett som initiativ til å tilpasse norsk høyere utdanning til Bologna-avtalen og sikre god undervisningskvalitet. Det var også frykt for at reformen ville svekke det som nettopp var universitetets viktigste konkurransefortrinn sammenlignet med høyskolene - den forskningsbaserte utdanningen. Omstilling og sammenslåing av høyskoler og universitet var det sentrale virkemidlet i Stjernø-utvalgets innstilling da den kom i 2008.<sup>81</sup>

Museet ble det samlende materielle uttrykket for klargjøringen av hva universitetet var. Mens Bergens Museum før hadde vært nevnt som UiBs forløper, ble det nå visuelt uttrykt at de to var ett.<sup>82</sup> I 2009 ble de nye studentene for første gang hilst velkommen fra plassen foran museets hovedbygning – «universitetets egen plass, midt i universitetsområdet og midt i byen». Linjen kunne sågar trekkes helt til Grunnloven:

Helt siden 1865 har denne bygningen vært hovedbygningen til Bergen Museum. Og midt blant oss her på plassen står statuen av han som grunnla Bergen museum allerede i 1825. Wilhelm Frimann Koren Christie. Han sto også sentralt i utføringen av den norske grunnloven i 1814.<sup>83</sup>

Denne monumentale bygningen, og denne store plassen, synliggjør mer enn noe annet at Universitetet i Bergen er del av en langvarig norsk akademisk tradisjon, som bygger på en enda lengre europeisk universitetshistorie. Når vi i år ønsker dere velkommen til Universitetet i Bergen nettopp her, er det framfor alt for å markere at dere som studenter inngår i denne

80 <https://www.uib.no/ledelsen/73855/rektoratets-programerklæring-2005-2009>

81 Stjernø-utvalget, NOU 2008: 3.

82 Museet het Bergens Museum før 1946, Bergen Museum fra 1993. I de mellomliggende år omtaltes det ikke som en samlet institusjon.

83 Rektor Grønmo, tale til nye studenter 18.8.2009.

lange tradisjonen, og at dere skal videreføre det akademiske fellesskapet og den faglige virksomheten som er bygd opp gjennom mange hundre år.<sup>84</sup>

Talene er slik at man bare venter på at Wilhelm von Humboldt skal bli nevnt ved navn. Det skjedde ikke i talene til de nye studentene, men verdier som i vår tid har blitt knyttet til navnet, ble eksplisitt formidlet: den akademiske friheten (i alle fall for de ansatte), dansen, vitenskapens enhet og fellesskapet mellom lærere og studenter. Som nevnt viste Östling at det i flere europeiske land mot slutten av 1990-årene og ved inngangen til 2000-tallet fant sted en Humboldt-renessanse. Bergensrektorer hadde i hele perioden er undersøkt, fremhevet flere av verdiene, men – bortsett fra av Mosby – knapt som et helhetlig program. Det betyr ikke at vi kan avvise at det var tenkt slik, men på 2000-tallet var det åpenbart bildet av hva universitetet var, ble tegnet på nytt, som en del av en større forsvarsbevegelse mot nye reformer og praksiser som ble oppfattet som å true universitets egenart.<sup>85</sup> I Norge, kanskje spesielt ved Universitetet i Oslo og Universitetet i Bergen, ble trusselen forstått som så prekær at de to universitetene satte sammen et eget Dannelesutvalg i 2007, med de respektive viserektorene for utdanning i bresjen. Inga Bostad fra UiO ledet utvalget.<sup>86</sup>

Med museet i ryggen ble også museets mest meritterte forskere eksempler på at UiB sto i en lang tradisjon av banebrytende forskning, fra Armauer Hansens lepraforskning, via Fridtjof Nansen, som planla Grønlandsekspedisjonen fra Bergens Museum og utførte doktorgradsarbeidet sitt om slimålens sentralnervesystem der, til Vilhelm Bjerknes, grunnleggeren av den såkalte bergensskolen i meteorologi. De for lengst avdøde forskerne ble innforlivet i Universitetet i Bergen. Linjen ble trukket fra de eldste og mest berømte til dagens universitet slik at de faktisk *var* universitetet. Det hadde et ansvar for samfunnsutviklingen, lokalt og globalt, og det hadde «en solid tradisjon for et slikt samfunnsansvar, for utviklingsstudier og internasjonale perspektiver. Et aktivt enga-

84 Sst.

85 Östling 2016: 244, 261 flg.

86 Se Kunnskap og dannelse for et nytt hundreår. <https://w2.uib.no/filearchive/innstilling-dannelsesutvalget.pdf>; og <https://www.uib.no/fag/dannelsesemner/83142/idé-og-utvikling#historien>

sjement fra dere vil styrke denne tradisjonen. Et godt universitet har engasjerte studenter».<sup>87</sup>

Nå var det heller ikke bare de «gamle» bragder som ble feiret, for det symbolladete stikkordet forskningsuniversitet var også i bruk. Det inkluderte studentene; fra tradisjonen ble lærdomsfellesskapet på nytt hentet fram – på latin – *universitas magistrorum et scholarium*. Den lange universitetshistorien kunne også fremheves med bruk av UiBs latinske navn, *Universitas Bergensis*. «Slik markerer vi at vi er en del av en europeisk universitetstradisjon som går nesten tusen år tilbake i tid, da latin var det fremste språket for internasjonal akademisk kommunikasjon.» UiB var et sted hvor studentene fikk kontakt med forskningen «frå første studiedag og gjennom heile studieløpet». Det var også et sted for fri og kritisk tenkning, i tråd med gammel universitetstradisjon.<sup>88</sup>

Mens internasjonaliseringsordet kom til allerede under rektor Graue, var begrepet «internasjonalt forskningsuniversitet» stadig oftere kommet i bruk av norske universitetsledere rundt 2010, ikke minst ved UiB. Også det må ses i sammenheng med de store universitetsreformene. Internasjonaliseringen bidro dessuten til at UiB stadig oftere befant seg i selskap med noen av de eldste europeiske universitetene, som i Coimbra Group (medlemskap fra 1995), men også i World University Network (WUN) (medlemskap fra 2004). UiB hadde valgt disse nettverkene, og i noen av dem var en lang historie for et kvalitetsmerke å regne. Det ble et element i markedsføringen av universitetet, og å skrive seg inn i den gamle historie et viktig poeng for rektor Grønmo: – «selv om det bare et 60 år siden Universitetet i Bergen ble grunnlagt, er vi en del av denne lange, internasjonale universitetshistorien, med sine særegne tradisjoner og høytideligheter».<sup>89</sup> Det var et identitetsbyggende «vi» som trakk studentene med inn i tradisjonen.

Internasjonal forskning og global kunnskapsdeling var de aller viktigste stikkordene i mange av talene til Grønmos etterfølger, rektor Dag Rune Olsen (2013–21). Han hadde ikke lenger museums-tradisjonen bokstavelig talt i ryggen når han talte: I 2014 ble hele åpningsseremonien flyttet til Nygårdsparken fra Muséplass. Det

87 Grønmo, tale til nye studenter 2006.

88 Grønmo, tale til nye studenter 2008.

89 Grønmo, tale til studenter 2006.

betydde ikke at universitetet forlot museet – tvert, om, universitetets første aula sto ferdig i 2015, mens museet ble rehabilitert og var ferdig i 2019 – og fra 2018 ble studentene igjen mottatt på plassen foran museet. Flyttingen av seremonien må heller ses i sammenheng med at byen hadde rehabilitert øvre del av parken og la stor vekt på at den måtte tas i bruk av andre enn dem som en tid hadde brukt den flittigst.<sup>90</sup> At man i noen år forlot den gamle museumsbygningen, kan i seg selv ha gjort at museumstradisjonen ikke ble så ofte nevnt i velkomsttalen til de nye studentene, heller ikke den lange universitetstradisjonen. Derimot ble Bergen bys tradisjoner understreket som en del av universitetets internasjonale tradisjon – og med det museets egne tilblivelseshistorie:

Med solid tilhørighet i en by og et Vestland som alltid har festet blikket mot nye horisonter, som har samhandlet med verden der ute og med et universitetsmuseum i ryggen inspirert av den europeiske opplysningstiden, ja, så er internasjonalisering snarere en forutsetning enn et problem for UiB.<sup>91</sup>

UiBs internasjonale posisjonering kan kanskje også forklare at referanser til norske poeter, som både Lærum og Grønmo hadde kostet på seg, nå kunne erstattes med et visdomsord av Konfutse eller referanser til så ulike aktører som Nelson Mandela, Malcolm X og Thomas Jefferson. UiB var et universitet som assosierte seg med verdenskjente og innflytelsesrike personer – og med begivenheter i andre deler av verden. Dette passet det internasjonale universitetet godt.

Interessant nok ses denne vendingen i hovedsak i talene til studentene. I talene til de nye doktorene hørtes derimot fortsatt flittig referanser til de samme verdiene som rektor Grønmo hadde presentert for studentene som selve universitetet.<sup>92</sup> I den forstand var vendingen kanskje mindre et uttrykk for en faktisk vending enn for en vurdering av hva som passet det aktuelle publikum. Som en parallell brukte Grønmo gjerne den internasjonale bergenstradisjonen i taler under doktorgradspromosjonen – den fant jo nettopp

90 Øvre del av parken hadde i mange år helst blitt brukt av ulike grupper rusmisbrukere.

91 Olsen, tale ved åpning av studieåret, trolig 2017.

92 Se for eksempel Olsen, tale til de nye doktorene 29.4.2016 og 25.8.2017.

sted i Håkonshallen (fra 1999). I Olsens rektortid tok ellers Solberg-regjeringen opp den strukturreformen som Stjernø-utvalget hadde foreslått. Den ble vedtatt i 2015, til små protester fra Bergen. Og da nye forslag om å lovfeste ansatt rektor som eneste mulighet kom, videreførte ikke Olsen arbeidet for en lov som beholdt ordningen valgt rektor. Uttalt bergensmotstand mot Solberg-regjeringens reformer eller budsjetter var det ikke fra UiBs side, og dermed ble det vel også mindre viktig å understreke universitetets tradisjonelle verdier overfor dem som møtte det for første gang.

### Å samle og forsvare et universitet

UiB hadde i noen perioder mer bruk for historien – bredt forstått som universitetstradisjonen – enn i andre, og det preget også måten universitetet presenterte seg på til de nye studentene. Allerede rundt 1970 begynte noen tradisjoner fra «det gamle universitetet» å bli sett som passé – som studentenes frihet til å velge hva de ville studere i hvilket tempo, og denne friheten kom heller ikke tilbake igjen i rektors taler. At universitetsutdanningen som tradisjon var forskningsbasert, skulle det derimot aldri være tvil om, selv om innholdet var åpent, og heller ikke at forskningen skulle være fri – i alle fall noe av den. Hva dette konkret innebar ble sjelden utdypet, men de grunnleggende verdiene ble formidlet i alle år. Særlig sterkt ble de understreket da høyskolene ble opprettet og oppfattet som en konkurrent om studenter og bevilgninger, og senere, da universitetets frihet både på forsknings-, utdannings- og styringssiden syntes å være under sterkt press.

Rundt 1980 ble noen av de mer symbolske uttrykkene for en eldre universitetstradisjon forandret. Det ble ikke overrakt noe borgerbrev, og håndtrykket forsvant. Den personlige relasjonen som særlig håndtrykket signaliserte, passet bedre med det gamle enn med det nye og mer egalitære universitet; nå sto det heller om effektivitet og «gjennomstrømming». Den antiautoritære stemningen i samfunnet satte sitt preg langt utenfor radikale studenters rekke, og noen tradisjoner ble funnet å passe dårlig med tidsånden. Det betydde at noen tradisjoner som hadde vært med på å definere universitetet, forsvant. Det skjedde parallelt med at universite-

tet endret karakter fra en samfunnets eliteanstalt til et sted for de mange – som en parallell til de politiske forsøkene ellers i samfunnet på å redusere sosiale forskjeller og kjønnskiller, og dessuten som følge av nasjonale reformer innenfor både videregående og høyere utdanning.

Forsøkene på å bygge ned sosiale og kjønnsmessige skiller, kombinert med etableringen av et større europeisk fellesskap og globalisering, skapte større variasjon innad. Ideen om internasjonalisering ble etablert som et gode i seg selv. Det var ikke en bergensk idé, men UiB omfavnet den også i sine taler til studentene og presenterte Bergen som et internasjonalt universitet. Samtidig var det nettopp internasjonaliseringen, med Bologna-prosessen og kvalitetsreform, sammen med myndighetenes sterke ønsker om å effektivisere og forenkle strukturen innen høyere utdanning, som førte tradisjonstenkningen tilbake til UiB. Skulle man finne at en egen opprinnelsesfortelling på noe tidspunkt fikk feste ved UiB, er det i årene etter årtusenskiftet da store reformer ble oppfattet å ville skyve til side «selve universitetets idé». UiB skulle framstå som en del av en langvarig universitetstradisjon, og forskningsuniversitetet med sin frie forskning og sitt fellesskap mellom lærere og studenter, som noe som ga studentene noe annet enn høyskoler og nye universiteter. Prosesjoner og ritualer markerte denne tradisjonsplasingen, sammen med selve kronen på verket lokalt, renoveringen av Universitetsmuseet – ikke lenger Bergen museum – og bygging av universitetets egen aula.

Ser vi hen til Humboldt, har vår tradisjon med akademisk frihet omfattet de ansatte sterkere enn studentene: Lærefriheten forsvant med masseuniversitetet. Det tradisjonstrekket som i Norge likevel har kommet til å skille skarpest mellom de eldste universitetene og de nye – valgt i motsetning til ansatt rektor – har derimot ikke vært et viktig punkt i taletradisjonen, selv om det har vært et viktig diskusjonstema innad ved institusjonen og mellom institusjonene i mange år.

## Litteratur og kilder

- Anker, P., Gulbrandsen, M. Larsen, E., Løvhaug J.W. & Tranøy, B.S. (2011). *Universitetet i Oslo 1811–2011. Samtidshistoriske perspektivet*. Oslo: Unipub.
- Austin, J. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.
- Bagge, S. (2004). *Europa tar form*. Oslo: Cappelen.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Larsen, E., Mangset, M. & Schwach, V. (2019). *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Clark, W. (2006). *Academic charisma and the origins of the research university*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Collert, J.P. (1999). *Historien om Universitetet i Oslo*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie* (s. 190–546). Universitetet i Bergen.
- Forland, A. & Haaland, A. (red.) (1996). *Universitetet i Bergens historie. Bind I*. Universitetet i Bergen.
- Forr, G. & Vold, H. (2007). *Landsgymnasiet*. Oslo: Samlaget.
- Gran, T. (2014). Talehandlinger som inntak til institusjonsmakt. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 4–11(1), 52–69.
- Gulbrandsen, M. (2011). Kristian Birkelands spoleøse: Universitetet i Oslo og innovasjon. I: P. Anker, M. Gulbrandsen, E. Larsen, J.W. Løvhaug & B.S. Tranøy (red.), *Universitetet i Oslo 1811–2011. Samtidshistoriske perspektivet*. Oslo: Unipub.
- Helsvig, K. (2017). *Reform og rutine. Kunnskapsdepartementets historie (1945–2017)*. Oslo: Pax.
- Hobsbawm, E. (1983). I E. Hobsbawm & T. Ranger (red.), *The invention of tradition*. Cambridge University Press.
- Haaland, A. (1996). Bergens Museums historie 1925–1945. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie* (s. 10–186). Universitetet i Bergen.
- Innstilling fra Dannelsesutvalget for høyere utdanning (2009). *Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre*.
- Johansen, A. (2006). Hvordan blir ord virksomme? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 3(23). Hentet fra [https://www.idunn.no/nnt/2006/03/hvordan\\_bliordene\\_virksomme](https://www.idunn.no/nnt/2006/03/hvordan_bliordene_virksomme)
- Johansen, A. & Kjeldsen, J.E. (2005). *Virksomme ord. Politiske taler 1814–2005*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet 7.5.2020 fra [www.virksommeord.no/om/](http://www.virksommeord.no/om/)
- Kleppe, I.A., med bidrag fra Frölich, A. & Mattsson, T. (1982). *Kvinner ved universitetet i 100 år: Hvor langt bar vi nådd*. Bergen: Jubileumskomiteen for Universitetet i Bergen.
- Kulesza, E. & Reinalda, B. (2006). *The Bologna Process: Harmonizing Europe's higher education*. Opladen: Barbara Budrich.
- Larsen, E. (2019). Forskningspolitikken tid (1965–80). I: T. Brandt, M. Ingulstad, E. Larsen, M. Mangset & V. Schwach, *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Lærum, O.D. (1991). *Forskning til frokost: Tanker om forskningsformidling*. Oslo: Cappelen.
- Mosby, H. (1971). *Quo Vadis Universitas?* Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 2000: 14. *Fribet med ansvar*.
- NOU 2003: 25. *Ny lov om universiteter og høyskoler*.
- NOU 2008: 3. *Sett under ett – ny struktur i høyere utdanning*.
- Nupen, P. & Losnegård, G. (2000). *Ordet er fritt! Studentersamfunnet i Bergen 1934–1999*. Bergen: John Grieg.
- Skinner, Q. (1970). Conventions and the understanding of speech acts. *The Philosophical Quarterly*, 20(79), 118–138.
- St.meld. nr. 27 (2001–2002). *Gjør din plikt – krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning*.
- Thue, F. (2016, 11. mars). Maseuniversitetets fremvekst. *Morgenbladet*, s. 28–29.
- Thue, F. & Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1811–2011. 1945–1975. Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.
- Östling, J. (2016). *Humboldts universitet. Bildning och vetenskap i det moderna Tysklands historia*. Stockholm: Bokförlaget Atlantis.



Del 2

Mellom det  
nasjonale og det  
internasjonale



*Nytt fra* ...  
**Universitetet i Bergen**

DESEMBER 1989 25. ÅRGANG

19-20

# INTERNASJONALISERING



- FORSKNINGSSAMARBEID
- STUDENTUTVEKSLING
- MØTER MELLOM KULTURER

Internasjonaliseringspolitikken presenteres i *Nytt fra UiB* 1. desember 1989, i et nummer som gir et klart signal om at dette både er nytt og viktig. Foto: Eivind Senneset.

# Kapittel 6

## Bergen, verden og internasjonaliseringen

*Magnus Vollset*

I norsk sammenheng gikk Universitetet i Bergen tidlig i bresjen for å omfavne internasjonalseringspolitikken. «Internasjonaliseringa av idear, metodar og resultat kan vanskeleg gå for lagt i eit universitetsmiljø», het det i universitetets første felles informasjonsbrosjyre fra 1985. Professorer og studenter var involvert i samarbeid på tvers av landegrensene også tidligere, men da som en selvsagt utøvelse av vitenskapelige disipliner. Hvordan har måten internasjonalt samarbeid blir forstått og tilrettelagt endret seg over tid, og hvordan kom internasjonalseringspolitikken på dagsordenen? Og hva er egentlig internasjonalisering? Dette kapitlet undersøker hvordan både begrepet og praktiseringen av det har endret innhold over tid og i takt med politiske skifter. Særlig vektlegges tiden etter årtusenskiftet, da mye av makten til å definere hva internasjonalisering skulle innebære ble flyttet fra universitetet til nasjonale myndigheter.

Når dette verket skrives, står internasjonalisering fortsatt høyt på universitetets agenda. UiB er «et internasjonalt forskningsuniversitet», med en handlingsplan for internasjonalisering og kontor i EU-hovedstaden Brussel.<sup>1</sup> Internasjonalisering er nå forstått som utveksling av ideer og kunnskap gjennom gjensidig og forpliktende samarbeid på tvers av landegrensene. Internasjonalisering er noe som kan måles og tallfestes, et uttrykk for samarbeid, men også en global konkurranse om å tiltrekke seg de beste hodene, en kilde til forskningsressurser og en kamp om prestisje. Internasjonaliseringen skjer både «hjemme» og «ute» og er ikke bare et mål i seg selv, men er forstått som nødvendig for å løse globale samfunnsutfordringer, et av UiBs tre definerte satsingsområder i dag.

Det tok nesten førti år fra opprettelsen i 1946, til det å være et «internasjonalt» universitet ble identifisert som et strategisk mål. Men bergenske vitenskapsmenn var involvert i samarbeid på tvers av landegrensene lenge før internasjonaliseringsbegrepet ble et moteord på 1980-tallet. Siden har begrepet endret betydning, med nye mål og virkemidler. Med kvalitetsreformen, som ble iverksatt i 2003, er alle norske universiteter og høyskoler pålagt å bli mer internasjonale.

Dette kapittelet søker å fange opp disse store endringene. Det undersøker UiBs forhold til verden både før og under internasjonaliseringspolitikkenes tid. Hvordan havnet internasjonalisering på universitetenes dagsorden, og hvilke konsekvenser har politikken hatt for den vitenskapelige virksomheten? Det argumenteres for at begrepet i utgangspunktet var en appropriering av et begrep fra næringslivet, som ga en positiv og optimistisk ramme rundt flere UiB-interne prosesser som allerede pågikk, men at universitetet etter hvert mistet definisjonsmakten over begrepets innhold. Hvilke problemstillinger har internasjonaliseringen forsøkt å løse, og hvilke dilemmaer har den skapt?

<sup>1</sup> Universitetsstyret, sak 31/2016 *Handlingsplan for EU-finansierte satsninger 2016–2022*. Universitetsstyret, sak 95/2016 *Internasjonalisering. Handlingsplan 2016–2022*. UiB har vedtatt Handlingsplan for universitetets satsing med Kina (sak 27/2018). Ifølge rektor Hagen vil den ikke fornyes når den går ut i 2022, se Svendsen, K. (2022, 20. februar). «UiBs rektor legg kinasatsing i skuffen. – Vil ikkje inn i avtaler vi ikkje kan stå inne for». Khrono. Universitetets strategi ble fornyet i 2019, universitetsstyret sak 5/2019, *Kunnskap som former samfunnet. Hav, liv, samfunn*. I 2019 behandlet også universitetsstyret sak 111/2019 *Institusjonelle internasjonale forpliktelser i nettverk og andre samarbeid. Rapport frå en styringsgruppe*.

## Et flertydig begrep

Begrepet «internasjonalisering» har hatt ulik vektlegging og betydning over tid. En gjennomgang av norske aviser digitalisert av Nasjonalbiblioteket viser at ordet først ble brukt i norsk presse i 1895, i avisen *Den 17de Mai (Norskt folkeblad)*. Anledningen var en diskusjon om en unionsoppløsning med svenskene innebar behov for militær opprusting. Redaksjonen argumenterte for avvæpning og begrunnet dette med at den «trur paa ei aukande internasjonalisering».<sup>2</sup> Internasjonalisering ble forklart som forpliktende samarbeid på tvers av landegrensene, med en eksplisitt logikk: Når land gjennom forretningsliv, varebytte, samferdsel, handel og kapital ble sammenvevd, ville kostnadene ved å skade det internasjonale samarbeidet bli så høye at krig ble en umulighet. Internasjonalisering var altså noe udelt positivt – samarbeid på tvers av landegrensene som bidro til å hindre krig.

I mellomkrigstiden ble begrepet noen ganger brukt om statenes forhold til hverandre, særlig om spørsmål som gjaldt avståelse av suverenitet og om internasjonal regulering av handel og skipsfart.<sup>3</sup> Bruken av begrepet i norske medier tok seg imidlertid kraftig opp fra begynnelsen av 1980-tallet, da det for det meste ble brukt om globaliseringens konsekvenser for norsk næringsliv. Oppmerksomheten var rettet mot eksport og økonomisk frihandel, prosesser som gjorde at det norske næringslivet i stadig større grad ble del av internasjonale nettverk med kontakt og konkurranse. Internasjonalisering var forbundet med økt behov for omstilling og rommet både en trussel og nye muligheter – internasjonalisering ville skape en fremtid med nye vinnere og nye tapere. Høsten 1984, som en forberedelse til «eksportåret 1985», oppnevnte Willoch-regjeringen et offentlig utvalg for å undersøke det eksportrettede næringslivets behov for offentlig støtte, Abrahamsen-utvalget. Der ble internasjonalisering forstått som «eksportfremmende virksomhet i vid forstand».<sup>4</sup> I 1986 ble utredningen fulgt opp av en egen stortingsmelding hvor internasjonalisering av næringslivet var viktigste

2 Den 17de Mai/Norskt folkeblad (18. april 1895: 1), «Væpning elder avvæpning».

3 F.eks. Bergens Tidende (21. mai 1930: 11), «Skipsfartens driftsvilkår internasjonaliseres mer og mer».

4 NOU 1985: 35: 5.

tema. Her var internasjonalisering definert som «den strategi og de virkemidler som bedrifter og myndigheter bruker for å opprettholde og videreutvikle næringslivets fremstøt på internasjonale markeder både for varer og tjenester».<sup>5</sup>

For et universitet som ble mer og mer opptatt av samfunnsrelevans og næringslivssamarbeid, var det ikke unaturlig å hente et begrep fra næringslivet, som det selv kunne fylle med innhold. Et av fire hovedpunkter i Abrahamsen-utvalgets utredning var at internasjonalisering stilte nye krav til fremtidig arbeidskraft, som kompetanse til å delta i et internasjonalt og flerkulturelt arbeidsmarked. Dette var noe universitetet kunne bidra med. UiBs omfavning av begrepet fanget dessuten opp interne prosesser som hadde foregått en tid, særlig et behov for å organisere og profesjonalisere studentutvekslingsavtaler og andre internasjonale samarbeidsavtaler, mer samarbeid med utviklingsland og et ønske om å bidra til en flerkulturell og fredelig verden. Samtidig som begrepet representerte noe nytt, fanget det ikke minst opp allerede veletablerte vitenskapelige praksiser.

## Internasjonalisering innenfra

I plandokumentet Universitetsplan 2000 (U-plan 2000) ble det å finne en rolle i en global verden uttrykt som en institusjonell målsetting. Arbeidet med planen begynte i 1980 og var ment både å stake ut kursen mot årtusenskiftet og å kartlegge arealbehov for de neste 20 årene. I planen ble det lagt stor vekt på at forskningen måtte være på et internasjonalt nivå for å være berettiget, samt en ambisjon om å være nasjonalt ledende på utvalgte satsingsfelt og blant de fremste miljøene i verden innenfor enkeltområder.<sup>6</sup>

5 St.meld. nr. 63 (1986–87): 9.

6 Universitetet i Bergen. (1986). *Universitetsplan 2000, del 2. Faglig utvikling*: «Forskning og forskerrekuttering». Bergen. Planens virkemidler var å styrke mulighetene for studieopphold i utlandet, faglige reiser og invitasjon av utenlandske gjesteforskere, og den knesatte målet om internasjonal tilstedeværelse: «Gjennom internasjonalt forsknings-samarbeid vil universitetet ta sikte på å være blant de ledende miljøer på enkelte forskningsfelt. [...] Universitetet vil øke sitt forskningssamarbeid med andre forsknings- og utdanningsinstitusjoner, lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Samarbeidet skal bygge på gjensidighet», s. 34 flg., 81 flg. Se også Universitetet i Bergen (1986), *Universitetsplan år 2000, del 2. Faglig utvikling fram mot år 2000*, Bergen, s. 46, 74.

Verden var i endring, og dette fikk konsekvenser for universitetets samfunnsoppdrag: «Vi bør i vår planlegging ta hensyn til at vi står i en ny samfunnsmessig og global situasjon, som kan stille krav om nye utdanningsprogrammer og forskning på nye felter», het det i planen.<sup>7</sup> Dette ble konkretisert som en satsing på gjesteforelesere, internasjonale konferanser, gjesteforskerprogram, institusjonelle samarbeidsavtaler og samarbeid med utviklingsland.

I universitetets informasjonsbrosjyre fra 1985, en påkostet og rikt illustrert 36-siders trykksak som på nynorsk og engelsk presenterte UiB til universitetets gjester og kontakter både nasjonalt og internasjonalt, ble det understreket at en tilknytning til internasjonale vitenskapelige nettverk var en historisk forutsetning for en akademisk institusjon:

Skal norske vitenskapsmenn kunne drive universitetsforskning, må den internasjonale innsatsen av forskarane som var knytte til Bergen museum, førast vidare i vår tids former. Nettopp ved å delta i eit fritt og overnasjonalt forskingsnettverk kan universitetet og forskarane formidle granskingsresultat til beste for byen og landsdelen.<sup>8</sup>

Begrepet «internasjonalisering» ble brukt om utveksling av ideer, metoder og resultat på tvers av landegrensene, og kunne «vanskeleg gå for langt i eit universitetsmiljø».<sup>9</sup> Norske fagmiljø var små, og samarbeid med fagmiljø i andre land var avgjørende for å sikre og videreutvikle kvaliteten i arbeidet. *Nytt fra Universitetet i Bergen* kom i 1989 med et eget og omfattende temanummer om internasjonalisering, forskningssamarbeid, studentutveksling og kulturmøter. Visjonen var håpefull: Heller enn konflikt, krig og hindringer, varslet internasjonaliseringen samarbeid, fred og muligheter. I Vest-Europa hadde EF gjennomført sitt første rammeprogram for forskning (1984–87), og Erasmus-programmet la fra 1987/88 til rette for studentutveksling. Den kalde krigen gikk mot slutten, og Berlinmurens fall 9. november 1989 ble symbolet

7 UiB. *Universitetsplan 2000: Synspunkter på universitetets stilling og utvikling fram til århundreskiftet*. Kollegiesak 164/1980: 43.

8 *Universitetet i Bergen* (informasjonsbrosjyre), Bergen, august 1985, s. 2.

9 Sst.: 29.

på demokratibølgen som skyttet over Øst-Europa. Som det het i lederartikkelen:

Europa er i smeltedigelen. Kanskje kan krigsindustriens utgifter, som bare for NATOs vedkommende krever mer enn 800 mrd. dollar pr. år, dempes, og ressursene frigjøres for byggende aktiviteter? Da kan universitetenes rolle i samfunnsutviklingen komme i sentrum som aldri før i dette århundret.<sup>10</sup>

Mens internasjonalt samarbeid tidligere hadde foregått med kolleger i vestlige land, eller bygget broer mellom øst og vest, la UiB på 1980-tallet også vekt på forskning og utdanning knyttet til utviklingsland og samarbeid nord-sør.<sup>11</sup> Dette hadde enkeltforskere arbeidet med siden 1960-tallet, lenge på eget initiativ. Nå ble det institusjonelt forankret som en måte å lære av kolleger i andre land, en dyd av nødvendighet for et lite land i utkanten av Europa, en offensiv for å spre egen kompetanse til andre, og et solidarisk bidrag til å gjøre verden bedre.

### *Studentutveksling og samarbeidsavtaler*

Da internasjonalisering på 1980-tallet ble en institusjonell målsetting, og etter hvert nærmest et slagord, var det en måte å kanalisere en oppbygging av administrativ kapasitet som allerede hadde foregått i lang tid. I 1969 inngikk UiB sin første studentutvekslingsavtale med University of California, og i 1977 ble det organisert et eget gjesteforskerprogram.<sup>12</sup> Året etter ble det inngått en samarbeidsavtale med University of Washington i Bergens vennskapsby Seattle, der Ørjar Øyen, rektor 1978–1983, hadde studert og i 1962 tatt doktorgrad i sosiologi. Disse ble i 1981 fulgt av en tilsvarende avtale

10 «Internasjonalisering», Nytt fra Universitetet i Bergen, 1989, 25(19/20): 2.

11 Forland 1996: 457–459, Sørbø & Bjorvatn 1989: 173–179.

12 Mellom 1977 og 1991 finansierte gjesteforskerprogrammet opphold for 145 utenlandske forskere i Bergen. Oversikten over land gir en indikasjon på de tetteste forbindelsene: USA (44), Sudan (11), Storbritannia (9), Canada (8), Sverige (7), India (6), Sovjetunionen (5), Danmark (4), Australia (3), andre (40). Flertallet av besøkene kom etter 1986, da programmet ble utvidet med et «Senior Research Fellowship Program», der seniorforskere fra utviklingsland ble invitert til 3–9 måneders opphold med lønn og reiseutgifter dekket fra UiB.



med University of Khartoum, Sudan, som formaliserte femten års uformelt samarbeid og omfattet utveksling av både studenter og forskere. Tre år senere ble en liknende avtale inngått med University of Dar-es-Salaam i Tanzania, etter lengre tids samarbeid særlig innenfor arkeologi og medisin. Innen 1990 hadde UiB nitten bilaterale samarbeidsavtaler med institusjoner på alle kontinenter samt tilknytning til de norske studiesentrene i Caen (1983) og Kiel (1986).

I 1999 ble Det norske institutt i Athen etablert, og gjennom 1990-tallet ble nye avtaler undertegnet omtrent hvert år samtidig som nye norske initiativ ble tatt. Det norske universitetssenteret i St. Petersburg startet i 1998 for å styrke samarbeidet med russiske akademikere og legge til rette for studieopphold og felles arrangementer – og nedlagt i 2019 på grunn av at rammebetingelsene endret seg.<sup>13</sup> Senteret i Paris ble dannet samme år, og inngår fortsatt i internasjonaliseringspolitikken. Ledelsen ved de norske sentrene har skiftet mellom de norske partnerne, og sentrene både i St. Petersburg og Paris har vært ledet fra Bergen: professor i russisk Lillian Helle ved det første, professor i fransk Per Buvik og sosiologiprofessor Johannes Hjellbrekke ved det siste.

I 2002, etter en større opprydning der inaktive avtaler ble avsluttet, sto UiB med 59 student- og forskerutvekslingsavtaler på alle kontinent. De bilaterale avtalene ble også supplert av formell deltakelse i internasjonale universitetsnettverk. I 1992 ble UiB tilknyttet Utrecht Network, fulgt av Coimbra Group (1995).<sup>14</sup> Nettverkene ble sett som verktøy for å oppnå fordeler som ved de bilaterale avtalene, men med færre byråkratiske forpliktelser. I tillegg supplerte nettverk knyttet til forskningsinfrastruktur avtalen fra 1954 med Det europeiske senteret for kjernefysikk (CERN). De mest sentrale for UiB var Det europeiske molekylærbiologiske laboratorium (EMBL 1986) og Den europeiske romfartsorganisasjonen (ESA 1987).

13 Stølen, S. «Gravøl for Det norske universitetssenteret i St. Petersburg». Rektorbloggen, Universitetet i Oslo. <https://www.uio.no/om/aktuelt/rektorbloggen/2019/det-norske-universitetssenteret-i-st.-petersburg.html>

14 Utrecht-nettverket er et universitetsnettverk med 31 europeiske universiteter i 26 land som samarbeider om utvekslingsprogram for studenter, forskere og administrativt ansatte og samordning av pensum. Coimbra Group er et samarbeidsnettverk for 39 ledende europeiske breddeuniversitet. Siden har UiB også knyttet seg til Worldwide Universities Network (2000, et forskningsnettverk med 23 universiteter i 13 land på 6 kontinent som forsker på konsekvensene av klimaforandringene, folkehelse, høyere utdanning og utdanningsforskning, og kulturforståelse) og flere andre nettverk. For en oversikt, se UiB 2019b: 9–20.

Et sentralt virkemiddel i internasjonaliseringen var å etablere tverrfaglige sentre som skulle arbeide internasjonalt. I 1986 åpnet Senter for utviklingsstudier (SFU), med utgangspunkt i sosialantropologimiljøet ved SV-fakultetet. Oppdraget var å koordinere forskning, utdanning og annen virksomhet knyttet til universitetets samarbeid med land i den tredje verden og å gjennomføre evalueringer, eksterne forskningsoppdrag og konsulentvirksomhet.<sup>15</sup> Innen tre år hadde SFU 20 millioner i eksterne oppdragsmidler. I 1988 ble Nasjonalforeningens senter for forskning om helsefremmende arbeid, miljø og livsstil (HEMIL-senteret) opprettet og forankret i stiftelsen Unifob etter at Nasjonalforeningen ga av midler foreningen hadde fått gjennom TV-aksjonen i 1987. Tildelingen skulle styrke forskningen ved Institutt for sosialpsykologi der senere professor Leif Edvard Aarø i mange år hadde drevet forskning om helse og livsstil, og hadde samarbeidet mye med Nasjonalforeningen. Instituttet var også involvert i større sammenliknende undersøkelser i WHO-regi, blant annet om skolelevers kosthold og helse. I 1993 ble HEMIL-senteret tilknyttet program for bærekraftig utvikling og Det psykologiske fakultet.<sup>16</sup> Virksomheten fortsatte å være forankret ved dette fakultetet og i Unifob, inntil HEMIL-senteret ble et ordinært universitetsinstitutt i 2010.

I 1988 åpnet også Institutt for internasjonal helse, et samarbeid mellom Det medisinske og Det odontologiske fakultet, fra 1990 omdøpt til Senter for internasjonal helse (SIH). I 1989 etablerte realfagene et Senter for miljø- og ressursstudier (SMR), et tverrfaglig senter for miljø- og ressursproblemer i nasjonalt og internasjonalt perspektiv. Fra 1993 ble UiB vertskap for det sammenliknende fatigdomsforskningsprogrammet CROP, opprettet i samarbeid med Det internasjonale samfunnsvitenskapelige rådet (ISSC, fra 2017 ISC), etter initiativ fra professor i sosiologi, Else Øyen.<sup>17</sup>

Internasjonalt samarbeid kom i utgangspunktet til etter initiativ fra fagmiljøene, men behovet for samordning og et administrativt støtteapparat ble stadig større. Det gjaldt for eksempel

15 Bagge 1996: 689–691.

16 Om Institutt for sosialpsykologisk forskning, Årsmelding 1986: 385–388, Årsmelding 1989: 38–39, Årsmelding 1993: 38. HEMIL-senteret ble et institutt ved Det psykologiske fakultet i 2010 og skiftet i 2020 navn til HEMIL – Institutt for helse, miljø og likeverd, jf. Universitetsstyret, sak 44/2020.

17 <https://www.crop.org/>

prosessen med å velge hvem som skulle få støtte til å reise ut, samt hjelp med formalia, praktiske spørsmål og å være vertskap for gjester utenfra. I sentraladministrasjonen ble det i 1975 opprettet et kontor for utenlandske studenter, og i 1980 kom et innføringsprogram i norsk for utlendinger, fulgt fem år senere av masterprogram på engelsk.<sup>18</sup> Noen fagmiljø etablerte rutiner og laget informasjonsbrosjyrer for hva utenlandske gjester kunne forvente. Fra 1981 fikk for eksempel gjesteforskere fra Seattle et 20 sider tettskrevet notat ført i pennen av den amerikanske statsviteren Donald Matthews med informasjon om alt fra arbeidstillatelse og helseforsikring, via barnehager og skoler for familiemedlemmer, legevakt, prisnivåer og åpningstider i butikkene, til anbefalte restauranter, kulturliv, sosiale kutymen og hvordan man kunne skaffe barnepass. Målet var ikke markedsføring, men nytte:

Living in Norway, even for a few months, is not «just like living in the U.S.». Your entire family will have to make changes in life-style and they will not always be easy or immediately enjoyable. There is a degree of isolation to be experienced which gregarious Americans often have never experienced before. [...] If you cannot stand your children (or your spouse) for more than a few minutes a day, there are going to be problems.<sup>19</sup>

Gruppen som fikk ansvar for å følge opp samarbeidet med Seattle, Washington-komiteen, ble mønster for den vitenskapelige koordineringen av det internasjonale samarbeidet. Etter et par navnebytter fikk komiteen i 1985 navnet Rådet for internasjonalt samarbeid og utviklingsstudier, RISU, med én representant fra hvert fakultet og to studentrepresentanter. RISU fikk ansvar for å følge opp kollegiets vedtak om å gjøre internasjonalisering til et satsingsområde.<sup>20</sup> Arbeidet besto av å stimulere enkeltforskeres og enkeltmiljøers

18 NOU 1989: 13, s. 75.

19 Matthews, Donald R. (1981), *Americans in Bergen: An Introduction for University of Washington Faculty*, s. 3. UiB sentralarkiv, boks «Internasjonalt sekretariat, utvekslingskomiteen 1982». Blant de andre rådene var en anbefaling om godt regntøy («You can get along in Seattle without good rain gear, but not in Bergen», s. 9), og tips om å kjøpe alkohol på taxfree ved ankomst: «Alcohol is horribly expensive. Stock up in the duty-free shop at the airport. If you don't drink, think about purchasing some liquor as gifts to Norwegian friends who do. They will be most thankful» (s. 11).

20 Lerheim & Digernes 1996: Vedlegg 3: Utviklingsrelatert virksomhet ved institusjonene, s. 4.

arbeid for å bygge opp og vedlikeholde internasjonale forskernettverk, gi råd, følge opp de mange bilaterale avtalene, å kommentere fakultetenes budsjettforslag og å påse at de internasjonale ambisjonene ble fulgt opp. Dette var lettere sagt enn gjort.

En tidlig utfordring var at mandatet til RISU este ut, og snart kombinerte RISU rollen som rådgivende organ for kollegiet, innspillorgan for fakultetenes budsjetter og styre for SFU. Dette førte i 1991 til en omorganisering av den delen av den internasjonale virksomheten som angikk utviklingsrelatert forskning; dette diskuteres nærmere i kapittel 11 i bind 2. Men omorganiseringen hadde ikke minst sammenheng med en vending i retning av forskning som kunne støtte opp om den nye politiske målsettingen om – og for – en bærekraftig utvikling. Under ledelse av statsminister Gro Harlem Brundtland ga FNs Verdenskommisjon for miljø og utvikling ut rapporten *Vår felles fremtid* i 1987. Den ble et viktig referansepunkt også i forskning og utdanning. Verden var bundet sammen i et globalt skjebnefellesskap, og behovet for tverrfaglige løsninger på globale utfordringer var stort. Denne vendingen ga også finansiell uttelling, for med rapporten fulgte forskningsmidler.<sup>21</sup> Selv om UiBs arbeid for internasjonalisering hadde startet tidligere, ble Brundtland-rapporten hyppig referert til som begrunnelse for den internasjonale satsingen.

Mens Willoch-regjeringen fra 1981 gjennom utredninger og stortingsmeldinger hadde knyttet internasjonalisering til næringslivet, var det Brundtlands andre regjering som knyttet internasjonalisering til forskning og utvikling fra 1986. Stortingsmelding nr. 42 (1987–88) *Om u-landsorientert utviklingsforskning* slo fast at feltet «inngår som en naturlig del av internasjonaliseringen av våre institusjoner».<sup>22</sup> NOU 1988: 28 *Med viten og vilje* etterspurte på sin side mer forskning om internasjonale forhold, særlig rettet mot land Norge samarbeidet og samhandlet med. Arbeidet ble ledet av sosiologiprofessor Gudmund Hernes, som koblet manglende internasjonalisering til manglende kvalitet. I en mye omtalt kronikk i Dagbladet nyttårsaften 1986 diagnostiserte han norske universiteter som «middelmådige».<sup>23</sup>

21 NAVFs styringsgruppe for miljø og utvikling, etablert i 1988 var sentral, se Wisted & Mathisen 1993: 23–30.

22 St. meld. nr. 42 (1987–88): 7.

23 Dagbladet 31. desember 1986, kronikk av G. Hernes: «Kan man ha ambisjoner i Norge?» Se også Collett 2004, samt Aamodt & Lyby 2019: 25–52.

Hernes-utvalgets utredning ble fulgt av NOU 1989: 13 *Grenseløs læring* om studentutveksling og internasjonalisering av høyere utdanning, som i første setning slo fast at «[i]nnsatsen for internasjonalisering av norsk høyere utdanning har vært spredt og tilfeldig».<sup>24</sup> Til tross for bidragene fra institusjoner, organisasjoner og enkeltpersoner krevde utviklingen internasjonalt en «skjerpet oppmerksomhet overfor internasjonalt samarbeid og bevissthet omkring verdier og veivalg i vårt engasjement».<sup>25</sup> Internasjonaliseringsprogrammet ved UiB ble trukket frem som eksempel til etterfølgelse.<sup>26</sup> Selv om begrepet aldri ble eksplisitt definert, la utredningene til grunn at internasjonalisering var et svar på en verden i endring, med nye behov for kompetanse, effektivitet og profesjonalisering, og at økt internasjonal konkurranse krevde satsing på de beste fagmiljøene.<sup>27</sup> Som statsråd for høyere utdanning (1990–95) i Brundtlands tredje regjering fikk Hernes ansvar for å gjennomføre politikken.<sup>28</sup>

En av de mest konkrete konsekvensene i Bergen var å legge til rette for Senter for internasjonalt universitetssamarbeid (SIU), som ble etablert i 1991 under ledelse av Ulf Lie. Han hadde kommet til UiB i 1972 som lektor i amerikansk litteratur og skulle bli kjent som en konsekvent talsmann for gjensidighet i internasjonalt samarbeid.<sup>29</sup> SIU var opprettet av Det norske universitetsråd, som hadde sitt sekretariat i Bergen og var administrativt tilknyttet UiB. Mandatet var å tjene som bindeledd mellom norske og utenlandske universiteter og høyskoler og administrere norsk deltakelse i internasjonale programmer og internasjonale avtaler i regi av Det norske universitetsråd. På femten år vokste antallet ansatte fra 3 til 40, i takt med at ansvarsområdet og omfanget av studentutvekslingen vokste.<sup>30</sup>

24 NOU 1989: 13: 7.

25 Sst.: sitat s. 7.

26 Sst.: 147–150.

27 «For å sikre faglig utvikling, må vi kople oss til de miljøer der utviklingen skjer: For å følge med, må vi være med.» NOU 1988: 28: 14.

28 Se særlig St.meld. nr. 40 (1990-91), *Fra visjon til virke*.

29 Vestvik, S. (2005, 21. oktober). «En internasjonal arbeidsmann». Bergens Tidende, s. 27.

30 Sst. Etter kvalitetsreformen ble innført i 2003, ble SIU eget forvaltningsorgan med rolle som rådgivings- og kompetansesenter for økt internasjonalisering, før det i 2018 ble del av Direktoratet for internasjonalisering og kvalitetsutvikling i høyere utdanning (Diku).

*Internasjonalisering blir tall*

I 1990 ble internasjonaliseringen for første gang presentert som tall i en tabell under tittelen «omfanget av den internasjonale virksomheten».<sup>31</sup> I tråd med nye målstyringsideal gjenspeilte tabellen en ambisjon om at internasjonalisering var et fenomen som kunne fanges i tall. I utgangspunktet var tabellen ment som en presentasjon av universitetets internasjonale virksomhet, et verktøy for å undersøke om tiltakene satt i verk under paraplyen Universitetsplan 2000 hadde en målbar effekt. Mens utredningsarbeidet foregikk fakultetsvis, nedenfra og opp gjennom kvalitative presentasjoner av aktiviteter og planer, var tabellen et forsøk på å skaffe en oversikt over hele universitetet sett ovenfra. Det viktige var ikke å beskrive et komplekst system hvor ulike forskere gjennom et vitenskapelig liv deltok i ulike roller – eller mangfoldet personer, fakultet og disipliner imellom – men å skape målbare og generelle kategorier som kunne formidles til bevilgende myndigheter. Fra 1990 inneholdt universitetets årlige budsjettforslag en egen del om «internasjonalisering» – en diskusjon om endringer i tallene fra år til år. Tellingene gikk altså raskt fra å gjøre internasjonalisering til noe målbart, til å bli et mål for om ulike tiltak hadde hatt en effekt, og et imperativ for forbedringer fra år til år.

Nøyaktig hva som skulle telles, var ikke gitt, og internasjonaliseringens kategorier ble stadig justert på 1990-tallet. Innreise og utreise blant gjesteforskere, gjesteforelesere og stipendiater var alltid med. «Foredrag/posters/inviterte innlegg på internasjonale konferanser» ble i 1992 differensiert i reiser med og uten innlegg, hvor sistnevnte kategori etter noen år ble fjernet helt. Da ble til gjengjeld «publikasjoner med utenlandske medforfattere» del av statistikken. I flere år var «deltakelse i internasjonale utvalg m.m.» et viktig måltall, men registreringene viste seg snart så tilfeldig at kategorien ble fjernet. Heller enn å fange alt var tallene ment å representere en grunntanke om at vertskap og reisevirksomhet ga tilgang til ny kunnskap, at den som reiste ut formidlet kunnskap utviklet

31 Se Magne Lerheims notat «Omorganisering av den internasjonale virksomheten ved universitetet i Bergen», til Kåre Rommetveit og Sverre Spildo, datert 31.08.1990 (Le/kod dok. 23Le). 1990: 4–5. UiB-arkiv: boks «Notater om internasjonalisering v/UiB, 80-90-tallet». Vedlegg til DAK-sak 155/1987.

i Bergen, og at den som hadde vært på utvekslingsopphold, var en berikelse for fagmiljøet ved gjenkomst. Samtidig fikk de ansatte en melding om hva som ble regnet for viktig internasjonalisering.

Studentutvekslingen ble del av tallmaterialet i 1994. Dette hadde vært et kjernepunkt i universitetets mange bilaterale avtaler, og i 1990 doblet UiB tilskuddet til studenters feltopphold i utlandet, til 24 stipender. Samtidig studerte omkring 10 000 norske studenter i utlandet, 7400 av dem med støtte fra Lånekassen. Omtrent samtlige tok hele utdannelsen ute, påpekte Jan Petter Myklebust ved Internasjonalt sekretariat:

Dersom disse studentene hadde deltatt i organisert studentutvekslinger med andre universiteter, ville dette hatt en merkbar «internasjonaliseringseffekt» på UiB.<sup>32</sup>

En nærmere undersøkelse viste at det var betydelig enklere for studentene å få støtte fra Lånekassen dersom de tok utdannelsen i utlandet uavhengig av de norske universitetene, for da unngikk de kravet om forhåndsgodkjennelse av at kurset inngikk i en grad ved en norsk moderinstitusjon.<sup>33</sup> Å legge bedre til rette for forhåndsgodkjennelse var et viktig argument for opprettelsen av det nordiske studentutvekslingsprogrammet NORDPLUS i 1989, likeså da UiB tre år senere ble del av det europeiske Erasmus-nettverket for studentutveksling.

Tellingene forskjøv internasjonaliseringens logikk. Heller enn å sende hovedfagsstudenter som ambassadører og brobyggere for faglig samarbeid, ble oppmerksomheten rettet mot økt volum av studentutveksling, særlig på lavere grad.<sup>34</sup> Men tallene gikk ikke bare fra indikatorer til målsetninger, de skapte også oppmerksomhet om trender som tidligere ikke var synlige. Et eksempel er hvordan Det medisinske fakultet avdekket at 75 av de vitenskapelig ansatte gjennom 1990-tallet ikke hadde benyttet seg av forskningstermin, til tross for full opptjeningsstid og mulighet for tre måneders permisjon med lønn. Dette førte til et større arbeid med å undersøke

32 Myklebust, J.P., «Forslag om avdelingslederstilling med internasjonalt arbeidsfelt ved sentraladministrasjonen», UiB, Bergen 9. september 1990. Budsjettinnspill.

33 Myklebust, J.P., «Notat til Universitetsdirektøren fra Internasjonalt Sekretariat», 24. oktober 1990.

34 Sst.

hvilke hindringer som lå i veien – mangel på internasjonalisering ble noe som måtte forklares og motarbeides. Konklusjonen pekte på konkrete tiltak: Informasjon i planleggingsfasen var vanskelig tilgjengelig, og spesielt for unge familier med barn var utenlandsopphold et underskuddforetak. I tillegg var mobilitet blant forskere ikke nødvendig i karriereveien fra stipendiat til professor. Som dekanen og fakultetsdirektøren konkluderte: «Dersom utenlandsopphold i tillegg er forbundet med økonomisk tap, vanskelig familieforhold og irrganger i byråkratiet, er det ikke å underes over at mange velger å ikke reise ut.»<sup>35</sup>

### Mer internasjonalisering utenfra

På begynnelsen av 00-tallet slo internasjonalisering for alvor inn over sektoren utenfra. Tre faktorer var særlig viktige: Bolognaprosessen, kvalitetsreformen og internasjonale rankinger. Hva «internasjonalisering» innebar, ble vektlagt noe ulikt.

Bolognaprosessen tok til i 1999 i regi av Europarådet og hadde som mål å etablere et felleseuropeisk område for høyere utdanning. For å gjøre det enklere å studere og arbeide på tvers av landegrensene og gjøre Europa mer konkurransedyktig skulle utdanning anerkjent i ett land automatisk bli anerkjent i et annet.<sup>36</sup> Dette krevde standardisering. Et viktig steg var kvalifikasjonsrammeverket som ble vedtatt under ministermøtet i Bergen i 2005, en detaljert forskrift der læringsutbytter beskrives etter kategorier for kunnskaper, ferdigheter og generell kompetanse.<sup>37</sup> (Se også kapittel 1 i bind 3.) Målet med kvalifikasjonsrammeverket var å gjøre det enklere å sammenlikne og samordne utdanningskvalifikasjoner på tvers av landegrensene, og illustrerer hvordan Bolognaprosessen brukte felles utdanningsstruktur og kvalitetssikringssystem som virkemiddel for å nå et mål om økt mobilitet av studenter og ansatte.

35 Brev fra Det medisinske fakultet ved dekan Nils Erik Gilhus og fakultetsdirektør Johs. Teigland til Forsknings- og utdanningsavdelingenn. Sak 00/692/ MED J.G., 13. februar 2001.

36 Erklæringen ble undertegnet i Bologna i 1999 av undervisningsministre fra 29 europeiske land, deriblant Norge, og etablerte et «European Higher Education Area» som siden er utvidet til 49 land. For en kritikk, se Collett 2004: 182–193.

37 NOKUT 2011: 6.



Kvalitetsreformen ble vedtatt av Stortinget i 2001, innført sommeren 2003 og var Norges videreføring av Bolognaprosessen.<sup>38</sup> Basert på Mjøs-utvalgets utredning innførte reformen et system for studiepoeng (ECTS) og gradssystem med bokstavkarakterer som gjorde det enklere å harmonisere karakterer på tvers av landegrensene. Reformen varslet også en ny virkelighet der institusjonene måtte forvente å bli målt opp mot forskningsmiljø i andre land og den internasjonale forskningsfronten. Institusjonene ble bedt om å utvikle en klar faglig profil og satse på å hevde seg internasjonalt på utvalgte områder.

Som del av evalueringen av kvalitetsreformen skiller Tor Halvorsen og Reidun Fayes studie av internasjonaliseringen mellom «gammel» og «ny» internasjonalisering. De ser kvalitetsreformen som et «vendepunkt og regimeskifte».<sup>39</sup> Den «gamle» var opptatt av studentutveksling, forankret i enkeltforskeren og fagmiljø og opptatt av bredde og danning, kulturmøter og solidaritet. «Gammel» internasjonalisering var et mål i seg selv. I den «nye» ble internasjonalisering forstått som et strategisk virkemiddel, et lederansvar som skulle gjennomsyre hele institusjonen, et middel for å fremme spissing og kvalitet. Også de administrativt ansatte skulle utveksles – helst innenfor avtaler med organisasjoner en hadde strategisk og langsiktig interesse av å samarbeide med. Heller enn høye tall på studentutvekslingen måtte det som skjedde «ute», få mening for «internasjonalisering hjemme».<sup>40</sup>

Et kjennetegn ved internasjonaliseringen av høyere utdanning i Norge, argumenterte Halvorsen og Faye, var at styresmaktene var motoren i prosessen.<sup>41</sup> Den «nye» formen for internasjonalisering markerte en endring i relasjonene mellom utdanning, samfunn og politikk. På den ene siden fikk den enkelte institusjon større autonomi til å forme sine egne satsinger. Samtidig ble de pålagt et strengere kontrollregime med byråkrati og regler, rettleiding og kontroll, og en forventning om nettopp å internasjonalisere. Den nye internasjonaliseringen grep følgelig inn i en rekke spørsmål om akademisk frihet og universitetenes egenart. Skulle universitetene

---

38 St.meld. nr. 27 (2000–2001).

39 Halvorsen & Faye 2006: 13 flg.

40 Sst.: 82.

41 Sst.: 20.

satse på bredde eller spissing? Skulle de satse hjemme eller ute? Var fagene eller organisasjonen det viktige? Hvordan forholde seg til at internasjonaliseringens språk var engelsk framfor norsk? Hvem skulle rekrutteres?

Med den nye Universitets- og høyskoleloven som trådte i kraft i 2005, ble det lovpålagt at utdanning og forskning skulle skje i samarbeid med relevante institusjoner i andre land, «følge den internasjonale forskningsfronten» og være «på høyt internasjonalt nivå». <sup>42</sup> Stortingsmelding nr. 14 (2008–09) om internasjonalisering av utdanningen slo senere fast at økt global konkurransedyktighet krevde færre og større institusjoner, og at de beste miljøene måtte styrkes. Større institusjoner ble forventet å sette av ressurser til profesjonelle apparat for å håndtere utdannings- og forsknings-samarbeid. «Det betyr at internasjonalisering av utdanning ikke bare defineres som et mål i seg selv, men også som et virkemiddel til å fremme økt kvalitet og relevans i norsk utdanning», het det i stortingsmeldingen. <sup>43</sup> Solberg-regjeringen (2013–2021) fulgte den samme linjen, for eksempel i den såkalte strukturmeldingen *Konsentrasjon for kvalitet* (2014–15). Å utvikle verdensledende fagmiljøer er en av seks hovedprioriteringer i gjeldende langtidsplan for forskning og høyere utdanning (2015–2024). <sup>44</sup>

Kvalitetsreformen ble fulgt opp med et nasjonalt byråkrati. I 2003 ble NOKUT – Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen – etablert for å kvalitetssikre og akkreditere norske læresteder og studieprogram innenfor høyere utdanning. <sup>45</sup>

Den tredje ytre faktoren var de internasjonale universitets-rankingene som begynte å gjøre seg gjeldende rundt 2005. Rankinger av universiteter hadde eksistert i USA siden 1980-tallet, men da som et nasjonalt anliggende. Nå var det verdens ledende universiteter som skulle måles og sammenliknes, og rankingene fikk stor oppmerksomhet. Som det het i stortingsmeldingen om internasjonalisering i 2009: «Selv om disse listene er kritisert og omstridt, bidrar de til å styrke eller svekke universitetenes prestisje og attraktivitet.» <sup>46</sup> I UiBs årsmeldinger ble rangeringene jevnlig

42 Lov om universiteter og høyskoler (2005) § 1-1 og § 1-3 (LOV-2005-04-01-15).

43 St.meld. nr. 14 (2008–09): 5. Se også s. 74, samt NOU 2008: 3.

44 Meld. St. 7 (2014–2015) og Meld. St. 18 (2014–15).

45 For NOKUTs forløpere, se Stensaker 2006: 9–14.

46 NOU 2008: 3: 26. Se også s. 132–133.

trukket frem som indikasjon på at arbeidet for å bli et internasjonalt synlig forskningsuniversitet lyktes, en proxy for den vanskelige størrelsen «kvalitet».<sup>47</sup> UiB nådde en topp i 2011 med en 121. plass på QS World University Ranking. Forskningsbarometeret, en liste på 24 indikatorer for norsk forskning og innovasjon introdusert samme år, konkluderte med at «[e]n samlet vurdering av utdannings- og forskningsindikatorerne kan tyde på at Universitetet i Bergen gjør det best blant de norske universitetene».<sup>48</sup> Etter at UiB året etter begynte å falle på rangeringene, rettet UiB oppmerksomheten mot siteringer. «Siteringstallene er et objektivt mål som viser at UiBs forskning har gjennomslagskraft, at den er viktig og betyr noe for andre forskere», het det i årsrapporten fra 2014, da QS-rankingen viste at UiB var det 54. mest siterte universitetet i verden.<sup>49</sup>

Rankingene er omdiskuterte. Metodologien som ligger til grunn, er ugjennomsiktig, og ulik fra ranking til ranking. Jevnt over er «internasjonalisering» eller «international outlook» basert på tellinger av student- og forskerutveksling og andel internasjonale studenter og ansatte – størrelser som er enkle å kvantifisere og sammenlikne. Hos Times Higher Education (THE) og U-multirank blir også «internasjonalt samarbeid» talt, målt og veid, uten at formelen som ligger til grunn er kjent. QS kvantifiserer andel internasjonale studenter og ansatte, men legger vesentlig mer vekt på siteringer i forlagshuset Elseviers siteringsdatabase Scopus. Jevnt over utgjør den kvantitative internasjonaliseringen rundt 10 prosent av poengsummene. «Internasjonalt omdømme», basert på spørreundersøkelser, kommer i tillegg og utgjør mellom 30 og 40 prosent av den endelige scoren.<sup>50</sup>

Mens det på 1990-tallet var universitetet selv som satte tall på internasjonalisering, og konkurransen dreide seg om interne forbedringer fra år til år, har rankingene siden 2005 bidratt til at internasjonalisering har blitt farget av global konkurranse institusjoner imellom.<sup>51</sup> I rankingene er internasjonalisering verken

47 Se for eksempel universitetsstyret, sak 62/2009: 1 (Forskningsmelding 2008).

48 Kunnskapsdepartementet 2011: 39. Forskningsbarometeret sammenlikner Norge med Sverige, Finland, Danmark, Nederland og Østerrike. Fra 2019 har barometeret blitt integrert i den årlige *Indikatorrapporten* som utgis i samarbeid mellom Norges forskningsråd, Statistisk sentralbyrå og NIFU.

49 Utkast til årsrapport, universitetsstyret, sak 8/2015.

50 Komotar 2019.

51 Musselin 2019. Konkurranseaspektet eksisterte også før rankingene, eksempelvis i kon-

et mål i seg selv eller et middel for å oppnå faglig kvalitet, men en måte å måle og sammenlikne kvalitet. Selv om metodene til dels er gåtefulle, har rankingene gjort internasjonalisering til noe det er mulig for et universitet å bli målbart god på. Samtidig er det ikke kun konkurranse – også siteringer og sampublikasjoner teller positivt i de fleste rankingene, som uttrykk for samarbeid på tvers av landegrensene.

### Internasjonalisering blir handlingsplaner

UiBs svar på internasjonaliseringen som kom utenfra, var tredelt: en viserektor for internasjonale relasjoner, handlingsplaner for universitetets internasjonale virksomhet og styrking av det administrative apparatet. Da Sigmund Grønmo ble valgt til rektor (2005–2009), ble Kjersti Fløttum viserektor for internasjonale relasjoner. Da Grønmo ble gjenvalgt (2009–2013), ble Astri Andresen viserektor for internasjonale relasjoner. Med Dag Rune Olsen som rektor hadde UiB først viserektor for internasjonalisering (Anne Christine Johannesen, 2013–2017) og viserektor for globale relasjoner (Annelin Eriksen, 2017–2021). Margareth Hagens rektorat fra 2021 har kombinert viserektor for forskning og internasjonale relasjoner (Benedicte Carlsen). Det er for tidlig å si hva dette begrepsskiftet i praksis betyr.

Universitetets første handlingsplan for internasjonal virksomhet ble klar på tampen av 2006 – det 23 sider lange dokumentet *Evne til internasjonalisering*. Målet var å gjøre UiB til «et velrenomert universitet og attraktiv samarbeidspartner». Middelet var 17 tiltak for forskning, 11 om utdanning, 12 om forskerutdanning, 9 om formidling og profilering og 10 om koordinering, samarbeid og ansvar. Internasjonalisering ble forstått som tilrettelegging av internasjonalt samarbeid, der forskning og utdanning ble sett i sammenheng – et virkemiddel til å fremme kvalitet innenfor forskning, utdanning og formidling.<sup>52</sup> Deltakelse i internasjonale prosjekter som innebar mobilitet av forskere og studenter, skulle gå hånd i

---

52 kurranse om forskningsmidler fra EUs rammeprogram som åpnet for Norge i 1993. Universitetsstyret, sak 90/2006. *Handlingsplan for internasjonal virksomhet ved Universitetet i Bergen 2007–2009. Evne til internasjonalisering*. Online: [https://w2.uib.no/filearchive/handlingsplan\\_internasjonalisering\\_200611017\\_1.pdf](https://w2.uib.no/filearchive/handlingsplan_internasjonalisering_200611017_1.pdf)

hånd med oppbygging av gode og attraktive undervisningstilbud på engelsk («internasjonalisering hjemme».<sup>53</sup> Et annet mål var flere tilslag om forskningsmidler fra EU, og til det trengtes oppbygging av et administrativt støtteapparat.<sup>54</sup>

I tråd med ambisjonen om at internasjonalisering skulle gjennomsyre hele institusjonen, har utvekslingen på 2000-tallet blitt utvidet til å gjelde også administrativt ansatte. I 2002 ble dette del av samarbeidsavtalen med Makerere University i Uganda, og siden har både Aurora-nettverket og Coimbragruppen lagt til rette for administrativ utveksling. Da internasjonalisering ble tallfestet på slutten av 1980-tallet, dreide utveksling seg om studenter og vitenskapelig ansatte. At også administrasjonen skal på utveksling er del av hva Halvorsen og Faye mener er et skille mellom gammel og ny internasjonalisering.

Det internasjonale skulle gjennomsyre universitetet og være relevant for alle. Samtidig var grunnenheten fagmiljøene, der noen var mer internasjonalt orientert enn andre.<sup>55</sup> For noen fagmiljø var lederskap i internasjonale samarbeidsprosjekter en nærliggende ambisjon, og de ville særlig ha nytte av sekretariater og støtrefunksjoner for internasjonale konferanser. For andre var kurs i engelsk språkbruk mer relevant. Handlingsplanen var ment å bidra til refleksjon, bevisstgjøring og tilrettelegging, ikke at alle mål og midler skulle gjelde alle: «Internasjonalisering må ikke være et mål i seg selv.»<sup>56</sup>

Tre tiltak i kjølvannet av den første planen kan stå som eksempler på bredden i satsingen: Etableringen av en internasjonal sommerforskerskole i Bergen, opprettelsen av forskningssenteret SANORD i Sør-Afrika og biblioteksamarbeidet med Moldova. Fra 2008 har UiB arrangert Bergen Summer Research School hvert år med tema knyttet til globale samfunnsutfordringer for hun-

53 For en diskusjon av begreper, se Beelen & Jones 2015: 59–72.

54 Handlingsplan 2007–2009 (sak 90/2006). Se også UiBs egenevaluering fra 2001, hvor internasjonalisering var ett av temaene (DAK sak 64/2001). *Universitetet tar mål av seg... Evalueringen av Universitetet i Bergen 2001.*

55 En analyse av nordiske universiteters internasjonaliseringsstrategier noen år senere trakk frem fokuset på fagmiljø som typisk norsk, i kontrast til Danmark og Sverige der det ble lagt større vekt på internasjonalisering av universitetet som institusjon og fremragende enkeltforskere, Piro, Hovdhaugen, Elken, Sivertsen, Benner & Stensaker 2014: 158.

56 Handlingsplan 2007–2009: 2.

dre doktorgradskandidater.<sup>57</sup> Sommerforskerskolen arrangeres i samarbeid med Norges Handelshøyskole (NHH), Høgskulen på Vestlandet (HVL), Christian Michelsens Institutt (CMI) og Norce AS og viser hvordan internasjonalisering også styrket lokalt samarbeid. Southern African-Nordic Centre, SANORD, ble etablert i 2007 av UiB og University of the Western Cape.<sup>58</sup> SANORD er både et fysisk senter og et nettverk, og har vokst til 21 nordiske og 28 afrikanske medlemsinstitusjoner. Målet er å fremme forsknings- og utdannings samarbeid mellom Norden og det sørlige Afrika, blant annet gjennom konferanser, seminarer, workshops, kurs og kontakt med næringsliv og media. SANORD disponerer også såkornmidler og stipender, og illustrerer internasjonalisering som forpliktende internasjonalt samarbeid.

At internasjonaliseringen på 2000-tallet skulle gjelde alle deler av universitetet, vises for eksempel gjennom Universitetsbibliotekets internasjonale samarbeid. Universitetsbibliotekar Ane Landøy ledet et prosjekt for modernisering av 18 universitetsbibliotek i Moldova fra 2010, i et av Europas fattigste land. Gjennom workshops og sommerskoler og i samarbeid med Transilvania University var målet å styrke universitetsbibliotekenes kompetanse og bidra til å styrke kvaliteten i forskning og utdanning. Arbeidet er oppsummert i boken *International Trends in Academic Library Development* (2019).<sup>59</sup>

Fra 2010 har UiB lansert nye handlingsplaner for den internasjonale virksomheten hvert femte år. De følger linjen fra den første planen, men er kortere, mer målrettet, og har etter 2015 lagt seg tettere opp mot målene i FN's Agenda 2030 (bærekraftsmålene). Også egne handlingsplaner for EU-finansierte satsinger (2016) og for samarbeidet med Kina (2018–2022) har kommet til. Selv om selvvalgte, faglige nettverk fremdeles ses som grunnpilar i universitetets internasjonale virksomhet, illustrerer vedtakene av handlingsplanene hvordan de ytre forventningene om internasjonalisering på 2000-tallet bidro til at institusjonen forsterket sin innsats også på den administrative siden. I september 2015 åpnet UiB (sammen med

57 <https://www.uib.no/en/rs/bsrs>. UiO har arrangert internasjonale sommerskoler siden 1947. <https://www.uio.no/english/studies/summerschool/about/history.html>

58 <https://sanord.uwc.ac.za/>

59 Landøy, Ghinculov & Repanovici 2019. Se også: <https://newinformationservices.wordpress.com/>

NTNU) kontor i EU-hovedstaden Brussel, både for synliggjøring, samarbeid og påvirkning.<sup>60</sup> To år senere åpnet UiBs Internasjonale senter, med særlig ansvar for å bistå internasjonale studenter og utenlandske nyansatte.

I tillegg til planer og mer profesjonell administrativ støtte har det fulgt midler med internasjonaliseringen. Strategisk program for internasjonalt forskningssamarbeid (SPIRE) ble etablert i 2012 og er for eksempel beregnet på fagmiljø som bygger opp internasjonal kontakt. Ordningen gir midler til gjesteforskerbesøk og søknads-skriving, basert på individuelle søknader. Internasjonalisering skal i denne sammenhengen være nettopp være et middel til økt kvalitet. Samtidig er internasjonalisering kostbar. Den seneste gjennomgangen av UiBs internasjonale nettverk og forpliktelser fra 2019 påpekte at «dimensjoneringen av innsatsen bør i større grad foretas fortløpende i tråd med nytteverdien».<sup>61</sup> Nytt er det også at det i større grad skal tas klimahensyn i aktivitetene.

Internasjonaliseringens tallfestede målsettinger gjelder også studentutvekslingen. I 2010 var målet at 20 prosent av alle studenter som tar en grad ved UiB, skal ha vært på utveksling; ti år senere er målsetningen 40 prosent. Et fakultet som særlig har lyktes, er Det juridiske fakultet, hvor antallet studenter på utveksling på 15 år ble mer enn åttedoblet – fra 20 i 2003 til 165 i 2017. Bak lå målrettet arbeid: Administrasjonen bygde kapasitet og etablerte avtaleporteføljer med utvalgte partnerinstitusjoner, og studentene ble fortalt at et utvekslingsopphold var en viktig del av studieløpet. Utvekslingen ble sikret plass i studieprogrammet. Det ble utviklet engelskspråklige emner, i hovedsak knyttet til internasjonal rett, og ofte med gjesteforelesere fra utenlandske universiteter. Fra høstsemesteret 2016 innførte fakultetet krav om at de som ikke reiste på utveksling, måtte ta minst ett spesialemne på engelsk.

Mange internasjonale studenter tar de engelskspråklige emnene, slik at de gir en naturlig arena for kontakt og kommunikasjon både i en undervisningssetting og utenom. Man får i større grad gjort bruk av den ressursen de innkommende internasjonale studentene utgjør. [...] Slik får også studenter

60 <https://www.uib.no/en/brussels-office/101879/about-uib-brussels-office>  
61 Universitetsstyret, sak 111/2019.

som ikke reiser ut internasjonale perspektiv som del av utdanningen sin.<sup>62</sup>

Innføringen av tiltak skjer på fakultetsnivå, og ulike fakultet har valgt ulike strategier. SV-fakultetet og Det medisinske fakultet har for eksempel satset på utvekslingsambassadører, som innebærer at studenter som reiser ut, får et spesielt ansvar for å formidle erfaringene fra utvekslingsoppholdet. Siden 2003 har mer enn 350 medisinerstudenter hatt praksis i Uganda og har arbeidet med barnesykdommer, kvinnesykdommer og psykiatri (fra 2014 også Thailand), som alternativ til tilsvarende praksis i Norge. Siden oppholdene bare varer i fire til syv uker, er de ikke del av statistikken for internasjonalisering: Kun opphold på tre måneder eller mer teller der.<sup>63</sup>

UiBs Handlingsplan for internasjonalisering 2016–2022 er delt i en del om «Bergen i Verden» og en om «Verden i Bergen». Et eksplisitt mål er at studenter som ikke reiser på utveksling, skal tilbys internasjonale studieemner ved UiB.<sup>64</sup> Slik griper internasjonalisering inn i innholdet i undervisningen og er med på å endre forventningene til hva et universitet skal være. Målet om å gjøre studentene i stand til å konkurrere og bidra i et globalt arbeidsmarked legger til grunn at høyere utdanning er en tjeneste i et internasjonalt marked preget av «fri flyt» og konkurranse om de beste hodene. Dette står i kontrast til det ideologiske grunnsynet på slutten av 1980-tallet. Da lederartikkelen i *Nytt fra Universitetet i Bergen* i 1989 slo fast at et internasjonalt perspektiv viste studentene at fri kunnskapssøken var verdt å kjempe for, var det kunnskapens rolle i samfunnet som sto i sentrum – ikke den enkelte students framtidige karriere.<sup>65</sup>

62 Universitetsstyret, sak 27/2018.

63 Heller ikke alle jus-kurs teller, som det obligatoriske fireukerskurset *Komparativ rett og rettshistorie*, som studentene kan ta enten i Norge (JUS134) eller i Kina (JUS134-KINA). Et utenlandsopphold på fire uker er ikke nok til å telle som internasjonalisering.

64 Universitetsstyret, sak 95/2016, Handlingsplan for internasjonalisering 2016–2022. 2016: Innsatsområde A, delmål 3. Handlingsplan 2016–2022 (se note 1). 2016: Innsatsområde A, delmål 3.

65 *Nytt fra Universitetet i Bergen* nr. 19/20, 1989: 2.



## En selvsagt del av vitenskapen

Med det er vi inne på enda en grunn til at begrepet «internasjonalisering» ble omfavnet på 1980-tallet: Det ga gjenklang i allerede selvsagte vitenskapelige aktiviteter med dype røtter. For før det Halvorsen og Faye kalte «gammel» internasjonalisering, som vel kunne omfatte tiden fra midten av 1980-årene, fantes også internasjonalt samarbeid som en innarbeidet del av det akademiske livet. En rød tråd gjennom Universitetet i Bergens framstillinger av sin internasjonale virksomhet er at den hviler på en historisk arv fra mennesker som har søkt etter ny kunnskap, og at en slik søken i sin natur nettopp er internasjonal. Vitenskapenes innsikter er som regel uavhengige av geografi og politiske landegrenser, enten det er i dag eller på 1700-tallet. På 1700-tallet var det å utveksle kunnskap gjennom brevveksling med likesinnede i «Republic of Letters» for eksempel for naturforsker og opplysningsprest Hans Strøm (1726–1797) en opplagt del av hans vitenskapelige virke.<sup>66</sup> Nøyaktig hvordan det internasjonale samarbeidet foregikk, varierte fra fagfelt til fagfelt, i tråd med fagenes tradisjoner – tradisjoner som i mange tilfeller gikk lenger tilbake enn universitetet.

### *Oseanografenes havstrømmer*

Havforskeren Bjørn Helland-Hansens internasjonale engasjement startet før 1. verdenskrig, og fortsatte gjennom mellomkrigstiden, blant annet gjennom opprettelsen av en nasjonal komité tilknyttet International Union of Geophysics and Geodesy (IUGG), en internasjonal paraplyorganisasjon for feltbaserte naturvitenskaper tilknyttet Det internasjonale vitenskapsrådet (ICSU, fra 2018 ICS). Ved IUGG-årsmøtet i Edinburgh i 1936 ble han valgt til president i Den internasjonale foreningen for fysisk oseanografi (International Association of Physical Oceanography, IAPSO). Fra denne posisjonen ble det mulig å realisere et stort og internasjonalt feltarbeid om havstrømmer. Sommeren 1938 deltok syv skip fra seks land på et to måneder langt tokt i Nord-Atlanteren, tok til sammen nær

7000 målinger, og satte standarden for videre internasjonalt, oseanografisk samarbeid i etterkrigstiden. Da Geofysisk institutt i 1946 ble del av UiB, var Helland-Hansen president for IUGG, et verv han bekledd fra 1945 til 1948.

Helland-Hansens arbeid ble fulgt opp av etterfølgeren i professoratet, oseanograf Håkon Mosby, UiB-rector fra 1966 til 1971. I tillegg til å være president i IAPSO mellom 1954 og 1960 var Mosby med på å grunnlegge Scientific Committee on Oceanographic Research (SCOR) i 1957, den første tverrfaglige havforskningsorganisasjonen underlagt ICSU. For Mosby var internasjonalt samarbeid ikke bare et middel for å drive forskningen fremover, men en kilde til forskningsressurser i en situasjon der nasjonale og lokale budsjetter prioriterte oppbygging av nye fagfelt fremfor ytterligere ressurser til etablerte paradegrener, og midlene til havforskningen stagnerte.<sup>67</sup> I tillegg til havstrømmene i det åpne hav fokuserte Mosby på områdene som leder vann inn og ut av Atlanterhavet, som Færøy-Shetland-stredet og Gibraltarstredet. Dette var også ferdselsårer for ubåter, og kaldkrigs konteksten gjorde forskningen svært relevant for NATO. Fra 1960 til 1965 var Mosby første leder av NATOs underkomité for oseanografi.<sup>68</sup> Spørsmålet om hva NATO-vitenskap i denne sammenhengen var, motivert av militære hensyn eller først og fremst grunnforskning, er en sentral diskusjon i Gunnar Ellingsens doktoravhandling fra 2012.<sup>69</sup>

### *Partikkelfysikkens instrumenter*

Mens internasjonalt samarbeid for oseanografene i hovedsak var et spørsmål om forskningssamarbeid knyttet til tokt, dreide samarbeidet innen partikkelfysikk seg om å bygge forskningsinstrumenter. En av UiBs tidligste eksplisitte referanser til internasjonalt samarbeid kom under innvielsen av atomreaktoren på Kjeller i 1951, der universitetets første rektor, fysiker Bjørn Trumphy, holdt

67 Vollset, Hornnes & Ellingsen 2018: 158.

68 Ellingsen 2012: 158–197; Vollset, Hornnes & Ellingsen 2018: 155–158. NATO var også tungt involvert i utbyggingen av infrastruktur på land, og betalte 50 av de 55 millioner kronene det kostet å åpne Flesland flyplass i 1955. Med Flesland kom flyforbindelser til Nord-Amerika og kontinentet.

69 Ellingsen 2012: 182–187.

åpningstalen. Foran konge, kronprins, norske og nederlandske regjeringsmedlemmer og 34 forskere fra 8 nasjoner, inkludert 4 nobelprisvinnere, fremholdt Trumpy at åpningen av Europas tredje uranreaktor ville ha vært umulig uten internasjonalt samarbeid: «Dette er i seg selv en stor tanke, og har kanskje bragt oss et skritt nærmere vårt utopiske ideal, en *åpen* verden.»<sup>70</sup> Fysiker og direktør for Forsvarets forskningsinstitutt, Gunnar Randers, var enig – et lite land som Norge var fullstendig avhengig av internasjonalt samarbeid for å henge med:

[A]lle land – store som små – må ta aktivt del i enhver fundamental ny teknisk utvikling så langt dets krefter og evner rekker. Og hvis dette overstiger et lite lands krefter, så er det likevel en utvei: å samarbeide med andre nasjoner. De land som ikke følger en av disse veier, vil snart sakke akterut, og bare være av interesse for dem som studerer arkeologi og svunne sivilisasjoner. Norge har meget å ta igjen – og det var naturlig for oss å velge samarbeidslinjen.<sup>71</sup>

Arbeidet med å designe og bygge reaktoren var ledet av instrumentmaker Odd Dahl fra Chr. Michelsens Institutt (CMI). Etter å ha deltatt på Maud-ekspedisjonen (1918–1925), et av de andre store feltarbeidene organisert fra Geofysisk institutt i mellomkrigstiden, arbeidet Dahl ved Carnegie-instituttet i Washington der han sammen med Merle Tuve og Lawrence R. Hafstad bygde flere større partikkelakseleratorer – begynnelsen på høyenergifysikken. I 1936 ble han invitert tilbake til Bergen, og sammen med Trumpy designet og bygget han tre partikkelakseleratorer: et høyspentanlegg for strålebehandling ved Haukeland sykehus (1942), en Van de Graaff-akselerator til kjernefysisk forskning (1950) og en betatron (1952) utenfor Geofysisk institutt. Disse var alle blant de kraftigste instrumentene i verden da de ble innviet, og ble alle raskt forbigått av nye og kraftigere akseleratorer bygget andre steder. Basert på erfaringene herfra, og fra arbeidet med Kjeller-reaktoren, var Dahl sentral i de internasjonale arbeidsgruppene som førte til

70 Verden Gang 29. november 1951, s. 7, «Måtte atomalderen bli en fredens alder sa Kongen da han startet uran-milen i går».

71 Sst.

opprettelsen av det europeiske forskningscenteret CERN. Atomfysikken krevde stadig dyrere infrastruktur, og for at europeerne skulle kunne hevde seg i konkurransen med særlig amerikanske forskningsmiljø, var samarbeid med kolleger i andre land sett som en nødvendighet.<sup>72</sup>

Fra 1952 ledet Dahl arbeidet med CERNs første partikkelakselerator, proton-synkrotronen som sto klar i 1960. Samme år ble Trumpy norsk delegat til CERNs finanskomité og styringsråd. Vervet gikk senere til Arnfinn Graue, rektor i 1984–89, som fra 1988 til 1991 var president i CERNs finanskomité. I tillegg til byggingen av instrumenter var det å sende hovedfagsstudenter som ambassadører til kollegaer ved institusjoner i andre land en naturlig del av den vitenskapelige virksomheten, på lik linje med egne reiser og å være vertskap for andre (se også kapittel 9 i bind 2).

### *Statsvitenskapelig organisering*

Å agere internasjonalt var en integrert del av et vitenskapelig liv også i samfunnsforskningen. Stein Rokkan, professor i politisk sosiologi ved UiB fra 1966, startet sitt virke i 1947 i et internasjonalt UNESCO-prosjekt om demokrati ledet av Arne Næss, fortsatte studiene ved Columbia-universitetet og Universitetet i Chicago, og hadde senere gjesteprofessoropphold ved en rekke internasjonalt ledende universiteter.<sup>73</sup> I tillegg til å stifte Norsk statsvitenskapelig forening i 1956, hvor han var første formann, var Rokkan blant initiativtakerne til etableringen av European Consortium for Political Research (ECPR) i 1970, sammen med franskmannen Jean Blondel. Rokkan hadde også lederroller i International Sociological Association (visepresident 1966–70), International Political Science Association (president 1970–73), International Social Science Council (president 1973–77) og stiftet Nordisk forbund for statsvitenskap (1975).<sup>74</sup> Fra slutten av 1950-tallet hadde miljøene som studerte inter-

72 Hermann, Krige, Mersits & Pestre 1987.

73 Rokkan var gjesteforsker ved Yale (1963, 1969–70 og 1970), London School of Economics (1956 og 1973), Stanford (1959–60, 1967 og 1970), Universitetet i Manchester (1964), Universitetet i Genève (1973–74) og Institut d'études politiques de Paris, også kjent som Sciences Po (1976–77). Stubhaug 2019.

74 Stubhaug 2019, Kuhnle 1986: 36–43.

nasjonal politikk, diplomati og forholdet stater imellom, holdt til i Oslo, særlig ved institusjonene Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI, etablert 1959), Institutt for fredsforskning (PRIO, etablert 1959) og Fridtjof Nansens Institutt (FNI, etablert 1958).

I Bergen tidlig på 1960-tallet, før den var etablert ved UiB, dreide statsvitenskapen seg i hovedsak om stats- og nasjonsdannelse i et komparativt perspektiv, og å legge til rette for forskersamarbeid på tvers av landegrensene var et premiss for sammenliknende studier.<sup>75</sup> Å etablere organisasjoner for å formalisere slike samarbeid var en sentral og selvfølgelig del av Rokkans virke og etablerte strukturer for senere internasjonalt samarbeid.

### *Universitetet og verden*

Internasjonalt samarbeid var en prioritet for UiB-ledelsen fra starten av. Alt fra 1948 ble det organisert nordiske rektormøter med tre års mellomrom, og i 1951 tiltrådte UiB den ferske International Association of Universities, opprettet i regi av UNESCO. Da de nasjonale rektormøtene kom i gang i 1958, var «internasjonale møter» alltid første post på dagsordenen.<sup>76</sup> Rektorene reiste jevnlig på representasjonsreiser, og for eksempel var universitetsjubileer en anledning til å invitere den ferske institusjonen inn i det europeiske fellesskapet. De nordiske møtene ble supplert med ulike faggruppemøter og møter for administrasjonen.

At den enkelte akademiker holdt kontakt med kolleger i andre land for å bidra og holde seg oppdatert, ble tatt for gitt. Å være vertskap for internasjonale gjester, reise på forskeropphold, ta internasjonale verv, delta i tidsskriftredaksjoner, arrangere eller delta på konferanser med deltakere fra ulike land, eller publisere internasjonalt – alene eller sammen med kolleger – var en naturlig del hva det vitenskapelige virket dreide seg om. Flere hadde blitt introdusert til internasjonale reiser og møter allerede i studietiden og gjorde en tilsvarende innsats for å involvere egne studenter. Samtidig var

75 Norseng 1967: 40–50.

76 Nyborg 2013: 216–223, Nyborg 2014a, Nyborg 2014b. De norske rektormøtene ble formelt opprettet i 1958, og ble i 1977 omdøpt til Det norske universitetsråd. I 2000 ble organisasjonen slått sammen med Det norske høyskolerådet (etablert i 1995) til Universitets- og høyskolerådet (UHR).

det ulikheter mellom fag – å samarbeide med kolleger i andre land var mer naturlig for noen fag enn andre.

Universitetsledelsen hadde en rolle i å legge til rette. Kollegiet administrerte en reisekonto der vitenskapelig ansatte kunne søke reisemidler, og L. Meltzers Høyskolefond, der rektor og dekanene utgjør styret, har siden opprettelsen av UiB hvert år gitt stipender til både reiser og utenlandsopphold. Finansieringsordningene var individuelle, basert på konkrete søknader og forbeholdt vitenskapelig ansatte og hovedfagsstudenter, og er nok en illustrasjon på hvordan internasjonalt samarbeid i utgangspunktet var noe den enkelte ansatte selv måtte ta ansvar for. Dette var også omkvedet fra kollegiet da Nordisk råd på slutten av 1950-tallet ønsket å styrke akademisk samarbeid innad i Norden. Tilrettelegging var fint, men utgangspunktet måtte være behov og initiativ fra den enkelte forsker:

De enkelte forskere og de enkelte fag vil der ha forskjellige behov. I alle fall for grunnforskningens vedkommende kan et levedyktig akademisk samarbeid kun tilses å komme i stand ved at de aktive forskere selv tar initiativet. Det er likevel bare dem som har oversikt over hvilke arbeidsmuligheter det finnes ved de tilsvarende institutter. Myndighetenes primære oppgave på dette område er å legge de økonomiske vilkår til rette og fjerne formalistiske hindringer.<sup>77</sup>

Også Utenriksdepartementet så internasjonalt samarbeid som viktig. Som del av etterkrigstidens arbeid for å styrke nasjonens internasjonale omdømme og bidra til en fredelig verdensorden opprettet Utenriksdepartementet i 1950 det frittstående «Kontoret for kulturelt samkvem med utlandet».<sup>78</sup> Snart formidlet de flere ganger i året invitasjoner til professorutvekslinger med landene Norge hadde kulturavtaler med, utvekslingsavtaler i regi av NATO, avtaler i regi av Europarådets gjesteforeleserprogram, og

77 DAK, sak 114/1958. Uttalelsen ble utarbeidet av en komité to uker tidligere og fikk enstemmig tilslutning i kollegiet. Et eksempel på «formalistiske hindringer» dukket opp i 1965 da Kirkedepartementet innstendig anmodet om at «offentlige institusjoner som har tenkt å ta imot besøk av visumpfiktige utlendinger, ikke gjør dette uten forhåndskontakt med Utenriksdepartementet».

78 Høyvik 2014, Angell 2014: 97–109.

tilsvarende program i USA og Storbritannia.<sup>79</sup> Selv om de fleste av henvendelsene de første årene forble ubesvarte, ble professorutvekslingene ut over på 1960-tallet stadig oftere benyttet – alltid med interesse fra fagmiljøene som premiss. Kontoret ga også midler til internasjonale aktiviteter, som det årlige sommerkurset for utenlandske norskstudierende, som har blitt arrangert siden 1964, og flere av rektorenes representasjonsreiser.<sup>80</sup> Også bistandspenger ble en kilde til utbygging av den internasjonale virksomhet, som da odontologer fra Bergen på 1970-tallet organiserte den første tannlegeutdanningen i Portugal (se også kapittel 11 i bind 2).

En rød tråd i forholdet til omverdenen var ønsket om å bygge broer. På 1920-tallet sto Vilhelm Bjercknes og Helland-Hansen i spissen for vitenskapelig samarbeid mellom forskere på tvers av konfliktlinjene i den nylig avsluttede verdenskrigen. På 1960- og -70-tallet var fokuset brobygging på tvers av den kalde krigen. Et eksempel som fikk stor oppmerksomhet, var da dosent i jordmagnetisme og kosmisk fysikk, Guro Gjellestad, i 1964 inviterte Jurij Gagarin til å holde en gjesteforelesning som del av kosmonautens ukelange Norgesturné, tre år etter at han ble det første mennesket i verdensrommet.

I 1972 sto sosiolog Ørjar Øyen i spissen for å etablere forskningssenteret Inter-University Center i Dubrovnik. Jugoslavia under Tito tok avstand fra både NATO og Sovjet, og tanken var at senteret skulle fungere som et intellektuelt fristed på tvers av jernteppet mellom øst og vest, samt å legge til rette for samarbeid mellom nord og sør. Motivasjonen var ideologisk. Alt i tiltredelsesforelesningen i 1967 advarte Øyen mot etnosentrisme, og argumenterte for at sosiologien i en etterkrigs kontekst der netto utvandring var erstattet av netto innvandring, måtte bidra til økt toleranse for andre mennesker og grupper i samfunnet. Øyen var styreleder i

79 Norge inngikk kulturavtaler med Tsjekkoslovakia (1937), Belgia (1948), Storbritannia (1948), Frankrike (1953), Italia (1955), Jugoslavia (1955), Nederland (1955), Sovjetunionen (1956), Vest-Tyskland (1956), Israel (1957), Polen (1958), Tyrkia (1958), Spania (1959), India (1951), Kina (1963), Irland (1964), Egypt (1964), Østerrike (1972), Ungarn (1975), Romania (1976), Portugal (1977), Bulgaria (1980) og Mexico (1980).

80 Også andre aktører bidro til å finansiere universitetets internasjonale samarbeid. Forskningsrådene og ulike legater ga økonomisk støtte til reisevirksomhet, og enkelte private aktører ga reisegaver i bytte mot goodwill og oppmerksomhet, som da Jahre Line fra 1963 tilbød fribilletter tur-retur Oslo–Kiel for gjesteforelesninger ved UiO og UiB.

senterets første ti år, og senere direktør mellom 1988 og 1995.<sup>81</sup> Det er neppe tilfeldig at internasjonalt samarbeid ble framhevet som en institusjonell målsetting nettopp mens Øyen var rektor ved UiB (1978–1983). Etterfølgeren, kjernefysiker Arnfinn Graue (rektor 1984–89) var også involvert i en rekke internasjonale samarbeid, for eksempel som norsk delegat ved CERN fra 1984. Og Magne Lerheim, universitetsdirektør fra 1977 til 1990 (med unntak av 1981–83 da han var NORADs representant i Tanzania), var opptatt av internasjonalt engasjement blant annet som middel for å motvirke det han oppfattet som universitetets stagnasjon og legitimitetskrise.<sup>82</sup>

### *Vitenskapsdiplomati*

Et dilemma i samarbeidet med utenlandske universiteter har vært knyttet til hvordan universitetene skal forholde seg til spørsmål om politisk boikott. Vitenskapsdiplomati bunner i en tanke om vitenskapelig samarbeid som fredsskapende. I 1987 ble Norge del av den internasjonale boikotten av apartheidregimet i Sør-Afrika, og universitetene tok del i en akademisk boikott.<sup>83</sup> Etter dette varslet botaniker Knut Fægri at et bytteeksemplar av «Norges Planter» allerede var sendt, og spurte om han skulle be om å få bøkene tilbake. Direktør ved Universitetsbiblioteket, Kari Garnes, avklarte:

Det må opplyses at Universitetsbiblioteket vil kjøpe tidsskrifter og annen litteratur utgitt i Sør-Afrika på vanlig måte, men at vi ikke skal ha noen direkte forbindelse med institusjonene. Intensjonen skulle ikke være å bryte informasjonsutvekslingen.<sup>84</sup>

81 Grønmo & Henrichsen 1997: 8, 14, 242–248. Øyen var styreleder i Dubrovnik 1972–82, styremedlem 1982–87 og generaldirektør 1987–1995. I 1980, som rektor, meldte han UiB inn i den internasjonale studentutvekslingsorganisasjonen International Committee for the Study of Educational Exchange.

82 Forland 1996: 455–459.

83 «Det akademiske kollegium konstaterer, etter innhentet opplysning fra Universitetets fakulteter, at det ikke finner sted noe samkvem med det offisielle Sør-Afrika, verken bilateralt eller multilateralt. Kollegiet legger vekt på at denne linjen blir opprettholdt ved Universitetet i Bergen.» DAK, sak 109/1988.

84 UiB-arkiv. Brev fra Universitetsbiblioteket ved Kari Garnes til Knut Fægri, datert Bergen 15. november 1988.



Spenningen mellom offentlig boikott og uoffisiell kontakt ble enda tydeligere i kontakten med Kina. Da Kina i 1975, på tampen av Kulturrevolusjonen, åpnet for utenlandsk turisme, var statsviter Torstein Hjellum (1940–2010) blant dem som pakket kofferten. I 1985 og 1987 besøkte han landet på nytt, noe som førte til lange gjenvisitter fra to kinesiske forskere og den kinesiske ambassadøren. Tidlig på 1980-tallet hadde helsesystemet på den kinesiske landsbygden kollapset, og Kina så til de skandinaviske velferdsstatene for å lære.<sup>85</sup> Våren 1989 reiste rektor Arnfinn Graue og universitetsdirektør Magne Lerheim til Kina og Japan med mål om å inngå bilaterale avtaler med utvalgte universiteter. De var knapt tilbake før de kinesiske myndighetene 4. juni 1989 erklærte unnakstilstand og satte inn militære styrker mot studentprotestene som da hadde pågått siden april. Flere hundre, trolig flere tusen, studenter ble drept i massakren på og rundt Den himmelske freds plass (Tiananmen-plassen).

Universitetsrådet, bestående av rektorene fra landets fire universiteter, reagerte umiddelbart med å fordømme «meningsløs misbruk av militærmakt mot studenter som ber om demokratiske reformer i eget samfunn. Vi ser på den massive bruk av militærmakt mot studenter som demonstrerer med fredelige midler som en krenkelse av hele det internasjonale fellesskap av studenter og universitetslærere».<sup>86</sup> Både Norsk Studentunion og Den kinesiske studentforeningen i Bergen kom med liknende uttalelser. Den kinesiske professoren Zhou Don Ren, visedirektør for Center for American Studies ved Fudan University i Shanghai, som var på besøk i Bergen, fikk tilbud om å bli værende så lenge han ønsket. Etter knappe tre uker sendte Utenriksdepartementet et konfidensielt brev hvor de ba om at alt offisielt samarbeid med Kina skulle opphøre, samtidig som den uoffisielle kontakten kunne fortsette.<sup>87</sup> Dette ble også den offisielle linjen fra Universitetsrådet.<sup>88</sup>

85 I tillegg hadde rektor Fujia Yang ved ledende Fudan University i Shanghai vært postdoktor ved Niels Bohr Instituttet i København, og var Skandinavia-frelst.

86 Telegram fra rektorene ved de norske universitetene (Narve Bjørgo, Tromsø, Arnfinn Graue, Bergen, Rolf Lenschow, Trondheim, og Inge Lønning, Oslo), datert 04.06.1989. En kopi av brevet ble overlevert den kinesiske regjeringen via den norske ambassaden i Beijing.

87 Brev fra Utenriksdepartementet til Universitetsrådet, Oslo 23.06.1989.

88 Brev fra Det norske universitetsråd til medlemsinstitusjonene om «Samarbeid med Kina», Bergen, 24.07.1989.

Da professor i sammenliknende politikk, Stein Kuhnle, våren 1990 reiste på det første uoffisielle besøket til Kina etter massakren, blant annet for å følge opp samarbeidet med Fudan, var det etter lange diskusjoner med universitetsdirektøren, RISU og Universitetsrådet.<sup>89</sup> Kuhnle holdt flere foredrag om de skandinaviske velferdsstatene, velferdsmodellen, trepartssamarbeid, fagbevegelse, flerpartisystem, valg, forholdet mellom storting og regjering, og skandinavisk og europeisk politikk. Forelesningene ble fulgt av lange og åpne diskusjoner.<sup>90</sup> Til tross for sterkere politisk kontroll var hovedbudskapet å holde vinduet for faglig-politiske kontakter åpent:

Min klare vurdering er, at dersom vi ønsker faglig samarbeid, dersom vi ønsker at våre kolleger skal lære noe av oss, og dersom vi ønsker å lære noe fra dem, så er det viktig å holde forbindelseslinjene åpne.<sup>91</sup>

Selv om reisen til Beijing var uoffisiell, la den grunnlaget for et langvarig samarbeid. I 1995 åpnet statsminister Gro Harlem Brundtland et senter for nordiske studier ved Fudan University i Shanghai som nå har over 20 ansatte som forsker og underviser om blant annet de skandinaviske velferdsstatene. Kuhnle har en ledende rolle i Norges akademiske Kina-samarbeid, blant annet som leder for Sino-Nordic Welfare Research Network og ekspertgruppen for forskningsrådsprogrammet CHINOR (2011–2017). I 2017 åpnet Norwegian China Law Centre ved Det juridiske fakultet med oppdrag om å koordinere aktiviteter og gi råd til forskere som ønsker samarbeid med Kina. I 2010 brøt Kina all offisiell kontakt med Norge – en politikk som først ble oppmyket i 2016. Samtidig fortsatte det vitenskapelige samarbeidet «under radaren». Vilkåret var at det offisielle Norge ikke ble involvert i arrangementer og dokumenter, selv når det var Norge som sto for finansieringen.

89 Stein Kuhnle, *Rapport fra en reise til Hong Kong, Shanghai og Beijing 20. april – 4. mai 1990*, 15. mai 1990. Understreking i originalen.

90 Foredragene var blant annet basert på Kuhnle 1990: 12–20. I et intervju i 2019 påpekte Kuhnle at begrepet «velferdsmodell», utviklet av statsvitene tidligere på 1980-tallet, var omstridt, da «modell» lett kunne oppfattes som «eksempel til etterfølgelse». Senere har både velferdsmodell, likestilling og menneskerettigheter blitt mindre sensitive, og flere universiteter har etablert sentre for menneskerettighetsstudier.

91 Stein Kuhnle, *Rapport fra en reise til Hong Kong, Shanghai og Beijing 20. April – 4. mai 1990*, 1990: 9.

Kontroversen dreier seg også om Bergen Konfutse-institutt, etablert i 2008 som et samarbeid mellom Beijing Sport University, Universitetet i Bergen og Høgskulen på Vestlandet.<sup>92</sup> Senteret var et av rundt 500 slike institutt i verden, og det eneste i Norge. Det offisielle målet med instituttene er å spre kunnskap om kinesisk språk og kultur gjennom kulturdager, konserter, rundebordsamtaler, foredrag og utveksling innen utdanning, vitenskap, sport, kunst og næringsliv, samt undervisningssamarbeid. Samtidig har instituttene blitt anklaget for å være politisk kontrollerte propagandaverktøy, direkte underlagt kommunistpartiet i den autoritære ettpartistaten. I 2014 vedtok Stockholms universitet å stenge sitt Konfutse-institutt, opprettet i 2005 som det første i Europa. Den norske ambassaden i Beijing konkluderte i 2017 med at instituttene var et redskap i Kinas myke maktutøvelse, en forlengelse av kommunistpartiets propagandaapparat, og «pålagt av kinesiske myndigheter til å drive en form for selvsensur».<sup>93</sup> I 2019 anbefalte Human Rights Watch at alt samarbeid med Konfutse-instituttene avvises, med henvisning til at et dette er uforenlig med prinsippet om akademisk frihet.<sup>94</sup>

I Bergen har Raftostiftelsen, som i 2004 ga sin menneskerettighetspris til Rebiya Kadeer for hennes rolle i uighurenes kamp for grunnleggende menneskerettigheter, tatt til orde for det samme.<sup>95</sup> Ifølge organisasjonen gjør det tette samarbeidet at tema som Tibet, Taiwan, Tiananmen-massakren og Kinas systematiske undertrykkelse av uighurene og andre etniske minoriteter blir sensurert. Verken behandlingen av uighurene, eller opptøyene i Hongkong i 2019,

92 Embassy of the People's Republic of China in the Kingdom of Norway (2007, 29. august). The First Confucius Institute Established in Norway. [https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceno/eng/zngx\\_1/jyjl/t358664.htm](https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceno/eng/zngx_1/jyjl/t358664.htm)

93 Den kongelige norske ambassade Beijing: Kina. Konfucius-institutter – et redskap i Kinas myke maktutøvelse, datert 18. desember 2017. <https://khrono.no/files/2018/07/05/Kina.pdf>. UiB-rector Dag Rune Olsen avviste kritikken, med henvisning til at akademisk frihet er sikret i kontrakten med instituttet. «Rektor Olsen slår tilbake mot kritikk om Kina-samarbeid». Khrono. 5. juli 2018. <https://khrono.no/konfucius-samarbeid-internasjonalisering/rektor-olsen-slar-tilbake-mot-kritikk-om-kina-samarbeid/229472>

94 «Confucius Institutes are extensions of the Chinese government that censor certain topics and perspectives in course materials on political grounds, and use hiring practices that take political loyalty into consideration.» Human Rights Watch. Resisting Chinese Government Efforts to Undermine Academic Freedom Abroad: A Code of Conduct for Colleges, Universities, and Academic Institutions Worldwide 2019. [http://hrw.org/sites/default/files/supporting\\_resources/190321\\_china\\_academic\\_freedom\\_coc\\_o.pdf](http://hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/190321_china_academic_freedom_coc_o.pdf)

95 Se for eksempel: Kobbeltvedt, J.H. (2018, 27. juli). «Aksepteres undertrykkelse i akademia?». Vårt Land.

som også har foregått på universitetsområder, førte til offisielle uttalelser fra universitetshold – utover at utvekslingsstudenter fra UiB fikk hjelp til hjemreise. Men forholdet til Konfutse-instituttet kjølnet. Høsten 2019 krevde Universitetet i Bergen at prinsippet om akademisk frihet sikres gjennom en egen paragraf i avtalen med Konfutse-instituttet. Året etter vedtok institusjonene i Bergen å legge ned instituttet, med henvisning til at den norske direktøren ved instituttet skulle pensjonere seg, og at UiB nå selv hadde egne lærekrefter til språkopplæring.

### Internasjonaliseringens dilemmaer

Ifølge historikerne Vera Schwach og Thomas Brandt, i *Avhengig av forskning: De norske forskningsrådenes historie* (2019), var det på 1990-tallet at omfanget av internasjonalisering i forsknings- og utviklingssamarbeid økte, og snart ble «nærmest synonymt med europeisering», med særlig henvisning til betydningen av de europeiske rammeprogrammene for forskning.<sup>96</sup> Deres definisjon på internasjonalisering er

aktiviteter knyttet til produksjon, overføring og bruk av kunnskap på tvers av landegrensene, men der de nasjonale grensene og de ulike nasjonalstatenes politikk fremdeles er av betydning.<sup>97</sup>

Definisjonen speiler en utvikling der begrepet «internasjonalisering» på 2000-tallet har fått en administrativ og byråkratisk betydning: vitenskap som produksjon, fremfor vitenskap som internasjonalt samarbeid. Dette er en begrepsbruk Halvorsen og Faye advarte mot i 2006, med henvisning til at dette legger til grunn et kontrollsystem som utfordrer akademisk frihet:

Eit språk om nettverk og nodar på tross av og på tvers av grenser erstattar det nasjonalstatskulturelle systemspråket, og kvalitet og kvalitetskontroll blir innan denne internasjonala-

96 Schwach & Brandt 2019: 508.

97 Sst.: 491.

liserte utdanningspolitikken kanskje meir forma av mistillit enn tillit.<sup>98</sup>

Kjernen i problematikken er forholdet mellom den opprinnelige formen for internasjonalt forskningssamarbeid (basert på vitenskap som internasjonal i sin natur), den «gamle» internasjonaliseringen (fokusert på blant annet studentutveksling som mål i seg selv), og den «nye» internasjonaliseringen (et strategisk virkemiddel for kvalitet som skal gjennomsyre institusjonen). Selv om de ulike formene for internasjonalisering dukket opp på ulik tid, lever de side om side med den opprinnelige formen for internasjonalt samarbeid. Både den «gamle» og den «nye» internasjonaliseringen har virkemidler som kan støtte opp om det. Den klare bevisstheten om at internasjonaliseringen bygger på en arv, er noe av forklaringen på at UiB framhever at initiativ og aktiviteter må komme fra fagmiljøene selv.

Internasjonalisering er ett av mange aspekter ved universitetets virksomhet, og de siste årene har flere gitt uttrykk for at den kan ha gått for langt. En særlig bekymring er knyttet til at bruken av engelsk som internasjonaliseringens språk skal gå på bekostning av norsk fagspråk, som diskutert i neste kapittel. I 2021 er ingen norskspråklige tidsskrift rangert blant de beste.<sup>99</sup> Risikerer UiBs internasjonaliserings-målsetting om at minst 80 prosent av forskningen skal publiseres i velrennomerte internasjonale kanaler, at bokmål og nynorsk reduseres til formidlingsspråk? UiBs svar har vært å stille krav til at internasjonale forskere skal lære seg norsk innen to år, men det er uklart hvordan denne klausulen har vært praktisert.

En annen problemstilling er knyttet til rekruttering. I oktober 2016 slo Morgenbladet stort opp at andelen utenlandske vitenskapelig ansatte i Norge mellom 2007 og 2012 hadde økt fra 15 til 20 prosent, og at dette utgjorde 60 prosent av den samlede veksten i antallet forskere i perioden. Statistikken kom fra Forskningsbarometeret 2014 og ble beskrevet som en «historisk invasjon» der «utlendinger tar flere og flere av de vitenskapelige jobbene i Norge».<sup>100</sup> Etter flere avisinnlegg inviterte Det Norske Videnskaps-

98 Halvorsen & Faye 2006: 93.

99 <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/>

100 Time, J.K. (2016, 7. oktober). «Historisk invasjon.» Morgenbladet.

Akademi et drøyt år senere til debatt med under tittelen «Hvor mange internasjonale forskere tåler Norge?». Til grunn ligger en antakelse om at norske forskere har kjennskap til særnorske forhold, og at deres forskning er mer samfunnsrelevant enn publikasjoner i internasjonale tidsskrift utført av internasjonale forskere. Denne antakelsen er omstridt.<sup>101</sup> I 2021 valgte universitetsavisen *Khrono* å utnevne statsviter Cecilie Hellestveit fra Folkerettsinstituttet i Oslo til «Årets navn» for å ha satt spørsmålsteget ved økningen av utenlandske forskere ved norske utdanningsinstitusjoner.<sup>102</sup> Kjernen i debatten er spørsmål om internasjonaliseringens grenser, og hvordan målsettingen om å bli internasjonalt ledende skal veies mot andre hensyn. Kort sagt: Hva skal universitetet være?<sup>103</sup> Om alle verdens universiteter skal måles og veies etter samme mal, hvorfor skal vi da ha universiteter i Norge?

### Fra samarbeid til internasjonaliseringspolitikk

Dette kapittelet har vist at fagmiljø ved UiB var internasjonalt orientert lenge før internasjonalisering på 2000-tallet ble en politisk målsetting, og at betydningen har endret seg over tid. Konferanser, publikasjoner, reiser og forskerbesøk kan sammen med vitenskapsdiplomatiet betegnes som en «opprinnelig» internasjonalisering – før begrepet «internasjonalisering» ble tatt i bruk på 1980-tallet. Initiativene til denne formen for internasjonalt samarbeid kom i hovedsak innenfra, som havforskernes arbeid for å organisere internasjonale toktundersøkelser, og fysikernes rolle i etableringen av CERN. Da begrepet «internasjonalisering» ble tatt i bruk, var det uttrykk for en satsing, men også en måte å samle og koordinere eksisterende virksomhet på. Begrepet har over tid hatt ulike betydninger. Kapittelet har identifisert et skille i 1990, da internasjonaliseringen ble gjort til noe som kan måles og overvåkes over tid. Nøyaktig hva som skulle måles, ble til i spennet mellom det som ble ansett som relevant, og det som ble ansett som mulig å måle.

101 Se for eksempel Knutsen & Wig 2018.

102 Løkeland-Stai, E. & Vartdal, R. (2001, 17. desember). «Hun er Årets navn i akademia». *Khrono*. <https://khrono.no/hun-er-arets-navn-i-akademia/642662>

103 Langford, Aguilar-Søen, Carlson, Gross & D'Amico 2019: 85–93.

På 2000-tallet har internasjonaliseringen delvis vært et svar på politiske ønsker utenfra, balansert mellom kvalitetshevende forskningssamarbeid på tvers av landegrensene og konkurranse om begrensede ressurser. UiB har bygget et eget støtteapparat for å hjelpe til med søknadsskriving og nettverksbygging, og egne handlingsplaner som skal legge til rette for både UiB i verden og verden i UiB. At det å bedrive forskning innebærer samarbeid på tvers av landegrensene, er for de fleste fag en selvfølge, men formen og graden avhenger av hva som er ansett som relevant for forskningen den enkelte tar del i. I dette perspektivet dreier internasjonalisering seg først og fremst om tilrettelegging for god forskning. Samtidig er ulike fagfelt internasjonale på ulike vis, og internasjonalt samarbeid er ikke nødvendigvis like relevant for alle universitetets samfunnsoppdrag. I de siste årene har spørsmålet om internasjonaliseringen har gått for langt, fått stor oppmerksomhet.

## Litteratur og kilder

- Angell, S.I. (2014). Norges omdømme som kulturland er høyt. Innlegg i norsk sjølvpresentasjon. *Arr. Idéhistorisk tidskrift*, 26(1), 97–109.
- Bagge, S. (1996). Samfunnsvitenskapens historie. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen *Universitetet i Bergens historie. Bind II* (s. 581–617). Bergen: Universitetet i Bergen.
- Beelen J. & Jones, E. (2015). Redefining internationalization at home. I: A. Curaj, L. Matei, R. Pricopie, J. Salmi & P. Scott (red.), *The European Higher Education Area: Between critical reflections and future policies* (s. 59–72). New York: Springer International Publishing.
- Bergsjø, P. (1996). *Action against AIDS. The story of MUTAN. A joint effort in North-East Tanzania 1989–1995 between Tanzania and Norway*. Bergen: Centre for International Health, University of Bergen.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Larsen, E., Mangset, M. & Schwach, V. (2019). *Avhengig av forskning: De norske forskningsrådenes historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Collett, J.P. (2004). Frihetens tunge bør. *Nytt norsk tidskrift*, 21(2), 182–193.
- Curaj, A., Matei, L., Pricopie, R., Salmi, J. & Scott, P. (red.) (2015). *The European Higher Education Area: Between critical reflections and future politics*. New York: Springer International Publishing.
- Ellingsen, G. (2012). *Varme havstrømmer og kald krig. «Bergensstrømmaleren» og vitenskapen om havstrømmer fra 1870-årene til 1960-årene* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Ellingsen, G. (2016). Været, verden og vitenskap på 1700-tallet. I: J. Sanden (red.), *Romsdalsmuseets Årbok 2016* (s. 189–199). Molde: Bokbinderiet Johnsen.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie. Bind I*. Universitetet i Bergen.
- Frølich, N. (2008). Justification and drivers. Higher education institutions' strategies of internationalisation. I: Å. Gornitzka & L. Langfeldt (red.), *Borderless knowledge. Understanding the «new» internationalisation of research and higher education in Norway* (s. 103–124), Higher Education Dynamics, 22. Dordrecht: Springer.
- Førland, T.E. (2009). En kritisk kommentar til historieevaluerings metaramme. *Historisk tidskrift*, 88(1), 105–112.
- Gornitzka, Å. & Langfeldt, L. (red.) (2008). *Borderless knowledge. Understanding the «new» internationalisation of research and higher education in Norway*. Higher Education Dynamics, 22. Oslo: Springer.

- Graue, A. & Sælen, K.A. (red.) (1989). *Universitet og samfunn: Festskrift til Magne Lerheim på 60-årsdagen den 14. desember 1989*. Bergen: Alma Mater Forlag.
- Gronmo, S. & Henriksen, B. (red.) (1997). *Society, university and world community: Essays for Ørjar Øyen*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Halvorsen, T. & Faye, R. (2006). *Evaluering av Kvalitetsreformen*. Delrapport 8: Institusjonalisering. Røkkansenteret/NIFU STEP/Norges forskningsråd.
- Hermann, A., Krige, J., Mersits, U. & Pestre, D. (1987). *History of CERN: Launching the European Organization for Nuclear Research*. Amsterdam: North Holland Publishers.
- Hernes, G. (1986, 31. desember). Kan man ha ambisjoner i Norge? *Dagbladet*.
- Hovdum, A.R., Kuhnle, S. & Stokke, L. (red.) (1990). *Visjoner om velferdssamfunnet*. Bergen: Alma Mater Forlag.
- Høyvik, R.E. (2014). «Fram fra skjoldets skygge». *Norsk arbeid med kulturrelasjoner overfor utlandet 1945–1973*. (Masteroppgave). Universitetet i Bergen.
- Knudsen, J.P. & Lauvdal, T. (red.) (2019). *Geografi, kunnskap og vitenskap. Den regionale UH-sektorens framvekst og betydning*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Knutsen, C.H. & Wig, T. (2018). Internasjonalisering nå! *Nytt Norsk Tidsskrift*, 35(3–4), 312–321. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2018-03-04-12>
- Komotar, M.H. (2019). Global university rankings and their impact on the internationalization of higher education. *European Journal of Education, Research, Development and Policy*, 54(2), 299–310.
- Kuhnle, S. (red.) (1986). *Det politiske samfunn: Linjer i norsk statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kuhnle, S. (1990). Den skandinaviske velferdsmodellen – skandinavisk? velferd? modell? I: A.R. Hovdum, S. Kuhnle & L. Stokke (red.), *Visjoner om velferdssamfunnet* (s. 12–20). Bergen: Alma Mater Forlag.
- Kunnskapsdepartementet (2011). *Forskningsbarometeret 2011: Kunnskap for fremtida*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/forskningsbarometeret-2011/id71247/>
- Landøy, A., Ghinculov, S. & Repanovici, A. (red.) (2019). *International trends in academic library development*. Chişinău: Cartdidact. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3524992>
- Langford, M., Aguilar-Støen, M.C., Carlson, A., Gross, L. & D'Amico, G. (2019). Fra internasjonalisering til mangfold. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 36(1), 85–93. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2019-01-09>
- Larsen, I.M. (1995). *Universitetenes forskningspolitikk*. NIFU Rapport 7/95. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Lerheim, M. (1988). Universitetene og forskningsinstitusjonene: Oppgaver og roller i den videre internasjonalisering. I: P. Sjøholt (red.), *Internasjonalisering av norsk næringsliv. Forutsetninger og muligheter* (s. 109–116). Rapport nr. 103. Bergen: Industriøkonomisk Institutt, Institutt for geografi, NHH.
- Lerheim, M. & Digernes, O. (1986). *Innstilling fra utvalg nedsatt av Universitetsrådet: Nasjonalt utvalg for utviklingsrelatert forskning og utdanning*. Universitetet i Bergen.
- Meld. St. 7 (2014–2015). *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2015–2024*.
- Meld. St. 18 (2014–2015). *Konsentrasjon for kvalitet. Strukturereform i universitets- og høyskolesektoren*.
- Michelsen, S. & Aamodt, P.O. (2007). *Evaluering av Kvalitetsreformen. Sluttrapport*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Musselin, C. (2019). New forms of competition in higher education. *Socio-Economic Review*, 16(3), 657–683.
- NOKUT (2011). *Nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk for livslang læring (NKR)*. Kunnskapsdepartementet. Hentet fra [https://www.nokut.no/siteassets/nkr/nasjonalt\\_kvalifikasjonsrammeverk\\_for\\_livslang\\_laring\\_nkr\\_nn.pdf](https://www.nokut.no/siteassets/nkr/nasjonalt_kvalifikasjonsrammeverk_for_livslang_laring_nkr_nn.pdf)
- Norseng, P. (1967). Internasjonalt samarbeid innenfor samfunnsforskningen. *Forskningsnytt*, 12(2–3), 46–50.
- NOU 1985: 35. *Utvalget for vurdering av den offentlige forvaltning i det eksportfremmende arbeid*.
- NOU 1988: 28. *Med viten og vilje*.
- NOU 1989: 13. *Grenseløs læring Mottak av utenlandske studenter, studentutveksling og internasjonalisering*.
- NOU 2008: 3. *Sett under ett. Ny struktur i høyere utdanning*.
- Nyborg, P. (2013). Universitets- og høyskolesamarbeid gjennom 50 år. Tale for Universitets- og høyskolerådets 50-årsjubileum 13. november 2007. *Michael*, 13(14), 216–223.
- Nyborg, P. (2014a). *Det Nordiske Universitetssamarbeidet vokser frem* (notat). Hentet fra <https://docplayer.me/51115467-Det-nordiske-universitetssamarbeidet-vokser-frem-de-forste-arene.html>



- Nyborg, P. (2014b). *The roots of the European University Association* (notat). Hentet fra <https://eua.eu/component/attachments/attachments.html?task=attachment&id=853>
- Olsen, H. (1999). *Internasjonalisering ved de norske høyere utdanningsinstitusjonene. Omfang og organisering av formaliserte institusjonelle aktiviteter*. NIFU Rapport 1/99. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Piro, F., Hovdhaugen, E., Elken, M., Sivertsen, G., Benner, M. & Stensaker, B. (2014). *Nordiske universiteter og internasjonale universitetsrangeringer: Hva forklarer nordiske plasseringer og hvordan forholder universitetene seg til rangeringene?* NIFU rapport 25/2014.
- Roll-Hansen, N., Goksøyr, J., Irgens, L.M., Helle, K. B., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernæs, A., Selvig, K.A., Thue, F.W., Bagge, S. & Teigen, K.H. (1996). *Universitetet i Bergens Historie. Bind II*. Universitetet i Bergen.
- Schwach, V. & Brandt, T. (2019). Internasjonaliseringsagenten. I: T. Brandt, M. Ingulstad, E. Larsen, M. Mangset & V. Schwach, *Afhengig av forskning: De norske forskningsrådenes historie* (s. 491–510). Bergen: Fagbokforlaget.
- Sjøholt, P. (red.) (1988). *Internasjonalisering av norsk næringsliv. Forutsetninger og muligheter*. Rapport nr. 103. Bergen: Industriøkonomisk Institutt, Institutt for geografi, NHH.
- Stensaker, B. (2006). *Evaluering av Kvalitetsreformen. Delrapport 5. Kvalitet som forhandling: NOKUT i norsk høyere utdanning 2003–2006*. Bergen / Oslo: Rokkansenteret/NIFU-STEP.
- St.meld. nr. 63 (1986–1987). *Om enkelte handelspolitiske spørsmål*.
- St.meld. nr. 42 (1987–1988). *Om u-landsorientert utviklingsforskning*.
- St.meld. nr. 40 (1990–1991). *Fra visjon til virke. Om høgre utdanning*.
- St.meld. nr. 39 (1998–1999). *Forskning ved et tidsskille*.
- St.meld. nr. 27 (2000–2001). *Gjør din plikt – Krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning*.
- St.meld. nr. 14 (2008–2009). *Internasjonalisering av utdanning*.
- Stubhaug, A. (2019). *Stein Rokkan fra periferi til sentrum*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Sørbo, G.M. & Bjorvatn, B. (1989). Universitetet og den tredje verden. I: A. Graue & K.A. Sælen (red.), *Universitet og samfunn: Festskrift til Magne Lerheim på 60-årsdagen den 14. desember 1989* (s. 173–179). Bergen: Alma Mater Forlag.
- Sovik, M. (2019). *Strategier for internasjonalisering ved norske universiteter og høyskoler*. Notatserie nr. 2. Oslo: Direktoratet for internasjonalisering og kvalitetsutvikling i høyere utdanning (Diku).
- Universitetet i Bergen (2001). *Universitetet tar mål av seg ... Evalueringen av Universitetet i Bergen 2001*.
- Vollset, M., Hornnes, R. & Ellingsen, G. (2018). *Calculating the world. The history of geophysics as seen from Bergen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Wisted, B. & Mathisen, W.C. (1993). *Organisasjonsevaluering av Miljø- og utviklingsprogrammet i NAVF (SMU)*. NAVFs utredningsinstitutt. Rapport 3/93. Oslo: Norges forskningsråd.
- Aamodt, P.O. & Lyby, L. (2019). Instrument eller institusjon? Skiftende politiske prioriteringer. I: J.P. Knudsen & T. Lauvdal (red.), *Geografi, kunnskap og vitenskap. Den regionale UH-sektorens framvekst og betydning* (s. 25–52). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.



Språkpolitikken har vært konfliktfylt i Norge siden 1800-tallet. Ved UiB har det dreid seg om nynorsk eller bokmål, om norsk eller engelsk, og om kva slags ansvar universitetet har for å holde et norsk fagspråk levende. Språksamlingene, som dem som befinner seg ved HF-biblioteket, brukes i forskningen, men språkpolitikken hviler også på kunnskapen om språkutviklingen. Foto: Thomas Vindal Christensen.



# Kapittel 7

## Språkpolitikk og språkvalg

*Gjert Kristoffersen*<sup>1</sup>

Språkpolitikk er tiltak som har til hensikt å påvirke eller regulere språkbruk. Den 31. oktober 2019 vedtok Universitetet i Bergen nye språkpolitiske retningslinjer. De første ble vedtatt av universitetsstyret i 2007. Slike interne retningslinjer er med andre ord relativt nye i universitetets historie. Før dette var det i stor grad de nasjonale, språkpolitiske rammene universitetet var underlagt. De fleste vil nok forbinde språkpolitikk med tiltak på nasjonalt plan, utøvd for eksempel gjennom skriftspråksnormering og tiltak for å fremme likestilling mellom nynorsk og bokmål. I dette kapitlet skal vi undersøke hvordan samfunnet gjennom universitetets historie har lagt eller har forsøkt å legge språkpolitiske føringer på virksomheten, og på hvordan universitetet har respondert på disse. I tillegg skal vi se på hvordan universitetet har svart på egne språkpolitiske utfordringer.

---

<sup>1</sup> Gjert Kristoffersen har skrevet dette kapittelet. Han døde i 29. mai 2021. Johan Myking har bidratt til ferdigstillingen av det.

Når det gjelder reell språkbruk, står begrepet *språkvalg* sentralt. Her er det ikke tale om fritt valg, men valg betinget både av spesifikke normer i form av lovverk og andre overordnede føringer, som *lov om målbruk i offentleg teneste*, og uskrevne normer som vanskelig lar seg bryte, for eksempel knyttet til valg av språk i undervisning og i forskningspublikasjoner.

### Språkpolitikken: Fra kamp for nynorsk til tiltak for norsk

Tanken om et vestlandsk universitet med nynorsk som administrasjons- og undervisningsspråk går tilbake til begynnelsen av 1900-tallet. At et slikt universitet skulle ligge i Bergen, var det ikke alle i målrørsla som gikk inn for. Nikolaus Gjelsvik, professor i rettsvitenskap og grunnleggeren av det nynorske skriftmålet, slo for eksempel allerede i 1906 at universitetet skulle ligge dels på Voss, dels i Bergen.<sup>2</sup>

Da det på slutten av 1930-tallet ble klart at det ville komme et universitet i Bergen, ble tanken om et nynorskuniversitet tatt opp igjen, men heller ikke nå var det full enighet om at Bergen var det rette stedet for det nye universitetet. Formannen for Studentmållaget i Oslo, Jon Fjalestad, formulerte seg slik i et intervju med *Norsk Tidend* 1. september 1938:

Skal arbeidar- og bondekulturen få rom og rimelege vokster-  
vilkår, må vi få eit nytt universitet som står i nær kontakt med  
desse folkeklassone. Men då må ikkje universitetet liggja i Ber-  
gen, ein by som fører krig på kniven mot det vi vil hjelpa fram.  
Sosiale og kulturelle omsyn krev at det nye universitetet blir  
reist på breidaste bondebygda, så bondestudentane kan full-  
føra si utdanning og få si kulturelle mogning på heimleg grunn.

Fjalestad formulerte selv forslaget i en artikkel i første nummeret av *Bondestudenten*, organet for Studentmållaget, som kom ut samme dag som intervjuet sto på trykk. Forslaget ble tatt opp til debatt i laget kort tid etter. Det var stor uenighet, men vedraket

2 Forland 1996: 204.

ble å sende et forslag til styret i Noregs Mållag om «å arbeide for et nynorsk universitet».<sup>3</sup> Saken ble behandlet på landsmøtet i 1939, men forslaget til Fjalestad lar seg ikke spore i vedtaket, som krevde «at nynorsken vert hovudmål ved det nye universitetet i Bergen».<sup>4</sup> Et tilsvarende vedtak ble gjort på det neste landsmøtet i januar 1940. Da lød vedtaket at «minst eitt universitet må ha nynorsk til hovudmål».<sup>5</sup> Siden Universitetet i Oslo ikke tilfredsstilte dette kravet, kan det være liten tvil om at dette måtte bli et nytt universitet i Bergen, som da var vedtatt opprettet.

I samsvar med disse vedtakene reiste styret i Vestlandske Mållag 23. november 1946 i et brev til Kirke- og undervisningsdepartementet krav om at administrasjonsmålet ved det nye universitetet skulle være nynorsk. I dette fikk laget

so å segja samrøystes medhald av fylkestingi på Vestland og Sørland, av ei rekkje institusjonar og samskipnader (millom dei baa studentmållagi i Oslo og Bergen) og av nære på 1000 framskotne einskildmenn kring heile landet.<sup>6</sup>

Innad ved det nye universitetet var det imidlertid ikke noe sterkt ønske om en slik bestemmelse. Professoren i vestnorsk målføregransking, Gustav Indrebø, som førte deler av uttalelsen fra komiteen som i 1938 ble nedsatt av departementet for å utrede et mulig universitet i Bergen, i pennen, var selv en ihuga og ikke lite stridbar målmann.<sup>7</sup> Komiteen begrenset seg likevel til å foreslå at undervisningen ved morsmålsfaget, dvs. nordiske språk, i noen grad skulle være på nynorsk.<sup>8</sup>

Nemndi meiner det er rimelegt at nokre lærarar innan morsmålsseksjonen gjev opplæringi si på nynorsk [...]. Nemndi

3 Sudmann 1952.

4 Almenningen, Elvik, Helleland, Lien & Vikør 1981: 192.

5 Sst.

6 Ifølge brev til UiB fra Vestlandske Mållag datert 28. november 1950, universitetets brevjournal nr. 340/XI/50. Oppslutningen er dokumentert i *Føreteljingar til Kyrkje- og undervisningsdepartementet om styringsmålet på Universitetet i Bergen, 1947*.

7 Venås 2014.

8 I omtalen av Det humanistiske fakultet formuleres dette sterkere: «Det må vera rimelegt at lærarane i norrøn filologi, norsk mål og folkeminnegransking gjev undervisningi på nynorsk.» Av den ti mann store komiteen var det bare ett medlem som tok dissens på formuleringene. Det var Peter Rokseth, professor i romansk filologi ved UiO.

strikar under at dei vitskaplege kvalifikasjonane skal vera avgjerande for tilsetjing i universitetsstillingar. Men for habile søkjarar skulde det ikkje valda vanskar å gjeva opplæringi på nynorsk, eventuelt etter ein viss frest.<sup>9</sup>

Muligens som en reaksjon på kravet fra målrørsla besluttet styret ved Bergens Museum allerede 11. desember samme år

å rette en henvendelse til Kirke- og undervisningsdepartementet om at de to målføre, bokmål og nynorsk, må bli likestillet ved det nye universitetet i samsvar med lov om målform i statstjenesten.<sup>10</sup>

Det var dette som ble nedfelt i *lov om universitet i Bergen* fra 1948. Ifølge Forland ble kravet fra målrørsla avvist nettopp med utgangspunkt i lov om målbruk i statstjenesta fra 1930, der nynorsk og bokmål ble likestilt.<sup>11</sup> Dette kravet måtte gjelde alle statsinstitusjoner, også det nye universitetet. Noe krav om at undervisningen i morsmålsfaget skulle gis på nynorsk, ble heller ikke innført.

### *Strid om målformen i stillingsutlysninger*

*Lov om målbruk i statstjenesta* var en kort fullmaktlov som bare slo fast at tjenestemenn født etter 1905 skal ha plikt til å bruke begge målformer i samsvar med «dei fyresegner som er eller vert gjevne om målbruk i statstjenesta».<sup>12</sup> Forskriften fra 1932 krevde at skjemaer o.l. skulle foreligge i begge målformer. Loven fikk imidlertid liten praktisk betydning.<sup>13</sup>

Det er dokumentert utførleg at lova aldri vart gjennomført som ho skulle ha vore etter føresetnadene, i dei femti åra

9 Komiteen til utredning av spørsmålet om eventuell opprettelse av et universitet i Bergen. 1938–1939.

10 Sitert fra brev fra UiB til Vestlandske mållag av 15. desember 1950, gjengitt in extenso i Norsk Tidend 28. desember 1950.

11 Forland 1996: 270.

12 Grønvik 1987: 168.

13 Sst.

ho galdt. Men forklaringane på dette har vore standard svar, bunde til språkpolitisk syn; frå bokmålssynstad er det hevda at lova var upraktisk og dessutan eit overgrep mot den retten kvar einskild har til å nytta sitt eige mål, frå nynorsksynstad er det hevda at lov og føresegnar i og for seg var greie, men det skorta på godvilje og lojalitet hos statens embets- og tenestemenn.

Det skal være uvisst om denne holdningen også preget universitetsadministrasjonen de første årene, men i november 1950 mottok universitetet et brev undertegnet av hele styret i Vestlandske Mållag.<sup>14</sup> Brevet tar utgangspunkt i et utsagn fra rektor Bjørn Trumpy, referert i Bergens Tidende 10.5.1948, der han viser til det enstemmige vedtaket i det daværende museumsstyret (sitert ovenfor). Videre viser brevet fra mållaget til at et medlem i museumsstyret, folkehøyskolestyrer Martin Birkeland, ikke hadde vært til stede ved dette styremøtet. Han hadde senere skrevet til mållaget at han var «samd i vedtaket om jamstilling av måla. Men då var føresetnaden at det vart ei *verkeleg* jamstilling og ikkje berre eit papirvedtak. Dette ynskte eg ført til protokolls».

Så følger klagemålet. I perioden fra februar til oktober 1950 hadde universitetet lyst ut 19 stillinger i Norsk lysingsblad. Bare én av annonsene var på nynorsk. Mållaget ber om en utgreiing om hvilke regler universitetet følger «i sin freistnad på å jamstella dei tvo offisielle riksmåli våre», og avslutter med at

det vil kjennast som vantakk og svivyrding um den nye høgskulen på Vestlandet ikkje berre ser burt frå sin eigen fyresetnad til statsmaktene, men òg set seg ut yver dei fyresegnene um målbruk i statstenesta som no gjeld.

Svaret, datert 15. desember, ble gjengitt i sin helhet i *Norsk Tidend* 28. desember, øverst på førstesiden under overskriften «Universitetet i Bergen lovar full lojalitet. Vil halda seg til føresegnene i mållova». I svaret skriver direktør Leif J. Wilhelmsen at styrevedtaket mållaget refererer til, i realiteten var et vedtak om at universitetet som alle

14 Det samme brevet som det vises til i note 7 ovenfor.



andre statsinstitusjoner skulle være underlagt målloven uten at det ble innført særregler for målbruken, og at det ikke lå noe annet i vedtaket enn dette. Selve klagemålet, de 18 av 19 utlysninger på bokmål, blir ikke nevnt i svaret, men det avsluttes med at «kan det påvisast at vi gjer noko vi ikkje skal eller bør når det gjeld målbruken, vil vi sjølvsagt syta for at det blir retta på med ein gong».

Først i sitt svar på et nytt brev fra mållaget datert 22. januar 1951 kommer Wilhelmsen inn på det som var utgangspunktet for saken. Han viser til at utlysningstekstene skrives av instituttstyrere eller dekaner. Sentraladministrasjonen har bare kontrollert slike ting som lønnsvilkår o.l., den har ikke lagt seg opp i «målsprosmålet», men ekspedert tekstene videre i den målformen sakene har kommet inn. Wilhelmsen avslutter med at «[d]et er mogleg at dette ikkje er rett etter lova. Eg har bedi Kyrkjedepartementet, som etter føresegnene skal føra tilsyn med målbruken vår, om rettleiding på dette punktet».<sup>15</sup>

I det korte svarbrevet fra departementet, signert av statsråd Lars Moen, heter det bare at «[s]tillingane ved Universitetet bør lysast ut slik at det vert eit rimeleg samhøve i mengd på bae mål».<sup>16</sup> Svaret er datert 12. april. Med utgangspunkt i dette meddeler Wilhelmsen den 20. april grunnenhetene at «en skal søke å oppnå at 50 % av utlysingene går ut på nynorsk og 50 % på riksmål».<sup>17</sup>

Selv om viljen hos direktøren og, formodentlig også hos kollegiet, var der, ble ikke målet realisert fullt ut i årene som fulgte. Jeg har sjekket stillingsannonsene fra universitetet i Norsk lysingsblad i periodene 1.5.1951 til 31.12.1952, første halvår 1957 og første kvartal i 1962 og 1967. Nesten ett år etter at det nye prinsippet var innført, kom den første stillingsannonsen på nynorsk, 31. mars 1952. Målet om 50 prosent var innen rekkevidde i andre halvdel av 1952, men så falt andelen. I 1962 var det ingen. Trolig har andelen svingt nok så mye, for i de første månedene av 1967 var ca. 30 prosent av annonsene igjen på nynorsk.

15 UiB, sentralarkivet, brevjournal nr. 55/XI/51.

16 Universitetets brevjournal nr. 123/II/51.

17 I mellomtiden har også Noregs Mållag blandet seg inn. I et brev til universitetet datert 9. mars peker de på at en stillingsutlysning rykket inn i Norsk lysingsblad dagen før er på bokmål, «til liks med andre lysingar ved Universitetet i Bergen». I sitt svar av 12. mars nøyer Wilhelmsen seg med å vise til og vedlegge kopi av korrespondansen med Vestlandske Mållag. Han nevner ikke henvendelsen til departementet, som han da ikke hadde fått svar på.

Hadde kampen for et nynorskuniversitet vunnet fram, er det ingen tvil om at UiB ville ha blitt et viktig bolverk i kampen for nynorsken i årene som fulgte, og kanskje en viktig del av den nynorske identiteten. Striden om målform i stillingsutlysningene kan uten tvil ses på som en takk for sist, og målrørsla kunne i årene som fulgte, ha fortsatt å fungere som en vaktbikkje som passet på at i det minste universitetet på Vestlandet fulgte mållova. Men verken i kollegiereferatene eller oppslag i hovedorganet til Noregs Mållag, *Norsk Tidend*, finnes det spor av lignende aksjoner. Studentmållaget i Bergen (SMiB) ble imidlertid dannet samme år som UiB, og uten at det kom til store aksjoner, var det opptatt av språklig likestilling ved universitetet.<sup>18</sup>

Etter nederlaget i 1948 er det likevel ingen tegn i kildene til at UiB hadde noen særstilling i målrørsla i forhold til de andre høyere undervisningsinstitusjonene i Norge. Striden om nynorskuniversitetet nevnes ikke i jubileumbøkene som ble utgitt i forbindelse med lagets 50-årsjubileum i 1956, 60-årsjubileum i 1966 og 75-årsjubileum i 1981.<sup>19</sup> Heller ikke universitetene og høyere utdanning generelt får noe særlig oppmerksomhet i disse bøkene, med ett unntak: Artikkelsamlingen som markerte mållagets 60-årsjubileum i 1966, avsluttes med et forslag fra landsstyret om å arbeide for en nedskalert institusjon, et akademi lagt til et bygdesamfunn.<sup>20</sup> Forslaget kan minne om Jon Fjalestads fra 1938, omtalt ovenfor, men nå er ønsket om et fullverdig universitet lagt til side, og klassekamperspektivet har også forsvunnet. I stedet legger konklusjonen i framlegget vekt på bygdekultur, folkeopplysning og nasjonalt kulturarbeid. Ideen ble ført videre i forslaget til målpolitisk program som ble lagt fram året etter.<sup>21</sup> Resultatet ble Akademiet på Rauland, som ble formelt åpnet i 1974.<sup>22</sup>

I årene omkring 1970 var også SMiB et alternativt tyngdepunkt til Studentmållaget i Oslo, og boken fra 1967, *Målreising*, representerte et paradigmeskifte i målrørsla med kamp mot sentralisering og EEC-medlemskap, og for nynorske læremidler som noen hovedsaker.

18 <https://smib.no>

19 Almenningen, Elvik, Helleland, Lien & Vikør 1981, Stavang, Nordland & Bremer 1966, Eskeland 1956.

20 Stavang, Nordland & Bremer 1966: 145–153.

21 Målreising 1967. Eit debattopplegg 1967: 137 flg.

22 Almenningen, Elvik, Helleland, Lien & Vikør 1981: 251 flg.

### *De første målpolitiske retningslinjene*

Målloven ble revidert i 1980 og fikk navnet *lov om målbruk i offentlig teneste*. Verken loven eller den første forskriften kvantifiserte kravet til fordeling mellom målformene. Dette ble gjort gjennom to endringer i forskriften i 1987, først slik at fordelingen skulle være omtrent 25 prosent nynorsk og 75 prosent bokmål, fulgt av en ny endring bare noen måneder senere. Der ble kravet innført om at hver av målformene skulle være representert med minst 25 prosent i alle offentlige dokumenter – et krav som ennå gjelder. I tillegg ble institusjonene pålagt å utarbeide halvårige rapporter om målbruken ved institusjonen.

Iverksetting av den første forskriftsendringen ble lagt fram som orienteringssak for kollegiet 11. juni 1987.<sup>23</sup> Av saksforelegget framgår det at ansvaret for oppfølging er lagt til personalavdelingen, som følgelig også får ansvaret for de halvårige rapportene. Der gjør direktøren også greie for den gjeldende praksisen ved universitetet. Den viser at etter famlingen på 1950- og -60-tallet var praksisen kommet over i fastere former. De årlige publikasjonene, som årsmeldingen og forelesningskatalogen, alternerte fast mellom nynorsk og bokmål.<sup>24</sup> Informasjon om studietilbud kom bare på nynorsk, mens stillinger «jamt over» annethvert år ble lyst ut på nynorsk og bokmål. De viktigste skjemaene fra sentraladministrasjonen ble trykket på begge målformer. Redaksjonen for *Nytt fra Universitetet i Bergen* har som mål å bruke 50 % nynorskstoff, men «det har vore vanskelig å få til. Nynorskdelen er likevel over 25 %». Reglene gjaldt bare sentraladministrasjonen. Praksisen ved fakultetene og instituttene hadde direktøren ifølge saksforelegget ingen oversikt over, og han uttrykte heller ingen vilje til å skaffe seg en slik oversikt.

Reglene referert i forrige avsnitt var sannsynligvis resultatet av ulike avgjørelser tatt på ulike tidspunkter. Først i 1996 vedtok kollegiet *Retningslinjer for målbruk ved UiB* med utgangspunkt i den da 16 år gamle målloven.<sup>25</sup> Formålet hadde en klar, målpolitisk retning:

23 Kollegiesak 128/1987.

24 Årsmeldingene kom helt fra starten av vekselvis på bokmål og nynorsk.

25 Vedtatt av Det akademiske kollegium 20.3.1996: <https://regler.app.uib.no/regler/Del-2-Forskning-utdanning-og-formidling/2.3-Formidling/Maalbruk/Retningslinjer-formaalbruk-ved-UiB> (besøkt 19.12.2019).

Føremålet med retningslinjene er å stimulere til auka bruk av nynorsk ved Universitetet i Bergen. Som Vestlandsuniversitet er det naturleg at UiB legg seg på ein nynorskprosent som er noko høgare enn minstekravet (25 prosent) for målbruk i offentleg teneste. Ein bør likevel ha full måljamstelling mellom nynorsk og bokmål som eit endeleg mål.

«Noko høgare» blir lenger nede i retningslinjene satt til 30 %. Dette skulle gjelde for de fleste typer dokumenter, men for noen ble det slått fast at de bare skulle utgis på den ene målformen. Som en oppfølging av dette ble det bestemt at alle stillingsutlysninger skulle være på nynorsk. Også informasjon om studieprogrammene kom på nynorsk, og med slike grep økte nynorskandelen kraftig. Kollegiet så ikke for seg den betydningen internett skulle få i årene som fulgte. Om elektronisk informasjon het det bare «[v]alfri målform på Internett».

Dette vedtaket gjorde ikke UiB til et nynorskuniversitet, slik målrørsla ønsket på 1940-tallet. Men med utgangspunkt i sin plassering på Vestlandet, nynorskens kjerneområde, påtok universitetet seg med disse retningslinjene et særlig ansvar for å fremme bruken av nynorsk innenfor institusjonen og gjorde med dette nynorsk til en del av sin språkpolitiske identitet. Universitetet var ikke lenger nøytralt på linje med andre statsinstitusjoner, slik vedtaket i museumsstyret i 1938 la opp til. Bak vedtaket i 1996 lå også en historie som viser at det fantes nynorskaktivisme ved UiB, representert ved et løst organisert nynorsknettverk, ledet av universitetslektor Lars Vassenden, senere av professor Helge Sandøy. Det arbeidet for å skape rom for nynorsk i den administrative virksomheten – hvor bokmålsdominansen sentralt var total.<sup>26</sup> Sammen med informasjonssjef Arne Abrahamsen var rektor Ole Didrik Lærum, som hadde nynorsksak som valgkampsak, med på å forberede og få vedtatt de nye reglene for bruk av nynorsk i Det akademiske kollegium. Det var Abrahamsen som foreslo at noen bestemte tekstsjangre kunne være på nynorsk. Universitetet hadde altså på dette tidspunktet flere toneangivende og aktive nynorskbrukere som aldri tillot at språk helt forsvant ut av syne.

26 Dette er opplyst av Helge Sandøy.

### *Trusselen fra engelsk*

I *lov om universiteter og høyskoler* fra 1995 ble det for første gang tatt inn en språkpolitisk bestemmelse i lovverket.<sup>27</sup> Paragraf 2, punkt 7 sa at «[u]ndervisningsspråket er til vanlig norsk». Lovforslaget ble lagt fram av Gro Harlem Brundtlands tredje regjering. Bestemmelsen var ikke foreslått av regjeringen, men kom inn ved komitébehandlingen i Stortinget, der flertallet ønsket en slik bestemmelse fordi «høyere utdanningsinstitusjoner bør ha et særlig ansvar i arbeidet med å styrke norsk språkkultur».<sup>28</sup> Så vidt jeg kan se, representerte dette noe helt nytt, at universitetene ble gitt et selvstendig, språkpolitisk ansvar.

Bestemmelsen ser ikke ut til å ha fått noen praktisk betydning ved UiB, og den blir ikke nevnt i de språkpolitiske retningslinjene fra 1996. Allerede i 2002 ble den fjernet som del av den omfattende revisjonen av loven knyttet til kvalitetsreformen, under Kjell Magne Bondeviks andre regjering.<sup>29</sup> Ansvarlig statsråd var Kristin Clemet fra Høyre. Begrunnelsen for å fjerne bestemmelsen var ifølge forarbeidene punkt 3.2.2 at «både departementet og Stortinget [...] ønsker at institusjonene skal bygge opp fagtilbud på engelsk og eventuelt andre språk for å sikre internasjonalisering». I *Merknader til de enkelte bestemmelser* står det videre at «[d]ette innebærer ingen endring i det ansvaret utdanningsinstitusjonene har for å styrke norsk språkkultur og for å bevare og videreutvikle norsk fagterminologi».<sup>30</sup> Her blir med andre ord den utvidede rolleoppfatningen som lå bak bestemmelsen i loven fra 1995, bekreftet, samtidig som den ble fjernet fra loven. Den spenningen som i løpet av de følgende årene skulle oppstå mellom tiltak med sikte på internasjonalisering av høyere utdanning og språkpolitiske tiltak for å sikre det norske språket rom innenfor akademia, viser seg her for første gang.

I 2004 oppnevnte daværende Norsk språkråd en såkalt strategigruppe som ifølge mandatet skulle starte en prosess for å få utfor-

27 *Lov om universitet i Bergen* fra 1948 hadde ingen bestemmelse som gjaldt språkbruk ved institusjonen. Det hadde heller ikke den første felles loven for universiteter og vitenskapelige høyskoler fra 1989.

28 Innst. O. nr. 40 (1994–95): 14.

29 Lov om endringer i lov 12. mai 1995 nr. 22 om universiteter og høyskoler og lov 2. juli 1999 nr. 64 om helsepersonell.

30 Ot.prp. nr. 40 (2001–2002): 44.

met en «nasjonal språkpolitikk». Utgangspunktet var den økende internasjonaliseringen og den tiltakende sterke stillingen engelsk hadde fått på mange samfunnsområder. Dette hadde skapt frykt hos noen, blant annet hos daværende språkdirektør Sylfest Lomheim, for at norsk i en ikke altfor fjern framtid kunne bli erstattet av engelsk. Siste del av mandatet lød slik:

Målet for språkpolitikken er å leggja eit best mogeleg grunnlag for at norsk skal vera eit samfunnsberande skriftspråk om hundre år. Kor alvorleg trusselen etter kvart kan bli, er det naturlegvis ingen som veit i dag, og det er heller ikkje noko poeng å drøfta den problemstillinga svært inngående. Men det er ein premiss for arbeidet som må vera klar for alle: Framtida for norsk språk – til liks med andre europeiske språk – er utrygg.<sup>31</sup>

Grappa, som ble ledet av forfatteren av dette kapitlet, la fram sitt sluttokument, *Norsk i hundre*, året etter. Der ble det slått fast at norsk generelt ikke var truet, men at enkelte samfunnsområder, særlig akademia og den internasjonale delen av næringslivet, på sikt kunne bli utsatt for såkalt domenetap, det vil si en total overgang til engelsk. Et eget kapittel ble viet høyere utdanning og forskning. I sammendraget som innleder kapitlet, skriver utvalget dette:

Universitets- og høyskolesektoren er et av de domenene der det ikke er noen selvfølge at norsk vil være i bruk i framtida ved siden av engelsk. [...] Skal vi lykkes i å sikre fortsatt bruk av norsk innenfor denne sektoren, må samfunnet og institusjonene selv ta ansvar. Begynnerundervisning på norsk må lovfestes, og institusjonene må pålegges å utarbeide språkstrategier som sikrer parallellspråklighet.<sup>32</sup>

31 *Norsk i hundre* 2005: 12. Opprettelsen av Språkrådet i 2005, som avløser for Norsk språkråd, innebar et linjeskifte i norsk språkpolitikk, der den tidligere temmelig ensidige vekten på intern språknormering ble supplert med sentrale oppgaver knyttet til språkvern og språkstyrking i en situasjon der innflytelsen fra engelsk var blitt merkbart sterkere. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Om-oss/historie-i-tre-delar/sprakradet/hvorfor-sprakradet> (besøkt 8.4.2021).

32 Sst.: 70.

Regjeringen fulgte opp med stortingsmeldingen *Mål og mening – Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*, i juni 2008.<sup>33</sup> I en pressemelding sendt ut samme dag som meldingen ble offentliggjort, viser Kultur- og kirkedepartementet til atten tiltak, alle foreslått i meldingen. De to første gjaldt høyere utdanning, og lød slik:

- Regjeringa vil fremja forslag om å lovfesta at universitet og høyskular har ansvar for vedlikehald og vidareutvikling av norsk fagspråk
- Det blir lagt til grunn at universitet og høyskular utformar individuelt tilpassa språkstrategiar

Året etter, 19. juni 2009, ble det første punktet fulgt opp ved at Stortinget ga universitets- og høyskoleloven følgende tilføyelse i form av paragraf 1–7: «Universiteter og høyskoler har ansvar for vedlikehold og videreutvikling av norsk fagspråk.»

Når det gjelder det andre punktet i pressemeldingen fra departementet, hadde sektoren kommet departementet i forkjøpet. Allerede før *Norsk i hundre*-rapporten ble offentliggjort i 2005, oppnevnte Universitets- og høyskolerådet (UHR) et utvalg som skulle utarbeide et forslag til språkpolitikk for universiteter og høyskoler.<sup>34</sup> Bakgrunnen var de samme bekymringene som lå bak initiativet *Norsk i hundre*, nemlig frykten for at den sterke stillingen som engelsk etter hvert hadde fått som publikasjonsspråk, i neste omgang skulle påvirke undervisningskvalitet og sektorens samfunnskontrakt negativt ved at engelsk i for stor grad ble tatt i bruk også i undervisning og formidling.

På grunnlag av framlegget fra utvalget og høringsuttalelser fra institusjonene vedtok UHR i februar 2007 et sett med overordnede språkpolitiske retningslinjer.<sup>35</sup> Det første punktet lød:

Det bør utarbeides språkstrategi ved den enkelte institusjon. Språkstrategien må være utformet slik at den ivaretar og frem-

33 St.meld. nr. 35 (2007–2008).

34 *Framlegg til ein språkpolitikk for universitet og høyskolar i Noreg*: <https://www.uhr.no/f/p1/i29bb6aco-749d-4dec-b64a-c6e2f2eca711/rapporteinsprkpolitikkforuniversitetoghskolarinoregjunizoo6.pdf> (besøkt 16.12.2019).

35 <https://www.uhr.no/f/p1/ib79b8f30-20e6-4042-8341-52274fc83ea3/spraakpolitiskplattform-19o22007.pdf> (besøkt 16.12.2019).

mer bruk av norsk språk, likevel slik at engelsk eller annet internasjonalt språk kan brukes der det er hensiktsmessig.

Mange institusjoner fulgte opp, også UiB. I juni 2006 oppnevnte rektor Sigmund Grønmo en arbeidsgruppe som fikk et svært omfattende og ambisiøst mandat, der de første punktene lød slik:

- Foreslå tiltak som sikrer parallellspråklighet, dvs. norsk som nasjonalt fagspråk og engelsk som internasjonalt fagspråk i forskning og utdanning.
- Foreslå tiltak som kan styrke at forskning utført ved UiB blir kjent internasjonalt, også i fag som i dag har tradisjon for å publisere på norsk.
- Foreslå retningslinjer og krav som sikrer språklig balanse og språklig kompetanse i undervisningstilbudene ved UiB.

Utvalget bestod av representanter fra de ulike fakultetene og ble ledet av professor i nordisk språkvitenskap, Helge Sandøy. *Både i pose og sekk. Framlegg til språkpolitikk ved Universitetet i Bergen* ble levert i februar året etter.<sup>36</sup>

I tillegg til et forslag om en overordnet språkpolitisk målsetting for universitetet la gruppa fram 34 forslag til tiltak. Etter en høringsrunde ble rapporten lagt fram for universitetsstyret i møte 13. september 2007, med tittelen *Språkpolitikk for Universitetet i Bergen*.<sup>37</sup> I saksforelegget oppsummeres framlegget og høringsuttalelsene, som i det store og hele blir karakterisert som positive, selv om noen forslag, for eksempel knyttet til undervisningsspråk, vakte motstand fordi de ble sett på som for rigide. I tillegg til en takk til utvalget nøyde styret seg likevel med å vedta som punkt 2 en språkpolitisk målsetting fra universitetet, som med noen få endringer var i tråd med forslaget fra utvalget:

Ved Universitetet i Bergen er undervisningsspråket, administrasjonsspråket og det daglege arbeidsspråket til vanlig norsk. Som eit internasjonalt forskingsuniversitet legg universitetet vekt på at delar av verksemda skjer på engelsk

<sup>36</sup> *Både i pose og sekk* 2007.

<sup>37</sup> Universitetsstyret, sak 75/2007.



eller andre internasjonale språk. For å ta i vare disse målsettingane og ansvaret overfor det norske og internasjonale samfunnet, har universitetet som mål å utvikle mest mogleg parallellspråkleg praksis. Det skal praktiserast godt språk både på norsk og på framandspråk.<sup>38</sup>

Det tredje og siste punktet i vedtaket lød slik: «Styret ber om at universitetsdirektøren arbeider vidare med forslag til tiltak som kan realisere målsettingen i pkt. 2 ovenfor.» Ingen av forslagene i rapporten ble med andre ord vedtatt av styret, men formuleringen må tolkes som en tilslutning til saksforeleggets i stor grad positive vurderinger av dem.

Fram til og med 2010 fikk styret årlig en statusrapport i form av en orienteringssak.<sup>39</sup> Saksforelegget fra 2008 viste til at norsk-kursene rettet mot utenlandske ansatte og deres familier var blitt forbedret. I 2009 ble prinsippet om norsk som det normale undervisningsspråket på grunnivået videreført i grads- og studiereglementet sammen med en ny bestemmelse om at det skal kunngjøres på forhånd hvilket språk et gitt kurs gis på, uavhengig av nivå.

Samme år, i 2009, fikk styret en liste over tiltakene Sandøy-utvalget foreslo, med en kort opplysning om status for hvert av dem. Av de 33 som er med på listen, ble 12 karakterisert som helt eller delvis gjennomført og 7 notert som «ikke gjennomført». Om 4 av tiltakene heter det at gjennomføringsgraden er uklar, og 9 blir karakterisert som tiltak som i ulik grad blir satt ut i livet i fagmiljøene. Oversikten er summarisk, uten begrunnelser for hvorfor tiltak ikke er gjennomført, eller opplysninger om i hvilken grad tiltakene som er overlatt fagmiljøene, er satt ut i livet. Året etter følger en lignende statusrapport. En sammenligning mellom denne og den som ble lagt fram året før, viser endret status for 5 av de 33 tiltakene som er med i oversikten. 3 av dem har fått status som gjennomført: Kurstilbudet i engelsk for ansatte er styrket, det er blitt utviklet et kurs i nynorsk knyttet til norskkursene for utenlandske ansatte, og det er blitt opprettet en språktjeneste i form av en 50 prosent stilling i ett år som skal organisere tilbud av ulike typer språktjenester. Oppdraget til denne tjenesten var ifølge saksforelegget til styret dette:

38 Et par trykkfeil i teksten er korrigert.

39 Universitetsstyret, sak 105/2008, 97/2009 og 63/2010.

I prosjektet arbeides det med å videreutvikle språktjenestetilbudet til ansatte, med å etablere et system og rutiner for administrativ og praktisk tilrettelegging av informasjon (inkludert en nettside), yte service og bidra til å videreutvikle tjenester og tilbud om språkopplæring.

Året etter ble stillingen utvidet til en 100 prosent stilling med en tidsramme på tre år, der også administrative oppgaver knyttet til internasjonalisering ble lagt til stillingen. Av utkastet til sluttrapport som ble levert da de tre årene var omme, i 2014, går det fram at tjenesten ikke ble videreført.<sup>40</sup> Rapporten viser likevel at det i løpet av den tiden prosjektet varte, ble gjort mye verdifullt arbeid, særlig knyttet til organisering og koordinering av språkkurs for ansatte og til initiering av såkalt klarspråkarbeid. Det ble også laget en nettside, en språkportal, for UiB.

Men det sentrale målet for Språkrådets initiativ og Universitets- og høyskolerådets oppfølging av dette, etablering av parallellspråklighet, forble et abstrakt og uklart mål. Parallellspråklighet skulle sikre at norsk ikke ble trent til side av engelsk innen akademia. Om det skjer, vil norsk terminologi og norsk fagspråk knyttet til de ulike akademiske disiplinene gå ut av bruk og etter hvert bli foreldet. Resultatet vil dermed kunne bli at disiplinene i verste fall mister kontakten med det norskspråklige samfunnet utenfor universitetet.

Lovendringen i 2009 skulle bidra til å hindre nettopp dette. Men endringen ble ikke nevnt i saksforelegget lagt fram for styret samme høst knyttet til oppfølging av språkpolitikkvedtaket, og heller ikke fulgt opp i praktisk politikk. Dermed ble heller ikke lovendringen vurdert opp mot tiltakene i statusrapporten. Forslag 4A fra Sandøy-utvalget var at «[f]agmiljø som manglar termlister, bør utvikle slike, og den norske terminologien må gjerast lett tilgjengeleg for alle brukarar, for eksempel på nettet i tillegg til i undervisninga». Videre lød forslag 5D slik: «Fagmiljøa bør oppmodast til å utarbeide termlister på norsk og engelsk til bruk for undervisninga på lågare

40 Grong u.å. Forfatteren, Ellen Margrete Grong, var ansatt i stillingen knyttet til språktjenesten fram til den ble lagt ned. Rapporten er et utkast til sluttrapport som ifølge Grong ble levert universitetsdirektøren og ledelsen ved Personal- og administrasjonsavdelingen. Sannsynligvis som følge av et samtidig lederskifte begge steder ser den imidlertid ikke ut til å ha blitt fulgt opp administrativt. Takk til Grong for å ha delt rapporten med meg.

grad.» Terminologiarbeid ble dermed en frivillig sak for fagmiljøene, og ingen kartlegging fant sted av i hvilken grad dette ble gjort.<sup>41</sup> Med andre ord ble verken målet om parallellspråklighet eller sikring av norsk fagspråk og terminologi fulgt opp i form av bindende vedtak fra styrets side. I hvert fall kan to forhold bidra til å forklare dette.

Målet om parallellspråklighet er for det første svært vanskelig å operasjonalisere, fordi begrepet ikke sier noe om hva forholdet mellom de ulike språkene skal være for at målet skal anses som oppfylt. Så vidt jeg vet, har det f.eks. ikke vært forsøkt satt opp minstemål for bruk av ett språk i forhold til et annet, slik forholdet mellom bokmål og nynorsk er regulert i målloven, som krever at i statstjenesten skal hver målform være representert med minst 25 prosent. Om en ville forsøke noe slikt, tilsier virkeligheten at academia som domene ville måtte deles inn i subdomener med ulike krav – forskning, undervisning, formidling og administrasjon. Som vi skal se senere i kapitlet, er forskningspublisering i stor grad dominert av engelsk, særlig innenfor realfagene, og gitt behovet for å dele forskningsresultater internasjonalt lar det seg ikke gjøre å begrunne krav om overgang til norsk her. Språkvalg knyttet til undervisning er på den annen side regulert. Her fikk språkpolitikkvedtaket fra 2007 praktisk betydning ved at det i 2009 som nevnt ovenfor ble slått fast i grads- og studiereglementet at undervisningen på grunnnivået normalt skal være på norsk.

Mye tyder likevel på at vedtaket fra 2007 og oppfølgingen av det ble ignorert i flere fagmiljøer.<sup>42</sup> Tiltakene ble i stor grad opplevd som irrelevante, og en lot det hele gli forbi. Men dette finnes det flere synspunkter på. Språktjenesten arrangerte for eksempel konferanser både i 2011 og 2013, for å konkretisere og følge opp vedtaket fra 2007. Der bidro også innledere fra Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, MN-fakultetet, sammen med blant annet universitetsledelsen og rektoratet, og representanter fra MN-fakultetet deltok i arbeidet med lærebøker og samarbeidet med Språkrådet om fagterminologi.

41 Det er likevel ingen tvil om at universitetet så på arbeidet som prinsipielt viktig. I høringsuttalelsen knyttet til lovendringen i 2009 foreslo UiB at ansvaret skulle presiseres til å gjelde både undervisning, forskning og formidling, Ot.prp. nr. 71 (2008–2009): 19.

42 I samtale 27.5.2020 fortalte professor Jarl Giske, som på den tiden ledet det som i dag er Institutt for biovitenskap, at det ikke ble brukt mye tid på å diskutere vedtaket ved fakultetet.

At manglende oppfølging ikke bare gjelder ett fakultet eller én institusjon, ble dokumentert i en rapport fra Språkrådet i 2018:

En kartlegging gjennomført av Språkrådet våren 2018 viser at 14 av 20 institusjoner har en slik språkstrategi, i tråd med Universitets- og høyskolerådets plattform. Men kartleggingen viser likevel at det finnes få tegn på at institusjonene gjør et aktivt arbeid for å røkte det norske fagspråket. Igjen blir det tydelig at oppgaver som ikke måles eller rapporteres, blir nedprioritert.<sup>43</sup>

Det kan handle om urealistiske budsjettforventninger. Slikt arbeid er kostbart, som Center for Internationalisering og Parallelsprog-lighed ved Københavns universitet viser. UiB tenkte kanskje litt i samme baner, men resultatene uteble, sikkert på grunn av økonomiske betraktninger. Det kom aldri så langt som til en ferdig plan.

### *Internasjonaliseringsstrategier*

Som vi så ovenfor, ble bestemmelsen om at undervisningen ved universiteter og høyskoler normalt skulle være på norsk, fjernet fra loven i 2002. Begrunnelsen for å ta den inn i 1995 var sikring av norsk språkkultur, og begrunnelsen for å ta den ut var ønsket om internasjonalisering av sektoren. Større grad av internasjonalisering må nødvendigvis bety større bruk av fremmedspråk, i praksis engelsk. I en slik utvikling kommer nasjonalspråkene under press. Og det er dette presset som var utgangspunktet for innføringen av begrepet parallellspråklighet, nemlig rammer og regler som sikrer at både det dominerende fremmedspråket og nasjonalspråket blir brukt i flest mulig sammenhenger innenfor sektoren.

I årene som fulgte lovendringen, utarbeidet UiB internasjonaliseringsstrategier på linje med de andre institusjonene i sektoren. Ble språk og språkpolitikk nevnt i disse, og ble det vedtatt tiltak som skulle sikre fortsatt parallellspråklig praksis? Handlingsplan for internasjonal virksomhet ved UiB 2007–2009 ble vedtatt av styret

43 *Språk i Norge – kultur og infrastruktur* 2018:51.

26. oktober 2006, altså et snaut år før det språkpolitiske vedtaket i 2007.<sup>44</sup> Planen har et eget, kort avsnitt om språklige utfordringer, der spenningen mellom ansvaret for norsk fagspråk og økt internasjonalisering erkjennes. Konklusjonen er likevel at «[d]et ligger utenfor denne handlingsplanens ramme å utrede tiltak for å møte slike språklige utfordringer».

Også i planen for 2011–2015 blir det henvist til universitetets språkpolitikk.<sup>45</sup> Overskriften på s. 12 er *Heving av språkkompetanse*. Teksten innledes med en henvisning til spenningen mellom det å utvikle norsk som akademisk språk samtidig som engelsk må bli tydeligere etablert som parallelt språk. Dette utdypes ikke, og resten av avsnittet inneholder tiltak av språklig art som skal fremme internasjonalisering, uten noen problematisering av konkrete effekter på parallellspråkspraksisen vedtatt gjennom den språkpolitiske målsettingen i 2007.

Den nyeste planen gjelder fra 2016 til 2022.<sup>46</sup> Den er atskillig kortere enn forgjengerne, og i motsetning til disse inneholder den ingen innledende språkpolitiske kommentarer, og da heller ingen vurderinger av eventuelle språkpolitiske konsekvenser av forslagene. For første gang kvantifiseres et mål for internasjonal publisering, nemlig minst 80 prosent (delmål A2). I saksforelegget nevnes det at dette målet ikke er like relevant for Det juridiske fakultet og Det humanistiske fakultet. Det skal legges til rette for at ansatte med utenlandsk bakgrunn skal lære norsk innen to år. Dette var ikke med i de tidligere planene. Når det gjelder undervisningsspråk, er det å tilby engelskspråklige emner/emnepakker nevnt som en hovedaktivitet under delmål B2, som sier at UiB skal tiltrekke seg de beste internasjonale studentene, særlig på masternivå.

### *Nye initiativer i 2019*

Ti år etter at lovpålegget om universitetenes ansvar for norsk fagspråk ble innført, ble følgende avsnitt for første gang tatt inn i tildelingsbrevet fra Kunnskapsdepartementet til UiB for 2019:

44 Universitetsstyret, sak 90/2006.

45 Universitetsstyret, sak 19/2011.

46 Universitetsstyret, sak 95/2016.

Universitetene og høyskolene har et lovpålagt ansvar for norsk som fagspråk, og institusjonene skal utarbeide egne språkstrategier. Internasjonaliseringen av forskningen og den økende bruken av engelsk gjør det nødvendig å ha særlig oppmerksomhet om dette arbeidet. Departementet ber om at institusjonene følger utviklingen for norsk som fagspråk og vurderer behovet for å sette inn tiltak.<sup>47</sup>

Noen måneder senere, i oktober 2019, vedtok universitetsstyret nye språkpolitiske retningslinjer for UiB.<sup>48</sup> Verken Sandøy-rapporten eller 2007-vedtaket nevnes i saksforelegget, og den språkpolitiske målsettingen sitert ovenfor er heller ikke nevnt. Det er i tillegg en prinsipiell forskjell mellom de to. I 2007 sluttet styret seg til en rekke mål, uten at flertallet av disse ble nedfelt i bindende retningslinjer. Det ligger med andre ord en større grad av forpliktelse i 2019-vedtaket enn i 2007. Et annet interessant trekk er at retningslinjene knyttes til universitetets strategi og skal bidra til «å styrke lærestedets profil som et forskningsintensivt breddeuniversitet med høy internasjonal faglig kvalitet». Vedtaket innebærer også at det skal oppnevnes et språkpolitisk utvalg med sekretariat som skal «gi råd om oppfølging og gjennomføring av de språkpolitiske retningslinjene, lovpålagte krav og videreutviklingen av universitets språkpolitikk». Det lovpålagte fagspråkansvaret defineres som en viktig del av samfunnsansvaret, og UiB skal legge til rette for at dette blir fulgt opp ved universitetets faglige enheter. Videre heter det at det skal arbeides for «at norske og engelske termer for de sentrale fagbegrepene i bachelorstudiet gjøres tilgjengelig i UiBs termbase og andre relevante databaser». Det ble ikke sagt hvordan arbeidet skulle organiseres eller finansieres, men Språkpolitisk utvalg ble nok sett som operatør. Det ble derimot ikke endelig etablert før i 2021, så saken hadde neppe høyeste prioritet. Likevel må formuleringene i de nye retningslinjene ses på som et vesentlig framskritt i forhold til de tilsvarende tiltakene fra 2007, der fagspråkansvaret helt og holdent ble overlatt fagmiljøene.

Kravet om at undervisningen på grunnivået skal gis på norsk, blir nå skjerpet til å gjelde hele bachelornivået, altså fra bare

47 Universitetsstyret, sak 4/2019.

48 Universitetsstyret, sak 99/2019. Sitatene i avsnittene som følger, er fra denne saken.

100-nivået til også å omfatte 200-nivået. Samtidig innføres det en distinksjon mellom obligatoriske og valgfrie kurs, der bestemmelsen om norsk bare gjelder den første kategorien. Nytt er et krav om at det på bachelornivået skal brukes norskspråklig pensumlitteratur så sant disse er like gode som fremmedspråklige lærebøker. Først på master- og ph.d.-nivået skal norsk, engelsk og andre fremmedspråk kunne brukes parallelt, og valg av språk her skal «reflektere faglige hensyn».

Når det gjelder publisering, får de ansatte selv velge fritt hvilket språk de publiserer på. I 2007 ble nok dette tatt for gitt. Kravet om at de som ansettes i vitenskapelige stillinger og som ikke behersker et skandinavisk språk, skal lære seg norsk, videreføres. Men nå blir fristen utvidet til tre år, og samtidig skjerpes kravet ved at det fastsettes et nivå for språkbeherskelsen, nemlig B2 i det felles europeiske rammeverket for språk.<sup>49</sup>

En siste endring i forhold til tidligere er at «[n]ynorsk skal benyttes i offisielt tilgjengelige rundskriv, kunngjøringer, informasjonsmateriale og lignende *på lik linje og i tilnærmet likt omfang som bokmål*» (min utheving).<sup>50</sup> Målloven fra 1980 krever at begge målformene skal være representert med minst 25 prosent i disse tekstkategoriene. I universitetets egne retningslinjer fra 1996, som de nye avløser, er målet – som nevnt ovenfor – satt til minst 30 prosent nynorsk, men med full likestilling som et mer langsiktig mål. Nå skjerpes kravet til ca. 50 prosent. Om dette er et realistisk mål, er vanskelig å si. Offentlig statistikk som viser i hvilken grad de høyere utdanningsinstitusjonene oppfyller mållovens krav, viser at UiB de siste årene dels har ligget litt under, dels litt over 25 prosent-målet. Uansett står og faller den nye given med at tiltakene følges opp og finansieres.

Det nyeste språkpolitiske arbeidet ved UiB synes å være en følge av ministerskiftene i Kunnskapsdepartementet og Kulturdepartementet i 2018 på den ene siden, og på den andre siden en

49 Kravene er omfattende og lar seg ikke sitere fullt ut her, men de innebærer bl.a. at man kan forstå lengre argumenter, at man kan samtale med morsmålsbrukere så flytende og spontant at det ikke hemmer kommunikasjonen, og at man kan gi klare og detaljerte beskrivelser skriftlig og muntlig knyttet til saksområder innenfor «mitt interessefelt». Kilde: *Europeisk språkperm* 2010: 14.

50 Språkpolitiske retningslinjer ved UiB, prinsipp 3c: <https://regler.app.uib.no/regler/Del-2-Forskning-utdanning-og-formidling/2.3-Formidling/Maalbruk/Spraakpolitiske-retningslinjer/> (besøkt 19.4.2021).

intensivert kontakt mellom UiB og departementet i kjølvannet av flyttingen av språksamlingene fra Oslo til Bergen i 2016 (se bind 2, kapittel 7). Venstre, som satt med både kunnskapsminister Iselin Nybø og kulturminister Trine Skei Grande fra 2018, fikk satt i gang arbeidet med ny språklov som oppfølging av Stortingsmelding 35 (2007–08) *Mål og mening*. Kunnskapsdepartementet kom med krav i tildelingsbrevene for 2019 og 2020 om at de språkpolitiske strategiene skulle oppdateres. Noen var mer proaktive enn andre, som Høgskolen på Vestlandet (HVL), Universitetet i Stavanger (UiS) og Norges Handelshøyskole (NHH). I Bergen oppsto det nesten en konkurranse om å være «best i klassen».<sup>51</sup> Alt dette bidro til en ny språkstrategi for UiB.

Men målet om parallellspråklighet forblir likevel like abstrakt og uklart som politikken vedtatt i 2007. I forslaget om retningslinjer lagt fram for universitetsstyret i sak 99/2019 ble parallellspråklighet gitt innhold i form av to punkter under overskriften «UiB skal praktisere parallellspråklighet». Det første slår fast at norsk er hovedspråket og engelsk det viktigste fremmedspråket, det andre at fast ansatte forventes å ha tilstrekkelig språklig kompetanse i både norsk, engelsk og andre faglig relevante fremmedspråk. I retningslinjene som er publisert på nettet, er de to punktene fjernet, slik at bare overskriften «UiB skal praktisere parallellspråklighet» står igjen. En nærmere konkretisering av hva praksisen innebærer språkpolitisk og i det daglige språkarbeidet, mangler. Det ser ut til at denne konkretiseringen overlates til Språkpolitisk utvalg.<sup>52</sup>

## Språkvalg

I de første tiårene etter 1948 var det vel knapt tenkbart at undervisning skulle gis på noe annet språk enn norsk. Føringer når det gjaldt muntlig framføring, fantes ikke, og i tråd med vedtaket referert ovenfor om at lærerne selv valgte målform i egne innførsler i forelesningskatalogen, valgte de selv målform i skriftlig materiale knyttet til undervisningen.

51 Jf. språkdirektør Åse Wetås i Khrono 15.8.19, <https://khrono.no/nhh-norsk-fagsprak-norsk-vs-engelsk/sprakdirektoren-se-til-nhh/398916>.

52 Universitetsstyret, sak 99/2019.



## Undervisningsspråket

Men universitetet fikk tidlig vitenskapelig ansatte som ikke hadde nordisk, dvs. norsk, svensk eller dansk, som morsmål. Av disse ble det også forventet at de skulle undervise på norsk. Kravet til nytilsatte i denne gruppen var helt fram til 2019 at de skulle ha lært seg norsk i løpet av to år etter ansettelsestidspunktet.

Den første studentutvekslingsavtalen med et utenlandsk universitet var avtalen med University of California fra slutten av 1960-årene. Studentene, ca. 20 i tallet, skulle oppholde seg i Bergen ett studieår. Det ble forutsatt at de skulle følge den ordinære undervisningen på norsk, uansett hvilket fag de skulle studere. For at dette skulle la seg gjøre, fikk de ved begynnelsen av oppholdet i Norge et flere ukers intensivkurs. Det første året, 1969, fulgte de kurset ved den internasjonale sommerskolen ved Universitetet i Oslo før de reiste videre til Bergen ved semesterstart. Erfaringene herfra var ikke gode nok, så fra 1970 ble det organisert egne sommerkurs. Kurset varte i åtte uker, med fire timers undervisning seks dager i uka. Studentgruppa ble delt i to. Den ene halvparten ble sendt til en gård i Gudbrandsdalen, den andre til Kristiansand. Etter fire uker byttet de.<sup>53</sup> Dette var ordningen på 1970-tallet. Det er uvisst om tilbudet var like omfattende helt fram til avtalen ble avviklet tidlig på 1990-tallet.

Norsk-kurs for ansatte og studenter med utenlandsk bakgrunn startet 1986 i regi av Avdeling for fremmedspråklige studenter, fra 1988 Avdeling for norsk som andrespråk, knyttet til Nordisk institutt. Avdelingen, som fikk ansvar for norskopplæring av både ansatte og studenter, kan ses som et resultat av internasjonaliseringen som på 1980-tallet begynte å skyte fart.

Samtidig kom også de første studieprogrammene på engelsk. I 1985 ga kollegiet sin prinsipielle tilslutning til at det ble opprettet høyere grads-tilbud med engelsk som undervisningsspråk og med studenter fra utviklingsland som særlig målgruppe.<sup>54</sup> Kort tid etter blir reglementet for Master of Philosophy-graden vedtatt.<sup>55</sup> Det

53 Kilde: Førsteamanuensis i allmenn språkvitenskap Victoria Rosén, som kom til Norge som californiastudent i 1971. Hun var administrativ medarbeider ved California-kontoret i Bergen fra ca. 1974 til 1980.

54 Kollegiesak 132/1985.

55 Kollegiesak 225/1985. Navnet på graden ble i 1988 splittet i to, *Master of Science* og *Master of Philosophy*.

første studiet knyttet til det nye reglementet ble startet året etter, *Fish Resources and Fishery Management*. I årene som fulgte, ble et studium i *Histopathology* og et i *Medicine in developing countries* opprettet ved Det medisinske fakultet, et i *Dentistry* ved Det odontologiske fakultet og et i historie ved Det historisk-filosofiske fakultet, fulgt av flere andre ut over på 90-tallet ved ulike fakulteter. I hvilken grad opptaket ble begrenset til studenter fra utviklingsland, i tråd med kollegiets intensjoner, er ukjent. Men så sent som i 2003, i en sak som gjaldt oppheving av gradsbetegnelsen Master of Philosophy, heter det at målgruppa

i hovudsak er utanlandske studentar, og særleg studentar frå Afrika, Latin-Amerika og Aust-Europa. M.Phil.-programma har såleis vore både ein del av UiBs internasjonaliseringsarbeid, men har òg vore ein del av norsk bistands- og utanrikspolitik. <sup>56</sup>

Dette tyder på at de engelskspråklige programmene fremdeles i stor grad var rettet mot utenlandske studenter som ikke kunne følge undervisning på norsk.

Prinsippet om at norsk skulle være undervisningsspråket på 100-nivået, ble – som vi har sett ovenfor – ett av resultatene av språkstrategiarbeidet som fulgte i årene etter styrevedtaket i 2007. Men grunnlaget ble lagt allerede i 2005. Da kommer spenningen mellom norsk og engelsk til syne i arbeidet med utdanningsdelen av universitetets strategiske plan. I styresak 10/2005 sluttet styret seg til «hovedpunktene i det fremlagte forslag til utdanningsstrategi for UiB». I punkt 3, *Undervisning og læring*, i den versjonen styret fikk seg forelagt, heter det:

Språket i undervisningen på bachelornivå skal normalt være norsk, med unntak av undervisningen i fremmedspråk. Samtidig skal det legges til rette for et variert undervisningstilbud på engelsk på alle nivå, slik at Universitetet i Bergen kan rekruttere utenlandske studenter og forbli en attraktiv samarbeidspartner internasjonalt. <sup>57</sup>

56 Universitetsstyret, sak 4/2003.

57 I kortversjonen av den endelige UiB-strategien for 2005–2010 er ikke undervisningsspråk nevnt. Universitetsstyret, sak 49/2995.

Denne teksten er på den ene siden strengere enn prinsippet som ble innført noen år senere, i og med at den slår fast at all lavere grads undervisning normalt skal være på norsk. Men samtidig åpner den for tilbud på engelsk *på alle nivå*, uten at det sies noe om hvordan de to prinsippene skal balanseres. Begrunnelsen for de engelskspråklige programmene er rekruttering av utenlandske studenter og betydningen av internasjonalt samarbeid, men det sies intet om i hvilken grad tilbudene er tenkt begrenset til studenter som ikke kan følge undervisning på norsk.

Praksis i de følgende årene er vanskelig å kartlegge systematisk, fordi tilgjengelighet, omfang og kvalitet på rapporter om utdanningsvirksomheten varierer fra år til år. Sandøy-utvalget nevner at høsten 2006 ble 190, eller 16 %, av totalt 1184 emner undervist på engelsk.<sup>58</sup> I utdanningsmeldingen fra 2011, det vil si mens det ennå skjedde en viss oppfølging av språkpolitikkvedtaket fra 2007, oppgis både det totale antall undervisningsemner og antall emner som tilbys på engelsk.<sup>59</sup> I meldingen gir tabell 18 på s. 21 en oversikt over antall emner som ble tilbudt på engelsk i 2009–2011. Når disse tallene sammenholdes med totaloversikten i tabell 2 på s. 8, blir resultatet at under 10 % av emnene på lavere grad ble undervist på engelsk, mens andelen på mastergrad økte fra ca. 20 % i 2009 til rundt 30 % i 2010 og vel 30 % året etter. En av endringene som ble gjennomført med utgangspunkt i språkpolitikkvedtaket fra 2007, var som nevnt at undervisning på 100-nivået skal være på norsk. Tabellene i utdanningsmeldingen fra 2011 skiller ikke mellom 100- og 200-nivået innenfor bachelortilbudet, men den lave andelen av tilbud på engelsk på dette nivået tyder på at bestemmelsen i stor grad var gjennomført.

Den store økningen fra 2009 til 2010 blir ellers forklart med at særlig Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet dette året var gått over fra å registrere de emnene som faktisk ble undervist på engelsk, til alle emner som kunne undervises på engelsk dersom det meldte seg internasjonale studenter. Dette var ikke i tråd med en annen reglementsending som ble gjort i kjølvannet av 2007-vedtaket: at undervisningsspråket for et emne skulle kunngjøres på forhånd. Det var imidlertid store forskjeller mellom fakultetene.

Hvordan fordelte de engelskspråklige emnene seg mellom

58 *Både i pose og sekk* 2007: 26.

59 Universitetsstyret, sak 28/2011.

fakultetene? Det humanistiske fakultet skiller seg ut ved knapt å tilby emner på engelsk, uansett nivå. Ved de andre fakultetene varierer andelen på masternivået mellom vel 20 prosent ved Det medisinske og Det psykologiske fakultet og rundt 40 prosent ved de tre andre. Ved disse nærmet med andre ord engelskandelen seg halvparten av all undervisning. Særlig interessant er at Det juridiske fakultet lå så høyt. Som vi skal se nedenfor, er det her norsk som avhandlingsspråk står desidert sterkest, både rundt 2010 og i dag.

Når det gjelder bachelornivået, skiller Det matematisk-naturvitenskapelige og Det samfunnsvitenskapelige fakultet seg ut ved å (kunne) tilby mellom 10 og 20 prosent av emnene på engelsk. Ved de andre fakultetene er andelen engelskspråklige kurs på dette nivået minimal. Det siste året universitetsstyret fikk en egen rapport om status for språkpolitikkvedtaket fra 2007, var også i 2011.

### *Språkvalg i vitenskapelige publikasjoner*

Helt siden middelalderen har vitenskapene i større eller mindre grad holdt seg med såkalte «lingua franca», språk som for de fleste skribentene ikke er morsmålet, men et fremmedspråk som hele fagmiljøet behersker uansett hjemland, og som derved gjør kommunikasjon av forskningsresultater på tvers av språkgrenser mulig. I middelalderen og fram til tidlig 1800-tall var det latin, deretter var tysk ved siden av engelsk og fransk dominerende fram til andre verdenskrig.<sup>60</sup> Etter 1945 har engelsk vært så å si enerådende.

Men ikke alle fagmiljøer har i samme grad sett behovet for internasjonal formidling av forskningsresultatene. Som vi skal se, dominerte engelsk på de to realfaglige fakultetene helt fra da Universitetet i Bergen ble grunnlagt, mens norsk fra starten av dominerte ved Det historisk-filosofiske fakultet, ispedd noen publikasjoner på de andre store europeiske språkene. Denne situasjonen har vedvart. Også i dag er det et betydelig innslag av publikasjoner på norsk innenfor juss, humaniora, psykologi og samfunnsfag, fagområder som ved UiB alle sprang ut av Det historisk-filosofiske fakultet.

60 Gordin 2015: 5 flg.

Å registrere språkbruk i vitenskapelige publikasjoner nøyaktig og konsekvent helt tilbake til 1946 byr på store metodiske utfordringer, fordi det finnes så mange forskjellige publikasjonstyper, fra internasjonale tidsskrifter til interne rapportserier og – i verste fall – upubliserte tekster som likevel føres opp som «publikasjon» i årsrapportene fra universitetet. Det samme gjelder spennet fra internasjonale bokforlag til nasjonale og videre til manuskripter en selv har kopiert og distribuert innenfor eget fagmiljø i snever forstand. I tillegg kommer den flytende grensen mellom rene forskningspublikasjoner og de mer eller mindre populærvitenskapelige.

Dette gjør pålitelig og sammenlignbar prosentregning over hele spekteret av publikasjoner svært vanskelig; resultatet blir lett meningsløst fordi publiseringskulturene er forskjellige fra fag til fag. I tillegg er det først og fremst de underliggende normene som styrer valg som er interessante. Jeg har ut fra dette derfor valgt å undersøke språkvalg i doktoravhandlinger fra da den første graden ble avlagt i 1948.<sup>61</sup> Valget av språk i disse avspeiler uten tvil den rådende normen med hensyn til hvor stor leserkrets en ønsket å nå.

I alt 556 avhandlinger ble forsvart i perioden 1948 til og med 1988. Fordelingen på fag samt utviklingen fra 1950-tallet og deretter over femårsperioder går fram av tabell 7.1. Det er store forskjeller i antallet grader ved fakultetene og innenfor ulike fagområder. Realfagene dominerer: 75 % av avhandlingene hører hjemme på Det matematisk-naturvitenskapelige, Det medisinske og Det odontologiske fakultet.

61 Fram til og med 1988 er opplysningene hentet fra universitetets årsmeldinger. Fra 1989 publiseres det ikke lenger en oversikt over avlagte doktorgrader i årsmeldingene. Å hente ut tall fra de papirbaserte kollegiereferatene i perioden fram til saklister ble lagt ut på nett i 1999, vil være svært tidkrevende, og i lys av at registreringen fra de elektroniske sakslistene – som vi skal se – ikke viser noen dramatiske endringer i forhold til 1980-årene, lar jeg dette tiåret stå åpent. Fra og med 1999 er tallene hentet fra sakspapirer knyttet til den første ordinære saken på hvert kollegie-/styremøte, fullmaktsakene, som inneholdt en liste over de kreeringsbrevene som var blitt sendt ut siden forrige møte. Siden en på 90- og første halvdel av 00-tallet hadde fakultetsspesifikke grader, var avhandlingene rimelig enkle å registrere og sortere på fakultet og språk. Innføringen av felles ph.d.-grad på begynnelsen av 00-tallet gjorde sortering mer komplisert. Denne måtte nå gjøres ved hjelp av oppslag i bibliotek katalogen Oria og sjekk av de elektronisk publiserte versjonene der disse forelå. Først i 2009 forsvant de gamle gradene helt, og dette er det siste året der denne metoden ble brukt. Fra 2010 av har jeg registrert språkvalg ved hjelp av pressemeldingene universitetet sender ut før hver disputas. Dette skiftet i registreringsmetode gjør tallene for 2009 og 2010 noe usikre siden kreeringsbrevet knyttet til en disputas sent på året kan ha blitt sendt ut året etter.

Tabell 7.1 Antall doktoravhandlinger forsvart mellom 1948 og 1988, samt gjennomsnittlig norskprosent for hvert fakultet.

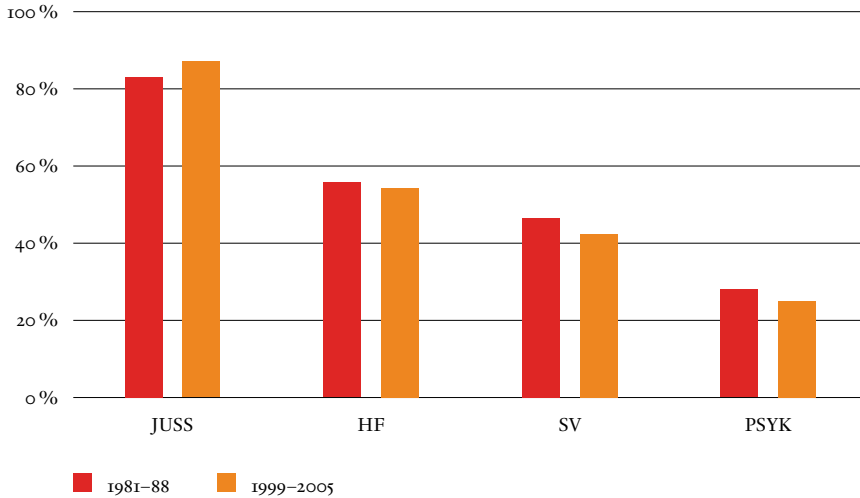
	1949–60	1961–65	1966–70	1971–75	1976–80	1981–85	1986–88	Sum	norsk
JUSS				3	1	2	4	10	90 %
HF	3	6	11	12	11	19	15	77	56 %
SV			1	4	6	5	10	26	50 %
PSYK				5	3	8	10	26	23 %
MN	12	4	17	23	40	70	43	209	4 %
ODONT			6	7	5	9	3	30	7 %
MED	3	12	18	18	32	49	46	178	5 %
Sum	18	22	53	72	98	162	131	556	16 %

I tillegg ser vi at antallet avhandlinger var svært lavt de første 15 årene. I perioden 1965–70 ble det forsvart flere avhandlinger enn summen av avhandlinger forsvart fra 1948 til og med 1960. Kolonnen helt til høyre viser gjennomsnittlig norskprosent gjennom hele perioden fram til 1988 for hvert fakultet.<sup>62</sup> Endring over tid vises altså ikke, men om vi tolker disse gjennomsnittene som et uttrykk for normene knyttet til språkvalg i ulike fagmiljøer, ser vi for det første at prosenten er svært lav og på det nærmeste den samme for de tre realfagsfakultetene. Ved de andre fakultetene er innslaget av norsk større, fra Det juridiske fakultet med nesten alle avhandlingene på norsk til Det psykologiske der omtrent hver fjerde avhandling skrives på norsk. Tabellen dekker over at det innenfor fakultetene sannsynligvis vil finnes ulike fagspesifikke normer. Dette gjelder også Det historisk-filosofiske fakultet, der avhandlinger knyttet til de ulike språkfagene normalt skrives på angjeldende språk.

Som nevnt i note 61 har jeg ikke registrert avhandlinger mellom 1989 og 1999. Går vi fram til årene mellom 1999 og 2005, har tallet på avhandlinger på norsk fra de tre realfaglige fakultetene sunket til null. Her har med andre ord engelsk overtatt totalt. I resten av

62 Grunnen til at jeg legger norsk til grunn, og ikke engelsk, er at engelskprosenten vil være misvisende når det gjelder Det historisk-filosofiske fakultet. Her skrives ca. 10 % av avhandlingene på et annet fremmedspråk enn engelsk, slik at norskens stilling ved fakultetet ikke lar seg regne ut ved å trekke engelskprosenten fra 100 %. Det kan man for de andre fakultetene, med to unntak, begge ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet. Her ble det forsvart en avhandling på fransk i 1955 og en på tysk i 1966.

Figur 7.1 Andel norskspråklige avhandlinger ved de ikke-realfaglige fakultetene fra 1985–88 og 1999–2005.



dette avsnittet skal derfor utviklingen fram til i dag ved de fire resterende fakultetene, Det historisk-filosofiske, Det psykologiske, Det samfunnsvitenskapelige og Det juridiske, belyses.

I figur 7.1 sammenlignes innslaget av norsk i avhandlingene på 1980-tallet med de første årene på 2000-tallet. I denne perioden, og dermed gjennom den perioden det ikke er tall for, 1990-tallet, holder innslaget av norsk seg ganske stabilt, mens det er en svak nedgang å spore ved Det psykologiske, Det samfunnsvitenskapelige og Det humanistiske og en liten økning ved Det juridiske fakultet. Forskjellene er likevel så små at det tryggeste er å si at norsk ikke svekkes vesentlig i denne perioden.

Det er også en markert forskjell mellom fakultetene, fra et stort flertall norske avhandlinger ved Det juridiske, vel 50 % ved Det historisk-filosofiske, omtrent 40 % ved Det samfunnsvitenskapelige til vel 20 % ved Det psykologiske fakultet.<sup>63</sup> Dette var situasjonen rundt 2005, da tanken om at universitetet trengte en språkpolitikk, for første gang ble reist. Den svake nedgangen i tre av fire tilfeller i figur 7.1 er likevel del av en lengre trend, for som vi

63 Antall avhandlinger forsvart ved Det juridiske fakultet i den første perioden er bare 6, så prosenten må tolkes med dette i mente. De andre søylene baserer seg på 15 eller flere avhandlinger. Det ligger likevel vesentlige, årlige svingninger bak gjennomsnittene.

skal se, svekkes norskens stilling ytterligere ved de fire fakultetene etter 2005.

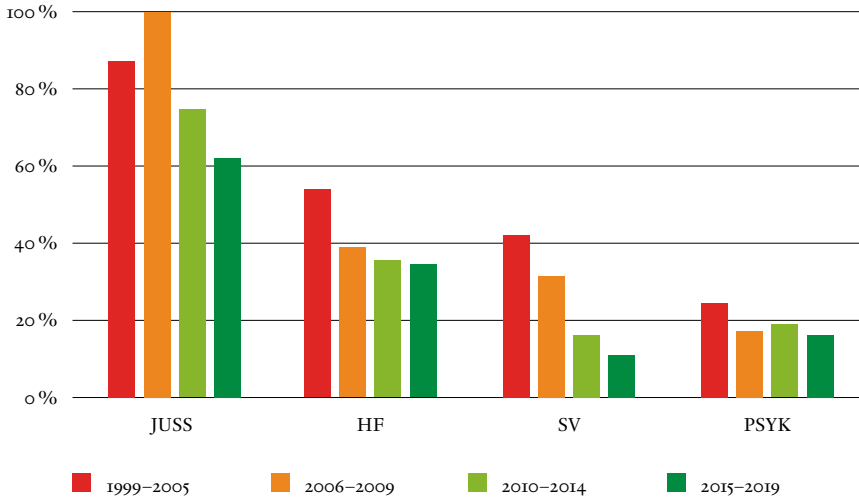
Fra og med dette tidspunktet har jeg trukket ut avhandlinger der navnet på doktoranden kan tyde på at vedkommende ikke har et nordisk morsmål og derfor ikke har kunnet velge å skrive avhandlingen på et nordisk språk.<sup>64</sup> Av de 640 avhandlingene jeg har analysert, tilhører 135 denne kategorien, fordelt på 57 fra Det humanistiske fakultet, 5 fra det juridiske, 16 fra det psykologiske og 56 fra det samfunnsvitenskapelige. Disse er ikke med i grunnlaget for diskusjonen som følger. Også de 19 dr.philos.-gradene som ble avlagt i perioden, er trukket ut, siden disse vanligvis skrives uten formell veileder. De fleste av disse er avlagt ved Det humanistiske fakultet, der 12 av 14 er skrevet på norsk. Det samme er den ene fra Det juridiske fakultet. Én av tre fra Det psykologiske fakultet er skrevet på norsk, mens den ene fra Det samfunnsvitenskapelige fakultet er skrevet på engelsk.

I figur 7.2 er også tallene for den foregående femårsperioden tatt med, kopiert fra figur 7.1. Med unntak av økningen ved Det juridiske fakultet fra 1999–2005 til 2006–2009 ser vi en nedgang ved alle fakultetene, også blant juristene, etter 2010. Den mest markante nedgangen ses ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet, der andelen har gått fra vel 40 % de nærmeste årene etter årtusenskiftet til ca. 10 % etter 2015. En lignende nedgang skjer ved Det juridiske fakultet etter 2010, fra 100 % i årene 2006–2009 til ca. 60 % etter 2015. Der det skjer minst, er Det psykologiske fakultet. Fra et allerede lavt utgangspunkt synker andelen med mindre enn 10 %. Det humanistiske fakultet har en stor nedgang fram til 2010, deretter er nedgangen mye slakere, fra snaut 40 % i 2006–2009 til snaut 35 % etter 2015. Men til forskjell fra de tre andre fakultetene kan vi ikke her slutte oss direkte til andelen av engelskspråklige avhandlinger ved å trekke prosentene fra 100 %, siden det her også skrives avhandlinger på andre fremmedspråk. Men om vi trekker disse

64 Her er det viktig å understreke at denne silingen ikke baserer seg på en forestilling om at mennesker som ikke har norsk som morsmål, ikke vil kunne tilegne seg akademisk norsk på et nivå som vil sette dem i stand til å skrive en avhandling på norsk. Utgangspunktet er at det nå ansettes et anselig antall stipendiater som ikke har norsk som morsmål og aldri før har vært i Norge. I mange tilfeller inneholder pressemeldingen opplysninger om doktorandens bakgrunn, men ikke alltid. Eventuelle feilkategoriseringer er likevel neppe så mange at de gjør resultatene meningsløse.



Figur 7.2 Utviklingen i andel norskspråklige avhandlinger ved de ikke-realfaglige fakultetene fra 1999 til 2019.



inn og beregner andelen av engelskspråklige avhandlinger ved HF-fakultetet, endres ikke bildet vesentlig. Andelen engelskspråklige avhandlinger gjorde et hopp på ca. 10 % fra den første til den andre perioden i figur 7.2. Deretter holdt den seg på ca. 50 %, med en økning fra 48 % i 2006–2009 til 52 % etter 2015.

En sortering av avhandlingene innenfor hvert fakultet etter fag avslører relativt store forskjeller om tallene fra 2009 til 2019 ses under ett. Ved Det psykologiske fakultet skiller pedagogikkfaget seg ut med en norskandel på over 50 %. De andre instituttene har under 20 %; Institutt for biologisk og medisinsk psykologi og Institutt for samfunnspsykologi har under 10 %. Ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet er det Sosiologisk institutt og Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap som har høyest andel avhandlinger på norsk med litt under 50 %, mens Institutt for økonomi befinner seg i motsatt ende sammen med den informasjonsvitenskapelige delen av Institutt for informasjons- og medievitenskap. Når det gjelder Det humanistiske fakultet, lar ikke instituttene seg bruke som fagbasert inndelingskriterium, fordi de to største instituttene, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap og Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, er faglig sett svært heterogene. Her må en derfor se på disipliner. Et tydelig

og ikke overraskende mønster er at man i de nordiske disiplinene i stor grad skriver på norsk. Innenfor nordisk historie, arkeologi, språkvitenskap og litteraturvitenskap er norskprosenten 75 % eller høyere. Motsatt er avhandlinger skrevet om internasjonale emner innenfor historie og arkeologi skrevet på engelsk. Det samme gjelder allmenn språkvitenskap og i stor grad religionsvitenskap. Et avvik er allmenn litteraturvitenskap, som også er et internasjonalt orientert fag. Her er norskprosenten likevel høy; seks av ni avhandlinger om ikke-nordiske emner er i denne perioden skrevet på norsk.

Det er nok mange årsaker til at stadig flere avhandlinger skrives på engelsk også ved fakulteter som tradisjonelt har hatt et vesentlig innslag av avhandlinger skrevet på norsk, og den økende institusjonelle vekten på internasjonalisering etter årtusenskiftet er nok bare én av flere faktorer bak utviklingen som går fram av figur 7.1 og figur 7.2.

Andre faktorer som kan nevnes, er kravet i ph.d.-forskriften ved UiB om at doktorgraden skal kvalifisere for forskning av «internasjonal standard» (§ 2-1), og at avhandlingen skal være av «internasjonal standard på høyt nivå» (§§ 2-2 og 10-1). Kravet om at bedømmelseskomiteen skal ha et medlem fra et utenlandsk universitet, kan naturligvis oppfylles også om avhandlingen er skrevet på norsk, men det vil være atskillig lettere å oppfylle om avhandlingen er skrevet på engelsk.

Et spørsmål som ennå ikke er besvart, er i hvilken grad de ulike fakultetene faktisk stiller krav med hensyn til språkvalg, og om dette kan forklare noe av variasjonen. Det er jo tenkelig at engelskdominansen på de to realfagsfakultetene er et resultat av et reglementsfastet krav om at avhandlingen skal skrives på engelsk, eventuelt med åpning for å få skrive på et annet språk, etter søknad. Jeg har ikke undersøkt tidligere reglementer, men i dag stilles det ikke et slikt krav, og det er vel liten grunn til å tro at dette har vært gjort tidligere. Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet krever at avhandlingen skal skrives på engelsk eller norsk.<sup>65</sup> Det medisinske fakultet har en sterkere formulering, men ikke slik at engelsk er obligatorisk: «Avhandlingen bør fortrinnsvis være skrevet på engelsk. Avhandlinger på norsk, svensk eller dansk aksepteres

65 [https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/programbeskrivelse\\_ph.d.-programmet\\_nettside.pdf](https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/programbeskrivelse_ph.d.-programmet_nettside.pdf) (besøkt 23.4.2020).

også for bedømmelse.»<sup>66</sup> Når det gjelder de andre fakultetene, har verken Det psykologiske eller Det samfunnsvitenskapelige fakultet bestemmelser om språkvalg i sine programbeskrivelser. Ved Det juridiske fakultet kan avhandlingen skrives på engelsk, norsk, svensk eller dansk. Dette er også hovedregelen ved Det humanistiske fakultet, men her åpnes det i tråd med praksis for andre språk dersom de kan ivaretas på forsvarlig måte ved instituttene.

Ut fra dette synes det trygt å konkludere at den ulike praksisen ved fakultetene med hensyn til språkvalg i doktoravhandlinger er basert på ulike, fagspesifikke normer som kan føres tilbake til tiden da fakultetene og de ulike fagene ble etablert ved UiB. Særlig etter årtusensskiftet har presset fra engelsk økt innenfor fag som tradisjonelt har hatt et vesentlig innslag av norsk, og særlig innenfor samfunnsfagene og juss ser vi en markant økning i bruk av engelsk. For juss er andelen av norsk likevel fremdeles svært høy. Innenfor humaniora og psykologi er ikke økningen like dramatisk, men for psykologiens vedkommende har innslaget av norsk aldri vært stort, og i hvert fall de siste ti årene i stor grad begrenset til pedagogikk.

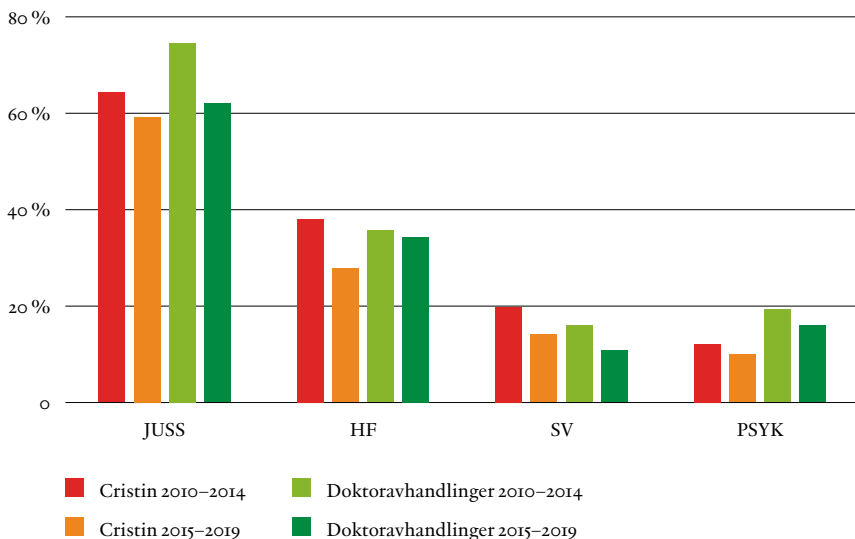
Til slutt i dette avsnittet skal jeg sammenligne resultatene ovenfor med språkvalg i vitenskapelige artikler fra og med 2010. Grunnlagsmaterialet er hentet fra databasen Cristin (Current Research Information System in Norway).<sup>67</sup> Her skal alle forskningspublikasjoner fra ansatte ved norske, høyere utdanningsinstitusjoner registreres, også med hvilket språk publikasjonen er skrevet på. Artikkene er publisert i tidsskrifter eller artikkelsamlinger i bokform, alle godkjent som poenggivende i den såkalte publiseringsindikatoren.<sup>68</sup> Dette betyr at alle er forskningspublikasjoner godkjent etter de samme kriteriene. Også poenggivende såkalte monografier er tatt med, dvs. bøker skrevet om ett tema av én eller en liten gruppe forfatter(e). Figur 7.3 viser andelen av norsk i publikasjonene registrert i Cristin sammenlignet med valg av norsk i doktoravhandlinger for de fire fakultetene. Som vi kan se, er det et ganske godt samsvar

66 <http://ekstern.filer.uib.no/mofa/forskning/Retningslinjer/Programbeskrivelse%20vedtatt%20afakstyre.pdf> (besøkt 23.4.2020).

67 <https://wo.cristin.no>, sist besøkt 11.5.2020. Cristin inneholder resultater også fra før 2010, men her skal dekningen være for dårlig til at det vil gi pålitelige resultater.

68 For mer informasjon om publiseringsindikatoren og poengsystemet, se <https://www.cristin.no/nvi-rapportering/rapporteringsinstruksen/vedlegg/utregning-av-poeng-for-vitenskapelige-publikasjone.html> (sist besøkt 12.5.2020).

Figur 7.3 Valg av norsk i vitenskapelige publikasjoner registrert i Cristin og i doktoravhandlinger 2010–2019.



mellom de to, og også når det gjelder Cristin-publikasjonene, går norskandelen ned i løpet av tiåret over hele linjen.

Hva da med de to realfaglige fakultetene, Det matematisk-naturvitenskapelige og Det medisinske? Som vist ovenfor har engelskspråklige avhandlinger her vært så å si enerådende så lenge UiB har eksistert. Ut fra dette vil vi vente at også Cristin-registreringene nesten utelukkende er engelskspråklige. De to fakultetene skiller seg likevel fra hverandre ved at Det medisinske har et stort og veldefinert profesjonsfelt å forholde seg til i Norge. Derfor ville vi kanskje vente flere norskspråklige publikasjoner fra Det medisinske fakultet, nettopp rettet mot dette feltet.

Engelsk er så å si enerådende som vitenskapelig publikasjonsspråk ved de to fakultetene. Ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet var 12 av 9216 publikasjoner på norsk, ikke stort flere enn de 7 publisert på andre språk (tysk 3, fransk 2, russisk 1 og estisk 1). 7 av de 12 norskspråklige artiklene dreier seg om matematikdidaktikk, 2 er publisert i *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 2 i *Magma*, et fagforeningstidsskrift for økonomer, og én i *Idéhistorisk tidsskrift*. At didaktikkartikler publiseres på norsk, kan ses i sammenheng med at norsk fremdeles står sterkt innenfor pedagogikk-

feltet generelt. De andre tidsskriftene der realistene har publisert på norsk, tilhører andre fagfelt: medisin, økonomi og filosofi.

Dette reiser spørsmålet om det i dag finnes tidsskrifter innenfor realfag som aksepterer bidrag på et nordisk språk. Et søk på nordiskspråklige tidsskrifter som er godkjent for poenggivende forskningspublisering på nivå 1, dvs. det laveste nivået av to, ga ingen treff.<sup>69</sup> Det finnes med andre ord ingen poenggivende kanaler for publisering av artikler skrevet på et nordisk språk innenfor det matematisk-naturvitenskaplige feltet.

Om vi derimot går til det laveste nivået i Cristin, nivå 0, finner vi et betydelig innslag av artikler på norsk fra dette fakultetet. Nivå 0 omfatter tidsskrifter som ikke tilfredsstiller kravet om fagfellevurdering og at forfatterne må rekrutteres fra flere institusjoner. UiBs hederskronte, populærvitenskapelige tidsskrift *Naturen* hører til her. Fra 2010 til 2019 er det registrert 804 artikler på nivå 0 fra forfattere knyttet til fakultetet. Av disse var 204, eller 25 %, på norsk eller et annet nordisk språk. Med unntak av én artikkel på spansk var resten på engelsk.

Ved Det medisinske fakultet er andelen norskspråklige publikasjoner på nivå 1 og 2 litt høyere enn ved det matematisk-naturvitenskapelige, men likevel svært lav. Av 9806 er 318 på norsk, spredd på 35 ulike tidsskrift. *Tidsskrift for Den norske legeforening* og *Den norske tannlegeforenings tidende* dominerer med henholdsvis 107 og 78 artikler. De resterende er for det meste tidsskrifter der målgruppene utgjør en større eller mindre del av helseprofesjonene. Her ser vi en vesentlig forskjell mellom de to fagfeltene. Mens det innenfor medisin finnes en rekke tidsskrifter rettet mot ulike deler av helseprofesjonene i Norge/Norden som tilfredsstiller kravene om poenggivende forskningspublisering, finnes ingen slike innenfor realfag. Også når det gjelder Det medisinske fakultet, er innslaget av artikler på et nordisk språk på nivå 0 betydelig. Halvparten (51 %) av 401 artikler er her på norsk eller et annet nordisk språk, altså igjen betydelig høyere enn andelen på nivå 1 og 2.

Konklusjonen blir likevel at de forskjellene vi kan se når det gjelder språkvalg i doktoravhandlinger, er omtrent de samme som forskjeller i språkvalg i poenggivende forskningspublikasjoner de

69 Register over vitenskapelige publiseringskanaler: <https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/Forside>

siste årene. Mens normen innenfor realfag og medisin har vært engelsk helt siden universitetet ble opprettet, har norsk stått relativt sterkt innenfor fakultetene utgått fra Det humanistiske fakultet. Men også her blir norskens stilling gradvis svekket, ikke bare som avhandlingsspråk, men også i andre vitenskapelige publikasjoner. UiB skiller seg neppe ut her; en undersøkelse publisert i 2014 viser den samme tendensen på nasjonalt nivå, rett nok avgrenset til noen få år rundt 2010.<sup>70</sup>

### Lokalt, nasjonalt og globalt

I dette kapittelet er det vist at språkpolitikk ikke bare er en lokal sak, men avhengig av nasjonal politikk, og sågar av det som kan omtales som «megatrender». Engelsk som publiseringspråk er en slik trend. Myndighetenes krav om at institusjonene skal ha og utøve en språkpolitikk som tar hensyn til norsk som fagspråk kan ses som en annen. Men fra 1996 til i dag har den øverste universitetsledelsen aldri hatt sjansen til å unngå nærkontakt med språkspørsmålet. Det skyldes i første rekke at det ved UiB finnes et betydelig miljø av universitetsansatte som har et sterkt språkpolitisk engasjement, og dette henger igjen sammen med at det finnes et enda større segment av nynorskbrukere ved institusjonen. Men det er trolig bare nasjonal politikk som kan sikre at norsk ikke forsvinner som vitenskapelig språk. Selv om de humanistiske fag fortsatt «henger etter» i overgang til engelsk som avhandlings- og publiseringspråk, skjer overgangen også der ganske raskt.

### Litteratur og kilder

Almenningen, O., Elvik, A., Helleland, B., Lien, Å. & Vikør, L.S. (red.) (1981). *Målreising i 75 år: Noregs mållag 1906–1981*. Oslo: Fonna Forlag.

Eskeland, I. (red.) (1956). *I strid for norsk mål. Noregs Mållag 1906–1956*. Oslo: Noregs Mållag.

*Europeisk språkperm / European Language Portfolio* (2010). Oslo: Utdanningsdirektoratet. Hentet fra [https://www.udir.no/globalassets/filer/utdanningslopet/voksne/udir\\_sprakperm\\_voksne\\_web.pdf](https://www.udir.no/globalassets/filer/utdanningslopet/voksne/udir_sprakperm_voksne_web.pdf)

Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I (s. 190–546). Universitetet i Bergen.

70 Kristoffersen, Kristiansen & Røyneland 2014.

- Føreteljingar til Kyrkje- og undervisningsdepartementet om styringsmålet på Universitetet i Bergen.* (1947). Bergen: Studentmållaget i Bergen, Vestlandske Mållag, Vestmannalaget.
- Gordin, M.D.** (2015). *Scientific Babel: How science was done before and after global English*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Grong, E.M.** (u.å.). *Språkprosjektet ved UiB. Sluttrapport*. Intern rapport. Personal- og organisasjonsavdelingen, Universitetet i Bergen.
- Grønvik, O.** (1987). *Målbruken i offentlig teneste 1930–1940. Ein studie i vilkåra for å få gjennomført målbruksreglane i lov og føresegner frå 1930–1931*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Komiteen til utredning av spørsmålet om eventuell opprettelse av et universitet i Bergen. 1938–1939* (1940). Bergen: John Griegs boktrykkeri.
- Kristoffersen, G., Kristiansen, M. & Røynealand, U.** (2014). Landrapport Norge: Internasjonalisering og parallellspråklighet ved norske universitet og høyskoler. I: F. Gregersen (red.), *Hvor parallelt. Om parallellspråklighet på Nordens universitet* (s. 197–259). København: Nordisk ministerråd.
- Målreising 1967. Eit debattopplegg* (1967). Oslo: Det Norske Samlaget.
- Norsk i hundre* (2005). Oslo: Språkrådet. [https://www.sprakradet.no/localfiles/9832/norsk\\_i\\_hundre.pdf](https://www.sprakradet.no/localfiles/9832/norsk_i_hundre.pdf)
- Språk i Norge – kultur og infrastruktur.* (2018). Oslo: Språkrådet. Hentet fra [https://www.sprakradet.no/globalassets/diverse/sprak-i-norge\\_web.pdf](https://www.sprakradet.no/globalassets/diverse/sprak-i-norge_web.pdf)
- Stavang, P., Nordland, O. & Bremer, J.** (1966). *Målsak og framtidssamfunn*. Oslo: Noregs Mållag.
- Sudmann, A.** (1952). Bondestudenten. I: O. Dalgard, K. Haukaas, W. Keilhau, O. Midttun, A. Ropeid & S. Tveite (red.), *Studentmållaget 50 år* (s. 285–291). Oslo: Studentmållaget.
- Universitetet i Bergen** (2007). *Både i pose og sekk. Framlegg til språkpolitikk for Universitetet i Bergen*.
- Venås, K.** (2014). Gustav Indrebø. *Norsk biografisk leksikon*. Henta frå [https://nbl.snl.no/Gustav\\_Indrebø](https://nbl.snl.no/Gustav_Indrebø)



Geofysikeren Elin Darelius, en av de «reisende» som har bidratt til dette kapittelet, fotografert på forskningsreise i det sørlige Weddellhavet, Antarktis, i mars 2021. Til venstre Mía Wege, Universitetet i Pretoria, keiserpingvin i midten, og Darelius til høyre. Foto: Dave Stenssen.



# Kapittel 8

## Akademikere på reise

*Dunja Blažević*

**Dette kapittelet utforsker hva som karakteriserer «den internasjonale akademiker» og hvordan idealet om å være internasjonal er blitt utformet. Kapitlet handler særlig om det å være akademiker på reise, med ulike formål med ulike oppgaver. Det er basert på intervjuer med et knippe akademikere med minimum ett felles referansepunkt, at deres praksis og virke ved Universitetet i Bergen periodevis har medført at de har forlatt UiB til fordel for institusjoner andre steder. Internasjonale akademikere forstås her altså i første rekke som reisende akademikere, og reisende i den forstand at reiser har vært av betydning i den akademiske karrieren.**

For ulike formål har akademikere så godt som alltid reist mellom land og institusjoner. Mens noen har reist for å lære, har andre reist for å knytte kontakter med fagfeller i andre byer og land. Reisenes innramming har også variert, med den klassiske dannelsesreisen på den ene siden, og reiser som uttrykk for enkeltuniversiteters globaliserings- og internasjonaliseringsstrategier på den annen.

I dette verket skrives det om akademikere på reise i flere kapitler. Universitetets skiftende internasjonaliseringspolitik analyseres i kapittel 6 i dette bindet, mens andre kapitler viser hvor universitetets kvinner og menn kommer fra. Dette kapittelet dreier seg om kvinner og menn som har reist til eller fra UiB. Hva slags reiser har akademikerne lagt ut på, og hvilken betydning har reisene hatt i tiden fra universitetets grunnleggelse og til i dag? I dette kapittelet identifiseres noen ulike typer av reiseformål, og formålene knyttes også til noen ulike tidsrom. Det er særlig lærereiser som står i sentrum på 1950- og -60-tallet. På 1980- og -90-tallet er de vitenskapsdiplomatiske reisene viktigere. I tiden etter årtusenskiftet står det å reise for å arbeide sentralt. Dette betyr ikke at den ene reiseformen avløser den andre. Lærereiser finnes i hele tidsrommet. Det å reise på vegne av universitetet, for å legge til rette for møter mellom UiB-akademikere og akademikere fra andre land, er et nytt aspekt ved universitetene fra midt på 1980-tallet. Tiden etter årtusenskiftet omfatter både lærereisene og de diplomatiske reisene, men preges i tillegg av fremveksten av et europeisk akademisk arbeidsmarked, utviklet i kjølvannet av EØS-avtalen og andre internasjonale og bilaterale avtaler. De siste 25 årene preges dessuten av at langt flere akademikere kommer til UiB, ikke minst som resultat av en villet europeisk internasjonaliseringspolitik.

I analysen er periode og reisemåte knyttet til spørsmål om hvordan reisende akademikere har opplevd det å være på reise. Hva har motivert dem til å reise? Hva har de sosiale og kulturelle gevinstene og kostnadene ved reisene vært? Hvilke forventninger har akademikere hatt til sine reiser? Endelig, hvordan har reisene påvirket den enkelte?

Drøftingen i kapittelet tar utgangspunkt i kunnskapshistoriske arbeider som de siste årene har drøftet hvordan dagens akademiske reiseordninger har blitt til. Både fremveksten av store statlige ordninger, slik som Fulbright-fondet, og private filantropiske stif-

telser, slik som Rockefeller Foundation, er utforsket.<sup>1</sup> I litteraturen er det stilt spørsmål om hvordan disse ordningene har bidratt til å fremme internasjonal utveksling som idé og praksis, hvilke utvalgs-kriterier for tildeling av stipend som er utviklet, hvordan utvalgs-kriteriene påvirket hvilke akademikere som fikk tilslag, og hvilke virkninger tildelingene fikk i fremveksten av nye vitenskapelige disipliner ved universitetene.<sup>2</sup> Dette kapittelet bidrar til denne lit-teraturen ved å undersøke hva det kan innebære å være en reisende akademiker ved UiB til ulike tider og på ulike måter.

I tillegg til analyser i andre kapitler bygger dette kapittelet på et knippe intervjuer med informanter som har ulike erfaringer med akademiske reiser, og et utvalg av universitets- og forsknings-politiske dokumenter. Informantene er valgt for å få frem et mest mulig mangfoldig bilde av akademiske reiser. Professor emeritus i allmenn litteraturvitenskap Per Buvik og professor i sosiologi Johannes Hjellbrekke ble spurt om å delta fordi de begge ledet Det norske universitetssenteret i Paris. De kunne derfor belyse ulike aspekter ved å være en reisende akademiker som representerer UiB i utlandet. Professor emeritus Stein Kuhnle og postdoktor Hans Jørgen Gåsemyr, begge statsvitere, ble spurt fordi de har arbeidet som forskere og forelesere ved Det nordiske senteret ved Fudan universitet i Shanghai. Samtidig skiller de seg fra hverandre i alder og erfaring. Mens Kuhnle var med på å etablere samarbeidet og senteret i Shanghai, har Gåsemyr gjort sine erfaringer innenfor et allerede etablert samarbeidssystem. Tre av informantene ble spurt fordi de forsker innenfor fagfelt som er tema for vitenskaps-historiske analyser i andre kapitler i dette verket. Elin Darelius er professor i geofysikk og tilknyttet Bjerknessenteret for klimaforsk-ning, forsker Salwa Suliman er odontolog med tidligere erfaring som kvotestudent ved UiB, og postdoktor Redi Koobak arbeidet på intervjutidspunktet med kjønnsforskning ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning. I tillegg ble alle postdoktorer ved Det psykolo-giske fakultet spurt om å delta i intervjuarbeidet. Som vist i kapit-  
tel 1 i bind 2 vokste gruppen av postdoktorer i en periode svært raskt, og er den gruppen ansatte med flest utenlandsk rekrutterte. Postdoktores fortellinger kan av slike grunner nyansere de andre

1 Lebovic 2013; Niskanen 2017.

2 Barany 2021; Niskanen 2017.

informantenes fortellinger om akademisk reising. Nå viste det seg vanskeligere enn først antatt å rekruttere postdoktorer, blant annet på grunn av den pågående pandemien, men det ble anledning til å intervju fire av dem: Tony Leino, Usman Isyaku, Gerard Eric Dwyer og Kjetil Vikene. Dette kapittelet baserer seg i tillegg på intervjuer gjort våren 2015 med professor emerita i arkeologi Randi Håland og professor emerita i biokjemi Karen Blaauw Helle.

### Å reise for å lære

Som også drøftet i kapittel 6 i dette bindet var og er de akademiske reisene, også ved det nye UiB, en videreføring av en klassisk måte å reise på – å reise for å lære. Slike reiser varierte over tid og mellom fag. Ett eksempel her er hentet fra biokjemien, et annet fra arkeologien, et tredje fra geofysikken.

I vitenskapshistoriske studier understrekes særlig medisins internasjonale karakter, og det gjelder ikke minst i fag som fysiologi og biokjemi. I en studie om de medisinske disiplinene hygiene og fysiologi vises dette tydelig.<sup>3</sup> Fra midt på 1800-tallet reiste norske vitenskapsmenn til franske og tyske kjemi- og fysiologimiljøer. De første professorene i disse fagene reiste og var del av internasjonale forskerfellesskap. Da UiB ble etablert, var reiser fortsatt viktige, men reisemålene andre, og formålet litt forskjellig. Da det åpnet i 1948, var det heller ikke preklinisk undervisning ved Det medisinske fakultet. Ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet fantes det derimot både forskning og undervisning i kjemi. Biokjemikeren Torbjørn Gaarder, som ble professor i kjemi ved Bergens Museum i 1931, bestyrte Kjemisk institutt og arbeidet med biokjemisk forskning. I 1951 begynte dessuten den nyansatte zoolo-fysiologen Einar Eliassen å gi et undervisningstilbud i biokjemi ved instituttet.<sup>4</sup>

Ved UiB fikk biokjemi og fysiologi tidlig en faglig forankring innenfor realfagene, noe senere ved Det medisinske fakultet. Fysiologi var imidlertid et nødvendig fag i den prekliniske delen av medisinerutdanningen og måtte bygges opp. I 1954 ble Karl Closs

3 Elvbakken 2020.

4 Helle, Martinez & Reed 2013: 10. Se også kapittel 2, bind 2.

utnevnt i professoratet i klinisk farmakologi. Closs kom fra Universitetet i Oslo (UiO) og Norges tannlegehøyskole, og hadde en lang karriere som kjemiker og samarbeidspartner med fysiologer før han ble lege i 1942. I 1962 ble han den første professoren i biokjemi ved UiB, også en nødvendig del av den prekliniske utdanningen.<sup>5</sup> I 1953 kom også Leiv Klungsøyr, med en magistergrad i ernæringsfysiologi fra Institutt for ernæringsvitenskap ved UiO, til miljøet. Midt på 1950-tallet hadde Klungsøyr et lengre studieopphold ved University of Oregon, Corvallis.<sup>6</sup>

Karen Blaauw Helle kom inn i fysiologimiljøet ved UiB som student i 1953. Hun var en av de første studentene i biokjemi, og den første til å levere hovedfagsoppgave i faget.<sup>7</sup> Mens Closs var instituttansvarlig, var Klungsøyr veileder. Oppgaven var basert på arbeid Helle hadde gjort i Klungsøyrs laboratorium.<sup>8</sup> I likhet med sine veiledere ble også hun en internasjonalt orientert akademiker. Hun foretok sin første akademiske reise i 1956.<sup>9</sup> Da hadde hun fått et fireårig Fulbright-stipend for å ta doktorgrad ved University of Washington, Seattle, i det biokjemiske laboratoriet til Edmond Henri Fischer og Edwin G. Krebs – de to senere nobelprisvinnerne i medisinsk og fysiologisk forskning.<sup>10</sup> Å være i Seattle ga på den ene siden kunnskap, på den annen også faglig tyngde da Helle vendte hjem til Bergen. Slik kan hennes erfaring sammenlignes med tidligere norske medisineres og naturviteres opphold ved britiske, tyske og amerikanske laboratorier.<sup>11</sup> Hun reiste for å lære, og i likhet med sine forgjengere knyttet også hun forbindelser og etablerte vitenskapelige nettverk. Som den amerikanske vitenskapssosiologen Thomas Gieryn understreker, var laboratorier på mange måter selve stedet for den forskningen som det ble regnet som verdt å arbeide med.<sup>12</sup>

Også i måten reisen var finansiert på, lignet den på tidligere

5 Ulvik mfl. 2000.

6 Sst.: 23.

7 *Fosfatforbindelser i Escherichiacoli*; sst.

8 Sst.

9 Sst.

10 Edmond Henri Fischer og Edwin G. Krebs ble tildelt Nobels pris i medisinsk eller fysiologisk forskning i 1992 for deres arbeid med fosforylering og de fosforylering i cellene.

11 Elvbakken 2020; Elvbakken & Lykknes 2016.

12 Gieryn 2018: 167–169.

norske fysiologers og kjemikerers reiser. I mellomkrigstiden reiste de to første norske professorene i ernæring, Asbjørn Følling og Ragnar Nicolaysen, til amerikanske og britiske universiteter ved hjelp av Rockefeller-stipender.<sup>13</sup> Felles for stipender tildelt fra Rockefeller-stiftelsene og Fulbright-programmet var at begge i stor grad ga støtte til individuelle, yngre forskere innenfor fagfelt som ennå ikke var godt etablert ved forskernes hjemmeinstitusjoner.<sup>14</sup> I Bergen inngikk Fulbright-stipendene i det større arbeidet med å bygge opp forskerstaber innenfor fagområder som ikke kunne trekke på allerede etablert fagkunnskap lokalt eller nasjonalt, for eksempel biokjemi. Særlig viktig var de for å sikre et økonomisk grunnlag for akademiske reiser for yngre forskere, slik som Helle.<sup>15</sup>

Mens Helle var i Seattle, arbeidet Plankomité for de prekliniske instituttene med etablering av et fullt medisinstudium ved UiB, ikke bare den kliniske delen. Komiteen, ledet av patologen Erik Waaler (rektor 1954–1960), begynte sitt arbeid i 1959. De tre prekliniske fagene behøvde både folk og forskning. Closs og Klungsøyr var allerede på plass, men flere trengtes. Ett av tiltakene var utlysninger av videreutdanningsstipender for yngre lærerkrefter og stipendiater. De som fikk slike stipend, forpliktet seg til å søke stillinger som måtte bli lyst ut.<sup>16</sup> I 1962 mottok Helle stipend, og hun dro denne gangen til Oxford, hvor også ektefellen, middelalderhistorikeren Knut Helle, hadde et forskningsopphold. Der kom hun i kontakt med biokjemikeren og farmasøyten Hermann Blaschko, ved Department of Pharmacology. Blaschko ble en veileder, dør-åpner og samarbeidspartner i utviklingen av det som kom til å bli en sentral del i Helles videre vitenskapelige arbeid: forekomsten og utviklingen av prohormonet chromogranin A.<sup>17</sup>

Helle vendte hjem i 1963, samme år som det første egne UiB-bygget for medisinske fag, bygget for mikrobiologi, farmakologi

13 Elvbakken 2020: 300, 304.

14 Lebovic 2013: 305–306; Barany 2021; Niskanen 2017.

15 Helle 1996: 311.

16 Helle, Martinez & Reed 2013: 50.

17 Intervjuene med Karen Blaauw Helle og Randi Haaland ble gjennomført av forfatteren i februar og april 2015, i forbindelse med et annet prosjekt. De øvrige intervjuene ble planlagt og de fleste av dem gjennomført av Astri Andresen og forfatteren våren 2021, forbindelse med dette prosjektet. Heretter refereres det til intervju bare første gang de brukes som kilde. Intervju med Karen Blaauw Helle 09.02.15. Om Herman Blaschkos vitenskapelige virke, se Born & Banks 1996: 56.

og hygiene, sto ferdig. Inntil bygget for de prekliniske instituttene åpnet på Årstadvollen i 1966, huset bygget også det nye Fysiologisk institutt. Med ferdigstillelsen av dette bygget var medisiner- og tannlegestudiet i Bergen komplett.<sup>18</sup>

Etter hjemkomsten ble Helle ansatt som amanuensis i biokjemi ved Fysiologisk institutt, hvor hun var med på å etablere neuroendokrinologi som forskningsfelt. I 1971 avla hun doktorgrad med en studie om chromogranin A.<sup>19</sup> Tre år senere ble hun dosent i biokjemi. I 1982 ble hun utnevnt til professor. Frem til hun gikk av med pensjon i 2004, fortsatte hun å samarbeide med utenlandske universiteter. Nå var det de utenlandske forskerne som kom til Bergen. Med støtte fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) gjestet en rekke utenlandske forskere, inkludert Blaschko, Helles forskergruppe på 1970-tallet. Senere kom andre samarbeidspartnere til, blant annet fra Storbritannia, Sverige, Australia, Frankrike, Italia og USA.<sup>20</sup>

Internasjonalt ble Helle del av et nettverk som drev med neuroendokrinologi og cellefysiologi. Lokalt ble hun også del av en fremvoksende gruppe kvinnelige biokjemikere. Flere av deltakerne hadde, eller kom til å ha, akademiske opphold ved utenlandske universiteter. Mens Guldborg Serck-Hanssen (senere Serck-Hanssen Søvik) kom til de prekliniske fagene i Bergen, med en utdanning fra Storbritannia, kom både Ruth Kleppe og Reidun Ursin til å oppholde seg ved amerikanske forskningsinstitusjoner i løpet av sine vitenskapelige karrierer.<sup>21</sup>

Helles reiser til Seattle og Oxford viser hvordan akademiske reiser kunne bidra til utviklingen av enkeltakademikers virke, men også hvordan akademiske reiser blir viktige for utviklingen av nye fagområder ved et universitet i etableringsfasen. Eksemplene viser også at eksterne finansieringskilder kunne bli avgjørende, ikke bare for den enkeltes akademiske utvikling, men også for utviklingen av hele fagfelt. Slik sett slekter de prekliniske fagenes utvikling i Bergen på samfunnsvitenskapenes utvikling i Norge. Som vist av Fredrik Engelstad og Fredrik Thue gjorde Rockefeller- og

18 Helle, Martinez & Reed 2013: 11; se også kapittel 9 i dette bindet.

19 *Studies of chromogranin a: a protein of the catecholamine storing organelles of the adrenal medulla and the adrenergic neuron.*

20 Helle, Martinez & Reed 2013: 62, 102.

21 Sst: 50, 51–53, 61.

Fulbright-stipender det mulig for norske samfunnsvitere å reise til amerikanske universiteter for utdanning og for forskning. Den kunnskapen de ervervet der, brukte de så i utbyggingen av samfunnsvitenskapelige miljøer, som Institutt for samfunnsforskning i Oslo.<sup>22</sup>

Første gang Randi Håland reiste til Darfur, var i følge med sin ektefelle, sosialantropologen Gunnar Håland.<sup>23</sup> At Hålands første akademiske reise var i følge med en forsker-ektefelle, plasserer hennes reiseerfaringer i en annen kategori. Å reise av familiære grunner, spesielt i følge med en ektefelle, finnes det flere eksempler på i UiBs historie. Den nygifte Ida Blom kom til Bergen med sin bergensfødte mann. Hun tok opp studier ved Det historisk-filosofiske fakultet og Historisk institutt, og ble etter hvert professor i et nytt fagfelt.<sup>24</sup> Etter avlagt magistergrad fulgte sosiologen Else Øyen ektefellen Ørjar Øyen først til USA, der han hadde stipend, og senere til Bergen, hvor han ble professor i sosiologi.<sup>25</sup> Håland, Blom og Øyen var heller ikke de eneste kvinnelige akademikerne som kom til Bergen på denne måten.

På lignende vis kom også den tyske statsviteren Helga Hernes, den franske matematikeren Jacqueline Naze Tjøtta, den dansk-norske skuespilleren og teaterviteren Berit Erbe og den britiske medisineren Flora McDonald Hartveit til Bergen med sine ektefeller. Flere av disse kvinnene hadde ektefeller som også var akademikere med stillinger ved UiB.<sup>26</sup> Hernes var gift med sosiologen Gudmund Hernes, Tjøtta med matematikeren Sigve Tjøtta og Hartveit med engelskfilologen Lars Hartveit.<sup>27</sup> Å reise sammen med sin akademiker-ektefelle var dermed ikke unikt for Håland. Ekteparet Tjøtta, som i en årrekke samarbeidet om teoretisk akustikk ved Matematisk institutt, viser at Håland-ekteparet heller ikke var alene om å samarbeide om forskningsprosjekter ved UiB.<sup>28</sup> Snarere er det mulig å beskrive Randi og Gunnar Håland og Jacqueline og Sigve Tjøtta som det vitenskapshistorikerne Annette Lykknes, Donald L.

22 Engelstad 2020: 274–276; Thue 1992.

23 Om Gunnar Hålands arbeid i Darfur, se kapittel 11, bind 2.

24 For mer informasjon om Ida Blom, se kapittel 7, bind 2.

25 Øyen 2010.

26 [https://snl.no/Berit\\_Erbe](https://snl.no/Berit_Erbe); [https://nbl.snl.no/Knut\\_Thomassen](https://nbl.snl.no/Knut_Thomassen)

27 [https://nbl.snl.no/Helga\\_Hernes](https://nbl.snl.no/Helga_Hernes); <https://www.aftenposten.no/nekrolog/i/Xmnrar/nekrolog-jacqueline-andree-naze-tjoetta>; Johannessen, Svendsen & Lærum 2013.

28 Goksøyr 1996: 158.



Opitz og Brigitte Van Tiggelen har kalt for «collaborative couples in the sciences».<sup>29</sup>

Det første oppholdet i Darfur i 1965, og et senere opphold som foreleser i arkeologi ved universitetet i Khartoum fra 1971 til 1974, fikk stor betydning for Hålands vitenskapelige virke og væremåte som arkeolog.<sup>30</sup> Ifølge henne selv var det i løpet av det første oppholdet i Darfur at hun ble interessert i det hun betegnet som kvinnelige aktiviteter, slik som keramikkproduksjon.<sup>31</sup> Darfur-oppholdet ga henne også muligheten til å fordype seg i afrikansk arkeologi – en interesse hun hadde hatt helt siden skoledagene i Oslo. Hennes etnografiske observasjoner av kvinnelige hverdagsaktiviteter i Darfur og hennes vandringer i museet i Khartoum resulterte i første omgang i en magistergrad, oppnådd ved UiB i 1971.<sup>32</sup>

Det var i løpet av sin tid som foreleser i Khartoum at Håland ble fascinert av neolitikum, siste del av steinalderen, og valgte den som emne for sin doktorgrad. Den ble forsvart ved UiB i 1982.<sup>33</sup> Det var også i denne perioden at hun begynte å kombinere arkeologiske og etnografiske feltundersøkelser, blant annet inspirert av de mange samtalene hun hadde med ektemannen og det antropologiske miljøet hun ble en del av i Sudan. Hensikten med denne tverrfaglige tilnærmingen var å finne nye måter å forstå det arkeologiske materialet på.

Ved å sammenligne sine funn med etnografiske undersøkelser av det samfunnet hun var omgitt av i forbindelse med feltundersøkelsene, kunne hun få mer informasjon ut om sitt gjenstandsmateriale. Kombinasjonen av arkeologi og etnografi kom til å bli et kjennetegn ved all Hålands forskning. Gjennom introduksjonen av etnoarkeologi som ny metodisk tilnærming utvidet hun måten de bergenske arkeologene studerte steinaldersamfunn på.<sup>34</sup> Muligens kan det også sies at hun utvidet kretsen av samarbeidspartnere. Der tidligere arkeologer i Bergen samarbeidet med botanikere, geologer og zoologer for å undersøke de arkeologiske funnene, samarbeidet

29 Lykknes mfl. 2012.

30 Intervju med Randi Håland 07.04.2015.

31 Se blant annet Håland 2006.

32 *Problems in interpreting the cultural significance of stone artefacts based on Neolithic material from Sudanese Nubia.*

33 *Migratory herdsmen and cultivating women: the structure of neolithic seasonal adaptation in the Khartoum Nile environment.*

34 Bergsvik, Åstveit, Zinsli & Olsen 2020: 31; Thue 1996: 526–527.

Håland på 1980- og -90-tallet med historikere, geografer, botanikere og sosialantropologer.<sup>35</sup>

Hålands første opphold i Khartoum kom dessuten til å prege hennes væremåte som lærer og veileder for arkeologistudenter. De fleste av studentene hun veiledet, tilhørte gruppen av kvotestudenter (se kapittel 11 i bind 2). Håland la særlig vekt på å gi sine studenter veiledning i feltarbeid. Det var ikke tilfeldig, for som de to arkeologene Axel Mjærum og Steinar Solheim understreker, er arkeologi også et praktisk fag hvor opplæring i fagets håndverksmessige sider skjer nettopp i felt.<sup>36</sup> Det er der studentene lærer å bli ordentlige arkeologer.<sup>37</sup> For Håland gikk praktisk feltopplæring hånd i hånd med opplæring i fagetiske standarder. Slik hun så det, var strenge etiske standarder særlig viktig fordi mange av studentene senere kunne oppnå mektige posisjoner ved sine hjemmeinstitusjoner. Om en student ufortjent fikk en grad, var det en fare for at vedkommende senere ville senke den vitenskapelige kvaliteten ved hjemmeinstitusjonen i stedet for å høyne den.

På bakgrunn av den forskningen og det arbeidet Håland hadde gjort for å etablere arkeologiske forskningsmiljøer blant annet i Sudan, Tanzania, Zimbabwe og Kenya, ble hun utnevnt til et professorat i afrikansk arkeologi og Midtøsten-arkeologi i 1988, en stilling hun hadde frem til hun gikk av med pensjon i 2011.<sup>38</sup> I 2014/2015-nummeret av *The UiB magazine* ble Randi og Gunnar Håland intervjuet i spalten «The Alumni Interview». I intervjuet oppsummerte de sine lange karrierer som henholdsvis arkeolog og sosialantropolog. Her fortalte de hvordan deres karrierer begynte, hva de regnet som akademiske høydepunkter, og ikke minst om de erfaringene de hadde gjort som reisende akademikere.<sup>39</sup> En sentral erfaring for begge var knyttet til familielivet. Håland-paret begynte å reise som akademikere mens barna deres var små. Til tross for dette hevdet de at det aldri var aktuelt å reise uten familien.<sup>40</sup> Å reise som en akademisk familie hadde både sine gleder og sorger. Mens

35 Bergsvik, Åstveit, Zinsli & Olsen 2020: 73. For mer om disse prosjektene og hvordan de inngår i utviklingen av den bergenske utviklingsforskningen, se kapittel 11, bind 2.

36 Mjærum & Solheim 2019: 121.

37 Walker & Saitta 2002: 199–200.

38 Stensvand 2014/2015: 20.

39 Sst.

40 Sst.: 20.

hun erfarte at små barn ga henne muligheten til å komme tettere på forhold i Sudan hun ellers ikke ville fått tilgang til, og til å inspirere andre til å reise ut med sine småbarn, erkjente de samtidig at det ikke alltid var enkelt for deres barn å forholde seg til fremmedspråklige barnehager og skoler.<sup>41</sup> For yngre akademikere kunne Hålands erfaringer som reisende småbarnsmor virke inspirerende – kunne hun, kunne også de.<sup>42</sup>

Den tredje reisende akademikeren blant dem som reiste for å lære, er geofysikeren og oseanografen Elin Darelius. Også Darelius tilhører et fag med lange tradisjoner for akademiske reiser. Som vitenskapshistorikeren Gunnar Ellingsen tidligere har vist, har reiser for å studere fysiske fenomener der de er, vært formative for geofysikernes forståelse av seg selv som forskere.<sup>43</sup> Senere har Magnus Vollset, Yngve Nilsen og Rune Hornnes utdypet Ellingsens drøfting ved også å vise hvor viktige langvarige forskningsopphold, særlig ved amerikanske universiteter, har vært for utviklingen av synet på geofysikk som en internasjonalt orientert vitenskap.<sup>44</sup>

I likhet med Helle og Håland begynte også Darelius tidlig å reise som akademiker. Darelius, som opprinnelig er svensk, kom til Bergen for å studere geofysikk og oseanografi sent på 1990-tallet. Hun hadde lenge vært interessert i forskning om is og hav, samt i kombinasjonen av marint og alpint friluftsliv. Slik hun så det, var Bergen et av få steder som tillot henne å kombinere sine akademiske interesser og fritidsinteresser på en enkel måte. Reisen til Bergen og UiB resulterte etter hvert i at hun både fikk hele sin utdanning og en akademisk karriere ved det bergenske universitetet.<sup>45</sup>

Dette betyr ikke at Darelius ikke har reist etter at hun kom til Bergen som student. I tråd med sitt fagmiljøes reisetradisjoner har hun hatt en rekke akademiske reiser. Det begynte allerede på hovedfag da hun utførte forskning både ved Geofysisk institutt og ved Universitetsenteret på Svalbard (UNIS). På samme måte som Hålands første reise til Darfur var avgjørende for retningen hennes arkeologikarriere tok, var også Darelius' opphold på Svalbard avgjørende for hennes senere akademiske virke. Dette skyldtes

41 Sst.: 19, 20.

42 Anne Bang i samtale med Andresen, mai 2022.

43 Ellingsen 2012.

44 Nilsen & Vollset 2016; Vollset, Hornnes & Ellingsen 2018.

45 Intervju med Elin Darelius 31.05.21.

ikke bare det hun lærte ved senteret, men også måten arbeidet var organisert på. Ved senteret foregikk forskningen i små grupper av akademikere som bodde, studerte og arbeidet sammen, noe som skapte en nærhet blant gruppemedlemmene som hun selv kom til å dra fordel av. Det var under dette oppholdet at hun ble kjent med flere geofysikere som også ble viktige samarbeidspartnere.

I arbeidet som stipendiat og som postdoktor har Darelius senere reist til Grenoble og til Seattle. Som geofysiker med Weddellhavet og Amundsenhavet som forskningsområde har hun dessuten deltatt på flere langvarige, internasjonale havtokter. Likevel var det ikke selve forskningen Darelius trakk frem som det mest verdifulle med disse reisene. I stedet pekte hun på, som også flere andre gjorde, verdien av å bli godt kjent med andre mennesker, faglig og privat. Muligheten til å bygge relasjoner over tid og på en rekke ulike sosiale arenaer gjorde det lettere å diskutere faglige spørsmål. Ikke minst gjorde det teamarbeidet, både på land og til havs, enklere fordi samarbeidspartnerne fikk muligheten til å finne ut hvordan de kunne utfylle hverandre.

Samtidig har reisene også skapt utfordringer. Som også Håland-paret fortalte i sitt intervju med *The UiB Magazine*: Reiser tar tid, både fra andre forskningsaktiviteter og fra familielivet. Reiser kan også være krevende på andre måter. Forskningsarbeidene, særlig under havtoktene, krevde åpenhet for andres synspunkter, ærlighet og vilje til å kommunisere med hverandre. For Darelius var dette også en av grunnene til at hun lærte flere språk. Ikke bare fremmet hennes språkferdigheter kommunikasjon med andre, men skapte også grunnlag for en dypere tillit mellom forskerne.

Helle, Håland og Darelius har en ting felles: De var unge da de reiste ut for første gang. Samtidig skiller de seg noe fra hverandre, noe som er å vente siden mer enn 50 år skiller erfaringene til de to første og den siste. Darelius begynte sin akademiske reisekarriere med å flytte til Bergen for å begynne å studere, Helle og Håland var midt i sine utdanningsløp da de reiste ut første gang. De skiller seg også fra hverandre i hva som muliggjorde reisene, hva formålet med reisene var, og hva de fikk ut av dem. Mens Helles reise var finansiert av et stipend skapt for akademisk utveksling og kvalifisering, kom Darelius til UiB gjennom ordinært studieopptak, og Håland reiste

for første gang i følge med sin ektefelle på hans etnografiske feltarbeid. Der Helles første reise inngikk i utbyggingen av de prekliniske fagene i Bergen, kom Hålands virksomhet til å bidra til utvikling av arkeologien ikke bare i Norge, men også i flere afrikanske og asiatiske land. Darelius fortsatte en lang tradisjon i det bergenske geofysiske miljøet for å studere havet på den sørlige halvkule.

Darelius' og Hålands erfaringer som gifte småbarnsmødre og reisende akademikere viser dessuten hvor viktig den reisendes kjønn og familiestatus er når vi drøfter reisende akademikere og hva slags reiser det har vært mulig å legge ut på. Darelius', Hålands og Helles akademiske reiser viser også hvordan lærereiser kan variere innbyrdes. Mens Helles og Darelius' reiser har fulgt relativt fastlagte mønstre og har hatt klare reisemål, var Hålands reiser i langt større grad drevet av nysgjerrighet, tilfeldigheter og et ønske om å gi noe tilbake til de miljøene hun hadde arbeidet i. Gjennom Noradstipend, og ikke minst, universitetsdirektør Magne Lerheim, bidro hun til oppbyggingen av arkeologiske institutter i flere afrikanske land, i de palestinske områdene og i Nepal. Hålands langvarige arbeid innenfor dette området kan klassifiseres som institusjonsbygging og en særegen form for vitenskapelig diplomati. I neste del er det nettopp denne typen akademisk reising som står i sentrum.

### Internasjonalisering, læring, tilrettelegging og diplomati

I kapittel 6 i dette bindet beskriver Vollset 1980- og -90-årene som de første institusjonelle internasjonaliseringstiltakenes tid. På 1980-tallet handlet det om å legge til rette for ordninger som gjorde det mulig å utveksle ideer, metoder og resultater på tvers av landegrensene. På 1990-tallet ble internasjonalisering noe som både kunne og skulle kvantifiseres: Innreise og utreise blant gjesteforskere, gjesteforelesere og stipendiater inngikk i institusjonens rapportering. Som det samme kapittelet viser, var det også i denne perioden at akademiske reiser i økende grad ble forstått som en form for diplomati, det som er kalt for «science for diplomacy».<sup>46</sup> Med dette begrepet siktes det til den rollen som vitenskapelige

kontakter på tvers av grensene har spilt i utviklingen av samarbeid mellom landene.<sup>47</sup>

I denne delen dreier det seg om reiser som har som formål å etablere eller styrke bånd til akademiske miljøer og skape møteplasser mellom norske og utenlandske forskere og studenter. Vi ser særlig på to slike miljøer: Det nordiske senteret ved Fudan universitet i Shanghai og Det norske universitetssenteret i Paris. Utfordringene knyttet til dette er for Norges og norske akademikers vedkommende nokså ulike i Frankrike og Kina, så oppgavene i Paris og Shanghai har selvsagt vært forskjellige. Én utfordring er at det norsk-kinesiske forholdet har vekslet svært i den perioden dette kapitlet handler om. Derfor kan synet på og betingelsene for samarbeid ha variert, og myndighetene kan ha hatt ulike interesser i vitenskapsdiplomati. Noe annet, og langt mer praktisk, er at få norske studenter og ansatte behersker kinesisk, og at kulturen er nokså ukjent for de fleste. Ventelig trenger nordmenn på akademisk reise i Kina mer institusjonell støtte enn dem som reiser til Paris. I Paris var neppe heller Norges diplomatiske interesser spesielt viktige; Det norske universitetssenteret i St. Petersburg ville nok lignet mer på Det nordiske senteret ved Fudan. Dermed må betegnelsen «vitenskapsdiplomati» forstås nokså bredt, og den brukes her som et samlebegrep på en institusjonsbygging i andre land som også kan involvere et annet lands myndigheter og institusjoner.

Senteret i Shanghai og senteret i Paris har både en ulik tilbli-velshistorie og ulik innplassering i det kinesiske og det franske akademiske systemet. Det nordiske senteret ved Fudan universitet ble opprettet i 1995, som et resultat av samarbeidsavtaler inngått mellom det kinesiske universitetet og 14 nordiske universiteter, deriblant UiB. I dag deltar totalt 29 nordiske universiteter i det nordisk-kinesiske samarbeidet, som fra 2010 også huses i et eget bygg på universitetsområdet. Senteret har som formål å ta initiativ til og utvikle forsknings- og undervisningsaktiviteter for kinesiske akademikere og studenter som studerer nordiske forhold, og for nordiske akademikere og studenter som studerer kinesiske forhold, og i tillegg organisere aktiviteter for nordiske bedrifter i Shanghai.<sup>48</sup>

Som Vollset viser i sitt kapittel om internasjonalisering, har

47 Sst.: II.

48 <http://www.nordiccentre.net/about>

de bergenske statsviternes samarbeid med kinesiske fagfeller og deres arbeid ved det nordiske senteret en relativt lang forhistorie. Det begynte med statsviter Torstein Hjellums reiser til Kina på 1970- og -80-tallet, fortsatte med besøk fra kinesiske statsvitere og diplomater ut over på 1980-tallet og et begynnende samarbeid i form av bilaterale avtaler mellom UiB og utvalgte kinesiske universiteter på slutten av tiåret. Studentmassakren på Tiananmen-plassen i juni 1989 satte en foreløpig stopp for det offisielle samarbeidet. Vollset viser at det uoffisielle samarbeidet likevel fortsatte, blant annet gjennom professor i sammenliknende politikk Stein Kuhnles uoffisielle besøk til Fudan universitet våren 1990. På lengre sikt ledet dette besøket til at bergenske statsvitere fikk en aktiv rolle i det akademiske samarbeidet.<sup>49</sup> Fra de første forelesningene i 1990 og også etter at han ble pensjonist i 2017, har Kuhnle holdt forelesninger og seminarer ved det nordiske senteret, i tillegg til å være styremedlem ved senteret i flere perioder. Han var også med i programstyret for Norges forskningsråds CHINOR-program 2011–17 og leder av UiBs Academic China Forum fra 2021.<sup>50</sup>

Det norske universitetssenteret i Paris, opprettet i 1998, er ett av tre norske universitetssentre opprettet i utlandet på 1980- og -90-tallet. Mens Det norske institutt i Athen ble opprettet i 1989, ble Det norske universitetssenteret i St. Petersburg opprettet i 1998, men ble nedlagt i 2019. På samme måte som Det norske institutt i Roma, etablert i 1959, er også de tre yngre sentrene tenkt som akademiske møteplasser for forskere og studenter fra ulike land. Den opprinnelige tanken til den første lederen av senteret i Roma, kunsthistorikeren Hans Peter L'Orange, var at instituttets viktigste oppgave var «å være et levende kontaktsystem mellom de norske forskerne, kunstnere og arkitekter og de mangfoldige romerske og italienske arbeidssentre og enkeltpersoner».<sup>51</sup> Senteret i Athen har som formål å være «et knutepunkt og en ressurs når det gjelder tilrettelegging for besøk og lengre opphold i Hellas for norske akademikere og studenter spesielt», mens senteret i St. Petersburg, som i flere år ble ledet av Lillian Helle, russiskprofessor ved UiB,

49 For mer informasjon om det norsk-kinesiske samarbeidet, se kapittel 6, bind 1.

50 Stein Kuhnles CV, oppdatert i mai 2022. <https://www.uib.no/en/persons/Stein.Kuhnle>

51 L'Orange sitert på nettsidene til Det norske institutt i Roma. <https://www.hf.uio.no/dnir/om/historie/index.html>

ble ansett som «hjørnestein i det norsk-russiske utdannings- og forskningssamarbeidet».<sup>52</sup> I det parisiske tilfellet er dette formålet slått fast i vedtektene, hvor det oppgis at senteret har som mål «å realisere eierinstitusjonenes internasjonaliseringsstrategier» og «å være brobygger» mellom norske og utenlandske forskere og doktorgradsstipendiater.<sup>53</sup>

Senteret i Paris er i dag et samarbeidstiltak mellom ulike fakulteter ved universitetene i Oslo, Bergen, Tromsø og Trondheim, og er organisatorisk plassert under Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo. I Paris er senteret samlokalisert med Fondation maison des sciences de l'homme (FSMH) og École des hautes études en sciences sociales (EHESS).<sup>54</sup> Både Buvik og Hjellbrekke, begge tidligere ledere av senteret i Paris, har fremhevet senterets sentrale institusjonelle og geografiske plassering som en viktig grunn til at det oppfyller sitt mål om å være et knutepunkt mellom norske og franske akademikere.<sup>55</sup> Mens Buvik hadde sitt første lengre opphold ved senteret i Paris som forsker i 2004, før han ble senterleder i 2006, var Hjellbrekke først nestleder av senterets styre 2015–16, før han ledet senteret fra 2016 til 2020.<sup>56</sup>

Senteret i Paris og senteret i Shanghai inngår dermed i et større nettverk av norske akademiske institusjoner i utlandet som har det som sin oppgave å legge til rette for lettere kontakt mellom norske og utenlandske forskere. Som de belgiske vitenskapshistorikerne Pieter Huistra og Kaat Wils har vist, krever denne tilretteleggingen ikke bare steder, men også mennesker som er villige til å legge til rette for denne kontakten.<sup>57</sup> Fra tidlig på 1900-tallet har stiftelser som Belgian American Educational Foundation og Rockefeller Foundation søkt etter bestemte akademikeregenskaper når de har delt ut reisestipend.<sup>58</sup> Mange av disse egenskapene kunne oppsummeres i rollen som ambassadør, forstått som en person som

52 <https://www.uib.no/nia/135812/nias-historie>, lest 14.06.22; <https://www.uio.no/om/aktuelt/rektorblogger/2019/det-norske-universitetssenteret-i-st.-petersburg.html>

53 <https://www.paris.uio.no/om-senteret/vedtekter/index.html>

54 For etableringen av senteret må Elina Almasys arbeid ved FMSH regnes som særlig viktig.

55 Intervju med Per Buvik 20.04.21; intervju med Johannes Hjellbrekke 19.04.21.

56 <https://www.uib.no/personer/Per.Buvik#uib-tabs-kompetanse> <https://www.uib.no/personer/Johs..Hjellbrekke#uib-tabs-kompetanse>

57 Wils & Huistra 2021.

58 Wils & Huistra 2021; Niskanen 2017. Belgian American Educational Foundation het opprinnelig Commission for Relief in Belgium Educational Foundation. Den ble stiftet i 1920, og skiftet navn i 1938.



var både en fremragende akademiker og en god representant for sitt hjemland og sitt vertsland. En god ambassadør ble også forventet å være høyt faglig motivert, uavhengig av sitt hjemlands institusjoner og villig til å gjøre en innsats for å bli integrert i vertsinstitusjonens kultur – sosialt og profesjonelt.<sup>59</sup> Lignende forståelser av akademisk reisende kan også skimtes når Buvik, Hjellbrekke og Kuhnle fortalte om sin motivasjon for å reise, betydningen av respekt for de akademiske kulturene og akademikerne de har blitt kjent med, og hvordan reisene hadde bidratt til deres selvforståelse.

Deres redegjørelser viser hvor sentral motivasjonen er for å legge ut på akademiske reiser, men også at motivasjon kan endre seg over tid, i takt med nye akademiske reiseerfaringer. Hjellbrekke og Buvik reiste begge til Frankrike for første gang for å lære fransk. Begge hadde flere opphold der før de ble ledere av Det norske senteret, som begge anså som en sentral inngangsport til to av Frankrikes ledende forskningsinstitusjoner for humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning. I samsvar med senterets formålsparagraf ønsket de begge å skape et sted hvor franske og norske blivende og etablerte akademikere kunne møtes og utvikle nye kontakter. På samme måte som L'Orange på 1950-tallet understreket de også betydningen av senteret som et fysisk møtested akademikere kunne reise målrettet til. Det kan dermed hevdes at Buvik og Hjellbrekke, i egenskap av senterledere, utøvde sin ambassadørrolle ved å være verter for de akademikerne som reiste til universitetssenteret i Paris. I tillegg til å være døråpner og tilrettelegger har Kuhnle også virket som statsviter og velferdsforsker ved senteret ved Fudan.

Som Wils og Huistra viser, bunnnet den belgisk-amerikanske utvekslingsorganisasjonens jakt på gode vitenskapsambassadører i en tanke om at reisene også skulle fremme respekt for den andres akademiske kultur og forme stipendmottakernes vitenskapelige tenke- og arbeidsmåter.<sup>60</sup> Både humanisten og de to samfunnsviterne fortalte om hvordan deres akademiske reiser hadde formet dem som akademikere, hvor stikkord som sjenerøsitet, ydmykhet og akademisk takt spilte viktige roller.

Buvik fremhevet særlig sjenerøsiteten han ble møtt med av franske litteraturvitere, som en formativ erfaring han har forsøkt

59 Wils & Huistra 2021: 89–95.

60 Wils & Huistra 2016: 119.

å videreføre i sin egen vitenskapelige gjerning. For Hjellbrekke var faglig og personlig ydmykhet den viktigste egenskapen. Ydmykhet var viktig fordi den ga en akademiker muligheten til å bli kjent med andre faglige posisjoner enn sine egne og gjorde akademikeren i stand til å bygge faglige nettverk basert på respekt for og tillit til forskerne en samarbeidet med. Kuhnle på sin side fremhevet akademisk takt som den viktigste egenskapen. Slik takt krevde opparbeidelse av personlig, gjensidig tillit mellom forskere over lengre tid, men ga til gjengjeld mulighet til å samarbeide med akademikere også i land med et annet syn på akademisk frihet enn det norske.<sup>61</sup>

Da stifterne av den belgisk-amerikanske utvekslingsorganisasjonen fremhevet den diplomatiske verdien av akademiske reisestipender, ble personlige kontakter mellom forskere og studenter fra ulike land forstått som en viktig måte å styrke bilaterale relasjoner på mellom stater. Ved at enkeltmennesker lærte hverandre og hverandres kulturer å kjenne, ble den gjensidige tilliten som alt internasjonalt samarbeid er avhengig av, styrket.<sup>62</sup> De tre vitenskapsambassadørens fortellinger viser hvordan slike kontakter har fungert i praksis. Fremst blant gledene for de tre UiB-akademikerne har vært muligheten til å bli kjent med forskere fra andre land og til å forske ved utenlandske institusjoner, slik tilfellet var med Kuhnles første møter med kinesiske akademikere. Det ledet til årvisse forelesningsrekker om de nordiske land i Shanghai. Buvik og Hjellbrekke ble etter mange års samarbeid med franske litteraturvitere og sosiologer valgt til å lede Det norske universitetssenteret i Paris.

Intervjuene med Hjellbrekke og Buvik viser dessuten hvordan langvarige opphold i andre lands akademiske miljøer kan sette forskerens hjemlige miljø i kontrast. For begge har sammenligningene mellom de norske og de franske universitetene ført til en verdsettelse av de norske ordningene, samtidig som det også har gitt grunn til noen kritiske refleksjoner. Begge fremhevet de to universitetsinstitusjonenes ulike samfunnsoppdrag. Mens de franske eliteinstitusjonenes oppdrag handlet om å dyrke det fremragende ved å begrense tilgang til de høyest rangerte institusjonene, slik som EHESS, var de norske universitetenes oppdrag det motsatte: å tilby utdanning til flest mulig. Begge oppdragene hadde sine gode

61 Intervju med Stein Kuhnle 13.04.21.

62 Wils & Huistra 2021: 84.

og dårlige sider. Buvik uttalte i et intervju i *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift* i 2015 at det franske systemet, hvor universitetsutdannelse bare var første steget i en lang kvalifiseringsprosess, bygde på «en enorm kvalitetssikring» og høy mobilitet mellom de ulike lærestedene.<sup>63</sup> Problemet med det franske systemet var at professorveldet stadig var en realitet. Det norske systemet var preget av gode velferdsordninger, og professorveldet var avskaffet, men samtidig hadde den særegne norske opprykksordningen ført til at det var lav forskermobilitet mellom universiteter og høyskoler.<sup>64</sup> For Hjellbrekke handlet det også om å være bevisst på at norske og internasjonale institusjoner ikke kunne sammenlignes direkte. Mens de norske institusjoner både har som oppdrag å utdanne flest mulig og frembringe internasjonalt fremragende forskning, er utenlandske eliteinstitusjoners samfunnsoppdrag i større grad konsentrert om den fremragende forskningen. Hvis en ikke var klar over denne forskjellen, var det fare for at de norske og internasjonale universitetene ble sammenlignet på feil grunnlag.

I omtaler av «science for diplomacy» legger forfatterne bak *New Frontiers in Science Diplomacy* stor vekt på at vitenskap er en universell aktivitet som overskrider nasjonale grenser, noe som kan gjøre vitenskap til et viktig kontaktskapende middel i diplomatiets tjeneste.<sup>65</sup> Samtidig viser denne delen av kapitlet hvor viktig det er for vitenskapsdiplomati at det finnes akademikere som er villige til å søke samarbeidspartnere andre steder i verden, og at det legges til rette for rom hvor slike samarbeid kan oppstå og vedlikeholdes. Som de tre vitenskapsambassadørene her viser, kan slikt samarbeid være givende på flere plan – personlig, akademisk og institusjonelt. På samme tid viser de noe en offisiell rapport som *New Frontiers in Science Diplomacy*, skrevet for å fremme vitenskape-nes plass innenfor diplomatiets verden, ikke kan gjøre: Å være en vitenskapsambassadør kan også være krevende. Ikke bare tar reiser tid, men ambassadørrollen krever også at de som reiser, evner å tilpasse seg nye forhold på stedet de kommer til, og at de er i stand til å holde ved like akademiske broer mellom institusjonen de reiser fra, og stedene de kommer til.

63 Buvik sitert i Strand i *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift* 1/2015: 81.

64 Sst.: 81.

65 Royal Society & American Association for the Advancement of Science 2010: 11.

## Akademisk reising i det frie arbeidsmarkedets tid

Der forrige del dreier seg om akademiske reiser som en form for vitenskapelig diplomati, dreier denne delen seg om hvordan nye nasjonale og overnasjonale strukturer har åpnet for en ny type akademisk reise og en ny type akademisk reisende – postdoktorene.

På det overnasjonale planet har Norges inntreden i EØS-samarbeidet i 1994 og i det europeiske samarbeidet innenfor høyere utdanning på 2000-tallet, kjent som Bologna-prosessen, ført til at vilkårene for akademiske reiser har endret seg betraktelig de siste 30 årene (se også kapittel 1 i bind 3). Mens EØS-samarbeidet førte til at Norge ble en del av det felles europeiske arbeidsmarkedet, førte Bologna-prosessen til at norske institusjoner ble del av et felleseuropeisk område for høyere utdanning og måtte tilpasse seg et felleseuropeisk kvalifikasjonsrammeverk, vedtatt i 2005.<sup>66</sup> I 2021 var det i overkant av 40 prosent utenlandske statsborgere i vitenskapelige stillinger ved universitetet.<sup>67</sup>

Nasjonalt har særlig universitetenes adgang til å ansette postdoktorer i åremålsstillinger (fra 1998) spilt en viktig rolle i fremveksten av den nye gruppen reisende akademikere. Formålet med disse stillingene er å kvalifisere for arbeid i vitenskapelige toppstillinger.<sup>68</sup> Denne ordningen var opprinnelig amerikansk, hvor postdoktorstillinger anses for å være et naturlig ledd i forskernes videreutdanning etter avlagt doktorgrad. I USA legges det særlig vekt på at denne videreutdanningen bør foregå ved andre institusjoner enn den forskeren har sin doktorgrad fra. I europeisk sammenheng har postdoktorordningen blitt oppfattet som et viktig virkemiddel for å øke internasjonaliseringen av forskning. Ordninger som EUs Marie Skłodowska-Curie-stipender for doktorgradskandidater og postdoktorer legger vekt på at internasjonalisering skjer særlig gjennom opphold ved fremragende utenlandske forskningsmiljøer.<sup>69</sup>

I Norge fantes det stipendordninger for lignende formål

66 For mer om betydningen av Bologna-prosessen for norsk høyere utdanning, se kapittel 1, bind 3.

67 <https://ekstern.filer.uib.no/poa/Likestilling/Likestillingsstatistikk%202021.pdf>. For mer opplysninger om de vitenskapelig ansatte, se kapittel 1, bind 2.

68 *Forskrift om ansettelsesvilkår for stillinger som postdoktor, stipendiat, vitenskapelig assistent og spesialistkandidat, 31.01.2006*. Kapittel 1: «Bestemmelser for de enkelte stillinger», § 1-2 «Postdoktor».

69 Kyvik, Olsen & Vabø 2003: 9.

også før postdoktorordningen ble innført av forskningsrådene på 1980-tallet, men disse fikk ikke et særlig stort omfang. I den første evalueringen av postdoktorordningen fra 2003 pekte Svein Kyvik, Terje Bruen Olsen og Agnete Vabø på at innføringen av den kom på bakgrunn av omorganiseringen av forskerutdanningen på 1980- og begynnelsen av -90-tallet. Økningen i antallet doktorgradskandidater skapte et behov for en ny forskerstilling som skulle ivareta en rekke behov: å sikre videre kvalifisering etter doktorgrad, være ventestilling i påvente av ledige faste vitenskapelige stillinger, øke kvaliteten i norsk forskning og øke andelen kvinner i mellom- og toppstillinger, og endelig øke mobiliteten mellom forskningsmiljøene og fremme internasjonalisering av norsk forskning.<sup>70</sup>

På 1980-tallet var det bare forskningsrådene som hadde rett til å tildele postdoktorstipend, men på 1990-tallet begynte universitetene å argumentere for at de selv burde få anledning til å ansette postdoktorer, noe de altså fikk gjennom en endring i forskrift til tjenestemannsloven. I dag kan alle institusjoner som har rett til å drive doktorgradsutdanning, selv opprette postdoktorstillinger på samme måte som andre stillinger, men avgrenset til de områder som doktorgradsutdanningen gjelder.<sup>71</sup>

Som vist i kapittel 1 i bind 2 har antallet postdoktorer i Norge og ved UiB steget kraftig siden universitetene begynte å ansette dem. Mange er som nevnt utenlandske borgere, i 2021 65 prosent.<sup>72</sup> Som NIFU-rapporten *Attraktive akademiske karrierer?* (2019) viser, gjelder denne trenden også for resten av norske universiteter og høyskoler. I rapporten skiller postdoktor-kategorien seg ut blant de vitenskapelige stillingskategoriene som den som har høyest andel søkere, og høyest andel tilsatte, fra utlandet.<sup>73</sup> Har da denne gruppen reisende akademikere også andre reiseerfaringer enn de andre det er skrevet om i dette kapittelet?

Det første som må sies om denne gruppen, er at den er uensartet både når det gjelder geografisk og faglig tilhørighet. Postdoktorer som er intervjuet for dette kapittelet, har ulike veier til UiB og til den forskningen de arbeidet med på intervjutidspunktet. To av

70 Sst.: II. For mer om forskerutdanningen ved UiB, se kapittel 2, bind 3.

71 Sst.: II.

72 [https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/likestillingsstatistikk\\_2016\\_o.pdf](https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/likestillingsstatistikk_2016_o.pdf)

73 Frølich mfl. 2019: 66.

postdoktorene kom til Bergen på grunn av familieforbindelser, to ble rekruttert direkte fra utlandet, og tre hadde sine doktorgrader fra UiB. Utdanningsbakgrunnen deres er variert; de fleste har studert både i Norge og ved utenlandske universiteter. Det å reise for å lære og å reise i følge med familiemedlemmer er omtalt ovenfor. Det å reise for å tiltre en stilling etter å ha blitt rekruttert til UiB, er noe helt annet. Denne reisetypen begynte for alvor å bli synlig på midten av 00-tallet, da UiB og andre norske universiteter begynte å lyse ut stillinger via EUs stillingsportal Euraxess.<sup>74</sup>

Postdoktorene skiller seg også fra hverandre når det gjelder faglig bakgrunn og fakultetstilhørighet. Fire av postdoktorene arbeidet ved Det psykologiske fakultet på intervjudispunktet, men hadde ulike faglige veier til fakultetet: samfunnsgeografi, nevrovitenskap, pedagogikk, litteraturvitenskap og biokjemi. Blant de øvrige postdoktorene var det en odontolog, en kjønnsforsker og en statsviter som også har kinesisk og journalistikk som en del av sin utdanning. Felles for dem er at de alle hører til gruppen av det Thue har kalt for «hyper-mobile» akademikere, det vil si akademikere som flytter på seg ved at de søker stillinger ikke bare ved sitt lokale universitet, men også universiteter i andre land.<sup>75</sup>

Selv om denne gruppen tydelig viser at både graden av og mulighetene for akademisk mobilitet har økt, deler de også noen viktige erfaringer både med dem som reiste ut for å lære, og dem som reiste ut for å representere. Mulighet for å oppnå en bedre utdanning er en felles erfaring. En av dem som reiste for å få bedre utdanning, var odontologen Salwa Suliman. I første omgang førte utdanningsbehovet henne til Khartoum, hvor hun ble utdannet som tannlege. Senere var det det samme ønsket som fikk henne til å søke et doktorgradsstipend ved UiB i 2011 og til å reise til USA og Harvard School of Dental Medicine under postdoktorperioden. Da Helle reiste til Seattle, var det en lang tradisjon for å reise til amerikanske universiteter for å lære ny forskning. Samtidig skiller Suliman seg ut i sin fortelling når hun også fremhevet betydningen

74 Thue & Aven 2017: 22, fotnote 16. Thue viser også til at norske høyskoler og universiteter siden 2008 har undertegnet og iverksatt *The European Charter for Researchers and the Code of Conduct for the Recruitment of Researchers*, men påpeker samtidig at det har vært vanskelig å fastslå i hvor stor grad de norske institusjonene faktisk praktiserer retningslinjene i det underskrevne dokumentet.

75 Sst.: 46–49.

av Harvard som et sammensatt sted – sosialt, kulturelt og organisatorisk.<sup>76</sup>

Også intervjuet med kjønnsforskeren Redi Koobak viser hvor viktig ønsket om mer utdanning kunne være for å reise til universiteter i andre land. Koobak begynte tidlig å reise som akademiker. Som bachelorstudent ved Universitetet i Tartu i Estland, tidlig på 00-tallet, hadde hun blitt interessert i feministisk teori da hun reiste på utveksling til University of North-Carolina, Greensboro. Denne reisen ble viktig på flere måter. Ikke bare vekket den lysten etter å reise mer, men styrket også interessen for kjønnsforskning. Dette var et fagfelt som var lite utbygd i Estland på denne tiden, noe som førte til at Koobak måtte reise ut hvis hun ønsket å fordype seg ytterligere i denne forskningen. I første omgang ledet dette henne til Budapest, hvor hun oppnådde en mastergrad i kjønnsstudier i 2004. Senere gikk veien til universitetet i Linköping, hvor hun i 2013 forsvarte sin doktorgrad i kjønnsforskning, og så til Bergen hvor hun i 2019 ble ansatt som postdoktor ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning.<sup>77</sup>

På lignende vis førte behovet for mer utdanning til at samfunnsgeografen Isyaku reiste til Storbritannia og University of Leicester for å ta en mastergrad i samfunnsgeografi.<sup>78</sup> Isyakus reise skiller seg likevel fra Sulimans og Koobaks. Der de reiste på eget initiativ, inngikk Isyakus reise til Storbritannia som et ledd i et større kompetansebyggende prosjekt drevet av den nigerianske staten. På lignende vis som for de bergenske oseanografene og biokjemikerne på 1900-tallet ble også Isyaku sendt til et utenlandsk universitet for å få en utdanning det var behov for i Nigeria. For hans del ble den britiske mastergraden likevel bare begynnelsen på en lengre karriere som reisende akademiker. I 2017 forsvarte han sin doktoravhandling i Leicester, før han i 2020 ble ansatt som postdoktor ved UiB.

En annen viktig motivasjon har vært ønsket om å være nær familiemedlemmer. Sulimans kjennskap til odontologi-forskningen kom fra hennes eldre søster, som også har en doktorgrad i

76 Skriftlig intervju med Salwa Suliman 05.04.21.

77 Intervju med Redi Koobak 15.04.21; Redi Koobaks CV, oppdatert i juni 2020. <https://www.uib.no/en/persons/Redi.Koobak>

78 Intervju med Usman Isyaku 05.05.21.

odontologi fra UiB. Biokjemikeren og psykologen Dwyer fulgte sin norske kone, som også er forsker, til Bergen.<sup>79</sup> En annen av postdoktorene, litteraturviteren Vikene med doktorgrad i kognitiv nevrotenskap, valgte på sin side det han beskrev som «en hyperlokal» tilnærming til sin postdoktorperiode fordi han har familie i Bergen. Den hyperlokale tilnærmingen hadde dessuten den fordel at den lot ham bruke allerede etablerte nettverk i Bergen til å utvikle prosjekter og få tilgang til ressurser som ellers ville vært svært vanskelig å få.<sup>80</sup>

Å forfølge sin nysgjerrighet er for så vidt heller ikke en ny motivasjon. Det som likevel skiller dagens nysgjerrighetsdrevne reisende akademikere fra tidligere generasjoner, er at mulighetene for å forfølge nysgjerrigheten både som student og som forsker er langt større på grunn av de mange samarbeidsavtalene universitetet har inngått, og det felleseuropeiske arbeidsmarkedet. Mens psykologen Leino opprinnelig kom til Bergen for å arbeide, før han begynte å studere psykologi ved UiB, begynte statsviter Gåsemyrs interesse for Kina med en backpacker-reise til landet tidlig på 00-tallet. At Leino kunne søke stillinger i Bergen fra Finland, var mulig på grunn av det felles arbeidsmarkedet. At Gåsemyr etter backpackerturen kunne fortsette å dyrke sin interesse for statsvitenskap og det kinesiske samfunn, både ved norske og kinesiske institusjoner, ble mulig gjort av at det formaliserte samarbeidet mellom nordiske universiteter og universitetet i Shanghai allerede var på plass.

Disse reisende akademikerne har noe ulike motivasjoner for sine første akademiske reiser, men de deler i stor grad synet på hva slags egenskaper som kreves av en reisende akademiker. Utholdenhet, evne til å planlegge og styre arbeidstiden, faglig nysgjerrighet, kreativitet og tilpasningsdyktighet gikk igjen i alle fortellingene. Som Suliman uttrykte det i et intervju da hun ble tildelt UiBs Meltzerpris for yngre forskere i 2021, gjelder det å møte utfordringene og undersøke det som ligger utenfor det vanlige.<sup>81</sup> Når egenskaper som utholdenhet og tilpasningsdyktighet ble ansett som viktige, var det fordi de intervjuede postdoktorene oppfattet dem som nød-

79 Intervju med Gerard Eric Dwyer 05.05.21.

80 Intervju med Kjetil Vikene 04.05.21.

81 <https://pahoyden.no/erik-bjerck-hagen-laura-saetveit-miles-meltzer/vinnere-av-arets-meltzerpriser/107237>



vendige for å utvikle ny kunnskap og for å bli kjent med kolleger og studenter i nye kulturelle og sosiale settinger. At nettopp disse egenskapene fremheves, viser også hvordan enkelte ting ikke endrer seg, til tross for endringer i rammeverkene som muliggjør akademiske reiser. Utholdenhet var jo tross alt minst like nødvendig for en arkeolog i Sudan på 1960-tallet som det er i dag i et odontologisk laboratorium ved Harvard.

I forbindelse med den første evalueringen av postdoktorordningen i Norge i 2003 ble det sendt ut spørreskjema til tidligere postdoktorer ved norske universiteter.<sup>82</sup> Kyvik, Olsen og Vabø oppsummering av svarene bekrefter at det også i vurderingen av fordelene ved akademiske reiser finnes en kontinuitet mellom tidligere tiders akademisk reisende og dagens. De fleste av respondene i undersøkelsen oppga at utenlandsopphold hadde gitt dem betydelig større faglig kontaktnett og deltagelse i internasjonale forskningssamarbeid, lettere tilegnelse av nye teknikker og metoder, større mulighet til nyorientering i forskningsvirksomheten, og personlig modning som forsker.<sup>83</sup>

Nettopp personlig modning er en av de viktigste gevinstene som også de intervjuede postdoktorene trakk frem. For Suliman handlet reisene om å komme til nye miljøer som kunne inspirere og motivere henne, ved å tvinge henne ut av komfortsonen. I Gåsemys tilfelle har hans akademiske reiser, både som student og som forsker, gitt ham det han beskriver som en diplomatisk sans for hvor grensene går for hva det er mulig å forske på om kinesiske samsfunnsforhold, hvordan og med hvem. Hans kunnskaper i kinesisk ga ham dessuten både tilgang til informasjon om kinesiske forhold som ikke er tilgjengelig uten språkkunnskap, og en mulighet til å komme tettere på sine informanter.<sup>84</sup>

Den andre fordelene ved å reise, som også ble trukket frem i intervjuene, var muligheten til å bygge egne nettverk. Noe av det Koobak satte mest pris på ved sine akademiske reiser, var støtten hun hadde fått fra mennesker hun var blitt kjent med underveis.

82 Kyvik, Olsen & Vabø 2003: 18. Bare tidligere postdoktorer med norsk statsborgerskap ble spurt. Tidligere postdoktorer med utenlandsk statsborgerskap var utelukket fra denne spørreundersøkelsen fordi det ble ansett som vanskelig å finne ut hvor disse menneskene hadde blitt ansatt etter endt postdoktorperiode i Norge.

83 Sst.: 57.

84 Intervju med Hans Jørgen Gåsemys 14.04.21.

Samtidig viser noen av fortellingene at bygging av personlige nettverk ikke nødvendigvis krever langvarige reiser. Verken Leino eller Vikene hadde vært på langvarige utenlandsopphold på intervjuutidspunktet, men fant andre måter å utvide sine nettverk på. Leino har bygd opp og ledet en nordisk forskergruppe for spillavhengighet, og deltatt på internasjonale konferanser. Viken har brukt sitt eksisterende nettverk i Bergen for å finne partnere til forskingsarbeid og lokale finansieringskilder.

I 2003-undersøkelsen kom det også frem at mer enn halvparten av respondentene i spørreundersøkelsen ikke hadde et utenlandsopphold i løpet av postdoktorperioden. Da de ble spurt om hvorfor de valgte ikke å reise, oppga rundt tre av fem familieforpliktelser som årsak.<sup>85</sup> At det fortsatt er en av de viktigste mulige omkostninger ved å reise som akademiker, viser samtlige av de intervjuede postdoktorenes fortellinger. Flere av dem understreket at en tilværelse som midlertidig ansatt forsker, ofte langt vekke fra egen familie, vanskelig lot seg forene med livet som småbarnsforelder. Andre valgte ikke å reise ut i løpet av sin postdoktorperiode av hensyn til familien i Bergen. To fortalte dessuten hvor vanskelig det var å danne familie og etablere og vedlikeholde andre nære relasjoner i Norge når de stadig var på utenlandsopphold som følge av sin forskning. Som Håland-ekteparets fortelling i *The UiB Magazine* viste, og Niskanen trakk frem i sin artikkel om Rockefeller-fondets støtte til svenske samfunnsvitere i mellomkrigstiden, har akademikernes familieforpliktelser vært en av de konstante utfordringene i historien om akademiske reiser. Dagens reisende akademikere er derfor verken de første eller de eneste som har forsøkt å sjonglere krav og forventninger om mobilitet med livet som ektefelle og forelder.

Som vist tidligere var ett av de tenkte formålene med postdoktorordningen da den ble innført ved universitetene, at den skulle bidra til økt internasjonalisering av norsk forskning. Tanken var at opphold ved internasjonalt ledende forskningsinstitusjoner ville gi postdoktorene mulighet til å utvikle seg videre som forskere. Samtidig viste Kyvik, Olsen og Vabøs spørreundersøkelse at denne opplæringen kunne være mer krevende enn først tenkt. Noen av

85 Kyvik, Olsen & Vabø 2003: 61.

respondentene opplevde å bli sirtende isolert fra forskningsmiljøene de gjestet, andre at forbindelsene til hjemmemiljøene ble vanskelige å opprettholde over tid.<sup>86</sup>

Dette er opplevelser som enkelte av de intervjuede postdoktorene også ga uttrykk for, og som kan knyttes til de nye mobilitetsmulighetene som har oppstått etter at Norge ble en del av det felleseuropeiske arbeidsmarkedet midt på 1990-tallet. Flere av postdoktorene mente dessuten at den høye mobiliteten kunne være slitsom, og også skape utfordringer for arbeidsmiljøene som tok dem imot. En lang rekke med midlertidige ansettelser ved stadig nye institusjoner kunne føre til det Gåsemyr kalte gjestearbeidermentalitet – en uvilje blant reisende akademikere til å engasjere seg i miljøene de kom til, fordi de uansett ikke skulle bli værende. For enkelte av de andre postdoktorene hadde deres reisekarrierer etter hvert også gitt en følelse av å være i det sosiologene Sevil Sümer, Pat O'Connor og Nicky Le Feuvre har kalt «marginal, transient and disposable» stillinger med lite muligheter for å slå røtter noen steder.<sup>87</sup>

Både bekymringen for utvikling av «gjestearbeidermentalitet» blant reisende akademikere som kommer til norske institusjoner, og utenlandsk rekrutterte akademikers følelse av å være akademiker på gjennomfart, viser en mulig ikke-intendert side ved den økte innsatsen for å øke akademikernes mobilitet over landegrensene. Det er ingen tvil om at det både har blitt lettere og mer verdsatt å være en reisende akademiker. Samtidig reiser dagens akademikere på en annen måte enn tidligere. Der de tidligere kunne bli sendt ut for å lære og bringe kunnskap tilbake til sine hjemlige miljøer, slik som Helle, eller for å representere UiB i utlandet, slik som Hjellbrekke, viser postdoktorenes fortellinger at dagens reiser er langt mer individualiserte og globale i sin utstrekning. Postdoktorene som ble intervjuet til dette kapittelet vektla at det ikke uvanlig i dag å ha bachelorgrad eller mastergrad fra ett land, doktorgrad fra et annet og postdoktorstilling i et tredje. Et spørsmål som dermed kan stilles, men som ikke kan besvares i dette kapittelet, er om denne måten å reise på er i ferd med å skape en ny type reisende akademiker som på bakgrunn av både forventninger og erfaringer også har en ny forståelse av hva som er formålet med akademiske

---

86 Sst.: 58.

87 Sümer, O'Connor & Le Feuvre 2020: 22.

reiser. Man kunne tro forståelsen er blitt snevrere enn den tidligere generasjoner hadde, nemlig «bare» å reise dit muligheten byr seg, men slik synes det ikke å være. Å reise dit arbeidsmulighetene byr seg, er derimot utvilsomt blitt viktigere enn før.

### Å være reisende akademiker

Dette kapittelet har dreid seg om hvordan det har vært – og er – å være en reisende akademiker ved UiB fra universitetets første tid frem til i dag. I kapittelet er tre reisetypene identifisert og drøftet: ut for å lære, ut for å representere og ut for å arbeide. Hver reisetypen har sine særtrekk, men også noen fellestrekk. Særtrekkene har i stor grad handlet om graden av institusjonell tilrettelegging for de ulike reisetypene, slik som fremveksten av filantropiske fond som delte ut reisetilskudd som hadde som mål å fremme akademiske reiser som en ny måte å forske på, og de felleseuropeiske rammeverkene som gjør det mulig for akademikere å søke utlyste stillinger uavhengig av lands- og universitetstilhørighet. Der de filantropiske fondenes logikk hadde en tur/retur-logikk, ligner dagens mobilitetslogikk mer på interrailreiser hvor akademikere i løpet av sine karrierer stadig stiger på og av togene på jakt etter nye stillinger og nye forskningsmuligheter.

Det er heller ikke slik at endringer i reisesnes institusjonelle tilrettelegging nødvendigvis fører til endringer i akademikerens reiseerfaringer. De reisende akademikerne som ble intervjuet, kom gjentatte ganger tilbake til gleden ved å treffe nye mennesker: fra å bli kjent med nye faglige samarbeidspartnere, til å oppdage at en deler humoristisk sans med mennesker fra andre deler av verden. Gleden har også handlet om muligheten til å vinne nye erfaringer og ny kunnskap og til å bevege seg utenfor sine komfortsoner som akademiker og person.

De intervjuede akademikerne har dessuten alle opplevd at reiser kan være avgjørende for utviklingen av deres vitenskapelige praksis og forståelse av hva vitenskap er og bør være. Flere ganger ble det understreket at vitenskap per definisjon er en internasjonal aktivitet som forutsetter at mennesker treffes, opparbeider tillit og deler kunnskap med hverandre. Kapittelet utdyper til slutt andre

fremstillinger i verket som viser at enhver form for internasjonalt virke til syvende og sist hviler på enkeltmenneskers møter og samarbeid, på gjensidig tillit til og respekt for hverandre, og på deres vilje til å bruke tid og krefter på å opparbeide ny kunnskap og nye erfaringer om verden utenfor de hjemlige sirkler.

## Litteratur og kilder

- Barany, M. (2021). «A young man's game»: Youth, gender, play, and power in the personae of mid-twentieth-century global mathematicians. I: K. Niskanen & M. Barany (red.), *Gender, embodiment, and the history of the scholarly personae* (s. 21–53). Cham: Palgrave Macmillan.
- Bergsvik, K.A., Årveit, L.E., Zinsli, C. & Olsen, T.B. (2020). Faglig program i arkeologi for Universitetsmuseet i Bergen 2020–2025: Steinalder til og med mellomneolittisk tid (9500–2350 f.Kr). *UBAS: Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter*, nr. 11. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Born, G.V.R. & Banks, P. (1996). Hugh Blaschko, 4 January 1900–18 April 1993. *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society*, 42, 39–60. <https://doi.org/10.1098/rsbm.1996.0004>
- Ellingsen, G. (2012). *Varme havstrømmer og kald krig. «Bergensstrømmåleren» og vitenskapen om havstrømmer fra 1870-årene til 1960-årene* (Doktoravhandling). Bergen: Universitetet i Bergen.
- Elvbakken, K.T. (2020). Physiology and hygiene in the history of nutrition science: The Norwegian case 1870–1970. *Social History of Medicine*, 33(1), 288–308. <https://doi.org/10.1093/shm/hky058>
- Elvbakken, K.T. & Lykknes, A. (2016). Relationships between academia, state and industry in the field of food and nutrition: The Norwegian chemist Sigval Schmidt-Nielsen (1877–1956) and his professional roles, 1900–1950. *Centaurus*, 58(4), 257–280. <https://doi.org/10.1111/1600-0498.12138>
- Engelstad, F. (2020). Institutt for samfunnsforskning 70 år. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 61(3), 273–297. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2020-03-06>
- Frølich, N., Borgans Reiling, R., Gunnes, H., Mangset, M., Orupabo, J., Ulvestad, M.E.S., Misje Østbakken, K., Lyby, L. & Hellan Larsen, E.P. (2019). *Attraktive akademiske karrierer? Søkning, rekruttering og mobilitet i UH-sektoren* (NIFU rapport 2019:10). Oslo: NIFU.
- Gieryn, T.F. (2018). *Truth-spots. How places make people believe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goksoyr, J. (1996). De ikke-biologiske realfagene. I: N. Roll-Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, ... K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. (s. 126–243). Universitetet i Bergen.
- Helle, K.B. (1996). Forskningsrammer. I: N. Roll-Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, ... K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie. Bind II* (s. 306–317). Universitetet i Bergen.
- Helle, K.B., Martinez, A. & Reed, R.K. (2013). *Fra Allégaten via Årstadvollen til Ulrikens fot 1963–2013: 50 år med prekliniske fag og biomedisin ved Universitetet i Bergen*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Haaland, R. (2006). Food, pots and gender. *UBAS: Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter* (s. 333–349). Bergen: Universitetet i Bergen.
- Johannessen, A.C., Svendsen, E. & Lærum, O.D. (2013). Flora McDonald Hartveit. *Tidsskriftet for Den norske legeforening*, 133(18). <http://doi.org/10.4045/tidsskr.13.1080>
- Kyvik, S., Olsen, T.B. & Vabø, A. (2003). *Postdoktorordningen* (NIFU skriftserie nr. 37/2003). Oslo: NIFU.
- Lebovic, S. (2013). From war junk to educational exchange: The World War II origins of the full-bright program and the foundations of American cultural globalism, 1945–1950. *Diplomatic History*, 37(2), 280–312. <https://doi.org/10.1093/dh/dht002>
- Lykknes, A., Opitz, D.L. & Van Tiggelen, B. (red.) (2012). *For better or for worse? Collaborative couples in the sciences*. Basel: Birkhäuser.
- Mjærum, A. & Solheim, S. (2019). Feltkurs som læringsform: 50 år med arkeologisk feltutdanning ved Universitetet i Oslo. *Primitive tider. Arkeologisk tidsskrift*, 21, 121–141. <https://doi.org/10.5617/pt.7539>.

- Nilsen, Y. & Vollset, M. (2016). *Vinden dreier: Meteorologiens historie i Norge*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Niskanen, K. (2017). Snille etterfrågers! Rockefeller Foundation, forskarpersona och kön vid Stockholms högskola under mellankrigstiden. *Scandia*, 83(2), 11–40. <https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/17310/15671>
- Royal Society & American Association for the Advancement of Science (2010). *New frontiers in science diplomacy*. Hentet fra <https://royalsociety.org/topics-policy/publications/2010/new-frontiers-science-diplomacy/>
- Stensvand, E. (2014/2015). An academic love story. The Alumni Interview: Randi and Gunnar Håland. *The UiB Magazine 2014/2015*.
- Strand, A.K. (2015). Det litterære begjær. Per Buvik i samtale med Anders Kristian Strand. *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift*, 18(1), 71–82.
- Sümer, S., O'Connor, P. & Le Feuvre, N. (2020). The contours of gendered academic citizenship. I: S. Sümer, P. O'Connor & N. Le Feuvre (red.), *Gendered academic citizenship. Issues and experiences* (s. 1–36). Cham: Palgrave Macmillan.
- Thue, F. (1992). *Empirisme og demokrati: Arne Næss og fremveksten av et norsk institutt for samfunnsforskning: 1939–1950* (Hovedoppgave). Universitetet i Bergen.
- Thue, F. (1996). Det humanistiske fagfeltets historie. I N. Roll-Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, ... K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie. Bind II*. Universitetet i Bergen.
- Thue, F. & Aven, H.B. (2017). *Humanistiske vitenskaper mellom internasjonal excellence og nasjonalt samfunnsoppdrag – Et dilemma i historisk og aktuell belysning. En rapport fra SPS* (HiOA rapport, nr. 1). Hentet fra <https://skriftserien.oslomet.no/index.php/skriftserien/article/view/78>
- Ulvik, R., Farstad, M., Hovig, T., Steensrud, P., Steen, P.A., Nesje, S.B. & Husin, N. (2000). Karl Closs. *Tidsskriftet for Den norske legeforening*, 120(3). <https://tidsskriftet.no/2000/02/nytt-om-navn>
- Vollset, M., Hornnes, R. & Ellingsen, G. (2018). *Calculating the world: The history of geophysics as seen from Bergen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Walker, M. & Saitta, D.J. (2002). Teaching the craft of archaeology: Theory, practice, and the field school. *International Journal of Historical Archaeology*, 6(3), 199–207. <https://doi.org/10.1023/A:1020337204361>
- Wils, K. & Huistra, P. (2020). Scholarly persona formation and cultural ambassadorship: Female graduate students travelling between Belgium and the United States. I: K. Niskanen & M. Barany (red.), *Gender, embodiment, and the history of the scholarly personae* (s. 83–111). Cham: Palgrave Macmillan.
- Wils, K. & Huistra, P. (2021). The exchange programme of the Belgian American Educational Foundation: An institutional perspective on scientific persona formation (1920–1940). *BMGN – Low Countries Historical Review*, 131(4), 112–134. <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.10267>
- Øyen, E. (2010). Fragmenter av et liv på vei inn i sosiologien – 1952–68. *Sosiologisk årbok 2010*, 2, 112–124.

Del 3  
Fysiske og  
materielle  
ressurser



Kulturhistorisk museum ligger nokså tilbaketrukket på universitetsområdet, og ruver mindre enn sin eldre nabo Bergens Museum/Universitetsmuseet. Foto: Thomas Vindal Christensen.



# Kapittel 9

## Vitenskapenes steder, hus og rom

*Astri Andresen, Kari Tove Elvbakken  
og Åse Tveitnes*

For mange er museumsbygningen selve vitenskapens hus i Bergen. I mer enn 165 år har museet tronet på Nygårdshøyden og vært godt synlig fra bykjerne og byfjell. Som alle bygninger stiftelsen Bergens Museum eide da lov om Universitetet i Bergen ble vedtatt, ble den overtatt av staten og det nye universitetet. Sammen med nye bygg har den fortsatt å huse bergensk vitenskap. De sosiale og kulturelle rammene legges der kollegaer møtes – noen ganger i styrerom og sjefskontorer, andre ganger i spiserommet eller i gymsalen, og kanskje i en av universitetets hytter på fjellet eller ved sjøen. I kapittelet diskuteres slektskapet mellom det bergenske og andre universiteters fysiske utforming og plassering, og skiftende forståelser av både det særegne og det spesielle i Bergen trekkes fram. Noen av de mest særegne byggene er å finne i Kunnskapsdepartementets verneplan for bygningsanlegg av kulturhistorisk betydning for universiteter og høyskoler. Av i alt 40 av dens fredede anlegg er 15 i Bergen.

Laboratoriet ses ofte som den moderne vitenskapens tempel, der oppdagelser gir ny erkjennelse.<sup>1</sup> Først var laboratoriet gjerne en kjøkkenbenk i en kjeller eller kanskje i et uthus i en hage.<sup>2</sup> Med årene er det blitt noe helt annet, men det endres stadig og befinner seg i kjernen av mange fag. Laboratoriet er vitenskapssted for naturfag, som kjemi, fysiologi og bakteriologi, men også for psykologi og arkeologi. Språklaboratorier ble tatt i bruk fra 1960-tallet. Laboratoriets grunnaktivitet – eksperimentet – brukes også som metode i fag som økonomi og statsvitenskap. Men tross den betydningen laboratoriet har både i praksis og i forestillinger om vitenskap, er det bare én kategori rom i et universitet, blant bibliotek og boksamlinger, kontorer, auditorier, lesesaler, observatorier og utstillingsrom. Rommene finnes i hus – med både et ytre og et indre – og bygningene, med sine ulike uttrykk, viser også omverdenen hva et universitet er. Det samme gjør bygningenes plassering i landskapet, i bykjernen, i drabantbyen eller på landet. Steder for vitenskap, slik vitenskapssosiologen Thomas Gieryn drøfter dem, er konstituert av en unik lokalisering, en spesifikk materialitet i det kulturelle eller naturgitte landskapet de befinner seg i – sammen med en fortelling eller fortolkning som definerer meningen og verdien av den virksomheten som foregår der.<sup>3</sup>

Vitenskapshistorikeren Sophie Forgan har utforsket hva arkitekturen speiler av forståelser av hva et universitet er.<sup>4</sup> Hun viser for eksempel hvordan særlig tyske og senere amerikanske universiteter påvirket byggingen av engelske universiteter først på 1900-tallet. Mange hadde middelalderens universiteters arkitektoniske uttrykk som inspirasjon, men forelesningsrom og laboratorier ble utformet ut fra tidens rådende prinsipper. En annen samtidig tendens var å bygge nye universiteter i bysentra, som i Manchester (1904) og Sheffield (1905), med utgangspunkt i bygninger som ikke lenger fylte sitt opprinnelige formål.<sup>5</sup>

UiB, etablert noen tiår senere, deler både plassering og histo-

1 Gieryn 2002.

2 Forgan 1989.

3 Gieryn 2002, 2006.

4 Forgan 1989, se også Forgan 2005, om kontroverser ved bygging av museer.

5 Dette skjedde og skjer fortsatt, som i København hvor det gamle rikshospitalet har blitt universitetsområde, og i Oslo der et gammelt bryggeri er hovedsetet for OsloMet, som også bruker bygninger fra det gamle norske rikshospitalet.

rie med universitetene i Manchester og Sheffield. Etter annen verdenskrig, da flere europeiske campus-universitet ble til, ble mange av de nye universitetene både lokalisert og utformet annerledes: utenfor bykjernen og uten monumentalbygg. Disse universitetene skulle framfor alt være funksjonelle og praktiske, med nye service- og velferdsfunksjoner særlig for studentene. Slik ble det i en by som Stockholm, og på Blindern i Oslo, der store områder ble bygd ut med egne områder for hvert fakultet og med gode forbindelse mellom bygninger og felles funksjoner.<sup>6</sup>

Stedet et universitet befinner seg på, gir rammer for hvordan det kan bygges ut, og Gieryn diskuterer hvordan bygninger strukturerer både vitenskapelig aktivitet og sosiale relasjoner. På den måten påvirker universitetets arkitektur det som skjer der. Både hus og rom blir imidlertid utdaterte og må bygges om, få nye funksjoner, og noen ganger blir de revet.<sup>7</sup> Da kan det være duket både for nye vitenskapelige aktiviteter og for nye sosiale relasjoner.

UiB ble planlagt før 1940, midt i byen, i området rundt Bergens Museum. Det ble bygd ut i tiden fram mot 1980, og ligger i dag som et mye større universitet fortsatt i bysentrum. Noen ganger har det vært strid om plassering og om utbygging, om husenes og rommenes utforming. Hvorvidt stridigheter om plassering, hus og rom også har handlet om hva universitetet er og skal være, utforskes i det videre, inspirert av de nevnte vitenskapshistoriske bidragene og konsentrert om tre perioder: først fram til om lag 1980, så tida fram til årtusenskiftet, og til slutt tida fram til i dag. Ideer, planer og diskusjoner om universitetets virke undersøkes. Det empiriske materialet er utredninger, planer og dokumenter fra universitet og myndighetene.

## Museet og universitet på Nygårdshøyden

Stortingets vedtak 9. april 1946 fikk sin første konkrete manifestasjon da kong Haakon la ned grunnsteinen til to nye fløyer på

6 Thue & Helsvig 2011: 282. Da Freie Universität i Vest-Berlin ble bygd ut, dekket bygningskomplekset et stort område, uten blokker, og med avanserte kommunikasjonslinjer, mens Blindern også fikk høye og lave blokker.

7 Gieryn 2002.

Geofysisk institutt, sør på Nygårdshøyden, 25. oktober. Byen feiret begivenheten med prosesjon, mottakelser og med gudstjeneste. En by preget av krigsødeleggelser, med behov for murstein og sement til boliger og skoler, fikk i tillegg bygd hus for vitenskap og høyere utdanning.<sup>8</sup>

Universitetskomiteen fra 1939 hadde i detalj planlagt hva som trengtes av hus og rom for de første fagene ved det nye universitetet.<sup>9</sup> Det var statlige normer for hvor mange kvadratmeter et professor-kontor skulle være, som for andre ansatte og for studentenes lesesaler. Laboratorier hadde egne normer. Det trengtes bibliotek, auditorier og andre undervisningsrom, plass for sekretærer og vaktmestre, og til kollegiets og fakultetsrådenes møter. Det trengtes kantiner og garderober og rom for universitetets årsfest. I 1939 lå museets fem naturvitenskapelige avdelinger i Geofysisk institutt, i museumsbygningen på Muséplass og i en murgård bak denne.<sup>10</sup> De to humanistiske avdelingene holdt hus i Historisk museum, bak museets hovedbygning. Biblioteket var i museets hovedbygg. Det inneholdt 250 000 bind og samlinger av manuskripter, diplomer og kart. Forholdene for biblioteket var uholdbare; det var ikke plass til bøker og tidsskrifter, og det var umulig med utvidelser.<sup>11</sup> I 1939-innstillingen var også et nytt biblioteksbygg og et bygg for administrasjonen, med egen festsal, med. Slikt hørte et universitet til.

### *Å planlegge et byuniversitet*

Fra museets hovedbygning sto ferdig i 1865, til århundreskiftet, skjedde det store endringer. I øst, på vei mot bysentrum, og i sør, reiste det seg store villaer og murhus.<sup>12</sup> Med tilflytting og urbanisering fulgte leiegårdene. I 1898 var museets to sidefløyer bygd, og hageanlegget begynte å ta form.<sup>13</sup> Museets styre og byens kommunale myndigheter ville sikre at det ikke ble bygd for nær museet; det

8 For eksempel Morgenavisen 26.10.1946; Bergens Arbeiderblad 26.10.1946 og Aftenposten 26.10.1946.

9 Universitetskomiteen 1939.

10 Museet fikk kjøpe Joacim Frieles vei 1 i 1911 og med det ble kontormulighetene utvidet.

11 Dette var siden tema for en kronikk i Aftenposten 9. oktober 1945 av overbibliotekaren, A.M. Wiesner.

12 Nordhagen 2004.

13 Jørgensen, Moe & Salvesen 2015.

måtte være plass for utvidelser. Alt fra 1880-årene begynte ønsket om et universitet i Bergen å ta form.<sup>14</sup> Som i Århus og i Göteborg arbeidet lokale krefter på slutten av 1800-tallet med universitets-saken – og typisk nok arbeidet alle for å sikre tomter, å legge planer og samle inn midler til bygg.<sup>15</sup>

At et bergensk universitet skulle forankres i museet, var selv-sagt. Mange steder hadde 1800-tallsuniversitetene et slikt grunnlag, i naturvitenskapelige så vel som kulturhistoriske museer.<sup>16</sup> Dette gjaldt særlig de tyske, som Berlins Humboldt-universitet. Museene, som var vitenskapelige institusjoner, ga opphav til flere nye univer-siteter også utenfor Tyskland, ikke minst for dem av tysk mønster, med en kombinasjon av forskning og undervisning. Kan det ses inspirasjon fra Berlin og forholdet mellom museum og universitet bak Bergens Museum?

Grunnleggeren av Bergens Museum var Wilhelm Frimann Koren Christie (1778–1849). Historikeren Anders Haaland viser til at Christie hentet inspirasjon til museumsideen fra Londons British Museum da han tok initiativ til dannelsen i 1825.<sup>17</sup> Historikeren Runar Jordåens Christie-biografi fra 2014 viser også til inspirasjons-kilder fra Christies besøk ved det naturhistoriske museet i Berlin i 1821/22.<sup>18</sup> Jordåen har funnet omtale av den spesielle forbindelsen mellom dette museet og byens universitet i Christies dagbøker.<sup>19</sup> Dette, mener Jordåen, var viktig for det Christie arbeidet for: et museum på vitenskapens grunn og med ambisjoner for undervisning og opplysning, og det museet universitetet senere vokste ut av, var nettopp et vitenskapelig orientert museum. I hovedstaden var det omvendt. Året etter at Det kongelige Frederiks Universitet i Christiania ble opprettet, i 1811, ga kongen Tøyen hovedgård til universitetet, og der ble det siden både botanisk, naturhistorisk og geologisk museum ut over på 1800-tallet.<sup>20</sup>

14 Bergens Museum 1917; Haaland 1996.

15 Se også kapittel 1, bind 1, samt Haaland 1996; Forland 1996.

16 Forgan 1989, 2005.

17 Haaland 1996. Også Karen Helle viser til denne inspirasjonen i sin biografi om O.C. Danielsen, Helle 2012.

18 Jordåen 2014: 387–389.

19 Sst.: 385–387. Christie var på en kurbad-reise i Tyskland i 1821–22 og besøkte byer som København, Berlin og Leipzig. Jordåen siterer Christies omtale av museet og universitetet i Berlin.

20 <https://www.muv.uio.no/uio-s-historie/epoker/1811-1870/naturvitsamlingene-ador-sen-300807.html>

Hva slags universitet så museets og byens menn for seg da universitetssaken tok fast form tidlig på 1900-tallet? Planene for hvordan to eiendommer på Nygårdshøyden, Fastings Minde og Wallendalmarken (nå Florida), skulle brukes, kan belyse det. I 1915 nedsatte museets styre en komité for å få utarbeidet en plan for en historisk-antikvarisk avdeling som skulle «tjene til museets utvikling henimot en høiskole». Ønsket var å reise et matematisk-naturvitenskapelig fakultet innen museet ble 100 år, i 1925. Etter den store bybrannen i januar 1916 besluttet formannskap og bystyre å sikre Fastings Minde for universitetsformål; kommunen hadde kjøpt eiendommen i 1911.<sup>21</sup> Kommunen finansierte også en arkitektkonkurranse.<sup>22</sup> I 1917 presenterte styret for museet resultatet: en plan for et universitet på Nygårdshøyden.<sup>23</sup> Det meste av det var samlet rundt museet, på Fastings Minde.

Bergensarkitekten Egill Reimers vant konkurransen med en plan hvor institutter ved de tre planlagte fakultetene – medisin, naturvitenskap og humaniora – hadde sine bygninger.<sup>24</sup> Til realfagene hørte også astronomi, med observatoriet som kjernebygning, men det ble ikke sett som aktuelt å bygge i første omgang.<sup>25</sup> I planen var de ikke-kliniske medisinske fagene, anatomi og fysiologi, plassert på Nygårdshøyden, mens den kliniske undervisningen måtte foregå ved det kommunale Haukeland sykehus (ferdig i 1912). Den statlige Kvinneklinikken ble bygd nær sykehuset på 1920-tallet og planlagt for å kunne bli del av en framtidig universitetsklinikk.<sup>26</sup> Et universitetsbibliotek var tegnet inn, og ved Johanneskirken administrasjonsbygg og en aulabygning nær museets hovedbygning. Planutkastet inneholdt videre boliger for universitetets professorer.<sup>27</sup> Universitetet skulle ha forbindelseslinjer sør–nord og

21 Bergens Museum 1917; Haaland 1996.

22 Kaspar Hassel (1877–1962), som ble byarkitekt i 1921, laget grunnlaget. Han tegnet siden Sydneshaugen skole i samme stil som Historisk museum.

23 Bergens Museum 1917.

24 Egill Reimers (1878–1946) var utdannet i München (Technische Hochschule). I omtalene av hans arbeid vektlegges en lang rekke offentlige bygninger, som Bergen Tinghus og Statsarkivet.

25 Ifølge Forgan (1989) var astronomi som fag, med observatoriet som lokalitet, av de mest prestisjefylte fagene innenfor det matematisk-naturvitenskapelige feltet fram til utgangen av 1800-tallet.

26 Notis i *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1926, s. 252–253, Hammerborg & Ryymin 2019 (se også St.prp. 1, 1946).

27 Bergens Museum 1917.

øst-vest, tilpasset byens akser og gateløp slik at det ble plass for sosiale rom og forbindelser både mellom de lærde og mellom byen og universitetet.

I *Nygårdshøydens arkitekturhistorie* vektlegges utkastenes stilvalg. Førstepremie-utkastet fra Reimers omtales som typisk for 1910-tallets modernisme, de to andre som mer monumentale.<sup>28</sup> De hadde universitetsanlegg med bygninger som skilte seg fra sine omgivelser og dominerte dem med sine søyler og spir, rundt en universitetsplass med akser og forbindelseslinjer til universitet og by. Plasseringen ved museet understreker tilknytningen til den gamle forskningsinstitusjonen. Det gjorde også Reimers' plan, men ellers representerte den en ny arkitektonisk tendens.

Bare deler av Reimers' plan ble realisert. En utvidelse av museet hastet mest, og Historisk museum sto ferdig i 1927, finansiert av innsamlede midler og bevilgninger fra staten og byen. Først bygde Bergen kommune Sydneshaugen høyere skole på området. Den sto ferdig i 1921, tilpasset Reimers' plan.<sup>29</sup> Byens politikere arbeidet for et universitet, og bystyret vedtok at skolen skulle stilles til rådighet for et kommende universitet etter 40 år – slik skulle det også bli.

Kommunen fikk også kjøpt tomteareal sør på Nygårdshøyden, og Reimers ble engasjert til å utarbeide en «mulighetsstudie», først med et geofysisk institutt. Planen var klar i 1921/22, og den viste fram et fullstendig anlegg for et matematisk-naturvitenskapelig fakultet. Den lignet på planen for Fastings Minde, med hus for fag og disipliner, verksteder og boliger. Av planen ble bare hovedbygget realisert.<sup>30</sup> Det sto ferdig i 1928 og ble – som Historisk museum – finansiert med innsamlinger og offentlige bidrag. I Bergen, som i Århus og Göteborg, fortsatte byen å gi bidrag i form av tomter og bidrag til bygninger for universitetsformål i det nye århundret.<sup>31</sup>

Tegningene gjorde det mulig å se for seg et bergensk universitet på en konkret plass i byen, med sine mange bygninger mellom

28 Nordhagen 2004.

29 Denne skolen hastet det å få bygd, ettersom en av byens private skoler hadde gått med i brannen i januar 1916.

30 Forvaltningsplan for Historisk museum. For hvert av de fredede husene har UiBs eiendomsavdeling lagd en plan for bruken – eller forvaltningen av dem. Disse finnes tilgjengelig på <https://www.uib.no/foransatte/114728/fredede-uib-bygg-forvaltningsplaner> (se også Røyrane, Tveitnes & Rage 2018a)

31 Se også kapittel 1, bind 1, samt Lindberg & Nilsson 1996; Lykke, 2001.

byhusene og rundt museet. På 1910-tallet var det villaer og leiegårder på Nygårdshøyden, men tanken var at de kunne bygges om eller saneres og vike for nybygg. I mange byer med gamle universitet i sentrum skjedde utvidelser ved overtakelse av forretningsbygg og leiegårder, som i Oslo, København og Berlin. Planen fra 1917 omfattet om lag 70 mål.

Årene under og etter første verdenskrig var vanskelige, og mange statsinstitusjoner sto i kø for å få finansiering. I 1936 åpnet Norges Handelshøyskole (NHH) i Bergen, med Muséplass 1 som hovedsete.<sup>32</sup> I 1935 ble Norges veterinærhøgskole åpnet på Adamstuen i Oslo. Med Norges landbrukshøgskole på Ås (fra 1897) og Norges tekniske høgskole (fra 1910) og Norges lærerhøgskole (fra 1922), begge i Trondheim, hadde landet fem vitenskapelige høyskoler, men fortsatt bare ett universitet.

Studiene ved UiB åpnet høsten 1948. Museets eiendommer ble overført til staten, og universitetet fylte så vel store bygninger som villaene Langes gate 1 og 3, to leiegårder og studentenes hus, «Huset». Det var blitt overdratt til Museet og dets studenter i 1940, for å hindre at okkupasjonsmakten skulle rekvirere det. Allerede under krigen ble det et sentrum for studentaktivitet, med rom for lesning, matservering og uorganisert og organisert studentliv – det siste gjerne ved Aktive Studenter Forening.<sup>33</sup> Parkveien 1 var studentenes hus fram til 1968. Studentene gravde selv ut kjelleren for å få bar og festlokale, den ble til «Klubben». Huset fikk midler over statsbudsjettet fra 1940-tallet.<sup>34</sup>

Det var varemangel, men i 1951 var fløyene på Geofysisk institutt ferdige. På 1950-tallet vokste universitetet i villaer og leiegårder.<sup>35</sup> På 1960- og -70-tallet var det stor utbygging i Bergen, fra Universitetsbiblioteket sto ferdig i 1961, til Realfagbygget ble tatt i bruk i 1977. Ikke bare ble det bygd for undervisning og forskning,

32 Den store byvillaen Muséplass 1 ble hovedsete for NHH, den og et hus til like ved var kjøpt i 1935 av støtteforeningen for en handelshøyskole i byen. Spisestuen ble til auditorier, de store soverommene til undervisningsrom, biblioteket ble rektors kontor, og pikeværelsene på loftet lærerværelser og leilighet for vaktmester. Da universitetet overtok bygningen midt på 1960-tallet, ble auditoriene til kontorer og møterom.

33 Nupen mfl. 1998: 17.

34 Se også kapittel 4, bind 1, om studentene.

35 Anders Bjarne Fossen viser til at det var et «husløst» universitet som åpnet i 1948, og mener «Villauniversitetet» er et godt uttrykk for universitetets 15–20 første år, Fossen 2009: 36.



det ble også bygd nye velferdsbygg, som Studentsenteret, som åpnet i 1971. «Huset» fikk endelig avløsning, og Studentersamfunnet kunne forlate gamle Folkets hus for godt.

*Strid om lokalisering eller om universitetets idé?*

Da planer for en mye større utbygging enn den som i utgangspunktet var planlagt, forelå, var ikke plasseringen midt i byen lenger selvsagt. Universitetskomiteen, også kalt Kleppe-komiteen, leverte i 1961 sin innstilling om utbygging. Bygd på prognoser for søkning til høyere utdanning la Kleppe-komiteen utbyggingsplaner for hvert fag og utdanningssted. Statens bygge- og eiendomsdirektorat (SEB) fikk deretter utarbeidet en planskisse for utbygging av vel 200 mål på Nygårdshøyden.<sup>36</sup> Først måtte det bygges for gymnasfag som fysikk og kjemi, så for språkfag, filosofi og historie. Kanskje var det også aktuelt med utbygging for samfunnsfagene. Disse ville danne universitetsområdet i sentrum. Årstadvollen ved sykehuset var velegnet til legeutdanning.<sup>37</sup>

Gerhardsens 3. regjering la Kleppe-komiteens utredning til grunn for Stortingsmelding 91 (1962–63) om utbyggingen av universiteter og vitenskapelige høyskoler. Meldingen la opp til kraftigst utbygging i Bergen, men varslet også utredning av nye universitet i Tromsø og Trondheim. Våren 1963 sluttet Stortinget seg enstemmig til regjeringens forslag.<sup>38</sup> Inntil Stortinget hadde behandlet Kleppe-komiteens planer, var det imidlertid strid både i byen og ved universitetet om hvor universitetet skulle bygges ut. Hva handlet striden om? Var det en strid om universitetets idé? Gjaldt debatten ulike syn på hva det bergenske universitetet skulle være?

Astrid Forland vektlegger uenighet innad i universitetet mel-

36 Statens bygge- og eiendomsdirektorat ble etablert i 1957 for å ta seg av statens eiendommer, både ferdig bygde og de som skulle bygges, Halvorsen 1967: 34. I 1991 ble direktoratet omdannet til et statsselskap, Statsbygg, jf. NOU 1991: 5, som en del av moderniseringen av offentlig forvaltning, NOU 2020: 3, se også Klæboe 2021.

37 Innstillingen fra Kleppe-komiteen var vedlegg til St.meld. nr. 91 (1962–63). Komiteen, Universitets- og høyskolekomiteen, ble ledet av Per Kleppe (1923–2021) og ble oppnevnt i januar 1960.

38 Stortingsmelding 91 (1962–63) la opp til en formidabel vekst i høyere utdanning. Innst. S 107: Innstilling fra kirke- og undervisningskomiteen om den videre utbygging av universiteter og høyskoler (1962–63) 8.2.1963, Stortingsbehandling 11.3.1963, St.tid. 2438–2511. Se også Halvorsen 1967: 34.

lom rektor og direktør om lokaliseringen.<sup>39</sup> Rektor mellom 1960 og 1965, Ludvig Holm-Olsen, ønsket å utrede et nytt universitetsområde utenfor sentrum og reagerte på at SEB hadde engasjert arkitekter for å utforme planer i et område som ennå ikke var regulert for universitetsformål. Direktøren, Arne Halvorsen (1957–1977), ville satse på Nygårdshøyden. Han fikk støtte av prorektor og MN-dekanus Knut Fægri, botanikeren som fra mellomkrigstiden var knyttet til museet.<sup>40</sup> Kleppe-komiteen og regjeringen viste til at det hastet å bygge ut. Halvorsen og Fægri var enig. Å bygge på Nygårdshøyden ville raskest sikre at UiB ble fullt utbygd. Var så dette en strid mellom fag og administrasjon? Uttalelsen fra universitetet til Kleppe-komiteens innstilling røper ikke noe slikt; universitetet var positivt innstilt.<sup>41</sup> Kollegiets protokoller viser ikke uenighet, men det var en langvarig diskusjon.<sup>42</sup>

Forland sier ikke noe om Holm-Olsens syn og argumenter, men det er rimelig å tro at han kunne ha diskusjonene og kontroversene ved Universitetet i Oslo i tankene. I Oslo ble lokalisering debattert fra 1920-tallet. De gamle byggene i sentrum hadde alt for lite plass, og det var kontorer og undervisningsrom i leiegårder og villaer, ikke ulikt 1950-tallssituasjonen i Bergen. Det var flere alternativer for hvordan rombehovene skulle kunne dekkes, og i første omgang ble det bygd for kjemi og fysikk, på Blindern hovedgårds grunn. Debattene om videre utbygging på Blindern var skarpe på 1940-tallet og fram til vedtaket om full utbygging i 1953.<sup>43</sup> Peter Rokseth, som var med i universitetskomiteen i Bergen i 1938–39, var ifølge universitetshistorikerne Fredrik Thue og Kim Helsvig sentral i Blindern-debatten, blant annet med boka *Universitetet på Blindern*.<sup>44</sup> Han var motstander av å flytte til Blindern først på 1930-tallet, men

39 Forland 1996.

40 Sst.

41 I rektor Holm-Olsens PM, 14.6.1963 (jnr. 62/63R) innledet han: «Jeg har tidligere fremholdt som Universitetets og min egen oppfatning at Universitetet bør bygges ut på Nygårdshøyden» (Sentralarkivet, rektor Holm-Olsens arkiv).

42 I samme PM argumenterte Holm-Olsen for å utrede alternativer, mens det ennå var tid. Han nevnte aktuelle områder i nabokommunene Fana og Åsane (Åstveit-eiendommen). Han så ikke for seg et annerledes universitet, men fordi universitetet i fremtiden ville kreve mer areal enn det var på Nygårdshøyden, var det best å utrede alternativer (mappe 322/1962).

43 Thue 2009, Thue & Helsvig 2011.

44 Rokseth 1945. Boka kom først i 1937, og i en ny utgave like før Rokseth døde, høsten 1945, Thue 2009, Thue & Helsvig 2011.

skiftet syn, ikke minst inspirert av amerikanske campusuniversiteter. Også flere andre europeiske universiteter ble preget av amerikansk inspirasjon. Rokseth argumenterte for «universitetets enhet» – for å samle undervisning, forskning og studentaktiviteter, boliger og møteplasser. Diskusjonen om hva universitetet er og skal være, ble kombinert med diskusjoner om utforming og tomtespørsmål. Universitetet på en ny campus kunne få preg av en landsby, eller en drabantby med velferdstilbud, butikker og trikkelinjer. I sentrum ville det ikke kunne få en like dominerende, og samtidig isolert, beliggenhet.

Det kan altså være at også Holm-Olsen så slike muligheter ved en kommende utbygging av UiB. Han var dosent i norrøn filologi i Oslo før han i 1953 kom til Bergen, i et miljø der også Rokseth var, og han var nok godt kjent med diskusjonene der. Men fantes det et mulig Blindern-område i Bergen? Ikke innenfor bygrensene, men utenfor fantes det flere ubebygde områder. Bergen hadde kjøpt store områder i bydelen Fyllingsdalen av en nabokommune i 1955. Byen trengte mer plass – og det ble arbeidet med kommunesammenslåing. Også et annet område ble nevnt: Storetveitmarken, 150 mål sør for byen, som Fana kommune kjøpte av godseier Wilhelm Mohr i 1961.<sup>45</sup> I UiB-budsjettet for 1955 hadde Stortinget bevilget midler for bygging av tomter på denne eiendommen, og lagt til rette for at professorer og andre universitetsansatte kunne bygge der, slik det hadde skjedd i et område rundt Blindern.<sup>46</sup> Kanskje framsto det moderne Blindern-universitetet som en attraktiv modell for et moderne bergensk universitet, også på denne måten. Striden kan dessuten ha handlet om forholdet mellom fagområder ved UiB. Fag som ikke var så knyttet til museet, kunne se større nytte av å begynne med blanke ark.

Striden om utbygging av UiB kan altså ha vært preget av ulike syn på hvordan et universitet rundt 1960 skulle legge til rette for fremtiden, men belegg for en slik sammenheng finnes ikke – og kanskje handlet utbyggingsspørsmålet heller mer om byen; ikke så mye om hvordan universitetet, men selve byen, skulle vokse?

Nygårdshøyden var et boområde med villaer, store trehus, påkostede gårder med store leiligheter og leiegårder med små. Som

45 Mohr var preses ved Bergens Museum og ledet universitetskomiteen i 1938–39.

46 Budsj.innst. S. nr. 20b, 1954 (festeavgift for boligtomter).

helhet var dette langt fra noe saneringsområde. I januar 1962 ble «Protestaksjon Nygårdshøyden» dannet. Den arrangerte åpne folkekemøter og samlet inn underskrifter fra beboere og grunneiere.<sup>47</sup> Tidligere er protester fra grunneiere og beboere mot mulig tap av verdier og husrom vektlagt.<sup>48</sup> Handlet protestene også om noe mer?

I et brev til Stortinget på vegne av 2218 grunneiere og beboere kan vi finne noen svar.<sup>49</sup> Protesten gjaldt ikke en generell utvidelse – eller at universitetet disponerte det arealet det alt hadde. Det var en sterk utvidelse av arealet protesten gjaldt. Utbyggingsforslaget kunne faktisk gjøre 3200 personer husløse, i en by med bolignød og mangel på tomter.<sup>50</sup> Både private og offentlige interesser talte for å beholde Nygårdshøyden som boligområde, og alternative utredninger til utbygging i sentrum, som en universitetscampus utenfor byen, ble etterlyst. Flere Høyre-representanter i formannskapet, inkludert ordføreren, August D. Michelsen, skrev på vegne av aksjonen til Høyres stortingsgruppe. De vektla behovet for å beholde boliger sentralt i byen, og at universitetet på sikt ville trenge et mye større område enn det på Nygårdshøyden.

Rokseths bok om utbyggingen av universitetsområdet på Blindern ble brukt som argument også i Bergen.<sup>51</sup> Alternativet til Nygårdshøyden var altså å utrede en moderne universitetscampus utenfor byen. Protestene i Bergen ble kommentert i stortingsdebatten om utbygging av landets universiteter og høyskoler.<sup>52</sup> Stortingskomiteens innstilling var enstemmig og støttet regjeringens forslag. Tross protester fra beboere og byplansjefen i Bergen, og innsats fra den lokale Høyre-gruppen, fikk innstillingen enstemmig tilslutning også i Stortinget. For en rask utvidelse av universitetet trengtes utbygging i sentrum. Bergen kommune var reguleringsmyndighet; til sist var det byen som måtte vedta plassering. Bystyret hadde

47 Initiativtakere og medlemmer i aksjonens styre var sentrale Høyre-menn og grunneiere på Nygårdshøyden, som Harald J. Hanssen og Walter Irgens.

48 Forland 1996, Roald 2010.

49 Kopi av brev i Harald J. Hanssens privatarkiv, datert 4.3.1963.

50 Brev til Norges Storting, datert 4.3.1963.

51 Brev til Høyres stortingsgruppe fra Bergen Høyre, ved fem av partiets medlemmer av Bergens formannskap (fra Harald J. Hanssens private arkiv, mappe med dokumenter for protestaksjonen (regnskap etc.)). Se også Rokseth 1945.

52 Brev til Stortinget, datert 4.3.1963, fra styret for «Protestaksjonen Nygårdshøyden», på vegne av grunneiere og leieboere på Nygårdshøyden. Brev fra Bergen Høyre, datert 5.3.1963, fra Høyres formannskapsgruppe i Bergen, ved fem av representantene. Intervju med talsmann Walter Irgens i Dagbladet 8.3.1963, om brev til Stortinget.

knappt et reelt valg dersom det ville det ha en rask utbygging av UiB.

Ved valget høsten 1963 ble ordfører Michelsen erstattet av Arbeiderpartiets Harry Hansen. Et forhandlingsutvalg med representanter for kommune, stat og universitet forhandlet fram en avtale om videre utbygging på Nygårdshøyden. Denne avtalen, og en ny reguleringsplan, ble behandlet i formannskap og bystyre i juni 1964. Av bystyrets 77 representanter stemte 16 mot, og gruppen fra Høyre var delt.<sup>53</sup> I referatene fra bystyret går det fram at byens vekst, byplanlegging, og forholdet mellom beboerne og universitetets vekst og utvikling ble drøftet – ifølge avisene var imidlertid debatten «dempet og saklig».

I sin historie om byplanlegging i Bergen ser arkitekten Hans Jacob Roald striden om UiB på Nygårdshøyden som en strid om hvor byen skulle vokse, og om sentrum skulle være for beboere.<sup>54</sup> Ifølge ham mente byplansjef Olav Nesse at Nygårdshøyden burde forbli et boligområde, og han anbefalte at universitetet fikk en campus utenfor sentrum. En campus kunne gi kraft til en helt ny drabantby med 30 000–40 000 innbyggere. Ifølge Roald var byplansjefen på linje med opinionen, som heller ikke ville at UiB skulle legge beslag på store sentrumsområder. Bergen arkitektforening, Norske arkitekters landsforbund og andre fulgte byplansjefen. Alle kritiserte at det var lagd en plan for byen før politikerne hadde behandlet en sak om utbygging. Det kommunale byplanrådet fulgte ikke rådet fra byplansjefen og arkitektene, men bøyde av for statens diktat, noe også bystyret gjorde.

Det dreide seg i realiteten om hvordan universitetet og byen skulle bli. Bystyrets reguleringsplan for Nygårdshøyden fra 1964 kan ses som en «saneringsplan». Leiegårder og villaer kunne rives for å gi plass til utvidelse av universitetet. Det ble vist skisser med høyblokker på langs eller tvers som eksempler på et fullt utbygd UiB. Planen definerte et «universitetets interesseområde» på 207 mål. Der kunne staten og universitetet erverve eiendommer som ble til salgs – eventuelt ekspropriere dem. Til syvende og sist ble det ikke ekspropriering, men vissheten om at det kunne skje, gjorde nok at noen flyttet eller nedprioriterte vedlikeholdet. Noen av husene universitetet kjøpte, hadde leieboere med ordinære leiekontrakter,

53 BT, BA, Morgenavisen 23.6.1964 (13 av de 17 fra Høyre, 2 fra KrF og 1 fra SF). Høyre var delt.

54 Roald 2010: 201–204.

andre leide for 2–3 år, og universitetet måtte vente til beboerne eventuelt flyttet eller aksepterte en alternativ leilighet.<sup>55</sup> Statsbudsjettet stilte en sum til rådighet for oppkjøp fra midt i 1960-årene; tidligere måtte hvert huskjøp vedtas i Stortinget.

Utbyggingen av Nygårdshøyden var ikke det eneste byplan-spørsmålet det var strid om i Bergen på 1960-tallet. Etterkrigstidas ønsker om sanering av gammel bebyggelse – enten det var Bryggen eller Kjøttbasaren – var felles for mange byer både i og utenfor Norge. Boligstrøk uten moderne sanitære forhold, som Marken i Bergen og Enerhaugen i Oslo, og tilsvarende over hele Vest-Europa, ble vedtatt revet. Folk flyttet til drabantbyer med lys og luft og innlagt vann. Men noen ganger manglet ressurser til sanering, og hus og strøk fikk bestå helt til politikken ble endret, sanering ble til byfornyelse, og rivning ikke lenger var gangbar bypolitikk. Marken i Bergen er et eksempel, og deler av den gamle bebyggelsen på Nygårdshøyden står fortsatt.

### *Nytt i forening med gammelt*

Høsten 1964 vedtok bystyret i Bergen å overlate Sydneshaugen skole til UiB, slik forutsetningen hadde vært.<sup>56</sup> I 1939 hadde universitetskomiteen tatt det for gitt at universitetet ville få overta skolen, den passet også passet godt for humanistene.<sup>57</sup> Stortinget bevilget penger for å kjøpe skolen i 1966; den ble bygd om til auditorier, undervisningsrom, kantine og arbeidsplasser for studenter. Den ble ferdig samme høst som hovedbygget for HF-fakultetet, i 1967.<sup>58</sup> Med disse bygningene var det humanistiske fagmiljøet plassert der det var planlagt femti år tidligere, selv om arkitektur og utforming ble ganske forskjellig fra skissene fra 1917. HF-bygget ble tegnet av de kjente funksjonalistisk inspirerte arkitektene Sverre Lied og Peter Helland-Hansen og er et klassisk 1960-tallsbygg, et såkalt kontorbygg, med kontorer for ansatte, som i HF-bygget på Blin-

55 Den siste leieboeren flyttet ut av UiB-husvære like før 2020.

56 Innst. St. nr. 35 (1963–64). Vedtak i bystyret 7.10.1964, omtalt i Budsj.innst. S. nr. 237, 23.11.1965, St.forh. nr. 99, 29.11.1965.

57 Universitetskomiteen 1939. Først kunne skolens aula bygges om til undervisning i ex.phil.

58 Budsj.innst. S. nr. 221, kap. 329/3320 17.11.1966, St.tid. 6.12.1966, 1423–1426, Halvorsen 1967: 51.

dern.<sup>59</sup> Det var et nøktern bygg som ikke dominerte, men tilpasset seg omgivelsene, og det var tilpasset sine funksjoner. Hovedfags- og magistergradsstudenter skulle få arbeidsplasser i en egen fløy, mens de ferske studentene fikk lesesaler i den gamle skolebygningen like ved og i biblioteket. HF-byggets kontorer var ordnet hierarkisk: Professorene kunne få hjørnekontorer med tre vinduer, andre lærere måtte nøye seg med to. Hierarkiet vistes igjen i rommene. I *Norges kunsthistorie* omtaler Norberg-Schulz bygningen som «nennsomt tilpasset» de gamle byggene i området, og arkitektene Lied og Helland-Hansen bidro til å redde lystgården Fastings Minde.<sup>60</sup>

Et nybygg for matematikk og fysikk ble det første byggeprosjektet sør på Nygårdshøyden etter at Bergen bystyre vedtok reguleringsplanen i juni 1964. Det lå i god avstand fra HF-bygget, så det var neppe tenkt at det faglige samkvemmet mellom humanister og realister skulle bli stort – i alle fall innbød ikke avstanden til nær kontakt. Planene var tilpasset det som var tenkt som en rekke lavblokker på tvers av Allégaten som gikk fra Geofysisk institutt og møtte Christies gate, der den ledet opp til museumsbygningen på Nygårdshøyden. Noen leiegårder ble revet, men det kan ses som en beskjeden start på omdanningen av området.<sup>61</sup>

Rikshospitalet ble bygd med sikte på den kliniske delen av landets medisinerutdanning på 1820-tallet. Staten skulle selvsgatt også bidra til utbyggingen av et sykehus for den kliniske undervisningen ved landets andre medisinske fakultet. Haukeland sykehus var bygd i 1912 og eid av Bergen kommune, mens staten eide Kvinne-klinikken som sto ferdig i 1928.<sup>62</sup> Barneklirikken var en gave fra den svenske staten og åpnet i 1950. Bergen kommune og staten inngikk avtale i 1951 om bruk av Haukeland sykehus til undervisning.<sup>63</sup> Det ble forhandlet lenge om fordeling av utgifter til nybygg for sykehuset og om driftsutgifter. I 1956 ble «Interessentselskapet for Hauke-

59 Om Lied og Helland-Hansens perspektiver, se Nordhagen 2004.

60 Norberg-Schulz 1983: 83, Nordhagen 2004: 154. Nordhagen viser til at arkitektene fikk overtalt byggherren (staten) og universitetet om betydningen av å redde 1700-talls-lystgården Fastings Minde. Den var i utgangspunktet tenkt revet – sammen med et gammelt sinnsykeasyl. Det ble revet. Lystgården ble fredet i 2014 og restaurert med tekniske oppgraderinger i 2020.

61 Halvorsen 1967: 56.

62 Påbegynt i 1918, åpnet i 1926. Den bygde på jordmorutdanning og en kommunal kvinneklinikk.

63 Oeding 1977: 80.

land sykehus» opprettet for å ivareta eierinteressene til kommunen, fylkeskommunen og staten.<sup>64</sup> I 1960- og -70-årene var utbyggingen av Haukeland sykehus og den kliniske delen av medisinerutdanningen et stadig tilbakevendende tema i statsbudsjettene. Allerede tidlig på 1960-tallet var universitetet kritisk til at det tok så lang tid (de første planene var fra 1938) å få bygd en tidsmessig klinikk for universitetsformål. UiB var ikke med i beslutningssystemet.<sup>65</sup>

UiBs første egne hus for medisinerutdanningen var et nytt laboratoriebygg for mikrobiologi, farmakologi og hygiene (MFH-bygget), som sto ferdig i 1963.<sup>66</sup> Da kunne flere institutter flytte sammen, og fra uegnede lokaler i gamle villaer på Nygårdshøyden. Fra midt på 1950-tallet ble det lagt planer for preklinisk undervisning og en komplett legeutdanning. Kleppe-komiteen foreslo rask utbygging av preklinisk medisinerutdanning, og slik ble det. Mens det kommunale – siden det fylkeskommunale – sykehuset var stedet for klinisk opplæring av medisinerere, bygde staten en odontologisk klinikk til tannlegeutdanningen ved UiB, i 1964. I 1966 sto nybygget for prekliniske fag ferdig på Årstadvollen.<sup>67</sup>

Grunnlaget i planleggingen av nybygg var fagenes – og i begynnelsen bare professorenes – uttrykte behov, med romprogram og utforming tilpasset normer for størrelse for hvert rom, og oppsummert, addert og kalkulert. Bygget for prekliniske fag var for forskning og undervisning for studenter i medisin, odontologi og realfag. Kombinasjonen ble viktig også for nye fag, som biokjemi og siden bioteknologi.<sup>68</sup> Bygningene for de prekliniske fagene ble plassert på en tomt i nærheten av de odontologiske klinikkene. For å få mer sammenheng i universitetets bygninger på Årstadvollen hadde staten gjort et makeskifte med kommunen.

64 Med Bergen kommune 2/5, staten 2/5 og Hordaland fylke 1/5. Se Oeding 1977: 80. Avtalen ble endret i 1964, med større bidrag fra staten. Sykehusloven (1970) fastsatte forholdet mellom staten og eiere av universitetsklinikker, St.meld. nr. 49 (1969–79) og St.prp. nr. 90 (1970–71). Så fulgte ny avtale mellom Hordaland fylke (eneieier) og staten i 1971. I 1976 startet arbeidet med sentralblokken. Den var ikke ferdig før seks år senere, i 1982.

65 Se rektor Holm-Olsens tale ved innvielsen av MFH-bygget 21.11.1963 (også sendt aviser) (Holm-Olsens arkiv).

66 Oeding 1977: 77–79. Se også rektors tale ved innvielsen, jf. note 63.

67 Sst.: 79.

68 Se også kapittel 8 og 10 i bind 3.





Fra vrimlearealet i Realfagbygget. Foto: Thomas Vindal Christensen.

### *Flaggskipet – Realfagbygget*

Byggingen av Realfagbygget startet i 1971, og det sto ferdig i 1977 etter to års statlig byggestopp mellom 1972 og 1974. Bygget er 163 meter langt og 43 meter bredt, det har over 1100 rom på 47 000 m<sup>2</sup>, har 5 etasjer mot Nygårdsparken, 7 mot Allégaten. Det har 5 trappehus, og en heis som kan bære en hest – det ville trenges om Bergen fikk veterinærutdanning. I 2014 ble bygningen fredet.<sup>69</sup>

Stedet var alt fastlagt, nå beveget universitetet seg nordover på Nygårdshøyden. Reguleringsplanen ga mulighet for omfattende sanering og bygging enten av rekker av høyblokker eller lavblokker, fra tidlig 1960-tall. Helt slik ble det ikke. I boka om Nygårdshøydens arkitekturhistorie vektlegger Per Jonas Nordhagen ambisjonene som lå til grunn for bygget.<sup>70</sup> Arkitekten, Harald Ramm Østgaard, var inspirert av japansk brutalistisk arkitektur, og bygget regnes som et av dens fremste eksempler i Norge.<sup>71</sup> Som Røyrane uttrykker det: «Realfagbygget er unikt i Bergen, sjeldant i Noreg, og representerer etterkrigstidas internasjonale arkitektur.»<sup>72</sup> Måten Realfagbygget ble utformet på, bidro til å spare et helt kvartal med boliger langs Allégaten.

Hvilke prinsipper og ideer lå til grunn for plasseringen av den faglige aktiviteten i det svære bygget? Som før startet prosessene med kalkulering og vurderinger av fagmiljøenes behov. Arealnormer var byggeklosser. En professors, en teknikers og en students plass var normert og differensiert: Det var forskjell på folk, og stillingen avgjorde kontorstørrelsen. Instituttene skulle dessuten ha laboratorier og undervisningsrom. Instituttene rammet inn det enkelte fagmiljø, men de kunne, som Kjemisk institutt, ha flere avdelinger med hvert sitt areal med kontorer, studentrom og laboratorier. Realfagbygget var et formålsbygg, bygd for spesielle fag, med spesielle laboratorier. Ulikt det studenter og ansatte kunne i gamle bygårder – der mulighetene for å treffes uten også å ta en tur utendørs manglet – kunne de ansatte nå gå tørrskodd mellom instituttene. I planene ble det vektlagt at bygget skulle være fleksibelt og enkelt å bygge om.

69 Forvaltningsplan, Røyrane & Tveitnes 2018.

70 Nordhagen 2004 (Harald Ramm Østgaard (1920–2005)).

71 Nordhagen 2004, Lexau 2015, Tveitnes 2015, Røyrane & Tveitnes 2018.

72 Røyrane, Christensen & Tveitnes 2018: 126; Nordhagen 2004.

Plasseringen av bygget i miljøet på Nygårdshøyden og satsingen på arbeidsplasser i bysentrum appellerte til redaktøren i *Arkitektnytt*, Dag Rognlien. Mens han hadde kritisert Blindernarkitekturen for å være for lite fleksibel og for ikke å åpne for at vitenskapens behov kunne variere, var han svært positiv til Realfagbygget.<sup>73</sup> Det har fem auditorier, det største med plass til 100. Langs ytterveggene var det kontorer, mens rom som lesesaler, seminar og grupperom var plassert mellom to parallelle korridorer som gikk gjennom hele bygget. Fra 1993 var fakultetets bibliotek samlokalisert med Institutt for matematikk, i den nyinnkjøpte Autogården i Nygårdsgaten.<sup>74</sup> Fra 2017 er realfagsbiblioteket med arbeidsplasser for studenter flyttet tilbake til Realfagbygget, og det er plassert i sør ved det opprinnelige- og nå tilbakeførte inngangspartiet.<sup>75</sup> Med større vekt på grupper og studentaktiv undervisning er det bygd flere grupperom, kollokvierom og seminarrom. Lesesalene, overfylte på 1960- og -70-tallet, omdannet til store pc-stuer ved årtusenskiftet, er igjen forandret. Mens drømmen før kunne være å få en fast lesesalsplass – med lampe og bokhylle – ble det tatt utgangspunkt i at studenter arbeider på en annen måte enn før: i små grupper rundt bord i kantinen, i bibliotekets sittegrupper, i vestibyler og vranglearealer. Med sofaer med høye rygger mot hverandre skulle det også være mulig å snakke uforstyrret og uten å forstyrre andre. Om slike møbler passer for studentenes arbeidsformer, er likevel uvisst – studentene skriver fortsatt sine masteroppgaver og sine hjemmeeksamener, og de har kanskje fortsatt behov for uforstyrret å kunne tenke? Kanskje er resultatet at flere arbeider hjemme – mens de venter på den neste digitale forelesningen?

I laboratoriene er benkene plassert i rekker, vendt mot foreleserens bord eller benk og tavlen eller talerstolen.<sup>76</sup> Benkene har faste plasser, med studentskap for utstyr og eiendeler. Langs veggene er det avtrekksskap. Plasseringen av arbeidsplasser for studenter og lærere er som på 1970-tallet også på 2020-tallet. Noen av studentlaboratoriene er fredet, med sine solide benker i stål og

73 Thue & Helsvig 2011: 277 viser til intervju med Rognlien i Universitas i 1963 om lite fleksible hus på Blindern, Rognlien 1978, se også Østgaard 1978.

74 Autogården var et av de store byggene som ble kjøpt og som muliggjorde salg av noen leiegårdsbygg.

75 Forvaltingsplan for Allégaten 41.

76 Forgan 1989.

heltre. Forskningslaboratoriene endres imidlertid med faglige og teknologiske endringer.

Realfagbygget ble bygd med så mange parkeringsplasser som det var plass til i underetasjen. Systemer for tildeling av parkeringsplasser til ansatte og studenter har mang en gang – der, som andre steder – vært et stridsspørsmål.<sup>77</sup> I dag er parkeringsplassene, i tråd med på den ene siden behovet for en ny miljøpolitikk og på den annen side nye behovet for trygg oppbevaring av museets gjenstander, ombygget til magasiner for naturhistoriske samlinger.

Som Gieryn understreker, ga etterkrigstidens nye universitetsarkitektur flere muligheter for fleksible rom. Det er også tilfellet med Realfagbygget. I behandlingen av revidert arealplan for UiB i 2020 ble Realfagbyggets fleksibilitet understreket; det 45 år gamle bygget har kvaliteter som gjør det mer hensiktsmessig å bygge om laboratoriearealer enn å satse på å bygge nye i det som fra om lag 2005 har vært omtalt som et nytt Entek-bygg – et bygg for teknologi- og energiforskning, for UiB og forskningspartnere.<sup>78</sup> Riksantikvaren har brukt UiBs gjenbruk og nye løsninger i gamle bygg til inspirasjon for andre i sin eksempelsamling.<sup>79</sup>

## Vekk fra byvillaer og leiegårder

De nye bygningene førte til utflytting fra villaer og leiegårder, selv om noen av dem fant nye universitetsbrukere. I 1978 ønsket Bergen kommune å starte planlegging av boligområdene på Nygårdshøyden, og formannskapet ba universitetet om å avklare sine behov og ønsker for ytterligere utbygging. Kollegiet satte i gang et stort planarbeid som resulterte i fire delplaner.<sup>80</sup>

UiB disponerte 120 av Nygårdshøydens vel 200 bygninger og et område som dekket 207 mål. Vel 2/3 av arealet var spesialbygg for universitetet, noe var ombygde bolighus og leide arealer, men

77 Clark Kerr, president ved University of California 1958–1967: «The university is a series of individual entrepreneurs held together by a common grievance about parking.» Former UC President Clark Kerr dies (12-2-03): Tributes & Photos (berkeley.edu) Om parkering og klimautslipp, se universitetsstyret, sak 20/2011 og sak 109/2019.

78 Universitetsstyret, sak 110/2020.

79 <https://eksempelsamling.ra.no/>

80 Høyres Eilert Eilertsen var ordfører. Se vedtak i DAK 23.8.1979 og 12.6.1980. U-plan 2000, del 1A:19–21.



Laboratorium, Realfagbygget. Foto: Thomas Vindal Christensen.

nesten 1/5 var fortsatt boliger, med 280 leieforhold. Hva veksla UiB i planene? Var det videre vekst, riving og nybygg, og hva sa planene om plassering, hus og rom for vitenskapelig virke mot år 2000?

Nye oppgaver, utover forskning, undervisning og formidling, ville kreve nye løsninger av universitetets rombehov og for dets arealreserver. Det nye var særlig samarbeid med næringslivet og plass til oppdragsforskning, men også nye prognoser for studenttallet påvirket dem. Det ble brukt arealnormtall, 9 m<sup>2</sup> for studenter i humaniora, juss og samfunnsvitenskap, 40 m<sup>2</sup> for realfagsstudenter. Slik var det godt synlig at realfagstudentene, med sine laboratorier, krevde atskillig mer enn andre studenter.<sup>81</sup> Det ble lagt opp til utbygging i nord, sør og midt på Nygårdshøyden, basert på «brukerønsker og arealberegninger», med om lag 45 000 m<sup>2</sup>. Nybygg, ombygging og eventuell tilbakeføring av konverterte bygg til beboelse ble vurdert. Området Nedre Nygård, øst for Nygårdshøyden, var interessant.<sup>82</sup> For Vestlandet ble oljevirkosomheten trukket fram som svært viktig: De oljerelaterte fagene, med undervisning, grunnforskning og anvendt forskning, burde utbygges videre, og tjenlige rom burde prioriteres, kanskje også med et oljens hus, nær Realfagbygget.<sup>83</sup>

Fra fakultetene ble det meldt om at noe av det viktigste var behovet for barnehager, og i planen ble det tatt til orde for å bygge om flere av universitetets bygninger til dette formålet.<sup>84</sup> Også andre velferdstiltak, som kantiner på universitetsområdet og studentboliger, ble lansert. Da planen ble til, var fakultetene i ferd med å bli plassert i egne områder på ulike deler av Nygårdshøyden – og på Årstadvollen. Det var fortsatt vekst både i antall fag og studieplasser. Juristene og psykologene fikk sine egne fakultet i 1980, og studenttallet var mye større enn da utbyggingsplanene ble diskutert på 1960-tallet. Var det nå, som dessuten sanering var blitt uaktuelt,

81 U-plan 1A: 50: «Universitetet vil for egen del være opptatt av så langt det er mulig – å klargjøre karakteristiske trekk ved de forskjellige universitetets virksomheter – deres behov for beliggenhet, arealer, samvirke med andre, hensyn til den ukjente framtid, utviklingsreserver i areal.»

82 U-plan 1A: 10. Bergen kommune ville gjennomføre en kommunedelplan for området Nøstet–Nedre Nygård.

83 Sst.: 39.

84 Mye seinere, i 2008, var det å overlate hus i universitetets eie til barnehageformål tema, universitetsstyret, sak 38/2008. I slike spørsmål var samarbeidet med Studentsamskipnaden viktig. På 1980-tallet var barnehagedekningen lav. Full barnehagedekning ble det først etter Stortingets barnehageforlik i 2003.

nødvendig å forlate Nygårdshøyden? UiB ble på Nygårdshøyden, men det ble valgt nye veier for utvidelse av arealer, veien fra byvillaer og leiegårder gikk til gamle skoler og fraflyttede institusjonsbygninger. Samtidig, og i samspill med næringslivsaktører, ble det utviklet nye finansieringsformer for nye hus, men noe eget hus for oljeforskningen ble det ikke.

### *Omdanning av skolebygninger – fra barn til studenter*

I universitetets planer for utbygging var skolene særlig attraktive. Til forskjell fra leiegårder og store byvillaer hadde skolene rom som med enkle grep kunne passe til undervisning. Klasserom, gymnastikksaler og auditorier kunne bli undervisningsrom, forelesnings-saler og arbeidsplasser for studenter. Sydneshaugen skole var, som nevnt, nærmest allerede en universitetsbygning. Fra 1950-tallet fikk universitetet bruke gymnastikksalen til auditorium for undervisning ved HF-fakultetet. Skolen ble bygd om – men det var ikke så store endringer som trengtes. Gangene som hadde ledet inn til klasserom, ledet fortsatt til undervisningsrom, og det ble innredet nye auditorier. Etter hvert kom det også språklaboratorier til, for å bruke moderne teknologi til å høre, lytte til og snakke fremmede språk. På 1980-tallet kom en større ombygging, særlig av de tekniske anleggene – det var nye krav til inneklima.

I årene etter annen verdenskrig fikk bykjernen færre innbyggere – og særlig færre barnefamilier. Utflyttingen reflekterer byutviklingen, med storstilt utbygging i sørøst etter annen verdenskrig, på Landås, Slettebakken og på Minde. Mange barne- og ungdomsskoler i bykjernen ble avviklet og skolebygningene stilt til rådighet for universitetet. Elevene fra Sydneshaugen ble overført til Langhaugen på Landås da universitetet overtok skolen.<sup>85</sup> Også tidligere private skoler, som Sofie Lindstrøms pikeskole, Ulrikke Phils pikeskole og Bergen maskinistskole i Rosenbergs gate, ble overtatt.<sup>86</sup> Nå er flere av de tidligere skolene fredet, og de omfattes av statlige verneplaner.<sup>87</sup>

85 Forvaltningsplan for Sydneshaugen skole.

86 Nå Ørjar Øyens hus.

87 Som Forvaltningsplan for Sydneshaugen skole.



På Dragefjellet ble den gamle skolebygningen bygd sammen med et nybygg for Det juridiske fakultet – med overbygde vrillearealer mellom det gamle og det nye.  
Foto: Thomas Vindal Christensen



Den kommunale barneskolen på Dragefjellet fra 1891 var bygd etter tidens moderne prinsipper om godt med lys og frisk luft i klasserommene og med vannklosett og dusjer i kjelleren.<sup>88</sup> Barna i området ble langt færre etter krigen, og i 1978 fikk universitetet Stortingets tilslutning til å kjøpe skolen.<sup>89</sup> I 1985 var den klar til innrykk fra jusstudentene. Ti år etter, i 1995, var hele Det juridiske fakultet samlet på Dragefjellet – med nytt signalbygg med undervisningslokaler og bibliotek, kontorer og – selvfølgelig – kantine og vrimlearealer. Inntil da hadde fakultetets ansatte vært lokalisert nærmere en kilometer lenger sør på Nygårdshøyden i ombygde leiegårder. Nå kom flere store auditorier til, og det ble bygd en egen rettssal – et øvelseslokale eller et slags læringslaboratorium. I 1994 fikk plassen foran skolen navnet Magnus Lagabøtes plass, og vaktmesterboligen ved inngangen er blitt til studenthus. Med Dragefjellet ble universitetsområdet i sentrum utvidet nordover – i ganske god avstand fra det nærmeste fakultetet, HF. Som del av planen for Dragefjellet, avsto universitetet deler av sitt interesseområde sør og øst på Nygårdshøyden.

Vanskeligere skulle det vise seg å få omdannet Nygård skole ved Grieghallen til et fullverdig hus for musikkutdanning da Griegakademiet ble leietaker og del av universitetet fra 1985.<sup>90</sup> Planen var å bygge om skolen, men det ble for kostbart og vanskelig. Nygård skole er derimot blitt brukt til norskopplæring for flyktninger og innvandrere, samtidig som den har huset både barnehage og senioruniversitet.<sup>91</sup> Griegakademiet selv har blitt en del av Fakultetet for kunst, musikk og design, og med tiden skal det flytte til Møllendal der fakultetet med den tidligere Kunst- og designhøgskolen i Bergen holder til, i et nybygg fra 2014 tegnet av arkitektfirmaet Snøhetta. Også da denne høgskolen ble del av universitetet, ble universitetets område utvidet.

88 Elvbakken & Lindstrøm 2003.

89 Omtalt i St.prp. 1 (1978–79), Kyrkje- og undervisningsdepartementet.

90 Røyraane, Tveitnes & Rage 2018b. Nygård skole var tidligere ungdomsskole, bygd i 1918 og fredet i 1993.

91 Ved inngangen til 2020-årene er det flere barn i byen og behovet for en ungdomsskole i sentrum diskuteres. Barn må til Sandviken, til Rothaugen skole, fra Møhlenpris i vest, til Nordnes i nord. Kanskje blir Nygård skole, etter nesten 40 år, tilbakeført til sin opprinnelige funksjon.



Med en ytterligere utbygging i 2009 fikk Det juridiske fakultet nye lokaler og fellesbygg- blant annet med Chrisitan Michelsens Intitutt (CMI) og universitetets utviklingsforskningsmiljø. Foto: Thomas Vindal Christensen.

### *Fra leiegårder til fraflyttede store bygninger*

Da Det psykologiske fakultet ble etablert og skilt fra Det samfunnsvitenskapelige fakultet i 1980, ble de mange små instituttene lokalisert rundt omkring i Sydneskvartalet, i store leiegårder fra tiden rundt 1910.<sup>92</sup> De gamle leilighetene ble pusset opp, tak senket og gulv hevet, gamle dører fjernet, og gulvene fikk ny linoleum. Stuer, soverom og pikeværelser ble kontorer. Den biologiske og medisinske delen av psykologifaget var samlokalisert med medisinske miljøer på Årstadvollen.

I 1991 ble det igangsatt nytt utredningsarbeid om universitetets arealbehov og bygg, også denne gangen foranlediget av byens delplanarbeid for Nygårdshøyden. Samtidig økte antallet studenter sterkt, og universitetet hadde mange uhensiktsmessige bygninger. Den nye rektoren fra 1990, Ole Didrik Lærum, og den nye universitetsdirektøren, Kåre Rommetveit, la fram planer for nye måter å bygge ut universitetet på Nygårdshøyden.<sup>93</sup> Konsulentselskapet OPUS ble engasjert for å bidra i arbeidet.<sup>94</sup> Det gjaldt å finne rom for ekspansjon med stor studentvekst, og det var ønskelig å ha hus og rom med mulighet for samhandling med næringslivet. Konklusjonen ble dels å få tak i større bygninger på eller nær Nygårdshøyden der fakultetene kunne samles og dels å få fullmakt til å selge eiendommer.<sup>95</sup> Universitetets tid som husvert skulle avsluttes.

Å overta større, offentlige eller private bygg som ble fraflyttet, ble del av den nye strategien. Et eksempel er illustrerende: Bergen trygdekontor i Christies gate 12 hadde for sin bruk uhensiktsmessige lokaler og skulle flytte til nye. Trygdeetaten var statlig, og det statlige universitetet kunne overta bygget. Trygdegården hadde stått ferdig i 1952, tegnet av den modernistisk orienterte bergensarkitekten Per Grieg. Med midler fra statsbudsjettet ble det ombygging i 1994–96. Det psykologiske fakultet flyttet inn fra leiegårdene på Sydneshaugen. Fakultetet ble likevel ikke samlokalisert. De som hadde vært på Årstadvollen, forble der. Christies gate 12 fikk

92 Kvartalet ble fredet i 2018 – og er et typisk boligkvarter, i utgangspunktet for mange statsansatte.

93 DAK-sak 128/1991, bakgrunnen var vedtak i DAK-sak 115/1991 om å opprette et planutvalg for oppdatering av U-plan 2000 – ledet av rektor og prorektor.

94 DAK-sak 128/1991.

95 DAK-sak 226-1/1993 OPUS-rapporten var vedlegg.

kontorer, kantine, auditorier og seminarrom. Den store og luftige publikumsresepsjonen i trygdekontoret ble bibliotek. Det ble nye møteplasser og innendørs forbindelse mellom ansattes kontorer og studentenes arbeidsplasser.

Fra begynnelsen hadde Trygdegården hatt en bensinstasjon ut mot Lars Hilles gate. Det arealet fikk universitetet overta først senere.<sup>96</sup> Der fikk Studentsamskipnaden treningsrom. Da flere studentarbeidsplasser ble prioritert rundt 2010, ble rommene bygd om til å dekke slike behov. Denne historien kan ses som ett av mange eksempler på universitetets skiftende behov og vekslingen mellom det faglige og det sosiale. I tillegg er den et eksempel på universitetets omdanning fra å være i leiegårder og villaer til å overta store, offentlige bygninger. Bygget ble vernet i 2014.<sup>97</sup> At fakultetet likevel ikke var helt samlet, ble tema nesten 20 år etter innflyttingen (i 2016–2017). Da ble noen av fagmiljøene etter betydelig strid flyttet til Årstadvollen.<sup>98</sup> I denne delen av byen holdt alt den biologiske og medisinske delen av psykologifaget hus; nå flyttet flere dit. Fakultetet var ikke et rent psykologi-fakultet. Det huset også pedagogikk og barnevernsfag. Psykologifagets orientering, som samfunnsfag eller helsefag, ble diskutert. Noen ønsket styrket forbindelse til helsefagene, andre nærhet til samfunnsfagene.

Overtakelsen av Trygdegården var koblet til salg av eiendommer. Salg frigjorde midler til å kjøpe større bygninger, samtidig kunne tidligere bolighus tilbakeføres. Denne linjen knytter Nordhagen til en interesse fra universitetet for å sikre gamle bygninger med antikvarisk verdi. Det ses blant annet ved etableringen av et antikvarisk utvalg i 1991.<sup>99</sup> Også tidligere var det lagt merke til at UiB tok vare på eldre hus, i 1971 fikk det diplom for «fortjenstfull pleie av eldre eiendommer» fra Bergen-avdelingen av Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring.<sup>100</sup>

Universitetet solgte leiegårder og hus, og Studentsamskipnaden overtok noen og gjorde dem om til studentboliger. Igjen ble det konflikter med beboere på Nygårdshøyden. Studentboliger

96 BT 10.2.1993: 44.

97 Røyrane, Tveitnes & Lille-Langøy 2018.

98 Jf. oppslag i På Høyden 29.09.2016 og 14.3.2017.

99 Nordhagen (2004) viser også til rektor Lærums engasjement for vern av kulturhistoriske verdier.

100 Årsmelding 1971: 41–42.

betydde gjerne støy, og området fikk ikke en så blandet bebyggelse som mange ønsket.

### *Oppfinnsomhet og nye finansieringsformer*

At UiB kunne utvikle en strategi for kjøp og salg av bygninger, var knyttet til endringer i statens eiendomsforvaltning, Statens bygge- og eiendomsdirektorats (SEB) rolle og generelle endringer i fristillingens kjølvann på 1980-tallet.<sup>101</sup> I planarbeidet på 1980-tallet ble det også tatt til orde for å finne nye finansieringsmåter for nybygg eller kjøp og ombygging av gamle hus. Et eksempel på bruk av nye typer av finansiering gjaldt byggingen av Høyteknologisenteret. Universitetet fikk Stortingets tilslutning til å inngå leieavtaler med private, og det bidro til finansiering av den bergenske forskningsparken på Marineholmen.<sup>102</sup> Lignende initiativer ble tatt også i Oslo og i Trondheim på samme tid.<sup>103</sup> Som kapittel 10 i bind 3 viser, var forskningsparkene på 1980-tallet del av en internasjonal bølge av satsing på samarbeid mellom forskning og næring. Ved inngangen til 2020-tallet er UiO med i en storstilt planlegging av Science City Oslo, med visjoner som ligner planene fra tidlig 1980-tall.<sup>104</sup>

Erfaringene med Høyteknologisenteret kan ha inspirert UiB i arbeidet for å få større handlingsrom i utviklingen av plasser, hus og rom for virksomheten. I det statlige byggesystemet konkurreres det om å få bevilgninger over statsbudsjettet til nybygg, med kødannelser som følge. Fra sist på 1990-tallet greide UiB å etablere en flerfasettert nyordning som ga større fleksibilitet til å utforme hus og rom for vitenskapelig virksomhet. Det startet med at Lauritz Meltzers Høyskolefond etablerte eiendomsselskapet Nygårdshøyden eiendom AS (NEAS) i 1999.<sup>105</sup> NEAS kan ta opp lån, kjøpe og leie ut eiendom til UiB. I 2004 etablerte det et nytt eiendomsselskap, MAGØR. Dette selskapet leier ut til andre enn universitetet

101 Klæboe 2021. Statens bygge- og eiendomsdirektorat ble til Statsbygg – et statlig forvaltningsselskap. De fleste universiteter og høyskoler leier arealer av Statsbygg. UiB og UiO eier byggene på vegne av staten, se NOU 2020: 3.

102 Se kapittel 10 i bind 3, om universitetets innovasjonsvending, jf. også DAK-sak 228/1985.

103 Se for eksempel Thue & Helsvig 2011.

104 <https://oslosciencecity.no/> UiO samarbeider med Oslo kommune og en rekke private aktører om dette.

105 Brønnøysundregistrene, se også universitetsstyret, sak 47/2013 og sak 110/2020.

og driver med momsplikt.<sup>106</sup> Selskapene gir et knippe virkemidler som bidrar til at UiB kan bygge nytt, overta bygninger og etablere virksomhet i hus og rom uten å være avhengig av budsjettvedtak i Stortinget. Dette økte handlingsrommet, men også universitetets utgifter.<sup>107</sup>

Et eksempel finnes i det juridiske miljøet ved Magnus Lagabøtes plass. Det trengtes etter hvert mer plass enn nybygget fra 1995 og den ombygde skolen ga. Samtidig ønsket Christian Michelsens Institutt (CMI) å flytte til sentrum, etter å ha holdt til i et selveid bygg på Fantoft sist på 1970-tallet.<sup>108</sup> Løsningen ble at NEAS lånefinansierte og sto for å bygge nytt, på den såkalte gassverktomten på Dokken. I det nye bygget fikk jusmiljøet mer plass; samtidig fikk universitetets utviklingsrelaterte forskning lokaler nær CMI. Det ble lagd nye rom og plasser som kunne gi samarbeid mellom fag også på tvers av institusjoner.<sup>109</sup>

Et annet eksempel gjelder Bergens Tidendes bygg i Nygårdsgaten 5, bygd i 1960. Da avisen flyttet ut, kjøpte NEAS bygningen.<sup>110</sup> Den ble pusset opp og leid ut til UiB-enheter og til forskningsvirksomhet, som Rokkansenteret, som flyttet inn i 2002. Mange år seinere, i 2018, vedtok universitetsstyret å inngå avtale med eiendomsselskapet og bygge det helt om for å huse administrasjonen og fellesareal med kantine, kaffebar, og mulighet for å møtes på takterrassen – selv om denne i hovedsak er fylt av solcellepaneler.<sup>111</sup> Møbler, teknisk utstyr, byggematerialer og vinduer gjenbrukes – og kanskje får gamle teakvegger og vindusposter i skifer fra BTs tid videre liv.<sup>112</sup> Etter at vedtaket ble gjort, er lokaler som er brukt til administrasjon, pusset opp og er overtatt av studentorganisasjo-

106 Navnet MAGØR er akronym for styremedlemmene, daværende eiendomsdirektør, Martha Knappskog Skauge, daværende fondsforvalter Gunnar Thornes, og styreleder og jusprofessor Ørnulf Rasmussen. I tillegg eier selskapet UiB Eiendom AS en seksjon av høyteknologibygge-anlegget på Marineholmen. Marineholmen Forskningspark ble etablert som nytt aksjeselskap i 2013.

107 Universitetet og andre leietakere betaler husleie for å dekke selskapenes låneutgifter og utgifter til vedlikehold. Gjennom avtaler med selskapene kan universitetet overta eiendommene ved å betale gjenstående lån.

108 Se også kapittel 9 i bind 3 om oljeforskningen.

109 Bergen Global er et samarbeid og en møteplass mellom CMI og utviklingsforskningsmiljø ved UiB; se kapittel 11 i bind 2.

110 På Høyden 1997, 12: 3, oppslag om at bygget kunne huse utviklingsforskning, etter- og videreutdanning, CMI og mediefag.

111 NOTAT (uib.no). Om rehabilitering av Nygårdsgaten 5, med plan for byggeprosjekt.

112 «Snart starter oppbyggingen av Nygårdsgaten 5» (pahoyden.no).

ner.<sup>113</sup> I Nygårdsgaten 5 vek journalistikk først plass for forskning, så for administrasjon. I de mange små husene administrative avdelinger holder til i, blir kontorer omsider atter boliger.

### Nye, fredete og rehabiliterte hus

Motstanderne mot videre utbygging av universitetet på Nygårdshøyden på 1960-tallet så for seg at universitetet ville få behov for mye større arealer enn de 207 målene utbyggingsplanen da la opp til, slik at universitetet uansett måtte ut av bykjernen. Slik ble det ikke, universitetet verken brukte eller sanerte hele «interesseområdet». Nygårdshøyden forble hovedsetet, og UiB er i dag landets eneste bysentrumsuniversitetet. Å være det gir mulighet for en sterk steds- og bytilknytning. Det motsatte, et stedstap, er trukket fram som en følge da UiO flyttet fra sentrum til Blindern.<sup>114</sup> At UiB i hovedsak er lokalisert i sentrum, betyr at det er mange sosiale møteplasser i fagmiljøenes nærhet, ikke minst med Det Akademiske Kvarter, et hus som ble kjøpt først på 1990-tallet og bygd om til studenthus. Det har rom for konserter og møter, for eksempel Studentersamfunnet, hvor det gjennom årene har vært kjempet durabelige politiske kamper, men som *Ordet er fritt! Studentersamfunnet i Bergen 80 år* viser, har det også vært stillere perioder innimellom.<sup>115</sup> I Kvarteret holder også Studentteateret Immaturus, Studentens filmklubb og Realistforeningen hus, og det meste foregår på frivillig basis.<sup>116</sup> At studentens integrasjon i byen også kan skape gnisninger, særlig ved semesterstart, er et tema i kapittel 4 i dette bindet.

Veksten i eksternt finansiert forskning etter 1995 har krevd flere hus. På 1960-tallet tvilte mange på at UiB å kunne få nok plass på Nygårdshøyden til å vokse videre, at universitetet måtte ut av bykjernen i framtida. Den gangen var det nok ingen som kunne forestille seg at det skulle bli nærmere 20 000 studenter ved UiB. Hvordan ble det mulig å huse alt det nye – innenfor det som var det gamle «interesseområdet»? Kom det til ny strid om sentrums-

113 Oppslag i Khrono 23. oktober 2019 og i StudVest 8. september 2021.

114 Thue 2009, Thue & Helsvig: 277–281.

115 Nupen & Losnegård 2014.

116 Om Kvarteret, se Studentorganisasjoner | StudentBergen.



Det tredje studentsenteret sto ferdig og ble innflyttet i 2008. Nytt denne gangen er også et badebasseng. Foto: Thomas Vindal Christensen.



universitetet? Kunne det skapes plasser, hus og rom for nye undervisningsformer, samarbeid og forskning? Det ble plass – og fire strategier kan identifiseres: å rive og bygge nytt, overta næringsbygg, og omdanne og rehabilitere. Noen strategier skulle likevel vise seg å bli mer kontroversielle enn andre.

### *Rehabiliterer, rive eller bygge nytt?*

Ved inngangen til 2000-tallet var noen av universitetets en gang så moderne bygninger fra 1960-årene blitt ubrukelige. Det gjaldt for eksempel Studentsenteret, velferdsbygget som sto ferdig i 1971, med kantine og grillrestaurant, postkontor, bankfilial, bokhandel, reisebyrå, kontorer for studentorganisasjoner og avisa StudVest, med auditorium for forelesninger for de forberedende prøvene og møter i Studentersamfunnet, og idrettsanlegg. Bergen Filmklubb ble stiftet i 1961 og var landets desidert største på 1970-tallet. Fra 1976 holdt filmklubben sine visninger i det store auditoriet i Studentsenteret.<sup>117</sup>

Studentsenteret lot seg ikke rehabilitere og ble gitt statsbevilgning til nybygg i 2002.<sup>118</sup> Ingen protesterte da det var klart for å rive og bygge nytt, men det krevdes erstatningslokaler for idrett og studentorganisasjoner. Det nye Studentsenteret sto ferdig i mai 2008, annerledes enn 1960-tallets velferdssenter i stil og uttrykk – og i innhold. Det nye mangler bank og postkontor, men har svømmehall, kantine og andre servicefunksjoner. Det store auditoriet er erstattet av et mindre, Egget. Som før er det plass for studentorganisasjoner og StudVest. Bak bygningen står fortsatt Arne Vinje Gunneruds skulptur «Metropolis» fra 1960-tallet, ved enden av det som i dag er Georg Johannessens plass – etter forfatteren og poeten.<sup>119</sup> Der gangene i det gamle senteret ofte var fylt av veggaviser, tjener bordene i kantinen daglig som møte- og arbeidsplass for studenter med sine bærbare pc-er. Lesesalene har ikke utspilt sin rolle, men er komplettert med andre rom og steder for samarbeid og samsnakk.

117     Daglig leder i Norsk filmklubbforbund, Jan Iversen, ved 50-års-jubileet i 2011. Se også Losnegård& Nupen 1999 om Bergen filmklubb.

118     Universitetsstyret, sak 12/2001, sak 22/2002, se også BT 7.9.2001.

119     Georg Johannessen (1931–2005) forfatter, statsstipendiat og professor II ved UiB, i retorikk fra 1996 (SNL). Se Georg Johannessens plass | Kunst og hage | UiB.

Mot slutten av 1990-årene var et økende vedlikeholdsetterslep tema, ikke sjelden når det ble lagt fram statsbudsjett, men også internt ved UiB.<sup>120</sup> Ikke bare trengte de gamle bygårdene nye tak og vinduer; som sagt trengte også bygninger fra 1960-tallet etter hvert omfattende vedlikehold, eller de ble bygd om for nye formål. I slike prosesser kan bygningene miste noe av sitt opprinnelige preg. Kunsthistorikeren Siri Skjold Lexau har eksempelvis kritisert at HF-fakultetets 1960-tallsbygg har fått ødelagt viktige kvaliteter i forbindelse med vedlikehold.<sup>121</sup> Området for HF-fakultetet, med HF-bygget, Sydneshaugen skole, de gamle leilighetsbygningene i Sydnes-kvartalet, bibliotekbygningen og det nyrestaurerte Fas-tings Minde, skal etter planen få et nytt bygg på en nærliggende parkeringsplass, og HF-bygningene skal forbindes til et samlet fakultetsmiljø innen 2026.<sup>122</sup> Det siste tiårets vektlegging av vern og tilbakeføring til opprinnelige bygningskvaliteter gir en gylden anledning til å gi HF-bygget dets opprinnelige kvaliteter tilbake.

Universitetets hus og rom på Årstadvollen er også forandret vesentlig etter år 2000. De prekliniske instituttene (PKI) fra 1966 ble avløst av et nytt bygg, for basalmedisinske og biologiske fag – BB-Bygget. Det ble ferdigstilt i 2005, finansiert via statsbudsjettet og bygd tett ved sykehusets laboratoriebygg. De gamle PKI-bygningene skulle rehabiliteres, men var fulle av asbest og måtte rives. Først var bygget imidlertid lokasjon for en filmproduksjon – bygd på en av Gunnar Staalesens kriminalbøker.

PKI-bygget hadde vært et kombinert bygg for forskning og undervisning, for studenter i medisin, odontologi og realfag. Det ble revet etter at Stortinget i 2008 bevilget midler til nytt odontologibygg.<sup>123</sup> Da den gamle odontologibygnings ble innviet i 1963, og kapasiteten for tannlegeutdanning økte, var det del av en satsing på å bedre befolkningens tannhelse.<sup>124</sup> Bygget var et kombinert bygg for klinikken, med den kliniske delen av utdanningen og lokaler for spesialistutdanning. Fra 1976 kom det også en tannpleierutdanning.

120 Som i På Høyden 1998, 18: 4 og 1994, 10: 2.

121 Intervju med Siri Skjold Lexau, «En forsømt arkitekturperle» (forskerforum.no) 2015.

122 200128-UIB-Stedsanalyse-HF.pdf. Bygningene i Sydneskvartalet er på liste over hus som skal selges (UiB 2020). Se også <https://www.uib.no/hf/133783/nytt-hf-kvartal?>

123 I 2007 konkurrerte Høgskolen i Bergens prosjekt for samlokalisering på Kronstad og universitetets ønske om et nytt odontologibygg. I budsjettet for 2008 fikk begge midler, offentliggjort av statsråd Tora Aasland (SV) 6.10.2008.

124 Halvorsen 1967.

Etter hvert ble det store arbeidsmiljøproblemer knyttet til luftelanlegg og laboratorier.<sup>125</sup> I 2001 prioriterte universitetet odontologibygget i sitt statsbudsjettforslag – etter at et nytt studentsenter var på plass. For å bøte noe på vanskelige forhold ble det investert i nye enheter med tannlegestoler og utstyr i 2007. Dette kunne gjøre investeringsbehovet i nybygget mindre. Senere viste det seg at en flytting av disse enhetene var lite lønnsomt, og etter godkjenning fra departement og regjering kunne de skipes til universitetets samarbeidspartner i Etiopia.<sup>126</sup> I 2009 var det grunnsteinsnedleggelse, og i 2012 sto et nytt odontologibygget ferdig. At planene for bygget var lagt i en annen tid, understrekes av at det planlagte fakultetsbiblioteket ble gjort om til studentarbeidsplasser.

Hva skulle skje med det fraflyttede odontologibygget? Flere var aktuelle leietakere etter ombygging og rehabilitering, særlig de samfunnsmedisinske miljøene. Det viste seg imidlertid vanskelig å rehabilitere til egnede lokaler, og UiB fikk godkjenning til å rive statseiendommen fra 1960-tallet og bygge nytt i regi av eiendomselskapet NEAS, med leieinntekter fra flere enn UiB, som Bergen kommune og Høgskolen på Vestlandet. Det ble dermed bygd for en helseklynge, den fikk navnet Alrek, etter navnet på den eldste kongsgården i Bergen.<sup>127</sup> Alrek har åpne landskap, møterom, legesenter, kantine og studentarbeidsplasser.<sup>128</sup> Nybygget ble innflyttet i 2020, i koronaens tid, da de fleste hadde hjemmekontor. Kanskje kan det forklare at det var få protester mot åpne landskap, selv om det var protester da planene ble lagt.<sup>129</sup> Det har også vært mye kritikk mot åpne kontorlandskap ved andre universiteter.<sup>130</sup> Kritikerne vektlegger at forskningens og veiledningens romlige verdier settes i spill når kontoret, selve stedet for forskning og veiledning, med bøker, notater og plass for refleksjon, ikke verdsettes,

125 Universitetets første bygg på Haukelandsområdet, MFH-bygget fra 1963, viste seg også å ha arbeidsmiljøproblemer og det ble bygd om flere ganger, inntil det i 2013 ble totalrehabilitert for kontorer og studentarbeidsplasser. <https://www.uib.no/aktuelt/36610/armauer-hansens-hus-i-ny-drakt>

126 Se også kapittel 6 i bind 1, «Slik fikk tannlegestolene fra Bergen et nytt liv i Etiopia» (khrono.no).

127 Universitetsstyret, sak 43/2018 om navnet.

128 Legekantoret har fastleger med delstillinger ved fakultetet – en gammel ordning i faget allmennmedisin.

129 Som i På Høyden 23.2.2018.

130 Blant annet var striden tema i NRKs dokumentarserie «Brennpunkt» 25.4.2018, med programmet «Kontoret».



Det nye odontologibyget er del av Alrek helseklynge på Årsatdvollen.  
Foto: Thomas Vindal Christensen.

men fjernes. Forskingen ser heller ikke ut til å bekrefte at den nye ordningen gir fordeler for dem som skal utføre det vitenskapelige arbeidet.<sup>131</sup>

Odontologibygget, de prekliniske instituttene og Student-senteret var en gang flotte og moderne, men bare vel 30 år senere var de ikke lenger brukbare, med nye og skjerpede krav til arbeidsmiljø og nye undervisnings- og samarbeidsformer. Samtidig er det også kontinuitet. Romprogrammet, basert på faglige behov og med statlige normer for arealer, er fortsatt utgangspunkt for nybygg, selv om det, som før, underlegges forhandlinger og diskusjon. De hierarkiske arealnormene er forlatt, men ro om normene er det ikke.

### *Å omdanne næringsbygg – Mediebyen Bergen*

På 1970-tallet ble det satset på nye medier ved UiB, som ved andre universiteter. Universitetets audiovisuelle mediasenter ble opprettet i 1972, som felles serviceavdeling for alle enheter.<sup>132</sup> Det ble avløst av Universitetets mediasenter (UMS) i 1990. Det skulle yte mediepedagogisk og teknisk assistanse, samarbeide med fagmiljøene, forskningsråd og andre, og utvikle og produsere audiovisuelle program for undervisning, forskning og formidling.<sup>133</sup> Her gjorde helt nye behov for rom seg gjeldende, og slik var det også i 1992 da Univisjon AS ble opprettet med stiftelsen Unifob som eier. Univisjon hadde forbindelse til landets andre og første kommersielle fjernsynskanal TV 2 da den ble plassert i Bergen. Det hadde selvsagt også betydning for medie- og journalistutdanningen ved UiB.<sup>134</sup>

På 2010-tallet trengte TV 2 et nytt bygg og gikk sammen med UiB om å planlegge det.<sup>135</sup> Da det etter konkurranser og forhandlinger ble undertegnet leiekontrakt, skulle nybygget huse TV 2 og flere UiB-miljø, NRK, Bergens Tidende og en rekke konsulentselskaper. Tanken var ikke bare å skape gode lokaler for hver leietaker, men mer samhandling mellom aktører – kanskje kunne det varierte kafétilbudet plassert i inngangspartiet bidra til det. Den nye medie-

<sup>131</sup> Utforming av arbeidsplasser – Forskerforbundet.

<sup>132</sup> Sak 34/2002 i universitetsstyret.

<sup>133</sup> Universitetsstyret, sak 34/2002: Univisjon produserte en lang rekke fjernsynsserier.

<sup>134</sup> Bagge 1996, se også kapittel 5 i bind 3.

<sup>135</sup> Se universitetsstyret, sak 4b/2012, 7/2013 og 10/2014.

byens hus var opprinnelig bygd for Norsk Hydro, så ombygd for DnB. Industri ble erstattet av finans og siden av medier. I den nye mediebyen fikk SV-fakultetet en satellitt – og studieadministrasjonen sin læringslab. Ideen om felles hus og rom som fundament for nyskaping ligner til forveksling ideen bak forskningsparken på Marineholmens tretti år før.<sup>136</sup>

### *Biblioteket – for forskning, studier og studentliv*

I oktober 1945 skrev museets hovedbibliotekar kronikk i Aftenposten om behovet for et nytt bibliotek i Bergen.<sup>137</sup> Biblioteket var like selvfølgelig for et universitet som laboratorier og kontorer; det var en nødvendig infrastruktur for både forskning og studier. I det gamle biblioteket i museet måtte taket stives av med bjelker fordi bøkene i etasjen over var for tunge. Det ble bevilget midler til planlegging av et nytt bibliotek sist på 1940-tallet, men det ble ikke penger til det før Johan Ludwig Mowinckels rederi i 1954 ga 5 mill. kroner til et universitetsbibliotek, og staten i 1957 dekket utgifter til omsetningsavgift og utstyr.<sup>138</sup> I 1961 sto biblioteket ferdig, modernistisk og lyst for studenter fra alle fag. Det var kø hver morgen for å komme inn. Det ble noe færre leseplasser enn i museet, men forholdene var langt bedre. I en stor hall ved inngangen sto rekker av kartotekskap med oversikt over bøker og artikler i alfabetisk og faglig orden. Bøker og tidsskrift ble lånt ut over disk.

Hvert år byttet biblioteket årbøker og publikasjoner med andre bibliotek, over landegrensene og fra fjern og nær. I 1961 hadde det nesten 1000 bytteforbindelser.<sup>139</sup> All tilvekst, bytte, kjøp og gaver ble katalogisert, og kartotekskapene ga mulighet for søk og oversikt over forskningens resultater. Siden ble hovedbiblioteket til fakultetsbibliotek for humaniora. Det medisinske fakultet hadde bibliotek i sentralblokken ved Haukeland sykehus; i dag er

136 Se kapittel 10 i bind 3 om byggingen av Høyteknologisenteret og forskningspark fra midt på 1980-tallet.

137 A.L. Wiesner i Aftenposten 9.oktober 1945.

138 Gaven var først hemmelig; rederiet ønsket ikke oppmerksomhet om den. Johan Ludwig Mowinckel (1870–1943), statsminister i 1920 og på 1930-tallet for tre Venstre-regjeringer, var bergenser og talsmann for universitet i Bergen.

139 Årsmelding 1961–62.



Studenter venter på å få lesesalsplass på Universitetsbiblioteket, våren 1965.  
Foto: ukjent, Universitetsbiblioteket i Bergen, Billedsamlingen.

biblioteket for medisin og odontologi i universitetets BB-bygg på Haukelandsområdet. Det er bibliotek i Realfagbygget, i jusbygget, og felles bibliotek for samfunnsvitenskap og psykologi, overalt med studentarbeidsplasser og selvbetjening.

I 2005 ble hovedbiblioteket rehabilitert. Det har spesial-samlinger, og et nytt Skeivt arkiv, som forskningsinfrastruktur.<sup>140</sup> Kartotekskuffer og skap er blitt digitale. Digitale abonnement omfatter store mengder tidsskrifter. Fra magasinene kasseres årbøker, aviser og tidsskrifter. I 2021 er skrankene borte og erstattet av lenestoler i sittegrupper. Fortsatt finnes det materiale i magasiner og boktårn for det som ennå ikke er i verdensveven. Biblioteket ble fredet i 2014.

### *Universitetsmuseet og Universitetets aula*

Da det reviderte statsbudsjettet fra regjeringen Stoltenberg II ble lagt fram i mai 2013, inneholdt det midler til å rehabilitere Universitetsmuseets sørfløy. Den skulle få nye bruksmåter, men bruksmåter med rot i museets historie. Universitetet skulle få sin aula. Det satte punktum for en prosess som startet sommeren 2008, for å rehabilitere den gamle museumsbygningen – og som særlig universitetets rektor også ville bruke til å knytte an til de akademiske røttene ved Bergens museum<sup>141</sup>

Universitetsmuseenes rolle i museumslandskapet var tema i regjeringens Stoltenbergs St.meld. (2007–08) *Tingenes tale*. Etter reformer i museumssektoren hadde et offentlig utvalg foreslått at universitetenes museer skulle inngå i en felles organisering av offentlig eide museer. Regjeringen fulgte ikke rådet; universitetene burde fortsatt ha universitetsmuseene. Dette ble også resultatet etter Stortingets behandling. Riksrevisjonen hadde tidligere vært svært kritisk til tilstanden ved universitetsmuseene, også i Bergen, særlig oppbevaringen av samlingene og lokalenes dårlige forfatning. Det var en klar forventning til universitetene om forbedring.<sup>142</sup>

140 Om Skeivt arkiv, se kapittel 13, bind 2.

141 Universitetsstyret, sak 94/2008.

142 Riksrevisjonen, Dokument nr. 3:9 (2002–2003), St.meld. nr. 15 (2007–2008), universitetsstyret, sak 94/2008.



Det ble utarbeidet en rapport om samlingene ved UiB i 2006, forholdene var kartlagt, og det var erkjent store vansker.<sup>143</sup> En rehabilitering av Naturhistorisk museum var ønsket lenge, men køen av byggeprosjekter var lang. Sommeren 2008 begynte planleggingen av et prosjekt for rehabilitering som skulle omfatte mer enn samlinger, utstillinger og hus. Rektor fra 2005, Sigmund Grønmo, så det naturhistoriske museet som et bygg som uttrykte universitetets verdier med grunnforskning og formidling. Med sin utforming og beliggenhet utmerket det seg i byen. Å markere museet som selve hovedbygget for universitetet – og i tillegg få en aula som kunne brukes til anledninger hvor både universitetet selv og forskningen der ble formidlet, og noen ganger feiret – handlet ikke bare om rom og hus, men om verdier. Dette var del av et identitetsbyggende prosjekt der museumsbygningen, med universitetets forskning og formidling, ble tatt med inn i universitetets nye historie samtidig som et nytt sosialt rom ble skapt.<sup>144</sup>

Mulighet for finansiering kom under finanskrisen, med regjeringens krisepakke vinteren 2008–2009. Med krisemidler ble fasader, vinduer og tak rehabilitert. Arkitekter med erfaring fra rehabilitering og modernisering av monumentale bygg ble hentet inn, og arkitekt Nebelungs tegninger fra den gangen museet ble bygd, inspirerte til ny bruk av for eksempel Tårnsalen.<sup>145</sup> Den hadde vært møtesal og utstillingslokale, men var i årenes løp blitt lager for ødelagte utstoppede dyr. Riksantikvaren var positiv. Det ble lagd en idéskisse som kunne brukes til å mobilisere for finansiering. Ved museet møtte de nye planene begeistring, og mange ble engasjert i ulike spesialprosjekter. Ellers ved UiB var ikke alle like positive, særlig ikke til planen om å få en universitetets aula. Ulikt i 1917, da universitetet ble planlagt, ble det ikke lenger tatt for gitt at et universitet måtte ha en aula, for immatrikulering, årsfester, doktordisputaser og promosjoner, og for møter med offentligheten. Å gi ombygging og aula plass øverst på prioriteringslisten innebar å

143 En vindusrapport ble ferdigstilt i 2005 og en magasinrapport i 2006, se Forvaltningsplan for Museplass 3: 43.

144 Tveitnes 2017.

145 Universitetsstyret sak 94/2008, 101/2009. Til grunn for disse sakene lå det blant annet en mulighetsstudie utarbeidet av Nebe og Ebbessen fra Erik Møller Arkitekter og Arkitekt-skap AS. I tillegg til brev fra Riksantikvaren til UiB, datert 27.08.2009 med kommentarer til planer for restaurering og omorganisering.

nedprioritere andre bygg, som det planlagte Entek-bygget. Noen så ønsket om en aula som jålete og unødvendig for et moderne universitet. Slik var det også utenfor universitetet. Planene møtte begeistring hos mange, men også kritikk, ikke minst i Bergens Tidende.<sup>146</sup>

Bergen museum, fra 2010 Universitetsmuseet, skulle ikke bare få en aula og en restaurert tårnsal; også samlinger måtte tas vare på og nye utstillinger lages.<sup>147</sup> Et nytt magasin ble bygd i Real FAGbyggets garasjeanlegg. Fagmiljø som flyttet fra nedslitte 1960-tallskontorer i sørfløyen, kom til kollegaer i andre fagmiljø. Rehabiliteringsprosjektet ble delt i to: Første del, sørfløy og aula, fikk bevilgning først, mens bevilgning til ombyggingen av midtbygg og nordfløyen kom i 2015.

I 1917 ble aulaen planlagt nær biblioteket. Deler av tomten er i dag ubebygget, men ble utlånt til Bergen kommune i 2010 til erstatning for skoler som skulle rehabiliteres. I oktober 2015 sto imidlertid aulaen ferdig i museets sørfløy, og den brukes til konferanser, møter og til universitetets høytidelige arrangementer. I 2019 åpnet museet alle sine klimatiserte og sikre rom, med nye utstillinger og noen gamle i rehabilitert stand. Barn og voksne – med minner fra besøk i barndommens dyremuseum – fyller rommene, og i 2021 kåret Museumsforbundet det til *Årets Museum*.<sup>148</sup>

## Byuniversitetet og tradisjonene

Som vitenskaps- og utdanningssted har UiB en fast plass midt i byen, ved det gamle Bergens Museum. Slik ble det konstruert i 1917, delvis fulgt opp på 1920-tallet, stadfestet i 1939, fulgt opp på 1940-tallet, utfordret fra 1960-tallet og igjen befestet på 2010-tallet. Museumsbygningen og byens og museets 1917-planer gjorde det nær sagt selvsagt at universitetet skulle bygges rundt museet og ha en arkitektur som minnet om universiteter i andre store byer. Dette ble stadfestet av Stortinget i 1946. Lokaliseringen av UiB er

146 Universitetets planer for rehabilitering ble presentert i BT 30.09. og 1.10.2008. Like etter, 2.10, trykte avisen en kritisk lederartikkel – med overskriften: «Årgangsvin eller bavianer». Der het det: «Det er neppe festsaler universitetet eller byen har mest bruk for».

147 Navneendringen, universitetsstyret, sak 60/2011 etter forslag fra Bergen museum.

148 <https://museumsforbundet.no/nyheter/universitetsmuseet-i-bergen-er-arets-museum-2021/>

ikke bare en geografisk plassering, den synliggjør også bergensstradisjonen for forskning og formidling. Forbindelsen til den gamle museumsbygningen og virket der er blitt en viktig ingrediens i selve fortellingen om forskningsuniversitetet i Bergen.<sup>149</sup> Denne fortellingen ble skapt med 2010-tallets profilering av universitetets røtter i museet.<sup>150</sup>

I analysen av utbyggingen på Blindern vektlegger Thue og Helsvig at den skjedde midt i etterkrigstidas satsing på velferdstatten, i en tid da tanken om alles mulighet til å studere – og bygg i tråd med denne egalitære verdien – var dominerende. Utbyggingen kan sies å speile en forståelse av et utdannings- og forskningssyn som var lite elitistisk. Bygningene fra 1960- og -70-tallet var bygd med tanke på funksjonalitet og fleksibilitet. På 1980- og -90-tallet ble det gamle museet preget av forfall, ja i 1991 ble det foreslått å bygge et nytt museum; den gamle hovedbygningen var for dårlig til å egne seg som museum.<sup>151</sup> UiB vendte seg mot Nygårdshøydens utkant, mot alt det nye som kunne skje på Marineholmen, i samarbeid med næringslivet. Det bredte seg mot byen, og solgte seg ut av bolighus.

Med innsatsen fra 2008 for å rehabilitere museumsbygningen ble blikket igjen vendt mot toppen av Christies gate – bygningen skulle fremstå som et symbol på forskningsuniversitetets røtter, verdier og ideer. Vektlegging av uavhengig forskning og forskningsbasert utdanning ble knyttet både til gamle og nyskapt tradisjoner. Vendingen fra Marineholmen tilbake til Muséplassen kan forstås som vern av verdier som ble oppfattet som truet, og ønsket om å skape nye fellesskap med en universitetets aula som ramme. Slik kan fortolkningen av universitetets plassering, hus og rom ses som konkrete uttrykk for hvordan Universitet i Bergen ønsket å gå inn i 2020-årene.

149 Tveitnes 2017.

150 Jf. vektleggingen av vitenskapsstedets lokalisering, materialitet og fortolkning av verdier, Gieryn 2018.

151 Dette er omtalt i en utredning om museumsvirksomheten ved UiB, den såkalte Museumskomiteen 1991. Se kapittel 4 i bind 3.

## Litteratur og kilder

- Bagge, S. (1996). Samfunnsvitenskapenes historie. I: Roll-Hansen, N, Goksoyr, J., Irgens, L.M., Helle, K. B., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernas, A., Selvig, K.A., Thue, F.W., Bagge, S. & Teigen, K.H. (1996), *Universitetet i Bergens historie. Bind II* (s. 581–709). Universitetet i Bergen.
- Bergens Museum (1917). *Bergens universitet: En redegjørelse for arbeidet for dets reising*. Bergen: N. Nilssen & Søns boktrykkeri.
- Elvbakken, K.T. & Lindstrøm, J. (2003). Hygieniske skolebygg. I: K.T. Elvbakken & G. Riise (red.), *Byen og helsearbeidet* (s. 81–102). Bergen: Fagbokforlaget.
- Forgan, S. (1989). The architecture of science and the idea of a university. *Studies in History and Philosophy of Science*, 30(4), 405–434.
- Forgan, S. (2005). Building the museum: Knowledge, conflict and the power of place. *Isis*, 96(4), 572–585.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie. Bind I* (s. 190–547). Universitetet i Bergen.
- Fossen, A.B. (2009). I villær på Høyden. I: A.B. Fossen, R.T. Jensen, G. Losnegård & P. Nupen, *Glade studentdager: Bergensstudentenes historie, 1948–1965*. Bergen: Bodoni Forlag.
- Gieryn, T. (2002). What buildings do. *Theory & Society*, 31(1), 35–74.
- Gieryn, T. (2006). City as truth-spot: Laboratories and field sites in urban studies. *Social Studies of Science*, 36(1), 5–38.
- Halvorsen, A. (1967). *Et universitet i vekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hammerborg, M. & Ryymin, T.S. (2019). *Veien til Haukeland. Haukeland universitetssykehus 1912–2012*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Helle, K. (2012). *D.C. Danielsen: En kjempe for sin tid*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Haaland, A. (1996). Bergens Museums historie 1825–1945. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie. Bind I*. Universitetet i Bergen.
- Jordæen, R. (2014). *Wilhelm F.K. Christie, presidenten*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Jørgensen, P.M., Moe, D. & Salvesen, P.H. (2015). *Musebagen i Bergen. Levende botanikk i over hundre år*. Leikanger: Skald.
- Klæboe, N. (2021). *Autonomi og omgivelser i UiO og UiBs eiendomsforvaltning: En studie av to universiteters eiendomsforvaltning* (Masteroppgave). Institutt for administrasjon- og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Lexau, S.S. (2003). Krig, gjenreisning og velstandsutvikling. I: N.G. Brekke, P.J. Nordhagen & S.S. Lexau, *Norsk arkitekturhistorie: Fra steinalder og bronsealder til det 21. århundre*. Oslo: Det norske samlaget.
- Lexau, S.S. (2015). Et universitetsområde for fremtiden. 1960-årenes ambisiøse planer for Nygårdshøyden i Bergen. *Nordlit*, 36, 143–164.
- Lindberg, B. & Nilsson, I. (1996). *Göteborg universitets historia*. Hentet fra <https://www.gu.se/om-universitetet/historien-om-goteborgs-universitet>
- Lykke, P. (2001). *25 kapitler af Aarhus universitets historie*. Aarhus Universitet. Hentet fra <https://auhist.au.dk/25kapitlerafuniversitetetshistorie/25kapitlerafuniversitetetshistorie,kolofon>
- Norberg-Schulz, C. (1983). Fra gjenreisning til omverdenskrise. Norsk arkitektur 1945–1980. I: C. Norberg-Schulz, H.-J. Brun, S. Hellisen, H. Flor, A. Thue, & A. Boe, *Norges kunsthistorie, bind 7: Inn i en ny tid* (s. 7–92). Oslo: Gyldendal.
- Nordhagen, P.J. (2004). *På universitetets grunn: Nygårdshøydens arkitekturhistorie 1860–2000*. Bergen: Eide.
- NOU 1991: 5. *Modernisering av den statlige eiendomsforvaltning*.
- Nupen, P., Hovland, E., Haaland, A., Jensen, R.T. & Fossen, A.B. (1998). «Sams for studentane». *Studentsamskipnaden i Bergen 1948–1998*. Bergen: Studentsamskipnaden.
- Nupen, P. & Losnegård, G. (2014). *Ordet er fritt. Studentersamfunnet i Bergen 80 år*. Bergen: Studentersamfunnet.
- Oeding, P. (1977). Det medisinske fakultet. I: R. Danielsen, A.J. Henrichsen, M. Lerheim & K. Lie (red.), *Utvikling og tradisjon: Festskrift til Arne Halvorsen* (s. 75–83). Oslo: Universitetsforlaget.
- Roald, H.J. (2010). *Byplanen. En historie om utviklingen av Bergen By*. Bergen: Spartacus.
- Rognlien, D. (1978). Dimensjoner. *Byggekunst*, 60(3), 3.
- Rokseth, P. (1945). *Universitetet på Blindern*. Oslo: Forlaget Johan Grundt Tanum.

- Røyrane, E., Christensen, T.V. & Tveitnes, Å. (2018). *Byuniversitetet i Bergen: Freda og i full vigør*. Universitetet i Bergen i samarbeid med Skald.
- Røyrane, E. & Tveitnes, Å. (2018). *Realfagbygget – Allégaten 41: bygg 10197, utombus 9903528, kompleks 9900488*. Universitetet i Bergen, Eiendomsavdelingen.
- Røyrane, E., Tveitnes, Å. & Lille-Langøy, A. (2018). *Bjørn Christiansens bus – psykologibygget – Christies gate 12: bygg 10210, kompleks 990492*. Universitetet i Bergen, Eiendomsavdelingen.
- Røyrane, E., Tveitnes, Å. & Rage, K. (2018a). *Historisk museum – Haakon Seteligs plass 10: bygg 10237, kompleks 3371*. Universitetet i Bergen, Eiendomsavdelingen.
- Røyrane, E., Tveitnes, Å. & Rage, K. (2018b). *Nygaard skole – Lars Hilles gate 3*. Universitetet i Bergen, Eiendomsavdelingen.
- St.meld. nr. 91 (1962–1963). *Om utbyggingen av universiteter og høyskoler*.
- St.meld. nr. 15 (2007–2008). *Tingenes tale*.
- Thue, F. (2009). Masseuniversitet som stedstap? Fysisk og sosialt rom ved det nye universitetsanlegget på Blindern, 1945–1965. I: J.P. Collett, J.E. Myhre & J. Skeie (red.), *Kunnskapens betingelser: Festskrift til Edgeir Benum* (s. 345–360). Oslo: Vidarforlaget.
- Thue, F. & Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1945–1975: Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.
- Tveitnes, Å. (2015, 7. april). *Arkitekturanalyse: Realfagbygget*, AHO.
- Tveitnes, Å. (2017). *Narrativ som metode i bevarings spørsmål. En case-studie av byuniversitetet i Bergen* (Masteroppgave). NORDMAK, Arkitektskolen Aarhus.
- Universitetet i Bergen (1983). *Universitetsplan år 2000, del 1 A*.
- Østgaard, H.R. (1978). Realfagbygget. *Byggekunst*, 60(4), 70–75.



Våren 1987 var preget av uro på universitetet, og i april trakk «eit samla universitet nok ein gong ut på gata» for å protestere mot den økonomiske krisesituasjonen det var satt i – ikke for seg selv, men for framtiden. Foto: Roar Christiansen/Ørjan Deisz, Bergens Tidende/Nasjonallbiblioteket.



# Kapittel 10

## Økonomiske ressurser

*Kari Tove Elvbakken*  
*og Steinar Vestad*

Universitetets ressurser er mange. Dette kapitlet handler om de økonomiske, bevilgninger fra Stortinget og andre inntekter fra offentlige og private kilder. Det viser hvordan det vitenskapelige virket har blitt finansiert, noe som i seg selv er viktig – og dessuten en viktig kontekst for flere andre kapitler i verket. For budsjettåret 1949–50 bevilget Stortinget knapt 3,3 mill. kroner til Universitetet i Bergen – med 120 ansatte og om lag 400 studenter. I 2021 hadde UiB over 4200 årsverk, 19 640 studenter og inntekter på 5,4 milliarder kroner, hvor vel 1,1 mrd. var eksterne inntekter. For forskningen og det vitenskapelige arbeidet har de eksterne inntektene vært særlig viktige, selv om de viktigste ressursene for forskning alltid har vært de vitenskapelig ansattes forskningstid. Ved å følge pengestrømmen til universitetet over en lang tidsperiode avdekkes spenninger og utfordringer – noen varige, andre forbigående, og noen helt nye.



Stortingets bevilgning som i april 1946 markerte etableringen av UiB, gjaldt 250 000 kroner til to nye fløyer på bygningen som fra 1928 huset Geofysisk Institutt. Da lov om Universitetet i Bergen trådte i kraft i 1948, ble budsjettene til Bergens Museum, Biologisk stasjon, Geofysisk Institutt og Biokjemisk laboratorium overført til UiB.<sup>1</sup> Fram til sist på 1950-tallet ble Universitetet i Bergen bygd ut etter planen fra sist på 1930-tallet. Senere kom en tid for ekspansjon, med sterk studentvekst og mange nye ansatte. Fra midt på 1970-tallet var det derimot stagnasjon heller enn vekst som preget situasjonen.<sup>2</sup> Som også vist i kapittel 4 var det ny studentvekst fra slutten av 1980-tallet til midt på 1990-tallet.<sup>3</sup> Studenttilstrømmingen ble en driver for universitetets vekst. Etter en topp i 2003 med vel 17 500 studenter sank antallet, var stabilt i flere år, og økte så, til det i 2019 passerte 2003-rekorden.<sup>4</sup>

Universitetet har alltid hatt inntekter fra andre enn staten og har mottatt gaver, hatt fondsinntekter og fått bevilgninger fra forskningsorganisasjoner. I historien om utbyggingen av Bergens Museum og arbeidet for å få et universitet i Bergen er gaver fra byens borgere vektlagt.<sup>5</sup> Gaver fra private foreninger og selskaper kom det også etter åpningen i 1948. Selv om det var verdifullt, var omfanget lenge ikke så stort. Etter hvert inngikk UiB kontrakter om å utføre forskning for næringsliv og offentlig virksomhet. Særlig fra midt på 1980-tallet økte de eksterne inntektene – og aller mest med bevilgninger etter søknad og konkurranse i det offentlige forskningsrådssystemet. Da de første 50 årene ble rundet, var de eksterne inntektene om lag 340 mill. kroner, i 2019 passerte de 1 milliard. De fleste pengene er det imidlertid Stortinget som har gitt, som rimelig er for et statlig universitet.

I dette kapittelet er endringer i tildelinger fra statsbudsjettet gjennom 75 år først tema. Så vendes oppmerksomheten mot de eksterne midlene, fra Forskningsrådet, EU og inntekter fra ulike private og offentlige kilder til forskning – hvilke de har vært og

1 St.prp. I (1945–46), St.prp. I (1948–49), St.prp. I (1949–50). Kirke- og undervisningsdepartementet har endret navn flere ganger, fra 2005 Kunnskapsdepartementet.

2 Forland 1996: 190–194.

3 Redegjørelse til Det akademiske kollegium, DAK-sak 154/1999.

4 Tallene i dette kapittelet er i hovedsak hentet fra DBH – Database for høyere utdanning, og universitetets egne årsmeldinger og rapporter. Tallene fra 2021 er hentet fra Årsrapport for UiB, universitetsstyret sak 19/2022.

5 Som Haaland 1996, Forland 1996, Bergens Museum 1917.

er, og hva de har bidratt med. Penger gir muligheter – men de kan også vekke strid, og noen ganger kan de utfordre universitetets forskningsfrihet. Slike tema er med i utforskningen av lange linjer i UiBs økonomiske ressurser.

### Statsbudsjettet – kontinuitet og konkurranse

Kollegiet, senere universitetsstyret, har hvert år fremmet forslag om tildeling fra Stortinget, etter forslag fra fakulteter og grunnmiljø, noen ganger med kampvotering, andre ganger konsensus. Skiftende regjeringer har godtatt eller avvist forslagene, avhengig av politiske prioriteringer og den økonomiske situasjonen. Mens studenttilstrømmingen tidligere innebar mer ressurser til forskning, er det i dag særlig eksterne forskningsmidler som gir nye forskningsressurser. I det videre handler det først om statsbevilgningen, i to faser, først fram til om lag år 2000, så de siste 20 årene. Skillet settes der fordi det ble innført en ny finansieringsmodell i 2002.<sup>6</sup>

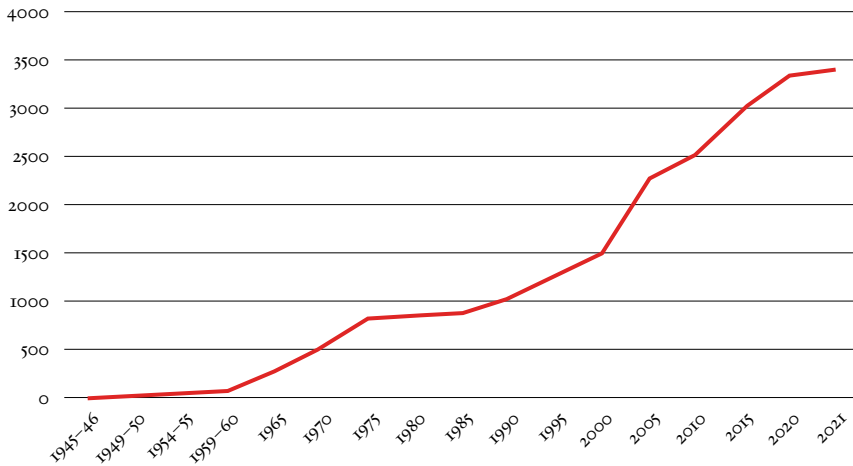
I figur 10.1 ses bevilgninger over statsbudsjettet til UiB fra 1949 til 2021. I faste priser ble bevilgningen tidoblet fra 1960 til 1985. Figuren viser tydelig og sterk økning fra tidlig på 1960-tallet til midt på 1970-tallet, så bare svak vekst før veksten på nytt tok fart nærmere 1990-tallet. Fra årtusenskiftet var det sterk økning fra 2000 til 2005, noe lavere vekst fra 2005 til 2010, fulgt igjen av sterkere vekst noen år, før bevilgningene de siste årene har flatet ut.

#### *Utbygging, stillstand og vekst*

Veksten de første 50 årene var innvevd i samfunnsutviklingen, økonomi og politiske veivalg, sammen med prioriteringer i utdannings- og forskningspolitikken. I den første perioden var det den opprinnelige planen for oppbyggingen som gjaldt, og fram til om

6 Regjeringenes budsjettforslag, komitéinnstillinger og Stortingstidende er viktige kilder. Ane Øie Jordahl ordnet kildene fra 1937 til 2020 etter år. Protokoller fra kollegiet og universitetsstyret og UiBs årsmeldinger er kilder. Fram til 1989 var de omfattende og detaljerte. Fra 1990-tallet gir Database for høyere utdanning, DBH, tall og dokumenter blant annet om ressurser, for hver enkelt institusjon. Tallene for UiB kommer fra institusjonen selv.

Figur 10.1 Bevilgninger over statsbudsjettet til UiB – 1946–2021 i mill. 2015-kroner.



Kilde: Statsbudsjettet.

lag 1960 ble UiB bygd med sine tre første fakulteter: for medisin, realfag og humaniora. Fra sist på 1950-tallet laget UiB sine egne femårige utbyggingsplaner, og disse planene inngikk etter hvert i nye nasjonale planer for sterk utbygging av universitetene i landet.<sup>7</sup>

Veksten fra først på 1960-tallet var i tråd med Kleppe-komiteéns innstilling, omtalt blant annet i kapittel 1, og behandlet i Stortinget våren 1962.<sup>8</sup> Utbyggingsplanene ble uttrykt i tildeling av stillingshjemler, driftsmidler og bygninger, og økte bevilgninger vises tydelig igjen i pengesommene. I 1964 oppsummerte regjeringens budsjettforslag at planene og målene fra 1962 om å øke antallet stillinger langt på vei var nådd i Bergen.<sup>9</sup> Da var det satt i gang nye utredninger, under ledelse av Kristian Ottosen, for mer utbygging av høyere utdanning – ikke bare universitet, men nye skoleslag.<sup>10</sup> Særlig fra slutten av 1960-tallet var det en studentdrevet vekst, som vist i kapittel 4 i dette bindet, og enda mer uttalt ved UiO enn ved UiB.<sup>11</sup>

I vekstperioden fram til 1970 fikk UiB både nye fag og fakulteter. Høsten 1963 kom tannlegeutdanningen til. Det innebar

7 Halvorsen 1967.

8 St.meld. nr. 91 (1961–62).

9 St.prp. 1 (1964–65), s. 87, Kirke- og undervisningsdepartementet.

10 Se også kapittel 3, bind 1, om Ottosen-komiteen.

11 Thue & Helsvig 2011: 231 flg.

oppbygging av klinikker i et nytt spesialbygg på Årstadvollen ved Haukeland, med flere og andre typer ansatte og flere studenter. Samtidig ble det oppstart av preklinisk medisinerutdanning, og i 1966 ble det nye bygget for prekliniske fag tatt i bruk, like ved de odontologiske klinikkene. SV-fakultetet, med institutter for psykologi og jus, ble skilt ut fra HF-fakultetet i 1970, før jus og psykologi igjen ble skilt ut som fakulteter i 1980. Som vist i kapittel 1 i dette bindet var spørsmålet om å etablere samfunnsfag ved det nye universitetet i vest oppe i Stortinget allerede i 1946, men et konkret initiativ fra UiB kom ikke før i 1961. Målet var nesten nådd da Stortinget fattet vedtak om en ny samfunnsvitenskapelig embetseksamen i 1966.<sup>12</sup> Slike forhold og andre nye fag ligger bak ressursøkningene i figuren ovenfor.

Vedtakene om å bygge ut Universitetet i Tromsø (UiT) og i Trondheim (med NTH og Norges Lærerhøgskole) sist på 1960-tallet, og utbyggingen av distriktshøyskolene på 1970-tallet, kom til å prege budsjettutviklingen for så vel UiB som UiO. I andre halvdel av 1970-tallet var det vanskelige økonomiske tider ved de to gamle universitetene. For eksempel var det byggestopp i to år midt på 1970-tallet, og ved UiO var det stillingsstopp i en periode. For landets høyere utdanningsinstitusjoner under ett var det derimot en betydelig vekst.

Veksten fra sist på 1980-tallet var igjen særlig knyttet til økt studenttilstrømning, som vist i kapittel 4. Det var høy ungdomsarbeidsledighet, og den studentdrevne veksten ble kombinert med arbeidsmarkedspolitik.<sup>13</sup> UiB la senere vekt på at studentveksten ikke ble fulgt av tilstrekkelig tilførsel av stillingshjemler, men at dette snudde midt på 1990-tallet, etter at universitetene hadde svart med å regulere opptaket av studenter.<sup>14</sup>

Fra først på 1990-tallet ble budsjettildelingene koblet til et begrep om studentmåltall, og et års tildeling var resultat av tildelingen året før, med økning eller reduksjon avhengig av nye studieplasser, eller om antallet studieplasser ble kuttet. Da fikk også studieplassene ulik pris, avhengig av om det var lavere eller høyere

12 Innstilling om utbygging av samfunnsvitenskapelige fag i Bergen, 1963. Ot.prp. nr. 31 (1965–66), Lov om samfunnsvitenskapelig embetseksamen, Innst. O. nr. 36 lov av 10. juni 1966.

13 Se Helsvig 2011:101 flg, dette gjaldt generelt og også ved UiO.

14 DAK, sak 154/1999: 1.

grads studier, og om studiene krevde utstyr og eventuell praksis.<sup>15</sup> Studieplasser ble som nevnt også brukt i arbeidsmarkedspolitikken. Unge arbeidsledige skulle heller studere enn å gå ledige. Veksten i studenttall og antall ansatte fortsatte inn i 1990-årene. Fra 1988 til 1994 ble antallet studenter doblet, til vel 16 700.<sup>16</sup> Denne veksten svekket vilkårene for forskning, oppsummerte universitetsledelsen, siden bevilgingene ikke fulgte den kraftige studentveksten. Noe nytt skjedde likevel, som at det i 1994 kom utdanning i musikk, da Griegakademiet kom til UiB med studenter og ansatte.

Som vist i forrige kapittel fikk UiB tildelt midler for å kjøpe eiendommer innenfor «interesseområdet» på Nygårdshøyden. Først måtte hvert huskjøp vedtas i Stortinget, men med en budsjetttramme ble det enklere fra 1965. I 1971 kjøpte UiB eksempelvis 9 bygninger, tidligere leiegårder og villaer til bruk for nye fag eller for vekst i gamle, og 13 hus ble ombygd til nye formål.<sup>17</sup> Jevnlig ble det likevel vist til vanskelige romforhold. Fra 1990-årene fikk UiB også fullmakt til å selge hus som ikke var hensiktsmessige. Pengene kunne brukes til rehabilitering av gamle eller kjøp av nye hus.

Universitetene hadde inntekter fra immatrikuleringsavgifter og eksamensavgifter, selv om studiene var og forble gratis. Immatrikuleringsavgiften ble avvirket i 1984. Noen andre inntekter var det også; i budsjettet for 1965 ble for eksempel 200 000 kroner ført opp som inntekt for UiB fra «hullkortsenteret».<sup>18</sup> UiB hadde dessuten inntekter fra husleie fra leieboere som bodde i husene universitetet eide.

I 1995 var de eksterne inntektene kommet opp i nesten 340 mill. kroner.<sup>19</sup> De eksterne forskningsmidlene sto for det meste av økningen, særlig fra Forskningsrådet. Økningen hang sammen med at personell finansiert fra forskningsrådene inntil midt på 1990-tallet var ansatt og lønnet av rådene, og disse ressursene gikk ikke inn i universitetenes regnskaper. Alt fra 1960-tallet ble nytten og mulige utfordringer knyttet til eksterne inntekter diskutert både ved UiO og ved UiB, og systemer for mottak og håndtering av slike inntekter ble utviklet og endret. Selv om synspunkter knyttet

15 Sst.: 2, da – som senere – ble bevilgningene først justert for lønns- og prisvekst (LPK).

16 Årsmelding 1994: 5. Rektor Ole Didrik Lærum og universitetsdirektør Kåre Rommetveit.

17 Årsmelding for 1971: 41–42.

18 St.prp. nr. 1 (1964–65): 109.

19 Årsmelding 1995: 23, samlet budsjett i 1995 var 1,28 mrd. kroner.

til eksterne forskningsmidler har endret seg, har noen tema gått igjen. Det gjelder for eksempel spørsmålet om anvendt forskning og særlig hvorvidt kontrakter med forpliktelse om å gjennomføre anvendt forskning har vært riktig, ønskelig, skadelig eller håndterlig for UiBs primære oppgaver med grunnforskning og utdanning.

Etter at det i 1995 ble vedtatt felles lov for universiteter og høyskoler, ble det noe større fleksibilitet i forvaltningen av ressursene, og budsjettene ble mindre spesifiserte, stillingshjemmelsystemet forsvant helt i 1997, og det var mulig å overføre ubrukte midler til neste år. De eksterne inntektene økte, og da det rundt år 2000 var duket for store reformer innenfor høyere utdanning, gjaldt det også ressurstildelingen. De store ambisjonene om økt tilgang for alle til høyere utdanning, med velferdspolitikken i årene etter andre verdenskrig, var supplert med mål fra så vel nærings- som arbeidsmarkedspolitik.

### *Kontinuitet, indikatorer og nye konkurranseformer*

Reformene innenfor høyere utdanning rundt år 2000, omtalt i mange kapitler i dette verket, ga også endringer i systemene for ressurstildeling. I 2002 ble det vedtatt et helt nytt system for finansiering av institusjonene, med resultatindikatorer og konkurranse og omfordeling mellom institusjonene. Samtidig var det stor kontinuitet, de eksisterende budsjetterammene var utgangspunkt – med summen av politiske vedtak i over 50 år for UiBs vedkommende. Det ble åpnet for større fleksibilitet da universitetene ble forvaltningsorganer med særskilte fullmakter, det ble mulig å omdisponere tildelte ressurser mellom drift og investeringer, og dessuten overføre fra ett år til et annet. Universiteter som forvaltet statens eiendommer, fikk økt ansvar for vedlikehold og utbedringer og måtte føre avskrivninger. Hvordan så det nye systemet ut – og hva betydde det for UiB?

Den eksisterende budsjetterammen var utgangspunktet for nyordningen – med tildelinger av stillingsressurser og finansiering av studieplasser gjennom historien. Hvert år var den økt med en prosentsats for lønns- og prisvekst – så kom påplussinger for nye stillinger og utstyr. Budsjetterammen var summen av politiske

beslutninger – noen ganger detaljerte, andre ganger ikke, det ses tydelig i stortingsdokumentene – og noen slike diskusjoner er tatt opp i flere av kapitlene i dette verket.

Den nye ordningen hadde eksisterende budsjetterammer som utgangspunkt. Det ble konstruert et nullpunkt og innført et insentivbasert system, med åpne resultatkomponenter og resultatindikatorer som skulle omfordele ressurser mellom institusjoner etter konkurranser. Den skulle virke fra budsjettet for 2003. Stortingsbevilgningen – grunnbevilgningen – ble delt i en basisdel, som er langsiktig og strategisk tildelt, og en resultatbasert del, og bevilgningen for ett år avhenger av resultatene to år tidligere, både innenfor forskning og utdanning. Resultatkomponentene og hvordan de måles, er imidlertid også endret noe etter 2002.

I 2002 var grunnbevilgningen summen av tildelinger gjennom historien, og ut fra denne ble det konstruert en «utgangsposisjon». Summen av historiske tildelinger ble kalkulert og konvertert til et visst antall studieplasser i grunnbevilgningens basisdel. Studieplassene ble delt i seks kategorier (A–F) med hver sin pris. Konstruksjonens utgangspunkt var at 60 prosent av kostnadene ved en studieplass skulle ligge i grunnbevilgningen, de resterende 40 skulle tildeles som inntekt når studentene oppnådde studiepoeng – en resultatinntekt.

Utgangsposisjonen for UiB ble kalkulert til om lag 8900 studieplasser. I basisdelen av grunnbevilgningen er det også ressurser for drift, utstyr, vedlikehold og drift av bygninger. Bevilgninger til byggeprosjekter gis i Statsbyggs budsjetter, men kommer inn i universitetets balanse når de ferdigstilles, mens utstyrsmidler til de nye byggene bevilges til institusjonene.

Resultatdelen for utdanning har en åpen ramme. Det er ulike priser for ulike studiekategorier, og institusjonene får økt tildeling dersom antallet studiepoeng, kandidater, utvekslingsstudenter og doktorgrader øker sammenlignet med resultatet to år før.<sup>20</sup>

I denne finansieringsmodellen gir tildeling av nye studieplasser økte ressurser. Tilsvarende vil inndragninger av studieplasser gi reduksjon. Omfanget vil avhenge av type studieplass. Ved tildeling gis midlene for hver plass og hvert studieår, 60 prosent i basisdelen

20 Se Kunnskapsdepartementets «Orientering om statsbudsjettet» for 2021 for universiteter og høyskoler.

og 40 som oppnådde studiepoeng. Økningen i de samlede ressursene vil også følge fusjoner – eller innlemming av ny virksomhet, som da Griegakademiet ble del av UiB eller, og i mye større omfang, da Kunst- og designhøgskolen i Bergen gikk inn i UiB fra 1.1.2017.

Universitetene kan velge å ta opp flere studenter eller opprette nye studieprogrammer også uten å ha fått nye studieplasser. Da må kostnadene dekkes av resultatinntekter – kalkulert til 40 prosent av kostnadene – eller fra andre deler av universitetsbudsjettet. Dette kan tappe andre studier, være krevende for de ansatte eller gi mindre driftsmidler. Universitetene kan likevel ta slike valg av strategiske grunner. UiB opprettet for eksempel en utdanning i farmasi på denne måten, der studiene ble drevet med «gjenbruk» av emner. Senere fikk farmasistudiet studieplasser av UiBs nye og frie plasser.<sup>21</sup> Noen ser ekstra studenter, og resultatene det gir når de tar eksamen, som en ressurs, andre som en trussel mot studienes kvalitet og ansattes tid til forskning. Som også tatt opp i kapittel 1 har det vært konflikter om såkalt overbooking – det å ta opp flere studenter enn studieplassinntektene tilsier.

I motsetning til utdanningskomponenten har forskningskomponenten det som kalles en lukket budsjettamme. Den beregnes som en resultatbasert omfordeling (RBO) mellom institusjoner. Uttellingen avhenger av institusjonens egne resultater sammenlignet med de andres resultater. For å «vinne» i konkurransen er ikke universitetet bare avhengig av å bedre egne resultater, men også av å bedre resultatene relativt sett, sammenlignet med andre. Systemet gjorde det lettere å vinne økte resultatmidler for institusjoner som kom inn med et lavt utgangspunkt, enn for andre, som for UiB som hadde gode resultater da systemet ble innført. Institusjoner med få publikasjoner ville få større gevinst av en liten økning enn for eksempel UiB som hadde og har mange publikasjoner.

Erttersom midlene som fordeles gjennom RBO, har en fast ramme og resultatene for alle institusjonene samlet varierer fra år til år, vil satsen per indikator også variere fra år til år. Indikatorene i 2021 i lukket ramme er publikasjoner, inntekter fra EU, Forskningsrådet og andre bidrags- og oppdragsinntekter. Resultater som publikasjoner er koblet til et system hvor artikler og bøker har en fastsatt

21 Se også kapittel 2, om kjemifaget, i bind 2 i dette verket.



verdi etter hvilke tidsskrift eller forlag som publiserer dem. At det er en lukket ramme, gjør at «verdien» av hver publikasjon blir lavere jo flere som registreres. Mens publikasjoner er resultater av forskning, er oppnådde tildelinger, i kroner eller euro, heller premiering av oppnådde innsatsfaktorer. Intensjonene med innføringen av RBO var at mer konkurranse ville skjerpe innsatsen for høy kvalitet i forskning og motivere norske miljø til å hevde seg internasjonalt.

Konstruksjonen av o-punktet i finansieringssystemet og innføringen av insentivbasert system for finansiering er diskutert, kritisert og utredet videre. Kritikken har dreid seg om indikatorene for utdanning og for forskning, om hvilke som har åpen ramme, og hvilke som er lukkede og gir omfordeling mellom institusjonen. RBO-systemet er blant annet kritisert for indikatorer som ikke er med, som formidling, og for at bare noen publikasjonstyper er med.

Flere utvalg har utredet endringer i systemet. I 2007 konkluderte en UiB-basert ekspertgruppe oppnevnt av Kunnskapsdepartementet, Vagstad-utvalget, med at systemet i hovedsak fungerte etter politikken intensjoner. Antallet doktorgrader, publikasjoner og omfanget av eksterne forskningsmidler var økt, og studentene oppnådde flere studiepoeng.<sup>22</sup> I 2015 leverte et nytt ekspertutvalg nedsatt av departementet, Hægeland-utvalget, sin rapport.<sup>23</sup> Det konstaterte at det hadde vært en økning i oppnådde studiepoeng, bachelor-, master- og doktorgrader og publikasjoner etter at finansieringssystemet ble endret i 2003. Utvalget argumenterte også for å vektlegge resultater heller enn innsatsfaktorer, som tildelte ressurser, sammen med indikatorer som reflekterte økt kvalitet og kjerneoppgaver ved institusjonene. Det foreslo endringer i RBO, blant annet slik at bare publikasjonsindikatoren skulle være i lukket ramme. Det ville også ha færre priskategorier for utdanningene. Som oppfølging av dette utvalgets arbeid og høringsuttalelser ble det noen endringer fra 2017. Viktigst var det at oppnådde grader (også doktorgrader) ble med i åpen ramme, men samlet ble det gjort få endringer.

Det ble ikke ro om finansieringsmodellen etter dette. Høs-

22 Vagstad mfl. 2007.

23 Leder var Torbjørn Hægeland, forskningsdirektør i SSB. I utvalget var professor Kjell Erik Lommerud, UiB, og universitetsstyremedlem ved UiB, professor ved Københavns universitet Hanne Foss Hansen.

ten 2021, før stortingsvalget, nedsatte Kunnskapsdepartementet et nytt utvalg, Hatlen-utvalget, igjen for å gjennomgå finansieringen av høyere utdanning og forskning. Rapporten ble levert i mars 2022.<sup>24</sup> Utvalget foreslo betydelige endringer i finansieringsmodellen: å redusere antallet indikatorer til to, oppnådde studiepoeng og avlagte doktorgrader, og å redusere antallet finansieringskategorier for studier fra seks til to eller fire.<sup>25</sup> Utvalget foreslo også å legge større vekt på utviklingsavtaler mellom institusjonene og departementet. Mange, som UiB, har uttalt seg kritisk til noen av forslagene.

Sett under ett har UiB som institusjon og i høringsuttalelser og utspill fra ledelsen gjennom de siste 25 årene gått inn for å styrke ressursene til grunnforskningen og for å få fullfinansierte studie-plasser. Det er vektlagt å motivere til et høyt antall doktorgrader, publikasjoner av høy kvalitet, bedre gjennomstrømming i studieløp og at flere oppnår grader – samt at forskningsmiljøene skal kunne vinne fram i konkurransen om eksterne midler, særlig midler som kan bygge opp under egne hovedoppgaver. Det er forhold som også inngår i finansieringssystemet – selv om det er endret over tid.

### *Intern ressursfordeling*

Så lenge hver eneste stillingshjemmel ble besluttet av Stortinget, var det også der vekst eller stillstand for bemanningen ved fakulteter og institutter ble besluttet. Lenge ble også omfanget av driftsmidler til hvert enkelt institutt besluttet av Stortinget. Prioriteringer – enten det gjaldt kontorpersonell eller ulike vitenskapelige stillinger – ble fremmet av kollegiet overfor departement og Storting. Før forslagene ble oversendt, kunne det ha vært dragkamper både ved institutter, i fakultetsrådene og i kollegiet. Men sjelden ble det gjennomslag i departement og storting for alle forslag, og prioriteringer ble ikke alltid fulgt. Tilstrømningen av studenter var viktig for ressursbruk og -økning. Dit det kom studenter og stillinger, ble

24 *Finansiering av universiteter og høyskoler.* Rapport til Kunnskapsdepartementet 17. mars 2022 fra et utvalg nedsatt 9. september 2021, Hatlen-utvalget, etter lederen Siri Hatlen.

25 Andre forslag er å knytte utviklingsavtaler til finansiering og tiltak for å sikre god tilgang til høyere utdanning i hele landet, og å gi arbeidslivet bedre tilgang til kunnskapsmiljøer. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing-av-rapport-fra-utvalg-om-finansiering-av-universiteter-og-hoyskoler-hatlen-utvalget/id2904153/>

det også forskning – stillingene var kombinerte.

Over tid ga summen av beslutninger om ressurser en fordeling mellom fakulteter og nivå. Da kollegiet i 1999 oppsummerte og vurderte opplegget for fordeling mellom fakultetene, ble nettopp studenttilstrømningen, som var åpen til sist på 80-tallet, vektlagt.<sup>26</sup> Endring i finansiering i løpet av 90-tallet hadde gjort ressursituasjonen mer krevende, og det var stort behov for økte budsjetter og mer eksterne midler. MN-fakultetet oppnådde flest eksterne midler, og i 1998 sto det for nesten halvparten av UiBs bevilgninger fra Forskningsrådet. I 1999 ble det ikke lagt opp til endringer i budsjettmodellen for fordeling av UiBs ressurser til fakultetene.

Det ble imidlertid satt ned et utvalg for å utrede og foreslå endringer i fordelingen av ressurser mellom fakultetene, og Reed-utvalget – ledet av medisinprofessor og dekan Rolf Reed – leverte sin innstilling i 2001, før det nye systemet var klart.<sup>27</sup> Høsten 2002, samtidig med at det nye finansieringssystemet for landets høyere utdanning ble vedtatt, vedtok kollegiet å videreføre den nye, statlige modellen ved fordeling til fakultetene, med noen tilpasninger.<sup>28</sup>

I 2007 besluttet universitetsledelsen å sette ned et nytt utvalg (Risa-utvalget) som skulle gi en samlet drøfting av helheten i universitetets finansieringsmodell. Utvalget ble ledet av økonomiprofessor Alf Erling Risa, dekan ved SV-fakultetet. Risa-utvalgets innstilling kom i 2008 og ble presentert som et informasjonssystem der følgene av valg og tildelinger ble synliggjort.<sup>29</sup> Det gjaldt store utgiftsposter, som til bygninger. Utvalget synliggjorde også kostnader ved eksternt finansiert forskning, som til husleie. Det foreslo å videreføre flere elementer i den nasjonale modellen for finansiering til fakultetene, men ikke fullt ut. Utvalgets rapport ble også brukt til å synliggjøre konsekvenser av tildelinger og åpne muligheter for strategiske valg. Arbeidet ble fulgt opp med noen omfordelinger mellom fakultetene i årene som fulgte. I 2015, i forbindelse med UiBs nye strategiarbeid, fikk Risa i oppgave å lede et nytt utvalg for å gjennomgå den interne fordelingen av ressurser. Risa II-utvalget leverte sin innstilling i mars 2016.<sup>30</sup> Det foreslo noen justeringer, og

26 DAK sak 154/1999.

27 DAK, sak 145/2000.

28 DAK sak 64/2002 og 110/2002.

29 Universitetsstyret, sak 45/2007, 87/2008.

30 Universitetsstyret, sak 60/2016.

vektla forutsigbarhet, betydningen av eksterne midler og å gi styret strategisk handlingsrom og mulighet for omfordelinger. Styret la innstillingen til grunn for senere budsjettprosesser.

Over tid har det vært ulike universitetspolitiske linjer i arbeidet med fordeling av ressurser, ikke bare mellom fakulteter og felt, men også mellom nivåene. Fakultetene kan ha og har ulike modeller for fordeling av ressurser til instituttene. Tilbakevendende spørsmål har dreid seg om hvor store summer universitetsstyret har skullet disponere til strategiske satsinger – og hvor stort handlingsrommet skal være på hvert nivå. Større innsikt i og åpenhet om ulike modellers konsekvenser fremmer diskusjoner om slike spørsmål i de demokratiske organene, ved institutter, fakulteter og i universitetsstyret.

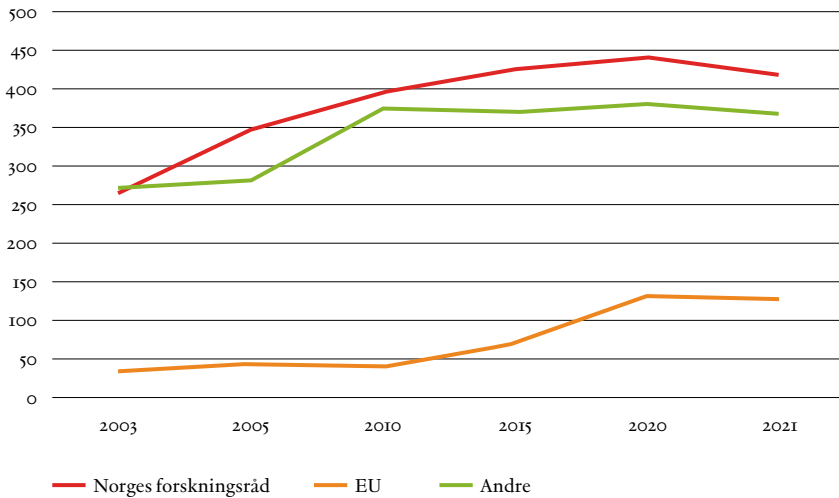
### *Lange linjer – og nye trekk*

Endringene i statsbevilgningene som vises i figur 10.1, dekker 75 år – og utallige vurderinger, planer, diskusjoner og konflikter ligger bak tallenes tale. Fram til 2000-tallet var det detaljerte og øremerkede summer som kom fra Stortinget – selv om de var del av en rekke planer og ambisjoner. Kanskje var politikken, og dermed å ha kontakter i departementene, i stortingskomitéene og på Stortinget, viktigere den gangen enn senere. Modellenes konstruksjoner fra 2002 legger i større grad så å si til grunn en rutinemessig fordeling og omfordeling mellom institusjonene; det er ikke konkurranse om stillingshjemler – som det var i UiBs 50 første år. Men politikken er ikke borte – i budsjettsammenheng gjelder det for eksempel tildeling av studieplasser og satsing på nybygg. Og det var i et budsjettforlik i 2015 at Skeivt arkiv ved UiB fikk en fast statsbevilgning.<sup>31</sup> Diskusjoner på alle nivå om ressursfordeling handler også om prioritering av innretning og hva som skal vokse og gro. Dette er også tema i universitetsdemokratiet.

I tillegg til statsbevilgningen har UiB alltid hatt eksterne inntekter utenfra, i hovedsak forskningsmidler. Disse var lenge ganske små; etter midt på 1990-tallet er omfanget mer enn doblet.

31 <https://skeivtarkiv.no/framtida-er-sikra>

Figur 10.2 Eksterne inntekter til UiB – 2003–2021 i mill. 2015-kroner.



Kilde: UiB

Figur 10.2 viser eksterne inntektskilder fra 2003. Den viser vekst i inntektene fra Forskningsrådet og i annen bidrags- og oppdragsinntekt. EU-inntektene er i vekst, men lavere.

I det videre utforskes inntektene fra Forskningsrådet, EU og bidrags- og oppdragsinntekter (BOA). Noen problematikker knyttet til slike inntekter tas opp underveis. Samlet utgjør de eksterne inntektene om lag 25 prosent av inntektene, og de er blitt svært viktige for omfanget og innretningen av UiBs forskning. I tillegg gir økninger i de eksterne midlene også gevinst i grunnbevilgningen. På den annen side kan innretningen av forskningen for å oppnå eksterne bevilgninger og egne bidrag til slik forskning også påvirke universitetets muligheter til egne valg og universitetets uavhengighet. I andre kapitler drøftes også spenninger knyttet til ekstern finansiering, som oppdragsforskningen på 1980-tallet innenfor oljeforskningen (kapittel 9, bind 3) og innenfor utviklingsforskningen (kapittel 11, bind 2).

## Forskningsrådene – finansiering og forskningspolitikk

Forskningsrådenes historie, først med Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd (NTNF), startet også i Stortinget i 1946. Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF) og Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF) ble opprettet i 1949. De ble altså opprettet omtrent samtidig som UiB. En viktig del av NAVFs midler kom fra «tippemidlene» – overskuddet av inntektene staten, ved Norsk Tipping, hadde. Midlene ble fordelt til idrett, kulturformål og forskning.<sup>32</sup> I verket *Avhengig av forskning* om de norske forskningsrådenes historie vektlegges det at myndighetene begynte å føre tydeligere forskningspolitikk fra 1980-årene, og at det i årene fram mot år 2000 ble utviklet et nytt forsknings- og innovasjonssystem, mens tida etter år 2000 er den internasjonaliserte forskningens tid.<sup>33</sup>

Forskningsrådene var og er ikke bare en pengekilde, men også et beslutningssystem innenfor forskningspolitikken, med stor betydning for universitetene. Det er ikke plass for noen omfattende diskusjon av hva slags rolle UiB har hatt og har i forskningsrådenes historie, men noen aspekter er undersøkt. NAVF (1949–1993) var det viktigste av rådene for universitetene, både som finansieringskilde og arena for ansatte ved UiB i rådets styringsorganer, råd og komitéer. Fra 1993 ble de fem forskningsrådene til ett: Norges forskningsråd. Det skiller den norske situasjonen fra situasjonen i mange andre land, som de nordiske.

### *Fra en sped begynnelse*

Helt fra begynnelsen av deltok vitenskapsmenn fra UiB i forskningsrådenes ulike organer. Det ses av årsmeldingenes oversikter over kollegiets oppnevning til forskningsrådene, som i 1950 da det ble oppnevnt tre representanter, én for hvert av de tre fakultetene, til NAVF, to til NTNF.<sup>34</sup> I 1960–61 var det også tre oppnevnte til

32      Skoie 1984; Larsen 2019.

33      Brandt mfl. 2019.

34      UiB Årsmelding 1949–50: 13.

NAVF – én fra hvert fakultet.<sup>35</sup> Slik framstår forskningsrådenes rådssystem som et representativt system, med universitetene i sentrum.

Mens det i årsmeldingen for UiB for 1950 ikke nevnes noen bevilgninger fra noe forskningsråd, var det annerledes ti år senere. I 1960–61 mottok UiB støtte fra NAVF, NTNF og NLVF.<sup>36</sup> NAVF finansierte noen stipendiater, noe teknisk personell og noe utstyr til laboratorier. Først på 1960-tallet hadde for eksempel Historisk institutt en «forskningsstipendiat NAVF». Noen institutter fikk støtte til å bygge opp instituttbibliotek. Til realistene kom det mer. I 1960–61 var ni forskningsstipendiater finansiert av NAVF, én av NTNF og én av NLVF, alle menn. Ni assistentstillinger, til forskning og laboratoriearbeid – fem kvinner og fire menn – tilhørte også forskningsrådene.<sup>37</sup> I rapportene fra instituttene ved Det medisinske fakultet dette året ses det ingen tilsvarende, men Hormonlaboratoriet, som var NAVF-finansiert, ble overført til Haukeland sykehus i 1960. Det ble gitt midler til reiser og konferanser, men den viktigste kilden til reisepenger var universitetets egne fond, ikke minst Meltzerfondet.

I 1974 hadde UiB flere representanter i forskningsrådssystemet, 12 i NAVF, én i NTNF og én i det nye Norges fiskeriforskningsråd (NFFR).<sup>38</sup> NAVF hadde egne råd for realfag (RNF), medisin (RMF), humaniora (RHF) og samfunnsvitenskap (RSF), og UiB-folk var med i alle.<sup>39</sup> Rådene tildelte midler, og av en oppstilling fra 1976 dekket de tilgjengelige midlene for utdeling om lag halvparten av det søknadsbeløpene utgjorde.<sup>40</sup> Da hadde Bratteli-regjeringen alt slått fast det såkalte sektorprinsippet for finansiering av norsk forskning.<sup>41</sup> Det innebar at departementene skulle kartlegge behov for og finansiere forskning innenfor sine politikkkfelt. De ga midler til forskningsinstitutter, som Norsk utenrikspolitisk institutt. De kunne også bruke prosjektmidler, for eksempel til levekårsundersøkelsene, da forskere, mange ved UiB, ble engasjert til oppdrag. Etter

35 UiB årsmelding 1960–61.

36 NLVF, Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd og NAVF i 1949.

37 UiB årsmelding 1960–61. Om instituttens virksomhet.

38 UiB årsmelding 1949–50: 13. NFFR ble etablert i 1972.

39 UiB årsmelding 1974: 52. I 1970 fikk NAVF nye vedtekter med oppretting av disse rådene, Larsen 2019: 181.

40 Larsen 2019.

41 Skoie 1984.

hvert ga departementene midler til programmer i forskningsrådene.<sup>42</sup> Det førte også med seg at representanter fra departementer kom inn i rådene. Organiseringen av finansiering av samfunnsforskning var til debatt, og det var flere initiativer for å få mer ressurser til anvendt samfunnsforskning. Noe nytt forskningsråd ble det ikke, men fra 1977 ble rådene i NAVF supplert med Rådet for forskning for samfunnsplanlegging (RFSP). Det ga flere muligheter for UiBs samfunnsforskingsmiljø.

UiB-årsmeldingene hadde ingen samlet oversikt over tildelinger fra forskningsrådene, men beretningene fra det enkelte institutt ga opplysninger om slik finansiering. Oppsummeres disse opplysningene kan det for eksempel ses at i 1975 var 37 stipendiater, 28 vitenskapelige assistenter og 12 i tekniske og administrative stillinger lønnet av forskningsrådene.<sup>43</sup> Antallet stipendiater var likt ved HF-, SV- og MN-fakultetene, med 10, 9 og 11, og ved Med.-fakultetet var det 7. De vitenskapelige assistentene var fordelt mellom SV-, MN- og Med.-fakultetene, de tekniske stillingene var i hovedsak ved de to sistnevnte.<sup>44</sup> På denne tiden hadde UiB selv, som del av sin statsbevilgning, vel 40 stipendiathjemler. De var også fordelt jevnt ved fakultetene. Midt på 1970-tallet ser det dermed ut til at finansieringen fra forskningsrådene matchet UiBs eget antall stipendiater og fordelingen av dem ved fakultetene.

### *Invitasjon – særlig til naturvitenskap og medisin*

Fra 1980-årene endret mye seg i forskningsrådslandskapet, ved universitetene og i UiBs forhold til forskningsrådene. UiB-ansatte var fortsatt med i rådenes styringsorganer, flest i NAVF, men også i de andre.<sup>45</sup> Alle forskningsrådene ble slått sammen til Norges forskningsråd fra 1.1.1993, med UiBs rektor, Ole Didrik Lærum, som

42 Departementene engasjerte og lønnet mange som fikk sine arbeidsplasser ved UiB på 1970-tallet – som i forbindelse med levekårsundersøkelsene, jf. NOU 1976:28 – sluttrapporten med oversikt over alle delutredninger.

43 UiBs årsmelding for 1974 har 312 sider. Under omtalen av fakultetene er det omtale av hvert institutt, og der framgår det hvilke stillinger som er finansiert av forskningsrådene.

44 Ved SV-fakultetet hadde Psykologisk institutt og Sosiologisk institutt forskningsrådsfinansiert personell. Ved HF-fakultetet var stipendiatene fordelt på mange institutt. Det samme gjaldt ved MN-fakultetet.

45 Se for eksempel UiBs årsmelding 1986.



første styreleder.<sup>46</sup> Forskningsrådet fikk seks områder, med områdestyrer og ulike typer av programmer og tildelingsformer. I styringsorganene kom det inn UiB-representanter. Til hvert område var det knyttet en lang rekke programmer med programstyrever, og i disse styrene var det også oftest UiB-ansatte. I det nye Forskningsrådet skulle hovedstyret oppnevne styrene for neste nivå, som så oppnevnte programstyrene. Til styrever og råd ble universitetene bedt om forslag. I områdestyrever og programstyrever var det også brukerrepresentanter, ikke minst fra departementene. Denne situasjonen ble noen ganger problematisk – som at departementene kunne ha ambisjoner om å vektlegge andre kriterier enn kvalitet ved tildeling av forskningsbevilgninger. Forskningsrådet var endret og blitt mer likt et selskap, enn da universitetene befolket styringssystemet, og særlig rådene, på mange nivå.<sup>47</sup>

Men det var ikke bare organisering og styring som ble endret. I vår sammenheng skal to endringer trekkes fram: endringer i Forskningsrådets finansiering av rekrutteringsstillinger, og veksten i omfanget av tematisk orienterte forskningsprogrammer.

Som nevnt hadde universitetene selv få stipendiatstillingshemler på 1970-tallet. For UiBs del var antallet egne hemler og antallet forskningsrådsstipendiaters nokså likt midt på 1970-tallet, med om lag 40. I tiåret som fulgte, skjedde det en stor endring. I 1986 hadde det ikke vært noen økning i UiBs stipendiathemler, de var fortsatt bare 44, men dette året var det 74 forskningsrådsstipendiaters, og fordelingen var helt annerledes enn i 1975. I 1986 var antallet NAVF-stipendiaters ved HF- og SV-fakultetene omtrent som ti år før, men antallet ved MN-fakultetet var tredoblet, og ved Med.-fakultetet var det doblet. Nå var det kommet til programmer som nettopp inviterte til søknader fra disse fagområdene. Tallene dekker tildeling fra alle forskningsrådene, men NAVF dominerer.<sup>48</sup> Antallet forskningsrådsstipendiaters ble doblet fra 1975 til 1986, mens antallet universitetsstipendiaters var stabilt.<sup>49</sup>

46 Kallerud 2001. Det ble konflikter mellom det nye styret og rådets direktør, og i 1995 trakk både Lærum og direktøren seg. Konfliktene handlet om forskernes og universitetenes representanters makt i styret vis-à-vis administrasjonens makt.

47 Brandt mfl. 2019.

48 Årsmeldinger UiB, 1960, 1975 og 1986.

49 Antallet forskningsrådsstipendiaters i 1975 var 37, basert på oppstilling fra de instituttvise oversiktene i UiBs årsmelding for 1975.

Situasjonen i 1986, med klart flere tildelinger til realister og medisinere enn ved de andre fakultetene, kan også sies å bli forsterket av at disse fakultetene fikk finansiert flere vitenskapelige assistenter og personell for tekniske og administrative oppgaver. De hadde også stipendiater og assistenter finansiert av andre, som gjennom VISTA-Statoil-avtalen og Landsforeningen mot kreft.<sup>50</sup> Ved SV-fakultetet finansierte på den annen side departementer noen stillinger for forskningsassistenter i 1986.

I 1986 var 30 av de 74 forskningsrådsfinansierte stipendiatene ved UiB kvinner; ved SV-fakultetet var 7 av 9 kvinner.<sup>51</sup> NAVFs arbeid for økt rekruttering av kvinner til forskning var styrket fra sist på 1970-tallet, ikke minst med etableringen av NAVFs kvinnesekretariat i 1977. Målet var at minst 40 prosent av rådets stipender skulle gå til kvinner; i forskningsrådshistorien vektlegges dette som nyskapende.<sup>52</sup>

I løpet av 1980-årene utviklet forskningsrådene nye støtteformer, og det skjedde en overgang fra tildeling av midler til stipendier og assistenter av ulik art, til utlysninger av prosjekter med flere typer av stillinger og utstyr. Forskningsrådene finansierte større satsinger, sentra og prosjekter fra midt på 1980-tallet.<sup>53</sup> For UiB og særlig for SV- og HF-fakultetene var LOS-senteret for forskning om ledelse og styring en slik tildeling, med et tiårig senter for forskning som oppfølging av den første maktutredningen (som hadde sitt hovedsete ved UiB fra 1972). LOS-senteret var forskningsrådsfinansiert fra 1987 til 1996; etter dette gikk UiB og NHH sammen om en femårig videreføring av senteret.<sup>54</sup>

RNF og RMF utviklet mange programsatsinger for naturvitenskap og medisin på 1980-tallet, og UiB-miljøer vant fram i konkurransen om tildelinger fra slike programmer. I flere av kapitlene i dette verket blir mange slike programmer og prosjekter tatt

50 VISTA-Statoil-avtalen ble inngått mellom Det norske Videnskaps Akademi og Statoil i 1985 og ga søkeren en rammebevilgning til en forskningsgruppe – sånn sett en forløper til senere støtteformer fra forskningsrådene.

51 Basert på oppstilling og forskningsrådsstipendiatenes navn i UiBs årsmelding 1984.

52 Larsen 2019.

53 Norges råd for anvendt samfunnsforskning, NORAS, ble opprettet som det femte forskningsrådet i 1988. Her inngikk også RFSP (et av rådene i NAVF). Det framgår ikke av UiB-årsmeldingene hvor mye eller hva slags finansiering NORAS ga til UiB, og rådet fikk en relativt kort historie, før Norges forskningsråd ble etablert i 1993.

54 Om LOS-senteret, jf. DAK-sak 20/1999, se også Grove 2012.

opp. Fra sist på 1970-tallet kom det flere programmer, som i regi av NAVFs Råd for forskning for samfunnsplanlegging (RFSP). Det var langt færre muligheter – eller invitasjoner – til HF-fagene i de mange programsatsingene enn for SV-fagene og andre fag. Tidligere, mens de individuelle stipendtildelingene dominerte, var situasjonen annerledes for HF-fagene. Noen av de større medisinske og teknologiske programmene inviterte etter hvert til små bidrag fra humaniora, samfunnsfag og juss, som i de såkalte ELSA-satsingene (etikk, lov, samfunn), der slike prosjekter kunne komplettere forskning, for eksempel innenfor bioteknologi.

Midt på 1990-tallet var ordningen med at personell finansiert av forskningsrådene også hadde sin ansettelse i de respektive rådene, avvirket. Hvordan omtales så bidragene fra Forskningsrådet på den tida da UiB rundet 50 år? I 1994 ble det store behovet for eksterne forskningsinntekter, ikke minst til nytt utsyr, vektlagt.<sup>55</sup> Det var regnskapsført 353 mill. kroner til eksternt finansiert forskning, hvorav 35 prosent kom fra Forskningsrådet. Noen eksempler ble trukket fram. Fra SV-fakultetet ble det nye IMER-programmet (internasjonal migrasjon og etniske relasjoner) løftet fram – et samarbeid mellom UiB og Forskningsrådet som skulle bidra til ny og tverrfaglig kunnskap. I en tid med økt internasjonal migrasjon trengtes kunnskap om språk og flerkulturelle samfunn, og nye tiltak i skole, arbeidsliv og utdanning.<sup>56</sup> Arbeidet for at UiB-miljøet for marinbiologisk forskning kunne bli del av et europeisk samarbeid innenfor molekylærbiologi, EMBL, ble vektlagt.<sup>57</sup> Dette arbeidet skulle vare ved, og i 1997 ble Sars-senteret, som en norsk EMBL-node, etablert. Det nådde ikke opp i konkurransen om å bli et senter for fremragende forskning i 2002, men fikk en fast statlig bevilgning, som del av UiBs grunnbevilgning, og også en langvarig forskningsrådstøtte.<sup>58</sup>

---

55 Årsmelding 1994: 11–12, 19.

56 Sst.: 31.

57 Se for eksempel På Høyden nr. 1/1997:3.

58 Se universitetsstyret, sak 110/2002.

*Ambisjon – internasjonalt ledende og fremragende forskning*

Etter en større evaluering og diskusjon om Forskningsrådet på tampen av 1990-årene ble rådets vedtekter, organisering og virkemiddelbruk endret.<sup>59</sup> De tidligere seks områdene, som på mange vis videreførte den fagbaserte strukturen i de fem forskningsrådene, ble til tre og siden fire divisjoner, delt inn etter virkemidler: en vitenskapsdivisjon, en divisjon for store og tematisk innrettede satsinger, og en divisjon for innovasjon, med tilhørende programmer. Senere ble disse divisjonene noe omgruppert. Divisjonen for store satsinger ble delt slik at én kom til å omfatte helse, velferd og arbeid, en annen miljø og energi. I 2018 fikk NFR nye vedtekter og en struktur med ett styre og 16 porteføljestyrene.<sup>60</sup> UiB-ansatte har vært og er oppnevnt til de skiftende styringsorganene, i 2022 i styret og i mange av porteføljestyrene.<sup>61</sup> Forskningsrådshistorien viser til en overgang fra fagnær representasjon i styrene til en sammensetning av styringsorganene som var sterkere preget av en konserntankegang, der medlemmer av hovedstyret ledet divisjonsstyrene, og der ble det stadig større innslag av fra næringsliv og offentlig forvaltning.<sup>62</sup> Fortsatt deltok fagfolk og faglige ledere fra UiB i styringssystemet, som daværende prorektor Anne Lise Fimreite som i 2016 ledet styret for vitenskapsdivisjonen og var med i Forskningsrådets hovedstyre.<sup>63</sup>

Som vist ovenfor økte tildelingene til UiB fra Forskningsrådet sterkt fra om lag år 2000 til 2005. Veksten fortsatte også etter det, men med lavere takt og en viss reduksjon fra 2015 til 2020 (se figur 10.2 ovenfor). Dette har sammenheng med mange forhold: på den ene siden at rådet fikk ansvar for mange flere programmer og satsinger, og med midler fra mange av departementenes budsjetter. For det andre og for å styrke den grunnleggende forskningen ble ikke minst opprettelsen av Fondet for forskning og nyskaping, Forskningsfondet, i 1999 viktig. Det var del av oljefondet.<sup>64</sup>

---

59 Brandt mfl. 2019.

60 <https://www.forskningsradet.no/om-forskningsradet/oppgaver-organisering/>

61 Jf. Forskningsrådets årsmeldinger og nettsider.

62 I en kommentar til forskningsrådshistorien vektlegger idéhistorikeren Kristin Asdal at akkurat denne endringen kunne vært sterkere inne i analysen.

63 Årsmelding Forskningsrådet 2016.

64 St.prp. nr. 67 (1998–1999).

Dette fondet ga en ny finansieringsmulighet, særlig for prosjekter innenfor grunnforskning og over hele bredden av fag.<sup>65</sup> Forskningsfondet ble avvirket av Stoltenberg II-regjeringen i budsjettet for 2012. I stedet ble det konvertert til regionale forskningsfond.<sup>66</sup> Det ble da heller en finansieringskilde for de nyere universitetene og høyskolene regionalt.

Det som kanskje aller mest har mobilisert forskere ved UiB og institusjonen som sådan, var konkurransen om å få tildelt sentre for fremragende forskning (SFF). Tildelinger av slike ble et nytt virkemiddel, og i de til nå 5 tildelingsrundene har UiB-forskere oppnådd å få 10 sentre.<sup>67</sup> Mange av disse omtales i ulike kapitler i dette verket. Ingen av de 8 første tildelingene er gitt til prosjekter med kvinner som prosjektledere. Ett av UiB-sentrene, fra 2007, Senter for geobiologi, er ledet av maringeologen Rolf Birger Pedersen. I 2014 overtok Ingunn Hindenes Thorseth som leder ved senteret, og hun ble første kvinne blant SFF-lederne ved UiB. Også få av SFF-ene ved andre institusjoner ledes av kvinner. I utlysningen av den femte runden, i 2020, ble målet om å få flere kvinner som ledere av sentre understreket, og søknadene måtte ha planer for å sikre rekruttering av det underrepresenterte kjønn til lederstillinger.<sup>68</sup> De to nye sentrene ved UiB som fikk støtte i 2022 har begge to ledere, en kvinne og en mann.<sup>69</sup>

SFF-sentre har hatt institusjonsstøtte i søknadsprosessene. Universitetets egenandeler kontraktstfestes og er betydelige. Ved UiB er det færre sentre for forskningsdrevet innovasjon (SFI), en ordning etablert i 2006, og gitt UiBs grunnforskningskarakter er det ikke så underlig. Fra 2008 ble det også etablert sentre for fremragende undervisning (SFU) – med mål om å utvikle kvaliteten av undervisningen. SFU-ordningen forvaltes av NOKUT, og ved UiB er det så langt to slike sentre: ett innenfor biologi og ett innenfor

65 Årsmelding for Norges forskningsråd 2000: 25–26.

66 Innst. 5S (2011–2012): 37.

67 Tre sentre i 2002 (Bjerknessenteret for klimaforskning, Senter for integrert petroleumsforskning, Senter for middelalderhistorie), ett i 2007 (Senter for geobiologi), tre i 2012 (Senter for biomarkører i kreftforskning, Senter for mødre og barnehelse, og Birkeland-senteret for romfysikk) og ett i 2017 (Centre for Early Sapiens Behaviour (SapienCE)).

68 Norges forskningsråd 2020.

69 Senter for digitale fortellinger, ledes av Scott Rettberg og Jill Walker Rettberg og Centre for Ethics and Priority Setting in Health ledes av Ole Frithjof Norheim og Guri Rørtveit.

geovitenskap.<sup>70</sup> Fra 2010 ble det lyst ut støtte til forskningsentre for miljøvennlig energi (FME), og UiB-miljø er med som partner i noen slike. Over årene har forskere ved UiB fått mange og store tildelinger til forskning fra store programmer, som prosjekter om olje og innenfor klimaforskning, velferdsforskning, og prosjekter innenfor naturvitenskap, samfunnsvitenskap, humaniora og medisin.

Både UiB og UiO og andre universiteter har som strategisk viktig mål å nå opp i konkurransen om tildeling av SFF-er. Tildelinger anerkjenner høy kvalitet og gir langsiktig finansiering – om enn midlertidig i 10 år. Vendingen i retning av prioritering av denne typen senter er også problematisert og kritisert, for eksempel innenfor forskningen om forskning.<sup>71</sup> Der problematiseres tanken om at alle skal ha fremragenhets som mål og målestokk – fordi det kan konsentrere forskningen for mye, og fordi begrepet om fremragenhets kan utvannes.

### *Å vinne i passende konkurranser*

Tildelingene til universitetene er forskjellige, og de gamle universitetene mottar flest midler. UiB får om lag halvparten av det UiO får. Det betyr at de to relativt sett får om lag like store bevilgninger. Statistikk fra Forskningsrådet gir mulighet for mange sammenligninger mellom universitetene.<sup>72</sup> Fordeles tildelingene fra rådet til hver institusjon per vitenskapelig årsverk, framkommer noen forskjeller. I 2020 var tildelingen per årsverk for eksempel 256 000 kroner ved UiO og 211 000 UiB. Ved universitetene i Tromsø og Stavanger var summene langt mindre.<sup>73</sup>

Forskningsrådet har ulike typer virkemidler. Det som kalles store programmer, har hatt størst samlet utdeling gjennom de siste årene, fulgt av brukerstyrte innovasjonsprogram, fri prosjektstøtte og grunnforskingsattsinger.<sup>74</sup> Det fagområdet som får Forsknings-

---

70 Sentrene ved UiB: <https://bioceed.w.uib.no/> og <https://www.iearth.no/>

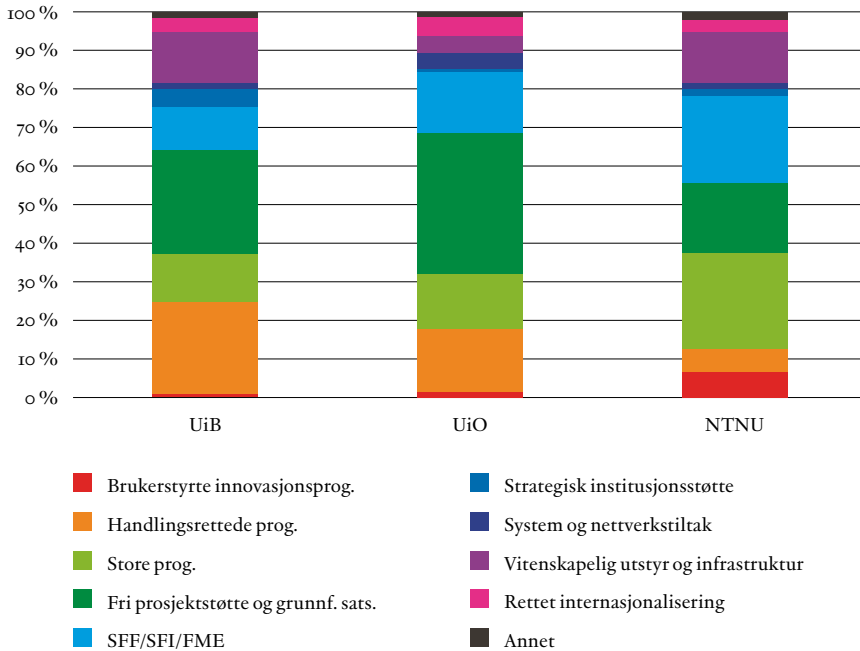
71 Som Sørensen & Traweek 2021.

72 <https://www.forskningsradet.no/statistikk-evalueringer/forskningsradets-statistikk/>

73 Forskningsrådets statistikk 2021, figur 4. Høyest tildeling fikk Norges miljø- og biovitenskapelige universitetet (NMBU) – med store tildelinger innenfor de biovitenskapelige programmene.

74 Sst. figur 5.

Figur 10.3 Fordeling av typer av tildelinger fra Norges forskningsråd til UiB, UiO og NTNU i 2020.



Kilde: Forskningsrådets statistikk for 2021, utsnitt av figur 10.

rådets største bevilgninger, er teknologiske fag, og de får ressurser via mange virkemidler. Disse fagene blir fulgt av matematisk-naturvitenskapelige fag, og – klart mindre – samfunnsvitenskapelige fag, igjen fulgt av medisin og helsefag.<sup>75</sup> For helseforskning er de regionale helseforetakenes forskningsmidler i tillegg svært viktige. Tildelingene til humaniora er klart mindre enn til de andre, i 2020 under 350 mill. kroner, mot vel 1,5 mrd. kroner til samfunnsvitenskapene.

Den frie prosjektstøtten og grunnforskningsstatsingen er de virkemidlene som ligner mest på tildelingene fra NAVF fram til først på 1990-tallet. Disse virkemidlene passer best for grunnforskning, og har vært viktigst for UiB de siste 25 årene. Universitetene viser seg å ha noe ulik tildelingsprofil av disse virkemidlene. Igjen er UiOs og UiBs profiler svært like. Begge har størst andel av sine

75 Sst. figur 3 og tabell 6.

tildelinger fra de grunnforskningsorienterte virkemidlene. Profilen skiller seg fra NTNUs, som har flere ressurser fra teknologisatsing og innovasjon. Figur 10.3 viser sammensetningen av tildelinger til UiB, UiO og NTNU i 2020. UiO fikk vel dobbelt så stor samlet bevilgning som det UiB fikk i 2020, NTNU noe mindre enn UiO.

I 2020 fikk UiB tildelt om lag 520 mill. kroner fra Forskningsrådet. I disse prosjektene var det om lag 110 stipendiatstillinger, 97 postdoktorårsverk og mange forskerårsverk.<sup>76</sup>

For stipendiatenes del er situasjonen nå helt annerledes enn på 1980-tallet. Som vist foran var langt flere stipendiatårsverk i 1986 forskningsrådsårsverk enn UiB-stipendier. Da var forholdstallet 1,6. I 2021 var antallet stipendiatårsverk 684, og forholdstallet 0,16.<sup>77</sup> Langt de fleste stipendiatene i 2021 var altså UiB-finansierte. Dette reflekterer at Forskningsrådets rolle som finansieringskilde for forskerutdanning er blitt mye mindre, at forskerutdanningen er blitt en helt sentral oppgave og finansieres innenfor UiBs grunnbevilgning.

Forskningsrådet har også ansvar for konkurranser om midler til avansert vitenskapelig utstyr og infrastruktur, over tid også med mer samarbeid og med arbeidsdeling mellom universitetene. Hverken for vitenskapelig utstyr eller infrastruktur er det bare prosjekter innenfor realfagene og medisin som får støtte. For eksempel fikk SAMLA-prosjektet for digitalisering av norske folkeminnearkiver infrastrukturmidler i ti år fra 2020.<sup>78</sup> Flere av Forskningsrådets tildelinger innebærer spleiselag. I brukerstyrte innovasjonsprosjekter er brukere – oftest næringsaktører – med som partnere og bidragsyttere til prosjektbudsjettene. I tillegg bidrar vertsinstusjoner, som UiB, med egenandeler til SFF-er og andre tildelinger. Omfanget av egenandeler kan bli stort og binde opp ressurser fra grunnbevilgningen. Det kan i sin tur være med på å styre universitetets forskningsprofil, idet slike ressurser brukes til bidrag til forskning som er valgt ut av en ekstern instans, selv om søknadene er støttet av universitetets grunnmiljø.

76 Fra Forskningsrådets statistikk 2020, tabell 19 og figur 12.

77 DBH, tilsatte, statistikk s. 11.1 (stipendiat kode 1017, finansiering grunnbudsjett). Langt de fleste stipendiatene i 2021 var altså UiB-finansierte.

78 Prosjektet er et samarbeid mellom UiB, UiO og Norsk Folkemuseum. <https://samla.w.uib.no/om-samla-prosjektet/>. Professorene og kulturviterne Hans Jakob Ågotnes og Kyrre Kverndokk ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap er ansvarlige for prosjektet.



## Europeiske penger – program- og grunnforskning

I figur 10.2 ovenfor ses det at forskningsmidler bevilget fra EU først fikk noe omfang fra år 2000. I UiBs årsmeldinger på 1990-tallet er det liten omtale av tildelinger fra EU-prosjekter, men i 1994 ble det meldt at stiftelsen Unifob forvaltet noen EU-prosjekter.<sup>79</sup> Først med EØS-avtalen i 1994 kom Norge for fullt med i det europeiske forskningsfinansieringssystemet.<sup>80</sup> Før dette kunne institusjonene få forskningsmidler fra European Science Foundation (fra 1974). I 1986 inngikk Norge en rammeavtale med EF om deltakelse i forskningssamarbeid.<sup>81</sup> Sist i 1980-årene ble samarbeidet med Europa et tydeligere mål i forskningspolitikken.<sup>82</sup> Forskningsrådet ble et norsk knutepunkt for EU-forskning i 1993, da det ble etablert.

Ved inngangen til 1990-årene var den norske deltakelsen i EUs rammeprogrammer for forskning beskjeden, men i 1998 nevnes deltakelse i programmer for forskning om energi og petroleum.<sup>83</sup> Det var først med det fjerde (1994–1998) og det femte (1998–2002) rammeprogrammet norsk deltakelse fikk et visst omfang.<sup>84</sup> Universitetenes EU-inntekter utgjorde 9 prosent av tildelingene fra Forskningsrådet i 1997, det tilsvarende omfanget i 2017 var 17 prosent.<sup>85</sup> Selv om det kommer mye større midler fra Forskningsrådet enn fra EU, er EU-tildelingene prioritert høyt – av myndighetene delvis for at norske institusjoner skal «hente hjem» så mye som mulig av det bidraget Norge yter til programmene.

Over tid har forskningsmiljøene ved UiB oppnådd mange forskningsmidler fra EU. I de årlige rapportene vektlegges slike tildelinger som uttrykk for at forskningen og miljøene holder høy kvalitet, særlig fordi slike midler oppnås i internasjonale konkurranser. Av EU-støtten til landets universiteter kommer 82 prosent til UiB, UiO og NTNU i 2021. Med 19 prosent av EU-støtten oppnår UiB forholdsvis flere midler enn det UiO og NTNU gjør.<sup>86</sup>

79 Årsmelding UiB 1994: 31.

80 Brandt mfl. 2019: 491.

81 Sst.: 496.

82 For eksempel i stortingsmeldingen om forskningspolitikken, St.meld. nr. 28 (1989–90).

83 Sst.: 94, 104.

84 Langfeldt 2002. Universitetene var involvert i henholdsvis 36 % og 23 % av prosjektene med norsk deltakelse.

85 Østby mfl. 2019: 69. Tildelingene fra EU var på 60 mill. kroner i 1997, mot 538 mill. kroner i 2017.

86 Figur 36 i databasen til NFR, prosentfordeling (NFR: «Rapporten omfatter resultatet for

Fra de første til de senere rammeprogrammene, som FP6 og FP7, ble det gitt større og større prosjekter med svært mange partnere. Til de store prosjektene ble det etter hvert også knyttet mål om å gi bidrag til EUs utvikling, og mange ble derfor nokså anvendte.

Som i Forskningsrådet, hvor særlig sentre for fremragende forskning og den frie prosjektstøtten kan sies å bygge opp om universitetets profil som grunnforskningsinstitusjon, har EU også virkemidler for mer grunnforskningsorientert og fri forskning. Det europeiske forskningsrådet (ERC) lanserte slike ordninger for etablerte og for yngre forskere i 2007 som del av *Horisont 2020* (2014–2020), med tydeligere grunnforskningsinnretning enn tidligere programmer. En ERC-tildeling er gjerne mindre enn de store prosjektene med mange partnere, og den legger større vekt på prosjektlederens vitenskapelige ambisjoner. Det har vært en betydelig økning i tildelinger av ERC-stipender. Av alle tildelinger, 98 mill. euro fra *Horisont 2020*-programmet til UiB-forskere, er 66 mill. euro knyttet til ERC-stipend.<sup>87</sup>

Også når det gjelder universitetenes tildelinger fra ERC, oppnår forskerne ved UiO, UiB og NTNU flest tildelinger. Igjen har UiO og UiB ganske lik profil i tildelingene. UiO-forskere har mottatt 52 stipender, UiB-forskere 23, mens NTNU-forskere har mottatt 14 og UiT-forskere 7, og alle andre til sammen 21.<sup>88</sup> ERC gir tre typer ERC-tildelinger til forskere på ulike karrieretrinn. «Advanced Grants» tildeles typisk nok forskere seint i karrieren, og flere av tildelingene til de 9 mannlige UiB-professorer – fra et vidt spekter av fag – har nådd dem nær pensjonsalderen. Ingen UiB-kvinner ved UiB har oppnådd denne typen bevilgning ennå. For de andre tildelingstypene er det annerledes, som for «Consolidator Grants», som 5 menn og 6 kvinner ved UiB har fått tildelt; 4 av dem fikk «Consolidator Grants» i 2020.<sup>89</sup> Inga Berre ble mottaker nummer 10 000. Det er også nærmest kjønnsbalanse blant stipendmottakerne for de yngste, av «Starting Grants», som er gitt til 6 menn og 4 kvinner.

---

offisielle partnere i søknadene og inkluderer ikke resultater for eventuelle tredjepartnere/assosierte partnere. NFR oppgir eCorda (kommisjonen) kontraktsdatabase, oppdatert i april 2021).

87 Årsrapport UiB 2021.

88 ERC Funded Projects | ERC: European Research Council (europa.eu).

89 <https://www.uib.no/aktuelt/141151/europeiske-toppstipend-til-fire-uib-forskere>. Blant de fire kvinnene var to statsvitere: Elisabeth Ivarsflaten og Ragnhild Muriaas, én geolog: Anna Nele Meckler, og matematikeren Berre.

Midlene gir prosjektlederne mulighet til å bygge forskning med rekrutter og samarbeidspartnere.

Et sentralt moment for de politiske myndighetene knyttet til den EU-finansierte forskningen er at Norge som bidrar med store overføringer til EUs programmer, bør ha miljøer som henter hjem så stor andel av midlene som mulig, ved å vinne fram i den skarpe konkurransen. Generelt har flest menn nådd fram i konkurransen om ERC-midler, og forskere ved UiO har oppnådd mest, men tas det hensyn til størrelse, er det forskere ved UiB.<sup>90</sup>

### **Kontraktsforskning, oppdragsforskning, bidragsforskning og gaver**

På slutten av 1960-tallet og først på 1970-tallet kom det opp en rekke forskningspolitiske spørsmål knyttet til finansiering av universitetenes forskning. Det gjaldt for eksempel oppbygging av norsk oljeforskning og spørsmålet om hvem som skulle finansiere den. I kapittel 9 i bind 3 er dette temaet diskutert spesielt. Sektorprinsippet for forskning ga som nevnt ovenfor departementene ansvar for å finansiere forskning innenfor sine områder og prioritere forskning der det manglet kunnskap, også ved universitetene. Både private og offentlige aktører kunne dermed være universitetets kontraktspartnere.

Ved universitetene ble det diskusjoner om hvilken plass forskning med ekstern finansiering skulle ha, og det 28. rektormøtet i 1976 nedsatte en komité for å utrede så vel plassen for, som organisering av kontraktsforskning ved institusjonene.<sup>91</sup> Utredningen som fulgte, ble brukt i arbeidet med Universitetsplan år 2000 for UiB – en plan som omtales i mange kapitler. Planen åpnet for mer kontraktsforskning, men i 1988 slo den fast at de eksterne inntektene burde begrenses til om lag 10 prosent, for ikke å forstyrre den frie grunnforskningen ved UiB.<sup>92</sup>

Universitetsplan 2000 brukte kontraktsforskning og opp-

90 UiB årsrapport 2020: 30. UiO hadde oppnådd 18 Consolidator Grants, UiB 11, videre hadde UiO oppnådd 20 Starting Grants og UiB 8.

91 Nyborg 2007.

92 U-plan 2000, og se f.eks. informasjonsbrosjyre om UiB fra 1985 (omtales i flere kapitler).

dragsforskning som ganske synonyme begreper, og dette gjaldt anvendt forskning. Grunnforskning kunne kontraktfestes som «målrettet grunnforskning». Grensen mellom ulike typer forskning ble sagt å være «svært porøs». Prinsippet om fri rett til å publisere resultater fra kontraktforskning sto uansett sterkt.

Midt på 1980-tallet opprettet UiB administrative strukturer for å håndtere avtaler med eksterne oppdragsgivere, som ved bruk av tomme hjemler eller omgjøring av administrative stillinger – trekk som diskuteres i kapittel 1 i bind 2. I 1985 ble førssteamanuensis ved Jordskjelvstasjonen Kristen Haugland UiBs «oppdragsdirektør». Dette skjedde i en tid da myndighetene oppfordret universitetene til å etablere stiftelser som kunne ta seg av den næringsrettede kontraktforskningen og forholdet til næringslivsaktører. UiB fulgte opp ved å opprette stiftelsen Unifob i 1986. Hva som skjedde med Unifob og resten av landskapet av forskningsinstitusjoner i Bergen, og særlig UiBs rolle i forholdet til andre bergenske forskningsinstitusjoner, er tema i neste kapittel, sammen med skiftende rammer og regelverk for UiBs samarbeid med andre.

Det er ikke lett å få oversikt over omfanget av og typer kontraktforskning ved UiB fra 1960-årene til år 2000. Da myndighetene på 1960-tallet ikke ville finansiere oljeforskning, lyktes geologimiljøet ved Jordskjelvstasjonen i å få midler fra NATOs vitenskapskomité, hvor for øvrig daværende rektor Håkon Mosby var leder. Oljeforskningen er tema i kapittel 9 i bind 3. På 1970-tallet finansierte departementene både Levekårsundersøkelsene og Maktutredningen (1972–81).<sup>93</sup> Dette økte omfanget av samfunnsvitenskapelig forskning ved UiB. Et annet eksempel gjelder oppbyggingen av trygdeforskning i Norge, og fra sist på 1970-tallet finansierte Sosialdepartementet flere trygdeforskningsgrupper. Ved UiB har trygdeøkonomigruppen virket i mer enn 40 år, selv om finansieringen har endret seg noe.

Det framgår også av årsmeldingene at Oljedirektoratet var en viktig kontraktspartner for UiB-forskning. Av en undersøkelse av samarbeid mellom universitet og næringsliv i 1992 framgår det at den viktigste næringslivsaktøren for forskning ved UiB var Norsk Hydro og selskapets forskningscenter i Bergen.<sup>94</sup> Den gangen så

93 Se også kapittel 6 og 7 i bind 3.

94 Gulbrandsen 1995: 192.

universitetsledelsen samarbeidet med næringslivet som viktig og UiB ville bidra til å fremme forskningsbasert innovasjon – for denne oppgaven mente UiB det var mye å lære av «foregangsland som USA». Samarbeidet med Hydro ble en viktig del av et av sentrene for fremragende forskning fra 2002: Senter for integrert petroleumsgeologi, CIPR.

Innenfor medisinsk forskning har kontraktsforskning vært organisert på ulike måter. Forbindelsene mellom de medisinske miljøene og legemiddelindustrien har vært og er mangefasettete, og noen ganger diskutabile. Det var lenge ikke uvanlig at professorer fikk midler fra industrien til private kontoer; også dekking av utgifter til konferanser og reiser var vanlig. Samtidig har legene, deres organisasjoner og ikke minst de medisinske tidsskiftene etter hvert vektlagt at tildeling av ressurser kan gi bindinger som påvirker forskningens resultater. At det nå i alle publikasjoner må redegjøres for hvem som har støttet forskningen, reflekterer dette. Fra sist på 1980-tallet ble det etablert ulike strukturer for å håndtere avtaler mellom legemiddelindustrien og medisinske forskere både ved UiB og UiO. Etter noen år ble disse enhetene omdannet til aksjeselskaper; i Oslo ble Medinova et slikt selskap.

I Bergen ble Innovest opprettet, fra 2001 Innovest AS, med Unifob og Hordaland fylkeskommune, senere Helse Bergen, som eiere. Innovest skulle håndtere kontrakter og midler til utprøving av legemidler og annen medisinsk forskning. Innovasjons- og nyskappingsoppgaver er siden strukturert annerledes, noe som også drøftes i kapittel 10 i bind 3. Det ble problemer med forvaltningen og bruken av slike midler fra industrien. Fra 2008 startet UiB en vurdering av samarbeidet med selskapet og selskapets virke, som del av en gjennomgang av forholdet til og avtaler med ulike randsoneselskaper.<sup>95</sup> Etter hvert ble Riksrevisjonen involvert, og i 2013 konkluderte den med nødvendigheten av endringer. Helse Bergen HF og UiB fulgte opp, og nye systemer i tråd med offentlig regelverk kom på plass. Som del av opprydding og gjennomgang gikk UiB på vegne av staten til sak mot to medarbeidere om disponering

95 I universitetsstyrets sak 101/2014 oppsummeres UiBs innsats for å få innsyn i og etter hvert endre praksisen i Innovest. Se vedlegg til saken fra konsulentselskapet Deloitte. <https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/2014-101.pdf> Se også styresak 78/2014 A i Helse Bergen HF.

av midler fra kontoer i Innovest. I 2016 ble det inngått forlik. Her nevnes bare sakskomplekset, det har mange elementer, og handler om næringsinteresser, penger til privat forbruk, bruk av offentlig infrastruktur, tillit og personlig vinning.<sup>96</sup>

Alle typer av finansiering av forskning utenom statsbudsjettet, Forskningsrådet og EU er gitt betegnelsen bidrags- og oppdragsvirksomhet (BOA) fra 2008. Bidragsforskning er forskning der det gis bidrag uten føring for forskningen, mens oppdragsvirksomhet er knyttet til avtaler om konkrete oppdrag. Figur 10.4 viser omfanget av bidragsforskning ved UiB, sammen med UiO og NTNU i 2021.

Ved alle universitetene er det offentlige største kilde, selv om omfanget varierer mye. NTNU får klart mest fra offentlige kilder, og også fra næringslivet. UiB og UiO får om lag like store summer fra organisasjoner og stiftelser, selv om UiO er langt større enn UiB. Relativt sett er bidragsforskningen mer omfattende ved UiB enn ved UiO, mens NTNU har en ganske annerledes profil. Tildelingene fra organisasjoner og stiftelser til UiB domineres av tildelinger fra Trond Mohn-stiftelsen og fra Kreftforeningen.

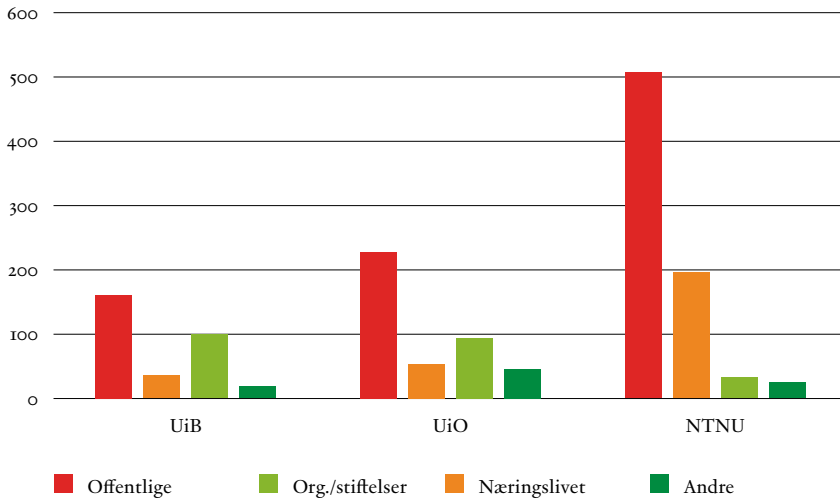
Oppdragsdelen av BOA-tildelingene er mye mindre enn tildelingene til bidragsforskning, og mest kommer fra det offentlige. Ved UiB utgjorde oppdragsdelen bare 37 mill. kroner, eller 10 prosent av tildeling til bidrag. Ved UiO og NTNU er omfanget av oppdrag langt større. Særlig er det knyttet til oppgaver universitetene utfører for det offentlige.

Det som nå omtales som bidragsforskning, ligner tidlige tiders gaver til forskning. Over årene mottok Bergens Museum store gaver og donasjoner, mye til bygninger, men også til finansiering av professorater, som til «Den Sundtske lærestol».<sup>97</sup> I 1948, etter lov om Universitetet i Bergen, ble museets fond og legater overført til den nye institusjonen. I årsmeldingene gis det de første 40 årene detaljerte oversikter over hvilke gaver UiB hadde mottatt, sammen med oversikt over store og små tildelinger til ansatte og studenter fra fondene. Noen eksempler kan illustrere hva gavene kunne være.

96 I 2014 gikk UiB rettens vei da UiB-ansatte hadde tatt ut store midler fra prosjekter med kontrakt med legemiddelfirma til privat forbruk. Det ble inngått forlik <https://www.uniforum.uio.no/nyheter/2016/04/toppbyrakterar-kjopte-tenester-ulovleg-for-15-mill.html>

97 Haaland 1996.

Figur 10.4 Omfang av bidragsforskning ved UiB, UiO og NTNU i 2020 fra ulike kilder (mill. kroner).



Kilde: DBH

I 1960–61 mottok UiB fem gaver på til sammen 139 000 kroner, som 50 000 kroner fra Margarinfabrikken Norge til forskning om hjerte- og karsykdommer og 10 000 kroner fra Bergens Tidende til forskning innenfor samfunnsvitenskapene.<sup>98</sup> Den gangen var muligheten for å etablere samfunnsfag ved UiB et tema i offentligheten, og gaven kan nok ses i lys av det. Som tidligere var det i 1961 utdelt midler fra Universitetets forskningsfond (fra Museets forskningsfond) og Lauritz Meltzers Høyskolefond, som stammer fra en testamentarisk gave i 1943.<sup>99</sup> Det ble gitt tilskudd til reiser til kongresser og til feltarbeid, til mindre undersøkelser og studentstipender. I 1961 ble det delt ut 19 stipender på 3000 kroner, noe som ikke var en ubetydelig sum.<sup>100</sup> Midler ble gitt til professorer og amanuenser, til institutter og laboratorier, samlet i 1961 knapt 176 000 kroner.<sup>101</sup> Fondsmidler og gaver ble også brukt til å finan-

98 Årsmelding 1960-61: 8–10.

99 Fra 2010 har Unifond, et 100 % UiB-eid administrasjonsselskap, administrert avtaler om forvaltning av fondet, jf. universitetsstyret, sak 109/2009.

100 Eller knapt 40 000 kroner i 2020.

101 Dette tilsvarer om lag 2,37 mill. kroner i 2021 – et beløp som oversiger utdelingen fra fondene 8. mars 2021.

siere stillinger. I 1960 ble det for eksempel opprettet et dosentur i medisin knyttet til en gave fra Broegelmanns Legat.<sup>102</sup> Fortsatt, i 2021, tildeler legatet årlig midler til medisinsk forskning, basert på overskudd av leieinntekter fra en sentrumsbygård. I 1961 finansierte midler fra Bergens Privatbank et 5-årig dosentstipend til ph.d. Fredrik Barth i sosialantropologi. Også andre gaver – som rektorkjedet – ble gitt av bergenske forretningsfolk (se kapittel 5, bind 3).

Det ble også gitt gaver til utstyr eller bøker. Bokgavene til institutter og til biblioteket listes utførlig i de første årenes rapporter. Gaver i form av utstyr kom særlig fra industrien, og særlig til realistene; for eksempel ga oljeselskapene en rekke utstyrsgaver rundt 1980, litt senere kunne de også lønne personell i tomme stillingshjemler.

En annen privat giver var – og er – Kreftforeningen. Landsforeningen mot kreft ble stiftet i 1948 og gikk i 1988 sammen med Norsk Forening til Kreftens Bekjempelse. Foreningen finansierer forskning ved UiB, de andre universitetene og ved sykehusene, som ved Radiumhospitalet/Oslo Universitetssykehus. Kreftforeningen delte ut om lag 240 mill. kroner i 2020, der 130 mill. gikk til frie forskerprosjekter. Forskere ved UiB fikk støtte til fire prosjekter og vel 30 mill. kroner.<sup>103</sup> Tildelinger fra Kreftforeningen går tilbake i alle fall til 1970-tallet; for eksempel finansierte Landsforeningen mot kreft stipendiatstilling og teknisk personell ved Gades Institutt i 1974.<sup>104</sup> I 2020 fikk eksempelvis Rolf Bjerkvig 15 mill. kroner til en større satsing på et hjernekreftnettverk.<sup>105</sup> Et eksempel på en annen type gaver ses i Den norske legeforenings finansiering av stillingshjemler og forskningsmidler for oppbygging av allmenntilleggsmedisinen som akademisk disiplin i 1972.<sup>106</sup> Den gangen var ikke allmenntilleggsmedisin et fag som ble prioritert av universitetene, men etter at legeforeningen ga finansiering, først til UiO og siden til UiB, ble fagene bygd og universitetene overtok. Også for etableringen av arbeidsmedisin som universitetsfag tok Legeforeningen et lignende initiativ.

Fra 2006 har UiB hatt et tilbud om musikkterapiutdanning.

102 Årsmelding 1960–1961: 19. Kapitalen i Meltzerfondet var 6,9 mill. kroner på samme tidspunkt.

103 Kreftforeningen 2020 – Forskningstildelinger 2020: 19–20.

104 Årsmelding 1974: 208, 1 stipendiat og 3 preparanter (i ulike perioder).

105 Kreftforeningen 2020: 20. <https://kreftforeningen.no/content/uploads/2022/08/forskningsaret-2020-19-april-2021.pdf>

106 Hunsår 2022.



Et lite miljø for så vel forskning som utdanning innenfor musikkterapi var utviklet innenfor rammene av Høgskulen i Sogn og Fjordane fra sist på 1980-tallet. Musikkterapi miljøet ble flyttet til Bergen og ble del av UiB, knyttet til Griegakademiet.<sup>107</sup> Samtidig ble det etablert et forskningscenter: Griegakademiets senter for musikkterapiforskning (Gamut), innenfor rammen av den gangen Unifob AS. Forskningen fikk fra starten av tildelinger fra GC Rieber Fondene, som også siden har bidratt med midler både til utdanningsprogrammet og til forskningen.<sup>108</sup>

I den norske forskningspolitikken har det lenge vært uttrykt bekymring for at private selskaper og andre private aktører bidrar lite til forskning, sammenlignet for eksempel med situasjonen i Sverige og Danmark, hvor store industriaktører lenge har bidratt.<sup>109</sup> Men noen norske industriaktører har gjort det samme, om enn kanskje i mindre målestokk. Et eksempel er sjokoladekongen Johan Throne Holsts donasjoner til ernærings- og helseforskning fra 1920-tallet.<sup>110</sup> Et annet er at avkastning fra skipsreder Anders Jahres fond fra 1953 skal brukes til helseforskning, juridisk forskning og teknologisk forskning, i hovedsak til UiO.<sup>111</sup>

Gaveforsterkningsordningen som nytt virkemiddel for økte private bidrag til forskning ble lansert i Bondevik II-regjeringens forskningsmelding.<sup>112</sup> Ordningen ble brukt første gang da Trond og Frank Mohn AS etablerte to forskningsstiftelser like før jul i 2004, for tildeling til forskning ved UiB og Haukeland universitetssykehus (Bergen forskningsstiftelse, BFS, og Bergen medisinske forskningsstiftelse BMBS). Avkastningen av fondene skulle brukes til forskning ved UiB og ved sykehuset, og de har siden gitt store bevilgninger til forskning. BFS, nå Trond Mohns forskningsstiftelse, inngikk avtale med UiB om finansiering av stipender for lovende unge forskere, utvalgt av stiftelsens styre, i 2006.<sup>113</sup> Stiftelsen og uni-

107 <https://www.uib.no/fg/gamut>

108 I 2015 fikk Christian Rieber universitetets Christie-pris. <https://www.uib.no/christiekonferansen/88096/christian-riieber-f%C3%A5r-christieprisen>

109 Som i St.meld. nr. 20 (2004–05).

110 Rudeng 1989.

111 <https://unifor.no/stiftelser/anders-jahres-fond-til-vitenskapens-fremme/>

112 St.meld. nr. 20 (2004–2005).

113 Bergens forskningsstiftelse og Bergen medisinske forskningsstiftelse ble slått sammen og ble til Trond Mohns forskningsstiftelse. Nå tildeles forskningsmidler ikke bare til forskning ved UiB og Helse Bergen, men til institusjoner over hele landet.

versitetet skulle etter avtalen bidra med like store summer, universitetet skulle dekke infrastrukturkostnader og kalle mottakerne av stipendene til faste stillinger ved UiB etter vel gjennomført prosjekt. Siden ble avtalen endret; de som mottar stipend, kalles ikke lenger til professorater ved UiB. Nå plikter mottakerinstitusjonene – som ikke bare er UiB – å lyse ut faste vitenskapelige stillinger innenfor de feltene som tildeles midler fra stiftelsen.

I 2021 har ordningen vært i funksjon i 15 år, og stiftelsen melder at ordningen så langt har resultert i at 15 av deres kandidater nå er professorer ved UiB.<sup>114</sup> Stiftelsen har gitt midler til ulike ordninger, men forskningsprosjektbevilgningene er sentrale.<sup>115</sup> Et eksempel er tildeling av «starting grants» til strafferettsjuristen og rettsteoretikeren Jørn Jacobsen ved Det juridiske fakultet fra 2009 til 2012.<sup>116</sup> Jacobsen fikk Nils Klim-prisen i 2011.<sup>117</sup> Fra 2015 har UiB etablert et toppforskerprogram – for verdensledende forskere – i tråd med Solberg-regjeringens oppfordringer og med støtte fra Trond Mohns stiftelse.<sup>118</sup>

Det er jevnlig diskusjoner om gaver og tildelinger fra private til universitetene, blant annet om frykt for at forskningen styres av gavegiverne. På 1970-tallet ble det gitt gaveprofessorater av ulike foreninger, som i 1974 da det var gaveprofessorater i allmenn medisin, immunologi og botanikk. Også Statoil, Shell og andre selskaper ga midler til stipendiater og finansierte i perioder professor II-stillinger ved UiB. Åpenhet om finansiering av virksomheten har vært et sentralt krav i diskusjonene om gavers betydning, og ikke alltid har det vært like enkelt å skaffe slike oversikter.

## For utdanning og forskning

Under utbyggingen av UiB etter åpningen i 1948 lå satsingen på forskning i at de enkelte ansatte – i hver sin stillingshjemmel –

114 <https://mohnfoundation.no/jubileumsmarkering-6-desember/>

115 Trond Mohn ble kreert til æresdoktor ved UiB i 2015 – <https://www.uib.no/aktuelt/88923/fire-nye-%C3%A6resdoktorer-ved-universitetet-i-bergen>

116 <https://mohnfoundation.no/trond-mohn-stiftelse-15-ar-professor-jorn-jacobsen-det-juridiske-fakultet/>

117 <https://holbergprize.org/nb/nils-klim-prisen/prisvinnere/j-rn-jacobsen>

118 <https://www.uib.no/forskning/91071/toppforskprogrammet>, jf. universitetsstyret, sak 104/2015 og 8/2016.

hadde tid til forskning og undervisning. I den sterke utbyggingen på 1960-tallet prioriterte Stortinget UiB, før utbyggingen i Tromsø startet opp. Fra siste halvdel av 1980-tallet ble det sterkere vektlagt at universitetet skulle samhandle med nærings- og samfunnsliv og ta på seg oppgaver for å imøtekomme nye behov for utdanning og forskning. Eksterne inntekter ble hilst velkommen. UiB vokste også med sysselsettingsmidler, med nye studieplasser, flere lærerkrefter og nye bygg. Etter år 2000 har universitetene fått større frihet til å disponere egne ressurser, men er fortsatt statlige organer, med de kravene til forvaltning, ressursstyring og åpenhet det medfører. Sammenlignet med situasjonen i mange andre land har norske universiteter store og stabile ressurser.

Som vist i kapittel 1 i bind 1 var det en helt sentral forventning med etableringen av UiB å styrke studiemulighetene for ungdom av alle klasser og fra hele landet. Velferd og likhet var – og er – viktige hensyn i politikken for universiteter og høyskoler. Gratis-prinsippet står også fast, etter 75 år. Mens nabolandene som EU-medlemmer har fått andre rammer for dette prinsippet, og selv om det er tatt til orde for å innføre studieavgifter også i Norge, er det så langt avvist. Det er gratis å studere, og både lovgivning om studiefinansiering og om studentsamskipnader bygger opp under intensjonene om å bidra til utjevning. Dette er tema som drøftes i kapittel 4 i dette bindet.

Fra etableringen av UiB i 1946 har universitetets forpliktelse og oppgave med å stå for fri grunnforskning vært understreket. Universitetene skal drive fri og kritisk forskning – forskning som kanskje ingen vet om kan bli viktig eller gi ny innsikt. Dette kan stå i et spenningsforhold til sterk vektlegging – også ovenfra – av å nå opp i konkurranser om ekstern finansiering av forskning, særlig fra EU og Forskningsrådet. I tillegg inviterer også organisasjoner og stiftelser til søknader om finansiering av forskning av høy kvalitet. Eksterne midler kan opplagt styrke forskningen. Samtidig kan det å tilpasse forskningsplaner til utlysninger av prosjekter og programmer styre forskningen mot problemstillinger som kan stå i et spenningsforhold til den frie forskningen.

Tildelingsmønsteret i støtte fra NFR og EU til UiB-forskningen – som til UiO – over tid tyder på at det særlig oppnås støtte til fri forskning. Det reflekterer UiBs og UiOs karakter som grunnforskningsorienterte. Hvis tildelingene kobles til egenandeler fra UiBs

grunnbudsjett, kan likevel også slike tildelinger begrense institusjonens frie bruk av forskningsmidler – i og med at det er andre som velger ut og prioriterer UiBs egne ressurser.

Fakultetene har hatt og har forskjellig mulighet til å oppnå eksterne forskningsmidler. Dette gjelder særlig de av invitasjonene fra Forskningsrådet som reflekterer den nasjonale forskningspolitikkenes prioriteringer, og de mange handlingsrettede programmene. Det inviteres langt flere søknader om forskningsmidler innenfor teknologi og naturvitenskaplige fag enn innenfor humaniora.

Ønsket er at dette kapitlet skal gi en forståelse av de lange linjene i UiBs økonomiske ressurser og endringer i disse gjennom 75 år. De siste 20 årene har det kommet store eksterne forskningsressurser, men de største ressursene har alltid kommet fra Stortinget, selv om det alltid har vært ønsker og krav om flere.

## Litteratur og kilder

- Asdal, K. (2019). Bokomtale Thomas Brandt, Mats Ingulstad, Eirinn Larsen, Marte Mangset & Vera Schwach: Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 424–429. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2019-04-09>
- Bergens Museum (1917). *Bergens universitet: En redegjørelse for arbeidet for dets reising*. Bergen: N. Nilsen & Søns boktrykkeri.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Larsen, E., Mangset, M. & Schwach, V. (2019). *Avhengig av forskning, De norske forskningsrådenes historie*. Oslo: Pax.
- Finansiering for kvalitet, mangfold og samspill. Nytt finansieringsystem for universiteter og høyskoler* (2015). Utredning fra ekspertgruppe nedsatt av Kunnskapsdepartementet i 2014 (Hægeland-utvalget).
- Forland, A. (1996). *Universitetet i Bergen 50 år, 1946–1996*. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*, Bind I, Universitetet i Bergen.
- Grove, K. (2012). *Uni Rokkansenteret – Frå SEFOS og LOS til Stein Rokkans bus*. Bergen: John Grieg.
- Gulbrandsen, M. (1995). *Universitet og region – samarbeid mellom universiteter og regionalt næringsliv i Norge* (TEMA Nord 518). København: Nordisk Råd.
- Halvorsen, A. (1967). *Et universitet i vekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1975–2011. Mot en ny samfunnskontrakt?* Oslo: Unipub.
- Hunskår, S. (red.) (2022). *Akademisk allmenmedisin i Bergen 1972–2022. Michael* (Supplement 29). Publication Series of The Norwegian Medical Society.
- Haaland, A. (1996). *Bergens Museums historie 1825–1945*. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I (s. 10–189). Universitetet i Bergen.
- Kallerud, E. (2001). *Norges Forskningsråd 1989–1995. En dokumentanalyse om etableringen av Norges forskningsråd*. Oslo: NIFU.
- Langfeldt, L. (2002). *Norges deltakelse i EUs 5. rammeprogram* (U-Notat 5). Oslo: NIFU.
- Larsen, E. (2019). Sekretariatet for norsk statsfeminisme. I: T. Brandt, M. Mangset, M. Ingulstad, V. Schwach & E. Larsen, *Avhengig av forskning, De norske forskningsrådenes historie* (s. 263–290). Oslo: Pax.
- Meld. St. 19 (2020–21). *Styring av statlige universiteter og høyskoler*.
- Nilsen, Y. (2005). *En sterk stilling? Norsk forskerforbunds historie 1955–2005*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.

- NOU 1988:28. *Med viten og vilje*.
- NOU 2022:3. *Ny lov om universiteter og høyskoler*.
- Nyborg, P. (2007). *Universitets- og høyskolesamarbeid i en brytningstid: femti års utvikling*. Oslo: Unipub.
- Rudeng, E. (1989). *Sjokoladekongen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skoie, H. (1984). *Norsk forskningsorganisering i etterkrigstiden*. NAVFs utredningsinstitutt. Oslo: NAVF.
- St.meld. nr. 35 (1975–76). *Om forskningens organisering og finansiering*.
- St.meld. nr. 28 (1989–90). *Om forskning*.
- St.meld. nr. 20 (2004–05). *Vilje til forskning*.
- Sørensen, K.H. & Traweek, S. (2021). *Questing Excellence in Academia: A Tale of Two Universities*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429290633>
- Teigen, K. (1996). Det psykologiske fakultet. I: N. Roll-Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K.B., Helle, T. I. Bertelsen, R.K., Lie, A., Nernas, K.A., Selvig, F.W, Thue., S. Bagge, S. & K.H. Teigen (1996), *Universitetet i Bergen 50 år*. Bind 2 (s. 710–740). Universitetet i Bergen.
- Vagstad, S., Gabrielsen, T.S., Kaarbøe, O., Lommerud, K.E. & Risa, A.E. (2007). *Finansieringssystemet for universiteter og høyskoler – teoretiske vurderinger*. Universitetet i Bergen.
- Østby, M.N., Denisova, E., Gunnes, H., Olsen, B.M., Sivertsen, S. & Wendt, K. (2019). *FoU-ressurser i universitets- og høyskolesektoren 1997–2017*. NIFU-rapport 2019:29. Oslo: NIFU.



Forskningsselskapet Norce har hovedsete i et bygg ved Nygårdsporten i Bergen. Huset ble opprinnelig bygd for Christian Michelsens Institutt (CMI) i 1950-årene. Siden en rekke institusjoner ble fusjonert i 2017, har Norce vært et av landets største forskningsinstitutter.  
Foto: Monika Sandnesmo, Norce AS.

# Kapittel II

## Universitetet i forskningsbyen Bergen

*Kari Tove Elvbakken  
og Jan Heiret*

Hvilke forskningsinstitusjoner som finnes utenfor universitetene, har betydning for mulighetene for samspill og samarbeid. Da Stortinget vedtok loven om Universitetet i Bergen i 1948, ble samarbeid med forskningen ved Christian Michelsens institutt (CMI) og Fiskeridirektoratet pekt på som en mulighet. Formingen av det bergenske forskningslandskapet gjennom 75 år har skjedd i en forsknings- og universitetspolitisk kontekst – med universitetet selv blant aktørene. Først i det siste tiåret har Bergen fått et landskap med forskningsinstitusjoner utenfor universitetet som kan sammenlignes med situasjonen i Oslo og Trondheim. I dette kapitlet utforskes formingen av dette og de skiftende rollene UiB har spilt – mellom å være ganske passiv og en tydelig konstruktør i forskningslandskapet i Bergen.

I det norske forskningssystemet er det tre forskningsutførende aktører: næringslivet, universiteter og høyskoler, og instituttsektoren.<sup>1</sup> I dag brukes om lag halvparten av forskningsressursene i næringslivet. Av de resterende brukes om lag 60 prosent ved universiteter og høyskoler og 40 prosent i instituttsektoren.<sup>2</sup> Mens universiteter og høyskoler har grunnforskning som hovedoppgave, har instituttsektoren mer anvendt forskning. I næringslivet kombineres forskning og utvikling. Dette reflekteres i det offentlige finansieringsordninger. Universiteter og høyskoler har høy andel av grunnfinansiering, i snitt 70 prosent, instituttsektoren i snitt 12 prosent. Det offentlige bidrar også til forskning i næringslivet med forskningsprogrammer i Forskningsrådet og støtte gjennom ulike skatteordninger. Dette kapittelet handler om forskningssystemet, og særlig instituttsektoren, med vekt på forholdene i Bergen.<sup>3</sup>

Instituttsektor-begrepet kom i bruk midt på 1970-tallet og ble etter hvert brukt om en lang rekke ulike forskningsinstitutter utenfor universiteter og høyskoler og næringslivet.<sup>4</sup> Nå brukes begrepet om forskningsinstitutter, stiftelser eller aksjeselskaper som får grunnbevilgning fra Forskningsrådet.<sup>5</sup> Både antallet og typer av enheter i instituttsektoren har variert over tid, og sektoren har vært omfattet av skiftende politiske prioriteringer. Den norske instituttsektoren omtales som omfattende i internasjonal sammenheng, også sammenlignet med de andre nordiske landenes.

Først rettes søkelyset mot forskningslandskapet i Bergen før UiB åpnet, så mot trekk ved en storstilt utbygging av offentlige og private forskningsinstitutter i etterkrigstida – i Oslo, Trondheim og Bergen. Fra midt på 1980-tallet konstruerte UiB sin egen såkalte randsoner – et begrep som brukes om enheter universiteter og høyskoler samarbeider med, men som ikke nødvendigvis har grunnbevilgning og regnes som del av instituttsektoren. UiB

1 Se for eksempel i *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019–2029*, Meld. St. 4 (2018–19).

2 Forskningsrådets Indikatorrapport 2021. <https://www.forskningsradet.no/indikatorrapporten/>

3 Forfatterne av dette kapitlet arbeidet ved Senter for samfunnsforskning (SEFOS), som var en seksjon i Unifob, fra først på 1990-tallet. Elvbakken var forskningsleder ved SEFOS og forskningsdirektør ved Rokkansenteret fra 2002 til 2007. Hun var universitetsdirektør fra 2007 til 2014. Heiret var med i styret for Unifob fra 1995 til 2002 og i Uni Research fra 2009 til 2015, han var nestleder fra 2011 til 2015 og instituttleder ved AHKR fra 2013 til 2021.

4 St.meld. nr. 35 (1975–76); St.meld. nr. 60 (1984–85); 73; Meld. St. 4 (2018–19).

5 Meld. St. 4 (2018–19).



fikk etablert Stiftelsen Unifob i 1986 som et redskap for å håndtere oppdragsforskning. Over tid ble Unifob til et forskningsselskap i instituttsektoren. I 2015 tok UiB til orde for fusjoner av UiB-eide forskningsinstitutter; den fusjonen som ble til forskningsselskapet Norce AS i 2018, ble imidlertid mye mer omfattende. I fortsettelsen er det særlig UiBs roller og innsats for endringer i det bergenske forskningslandskapet som skal utforskes.<sup>6</sup>

### Partnere for det nye universitetet

I universitetsplanen fra 1939 ble Chr. Michelsens Institutt (CMI) og Fiskeridirektoratet pekt på som framtidige samarbeidspartnere for et nytt universitet i Bergen, sammen med Norges Handelshøyskole (NHH).<sup>7</sup> Hvordan så forskningslandskapet i Norge den gangen ut, hva karakteriserte de mulige partnerne som ble nevnt, og hva kjennetegnet det bergenske landskapet?

Sist på 1930-tallet hadde Fiskeridirektoratet en kombinasjon av forvaltnings- og forskningsoppgaver og var ett av få direktorater av sitt slag. CMI var en nyskaping, fra en testamentarisk gave fra Christian Michelsen. Hva slags forskningsinstitusjoner var dette?

I siste halvdel av 1800-tallet representerte nye fagkyndige organer modernisering av byråkratiet. Mens det hadde vært tradisjon for at universitetets professorer ga staten råd innenfor sine felt, ble det nå opprettet direktørembeter og direktorater innenfor sentrale deler av statens virke. I 1891 opprettet Stortinget det første forskningsinstituttet som skulle gi kunnskap til forvaltningen, Veterinærinstituttet, samtidig med embetet som veterinærdirektør. Medisineren og veterinæren Ole Malm ble både direktør og sjef for dette instituttet i Oslo, han kombinerte forsknings- og forvaltningsoppgaver.<sup>8</sup>

Fiskeribestyrelsen, siden Fiskeridirektoratet, kom til Bergen i 1900, etter mye diskusjon, blant annet om lokalisering. Fiskeridirektoratet skulle kombinere forskning og forvaltning. Det som

6 Materialet brukt i kapittelet er årsmeldinger, årsberetninger og publikasjoner fra de institusjonene som omtales, fra UiBs saksframlegg til kollegiet og universitetsstyret, samt institusjonshistorier og aviser.

7 Universitetskomiteens utredning 1939: 22.

8 Elvbakken 2017.

ble Havforskningsinstituttet (HI), var først integrert i direktoratet. I 1907 ble Johan Hjort den første direktøren, han var vitenskapsmann og havforsker og fikk samme doble rolle som Malm hadde for veterinærvesenet.<sup>9</sup> At Fiskeridirektoratet kom til Bergen, hadde med forskningen ved Bergens Museum å gjøre, i tillegg, selvsagt, til byens betydning for fiskeriene.

Christian Michelsens Institutt for åndsfrihet og vitenskap (CMI) åpnet i Bergen i 1930, som landets første privatfinansierte og selvstendige forskningsinstitutt, og skulle drive forskning innenfor åndsvitenskap, naturvitenskap og medisin. CMI knyttet til seg forskere som fikk en fri stilling i fire–fem år, før de kunne bli aktuelle for universitetsstillinger.<sup>10</sup>

Etter fem år, i 1935, var det seks forskere ved CMI: en teolog, en medisinere, to fysikere, en matematiker og en havforsker. Den første var den liberale teologen Kristian Schjelderup som arbeidet med åndsvitenskap, idéhistorie og psykologi. Michelsen hadde også vektlagt en fjerde oppgave: innsats for toleranse og mellomstatlig samarbeid.<sup>11</sup> Til denne oppgaven fikk CMI støtte fra Rockefellerstiftelsen sist på 1930-tallet til utgivelse av et tidsskrift for internasjonal politikk.

Blant de første som kom var også fysikeren Olaf Devold og medisineren Konrad Birkhaug. I 1938 ble Devold ekspedisjonssjef i Kirke- og undervisningsdepartementet, og i den rollen ble han del av universitetskomiteen i 1938–39.<sup>12</sup> Birkhaug arbeidet med utvikling av vaksine mot tuberkulose, BCG-vaksinen. Flere av dem som ble kallet til CMI på 1930-tallet, fikk siden professorater ved UiO og NTH.

CMI ble opprettet på Christian Michelsens fødselsdag 15. mars, som hvert år ble og blir feiret. Ved 10-årsmarkeringen i 1939 var det stor middag og gjester i kjole og hvitt. I festtalen gjorde styreformann og professor Bjørn Helland Hansen et viktig poeng av at det var lagt opp penger. Av de seks forskerne som var ved CMI i 1935, var det bare to tilbake, og dermed økte kapitalen. Dette tok jour-

9 Schwach 2000. I 1918 gikk Hjort av, og direktorateet fikk en egen avdeling for havforskning.

10 Valaker 2000: 41.

11 CMI Årsberetning 1932–1934, jf. Schjelderup 1933: 1–67, *Toleransens og fordragelighetens problem*.

12 Av årsberetningen for 1939 (s. 42) fremgår det at Olaf Devik, som var tilsatt ved CMI fra 1932 for å arbeide med praktisk fysikk, sluttet i september 1939 for å bli ekspedisjonssjef i Kirkedepartementet.

nalisten Nordahl Grieg fatt i med artikler i Dagbladet og Bergens Arbeiderblad.<sup>13</sup> Mens Helland-Hansen og styret gikk i prosisjon, ble Tsjekkoslovakia invadert av Hitlers tropper.<sup>14</sup> En verden i fare trengte dristig samfunns- og åndsvitenskap, men CMI-styret prioriterte i stedet å spare penger.

For et vemodig paradoks at åndsmenneskene i dette styret (som Christian Michelsen selv valgte) først og sist har ønsket å vise sin forståelse av den døde ved dugelighet med penger; lykkelig over sin flinkhet holder de ham innesperret i økonomisk påpasselighet – han som ved sitt testamente drømte om å bli lik dem og således være av ånd!<sup>15</sup>

I bergenspressen tok flere til orde mot Grieg.<sup>16</sup> I Dagbladet fikk derimot CMI også kritikk fra professor i matematikk ved NTH, Ralph Tambs Lyché. Han skjønte godt at det ikke var lett å få forskere til CMI.<sup>17</sup> Å være der i fem år, med utrygg framtid, innebar å måtte presentere avhandlinger for styret hvert halvår, være fremragende helt alene og tilfredsstillende den som bestemte, nemlig Helland-Hansen. CMI var blitt et «vitenskapenes saftpresseri», men noe annet måtte til for å bli et «virkelig forskningsinstitutt»:

Stillinger som det går an å by folk slik at de ikke føler seg som sitroner som blir presset til skallet blir kastet bort, og et miljø av unge vitenskapsmenn, altså f.eks. stipendiatstillinger i rimelig antall ved siden av de faste forskerstillingene.<sup>18</sup>

Ifølge Tambs Lyché hadde hverken forskerne ved CMI eller rådsmedlemmene – med alle sine fine bergensnavn – noe de skulle ha sagt. Kritikken kom fra en anerkjent matematiker og radikaler. Han mente noe ved selve systemet var problematisk. Helland-Hansen var

13 Dagbladet 6.5.1939, Bergens Arbeiderblad 8.5.1939, «Christian Michelsens institutt for vitenskap og åndsfrihet».

14 Til styret valgte han også overlege Gunnar Bøe og direktør Mentz Andersen, jf. § 6 i Statutter for Chr. Michelsens Institutt for Videnskap og Åndsfrihet, godkjent ved kongelig resolusjon 20. desember 1929.

15 Dagbladet 6.5.1939: 6.

16 Morgenavisen 22.05.1939, Dagen 22.5.1939.

17 Dagbladet 25.5.1939: 7.

18 Sst.

en institusjonsbygger av rang og så at CMI kunne bidra til å realisere flere mål. CMI var for eksempel tenkt som aktuell leietaker alt da Helland-Hansen arbeidet for finansieringen av Geofysisk Institutt på Nygårdshøyden sist på 1920-tallet.<sup>19</sup>

Da UiB åpnet dørene i 1948, var det få forskningsinstitutter i landet. Slik sett var Bergen slett ikke dårlig forsynt, med Fiskeridirektoratets forskning og et uavhengig CMI – og med NHH i nærmeste nabolag. Alle miljøene var små, og det er derfor forståelig at universitetskomiteen anbefalte samarbeid mellom institusjonene.

### Etterkrigstida: en instituttsektor vokser fram

I etterkrigstida og fram til midt på 1980-tallet vokste instituttsektoren i Norge fram, med betydelig offentlig finansiering. Det var stor variasjon i størrelse, eierskap, innretning og rammebetingelser, men instituttene ble samarbeidspartnere for universiteter og høyskoler, og de utvidet forskningslandskapet der de ble bygd opp.

#### *Vækst – særlig i Oslo og Trondheim*

Framveksten av forskningsinstituttene var del av en satsing på offentlig finansiert forskning, og etableringen av forskningsråd var viktig for utviklingen.<sup>20</sup> Norges Teknisk Naturvitenskapelige Forskningsråd (NTNF) fra 1946 fikk en særlig viktig oppgave for de nye instituttene som arbeidet for utvikling av industri og næringsliv. De fleste teknisk-industrielle instituttene kom til i Oslo og Trondheim. Alt i 1946 ble Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) etablert, i Oslo. Der kom også Sentralinstituttet for industriell forskning (SI) fra 1948; det skulle fremme forskning for utvikling av industri og næringsliv.<sup>21</sup> I årene som fulgte, opprettet og drev

19 Leieinntektene fra starten var tenkt som delfinansiering av Geofysisk Institutt, Hovland 2007: 68–77. Helland-Hansen ses også som avgjørende for utformingen av Michelsens testamente og opprettelsen av CMI, som av Devold 1956.

20 I 1946 ble Norges teknisk-naturvitenskapelige forskningsråd (NTNF) opprettet. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) og Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF) kom til i 1949.

21 Se for eksempel Brandt mfl. 2019.

NTNF noen nye institutter og ga støtte til andre, både til stiftelser og næringsliveide bransjeinstitutter. I tillegg ble instituttene finansiert av oppdrag fra industri og næringsliv.<sup>22</sup> Antall teknisk-industrielle institutter med støtte fra NTNF økte til om lag 30 fram til midt på 1980-tallet.<sup>23</sup>

Det som ble det aller største teknisk-industrielle instituttet i Norge, Selskapet for industriell og teknisk forskning, SINTEF, ble stiftet i Trondheim i 1950 av Norges Tekniske Høgskole (NTH). Etableringen av SI i Oslo ble sett som en utfordring for NTHs posisjon som teknologisk tyngdepunkt og framskyndet etableringen av SINTEF.<sup>24</sup> Stiftelsen tok på seg næringslivsoppdrag med NTH-professorer som prosjektledere for stiftelsens ansatte forskere og assistenter. SINTEF fikk snart støtte fra NTNF og vokste på 1960- og -70-tallet. Etter hvert endret SINTEF seg til en næringsdrivende stiftelse, med ny organisering. NTHs professorer fikk mindre innflytelse, og en rekke datterselskap kom til.<sup>25</sup> Fra 1960-tallet fikk også den teknologiske delen av CMI, som vi kommer tilbake til, støtte fra NTNF, så Bergen hadde noe NTNF-finansiert virksomhet.

Selv om SINTEFs virksomhet ble omfattende i Trondheim, ble de fleste forskningsinstituttene åpnet i Oslo – to store teknologiske er alt nevnt. Men det som først og fremst preget utviklingen i hovedstaden, var etableringen av en lang rekke sektorforskningsinstitutter. De ble opprettet som statlige virksomheter, med bevilgninger fra departementer og forskningsoppgaver knyttet til politikkutforming. Et eksempel er Transportøkonomisk institutt (TØI) fra 1954, Norsk institutt for vannforskning fra 1958 et annet. Norsk utenrikspolitisk institutt (NUPI) ble finansiert av Utenriksdepartementet, Arbeidsforskningsinstituttet hørte til Sosialdepartementet.<sup>26</sup> Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) var av samme type – og ble lokalisert i Trondheim. Siden kom flere institutter på velferdspolitikken område – mange nye var samfunnsfaglige institutter. Departementsfinansierte institutter kan sies å følge av sektorprinsippet for finansiering av forskning,

22 Ingulstad 2019.

23 St.meld. nr. 60 (1985–86).

24 Kvål 1997.

25 Brandt & Nordal 2010.

26 Det siste hadde en forløper i Yrkeshygienisk institutt, som ble åpnet i 1946 under Arbeids-tilsynet, men skilt fra det i 1963, se Bjørnson 1993.

som ble formulert av Bratteli-regjeringen i 1972. Det ga departementene ansvar for å vurdere behov for og finansiere forskning og forskningsinstitutter innenfor sine felt.<sup>27</sup>

I Oslo ble Institutt for samfunnsforskning (ISF) også opprettet i 1950, som selvstendig stiftelse, og lignet slik på CMI. ISF åpnet med donasjoner fra Rockefeller og Ford-stiftelsene, og fikk også raskt støtte fra grunnforskningsrådet NAVF.<sup>28</sup> ISF ga mulighet til å bygge og utvide det samfunnsvitenskapelige miljøet i Oslo – mens UiO ennå hadde et lite miljø av samfunnsvitenskapelige fag.

Et knippe helt nye institutter ble til parallelt med utbyggingen av distriktshøyskolene (DH-ene) fra sist på 1970-tallet. Det første var Rogalandsforskning, i 1973. Møreforskning fulgte i 1979, Nordlandsforskning i 1980, Østlandsforskning i 1983 og Vestlandsforskning i 1985.<sup>29</sup> Stiftelsene fikk grunnkapital via Kommunaldepartementets budsjetter, og fylkeskommuner, kommuner og lokale næringsaktører var gjerne med som stiftere. Dette var del av en forskningspolitikk som vektla å få kompetansemiljøer over hele landet. DH-ene hadde ikke like store forskningsressurser som universitetene, og de skulle styrkes med lokale forskningsmiljø som kunne drive oppdragsforskning, spesielt for regionale aktører.

Med utbygging av forskningsinstitutter i etterkrigstida ble forskningslandskapet i universitetsbyene forskjellige. Selv med regionale forskningsinstitutter var de fleste instituttene i Oslo og Trondheim. Profilen var imidlertid ganske forskjellig. SINTEF var dominerende og gjorde forskningsbyen Trondheim enda sterkere teknologisk orientert. I Oslo var de fleste nye sektorforskningsinstitutter, men i begge byer styrket instituttene forskningsmiljøet og ga karriereveier både til og fra NTH og UiO. I tillegg hadde Oslo offentlige virksomheter, forvaltningsorganer, med forskning blant oppgavene, men som likevel ikke ble regnet som del av instituttsektoren, som Statistisk sentralbyrå, Meteorologisk institutt og Folkehelseinstituttet.

27 St.ppt. nr. 85 (1971–72), Innst. april 1972 – endringer i statsbudsjettet for 1972. Jf. også Bjørsvik & Nilsen 2011.

28 Bjørklund 1994, Rokkan 1975, Thue 2013. Disse stiftelsene ga også ressurser til oppbygging av institutter og fag ved UiO, som sosialøkonomi og astrofysikk. Også norske Johan Throne Holst – sjokoladekongen – bidro til oppbygging ved UiO, av Institutt for ernæringsvitenskap, se Rudeng 1989.

29 Se for eksempel Selstad 2009 om etableringen av Østlandsforskning.

### *Liten vekst i det bergenske forskningslandskapet*

Men hva med Bergen? Det korte svaret er at Bergen tapte i tiårene etter annen verdenskrig. Det som alt var av forskning i byen, vokste – og UiB ble bygd ut, men den nyetableringen som skjedde i Trondheim og Oslo, fikk ikke noen parallell i Bergen.

Stortinget diskuterte både Fiskeridirektoratets plassering og forskningens omfang da Fiskeridepartementet ble opprettet i 1946. Burde ikke departementet ha sitt direktorat – og dets forskning – i nærheten? Etter en utredning fikk Bergen beholde direktoratet og fikk noe mer.<sup>30</sup> Havforskningsinstituttet (HI) ble til et forskningsinstitutt underlagt direktoratet og fikk en noe tydeligere rolle.<sup>31</sup> Det ble også opprettet et vitaminlaboratorium.<sup>32</sup> Bergen fikk dermed en utvidet fiskeriforskningsinstitusjon, fram til 1960-tallet også lokalisert i bysentrum nær UiB. Vitaminlaboratoriet bidro også til undervisning ved UiB, først for medisinerne, siden for realistene, og det var samarbeid med det biokjemiske forskningsmiljøet.<sup>33</sup> Laboratoriet skulle kontrollere vitamininnholdet i tran, men det utvidet sine forskningstema; på 1970-tallet kom både forskning om og for oppdrettsnæringen og om laksens ernæringsmessige kvalitet til. På samme tid ble også fiskeoppdrett tema ved HI (se kapittel 8 i bind 3). Forskningen ved direktoratets institutter var i utgangspunktet ikke så omfattende, men det var altså samarbeid med UiB.<sup>34</sup>

For hav- og fiskeforskningen er HI av stor betydning, og i over 120 år har forskningen der vært del av byens forskningslandskap. Nyetableringer, som Norges fiskerihøgskole i 1972, fikk imidlertid hovedsetet lagt til Tromsø. Det hang sammen med satsingen på utbygging av universitetet der. Også fiskeriteknologisk forskning ble styrket i Tromsø, blant annet med flytting av noen av Fiskeridirektoratets oppgaver i Bergen.<sup>35</sup> Da det offentlig eide Nofima AS ble etablert i 2006, dannet av flere offentlige institutter og bran-

30 Se også kapittel 8 i bind 3.

31 Schwach 2000.

32 St.tid. 1947: 1020.

33 Vitaminlaboratoriet ble til Fiskeridirektoratets vitamininstitutt i 1975, i 1985 til Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt, og i 2003 til Nasjonalt senter for ernæring og sjømatforskning (NIFES). Det gikk inn i HI i 2018.

34 NOU 1989: 29: 18; NOU 1987: 29: 45; Njaa 1997; Schwach 2000.

35 Valvåg 2006. Se Schwach 2019 om diskusjoner om lokalisering av fiskeriforskningen.

sjeinstitutter, fikk også det hovedsete i Tromsø.<sup>36</sup> Det var ikke slik UiB hadde ønsket det.

Hva skjedde så med CMI? Året etter at Nordahl Grieg i 1939 kritiserte manglede innsats for samfunns- og humanistisk forskning, kom historikeren Halfdan Olaus Christophersen til instituttet. Så kom krigen, og i sitt første foredrag, 15. mars 1946, viste han til flere forskeres innsats for å forberede gjenreisning av økonomi og næringsliv etter krigen. En rekke utredninger og avhandlinger fra dette arbeidet ble trykt i det nye tidsskriftet *Sak og samfunn* som CMI ga ut. Det ga ut mange samfunnsvitenskapelige arbeider før andre tidsskrifter, som *Tidsskrift for samfunnsforskning*, kom til.<sup>37</sup>

Mot slutten av 1940-årene ble virksomheten ved CMI delt i to, med en teknologisk-naturvitenskapelig avdeling og en humanistisk-samfunnsvitenskapelig avdeling. Medisinsk forskning, forsvant ut, selv om utvikling av medisinsk utstyr i perioder var en oppgave for den teknologiske avdelingen.<sup>38</sup>

Utviklingen innenfor de to avdelingene ble forskjellig. Ved utgangen av 1950-årene hadde CMI-avdelingen for samfunnsvitenskap to markante forskere: økonomen Just Faaland og statsviteren Stein Rokkan. Faaland ledet avdelingen i nesten 30 år, til 1988, og var særlig orientert om utviklingslands økonomi.<sup>39</sup> Rokkan var sentral i forming og utbygging av samfunnsvitenskapene i Bergen og ble professor ved UiB i 1966.<sup>40</sup> CMIs forskning omfattet utviklingsøkonomi, valgundersøkelser og sammenlignende politikk. Forskningen om utviklingsøkonomi fikk en langvarig og betydelig finansiering fra Direktoratet for utviklingshjelp fra 1969.<sup>41</sup> Det bidro til at CMI ble et av instituttene med grunnfinansiering fra Utenriksdepartementet.<sup>42</sup> Mens Menneskerettighetsprogrammet

36 Utgangspunktet var St.meld. nr. 19 (2004–2005) Restrukturering av «blå åker» – forskningen innenfor de tidligere instituttene Matforsk, Akvaforsk og Fiskeriforskning.

37 Christophersen 1946. Fra 1960 kom *Tidsskrift for samfunnsforskning* til.

38 Andersen 2006. At medisin forsvant, er knyttet til at Konrad Birkhaug dro tilbake til USA, se Lærum 1991.

39 Faaland (1922–2017), se Isaksen & Jansen 2017.

40 Rokkan (1921–1979), se Stubhaug 2019. I komiteen var dekanus og historieprofessor Knut Mykland, Rokkan fra CMI, dosentstipendiat Fredrik Barth fra UiB og professor Dag Coward fra NHH. Se også kapittel 1 i bind 1.

41 Se kapittel 11 i bind 2. Støtten fra Norad kom via det såkalte DERAP-programmet; det var også viktig ved UiB.

42 For eksempel forslag til statsbudsjett for 1971, jf. St.prp. 1 (1970–71). Utenriksdepartementet, kap. 153.



ved CMI fra 1983 hadde tyngdepunkt i statsvitenskap, var det flest økonomer og sosialantropologer innenfor forskningen finansiert av direktoratet. Da UiB satset på utviklingsforskning, ble CMI en viktig partner, som vist i kapittel 11 i bind 2. CMI samarbeidet også med forskere ved NHH.<sup>43</sup>

Hvordan gikk det så med den frie stillingen til forskerne ved CMI, var det romslige kår, eller lignet det mer på Tambs Lyches «sitronpresse»-bilde fra 1939? Vi har ikke undersøkt dette, men i et tilbakeblikk i 2017 vektla tidligere direktør Arne Tostensen at den relativt frie stillingen Norad hadde gitt CMI, ble strammet inn sist i 1980-årene, med anbudsprosesser og mindre rom for fri forskning.<sup>44</sup>

Den naturvitenskapelige og teknologiske delen av CMI-forskningen vokste mer enn den samfunnsvitenskapelige etter 1945. I 1954 flyttet avdelingen fra Geofysisk institutt til nybygde lokaler rett over veien, fortsatt i UiBs umiddelbare nærhet. Midt på 1960-tallet sto den teknologiske avdelingen for 80 prosent av CMI-økonomien.<sup>45</sup> Oppdrag fra industrien og støtte fra NTNF og Industridepartementet var inntektskilder.<sup>46</sup> Avdelingen lignet SINTEF og SI, men var mye mindre. Ifølge Jan Andersen, leder av den teknologiske avdelingen i mer enn 20 år, var det lite samarbeid med UiB-miljø på 1970-tallet, noe han så som resultat av at få ved UiB ville delta i oppdragsforskning.<sup>47</sup> Det var mer samarbeid med Rogalandsforskning, som vokste med oljevirkosomheten. Også den fysiske avstanden til UiB økte da begge CMI-avdelingene flyttet til et eget nybygg på Fantoft sør i Bergen i 1979.

Ses endringene i det norske forskningsinstituttlandskapet i de første tiårene etter krigen under ett, ble det bergenske landskapet lite endret. Fiskeridirektoratet, med havforskningen og vitaminforskningen, ble værende i Bergen, med offentlig finansiering. CMI vokste, tydelig todelt, og fikk grunnbevilgning fra Industri- og Utenriksdepartementet. Bortsett fra ett unntak kom det ikke nye sektorforskningsinstitutter til Bergen. Unntaket sto Industride-

43 Isaksen 2017. Etter Helland- Hansen var styrelederne vekselvis professorer ved UiB og NHH fram til først på 1980-tallet, så fulgte en lang periode med UiB-professorer som styreledere, og i 2000 ble UiB-professor Ingvild Sælid Gilhus første kvinne i denne posisjonen.

44 Tostensen 2017.

45 NAVF 1989.

46 NTNF 1964: 22–23, 97. CMI-teknologi med 43 ansatte og 1,9 mill. kroner i omsetning. NOU 1981: 30A: 44.

47 Andersen 2006: 57. Andersen var leder av avdelingen mellom 1966 og 1988.

partementet for da det opprettet Industriøkonomisk institutt i 1975 i tilknytning til NHH, som sektorforskningsinstitutt.<sup>48</sup> Da hadde høyskolen allerede opprettet Stiftelsen for anvendt forskning (SAF) i 1972. SAF var nærmere knyttet til NHH-forskningen.

Selv om det ikke ble noen utvidet instituttsektor av betydning i Bergen, var nok samarbeidet med dem som fantes viktig. At de tre første som mottok universitetets egen æresbevisning og ble æresdoktorer, nettopp var fysikeren Odd Dahl ved CMI i 1952, overlegen Nils Backer-Grøndahl ved Haukeland sykehus i 1958 og sjefen ved Havforskningsinstituttet, Gunnar Rollefson, i 1960, kan ses om uttrykk for dette.<sup>49</sup>

### Omdanning og nydanning i forskningslandskapet

I den første stortingsmeldingen om forskningspolitikken, i 1975, tok regjeringen Bratteli opp en diskusjon om forskningssystemets struktur og dets arbeidsdeling. Det innledet en periode med noen viktige endringer i systemet. Regjeringen ville bremse oppbygging av flere institutter og ville gjennomgå den rollen NTNf hadde, med ansvar for mange og små institutter.<sup>50</sup> Regjeringen vektla også at forskere ved instituttene måtte gis mulighet til utvikling av kompetanse utenfor oppdragene de utførte. Det skulle grunnfinansieringen blant annet bidra til.<sup>51</sup>

Thulin-utvalgets utredning fra 1981 fulgte opp med diskusjon om NTNf, og de teknisk-industrielle instituttene.<sup>52</sup> I Willoch-regjeringens forskningsmelding fra 1984 ble det vurdert som uheldig at ulike forskningsinstitutter utenfor universitetene og næringslivet sto for mer forskning enn i næringslivet og ved universiteter og høyskoler, og nye endringer ble foreslått.<sup>53</sup>

48 Bjørsvik & Nilsen 2011. I tillegg hadde NHH allerede i 1952 etablert AFF for kurs- og konsulentvirksomhet.

49 Se oversikt over æresdoktorer ved UiB, Goksøyr 1996: 608.

50 St.meld. nr. 35 (1975–76): 28–36. Her ble det skilt mellom institutter knyttet til forskningsrådene, offentlige institutter, som HI, og andre oppdragsinstitutter, som CMI. Alle hadde noe, men varierende offentlig støtte.

51 Sst.: 74. I meldingen står det at også universiteter og høyskoler burde ta på seg noe (litt) oppdragsvirksomhet, så fremt ikke forskningens frihet ble truet.

52 Thulin-utvalget: NOU 1981: 30A: 109.

53 St.meld. nr. 60 (1984–85).

Det ble lagt opp til fristilling av institutter. Instituttene hadde et mangfold av organisasjonsformer. De mange NTNFDrevne instituttene burde bli stiftelser eller aksjeselskaper. Sektorinstitutter som var forvaltningsorganer, burde få nye fullmakter eller også bli stiftelser eller selskaper.<sup>54</sup> Det som siden kalles Langsletdoktrinen, ble lansert. Den gikk ut på at departementene ikke burde bestille og betale for forskning selv, men la midler og oppgaver forvaltes av forskningsrådene.<sup>55</sup> Endringene skulle ikke bare gjelde de teknisk-industrielle instituttene. En viktig oppgave for et nytt forskningsråd, NORAS (Norges råd for anvendt samfunnsforskning), opprettet i 1987, ble å følge opp de mange samfunnsvitenskapelige forskningsinstituttene – de som først og fremst var i Oslo eller i nærheten av distriktshøyskolene. Dette rådet eksisterte imidlertid ikke så lenge. Det ble snart også et forskningspolitisk mål å samle alle de fem forskningsrådene i ett.<sup>56</sup>

I 1993 ble Norges forskningsråd etablert. Blant oppgavene var å følge opp de mange instituttene, bidra til bedre kvalitet i forskningen i instituttsektoren og utvikle samarbeidet mellom næringslivet og universitetene.<sup>57</sup> Også spørsmål om instituttenes forskjellige former for grunnfinansiering var på agendaen. Instituttene ble delt i grupper basert på hvilket departement som hadde gitt grunnbevilgning, og hvilken innretning forskningen hadde. I denne inndelingsprosessen ble bare institutter som alt hadde grunnbevilgning fra et av departementene, inkludert, selv om bevilgningene hadde ulik historie og var av ulik størrelse. Forskningsrådet var selv underlagt det som i dag er Kunnskapsdepartementet.

Denne nye politikken handlet også om universitetene og høyskolene. Samtidig som det ble tatt til orde for å redusere antallet enheter i instituttsektoren – det gjaldt særlig teknisk-industrielle institutter med få forskere – burde universiteter og høyskoler bidra med samarbeid med instituttene. De som hadde forskningsinstitutter nær seg, i sin randzone, ble holdt fram som gode eksem-

54 Departementseide forskningsinstitutter hadde for eksempel statlig tilsettingssystem med stillingshjemler som måtte opprettes av Stortinget. For institutter som tok på seg ulike oppdrag, ble dette systemet vurdert som for rigid.

55 NOU 1991: 24: 40. Grøholt-utvalget om organisering av forskningen og forslag om å etablere ett forskningsråd. Fra UiB var psykologiprofessor Tordis Dalland Evans med.

56 St.meld. nr. 45 (1991–92). Endringene i forskningsrådsstrukturen ble implementert fra 1993.

57 NOU 1991: 24.

pler, som stiftelsen SINTEF i Trondheim.<sup>58</sup> Stiftelser hadde større fleksibilitet fordi de hadde andre rammer for økonomiforvaltning og ansettelser enn det statlige forvaltningsorganer hadde. Ved å opprette eller samarbeide med stiftelser i sin randsone, kunne universitetene bidra med og til oppdragsforskning. Det kunne styrke næringslivets forskning og bidra til å utvikle et mer kunnskapsintensivt næringsliv.<sup>59</sup>

Dette var tiden for omdanning – for innovasjon og endringer i næringslivet etter at tradisjonell industri tapte terreng. Samarbeid mellom forskning og industri skulle bidra til å omforme byer og samfunns- og næringsliv, også i Bergen (se kapittel 10 i bind 3). Universitetene ble oppfordret til å opprette stiftelser og til å ta på seg oppdragsforskning. De fulgte opp.<sup>60</sup> Fra midt på 1980-tallet skjedde det en utprøving av nye organisasjonsformer – og universitetene valgte ulike modeller.

### *Universitet og instituttsektor i Oslo og Trondheim*

UiO fulgte politikken oppfordring. I 1985 ble det lagt en plan for å etablere stiftelsen FOSFOR (Forskning for Oslo-regionen) som et bindeledd mellom UiO-miljøer og instituttsektorens mange institutter.<sup>61</sup> Ambisjonen var å få en konsernlignende struktur der en ny UiO-stiftelse nærmest skulle ta over en stor og mangfoldig instituttsektor. Dette ville vært en stor endring – og planen ble ikke realisert. Den er likevel interessant fordi den viser UiO-ambisjoner midt på 1980-tallet. FOSFOR ble likevel stiftet i 1987, sammen med andre stiftelser for arbeidet med innovasjon (se også kapittel 10 i bind 3). FOSFOR var ment som redskap for å organisere eksternt finansiert forskning, men denne organisasjonsformen ble møtt med kritikk ved UiO. Kritikken gjaldt to forhold. For det første at så vel universitetets grunneheter som kombinasjonen av forskning og

58 Som av Thulin-utvalget: NOU 1981: 30A, der UiO og UiB oppfordres til å lære av NTH og SINTEF.

59 Snart ble imidlertid stiftelsesformen vurdert som mindre heldig, som i Hermansen-utvalget (NOU 1989: 5), fordi denne organisasjonsformen ga den som opprettet stiftelsen, liten innflytelse – i og med at stiftelser er uavhengige.

60 Ødegård 1989; Knain 1994; Gulbrandsen 2011; Skoie 2003.

61 Larsen 1997. Dette er en analyse av FOSFOR i et organisasjonsteoretisk perspektiv med vekt på begrunnelser og betingelser for så vel oppretting, som stiftelsens avvikling.

utdanning ville bli svekket hvis de ansatte ble engasjert i oppdragsforskning i randsonen. For det andre kunne en slik ny organisasjon svekke fagmiljøenes kontakt med Oslos etablerte instituttsektor.<sup>62</sup> FOSFOR forsvant ut, og fikk ikke oppgaver for universitetet.<sup>63</sup>

På 1990-tallet bidro likevel UiO til å opprette to nye stiftelser. I 1990 ble Stiftelsen Cicero for forskning om miljø og klima etablert med støtte fra Miljøverndepartementet.<sup>64</sup> Cicero var tverrfaglig, og tilhører i dag gruppen av miljøforskningsinstitutter med basisfinansiering fra Forskningsrådet. I 1998 opprettet UiO også Frisch-senteret for økonomisk forskning.<sup>65</sup> Det skjedde i forbindelse med at Oslo-avdelingen av det bergenske SNF ble nedlagt (se nedenfor om SNF). Der Frisch-senteret opererer i nært samarbeid med Økonomisk institutt ved UiO, samarbeider SNF med NHH-forskere, og også med økonomer ved UiB. Frisch-senteret har en kombinasjon av fast ansatte forskere og engasjement av universitetsansatte. Slik ligner det på SNF, som har samme type kombinasjon – med NHH-ansatte.<sup>66</sup>

I 2002 opprettet UiO Unirand AS som en struktur for datterselskaper, i hovedsak for ulike departementsfinansierte kunnskapssentre.<sup>67</sup> Likevel, i 2007 ble det konkludert med at UiO i all hovedsak organiserte den eksternfinansierte forskningen selv – og ikke i randsoneneheter.<sup>68</sup> Senere ble Unirand-strukturen gradvis avviklet, og i 2020 var det ingen datterselskaper igjen.<sup>69</sup>

Også i Trondheim ble det etablert nye institusjoner på 1980-tallet. SINTEF utvidet sin virksomhet, med en rekke datterselskaper, både i Trondheim og i Oslo, og ble et – i internasjonal sammenheng – stort forskningsinstitutt. Dessuten opprettet den allmennvitenskapelige delen av universitetet i byen stiftelsen

62 Gulbrandsen 2011: 341. Kritikken rettet seg mot rektor Inge Lønning og direktør Kjell Stahl som sto for økt vekt på oppdragsforskning.

63 Larsen 1997. FOSFOR-historien er med i en antologi om universitetet som beslutningsarena, Christensen & Midgaard 1997.

64 Stifter var UiO, og stiftelsen ble formalisert ved kongelig resolusjon 21.04.1990, etter at kollegiet ved UiO hadde vedtatt vedtekter 5.4.1990. Miljøverndepartementet ga grunnbevilgning fra starten av.

65 Bjørsvik & Nilsen 2011.

66 Bjørsvik & Nilsen 2011; Forskningsrådets årsrapport 2020.

67 Som Nasjonalt kompetansesenter for vold og traumatisk stress og Nasjonalt kompetansesenter for barn og unge.

68 Gulbrandsen 2007

69 Årsmelding Unirand 2020. Det var forskningsselskapet Norce AS som overtok selskapene – som datterselskaper.

Allforsk i 1986. Den skulle for å bidra til å organisere oppdragsforskning.<sup>70</sup> Da mange av forskningsstiftelsene i landet ble omdannet til aksjeselskaper etter 2002, beholdt SINTEF stiftelsesformen. Derimot ble Allforsk til aksjeselskapet NTNU samfunnsforskning AS i 2004, med NTNU som 100 prosent eier.<sup>71</sup> Å omdanne stiftelser til aksjeselskaper ble foreslått av Hermansen-utvalget alt i 1989. Det la vekt på at stifterne ikke hadde styringsmuligheter over stiftelsene. Den større bølgen av omdanning av stiftelser nær universitetene var også del av oppfølgingen av utredningene fra Mjøs-utvalget i 1999–2000 – med lignende begrunnelse.<sup>72</sup>

### *UiB og Bergens instituttsektor*

UiB fulgte også opp den nye politikken, og det på mange måter. Vi vil først se på hva som skjedde med den begrensede bergenske instituttsektoren og forholdet mellom UiB og instituttene, CMI og Fiskeridirektoratets forskningsinstitutter.

Da Forskningsrådet ble etablert i 1993 og fikk ansvar for instituttsektoren, kom Havforskningsinstituttet og Ernæringsinstituttet i Bergen inn i gruppen av primærnæringsinstitutter.<sup>73</sup> Fra 1990 ble HI lagt direkte under Fiskeridepartementet (nå Nærings- og fiskeridepartementet). Det var ikke lenger underlagt direktoratet. Fra 2003 gjaldt den samme ordningen også Ernæringsinstituttet. Se også kapittel 8 i bind 3. Forskere ved disse institusjonene og UiB har samarbeidet i alle år, med bistillinger på tvers, og mange hoved- og masteroppgaver og doktorgrader er bygd på forskningssamarbeid mellom dem. I tillegg har det gått rekrutteringsveier til UiB, men også den andre veien. Institusjonelt har det vært samarbeid om skip og tokt – og om store prosjekter, som om Bjerknes-senteret, både da det hadde sin SFF-periode (2002–2012) og senere, og det er strategisk samarbeid i klynger og om lokalisering, og noen ganger også kontroverser.<sup>74</sup>

70 Knain 1994: 21–22.

71 Forskningsrådets institutt rapport.

72 NOU 1989: 5. Særlig Mjøs-utvalgets NOU 1999: 18.

73 Fra 2011 ble de tatt ut av grunnfinansieringsordningen, men fortsatte som primærnæringsinstitutter – og ble karakterisert som forvaltningsforskningsinstitutter – under Nærings- og fiskeridepartementet.

74 Se også kapittel 8 i bind 3 og kapittel 4 i bind 2.

I 1984 ble det inngått samarbeidsavtale mellom CMI og UiB.<sup>75</sup> Begge CMIs avdelinger var etablert i instituttsektoren. Avdeling for samfunn og utvikling arbeidet med utviklingsforskning og forskning om menneskerettigheter og fra 1990-tallet tilhørte CMI den gruppen av miljø- og utviklingsinstitutter inntil 2010 – etter det er CMI blant samfunnsforskningsinstituttene.

Den teknisk-naturvitenskapelige avdelingen fikk som nevnt grunnfinansiering fra NTNF. Den hadde vanskelige tider på slutten av 1980-tallet, med nedbemanning og underskudd.<sup>76</sup> Mange av NTNF-instituttene ble organisert på nye måter da Forskningsrådet ble etablert. Det gjaldt også CMI-avdelingen som i 1992 ble til Chr. Michelsens Research (CMR) AS. UiB kjøpte seg inn som eier, mens CMI-stiftelsen beholdt en eierandel på 50 prosent. UiB fikk 50 prosent av aksjene gjennom å overta eierskapet NTNF hadde.<sup>77</sup> CMR mottok fortsatt grunnbevilgning fra Forskningsrådet. Det faglige samarbeidet mellom UiB og CMR ser imidlertid ikke ut til å ha blitt mer omfattende med UiB som eier. UiB og CMR inngikk en ny samarbeidsavtale i 2003, og for å styrke CMR og fremme samarbeid skulle en gruppe fra institusjonene planlegge og koordinere faglig samarbeid.<sup>78</sup> UiB gikk tyngre inn på eiersiden i 2004.<sup>79</sup>

Samarbeidet ble på nytt evaluert i 2007.<sup>80</sup> CMR var fortsatt ikke forskningstungt og det faglige samarbeidet avgrenset. For å styrke både forskningen og samarbeidet ble det foreslått å ta initiativ til samlokalisering; flytting fra Fantoft til Nygårdshøyden kunne styrke samarbeidet.<sup>81</sup> Å få til et nytt teknologibygge på Nygårdshøyden der CMR kunne flytte inn, ble en prioritert sak fra 2008.<sup>82</sup> Det skulle vise seg å bli vanskelig og er ennå ikke realisert.<sup>83</sup>

75 Ødegård 1989: 27–31; Knain 1994. UiB og CMI inngikk rammeavtale i 1985, kollegiet, sak 223/1985.

76 Dette – og nedbemanning av 20 årsverk – ble slått opp i BT 16. november 1987.

77 Se St.prp. nr. 109 (1991–92). Stortinget godkjente etableringen av CMRAS og UiBs nye rolle.

78 Aksjonæravtale mellom UiB og CMI om CMRAS og samarbeidsavtale mellom CMRAS, UiB og Unifob AS, universitetsstyret, sak 77d/2003.

79 Universitetsstyret, sak 29/2008, s. 2. Det var ikke UiB som kjøpte aksjene, men det UiB-eide Unifob AS kjøpte 35 % og Stiftelsen Unifob 15 %. Denne siste posten ble så kjøpt av Sparebanken Vest, C.G. Veritas og Statoil med 5 prosent hver.

80 Universitetsstyret sak 28/2008, Geir Anton Johansen (UiB), Svein Winther (Unifob), Christopher Giertsen (CMR).

81 Universitetsstyret, sak 29/2008. CMR hadde 130 ansatte i 2007.

82 Universitetsstyret, sak 51/2008.

83 Se universitetsstyret, sak 18/2021, om oppfølging av arealplanen for 2020–2040.

I den andre enden av Nygårdshøyden kunne imidlertid CMI flytte inn i et nybygg med flere UiB-miljøer i 2009.<sup>84</sup> Dette ble arena for samarbeid om utviklingsforskning og UiB Global, se også kapittel 11 i bind 2.

Ved NHH ble SNF-stiftelsen Samfunns- og næringslivsforskning etablert i 1991, med rot i SAF og Industriøkonomisk institutt fra 1970-tallet. SNF overtok grunnbevilgningen fra sistnevnte – som jo kom fra Industridepartementet. Dette gjorde at SNF ble med i gruppen av samfunnsvitenskapelige institutter i Forskningsrådets inndeling av institutter.<sup>85</sup> Da mange stiftelser ble omdannet til aksjeselskaper, ble stiftelsen SNF i 2003 til aksjeselskap, og UiB ble med som en av eierne.<sup>86</sup> Da hadde UiB og NHH som nevnt ovenfor hatt et langvarig samarbeid om LOS-senteret, som i 10 år fra 1986 var et forskningsrådsfinansiert senter for forskning om ledelse og styring, før UiB og NHH gikk sammen om å finansiere det i fem år.<sup>87</sup>

Fra midt på 1980-tallet styrket UiB samarbeidet med de to forskningsinstituttene knyttet til fiskeriforvaltningen – det hang også sammen med at den fiskerelaterte biologiske forskningen ble UiB omfattende. Mer endring ble det da UiB kjøpte seg inn i instituttsektoren da CMI skilte ut den teknologiske avdelingen til CMRAS. UiB gikk inn som eier i CMR og SNF, om enn på ulikt vis. Dette skilte seg igjen fra mønsteret i Trondheim og Oslo. Stiftelsen FOSFOR ved UiO fikk et kortvarig liv – slike enheter passet ikke helt for UiOs politikk. I Bergen ble mye annerledes.

### Unifob – universitetets egen konstruksjon

Da UiB gikk inn i nye instituttsektorrelasjoner i Bergen fra 1990-årene, hadde det alt skjedd mye på Nygårdshøyden. Fra 1985 gikk UiB i kompaniskap med industri, eiendomsutviklere og kommunale myndigheter for å bygge framtidens forskningspark, Høytekn-

84 Se også kapittel 11 i bind 1 og kapittel 11 i bind 2.

85 Bjørsvik & Nilsen 2011.

86 NHH og UiB gikk inn som minoritetsiere med Stiftelsen SNF som hovedeier. I 2012 avviklet UiB sitt eierskap og siden det har NHH eid 85 % og stiftelsen SNF 15 % av aksjene i SNF AS.

87 Se Grove 2012.



logisenteret på Marineholmen. Dette utforskes i kapittel 10 i bind 3. Her skal det handle om en annen konstruksjon.

I 1986 opprettet UiB *Stiftelsen universitetsforskning i Bergen, Unifob*, med kollegiet som stiftelsens råd og med universitetsdirektøren som forretningsfører.<sup>88</sup> Året etter tok UiB initiativet til å etablere Stiftelsen Nansen senter for fjernmåling (Nansensenteret).<sup>89</sup> De politiske signalene var tydelige. Universitetene skulle satse mer på oppdragsforskning og samarbeide tettere med næringslivet. Dermed måtte det åpnes for nye og mer fleksible organisasjonsformer. UiB fulgte opp og valgte å satse på stiftelser for å håndtere forskningsprosjekter og ansettelse. Det ga en fleksibilitet det stramme stillingshjemmelsystemet ikke hadde, og UiB hadde alt erfaring med oppdrag, særlig fra oljeindustrien, og både innenfor språk- og realfag. Da stillingshjemmelsystemet forsvant sist på 1990-tallet, ga det stiftelsen en ny slags fleksibilitet. Ved å ansette medarbeidere på kontrakter i stiftelsen unngikk UiB å få arbeidsgiveransvar for forskere.

Utviklingen som fulgte, kan knyttes til UiBs valg og strategier og de mulighetene den forskningspolitiske situasjonen ga. Samtidig fikk framveksten av en stor forskningsorganisasjon en egen dynamikk.

### *Et nyttig instrument*

I en kommentar i *Nytt fra UiB* i november 1987 skrev UiBs oppdragsdirektør, Kristen Haugland, at stiftelser var svært gunstige redskap for UiB, og de var styrt av universitetets menn. Han selv kom til å ha en sjefsrolle i Unifob i nesten tjue år. I de første årene ble mange sentre og prosjekter lagt inn under Unifob-stiftelsen.<sup>90</sup> Noen eksempler kan illustrere bredden. Fra sist på 1970-tallet hadde UiB tatt på seg oppdrag for oljeselskaper for å utvikle norsk oljeterminologi. Mange «terminologer» ble engasjert for oppdragene, og i 1979 ble stiftelsen Norsk termbank opprettet for å ta hånd om

88 Kollegiet sak 218/1985 – Etablering av stiftelsen Universitetsforskning i Bergen. Unifob ble stiftet i februar 1986 på grunnlag av Kjøpmann Joh. A. Mowinckels universitetsfond. Det akademiske kollegium skulle være stiftelsens råd, universitetsdirektøren forretningsfører.

89 Årsmelding UiB for 1986 og for 1987.

90 UIB årsrapportene fra 1990-tallet.

oppdragene.<sup>91</sup> Statoil, Esso og Oljedirektoratet var blant dem som betalte for oppdrag. Termbanken ble en del av Unifob i 1995. Etter mye skepsis til oppdragsforskning også blant UiB-ansatte i 1970-årene økte samarbeidet med oljeindustrien i 80-årene, og Unifob kunne altså tilby en fleksibel organisasjons- og ansettelsesform – samtidig som UiB-ansatte ledet prosjektene, gjerne med en bistilling i stiftelsen.<sup>92</sup>

Unifob ble også brukt til å administrere oppdrag og prosjekter for departementene. Det hang – som vist – dels sammen med endringer i departementenes praksis for forskningsfinansiering. På den ene siden bevilget departementene i større grad midler til forskningsrådene, for eksempel til programmer innenfor NORAS fra 1987. På den annen side fortsatte de også å bestille oppdrag fra ulike forskningsmiljøer. Bergensmiljøene bidro dessuten med forskning fra statsvitenskap, sosiologi og medievitenskap til maktutredningen – og med økonomisk forskning til levekårsundersøkelsene.<sup>93</sup> Prosjektene fikk følge av en rekke programmer i forskningsrådene, som ga muligheter for ny samfunnsforskning i Bergen, og mange prosjekter ble forvaltet av Unifob. I 1988 ble Senter for samfunnsforskning (SEFOS) en seksjon i Unifob, nettopp for slike prosjekter og for å huse tverrfaglig virksomhet.<sup>94</sup> SEFOS ble også tilholdssted for flerfaglig arbeidslivsforskning i skjæringspunktet mellom humaniora og samfunnsfag (AHS).<sup>95</sup>

I år 2000 hadde Unifob 200 årsverk og 200 mill. kroner i omsetning og var gruppert i seksjoner som korresponderte med forskning innenfor alle UiBs fakulteter.<sup>96</sup> Det offentlige finansierte det meste, enten gjennom Forskningsrådet eller via departementer. I 2001 gjennomgikk stiftelsen organisering og oppgaver, og sentraladministrasjonens rolle og størrelse ble diskutert. Resultatet ble større avdelinger, med en liten, men sterk sentral ledelse.<sup>97</sup>

91 Kollegiet, sak 55/1980. UiB årsmelding 1986, side 107–108, se også kapittel 8 i bind 2.

92 Se også kapittel 9 i bind 3.

93 Se kapittel 6 og 7 i bind 3.

94 Knut Dahl Jacobsen, dekan, SV-fakultetet, kommentar i *Nytt fra UiB*, oktober 1988.

95 Grove 2012.

96 UiB årsmelding 1995, side 46–47. SEFOS, HEMIL-senteret, Medisinsk fødselsregister, Seksjon for arbeidsmedisin, Barnevernets kompetansesenter på Vestlandet, Humanistisk datasenter, Laboratorium for marin molekylærbiologi, laboratorium for parallelle utregninger (Parallab) og Senter for virologisk forskning.

97 Se Grove 2012.

Unifob var blitt en stor forskningsorganisasjon og var fortsatt først og fremst organisert for å håndtere UiB-ansattes eksternt finansierte prosjekter. Det som skilte situasjonen i Bergen fra situasjonen i Trondheim, var dessuten at Bergens randsone, med Unifob og Nansensenteret, ikke formelt var en del av instituttsektoren og dermed var uten statlig grunnbevilgning.<sup>98</sup> Slike bevilgninger – fra departementer kanalisert via eller fra Forskningsrådet – ga varierende, men i snitt om lag 15 prosent, av inntektene. Det ga den bergenske randsonen mindre økonomisk robusthet, men viste også den tette forbindelsen til UiB.

Unifobs vekst, både i størrelse og bredde, satte imidlertid også i gang en egen utviklingsdynamikk. Det som startet med at universitetsansatte var prosjektledere, med Unifob-ansatte assistenter og forskere, ble til en stiftelse der seksjonene, om enn i ulik grad, utviklet kompetanse og forskningsmiljø med ansatte som selv nådde opp i konkurranser om prosjekter og programmer fra Forskningsrådet og andre. Fra 1999 ble forskere i Unifob tilsatt i faste stillinger, i tråd med arbeidslivets regler. Dette må også ses som uttrykk for at Unifob ikke lenger bare var et instrument for UiB. Deler av stiftelsen var blitt noe annet. Det gjaldt SEFOS, som hadde klare likhetstrekk med de samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter, særlig med ISF i Oslo, og som i 1998 søkte grunnbevilgning fra Forskningsrådet, men uten å nå fram.<sup>99</sup> I Unifob fikk SEFOS en mer selvstendig rolle og andre fullmakter enn andre seksjoner i 1999. Men betydde dette at Unifobs rolle som instrument var svekket – og hvordan vurderte UiB situasjonen?

### *Hovedredskap*

Høsten 2002 ble forholdet mellom UiB og Unifob formalisert på nye måter. For det første vedtok kollegiet å gå inn som eier av Unifob AS.<sup>100</sup> Virksomheten i stiftelsen ble deretter overført til det nye selskapet – UiB gikk inn med 85 prosent av aksjene og stiftelsen

98 Knain 1994: 44, 91 (SEFOS), 75 (Nansensenteret).

99 Se Grove 2012, med referanse til Norges forskningsråds evaluering av statsvitenskapelig forskning 2002.

100 Kollegiet, sak 83/2002 og 84/2002.

Unifob med 15 prosent. Det å omdanne stiftelser til aksjeselskaper var blant forslagene fra Mjøs-utvalget, der UiBs direktør, Kåre Rommetveit, hadde vært medlem.<sup>101</sup> Begrunnelsen var – som nevnt ovenfor – at aksjeselskapsformen ville styrke universitetenes formelle mulighet til å styre enhetene i randsonen.<sup>102</sup>

For det andre vedtok kollegiet også prinsipper for organiseringen av den eksternt finansierte virksomheten. Eksternfinansierte forskningsprosjekter skulle organiseres i Unifob, men alle rekrutteringsstillinger – også slike som var del av større forskningsprosjekter – skulle administreres av fakultetene, og all basisaktivitet skulle organiseres i UiB.<sup>103</sup> Dermed var det som siden ble omtalt som «hovedmodellen», vedtatt.

Da UiB samme år fikk Forskningsrådets støtte til tre sentre for fremragende forskning (SFF-er), ble to av dem, CIPR for oljeforskning og Bjerknes klimaforskningscenter, lagt til Unifob, og også universitetets egenandeler ble overført dit. Slik fikk Unifob en betydelig andel av inntektene som overføringer fra UiB. Det tredje, Senter for middelalderforskning (CMS), ble imidlertid organisert som senter under HF-fakultetet. Tilknytningen til Unifob ble også valgt da SARS-senteret i Bergen ble tilknyttet det prestisjefylte EMBL-nettverket – som eneste norske senter. Unifob som organisator og arbeidsgiver ga flere friheter, for eksempel når det gjaldt lønn og ansettelser, sammenlignet med hva det statlige universitetet kunne tilby. Dessuten hadde Unifob bygd opp administrative støttefunksjoner tilpasset eksterne inntekter.

---

101 NOU 1999: 18. Før denne utredningen hadde et universitetsrådsutvalg, ledet av UiB- rektor Jan Fridthjof Bernt, utformet et forslag til nytt regelverk for universiteters og høyskoleers samarbeid med andre. Utredningen ble brukt av Mjøs-utvalget og dannet grunnlag for nye regler – dette var også del av bakgrunnen for kollegiets vedtak høsten 2002 (Utdannings- og forskningsdepartementet F 35.02/20/12-2002).

102 Universitetsstyret, sak 32/2003, vedtok aksjeinnskudd og aksjonæravtale mellom UiB og Stiftelsen. Tanken var at UiB skulle eie 50 %, men det ville ha utløst en moms-problematikk, så etter at bruk av oppsparte dekningsbidrag ble avklart med departementet, ble eierandelen økt til 85 %. I Stavanger ble Rogalandsforskning til IRIS AS, og stiftelsen SNF ble til SNF AS. Stiftelsen Unifob fortsatte som eier i Unifob AS, med eierposter i innovasjons- og oppstartselskaper, som 50 % i Innovest AS, hvor Helse Bergen også er 50 % eier. Stiftelsen Unifob ble ikke oppløst, men fortsatte som stiftelse, blant annet for å forvalte kapital som var opparbeidet gjennom årene.

103 Kollegiet, sak 83/2002.

### *Unifob og universitetspolitikken*

Da universitetsstyret vinteren 2005 på nytt diskuterte forholdet til Unifob, viste saksgrunnlaget til at det var kommet kritikk mot bruken av Unifob som hovedredskap for eksternt finansiert forskning.<sup>104</sup> Det ble særlig vist til utfordringer knyttet til de to SFF-ene som var lagt til Unifob, og det handlet om eierandeler i prosjekter, arealer, registrering av publikasjoner og vansker med å integrere Unifob-organisert forskning ved instituttene. Med nytt finansieringssystem der både publikasjoner og oppnådde inntekter fra forskningsråd og EU telte med når UiBs inntekter skulle fastsettes, fikk nettopp eierskapet til prosjektene ny betydning. Formuleringene var vage, men likevel var det tydelig at det var problemer. Det ble lagt opp til evaluering av organiseringen i Unifob, og det måtte skje før det ble en ny runde med SFF-søknader. Det gjaldt både håndtering av egenandeler, arealer og instituttintegrering av Unifob-organisert forskning. Unifob skulle likevel være hovedredskap for UiB for «vesentlige deler av den eksternt finansierte virksomheten».<sup>105</sup>

Tjue år tidligere avviste UiO å etablere randsoneinstitutter som FOSFOR.<sup>106</sup> Nå var organiseringen av randsoneorganisasjoner også blitt et universitetspolitisk konflikttema ved UiB. I rektorvalgkampen samme vår hadde Sigmund Grønmo forskningsorganisering på programmet.<sup>107</sup> Han ble valgt, og en utredning, ledet av prorektor Anne Gro Vea Salvanes, startet.

Salvanes-komiteens utredning ble behandlet i universitetsstyret i juni 2007 etter høring ved fakultetene og innspill fra Unifob.<sup>108</sup> Resultatet ble at hovedmodellvedtaket fra 2002 ble opphevet. I vedtaket het det også: «Store og strategisk viktige forskningsprosjekter hvor universitetet bidrar med egne ressurser, skal som hovedregel forvaltes av universitetet selv.» Det betydde at en rekke Unifob-organiserte prosjekter skulle tilbakeføres til universitetet sammen med UiBs egenandeler. Gjennom aktiv eierskapsutøvelse og samarbeid ville universitetet legge vekt på at Unifob og andre

104 Universitetsstyret, sak 7/2005.

105 Sst.: 2.

106 Larsen 1997; Gulbrandsen 2011.

107 <https://www.uib.no/ledelsen/73855/rektoratets-programerkl%C3%A6ring-2005-2009>

108 Universitetsstyret, sak 49/2007. I mars 2007 overtok Kari Tove Elvbakken som universitetsdirektør etter Kåre Rommetveit.

ransoneselskaper skulle ha en viktig rolle i videreutviklingen av forskningen i Bergen, både i tilknytning til og i tillegg til UiB.

Dermed måtte prosjektporteføljen til Unifob gjennomgås og sorteres. Samme år ble SFF-bevilgningene ført tilbake til UiB, mens prosjekter ledet av Unifob-forskere ble værende i selskapet.<sup>109</sup> (Se også kapittel 11 i bind 2). Nå var Arne Svindland blitt administrerende direktør i Unifob, og selskapet hadde gjennomført et utviklingsprosjekt. Sluttrapporten fra prosjektet brukte selskapets rollespenninger som tittel: «Usynlig redskap, tydelig aktør og/eller naturlig samarbeidspartner».<sup>110</sup> Stadig mer av forskningen var initiert og drevet av selskapets egne forskere, og mange som tok doktorgrad, fikk mulighet til en forskerkarriere der. Unifobs ferd mot å bli et mer selvstendig forskningsinstitutt hadde fått sin egen dynamikk. Det var ressurser å hente i konkurranser i Forskningsrådet, fra departementer og fra EU, og nå var viktige bånd til UiB løsnet.

### *Inn i instituttsektoren?*

Da universitetsstyret diskuterte forholdet til Unifob i 2005, var instituttsektorens rolle og omfang del av den forskningspolitiske debatten i forbindelse med Bondevik II-regjeringens stortingsmelding om forskningspolitikken. Det var tatt til orde for å avvikle instituttsektoren – og kanskje overføre forskningen til landets universiteter og høyskoler, men det ble hverken foreslått eller vedtatt politikk. I stedet skulle systemet med grunnbevilgninger gjennomgås. Det skulle åpnes for nye deltakere og utformes kriterier som fremmet kvalitet. Dette systemet skulle ha likheter med det nye resultatbaserte finansieringssystemet innenfor høyere utdanning som ble vedtatt i 2002 og implementert i 2003.

Dette var en mulighet Rökkansenteret, etablert i 2002 etter en sammenslåing av SEFOS og LOS-senteret, brukte i arbeidet for å få grunnbevilgning fra Forskningsrådet.<sup>111</sup> Også stiftelsen Nansen-senteret – der UiB hadde vært blant stifterne i 1987 – arbeidet for

109 Universitetsstyret, sak 49/2007.

110 Statskonsult 2006.

111 Grove 2012.

å oppnå grunnbevilgning. Det første passet blant de samfunnsvitenskapelige instituttene, Nansensenteret blant miljøinstituttene. De to begynte nå å samarbeide for å komme inn under det statlige systemet med grunnbevilgninger. Et forslag til et nytt finansieringssystem ble presentert i 2005. Grunnbevilgningene skulle resultatjusteres – noe som passet de to bergensinstituttene godt, begge hadde forskere som publiserte mye og store bevilgninger fra ulike deler av Forskningsrådet.

Forutsetningen for at nye institutter kunne komme inn i systemet, var imidlertid at den samlede basisstøtten økte. Det gjorde den ikke og systemet forble lukket. Dette førte til sterk kritikk, og nye allianser ble etablert. Bergen hadde en mye svakere finansiert instituttsektor og randzone enn Oslo og Trondheim, men også NTNU samfunnsforskning AS og Frisch-senteret i Oslo søkte nå grunnfinansiering. Det gamle finansieringssystemet framsto som stadig mer urimelig.<sup>112</sup> SEFOS/Rokkansenteret hadde i flere år deltatt i Forskningsrådets møter for den samfunnsvitenskapelige instituttsektoren, og da Forskningsinstituttens fellesarena ble etablert i 2007, som parallell til Universitets- og høyskolerådet, ble Unifob med der.

Det nye systemet for statlig basisfinansiering ble omsider innført i 2009, med både basisdel og resultatindikatorer for publikasjoner og tildelinger fra Forskningsrådet.<sup>113</sup> Systemet var dermed tilpasset finansieringsmodellen for universiteter og høyskoler og åpnet for mer konkurranse både instituttene imellom og mellom universitetene og instituttsektoren. Med en svak økning av budsjetttrammen valgte regjeringen Stoltenberg II likevel ikke å åpne for nye institutter i forslaget til 2010-budsjettet. Selv om et budsjettforslag fra en flertallsregjering sjelden endres, skjedde det denne gangen. Fylkesbenker og partigrupper på Stortinget ble mobilisert,

112 Aksnes & Elvbakken 2006. Tidligere MN-dekan og biologiprofessor Dag Aksnes var styreleder ved Nansensenteret. Stiftelsen Nansen senter for fjernmåling ble etablert i 1987 etter forslag fra Geofysisk institutt, med UiB blant mange stiftere. Oseanografen Ola M. Johannessen var initiativtaker og direktør fram til 2010. Nansensenteret har også et senter i St. Petersburg, jf. UiBs årsmelding 1992: 28, og i Kina, Sør-Afrika og Bangladesh, se Årsrapport fra miljøinstituttene NFR 2020, Forskningsrådet.

113 I behandlingen av statsbudsjettet for 2009, viste stortingskomiteen til at de fire nevnte instituttene stilte seg uforstående til at det ikke ble åpnet for å kunne komme inn i systemet, Budsjett-innst. S. nr. 12 (2008–09): 114. Det var oppmerksomhet om saken i det politiske system.

og Stortinget bevilget midler slik at Rokkansenteret og Nansen-senteret, sammen med Frisch-senteret i Oslo og NTNU samfunnsforskning i Trondheim, kom med i ordningen.<sup>114</sup>

Som del av nok en strategiprosess ble Unifob til Uni Research AS i 2009. Selskapet fikk færre avdelinger og ny grafisk profil. Logoen med tilknytning til UiBs ugle ble skiftet ut med en fiolett dråpe. Det kan ses som uttrykk for at forskningsselskapet hadde fått en ny selvforståelse, og UiB ble bedt om å klargjøre sitt forhold til selskapet. UiB slo fast at en mer selvstendig rolle ikke bare ble akseptert, det var også ønsket. En ny samarbeidsavtale ble undertegnet i 2009, og det ble vedtatt vedtekter som tydeliggjorde rolleendringene.<sup>115</sup> Uni Research hadde nå over 400 ansatte og mer enn 450 mill. kroner i omsetning og hadde likhetstrekk med SINTEF.

Rokkansenteret og Nansensenteret hadde bidratt til å åpne instituttsektoren for nye aktører. Selv om ikke størrelsen av grunnbevilgningen i begynnelsen var så stor, var det et gjennombrudd for bedre finansiering til forskningsbyen Bergen. Da Aina M. Berg ble ny direktør for Uni Research i 2013, ble hennes erfaring fra instituttsektoren og Iris i Stavanger vektlagt.<sup>116</sup> Hun understreket betydningen av grunnbevilgninger.<sup>117</sup> Den nye ledelsen intensiverte arbeidet for at hele selskapet skulle få grunnbevilgning og i 2015 ble målet nådd.<sup>118</sup>

## Drømmen om SINTEF

Med Uni Researchs nye plass i instituttsektoren ble selskapet mer selvstendig og la enda større vekt på å bygge egen identitet. Men

114 Rokkansenterets og NTNU samfunnsforsknings direktører, Jan Erik Askildsen og Aina Ingebrigtsen, var aktive i denne fasen. Både på Hordalandsbenken og Sør-Trøndelagsbenken på Stortinget var det pådrivere for å få endret 2010-budsjettet, som Ruth Grung fra (A) i Bergen og Tord Lien (FrP) fra Trondheim.

115 Universitetsstyret, sak 442/2010.

116 På Høyden 6. juni 2013. Økonomiprofessor og tidligere SV-dekan Alf Erling Risa leder rådet ved Rokkansenteret mens han var dekan. Mange tidligere dekaner var styreledere i Unifob, som MN-dekan Harald Høiland, Med-dekan Rolf Reed, MN-dekan Dag Aksnes.

117 UiB. Nyheter 29.05.2013. Risa understreket at Bergs bakgrunn fra IRIS, med et tett forhold til UiS, var viktig for å utvikle forholdet mellom Uni Research og UiB, og utvikle Uni som profilert og selvstendig forskningsinstitusjon.

118 UiB måtte foreta en endring i formuleringen om formålet for selskapet, slik de var uttrykt i dets vedtekter. Universitetsstyret, sak 58/2014. <https://pahoyden.khrono.no/aina-berg-forskningsradet-uni-research/uni-far-basisbevilgning/358423>



noen konflikter som var observert i forholdet mellom NTNU og SINTEF, kom også til det bergenske forskningssystemet.<sup>119</sup> En slik gjaldt husrom og leieforhold. Fra 1980-tallet hadde UiB huset store deler av Unifob i sine mange bygg, og leieinntekter fra Uni Research var viktige for universitetet. Da selskapet fra 2013 planla en storstilt investering i egne eiendommer for å sikre egenkapitalen og ytterligere styrke sin selvstendige posisjon, ble det dragkamp mellom selskap og hovedeier.<sup>120</sup>

Samtidig arbeidet Solberg-regjeringen med omfattende strukturendringer med utgangspunkt i Stjernø-utvalgets forslag om fusjoner mellom universiteter og høyskoler.<sup>121</sup> For UiBs nye ledelse, med rektor Dag Rune Olsen og direktør Kjell Bernstrøm i spissen, var det imidlertid fusjoner innenfor instituttsektoren som ble foreslått. I stortingsmeldingen som ble lagt fram våren 2015, går det fram at UiBs forslag var en fusjon mellom Uni Research, CMR og Nansensenteret «til ett aksjeselskap». Målet var «å få etablert et sterkt internasjonalt konkurransedyktig forskningsinstitutt».<sup>122</sup>

I april ba universitetsstyret om å få et policynotat om eierstyringen av Uni Research.<sup>123</sup> Saken var unntatt offentlighet, men sakspapirene viser at «avstanden i forhold til viktige strategiske spørsmål» ble vurdert som stor mellom UiB og selskapet. En intern arbeidsgruppe, med prorektor Anne Lise Fimreite, assisterende universitetsdirektør Tore Tungodden og viserektor Robert Bjerknes, utarbeidet så et policynotat til styrets behandling av forholdet til Uni Research i oktober 2015. Da lå det flere forslag på bordet, og styret vedtok å arbeide videre med to: å utvikle flere virkemidler for samarbeid, eller å innfusjonere Uni Research i UiB.<sup>124</sup>

Hva kan ses av argumenter for dette nye initiativet? Ett gjaldt økonomi. Hverken UiB eller Uni Research hadde økt sine eksterne inntekter de siste årene. For UiB var det problematisk; å oppnå økte

119 Borlaug mfl. 2015.

120 Samtale med daværende styreleder i Uni Research Alf Erling Risa, juli 2022.

121 NOU 2008: 8.

122 Meld. St. 18 (2014–2015), lagt fram 27.3.2015, Konsentrasjon for kvalitet – strukturereform i universitets- og høyskolesektoren, sitat fra s. 73. Et forslag om fusjon mellom CMR og Uni Research var fremmet av selskapene i 2009/10, men ble avvist av UiB-ledelsen fordi det viste seg at det faglige grunnlaget var svakt.

123 Universitetsstyret, oppsummering av vedtaket i sak 41/2015 finnes i sak 110/2015.

124 Sak 110/2015, s. 1. Den manglende åpenheten ble tatt opp av På Høyden: <https://pahoyden.khrono.no/instituttsektoren-uni-research/krev-fusjon-eller-tettare-samarbeid-mellom-uib-og-uni-research/363797>

eksterne inntekter var et hovedgrep for å nå strategiske mål om forskning av høy internasjonal kvalitet. Hvis Uni Research ble del av UiB, ville budsjettet øke, og det ville komme flere resultatinntekter. En slik løsning ville også kunne bremse den skjerpede konkurransen med instituttsektoren – som nå også hadde en resultatutsatt grunnbevilgning. Dessuten hadde evalueringer av UiBs satsingsområder pekt på problemer med komplekse og uklare organisatoriske forhold.<sup>125</sup> Blant annet gjaldt det evalueringen av klimaforskningen (se også kapittel 9 i bind 3). Det ble oppsummert at vedtaket om forskningsorganisering fra 2007 stort sett var fulgt opp, men at eiernes oppfølging av randsoneselskapenes rolle i videreutviklingen av forskningen i Bergen, «både i tilknytning til og i tillegg til UiBs forskning», hadde vært lite systematisk. Noe måtte endres.

En ny utredning fulgte, med en utvidet arbeidsgruppe, fortsatt ledet av Fimreite. Gruppen fikk avsatt ressurser, blant annet til at NIFU kunne levere en utredning om forholdet mellom UiB og Uni Research, som en parallell til en utredning om forholdet mellom SINTEF og NTNU.<sup>126</sup> Gruppen kunne hente juridisk bistand og føre dialoger med Uni Research.<sup>127</sup>

I september 2016 behandlet universitetsstyret gruppens rapport. Forslaget til styret fulgte gruppens konklusjon om ikke å foreslå full fusjon, men å videreutvikle virkemidler for økt samarbeid.<sup>128</sup> Det ble foreslått å «revidere avtaleverket, klargjøre rutiner, tydeliggjøre prosesser og arenaer for samarbeid».<sup>129</sup> Styret ga sin tilslutning.<sup>130</sup>

Det ble ikke lagt fram noen ny samarbeidsavtale. Men det skjedde noe bak lukkede dører. I det samme styremøtet, i september 2016, fikk universitetsledelsen fullmakt til å arbeide videre med en ny og annen slags strategi. Nå skulle det tenkes videre omstrukture-

125 Sak 110/2015, vedlagt rapport, s. 3. Rapporten fra NIFU vekta utfordringer: <https://www.nifu.no/news/29403-2/>

126 Rapporten «Samarbeid, satsing, synlighet. Styret samarbeid mellom Uni Research og Universitetet i Bergen» inneholdt en utredning fra NIFU om forholdet mellom institusjonene, Borlaug mfl. 2016.

127 Sak 138/2015. I gruppen: Fimreite, Bjerknes, MN-dekan Helge Dahle, jusprofessor Ernst Nordtveit og førsteamanuensis Astrid Grasdahl, som også satt i styret for stiftelsen Unifob. Tungodden ble gruppens sekretær.

128 Universitetsstyret, sak 121/2016. Arbeidsgruppen var supplert med adm.dir. Aina Berg og forskningsdirektør Trond Dokken fra Uni Research.

129 Sst. Innstilling s. 32.

130 Universitetsstyret, sak 121/2016.

reinger – ikke bare gjaldt det Bergen, men en mulig fusjon mellom UiB-eide forskningsselskaper og tilsvarende selskaper på Vestlandet. I februar 2017 fikk rektor Olsen fullmakt til å tegne aksjer og stille kapital til det nye forskningsselskapet. Med Stortingets godkjenning av at eieruniversitetene kunne bruke virksomhetskapi- tal til aksjekjøp, ble det undertegnet aksjonæravtale og oppnevnt interimsstyre.<sup>131</sup> Under Arendalsuka i august 2017 ble forsknings- selskapet Sørvest AS lansert av eierne, rektorene ved UiB, UiS og UiA.<sup>132</sup> Uni Research AS, CMR AS, Iris AS, Agderforskning AS og Technova AS skulle fusjoneres. Prosessen ser ut til å ha vært stramt eierstyrt, med universitetsdirektør Bernstrøm i spissen, og med rådgivende støtte fra advokaten Hans Olav Lindal, som i oktober 2017 ble selskapets styreleder.

I 2018 var det nye selskapet på plass med nytt navn: Norce AS (Norwegian Research Center AS). NORUT AS, med UiT som en av eierne, gikk inn i Norce i 2019. Dermed var det ikke bare på Vest- landet selskapet hadde virksomhet, men også i Nord Norge. I 2019 kom det også døtre i Oslo – ved overtakelse av datterselskaper fra UiOs Unirand AS.<sup>133</sup>

Norce AS har «Trygge samfunn, bærekraftig energiproduk- sjon, klimautfordringer og bærekraftig hav og kyst» som slagord, og formålet er å «fremme eksternt finansiert forskning av høy kvalitet og relevans til anvendelse i næringsliv, forvaltning og i samfunnet for øvrig». Selskapet skal også fremme innovasjon og nyskaping.<sup>134</sup> Norce AS har tre tematisk inndelte divisjoner og virksomhet i Ber- gen, Stavanger, Kristiansand, Tromsø og Oslo – og fem andre byer.

131 UiS gjennom Stavanger Research Holding AS 31,5 %, UiA gjennom Agder Research Holding 9,3 %, UiT 3,2 %, Equinor, Sparebanken Vest og SIVA vel 12 % aksjer, Troms og Nordland fylkeskommuner og Troms kraft 0,3 %.

132 Universitetsstyret, sak 99/2017. Det vises til vedtakene i sakene som var unntatt offentlig- het, sak 30/2017 ga rektor fått fullmakt til å gå inn med aksjekapital og opprette et nytt aksjeselskap, sak 73/2017 ga rektor fullmakt til å ferdigstille og signere aksjonæravtale, bygd på det som da forelå. Aksjonærene signerte avtale 12. juni 2017, og Sør Vest AS ble etablert 3.7.2017 med interimsstyre med UiBs direktør Bernstrøm (styreleder), fra UiS, direktør Ole Ringdal, fra UiA, direktør Seunn Smith-Tønnessen, Thor Arne Haaverstad fra Technova, daglig leder Kjartan Melberg fra Rogalandsforskning og Kirsti Aarøen fra stiftelsen Unifob. Alt skulle på plass innen 1.1.2018.

133 Se ovenfor om UiO og Unirand. Datterselskapene dette gjaldt var kunnskapssentre finan- siert av Stortinget.

134 <https://pahoyden.khrono.no/instituttsektoren-uni-research/krev-fusjon-eller-tettare-samarbeid-mellom-uib-og-uni-research/363797>. Også rapporten fra NIFU vektla utfor- dringer: <https://www.nifu.no/news/29403-2/>

I 2020 var omsetningen 950 mill. kroner, og det var 750 ansatte i morselskapet. Det er om lag dobbelt så stort som det Uni Research var i 2010 – men fortsatt mye mindre enn SINTEF.<sup>135</sup> Selskapene som ble fusjonert inn, hadde grunnbevilgninger fra Forskningsrådet, de fulgte med til Norce og utgjør 14–16 prosent av inntektene.<sup>136</sup>

Innad i Norce skapte fusjonsprosessen konflikter. Den eierstyrte innsatsen gjaldt selskapskonstruksjonen. Nå skulle mange og til dels ulike forskningsinstitutter og kulturer bli til ett selskap. Mange forskere var kritiske til fusjonen, også til tap av pensjonsrettigheter og andre ansatte-rettigheter. Det har vært nedbemanning og rettssaker om oppsigelser og kontroverser mellom selskapets virksomhetsområder og i toppledelsen.<sup>137</sup> I 2022 ser økonomien ut til å være i bedring, og selskapets forskere vinner nye forskningsprosjekter, men det stormer fortsatt.<sup>138</sup> Kanskje gir nettopp bredden og størrelsen nye muligheter for nye forsknings-tema og samarbeid. Fra 1970-tallet samarbeidet CMR, som nevnt, med IRIS som var mer oppdragsorientert og passet CMR bedre enn UiB-miljøene.<sup>139</sup> Nå er de to i samme selskap. Fire tidligere enheter i den samfunnsvitenskapelige instituttsektoren ble til én: Norce Samfunn – nå det største instituttet i denne gruppen, med 120 forskerårsverk i 2020.

Hva så med forholdet mellom UiB og Norce? I 2019 ba UiB og Norce en arbeidsgruppe utarbeide et policydokument for videre samarbeid. Resultatet, «Sammen for å skape – styrket samarbeid», ble fulgt av opprettelse av et samarbeidsutvalg hvor også UiB-rector Hagen og Norce-direktøren er med.<sup>140</sup> Rapporten har mange likhetstrekk med forslagene fra 2016 om å styrke samhandlingen mellom UiB og Uni Research. Nå som før gjelder det satsinger, kon-

135 Årsrapport Norce AS 2020.

136 Forskningsrådet, årsrapporter for 2020 fra hver av de fire forskningsinstituttgruppene.

137 Avisoppslag om pensjonsrettigheter: <https://www.forskerforum.no/ansatte-mister-pensjon-i-norce-fusjon/> og om konflikter i ledelsen: <https://fagpressenytt.no/artikkel/br%C3%A5k-i-norce-toppsjefen-g%C3%A5r-av-og-minst-fire-rettssaker-p%C3%A5-trappene>

138 Årsmelding Norce 2021.

139 <https://www.norceresearch.no/om-oss>

140 [https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/uib\\_-\\_norce\\_sammen\\_for\\_a\\_skape\\_styrket\\_samarbeid\\_2.pdf](https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/uib_-_norce_sammen_for_a_skape_styrket_samarbeid_2.pdf). I utvalget: SV-dekan Jan Erik Askildsen, MN-dekan Gunn Mangerud (også styreleder i CMI), avdelingsdirektør for forskning og innovasjon, Bendicte Løseth, fra Norce, Tornd Dokken, konserndirektør klima, vise-konserndirektør helse og samfunn Ingrid Helgøy og visekonsernsjef Aina Berg – med andre ord erfarne samarbeidspartnere fra tiden med samarbeid mellom UiB og Uni Research.

kurransse, profilering, forskeres mobilitet og karrieremuligheter og innovasjon. Slike tema – og utfordringer – har også vært gjengangere i diskusjoner om samarbeidet mellom NTNU og SINTEF, også i 2015 og 2017.<sup>141</sup>

UiB-ambisjonen fra 2015 om å fusjonere egneide selskaper ble utvidet. I 2016 ville ikke UiB bare endre forskningssystemet i Bergen, men hele Vestlandets. Det er vanskelig å vite om det var konflikter eller uenighet i universitetsstyret om denne strategien ettersom den og prosessen fram mot etableringen av Norce AS ble diskutert i lukkede møter. UiB ble majoritetseier i et stort selskap – Norce ble på en måte UiBs SINTEF – selv om eierskapet må deles på mange – og mange byer dele på forskerne.

### UiB og formingen av forskningsbyen Bergen

I dag viser Norce til den teknologiske forskningens lange historie ved CMI i selskapets omtale av sin egen historie.<sup>142</sup> Nordahl Grieg kritiserte CMI for manglende samfunnsforskning i 1939. Hans Tambs Lyche mente CMI ikke var et «virkelig forskningsinstitutt», men en sitronpresse. Begge kritiserte styreformannen for å ville bestemme alt. Hva ville de ha sagt om instituttsektoren i Bergen og UiBs rolle? Det er ikke utenkelig at forskere i instituttsektoren – som ved universitetet – kan føle seg som i en sitronpresse iblant. Avhengighet av konkurransebaserte forskningsmidler kan gi usikkerhet – men også oppturer. Kanskje bestemte universitetsledelsen, nesten i Helland Hansen-stil, da Sørvest AS ble sjøsatt våren 2017? Om det i det bergenske forskningslandskapet er noen «virkelige forskningsinstitutt» etter Tambs Lyches ideal, kan også diskuteres.

I løpet av de mer enn 80 årene som har gått fra herrene Grieg og Tambs Lyche engasjerte seg for samfunnsrelevant og kritisk forskning og kår som fremmet fri og langsiktig forskning, er det bergenske forskningslandskapet vesentlig endret. CMI fra 1930, HI fra 1900 og Nansensenteret fra 1987 lever i beste velgående. Forsknings-selskapet Norce, med sin bergenske kjerne i stiftelsen Unifob, selskapet Unifob og Uni Research, er den største forandringen.

<sup>141</sup> Borlaug mfl. (2015), Aanstad & Borlaug (2017).

<sup>142</sup> <https://www.norceresearch.no/om-oss>

Norge er blitt til noe helt nytt, fra det hele startet med stiftelsen av Unifob i 1986.

Mens Oslo og Trondheim fikk en bredt utbygd instituttsektor i etterkrigstida, sakkert Bergen akterut. Da UiB tok fatt på konstruksjonen av sin egen randsone, skulle den styrke universitetet selv, ikke bidra til å komplettere forskningssystemet. Dette forandret seg, UiB bidro til å endre forskningslandskapet, samtidig som UiB selv tok hånd om sin ekstert finansierte forskning. Sammen med Unifobs vekst og egendynamikk, ble instituttsektoren i Bergen sterkere. I Bergen, som i Oslo og Trondheim, er den ikke lenger bare lokal, men nasjonal og internasjonal.

Det gir flere hoder og hender, muligheter for fagutvikling og flere mulige karriereveier både for nysgjerrige nyutdannede forskere og de mer erfarne. Det kan gi et rikere forskningslandskap – og hva det vil få av resultater over tid, vil kanskje UiBs 100-årshistorie vise.

## Litteratur og kilder

- Aksnes, D.L. & Elvbakken, K.T. (2006). Finansiering av forskningsinstituttene, *Forskerforum*, 38(10), 30–31.
- Andersen, J. (2006). *En tid der grenser sprennes. Arbeidsår i teknologi- og forskningsfronten*. Bergen: Eide forlag.
- Bjørklund, T. (1994). Entreprenøren. I: S. Rokkan, W. Aubert & T. Bjørklund (red.), *Erik Rinde og Institutt for samfunnsforskning* (Rapport 1994-13) (s. 19–24). Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Bjørnson, Ø. (1993). *100 år for bedre arbeidsmiljø: 1893–1993. Arbeidstilsynet 100 år*. Oslo: Tiden.
- Bjørsvik, E. & Nilsen, Y. (2011). *Norges handelsbøyskole i 75 år: «En læreanstalt av høieste rang»*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Borlaug, S.B., Aanstad, S., Kaloudis, A. & Solberg, E. (2015). *Bedre sammen – en dybdestudie av samarbeidsrelasjonen mellom NTNU og SINTEF* (Rapport 29/2015). Oslo: NIFU.
- Borlaug, S.B., Ramberg, I., Solberg, E. & Aanstad, S. (2016). *Eierskap, partnerskap og fellesskap, Et kunnskapsgrunnlag for UiBs eierstyring av Uni Research* (Rapport 27/2016). Oslo: NUFU.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Mangset, M., Larsen, E. & Schwach, V. (2018). *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brandt, T. & Nordal, O. (2010). *Turblens og tankekraft – Historien om NTNU*. Oslo: Pax.
- Christensen, T. & Midgaard, K. (red.) (1997). *Universitetet som beslutningsarena*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Christoffersen, H.O. (1946). *Chr. Michelsens institutt og det nasjonale beredkapsarbeid under krigen*. Bergen: John Griegs boktrykkeri.
- Damvad (2012, 30. august). *Evaluering av basisfinansieringen til norske forskningsinstitutter som omfattes av retningslinjene for basisfinansiering*. Oslo.
- Devold, O. (1956). Professor Bjørn Helland-Hansen. I: *Festskrift til professor Bjørn Helland-Hansen i anledning hans virke i 25 år som formann i styret for Chr. Michelsens institutt* (s. 9–23). Bergen: John Griegs forlag.
- Elvbakken, K.T. (2017). Veterinarians and public health: Food control in the professionalization of veterinarians. *Professions & Professionalism*, 7(2). <http://doi.org/10.7577/pp.1806>
- Festskrift til professor Bjørn Helland-Hansen i anledning hans virke i 25 år som formann i styret for Chr. Michelsens institutt* (1956). Bergen: John Griegs forlag.

- Goksoyr, J. (1996).** Statistiske oversikter. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergen 50 år* (s. 606–617). Universitetet i Bergen.
- Grove, K. (2012).** *Uni Rokkansenteret, frå SEFOS og LOS til Stein Rokkans hus*. Bergen: John Griegs forlag.
- Gulbrandsen, M. (2007).** *Faglig utbytte og organisering av eksternt finansiert forskning ved universiteter og høyskoler* (Notat). Oslo: NIFU-Step.
- Gulbrandsen, M. (2011).** Kristian Birkelands spøkelse Universitetet i Oslo og innovasjon. I: P. Anker, G. Gulbrandsen, E. Larsen, J. Løvhaug & B.S. Tranøy (red.), *Universitetet i Oslo 200 år, Del 4, Bind 7*. Oslo: Unipub.
- Gulbrandsen, M. & Larsen, I.M. (2000).** *Forholdet mellom næringslivet og UoH-sektoren – et krevende mangfold*, NIFU-rapport 7/2000. Oslo: NIFU.
- Hovland, E. (red.) (2007).** *I vinden: Geofysisk institutt*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ingulstad, M. (2019).** «Forskning og styring mot nye høyder» (kapittel 11), og «Et forskningsråd for den nye staten» (kapittel 12). I: T. Brandt, M. Ingulstad, M. Mangset, E. Larsen & V. Schwach, *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (s. 331–364 og s. 366–393). Bergen: Fagbokforlaget.
- Isaksen, J. (2017).** Just Faaland – en nordmann av verdensformat. I: J. Isaksen & E.G. Jansen (red.), *Just Faaland En verdensborger i Bergen* (s. 15–34). Bergen: Chr. Michelsens Institutt.
- Knain, E. (1994).** *Sentre og randsonestitusjoner ved norske universiteter og vitenskapelige høyskoler* (Rapport 13/1994). Oslo: Utredningsinstituttet for forskning og høgre utdanning.
- Kvål, S. (1997).** *Janus med tre ansikter. Om organiseringen av den industrielt rettede forskningen i spennet mellom stat, vitenskap og industri i Norge (1916–1956)* (Doktoravhandling). NTNU.
- Larsen, I.M. (1990).** FOSFOR – en organisatorisk innovasjon i randsonen av Universitetet i Oslo. I: T. Christensen & K. Midgaard (red.), *Universitetet som beslutningsarena* (s. 143–180). Bergen: Fagbokforlaget.
- Lærum, O.D. (1991).** Konrad Birkhaug og BCG-vaksinen. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 121, 946–947.
- NAVF (1989).** *Instituttsektoren, Katalog over forskningsinstituttene* (Melding 1989:1). Oslo: NAVF.
- NORAS (1991, mai).** *Tilråding til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet Fra Norges råd for anvendt samfunnsforskning (NORAS) Om den anvendte samfunnsfaglige instituttsektor – organisering, tilknytningsformer og finansieringsstruktur*. Oslo: NORAS.
- Norges forskningsråd (1993).** *Om statlig finansiering av forskningsinstitutter* (Rapport nr. 1 fra prosjekt om instituttpolitikk i Norges forskningsråd). Oslo: Norges forskningsråd.
- NOU 1981: 30A.** *Forskning, teknisk utvikling og industriell utvikling. En vurdering av den offentlige støtte til teknisk-industriell forskning og utvikling i Norge*.
- NOU 1987: 29.** *Omorganisering av Havforskningsinstituttet*.
- NOU 1988: 28.** *Med viten og vilje*.
- NOU 1989: 5.** *En bedre organisert stat*.
- NOU 1999: 18.** *Organisering av oppdragsvirksomhet. En vurdering av rammene for oppdragsvirksomhet ved institusjoner innenfor høgre utdanning*.
- NTNF (1964).** *NTNFs forskningsutredning*. Oslo: NTNF.
- Petersen, K., Stewart, J. & Kuur Sørensen, M. (2013).** *American foundations and the European welfare state*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Rokkan, S. (1975).** Institutt for samfunnsforskning 1950–1975. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 16(3), 7–15.
- Rudeng, E. (1989).** *Sjokoladekongen: Johan Throne Holst, En biografi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schjelderup, K. (1933).** *Toleransens og fordelagelighet, tre foredrag*. Særtrykk av beretninger fra Chr. Michelsens institutt, bd. IV, no. 2. Bergen: John Grieg trykkeri.
- Schwach, V. (2000).** *Havet, fisken og vitenskapen: Havforskningsinstituttet 100 år*. Bergen: Havforskningsinstituttet.
- Schwach, V. (2019).** I urent farvann: Et råd for fiskeriene (kapittel 7). I: T. Brandt, M. Ingulstad, M. Mangset, E. Larsen & V. Schwach, *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (s. 194–225). Bergen: Fagbokforlaget.
- Selstad, T. (2009).** *Regional kompetanse i 25 år. Østlandsforskning 1984–2009*. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Skoie, H. (2003).** *Instituttsektoren – viktig sektor med problemer*, NIFUs skriftserie nr. 15/2003. Oslo: NIFU.

- Statskonsult (2006). *Usynlig redskap, tydelig aktør og/eller naturlig samarbeidspartner? Organisatorisk vurdering av Unifob AS og gjennomgang av selskapets rolle i UiBs randsone*. Rapport 14.6.2006. Oslo: Staskonsult.
- St.meld. nr. 35 (1975–76). *Om forskningens organisering og finansiering*.
- St.meld. nr. 119 (1980–81). *Om utvikling i forskningens organisering og finansiering*.
- St.meld. nr. 60 (1984–85). *Om forskningen i Norge*.
- St.meld. nr. 28 (1988–89). *Om forskning*.
- St.meld. nr. 43 (1991–92). *Om det nye forskningsrådet*.
- St.meld. nr. 36 (1992–93). *Forskning for fellesskapet. Om forskning*.
- St.meld. nr. 20 (2004–3005). *Vilje til forskning*.
- Stubhaug, A. (2019). *Stein Rokkan: fra periferi til sentrum*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- The Chr. Michelsen Institute for science and intellectual freedom (1959). Bergen: Chr. Michelsens Institutt.
- Thue, F. (2013). «Operation Lazarfelt» in Norway: Social research in the service of government. I: K. Petersen, J. Stewart & M.K. Sørensen (red.), *American foundations and the European welfare state*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Tostensen, A. (2017). I utakt med tidsånden. I: J. Isaksen & E.G. Jansen (red.), *Just Faaland En verdensborger i Bergen* (s. 153–160). Bergen: Chr. Michelsens Institutt.
- Universitetsrådet (1998). *Hunden og halen*, utredning om eksternt finansiert forskning.
- Valaker, T. (2000). Chr. Michelsens Institutt blir til. I: N. Kirkeide & T. Valaker, *Vitenskap og lidenskap, Historien om Helmer Dahl og det nye teknologiske Norge* (s. 38–44). Bergen: Eide forlag.
- Valvåg, O.R. (2006). *Et bedre liv på kysten. Om FTFI og Fiskeriforskning 1973–2006*. Tromsø: Nofima.
- Ødegård, E. (1989). *Randsoneinstitusjoner – en oversikt* (Rapport 2/89, Utredninger om forskning og høyere utdanning, NAVFs utredningsinstitutt). Oslo: Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
- Aanstad, S. & Borlaug, S.B. (2017). *Evaluering av Geminisenter-ordningen: En viktig ordning med uutnyttet potensial* (NIFU-Rapport 14/2017). Oslo: NIFU.







# Medarbeidere i bind 1

**Astri Andresen** (1955) er historiker og professor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, UiB.

**Dunja Blažević** (1984) er historiker og postdoktor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, UiB.

**Ivar Bleiklie** (1948) er statsviter og professor emeritus ved Institutt for politikk og forvaltning, UiB.

**Kari Tove Elvbakken** (1955) er statsviter og professor ved Institutt for politikk og forvaltning, UiB.

**Åsmund Borgen Gjerde** (1983) er historiker og oppdragsforsker, for tiden engasjert av Norsk studentorganisasjon.

**Jan Heiret** (1962) er historiker og professor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, UiB.

**Gjert Kristoffersen** (1949–2021) var lingvist og professor ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, UiB.

**Svein Michelsen** (1958) er statsviter og professor ved Institutt for politikk og forvaltning, UiB.

**Åse Tveitnes** (1966) er sosialantropolog med spesialisering i arkitektur og bygningsvern. Hun var ved Eiendomsavdelingen, UiB, og er nå avdelingsleder ved Bymuseet i Bergen.

**Steinar Vestad** (1966) er samfunnsøkonom og seniorrådgiver ved universitetsdirektørens kontor, UiB.

**Magnus Vollset** (1978) er historiker og førsteamanuensis ved Institutt for global helse og samfunnsmedisin, UiB.

Vitenskap  
og vitenskaps-  
historier



Universitetet i Bergen  
1946–2021

# Vitenskap og vitenskaps- historier

Astri Andresen,  
Dunja Blažević og  
Kari Tove Elvbakken (red.)

## *Bind 2* *Disipliner og* *forskningsfelt*



FAGBOKFORLAGET



# Innhold

- 7     Disipliner og forskningsfelt
- Kapittel 1
- 13    Vitenskapenes kvinner og menn  
      *Astri Andresen og Kari Tove Elvbakken*
- Kapittel 2
- 55    Kjemi: Struktur og prosess – over tid  
      *Thorleif Aass Kristiansen*
- Kapittel 3
- 93    Pediatri: Fra sammensatt disiplin til flerfaglighet  
      *Astri Andresen og Kari Tove Elvbakken*
- Kapittel 4
- 135   Hvordan blir klimaet? Fra Bjerknes til Bjerknessenteret  
      *Thorleif Aass Kristiansen og Magnus Vollset*
- Kapittel 5
- 171   Universitetspedagogikken: Undervising om undervising  
      *Cecilie Boge*
- Kapittel 6
- 209   Forskeridealer i naturvitenskap og humaniora  
      *Dunja Blažević*



- Kapittel 7  
243 Jakten på den ideelle språkvider  
*Dunja Blažević*
- Kapittel 8  
277 Teknologi og utvikling av språkressursar  
*Gjert Kristoffersen*
- Kapittel 9  
321 Datamaskinenes inntog  
*Magnus Vollset*
- Kapittel 10  
359 Universitetet og vaksinene  
*Magnus Vollset*
- Kapittel 11  
401 Utviklingsforskning: å bygge verden og seg selv  
*Astri Andresen*
- Kapittel 12  
443 Tverrfaglig kvinne- og kjønnsforskning  
*Hanne Marie Johansen*
- Kapittel 13  
479 Fra studentaktivisme til  
levetidsundersøkelser og Skeivt arkiv  
*Åsmund Borgen Gjerde*
- 515 Medarbeidere i bind 2

# Disipliner og forskningsfelt

Hensikten med dette bindet er først å vise utviklingstendenser innenfor noen disipliner ved UiBs tre eldste fakulteter, Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, Det humanistiske fakultet og Det medisinske fakultet. To av disiplinene, kjemi og språkvitenskap, var begge selvskrevne ved et universitet da universitetet var nytt, og fagene fantes allerede ved Bergens Museum. Den tredje, pediatri, tilhørte medisinerutdanningen, og faget og Bergens barneklinnikk spilte ikke bare en barnemedisinsk rolle, men bidro også til at den kliniske delen av medisinerutdanningen ved UiB ble fullverdig. Deretter, og som pekt på i innledningen til verket i bind 1 er disipliner ikke alltid så enhetlige som man ofte forestiller seg. Kapitlene i dette bindet viser også hvor sammensatt en disiplin kan være, og i hvor stor grad disipliner kan utvikles både ved omlegginger internt i disiplinen og ved samarbeid med eller påvirkning fra andre disipliner. Et samarbeid kan ende med nye disiplinannelser eller bidra til utvikling av flerfaglige eller tverrfaglige forskningsfelt som forenes mer av en felles problematikk enn av felles metoder.

Aller først i bindet presenterer Astri Andresen og Kari Tove Elvbakken universitetets kvinner og menn, særlig dem som selv fyller forskerrollen. Leseren vil ikke finne mange enkeltansatte i dette kapittelet. Det viser i stedet hvordan og hvor universitetet har vokst, og hvilke vanskelige spørsmål som har oppstått når det gjelder ulike typer stillinger. Det dreier seg for eksempel om diskusjoner om midlertidighet og om kjønnskvoltering, og om det fortsatt er slik at

de vitenskapelig ansatte underviser studentene, utdanner forskere og selv driver forskning. Endringer i ulike «tilhørigheter», som stillingstyper, kjønn og nasjonalitet, undersøkes, særlig betydningen av kjønnsvariabelen.

Thorleif Aass Kristiansen innleder disiplinstudiene med å undersøke hva som var karakteristisk ved kjemi i Bergen, og hvordan disiplinen har utviklet seg. Han viser blant annet hvordan Kjemisk institutts første professor, Torbjørn Gaarder, ivret for lokalt orientert og direkte samfunnsnyttig forskning, mens behovet for faglig bredde i undervisningen, universitetets vekst og enkeltforskeres interesser førte til at instituttet etter hvert ble mer likt kjemiinstitutter ved andre universiteter, og eksperimentell grunnforskning ble dominerende.

Andresen og Elvbakken skriver i kapittel 3 om hva som særpreget den bergenske pediatrien. Disiplinen kom til UiB fra et barnemedisinsk miljø ved Oslo helseråd. Mens kjemi utviklet seg i flere retninger, karakteriseres pediatrien ved at den alt fra starten av besto av samarbeid mellom flere disipliner. Ved UiB kom opplysningsarbeid og vekststudier til å bli særlig viktige grener, og særlig har vekststudiene fortsatt en solid plass i miljøet. Opplysningsarbeidet var viktig da spedbarnsdødeligheten på slutten av 1800-tallet ble redusert, men dets betydning framsto også usedvanlig klart da bergensforskere sammen med forskere i mange land var med på å snu en vestlig trend med økning i omfanget av plutselig død blant spedbarn. Samtidig demonstrerte dette arbeidet også betydningen av flerfaglighet og registerforskningens muligheter.

Å se sammenhengen mellom noen av UiBs eldste – og yngste – disipliner motiverte også til kapittel 4 om klimaforskning: Thorleif Aass Kristiansen og Magnus Vollsets «Hvordan blir klimaet?». Det tar sats fra oseanografien og meteorologien ved Bergens Museum – som har en hundreårig historie – og ender opp med det tverrfaglige Bjerknessenteret for klimaforskning. Forfatterne viser endringene i hva som har blitt regnet som god vitenskap innenfor de ulike forskningsområdene, og de analyserer sammenhengene mellom klimaforskningen ved Bjerknessenteret, som ble etablert i år 2000, og de ulike forskningsmiljøene som senteret bygger på. De diskuterer senterets tilpasning til nye forutsetninger for klimaforskning og betydningen av arv og tradisjon for senterets aktivitet og gjen-

nomslag. Bjerknessenteret for klimaforskning er også et eksempel på et senter for fremragende forskning (SFF), og et eksempel på en type institusjonelt samarbeid som har blitt stadig viktigere for universitetet, her representert ved Havforskningsinstituttet, Nansensenteret og Norwegian Research Centre, Norce AS.

En viktig oppgave for UiB, som det også var for UiO, var å utdanne lektorer til den høyere skolen, og det har vært et samlet pedagogisk miljø – pedagogisk seminar – ved UiB siden 1956. Tradisjonell universitetshistoriskrivning har i liten grad interessert seg for det universitetspedagogiske feltet, men i kapittel 5, «Undervisning om undervisning», drøfter Cecilie Boge etableringen av et slikt miljø ved UiB og utformingen av undervisningstilbudet for studenter som ønsket å bli lærere. På 1990-tallet ble det også et opplæringstilbud for universitetets egne lærere. Tilbudet framstilles som radikalt og forut for sin tid, og det fikk en noe blandet mottakelse. Etter hvert har både et nytt syn på undervisning og større krav til utdanningsfaglig kompetanse for alle universitetslærere gitt universitetspedagogikken en fast plass i institusjonens opplæringsvirksomhet.

Tilnærmingen i de to neste kapitlene er annerledes. De handler fortsatt om fag, men de handler også om hvordan forståelsen av hva som er god vitenskapelig praksis, kan komme til uttrykk. Dunja Blažević analyserer forskeridealer i naturvitenskap og humaniora i kapittel 6 og sakkyndige vurderinger i språkvitenskap i kapittel 7. Kapitlene er inspirert av vitenskapshistoriske personstudier, eller studier av *scientific personae*, hvor ideen er at sosial og kulturell akademisk identitet på én og samme tid former individer og skaper et kollektiv med felles og gjenkjennelige trekk som ikke bare dreier seg om fag, men også om måter å være på i verden. Også kapittel 8 i bind 1, om reisende akademikere, kan leses i denne teoretiske konteksten.

Hovedpersonene i kapittel 6 er botanikeren Knut Fægri og historikeren Ida Blom, begge markante UiB-akademikere, og begge ved fag som tidlig ble etablert der – botanikk allerede ved Bergens Museum, historie i 1957. Sammen med kapittelet om sakkyndigvurderinger gir det innsikt i hvordan forskerrollen kan utformes både gjennom de mer uformelle kravene til «den gode forsker» og gjennom formaliserte vurderinger. Sakkyndigvurderinger er fort-

satt grunnstammen i rekrutteringsprosessene til vitenskapelige stillinger, selv om «personlig egnethet» er kommet inn som faktor, og de hadde overmåte stor betydning for et ungt universitet som skulle skape seg en posisjon blant de gamle. Det gjaldt å få profesorer som kunne hevde seg i toppsjiktet. Sakkyndigvurderingen skulle sikre det, og er dermed en kilde også til den språkvitenskapelige disiplinens faglige vurderinger og behov. Vurderingene ble trykt i universitetets årsmeldinger og var tilgjengelig for alle som ønsket det.

Gjert Kristoffersen har skrevet kapittel 8, og med det er vi over i ytterligere en tilnærming til den språkvitenskapelige disiplinen: utviklingen av ressurser for språkforskning fra kartotekkort til elektroniske hjelpemidler. Rent teknologisk har endringene vært store, men under ett beskriver kapittelet arbeidet særlig ved UiB for å etablere flest mulig gode kilder til språkvitenskapelige spørsmål, og å gjøre disse kildene så lett tilgjengelig som mulig. I tillegg til de elektroniske ressursene for språkforskningen analyseres også en teknologisk endring som har påvirket forskningsmulighetene og hele måten å utføre mye av arbeidet på ved et universitet – datamaskinen. Mens den første datamaskinen ved UiB (innviet i 1958) EMMA, tidligere er framhevet, presenterer Vollset i kapittel 9 en alternativ rammefortelling med en ny faseinndeling. Til grunn ligger et teknovitenskapelig perspektiv som setter relasjonen mellom menneske og maskiner i sentrum, hvordan maskinene ble brukt, og hvordan bruken har bidratt til å forme vitenskapelige praksiser og kunnskap. I tillegg har naturligvis datamaskinene påvirket hele universitetet, fra skriving, leting, publisering og mangfoldiggjøring, til rapportering, arkivering og bibliotek tjenester, og dermed relasjonene mellom ulike grupper både innen- og utenfor institusjonen.

Vollset er også forfatter av «Universitetet og vaksinene», som belyser teknologiske og organisatoriske endringer som har gitt opphav til en omfattende industri: vaksineproduksjon. Den første medisinske doktorgraden ved UiB, forsvart i 1952, dreide seg om kvalitetssikring av BCG-vaksiner produsert i Bergen. Sytti år senere er vaksiner en global milliardindustri, den offentlige vaksineproduksjonen er lagt ned, og universitetets vaksineforskere er særlig opptatt av forebygging av sykdommer hos fattige barn i land med

liten betalingsevne. Underveis har forskningens rammer, organisering og finansiering – og dermed universitetsforskningens rolle og betingelser – gjennomgått store endringer, både nasjonalt og internasjonalt. Det samme har sykdomsbyrden og kunnskapen om hvordan vaksiner fungerer.

De siste kapitlene i dette bindet dreier seg om nye og fler- eller tverrfaglige forskningsfelt. To av dem har eller har hatt egne sentre, mens ett har tilknytning til et eget arkiv. Flerfaglighet ble særlig fra 1980-årene framholdt som det som kunne løse de store og gjerne verdensomspennende problemene som i dag ofte omtales som globale utfordringer. Siden disiplinene tradisjonelt strukturerte både undervisning og forskning – noe som var selvsagt da UiB ble etablert – utfordret fler- og tverrfaglig forskning nettopp organisasjonsformen, og i en forstand den kombinerte stillingsmodellen. Tidsmessig sammenfalt dette med en periode da det både nasjonalt og ved UiB begynte å bli lagt større vekt på eksternfinansiert forskning. Også det kunne passe bedre ved et senter enn ved de tradisjonelle instituttene.

Andresens kapittel 11 om den utviklingsrelaterte forskningens historie ved UiB, «Å bygge verden – og seg selv», viser hvordan sosialantropologene, som initierte den, ganske snart fikk følge av kolleger fra flere disipliner, og etter en tid ikke lenger bare representerte forskningsinteressene til den enkelte, men ble rettet inn mot områder hvor nasjonen og institusjonen engasjerte seg. Eksternfinansiert forskning ble særlig viktig, og forskningen fikk et hjem i Senter for utviklingsstudier. Kapitlet følger avviklingen av dette senteret, men institusjonsutviklingen er underordnet diskusjoner om forskning og skiftende forståelser av og ordninger for finansiering og organisering av utdannings samarbeid mellom det globale nord og sør.

Kapittel 12 om Senter for kvinne- og kjønnsforskning (SKOK) er skrevet av Hanne Marie Johansen. Det ble etablert i 1998–99, på bakgrunn av kvinneforskningssentre ved både SV- og HF-fakultetene, og skulle fremme samarbeid og dessuten være en møteplass på tvers av fakultetsgrenser. Det foregikk empirisk forskning, men ganske snart ble det lagt større vekt på arbeid med begreps- og teoriutvikling. Fra årtusenskiftet ble SKOK-forskningen i større grad orientert mot humanistisk og teoridreven kjønnsforskning som

for eksempel innebar å ta i bruk feministisk, psykoanalytisk teori og poststrukturalistiske kjønnsteorier.

Bind 2 avsluttes med et kapittel om forskning som har en ganske lang historie ved flere av UiBs institutter: skeiv forskning – eller forskning om lesbiske, homofile, bifile og transpersoner. Forskningen foregår i grunnmiljøene, og som med kvinneforskningen er enkelte av aktørene noen ganger politiske aktivister. Det kan være grunnen til at den, sammen med kvinne- og kjønnsforskningen, i senere år er blitt anklaget for å være politisk heller enn vitenskapelig – eller ganske enkelt «identitetsforskning». Forholdet mellom identitet og forskning diskuteres dermed av Åsmund Borgen Gjerde i «Fra studentaktivisme til levekårsundersøkelser og Skeivt arkiv». Han viser hvordan homoforskningen hadde sitt gjennombrudd rundt 1990, hvordan den i stor grad ble omdannet av skeiv teori – på lignende måte, kanskje, som kjønnsteori omdannet kvinneforskningen – og bidro til etableringen av Skeivt arkiv.

# Kapittel 1

## Vitenskapenes kvinner og menn

*Astri Andresen og  
Kari Tove Elvbakken*

I vitenskapshistorien står vitenskapens kvinner og menn i sentrum – oftest vitenskapens menn. Oppfinnernes, pionerenes, entreprenørenes og vinnernes historie har gjerne fanget forskningens og historiefortellernes interesse, og enkeltstående vitenskapsmenn og -kvinner har hatt stor betydning for utformingen av fag og forskningsfelt. Historien er likevel full av vitenskapsfolk som ikke berømmes for oppdagelser, og vitenskapenes kvinner og menn er sjelden alene i sin forskning. Ved siden av står mange andre. Dette kapitlet løfter fram ulike grupper av ansatte, og det undersøker hvilke rammer det har vært for ansettelse ved universitetet. Enkelte tema utforskes spesielt: prinsippet om kombinerte vitenskapelige stillinger, målet om å øke kvinneandelen blant de ansatte, og problemet med midlertidige ansettelse. Det første har vært tema gjennom alle år, det andre kom til på 1970-tallet, og det tredje er tydeligst de siste 15 årene.





Ved Historisk institutt er det fortsatt flest menn, men blant de vitenskapelig ansatte var det ingen kvinner da det ble arrangert ekskursjon til Nord-England i 1959. I årsmeldingen 1958–59 meldes at det var 19 studenter som deltok, ved siden av de ansatte, og Hedvig Dorothea Søvig, nummer sju fra venstre, kan ha vært blant dem. De to andre kvinnene er navnløse, og overser vi dem, slik årsmeldingen gjorde, ses fra venstre Jarl Munch, Knut Reite, Hans Ole Hyge, Helge Mykkeltveit, Gjert Larsen, Helge Bjørnøy, Hedvig Dorothea Søvig, Knut Helle og Alf Kaartvedt. Foto: ukjent, Universitetsbiblioteket i Bergen, Billedsamlingen.



I planen for et nytt bergensk universitet fra 1939 er selve kjernen en oversikt over hvilke stillingsressurser som trengtes – typer og antall – i hvert fag ved de fakultetene som skulle opprettes. Universitetskomiteens plan ble til med tung professoral deltakelse fra Bergens Museum og Universitetet i Oslo.<sup>1</sup> Det nye universitetets konstruksjon, med professorer og vitenskapelig og teknisk-administrativt ansatte, ble modellert etter strukturen ved UiO. Museets avdelinger ble plassert ved fakultetene for humaniora og naturvitenskap, og ved Bergens sykehus skulle medisinerstudentene få klinisk undervisning. Som vist i kapittel 1, i bind 1, var det for så vel komitéen som lagde planen, som for Stortinget som opprettet UiB og vedtok loven om det i 1948, en forutsetning at det nye universitetet skulle ha forskning i alle fag det ble undervist i; universitetet skulle være bredt og modellert etter UiO.

Planen fra 1939 konstruerte det nye universitetet, med detaljerte oversikter og hva som trengtes av stillinger for å bli et fullt utbygd universitet. Senere lå UiBs forslag, kombinert med skiftende regjeringers ambisjoner for utbygging og vekst innenfor høyere utdanning, til grunn for Stortingets vedtak om ressurser. De første femti årene krevde opprettelse av hvert eneste årsverk – eller stillingshjæmme – vedtak i Stortinget. Etter det ble friheten til å disponere personellressurser innenfor økonomiske og fysiske rammer mye større.

UiB åpnet i 1948 med om lag 120 ansatte. I 2021 ble det utført over 4200 årsverk, 2562 i vitenskapelige og 1653 i teknisk-administrative stillinger.<sup>2</sup> I figur 1.1 ses antallet årsverk i vitenskapelige og i teknisk-administrative stillinger fra 1950 til 2021.

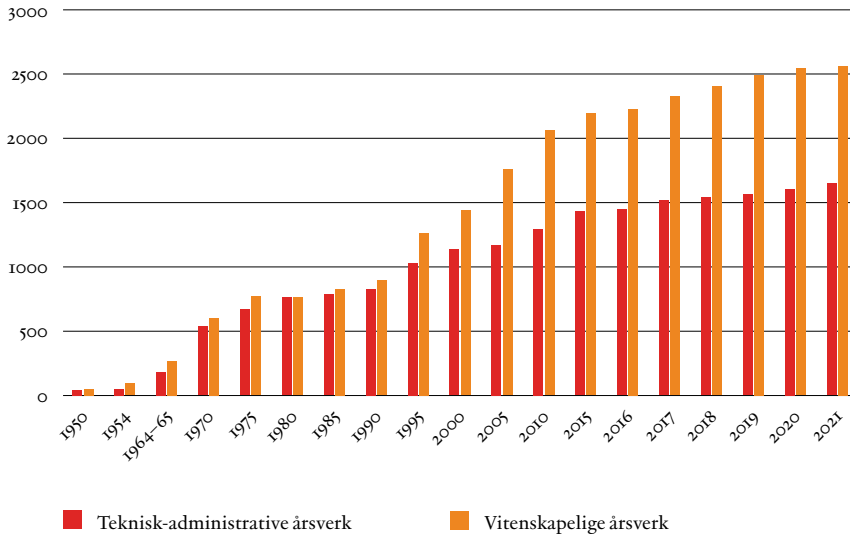
Lenge var antallet i de to kategoriene ganske likt, selv om antallet og stillingstyper i hver kategori endret seg mye. Fra midt på 1990-tallet, med mange flere stipendiater, ble antallet årsverk i vitenskapelige stillinger klart høyere enn i tekniske og adminis-

1 *Komiteen til utredning av spørsmålet om eventuell opprettelse av et universitet i Bergen, 1938–1939.*

I komitéen var også Kirke- og undervisningsdepartementets ekspedisjonsjef, fysikeren Olaf Devik, Bergens høyreordfører Asbjørn Stensaker og sykehusdirektøren Nils Backer-Grøndahl med.

2 I kapitlet er UiBs årsmeldinger og saksdokumenter til Det akademiske kollegium (kollegiet) og universitetsstyret, dokumenter fra regjering og storting, rapporter fra utvalg og komitéer og litteratur, blant annet om universitetsansattes organisasjoner, brukt i tillegg til tall og statistikk fra UiB. Tall fra etter 1990 er hentet fra Database for høyere utdanning – <https://www.nsd.no/statistikk-om-hoyere-utdanning-og-forskning-dbh>

Figur 1.1 Antall vitenskapelige og teknisk-administrative årsverk ved UiB 1950–2021.



Kilder: UiB årsmeldinger 1950-1990, fra 1990–2021 DBH.

trative. I 2021 var vel 40 prosent av vitenskapelige årsverk ved UiB rekrutteringsstillinger – 45 prosent ved UiO. Ved nyere universiteter, som i Agder og i Stavanger, er andelen lavere, om lag 30 prosent.<sup>3</sup>

I fortsettelsen drøftes utviklingstrekk og rammer for vitenskapelige stillinger og teknisk-administrativt ansatte. Så vies arbeidet for å få flere kvinner inn i vitenskapelige stillinger oppmerksomhet. De siste 25 årene har antallet forskerstillinger økt, lenge som regel midlertidige, og det er tema før innslaget av utenlandske statsborgere blant ansatte tematiseres. I kapittel 4 i bind 1 om studentene diskuteres klassebakgrunn og klassereiser blant studenter og siden ansatte. Dette temaet forfølges derfor ikke videre her.

## For forskning og utdanning

Stillingsstrukturen i universitetsplanen av 1939 hadde tre typer vitenskapelige stillinger: toppstillinger, med professorater og

3 UiA 28 %, UiS 30 %, UiT 31 %, mens NTNU har 43 %, DBH: Nøkkeltall 2021.

dosenturer; mellomstillinger, med amanuensen som hovedstilling, men også med universitetslektorer, konservatorer og prosektorer; og rekrutteringsstillinger, med vitenskapelige assistenter og stipendiater. Tredelingen innebar et hierarki basert på kompetanseforskjeller, og samtidig var det forskjeller i arbeidsoppgaver og betingelser. Tredelingen finnes fortsatt, selv om stillingene i hver av de tre gruppene er endret, sammen med forholdet mellom dem. De vitenskapelige stillingene var omfattet av loven om UiB fra 1948. Nå er stillingene regulert av lov om universiteter og høyskoler fra 2005, en lov som blant annet gir vitenskapelige tilsatte rett til forskning og hjemler regler for kompetansevurdering.

### *Kombinerte vitenskapelige stillinger*

Fra begynnelsen, alt ved Stortingets første diskusjoner om å etablere UiB, ble det understreket at det nye universitetet skulle ha forskning i alle fag det skulle undervises i. Sett over tid har prinsippet om å ha faste og kombinerte vitenskapelige stillinger – med oppgaver med forskning og undervisning – stått ganske så fast. Prinsippet er likevel utfordret på ulike måter. Utfordringene har vært tydelige i perioder med sterk vekst – med behov for økt undervisningskapasitet – og i perioder med økte inntekter for forskning – med økt behov for forskningskapasitet. Prinsippet har vært forsvart på ulike måter og med ulik styrke. Ved siden av rammene for og diskusjonene om stillingsstrukturen er dette denne delens tema.

Det som startet med 14 professorer i gruppen av toppstillinger ved UiB, er blitt til nesten 600 i 2021. Inntil 1990 var toppstillingene embeter, med tilsetning av Kongen i statsråd etter sakkyndig vurdering og innstilling fra universitetet. Veksten innenfor toppstillingene har fulgt utbyggingen, først av UiB, siden av høyere utdanning mer generelt. I 1970 var det vel 200 i denne gruppen ved UiB. I 1990 var det knapt 240 professorater. Så fulgte sterk vekst på 1990-tallet, særlig ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet (MN-fakultetet). Fakultetet hadde også flest professorer i 2021, med vel 150, fulgt av Med.-fakultetet og HF-fakultetet. Økningen i antallet professorårsverk kan både reflektere fakultetenes størrelse og en kompetanseheving blant ansatte, med opprykk fra førsteamanuensis til professor.

Lenge var det flest vitenskapelig ansatte i mellomgruppen, særlig amanuenser og universitetslektorer. Etter 1990, og med krav om doktorgradskompetanse for ansettelse i faste vitenskapelige stillinger, har førsteamanuensen vært dominerende mellomstilling. Fra 1995 ble det ikke lenger tilsatt i amanuensisstillinger.<sup>4</sup> Over tid er forholdstallet mellom årsverk i topp- og mellomstillinger endret, og fra 2010 har UiB hatt flere årsverk for professorer enn for førsteamanuenser. I 2021 var forholdstallet 1,6 ved UiB og 1,7 ved UiO.<sup>5</sup> Ved UiB og UiO er dagens stillingsstruktur, med rekrutteringsstillinger som den største gruppen og flere professorer enn førsteamanuenser, ganske lik, og den skiller seg fra de andre universitetene. I tillegg har begge også et betydelig innslag av ansatte i forskerstillinger. Hva akkurat det skyldes, og hva dette kan gi som utfordringer, kommer vi tilbake til.

Stillingsstrukturen var i utgangspunktet uttrykk for et nokså fastlagt hierarki, men betydningen av plassering i hierarkiet har endret seg. Til å begynne med hadde for eksempel alle professorer stemmerett og sete i fakultetsrådene. De kunne velges til dekaner og dermed ta plass i kollegiet. Vitenskapelige tjenestemenn og studenter kunne ha en viss innflytelse gjennom valgte representanter; tjenestemennene hadde flere enn studentene.<sup>6</sup> Fra starten i Bergen var bare professorer instituttstyrere, og de ble oppnevnt av kollegiet. De bestyrte driftsmidler og organiserte arbeidet. Vitenskapelige tjenestemenn hadde sin plass i forskning og undervisning, selv om forskningsbetingelsene var forskjellig. Eksempelvis kunne bare professorer, og noe senere også dosenter, innvilges forskningstermin. Det var også andre skiller, som at professorkontorene var normert til 25 m<sup>2</sup>, nesten dobbelt så store som tjenestemennenes. Den årlige Meltzer-middagen 8. mars var – og er – bare for professorer. Det var også ulike foreninger for professorer og dosenter og for vitenskapelige tjenestemenn.<sup>7</sup> Som vist i kapittel 2 i bind 1 brakte utvidet universitetsdemokrati med seg store endringer for

4 Etter Rundskriv F 14-95 fra Kirke- og undervisningsdepartementet ble det ikke lenger anledning til å ansette amanuenser.

5 DBH-statistikk om tilsatte.

6 I lov om UiB 1948. Ved UiO fikk vitenskapelige tjenestemenn og studenter representasjon i kollegiet og i fakultetsrådene i 1955 (regulert i 1955-loven om UiO). Studentene ved UiB fikk først representasjon i kollegiet med lovendringer i 1970, se kapittel 1 og 2 i bind 1.

7 Se Nilsen 2005. Om UiB, se Losnegård & Nupen 1999. Dosentene ble embetsmenn i 1958, jf. Thingsrud 1986.

deltakelse og innflytelse. Nå avgjør ikke stillingskategori organisasjonstilhørighet, og kontornormene er historie. Tidligere tiders parkeringsplassprivilegier er også borte – med plassene selv.

Utbyggingen etter den planlagte stillingsstrukturen ble ferdig først på 1960-tallet, fulgt av en periode med storstilt utbygging. Situasjonen var preget av mangel på kompetente søkere til toppstillinger i flere fag, og mellomgruppen vokste, både ved UiO og UiB. Ikke alle fikk tid til forskning. Institusjonene oppfattet denne situasjonen som en trussel mot prinsippet om at de vitenskapelige stillingene skulle være kombinerte stillinger, og igangsatte en utredning i 1965.<sup>8</sup> Den gangen var 42 prosent av de vitenskapelige stillingene ved UiB mellomstillinger, toppstillingene utgjorde 35 prosent. Ved UiO var en høyere andel i mellomgruppen, og begge steder økte antallet lektorer mest. For å sikre ordningen med kombinerte stillinger vektla utredningen å ansette amanuenser heller enn lektorer. Den ville også ha tiltak for at amanuenser kunne kvalifisere seg og søke opprykk til førsteamanuenser. Økt kompetanse blant de ansatte ville gi bedre utdanning og mer forskning. UiB støttet i prinsippet vurderingen om å satse på amanuensene, selv om antallet lektorer økte mer enn antallet amanuenser i perioder.<sup>9</sup> Institusjonenes initiativ og den påfølgende utredningen ble likevel viktig for at universitetenes vitenskapelige stillinger er kombinerte.<sup>10</sup>

I begynnelsen hadde ansatte i topp- og mellomstillinger ulike oppgaver, rettigheter og plikter. Dette endret seg, men ikke av seg selv eller uten strid. Rett til forskningstermin for ulike stillinger er et eksempel. Å kunne få en forskningstermin, en periode uten oppgaver med undervisning, ble etter hvert sett som viktig for økt kompetanse hos ansatte i mellomgruppen. Dette ble det argumentert for i Stortinget i 1975, og for at ordningen burde utvides til å gjelde ved de nye distriktshøyskolene.<sup>11</sup> Også i drøftinger om kvinners

8 Rektorene ved UiO og UiB, sammen med rektorene ved de vitenskapelige høyskolene, møttes jevnlig fra 1958, Nyborg 2007. Disse møtene ble forløper for Universitets- og høyskolerådet (UHR). Professor Axel Strøm ved UiO ledet arbeidet med stillingsstrukturen; fra UiB var professor August Brinkmann med. Se også Innstilling fra Stillingsstrukturutvalget, datert 23.II.1966, trykt i 1967.

9 Årsmelding UiB 1971: 17–18 og 1974: 15–16.

10 Utvalget omtales for eksempel av Nilsen 2005, Thue 2014.

11 St.meld. nr. 35 (1975–76) og debatten om den i Stortinget. Komitéen noterte også at få kvinner avanserte fra rekrutteringsstillinger til faste stillinger, men likestilling var ikke et sentralt tema i stortingsdebatten, St.tid. 1976: 3665–3711. Se også Losnegård & Nupen 1999: 73.

muligheter til kvalifisering til toppstillinger var forskningstermin tema.<sup>12</sup> Muligheten for ett års forskningstermin hvert syvende år er regelen for alle i vitenskapelige stillinger ved UiB, etter vedtak i kollegiet i 1991.<sup>13</sup> Mens forskningstermin tidligere krevde tildeling av vikarmidler fra forskningsrådene, ble det nå satt av budsjettmidler ved institusjonen. Ordningen var langt fra selvsagt da den kom, men ble forhandlet fram, og den gjelder fortsatt ved UiB. Ved flere andre universiteter er ikke forskningsterminen (lenger) en rett.

Oppbyggingen av Universitetet i Tromsø (UiT) fra sist på 1960-tallet og distriktshøgskolene like etter økte behovet for akademisk arbeidskraft ytterligere. Også Gjærevoll-utvalget, som utredet grunnforskningens vilkår, tok opp rekruttering og vektla i 1981 at det var dårlig balanse mellom topp- og mellomstillinger ved universitetene.<sup>14</sup> Senere, i 1988, foreslo Hernes-utvalget å innføre rene undervisningsstillinger ved universitetene for å øke undervisningskapasiteten; det ville gi ny vekst i universitetslektor-gruppen.<sup>15</sup> Det var nettopp denne stillingen det var kritiske røster mot, som nevnt alt fra 1965-utredningen. Lektorene underviste mye og hadde liten mulighet til forskning. Lektorenes vanskelige arbeidsforhold vises for eksempel tydelig i samfunnsviteren Siri Næss' undersøkelse fra 1973.<sup>16</sup>

Hva ble så gjort med ubalansen – og hva skjedde med prinsippet om at UiB skulle ha kombinerte stillinger for forskning og utdanning? UiB gikk mot Hernes-utvalgets forslag. Det ville begrense antallet lektorstillinger og gikk inn for omgjøring av stillingshjemler fra mellom- til toppstillinger. Også et av Gjærevoll-utvalgets forslag fra 1981 om å omgjøre midlertidige rekrutteringsstillinger til mellomstillinger fikk støtte.<sup>17</sup> Som vi kommer tilbake til, var den vanligste rekrutteringsstillingen på denne tiden den vitenskapelige assistenten, en stilling med liten mulighet for kvalifiserende forskning. Nå var ikke omgjøring av stillinger gjort i en fei. Omgjøring av hjemler krevde stortingsvedtak i de årlige

12 Se f.eks. Åse Hiorth Lerviks (professor ved UiT) særuttalelse til NOU 1981: 46 (Gjærevoll-utvalget).

13 Losnegård & Nupen 1999: 89–90. Se også Kyvik, Olsen & Hovdhaugen 2003.

14 NOU 1981:46. Leder var Olav Gjærevoll (Ap), professor i botanikk og landets første miljøvernminister i 1972.

15 NOU 1988:28: 166.

16 Næss 1973.

17 NOU 1981:93.



budsjettbehandlingene, og på 1980-tallet ses det mange slike forslag til omgjøringer.<sup>18</sup> Omgjøring av stillinger i mellomgruppen til professorater ble også et virkemiddel for å få flere kvinnelige professorer, fra sist på 1980-tallet. Satsing på omgjøring av stillinger og på amanuenser framfor lektorer var altså elementer i en strategi for å beholde en stillingsstruktur med kombinerte stillinger.

Fram til 1990 ble lektorstillingene ved UiB i hovedsak avvirket, men fra 1995 økte antallet noe. Økningen gjaldt særlig HF-fakultetet, innenfor fremmedspråk og forberedende prøver, men etter 2008 er antallet der redusert til om lag 40 årsverk. Ved UiB som helhet har det de siste årene vært om lag 100 lektorårsverk. MN-fakultetet har nesten ikke lektorer. Ved SV-fakultetet økte antallet lektorer fra 2017 til 2021; det kan skyldes økt bruk av lektorstillinger i forbindelse med etablering av et nytt lektorprogram og vekst i etter- og videreutdanningstilbudet. Over tid har over halvparten av lektorstillingene vært midlertidige, men i 2021 var andelen fast ansatte lektorer høyere enn andelen midlertidige.

Det er alt nevnt at muligheten til opprykk – til å klatre i hierarkiet – med utgangspunkt i økt kompetanse ble tematisert i utredningen om stillingsstruktur fra 1965. Over tid har mulighetene og systemene for slike opprykk endret seg. Allerede da UiB åpnet, var det mulig å rykke opp i stillingshierarkiet, men da bare innenfor egen stillingsgruppe. Opprykk var i utgangspunktet en statlig ordning hvor den enkelte kunne oppnå førstestilling i egen stilling; eksempelvis kunne en betjent bli førstebetjent, en sekretær førstesekretær. Ved universitetene gjaldt det først bare toppstillingene. Fra 1946 kunne en dosent rykke opp til professor hvis vedkommende ble vurdert til å ha professorkompetanse.<sup>19</sup> Fra 1959 ble det adgang til å søke opprykk til førstestilling i mellomgruppen, som fra amanuensis til førsteamanuensis.<sup>20</sup> Opprykk krevde imidlertid endring av stillingshjemmel og dermed lønnsklasse, og for å få det til krevdes det vedtak i Stortinget, som ved andre omgjøringer. På 1960- og -70-tallet ses det særlig omgjøringer av dosenturer til professorater.

Et uvanlig og spesielt opprykk skjedde fra i.t.1985 da alle dosenter ved universitetene ble professorer, uten at den enkelte

18 I slike prosesser ble en eller flere hjemler avvirket samtidig som en eller flere ble opprettet.

19 Losnegård & Nupen 1999: 104.

20 Kongelig resolusjon 1. desember 1959.

ble vurdert.<sup>21</sup> UiB fikk med det 75 nye professorer. I sin utredning fra 1988 kritiserte Hernes-utvalget at dette opprykket skjedde uten vurdering av den enkeltes kompetanse.<sup>22</sup> Da det i 1993 kom et nytt opprykksregelverk, lå imidlertid prinsippet om individuell kompetansevurdering til grunn. Det nye regelverket hadde organisasjonene, og ikke minst Forskerforbundet, arbeidet for gjennom lang tid.<sup>23</sup> Ordningen gjør det mulig for ansatte ved universiteter og høyskoler å søke opprykk i egen stilling; mest utbredt er det å søke opprykk fra førsteamanuensis til professor.<sup>24</sup> Nå ansettes som regel førsteamanuenser, de kan så oppnå kompetanse, bli vurdert og få individuelt opprykk til professorstilling. Det helt nye med regelverket fra 1993 var at det ble mulig å bevege seg fra mellom- til toppgruppen, ikke bare rykke opp i hver gruppe. Kompetansevurderingene gjaldt forskningskompetansen, men med de nyeste endringene i reglementet er også undervisningskompetanse og -erfaring vektlagt.<sup>25</sup> Endringen kan også ses som en understreking av de vitenskapelige stillingenes kombinerte oppgaver. At en større del av de ansatte er professorer, har også bidratt til at toppstillingens tidligere privilegier er blitt borte.

Forskerstigen – det at den enkelte kan kvalifisere seg ved eget universitet eller høyskole fra en rekrutteringsstilling, konkurrere om en fast, vitenskapelig stilling og så kvalifisere seg videre – har eksistert i nesten 30 år.<sup>26</sup> Å oppnå professorat uten konkurranse om en utlyst stilling har i disse årene vært et norsk særtrekk. Ordningen er diskutert i mange sammenhenger. I 2018 utredet Underdal-gruppen ny stillingsstruktur ved universiteter og høyskoler.<sup>27</sup> Parallelt ble Solberg-regjeringens stortingsmelding *Kultur for kvalitet i høyere utdanning* fulgt opp med forslag til endring av reglene for ansettelse og

21 Nilsen (2005: 146–147) viser til at kravet kom opp i justerings- og normeringsforhandlingene i 1981 og ble godtatt av Forbruker- og administrasjonsdepartementet i 1984. BT slo opp nyheten julaften 1984 – og harselerste med at de nye professorene ikke fikk profesorsorlønn, bare ny tittel; det ville ikke bli lik lønn for likt arbeid (s. 2).

22 NOU 1988: 28: 160–161.

23 Nilsen 2005.

24 De siste endringene i reglementet for opprykk, fra september 2018, legger større vekt på undervisningskompetanse. Ved høyskolene brukes også opprykk i lektorstilling, med dosent som toppstilling.

25 <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2006-02-09-129>

26 I begynnelsen var det et nasjonalt system for opprykkvurderinger, i 2012 fikk institusjonene ansvaret.

27 Ekspertgruppen ble nedsatt av Kunnskapsdepartementet og ledet av professor i statsvitenskap Arild Underdal, rektor ved UiO 2001–2005. Rapporten ble levert i april 2018.

opprykk, med større vekt på utdanningskompetanse og -erfaring.<sup>28</sup> Noen forslag fra Underdal-gruppen ble fulgt opp av Aune-utvalgets utredning av en ny lov om universiteter og høyskoler i 2020.<sup>29</sup> Så langt er det likevel ikke foreslått lovendringer for Stortinget som vesentlig vil endre stillingsstruktur eller opprykkordninger.

Inntil 1997 var det et strengt regulert system for forvaltning av statlige årsverk.<sup>30</sup> På 1980-tallet ble det lettere å omgjøre stillingshjemler, noe som ble brukt til økt innsats innenfor noen områder, eksempelvis utviklingsforskningen, og for økt kvinneandel.<sup>31</sup> Systemet med omgjøring av stillinger er sett som viktig for økt kvinneandel blant professorer, selv om ordningen også var kontroversiell.<sup>32</sup> Det var stor enighet om at statens stillingshjemmelsystem var lite fleksibelt, og det ble gradvis endret.<sup>33</sup> Med reformene rundt år 2000 kunne institusjonene selv velge stillingskategori og fagfelt for utlysning og tilsetting selv.

Det er alt nevnt at UiB de siste årene har ansatt flere i forskerstillinger, og de siste 5 årene i faste forskerstillinger. Dette er stillinger som ikke omfattes av lovgivningen om universiteter og høyskoler, og de har røtter tilbake til 1980-tallet. I 1982 fikk det den gangen fasttømrede stillingshjemmelsystemet en nyskapning da universitetene fikk mulighet til å ansette i såkalte oppdragshjemler, og et visst antall tomme eller uspesifiserte hjemler kunne brukes til å ansette medarbeidere med ekstern finansiering.<sup>34</sup> Det skjedde

28 Meld. St. 16 (2016–2017). Revidert reglement for kriterier for ansettelse og opprykk fulgte og ble iverksatt fra september 2019. Forskrift om endring nr. 1322 – <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/forskrift-om-endring-i-forskrift-2006-02-09-129-om-ansettelse-og-opprykk-i-undervisnings-og-forskerstillinger/id2611014/>

29 Aune-utvalget, NOU 2020: 3, Prop. 111 L (2020–2021), Innst. 517 L (2020–2021) Lovvedtak 123. Støre-regjeringen har meldt at det vil komme med en egen lovutredning.

30 «Utredning om stillingshjemmelsystemet i staten», notat av Peder Berg, 20. juni 1997, Finansdepartementet. Opphevelsen av systemet med stillingshjemler skjedde ved opphevelse av bevilgningsreglementet § 10, i PM-20/97, 29.2.1997 – <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/pm-2097/id108141/> Reguleringen av statlige ansettelsesforhold ble endret 1.10.1997, jf. PM-20/1997, Planleggings- og samordningsdepartementet (29.9.1997). I 1988 foreslo UiO og UiB å gjøre om henholdsvis 15 og 14 mellomstillinger til toppstillinger – og en del av disse var tiltenkt kvinner i mellomstillinger som var professorkompetente, St.prp. nr. 1 (1987–88): 55–56, 62–65.

31 Se for eksempel Fürst 1988, Rogg 2003.

32 NOU 1984: 23: 35–37 med omtale av behov for endring av stillingssystemet (assisterende universitetsdirektør ved UiB, A. Skreden, var med i utvalget. Jf. også NOU 1988:28 og NOU 1989:5.

34 Se St.prp. nr. 1 (1981–82): 79 for omtale generelt. Se budsjettkapitlet for UiO, med forslag om 120 4-årige hjemler og 65 2-årige (se s. 143). Forslaget for UiB omfattet 56 4-årige hjemler og 30 2-årige (se s. 158).

etter at det var blitt tatt til orde for at universitetene burde engasjere seg i oppdragsvirksomhet.<sup>35</sup> Det var delte meninger om dette, som på mange måter var et vendepunkt, noe det er eksempler på flere steder i dette verket, men særlig i bind 3. Oppdragshjemler kunne både brukes til vitenskapelig og teknisk-administrativt personell. Med sterk økning i eksterne forskningsmidler og oppdrag kom det ulike forskerstillinger knyttet til at behovet for forskningskapasitet ble større enn de ordinære, kombinerte stillingene kunne dekke. I 2021 er antallet forskerårsverk kommet opp i vel 250, hvorav om lag 60 prosent er faste stillinger. Hvorvidt slike stillinger skulle være ordinære stillinger ved universitetene, har vært og er kontroversielt, særlig fordi de bryter med prinsippet om kombinerte stillinger. Dette temaet forfølges videre senere.

### *Rekruttene*

I det tredelte stillingssystemet som ble konstruert for UiB, fantes det alt fra begynnelsen av to rekrutteringsstillinger: de vitenskapelige assistentene og universitetsstipendiatene. Begge var midlertidige stillinger. Mens assistentene kunne assistere ved forskning og undervisning, var stipendiatenes tid forbeholdt forskning. Rekrutteringsstillingene skulle kvalifisere søkere til faste vitenskapelige stillinger – og sørge for at behovet for akademisk arbeidskraft til høyere utdanning og forskning ble fylt. Fra 1998 kom postdoktorstillingen som rekrutteringsstilling til, og fra 2016 ble det anledning til å ansette særlig kvalifiserte kandidater på innstegsvilkår – som ytterligere en type rekrutteringsstilling.<sup>36</sup> Sett i et langt tidsperspektiv har det også skjedd viktige endringer i rekrutteringsstillingene, samtidig er noen trekk ved dem gjenkjennelige. Det som kanskje er mest slående, er at det har blitt mye mer utbredt å oppnå doktorgrad – men at graden ikke lenger gir nok kompetanse til en fast vitenskapelig stilling ved universitetene.

Fram til 1980-tallet var det langt flere vitenskapelige assistenter enn stipendiatere. Ved UiB ble stillingshjemler for vitenskapelige assistenter fordelt til instituttene, mens stipendene til å begynne

35 Se f.eks. den første forskningsmeldingen, Bratteli-regjeringens St.meld. nr. 35 (1975–76).

36 Den som ansettes, ansettes midlertidig, men vedkommende får fast stilling – gjennom innsteg – etter en avtalt periode dersom visse krav er oppfylt.

med ble disponert på institusjonsnivå. Da avgjorde konkurransen om stipendene hvilke institutter og fakulteter som fikk stipendiater. Siden ble stipendhjemplene jevnt fordelt mellom fakultetene. Forskningsrådene finansierte også stipender, og de som fikk slike, ble ansatt i rådene, selv om de arbeidet ved UiB. Fram mot 1980-tallet var også disse stipendene ganske jevnt fordelt mellom fagene, men fra da av finansierte rådene langt flere stipendiater innenfor realfagene og medisin enn ved de øvrige fakultetene.

Forholdstallet mellom fast personell og rekrutteringsansatte var tema først på 1980-tallet.<sup>37</sup> Som vist til ovenfor ble også rekrutteringsstillinger da gjort om til mellomstillinger. Det nye fra sist på 1970-tallet var forslag om å endre opplegget for vitenskapelige assistenter slik at de fikk ansettelse for en kortere periode, 4 år mot før 6, men med mindre pliktarbeid.<sup>38</sup> Dette skulle gjøre det mulig for dem å kvalifisere seg til faste stillinger. Den gangen krevdes det ikke doktorgrad for ansettelse i mellomstilling. I 1982 var det dobbelt så mange vitenskapelige assistenter som stipendiater, og aller flest assistenter var det ved MN- og Med.- fakultetene. Også myndighetene var opptatt av balansen mellom de to stillingene, og midt på 1980-tallet ble normen at antallet assistenter skulle begrenses til 10 prosent av antallet rekrutteringsstillinger.<sup>39</sup> Fra 1990 var dette situasjonen, og etter at Forskningsrådet fra midt på 1990-tallet ikke lenger ansatte personell som det finansierte, vokste stipendiattallet.<sup>40</sup> De vitenskapelige assistentene ble likevel ikke helt borte, og i 2021 har UiB knapt 90 slike årsverk, flest ved SV-fakultetet.<sup>41</sup>

På 1980-tallet ble det tatt til orde for å styrke forskerutdanningen og gjøre det enklere å oppnå doktorgrad. Dr.philos.-graden ble erstattet av nye grader som skulle ha en opplæringsdel i tillegg til avhandlingsarbeidet.<sup>42</sup> Innføring av opplæringsdel i de nye

37 St.meld. nr. 119 (1980–81): 23, 29. St.meld. nr. 69 (1981–82).

38 Losnegård & Nupen 1999.

39 Sst.: 88 viser til rundskriv fra departementet om ansettelser i utdanningsstillinger.

40 Se også kapittel 10 i bind 1. Fra 1993 ble landets fem forskningsråd slått sammen til Norges forskningsråd.

41 For 2021 viser DBH at det samlet i landet var 778 årsverk for vitenskapelige assistenter av 5761 årsverk i rekrutteringsstillinger. De vitenskapelige assistentene kan både ha oppgaver i forbindelse med undervisning og forskningsprosjekter.

42 Siden ble doktorgradsstudiene forskjellig utformet ved fakultetene. Ved UiB ble dr.scient.-graden opprettet i 1978, dr.polit., dr.art. og dr.psychol.-gradene i 1981, Losnegård & Nupen 1999: 86, se også Forland 1996. De vitenskapelige assistentene kan både ha oppgaver i forbindelse med undervisning og forskningsprosjekter.

doktorgradene fulgte et internasjonalt mønster.<sup>43</sup> De nye gradene ble innført gradvis ved UiB, og MN-fakultetet var først ute, med dr.scient.-graden i 1978.<sup>44</sup> Satsingen på stipendiater og doktorgrads-utdanning ga etter hvert sterk økning i antallet nye doktorgrader. Den hadde bakgrunn i erkjennelsen av økt behov for kompetanse generelt i samfunnet, selv om det først ble lagt mest vekt på økt forskerutdanning innenfor teknologiske og naturvitenskapelige fag.<sup>45</sup>

Antallet stipendiatstillinger ved UiB har vokst mye, fra 135 i 1990 til 679 i 2021. I 2021 var 80 prosent av stillingene finansiert innenfor UiBs eget budsjett. Andelen finansiert av Forskningsrådet var 12 prosent. Forskningsrådet har finansiert færre doktorgradsstipender det siste tiåret. To utviklingstrekk er tydelige. For det første er omfanget av eksternt finansierte stipender svært skjevt fordelt mellom fakultetene, og slik har det vært hele tiden. Det har vært flest stipendiater ved realfagene og i medisinske fag. Universitetets egne stipendiatstillinger er også skjevt fordelt mellom fakultetene. Denne skjevheten ses særlig fra 2005, da antallet stipendiater ved MN-fakultetet – finansiert av UiBs statsbevilgning – nesten ble tredoblet fra 2004 til 2011. En viktig grunn for endringen var at det kom øremerkede stipendiatmidler fra Stortinget til MNT-fag. Universitetets frihet til å velge kategorier av stillinger gjelder ikke på samme måte for stipendiater og postdoktorer som for andre stillinger.<sup>46</sup> Over tid er UiBs egenfinansierte stipendiatstillinger brukt strategisk som forsterkning av forskningsfelt og satsinger. UiB-finansierte stipender er som regel 4-årige, mens eksternt finansierte som regel er 3-årige. Det fjerde året brukes til pliktarbeid og gir mulighet til å undervise og veilede, eller til forskningsassistanse.

I figur 1.2 vises utviklingen i antallet oppnådde doktorgrader ved fakultetene ved UiB fra 1990 til 2020.<sup>47</sup> De siste ti årene har om lag 240 kandidater hvert år oppnådd doktorgrad.

Det ble kreert få doktorgrader de første årene. Før 1960 var det kreert 14 doktorer og ingen kvinner, på 1960-tallet totalt 63.

43 Se kapittel 2 i bind 3. Som del av opplæringen inngikk kurs i vitenskapsteori.

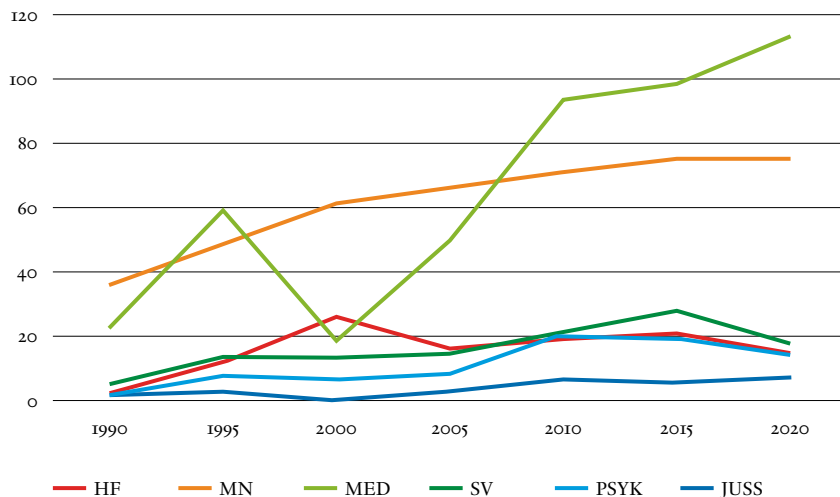
44 Utvalgsleder var prorektor Arnfinn Graue; utvalget hadde bred sammensetning, fra alle fakultet og studentene.

45 Blant annet tydelig uttrykt i St.meld. nr. 60 (1984–85) og St.meld. nr. 28 (1988–89).

46 Se også kapittel 10 i bind 1. MNT-fagene: matematikk, naturvitenskap og teknologi.

47 DBH – tall fra 1990 i doktorgradsstatistikken. UiB-historien fra 1996, bind 1, s. 615, har tall inntil 1994.

Figur 1.2 Antallet doktorgrader ved fakultetene 1990–2020.



Kilde: DBH-doktorgradsregisteret (Oppnådde doktorgrader ved Det odontologiske fakultet er lagt sammen med tallene for Det medisinske fakultet, da de to ble til et felles fakultet i 2008).

Den første kvinnen, Flora McDonald Hartveit, ble dr.med. i 1964.<sup>48</sup> Fram til 1980 hadde Med.-fakultetet de fleste nye doktorgradene. Fra 1980 økte antallet doktorgrader blant realistene; der kom den nye graden først, og der var det mest ressurser fra forskningsrådene og næringslivet. At det etter år 2000 har vært sterk økning i antallet doktorgrader ved Med.-fakultetet, må ses i lys av sterk økning i ressurser til helseforskning med helseforetaksloven fra 2002. Helse- og omsorgsdepartementet gir midler som fordeles av de regionale helseforetakene i samarbeid med universitetene, i hovedsak til doktorgrads- og postdoktorstipender i helseforskning. Helseforetaksmidlene skulle særlig styrke den kliniske forskningen, og de fleste som mottar slike stipender, ansettes av helseforetakene i stipendperioden.<sup>49</sup> For de andre fakultetene har det ikke vært store endringer i antallet doktorgrader i den siste 20-årsperioden, og selv om antallet er lavt ved Det juridiske fakultet (juss), er det stadig nye doktorgrader der også.

48 Flora McDonald Hartveit (1931–2013) ble i 1971 Norges første kvinnelige professor i patologi.

49 I 2020 var tildelingen 1,13 mrd. kroner. <https://www.regjeringen.no/contentassets/4516918-boe52454a81ee3c92c4685ee6/nasjonalt-forskningsrapport-2020.pdf>

Det har blitt mange flere med doktorgrad i Norge, og doktorgraden som tidligere var en inngangsbillett til forskningsvirke, gjerne ved universiteter og høyskoler, er ikke lenger det. I dag er det mange andre, både offentlige og private virksomheter, som rekrutterer kandidater med doktorgrad, men likevel er utfordringer knyttet til doktorgradsutdanningen drøftet i en rekke sammenhenger; det gjelder frafall, gjennomstrømning og karriereveier.<sup>50</sup>

Postdoktorene kom til universitetene fra 1998, og i 2021 var det 1560 postdoktorer i Norge. Ordningen ble introdusert som kvalifiseringsstilling i to eller fire år for faste vitenskapelige stillinger ved universitetene, hjemlet i lov om universiteter og høyskoler.<sup>51</sup> Før dette ga Forskningsrådet også midler til noen postdoktorer.<sup>52</sup> Av universitetene var det NTNU som ansatte de første postdoktorene, men de andre kom raskt etter. I 2001 hadde UiB 55 postdoktorårsverk, og gjennom årene har flere postdoktorer vært finansiert eksternt enn av interne midler. Etter 20 år, i 2021, var antallet postdoktorårsverk 242, hvorav 95 var internt finansiert, 81 var finansiert av Forskningsrådet, og andre, som Kreftforeningen, finansierte 66.<sup>53</sup>

Flere, som Forskerforbundet, har tatt opp det problematiske ved at postdoktorstillingen i mange tilfeller misbrukes og i realiteten fungerer som en midlertidig forskerstilling, i stedet for å gi reell mulighet for kvalifisering.<sup>54</sup> Denne tråden tas opp igjen senere, men først vendes blikket mot forskningens støttepersonell – og innsats for flere kvinner i vitenskapen.

### *Forskningens støttepersonell*

Innledningsvis, i figur 1.1, vises omfang og vekst i tekniske og administrative stillinger gjennom UiBs 75-årige historie. Fra slutten av 1990-årene, med den sterke økningen i antallet stipendiattstillinger, ble de vitenskapelige stillingene langt flere enn de teknisk-administrative.

50 Se f.eks. handlingsplaner for forskerutdanning i universitetsstyret, 88/2008, 93/2016 og 37/2018.

51 Gunnes mfl. 2020.

52 St.meld. nr. 35 (2001–2002): 24.

53 Kunnskapsdepartementet gir universitetet lov til å bruke inntil 20 % av stipendiathjemlene til postdoktorer.

54 [https://www.forskerforbundet.no/Documents/skriftserien/2017-6\\_Postdoktorpolitikk.pdf?epslanguage=no](https://www.forskerforbundet.no/Documents/skriftserien/2017-6_Postdoktorpolitikk.pdf?epslanguage=no)



Gruppen av tekniske stillinger rommer stillinger nær forskningen, som ingeniører, laboranter og assistenter, og stillinger knyttet til universitetets mangslungne driftsoppgaver er også ordnet hierarkisk. Mangfoldet av stillinger og oppgaver er stort, noen knyttet til forskning, andre til utdanning.

Da UiB fylte 50 år, var det knapt 2300 årsverk ved UiB, om lag halyparten i ikke-vitenskapelige stillinger. I 2021 var det vel 1600 teknisk-administrative årsverk av de vel 4200.<sup>55</sup> Det er forskjeller mellom fakultetene, men forholdstallet mellom vitenskapelige og teknisk-administrative årsverk ved UiB har vært om lag 1,5 de siste årene.<sup>56</sup>

I de tidligere instituttvise årsberetningene var antall og typer teknisk-administrativt personell omtalt, og ansatte i det som da ble kalt hjelpestillinger, var uunnværlige i forskningen, enten det gjaldt å punche data i datamaskinene eller å maskinskrive manuskripter etter diktat eller håndskrift. UiB hadde skipsførere og maskinister på sine båter, vaktmestre og preparanter hørte med mange steder, og ved fakultetene for medisin og realfag deltok en rekke tekniske fagfolk i forskningen. Deres betydning understrekes også av at en del tekniske og noen få administrative årsverk var finansiert av eksterne midler, det være seg fra Landsforeningen mot kreft, NAVF, oljeselskap eller andre næringsaktører. Ved noen institutter fantes også laboratoriepersonell, assistenter og aspiranter – og instrumentmakere.

Da alt lå til rette for et stortingsvedtak om å opprette UiB, rett etter krigen, skrev overbibliotekaren ved Bergens Museum en kronikk i Aftenposten der han understreket nødvendigheten av å få et nytt universitetsbibliotek både for forskningens del og for undervisningen og studentenes studier. Som vist i kapittel 9 i bind 1 tok det likevel noen år før det nye biblioteket sto ferdig. Bibliotekets kvinner og menn står på noen måter i en særstilling ved UiB; de både driver og utvikler en forskningsinfrastruktur, og noen av dem har sin egen frie forskningstid. Ved biblioteket var det 45 ansatte i 1975, 92 årsverk i 1993, og i 2021 115.<sup>57</sup> Selv om oppgavene

55 UiB Årsmelding 1995: 20, DBH-tabell for 2020, 540 årsverk for støttepersonell og 1609 teknisk-administrative årsverk.

56 DBH: Nøkkeltall 2021.

57 UiB Årsmelding 1975: 14, 1993 og 2021-DBH.

er mye endret, er biblioteket fortsatt forskningens infrastruktur. Tidsskrifter og mange andre publikasjoner er digitale, og mange har åpen tilgang, men mange, så vel ansatte som studenter, kan trenge veiledning for litteratursøk til forskning og studentoppgaver.

Skiftende arbeidsdeling mellom nivåene – sentralt, på fakultetsnivå og instituttnivå – med sentralisering og desentralisering har endret fordelingen av ansatte mellom de ulike nivåene. I sentraladministrasjonen var det lenge få ansatte. I 1950 var det, foruten rektor, én direktør, én kasserer, én sekretær, to fullmektiger, ett bud, overvaktmester og vaktmester. De holdt til i Langes gate 1 og 3, som hadde tilhørt Bergens Museum.<sup>58</sup> Kontorpersonalet ved instituttene besto av fullmektiger, sekretærer og kontorassistenter. Fakultetssekretariater kom senere til; i 1975 var det 5, og sammen med 12 andre avdelinger utgjorde de sentraladministrasjonen.<sup>59</sup> Det var gjerne studierådgivere som ble fakultetssekretærer, og stillingene ble gjort om til fakultetsdirektører på 1980-tallet.

Av de tekniske og administrative årsverkene i 2021 var 1/3 i sentraladministrative avdelinger, med eiendomsdrift, IT-tjenester, personal- og økonomioppgaver, informasjon og kommunikasjon, og med forsknings- og studieadministrasjon. De store endringene over tid reflekterer endringer i arbeidsformer, som at antallet kontorpersonell er kraftig redusert, mens antallet saksbehandlere er økt, men også at noen oppgaver, som renhold og vakthold, kjøpes inn som tjenester. Ny teknologi har selvsagt også endret arbeidsformer og behovet for arbeidskraft. Samtidig har holdninger til og politikk for inn- eller outsourcing også betydning.

Stillingsstrukturen innenfor de tekniske og administrative årsverkene har vært viet mindre oppmerksomhet i utredninger og politiske dokumenter. Et unntak er forslagene fra den nevnte Underdal-gruppen i 2018, som tok opp karriereveier for de forskingsnære stillingstypene. Også Husebekk-utvalget, oppnevnt av UHR og andre organisasjoner, har tatt opp tekniske og administrative stillinger i sin drøfting av stillingsstrukturen ved universiteter og høyskoler.<sup>60</sup> I innstillingen fra april 2021 anbefales en kompe-

58 UiB Årsmelding 1949–50: 7.

59 UiB Årsmelding 1975: 10–12.

60 Stillingsstrukturutvalget, Husebekk-utvalget 2021: 31. Utvalgsleder var Anne Husebekk, medisinprofessor og rektor ved UiT 2013–2021.

tansebasert karrierestige for forskningsmedarbeidere i tekniske og administrative stillinger, som en parallell til kompetansesstigen for vitenskapelige stillinger.

Stillingstyper og oppgaver har endret seg mye, men det har også kompetanse og utdanningsnivå, og det har vært arbeidet systematisk med strategier for å heve kompetanse i de tekniske og administrative stillingene.<sup>61</sup> Det er også eksempler på karriereveier fra vitenskapelige (midlertidige) stillinger til administrasjonen, for eksempel til forskningsadministrasjonen. Ikke få ansatte har doktorgrad, både ansatte i tekniske stillinger og i administrative stillinger, og mange administrativt ansatte har erfaring fra UiBs forskning. I avdelinger som legger til rette for forskning, for eksempel søknader om eksterne forskningsmidler eller forvaltningen av prosjekter, er det særlig nyttig. Ikke minst kan forskningsformidling og -kommunikasjon være viktige støttefunksjoner for forskning, og dette er tema i kapittel 5 i bind 3.

### Kvinner og menn – likestilling og kjønnsbalanse

I 40 år har kvinner vært i flertall blant studentene, men det var svært langt mellom kvinnene blant professorene og også i de andre vitenskapelige stillingsgruppene. I 2021 er 32 prosent av professorene kvinner. På 1980-tallet, som i dag, er det forskjeller mellom fag og fakulteter. Arbeidet med å øke andelen kvinner blant de vitenskapelig ansatte startet allerede på 1970-tallet, generelt og ved UiB, samtidig med at den nye kvinnebevegelsen fikk større oppslutning. Dette arbeidet, diskusjonene om tiltakene og resultatene av det, blir et hovedtema i fortsettelsen, men først noen ord om situasjonen før den tid – og noen milepæler.

Ingen av de første professorene ved UiB var kvinner, men i 1953 ble svenske Asta Kihlbom den første. Hun kom til Engelsk institutt, hvor hun ble til 1957.<sup>62</sup> Den neste ble matematikeren Jacqueline Naze Tjøtta, i 1966. I 1970-årene ble det ansatt noen flere, som patologen Flora McDonald Hartveit i 1971, sosiologen Else Øyen og Berit Erbe

61 F.eks. gjennom vedtak av en kompetansestrategi for disse stillingene, jf. kollegiet, sak 117/2002.

62 Opplysningene er hentet fra UiBs årsmeldinger, se også UiB-magasinet *Hubro* nr. 1/2012.

ved teatervitenskap i 1975. I 1980 var det ni kvinnelige professorer eller dosenter ved UiB, flest ved medisin: én i patologi, én i sykepleievitenskap og to i fysiologi. Ved HF-fakultetet var det tre, i nordisk, teatervitenskap og germansk, ved MN-fakultetet i matematikk og fysikk og ved SV-fakultetet i sosiologi og i økonomi.<sup>63</sup>

Lenge var det langt mellom kvinnelige dekaner og rektorer. I 1986 ble Tordis Dalland Evans første kvinnelige dekan, ved Det psykologiske fakultet, fulgt av Ingvild Sælid Gilhus ved HF-fakultetet i 1989. Det første har så langt hatt tre, og HF har sin fjerde kvinnelige dekan med Camilla Brautaset. Det medisinske fakultet fikk sin første i 2009 med Nina Langeland, og MN-fakultetet i 2021 med Gunn Mangerud. Odontologi hadde ingen kvinnelige dekaner, og det samme gjelder SV og Juss. Den første kvinnelige rektoren, Kirsti Koch Christensen, ble valgt i 1998, den andre, Margareth Hagen, i 2021. De er begge fra HF-fakultetet. Tilsvarende var det også lenge i tekniske og administrative stillinger; i sjefsstillinger var det bare menn.<sup>64</sup>

Likestillingsrådgiver Anne Marit Skarsbø knytter historien om likestillingsarbeidet ved UiB til kollegiets oppnevning av et utvalg for å utarbeide en høringsuttalelse til rapporten *Könsroller och utbildning* fra Nordisk råd i 1973.<sup>65</sup> Utvalget ble til Likestillingskomitéen. Den har eksistert siden, om enn med endret mandat, andre oppgaver og annen sammensetning over tid.<sup>66</sup> Skarsbø legger vekt på at det store samfunnsmessige engasjementet – i Norge og internasjonalt – for kvinnefrigjøring og likestilling hadde betydning for arbeidet ved UiB.

Likestillingskomitéens første forkvinne, fra 1973 til 1976, var førstelektor og statsviter Helga Hernes.<sup>67</sup> Tittelen «forkvinne» ble bare brukt i denne komitéen – med medlemmer fra alle stillings-

63 Kleppe 1982. Likestillingskomitéens oversikt bygde på opplysninger fra instituttene i UiBs årsmelding.

64 Kari Garnes ble første kvinne i stillingen som biblioteksdirektør i 1988, og første kvinne med sjefsstilling i administrasjonen ble Martha Knapskog Skauge, som ble eiendomsdirektør i 1992. Lise Gundersen ble første fakultetsdirektør i 2000, og i 2007 fikk UiB sin første kvinnelige universitetsdirektør med Kari Tove Elvbakken.

65 Skarsbø 2019, Nordisk råd 1972. Sosiologen Skarsbø var likestillingsrådgiver ved UiB fra 1996 til 2020.

66 Første mandat ble gitt av kollegiet 23.3.1984, det ble endret siste gang av universitetsstyret, sak 95/2009.

67 Se kapittel 6 og 7 i bind 3 om hennes forskning og virke for kvinneforskning.

grupper og studentene.<sup>68</sup> Komitéen utredet likestillings situasjonen og foreslo tiltak.<sup>69</sup> I 1991 vedtok kollegiet den første handlingsplanen for likestilling, og slike – om enn med endrede navn og mål – har eksistert siden.

Hadde ikke den skjeve kjønnsfordelingen vært tema før 1970-årene? I årlige beretninger og faste publikasjoner fra UiB ser det ikke slik ut, men blant kvinnene ble sikkert mannsdominansen diskutert, slik den ble ellers i samfunnet. I det internasjonale kvinneåret, 1975, fikk kvinneandeler både blant studenter og ansatte ved universiteter og høyskoler oppmerksomhet, som da den første forskningsmeldingen ble behandlet i Stortinget.<sup>70</sup> Kirke- og undervisningskomitéen viste til uttalelsen fra Likestillingsrådet som vektla tiltak «for å øke andelen av kvinnelige forskere på alle nivå».<sup>71</sup> En rekke av tiltakene som ble tatt opp på 1970-tallet, er fortsatt gjenkjennelige. Det gjelder for eksempel systematisk arbeid for å rekruttere kvinner, å motivere kvinner til å søke vitenskapskarrierer, å skape bevissthet om arbeidsmiljøets betydning, og ulike tiltak for å støtte kvinners forskning.

Etter betydelig strid ble landets første likestillingslov vedtatt i 1978.<sup>72</sup> Loven skulle fremme likestilling mellom kvinner og menn og samtidig bedre kvinners vilkår. Hvorvidt menn kunne diskrimineres for å fremme likestilling, var av de omstridte temaene, både før vedtaket og etter at loven ble iverksatt. Dette gjaldt både studenter og ansatte.<sup>73</sup> Mest omstridt var å gi kvinner fortrinnsrett til stillinger der menn utgjorde et stort flertall. Spørsmålet var om kvalifiserte kvinner skulle gå foran like kvalifiserte, eller mer kvalifiserte, menn. Dette temaet skapte debatt og kontroverser ved UiB og de andre universitetene i flere år etter lovvedtaket.

Ved Universitetet i Tromsø åpnet styret allerede i 1979 for radikal kjønnskvotering, slik at kvalifiserte kvinner kunne gå foran

68 UiBs årsmelding 1975: 50–55. Eneste professor i komitéen var Berit Erbe, hun var professor i teatervitenskap fra 1972. Ellers: 5 kvinner, 4 menn og 2 studenter (1 av hvert kjønn), s. 50.

69 Første utredning, Kleppe 1982.

70 St.meld. nr. 35 (1975–76).

71 Innst. S. nr. 290: 21, kirke- og undervisningskomitéen om forskningens organisering og finansiering, 11.5.1976.

72 Fra kvinnebevegelsen ble loven kritisert bl.a. for ikke å gå langt nok i mål og tiltak for å bedre kvinners kår, og fra konservativt hold ble den ansett som for radikal. Loven ble vedtatt med stemmene fra Arbeiderpartiet, Høyre og Venstre i Stortinget. Se Danielsen, Larsen & Owesen 2013.

73 Se f.eks. kvinnejuristenes bok: *Juss og juks*, Dahl mfl. 1975.

mer kvalifiserte menn i fag der det var få kvinner.<sup>74</sup> Ordningen skulle særlig gjelde for rekrutteringsstillinger, men kunne brukes til faste stillinger. Ifølge historikeren Narve Fulsås ble radikal kvotering lite brukt, og ordningen ble kortvarig. Kollegiet ved UiO innførte moderat kjønnskvoltering, der en kvinne gikk foran en mann hvis de var like godt kvalifiserte, og i fag der kvinner var underrepresentert. Denne ordningen ble ifølge en annen historiker, Eirinn Larsen, også lite brukt.<sup>75</sup>

Høsten 1979 var det debatt i Bergens Tidende med utgangspunkt i at UiT hadde åpnet for radikal kjønnskvoltering. Det startet med en kronikk av daværende amanuensis Stein Kuhnle. Han var kritisk til vedtaket ved UiT om å bruke radikal kjønnskvoltering og anså ordningen som urettferdig for mannlige søkere.<sup>76</sup> Han mente at radikal kvotering kunne være til skade for kvinner som med kvotering kunne få et annenrangsstempel. Få dager etter svarte daværende universitetslektor og jurist Gudrun Holgersen og støttet ordningen ved UiT. Hun viste til at likestillingsloven nettopp åpnet for positiv diskriminering av kvinner for å fremme likestilling mellom kjønnene.<sup>77</sup> Også en kronikk av sosiologen Kristin Tornes og seks andre kvinner ved Senter for kvinneforskning gikk imot Kuhnles syn.<sup>78</sup> De understreket at ordningen med fortrinn gjaldt kvalifiserte kvinner, og at prosessen med vurderinger av kvalifikasjoner sjelden var entydig. Mange utlysninger bar preg av «herrekonfeksjon»; det ble søkt etter menn som lignet på dem som alt var ansatt, utlysninger ble skreddersydd. De mente ordninger som kvotering måtte til for å få flere kvinner i vitenskapelige stillinger.

Like før jul i 1979 startet kollegiet diskusjonen om kvotering, og den fortsatte i januar 1980. Til BT sa rektor Øyen at han var imot ordningen ved UiT med radikal kjønnskvoltering. Han så arbeidet for likestilling mellom kjønnene som en fortsettelse av arbeidet for

74 Fulsås (1993: 259) viser til at det ble brukt radikal kvotering ved én ansettelse i fast stilling og to stipendiater.

75 Larsen 2011. Larsen viser til en debatt i Aftenposten i kjølvannet av diskusjoner om kvotering i statlig virke.

76 Innlegg fra Kuhnle i BT 11.9.1979 og 4.10.1979.

77 BT 16.9.1979, Gudrun Holgersen, som i 1991 ble første kvinnelige professor i rettsvitenskap ved UiB.

78 BT 25.9.1979 (Kristin Tornes, Hildur Ve, Anne Kathrine Broch-Due, Vigdis Broch-Due, Kari Wærness, Ingeborg Astrid Kleppe og Kirsten Voje).

geografisk og sosial utjevning og ville heller oppmuntre kvinner slik at de fikk så mye selvtilit at de søkte stillinger.<sup>79</sup> Sist i januar var det åpent møte i Bergen, med Likestillingsombudet og lederne av likestillingskomitéene ved UiB, UiO og UiT til stede.<sup>80</sup> Lederen av komitéen ved UiB, fysiologen Guldborg Serck-Hanssen Søvik, støttet ordningen ved UiT; det trengtes radikale midler for å oppnå flere kvinner i de vitenskapelige stillingene. I møtet uttalte rektor Øyen at han kunne gå inn for moderat kjønnskvoltering, men universitetet måtte ansette de beste søkerne.<sup>81</sup> Likestillingsombudet uttalte på sin side at universitetene ikke kunne pålegges å kvotere kvinner, men loven åpnet for det. Kollegiebehandlingen resulterte i at fakultetene fikk ansvar for likestillingsarbeid, og det kunne brukes moderat kvotering. Også andre tiltak ble ansett som viktige, som forlenget stipendtid ved svangerskap. Det kunne også utlyses stillinger øremerket for kvinner.<sup>82</sup>

Våren 1981 fremmet Brundtland-regjeringen en handlingsplan for likestilling, med særlig vekt på å bedre kvinnes stilling i utdanning og arbeidsliv.<sup>83</sup> Kvinners situasjon ved universiteter og høyskoler ble også tatt opp i regjeringens forskningsmelding.<sup>84</sup> Der ble det anbefalt at institusjonene utarbeidet programmer for sitt likestillingspolitiske arbeid, med mål om økt rekruttering av kvinner. I 1980 var bare 4 prosent av professorer og dosenter kvinner. Det ble tatt til orde for at kvalifiserte kvinnelige søkere kunne gå foran like kvalifiserte menn i fag med få kvinner.<sup>85</sup> Å gi fortrinnsrett for kvinner til rekrutteringsstillinger i mannsdominerte fag var det bred enighet om.<sup>86</sup> At kvalifikasjoner måtte vurderes og bedømmes

79 BT 28.1.1980.

80 Likestillingsombudet og Likestillingsrådet var opprettet i 1972 og hadde arbeidet med lovutforming.

81 BT 30.1.1980.

82 Øremerking av stillinger for kvinner ble brukt inntil EFTA-domstolen i 2003 satte en stopper for ordningen. Den var innklaget av Dag Øistein Endsjø ved NTNU for å være diskriminerende. [http://gamle.universitetsavis.no/dok\\_3e344b6ba87658.02093144.html](http://gamle.universitetsavis.no/dok_3e344b6ba87658.02093144.html)

83 Dette skjedde 2 måneder etter at Gro Harlem Brundtland ble landets første kvinnelige statsminister. St.prp. nr. 122 (1980–81), Handlingsplan for likestilling med særlig vekt på å bedre kvinnes stilling i utdanning og arbeidsliv, fra Forbruker- og administrasjonsdepartementet, 10. april 1981.

84 I St.meld. nr. 119 (1980–1981): 30–31 vises det til «Handlingsplan for likestilling» der universiteter, høyskoler og forskningsråd ble bedt om å utarbeide konkrete likestillingspolitiske programmer.

85 St.meld. nr. 119 (1980–1981): 31. Formuleringen var: «fortrinnsrett i et antall rekrutteringsstillinger», og henstillingen gjaldt både forskningsråd, universiteter og høyskoler.

86 St.meld. nr. 69 (1981–82).

bredere enn ut fra vitenskapelige arbeid, og at kvinner måtte inn i vurderingskomitéene, var også et poeng.<sup>87</sup>

Da Stortinget drøftet slike tiltak i 1981, var nylig Gjærevollutvalgets innstilling om grunnforskningens vilkår lagt fram. Utvalgets innstilling hadde en lengre særuttalelse fra Åse Hiorth Lervik, professor ved UiT.<sup>88</sup> Hun viste til at UiT hadde lik forskningstid og lik rett til forskningstermin for alle. Fordi den viktigste trusselen mot grunnforskningen var mangel på tid, var dette viktige tiltak, særlig for kvinner, og spesielt kvinner med barn. Arbeidstid, arbeidsstil og arbeidspress måtte endres for virkelig å få flere kvinner ved universitetene. Lervik foreslo også øremerkede stillinger, støtte til barnehager, økt støtte til hjelpestillinger for eksempel ved bibliotekene, og større vekt på kvinners forskerutdanning. Lerviks forslag ble løftet fram i diskusjonene i Stortinget og ble støttet av representantene fra Arbeiderpartiet og SV. Fordeling av forskningstid, rett til forskningstermin, undervisning bare på dagtid og behovet for barnehageplasser ble saker også for de ansatte og deres organisasjoner.<sup>89</sup>

I august 1982 ble likestillingssituasjonen ved UiB igjen tatt opp i BT.<sup>90</sup> Kollegiet hadde fortsatt ikke tatt stilling til moderat kjønnskvotering, men kvinner som fikk barn, kunne få forlenget stipend med 6 måneder, og en gruppe kvinnelige kontoransatte hadde fått bedre lønn. BT intervjuet leder av Likestillingskomitéen ved UiB, Turid Mattson, som la vekt på det problematiske i at det var så få kvinner i styrer og råd, og at det var stor mangel på barnehageplasser. I tillegg arbeidet komitéen med klager om forbigåelse ved ansettelser.

Selve tilsettingsprosessene var i forskningens søkelys på 1980-tallet. I BT hadde Tornes og kollegene skrevet om «herrekonfeksjon» og utlysninger som passet bedre for menn enn kvinner, og i 1988 undersøkte sosiologen Elisabeth Fürst ansettelsesprosesser ved universitetene og distriktshøgskolene.<sup>91</sup> Hun fant at

87 Et eksempel er fra stortingsbehandlingen av stortingsmeldingene nevnt i note 81 og 82, se Innst. S. nr. 140 (1982–83); 5, 7. Flertallet var representantene fra AP og SV.

88 NOU 1981:46. Urvalget var ikke uenig i innholdet i særuttalelsen, men hadde ikke fått anledning til å arbeide med den, heter det i en kommentar til den trykte særuttalelsen fra Lervik, se s. 128–132.

89 Se f.eks. Thingsrud 1986, om Foreningen for vitenskapelige tjenestemenn i 50 år, fra 1936.

90 BT 27.8.1982.

91 Fürst 1988.



akademia var preget av en mannskultur, og viste hvordan kvinner møtte forskjellige barrierer på alle trinnene i ansettelsesprosessen.<sup>92</sup> Utlysninger av stillinger var skreddersydd for menn, og kvinners faglige kompetanse ble ofte ikke vurdert nøytralt. Først etterlyste forskningspolitisk interesse for dette problemet, og i Brundtland-regjeringens forskningsmelding året etter ble det fremmet krav om at minst én kvinne skulle med i bedømmelseskomitéene for ansettelser når det var kvinner blant søkerne.<sup>93</sup> Et annet tiltak var å styrke klagemuligheten for kvinner som mente seg forbigått.

Noen tiltak og problemområder fra 1980-tallet kan det dveles litt mer ved. Det første gjelder barnehager. I Likestillingskomitéens kartlegging i 1980 var barnehagesituasjonen tema, som det hadde vært sist på 1970-tallet i arbeidet med U-plan 2000 (se også kapittel 9 i bind 1). Komitéen beklaget at UiB ikke ville avse lokaler til barnehager.<sup>94</sup> Barnehageplasser var også tema ved UiO. I sitt innlegg «Forkvinning av forskningsmiljøene» la Kirsti Koch Christensen, førsteamanuensis i lingvistikk, i 1982 stor vekt på barnehagenes betydning.<sup>95</sup> I 1991 ble hun professor ved UiB, og i 1998 ble hun valgt til første kvinnelige rektor ved UiB, fem år etter at Lucy Smith ble den første kvinnelige rektoren ved UiO i 1993.

Som vist var stillingshjemsystemet temmelig rigid inntil sist på 1990-tallet, selv om det ble mulig med omgjøring av stillinger. Det er også vist at rekrutteringsstillinger kunne gjøres om til faste stillinger i mellomgruppen og mellomstillinger til professorater. Begge typer omgjøring ble tatt i bruk ved UiB, og omgjøring ble brukt for å øke andelen kvinner i professorater.<sup>96</sup> Etter 1993, da personlige opprykk til professor i egen stilling ble mulig, ble det satt inn noen tiltak for at kvinner i mellomstilling, som førsteamanuensis, skulle få mulighet til å heve kompetansen og søke opprykk.

For å øke antallet kvinnelige professorer var antallet kvinner i mellomstillinger av stor betydning. I 1980 var det bare HF-fakul-

92 Først analyserte forholdene generelt og gjennomførte en næranalyse av UiO.

93 St.meld. nr. 28 (1988–89): 55; Regjeringen gikk inn for tre andre tiltak: at kvinneperspektiver i større grad inngikk i norsk forskning, at 40 % av rekrutteringsstillingene gikk til kvinner, og at kvinner med store belastninger fikk ekstra tilgang til forskningstermin og driftsmidler.

94 Se Kleppe 1982.

95 Christensen 1984: 203–221.

96 Dette var – som nevnt – tema i Gjærevoll-utvalgets innstilling i 1981 og i Stortinget først på 1980-tallet.

tetet som hadde en større gruppe (32) kvinner i mellomstilling. Der økte også kvinneandelen blant professorene; fra 1980 til 1990 kom det 6 nye, og kvinneandelen blant professorene ved HF-fakultetet passerte 20 prosent, noe som var svært høyt i norsk sammenheng. Antallet kvinner blant medisinprofessorene økte fra 4 i 1980 til 8 i 1990, særlig i de prekliniske fagene, med 3 nye kvinnelige profesorer i fysiologi i 1980-årene. Der bidro også omgjøringen av dosenturer til professorer i 1985.

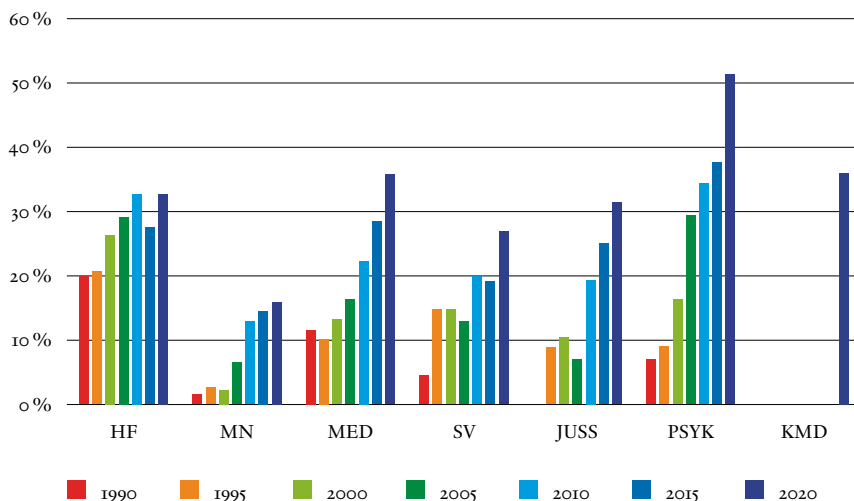
Figur 1.3 viser andelen kvinner blant professorene fra 1990 til 2020. HF-fakultetet hadde høyest kvinneandel i 1990 og 2000. Fra sist på 1980-tallet hadde SV-fakultetet flere fag med stor vekst, men ingen økning i antallet kvinner blant professorene. Ved SV-fakultetet var det bare én kvinnelig professor i 1990, så økte antallet til 6 i 1995. Det kan knyttes til en økning i antallet kvinner i mellomstillinger fram mot 1990 – som ved HF-fakultetet noen år før. Et lignende mønster kan ses for MN-fakultetet. Først økte kvinnenallet i mellomgruppen, så blant professorene, men før 2000 var det nesten ikke kvinnelige realistprofessorer.

I 1990 var det ikke kvinner blant professorene i juss, mens odontologene og psykologene hadde én hver. I figuren er tall fra odontologi inkludert i Med.-fakultetet. Ved andre fakulteter kunne det være store forskjeller mellom fagene. Eksempelvis var ingen av de kvinnelige professorene ved medisin professorer i kliniske fag. Ved HF-fakultetet utmerket religionsvitenskap seg med flere kvinner, ved SV-fakultetet sosiologi.

Kvinneandelen blant professorene ved MN-fakultetet er under 20 prosent. Dette er det fakultetet som har flest professorer, med nesten 200. Fakultetet har arbeidet for å øke kvinneandelen, med rekrutteringstiltak og tiltak for at kvinner kvalifiserer seg til professoropptrykk, men andelen kvinner blant professorene er fortsatt lav, vel 20 prosent.<sup>97</sup> I 2010 var det høyere kvinneandel blant professorene ved Det psykologiske fakultet enn ved HF-fakultetet. I 2020 hadde profesjonsfakultetene – det psykologiske, det medisinske og det juridiske – over 30 prosent kvinner, med høyest andel blant psykologene med over 50 prosent. Dette fakultetet rommer

97 Se MN-fakultetsstyret sak 33/2021 Tiltaksplan for kjønnsbalanse, likestilling og mangfold 2021–2023 – [https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/33\\_-\\_tiltaksplan\\_for\\_kjonnbalanse\\_likestilling\\_og\\_mangfold\\_2021-2023.pdf](https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/33_-_tiltaksplan_for_kjonnbalanse_likestilling_og_mangfold_2021-2023.pdf)

Figur 1.3 Andel kvinner blant professorene fakultetsvis 1990–2020.



Kilde: DBH.

flere fag enn psykologi, både pedagogikk og HEMIL-senteret for helse-, miljø- og levekårsforskning. HF-fakultetets andel var stabil, om lag 30 prosent både i 2010 og 2020. Fakultetet for kunst, musikk og design, som ble til i 2017 da Kunst- og designhøgskolen kom inn i UiB, har 38 prosent kvinner blant professorene.

Ved UiB i 2021 er 32 prosent av professorene kvinner. Fra 1995 har andelen økt fra 10 prosent. Også blant førsteamanuensene har andelen kvinner økt, og den nærmer seg 50 prosent. Av de andre gamle universitetene har UiT høyest kvinneandel, 42 prosent, fulgt av UiO med 35 og NTNU med 28 prosent kvinner.<sup>98</sup> Institusjonenes faglige sammensetning betyr mye. Dette vektlegges også i en NIFU-undersøkelse av kvinners karriereløp i academia.<sup>99</sup> De nye universitetene, med profesjonsutdanninger, som sykepleier- eller lærerutdanning, har høyere andel kvinnelige professorer enn de gamle.

Kollegiet ved UiB vedtok den første handlingsplanen for likestilling i 1991. Ved 75-årsmarkeringen er det handlingsplanen

98 Tall fra DBH – <https://dbh.hkdir.no/tall-og-statistikk>

99 Vabø mfl. 2012.

for likestilling for 2017–22 som gjelder.<sup>100</sup> Nå gjelder ikke likestillingsarbeidet bare kvinnesituasjonen. Fra 2009 har det vært handlingsplaner for et utvidet likestillingsbegrep. Hvert år behandler universitetsstyret likestillingssituasjonen, og handlingsplaner følges opp.<sup>101</sup> I 2009 mottok UiB Kunnskapsdepartementets likestillingspris for 2008. UiB hadde vist kreativitet, brukt ressursene godt og vært resultatorientert i arbeidet.<sup>102</sup> Fra 2007 ble det innført økonomiske insentiver for rekruttering av kvinner i vitenskapelige stillinger, og særlige tiltak ved MN-fakultetet. Slike er siden blitt innført flere steder, med kortere opptjeningsstid til forskningstermin for kvinner og rekruttering av kvinner i bistillinger i fag med lav kvinneandel. Data fra DBH viser at andelen kvinner i bistillinger er økt fra 6 prosent i 2000, til 16 i 2009, og til 38 prosent i 2021.

En NIFU-studie i 2012 viste at kvinners tidsproblemer i akademia fortsatt ikke er løst. Den rapporterte om utfordringer med å kombinere forskningsinnsats og forpliktelser i hverdagslivet. Det påfallende, sammenlignet med noen tiår tidligere, er at studien viser at tidsproblemer også gjaldt menn med små barn, men likevel enda mer for kvinner.<sup>103</sup>

Tiltakene med kvotering, som ble så mye diskutert på 1980-tallet, hvordan har det gått med dem? I en studie om kjønns-makt og likestilling i akademia viste Elisabeth Rogg i 2003 at det var størst tilslutning til tiltak for å øke kvinneandeler når argumentet var å gi plass til talenter, og mindre hvis argumentene gjaldt kvinners særart, eller ganske enkelt rettferdighet. Radikal kjønnskvo-tering ble det ikke lenger snakket om; moderat kvotering var blitt gjengs.<sup>104</sup>

Hva vurderes som de viktigste barrierene ved inngangen i 2020-årene? I 2015 tildelte Forskningsrådet midler til en rekke prosjekter for å fremme økt kjønnsbalanse i forskning. Ved UiO var det eksempelvis et prosjekt med kartlegging og tiltak for å få flere kvinner innenfor realfagene.<sup>105</sup> UiB og forskningsinstitutter i Bergen hadde sitt balanseprosjekt. Det viser til gjenkjennelige

100 Universitetsstyret, sak 37/2017.

101 F.eks. universitetsstyret, sak 12/2008, 6/2011, 110/2014 og 61/2018.

102 Jf. universitetsstyret, sak 18/2009.

103 Vabø mfl. 2012.

104 Rogg 2003.

105 Holter & Snickare 2021.

barrierer for kvinner fra utredninger og diskusjoner på 1980- og -90-tallet, som kvinners tidsklemme og manglende bevissthet om barrierer hos faglige ledere, og nytten av mentorprogrammer blir trukket fram.<sup>106</sup> I tråd med UiBs handlingsplan for likestilling var det også et større mentorprosjekt i 2003–2004.<sup>107</sup> Blant deltakerne der var både dagens UiB-rector Margareth Hagen og dagens preses i Det Norske Videnskaps-Akademi, biologiprofessor Lise Øvreås, den gangen førsteamanuensis.<sup>108</sup> Slik var det kanskje ikke helt feil av rektor Øyen på 1980-tallet å mene at et godt likestillingstiltak var å oppmuntre kvinner til å søke vitenskapelig karriere – men det er langt mer enn oppmuntring som er kommet på plass siden den gang.

Fra 2019 er andelen kvinner i professor- og dosentstillinger blitt ett av flere statlige styringsmål for universiteter og høyskoler.<sup>109</sup> Det innebærer at det ikke bare er institusjonene som følger med i utviklingen av kvinneandeler i toppstillingene, det gjør så vel departement som regjering og storting også. Det må ses som et tydelig uttrykk for et politisk mål og ønske om å bedre kjønnsbalansen i academia. Om dette grepet bidrar til å endre situasjonen – eller om andre utviklingstrekk bidrar til å endre den i en annen retning, gjenstår å se.

## Midlertidighet

Det har vært et mål å øke andelen kvinner i vitenskapelige stillinger i mer enn femti år. Å redusere andelen midlertidig ansatte er også et av styringsmålene, men det er mye yngre, og selve problematikken med midlertidig tilsatte har endret seg etter år 2000. Hvilke lange linjer finnes i midlertidighetsproblematikken ved UiB, hvordan har situasjonen endret seg, og hvordan kan den forstås?

I diskusjonene på 1960-tallet om stillingsstruktur og forholdet mellom topp-, mellom- og rekrutteringsstillinger ble universi-

---

106 Brandser & Sümer 2016 – <https://www.uib.no/balanse/106731/mentorprosjektet-balanse-bergen-sluttrapport>

107 Handlingsplan for likestilling 2003–2005, universitetsstyret, sak 53/2003.

108 For oppsummering av erfaringer, se Øvreås 2006 – <https://slideplayer.no/slide/2097036/>

109 <https://kifinfo.no/nb/2019/01/likestilling-ma-fa-fast-plass-i-tildelingsbrev-til-universiteter-og-hogskoler>. Dosentstillingene brukes i hovedsak ved høyskolene og de universitetene som har vært høyskoler.

tetsansattes arbeids- og lønnsforhold noen ganger tatt opp. Noen var bekymret for den usikkerheten vitenskapelige tjenestemenn i midlertidige stillinger levde med mens de ventet på utlysning av stillinger – som kanskje ikke kom.<sup>110</sup> På 1970-tallet ble midlertidige stillinger diskutert forut for vedtaket av arbeidsmiljøloven i 1975, og i den første forskningsmeldingen fra 1975 ble usikkerhet i arbeidsforhold og midlertidige prosjekttilsetninger tatt opp.<sup>111</sup> Da hadde antallet midlertidige årsverk innenfor høyere utdanning økt. Meldingen foreslo tiltak for å gi midlertidig ansatte «tryggere ansettelse», som mulighet til å opparbeide «bonustid» etter fullførte prosjekter, for å kunne utvikle egen kompetanse.<sup>112</sup> Da gjaldt dette særlig lektorene. Organisasjonene, som Forskerforbundet, tok også opp midlertidighet på 1970-tallet i denne sammenhengen.<sup>113</sup>

Med arbeidsmiljøloven i 1976 ble alle tilsetninger i prinsippet faste, men loven åpnet for midlertidig tilsetning i stillinger med utdanningsformål. Staten og organisasjonene inngikk en avtale i 1979 som tillot midlertidig tilsetning for forskning basert på eksterne inntekter.<sup>114</sup> Kritikken mot arbeidsforholdene for de mange vitenskapelige assistentene, som ble reist på 1980-tallet da denne stillingsgruppen økte sterkt, var i første rekke en kritikk mot at stillingene ga liten mulighet til kompetanseløft. Dersom rekrutteringsstillingene ikke hadde en klar utdanningsdel, falt også grunnlaget for midlertidig tilsetning bort med bestemmelsene i arbeidsmiljøloven og statstjenestemannsloven (nå statsansattloven). Dette var tema både i Brundtland-regjeringens forskningsmelding fra 1981 og regjeringen Willochs melding i 1982. Utdanningsstillinger skulle være åremålsstillinger, men de måtte tilfredsstille kravene i loven.<sup>115</sup> Som vi så, ble noen stillingshjemler for vitenskapelige assistenter omgjort til mellomstillinger. Rekrutteringsstillingene forble midlertidige, og de nye doktorgradene fikk økt utdanningskarakter. Fortsatt er rekrutteringsstillinger hjemlet i

110 Thingsrud 1986.

111 St.meld. nr. 35 (1975–76).

112 Sst. I meldingen omtales «Tryggere arbeidsforhold» på s. 5 og 24, «bonustid» på s. 14.

113 Nilsen 2005, Losnegård & Nupen 1999.

114 Nilsen 2005: 85. Det var slik tilsetning «oppdragshjemlene», som ble nevnt ovenfor, var ment for.

115 St.meld. nr. 119 (1980–1981), St.meld. nr. 69 (1981–82).

loven om universiteter og høyskoler legitime midlertidige stillinger, stipendiater og postdoktorer i fire år.

At de statlige bevilgningene ble gitt med større friheter etter reformbølgen fra slutten av 1990-årene, bidro til å endre midlertidighetsproblematikken. Forskningsrådet lyste ut og fordelte langt flere forskningsmidler. Universitetsmiljøene fikk en stor andel av dem, noe som økte behovet for personale til forskning. Det kom til mange nye stipendiater, men også forskere. Den sterke økningen i antallet stipendiater ga en ny fordeling i stillingsstrukturen, og om stipendiatene ble regnet med, var over 40 prosent av de vitenskapelig ansatte midlertidig ansatte.<sup>116</sup>

Adgangen til midlertidighet ble diskutert i forskningsmeldingene fra regjeringene Bondevik (1997–2000, 2001–2005). I Bondeviks andre regjering så utdannings- og forskningsminister Kristin Clemet (H) økt midlertidighet som en fordel for institusjonene fordi det også ga større fleksibilitet.<sup>117</sup> Forskerforbundet protesterte derimot mot endringer som ga flere midlertidig tilsatte.<sup>118</sup> I forslag til ny arbeidsmiljølov våren 2005 la regjeringen opp til en lov som åpnet for at landsomfattende organisasjoner skulle kunne inngå avtaler om lengre midlertidige ansettelse enn fire år blant annet innenfor forskning. Etter valget samme høst, reverserte Stoltenberg II-regjeringen denne utvidede retten og strammet inn adgangen til midlertidig ansettelse, og loven ble endret i desember 2005.<sup>119</sup>

Deretter ble redusert omfang av midlertidige ansettelse ved universiteter og høyskoler et viktigere mål. Statistikk om midlertidighet kom inn i indikatorsystemet og ble et eksplisitt tema i Kunnskapsdepartementets styringsdialoger og tildelingsbrev fra 2010. UiB var blant universitetene med høyest andel midlertidige stillinger, selv om andelen var noe redusert de siste årene, og i 2013 ble UiB pålagt å utarbeide en handlingsplan for å redusere omfanget

116 Tall fra DBH og UiB viser dette, utenom stipendiater var andelen midlertidig vitenskapelig tilsatte over 20 %.

117 Nilsen 2005: 237 viser til kritikk i *Forskerforum* og til uttalelse fra universitetsdirektør Kåre Rommetveit ved UiB om at universitetene ville få større budsjettmessig fleksibilitet med bruk av midlertidighet i *Forskerforum* nr. 3, 1999. Haugstad i *Forskerforum* 2 – 2002, se Nilsen 2007, note 55 og 56.

118 Behandling av St.meld. nr. 27 (2000–2001) *Gjør din plikt – krev din rett*, bygde på fire utredninger, viktigst her er NOU 1999:18 og NOU 2000:14. Innst. S. nr. 337 (2000–2001) 7.6.2001.

119 Ot.prp. nr. 24 (2005–06) om endringer i arbeidsmiljølovens § 14-8, fjerde ledd.

av midlertidige stillinger.<sup>120</sup> Det var først og fremst midlertidighet i vitenskapelige stillinger som var høy. Midlertidigheten i tekniske og administrative stillinger ble derimot ikke vurdert som problematisk, og gjaldt mest ordinære vikariater.<sup>121</sup> Før vi vender blikket mot hva som skjedde etter departementets pålegg, skal vi innom en parallell diskusjon: om nye virkemidler for å sikre forskertalenter en universitetskarriere.

Postdoktorstillingen ble introdusert sist på 1990-tallet for å gi videre kvalifisering etter oppnådd doktorgrad. Som rekrutteringsstillingene på 1970- og -80-tallet ble den som nevnt etter hvert kritisert for å gi liten anledning til kvalifisering; stillingen ble brukt av universitetene for å unngå å ta i bruk faste forskerstillinger.<sup>122</sup> Det ble tatt til orde for å stramme inn slik bruk av stillingene. Samtidig ble det fremmet forslag om å styrke forutsigbarhet for forskertalenter med såkalte innstegsstillinger.<sup>123</sup> De skulle være midlertidige, men lede til fast ansettelse etter en periode på 6–7 år, gitt en positiv bedømmelse av kompetansen. Dette ble fulgt opp i Stoltenberg-regjeringens forskningsmelding i 2013, og fikk også Solberg-regjeringens støtte. I 2014 ble forslag til endring av universitets- og høyskoleloven for innstegsstillinger vedtatt; ordningen trådte i kraft i 2015, men er lite brukt.<sup>124</sup> UiB vedtok retningslinjer for innstegsstillinger i 2016.<sup>125</sup>

Hvordan var så midlertidighetssituasjonen ved UiB i årene etter departementets pålegg i 2013? I 2013 ble det oppsummert at det var liten og uproblematisk midlertidighet blant professorer og førsteamanuenser.<sup>126</sup> Slik er det fortsatt, men etter 2017 og med etableringen av Fakultetet for kunst, musikk og design er det likevel blitt en viss midlertidighet blant professorene. Tilsetning på årsmål har vært vanlig i kunstutdanningene, men dette drøftes nå.<sup>127</sup>

120 Se universitetsstyret, sak 85/2013.

121 Se f.eks. universitetsstyret, sak 24/2013 og 25/2013.

122 En lignende kritikk er reist mot helseforetakene for bruk av postdoktorstillinger for å unngå faste forskere.

123 Forskerforbundet fremmet forslag i 2010 – <https://www.forskerforbundet.no/var-politikk/uttalelser/arkiv/2010/forslag-om-innstramming-av-postdoktorordningen-og-om-utredning-av-innstegstilling/>

124 Forskrift om «ansettelse på innstegsvilkår», FOR-2015-03-24-341, trådte i kraft 24.3.2015.

125 Universitetsstyret, sak 21/2016.

126 Universitetsstyret, sak 85/2013.

127 Se bl.a. omtale og vurdering i «Karrierepolitikk for yngre forskere», universitetsstyret sak 4/2020.



Midlertidighet ble ikke regnet som et problem i de administrative stillingene.

Det var derimot høy midlertidighet i tre andre typer stillinger. Midlertidighet blant lektorer er alt nevnt, de fleste var ved HF-fakultetet. Blant ingeniører i forskningsnære stillinger var det også slik. I begge grupper var det 50–60 midlertidige årsverk. Målet var å redusere midlertidigheten med om lag 15 prosent innen ett år.<sup>128</sup> Det var høyest midlertidighet blant forskere, med knapt 140 midlertidige og 9 faste årsverk. Figur 1.4 viser utviklingen i denne gruppen 2002–2021.

I utgangspunktet ble forskere ansatt midlertidig for å arbeide med eksternt finansierte og tidsbegrensete prosjekter. Over tid ble slike engasjement mer varige, og det er i slike tilfeller loven krever fast tilsetning. I 2013 ble det meislet ut fire tiltak for å redusere omfanget av midlertidige forskerårsverk. Det første var å prioritere stipendiater og postdoktorer i søknader om eksternt finansiering. Det andre var å styrke samarbeidet med instituttsektoren og helseforetakene om forskerressurser. Det tredje var å lyse ut faste, ordinære stillinger med få eller ingen krav til undervisning. Og det fjerde var å tilsette forskere i faste forskerstillinger.<sup>129</sup> Det ble ikke gjort noe klart valg i 2013, men det skulle arbeides videre med alternativene.

I 2016 fikk UiB på nytt pålegg fra Kunnskapsdepartementet om å redusere antallet midlertidige ansatte. Dette ble også sett i sammenheng med ny lov om statsansatte.<sup>130</sup> Våren 2017 vedtok universitetsstyret at alle forskerstillinger med lengre varighet enn to år skulle være faste stillinger.<sup>131</sup>

Tallenes tale viser også at det kom en tydelig endring fra 2016. Antallet faste forskerstillinger økte, antallet midlertidige ble noe redusert. Andelen midlertidige blant forskerne var knapt 40 prosent i 2021, mot over 90 prosent mellom 2011 og 2015. Forskerstillinger er blitt alminnelige stillinger, og universitetsstyrets karrieropolitikk for yngre forskere fra 2020 har både mål og virkemidler for slike

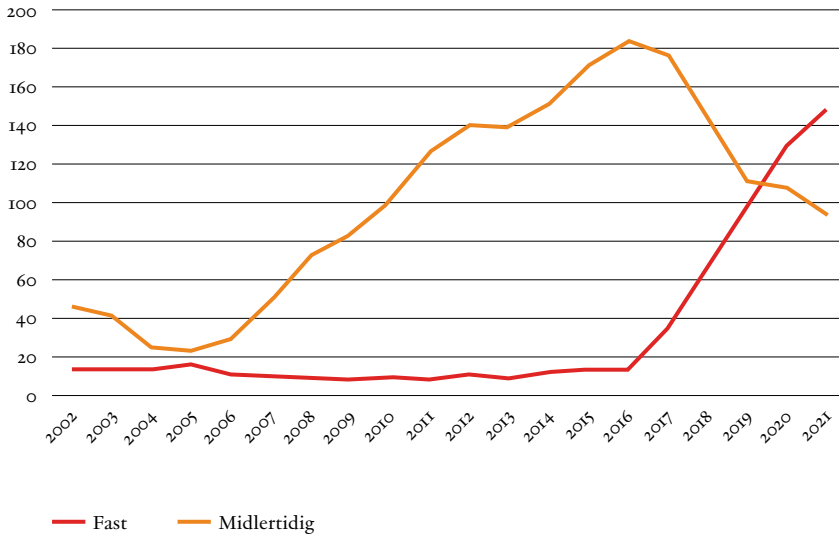
128 Universitetsstyret, sak 85/2013:6.

129 Universitetsstyret sak 85/2013.

130 Se universitetsstyret, sak 87/2016 med oppsummering fra etatsstyringsmøte. Bakgrunnen var små endringer i midlertidighet etter 2013, med henvisning til årsrapport for 2015–16. Ny politikk ble varslet i sak 38/2017 og vedtatt i juni 2017, sak 65/2017.

131 Jf. universitetsstyret, sak 38/2017 og sak 65/2017, vedtakspunkt 4.

Figur 1.4 Antall årsverk for midlertidig og fast ansatte i forskerstillinger 2002–2021.



Kilde: DBH.

stillinger.<sup>132</sup> I 2021 var det knapt 300 årsverk i forskerstillinger ved UiB. Antallet ansatte i forskerstillinger tilsvarer 60 prosent av antallet førsteamanuenser. De siste fem årene har forholdstallet vært på dette nivået, mens det i tiåret før var under 20 prosent. Situasjonen ligner den ved UiO, hvor det er like mange årsverk for forskere og førsteamanuenser.<sup>133</sup>

Endringene fra 2017 har vært store. Hensynet til den enkelte ansattes trygghet og lovgivningens krav om fast tilsetning som norm har bidratt til denne utviklingen. Behovet for personell for eksternt finansiert forskning er vesentlig, og ambisjonen er å konkurrere og vinne stadig flere forskningsmidler. Det fører til behov for større forskningskapasitet enn det som ligger i de ordinære, kombinerte stillingene. Rene forskerstillinger følger – slik systemet er – med på kjøpet dersom målet om mer eksterntfinansiert forskning skal nås.

Faste forskerstillinger uten undervisningsplikt bryter med prinsippet om kombinerte stillinger for forskning og undervis-

<sup>132</sup> Universitetsstyret, sak 4/2020. Noen av tiltakene i planen ligner tiltak fra 1970-tallet, se note 110 ovenfor.

<sup>133</sup> DBH statistikk om tilsatte.

ning ved universitetene. De kombinerte stillingene kom til over tid og til de fagene og fakultetene som fikk mange studenter. Slik fulgte kapasiteten til forskning så å si studentenes studielyst. Fram mot år 2000 ble undervisningsstillinger omgjort til stillinger med forskningstid – i fag med mange studenter. Ved inngangen til 2020-tallet kan veivalget synes å stå mellom på den ene siden å få en (kanskje økende) andel rene forskerstillinger og på den annen å begrense økningen i forskningskapasitet. Ikke alle vil se det som et valg, og ikke bare vil synet på hva universitetets oppgaver er, men også forholdet og forskjellene mellom aktørene i forskningssystemet spille inn. Slike relasjoner er tema i kapittel 11 i bind 1.

### **Et internasjonalt arbeidsmarked**

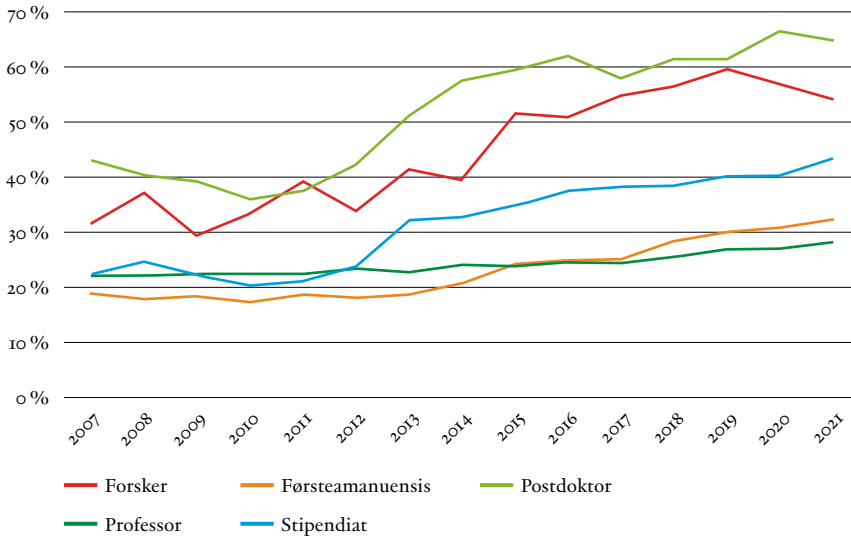
Lenge ble universitetets internasjonale virksomhet uttrykt gjennom bidrag ved internasjonale konferanser og kongresser, internasjonal publisering, utenlands- og gjesteforskeropphold, samt hvor mange og hvilke studenter – og siden stipendiater – fra andre land som kom.<sup>134</sup> Samtidig med endringer i kjølvannet av EØS-avtalen, tilpassingen av de norske universitetsutdanningene til de europeiske og økt vektlegging av konkurranse om midler fra de europeiske kildene til forskningsfinansiering, har internasjonal rekruttering til ansettelse ved universitetene, og andelen ansatte med utenlandsk statsborgerskap økt. Den årlige statistikken i DBH viser ikke statsborgerskap, men slike opplysninger finnes i UiBs personalsystem.<sup>135</sup>

Tallenes tale viser for det første at endringene er betydelige, særlig gjelder det de vitenskapelige årsverkene – uten at andelen er blitt fullt så høy som kvinneandelen. I 2021 sto kvinner for 45 prosent av de vitenskapelige årsverkene, mens 40 prosent ble utført av utenlandske statsborgere. Flere utenlandske ansatte ble først en målsetting tidlig på 00-tallet – og allerede kan det tales om god måloppnåelse. De aller fleste med utenlandsk statsbor-

134 Se f.eks. årsmeldinger fra UiB fra 1989 og 1995, og tall i DBH og årlige tilstandsrapporter for høyere utdanning – <https://hkdir.no/rapportar/tilstandsrapport-for-hoeyere-utdanning-2022>. Se også kapittel 7 i bind 1.

135 Tallene er fra UiBs eget personalsystem og bearbeidet av Christian Bøe og Steinar Vestad, i august 2022.

Figur 1.5 Andel årsverk i ulike stillingstyper utført av utenlandske statsborgere 2007–2021.



Kilde: UiB.

gerskap kommer fra andre europeiske land, på samme måte som kapittel 4 i bind 1 viser at langt de fleste utenlandske studenter gjør det. I figur 1.5 vises endringer i andelen av ulike vitenskapelige årsverk som er utført av utenlandske statsborgere i årene mellom 2010 og 2021. Det har skjedd betydelige endringer bare i disse ti årene. I 2010 var antallet årsverk utført av utenlandske statsborgere i de vitenskapelige stillingene 412. I 2021 var antallet mer enn doblet, til 898. Andelen er høyest blant postdoktorene og lavest blant professorene.

Det er også forskjeller mellom fakulteter. Generelt har MN-fakultetet, med stort innslag av eksterne inntekter og forholdsvis mange stipendiater, postdoktorer og forskere, også flere medarbeidere med utenlandsk statsborgerskap. Hva kan denne nye situasjonen bety for ansatte-befolkningen ved UiB over tid? I UiBs *Karrieropolitikk for yngre forskere* fra 2020 er ikke spørsmål knyttet til statsborgerskap tema.<sup>136</sup> Lite er også kjent om karriereveiene for utenlandske ansatte i forskerstillinger eller som postdoktorer. I en

situasjon der nesten to av tre postdoktorer og 43 prosent av stipendiater har et ikke-norsk statsborgerskap, er det uansett åpenbart at rekruttering og karrieropolitikk for alle er et aktuelt spørsmål.

Høsten 2021 ble det reist en debatt om omfanget av utenlandske ansatte ved norske universiteter og høyskoler. Debatten dreide seg blant annet om språk og om muligheten for å gi undervisning og veiledning på norsk, og dessuten om betydningen av at universitetsansatte hadde kjennskap til det norske samfunnet. Slike tema ble også tatt opp i foredragsserien «UiB-innsikt» høsten 2021.<sup>137</sup> Kjell Erik Lommerud, økonomiprofessor ved UiB, har på den ene siden pekt på at den sterke økningen i rekruttering av utenlandske statsborgere også kan ha følger for kjønnsbalansen i vitenskapelige stillinger.<sup>138</sup> Med høy andel utenlandske postdoktorer og særlig stor mobilitet blant mannlige akademikere kan konkurransen om faste stillinger komme til å preges av mange mannlige utenlandske søkere. På den annen side viser han til at mange faste nyansatte innenfor store og viktige ikke minst ved HF-fakultetet de siste årene er utenlandske statsborgere.<sup>139</sup> Andre har derimot pekt på at internasjonal rekruttering på lang sikt ikke bare gir ny og viktig kompetanse, men også kan være bra for kvinneandelen, ved at kvinner som går inn i postdoktorstillinger, kvalifiserer seg videre.<sup>140</sup> Dette forutsetter at veien går fra slike stillinger til faste. Om denne for så vidt vanlige veien vil forbli vanlig, vil framtida vise.

Den nye situasjonen kan som nevnt også gi utfordringer for undervisningen, ikke bare eller først og fremst som et spørsmål, men for undervisningen i fag der kunnskap om norsk samfunnsliv, politikk og historie er viktig. I den sammenheng har Kim Helsvig vist til at en lignende debatt som i 2021 også ble ført i 2017. Da tok statsviteren Øyvind Østerud og historikeren John Peter Collett tok opp hvorvidt universitetene kunne tape tillit og legitimitet dersom de sviktet et nasjonalt samfunnsoppdrag.<sup>141</sup> Slik kan den fornyede diskusjonen om internasjonaliseringens dilemmaer

---

137 <https://www.uib.no/aktuelt/147525/uib-innsikt-akademisk-likestilling-vi-har-ekspertisen> (16.10.2021).

138 Se f.eks. intervju i *Krono* 16.11.2021, også med kommentar fra rektor Margareth Hagen.

139 Dagens Næringsliv 15.11.2021.

140 Internasjonal rekruttering kan gi høyere kvinneandel | Kifinfo, Pietilä, Drange, Silander & Vabø 2021.

141 Helsvig 2022: 7, 9.

bidra til nye diskusjoner om rekruttering – der forskjeller mellom fag og institusjoner og håndtering av flere ulike mål, som forholdet mellom kjønnsbalanse og internasjonalisering, inngår. Samtidig viste diskusjonene i 2021 at dette også er ømtålige spørsmål. Som i akademia ellers må likevel åpne diskusjoner både om mulige problemer og løsninger være idealet.

### **Mindre hierarki – mer likestilling og større mangfold**

I et 75-årsperspektiv kan linjer i utviklingen – antallet og sammensetningen av UiBs kvinner og menn – samles i noen få setninger. Det har blitt mange flere ansatte, mange flere kvinner, og de siste årene mange flere utenlandske ansatte. Det er store forskjeller mellom fakultetene. Det er flere professorer enn førsteamanuenser; aller flest er stipendiatene. Forskerstillinger har kommet til med omtrent like mange som postdoktorene. Dette er helt annerledes enn ved begynnelsen og i de første 50 årene. Den høye andelen professorer her i landet er blant annet knyttet til opprykksystemet.

Kvinner utgjør 32 prosent av professorene og 47 prosent av førsteamanuensene.<sup>142</sup> Da UiB fylte 50 år, var andelene 11 og 21 prosent. Kjønnsbalanse er det ikke, og det er store forskjeller mellom fag; ved Det psykologiske fakultet er over 50 prosent av professorene kvinner. En høy andel utenlandske ansatte i alle vitenskapelige stillingsgrupper gir også større mangfold.

På 1960-tallet gjaldt midlertidighetsproblemet lektorer, på 1970- og -80-tallet handlet diskusjonen om midlertidighet mest om vitenskapelige assistenter, på 2010-tallet mest om de rene forskerstillingene – og de er blitt alminnelige og anerkjente etter 2020. Den første bølgen endret forskerutdanningen, den andre utfordrer normen om kombinerte stillinger. Eksterne forskningsmidler er den viktigste driveren for denne utviklingen. Kapasiteten for forskning er blitt større enn den som trengs i utdanningene eller kan finansieres som kombinerte stillinger. Kanskje er resultatet en varig forskyvning av forholdet mellom forskning og undervisning, der forskningen får større plass og universitetene kommer til å ligne på

142 DBH-statistikk om tilsatte.

en instituttsektor – som også er i endring. Om det ikke er det som ønskes, må det tas valg som peker i en annen retning.

I 2021 har alle i kombinerte stillinger rett til forskningstermin og forskningstid. I 30 år har dette vært likt for toppstillinger og mellomstillinger. Fordelingen av oppgaver er mindre hierarkisk enn før, men lønnsforskjeller er det fortsatt.

Veldig mye har forandret seg fra 1948 til 2021, men de ansatte er fortsatt statsansatte, og kvalifikasjonsprinsippet for ansettelse står fast, selv om prinsippene for vurderinger av kvalifikasjoner har endret seg over tid – og stadig diskuteres. Det konkurreres om stillingene, og den best kvalifiserte ansettes, etter forskrifter og reglement for vurderinger.<sup>143</sup> Noen ganger har det vært hard konkurranse, og konkurransen er i dag internasjonal. Vilåårene for vitenskapelig virke har endret seg med store endringer i samfunnet og i universitetet som institusjon, men vitenskapenes kvinner og menn kan fortsatt bidra til å påvirke og forme både institusjonen og vilåårene for vitenskapelig virke.

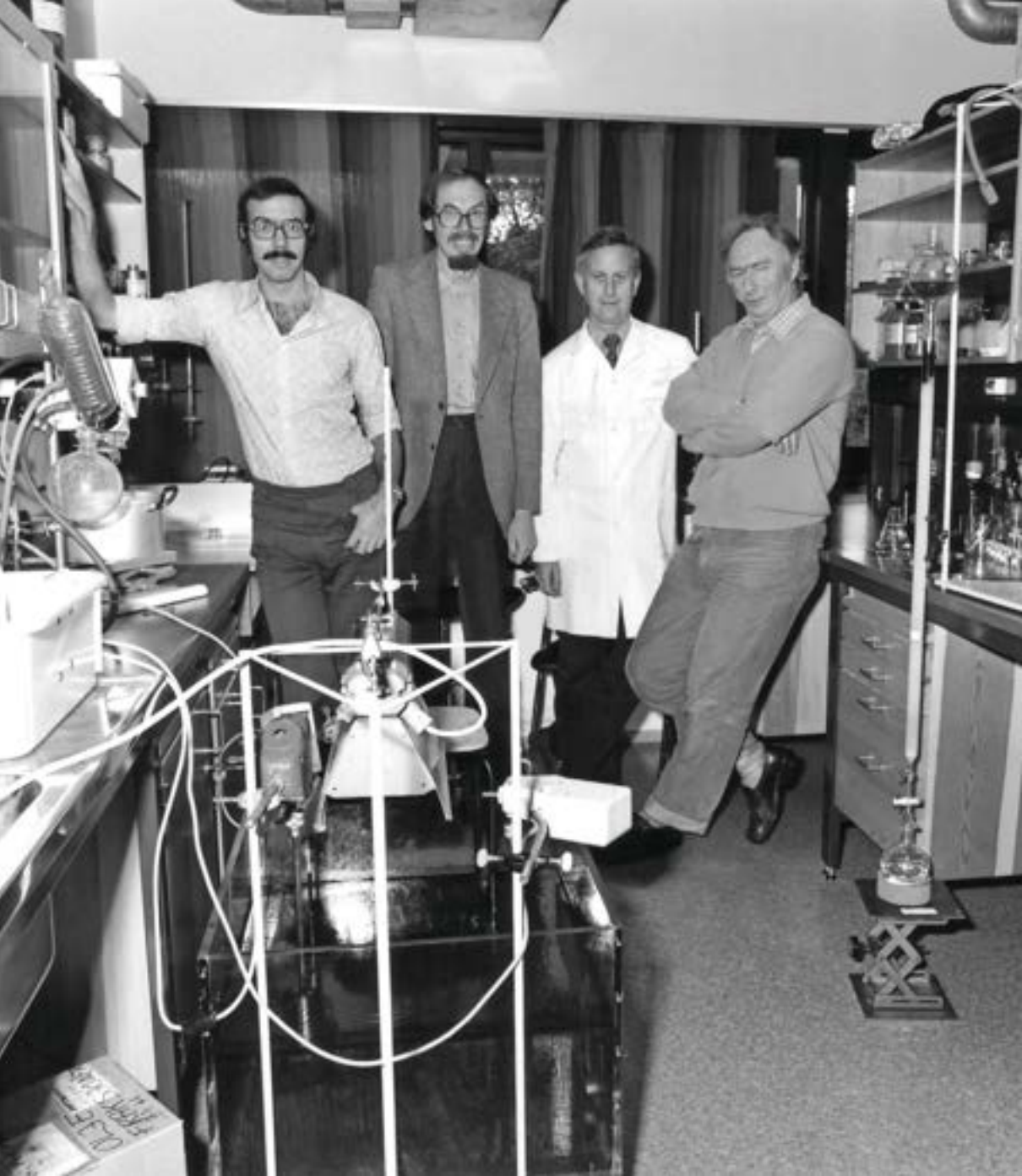
## Litteratur og kilder

- Brandser, G. & Sümer, S. (2016). *Farefull ferd mot toppen, Kjønnbalanse i forskning og forskningsledelse ved forsknings- og utdanningsinstitusjoner i Bergen*, Rapport 16/2006. Bergen: Uni Reserach Rokkansenteret.
- Christensen, K.K. (1984). Forkvinning av forskningsmiljøene. I: Likestillingsutvalget ved UiO, *Kvinner i universitetet 100 år* (s. 203–221). Universitetet i Oslo.
- Dahl, T.S., Graver, K., Hellum, A. & Robberstad, A. (1975). *Juss og juks. En arbeidsbok i likestilling*. Oslo: Pax.
- Danielsen, H., Larsen, E. & Owesen, I.W. (2013). *Norsk Likestillingshistorie 1814–2013*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*, bind 1. Universitetet i Bergen.
- Fulsås, N. (1993). *Universitetet i Tromsø 25 år*. Universitetet i Tromsø.
- Fürst, E. (1988). *Kvinner i akademia – inntrengere i en mannskultur? Om ansettelsesprosessen ved universitet og distrikthøyskoler*. Oslo: NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
- Gunnes, H., Madsen, M., Ulvestad, A., Wendt, K. & Langfeldt, L. (2020). *Kartlegging av postdoktorstillingen, Mål, praksis og erfaringer* (NIFU-rapport 2020:31).
- Helsvig, K.G. (2022). Kunnskapssamfunnet og nasjonen – den internasjonale vendingen. *Nytt norsk tidsskrift*, 39(1), 5–17.
- Holter, Ø.G. & Snickare, L. (red.) (2021). *Likestilling i akademia. Fra kunnskap til endring*. Oslo: Cap-pelen Damm.

143 Forskrift om ansettelse og opprykk i undervisnings- og forskningsstillinger FOR-2006-02-09-129, 9.2.2006, med hjemmel i lov om universiteter og høyskoler av 2005. Forskriften er sist endret 12.9.2018.

- Hovedkomiteen for norsk forskning (1965).** *Forskerrekruttering og forskerutdanning* (Melding nummer 2). Oslo.
- Innstilling fra stillingsstrukturkomiteen (1967).** Trondheim: Tapir.
- Kleppe, I.A. (1982).** *Kvinner ved universitetet i 100 år – hvor langt har vi nådd?* Jubileumsskrift, Programkomiteen for 100-års jubileet for kvinners adgang til universitetet. Universitetet i Bergen.
- Kyvik, S., Olsen, T.B. & Hovdhaugen, E. (2003).** *Opptrykk til professor. Kompetanse eller konkurranse?* (Rapport 4/2003). Oslo: NIFU.
- Larsen, E. (2011).** Jubileumshistorie nedenfra. UiO og nye studentgrupper. I: *Universitetet i Oslo 1811–2011*, Bok 7, 17–101. Universitetet i Oslo.
- Losnegård, G. & Nupen, P. (1999).** *60 år under lupen Forskerforeningen ved Universitetet i Bergen*. Bergen: John Grieg.
- Meld. St. 16 (2016–17).** *Kultur for kvalitet i høyere utdanning.*
- Meld. St. 19 (2020–21).** *Styring av statlige universiteter og høyskoler.*
- Nilsen, Y. (2005).** *En sterk stilling? Norsk forskerforbunds historie 1955–2005*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Nordiska Rådet – Nordiska Kultursekretariatet (1972).** *Könsroller och utbildning* (Nordiska utredningsserie 6/72). Stockholm.
- NOU 1981:46.** *Grunnforskningens vilkår.*
- NOU 1984:23.** *Produktivitetsfremmende reformer i statens budsjettssystem.*
- NOU 1988:28.** *Med viten og vilje.*
- NOU 1989:5.** *En bedre organisert stat.*
- NOU 1999:18.** *Organisering av oppdragsvirksomhet – En vurdering av rammene for oppdragsvirksomhet ved institusjoner innenfor høyere utdanning.*
- NOU 2000:14.** *Fribet med ansvar – Om høyere utdanning og forskning i Norge.*
- NOU 2020:3.** *Ny lov om universiteter og høyskoler.*
- Nyborg, P. (2007).** *Universitets- og høyskolesamarbeid i en brytningstid: femti års utvikling*. Oslo: Unipub.
- Næss, S. (1973).** *Universitetslektorer – Fordeling av fordeler og byrder*. Oslo: Institutt for rettsosiologi og Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning.
- Pietilä, M., Drange, I., Silander, C. & Vabø, A. (2021).** Gender and globalization of academic labor markets: research and teaching staff at the Nordic universities. *Social Inclusion*, 9, 3.
- Rogg, E. (2003).** *Lyst, lidelse og legitimitet: Om kjønnsmakt og likestilling i akademia, Makt- og demokratiutredningen* (rapport nr. 63). Oslo: Makt- og demokratiutredningen.
- Skarsbø, A.M. (2019).** *Fra kvinnefrigjøring til likestilling og mangfold* (kronikk). Kvinner i forskning, KIFINFO. <https://kifinfo.no/nb/2019/01/fra-kvinnefrigjoring-til-likestilling-og-mangfold>
- Stillingsstrukturutvalget (2021).** *En helhetlig stillingsstruktur i akademia. Fleksible karriereløp for akademiske stillinger i fremtidens UH-sektor*. Utvalg satt ned av UHR, Forskerforbundet, KIF (Kvinner i forskning) og Akademiet for yngre forskere.
- St.meld. nr. 35 (1975–76).** *Om forskningens organisering og finansiering.*
- St.meld. nr. 111 (1980–81).** *Om utviklingen i forskningens organisering og finansiering.*
- St.meld. nr. 69 (1981–82).** *Tillegg til St.meld. nr. 111 (1980–81). Om utviklingen i forskningens organisering og finansiering.*
- St.meld. nr. 60 (1984–85).** *Om forskningen i Norge.*
- St.meld. nr. 28 (1988–89).** *Om forskning.*
- St.meld. nr. 27 (2000–01).** *Gjør din plikt – krev din rett.*
- St.meld. nr. 35 (2001–02).** *Kvalitetsreformen Om rekruttering til undervisnings- og forskerstilling i universitets- og høyskolesektoren.*
- Strategi for forskerrekuttering og karriereutvikling (2021, 5. mai).** Kunnskapsdepartementet. [https://www.regjeringen.no/contentassets/f14b4981c2f549489941bc607cf9b5cf/strategi-forskning-web\\_uu.pdf](https://www.regjeringen.no/contentassets/f14b4981c2f549489941bc607cf9b5cf/strategi-forskning-web_uu.pdf)
- Thingsrud, L. (1986).** *50 år for universitetslærerne, Foreningen av vitenskapelige tjenestemenn ved Universitetet i Oslo 1936–1986*. Oslo: City trykkeri.
- Thue, F. (2014).** *Universitetslærerne*. I: R. Slagstad & J. Messel (red.), *Profesjonshistorier*. Oslo: Pax.
- Vabø, A., Gunnes, H., Tømte, C., Bergene, A.C. & Egeland, C. (2012).** *Kvinner og menns karriereløp i norsk forskning. En tilstandsrapport* (Rapport 9/2012). Oslo: NIFU.





Komiteen for et åpent arrangement ved Kjemisk institutt viser fram utstyr for å undersøke oljeforurensning. Fra venstre universitetslektor Eddie Morild, professor Rolf Manne, dosent Steinar Husebye og professor Gunnar Aksnes. Foto: ukjent, Bergens Tidende, Nasjonalbiblioteket.

# Kapittel 2

## Kjemi: Struktur og prosess – over tid

*Thorleif Aass Kristiansen*

Kjemisk institutt er like gammelt som Universitetet i Bergen. Instituttets og kjemidisiplinens historie kan derfor belyse lange linjer i forskningen ved UiB. I kapittelet analyseres trekk ved utviklingen av kjemidisiplinen i Bergen. Instituttets tidlige fase var sterkt preget av professor Torbjørn Gaarders biokjemiske og utadrettede forskningsprogram, men undervisningsoppgaver og enkeltforskeres interesser ledet etter hvert til et bredere orientert institutt med større vekt på grunnforskning. I neste fase, fra 1980-tallet, fikk anvendt forskning med relevans for oljenæringen fotfeste; også det fikk stor betydning for instituttets innretning. Til sist analyseres hvordan et tverrfaglig studium i farmasi ble opprettet like etter årtusenskiftet, og hvilke ringvirkninger dette fikk for Kjemisk institutt.

I likhet med universiteter over hele verden er Universitetet i Bergen delt inn i fakulteter og institutter. Fakultetene går helt tilbake til universitetene i middelalderen, og har utgjort rammene for de ulike delene av undervisningen. Institutter er en nyere enhet. Ved Det Kongelige Frederiks Universitet i Christiania, som ble grunnlagt i 1811, ble institutter etablert i 1880- og -90-årene innenfor medisin og realfagene. Inntil da hadde universitetet holdt seg med biblioteker, kabinetter, kamre, laboratorier, museer, observatorier og samlinger – konkrete enheter som var kjernen i undervisning og formidling. Instituttene, som var inspirert av tyske læresteder, ble sett på som moderne, og de rommet både forskning, undervisning og – i de medisinske fagene – spesialisert behandling og analyse.<sup>1</sup> Også humanistiske fag fikk institutter i første halvdel av 1900-tallet.

Opprettelsen og inndelingen i institutter kan ikke sies å ha fulgt et fast mønster; det samme gjaldt hvilke ansvarsområder som ble lagt til dem. I grove trekk var instituttene sentrert rundt en professor, og relativt enhetlig forskning ble utført der. I de fleste tilfeller var instituttet rammen for hvert eksamensfag. Fakultetene hadde ansvar for å avvikle eksamen og å tildele akademiske grader. Da Universitetet i Bergen ble opprettet i 1946, var denne strukturen innarbeidet, men som sagt ikke enhetlig.

Dette kapittelet handler altså om vitenskap innenfor ett institutt, det kjemiske. Instituttet rommer én disiplin, og kjemi har vært et studiefag i alle år. I de 75 årene som har gått, har instituttet opplevd endringer i så vel organisering som undervisning og forskningstema. Instituttet har også hatt forbindelser til andre disipliner og fag ved universitetet, og dessuten til virksomhet utenfor. Kapittelet vil vise eksempler på hvordan instituttets forskere til ulike tider har forholdt seg forskjellig til fagets grenser. Det søkes svar på hva som eventuelt er særegent ved kjemiens utvikling i Bergen, hvilke orienteringer som kan identifiseres innenfor faget, og hvordan faget har vært preget av endringer ved universitetet, respons fra enkeltforskere og forskningsmiljøer på krav og forventninger fra samfunnet omkring.

Faste vitenskapelig ansatte ved instituttene har som hovedregel halve arbeidstiden avsatt til forskning. I tillegg har universitetsmiljøene alltid også fått tilgang til eksterne forskningsmidler. Både

---

1 Kyllingstad & Rørvik 2011: 192–193, 197.

omfanget og typer av eksterne midler har endret seg mye de siste tre til fire tiårene. Samtidig har også undervisningsformer og -tema endret seg mye over tid. I dette kapittelet om kjemifagets historie ved UiB er også betydningen av endringer innenfor forskningsfinansiering og undervisningsbehov undersøkt. Da UiB fylte 50 år i 1996, ble også kjemiens historie skrevet. Den historien gjentas ikke, men utdypes noen steder – og drøftes også i lys av de siste 25 årenes utvikling. Kapittelet bygger på UiBs årsmeldinger, publikasjoner fra miljøene og samtaler med en rekke ansatte. Et utkast til Kjemisk institutts historie, skrevet av noen av dets seniorer, har vært til stor hjelp i analysen av forskningen.<sup>2</sup>

### Biokjemi og normalisering

Nedleggingen av grunnsteinen til sidefløyer på hovedbygningen til Geofysisk institutt, «Geofysen», på Florida i oktober 1946 markerte starten på oppbyggingen av UiB. Etter fem års byggearbeid og mange forsinkelser åpnet Botanisk laboratorium og Kjemisk institutt den 30. august 1951.<sup>3</sup> Innenfor det nye matematisk-naturvitenskapelige fakultetet ble de arealkrevende laboratoriefagene botanikk og kjemi tilgodesett først. Her var behovet for opprustning av undervisningsfasilitetene aller størst.

Da Bergens Museum gikk inn i det nye universitetet, kunne Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet bygge på eksisterende strukturer og vitenskapelige tradisjoner. Det måtte bygges opp nye institutter, som for matematikk og delvis fysikk, mens for eksempel Geofysisk institutt ble innlemmet i universitetet uten endringer. Innenfor naturhistoriske samlingsfag som botanikk, zoologi og geologi kunne universitetet videreføre aktivitet fra museet. Når det gjelder kjemi, som var en selvstendig vitenskapelig disiplin fra 1700-tallet, og sett som en selvfølgelig del av et nytt universitet, rådet det en viss tvil: Hva slags kjemi skulle et kjemisk institutt inneholde?

---

<sup>2</sup> Husebye, Sletten & Sletten (under utgivelse).

<sup>3</sup> Forland 1996: 279–280, se også kapittel 1 og 9 i bind 1 av dette verket.

*Gaarder og det biokjemiske laboratorium*

Forløperen til Kjemisk institutt, Bergens museums biokjemiske laboratorium, ble opprettet i 1921 og ble ledet av Torbjørn Gaarder (1885–1970) fra begynnelsen. Gaarder hadde studert under Heinrich Goldschmidt ved universitetet i Kristiania og var blant de første som tok eksamen med kjemi hovedfag etter at matematisk-naturvitenskapelig embetseksamen ble innført i 1907. Etter avlagt eksamen i 1911, fikk han virke innenfor havforskning, først en kort periode som assistent for Fridtjof Nansen, deretter som assistent for Bjørn Helland-Hansen ved Den biologiske stasjon i Bergen. Gaarder fordypet seg i havets kjemiske sammensetning og avla doktorgrad i 1916 med en avhandling om oksygeninnholdet i fjorder og sund rundt Bergen.<sup>4</sup> Stipendiatopphold ved Dyrefysiologisk laboratorium og Carlsberglaboratoriet i København bidro til at han vendte forskerinteressen mot dyre- og planteorganismers kjemi og fysiologi. Etter en oppsplitting av Biologisk stasjon, der Helland-Hansens fysiske oseanografi gikk inn i det nye Geofysisk institutt, og den marinbiologiske aktiviteten fikk zoologiprofessor August Brinkmann som sjef, ble Det biokjemiske laboratorium opprettet, og det kom til å romme Gaarders forskning.<sup>5</sup>

Det biokjemiske laboratorium var egentlig en ominnredet leilighet uten brannsikring, ordentlig avtrekk eller mulighet til å holde temperaturen stabil. Omtaler av Gaarder i samtiden fremhever de kummerlige forholdene han måtte drive sin forskning i.<sup>6</sup> Fra 1925 holdt han også forelesninger og laboratoriekurs for kjemi bifag i lokalene. Dette kan ses som del av en akademisering av museumsvirksomheten, som også foregikk i andre fag; det å tilby undervisning var ledd i arbeidet med å få et universitet i Bergen. Undervisningen var, av flere grunner, sterkt ønsket. Kjemi var blant museets mest populære undervisningstilbud.<sup>7</sup> Siden faget var veletablert i gymnasesene, passet det godt inn i en realfaglig lektorutdanning. Dessuten kunne kjemiutdanning gi muligheter til arbeid i industrien eller andre næringer. Etter initiativ fra museets styre og budsjettvedtak i Stortinget, ble Gaarder utnevnt til professor av Kongen i statsråd

4 Gaarder 1916.

5 Gaarder 1925: 455. For mer om Torbjørn Gaarders virke ved Bergens museum, se Goksøyr 1996: 146–148.

6 Se for eksempel Bergens Tidende (BT), 14.9.1940: 5.

7 Haaland 1996: 175.

i 1931. Det ga museet eksamensrett i kjemi og innebar at studentene slapp å reise til Oslo for å ta eksamen. I 1934 ansatte museet en amanuensis, Egil Alvsaker. Han avlastet Gaarder i undervisningen og ble hans nære medarbeider i mange år.

Forskningsmessig var Gaarder særlig opptatt av jordbunnskjemi, som undersøkelser av hvordan jorda tar opp og gir fra seg næring og oksygen. I samarbeid med Oscar Hagem ved naboinstitusjonen, Biologisk laboratorium, publiserte Gaarder arbeider om omsetning av nitrogen og dannelse av salpetersyre i jord, og han studerte oppløsning av fosforsyre i jordbunnen.<sup>8</sup> Forskningen foregikk gjerne med systematisk innsamling av jordprøver, som ble tilsatt stoffer for den ønskede reaksjonen i laboratoriet. I tillegg studerte han østers, og han tok til orde for østersdyrking i små viker på Vestlandet.<sup>9</sup>

En viktig drivkraft for Gaarder var at vitenskap ble anvendt praktisk. Særlig la han vekt på at forskningen måtte komme til nytte for viktige næringer i landsdelen, slik som landbruk og fiskeri. Han ønsket «å muliggjøre forskning under særlig hensyn til Vestlandet og dets næringsveiers sterke særpreg», som han skrev da universitetet ble utredet like før krigen.<sup>10</sup> For eksempel styrket de jordbunnskjemiske undersøkelsene ham i troen på at vestlandsjord hadde helt karakteristiske egenskaper som skyldtes topografien og klimaet i landsdelen. Resultatene kunne få betydning for hva slags beplantning og hva slags gjødsling som burde velges ved dyrkning i vestlandsjord.<sup>11</sup> Trolig lå mulig bruk av kjemi i landbruk Gaarders hjerte nærmere enn bidrag til norsk kjemisk industri, selv om han neppe så noen motsetning mellom disse bidragene. Dette var før forurensning og miljøvern ble aktuelle spørsmål, og dessuten var Norges desidert største kjemiske industriforetak, Norsk Hydro, bygget opp rundt produksjon av kunstgjødsel.

Gaarder var ikke alene om å ønske regional nytte av forskningen. Betydningen for Vestlandet vant gjenklang i de første planene for universitetet og var blant begrunnelsene for å opprette et universitet i Bergen, selv om storting og regjering vektla at universitetet måtte være bredt og for hele landet.<sup>12</sup> Enkelte – og noen mer enn andre –

8 For eksempel Gaarder & Hagem 1928, Gaarder 1930.

9 Se for eksempel Gaarder & Bjerkan: 1934.

10 *Komiteén til utredning av spørsmålet om eventuell opprettelse av et universitet i Bergen* (universitetskomiteen) 1940: 130.

11 BT 14.09.1940: 5.

12 Se kapittel 1 i bind 1 om forventninger og krav til landets andre universitet.

vektla også at forskningen ikke skulle kopiere den ved UiO, men ville rendyrke vitenskapelige spesialiteter med ekstra gode forutsetninger i Bergen og på Vestlandet. Ved Kjemisk institutt ønsket Gaarder at biokjemi, basert på hans egen virksomhet, skulle stå i sentrum. Utvidelse med andre grener av faget skulle skje etter hvert. Det var dette som var skissert i den første planen for universitetet.<sup>13</sup>

### *Hva slags kjemi?*

Biokjemi, å studere kjemien i dyre- og planteorganismer, hadde vokst fram fra slutten av 1800-tallet innenfor flere disipliner: kjemi, biologi og medisin. De første tiårene tok biokjemien rimelig nok ulik form ut fra utøvernes bakgrunn, hva som ble studert, og institusjonene der forskning og undervisning foregikk. Selv om biokjemikere i denne perioden som oftest ble rekruttert fra kjemi, ble biokjemi sjelden en egen retning ved kjemiske institutter. Det var flere grunner til det, men som vitenskapshistorikeren Robert Kohler har vist, med utgangspunkt i amerikanske og tyske eksempler, fikk den nye hybriddisiplinen særlig innpass innenfor medisinerutdanning. Flere amerikanske medisinerutdanninger ble reformert på begynnelsen av 1900-tallet, og biokjemien kom til nytte der ved å bringe laboratoriearbeid og vitenskapelig metode og systematikk til det som tidligere var et klinisk legestudium. Disiplinens rolle i medisinerutdanningen ga biokjemikerne stillinger, forskningsmidler og institutter, som var viktige faktorer i etableringen av biokjemi som selvstendig disiplin. Ved kjemiinstitutter generelt i denne perioden hadde ikke biokjemien en lignende rolle.<sup>14</sup>

Da UiB ble planlagt, var ikke biokjemi etablert som selvstendig disiplin i Norge. Medisinstudiet ved Det Kongelige Frederiks Universitet fikk et fysiologisk-kjemisk kurs i 1903, og sin første professor i medisinsk biokjemi i 1925.<sup>15</sup> Grensene mellom fysiologien og biokjemien var ikke skarpe. Fysiologene ved Det medisinske fakultet ved UiO samarbeidet med kjemikere, for eksempel om forskning om struma, som i noen områder var en folkesykdom, og jod – både i

13 Universitetskomiteen 1940: 130–134.

14 Kohler 1982: 255, 284–285.

15 Getz & Molland 1961: 39.

jordsmonn og kosthold.<sup>16</sup> Slik ble det også forbindelser mellom fysiologi, kjemi og ernæringsfaget.<sup>17</sup> I etterkrigsårene fikk UiO støtte fra Rockefeller-stiftelsen til et biokjemisk institutt ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, samlokalisert med ernæringsforskning og zoofysiologi.<sup>18</sup>

Var så kjemidisiplinen ved UiO og landets vitenskapelige høyskoler, Norges tekniske høgskole (NTH) i Trondheim og Norges landbrukshøgskole (NLH) på Ås, mønster da det nye instituttet ved UiB skulle bygges opp? I utredningen om UiB var kjemi et selvsagt fag å satse på, men hva besto kjemien av ved de andre institusjonene?

Kjemi som vitenskapelig disiplin har fra langt tilbake vært delt i organisk og uorganisk kjemi. I tillegg var det vanlig, slik som ved UiO, å ha en avdeling for fysikalsk kjemi. Denne grenen av faget vokste fram på slutten av 1800-tallet, da lovene om energiens bevarelse og at varme alltid går fra varmt til kaldt, ble viktige i faget. Senere ble grenen utvidet med andre prinsipper og metoder, for eksempel elektrokjemi og spektroskopi. Ved UiO ble Odd Hassel professor i 1934, og med ham ble UiOs avdeling for fysikalsk kjemi verdensledende innenfor strukturkjemiforskning – bestemmelse av stoffers geometri.<sup>19</sup>

Norges tekniske høgskole (NTH) i Trondheim utdannet ingeniører til landets kjemiske industri innenfor teknisk og generell, uorganisk og organisk kjemi fra 1910. Samtidig var kjemi det mest akademiske av fagene ved høyskolen, og lenge det eneste som kunne studeres på tilsvarende måte som ved universitetet. I mellomkrigstiden var kjemien ved NTH fullt på høyde med universitetet i hovedstaden – med lærekrefter, fasiliteter og antall studenter.<sup>20</sup> Etter 1945 endret NTH-kjemien karakter. Grovt sagt ble høyskolen mer orientert mot å modernisere landet, og den kjemiske forskningen og utdanningen mer målrettet og tilpasset industriens behov. Inndelingen av kjemiavdelingen ved NTH i ulike institutter var organisert etter anvendelsene, som kjemiteknikk, industriell kjemi og treforedlingskjemi.<sup>21</sup>

Med Torbjørn Gaarders forskning om jordkjemi kunne kanskje forbindelser til NLH på Ås være nærliggende. Landbrukshøgskolen

16 Elvbakken & Meltzer 2021.

17 Elvbakken & Lykknes 2016, Elvbakken 2020.

18 Thue & Helsvig 2011: 99–100.

19 Benum 2009, 2010.

20 Brandt & Nordal 2010: 157–162, Lykknes & Gusland 2015: 195–205.

21 Se Lykknes & Gusland 2015: 265–277, 299.



hadde hatt kjemiundervisning fra starten i 1859, og fra 1924 hadde NLH et Institutt for jordbunns-lære. Ludvig Johannes Lindemann, professor i kjemi fra 1928, gjorde undersøkelser av jordens surhetsgrad, foruten kjemiske studier av frukt- og bær-saft.<sup>22</sup> Det er imidlertid ingenting som tyder på at Gaarder forholdt seg til kjemikerne ved NLH i forskningen sin, uten at det kan vises til noen begrunnelse for det.

Et kjemisk institutt ved UiB med vekt på biokjemi ville skille seg fra kjemi-institutt ved andre læresteder. Samtidig hadde kjemi-instituttene forskjellige grupper av studenter. Ved NTH utdannet kjemi-professorene ingeniører, ved UiO underviste de medisinstudenter og studenter som tok kjemi som fag som del av en embetseksamen, ofte for virke i gymnasene. I hovedstaden var kjemien opprinnelig inndelt i to avdelinger: for realister og for medisinerere og apotekere.<sup>23</sup> Da UiB ble opprettet, var medisinstudenter i den prekliniske delen av studiet den klart største gruppen studenter ved Kjemisk institutt i Oslo, og også framtidige farmasøyter og veterinærer hadde tilhold ved instituttet. På den ene side gjorde dette Kjemisk institutt til et av UiOs store og markante institutter, på den annen side skapte det plassmangel på laboratoriene og stigende undervisningsbyrde i takt med at flere studenter søkte til disse studiene.<sup>24</sup> UiB ble etablert med et medisinsk fakultet, men ikke med opplegg for preklinikk, og heller ikke med undervisningstilbud i kjemi – eller andre prekliniske fag.

Hva ville så Gaarder som styrer for Kjemisk institutt satse på? Da nybygget åpnet i 1951, fikk begivenheten bred dekning i BT. Avisen trakk fram at Kjemisk institutt fikk disponere et fond som skulle stimulere nytteforskning for jordbruket.<sup>25</sup> Fondet, som var på 110 000 kroner, var en gave fra *Bergens myr dyrkningsforening*. Foreningen besto for det meste av byfolk med interesse for nydyrking og representerte en tradisjonsrik, urban, idealistisk støtte til norsk landbruk.<sup>26</sup> Hvorvidt myra skal vernes eller utnyttes og i hvilken grad myr dyrking er hensiktsmessig ressursbruk, har vært tilbakevendende spørsmål i norsk landbrukspolitikk. Myrjord er sur, så kjemisk forbedring av metoder for dyrking av myrlandskap – eller annen dyrkbar mark –

22 Norges landbrukshøiskole 1934: 136–138.

23 Lykknes & Gusland 2015: 177.

24 Ore & Høeg 1961: 548–549, Getz & Molland 1961: 36–37.

25 BT 30.08.1951: 1–2.

26 Tveite 1959: 230.

ville ha åpenbar nytte for norsk matproduksjon. I gjenreisningsårene etter krigen vakte dette engasjement hos mange. At Gaarder ville satse på jordbunnsforskning, hadde tydelig samfunnsmessig støtte.

I UiBs oppbyggningsfase var kjemi blant de mer etablerte fagene, og erfarne forskere, nye laboratorier og fondsmidler bidro til forskningsstøtte. Egil Alvsaker, som var ved museet fra 1934, avla doktorgrad i 1949. Avhandlingen var et biokjemisk analysearbeid foretatt noen år tidligere.<sup>27</sup> Alvsaker kartla bestanddelene i prøver av vestlandsjord fra 13 steder. Han analyserte hvor stor andel av prøvene som var humus, den mørke og næringsrike delen av jorda som stammer fra nedbrutt organisk materiale. Selv om arbeidet ikke var i kjernen av kjemifaget, var det ikke et ukjent forskningstema. Beslektede mikrobiologiske studier av jord lå til grunn for oppdagelsen av antibiotikumet streptomycin, som i 1952 ga ukrainsk-amerikanske Selman Waksman nobelprisen i medisin og fysiologi. Waksman hadde utviklet metodene som Alvsaker eksperimenterte med. Alvsaker ble utnevnt til dosent i organisk kjemi ved innflyttingen i de nye lokalene i 1951.

Kjemisk institutt hadde god plass den første tiden. I studentorganet *Ånd og vilje* ble det harselert med at de vitenskapelig ansatte disponerte halvannen etasje hver.<sup>28</sup> Gaarder utnyttet den ledige kapasiteten til å fremme biokjemisk forskning. I en periode fra 1951 lot han den nyansatte amanuensisen ved Zoologisk laboratorium, Einar Eliassen, ha arbeidsplass ved instituttet. Eliassen ga forelesninger i biokjemi etter initiativ fra Gaarder.<sup>29</sup> Også Karl Closs, som i 1955 ble universitetets første professor i farmakologi, fikk tilhold på Kjemisk institutt inntil et laboratorium for klinisk biokjemi sto klart ved Haukeland sykehus.<sup>30</sup>

Etttersom instituttet hadde få ansatte, var det krevende å gjennomføre undervisningen for realfagstudentene. De første årene tilbød det bare undervisning på lavere grad. Behovet for hovedfagsundervisning gjorde seg raskt gjeldende, og laboratoriefasilitetene ble tilrettelagt for å ta imot flere studenter. Den første kandidaten, Gerd Viddal Hauge, avla lektoreksamen i 1954 med en studie om

27 Alvsaker 1948.

28 BT 20.11.1951: 4.

29 Roll-Hansen 1996: 71.

30 Helle 2013: 23. Karl Closs var av dem som hadde arbeidet i skjæringspunktet mellom kjemi og fysiologi på 1930-tallet, blant annet med studier av jod og struma, jf. Elvbakken & Meltzer 2021.

kolesterol som biprodukt i sildemelproduksjon – et arbeid med klar biokjemisk relevans. Hauge arbeidet som vitenskapelig assistent ved Fiskeridirektoratets kjemisk-tekniske forskningsinstitutt inntil 1956, da hun fikk sitt første barn.<sup>31</sup>

### *Vestlandskjemi*

At Gaarder framhevet regional, matnyttig virksomhet, ble ikke verdsett i alle forskningsmiljø. I *Universitetet i Bergens historie* trekker Jostein Goksøyr fram den kjente kjemikeren og forskningspolitikeren Otto Bastiansens nedsettende betegnelse *vestlandskjemi*, brukt om virksomheten i Bergen i samtale dem imellom da de begge arbeidet i Oslo tidlig på 1950-tallet.<sup>32</sup> Vi kan forstå vestlandskjemi som Gaarders forskning med utgangspunkt i særegenheter ved vestlandsk natur og klima og med klare mål om praktisk bruk. Bastiansen var på sin side talsmann for et dominerende syn i etterkrigstiden om at den største samfunnsnyttigen av forskning ville komme dersom vitenskapsmenn fikk operere mest mulig fritt, uten bindinger til det som til enhver tid ble ansett som nyttig.<sup>33</sup> Selv tilhørte Bastiansen strukturkjemimiljøet ved UiO. Det kan også nevnes at Bastiansens vurdering av forskningen i Bergen kan ha vært preget av personlige erfaringer. I 1951 ble han bedømt for et dosentur i fysikalsk kjemi ved UiB, men trakk sitt kandidatur. Ifølge Goksøyr skyldtes dette trolig bemerkninger i Gaarders sakkyndiguttalelse. De to øvrige komitémedlemmene, Odd Hassel og Christen Finbak (ved NTH), holdt Bastiansen som den fremste søkeren, mens Gaarder rangerte ham bak Sven Furberg. Furberg kom fra det samme forskningsmiljøet som Bastiansen, men hadde, slik Gaarder så det, et videre interessefelt:

Man trenger nemlig ved instituttet en fysikalsk kjemiker som ikke er for ensidig i sin forskning, men som kan og også er villig til å delta i et samarbeid vedrørende de mange viktige oppgaver som Vestlandets særpregete naturforhold byr på.<sup>34</sup>

31 *Studentene fra 1941*: 222. Om Fiskeridirektoratets forskningsinstitutter, se også kapittel 8 i bind 3.

32 Goksøyr 1996: 186 og note 23.

33 Se for eksempel Kveseth 2018: 18.

34 UiB årsmelding 1951–52: 55.

Med Furberg forventet Gaarder «et fremtidig fruktbart samarbeid mellom forskerne ved Kjemisk institutt». Bastiansen ville bare innføre Hassels forskningsprogram i Bergen, noe Gaarder ikke syntes var nødvendig.

Furbergs strukturundersøkelser var drevet av biokjemiske problemstillinger, så det er riktig at han hadde et visst vitenskapelig slektskap med Gaarder. Like før Furberg kom til UiB, hadde han gjort et betydningsfullt arbeid – en av seks artikler referert i James Watson og Francis Cricks beskrivelse av DNA-molekylet – men han satte få spor etter seg i Bergen.<sup>35</sup> I 1956 og 1957 tilbrakte han 15 måneder i Uruguay, engasjert av UNESCO for å bistå i oppbyggingen av et krystallografisk laboratorium ved landets tekniske universitet.<sup>36</sup> Etter dette sluttet han ved UiB for å bli dosent ved UiO, hans opprinnelige forskningsmiljø, der det antakelig var enklere å vie seg til strukturkjemiske undersøkelser. I UiBs oppbyggingsfase ble miljøbyggingen innenfor flere fag hemmet av at forskere som ble rekruttert fra UiO, søkte seg tilbake dit når de fikk sjansen.

Furberg ble erstattet av Thorvald Smith Brun, som hadde lang fartstid fra instituttet som assistent og amanuensis. Brun hadde bakgrunn fra Gaarders forskning, men hadde dreid interessen over mot elektrokjemi og tok doktorgrad med et arbeid om ledningsevne i hydrogenbundne molekyler, med andre ord fysikalsk kjemi i en annen retning enn Furbergs fremste interesser.<sup>37</sup>

Målfrid Eithun Danielsen kan også regnes som en representant for vestlandskjemien ved instituttet. Hun ble ansatt som vitenskapelig assistent i 1951 og deltok i arbeidet med å bringe de nye instituttlokalene i stand. I 1956 ble hun lektor for å lede hovedfagskurset i kvantitativ analyse. Hun var den første kvinnen som fikk vitenskapelig stilling ved instituttet. Forskningen var i tråd med Gaarders program: Hun studerte «fluorinnhold i vann, jord og plantemateriale fra Vestlandet».<sup>38</sup> Danielsen skiftet imidlertid beite. I 1961 sluttet hun og ble lektor ved Bergen handelsgymnasium.

35 Furberg 1952, Watson og Crick 1953, Mostad & Vaalund 2020.

36 Årsmelding 1956–57: 95.

37 Brun 1952.

38 Danielsen 1960, Årsmeldinger 1956–57 – 1959–60.

### *Normalisering*

Ved siden av forskningen var instituttets viktigste oppgave å utdanne adjunker og lektorer til gymnasene. En samlet statistikk for UiB og UiO forteller at om lag 25 prosent av de 57 kandidatene med kjemi hovedfag fra 1945 til 1966 gikk inn i den høyere skolen. I tillegg var kjemi et vanlig støttefag for studenter i de typiske lektorfagene fysikk, botanikk og zoologi. Kjemi var omtrent den eneste utdannelsen ved MN-fakultetet som også kunne gi stillinger i industrien, men antallet som gikk til industrien, var under halvparten av antallet lærere.<sup>39</sup>

Ved å undersøke yrkeskarrieren til kandidatene ser vi at kjemi hovedfag ga stillinger i lokale industribedrifter, som Hansa bryggeri og International Farvefabrikk. Noen ble rekruttert til analyse og laboratoriearbeid i statlige forskningsinstitutter, som var i frammarsj i perioden, som Forsvarets forskningsinstitutt, Havforskningsinstituttet og Norsk institutt for vannforskning. Flere gikk inn i bransjeforskning, som i Meieriindustriens Emballasjeinstitutt, Papirindustriens Forskningsinstitutt og Sildolje- og Sildemelindustriens Forskningsinstitutt. Mange ble lektorer rundt omkring i Norge, og noen ble ved instituttet. Arbeidsmarkedet for kjemikere var generelt godt, men ikke nødvendigvis i bergensområdet.

Kjemiundervisningen lignet den som ble gitt ved UiO. I en tradisjonsrik disiplin som kjemi er det forventninger til hva et studium skal inneholde, klare oppfatninger av fordelingen mellom de ulike delene av disiplinen og veletablerte prinsipper for hvordan laboratoriearbeid skal utføres.

Undervisningsopplegget ble styrende for nyansettelser. Da Gaarder gikk av for aldersgrensen i 1955, ble stillingen hans utlyst med undervisningsplikt i uorganisk kjemi. Det ble ikke gitt andre faglige føringer. Ansettelsen ville få stor betydning for hvilken retning forskningen ved instituttet skulle ta. På den ene side var ansettelsen med på å viske ut den særegne vestlandsprofilen. På den annen side kan den ses som et grep for å få et disiplinstitutt – for å bli mer som kjemiinstitutter ved andre universiteter.

De fire søkerne hadde svært forskjellige forskerprofiler. Både Alvsaker og Furberg søkte, men nådde ikke opp, fordi komiteen, som

39 Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd (NTNF) 1967: 61, 64–65, NTNF 1964: 151–154.

besto av to svenske og en dansk professor, mente at de ikke hadde relevant kompetanse i de uorganiske delene av kjemien. Begge diskrediterte nok kandidaturene ved at de proklamerte at de utelukkende ville vie seg til forskning utenfor uorganisk kjemi. Alvsaker ville arbeide med «analyse av de organiske bestanddelene av jord», og Furberg planla å gjøre «strukturundersøkelser av stoffer av biologisk betydning», altså forskning som ikke sammenfalt med det de skulle undervise i.<sup>40</sup> Kjernekjemikeren Alexis Pappas (senere professor ved UiO), med radioaktivitet som forskningstema, ble innstilt som nummer to. Stillingen gikk til den eneste søkeren med tydelig bakgrunn innenfor uorganisk kjemi, Olav Foss.<sup>41</sup>

Foss, som dermed overtok etter Gaarder som professor og bestyrer, var utdannet kjemiingeniør fra NTH og avla doktorgrad i 1947. Han hadde også arbeidet ved UiO. Det var aldri aktuelt for Foss å videreføre Gaarders prosjekt. Hans vitenskapelige profil må kunne karakteriseres som Gaarders rake motsetning, og det var ikke noe han forsøkte å skjule:

Det jeg steller med har liten praktisk tilknytning eller interesse, det er en ren akademisk forskning, og jeg vil ikke legge fram noe stort prosjekt for min virksomhet i Bergen.<sup>42</sup>

Foss hadde ingen ambisjoner om å være til nytte for Vestlandets næringsliv. Forskingen var rettet mot det internasjonale forskerfellesskapet. Foss drev forskning om struktur og reaksjoner i atomene i det som kalles sjette hovedgruppe i det periodiske system (oksygen, svovel, selen, tellur og polonium). Disse grunnstoffene har seks elektroner i ytterste skall. Svovel-, selen- og tellurforbindelser er relativt ustabile. Foss og hans medarbeidere brukte blant annet røntgenkristallografi til å identifisere slike forbindelser.<sup>43</sup> Dette var en fysikalsk metode, men ledet ikke til noe utstrakt forskningssamarbeid med de fysikalske kjemikerne. Sannsynligvis gjorde instituttets vekst at de to grenene kunne utvikle seg uavhengig av hverandre, selv om det

40 Kjemisk institutt, årsmelding 1954–55, 26, 30. Komiteen besto av professorene Sven Bodforss (Lunds universitet), Jens Anton Christiansen (Københavns universitet) og Arne Ölander (Stockholms högskola).

41 Kjemisk institutt, årsmelding 1954–55, 24–41.

42 BT 18.1.1956: 1.

43 Goksøyr 1996: 187.

vitenskapelig fantes enkelte krysningspunkter. Forskergruppen til Foss fikk ansvaret for røntgenlaboratoriet.<sup>44</sup>

Med Foss som instituttstyrer vokste instituttet. På 1950- og -60-tallet var det økende studenttilstrømning, og med flere studenter fikk instituttet stillingshjelmmer over statsbudsjettet. Lektorer og amanuenser ble rekruttert blant vitenskapelige assistenter og stipendiater. Forskningsmidler fra forskningsrådene (NAVF og NTNF) kom til, og nye metoder og ny teknologi bidro til at forskningen om den sjette hovedgruppe kjemi dominerte i mange år.

Vestlandskjemiens sorti fra instituttet kan tidfestes til 1965. Da døde Alvsaker brått, 60 år gammel, og Gaarder, som beholdt sitt laboratorium etter at han gikk av med pensjon, avsluttet sin forskningsvirksomhet ved fylte 80 år.<sup>45</sup> I mars 1965, samme måned som Alvsaker gikk bort, utlyste UiB et professorat i organisk kjemi. Gunnar Aksnes ble utnevnt som professor. Han hadde vært førsteamanuensis ved instituttet fra 1961. Aksnes hadde tidligere arbeidet ved Forsvarets forskningsinstitutt, der han hadde studert nervegasser og særlig fosforforbindelser. I sin forskning ved UiB fordypet han seg i den rollen fosfor spiller i energiutveksling i naturen. Kjemikerne som arbeidet med uorganisk kjemi, fikk dessuten ansvar for NMR-laboratoriet, etter at midler til et NMR-spektrometer ble bevilget over statsbudsjettet i 1967.<sup>46</sup> Store deler av forskningen tok dermed utgangspunkt i mulighetene med dette instrumentet.

## Oljeforskning og anvendelser

Som et tillegg til den eksperimentalkjemiske grunnforskningen som ble dominerende ved instituttet på 1950- og -60-tallet, fulgte forskning som i større grad var knyttet til nytte i ulik forstand på 1970-tallet. Særlig gjaldt dette framveksten av oljerelatert forskning. Denne forskningen kom til å prege en rekke av universitetets fagmiljøer, også sammensetningen av staben og innretningen av forskningen og utdanningen ved Kjemisk institutt.

44 Husebye, Sletten & Sletten (under utgivelse): 6.

45 Sst. (under utgivelse): 10.

46 UiB årsmeling (om Kjemisk institutt) 1967–68: 104.

### *Skillelinjer*

Til forskjell fra instituttene for fysikk og geofysikk var ikke Kjemisk institutt delt inn i avdelinger. Slike avdelinger vokste likevel fram rundt forskning og undervisning etter hvert som instituttet ble større på 1950- og -60-tallet. Veksten varte inntil 1972. Dette året ble den svenske kvantekjemikeren Rolf Manne tilsatt i et nyopprettet professorat, slik at instituttet hadde professorater i de tre hovedgrenene samt i teoretisk kjemi, som var Mannes felt. I motsetning til de eksperimentelle kjemigrenene, ble det ingen vekstfase med nyansettelser for Manne. På 1970-tallet stabiliserte studenttilstrømningen seg, og behovet for flere lærerkrefter stanset nokså brått.

Ifølge Jostein Goksøyr ble skillene mellom avdelingene relativt markante som følge av at instituttet ikke hadde noen bevisst politikk. Undervisningsansvaret og instituttets midler ble jevnt fordelt, og professorene la liten vekt på faglig samarbeid på tvers av avdelingene.<sup>47</sup> Heller ikke innføringen av instituttråd og valgt instituttbestyrer i 1974 endret dynamikken.

Instituttets kraftige vekst skapte plassmangel. Den en gang romslige instituttbygningen ble etter hvert overfylt. I 1967 flyttet de som arbeidet med fysikalsk kjemi, inn i brakker på Marineholmen, og deler av undervisningen ble holdt andre steder på Nygårdshøyden.<sup>48</sup> Trangboddheten preget instituttet inntil Realfagbygget sto ferdig i 1977. Der ble skillene mellom avdelingene manifestert i massiv betong. Fysikalsk-teoretisk kjemi ble tildelt lokaler i 2. etasje, organisk kjemi i 3. etasje og uorganisk kjemi i 4. etasje.

Faget biokjemi ved UiB fikk fast forankring ved Det medisinske fakultet. I 1963 startet UiBs prekliniske undervisning for medisinerstudentene. De prekliniske instituttene fikk nybygde lokaler på Årstadvollen, og der ble det nyopprettede Biokjemisk institutt lokalisert. Dette instituttet fikk ansvar for undervisningen i biokjemi for både medisin-, tannlege- og realfagstudenter. Det var ingen selvfølge at det ble slik. I utredningen av den prekliniske undervisningen ble det å samle undervisningen i kjemi og biokjemi vurdert som det rimeligste og det faglig mest hensiktsmessige alternativet, ifølge fysiologiprofessor Karen B. Helle. Imidlertid

47 Goksøyr 1996: 189–190.

48 Husebye, Sletten & Sletten (under utgivelse): 5. Se også kapittel 9 i bind 1.



uttalte Kjemisk institutt at det ikke hadde plass til å påta seg denne undervisningen, og det bidro til opprettelsen av et separat institutt.<sup>49</sup> Kjemikerne ønsket ikke, eller anså det som umulig, å bidra til å utdanne medisiner og tannleger.

Agnar Nygaard, som ble professor og bestyrer ved Biokjemisk institutt i 1964, var utdannet kjemiingeniør fra NTH. Under studieopphold i USA ble han introdusert for den nye grenen av biokjemi – molekylærbiologi. Den brakte han med seg til det nyopprettede instituttet. Forskningen dreide seg for det meste om problemstillinger fra medisinen, Nygaard studerte for eksempel gener i virusinfiserte *E. coli*-bakterier og var med på å utvikle en teknikk som gjorde det mulig å isolere kombinerte DNA- og RNA-molekyler.<sup>50</sup> Andre ved Biokjemisk institutt den første tiden hadde også kjemibakgrunn, som Helle som tok hovedfag i organisk kjemi i 1961 og fikk stilling som førsteamanuensis ved instituttet i 1963. Helle ble dosent ved Fysiologisk institutt i 1974 og professor i 1983. I sin forskning gjorde hun blant annet biokjemiske studier av hvordan hormonet adrenalin skilles ut i cellene.<sup>51</sup>

Biokjemisk institutt representerte en disiplin som da var utenfor kjemien, knyttet til medisinen. Instituttet vokste raskt både i antall ansatte og i forskningsvirksomhet, og det mottok etter få år større bevilgninger fra NAVF enn det Kjemisk institutt gjorde.<sup>52</sup>

### *Oljekjemi*

På 1980- og -90-tallet ble oljeforskning det største fagområdet ved Kjemisk institutt. Det gjaldt både antallet studenter, antallet publikasjoner og mengden av forskningsmidler. Fagene geologi og den faste jords fysikk gir det vitenskapelige fundamentet for å lete etter olje, men å få oljen effektivt opp av reservoarene krever kjemisk ekspertise. Det var derfor rimelig at oljenæringen med sine store ressurser var interessert i å støtte kjemisk forskning, og at kjemikere fant interessante problemstillinger og data i oljevirkosheten. Olje-

49 Helle 2013: 24.

50 Helle 2013: 37–38, Roll-Hansen 1996: 81.

51 Lie 1996: 352.

52 Årsmeldinger UiB med oversikt over bevilgninger fra NAVF.

kjemien hadde kort vei fra grunnleggende forskning til industri, og oljevirkosomheten endret arbeidsmarkedet for kjemikere. Oljeforskningsfeltet ble også en kime til tverrfaglighet; kjemikerne samarbeidet med geologer, matematikere og fysikere. Mens oljeforskningen møtte få motforestillinger de første tiårene, har den blitt et mer kontroversielt felt, samtidig med at menneskeskapte klimaendringer har fått mer oppmerksomhet.

Samme år som Kjemisk institutt flyttet inn i det nye Real-fagbygget, i 1977, startet den første oljerelaterte forskningen ved instituttet, ledet av professor i organisk kjemi Gunnar Aksnes. Til å begynne med gjaldt forskningen nedbryting av oljeforurensning på havet, i tråd med økt engasjement om miljø og forurensning. Miljøverndepartementet finansierte forskningen via Forskningsprogrammet om havforurensninger.<sup>53</sup> Typiske problemstillinger gjaldt nedbrytningstid, oljens drift på havet, forurensningens effekter på dyre- og planteliv og forskjeller mellom ulike typer raffinerte oljeprodukter. Kjemikerne bidro med innsikt i oljens sammensetning og kjemiske nedbrytningsprosesser, og dessuten med metoder for analyse av olje i vann. For eksempel ledet Aksnes forskning om fotokjemisk oksidasjon av oljefilm på vann – hvordan oljen brytes ned av lyset. Forsøkene ble gjort ved at ulike oljekomponenter ble bestrålt i laboratorium av lys ved ulik frekvens og intensitet, og resultatene ble sammenlignet med feltstudier av sollysets effekt på oljeprøver på havvann. Forskningen viste at slik nedbrytning foregikk raskere enn antatt, særlig om sommeren og at oljen ble brutt ned til lett-oppløselige forbindelser som kunne være mer giftig for livet i havet enn oljen i seg selv.<sup>54</sup>

Miljørettete, organisk-kjemiske studier av oljens virkning ble videreført ved instituttet, men det var avdelingen for fysikalsk kjemi som for alvor gikk inn i oljeforskningen. Tidlig på 1980-tallet ble professor Thorvald Brun og førsteamanuensis Harald Høiland kontaktet av oljeselskapet Mobil og spurt om de ville påta seg et oppdrag om å løse et problem med borekaks.<sup>55</sup> Når det bores etter olje, må det bores gjennom borekaks, og oljeselskapet ønsket metoder som forhindret at olje som ble pumpet opp, festet seg til borekaksen.

53 Kjemisk institutt, årsmelding, 1977.

54 Forskningsprogram om havforurensninger 1984: 25–27, Aksnes & Iversen 1983: 385–396.

55 Kjemisk institutt, årsmeldinger 1984, 1985. Samtale Harald Høiland, 28. april 2021.

Høiland hadde utforsket krefter som virker mellom vannmolekyler og oppløste molekyler, blant annet ved hjelp av ultralyd.<sup>56</sup> Etter hvert dreide Høiland forskningen mot tilsvarende studier av surfaktanter, stoffer som kan endre overflatespenninger mellom materialer. Såpe er den mest kjente surfaktanten; den reduserer vannets overflatespenning og løser opp skitt. Kunnskap om surfaktanter viste seg å være svært anvendelig for å løse opp oljen fra borekaksen og få oljen til å renne lettere.

Fra 1984 ble oppdragsforskningen for Mobil fulgt av en rekke eksterntfinansierte oljeprosjekter.<sup>57</sup> Avdelingen fikk en jevn strøm av midler fra programmer i forskningsrådene, Oljedirektoratet og oljebransjen. På denne tiden la forskningsrådene og forskningspolitikken økt vekt på at universitetsforskningen skulle bidra til å løse næringslivets behov. Samtidig utvidet oljeselskaper på norsk sokkel sin forskningsvirksomhet, delvis knyttet til betingelser gitt ved boringskonsesjonene.<sup>58</sup> Flere programmer hadde grunnforskningsprofil, selv om nytteaspektene for oljenæringen var åpenbare. Tidligere omtalte Bastiansen var sentral i etableringen av Vista-programmet, der Statoil og Vitenskapsakademiet støttet oljeforskning i vid forstand. Støtten fra NAVFs program for petroleumsorientert naturvitenskapelig grunnforskning (PNG) (1985–1994) bidro blant annet til opprettelsen av to hovedfagskurs i petroleumskjemi, noe som påvirket studentrekrutteringen til feltet.<sup>59</sup> I 2003 opprettet UiB et studieprogram i petroleumsteknologi, med kjemi, fysikk og geofag som en retning.

I en tid da Kjemisk institutt ble tilført få nye faste stillinger, var programstøtten viktig for å bygge opp fagmiljø. Den gjorde også Avdeling for fysikalsk kjemi til instituttets mest velstående. Med støtten til infrastruktur fikk forskerne også kontakt med andre disipliner. Høiland samarbeidet med forskere fra Fysisk og Matematisk institutt om oppføring av en strømningsrigg, der det kunne gjøres

56 Bergesen 1992: 20.

57 Propetro (Program for grunnleggende petroleumsforskning) varte fra 1991 til 1998 og var finansiert av Norges forskningsråd. Spor (State R&D Program for Improved Oil Recovery and Reservoir Technology) gikk fra 1985 til 1991 og var finansiert av Oljedirektoratet. Flucha (Fluid Characterization with applications in Gas/Oil/Water Separation and Multiphase Transport) var et forskningsprogram finansiert av Forskningsrådet, oljeindustrien, separatorleverandører og kjemisk industri. Se Kjemisk institutt, årsmelding, 1997.

58 Se også kapittel 9 i bind 3.

59 *Programme for Petroleum-related Basic Research (PNG): An Evaluation* 1994: 31.

eksperimenter på væskestrøm i bergarter, under forhold som minnet om oljereservoarene i Nordsjøen.

Finske Johan Sjöblom ble ansatt som professor i fysikalsk kjemi i 1988. Han hadde arbeidet ved Ytkemiska Institutet i Stockholm og brakte med seg kontakter og arbeidsform derfra. Sjöblom drev forskning innenfor overflate- og kolloidkjemi. Kolloider er partikler som er finfordelt i et annet stoff uten at de blander seg sammen. Studiet av slike og av kjemiske prosesser på overflater og i grenseområder hadde stor relevans for oljenæringen. Forskningen fikk store ressurser fra oljeindustrien, og handlet blant annet om emulsjon av vann og råolje, og matematiske beskrivelser av hvordan vannet fordeler seg i olje.<sup>60</sup> Sjöblom begynte i en stilling ved Statoil Research and Development i 1998, før han i 2002 ble professor ved NTNU.

### *Kjemometri*

Oljeforskningen vokste også fram innenfor andre deler av instituttet. Førstemanuensis og senere professor Tanja Barth, som hadde bakgrunn fra oljeforurensningsprosjektet, analyserte for eksempel organiske forbindelser i olje og vann, med en geokjemisk tilnærming.<sup>61</sup> Innenfor teoretisk kjemi fikk oljerelevant forskning også en plass innenfor fagfeltet kjemometri, en gren av kjemien som ble etablert på 1970-tallet. Kjemometri kombinerer kjemi og statistikk med multivariat analyse. I beregninger der flere variabler påvirker resultatet samtidig, er det ikke opplagt hvilke som til enhver tid er viktigst. Kjemometriske metoder gjør det mulig å hente relevant informasjon fra et uoversiktlig system. Det kan gi svært omfattende beregninger, og kjemometri er sammenvevet med datateknologi og programmering.

Ved UiB var startpunktet for kjemometri en hovedfagsoppgave i 1981. Student Kjell Øygard skulle gjennomføre en multivariat analyse av forurensede blåskjell innsamlet fra ulike steder i distriktet. I denne forbindelse lagde Olav Martin Kvalheim, som sammen med

60 Bergesen 1992: 22.

61 Husebye, Sletten & Sletten (under utgivelse): 11. Barth ble cand.scient. i 1978, dr.scient. i 1983, og var forsker ved instituttet fra 1985. I 1998 ble hun førstemanuensis, og hun ble professor i 2005.

Otto Grahl-Nielsen var veileder, et kjemometrisk dataprogram til bruk på en bordregnemaskin.<sup>62</sup>

Øygaard fikk etter hvert en stilling i oljebransjen, mens både Grahl-Nielsen og Kvalheim fortsatte med kjemometrisk forskning ved instituttet. Kvalheim, som først hadde en teknisk stilling som programmerer, han ble førsteamanuensis i 1989, videreutviklet programmet og andre verktøy med relevans i prosessindustri, og han publiserte mye om kjemometriske metoder. I 1990 fikk han midler fra NTNFs Strategisk teknologiprogram, til industrirettet forskning. Midlene fra dette programmet finansierte ti stipendiater og postdoktorer, og med midler fra de store oljeselskapene ble kjemometrimiljøet en utklekkingsanstalt for kandidater til industrien.

Utviklingen innenfor kjemometri ved UiB kan illustrere det ofte komplekse forholdet mellom grunnforskning og anvendt forskning. Avansert og generell matematisk formalisme kom ut av det som også var nytteforskning med stor inntjeningsmulighet for næringslivet. For eksempel samarbeidet Kvalheim fra midt på 1980-tallet med Norsk Hydros og Statoils fabrikker i Grenland. Hydro og Statoil delfinansierte et laboratorium for spektrometri ved instituttet, og flere av Kvalheims studenter og doktorgradskandidater fikk jobb i selskapene. Midt på 1990-tallet fikk forskningssamarbeidet en del oppmerksomhet da Hydro kunngjorde at selskapet ved hjelp av kjemometriske beregninger angivelig hadde spart «et hundretalls millioner årlig».<sup>63</sup> Innsatsen brakte Kvalheim en pris fra *Norges forskningsråd* for fremragende bruk av forskning. Han var tydelig i kommunikasjonen med næringslivet. «Hvem har råd til å miste gevinst?» var tittelen på et foredrag han holdt under en konferanse i 1997 om kjemometri og lignende verktøy for bedrifter.<sup>64</sup>

Samtidig som den kan være nyttig i kjemisk analyse, gjør kjemometriens nære tilknytning til programmering og matematiske metoder at den til en viss grad skiller seg fra tradisjonell eksperimentell og teoretisk kjemi. Ved UiB ble kjemometri en tydelig del av kjemidisiplinen. Professor i teoretisk kjemi, Rolf Manne, tok også opp kjemometri, blant annet i en mye sitert matematisk analyse av

62 Husebye, Sletten & Sletten (under utgivelse): 29.

63 Dagens Næringsliv 5.10.1996: 26.

64 Dagens Næringsliv 15.1.1997: 15.

teknikken delvis minste kvadraters metode.<sup>65</sup> En av kjemometriens grunnleggere, Svante Wold, var ansatt ved Umeå universitet, så også i enkelte svenske forskningsmiljøer har kjemometri stått sterkt.<sup>66</sup> Til sammenlikning er det interessant at forskningsfeltet ikke fikk like stor betydning ved kjemiinstituttene ved NTH og senere NTNU, der anvendelser i industrien ellers har vært sentralt. Der ble andre tilnæringsmåter prioritert.

### *Ny strategi, nye strukturer*

Det viktigste bidraget fra Kjemisk institutt var nok å utdanne fagfolk til oljeselskapene. Samtidig som forskningsgrupper ved instituttet nøt godt av støtte fra oljenæringen, ble oljeselskapene en konkurrent i rekrutteringen av nye forskere. Nyutdannede kjemikere var attraktive for oljeselskapene og ble gjerne rekruttert rett fra hovedfag og mastergrad. Landsdelen fikk et arbeidsmarked det var vanskelig for universitetet å konkurrere med, for eksempel Norsk Hydros forskningssenter i Bergen, Statoils raffineri på Mongstad, samt oljeselskapenes arbeidsplasser i Stavanger og i Nordsjøen. Av de 71 kandidatene som avla doktorgrad i kjemi i perioden 2002–2012, fikk 16 Statoil som neste arbeidsgiver.<sup>67</sup> Nesten en fjerdedel av de nye doktorene innenfor alle kjemiens felt gikk til samme selskap. Til sammenlikning gikk 8 kandidater til ny stilling ved UiB. Blant kjemikere med mastergrad var oljebransjen enda mer dominerende. I 2014 ble det anslått at nær 70 prosent av masterkandidater fra kjemi de siste 5–10 årene fikk sin første ansettelse i et olje- eller oljeserviceselskap.<sup>68</sup> Å studere kjemi ved UiB innebar for de fleste i denne perioden en vei inn i oljebransjen. Tiden da en grad fra universitetet var et skritt mot forskerkarriere eller til videregående skole, var for lengst forbi. Også kjemikere som gikk inn i andre bransjer, var i mindretall.

65 Manne 1987.

66 Se Geladi & Esbensen 1990.

67 Blokhus 2013.

68 *Fakultetets fremtidige satsning på Petroleumsforskning og Undervisning*, rapport fra arbeidsgruppe for innspill til Det matematisk-naturvitenskapelige fakultets fremtidige strategi knyttet til petroleumsrelatert forskning og utdanning, nedsatt 8. mai 2014 (saksnr. 2014/4537).

Veksten i oljeforskningen ble tema i diskusjoner om hvor bred instituttets virksomhet skulle være. Først på 1990-tallet opplevde universitetene igjen en rask vekst i studentantallet. Kjemisk institutt fikk fire midlertidige undervisningsstillinger, som etter hvert ble gjort permanente. Fordelingen fikk innvirkning på instituttets forskningsprofil. Samtidig som det kom flere studenter og nye stillinger, sto instituttet foran en omstilling. Organiseringen av instituttet var så å si den samme som 40–50 år tidligere.<sup>69</sup> Avdelingsinndelingen ble sett som ikke å være tidsriktig; den gjorde det vanskelig å samarbeide og virket trolig hemmende på forskningen. I 1992 nedsatte instituttrådet en komité med tre faste vitenskapelig ansatte og én midlertidig vitenskapelig ansatt fra fagmiljøene ved instituttet. Komiteen kartla og vurderte studietilbud, forskerutdanningen og organiseringen av grunnforskning og oppdragsforskning. Hensikten var å lage et grunnlag for omorganisering og fordeling av ressurser og arbeidsoppgaver. Instituttet skulle velge ut hvilke fagområder det skulle satses på de neste årene.<sup>70</sup>

Viktige endringer hadde allerede skjedd ved naturlig avgang da komiteen leverte sin rapport. Ved Avdeling for organisk kjemi hadde professor Aksnes nylig gått av med pensjon. Som nevnt hadde avdelingen for fysikalsk kjemi vokst kraftig. Da radiokjemi (studier av radioaktivitet) ble avviklet i 1990, etter mange år med rekrutteringsvansker, ble stillingen overført til fysikalsk kjemi, og oljeforskeren Anne Marit Blokhus ble ansatt. I 2008 ble hun Kjemisk institutts første kvinnelige instituttleder.

For uorganisk kjemi var det et åpent spørsmål hvilken retning fagmiljøet skulle sikte seg inn mot. Denne avdelingen hadde i årevis vektlagt forskning om den sjette hovedgruppes elementer. Professoren, Olav Foss, gikk av med pensjon i 1988, og flere av hans medarbeidere nærmet seg slutten av sine karrierer. Yngre krefter ønsket å finne nye satsingsområder – nye felt å kanalisere kompetanse og ressurser til. Det ble argumentert for å satse på forskning om overgangsmetaller og katalyse. Jorunn Sletten tilhørte opprinnelig forskningsgruppen til Foss, men skiftet hovedinteresse til sammenhenger mellom stoffers struktur og magnetisme, og fremmet denne typen forskning ved instituttet. Sletten ble i 1988 den første kvin-

69 Goksøyr 1996: 195.

70 Andersen mfl. 1992: 38.

nelige professor ved instituttet. Med utgangspunkt i avdelingen for fysikalsk kjemi bygde Jorunn Slettens ektefelle, Einar Sletten, opp forskningsvirksomhet innenfor feltet biouorganisk kjemi, som for eksempel går ut på å studere metaller i kroppen.

Ansettelsen av Knut Børve i teoretisk kjemi i 1992 fikk også betydning. Hans forskning innenfor kvantekjemi gikk på tvers av avdelingsgrensene og var relevant for flere av de eksperimentelle forskningsgruppene.<sup>71</sup> For eksempel samarbeidet Børve og eksperimentalkjemikeren Leif Sæthre om flere prosjekter der de sammenliknet elektronspektroskopi-eksperimenter med henblikk på egenskaper i ulike hydrokarbonforbindelser med kvantekjemiske beregninger av de samme prosessene.<sup>72</sup>

Utvalgsarbeidet i 1992 synliggjorde en uenighet ved instituttet. Komitémedlem Sjöblom stilte seg ikke bak flertallets syn på forskningsprofil og disponering av stillinger. Han argumenterte for å allokere mer ressurser og flere stillinger til oljerelatert forskning, fordi vel en tredjedel av hovedfagsstudentene, og over halvparten av doktorgradsstudentene ved instituttet var knyttet til dette feltet. Dessuten oppnådde petroleumsforskere 65 prosent av de eksterne forskningsmidlene, og sto for 60 prosent av instituttets publikasjoner.<sup>73</sup>

Sjöblom fikk imidlertid ikke støtte fra flertallet. Flertallet vektla faglig bredde, blant annet begrunnet med betydningen av fri grunnforskning:

Ønsket om å skape slagkraftige forskningsgrupper av en viss størrelse kan lett komme i konflikt med kravet om faglig bredde. Man skal imidlertid merke seg at evnen til å være i forskningsfronten ikke nødvendigvis har sammenheng med forskningsmiljøets størrelse; originalitet og dyktighet hos den enkelte forsker er viktigere faktorer.<sup>74</sup>

Innstillingen foreslo altså å satse på alle de tradisjonelle grenene av kjemien: fysikalsk, organisk, teoretisk og uorganisk. Instituttrådet

71 Sydnes mfl. 1997: 17.

72 Se for eksempel Sæthre mfl. 2001.

73 17 av instituttets 62 hovedfagsstudenter (37 prosent) og 21 av 38 doktorgradsstudenter (56 prosent). Andersen mfl. 1992: 38.

74 Andersen mfl. 1992: 20.



støttet forslaget, og det la føringer for de neste års ansettelse.<sup>75</sup> Instituttet hadde opparbeidet seg en bredde som det forsøkte å beholde, også i en situasjon da noen mente dette var mindre strategisk. For at målet skulle nås, var det avgjørende at samarbeidet mellom forskerne ble styrket på tvers av formelle og uformelle skillelinjer. Avdelingene var ikke store nok til å opprettholde mange parallelle satsinger.

Innstillingen fra 1992 ble fulgt av en tiårsplan i 1997. I denne ble instituttets aktiviteter i større grad sett i lys av fagets forhold til andre realfag og samfunnsspørsmål med relevans for kjemi, men når det gjaldt faglige prioriteringer fulgte den stort sett de samme linjene.<sup>76</sup> Dette var ikke helt uproblematisk. Evalueringer i regi av Forskningsrådet la både i 1997 og 2007 vekt på at instituttet burde satse på allerede sterke fagområder og ikke spre seg for mye.<sup>77</sup> Tross instituttets ønske om å spre innsatsen, fortsatte oljeforskningen å dominere.

### *Senter for integrert oljeforskning*

Veksten i oljeforskningen kan sies å kulminere da *Cipr*, *Centre for integrated petroleum research*, fra 2002 oppnådde å bli et av NFRs første sentre for fremragende forskning og ett av tre ved UiB i den første tildelingsrunden. Cipr var et tverrfaglig samarbeid mellom Kjemisk institutt, Matematisk institutt, Geologisk institutt, Unifob og Norsk Hydro, og SFF-ordningen innebar støtte fra forskningsrådet i to år. Den kjemiske delen av senteret sprang ut av fysikalsk kjemi, med Harald Høiland, Anne Marit Blokhus og Tore Skodvin som bidragsyttere. Dessuten hadde senterets leder, Arne Skauge, vært professor II ved Kjemisk institutt ved siden av sin stilling som forskningsleder ved Hydros forskningsavdeling i Bergen. Hydro opprettet sin forskningsavdeling i 1981, i gangavstand fra Realfagbygget, med tette bånd til flere fagmiljø ved MN-fakultetet. I 1992 flyttet avdelingen til Sandsli, sør i Bergen, og i forbindelse med Cipr-etableringen utvidet Hydro sitt forskningslaboratorium.

Cipr var organisert innenfor Unifob og fikk tilhold i Kjemisk

75 Sst.

76 Sydnes mfl. 1997.

77 Weitkamp 1997, Hey-Hawkins 2007.

instituttets lokaler. Dette skapte noen praktiske utfordringer. Selv om Cipr ga mer ressurser og var en stor satsing på forskning ved instituttet, ble ressurser bundet opp, og instituttet ble mer trangbodd i Realfagbygget. Avdeling for uorganisk kjemi var blitt plassert øverst fordi den hadde størst behov for avtrekk. Da Cipr tok over, ble det trangere om plassen. Det ga også en bygningsteknisk utfordring, da instituttet måtte utvide punktavsug og avtrekk nedover i etasjene.<sup>78</sup> Eksternfinansieringen skapte en viss skjevhet. Det ser likevel ikke ut til å ha vært noen prinsipielle motsetninger mellom disiplinforskningen og eksternt samarbeid. Alle strakk seg langt for å sikre seg midlene fra den anvendte, oljerelaterte forskningen. I 2012 gikk SFF-bevilgningen ut, og deler av Cipr-forskningen ble videreført innenfor Uni Research.

Synet på oljeforskningen var også i endring. Da UiB inngikk en ny samarbeidsavtale med Statoil i 2013, kom det kritikk fra akademisk hold, særlig fra studentorganisasjonene. Kritikken og debattene som fulgte, fikk imidlertid ingen direkte konsekvenser for samarbeidsavtalen eller oljeforskningen. Kritikken av oljenæringens innflytelse i norsk forskning påvirket likevel forskningsklimaet på et overordnet nivå, og den har bidratt til endrede prioriteringer ved universitetet sentralt og ved fakultetene og instituttene der oljepengene har hatt størst omfang.<sup>79</sup>

Hva ble konsekvensene for Kjemisk institutt av at oljeforskningen og det største fagområdet ble kritisert og at prosjekter ble avsluttet? Under debattene i 2013 forsvarte innstituttledere og oljeforskere forskningen offentlig i kronikk og debatt ved blant annet å vise til verdens energibehov.<sup>80</sup> Omfanget av oljeforskningen ble redusert etter at Cipr-perioden tok slutt. Dessuten gikk rekrutteringen av studenter til oljerelaterte master- og doktorgradsstudier drastisk tilbake, og studiet i petroleumsteknologi ble lagt ned i 2020.

Kjemisk institutt gikk imidlertid ikke gjennom en stor omveltning. Reduksjonen i oljeforskningsmidler skjedde gradvis, og oljeforskning ble ikke helt avvirket. Instituttet hadde også beholdt en faglig bredde gjennom 90- og 00-tallet. Selv om oljeforskningen ikke

78 Samtale med Leif Sæthre, 3. september 2019.

79 Se også kapittel 9, bind 3.

80 G.Mangerud, G.A. Johansen, A.M. Blokkhus & J. Berntsen med innlegget «Akademiaavtalen til glede, ikke besvær» i På Høyden 10. desember 2013, T.H. Monsen i reportasjen: «UiB ber om internt etikkråd» i På Høyden, 10. september 2014.

sto i noen konflikt med de andre forskningsfeltene, var det en viss distanse mellom den anvendte oljeforskningen og mye av virksomheten ved de andre avdelingene. Det bidro trolig til at disiplinen var mindre oljeavhengig enn den kunne vært.

### Farmasi og kjemiens rolle

Tidlig på 00-tallet tok Kjemisk institutt del i et nytt tverrfaglig samarbeid, som kanaliserte ressurser til kjemisk forskning. I løpet av få år ble det opprettet et profesjonsstudium i farmasi, uten statlig finansiering. Studietilbudet, og veien dit, viser hvordan regionale hensyn kan prege universitetets prioriteringer, og hvordan disipliner og profesjoner trenger institusjonell forankring i tillegg til ressurser, personell og arbeidsmarked.

#### *Vestlandsfarmasi*

Bergen mangler ikke apotektradisjoner – Svaneapoteket fikk kongelig bevilling i 1595 – men det tok noen år før byen fikk et farmasistudium. Sammenliknet med hvor lenge yrkesgruppen har eksistert, er farmasi en relativt ung akademisk profesjon i Norge. Farmasøytter fikk opprinnelig sin opplæring i apotekene. Ut over på 1800-tallet ble det stilt krav om autorisasjon. Apotekere måtte ta eksamen ved universitetet og fulgte undervisning i fag som medisin, fysikk, kjemi og botanikk, men ble ikke regnet som studenter. Først i 1932, da Farmasøytisk institutt åpnet ved UiO, ble farmasi en akademisk utdanning.<sup>81</sup>

Det hadde lenge vært et ønske om farmasiutdanning i Bergen, men flere forsøk hadde strandet. Blant annet tok sykehusapotekeren ved Haukeland sykehus, Kari Horvei, i 1986 initiativ overfor Det medisinske fakultet for å få opprettet et slikt studium. Begrunnelsen var at det var stor mangel på farmasøytter i landsdelen. Ettersom nyutdannede kandidater ofte blir værende der de har studert, ville en profesjonsutdanning i Bergen hjelpe rekrutteringen til apotekene på Vestlandet. I tillegg så Horvei for seg gunstige økonomiske ring-

81 Se Hamran 2010.

virkinger dersom det ble etablert legemiddelindustri i landsdelen.<sup>82</sup> Fakultetet fulgte opp og utarbeidet et forslag til et fullt studium, og i 1987 vedtok kollegiet å støtte forslaget dersom ressurser ble tilført.<sup>83</sup> En komité, med representanter fra Det medisinske og Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet ble oppnevnt for å lage planer for studiet.<sup>84</sup> Men før komiteens arbeid var ferdig, opplyste Kirke- og undervisningsdepartementet, etter råd fra Helsedirektoratet, at det ikke ville støtte tiltaket. Departementet ville heller prioritere opprettelse av farmasiutdannelse i Tromsø, der det forelå liknende planer, og der behovet for farmasøyter var like prekært.<sup>85</sup> Planene ble skrinlagt. Heller ikke et framstøt fra Bergen krets av Norges Apotekerforening i 1997 førte fram. Det medisinske fakultet kom til at forslaget ville kreve for store ressurser.<sup>86</sup>

I 2001 kom et nytt initiativ, denne gangen fra sykehusapoteker Svein Haavik.<sup>87</sup> Igjen var behovet for farmasøyter til landsdelen den viktigste begrunnelsen. Dessuten skulle en ny apoteklov iverksettes. Loven opphevet det gamle systemet der hvert apotek ble drevet av enkeltpersoner med bevilling. Nå ble det enklere å åpne nye apotek, og kjededrift ble tillatt.<sup>88</sup> Dette ville øke behovet for farmasøyter som kunne bemanne mange nye utsalg, og dette, mente initiativtakerne, ville forsterke de regionale forskjellene ytterligere. At en ny utdanning kunne ha betydning for potensiell legemiddelindustri, var ikke lenger del av argumentasjonen.

Til forskjell fra tidligere forsøk på å få opprette farmasiutdanning, der Det medisinske fakultet først og fremst gjorde bruk av egne ressurser, var dette tiltaket bredere forankret. Fakultetet nedsatte en komité med representanter fra flere medisinske institutter, Kjemisk institutt, samt institusjoner som Institutt for fiskeri- og marinbiologi og de regionale legemiddelinformasjonsentrene.<sup>89</sup>

Komiteen la fram et forslag til studieplan der store deler av

82 Universitetsplan år 2000 (U-plan 2000): Faggruppe 3 Faglig utvikling ved: Det medisinske fakultet, Det odontologiske fakultet, Det psykologiske fakultet, s. 60. BT 31.1.1986.

83 Det akademiske kollegium, DAK-sak 80/1987.

84 Administrasjonens sakarkiv, Arkivboks 254, Mappe 330.

85 Arve Kjelberg til Universitetet i Bergen, 21.9.1987, «Forslag om å etablere farmasøytisk studium ved Universitetet i Bergen»; DAK-sak 189/1987. Administrasjonens sakarkiv, Arkivboks 254, Mappe 330. Om opprettelsen av studiet i Tromsø, se Solheim 2007.

86 DAK-sak 129/2001.

87 Steien 2019.

88 Lange & Granås 2003: 3248–3249.

89 DAK-sak 129/2002.

undervisningen ble lagt opp etter allerede eksisterende emner ved de to fakultetene, uten at disse ble tilpasset farmasistudenters behov. For det første var det hensiktsmessig med gjenbruk av emner, da det var overlapping mellom farmasifag og fag som allerede fantes innenfor kjemi og medisin. For det andre ble ikke behovet for nye ressurser til stillinger så stort på denne måten. Nå ble det foreslått å opprette studiet som intern satsing ved UiB. Det innebar at studieplassene ikke ble finansiert av staten. Finansieringen var begrenset til resultatmidler, det vil si 40 prosent av kostnadene ved oppnådde studiepoeng, i tråd med finansieringssystemet som fulgte kvalitetsreformen for høyere utdanning i 2003. Det ble viktig å holde utgiftene nede.

Samarbeidsvilje til tross, begge fakultetene ville eie utdanningen. Det medisinske fakultet argumenterte med at det allerede hadde biokjemi som fag. Videre mente det at det var viktig at utdanningen ble profilert som del av helseutdanningene og integrert i dem. Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet argumenterte med at farmasi var et kjemisk studium, og at Kjemisk institutt hadde forskere som samarbeidet tett med farmasøytisk industri. Det hadde dessuten ledig kapasitet; de relevante kursene var ikke fulle. Også Botanisk institutt kunne ved behov tilby relevant undervisning.<sup>90</sup>

Fakultetene ble ikke enige om organisering, og universitetsstyret vedtok å opprette *Senter for farmasi* som enhet under universitetsstyret.<sup>91</sup> Initiativtakeren, Svein Haavik, ble ansatt som faglig koordinator og leder av senteret, med arbeidsplass ved Kjemisk institutt i Realfagbygget. Studiet ble drevet som sambruk, med et programstyre med like mange representanter fra begge fakulteter. Det ble vektlagt å gi faget en særegen bergensk profil, der biologi og klinisk praksis ble prioritert. Utdanningen åpnet for fordypning i retninger der UiB sto sterkt, for eksempel u-landsfarmasi og akvatisk farmasi.<sup>92</sup>

Ikke alle deler i et apotekerstudium var på plass da studiet ble åpnet. For eksempel kunne ikke UiB tilby undervisning i galenisk farmasi – om hvordan legemidler blir framstilt. I påvente av utbyggingen av et fullt studium inngikk derfor UiB avtale med University of East Anglia i Storbritannia. Til og med 2014 ble hele studentkull

90 DAK-sak 129/2001. Forslag om etablering av hovedfag i farmasi ved Universitetet i Bergen.

91 Universitetsstyret, sak 71/2003.

92 *Masterstudium i farmasi ved Universitetet i Bergen*. Innstilling fra tverrfaglig komité. Saks-papirer fakultetsstyremøte Matnat 26. september 2002. Arkiv: reel 10, kassett merket Høstsemesteret 2002.

sendt ett semester til Norwich for å få denne delen av utdanningen. Dette var en kostbar ordning for universitetet, men rimeligere enn å etablere tilsvarende tilbud på egen hånd.<sup>93</sup>

Å gi alle studenter mulighet til delstudier i utlandet var en av hensiktene med kvalitetsreformen. Ordningen med å ta galenisk farmasi i England var ikke utveksling, men et obligatorisk utenlandsopphold. Likevel gjorde nok vektleggingen av internasjonalisering som kvalitetsreformen medførte, at det ble enklere å få gjennomslag for en slik løsning.<sup>94</sup>

Forslaget gikk raskt gjennom beslutningsorganene. Kollegiet vedtok i desember 2002 å opprette et femårig profesjonsstudium.<sup>95</sup> Planen var godkjent av Utdannings- og forskningsdepartementet, og Helsedepartementet ga i januar 2003 klarsignal om at fullført studium ville gi autorisasjon som farmasøyt. Høsten 2003 startet det første kullet med 24 studenter.

Farmasiutdanningen fikk raskt høye søkertall.<sup>96</sup> Studentene måtte imidlertid sitte mye på buss for å bli flinke farmasøyster. Stadige skifter mellom medisinske og kjemiske kurs som ikke alltid var tilpasset farmasistudentenes behov og mange reiser fram og tilbake mellom Nygårdshøyden og Haukeland, kunne være frustrerende. Studiet fortsatte like fullt å være populært.<sup>97</sup>

### *Relevansen for kjemi*

Det var flere grunner til at Kjemisk institutt så helhjertet støttet tiltaket om å opprette et farmasistudium. Mange med litt fartstid ved instituttet husket tidligere forsøk og ønsket å bidra til å få planene realisert. Professorene Leiv Kristen Sydnes og Leif Sæthre hadde begge arbeidet i Tromsø da farmasiutdanningen ble etablert der. Da planene forelå, var Sydnes viserektor for utdanning og ledet innføringen av kvalitetsreformen ved UiB. Sæthre representerte instituttet i de første utredningskomiteene. Aller viktigst var det at beslektet

93 Senter for farmasi 2012, Galenisk farmasi ved Universitetet i Bergen: Rapport, s. 16.

94 Sst. rapport, s. 5. Haavik 2007: 13.

95 DAK-sak 114/2002.

96 De første fem årene hadde i snitt ca. 50 søkere farmasistudiet som førstevalg. Studiet hadde 24 plasser. Se Senter for farmasi, Utdanningsmelding 2008.

97 Holst 2014: 4–6.

forskning sto sterkt ved instituttet. Dette gjaldt særlig naturstoffkjemi og organisk syntetisk kjemi. Opprettelsen av studiet ble fulgt av tildeling av fire nye, faste, vitenskapelige stillinger: to innenfor medisin og to ved Kjemisk institutt. For instituttet var dette kjærkomment. Farmasistudiet ga instituttet et nytt bein å stå på. Det ble sett som relevant kjemi og gjorde det mulig å bygge opp faget uten å måtte nedprioritere andre tema.

Organisk syntese ble et satsingsområde ved instituttet fra 1993 da Sydnes overtok professoratet som ble ledig da Aksnes gikk av med pensjon. Innenfor syntetisk kjemi lages nye kjemiske forbindelser ved å sette sammen kjente stoffer på nye måter. Molekylsnekring, som dette kalles i populærvitenskapen, skjer trinnvis, gjerne i mange steg, ved å få stoffene til å reagere kontrollert med hverandre.<sup>98</sup> Legemidler er svært ofte laget på denne måten. Sydnes hadde kontakter med og tilgang til forskningsmidler fra legemiddelindustrien, og inkluderte dette i virksomheten til sin forskningsgruppe. For eksempel fikk flere av hans hovedfags- og doktorgradskandidater finansiering fra Nycomed, senere fusjonert og kjøpt opp av General Electric Healthcare.<sup>99</sup> GE utvikler kontrastvæske og andre produkter til billediagnostikk.

I 2004 og 2005 ledet Sydnes *Internasjonalt forbund for ren og anvendt kjemi* (IUPAC) og har engasjert seg i arbeidet mot kjemiske våpen. Konvensjonen om kjemiske våpen ble signert i 1992. I 1997 opprettet FN Organisasjonen for forbud mot kjemiske våpen (OPCW) for å se til at medlemslandene etterlever avtalen. Sydnes deltok i arbeidet for å oppdatere det kjemitekniske grunnlaget for konvensjonen, blant annet med en konferanse i Bergen i 2002.<sup>100</sup>

En annen gruppe ved kjemisk institutt arbeider med naturstoffkjemi. Siden 1970-tallet hadde gruppen utviklet en forskningsnische som kan sies å være karakteristisk for instituttet og som har overføringsverdi til farmasistudiet. Naturstoffer er en generell betegnelse på kjemiske forbindelser som blir dannet av planter og dyr, for eksempel slangegift eller stoffer som gir planter farge og lukt. George Francis, vitenskapelig assistent fra 1971 og førsteamanuensis fra 1974, introduserte dette temaet ved instituttet.<sup>101</sup>

98 Gibson 2005: 15–17.

99 Sydnes & Sandberg 1997, Håland & Sydnes 2014, Elmi mfl. 2016.

100 Sydnes 2018, se også kronikk av L. Sydnes i Bergens Tidende 2.juli 2002: «Kjemikalier og kjemisk krigføring».

101 Om Francis og hans forskning, se Goksøyr 1996: 196.

I en viss forstand går det en linje tilbake til Gaarder og Alvsakers analyser av jordsmonnet. Men der jordbunnskjemien dreide seg om vilkårene for plantevekst, består naturstoffkjemien i hovedsak av laboratorieundersøkelser av vekstenes struktur.

Veiledet av Francis tok Øyvind Moksheim Andersen hovedfag i 1982 og doktorgrad i 1988 med studier av antocyaniner. Dette temaet har siden vært et sentralt forskningsfelt i forskningsgruppa. Antocyaniner er pigmentene som gir rød- og blåfarge til planter – det kan være roser, tulipaner, epler, jordbær, bringebær eller blåbær. Andersen og hans medarbeidere utviklet metoder for å identifisere fargestoffer, isolere dem og skille dem ut.

Hensikten var på den ene siden kartlegging og systematikk, å utvide innsikten i planters oppbygning og finne slektskap til andre arter. Instituttet anskaffet i 1985 apparatur for kjernemagnetisk resonans.<sup>102</sup> Dette var en stor investering, som flere forskergrupper fikk nytte av. For naturstoffkjemikerne ga teknologien mulighet til å studere strukturer i mindre skala og identifisere nye enkeltbestanddelene i sammensatte stoffer. Det lot seg dermed gjøre å identifisere naturstoffer som ikke hadde vært synlige tidligere. For eksempel identifiserte forskerne nye antocyaniner og nye sammensetninger i kjente tulipansorter.<sup>103</sup> På den annen side forsøkte forskerne å utvikle metoder for å skille ut størst mulig mengde av de enkelte stoffene, med tanke på anvendelser i mat og medisin.

På 1990-tallet ble forskningsgruppa involvert i et forsøk på kommersialisering av forskning der antocyaniner i blåbær og deres virkning som antioksidanter sto sentralt. Dette er et medisinsk og ernæringsmessig usikkert felt, men den allmenne oppfatningen er at disse stoffene har gunstige helseeffekter. På begynnelsen av 1990-tallet etablerte Andersen et samarbeid med Dag Emil Helland ved Molekylærbiologisk institutt og Knut-Jan Andersen ved Medisinsk avdeling A om effektstudier av antocyaniner fra blåbær. Etter at innledende forsøk viste lovende utfall i bekjempelse av hiv-virus, tok forskerne, sammen med stiftelsen Unifob, patent på teknikkene. Studiene ga store oppslag i avisene.<sup>104</sup> Det var imidlertid nødvendig

102 Husebye, Sletten & Sletten (under utgivelse): 26–27.

103 Torskangerpoll, Fossen & Andersen 1999: 1687–1692.

104 Se for eksempel VG 28.1.1997: Intervju med Haugsbø: «Blåbærmedisin kan hjelpe mot kreft.»



med ressurskrevende systematiske studier i stor skala – og ideene ble ikke tatt videre av legemiddelindustrien.<sup>105</sup> Forskningen ledet likevel til bedre teknikker for å isolere fargestoffene. På slutten av 1990-tallet fattet investoren og gründeren Sjur Svaboe interesse og opprettet et selskap som produserte kosttilskudd med fargestoff fra blåbær – Medox-tablettene – basert på idégrunnlaget utviklet i forskningsgruppa.<sup>106</sup> Ut over på 00-tallet ble entreprenørvirksomheten tonet ned.<sup>107</sup> Interessen fra investorer og næringsliv gikk tilbake, og det var vansker med prosedyrer for kommersialisering av forskning. Dessuten skjedde det nyvinninger i syntetisk kjemi. I mange tilfeller er det vanskelig å utvinne nok stoff til at det vil være lønnsomt i farmasøytisk industri eller næringsmiddelindustri, sammenliknet med å produsere liknende stoffer syntetisk i laboratoriet.

Naturstoffkjemikerne fortsatte å kartlegge naturstoffer i planter. Det resulterte blant annet i bidrag til et stort, internasjonalt oversiktsverk over flavonoider i 2006.<sup>108</sup> Flavonoider er en paraplybetegnelse der antocyaniner inngår sammen med andre stoffer. I 2019 publiserte forskningsgruppa og kolleger fra New Zealand en artikkel der de viste funn av en ny klasse flavonoider.<sup>109</sup> Tidligere var det antatt at det fantes ti klasser, men ved å analysere en bestemt type mose, tvaremore, fant forskerne en ellefte klasse, som de ga navnet auronidin. Den minnet om antocyaniner, men har andre egenskaper, som farge og dannelse av substanser i planten, som forskerne mente kunne forklare hvorfor tvaremoren er spesielt hardfør.

### *Ny organisering*

Organiseringen av Senter for farmasi som en enhet under universitetsstyret var ment å være en midlertidig ordning. Etter en evalueringsprosess vedtok universitetsstyret i 2010 å legge Senter for farmasi og ansvaret for farmasiutdanningen til Det medisinske fakultet.<sup>110</sup> Ordningen med lik representasjon i programstyret ble

105 Samtale Øyvind Moksheim Andersen, 8. februar 2021.

106 Finansavisen 4.3.2016.

107 Samtale Øyvind Moksheim Andersen, 8. februar 2021.

108 Andersen & Markham 2006.

109 Berland mfl. 2019: 20232–20239.

110 Universitetsstyret, sak 42/2010.

videreført.<sup>111</sup> Dette medførte blant annet at senterets ledelse og administrasjon flyttet fra Realfagbygget til Haukeland.

Om farmasi var mest medisin eller realfag, noe som hadde vært et åpent spørsmål da studiet ble opprettet, var enklere å avgjøre denne gangen. Fakultetene gjentok sine argumenter for å få senteret. Representanter for apotekene argumenterte for tilknytning til medisin og viste til at farmasøytrollen var endret fra å være legemiddelprodusent til å bli helsepersonell. Produksjon av legemidler var ikke en viktig del av de fleste farmasøytters hverdag. Det var mer nærliggende å se farmasi som et helsefag, ikke et basalt realfag. Studentrepresentantene ønsket å beholde senteret og tok ikke stilling til fakultetstilknytning, men et stort flertall blant studentene tok masteroppgraden ved Det medisinske fakultet.<sup>112</sup>

For profesjonsutviklingen spilte trolig oppbygging av en lærerstab av forskere med identitet som farmasøytter en viktigere rolle enn formell tilknytning. En disiplin trenger fast ansatte med direkte ansvar for å forvalte faget, noe som var vanskelig når forskerne enten tilhørte kjemifaget eller medisinen. Dette tok tid å bygge opp.

Hvordan gikk det med rekrutteringen til apotekene? Ifølge en undersøkelse i 2018 blant nyuteksaminerte kandidater arbeidet 74 prosent på Vestlandet.<sup>113</sup> I 2014 viste en lignende undersøkelse at 50 prosent arbeidet i Hordaland.<sup>114</sup> Tallene tyder klart på at flere farmasøytter arbeider i landsdelen enn før studiet ble opprettet. Det ble ikke noe særegent vestlandspreg på innholdet i studiene eller i studieretninger når det kom til stykket. Verken akvatisk farmasi eller u-landsfarmasi ble reelle valgmuligheter for studentene. Ambisjonene ble imidlertid ikke helt forlatt. I 2019 innledet UiB et samarbeid med Muhimbili-universitetet i Tanzania; det innebar muligheter for utveksling av studenter og forelesere.<sup>115</sup>

Kjemisk institutt har prioritert å kanalisere ressurser til farmasi og legemiddelkjemi. I 2005 ble instituttet reorganisert, og det

111 Samarbeidsavtale om farmasi som utdannings- og forskningsfelt (2015).

112 «Forslag til organisasjonsmodell for farmasistudiet ved UiB. Uttalelse fra Det medisinskodontologiske fakultet». Sammenstilling dokumenter i universitetsstyret, sak 42/2010.

113 Undersøkelse foretatt av Senter for farmasi, Norges Farmaceutiske Forening og Apotekerforeningen. Ennå ikke publisert. Rønnaug Larsen, personlig kommunikasjon, 2. oktober 2019.

114 Undersøkelse foretatt av en masterstudent ved University of East Anglia, referert i Holst 2014: 6–7.

115 Steien 2020: 27–28.

fikk en Avdeling for bioorganisk og farmasøytisk kjemi. Avdelingen fikk nasjonalt ansvar for farmakognosi – naturstoffer brukt i medisin.<sup>116</sup> Videre ble instituttets spektroskopilaboratorium gjort tilgjengelig for farmasøytisk forskning. Instituttet fikk ny organisering få år senere, fortsatt med farmasøytisk forskning som prioritert felt. Det kan kanskje sies at etableringen av studiet i farmasi har hjulpet til med å gi instituttet en ny lokal og regional forankring, men først og fremst har studiet bidratt med ressurser til disiplinen og den alminnelige kjemien.

### Klassisk disiplin – med gamle og nye tema

Forskningen ved Kjemisk institutt var til å begynne med egenartet og lokal, men ble raskt orientert utover mot nasjonal og internasjonal vitenskap. Lokale og regionale forhold kunne likevel prege disposisjoner og prioriteringer og dermed påvirke forskningen. I særdeleshet gjelder dette den norske oljeindustrien, som med store ressurser har bidratt til å trekke disiplinen i bestemte retninger. Innretningen og sammensetningen av et universitetsinstitutt påvirkes av den til enhver tid gjeldende tilgangen på ressurser. Samtidig er instituttstrukturer relativt varige. Undervisningskravet i et universitetsfag gjør det nødvendig å holde på bredden, selv om det kan være strid om veivalgene. Ved Kjemisk institutt har hensynet til å opprettholde faglig bredde til tider stått mot ønsket om spesialisering. Noen forskningsnisjer har like fullt hatt gode vilkår, kontinuerlig drift og langsiktige forskningsprogrammer.

I UiBs historie fra 1996 argumenterte biologen Goksøyr mot at framveksten av oljeforskningen og annen næringsrettet virksomhet kunne tas til inntekt for at Gaarders plan om et institutt for Vestlandets næringsliv likevel var blitt en realitet. Goksøyr viste til at Gaarder henvendte seg til primærnæringene hav- og landbruk. Oljeindustrien som vokste fram, var i langt større grad «kunnskapsbasert», og grunnforskningen beholdt en viktig plass ved instituttet også i oljeforskningens glanstid. Goksøyr kan gis mye rett, men kan sies å overse at hva som regnes for grunnleggende kunnskap og

116 Edlund 2006: 35.

samfunnsnytte i en disiplin som kjemi, ikke er endelige størrelser, men skiftende, som forskere, universitetsadministratorer, studenter og aktører utenfor universitetet kan påvirke.

Gaarders drøm om vestlandskjemi kan imidlertid sies å bli materialisert i den forstand at kjemifaget har beveget seg i retning biologien. Utviklingen er delvis blitt styrt av programmer i forskningsrådene, der tverrfaglighet har vært vektlagt. Forskerne har måttet tilpasse seg. Ren grunnlagsforskning fra kjemiens indre kjerne har vært vanskeligere å finansiere.

At kjemi og biologi har nærmet seg hverandre, kan også knyttes til nye tendenser i vitenskapene. I det som kan ses som en tilpassing til internasjonale utviklingstrekk og strategier ved UiB, begynte Kjemisk institutt rundt 2020 å profilere forskningsvirksomheten langs to akser. Den første, *energi og fornybare ressurser*, favner mye av den tradisjonelle uorganiske og fysikalske kjemien. I den andre, *molekylær livsvitenskap*, hører farmasi, biokjemi og mye av den organiske kjemien hjemme. Instituttet har i så måte markert sin relevans i grenseområdene mellom kjemien og de tilgrensende disiplinene.

## Litteratur og kilder

- Aksnes, G. & Iversen, A. (1983). Photooxidation of diphenylmethane and 1,2,3,4-tetrahydronaphthalene as liquid film on water. *Chemosphere*, 12(3), 385–396.
- Alvsaker, E. (1948). Modified Waksman procedure and its application to soil samples from western Norway. *Universitetet i Bergen skrifter* (23).
- Andersen, Ø.M. (1988). *Chemical studies of anthocyanins in plants: Isolation, qualitative and quantitative determination* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Andersen, Ø.M., Børve, K.J., Sjöblom, J. & Sletten, J. (1992). *Utviklingsplan for Kjemisk institutt*. Universitetet i Bergen.
- Andersen, Ø.M. & Markham, K.R. (red.) (2006). *Flavonoids: chemistry, biochemistry, and applications*. Boca Raton, FL: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- Benum, E. (2009). En forskerskole bygges: Odd Hassel og strukturkjemien 1925–1943. *Historisk tidsskrift*, 88(4), 640–670. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2009-04-05>
- Benum, E. (2010). Arbeidet for anerkjennelse: Hasselgruppen og det internasjonale vitenskapssamfunn ca. 1945–ca. 1955. *Historisk tidsskrift*, 89(4), 573–602. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2010-04-04>
- Bergesen, K. (red.) (1992). *Graduate study in chemistry at the University of Bergen* (informasjonsbrosjyre). University of Bergen, Kjemisk institutt.
- Berland, H., Albert, N.W., Stavland, A., Jordheim, M., McGhie, T.K., Zhou, Y., ... & Andersen, Ø.M. (2019). Auronidins are a previously unreported class of flavonoid pigments that challenges when anthocyanin biosynthesis evolved in plants. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(40), 20232–20239. <https://doi.org/10.1073/pnas.1912741116>
- Blokhus, A.M. (2013). Future perspectives for the PhD candidates – where do they go? (PowerPoint-presentasjon).

- Brandt, T. & Nordal, O. (2010). *Turbulens og tankekraft: Historien om NTNU*. Oslo: Pax.
- Brun, T.S. (1952). On the electrical conductivity of hydrogen bonded binary liquid systems. I *Universitetet i Bergen: Årbok 1952*. Naturvitenskapelig rekke (12).
- Danielsen, M.E. (1960). Fluorine contents of plants, water and soil profiles in western Norway. *Årbok for Universitetet i Bergen*. Mat.-Naturv. Serie 1960, No 19.
- Edlund, H. (red.) (2006). *Pharmaceutical research in Norway: An evaluation*.
- Elmi, S., Heggen, P., Holmelid, B., Malthe-Sørensen, D. & Sydnes, L.K. (2016). Iodination of anilines with sodium dichloroiodate. *Organic Preparations and Procedures International*, 48(5), 385–392. <https://doi.org/10.1080/00304948.2016.1206425>
- Elvbakken, K.T. (2020). Physiology and hygiene in the history of nutrition science; the Norwegian case 1870–1970. *Social History of Medicine*, 33(1), 288–308.
- Elvbakken, K.T. & Lykknes, A. (2016). Relationships between academia, state and industry in the field of food and nutrition: The Norwegian chemist Sigval Schmidt-Nielsen (1877–1956) and his professional roles, 1900–1950. *Centaurus*, 58(4), 257–280. <https://doi.org/10.1111/1600-0498.12138>
- Elvbakken, K.T. & Meltzer, H.M. (2021). Research, knowledge, and policy on goitre and iodine in Norway (1850–2016). *Centaurus*, 63(2), 396–415.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I. Universitetet i Bergen.
- Forskningsprogram om havforurensninger (1984). *Oljens skjebne og effekter i havet: Avslutningsrapport fra Forskningsprogram om havforurensninger (FOH), 1976–84*. Oslo.
- Furberg, S. (1952). On the structure of nucleic acids. *Acta Chemica Scandinavica*, 6, 634–640.
- Geladi, P. & Esbensen, K. (1990). The start and early history of chemometrics: Selected interviews. Part 1. *Journal of Chemometrics*, 4(5), 337–354.
- Getz, B. & Molland, J. (1961) Det medisinske fakultet: Studiet og studentene. Institutter og avdelinger. I: *Universitetet i Oslo 1911–1961 II*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gibson, S.E. (2005). Molekylsnekking (overs., T. Benneche). I: Jentoft mfl. (red.), *Grensesprengende kjemi* (originaltittel *Cutting edge chemistry*). Oslo: Norsk kjemisk selskap.
- Goksøyr, J. (1996). De ikke-biologiske realfagene. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II. Universitetet i Bergen.
- Gaarder, T. (1916). De vestlandske fjordes hydrografi. I. Surstoffet i fjordene. *Bergens Museums Aarbok 1915–16*. Naturvidensk. Række. Nr. 2.
- Gaarder, T. (1925). Biokemisk laboratorium. I: *Bergens Museum 1925: En historisk fremstilling redigert av professorkollegiet*. Bergen.
- Gaarder, T. (1930). *Die Bindung der Phosphorsäure im Erdboden*. Meddelelse nr. 14 fra Vestlandets forstlige forsøksstation.
- Gaarder, T. & Bjerkkan, P. (1934). *Østers og østerskultur i Norge*. Bergen: John Griegs boktrykkeri.
- Gaarder, T. & Hagem, O. (1928). *Salpetersyredannelse i udyrket jord II: Nitrifikasjonens avhengighet av vandstofjonkoncentrationen*. Meddelelse nr. 11 fra Vestlandets forstlige forsøksstation.
- Hamran, O. (2010). *Riktig medisin? En bok om apotekvesenet*. Oslo: Pax.
- Helle, K.B. (2013). Forhistorien. I: K.B. Helle, A. Martinez & R.K. Reed (red.), *Fra Allégaten via årstadvollen til Ulrikens fot 1963–2013: 50 år med prekliniske fag og biomedisin ved Universitetet i Bergen*. Bergen.
- Hey-Hawkins, E. (red.) (2007). *Basic chemistry research in Norway*. Oslo.
- Holst, L. (2014). *Programevaluering masterprogram i farmasi*. Hentet fra [https://kvalitetsbasen.app.uib.no/rapport.php?rapport\\_id=5335](https://kvalitetsbasen.app.uib.no/rapport.php?rapport_id=5335)
- Haaland, A. (1996). Bergens museums historie 1825–1925. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I. Universitetet i Bergen.
- Håland, T. & Sydnes, L.K. (2014). Formation of N,O-Acetals in the production of x-ray contrast agents. *Organic Process Research & Development*, 18(10), 1181–1190. <https://doi.org/10.1021/0p500177w>
- Haavik, S. (2007). Internasjonalisering i farmasistudiet ved UiB – erfaringer fra samarbeid med University of East Anglia. *Norsk Farmaceutisk Tidsskrift*, 115(4), 13–14.
- Kohler, R.E. (1982). *From medical chemistry to biochemistry: The making of a biomedical discipline*. Cambridge University Press.
- Komiteen til utredning av spørsmålet om eventuell opprettelse av et universitet i Bergen* (Universitetskomiteen) (1940). Bergen.
- Kveseth, K. (2018). Otto Chr. Bastiansen (1918–1995) – en grunnforskningens entreprenør. *Kjemi*, 3, 18–21.

- Kyllingstad, J.R. & Rørvik, T.I. (2011). *Universitetet i Oslo 1811–2011, 1870–1911: Vitenskapens universitetet*. Oslo: Unipub.
- Lange, M.H. & Granås, A.G. (2003). Apotekbransjen før og etter ny apoteklov. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 123(22), 3248–3249. Hentet fra <https://tidsskriftet.no/2003/11/kronikk/apotekbransjen-og-etter-ny-apoteklov>
- Lie, R.K. (1996). Medisin i Bergen: Forskningens innhold. I: N. Roll-Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 318–391). Universitetet i Bergen.
- Lykknes, A. & Gusland, J.G. (2015). *Akademi og industri: Kjemiutdanning og -forskning ved NTNU gjennom 100 år*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Manne, R. (1987). Analysis of two partial-least-squares algorithms for multivariate calibration. *Chemometrics and Intelligent Laboratory Systems*, 2(1–3), 187–197.
- Mostad, A. & Vaalund, A. (2020, 15. april). Quiet, courteous and clever. *Museum for universitets- og vitenskaps historie*. Hentet fra <https://www.muv.uio.no/uioos-historie/mennesker/forskeren/realister/quiet-courteous-and-clever.html>
- Myhre, J.E. (2011). *Kunnskapsbærerne 1811–2011*. Oslo: Unipub.
- Møller, T.J. (red.) (1966). *Studentene fra 1941*. Oslo.
- Norges Forskningsråd (1994). *Programme for petroleum-related basic research (PNG): An evaluation*. Oslo. Norges landbruks høiskole (1934). *Norges landbruks høiskole: 1859–1934*. Oslo: Cappelen.
- Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd (1967). *Matrikkel over norske realister uteksaminert fra universitetene i Oslo og Bergen*. Oslo.
- Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd (1964). *Matrikkel over Norges realister 1907–1962 (1963)*. Oslo.
- Ore, A. & Høeg, O.A. (1961). Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet. I: *Universitetet i Oslo 1911–1961 I*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Roll-Hansen, N. (1996). Biologien ved Bergens Museum og Universitetet i Bergen. I: N. Roll-Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II. Universitetet i Bergen.
- Sletten, E. & Sletten, J. (2021). *Kjemisk institutts historie*. Under utgivelse.
- Solheim, G. (2007). Kampen for farmasiutdanningen i Tromsø. *Norsk Farmaceutisk Tidsskrift*, 115(1), 24–27. Hentet fra <https://www.farmatid.no/artikler/kampen-farmasiutdanningen-tromso>
- Steien, T.R. (2019, 21. mai). Mange godord til bergensfarmasiens far. *Farmatid.no*. Hentet fra <https://www.farmatid.no/artikler/mange-godord-til-bergensfarmasiens-far>
- Steien, T.R. (2020). Bergensfarmasien sprer sine globale vinger. *Norsk Farmaceutisk Tidsskrift*, 128(4), 27–28.
- Sydnes, L.K. (2018). How to curb production of chemical weapons. *Nature*, 556, 293–295. <https://doi.org/10.1038/d41586-018-04579-2>
- Sydnes, L.K., Kvalheim, O., Malthe-Sørensen, D. & Sæthre, L.J. (1997). *Langtidsplan Kjemisk institutt 1997–2007*.
- Sydnes, L.K. & Sandberg, M. (1997). The chemistry of acylals. Part I. The reactivity of acylals towards Grignard and organolithium reagents. *Tetrahedron*, 53(37), 12679–12690. [https://doi.org/10.1016/S0040-4020\(97\)00789-8](https://doi.org/10.1016/S0040-4020(97)00789-8)
- Sæthre, L.J., Berrah, N., Bozek, J.D., Børve, K.J., Carroll, T.X., Kukk, E., ... Thomas, T.D. (2001). Chemical insights from high-resolution X-ray photoelectron spectroscopy and ab initio theory: Propyne, trifluoropropyne, and ethynylsulfur pentafluoride. *Journal of the American Chemical Society*, 123(43), 10729–10737.
- Thue, F.W. & Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1811–2011 Den store transformasjonen 1945–1975*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Torskangerpoll, K., Fossen, T. & Andersen, Ø.M. (1999). Anthocyanin pigments of tulips. *Phytochemistry*, 52(8), 1687–1692. [https://doi.org/10.1016/S0031-9422\(99\)00328-3](https://doi.org/10.1016/S0031-9422(99)00328-3)
- Tveite, S. (1959). *Jord og gjerning: Trekk av norsk landbruk i 150 år*. Oslo: Bondenes forlag.
- Watson, J.D. & Crick, F.H. (1953). Molecular structure of nucleic acids: A structure for deoxyribose nucleic acid. *Nature*, 171(4356), 737–738.
- Weitkamp, J. (1997). *Chemistry research at Norwegian universities and colleges: A review*. Oslo.



Barneklippen i Bergen fikk nye og moderne teknologiske hjelpemidler som skulle bidra til å kurere barn og kanskje berge livet deres. Foto: ukjent, Universitetssykehuset/ Universitetet i Bergen.

# Kapittel 3

## Pediatri: Fra sammensatt disiplin til flerfaglighet

*Astri Andresen og  
Kari Tove Elvbakken*

Pediatri som medisinsk disiplin vokste fram fra sist på 1800-tallet, på den ene siden av bekymring for den høye spedbarnsdødeligheten, dårlige levekår for mange barn, og stor sosial ulikhet, på den annen av at behandling av sykdom hos barn var forskjellig fra å behandle sykdom hos voksne. Barnets vekst og utvikling, med både forebygging og behandling av sykdom, er fortsatt pediatriens sentrale tema, og mulighetene for behandling har blitt radikalt forbedret de siste tiårene. Da pediatrien kom til Universitetet i Bergen, var det særlig forebygging som gjaldt, for behandlingsmulighetene var fortsatt små, og dette kapitlet utforsker hvordan disiplinen har endret seg siden den tid. Hovedvekten er på den forebyggende innsatsen, men det berører også spenningen mellom forebygging og behandling. Dermed kommer vi også inn på ulike faglige samarbeidskonstellasjoner de to hovedretningene har inngått i.



Det svenske folkets fredsgave til Norge i 1945 var to barneklিনikker, én ved Haukeland sykehus i Bergen, én ny ved Rikshospitalet i Oslo, og flere barneavdelinger ved andre sykehus. Den kjente svenske sykehusarkitekten Gustaf Birch-Lindgren tegnet klinikken i Bergen. Han representerte modernismen i sykehusarkitekturen – i skarp kontrast til historismen som preget det gamle Haukeland sykehus – og han la stor vekt på at sykehuset skulle være tilpasset den mest moderne medisinske behandlingen.<sup>1</sup> Han tegnet inn rom for isolasjon og fellesskap, for kroppslig og psykisk sykdom og for besøkende slektninger. I Bergen bidro fredsgaven med en viktig brikke, en pediatrik klinikk, i etableringen av et medisinsk fakultet ved det nye universitetet.<sup>2</sup> Bergen kommune og de lokale aktørene som hadde arbeidet for et universitet, jublet kanskje mer for det enn for nye behandlingsmuligheter.<sup>3</sup> Kommunen eide klinikken og skulle drifte den, samtidig sto universitetet for medisinerundervisning og medisinsk forskning i et pediatrik institutt, med statlig finansiering.

Dette kapittelet undersøker hvilke tradisjoner Barneklিনikken åpnet i, og hvordan den barnemedisinske vitenskapelige praksisen ved Pediatrik institutt utviklet seg senere.<sup>4</sup> Kapittelet starter med å plassere den bergenske pediatrien inn i den lengre disiplinshistorien, og fortsetter med den bergenske utviklingen. Den er naturligvis en del av den nasjonale og internasjonale historien, men har også sine særtrekk. Vi tar utgangspunkt i to observasjoner som står i noe i motstrid til hverandre. I historien om UiB fra 1996 skriver Reidar Lie at forskningen ved Barneklিনikken først kom i gang for fullt da Dagfinn Aarskog tiltrådte som professor i pediatri i 1971. Han bygger på publikasjoner i internasjonale tidsskrift og noe sekundærlitteratur. Alfred Sundal, den første sjefen ved Barneklিনikken, levnes altså ingen særlig vitenskapelig ære.<sup>5</sup> I Morten Hammerborg og Teemu Ryymins *Veien til Haukeland 1912–2012* heter det derimot at sykehusets årsmeldinger viser at Sundal og

1 Andresen 2009. Haukeland sykehus fra 1912 var en blanding av historisme og jugend, se Hammerborg & Ryymin 2019: 78.

2 Hammerborg & Ryymin 2019: 300–304.

3 Sst.: 8.

4 Kildene omfatter årsmeldingene fra UiB, tidsskriftartikler, arbeider nevnt i meldingene, sekundærlitteratur, biografisk litteratur, saker i Det akademiske kollegium/universitetsstyret.

5 Lie 1996: 456–57.

hans underordnede «publiserte flittig i akademiske tidsskifter både i Norge og internasjonalt».<sup>6</sup> Ved å se nærmere på forskningen både i Sundals og Aarskogs periode diskuterer vi disse to synspunktene.

Bergenspediatrien fremstilles i flere faser: etableringsfasen på 1950-tallet, 1960-tallet, som kan karakteriseres som en kulturell og medisinsk brytningstid, tiden fra 1970-årene til årtusenskiftet, som er nokså sammenfallende med Aarskogs tid som instituttstyrer, og til slutt 2000-tallet. Det er mer komplekst enn tidligere, også visuelt og organisatorisk; fra 2005 var det ikke lenger et Pediatrisk institutt, og i 2018 ble den gamle Barneklubben revet og erstattet av et nytt barnesykehus.<sup>7</sup> Ett forskningstema følges gjennom alle periodene: vekst og utvikling. Samtidig brakte analyser av spedbarnsdødelighet, spesielt krybbedød, pediatrien til nært samarbeid med hygienefaget på 1980-tallet. Dette samarbeidet ga resultater, som vi vil vise. Til slutt diskuteres noen lange linjer i den bergenske pediatrien.

### Pediatriens framvekst – ulike orienteringer

Internasjonalt vokste pediatrien som medisinsk disiplin fram fra slutten av 1800-tallet. De første professoratene ble opprettet sist på 1880-tallet som del av en generell spesialisering i medisinen. I studier av pediatri som disiplin ved to universiteter i Sverige og av pediatriens historie i USA og Storbritannia vektlegges noe ulike forankringer for professoratene i pediatri.<sup>8</sup> På den ene siden vises forbindelser til hygienefaget, en disiplin som også ble omtalt som statsmedisin på slutten av 1800-tallet, men som senere heller omtales som forebyggende medisin, eller på engelsk som *public health*.<sup>9</sup> På den annen side vises det til barnesykehuset.

Den første forankringen, forebyggende medisin, ses tydelig i

6 Hammerborg & Ryymin 2019: 355.

7 I 2017 åpnet første byggetrinn av en ny Barne- og ungdomsklinikk, den skal ferdigstilles i 2022/23. Den inneholder også Barnets energisenter, for aktivitet og forebyggingsaktiviteter. Energisenteret har fått støtte fra private, som Hjertefondet i Bergen og Trond Mohn AS. Klinikken er navngitt etter Marie Joys (1872–1944), sykepleielærer, oversykepleier ved sykehuset i 35 år og blant stifterne av Norsk Sykepleierskeforbund.

8 Frängsmyr 2010, Johannisson, Nilsson & Quarsell 2010, Dunn 2005, Spitz 2012, Jannelli 2019.

9 Porter 1994.

omtalene av pediatriens framvekst i USA, som i New York fra midt på 1800-tallet som et eksempel. Viktige tema var etableringen av fødsels- og dødelighetsstatistikk, bekymring for høy og økende dødelighet blant spedbarn, fattigdom, elendige boforhold og liten mulighet for amming. Det var altså de sykdomsskapende sosiale forholdene som sto sentralt. En lignende orientering ses i omtalen av pediatrien som fag ved Uppsala universitet fra slutten av 1870-tallet.<sup>10</sup> Fagets første professor hadde bakgrunn fra praktisk medisin og pediatristudier blant annet i Wien.<sup>11</sup>

Den andre forankringen var sykehuset, spesielt barnesykehuset. Det første ble etablert i Paris i 1802 og hadde det syke barnet i sentrum. Et hovedspørsmål var hva som skilte sykdom hos barn og voksne, og hvordan sykdom kunne kureres. I en artikkel om undervisning i pediatri ved Karolinska Institutet understreket den svenske pediateren Arvid Wallgren at professoratet i pediatri der var forankret i indremedisin, i barnehjem og barnesykehus.<sup>12</sup> I britisk pediatrihistorie framheves også forbindelsen til barnesykehuset, selv om den første professoren i pediatri også var opptatt av den høye spedbarnsdødeligheten.<sup>13</sup> Professoratet ved Karolinska Institutet og eksemplet fra den britiske pediatrien hadde sykehuset som forankring, samtidig som det begge steder også fantes innslag fra forebyggingstradisjonen.<sup>14</sup>

I begge tradisjonene var tiltak for å redde liv, fremme barnets helse og lære opp mødre i riktig stell temaer. Noen ganger lå pediatriens interessefelt nær indremedisinen, med det syke barnets kropp i sentrum, andre ganger nær helsepolitikken, med tiltak for å fremme hygiene og velferd, med det friske barnet som mål. Pediatrien interesserte seg for sykdommer og helseproblemer som rammet barn som barn, og sykdommer som rammet både barn og voksne, men der barn kunne rammes på andre måter eller trengte andre tiltak enn voksne. Til de siste hørte problemer knyttet til

10 Frängsmyr 2010: 457–58.

11 Dette var Oscar V. Peterson, ekstraordinær professor fra 1879, ordinær professor fra 1884, se Frängsmyr 2010.

12 Wallgren 1960.

13 Frederic Still regnes som britisk pediater far, se Dunn 2005. Still var første professor i barnets sykdommer, men var også opptatt av spedbarnsdødelighet og framveksten av forskningen om vitaminer.

14 Professor ved Karolinska fra 1885 var Jonas Waern, han kom fra barnesykehuset og drev med barneklinnikk som professor, Johannisson, Nilsson & Quarsell 2010.

barnets normale vekst og utvikling, vekstforstyrrelser eller sykdom. Barnets vekst var av stor interesse, med måling av så vel lengde som vektutvikling, ideelt sett sammenlignet med en normal.<sup>15</sup> Tanken var at passende vekst var uttrykk for en ønsket utvikling, mens manglende vekst kunne være en indikasjon på sykdom eller være konsekvens av bekymringsfulle livsvilkår.

Barnesykehus og barneavdelinger var også klinikker for utdanning av leger og spesialister. Fra omkring 1900 ble det mange steder åpnet kontrollstasjoner for alle barn i forebyggende hensikt, ofte i tilknytning til barneklippene.<sup>16</sup> Ved siden av hygiene ble det der lagt stor vekt på å fremme amming og riktig ernæring for barn. Engasjementet for bedre barnehelse hadde forskningsmessige implikasjoner, som at vitaminforskningen først på 1900-tallet var forankret der.<sup>17</sup> Med oppmerksomheten rettet mot vekst, var ernæringstemaet nærliggende.

## Disiplinablering i Norge

Pediatrí som medisinsk disiplin i Norge ble skilt fra fødselsvitenskapen, obstetrikken, mot slutten av 1800-tallet. Den første universitetsstillingen i barnesykdommer kom i 1881 da legen Axel Johannessen ble dosent ved universitetet i hovedstaden. Han ble overlege ved Rikshospitalets barneavdeling i 1893.<sup>18</sup> I 1895 ble han ekstraordinær professor, før han i 1912 ble ordinær professor. Han hadde da vært distriktslege, undersøkt forekomsten av struma, og skrevet doktoravhandling om infeksjonssykdommen difteri.<sup>19</sup> Han deltok i det internasjonale arbeidet for bedre hygiene. For myndighetene utredet han dødelighet og sykighet blant barn fra ulike sosiale klasser. Hans funn om sosial ulikhet ble et sentralt bakgrunnsdokument for de Castbergske barnelovene. Som professor

15 Amerikanske Jackson og Kelly publiserte de første og mye brukte vekstkurvene for spedbarn i 1944. Kurver for større barn er eldre. I 1917 var måling av høyde og vekt blant 10 000 skolebarn data for en norsk doktoravhandling der Carl Schiøtz, da skoleoverlege og fra 1930 hygieneprofessor, lagde kurver og normer basert på gjennomsnitt for ulike aldre, Schiøtz 1917; Alsvik 1991.

16 Andresen & Elvbakken 2017.

17 Frölich 1923, Andresen & Elvbakken 2017, Elvbakken 2020.

18 Axel Johannessen (1849–1926).

19 Elvbakken 2020, Andresen & Elvbakken 2017, Årsmelding fra UiO 1912.

var Johannessen kliniker, men ved Rikshospitalets barneklinnikk ble det også agitert for amming for å redusere spedbarnsdødeligheten, og samlet sett kan han særlig knyttes til den forebyggende retningen innenfor pediatrien.

I 1919 kom det regler for pediatri som spesialitet, og det var Legeforeningen som autoriserte spesialister etter gjennomført legeutdannelse og praksis som assistentlege i en avdeling. Bergens prosekter og privatpraktiserende barnelege, Carl A. Looft, ble landets andre spesialist i pediatri, og tok allerede samme år initiativ til å danne Norsk Pediatrisk Selskap.<sup>20</sup> Pediatri som medisinsk disiplin og spesialitet i Norge, med professorer, en organisasjon, internasjonale konferanser, tidsskrift og klinisk spesialitet, kan dermed tidfestes til årene fra 1880 til 1919.<sup>21</sup>

Johannessens etterfølger fra 1921, Theodor Frølich, tok doktorgrad i 1893 om diabetes blant barn. Senere samarbeidet han med hygieneprofessor Axel Holst om en kjent studie om kosthold og skjorbuk.<sup>22</sup> Han skrev om barn og ernæring og om vitaminbehov, var skolelege og kartla forekomst av tuberkulose. Slike kartleggingsundersøkelser preget både pediatrien og hygienefaget. Også Frølich kan sies å tilhøre en hygienisk linje i pediatrien, men med en doktoravhandling om diabetes i barnealderen, hadde han også klar tilknytning til den kliniske linjen. Frølich gikk av i 1940, og tre konkurrerte om stillingen etter ham: Leif Salomonsen, Kirsten Utheim Toverud og Alfred Sundal. Salomonsen fikk stillingen. Han var mer klinisk orientert enn forgjengerne, med arbeider i nyfødtemedisin, metabolisme og patologi. Han vektla også barnepsykiatri, og den nye Barneklinnikken på Rikshospitalet, som åpnet i 1950, hadde en egen barnepsykiatrisk avdeling. Både Sundal og Toverud fortsatte som leger i forebyggende arbeid, i helsestasjons- og skolehelsetjeneste.

Toverud er en av få kvinner som dukker opp i pediatrihistorien før nokså langt inn i etterkrigstiden. Det kunne talt for at pediatrien ikke tilhørte en spesielt «kvinnelig» del av medisinen. Men det taler ikke minst om at kvinner lenge hadde vansker med å få

20 Hammerborg & Ryymin 2019: 299. Looft (1863–1943) var prosekter ved Gades Institutt i en periode; han arbeidet med epidemier og med barnepsykologiske og barnepsykiatriske problemstillinger, se Larsen 1996.

21 Se også Haave 2011.

22 Holst & Frølich 1907, også Elvbakken 2020.

stillinger ved offentlige sykehus.<sup>23</sup> Medisinhistoriker Aina Schiøtz hevdet for eksempel at Toverud ble forbigått i konkurransen om stilling ved UiO.<sup>24</sup>

Den norske pediatrien startet altså med analyser som viste høy og sosialt skjev spedbarnsdødelighet. Kunnskapen ble brukt til tiltak for å redusere forskjellene mellom barn, med sosialpolitiske og forebyggende tiltak. Kombinasjonen av forebyggende innsats, for bedre hygiene og kosthold, bruk av statistiske undersøkelser og klinisk arbeid var altså typisk, som det var internasjonalt, selv om den kliniske tilnærmingen noen steder var mer rendyrket.

Spedbarns- og barnedødeligheten ble med dette programmet sterkt redusert fram mot 1940. Verken medisinsk behandling eller vaksinasjon hadde æren for det; bedre kosthold, boliger og hygiene var viktigst.<sup>25</sup> Ikke å undres over at forebyggende medisin sto sterkt, og i etterkrigsprogrammet for helsetjenesten, *Gjenreisning av folkehelsen*, ville helsedirektør Karl Evang bygge ut helsestasjoner for kontroll av og rådgivning om barns helse og utvikling og for kvinners fødselskontroll.<sup>26</sup> De skulle være det som i dag kalles helsefremmende, med utgangspunkt i WHO's utvidede helsedefinisjon fra 1946. Spørsmålet her er hva som opptok pediatrien i fortsettelsen. Var den sosiale forebyggingens tid omme etter andre verdenskrig, i velferdsstatens tidlige periode? Hvis ikke, hvordan utspilte forebyggingen seg?

## I Barneklinnkens første to tiår

Det første svaret vi kan gi på spørsmålet, er at en egen helsestasjon var lokalisert i den nye Barneklinnken, og at klinikkens leger hadde oppgaver der. I en tid med trangboddhet, mangelfull ernæring og store sosiale forskjeller var helsestasjonene svært viktige. Det andre

23 Se Arentz-Hansen 2018: 277 flg.

24 Schiøtz 2014. Toverud arbeidet mye med forebyggende helsearbeid, med helseopplysning, og hun ledet oppbyggingen av en kommunal kontrollstasjon for barn – med et vidtfavnende tilbud – på Sagene i Oslo, Andresen & Elvbakken 2018.

25 Lie 2019.

26 Karl Evang (1902–1981). Evang 1947, se også Schiøtz 2003: 310 flg. Helsestasjonene vokste fram fra 1910-tallet særlig i de store byene, drevet av private og av kommuner. I 1972, da tjenesten var godt utbygd, ble kommunal drift av helsestasjoner lovpålagt, Andresen & Elvbakken 2017, 2020.



Barneklubben i Bergen var et vakkert bygg som ofte ble omtalt. At klinikken også var et postkortmotiv, taler for at den var blant de bygningene som ble lagt merke til. Foto: Atelier Knudsen, Universitetsbiblioteket i Bergen, Billedsamlingen.

er at smittsomme sykdommer som tuberkulose, poliomyelitt og meslinger fortsatt representerte store trusler mot barns liv og helse. I kampen mot disse sykdommene var ikke god hygiene og sunt kosthold nok. Penicillin begynte å bli tilgjengelig i etterkrigsårene, og de nye vaksinene som var under utvikling, var kjærkomne. I 1952 ble det innført et nasjonalt program for barnevaksinasjoner, i 1956 også med poliovaksine, og dessuten sto utbygging av sykehus med barneavdelinger og klinikker over hele landet på programmet.<sup>27</sup>

Ved Haukeland kommunale sykehus hadde overlegen ved epidemisk avdeling, Trygve O. Schønfelder, alt på 1920-tallet bygd opp det som i praksis var en barneavdeling.<sup>28</sup> Den nye barneklivnikken skulle gi mulighet til å behandle syke barn etter de nyeste metodene. Samtidig ga etableringen av Det medisinske fakultet nye muligheter for forskning og utdanning. Årsmeldingen for UiB for 1950/51 er den første fra universitetets «pediatriske avdeling» og samtidig fra Bergens barnesykehus, gitt av Sundal.<sup>29</sup> Sykehuset hadde hatt stort belegg siden åpningen, med avdelinger for barn inndelt etter alder, samt en egen isolasjonsavdeling; den gangen var det ikke infeksjonsmedisinske avdelinger. Det ble åpnet for poliklinisk behandling, og fra 1952 huset som nevnt klinikken også en helsestasjon. Der deltok legestudenter og leger i spesialisering i det kommunale helsearbeidet for barn.<sup>30</sup>

Det var satt av plass til en barnepsykiatrisk avdeling. Også Rikshospitalets nye barneklivnikk fikk en barnepsykiatrisk avdeling, med landets første overlege i barnepsykiatri i 1950.<sup>31</sup> At Barneklivnikken i Bergen fikk en sengeavdeling for barnepsykiatri, har også en annen historie. Allerede i 1934 hadde den bergenske kjøpmannen G.C. Rieber gitt byen tilsagn om midler til en barneklivnikk.<sup>32</sup> Arbeidet startet på 1930-tallet. Sykehusets menn besøkte barneklivnikker i andre land, det fantes en plan, og sykehusets arkitekt hadde lagd

27 Om vaksinene og vaksinerings, se Schiøtz 2017: 253.

28 Hammerborg & Ryymin 2019: 299.

29 Årsmelding 1950/51: 135–136. Byggingen av klivnikken tok tid, overlegen var på plass i 1949, men universitetets pediatriske institutt åpnet først da Barneklivnikken sto ferdig.

30 Om åpningen av den kommunale kontrollstasjonen i januar 1952, se Årsmelding 1951/52: 196.

31 Dr.med. Karen Simonsen fra Danmark, som hadde arbeidet ved Rikshospitalet i København, ble utnevnt til overlege i barnepsykiatri i statsråd 9.12.1949. Hun døde i 1953, og barnepsykiater Hjalmar Wergeland overtok etter henne, jf. Wergeland 1980, Sommerchild & Moe 2005: 79.

32 Backer-Grøndal 1954: 98–100.



tegninger basert på ekspertisens oppstillinger av behov for senger.<sup>33</sup> Der var det lagt opp til en sengepost for «psykopatiske barn». Da det ble kjent at det svenske folket ville gi en fredsgave til en barneklinnikk, sa Rieber seg villig til å gi midlene han hadde lovd, til andre formål ved sykehuset.<sup>34</sup> Den svenske arkitekten som var valgt av giveren, fikk planene fra før krigen og hadde ikke større forslag til endringer, men den svenske klinikken ble langt større enn det den første gaven ville gitt mulighet for.

Det tok imidlertid et tiår før Barneklubben fikk sin barnepsykiater. I meldingene for 1950–51 og 1951–52 ses det at «en vesentlig grunn» til at den barnepsykiatriske sengeposten ikke var åpnet, var at arealet trengtes til spisested.<sup>35</sup> Så startet arbeidet for å få kommunen til å opprette de stillingene som trengtes for å bemanne «denne viktige» barnepsykiatriske avdelingen.<sup>36</sup> Overlege og professor Sundal sendte i oktober 1956 en «utførlig» redegjørelse om behovet for «straks» å få i gang en barnepsykiatrisk avdeling til Haukeland sykehus.<sup>37</sup> I 1959 besluttet sykehuset å lyse ut et stipend for utdanning i barnepsykiatri, det ble tildelt legen Kristoffer Magrøy i 1959–60.<sup>38</sup> I juni 1962 tiltrådte han som barnepsykiater, og i februar 1963 åpnet Barnepsykiatriske avdeling.

Så vel i Norge som i Sverige og Danmark var barnepsykiatri i ferd med å bli et anerkjent felt på slutten av 1940-tallet. I Norge med helsedirektør Evang som talsmann, og med WHO's vide definisjon av helse, der det mentale og sosiale var på linje med det kroppslige, var det rimelig at en slik avdeling tilhørte den moderne medisinen.<sup>39</sup> Barnepsykiatrien var likevel lenge lite utbygd i Norge, men lov om psykisk helsevern fra 1961 påla fylkene å bygge barne- og ungdomspsykiatriske klinikker, og staten ga utbyggingsstøtte. At

33 Sst.: 138. 1) Avdeling for spedbarn 28 senger, 2) avdeling for mindre barn (til 12 år) 30 senger, 3) avdeling for psykopatiske (vanskelige barn) 10 senger.

34 Sst.: 137.

35 Årsmelding 1950–51: 185, Årsmelding 1951–52: 196.

36 Årsmelding 1953–54: 178. I Årsmelding 1954–55: 221 står det at kommunen avventet å bevilge penger til barnepsykiatrien i påvente av forhandlinger mellom stat og kommune om økonomiske «løsninger».

37 Årsmelding 1956–57: 190. Bergen kommune eide Haukeland sykehus. Ved utbygging til universitetsklinikk gikk staten inn, og senere også Hordaland fylke. Konstruksjonen Interessentskapet Haukeland sykehus var en organisasjon der kommunen gikk inn med 2/5, fylket 2/5 og staten 1/5, se også kapittel 1 og 9 i bind 1. Fra 1978 ble sykehuset fylkeskommunalt, fra 1972, etter kommunesammenslåingen, var ikke Bergen lenger eget fylke.

38 Årsmelding 1958/59: 271, Årsmelding 1959/60: 231, Årsmelding 1961/62: 286.

39 Sommerchild & Moe 2005: 75.

loven var på trappene, kan nok ha medvirket til at det ble gitt et barnepsykiatrisk utdanningsstipend.

Mellom 1963 og 1970 ble overlege Magerøy nevnt som hjelpe-lærer i årsmeldingene fra Pediatrisk institutt. Han holdt en mengde foredrag for institusjoner, i det politiske system og for ulike grupper i skolestell og helsevesen, men han publiserte ikke. Han var ikke ansatt ved UiB, men ved sykehuset. Etter en eksplosjon ved Barne-klinikken (der ingen ble skadd) i 1972, flyttet den barnepsykiatriske virksomheten inn i en barne- og ungdomspsykiatrisk klinikk.<sup>40</sup> Også i Oslo flyttet den barnepsykiatriske avdelingen fra barne-klinikken og inn i en felles barne- og ungdomspsykiatrisk klinikk, i 1968.<sup>41</sup> Barnepsykiatri ble altså flyttet ut av begge de to barnekl-inikkene, uten at dette temaet skal forfølges videre her.

Barnekl-inikkens første sjef, Sundal, ble ansatt i Bergen kom-mune som overlege i 1947.<sup>42</sup> Han ble professor ved UiB sommeren 1949.<sup>43</sup> Sundal var dekanus ved Det medisinske fakultet fra 1958 til 1960 og ble i professoratet til pensjonsalder i 1969.

Hvilken retning innenfor pediatrien, spissformulert som forebygging eller klinisk forskning, sto han for? Sundal hadde et solid faglig feste i klinisk medisin. Han disputerte i 1936 med en medisinsk avhandling om urinveisinfeksjoner blant barn.<sup>44</sup> Han publiserte også en studie om blodtrykket blant vel 1900 barn mel-lom 3 og 20 år, basert på data fra virket som skolelege i Oslo.<sup>45</sup> Arbei-det ble omtalt som nybrottsarbeid i tidsskriftet *Anthropologischer Anzeiger*.<sup>46</sup> Sundals viktigste arbeidsfelt før han kom til Bergen, var likevel i Oslo helseråd, mest i skolelegevesenet, fra 1925 til 1931, og han var skolelegesjef i Aker kommune fra 1938 til 1946. Skolelegeve-

40 Årsmeldinger 1962, 1963, 1988, Larsen 1996, bind 4: 7–8.

41 Wergeland 1980, Sommerschild & Moe 2005.

42 Alfred Sundal (1900–1991), ble lege i 1924, arbeidet ved Oslo helseråd 1925–1931, Rikshos-pitalet 1930–32 og 1934–38, skolelegesjef i Aker 1938–1946. Se Larsen 1996, bind 5: 270–71. Som skolelegesjef i Aker samarbeidet han med helsedirektør Karl Evang og professor Salomonsen ved UiO om forslaget til bruk av fredsgaven fra Sverige i 1945, se Wergeland 1980: 2. Bergen kommune bevilget midler til en overlege for barnekl-inikken i juni 1946, og Sundal ble ansatt 10.12.1947, se Backer-Grøndal: 165.

43 Etter anbefaling fra Det medisinske fakultet (88/v49, 9.4.1949) 23.4.1949 (sak 151) og kongelig resolusjon 30.6. ble Sundal utnevnt som professor i medisin ved UiB fra 1.7.1949 (KUD, Jr.nr. 4125 D49, 15.7.1949).

44 Sundal 1936. Doktorgradsarbeidet ble gjennomført ved Rikshospitalets barnekl-inikk, der Theodor Frölich var sjef.

45 Sundal 1929: 742–761.

46 Wurzinger 1930: 204–205, 79.

senet var omfattende og faglig sterkt i Oslo i mellomkrigstida. Det er særlig kjent for arbeidet skolelegesjef og senere hygieneprofessor Carl Schiøtz sto for, med vekststudier blant skolebarn og innsats for universelle velferdstiltak, som Oslo-frokosten.<sup>47</sup>

Sundal var eneste professor, men ikke eneste ansatt, og gjennom de 20 første årene var et skiftende antall assisterende overleger, reserveleger og andre innom Barneklubben. Fra begynnelsen av publiserte de i vitenskapelige tidsskrifter. I 1953/54 ble det for eksempel listet fem vitenskapelige arbeidere med andre forfattere enn Sundal. På begynnelsen av 1960-årene økte antallet, og våren 1965 kom de to første doktorgradene ved Barneklubben. Først i 1967 ble den andre vitenskapelige stillingen, et dosentur, utlyst, og i 1968 ble det bevilget midler til enda et. Sundal var dermed Professoren i pediatri i nesten alle sine 20 år ved UiB – en professor som også var instituttstyrer, slik det vanligvis var i Norge den gangen.

I årsmeldingene fra 1949/50 til og med 1969/70 er Sundal oppført som forfatter av 29 vitenskapelige publikasjoner og 38 vitenskapelige foredrag. 5 av artiklene var publisert i engelskspråklige tidsskrift, 4 i tyske. Sundal skrev 14 lederartikler i *Tidsskrift for den norske legeförening*. I alt 38 populærvitenskapelige foredrag og 21 populærvitenskapelige skrifter, inkludert en brosjyre om barns ernæring som også ble utgitt på samisk, er oppført. Sundal bidro i en tysk og en nordisk lærebok i pediatri; den tyske kom i flere opplag og ble også oversatt til ungarsk. Han deltok ved internasjonale, nordiske og norske kongresser i pediatri, alltid med innlegg. Sommeren 1967 ble den 15. skandinaviske konferansen i pediatri arrangert i Bergen, Sundal var kongressens president.<sup>48</sup> Vi møter med andre ord en forskende og formidlende professor, en som kommuniserte med kolleger, og som også fikk kunnskapen ut til dem som i praksis trengte den mest. I fortsettelsen ser vi nærmere på et arbeid som må anses som et hovedverk fra Sundals hånd på 1950-tallet, med tydelig forebyggingsperspektiv – men også et klinisk – samtidig som det knyttet an til internasjonal og anvendt forskning.

47 Alsvik 1991.

48 Sundals «Presidential Address» ble trykt i *Acta Paediatrica* etter konferansen, i september 1967.

### *Et hovedarbeid om vekst og utvikling*

Det dreier seg om *The norms for height (length) and weight in healthy Norwegian children from birth to 15 years of age* fra 1957.<sup>49</sup> Begrunnelsen for å ta fram nettopp dette arbeidet er ikke bare at det er et av Sundals hovedarbeider, men også at det befinner seg i kjernen av pediatriens to orienteringer. Det er på den ene siden knyttet til statistikk og kartlegginger, og på den annen et verktøy for vurdering av det enkelte barnets vekst og utvikling. Temaet er dessuten en gjenganger på den bergenske pediatriens agenda – selv om, som vi skal se, det endres og omformes over tid.

Lenge var antropometrien nær knyttet til rasebiologien.<sup>50</sup> Innenfor hygienefaget i Norge var det ikke noen slik tett kobling i mellom- og etterkrigstiden; vektkurvene for barn og unge var konstruert som gjennomsnitt og veiledende for det som ble sett som normal vekst. Sundal var svært påpasselig med å understreke at normalen var nokså vid, og at en bestemmelse av et enkelt barns individuelle helse ikke kunne gjøres uten å bestemme dets «constitutional type» og vekstmønster.<sup>51</sup> Det er dermed rimelig å omtale Sundals normal som en referanse, ikke en norm; i alle fall var det slik Sundal anbefalte den brukt.

Sundal begrunnet behovet for en ny norm med at det var registrert en sterk lengdevekst de siste tiårene, med en gjennomsnittlig økt lengde blant 10-åringene på 10 cm fra 1925 til 1956.<sup>52</sup> Veksten ble forklart med bedre levekår, bedre ernæring og bedre helse. Den samme begrunnelsen – med samme forklaring – ble, som vi skal se, også brukt 20 år senere, og igjen i vårt eget hundreår. I Sundals medisinfaglige argumentasjon for at dette var viktig kunnskap, la han ikke til grunn den forebyggende samfunnsnytteten, men at leger og foreldre trengte gode redskaper for å vurdere barns vekst. Det var altså mer nytten av klinisk arbeid enn som vurderingsgrunnlag av livssituasjon og levekår Sundal understreket,

49 Trykt i Årbok for Universitetet i Bergen i 1957, som nr. 1 i Medisinsk rekke: 1–19. Han holdt for eksempel foredrag om disse nye normene i Medisinsk selskap i Bergen 4.2.1958. Årsmelding 1957–58.

50 For eksempel Bryn: 1933.

51 Sundal 1957: 11.

52 I tillegg til at 10-åringene ble lengre, ble lengdeutviklingen fulgt blant rekrutter, og statistikk over rekrutters gjennomsnittshøyde ble rapportert fra 1878: <https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa94/del-v-1b.pdf>

men metoden var masseundersøkelsen, den samme som i mellomkrigstiden motiverte til sosialpolitiske tiltak.

Sundal hadde publisert tabeller for vurdering av vekt og høyde hos barn inntil 15 år også i 1931, da med materiale fra Oslo. Normene, tabellene og kurvene han utarbeidet på 1950-tallet, bygde på statistiske undersøkelser av forholdet mellom alder, høyde og vekt hos 17 795 barn i Bergen i 1956.<sup>53</sup> Alle levendefødte inngikk. For barn under skolealder ble helsestasjoner og Barneklubben brukt til rekruttering. Samme år ble også alle skolebarn målt og veid. For hvert alderstrinn fra fødselen til 15 år utarbeidet Sundal nomogram, med høyde og vekt ut fra beregninger av gjennomsnitt og standardavvik i tre grupper, fra fødsel til 1 år, fra 1 til 7 år og fra 7 til 15 år. Sundal samarbeidet med Geofysisk institutt, som gjennomførte de statistiske beregningene med sin nye hullkortkalkulator, og undersøkelsen fikk økonomisk støtte fra Premieobligasjonsfondet.

Tabellene var bygd på rene gjennomsnittsmålinger, ikke som de vekttabellene som samtidig ble utarbeidet i Norge for voksne, der også normative vurderinger av passende forhold mellom høyde og vekt inngikk.<sup>54</sup> I juni 1961 publiserte Helsedirektoratet «Nomogram for høyde, alder og vekt for piker og gutter 0–15 år» som «Helsedirektoratets skjema for Skolehygiene».<sup>55</sup> Det var heller ikke grunnlag for å reflektere over om ulike menneskegrupper vokste på samme måte – barna i Sundals studie ble regnet som norske barn med god ernæring.

### *Forebyggende medisin ved Barneklubben*

Vekststudien tilhørte pediatriens kartleggingstradisjon, og gjennom den fulgte Sundal opp sine egne undersøkelser og praksis fra forebygging innenfor kommunale helsestasjoner og skolehelsetjeneste. Men Sundal publiserte også om tema som kan plasseres i klinisk tradisjon, og flere vitenskapelige arbeider handlet om tidlig behandling, eller målrettet forebygging.

Det gjaldt for eksempel problemet med Rhesus-immunise-

53 Sundal 1957.

54 Natvig 1956, Elvbakken 2002.

55 Årsmelding 1960–61: 333.

ring. Etter et sabbatsår i 1961 publiserte Sundal artikler om erythroblastose, svangerskap der mor og foster har forskjellig Rh-blodtype og det derfor kunne oppstå problemer. Dette temaet hadde han også skrevet om tidligere. Han publiserte i *Acta Paediatrica* med et materiale samlet gjennom 10 år som tok opp forhold knyttet til levende fødte og dødfødte.<sup>56</sup> Fra omkring 1970 ble det vanlig med Rh-bestemmelse av gravide i forebyggende hensikt.<sup>57</sup> Disse arbeidene tok opp en ikke ubetydelig årsak til spedbarnsdød. De kan ses i en tradisjon av forebyggende medisin, med utgangspunkt i analyse av dødelighet og med forsøk med forebyggende tiltak – eller rask behandling like etter førselen. Slik var dette temaet en kombinasjon av systematisk kartlegging (screening) av risiko for alvorlig sykdom og utprøving av strategier for forebygging.

Vaksinering, fra koppevaksinene kom i bruk tidlig på 1800-tallet, var av et tiltak innenfor forebyggende medisin, og etter annen verdenskrig kom nye vaksiner til. Av Sundals bok *Mor og barn*, som vi skal komme tilbake til, ser vi at han omtalte dem etter hvert som de ble innlemmet i det nasjonale programmet for barnevaksinasjon.<sup>58</sup> Ved utbrudd av alvorlig smittsom sykdom ble klinikkens isolasjonsavdeling fylt opp, og utviklingen av vaksiner hadde slik mye å si for den daglige virksomheten. Alle sykdommer det ble vaksinert mot, var fryktet fordi de var dødelige eller førte til store skader, men på 1950-tallet, med poliomyelitt som den mest fryktende sykdommen, var poliovaksinen blant de mest etterlengtede. De poliorammede barna ble behandlet på Barneklubben, og bergenserne samlet dessuten inn store penger til et eget polioinstitutt, realisert med statlig støtte i 1954, som en del av Haukeland sykehus.<sup>59</sup>

I årsmeldingen for 1959/60 ble klinikkens rolle som utdanningsinstitusjon særlig omtalt, da det ble meldt om stor pågang fra leger som ønsket spesialisering i pediatri. Over hele landet skjedde

56 Årsmelding 1961/62: 287, Sundal 1962: 203.

57 Ifølge Akkøk, Eggebø, Kiserud & Heier 2016: 725 er det usikkert når dette startet. Sannsynligvis ble blod fra gravide som ble analysert for syfilis (Wassermann), også analysert for Rh sist på 1960-tallet i Norge. Mens 80 spedbarnsdødsfall var knyttet til Rh-problem fra 1965 til 1969, gjaldt det under 5 fra 1990 til 1994.

58 Koppevaksinering ble innført fra 1809, vaksinasjon mot tuberkulose fra 1947, mot difteri, stivkrampe og kikhoste (trippelvaksinen) i 1952 og poliovaksinen i 1956. Fra sist på 1960-tallet til 1980-tallet ble programmet gradvis utvidet til å omfatte røde hunder, kusma og meslinger. Siden er ytterligere vaksiner kommet til.

59 Hammerborg & Ryymin 2019: 310–317.



Alfred Sundals bok *Mor og barn* kom i mange hundre tusen eksemplarer og var et standardverk for mødre i mange tiår.

det en utbygging av sykehus med pediatrike avdelinger, noe som skapte et økt behov for barnehelsespesialister. Utbyggingen tok tid, og først i 1992 var det barneavdelinger i alle norske fylker.<sup>60</sup> Ved instituttet i Bergen utførte som regel to leger «fullt kandidatarbeid» som del av spesialiseringen. I 1964 ansatte Haukeland sykehus fast poliklinikklege ved Barneklubben.<sup>61</sup> Fram mot 1970 var det plassmangel, samtidig som innsatsen for å styrke arbeidet med nyfødte økte. Behandling av nyfødte og for tidlig fødte ble, i tråd med nasjonal politikk, flyttet fra barselavdelinger til barneavdelinger, og nye intensive nyfødtenheter bidro til at nyfødtdødeligheten sank.<sup>62</sup>

### *Populærvitenskapelig formidling – og kampen om riktig kunnskap*

Allerede i 1937 hadde Sundal gitt ut boken *Mor og barn*. Etter 20 år, i 1957, kom den i det 18. reviderte opplag.<sup>63</sup> I 1968 kom opplag nummer 22, og den var da gitt ut i til sammen 250 000 eksemplarer. Siste opplag kom i 1972, da i samarbeid med barnelegen Gjermund Fluge. *Mor og barn* sto slik helt i sentrum for Sundals formidlingsarbeid, gjennom hele hans virke.

I flere tiår var *Mor og barn* selve oppslagsverket for norske mødre om svangerskap, fødsler, barn og barnestell. Flere hundre tusen familier hadde boken i hjemmene sine. Den hadde et vidt innhold, tonen var mildt veiledende og samtidig paternalistisk insisterende. Sundal talte med stor tro på oppdragelse, og i 1968 var målet med den klart: «harmoniske og lykkelige barn» som var «vel rustet til en god innsats i livet».<sup>64</sup> Et så tydelig program ble ikke formulert i de tidligste utgavene, og det sier nok mest om endrede barndomsidealene.<sup>65</sup> Barnelegen Sundals råd kan uansett ses som et ledd i arbeidet med å disiplinere foreldre, å få dem til å følge ekspertisens veiledning, men som vi skal få se, ble han etter som årene gikk, litt mindre sikker på at regler og rutiner skulle gjelde absolutt – i tråd med både internasjonale trender og, etterhvert, alternativ ekspertise.

60 Lie 2019.

61 Årsmelding 1963/64: 449.

62 Lie 2019.

63 Sundal 1957. Utgiver var Norges Husmorforbunds morshjelp og Røde Kors Barnehjelp.

64 Sundal 1968: 154.

65 Vik 2014.



Det ble utgitt bøker som lignet Sundals, av barneleger og professorer i Norge og i andre land.<sup>66</sup> Den amerikanske barnelegen Benjamin Spock er mest kjent for å ha bidratt til å endre synet på barn og barneoppdragelse i en mer liberal retning. Hans *Common Sense Book of Baby Care* kom ut i 1945 og ble for første gang gitt ut i en norsk bearbeidelse i 1952 under tittelen *Barnet – sunn fornuft i barnestell og oppdragelse*.<sup>67</sup> Alt i 1959 kom det fjerde norske opplaget, og boken kom i flere utgaver og opplag inntil 1970-tallet. Mange tema var de samme som hos Sundal, men Spocks bok var mer samfunns- og problemorientert. Den tok for eksempel opp spørsmål som angikk barn og skilsmisser og adopsjon. Rådene i hans bøker framstår som mindre strenge enn i de norske bøkene; en gjennomgangsmelodi er at foreldrene måtte bli kjent med barnet og se hva det trengte – slik vi har sett at Sundal også etter hvert modererte sine råd. Spock utkonkurrerte nok ikke Sundal blant norske foreldre, men Spock, som var kjent som sosialist, ble kanskje særlig populær blant dem som politisk lente seg til venstresiden. Vi kan imidlertid også se at boken nok også påvirket erfarne barneleger som Sundal.

Innholdet i Sundals bok endret seg noe, i takt med ny kunnskap på barnehelsefeltet. Organiseringen av boken var derimot stabil, med en del om svangerskap, fødsel og barselseng, og en hoveddel om barnet i de to første leveårene. Der var det kapitler om barnets vekst og utvikling, ernæring og stell. Det for tidlig fødte barnet ble viet plass, likeså oppdragelse. Allerede fra den første utgaven var fødselsvekt, vekttap de første dagene etter fødselen og veksten i første leveår et utgangspunkt for drøfting av barnets utvikling. Med tabeller og kurver ble veksten målt – og vekstutviklingen ble tydelig vist.

Sundal lærte mødrene at morsmelk er best, både næringsmessig og hygienisk, men han ga også informasjon om hvordan kumelkblanding skulle tilberedes. Etter andre verdenskrig var det ganske bratt nedgang i ammefrekvensen blant norske kvin-

66 Leiv Salomonsen, senere pediatriprofessor ved UiO, og barnelege Roald Rinvik ga ut *Barnepleie* i 1939. Den har likhetstrekk med Sundals bok, men fikk lavere opplag. Boka har mer om regler og rutiner i barnestellet enn Sundals, med henblikk på amming, mat og søvn. Se Vik (2014) for drøfting av litteratur om barneoppdragelse i Norge og internasjonalt.

67 Benjamin Spock (1903–1998); Spock 1946, 1952.

ner, slik det lenge hadde vært internasjonalt. Selv om Sundal fortsatt holdt en knapp på morsmelk, etter hvert også av psykologiske grunner, kom det industrilagede melkepulveret inn i bøkene sist på 1950-tallet.

På 1960-tallet ble barnelegenes informasjonshegemoni om barn, stell, mat og utvikling utfordret, og det ble også noen barnelegers syn på amming. Det ble reist kritikk mot at barneleger oppfordret til bruk av morsmelkerstatning, men ikke minst mot alle reglene som var blitt laget for å regulere ammingen. I 1969 kom *En bok om amming*, en selvhjelpsbok for mødre, ut. Den var skrevet av ernæringsfysiologen Elisabet Helsing, som var en av aktivistene som dannet Ammehjelpen.<sup>68</sup> Denne selvhjelpsorganisasjonen, sammen med den nye kvinnebevegelsen, arbeidet også for bedre fødetilbud og tok til orde mot barnematindustriens makt. Internasjonalt foregikk det aksjoner, støttet av WHO, mot barnematindustriens markedsføring av morsmelkerstatninger, særlig i land som da ble omtalt som u-land.<sup>69</sup>

Kritikken i Norge angikk hele måten fødeavdelingene og senere helsestasjonene instruerte mødrene om at barn ikke måtte ammes «uhemmet», men etter et fast skjema, og at de måtte få tilleggsføde dersom veksten ikke fulgte oppsatte kurver.<sup>70</sup> Den kritikken rammet til en viss grad også de første utgavene av *Mor og barn*. I utgaven fra 1939 understrekte Sundal nettopp hvor viktig det var med faste rutiner.<sup>71</sup> På 1950-tallet anbefalte han fortsatt ammerutiner, men ikke nødvendigvis for alle – noen spedbarn var utpregede individualister og ville ønske hyppigere eller sjeldnere måltider, og det var ikke noe galt i det.<sup>72</sup> Dette rådet samsvarte med en internasjonal trend blant annet skapt av Spook. Men om rådene ikke gjaldt alle, hadde Sundal skjema for hvor ofte det skulle ammes fra hvilket bryst, og hvor mye barnet burde legge på seg, men han anbefalte derimot ikke for hyppig veining; det kunne bare virke forstyrrende.<sup>73</sup>

68 Ammerevolusjonen (kvinnehistorie.no); Helsing 1969, Helsing og Håggkvist 2008: 267–336.

69 Helsing & Botten 1980.

70 Ammerevolusjonen (kvinnehistorie.no), Helsing & Håggkvist 2008: 292 flg.

71 Sundal 1939: 72.

72 Sundal 1958: 86–87.

73 Sundal 1958: 86–89.

Sundal anbefalte heller ikke morsmelkerstatning for alle, men var opptatt av at industriproduktene var et framskritt for dem som ikke kunne amme eller hadde for lite morsmelk. I offentligheten kunne han likevel framstå som tilhenger av morsmelkerstatning; han skrev for eksempel festskriftet for den store produsenten i Norge av morsmelkerstatning, legemiddelfirmaet Collett, i anledning 50-årsjubileet. Ammehjelpen hadde imidlertid stor suksess, og andelen kvinner som ammet barna i minst tre måneder, ble tredoblet mellom 1967, da det var 25 prosent, og 1975. I dag taler noen unge kvinner om at de kan oppleve et ammepress.<sup>74</sup> I 2007 ble 90 prosent av barn på 3 måneder ammet; i 2013 var andelen i følge Helsedirektoratet noe lavere.<sup>75</sup>

Sundal omtalte industriframstilt barnemat, og særlig jernberiket grøtmel, fra utgaven i 1956. Betydningen av jern i kosten var også med i førkrigsutgavene, som råd om å bruke jernrike matvarer. De første barnemelsproduktene med tilsatt jern kom på markedet fra slutten av 1950-årene, og barnets jernbehov og bruk av jerntilskudd var tema for assistentlege Peter Johan Moes doktoravhandling i 1963, med forskning finansiert av barnematindustrien.<sup>76</sup> Avhandlingen vakte stor interesse ved sine praktiske implikasjoner for anbefalinger om jerninntak blant spedbarn og ble brukt som argument for nødvendig bruk av industriframstilt grøtpulver.

Som i ammesaken ble sterke bånd mellom barnematindustrien og barnelegene kritisert. Alt i 1968 hadde Helsedirektoratet pålagt helsestasjoner og fødeavdelinger ikke å dele ut vareprøver fra industrien, verken melkepulver eller grøtpulver, og det ble innført reguleringer for helsetjenesten om bruk og markedsføring av slike industriprodukter.<sup>77</sup> I denne perioden arbeidet Gro Harlem Brundtland i direktoratet, og med sin masteroppgave fra Harvard (1965) om amming kan hun ha vært en pådriver i arbeidet mot melkepulver,

74 Den naturligste ting? (aftenposten.no).

75 Helsedirektoratet 2014.

76 *Iron requirements in Infancy and Normal Red Blood Picture during the First Three Years of Life.* I bedømmelseskomiteen var dosent dr.med. Martin Seip (UiO) og spesiallege dr.med. Wilhelm Blystad (UiO) og dosent dr. Sigv. Tschudi Madsen (UiB) (DAK-sak 541/1966-67, KUD j.nr. 9360-Ku-66, 30.12.1966). Moe ble senere mer kjent internasjonalt for sitt arbeid med leukemi. <https://tidsskriftet.no/2007/11/oss-imellom/minneord-4>.

77 Retningslinjene ble først gitt i 1968. Senere, og sist i 2008, ble slike gitt som forskrift hjemlet i lov. [https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2008-08-13-936/KAPITTEL\\_4\\_#%C2%A718](https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2008-08-13-936/KAPITTEL_4_#%C2%A718)Direktivet. Tilsvarende regler har Verdens helseorganisasjon også gitt, og det norske regelverket er samordnet med EU i EØS-avtalen.

sammen med helsedirektør Evang. Også her kan altså motsetningene mellom fag- og fotfolk på slutten av 1960-tallet ha blitt oppfattet som for skarp: Barnematindustrien hadde talsmenn i legestanden, men samtidig formidlet helsemyndighetene også et mer kritisk syn.

### Hormoner, vitaminer, vekst og død – fra 1970-tallet

Da Sundal gikk av som professor i 1970, konkurrerte de to dosentene Peter Johan Moe og Dagfinn Aarskog om professoratet. Aarskog vant konkurransen og ble professor i 1971 og var sjef ved klinikken til han gikk av i 1999.<sup>78</sup> Aarskog var spesialist i pediatri, cytogenetikk og medisinsk genetikk. Med de trykte årsmeldingene som utgangspunkt spør vi om pediatrien i Bergen fortsatte å være preget av en kombinasjon av forebyggingstilnærming og en mer klinisk orientert pediatri. Aarskog vies spesiell oppmerksomhet, som Barneklinnikkens eneste professor inntil høsten 1982. Da kom professor Helge Boman til, og i 1985 var klinnikkens fire dosenter alle blitt professorer.<sup>79</sup> Som sin forgjenger var Aarskog dekanus ved Det medisinske fakultet, mellom 1988 og 1993. Aarskog hadde også et bredt internasjonalt nettverk, med flere opphold utenlands, og som sin forgjenger deltok han på konferanser og i komiteer.<sup>80</sup>

#### *Klinisk pediatri*

I Aarskogs tid som instituttstyrer vokste Barneklinnikken, det kom flere professorer og andre vitenskapelig ansatte, og forskningsagendaen ble mer omfattende. I historien om UiB de første 50 årene skrives det at Aarskog foreslo og fikk tilslutning til at det ble opprettet et kromosomlaboratorium ved klinnikken, og forbindelsen til sykehusets hormonlaboratorium understrekes.<sup>81</sup> Hormonlaboratoriet

78 Det akademiske kollegium, sak 404/1969. Den sakkyndige komité: professor Torben Iversen fra Århus og professor Rolf Zetterström fra Stockholm, samt professor Martin Seip fra UiO. Saken ble sendt departementet av kollegiet. Ved kongelig resolusjon 20.11.1970 ble Aarskog utnevnt som professor i medisin (pediatri).

79 Boman var genetiker.

80 Dagfinn Aarskog (1928–2014), utdannet lege i 1956, dr.med. 1965, se Larsen 1996, bind 1: 43.

81 Lie 1996: 364.

var det eldste spesiallaboratoriet for hormonforskning i Norge, og den første biokjemiske forskningen ved UiB startet der.<sup>82</sup> Aarskog sto for den originale beskrivelsen av fem sykdommer som kunne knyttes til hormonforstyrrelser.<sup>83</sup> Dette var sjeldne syndromer og alvorlig sykdom. Slik ga han nye bidrag til klinisk pediatri.

I beretningen for 1971 nevnes samarbeid med Biokjemisk institutt og Broegelmans Forskningslaboratorium og at det var etablert et lite laboratorium ved Barneklubben der det ble arbeidet med å utvikle metoder for prenatal cytogenetisk diagnostikk (fosterdiagnostikk).<sup>84</sup> Å kunne diagnostisere mulige sykdom hos fosteret var nytt. Fosterdiagnostikk, både med prøver av fostervann og ultralydundersøkelser, kunne i Bergen foregå alt fra 1969–70.<sup>85</sup> I fostervann kunne kromosomfeil og andre sykdommer etter hvert påvises. Fosterdiagnostikk som tema tas ikke opp her, men fra denne tiden var kromosomstudier tema i pediatrien, som i studier av ulike syndromer og sjeldne stoffskiftesykdommer.

Av senere årsmeldinger er det tydelig at samarbeidet med laboratoriene og med andre klinikker og institutter fortsatte. Aarskog ledet arbeidet ved Kromosomlaboratoriet, der det ble arbeidet med diagnose av kromosomfeil i svangerskapet.<sup>86</sup> Senere ble det gjort undersøkelser av kromosomene til barn med blant annet psykisk utviklingshemming og misdannelser. Det ble samarbeidet med Psykologisk institutt om hormonstudier og forsøk med behandling av barn med veksthemning. Aarskog arbeidet videre med utvikling av analysemetoder som gjorde at det trengtes mindre blod for å ta prøver av barn, som til utredning av immunologiske forhold hos nyfødte.<sup>87</sup> Det ble rapportert om samarbeid med Kvinneklubben om studier om kalsiumstoffskiftet og vitamin D-metabolismen i svangerskapet og hos nyfødte.<sup>88</sup> I 1975 publiserte Aarskog mfl. et arbeid om forholdet mellom gravides inntak av psykofarmaka (diazepam) og leppe-kjeve-gane-spalte.<sup>89</sup>

---

82 Lie 1996: 354.

83 Skadberg, Markestad, Reigstad, Bjercknes, Greve & Njølstad 2014. Mest kjent er Aarskog-Scott syndrome.

84 Årsmelding for 1971: 163 – cytogenetisk – cellegenetik.

85 Kvande 2008.

86 Årsmelding 1972: 179–181, Årsmelding 1974: 210–212.

87 Årsmelding 1977: 215.

88 Årsmelding 1977: 222.

89 Aarskog, Fevang, Kløve, Thorsen & Støa 1975.

Aarskog opprettholdt den «tradisjonelle» måten å bruke forskningsterminen på – å reise utenlands. I 1980–81 besøkte han barnesykehus i Paris og London, var gjesteprofessor ved University of Washington i Seattle, og han besøkte pediatiske institutter i San Francisco, New York og Boston. I årsmeldingen for 1981 er det tydelig at han hadde brukt forskningsterminen godt: Han var forfatter eller medforfatter for sju arbeider, og for fem artikler var kollegaer i Bergen medforfattere. I tillegg bidro han i en nordisk lærebok i pediatri. Denne var en videreutvikling av en mye brukt lærebok som også Sundal hadde bidratt til.<sup>90</sup>

### *Vekst, utvikling og utviklingsforstyrrelser*

Vekst og betydningen av veksthormoner (endokrinologi), som lenge var i sentrum for Aarskogs forskningsinteresse, gjaldt utviklingen fra barn til voksen. Genetikk og sykdom eller utviklingsforstyrrelser knyttet til genfeil var forskningstema i vekst. Det kom nye muligheter for diagnostisering av ulike typer vekst- og utviklingsforstyrrelser.<sup>91</sup> Tester for å kunne diagnostisere også i svangerskapet, som ved fostervannsprøver og ultralydundersøkelser, var del av utviklingen. Også internasjonalt var studiet av vekst, utvikling og veksthormonenes betydning viktige tema.<sup>92</sup> Det ser ut til at Hormonlaboratoriet med utvikling av nye typer analyser var Aarskogs viktigste forskningsredskap. Hormonorienteringen kan også knyttes til forskningen om årsaker til og behandling av sykdom som diabetes hos barn, noe professor Oddmund Søvik særlig representerte.<sup>93</sup> Aarskog var også kliniker, med særlig interesse for metabolisme og vekst.

Så vel ernærings- som vekststudier økte i omfang i Aarskogs tid. I beretningene fra Barneklubben ses det at vitaminer og deres meta-

90 Årsmelding 1981: 233–237.

91 Fra 1979 ble det rutine å undersøke nyfødte for Føllings sykdom, som dersom den ble udiagnostisert og ubehandlet, ville føre til utviklingshemming. Føllings sykdom var knyttet til at aminosyren fenylalanin ikke ble brutt ned, og barn med sykdommen ville bli skadet av morsmelk. Screeningen startet sist på 1960-tallet.

92 Se f.eks. Eveleth & Tanner 1976.

93 Fra 1974 var Oddmund Søvik dosent ved Barneklubben. Søvik (1933–), lege 1959, dr.med. Oslo 1967 (biokjemi), spesialist i barnesykdommer 1973. Æresmedalje Diabetesforeningen. Larsen, 1996, bind V: 339.

bolisme ble et forskningsfelt på 1970-tallet, med flere unge forskere, som Gjermund Fluge, Lage Aksnes og Trond Markestad. Aksnes disputerte i 1982 med en studie om D-vitamin. Alt i 1977 nevner årsmeldingen at Aksnes hadde utviklet en metode for å bestemme 25-hydroxy vitamin D i serum og serumproteinets evne til å binde ulike former for D-vitamin.<sup>94</sup> Fluge disputerte i 1983, med gluten og tynntarmslimhinner som tema.<sup>95</sup> I 1984 disputerte så Markestad, og hans tema var vitamin D-status og kalsiumstoffsiftet hos spedbarn og småbarn.<sup>96</sup> Hans prøveforelesninger var om ernæring for barn som var født for tidlig, og om barnets vekst i svangerskapet og i nyfødtp perioden. Vitaminspørsmål knyttet til premature barn var hovedtema. I 1987/88 tok forskerne også opp D-vitaminstatus hos eldre og ga bidrag til Statens ernæringsråd. Aarskog var medforfatter av mange av publikasjonene. I dette går det en linje tilbake til Sundals interessefelt om spedbarns ernæring. Etter at vitamin D-mangel og rakitt ikke lenger var utbredt, ble det sist på 1970-tallet gjort funn som ga oppmerksomhet om dårlig vitamin D-status hos noen, særlig i innvandrergupper og blant for tidlig fødte barn.<sup>97</sup>

I 1970–74 samlet Per Erik Waaler et stort materiale med målinger av høyde, vekt og hodeomkrets hos barn i Bergen fra 3 til 17 år. I 1979 disputerte han med en avhandling med vekstdata, om gutter med vekstforstyrrelser. Materialet fra 1970-tallet ble til nye vekstkurver for barn mellom 3 og 17 år.<sup>98</sup> Arbeidet ble presentert i *Acta Paediatrica* i 1983.<sup>99</sup> I samarbeid med Statens institutt for folkehelse og Medisinsk fødselsregister ble data analysert og dannet grunnlag for kurver for barn fra 0 til 4 år. Til kurvene for de yngste var det data fra SYSBARN, et system som håndterte data fra helsestasjonsbesøk, som oppmøte, vaksinerings og vekst.<sup>100</sup> Målet var å utarbeide

94 Årsmelding 1977: 221.

95 Årsmelding 1983: 227.

96 Årsmelding 1984: 226.

97 Nes, Sem & Pedersen 1992.

98 Studien var delvis longitudinell, slik at de 3068 barna som ble målt, til sammen ble målt 8414 ganger. Se Júlíusson mfl., 2009. Waaler kom som universitetsstipendiat til Barneklirikken i 1975. Høsten 1979 var han tilbake som dr.med. og hjelpelærer, og i 1981 var han blitt dosent (jf. UiB-årsmeldingene).

99 Waaler 1983.

100 SYSBARN ble utviklet av Statens institutt for folkehelse fra sist på 1970-tallet for å håndtere opplysninger om helsestasjonene, vaksinerings og vekst. Data fra SYSBARN ga innsikt om sosiale forskjeller, for eksempel i vaksinasjonsdekning mellom øst og vest i Oslo (Solberg & Johansen, 1984). I 1995 overtok SYSVAK oppgaven.

vekstkurver som kunne erstatte Sundals kurver. Utgangspunktet for arbeidet var at det i tiårene før hadde skjedd en sterk økning i barns høyde, og spørsmålet nå var om denne hadde fortsatt – det samme spørsmålet som Sundal tidligere hadde stilt. Kurvene for barn mellom 0 og 17 år ble publisert i 1988, og Helsedirektoratet ga ut veiledere for helsestasjons- og skolehelsetjenestens bruk av kurver i det forebyggende arbeidet. Senere, i 1988, kom også nye kurver for de minste barna.<sup>101</sup>Samarbeidet med Folkehelseinstituttet og Medisinsk fødselsregister understreker en felles interesse for forebygging, og kartlegging for å kunne vurdere iverksetting av tiltak var en gammel strategi.

To tema fra Sundals tid vokste altså videre under Aarskog: studier av ernæring og av vekst. Begge tema ses i spenningsfeltet mellom pediatriens to hovedlinjer: hygiene og klinikk. Vitenskapelig er Aarskog selv mest kjent for forskning innenfor endokrinologi og om utviklingsforstyrrelser. Slik tok han ikke opp den helsepolitiske linjen fra pediatriens hygienetilknytning, men nye forskningstema og behandlingstilbud kom til, kanskje særlig knyttet til nyfødtdedisinen og mye bedre muligheter til behandling av barn som er for tidlig født. Kanskje kan det også sies at pediatrien i denne perioden ble sterkere konsentrert om behandling og klinisk forskning enn knyttet til forebyggende helsearbeid, noe som også preget medisinen generelt.

Etter hvert som mange barnesykdommer ble bekjempet med vaksiner, kom et større spekter av andre sykdommer på forskningsagendaen. Samarbeidet mellom fødeklinikk og barneklinikk økte med opprettelsen av en prematuravdeling ved Barneklubben og politiske vedtak om utbygging av perinatal omsorg. Selv om Barneklubben og pediatrien i disse årene ble sterkere klinisk orientert, bidro likevel arbeidet med nye vekstkurver til kontinuitet på et av pediatriens gamle og hygienerelaterte felt.

Men det kom også til noe nytt, i det gamle spenningsfeltet mellom forebyggende arbeid og klinikk, men båret fram av en uforklarlig økning i spedbarnsdødelighet. I dette nye kom det til et virkelig forskningsgjennombrudd. Utgangspunktet var et samarbeid mellom Barneklubben og Hygienisk institutt.<sup>102</sup>

<sup>101</sup> Waaler 1983: 23, Knudtzon mfl. 1988.

<sup>102</sup> Den første sampubliseringen med forfattere fra dette instituttet og klubben ses i 1979.



*Nye forbindelser: Hygienisk institutt og Medisinsk fødselsregister*

Både Sundal og Barneklubben samarbeidet med statistikere og andre vitenskapsfolk ved UiB der det var faglig relevant. Det faglige samarbeidet var knyttet til felles forskningsinteresser blant personalet ved klubben. I 1969 ble Tor Bjerkedal professor i hygiene, da hadde han vært konstituert mange år etter at han erstattet Trygve Gjestland.<sup>103</sup> Både Gjestland og Bjerkedal hadde deler av sin utdanning fra USA, og begge hadde hatt Rockefeller-stipend.

Bjerkedal var også sterkt epidemiologisk orientert. Han hadde vært forsker ved Statistisk sentralbyrå i en periode for å utvikle et medisinsk fødselsregister, en nasjonal statistikk med medisinske opplysninger om nyfødte, som skulle komme i tillegg til befolkningsstatistikken. Da Bjerkedal kom til Bergen, fikk han anledning til å ta med registerarbeidet til UiB og Bergen, og Medisinsk fødselsregister som startet som et initiativ fra hans side i 1967, ble drevet av UiB i 35 år. I 2002 ble registeret Nasjonalt folkehelseinstituttets ansvar, men skulle fortsatt drives av instituttets bergenskontor. Det ble en statlig forvaltningsoppgave, hjemlet i forskrift.

Den første rapporten fra Medisinsk fødselsregister ble gitt ut av Institutt for hygiene og sosialmedisin ved UiB i oktober 1970.<sup>104</sup> Der forklares etableringen av fødselsregisteret i 1967, og i historien er ønsket om å forhindre nye tragedier som den som skjedde med bruk av legemiddelet Thalomid, helt sentralt.<sup>105</sup> Vi har ikke sett noen klare forbindelser mellom pediatrien og hygienemiljøet de første årene, før sampubliseringen om perinatalomsorg i 1979.<sup>106</sup> Dette endret seg med ny bekymring om spedbarnsdødelighet, som i Norge og andre vestlige land var synkende og lav – inntil slutten av 1960-tallet.

---

To nye arbeider fulgte i 1981: et om «retrolental fibroplasi» (øyesykdom hos premature barn behandlet i kuvøse) og et om perinatal service i Norge i 1970-årene (Årsmelding 1982: 217). Senere var det sampublisering om ultralydundersøkelser i svangerskapet, i 1982. Så, i 1987, kom det arbeider om nye høyde- og vektkurver.

103 Gjestland (1911–1933) ble professor i Oslo i 1961. I 1976 ble Bjerkedal UiO-professor, da skiftet Hygienisk institutt der navn til Institutt for forebyggende medisin.

104 Bjerkedal & Bakketeig 1970.

105 Stene-Larsen 2007: 95, Irgens 2007: 201.

106 Da publiserte dosent Per Haavardsholm Finne ved Barneklubben og professor Tor Bjerkedal og dosent Leif Bakketeig ved Hygienisk institutt en artikkel om overflytting av nyfødte til pediatrik avdeling.

### *Plutselig og uventet død*

Samarbeid mellom pediatrien og hygienemiljøet ble utviklet i kjølvannet av at en registrert økning i det som i Norge ble kalt krybbedød – plutselig, uventet spedbarnsdød – ble et viktig tema. Diagnosen SIDS kom inn i WHO's internasjonale klassifikasjon av sykdommer (ICD) i 1979. Som Nina Øyen uttrykker det, var diagnosen «basert på eksklusjon»; diagnosen brukes når det ikke er andre symptomer, funn eller omstendigheter som kan forklare dødsfall i første leveår.<sup>107</sup> Fortsatt er diagnosen omdiskutert, og noen steder er den gått ut av bruk.<sup>108</sup>

Initiativene til diagnosesettingen kom fra britiske og amerikanske forskningsmiljø. Det er rimelig å tenke seg at slike dødsfall vakte særlig oppsikt i samfunn med lav spedbarnsdødelighet. Det vektlegges i den internasjonale litteraturen om krybbedød, som i Duncan og Byards oversiktsverk *SIDS Sudden Infant and Early Childhood Death: The Past, the Present and the Future* fra 2018.<sup>109</sup> I verket fremheves det at Danmark og Norge hadde høyere forekomst enn Sverige og Finland, og at den nye diagnosen vakte stor oppmerksomhet på 1980- og -90-tallet. I noen vestlige land ble det vedtatt lover som påla politiet å etterforske alle dødsfall av SIDS – opplagt vanskelig for foreldre i sorg.

Årsakene til krybbedød er fortsatt uklare. Noen risikofaktorer ble raskt identifisert, som høyere forekomst hvis foreldrene røykte, eller hvis barnet var født under- eller overvektig. Etter hvert fikk barnets sovestilling oppmerksomhet. Internasjonalt ble det fra 1989 publisert flere artikler om nettopp sovestillingens betydning, og om at endring fra mage- til ryggleie hadde ført til nedgang i SIDS-dødsfall.<sup>110</sup>

I 1989 publiserte Lorentz Irgens, overlege ved Medisinsk fødselsregister, og to medarbeidere en studie som viste den kraftige økningen i dødsfall av SIDS i Norge.<sup>111</sup> Da var fødselsregisteret

107 Øyen 2007: 121.

108 Det er ulike grunner til det, og uten at vi tar opp en diskusjon, vil vi nevne stadige ønsker om tydeligere diagnoser og bekymring for at uklare diagnoser også kan gjøre slike dødsfall særlig sorgtrunget.

109 Duncan & Byard 2018.

110 Jonge & Engelberts 1989.

111 Irgens, Skjerven & Lie 1989.

fortsatt forankret i miljøet for forebyggende medisin ved UiB og ble ledet av Irgens.<sup>112</sup> Miljøet ved fødselsregisteret hadde kontakt med epidemiologiske forskningsmiljø både i USA og Europa, og i forbindelse med krybbedød fattet amerikanske miljøer interesse for det norske registeret.<sup>113</sup> I epidemiologiske studier undersøkes sammenhenger mellom forekomst av sykdom og forhold som påvirker sykdom, som medfødte faktorer eller miljø.

Også i pediatrike og rettsmedisinske forskningsmiljø var det økt oppmerksomhet om krybbedød. Der gjaldt det diagnostisering, patologi og jakt på årsaker. Felles for alle var ønsket om å kunne forebygge disse dødsfallene. Ved Barneklubben hadde Trond Markestad merket seg at mange av de norske barna som hadde død, var blitt funnet liggende på magen: 19 av 20 døde barn lå med ansiktet ned i madrassen eller puta.<sup>114</sup> Han kjente nok til den økte interessen for SIDS i tidsskrifter, som *Acta Paediatrica*, og til forskningen om mageleiets betydning. Markestad etablerte samarbeid med Medisinsk fødselsregister etter at det i 1989 hadde publisert om økningen i SIDS.<sup>115</sup> I Storbritannia ble det samme år gjennomført kampanjer for å få foreldre til å la sine spedbarn sove på ryggen. Det samme skjedde flere steder, og i 1990 fikk Markestad tilslutning fra Kvinneklubben om å gå ut med skriftlig informasjon til alle fødeklubber og helsestasjoner i fylket med oppfordring til at spedbarn ikke måtte legges til å sove på magen. Selv om det var uvisst hvorfor mageleie kunne være assosiert med krybbedød, mente Markestad det var nødvendig så snart som mulig å oppfordre foreldre til å legge barna på ryggen.

Dette gode rådet kom før det var vitenskapelig bevist at mageleie var den store risikofaktoren, men det fantes klare indikasjoner både i Norge og andre steder, og året etter ga Helsedirektoratet samme informasjon til hele landet. Så kom det i gang systematisk samarbeid mellom Fødselsregisteret og Barneklubben. Et felles nordisk samarbeidsprosjekt undersøkte SIDS i

---

112 Lorentz Irgens (1942–) knyttet til Medisinsk fødselsregister som førsteamanuensis 1976–87, professor 1991.

113 Irgens i Irgens, Skjerven & Lie 1989.

114 Intervju i NRK 10.3.2015 etter at Markestad hadde fått Meltzerfondets formidlingspris 8.3.2015.

115 Irgens, Skjerven & Lie 1989.

perioden 1990–94.<sup>116</sup> Norges forskingsråd etablerte et eget program for forskning om krybbedød (1992–96).<sup>117</sup> De fleste studiene som programmet finansierte, ble gjennomført i Oslo, og særlig var det rettsmedisinske og det pediatrike miljøet involvert. Innenfor patologi ble det jaktet på forklaringer på krybbedød i forhold som hadde med oksygenutveksling og pust å gjøre. Det var også forskning om krybbedød innenfor patologi i Bergen, og i en artikkel om krybbedød i *Naturen* i 1989 presenterte patologen Inge Morild ulike teorier og hypoteser om årsaker, men der og da ble ikke noe om sovestilling tatt opp.<sup>118</sup>

Det var ulike syn på årsaker, men mens den patologiske forskningen var på jakt etter biologiske og fysiologiske virkningsmekanismer, holdt epidemiologene på det mer praktiske knyttet til sovestilling. I en oppsummering i 1993 redegjorde Markestad for bakgrunnen og hvordan han fra sist på 1980-tallet arbeidet med krybbedødsproblemet.<sup>119</sup> Han advarte mot å ha for stor optimisme når det gjaldt å finne årsakene til krybbedød; det var ikke enkelt å få kunnskap om slike, selv om antallet dødsfall ved krybbedød var kraftig redusert etter 1990 i mange land. Med erfaringene fra Norge argumenterte han for å bruke helsetjenesten, og da særlig fødselsomsorgen, i informasjonsarbeidet.

Legen Nina Øyen, som var knyttet til Medisinsk fødselsregister, disputerte for doktorgraden med arbeid fra det nordiske prosjektet.<sup>120</sup> I en oppsummerende artikkel om fødselsregisterets betydning for å forebygge krybbedød i Norge skrev Øyen ti år senere at de epidemiologiske studiene var det «viktigste bevisgrunnlaget for årsaken til krybbedød».<sup>121</sup> Dødeligheten av krybbedød i Norge sank fra mer enn 100 i året på 1980-tallet til 9 i 2015, men den største reduksjonen skjedde på 1990-tallet. Da var det en sterk reduksjon i andelen barn som sov på magen. Hva var det så med mageleie som var farlig? I oversiktsverket fra 2018 pekes det på at det ikke er noe

116 Prosjektet, NORDSIDS, NORDEPI ble omtalt i Årsmelding for MFR 1994: 7, og publikasjoner var begynt å komme fra prosjektet. Øyen mfl. 1994.

117 Område for medisin og helse (1997): *Norsk krybbedødforskning 1990–1996. – hvilke spørsmål ble stilt? Hvilke svar fikk vi?* Norges forskningsråd, Oslo.

118 Morild 1989.

119 Markestad 1993: 124–125.

120 Øyen mfl. 1997: 613–621. Øyen (f. 1959) professor ved Institutt for global helse og samfunnsmedisin.

121 Øyen 2007: 121–125.

med mageleie i seg selv, men at det har med oksygentilgang og med genetiske disposisjoner, og muligens andre og mer ukjente faktorer, å gjøre.

I krybbedødforskningen vises det gjerne til at det å legge barna til å sove på magen var en slags ny mote fra sist på 1970-tallet og først på 1980-tallet.<sup>122</sup> Men hvor kom eventuelt den fra? I Storbritannia ser det ut til at opplysningslitteraturen hadde anbefaling om mageleie gjennom 1970-tallet til 1989, uten at det knyttet til noen bestemte forfattere.<sup>123</sup> Ovenfor ble Spocks skrifter omtalt, som noe litt forskjellig fra norsk opplysningslitteratur for foreldre. Hverken Salomonsen eller Sundal tematiserte sovestillingene, trolig fordi det var innarbeidet med ryggeleie, mens Spock åpnet for flere muligheter.<sup>124</sup> Han viste til at mange barn trivdes med å sove på ryggen og at det gikk fint, selv om hodet midlertidig kunne bli litt flatt av sovestillingen. Dersom barnet ville sove på magen, var det viktig at teppet det sov under, ikke var for tungt.<sup>125</sup> I utgaven fra 1970 var dette noe endret.<sup>126</sup> Der skrev Spock om fordeler og ulemper med rygg- og mageleie. Han skrev at barn som har mageknip, ofte trivdes best med å sove på magen. Og til slutt: «Jeg tror det er larest å venne ham til å sove på magen fra begynnelsen av, hvis han går med på det. Han veksler kanskje senere, når han lærer å snu seg rundt.»<sup>127</sup> Spock ga ikke noen strenge råd, men rådene, og kanskje særlig henvisningen til at barn med mageknip ville ha glede av å ligge på magen, kan ha gjort at helsestasjoner og helsesøstre ut over på 1970-tallet ble ivrigere på å anbefale at barn sov på magen.

Selv om vi ikke presist kan identifisere opphavet til den nye praksisen med å la barn sove på magen, er det et faktum at det i en periode ble nokså vanlig – og at advarslene om den, blant annet gjennom henvendelser direkte til mødre, bidro til at krybbedød forekom langt sjeldnere enn før. Det var et tiltak i god pediatrik forebyggingstradisjon.

122 Som i fortellingen fra nettstedet [www.helsenett.no](https://www.helsenett.no) <https://www.helsenett.no/178-sykdommer/barnesykdommer/barnesykdommer/16477-ny-forskning-om-krybbedod.html>

123 Gilbert, Salanti, Harden & See 2005: 874–887.

124 Salomonsen & Rinvik 1939, Sundal flere utgaver, Spock flere utgaver.

125 Spock 1952: 68.

126 Spock 1970: 145–146. I boken besvares mange spørsmål, dette gjaldt spørsmål 232.

127 Spock 1970: 146.

### *Populærvitenskapelig formidling*

Vi har sett at barnelegens informasjonshegemoni ble brutt allerede i Sundals tid, men bidro noen av Barneklinnkens leger også senere med populæroppllysning?

Dagfinn Aarskog ga ut en bok om overvekt og slanking for barn og unge i 1984, beregnet på unge selv, foreldre og helsepersonell.<sup>128</sup> Aarskog brukte Waalers høyde-vekt-kurve som utgangspunkt for å karakterisere overvekt, og han oppmuntret barn selv og deres foreldre til å bruke kurvene. Han definerte gjennomsnittlig vekt for en viss høyde som idealvekt (middelvekten), og normalvekten befant seg innenfor  $\pm 20$  prosent av denne.<sup>129</sup> Boken tar opp ernæring og sunn mat, gir råd om levesett og tar opp forhold som påvirker utvikling av overvekt. Barneovervekt kunne avhjelpest om vekten ikke økte så mye samtidig som lengdeveksten skjøt fart. Også arv og genetik og farer for anoreksi og spiseforstyrrelser ble nevnt i korte avsnitt.

Først på 1980-tallet ble anoreksi tematisert som problem, også i Bergen., Indremedisineren Hans Bassøe, Aarskogs kollega, hadde for eksempel skrevet en bok for helsepersonell og foreldre om anoreksi.<sup>130</sup> Etter hvert ble det tatt til orde for ikke å måle og veie barn i skolen så ofte som før, for ikke å bidra til å provosere fram anoreksi, særlig hos jenter som kunne føle seg overvektige.<sup>131</sup> Fra ca. år 2000 ble det igjen større interesse for overvekt, i så vel Norge som internasjonalt. Overvektspørmet ble omtalt som en epidemi, og det ble igjen lagt opp til veiing, men ikke like ofte som på 1950-tallet.<sup>132</sup>

I 1984 var dosent og senere professor Oddmund Søvik oppnevnt som formann i Rådet for opplysningsarbeid ved Universitetet i Bergen.<sup>133</sup> Han var også med i programutvalget for universitetets «nærfjernsynssendinger». Søviks populærvitenskapelige engasje-

128 Aarskog 1996.

129 Aarskog 1996: 106–107. Det var altså gjennomsnittsvekten som var normen, uten vurdering av om denne ga best helse eller av andre grunner var ønskelig.

130 Bassøe 1983.

131 Helsedirektoratet 1989. Den faglige veilederen fra Helsedirektoratet ble endret, med færre veiinger.

132 I retningslinjene for skolehelsetjenesten fra 2019 anbefales måling av høyde og vekt ved helsesykepleier ved skolestart og på 3. og 8. trinn, <https://www.helsedirektoratet.no/retningslinjer/helsestasjons-og-skolehelsetjenesten>

133 Årsmelding 1984: 226.

ment gjaldt særlig diabetes hos barn. Markestad fikk Meltzerfondets formidlingspris i 2015, særlig for sin innsats for å forhindre krybbedød. Eksemplene viser at tradisjonen i pediatrien – eller for den saks skyld fra Bergens Museum – med formidling, ikke ble brutt, selv om den ikke var like fremtredende som den hadde vært i Sundals tid.

### Pediatri i flerfaglighet fra år 2000

Ved inngangen til 2000-tallet skjedde det endringer i universitetenes strukturer og styring. I Bergen ble det lagt opp til endringer ved Det medisinske fakultet i 2004.<sup>134</sup> Antallet institutter ble redusert fra 17, først til 8 og siden til 6. Da fakultetet ble reorganisert i 2005, ble Institutt for pediatri oppløst og pediatri en del av Institutt for klinisk medisin. Siden ble antallet institutter ytterligere redusert, og fra 2013 kom barnemedisinen inn i Klinisk institutt 2. Selv om Institutt for pediatri ble borte, ble ikke pediatriisk forskning og klinikk det. Samtidig var det forbindelser til Institutt for samfunnsmedisinske fag og Senter for internasjonal helse, et senter med institutt karakter. I dag, i andre og ulike enheter, arbeider pediatere med forskningstema nær epidemiologien og med barnehelse spørsmål internasjonalt og særlig i land i sør.

De nye og store enhetene fikk et varierende antall forskergrupper, noen knyttet til eksterne forskningsressurser. Nå finnes et knippe professorer som er spesialister på barnesykdommer og tilstander som kan ramme barn. Spesialiseringen innenfor pediatrien er økt, men «barnemedisinen» finnes ved mange institutter. Det finnes en barneklinnk, mens pediatri som disiplin samles i forskningsgruppen Oppfølgingsgruppen for barn (WestPaed Research), i 2020 koordinert av Gottfried Greve.<sup>135</sup>

Samarbeidet med Haukeland sykehus om forskning, delte stillinger og rom fortsatte. Også sykehuset fikk nye institusjonelle rammer. I 1950 var sykehuset kommunalt, fra 1978 ble det fylkeskommunalt, og med helseforetaksreformen i 2002 ble Haukeland sykehus til Haukeland universitetssykehus som en del av Helse

134 Jf. beslutninger i universitetsstyret, sak 81/04 og sak 96/04.

135 <https://www.westpaed.com/>

Bergen, med Helse Vest som regionalt helseforetak og som eier på vegne av staten.

I fortsettelsen omtales noen pediatiske forskningstema i det nye århundret. Først tas vekststudiernes utvikling og oppfølging av overvekt opp, dernest barnemedisinen i globalt engasjement. Til slutt vil vi også vise til noen tema innenfor den kliniske delen av pediatrien.

### *Vekststudier i nytt århundre: lokalt eller globalt?*

I 2003–2006 ble det gjennomført en ny vekststudie i Bergen – en tverrsnittstudie av 8299 barn 0–19 år, rekruttert fra helsestasjoner, skole og barnehager og supplert med data fra Medisinsk fødselsregister. Målinger av 7291 av dem ble brukt til å lage nye vekstkurver. De øvrige ble utelukket, de fleste fordi de hadde foreldre fra land utenfor Norden.<sup>136</sup> I beskrivelsen av studien het det blant annet at den skulle skaffe «informasjon over forekomsten av overvekt og fedme hos norske barn og unge», i tillegg til lengde/høyde og kroppsproporsjoner, og «konstruere kliniske relevante percentil/SD kurver».<sup>137</sup>

Nye vekstkurver, fortsatt basert på vekstkurver for bergensbarn og publisert i legetidsskriftet i 2009, skulle kunne erstatte Waalers nesten 30 år gamle kurver som referansekurver i Norge.<sup>138</sup> I den norske konteksten hadde idealvekten vært lik middelvekten, som vist også av Aarskog. I 2009 var skolebarna blitt høyere og tynnere, som i mange europeiske land, og det ble forklart på samme måte som før, mens sped- og småbarn var omtrent som tidligere.<sup>139</sup> Da WHO i 2006 publiserte nye vekstkurver til bruk globalt, for barn 0–5 ikke som referanse, men derimot som en standard, resulterte det i en norsk debatt om referanser versus standarder og hvilke kurver som passet for hvilke barn.

Barneklinnkens leger, som Petúr B. Júlíusson og Robert Bjercknes, var sterkt engasjert i begge diskusjonene. I den ene argu-

136 Júlíusson mfl. 2009.

137 <https://forskningsprosjekter.ihelse.net/prosjekt/911235>

138 Júlíusson mfl. 2009.

139 Júlíusson sst.



menterte de for at standarder var dårlige dersom de avvek fra lokale referanser på en slik måte at friske barn ble oppfattet som syke – eller også om overvekt blant barn ikke ble fanget opp.<sup>140</sup> I den neste argumenterte de for at det var klinisk relevante forskjeller mellom den norske vekststudien og WHO's vekststandard. Grunnen var at den norske vekststudien hadde vist babyer med høyere fødselsvekt enn «WHO-barna», og at barna stort sett også var både lengre og tyngre og hadde større hodeomkrets.<sup>141</sup> Forklaringen var vel sannsynligvis at barn med annen etnisk bakgrunn ikke var med i den norske studien, og forskerne bak vekststudien mente forskjellen mellom den og WHO-materialet gjenspeilet «forskjeller i omgivelser eller forskjellig vekstpotensial populasjoner imellom» – genetiske forskjeller, med andre ord. Diskusjoner om arv eller miljø var et tema med lange røtter, helt tilbake til raseforskningens glandsdager rundt århundreskiftet 1800–1900.<sup>142</sup> At dette dukket opp som mulige genetiske forskjeller i Bergen på 2000-tallet, sa mye om globalisering og migrasjon etter Sundal og Waalers tid. Tidligere hadde det ikke vært relevant å diskutere flere vekststandarder i Norge (selv om raseforskere, som Halfdan Bryn, som på 1930-tallet mente at samene utgjorde et «avvik» i størrelse).<sup>143</sup>

Det viktige for bergensforskerne var imidlertid ikke å diskutere hvorfor de norske kurvene var annerledes enn WHO's referansekurver, men å understreke at forskjellene var klinisk relevante. Ved bruk av misvisende kurver – ikke minst kurver som var standard – var det risiko for «unødige utredninger og bekymringer». Lignende diskusjoner foregikk blant barneleger i mange land, og noen steder skjedde det med henvisning til de gamle diskusjonene om rase: «We also endorse the principle that all children are equal, but not that they grow alike, since diversity is a typical characteristic of the human race».<sup>144</sup> Vi leser det som et utsagn om at menneskeheten var ett, men likevel kunne være nokså forskjellig. Internasjonalt var det likevel langt mer velvilje enn motvilje å spore med hensyn til vekststandarder, og allerede i 2011 hadde 125 land innført den. Blant annet mente International Pediatric Association at vektstan-

140 Júliússon, Roelants, Hoppenbrouwers, Hauspie & Bjerknæs 2009.

141 Júliússon mfl. 2009.

142 F.eks. Jackson & Weidman 2004: 130 flg.

143 Bryn 1933.

144 Roelants, Hauspie & Hoppenbrouwers 2010.

dardene passet alle. God ernæring, godt miljø og god helse var viktigere for vekst enn kjønn og etnisitet, og standarden kunne brukes i arbeidet mot økende barnefedme.<sup>145</sup>

Hva valgte norske helsemyndigheter, og hvilke retningslinjer ga Helsedirektoratet? De valgte WHO-kurvene for lengde og vekt på barn 0–5 år i 2010.<sup>146</sup> De baserte seg på fullammede barn, noe som samsvarte med norsk politikk, og dessuten var utvalget multi-etnisk, noe som gjorde kurvene velegnet for hele den norske barnepopulasjonen.<sup>147</sup> Bergensforskerne hadde jo holdt «ikke-norske» utenfor i sitt arbeid, og de antydte at WHO-kurvene kunne passe nettopp på dem som ikke var etnisk norske – igjen et kanskje vanskelig standpunkt; «ikke-norske» kom jo fra alle verdenshjørner og i mange fasonger. Helsedirektoratet nøyde seg med å legge inn en kommentar om at vekst og lengde i den norske vekststudien lå litt over WHO-standarder, uten at det så sent som i 2020 var kommet meldinger om at dette skapte problemer. Helsedirektoratet endret imidlertid anbefalingen som angikk hodeomkrets, i 2019; den hadde – som bergensforskerne hadde spådd – ført til «unødvendig engstelse blant foreldre og ekstra arbeid i spesialisthelsetjenesten». I stedet skulle vekststudien fra Bergen for hodeomkrets 0–2 år legges til grunn.<sup>148</sup>

Etter vekststudien er Bergen pediatric obesity research group etablert som en gruppe i WestPaed Research, under ledelse av Júlíússen. Forskergruppen inkluderer klinisk forskning om vekst, fysisk og mental helse og sosial tilpasning for barn som oppfattes å være i risikozonen for «deviant development».<sup>149</sup> I dette landskapet ble Overvektpoliklinikken etablert ved Medisinsk avdeling i 2018, med avdelinger både for barn og voksne.<sup>150</sup>

145 Se «endorsements», Child growth standards (who.int).

146 Vekt og høyde: Helsestasjon bør måle vekt og lengde/høyde på barn 0–5 år – Helsedirektoratet.

147 WHO anbefaler at barn fullammes inntil 6-måneders alder, og Helsedirektoratet har fulgt dette rådet, men modifisert det noe. Helsedirektoratet 2019.

148 Ny vekstkurve for hodeomkrets blant barn 0–2 år – Helsedirektoratet.

149 <https://www.uib.no/en/rg/paediatrics>

150 Se Overvektpoliklinikken – Helse Bergen (helse-bergen.no).

### *Internasjonalt engasjement – forebyggende arbeid*

Pediatriens samarbeid med Senter for internasjonal helse, nå et senter innenfor Institutt for global helse og samfunnsmedisin, har en historie fra 1980-tallet (se også kapittel 10 og 11 i dette bindet). Kombinasjon av pediatri, internasjonalt engasjement og innsats for forebyggende helsearbeid for barn og mødre er kjernen i et av universitetets sentre for fremragende forskning (SFF) fra 2013, Centre for Intervention Science in Maternal and Child Health (CISMAC), ledet av professor Halvor Sommerfelt.<sup>151</sup> Det er forankret ved Senter for internasjonal helse, og har partnere i fire afrikanske land (Etio-  
pia, Uganda, Sør-Afrika, Zambia) og tre asiatiske (India, Pakistan, Nepal). Senteret samarbeider med WHO og med CMI i Bergen. Målet med senteret er å bidra til forbedringer i mødres, nyfødtes og barns helse og utvikling i lav- og middelinntektsland. Det tar opp forebygging av dødelighet blant mødre og barn og bedring av barns helse og utvikling. CISMAC gjennomfører intervensjonsstudier om vaksiner, særlig med BCG-vaksine, og tiltak for bedre ernæring og økt amming.<sup>152</sup> I senteret inngår også et forskningssamarbeid med lang historie – med universitetet i Makerere i Uganda. Temaet er med intervensjoner i helsetjenesten for bedre mødre- og barnehelse, og Torkild Tylleskär er prosjektleder.

### *Diabetes – gammelt og nytt tema i pediatrien*

Også et annet av de tidlige forskningsområdene ved Barneklubben og Institutt for pediatri er fortsatt på programmet på 2020-tallet. Det gjelder barnediabetes, som var blant professor Oddmund Søviks forskningstema fra først på 1970-tallet. Diabetes gir betydelige utfordringer for barn som blir rammet. I 2019 oppsummerte helsedirektør Bjørn Guldvog at det var en god utvikling for barn med diabetes i hele landet.<sup>153</sup> Flere hadde god regulering av blodsukkeret, og færre var innlagt for behandling i sykehus.

151 <https://www.uib.no/en/cismac/117083/research-cismac>

152 Annual report 2020: 19.

153 <https://www.helsedirektoratet.no/nyheter/god-utvikling-innen-barnediabetes> (28.11.2019).

Ved Klinisk institutt 2 finnes Senter for diabetesforskning, med seks forskergrupper. Senteret arbeider med klinisk forskning, og for å kartlegge genetiske forhold ved diabetes, diagnostiske verktøy og muligheter for skreddersydd behandling av diabetes for den enkelte.<sup>154</sup> Senteret ble åpnet i 2012, det fikk støtte av Stiftelsen Kristian Gerhard Jebsen (KGJ), og samme år fikk professor Pål R. Njølstad ved senteret tildelt midler fra Det europeiske forskningsrådet til et ERC-prosjekt (2012–2017) om diabetes og fedme.

### Lange linjer: Mellom forebygging og behandling

Pediatrien som medisinsk disiplin var ung da UiB ble etablert. Barneklinnikkens overlege og universitetets professor kombinerte forskning og populær formidling i bøker, brosjyrer og foredrag. Barnets normale vekst og utvikling, ernæring og stell var i sentrum. Ut over på 1960-tallet spesialiserte mange seg til barneleger, og noen ble forskere. Bare to disputerte i Sundals tid som professor. Det var ikke uvanlig i denne perioden, og instituttet var lite. Samarbeid med hygienefaget, som fant sted mange steder, var lite utviklet på 1960-tallet i Bergen, men pediatrien var også forebyggings- og kartleggingsundersøkelsesorientert – særlig ses det ved høyde- og vektmålingene. Under Aarskog ble så vel forskningens bredde som omfang utvidet, og det er grunn til å gi Lie rett i at mye ble annerledes med ham, men også Hammerborg og Ryymin i at forskningen, gitt ressursene og tidens forskningsinnretning, allerede var betydelig.<sup>155</sup> I det nye århundret er organisasjon og faggrenser annerledes og forskningsmiljøene mye større og med forbindelser til hele verden, men det finnes fortsatt en barnemedisin, og noen tema er det kontinuitet i.

Det er kontinuitet i vektstudiene ved Barneklinnikken, nye kurver ble utarbeidet i 1956, i 1982 og på 2000-tallet, og de ble tatt i bruk av helsemyndighetene. Vekstkurver, basert på gjennomsnittet av friske barn, fikk en praktisk funksjon i kontrollen av barns vekst og utvikling fra spedbarnsalderen av og gjennom skoletiden, men mange av studiene var knyttet til ernæringsvitenskap, arvelære og

<sup>154</sup> <https://www.uib.no/diabetes>

<sup>155</sup> Hammerborg & Ryymin 2019, Lie 1996.

etter hvert hormonlære og genetikk. Det er en linje fra studier av barns vekst og utvikling, via tilgrensende vitenskaper, til videre bergenske vekststudier (2003–06) og ut i verden, som til WHO's vekstnormer fra 2007.

Den norske pediatriens framvekst hadde kartleggingsundersøkelser, også av vekst, på programmet, gjerne i samarbeid med hygienefaget. Hygienefaget hadde på sin side linje til moderne epidemiologisk forskning, og etableringen av Medisinsk fødselsregister i 1967 kan knyttes til denne tradisjonen. Det fikk mye å si for norsk epidemiologisk forskning, men også for barnemedisinen. Fra sist på 1980-tallet bidro publisering av informasjon om barns sovestilling til å redusere omfanget av krybbedød betraktelig. Den forskningen som etter hvert ble utført ved fødselsregisteret, står i en annen tradisjon enn vekststudiene, men baserte seg som dem på innsamling og analyse av et massemateriale. Etter nesten 75 år er altså begge de opprinnelige orienteringene innenfor pediatrien til stede i den bergenske, om enn på nye måter.

Kombinasjonen av registerforskning og kliniske studier er videreført i Den norske mor, far og barn-studien.<sup>156</sup> I tema som overvekt og vektutvikling, ernæringsrelaterte tema og internasjonalt samarbeid er det kontinuitet. I denne undersøkelsen ses det ikke mye forskning om håndtering av barnesykdommer eller andre epidemiske sykdommer, ei heller om vaksinasjon i norsk sammenheng, men dette er tema i det internasjonalt orienterte barnehelsearbeidet. Pediatrien i Bergen har ikke lenger noe disiplinorientert institutt, men pediatrik forskning i Bergen er omfattende og spesialisert, internasjonalt orientert, og gir bidrag til det internasjonale forskerfellesskapet.

I 2018 ble fredsgaven revet, etter nesten 70 år. Det som var en fredsgave og et moderne og storslått uttrykk for ambisjoner for freden og barnet i den nye tiden, var utslitt og umoderne. Andre rom og hus kreves for nye tider, ny forskning og nye behandlingsmuligheter.

156

Denne studien har omfattende data fra 113 000 svangerskap mellom 1999 og 2008, se også [www.fhi.no/prosjekter/den-norske](http://www.fhi.no/prosjekter/den-norske)

## Litteratur og kilder

- Akkök, C.A., Eggebø, T.M., Kiserud, T. & Heier, H.E. (2016). RhD-immunisering i svangerskapet. *Tidsskrift for Den norske legforening*, 136, 724–726.
- Alsvik, O. (1991). *Friskere, sterkere, større, renere. Om Carl Schiøtz og helsearbeidet for norske skolebarn*. (Hovedoppgave i historie). Universitetet i Oslo.
- Andresen, A. (2009). Hospital Infantil de Bergen. *Lars. Cultura y Ciudad*, 26–31.
- Andresen, A. & Elvbakken, K.T. (2017). Karl Evang og mødrehygienesaken. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 33(2), 137–154.
- Andresen, A. & Elvbakken, K.T. (2018). Fødselskontroll, barnehelse og kvinners rettigheter og plikter. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 42(1–2), 67–84.
- Arentz-Hansen, C. (2018). *Kvinder med begavelse for lægevirkksomheden*. Oslo: Cappelen Damm.
- Asdal, K. (2014). Contesting the animal model: Axel Holst and the controversy over scurvy and beriberi. *Social History of Medicine*, 27(3), 577–593.
- Backer-Grøndahl, N. (1954). *Utviklingen av det klinisk-medisinske fakultet ved Universitetet i Bergen*. Universitetet i Bergen.
- Bakketeig, L., Bjerkedal, T. & Finne, P.H. (1979). Overflytting av nyfødte til pediatrik avdeling. *Tidsskrift for Den norske legforening*, 99, 626.
- Bassøe, H. (1983). *En kort orientering om anorexia nervosa – Til pasienter, pårørende og behandlere*. Trondheim: Tapir.
- Bjerkedal, T. & Bakketeig, L. (1970). *Medisinsk registrering av fødsel i 1967, Enkelte statistiske oversikter*. Universitetet i Bergen.
- Bryn, H. (1932). *Norwegische Lapp: Eine anthropologische Study. Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 52.
- Duncan, J.R. & Byard, R.W. (red.) (2018). *SIDS Sudden Infant and Early Childhood Death: The Past, the Present and the Future*. Adelaide (AU). University of Adelaide Press.
- Dunn, P.M. (2005). Sir Fredric Still (1868–1941). The father of British paediatrics. *Arch. Dis. Child Fetal Neonatal Ed*, 91, F308–F310.
- Elvbakken, K.T. (2002). Korrekt vektkontroll. Kampanjer i kampen mot overvekten. I: K.T. Elvbakken & P. Solvang (red.), *Helsebilder – Sunnhet og sykdom i kulturelt perspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Elvbakken, K.T. (2020). Physiology and hygiene in the history of nutrition science: The norwegian case 1870–1970. *Social History of Medicine*, 33, 288–308.
- Evang, K. (1947). *Gjenreisning av folkebelsa i Norge*. Oslo: Fabritius & Sønens Forlag.
- Eveleth, P.B. & Tanner, J.M. (1976). *Worldwide variation in human growth. Cambridge studies in biological & evolutionary anthropology*. Cambridge.
- Frängsmyr, C. (2010). *Uppsala universitet 1852–1916*. Uppsala: Uppsala universitet (2:1).
- Frölich, T. (1923). Spædbarnsalderens patologi i sprædte træk, i Festskrift til Dr. med. Carl Looft. *Medicinsk Revue*, (januar–februar), 28–39.
- Gilbert, R., Salanti, G., Harden, M. & See, S. (2005). Infant sleeping position and the sudden infant death syndrome: Systematic review of observational studies and historical review of recommendations from 1940 to 2002. *International Journal of Epidemiology*, 34, 874–887.
- Hammerborg, M. & T. Ryymin (2019). *Veien til Haukeland. Haukeland universitetssykehus 1912–2012*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Helsedirektoratet (2014). *Amming og spedbanrskosthold. Landsomfattende undersøkelse 2013*.
- Helsedirektoratet (2019). *Ny vekstkurve for hodeomkrets blant barn 0–2 år*.
- Helsedirektoratet (2020). Helsestasjons- og skolehelsetjenesten. Nasjonal faglig retningslinje. Sist faglig oppdatert 2020. *Vekt og høyde: Helsestasjon bør måle vekt og lengde/høyde på barn 0–5 år*.
- Helsing, E. (1969). *Boken om amming*. Oslo: Gyldendal.
- Helsing, E. & Botten, G. (1989). Søkjelys på barnematindustrien, *Syn og Segn*, 86(6), 322–329.
- Helsing, E. & Hæggkvist, A.-P. (2008). *Amming: Til deg som vil amme*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Holst, A. & Frölich, T. (1907). Experimental studies relating to «Ship Beri-Beri» and scurvy II. *Journal of Hygiene*, 7, 634–671.
- Haave, P. (2011) *I medisinsens sentrum: Den norske legforening og spesialistregimet gjennom hundre år*. Oslo: Unipub.
- Irgens, L. (2007). Registerbasert epidemiologisk forskning og forvaltning: Et resultat av tilfældighetenes spill eller en uunngåelig historisk utvikling. *Norsk Epidemiologi*, 17(2), 199–208.

- Irgens, L., Skjerven, R. & Lie, R.T. (1989). Secular trends of sudden infant death syndrome and other causes of post perinatal mortality in norwegian birth cohorts 1967–1984. *Acta Paediatr Scand*, 78, 228–232.
- Jackson, J.P. & N.M. Weidman (2004). *Race, Racism, and Science. Social Impact and Interaction*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- Johannisson, K., Nilsson, I. & Quarsell, R. (Red.) (2010). *Medicinen blir till vetenskap: Karolinska Institutet under två århundraden*. Stockholm: Karolinska University Press.
- de Jonge, G.A. & Engelberts, A.C. (1989). Cor deaths and sleeping position. *Lancet*, 2(8672), 1149–1150. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(89\)91504-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(89)91504-3).
- Júliússon, P.B., Roelants, M., Eide, G.E., Hauspie, R., Waaler, P.E. & Bjerknes, R. (2007). Overweight and obesity in Norwegian children. *Acta Paediatrica*, 1333–1337. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2007.00421.x>
- Júliússon, P.B., Mathieu R., Eide, G.E., Moster, D., Juul, A., Hauspie, R., Waaler, P.E. & Bjerknes, R. (2009). Vekstkurver for norske barn. *Tidsskrift for Den norske legeförening*, 129(4), 281–286.
- Knudtzon, J., Waaler, P.E., Skjærven, R., Solberg, L.K. & Steen, J. (1998). Nye norske percentilkurver for høyde, vekt og hodeomkrets for alderen 0–17 år. *Tidsskrift for Den norske legeförening*, 108(96), 2125–2135.
- Knudtzon, J., Waaler, P.E., Solberg, L.K., Grieg, E., Skjærven, R., Steen, J. & Irgens, L. (1988). Høyde, vekt og hodeomkrets hos 0–4 år gamle barn: Data basert på SYSBARN-registreringen og Medisinsk fødselsregister. *Tidsskrift for Den norske legeförening*, 108(26), 2136–2142.
- Kvande, L. (2008). Frå politikk til etikk: Obstetrisk ultralyd i 1980- og 90-åra. *Tidsskrift for Den norske legeförening* 128, 2855–2859.
- Larsen, Ø. (red.) (1996) *Norges leger* (bd. 1–5). Oslo: Den norske legeförening.
- Lie, A.K. (2019). Norsk barnemedisin i 100 år – de lange linjene. *Paidos*, 37(1), 22–25.
- Lie, R. K. (1996). Forskningens innhold. I. N. Roll Hansen, J Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen. *Universitetet i Bergens historie*. Bind 2. (s. 318–389). Universitetet i Bergen.
- Markestad, T. (1993). Information about Sudden Infant Death Syndrome for the General Public. *Acta Paediatrica Suppl*, 389, 124–125.
- Moe, P.J. (1963). *Iron Requirements in Infancy, Logitudinal Studies of Iron Requirements During the First Year of Life*. Norwegian Monographs on medical science. Oslo: Universitetsforlaget.
- Morild, I. (1989). Plutselig uventet spedbarnsdød – Mot en løsning av gåten. *Naturen*, 2, 49–52.
- Natvig, H. (1956). *Nye høyde- og vekttabeller for norske kvinner og menn*. Oslo: Landsforeningen for kosthold og helse.
- Nes, M., Sem, S.W., Pedersen, J.I. mfl. (1992). Dietary intake in a GROUp of independent living old people in Oslo. *Ageing Cli. Exp, Res*, 4, 145–156.
- Porter, D. (red.) (1994). *The History of Public Health and the Modern State*. Amsterdam: Clio Medica.
- Roelants, M., Hauspie, R. & Hoppenbrouwers, K. (2010). Breastfeeding, growth and growth standards: Performance of the WHO growth standards for monitoring growth of Belgian children. *Annals of Human Biology*, 37(1), 2–9. <https://doi.org/10.3109/03014460903458080>.
- Salomonsen, L. & Rinvik, R. (1939). *Barnepleie*. Oslo: Aschehoug.
- Schiøtz, A. (2003). *Folkets helse – Landets styrke 1850–2003*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schiøtz, A. (2014). «Gjør deres plikt ... men la ting skje i stillhet» Kvinner i folkehelsearbeidet teneste. *Michael*, 11(1), 28–44.
- Schiøtz, A. (2017). *Viljen til liv. Medisin- og helsehistorie frå antikken til vår tid*. Oslo: Samlaget.
- Schiøtz, C. (1917). *En undersøkelse av 10 000 norske skolebarn særlig med hensyn til vekstforhold*. Bergen: John Griegs Forlag.
- Skadberg, B., Markestad, T., Reigstad, H., Bjerknes, R., Greve, G. & Njølstad, P. (2014). Minneord. *Tidsskrift for Den norske legeförening*, 134(16). <https://doi.org/10.4045/tidsskr.14.0829>
- Solberg, L.K. & Johansen, A. (1984). *Oppslutning og frafall i helsestasjonsarbeidet*. Oslo: Oslo helseråd.
- Sommerchild, H. & Moe, E. (2005). *Da barnepsykiatrien kom til Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Spitz, L. (2012). The history of paediatric surgery in the United Kingdom and the influence of the national health Service on its development. *Journal of Pediatric Surgery*, 47, 29–35.
- Spock, B. (1946). *Common sense book of baby care*. New York: Duell, Sloane and Pearce.
- Spock, B. (1952) 1970). *Barnet – Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse*. Oslo: Tiden.
- Stene-Larsen, G. (2007). Medisinsk fødselsregister i forskning og forvaltning. *Norsk Epidemiologi*, 17(2), 95–96.

- Sundal, A. (1929).** Der normale Blutdruck in Alter 3–20 Jahren. Eine Untersuchung an 1932 Kindern und Jugendlichen in Oslo (Norwegen), *Zeitschrift für Kinderheilkunde*, 47(6), 742–761.
- Sundal, A. (1931)** *Tabell til bedømmelse av utvikling og holdt efter alder, høide og vekt hos barn inntil 15 år.* Oslo: Oslo Helseråd.
- Sundal, A. (1936).** *Chronische Infektiöse Erkrankungen der Harnwege im Kindesalter, Aus der Universitätskinderklinik (Kinderabteilung des Reichshospitals)* (doktoravhandling). Oslo: Kirstes boktrykkeri.
- Sundal, A. (1939)** *Mor og barn, svangerskapets hygiene – fødsel – barselseng – barnets utvikling, ernæring, stell mv. i de to første leveår* (2. utg.). Oslo: Fabritius.
- Sundal, A. (1957).** *Mor og barn, svangerskapets hygiene – fødsel – barselseng – barnets utvikling, ernæring, stell mv. i de to første leveår.* Oslo: Fabritius.
- Sundal, A. (1958)** *Mor og barn, svangerskapets hygiene – fødsel – barselseng – barnets utvikling, ernæring, stell mv. i de to første leveår* (19. opplag). Oslo: Fabritius.
- Sundal, A. (1962).** Erythroblastosis foetalis, a survey of 491 consecutive cases of Rh-immunization in pregnancy. Part 1, stillbirths due to erythroblastosis foetalis. *Acta Paediatrica*, suppl. 135, 203.
- Sundal, A. (1963).** Erythroblastosis foetalis, a survey of 491 consecutive cases of Rh-immunization in pregnancy. Part 2, liveborn affected by erythroblastosis foetalis. *Acta Paediatrica*, 52, 65–81.
- Sundal, A. (1968).** *Mor og barn, svangerskapets hygiene – fødsel – barselseng – barnets utvikling, ernæring, stell mv. i de to første leveår* (22. opplag). Oslo: Fabritius.
- Vik, B.M. (2014).** *For barna og samfunnet: Psykologi, barneoppdragelse og sosialpolitikk i Norge ca. 1900–1975* (doktoravhandling). AHKR, Universitetet i Bergen.
- Wallgren, A. (1960).** The pediatric clinics and the pediatric teaching at Karolinska institutet. *Acta Paediatrics*, 49, 770–779.
- Wergeland, H. (1981).** *Barnepsykiatrisk klinikk ved Universitetet i Oslo 30 år (1950–1980)*. Monografiserien, rapport nr. 7. Oslo: Barnepsykiatrisk klinikk, Universitetet i Oslo.
- Wurzinger, St. (1930).** Review: Der normale Blutdruck im Alter von 3–20 Jahren, *Anthropologischer Anzeiger*, 5(3), 204–205.
- Waler, P.E. (1983).** Anthropometric studies in Norwegian children. *Acta Paediatrica Scandinavia*, Supplement 308, 1–41.
- Øyen, N. (2007).** Spedbarn skal sove på rygg – En epidemiologisk suksesshistorie. *Norsk epidemiologi*, 17(2), 121–125.
- Øyen, N., Irgens, L.M., Skjærven, R. mfl. (1994).** Secular trends of sudden infant death syndrome in Norway, 1967–1988. Application of a method of case identification to Norwegian registry data. *Paediatr Perinatal Epidemiol*, 8, 263–281.
- Øyen, N., Markestad, T., Skjærven, R. mfl. (1997).** Combined effects of sleeping position and prenatal risk factors in sudden infant death syndrome: The Nordic Epidemiological SIDS Study. *Pediatrics*, 100, 613–621.
- Aarskog, D. (1986, 1996).** *Overvekt og slanking hos barn og unge.* Oslo: Tano Aschehoug.
- Aarskog, D. & Bjerknes, R. (2004).** Overvekt og fedme hos barn og unge. *Pediatrisk Endokrinologi*, 18, 6–23.
- Aarskog, D., Fevang, E., Kløve, H. Thorsen, T. & Støa, K. (1975).** The effect of the stimulant drugs dextroamphetamine and methylphenidate on growth hormone secretion in hyperactive children. *Pediatric Research*, 9, 666. <https://doi.org/10.1203/00006450-197508000-00010>





Morgenavisen skrev i april 1933 at det i løpet av to dager under det internasjonale polaråret ble sendt opp 500 drivballonger og 5 stratosfæreballonger i Bergen. Det var smørfabrikken Bjørgvin og Meteorologisk institutt som sto bak det lokale arrangementet. Foto: George Willoughby, Universitetsbiblioteket i Bergen, Billedsamlingen.

# Kapittel 4

## Hvordan blir klimaet?

### Fra Bjerknes til Bjerknnessenteret

*Thorleif Aass Kristiansen*  
*og Magnus Vollset*

Bjerknnessenteret for klimaforskning er Nord-Europas største fagmiljø for naturvitenskapelig forskning om drivhuseffekt og menneskeskapte klimaendringer. I dette kapittelet undersøker vi hvilke tradisjoner forskningen bygger på, forbindelsene til Bjerknes-navnet, og hvordan klimaforskning har endret seg over tid. Vi viser hvordan dagens forskning bygger på tradisjoner for studier av hav og atmosfære både i felt, i laboratorier og i form av komplekse datamodeller, men også hvordan den tidlige klimaforskningen havnet i skyggen av «Bergensskolen i meteorologi». Videre presenterer vi prosjektene Bjerknnessenteret sprang ut av, og senterets ulike faser: fra et senter for fremragende forskning og fredspris til forventninger om forskning i mer anvendt retning. Avslutningsvis diskuterer vi betydningen av arv, anseelse og synlighet.

Bjerknessenteret er i dag et samarbeid mellom Universitetet i Bergen (UiB), forskningsselskapet Norce, Havforskningsinstituttet (HI) og Stiftelsen Nansen senter for miljø og fjernmåling. Det er oppkalt etter Vilhelm Bjerknes (1862–1951) og hans sønn Jacob Bjerknes (1897–1975), som begge ga viktige bidrag til utviklingen av meteorologi og værvarsling. Fra 1917 var de sentrale i å etablere slik vitenskap i Bergen.<sup>1</sup> Da et formalisert samarbeid om klimaforskning var under planlegging på slutten av 1990-tallet, var det av flere grunner strategisk å knytte det til Bjerknes-navnet: Navnet kunne virke samlende og inspirerende, det ga vitenskapelig legitimitet, og det ble sett som viktig å ta hevd på Bjerknes-navnet før noen andre gjorde det.

Det er imidlertid ingen direkte linje fra Vilhelm og Jacob Bjerknes til Bjerknessenteret. Både far og sønn flyttet fra Bergen før UiB så dagens lys. Dessuten var de til tider avvisende til klimaforskningen som foregikk i deres samtid. Like fullt er det flere sammenfallende forskningsinteresser i den tidlige geofysikken i Bergen og klimaforskningen som har vokst fram. I dette kapitlet analyseres utviklingen av meteorologi, oseanografi, paleoklimatologi, modellering og annen klimaforskning – fra Bjerknes til Bjerknessenteret. Vi viser hvordan virksomheten ved senteret springer ut av tidligere miljøer i meteorologi og havforskning, om enn på overraskende måter. Hva slags klimaforskning har foregått? Hvordan har hav og atmosfære blitt koblet sammen til ulike tider?

### Bjerknessamarbeidet

Under konferansen «Fakta grunnlaget og utfordringene i klimaforskningen», 17. november 1999, arrangert av Norges forskningsråd, ble et flygeblad med et bilde av Vilhelm Bjerknes og tittelen «Nytt klimainitiativ i Bergen: Bjerknes-samarbeidet» lagt ut på alle bordene. Den korte teksten fortalte at klimaet i Norge var i endring på grunn av utslipp av drivhusgasser, og at det manglet kunnskaper om prosessene som drev endringene. Det var nå nødvendig å intensivere forskning på klimaendringer på nordlige breddegrader, noe et

1 Vollset, Ellingsen & Hornnes 2018, Friedman 1989.

tverrfaglig miljø i Bergen satte seg fore. Initiativtakerne var forskere ved UiB, HI og Nansen-senteret, med maringeologen Eystein Jansen som pådriver. Seks dager tidligere hadde direktørene ved de tre institusjonene undertegnet en intensjonsavtale om samarbeid. Målet var Forskningsrådets nyskapning for finansiering til ambisiøse forskningsmiljøer: Senter for fremragende forskning (SFF).<sup>2</sup> Med lanseringen fikk miljøet presentert målet om et tverrfaglig klimasenter og sikret seg Bjerknes-navnet.

Bjerknessamarbeidet bygget på enkeltforskere og små miljøer som fattet interesse for klimaspørsmål og som de siste årene hadde begynt å se til hverandre. Miljøene var fordelt på flere enheter både innenfor og utenfor universitetet. Paleoklimatologene, anført av professor Jan Mangerud, opprettet i 1983 Nasjonallaboratoriet for geologisk massespektrometri (GMS-laboratoriet, nå FARLAB) ved Geologisk institutt med Eystein Jansen som leder. Dette gjorde det mulig å studere og tallfeste fortidsklima ved hjelp av geologiske målinger. I 1985 ble John Birks fra Cambridge kallet til professor ved Botanisk institutt; han var pioner for kvantitativ pollenanalyse. Denne forskningen gjorde det etter hvert mulig å koble klimamodeller til virkninger i naturen.

Blant meteorologene ved Geofysisk institutt kom klimaforskningen på dagsordenen rundt 1990. Øystein Hov, professor mellom 1989 og 1996, var atmosfærekjemiker og forsket på spredning av partikler i atmosfæren – et viktig felt for å forstå betydningen for klimaet av menneskelig forurensning.<sup>3</sup> Sigbjørn Grønås, som fikk professoratet etter Hilding Sundqvist i 1990, delte sin forgjengers interesse for numerisk værvarsling ved hjelp av datamaskiner, men dreide snart forskningen mot klima og ledet tverrfaglige kollokvier der klimaspørsmål ble diskutert.<sup>4</sup> På slutten av 1990-tallet var Grønås sentral i å etablere et nasjonalt samarbeid for utvikling av klimamodeller.<sup>5</sup> Blant Geofysisk institutts havforskere var innretningen mot klimaspørsmål enda sterkere. For eksempel drev oseanografer ved instituttet og ved Nansensenteret, blant dem

2 En presentasjonsfilm i forbindelse med Bjerknessenterets 20års jubileum finnes denne opplysningen (tidsangivelse 57:30), Bjerknessenteret 2020.

3 Før han kom til Bergen, i 1988, hadde Hov deltatt som en av tre norske delegater til FNs klimapanelts aller første møte, se World Meteorological Organization 1988: Annex 1:3.

4 Vollset, Ellingsen & Hornnes 2018: 317.

5 Regclim 1999: 26.

Helge Drange og Peter Mosby Haugan, forskning om hvordan karbondioksid blir lagret i havet.<sup>6</sup>

Også de to andre partnerne i Bjerknnessamarbeidet var med hovedsakelig i kraft av sin interesse for klimaendringer i havet. Det statlige Havforskningsinstituttet bidro først og fremst gjennom tung forskningsinfrastruktur. Instituttet hadde rederkompetanse og overtok i 2000 driften av universitetets forskningsskip Håkon Mosby.<sup>7</sup> I tillegg hadde Havforskningsinstituttet lange tidsserier over saltinnhold og temperatur i norske hav – av stor relevans for klimastudier – og et ønske om mer samarbeid med grunnforskningsmiljøer.<sup>8</sup>

Nansen senter for fjernmåling ble etablert i 1986, som en avlegger fra havforskningen ved universitetet. Initiativtaker Ola M. Johannessen, som hadde et stort internasjonalt nettverk, bygget opp et miljø for teoretisk og anvendt forskning basert på fjernmålinger fra for eksempel satellitter, radiosonder, bøyer og forskningsskip. I tråd med 1980-tallets forskningspolitikk for anvendte miljøer ble Nansensenteret etablert som en frittstående forskningsstiftelse. Senteret har like fullt hatt sterke koblinger til universitetet, gjennom bistillinger, rekruttering og uformelt samarbeid mellom enkeltforskere. Senteret har siden opprettet flere avdelinger rundt om i verden: i St. Petersburg, Cochin (India), Beijing, Cape Town og Dhaka (Bangladesh).<sup>9</sup>

At senteret ble oppkalt etter Fridtjof Nansen, viser at stifterne likte inspirerende navn med assosiasjoner til ambisiøse ekspedisjoner. I større grad enn ved for eksempel Geofysisk institutt drev Nansensenteret på 1980- og -90-tallet med store, kollektive prosjekter. Senteret hadde også unge forskere på tidsavgrensede kontrakter og forskergrupper som ikke nødvendigvis forholdt seg til etablerte disiplingrenser. Gjennom årene opparbeidet senteret ekspertise på blant annet teknisk utstyr, målinger og kunnskap om polarområdene. Miljøforskning vokste fram som en utvidelse av virksomheten, og i 1990 ble navnet justert til Stiftelsen Nansen senter for miljø og

6 Vollset, Ellingsen & Hornnes 2018: 317.

7 Hovland & Ellingsen 2007: 130. Fra 2008 ble Havforskningsinstituttet eier av FF Håkon Mosby. I 2017 ble skipet solgt til private.

8 Fosså 2002: 4, Krohn mfl. 2001: 25.

9 Om Nansensenteret, se Vollset, Ellingsen & Hornnes 2018: 293–302, Hovland & Ellingsen 2007: 121–122, 125–127.

fjernmåling. Følgelig ble klimaendringer et naturlig studieobjekt for senterets forskere. For eksempel fikk Johannessen, Einar Bjørge og Martin W. Miles mye oppmerksomhet for et arbeid i 1995, der de brukte satellittdata over flere år til å konkludere med at isen rundt Nordpolen var i ferd med å smelte.<sup>10</sup>

Et tidlig tverrfaglig klimainitiativ med utspring i universitetet var forskningsprogrammet Cardeep (Carbon Dioxide and Deep Water Formation), som ble igangsatt i 1992 etter initiativ fra biologen Ulf Lie ved Senter for miljø- og ressursstudier, hvor prosjektet fant sitt hjem. Jansen, som også hadde bistilling ved Nansensenteret, koordinerte søknadene og prosjektet. Målet var å studere den klimatiske betydningen av dypvannsdannelse, betydningen av varme og tetthet på havstrømmene, og havets rolle i karbonkretsløpet. Programmet ble opprinnelig finansiert av Norges almenvitenskapelige forskningsråd, og etter hvert av EU-midler til konkrete prosjekter.<sup>11</sup>

Jansen ledet også søknadsarbeidet for å bli et senter for fremragende forskning. Tre vitenskapelige argumenter lå til grunn for søknaden. For det første at klimaforskningen var av stor samfunnsmessig betydning og krevde langsiktig innsats. For det andre at Bergens beliggenhet var gunstig for denne type forskning, særlig på grunn av nærheten til Arktis, som ifølge FNs klimapanel var der de største klimaendringene ville inntreffe. Og for det tredje at Bergen hadde flere sterke miljøer, som hadde vist at de evnet å samarbeide. Det fantes kompetanse på fortidig klima, nåtidige observasjoner og framtidig modellering, og lovende forskere i rett alder. De ulike institusjonene trakk i samme retning.<sup>12</sup>

Bjerknessamarbeidets søknad om å bli et fremragende senter nådde opp, så fra 2003 ble den bergenske klimaforskningen sikret ti års finansiering, som Bjerknessenteret. Senterets første årsberetning inneholdt omtaler av Vilhelm og Jacob Bjerknes og framhevet at de var pionerer i værvarsling og klimaforskning. Men hva hadde et tverrfaglig senter for klimaforskning med Vilhelm og Jacob Bjerknes å gjøre?

<sup>10</sup> Johannessen, Miles & Bjørge 1995.

<sup>11</sup> Aksnes mfl. 2011, Jansen 1999: 39–40.

<sup>12</sup> Vollset, Ellingsen & Hornnes 2018: 303.

## Bjerknes og klimaforskningen

Vilhelm Bjerknes er en ruvende skikkelse i norsk geofysikk- og vitenskapshistorie. Takket være et stipend fra Carnegie-stiftelsen hadde han fra 1906 og i de neste 35 årene midler til å ansette assistenter. Omtrent en hel generasjon skandinaviske geofysikere startet sine karrierer som Bjerknes-assistenter.<sup>13</sup> Da Norsk geofysisk forening ble stiftet i 1917, skjedde det på Vilhelm Bjerknes' hytte på Geilo, og Bjerknes var selvsagt som foreningens første leder.<sup>14</sup> Ved hundreårsjubileet for hans fødsel i 1962 ga *Geofysiske publikasjoner* – tidsskriftet foreningen tok initiativ til – ut et spesialnummer med en fyldig bibliografi, komplett publikasjonsliste og elleve større arbeider fra tidligere assistenter.<sup>15</sup> Den amerikanske meteorologiforeningen sponset trykkingen av 3000 ekstra eksemplarer, Posten lanserte egne Bjerknes-frimerker, og regjeringen ved kirke- og utdanningsminister Helge Sivertsen bestilte byster av Bjerknes i foræring til både UiO og UiB.<sup>16</sup>

Begge universitetene hevdet retten til arven. Vilhelm Bjerknes hadde arbeidet ved flere institusjoner gjennom sin uvanlig lange forskerkarriere. Forskningsinteressene ble formet gjennom tolv år som professor i mekanikk og matematisk fysikk ved Stockholms Högskola (1895–1907). Deretter ble han professor ved Det Kongelige Frederiks Universitet i Kristiania, hvor han tidligere hadde vært student og tatt doktorgrad, før han i 1912 ble kallet til et professorat i Leipzig. I 1917 ble han hentet fra det krigsherjede Tyskland til et professorat i meteorologi ved Bergens museums nyopprettede geofysiske institutt. Han flyttet tilbake til Oslo i 1926, etter lengre tids misnøye med forholdene i Bergen og skuffelse over at planene om å etablere et bergensk universitet med meteorologi som del av et fysisk institutt hadde strandet.<sup>17</sup> Vilhelm Bjerknes virket i Oslo til sin død i 1951. På 1960-tallet var det Universitetet i Oslo som trykket Bjerknes-arven til sitt bryst. På initiativ fra Bjerknes-assistenten Einar Høiland ble en av de tre matematikk-

13 Sverdrup 1951: 217–221.

14 Johnsen 2017: 3–4.

15 *Geofysiske publikasjoner* (1962), vol. 24: In memory of Vilhelm Bjerknes (1862–1951) on the 100th anniversary of his birth.

16 Petterssen 1962: 299–300.

17 Hovland 2007: 30, 33–38.

bygningene som åpnet på Blindern i 1966, døpt Vilhelm Bjerknes' hus.<sup>18</sup>

Bergensskolen i meteorologi var allerede anerkjent, men med Bjerknes-samarbeidet var det Bergen som tok familienavnet tilbake. I en kronikk i forbindelse med at Bjerknes-senteret ble et senter for fremragende forskning, skrev professor Grønås at UiB hadde et ansvar for å hedre Bjerknes og hans arbeid, at forskerne ved Bjerknessenteret sto i en naturlig utvidelse av Bjerknes' vitenskapelige program, og at klimaforskningen i Bergen forhåpentligvis ville «få lignende betydning for menneskeheten» som Bjerknes' arbeider i meteorologi.<sup>19</sup> Hadde Bjerknes-navnet noe med klimaforskningen å gjøre? Eller var det bare snakk om å låne et berømt navn for å gi klimaforskningen tyngde og prestisje? Svaret er komplisert. Bergen var et senter for klimaforskning også i Vilhelm Bjerknes' tid, men den var det havforskningskollegene som sto bak. Selv mente Bjerknes at samtidens klimaforskning var prematur.

Tjue år før han kom til Bergen, hadde Vilhelm Bjerknes utviklet sirkulasjonsteoremet, som forklarer matematisk hvordan virvler kan oppstå i havet og i lufta. Bjerknes konsentrerte seg etter hvert om atmosfæren og lanserte i 1904 et program med ambisjon om å gjøre værvarsling til «en eksakt vitenskap», basert på fysikkens lover. Så sant man var i stand til å stille værrets *diagnose*, det vil si å gjøre nøyaktige observasjoner av temperatur, lufttrykk, luftfuktighet og vindretningen, ville det i prinsippet være mulig å regne seg fram til en nøyaktig *prognose* for været fram i tid.<sup>20</sup> Der hans tidligere arbeider omhandlet både havstrømmer og atmosfæren, var stipendet fra Carnegie kun knyttet til sistnevnte. Oseanografien og meteorologien skilte lag. Mens Vilhelm konsentrerte seg om teori, var sønnen Jacob involvert i arbeidet med å gjøre teoriene om til metoder for praktisk værvarsling, fra 1918 som den første lederen for Værvarslinga på Vestlandet. Snart publiserte de flere artikler som blir ansett som klassikere, og «Bergensskolen i meteorologi» har fått status som miljøet som ga værvarsling et vitenskapelig fundament.<sup>21</sup>

18 Palm 1974: 125. De andre bygningene fikk navn etter Niels Henrik Abel og Sophus Lie.

19 Bergens Tidende 13. juni 2002, S. Grønås: «Arven etter Vilhelm Bjerknes».

20 Ambisjonen om en «eksakt vitenskap» ble først formulert i Bjerknes 1904: 1–7. Gramelsberger 2009: 669–673.

21 Friedman 1989, Nebeker 1995, Harper 2008, Nilsen og Vollset 2016, Vollset, Hornnes og Ellingsen 2018.



Høydepunktet er en modell av sykloners (lavtrykk) livssyklus og bevegelse i atmosfæren, en værvarslingsmetode basert på luftmasseanalyse, og at uværssystemer på våre breddegrader dannes langs «polarfronten» der varme luftmasser fra sør møter kalde luftmasser fra Arktis.

Samme år som Bjerknes kom til Bergen, utga Bjørn Helland-Hansen og Fridtjof Nansen en klimastudie.<sup>22</sup> Der værvarslingen arbeidet for å varsle været de kommende to–tre dagene, var oseanografene drevet av et ønske om å utvikle sesongvarsler. Ambisjonen ble lansert i verket *The Norwegian Sea* i 1909: «Vi tror at disse oppdagelsene gir oss et berettiget håp om at det ved fortsatte undersøkelser vil være mulig å forutsi forholdene for klima, fiskerier og jordbruk måneder eller år i forveien.»<sup>23</sup> Nøkkelen til langtidsvarsler, mente de to, var havet. Golfstrømmen var årsaken til at Skandinavia har et temperert klima, og varmekapasiteten til havvann er mer enn 3000 ganger høyere enn varmekapasiteten til luft.<sup>24</sup> Kunne en ganske enkelt bruke overflatetemperaturene i havet til å varsle temperaturene på land noen måneder senere? Dette var observasjoner skip i atlantehavstrafikk hadde gjort rutinemessig. Mens verdenskrigen pågikk, og egen toktvirksomhet ble satt på pause, fikk en tysk assistent i oppdrag å gå gjennom arkivene hos *Deutsche Seewarte* i Hamburg og analysere målingene fra ti dager hver vår mellom 1898 og 1917. Disse ble så sammenliknet med offisielle temperaturmålinger på land noe tid senere.<sup>25</sup>

I utgangspunktet så det ut til å være en klar samvariasjon, men detaljene bød på en overraskelse: Heller enn at havtemperaturene påvirket atmosfæren, lot det til at påvirkningen gikk i motsatt retning. Ofte kunne temperaturene på land, for eksempel i Stockholm, endre seg flere dager tidligere enn overflatetemperaturene på havet. Ytterligere analyser av andre meteorologiske observasjoner ga en forklaring: Overflatetemperaturen på havet endret seg som en følge av trykkforskjeller i atmosfæren – trykkforskjeller som forårsaket vind. Ved nordavind ble havet kaldere; med vind fra sør ble havoverflaten varmere. Selv om havstrømmene fraktet mer varme, var

22 Helland-Hansen & Nansen 1917: 1–341.

23 Helland-Hansen & Nansen 1909: IV–V.

24 Helland-Hansen & Nansen 1912: 415.

25 Helland-Hansen & Nansen 1917.

det bevegelsene i atmosfæren som avgjorde overflatetemperaturene. Kunne det være mulig å lage sesongvarsler med utgangspunkt i trykkforskjellene i atmosfæren?

Selv om de ikke fant noen klar lovmessighet, mente Helland-Hansen og Nansen at løsningen måtte ligge i sykliske svingninger på solen. Solen var motoren for atmosfæren – kilden til all energi. Alt på 1840-tallet hadde den tyske astronomen Heinrich Schwabe oppdaget at solflekker forekommer i 11-års sykluser, og de to havforskerne var overbeviste om at det var mulig å finne tilsvarende sykluser på jorden. At dette ikke var avdekket allerede, mente de skyldtes at økt solenergi har ulik effekt på ulike deler av kloden: Noen steder vil økt solenergi gjøre det varmere, andre steder vil mer sol føre til mer vind og dermed en relativ avkjøling. Resultatene var tentative, og i stor grad basert på forskning og funn gjort av andre. Ambisjonen, som Fridtjof Nansen presenterte den i et foredrag i vitenskapsakademiet i Washington, D.C. i januar 1918, var å gi en oversikt over kunnskapsstatus og gi en retning for empiriske klimastudier på globalt nivå.<sup>26</sup> Kanskje kunne det gjennom videre klimastudier bli mulig å varsle været ikke bare neste dag, men uker og måneder inn i framtiden. I en utvidet engelsk oversettelse utgitt i 1920 av USAs nasjonalmuseum, Smithsonian Institution, var Bergensskolens nyoppdagede polarfront tatt med som eksempel på hvordan endringer i klimaet kunne gi ulike regionale utslag:

The average position of the 'Polar front' fluctuates over longer periods because of changes in the solar radiation. In other words, the area for rough weather can move and produce more climatological fluctuations; in some places, this would have one effect, elsewhere the opposite. Continuing the study of these matters will hopefully produce such results that one in the future can predict the characteristics of the weather, not only for the coming day, but for much longer – weeks and months.<sup>27</sup>

26 Maxon 1918: 135–8.

27 Helland-Hansen & Nansen 1920a: 1–456, sitat s. 361. Hovedfunnene ble også publisert i en serie artikler i det norske tidsskriftet *Naturen*: Helland-Hansen & Nansen 1920b: 12–28, 101–116, 347–361.

Havforskernes klimaforskning siterte altså meteorologene. Men selv hadde Vilhelm Bjerknes tilsynelatende lite til overs for kollegenes forskning. Da han i august 1918 holdt foredrag ved det første skandinaviske Geofysikermøtet i Göteborg, åpnet han med en advarsel mot metodologiske snarveier:

Det er mulig at der kan findes flere veier frem til løsningen av problemet om en tilfredsstillende praktisk veirvarsling. Det er tænkelig at der blant disse ogsaa kan findes bekvemme veier, som fører forbi eller utenom det strenge krav om fuld forstaaelse av de fænomeners hvis utvikling man skal forutsi. For saadanne veier har jeg for min personlige del ingen interesse. Jeg interesserer mig kun for den vei, som fører ret gennem det ubønhørlige krav om den fulde forstaaelse.<sup>28</sup>

Foredraget dreide seg om værvarsling, men det må ha vært tydelig for tilhørerne at kritikken også rammet Helland-Hansen og Nansens klimastudie. Metoden de hadde benyttet, gikk i hovedsak ut på å lete etter mønstre og samvariasjoner i gjennomsnittsmålinger for ulike tidsperioder, fra dager og uker, til måneder og år. Å lete etter mønstre i statistikken var nettopp den type snarvei som Bjerknes advarte mot. Om man ikke først hadde kjennskap til de bakenforliggende fysiske mekanismene i hav og atmosfære, ville målet om å gjøre geofysikken til en «eksakt vitenskap» være en umulighet. Vilhelm Bjerknes var følgelig aldri involvert i klimaforskningen.

Da første verdenskrig var over, og havforskerne igjen kunne dra på tokt for å ta nye målinger, ble den globale klimaforskningen lagt på hyllen. Oseanografene forholdt seg i hovedsak til det som foregikk under overflaten, mens meteorologene i stadig større grad konsentrerte seg om øvre luftlag – der skyene og været blir til. I 1924, etter et opphold som konsulent hos Det sveitsiske meteorologiske institutt i Zürich, forsvarte Jacob Bjerknes sin doktorgrad om bruk av fjellobservatorier i værvarsling, ved Universitetet i Kristiania.<sup>29</sup>

Arbeidet bekreftet det som tidligere kun var antakelser om sykloners tredimensjonale strukturer. Tilbake i Bergen tok han initiativ til å få bygget et tilsvarende fjellobservatorium i Norge

28 Bjerknes 1919: 3–16, sitat s. 3.

29 Bjerknes 1926: 3–18, Eliassen 1995: 10.

på Fanaråken, 2062 meter over havet.<sup>30</sup> Etter dette konsentrerte Jacob – fra 1931 i farens gamle professorat ved Geofysisk institutt – seg om å samle tredimensjonale observasjoner av sykkloner ved hjelp av internasjonalt koordinerte slipp av værballonger.<sup>31</sup> I 1939 reiste han til USA for et forskningsopphold, ble landfast på grunn av krigen, og flyttet ikke tilbake. Isteden bygget han opp et meteorologisk institutt ved University of California Los Angeles (UCLA), og utdannet snart værvarslere til krigstjeneste.

Etter krigen dreide Jacob Bjerknes interessen fra værvarsling på regionalt nivå til globale fenomener. Først forsøkte han å utarbeide modeller av vindsystemene rundt hele jordkloden. Så fra slutten av 1950-tallet, da han hadde passert 60 år, begynte han å studere havet og lufta i sammenheng. Inspirert av geofysikerkollegene Carl-Gustaf Rossby, Bjørn Helland-Hansen og Harald Ulrik Sverdrup, som alle gikk bort i 1957, forsket han på energiutveksling mellom hav og atmosfære i stor skala.<sup>32</sup> I en tid da både meteorologi og oseanografi var i sterk vekst, men som stadig mer adskilte disipliner, skilte denne helhetlige tilnærmingen seg ut fra tendensene i fagene. Et av de store gjennombruddene var å påvise at El Niño, et fenomen der overflatetemperaturen i Stillehavet utenfor Sør-Amerika periodisk blir uvanlig høy, hadde konsekvenser for været i Nord-Amerika og Europa. Dette utvidet forståelsen av været på sesongbasis, og var et viktig steg i å koble verden sammen – på vei mot en ny og mer presis forståelse av klima som et globalt fenomen.

Da geofysikerne på 1990-tallet tok i bruk Bjerknes-navnet, var det ikke klimaforskningen de siktet til. Snarere var det Vilhelm Bjerknes' rolle som berømt forsker og skolebygger, og Jacob Bjerknes' begynnende klimastudier, som ble trukket fram. Navnet hadde sterk klang internasjonalt, det fantes lokal presedens i Nansensenteret og et ønske om å knytte Bjerknes til Bergen. Bjerknes hadde også vært opptatt av arv og tradisjon. I medaljeutstillingen i Bjerknessenterets styrerom på Geofysisk institutt, som ble innviet sommeren 2020, er også Vilhelms far, Carl Anton Bjerknes (1825–1903), trukket fram. Han var professor i matematikk ved universitet i Christiania, brukte hydrodynamikk til å forklare fjernkrefter, og

30 Spinnangr 1926: 342–349.

31 Vollset, Hornnes & Ellingsen 2018: 104–107.

32 Bjerknes 1961: 217–303, Eliassen 1995: 13–15.

var en viktig person i Vilhelm Bjerknes' vitenskapelige virke. Felles for de tre generasjonene var en jakt på å forstå naturen på måter som gjør det mulig å se inn i fremtiden. Men Bjerknes-navnet var mer enn bare en merkevare. Med klimamodellene, spesielt Bergen Climate Model, var ambisjonen om å gjøre klimaforskning til «en eksakt vitenskap» endelig innenfor rekkevidde. Dette kommer vi til snart. Men først: Hva er egentlig klima?

### Klima på ulike skalaer

En utfordring med klimaforskningen er at begrepet «klima» har en rekke ulike betydninger.<sup>33</sup> I det antikke Hellas betydde klima «helling», og beskrev solens høyde på horisonten. Jo nærmere ekvator, jo høyere står solen på himmelen. I tråd med dette delte Aristoteles jorden i fem klimasoner, hvor den varmeste lå ved ekvator og de kaldeste ved polene. Antikkens klima var altså globalt. På 1880-tallet definerte den østerrikske meteorologen Julius von Hann klima som et lokalt fenomen. For Hann var klima gjennomsnittsværet på et gitt sted: Klima er hva du kan forvente, været er hva du faktisk opplever. Dette lå til grunn da Den internasjonale meteorologiorganisasjonen i 1935 etablerte en internasjonal standard for hvordan slike gjennomsnitt skulle regnes ut – for måneder og år, regnet over felles 30-årsperioder. Den første var fra 1901 til 1930.<sup>34</sup>

I Bergen ble Helland-Hansen og Nansens studie av klima som globalt fenomen snart forlatt til fordel for studier av havstrømmene basert på Bjerknes' tilnærming, med samtidige målinger i ulike dybder utført fra ulike skip på strategiske steder. Dette ble aldri gitt navnet klimaforskning, men skulle likevel bli relevant for klimaforskningen som kom senere. Et eksempel er oseanograf Håkon Mosbys store regnestykke over vann, salt og temperatur i Nordsjøen og Norskehavet fra begynnelsen av 1960-tallet.<sup>35</sup> Ved hjelp av målinger i stredene som leder inn og ut av havområdene, konkluderte han med at 56 prosent av varmen kom inn gjennom Færøy–Shetland-rennen, mens 31 prosent kom fra solstråling. Før

33 Fleming & Jankovic 2011: 1–15, Fleming 2015: 1–13.

34 Nilsen & Vollset 2016: 263.

35 Mosby 1963: 289–313.

havstrømmen nådde Arktis, hadde 82 prosent av varmetapet gått til atmosfæren gjennom fordampning. Selv om havoverflaten var et slutt punkt – Mosby forfulgte ikke varmen videre inn i atmosfæren – ble denne type energiberegninger, og observasjonene de var basert på, senere innbakt i de koblede klimamodellene som *Bergen Climate Model*.

Heller ikke meteorologene ved universitetet var interessert i klima som et globalt fenomen. Med Jacob Bjerknes i utlendighet ble Carl Ludvig Godske utnevnt til professoratet, først midlertidig, siden permanent. Også han hadde begynt karrieren som assistent for Vilhelm Bjerknes, men Godske forlot etter hvert værvarslingsforskning til fordel for lokalmeteorologi. Et argument han stadig kom tilbake til, var at verden er ulik på ulike skalaer. Værvarslingen interesserer seg for strukturer i atmosfæren som strekker seg over hundrevis av kilometer og tidsrom på en håndfull dager. Dette, mente Godske, var det mer enn nok andre som forsket på.<sup>36</sup> I et avisintervju etter at Stortinget i 1946 vedtok opprettelsen av UiB, uttalte han at det nye universitetet måtte skille seg fra UiO. Det hadde ingen hensikt å kopiere fagene og forskningen i hovedstaden, tvert imot. «Oslo har det ikke, derfor må Bergen ha det. Slik skal vi tenke.»<sup>37</sup>

Selv var han mer interessert i værfenomener i mindre skala, men over lengre tidsrom, det vil si klima på lokalnivå. Interessen blomstret under annen verdenskrig, da den tyske okkupasjonsmakten forbød værvarsling. En studie av minimumstemperaturene i Bergensdalen, utført ved hjelp av et tyvetalls frivillige under krigen, viste at det var store forskjeller i temperaturene, selv helt lokalt.<sup>38</sup> Forskningen viste at det var mulig å forutse hvor den kaldeste luften ville oppstå, som usynlige bekker nedenfor myrområder i fjellsidene. Selv om prediksjonen manglet presisjon i tid – ambisjonen var ikke å varsle *når* fenomenet ville oppstå, kun *hvor* – var den matnyttig. Ved hjelp av lokale undersøkelser ble det nemlig mulig å forutse hvor de første frostnettene ville ramme. Dermed kunne man endre landskapet for å lede den kalde luften utenom avlinger.<sup>39</sup> Godske samarbeidet tett med professor Olav Skard ved Norges landbruks-

36 Utaaker 1998: 6.

37 Bergens Tidende (BT) (1946, 21. mai). «Vi skal supplere Oslo Universitet – ikke dublere det».

38 Godske 1943, Nilsen & Vollset 2016: 268.

39 Utaaker 1991: 161–165.

høgskole, og innsiktene ble blant annet benyttet av fruktdyrkere i Hardanger, bønder, skogbrukere og byplanleggere. Heller enn detaljerte øyeblikksbilder baserte arbeidet seg i stor grad på å utvikle statistiske metoder, og bruk av elektroniske regnemaskiner (se kapittel 9 i dette bindet).

Forskningen ble relevant for senere klimamodeller, særlig i spørsmål om lokale konsekvenser av klimaforandringer. Godske etablerte også et nettverk for måling av solstråleintensiteten, et arbeid som etter hans død i 1970 ble fortsatt av hans tidligere assistent Kåre Utaaker. Også solenergiens rolle i varmembalansen var relevant i den senere klimamodelleringen.

### Bergen Climate Model

Klimamodeller er til en viss grad basert på Vilhelm Bjerknes' eksakte program for værvarsling. De har til felles at de tar utgangspunkt i matematiske beskrivelser av atmosfærens – eller havets – sirkulasjon. De lages ved å dele verden inn i et rutenett, ta hensyn til at hver rute påvirker rutene omkring seg, og for hvert tidssteg regne ut nye verdier. Der værvarslingsmodeller prøver å beregne været de neste dagene, er hensikten med klimamodeller å angi et gjennomsnitt av været, på lengre tidsskalaer. Og der en modell for værvarsling er avhengig av nøyaktige startverdier for temperatur, vind, lufttrykk, og så videre, simulerer klimamodeller sitt eget vær, basert på hvordan modellen responderer på drivkrefter som forskerne legger inn.<sup>40</sup>

I tillegg til likningene som beskriver endringen av atmosfæren eller havets tilstand, inneholder klimamodeller matematiske uttrykk for drivkrefter som kan påvirke klimaet, som for eksempel solabsorpsjon, skydannelse, partikler i lufta, sjøis, isbreer og vegetasjon. Dette er prosesser som kan være svært kompliserte og som foregår på mikronivå. De blir dermed uttrykt i form av parametriseringer, det vil si forenklede matematiske uttrykk som skal fange opp prosessens innvirkning på klimautviklingen. Modellene inneholder således voldsomme mengder informasjon og krever svært stor datakraft. En kompliserende faktor er at de ulike prosessene påvirker

40 Edwards 2010: 145, Iversen 2000: 24–27.

hverandre. Dessuten må klimamodeller ta høyde for vendepunkter av typen: Hva skjer hvis isen på Grønland smelter, eller om Arktis blir isfritt? Etter hvert som datamaskiner har blitt stadig kraftigere, og modellene forbedret, har flere og flere slike prosesser kunnet bli lagt til, og resultatene blir gitt med større geografisk presisjon.<sup>41</sup>

De første klimamodellene var rene atmosfæremodeller og ble utarbeidet på siste halvdel av 1950-tallet, noen år etter de første datamaskingenererte værvarslene. Som nevnt ledet Jacob Bjerknes et langvarig prosjekt ved UCLA der målet var å beskrive vindsystemene over hele kloden.<sup>42</sup> Siden utformingen av modellene var et innviklet arbeid som krevde store forskningsgrupper og kraftige datamaskiner, ble denne type prosjekter lenge regnet som for ressurskrevende for norske fagmiljøer.<sup>43</sup>

Det første klimamodellprosjektet med en norsk institusjon som part var Noclimp (The Nordic climate modeling project), som startet i 1993, finansiert av Nordisk forskningspolitisk råd.<sup>44</sup> Deltakerne var i all hovedsak de meteorologiske tjenestene i de nordiske land, mens Norge var representert ved Geofysisk institutt. Meteorologen Nils Gunnar Kvamstø var postdoktor i prosjektet, som gikk ut på å videreutvikle klimamodellen Arpège, utviklet av den franske værtjenesten. Kvamstø arbeidet blant annet med å legge til mer realistiske parametriseringer av skyer og solstråling, noe som viste seg å være komplisert.<sup>45</sup> Prosjektet førte ikke til nye gjennombrudd, men var like fullt viktig i å bygge lokal kompetanse i klimamodellering.

I 1997 startet et norsk, tverrfaglig samarbeid om klimamodellering, med forskere fra Geofysisk institutt og Nansensenteret fra Bergen, samt Meteorologisk institutt, Norsk institutt for luftforskning (NILU) og UiO. Hensikten med RegClim, som prosjektet ble kalt, var på den ene side å lage en klimamodell tilpasset norske forhold, og på den annen side å samle den relevante kompetansen som fantes i norske fagmiljøer.<sup>46</sup> Meteorologiprofessor Trond

41 Edwards 2010: 145–146, 338, Iversen 2000: 27.

42 Edwards 2010: 155–159.

43 Eliassen 1974: 32.

44 Nordisk forskningspolitisk råd 1999: 56–58.

45 Vollset, Ellingsen & Hornnes 2018: 318–319, Kvamstø & Dandin 1998.

46 RegClim står for Regionale klimaendringer under global oppvarming og ble finansiert av Norges forskningsråd gjennom Forskningsprogram om endringer i klima og ozonlag fra 1997 til 2007. Evensen 1999: 16–17, Iversen 1999: 19–20.



Iversen fra UiO var prosjektleder, og Grønås fra Geofysisk institutt representerte bergensinstitusjonene i styringsgruppen.

Miljøene i Oslo og Bergen hadde tidligere ikke samarbeidet så mye med hverandre. RegClim var et forsøk på dette. Oslo- og bergensforskerne jobbet ikke tett sammen her heller, men fordelte delprosjekter mellom seg, med ulike tilnæringsmåter. Dessuten møttes de jevnlig, og visste hva de andre gjorde.<sup>47</sup> Forskerne samarbeidet dessuten om å få ut fortløpende informasjon om prosjektets framdrift til det norske fagmiljøet. Dette ble gjort gjennom egne sider, redigert av Grønås, i klimasenteret Ciceros publikasjon, *Cicerone*.<sup>48</sup>

Kvamstø ble med i RegClim-prosjektet, det samme ble havforskeren Helge Drange ved Nansensenteret. Gjennom arbeidet som ledet til doktorgraden i 1994, brukte Drange Micom, en amerikansk global modell for havsirkulasjon. Drange og Kvamstø innså at de kunne forsøke å kombinere de to klimamodellene de hadde arbeidet med tidligere. De samlet en liten forskergruppe og klarte i 1999 å koble hav- og atmosfæremodellene sammen, finansiert av såkalte Spissforskningsmidler fra Forskningsrådet. Resultatet fikk navnet Bergen Climate Model og ble presentert i det norske fagmiljøet året etter. Modellen ble umiddelbart brukt til å teste hvilken innvirkning Nord-Atlanteren har på klimaet på våre breddegrader.<sup>49</sup>

Framgangene i modellutviklingen, og samarbeidet som ledet dit, var en fjær i hatten for klimaforskningen i Bergen, og var naturlig å framheve i Bjerknnessamarbeidets søknad om å bli et senter for fremragende forskning (SFF). Etter at Bjerknnessenteret ble etablert i 2003, ble modelleringen en sentral del av senterets virksomhet, med finansiering både gjennom SFF-midlene og RegClim. Et av hovedmålene i RegClim var å bidra til FNs klimapanelts rapport.<sup>50</sup> Bergensforskerne lyktes med dette. I klimapanelets rapport i 2007 var Bergen Climate Model én av 23 klimamodeller som ble benyttet.<sup>51</sup> Bidraget var et sett simuleringer av klimautviklingen fra år 1850 til 2100, gitt et vidt spekter av betingelser.<sup>52</sup>

47 Nilsen & Vollset 2016: 404.

48 *Cicerone* skiftet i 2007 navn til *Klima*.

49 Vollset, Ellingsen & Hornnes 2018: 318–319, Kvamstø & Furevik 2000: 28–31.

50 Evensen 1999: 17.

51 IPCC 2007: 597.

52 Furevik, Bentsen, Drange, Kindem, Kvamstø & Sorteberg 2003, Bjerknnessenteret årsberetning 2005.

## Storpolitikk og jakten på det naturlige klima

Den 12. oktober 2007 ble en merkedag for Bjerknessenteret, markert med impromptu champagne i plastkrus på plassen utenfor Geofysisk institutt foran inviterte journalister og fotografer, før feiringen fortsatte med jazz, salsa og restaurantbesøk.<sup>53</sup> Tidligere på dagen hadde lederen av Nobelkomiteen, Ole Danbolt Mjøs, offentliggjort at fredsprisen skulle deles mellom FNs klimapanel (IPCC) og Al Gore. Prisen ble gitt for arbeidet med å skape konsensus om sammenhengen mellom menneskelig aktivitet og global oppvarming, og å legge grunnlaget for tiltakene som kreves for å motvirke disse endringene. Nobelkomiteen krevde handling nå, før klimaendringene kom ut av kontroll. Om intet gjøres, vil klima føre til flyktningestrømmer, krig og konflikt, og klimaarbeid er fredsarbeid, var argumentasjonen.<sup>54</sup> IPCC trykket opp kopier av nobeldiplomet, som de skjenket alle medforfatterne av klimapanelets rapporter. Fordi han var en av to hovedforfattere av kapittelet om paleoklimatologi, havnet et diplom etter hvert hos Eystein Jansen, forskningsdirektør for Bjerknessenteret. Hva var FNs klimapanel, hva er paleoklimatologi, og hva slags vitenskap var det forskerne fra Bergen hadde bidratt med?

IPCC ble opprettet av FN i 1988 for å etablere kunnskapsstatus og utarbeide anbefalinger knyttet til klimaendringer.<sup>55</sup> Deres viktigste bidrag i å etablere et grunnlag for politisk handling er vitenskapelige *Assessment Reports* publisert i 1990, 1995, 2001, 2007, 2014 og 2021/22. Rapportene har hatt betydelig politisk innflytelse. To år etter den første rapporten ble FNs klimakonvensjon vedtatt. Denne trådte i kraft i 1994 og etablerte rammer for avtaler om reduksjon av globale klimagassutslipp. Den første forpliktende klimaavtalen, Kyotoprotokollen, ble vedtatt to år etter den andre rapporten, i 1997, og trådte i kraft i 2005. Med Parisavtalen fra 2015, året etter den femte rapporten, er alle land forpliktet til å bidra til å holde menneskeskapt oppvarming under 2 °C, helst under 1,5 °C.<sup>56</sup>

53 BT 13.oktober 2007, «Feiret prisen med sjampis, sasa og jazz». Bergensavisen 13.oktober 2007, «Vil dempe konflikten».

54 Nobels fredspris for 2007 – Pressemelding. Hentet fra: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2007/9367-nobels-fredspris-2007>

55 Bolin 2008, Hulme & Mahony 2010: 705–718, Randalls 2010: 598–605.

56 UN. Paris Agreement 2015, Article 2a. Hentet fra: [https://unfccc.int/sites/default/files/english\\_paris\\_agreement.pdf](https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf)

Nobelprisen bekreftet og forsterket rapportenes status som den viktigste kilden til autoritativ vitenskapelig kunnskap om menneskeskapte klimaendringer. Selv om Nobelkomiteens utgangspunkt var politisk – et ønske om å sette klimakrisen på dagsordenen, ikke en vurdering av forskningskvaliteten – ga den klimaforskningen prestisje. Bildene av skålende klimaforskere fra trappen til den historiske geofysikkbygningen var tilsvarende symbolske: Prisen kom for et arbeid der svært mange var involvert, og bygget på resultatet av flere generasjoners forskning. Feiringen var ikke bare et uttrykk for stolthet og glede, men kan ses som et ønske om å ta del i noe av prestisjen prisen førte med seg.

Hver rapport fra IPCC består av et sammendrag og tre bind fra tre internasjonale arbeidsgrupper. Den første arbeider med vitenskapen som ligger til grunn for fortidige, nåtidige og fremtidige klimaendringer, den andre med konsekvenser, tilpasning og sårbarheter, den tredje med tiltak, i hovedsak å kutte utslipp av klimagasser.<sup>57</sup> Hvert bind har et sammendrag for politikere, et teknisk sammendrag, fulgt av vitenskapelige kapitler med to hovedforfattere, et tyvetalls medforfattere og en lengre liste med vitenskapelige fagfeller. Dersom man teller med også dem som er navngitt i referansene, står det flere tusen forskere bak hver rapport.<sup>58</sup>

Det er i første bind, om klimaforskningens vitenskapelige grunnlag, bergensmiljøet særlig har gjort seg gjeldende. I 1995 ble Drange fra Nansensenteret sin ferske doktoravhandling om CO<sub>2</sub>-lagring i havet referert i den andre rapporten.<sup>59</sup> I den tredje rapporten, i 2001, bidro Nansensenterets leder Johannessen og kollega Martin W. Miles som medforfattere i kapittelet «Observed Climate Variability and Change». Jansen og meteorologiprofessor Grønås deltok begge i fagfelle vurderingen. I en spesialrapport fra 2005 om karbonfangst og -lagring var Peter Mosby Haugan medforfatter i kapittelet om CO<sub>2</sub>-lagring i havet.<sup>60</sup> Ved den fjerde hovedrapporten, utgitt i mars 2007, samme år som fredsprisen, var Bjerknessenteret representert med seks forfattere: Dokken,

57 Oreskes 2015: 249–253; IPCC – Working Groups. Hentet fra: <https://www.ipcc.ch/working-groups>

58 For en kritisk kvantitativ analyse av forfatterens nasjonaliteter, se Ho-Lem, Zeriffi & Kandlikar 2011: 1308–1317.

59 Drange 1994; IPCC 1995: 508.

60 Caldeira, A. mfl. 2005: 277–318.

Drange, Heinze, Jansen, Lie og Paasche. I tillegg ble, som nevnt, Bergen Climate Model benyttet, og Jansen var en av hovedforfatterne for det sjette av i alt elleve kapitler, et kapittel om paleoklima. Ved den neste rapporten var han én av 34 forskere bak den viktige sammendragsrapporten.

Jansens spesialfelt, paleoklima, avgrenser seg mot andre deler av klimaforskningen ved at det favner alt unntatt direkte instrumentmålinger. Paleoklimatologi deler ambisjonen om å gjenskape planeten i form av datamodeller, men er ikke interessert i endring fra dag til dag, som Bjerknes var. Snarere enn øyeblikksbilder er man innenfor paleoklimatologi interessert i endringer fra år til år og årtusen til årtusen – i all hovedsak tidsrom lenge før menneskete klimautslipp ble et tema. Paleoklimatologi er en jakt på planetens naturlige klima og naturlige klimaendringer.

Fram til 1970-tallet dreide paleoklimatologisk forskning seg stort sett om å forklare årsakene til istidene, og å predikere muligheten for en snarlig ny istid. Også dette ble det forsket på i Bergen i den første klimaforskningsperioden, i skyggen av Bjerknes og Bergensskolen. I 1918 publiserte Bjørn Helland-Hansen en artikkel sammen med den svenske isbreforskeren Hans Wilhelmsson Ahlmann der de presenterte en mulig forklaring på den siste istiden.<sup>61</sup> Årsaken, mente de to, var at en landheving mellom Færøyene og Shetland hadde halvert mengden varmt Golfstrøm-vann som nådde Norskehavet. Heller enn en kilde til varme førte dette til at Norskehavet fikk en nedkjølende effekt på hele Nord-Europa. At istiden tok slutt, skyldtes en motsatt mekanisme: Landsenking gjorde at de varme havstrømmene igjen nådde Norskehavet, og dermed begynte isen å trekke seg tilbake. Men selv om mekanismen var logisk, var sammenhengene beskrevet med ord fremfor eksakte og presise fysiske formler. Noe senere lanserte serbiske Milutin Milanković en hypotese om variasjoner i banen rundt solen og i jordens helning i faste rytmer på 100 000, 41 000 og 23 000 år. Dette utvidet forskningsfeltet fra én til flere istider, og hadde som nødvendig konsekvens at en ny istid kunne være i vente.<sup>62</sup>

61 Ahlmann & Helland-Hansen 1918: 783–792.

62 Da en stor klimaundersøkelse fra Det meteorologiske institutt i 1940 viste at gjennomsnittstemperaturen hadde økt med 0,6 grader siste tretti år, førte det til bekymring for at en ny istid var på vei. Etter tørkesommeren i 1947 etablerte Det Norske Videnskaps-Akademi et eget institutt for vær- og klimaforskning under ledelse av Einar Høiland, men

På 1970-tallet begynte de første utforskingene av den lille istiden og middelalderens varmeperiode, og interessen har siden dreiet seg mot å forstå hvordan klimasystemet har endret seg som følge av ytre påvirkning («climate forcing»). Forskingen er motivert både av å forstå mekanismer og mønstre, av å få et sikrere tallfestet datagrunnlag og av å kunne forutsi hvordan klimasystemet vil reagere på endringer i fremtiden.

Paleoklimatologiens datagrunnlag er indirekte, og ulike typer målinger er som puslespillbrikker i et større bilde. I Bergen har særlig analyser av hvordan partikler fra atmosfæren er bevart i iskjerner, og isotopsammensetningen i mikroskopiske skall i sedimentkjerner fra havbunnen vært viktige. Prøvene har til felles at de er formet gjennom årlige lag, og dermed – lik årringer i trær – er det mulig å lese seg bakover i tid. Jo dypere en går, jo lenger tilbake i tid observerer man, og jo større blir usikkerheten. Det er også viktig *hvor* prøven blir tatt. Norskehavet er spesielt sentralt, da havområdet fungerer som ventilator for resten av verdenshavet.<sup>63</sup> Paleoklimatologene i Bergen, med professor Jan Mangerud i spissen, kunne trekke veksler på geofysikernes lange tradisjoner for feltforskning i polområdene og til sjøs. Da forskningsskipet Håkon Mosby ble sjøsatt i 1980, hadde det utstyr for å hente sedimentkjerner på inntil 12 meters dyp. Forskningsskipet G.O. Sars, sjøsatt i 2003, har utstyr til å ta sedimentprøver inntil 75 meter under havbunnen.

Prøvene analyseres i egne spesiallaboratorier. I 1983, mens han fremdeles var stipendiat, var Jansen sentral i opprettelsen av Nasjonallaboratoriet for geologisk massespektrometri ved Geologisk institutt, og ledet det fram til 2000.<sup>64</sup> Mens klimamodellene kun forsøker å gjenskape fysikkens lover, gir prøvene kvantitative observasjoner som kan brukes til å verifisere modellresultatene, å teste om resultatene er realistiske. I 2007 ga studiet av iskjerner et bilde av endringer de siste 650 000 år – 7 år senere var tidsperioden utvidet til 800 000 år.<sup>65</sup> Prøvene har vist at CO<sub>2</sub>-nivået i atmosfæren i førindustriell tid varierte mellom 180 og 300 deler per million

---

instituttet prioriterte tidlig studier av hydrodynamikk og værvarsling fremfor videre klimaforskning. Vollset 2015: 91–95; Nilsen & Vollset 2016: 262–265, 323.

63 BT 30. juni 1988, «Norskehavet fortel klimahistorie (J. Lindebotten).

64 Brøggerprisen 2019, Academia Europaea 2012.

65 Jansen mfl. 2007: 438; IPCC 2014: 11, 297.

(ppm) – mot 379 i 2007, og 410 i 2019.<sup>66</sup> Mellom 1960 og 1999 økte nivået minst fem ganger raskere enn i noen annen 40-årsperiode de siste 2000 år. Studiene viser at dramatiske klimaendringer har forekommet også tidligere, både oppvarming og nedkjøling, men disse var trolig regionale skiftninger som følge av endringer i havstrømmene, ikke globale fenomener.

Paleoklimatologien har dokumentert en nøye sammenheng mellom atmosfæretemperatur og klimagassene karbondioksid, metan og nitrogenoksid, og står bak noen av de mest dramatiske funnene i klimarapportene. Eksempler er at oppvarmingen på 1900-tallet foregikk ti ganger raskere enn oppvarmingen etter forrige istid, og at det globale havnivået mellom de siste istidene, for 125 000 år siden, sannsynligvis var mellom fire og seks meter høyere enn i dag.<sup>67</sup> Dette et varsel om konsekvenser av et varmere klima, konsekvenser som verden har forpliktet seg til å motvirke.

Fra 1990-tallet har klimamodellene blitt stadig viktigere forskningsverktøy. Modellene kan fylle inn hullene – der det mangler observasjoner både i tid og rom – og de kan testes mot hverandre for å se hvilke simuleringer som produserer resultater som best passer med de fysiske dataene. I prinsippet er modellene som benyttes for å studere fortidsklima, nåtidsklima og klimascenarier for fremtiden, de samme. I takt med økende regnekraft har modellene blitt stadig mer detaljerte – med egne moduler for ulike typer vegetasjon, og kjemiske prosesser i havet. Selv om modellene klarer å gjenskape fortidens klima, er klimaendringene siden 1950 ikke mulig å reprodusere uten å ta med menneskeskapte drivhusgasser.<sup>68</sup> Avstanden mellom jorden og solen tilsvarer nå en begynnende kuldeperiode. Likevel er det svært usannsynlig med en ny istid de nærmeste tretti tusen årene.<sup>69</sup>

66 Jansen mfl. 2007: 444–447, 463.

67 Jansen & Overpeeket mfl. 2007: 436, 458.

68 Sst.: 436.

69 Sst.: 454.

## Nysgjerrig, nyttig og politisk

Finansieringen av Bjerknessenteret gjennom Senter for fremragende forskning-ordningen varte fra 2003 til og med 2012 og utgjorde om lag 17 millioner kroner årlig fra Forskningsrådet, en tilsvarende egenandel fra universitetet, samt noe mindre summer fra Nansensenteret og Havforskningsinstituttet. Etter vedtatte retningslinjer fra 2002 i universitetsstyret ble eksterne forskningsmidler administrert av Unifob.<sup>70</sup> Med et nytt vedtak i 2007 ble Bjerknessenteret flyttet tilbake til universitetet selv. Unifobs klimaforskning forble i Unifob og Unifob gikk inn som partner i Bjerknes-samarbeidet. Gjennom samarbeidet ble det gjort tydelig hvilke miljøer ved universitetsinstituttene som var innenfor, og hvilke som sto utenfor den nye satsingen. Samtidig ble det noe murring. Eksempelvis var mange av de vitenskapelig ansatte ved Geofysisk institutt også tilknyttet Bjerknessenteret. Bjerknes-forskerne fikk tilgang til assistenter og stipendiater og muligheter til frikjøp, mens noen av dem som sto utenfor Bjerknessenteret, følte at de dermed ble sittende med ansvar for instituttet i hele sin bredde, inkludert undervisningen på lavere grad.<sup>71</sup>

Aktiviteten i senteret de første årene fulgte planene som ble lagt i Bjerknessamarbeidet. Forskningen ble inndelt i åtte temaer, som alle dreide seg om forståelse av klimasystemet, i tråd med hensikten bak SFF-ordningen om å støtte grunnforskning. Senteret satset på fagområder der miljøene sto sterkt fra før. De tidligere nevnte feltene klimamodellering og paleoklima sto helt sentralt; det samme gjorde havsirkulasjon og studier av klimaprosesser i havet.<sup>72</sup>

Senteret prioriterte å hente inn forskningsstøtte også fra andre kilder. I 2004 startet Forskningsrådet et stort program for klimaforskning, Norklima, som de neste ti årene bevilget over en milliard kroner. Forskerne ved Bjerknessenteret oppnådde store midler herfra, som i 2005 med drøyt 26 millioner fra Norklima og andre kanaler i Forskningsrådet, altså betydelig mer enn midlene

70 Hovland & Ellingsen 2007: 135.

71 Samtale Peter Mosby Haugan, 24. juni 2021.

72 Se for eksempel Bjerknessenteret årsberetning 2003.

fra SFF-ordningen.<sup>73</sup> En annen viktig inntektskilde var EUs rammeprogram for forskning, som har utgjort omtrent en fjerdedel av eksterntfinansieringen. Særlig viktig har EU-tilslagene vært i oppbyggingen av kjemisk oseanografi og Christoph Heinzes gruppe som studerer karbonkretsløpet. EU-midlene er ikke bare viktige på grunn av pengesummen: Å nå opp i konkurransen får oppmerksomhet og blir sett som et tegn på kvalitet, og gjør miljøet i stand til å tiltrekke seg internasjonalt ledende forskere.

SFF-statusen gjaldt i 10 år, noe som var klart fra starten av. Høsten 2009 presenterte regjeringen Stoltenberg et forslag om videre statlige midler til et klimaforskningscenter i Bergen, og dette ble fulgt opp i statsbudsjettet i 2010, med en støtte på 20 millioner kroner årlig i 12 år, en sum som kort tid senere ble økt til 25 millioner. Bevilgningen førte til en viss diskusjon blant partnerne om hvordan midlene skulle disponeres. For der SFF-bevilgningen var grunnforskningsorientert, var det en ny innretning av forskning som nå fikk statsstøtte. Bevilgningen var til en enhet som i større grad skulle drive anvendt forskning.

Løsningen ble opprettelsen av et nytt senter under navnet Senter for klimadynamikk ved Bjerknessenteret, med Tore Furevik, professor i oseanografi, som leder. Det ble organisert innenfor universitetet, og de tidligere partnerne var fortsatt med.<sup>74</sup> Konkrete føringer ble formulert for å etterleve det nye mandatet. Enkelte oppgaver var formalisering av eksisterende aktivitet. Blant annet skulle Senter for klimadynamikk geografisk først og fremst konsentrere seg om Nord-Europa og Nordområdene, noe også Bjerknessenteret gjorde i SFF-tiden. Videre skulle senteret bidra til FN's klimapanel, og utvikling og drift av de tidligere omtalte klimamodellene ble lagt til det nye senteret. Noen føringer var imidlertid nye, som at senteret skulle bidra til doktorgradsutdanning ved universitetet og utvide samarbeidet med klimasentre i andre land.<sup>75</sup>

Når det gjaldt faglige føringer, sto klimaforståelse fortsatt sentralt, men det var også et mål å fremme oppdragsforskning og studier av tilpasning til et nytt klima. Dette var nytt. Senter for klimadynamikk formulerte seks strategiske tema, som var rela-

73 Bjerknessenteret, årsberetning 2005.

74 UiB, universitetsstyret, sak 51/2010.

75 Sst.



tivt generelle og rommet mye av den eksisterende forskningen, men som også åpnet for de nye forskningsmålene. Gjennom intern utlysning ble det – for hvert tema – utformet ett tidsavgrenset forskningsprosjekt som involverte forskere på tvers av vertsinstitusjonene. Ved siden av dette besto Bjerknnessenterets egne forskningsgrupper og egne eksternfinansierte prosjekter.<sup>76</sup>

Flere vitenskapelige konsekvenser av den organisatoriske endringen understrekes av Gigliola Mathisen Nyhagen i hennes doktoravhandling fra 2015.<sup>77</sup> Et av Nyhagens poenger er at nye finansieringsformer gir ny institusjonslogikk, som også preger valg av forskningsspørsmål. Imidlertid forsvinner ikke nødvendigvis den opprinnelige institusjonslogikken; den har fortsatt å eksistere side om side med den nye.

Allerede før organisasjonsstrukturen formelt var blitt endret, skjedde det en reorientering i deler av Bjerknnessenterets aktivitet. Forskere prioriterte områder der det var mer sannsynlig at den nye finansieringen ville komme.<sup>78</sup> En konsekvens var at senteret fikk enkelte nye prosjekter med regionalt og lokalt tilsnitt. Lokalklimatiske spørsmål i tradisjonen etter Godske ble tatt inn i senterets virksomhet. For eksempel ble det i 2009 satt i gang prosjekter om utvikling av nedbør på Vestlandet, endring av havnivået med spesielt fokus på Vestlandskysten, og klimaendringenes konsekvenser for kommunal og fylkeskommunal infrastruktur (de to første støttet av Bergen kommune, det siste av kommunenes interesseorganisasjon, KS). Dette var forskningstema som ikke var berørt i de første årene av SFF-senteret. Også næringslivsaktører som Statoil-Hydro støttet aktiviteter i denne perioden, om blant annet ekstremvær, isen i Arktis og kartlegging av vindressurser.<sup>79</sup>

Som Nyhagen også tar opp, skjedde endringene dessuten som en følge av endrete prioriteringer i Forskningsrådets programmer. Programmet Nor klima, som Bjerknnessenteret nøt godt av de første årene, bevilget for det meste penger til forskning om

76 De seks strategiske temaene var «Prosessforståelse og usikkerhet», «Naturlige og menneskeskapte klimaendringer», «Regionalisering og ekstremere», «Klimafølsomhet og terskler», «Fortidens, nåtidens og fremtidige endringer i havnivå» og «Karbonkretsløpet og det marine økosystem». Senter for klimadynamikk, Faglig og økonomisk rapport for 2011.

77 Nyhagen 2015.

78 Sst.: 138.

79 Bjerknnessenteret, årsberetning 2006–2009.

forståelse av klimaendringer innenfor et svært langt tidsrom. Når det så kom resultater ut av denne forskningen, som ga mer kunnskap og ny klimaforståelse, var det naturlig, sett fra programstyret i Forskningsrådets ståsted, heller å prioritere problemstillinger om klimaendringenes samfunnskonsekvenser og tilpasning til nytt klima.<sup>80</sup> Innsikt i tidligere tiders klimavariasjon ble mindre verdsatt i Forskningsrådets utlysninger, mens paleoklimaforskningen ikke i like stor grad ble tilgodesett innenfor disse rammene. Blant flere av Nyhagens informanter ble dette sett som en nedvurdering av grunnforskning til fordel for politisk styrt nytteforskning.<sup>81</sup>

Et aspekt Nyhagen ikke berører, er at senterets økende politiske relevans også trolig trakk virksomheten i mer anvendt retning. I større grad enn hva som har vært vanlig i andre toppforskningsmiljøer, ønsket Bjerknessenteret fra starten å ha politisk påvirkningskraft. Senteret hadde et uttalt mål om å være primær premissleverandør for kunnskap om klimaendringer til politikere, industri og folk flest.<sup>82</sup> Særlig etter tildelingen av fredsprisen i 2007 fikk klimaforskere posisjon i offentligheten og større muligheter til å formidle forskningsbaserte innsikter. Dermed ble studier av klimaeffekter mest relevant å trekke fram, og følgelig også viktig å forske på.

En av de viktigste oppgavene innenfor Senter for klimadynamikk var, som nevnt, å utvikle klimamodeller. I 2007 hadde Bjerknessenteret inngått et samarbeid med Meteorologisk institutt og UiO for å etablere en ny modell som erstattet Bergen Climate Model. Slike modeller var blitt enda mer komplekse enn under det tilsvarende RegClim-samarbeidet i 1997. Tidligere hadde modellene vært mulig å forstå for én forsker. Nå var det både naturlig og nødvendig at klimamodellering ble gjort av store team på tvers av institusjoner og landegrenser.

Den nye modellen fikk navnet Norwegian Earth System Model (NorESM). Utgangspunktet var en åpent tilgjengelig global modell. Forskere ved Bjerknessenteret la til en modul for havsirku-

80 Norges forskningsråd 2014: 6.

81 Nyhagen 2015: 147–149.

82 «The ambition of the Bjerknes Centre for Climate Research (BCCR) is to become a leading international centre for climate research in the high latitudes and the key provider of top quality knowledge on climate change to stakeholders, i.e. policy makers, industry and the general public.» Bjerknessenteret, årsberetning 2003.

lasjon, og forskere i Oslo la til beskrivelse av partikler i lufta (som havsalt, sot og aerosoler) og hvordan disse påvirker stråling, skyer og nedbør. I tillegg inneholdt modellen en modul for karbonkretsløp i vann, utviklet av forskere i Hamburg.<sup>83</sup> En samlet modell var klar i 2013, og i 2020 fulgte videreutviklingen NorESM2, begge representert i IPCC-rapportene.<sup>84</sup>

I 2014 ble Senter for klimadynamikk og Bjerknnessenteret slått sammen under Bjerknnes-navnet.<sup>85</sup> Siden navnet var blitt en sterk merkevare, skulle det beholdes.<sup>86</sup> Sammenslutningen innledet en tredje fase i senterets virksomhet, der de statsfinansierte oppgavene og senterets egne forskningsprosjekter ble integrert samtidig som hele senteret vokste ytterligere. I de fem første årene etter sammenslutningen økte antallet personer tilknyttet senteret fra 195 til 252.<sup>87</sup>

I en omorganisering i 2017 gikk senteret fra sju forskningsgrupper til en inndeling i fire grupper med hvert sitt tverrfaglige forskningstema: globalklima, polarklima, karbonsyklus og klimafarer. En del av motivasjonen var å tydeliggjøre forskningen og la den være mer i samsvar med de globale klimaproblemene.<sup>88</sup> Særlig utskillelsen av klimafarer som egen avdeling må sies å ha vært et eksplisitt forsøk på tydeliggjøring, og viser at klimatilpasning relativt raskt fikk innpass i virksomheten. Innenfor Klimafarer-gruppa har eksempelvis paleoklimatologer studert spor etter flom for 8000 år siden i innsjøen Lygne i Agder, og modellutviklere har arbeidet med å predikere hvor mye vannstanden i norske elver vil øke ved framtidige tilfeller av ekstremvær og oversvømmelser.<sup>89</sup>

Bjerknnessenterets konsolidering og vekst har skjedd i en periode der klimaforskning har spredt seg til store deler av forskningslandskapet. Store summer er kanalisert inn i klimaforskning både i Norge og internasjonalt, og forskerne ved Bjerknnessenteret er langt fra de eneste ved UiB som studerer klima. I 2010 tok for eksempel professor i fransk språkvitenskap Kjersti Fløttum initiativ til prosjektet LINGCLIM som undersøker språkbruk i klimaspørsmålet.

---

83 Bjerknnessenteret 2021.

84 Bentsen mfl. 2013: 687–720, Flato mfl. 2013, Seland mfl. 2020: 6165–6200.

85 Senter for klimadynamikk, årsberetning 2013.

86 Vaugan, Döscher, Koszalka, Bates & Otto-Bliesner 2017.

87 Bjerknnessenteret, årsberetninger 2014 og 2019.

88 Vaugan, Döscher, Koszalka, Bates & Otto-Bliesner 2017.

89 Bjerknnessenteret, årsberetning 2019.

I likhet med klima er språk et usynlig fenomen, og klimaendringer har endret seg fra å være i hovedsak et fysisk eller geofysisk fenomen til en samfunnsutfordring med politiske, økonomiske, etiske og kulturelle konsekvenser.<sup>90</sup> Prosjektet har utviklet seg til en tverrfaglig forskergruppe som med finansiering fra Norges forskningsråd har gjennomført flere prosjekter, i samarbeid med blant annet Bjerknæssenteret, Norsk Medborgerpanel og Det samfunnsvitenskapelige fakultets Senter for klima og energiomstilling (CET), som har hatt grunnbevilgning fra Kunnskapsdepartementet fra 2017. Siden 2017 har dessuten Forskergruppen for miljøhumaniora, ledet av Rasmus Slaattelid ved Senter for vitenskapsteori, vært hjem for flere tverrfaglige prosjekter. Kulturviter Kyrre Kverndokk leder blant annet et forskningsrådsfinansiert prosjekt om hvordan dagens mennesker bruker begreper om tid når de snakker og skriver om klimaendringer.

Institutt for biovitenskap har hatt flere prosjekter om klimaendringenes innvirkning på økosystemer og biologisk mangfold, blant dem prosjektet LandPress, som har analysert trusselen fra kraftige tørkeperioder mot forekomsten av røsslyng på norske heier. Med midler fra Akademiavtalen mellom UiB og Equinor har et miljø ved Det psykologiske fakultet, med Gisela Petra Böhm i spissen, studert klimapsykologi fra 2016: hvordan vi tenker om og handler ut fra klimaendringer. Og Fakultet for kunst, musikk og design etablerte i 2019 nettverket «Extreme Weather Station», som samler design og kunstneriske uttrykk om klima og bærekraft. For å nevne noen. Bjerknæssenteret har hatt koblinger til flere av klimamiljøene rundt om på universitetet, men har i sin egen forskning rendyrket en naturvitenskapelig profil.

## Det andre klimaproblemet

Temaet karbonsyklus er det eneste som har hatt en egen forskningsgruppe siden opprettelsen av Bjerknæssenteret, og forskningsfeltet har også enda lengre tradisjoner i Bergen. Hvilke problemstillinger som er studert, har imidlertid forandret seg.

Utgangspunktet er at mengden karbon på jorda er konstant.

---

90 Fløttum 2017: 59.

Men hvor karbonet befinner seg, og i hvilke forbindelser, er skiftende og har stor betydning for klimaet. Når karbonforbindelser nede i grunnen, som olje og kull, blir hentet opp til overflaten og brukt til energi, stiger karbondioksid opp i atmosfæren og gjør kloden varmere. Men om lag 25 prosent av CO<sub>2</sub> som blir sluppet ut i atmosfæren, blir tatt opp i havet.<sup>91</sup> I utgangspunktet er dette gunstig, fordi det bremser drivhuseffekten, men opphopning av karbondioksid i havet har også en uønsket konsekvens: Havet blir surere. Dette kan gi store utslag for livsvilkårene under havoverflaten. En isolert sett gunstig effekt for klimaet kan være svært skadelig for miljøet, og muligens klimaet på lengre sikt.

På 1990- og det tidlige 00-tallet var forskning på kontrollert CO<sub>2</sub>-lagring i havet en satsing i Bergen. Drange og Haugan ledet i flere år teoretiske og modellbaserte studier, men i 2002, da tiden var inne for praktiske forsøk, ble disse stanset av miljøvernminister Børge Brende (Høyre). Avslaget ble begrunnet med at departementet hevdet at det var uklart om forsøkene kunne skade liv i havet, og at forsøkene dermed kunne være i strid med forurensningsloven. Forskerne var sterkt uenige i begrunnelsen. Drange påpekte i et leserinnlegg i Aftenposten at mengden karbondioksid som ville bli sprøytet ned i havet i forsøket, tilsvarte 20 sekunders utslipp fra den norske bilparken. Men protestene fikk ikke gjennomslag.<sup>92</sup>

På denne tiden var ikke havforsuringen kjent utenfor vitenskapelige kretser. Drange og Haugan hadde vært inne på risikoen i sine arbeider, og vissheten vokste i internasjonale havforskningsmiljøer tidlig på 00-tallet.<sup>93</sup> De neste årene spredte kunnskapen seg også utenfor det vitenskapelige miljøet og ble kjent som «det andre klimaproblemet».

Å studere forsuringens biologiske konsekvenser gir metodiske utfordringer, fordi organismer tilpasser seg. For eksempel plankton lever kort og kan gjennomgå mange generasjoner på få år. Noen konsekvenser er imidlertid enklere å avklare enn andre. At korallrevene i norske farvann vil svekkes i et surere miljø, kan man fastslå ved kjemiske utregninger og direkte observasjoner.

91 National Oceanic and Atmospheric Administration 2021.

92 Vollset, Ellingsen & Hornnes 2018: 322–327, se også Aftenposten 3.julig 2002, Helge Drange ga uttrykk for at miljøvernminister Børge Brendes utspill forundret (s.8).

93 Haugan & Drange 1992: 320, Caldeira & Wickett 2003: 365.

Oppstarten av Bjerknessenteret sammenfalt i tid med den økte oppmerksomheten rundt havforsuringen, men senteret hadde ikke fagmiljøer til å drive biologiske og fysiologiske studier av problemet. Til å begynne med ble mulig forsuring tatt opp som del av arbeidet med klimamodeller. Som tidligere nevnt er modellene basert på en rekke forenklinger av prosesser i naturen. Datidens modeller ville for det første ta for gitt at havets evne til opptak av CO<sub>2</sub> var uendelig, og for det andre at havets kjemi og biologi ikke ville bli påvirket av tilførselen av klimagassen. Gjennom å sammenlikne simuleringer med observasjoner innså forskere at dette ikke var helt realistisk.<sup>94</sup>

Etter noen år kom studieområdet mer inn i senterets aktivitet. I 2007 samarbeidet Richard Bellerby, Gisle Nondal og Craig Neill med et forskerteam fra Leibniz-instituttet i Kiel om en studie om forsuringens konsekvenser for livsvilkårene i havet.<sup>95</sup> Forskerne samlet havvann fra universitetets forskningsstasjon på Espegrend og fordelte vannet i store plastsekker. Sekkene ble tilsatt ulike mengder CO<sub>2</sub> og næringsstoffer slik at forskerne kunne observere effekten av karbondioksid på organismene i vannet. De kom fram til at planteplankton var i stand til å absorbere mer karbondioksid enn tidligere antatt, men at den tilhørende forsuringen ville påvirke korallrev og kalkskallet til enkelte planktonarter, som igjen ville svekke livet i havet. Dessuten ville dyr som spiste dette planktonet, få for mye karbon i magen slik at de ikke fikk i seg tilstrekkelig næring.<sup>96</sup> Hele næringskjeden i havet ville dermed kunne påvirkes.

Budskapet om forsuring ble forsøkt formidlet utad, og «det andre klimaproblemet» ble et felt der forskerne forsøkte å oppnå politiske endringer. Et generelt problem ved formidling av funn fra klimaforskning er at de alvorligste konsekvensene vil skje mange år fram i tid. Dessuten vil det alltid være en viss usikkerhet ved klimamodeller og framskrivinger, og denne tvilen kan forsinke handling. Følgene av havforsuringen vil derimot skje hurtigere. Dessuten er forsuringen urovekkende i norsk sammenheng på grunn av endringer i fiskebestanden i norske farvann, med alle økonomiske ringvirkninger det vil gi. I den forbindelse skrev forskere

---

94 Bjerknessenteret, årsberetning 2003: 10.

95 Riebesell mfl. 2007: 545–548.

96 Bjerknessenteret, årsberetning 2007: 12.

ved Bjerknessenteret, Havforskningsinstituttet og Norsk institutt for vannforskning i 2012 en rapport til Klima- og forurensningsdirektoratet som tok opp problemet og konsekvensene dette kan få for økosystemet i norske havområder.<sup>97</sup> Dette ble slått opp i pressen, men fikk ikke umiddelbare følger annet enn oppfordringer om å redusere utslipp av CO<sub>2</sub>.<sup>98</sup> Imidlertid ble kartleggingsarbeidet i rapporten videreført. Målinger av surhetsgrad langs norskekysten, som var blitt gjort enkelte steder siden 1997, ble fra 2013 statlig finansiert gjennom Miljødirektoratet.<sup>99</sup>

Siden 2016 har Bjerknessenteret hatt ansvar for overvåkingen av karbonkretsløpet i verdenshavene. Da fikk Bjerknessenterets datasenter ansvar for havobservasjonene i den europeiske forskningsinfrastrukturen Integrated Carbon Observation System, ICOS, og senteret drifter en global database for marine CO<sub>2</sub>-observasjoner.<sup>100</sup>

Overvåking av havets surhetsgrad er i praksis også overvåking av havets opptak av karbondioksid. I 2018 skrev Bjerknessenter-forskerne Are Olsen, Nadine Goris, Siv Kari Lauvset og Ingunn Skjelvan en innføring om surere hav for FNs miljøprogram. Der påpekte de ganske enkelt at pH-verdien i havet synker i takt med at CO<sub>2</sub>-nivået øker, og at dette er prosesser som ikke er reversible. Nøytralisering av forsuren vil ta tusenvis av år. Samtidig understreket de at forsuren må sees i sammenheng med andre farer for økosystemet i havet, som for eksempel økt havtemperatur, lavere oksygennivå og plastavfall.<sup>101</sup> Miljø- og klimaproblemene må med andre ord løses parallelt.

### Klimaforskningen som steg opp av havet

Bjerknessamarbeidet ble til ved at forskere ved UiB, Nansensenteret og HI, som var bekymret for at drivhuseffekten var på vei ut av kontroll, på slutten av 1990-tallet innså at de burde slå seg sammen for å oppnå forskningspolitiske mål. Ved å knytte an til Bjerknes-navnet,

97 Chierici mfl. 2012.

98 BT 17.august 2012, «Slår alarm om surere hav» (A. Andersson).

99 Bjerknessenteret 2019.

100 <https://otc.icos-cp.eu/>

101 Olsen, Lauvset, Goris & Skjelvan 2018.

trakk initiativtakene historiske linjer. I så måte er det likheter med Vilhelm Bjerknes, som selv aktivt brukte historiefremstilling til å profilere egen forskning.

Etter tiårsperioden som Senter for fremragende forskning har Bjerknessenteret fått egne bevilgninger over statsbudsjettet. Høsten 2020 ble det klart at finansieringen fra Kunnskapsdepartementet gjennom Senter for klimadynamikk ble fornyet i fem år.<sup>102</sup> Ved å tilpasse aktiviteten etter de til enhver tid gjeldende finansieringsmulighetene har Bjerknessenteret bevart sin posisjon i det norske forskningslandskapet. Senteret har dessuten satset på å få oppmerksomhet blant både befolkning og beslutningstakere. I klimasaken har senteret vært mer synlige enn sine vertsinstitusjoner, men har hatt deres klare støtte.

Temaene det forskes på ved Bjerknessenteret, er gjennomstyrt av et dypt politisk alvor, og hvordan man skal prioritere mellom forskning som utvider kunnskapsgrunnlaget om klimaendringer, aktivitet for å redusere utslipp og tilpasning til et varmere klima har preget klimaforskningen siden menneskers påvirkning på drivhuseffekten ble kjent på 1980-tallet. På alle disse områdene er det spenninger mellom å formidle spesialisert forskning, usikkerhet og behov for politisk handling.

Bjerknessenteret viser at tradisjon kan ha stor betydning. Byens havforskere har gjennom mer enn hundre år kombinert feltstudier og langsiktige observasjoner med en matematisk, kvantifiserende tilnærming. Klimaforskningen ved Bjerknessenteret stiller mange av de samme grunnleggende spørsmålene som Nansen og Helland-Hansen gjorde, men på nye måter. Andre disipliner har også spilt viktige roller. Paleoklimatologien har utvidet tidsspenningen langt utover det som var mulig ved meteorologiske og oseanografiske observasjoner. Dermed er det mulig å skille de naturlige klimavariasjonene fra konsekvensene av menneskelig aktivitet. Studier av vekselvirkningen mellom hav og luft, der Jacob Bjerknes var toneangivende, har vært viktig i oppbyggingen av et miljø for klimamodellering, både lokalt, nasjonalt og internasjonalt.

Forskning om vekselvirkning mellom hav og luft er framtre-

---

102 Krohno 22.oktober 2020, T.A. Fanghol: «Bjerknessenteret får fem nye år med finansiering». Hentet fra <https://khrono.no/bjerknessenteret-far-fem-nye-ar-med-finansiering/525830>



dende også i studier av havvind, som er blant de nyere satsingene ved Geofysisk institutt, og i 2018 ble UiB utpekt av FN-organet United Nations Academic Impact (UNAI) til å være knutepunkt-sinstitusjon for FNs bærekraftsmål 14: Livet i havet.<sup>103</sup> Slik er også hav- og klimaforskningen internasjonalt anerkjent, noe som også gjenspeiles i UiBs tre hovedsatsingsområder: globale samfunnsutfordringer, klima- og energiomstilling og marin forskning. Forskningen ved Bjerknessenteret er relevant for alle tre.

## Litteratur og kilder

- Academia Europaea** (2012). *Eystein Jansen – Curriculum Vitae*. Hentet fra [https://www.ae-info.org/ae/Member/Jansen\\_Eystein/CV](https://www.ae-info.org/ae/Member/Jansen_Eystein/CV)
- Ahlmann, H.W. & Helland-Hansen, B.** (1918). Sambandet mellan kontinentala nivaeforändringar: Norsk-havets oceanografi och de pleistocena inlandsisarna omkring detta haf. *Geologisk Forenings Forhandlingar*, 40(4), 783–792.
- Aksnes, D.A., Egge, J., Giske, J., Haugan, P.M., Jansen, E., Johannessen, T., ... Magnesen, T.** (2011, 21. november). Ringer i vannet: Betydningen av et forskerliv. *På høyden*. Hentet fra <https://pahoyden.khrono.no/kronikk/ringer-i-vannet-betydningen-av-et-forskerliv/303730>
- Bentsen, M., Bethke, I., Debernard, J.B., Iversen, T., Kirkevåg, A., Seland, Ø., ... & Kristjansson, J.E.** (2013). The Norwegian earth system model, NorESM1-M – Part 1: Description and basic evaluation of the physical climate. *Geoscientific Model Development*, 6(3), 687–720. <https://doi.org/10.5194/gmd-6-687-2013>
- Bjerknes, J.** (1921). On the structure of moving cyclones. *Geofysiske Publikationer*, 1(2), 1–8.
- Bjerknes, J.** (1926). Diagnostic and prognostic application of mountain observations. *Geofysiske Publikasjoner*, 3(6), 3–38.
- Bjerknes, J.** (1961). «El Niño» study based on analysis of ocean surface temperatures 1935–57. *Inter-American Tropical Tuna Commission Bulletin*, 5(3), 217–303.
- Bjerknes, J. & Solberg, H.** (1923). Meteorological conditions for the formation of rain. *Geofysiske Publikasjoner*, 2(3), 3–61.
- Bjerknes, V.** (1904). Das Problem der Wettervorhersage, betrachtet vom Standpunkte der Mechanik und der Physik. *Meteorologische Zeitschrift*, 21, 1–7.
- Bjerknes, V.** (1919). Veirforutsigelse. Foredrag ved geofysikermøtet i Göteborg 28. august 1918. *Naturen*, 43(1), 3–16.
- Bjerknessenteret** (2007, 10. november). *Havet forsures under økte CO<sub>2</sub> utslipp*. Hentet fra <https://bjerknes.uib.no/artikler/nyheter/havet-forsures-under-okte-co2-utslipp>
- Bjerknessenteret** (2019, 25. september). *Havforsuring*. Hentet fra <https://www.bjerknes.uib.no/artikler/faktasider/havforsuring>
- Bjerknessenteret** (2020, 30. november). *Bjerknessenteret 20 år* [Filmet foredrag]. Hentet fra <https://khrono.no/bjerknessenteret-20-ar/535837>
- Bjerknessenteret** (2021). *Klimamodellutvikling og klimaframskrivninger*. Hentet fra <https://www.bjerknes.uib.no/om/klimamodellutvikling-og-klimaframskrivninger>
- Bolin, B.** (2008). *A history of the science and policy of climate change: The role of the intergovernmental panel on climate change*. Cambridge University Press.
- Broggerprisen** (2019). *Eystein Jansen hedres for livslang innsats*. Hentet fra <https://www.uib.no/matnat/123422/eystein-jansen-hedres-livslang-innsats>
- Caldeira, K. & Wickett, M.E.** (2003). Anthropogenic carbon and ocean pH. *Nature*, 425(6956), 365.

- Caldeira, K., Akai, M. mfl. (2005). Ocean Storage. I: B. Metz, O. Davidson, H. de Coinick, M. Loos & Meyer, L (red.), *IPCC special report on carbon dioxide capture and storage* (s. 277–318). Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press.
- Chierici, M., Sørensen, K., Johannessen, T., Børsheim, K.Y., Olsen, A., Yakushev, E., Omar, A., Lauvset, S. & Blakseth, T.A. (2012). *Tillførselprogrammet 2011, Overvåking av havsførsuring av norske farvann*. Klif Rapport TA2936/2012.
- Drange, H. (1994). *An isopycnic coordinate carbon cycle model for the North Atlantic; and the possibility of disposing of fossil fuel CO<sub>2</sub> in the ocean* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen/Nansensenteret.
- Drønen, S.O. (2018, 8. november). *UiB blir offisiell FN-partner for bærekraftig hav*. Universitetet i Bergen. Hentet fra <https://www.uib.no/sdgbergen/121383/uib-blir-offisiell-fn-partner-b%C3%A6rekraftig-hav>
- EASAC (2021). *A sea of change: Europe's future in the atlantic realm*. (EASAC policy report 42. European Academies Science Advisory Council). Hentet fra <https://easac.eu/publications/details/a-sea-of-change-europes-future-in-the-atlantic-realm/>
- Edwards, P.N. (2010). *A vast machine: Computer models, climate data, and the politics of global warming*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Eliassen, A. (1974). Norsk forskningsvirksomhet i dynamisk meteorologi. I: *Moderne norsk geofysisk forskning: Foredrag holdt ved Oslo geofysikers forenings 25-årsjubileum, 10. mai 1974* (s. 27–35). Oslo: Foreningen.
- Eliassen, A. (1995). *Jacob Aall Bonnevie Bjerknes 1897–1975. A biographical memoir*. Washington, D.C.: National Academy of Science.
- Evensen, R. (1999). Fokus på norske klimaendringer. *Cicerone*, 8(1), 16–17.
- Flato, G., Marotzke, J., Abiodun, B., Braconnot, P., Chou, S.C., Collins, W. ... Rummukainen, M. (2013). Evaluation of Climate Models. I: T.F. Stocker, D. Qin, G.K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, ... P.M. Midgley (red.) *Climate Change 2013: The physical science basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (s. 741–866). Cambridge University Press.
- Fleming, J.R. (2015). Weather and climate as shape-shifting nouns: Gordian Knots of understanding and prevision. *History of Meteorology*, 7, 1–13.
- Fleming, J.R. & Jankovic, V. (2011). Revisiting klima. *Osiris*, 26(1), 1–15.
- Fløttum, K. (2017). Fra usynlig til synlig samfunnsrelevans: Noen eksempler og forslag til tiltak. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 34(1), 58–64.
- Fosså, J.H. (Red.) (2002). Havets miljø 2002. *Fisken og havet*, særnr. 2-2002.
- Friedman, R.M. (1989) *Appropriating the Weather: Vilhelm Bjerknes and the Construction of Modern meteorology*. Cornell University Press.
- Furevik, T., Bentsen, M., Drange, H., Kindem, I.K.T. Kvamstø, N.G. & Sorteberg, A. (2003). Description and evaluation of the Bergen Climate Model: ARPEGE Coupled with MICOM. *Climate Dynamics*, 21(1), 27–51.
- Godske, C.L. (1943). On the minimum temperatures in the Bergen valley. *Bergens museums årbok, Naturvitenskapelig rekke*. No. 11. Bergen: John Grieg [Offprint].
- Godske, C.L. (1965). *Statistics of Meteorological Variables: Final Report*. Research conducted for the United States Air Force under contract no. AF 61 (052)-416. Bergen: Geofysisk Institutt.
- Godske, C.L. (1969). The future of meteorological data analysis. *WMO Technical Note No. 100*. Geneva: World Meteorological Organization.
- Gramelsberger, G. (2009). Conceiving meteorology as the exact science of the atmosphere: Vilhelm Bjerknes's paper of 1904 as a milestone. *Meteorologische Zeitschrift*, 18(6), 669–673. Hentet fra <https://doi.org/10.1127/0941-2948/2009/0415>
- Harper, K. (2008). *Weather by numbers: The genesis of modern meteorology*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Haugan, P.M. & Drange, H. (1992). Sequestration of CO<sub>2</sub> in the deep ocean by shallow injection. *Nature*, 357(6376), 318–320.
- Helland-Hansen, B. & Nansen, F. (1909). *The Norwegian Sea: Its physical oceanography based upon the Norwegian researches, 1900–1904* (Report on the Norwegian Fishery and Marine Investigations, 2(2)). Kristiania: Det Mallingske Bogtrykkeri.
- Helland-Hansen, B. & Nansen, F. (1912). Oceanography. I: R. Amundsen (red.), *The South Pole. An account of the Norwegian Antarctic Expedition in the «Fram» 1910–1912, Vol. 2* (s. 404–438). London: John Murray.
- Helland-Hansen, B. & Nansen, F. (1917). Temperatur-Schwankungen des Nordatlantischen

- Oceans and in the Atmosphere. Einleitende Studien über die Ursachen der klimatologischen Schwankungen. *Videnskapselskaps skrifter, matematisk-naturvidenskapelig klasse*. No. 9, Kristiania.
- Helland-Hansen, B. & Nansen, F. (1920a). *Temperature Variations on the North Atlantic Ocean and in the Atmosphere. Introductory studies on the cause of climatological variations*. Smithsonian Miscellaneous Collections, 70(4).
- Helland-Hansen, B. & Nansen, F. (1920b). Klimavekslinger og deres aarsaker. *Naturen*, 44, 12–28, 101–116, 347–361.
- Ho-Lem, C., Zerriffi, H. & Kandlikar, M. (2011). Who participates in the intergovernmental panel on climate change and why: A quantitative assessment of the national representation of authors in the intergovernmental panel on climate change. *Global Environmental Change*, 21(4), 1308–1317.
- Hovland, E. & Ellingsen, G. (2007). Skiftende diagnoser og varierte inngrep. I: E. Hovland (red.), *I vinden: Geofysisk institutt 90 år* (s. 116–136). Bergen: Fagbokforlaget.
- Hulme, M. & Mahony, M. (2010). Climate change: What do we know about the IPCC? *Progress in Physical Geography*, 34(5), 705–718.
- IPCC (1996). *Climate Change 1995: The Science of Climate Change*. Contribution of WG1 to the Second Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
- IPCC (2001). *Climate Change 2001: The Scientific Basis*. Contribution of WG1 to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
- IPCC (2007). *Climate Change 2007: The Physical Science Basis*. Contribution of WG1 to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
- IPCC (2013). *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*. Contribution of WG1 to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
- Iversen, T. (1999). RegClim er et unikt norsk forskningssamarbeid. *Cicerone*, 8(1), 19–20.
- Iversen, T. (2000). Hvorfor er det så vanskelig å forutsi klimaet? Forskjellen mellom værvarsling og klimascenarier. *Cicerone*, 9(2), 24–27.
- Jansen, E. (1999). Cardeep (carbon dioxide and deep-water formation): Resultat og erfaringer. I: E. Dahlin (red.), *Forskningsprogram om klima- og ozonspørsmål: Oppsummering av norsk klima- og ozonlagsforskning de siste ti årene og viktige forskningsoppgaver i framtiden* (s. 39–40). Oslo: NILU.
- Jansen, E., Overpeck, J., Briffa, K.R., Duplessy, J.-C., Joos, F., Masson-Delmotte, V., Olago, D., Otto-Bliesner, B., Peltier, W.R., Rahmstorf, S., Ramesh, R., Raynaud, D., Rind, D., Solomina, O., Villalba, R. & Zhang, D. (2007). *Paleoclimate*. I: IPCC 2007: 433–498. Hentet fra [https://pubs.giss.nasa.gov/docs/2007/2007\\_jansen\\_jao5100g.pdf](https://pubs.giss.nasa.gov/docs/2007/2007_jansen_jao5100g.pdf)
- Johannessen, O.M., Miles, M. & Bjørge, E. (1995). The Arctic's shrinking sea ice. *Nature*, 376(6536), 126–127.
- Johnsen, M.G. (Red.) (2017). *Norsk Geofysisk Forening 100 år. En samling artikler i anledning foreningens 100-årsjubileum i 2017*. Tromsø: Nordisk trykk.
- Krohn, C., Degnbol, P., Einarsson, H., Hernroth, L., Jakobsson, J., Thommassen, M., ... Berge, Å. (2001). *Havforskningsinstituttet: Evalueringsrapport*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Kvamstø, N.G. & Dandin, P. (1998). *Tests with a new radiation and cloud scheme in the arpege climate model*. Meteorological Report Series. Rapport nr. 8. Universitetet i Bergen.
- Kvamstø, N.G. & Furevik, T. (2000). Ny modell gir mer realistiske klimaberegninger. *Cicerone*, 9(5), 28–31.
- Maxon, W.R. (1918) Proceedings of the academy and affiliated societies: Washington Academy of Sciences. *Journal of the Washington Academy of Sciences*, 8(5), 135–138.
- Mosby, H. (1963). Water, salt and heat balance of the north polar sea and of the norwegian sea. *Geofysiske publikasjoner*, 24(11), 289–313.
- National Oceanic and Atmospheric Administration (2021). *Ocean-atmosphere CO<sub>2</sub> exchange*. Hentet fra <https://sos.noaa.gov/datasets/ocean-atmosphere-co2-exchange/>
- Nebeker, F. (1995) *Calculating the Weather: Meteorology in the 20th Century*. San Diego, CA: Academic Press.
- Nilsen, Y. & Vollset, M. (2016) *Vinden dreier. Meteorologiens historie i Norge*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Nordisk forskningspolitisk råd (1999). *Nordic Environmental Research Programme for 1993–1997: Final report and self-evaluation*. København.
- Norges forskningsråd (2014). *Ti år med klimaforskning: Sluttrapport for Norklima 2004–2013*. Hentet fra <https://www.forskningsradet.no/siteassets/publikasjoner/1253996265734.pdf>

- Nyhagen, G.M. (2015). *Changes in funding of higher education and research: Stronger governmental steering and organisational control of higher education institutions and academic behavior?* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Olsen, A., Lauvset, S., Goris N. & Skjelvan, I. (2018). *Revisiting ocean acidification, food security and our earth system*. UN Environment Foresight Brief.
- Oreskes, N. (2015). How Earth science has become a social science. Historical social research/Historische Sozialforschung, Special Issue. *Climate and Beyond*, 40(2), 246–270.
- Palm, E. (1974). Minnetale over professor dr. philos Einar Høiland. I: *Det Norske Videnskaps-Akademi: Årbok 1974*, 120–126. Oslo.
- Pettersen, S. (1962). The Vilhelm Bjerknes centenary. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 43(7), 299–300.
- Randalls, S. (2010). History of the 2°C Climate target. *WIREs Climate Change*, 1(1), 598–605.
- RegClim (1999). Fakta om RegClim. *Cicerone*, 8(1), 26.
- Riebesell, U., Schulz, K.G., Bellerby, R.G.J., Botros, M., Fritsche, P., Meyerhöfer, M., ... & Zöllner, E. (2007). Enhanced biological carbon consumption in a high CO<sub>2</sub> ocean. *Nature*, 450(7169), 545–548. <https://doi.org/10.1038/nature06267>
- Seland, Ø., Bentsen, M., Olivé, D., Toniazzo, T., Gjermundsen, A., Graff, L.S., ... & Schulz, M. (2020). Overview of the Norwegian Earth System Model (NorESM2) and Key Climate Response of CMIP6 DECK, historical, and scenario simulations. *Geoscientific Model Development*, 13(12), 6165–6200. <https://doi.org/10.5194/gmd-13-6165-2020>
- Spinnangr, F. (1926). Meteorologisk observatorium paa Fanaraaken i Jotunheimen. *Naturen*, 50(11), 342–349.
- Sverdrup, H.U. (1951). Vilhelm Bjerknes in Memoriam. *Tellus*, 3(4), 217–221.
- Utaaker, K. (1991). *Mikro- og lokalmeteorologi. Det atmosfæriske miljø på liten skala*. Bergen: Alma Mater Forlag.
- Utaaker, K. (1998). *Carl Ludvig Schreiner Godske (1906–1970)*. Forelesning holdt ved Matematisk institutt, Universitetet i Bergen 3.12.1997. Department of Applied Mathematics report no. 117.
- Vaugan, D., Döschner, R., Koszalka, I.M., Bates, N. & Otto-Bliesner, B. (2017). *Evaluation Report, Bjerknes Center for Climate Research (BCCR)*. Hentet fra <https://www.forskningsradet.no/en/about-the-research-council/publications/2017/evaluation-report-bjerknes-centre-for-climate-research/>
- Vollset, M. (2015). Asking too much? Postwar climate research in Norway, 1947–1961. *History of Meteorology*, 7, 83–97.
- Vollset, M., Ellingsen, G. & Hornnes, R. (2018). *Calculating the world: The history of geophysics as seen from Bergen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- World Meteorological Organization (1988). *WMO/UNEP Intergovernmental Panel on Climate Change. Report of the first session, Geneva 9–11. November 1988*. IPCC-1, TD-No. 267. Geneva: World Meteorological Organization.



Førelsing i kjemi ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, september 2014. Foto: Eivind Senneset.

# Kapittel 5

## Universitetspedagogikken: Undervising om undervising

*Cecilie Boge*

Då studentane strøynde til universiteta på 1960-talet, var det ikkje berre talet på studentar som auka, også samansetjinga av studentmassen endra seg. Mange av dei nye studentgruppene hadde andre bakgrunnar samanlikna med tidlegare studentar, og dei fleste nye studentane skulle ut i eit arbeidsliv utanfor akademia og skuleverket. Undervisinga ved universiteta kom under diskusjon og eksponerte behovet for ein eigen pedagogikk for høgare utdanning. I dette kapitlet er etableringa av universitetspedagogikk ved UiB tema, både som opplæringstilbod til universitetslærarane og som forskingsfelt.

Mot slutten av januar 1985 meldte Bergens Tidende om «Elendige resultater ved juridisk eksamen» ved UiB. Berre ein tredjedel av studentane som hadde meldt seg til eksamen i førsteavdeling i desember året før, hadde bestått.<sup>1</sup> Eit par dagar seinare følgde Aftenposten opp med ei sak om at det ikkje berre var jusstudiet som hadde dårlege resultat; også fleire andre fag hadde problem med høge stryktal. På tannlegestudiet strauk 40 prosent av førsteårsstudentane, til grunnfagseksamen i nordisk strauk 35 prosent, medan kvar fjerde grunnfagsstudent i engelsk og historie strauk haustsemesteret 1984.<sup>2</sup> Dekanus Mons Sandnes Nygard ved Det juridiske fakultet peika på ressursituasjonen og utdaterte undervisningsformer som hovudårsaker til strykprosenten. Studentane la på si side vekt på manglande forventningsavklaring og for liten kontakt mellom lærarar og studentar: «Studentene leser og leser, men får ikke hjelp til å bruke kunnskapene sine [...]»<sup>3</sup>

Det akademiske kollegium (DAK) tok straks tak i problemet og vedtok å setja i gang ei gransking ved fakulteta for å finna årsakene til dei høge stryktala, med vekt på å vurdere begynnarnivået for universitetsstudiet, omfanget i pensumkrava samt undervisnings- og eksamensformene som blei nytta.<sup>4</sup> Resultatet av denne fakultetsvise granskinga gav ingen eksakte svar, men sirkla rundt forklaringar som handla om studentanes (manglande) forkunnskap og studiemotivasjon, økonomiske ressursar og eksamensordningar.<sup>5</sup> Som ei oppfølging av undersøkinga sende Studentrådet eit konkret forslag til DAK om å få årsakene til stryk nærare kartlagde.<sup>6</sup> Universitetsdirektøren tok oppmodinga, og hausten 1985 fekk professor i pedagogisk psykologi Hans-Jørgen Gjessing (1920–1992) i oppdrag å skissera eit prinsippnotat og eit prosjektforslag om UiB som utdanningsinstitusjon (UNIBUT). DAK stilte seg bak forslaget frå Gjessing, og prosjektet blei sett i gang 1. januar 1986, eitt år etter at avisene hadde vore prega av nyheitssakene om strykprosenten.<sup>7</sup> For første gang skulle undervisinga ved universitetet forskast på.

1 Bergens Tidende (BT) 22.01.1985: 12.

2 Aftenposten 26.januar 1985 «Høy strykprosent på Universitetet i Bergen» (C. Carsen).

3 BT 22.01.1985: 12.

4 Det akademiske kollegium, DAK, sak 22/1985.

5 Gjessing & Ogden 1988: 12.

6 Gjessing & Wilhelmsen 1989: 21.

7 DAK-sak 202/1985.

I dette kapittelet er blikket vendt innover mot universitetets eige opplæringstilbod for universitetslærarar og forskning om universitetsundervisning, noko som i svært liten grad blei omtalt i UiB-historia frå 1996. UNIBUT-prosjektet undersøkte undervisninga midt på 1980-tallet og kom med klare oppmodingar til vidare arbeid, både om studieførebuande tiltak for å motverka stryk og fråfall, og mindre bruk av forelesingar og fleire «studieaktiviserande» tilbod, men også pedagogisk skoloring og auka undervisningskompetanse. Etableringa av universitetspedagogikken ved UiB blir underøkt, både som opplæringstilbod og som forskingsfelleskap. Kva kjenneteikna det bergenske universitetspedagogiske tilbodet, og korleis blei det mottatt av lærarane ved UiB? Korleis stilte institusjonen og lærarane seg til innføringa av krav om utdanningsfagleg utdanning? Kva kunnskap og forskning er formidla av universitetspedagogane til lærarane ved UiB, slik det har blitt formidla i kursverksemda og publikasjonane utgjevne av dei tilsette ved Program for læringsforskning, seinare Program for universitetspedagogikk?

Ifølgje den svenske historikaren Anders Ahlbäck har ikkje tradisjonell universitetshistorieskriving vist særleg interesse for det universitetspedagogiske feltet, noko som også gjeld norsk universitetshistorieskriving.<sup>8</sup> Ahlbäck forklarar fråværet med at denne forteljinga bryt med den dominerande suksesshistoria om universiteta som kunnskapens høgborg der ny vitskap veks fram, nye akademiske disiplinar blir utvikla, og der universitetet som organisasjon ekspanderer:

Questions about the possible reluctance towards a professionalization of teaching and resistance towards research-based knowledge about student learning processes might be difficult to master into this narrative.<sup>9</sup>

Finn vi tilsvarande motstand mot universitetspedagogisk kunnskap ved Universitetet i Bergen? Universitetspedagogane Kirsten Hofgaard Lycke og Gunnar Handal frå UiO peikar i ein artikkel

8 Universitetspedagogikk som fag eller miljø er ikkje nemnt i dei ni banda av *Universitetet i Oslo 1811–2011* (2011–2013) og *Turbulens og tankekraft – historien om NTNU* (2010). I *Universitetet i Bergens historie* 1996, band 2, blir universitetspedagogikken nemnt under omtalen av professor Kjell Raaheim. Teigen 1996: 712.

9 Ahlbäck 2018: 127–128.



frå 2018 på den same utfordringa.<sup>10</sup> Dei forklarar motstanden dels med at mange universitetslærarar har knapt med tid til å bruka på universitetspedagogisk kursing, men også at den akademiske fri- domen tradisjonelt har betydd at kvar lærar bestemmer over eiga undervising. Undervisinga er dessutan forankra i ein fagleg praksis, og mange universitetslærarar har hatt ei avgrensa tru på at personar med pedagogisk bakgrunn utanfor eige fagmiljø kan ha noko å bidra med til nettopp deira undervising.<sup>11</sup> Historikaren Kim Helsvig pei- kar på at skepsisen mot og synet på pedagogikken som styringsverk- tøy i Noreg også kan sporast tilbake til den opprivande konflikten om pedagogikkfaget ved Pedagogisk forskningsinstitutt (PFI) ved UiO tidleg på 1970-talet. Her opponerte radikale og antiautoritære studentar mot den etablerte pedagogikken, som blei sett på som ein positivistisk styringsreiskap for Arbeiderpartiets statsapparat.<sup>12</sup>

Men før eg skal dykka ned i etableringa av det universitetspe- dagogiske tilbodet ved UiB og mottakinga det fekk, blir det peda- gogiske utdanningstilbodet UiB har hatt til studentar som skulle bli lærarar og lektorar i skuleverket, undersøkt. Dette pedagogiske tilbodet eksisterte i over 30 år før universitetspedagogikken blei etablert som fag.

### Det pedagogiske seminar og lektorutdanninga

Frå 1956 var det pedagogiske fagmiljøet ved UiB samla i Det peda- gogiske seminar, som tilbød praktisk-pedagogisk utdanning til framtidige lektorar i ungdomsskulen og gymnaset. Ønsket om å få eit tilbod i praktisk pedagogikk hadde vore uttalt lenge før UiB starta ordinær undervising hausten 1948, ettersom mange av stu- dentane ved Bergens Museum og Norges Handelshøyskole (NHH) ville ut i skuleverket.<sup>13</sup> I 1950 blei det sett ned ein komite ved UiB som arbeidde med å få i stand eit pedagogisk tilbod, og frå og med haus-

10 Lycke & Handal 2018.

11 Sjå t.d. Lycke & Handal 2018: 201.

12 Helsvig 2005. Denne konflikten hadde utspring i studentopprøret mot Ottosen-komi- teen, sjå også kap. 3 i bind 1.

13 Studentar ved NHH som tok handelslæreksamen, deltok på den pedagogiske undervisinga saman med studentar frå UiB. Dette utdanningstilbodet blei avvikla i 1974/75. Kjenes 2007: 22; Bjørsvik & Nilsen 2011: 55; Etablering av grunnfagsstudium i pedagogikk 1973: 16.

tsemesteret 1951 kunne UiB tilby Den ekstraordinære pedagogiske utdanningen, organisert og undervist i samarbeid med Pedagogisk Seminar i Oslo.<sup>14</sup> Det blei tilsett rettleiarar/fagmetodikk-lærarar og øvingslærarar; dei fleste hadde stillingar i skuleverket og blei time-lønna av universitetet.<sup>15</sup> Fram til 1988 var Det pedagogiske seminar ei eining direkte under DAK, leia av ein rektor og eit styre. I 1988 blei seminaret omgjort til Institutt for praktisk pedagogikk (IPP), organisert som eit ordinært institutt med instituttstyrar og instituttstyre ved Det psykologiske fakultet.

Etter den kraftige studentauken i løpet av 1960-talet vaks også interessa for pedagogikk både hos studentane og blant byens lærarar som ønskte pedagogisk påfyll.<sup>16</sup> Det pedagogiske spørsmålet kom på dagsordenen i DAK, og i 1971 blei det oppnemnt ein komite leia av professor i pedagogisk psykologi Hans-Jørgen Gjessing. Komiteen hadde som mandat å greia ut om opprettinga av pedagogikk som eit eige grunnfagsstudium. Parallelt med komiteens arbeid i Bergen blei det utarbeidd forslag til ei ny lov om lærarutdanning, som blei vedtatt i 1973. I tråd med den nye lova blei lærarutdanninga ved lærarhøgskulane, som primært utdanna ålmenlærarar til grunnskulen, utvida frå to til minimum tre år, der pedagogikk-delen til saman utgjorde eitt år. Dermed var lektorutdanninga ved universiteta dei einaste som utdanna lærarar med berre eit halvt års pedagogisk utdanning. For å svara på det aukande behovet for pedagogisk kompetanse i samfunnet foreslo komiteen å oppretta pedagogikk som grunnfagsstudium, med vidare utbygging av eit mellomfagsstudium. Dette skulle kunne la seg realisera i det eksisterande samfunnsvitenskaplege og praktisk-pedagogiske fagmiljøet.<sup>17</sup> Komiteen peika også på at det universitetspedagogiske feltet var forsømt ved UiB, og antyda ei løysing der «AV-avdelingen og arbeidet med universitetspedagogiske utrednings- og eventuelt forskningsoppgaver inngår i et pedagogisk fagmiljø».<sup>18</sup>

Verken komiteens visjonar om eit pedagogisk og audiovisuelt

14 Fram til opprettinga av Det pedagogiske seminar ved UiB i 1956 måtte studentane til Oslo for å ta eksamen. Kjenes 2007: 23–24.

15 Hausten 1951 blei det tilsett lektorar i faga norsk, tysk, engelsk, fransk, historie, matematikk, kjemi, biologi og geografi, Kjenes 2007: 28. Etter kvart blei det tilsett pedagogar og fagdidaktikarar ved Det pedagogiske seminar, Kjenes 2007: 150–151.

16 Kjenes 2007: 79.

17 Etablering av grunnfagsstudium i pedagogikk 1973: 81.

18 AV står for audiovisuell. Sst.: 47.

fagmiljø eller forslaget om oppretting av eit grunnfagsstudium i pedagogikk blei realisert. Fagdidaktikar Haakon Kjenes meiner dette blant anna skuldast at det relativt nyoppretta SV-fakultetet ikkje var i stand til å oppretta eit nytt fagområde.<sup>19</sup> Fram til opprettinga av Det psykologiske fakultet i 1980 låg Psykologisk institutt ved SV-fakultetet. Det pedagogiske seminar gjekk på slutten av 1970-talet og tidleg på 80-talet gjennom i ei turbulent tid med mange utgreingar om organisering, plassering og eksistens. I 1985 blei det foreslått at heile den praktisk-pedagogiske utdanninga skulle flyttast ut frå UiB og over til Bergen lærerhøgskole for å styrka utdanninga, noko som skapte stor oppstandelse.<sup>20</sup>

Først i 1987 blei organiseringsdiskusjonen landa, då DAK vedtok at Det pedagogiske seminar skulle omorganiseras til Institutt for praktisk pedagogikk, og dette instituttet skulle høyra til Det psykologiske fakultet. Utfallet var skuffande for pedagogane, som hevda seg overkøyrt av psykologane – dei som utgjorde det store fleirtalet ved fakultetet.<sup>21</sup> Resultatet var at turbulensen heldt fram etter omorganiseringa, med nye komitear og utgreingar, og det kullminerte med at Institutt for praktisk pedagogikk blei lagt ned i 2004, då som del av ei større omorganisering av UiBs utdanningsvitenskaplege verksemd.<sup>22</sup> Fagdidaktikarane blei overførte til deira respektive fagmiljø ved dei ulike fakulteta, medan universitetspedagogane, pedagogane som var tilsette for å undervisa på masterprogrammet i pedagogikk, Senter for forskning om helsefremmende arbeid, miljø og livsstil (HEMIL) og Senter for barnevernsstudier blei flytta over til det nyoppretta Institutt for utdanning og helse. Seks år seinare, i 2010, blei HEMIL-senteret og dei som underviste på masterprogrammet i barnevern, igjen skilde ut som ei eiga eining, og pedagogane og universitetspedagogane fekk sitt eige institutt, Institutt for pedagogikk, men denne gongen utan fagdidaktikarane.<sup>23</sup>

Praktisk-pedagogisk utdanning er ei av dei eldste utdanningane ved UiB, men trass i dette har fagdidaktikarar og pedagogar levd eit omflakkande liv, både organisatorisk og fysisk i form av at

19 Kjenes 2007: 84.

20 Grunngevinga for flytting var å styrka det praktisk-pedagogiske tilbodet gjennom samordning av Det pedagogiske seminar og Bergen lærerhøgskole. Sjå Kjenes 2007: 92 flg.

21 Kjenes 2007: 82.

22 Universitetsstyret, sak 23/2004.

23 Binder 2020.

dei stadig var på flyttefot etter kvart som fakulteta ekspanderte og fekk behov for meir plass.<sup>24</sup> Mikalsen, Rognaldsen & Aase peikar på at utgreiingane og konfliktane har vore mange, medan støttespelarane og løysingane har vore få.<sup>25</sup> To sentrale konfliktlinjer synest å ha prega denne utviklinga: forholdet mellom fag og pedagogikk og mellom forskning og utdanning. Pedagogane og mange av fagdidaktikarane ønskte seg eit eige fag- og forskingsmiljø på linje med andre fag og andre universitet, men det var liten vilje ved institusjonen til å få dette til. Ein av grunnane var nok at det fanst pedagogiske fagmiljø både ved Bergen lærarhøgskole og etter kvart også ved Bergen lærerakademi, og universitetsleiinga var lite interessert i å byggja ut eit tilsvarande tilbod ved UiB.

Kim Helsvig framhevar mange av dei same konfliktlinjene og utfordringane ved UiO, men med motsett forteikn. Det frittståande Pedagogisk seminar i Oslo blei oppretta i 1907, men trass i ønske frå både seminaret og skiftande politiske leiingar var UiO lite interessert i å ta seminaret inn ved universitetet. Dette endra seg i 1973 etter at den nye lova om lærarutdanning blei innført, då universitetsleiinga såg behovet for å styrka den pedagogiske utdanninga for UiOs lærarstudentar. I 1988 blei Pedagogisk seminar innlemma i UiO, tilpassa og akademisert som Senter for lærerutdanning og skoletjeneste.<sup>26</sup> Også i Oslo var dette eit resultat av spenningar mellom «praktisk-pedagogiske og akademisk fagorienterte perspektiver på universitetets rolle i lærerutdanningen».<sup>27</sup> Ifølgje Helsvig førte spenningane til at avstanden mellom universitetet og skuleverket auka grunna akademiseringa av lærarrolla, og ved at lærarutdanninga blei ein meir perifer del av UiOs verksemd enn den hadde vore. Det hang saman med at universitetet i større grad utdanna kandidatar til andre delar av arbeidslivet enn skuleverket. Ein konsekvens var at lærarhøgskulane og dei nye distriktshøgskulane på 1970- og -80-talet overtok som førsteval for studentar som ville bli lærarar.<sup>28</sup>

Same året som Pedagogisk seminar blei innlemma i UiO, fekk

24 Kjenes 2007: 154 flg.

25 Det har vore sett i gang ei rekkje ulike komitéar og utgreiingsarbeid; mellom 1971 og 2004 vart det sett ned heile 9 ulike utval som omhandla pedagogisk seminar, i tillegg til at seminaret sjølv leverte ei rekkje arbeid og tilsvaer. Sjå Mikalsen, Rognaldsen & Aase 2007: 160–161.

26 Helsvig 2011: 34.

27 Sst.: 35.

28 Sst.: 45.

UiB for første gong eit pedagogisk institutt, då Pedagogisk seminar ved UiB blei omgjort til Institutt for praktisk pedagogikk. Med dette blei også den første stillinga i pedagogikk utlyst ved UiB. Professor Stieg Mellin-Olsen blei tilsett i 1991 og hadde ambisjonar om å utvikla tidlegare Pedagogisk seminar til eit «moderne forskningsinstitutt innenfor praktisk pedagogikk».<sup>29</sup> Mellin-Olsen gjekk bort allereie i 1995. Då alle fagdidaktikarane blei flytta ut til dei respektive fag-institutta i 2004, gjekk avgjerdsla imot alle utgreingar, høyringar og dei tilsette sjølv. Fordelen med denne modellen har vore at dei respektive faga har fått større innverknad på utforminga av lærarutdanninga, og fagdidaktikarane har blitt integrert i fagmiljøa dei høyrer heime i, noko dei set stor pris på.<sup>30</sup> Fagdidaktikken som disiplin på tvers av undervisingsfaga har derimot tapt på flyttinga ettersom didaktikarane blei spreidde på fire fakultet. Samstundes blei koplinga mellom fagdidaktikarane og det pedagogiske fagmiljøet svekt fordi pedagogane blei verande ved Det psykologiske fakultet. Denne desentraliserte modellen ved UiB skil seg frå modellen ved dei andre breiddeuniversiteta i Noreg, UiO, NTNU og UiT, som alle har lærarutdanninga og didaktikarane samla ved eitt og same institutt.<sup>31</sup>

Våren 2021 blussa dei desse konfliktane opp igjen. Då vedtok universitetsstyret å etablera eit fakultetsuavhengig lektorsenter for den femårige integrerte lektorutdanninga som har eksistert ved UiB sidan 2004.<sup>32</sup> Lektorsenteret er forankra ved studieavdelinga i sentraladministrasjonen, noko representantar for pedagogikkmiljøet var sterkt imot.<sup>33</sup> Dekanane ved HF- og MN-fakulteta stilte seg bak denne plasseringa. For dei var det viktig at lektorsenteret ikkje var knytt til eit bestemt fakultet.<sup>34</sup> Lektorsenteret opna 1. januar 2022 og er plassert ved Muséplass, i Langes gate 1.

29 Kjenes 2007: 154.

30 Mikalsen, Rognaldsen & Aase 2007: 162–164.

31 UiO: Institutt for lærerutdanning og skoleforskning ved Det utdanningsvitenskapelige fakultet; NTNU: Institutt for lærerutdanning ved Fakultet for samfunnsfag og utdanningsvitenskap; UiT: Institutt for lærerutdanning og pedagogikk ved Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning. Dei to sistnemnde institusjonane har dessutan fusjonert med lærarutdanningsinstitusjonar.

32 Universitetsstyret, sak 76/2021. Ordninga skal evaluerast innan to år.

33 «Et senter til besvær» av Astrid Tolo, Sølvi Lillejord og Helene M. Kjærgård Eide. Innlegg i Khrono 12.06.2021, <https://khrono.no/et-senter-til-besvaer/587399>

34 «Oppklaringer om nødvendig reorganisering» av Jørgen Sejersted og Helge Dahle. Innlegg i Khrono 15.06.2021, <https://khrono.no/oppklaringer-om-nodvendig-reorganisering/587995>

## Universitetspedagogisk kompetanse på dagsordenen

Lenge var universitetslærarane dei einaste lærarane innan det norske utdanningssystemet som kunne undervisa utan formell pedagogisk utdanning. Dette fungerte på eit vis så lenge universiteta berre utdanna rundt éin prosent av befolkninga og samstundes rekrutterte til forholdsvis få karriereveggar utanfor universiteta sjølv. Med den store veksten i studentra og omveltingane som skjedde i løpet av 1960-talet, blei både det å vera student og universitetslærer noko heilt anna enn tidlegare. Studentpopulasjonen blei meir samansett, særleg med omsyn til kjønn, sosial bakgrunn, interesser og motivasjon for ein akademisk karriere. I tillegg var denne nye studentmassen kritisk til hierarkia og det etablerte, og ikkje minst til måten universiteta organiserte utdanninga på.<sup>35</sup> (Se også kapittel 4 og 5 i bind 1). Ved UiO blei pedagogikkfaget politisert og direkte involvert i studentopprøret ettersom studentane såg på Pedagogisk forskingsinstitutt (PFI) som «en fabrikk for utdanning av en ukritisk pedagogisk ekspertise».<sup>36</sup> Resultatet av den opprivande konflikten ved PFI var at pedagogikkfaget blei splitta i to frå og med 1974, då Sosialpedagogisk studiealternativ (SPA) blei ein parallell undervisnings- og forskingsdisiplin ved PFI. Men det var ikkje berre interessa for pedagogikkfaget som vaks; forskinga og fagkunnskapen auka i alle universitetsfag og blei stadig meir differensiert med ny kunnskap og nye metodar. Dette fekk konsekvensar for undervisinga som skulle formidla denne nye og spesialiserte kunnskapen, samanlikna med den faglege oversikten og breidda som hadde karakterisert universitetslærarens kvardag tidlegare.<sup>37</sup>

I 1970-åra starta ein diskusjon som handla nettopp om i kva grad lærarane sin undervisningskompetanse burde vera eit kriterium for tilsetning ved universitetet. Under ei drøfting i den europeiske rektorsamanslutninga (CRE) i 1974 blei det konkludert med at «teaching ability should be a significant part in the appointment and promotion of their staff».<sup>38</sup> Fire år seinare, i 1978, foreslo Det nasjonale kontakt- og informasjonsorganet for universitetspedago-

35 Sjå også kap. 3 i bind 1 og kap. 1 i bind 3, Uten danning ingen utdanning?

36 Helsvig 2005: 243.

37 Lycke & Handal 2018: 192.

38 Sst. 2018: 193.

gikk, KIUP (ein av komitéane under Det norske universitetsrådet), å etablera eit permanent og obligatorisk grunnseminar i universitetspedagogikk ved alle institusjonane som var medlem av universitetsrådet.<sup>39</sup>

### *Grunnseminar i universitetspedagogikk*

UiO starta opp kurs i universitetspedagogikk allereie på midten av 1960-talet. Ved UiB hadde AV-avdelinga halde fakultetsvise pedagogiske kurs i bruk av audiovisuelle læremiddel sidan etableringa av avdelinga i 1972. Leiaren av AV-avdelinga, Lars Skjold Wilhelmsen (1938–2018), var utdanna geofysikar, men interesserte seg tidleg for universitetspedagogiske spørsmål. Han arbeidde for at AV-avdelinga skulle vera ein teknisk-pedagogisk ressurs for lærarane ved UiB. Wilhelmsen publiserte fleire hefte og bøker om studieteknikk, studiestart, læring, fjernundervising og juridisk fagdidaktikk.<sup>40</sup>

I samband med KIUP sitt forslag i 1978 om oppretting av eit grunnseminar i universitetspedagogikk blei det sendt med eit 15 siders forslag til korleis eit slikt grunnseminar kunne sjå ut, signert fungerande formann Johs. Sandven, til dagleg professor i pedagogikk ved UiO. Forslaget frå KIUP, som mellom anna inneheldt forslag til namn på grunnseminaret, prinsipp for etablering, omfang, innhald og organisering, blei sendt til høyring ved fakulteta og institutta ved UiB i januar 1979.<sup>41</sup> Alle fakulteta var positive til å etablera eit slikt seminar, men fleire peika på at ein lokal komite burde utarbeida eit konkret forslag for UiB. Resultatet blei at DAK i november 1979 vedtok å setja ned eit nytt utval med representantar frå alle fakulteta,

39 Notat frå universitetsdirektøren til DAK, 16.11.79. Saksgrunnlag til DAK-sak 478/1979, mappe 330, 1978–1982. KIUP var rådgivande organ for Universitetsrådet og medlemsinstitusjonane i spørsmål som handla om universitetspedagogisk forskings- og utviklingsarbeid og om universitetslærarane sine pedagogiske kvalifikasjonar. Utvalet skulle arbeida for auka kontakt og dela universitetspedagogikk-informasjon mellom institusjonane, i tillegg til å etablera internasjonale kontaktar innan feltet. Nyborg 2007: 76.

40 Sjå t.d. Årsmelding 1981: 377, Wilhelmsen 1983, 1991, 2014, Manger & Wilhelmsen 1991. Etter at Wilhelmsen gjekk av som rektor for Det pedagogiske seminar, var han mellom anna leiar for Senter for etter- og vidareutdanning (SEVU) og pedagogisk konsulent ved Det juridiske fakultet.

41 Etablering av grunnfagsstudium i pedagogikk (1973), Brev frå KIUP til UiB 30.11.1978, brev til fakulteta frå universitetsdirektøren, 04.01.79. Grunnlag for DAK-sak 478/1979, mappe 330, 1978–1982.

Det pedagogiske seminar og AV-avdelinga for å utarbeida eit konkret rammeforslag til eit grunnseminar i universitetspedagogikk. Kjell Raaheim (1930–2017), professor i kognitiv psykologi, blei oppnemnt som utvalseiar.<sup>42</sup> Raaheim hadde vore interessert i universitetspedagogiske spørsmål ei god stund og hadde publisert fleire bøker, om studentanes læring og universitetets undervisning.<sup>43</sup>

Utvalet Raaheim leia, utarbeidde eit forslag til grunnseminar som skulle vara i eitt semester og ha oppstart kvar vår. Målet med opplegget var å gi deltakarane eit teoretisk grunnlag for å reflektera rundt samspelet i undervisningssituasjonar, samt å læra å analysa ulike faktorar som påverka dette samspelet. I tillegg skulle deltakarane få ei praktisk innføring i å planleggja og gjennomføra eigen undervisning etter dei måla dei sette seg.<sup>44</sup> Forslaget var basert på å utnytta eksisterande ressursar ved fakulteta ved å nytta timelærarar som allereie var i faste stillingar. Ettersom Det pedagogiske seminar ikkje hadde ressursar og kapasitet til å ta seg av dette grunnseminaret i universitetspedagogikk, foreslo utvalet at AV-avdelinga skulle få det administrative ansvaret. Fakulteta var også denne gongen positive til opprettinga av eit slikt seminar, men dei fleste såg helst at grunnseminaret var tilknytt Det pedagogiske seminar heller enn til AV-avdelinga. Grunngevinga var at AV-avdelinga var ei administrativ eining, og fakulteta meinte grunnseminaret prinsipielt burde vera samla med dei andre pedagogane i eit fagleg organ – mange peika på eit framtidig Pedagogisk institutt.<sup>45</sup> DAK-vedtaket i januar 1982 speglar dette ønsket, og grunnseminaret i universitetspedagogikk blei oppretta som ei 3-årig prøveordning. AV-avdelinga fekk mellombels ansvar for seminaret, og DAK ville koma tilbake til den endelege plasseringa av ansvaret for dette opplæringstilbodet. Grunnseminaret var frivillig for universitetslærarar i faste stillingar, og undervisningsplikta kunne «eventuelt reduseres» medan dei deltok på seminaret.<sup>46</sup>

Grunnseminaret inneheldt undervisingsdagar på universitetsområdet og på eit hotell eit stykke utanfor Bergen. Det var eit

42 Notat frå universitetsdirektøren til DAK, 06.02.80. Grunnlag for DAK-sak 15/1982, mappe 330, 1978–1982.

43 Sjå Raaheim 1977 og Raaheim 1979.

44 *Innstilling fra utvalget for utredning av permanent grunnseminar i universitetspedagogikk*, 04.05.81. Vedlegg til DAK-sak 15/1982, mappe 330, 1978–1982.

45 Brev frå SV-fakultetet til DAK, 30.10.91, og brev frå MN-fakultetet til DAK 26.11.91, jnr. 3137/A/81, mappe 330, 1978–1982.

46 Vedtak i DAK-sak 1519/82.



ambisiøst og omfattande undervisningsopplegg som kravde mykje tid både til førebuing og deltaking i sjølve undervisinga. Etter ein felles innførsingsdel som handla om undervisningsplanlegging, læring og undervisningsrolla, måtte deltakarane velja fem mindre kurs relevante for eiga undervising. Ved semesterslutt blei grunnseminaret avslutta med eksamen der deltakarane kunne velja blant oppgitte prøveformer.<sup>47</sup> Våren 1983 deltok 15 tilsette på grunnseminaret, året etter blei kurset avlyst, det meldte seg for få deltakarar. Hausten 1984 starta kurset for andre gong, men ein tredjedel av deltakarane trekte seg før oppstart. Det tredje og siste kurset blei også avlyst på grunn av for få deltakarar, og med det var grunnseminaret i universitetspedagogikk ved UiB historie.<sup>48</sup> Det er vanskeleg å seia noko om kvifor så få tilsette tok dette kurset. Det kan ha samanheng med at for mange universitetslærarar var det vanskeleg å bruka eit heilt semester på eit slikt tilbod, særleg dersom dei ikkje fekk redusert undervisinga i perioden. Det kan også hengja saman med at kursa kan ha vore lite kjende for universitetslærarar, at det var for omfattande, eller at det ikkje blei oppfatta som verdifullt nok til å bruka så mykje tid på.

Parallelt med oppstarten av det andre kurset føregjekk det ein diskusjon om AV-avdelingas framtidige funksjon og organisering i lys av den teknologiske utviklinga og UiBs planar om å etablere ei medieutdanning. Dette låg bak ei utgreiing om AV-avdelinga si organisatoriske plassering ved universitetet og kva rolle avdelinga skulle ha i organisasjonen. Dåverande dekan ved HF-fakultetet, Magnus Rindal, blei sett til å leia arbeidet.<sup>49</sup> Utvalet hadde som mandat å vurdera om AV-avdelinga skulle trekkjast ut av den administrative linja og i staden fungera som eit senter for medieutvikling og universitetspedagogikk. I innstillinga anbefalte fleirtalet i utvalet at eit slikt senter blei etablert direkte under DAK, og at senteret skulle ha ei sterk fagleg tilknytning til det nyetablerte mediefaget og til

47 Brev til universitetsdirektøren frå AV-avdelingas Kontaktutval med revidert opplegg for grunnseminaret i universitetspedagogikk 20.04.82. Vedlegg til DAK-sak 15/1982, mappe 330, 1978–1982.

48 Notat om universitetspedagogikk ved UiB, 18.08.87. Del av det førebuaende saksarbeidet for DAK-sak 48/1988, Mappe 203, 1988–90.

49 Dei andre i utvalet var student Trond Berg-Nilssen, professor Bjørn Christiansen (PS), førsteamanuensis Henry J. Mæland (Juss), første konsulent Åse Gran Pedersen (MN), førsteamanuensis Sigurd H. Seim (MED), fakultetssekretær Kjell Sælen (PS) var sekretær for utvalet, avdelingstannlege Tore Tangerud (OD), førstesekretær Terje Tverås (EDB-senteret), AV-sjef Lars Skjold Wilhelmsen (AV-avd.), førsteamanuensis Helge Østbye (SV) og første konsulent Einar Ådland (Seksjon for medietjeneste).

eit framtidig universitetspedagogisk fagmiljø.<sup>50</sup> Innstillinga frå Rindal-utvalet blei send til høyring saman med ei utgreiing knytt til spørsmålet om å flytta Det pedagogiske seminar ut frå UiB og over til Bergen lærerhøgskole. Berre Studentrådet var positivt til utvalets forslag. Resten av høyringsrunden drukna i støyen rundt den føreslåtte flyttinga av Det pedagogiske seminar, og ideen om eit pedagogisk mediesenter forsvann.<sup>51</sup> I 1985 gjekk dessutan Skjold Wilhelmsen over frå å vera leiar av AV-avdelinga til å bli rektor på Det pedagogiske seminar, og AV-avdelinga mista den drivande krafta bak forslaget. Interessant nok har likevel UiB no fått eit senter som liknar på det Rindal-utvalet foreslo, med etableringa av UiB læringslab i Media City Bergen (MCB) i 2017. UiB læringslab er ei tverrfagleg, matriseorganisert eining som støttar utvikling av digital undervisning, vurdering og formidling ved UiB. Læringslaben rettleiar universitetslærarar og fagmiljø i emne- og programutvikling, bruk av digitale verktøy i undervisninga, utvikling av etter- og vidareutdanningstilbod, i tillegg til formidling og medieproduksjon.

### *UiBs eiga utdanning under lupa*

Ein direkte konsekvens av mediemerksemda rundt dei høge stryktala ved universitetet i 1984/85 var, som vi såg innleiingsvis, det treårige forskingsprosjektet Universitetet som utdanningsinstitusjon (UNIBUT). Universitetsleiinga ønskte seg eit prosjekt som kunne samla «relevant empirisk materiale som belyser situasjonen ved vårt eget universitet».<sup>52</sup> Professor Gjessing ved Institutt for pedagogisk psykologi fekk ansvar for å leia prosjektet og fekk med seg forskarane Ole-Johan Eikeland, Terje Manger, Terje Ogden og rektor Lars Skjold Wilhelmsen. Det er uvisst kvifor ikkje professor Kjell Raaheim blei invitert med i prosjektet, trass i at han hadde forska på undervisning på universitetet i over 10 år då UNIBUT-prosjektet blei etablert.<sup>53</sup>

50 Mindretalet (Tangerud), ønskte i tillegg å leggja universitetets eksterne informasjonsarbeid til dette senteret. Utredning om AV-avdelingens fremtidige funksjon og organisasjonstillknytning (30.11.1984) (Rindal-utvalet). Vedlegg til DAK-sak 229/1985.

51 Notat om universitetspedagogikk ved UiB, 18.08.87. Del av det førebuande saksarbeidet for DAK-sak 48/1988, mappe 203, 1988–90.

52 Sitert i Gjessing og Ogden 1988: 15.

53 Ifølgje sonen, Arild Raaheim (i samtale 01.06.21), opplevde Kjell Raaheim dette som underleg.

Resultatet av dei mange og ulike undersøkingane som blei gjennomførte, blei åtte rapportar som spenner frå undersøkingar om karakternivå, overgangsproblematikk (frå gymnas til universitet), om ulike former for undervising og pedagogisk kompetanse hos lærarane, samt eit par meir fakultetsspesifikke rapportar.<sup>54</sup> Mest relevant her er resultatata frå Rapport nr. 4 *Universitetslærarar og undervising*, skriven av Terje Manger.<sup>55</sup>

Den 10. november 1987 blei det sendt ut eit spørjeskjema til alle vitenskapleg tilsette med undervisningsoppgåver ved UiB. Her blei universitetslærarane spurde om ulike tema knytte til undervisningsforhold, studentanes faglege nivå, studentevalueringar, rettleiingsarbeid, samarbeid med kollegaer, pedagogisk utdanning, arbeidsmengd og trivsel i stillinga, for å nemna noko. Svarprosenten varierte frå 70 prosent ved Det matematisk-naturvitenskaplege fakultet til heile 93 prosent ved Det psykologiske fakultet.

Verken før eller sidan har ei så omfattande undersøking om lærarane ved UiB blitt gjennomført, og funna er interessante, kanskje først og fremst fordi dei seier noko om allmenngyldige erfaringar. Dei vitenskapleg tilsette kjente på tidspresset og fordelinga av tid mellom dei to delane av stillinga. Dette gjaldt også på slutten av 1980-talet: Lærarane rapporterte at dei underviste meir enn dei forska, mens studentane rapporterte at dei oppfatta at lærarane brukte for lita tid på denne delen av arbeidet.<sup>56</sup>

Trass i at det ikkje var eit krav om universitetspedagogisk kompetanse for tilsetjing ved UiB då undersøkinga blei gjennomført, viste UNIBUT-undersøkinga at ein tredjedel av lærarane hadde ei eller anna form for formell pedagogisk utdanning, pedagogisk seminar, universitetspedagogikk-kurs eller andre pedagogiske kurs, t.d. frå Forsvaret. Dei fleste tilsette med pedagogisk utdanning heldt til ved Det historisk-filosofiske fakultetet, mens nesten ingen ved Det juridiske fakultet hadde noka form for pedagogisk utdanning. Eit interessant trekk er at dei som hadde formell pedagogisk kompetanse, brukte meir tid på undervisinga si, men det er uklart om dette skuldast at desse hadde meir undervising i stillinga enn dei utan pedagogisk kompetanse. Eit anna funn frå undersøkinga er at

---

54 Gjessing & Wilhelmsen 1989: 26–27.

55 Manger 1988.

56 Sst.: 29.

dei som allereie hadde pedagogisk utdanning, var mest positive til at det burde stillast krav til nettopp slik kompetanse ved tilsetjing.<sup>57</sup> Fleirtalet av lærarane meinte undervisningskvalifikasjonar burde vega meir ved tilsetjing og personlege opprykk enn det gjorde då undersøkinga blei gjennomført i 1987.

### *Universitetspedagogisk basiskompetanse*

Kva er gyldige kvalifikasjonar for vitskapleg tilsette ved universitetet? Og korleis vurderer ein desse kvalifikasjonane ved tilsetjingar? Dunja Blažević drøftar kva som kjenneteiknar den ideelle forskaren, gjennom omgrepet «the scientific personae», i kapittel 7 i bind 2. Som vitskapleg tilsett skal ein turnera to svært ulike roller i éi og same stilling. Forskardelen er kjenneteikna av å vera fri, kreativ og kollegial, medan undervisningsdelen er meir regelbunden og har tradisjonelt vore ei privatsak. Desse skilnadene har berre auka etter kvart som utdanningsfeltet har blitt meir gjennomregulert og komplekst, mellom anna som følgje av tilpassinga til det europeiske utdanningssystemet i kjølvatnet av Bologna-prosessen.

Som Astrid Forland viser i UiB-historia frå 1996, sleit fleire UiB-fag med studentrekruttering rundt 1980 som følgje av konkurranse frå distriktshøgskulane, medan andre fag opplevde ein stor studentauke.<sup>58</sup> For å svara på desse og andre aktuelle utfordringar blei det sett i gang eit stort arbeid med å utarbeida den første langsiktige strategiplanen for UiB, *Universitetsplan år 2000*. Arbeidet var resultat av eit universitet i ei brytingstid med behov for å reflektera over eiga rolle som forskings- og utdanningsinstitusjon. Tilsvarende prosess føregjekk samstundes ved UiO, men i motsetnad til strategiarbeidet i Bergen skulle den langsiktige og ambisiøse *Perspektiver mot år 2011* frå 1987 enda i ei djup og lammande konflikt ved UiO.<sup>59</sup> Visjonen for UiB som utdanningsinstitusjon var å auka universitetets relevans for samfunnet ved å gjera utdanningane meir yrkesretta. Både yrkesrelevans, UNIBUT-prosjektet og utvikling av eit universitetspedagogisk miljø fekk

57 Sst.: 61–62.

58 Forland 1996: 453 flg.

59 Sjå kapittel 4 i Helsvig 2011.

eigne punkt i *Universitetsplan år 2000 – Del 2 Faglig utvikling*, vedtatt av DAK 14. desember 1987.<sup>60</sup>

I denne delrapporten blei det slått fast at UiBs lærarar skal ha høge kvalifikasjonar slik at universitetet kan tilby god undervising for studentane. Dette skulle sikrast ved at universitetet ville arbeida for at alle lærarane skulle få tilbod om «universitetspedagogisk skolering, og slik skolering bør gjøres obligatorisk for nytilsatte».<sup>61</sup> For å sikra eit tilfredsstillande fagleg nivå på desse kursa skulle det arbeidast for å utvikla eit fagmiljø i universitetspedagogikk ved UiB. Det blei foreslått premiering på to måtar for å vektlegga pedagogisk verksemd og for å heva det pedagogiske nivået: ved at pedagogiske kvalifikasjonar systematisk skulle vera meritterande ved tilsetjing i undervisningsstillingar, og ved å gi dei tilsette frikjøp eller permisjon med lønn for å utvikla undervisningsopplegg.<sup>62</sup>

Parallelt med at UiB utvikla *Universitetsplan år 2000*, hadde Universitetsrådet og KIUP (Nasjonalt kontakt- og informasjonsorgan for universitetspedagogikk) starta eit arbeid for å gå gjennom praktiseringa av reglane for vurdering og vektlegging av pedagogiske kvalifikasjonar ved tilsetjing i vitskaplege stillingar. Målet var å samkøyra dette nasjonalt. I 1987 hadde KIUP utarbeidd eit forslag til felles reglar, og desse blei sende til drøfting ved dei ulike medlemsinstitusjonane.<sup>63</sup> Universitetsrådet vedtok samrøystes reglane i 1988 og anbefalte medlemsinstitusjonane å ta i bruk dei reviderte reglane for vurdering og vektlegging av pedagogisk kompetanse ved å ta dei inn i eigne tilsetjingsreglement.<sup>64</sup>

Krav om universitetspedagogisk kompetanse var også eit tema i to utgreiingar i 1988: NOU 1988: 28 *Med viten og vilje* og NOU 1988: 32 *For et lærerrikt samfunn*. Professor i sosiolog ved UiB fram til 1982, Gudmund Hernes, leia det første, og amanuensis i nordisk språk ved UiB Ole-Jørgen Johannessen det andre. Begge utgreiingane handla om høgare utdanning, og begge var opptatt av å auka kva-

60 Universitetsplan år 2000 (1988): 9–12.

61 Sst.: 44.

62 Sst.: 45.

63 I regelutkastet blei det foreslått at for å bli erklært kompetent til ei stilling «kreves både en vitenskapelig og en pedagogisk basiskompetanse» og at «pedagogisk kompetanse ut over basiskompetansen teller med ved rangering av de søkere som er funnet kompetente». Vedlegg til brev frå Universitetsrådet til medlemsinstitusjonane, 23.11.87. Sentralarkivet, arkivboks 203 Regler og vilkår for tilsetjing (1988–90).

64 Brev frå Universitetsrådet til UiB, 13.06.1988, arkivboks 203.

liteten på utdanninga ved universiteta. Obligatorisk pedagogisk opplæring og vurdering av pedagogiske kvalifikasjonar var uttalte mål. Johannessen-utvalet peika dessutan på behovet for å endra undervisnings- og arbeidsformene i fleire av dei klassiske lærarfaga, særleg gjaldt dette evna til å øva opp skriftleg og munnleg kommunikasjon, gruppearbeid og gruppeleing, samt å leggja vekt på innsikt, forståing og analytiske evner. Føringane er stadig like aktuelle for alle som driv med utdanningsutvikling på 2020-talet.<sup>65</sup> Utvalet var innforstått med at dette ville bli ressurskrevjande for universitetslærarane, særleg på fag med mange studentar. Likevel meinte det det vil la seg gjera, ettersom

en vesentlig hindring for utvikling og fornyelse er nok også vanetenking og uvilje mot endring. Utvalget er derfor overbevist om at en del positive tiltak kan settes i verk også innenfor dagens ressursrammer.<sup>66</sup>

Utdannings- og forskingsdepartementet følgde opp med St.meld. nr. 53 (1989–90) *Lærerutdanning ved høyskoler og universitet*. Der vektla departementet blant anna at dei nye reglane om krav til formell kompetanse blei følgde opp i praksis, og at universitetspedagogisk forskning, utvikling og undervisning skulle ivareta og forankrast ved universiteta.<sup>67</sup>

Trass i stor vilje til endring rundt 1990, både blant institusjonsleiarar og politikarar, skulle det gå nesten 20 år før det blei nedfelt eit nasjonalt krav om «grunnleggende kompetanse for undervisning og veiledning på universitets- og høyskolenivå».<sup>68</sup> Denne kompetansen kan, slik det står i forskrifta frå 2019, mellom anna oppfyllest ved å ta eit universitetspedagogisk kurs på minimum 200 timar. Det er vidare opp til kvar enkelt institusjon om og i kva grad desse krava skal spela ei rolle i rangeringa ved tilsetjing. I forskrifta om professoropprykk kom det samtidig ei endring slik at ein må dokumentera kvalitetsutvikling i eiga undervisning og rettleing over tid, brei rettleingserfaring på master og ph.d.-nivå, og at ein har del-

65 Jf. Meld. St. 16 (2016–2017), Meld. St. 16 (2020–2022).

66 NOU 1988: 32 *For et lærerrikt samfunn*: 114.

67 St.meld. nr. 53 (1989–90): 43.

68 Tilsettings- og opprykksforskrifta 2018: § 1-4, tredje ledd.

tatt i å utvikla undervisningskvalitet saman med kollegaer ved eigen institusjon.<sup>69</sup> Den nye forskrifta har vore omstridd, og krev mellom anna at alle institusjonar skal ha «nærare kriterium» for kva utdanningsfagleg kompetanse som er forventa av søkerane.<sup>70</sup>

Det har altså vore ei ønskt utvikling å heva statusen til undervisning, men det å få til ei slik kulturendring ved universiteta er eit tidkrevjande og dels utfordrande arbeid. I 2016 starta Det matematiske-naturvitenskaplege fakultet ved UiB ei ordning med merittering for universitetslærarar, som gir den pedagogiske kompetansegraden *Fremragende underviser (Excellent Teaching Practitioner)* etter forslag frå bioCEED, UiBs første Senter for framifrå utdanning.<sup>71</sup> Ordninga var inspirert av meritteringsordninga utvikla ved Lunds Tekniska Högskola (LTH) ved Lunds universitet. Målsetjinga har vore å synleggjera og verdsetja det systematiske og målretta arbeidet for utdanningskvalitet som skjer i fagmiljøa, samt å bidra til å utvikla ein kollegial og profesjonell undervisnings- og lærarkultur. Seinare har alle landets høgere utdanningsinstitusjonar sett i gang tilsvarende meritteringsordningar, etter initiativ frå politisk hald, men UiB er ein av få institusjonar som har denne ordninga fakultetsvis.<sup>72</sup> I kva grad ordninga vil vera med på å heva undervisningas status på eit overordna plan eller berre den enkelte lærar, står att å sjå.

## Utviklingsprogram i universitetspedagogikk

Kravet om universitetspedagogisk basiskompetanse for nytilsette ved UiB blei gjort gjeldande frå 1. juli 1990, etter at UiB hadde stabla på beina eit tilbod i universitetspedagogikk.<sup>73</sup> Professor Kjell Raa-

69 Tilsettings- og opprykksforskrifta *Forskrift 14. september 2018 nr. 827 om endring i forskrift om ansettelse og opprykk i undervisnings- og forskerstillinger*, § 1–2, tredje ledd.

70 Sst.: § 1-1, første ledd. Hausten 2020 blei det sendt ut forslag til endringar i forskrifta for å tydeleggjera tolkinga av ordlyden, m.a. § 1–4, tredje ledd. Sjå pressemelding frå NOKUT i samband med høyringa hausten 2020: <https://www.nokut.no/nyhetsarkiv/forslag-til-endringer-i-forskrift-om-ansettelse-og-opprykk-i-undervisnings-og-forskerstillinger-er-sendt-ut-pa-horing/>. UiB har vedteke rettleiarar og malar for vurdering av utdanningsfagleg kompetanse. Sjå vedtak i utdanningsutvalet ved UiB, sak 31/20.

71 Sjå <https://www.uib.no/pedagogiskakademi>

72 I Meld. St. 16 (2016–2017) var det uttrykt forventning om at alle institusjonar skulle ha på plass meritteringsordningar innan to år.

73 Brev frå universitetsdirektøren til fakulteta, 1. mars 1990. Rundskriv nr. 1/90. Arkivboks 212, 1991–1992.

heim ved Institutt for kognitiv psykologi og førsteamanuensis Arild Gulbrandsen frå Det pedagogiske seminar fekk i oppdrag å utarbeida ein ny plan for dette universitetspedagogiske opplæringstilbodet, og den første tida var det berre Gulbrandsen og Raaheim ved Program for læringsforskning. Raaheim var rett nok formelt tilsett ved Institutt for kognitiv psykologi fram til han gjekk av med pensjon i 1994, men arbeidsoppgåvene hans blei flytta til universitetspedagogikken.<sup>74</sup> Opplæringstilbodet i universitetspedagogikk blei til slutt formalisert som Program for læringsforskning (PLF). Raaheim og Gulbrandsen ønskte at programmet blei organisert direkte under rektoratet, men universitetsleiinga ville at PLF skulle vera underlagt eit fagleg institutt, og valet fall på Institutt for pedagogisk psykologi ved Det psykologiske fakultet, som òg husa fagdidaktikarane ved Det pedagogiske seminar.<sup>75</sup>

I februar 1990 kunne «Utviklingsprogram i universitetspedagogikk» starta opp. Programmet varte i trekvart år og hadde tre studiedelar eller samlingar samt to såkalla yrkesdelar som var perioden mellom kvar av samlingane. Kursa var prosessorienterte, og deltakarane skulle gjennomføra oppgåver i tilknytning til eiga undervisning som del av yrkesdelen av kursa. Ifølgje Gulbrandsen var det bergenske programmet utradisjonelt, praksisorientert og bygd på eit «pragmatisk og helhetlig syn på kunnskap og læring, og på mennesket».<sup>76</sup> Målet med programmet var forankra i både *Universitetsplan år 2000* og i UiBs strategiplan for studiekvalitet. Intensjonen var at deltakarane skulle oppnå yrkesrelevant kompetanse som lærar og bidra til kulturendring og organisasjonsendring ved institusjonen. Lærarane ved desse kursa blei mellom anna omtala som «prosessleiarar» og opererte med nokså vage overordna mål – det var opp til den enkelte deltakar å setja seg eit eige mål for kva ein skulle læra. Det same gjaldt for kursmaterialet; kvar deltakar fekk utlevert ei dagbok ved starten av programmet, med følgjande beskjed:

Det viktigste kursmateriellet her er det du lager selv.

Du vet selv best hva som er av verdi for deg.

Sørg for å ta vare på det.<sup>77</sup>

74 Samtale med Arild Raaheim 01.06.21.

75 Binder 2020.

76 Gulbrandsen 1998: 15.

77 Sst.: 22.



Undervisingsopplegget var i hovudsak utvikla av Gulbrandsen, som hadde vore fagdidaktikar i fysikk. Hans utgangspunkt var ikkje forskingsbasert i pedagogikkfaget, men i lærarens eigen praksis og erfaring. Med dette følgjer det at prosessen blir det viktigaste. Dette perspektivet hadde Gulbrandsen lansert i ein artikkel i *Norsk pedagogisk tidsskrift* i 1982 og seinare vidareutvikla i fleire publikasjonar.<sup>78</sup> Eit viktig poeng for Gulbrandsen er å angripa undervisning og læring frå andre perspektiv enn det pedagogikkfaget tradisjonelt har gjort. Han vil sjå heile mennesket som «et lærende vesen i interaksjon med sine omgivelser. Taus kunnskap, helhetsspråk og mennesket som kropp, er stikkord i dette».<sup>79</sup> Inspirasjonen henta han frå humanisme, kunst, filosofi, kognitiv psykologi, dynamisk pedagogikk, organisasjon og leiing. Slik han ser det, representerer dette praksisparadigmet eit brot med tradisjonell utdanning innan akademia. Dette brotet handlar om å gå frå det han kallar «teori-paradigmet», til «praksis-paradigmet».<sup>80</sup>

Ifølgje Gulbrandsen var grunnfilosofien bak kursa meir radikal enn sjølve kursa, men det føregjekk ein del utprøving som fekk mange av deltakarane til å kjenna på grensene for komfortsona.<sup>81</sup> Dette blir særleg tydeleg om ein les boka *Utdanning for arbeid med mennesker*, som han gav ut i 1993. Her presenterer han det alternative paradigmet for ei utdanning basert på praksis. Språket er utfordrande og ikkje så lite framandgjerande med ein terminologi som kanskje provoserer meir enn å opplysa. Gulbrandsen omtalar partane i denne praktiske utdanninga for «edukator» og «edukand», og med «edukasjon» meiner han undervisning og rettleiing.<sup>82</sup> Rett nok er Gulbrandsen i etterordet usikker på om det å innføra nye omgrep er ein god idé, men han framhevar at det var viktig for han å skriva seg gjennom boka for å festa tankane sine på papiret. Andre publikasjonar av Gulbrandsen er betydeleg enklare å følgja, og ein får eit betre innblikk i den alternative pedagogikken hans. Særleg er det kreative og skapande aspektet ved denne tilnærminga tydeleg, samstundes som han er opptatt av å ta i bruk teknologien for å bidra til læringsprosessane.<sup>83</sup>

78 Gulbrandsen 1982, 1993, 1997.

79 Gulbrandsen 1998: 24–25.

80 Gulbrandsen 1993: 126, sjå også Gulbrandsen 1994, 1998.

81 Samtale med A. Gulbransen 30.04.21 og med Ivar Nordmo 26.05.21.

82 Gulbrandsen 1993: 130.

83 Gulbrandsen 2010.

Den praksisbaserte pedagogikken slik den arta seg på universitetspedagogikk-kursa, kunne til dømes handla om at deltakarane skulle bli kjende med kvarandre gjennom ikkje-verbale og kroppslege handlingar.<sup>84</sup> Det var lagt opp til få tradisjonelle forelesingar, i staden var det ulike øvingar som skulle få deltakarane til å reflektera over eigen kompetanse og eigen undervisningspraksis. Utgangspunktet for Gulbrandsen var at ettersom deltakarane alt var tilsette ved universitetet, var dei «kompetente nok» før dei starta universitetspedagogikk-kursa. Kursa varte i 3–4 dagar. Yrkesdelane bestod av ulike oppgåver deltakarane skulle gjennomføra, og dei besøkte andre deltakarar si undervisning for å gi dei tilbakemelding.

Ein bærebjelke i kursopplegget handla om at deltakarane skulle sjå, høyra, prøva, feila, reisa, oppleva og erfarar og ikkje minst reflektera over denne erfaringa. Mange deltakarar sette pris på nettopp denne refleksjonsdelen av kurset; andre syntest det blei altfor lite forskingsbasert kunnskap og teori, og var kritiske til måten kursa var lagt opp på.<sup>85</sup> Denne balansegangen mellom teori og praksis kan seiest å røra ved eit av pedagogikkens dilemma – ei for sterk teoretisk forankring kan føra til at deltakarane oppfattar faget som snevert og formalistisk, medan eit for sterkt fokus på praksis kan føra til ei oppfatning av faget som for laust og for lite vitskapleg. For ein lærar vil undervisninga alltid stå i eit spenningsforhold mellom lærarens faglege autonomi og metode og det pedagogiske landskapet rundt. Det å kjenna til grunnleggjande pedagogisk teori om studentars læring og relevante verktøy for å fremja best mogeleg læring vil difor vera noko av det universitetslærarane har størst behov for.

Invitasjon til kursa blei sendt ut til alle nye tilsette saman med tilsetjingsbrevet frå personalavdelinga, i brosjyrar, informasjonsmøter og i UiBs meldingsteneste Vekenytt. Deltakarane på kursa representerte dei fleste faga. I ein evalueringsrapport frå 1998 skriv Gulbrandsen litt om dei blanda motivasjonane deltakarane kom med då dei starta kurset, og han peikar på utfordringa med at ikkje alle deltakarane hadde tid til eller motivasjon for å ta kurset. Mange såg først og fremst på seg sjølv som forskar og såg ikkje relevansen av å bruka to semester på eit obligatorisk universitetspedagogisk kurs. Andre nytilsette hadde lang undervisningserfaring,

84 Sjå t.d. Gulbrandsen 1997.

85 Gulbrandsen 1998: 79, 159.

men mangla pedagogisk basiskompetanse og måtte likevel delta.<sup>86</sup> Kombinasjonen av ei tilnærming utan særleg teoretisk forankring, alternativ pedagogikk og enkelte lite motiverte deltakarar førte til at fleire lærarar ved UiB var skeptiske til det nye opplæringsprogrammet.<sup>87</sup> Dei første seks rundane med universitetspedagogiske kurs blei gjennomførte før DAK vedtok kravet om basispedagogisk kompetanse. Ikkje overraskande var deltakarane på dei seks første kulla meir tilfredse enn deltakarane på kulla etter at kravet blei obligatorisk.<sup>88</sup> I 2006 blei universitetspedagogikk-kursa endra til eit meir tradisjonelt, modulbasert undervisningsopplegg med konkret litteratur og teori kopla til kvar av modulane. Ifølgje Arild Raaheim kom endringa som svar på kritikken om at undervisinga ikkje hadde nok fagleg og teoretisk forankring.<sup>89</sup> Hausten 2020 blei kursporteføljen til Uped lagt om til mindre modular for å gjera tilbodet meir fleksibelt for deltakarane.<sup>90</sup>

Eit særtrekk som mange universitetspedagogar er kjende med, handlar nettopp om utfordringar med å få tilsette til å bli engasjerte deltakarar med motivasjon for å læra om undervising. Dette er ikkje eit ukjent fenomen blant lærarar på alle nivå; forskjellen ligg i det skeive maktforholdet mellom deltakarar som gjerne har lang og merittert forskarbakgrunn, og universitetspedagogane. Statusen til undervisinga gjekk jamt ned etter kvart som universiteta blei meir forskingsintensive og insentivordningane for forskinga vaks. Som Blažević viser i kapittel 7 i dette bindet, er det lang erfaring med dokumentasjon og vurdering av forskingskompetanse, medan vurdering av undervisningskompetanse har vore svært varierende. Innføringa av den nye forskrifta av 2019 der kompetansekravet i alle i vitskapelege stillingar også gjeld dokumentert utdanningsfagleg kompetanse, har ikkje berre ført til ein ny giv for universitetets pedagogiske kurs, men har også løfta opp nye spørsmål knytte til kven og kva kompetanse dei som skal vurderer søkerane sin utdanningsfaglege kompetanse, skal ha.

---

86 Sst.: 22.

87 Sst.: 75, 82. Samtale med Olga Dysthe 28.05.21.

88 Gulbrandsen 1998: 71.

89 A. Raaheim i e-post 17.09.21.

90 Sjå <https://www.uib.no/uped>

*Staben og ansvarsområdet i vekst*

I 1992 blei den universitetspedagogiske gruppa utvida til tre personar då Ivar Nordmo blei tilsett som timelærer. Han er utdanna arkitekt og kom til UiB med fersk kurshaldarkompetanse retta mot skuleverket. Han utvikla gruppeleiar kurs for vidarekomne studentar som underviser andre studentar i seminar og kollokvium. Gruppeleiar tilbodet har vore og er framleis ein sentral del av universitetspedagogikktilbodet ved UiB. Nordmo disputerte i 2014 med ei avhandling om læringsopplevingane til eit utval psykologistudentar i Bergen.<sup>91</sup> Etter dette har Nordmo si forskingsinteresse dreidd mot utforming av læringsareal, eit felt der han får kombinert arkitekt- og pedagogutdanninga si.

I 1994 blei staben utvida med Olga Dysthe og Arild Raaheim. Dysthe hadde 15 års bakgrunn som norsk- og engelsklektor i den vidaregåande skulen og ein fersk doktorgrad i anvendt språkvitenskap frå Universitetet i Tromsø då ho blei tilsett ved UiB for å bidra til å betra gjennomstrøyminga av hovudfagsstudentane. Mange hovudfagsstudentar stod fast i skrivinga, og Dysthe arbeidde for å gi studentane hjelp undervegs i skriveprosessen, med eit særleg fokus på rettleiing og tilbakemelding. Etter kvart blei Dysthe involvert i arbeidet med å etablere eit masterstudium i pedagogikk, der ho også underviste frå oppstarten i 2000 til ho gjekk av med pensjon i 2010. Arild Raaheim er magister i kognitiv psykologi ved UiB og har doktorgrad i helsepsykologi, men følgde faren, Kjell Raaheim, til universitetspedagogikken. Då UiB lyste ut eit professorat i universitetspedagogikk i 2003, fekk Arild Raaheim stillinga og blei den første og hittil einaste professorkompetente i universitetspedagogikk ved UiB.

Arild Gulbrandsen var hovudansvarleg for basismodulen i universitetspedagogikk frå starten i 1990 og fram til ut på 2000-talet. Etter det har ansvaret gått på rundgang mellom dei tilsette på Program for læringsforskning, seinare Program for universitetspedagogikk. I tillegg til dei fast tilsette på programmet var det ofte gjesteforelesarar og andre meir eller mindre faste bidragsytarar, både frå UiB og verda utanfor.<sup>92</sup> Bidragsytarane hadde nokså frie rammer

91 Nordmo 2014.

92 Gulbrandsen 1998: 177–178.

innanfor sine modular av undervisingsopplegget der dei underviste i tematikkar innanfor eige kompetansefelt.<sup>93</sup> Slik møtte deltakarane både utradisjonelle og meir standardiserte undervisingsopplegg. Mellom anna framhevar professor emerita Dysthe korleis ho var nøye med å formidla forskingsbasert kunnskap, nettopp som ei motvekt til den alternative tilnærminga i andre delar av programmet.<sup>94</sup>

Den universitetspedagogiske staben ved UiB har vore relativt liten samanlikna med tilsvarende stabar ved UiO, NTNU og UiT. Ifølgje noverande og tidlegare tilsette har eininga hatt støtte hos den sentrale leiinga, og delar av budsjettet har dessutan vore direkte finansiert frå sentralt hald og har hatt ei nokså fri rolle. Men det vesle miljøet har vore prega av sprikande faglege interesser, og dei har hatt få fellesprosjekt utanom undervisinga.<sup>95</sup> Resultatet har blitt eit bokstavgleg tala lite og relativt anonymt fagmiljø som ikkje har klart å stå fram som ei samla eining. Dei tilsette har i staden hatt stor fridom til å utforska eigne forskarretningar og karrierar. På den andre sida er denne anonymiteten kanskje ein av fleire grunnar til at det lenge var vanskeleg å få støtte til nye stillingar, noko som blei endra på 2000-talet.

Då Dag Rune Olsen var rektor (2013–2021), fekk Program for universitetspedagogikk tilført tre nye stillingar, og gruppa tel i 2021 sju faste vitenskaplege stillingar. Viserektor Oddrun Samdal (2013–2021), som sjølv har pedagogisk bakgrunn, spelte ei avgjerande rolle i denne utviklinga, i tillegg til at ho involverte universitetspedagogane i UiBs utdanningsfelt.<sup>96</sup> Etter innføringa av kvalitetsreforma i 2003, der det norske utdanningssystemet blei samkøyrte med det europeiske, vaks det fram nye krav til studiekvalitet, standardiserte læringsutbytebeskrivingar, internasjonalisering og etter kvart meir bruk av digitale verktøy i undervisinga. Desse føringane, som også blir oppfatta som uttrykk for sterkare politisk styring av utdanningsfeltet, er berre noko av det som har vore med på å påverka universitetspedagogane sitt ansvarsområde.<sup>97</sup> Dette nye, komplekse

93 Sst.: 177. Samtale med Ivar Nordmo 26.05.21 og Olga Dysthe 28.05.21.

94 Samtale med Dysthe 28.05.21.

95 Samtale med Dysthe 28.05.21 og A. Raaheim 02.06.21.

96 Samtale med A. Raaheim 02.06.21. Oddrun Samdal er professor i helsefremjande arbeid ved Institutt for helse, miljø og likeverd (HEMIL) ved Det psykologiske fakultet og har særleg forska på samanhengane mellom læringsmiljø, trivsel i skulen og livskvalitet.

97 Sjø t.d. Kvilhaugsvik 2021.

landskapet krev breiare kompetanse og heilt andre inngangar til universitetspedagogikkfeltet, noko mellom andre utdanningsforskar Bjørn Stensaker har peika på.<sup>98</sup>

Parallelt med utvidinga av den universitetspedagogiske staben ved UiB har det vore nasjonal politikk å heva statusen til undervising, ikkje berre gjennom meritteringsordningar og ny tilsetjingsforskrift, men også gjennom ulike insentivordningar for eksterntfinansiert undervisningsutvikling og ved at Kunnskapsdepartementet i 2010 oppretta ei nasjonal prestisjeordning for utdanningsverksemd innanfor høgare utdanning.<sup>99</sup> Inspirert av ordninga med Senter for fremragende forskning (SFF) kan fagmiljø søkja om å få status og finansiering som Senter for fremragende utdanning (SFU) i fem år, med ei mogeleg forlenging på nye fem år etter ei midtvegs-evaluering. Fram til 2019 blei SFU-ordninga forvalta av Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen (NOKUT), så overtok Direktoratet for internasjonalisering og kvalitetsutvikling i høgare utdanning (DIKU) ansvaret. Frå 1. juli 2021 blei DIKU ein del av Direktoratet for høgare utdanning og kompetanse (HK-dir).

UiB fekk sin første SFU hausten 2013 då Centre of Excellence in Biology Education (bioCEED) ved Institutt for biovitenskap fekk tildelt SFU-status under leiing av professor i biologi Vigdis Vandvik. Universitetspedagogikkfaget var tett påkopla søknaden, og professor Arild Raaheim deltek i senteret. I 2019 fekk UiB sin andre SFU med Centre for Integrated Earth System Science Education (iEarth) ved Institutt for geovitenskap, leia av professor i geologi Jostein Bakke. Her deltek Ivar Nordmo frå universitetspedagogikkmiljøet i styringsgruppa.

## Universitetspedagogisk forskning ved UiB

Trass i at det universitetspedagogiske miljøet i Bergen ikkje er så stort, har dei tilsette publisert mykje parallelt med oppbygginga av Program for universitetspedagogikk. I det følgjande blir den bergens-

98 Stensaker 2018.

99 I 2018 utlyste Kunnskapsdepartementet første utlysingsrunde av Program for studentaktiv læring, forvalta av DIKU, HK-dir. Universitet og høgsular kan søkja om inntil fem millionar kroner til utviklingsprosjekt som styrkar studentane si læring.

ske universitetspedagogiske forskinga undersøkt, her representert ved far og son Raaheim og Dysthe. Kva forska desse universitetspedagogane på, og kva kjenneteiknar forskinga dei publiserte i universitetspedagogiske bøker for universitetslærarar?

### *Å læra for eksamen eller framtida*

I 2002 gav Raaheimane ut boka *Eksamen – en akademisk hodepine*. I kapittelet «Hvordan søker vi kunnskap om kunnskap?» sukka professor Kjell Raaheim over at «viktige krav til vitenskapelig metodikk» blir sette til sides når akademiske institusjonar diskuterer universitetsundervising og eksamensproblematikk.<sup>100</sup> Han hadde på dette tidspunktet fleire tiår med forskning og publisering av vitenskaplege bøker og artiklar om tematikken bak seg:

Som forfatter kan en kanskje glede seg over at bøkene har fått en viss oppmerksomhet. [...] En eventuell begeistring over dette drukner likevel kjapt i erkjennelsen av at skriveriene ikke ved noe lærested synes å ha avstedkommet noen endring av rutiner for undervising og eksamensavvikling, med mindre dette har skjedd i den største hemmelighet.<sup>101</sup>

Kjell Raaheim var den første fagprofilen ved UiB som publiserte litteratur som kan kategoriserast som universitetspedagogikk. Raaheim hadde embetseksamen i psykologi frå UiO og var den første som avla doktorgrad i psykologi i Bergen, i ei tid då psykologifaget var del av Filosofisk institutt.<sup>102</sup> I avhandlingsarbeidet var han opp-tatt av problemløysing og intelligens, og han var mest sannsynleg den første som gjennomførte kontrollerte laboratorieforsøk for å undersøkjia validiteten av praktisk problemløysing.<sup>103</sup> I 1969 blei han tilsett i eit nyoppretta professorat i kognitiv psykologi, men utover på 1970-talet skulle forskingsinteressa hans i aukande grad følgja to parallelle spor: eitt spor som handla om problemløysing, intelligens

100 Raaheim 2002: 23.

101 Sst.: 24.

102 Teigen 1996: 712.

103 Kaufmann 1995: 4, Teigen 1996: 712.

og evnetestar, og eit meir anvendt spor som fokuserte på korleis han kunne bruka denne forskinga og kunnskapen til å betra studentane si læring og problemløysing.

I 1977 gav han ut boka *Skole for studenter? Et blikk på universitetsundervisningen*, den første av mange bøker om undervisning ved universitetet. Boka var basert på eit større universitetspedagogisk forskingsprosjekt saman med Janek A. Wankowski ved University of Birmingham School of Education, finansiert av Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF). Wankowski var utdanna psykolog og hadde i mange år arbeidd som pedagogisk rådgivar med eit særleg ansvar for å hjelpa studentar med lærevanskar. Forskingssamarbeidet med Wankowski skulle vara heile livet, og sistnemnde var på mange besøk i Bergen, både som gjesteforelesar, seminarhaldar og konsulent. Ifølgje Gulbrandsen var Wankowskis besøk ved UiB viktig for å modna den universitetspedagogiske interessa hos dei bergenske universitetslærarane.<sup>104</sup> I Birmingham hadde Wankowski gjort undersøkingar om studentars erfaring med den utfordrande overgangen frå gymnas til universitet, og mykje av empirien i Raaheim si bok er henta frå nettopp Wankowskis forskning i England.<sup>105</sup>

Denne første universitetspedagogiske boka av Kjell Raaheim gir lesaren innføring og oversikt i universitetspedagogiske tematikkar, til dømes om kva undervisning som gir studentane best læring, og behovet for utdanningsfagleg kompetanse for dei tilsette ved universiteta:

Vi våger oss her inn i løvens hule når vi tar opp igjen spørsmålet om ikke også universitetslærere må øves opp til å bli undervisere.<sup>106</sup>

Raaheim ønskte å retta søkelyset på universitetspedagogiske spørsmål for å letta studentanes overgang frå skule til universitet. Ved hjelp av små og dels trivielle «selvfølgeligheter» er målet å hjelpa studentane i gang med læringa. Ikkje alle forskingsfunna frå England hadde like stor overføringsverdi til norske forhold, påpeika

104 Notat: Vedr. Universitetspedagogikk h 90, av A. Gulbrandsen, 21.05.90. Arkivboks 333 (1988–90) De enkelte fag (Det psyk. fak.).

105 Raaheim 1977: 12 flg.

106 Sst.: 46.



Raaheim, men han framheva interessant nok tiltak som i skrivande stund er like aktuelle tematikkar for universitetspedagogikken, som t.d. korleis få til auka samhandling og samarbeid mellom studentane, studentaktiv undervising og alternative undervisings- og eksamensformer for å letta på eksamenspresset.

Raaheim si genuine interesse for studentar si læring blei særleg synleg då han to år seinare gav ut boka *Eksamen* 79. I forordet refererte han til studentane sine aksjonar i 1968 for eksamensreformer, som ifølgje han ikkje berre handla om å letta eksamenspresset for studentar; vel så mykje var det eit spørsmål om «fundamentale betingelser for fullverdig læring. Og bare studentene synes fullt ut å skjønne det».<sup>107</sup> Han tok studentanes parti i dette opprøret og oppfordra til mindre «hemmelighetskremmeri» og vaktkontroll, då det eksamensmessig var av svært liten betydning for karakterane. Derimot er mistenkeleggjeringa og kontrollen av studentane faktorar som i svært stor grad påverkar studentane negativt i prøvesituasjonen, både menneskeleg og fagleg/pedagogisk.<sup>108</sup> Testing av intelligens og evnemåling var eit tema Raaheim i årevis hadde forska på og undervist i, så her kopla han den psykologiske bakgrunnen med interessa for universitetspedagogikk. Særleg var han kritisk til normalfordelinga og Gauss-kurva som i ytste konsekvens «nullar ut» læring, kanskje som følgje av god undervising. Berre eitt år tidlegare hadde han gitt ut boka *Evnemåling – en kritisk diskusjon* der han diskuterte mange av dei same temaa.<sup>109</sup>

Samarbeidet med Wankowski resulterte i den bestseljande boka *Helping students to learn at university* frå 1981, som ti år seinare blei gitt ut i ein utvida versjon saman med den britiske psykologen John Radford.<sup>110</sup> Wankowski og Raaheim sitt samarbeid er prega av at dei deler interessa for studentar si læring og korleis universiteta best kan leggja til rette for denne, men med to ulike inngangar til problemfeltet. Der Raaheim si forskning framhevar dei meir generelle kognitive læringsmønstra og kva som påverka desse, var Wankowski si forskning prega av det særeigne og case-baserte – kanskje ikkje så rart etter eit langt liv som psykologisk rådgivar for studentar med

107 Raaheim 1979: 7.

108 Sst.: 14.

109 Raaheim 1978.

110 Raaheim & Wankowski 1981, Raaheim, Wankowski & Radford 1991.

lærevanskar. Bøkene dei skreiv saman, er primært skrivne for andre lærarar innanfor høgare utdanning, der teori, praksis og gode råd for å auka studentane si læring og tilfredsheit var hovudingrediensane.

I oppbygginga av eit universitetspedagogisk forskingsfelt ved UiB var det ein fordel at Kjell Raaheim var ein godt etablert forskar og lærar innan kognitiv psykologi. Den faglege legitimiteten han representerte i oppstarten av universitetspedagogikken, var viktig for det nye fagområdet, på same måte som interessa hans for studentar si læring var varig og konsekvent. Dette blei stadfesta då Raaheim i 2002 blei tildelt Kristian Ottosen-prisen, ein pris som fram til 2011 blei delt ut for å heidra personar som har bidratt til å betra norske studentars velferd.<sup>111</sup>

### *Å skriva for å læra*

Olga Dysthe blei for alvor interessert i prosessorientert skriving i samband med eit opphald i USA, noko som skulle bli utgangspunktet for eit livslangt engasjement for skriving og læring både i skulen og i høgare utdanning. Den første boka hennar om temaet, *Ord på nye spor. Innføring i prosessorientert skrivepedagogikk* frå 1987, skreiv ho medan ho framleis underviste i den vidaregåande skulen. Boka var basert på observasjon i amerikanske klasserom, i tillegg til eigne erfaringar forankra i forskning og teori om prosessorientert skrivepedagogikk. Her koplpar Dysthe amerikansk forskning med norsk pedagogisk tenking, og ho kjem med mange praktiske idéar og forslag til korleis lærarar kan ta i bruk prosessorientert skriving i eiga undervisning. Tilbakemelding og omarbeiding av teksten undervegs i skriveprosessen er eit sentralt element i denne måten å læra på. Denne tematikken tok ho med seg inn i forskinga og undervisinga i universitetspedagogikk, og seinare også i undervisinga ved masterstudiet i pedagogikk.<sup>112</sup> I mange år arrangerte Dysthe skriveverkstader for både studentar på hovudfag (master) og doktorgrad, samt seminar for tilsette om rettleiing av skrivande studentar.

Dysthe sitt utgangspunkt er at læring ikkje berre skjer indivi-

111 Kristian Ottosen-prisen blei etablert av Studentsamskipnaden i Oslo (SiO) ved Kristian Ottosen sin 70-årsdag i 1991. Ottosen var i ei årrekke direktør for SiO.

112 Sjå t.d. Dysthe & Samara 2006.

duelt gjennom kognitive prosessar, men vel så mykje i samspel med andre og i dialog med fagstoffet. I arbeidet med doktoravhandlinga fann Dysthe at det beste læringsmiljøet var prega av eit dialogisk samspel mellom elevane og læraren.<sup>113</sup> I tillegg er ho opptatt av det språklege læringsmiljøet, altså at ein får eit meir «bevisst forhold til kva rolle alle språkfunksjonane spelar i læringsprosessen: lytting, lesing, snakking og skriving».<sup>114</sup> Gjennom skriveprosessen skjer det læring ved at ny kunnskap koplast med det vi kan frå før, når vi formulerer oss om fagstoffet. Ved systematisk å leggja til rette for å bruka skriving som eit aktivt læringsverktøy kan elevane både læra skriving og fagstoff i éi og same øving.

Dysthe er rekna som den fremste skriveforskeren i Noreg, og i 2021 blei ho heidra med Kongens fortjenestmedalje for innsatsen.<sup>115</sup> Eit gjennomgangstema i Dysthes skriveforskning handlar om det dialogiske perspektivet, utdjupa i boka *Det flerstemmige klasserommet*, som kom ut i 1995. Boka er ein norsk, omarbeidd versjon av doktoravhandlinga hennar, *Writing and talking to learn: A theory-based, interpretive study in three classrooms in the USA and Norway*, frå 1993.<sup>116</sup> I tillegg til å presentera feltarbeidet der ho observerte lærarar som brukte skriving og samtale som læringsreiskapar, utgjør ein viktig del av boka det teoretiske grunnlaget for avhandlingsarbeidet, og ikkje minst eksempel på korleis desse teoriane kan brukast i praksis.

Det teoretiske bakteppet Dysthe teiknar opp, brukar ho til å forklara den sosial-interaktive og dialogiske læringsmodellen. Særleg er hennar vidareutvikling av den russiske litteraturforskeren og filosofen Mikhail Bakhtins teori om språkets dialogiske aspekt eit vesentleg bidrag. Bakhtin såg på sjølve livet som dialogisk, der det å leva betyr å vera i ein uavslutta dialog med andre menneske.<sup>117</sup> Vi som menneske vil alltid stå i forhold til «den andre» og kan berre bli bevisste om oss sjølve ved å kommunisera med andre. På same måte hevda han at språkets mening oppstår nettopp i dialogen og samspellet mellom menneske. Dysthe påpeikar at dette er dei same mekanismane som skapar mening og forståing i ein læringssitua-

113 Dysthe 1993b: 30.

114 Sst.: 34.

115 <https://www.uib.no/iped/149965/professor-emerita-olga-dysthe-er-tildelt-kongens-fortjenestmedalje>

116 Dysthe 1993a.

117 Dysthe 1995: 61–62.

sjon. Det er i møtet med sjølve responsen, eller tilbakemeldinga frå mottakaren av eit budskap, at forståinga kjem fram. I ein samtale med fleire, kalla polyfoni, vil det gjerne oppstå ei spenning når ulike perspektiv og syn møtest, og det er i denne interaksjonen at ei heilt ny forståing manifesterer seg.<sup>118</sup> Dysthe framhevar viktigeita av å sleppa fram alle dei ulike stemmene i eit klasserom, slik at dei motseier eller utfyller kvarandre. Gjennom den dialogiske interaksjonen som då blir etablert, oppstår det Bakhtin kallar konseptuell forandring.

Læring gjennom skriving, dialog og tilbakemelding er Dysthe sine viktigaste bidrag til universitetspedagogikken, både nasjonalt og internasjonalt.<sup>119</sup> Etter at ho blei tilsett ved UiB, var det i første rekkje ulike aspekt ved universitetsundervisninga ho forska på, og særleg korleis ulike fagmiljø brukte skriving og tilbakemelding som viktige element i undervisninga.

Då kvalitetsreforma blei innført i høgare utdanning i 2003, var ei av forventingane at nye undervisnings- og vurderingsformer med tettare oppfølging og meir tilbakemelding frå lærarane skulle innførast. Det overordna målet var at «studenten skal lykkes», og ansvaret for dette låg hos institusjonane.<sup>120</sup> Samstundes blei gradsstrukturen endra frå ein 6-årig grad (cand.mag.-graden og kandidatgrad) til ein 5-årig grad (bachelor- og mastergrad). Mappevurdering var nemnt eksplisitt i stortingsmeldinga som ein måte å kombinera undervisning og vurdering på, og meir skriving blei innført som ei av fleire endringar i kjølvatnet av kvalitetsreforma.<sup>121</sup> Mange fag prøvde ut mappevurdering i desse åra, og Dysthe blei ein av fleire pedagogar som målbar denne vurderingsforma i ei rekkje publikasjonar.<sup>122</sup> Dysthe og Arild Raaheim var med på å evaluera dei pedagogiske konsekvensane av kvalitetsreforma.<sup>123</sup> Evalueringa av kvalitetsreforma var eit samarbeidsprosjekt mellom Rokkansenteret, UiB og NIFU STEP, finansiert av Norges forskningsråd.<sup>124</sup>

118 Sst.: 65.

119 Sjå t.d. Dysthe 1996, 2001, Dysthe, Hertzberg & Hoel 2000.

120 St.meld. nr. 27 (2000–2001): 7.

121 Dysthe, Raaheim, Lima & Bygstad 2006: 15 flg.

122 Sjå t.d. Dysthe & Engelsen 2003.

123 Dysthe mfl. 2006.

124 Sjå Michelsen & Aamodt 2007.

*Universitetspedagogiske sjølvhjelpsbøker og nye perspektiv*

Arild Raaheim disputerte i 1994 med ei avhandling innan helsepsykologi der han undersøkte synet på og åtferda knytt til eiga helse blant røykarar. Raaheim hadde undervist studentar i psykologi grunnfag frå tidleg på 1980-talet og fortsette med å undervisa i psykologi i mange år etter at han vart tilsett som universitetspedagog. Etter kvart dreidde forskingsinteressa frå helse- og sosialpsykologi til læring og undervisning, og han er særleg kjent for dei mange handbøkene med råd og tips til studentar og lærarar. Dei to første av desse, antologiane *Læring hos voksne* (2000) og *Eksamen – en akademisk hodepine* (2002), redigerte han som nemnt saman med faren.<sup>125</sup> Seinare har han skrive fleire bøker om tematikken. Den første, *Læring og undervisning*, frå 2011 handlar om kva læring og undervisning betyr for den enkelte student. Raaheims pedagogiske filosofi er forankra i kognitiv psykologi, men som dei fleste av dagens pedagogar er han tydeleg på at implisitt i dette perspektivet ligg ei erkjenning av at omgjevnadene og ulike sosiale og kulturelle faktorar også er viktige for individet si læring.<sup>126</sup> Grunninnstillinga hans er at alle motiverte studentar som blir møtte med respekt i eit utfordrande læringsmiljø, vil klara å læra det læraren ønskjer at dei skal læra. Motivasjon for læring er viktigare enn evner, og av det følgjer det at dei aller fleste studentane vil kunna lukkast i høgare utdanning om undervisninga blir planlagd med studentanes behov i sentrum.

Dei neste bøkene, *Råd og tips til deg som underviser* (2013), *Råd og tips til deg som skal studere* (2014) og *Eksamensrevolusjonen. Råd og tips om eksamen og alternative vurderingsformer* (2016) underbyggjer Raaheims pedagogiske filosofi med konkrete tips og råd – både til studentar og lærarar.<sup>127</sup> Den siste boka blei publisert året før Meld. St. 16 (2016–2017) *Kultur for kvalitet* kom. Den føregreip mange av forventningane i meldinga når det gjaldt å tenkja nytt på vurderingsfronten. Raaheim peikar mellom anna på diskrepansen mellom måten høgare utdanning kontrollerer og vurderer ferdigheitene på, og kompetansane det er ønskeleg at studentane skal læra seg. For å bøta på dette foreslår

125 Raaheim & Raaheim 2000, 2002.

126 Raaheim 2011: 15.

127 Raaheim 2013, 2014, 2016.

han 40 konkrete vurderingsformer som kan takast i bruk som alternativ til meir tradisjonelle, summative vurderingsformer.

Med utvidinga av universitetspedagogikkmiljøet i Bergen er forskinga i gruppa utvida med fleire perspektiv. I 2011 blei Yael Harlap tilsett som førsteamanuensis etter at Dysthe gjekk av med pensjon i 2010. Harlap kom frå University of British Columbia i Canada og har særleg vore opptatt av perspektiv som belyser diversitet, kjønn og etnisitet og berekraft i norsk høgare utdanning. Frå 2007 til 2013 var ho mellom anna del av eit EU-finansiert forskingsprosjekt, «Race, identity, exclusion and belonging in higher education: Personal narratives and classroom discourse», der fleire i forskingsgruppa *Forskjeller og makt i utdanning* ved Institutt for pedagogikk deltok.<sup>128</sup> I 2015 blei Robert Gray Jr. tilsett som førsteamanuensis ved Program for universitetspedagogikk, som den andre av tre nordamerikanarar som skulle bli tilsette i løpet av åtte år.<sup>129</sup> Gray har doktorgrad i læringsteknologi («instructional technology») frå University of Alabama i USA og blei tilsett for å styrka læringsteknologi-feltet. Saman med Raaheim starta Gray i 2019 Forskingsgruppa for undervisning og læring i høgare utdanning (Teaching and Learning in Higher Education – TeLEd), der målet er å tilby ein møteplass for forskarar og lærarar som vil utforska korleis ein systematisk kan forska på tematikkar knytte til undervisning, læring og vurdering, gjerne basert på eiga undervisning. Interesse var stor, og i forskingsgruppa er det over hundre personar, både faste og assosierte medlemmer.<sup>130</sup>

Interessa for TeLEd kan lesast som eit uttrykk for endringa i synet på undervisning som har skjedd i løpet av dei siste åra. Det var eit lite og dels marginalt fagfelt. Frå å vera eit lite og dels marginalt fagfelt, er det no stadig fleire lærarar som ønskjer meir kjennskap til den universitetspedagogiske forskinga og samstundes dela og diskutera kva undervisning som best bidrar til studentane si læring.

128 Sjø t.d. Harlap & Riese 2021a, 2021b; Riese & Harlap 2021.

129 Våren 2019 blei Marie van der Kloet og Lucas Jenö tilsette som førsteamanuensar ved Uped. Van der Kloet kom frå University of Toronto i Canada, medan Jenö kom frå ein post.doc-stilling på bioCEED, UiB. Våren 2021 blei Robert Kordts tilsett som førsteamanuensis ved Uped. Han kom frå Universität St. Gallen i Sveits.

130 <https://www.uib.no/en/rg/teled/126599/teled-affiliates-want-take-part> (lasta ned 15.08.21).

## Endra undervisingskultur?

Universitetspedagogikken er eit pragmatisk fag som inkluderer pedagogisk kvalifisering av universitetslærarar, forskning samt konsultasjon og rettleiing av fagmiljø. Frå dei første prøveseminara i universitetspedagogikk ved UiB starta opp på midten av 1980-talet, og fram til i dag er både universitetslærarrolla og universitetspedagogrolla endra. Krava til samansetjing og utforming av undervisningstilbodet er skjerpa parallelt med at den politiske interessa for feltet har auka. Helsvig framhevar korleis lærarrolla ved UiO blei akademisert på 1970-talet som følgje av strengare krav til forskingsmessige kvalifikasjonar.<sup>131</sup> I kva grad desse skjerpa forskingskvalifikasjonane påverka universitetsundervisinga til dei same lærarane, blir ikkje diskutert i UiOs historie. Ein større litteraturstudie frå 2020 peikar på at undervisinga i høgare utdanning er prega av ei institusjonell treigheit i å ta i bruk nye og innovative undervisningsmetodar, ved at undervisinga ved mange universitet er «låst» i tradisjonelle praksisar, uavhengig av kva den pedagogiske forskinga hevdar gir studentane best læring.<sup>132</sup> Tilsvarende konserverande tendensar fann Ahlbäck i sin studie frå Åbo Akademi i Finland, der den lokale kunnskapen om undervisningsmetodar i fagmiljøa først og fremst var basert på tradisjonar, intuisjon og taus kunnskap.<sup>133</sup> Denne mikrosirkulasjonen av lokal kunnskap om undervising har vore mogleg ettersom undervising tradisjonelt har vore ein privat affære og nye lærarar underviser på same måte som dei sjølve tok del i då dei var studentar. Samstundes fungerer desse minidiskursane innanfor dei ulike faga som ein buffer mot oppdatert forskning om kva undervising som fungerer best for studentane si læring. Dette har ikkje har vore diskutert i dette kapittelet, men Ahlbäck sine funn passar godt med dei bergenske universitetspedagogane sine erfaringar.<sup>134</sup>

Det universitetspedagogiske kurstilbodet ved UiB blei ikkje ei permanent ordning før DAK i 1990 innførte eit krav om universitetspedagogisk basiskompetanse for alle nyttilsette. Interesse for

131 Helsvig 2011: 48.

132 Børte, Nesje & Lillejord 2020: 4.

133 Ahlbäck 2018: 125–143.

134 Sjø t.d. Raaheim 2002.

og mottakinga av kursa blant lærarane var varierende. Kanskje var den alternative pedagogikken som kjenneteikna UiBs universitetspedagogiske utdanningstilbod på 1990-talet, for radikal for si tid i ein periode der universitetspedagogisk utdanning framleis var nytt for mange. Med tida har både opplæringstilbodet og synet på universitetspedagogikkfaget endra seg, samstundes som det universitetspedagogiske miljøet er eit anna enn ved oppstarten. Innføringa av SFU-ordninga, meritteringsordningar og nye krav til dokumentasjon av utdanningsfagleg kompetanse i samband med tilsetjing og opprykk understrekar endringa. Det at universitetspedagogane i aukande grad har blitt involverte i dette utviklingsarbeidet, har også ført til at dei har blitt meir synlege og involverte i UiBs strategiske utdanningsarbeid. Dette har både heva statusen til faget og auka gruppas faglege legitimitet som ekspertar på utdanningsfagleg kompetanse.

Universitetspedagogikkmiljøet i Bergen har vore ei lita gruppe samansett av både nasjonalt og internasjonalt anerkjende forskarar innan sine felt. Fram til i dag har dei hatt relativt få felles forskings- og undervisningsprosjekt, noko som har skapt rom for sterke individuelle forskar- og formidlingskarrierar. På den eine sida har dette vore med på å legitimera universitetspedagogikkfaget ved UiB, men det er samstundes eit paradoks at dei som i eiga undervisning prøver å fremja det kollegiale aspektet ved undervisninga, i liten grad sjølv har klart å utvikla eit felles universitetspedagogisk prosjekt ved UiB.

## Litteratur og kjelder

- Ahlbäck, A. (2018). Unwelcome knowledge. Resistance to pedagogical knowledge in a university setting, c. 1965–2005. I: J. Östling, E. Sandmo, D.L. Heidenblad, A.H. Nilsson Hammar & K. Nordberg (red.), *Circulation of knowledge. Explorations in the history of knowledge* (s. 125–143). Lund: Nordic Academic Press.
- Beaty, L. (2006). Towards professional teaching in higher education. The role of accreditation. I: P. Ashwin (red.), *Changing higher education. The development of learning and teaching*. London: Routledge.
- Binder, P.-E. (2020, 1. desember). *Fra den spede begynnelsen til eget fakultet*. Henta frå <https://www.uib.no/psyfa/137717/fra-den-spede-begynnelsen-til-eget-fakultet>.
- Bjørsvik, E. & Nilsen, Y. (2011). *Norges Handelshøyskole i 75 år*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brandt, T. & Nordal, O. (2010). *Turbulens og tankekraft. Historien om NTNU*. Oslo: Pax.
- Børte, K., Nesje, K. & Lillejord, S. (2020). Barriers to student active learning in higher education. *Teaching in Higher Education*. <https://doi.org/10.1080/13562517.2020.1839746>
- Dysthe, O. (1987). *Ord på nye spor. Innføring i prosessorientert skrivepedagogikk*. Oslo: Det norske samlaget.
- Dysthe, O. (1993a). *Writing and talking to learn: A theory-based, interpretive study in three classrooms in the USA and Norway* (doktoravhandling). Universitetet i Tromsø.



- Dysthe, O. (1993b). *Ord på nye spor. Innføring i prosessorientert skrivepedagogikk*. 2. utg. Oslo: Det norske samlaget.
- Dysthe, O. (1995). *Det flerstemmige klasserommet. Skrivning og samtale for å lære*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Dysthe, O. (red.) (1996). *Ulike perspektiv på læring og læringsforskning*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Dysthe, O. (red.) (2001). *Dialog, samspel og læring*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Dysthe, O. & Engelsen, K.S. (red.) (2003). *Mapper som pedagogisk redskap. Perspektiver og erfaringer*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Dysthe, O. & Samara, A. (red.) (2006). *Forskningsveiledning på master- og doktorgradsnivå*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Dysthe, O., Bernhardt, N. & Esbjørn, L. (2012). *Dialogbasert undervisning. Kunstmuseet som læringsrom*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Dysthe, O., Hertzberg, F. & Hoel, T.L. (2000). *Skrive for å lære. Skrivning i høyere utdanning*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Dysthe, O., Raaheim, A., Lima, I. & Bygstad, A. (2006). *Undervisnings- og vurderingsformer. Pedagogiske konsekvensen av Kvalitetsreformen (delrapport 7)*. Oslo: NIFU STEP.
- Forland, A. (1996). Universiteter i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I. Universitetet i Bergen.
- Gjessing, H.-J. & Ogden, T. (1988). *Opptakten til prosjektet: Universitetet i Bergen som utdanningsinstitusjon. Prosjektet UNIBUT (UNIBUT-rapport nr. 1/1988)*. Bergen: Institutt for pedagogisk psykologi, Universitetet i Bergen.
- Gjessing, H.-J. & Wilhelmssen, L.S. (1989). *Universitetet som utdanningsinstitusjon. Sluttrapport og håndbok fra prosjekt UNIBUT, Universitetet i Bergen*. Bergen: Alma Mater.
- Gulbrandsen, A. (1982). Grunnlaget for praktisk pedagogisk utdanning – Finnes det? *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 66(1), 7–26.
- Gulbrandsen, A. (1993). *Utdanning for arbeid med mennesker*. Bergen: Sigma Forlag.
- Gulbrandsen, A. (1994). Paradigmeskifte i lærerutdanningen? *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 78(2), 66–78.
- Gulbrandsen, A. (1997). Dynamisk pedagogikk, en helhetlig tilnærming. Utvikling av kompetanser og relasjoner gjennom helhetspråklig virksomhet. I: A. Gulbrandsen & J. Forslin (red.), *Helhetlig læring. Veier til utvikling hos voksne i utdanning og arbeidsliv*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Gulbrandsen, A. (1998). *Utviklingsprogram i universitetspedagogikk. Utforming og evalueringer 1990–98 (PLF-rapport nr. 3/98)*. Universitetet i Bergen.
- Gulbrandsen, A. (2010). *SkY 2010 – Kreativitet og utvikling. Universitetspedagogiske og kunnskapsteoretiske overveielser (SkY skrift 2, 2010)*. Trondheim: NTNU.
- Harlap, Y. & Riese, H. (2021a). «We don't throw stones, we throw folwer»: Race discourse and race evasiveness in the Norwegian university classroom. *Ethnic and Racial Studies*. <https://doi.org/10.1080/01419870.2021.1904146>
- Harlap, Y. & Riese, H. (2021b). Race talk and white normativity: Classroom discourse and narratives in Norwegian higher education. *Teaching in Higher Education*. <https://doi.org/10.1080/13562517.2021.1940925>.
- Helsvig, K.G. (2005). *Pedagogikkens grenser. Kampen om norsk pedagogikk ved Pedagogisk forskningsinstitutt 1938–1980*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 200 år: 1975–2011 Mot en ny samfunnskontrakt?* Oslo: Unipub.
- Kaufmann, G. (1995). Kjell Raaheim: Researcher, Educator and Inspirator. I: G. Kaufmann, T. Helstrup & K.H. Teigen (red.), *Problem Solving and Cognitive Processes. A Festschrift in Honour of Kjell Raaheim*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kjenes, H. (2007). *Det pedagogiske seminar 1956–1987. Institutt for praktisk pedagogikk 1988–2004*. Universitetet i Bergen.
- Kvilhaugvik, H. (2021). *Governing massified higher education. A cross-national comparative case study of policy instruments for relevance and quality (doktoravhandling)*. Universitetet i Bergen.
- Lycke, K.H. & Handal, G. (2018). Kurs i universitetspedagogikk. Et 50-årsperspektiv. *UNIPED*, 41(3), 189–205.
- Manger, T. (1988). *Universitetslærarar og undervisning (UNIBUT-rapport nr. 4/1988)*. Institutt for pedagogisk psykologi, Universitetet i Bergen.
- Manger, T. & Wilhelmssen, L.S. (1991). *Studiestart. Et hefte med viktige råd om studieteknikk*. Bergen: Sigma Forlag.

- Marsh, H. W. & Hartie, J. (2002). The relation between research productivity and teaching effectiveness. *The Journal of Higher Education* 73(5), 603–641. <https://doi.org/10.1080/00221546.2002.11777170>
- Meld. St. 16 (2016–2017). *Kultur for kvalitet i høyere utdanning*.
- Meld. St. 16 (2020–2021). *Utdanning for omstilling – Økt arbeidslivsrelevans i høyere utdanning*.
- Michelsen, S. & Aamodt, P.O. (2007). *Evaluering av Kvalitetsreformen. Sluttrapport*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Mikalsen, Ø., Rognaldsen, S. & Aase, L. (2007) Ny organisasjonsmodell – ny og bedre lærerutdanning? I: H. Kjenes (red.), *Det pedagogiske seminar 1956–1987. Institutt for praktisk pedagogikk 1988–2004* (s. 160–171). Universitetet i Bergen.
- Nordmo, I. (2014). *Gjennom nåløyet – studenters læringsferinger i psykologiutdanningen* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- NOU 1988: 28. *Med viten og vilje*.
- NOU 1988: 32. *For et lærerrikt samfunn*.
- Nyborg, P. (2007). *Universitets- og høyskolesamarbeid i en brytningstid. Femti års utvikling*. Oslo: Unipub.
- Riese, H. & Harlap, Y. (2021). Utdanning, rasialisering og tilhørighetens grenser. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk & kritikk*, 7. Henta frå <https://doi.org/10.23865/ntpk.v7.2048>.
- Raaheim, A. (2011). *Læring og undervisning*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Raaheim, A. (2013). *Råd og tips til deg som underviser*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Raaheim, A. (2014). *Råd og tips til deg som skal studere*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Raaheim, A. (2016). *Eksamensrevolusjonen. Råd og tips om eksamen og alternative vurderingsformer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Raaheim, A. & Raaheim, K. (red.) (2000). *Læring hos voksne*. Bergen: Sigma Forlag.
- Raaheim, A. & Raaheim, K. (red.) (2002). *Eksamen – en akademisk hodepine*. Bergen: Sigma Forlag.
- Raaheim, K. (1977). *Skole for studenter? Et blikk på universitetsundervisningen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Raaheim, K. (1978). *Evmåling. En kritisk diskusjon*. Oslo: J. W. Cappelen Forlag.
- Raaheim, K. (1979). *Eksamen 79*. Bergen: Døves Trykkeri.
- Raaheim, K. (2002). Hvordan søker vi kunnskap om kunnskap? I: A. Raaheim & K. Raaheim (red.), *Eksamen – en akademisk hodepine. En håndbok for studenter og lærere*. Bergen: Sigma Forlag.
- Raaheim, K. & Wankowski, J. (1981). *Helping students to learn at university*. Bergen: Sigma Forlag.
- Raaheim, K., Wankowski, J. & Radford, J. (1991). *Helping students to learn. Teaching, counselling, research*. Buckingham: Open University Press.
- Skodvin, A., Handal, G., Lycke, K.H. & Solbrekke, T.D. (2012). Føylige eller ubøylige? Universitetspedagogers rolle i implementering av nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk. *Uniped*, 35(2), 18–31.
- Stensaker, B. (2018). Academic development as cultural work: Responding to the organizational complexity of modern higher education institutions. *International Journal for Academic Development*, 23(4). Henta frå <https://doi.org/10.1080/1360144X.2017.1366322>.
- St.meld. nr. 53 (1989–90). *Lærerutdanning ved høyskoler og universitet*.
- Teigen, K.H. (1996). Psykologi. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 709–742). Universitetet i Bergen.
- Universitetsplan år 2000 (1988). *Universitetsplan år 2000. Faglig utvikling* (del 2). Universitetet i Bergen.
- Wilhelmsen, L.S. (1983). *Tannhelsepedagogikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wilhelmsen, L.S. (1991). *Fjernundervisning på universitets- og høyskolenivå*. Oslo: NKI Forlaget.
- Wilhelmsen, L.S. (2014). *Juridisk fagdidaktikk. Med vekt på studentenes læring*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Årsmelding (1981). *Årsmelding for Universitetet i Bergen*. Universitetet i Bergen.



Botanikeren Knut Fægri og historikeren Ida Blom var fremtredende representanter for sine fag. Øverst ses fra venstre Fægri, Johannes Iversen og G.E. du Ritz på feltarbeid i oktober 1933. Det andre bildet er tatt da Blom i 2001 ble utnevnt til kommandør av St. Olavs Orden. Blom er flankert av kontorsjef Britt Holsen (til venstre) og professor Bente Alver. Bildet øverst: Foto ukjent, Universitetsbiblioteket i Bergen, Bildesamlingen. Bildet nederst: Foto Bergens Bergens Tidende.

# Kapittel 6

## Forskeridealer i naturvitenskap og humaniora

*Dunja Blažević*

Dette kapittelet handler om historikeren Ida Blom (1931–2016) og botanikeren Knut Fægri senior (1909–2001) og deres oppfatninger av hva slags ideelle egenskaper en forsker innenfor deres respektive fag burde ha. Gjennom lange karrierer ved Universitetet i Bergen bidro de med forskning som la grunnlag for to nye fagfelt i Bergen, i Norge og internasjonalt. Begge skrev feltdefinerende lærebøker og foreleste for en lang rekke studentkull, etablerte brede kontaktnettverk, grunnla og ledet internasjonale forskerorganisasjoner, og de formidlet sin kunnskap til et allment publikum. De ble dessuten hedret for sin innsats med æresmedlemskap i nasjonale og utenlandske vitenskapsakademier og forskerorganisasjoner, æresdoktorater ved utenlandske universiteter og nasjonale og internasjonale priser og utmerkelser. Viktigst i denne sammenhengen er likevel at de i perioder var tydelige talspersoner for hva ideell historisk og naturvitenskapelig forskning var, og hvem den ideelle historiker og naturviter var.

Hvilke syn hadde Fægri og Blom på den ideelle forsker, og på hvilke måter ga de uttrykk for sine syn? Disse spørsmålene danner utgangspunktet for dette kapittelet. De to akademikerne begynte sine karrierer i ulike perioder (Fægri midt på 1930-tallet, Blom på begynnelsen av 1960-tallet), de arbeidet innenfor to ulike vitenskapsgrener (naturvitenskap og humaniora) og ga uttrykk for sine syn i nokså ulike fora: Fægri i populærvitenskapelige artikler ment for en allment opplyst leserkrets, Blom i fagpolitiske og historieteoretiske tekster ment for et akademisk publikum.

Drøftingen av Fægri's syn tar utgangspunkt i et knippe artikler han skrev som fersk redaktør av det populærvitenskapelige tidsskriftet *Naturen* like etter annen verdenskrig. Etter en gjennomgang av alle årgangene Fægri var redaktør for, er analysen konsentrert om perioden 1947–1960. Det var særlig i denne perioden han ytret seg om den ideelle naturviteren i tidsskriftet. Etter 1960 endret både takten og innholdet i hans utgivelser seg. Artikkelen fikk gradvis mindre politisk innhold, og de ble gradvis færre. Det politiske klimaet i perioden preget dessuten hans formuleringer om den ideelle naturviter, og bidro til at hans formuleringer er forskjellige fra Bloms. *Naturen* er Norges eldste populærvitenskapelige tidsskrift, utgitt av UiB som en del av formidlingen til allmennheten, og ikke stedet for interne faglige debatter om metodiske og teoretiske spørsmål.<sup>1</sup> At Fægri akkurat i denne perioden valgte å skrive om sitt syn på den ideelle naturviter, kan knyttes til store endringer innenfor den naturvitenskapelige forskningen under og etter andre verdenskrig, endringer som fikk følger for hvordan han beskrev sin ideelle naturviter.

Bloms syn på den ideelle historiker kommer særlig fram i tekster hun skrev for andre historikere, og det preget også måten hun uttrykte seg på. Tre av Bloms tekster brukes som grunnlag i dette kapittelet. De er fylt med diskusjoner av metodiske og teoretiske spørsmål, og de er ment som svar på utfordringer Bloms syn møtte.

1 *Naturen* ble gitt ut av geologen Hans Reusch i Kristiania perioden 1877–1886, før Bergens Museum overtok utgiveransvaret. I utgangspunktet var det ment som et populærvitenskapelig tidsskrift for lesere uten naturvitenskapelige forkunnskaper. I de første tiårene av 1900-tallet ble innholdet mer vitenskapelig strømlinjeformet, det ble færre artikler og kortnotiser om kuriøse emner, og artikkelformatet ble lengre og mindre naturvitenskapelig. Endringene gjenspeilte endringene i fagmiljøene ved museet, som ble flere, mer forskningsorienterte og dessuten inkluderte kulturhistoriske og arkeologiske tema. (<http://marcus.uib.no/exhibition/digi-naturen>. Lest 17.04.2020)

Den ene, fra 1975, var et innlegg ved en konferanse om humanistisk kvinneforskning. Arrangøren var Norges almenntvitenskapelige forskningsråds (NAVF) nye sekretariat for kvinneforskning. Der gjaldt å slå fast at kvinnehistorikere fantes i historikerfelleskapet. Den andre, fra 1985, er et debattinnlegg i *Historisk tidsskrift* om hva slags historikere kvinnehistorikerne var. Den tredje teksten er et lærebokkapittel fra 1994. Mens Blom tidligere stort sett hadde brukt begrepet «kvinnehistorie», ga hun i 1994 ut den første norske innføringen i hvordan blivende kvinne- og kjønns historikere burde forske på kjønnsbegrepets betydning i fortiden.<sup>2</sup> Kjønns historie som begrep ble gradvis utviklet i siste halvdel av 1980-årene, og det kom til Norge i første del av 1990-tallet. I 1994 talte Blom heller om kvinne- og kjønns historie enn om kvinnehistorie. Vendingen betydde ikke at kvinnehistorie forsvant, men at kjønns historie ble et mer brukt begrep. Dette tas opp senere i kapittelet, men en konsekvens er at i den første delen om Blom tales det om kvinnehistorie, med en overgang til kvinne- og kjønns historie fra 1994.

### Ideelle forskere og ideelle egenskaper

Dette kapittelet er ett av to som dreier seg om begrepene «ideell forsker» og «ideelle egenskaper». Bruken av disse begrepene tar utgangspunkt i det engelske begrepet «scientific personae», første gang presentert i et spesialnummer av tidsskriftet *Science in Context* i 2003. I introduksjonsartikkelen definerte vitenskapshistorikerne Lorraine Daston og Otto Sibum dette begrepet, skisserte forhistorien og eksemplifiserte hvordan det kunne brukes. «Scientific personae» var ifølge dem en kulturell identitetskategori som former individer i kropp og sinn og som skaper grupper av individer med klare fellestrekk i tenkemåte og oppførsel.<sup>3</sup>

Daston og Sibums tolkning av begrepet bygde på den franske antropologen Marcel Mauss' essay «En menneskesinnets kategori: Begrepet om personen, om 'selvet'».<sup>4</sup> Der skisserte Mauss hoved-

2 Begrepsbruken i dette kapittelet følger Ida Bloms egen begrepsbruk.

3 Daston & Sibum 2003: 2–3.

4 Essayet «Une catégorie de l'esprit humain: La notion de personne, celle de 'moi'. Un plan de travail» var en tale Mauss holdt for britiske antropologer. I 1939 ble det trykt i *Journal of the Royal Anthropological Society*.

trekk i utviklingen av selvet som begrep i tre stadier, fra det han kalte primitive samfunn, til det moderne vestlige samfunn på begynnelsen av 1900-tallet. I hans tredeling representerte hvert stadium en bestemt samfunnstype og en bestemt forståelse av selvet. I såkalte primitive stammesamfunn var det ifølge ham ikke noen individualisert forståelse av selvet, men snarere et fast antall personlighetstyper som ble uttrykt gjennom et begrenset antall fornavn og korresponderende sosiale roller. Et vesentlig trekk ved forståelsen av selvet var at personlighetstypen ikke betegnet enkelt-individer, men bestemte sosiale roller som individer trådte inn i når de ble tildelt et navn, en tittel eller en maske som de skulle bære i bestemte rituelle sammenhenger. Et annet vesentlig trekk var at personlighetstypen ble arvet, og dette sikret samfunnets kontinuitet.<sup>5</sup>

Hos Mauss representerte det antikke gresk-romerske samfunnet neste stadium. Der kunne det spores en gradvis endring i persona-begrepets betydning fra masker individer ikledde seg, til at masker ble representasjoner av individers sanne vesen. Mauss understreket at disse to betydningene lenge levde side om side. Hvilken betydning som ble vektlagt når, avhang av den sosiale konteksten. I visse sammenhenger, som i spørsmålet om hvem som kunne bli romersk statsborger, ble persona forstått som et juridisk begrep om frie romerske menn og deres rett til å påberope seg romersk avstamning. I andre var det et moralsk begrep som siktet til det bevisste, frie, uavhengige og ansvarlige menneske.<sup>6</sup>

Endelig skisserte Mauss en tredje, moderne, forståelse av selvet som han knyttet til de europeiske samfunnene etter reformasjonen. Det var i slike samfunn persona, forstått som en iboende, individuell, psykologisk egenskap ved mennesket, ble utviklet.<sup>7</sup> Dette var likevel det stadiet han brukte minst plass på å skildre, og det er heller ikke det som inspirerte Daston og Sibum. Det var det snarere det gresk-romerske stadiet som gjorde.

Daston og Sibum ønsket at persona-begrepet skulle gi inspirasjon til å forene flere ulike vitenskapshistoriske retninger som hver på sin måte belyste individers plass innenfor vitenskapene,

5 Mauss 1938/2004: 102–118.

6 Sst.: 128.

7 Sst.: 133–135.

både som individer som formet sine kollektiver, og som ble formet av dem i sine måter å tenke, føle, dømme, oppfatte og arbeide på. Retningene inkluderte alt fra biografier om enkeltforskere, sosio-logiske og historiske undersøkelser av vitenskapelige institusjoners utvikling til utviklingen av forskeren som sosial kategori.<sup>8</sup> Den analysen av Fægri og Bloms tekster som følger, er et bidrag til persona-forskningen ved at den i første rekke legger vekt på to bergenske akademikers normative vurderinger av hvordan den sosiale kategorien forsker *burde* være i gitte historiske perioder og i gitte fag.

### To bergenske forskerkarrierer

Fægri ble født i Bergen i 1909 og var i slekt med Bergens Museums direktør, botanikeren Jørgen Brunchorst (direktør 1901–1906) og filolog og rektor ved Bergen katedralskole, Gerhard Stoltz (rektor 1927–1945). Han tok examen artium ved Bergens katedralskole som 17-åring i 1926 og begynte deretter å studere botanikk og kvartærgeologi ved museet under Rolf Nordhagen, som fra 1925 var professor i botanikk.<sup>9</sup> Nordhagen hadde eksamensrett ved UiO, og 24 år gammel gikk Fægri opp til eksamen for cand.mag.-graden med botanikk, kjemi og paleontologi i fagkretsen i 1933.<sup>10</sup> Allerede året etter, som Norges yngste, forsvarte han sin doktoravhandling, *Über die Längenvariationen einiger Gletscher des Jostedalsbre und die dadurch bedingten Pflanzensukzessionen*. Der kombinerte han emner fra botanikk, geologi og glasiologi og utviklet en ny metode for å aldersbestemme morener ved hjelp av skorpelav, kjent som lichenometri.<sup>11</sup>

I 1941 giftet han seg med museumsbestyrer Nancy Meyer,

8 Daston & Sibum 2003: 3.

9 Roll-Hansen 1996: 55. Ifølge Roll-Hansen gjorde Nordhagen sin viktigste vitenskapelige innsats i plantesosiologi. Han arbeidet med klima og vegetasjonsutvikling i Nord- og Mellom-Europa etter siste istid. På 1930-tallet begynte han å interessere seg for de delene av skandinavisk flora som så ut til å stamme fra før siste istid, og som han hevdet hadde overlevd istiden i et delvis isfritt forland og isfrie nunatakker innenfor iskappen.

10 En endring av loven om UiO 16. juli 1920 ga regler for en ny gradsordning. Graden cand. mag. eller adjunkt eksamen var den laveste graden av embetseksamen, med tre valgfrie bifag, se: Ore 1961: 93. Fægri planla å ta høyere embetseksamen, cand.real., men avhandlingen ble så omfattende at han leverte den til vurdering som avhandling til doktorgraden.

11 Lichenometri er aldersbestemmelse ved måling av størrelse og tilvekst av lav, blant annet for datering av isbreers avsmeltingsstadier.



datter av den bergenske mølleieren Arnold Meyer.<sup>12</sup> Han hadde hele sin vitenskapelige karriere i Bergen. I årene 1934–1945 var Fægri stipendiat ved Bergens Museum og Christian Michelsens Institutt (CMI), før han i 1946 ble utnevnt til professor i systematisk botanikk og plantegeografi ved museet etter Nordhagen.<sup>13</sup> Dette professoratet ble overført til UiB ved åpningen i 1948, og han ble i professoratet til han gikk av for aldersgrensen i 1979. Ved siden av å utvikle historisk plantegeografi som forskningsfelt ved UiB, i Norge og internasjonalt var han også dekanus ved Det matematiske-naturvitenskapelige fakultet 1959–65, universitetets prorektor og medlem av den vitenskapelige ledelsen av Arboretet på Milde 1975–79.

Ida Clara Bonnevie ble født i 1931 i Gentofte i Danmark. På farssiden var hun i slekt med biologen, og den første norske kvinnelige professoren, Kristine Bonnevie. Hun tok navnet Blom da hun giftet seg med Christopher Blom i 1954 og kom til Bergen med ham. Hun avla examen artium i Danmark i 1949, fullførte en toårig sekretærutdanning og arbeidet i flere år i Liverpool og Paris før hun kom til Bergen. I Bergen studerte Blom tysk, fransk og historie. Høsten 1958 var hun ferdig adjunkt.<sup>14</sup> Hun fortsatte å studere historie, og i 1960 leverte hun hovedfagsoppgaven *Grønlandssaken belyst gjennom norsk regjerings- og opposisjonspresse 1930–33* ved det nyopprettede Historisk institutt. Blom var den fjerde studenten som avla hovedfagseksamen ved instituttet, og den andre kvinnen. I 1961 ble hun ansatt der som universitetslektor, og i 1964 ble hun instituttets første kvinne i en fast vitenskapelig stilling.<sup>15</sup> I 1972 ble hun også instituttets første kvinne til å oppnå doktorgrad, med avhandlingen *Kampen om Eirik Raudes land*.<sup>16</sup> I 1985, 13 år senere, ble Blom utnevnt til det første professoratet i kvinnehistorie ved UiB og i Norge, en stilling hun ble i til hun gikk av for aldersgrensen i 2001.

12 De biografiske opplysningene er hentet fra den digitale utgaven av Store norske leksikon, [www.snl.no](http://www.snl.no).

13 Plantegeografi er læren om plantenes fordeling på Jorden. Historisk plantegeografi er læren om plantenes fordeling på Jorden i fortiden.

14 Årsmelding for Universitetet i Bergen 1958–59: 203. Heretter: Årsmelding.

15 Andresen, Flo & Grønlie 2007.

16 Mellom 1957 og 1980 forsvarte tre menn og tre kvinner doktorgrad ved Historisk institutt. I samme periode oppnådde 49 kvinner og 280 menn hovedfag i historie, Andresen, Flo & Grønlie 2007.

Både Blom og Fægri var kjent som engasjerte fagformidlere. Fægri's populærvitenskapelige innsats kom blant annet fram i rollen som redaktør for *Naturen*, hvor han i en periode på over 30 år skrev mer enn 300 artikler om alt fra pollenanalyse til hvordan fisken murenen fikk sitt rykte som menneskeeter. Hans arbeid med lærebøkene *Textbook of Modern Pollen Analysis* (1950, med Johs. Iversen) og *Principles of Pollination Ecology* (1966, med Leendert van der Pijl) gjorde ham kjent internasjonalt. Bloms innsats som fagformidler knyttet særlig til redaktørarbeidet med trebindsverket *Cappelens kvinnehistorie* (1992–93), som fikk Brageprisen for generell litteratur i 1992, og hennes bidrag i den første norske læreboken i kvinne- og kjønns historie, *Med kjønnspektiv på norsk historie: fra vikingtiden til 2000-årsskiftet*. Den kom i 1999 og ble skrevet sammen med Ingvild Øye, Hilde Sandvik, Gro Hagemann og Kari Melby. I 2000 fikk læreboken Den norske historiske forenings Sverre Steen-pris for fremragende formidling av historie på et høyt faglig nivå.<sup>17</sup>

Både Blom og Fægri bygde omfattende nasjonale og internasjonale nettverk. Som ledd i arbeidet med å etablere et nasjonalt pollenanalytisk forskningsmiljø søkte Fægri og Nordhagen, professor i botanikk Ove Arbo Høeg, og professor i historie Johan Schreiner, begge ved UiO, i 1948 Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) om midler til å bygge ut forskning i dendrokronologi og pollenanalyse.<sup>18</sup> Det resulterte i opprettelsen av Pollenanalytisk institutt, som i begynnelsen ble del av Botanisk institutt og styrt av Fægri.<sup>19</sup> Internasjonalt deltok Fægri i en rekke komiteer som arbeidet med International Code of Nomenclature. Mellom 1968 og 1973 var han først generalsekretær, så president, i The International Union of Biological Sciences (IUBS). Fægri var også med i en rekke internasjonale redaksjonsråd for tidsskrifter som *Pollen et Spores*, *Grana* og *Quaternary Research*.<sup>20</sup> Han deltok ved en lang rekke internasjonale fagkonferanser, inkludert samtlige internasjonale botanikk-kongresser fra 1935 til og med 2000. Ved

17 <http://hifo.no/sverre-steen-prisen/> (lest 22.11.2020). Ida Blom delte prisen med Sølvi Sogner, professor i historie ved UiO. <https://brageprisen.no/brageprisen/brageprisen-1992/> (lest 02.02.2022).

18 Dendrokronologi er en metode for å bestemme alderen av tremateriale ved hjelp av analyse av årringer. Metoden er nå i vanlig bruk for dateringer i fagfelt som klimatologi og arkeologi (SNL).

19 Årsmelding 1949–50: 55.

20 Birks 2002: 160.

den siste mottok han «Millennium Botanic Award» for innsatsen for å bygge opp pollenanalyse som metode.<sup>21</sup>

Også Blom hadde en rekke faglige verv nasjonalt og internasjonalt. I 1985 ble hun styreleder ved UiBs nye Senter for humanistisk kvinneforskning, Europas første senter for humanistisk kvinneforskning.<sup>22</sup> I 1983 var hun en av initiativtakerne til De nordiske kvinnehistorikermøtene, som hun deltok på helt fram til sin død i 2016.<sup>23</sup> Blom gjorde likevel sin viktigste internasjonale innsats som en av grunnleggerne av International Federation for Research in Women's History (IFRWH), hvor hun var den første presidenten (1989–1995).

### Fægri bilde av den ideelle vitenskapsmannen

Fægri var redaktør for *Naturen* fra 1947 til 1978. Da han ble redaktør, var andre verdenskrig nettopp over og de teknologiske og vitenskapelige endringene den hadde ført med seg, var fortsatt vanskelig å få oversikt over. Naturviternes og ingeniørenes krigsinnsats, kombinert med den geopolitiske og symbolske betydningen av de to amerikanske atombombene og det påfølgende militære og vitenskapelige kappløpet mellom USA og USSR, hadde ifølge vitenskapshistorikeren David Kaiser bidratt til at naturvitenskapelig forskning og dens konkrete resultater fikk en mer fremskutt plass i samfunnet enn før. Den storstilte bruken av naturvitenskapelig forskning som atombombene representerte, skapte en ny forståelse i USA for at forskning og forskere var viktige ressurser det amerikanske samfunnet systematisk måtte investere i for ikke å havne bak i kappløpet med Sovjetunionen.<sup>24</sup> Ifølge forfatterne av *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (2019) fantes det en lignende forståelse av naturvitenskapelig og teknologisk forskning også i den norske samfunnsdebatten i samme periode. I en tid preget av gjenoppbygging og Arbeiderpartiets politikk for å forme det norske samfunnet i sosialdemokratisk retning, ble forskning i

21 Sst.: 157.

22 Hagemann 2017: 163.

23 Blažević 2015, særlig 98–212.

24 Kaiser 2002.

økende grad fremstilt som «en aktivitet som skulle gi vektige bidrag til hva folk i Norge skulle leve av, hvordan de skulle leve, og hvor de skulle leve».<sup>25</sup>

Samtidig skilte de to debattene seg på et vesentlig punkt. Mens det sovjetisk-amerikanske våpenkappløpet særlig dreide seg om hvordan man kunne utdanne flere høyt kvalifiserte naturvitere og teknologer, dreide den norske debatten seg i større grad om hvordan staten kunne legge til rette for høyere utdanning av flest mulig og dermed oppnå økonomisk vekst og utjevning mellom klassene.<sup>26</sup> Vitenskapshistorikeren Steven Shapin har vist at spørsmålet om adekvat lønn til naturvitere sto sentralt i den amerikanske «science-gap»-debatten. I denne debatten ble det høye lønnsnivået i de industrielle forskningsinstitusjonene forstått som en trussel mot fremtidig akademisk rekruttering.<sup>27</sup> Selv om situasjonen var annerledes i Norge, har historikeren Thomas Brandt vist at dette også var en bekymring i det nystartede Norges teknisk-naturvitenskapelige forskningsråd (NTNF). Å få bedre lønnsforhold ble sett som viktig for rekruttering særlig innenfor den teknologiske delen av norsk akademia etter krigen.<sup>28</sup>

### *Den ideelle forskeren og forskningens belønning*

Fægri argumenterte flere ganger i *Naturen* for bedre lønnsforhold for forskere, og naturvitere spesielt. I dette var han altså ikke alene. Bekymringen kom klarest til uttrykk i Fægri's kommentar til den alvorlige bemanningssituasjonen som hadde oppstått ved Statens Fiskeriforsøksstasjon. I 1947 hadde både styrer Olav Notevarp og fem ansatte sagt opp sine stillinger som følge av dårlige arbeidsvilkår der. Etter Fægri's vurdering var det klart at lønnsforholdene ved forsøksstasjonen var en viktig årsak til denne situasjonen. De som hadde sagt opp, var alle «tekniske spesialister med lang erfaring og grundig teoretisk utdanning», de var sterkt ettertraktet av industrien og ble tilbudt «fantasilønninger» de akademiske institusjonene ikke

25 Brandt mfl. 2019a: 21.

26 Kaiser 2002: 133; Larsen 2019a: 90; Shapin 2010: 215.

27 Shapin 2008: 102–110.

28 Brandt 2019a: 62.

kunne konkurrere med.<sup>29</sup> Staten burde derfor ta et større ansvar og tilby bedre lønnsforhold, som særlig for de lavest lønnede ville heve lønnsnivået over det han karakteriserte som nødhjelp.<sup>30</sup> Det gjaldt å sikre både den teoretiske og den praktiske forskningen, og selv om norsk academia ikke kunne «konkurrere med de store land på *alle* forskningsområder», måtte det kunne kreves at forskningen fikk de kårene «den er tjent med», i alle fall på de områdene hvor norske forskere hadde vist at de kunne konkurrere med utlandet.<sup>31</sup>

I en annen artikkel fra 1947 skrev Fægri at Norge sto i fare for å tape i konkurransen særlig med USA som led av «skrikende mangel på akademisk arbeidskraft».<sup>32</sup> På samme måte som Vogt-komiteen, som i 1945 hadde fått i oppgave å utrede muligheten for et forskningsråd for anvendt teknologisk og naturvitenskapelig forskning i Norge, fryktet også han hva som ville skje hvis ikke de norske myndighetene sørget for å ordne tilfredsstillende arbeids- og lønnsforhold for norske vitenskapsmenn.<sup>33</sup> Hvis ikke disse forholdene ble ordnet, risikerte man, ifølge ham, ikke bare manglende rekruttering til norsk vitenskap, men også at «andre land» kom og forsynte seg.<sup>34</sup> For Fægri var akademisk arbeidskraft også en form for ressurs og like mye en del av Norges nasjonalformue som «fisken i havet og trærne i skogen», men til forskjell fra fisk og trelast hvis eksport beriket Norge, førte eksport av akademisk arbeidskraft til vitenskapelig utarming.<sup>35</sup>

Bak Fægri's bekymring for lave lønninger og akademisk utvandring kan det anes en brytningstid i synet på hva naturvitenskapelig forskning var, hvem som kunne drive med den, og hvordan. På 1950-tallet kom bekymringer for og refleksjoner om følgene av denne brytningen særlig til syne i en tilbakevendende dikotomi mellom anvendt forskning utført av forskerkollektiver og grunn-

29 Fægri 1947a: 34.

30 Sst.: 35. Ifølge Fægri besto gruppen av forsøksstasjonens styrer, kjemiker Olav Tollefsen Notevarp, fire ingeniører, en kjemiker og en førstekonsulent. Fægri navnga bare styreren. Han hevdet at deres oppsigelser var en samlet protest mot lavt lønnsnivå og usikre arbeidsforhold.

31 Fægri 1947a: 36.

32 Sst.: 293.

33 Brandt 2019: 47. Lederen var Fredrik Vogt (tidligere rektor ved NTH og bygningsingeniør). Komiteen var bredt sammensatt fra industriorganisasjonene, forskningsmiljøene og statsadministrasjonen. Sst.: 52–55.

34 Fægri 1947: 293–294.

35 Sst.: 295.

forskning utført av individuelle forskere. Slik han så det, hadde hvert forskerideal og hver forskningsorganisering bakgrunn i en bestemt tidsånd. I et samfunn og i en periode preget av det Fægri beskrev som «Manchesterliberalismens idé om at alles konkurranse med alle skulle framtvinge de laveste priser», og «Darwins idé om at alles konkurranse med alle vil framkalle de biologisk sett best egnede former», var det klart at det var «den selvstendig arbeidende, individuelle vitenskapsmannen» som var «den naturlige vitenskapelige arbeidsenhet».<sup>36</sup> Denne forskertypen forsøkte, ifølge ham, for det første så godt han kunne å holde sin forskergjerning og samfunnsgjerning atskilt. For det andre var den individuelle forskeren preget av en tanke om at «sannheten, den objektive sannhet i den utstrekning den kan erkjennes», var det viktigste målet og jakten på den objektive sannhet den eneste arbeidsoppgave.<sup>37</sup> Ifølge vitenskapshistorikeren Jessica Wang var dette en utbredt måte å tenke på i denne perioden. Den bygde på en forståelse av at epistemiske og moralske forskeregenskaper gikk hånd i hånd, hvor det å forske i seg selv var å oppfylle det epistemiske målet om å komme fram til sann kunnskap, og hvor det å forske var en moralsk god handling fordi det var godt å komme fram til ny kunnskap.<sup>38</sup>

Til tross for at denne tenkningen, og den forskertypen som ble knyttet til den, hadde lagt grunnlag for viktig naturvitenskapelig kunnskap, mente han at den ikke lenger ble oppfattet som relevant. Ifølge ham var samfunnet nå preget av en kollektivistisk ånd, og denne ånden preget også oppfatningen av hvilken forskertype og arbeidsorganisasjon som var best. Den hadde røtter i krigsårenes naturvitenskapelige fremskritt, hvor forskningsoppgavene hadde vokst seg så store at ingen enkeltperson kunne løse dem alene. Særlig sammenfattende synteser, det han mente var forskningens endelige mål, kunne ikke lenger utføres av en enkelt forsker. Det nye syntesearbeidet krevde en kollektivistisk samfunnsånd og gjorde gruppen til den nye naturlige vitenskapelige arbeidsenhet.<sup>39</sup>

Fægri trakk fram det amerikanske Manhattan-prosjektet som resulterte i utviklingen av atombomben som det fremste eksem-

36 Fægri 1948: 193.

37 Fægri 1950: 356.

38 Wang 2017: 28.

39 Fægri 1948: 194.

pelet på de kollektivistiske arbeidsmetodene. For ham var det ingen tvil om at dette var et effektivt gruppearbeid, og heller ikke at gruppearbeid var klart «overlegent» når det gjaldt «å utarbeide et teknisk prosjekt [...] på grunnlag av en teoretisk erkjennelse».<sup>40</sup> Resultatene gjorde ham likevel ikke til en udelt entusiast for den nye arbeidsorganiseringen eller den typen forskere den krevde, og han var heller ikke alene om denne skepsisen. Som Shapin har vist, var det en utbredt bekymring blant amerikanske naturvitere og samfunnsdebattanter at krigstidens anvendte og gruppebaserte naturvitenskapelige forskning ikke var forenlig med det tidligere idealet – det selvstendige forskergeniet. Blant dem som forsvarte det individuelle forskeridealet, mente mange at organisering av forskning ville tappe naturvitenskapene for evnen til å komme fram til objektiv kunnskap, hindre innovasjon og redusere selvstendige forskere til innleid hjelp i industrien.<sup>41</sup> For Fægri, som for Shapins amerikanske naturvitere, ga gruppearbeid rett og slett ikke mulighet til å utvikle noen virkelige nye teoretiske erkjennelser. Slike var det bare enkeltforskere innenfor den frie grunnforskningen som kunne komme fram til i øyeblikk av «geniale lynglimt».<sup>42</sup>

Fægri's forsvar for geniet kan forstås som et forsvar for en arbeidsmåte og en væremåte som ble oppfattet å være under press. Etter hvert som denne frykten økte ut over på 1950-tallet, problematiserte Fægri ytterligere de idealene han mente særlig krigstidens kjernefysikk og kjernefysikere representerte. Oftere brukte han nå kjernefysikk som ett av flere eksempler der nye moralske spørsmål ble aktualisert. Anvendt naturvitenskapelig forskning ga nye utfordringer for naturviternes rolle i samfunnet, og da særlig for hvor grensene for naturviternes samfunnsansvar burde gå. Den overhengende faren for atomkrig, men også økende frykt for ukontrollert befolkningsvekst, hungersnød og materiell ressursmangel i utviklingsland krevde refleksjon. Forskere kunne ikke lenger arbeide rolig og uforstyrret i sine laboratorier uten å tenke over hvilke materielle følger deres oppdagelser kunne få for resten av befolkningen hvis de ikke ble brukt i den rette vitenskapelige ånd.<sup>43</sup>

---

40 Sst.: 195–196.

41 Shapin 2008: 165.

42 Fægri 1948: 196.

43 Fægri 1950: 358–359.

Denne utviklingen representerte en utfordring for Fægri's forsvar av det ensomme geniet. For var det i det hele tatt mulig for naturvitere å avsondre seg fra samfunnet rundt? Dette spørsmålet forsøkte han å besvare i «Et naturvitenskapelig samfunnsspørsmål», hvor han kommenterte en tale den avtroppende presidenten i *British Association for the Advancement of Science*, Archibald Vivian Hill, holdt i august 1952.<sup>44</sup> Ifølge Fægri kunne Hills hovedbudskap oppsummeres som et argument om at det var først og fremst som samfunnsborgere, ikke som forskere, at naturvitere hadde et ansvar for å sørge for at naturvitenskapene ble brukt til menneskehetens beste. Som forskere viste naturviterne, i Fægri's referat, «usvikelig hederlighet» og vilje til «å anerkjenne ethvert faktum likegyldig hvor hen det måtte føre uten hensyn til utenforliggende faktorer».<sup>45</sup>

Fægri sluttet seg til denne forståelsen av hva som kjennetegnet en naturviter som forsker og menneske, men pekte samtidig på at forhold knyttet til naturvitenskapenes bruk i samfunnet, slik som hemmeligholdet rundt den kjernefysiske forskningen og trusselen fra overbefolkning skapt av bedre hygiene og medisinsk behandling, nå krevde nye refleksjoner. Naturvitere måtte i større grad reflektere over sin etiske innstilling som forskere. Slik han så det, var vitenskapsmenn «ganske vanlige folk», som riktignok hadde utviklet «en viss kritisk sans» innenfor sitt spesielle vitenskapelige felt, men som ellers kunne være like henfalne til «ønsketenkning» som alle andre.<sup>46</sup> Også vitenskapsmenn, hvis «deres følelser og ønsker blir for sterkt engasjert», kan uttrykke «forutinntatte meninger og falske vitnesbyrd».<sup>47</sup> Vitenskapsmenn var, med andre ord, verken mer eller mindre moralske mennesker enn andre. Det som likevel skilte vitenskapsmenn fra andre, var deres bevisste forsøk på å holde moralske verdidommer unna forskningen og etterleve budet om vitenskapelig hederlighet som forbød dem å skjule eller manipulere forskningsresultater ut fra politiske eller religiøse hensyn.<sup>48</sup> Ved å sette skille mellom vitenskapsmenn som forskere og vitenskaps-

44 Fægri siktet til Archibald Vivian Hill, professor i fysiologi ved University College London 1923–1951 og nobelprisvinner i fysiologi og medisin i 1922 (sammen med den tyske legen og biokjemikeren Otto Fritz Meyerhof) for forskning om hvordan mekanisk arbeid foregår i muskler. For mer om Hill, se Katz 1978.

45 Fægri 1953: 258.

46 Sst.: 263.

47 Sst.

48 Sst.: 264.



menn som enkeltpersoner argumenterte Fægri på denne måten for at den ideelle forsker, forstått som en selvstendig arbeidende, individuell vitenskapsmann, fortsatt hadde en verdi i etterkrigstidens vitenskapelige nyordning.

### *Det akademiske rekruttgrunnlaget*

Nå var ikke Fægri bare opptatt av å bevare den naturvitenskapelige arbeidskraften i Norge og av naturviternes moralske karakter, men også av hvor de skulle rekrutteres fra. I artikkelen «Den akademiske rekrutteringen» fra 1957 drøftet han i detalj undersøkelsen «Om tilgangen på og behovet for akademisk arbeidskraft», som Forskningsrådenes fellesutvalg (FFU) hadde offentliggjorde samme år.<sup>49</sup> Undersøkelsen viste at det norske samfunnet var i alvorlig mangel på akademikere innenfor stort sett alle faggrupper.<sup>50</sup> Dette gjorde det ifølge FFU ekstra nødvendig å utvide rekrutteringsgrunnlaget til studenter fra sosiale grupper som ikke hadde hatt tradisjon for å sende sine barn til videregående studier. Utvalget mente dette heller ikke ville føre til en reduksjon i det intellektuelle nivået blant studentene.<sup>51</sup>

Dette var Fægri uenig i. I motsetning til FFU mente han at «under ellers like forhold vil de beste bønder rekrutteres fra bondefamilier eller de beste mekanikerne fra familier der yrket har en tradisjon», og de beste rekrutter til akademiske yrker fantes i «familier med akademiske tradisjoner».<sup>52</sup> «Under ellers like forhold» var viktig å understreke, for det fantes jo klare unntak. Samtidig var det ikke så lett å være et unntak, for «ungdom av denne typen» møtte ifølge ham sosialpsykologiske hindringer som førte til at «det dessverre 'ikke går an' at en sønn i en akademikerfamilie går inn i håndverk eller, ennå verre, såkalt kroppsarbeid».<sup>53</sup> Den eneste måten samfunnet kunne hjelpe slike unntakstilfeller på, var å tilby

49 FFU ble opprettet i 1949 for å samordne aktivitetene i NTNE, NAVF og Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF). Ifølge Eirinn Larsen var FFUs utredning om behovet for akademisk utdannet arbeidskraft utvalgets viktigste bidrag til forskningspolitikken (Larsen 2019a: 100).

50 Unntakene var tannleger, sivilingeniører, arkitekter og veterinærer.

51 Forskningsrådenes fellesutvalg sitert av Fægri 1957: 453.

52 Sst.: 454–455.

53 Sst.: 455.

«utsikt til en noenlunde snarlig kompensasjon. Og da løftet om en kompensasjon i det hinsidige neppe har noen aktualitet i dette tilfelle, må kompensasjonen være av økonomisk art».<sup>54</sup>

Fægri bekymring for de akademiske yrkenes prestisjefall hang sammen med en engstelse for at de akademiske yrkene ikke lenger ble oppfattet som et kall, men som et hvilket som helst middelklasseyrke. Samme engstelse kom til uttrykk både i Sverige og USA. I det svenske tilfellet kom debatten etter hvert til å dreie seg om hvorvidt de ulike intelligensnivåene i befolkningen kunne knyttes til individers klassebakgrunn eller ikke, altså hvor de potensielle akademikerne kunne rekrutteres fra.<sup>55</sup> Mens motstanderne av utvidelsen av det akademiske rekrutteringsgrunnlaget hevdet at klassetilhørighet påvirket intelligensnivået, hevdet forkjemperne av utvidelsen at intelligensnivåene var jevnt spredt i alle samfunns- lag, og at det var oppdragelsen i akademikerhjemmene som førte til at akademikerbarn fremsto som mer intelligente enn arbeider- klassebarn.

I den amerikanske diskusjonen handlet det om hva som skjedde med naturviterne når de skulle ut i arbeidslivet. Her var bekymringen knyttet til det Kaiser har kalt frykten for naturvitenskapenes «suburbanization».<sup>56</sup> Frykten stammet fra endringene i utdannings- og rekrutteringsmønstre blant fysikere i den første etterkrigstiden. I en periode da de amerikanske fysikk instituttene opplevde en eksplosiv vekst i antallet doktorgradskandidater, verken kunne eller ville de fleste fortsette med en universitetskarriere.<sup>57</sup> Som Fægri pekte på i sin henvisning til den amerikanske antropologen Margaret Meads undersøkelse for The American Association for the Advancement of Science, var snarere tendensen blant unge fysikere å inngå tidlig ekteskap, få barn tidlig og å velge yrker som ga tilgang til «bestemte livsgoder: først og fremst gode forhold innen familien og til ens sosiale omgang».<sup>58</sup> Med bakgrunn i

54 Sst.

55 Winkvist 2014.

56 Kaiser 2004.

57 Sst.: 869.

58 Fægri 1957: 458–459. Mead og Métraux gjennomførte en spørreundersøkelse om synet på naturvitenskapene og naturvitere blant elever ved amerikanske videregående skoler. De fant at naturvitenskapene generelt ble høyt verdsatt, men at synet på naturviteren var langt mer negativt. På den ene side var han en dedikert og brilliant person, men også antisosial, underbetalt, arbeidet enten i full isolasjon eller i en organisasjon der han

Meads undersøkelse hevdet Fægri videre at den akademiske verden ikke bare konkurrerte med industrien om de intelligente, unge vitenskapsmennene, men også med deres fremtidige ekteskaps partnere. Mead hadde vist at det for «pikenes vedkommende» også var «en viss antagonistisk holdning overfor et yrke som de frykter vil kunne dra deres ektefelle vekk fra ekteskapet ved å gi ham en interessesfære hun ikke kan dele».<sup>59</sup> Dette var et viktig moment å ha i mente, mente Fægri. Det amerikanske samfunnet (og – underforstått – det norske) var preget av tidlige giftermål og pardannelser blant ungdommen. Dermed sto unge naturvitere ikke lenger fritt til å gå inn i et selvoppofrende kall som krevde mye av forskeren og hans familie, men som ikke nødvendigvis ga så mye tilbake.<sup>60</sup>

Oppsummert var Fægri's ideelle naturviter, slik han beskrev denne i *Naturen* i den første etterkrigstiden, hardtarbeidende, uselv-isk, redelig og samvittighetsfull, en sønn, en ektemann, far, forsørger, helst akademikerfødt og del av nasjonens åndelige kapital. Denne forskeren var helt klart en mann.

«Selvopplevde trekk av biologiens utvikling»

I minneordene og i bibliografien som ble utgitt etter Fægri's død i 2001, trekker forfatterne fram en mann med stor arbeidskapasitet og et bredt spekter av interesser. Parallelt med sitt vitenskapelige og populærvitenskapelige virke markerte han seg som en engasjert deltaker i en rekke samfunnsdebatter, om alt fra spørsmål om liberalisering av marihuana (Fægri var for, daværende helsedirektør Karl Evang var imot), nudisme (for), til videre vassdragsutbygging i Aurlandsdalen og på Hardangervidda (mot). Med kokeboken *Krydder på kjøkkenet og i verdenshistorien* (1966, 1996) og arbeidet med å bevare den utdøende matplanten vossakvannen ble han også kjent som en kulinarisk interessert naturviter.<sup>61</sup>

---

gjorde det han fikk beskjed om, og som i ytterste fall kunne fristes til å selge hemmeligheter til fienden. Mead og Métraux' forslag til forbedring var å bruke massemedia til å fremstille naturviteren som en person som trivdes med å arbeide i fellesskap med andre. Se også Shapin 2008: 77.

59 Margaret Mead parasfrasert av Fægri 1957: 459.

60 Sst.

61 Jørgensen 2007: 327.

På mange måter tok Fægri konsekvensen av de nye samfunnsutfordringene han bekymret seg for på 1950-tallet, og han ble i løpet av sin lange karriere selv en samfunnsengasjert naturviter. Da han så på slutten av livet, i et essay i *Naturen*, oppsummerte det han mente var de viktigste trekkene ved den biologiske og øvrige naturvitenskapelige forskningen, var ikke bekymringen for nye akademiske rekrutteringsmønstre eller arbeidsorganiseringer lenger viktigst. I 1999, to år før han døde, og vel 60 år etter at han disputerte, var det den økende avstanden mellom forskning og den virkeligheten som det ble forsket på, som bekymret ham. «Den gamle feltbiolog», som han titulerte seg selv som, så den nye biologiske forskningen som «et spill med symboler», som hadde fjernet biologien og biologene fra «den stofflighet og den virkelighet vi egentlig skulle utforske».<sup>62</sup> Ikke bare hadde symbolspillet fjernet biologen fra feltet, men det hadde også gjort det vanskelig å være formidler av de nyeste biologiske funnene, slik han i sin tid var som redaktør i *Naturen*. Hans siste bidrag om den ideelle naturviter i dette tidsskriftet ble dermed formulert som en advarsel til kommende generasjoner. For sterk vektlegging av forskning uten klar virkelighetskontrakt gjorde det vanskelig å forstå og truet naturvitenskapenes og naturviternes berettigelse.<sup>63</sup> For Fægri holdt det ikke lenger å være en vitenskapsmann som drev med forskning for forskningens skyld; en ideell forsker var nå også en som evnet å forske slik at det var forståelig også for samfunnet rundt.

### Ida Bloms ideelle kvinne- og kjønns historiker

I løpet av de nesten 20 årene som hadde gått fra Fægri skrev sin artikkel om den akademiske rekrutteringen, til Blom holdt sitt innlegg på NAVFs første konferanse om humanistisk kvinneforskning på Ustaoset i 1975, hadde mange av de utviklingstrekkene Fægri bekymret seg for i sine artikler, blitt tydeligere.<sup>64</sup> Som vist i flere andre kapitler hadde Arbeiderpartiets mål om sosial utjevning

62 Fægri 1999: 133.

63 Sst.

64 Rådet for humanistisk forskning finansierte konferansen. I programkomiteen var Ida Blom; Åse Hiorth Lervik, professor i nordisk litteratur ved UiT; Arne Hannevik, dosent i litteraturvitenskap; og Arnfinn Stigen, professor i filosofi, begge ved UiO. Fra NAVF: fagrådssekretær Anne-Lise Hilmen og konsulent Elisabeth Johnsen.

gjennom et felles utdanningssystem for alle barn og unge bidratt til store endringer i den norske akademiske verden – kvantitativt og kvalitativt. Det var nå flere studenter og flere studiesteder, og studentene hadde en mer mangfoldig sosioøkonomisk bakgrunn. Høyere utdanning var ikke lenger et privilegium forbeholdt de få, men i økende grad et gode unge av begge kjønn og fra alle samfunnslag kunne nyte godt av.

Endringen i sammensetningen av studentbefolkningen sammenfalt med endringer i synet på hvilke emner og spørsmål som var relevante for forskning, og hva slags ideelle egenskaper en forsker burde ha. Dette gjaldt også for historiefaget, hvor de første etterkrigshistorikernes fremheving av historikers saklighet, reservasjon mot politisk motiverte, empiriske undersøkelser og vilje til kritisk etterprøving av alle hypoteser ble utfordret av en ny historikergenerasjon som så på historikernes forskning som et ledd i en politisk kritikk av det bestående samfunnet.<sup>65</sup>

Ifølge historikeren Jan Eivind Myhre besto utfordringen av en ny, sosialhistorisk tilnærming hvor interesse for maktesløse samfunnsgrupper, emner knyttet til hverdagsliv, arbeidsliv og privatliv og til sosiale relasjoner sto i sentrum.<sup>66</sup> Utfordringen ga næring til et nytt, selvbevisst, sosialt orientert historikerideal. Det var preget av en moralsk og politisk forpliktelse til å synliggjøre livsforholdene til samfunnshierarkiets lavest plasserte grupper, i fortid og i samtid.<sup>67</sup> Noe av det samme kan sies om det amerikanske historikermiljøet i perioden. Ifølge historikerne James M. Banner og John R. Gillis satte amerikanske historikere likhetstegn mellom det å endre vedtatte normer og regler innenfor og utenfor academia og målet om å utvide historiefagets grenser. Faget skulle omfatte samfunnsområder, aktørgrupper og teoretiske og metodiske tilnærminger som tidligere var ekskludert fra historieforskningen.<sup>68</sup> Både i Norge og i USA var den nye ideelle historikeren en som klarte å kombinere sitt politiske og akademiske engasjement for å utfordre den etablerte forestillingen om hvordan en historiker burde være og oppføre seg for å kunne regnes som historiker.

65 Kjeldstadli 1995: 66–79.

66 Myhre 1995: 212.

67 Sst.

68 Banner & Gillis 2009: xiii.

Dette idealet kom ikke minst til å prege det kvinnehistoriske fagfeltet som Blom var med på å etablere midt på 1970-tallet. Innenfor dette feltet har målet om å skape forskning av, om og for kvinner vært en av feltets viktigste forskernormer, nasjonalt, så vel som internasjonalt. Denne normen hadde ifølge den danske historikeren Bente Rosenbeck både en kvantitativ og en kvalitativ side. Kravet om forskning *av* kvinner forutsatte at det fantes kvinnelige forskere som kunne utføre kvinneforskning, noe som i sin tur krevde rekruttering av kvinnelige forskere til alle fagfelt. Forskning *om* og *for* kvinner skulle samtidig skape noe *kvalitativt* nytt gjennom kritikk av eksisterende vitenskap og forskningskanon, og utvikle nye former for faglighet.<sup>69</sup>

Selv om det fra 1970-tallet har vært bred enighet blant norske og utenlandske kvinne- og senere kjønns historikere om at det doble målet var viktig for alle fagfeltets forskere, har spørsmål om hvordan dette målet skulle nås og hva slags egenskaper det i praksis krevde, aldri blitt entydig besvart. Snarere kan de mange forsøkene på å besvare disse spørsmålene forstås som en del av disse historikernes arbeid med å formulere en felles retning for sine forskningsprosjekter og utvikle en felles forståelse av det historikeren Herman Paul kaller «models of selfhood», det vil si de knipper av egenskaper, evner og ferdigheter som ansees som nødvendige for vitenskapelig arbeid.<sup>70</sup>

### *Kvinnehistorikere er som andre historikere*

Første gang Blom presenterte sine tanker om den ideelle kvinnehistorikeren, var på NAVFs konferanse om kvinneaspekter i humanistisk forskning. Bakgrunnen for konferansen var NAVFs arbeid med Nordisk råds utredning «Könsroller och utbildning», hvor kjønnsroller innenfor undervisning og forskning i de nordiske land sto i sentrum.<sup>71</sup> Målsettingen for konferansen var å få oversikt over kvinneforskningen i Norge, hvordan kvinnetema ble innpasset i pensumlitteratur, hva slags vanskeligheter humanistisk kvinneforskning hadde for å

69 Rosenbeck 2014: 128.

70 Paul 2014: 353.

71 Initiativet til utredningen kom fra den svenske utdanningsministeren Olof Palme ved Det nordiske kultur- og undervisningsmøtet i Helsinki i 1969 (Larsen 2019b: 263–290).

bli tatt på alvor innenfor akademia, og å få forslag til konkrete forskningsoppgaver og andre tiltak. Rådet og programkomiteen ønsket dessuten at konferansen skulle føre til tettere kontakt mellom kvinneforskere i Norge og Skandinavia og slik styrke forskningsfeltet.<sup>72</sup>

Blom presenterte situasjonen i historiefaget og lanserte det som regnes som den første definisjonen av kvinnehistorie på norsk:

[K]vinnehistorie er et samlebegrep for all forskning som tar opp kvinners aktivitet i fortiden og problemer med særlig relevans for tidligere tiders kvinner. Denne definisjonen forutsetter at kvinnehistorisk forskning bygger på samme metodikk som all annen historisk forskning og kan utføres av såvel kvinner som menn. De særlige psykologiske karakteristika som kvinner i fortiden kan ha hatt og som den feministiske definisjonen legger så stor vekt på, vil med kvinnehistorie sett som et samlebegrep lettere «avmytologiseres» og studeres som resultat av en sosialiseringssprosess, som har skiftet med økonomiske og sosiale forhold.<sup>73</sup>

Definisjonen bygde på en kontrastering av to ulike forskertyper og ideelle egenskaper. På den ene siden fantes den feministiske kvinnehistorikeren som arbeidet med kvinners historie ut fra en feministisk definisjon og tilhørte en feministisk retning. Ifølge Blom hevdet feministiske kvinnehistorikere at kjønnsforskjellen var den grunnleggende forskjellen som alle andre forskjeller, slik som rase, klasse og religion, hvilte på. Ifølge henne gikk enkelte historikere innenfor denne retningen så langt at de mente at

spesifikt kvinnelige egenskaper medfører en spesiell holdning hos kvinner, også til forskning, som ikke bare avspeiler seg i at de prioriterer andre problemstillinger enn menn, men også etterhvert vil føre til at kvinnelige forskere anvender en særlig kvinnelig metodikk for å nå frem til sine resultater. Denne ytterliggående feministiske definisjonen av kvinnehistorie

72 Lervik & Hilmen 1976: 15. Psykologen Hanne Haavind var invitert til å holde innlegg om samfunnsvitenskapelig kvinneforskning, den svenske litteraturviteren Karin Westman Berg til å holde innlegg om svensk humanistisk kvinneforskning.

73 Blom 1976: 117.

gjør seg sterkest gjeldende i USA, men har også tilhengere i europeiske land. Såvidt jeg vet er den ikke representert i norsk forskningsmiljø.<sup>74</sup>

Blom nevnte ikke konkret historikere som baserte seg på denne definisjonen. Det eneste tilhørerne fikk vite, var at historikere som brukte den feministiske definisjonen, hevdet at forskerens kjønn hadde betydning for hvilke metoder og teorier som ble valgt, og at norske kvinnehistorikere ikke tilhørte denne gruppen. Ifølge Blom hvilte denne definisjonen på en grunnoppfatning om at det finnes noen spesifikke og universelle kvinnelige erfaringer som de kvinnelige historikerne delte med de kvinnene de skrev om, og at disse erfaringene ga dem andre og bedre forutsetninger for sin forskning om fortidige kvinners liv. Etter hennes vurdering brukte norske kvinnehistorikere metoder som «ikke på noen måte avviker fra annen veletablert historisk metodikk».<sup>75</sup>

Hva denne metodikken besto i, hvilke historikeregenskaper den fremelsket hos fremtidige historikere, eller hvordan den kunne hjelpe kvinnehistorikere til å nå målet om å bli den ideelle kvinnehistoriker, var likevel uklart. Det eneste som kan leses ut av Bloms 1975-beskrivelse, er at den historiske metoden var én metode, den kunne brukes til alle historiefaglige problemstillinger og forutsatte de samme egenskapene hos både kvinner og menn. Denne uklarheten var utgangspunktet for Kari Melbys kritiske anmeldelse av *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie* (1977), hvor Blom publiserte en bearbeidet versjon av innlegget. Melby, som nettopp hadde levert sin hovedfagsoppgave i kvinnehistorie, hevdet at Bloms uklare definisjoner av feministisk kvinnehistorie og historisk metode gjorde hennes kritikk av den feministiske kvinnehistorien vanskelig å forstå.<sup>76</sup> Snarere enn å avfeie verdien av den feministiske retningen og å slå fast at det ikke var behov for noen nye metoder for å avdekke kvinners liv i fortiden, burde Blom ha benyttet muligheten til å undersøke hva kvinnehistorikere kunne gjøre annerledes for å avdekke kvinners historie.<sup>77</sup>

74 Sst.: 115.

75 Sst.: 118.

76 Melby 1978.

77 Sst.: 31.



I sitt svar på denne kritikken underbygde Blom sitt syn om at kvinnehistorikere var som alle andre historikere. Ifølge henne var det ikke noe galt med den etablerte kildekritikken; det var ikke kildekritikk, men historikernes spørsmål til kildene som kunne gi nylesning og synliggjøring av kvinner.<sup>78</sup> Det bruken av den etablerte kildekritikken gjorde, var å verne kvinnehistorikerne mot faren for politisert forskning og sikre at arbeidet med fortiden fortsatt bygde på det allment godtatte kravet om at all forskning skulle basere seg på «best mulig empirisk etterprøving av hypotesene».<sup>79</sup> *Hva* den etablerte kildekritikken var, sa hun ikke noe om. Det er likevel nærliggende å tro at Blom siktet til den historiske kildekritikken slik den gradvis ble utviklet som et sett med metodiske praksiser i det tyskspråklige historikermiljøet på begynnelsen av 1800-tallet og videreført blant annet i Norge. Som Fredrik Thue og Kim Helsvig peker på i beskrivelsene av historikermiljøet ved UiO rett etter andre verdenskrig, ble mestring av den historiske kildekritikken forstått som «det sentrale kjennemerke på profesjonelt utført historieforskning» og det klareste beviset på at historikerne var i stand til å utøve «den *saklighet* som preget et genuint forskerfellesskap».<sup>80</sup>

Bloms vektlegging av den historiske kildekritikken kan ha vært et ønske om å slå to fluer i en smekk: For det første, forsikre andre historikere om at også de norske kvinnehistorikerne, til tross for klare forbindelser til en politisk bevegelse, var interessert i å opprettholde saklighet som en ideell historikeregenskap. For det andre, gjøre det klart overfor kvinnehistorikerne at hun forventet at også de skulle være i stand til å holde den nødvendige saklige distanse til sine politiske og personlige erfaringer. På denne måten kom Blom til å uttrykke et syn på den ideelle kvinnehistoriker som lå nær det synet Thue og Helsvig fant blant norske historikere i etterkrigstiden. På 1970-tallet var hun heller ikke alene i Norden om et slikt syn på den ideelle kvinnehistoriker. Som den finske kjønns-historikeren Marianne Liljeström har påpekt, var en avstandtagen fra «ideologisk» forskning i feminismens tegn snarere en utbredt praksis.<sup>81</sup> Ønsket om å være som alle andre historikere og distansere

78 Blom 1978: 54.

79 Sst.: 55.

80 Thue & Helsvig 2011: 141. Forfatterens egen utheving.

81 Liljeström 1994: 7.

seg fra feminisme og feministisk teori kom imidlertid til å skape nye utfordringer for Blom da hun senere skulle definere hva som skilte den ideelle kvinnehistorikeren fra andre ideelle historikere.

*Kvinnehistorikere er like teoriinteresserte som alle andre historikere*

Ti år etter at Blom holdt innlegg på NAVF-konferansen, skrev hun i 1985 om den ideelle kvinnehistorikerens egenskaper, i debattartikkelen «Kvinnehistorie – ledd i historieforskningen og ledd i kvinneforskningen» i *Historisk tidsskrift* (HT). Debatten begynte med Ottar Dahls innlegg 'Kvinnehistorie'. Kategorihistorie eller samfunnshistorie?». Den hadde også med innlegg av Gro Hagemann og Eva Österberg.<sup>82</sup> Disse tre artiklene utgjør samlet det som ansees som en sentral og mye omtalt debatt innenfor norsk kvinne- og kjønns historie.<sup>83</sup> I det følgende omtales særlig Dahls kritikk av kvinnehistorisk forskning på 1980-tallet. Det var den som særlig representerte en utfordring for Bloms syn på den ideelle kvinnehistoriker.

Dahls utgangspunkt var at fagfeltet, slik Blom definerte det i 1975, ikke kunne regnes som en historisk disiplin, men snarere som en samlebetegnelse for en rekke undersøkelser innenfor ulike deler av historiefaget og uten noen «nødvendig eller vesentlig indre enhet i begrepsverk, problemstillinger, eller teorier».<sup>84</sup> For ham, som mer enn noen andre blant etterkrigstidens norske historikere regnes som forsvaren av historikernes saklighetsideal, var dette problematisk av to grunner.<sup>85</sup> For det første brøt definisjonen med det han selv fremhevet som et hovedkrav til den ideelle historikeren. Historikerens evne til å utføre systematiske, analytiske undersøkelser av fortidige samfunn, hvor kausale årsaksforklaringer av gjensidig avhengighet mellom samfunnets medlemmer og medlemmenes bevissthet om slik avhengighet sto i sentrum.<sup>86</sup> For det andre åpnet den for at historiske undersøkelser kunne brukes i samtidens politiske kamper, hvor historiefaglige beskrivelser av

82 Hagemann 1986, Österberg 1985.

83 Blom 1995: 301, Fløystad 1990: 406, Melve 2010: 236.

84 Dahl 1985: 267.

85 Kjeldstadli 2011, Thue & Helsvig 2011: 141.

86 Dahl 1985: 265.

den uretten kvinner eventuelt ble utsatt for i fortiden, ble brukt som grunnlag for standpunkter og krav i samtidens politiske kvinnekamp.<sup>87</sup> Bare ved å ta kjønn i bruk som en «variabel, dvs. som basis for en systematisk sammenligning mellom de to kjønn», kunne saklighet opprettholdes også i kvinnehistoriske studier.<sup>88</sup>

I sitt svar til Dahl kom Blom både til å gjenta og nyansere noen av sine synspunkter fra 1975. Som på Ustaoset, understreket hun også i 1986 at norske kvinnehistorikere var som alle andre norske historikere. Samtidig vektla hun nå andre likhetstrekk enn i 1975. Der hun i 1975 begrunnet fellesskapet med delt forståelse av kildekritikk som historikernes fremste analysemetode, begrunnet hun i 1986 fellesskapet med en felles skepsis mot generaliserende teoriutvikling. Verken for kvinnehistorikerne eller deres fagfeller i andre deler av historiefaget sto «de overordnede teorier og de omfattende generaliseringer [...] fremst i oppmerksomheten».<sup>89</sup> Snarere var også «kvinnehistorikere [...] opptatt av å undersøke nettopp det særegne og tidsbetingete», og av å få fram «variasjonene som knytter seg til ulike næringsgrunnlag, ulike teoretiske nivåer, ulike mentaliteter».<sup>90</sup>

Dette betydde likevel ikke at de norske kvinnehistorikerne ikke var teoretisk interessert, slik Dahl hevdet. For å tilbakevise hans kritikk av kvinnehistorikerne som faglige dilettanter som skapte forskning preget av «løst og fast om kvinner», brukte Blom store deler av sin artikkel til å fremstille fagfeltets historiografiske utvikling som en jakt på teorier der liberale, sosialistiske og særlig marxistiske teorier om kjønnsulikhet ble kritisk saumfart på leting etter forklaringer til denne ulikheten.<sup>91</sup> I tråd med det hun oppfattet som historikernes allment godtatte identitet som forskere i det særegne og tidsbetingete, hadde jakten likevel ikke endt i fulle generaliseringer, slik de hadde innenfor fag som sosiologi og psykologi. Snarere hadde norske kvinnehistorikere vært mer opptatt av «å *finnslipe begreper* og kriterier for *periodisering*, og lete etter delteorier eller teorielementer med begrenset generaliserende effekt» som kunne brukes i empiriske studier av fortiden.<sup>92</sup>

87 Sst.: 268.

88 Sst.: 267. Forfatterens egen utheving.

89 Sst.: 421.

90 Sst.

91 Dahl 1985: 267, Blom 1985: 418.

92 Blom 1985: 419. Forfatterens egen kursivering.

Som følge av denne utviklingen var Bloms ideelle kvinnehistoriker anno 1985 en langt mer teoretisk reflektert historiker enn tidligere. Denne historikeren var kjennetegnet av en faglig forpliktelse til å utvikle analytiske verktøy som plasserte kvinner som gruppe og kjønn som begrep sentralt i den historiske forskningen.<sup>93</sup> Dette var også en historiker som evnet å forklare «hva som er spesielt for kvinner i historien», å undersøke «hvordan og hvorfor slike spesielle forhold oppstår, vedlikeholdes eller forandres», og å utvikle «nye kriterier for periodisering, kriterier som har vært tillagt liten vekt tidligere, om de i det hele tatt har vært observert».<sup>94</sup> Særlig det siste punktet er viktig; det markerte et steg videre fra Bloms 1975-innlegg hvor kvinnehistorikernes fremste ideelle egenskap var at de var som alle andre historikere. Den ideelle kvinnehistorikeren som nå kunne skimtes, var en historiker som i langt større grad ønsket å markere seg gjennom sin teoretiske og metodiske finsliping av det øvrige historiefaget.

Det skulle vise seg at det ikke hersket full enighet blant 1980- og -90-tallets kvinne- og kjønnshistorikere om hvordan dette faglige nybrottsarbeidet skulle utføres. I 2011 viste Clare Hemmings at teoretiske og metodiske debatter om kvinne- og kjønnsforskning i mange vestlige land startet med spørsmålet om hva fagfeltet handlet om. Jeg har gjennomført en lignende studie om norske forhold, med spesiell vekt på hvilke historikeregenskaper dette krever.<sup>95</sup> Fram mot midten av 1990-tallet skapte denne selvransakelsen grobunn for det som kan kalles en ny egenskap ved den ideelle kvinne- og kjønnshistorikeren: evnen til å stille kritiske spørsmål til sine egne faglige forutsetninger. Det skulle vise seg at Bloms presentasjon av ulike kvinne- og kjønnshistoriske retninger skapte nye utfordringer for Bloms syn på den ideelle kvinne- og kjønnshistoriker.

---

93 Blom 1985: 421.

94 Sst.: 420.

95 Blažević 2015: 133–162, Hemmings 2011.

### *Kvinne- og kjønnsforskere ser kjønnsforskjeller*

I 1994 ga Blom ut boken *Det er forskjell på folk – nå som før. Om kjønn og andre former for sosial differensiering*. Målet var både å kartlegge teoretiske hovedtrender innenfor kvinne- og kjønns historie fra midten av 1970-tallet og å gi en innføring i hvordan bruke sosial differensiering, særlig kjønnsdifferensiering, som verktøy i historiske analyser.<sup>96</sup> I løpet av de ti årene som var gått fra Blom sist presenterte sitt syn på den ideelle kvinnehistoriker, hadde det skjedd store endringer både i historiefaget og blant kvinnehistorikere. I historiografiske oversikter står 1990-tallet i fragmenteringens tegn, nasjonalt og internasjonalt. De mange nye fagfeltene som hadde kommet til siden 1970-tallet, hadde ikke bare ført til at mengden historisk kunnskap økte, men også at det var langt flere teoretiske og metodiske innfallsvinkler enn før. Både i Norge og ellers var det historikere som uttrykte bekymring for at denne utviklingen ville føre til at de historiefaglige fellesskapene kunne sprekke.<sup>97</sup>

Innenfor det feltet Blom selv representerte, var det skjedd et skifte til kjønns historie, eller det begrepet Blom selv kom til å foretrekke: kvinne- og kjønns historie. Den generelle mangfoldiggjøringen av teoretiske perspektiver og historikersyn kom også til uttrykk i *Det er forskjell på folk*. Blom beskrev tre alternative modeller for hva kvinne- og kjønns historisk forskning burde være, hvem den skulle handle om, og hva slags ideelle egenskaper den krevde av kvinne- og kjønns historikere. Hun kalte modellene kvinnehistorikere, kjønns historikere og poststrukturalistisk inspirerte kvinne- og kjønns historikere. Felles for de tre var, for det første, at alle oppfattet seg som feministiske historikere med «et pragmatisk forhold til historieforskningen», og at de trodde på at en bedre forståelse av fortiden kunne brukes som ressurs i valg av politiske strategier i nåtiden. For det andre hadde de felles mål: å bidra til

en utdypet forståelse av hva kjønn har betydd for sosial samhandling, av kjønn som en sentral maktdimensjon og av

96 Blom 1994: 7–9.

97 Heiret, Ryymin & Skålevåg 2013: 12–17, Myhre 1994: 321, 334.

hvordan kjønn har konstituert menneskers oppfatning av tilsynelatende kjønnsnøytrale fenomener.<sup>98</sup>

For det tredje var de alle opptatt av forskjellsbegrepet. Det var imidlertid ikke enighet om hva forskjellsbegrepet betydde eller hvordan det kunne brukes.

Kvinnehistorikerne hevdet, ifølge Blom, at det viktigste var å studere kvinners egne erfaringer, å få fram hvordan kvinners erfaringer skilte seg fra menns erfaringer, og å legge vekt på «kvinner som den fundamentale analytiske kategori».<sup>99</sup> Kjønnshistorikere på sin side hevdet det viktigste var å studere hvordan kjønnsforskjeller ble til som resultat av relasjoner mellom kvinner og menn, og hvordan kjønnsforskjeller virket inn på og i sin tur ble påvirket av forskjellskategorier som klasse og rase. Slik var kjønnshistorikere historikere som studerte selve kjønnsforskjellene og forsøkte å forklare hvilken rolle denne forskjellskategorien spilte i fortidige menneskers liv.<sup>100</sup> Endelig fantes det også historikere som var inspirert av den språklige vendingen og mente at historikere først og fremst burde arbeide med kjønnsforskjellsbegrepet som et meningsskapende begrep. Historikere burde undersøke hvordan slike meninger hadde endret seg over tid og hvilke konkrete situasjoner disse var blitt til i.<sup>101</sup>

At Blom tok utgangspunkt i forskjellsbegrepet i drøftingen av de tre historikertypene, er ikke så overraskende, bokens utgivelsestidspunkt tatt i betraktning. Som den amerikanske kvinne- og kjønnshistorikeren Joan W. Scott tidligere har vist, hadde diskusjoner om dette begrepet på 1990-tallet, dets mening og dets implikasjoner, blitt en katalysator for kvinne- og kjønnshistorikernes teoretiske selvrefleksjon internasjonalt. Det gjaldt også i Norge, som jeg har vist.<sup>102</sup> Et viktig element i utviklingen var disse historikernes forståelse av seg selv som teoriskapende historikere, hvor den teoretiske retningen du bekjente deg til, også sa noe om deg som historiker. Som Hemmings viste i *Why Stories Matter*, var dette en

98 Blom 1994: 61.

99 Sst.: 63.

100 Sst.

101 Sst.

102 Om norsk sammenheng, se Blažević 2015: 133–162, og i internasjonal sammenheng Scott 1996: 5–9.

identitetsforståelse 1990-tallets kvinne- og kjønnshistorikere delte med andre feministiske forskere. I 1990-tallets feministiske debatter ble «teoretisk» etter hvert forstått som en egenskap ved forskeren, slik at påstander om hvordan en teoretisk retning skulle forstås, også ble forstått som påstander om hvordan individuelle forskere innenfor de ulike retningene burde forstås.<sup>103</sup> Den økende uenigheten blant kvinne- og kjønnshistorikerne om teoretiske spørsmål kan dermed forstås som uttrykk for en mer generell uenighet om hva som skulle til for å kunne regnes som en ideell feministisk forsker.

Denne omdannelsen av teoretisk interesse til en ideell egenskap ved forskeren ga Blom en ny form for utfordring. Økt interesse for kjønnsforskjeller i fortiden, også blant dem som nå ble omtalt som kvinne- og kjønnshistorikere, gjorde det vanskelig for henne å være like bestemt som før om hva deres ideelle egenskaper burde være. I stedet ble skildringen denne gangen preget av relativisering – hver retning krevde sine spesifikke egenskaper. Blant kvinnehistorikerne var det evnen til å se og rekonstruere fortidige kvinners spesifikke subjektive og materielle erfaringer som var det viktigste.<sup>104</sup> For kjønnshistorikere handlet det om evnen til å se og vise hvordan fortidige forståelser av kjønnsforskjell preget både kvinner og menn, og hvordan disse forståelsene kom til uttrykk i relasjoner mellom kjønnene.<sup>105</sup> Poststrukturalistisk inspirerte kvinne- og kjønnshistorikere hevdet at kvinne- og kjønnshistorikernes oppgave var å vise hvordan kjønn fungerte som en grunnleggende meningskategori som preget de fleste samfunnsområder, inkludert de områdene hvor kjønnsrelasjoner ikke umiddelbart var synlige i historikernes kildemateriale.<sup>106</sup>

Relativiseringen preget også Bloms drøfting av det hun oppfattet som problematisk ved hver av modellene. Hennes viktigste ankepunkt mot kvinnehistorikermodellen var at den, i likhet med den feministiske retningen i 1975, forutsatte historikernes biologiske kjønn som en ideell egenskap for kvinnehistorikere. På samme måte som i konferanseinnlegget i 1975 uttrykte Blom også i 1994 bekymring for at kvinnehistorikernes insistering på at spesifikke

---

103 Hemmings 2011: 5.

104 Blom 1994: 63.

105 Sst.: 65.

106 Sst.: 72.

kjønnede erfaringer var forutsetninger for kvinnehistorikernes forskning, kunne føre til at historikere i fremtiden måtte «begrense seg til å gjenskape ulike subjektive versjoner av fortiden, en kvinnelig og en mannlig versjon».<sup>107</sup>

Mens kvinnehistorikere lett kunne ende opp med å overfortolke likhetene i historikerens og hennes aktørers erfaringer, risikerte både kjønns historikere og de poststrukturalistisk inspirerte kvinne- og kjønns historikerne å usynliggjøre kvinner. I begge tilfeller ble denne faren skapt av de teoretiske perspektivene disse retningenes historikere tok som utgangspunkt for sin forskning. For kjønns historikernes del handlet det om at deres vektlegging av de relasjonelle aspektene ved fortidige kvinners og menns liv førte til at aktøren kvinne og kategorien kjønn lett falt ut av synsfeltet. Særlig lett var det for de kjønns historikerne som også inkluderte andre forskjells kategorier, som rase- og/eller klasserelasjoner, i sine studier. Slike inkluderingsforsøk kunne resultere i utviklingen av analytiske hierarkier hvor kjønns kategorien ikke nødvendigvis ble oppfattet som den viktigste.<sup>108</sup> For poststrukturalistisk inspirerte kvinne- og kjønns historikere lå faren i deres sterke interesse for lingvistiske og filosofiske teorier om språk og meningsdannelse. De kunne ende opp med

å intellektualisere og abstrahere konkrete realiteter, for å legge vekt på språk i stedet for på klasse, ignorere historisk forskning om kvinner som kvinner og å oppløse begrepet kjønn som analytisk kategori.<sup>109</sup>

For å unngå at de teoretiske og metodiske uenighetene førte til oppløsning av det kvinne- og kjønns historiske fellesskapet, understreket Blom i 1994 at den viktigste historikeregenskapen nå var evnen til å tolerere meningsforskjeller. Forutsatt at kvinne- og kjønns historikere holdt fast ved at alle perspektiver var «like legitime og gir like verdifulle, om enn forskjellige, bidrag til historieforskningen», skulle det være mulig både å være empirikere og teoretikere, opptatt av å synliggjøre kvinners spesifikke erfaringer og få fram de sosiale

107 Blom 1994: 65.

108 Sst.: 68.

109 Sst.: 73.



betydningene som kvinners og menns biologiske kjønn ble tillagt i fortiden.<sup>110</sup> Bloms ideelle kvinne- og kjønnshistoriker anno 1994 var dermed ikke bare en historiker som alle andre, ei heller en teo-ribevisst historiker, men en historiker som var i stand til å håndtere kompleksitet i fortid og samtid, uten at det opprinnelige målet om å synliggjøre kvinner og kjønnskategorien ble tapt av syne.

### Ulike fag, ulike tider – ulike forskere

Vitenskapshistoriske persona-studier tar utgangspunkt i at vitenskaper er sosiale felt som formes av en rekke sagte og usagte krav, regler og normer for oppførsel som fremtidige vitenskapsutøvere må forme sin væremåte og tenkemåte etter, men som de også har rom for å fortolke og tilpasse egne oppfatninger. Dette kapittelet belyser hvordan Fægri og Blom, hver på sin måte, argumenterte for sitt syn på hvilke egenskaper, evner og ferdigheter som burde karakterisere den ideelle forsker – deres egne forståelser av det Paul har kalt ideelle «models of selfhood».

Drøftingen av Fægri's syn på den ideelle naturviter bygger på artikler utgitt i ett tidsskrift i løpet av en relativt kort periode. Den har karakter av en punktanalyse av et sett med argumenter uttrykt tidlig i en lang akademisk karriere og på et tidspunkt da denne forståelsen av den ideelle naturviter ble utfordret av omfattende kunnskapsmessige, organisatoriske, teknologiske og finansielle endringer. Gjennom sin utranning og sitt vitenskapelige virke var også Fægri selv formet av de egenskapene som ble utfordret. Som han kom tilbake til flere ganger i sine artikler, hadde naturviteres store, kollektive bidrag til krigsinnsatsen i løpet av kort tid endret både naturviternes egen og samfunnets forståelse av hvordan den individuelle naturviter burde være. Uten en mer reflektert holdning til hva disse endringene gjorde med naturviternes vante arbeidsmåter og selvforståelser, mente han det var fare for at de positive sidene ved idealet om forskning for forskningens skyld kunne forsvinne.

Drøftingen av Bloms syn på den ideelle kvinne- og kjønns-historiker består av noen flere punktnedslag spredd over en 20-års-

---

110 Sst. 1994: 77.

periode. Denne lange tiden gjør at det blir tydelig at Bloms ideelle kvinne- og kjønns historiker endrer seg flere ganger underveis. Både beskrivelsen fra 1975 og fra 1986 var preget av at normen som forskning av, om og for kvinner representerte, ble oppfattet som en klar utfordring til det saklighetsidealet som dominerte det norske historikerfaget. Dette var et historikerfag som Blom bevisst plasserte seg selv innenfor, samtidig som hun også utfordret det. Dermed var beskrivelsene preget av en stadig balansegang mellom ulike ideelle egenskaper som lett kunne oppfattes som motstridende: saklighet og sosialt engasjement, synliggjøring av konkret historisk empiri og utvikling av generelle teorier, enighet om hva fagfeltets overordnede mål er, og uenighet om hvordan målet best kan oppnås. Beskrivelsen fra 1994 viser hvordan Blom som målbærer av normen om forskning av, om og for kvinner selv ble utfordret av teoretiske endringer i det fagfeltet hun var med på å grunnlegge.

Det er avslutningsvis fristende å trekke en parallell mellom Fægri og Blom. På lignende vis som Fægri i sin siste artikkel i *Naturen* kom også Blom, i *Det er forskjell på folk*, til å advare mot forskningens lek med symboler og de følgene dette kunne få for forståelser av den ideelle forsker. Naturviternes, inkludert botanikeren Fægri, økende avhengighet av avanserte maskiner fjernet dem fra den konkrete naturen de studerte. For kvinne- og kjønns historikeren Blom kunne poststrukturalistisk kjønns teori bidra til å usynliggjøre konkrete kvinner som subjekter. Slik sett viser dette kapitlet også hvordan to akademikere ved UiB, fra to ulike fag og to ulike akademiske generasjoner, kunne være enige om noe – i dette tilfellet at ideelle forskere forholdt seg til en konkret virkelighet som skulle beskrives.

## Litteratur og kilder

- Andresen, A., Flo, Y. & Grønlie, T. (red.) (2007). *Historie som historie 1957–2007: Historisk institutt, Universitetet i Bergen*. Universitetet i Bergen.
- Banner, J.M. & Gillis, J.R. (2009). Preface. I J.M. Banner & J.R. Gillis (red.), *Becoming historians* (s. vii–xvi). Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Birks, H.J. (2002). Obituary. Knut Fægri (1909–2001). *Review of Paleobotany and Palynology*, 121(3–4), 157–161. [https://doi.org/10.1016/S0034-6667\(02\)00119-7](https://doi.org/10.1016/S0034-6667(02)00119-7)
- Blažević, D. (2015). *Jakten på et fagfelt: Den skandinaviske kvinne- og kjønns historiens fremvekst i skjæringsfeltet mellom historieforskning og kvinne- og kjønnsforskning* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.

- Blom, I. (1976).** Historiske fag ved førstelektor Ida Blom. I: Å. Hiorth Lervik & A.L. Hilmen (red.), *Kvinnespekter i historisk forskning. En konferanserapport* (s. 114–141). Oslo: Norges almenvitenskapelige forskningsråd.
- Blom, I. (1985).** Kvinnehistorie – ledd i historieforskningen og ledd i kvinneforskningen. *Historisk tidsskrift*, 64(4), 414–424.
- Blom, I. (1994).** *Det er forskjell på folk – nå som før. Om kjønn og andre former for sosial differensiering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blom, I. (1995).** Women's history. I: W. Hubbard, J.E. Myhre, T. Nordby & S. Sogner (red.), *Making a historical culture: Historiography in Norway* (s. 289–310). Oslo: Scandinavian University Press.
- Brandt, T. (2019a).** Industrieforskningen i entreprenørenes tid. I: T. Brandt, M. Ingulstad, E. Larsen, M. Mangset & V. Schwach, *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (s. 45–82). Bergen: Fagbokforlaget.
- Brandt, T. (2019b).** Innledning. I: T. Brandt, M. Ingulstad, E. Larsen, M. Mangset & V. Schwach, *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (s. 19–24). Bergen: Fagbokforlaget.
- Dahl, O. (1985).** «Kvinnehistorie». Kategorihistorie eller samfunnshistorie? *Historisk tidsskrift*, 64(3), 262–274.
- Daston, L. & Sibum, O. (2003).** Introduction: Scientific personae and their histories. *Science in Context*, 16(1–2), 1–8. <https://doi.org/10.1017/S026988970300067X>
- Fløystad, I. (1990).** Kvinnehistorie i Norge 1970–1990, noen linjer. *Historisk tidsskrift*, 69(4), 403–415.
- Fægri, K. (1947a).** Rekruttering til norsk vitenskap i fare. *Naturen*, 71, 33–36.
- Fægri, K. (1947b).** Forvaltningen av vår åndelige kapital. *Naturen*, 71, 292–295.
- Fægri, K. (1948).** Teamwork, ute og hjemme. *Naturen*, 72, 193–198.
- Fægri, K. (1950).** Vitenskapsmannens ansvar. *Naturen*, 74, 355–360.
- Fægri, K. (1953).** Et naturvitenskapelig samfunnsspørsmål. *Naturen*, 77, 258–268.
- Fægri, K. (1957).** Den akademiske rekrutteringen. *Naturen*, 81(8), 451–462.
- Fægri, K. (1999).** Selvopplevde trekk av biologiens utvikling. *Naturen*, 123(3), 123–133
- Hagemann, G. (1986).** Kvinnehistorie – faglig blindspor eller fruktbar disiplin? *Historisk tidsskrift*, 65(3), 343–360.
- Hagemann, G. (2017).** Minnetale over professor Ida Blom. *Det Norske Vitenskaps-Akademi, Årbok 2017*. Oslo: Novus forlag, 161–164.
- Heiret, J., Ryymin, T. & Skålevåg, S.A. (2013).** Innledning. I: J. Heiret, T. Ryymin & S.A. Skålevåg (red.), *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970* (s. 8–34). Oslo: Pax.
- Hemmings, C. (2011).** *Why Stories Matter. The Political Grammar and Feminist Theory*. Durham, NC: Duke University Press.
- Jørgensen, P.M. (2002).** Knut Fægri (1909–2001). The inextinguishable. *Taxon*, 51(2), 391–392. <https://doi.org/10.2307/1554913>
- Jørgensen, P.M. (2007).** Knut Fægri. I: P.M. Jørgensen (red.), *Botanikkens historie i Norge* (s. 326–327). Bergen: Fagbokforlaget.
- Kaiser, D. (2002).** Cold War requisitions, scientific manpower, and the production of American physicists after World War II. *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences*, 33(1), 131–159. <https://doi.org/10.1525/hsp.2002.33.1.131>
- Kaiser, D. (2004).** The postwar suburbanization of American physics. *American Quarterly*, 56(4), 851–888. <https://doi.org/10.1353/aq.2004.0059>
- Katz, B. (1978).** Obituary Archibald Vivian Hill, 26 September 1886–3 June 1977. I: *Biographical memoirs of fellows of the royal society*, 24 (s. 71–149). London: Royal Society. <https://doi.org/10.1098/tsbm.1978.0005>
- Kjeldstadli, K. (1995).** History as Science. I: W. Hubbard, J.E. Myhre, T. Nordby & S. Sogner (red.), *Making a historical culture: Historiography in Norway* (s. 52–85). Oslo: Scandinavian University Press.
- Kjeldstadli, K. (2011).** Ottar Dahl. Tale holdt i begravelen til Ottar Dahl 4. april 2011. *Historikeren*, 2, 55–57.
- Kristiansen, T. Aas (2017).** *Meteorologi på reise. Veivalg og impulsive i Arnt Eliassen og Ragnar Fjørtofts forskerkarrierer* (Doktorgradsavhandling). Bergen: Universitetet i Bergen.
- Larsen, E. (2019a).** Rådorganisering til grunnforskningens nytte. I: T. Brandt, M. Ingulstad, E. Larsen, M. Mangset & V. Schwach, *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (s. 83–110). Bergen: Fagbokforlaget.
- Larsen, E. (2019b).** Sekretariatet for norsk statsfeminisme. I: T. Brandt, M. Ingulstad, E. Larsen, M. Mangset & V. Schwach, *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie* (s. 263–290). Bergen: Fagbokforlaget.

- Lervik, Å. Hiorth & Hilmen, A.L. (1976). Bakgrunn og målsetting for konferansen. I: Å. Hiorth Lervik & A.L. Hilmen (red.), *Kvinneaspekter i humanistisk forskning. En konferanserapport* (s. 15–18). Oslo: Norges almenvitenskapelige forskningsråd.
- Liljeström, M. (1994). Kvinnehistorisk forskning i Norden: Om historiografi och problemorientering. I: K. Tønnesson (red.), *Det 22. nordiske historikermøte. Oslo 13.–18. august 1994. Rapport III. Fra kvinnehistorie til kjønns historie?* (s. 5–14). Oslo: IKS, Avdeling for historie, Universitetet i Oslo & Den norske historiske forening.
- Mauss, M. (1939/2004). *Kropp og person: To essays*. Oversettelse, annotering og innledning ved I.B. Neumann. Oslo: Cappelen.
- Melby, K. (1978). Kvinnehistorie – Hva og hvordan? En omtale av *Kvinner selv ... KjerringRåd*, 3(3), 27–32.
- Melvé, L. (2010). *Historie. Historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyer forlag.
- Myhre, J.E. (1994). Den norske historiske kultur. Om sammenheng og fragmentering i norsk historieforskning. *Historisk tidsskrift*, 73(3), 320–337.
- Myhre, J.E. (1995). Social History. I: W. Hubbard, J.E. Myhre, T. Nordby & S. Sogner (red.), *Making a historical culture: Historiography in Norway* (s. 210–239). Oslo: Scandinavian University Press.
- Ore, Aa. (1961). Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet. I: *Universitetet i Oslo, 1911–1961* (bd. 2, s. 89–105). Oslo: Universitetsforlaget.
- Paul, H. (2014). What is a scholarly persona? Ten theses on virtues, skills and desires. *History and Theory*, 53(3), 348–371. <https://doi.org/10.1111/hith.10717>
- Roll-Hansen, N. (1996). Biologien ved Bergens Museum og Universitetet i Bergen. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 9–125). Universitetet i Bergen.
- Rosenbeck, B. (2014). *Har videnskapen køn? Kvinder i forskning*. København: Museum Tusulanums forlag.
- Scott, J.W. (1996). Introduction. I: J.W. Scott (red.), *Feminism and history* (s. 1–13). Oxford: Oxford University Press.
- Shapin, S. (2008). *The scientific life. A moral history of a late modern vocation*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Shapin, S. (2010). *Never pure. Historical studies of science as if it was produced by people with bodies, situated in time, space, culture and society, and struggling for credibility and authority*. Baltimore, MD: The John Hopkins University Press.
- Slagstad, R. (1994). Arbeiderpartiet som skolestat. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1(3–4), 221–233.
- Thue, F.W. & Helsvig, K.G. (2011). *Universitetet i Oslo 1811–2011. 1945–1975. Den store transformasjonen* (s. 115–153). Oslo: Unipub.
- Universitetet i Bergen. *Årsmeldinger: 1948–49, 1949–50, 1958–59, 1959–60*.
- Wang, J. (2017). «Broken Symmetry»: Physics, Aesthetics, and Moral Virtue in Nuclear Age America. I: J. van Dongen & H. Paul (red.), *Epistemic Virtues in the Sciences and the Humanities* (s. 27–47). Cham: Springer International Publishing.
- Winkvist, H.M. (2014). Perspektiv på begåvningsreserven. *Lychmos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*, 105–123.
- Österberg, E. (1985). Några krumelurer till Ottar Dahls inlägg om kvinnohistoria. *Historisk tidskrift*, 64(4), 425–428.



Det språkvitenskapelige miljøet ved UiB har hovedsete i HF-fakultetets bygg på Sydnesplass.  
Foto: Thomas Vindal Christensen.

# Kapittel 7

## Jakten på den ideelle språkviter

*Dunja Blažević*

Dette kapittelet dreier seg om hvordan språkvitere har blitt og blir beskrevet i sakkyndigvurderinger til toppstillinger i språkvitenskapene ved Universitetet i Bergen (UiB) i to perioder: 1950–1960 og 2006–2018. Ved å rette søkelyset mot slike vurderinger fortsetter kapittelet i det samme teoretiske sporet som kapittelet om Knut Fægri og Ida Blom, der temaet var egenskaper ved den ideelle forskeren. Samtidig innfører det også den nederlandske historiografen Herman Pauls begreper om epistemiske dyder, ferdigheter og laster. Hovedspørsmålet i kapittelet er hva slags epistemiske dyder, ferdigheter og laster som kan leses ut av de valgte sakkyndigvurderingene, og om disse har endret seg over tid.

Sakkyndigvurderinger, faglige vurderinger av søkerens evne til å oppfylle de vitenskapelige kravene til et professorat, kan knyttes til fremveksten av det moderne forskningsuniversitetet i de tysktalende områdene på 1700- og begynnelsen av 1800-tallet.<sup>1</sup> Ved det nye universitetet kom professorutnevnelserne gradvis til å endre karakter. Fra å være valg foretatt av universitetets egne professorer, på bakgrunn av en rekke hensyn, inkludert nepotisme, ble utnevnelserne fra slutten av 1700-tallet gradvis tatt over av staten, som valgte ut kandidater på bakgrunn av råd hentet inn fra utvalgte akademikere i konfidensielle samtaler.<sup>2</sup> Selv om mye har endret seg siden slutten av 1700-tallet, er akademikeres sakkyndige vurderinger fortsatt sentrale i akademiske rekrutteringspraksiser. I dag oppnevnes de sakkyndige som eksperter i det faget eller fagområdet stillingen gjelder. De får dermed rollen som forvaltere av fagets uttalte og uttalte standarder for god forskning – en rolle de fyller ved å beskrive hva som er bra eller dårlig ved hver enkelt søker, deres arbeider og søkerens forhold til hverandre.

Dette gjelder også for sakkyndigvurderingene ved UiB. Helt fra begynnelsen har lovgivningen gitt retningslinjer for bedømmelse av søkere til vitenskapelige stillinger. Vurdering av søkerens innsendte vitenskapelige arbeider har vært og er det mest sentrale. Det første egne reglement for ansettelse, vedtatt av Det akademiske kollegium (DAK) i 1953, inneholdt ingen utfyllende bestemmelser om hvilke kriterier søkerne skulle vurderes etter.<sup>3</sup> En gjennomgang av sakkyndighetsvurderinger av søknader om stillinger innenfor språkvitenskap viser at alle de sakkyndige tok opp omfang, kvalitet, originalitet, relevans for språkfagets sentrale arbeidsområder og søkerens undervisningsevner. Ifølge de siste retningslinjene for vitenskapelige ansettelser skal sakkyndigkomiteen bedømme søkerens vitenskapelige og/eller kunstneriske kvalifikasjoner i samsvar med etablerte internasjonale eller nasjonale standarder. Utdanningsfaglig kompetanse skal også vurderes, sammen med andre dokumenterte faglige kvalifikasjoner angitt i utlysningstekst og stillingsbeskrivelse. Kvalifikasjonene blir nå også eksplisitt vektet,

1 Clark 2006.

2 Sst.: 239–252.

3 «Fremgangsmåte ved besettelse av professorater og dosenturer ved Universitetet i Bergen. Vedtatt av Det akademiske kollegium 2. oktober 1953», i Årsmelding for UiB, heretter Årsmelding 1953–54: 190.

slik at det skal legges større vekt på vitenskapelige kvalifikasjoner enn undervisningskvalifikasjoner, og undervisningskvalifikasjoner mer enn kvalifikasjoner knyttet til formidling, administrasjon og ledelse.<sup>4</sup>

I dette kapittelet står vurderinger av søkere til førsteamanuensisstillinger og professorater i språkvitenskapene ved UiB i sentrum. Språkvitenskap har en lang tradisjon i Bergen, først ved Bergens Museum og senere ved universitetet. Det første professoratet i faget, i vestnorske målføre, ble opprettet i 1918. Språkvitenskapelige professorater var dessuten både blant de første vitenskapelige stillingene som ble lyst ut ved Det historisk-filosofiske fakultet etter 1948, og dem det ble lyst ut flest av på 1950-tallet.<sup>5</sup> Vel ti år etter at de første professoratene ble lyst ut, var det ansatt fem professorer i språkvitenskap ved fakultetet, i tillegg til at Historisk museums leder var språkviter.<sup>6</sup> Språkvitenskapene er stadig blant de største fagfeltene ved Det humanistiske fakultet hva antall vitenskapelig ansatte angår, samtidig som både antallet språk som det forskes og undervises i, og språkernes geografiske tilhørighet har endret seg. På 1950-tallet var det, foruten norsk, stillinger i klassisk filologi, fransk, tysk og engelsk. Fram mot 2006 har antallet språk gradvis økt, slik at språkvitenskapene i Bergen nå også omfatter kinesisk, japansk, arabisk, russisk og spansk. Dessuten har søkernes og de sakkyndiges geografiske tilhørighet endret seg betraktelig. På 1950-tallet kom både søkerne og de sakkyndige fra nordiske land, i dag kommer de fra hele verden. Denne utviklingen er del av en allmenn trend ved UiB, som vist i kapittel 1 i bind 2. En undersøkelse av sakkyn-digvurderinger innenfor disse fagene kan derfor kaste lys over hva som over tid er vurdert som ideelle egenskaper ved et av de eldste fagfeltene ved universitetet.

Språkvitenskapene var også de første fagene ved universi-

4 *Forskrift om ansettelse og opprykk i undervisnings- og forskerstillinger, 09.02.2006. Kapittel 1: «Kriterier for ansettelse i undervisnings- og forskerstillinger», § 1-2 «Kompetansekrav for ansettelse i stilling som professor». Reglement for ansettelse i vitenskapelige stillinger og faglig/administrative lederstillinger. Vedtatt av universitetsstyret 28.05.2014, sist endret 20.02.2020. Kapittel 6: «Generelle saksbehandlingsregler for ansettelsesprosedyren», punkt 6.2.3 «Mandat for sakkyndig komité».*

5 I kapittelet brukes begrepet «språkvitenskap» på to måter: som et generelt og periode-overgripende uttrykk, og som et skille mot litteraturvitenskapelig forskning.

6 Årsmelding 1959–60: 162, 171, 173–176. Til sammenligning hadde filosofi én professor, historie to og litteraturvitenskap én.



tetet hvor både kvinner og menn søkte stillinger og ble oppnevnt som sakkyndige. Av tolv professorater på 1950-tallet ble fire søkt av både kvinner og menn, og fire av komiteene hadde både kvinnelige og mannlige medlemmer. Etter 2006 har det vært kvinnelige og mannlige søkere til samtlige utlyste stillinger i språkvitenskap. I dag slår Reglement for ansettelse i vitenskapelige stillinger og faglige/administrative stillinger fast at alle sakkyndigkomiteene skal ha både kvinnelige og mannlige medlemmer.<sup>7</sup> Språkvitenskapene gjør det dermed også mulig å undersøke hvorvidt det er forskjeller i hvordan kvinnelige og mannlige søkere blir omtalt på når de konkurrerer med hverandre, og om dette har endret seg over tid. Bare de prosessene hvor både kvinner og menn søkte, er undersøkt.

Kapittelet har tre deler. Den første delen tar for seg den nederlandske historiografen Herman Pauls analyser av de konkrete egenkapene som kan inngå i Lorraine Daston og Otto Sibums begrep «scientific personae». Deretter presenteres det formelle rammeverket som sakkyndigprosesser foregår innenfor, og rammeverkets viktigste endringer fra 1950-tallet og til i dag. I den siste delen utforskes hva sakkyndigvurderinger kan si om hvordan den ideelle språkviters egenskaper er blitt formulert på et overordnet plan mellom 1950 og 1960 og mellom 2006 og 2018. For å tydeliggjøre at det er de overordnede forståelsene som står i sentrum, nevnes verken de sakkyndige eller søkerne med personnavn. På denne måten belyses også mulige forskjeller mellom den eldste og den nyeste perioden i UiBs historie.

## Dyder og ferdigheter

I forrige kapittel ble den ideelle forsker definert med utgangspunkt i Daston og Sibums begrep «scientific personae», forstått som en kulturell identitetskategori som former individer i kropp og sinn, og som skaper grupper med mennesker med klare fellestrekk i tenkemåte og oppførsel.<sup>8</sup> Der ble også Pauls begrep «models of self-

7 *Reglement for ansettelse i vitenskapelige stillinger og faglige/administrative lederstillinger*. Vedtatt av universitetsstyret 28.05.2014. Kapittel 6: «Generelle sakbehandlingsregler for ansettelsesprosedyren», punkt 6.2.1 «Den sakkyndige bedømmelsens funksjon i ansettelsesprosessen».

8 Daston & Sibum 2003: 2–3.

hood» tatt opp. Begrepet ble brukt i analysen av ulike syn på den ideelle kvinnehistoriker på 1970-tallet. I dette kapittelet er denne modellen og Pauls bruk av begrepene epistemisk dyd og ferdighet de viktigste analytiske verktøyene. Paul bygget på Daston og Sibums begrep om «scholarly personae» da han hevdet at begrepet persona burde forstås som modeller for å bli en ideell akademiker. Dette var modeller som spesifiserte hva slags evner, holdninger og egenskaper som regnes som avgjørende for å utføre et akademisk arbeid.<sup>9</sup> Modellene varierer med tid og sted, og dessuten med hvilke evner og holdninger som blir vektlagt når, hvor og av hvem.<sup>10</sup> De bør dessuten helst forstås som grupper av egenskaper.<sup>11</sup>

I Pauls modell blir epistemiske dyder forstått som de menneskelige karaktertrekkene som regnes som nødvendige for å oppnå kunnskap, som sannferdighet, grundighet og upartiskhet. De ligner på, men er ikke identiske med epistemiske ferdigheter, definert som konkrete egenskaper som behøves for å oppnå konkrete mål, som å beherske et fremmedspråk. Felles for dyder og ferdigheter er at de bare kan læres gjennom etterligning og øvelse, begge blir en del av personligheten til individet som utøver dem, og begge krever sterk vilje hos individet for å oppnå dem. Samtidig skiller de seg fra hverandre på et avgjørende punkt: Der ferdigheter er teknisk krevende, er dyder moralsk krevende.<sup>12</sup> Ferdigheter er noe man lærer, dyder er en karakteregenskap.

Persona-modeller, epistemiske dyder og ferdigheter kan studeres på en rekke nivåer. Mens forrige kapittel rettet søkelyset mot to akademikere og deres tanker om den ideelle akademiker, løftes blikket her til et kollektivt nivå. I dette kapittelet vil spørsmålet være om det er mulig å lese de sakkyndiges uttalelser som uttrykk for et mer kollektivt syn på den ideelle språkviter, og om disse uttalelsene kan tillegges kjønnede konnotasjoner.

---

9 Paul 2014: 353.

10 Sst.

11 Sst.: 363–365.

12 Sst.: 358–359.

## Sakkyndigvurderingens formelle rammeverk

I løpet av de undersøkte periodene har sakkyndigvurderinger endret plass og status i regelverket for ansettelse av professorer og dosenter, senere også førsteamanuenser. Fra den første loven for UiB ble vedtatt i 1948, og til den første felles loven for universiteter og vitenskapelige høyskoler ble vedtatt i 1989, var de øverste vitenskapelige stillingene ved universitetet embetsstillinger, hvor ansettelsesmyndigheten lå hos Kongen i statsråd, og hvor de utnevnte bare kunne avskjediges ved lov og dom.<sup>13</sup> Med den nye loven ble denne bestemmelsen fjernet, og professorer og dosenter ble vanlige offentlige tjenestemenn, men med akademisk forsknings- og undervisningsfrihet som en viktig særrettighet.<sup>14</sup>

Lovendringen ga også DAK, som universitetets høyeste organ, ansettelsesmyndighet.<sup>15</sup> I den nyeste loven for universiteter og høyskoler fra 2005 gir § 6-3 punkt 1 åpning for at universitetsstyret kan delegerere ansettelsesmyndighet til et underordnet organ.<sup>16</sup> Ved UiB er ansettelse av professorer og førsteamanuenser delegert til fakultetsstyrene og styret ved Universitetsmuseet.<sup>17</sup>

Det samme lovverket har også fastsatt hva som til enhver tid er vurderingsgrunnlaget for ansettelsene i de to øverste vitenskapelige stillingskategoriene. Fra 1948 og fram til en lovendring i 1976 var sakkyndigvurdering av innleverte arbeider det eneste grunnlaget for vurdering som var nevnt. I 1976 åpnet § 15 for at også prøveforelesninger kunne bli en del av vurderingsgrunnlaget, dersom fakultetsrådet eller noen av de sakkyndige mente det var nødvendig, og kollegiet vedtok det.<sup>18</sup> Denne bestemmelsen sto ved lag fram til 2005 da § 6-3, punkt 3, ga ansettelsesorganet mulighet til å avgjøre om det

13 Lov om Universitetet i Bergen fra 1948 § 14. To andre stillinger var også embeter: universitetsdirektøren (fastsatt i § 7) og sjefsstillingen ved universitetsbiblioteket (fastsatt i § 14).

14 Lov om universiteter og vitenskapelige høyskoler (universitetsloven), datert 16. juni 1989. Kapittel 7: «Vern om vitenskapelige stillingstitler», § 26. Fra 1.1.1985 ble alle dosenturer gjort om til professorater.

15 Sst.: § 32, punkt 1.

16 Lov om universiteter og høyskoler, vedtatt 01.04.2005, § 6-3, punkt 1.

17 Reglement for ansettelse i vitenskapelige stillinger og faglige/administrative lederstillinger. Vedtatt av universitetsstyret 28.05.2014. Kapittel 4: «Ansettelser på fakultetsnivå», punkt 4.1.1 «Alminnelig ansettelsesprosedyre».

18 Lov nr. 4 om endringer i lov om Universitetet i Bergen av 9. juli 1948, datert 20.02.1976, § 15. Lovendringen åpnet for en mulighet som allerede fantes i UiBs ansettelsesreglement fra 1953. Her sto det at kollegiet kunne vedta prøveforelesninger eller andre prøver hvis fakultetsrådet eller noen av de sakkyndige ønsket det, se note 3 (Årsmelding 1953–54: 191).

i tillegg til sakkyndigvurderingen skulle gjennomføres intervjuer, prøveforelesninger eller andre prøver.<sup>19</sup> Intervju som mulig tilleggsvurdering var noe nytt. Både intervjuer og prøveforelesninger ble inkludert i tilsetningsreglementet ved UiB i 2014.<sup>20</sup>

Samtidig er det noe som ikke har endret seg. Sakkyndigvurderingene er fortsatt det første leddet i prosessen, og det er her den grundigste vurderingen av søkerens faglige kvalifikasjoner skjer. I sakkyndigvurderingen siles ikke-kvalifiserte ut, og de kvalifiserte ordnes i et hierarki. Rangeringen bygger på de sakkyndiges vurdering av søkerens kompetanse er for den utlyste stillingen.

### Filologer på 1950-tallet

Ifølge malen for utlysninger av vitenskapelige stillinger, vedtatt sammen med UiBs første ansettelsesreglement, skulle utlysningene inneholde opplysninger om hvilket fag eller fagområde stillingen ble lyst ut i, spesielle ansvarsområder og generelle arbeidsvilkår og gjeldende juridiske plikter og rettigheter for de to øverste vitenskapelige stillingene.<sup>21</sup> I malen ble det også spesifisert at norske statsborgere var å foretrekke, ettersom UiB i denne perioden hadde som uttalt politikk å prioritere kvalifiserte norske søkere der slike fantes.<sup>22</sup>

Det samme reglementet inneholdt også retningslinjer for hvem som oppnevnte de sakkyndige, hvordan dette skulle skje, komitearbeidets organisering og uttalelsens form. Sakkyndige ble innstilt fra fakultetsrådet for beslutning om oppnevning i kollegiet, etter forslag fra professorer for professorater og professorer og dosenter for dosenturer. Komiteene besto vanligvis av tre eller

19 Lov om universiteter og høyskoler, vedtatt 01.04.2005, § 6-3, punkt 3.

20 Reglement for ansettelse i vitenskapelige stillinger og faglige/administrative lederstillinger, vedtatt av universitetsstyret 28.05.2014. Kapittel 4: «Ansettelser på fakultetsnivå», punkt 6.3.2 «Grunnlaget og vurderinger for innstilling». Innføring av intervju blir her begrunnet med ansettelsesmyndighetens behov for å vurdere søkerens personlige egenhet for stillingen. Kravet om personlig egenhet var et nytt punkt i ansettelsesprosedyren, som ble innført sammen med det nye reglementet i 2014.

21 «Fremgangsmåte ved besettelse av professorater og dosenturer ved Universitetet i Bergen. Vedtatt av Det akademiske kollegium 2. oktober 1953», i Årsmelding 1953–54: 190.

22 Sst.: 191. På side 192 er det en generell anbefaling om at man ikke burde «med en gang gå til nordisk eller generell konkurranse hvis det er grunn til å tro at det finnes fullt kvalifiserte norske søkere».

fem medlemmer, hvorav de norske sakkyndige skulle oppnevnes av kollegiet (med godkjenning fra Kirke- og undervisningsdepartementet, hvis foreslåtte medlemmer ikke arbeidet ved UiB) og de utenlandske av Kongen. Videre ble det slått fast at formannen i en komite skulle være den eldste professoren (etter ansiennitet) ved UiB, eller den eldste norske professoren, hvis det ikke var interne komitemedlemmer. Komiteen kunne velge om den ville gi individuelle eller samlede uttalelser.<sup>23</sup> De aller fleste av komiteene valgte å levere individuelle uttalelser. Av de undersøkte vurderingene ble bare vurderingen til et professorat i nordisk målvitenskap (i 1952) levert som en samlet vurdering. Vurderingene varierte også i størrelse, fra knappe 2 sider i den samlede vurderingen av søkerne til et professorat i klassisk filologi i 1952–53, til vel 23 sider i de individuelle vurderingene av søkerne til et professorat i engelsk filologi i 1952–53. Reglementet fastslo også at uttalelsene skulle trykkes i universitetets årsmeldinger.<sup>24</sup>

Hva gjelder kjønnsfordelingen blant sakkyndige, viser en gjennomgang av samtlige sakkyndigkomiteer på 1950-tallet følgende fordeling: Av 36 sakkyndige som ble utnevnt i perioden, var 32 menn og 4 kvinner. Disse 4 kvinner satt i hver sin komite, slik at det av 12 komiteer var 4 sakkyndigkomiteer med både kvinnelige og mannlige medlemmer og 8 som bare hadde mannlige sakkyndige. De språkvitenskapelige stillingene ble i hovedsak lyst ut som professorater. 10 av de 12 stillingene ble lyst ut i moderne språkfag, og 11 av 12 i filologisk språkforskning.<sup>25</sup> På 1950-tallet var det også en klar overvekt av menn som søkte og som ble utnevnt til professorater. Det var mannlige søkere til samtlige professorater, kvinnelige søkere bare til 4 av dem. Dette var professoratene i nordisk målvitenskap (1950), engelsk filologi (1952 og 1955) og tysk filologi (1953). Bare til 1952-professoratet i engelsk filologi ble det utnevnt en kvinne.

23 Årsmelding for Universitetet i Bergen 1953–54: 191.

24 Sst.: 192.

25 Unntaket blant filologistillingene var professoratet i nordisk målvitenskap, som var en videreføring og utvidelse av professoratet i vestlandsk målføre. Unntakene fra de moderne språkfagene var professoratene i norrøn og klassisk filologi.

### *Å forstå språk historisk*

Som språkviter Gjert Kristoffersen viser i kapittel 8, har dagens språkvitenskaper ved UiB røtter i 1800-tallets filologiske forskning. Den amerikanske historikeren James Turner skiller mellom tre forskningsområder innenfor filologi på 1800-tallet: tekstfilologi, teorier om språks opphav og natur, og komparative studier av språk og språkfamiliers struktur og historiske utvikling. De tre områdene hadde noen metodologiske fellestrekk. Ett var forståelsen av filologi som en totalvitenskap – alle sider ved språket måtte sees i sammenheng. Et annet var troen på at nøkkelen til spørsmålet om språkernes opprinnelse og utvikling lå i historien. Språkene kunne bare forstås og studeres hvis man kjente til deres opprinnelse. Et tredje trekk var tanken på at all historisk språkforskning var sammenlignende av natur. Språkforskere kunne bare oppnå full forståelse av sine språks utvikling hvis de sammenlignet dem med beslektede språk og deres historiske utvikling. Endelig, både sammenligninger og kunnskap om språkernes opprinnelse var nødvendig for å kunne komme fram til det endelige målet: etableringen av språkernes stamtrær og innbyrdes slektsforhold.<sup>26</sup>

Forståelsen av filologi som en historiserende totalvitenskap kom også til å prege synet på ideelle språkvitereregenskaper i sakkyndigvurderingene til de språkvitenskapelige professoratene på 1950-tallet. En viktig dyd som ble trukket fram igjen og igjen, var evnen til å historisere, eller bore dypt. Dette påvirket for det første hvilke språkvitenskapelige emner som ble særlig verdsatt, hvor diakrone perspektiver jevnt over ble mer verdsatt enn synkrone. For det andre ser det ut til at de sakkyndige i de undersøkte vurderingene oppfattet diakrone perspektiver som mer krevende å arbeide med enn synkrone.

Alle de tre søkerne som ble innstilt til filologiprofessorater i denne perioden, hadde doktorgrader med basis i diakrone perspektiver. Den mannlige søkeren som ble professor i nordisk målvitenskap i 1951, ble eksempelvis berømmet for «sin betydelige kritiske evne, sikre omdømme og førstehånds kjennskap til det språkhistoriske kildematerialet».<sup>27</sup> Den kvinnelige sakkyndige

<sup>26</sup> Turner 2014.

<sup>27</sup> Årsmelding 1951–52: 134. Dette sitatet var riktignok hentet fra sakkyndigkomiteen som

som vurderte den kvinnelige innstilte søkerens kvalifikasjoner til engelskprofessoratet i 1953, vektla søkerens «vektig[e] bidrag» til belysning av «et sentralt kapittel i engelsk språkhistorie» og hennes behandling av et omfattende materiale med «vitenskapelig akribi og sikker metode».<sup>28</sup> Også den svenske mannlige sakkyndige som vurderte den innstilte kvinnens arbeider, var opptatt av hennes dypdykk i språkhistorien. For ham var det av «særskild betydelse» og et «väsentligt principiellt framsteg» at hun i «stor utsträckning har gått direkt till handskrifterna och icke, som vanligen sker, nöjt sig med de tryckta texternas former».<sup>29</sup> Selvstendighet og dømmekraft var også positive dyder som ble trukket fram i den svenske mannlige sakkyndiges vurdering av mannen som ble engelskprofessor i 1958. Ifølge denne sakkyndige vitnet mannens doktoravhandling om imponerende «beläsenhet och samlarflit, självständighet och omdömesförmåga».<sup>30</sup>

Hvor viktig dyder som grundighet, selvstendig vurderings- evne og førstehands kunnskap om sitt språks historie var, blir enda tydeligere i beskrivelsene av søkerne som arbeidet med diakrone perspektiver, men som ikke ble innstilt, og de som arbeidet med synkron perspektiver. For ikke-innstilte søkere som arbeidet med diakrone perspektiver, dreide kritikken seg ofte nettopp om manglende grundighet og kunnskap om de språkhistoriske fenomenene de studerte, enten på generelt nivå eller i detaljene. Kvinnen som ikke ble innstilt til professoratet i nordisk målvitenskap i 1951, ble for eksempel kritisert for «feil i den historiske tilrettelegging», for å operere med «uriktige gammelnorske grunnformer», for etymologiske forklaringer som var «lite overveid», og for ikke alltid å være «nøyaktig nok» ved sin bruk av eldre historisk litteratur.<sup>31</sup>

Der ikke-innstilte søkere som arbeidet med diakrone perspektiver, ble kritisert for ikke å være historiserende, skarpsindige og grundige nok, ble søkere som arbeidet med synkron perspektiver, kritisert for ikke å utøve filologisk historisering i det hele tatt. En som ble kritisert for det siste, var en kvinne som søkte, men ikke

---

vurderte denne søkeren til et professorat i vestnorske målføre i 1943, men som 1951-komiteén sa seg fullstendig enig i.

28 Årsmelding 1952–53: 99.

29 Årsmelding 1953–54: 103.

30 Årsmelding 1957–58: 124.

31 Sst.: 132.

ble innstilt til engelskprofessoratet begge gangene det ble lyst ut på 1950-tallet. Begge gangene la de sakkyndige stor vekt på hennes doktoravhandling, som handlet om engelske lånords innpass i norsk. I 1952 beskrev de tre sakkyndige avhandlingen som original i valg av tema og problemstilling. Samtidig ga ingen av deres vurderinger inntrykk av en dypsindig språkhistorisk analyse. Skarpest kom det fram i den svenske mannlige sakkyndiges vurdering av avhandlingen, som riktignok var «ett pionjærarbeite» og mulig «mønster for undersökning av motsvarande processer i andra språk», men samtidig også var en undersökelse som «knappt» nok kunne ha krevd «en högre grad av lärdom eller skarpsinne».<sup>32</sup> I 1957-innstillingen skrev den ene av de to norske mannlige sakkyndige at de fonologiske undersökelsene i hennes doktoravhandling vitnet om «betydelige dyktighed» og «udmærket evne til personlig iagttagelse».<sup>33</sup> Verken dyktigheten eller iagttagelsesevnen kvalifiserte henne likevel til den utlyste stillingen, ettersom hennes valg av synkront perspektiv på engelske lånords inntreden i norsk «i egenskab af proces» faktisk var «en historisk foreteelse» som hennes synkrone perspektiv gjorde vanskelig å vise fullgodt.<sup>34</sup> Mens denne sakkyndige kritiserte henne for å mangle forståelse av språk som historisk fenomen, var hans svenske komitefelle opptatt av å påpeke at hennes synkrone perspektiv hadde ledet henne til unøyaktig behandling av lånordene når hun tok dem ut av deres «kulturhistoriska sammanhang».<sup>35</sup> Å forstå språk som et synkront fenomen, slik den kvinnelige søkeren hadde gjort, brøt med den filologiske forståelsen av språk som et historisk fenomen og førte til at hun ikke ble ansett for å utvise den nødvendige historiserende dyden i sine arbeider.

### *Å kunne se språk i sammenheng*

Gode filologer skulle også være bredt orienterte språkforskere, hvor bredde ble forstått som en kombinasjon av arbeider innenfor grammatikk, litteratur og språkhistorie. De tre fremtidige professorene

32 Årsmelding 1952–53: 107.

33 Årsmelding 1957–58: 114.

34 Sst.: 114.

35 Sst.: 118.



oppfylte breddekravet på litt forskjellige måter – en variasjon som viser hvordan ett og samme krav kunne tillegges ulike betydninger. Sakkyndigkomiteen som vurderte søkerne til professoratet i nordisk målvitenskap i 1951, begrunnet sin enstemmige vurdering med at den innstilte mannen hadde «den allsidigste produksjonen», demonstrert gjennom vedlagte arbeider i norsk og færøysk språkhistorie og vestnorsk dialektforskning.<sup>36</sup> I dette tilfellet betydde bredde arbeider innenfor flere deler av språkvitenskapen og innenfor to ulike språk.

Også kvinnen som ble utnevnt til professor i engelsk filologi i 1953, ble beskrevet som en bredt orientert språkforsker; bredden ble særlig knyttet til hennes lærebok i engelsk samfunnsliv. Ifølge den kvinnelige sakkyndige var den en «omfattende og inngående fremstilling» og uttrykk for den kvinnelige søkerens «enestående fortrolighet med engelsk kultur- og samfunnsforhold».<sup>37</sup> Inntrykket av en bredt orientert språkviter ble ytterligere understreket i den mannlige svenske sakkyndiges vurdering. Kvinnens vitenskapelige produksjon omfattet flere «olika centrala områden inom engelsk filologi», samtidig som den også hadde et klart tyngdepunkt innenfor engelsk samfunnskunnskap, hvor hun «visat sig äga verklig överblick över ämnet».<sup>38</sup>

Vurderingene av mannen som ble professor i engelsk i 1957, viser en tredje forståelse av bredde-egenskapen. De tre mannlige sakkyndige som vurderte hans innsendte arbeider, var enige om at han hadde sin klare faglige styrke i arbeider om middelalder og tidlig moderne tids engelsk. Innenfor disse historiske periodene hadde han utført det den mannlige svenske sakkyndige mente var «aktningvärda insatser» som etymolog, navneforsker, dialektforsker, ordgeograf, historisk fonetiker og syntaktiker.<sup>39</sup> Dette var arbeider som videre forutsatte «intima förtrogenhet med fornengelskan», noe som gjorde at han hadde oppnådd «vetenskaplig skicklighet i engelska språkets historia fram till c. 1700».<sup>40</sup> Når denne søkeren, til tross for manglende arbeider innenfor nyere engelske språkperioder, likevel ble innstilt til 1957-professoratet, kan det tolkes i

36 Årsmelding 1951–52: 136.

37 Årsmelding 1952–53: 99.

38 Sst.: 104.

39 Årsmelding 1957–58: 127.

40 Sst.: 127–128.

retning av at bredde som dekket ulike perioder, var mindre viktig enn dybdekunnskap innenfor en eldre historisk periode. Dette befester inntrykket av det diakrone perspektivets betydning for de sakkyndige språkviterne.

Likevel ble ikke alle former for bredde oppfattet som like sentrale. Felles for de ikke-innstilte søkerne var at de sakkyndige definerte hele eller deler av deres vitenskapelige produksjon som perifer for den utlyste stillingen. Delvis handlet det om geografi. Kvinnen som søkte, men ikke ble innstilt til professoratet i nordisk målvitenskap i 1951, var ekspert på østnorske dialekter.<sup>41</sup> Den mannlige søkeren som heller ikke ble innstilt til denne stillingen, var på sin side *for* sentrert om vestnorske dialekter og vestnordiske språk og kunne derfor ikke dokumentere «innsikt i 'nordisk språkvitenskap' mer allment».<sup>42</sup>

Delvis handlet det også om hvilke språkvitenskapelige emner søkerne arbeidet med. Igjen kan kvinnen som ikke ble innstilt til engelskprofessoratene i 1952 og 1957, stå som eksempel. I 1952 beskrev den mannlige svenske sakkyndige hennes vitenskapelige meritter som meget ensidige, i all hovedsak konsentrert om moderne engelsk fonetikk og uten skriftlige bevis på vitenskapelig ekspertise innenfor andre deler av engelsk språkforskning.<sup>43</sup> Hun manglet dermed den ønskede «allmänna överblick över ämnet».<sup>44</sup> I 1957-vurderingen mente den svenske mannlige sakkyndige at hennes vedlagte arbeider viste et «mycket begränsat» forskningsregister, mens den norske mannlige sakkyndige mente hun vektla den norske konteksten for lånordene så mye at avhandlingen snarere hørte til nordisk språkvitenskap.<sup>45</sup>

En lignende beskrivelse kunne også leses om mannen som søkte, men ikke ble innstilt til engelskprofessoratet i 1952. Her var det særlig den svenske mannlige sakkyndige som var opptatt av å fremheve den ikke-innstilte mannens manglende oversikt over engelsk filologi. Slik denne sakkyndige så det, falt denne mannens vitenskapelige utdanning hovedsakelig innenfor «ett begränsat, delvis rätt perifert område av engelsk filologi, nordiskt inflytande

41 Årsmelding 1951–52: 134.

42 Sst.: 132.

43 Årsmelding 1952–53: 109.

44 Sst.

45 Årsmelding 1957–58: 115, 123.

på engelska dialekter och ortnamn i den allra nordligaste spetsen av Skottland».<sup>46</sup> Innenfor det den sakkyndige omtalte som «centrale områden, de vilka undervisningen mest måste komma att gälla», var hans bidrag «små och spridda» og egnet seg derfor ikke til «att visa att han äger en verklig överblick över ämnet i stort».<sup>47</sup>

I de undersøkte vurderingene var de sakkyndige opptatt av søkerens evne til å se språk i sammenheng, men det var ikke alle sammenhenger som ble oppfattet som like høyt verdsatt. Hva slags sammenhenger som ble fremhevet som fortjenestefulle, ble knyttet til søkerens evne til å historisere sine studieobjekter. Slik viser de sakkyndiges vurderinger hvordan dyder sjelden ble forstått i isolasjon. Snarere ble de, som også Paul har vist, stadig balansert mot hverandre.<sup>48</sup> For sterk fordypning i én historisk periode kunne føre til at evnen til å se språk i sammenheng forsvant. Evnen til å se språk i sammenheng betydde på sin side lite hvis sammenhengen ikke viste søkerens evne til å se språk som resultat av historisk utvikling.

### *Å formidle filologisk kunnskap*

En god filolog skulle også være en god fagformidler. At evnen til å formidle filologisk kunnskap ble fremhevet i denne perioden, henger sammen med to ting. For det første befant Det historisk-filosofiske fakultet på 1950-tallet seg i en oppbygningsfase, og språkvitere med både forsknings- og undervisningserfaring trengtes. For det andre viser de mange utlysningene i moderne språk språkvitenskapenes nære tilknytning til den høyere skolen gjennom utdanning av lektorer og adjunkter til gymnaset. Som historikeren Fredrik Thue viste i den forrige historien om UiB, hadde norsk, tysk, fransk og engelsk, sammen med historie, en sentral plassering der. I gymnasetes læreplaner ble de moderne språkfagene definert som syntetiserende filologiske fag, noe som krevde at både de fremtidige gymnaslærerne og deres forelesere på universitetet måtte være i stand til å undervise i alle sider av et språkfag – språk, litteratur og

46 Årsmelding 1952–53: 106.

47 Sst.

48 Paul 2016: 332.

kultur.<sup>49</sup> Dette kravet, sammen med den filologiske tradisjonen ved universitetet, skapte utgangspunktet for de sakkyndiges vurderinger av søkerens formidlingsevner.

Fagformidlingsevnen kom til syne på to måter. Den første som er verdt å legge merke til, er at kommentarer om søkerens praktiske språkevner bare kom i forbindelse med de tre professorutlysningene i fremmedspråk. Den andre handlet om på hvilket nivå søkerne behersket språket. I dette materialet ble bare kvinnen som ble engelskprofessor i 1953, rost for sikker språkføring. I de andre tilfellene kunne de sakkyndige alltid påpeke svakheter i søkerens språkferdigheter og undervisningsevner. Kvinnen som søkte engelskprofessoratene i 1952 og 1957, ble beskrevet som en erfaren engelsktaler som hadde flere års opphold i Storbritannia og USA bak seg. Det var likevel ikke nok til at noen av de sakkyndige ville beskrive henne som sikker engelsktalende. Den danske sakkyndige som vurderte hennes praktiske ferdigheter i 1952, oppsummerte komiteens samlede vurdering når han skrev at hennes arbeider i for stor grad var preget av det han kalte for «det norske substrat».<sup>50</sup> Den svenske mannlige sakkyndige som vurderte hennes praktiske språkferdigheter i 1957, kom til en lignende konklusjon. Til tross for at hun i søknaden beskrev seg som fullstendig tospråklig, mente han hennes arbeider likevel var preget av «förekomsten av såväl föga idiomatiska vändningar som direkta språkfel».<sup>51</sup> Det norske substratet, få ekte engelske uttrykk og forekomst av direkte språklige feil, fungerte her som det den finske litteraturviteren Sari Kivistö har kalt for epistemiske laster, det vil si de laster som spesifikt knyttes til læring.<sup>52</sup>

Når de sakkyndige la så stor vekt på søkerens praktiske språkferdigheter, handlet det ikke bare om søkerens evne til å forstå og bruke det språket de studerte. Det handlet også om evnen til å overføre denne kunnskapen til studenter på en faglig sikker og systematisk måte. Dette betydde likevel ikke at sikkerhet i praktiske språkferdigheter og evne til å lære andre opp i språket automatisk gjorde en søker til en god språkviter. Den praktiske evnen til å for-

49 Thue 1996: 464–465.

50 Årsmelding 1952–53: 95.

51 Årsmelding 1957–58: 122.

52 Kivistö 2014: 22.

midle og overføre ervervet språkvitenskapelig kunnskap ble nemlig forstått i sammenheng med evnen til å historisere og evnen til å se språk i sammenheng. Evne til å formidle ble vurdert positivt der søkerne også kunne vise til at de var i stand til å historisere og kontekstualisere, samtidig som manglende evne til fagformidling ble et ekstra trekk i vurderingen av de søkerne som fra før ble kritisert for å mangle evne til historisering og kontekstualisering.

Vurderingen av de to søkerne til tyskprofessoratet i 1954 er et godt eksempel på det siste. For den ikke-innstilte kvinnen handlet det om at hun verken kunne overbevise de sakkyndige om at hun var i stand til å holde et jevnt høyt tyskspråklig nivå i sine arbeider, eller at hun var i stand til å undervise og overføre sine kunnskaper til studenter på en god måte. Her kan den kvinnelige norske sakkyndiges vurdering stå som en oppsummering av komiteens samlede oppfatning. Hun skrev at det var en manglende sammenheng mellom metodologiske valg og pedagogiske evner i den ikke-innstilte kvinnens utkast til lærebok i gotisk. Til tross for at hun i utgangspunktet var velvillig innstilt til dette utkastet, kom hun likevel fram til at det ikke tilfredsstilte en læreboks krav om fremstilling av stoffet i «en vitenskapelig forsvarlig, systematisk oversiktlig og pedagogisk heldig form», som i tillegg til disse kravene også måtte bygge på en «eminent grad» av vitenskapelig modenhet.<sup>53</sup> For selv om den sakkyndige mente denne kvinnelige søkerens utkast bekreftet inntrykket av en søker med «solide kunnskaper» i gotisk og gammelgermansk og med «en ærlig vilje til grundighet og til ikke å vike unna for vanskelighetene», vitnet det også om «sviktende sans for systematisk fremstilling» og «manglende forståelse» av metodologiske krav til lærebokforfattere.<sup>54</sup> Dette var vektige argumenter mot innstilling av denne kvinnen, både fordi det gjorde henne mindre i stand til å formidle filologisk fagkunnskap, og fordi nettopp systematikk og modenhet, ifølge vitenskapshistorikerne Lorraine Daston og Glenn W. Most, ble regnet som viktige filologiske dyder.<sup>55</sup>

I den mannlige søkerens tilfelle var kritikken av hans formidlingsevner i stor grad konsentrert om emnet for hans doktoravhandling og hvor den ble avlagt. Denne søkeren hadde arbeidet

53 Årsmelding 1953–54: 97.

54 Sst.

55 Daston & Most 2015.

med en avhandling om konjunktivbruken i bisetninger avhengige av verba sentiendi og dicendi i moderne tysk, med utgangspunkt i den behavioristisk orienterte lingvisten Leonard Bloomfield og de strukturalistisk orienterte lingvistene Bernard Bloch og George L. Träger. Vedkommende hadde også arbeidet ved et amerikansk universitet. I sakkyndigvurderingene kom disse to trekkene ved den ikke-innstilte mannens arbeider til å trekke ned de sakkyndiges oppfatning av hans evne til å formidle filologisk kunnskap. Ikke bare brøt det synkrone perspektivet med filologiens forståelse av språk som et historisk produkt, men det ble i tillegg skrevet ved et ikke-tysk universitet. For den mannlige norske sakkyndige innebar dette at mannen ikke kunne dokumentere nivået på sin tyske språkbruk, fordi han hele tiden hadde levd i «eit framandt, ikkje-tysk språkmiljø».<sup>56</sup> Slik denne sakkyndige så det, måtte innehaveren av denne stillingen ha «uklanderleg tysk målføring» ettersom vedkommende ville få ansvar for opplæring av studenter som i neste omgang ville gå ut i det høyere skoleverket og lære sine elever tysk.<sup>57</sup> Den kvinnelige sakkyndige gikk et steg videre da hun knyttet sitt negative inntrykk av den ikke-innstilte mannens filologegenskaper sammen med hans amerikanske utdanning. Ifølge henne var den amerikanske utdanningen den viktigste årsaken til at mannens innsendte arbeider ga «lite inntrykk av en forskerpersonlighet med eget initiativ», og bar preg av å være «utført etter anvisning av en lærer, og et ferdig utbygget metodisk apparat».<sup>58</sup> For denne sakkyndige, som for den norske mannlige sakkyndige, var dermed den største filologiske lasten i dette tilfellet knyttet til manglende kunnskap om den tyske kulturen den ikke-innstilte mannen skulle formidle til sine studenter.

### *Den ideelle, allsidige språkvider*

Ingen steder i universitetets første retningslinjer for ansettelse av professorer og dosenter sto det angitt hva slags egenskaper de sakkyndige skulle se etter hos søkerne, eller hvordan disse skulle

56 Årsmelding 1953–54: 94.

57 Sst.

58 Sst.: 102.

vektes i de enkelte vurderingene. De sakkyndige hadde dermed vide fullmakter til å formulere sine egne normer for hvem den ideelle språkviter burde være, basert på sitt eget faglige skjønn og sine oppfatninger om denne vitenskapspersona.

Bildet av den ideelle språkviter som kan leses ut av disse formuleringene, viser både at det fantes en etablert forståelse av den ideelle språkviter på tvers av institusjoner og landegrenser og av sakkyndige av begge kjønn. Denne forståelsen var tuftet på et syn på den ideelle språkviter hvor evnen til å forstå språk som et historisk fenomen og som uttrykk for spesifikke kulturer som språkviterne måtte erverve egne erfaringer i, sto sentralt. Samtidig viser disse vurderingene også at disse egenskapene alltid ble forstått i relasjon til hverandre. Evne til spesialisering var viktig, men ikke hvis det førte til en anatomisk forståelse av det studerte språket. På samme måte hjalp det lite å ha evnen til å bore dypt ned i kildematerialet hvis en ikke var i stand til å formidle resultatene av sin boring på en systematisk og pedagogisk måte.

Hittil har jeg bare skrevet om de eksplisitt uttalte egenskapene i de undersøkte vurderingene. Min lesning av vurderingene fra 1950-tallet viser at de evnene og egenskapene de sakkyndige la vekt på i denne perioden, bygde på en forståelse av dyder som universelle – oppnåelse av dem skulle ikke kreve bestemt geografisk eller sosial herkomst, religiøs tilhørighet eller kjønn. Samtidig beskrev ikke de sakkyndige abstrakte kunnskapsvesener, men mennesker av kjøtt og blod som skrev bøker og artikler, samlet inn og systematiserte gamle stedsnavn og holdt forelesninger. Deres vurderinger inngikk i det vitenskapshistorikerne Kirsti Niskanen og Michael J. Barany har beskrevet som store og ressursintensive nasjonale og internasjonale systemer for utdanning og merittering som formet «particular kinds of people for scholarship's particular activities and roles».<sup>59</sup> Ifølge dem var denne formingsprosessen preget av kjønnet oppførsel både på et individuelt og et institusjonelt nivå, i vitenskapelige praksiser og i akademisk kultur.<sup>60</sup> Et av spørsmålene for dette kapittelet har vært hvorvidt det er mulig å si noe om hvordan sakkyndigvurderinger også kan leses som kilder til hvordan eller hvorvidt språkvitere og språkvitenskapens dyder ble kjønnet.

59 Niskanen & Barany 2021: 1.

60 Sst.: 5.

Denne gjennomgangen av sakkyndigvurderinger til språkvitenskapelige professorater ved UiB på 1950-tallet gir få holdepunkter for å uttale seg om dette punktet. I de undersøkte vurderingene omtalte verken kvinnelige eller mannlige sakkyndige seg om søkerens kjønn – eller noen andre personlige egenskaper for den saks skyld. Hadde dette endret seg på 2000-tallet?

### Språkvitene 2006–2018

I løpet av de 50 årene som gikk fra språkvitenskapenes oppbygningsfase ved UiB til 2006, skjedde det store endringer – institusjonelt og faglig. For det første forskes og undervises det nå i flere språkfag enn før. I 1970 ble skolefagene nordisk, tysk, fransk og engelsk samt klassisk filologi (latin og gresk) supplert med et professorat i russisk og et dosentur i italiensk. Fram til 2018 har språkkretsen blitt ytterligere utvidet med språkvitenskapelige stillinger i arabisk (første professorat i 1985), spansk (første professorat i 1993), japansk (første førsteamanuensis i 2013) og moderne kinesisk (første førsteamanuensis i 2014).

For det andre viser oversikter over språkfagenes vitenskapshistorie, eksempelvis den nederlandske lingvisten Rens Bods og den britiske lingvisten R.H. Robins' verker, at det ikke lenger er mulig å gi en enhetlig beskrivelse av språkvitenskapenes teorier og metoder internasjonalt.<sup>61</sup> Oddmund Løkensgard Hoels oversikt over den norske språkvitenskapens historie viser samme tendens.<sup>62</sup> Muligens er det derfor utlysningene i denne perioden også spesifiserer ønskede metodiske og teoretiske spesialiseringer, som i utlysningen til førsteamanuensisstillingen i engelsk lingvistikk i 2010. I utlysningen ble det søkt etter kandidater som brukte «modern linguistic theories and methods», diakront eller synkront, og som arbeidet med primærkilder hentet fra minst én variant av engelsk.<sup>63</sup>

61 Bod 2013, særlig s. 300; Robins 1997 særlig kapittel 9: «Linguistics in the twentieth century: second period».

62 Hoel 2018: 125–148. Se også Gjert Kristoffersens kapittel 8 i dette bindet.

63 Sakkyndigvurdering til førsteamanuensis i engelsk lingvistikk, «Report of evaluation committee for associate professorship in English linguistics at the Department of Foreign Languages, Faculty of Humanities, University of Bergen», signert 11.03.2011, HF-fakultetet (jnr. 2010/11661), heretter A 2011 (årstall for vurderingen).



For det tredje har endringene i lovverket ført til at også det som kan betraktes som personlige egenskaper, tas med utlysningstekster. I dagens utlysningstekster søker UiB etter språkvitere som kan dokumentere evne til å publisere på et høyt internasjonalt nivå, holde god progresjon i sin forskning og publisering, lede prosjekter og bringe inn ekstern finansiering til sitt institutt, ha bred undervisnings- og veiledningserfaring og utvikle utstrakte nasjonale og internasjonale kontakter, i tillegg til personlig motivasjon og egnethet til stillingen. Ved å inkludere ønskede personlige egenskaper i utlysningstekstene, har de nye retningslinjene bidratt til at universitetet ikke lenger bare søker etter bestemt vitenskapelig kompetanse, men også etter bestemte persontyper.

Også hvordan stillingene lyses ut, har endret seg. Med unntak av de to tidligere nevnte stillingene i japansk og moderne kinesisk, som ble lyst ut som professorat/førsteamanuensisstilling, lyses nå stillinger normalt ut som førsteamanuensisstillinger. At stillingene i moderne kinesisk og japansk ble lyst ut som professorat/førsteamanuensisstilling, skyldes at dette var de første stillingene i disse fagene ved UiB. Offentlighetens tilgang til vurderingene har også endret seg. I 1969 sluttet universitetet å trykke vurderingene i årsmeldingene, men fortsatte i en periode å trykke dem i et eget offentlig tilgjengelig hefte. I dag må interesserte lesere be om tilgang til disse dokumentene fra de respektive fakultetsstyrene. Sakkyndige leverer dessuten ikke lenger individuelle uttalelser, med mindre komiteen har delt seg i synet på en søkers kvalifikasjoner.

I perioden 2006–2018 ble det gjennomført 12 sakkyndigvurderinger. De har variert i omfang, fra 5 (førsteamanuensis i japansk 2018) til 32 sider (førsteamanuensis i kinesisk 2015). Bare i 2 av 12 innstillinger var komiteene delt. Det dreide seg om professoratet/førsteamanuensisstillingen i japansk i 2011 og førsteamanuensisstillingen i norrøn filologi i 2011. Det har også skjedd store endringer i kjønns sammensetningen blant søkere og sakkyndige. I perioden 2006–2018 var det kvinnelige og mannlige søkere til samtlige 10 utlyste stillinger. I 6 tilfeller ble kvinner innstilt på førsteplass, menn i 4. Kvinner ble innstilt på førsteplass i arabisk i 2009, engelsk lingvistikk i 2010, nordisk språkvitenskap i 2017 og i nordisk språkvitenskap med spesialisering i grammatikk i 2018. Menn ble innstilt til den første stillingen i japansk i 2012, førsteamanuensis i kinesisk i 2015, førsteamanuensis i arabisk i 2017, førsteamanuensis i kinesisk i 2018, førsteamanuensis i japansk i 2018 og førsteamanuensis i kinesisk i 2018.

manuensisstilling i norrøn filologi i 2012 og den første stillingen i moderne kinesisk i 2013. I to tilfeller ble en kvinnelig og en mannlig søker innstilt til førsteplass sammen, i fransk lingvistikk i 2013 og engelsk lingvistikk i 2015. Samtlige søkere til de språkvitenskapelige stillingene ved universitetet bedømmes nå av både kvinnelige og mannlige sakkyndige. I fortsettelsen bygger analysen på ni av disse vurderingene. Hvilke vurderinger det er snakk om, fremgår av detaljerte opplysninger i notene.

*De etablerte vitenskapelige dydene: historisering  
og å se språk i sammenheng*

Mens evne til historisk fordypning og evne til å se språk i sammenheng var de to viktigste språkvitenskapelige dydene på 1950-tallet, er listen over dydene blitt utvidet i perioden etter 2006. Utvidelsen kan sies å reflektere de teoretiske og metodiske endringene som språkvitenskapene har gjennomgått fra slutten av 1950-tallet og fram til midten av 00-tallet. Med den sterke dreiningen mot synkron språkvitenskap som begynte internasjonalt med fremveksten av strukturalistisk språkforskning i mellomkrigstiden, og som fortsatte med Noam Chomskys utvikling av transformativ-generativ grammatikk fra slutten av 1950-tallet, har filologenes forståelse av språk som et bredt sammensatt, historisk utviklet fenomen gradvis mistet sin dominans.

Økende vektlegging av ulike former for synkronistisk språkvitenskap, har ført til at historisering nå i større grad er en særdyd som først og fremst kommer til uttrykk i vurderinger til stillinger i filologi og historisk lingvistikk. Det tydeligste eksempelet her er mannen som ble innstilt til førsteamanuensis i engelsk historisk lingvistikk i 2013. Den sakkyndige komiteen mente han viste «greater diversity and time depth» enn noen av de andre kvalifiserte søkerne til denne stillingen, inkludert kvinnen som var innstilt på førsteplass sammen med ham.<sup>64</sup> For de sakkyndige var det nettopp hans evne til å håndtere sitt studieobjekts historiske utvikling som

64 Sakkyndigvurdering til førsteamanuensisstilling i engelsk lingvistikk, «Førsteamanuensis i engelsk lingvistikk», signert 13.05.2014, HF-fakultetet (jnr. 2013/9249): 13, heretter B 2014.

gjorde ham til den klart best kvalifiserte engelsklingvisten til den utlyste stillingen.

Evne til å se språk i sammenheng hadde – på sin side – endret betydning. Denne evnen ble nå i større grad forstått som bred orientering i en stor mengde tekster fra ulike teoretiske retninger. Det handler nå for eksempel om å være «very well read» innenfor ulike prosasjangre og teoretiske retninger, og å være i stand til å plassere disse tekstene i deres sosiokulturelle og historiske sammenhenger, slik den innstilte kvinnen til arabiskprofessoratet i 2009 var.<sup>65</sup> Evnen til å forholde seg selvstendig til den litteraturen og forskningstradisjonen en søker plasserte seg i forlengelsen av, ble også oppfattet som positivt, noe vurderingen av mannen som ble innstilt til førsteamanuensis i norrøn filologi i 2012, viste.<sup>66</sup>

*Nye forskeregenskaper: teori og metode,  
produktivitet og internasjonal synlighet*

Hva har så dybde blitt erstattet av? Tre dyder og ferdigheter knyttes til forskeres vitenskapelige arbeider går særlig igjen: evnen til å beherske sin valgte metode og teori, være produktiv og være internasjonalt synlig.

Språkviternes evne til å håndtere ulike teoretiske og metodiske verktøy er ikke en ny egenskap som sådan; beherskelse av filologisk kildekritikk var jo viktig også for 1950-tallets filologer, men måten de sakkyndige omtaler den på, har endret seg. Den filologiske retningen var så dominant i Bergen at den ble oppfattet som den selvsagte metodiske og teoretiske standarden som alle søkerne ble vurdert ut fra, også der de selv ikke var filologisk orientert. Som følge av store endringer i språkvitenskapene, må de sakkyndige i dag forholde seg til flere konkurrerende teoretiske og metodiske retninger som alle har sine standarder for god utøvelse. Hva slags teoretisk bakgrunn en søker har, hvilke analytiske verktøy hun eller

65 Sakkyndigvurdering til professorat i arabisk, «Position as Professor in the Arabic Language at the University of Bergen. Report of the Evaluation Committee», signert 21.04.2009, HF-fakultetet (jnr. 2008/3192): 3, heretter C 2009.

66 Sakkyndigvurdering til førsteamanuensis i norrøn filologi, «Stillings som førsteamanuensis i norrøn filologi ved UiB. Innstilling fra den sakkyndige komitéen», signert 06.08.2012, HF-fakultetet (jnr. 2011/12620): 14. Heretter D 2012.

han har valgt å bruke i sine arbeider, og hvor vellykket søkerne brukte disse verktøyene, har derfor blitt et eget tema for mange av sakkyndigkomiteene.

Et av de klareste eksemplene på dette kan leses ut av omtalen av kvinnen som ble innstilt til førsteamanuensis i engelsk lingvistikk i 2013. De sakkyndige var særlig opptatt av den innstilte kvinnens evne til å skape forskning som var «consistently theoretically-anchored», men samtidig «rigorously faithful to the empirical data». <sup>67</sup> Hennes doktorgrad viste en språkviter som var «scrupulous» i bearbeidingen av de empiriske dataene, som aldri lot sitt valgte teoretiske rammeverk stå i veien for empirien, men snarere brukte det som et verktøy til å analysere empirien og klargjøre de språklige mønstrene. <sup>68</sup> Hennes senere arbeider viste en språkviter som viste «flexibility and maturity» som forsker, både i komparative studier av engelsk og andre språk og i bruk av nye metodologiske elementer (slik som elektroniske korpuser). <sup>69</sup>

Generelt viste sakkyndige i denne perioden stor grad av det sosiologen Michèle Lamont har kalt kognitiv kontekstualisering, det vil si at de vurderte søkerens teoretiske og metodiske valg på bakgrunn av disse teoriene og metodenes egne epistemologiske og metodologiske standarder. <sup>70</sup> Den kvinnelige engelsklingvisten som ble innstilt i 2013, ble også berømmet for at hun i sine teoretiske oversikter gikk utover det normen i hennes teoretiske tradisjon tilsa, og inkluderte eldre teoretiske arbeider. <sup>71</sup> Samtidig fantes det også unntak. Komiteen som vurderte søkere til førsteamanuensisstillingen i norrøn filologi i 2012, gikk langt i å kritisere den ikke-innstilte mannens metodevalg som gammeldags og for lite egnet til å plassere den nordgermanske kulturen i et europeisk eller internasjonalt perspektiv. <sup>72</sup> I oppsummeringen gjorde de det klart at det var hans metodevalg som gjorde at han ikke ble innstilt på førsteplass. <sup>73</sup>

67 Sakkyndigvurdering til førsteamanuensisstilling i engelsk lingvistikk, «Førsteamanuensis i engelsk lingvistikk, Institutt for framandspråk», signert 12.07.2012, HF-fakultetet, (jnr. 2013/11243): 4–5, heretter E 2012.

68 E 2012: 10.

69 Sst.: II.

70 Lamont 2009: 132–133.

71 E 2012: 10, II.

72 D 2012: 26.

73 Sst.

En ideell språkviter i denne perioden skulle dessuten være produktiv og internasjonalt synlig. Produktivitet i denne sammenhengen betyr særlig evne til å utgi mye forskning av høy kvalitet. Eksempelvis kunne kvinnen som ble innstilt til stilling som førsteamanuensis i engelsk lingvistikk i 2010, vise til en publikasjonsliste på 20 utgitte arbeider.<sup>74</sup> I noen tilfeller ble slike opptellinger også supplert med hva slags type publikasjoner det var snakk om, og hvor de var publisert. Slik var det i 2012 da sakkyndigkomiteen som vurderte søkerne til professoratet/førsteamanuensisstillingen i japansk lingvistikk, noterte at den innstilte mannens publikasjonsliste inneholdt rundt 10 ikke-akademiske artikler, men ingen bøker, og at mesteparten av de vedlagte arbeidene var på japansk og utgitt i japanske tidsskrifter.<sup>75</sup>

Samtidig viser det siste tilfellet hvordan produktivitet ble balansert mot en rekke andre evner og egenskaper ved søkerne. De utgitte arbeidenes kvalitet, søkerens akademiske status og hvor lenge en søker hadde publisert nasjonalt og internasjonalt, virket også inn på de sakkyndiges vurdering av produksjonsevnen. Det klareste eksempelet på hvordan vurderinger av kvalitet kunne virke inn på vurderinger av kvantitet, finnes i komiteens vurdering av den ikke-innstilte norrønfilologen i 2012. Til tross for at denne mannen kunne vise til en «høyst imponerende» mengde utgitte arbeider, mente komiteen at «kvaliteten på arbeidene er ujevn».<sup>76</sup> Som Paul også har pekt på, kunne utøvelse av en dyd gli over til en last når dyden ikke ble utøvd med måte – i dette tilfellet ved at kvantitet ikke ble temmet med kvalitet.<sup>77</sup>

På den annen side, mengden publikasjoner kunne også vurderes i forhold til søkerens alder eller deres akademiske status. Hva biologisk alder angår, er sakkyndiges delte innstilling av mannen som ble innstilt til førsteamanuensis i japansk lingvistikk i 2012, et godt eksempel. I dette tilfellet delte komiteen seg i synet på hvor mange internasjonalt utgitte arbeider det kunne forventes av en språkviter på hans alder. Mens flertallet pekte på produksjonsrate

74 A 2011:10.

75 Sakkyndigvurdering til professor/førsteamanuensis i japansk lingvistikk, «Professor/Associate professor of Japanese Linguistics», signert 28.12.2012, HF-fakultetet (jnr. 2012/429): 6, heretter F 2012.

76 D 2012: 20.

77 Paul 2017: 702, 708.

i forhold til alder som grunn til ikke å innstille mannen til professoratet, ga mindretallet uttrykk for et mer sammensatt syn. Ifølge den kvinnelige sakkyndige hadde den innstilte mannen i perioden etter oppnådd doktorgrad klart å utvide sin forskning «both in scope and quality to the extent that the gathered work after 2001 can be regarded as another PhD» og dermed oppfylt kravene til et professorat i japansk ved UiB.<sup>78</sup>

Samtidig kunne relativt smale og korte publikasjonslister vurderes positivt av sakkyndigkomiteer, hvis de, slik tilfellet var med en av de ikke-innstilte mannlige søkerne til engelsk lingvistik i 2013, befant seg på et tidlig stadium i sin vitenskapelige karriere. I vurderingen knyttet komiteen flere ganger hans akademiske status til hans publikasjonsliste. I den innledende presentasjonen av alle søkerne ble han presentert som «a junior scholar» med «an impressive output in the domain of English grammar».<sup>79</sup> Senere ble han også beskrevet som «relatively junior», «junior scholar» og «junior candidate», og hans status ble brukt for å forklare hvorfor den ellers imponerende publikasjonslisten ennå var så smalt orientert mot noen få lingvistiske metoder.<sup>80</sup>

Den siste av de nye egenskapene som trekkes fram igjen og igjen i sakkyndigvurderingene etter 2006, er evnen til å være internasjonalt synlig. På samme måte som de andre dydene som er løftet fram her, er heller ikke internasjonal tilstedeværelse helt entydig formulert i vurderingene. Snarere kommer den fram på flere ulike måter: publisering i anerkjente internasjonale tidsskrifter og på anerkjente internasjonale forlag, deltakelse i internasjonale forskningsprosjekter, deltakelse på internasjonale konferanser eller tilknytning til internasjonale forskernettverk.

Av alle disse formene er det internasjonal publisering som oftest omtales. Dette gjelder både for vurderinger av innstilte og ikke-innstilte søkere. Evnen til å publisere i internasjonale – særlig engelskspråklige – tidsskrifter eller på internasjonale forlag bør for det første forstås i sammenheng med evnen til høy produksjon. Kvinnen som ble innstilt til førsteamanuensis i engelsk lingvistik i 2010, hadde ikke bare en lang publikasjonsliste, men hadde i tillegg

78 F 2012: 8.

79 E 2012: 5.

80 Sst.: 16, 17.

publisert i internasjonale tidsskrifter og antologier, på nivå én og to.<sup>81</sup> Det spilte også en rolle hvor arbeidene var utgitt. I vurderingen av søkerne til førsteamanuensisstillingen i engelsk lingvistikk i 2013 gjorde eksempelvis sakkyndigkomiteen et nummer av at en av de ikke-innstilte mannlige søkerne på søketidspunktet var i ferd med å utgi sin doktoravhandling på Cambridge University Press, «which in itself is a tribute to its excellence».<sup>82</sup> Ikke bare viste denne utgivelsen søkerens vilje til å være internasjonalt synlig, men som sitatet viser, også den ekstra anerkjennelsen arbeidet fikk fordi det var antatt av et prestisjefylt forlag.

Hvor viktig denne anerkjennelsen kunne være, kom godt fram i vurderingen av den fremtidige førsteamanuensis i japansk lingvistikk i 2012. Han ble som nevnt ikke funnet kvalifisert til professoratet, fordi han hadde for få publikasjoner for sin alder, men dette var bare en del av flertallets begrunnelse for hvorfor han ikke kunne innstilles til professoratet. Den andre delen dreide seg om hvor de vedlagte arbeidene var publisert. Denne søkeren, som var norskfødt, men utdannet i Japan, kunne bare vise til én artikkel publisert utenfor Japan.<sup>83</sup>

Evne til å synliggjøre seg selv internasjonalt kunne også komme fram ved opptellinger av hvor mange internasjonale konferanser en søker hadde deltatt på, og hvor mange invitasjoner en søker hadde mottatt for å holde forelesninger utenfor sitt universitet. Også her er mengde et poeng i seg selv, slik som i vurderingene av søkerne til førsteamanuensisstillingen i engelsk lingvistikk i 2010. Her nevnte komiteen i hvert tilfelle hvor mange internasjonale konferanser hver av søkerne hadde vært på, hvor mange de hadde deltatt på med innlegg, og hvor mange slike konferanser de selv hadde organisert eller vært med på å organisere.<sup>84</sup> Påpekning av omfanget av søkerens deltakelse kunne dessuten kombineres med beskrivelser av hvor konferansene og forelesningene var avholdt. Den sakkyndige komiteen som vurderte søkere til førsteamanuensisstillingen i norrøn filologi i 2012, listet eksempelvis alle stedene hvor den innstilte mannen hadde vært invitert til å holde foreles-

---

81 A 2011:10. Publiseringsnivå er definert i NPI, Norsk publikasjonsindeks.

82 E 2012: 15.

83 F 2012: 8.

84 A 2012.

ninger og konferanseinnlegg, og understreket at mesteparten av disse invitasjonene kom fra andre land enn det han var født i og hadde sin utdanning fra.<sup>85</sup>

En tredje og litt sjeldnere omtalt form for internasjonal synlighet er fremheving av søkerens internasjonale nettverk og prosjektdeltakelse. Ikke bare er den sjeldnere omtalt, men den ser også ut til å være vanskeligere å telle. Dette påvirker i sin tur hva vi får vite om denne måten å være en internasjonalt synlig språkviter på. Et eksempel på dette er beskrivelsen av nettverket til kvinnen som ble innstilt til professoratet i arabisk i 2009. Her får vi bare vite at nettverket er «utstrakt» og befinner seg i den arabiske verden, USA, Europa og Israel.<sup>86</sup> På lignende vis får vi bare vite at en av de ikke-innstilte kvinnelige franskingvistene i 2013 hadde bygd internasjonalt nettverk, og at kvinnen som ble innstilt til førsteamanuensis i nordisk lingvistikk i 2018, hadde opparbeidet seg kontakter flere steder, særlig ved universitetet i Cambridge.<sup>87</sup>

Heller ikke ledelse av eller deltakelse i internasjonale prosjekter er viet særlig mye plass i vurderingene fra denne perioden. Evne til å lede internasjonale prosjekter ble nevnt bare to ganger: i forbindelse med vurderingen av kvinnen som ble innstilt til stillingen som førsteamanuensis i engelsk lingvistikk i 2010, og i forbindelse med vurderingen av mannen som ikke ble innstilt til stillingen i engelsk historisk lingvistikk i 2013. Også det vi får vite, er knapt. Alt vi får vite om kvinnens prosjekt, er at det mottok internasjonal finansiering.<sup>88</sup> Om mannen får vi vite at han hadde hatt lederroller i forskningsprosjekter.<sup>89</sup> Beskrivelser av deltakelse i internasjonale prosjekter fulgte samme mønster. I 2013 ble for eksempel begge de innstilte søkerne til førsteamanuensisstillingen i fransk lingvistikk bare omtalt som erfarne forskere og administratorer i internasjonale prosjekter.<sup>90</sup>

Når evnen til å skape og vedlikeholde internasjonale nettverk

85 D 2012: 24–25.

86 C 2009: 3.

87 Sakkyndigvurdering til førsteamanuensis i fransk lingvistikk, «Stilling som førsteamanuensis i fransk lingvistikk ved Institutt for fremmedspråk. Uttalelse fra sakkyndig komité», signert 11.04.2013, HF-fakultetet, (jnr. 2012/7096):3, heretter G 2012; Sakkyndigvurdering til førsteamanuensis i nordisk språkvitenskap (grammatikkforskning), «Vurdering av søkjarar til stilling som førsteamanuensis i nordisk språkvitenskap (grammatikkforskning)», HF-fakultetet, (jnr. 2018/5489): 16, heretter H 2018.

88 A 2011: 10.

89 B 2014: 11.

90 G 2013: 4, 5.



og å utvikle eksternt finansierte prosjekter fremstår som så diffuse, kan det skyldes at de er relativt nye dyder i denne sammenheng. I sin doktoravhandling om svenske sakkyndiges arbeid i andre halvdel av 1900-tallet beskriver historikeren Ragnar Nilsson de sakkyndige som en treg og ofte konservativ gruppe forskere som i kraft av sine veletablerte vitenskapelige karrierer og lange fartstid ved samme institusjon målbærer det som regnes som tradisjonelle vitenskapsoppfatninger innenfor deres fagfelt.<sup>91</sup> Forfølger vi denne tanken videre, kan det hevdes at grunnen til at evnen til å utvikle internasjonale nettverk og eksternt finansierte prosjekter blir så lite og så vagt omtalt, er at verdsettelse av disse evnene har kommet til etter at de sakkyndige selv hadde oppnådd sin akademiske status og at de dermed ikke oppfatter disse evnene som de viktigste når de skal bedømme kandidater til en utlyst førsteamanuensisstilling eller et professorat i språkvitenskapene.

At ikke alle sider ved en dyd oppfattes som like sentrale, og at dyder nå i større grad knyttes til språkvitenskapelige delfagfelt, illustrerer Pauls poeng om at det til enhver tid finnes flere parallelle modeller av den ideelle forsker. Hver av disse modellene er basert på ulike sett av foretrukne dyder og ferdigheter, og hver av modellene er knyttet til bestemte mål som angir hvorfor den er verdt å etterleve. Hvilke modeller som vektlegges i en periode, avhenger i stor grad av hvilke mål som anses verdt å forfølge i denne perioden.<sup>92</sup> Gjennomgangen av hvilke forskeregenskaper som særlig blir framhevet i de språkvitenskapelige sakkyndigvurderingene i perioden 2006–2018, viser både hvordan etablerte forståelser av egenskaper slik som historisering kan endre seg, og hvordan nye egenskaper som produktivitet og internasjonal synlighet blir framhevet. Mens endringene i de etablerte egenskapene i stor grad kan knyttes til de faglige endringene i språkvitenskapene på 1900-tallet og begynnelsen av 2000-tallet, kan oppvurderingen av produktivitet og internasjonal synlighet forstås i lys av endringer i synet på hvordan akademisk virksomhet bør drives, med et økende antall forskere som kjemper om et begrenset antall stillinger, og med framvekst av en publiseringsstruktur som faktisk gjør det mulig å være internasjonalt synlig.

---

91 Nilsson 2009: 26.

92 Paul 2014: 364.

### *Å telle undervisningserfaring*

Der de sakkyndige på 1950-tallet la stor vekt på de kvalitative sidene ved søkerens undervisningsevner, er det nå gjennomgående de kvantitative sidene ved undervisningsevnen som vektlegges. I 2006–2018-vurderingene framheves det særlig hvor mye hver søker har undervist, selv om måten mengden blir omtalt på, varierer fra vurdering til vurdering. Eksempelvis skrev komiteen som vurderte søkere til engelsk lingvistikk i 2013, at den innstilte kvinnen hadde «accumulated 17 years of teaching experience in English linguistics», mens komiteen som vurderte søkere til nordisk lingvistikk i 2018, ikke bare beskrev den innstilte kvinnen som en erfaren underviser, men også oppga de emnene hun hadde undervist i, og hvilket nivå de var på.<sup>93</sup> I noen vurderinger blir også veiledningserfaring inkludert, slik som i tilfellet med den innstilte kvinnelige engelsklingvisten i 2010, som på søketidspunktet hadde veiledet 11 masterstudenter, var ferdig med å veilede en doktorgradsstipendiat og på søketidspunktet veiledet en annen doktorgradsstipendiat.<sup>94</sup>

Ut over i denne perioden ble kravene til formell pedagogisk utdanning gjort klarere i de nasjonale forskriftene og de lokale retningslinjene for ansettelse av vitenskapelig personell. Også dette gjenspeiles i de sakkyndiges vurderinger, som etter hvert begynte å ta med opplysninger om denne utdanningen og omfanget av den, der søkerne selv viste til at de enten hadde eller var i ferd med å få slik utdanning. Eksempelvis kunne kvinnen som ble innstilt til førsteamanuensis i engelsk lingvistikk i 2013, vise til deltakelse på et 150 timers kurs i universitetspedagogikk der hun var ansatt.<sup>95</sup>

Samtidig forsvant ikke vurderingene av kvalitet helt fra sakkyndigvurderingene. I vurderingen av en av de ikke-innstilte kvinnelige søkerne til førsteamanuensisstillingen i 2013 så sakkyndigkomiteen hennes forslag til revisjon av et kurs i fonologi og muntlig fransk som bevis for hennes engasjement og løsningsorientering som pedagog.<sup>96</sup> På samme måte beskrev sakkyndigkomiteen som vurderte søkerne til førsteamanuensisstillingen i norrøn filo-

93 E 2012: 9; H 2018:13.

94 A 2011: 9.

95 E 2012: 9.

96 G 2013: 3.

logi i 2012, den ikke-innstilte mannens undervisningsmateriale som detaljert, oversiktlig og informativt, og studentevalueringene som positive, mens den innstilte kvinnelige nordisten i 2017 kunne vise til at hun aldri hadde mottatt dårlige undervisningsevalueringer.<sup>97</sup> Sammenlignet med de kvalitative vurderingene som sakkyndige ga på 1950-tallet, skiller likevel den siste tidens kvalitative vurderinger seg ut ved at de er basert på vedlagt dokumentasjon og i stor grad omtales bare der søkerne selv framhever dem i sine søknader.

En del av vendingen mot kvantifisering, også av undervisningsevner, kan forklares med de generelle endringene i lovverk, forskrifter og retningslinjer for ansettelse av vitenskapelig ansatte. I stadig større grad krever de dokumentasjon av søkerens oppnådde resultater som forskere, forelesere og administratorer, og hvordan sakkyndige og søkere tolker disse. Samtidig kan økende kvantifisering også forstås som utslag av språkvitenskapenes teoretiske og metodiske mangfoldiggjøring, som i sin tur har skapt grobunn for en rekke parallelle modeller for den ideelle språkviter. Der den filologiske tradisjonens forståelse av språkvitenskap som en altomfattende vitenskap krevde at den ideelle språkviter nærmest skulle være gjennomsyret av det språket og den kulturen som språkviteren studerte, gjør den flerparadigmatiske situasjon det vanskelig for språkvitenskapelig sakkyndige å kreve det samme av søkerne i dag. Dagens sakkyndige må potensielt forholde seg til en rekke ulike undervisningserfaringer, basert på en rekke ulike faglige tilnærminger og utført innenfor en rekke ulike nasjonale akademiske kontekster. Som Nilsson påpekte i sin doktoravhandling, fungerer tallfesting, i dette tilfellet av undervisningserfaringer, som en ny måte å legitimere sakkyndigvurderingene på, i en tid hvor sakkyndige ikke kan bruke sine egne erfaringer som grunnlag for vurderinger.<sup>98</sup> Kanskje går det også an å hevde at tallfesting i vårt tilfelle gir de sakkyndige mulighet til å skape et omforent grunnlag for å vurdere de mange parallelle måtene å være språkviter på.

97 D 2012: 22; Sakkyndigvurdering til stilling som førsteamanuensis i nordisk språkvitenskap, «Sakkyndig vurdering av søkerne til stilling som førsteamanuensis i nordisk språkvitenskap ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen», signert 16.02.2018, HF-fakultetet (jnr. 2017/92): 12, heretter I 2018.

98 Nilsson 2009: 351.

## Finnes det lenger én ideell språkviter?

Sammenlignet med de dydene som ble framhevet av sakkyndige på 1950-tallet, viser gjennomgangen i perioden 2006–2018 en klar bevegelse i hvilke egenskaper som nå framheves som ideelle. Den gradvise utvidelsen av ulike måter å forstå og forske på språk som ble innledet med utviklingen av lingvistisk strukturalisme på begynnelsen av 1900-tallet, og som for alvor nådde Bergen i andre halvdel av 1900-tallet, har ført til at filologiens viktigste dyder – historisk spesialisering, evne til å plassere språk i en større kulturell sammenheng og evne til å formidle sin kunnskap på en faglig forsvarlig og klar pedagogisk måte – ikke lenger er nok. Muligens som følge av mangfoldiggjøringen av språkvitenskapelige teorier og metoder er det nå vanskelig å peke på bare én bestemt modell for hvordan være den ideelle språkviter i dagens sakkyndigvurderinger. Snarere er det nå mulig å se en rekke modeller for den ideelle språkviter ved UiB samtidig. Det som forener modellene nå, er et knippe med generelle, fagoverskridende dyder. Fremst blant disse er evnen til å være internasjonalt synlig, helst gjennom publikasjoner i velrenommerte, engelskspråklige tidsskrifter, og evnen til å være en produktiv forsker, foreleser og forskergruppeleder.

Hva da med den ideelle språkviters kjønn? På begynnelsen av dette kapitlet hevdet jeg at sakkyndigvurderinger til de øverste språkvitenskapelige stillingene også rommet mulighet for å undersøke hvorvidt, eventuelt hvordan, den ideelle språkviter har blitt forstått som et kjønnnet vesen. Som i delkonklusjonen etter drøftingen av 1950-tallets sakkyndigvurderinger må svaret også etter undersøkelsene av vurderingene for perioden 2006–2018 være at det undersøkte materialet gir få svar på dette spørsmålet. Samtidig viser opptellingen av søkere og sakkyndige for den siste perioden at det tross alt har skjedd en endring i kjønnssammensetningen for begge gruppene. Der det på 1950-tallet bare fantes blandede søkergrupper til 4 av totalt 12 stillinger og like mange blandede sakkyndigkomiteer, er det i den senere perioden kvinnelige og mannlige søkere til samtlige utlyste stillinger, og disse vurderes av både kvinnelige og mannlige sakkyndige. I denne perioden er det dessuten et flertall av kvinner som innstilles til de utlyste stillingene.

Hva årsakene til disse endringene kan være, er det vanskelig å si på bakgrunn av det undersøkte materialet. Hittil har jeg lagt stor vekt på interne, faglige endringer som forklaring på endringer i synet på den ideelle språkviter. Daston & Sibum, Paul og Niskanen & Barany peker samtidig på at modeller for hvordan være en ideell akademiker også påvirkes av institusjonelle forhold, slik som universitetets retningslinjer for stillingsutlysning og -bedømming. Der disse på 1950-tallet verken nevnte personlige egenskaper for søkere eller for sakkyndige, inneholder de slike opplysninger eksplisitt i dag. Sakkyndigkomiteer skal bestå av både kvinner og menn. Kvinnelige søkere og søkere med innvandrerbakgrunn og/eller nedsatt funksjonsevne oppfordres til å søke de ledige stillingene. Disse endringene reflekterer det systematiske juridiske og politiske arbeidet for å oppnå større likestilling mellom universitetets kvinnelige og mannlige ansatte siden 1970-tallet. De er også uttrykk for de kvantitative og kvalitative endringene i sammensetningen av universitetets befolkning som vist i kapittel 1 i bind 2. Kanskje kan det derfor hevdes at rommet for hvem som nå kan regnes som en ideell språkviter, er blitt større og mest av alt skyldes en kombinasjon av internvitenskapelig utvikling og endringer i de institusjonelle rammene som til enhver tid omgir språkvitenskapene.

## Litteratur og kilder

**Bod, R.** (2013). *A new history of the humanities: The search for principles and patterns from the antiquity to the present*. Oxford: Oxford University Press.

**Clark, W.** (1992). On the ironic specimen of the doctor of philosophy. *Science in Context*, 5(1), 97–139. <https://doi.org/10.1017/S0269889700001101>

**Clark, W.** (2006). *Academic charisma and the origins of the research university*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

**Daston, L. & Most, G.W.** (2015). History of science and history of philologies. *Isis*, 106(2), 378–390. <https://doi.org/10.1086/681980>

**Daston, L. & Sibum, O.** (2003). Introduction: Scientific personae and their histories. *Science in Context*, 16(1–2), 1–8. <https://doi.org/10.1017/S026988970300067X>

**Hoel, O.L.** (2018). Norsk språkforskning. I: T. Bull (red.), *Norsk språkhistorie. Bind III: Ideologi* (s. 51–148). Oslo: Novus forlag.

**Kivistö, S.** (2014). *The vices of learning: Morality and knowledge at early modern universities*. Leiden: Brill.

**Lamont, M.** (2009). *How professors think. Inside the curious world of academic judgement*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

**Nilsson, R.** (2009). *God vetenskap: Hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner* (Doktoravhandling). Göteborg: Göteborgs universitet.

- Niskanen, K. & Barany, M.J. (2021). Introduction: The scholar incarnate. I: K. Niskanen & M.J. Barany (red.), *Gender, embodiment, and the history of the scholarly persona. Incarnations and contestations* (s. 1–17). Cham: Springer International Publishing.
- Paul, H. (2014). What is a scholarly persona? Ten theses on virtues, skills, and desires. *History and Theory*, 53(3), 348–371. <https://doi.org/10.1111/hith.10717>
- Paul, H. (2016). The virtues and vices of Albert Naudé: Toward a history of scholarly personae. *History of Humanities*, 1(2), 327–338. <https://doi.org/10.1086/688036>
- Paul, H. (2017). Virtue language in nineteenth-century orientalism: A case study in historical epistemology. *Modern Intellectual History*, 14(3), 689–715. <https://doi.org/10.1017/S1479244315000293>.
- Robins, R.H. (1997). *A Short History of Linguistics* (4. utg.). London: Longman.
- Shapin, S. (1991). 'A scholar and a gentleman': The problematic identity of the scientific practitioner in early modern England. *History of Science*, 29(3), 279–327. <https://doi.org/10.1177/007327539102900303>.
- Thue, F. (1996). Det humanistiske fagfeltets historie. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 434–582). Universitetet i Bergen.
- Turner, J. (2014). *Philology. The Forgotten Origins of the Modern Humanities*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Universitetet i Bergen. *Årsmeldinger: 1951–52, 1952–53, 1953–54 og 1957–58*.



Anonym arkivar og anonyme arkivskuffer på eit udatert bilete utan kjend fotograf.  
Motivet er derimot klart: eit typisk arkivsystem før den store teknologiske omveltinga starta.  
Foto: Universitetsbiblioteket i Bergen, Billedsamlingen/Språksamlingene.

# Kapittel 8

## Teknologi og utvikling av språkressursar

*Gjert Kristoffersen*<sup>1</sup>

**Dette kapitlet handler om korleis ny teknologi har påverka språkforskinga ved Universitetet i Bergen frå 1946 og fram til i dag. Målet med all forskning er å oppnå ei betre forståing av røynda. Til det treng ein data – observasjonar som kan systematiserast og analyserast ut i ny kunnskap. Jo fleire og meir systematiske observasjonar ein har, jo større er sjansane for at resultatet av forskingsprosessen blir av varig verdi.**

---

<sup>1</sup> Gjert Kristoffersen har skrive dette kapitlet. Han døydde den 29. mai 2021, før det var heilt ferdig. Johan Myking har derfor lagt til avsnittet om stadnamn og gjort nokre andre tilføyingar.



Ei sentral kjelde for språkvitskap og filologi er tekstar, så vel skriftlege som munnlege. Dei eldste skriftlege kjeldene er hogd i stein, i vårt land i form av runer. Med kristendomen kom det latinske alfabetet og handskrift på pergament. Dette ble seinare erstatta med papir, og om lag samstundes gjorde boktrykkekunsten at tekstar kunne mangfaldiggjerast i ein grad som ikkje var mogleg før. Med fotografiet blei det også mogleg å mangfaldiggjere kopiar av ikkje-trykte tekster, som norrøne manuskript og runesteinar. Dette var i grove trekk situasjonen då Universitetet i Bergen blei oppretta i 1946.

Fram til opptaksteknologien blei tatt i bruk for alvor på 1950-talet, var skrift det einaste mediet, også når det galdt å gje att tale. Om ein leitte etter eit bestemt fenomen, t.d. frekvensen av eit visst ord eller ein ordkombinasjon i ein skriftleg tekst, eller eit bestemt lydmonster i eit taleopptak, måtte ein lese seg gjennom heile teksten eller lytte gjennom opptaket ord for ord. Dette la sterke band på kor store mengder data ein kunne analysere, og arbeidet kravde stort tolmod og intens konsentrasjon.

Dette endra seg frå 1960-talet av, då dei første digitaliserte tekstane kom. Eit pionerprosjekt var det såkalla Brown-korpuset frå 1964 – eit elektronisk korpus sett saman av moderne amerikansk-engelske prosatekstar henta frå ulike sjangrar.<sup>2</sup> Det tilsvarande britisk-engelske korpuset, som blei utvikla på 1970-talet, ber namnet The Lancaster–Oslo–Bergen Corpus. Samarbeidspartnaren i Bergen var likevel ikkje fagmiljø ved universitetet. Det var Norges Almennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) sitt EDB-senter for humanistiske fag, som vart plassert i Bergen i 1972. Det samarbeidde med professor Stig Johansson ved UiO og kollegaar i England. Dette samarbeidet førte likevel til at kompetanse i utvikling og utnytting av elektroniske tekstar blei utvikla tidleg i Bergen – ein kompetanse som også tilsette ved UiB skulle få glede og nytte av i åra som følgde.

Tilgang til digitaliserte tekstar revolusjonerte vitskapleg analyse av skriftmateriale i ulike former. Ein tilsvarande tilgang til talemålsopptak var teknisk sett meir utfordrande, og kom ein del år seinare. Digitalisert lyd krev stor lagringskapasitet, noko som lenge var eit problem. Eit anna var at medan orda i skriftlege tekstar relativt lett kan merkast automatisk for kva ordklasse dei

---

2 McEnery & Hardie 2013: 2.

høyrrer til og kva bøyingsform dei har, er korkje identifikasjon av ord eller vidare grammatisk analyse lett å gjere direkte i eit lydopptak.

Talegjenkjenningsteknologi er enno på langt nær god nok til at den kan gjere ein tilsvarande analyse uavhengig av språk, dialekt og teknisk kvalitet på opptaket. Løysinga har i staden vore manuell transkripsjon av talen, normalt til standardortografi. I tillegg til at transkripsjonen då kan behandlast vidare som all annan skriftleg tekst, kan ein parallellkople transkripsjon og lyd slik at transkripsjonen kan brukast for søking i lyden.

### Kva er ein språkressurs?

Språkressursomgrepet rommar meir enn tekst- og talekorpus av den typen eg nettopp har skildra. Sjølve korpus-omgrepet går attende til 1960-talet og gjennombrøtet for korpuslingvistikken. Før det hadde ein arkiv, eller samlingar, til dømes Folkeminnesamlinga som blei grunnlagt ved Bergens Museum i 1921. Innhaldet her var meir heterogent, og fram til bandopptakaren blei teken i bruk på 1950-talet, var alt på papir – feltnotat, ordsetlar, svar på standardiserte spørjelister, kart og meir.

Desse arkiva var i utgangspunktet tenkte som forskingsressursar, dvs. samlingar av forskingsmateriale som samtidige og seinare generasjonar kunne dra fordel av i eiga forskning. Eit spørsmål vi skal stille nedanfor, er i kva grad ikkje berre dei gamle arkiva, men også nyare, digitale ressursar verkeleg blei og blir brukte til vidare forskning. Som vi skal sjå, er det ikkje alltid at dei forventningane ein legg til grunn i utgangspunktet, blir innfridde av ettertida.

Samstundes må vi vere klar over at verdien av desse samlingane ikkje berre kan knytast til seinare forskning. Dei utgjer også ein viktig dokumentasjon av tidlegare språksteg og av språktrekk som i dag kanskje har blitt borte. På same måte som det er viktig å dokumentere språk som er i ferd med å døy, er det viktig å dokumentere dialekttrekk og i verste fall dialektar som står i fare for å forsvinne.<sup>3</sup>

3 Eit eksempel på det siste er strilemåla som tradisjonelt blei talte i landkommunane rundt Bergen. I dag er bergensmålet mange stader i ferd med å fortrenge desse. Men *Målføresamlinga* inneheld materiale som gjer at kunnskapen om desse dialektane likevel er sikra for ettertida.

Ressursar kan òg ha praktiske føremål ut over forskning og dokumentasjon. Døme er ordsamlingar og tekstkorpus. I tillegg til at dei vil utgjere forskingsmateriale for undersøkingar av mellom anna ordforrådet i språket og endringar i dette, utgjer dei også råmateriale for ordbøker av ymse slag.

Nytten av eit korpus avheng av i alle fall to ting. Det må for det første vere annotert, utstyrt med grammatisk informasjon om kvart ord, som til dømes ordklasse og bøyingsform. Slik informasjon kan ein langt på veg legge inn ved hjelp av såkalla ordklassetagging, ein programvare som med høg grad av presisjon forsyner kvart ord med denne informasjonen med utgangspunkt i leksikografiske basar. Ein må også knyte bakgrunnsinformasjon til elementa i eit korpus, såkalla metadata, som til dømes kvar ein tekst kjem frå, kven som har skrive han, eller kven det er gjort opptak av, kva sjanger teksten representerer, og kor lang han er. Enda meir avansert og utfordrande er det å skrive program som kan analysere *setningane* i korpuset, dvs. analysere dei syntaktisk. Setningsanalyse blir vanlegvis visualisert ved hjelp av såkalla syntaktiske trær, og eit korpus der setningane er analyserte, blir kalla ein trebank.

I tillegg treng ein eit best mogleg søkeverktøy, slik at ein med utgangspunkt i annotering og metadata kan hente ut den informasjonen ein treng frå korpuset.

## Teoretisk bakteppe

Forskning blir ikkje berre styrt av observasjonar og kvaliteten og omfanget av desse. Analyse tar normalt utgangspunkt i hypotesar, og kva for hypotesar ein legg til grunn, er i stor grad forankra i den eller dei rådande, overordna teoriene knytte til det fagfeltet ein arbeider innanfor.

Språkvitskapen går attende til tidleg 1800-tall, då oppdaginga av systematiske korrespondansar mellom bestemte språk hadde ført til ei erkjenning av at språka var i slekt med kvarandre og at dei følgeleg kunne først attende til eit felles opphavsspråk meir eller mindre langt tilbake i historia.<sup>4</sup> Dette la grunnlaget for

4 Ei kort innføring i språkvitskapens historie fram mot slutten av førre hundreåret er Robins 1997.

den historiske språkvitskapen. Denne blei ein viktig støttevitskap for filologien, i Noreg først og fremst studiet av den norrøne mellomalderkulturen. Det vitskaplege studiet av norrønt språk fekk sitt gjennombrot på 1800-talet, og studiet av folkemåla rundt om i landet blei ei viktig vidareutvikling av dette feltet, av di det var frå dei, og ikkje frå det dansk-norske skriftspråket, ein kunne føre linene direkte tilbake til norrønt. Dette var sentralt då Ivar Aasen midt på 1800-talet utvikla landsmålet med utgangspunkt i ei rekke studiereiser der han hadde samla og systematisert dialektstoff frå ulike delar av landet, særleg Vestlandet.<sup>5</sup> Medan Aasen var ein viktig forgjengar, var det Johan Storm, professor i romansk og engelsk filologi ved Universitetet i Kristiania, som la grunnen for norsk dialektologi som vitskapsgrein gjennom boka *Norsk Lydskrift med Omrids av Fonetiken* frå 1884.<sup>6</sup> I sekelet som følgde, kom det ei mengd studiar om norske dialekter bygd på prinsippa til den historiske språkvitskapen og Storms program.

I 1916 blei Ferdinand de Saussures *Cours de linguistique générale* utgitt.<sup>7</sup> Her blei det primære undersøkingsobjektet i språkvitskapen omdefinert frå korleis språk kan relaterast gjennom historisk samanlikning og rekonstruksjon (diakroni), til korleis språk framstår som eit system bygd på kontrastar på eit gitt tidspunkt, utan omsyn til den historiske utviklinga som ligg bak dette systemet (synkroni). Den nye retninga fekk namnet *strukturalisme*. Eit grunnleggande skilje var dét mellom 'langue' og 'parole', som til norsk kan omsetjast til 'språkssystem' og 'språkbruk'. Systemet er det sentrale, og dette er sosialt konstituert, sidan ingen språkbruker kan seiast å ha tileigna seg det fullt ut. Det er samstundes også dette sosialt konstituerte systemet som gjer språkbruk og kommunikasjon mogleg. For strukturalistane var det *kontrast* mellom einingane i språkssystemet som var sentralt; det var gjennom ulik form ein kunne uttrykke ulik mening. Der den historiske språkvitskapen til dømes var interessert i korleis kvar enkelt språklyd blei uttalt og korleis denne endra seg over tid, var det skilnaden mellom språklydane og korleis dei saman utgjorde eit system av kontrastar som var det sentrale for strukturalismen. Medan interessa for språkhistoriske emne ikkje

5 Sjå t.d. Aasen 1965 [1864].

6 Storm 1884.

7 Saussure 1916.

forsvann, blei det strukturalistiske perspektivet raskt det dominerande innanfor internasjonal språkvitskap, og på 1930-talet var det allmenningvistiske miljøet ved Universitetet i Oslo prega av dei nye ideane. Men til Bergen kom dei, som vi skal sjå, mykje seinare.

Den tredje og siste revolusjonen skjedde mot slutten av 1950-talet. Då publiserte den amerikanske lingvisten Noam Chomsky for første gong sitt generative program i boka *Syntactic Structures*, og eit par år seinare skreiv han ein knusande kritikk i form av ei bokmelding av den amerikanske utgåva av strukturalismen og hennar tette samband med behaviorismen.<sup>8</sup> Chomsky heldt fast ved det synkrone perspektivet, og på skiljet mellom system og bruk, men omdefinerte det primære forskingsobjektet for språkvitskapen til den individuelle språkevna, ikkje det sosialt konstituerte systemet. Chomskys overordna hypotese var at born si evne til å lære språk kan sjåast som eit abstrakt, medfødt organ som i samspel med innputt frå omverda gjer at alle barn i løpet av kort tid lærer seg å tale det språket eller dei språka som er i bruk rundt dei. Dette skal forklare kvifor alle barn i løpet av nokre få år lærer eit så komplisert system som ein mental grammatikk er, utan trong for målretta undervisning.

Eit viktig poeng i vår samanheng er at Chomsky meinte at innsamla språkdata, t.d. i form av korpus, var meir eller mindre utan verdi. Slike data representerte bruk, og språkbruk var eit resultat ikkje berre av den mentale grammatikken, men også prega av feil som kunne skyldast manglande konsentrasjon, begrensa korttidsminne og andre faktorar. I tillegg var ikkje det at døme på ein bestemt konstruksjon ikkje fanst i eit korpus, eit bevis på at den var ugrammatisk; den kunne berre vere sær seldan brukt. Chomskyanarar såg difor lita nytte i korpus. I staden baserte dei seg på intuisjon, både sin eigen og andre sine gjennom såkalla akseptabilitetstestar, der dei bad andre vurdere om ei gitt setning var akseptabel (= grammatisk) eller ikkje.

Sjølv om Chomskys teori fekk breitt gjennomslag i løpet av 1960-talet, blei han ikkje normalvitskap på same måte som strukturalismen blei det. Både tesen om at det er den mentale språkevna som er det primære forskingsobjektet, og den at forskning basert på

8 Chomsky 1957, 1959. Kritikken hans ramma ikkje i same grad den europeiske tradisjonen.

språkbruksdata ikkje kan gje innsikt, møtte tidleg motstand, og førte til fleire retningar innanfor språkvitskapen og innanfor den generative grammatikken i meir eller mindre direkte opposisjon til Chomsky. Som vi skal sjå, blei språkforskinga ved UiB i liten grad direkte prega av Chomskys idear.

## Oversyn

I resten av dette kapittelet skal eg presentere nokre av dei ressursane som er blitt bygde ved Det historisk-filosofiske fakultet, frå 2007 Det humanistiske fakultet. Ressursane kan samlast under fire faglege paraplyar – talemålsgransking, stadnamn, leksikografi og datalingvistikk. Talemålsgranskinga går attende til grunnleggjaren av Bergens Museum, Wilhelm Frimann Koren Christie (1778–1849), som var ein ivrig ordsamlar.<sup>9</sup> Ho blei tatt opp att då museet i 1918 fekk eit professorat i vestnorsk målgransking, og står framleis svært sterkt. Leksikografien hadde ei kortare blømingstid, frå midten av 1960-talet til slutten av 1990-talet, før den kom tilbake i stor skala mellom 2016 og 2019. Innanfor allmenn språkvitskap har ein sidan midten på 1980-talet bygd opp eit sterkt datalingvistisk fagmiljø som har resultert i ei rekke viktige digitale ressursar, særleg knytte til syntaks og semantikk.

Sidan dei fleste i vitskaplege stillingar ikkje hadde den teknologiske kompetansen som i tillegg til den faglege var naudsynt for bygging av ulike typar korpus, blir dei to viktigaste leverandørane av denne kompetansen trekte inn. *Program for datamaskinell språkbehandling* (PDS) var ei avdeling ved Nordisk institutt i om lag 20 år frå 1967, leia av Kolbjørn Heggstad (1934–). Heggstad var språkvitar og datakyndig, men det var også tilsett programmerarar ved avdelinga. Moglegheitene knytte til den nye teknologien skildra Heggstad slik i 1968:<sup>10</sup>

Eigentleg vart desse maskinane kalla reknemaskinar, men no dekkjar ikkje dette namnet lenger. Dei er i dag i stand til å ta mot store mengder språklege tekster, sortere desse,

9 Jordåen 2014: 419–424, Indrebø 1937.

10 Heggstad 1968: 25.

gjere samanlikningar i materialet, systematisere det og lage utskrifter med ein utroleg fart.

Langt viktigare blei likevel *NAVFs EDB-senter for humanistisk forskning*, det nasjonale kompetansesenteret som Rådet for humanistisk forskning hadde oppretta. Her skulle mange fagmiljø, ikkje berre språkvitarane, få hjelp med innføring av digitale metodar og hjelpemiddel. Etter at NAVF trakk seg ut på byrjinga av 1990-talet, blei senteret ein del av Unifob, ein stiftelse UiB hadde oppretta for å ta seg av oppdragsforskning.<sup>11</sup> Under skiftande namn – Humanistisk datasenter, HIT-senteret og Aksis – blei senteret her vidareført fram til 2018 då språkgruppa i det som då heitte Uni Computing, blei lagt ned.

#### *Talemålsgransking: Folkeminne og den historiske språkvitskapen*

Ei sentral grunngeving for professoratet i vestlandsk målgransking som blei oppretta ved Bergens Museum i 1918, var trongen for innsamling og dokumentasjon av dei vestlandske målføra.<sup>12</sup> Den fremste oppgåva som skulle leggst til stillinga, var «at samle og studere de vestlandske bygdemaal».<sup>13</sup> Torleiv Hannaas (1874–1929) var einaste søkar. Han var allereie stipendiat ved museet, og vart tilsett som professor frå 1. juli 1918. I tråd med den tidas meir filologiske forståing av innhaldet i målgransking var han ikkje berre opptatt av det reint språkvitskaplege, men også av innhaldet i dei språklege overleveringane, som t.d. segner, stev og gåter. Hannaas var mest opptatt av det siste. I 1921 grunnla han Folkeminnesamlinga ved museet, femten år før Norsk målførearkiv blei grunnlagt ved universitetet i hovudstaden. Grunnstammen dei første åra blei hans eiga samling av folkeminne og språkminne.

Folkeminnesamlinga blei vidareført som eining under Det historisk-filosofiske fakultet då UiB opna i 1948. Først i 1953 blei namnet endra til Institutt for nordisk filologi, som eit resultat av at

11 Om Unifob, sjå Forland 1996: 496 flg. Stiftelsen blei omdanna til aksjeselskap i 2003. Sjå kapittel 11 i bind 1.

12 I arbeidet med denne bolken har eg hatt stor nytte av Sandøy 2007 og 2013.

13 Sitert etter Bondevik 1988.

morsmålsfaget hadde fått fleire tilsette og ansvar for undervisning. Då blei også samlinga splitta i to. Etno-folkloristisk arkiv er i dag knytt til faget kulturvitskap ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitskap.<sup>14</sup> Her ligg mykje av det Hannaas samla. Målføresamlinga blei verande ved det som i 1962 endra namnet til Nordisk institutt, som så i 2007 blei ein del av Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium.<sup>15</sup>

Den andre professoren i vestlandsk målføregransking var Gustav Indrebø (1889–1942). Indrebø var svært breitt orientert. Som filolog har han sett varige spor etter seg i norrøn filologi, norsk språkhistorie, namnegransking og ikkje minst målstrid. I 1931 la Indrebø grunnlaget for Stadnamnsamlinga, som eg kjem tilbake til.<sup>16</sup>

Den tredje innehavaren av professoratet i vestnorsk målgransking, Olai Skulerud (1881–1963) var den første av dei tre som først og fremst interesserte seg for dialektologiske emne. I åra før han kom til Bergen, hadde han arbeidd som arkivar ved Norsk målførearkiv i Oslo. Skulerud sat i professoratet berre frå 1944 fram til han gjekk av med pensjon i 1951. Men i løpet av denne stutte tida la han grunnlaget for målføredelen av Folkeminnesamlinga. I om lag 250 katalogpostar i samlinga er han oppgjeven som oppskrivar eller intervjuar. I ein fagleg-biografisk artikkel om Skulerud finn vi denne karakteristikken:

[K]an hende det er rett å hevde at han er den mest utrerte samlaren innanfor norsk dialektgeografi. Frå dei tidlege arbeida som prøvande junggrammatikar der eit materiale skal bruka (sic) til å teste hypotesar, gikk (sic) han over til ei materialinnsamling som oftast vantar klåre hypotesar. Å samle og presentere «objektive data» til seinare bruk var målet.<sup>17</sup>

Sjølv nytta ikkje Skulerud materialet i eiga forskning i nokon monaleg grad. Det var, som det står i sitatet, samling av data for seinare bruk som var det viktige for han. Mot slutten av Skulerud si tid i

14 <https://www.uib.no/ahkr/22411/etno-folkloristisk-arkiv>, vitja 29.7.2020.

15 I 2020 vedtok universitetsstyret at ansvaret for samlingane skulle overførast til Språksamlingane ved Universitetsbiblioteket, sjå nedanfor.

16 For meir om Indrebø og dei faglege spora etter han, sjå t.d. Bondevik & Nes 1988, eller biografiske opplysningar i snl.no.

17 Sandøy 1988, sjå også Sandøy 2007, som skildrar vestnorsk målgransking fram til 1970-talet.



Bergen fekk UiB midlar til å tilsette hjelp til samlingsarbeidet, og i 1949 blei Håkon Hamre (1914–1972) amanuensis. Han var ein flittig bidragsytar så lenge han var i Bergen, men allereie i 1952 emigrerte han til USA for å bli professor i skandinavistikk ved University of California i Berkeley. Den som først og fremst tok opp arven etter Skulerud, var difor Gunnvor Rundhovde (1918–1987). Ho tok hovudfagseksamen i 1948 med ei avhandling om målet i dåverande Hamre kommune i Nordhordland, der ho sjølv kom frå. Ho var så vitskapleg assistent med løn frå NAVF i åra 1949–1951 for å arbeide med dialektane i Hordaland, særleg i Nordhordland. Etter å ha avslutta cand. philol.-graden i 1953 blei ho tilsett som vikar for Hamre hausten 1954. Først i 1956 sa Hamre opp stillinga si, og då fekk ho fast tilsetting med særleg ansvar for Målføresamlinga. Rundhovde disputerte i 1965 og var den første kvinna ved HF-fakultetet som gjorde det. Ho hadde ansvaret for samlinga fram til ho blei dosent i 1971, ho blei professor i 1983 og har som Skulerud ytt mange bidrag til samlinga.<sup>18</sup>

Dei viktigaste delane av samlinga fram til 1970 var oppskrifter av ulike slag på papir, manuskript, ordsetelsamlinga – eit setelarkiv sett inn i kartotekskuffar der kvar setel gjev språkleg informasjon om eit bestemt ord frå ein bestemt dialekt – ei samling utfylte spørjelister baserte på standardiserte lister laga for ulike føremål, og såkalla synopsisar, der resultat frå ulike, nærskyldte dialektar basert på den same spørjelista er sette saman i tabellform. Samlinga av lydopptak var framleis beskjeden.

I kva grad blei innhaldet i samlinga brukt som forskingsmateriale i samsvar med målet til Skulerud om innsamling av objektive data, og bidrog samlinga til ei styrking og i beste fall fornying av forskinga ved Nordisk institutt på 1950- og -60-talet? Svaret på det siste spørsmålet er klart nei. Den papirbaserte samlinga var, slik ho låg føre i 1970, eit ektefødt barn av den historiske målgranskinga grunnlagt på 1800-talet. Å nytte den som grunnlag for strukturalistiske og seinare generative analyser er nok mogleg, men materialet ligg ikkje beinveges til rette for det. Eit sitat frå dåverande førsteamanuensis Jarle Bondevik (1934–2016), der den første setninga viser til strukturalistisk metode, viser kanskje kor rotfest det historiske, før-strukturalistiske perspektivet var:

18 Nes 1996a og b. I tillegg inneheld samlinga bidrag frå mange andre heimelskvinner og -menn.

Det er eit typisk trekk at i fleire monografiar vert det sett opp kva fonemsystem som finst i talemålet ved hjelp av kommunikasjonstestar, men forfattarane held ikkje fast på prinsippa og går over til å skriva meir tradisjonelt fonetisk. Ei forklaring på at dette hender, kan vera at i mange avhandlingar vert lyd-systemet skildra diakront, og når det moderne systemet skal jamførast med det gamalnorske, strekk ikkje den fonemiske attgjevinga til, [...].<sup>19</sup>

Det eldste eksempelet på dette, som Bondevik kanskje har hatt i tankane, er ei hovudoppgåve frå 1952 om Fana-målet, utgitt som bok i 1957.<sup>20</sup> Ho har blitt vist til som eit tidleg eksempel på bruk av strukturalistisk metode i Bergen.<sup>21</sup> Og det er rett at boka inneheld ei oppstilling av «eit vokal-system med 10 fonem».<sup>22</sup> Men forfattaren gjer ikkje greie for korleis han har etablert systemet, og resten av boka er ei reint tradisjonell, historisk framstilling. Noko liknande kan seiast om Rundhovde si doktoravhandling frå 1964, som analyserer målet i gamle Hamre kommune i Nordhordland. Ho bruker omgrepet 'fonem', og set opp vokalsystem for eldre og yngre, men viser ikkje korleis ho har etablert systema.<sup>23</sup> Elles er dette også ei tradisjonell, historisk framstilling av målføret. Først i ein publisasjon som kom i 1978, tar ho skrittet over i strukturalismen fullt ut. Her kombinerer ho stringent strukturalistisk metode med eit historisk perspektiv på ein svært innsiktsgjevande måte.<sup>24</sup>

Når det gjeld det første spørsmålet, i kva grad arkivet blei brukt i forskning, er det vanskeleg å skaffe seg ei påliteleg oversikt. Det langt frå presise bildet som teiknar seg når ein søker på 'målføresamlinga' og 'målførearkivet' i Nasjonalbibliotekets nettbibliotek, er at Målføresamlinga i Bergen og Norsk målførearkiv ved UiO i liten grad blei brukt av andre forskarar enn dei som sjølve hadde bidratt med materialet. Det er nok symptomatisk at ei artikkelsamling som blei utgitt i 1973, og som på mange måtar kan sjåast på

19 Bondevik 1987.

20 Skre 1957.

21 Venås 2005: 300.

22 Skre 1957: 17.

23 Rundhovde 1964. Litteraturlista inneheld ein referanse til ei av de klassiske internasjonale innføringane i strukturalistisk lydanalyse, Bloch & Trager 1942, men det er vanskeleg å lese ut av teksten korleis ho er nytta.

24 Rundhovde 1978.

som ei oppsummering av den historisk orienterte norske målfø-  
regranskinga fram til 1970, ikkje inneheld ein einaste referanse til  
arkivmateriale brukt som data.<sup>25</sup> Heller ikkje oversiktsartikkelen til  
Bondevik nemnt ovanfor, som kom 15 år seinare, nemner arkiva.<sup>26</sup>

Den viktigaste grunnen til at det blei slik, er nok at det korkje  
i Bergen eller på landsbasis var mange som forska på talemål på full  
tid. Og med nokre unntak arbeidde desse med data dei sjølv hadde  
samla inn. Langt dei fleste forskingsbidraga var hovudfagsoppgåver.  
Her var det eit krav at studenten sjølv samla inn materialet (som  
når oppgåva var levert, gjekk inn i samlinga). Det er også grunn til  
å hevde at skepsisen i nordiskmiljøa til dei strukturalistiske per-  
spektiva på mange måtar avgrensa arkiva sin forskingsrelevans til  
dokumentasjon og samanstilling av dokumentasjon.

For den historiske målgranskinga var det overordna målet  
at lydskrifttranskripsjonane skulle vere korrekte. Dersom ein då  
ikkje interesserte seg for i kva grad det som var transkribert, kunne  
opne for innblikk i ein abstrakt, underliggende struktur, var den  
einaste måten ein kunne nytte dette stoffet vidare på, å samanlikne  
materiale frå ulike dialektar og syntetisere det i såkalla synopsisar.  
Resultata kunne ein synleggjere på kart, som viste grensa mellom  
område der ei endring hadde skjedd, og der den ikkje hadde skjedd  
– såkalla isoglossar.

Til ein viss grad er dette ei karikert beskriving, som dekker  
over at det frå slutten av 1960-åra kom inn arkivstoff, t.d. i form  
av hovudoppgåver, som la større vekt på grammatisk struktur og  
strukturalistiske perspektiv. Men dette endrar ikkje i monaleg grad  
den konklusjonen at den viktigaste funksjonen til dette materialet i  
dag er dokumentasjon – dokumentasjon av dialektar og dokumen-  
tasjon av språkendingar og deira råderom.

25 Beito & Hoff 1973. Ein av redaktørane, Ingeborg Hoff, hadde sjølv heile sitt yrkesliv ved  
UiO vore knytt til Norsk målførearkiv og var leiar der frå 1972 til 1981.

26 Bondevik 1987. To unntak er Kjell Venås' to oversiktsverk om verbbygging i norske målføre,  
Venås 1967, 1974, der også Målføresamlinga i Bergen er nemnt i forordet.

### *Stadnamn og stadnamngransking*

Stadnamn er både overlevert talespråk og folkeminne. Indrebø vart utpeika som styrar av Norsk stadnamnarkiv då Magnus Olsen grunnla arkivet i Oslo i 1921, og han heldt fram i den funksjonen då han vart professor i vestnorske målføre ved Folkemинnesamlinga i Bergen i 1930. I 1939 vart arkivet flytta til Bergen, men etterfølgjaren Hovda tok det i 1944 tilbake til Oslo etter at Indrebø døydd i 1942. Overføringa skjedde i ein kuppliknande operasjon gjennomført «med militær presisjon», i sterk konflikt med interessene til leiinga ved Bergens Museum som såg at arkivet kunne bli eit viktig element i oppbygginga av eit humanistisk fagmiljø ved det nye universitetet som var i emning.<sup>27</sup> Arkivet blei overført til UiO i 1978, men kom tilbake til Bergen i 2016 og ligg no i Språksamlingane (sjå nedanfor).

Det som vart til Stadnamnsamlinga i Bergen, bygde i stor grad på det store innsamlingsarbeidet som Indrebø sette i gang i 1931, dei såkalla skulebarnoppskriftene.<sup>28</sup> Norske skuleborn vart i åra fram til 1935 bedne om å skrive opp namn frå heimstaden, så nær uttalen som råd. Det kom inn eit stort materiale, truleg mellom 1 og 1,5 millionar namn.<sup>29</sup>

I 1960 vart Øystein Frøysadal (1918–1969) tilsett som amanuensis ved det som då hadde vorte til Institutt for nordisk filologi, «med særleg skyldnad til å arbeida med norske stadnamn».<sup>30</sup> Frøysadal konsoliderte fagtradisjonen etter Indrebø med djupinnsamling basert på feltarbeid og kartotek kort og namnetolking med sterk vekt på etymologiske perspektiv. Etterfølgjaren Oddvar Nes (1938–2016) vidareførte dette arbeidet, og han utvida arbeidet med å organisere innsamling av stadnamn frå Vestlandet, m.a. gjennom kurs og rettleiing.<sup>31</sup> Metodisk stod feltarbeid sentralt, etter kvart i kombinasjon med kartfesting på dei nye karttypane gradteigskart og økonomiske kart.

Den siste leiaren av Stadnamnsamlinga var førsteamanuensis Ole-Jørgen Johannessen frå 1989 til 2012. Arbeidet med sys-

27 Ådland 1997: 54, Helleland 1997.

28 Bondevik og Nes 1988: 61.

29 Oversikt over materiale i Stadnamnsamlinga 20.02.2001, i privatarkivet til Ole-Jørgen Johannessen; opplysningar frå Peder Gammeltoft 18. oktober 2021.

30 Nes 1996a: 61.

31 Akselberg 1998: 7.

tematisering og tilgang til stadnamna tok ei digital vending etter år 2000, initiert av Det humanistiske fakultet. Det var bygd opp store samlingar av stadnamn frå Hordaland og andre fylke, men dei var upraktiske og tungvinne å bruke både for forskarar og folk flest. Frå fakultetet kom det krav om at tilgangen for ålmenta måtte aukast gjennom å ta i bruk ny teknologi.<sup>32</sup> Stadnamnsamlinga innleidde samarbeid med miljøet for språkteknologi ved Aksis, seinare Uni (sjå ovanfor). Det gav to viktige nyvinningar.<sup>33</sup>

Den eldre namnesamlinga frå Hordaland vart innskanna i 2004–2005 i det forskingsrådsfinansierte infrastrukturprosjektet «Etablering av digital nasjonal database for stedsnavn, fortrinnsvis mikrotoponymer (smånavn)», eit samarbeid med stadnamnmiljøet ved UiO.<sup>34</sup>

Den andre viktige nyvinninga var databasen og nettsida Hordanamn, den òg utvikla i samarbeid med Aksis og Unifob.<sup>35</sup> Målet med nettsida var å vise stadnamna kopla til kartreferanse og uttale, og planen var å kanalisere all ny innsamling og innskriving av namn inn mot denne nettsida. Metodisk må særleg koplinga til lydfiler kallast ei sentral teknologisk nyvinning. Rundt 2012 inneheldt databasen 275 000 kartfesta stadnamn. Av dei var 110 000 namn lydfesta, og systemet inneheldt data frå 20 av 33 kommunar i Hordaland.<sup>36</sup>

Digitaliseringsarbeidet fekk dei første åra små økonomiske bidrag frå institutt og fakultet, som gradvis blei reduserte. Stadnamnsamlinga la derfor i denne tiårsperioden ned mykje arbeid i å hente inn tilskot frå både kommunar og fylkeskommunale arkiv for å finansiere innskriving av namn. Johannessen heldt fram med dette koordineringsarbeidet dei næraste åra etter 2012, sidan stillinga ved Stadnamnsamlinga då var inndregen. Ansvaret for Hordanamn vart overført til Språksamlingane i 2018 då språkgruppa i Uni Research vart nedlagd.

Bak prototypen til Hordanamn låg det tydelege visjonar.<sup>37</sup>

32 Johannessen 2009.

33 Framstillinga her byggjer dels på samtalar med Ole-Jørgen Johannessen og Øystein Reigem i oktober 2021.

34 Johannessen og Schmidt 2004, Johannessen 2009. Den nasjonale stadnamndatabasen er no ein del av Språksamlingane, sjå nedanfor.

35 Hordanamn.uib.no, sett 16.10.21, siste revisjon ved Øystein Reigem 18.06.2014.

36 Johannessen 2012: 22 flg. Ifølgje Peder Gammeltoft 18. oktober 2021: 25 av 33 kommunar og 192 000 namn.

37 Johannessen 2009. Reigem var tilsett i Uni.

Miljøet som stod bak, var ikkje stort, i tillegg til Johannessen deltok Øystein Reigem med programmeringsarbeid og sekretæren for stadnamntenesta i Språkrådet, Kjell Erik Steinbru, med innskrivingsarbeid på deltid. Nedbygginga både på den namnefaglege og den språkteknologiske sida gjorde altså at arbeidet bremsa opp.

Som vitskapleg disiplin har stadnamnforskinga dei siste åra opplevd nedgang ved norske universitet, og særleg Kulturdepartementet har uttrykt sterk uro for utviklinga framover.<sup>38</sup> I Bergen var 1970- og -80-talet derimot ei glanstid for stadnamngranskinga.<sup>39</sup> Det gjekk ikkje noko skarpt skilje mellom samlingsarbeid, forskning og undervisning. Ein stor del av tilfanget i stadnamnsamlinga kom inn til instituttet gjennom hovudoppgåver, og det fanst etter kvart mange lektorar i skuleverket som kunne rettleie elevane i å skrive særoppgåver om stadnamn. Miljøet ved Stadnamnsamlinga la ned mykje arbeid i utoverretta formidling, kurs og rettleiing som stimulerte innsamlingsarbeidet lokalt. Fleire doktorgrader er leverte i tilknytning til miljøet i Bergen. Fleire tilsette med stadnamnkompetanse har vore namnekonseptantar for Vestlandet, og det sterke fagmiljøet gjorde at Språkrådet frå 1990-talet la sekretariatsfunksjonen for den regionale stadnamntenesta hit. Med flyttinga av språksamlingane frå Oslo (sjå nedanfor) er dei nasjonale stadnamnressursane på veg til å bli sentraliserte i Bergen.

### *Det sosiolingvistiske paradigmeskiftet*

Den historiske språkforskinga interesserte seg for utgangspunkt og resultat av språkendingar, men i liten grad for den prosessen som låg mellom og som var prega av variasjon mellom gamle og nye former. Midt på 1960-talet blei dette metodiske grunnlaget for talemålsforskning kasta om, først og fremst av amerikanaren William Labov. Hans teoriar kan sjåast som eit av dei tidlege brota med Chomskys avvising av språkbruksdata, sjølv om Labov sjølv hevda at ideane hans representerte ei utviding og vidareføring av den generative grammatikken.

Labov kombinerte synkrone og diakrone perspektiv. Gjen-

38 Sjø m.a. Prop. 108 L (2019–2020) *Lov om språk (språkløva)*, kap. 9.2.2.

39 Akselberg 1998: 7.

nom nokre nyskapande undersøkingar viste han at variasjonen mellom yngre og eldre former var systematisk, og at den i stor grad samvarierte ikkje berre med talarane sin alder, men òg mellom anna med sosial bakgrunn, etnisitet og kjønn. På grunnlag av dette mønsteret kunne han vise korleis ei endring spreidde seg i språksamfunnet, gjennom generasjonar og samfunnslag. Og mens dialektologien i stor grad hadde arbeidd med små, rurale språksamfunn, blei interessa no retta mot dei mykje meir komplekse språkbruksmønsterane i større byar.<sup>40</sup> Rådata blei samla inn i form av lengre innspelningar av eit stort, mest mogleg representativt utval informantar tatt opp i mest mogleg naturlege samtalesituasjonar. Opptaka blei så analyserte kvantitativt med fokus på språktrekk som viste variasjon – såkalla språklege variablar. Boka som har vorte rekna som eit sentralt utgangspunkt for det som raskt fekk namnet sosiolingvistik, *The Social Stratification of English in New York City*, kom i 1966.<sup>41</sup>

Det tok ikkje lang tid før Labovs idear, og tilhøvet mellom språk og samfunn meir generelt, vekte interesse også i Noreg. I Bergen organiserte dei unge universitetslektorane Kerstin Nordenstam (1935–2016) og Ole-Jørgen Johannessen (1942–) tidleg på 1970-talet ei lese- og diskusjonsgruppe for interesserte nordiskstudentar. I løpet av dette tiåret vart det så sett i gang store, innbyrdes uavhengige prosjekt i dei tre største byane i landet, *TAUS-prosjektet* i Oslo, som starta i 1970,<sup>42</sup> *Språksosiologiske forhold i Trondheim bymål* (1975),<sup>43</sup> og *TUB-prosjektet* i Bergen, som starta i 1977. TUB var eit akronym for *Talemål hos ungdom i Bergen*. Prosjektet fekk finansiering frå NAVF. Prosjektleiari i planleggings- og feltarbeidsfasane var amanuensis Helge Omdal. Sjølvje tilarbeidings- og analysefasen blei leia av dåverande amanuensis Helge Sandøy (1947–).

TUB-prosjektet spelte inn eit stort materiale. 92 ungdomar

40 Her var Norge eit unntak i internasjonal samanheng. Også mange bymål blei undersøkte i løpet av første halvdel av 1900-talet, med ein analyse av bergensmålet som den første – ein analyse som omfatta både dialekten si «mere vulgære og dens mere dannede form», Larsen & Stoltz 1912: 3.

41 Labov 1966. Det oppstod raskt meir kvalitative retningar innan sosiolingvistikken, men i Bergen har det i stor grad vore den kvantitative tradisjonen etter Labov som har dominert.

42 Hanssen, Hoel, Jahr, Rekdal & Wiggen 1978: 1. I tillegg munna prosjektet ut i ei rekke mindre artiklar.

43 Fintoft & Mjaavatn 1980.

fødd i 1962–64, likt fordelte på 8 bydelar, utgjer kjernen. Det var like mange av kvart kjønn, og dei var også fordelte nesten likt på tre sosialgrupper. Alle måtte ha budd i same bydelen heile livet, ha gått på barneskule der og ha mor som også var fødd og oppvaksen i Bergen. Som referansegruppe blei det gjort opptak med 12 eldre bergensarar fødd i Bergen sentrum i 1908–09, oppvaksne der og med foreldre som også var frå sentrum.<sup>44</sup>

Den metodiske kjernen i denne typen undersøkingar er som nemnt den såkalla språklege variabelen, dvs. språktrekk som kan ha meir enn éin lydleg realisasjon utan at tydinga blir endra. Det er desse variantane som samvarierer med ulike bakgrunnsvariablar, som sosial status og ofte kjønn. Variablar i bergensmålet som blei undersøkt, var t.d. vekslinga mellom *ikke* og *ikkje*, *noen* og *nokken*, *jei* og *eg*, og ikkje minst samanfallet av *kje*-lyden og *sje*-lyden, som for første gong i Noreg blei observert i dette materialet hos så gamle språkbrukarar, særleg hos ungdomane frå Fyllingsdalen, Ytre Fana og Bergen sentrum. Sett i forhold til kor vanleg dette fenomenet blei i åra som følgde, var frekvensen likevel svært liten, berre 2,5 prosent av alle førekomstar av dei to lydtypene blei realiserte «feil».<sup>45</sup>

Ein stor del av opptaka blei transkribert, og variantane ein var interessert i å analysere, fekk ulik form. Transkripsjonane blei dataførte, og ved hjelp av programvare utvikla i samarbeid med Bjørn Eide ved Program for datamaskinell språkbehandling ved Nordisk institutt kunne ein søke i transkripsjonane og identifisere alle belegga på ein gitt variabel, samt frekvensen av dei ulike variantane kryssa med dei ulike bakgrunnsvariablane.<sup>46</sup> Denne transkripsjonen var det første digitale talemålkorpuset i Bergen. Prosjektleiaren Sandøy skildra nytten til korpuset slik, samanlikna med dei tradisjonelle metodane:

I praktisk analysearbeid er det ofte slik at ein etter ei stund kjem i tvil om kategoriane er rette. Det kan komme på tale å omdefinere både variablane og variantkategoriane. Denne revurderinga av hypotesar og variablar skjer når ein sit med

44 Sandøy 1983. Resultata frå prosjektet er rapportert i ein eigen skriftserie, *Talemål i Bergen*, som kom ut med til saman fire hefte frå 1983 til 1988 med Nordisk institutt som utgjevar.

45 Johannessen 1983.

46 Sandøy 1984 og etter personleg opplysning frå Sandøy 2.3.2021.



materialet framfor seg. I slike tilfelle er det ein umisteleg fordel å ha belegga samla i velredigerte filar (eller datautskriftar) – i staden for å ha dei spreidd på dei fleire tusen transkripsjonsark.<sup>47</sup>

På 1970-talet kom også dei første sosiolingvistiske hovudoppgåvene om bymål, også dei baserte på innspelningar av eit relativt stort tal informantar.<sup>48</sup> Samtidig ble det etter kvart slutt på dei tradisjonelle dialektologioppgåvene baserte på kartlegging av færre og eldre informantar. At målføregranskinga gjennomgjekk eit paradigmeskifte på denne tida, kan vi også lese ut av resultatata frå dei fire feltkursa instituttet arrangerte for studentar mellom 1975 og 1981. På alle fire gjorde ein opptak. Men det ein gjorde opptak av, dokumenterer eit brot. Ifølge katalogen for Målføresamlinga var hovudvekta av opptaka på dei to første kursa, i høvesvis Høyanger i 1975 og Førde i 1976, knytt til dei gamle spørjelistene med røter i den historiske språkvitskapen, sjølv om det også blei gjort opptak av samtalar. Få år seinare, på Stord i 1980 og i Lindås i 1981, var ikkje ordlistene med lenger; no låg hovudvekta på opptak av såkalla sosiolingvistiske intervju, dvs. mest mogleg frie og naturlege samtalar.

Denne dreininga mot sosiolingvistiske metodar førte til at det var opptak på spoleband, kassettar og så digitale medium som fram mot tusenårsskiftet utgjorde den viktigaste tilveksten til Målføresamlinga. I teorien kunne dei ha lidd same skjebne som papirmaterialet, og blitt liggande unytta som dokumentasjon. Men digital teknologi gjorde at opptaka i staden kunne tilgjengeleggjerast for forskning på måtar ein ikkje kunne ha tenkt seg då dei første opptaka blei gjorde.

Første steg var å digitalisere dei gamle, analoge opptaka. Her var flaskehalsen i byrjinga kostnader knytte til lagringskapasitet, men dette var ikkje lenger noko problem etter tusenårsskiftet. Neste steg var å utvikle ein teknologi der ein først transkriberte opptaka til standard nynorsk eller bokmål og deretter kopla transkripsjon og lydfil på ein måte som gjorde at ein kunne bruke transkripsjonen

47 Sst.: 34 flg.

48 Den første hovudoppgåva ved Nordisk institutt som la Labovs metodar til grunn, var Reidar Sandals analyse av Vågsøy-målet (1976). Deretter følgde fleire oppgåver om bymål: Seim 1977 (Kragero), Kristoffersen 1978 (Arendal), Hangeland 1981 (Kristiansand) og Gabrielsen 1983 (Stavanger).

som søkeverktøy. Dette skjer på den måten at ein skriv inn eit ord eller ein relevant bokstavsekvens i søkevindauget. Programvara returnerer så alle treff i form av ei liste, der ein frå kvart treff kan opne eit utsnitt av lydfila som inneheld treffet saman med samanhengen føre og etter. Slik kan ein raskt og effektivt identifisere og hente ut relevante data. Sentral i den tekniske tilpassinga av teknologien i Bergen frå sist på 1990-talet var Knut Hofland (1949–) og Paul Meurer (1962–) ved HIT-senteret/ Aksis.

I åra som følgde, blei teknologien testa ut m.a. i fleire doktorgradsprosjekt.<sup>49</sup> I 2008 fekk professor Sandøy finansiering frå Noregs forskingsråd av eit prosjekt kalla *Dialektendringsprosessar*. I 2010 fekk sosiolingvistikkmiljøet endå eit prosjekt finansiert av Forskingsrådet, *Språkutvikling på industristader*. Målet i begge prosjekta var å granske språkendingar i nyare tid ved å samanlikne eldre opptak med nye innspelningar som skulle gjerast i regi av prosjekta. No blei eldre opptak, m.a. dei gamle TUB-opptaka, digitaliserte og kopla til transkripsjonar. Saman med dei nye opptaka – i nokre høve av dei same personane som blei spelt inn på 1970-talet – blei dei samla i eit digitalt talemålskorpus som fekk namnet *Talebanken*.<sup>50</sup> Dei tekniske løysingane her har det i stor grad vore Meurer som har stått for, medan Sandøy har vore den drivande faglege krafta. Også opptak gjorde i samband med andre prosjekt, ikkje minst knytte til masteroppgåver, blir transkriberte og lagt inn i korpuset, slik at studentane kan nytte teknologien i analysane sine.

Talebanken er med god margin det største talemålskorpuset i Noreg i 2021.<sup>51</sup> I januar 2021 inneheldt banken ca. 7,5 millionar ord frå 48 ulike kommunar, dei aller fleste på Vestlandet. Talet på talarar er snautt 1600 – den eldste fødd i 1864, den yngste i 2005. Omfanget av forskinga knytt til det sosiolingvistiske miljøet og Talebanken har vore betydeleg. Heimesida til prosjekta viser til 20 mastergradar, to doktorgradar og nær 40 vitskaplege og populærvitskaplege

49 Selås 2003, Haugen 2004, Hernes 2006.

50 Sjå <https://clarino.uib.no/korpuskel/corpus-list?collection=Talebanken> og <https://www.uib.no/fg/sosiolingvistikk/90666/talebanken#-rsmelding-2019>, vitja 22.9.2020.

51 Det nest største var det såkalla LIA-korpuset ved UiO med ca. 3,5 millionar ord. Innhaldet her er digitaliserte, eldre opptak opphøveleg gjort på spole- eller kassetband og som var ein del av samlingane ved dei fire eldre universiteta. I dette prosjektet deltok UiB som partnar, og heile 64 % av opptaka som blei tatt inn i korpuset, kom frå Målføresamlinga ved UiB. Sjå elles <http://www.tekstlab.uio.no/LIA/prosjekt.html>, vitja 27.1.2021.

publikasjonar som kan knytast til prosjekta.<sup>52</sup> I stor grad dreier det seg om forskning på språktilhøve på Vestlandet. Slik sett kan ein seie at målet for professoratet i vestnorsk målgransking, slik det blei formulert i 1918 – «at samle og studere de vestlandske bygdemaal» – blir vidareført, men med oppdaterte metodar og ei utviding av perspektivet til òg å gjelde bymål.

### *Leksikografi og terminologi*

Leksikografi, eller leksikologi, er vitskapen om ordforrådet i eit språk og korleis ein kan framstille dette ved hjelp av ordbøker. I prinsippet skil ein mellom dei to termene, slik at leksikologi er det vitskaplege studiet av korleis ordforrådet er bygd opp, medan leksikografi refererer til det meir konkrete ordboksarbeidet. I praksis blir dei ofte brukte om kvarandre.<sup>53</sup>

Terminologi refererer til det spesielle ordforrådet som er i bruk innanfor ulike fagfelt og profesjonar. Saman med ulike tekst- og sjangernormer skal den sikre effektiv og presis kommunikasjon innan kvart fagfelt.<sup>54</sup> Terminologien vil samstundes vere eit vern mot såkalla domenetap til engelsk, i ein situasjon der mange nye termar og omgrep kjem derifrå. Ein vellukka terminologi er eit resultat av samarbeid mellom ekspertar på fagfeltet og filologar. Termene som utgjer terminologien, må ha eit presist, avgrensa innhald, og relasjonane mellom dei må vere klåre og veldefinerte. Ein god terminologi er med andre ord eit system, og ikkje ei meir eller mindre tilfeldig samling definisjonar.

### *Norsk ordregistrant*

Heilt frå starten i 1967 var hovudprosjektet ved Prosjekt for datamaskinell språkbehandling (PDS) *Norsk ordregistrant*, eit datamaskinelt ordarkiv over norsk allmennspråk, bokmål og nynorsk, med opplysningar om ordklasse og eventuelt bøyingsmønster for kvart

52 <https://folk.uib.no/hnohs/DEP/> og <https://folk.uib.no/hnohs/IP/>, vitja 27.1.2021.

53 Sjø til dømes definisjonane i *Det Norske Akademis ordbok* (<https://naob.no>), vitja 28.9.2020.

54 Myking, Dysvik & Hjulstad 2018.

ord. I 1970 inneheldt basen vel 31 000 ord, henta frå vanlege skuleordlister for bokmål og nynorsk.<sup>55</sup> I 1976 hadde basen vakse til vel 60 000 ord, og planen var å utvide tilfanget til vel 200 000.<sup>56</sup> Men dette gjekk trått, i 1979 var basen framleis berre på ca. 60.000 ord. Då hadde ein fått tilgang til ein dataleseleg versjon av Tanums rettskrivingsordbok, og ein såg for seg at det kunne lagast ein stor og ein liten versjon av registranten med 300 000 og 60 000 ord.<sup>57</sup> Men dette skjedde ikkje; i eit udatert notat påført «[1985, ev. før]» med blyant, blir talet på ord i registranten framleis oppgjeve til ca. 60 000.<sup>58</sup> Arbeidet med og utviklinga av registranten ser ut til å ha stoppa opp.

Ordregistranten var eit samarbeid med Norsk språknemnd, frå 1972 Norsk språkråd (frå 2005 Språkrådet). Tanken var at registranten skulle kunne fungere som utgangspunkt for utgiving av m.a. ordlister til skulebruk. Men då ein tok til å diskutere nye ordlister på midten av 1980-talet, går det fram av eit møtereferat frå Språkrådet at ordregistranten ikkje hadde vore ajourført på fleire år, og at det måtte minst eitt årsverk til for å få gjort dette.<sup>59</sup> Oppdateringsbehovet må ha vore knytt til rettskrivingsreforma av bokmål frå 1981. Når resultatata av denne ikkje var lagde inn i registranten, var han ubrukbar som grunnlag for offisielle ordlister og ordbøker. Dette årsverket fann ein ikkje midlar til, og resultatet blei at samarbeidet med Norsk språkråd om ordlister tok slutt. Etter dette forsvinn dei fleste spora etter registranten.<sup>60</sup> Den blei lagt til sides då terminologiprojekta knytte til petroleumsverksemda blei etablerte, og blei aldri tatt fram igjen.<sup>61</sup>

Om lag samstundes slutta Heggstad ved UiB i 1984 for å starte

55 Heggstad 1970.

56 Heggstad 1976.

57 Alhaug 1978.

58 UBB-MS 2175, nr. 14.

59 UBB-MS 2175, nr. 16j.

60 Språkrådet samarbeida òg med leksikografimiljøet ved UiO. Dette blei no vidareført og resulterte i utgjevinga av førsteutgåvene av dei to såkalla handordbøkene i 1986, *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*. Sjå meir nedanfor. Registranten kom òg til nytte som grunnlag for tre større ordbokprosjekt. Auken frå vel 30 000 ord til vel 60 000 på 1970-talet kom hovudsakleg frå ein dataleseleg versjon av den norske delen av Einar Haugens *Norsk-engelsk ordbok* (Alhaug 1978). Denne blei nytta som grunnlag for utgjevingar av tre større ordbøker i samarbeid med Universitetsforlaget. I tillegg til nye utgåver av Haugens bok kom ei norsk-tysk ordbok (Hustad 1979) og ei norsk-fransk ordbok (Grundt 1991), hovudredaktør var professor Lars Otto Grundt ved Romansk institutt.

61 Samtale med Johan Myking 29. januar 2021.

sitt eige firma, Logos A/S, der han ville kommersialisere noko av den kompetansen han hadde opparbeidd seg som leiar av PDS. Etter det blei det usemje om rettane til materialet som var blitt utvikla ved PDS. Ifølge oppslag i Bergens Tidende sommaren 1985 skal universitetstilsette med tilknytning til Logos ha kopiert materiale for firmaet og i tillegg brukt arbeidstid på eit prosjekt som Logos hadde teke over frå universitetet på ein måte som ikkje minst fagmiljøet ved Nordisk institutt fann svært kritikkverdig.

Dette er eit tidleg eksempel på at forskingsdata kunne ha kommersiell verdi, og for universitetet blei dette ei vanskeleg sak. Ifølge assisterande universitetsdirektør Sverre Spildo hadde saka avdekka uklårheiter i regelverket som universitetet ville dra lærdom av. Samstundes var det trass alt «en hovedoppgave for universitetet å spre kunnskap og resultater».<sup>62</sup> Heggstad på si side hevda det same – universitetet skulle vere «en faglig ressurs for samfunnet». Saka hamna aldri i rettsapparatet, men var eit godt døme på at det trongst nytenking og klårare køyrereglar for korleis interessekonfliktar av denne typen skulle handterast. Desse kom etter kvart på plass, og i dag er kommersialisering og samarbeid med næringslivet eit uttalt mål for universiteta.<sup>63</sup> Kommersialisering med utgangspunkt i materialet frå PDS blei det likevel ikkje noko av.

### *Norsk termbank*

Allereie i 1976 drøfta Heggstad tanken om ein fagordregistrant som kunne danne ein heilskap med den allmennspråklege ordregistranten omtalt i førre avsnitt.<sup>64</sup> Det eigentlege arbeidet hadde enno ikkje begynt, men Heggstad nemner to forstudiar: EDB-terminologi og petroleumsterminologi. I tillegg nemner han det som skal bli framtida, nemleg å lage terminologiar som interaktive databasesystem som kan oppdaterast løpande – i staden for bøker, som raskt blir utdaterte innanfor felt som er i rask utvikling, slik både edb- og petroleumsværksemda var på 1980- og -90-talet.

62 Sjä oppslag i Bergens Tidende 6.7., 10.7. og 19.10.1985.

63 Saksførelegget til kollegiesak 132/1999 gir ei oppsummering av korleis den strategiske tenkinga om dette utvikla seg på 1990-talet.

64 Heggstad 1976.

Då Norsk termbank blei oppretta ved PDS i 1979, var dette ei realisering av Heggstads tankar om ein fagordregistrant. Samarbeidspartnarar var Norsk språkråd, Rådet for teknisk terminologi og Universitetsforlaget. I utgangspunktet var ikkje dette nokon einskapleg base, men «eit samlenamn på terminologiprojekta ved PDS».<sup>65</sup> Tankar om ei fastare organisering blei det ikkje noko av på grunn av motstand frå departementet.<sup>66</sup> I 1986 bytta PDS namn til Avdeling for norsk leksikologi, og Norsk termbank blei fagleg underordna denne.

I løpet av det første året blei det utvikla eit felles format som materialet i dei ulike projekta blei konvertert til.<sup>67</sup> Resultatet blei ei teknisk fagordbok på snautt 750 sider, støypt saman frå ei rekke tidlegare utgitte termordlister.<sup>68</sup> Boka var ifølge forordet ein samla presentasjon av fagterminologien som til då var skoten inn i termbanken. Det sentrale i prosjektet er likevel den elektroniske basen, som kan ajourførast løpande og gi grunnlag for «oppdaterte og utvidete utgaver av [...] boka». Men det kom aldri fleire utgaver. Grunnane til dette kan vere fleire. Fråvære av tilstrekkelege økonomiske ressursar var nok ein av dei, det at basar av denne typen nokre år seinare kunne leggest ut på internettet, ein annan. Ein tredje er nok at aktiviteten ved Norsk termbank i åra som følgde, meir og meir kom til å dreie seg om oljeterminologi – den utan tvil største suksessen i termbankens historie.

Rådet for teknisk terminologi (RTT) sette allereie i 1975 ned eit utval med ansvar for terminologi knytt til petroleumsverksemda, der UiB var representert.<sup>69</sup> Det er ikkje oppgitt kven som representerte UiB, men det er vel liten tvil om at det var Heggstad. I førsteutgåva av *Ordbok for petroleumsvirksomhet* frå 1976 er ikkje PDS nemnt, men i forordet til den andre utgåva frå 1980 står det at innhaldet er lagra i databasen Norsk termbank og at ein der har utvikla program og stått for tekstbehandling og redigering av manuskriptet, noko som hadde forenkla arbeidet vesentleg.<sup>70</sup>

65 Hjulstad 1985.

66 Myking 2005.

67 Hjulstad 1980.

68 Hjulstad & Norevik 1984.

69 Rådet for teknisk terminologi var ein medlemsorganisasjon som går tilbake til 1930-talet. Det samarbeidde med Norsk språkråd, og gav ut termlister knytte til ulike fagfelt. Frå slutten av 1970-åra til 1985 vart materialet RTT då radda over, dataført ved PDS. Rådet vart lagt ned i 2001, Myking 2005.

70 Ordbok for petroleumsvirksomhet – RTT 43 1980: 6 flg.

I ein presentasjon av Norsk termbank frå 1980 er samlinga som låg til grunn for ordboka, nemnd i oversynet over innhaldet i banken. Petroleumsfeltet er likevel ikkje nemnt som eit spesielt satsingsområde.<sup>71</sup> Men det må ha vore kort tid etter at det professor Johan Myking (1952–) kallar «sentrale aktørar, ikkje minst i og rundt PDS-miljøet», starta eit «aktivt lobbyarbeid mot oljemiljøet i Stavanger-regionen, det vil seia Oljedirektoratet og dei sentrale oljeselskapa med Statoil i spissen».<sup>72</sup> Resultatet av arbeidet var at Statoil (Equinor) bestemte seg for å finansiere Terminol-prosjektet, med PDS/Norsk termbank som utøvande faginstans.<sup>73</sup> Prosjektet, som skulle vare frå 1983 til 1985, var saman med oppfølgingsprosjektet Gullfaks B «det største terminologiske einskildprosjekt i Noreg nokosinne».<sup>74</sup> Målet var å utvikle eit norsk arbeidsspråk på Gullfaksfeltet i Nordsjøen og gjere norsk til det offisielle arbeidsspråket der. Det var med andre ord ikkje berre tale om å skape ein norsk terminologi på papiret, det viktigaste var at han skulle gjerast om til praksis:

Den terminologien som dermed vart utvikla, vart planta inn i alle former for tekst på plattformene: skilting, dataskjerm-bilete i prosessstyring, driftsprosedurar og ikkje minst alle former for opplæringsmateriell. Konsekvensen var såleis at det totale arbeidsmiljøet på mange plattformer vart prega av norsk språk.<sup>75</sup>

Det lèt seg i alle fall identifisere tre viktige utgangspunkt for Terminol-prosjektet. Det første er at norske firma, med statseigde Statoil i spissen, blei etablerte og tok opp konkurransen med dei utanlandske pionerane. Samtidig kom norske arbeidstakarar i stadig større grad til å erstatte utanlandske i Nordsjøen. Dette førte til auka merksemd om tryggleiksspørsmål og kommunikasjon.<sup>76</sup> Skal reglar og prosedyrar følgast, ikkje minst i krisesituasjonar, er det

71 Hjulstad 1980.

72 Myking 2005.

73 Ein forløpar var ei trespråkleg ordbok utgitt av Elf Aquitaine i 1982 (Paruit 1982). I forordet blir PDS og Norsk termbank takka for hjelp «i den generelle oversettelses- og registreringsprosess til norsk for den norske versjonen».

74 Myking 2005, Myking, Dysvik & Hjulstad 2018. Påstanden står seg nok også i dag.

75 Myking & Sæbøe 2000.

76 Sjø t.d. Flydal 1983.

viktig at dei blir forståtte fullt ut. Sjølv om mange i det daglege nok greidde seg med den engelskprega fagsjargongen som dei utanlandske selskapa hadde hatt med seg, blei det sett på som eit problem at engelskkunnskapane blant arbeidarar og funksjonærar var svært vekslande. Og endeleg var fortienesta god fram til oljekrisa i 1986, noko som gjorde at dei store selskapa kunne ta seg råd til å investere i terminologi.<sup>77</sup> Også kulturpolitiske omsyn er med i bakgrunnen for prosjektet; norske arbeidstakarar måtte kunne bruke sitt eige morsmål også i oljebransjen, og norsk kunne ikkje tape for engelsk på eit så viktig økonomisk felt som petroleumsverksemda var blitt på 1980-talet. Eit visst innslag av språkleg purisme kan også sporast i kjeldene. Til dømes blir blandingsspråket av engelsk og norsk som hadde utvikla seg, kalla «bastardspråk» i sluttrapporten for Terminol-prosjektet.<sup>78</sup>

For PDS kom desse prosjekta på eit ideelt tidspunkt. Det var utvikla programvare for terminologiarbeid som var prøvd ut på mindre prosjekt som Norsk dataordbok.<sup>79</sup> No blei det mogleg å prøve ut og vidareutvikle denne kompetansen i eit heilt anna omfang. I 1986 sysselsette Norsk termbank 18–19 personar, og i sluttrapporten frå Terminol-prosjektet omfattar lista over medarbeidarar som i lengre eller kortare tid var med, 17 personar.<sup>80</sup> Resultatet var ein database med 10 000 hovudoppslag.<sup>81</sup> Denne var eit resultat av eit utstrekt samarbeid mellom terminologane ved termbanken og fagfolka i Statoil. Andre selskap som følgde Statoils eksempel, var Mobil, Elf Aquitaine og Esso.<sup>82</sup>

Toppåret var 1986, men det oljerelaterte terminologiarbeidet varte i fleire år etter dette.<sup>83</sup> Eit eksempel er IGU-prosjektet (1990–1997), som utvikla ein norsk gassterminologi for Den internasjonale gassunionens ordbok, *Multilingual Dictionary of the Gas*

77 Pedersen 1994.

78 Roald, Myking & Pedersen 1986.

79 Dette var det første prosjektet der edb blei tatt i bruk i terminologiarbeid. Arbeidet starta i 1972, då Norsk språkråd sette ned ein komité for dataterminologi, og den først utgåva kom i 1976. I forordet skriv komiteen at boka er lagra på eit datamaskinlesbart medium ved PDS, og at ein her har utvikla program og stått for tekstbehandling og redigering. Boka kom i fleire reviderte utgåver fram til 1997. Men PDS fall etter kvart ut som partnar. I fjerde utgåva, frå 1987, er ikkje UiB nemnt.

80 Utne 1987.

81 Roald, Myking & Pedersen 1986.

82 Pedersen 1994, Jonassen 1986.

83 Myking 2005.



*Industry*.<sup>84</sup> Men aktiviteten ved termbanken blei på 1990-talet også meir orientert mot verksemder på land, m.a. blei det utarbeidd ei norsk utgåve av WHO's internasjonale sjukdomsklassifikasjon for Sosial- og helsedirektoratet.<sup>85</sup>

Allereie på 1980-talet blei termsamlingane ved Norsk termbank samla i den såkalla NOT-basen, den blei kommersialisert, først av Nordisk institutt som eigar. Det viste seg etter kvart at det baud på rekneskapsmessige problem å integrere instituttøkonomi med kommersiell verksemd, så i 1988 blei Norsk termbank og dei som var tilsette der, overførte til Unifob. Dette skjedde berre få år etter at ein hadde freista å få universitetet med på ei konsolidering og utbygging av fagmiljøet ved instituttet, som fagleg basis for den kommersielle verksemda.<sup>86</sup> Dette blei det ikkje noko av, utover at PDS i 1986 skifta namn til Avdeling for norsk leksikografi. Då termbanken blei overført til Unifob i 1988, blei avdelinga lagd ned. Ved Unifob blei drifta basert på eksterne oppdragsinntekter. Så seint som i 1998 blei basen brukt i dokumentproduksjonen i oljenæringa. I 1999 kom ein internettversjon.

Kontakten med fagmiljøet ved instituttet blei organisert slik at ein av dei vitskapleg tilsette fekk frådrag i undervisningsplikta mot å bruke ein arbeidsdag i veka på arbeid knytt til termbanken. I 2000 blei ordninga med frådrag for undervisningsplikt avvikla, og då stansa arbeidet med og vidareutviklinga av basen opp.<sup>87</sup> Sidan ansvaret for basen no låg hos Unifob, såg korkje HF-fakultetet eller Nordisk institutt det som si oppgåve å koste vidareføring og oppdatering. Basen var først og fremst laga som eit praktisk verktøy for næringsliv og offentleg administrasjon, ikkje som ein forskingsressurs. Etterspurnaden frå oljebransjen var tidsavgrensa og forankra i det overordna behovet for å integrere petroleumsverksemda økonomisk, sosialt og kulturelt i det norske samfunnet. Den var med andre ord særeigen, og då dette målet var nådd, fanst det ingen andre samfunnsområde med tilsvarende behov.

84 Ellingsve 1999.

85 WHO 2005.

86 Privatarkiv-OJJ: Notat om terminologiarbeidet ved Nordisk institutt datert 4.1.1985, signert av fem vitskapleg tilsette ved instituttet.

87 Andersen 1997, Myking 2005. Samtale med Johan Myking 29.1.2021. I dag er NOT-basen ein del av Termportalen ved UiB: «This termbase is to be considered a historical resource, and has not been updated for a while». Men den er framleis søkbar: <https://repo.clarino.uib.no/xmlui/handle/11509/75>, vitja 26.10.2020.

Sjølv om Terminol-prosjektet hadde eit praktisk føremål, låg det likevel akademisk fagkompetanse til grunn for arbeidet, og utviklingsarbeidet knytt til petroleumsprosjekta genererte også forskning. I 1995 fekk prosjektet Språkplanlegging, identitet og marknad – Nordsjøen som språkleg-kulturelt laboratorium, med Myking som leiar, finansiering under Noregs forskingsråds program Kultur- og tradisjonsformidlende forskning (KULT). Her stod ein analyse av spenninga mellom kultur/språkplanlegging og marknadskrefter i fokus.<sup>88</sup> Det blei også forsvart to doktoravhandlingar knytte til terminologimiljøet.<sup>89</sup> I tillegg har fleire av dei som begynte ved Norsk termbank, markert seg som terminologar seinare, t.d. i RTT så lenge det eksisterte, og i Norges standardiseringsforbund.

Etter tusenårsskiftet låg terminologiarbeid, også på nasjonalt plan, i stor grad nede.<sup>90</sup> Samstundes blei presset frå engelsk på norsk språk ei viktig sak for Språkrådet. Farane knytte til manglande norskspråkleg terminologi blei diskuterte, og i 2008 kom stortingsmeldinga *Mål og mening – Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*.<sup>91</sup> Året etter blei universiteta pålagde å ta ansvaret for å sikre og vidareutvikle norsk fagspråk gjennom eit tillegg til universitets- og høgskulelova. Dei første åra blei dette stort sett ignorert av institusjonane. Først i dei siste åra har verdien av termbasar på nytt kome opp i det offentlege ordskiftet – ein diskusjon som i stor grad er driven fram av Språkrådet og etter kvart statsforvaltninga, ikkje universiteta sjølve.<sup>92</sup>

## UiB tar over ansvaret for nasjonale språksamlingar og ordbøker

I 2016 blei leksikografien vekt til live att ved UiB. I 2014 bestemte UiO seg for å avslutte ordbokssamarbeidet med Språkrådet og seie frå seg ansvaret for dei nasjonale språksamlingane i stadnamn og

88 Myking & Sæbøe 2000 er ein gjennomgang av resultatata frå prosjektet.

89 Andersen 1998 [1991], Myking 2008.

90 Noregs Handelshøgskule og miljøet rundt Magnar Brekke og Ingrid Simonnæs, og seinare Gisle Andersen og Marita Kristiansen, er det einaste vesentlege unntaket eg veit om.

91 St.meld. nr. 35 (2007–2008).

92 Kapittel 9 i meldinga gir ei meir detaljert skildring av denne utviklinga.

målføre. Om ingen andre ville ta over ansvaret, ville ordsamlingane bli pakka ned.<sup>93</sup> Dette var ei strategisk avgjerd om heller å bruke ressursane på undervisning og meir spissa språkvitskaplege satsingar enn produksjon av ordbøker for norsk. I fleire av dei andre språkvitskaplege universitetsmiljøa i landet skapte avgjerda uro for at samlingane skulle bli utilgjengelege for forskingsformål. Kulturdepartementet, representert mellom andre av Språkrådet, frykta at det ville stå utan ein vitskapleg partner som kunne vidareutvikle ordbokproduksjonen og sikre dokumentasjonsansvaret for norske stadnamn. I åra 2014 og 2015 blei det derfor arbeidd intensivt med å finne alternative løysingar.

UiB var tidleg ute med å signalisere at ein der var interessert i å overta ansvaret. Initiativet kom frå nordiskmiljøet ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium. Fagmiljøet hadde sjølv ansvaret for vitskaplege samlingar i målføre og stadnamn, og var ottefulle for at utviklinga og forskinga knytt til slike samlingar skulle forvitte nasjonalt. Samstundes voks det fram ein argumentasjon som fekk brei støtte, om at samlingane frå Oslo burde flyttast til eit språkvitskapleg miljø og vere grunnlag for vidare forskning i dei disiplinane som låg til grunn. Ordbokproduksjon i seg sjølv var kanskje ikkje det som stod fremst i tankane i fagmiljøet, men ei nasjonal ordboksgruppe med utgangspunkt i Nynorsk kultursentrum framheva dette som eit nasjonalt viktig kulturpolitisk omsyn. For instituttleiinga i Bergen handla det òg om å ta imot alle dei potensielle vekstimpulsane ein kunne få, i ei tid prega av fagleg nedbygging.

Initiativet frå fagmiljøet blei tatt vidare av Myking som instituttleiari og representant for UiB i den nasjonale ordboksgruppa. Myking fekk støtte frå fakultets- og universitetsleiinga, og det viktigaste arbeidet vart gjort av rektor Dag Rune Olsen i dialog med den politiske leiinga i Kunnskapsdepartementet. I tildelingsbrevet for 2016 frå Kunnskapsdepartementet blei ansvaret for samlingane overført til UiB.<sup>94</sup> Det lokale ansvaret fekk Språksamlingane, som blei oppretta som avdeling ved Universitetsbiblioteket.<sup>95</sup>

93 Eit godt oversyn over saksgangen ved UiO finst i eit brev frå universitetet til Kulturdepartementet datert 23.2.2015: <https://hf.uio.no/iln/om/organisasjon/styremoter/2013-2016/innkalling-2015/0-sak-3-7-videre-drift-og-forvaltning-av-samlingene.pdf>, henta 17.11.2020.

94 Universitetsstyret, sak 10/2016, Tildelingsbrevet frå Kunnskapsdepartementet, side 8 (18.12.2015).

95 Myking (under utg.) 2022.

Denne saka har lange røter. Samlingsaktivitetane i Oslo var i stor grad bygde opp i einingar som til dels opphavleg var uavhengige, men etter kvart vart institusjonaliserte ved UiO og gjevne nasjonalt ansvar. Mellom desse er Norsk Målførearkiv, Norsk Stadnamnarkiv og Norsk leksikografisk institutt. Frå å vere sjølvstendige einingar var dei frå 2001 innlemma i Institutt for lingvistiske og nordiske studium som forskargrupper. Både Språkrådet og den nasjonale ordbokgruppa foreslo i 2014 og 2015 å danne ein ny, sjølvstendig organisasjon – eit dokumentasjonssenter for norsk språk, eventuelt i sameigarskap mellom universiteta. Den løysinga som vart vald, var likevel i realiteten den historisk etablerte: Ein interessert institusjon med relevant aktivitet får det nasjonale ansvaret med tilhøyrande finansiering.

Samlingane frå Oslo inneheld mykje materiale knytt til namnegransking, målgransking og norrønt, men til no er det først og fremst dei leksikografiske samlingane som har fått eit nytt liv ved UiB. For med desse følgde medansvar (saman med Språkrådet) for dei to handordbøkene, *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*. Etter overføringa til UiB er det løyvd midlar til full revisjon av dei to. I 2021 var 7,5 årsverk knytte til dette prosjektet, 4,5 faste og 2 mellombelse, pluss delar av pliktarbeidet til ein doktorgradsstipendiat.<sup>96</sup>

Også det faglege ansvaret for storverket *Norsk Ordbok*, utgitt på papir i 12 store bind mellom 1966 og 2016, følgde med over fjellet.<sup>97</sup> Arbeidet med ordboka starta så tidleg som i 1930. Men allereie på 1920-talet hadde professor Hannaas ved Bergens Museum lagt konkrete planar for ei slik ordbok, med budsjett, tidsplan og kven som skulle vere medarbeidarar under Hannaas sjølv som redaktør.<sup>98</sup> Men då han døyde i 1929, blei realiseringa av prosjektet flytta til Oslo frå Bergen. Så prosjektet kom på ein måte heim i 2016, og i 2019 løyvde Stortinget midlar til digitalisering og fagleg oppdatering av dei fem første binda, slik at heile verket vil bli søkbart på internettet.<sup>99</sup> Høgskulen i Volda uttrykte tidleg ei særleg interesse for *Norsk Ordbok*, og har teke medansvar for arbeidet.

96 E-post frå hovudredaktør Margunn Rauset 25.1.2021.

97 Den fulle tittelen er *Norsk Ordbok: ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*.

98 Bondevik 1988.

99 <https://www.uib.no/11e/138863/revisjon-og-digitalisering-av-norsk-ordbok-h-no-ah>, vitja 28.1.2021. Prosjektet er eit samarbeid med Høgskulen i Volda, som støtta arbeidet med å få Språksamlingane til Bergen.

I tillegg er det frå 2021 løyvd midlar til å vidareutvikle ein termportal, slik at også terminologiarbeid blir ein del av den fornya satsinga på leksikografi.<sup>100</sup> Slik er UiB i løpet av dei siste åra blitt eit sentrum for ordboksarbeid i Norge, nesten hundre år etter at Hannaas la dei første planane og vel tjue år etter at terminologisatsinga frå 1980-talet ebba ut. Men det som var ein veikskap då, er det også no. I motsetnad til til dømes talemålsgranskinga skildra ovanfor er ikkje ordboksarbeidet (unnateke ei forskarstilling knytt til Termportalen) forankra i faste, akademiske stillingar i form av professorat eller førsteamanuensisstillingar; det same gjeld i endå høgare grad stadnamndisiplinen. Dermed er sambandet med kjerneverksemda ved universitetet usikkert og potensielt ustabil.

Det er likevel ein skilnad: Denne gongen er verksemda finansiert av staten og lagt til universitetet, ikkje til den såkalla randsonen der Unifob høyrde til. Det gir universitetet eit større ansvar for kontinuiteten, og det er ein styrke. Det er tale om eit strategisk val som skil seg frå det valet UiO gjorde: I meldingsdelen til framlegget om språklov er det lagt stor vekt på at UiB er blitt det nasjonale senteret i Noreg for ordboksarbeid, og dette er definert som ein viktig del av staten si satsing på språkleg infrastruktur.<sup>101</sup> Den nye satsinga på Termportalen viser at dette har fått konkrete følgjer. Det eksisterer nok òg hjå mange ei forventning om at flyttinga av språksamlingane skal føre til ei revitalisering av stadnamngransking som universitetsdisiplin.

## Datalingvistikk og språkteknologi

Dei to utviklingslinene vi har sett på til nå, var begge knytte til Nordisk institutt. Ei tredje er knytt til allmenn språkvitenskap eller lingvistikk.

---

100 UiB <https://www.uib.no/ub/fagressurser/spesialsamlingene/121707/termportalen>, vitja 28.1.2021.

101 Prop. 108 L (2019–2020) Lov om språk (språklova), kapittel 9.

### *Etableringa av allmenn språkvitenskap ved UiB*

Faget går tilbake til Fonetisk institutt, som blei oppretta i 1953 og som då fekk ansvaret for forprøvene i fonetikk og språkvitenskap. Martin Kloster-Jensen blei tilsett i eit dosentur i fonetikk same året, og etter kvart blei fleire stillingar i fonetikk oppretta for å ta seg av det auka undervisingsbehovet ut over 1960-talet. Allmenn språkvitenskap var først berre tilbydd gjennom førelesingar av professor Bjarne Ulvestad (1922–2004) frå Germanistisk institutt.<sup>102</sup> Han blei tilsett som professor i 1957, same året som Chomsky la fram sin generative grammatikk i boka *Syntactic Structures*. Fram til 1970-talet var Ulvestad den fremste representanten for strukturalismen blant dei språkvitenskapleg tilsette ved fakultetet. Først i 1972 blei det tilsett ein allmennlingvist ved Fonetisk institutt: Marianne Haslev Skånland (1942–). Ho fekk følge av Henry Henne i 1981 og Helge Dyvik (1947–) i 1983.<sup>103</sup> Samstundes blei talet på fonetikarar redusert, og namnet på instituttet blei i 1982 endra til Institutt for fonetikk og lingvistik.

I 1972 skulle ein tru at tida var moden for den generative grammatikken også ved UiB. Men som alt nemnt etablerte ikkje Chomskys syn seg som ein ny normalvitenskap på same måten som ein kan seie at strukturalismen gjorde det. Også i Bergen møtte teorien motstand, først ved Skånland, som var ein markert og skarp motstandar på tradisjonell, strukturalistisk grunn.<sup>104</sup> I 1980 disputerte Dyvik med ei avhandling som var eit klart oppgjær med Chomskys mentale realisme. Ifølge Dyvik sette han likskapsteikn mellom det formelle beskrivingsapparatet knytt til teorien og den språklege kompetansen sjølv. For Dyvik var dette eit kategorimistak; ein modell kan vere meir eller mindre formålstenleg og innsiktsgjevande i høve til dei fakta den skal gjere greie for, men han er ikkje dermed ei spegling av forskingsobjektet. Å gjere greie for innhaldet i den menneskelege språkkunnskapen er difor ikkje utan

102 Thue 1996: 542.

103 Sst.: 56f.

104 Sjå t.d. slutten på forordet til [Haslev] Skånland 1985: «Innen fonologien de siste 20 årene har dette særlig vært merkbart i en skoledannelse som kaller seg 'generativ fonologi', og som har spesialisert seg på å generere kjente fenomener og innsikter på særs tungvinte måter og på å slå barnet ut med badevannet. Ubestedte sjeler er hermed advart mot å kaste bort tiden med [å] oppfinne kruttet på nytt.»

vidare det same som å avdekke dei psykologisk-genetiske mekanis-  
mane som ligg til grunn for sjølve den menneskelege språkevna.  
Dyvik hevda at hypotesane til Chomsky ikkje kan testast i poppersk  
forstand, og difor ikkje kan tene som empirisk forankringspunkt  
for språkvitskapen, Dyvik tar utgangspunkt i eit alternativt foran-  
kringspunkt: «observerbar språkbruk».<sup>105</sup>

### *Datalingvistikk og datastøtta lingvistikk*

I 1984 publiserte Dyvik ein artikkel med tittelen «Hva er dataling-  
vistikk?». Den kan sjåast som starten på det som ikkje berre skulle  
bli hovudinteressa gjennom resten av den akademiske karrieren  
hans, men òg ei interesse som kom til å prege den faglege profilen til  
instituttet. I artikkelen blir datalingvistikk definert som «å utvikle  
programvare for grunnforskningsformål eller for direkte praktisk  
anvendelse, som *inkorporerer lingvistisk innsikt*, eller, om man vil,  
*simulerer språklig kompetanse*, på ett eller annet nivå».<sup>106</sup>

I artikkelen trekker Dyvik eit skilje mellom datalingvistikk  
og datastøtta lingvistikk. Det siste refererer til forskning der bruk av  
datateknologi har gjort forskinga meir effektiv på ulike måtar, utan  
at bruken har endra dei grunnleggande metodane eller forskings-  
spørsmåla. Både Talebanken og Norsk termbank er eksempel på  
slik forskning, der digitalisering og databaseteknologi har bidratt  
til at analysen av data og etablering av samanhengar i materialet  
er sikrere og meir effektiv samtidig som mengda av data som kan  
lagrast, strukturert og analyserast, har auka enormt. Her skil ikkje  
språkvitskap seg frå andre vitskapar.

Datalingvistikk er òg eit nytt forskingsfelt som oppstod med  
datamaskina, der ein simulerer språkleg kompetanse og språkbruk  
ved hjelp av datateknologi. Datalingvistikk har vore eit sentralt  
forskingsstema ved lingvistikkseksjonen ved UiB heilt frå 1980-talet,  
men det har ikkje vore det einaste. Det er likevel dette vi skal kon-  
sentrere oss om her.

105 Dyvik 1980: kap. 2. Den som representerte den chomskyanske lingvistikken ved institut-  
tet, var Kirsti Koch Christensen (1940–), som etterfølgde Henry Henne i 1991. Christen-  
sen blei prorektor i 1996 og var rektor frå 1999 til 2005. Dette la naturlegvis avgrensingar  
på den faglege produksjonen hennar.

106 Dyvik 1984.

### Røtene

I ei usignert oversikt over verksemda ved PDS frå september 1981 blir det under overskrifta *Norsk tekstbehandling* vist til to prosjekt – eit delvis realisert og eit som kunne vere aktuelt. Det første er eit automatisk system for orddeling, som allereie skal vere på plass. Det andre er eit system for automatisk korrekturlesing, som «[t]ruleg vil bli eit interessant område innanfor datamaskinell språkbehandling».<sup>107</sup> Også datastøtta omsetting mellom bokmål og nynorsk blei det arbeidd med noko seinare på 1980-talet.<sup>108</sup> Men då etterfølgaren til PDS, Avdeling for norsk leksikografi, blei lagd ned i 1988 og Norsk termbank samstundes blei overført til Unifob, var det slutt på det språkteknologiske utviklingsarbeidet ved Nordisk institutt.

Ved NAVFs EDB-senter blei den tidlege interessa også retta mot grunnforskning og korleis ein kunne utvikle grammatikkar som baserte på språkvitenskapleg teori kan analysere språklege utsegner på eit gitt språk. Det begynte med eit samarbeid om setningsanalyse med dåverande amanuensis Svein Lie ved UiO på slutten av 1970-talet.<sup>109</sup> Etter dette var Per Kristian Halvorsen frå januar 1982 til sommaren 1983 tilsett som forskar ved senteret. Han arbeidde med å utvikle eit system for automatisk grammatisk analyse med spesiell tillemping på norsk. Med utgangspunkt i ein teori kalla leksikalsk-funksjonell grammatikk (LFG) la han grunnlaget for eit langvarig og fruktbart samarbeid med eit forskingssenter i Palo Alto i California, eigd av Xerox-konsernet.<sup>110</sup> LFG er også ein generativ modell, men utan den abstrakte underliggende og ikkje-observerbare djupstrukturen den chomskyanske retninga la til grunn. Den bygger på observerbar språkbruk.

Etter at Halvorsen slutta, blei det datalingvistiske programmet vidareført som eit samarbeid mellom EDB-senteret og Dyvik. Artikkelen hans i meldingsbladet frå senteret i 1984 kan lesast som ei programerklæring. Det blei lagt planar for studietilbod og utvikling av eit program for datalingvistisk forskning. Maskinvare spesielt godt

107 UBB-Ms 2175, nr. 16d, s. 4.

108 Årsmelding 1988: 5 flg.

109 Lie 1980.

110 Årsmelding 1983: 5 flg., Hauge 1983.



eigna for datalingvistisk forskning blei kjøpt inn, og ikkje minst blei samarbeidet med Xerox-senteret vidareført.<sup>111</sup>

### *Maskinomsetting*

Målet om å utvikle automatisk omsetting frå eitt språk til eit anna oppstod om lag like tidleg som datamaskina. Men dei tidlege forsøka på 1950-talet stranda, og på 1960- og -70-talet rådde pessimismen. Det var liten tru på at vegen til adekvate omsettingssystem kunne gå via språkvitskapleg teori og språkvitskaplege beskrivingsapparat.<sup>112</sup> I artikkelen frå 1984 viste Dyvik til ny og meir realistisk optimisme. Nyare grammatiske modellar, som t.d. LFG, var eit lovande utgangspunkt for datalingvistisk forskning og dermed også for m.a. å utvikle brukbare omsettingssystem.

Frå dette utgangspunktet har utviklinga av maskinomsetting følgt to hovudvegar, som ikkje kan sjåast som heilt åtskilte, men som snarare utfyller kvarandre. Den eine er den det er tale om her: omsetting basert på språkvitskapleg kunnskap. Her prøver ein å simulere den menneskelege språkevna ved å skrive program som modellerer dei grammatiske reglane vi bruker når vi produserer ytringar, og å bygge leksikon som modellerer ordforrådet vårt. Ei hovudutfordring er at språk er ulike når det gjeld begge modulane – det same innhaldet kan vere koda ulikt både i ordforråd og grammatikk. Eit døme på det første er at det norske ordet *låne* dekkjer to ord i engelsk: *lend* og *borrow*. Eit døme på ulik grammatikk er kravet på norsk om at det bøygde verbet må stå på andre plass i setninga, noko det ikkje gjer i t.d. engelsk, jamfør norsk *Då køyrde Per til byen* mot engelsk *Then Peter drove to town*.

Dette gjer lingvistisk basert omsetningsforskning til grunnforskning – dess betre eit program verkar, dess meir kunnskap har ein fått fram om kva slags formelle og semantiske relasjonar som finst mellom språka som inngår i omsetningsrelasjonen. Kvaliteten på omsettinga blir eit suksesskriterium, men den språkvitskaplege kunnskapsutvidinga som har ført fram til målet, er like viktig som resultatet.

111 Årsmelding 1984: 11.

112 Dyvik 1990: 2 flg.

Den alternative tilnærminga er statistisk basert omsetting. Denne tar utgangspunkt i store såkalla parallellkorpus for å berekne sannsynet for at ein ordsekvens eller ei frase i eit språk vil svare til ein bestemt ordsekvens eller frase i det andre språket. (Parallellkorpus er eit korpus som inneheld versjonar av same teksten eller dei same tekstane på meir enn eitt språk.) I den reine typen av slike modellar finst ingen grammatikk og ikkje noko leksikon, berre korrespondansar mellom parallellkorpus. Her bidrar med andre ord ikkje programmert kunnskap om grammatiske reglar til å nå fram til målet om ei best mogleg omsetting.<sup>113</sup>

Som nemnt er ikkje dette to åtskilte spor. I dag vil dei fleste prosjekta ha innslag av begge, og den reint statistisk baserte metoden er avløyst av det ein kallar nevralt nettverk, dvs. datastrukturar som er inspirerte av måten nervecellene i hjernen er organiserte på. Men om vi held oss til Dyviks definisjon, «å simulere språkleg kompetanse», må den regelbaserte strategien stå sentralt innanfor datalingvistikk forstått på denne måten.

Forskinga ved instituttet kom i åra som følgde etter 1984, i stor grad til å vere prega av datalingvistikk, og eit omsetningsperspektiv var heile tida med i større eller mindre grad. Dette perspektivet vert brukt i det vidare. Det er likevel viktig å peike på at det først og fremst dreier seg om grunnforskning, med potensial for praktisk utnytting. Eit eksempel er det første prosjektet der ein fekk finansiering frå Forskningsrådet, PONS, eit akronym for «Partiell Oversettelse mellom Nærstående Språk», der dei nærstående språka var norsk og svensk. Målet var ikkje å utvikle eit dataprogram som kunne setje om mellom norsk og svensk i stort omfang, men å utvikle eit overordna system som automatisk kunne utnytte likskapen mellom to språk i omsetningsprosessen.<sup>114</sup>

Omsetningsperspektivet har også prega seinare prosjekt, som prosjektet «From Parallel Corpus to Wordnet», leia av Dyvik (2001–2004), som utvikla ein metode for automatisk avleiing av ordsemantiske skildringar frå omsettingar, og det nasjonale LOGON-prosjektet (2002–2006). Dette siste prosjektet dreidde seg om omsetting frå norsk til engelsk.

113 Dette er ei svært forenkla framstilling. Sjå t.d. [https://snl.no/statistisk\\_maskinoversettelse](https://snl.no/statistisk_maskinoversettelse), vitja 11.2.2021.

114 Dyvik 1994: 226.

Her kom samarbeidet knytt til Xerox-senteret i California til å bere frukter, det var allereie etablert tidleg på 1980-talet, og rundt tusenårsskiftet blei norsk med i «The Parallel Grammar Project» ved senteret, der målet var å utvikle parallelle grammatikkar for ei rekke språk.<sup>115</sup> Grammatikken for norsk blei lagt til grunn for to prosjekt der eit viktig delmål i det siste var å bygge ein såkalla trebank for norsk. Ein trebank er eit korpus der setningane ikkje berre er analyserte på ordnivå, men også med omsyn til syntaks. Dette vil seie at kvar setning i korpuset er blitt tilordna ein analyse av dei større frasene orda i setninga dannar, og kva slags funksjon desse frasene fyller i setninga, som t.d. subjekt, verbal og objekt.<sup>116</sup>

Det sentrale delmålet i det første av dei to trebankprosjekta, «The Norwegian Treebank Pilot Project» (TREPIL, 2004–2008), var å utvikle ei generell verktøykasse for bygging av trebankar.<sup>117</sup> Prosjektleiari var professor Koenraad de Smedt (1954–), som saman med emerita Victoria Rosén (1951–), senioringeniør Paul Meurer og Helge Dyvik og har vore kjernen i datalingvistikkmiljøet. Med utgangspunkt i desse verktøya hadde det neste prosjektet, «The Norwegian Infrastructure for the Exploration of Syntax and Semantics» (INESS 2010–2017), to mål. Under leiing av Rosén var det første å skape ein internasjonal infrastruktur for lagring og bruk av trebankar, for forskning så vel som teknologiutvikling. Denne inneheld i dag meir enn 800 trebankar som representerer ei lang rekke ulike språk.<sup>118</sup> Prosjektet hadde ikkje omsettingsteknologi og metode som eit hovudmål, men i INESS-infrastrukturen finn ein ei rekke parallellkorpus, og dei er heilt sentrale for å bygge gode omsettingsprogram baserte på lingvistisk kunnskap.<sup>119</sup>

Det andre målet var å bygge ein norsk trebank, NorGramBank, ved hjelp av den norske grammatikken utvikla under ParGram-para-

115 Butt, Dyvik, King, Masuichi & Rohrer 2002.

116 Namnet «trebank» kjem av at syntaktiske analysar ofte blir visualiserte i form av såkalla trestrukturar.

117 Rosén, Meurer & De Smedt 2009.

118 <http://clarino.uib.no/iness>, vitja 22.2.2022.

119 INESS er del av Clarino-infrastrukturen, den norske delen av Clarin, ein europeisk infrastruktur for språkressursar (<https://www.clarin.eu>, vitja 3.3.2021). The Clarino Bergen Centre blir leia av Koenraad de Smedt, som også er nasjonal koordinator og den som tok initiativet til norsk deltaking i prosjektet (<https://repo.clarino.uib.no/xmlui/>, vitja 3.3.2021). Clarino har fått finansiering frå NFR, sist i 2021.

plyen. Korpuset inneheldt i 2020 ca. 160 millionar ord.<sup>120</sup> Tekstane er både på bokmål og nynorsk, og skjønnlitteratur og ulike typar faglitteratur er representerte. For dei fleste setningane i korpuset vil grammatikken føreslå meir enn éin mogleg struktur, ofte svært mange. Det ideelle vil då vere at eit menneske avgjer kva som er det eller dei korrekte av desse forslaga. Men når tekstmengda blir så stor som fleire millionar ord, er ikkje dette praktisk mogleg utan ein urealistisk stor innsats av tid og pengar. Løysinga blei difor at ein mindre del av korpuset, 350 000 ord, «gullstandarden», først blei analysert ved hjelp av grammatikken. Analysane blei så kontrollerte manuelt, og den rette analysen blei valt der grammatikken hadde foreslått fleire moglege. Med utgangspunkt i denne standarden blir resten av det maskinelt analyserte korpuset eintydiggjort på statistisk grunnlag, basert på kor sannsynleg ein analyse er når den blir halden opp mot gullstandarden. Dette vil ikkje gi eit 100 prosent korrekt analysert korpus, men ein kontroll av 500 tilfeldig utvalde setningar viste ein tilfredsstillande grad av samsvar med gullstandarden.<sup>121</sup>

### Praktisk nytte

Språkteknologiske hjelpemiddel har dei siste åra blitt allemannseige. Vi les kanskje meir på skjerm enn på papir, og vi kan ofte få teksten lesen høgt av maskinen om vi ønsker det. Om teksten er på eit språk vi ikkje forstår, kan vi bruke omsettingsprogram. Når vi skriv, får vi hjelp av korrekturprogram som held styr på ortografi og enkel grammatikk. Etter kvart kan vi også styre m.a. såkalla smarthøgtalarar med stemma. Ikkje alle fungerer like bra, men nye versjonar kjem stadig, med forbetra funksjonalitet.

Har forskinga ved UiB bidratt til denne utviklinga? I beste fall er det eit indirekte samband mellom akademisk forskning og kommersiell, språkteknologisk produktutvikling, trass i relevansen for maskinomsetting. Det kan minst tenkast fire typar samband mellom relevant, akademisk (grunn)forskning og utnytting av resultata til meir praktiske føremål.

120 <https://clarino.uib.no/iness/page?page-id=iness-descr> og <https://nogramtall.w.uib.no/vitja.11.11.2020>. Ei meir teknisk skildring av banken finn ein i Dyvik mfl. 2016.

121 Sst.

1. Kommersialisering av forskingsresultat gjennom såkalla teknologioverføring, der universitetstilsette engasjerer seg som gründerar, ofte i samarbeid med personar med kompetanse på forretningsdrift.
2. Overgang frå universitetsstilling til å bli arbeidstakar i teknologibedrift.
3. Utdanning av kandidatar på ulike nivå som har den språkvitenskaplege kompetansen utviklingsmiljøa treng.
4. Sal eller deling av forskingsresultat eller -ressursar som kan utnyttast av andre.

Eit kanskje noko marginalt eksempel på det første er Scarrie-prosjektet (1996–1999). Her samarbeidde forskarar frå ei rekke akademiske institusjonar i Norden, frå UiB Rosén og De Smedt, med eit kommersielt firma i Sverige, Word Finder Software, om utvikling av eit korrekturprogram. For norsk var den store ortografiske valfridomen ei stor utfordring. Resultata var gode, men dei blei ikkje kommersialiserte.<sup>122</sup>

Når det gjeld det andre, fekk den siste fonetikaren ved instituttet, Kolbjørn Slethei, permisjon frå stillinga si for å arbeide for firmaet Nordisk språkteknologi då dette blei oppretta på Voss i 1997, med utvikling av taleteknologi som den viktigaste forretningsideen. Då firmaet gjekk over ende i 2003, vende han attende til universitetet. Det var elles lite forskingskontakt mellom dette firmaet og det datalingvistiske miljøet ved UiB, som ikkje hadde taleteknologi som eit viktig forskningstema. Då firmaet blei oppretta, bidrog UiB med å opprette eit grunnfagstilbod i språkteknologi på Voss, og det blei utdanna kandidatar i faget i Bergen. Til det tredje, utdanning er kanskje det viktigaste bidraget til språkteknologisk produktutvikling, ikkje berre ved UiB, men ved alle høgre utdanningsinstitusjonar som har datalingvistikkk som fag. Når det gjeld sal eller deling av forskingsresultat, var det mot slutten av PDS si tid tale om å utvikle og kommersialisere eit korrekturprogram.<sup>123</sup> Så vidt eg veit, blei ikkje dette noko av, og heller ikkje Heggstads firma Logos A/S blei nokon suksess.

Ein rapport frå 2012 om situasjonen for norsk språkteknologi

<sup>122</sup> <https://ling.w.uib.no/projects/scarrie/>, vitja 3.3.2021.

<sup>123</sup> UBB-Ms 2175, nr. 16p.

peikar på mangelen på basisressursar og -verktøy og på behov for meir grunnforskning og for samordna formidling og utveksling av forskingsresultat.<sup>124</sup> INESS og NorGramBank er slike ressursar utvikla gjennom grunnforskning, og dei er ope tilgjengelege. Bruk av NorGramBank i revisjonen av Nynorskordboka og Bokmålsordboka og vidareutviklinga av Det Norske Akademis ordbok er eksempel på korleis dei har kome til nytte.<sup>125</sup> Når ein kan søke på alle førekomstane av eit ord og få dei fram i den setningssamanhengen dei står i, blir det mykje enklare å få oversikt over dei syntaktiske og semantiske eigenskapane ordet har.

I dette kapitlet er det vist korleis den digitale vendinga har bidratt til å fremme og tilgjengeleggjere språkvitskapleg forskning ved UiB. Dei tre fagmiljøa presenterte ovanfor er døme. Fleire fagmiljø kunne ha vore nemnt, mellom anna den store databasen over norrøne manuskript, Menota, og det såkalla ASK-korpuset, eit innlærarkorpus som består av eksamenssvar frå norsk kurs for innvandrarar med ulik språkbakgrunn.<sup>126</sup> Også digitaliseringa av dei store stadnamnsamlingane kunne ha vore tatt med.<sup>127</sup> Eit siste døme er dei store talekorpusa med engelsk og spansk tenåringspråk – COLT- og COLA-prosjekta.<sup>128</sup>

## Kjelder

UBB-MS 2175. Universitetsbibliotekets spesialsamlingar. *Program for datamaskinell språkbehandling (PDS)*. Interne dokument leverte til samlingane av Ivar Utne i eit faghistorisk dokumentasjonsprosjekt i 2009. Oversynet i dokumentet er på 16 hovudnummer, der det siste, nr. 16, består av 16 kulepunkt. Dokumenta desse viser til, blir refererte til ved hjelp av bokstavkodar i tillegg til nummeret.<sup>129</sup>

(14) Om allmennspråklige ordlister og muligheter for framtidige engasjementer. Prosjekt for datamaskinell språkbehandling, Nordisk institutt, UiB. Udatert, ca. 1985.

(16d) Notat: Verksemda ved PDS, september 1981.

(16j) Referat frå møtet om ordlister og Norsk ordregistrant, 25.4.1984.

(16p) Notat datert 16.9.87 frå Avdeling for norsk leksikologi (tidl. PDS) til Norsk Regnesentral som diskuterer korleis ordregistranten kan brukast til utvikling av eit retteprogram.

124 De Smedt, Lyse, Gjesdal & Losnegaard 2012: 32.

125 Det Norske Akademis ordbok.

126 <https://www.menota.org>, vitja 23.2.2021, Tenfjord, Hagen & Johansen 2009, Ragnhildstveit 2018.

127 <https://www.uib.no/11e/25429/stadnamnsamlinga>, vitja 23.2.2021.

128 Stenström & Jørgensen 2009, Stenström 2014.

129 Garnes & Søndena 2009: 89 flg.

Privatarkiv-OJJ. Interne dokument knytte til PDS og termbanken, særleg til omlegginga midt på 1980-talet, tatt vare på av Ole-Jørgen Johannessen, som då var leiar av fagrådet for PDS.

## Litteratur

- Akselberg, G. (red.) (1998). Oddvar Nes. *Ord etter ord. Heiderskrift til Oddvar Nes*. Bergen: Norsk Bokreidingslag L/L. 7–10.
- Alhaug, G. (1978). *Norsk ordregistrant – Status i mars 1978*. Universitetsbibliotekets spesialsamlinger, UBB-Ms 2175, nr. 7. Universitetet i Bergen.
- Andersen, Ø. (1997). NOT-prosjektet: Norsk terminologisk database – Struktur og applikasjoner. I: H. Hjulstad (red.), *Nordterm '97. Guovdageaidnu 24–27. juni 1997* (s. 61–65). Oslo: Nordterm.
- Andersen, Ø. (1998 [1991]). *Lingvistikk og dokumentasjonsbaserte tesauruskonstruksjoner* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Beito, O.T. & Hoff, I. (red.) (1973). *Frå norsk målføregranskning: Utvalde utgreingar 1908–1969*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bloch, B. & Trager, G.L. (1942). *Outline of linguistic analysis*. Baltimore, MD: Linguistic Society of America at the Waverly Press.
- Bokmålsordboka*. Bergen: Språkrådet og Universitetet i Bergen. Hentet fra <http://ordbok.uib.no>
- Bondevik, J. (1987). Granskning av norsk talemål i vår tid. *Eigenproduksjon*, 31, 3–31.
- Bondevik, J. (1988). Torleiv Hannaas. Professor 1/7 1918 – 18/11 1929. I: J. Bondevik (Red.), *Frå smått til stort. Nordistikk i Bergen gjennom 70 år* (s. 7–45). Bergen: Nordisk institutt.
- Bondevik, J. & Nes, O. (1988). Gustav Indrebø. Professor 1/7 1930 – 3/8 1942. I: J. Bondevik (red.), *Frå smått til stort. Nordistikk i Bergen gjennom 70 år* (s. 51–79). Bergen: Nordisk institutt.
- Butt, M., Dyvik, H., King, T.H., Masuichi, H. & Rohrer, C. (2002). The Parallel Grammar Project. I: *COLING-GEE '02: Proceedings of the 2002 workshop on Grammar engineering and evaluation*. Stroudsburg, PA: Association for Computational Linguistics. Hentet fra <https://www.aclweb.org/anthology/volumes/W02-15/>.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1959). A review of B.F. Skinner's Verbal Behavior. *Language*, 35(1), 26–58.
- De Smedt, K., Lyse, G.L., Gjesdal, A.M. & Losnegaard, G.S. (2012). *The Norwegian language in the digital age / Norsk i den digitale tidsalderen. Bokmålsversjonen*. Meta-Net hvitbokserie. Springer. Henta frå <http://www.meta-net.eu/whitepapers/e-book/norwegian-bokmaal.pdf>
- Det Norske Akademis ordbok*. Oslo: Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. Henta frå <https://www.naob.no>
- Dyvik, H. (1980). *Grammatikk og empiri. En syntaktisk modell og dens forutsetninger* (Doktoravhandling). Bergen: Universitetet i Bergen.
- Dyvik, H. (1984). Hva er datalingvistikk? *Humanistiske data*, 3, 4–11.
- Dyvik, H. (1990). *The PONS Project: Features of a Translation System*. Institutt for fonetikk og lingvistikk, Universitetet i Bergen.
- Dyvik, H. (1994). Exploiting structural similarities in machine translation. *Computers and the Humanities*, 28(4/5), 225–234.
- Dyvik, H., Meurer, P., Rosén, V., Smedt, K.D., Haugereid, P., Losnegaard, G.S., Lyse, G.L. & Thunes, M. (2016). NorGramBank: A 'Deep' Treebank for Norwegian. I: Calzolari, K. Choukri, Thierry Declerck, M. Grobelnik, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odijk & S. Piperidis (red.), *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*. Portorož, Slovenia: European Language Resources Association (ELRA).
- Ellingsve, E.J. (1999). *IGU-prosjektet 1990–1997*. HIT-senteret, rapportserie 1/1999. Bergen: Forskningsprogram for humanistisk informasjonsteknologi, HIT-senteret.
- Fintoft, K. & Mjaavatn, P.E. (1980). *Språksosiologiske forhold i Trondheim bymål*. Trondheim: Tapir.
- Flydal, E. (1983). *Oljespråk. Språklige lovbrudd og lovlige språkbrudd på sokkelen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland. *Universitetet i Bergens historie*. Bind I (s. 190–546). Universitetet i Bergen.

- Gabrielsen, F. (1983). *Eg eller je? Ei sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger* (Hovudoppgåve i nordisk språkvitskap). Universitetet i Bergen.
- Garnes, K. & Sondenå, O. (2009). *Prosjektrapport. Faghistorisk dokumentasjonsprosjekt*. Universitetet i Bergen.
- Grundt, L.O. (1991). *Stor norsk-fransk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hangeland, S. (1981). *Sosiolingvistiske forhold i Kristiansand bymål* (Hovudoppgåve i nordisk språkvitskap). Universitetet i Bergen.
- Hanssen, E., Hoel, T., Jahr, E.H., Rekdal, O. & Wiggen, G. (1978). *Oslomål. Prosjektbeskrivelse og syntaktisk analyse av oslomål med henblikk på sosiale skilnader*. Oslo: Novus.
- Hauge, J.H. (1983). Automatisk analyse av norsk. Intervju med Per-Kristian Halvorsen. *Humanistiske data*, 1, 51–56.
- Haugen, E. (1965). *Norsk engelsk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haugen, R. (2004). *Språk og språkbaldningar hjå ungdomar i Sogndal* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Heggstad, K. (1968). Perspektiv for norsk humanistisk forskning med moderne databehandling. *Forskningssnytt*, 13(2), 25.
- Heggstad, K. (1970). *Prosjekt for datamaskinell språkbehandling. Eit oversyn*. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Heggstad, K. (1976). *Datamaskinell språkbehandling: PDS 1967–1976*. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Helleland, B. (1997, 12. august). Stadnamna og Bergen. Kronikk, *Bergens Tidende*, s. 22.
- Hernes, R. (2006). *Talemål i endring? Ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språklege røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os* (Doktoravhandling). Bergen: Universitetet i Bergen.
- Hjulstad, H. (1980). Norsk termbank. *Humanistiske data*, 1, 40–44.
- Hjulstad, H. (1985). Datamaskina i terminologiarbeidet. I: B. Norevik (red.), *Datamaskinen og språket* (s. 57–62). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hjulstad, H. & Norevik, B. (1984). *Norsk teknisk fagordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hustad, T. (1979). *Stor tysk-norsk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Indrebo, G. (1937). *W. F. K. Christie: Norsk Dialect-Lexicon og nokre folkeminne og brev*. Bergens Museums Årbok. Historisk-antikvarisk rekke 1. Bergen: Bergens Museum.
- Johannessen, O.-J. (2009). Stedsnavnene tilbake til folket. På veg mot det snakkende navnekartet utlagt på internett. A. Aune & G. Valderhaug (red.), *Undervegs: festskrift til Egil Nysæter* (s. 130–136). Oslo: ABM-Media.
- Johannessen, O.-J. (2012). Digitale stedsnavnbaser ved Universitetet i Bergen. I: B. Helleland (red.), *Stadnamn og stadnamninsamling med bakgrunn i eit pilotprosjekt: Ein rapport frå fagmiljøet* (s. 20–23). Oslo/Bergen: Samarbeidsnemnda for namnegransking.
- Johannessen, O.-J. & Schmidt, T. (2004). NFR-prosjekt om dataføring av stedsnavnsamlinger. *Norsk namnelag: Nytt om namn*, 40, 23–24.
- Johannessen, S.H. (1983). Om 'sjendisar' og 'chipsreiarar'. Bruken av sje-lyd og kje-lyd i bergensmålet. *Talemål i Bergen*, 1, 5–28.
- Jonassen, K.J. (1986). *Esso/Odin-prosjektet: Sluttrapport*. Norsk termbank, Avdeling for norsk leksikologi, Universitetet i Bergen.
- Jordåen, R. (2014). *Wilhelm F. K. Christie. Presidenten*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kristoffersen, G. (1978). «Mi bregå» så i Ændal»: *En sosio-fonologisk undersøkelse av sekvenser med vokal+r i talemålet til skolebarn i Arendal* (Hovudoppgåve i nordisk språkvitskap). Universitetet i Bergen.
- Labov, W. (1966). *The social stratification of English in New York City*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Larsen, A.B. & Stoltz, G. (1912). *Bergen bymål*. Kristiania: Bymålslaget, i kommisjon hos H. Aschehoug & Co.
- Lie, S. (1980). *Automatisk syntaktisk analyse. Del 1, Grammatikken*. Bergen: NAVFs EDB-senter for humanistisk forskning.
- McEnery, T. & Hardie, A. (2013). The history of corpus linguistics. I: K. Allan (red.), *The Oxford handbook of the history of linguistics* (s. 727–746). Oxford: Oxford University Press.
- Myking, J. (2005). Terminologi i Noreg: Historisk oversyn. I: J. Hoel (red.), *Hvem tar ansvaret for fagterminologien?* (s. 2–15). Oslo: Språkrådet.
- Myking, J. (2008). *Motivasjon som termdanningsprinsipp. Ein teoretisk diskusjon på grunnlag av norsk oljeterminologi* (Doktoravhandling). Vasa: Vasa universitet.



- Myking, J. (under utg., 2022). Frå «språksamlingane» til Språksamlingane – Prosessen og vurderingane. *Maal og Minne*.
- Myking, J. & Sæbøe, R. (2000). Språkplanlegging, identitet og marknad – Nordsjøen som språkleg-kulturelt laboratorium. I: H.W. Andersen, S. Lie & M. Melhus (red.), *KULT – i kulturforskningens tegn* (s. 180–196). Oslo: Pax.
- Myking, J., Dysvik, S. & Hjulstad, H. (2018). Fagspråksarbeid. I: B. Mæhlum (red.), *Norsk språkhistorie II. Praksis* (s. 365–415). Oslo: Novus.
- Nes, O. (1996a). Øystein Frøysadal. I: J. Bondevik, W. Dahl & S.A. Aarnes (red.), *Fagprofilar ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen 1946–1996* (s. 61–65). Bergen: Nordisk institutt, UiB.
- Nes, O. (1996b). Gunnvor Runhovde. I: J. Bondevik, W. Dahl & S.A. Aarnes (red.), *Fagprofilar ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen 1946–1996* (s. 124–131). Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Norsk ordbok: ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Oslo: Det Norske Samlaget. Digital utgåve i-å: <http://no2014.uib.no>.
- Nynorskordboka*. Språkrådet og Universitetet i Bergen. <http://ordbok.uib.no>.
- Ordbok for petroleumsvirksomhet – RTT 43*. (1980). Oslo: Universitetsforlaget.
- Paruit, B.H. (1982). *Illustrated glossary of process equipment. Glossaire illustré des équipements de procédé. Illustrert ordbok for prosessutstyr*. Stavanger: Elf Aquitaine Norge.
- Pedersen, P.-B. (1994). Norsk oljespråk i eit tiårs perspektiv. I: J. Myking, H. Sandøy & I. Utne (red.), *Helsing til Lars Vassenden på 70-årsdagen* (s. 161–170). Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Ragnhildstveit, S. (2018). ASK – et elektronisk innlærerkorpus til bruk i andrespråksforskning. I: A.-K.H. Gujord & G.T. Randen (red.), *Norsk som andrespråk – Perspektiver på læring og utvikling* (s. 422–448). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Roald, J., Myking, J. & Pedersen, P.-B. (1986). *Terminol. Sluttrapport fra et terminologisk prosjekt*. Norsk termbank, Avdeling for norsk leksikologi, Universitetet i Bergen.
- Robins, R.H. (1997). *A short history of linguistics* (4. utg.). London: Longman.
- Rosén, V., Meurer, P. & De Smedt, K. (2009). LFG Parsebanker: A toolkit for building and searching a treebank as a parsed corpus. I: F. Van Eynde, A. Frank, K. De Smedt & G. Van Noord (red.), *Proceedings of the Seventh International Workshop on Treebanks and Linguistic Theories (TLT 7)* (s. 127–133). Utrecht: LOT (Landelijke Onderzoeksschool Taalwetenschap).
- Rundhovde, G. (1964). *Målet i Hamre. Ljodvokster og stutt utsyn over formverk i eit Nordbordlandsmål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rundhovde, G. (1978). Ein studie i historisk-strukturell målgeografi. I: I. Hoff (red.), *På leit etter ord. Heiderskrift til Inger Frøysset frå medarbeidarar og studentar* (s. 299–334). Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandal, R. (1976). *Talesyntaks hos utvalde informantar i Vågsøy* (2. band). (Hovudoppgåve i nordisk språkvitskap). Universitetet i Bergen.
- Sandøy, H. (1983). Kort orientering om prosjektet «Talemål hos ungdom i Bergen». *Talemål i Bergen*, 1, 1–4.
- Sandøy, H. (1984). Edb og talemålsforskning. *Humanistiske data*, 3, 29–37.
- Sandøy, H. (1988). Olai Skulerud – Vitskapsmannen. I: J. Bondevik (red.), *Frå smått til stort. Nordistikk i Bergen gjennom 70 år* (s. 80–112). Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Sandøy, H. (2007). Vestlandsk målgransking fram til 1970-talet. I: K.A. Bergsvik, O.-J. Johannessen, K.G. Losnedahl, H.K. Sveen & H.-J. Ågotnes (red.), *Humaniora i nasjonen. Nasjonen i humaniora. Det historisk-filosofiske fakultets bidrag til hundreårsmarkeringen Norge 1905–2005* (s. 23–29). Universitetet i Bergen.
- Sandøy, H. (2013). Perspektiv på norsk talemålsforskning siste 100 år. I: L. Elmevik & E.H. Jahr (red.), *Talemålsforskning i Norden dei siste 100 år: eit symposium i Åseral i 2011 i høve 100-årsjubileet for Didrik Arup Seips hovedfagsavhandling om åsdølmålet*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.
- de Saussure, F. (1916). *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
- Scott, P., Brusdal, O.B., Heggstad, K., Lium, G. & Løland, S. (red.) (1976). *Norsk dataordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Seim, T. (1977). *Talemålsvarianter i Kragerø: en studie i forholdet mellom dialekt og normalmål i et østnorsk bygdesamfunn* (Hovudoppgåve i nordisk språkvitskap). Universitetet i Bergen.
- Selås, M. (2003). *Dialektal variasjon og endring aust på Agder: beskrive og forklart ved to språklege variablar* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Skre, I. (1957). *Fana-målet. Ljodlæra med stutt omrit av formæra*. Institutt for nordisk filologi, Universitetet i Bergen.

- Skånland, M.H. (1985). *Lorang eller den forbudte fonologi*. Institutt for fonetikk og lingvistikk, Universitetet i Bergen.
- Stenström, A.-B. (2014). *Teenage talk. From general characteristics to the use of pragmatic markers in a contrastive perspective*. London: Palgrave Macmillan.
- Stenström, A.-B. & Jørgensen, A.M. (red.) (2009). *Youngspeak in a multilingual perspective*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Storm, J. (1884). Norsk Lydskrift med Omrids av Fonetiken. *Norvegia. Tidsskrift for det norske folks maal og minder*, 1, 1–179.
- Tenfjord, K., Hagen, J.E. & Johansen, H. (2009). Norsk andrespråkkorpus (ASK) – Design og metodiske forutsetninger. *NOA norsk som andrespråk*, 25(s. 52–81).
- Thue, F.W. (1996). Det humanistiske fagfeltets historie. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 434–579). Universitetet i Bergen.
- Utne, I. (1987). Grunnlagsmateriale for informasjonssøking ved Norsk termbank. *Humanistiske data*, 1, 39–53.
- Venås, K. (1967). *Sterke verb i norske målføre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Venås, K. (1974). *Linne verb i norske målføre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Venås, K. (2005). *Sigurd Kolsrud*. Oslo: Novus.
- WHO (2005). ICD-10. *Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer*. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.
- Ådland, E. (1997). Ein krig i krigen. Striden om Norsk Stadnamnarkiv i Bergen. Bergen: *Årbok for Bergen museum* (s. 54–60).
- Årsmelding* (1983, 1984, 1988). Bergen: NAVFs EDB-senter for humanistisk forskning.
- Aasen, I. (1965 [1864]). *Norsk grammatik*. Oslo: Universitetsforlaget.



Ikke uten vansker, og under oppsyn av en spent beundrerskare, kom den kommersielle datamaskinen EMMA i hus på Geofysisk institutt, 31. mars 1959.  
Foto: Atelier KK. Bildesamlingen, UiB.

# Kapittel 9

## Datamaskinenes inntog

### *Magnus Vollset*

Ved 75-årsjubileet er datamaskinene en selvsagt del av vitenskapelig virke. At forskning og undervisning under koronapandemien fortsatte fra hjemmekontor, ville vært utenkelig uten infrastruktur og digitale verktøy. Datamaskinene er nå så allestedsnærværende og så selvsagte at de nærmest har blitt usynlige. Slik var det ikke da UiB ble etablert. I dette kapittelet undersøkes datamaskinenes inntog ved universitetet, og noen av de mangfoldige virkningene maskinene har hatt for både kunnskapsproduksjon, universitetet som institusjon, og ulike former for samarbeid og arbeidsdeling. Kapittelet viser hvordan UiB medvirket til at datamaskinene inntok samfunnet, hvordan inntoget skjedde i flere faser, og hvordan inntoget var ulikt for ulike fag.

I UiBs nyeste digitaliseringsstrategi, vedtatt i 2015, heter det at «[d]igitalisering endrer arbeidsprosesser, organisering og samhandling internt og eksternt. Digitalisering endrer vår kultur og måten vi utøver vår virksomhet på».<sup>1</sup> Selv om begrepet «digitalisering» først for alvor slo gjennom på 2000-tallet, er forståelsen av datamaskinen som årsak til grunnleggende endringer av eldre dato. I 1983 var uttrykket EDB, elektronisk databehandling, men budskapet fra rektor Ørjar Øyen var det samme: «Det er vel knapt noen innovasjon som så sterkt som EDB har revolusjonert vilkårene for forskning. Og det er knapt noen innovasjon som mer enn EDB har revolusjonert selve evnen til innovasjon.»<sup>2</sup>

Anledningen var jubileumsseminaret for UiBs første elektroniske matematikkmaskin, EMMA. Også et kvart århundre tidligere, da meteorologiprofessor Carl Ludvig Godske argumenterte for at UiB skulle gå til anskaffelse av regnemaskinen, var det maskinens revolusjonerende potensial som ble trukket frem: EMMA representerte intet mindre enn «den annen industrielle revolusjon».<sup>3</sup> Da maskinen ble levert 31. mars 1958, ble en fotograf leid inn for å følge de to store pallene på siste etappe fra IBMs europakontor i Paris til Geofysisk institutt på Nygårdshøyden, og NTBs artikkel om landets første kommersielle elektroniske regnemaskin ble trykt i en rekke aviser. EMMA var et veiskille, starten på en ny tid. Eller? Var EMMA egentlig en så stor revolusjon som samtiden ville ha det til? Hvordan har datamaskinenes inntog ved UiB foregått, og hvilken betydning har maskinene hatt for vitenskapelige praksiser?

I eksisterende litteratur er datamaskinenes inntog knyttet til nettopp anskaffelsen av EMMA i 1958.<sup>4</sup> Framstillingene trekker fram at maskinen ble anskaffet i forlengelse av miljøet rundt den elektromekaniske hullkortkalkulatoren Godske tok initiativ til å leie i 1952, og at EMMA snart ble erstattet av nye maskiner. I motsetning til universitetene i Oslo og Trondheim, hvor datamaskinenes historie er fortalt i bøker som setter IT-avdelingene i sentrum, er

1 Universitetsstyret sak 144/2016. *Digitaliseringsstrategi 2016–2020*: 3.

2 Øyen, Ø. (1983, 23. mai). Tale ved åpningen av Jubileumsseminar i anledning 25-årsjubileet for innvielsen av EMMA. Øyens private talearkiv.

3 Brev fra C.L. Godske til Det akademiske kollegium, Universitetet i Bergen, Bergen, 7. desember 1957. UiB, Arkivdel D, Administrasjonen, saksarkiv 183–202, 1957. Boks 54. Se også St.prp. 34, 1958.

4 Selmer 1973, UiB 2009, Forland & Haaland 1996: 161–167, Sellevoll & Sundvor 2001: 194–208.

datahistorien ved UiB begrenset til kortere tekster utgitt i anledning jubileer, og kortere omtaler i institutthistorier.<sup>5</sup> Dette kapittelet presenterer en alternativ rammefortelling: Det er ikke bare begrepene som har endret seg over tid – det har også teknologiene som ligger til grunn. Hva en «datamaskin» er, har gått gjennom ulike stadier.

I et teknovitenskapelig perspektiv står relasjonen mellom menneske og maskin i sentrum, sammen med teknologibruk og hvordan dette forholdet bidrar til å forme vitenskapelige praksiser og kunnskap. I dette kapitlet blir det argumentert for at datamaskinenes inntog skjedde i ulike faser. Heller enn et vannskille i 1958, viser dette kapitlet til fire faser: der ulike teknologier og dermed også ulik bruk kom til å dominere: regnemaskiner i forlengelsen av hullkortene (1952–), terminaler og stormaskiner (1967–), forskningsnettverk med personlige datamaskiner på omtrent alle kontor (1983–), og datamaskiner og internett i de tusen hjem (1993–). Det teknovitenskapelige perspektivet tas opp mot slutten av kapittelet, før det avrundes omtrent ved inngangen til vårt eget hundreår.

Kapittelet starter med EMMAAs ankomst, for deretter å diskutere hva som kjennetegnet de ulike fasene, hvordan og til hva maskinene ble tatt i bruk, og hva som endret seg fra fase til fase. Hvilke problemstillinger fikk oppmerksomhet, og hvilke betydninger fikk maskinene for vitenskapelige praksiser?

### **Anskaffelsen: En billett til fremtiden**

Det var ikke tilfeldig at initiativet til EMMA kom fra meteorologiprofessor Godske. Et kjennetegn ved etterkrigstidens meteorologi var store mengder standardiserte værobservasjoner, og Godskes forskning gikk ut på å analysere disse statistisk for å kunne lære mer om lokale klimatologiske forhold.<sup>6</sup> Dette var nettopp den type arbeid hullkortkalkulatoren var beregnet til: enkle regneoppgaver på store datasett. I 1952 tok han initiativ til å leie inn en hullkortkalkulator, en IBM 602A, og ga nyansatte Kåre Fløisand ansvar for å betjene den.<sup>7</sup>

5 Jacobsen 2003 (om UiO), Nordal 2010 (om NTNU og SINTEF).

6 Nilsen & Vollset 2016: 331 flg.

7 Goksøyr 1996: 161.

Universitetets hullkortmaskin ble snart del av en nasjonal ordning der regionale hullkortsentraler fikk ansvar for blant annet kommunal skatteinnkreving, trygder og effektivisering av administrative oppgaver.<sup>8</sup> Finansieringen kom fra UiB og Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forsningsråds (NTNF) Utvalg for matematikkmaskiner, opprettet i 1949 for å koordinere den nasjonale utbyggingen av regnemaskiner. Utvalget sto i 1952 bak etableringen av Norsk Regnesentral for ren og anvendt forskning, som skulle «fremme bruken av elektroniske regnemaskiner i landet».<sup>9</sup> Regnesentralens visjon var at den skulle fungere som en sentral for hele landet, med lokale hullkortavdelinger som filialer. Den første av i alt ni slike regionale datasentraler var Holkortsentralen for Vestlandet, som var i drift fra august 1954. Fram til 1963 var Holkortsentralens instrumentpark plassert ved Geofysisk institutt, i forlengelsen av det vitenskapelige hullkortmiljøet Godske hadde etablert.

Selv om det fantes et miljø å bygge videre på, var det ikke gitt på 1950-tallet at en større matematikkmaskin i Bergen var verken nødvendig eller fornuftig. Maskinene var spesialbygde og svært kostbare, og da planleggingen tok til i 1956, hadde landet kun to av dem: den egenkonstruerte NUSSE (Norsk Universell Siffermaskin Selvstyrt Elektronisk) ved Sentralinstituttet for industriell forskning på Blindern, og den analoge maskinen DIANA ved Reguleringssteknisk Laboratorium ved Norges Tekniske Høgskole (NTH) i Trondheim.<sup>10</sup> En tredje maskin var bestilt til Forsvarets forskningsinstitutt på Kjeller, FREDERIC, og den ble installert i 1957, mens Regnesentralen og Statistisk sentralbyrå i fellesskap planla en fjerde maskin, DEUCE.<sup>11</sup> Planen var at DEUCE både skulle betjene byråets statistikkproduksjon og være tilgjengelig for vitenskapelige beretninger som var for krevende for de regionale hullkortsentralene. Var ikke dette tilstrekkelig for et lite land som Norge?

For Godske var de elektroniske regnemaskinene starten på «den annen industrielle revolusjon». Stadig flere universitetskolleger tok dem i bruk, særlig i USA, og samfunnet hadde et skrikende

8 Jansen & Schartum 2008: 93. De interkommunale hullkortsentralene ble organisert som aksjelag. Bak etableringen av Holkortsentralen for Vestlandet A/L, etablert 7. desember 1953, sto Bergen og tretten andre kommuner.

9 Berntsen 2002: 11.

10 Asphjell & Børresen 2004.

11 Berntsen 2005.

behov for rasjonalisering og automatisering. Uten en maskin ble det ikke bygd noe fagmiljø og ikke utdannet spesialister. Dermed risikerte både universitetet og samfunnet å bli akterutseilt «teknisk, og dermed også økonomisk».<sup>12</sup> I april 1956 tok han initiativ til Interessentselskapet EMMA, for «å undersøke hvorvidt det ville være praktisk og økonomisk forsvarlig å anskaffe en større elektronisk regnemaskin til Bergen».<sup>13</sup>

Utfordringen var prisen, og å finne nok regneoppgaver til at en anskaffelse kunne forsvares. Maskinen Godske hadde sett seg ut – en IBM 650, verdens første masseproduserte datamaskin – kostet 1,7 millioner kroner i innkjøp, og kapasiteten ble sett som altfor stor for UiB. Heller enn innkjøp burde maskinen leies, og heller enn å stå alene, burde anskaffelsen skje i samarbeid med et helt nettverk av lokale aktører. Foruten UiB deltok snart Bergens Mekaniske Verksteder, Holkortsentralen for Vestlandet, forsikringselskapene Norsk Kollektiv Pensjonskasse og Æolus, tekstilfabrikkene Dale og Arne, samt Bergens Privatbank. Mot å dekke leie- og driftsutgiftene ble interessentene garantert tilgang til regnekraft og ekspertise til å behandle sine hullkort et gitt antall timer i året. Også andre kunne leie regnetid, men til høyere pris. Modellen kombinerte forskning og kommersiell virksomhet, og var ikke ulik den Regnesentralen så for seg. Men heller enn en nasjonal sentralmaskin i Oslo var EMMA tiltenkt rollen som sentrum og møtepunkt mellom akademia og næringsliv på Vestlandet.

I august 1957 ba kollegiet Stortinget om en ekstrabevilgning på 130 000 kroner for å dekke universitetets bidrag. I media ble EMMA fremstilt som

et typisk eksempel på godt samarbeide mellom de akademiske institusjoner og næringslivet i et land hvor det ligger utenfor universitetenes mulighet å ta på seg så store løft uten hensyn til hva det koster.<sup>14</sup>

12 Brev fra C.L. Godske til Det akademiske kollegium, Universitetet i Bergen, datert Bergen 7. desember 1957. UiB, Arkivdel D, Administrasjonen, saksarkiv 183–202, 1957. Boks 54. Se også St.prp. 34, 1958.

13 Brev fra I/S EMMA til Interessentene, datert Bergen 13. august 1957. UiB Arkivdel D, Administrasjonen, saksarkiv 183–202, 1957. Boks 54.

14 Ramberg, T. (1957, 23. august). Ny regnemaskin i Bergen til nytte for forskning og private. *Aftenposten*.



For at Kirke- og undervisningsdepartementet skulle kunne fremme en kongelig proposisjon om en ekstrabevilgning, måtte saken legges fram for Finansdepartementet og for Rasjonaliseringsdirektoratet, som hadde som oppgave å vurdere samordning av statlige investeringer.<sup>15</sup> Ekstrabevilgninger var ikke hverdagskost, og Kirke- og undervisningsdepartementet fulgte først embetsverkets råd om å avvente situasjonen. UiB på sin side viste til at en utsettelse kunne gjøre at interessentselskapet kom i spill. Så gikk det slag i slag. Lille julaften 1957 fikk departementet tilslutning fra Finansdepartementet til at forslaget om tilleggsbevilgning kunne fremmes, under forutsetning av at statsbudsjettet kunne justeres tilsvarende senere. Rett etter at Stortinget åpnet i 1958, 10. januar, la regjeringen fram proposisjon om ekstrabevilgning.<sup>16</sup> Saken gikk til kirke- og utdanningskomiteen, som 14. februar stilte seg bak forslaget og skrøt av samarbeidet mellom forskning, institusjoner og næringsliv.<sup>17</sup> To uker senere sluttet Stortinget seg til innstillingen, enstemmig og uten diskusjon, og vedtok å dekke universitetets andel i interessentselskapet og 30 000 kroner i driftsutgifter. Maskinen landet på Flesland – tre kolli på totalt 3,2 tonn – 28. mars, og 27. mai 1958 ble byens presse invitert til innvielse og demonstrasjon.

Også hullkortmaskinen som ble leid inn i 1952, fikk spalteplass og bilde i avisen.<sup>18</sup> Men det kunne ikke måle seg med jubelen EMMA ble møtt med i store oppslag over flere dager. Maskinen brukte knappe to minutter på å beregne skatten for 200 personer, og en ligning med ti ukjente ble løst på halvannet minutt. «Regnemaskinens kapasitet er enorm, og det vil være helt utenkelig at den noensinne skulle utnyttes bare av de firma og institusjoner som i dag er tilknyttet», het det i Bergens Arbeiderblad.<sup>19</sup> Samme sommer fikk én million nordmenn skatteberegningen direkte fra EMMA i Bergen, som igjen ga store avisoppslag:

15 St.prp. 34 (1958).

16 St.prp. 34 (1958): 1–2; UiB, Arkivdel D, Administrasjonen, saksarkiv 183–202, 1957. Boks 54. Se også Haraldsen 1999: 77–78, Berntsen 2005: 23–32, S.tid. 28. februar 1958, s. 397, Innst. S. nr. 53, s. 83.

17 Innst. S. nr. 53, s. 83.

18 Bergens Tidende (1952, 29. april), «Universitetet har fått moderne hullkortmaskin», s. 5.

19 Bergens Arbeiderblad (1958, 27. mai), «Den elektroniske tidsalder innvarsles i Bergen i dag», s. 2; Selmer 1973.



Anonym kvinne i arbeid med datamaskinen EMMA. Maskinen ble brukt av Hullkortsentralen for Vestlandet, Bergens Mekaniske Verksteder og Norsk Kollektiv Pensjonskasse – i tillegg til UiB. Foto: Atelier KK, Universitetsbiblioteket i Bergen, Billedsamlingen.

Den amerikanske elektroniske 'hjernen' i Bergen er så sinnrik, at hvis utregningen gir til resultat at skatteyderen har penger til gode, ordner den med utfylling av postgiro på det riktige beløp!<sup>20</sup>

Selv om overgangen fra manuell til maskinell skatteberegning hadde skjedd med hullkortmaskinene noen år tidligere, ble EMMA oppfattet som noe radikalt nytt.

Oppmerksomheten, det unike spleiselaget, at maskinen var noe UiB måtte kjempe for, og at den kom på plass før DEUCE i Oslo, hadde nok betydning for at universitetet fant nettopp EMMA verdig et jubileum. Det fantes alternative årstall, som den første hullkortmaskinen fra 1952, de fire første stillingene finansiert over universitetsbudsjettet i 1962, eller etableringen av en egen EDB-avdeling i 1964. Men ingen av disse kunne måle seg med revolusjonen EMMA ble oppfattet som å representere. Under den tredje nordiske konferansen for matematikkmaskiner arrangert i Oslo i 1961, NordSAM 61, anbefalte Godske at studentene måtte lære programmering på hullkortmaskiner «for å føle på kroppen hva det er for nye revolusjonerende metoder vi har fått».<sup>21</sup> At EMMA siden 1975 har vært del av en permanent utstilling om datamaskiner på Norsk Teknisk Museum i Oslo, har ytterligere befestet maskinens betydning.

EMMA var landets første datamaskin for kommersiell bruk, og ble et nav for en rekke samarbeid.<sup>22</sup> Fram til 1967 ble maskinen finansiert gjennom leieinntekter fra skatteinnkreving og annet regnearbeid for statsforvaltningen (særlig Rasjonaliseringsdirektoratet), Holkortsentralen og Fana kommune, og regnskap og kalkuleringer for deleierne. Dertil kom oppgaver for lokale institusjoner som Chr. Michelsens Institutt, Fiskeridirektoratet, Vestlandets forstlige forsøksstasjon (skogforskning) og Norges Handelshøyskole (som blant annet brukte EMMA til å lære næringslivsledere spillteori). Og det ble bygd fagmiljø. Ettersom de første maskinene kom nærmest uten programvare, var kompetanse i programmering

20 Moss Avis (1958, 14. juni), «Skatteavregning for Moss på elektronisk hjerne i Bergen», s. 4; Andreassen 2008.

21 NordSAM 1961: 25–28, sitat s. 27–28.

22 Gulliksen 2004.

et premiss for bruken. Alt fra begynnelsen av 1950-tallet tilbød Godske, i samarbeid med meteorolog Oddvar Bjørgum, undervisning i bifaget anvendt matematikk.<sup>23</sup> Fokuset var på nettopp den type beregninger EMMA etter hvert kunne brukes til: statistikk, differensialligning, hydrodynamikk og sannsynlighetsberegninger. Etter at EMMA kom på plass, ga Godske i flere år realfagstudentene en innføring i koding og programmering.<sup>24</sup> Fra 1963 ledet Kjell Jørgen Overholt undervisning i numerisk analyse, mens Ernst Sejersted Selmer og Fløisand holdt kurs i programmering. Fra 1964 ble det mulig å ta hovedfag i anvendt matematikk og programmering.<sup>25</sup> Men datamaskinenes inntog var ennå helt i startfasen.

### Hullkort og regnemaskiner

Da rektor Øyen holdt jubileumstalen for EMMA i 1983, var datamaskinene noe annet. Heller enn store og dyre, sentraliserte spesialmaskiner som krevde kreative spleiselag, var datamaskiner nå i ferd med å flytte inn på den enkeltes kontor, koblet sammen i et felles nettverk. Maskinene var billigere, mindre, hadde større kapasitet og var ikke lenger forbeholdt universitetene og andre store foretak. Dette var begynnelsen på den tredje av i alt fire faser i datamaskinenes inntog ved UiB. Hva kjennetegnet de ulike fasene, og hva ble maskinene brukt til?

Fra brukernes perspektiv var første fase definert av hullkortene. Enhver bruk av maskinene startet med å punche instruksjoner og dataverdier på hullkort. Dette foregikk ved hjelp av relativt billig maskinvare, desentralisert ved de ulike instituttene. Hullkortbunkene ble så levert til en sentral for kalkulering. Sånn sett var ikke EMMA vesensforskjellig fra hullkortkalkulatoren, utover at den ga økt hastighet og mulighet for mer kompliserte regnestykker. Hullkortmaskinen fra 1952 kunne legge sammen, trekke fra, multiplisere og dividere, og den kunne programmeres til stegvis å gjennomføre

23 Et bifag var et støttefag som kunne inngå i graden, men som studenten ikke kunne avlegge hovedfag i.

24 Utaaker 2008.

25 Espelid, Maus, Nordbotten, Skog & Søvberg 2005: 137–153. Maskinene ble forstått som regnemaskiner, og fokuset var på tall. Begrepet «databehandling» dukket opp i kursbeskrivelsene først i 1974.

inntil 12 regneoperasjoner. Kapasiteten var inntil 200 kalkuleringer i minuttet, 12 000 i timen.<sup>26</sup> Til sammenligning kunne EMMA lagre 2000 tall på 10 sifre i en trommel, og radiorørene kunne utføre 1000 addisjoner eller 60 multiplikasjoner per sekund. Maskinen kunne lese 200 hullkort og produsere 100 nye kort i minuttet.<sup>27</sup> Resultatene kunne skrives ut på en printer – noen skjerm hadde maskinen ikke. Selv om kapasiteten var mangedoblet, hadde EMMA mer til felles med de kalkulerende hullkortmaskinene som gikk forut, enn med datamaskinene i Øyens samtid.

Bruken var i hovedsak begrenset til matematiske beregninger, og i den første fasen var det særlig realfagene som hadde nytte av maskinen. De største brukerne, målt i regnetid, var kjemikere, fysikere og geofysikere. De sistnevnte benyttet den til statistisk analyse av meteorologiske data, store lineære ligningssystemer og hydrodynamiske dybdeberegninger. Oppgaver som tidligere var gjort med penn, papir og regnestav, kunne nå punches på hullkort og så kalkuleres maskinelt. For kjemikerne som analyserte molekylstrukturer ved hjelp av spektrografiske data, var regnekraften revolusjonerende. Før EMMA kunne en manuell fourieranalyse av et enkelt molekyl ved hjelp av Beevers-Lipson-strips ta en måned. Med matematikkmaskinen på plass var analysen klar i løpet av en lunsjpause.<sup>28</sup> Selv om forskningsmålene i prinsippet var de samme som før matematikkmaskinene ble anskaffet, gjorde regnekraften det mulig å studere mer kompliserte molekyler, noe som uten maskinhjelp ville vært nær uoverkommelig.<sup>29</sup>

Kapasiteten hos EMMA viste seg raskt å være for liten, og på tampen av 1962 ble den supplert av en IBM 1620 I med elektroniske transistorer. Minnet var flere ganger større og regnehastigheten mangedoblet. Dette gjorde det mulig å gjøre flere og mer avanserte beregninger samtidig som nye programmeringsspråk gjorde det enklere å skrive nye programmer. To år senere ble kapasiteten igjen doblet, da ble maskinen oppgradert til IBM 1620 II med linjeskriver og platehukommelse, finansiert gjennom utleie av regnekraft. Også disse hadde hullkort som den viktigste måten å få data inn og ut av

---

26 IBM 1958.

27 Goksøyr 1996: 162, Norsk Teknisk Museum 1975: 168; IBM 1958.

28 Beevers & Lipson 1985: 263–271.

29 Agar 2006: 869–907.

maskinen. Siden de hullkortbaserte matematikkmaskinene kun kunne gjøre ett stykke arbeid om gangen, var det en stor fordel at hullkortproduksjonen skjedde ute i fagmiljøene. Regneoppdragene ble lagt i kø slik at kapasiteten på den sentrale regnemaskinen kunne utnyttes maksimalt.

### Telling for CERN og samarbeid med Sjøforsvaret

Maskinene eksisterte ikke i et vakuum, og i kjølvannet av regnemaskinene ble det utviklet en rekke automatiske registreringsapparater for å hjelpe naturvitenskapene med å overføre en stadig voksende mengde numeriske observasjoner til maskinen. Et eksempel er tellebordet, et instrument utviklet i Bergen i forlengelsen av arbeidet ved Det europeiske senteret for høyenergi kjernefysikk i Genève, CERN, som 12 land, inkludert Norge, etablerte i 1952. Målet med CERN var å samarbeide om å bygge store partikkelakseleratorer, slik at europeiske forskningsmiljø kunne hevde seg i konkurransen med andre forskningsentre, spesielt i USA og Sovjetunionen. Universitetets første rektor, fysiker Bjørn Trumpy, ble utnevnt av Utenriksdepartementet til norsk delegat, og han ble etter hvert leder av CERNs finanskomité. På slutten av 1980-tallet skulle rektor Arnfinn Graue innta samme verv.

Et av de første CERN-instrumentene fysikkmiljøet i Bergen benyttet seg av, var boblekammeret, et instrument der flytende gasser ble satt under trykk i et elektromagnetisk felt og bestrålt ved hjelp av en kraftig partikkelakselerator. Der de elektriske ladingene kolliderte med atomer i gassen, ble det skapt ionisasjonsspor. Sporene ble fotografert av kameraer i tre vinkler, såkalte trippelbilder, og det gjorde det mulig å kartlegge hvordan partiklene reagerte i kollisjonene. Dette ga innsikt i elementærpartiklene atomene er bygget opp av, men analysen var enormt arbeidskrevende. I 1962, to år etter at amerikaneren Donald A. Glaser mottok Nobelprisen i fysikk for oppfinnelsen av instrumentet, deltok Trumpy, tre universitetslektorer og tre hovedfagsstudenter i boblekammereksperimentet T8, navngitt etter protonstrålen som ble benyttet. Eksperimentet var et samarbeid med grupper fra École Polytechnique i Paris, University College i London, britiske Rutherford

Laboratories og CERN. Det første eksperimentet produserte 260 000 trippelbilder, hvorav 30 000 ble sendt til Bergen for analyse.<sup>30</sup> I årene som fulgte, deltok fysikere fra Bergen i en rekke boblekammerekspiriment, både ved CERN og ved Saclay i Paris, med ulike strålingsstyrker og ulike gassvarianter. Hvert år ble det sendt titalls tusen bilder til Bergen for analyse. Bildene kom på ruller med film. For å hjelpe til i arbeidet med å overføre observasjonene fra filmrullene til regnemaskinen, utviklet laboratorieingeniør Sverre Øines i 1962 et tellebord i tre eksemplarer. Instrumentene kostet 600 000 kroner og ble bevilget av NTNF. De projiserte filmrullene på en flate der forskerne ved hjelp av en søker kunne registrere ionisasjonsspor i et koordinatsystem. Søkeren var koblet til en maskin som punchet hull i et papirbånd for hver koordinat. Papirbåndene kunne deretter overføres til hullkort, som igjen kunne leses av matematikkmaskinen.<sup>31</sup> Selv om prosessen var omstendelig og arbeidskrevende, var prosedyren både raskere og mer presis enn om koordinatene skulle punches på hullkort manuelt. Takket være tellebordene kunne fysikerne i Bergen tilby arbeidskraft til andre, og eksperimenter fra både Niels Bohr Institutet i København og Massachusetts Institute of Technology (MIT) i Boston ble analysert i Bergen.<sup>32</sup>

Øines tegnet også det som ble kalt et digitaliseringsbord for å bearbeide observasjoner fra Jordskjelvstasjonen.<sup>33</sup> Igjen var samarbeid et nøkkelord. Sammen med det lokale firmaet Rieck & Co bygget meteorologene MADAM AIR (Multichannel Analog and Digital Automatic Measuring And Integrating Recorder), innviet i 1963, et instrument som målte strålingsdata, temperatur og lufttrykk. Observasjonene ble automatisk punchet på hullkort hver halvtime. Hver annen uke måtte maskinen mates med blanke hullkort – ellers

30 Jauneau mfl. 1963: 49–51.

31 Øines 1963: 78–81.

32 Graue, Engeland, Holtebekk & Tjøn 1969: 31–38. Fotografiene fra Van de Graaff-generatoren ved MIT stammet fra samarbeidet med Harald Anton Enge, som i 1948, med ferskt hovedfag, ble ansatt som den andre amanuensisen ved Fysisk institutt i Bergen, og som i 1954 tok doktorgraden basert nettopp på observasjoner gjort ved MITs Van de Graaff-akselerator, Enge 1954. I 1955 ble Enge hentet til et professorat ved MIT i Boston, men han beholdt kontakten med fagmiljøet i Bergen. Svært mange fysikkstudenter i Bergen på 1960- og -70-tallet hadde et opphold ved MIT som en del av hovedfagsarbeidet, og innenfor kjernefysikk var UiB MITs største internasjonale samarbeidspartner, Vaagen 1987.

33 Sellevoll & Sundvor 2001: 194.

klarte den seg selv.<sup>34</sup> De første to instrumentene ble plassert på taket av Geofysisk institutt og på Ulriken, drøyt 600 meter over havet. Ved hjelp av sammenligning kunne geofysikerne dermed studere atmosfæren nærmest bakken. Selv om det i teorien var fullt mulig å gjøre de samme observasjonene manuelt, ville arbeidsbyrden i praksis ha vært uoverkommelig.

Maskinene innbød til samarbeid, av og til med uforutsette ringvirkninger. Særlig tett var kontakten med EMMA-medeier Bergens Mekaniske Verksteder og Sjøforsvaret, som begge brukte maskinen til materiellregnskap og lagerstyring. Etter at Sjøforsvarets base på Haakonsværn åpnet offisielt i 1963, gikk samarbeidet også motsatt vei, ved at universitetet fikk håndplukke rekrutter til å avtjene verneplikten ved den nyopprettede EDB-avdelingen.<sup>35</sup> I 1967 hadde EDB-avdelingen seksten ansatte, hvorav ti var tilknyttet eksterntfinansierte prosjekt, samt syv vernepliktige med bakgrunn som sivilingeniører, siviløkonomer og studenter med hovedfag i matematikk. Flere ble senere rekruttert til faste stillinger.

Samarbeidet påvirket forskningen. Da landets største arkeologiske utgraving tok til i kjølvannet av brannen på Bryggen i 1955, et prosjekt som først ble endelig avsluttet i 1979, valgte utgravingsleder Asbjørn Herteig å bygge videre på programvaren utviklet for materialstyring i Sjøforsvaret. Heller enn å ta vare på kun de fineste eller mest spesielle gjenstandene, ut fra en individuell og skjønnsmessig vurdering, bestemte Herteig at *alle* spor av menneskelig aktivitet skulle lokaliseres og registreres, i alt mellom 300 000 og 400 000 gjenstander.<sup>36</sup> Dette ville vært en uoverkommelig oppgave uten maskinenes hjelp. Teknologien var dermed med på å endre hva som kvalifiserte som et arkeologisk funn, og ga nye innsikter både i byens opphav og middelalderens handels- og hverdagsliv. Teknologien la dessuten til rette for standardisering og arbeidsdeling: For å sikre at alle gjenstander ble registrert på samme måte, uavhengig av hvem som fant eller registrerte dem, ble det utviklet standarder for funnlokalisering og gjenstandsregistrering. Gjennom å kategorisere funnene i kronologiske lag ble det mulig å undersøke byutviklingen over tid.

34 Vollset, Hornnes & Ellingsen 2018: 263–264.

35 Selmer 1973.

36 Herteig 1969: 26, Herteig 1970: 16–23, Thue 1996: 523–524.



## Et digitalt hamskifte

Fra midten av 1960-tallet ble det klart at maskinene kunne brukes til mer enn tall og å organisere gjenstander – de kunne brukes til å behandle store mengder informasjon av flere typer, inkludert tekst og etter hvert bilde, lyd og video. Heller enn «matematikkmaskin» og «regnemaskin» ble nye begrep tatt i bruk: elektronisk databehandling (EDB), eller rett og slett «datamaskin». Grunnlaget for det første digitale hamskiftet ble i Bergen lagt med det nye IBM360/50H-anlegget fra 1967.<sup>37</sup> Igjen var hastighet og kapasitet mangedoblet. Men det virkelig nye var at maskinen kunne ta imot instruksjoner fra eksterne enheter og sortere mellom inntil fem parallelle «jobber». Dette var starten på drømmen om at hver enkelt forsker kunne ha tilgang på stormaskinens regnekraft fra eget kontor.

Så snart maskinen var på plass i Lars Hilles Gate 19, i nærheten av Nygårdshøyden, ble det opprettet en direktelinje mellom maskinen ved universitetet og regnemaskinen hos Norges Handelshøyskole, og UiBs EDB-avdeling innledet et samarbeid med Chr. Michelsens Institutt (CMI) om å få ulike maskiner til å «snakke sammen».<sup>38</sup> Både radiosignaler, telefonlinjer og laser ble tatt i bruk. Den første terminalen var en SAM II, utviklet av Forsvarets forskningsinstitutt på Kjeller og produsert hos Norsk Data. Terminalene hadde begrenset lokal kapasitet, men ved hjelp av EDB-avdelingens egenutviklede programvare FJES (File and Job Editing System) kunne de få direkte tilgang til filer og regnekapasitet hos sentralmaskinen.

Etter hvert som prisene på maskinvaren gikk ned, fikk også enkelte institutter bevilgninger til egne maskiner. Tidligst ute var Avdeling for anvendt matematikk ved Matematisk institutt, som ved årsskiftet 1969/70 kjøpte den første av flere norskbygde maskiner til bruk i undervisning, en *NORD-1* fra Norsk Data med fjernskriver og utstyr til å lese og produsere hullkortbånd (en oppgradering fra enkeltkort).<sup>39</sup> For lederen av universitetets EDB-avdeling, Fløisand, var dette begynnelsen på en ny tid: «En slik sammenkopling av

37 MS.2080/T5 «Bevilgning til anskaffelse av ny elektronisk datamaskin». Tillegg til Universitetet i Bergens budsjettforslag, Bergen 6. mars 1965. J.nr. 93/II/65.

38 Årsmelding, UiB 1966/67: 133.

39 Goksoyr 1996: 163. Avdelingen ble i 1984 eget institutt, Institutt for informatikk.

maskiner av forskjellige fabrikat har betydelig interesse som et ledd i oppbyggingen av nettverk med regnemaskiner som kommunikerer med hverandre.»<sup>40</sup>

I tillegg til terminaler gjorde regneanlegget det mulig å koble vitenskapelig utstyr direkte til maskinen. Hullkortene som tidligere ble sett som en nøkkel til arbeidsdeling, ble nå sett som et unødvendig mellomledd som skulle effektiviseres bort. I 1969, etter tre års planlegging og utviklingsarbeid, ble tellebordene erstattet med modeller med direkteforbindelse til den nye regnemaskinen. Men også selve tellebordteknologien var i ferd med å bli utdatert. I 1968 utviklet den franske CERN-fysikeren Georges Charpak en ny type partikkeldetektor, trådkammeret, som han mottok Nobelprisen for i 1992. Detektorer som kunne telle antall kollisjoner, hadde eksistert i flere tiår; det nye med trådkammeret var at det også kunne registrere partikkelens bane og nøyaktige posisjon i rommet. Observasjonene kunne dermed gå direkte fra instrument til datamaskin.<sup>41</sup> Ikke bare var hullkortene eliminert; så snart trådkammeret var på plass, forsvant behovet for manuelle analyser ved hjelp av trippelfotografier og tellebord. For kjernefysikerne var menneskelige observasjoner i ferd med å bli de nye hullkortene – et mellomledd som maskinene kunne erstatte. Dette skjedde ikke uten debatt, og både fordeler og ulemper ble diskutert alt fra tidlig på 1960-tallet:

Utregninger ved regnemaskin vil i alminnelighet medføre mindre feilkilder enn utført av mennesker. På den annen side kan en elektronisk hjerne bare utføre hva den på forhånd er instruert til, og vil ikke kunne oppdage noe nytt.<sup>42</sup>

I 1972 ble meteorologenes MADAM AIR oppgradert med direktekobling til universitetets regneanlegg, slik at en slapp omveien om hullkortene. Noe tilsvarende skjedde med Aanderaa-måleren, en havstrømmåler designet av Odd Dahl ved CMI med støtte fra NATOs underkomite for oseanografisk forskning, og satt i industriell produksjon av instrumentmaker Ivar Aanderaa.<sup>43</sup> Instrumentet

40 Årsmelding, UiB 1966/67: 133.

41 Skjeggstad 1961: 91–108.

42 Sst.: 107.

43 Ellingsen 2012: 57–59; Vollset, Hornnes & Ellingsen 2018: 160–164; Dahl 1969: 103–106.

var ferdig utviklet i 1964, og det produserte måleserier for inntil femten måneder, registrert på magnetbånd. Dette ga data fra steder som tidligere hadde vært utilgjengelige, som havstrømmene under sesongen i Weddellhavet.<sup>44</sup> For å hente ut målingene måtte strømmåleren kobles til en printer, før den lange serien med tall kunne punches manuelt over til hullkort. I 1966 ble firmaet Aanderaa Instruments etablert for å kommersialisere måleren. Ett av deres første utviklingsprosjekter var å utvikle et program for å overføre målingene direkte til en stormaskin.

Overgangen fra hullkortbaserte regnemaskiner til stormaskiner som flere kunne koble seg til, var altså del av et større teknologisk hamskifte i hele den vestlige verden på slutten av 1960-tallet: overgangen fra egenutvikling til masseproduserte og standardiserte vitenskapelige instrumenter; målet om at vitenskapelige observasjoner skulle overføres til datamaskinene direkte; og at måleutstyret snart effektiviserte bort både mennesker, hullkort og andre mellomliggende teknologier. Særlig for fagene som arbeidet med tall gikk maskinene raskt fra dyre, eksotiske nyvinninger for spesielt interesserte, til uunnværlige verktøy. Alt i 1973 slo matematiker Selmer fast: «I mange realfag er det i dag ikke mulig å hevde seg i forskningen uten adgang til avansert EDB-utstyr.»<sup>45</sup>

Da UiB i 1971 fikk Stortingets godkjenning til å kjøpe en ny sentralmaskin, en UNIVAC 1110 fra det amerikanske firmaet Sperry Rand, var det terminaler det ble satset på. Maskinen ble valgt på grunn av økt regnekraft, at kapasiteten kunne utvides med nye moduler ved behov, og fordi den var tilrettelagt for datakommunikasjon. Selv om maskinen fysisk ble plassert i Tornøegården, kunne man koble seg til maskinen fra skjermbaserte terminaler som i teorien kunne plasseres hvor som helst. Alt i løpet av det første driftsåret – og på tross av store innkjøringsproblemer – gikk antallet terminaler fra 30 til 67. Et titalls var plassert ved andre institusjoner, deriblant Universitetet i Tromsø som først fikk egen stormaskin på tampen av tiåret. I årsmeldingen for 1974 noterte EDB-avdelingen stolt at «[d]et er grunn til å tro at anlegget betjener flere forskjellige terminaler enn noe annet anlegg i landet».<sup>46</sup>

44 Bø, Foldvik & Kvinge 1973: 147–148.

45 Selmer 1973.

46 Årsmelding, UiB 1974: 291.

Terminalene skulle på 1970-tallet endre måten maskinene ble brukt på. Lokal produksjon av hullkort som ble fraktet til regnesenteret for kalkulering, ble som det straks vil vises, snart overskygget av terminalbruken. I 1975 sto terminalene for 25 prosent av regnejobbene på sentralmaskinen; året etter var andelen 39 prosent. Regneanlegget kom i drift 24 timer i døgnet, samtidig som det ble innført en kvoteordning for å regulere bruken. I 1982 konstaterte EDB-avdelingen at terminalene i løpet av året hadde vært i bruk i 111 000 timer, og at fokuset hadde skiftet til «terminalorientert bruk». Ifølge en undersøkelse fra EDB-avdelingen i 1984 hadde 43 prosent av universitetets ansatte egne terminaler. Samtidig var det aldri noe skarpt skille mellom første og andre fase, for bruken av hullkort fortsatte lenge etter terminalenes inntog. Selv om terminalene ga tilgang til sentralmaskinens regnekraft, var linjene trege og ustabile. Om forbindelsen ble brutt, måtte man starte inntastingen av instruksjoner på nytt. Hullkortene var dessuten beleilige: Når kortene med instruksjoner først var laget, kunne de gjenbrukes på nye datasett.

### Med databaser for rasjonell styring

Overgangen fra regnemaskiner til datamaskiner gjorde maskinene interessante (og nyttige) langt utover realfagene. Blant samfunnsviterne var Stein Rokkan en pioner. Interessen oppsto i forbindelse med et ambisiøst forskningsprosjekt knyttet til stortingsvalget i 1957, gjennomført sammen med Henry Valen ved Institutt for samfunnsforskning (ISF) i Oslo.<sup>47</sup> Målet var å undersøke hvilken betydning sosiale og økonomiske endringsprosesser hadde for politisk utvikling, og hvilke krefter som bidro til å bygge konsensus og nasjonal integrasjon.<sup>48</sup> Et representativt utvalg velgere fra hele landet ble intervjuet før og etter valget. Det ble bygd et arkiv basert på egenskaper ved kommunene og gjennomført nærstudier av valgene i fire lokalsamfunn ved hjelp av intervjuer og spørreskjema til velgere, partiledere, tillitsvalgte, lag og foreninger. Materialet

47 Valen & Katz 1964. Dette var opptakten til Det norske valgforskningsprogrammet, som Valen ledet fram til 1985, med base ved ISF i Oslo.

48 Rokkan & Valen 1957, Valen & Aardal 2000: 105–119.

ble analysert ved hjelp av hullkort, enkle sorteringsmaskiner og tilsvarende mekaniske innretninger.<sup>49</sup> I et tilbakeblikk fra 1974 oppsummerte Rokkan erfaringen som strevsom – «vi hadde samlet inn et enormt materiale og det tok tid før vi lærte oss å håndtere slike datamasser. Vi befant oss fremdeles på ‘treskeverkstadiet’ og det var et stort mas å få kjørt ut alle de komplekse tabellene vi så gjerne ville ha tak i».<sup>50</sup> Arbeidet ledet etter hvert til teorien om at velgeratferd kan forstås ut fra konfliktlinjer (skillelinjer), som sentrum og periferi, by og land, religion og klasses tilhørighet, og at partistruktur og gruppetilhørighet har en historisk egentyngde.<sup>51</sup>

I 1966, samme år som han ble første professor i sosiologi ved UiB, var Rokkan redaktør for en internasjonal antologi om bruk av dataarkiver i samfunnsvitenskap.<sup>52</sup> Da Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd (NAVF) året etter opprettet komiteen Databehandling i samfunnsvitenskapene, var Rokkan selvskreven. Komiteen arbeidet særlig med opplæring, programvare og databanker.<sup>53</sup> Fra 1968 ble det holdt flere datakurs for forskere og studenter ved universitetene i Bergen og Oslo, og komiteens håndbok *EDB for samfunnsvitere* (1968) ble raskt utsolgt.<sup>54</sup> Komiteen ønsket i utgangspunktet også å rekruttere og utdanne programmerere som kunne kjøpe inn, teste og utvikle programvare, særlig spesialprogrammer som kunne brukes til kvantitative analyser (frekvensanalyse, regresjonsanalyse, faktoranalyse, variasjonsanalyse og skaleringer) på tvers av ulike maskinvare. Behovet for programvare innbød til samarbeid både nasjonalt og på tvers av landegrensene:

... mens jo de gamle databehandlingsteknikkene var så billige at de til dels kunne brukes av enkeltstående forskere, er den arbeidsmengde som er involvert i skrivingen av store regnemaskinprogrammer så stor at det er umulig – i det minste grovt uøkonomisk – for den enkelte forsker, det enkelte

49 «Det samlet seg etter hvert opp store datamengder som bare var ufullstendig analysert, og flere pretensiose forskningsopplegg gikk etter hvert mer eller mindre i stå, fordi datamassene vokste ut over de gamle maskinenes kapasitet», Rokkan & Wigtil 1969: 31.

50 Rokkan 1974: 85–86, Aardal 2017: 295.

51 Rokkan & Valen 1962: 111–158; Rokkan & Valen 1964; Rokkan 1967; Rokkan 1975.

52 Rokkan 1966.

53 Rokkan & Wigtil 1969: 31.

54 Amundsen 1968. En tilsvarende veiledning ble laget for IBM-maskinen i Bergen, for denne var ikke kompatibel med Control Data Corporation-maskinen i Oslo.

institutt, eller for det norske miljø som helhet, å basere seg på å utvikle egne programsystemer.<sup>55</sup>

Løsningen ble snart den amerikanskutviklede programvarepakken SPSS, som Rokkan sto i spissen for å spre blant kolleger i Europa.<sup>56</sup> Femti år senere er SPSS fremdeles en av de mest brukte programvarepakkenes for statistisk analyse innenfor samfunnsvitenskap, medisinsk forskning og andre fagfelt.

Samfunnsforskernes tredje satsingsområde dreide seg om oppbygging av dataarkiver, inkludert innhenting av opplysninger og effektive systemer for katalogisering og å finne fram i arkiverte data. Med materialet på plass måtte det gjøres tilgjengelig også for senere forskning. Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) fikk ansvaret, opprettet av NAVF i 1971 med hovedkontor i Bergen. Alt etter ett år inneholdt databanken rundt 2000 variabler for hver kommune for perioden fra 1945 og fremover: tall om politikk, befolkning, yrkes- og næringsliv, kommunens økonomi og stab, helse- og sosiale forhold, skoler og utdanning, bygg- og boligdata, med mer.<sup>57</sup> Fra 1979 fikk NSD også levert anonymiserte individdata fra Statistisk sentralbyrå.<sup>58</sup>

Motivasjonen bak databankene var ikke bare å ta vare på allerede innsamlede data og legge til rette for forskning og undervisning, men at dataene skulle legge grunnlag for «rasjonell styring» i stat, fylker og kommuner. Etter først å ha gjenskapt verden i maskinen, i form av databaser med variabler som kunne sammenlignes og analyseres på ulike nivå, var målet at dataene i maskinene skulle forandre politikken:

---

55 Rokkan & Wigtil 1969: 33.

56 Daalder 1979: 347.

57 Wigtil 1972: 42–47. En rekke andre samfunnsvitenskapelige databankprosjekter var også i gang: Frank Aarebrøt ledet arbeidet med koding, punching, sjekking og å lage databank over stemmerettstillingene i 1868 og 1876, folketellingene i 1875, 1890 og 1900, samt alle valg fra 1869 til 1903; Gunnar Teigland jobbet med data om frivillige foreninger i samme periode, særlig Thranebevegelsen, Bondevennforeningen, misjonselskap, avholdslag og dissenterksamfunn; Asbjørn Bjørnset, Torstein Hjellum og William Lafferty hadde ulike prosjekter knyttet til data fra perioden 1906–1936; Guttorm Nørstebø var i gang med å opprette et utdanningsøkonomisk arkiv; Kjell A. Eliassen ledet arbeidet med et arkiv over stortingsmenn og statsråder. Videre ble det arbeidet med planer om å lage databanker over rådata fra intervjuundersøkelser, samt et arkiv over alle undersøkelser fra Norsk Gallup etter 1950.

58 Aurbakken 1999: 59.

Den forskningen en slik databank for norske kommuner vil stimulere, kan forhåpentligvis bidra til en bedre forståelse av både positive og negative konsekvenser av et tiltak som settes i verk i en kommune. Dette kan igjen forhåpentligvis legge grunnlaget for at den politiske debatten om slike tiltak både kan bli mer realistisk, og i siste instans mer reelt politisk.<sup>59</sup>

Samfunnsviterne var ikke kun opptatt av å bygge databanker om norske forhold, beregnet på norsk bruk – modellene skulle også kunne brukes i sammenligninger og hypotesetesting over landegrensene. I 1977 var Rokkan igjen sentral da Danmark, Finland, Norge og Sverige opprettet Nordisk samarbeidsnemnd for samfunnsforskning (NOS-S). Blant de første prosjektene var samarbeid om et felles nordisk datatilbud til bruk i undervisning og forskning i geografi, historie, sosiologi, statsvitenskap og økonomi, samt for praktisk-administrative regionalplanleggere i de nordiske landene.<sup>60</sup>

Kombinasjonen av en interesse for empirisk fundert forskning, komparasjon og store og voksende databanker gjorde samfunnsviterne til storbrukere av datamaskinene. I 1975 var Sosiologisk institutt den tredje største databrukeren ved universitetet; ti år senere sto Sosiologisk institutt og Institutt for sammenliknende politikk på toppen av listen over universitetets største EDB-brukere.<sup>61</sup> For samfunnsviterne ble maskinene et uvurderlig verktøy for analyser av valgdata, folketellinger og svarfordelingen i spørreundersøkelser.<sup>62</sup>

## Folketellinger for alle

Mens samfunnsviterne var opptatt av sammenlignbare data for tabeller og modeller, var datapionerene blant historikerne opptatt av å bevare så mye som mulig av informasjonen i fortidens kilder.

59 Wigtil 1972: 47.

60 Henrichsen & Wagtskjold 1981: 29–33. For mer om språkviternes EDB-pionerer, og NAVFs EDB-senter for humanistisk forskning, opprettet i 1972 og plassert i Bergen, se et annet kapittel i dette bindet.

61 Statistikken er hentet fra EDB-seksjonens årsmeldinger. Institutt for sammenliknende politikk ble i 1980 skilt ut til eget institutt.

62 Thue 1997, Stubhaug 2019.

I 1968 tok Knut Mykland, professor i historie, initiativ til å bruke datamaskinen til å analysere folketellingen fra 1801, en telling der hele befolkningen for første gang ble oppført med navn, yrke og andre kjennetegn. Tellingen var en viktig kilde for norsk sosial- og befolkningshistorie, og Mykland mente det måtte være mer å hente i originalmaterialet enn tabellverket fra tellingen som ble utgitt i 1874. Mykland foreslo derfor at Statistisk sentralbyrå (SSB) skulle foreta en ny statistisk behandling. SSB sa ja, under forutsetning av at Historisk institutt ved UiB laget en fil som statistikken kunne produseres ut fra, og NAVF bidro snart med en bevilgning på ti årsverk.<sup>63</sup>

Originalene besto av skjema med tekstfelt. Ulike manntallsførere hadde ulike preferanser for hvordan skjemaene skulle fylles ut. Personer som i en tabellsammenheng ville oppfattes som like, kunne derfor være registrert på ulike vis. Den tradisjonelle måten å analysere en folketelling på var å manuelt erstatte teksten i tellingen med en tallkode som representerte hver av kategoriene i tabellene. Disse tallkodene kunne så registreres på hullkort og overføres til en datamaskin. Dette var hva som lå til grunn for samfunnsviternes databaser. Men uten kunnskap om innholdet var det vanskelig på forhånd å bestemme kategoriene. Det var risiko for å kategorisere oppfatningen av tellingen, mer enn tellingen, og dermed ville en stor del av innholdet gå tapt. Dette ville redusere verdien av prosjektet, utover det å produsere tabeller.

Historikerne bestemte seg derfor for en strategi som aldri tidligere hadde vært forsøkt: Hele tellingen ble registrert ordrett slik den fremstår i folketellingsskjemaet – i alt 300 kilometer hullbånd punchet for hånd. For å etablere tallkodene SSB trengte, utviklet historikeren Jan Oldervoll et program som basert på en enkel grammatikk og et enkelt vokabular «forsto» teksten i tellingen og etablerte tallkodene automatisk – CENSSYS.<sup>64</sup> Resultatet av denne kategoriseringen ble så gjennomgått, og grammatikk, vokabular og kategoriseringsalgoritmer forbedret inntil resultatet var akseptabelt.<sup>65</sup> Til slutt ble det hele gjennomgått og korrigert manuelt. Tabellheftet ble utgitt av SSB i 1980.<sup>66</sup>

---

63 Oldervoll 2008.

64 Oldervoll 1989: 17–22.

65 Oldervoll 2008. Se også Holtet 1997: 39–46.

66 Norges Offisielle Statistikk 1980.



Senere har behandlingen av historiske folketellinger og tilsvarende materiale blitt gjort på samme måte. I forlengelsen av 1801-prosjektet ble emigrantprotokoller registrert i samarbeid med Statsarkivet i Bergen. I Tromsø ble Registreringsentralen for historiske data (RHD) opprettet, med oppgave å registrere tellingene fra 1875, 1891 og 1900 samt kirkebøker for Nord-Norge.<sup>67</sup> Også Televerket etablerte egne registreringsgrupper for å registrere folketellinger etter Historisk institutt sin mal og programvare. Noen av disse ble senere overtatt av Riksarkivet, i samarbeid med RHD.<sup>68</sup>

I 1995 la Historisk institutt 1801-tellingen og emigrantprotokollene ut i en søkbar utgave på internett. Etter hvert kom andre data fra Statsarkivet i Bergen til, og samarbeidet ble i 1998 formalisert gjennom prosjektet Digitalarkivet. Digitalarkivet ble raskt svært populært og et hovedsatsingsområde for Arkivverket.<sup>69</sup> Selv om det var naturlig for Historisk institutt å trekke seg ut, fortsatte bruken av programvaren som startet med 1801-prosjektet, i mange år.

Hvilken betydning har registreringen av folketellingene, og etter hvert lignende massemateriale som kirkebøker og tingbøker, hatt for historiefaget? Kildene gjorde det mulig for historikerne å komme «vanlige folk» nærmere inn på livet, og ble brukt i både demografiske studier, familiehistorie og kvinnehistorie, i migrasjonsstudier og urbaniseringsstudier. Hvordan flyttet folk, og hvorfor vokste byene? Hvordan så husstandene ut, og hva gjorde egentlig de ulike familiemedlemmene? Når startet barnebegrensningen? Hvem eide hva, og hvem kranglet med hvem? Det digitaliserte materialet gjorde det mulig å undersøke disse og lignende spørsmål for store grupper av mennesker. Forsknings- og formidlingsbidragene på alle disse feltene er etter hvert blitt mange og betydelige; ved UiB er det ikke minst Ståle Dyrvik som har representert den familiehistoriske og demografiske tradisjonen.

---

67 Oldervoll 1989: 17–27.

68 Thorvaldsen 1994.

69 Nedrebø 1998.

## Medisin mellom fødsel og konfidensialitet

Mens historikerne sto i spissen for å slippe dataene fri, var datamaskinenes inntog i medisinen preget av motsatte hensyn. Enkelte medisinerere tok i bruk EMMA til statistiske analyser alt på tampen av 1950-tallet, men det var først med overgangen fra matematikkmaskiner til databehandling i siste halvdel av 1960-tallet at maskinene gjorde sitt virkelige inntog i medisinen. I 1966 brukte rundt ti sykehus og andre helseinstitusjoner i Norge EDB; våren 1971 var 200 EDB-prosjekter ved 70 av landets 370 helseinstitusjoner i gang.<sup>70</sup> Men det som for andre fag var en fordel med maskinene, at informasjon i databanker kunne gjøres tilgjengelig for andre, ble for medisinen raskt et spørsmål om personvern og pasientenes rett til konfidensialitet. Som epidemiolog Tor Bjerkedal pekte på er slike forskningsinteressante personopplysninger oftest «ledd i en løpende pasientbehandling og belagt med taushetsplikt».<sup>71</sup>

I Bergen skjedde datamaskinenes inntog i medisinen i kjølvannet av thalidomide-skandalen på 1960-tallet. Thalidomide var et legemiddel benyttet mot søvnløshet og mot kvalme blant gravide, men som viste seg å føre til at barn kunne bli født med alvorlige misdannelser. Mer enn 10 000 barn verden over ble rammet før bivirkningen ble oppdaget. Som vist i dette bindets kapittel om pediatrien ved UiB, utviklet Bjerkedal og Statistisk sentralbyrå (SSB) opplegget for et medisinsk fødselsregister slik at en tidligere kunne oppdage eventuelle fremtidige katastrofer av samme slag.<sup>72</sup> Da det viste seg at drift av et medisinsk register lå utenfor SSB sitt felt, ble registeret i 1970 formelt flyttet til Bjerkedal i Bergen og Medisinsk fødselsregister, som omtalt i kapittel 3 i dette bindet, ble opprettet. Med støtte fra NAVF etablerte registermiljøet en egen EDB-seksjon med syv ansatte og egen maskinvare.

I 1969 ble Bjerkedal første formann i NAVFs EDB-komite for medisinsk forskning. Komiteen konkluderte raskt med at maskinenes evne til å behandle store data åpnet for forskningsprosjekter som tidligere ville vært umulige, men at innføringen krevde koor-

---

70 NOU 1973: 54; Statistisk Sentralbyrå 1972: 16.

71 Bjerkedal & Almaas 1982: 21–22.

72 Irgens 2002: 2546–2549; Irgens 2007: 199–210.

dinering.<sup>73</sup> Da komiteen i 1971 inviterte 80 deltakere til symposium ved Hurdalssjøen, møtte de derimot motbør fra mangeårig medisinalråd (nestleder) i Helsedirektoratet, Jon Bjørnsson. Selv om maskinene ga mange muligheter, både administrativt, for forskning og pasientbehandling, måtte hensynet til personvernet og pasientenes tillit veie tyngst: «Jeg tror ikke at vi bør gå vesentlig hurtigere fram enn at den opplyste allmenhet er villig til å følge med på ferden.»<sup>74</sup> To år senere fulgte en NOU om «Elektronisk databehandling innen helsevesenet». Den tegnet et bilde av et helsevesen der både legevitenskap, teknologi og organisering var i rask endring, og hvor EDB allerede hadde begynt å gjøre seg gjeldende. EDB-prosjekter var det etter hvert mange av, men de var tilfeldige, uten felles målsetning, uten finansiering og uten kvalifisert personale. Mangelen på en plan ville NOU-en gjøre noe med.<sup>75</sup>

Utredningen ble avgitt av Hovedutvalget for databehandling i helsesektoren, satt ned av helsedirektøren i 1965. Både professor i allmennmedisin Sigurd Hummerfelt og professor i informasjonsvitenskap Svein Nordbotten fra UiB var med i utvalget. Men heller enn å følge planen, ble den lagt i en skuff, i påvente av juridiske avklaringer og i bekymring for at pasientene ville oppfatte elektronisk databehandling som overvåking.<sup>76</sup> For selv om problemstillingen var eldre, førte maskinene til økt oppmerksomhet om at pasientenes krav på konfidensialitet, forskernes kunnskapstørst og teknologiske muligheter kunne komme i konflikt.

To viktige utredninger fulgte, NOU 1974: 22 og NOU 1975: 10, som begge tok opp spørsmål om personvern og persondata. Disse dannet også grunnlaget da Stortinget i 1978 vedtok lov om personregistre m.m. Med denne loven kom krav om at alle personregistersystem som medførte bruk av EDB, måtte søke konsesjon. Konsesjonsplikten førte til en rekke oppslag om forskningsprosjekter som ble dyrere fordi de måtte vente på godkjenning. Andre prosjekter måtte avlyses fordi Datatilsynet var restriktivt når det gjaldt tilgang til innsamling eller bruk av sensitive opplysninger, eksempelvis innen medisin, psykiatri, psykologi og sosiologi. Det

73 Sønneland, H.M. (1971). EDB innen medisin. *Forskningsnytt*, 16(1), 11–16.

74 Bjørnsson 1971: 11.

75 NOU 1973: 54.

76 Bjerkedal & Almaas 1982: 21–22.

var heller ikke noe juridisk skille mellom forskningsdata og data brukt i statsadministrasjonen, som gjorde at en konsesjon kun gjaldt så lenge et forskningsprosjekt pågikk. En kritikk i samtiden var at dersom dataene måtte slettes etter at et prosjekt ble ferdig, ville det være umulig senere å gå forskningsarbeidet etter i sømmene.<sup>77</sup> Etter forslag fra Rokkan opprettet NAVF et sekretariat for datavernspørsmål (NAVFs datafaglige sekretariat) i tilknytning til NSD i Bergen; det ble permanent i 1982.<sup>78</sup>

Utover drift av fødselsregisteret var målet for den medisinske EDB-seksjonen i Bergen å bistå andre forskningsprosjekter. Flere ved seksjonen hadde bakgrunn fra kurs i anvendt matematikk, og i 1973 ansatte seksjonen sin første statistiker med ansvar for undervisning i medisinsk statistikk. Gjennom 1970-tallet økte antallet EDB-prosjekter fra 20 til rundt 100. Utover at det dreide seg om studier som benyttet statistiske analyser, er det vanskelig å få oversikt over hva forskningen faktisk gikk ut på: Avdelingen ble oppfattet som en assistenttjeneste, og den ble sjelden kreditert i forskningspublikasjonene.

Fra 1983 begynte avdelingen å tilby rettleidningstjenester for prosjektplanlegging, og i 1985 ble avdelingen omdøpt til Seksjon for medisinsk informatikk og statistikk, med ansvar for konsulentbistand, statistikkundervisning, selvstendig forskning og koordinering av ressurser. Mens universitetets sentrale EDB-avdeling startet med forskning og deretter gikk over til å bli en avdeling som tilbød nettverk og digitale tjenester, var utviklingen for EDB-seksjonen på medisin altså den motsatte.

77 Olaussen 1984: 38–44, Rokkan 1977.

78 I forlengelsen av at ansvarsområdet ble utvidet, skiftet Norsk samfunnsvitenskapelige datatjeneste i 2016 navn til Norsk senter for forskningsdata. Dette gjenspeiler hvordan kompetansen og virkeområdet har blitt utvidet fra samfunnsvitenskapelige databanker (og fra 1989 skolevalg) til personverntjenester, sikker håndtering av forskningsdata, utdanningsstatistikk, vitenskapelig publiseringsstatistikk m.m. Fra 1. januar 2022 ble NSD en del av Sikt – kunnskapssektorens tjenesteleverandør, mens deler av oppgavene er overført til DBH – Database for høgre utdanning og register over vitenskapelige publiseringskanaler, lagt til det nye direktoratet for høyere utdanning og kompetanse. Se <https://nsd.no/>

## Maskinene blir personlige

Tredje fase – overgangen fra terminaler med direktelinjer til sentrale maskiner til personlige datamaskiner i et desentralisert og kontinuerlig tilkoblet nettverk – besto av to deler: nettverksinfrastruktur og personlige datamaskiner. For nettverket begynte overgangen i Bergen i 1983, da universitetets pakkesvitsj ble installert. Heller enn eksklusive direktelinjer gjorde denne det mulig å dele nettverkstrafikken i mindre deler («pakker»). Pakkene ble sendt dit det var ledig kapasitet, for så å bli satt sammen igjen hos mottakeren. Teknologien gjorde det mulig å utnytte kapasiteten i linjene på en helt annen måte enn da linjene var eksklusive, og gjorde det også mulig å få ulike typer datamaskiner til å snakke med hverandre. Dette førte til at infrastruktur og tjenestene kunne skilles fra hverandre.

Forhistorien er beskrevet av Bjørn Ness i *Tilkoplet – en fortelling om internett og forskningsnettet i Norge* (2013). I korte trekk: I 1975 tok EDB-sentrene ved landets fire universiteter, samt Norsk Regnesentral, Regneanlegget Blindern-Kjeller og Televerkets forskningsinstitutt, initiativ til forskningsnettverket Uninett. Målet var å bygge et nasjonalt stamnett mellom norske universiteter, slik at ansatte og studenter kunne få tilgang til hverandres ressurser – både regnekapasitet og databanker. Sist, men ikke minst, skulle nettverket legge til rette for samarbeid institusjonene imellom.<sup>79</sup>

Uninett ble i 1984 koblet til NORDUnet, et initiativ fra Nordisk råd, som koblet sammen tilsvarende akademiske datanettverk i Norge, Sverige, Finland og Danmark.<sup>80</sup> I oktober 1988 ble det etablert fast forbindelse til det amerikanske ARPANET, fulgt noen måneder senere av tilkobling til det europeiske forskningsnettet EARN (European Academic & Research Network). Sistnevnte var tilkoblet det amerikanske BITNET-nettverket via en transatlantisk kabel sponset av IBM. De ulike nettverkene besto snart av flere tusen universiteter i Vesten. I tillegg til sentralmaskinene fikk brukerne tilgang til direktemeldinger (TELL), brev (NOTE) og filoverføring, og enkelte fagtidsskrift begynte å oppgi «datanett-adresse» til forfatterne.

I forskningsnettverkernes periode hadde akademia de ivrigste

79 Ness 2013, Jacobsen 2003: 105–108.

80 Lehtisalo 2005, Ness 2013: 74–124.

brukerne. I 1988 ble det anslått at forskningsnettets sto for omtrent halvparten av all datatrafikken mellom Norge og utlandet.<sup>81</sup> I fagmiljøene ble det arbeidet med å gjøre egne databaser tilgjengelige, og – siden overføringshastighetene var begrenset – å opprette lokale kopier av relevante databaser som tilhørte andre.<sup>82</sup>

Utbyggingen av et internasjonalt nettverk gikk hånd i hånd med byggingen av et lokalt stamnett – en ryggrad for det lokale nettverket. I 1986 var 15 institutter og avdelinger ved UiB koblet til lokalnettet, og to år senere var samtlige av universitetets 68 institutter og avdelinger «på nett». Nettet ble bygget med koaksialkabler for overføring av data, lyd og bilde, men ble snart erstattet av Ethernet. Den 12. desember 1988 nådde utbyggingen av stamnettet også Det medisinske fakultet på Årstadvollen, og EDB-avdelingen erklærte at dette innebar «samling av universitetet til ett 'edb-rike'».<sup>83</sup> Utbyggingen fortsatte med raskere forbindelser og etter hvert trådløse nettverk, kombinert med å legge til rette for digitale fellestjenester.

Heller enn et hierarkisk nettverk der en stor regnesentral var omgitt av mindre terminaler, som i terminalenes periode, var «EDB-riket» dominert av små maskiner der regnekraften fantes på pulten til den enkelte forsker, datasaler til studentbruk og mellomstore maskiner med databaser og fellesressurser tilhørende institutter og institusjoner.<sup>84</sup> Alt i 1986 var mer enn tusen universitetsbrukere registrert i det sentrale fellessystemet.<sup>85</sup> Stormaskiner fantes fremdeles, men dette var for spesielle grupper med ekstreme regnebehov. Da IBM Bergen Scientific Centre åpnet sitt regnesenter i 1986, var stormaskinen IBM 3090 tiltenkt bruk innen informasjonsteknologi, reservoarsimulering og seismikkanalyse, bioteknologi og fiskeoppdrett.<sup>86</sup> Senere har klimaforskere og andre tatt stormaskinene i bruk for avansert modellering, som vist i kapittel 4

81 Årsmelding, UiB 1988. På sitt mest aktive, rundt 1991, er det anslått at trafikken på EARN-nettverket tilsvarte 500 millioner e-poster i året, hvorav halvannen prosent kom fra Norge (EARN 1992: 8).

82 Sommeren 1986 ble det beregnet at det fantes rundt 3500 offentlig tilgjengelige databaser i verden, hvorav drøyt 50 norske, Molvig 1986: 199.

83 UiB, årsmelding 1988: 410.

84 Se for eksempel Brev fra Institutt for massekommunikasjon v/Helge Østbye til EDB-utvalget ved SV-fakultetet, datert 29. mai 1987. Sentralarkivet, D. Saksarkiv og korrespondanse, 1987–99, 113,3; Johansen, Anders: «Om utviklingen av edb-nettverk», udatert, samme boks.

85 EDB-senteret. Budsjettforslag og rammeplan 1987: 1.

86 Goffrey 1988: 3–4.

i dette bindet. Stormaskinene var koblet til det samme nettverket, og den enkelte kunne koble seg til fra egen skrivepult. Gjennom femti år hadde «datamaskinen» endret seg fra sentralisert regnekraft for spesielt interesserte til maskiner på det enkelte skrivebord som kombinerte regnekraft med tilgang til ressurser tilkoblet et verdensomspennende datanettverk.

Det endelige gjennombruddet for de personlige datamaskinene kom mot slutten av tiåret, etter at UiB i 1988 etablerte en innkjøpsordning for «mikromaskiner» med inntil 90 prosent rabatt. En personlig datamaskin var ikke lenger en spesielt kostbar anskaffelse, programvaren ble mer brukervennlig, og innkjøpsordningen gjorde at maskinene ble akademisk allemannseie nærmest over natten. I en spørreundersøkelse blant UiB-ansatte fra utgangen av 1991 oppga 95,5 prosent at de brukte EDB-utstyr i arbeidet. 83 prosent av de vitenskapelige og 89 prosent av de ikke-vitenskapelige brukte EDB daglig.<sup>87</sup>

### Digital tilgjengelighet

Datamaskinene har ikke bare hatt betydning for samling, analyse og utveksling av forskningsdata, maskinene har også blitt det viktigste verktøyet for å sette seg inn i andres forskningsresultater. Historien om den medisinske databasen MEDLARS (Medical Literature Analysis and Retrieval System) illustrerer endringene over tid. Databasen var utviklet av National Library of Medicine i Washington DC, og var i drift siden 1964.<sup>88</sup> Utgangspunktet for databasen var *Index Medicus*, et medisinsk, bibliografisk register etablert i papirform i 1879. Formålet med MEDLARS var å hjelpe forskere å navigere i den økende mengden publisert medisinsk forskning gjennom å utstyre hver artikkel med 5–25 søkbare emneord fra en standardisert liste på 8000 «main headings». Da databasen ble tilgjengelig for norske forskere sommeren 1968, besto den av referanser til 700 000 artikler fra 2400 tidsskrifter. Hver måned sendte biblioteket en oppdatert magnetbåndkopi med brevpost til et fåtall datamaskiner i Europa, en av dem ved Karolinska Institutet i Stockholm.

87 Bomann-Larsen & Kristensen 1992.

88 Greenberg 2009: 108–113.

Etter initiativ fra Nordisk samarbeidsnemnd for medisinsk forskning opprettet NAVF Avdeling for biomedisinsk dokumentasjon, «MEDLARS-kontoret», i Oslo. Dit kunne forskere sende skriftlige forespørsler. Etter en behandlingstid på 4–6 uker sendte kontoret resultatet fra et maskinsøk i brev tilbake.<sup>89</sup>

I 1972 begynte arbeidet med et nasjonalt biblioteksystem, i utgangspunktet et samarbeid i Trondheim mellom Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek, Norges tekniske høgskoles bibliotek og Regnesenteret ved NTH.<sup>90</sup> UiB, UiT og NHH kom med i prosjektet fra 1978 og fra 1980 ble navnet BIBSYS. Universitetsbiblioteket i Bergen ble tilkoblet i 1983. Med dette ble søketiden kuttet fra uker til minutter og sekunder. Mens hastigheten gikk ned, gikk kapasiteten opp: I 1986 hadde databasen 300 000 poster, i november 1993 rundet basen én million forskningspublikasjoner. Forskerne måtte fremdeles oppsøke biblioteket fysisk, og de første årene var det kun bibliotekarene som fikk utføre søk. Men fra 1989 kunne publikum selv søke i databasen via egne terminaler på bibliotekene, og i 1994 ble grensesnittet åpent på internett. To år senere ble systemet tatt i bruk til fjernlån, slik at forskerne via egen datamaskin kunne bestille fra andre bibliotek.<sup>91</sup>

Biblioteksdatabase ble i 1997 utvidet slik at forskere kunne registrere egne forskningsprosjekter og publikasjoner (Forskdok og Forskpub), systemer som siden ble erstattet av den nasjonale databasen Frida (2004) og Cristin (2010). I Bergen begynte historikerne å publisere hovedoppgaver digitalt på internett i 1998, og var i 2006 blant de første som overførte materiale til databasen Bergen Open Research Archive (BORA), opprettet i samarbeid mellom UiB, NHH, Høgskolen i Bergen og CMI. Formålet med BORA var å gjøre forskning gratis tilgjengelig via internett – en forlengelse av delings- og tilgjengeligsidealene fra arbeidet med folketellingene. Samme år begynte Nasjonalbibliotekets store digitaliseringsprosjekt, med mål om å gjøre alt materiale på norsk tilgjengelig for alle på internett.<sup>92</sup> I dag er datamaskinene ikke bare regne- eller skrivemaskiner, de fungerer også som oppslagsverk for forskere og andre.

89 NAVF (1968). Litteraturservice pr. EDB til norske medisinske forskere. *Forskningsnytt*, 13(2), 51.

90 Gundersen 2004, Petersen 1987: 71–78, Gjersvik mfl. 1987.

91 Alstad 1989.

92 <https://www.nb.no/om-nb/digitalisering/>



## Kjønn i teknovitenskapens tid

Mens tredje fase i datamaskinenes inntog var preget av økt databruk blant de vitenskapelig ansatte, innebar fjerde fase at datamaskinene gjorde sitt inntog blant befolkningen som helhet. Tiden fra midten av 1990-tallet har vært de globale nettverkene og de personlige datamaskinenes periode, en overgang fra forskernettverk til data og internett for alle. I 1997 hadde for første gang mer enn halvparten av husholdningene datamaskin til hjemmebruk, og 13 prosent hadde internett-tilknytting hjemme. I 2001 hadde 60 prosent av befolkningen tilgang til internett hjemme.<sup>93</sup>

Selv om akademias relative andel av nettbruken falt, var det sterk vekst også der. I januar 1994 registrerte IT-avdelingen ved UiB at det ble sendt og mottatt 198 000 meldinger via forskningsnettverket BITNET; i oktober samme år var antallet 285 000 meldinger. Økningen skjedde selv om e-post var i ferd med å ta over. Samme år hadde 2805 UiB-ansatte kontoer på EDB-avdelingens e-posttjenester (88 av 94 institutter – de resterende tilbød e-post lokalt) og sendte i gjennomsnitt 11 000 meldinger i døgnet. Flere institutter etablerte egne nettsider, og da universitetet høsten 1994 begynte å samle besøksstatistikk, steg antallet besøk på knappe tre måneder fra 8000 i uken til over 40 000.<sup>94</sup>

Men har maskinene hatt en betydning? Datamaskinenes virkning har vist seg kronisk vanskelig å få grep om.<sup>95</sup> Én årsak er at maskinene og de mange bruksområdene etter hvert ble så sammenvevde at det å skille teknologi og virkning ble tilnærmet umulig. Dette fanges i begrepet «teknovitenskap» som ble introdusert av Bruno Latour på 1980-tallet.<sup>96</sup> Ifølge Latour er tiden da det var mulig å skille mellom teknologi, natur og vitenskap, forbi. For å bryte dikotomiene trengs et nytt språk, og begrepet *teknovitenskap* indikerer at teknologi og vitenskap er sammenvevd og må ses i sammenheng.<sup>97</sup> Som vi har sett, inngikk maskinene i Bergen i en

93 Ness 2003: 33.

94 Kind 1994.

95 Misa 2007: 52–63.

96 Latour 1987: 174–175, Latour 1999: 203–205. Se også Asdal, Brenna & Moser 2007: 7–53. For et alternativt perspektiv som legger større vekt på teknovitenskapen som en vitenform der målet er å produsere kommersielle produkter av politisk og økonomisk interesse, se Pickstone 2001.

97 Dette er særlig fulgt opp av Donna Haraway, som ser teknovitenskap som en prosess

rekke ulike samarbeid. I et teknovitenskapelig perspektiv er det ikke kun teknologien, eller kun menneskene, som er interessant, men nettverkene der både menneske og maskin inngår.

Vitenskapshistoriker David Channell har undersøkt datamaskiner som teknovitenskap i USA, og argumenterer for at datamaskinene også snart ble brukt som modell for å forstå vitenskapelige fenomen. Eksempelvis har molekylærbiologien beskrevet arvestoffet DNA som «livets kode», mens fysikere og kosmologer forstår universet som «informasjon». Selv menneskelig kognisjon er nå tolket med utgangspunkt i hjernen som senter for informasjonsbehandling.<sup>98</sup> Hilde Corneliussens doktorgradsarbeid fra Seksjon for humanistisk informatikk ved UiB om hvilken mening kjønn har for menn og kvinners relasjoner til datamaskinene, forsvart i 2003, kan leses inn i denne tradisjonen.

Et trekk ved datamaskinenes inntog, som ikke bare er typisk for UiB, er at det var drevet fram av menn. Dette gjenspeiler i stor grad et mannsdominert universitet, men også en usynliggjøring av kvinnes rolle. «Computer» var i begynnelsen en betegnelse på kvinnelige medarbeidere som gjorde regnearbeid.<sup>99</sup> Selv om bruken av initialer gjør det vanskelig å lage en fullgod statistikk, er det tydelig fra årsmeldingene at svært mange av dem som arbeidet med datapunching, var kvinner, også i Bergen, men at lederstillingene var forbeholdt menn. Et trekk ved nyere forskning om datamaskinenes historie har vært nettopp å synliggjøre kjønnsdimensjonen.<sup>100</sup> Som Corneliussen påpekte: Teknologi var lenge en usynlig variabel for kjønnsforskerne, mens kjønn var tilsvarende usynlig for teknologiforskerne.<sup>101</sup> På 1970-tallet var teknologi forstått som drivkraft for samfunnsutviklingen, og forskningen fokuserte på teknologiens mulige negative virkninger. Teknodeterminismen ble forlatt på 1980-tallet, til fordel for en «social shaping»-tradisjon der teknologi ble sett som uttrykk for bakenforliggende sosiale, politiske og økonomiske drivkrefter. Kvinners fravær ble nå noe som

---

der subjekter og objekter blir konstituert. Teknovitenskap er følgelig alltid politisk, se Haraway 1997.

98 Channell 2017: 205–222.

99 Grier 2005.

100 Ensmenger 2010, Sanz 2010: 41–61, Shetterly 2016, Frieze & Quesenberry 2019. For en historiografi, se: Wajcman 2007: 287–298.

101 Corneliussen 2003: 8.

måtte forklares, særlig hvilke hindringer som lå i veien for kvinners adgang til teknologi og teknologisk kunnskap.

Corneliussens studie fra 2003 tilhører den sosialkonstruktivistiske teknologiforskningen som blomstret på 1990-tallet i kjølvannet av tiltak for å øke databruken blant kvinner gjennom egne jente-dataklubber, egne datarom for jenter, og kjønnsdelt undervisning.<sup>102</sup> Heller enn teknologi eller sosiale strukturer alene, var forskningen opptatt av hvordan teknologi og sosiale strukturer former hverandre gjennom studier av hvordan teknologien faktisk ble brukt. Gjennom dybdeintervjuer blant egne datastudenter fant hun et skille mellom 'handling' og 'holdning' hos både kvinner og menn. Menn beskrev sine relasjoner til maskinene som positive og uproblematiske, mens kvinner jevnt over tonet ned egne ferdigheter. Samtidig var det intet samsvar mellom holdningene og faktiske evner. Årsaken, mente Corneliussen, lå i den dominerende diskursen som over tid hadde skapt kjønne rolleforventninger. Menn så seg selv som tekniske brukere, i hovedsak knyttet til programmeringskunnskaper og evne til å reparere maskinene, mens kvinner fokuserte på hva maskinene kunne brukes til – særlig kommunikasjon og sosial kontakt.

I dag er dette helt annerledes. Professor og senterleder Inga Berre ved Institutt for matematikk mottok for eksempel i 2020 ERC-stipend for å studere matematisk modellering av prosesser i geotermiske systemer dypt nede i undergrunnen.<sup>103</sup> Professor i datavitenskap ved Institutt for informatikk, Pinar Hegernes – tidligere instituttleder, nå prorektor – arbeider spesielt med algoritmer, og er aktiv i det internasjonale informatikkmiljøet. Sett i sammenheng med dette, er nok mye av forskningen om kjønn og teknologi fra 90-tallet utdatert, noe som i seg selv hadde vært verdt et studium.

Det teknovitenskapelige perspektivet illustrerer uansett hvordan datamaskiner har blitt en selvsagt del av vitenskapelig virke – og samfunnet for øvrig – samtidig som bruken og holdningene til maskinene varierer. Poenget er ikke at maskinene har vært

102 Corneliussen 2003: 36.

103 Osnes Legreid, R. (2021, 6. mai). «Inga Berre er ERC-mottaker nummer 10 000». På Høyden. <https://pahoyden.no/erc-forskningsmidler-inga-berre/inga-berre-er-erc-mottaker-nummer-10000/109545>

uviktige, men at endringene datamaskinen har ført med seg og vært del av, er så mange og så grunnleggende at de neppe kan fanges av én enkelt modell eller teori.

### Samarbeid og variasjon

Datamaskinens inntog er kjennetegnet ved at UiB var tidlig ute med å ta i bruk teknologi utviklet andre steder. Andre kjennetegn var samarbeid med andre og ulike institusjoner både om bruk og utvikling av ny teknologi, og et søkelys på å utdanne personer som kunne ta maskinene i bruk. Til sammenligning var miljøene ved NTNFs tverrfaglige Sentralinstitutt for industriell forskning i Oslo, etablert i 1949, og NTH/SINTEF i Trondheim i større grad inkubatorer for det som skulle bli norsk dataindustri. Ved åpningen av IBMs syvende europeiske regnesenter i Bergen i 1985 uttalte varaordfører Henrik J. Lisæth at målet var å skape et teknologisk forskningstriangel Oslo–Trondheim–Bergen til avløsning av aksene Oslo–Trondheim.<sup>104</sup> Selv om forskningsparken ikke førte til et tilsvarende oppkomme av nye IT-bedrifter, var maskinene mellom de syv fjell sentrale i å tilby datakraft for undervisningsinstitusjoner også i andre deler av landet. Svært mange studenter fikk sitt første møte med datamaskinene takket være UiB.

Datamaskinenes inntog skjedde i ulike faser der ulike teknologier dominerte: Regnemaskiner i forlengelsen av hullkortene ble ut over 1970-tallet fortrent av sentralmaskiner med terminaler. På 1980-tallet ble det pakkesvitsjede forskningsnettverket bygget ut, og personlige datamaskiner flyttet inn på omtrent alle kontor. Fra 1990-tallet ble datamaskiner, etter hvert med internettilgang også hjemme, allemannseie.

Maskinene utvidet hvilke vitenskapelige problemstillinger det var mulig å stille – og besvare. Med økt kapasitet kom mer mangfoldig bruk, særlig etter overgangen fra matematikkmaskiner til datamaskiner på 1960-tallet. Samtidig ble noen teknologier snart utdaterte, som tellebordene. At det var snakk om en rekke ulike teknologier, og ulike bruksområder avhengig av hvilke vitenska-

104 *Nytt fra Universitetet i Bergen* (1985, 25. oktober). «IBM med stort forskningscenter i Bergen». 19(17), 2. Se også kapittel 10 i bind 3.

pelige spørsmål som skulle løses, eller hvilken virksomhet bruken inngikk i, gjorde også opplevelsen av relasjonene mellom menneske og maskin ulik.

## Litteratur og kilder

- Agar, J. (2006). What difference did computers make? *Social Studies of Science*, 36(6), 869–907.
- Allardt, E. & Littunen, Y. (red.) (1964). *Cleavages and party systems: Contributions to comparative political sociology*. Helsinki: Transactions of the Westmark Society.
- Alstad, J. (1989). 1989: BIBSYS fornyer seg. Hentet 16. april 2021 fra <https://docplayer.me/3586066-1989-bibsys-forny-er-seg.html>
- Amundsen, A. (1968). *EDB for samfunnsvitere. Veiledning i bruk av tapeprogram-bibliotek for CD 3300*. Universitetet i Oslo. Oslo: Lie & Co boktrykkeri.
- Andreassen, D.K. (2008). *Datamaskinen Emma 50 år*. Norsk Teknisk Museum. Hentet 14. august 2019 fra <https://www.tekniskmuseum.no/besok-oss/finn-oss/10-aktuelt/artikler/8-datamaskinen-emma-50-ar>
- Asdal, K., Brenna, B. & Moser, I. (red.) (2007). *Technoscience: The Politics of Interventions*. Oslo: Unipub.
- Asphjell, A. & Børresen, A.K. (red.) (2004). *Institutt for teknisk kybernetikk femti år*. Trondheim: Heimdal Trykkeri.
- Aurbakken, E. (1999). *Fra hullkort til PC. Glimt fra databehandlingsens historie i Statistisk sentralbyrå 1959–1990*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Beevers, C.A. & Lipson, H. (1985). A brief history of fourier methods in crystal-structure determination. *Australian Journal of Physics*, 38, 263–271.
- Berntsen, D. (2002). Norsk regnesentral for ren og anvendt forskning (1952–1958). I: H. Hegna (red.), *Norsk Regnesentral 1952–2002* (s. 11–22). Oslo: Norsk Regnesentral.
- Berntsen, D. (2005). The pioneering era in Norwegian scientific computing (1948–1962). I: J. Bubenko Jr. mfl. (red.), *History of Nordic computing* (s. 23–32). New York: Springer.
- Bjerkedal, T. & Almaas, B. (1982). M.E.D. – Et NAVF-bidrag til fremme av medisinsk epidemiologisk forskning. *Forskningssnytt*, 27(4), 21–22.
- Bjørnsson, J. (1971). EDB og konfidensialitet. *Forskningssnytt*, 16(2), 8–11.
- Bomann-Larsen, P. & Kristensen, A.M. (1992). Undersøkelse om EDB-bruk ved Universitetet i Bergen: Kommenterte resultater. Notat 68: Vedlegg til *Informasjonsteknisk strategiplan for Universitetet i Bergen 1993–94* (–97). Bergen: SEFOS, Senter for Samfunnsforskning.
- Bubenko Jr., J., Impagliazzo, J. & Sølvberg, A. (red.) (2005). *History of Nordic Computing. IFIP WG.9.7 First Working Conference on the History of Nordic Computing (HiNCI), June 16–18, 2003, Trondheim, Norway*. New York: Springer.
- Bø, R., Foldvik, A. & Kvinge, T. (1973). Retrieval of current meters and study of thermohaline convection in the Weddel Sea. *Antarctic Journal*, 8(4), 147–148.
- Channell, D.F. (2017). *A history of technoscience: Erasing the boundaries between science and technology*. (History and Philosophy of Technoscience, 12). London: Routledge.
- Corneliusson, H. (2003). *Diskursens makt – Individets frihet. Kjønnede posisjoner i diskursen om data* (Doktoravhandling). Seksjon for humanistisk informatikk, Universitetet i Bergen.
- Daalder, H. (1979). Stein Rokkan 1921–1979: A memoir. *European Journal of Political Research*, 7(4), 337–355.
- Dahl, O. (1969). The capability of the aanderaa recording and telemetering instrument. *Progress in Oceanography*, 4(5), 103–106.
- EARN (1992). *Annual Report 1991–1992*. Hentet 16. April 2021 fra <https://earn-history.net/wp-content/uploads/2015/06/EARN-Annual-Report-1991-92.pdf>
- Ellingsen, G. (2012). *Varme havstrømmer og kald krig. 'Bergensstrømmåleren' og vitenskapen om havstrømmer fra 1870-årene til 1960-årene* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Enge, H.A. (1954). *On Heavy Particle Spectroscopy Technique, Its Application to Scattering Mass Analysis and to the  $Al^{27}(d, \alpha)Mg^{25}$  and  $Al^{27}(d, p)Al^{28}$  Reactions* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.

- Ensmenger, N.L. (2010). *The computer boys take over. Computers, programmers and the politics of technical expertise*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Espelid, T.O. Maus, A., Nordbotten, S., Skog, K. & Søvberg, A. (2005). Research and curricula development at Norwegian universities. From the early years to the mid-1970s. I: J. Bubenko Jr., J. Impagliazzo & A. Sølberg (red.), *History of Nordic computing* (s. 137–153). New York: Springer.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie*. Universitetet i Bergen.
- Frieze, C. & Quesenberry, J.L. (red) (2019). *Cracking the digital ceiling. Women in computing around the world*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108609081>
- Gjersvik, R., Lomheim, I., Solberg, H. & Thoresen, P. (red.) (1987). *NTUB 75 år. Norges Tekniske Universitetsbibliotek 1912–1987*. Trondheim: Tapir.
- Goffrey, P. (1988). IBM Bergen scientific journal and the international conference on vector and parallel computing. *The International Journal of High Performance Computing Applications*, 2(4), 3–4. <https://doi.org/10.1177/109434208800200401>
- Graue, A., Engeland, T., Holtebekk T. & Tjøn, P.O. (1969). Retningslinjer for en samordning og styrking av undervisning og forskning innenfor kjernefysikk i Norge. *Fra Fysikkens Verden*, 31(2), 31–38.
- Greenberg, S.J. (2009). The great contribution: Index medicus, Index-catalogue, and IndexCat. *Journal of the Medical Library Association*, 97(2), 108–113.
- Grier, D.A. (2005). *When Computers Were Human*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gulliksen, O. (2004). *EDB/IT ved UiB: Kva har skjedd?* Foredrag holdt ved UiBs IT-forum, våren 2004. Hentet 16. april 2021 fra [https://it.uib.no/IT-forum\\_2004\\_vår](https://it.uib.no/IT-forum_2004_vår)
- Gundersen, R. (2004). *BIBSYS 1972–2004. Avtaler, styring og økonomi*. Trondheim: BIBSYS.
- Haraldsen, A. (1999). *Den forunderlige reisen gjennom databistorien*. Tangen: Tono Aschehoug.
- Haraway, D.J. (1997). *Modest Witness@ Second\_Millennium.FemaleMan@Meets\_on coMouse™: Feminism and Technoscience*. New York/London: Routledge.
- Hegna, H. (red.) (2002). *Norsk Regnesentral 1952–2002*. Oslo: Norsk Regnesentral.
- Henrichsen, B. & Wagtskjold, J.F. (1981). Nordisk datasamarbeid i samfunnsfagene. *Forskningsnytt*, 26(8), 29–33.
- Herteig, A.E. (1969). *Kongers havn og handels sete. Fra de arkeologiske undersøkelser på Bryggen i Bergen 1955–68*. Oslo: H. Aschehoug.
- Herteig, A.E. (1970). Bryggen i Bergen: Prosjekt for vitenskapelig gransking av det arkeologiske materiale. *Forskningsnytt*, 15(4), 16–23.
- Holtet, T. (1997). Folketellinger som statistisk materiale. *Heimen*, 34(1), 39–46.
- IBM (1958). *602 calculating punch. Reference manual*. New York: International Business Machines Corporation. Hentet fra: [http://www.bitsavers.org/pdf/ibm/602/A22-0506-1\\_602\\_Jan60.pdf](http://www.bitsavers.org/pdf/ibm/602/A22-0506-1_602_Jan60.pdf)
- Irgens, L.M. (2002). Medisinsk fødselsregister – et sentralt utgangspunkt for perinatalmedisinsk forskning. *Tidsskriftet for Den norske legeforening*, 122(26), 2546–2549.
- Irgens, L.M. (2007). Registerbasert epidemiologisk forskning og forvaltning: Et resultat av tilfelldigherens spill eller en uunngåelig historisk utvikling? *Norsk Epidemiologi*, 17(2), 199–210.
- Jacobsen, P.H. (2003). *IT-historien @ UiO*. Universitetet i Oslo. Hentet fra <https://www.usit.uio.no/om/it-historien/antikvariat/diverse/Historien-Old-S.pdf>
- Jansen, A. & Scharum, D.W. (red.) (2008). *Elektronisk forvaltning på norsk. Statlig og kommunal bruk av IKT*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Jauneau, L. Morellet, D., Nguyen-Khac, U., Petiau, P., Rousset, A., ... & Möllerud, R. (1963). Direct measurement of - and o mean lives. *Physics Letters*, 4(1), 49–51. [https://doi.org/10.1016/0031-9163\(63\)90583-3](https://doi.org/10.1016/0031-9163(63)90583-3)
- Kind, H.M. (1994). *Årsmelding for nettverksbaserte tjenester*. IT-avdelingen, Universitetet i Bergen.
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. (1999). *Pandora's hope. Essays on the reality of science studies*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lehtisalo, K. (2005). *The history of NORDUnet. Twenty-five years of networking cooperation in the Nordic countries*. NORDUnet. Hentet fra [http://www.nordu.net/history/TheHistoryOfNordunet\\_simple.pdf](http://www.nordu.net/history/TheHistoryOfNordunet_simple.pdf).
- Lipset, S.M. & Rokkan, S. (red.) (1967). *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.
- Misa, T.J. (2007). Understanding «How computing has changed the world». *IEEE Annals of the History of Computing*, 29(4), 52–63.

- Molvig, T. (1986). Databaser i Norge, on-line og offentlig tilgjengelige. *Synopsis*, 17(6), supplement.
- Nedrebo, Y. (1998). Digitalarkivet. *Bergenposten*, 1(1), 85–88.
- Ness, B. (2013). *Tilkoblet. En fortelling om Internett og Forskningsnettverket i Norge*. Oslo: Akademika.
- Nilsen, Y. & Vollset, M. (2016). *Vinden dreier. Meteorologiens historie i Norge*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Nordal, O. (2010). *Verktøy og vitenskap. Databehandleren ved NTNU*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- NordSAM 61 (1961). *Nordisk symposium over anvendelser av matematikkmaskiner. Referat, åpningstaler, rundebordskonferanse om undervisning, avslutningsforedrag*. Oslo: Thronsen.
- Norges Offisielle Statistikk (1980). *Folketeljinga 1801, ny bearbeiding*. NOS B 134. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Norsk Teknisk Museum (1978). *Hva finner vi i Norsk Teknisk Museum?* 2. utg. Oslo: Norsk Teknisk Museum.
- NOU 1973: 54. *Elektronisk databehandling i helsevesenet*.
- Olaussen, T.G. (1984). Personregisterloven og behovet for datavern. *Humanistisk data*, 3, 38–44.
- Oldervoll, J. (1989). CENSSYS – A system for analyzing census-type data. *Historical Social Research*, 14(3), 17–22.
- Oldervoll, J. (2008). Digitalarkivet – Eit resultat av lukke eller forstand? *Digitalarkivet 10 år – festskriftsamling*. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/content/139/2008-digitalarkivet-10-%C3%A5r-festskriftsamling>
- Petersen, K.J. (1987). BIBSYS ved NTUB. I: R. Gjersvik, L. Lomheim, H. Solberg & P. Thoresen (red.), *NTUB 75 år. Norges Tekniske Universitetsbibliotek 1912–1987* (s. 71–78). Trondheim: Tapir.
- Pickstone, J. (2001). *Ways of knowing. A new history of science, technology and medicine*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rokkan, S. (red.) (1966). *Data archives for the social sciences*. Paris: Mouton.
- Rokkan, S. (1967). Geography, religion and social class. Crosscutting cleavages in Norwegian politics. I: S.M. Lipset & S. Rokkan (red.), *Party systems and voter alignments* (s. 367–444). New York: Free Press.
- Rokkan, S. (1974). Henry Valen på femtiårsdagen. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 15(1), 85–86.
- Rokkan, S. (1975). Sentrum og periferi, økonomi og kultur: Modeller og data i kliometrisk sosiologi. *Periferi og sentrum i historien. Studier i historisk metode*, nr. 10. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rokkan, S. (1977). Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste og den kommende datalov. *Personvern og samfunnsforskning. Seminarrapport*. Bergen: NSD-rapport nr. 17.
- Rokkan, S. & Valen, H. (1957, april). *Forslag til opplegg av empiriske undersøkelser av sosiale prosesser og individuelle reaksjoner under stortingsvalget 1957*. Oslo. I: Aardal 2017, s. 292–311.
- Rokkan, S. & Valen, H. (1962). The mobilization of the periphery: Data on turnout, party membership and candidate recruitment in Norway. *Acta Sociologica*, 6(1), III–158.
- Rokkan, S. & Valen, H. (1964). Regional contrasts in Norwegian politics: A review of data from official statistics and from sample surveys. I: E. Allardt & Y. Littunen (red.), *Cleavages, ideologies and party systems: contributions to comparative political sociology* (s. 163–238). Helsinki: Academic Bookstore.
- Rokkan, S. & Wigtil, S. (1969). En NAVF-komite i arbeid: Databehandling i samfunnsvitenskapene. *Forskingsnytt*, 14(4), 31–35.
- Roll-Hansen, N., Goksøyr, J., Irgens, L.M., Helle, K.B., Berthelsen, T.I., Lie, R.K., Nernæs, A., Selvig, K.A., Thue, F.W., Bagge, S. & Teigen, K.H. (1996). *Universitetet i Bergens historie*. Bind II. Universitetet i Bergen.
- Sanz, V. (2010). *Gender Studies of IT: From Equality Strategies to Epistemological Issues*. Yearbook 2009 of the Institute for Advanced Studies on Science, Technology and Society, s. 41–61.
- Sellevoll, M.A. & Sundvor, E. (2001). *Jordskjelvstasjonen. Institutt for den faste jords fysiske gjennom ett århundre*. Universitetet i Bergen, Institutt for den faste jords fysiske.
- Selmer, E.S. (1973). EDB-avdelingen Universitetet i Bergen. En kort historikk. *Nytt fra EDB-avdelingen*, 1(1). Hentet fra <https://www.uib.no/it/113525/edb-avdelingens-tidlige-historie>.
- Shetterly, M.L. (2016). *Hidden Figures. Hidden Figures: The American dream and the untold story of the black women who helped win the space race*. New York: William Morrow.
- Skjeggstad, O. (1961). Boblekammeret som detektor i høy-energi kjernefysikk. *Fra Fysikkens Venden*, 23(3), 91–108.
- Statistisk sentralbyrå (1972). *Norges Offisielle Statistikk A478: Sykehusstatistikk 1970*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Stubhaug, A. (2019). *Stein Rokkan: Fra periferi til sentrum*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.

- Thorvaldsen, G. (1994). RHDs brødre og søstre. *Heimen*, 31(1), 40.
- Thue, F.W. (1996). Det humanistiske fagfeltets historie. I: Roll-Hansen m.fl.: 434–579, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II.
- Thue, F.W. (1997). *Empirisme og demokrati: Norsk samfunnsforskning som etterkrigsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- UiB (2009). *Soga om Informatikk i Bergen*. Hentet fra <https://www.uib.no/ii/56758/soga-om-informatikk-i-bergen>
- Utaaker, K. (2008). *G.C. Godske* (Foredrag). Hentet fra <https://www.uib.no/gfi/54202/cl-godske>
- Valen, H. & Katz, D. (1964). *Political parties in Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Valen, H. & Aardal, B. (2000). Valgforskning i mer enn 40 år. I: F. Engelstad (red.), *Kunnskap og refleksjon. 50 års samfunnsforskning* (s. 105–119). Rapport 2000:2.
- Vollset, M., Hornnes, R. & Ellingsen, G. (2018). *Calculating the World. A History of Geophysics as Seen From Bergen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Vaagen, J. (1987). *Oral History Interview with Harald Anton Enge*, 1987 August 6. American Institute of Physics/ Niels Bohr Library & Archives. Hentet fra <https://www.aip.org/history-programs/niels-bohr-library/oral-histories/4591>
- Wajcman, J. (2007). From women and technology to gendered technoscience. *Information, Communication & Society*, 10(3), 287–298.
- Wigtil, S. (1972). Norske kommunedata samles på ett sted. Databank gir nye muligheter for utredning og forskning om kommunenes utvikling. *Forskningsnytt*, 17(3), 42–47.
- Øines, S. (1963). Et apparatur for halv-automatisk registrering av talldata. *Fra Fysikkens Verden*, 25(4), 78–81.
- Aardal, B. (2017). 60 år med valgforskning – Hva har vi lært? *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 33(3–4), 292–311.





Da den etterlengtede koronavaksinen kom til landet på tampen av 2020, sto de unge bakerst i køen. Et drøyt år senere, i januar 2022, fikk studentene et tilbud om drop-in-vaksinering på Studentsenteret. Svært mange benyttet seg av det. Foto: Torill Sommerfelt Ervik, UiB.

# Kapittel 10

## Universitetet og vaksinene

*Magnus Vollset*

I dette kapittelet undersøkes den medisinske vaksineforskningen ved Universitetet i Bergen, fra den første medisinske doktorgraden ble forsvart i 1952, til 75-årsjubileet i 2021. Vaksineforskningens rammer, organisering og finansiering diskuteres, sammen med endringer i universitetsforskningens rolle og betingelser. Første del dreier seg om vaksineforskningen i UiBs første tre tiår, med noen dypdykk. I andre del utforskes vaksineforskningens støttefag og blant annet jakten på en aids-vaksine. I tredje del undersøkes universitetets rolle innenfor influensahåndtering og pandemiberedskap, og i fjerde del det internasjonale engasjementet som tok til på 1980-tallet, drevet av et ønske om å bidra til bedre vaksiner til fattige barn.

Den første medisinske doktorgraden ved UiB, levert til bedømmelse i oktober 1951, dreide seg om BCG-vaksinen.<sup>1</sup> Vaksinen beskyttet mot tuberkulose, folkesykdommen som mellom 1895 og 1955 tok nær en kvart million liv i Norge. Vaksinen var nylig blitt obligatorisk, hjemlet i ny tuberkuloselovgiving i 1947, og produksjonen av vaksinen som skulle inn i norske kropper, foregikk i Bergen.<sup>2</sup> BCG var den andre vaksinen som ble ansett som så viktig at den ble lovpålagt – den første var vaksinen mot kopper som i praksis ble påbudt i Danmark-Norge allerede i 1810. Fra 1952 kom barnevaksinasjonsprogrammet i gang, denne gang frivillig. Ansvaret for barnevaksinasjonsprogrammet, og for å skaffe nasjonen vaksiner, er plassert hos Folkehelseinstituttet.<sup>3</sup> Hvilken rolle har UiB hatt når det gjelder vaksiner og vaksineforskning, og hvordan har denne forskningen endret seg over tid?

Da UiB åpnet, ble vaksiner produsert av private eller offentlige laboratorier. I 1891 ble Det veterinærpatologiske laboratorium opprettet i Kristiania for blant annet å produsere koppevaksine, og fire år senere startet Medisinalstyrelsen produksjon av serum. Medisinalstyrelsens laboratorium fra 1916, og en milliongave fra Rockefeller Foundation, dannet i 1929 grunnlaget Statens institutt for folkehelse (SIFF, nå FHI), som fikk ansvar for å forsyne landet med vaksiner og serum. I 1936 opprettet Nationalforeningen mot tuberkulosen BCG-laboratoriet i Bergen, for forskning og produksjon av BCG-vaksine. På dette tidspunktet ble erfaringer og metoder utvekslet relativt fritt mellom kolleger ved de ulike laboratoriene. I dag er vaksineproduksjon en global milliardindustri, med patenter og underlagt internasjonale reguleringer.

Vaksineforskningen skjer både i de store legemiddelfirmaene, i bioteknologiske oppstartsbedrifter, og ved universiteter og sykehus verden over, ofte i samarbeid på tvers av verdensdelene. Samtidig er den statlige vaksineproduksjonen i de fleste land lagt ned. I Bergen ble BCG-laboratoriet tatt over av staten i 1952, og lagt ned i 1971. BCG-vaksinene ble så importert fra Statens Serum Insti-

---

1 Helle 1996: 306, Krohn 1952.

2 Tre lover vedtatt i 1947 gjorde oppmøte til skjermbildeundersøkelse, tuberkulinprøve og vaksinasjon obligatorisk. For implementeringen, se Harthug 2014. Dette kom i tillegg til tuberkuloseloven fra 1900, med tiltak som meldeplikt ved smitte, tilsyn, tvangsinnleggelse og tvungne hygieniske tiltak.

3 Larsen & Nylenna 2019.

tut i Danmark. I 1990 ble også vaksineproduksjon ved FHI lagt ned. Noe av produksjonen fortsatte til 2017, men de aller fleste vaksinedoser brukt i Norge har siden 90-tallet blitt kjøpt som hyllevarer fra internasjonale produsenter.<sup>4</sup> Da covid-19 rammet verden, ble vaksiner sett som veien ut av pandemien.

I dette kapittelet blir det vist hvordan UiB i begynnelsen hadde lite vaksineforskning, men også hvordan den har fått et kraftig oppsving de siste tre tiårene. Mens enkelte behov har vært der fra starten av – som å sikre staten kvalifiserte helsearbeidere, bidra med ekspertise i råd og utvalg, og å delta i offentlig debatt – har en stadig sterkere internasjonal orientering og kommersialisering av vaksineproduksjonen endret og utvidet universitetets oppgaver.

Grovt sett kan det skilles mellom tre vaksinasjonsstrategier: Den første er rutinevaksinasjon av befolkningen for å hindre smittsomme sykdommer, hvor barnevaksinasjonsprogrammet er det viktigste tiltaket. Den andre er vaksinasjon av helsepersonell og utsatte grupper mot sesongsykdommer, som den årlige influensavaksinasjonen. Den tredje strategien er den som fikk mest oppmerksomhet i koronaens tid: vaksinasjon mot nye og stadig skiftende smittsomme sykdommer, som covid-19. Dette krever helt andre innsatser, først og fremst forskning, utvikling, testing, godkjenning og produksjon. Det er særlig i forbindelse med de to siste strategiene at UiB har vært involvert.

Noen overgripende fremstilling av norsk vaksinehistorie finnes ikke. Det nærmeste er boken *Vaksiner – en forbannet velsignelse* (2015) av medisineren Bjarne Bjorvatn som beskriver 23 vaksiner i et globalt perspektiv. Vaksineforskningen er omtalt i institusjonshistorier og vitenskapelige artikler. Internasjonalt er forskningen kjennetegnet av at historikere har undersøkt vaksiner i forbindelse med bestemte sykdommer og sammenliknet vaksinasjonspraksis mellom ulike land. Selv om kunnskapsgrunnet har vært det samme, har ulike stater ulik vaksinepolitikk – forskjeller som ikke kan forklares av sykdomsbyrden alene. De skandinaviske landene har utmerket seg som positive til vaksiner, og landene var for eksempel tidlig ute med å ta BCG-vaksinen i bruk. Alt på slutten av 1920-tallet startet legene Johannes Heimbeck og Olaf Scheel forsøk

---

4 Sst.: 43.

med BCG-vaksinering av sykepleierelever og medisinstudenter i Oslo, og fra 1947 ble vaksinen altså gjort obligatorisk. Til sammenlikning tok Storbritannia BCG i bruk først på 1950-tallet, etter en sykepleierkrise i tuberkulosesanatoriene. I USA ble bruken av BCG aldri utbredt: Flertallet av ekspertene mente BCG ga falsk trygghet og ville komme i veien for effektiv smittesporing, og at sykdommen burde behandles fremfor å forebygges ved vaksinasjon.<sup>5</sup> Vaksinen passet bedre i et samfunn opptatt av fellesskapsløsninger enn i samfunn mer opptatt av individuell frihet og personlig ansvar.

### Vaksineforskningens spede begynnelse

Mannen som 26. mai 1952 ble kreert til doctor medicinal av Det akademiske kollegium ved UiB, var Edward Falsen Krohn. Krohn kom til Bergen i 1948 for å arbeide ved byens BCG-laboratorium, som ved opprettelsen i 1936 var leietaker i kjelleren hos Geofysisk institutt. Laboratoriet hadde dyrestall med plass til rundt 300 forsøksdyr, og tre ansatte – deriblant leder og initiativtaker Konrad Birkhaug, som arbeidet ved Chr. Michelsens Institutt (CMI).<sup>6</sup> Før Krohn kom til Bergen, hadde Birkhaug allerede reist til New York for å bygge opp det amerikanske helsedepartementets BCG-laboratorium, og det bergenske BCG-laboratoriet flyttet til Nordnes.<sup>7</sup>

Avhandlingen Krohn forsvarte, beskrev vaksiner produsert med utgangspunkt i to ulike bakteriestammer tilsendt fra Pasteur-instituttet i Paris i 1945. Der hadde Birkhaug, før han kom til Bergen, arbeidet som nestkommanderende for BCG-utvikleren Albert Calmette. At bakteriekulturer ble utvekslet fritt fra institutt til institutt, var fremdeles normal prosedyre. Forpliktelsen hos mottakeren lå i at erfaringene ble gjort tilgjengelig for kolleger i andre land. Krohns avhandling ble trykket som supplement til tidsskriftet *Acta Tuberculosea Scandinavica*.<sup>8</sup> I sin avhandling beskrev

5 Bryder 1999. For en sammenliknende studie av poliovaksinen, hvor det snart fantes konkurrerende vaksiner basert på ulik teknologi, se: Lindner & Blume 2006.

6 Lærum 2001: 946–7, Erichsen 1960: 53, Birkhaug 1968: 213 flg. Se også: *Beretninger fra Chr. Michelsens Institutt*, 1936; *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 1938.

7 Laboratoriet i New York ble lagt ned i 1953, etter bare å ha produsert 85 000 vaksiner, grunnet utbredt motstand mot BCG fra den amerikanske legestanden, Rosenthal 1978: 38, i Bryder 1999: 1163.

8 Krohn 1952.

han metodene for å dyrke og foredle vaksinene i detalj slik at de kunne gjentas og etterprøves av andre.

Utgangspunktet for Krohns forskningsarbeid var at omtrent hver tiende person opplevde hovne og betente lymfekjertler som følge av vaksinasjonen. Håpet var at det gjennom laboratorieundersøkelser og kvalitetskontroll ville være mulig å luke ut vaksinene som ga bivirkninger. I praksis besto Krohns kvalitetskontroll av telling av bakteriepartikler, som var hva Krohn og hans kolleger anså som vaksinens viktigste bestanddel. Ifølge Calmette var det antall *levende* bakterier som var det sentrale. Selv om produksjonsteknikken var standardisert og foregikk i samme sterile lokaler, fant Krohn at bakterieforekomsten i vaksinene varierte enormt. I analysen av 107 vaksinepartier han produserte ved BCG-laboratoriet over en treårsperiode, hadde de svakeste dosene 0,2 millioner levende bakterier per milligram, mens de sterkeste inneholdt 50 millioner. Videre fant Krohn at antallet levende bakterier gikk sterkt ned de første dagene etter at vaksinen var produsert. Det tydet på at BCG-vaksinen var å anse som ferskvare. På den annen side var det ingen merkbar forskjell i virkning når vaksinene ble testet på marsvin: Verken vaksinens alder eller andelen levende bakterier så ut til å utgjøre noen forskjell.<sup>9</sup>

Heller ikke hos mennesker fant Krohn noen sammenheng mellom resultatene av laboratoriekontrollen og antall bivirkninger. I så måte var forskningen mislykket. På den annen side grep avhandlingen direkte inn i det som på 1950-tallet utkrystalliserte seg som et av de viktigste faglige spørsmålene hos den nyopprettede Verdens helseorganisasjon (WHO): målet om å etablere internasjonale standarder på tvers av laboratorier.<sup>10</sup> Den tradisjonelle kjemiske tilnærmingen til standardisering, å veie raffinerte kjemikalier opp mot en internasjonal standard, fungerte dårlig for

9 Vaksinen ble dyrket i et sterilt rom med temperaturkontroll. Under Birkhaug ble dyrene brukt til å teste styrken på preparatet: Om et marsvin overlevde én dose, men døde av fire doser, var vaksinen av riktig styrke til å benytte på mennesker. Hvor lenge denne metoden fortsatte, vites ikke.

10 I mellomkrigstiden hadde mange stater opprettet egne vaksinelaboratorier, og det ble utviklet et vell av til dels helt lokale metoder. Bekymringen var at ulikhet i laboriemetoder kunne føre til at en person ble diagnostisert som syk i ett land og sykdomsfri i det neste. For et eksempel på internasjonalt standardiseringsarbeid der UiBs første professor i bakteriologi, Thomas Vogelsang, deltok, se World Health Organization, *Expert committee on venereal infections*, 1950: 6.

biologiske produkter som sera og vaksiner.<sup>11</sup> Standardisering av BCG ble særlig aktuelt i lys av vaksinasjonskampanjen UNICEF koordinerte etter initiativ fra den norske Europahjelpen (fra 2005: Flyktninghjelpen) og Røde Kors i Sverige og Danmark. Mellom 1947 og 1951 ble 30 millioner europeere tuberkulintestet, og 14 millioner ble gitt BCG-vaksinen i hva som ble organisasjonens første store vaksinasjonskampanje.<sup>12</sup> Krohns forskning viste at løsningen WHO hadde valgt – å stille krav til fremstillingsprosess, testing, utstyr og personell ved laboratoriene – ikke var noen garanti for at vaksinene var identiske.<sup>13</sup> Selv om han ikke fant noen løsning, ble arbeidet et springbrett til en internasjonal karriere. Etter å ha tapt konkurransen om UiBs første professorat i hygiene for Trygve Gjestland ble Krohn først forskningsstipendiat ved Johns Hopkins University og US Public Health Service, deretter ved avdeling for tuberkulosekontroll for WHO's regionkontor i København (1957–1974).<sup>14</sup>

I tråd med vanlig praksis ble avhandlingen skrevet uten veiledning. Universitetets ansvar var å bedømme arbeidet, gjennomføre disputas og prøveforelesninger og kreere den nye doktoren.<sup>15</sup> Vaksineforskning var intet satsingsfelt. Begrunnelsen for å opprette Det medisinske fakultet i Bergen var især å tilby klinisk undervisning for å avlaste medisinerutdanningen ved Universitetet i Oslo, hvor plassmangel hadde ført til en ventetid på to til tre år mellom den prekliniske og den kliniske delen av studiet.<sup>16</sup> Dermed var det oppbyggingen av et klinisk studium som måtte prioriteres først, ikke vaksineforskning. Fra 1954 fikk Statens institutt for folkehelse ansvar for innkjøp, lagring og salg av vaksiner som ikke allerede ble fremstilt nasjonalt.<sup>17</sup> Også i dag har Folkehelseinstituttet ansvar for vaksineforsyningen.<sup>18</sup>

Det var i undervisningen universitetet bidro fra begynnelsen.

- 
- 11 Gradman & Simon 2010, Sizaret 1988.  
 12 Comstock 1994: 528–40, Brimnes 2011: 397–407.  
 13 Sizaret 1988: 5.  
 14 Kaada 1978: 514–5, Edwards & Krohn 1957: 253–273.  
 15 Universitetet i Bergen, Årsmelding 1951–52: 181–2.  
 16 Halvorsen 1967: 14–15.  
 17 Sosialdepartementet (1954). Regulativ for Statens Institutt for Folkehelse.  
 18 Smittevernloven fra 1995 slår fast at den praktiske vaksinasjonen skal gjennomføres av kommunene. I 2000 ble det presisert at Folkehelseinstituttet har ansvar for vaksineforsyning og vaksineberedskap, se § 7.9.

Med vaksinasjonsloven av 1954 ble det formalisert at vaksinasjon bare kunne utføres av leger eller godkjente hjelpevaksinatorer. Å sørge for at det fantes kompetente personer til å utføre vaksinasjon, var en universitetsoppgave. Undervisningen lå til hygiene-faget, men professoratet i hygiene sto ubesatt i flere år i mangel på kvalifiserte søkere, og Bergens stadsfysikus underviste flere kull av medisinerstudenter. Fra høsten 1948 holdt Bergen kommunes helseinspektører, James Olsen og Kai Schnitler, de årlige forelesningene om forebyggende vaksinasjonsarbeid, tuberkulinprøven, BCG-vaksinasjon og tuberkuloselovene – fra praktisk øvelse til epidemiologi. Flere studenter ble dessuten kjent med tuberkulosearbeidet gjennom praksis hos Bergen helseråd. Ved eksamen, slik spørsmålene ble gjengitt i universitetets årsmeldinger, var tuberkuloselovgivningen og BCG-vaksinen gjengangere i flere år. Parallelt med at tuberkulosen ble en stadig mindre viktig sykdomsbyrde, vaksinasjon ble rutine og antibiotika ble tilgjengelig som behandling, ser det ut til at vaksineforskning rettet mot bakteriesykdommer og BCG-undervisningen ble mindre sentral fra midten av 1950-tallet.

Da hadde dessuten en ny sykdomstrussel igjen meldt sin ankomst: polio. I første halvdel av 1950-tallet rammet sykdommen mer enn 4000 norske barn og førte til 500 dødsfall og mange livsvarige lammelser. UiB hadde ingen rolle da den nyutviklede Salk-vaksinen ble introdusert, utover at erfaringer med vaksinen ble diskutert på vitenskapelige konferanser.<sup>19</sup> Ei heller hadde UiB noen rolle da vaksine mot meslinger ble del av programmet for barnevaksinasjon i 1969. I en femårsperiode var det da meldt om mellom 20 000 og 30 000 sykdomstilfeller i året; 20–30 førte til alvorlig hjernebetennelse, og mellom 5 og 10 dødsfall.

Da Helsedirektøren i 1974 opprettet et rådgivende utvalg i vaksinasjonsspørsmål, fikk UiB plass rundt bordet når endringer i det nasjonale vaksinasjonsregimet ble diskutert. Professor i virologi, Gunnar Haukenes, deltok fra starten av som et av atten medlemmer.<sup>20</sup> De viktigste kriteriene utvalget la til grunn, var

19 For eksempel Bergensavisen 17. september 1959: 7: «50 barneleger til 13 fag-foredrag på Barneklubben». Internasjonale studier med utgangspunkt i Ungarn viser hvordan Salk-vaksinen fra 1956 og Sabin-vaksinen fra 1960 førte til konkurranse og samarbeid under den kalde krigen, se Vargha 2014 og Vargha 2018.

20 Forvaltningsdatabasen: <https://nsd.no/polsys/data/forvaltning/utvalg/6136000>



at sykdommene nye vaksiner beskyttet mot, måtte være relativt utbredte, at sykdommene kunne føre til alvorlige komplikasjoner, at vaksinen var velutprøvd og at den ikke ga alvorlige bivirkninger.<sup>21</sup> Året etter at Haukenes gikk av med pensjon i 1991, ble Hib-vaksinen (mot bakterien *Haemophilus influenzae* type B) inkludert. Selv om Hib-bakterien bare rammet et par hundre barn hvert år og dødeligheten var lav, har barn under fem år stor risiko for å utvikle hjernehinnebetennelse og nevrologiske langtidsskader.<sup>22</sup>

### *Lepravaksinen som feilet*

Leprakonferansen i 1973 ble en anledning som noe uventet satte vaksineforskning på dagsordenen i Bergen. Konferansen ble arrangert av UiB på vegne av regjeringen, med Erik Waaler, professor i patologi og rektor fra 1954 til 1960, som formann i arrangementskomiteen. Konferansen samlet 900 deltakere fra 80 land. Anledningen var 100-årsjubileet for bergensforskeren Gerhard Armauer Hansens oppdagelse av leprabasillen, av mange forstått som en skjelsettende begivenhet der sykdommen lepra (spedalskhet) ble tydelig forankret i noe materielt heller enn noe guddommelig eller mystisk. Armauer Hansen hadde dessuten vært den ledende skikkelsen ved den første internasjonale leprakongressen i Berlin i 1897 og vertskap for den neste kongressen i Bergen i 1909.<sup>23</sup> Jubileet i 1973 ble markert med to besøk fra kong Olav, på 100-årsdagen 28. februar, og som ærespresident ved den internasjonale konferansen i august. Norges Bank utstedte minnemynter i gull og sølv, Postvesenet ga ut to frimerker med motiv av Armauer Hansen ved mikroskopet. Også en dokumentarfilm om oppdageren ble laget. Størst var innsamlingsaksjonen LEpra-73, der 18 000 frivillige fra Redd Barna deltok i en innsamlingsaksjon som ble forløperen til de årlige TV-aksjonene som startet i 1974. Pengene gikk til Armauer Hansens forskningsinstitutt (AHRI) i Addis Abeba i Etiopia, etablert tre år før på initiativ fra Redd Barna i Norge og Sverige og

21 Schiøtz 2017: 253. Detaljert oversikt over vaksinasjonsprogrammet og vaksinepreparatene som har vært i bruk, se Feiring mfl. 2012: 76–82. Om hvordan vaksinene fungerer, internasjonale sykdomsbyrder og råd fra Verdens helseorganisasjon, se Bjorvatn 2015.

22 Schiøtz 2017: 253, Claesson 1993: 30–33.

23 Pandya 2003, Vollset 2013.

med støtte fra den norske og svenske utviklingshjelpen (Norad og Sida). AHRI var tilknyttet UiB i en årrekke.<sup>24</sup>

I byens aviser ble den norskledede vaksineforskningen ved AHRI trukket fram som konferansens høydepunkt. I et NTB-intervju som ble trykt i en rekke aviser i mai 1973, forklarte den norske legen som ledet arbeidet ved AHRI, Tore Godal, at en lepravaksine var den eneste måten å få kontroll på sykdommen: «I dag er det 15 millioner spedalske i verden og hvis utviklingen får fortsette som hittil vil vi ha en million nye tilfeller i løpet av fem år.»<sup>25</sup>

Tre begivenheter satte lepravaksiner på dagsordenen. Den første var den ferske oppdagelsen at bakterien kunne dyrkes i vevet til beltedyr.<sup>26</sup> Det gjorde det mulig å studere bakterien i laboratoriet – ikke bare i ferske vevsprøver fra mennesker rammet av sykdommen – og å dyrke leprabakterier i stort nok omfang til at det kunne utvikles vaksiner. I fagpressen var det beltedyr-oppdagelsen som ble trukket fram som høydepunktet i konferansen, og et utstoppet beltedyr gikk i gave fra kolleger i Brasil ble konferansens uoffisielle maskot.<sup>27</sup> Den andre var nye innsikter i immunsystemet, spesielt oppdagelsen av T-celler – en type hvite blodceller som er ansvarlige for cellulær immunitet.<sup>28</sup> T-cellenes rolle ble sett som en mulig forklaring på nervereaksjonene i leprasykdommens aktive fase – den viktigste årsaken til livsvarige skade som følge av sykdommen. Ved hjelp av dyrkede blodceller tilsatt leprabasiller fra beltedyr ble det dessuten mulig å måle og kvantifisere kroppens reaksjon mot lepra, en innsikt som i teorien kunne brukes i vaksineproduksjon. For det tredje var det stadig mer åpenbart at medisinen som ble brukt, det svært giftige sulfapreparatet Dapson, kunne gi resistens: For mange pasienter sluttet medisinen å virke.

24 Basert på en gjennomgang av 226 avisartikler fra 1973, tilgjengelig på nb.no (søkeord: «armauer+lepra»); Sirkulære fra Postdirektoratet 23. januar 1973; dokumenter fra leprakongressen tilgjengelig i Armauer Hansens Minnerom i Kalfarveien 31. Terecha 2020: 129 flg., Harboe 1980.

25 Intervjuet ble trykt i flere aviser rundt 9. mai 1973, med titler som «På spor etter vaksine mot spedalskheten» og «Mot ny framtid for de spedalske». At en vaksine var nært forestående, ble gjentatt i et NTB-intervju 17. august med tittelen «Fremskritt innen lepraforskningen». A-magasinet hadde et lengre intervju med Tore Godal i nummer 14, 1973: 16–18, med tittelen «Den bitre sannhet om lepra» (Aftenposten).

26 Kirchheimer & Storrs 1971: 693–702.

27 Jopling 1973: 645–6, Rees mfl. 1974: 41–73. Se Bergens Tidende (BT) 16. august 1973: 8. «Beltedyr kjæledegger for lepra-forskerne».

28 Godal 2020: 6–13.

Med mangel på effektive medisiner var det særlig viktig med vaksiner for å forebygge sykdom.

En nesten tilsvarende vaksine fantes allerede: BCG-vaksinen. Både tuberkulose og lepra er forårsaket av mykobakterier,<sup>29</sup> og ved konferansen i Bergen var det stor diskusjon om BCG-vaksinasjon også ga en beskyttelse mot lepra.<sup>30</sup> Vaksinen Godal presenterte, besto av BCG iblandet drepte leprabakterier. Teorien var at BCG-vaksinen ville fungere som adjuvans – en forsterkende effekt på immunforsvaret – og at de døde leprabakteriene ville lære T-celle-lene i immunforsvaret å gjenkjenne og angripe dem ved senere smitte og slik gi varig immunitet.

Den nye vaksinen ble testet i Venezuela, Malawi og India etter et par år, men bare resultatene fra India tydet på at lepravaksinen hadde større effekt enn ubehandlet BCG.<sup>31</sup> De nedslående resultatene gjorde at vaksineforskningen snart ble lagt på is. Forskningen hadde likevel virkning. For det første bidro forskningen til å etablere AHRI, som Etiopias ledende biomedisinske forskningsinstitutt.<sup>32</sup> Etter flere tiår som uavhengig institusjon tilknyttet UiB ble AHRI i 2004 formelt en del av det etiopiske helseministeriet, en prosess som ble fullført i 2016. Instituttets 50-årsjubileum i 2020 ble feiret med investeringer for 20 millioner dollar i nye bygg og laboratorier.<sup>33</sup> Selv om utbredelsen er redusert, er det registrert nær 4000 nye lepratilfeller årlig etter år 2000. Lepra er fremdeles et betydelig helseproblem i Etiopia.<sup>34</sup>

For det andre ga vaksineforskningen økt oppmerksomhet om resistensproblematikken og at eksisterende lepramedisiner ikke var gode nok. Dette førte til utviklingen av MDT («multidrug therapy»), en pillekur med dapson og to andre virkestoffer, som i stor grad har løst resistensproblemet. MDT er anerkjent som den viktigste årsaken til at antallet leprasyke i verden er redusert fra et

---

29 DNA-analyser på begynnelsen av 00-tallet bekreftet at de to bakteriene er nær beslektet også genetisk, men at leprabasillen har et større arvemateriale. For en oversikt over hvilke konsekvenser sekvenseringen har hatt på videre forskning, se Misch mfl. 2010: 589–620.

30 Jopling 1973: 646.

31 Godal 2020: 8.

32 Miörner & Britton 1999: 585, Terecha 2020, Bjune, Godal & Myrvang 2021.

33 Abdissa 2020, personlig korrespondanse fra Alemsed Abdissa Lencho, underdirektør ved AHRI, 2.11.2020.

34 Basert på data fra WHO Global Health Observatory, <https://www.who.int/data/gho>. Se også Sori 2019.

anslag på 15 millioner først på 1970-tallet til rundt 200 000 årlige tilfeller 50 år senere.<sup>35</sup> Heller enn vaksiner er reduksjonen oppnådd gjennom behandling.

Sist, men ikke minst, bidro vaksineforskningen til Godals internasjonale karriere på dette området. Godal har gjennom et halvt århundre lagt til rette for internasjonal vaksineforskning, først som formann i WHO's Enhet for lepra- og tuberkuloseimmunologi (1975–85), deretter som direktør for forsknings- og utviklingsprogrammet TDR (1986–98), et stort samarbeid mellom FNs utviklingsprogram, WHO og Verdensbanken (senere også UNICEF) rettet mot tropiske sykdommer. Siden har Godal deltatt i opprettelsen av flere malariaprogram, samt de globale vaksineinitiativene Global Alliance for Vaccines and Immunization (GAVI) og Coalition for Epidemic Preparedness and Innovation (CEPI).<sup>36</sup> I Norge var Godal en av arkitektene bak vaksineforskningsprogrammet GLOBVAC, etablert i 2006/7, som blir omtalt under.

Jubileet i 1973 illustrerer hvordan UiB – både i kraft av fortidens bragder og av å ha kapasitet til å arrangere store, internasjonale konferanser – var ett av flere steder der vaksineforskning kom på dagsordenen. Jubileet viser også hvordan vaksineforskningen på 1970-tallet var i ferd med å bli global. Tiden da vaksinelaboratorier ble opprettet ut fra nasjonale behov, og hvor forskere som Krohn gjorde alt fra forskning og utvikling til produksjon, testing og distribusjon, var forbi. Lepravaksinen ble forsket på i globale nettverk, der teorier og grunnforskning fra laboratorier i én verdensdel ble videreutviklet ved et annet, testet i et tredje, og, for lepravaksinens vedkommende, presentert for verden på en symboltung konferanse i Bergen.

Jakten på en lepravaksine illustrerer hvordan problemer knyttet til infeksjonssykdom var endret. På 1970-tallet var spedalskhet og behov for vaksine i ferd med å forsvinne fra manns minne i Norge. I Etiopia var lepra fremdeles var et omfattende folkehelseproblem.

---

35 Terecha 2020, WHO's temaside for lepra (Hansens sykdom): <https://www.who.int/health-topics/leprosy>

36 Godal 2020: 6–13.

## Hiv, penger og veivalg

På 1980-tallet motiverte den nye og skremmende sykdommen hiv/aids til ny vaksineforskning i Bergen. Hiv/aids rokket ved forestillingen om at infeksjonssykdommene var et tilbaketrukket kapittel, og da prognoser i 1985 tydet på at Norge snart ville ha flere hundre tusen smittede, førte det ifølge historiker Ketil Slagstad til panikk.<sup>37</sup> Sykdommen ble knyttet til homofili og synd. Det var store medieoppslag om politikere som tok til orde for både deportasjon og brennemerking av dem som fikk diagnosen. Stigmatiseringen av hiv/aids-pasienter hadde likhetstrekk med stigmatiseringen personer rammet av lepra/spedalskhet har blitt utsatt for.<sup>38</sup> Inngrepene ble imidlertid ikke innført av norske helsemyndigheter.

Å utvikle vaksiner og medisiner mot hiv/aids var det langsiktige målet da Birgitta Åsjö i 1992 ble kallet til Bergen, til det som da var Europas eneste professorat i virologi øremerket hiv-forskning.<sup>39</sup> Stillingen hørte til NAVFs Senter for virologisk forskning, fra 1988. «Virussenteret», som det også ble kalt, var et samarbeid mellom Institutt for bioteknologi og Institutt for mikrobiologi og immunologi, og det flyttet i 1990 inn i det nye høyteknologisenteret på Marineholmen med 20 ansatte. Åsjö kom fra Karolinska Institutet i Stockholm, og var anerkjent som en av Europas ledende aids-forskere.<sup>40</sup> På 1980-tallet var hun blant de første i Sverige som lyktes i å isolere det nyopptagede viruset hos en pasient, og i 1987 avdekket hun at antistofftesten som ble benyttet for å avdekke hiv blant blodgivere, ikke var tilstrekkelig presis.<sup>41</sup> Videre var hun med på å identifisere virusets to hovedvarianter, og lyktes i å dyrke viruset i ulike celletyper i laboratoriet.<sup>42</sup> Et tidlig funn fra undersøkelse av mandlene til hiv-smittede på Vestlandet var at lymfevevet kunne fungere som reservoar for viruset.<sup>43</sup> Forskningen bekreftet også

37 Slagstad 2021. Slagstad 2020 gir en analyse av betydningen av aktivisme blant homofile og lesbiske for politikutformingen.

38 Schiøtz 2017: 155–171, Frøland 2014.

39 Kollegiesak 187-A/1991. Jnr: 4727/A/91, 18. desember 1991. Se også BT 6. juli 1992: 3, «Bergen først i Europa med HIV-professorat».

40 Balter 1998: 1862.

41 Chiodi mfl. 1986: 1276–7, Gaines mfl. 1987: 1317–1318.

42 Fenyø & Asjøl 1987: 436–438.

43 Funnet ble fulgt opp av prosjektet «Tonsil project» som resulterte i tre medisinske doktorgrader: Bård Rosok 1997, Anne Ma Dyrhol Riise 2000 og Pål Voltersvik 2008.

andres funn om at hiv-viruset ofte muterer, og at en kan ha flere varianter i kroppen samtidig. Dette gjør viruset til et bevegelig mål, og gjør utviklingen av en vaksine svært mye vanskeligere.<sup>44</sup>

Nye antiretrovirale medisiner som ble introdusert på 1990-tallet (først AZT, deretter HAART), endret sykdommen fra en dødsdom til en kronisk sykdom det går an å leve med, gitt kontinuerlig behandling.<sup>45</sup> Samtidig ble det klart at enkelte mutasjoner fører til resistens. Høsten 1998 ble Avdeling for mikrobiologi og immunologi ved Gades Institutt de første i landet som rutinemessig analyserte hiv-1 for mutasjoner assosiert med medikamentell resistens.<sup>46</sup>

Heller enn videre jakt på vaksiner gled forskningen ved Virussenteret over i basalforskning – medisinsk grunnforskning. Hiv-viruset viste seg nemlig å fungere som nøkkel for å forstå transporten som foregår innad i cellene.<sup>47</sup> Selv om strukturene av cellenes arvestoff (DNA) ble kjent allerede tidlig på 1950-tallet, var betydningen av resten av strukturene i cellene lite undersøkt like fram til 1990-tallet. Takket være genteknologi utviklet på 1980-tallet, ble det mulig å modifisere virus og følge deres vandring inne i cellene. Siden virus er uhyre enkle sammenliknet med vertscellene, og trenger inn i ulike deler av cellene for å finne hva de trenger for å reproducere seg, kan virusets bevegelser gi innsikt i hvor i cellene ulike typer aktivitet foregår. Hiv-viruset var spesielt godt egnet for forskning. Mens virus som forårsaker meslinger og røde hunder, kun trenger inn til cytoplasma, går retrovirus som hiv like inn til cellekjernen, hvor de blander eget arvestoff med vertscellens. Som Karl-Henning Kalland og Karl Albert Brokstad forklarte i en artikkel i *Naturen* i 1998: «Den uinfiserte celle representerer den ideelle kontroll. Eneste forskjell mellom den HIV-infiserte celle og den uinfiserte modercelle er nettopp genomet til HIV.»<sup>48</sup> Fem år tidligere hadde forskergruppen Kalland ledet, nettopp brukt et hiv-1 virus da den observerte at regulatorproteinet Rev går i skyt-  
teltrafikk mellom cytoplasma og cellekjerne.<sup>49</sup> Oppdagelsen var

44 Essex 1995: 141–149.

45 Palmisano & Vella 2011: 44–48, Lie, Kjosavik, Nesvåg & Ramvi 2001: 96 flg.

46 Åsjö & Ulvestad 2001: 3421–3424.

47 Brokstad & Kalland 1998: 67–77.

48 Sst.: 71.

49 Kalland mfl. 1994a: 7435–7444, Kalland mfl. 1994b: 1475–1485, Szilvay mfl. 1995: 3315–3323.

et gjennombrudd i forståelsen av proteinekspert fra cellekjernen til cytoplasma. Selv om den bergenske vaksinejakten ble lagt på hyllen, er basalforskning av denne typen relevant for både vaksineforskning og annen medisinsk forskning. Noen klar grense mellom basalforskning og vaksineforskning er vanskelig å trekke.

### *Den nasjonale satsingen som uteble*

Hvorvidt vaksineforskningen fortsetter eller ikke, avhenger også av finansieringen, noe aktivitetene ved Broegelmans Forskningslaboratorium (BFL) illustrerer. Laboratoriet åpnet i 1957 og var fra starten av sentralt i utviklingen av faget immunologi ved UiB. Immunologi er læren om immunitet, immunsystemet og hva som går galt når immunsystemet ikke fungerer som det skal. Dette er relevant for vaksineforskningen, for målet med en vaksine er nettopp å stimulere immunsystemet slik at det beskytter mot en spesifikk sykdom. Samtidig rommer faget immunologi også mye annet, som studiet av autoimmune sykdommer – sykdommer der immunsystemet feilaktig angriper kroppens egne friske celler og vev.<sup>50</sup>

Det immunologiske forskningslaboratoriet ble til etter en privat donasjon, og med vedtekter som sa at ressursene skulle benyttes til forskning på uutforskede sykdommer som revmatisme, poliomyelitt og kreft.<sup>51</sup> Vaksine har vært tema for fjorten av laboratoriets drøyt åtti stipendiater, særlig knyttet til studier av antigener, immunsvær og slimhinneimmunitet.<sup>52</sup> Ti av de vaksinerelaterte doktorgradene ble oppnådd mens Roland Jonsson ledet laboratoriet, fra 1991 til 2020. Jonsson kom til Bergen fra Göteborgs universitet, der hadde han samarbeidet med forskere om koleravaksiner og slimhinneimmunitet.<sup>53</sup> Han var også en tid ved University of Alabama, ved et laboratorium for forskning på slimhinneimmunologi og vaksiner, og han tok med seg nye metoder til Bergen. Særlig viktig var ELISpot, som benyttes til å måle hvor hyppig celler

50 Anderson & Mackay 2014.

51 Statuttene er gjengitt i Isaksen & Jonsson 2007: 16–19.

52 Isaksen & Jonsson 2007, BFLs årsmeldinger.

53 Czerkinsky mfl. 1991: 996–1001.

utskiller antistoffer, og metoder for bruk av mandellev, som snart ble benyttet i forskningen på vaksiner mot blant annet influensa og hiv. Fra 1997 til 2017 var Jonsson sjefredaktør for *Scandinavian Journal of Immunology*, hvor vaksineforskning er et av temaene. BFL var også utgangspunktet for forskerskolen Bergen Research School in Inflammation, som kom i stand på 1990-tallet, med vaksiner som et gjennomgangstema. Vaksiner vært tema for gjesteforskeropplegg, forskerkurs, internasjonale konferanser, immunologiens dag og de årlige Broegelmann-forelesningene som kom i gang i 1997.

Vaksineforskningen ble likevel aldri noen hovedsatsing ved BFL. Flertallet av doktorgradsprosjektene dreide seg om kronisk inflammasjon og autoimmunitet, særlig Sjøgrens syndrom. Etter flere år uten tilslag på søknader om nye vaksinerelaterte forskningsprosjekter ble vaksineutvikling som satsingsfelt nedtonet, til fordel for translasjonelle studier av autoimmunitet med fokus på biomarkører og studier av Sjøgrens syndrom. Som et siste fremstøt tok Jonsson i 2009 initiativ til å etablere en nasjonal vaksineforskningsklynge med forskere fra UiB og UiO, Folkehelseinstituttet og Haukeland universitetssykehus.<sup>54</sup> Sammen hadde de fire kompetanse på alle steg i vaksineutviklingskjeden, fra identifisering av vaksinekomponenter i laboratoriet, via dyreforsøk, til klinisk testing i alle faser. Målet var å få miljøstøtte og bygge opp felles forskning, men søknaden til Forskningsrådet nådde ikke opp.<sup>55</sup> Et samarbeidsprosjekt kan ha passet dårlig med måten vaksineforskning ble finansiert på, i all hovedsak i form av støtte til konkrete og avgrensede prosjekter. Flere av de konkrete prosjektene hadde dessuten allerede mottatt prosjektstøtte, inkludert et BFL-prosjekt om slimhinnevaksiner mot autoimmune sykdommer. Dette gjorde det på kort sikt vanskelig å enes om et felles nasjonalt prosjekt. Medarbeidere ved BFL, som Karl Albert Brokstad, har likevel fortsatt vaksineforskningen.

54 Norwegian Vaccine Cluster (NVC) (2009). NFR-søknad fra UiB, Haukeland universitetssykehus, Rikshospitalet/UiO og Folkehelseinstituttet.

55 Korrespondanse med Roland Jonsson, 05.03.2021.



## Influensa: fra overvåking til vaksinetesting

Over lang tid er vaksiner brukt som tiltak i forbindelse med de årlige influensaepidemiene. Mellom fem og ti prosent av den voksne befolkningen blir hvert år influensasyke i Norge, og oppimot en tredjedel av landets mindreårige. Ifølge Folkehelseinstituttet forårsaker influensaen hvert år rundt 900 dødsfall og flere tusen sykehusinnleggelses.<sup>56</sup> Alt i 1935 utviklet amerikaneren Ernest Goodpasture en metode for å dyrke virus i befruktete hønseegg. Den første influensavaksinen ble tilgjengelig i 1946, etter å ha blitt testet på amerikanske rekrutter og studenter. Fra 1960-tallet og fram til 1989 produserte Folkehelseinstituttet vaksiner for den norske befolkningen. Til å begynne med ble vaksinen anbefalt til eldre og kronisk syke etter individuell vurdering av lege, fra 1980-tallet som en generell anbefaling for personer i risikogrupper, og fra 1992 er alle over 65 år anbefalt vaksinen.<sup>57</sup>

### *Influensasenteret*

Universitetet i Bergens arbeid med influensa startet med etableringen av *Influensasenteret for Vestlandet* i 1982. Senteret ble til etter initiativ fra virolog Lars R. Haaheim, som kom til Bergen og Gades Institutt i 1980 – i utgangspunktet for å forske på stafylokokker. Haaheims bakgrunn var fra Vaksineavdelingen ved Folkehelseinstituttet i Oslo, der han i kjølvannet av russerinfluensaen (1977–78) ledet arbeidet med influensaovervåking og produksjon av influensavaksine.<sup>58</sup> Siden 1952 har influensasentre verden over rapportert til WHO's influensaovervåkingsnettverk GISRS, og i tjue år var Influensasenteret i Bergen sentrum i en influensaregion. At et land har mer enn ett influensasenter, er ikke unikt, men uvanlig.<sup>59</sup> Det at

56 Folkehelseinstituttets temaside for sesonginfluensa: <https://www.fhi.no/sv/influensa/sesonginfluensa/>

57 På 00-tallet ble listen over risikogruppene utvidet til også å gjelde personer med alvorlig luftveissykdom, kronisk hjerte-/karsykdom, nedsatt infeksjonsforsvar eller diabetes. <https://www.fhi.no/nettpub/vaksinasjonsveilederen-for-helsepersonell/vaksinasjon/influensa/>

58 Wood, Schild & Cox 2001: 297–298.

59 WHO Global Influenza Surveillance and Response System (GISRS): <https://www.who.int/initiatives/global-influenza-surveillance-and-response-system>

Norge ble delt i to, med Oslo og Bergen som hovedsteder for egne influensaregioner, var høyst personavhengig: Influensovervåkingen var verken pålagt eller formalisert, og saken ble ikke lagt fram for universitetets høyeste organ, kollegiet. Haaheim tok med seg arbeidsoppgaver, kontakter og rutiner og fortsatte arbeidet han tidligere hadde gjort ved Folkehelseinstituttet.

Arbeidet ved Influenzasenteret startet med overvåking av influensasasjonen, som innebar ukentlig rapportering til WHO's hovedkvarter i Genève av både forekomst og hva slags virusstammer influensaen skyldtes.<sup>60</sup> Et slikt arbeid krever både et lokalt nettverk for meldinger om antall influensasyke, matematiske modeller for å ekstrapolere meldingene til befolkningsnivå, og laboratorieanalyser av blodprøver. Haaheims doktorgrad, forsvart i 1981, dreide seg nettopp om typegjenkjenning og antigene variasjoner i influensavirus.<sup>61</sup>

Overvåkingen er det viktigste beslutningsgrunnlaget i avgjørelsen om hvilke influensastammer som skal inngå i neste års vaksine. Som leder for en influensaregion deltok Haaheim i en årrekke i møtet der representanter fra influensasentrene på den nordlige halvkule hver andre fredag i februar møtes hos WHO i Genève der beslutningen tas. Tidspunktet er valgt slik at det skal være sent nok til at en har innsikt i den pågående influensasasjonen, og samtidig tidnok til at produsentene skal rekke å lage nok vaksine til distribusjon til neste sesong. Tilsvarende blir resultatene av influensaovervåkingen på den sørlige halvkule i september brukt i planlegging av vaksineringsen i sør motsatt halvår. Selv om forskningen for det meste følger klart definerte rutiner, og dataene i første omgang havner i rapporter heller enn vitenskapelige artikler, er dette altså forskning med direkte konsekvenser. Samtidig er det ingen automatikk i at influensaen i nord vil være den samme som i sør – det er ikke alltid vaksinen «treffer». Som Haaheim formulerte det i 1990: Influensavaksinen er et «rutineprofylaktisk tiltak uten sikker forhåndsviten».<sup>62</sup>

Mens Influenzasenteret på 1980-tallet dreide seg om epidemiologisk overvåking av influensa i Vest-Norge, noe Haaheim for

60 Sosial- og helsedepartementet 2001: 10.

61 Haaheim 1981.

62 Haaheim 1990: 130.

det meste var alene om, ble det på 1990-tallet bygd et forskningsmiljø. I tillegg til videre laboratorieanalyser og genetiske studier begynte Influenzasenteret med klinisk vaksineforskning – forsøk på mennesker. Prosjektet som skulle vise seg å få størst konsekvenser, besto av å immunisere grupper av frivillige mot sesonginfluenza og deretter overvåke produksjonen av antistoffer i blodet. En serie forsøk i Bergen og London på begynnelsen av 1990-tallet viste at det ikke tok mer enn fire til åtte dager fra vaksinen ble satt, til antistoffnivåene gikk i været.<sup>63</sup> Dette var langt raskere enn tidligere antatt, og endret rammene for vaksinasjonen: Mens vinduet for vaksinerings tidligere ble ansett å være i perioden fram til sykdommen brøt ut, viste forsøkene (som snart ble bekreftet av andre) at vaksinene fungerer raskt nok til at immuniseringen kan fortsette også etter at influensasезongen er i gang. Resultatene har hatt konsekvenser for vaksinasjonen av millioner av mennesker verden over.

I budsjettinnstillingen fra sosialkomiteen i 1999 og i 2000 ble finansieringen av Influenzasentret tatt opp. Da arbeidet der ikke var en ordinær universitetsoppgave, ble det tatt til orde for at senteret burde få finansiering over Sosial- og helsedepartementets budsjett. Og slik ble det fra 2002.<sup>64</sup> Resultatet ble en rollerydding der influensaregionen Vest-Norge ble lagt ned, og Folkehelseinstituttet tok over denne forvaltningsoppgaven som nasjonal WHO-partner og dermed ansvaret for overvåking og rapportering for hele landet. I bytte fikk Influenzasenteret fast post på statsbudsjettet for å sikre at forskningen og undervisningen kunne fortsette.<sup>65</sup> Senteret ledes fra UiB, mens statsbevilgningen går via Helse Vest. Den viktigste finansieringskilden er likevel eksterne forskningsmidler. Siden 1996 har Influenzasenteret hatt en ubrutt rekke EU-finansierte forskningsprosjekt, og ti ph.d.-grader er avlagt.

Der hiv tok forskningen ved Virussenteret i retning basal-forskning, og BFL spisset profilen mot Sjøgrens syndrom, har forskningen ved Influenzasenteret gått i mer anvendt retning, for

63 Cox mfl. 1994: 993–999, Zuckerman, Cox, Taylor, Wood, Haaheim & Oxford, 1993: 1113.

64 I Budsj.innst. St. nr. 11 (2000–2001): 60 (sosialkomiteen) sa en samlet komité seg enig i å be om at regjeringen fulgte opp med budsjettmidler til Influenzasenteret fra 2002.

65 Vedtak 158, 14.11.2000: «Stortinget ber Regjeringen, fra og med statsbudsjettet for 2002, å sørge for at Influenzasenteret i Bergen blir sikret finansiering i statsbudsjettet.» I Statsbudsjettet 2001–2002 fikk Influenzasenteret 2 millioner kroner over Sosial- og helsedepartementets budsjett.

eksempel som del av internasjonale prosjekt om å utvikle en nese-sprayvaksine, og forskning på å bruke planter i vaksineproduksjon.<sup>66</sup>

Mens senteret i begynnelsen besto av Haaheim alene, har Rebecca Jane Cox, som i 2008 tok over som leder, fortsatt oppbyggingen av en forskergruppe. Ved utgangen av 2021 har senteret seks vitenskapelig ansatte, fem doktorgradsstudenter og tre medisinstudenter fra forskerlinjen. Også forskere fra andre avdelinger har deltatt, som Brokstad fra BFL, og forskergruppen for tropesykdommer ledet av infeksjonsmedisineren Nina Langeland. Forskningen foregår i laboratorium og biobanker, med frivillige (ofte studenter) som stiller opp i forsøk, og i samarbeid med sykehusavdelinger, legemiddelindustrien, og forskerkolleger i andre land.<sup>67</sup>

### *Beredskap, tverrfaglighet og pandemier*

Et tema universitetets forskere lenge har engasjert seg i, dreier seg om vaksineberedskap – å sørge for at samfunnet er forberedt på en ny alvorlig pandemi, som spanskesyken i 1918–19.<sup>68</sup> Forskernes store frykt var (og er) at en celle infiseres av ulike virus samtidig, og at dette kombineres til et nytt og ukjent virus, eller at nye virus hopper fra dyr til menneske (zoonose). I tillegg kan muterte virus få et vekstfortrinn dersom befolkningens flokkimmunitet beskytter mot andre virusvarianter, såkalt «antigen glidning». Siden det ikke finnes immunitet i befolkningen, har nye virus potensial til å forårsake en alvorlig pandemi, som med covid-19.

Ved universitetsjubileet i 1996 holdt Haaheim forelesningen «Er vi godt nok rustet for en ny influensa-pandemi?», der han lanserte et scenario der 30 prosent av befolkningen ble smittet i løpet av noen hektiske uker. Det var ikke spørsmål *om* dette ville skje, men *når*, og hvor godt en var forberedt.

En slik situasjon vil sette store krav til helsevesenet, selvsagt, og de samfunnsmessige og økonomiske konsekvensene vil bli formidable. Intet rikt industriland kan takle denne apo-

66 <http://www.influensasenteret.no/research.html>

67 Andreassen, K.E. (2014/15). Creating universal vaccines. The UiB Magazine: 30–31.

68 Mamelund 1998.

kalypsen uten først å ha tenkt gjennom alternativene nøye på forhånd og ha formulert og trent på kriseplaner.<sup>69</sup>

En kriseplan av typen Haaheim etterlyste, fantes ikke. Temaet ble ytterligere aktualisert ved at Folkehelseinstituttet to år tidligere bygget et nytt lokale for vaksineproduksjon og la ned den rutinemessige produksjonen, som betydde at vaksiner til norsk bruk i hovedsak var importert. I en pandemisituasjon, mente Haaheim, var det tvilsomt at avtaler om vaksineimport ville stå seg.

I 2007, i kjølvannet av å ha deltatt i det femårige EU-finansierte *FLUPLAN: Preparing for an influenza pandemic* med samarbeidspartnere i Italia, Frankrike og England, var Haaheims konklusjonen den samme: Å utvikle og teste vaksiner er kostbart og tar lang tid; det samme gjør produksjon og lisensiering. «Markedet vil for alvor først vise seg når trusselen er overhengende og mer konkret, men da vil man rett og slett være for sent ute.»<sup>70</sup> For selv om en skulle lykkes i å utvikle en vaksine, ville behovet være nær umettelig. I denne situasjonen, spådde Haaheim, vil land prioritere egen befolkning først. At en ny vaksine sannsynligvis vil måtte gis i flere doser med flere ukers mellomrom ville videre skape et logistikk- og fordelingsproblem. Haaheim argumenterte for en vaksineberedskap der staten var i stand til å produsere vaksiner til eget bruk, og han var kritisk til strategien fra 1990-tallet, med vaksineimport.

Vaksineberedskapen i 2007 var likevel en annen enn ti år tidligere, mye takket være en pandemi som ble avverget. I 1997 ble atten mennesker smittet med en fugleinfluensa i Hongkong, hvorav seks døde. Hendelsen fikk voldsom oppmerksomhet, og Haaheim var blant dem som deltok da WHO i 1999 utarbeidet sin første pandemiplan.<sup>71</sup> Blant anbefalingene var nasjonale beredskapsplaner, og i 2001 fulgte Sosial- og helsedepartementet opp med den første nasjonale beredskapsplanen for pandemisk influensa.<sup>72</sup> Denne inneholdt strategier og oppgavefordeling i ulike faser av en pandemi, med særlig vekt på tilgang og fordeling av begrensede vak-

69 Haaheim 1997: 230. Se også: Cox, Brokstad & Haaheim 2006: 603–606.

70 Haaheim 2007: 2798.

71 WHO. *Influenza Pandemic Plan* 1999.

72 Sosial- og helsedepartementet. *Nasjonal beredskapsplan for pandemisk influensa*, Oslo 2001.

sineressurser, og har senere blitt oppdatert flere ganger. Fra 2006 har Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap utarbeidet nasjonale sårbarhets- og beredskapsrapporter med ulike scenarioer, der faren for en pandemi jevnlig troner øverst på listene, både målt i sannsynlighet og i konsekvenser.<sup>73</sup> Men som Haaheim, Cox og Brokstad påpekte i en lederartikkel i tidsskriftet *Expert Review of Vaccines* i 2006: Beredskapsplaner er av begrenset verdi uten forskning på nye vacciner i samarbeid mellom academia og legemiddelindustrien: «preparedness plans alone will not protect us».<sup>74</sup>

Covid-19-pandemien satte vaksineforskning på toppen av agendaen og førte til enorme investeringer. Uken før landet ble stengt ned 12. mars 2020, etablerte Influenzasenteret forskergruppen *Bergen Covid-19 Research Group*. Ut fra en forventning om at helsearbeidere ville bli over gjennomsnittlig eksponert, samlet forskergruppen inn demografiske data og blodprøver fra over tusen helsearbeidere på Vestlandet. Den samlet også inn prøver fra en kontrollgruppe uten hyppig pasientkontakt, samt flere hundre blodprøver fra familiemedlemmer, slik at materialet kan belyse hvordan covid-19 sprer seg innad i familier. Under pandemien ble det tatt nye prøver hver annen måned for å få en presis og kontinuerlig overvåking av sykdomstrykket blant helsearbeidere.<sup>75</sup> Målet var ikke epidemiologisk overvåking – dette er etter 2002 Folkehelseinstituttets ansvar – men å bruke kompetanse og nettverk til forskning for å forstå sykdommen. Fra februar 2021 leder Cox fra Influenzasenteret en del av det EU-finansierte prosjektet *Vaccelerate*, der institusjoner i et tyvetalls land samarbeider om å koordinere klinisk utprøving av vacciner mot covid-19.<sup>76</sup>

I møte med covid-19 etablerte UiB sommeren 2020 et Pandemisenter med mål om å produsere samfunnsrelevant kunnskap for forebygging og håndtering av pandemier i et langsiktig og tverrfaglig perspektiv.<sup>77</sup> Selv om senteret er plassert ved Det medisinske fakultet, trekker senteret veksler på ekspertise fra alle fakulteter.

73 Se for eksempel Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap 2019: Scenario 5.1.

74 Cox, Brokstad & Haaheim 2006: 605.

75 Forskningsprosjektet er beskrevet på influenzasenterets hjemmesider, og forklart i en samtale med Karl Henning Kalland 8. desember 2020. Se også K.E. Andreassen (2020, 23. april), «Forsker på immunforsvarets korona-angrep», UiB.no. Hentet fra <https://www.uib.no/samfunnsutfordringer/135363/forsker-p%C3%A5-immunforsvarets-korona-angrep>

76 [www.vaccelerate.eu](http://www.vaccelerate.eu)

77 Fra Pandemisenterets nettsider: <https://www.uib.no/pandemi>

Nettsidene lister over seksti eksperter fra fjorten ulike fagfelt. Dette illustrerer hvordan sykdomsforebygging ses i et bredt perspektiv – vaksineforskning er mer enn vaksineutvikling.

Et eksempel er spørsmålet om prioriteringer. I en situasjon med et begrenset antall vaksiner tilgjengelig – hvem skal få den først? Dette er noe særlig Ole Frithjof Norheim har arbeidet med, både som leder for Prioriteringsutvalget som leverte sin innstilling i 2014,<sup>78</sup> og som leder for Bergen Centre for Ethics and Priority Setting (BCEPS) som åpnet i 2019. Han bidrar i Folkehelseinstituttets eksterne ekspertgruppe i etikk og prioritering som har gitt råd om hvilke grupper som skal prioriteres for koronavaksinasjon.<sup>79</sup> Internasjonalt har han bidratt i arbeidet med «Fair Priority Model», et etisk rammeverk for global vaksinefordeling.<sup>80</sup> Også andre, som filosofiprofessor Reidar Krummradt Lie, har bidratt i de internasjonale diskusjonene om rettferdig vaksinefordeling.<sup>81</sup> Dessuten har andre fagfelt har bidratt med vaksineforskning. Eksempelvis har kulturvitere undersøkt vaksineskepsis,<sup>82</sup> historikere har undersøkt norske helsemyndigheters vaksinasjonspolitik,<sup>83</sup> og kulturvitere og historikere har sammen undersøkt forholdet mellom helsemyndigheter og lekfolk over tid.<sup>84</sup>

## Vaksiner til verden

I Norge var influensaen lenge unntaket fra regelen om at infeksjonssykdommenes tid er forbi. Dette er ikke tilfellet for resten av verden. Tuberkulose er fremdeles blant verdens ti viktigste dødsårsaker, og i skyggen av covid-19 forårsaket tuberkulosen i 2020 rundt 1,3 millioner dødsfall globalt.<sup>85</sup> Blant barn under fem år er diaré årsak til om lag en halv million dødsfall i året.<sup>86</sup> Dette er den nest viktigste dødsårsaken etter lungebetennelse. «For oss er

78 NOU 2014: 12.

79 Feiring mfl. 2020.

80 Emanuel mfl. 2020: 1309–1312.

81 Lie & Miller 2020.

82 Fjell 2005, Jansen 2018.

83 Harthug 2014, Walsø 2011.

84 Alver, Fjell & Ryymin 2013.

85 WHO (2021) *Global tuberculosis report 2021*, s. 7.

86 Cohen & Muhsen 2019.

vaksinetilbud en selvfølge, men ikke for alle i u-land», skrev professor Bjorvatn ved Senter for internasjonal helse (SIH) i en kronikk i Bergens Tidende i 1996, og fortsatte: «Markedet er ikke der hvor problemene er.»<sup>87</sup>

Vaksinasjon hadde vært en del av internasjonalt utviklingsarbeid siden utgangen av annen verdenskrig, men fikk voldsom oppmerksomhet først på 1980-tallet. I 1984 gikk Rockefeller-stiftelsen, UNICEF, WHO, Verdensbanken og FNs utviklingsfond sammen om en strategi for utviklingsarbeid med vekt på kostnadseffektive og målbare tiltak (ofte kalt «selective primary healthcare»). Vaksiner ble der trukket fram som en modell for en effektiv, billig og målbar intervensjon.<sup>88</sup> Som UNICEF formulerte det: «Takket være vaksiner og rehydreringssalt er én og en halv million barn fremdeles i live i desember 1986, som ikke ville vært i live om denne innsatsen ikke hadde vært gjort.»<sup>89</sup> Formuleringer som dette fikk betydelig politisk oppmerksomhet.

### *Det internasjonale vaksinelandskapet*

I 1994 ble Bjorvatn bedt av EU-kommisjonen i Brussel om å koordinere europeisk vaksineforskning og legemiddelindustri. Bakgrunnen var en bekymring for at vaksineforskningen i Europa var i ferd med å sakke etter USA og Japan. Ni år tidligere hadde Bjorvatn blitt kallet til Bergen og Nord-Europas første professorat i internasjonal helse. I samarbeid med universitetsdirektør Magne Lerheim tok han initiativ til Senter for internasjonal helse, som åpnet i 1988.<sup>90</sup> Uten personale, penger og prosjekter orienterte senterlederen seg raskt mot EFs rammeprogram for forskning, og på få år hadde senteret landet fem større prosjekter. Dette medførte hyppige møter i Brussel. Ifølge Bjorvatn var det kombinasjonen av å ha et kjent navn og være fra Norge, sammen med tilfeldigheter, som gjorde at

87 Bjorvatn, B. (1995, 14. august), «Milepæler i vaksineutviklingen», BT, kronikk, s. 26.

88 Henderson 1984: 66–79, Warren 1988: 891–898. For en kritisk analyse, se Forman mfl. 2013: kapittel 4.

89 UNICEF, «Milestones 1986–1995» – [https://www.unicef.org/about/history/index\\_milestones\\_86\\_95.html](https://www.unicef.org/about/history/index_milestones_86_95.html)

90 Kollegiesak 127/1984. Bjorvatn var også involvert i AHRI, som forsker (1974–75) og styreleder (1985–1995).



han snart fikk tildelt en million euro, kontor og sekretær i Brussel og oppdrag om å samle trådene i europeisk vaksineforskning.<sup>91</sup> Prosjektet ble finansiert av EF-program for samarbeid innenfor vitenskap og teknologi (COST) og for livsvitenskap og teknologi for utviklingsland (STD).

Det første møtet fant sted i Bergen i oktober 1994, med tretti representanter fra akademia og europeisk vaksineindustri. Ni arbeidsgrupper fikk i oppgave å kritisk kartlegge kunnskapsstatus, identifisere flaskehalsen for samarbeid, og komme med anbefalinger for videre forskning. Det ble også etablert en felles database med data fra 350 forskningsprosjekter. En sammenfatning ble trykket som spesialnummer av tidsskriftet *Vaccine* i 1996.<sup>92</sup> Blant anbefalingene var tettere samarbeid med utviklingsland og tilrettelegging for møter mellom forskere og vaksineprodusenter i Europa og Kina.

Arbeidet fikk betydelig internasjonal oppmerksomhet, og mellom 1997 og 2015 hadde Bjorvatn ansvar for å utarbeide en plattform for utvikling og publisering av WHO's offisielle vaksine-anbefalinger. Dette resulterte i WHO's første 25 «position papers» for vaksiner, som kom til å danne mønster for senere offisielle globale vaksineråd. Hvert dokument gir et sammendrag av sykdommens årsak og utbredelse (epidemiologi), gjennomgang av eksisterende vaksiner (inkludert historikk, virkemåte og erfaringer fra bruk), bivirkninger og kontraindikasjoner (i hvilke tilfeller skal vaksinering unngås) og råd for bruk.<sup>93</sup> Etter fem år med pendling til Genève trakk Bjorvatn seg fra professoratet i Bergen i 2002 for å arbeide for WHO på fulltid.

Varskoet om at vaksiner var i ferd med å bli et luksusgode, kom i kjølvannet av drastiske endringer i det internasjonale vaksinelandskapet. Trenden var den samme som i Norge: Statlig vaksineproduksjon ble erstattet med vaksiner kjøpt på kontrakt fra stadig færre og større internasjonale vaksineprodusenter.<sup>94</sup> I motsetning til andre legemidler er en vaksine noe hver enkelt trenger

91 Intervju med Bjarne Bjorvatn, 3. februar 2021.

92 Bjorvatn 1996: 579–734.

93 WHO's Vaccine Position Papers er samlet her: <https://www.who.int/immunization/documents/positionpapers/en/>. I 1998 var Bjorvatn dessuten første leder for det europeiske malariavaksine-initiativet EMVI, se Hagan, Bjorvatn & Jepsen 1999: 47–48.

94 Offit 2005.

svært få doser av gjennom livet. Selv om det stadig er tilvekst av nye årskull med vaksinebehov, er det globale vaksinemarkedet relativt begrenset: Vaksiner utgjør kun om lag 2,5 prosent av det globale legemiddelmarkedet.<sup>95</sup> Med unntak av vaksiner mot nye og uventede sykdommer, som koronapandemien, er mulighetene for profitt begrenset. Vaksiner gis dessuten til personer som i utgangspunktet er friske, og i kjølvannet av vaksineforsøk som har ført til personskade, har sikkerhetsprotokollene blitt stadig strengere. I 2010 ble det anslått at å utvikle og teste en ny vaksine kostet rundt én milliard dollar.<sup>96</sup> Det er heller ikke mulig å garantere at en vaksinekandidat er effektiv og uten uakseptable bivirkninger. Den globale legemiddelindustrien tar ikke nødvendigvis risikoen ved å utvikle vaksiner hovedsakelig til bruk i fattige land.<sup>97</sup>

Heller ikke eksisterende vaksiner nådde dem som trenger det mest, og gjennom 1990-tallet falt vaksinedekningen i verdens fattigste land. I 1999 ble den globale vaksinealliansen GAVI etablert for å bøte på situasjonen, med Tore Godal som en av arkitektene. Ambisjonen var å sørge for langsiktig, bærekraftig finansiering, og slik bidra til at barn i fattige land får et fullverdig vaksinetilbud, samt å finansiere vaksineforskning. GAVI er et samarbeid mellom offentlige og private aktører, med UNICEF og WHO som sentrale partnere og Melinda & Bill Gates Foundation som største private donor. Norge var det første landet som gikk inn i GAVI-alliansen, og har over tid vært blant de fremste giverlandene. Fram til han ble statsminister i 2005, satt Jens Stoltenberg i vaksinefondstyret. En sentral – og omdiskutert – GAVI-mekanisme er «Advanced Market Commitment» (AMC). Opplegget forplikter donorland til å kjøpe et stort volum vaksine til en avtalt pris slik at industrien tjener penger på å produsere vaksiner også for befolkningen i land uten betalingsevne.<sup>98</sup> Fra 2007 har professor Halvor Sommerfelt ved Senter for internasjonal helse vært en av ni medlemmer av GAVIs uavhengige vurderingskomité, som godkjenner alliansens årsmeldinger og avgjør om en vaksine skal tildeles midler fra AMC eller ikke.

95 WHO/MI4A 2020. Global Vaccine Market Report.

96 Douglas & Samant 2013: 35.

97 Offit 2005.

98 WHO's presentasjon av AMC, 2006: <https://www.who.int/immunization/newsroom/amcs/en/>

AMC er ment å gjøre vaksineutvikling og -produksjon mer økonomisk attraktivt, men er også kritisert. På den ene siden har GAVI overført store midler til legemiddelindustrien som betaling for allerede utviklede vaksiner. På den annen side har det at midlene ikke blir utbetalt før en vaksine er ferdig utviklet, gjort legemiddelfirmaene lite risikovillige. Kritikken gjelder også at «Gates-tilnærmingen» innebærer en overdreven tro på at vaksiner skulle løse alle helseproblemer, på bekostning av utbygging av helsetjenester og annen infrastruktur.<sup>99</sup> Motargumentet er at AMC har finansiert nye vaksiner til barn i fattige land – barn som ellers ikke ville blitt vaksinert. Ved utgangen av 2021 hadde GAVI i alt vaksinert mer enn 888 millioner barn, og hindret mer enn 15 millioner dødsfall, samt distribuert over én milliard doser vaksine mot covid-19.<sup>100</sup>

Som en av initiativtakerne til Coalition for Epidemic Preparedness Innovations (CEPI) i 2017, etablert i kjølvannet av ebolautbruddet i Vest-Afrika i 2013/14 og med hovedkvarter i Oslo, har Norge befestet sin stilling som stormakt innenfor internasjonal vaksineforskning. Mens GAVI er opptatt av utbredte sykdommer som malaria og tuberkulose, er CEPIs mål å utvikle vaksiner mot nye smittsomme sykdommer.<sup>101</sup> Sammen med forskeren Ana Maria Henao-Restrepo i WHO ledet daværende områdedirektør for miljømedisin og smittevern ved Folkehelseinstituttet, John-Arne Røttingen, mellom 2014 og 2017 utprøvingen av en vaksine mot ebola. Vaksinen var utviklet av Canadian Public Health Institute, og ble av *National Geographic* utpekt til et av 2010-tallets viktigste vitenskapelige gjennombrudd.<sup>102</sup> Ebolavaksinen illustrerer hvordan vaksineforskningen nå foregår i store internasjonale team, der forskningsmiljøer i ulike verdensdeler arbeider sammen.

---

99 Storeng 2014: 865–879.

100 <https://www.gavi.org/>

101 For motivasjonen bak CEPI, se Plotkin, Mahmoud & Farrar 2015: 297–300.

102 Greshko, M. (2019, desember), «These are the top 20 scientific discoveries of the decade», *National Geographic*; Henao-Restrepo mfl. 2017: 505–518. Røttingen gikk i 2017 over til stillingen som administrerende direktør i Forskningsrådet, før han i desember 2020 ble utnevnt til ambassadør for global helse.

## *ETEC og barnediaré*

Parallelt med den internasjonale satsingen har Norges forskningsråd fra 2006 også lyst ut midler til vaksineforskning. For UiB har særlig programmet Global helse og vaksineforskning (GLOBVAC, 2006–2020) vært viktig. I første femårsperiode ble 23 av 70 prosjekter ledet fra UiB, og til sammen 138 av 377 millioner forskningskroner havnet mellom de syv fjell.<sup>103</sup> Initiativet kom fra Stoltenberg-regjeringen i 2005, ment som et middel for å oppnå tusenårsålet om å redusere dødeligheten blant barn under fem år med to tredeler sammenlignet med 1990.<sup>104</sup> Vaksineforskning var det første av programmets fem tematiske satsingsområder, der hovedmålsettingen var

å støtte forskning av høy kvalitet med stort nytte-potensiale (impact potential) som kan bidra til bærekraftige forbedringer i helse- og helserettferdighet (health equity) for fattige mennesker i lav- og mellominntektsland.<sup>105</sup>

Et satsingsområde i Bergen som har fått støtte fra GLOBVAC, har vært å utvikle vaksiner mot enterotoksogene *Escherichia coli* (ETEC), en variant av *E. coli* som effektivt fester seg i tynntarmslimhinnen der de skiller ut giftstoffer som fører til diaré. ETEC er den vanligste årsaken til turistdiaré og forårsaker årlig rundt 50 000 dødsfall blant barn under 5 år globalt.<sup>106</sup> Infeksjonen er svært vanlig og bidrar til underernæring i fattige befolkningsgrupper. Forskningen i Bergen kom i gang på slutten av 1980-tallet, blant annet med arbeid for å identifisere bakteriestammer i prøver fra barn i Nord-India.<sup>107</sup>

På 1990-tallet var tre deler av ETEC-bakterien identifisert som mulige kandidater for en vaksine: koloniseringsfaktoren (trådliknende ankere som gjør at bakterien kan feste seg til tarmslimhinnen), giftstoffene LT (et termolabilt toksin) og ST (et termostabilt toksin). LT har mye til felles med giftstoffene som produseres av

103 Technopolis Group 2016: 9.

104 Initiativet kom etter Bondevik II-regjeringens St.meld. nr. 35 (2003–2004).

105 Forskningsrådet, *Global Health and Vaccination Research* 2017: 5.

106 Cohen & Muhsen 2019.

107 Sommerfelt, Grewal & Bhan 1990, Sommerfelt 1990, Sommerfelt mfl. 1996: 768–776.

kolera. Noe av forskningen har foregått i samarbeid med Ann-Mari Svennerholm, professor i mikrobiologi og immunologi ved Göteborgs universitet. Hun står bak drikkevaksinen Dukoral som gir beskyttelse mot kolera og, om enn i mindre grad, turistdiaré.

En viktig indikasjon på at en vaksine skal kunne fungere, er at en naturlig ETEC-infeksjon beskytter mot fremtidig sykdom. Gjør den det? Hva er det i så fall immunforsvaret beskytter mot? Mellom 1996 og 1998 ledet forsker Hans Steinsland fra Senter for internasjonal helse en kohortstudie der 200 nyfødte barn i Guinea-Bissau i Vest-Afrika ble fulgt opp med ukentlige avføringsprøver, uavhengig om de hadde diaré eller ikke. Målet var nettopp å undersøke om en re-infeksjon med ETEC reduserte risikoen for å få en ny infeksjon med samme subtype, for derved å identifisere komponenter som kan brukes i en fremtidig vaksine.<sup>108</sup> Funnene var overraskende: LT ga ikke diaré, bortsett fra ved første infeksjon. For LT ble altså immunitet oppnådd naturlig. ETEC som produserte den menneskelige varianten av ST-toksinet, var derimot årsak til gjentatt diaré blant barna helt opp i 2-årsalderen. Dette er senere bekreftet i den store Gates-finansierte GEMS-studien der over 20 000 barn i Afrika og Asia deltok.<sup>109</sup> Mer bekymringsfullt var det at koloniseringsfaktoren, som er det sentrale i de fremste ETEC-vaksinekandidatene, ikke bidro til å beskytte mot senere infeksjon. Dette tydet på at den humane varianten av ST kunne være en god vaksinekandidat.

Rundt 2010, med støtte fra GLOBVAC, ble alle 361 mulige mutasjoner av ETEC-ST kartlagt for å finne et felles angrepspunkt for en vaksine.<sup>110</sup> I samarbeid med Bergen Teknologioverføring (BTO) (fra 2019 Vestlandets Innovasjonsselskap VIS) ble det i 2014 søkt om amerikansk patent på tre av variantene som sammen med et bæreprotein kan brukes som komponent i en ETEC-vaksine.<sup>111</sup> I realiteten forutsetter legemiddelfirmaene at en vaksinekandidat er patentbeskyttet, for å investere tilstrekkelig for å utvikle og prøve ut legemidler og vaksiner. Året før vedtok UiB et prinsippdokument for rettfærdig global tilgang til forskningsresultater

108 Steinsland mfl. 2002.

109 Levine mfl. 2012, Vidal mfl. 2019.

110 Taxt mfl. 2016: 1239–49.

111 Patent no. US 10,166,279 B2. Hentet fra <https://patents.google.com/patent/US10166279B2>

innenfor medisin og helse, etter forslag fra medisinerstudentene Kristine Husøy Onarheim og Johanne Helene Iversen fra Universities Allied for Essential Medicines (UAEM).<sup>112</sup> I tråd med prinsippene har UiB og forskerne bak vaksinekandidaten gjort det klart at legemiddelfirmaene skal benytte seg av «tiered pricing», som betyr at produsentene som benytter seg av patentet, er forpliktet til å selge vaksinen til vesentlig lavere pris i utviklingsland enn i rike land. Der legemiddelfirmaene arbeider ut fra mål om høyest mulig inntjening, arbeider universitetene ut fra andre målsettinger.

En annen angrepsvinkel i forskningen har vært eksperimentelt å infisere frivillige med sykdom under kontrollerte forhold. Mellom 29. mars og 31. mai 2013 ble 30 personer, 28 av dem studenter, satt i isolat på infeksjonsavdelingen på Haukeland sykehus.<sup>113</sup> Der fikk de ulike doser av en ETEC-bakterie isolert fra en jente med diaré i Guinea-Bissau i 1997. Det ble tatt avføringsprøver, symptomer ble registrert, og etter inntil fem dager fikk de frivillige antibiotika (ciprofloxacín). Først etter at tre avføringsprøver ikke hadde spor av ETEC, ble de frivillige sluppet ut fra isolasjon. Forskningen hadde to mål: Det første var å etablere et trygt system for testing av smittsomme infeksjoner inne på en sykehusavdeling – forskning som ellers kun kan gjennomføres ved svært få spesialiserte fasiliteter i verden.<sup>114</sup> Det andre målet var å definere standarder slik at en kan teste en fremtidig vaksine i en såkalt «human challenge model», en metodikk utviklet på 1990-tallet for å øke tempoet i utviklingen av nye vaksiner. Metoden går i korte trekk ut på å rekruttere en gruppe frivillige og dele dem i to tilfeldige grupper. Den ene gruppen får vaksine, den andre placebo. Deretter påføres alle de frivillige infeksjon. Dersom vesentlig færre av de vaksinerte blir syke, tyder det på at vaksinekandidaten er effektiv. Denne metoden er vesentlig billigere enn store, randomiserte studier, og metoden regnes som etisk forsvarlig, gitt at det finnes effektiv medisinsk behandling dersom sykdomsforløpet skulle bli alvorlig.<sup>115</sup>

For å etablere modellen for infeksjon med en ETEC-stamme

112 Universitetsstyret, sak 08/2013 (Prinsipper for rettferdig global tilgang til medisiner og medisinsk behandling som resultat av kommersialisering av forskningsresultater fra medisin og helse).

113 Skrede mfl. 2014.

114 Porter mfl. 2011, Levine, Barry & Chen 2019.

115 WHO Expert Committee on Biological Standardization 2016.

som produserte både LT og ST, var første mål å finne en dose som gir diaré hos rundt 70 prosent av friske forsøkspersoner. Forskningsgruppen har også etablert modeller for ETEC som kan brukes til å evaluere mulige vaksiner, som gruppens nå patenterte STh-vaksinekandidat.<sup>116</sup> Forsøkene gjennomføres i vårmånedene, som er en infeksjonsmedisinsk lavsesong: Influensasesongen er over, og turistene har ennå ikke kommet tilbake fra sommerferien med infeksjonssykdommer som trenger behandling. «Challenge trials» har ikke erstattet behovet for store kliniske forsøk i befolkningen, men kan ifølge forskerne på sikt bli et nyttig supplement.

### *Internasjonale vaksinenettverk*

Et kjennetegn ved de store, kliniske studiene av nye vaksiner er at de er omfattende, kostbare og krever langvarig samarbeid på tvers av landegrensene. Temsunaro Rongsen-Chandolas doktorgrad fra 2019, er et godt eksempel.<sup>117</sup> Forskningen var del av en større klinisk studie av Rotavac, en indisk-utviklet vaksine som beskytter mot diaré forårsaket av rotavirus. Rotavirus var i 2013 årsak til 215 000 dødsfall blant barn globalt, mer enn 90 prosent av dem i fattige land. 78 000 av dødsfallene skjedde i India, hvor 75 prosent av de døde var spedbarn under to år, og rotavirus er naturligvis blitt et satsingsområde for indisk vaksineforskning.<sup>118</sup> En randomisert klinisk studie der nær 7000 barn tre steder i India fikk enten vaksine eller placebo, viste at den relativt billige indiske vaksinekandidaten var like trygg og effektiv som de eksisterende og vesentlig dyrere rotavirusvaksinene Rotarix og Rotateq. Resultatet av studien ble presentert i tidsskriftet *The Lancet* i 2014.<sup>119</sup>

Forfatterlisten illustrerer hvordan vaksineforskningen foregikk i store, internasjonale team. Bak studien sto 28 forskere fra 13 ulike institusjoner, og ytterligere 32 personer ble navngitt i en

116 Sakkestad mfl. 2019a, 2019b.

117 For omtale og oversikt over artiklene, se <https://www.uib.no/en/cih/124472/temsunaro-rongsen-chandola-rotavirus-vaccines-india>. Veileder Tor Strand har tidligere ledet og koordinert en rekke prosjekter om luftveissykdom blant barn i Nepal. Detaljert kunnskap om sykdomsbyrden er viktig både for forebygging, varsling og beskyttelse mot sykdom, inkludert vaksineutvikling (Mathisen mfl. 2009).

118 Ministry of Health & Family Welfare 2019: 5.

119 Bhandari mfl. 2014.

sluttnote som direkte deltakende. I tillegg til sponsorer, koordinatorene, ansvarlige for datalagring, og laboranter hadde studien en internasjonal styringsgruppe på syv personer fra PATH i USA og India, Forskningsrådet i Norge og Tor Strand fra UiB. I tråd med internasjonale retningslinjer ble persondata og overvåking av pasientsikkerhet håndtert av en egen gruppe med representanter fra Johns Hopkins University, Verdens helseorganisasjon og barne-sykehuset Kalawati Saran i India, samt en tidligere WHO-arbeider i Singapore. Navngitt ble også lederne i en ekspertgruppe for tarm-sykdommer, og de ansvarlige for medisinsk oppfølging ved hvert av de tre stedene hvor vaksinen ble testet. Vaksineforskningen har altså helt andre dimensjoner enn da Krohn forsvarte sin doktorgrad drøyt seksti år tidligere. Dette gjenspeiles også i kostnadene: Den kliniske studien hadde et budsjett på 210 millioner kroner. Storparten kom fra Bill & Melinda Gates Foundation, mens Norges forskningsråd bidro med 35 millioner kroner.

Den kliniske fase 3-studien var forskning med umiddelbare konsekvenser. Kort tid etter at resultatene ble publisert, ble Rotavac godkjent av indiske helsemyndigheter for bruk. I 2016 ble vaksinen tatt inn i Indias nasjonale vaksinasjonsprogram, og per desember 2018 var mer enn 17 millioner doser gitt.<sup>120</sup> Vaksinen gir en 57 prosent beskyttelse, og er ventet å bidra til en vesentlig reduksjon i sykdomsbyrden, spesielt barnedødelighet. I 2018 ble Rotavac den tredje rotavirus-vaksinen som ble prekvalifisert av WHO, og fattige land har dermed mulighet til å kjøpe vaksinen billig via FN og vaksinealliansen GAVI.<sup>121</sup> Men selv om virkningen var stor og umiddelbar, var fase 3-studien kun siste ledd i en forskningsprosess som da hadde vart i nesten tretti år. Virkestoffet i vaksinen stammer fra en svekket variant av rotavirus som ble isolert ved All India Institute of Medical Sciences i New Dehli i 1985–86.

---

120 Ministry of Health & Family Welfare 2019: 9, PATH 2018. For oversikt over vaksinene som er i bruk, se Soares-Weiser, Bergman, Hanschke, Pitan & Cunliffe 2019.

121 Burke, Tate, Kirkwood, Steele & Parashar 2019.



*Prosjektfinansieringens tidsalder*

Vaksineforskningen er ikke bare komplisert rent biologisk; finansiering og regulering gjør vaksineforskningen uforutsigbar også for akademikere. I samarbeid med forskere i Danmark, India, Norge, Sør-Afrika og USA ledet Harleen Grewal fra rundt 2010 en seksårig klinisk utprøving av immunresponsen ved en ny BCG-vaksine i India.<sup>122</sup> Ulik bakterieflora, og muligens andre årsaker, gjør at BCG-vaksinen har lavere effekt i såkalte utviklingsland, og med over én million tuberkulosedødsfall i året globalt er behovet for en bedre vaksine prekært. Oppfølgingsstudien som skulle teste vaksinekandidaten hos ungdommer i Tanzania og Sør-Afrika, ble først finansiert, men erfaringer fra en nærliggende vaksine kandidat gjorde raskt at forskningsprotokollen måtte endres. Dette betydde ny søknad. At vaksineforskningen er strengt regulert, er en sikkerhet for dem som stiller som forsøkspersoner, men gir også en uforutsigbarhet for forskerne: Åtte år etter at prosjektet tok til, i september 2018, fikk studien avslag fra Forskningsrådet, og måtte legges på is.<sup>123</sup>

Et prosjekt som ble finansiert, er et internasjonalt konsortium som i 2020 startet fase 3-utprøving av den rekombinante BCG-vaksinen VPM1002. I tre år skal Sommerfelt og UiB-postdoktor Victoria Nankabirwa bidra i testing av vaksinen i Gabon, Kenya, Sør-Afrika, Tanzania og Uganda.<sup>124</sup> Fra 1990-tallet har Sommerfelt og medarbeidere deltatt i vaksineforskning i India, Nepal, Guinea-Bissau, Uganda, Zambia, Sør-Afrika, Frankrike, Danmark og USA. I 2001–2003 representerte han Norge i opprettelsen av EDCTP, et EU-finansiert partnerskap mellom fjorten europeiske og seksten afrikanske land om utprøving av medisiner og vaksiner mot hiv/aids, tuberkulose og malaria, og i de senere årene også mot andre fattigdomsrelaterte sykdommer som barnediaré og lungeinfeksjoner.<sup>125</sup> I tillegg har Sommerfelt bidratt i en rekke av Verdens

122 NFR-prosjekt 179342: «Preparing for tuberculosis vaccine efficacy trials: Baseline epidemiology, improved diagnosis, markers of protection and phase I/II trials» (2007–2014). <https://prosjektbanken.forskningsradet.no/#/project/NFR/179342>

123 NFR-prosjekt 248042: «Prevention of Infection with Mycobacterium tuberculosis of H56:IC31, a novel TB vaccine, in Tanzanian Adolescents». <https://prosjektbanken.forskningsradet.no/#/project/NFR/248042>

124 Serum Institute of India 2020.

125 [www.edctp.org](http://www.edctp.org)

helseorganisasjons råd om vaksiner, og i forbindelse med covid-19 deltok han i ekspertgruppen som utarbeidet WHO's anbefalinger for «human challenge»-modeller for evaluering av covid-19-vaksiner.<sup>126</sup> Han er også med i Data Safety Monitoring Committee for WHO Solidarity Trial som skal teste covid-19-vaksiner.<sup>127</sup>

Vaksineforskningen avhenger i stor grad av prosjektfinansiering, og oppsvinget de siste femten årene skyldes i stor grad økt tilgang på ressurser. I midtveisevalueringen av GLOBVAC-programmet, utført av Technopolis-gruppen i Nederland i 2016, ble vaksineforskningen presentert som en verdikjede, med åpen grunnforskning som første steg og utvikling av konkrete produkter for et marked som det siste. Evalueringen dokumenterte at midlene i økende grad gikk til nytteprosjekter på slutten av verdikjeden, og at dette gikk på bekostning av grunnforskningen. «Should the programme support basic research, or should it focus on research further down the value chain where there is a greater probability of impact?»<sup>128</sup> På den ene siden var sjansene for kommersiell suksess mye høyere når et prosjekt kunne bygge videre på etablert kunnskap, og grunnforskning har også andre finansieringskilder. På den annen forutsetter utviklingen av nye produkter nettopp tilgang på grunnforskningens resultater; uten grunnforskningen vil nyteforskningen på sikt gå tom for nye vaksinekandidater. Balansen mellom nysgjerrighet og nytte har vært en av de største utfordringene ved finansieringen av vaksineforskning. I 2016 var ETEC-prosjektet ett av tre UiB-prosjekter som fikk midler fra FORNY2020 – et NFR-program med mål om å skape økt verdiskapning ved å få forskningsresultater fra offentlig finansierte forskningsinstitusjoner til et kommersielt marked, mens GLOBVAC-programmet trappes ned. Hva som vil skje med finansiering av vaksiner for dem som ikke kan betale for seg, som fremdeles er dem som har størst behov for vaksinene, er uklart. Selv om koronapandemien har vist at vellykket vaksineforskning kan gi enorme inntekter, er den globale vaksinefordelingen en tydelig påminnelse om betydningen av betalingsevne.

126 World Health Organization 2020b.

127 Sommerfelt deltar i Data Safety Monitoring Board for WHO's Solidarity trial(s): <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/global-research-on-novel-coronavirus-2019-ncov/accelerating-a-safe-and-effective-covid-19-vaccine>

128 Technopolis Group 2016: 35.

Med covid-19-pandemien så verden de første vaksiner som har bygget på genteknologi: mRNA-vaksinene fra Moderna og Pfizer. Vaksinene er utviklet med ny teknologi med base i molekylærbiologien. UiB har vært involvert i biomedisinsk grunnforskning siden 1960-tallet,<sup>129</sup> og molekylærbiologien har fra 1980-tallet vært brukt i arbeid med diagnostisering og typegjenkjenning av virusvarianter. Gensekvensering, for eksempel for å identifisere ulike virusmutasjoner, er nå rutine. UiB har ikke arbeidet med mRNA-vaksiner for mennesker, men forskningen har gitt nye innsikter i hvordan sykdom oppstår, hvordan immunforsvaret fungerer, og – ideelt – hvordan sykdom kan hindres.

### Vaksiner – både gammelt og nytt

Da UiB ble opprettet i 1946, fantes det vaksineproduksjon i Bergen, men ikke en aktiv vaksineforskning. Ansvaret for barnevaksinasjonsprogrammet fra 1950-tallet lå hos Folkehelseinstituttet. I en periode mellom 1982 og 2002 bidro UiBs Influensasenter til overvåking av influensa på Vestlandet, før Folkehelseinstituttet overtok denne oppgaven for hele landet.

At vaksineforskning kom på dagsordenen ved UiB på slutten av 1980-tallet, hadde flere årsaker. Internasjonalt ble vaksiner selve modellen for kostnadseffektiv og målbar intervensjon i utviklingsarbeid. Ved UiB sammenfalt dette med institusjonens strategiske satsing på internasjonalisering og utviklingsstudier. UiB hadde da flere miljøer som kunne bidra. Mens Influensasenteret gikk fra epidemiologisk overvåking til vaksineforsøk, gikk Virussenteret fra vaksinejakt til basalforskning. Begge har hatt forskningsresultater med konsekvenser, som utvidelsen av vaksinasjonsvinduet for sesonginfluensa og innsikt i kommunikasjonen mellom cellekjerne og cytoplasma.

På 2000-tallet har Norge spilt sentral rolle i opprettelsen av GAVI og CEPI. Med satsingen har det fulgt nasjonale forskningsmidler, som i stor grad har tilfalt forskningsmiljøer ved UiB. Mens vaksineforskningen før opprettelsen av UiB i stor grad var nasjonalt

---

129 Helle, Martinez & Reed 2013.

orientert, har forskningen siden 1970-tallet vært kjennetegnet av internasjonalt samarbeid. For UiB var koblingen til Armauer Hansen Research Institute i Addis Abeba i en årrekke viktig, og flere norske vaksineforskere har gjennom tiden hatt forskningsopphold og lederposisjoner ved AHRI. Etter hvert utviklet forskere ved Senter for internasjonal helse, Molekylærbiologisk institutt ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, nåværende Klinisk institutt 2, Institutt for biomedisin og Haukeland universitetssykehus et aktivt forskningsmiljø for utvikling av vaksiner mot diaré sykdom blant barn i utviklingsland. UiB har så vidt vites Skandinavias eneste forskningsgruppe for «human challenge»-modeller, der friske frivillige blir infisert med sykdomsfremkallende mikroorganismer. Forskningsgruppen har patentert en vaksinekandidat mot ETEC, en av de viktigste årsakene til diaré blant barn i utviklingsland. Forskere i miljøet har vært og er involvert i evaluering av vaksiner mot tuberkulose, og har bidratt til forskning som kan danne grunnlag for utvikling av vaksiner mot viruslungebetennelse hos barn.

Nettopp økt samarbeid er et kjennetegn ved utviklingen de siste tiårene, både geografisk og på tvers av fag. Det internasjonale samarbeidet er tydelig ved at testing av vaksiner foregår i enorme og kostbare forsøk på flere kontinenter. Tverrfagligheten understrekes av opprettelsen av Pandemisenteret i 2020, som nettopp skal trekke veksler på kompetanse ved alle universitetets fakulteter.<sup>130</sup> Vaksiner er ett av flere virkemidler i kampen mot sykdommer og pandemier, og krever ekspertise fra ulike fagfelt. Spørsmålet om hvordan begrensede vaksinedoser skal fordeles, krever annen kompetanse enn om en forsøker å utvikle eller teste nye vaksiner. Grunnforskning kan gi relevante innsikter som senere kan benyttes i vaksineforskning. Å trekke absolutte grenser for vaksinerelatert forskning er vanskelig.

Vaksinelandskapet har endret seg mye siden 1946. Overgangen fra nasjonal og offentlig produksjon til vaksiner som hyllevarer fra internasjonale legemiddelfirmaer skjøt fart fra 1980-tallet, og dette har gjort vaksiner til et spørsmål om økonomi og inntjening. Store kostnader, høy risiko og begrenset mulighet for profit for

legemiddelfirmaene har åpnet en nisje for vaksineforskning innenfor academia. Studenter og forskere ved UiB har vært opptatt av å sikre rettferdig global tilgang til forskningsresultater innenfor medisin og helse, og i 2013 vedtok universitetsstyret prinsipper for dette. Vaksineforskningen er internasjonal, og UiB-forskere har bidratt og bidrar til den – også globalt.

## Litteratur og kilder

- Abdissa, A. (2020). *Perspectives from AHRI Directors: 50 years Golden Jubilee*. Addis Ababa: Armauer Hansen Research Institute.
- Alver, B.G., Fjell, T.I. & Ryymin, T. (2013). *Vitenskap og varme bender. Den medisinske markedsplassen i Norge fra 1800 til i dag*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Anderson, W. & Mackay, I.R. (2014). *Intolerant bodies: A short history of autoimmunity*. Johns Hopkins Biographies of Disease. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Balter, M. (1998). A cluster of Europe's AIDS research stars. *Science*, 280(5371), 1862.
- Bhandari, N., Rongsen-Chandola, T., Bavdekar, A., John, J., Antony, K., ..., Bhan, M.K. & India Rotavirus Vaccine Group (2014). Efficacy of a monovalent human-bovine (116E) rotavirus vaccine in Indian infants: A randomised, double-blind, placebo-controlled trial. *The Lancet*, 383(9935), 2136–2143. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)62630-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)62630-6)
- Birkhaug, K. (1956). Tilbakeblikk over BCG-vaksinasjonen i Norge. I: *Festskrift til Professor Bjørn Helland-Hansen i anledning hans virke i 25 år som formann i styret for Chr. Michelsens Institutt*. Bergen: John Griegs Boktrykkeri.
- Birkhaug, K. (1968). *Lege ved veis ende. Livserindringer*. Oslo: Aschehoug.
- Bjorvatn, B. (2015). *Vaksiner – en forbannet velsignelse*. Kristiansand: Portal forlag.
- Bjorvatn, B. (red.) (1996). The European Commission COST/STD-3 Initiative on European Vaccine Research. *Vaccine*, 14(7), 579–734.
- Bjune, G.A. (2000). AHRI makes a change also to Norwegian scientists. I: Abdissa 2020 (s. 14–16).
- Bjune, G.A., Godal, T. & Myrvang, B. (2021). Morten Harboe. *Tidsskrift for Den norske legeforening*. <https://doi.org/10.4045/tidsskr.21.0300>
- Borza, T. (2001). Spanskesyken i Norge 1918–19. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 121(30), 3551–3554.
- Brimnes, N. (2011). Another vaccine, another story: BCG vaccination against tuberculosis in India, 1948 to 1960. *Ciência & Saúde Coletiva*, 16(2), 397–407.
- Brokstad, K.A. & Kalland, K.-H. (1998). Hiv som modellsystem til forståing av genekspresjon. *Naturen*, 122(2), 67–77.
- Bryder, L. (1999). 'We shall not find salvation in inoculation': BCG vaccination in Scandinavia, Britain and the USA, 1921–1960. *Social Science & Medicine*, 49(9), 1157–1167.
- Burke, R.M., Tate, J.E., Kirkwood, C.D., Steele, A.D., & Parashar, U.D. (2019). Current and new rotavirus vaccines. *Current Opinion in Infectious Diseases*, 32(5), 435–444.
- Chiodi, F., Åsjø, B., Fenyø, E.-M., Norkrans, G., Hageberg, L. & Albert, J. (1986). Isolation of human immunodeficiency virus from cerebrospinal fluid of antibody-positive virus carrier without neurological symptoms. *The Lancet*, 328(8518), 1276–1277.
- Chr. Michelsens Institutt. (1936). *Beretninger fra Chr. Michelsens Institut for Videnskap og Åndsfribet*. Bind VI. Bergen.
- Claesson, B.A. (1993). Epidemiology of invasive Hemophilus influenzae type b disease in Scandinavia. *Vaccine*, 11 (Supp. 1), 30–33.
- Cohen, D. & Muhsen, K. (2019). Vaccines for enteric diseases. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 15(6), 1205–1214.
- Comstock, G.W. (1994). The international tuberculosis campaign: A pioneering venture in mass vaccination and research. *Clinical infectious diseases*, 19(3), 528–540.

- Cox, R.J., Brokstad, K.A. & Haaheim, L.R. (2006). Pandemic influenza vaccine development: Time is of the essence. *Expert Review of Vaccines*, 5(5), 603–606.
- Cox, R.J., Brokstad, K.A., Zuckerman, M.A., Wood, J.M., Haaheim, L.R. & Oxford, J.S. (1994). An early humoral immune response in peripheral blood following parenteral inactivated influenza vaccination. *Vaccine*, 12(11), 993–999.
- Czerkinsky C., Svennerholm, A.M., Quiding, M., Jonsson, R. & Holmgren, J. (1991). Antibody-producing cells in peripheral blood and salivary glands after oral cholera vaccination of humans. *Infection and Immunity*, 59(3), 996–1001.
- Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) (2019). *Analysér av krisescenarier 2019*.
- Douglas, R.G. & Samant, V.B. (2013). The vaccine Industry. I: Plotkin, Orenstein & Offit (red.), (s. 33–43).
- Edwards, L.B. & Krohn, E.F. (1957). Skin sensitivity to antigens made from various acid-fast bacteria. *American Journal of Hygiene*, 66, 253–273.
- Emanuel, E.J., Persad, G., Kern, A., Buchanan, A., Fabre, C., Halliday, D., ... & Richardson, H.S. (2020). An ethical framework for global vaccine allocation. *Science*, 369(6509), 1309–1312.
- Erichsen, R.W. (1960). *Streif fra nasjonalforeningens 50-årige historie. Nasjonalforeningen mot Tuberkulosen for Folkehelsen 1910–29. juni 1960*. Oslo: H. Aschehoug.
- Essex, M. (1995). Strategies of research for a vaccine against AIDS. *History and Philosophy of the Life Sciences*, 17(1), 141–149.
- Feiring, B., Riise Bergsaker, M.A., Rønning, K., Stapnes Ege, M., Hagerup-Jenssen, M., ... & Indregard, A.-M. (2012). *Barnevaksinasjonsprogrammet. Rapport for perioden 2001–2010*. Nasjonalt folkehelseinstitutt, rapport 2012:1.
- Feiring, E., Førde, R., Holm, S., Norheim, O.F., Solberg, B., Solberg, C.T. & Wester, G. (2020, 15. november). *Koronavaksinasjonsprogrammet. Råd om prioriterte grupper for koronavaksinasjon i Norge*. Rapport 2020. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Fenyø, E.M. & Asjøl, B. (1987). Growth of the HTLV-III Strain of human immunodeficiency virus in different cell types. I: R. Neth, R.C. Gallo, M.F. Greaves & H. Kabisch (red.), *Modern trends in human leukemia VII. Haematology and blood transfusion*, 31 (s. 436–438). Berlin/Heidelberg: Springer.
- Fjell, T.I. (2005). Fri tvang eller tvingende frihet – eller begge deler? Om vaksineringspraksiser i samtidens-Norge. *Tidsskrift for kulturforskning*, 4(3), 41–54.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie*. Bind II. Universitetet i Bergen.
- Forman, P., Kleinman, A., Kim, J. & Basilio, M. (red.) (2013). *Reimagining Global Health: An introduction*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Forskningsrådet (2017). *Global Health and Vaccination Research – GLOBVAC. Work programme 2012–2020*. (2. revisjon). Hentet fra <https://www.forskningsradet.no/siteassets/sok-om-finansiering/programplaner/globvac-work-programme.pdf>
- Frøland, S.S. (2014). *AIDS-epidemien. Nederlag, seire og nye utfordringer*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Gaines, H., Albert, J., Von Sydow, M., Sonnerborg, A., Chiodi, F., Ehrnst, A., Strannegård, Ø. & Åsjøl, B. (1987). HIV-antigenaemia and virus isolation from plasma during primary HIV infection. *The Lancet*, 329(8545), 1317–1318.
- GAVI/AMC (2019). *Advanced market commitment for pneumococcal vaccines. Annual Report 1. January – 31. December 2019*. Hentet fra <https://www.gavi.org/investing-gavi/innovative-financing/pneumococcal-amc>
- Godal, T. (2020). From AHRI to CEPI: Fragments of my voyage on the boundaries of global health. I: Abdissa (s. 6–13).
- Gradmann, C. & Simon, J. (red.) (2010). *Evaluating and standardizing therapeutic agents 1890–1950*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grewal, H. (1995). *Colonization factors of enterotoxigenic Escherichia coli: Detection and expression* (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Bergen.
- Hagan, P., Bjorvatn, B. & Jepsen, S. (1999). European Malaria Vaccine Initiative. *Parasitology Today*, 15(2), 47–48.
- Halvorsen, A. (1967). *Et universitet i vekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Harboe, M. (1980). Immunological aspects of leprosy: Ten years' activity at the Armauer Hansen research institute and prospects for further work. *International Journal of Leprosy and Other Mycobacterial Diseases*, 48(2), 193–205.
- Harthug, H. (2014). Strategier for BCG-vaksinasjon 1947–94. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 136(10), 930–933.

- Henao-Restrepo, A.M., Camacho, A., Longini, I.M., Watson, C.H., Edmunds, W.J., Egger, M., ... & Kieny, M.-P. (2017). Efficacy and effectiveness of an rVSV-vectored vaccine in preventing Ebola virus disease: final results from the Guinea ring vaccination, open-label, cluster-randomised trial (Ebola Ça Suffit!). *The Lancet*, 389(10068), 505–518.
- Helle, K.B. (1996). Forskningens rammer. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 306–317). Universitetet i Bergen.
- Helle, K.B., Martinez, A. & Reed, R.K. (red.) (2013). *Fra Allégaten via Årstadvollen til Ulrikens fot 1963–2013: 50 år med prekliniske fag og biomedisin ved Universitetet i Bergen*. Bergen: Bodoni.
- Henderson, D.A. (1984). Childhood immunization as an impetus to primary health care. I: *Protecting the world's children: Vaccines and immunization: A Bellagio Conference, March 13–15, 1984*. Rockefeller Foundation, 66–79.
- Haaheim, L.R. (1981). *Studies on influenza virus antigens. With special reference to antigenic variation in the haemagglutinin subunit of influenza A viruses* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Haaheim, L.R. (1990). Influensa – gammel kjenning i nye forkledninger. *Naturen*, 114(3), 123–131.
- Haaheim, L.R. (1997). Er journalister helsefarlige? *Naturen*, 121(5), 229–235.
- Haaheim, L.R. (2007). Vaksine mot pandemisk influensa? *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 127(21), 2798.
- Isaksen, R. & Jonsson, R. (2007). *Immunologisk forskning i Bergen. Broegelmanns Forskningslaboratorium 1957–2007*. Bergen: Broegelmanns Legat.
- Jansen, K.A. (2018). Å bli vaksinert, eller ikke å bli vaksinert, er det (det eneste) spørsmålet? *Tidsskrift for kulturforskning*, 17(1), Varia.
- Jopling, W.H. (1973). Highlights of the tenth international leprosy congress, Bergen, Norway, 12.–18. August 1973. *British Journal of Dermatology*, 89, 645–646.
- Kalland, K.H., Szilvay, A.M., Brokstad, K.A., Sætrevik, W. & Haukenes, G. (1994a). The human immunodeficiency virus type 1 (HIV-1) Rev protein shuttles between the cytoplasm and nuclear compartments. *Molecular and Cellular Biology*, 14, 7436–7444.
- Kalland, K.H., Szilvay, A.M., Langhoff, E. & Haukenes, G. (1994b). Subcellular distribution of human immunodeficiency virus type 1 rev and colocalization of rev with RNA splicing factors in a speck-led pattern in the nucleoplasm. *Journal of Virology*, 68, 1475–1485.
- Kirchheimer, W.F. & Storrs, E.E. (1971). Attempts to establish the armadillo (*Dasypos novemcinctus* Linn) as a model for the study of leprosy. I. Report of lepromatoid leprosy in an experimentally infected armadillo. *International Journal of Leprosy and other Mycobacterial Diseases*, 39, 693–702.
- Krohn, E.F. (1952). Laboratory control of B.C.G. vaccine. With special reference to the value of some current methods of examination. *Acta Tuberculosea Scandinavica*, Suppl. 30.
- Kaada, B. (red.) (1978). *Norges Leger*. Den norske lægeforening. Oslo: Centraltrykkeriet.
- Larsen, Ø. & Nylenna, M. (red.) (2019). Folkehelseinstituttet i dag – Hvordan ble det slik? Aktoreseminar. *Michael*, 16(1), 53–163.
- Levine, M.M., Kotloff, K.L., Nataro, J.P. & Muhsen, K. (red.) (2012). The Global Enteric Multicenter Study (GEMS): Impetus, rationale, and genesis. *Clinical Infectious Diseases*, 55(Suppl. 4), S215–S335. <https://doi.org/10.1093/cid/cis761>
- Levine, M.M., Barry, E.M. & Chen, W.H. (2019). A roadmap for enterotoxigenic *Escherichia coli* vaccine development based on volunteer challenge studies. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 15(6), 1357–1378.
- Lie, G.T. (1996). *The disease that dares not speak its name: Studies on factors of importance for coping with HIV/AIDS in Northern Tanzania* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Lie, R.K. & Miller, F.G. (2020). Allocating a COVID-19 vaccine: Balancing national and international responsibilities. *The Milbank Quarterly*. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12494>
- Lie, T., Kjosavik, S.R., Nesvåg, S. & Ramvi, E. (2001). *Evaluering av gjennomføring av handlingsplanen mot HIV/AIDS-epidemien 1996–2000*. Rapport fra Rogalandsforskning for Sosial- og helsedepartementet. RF 2001/013.
- Lindner, U. & Blume, S.S. (2006). Vaccine innovation and adoption: Polio vaccines in the UK, the Netherlands and West Germany, 1955–1965. *Medical History*, 50(4), 425–446.
- Liu, L., Oza, S., Hogan, D., Perin, J., Rudan, I., Lawn, J.E., Cousens, S., Mathers, C. & Black, R.E. (2015). Global, regional, and national causes of child mortality in 2000–13, with projections to inform post-2015 priorities: An updated systematic analysis. *Lancet*, 385, 430–440. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)61698-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)61698-6)

- Lærum, O.D. (2001). Konrad Birkhaug og BCG-vaksinen. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 121, 946–947.
- Mamelund, S.-E. (1998). Diffusjon av influensa i Norge under spanskesyken 1918–19. *Norsk Epidemiologi*, 8(1), 45–58.
- Mathisen, M., Strand, T.A., Sharma, B.N., Chandoy, R.K., Valentiner-Branth, P., Basnet, S., Adhikari, R.K., Hvidsten, D., Shrestha, P.S. & Sommerfelt, H. (2009). RNA viruses in community-acquired childhood pneumonia in semi-urban Nepal; a cross-sectional study. *BMC Medicine*, 7, 35. <https://doi.org/10.1186/1741-7015-7-35>.
- Meddelelse (1938). Calmettes vaksine (B.C.G.) fremstilles i Norge. *Norsk Magasin for Lægevidenskapen*, 99, 136.
- Ministry of Health & Family Welfare, Immunization Division, Government of India (2019). *Operational guidelines. Introduction of rotavirus vaccine in the universal immunization programme*. Hentet fra [https://nhm.gov.in/New\\_Updates\\_2018/NHM\\_Components/Immunization/Guidelines\\_for\\_immunization/Operational\\_Guidelines\\_for\\_Introduction\\_of\\_Rotavac\\_in\\_UIP.pdf](https://nhm.gov.in/New_Updates_2018/NHM_Components/Immunization/Guidelines_for_immunization/Operational_Guidelines_for_Introduction_of_Rotavac_in_UIP.pdf)
- Miørner, H. & Britton, S. (1999). 30 år av framgångsrik mykobakterieforskning. AHRI i Addis Abeba – unik forskningsmiljø i u-land. *Läkartidningen*, 96(65), 585–587.
- Misch, E.A., Berrington, W.R., Vary Jr, J.C. & Hawn, T.R. (2010). Leprosy and the Human Genome. *Microbiology and Molecular Biology Reviews*, 74(4), 589–620. <https://doi.org/10.1128/MMBR.00025-10>
- Norsk Magasin for Lægevidenskaben (1938). «Calmettes vaksine (B.C.G.) fremstilles i Norge». *Norsk Magasin for Lægevidenskaben*, 99(1), 136.
- NOU 2014: 12. *Åpent og rettferdig – prioriteringer i helsetjenesten*.
- Offit, P.A. (2005). Why are pharmaceutical companies gradually abandoning vaccines? *Health Affairs*, 24(3). <https://doi.org/10.1377/hlthaff.24.3.622>
- Palmisano, L. & Vella, S. (2011). A brief history of antiretroviral therapy of HIV infection: Success and challenges. *Annali dell'Istituto Superiore di Sanità*, 47(1), 44–48.
- Pandya, S.S. (2003). The first international leprosy conference, Berlin, 1897: The politics of segregation. *História, Ciências, Saúde – Mangueiras*, 10(Supplement 1), 161–177.
- PATH (2018, 24. januar). *India-made rotavirus vaccine achieves World Health Organization prequalification*. Pressemelding. Hentet fra <https://www.path.org/media-center/india-made-rotavirus-vaccine-achieves-world-health-organization-prequalification/>
- Plotkin, S.A., Mahmoud, A.A.F. & Farrar, J. (2015). Establishing a global vaccine-development fund. *The New England Journal of Medicine*, 373, 297–300. <https://doi.org/10.1056/NEJMp1506820>
- Plotkin, S.A., Orenstein, W.A. & Offit, P.A. (2013). *Vaccines*. 6. utg. Elsevier Sanders: ebook.
- Porter, C.K., Riddle, M.S., Tribble, D.R., Louis Bougeois, A., McKenzie, R., Isidean, S.D., Sebeny, P. & Savarino, S.J. (2011). A systematic review of experimental infections with enterotoxigenic *Escherichia coli* (ETEC). *Vaccine*, 29(35), 5869–5885. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2011.05.021>
- Rees, R.J.W., Binford, C.H., Convit, J., Kirchheimer, W.F., Matsuo Y., Pattyn, S.R., Munoz, G., ... & Weddell, A.G.M. (1974). Tenth International Leprosy Congress Bergen, 1973: Reports of Committees. *Leprosy Review*, 45, 41–73.
- Rongsen-Chandola T, Strand, T.A., Goyal, N., Flem, E., Rathore, S.S., Arya, A., Winje, B.A., ... & Bhandari, N. (2014). Effect of withholding breastfeeding on the immune response to a live oral rotavirus vaccine in North Indian infants. *Vaccine*, 32(supp. 1), A134–A139. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2014.04.078>
- Rosenthal, S.R. (1978). *BCG Vaccine: Tuberculosis-Cancer*. Littleton, MA: PGS Publishing.
- Sakkestad S.T., Steinsland, H., Skrede, S., Lillebø, K., Skutlaberg, D.H., Guttormsen, A.B. mfl. (2019a). A new human challenge model for testing heat-stable toxin-based vaccine candidates for enterotoxigenic *Escherichia coli* diarrhea – dose optimization, clinical outcomes, and CD4+ T cell responses. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 13(10), e0007823. <https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0007823>
- Sakkestad, S.T., Steinsland, H., Skrede, S., Lillebø, K., Skutlaberg, D.H., Guttormsen, A.B., ... & Hanevik, K. (2019b). Experimental infection of human volunteers with the heat-stable enterotoxin-producing enterotoxigenic *Escherichia coli* Strain TW11681. *Pathogens*, 8(2), 84. <https://doi.org/10.3390/pathogens8020084>
- Schiøtz, A. (2017). *Viljen til Liv. Medisin- og helsehistorie fra antikken til vår tid*. Oslo: Samlaget.
- Serum Institute of India (2020). *Evaluation of efficacy and safety of VPM1002 in comparison to BCG in prevention of Tb infection in infants (VPM1002)*. Hentet fra <https://clinicaltrials.gov/ct2/show/NCT04351685>



- Sizaret, P. (1988). Evolution of activities in international biological standardization since the early days of the Health Organisation of the League of Nations. *Bulletin of the World Health Organization*, 66(1), 1–6.
- Skrede, S., Steinsland, H., Sommerfelt, H., Aase, A., Brandtzaeg, P., Langeland, N., Cox, R.J., ... & Guttormsen, A.B. (2014). Experimental infection of healthy volunteers with enterotoxigenic *Escherichia coli* wild-type strain TW10598 in a hospital ward. *BMC Infectious Diseases*, 14, 482. <https://doi.org/10.1186/1471-2334-14-482>
- Slagstad, K. (2020). The amphibious nature of AIDS activism: Medical professionals and gay and lesbian communities in Norway, 1975–87. *Medical History*, 64(3), 401–435.
- Slagstad, K. (2021). The pasts, presents and futures of AIDS, Norway (1983–1996). *Social History of Medicine*, 34(2), 417–444.
- Soares-Weiser, K., Bergman, H., Henschke, N., Pitan, F. & Cunliffe, N. (2019, 28. oktober). Vaccines for preventing rotavirus diarrhoea: Vaccines in use. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 10, CD008521. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD008521.pub5>
- Sommerfelt, H. (1990). *DNA-DNA Hybridization for identification of enterotoxigenic Escherichia coli*. (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Sommerfelt, H., Grewal, H.M. & Bhan, M.K. (1990). Simplified and accurate nonradioactive polynucleotide gene probe assay for identification of enterotoxigenic *Escherichia coli*. *Journal of Clinical Microbiology*, 28(1), 49–54.
- Sommerfelt, H., Steinsland, H., Grewal, H.M.S., Vibound, G.I., Bhandari, N., Gastra, W., Svennerholm A.-M. & Bahn, M.K. (1996). Colonization factors of enterotoxigenic *Escherichia coli* isolated from children in North India. *The Journal of Infectious Diseases*, 174, 768–776.
- Sori, E.A. (2019). Review on the Burden of Leprosy in Ethiopia. *Journal of Tropical Diseases & Public Health*, 7(2), 1–5.
- Sosial- og helsedepartementet. (2001). *Nasjonal beredskapsplan for pandemisk influensa*. Oslo.
- Steinsland, H., Valentiner-Branth, P., Perch, M., Dias, F., Fischer, T.K., Aaby, P., Mølbak, K. & Sommerfelt, H. (2002). Enterotoxigenic *Escherichia coli* infections and diarrhea in a cohort of young children in Guinea-Bissau. *Journal of Infectious Disease*, 186(12), 1740–1747. <https://doi.org/10.1086/345817>
- Storeng, K.T. (2014). The GAVI Alliance and the 'Gates approach' to health system strengthening. *Global Public Health*, 9(8), 865–879.
- St.meld.nr. 35 (2003–2004). *Felles kamp mot fattigdom. En helhetlig utviklingspolitikk*.
- Szilvay, A.M., Brokstad, K.A., Kopperrud, R., Haukenes, G. & Kalland, K.-H. (1995). Nuclear export of the human immunodeficiency virus type 1 nucleoplasmic shuttle protein Rev is mediated by its activation domain and is blocked by transdominant negative mutants. *Journal of Virology*, 69, 3315–3323.
- Taxt, A.M, Diaz, Y., Aasland, R., Clements, J.D., Nataro, J.P., Sommerfelt, H. & Puntervoll, P. (2016). Towards rational design of a toxoid vaccine against the heat-stable toxin of *Escherichia coli*. *Infection and Immunity*, 84(4), 1239–1249. <http://doi.org/10.1128/IAI.01225-15>
- Technopolis Group (2016). *Mid-term evaluation of the second Programme for Global Health and Vaccination Research (GLOBVAC2). Report to the Research Council of Norway*. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Terecha, M. (2020). *The Armauer Hansen research institute. A biomedical and clinical research institute in Ethiopia. 1969–2019*. Addis Ababa: AHRI.
- Vargha, D. (2014). Between east and west: Polio vaccination across the Iron Curtain in Cold War Hungary. *Bulletin of the History of Medicine*, 88(2), 319–343.
- Vargha, D. (2018). *Polio across the Iron Curtain: Hungary's Cold War with an epidemic*. Global Health Histories. Cambridge University Press.
- Vidal, R.M., Muhsen, K., Tennant, S.M., Svennerholm, A.-M., Sow, S.O., Sur, D., Zaidi, A.K.M., ... & Levine, M.M. (2019). Colonization factors among enterotoxigenic *Escherichia coli* isolates from children with moderate-to-severe diarrhea and from matched controls in the Global Enteric Multicenter Study (GEMS). *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 13(1), e0007037. <https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0007037>
- Vollset, M. (2013). *Globalizing leprosy. A transnational history of production and circulation of medical knowledge, 1850s–1930s* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Walso, V.C. (2011). *Fra plikt til retthet: Tvang og frivillighet i norsk vaksinasjonslovgiving fra 1947 til 1994* (Masteroppgave). Universitetet i Bergen.
- Warren, K.S. (1988). The evolution of selective primary health care. *Social Science & Medicine*, 26(9), 891–898.

**WHO Expert Committee on Biological Standardization (2016).** *Human challenge trials: Scientific and regulatory considerations.* WHO/BS/2016.22288. Geneva. Hentet fra [https://www.who.int/biologicals/BS2288\\_Human\\_Challenge\\_Trials\\_clean.pdf](https://www.who.int/biologicals/BS2288_Human_Challenge_Trials_clean.pdf)

**Wood, J., Schild, G. & Cox, R. (2011).** Lars R. Haaheim PhD (1945–2011). *Influenza and other respiratory viruses*, 5(5), 297–298.

**World Health Organization (1950).** *Expert committee on venereal infections. Report on the First Session of the Subcommittee on Serology and Laboratory Aspects.* World Health Organization Technical Report Series No. 14. Geneva.

**World Health Organization (1999).** *Influenza pandemic plan. The role of WHO and guidelines for national and regional planning.* WHO/CDS/CSR/EDC/99.1. Geneva.

**World Health Organization (2020a).** *Global tuberculosis report 2020.* Geneva.

**World Health Organization (2020b).** *Feasibility, potential value and limitations of establishing a closely monitored challenge model of experimental COVID-19 infection and illness in healthy young adult volunteers.* Final Report. Geneva: R&D Blue Print.

**Zuckerman, M., Cox, R., Taylor, J., Wood, J., Haaheim, L. & Oxford, J. (1993).** Rapid immune response to influenza vaccination. *Lancet*, 342(8879), 1113.

**Åsjö, B. & Ulvestad, E. (2001).** HIV-1-resistens mot antiretrovirale midler. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 121, 3421–3424.



Som ung student gjorde Frode Storaas feltarbeid i Lafon i Sør-Sudan. Kveget ble samlet ved landsbyen om natten, hvor hytter og mennesker skjermet dyrene mot løver, hyener og andre rovdyr. I tørketiden ble flokken ført til åpent vann om dagen, samme sted hvor ville dyr om natten samlet seg for å drikke. Dermed var tørketiden også jakt sesong. Alle var med, og kjøttet ble fordelt til alle. Foto: Frode Storaas.

# Kapittel II

## Utviklingsforskning: å bygge verden og seg selv

*Astri Andresen*

Norsk statlig utviklingshjelp startet tidlig på 1950-tallet, i kjølvannet av Indias selvstendighet. Norsk Utviklingshjelp (NU) ble dannet i 1962, etter at avkoloniseringen av Afrika hadde startet, og ble til Norad, et frittstående direktorat under Utenriksdepartementet, i 1968. Et nytt og flerfaglig forskningsfelt, utviklingsforskning, fulgte i utviklingshjelpens kjølvann. Det første institusjonelle hjemmet ble Chr. Michelsens Institutt (CMI) i Bergen, hvor et kombinert forsknings- og aksjonsprogram for utviklingsland startet i 1965. Til Universitetet i Bergen kom likevel ikke utviklingsforskningen direkte fra CMI, men med sosialantropologen Fredrik Barth, som i 1961 fikk et dosentstipend ved UiB. Samme år lanserte Norad sitt første stipendprogram for afrikanske studenter, og etter hvert ble studenter fra det som da ble kalt utviklingsland, en brikke i universitetets undervisningsplanlegging. I dette kapittelet diskuteres det hva slike program har betydning for forskning og utdanning ved UiB, og hvordan begge deler har endret seg i takt med politiske endringer.

Det er velkjent og veldokumentert at Fredrik Barth hadde en viktig rolle i etableringen av det som ble utviklingsforskning ved UiB, og at hans fag, sosialantropologi, ga viktige praktiske, teoretiske og metodiske bidrag.<sup>1</sup> Utviklingsforskningen kom til å bestå av flere fag og ha mange tilnærminger, noe som var med på å begrunne at den i flere perioder fikk status som et særlig prioritert felt. Hvilke andre utspring enn sosialantropologi hadde den? På 1960- og -70-tallet orienterte flere humanister seg i retning av «ikke-europeiske kulturstudier», og også biologer fant forskningsoppgaver knyttet til «utviklingslandenes» problemer. Fler- og tverrfaglighet vokste slik fram litt etter plan, men mest ut fra individuelle, faglige interesser. Denne første fasen gikk midt på 1980-tallet over i en ny, preget både av nasjonal utviklingspolitikk og sentral universitetspolitikk, men også av den flerfagligheten som var blitt skapt. Den manifesterte seg i en strategi med senterdannelser for å organisere flerfaglighet og oppdragsforskning.<sup>2</sup>

Fler- og tverrfaglighet, utviklings- og universitetspolitikk er nøkkelord også i resten av kapittelet, i ulike kombinasjoner, men for å legge et grunnlag for å forstå hva det kunne stå om, brytes den rent kronologiske framstillingen for å gi rom for en debatt som kombinasjonen av flerfaglighet, sammen med nærhet til utviklingspolitikken, nær sagt måtte utløse: Hva var egentlig utviklingsforskning? Skulle den defineres smalt eller bredt, hadde den et eget teoretisk fundament, og var ekstern finansiering en styrke eller tvert om en fare for kvalitet og integritet? En ung historiker, Terje Tvedt, omtalte i 1988 utviklingsforskningen som politikkenes forlengede arm, først med et spørsmålstegn, senere som en påstand.<sup>3</sup>

Den kronologiske tråden plukkes opp igjen ved inngangen til internasjonaliseringens storhetstid rundt 1990, da finansiering av både forskning og utdanning ble endret og utviklingsrelatert

1 Klausen & Melhuus 1983: 7, Bagge 1996: 588, 596–601, 608–613, Kjerland 1999, Eriksen 2015: 70–73, Sørbø 2018.

2 Stokke (2010) gir en oversikt over utviklingsforskning i Norge og dens relasjon til utviklingspolitikken. Med et noe annet utgangspunkt gjør Vaa 1997: 277–307 det samme. Om India-hjelpen og NU, se St.meld. nr. 23 (1961–62). Om Norad og etableringen av Departementet for utviklingshjelp, se St.prp. nr. 1. Tillegg nr. 1 (1983–84) for budsjetterminen 1984: Om opprettelse av Departementet for utviklingshjelp. Om CMI og Just Faaland, sentrale aktører i Bergen fra 1950-tallet, se Isaksen & Jansen 2017.

3 Tvedt 1988, 2003.

forskning fikk en noe mindre sentral plassering ved institusjonen – samtidig som den ble utpekt til satsingsfelt. Etter hvert var det duket for konflikt om hvor denne forskningen egentlig bodde. Hva sto konflikten om, og hva betydde institusjonens valg for forskningsmiljøet? Vi merker oss for eksempel at medisin nå var i ferd med å bli det dominerende faget på området, i alle fall ved UiB.

«Utviklingsland» ble først til Tredje verden, så til Sør, og omtales i dag ofte som lav- og middelinntekstland. Målene for norsk politikk for det som ikke lenger kalles utviklingshjelp, men bistand eller partnerskap, er også andre enn da NU ble dannet.<sup>4</sup> Både forsknings- og utdanningspolitikken er preget av det, og den er heller ikke upåvirket av krav fra mange hold om avkolonisering av vitenskapene. Mange har bidratt til å utvikle metoder for hvordan gamle maktrelasjoner kan brytes ned.<sup>5</sup> Mot slutten av kapittelet spørres det derfor om de nye kravene har påvirket utviklingsforskningens finansiering, organisering og innhold generelt og ved UiB.

Kapittelet bygger på nasjonale og lokale politikkdokumenter, vedtak i DAK/universitetsstyret og andre universitetspolitiske organer, rapporter og innstillinger, bøker, artikler og omtaler av forskningsprogram, og samtaler med personer som har arbeidet med forskning og utdanning på området.

## Utviklingsforskning etableres

Da Fredrik Barth i 1961 kom til UiB, passet det godt med arbeidet for å etablere samfunnsvitenskapelige fag – som omtalt i kapittel 1 i bind 1. Sosialantropologi, som de andre nye samfunnsvitenskapene, satte sin praktiske og politiske bruksverdi høyt, og Barth hadde alt

---

4 Eksempler, se Sørbø 2018, Norges utenriksdepartement 2009, Tone Skogen, statssekretær i UD: Utviklingspolitikk anno 2016, ikke år 2005 (bistandsaktuelt.no), UD's likestillingspolitikk: Ny handlingsplan får skryt | Kilden (kjonnsforskning.no).

5 Smith 1999 er det klassiske verket på feltet, både med sin kritikk av hvordan vestlig vitenskap bidro til koloniseringen og fortsatt gjør det, og hvordan forskning kan – nettopp – avkoloniseres. SAIH lanserte det som ble en opphetet diskusjon om avkolonisering i 2019; se SAIH lanserer verktøy for avkolonisering av akademien | Nyhet | universitas.no. Motreaksjoner kom bl.a. fra tankesmien Minerva: Avkolonisering av akademien er en avsporing (minervanett.no)

vist interesse for å bidra til å forme utviklingshjelpen.<sup>6</sup> Henning Siverts, som hadde samme fagbakgrunn og ble del av UiB-staben i 1959, så det som sannsynlig at «hjelpprogrammer» for «underutviklede områder» (hans hermetegn) før eller siden ville etterspørre sosialantropologenes kompetanse.<sup>7</sup>

Da Barth ble utnevnt til professor i 1965, var det allerede blitt et miljø som skulle få sterke talsmenn for anvendt forskning, som sosiologen Ottar Brox, som midlertidig oppholdt seg i Bergen, og sosialantropologen Gunnar Håland.<sup>8</sup> Barth kom selv i kontakt med praktisk utviklingshjelp da han ble bedt om å gjennomføre et oppdrag for FNs organisasjon for ernæring og landbruk, FAO, i Darfur i 1965. Sosialantropologene Arne Martin Klausen og Marit Melhuus regner darfurforskningen som selve starten på bergensemiljøets sterke engasjement i anvendt utviklingsforskning.<sup>9</sup> Den bidro samtidig til at Sudan ble et viktig geografisk tyngdepunkt. For Håland var påvirkningen helt direkte, for som Barths assistent bidro han til FAO-rapporten om *Human Resources in Darfur*.<sup>10</sup> Håland fullførte magisteravhandlingen i Sudan, og hans studier av etniske relasjoner i Vest-Sudan fremmet den nye forståelsen av etnisitet og etniske grenser som blant annet ble formidlet i boken *Ethnic groups and Boundaries*.<sup>11</sup> Arbeidet i Sudan førte ham dessuten til kontakt med Abdel Ghaffar M. Ahmed, som ble Barths doktorgradsstudent og den første som disputerte ved det nye SV-fakultetet i Bergen i 1973.

Sosialantropologen Gunnar Sørbo, som var første direktør ved UiBs Senter for utviklingsstudier (SFU) og senere ble direktør ved CMI, har pekt på at både bistandsorganisasjonene og sosialantropologene endret seg fram mot 1970-tallet.<sup>12</sup> Uten at kritikken mot norsk utviklingshjelp forstummet, fikk den bergensbaserte Georg Henriksen i 1972 det første offisielle norske u-hjelpsengasjement – et fire måneders prosjekt i Turkana i Kenya. Ifølge Henriksen satte

6 Thue 2020: 15, Kjerland 1999. Det var flere som arbeidet for slik bruk, ikke minst Arne Martin Klausen, se Sørbo 2018. Etnografien, som sosialantropologien utviklet seg fra, beskrev gjerne «spesifikke fremmede» eller «forindustrielle» kulturer. Sosialantropologien har et mer generelt og ofte komparativt siktemål, men etnografi er ofte en del av sosialantropologiske studier.

7 «Sosialantropologi», *And og Vilje* nr. 9, 1960.

8 UiB. Årsmelding 1964–65: 149–159. Sørbo 2018: 20–22.

9 Klausen & Melhuus 1983: 10–11. Se Barth 1967.

10 Bøe 2009: 5–6.

11 Håland 1970.

12 Sørbo 1983: 63, Sørbo 2018: 18–19. Se også Kjerland 1999: 336 flg. og Eriksen 1990.

Norad så strenge begrensninger på arbeidet at det var vanskelig å etablere en overordnet samfunns- og kulturforståelse.<sup>13</sup> Han fortsatte ikke selv med denne typen forskning. Det gjorde derimot flere Sudan-spesialister knyttet til UiB.

*Fra ikke-europeisk kultur til afrikanske studier*

Sporen til det kom fra Det nasjonale rektormøtet i 1967, som satte ned en komité for å vurdere situasjonen for ikke-europeiske kulturstudier i Norge.<sup>14</sup> Dens konklusjon var ikke egnet til å overraske: Slike fantes omtrent ikke i Norge. Det som fantes, var et betydelig utdanningsbehov, og dessuten var komparative synspunkter blitt stadig viktigere i filologiske og samfunnsvitenskapelige studier. Komiteen foreslo derfor at institusjonene spesialiserte seg på hvert sitt geografiske område. UiB burde ansette en amanuensis i etnografi eller sosialantropologi med Midtøsten som spesialfelt, og en spesialist på Øst-Afrika eller India. Historikerne burde derimot skaffe seg en spesialist på latinamerikansk historie. Et lektorat eller en amanuensisstilling «for en islamist (arabisk språk og kultur)» var også ønskelig.<sup>15</sup>

I tidligere forskning heter det at interessen for å følge anbefalingene generelt sett var liten, bortsett fra ved UiB.<sup>16</sup> Det stemmer at Bergen fulgte opp, men på en litt annen måte enn komiteen hadde foreslått. I 1971 ble Rex Seán O’Fahey, som blant annet hadde undervist i historie ved Universitetet i Khartoum, tilbudt et stipend som også innebar et oppdrag: å bygge et miljø for afrikansk historie ved UiB.<sup>17</sup> Han kom til Bergen via Håland, som hadde møtt ham i Khartoum. Lektor Olav Vedeld hadde allerede brakt en interesse for afrikansk historie til Historisk institutt, uten at stillingen hans var definert slik, og med O’Fahey bød det seg en mulighet til å utvikle denne spesialiteten. Det kunne også bli et godt argument for nye stillinger, ikke minst siden regjeringens politikk nå kunne gi håp om det.

13 Wæhle 2008: 167.

14 Ikke-europeiske kulturstudier i Norge 1969: 11.

15 Sst. 20–24.

16 Stokke 2010: 501.

17 Bøe 2009: 7. Instituttlederen ved Historisk institutt, Alf Kaartvedt, var vel heller ikke påvirket av Barth, som satt i komiteen han ledet og som utredet etablering av samfunnsfag ved UiB.



Komiteen som utredet ikke-europeiske kulturstudier, hadde pekt på Lærerhøgskolen i Trondheim som best egnet til å satse på Afrika, noe den også gjorde.<sup>18</sup> Historie i Bergen kom på sin side aldri til å satse – som det ble anbefalt – på Latin-Amerika, men alt i alt passet O’Faheys spesialisering svært godt til det som alt fantes ved UiB.<sup>19</sup> I 1985 ble O’Fahey utnevnt til professor. Hadde han kommet noen vei med oppdraget om å etablere afrikansk historie? Et miljø av unge forskere hadde vokst fram ved Historisk institutt, blant dem Anders Bjørkelo, som i 1984 disputerte med en avhandling med tema fra Sudan. Året etter gjorde sudanske Ali Salih Karrar det samme.<sup>20</sup> HF-miljøet hadde dessuten vokst som følge av en annen forbindelse til sosialantropologi og Sudan, for Randi Håland hadde i flere år oppholdt seg i Darfur sammen med mannen Gunnar Håland. I 1971 forsvarte hun sin magisteravhandling i arkeologi basert på materiale fra utgravninger derfra.<sup>21</sup> Engelskprofessor Orm Øverland, som var engasjert i arbeidet for å internasjonalisere UiB, sørget også for at hun fikk finansiert stipend til arkeologistudenter fra Sudan; senere kom støtten fra Norad.<sup>22</sup>

Miljøet kompletterte det samfunnsvitenskapelige, som siden 1960-tallet hadde vokst betydelig både i Bergen og Khartoum. Blant annet ledet G. Håland, i samarbeid med A.G.M. Ahmed, et stort felles prosjekt mellom Khartoum og UiB om utviklingsproblemer i savanneområdet, også finansiert av Norad.<sup>23</sup> Da UiB og Universitetet i Khartoum i 1981 innledet samtaler om formalisert samarbeid, kunne de altså vise til pågående samarbeid, og det ikke bare ved sosialantropologi, historie og arkeologi, men også egyptologi og filo-

18 Ikke-europeiske kulturstudier i Norge 1969: 24. Professor Edvard Bull d.y. publiserte selv i 1966 en artikkel med den talende tittelen «Skal afrikansk historie bli skolefag i Norge» (han svarte et tydelig ja). Jarle Simensen disputerte i Trondheim i 1976 og ble senere professor der.

19 Komiteen som utredet ikke-europeiske kulturstudier, viste til at Midtøsten og islamske studier foregikk ved egyptologi, ved avdelinger på Historisk museum, og i tillegg til ved sosialantropologi. Sosialantropologene hadde hatt feltstudier i Mexico, og det var nærmest som en støtte til slike at historie skulle satse på den regionen. Ikke-europeiske kulturstudier 1969: 24. Latin-amerikanske studier ble derimot etablert ved Institutt for sammenliknende politikk og Institutt for fremmedspråk.

20 Bjørkelo 1984, Karrar 1985.

21 Håland 1971.

22 Om Øverland (1935–2021). *Khrono* 7.12.2021. Randi Håland i intervju med Dunja Blažević, 4.4.2015.

23 Håland 1980. Flere unge studenter deltok også i prosjektet, som Leif O. Manger, Frode Storås og Gunnar Sørbo. Samtale med Manger, 6.4.2022.



Lafon i Sør-Sudan var et tradisjonelt og velfungerende samfunn, rikt på ressurser. Landsbyen ble brent ned i 1992, og ikke gjenoppbygd på samme sted. Foto: Frode Storaas.

sofi.<sup>24</sup> Med sine brede språk- og historiekunnskaper var Richard H. Pierce, professor i egyptologi fra 1971, blitt en viktig samarbeidspartner i det framvoksende samarbeidet.<sup>25</sup> Det manglet bare en stilling i arabisk språk; den kom i 1982, da Joseph N. Bell ble ansatt – som et ledd særlig i oppbyggingen av Midtøsten-forskning.<sup>26</sup>

### *Norges – og UiBs – samarbeidsland*

Så langt hadde UiB, dets ansatte og studenter, bygd et ikke-europeisk forskningsmiljø; det passet både med faglige og institusjonsbyggende målsettinger å posisjonere seg på fagfelt hvor ingen andre institusjoner allerede dominerte. Norske myndigheter hadde på sin side utvidet engasjementet for utvikling, og fagfolk ble på ulike måter engasjert gjennom Norad, Fredskorpset (fra 1963) og internasjonale organisasjoner. I januar 1984 etablerte regjeringen Willoch Departementet for utviklingshjelp (DUH).<sup>27</sup> Som i alle departementer skulle noen midler anvendes til forskning og utredning, og kirke- og undervisningskomiteen ba regjeringen om å ta ansvar for at Stortinget fikk drøftet internasjonal forskning og utviklingsforskning.<sup>28</sup>

Den politiske interessen oppmuntret UiB til å utvide sitt engasjement og til å gi det retning. I utgangspunktet planla ledelsen å etablere samarbeid med flere afrikanske land, men DUH advarte mot det. Det ble varig UiB-politikk først å etablere samarbeid, så inngå institusjonelle avtaler. UiB valgte vanligvis også å følge den politiske prioriteringen av samarbeidsland.<sup>29</sup> Det førte blant annet til et utvidet samarbeid med Tanzania, som var prioritert, og lederen av Internasjonalt sekretariat, Olav Digernes, mente det var enighet

24 Rapport: Abdel Ghaffar Mohamed Ahmed & Gunnar M. Sørbo. 17.II.1980. Future forms of Cooperation between the University of Khartoum and the University of Bergen. Sentralarkivet, Internasjonalt sekretariat, Khartoum-avtalen 1982–1985. Se også Agreement, June 9, 1981, signert 23.12. 1981. Sentralarkivet, Internasjonalt sekretariat. SSE-program/Sudan-program.

25 Minneord: Richard H. Pierce 1935–2019 | Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap | UiB.

26 Minneord: Joseph N. Bell (1938–2020) (khrono.no).

27 Dette skjedde etter at Willoch-regjeringen sommeren 1983 var blitt utvidet med KrF og SP. Statsråd ble Reidun Brusletten (KrF). Departementet ble nedlagt i 1989 og sakene overført til Utenriksdepartementet, men også senere regjeringer har holdt seg med en egen utviklings- eller bistandsminister.

28 Innst. S. nr. 316 (1984–85).

29 DAK, sak 69/1987.

om dette ved universitetet. Det innbød også til utvidet samarbeid med CMI – forskningsinstitusjonen som dominerte utviklingsforskningen med sitt «Development and Research Action Programme (DERAP).<sup>30</sup>

Sudan, derimot, var ikke blant DUHs prioriterte samarbeidsland. Hvilken betydning fikk det? I et referat fra et møte mellom UiB og departementet på tampen av 1984 heter det at departementet la vekt på den langvarige forbindelsen og ville «prøve å finne fram til en tilfredsstillende ordning» økonomisk sett.<sup>31</sup> Varigheten og styrken i forbindelsen ga altså både politisk og etter hvert finansiell avkastning, og arbeidet for å institusjonalisere og utvikle pågående forskningsvirksomhet i Sudan fortsatte med stor kraft.

I planene for et større forskningsprogram midt i 1980-årene inngikk samlingen av førkoloniale dokument ved National Records Office (NRO) i Sudan som både O'Fahey og Bjørkelo ved Historisk institutt og Einar Thomassen ved Religionsvitenskapelig institutt hadde arbeidet med. Det ble søkt departementet om å finansiere innsamling, bevaring og tilgjengeliggjøring av dette materialet som igjen kunne bidra til mer samarbeid både om forskning og utdanning.<sup>32</sup> Randi Håland utarbeidet på sin side et prosjekt om matproduksjon i savanneregionen i det sentrale Sudan og langtidskonsekvensene for den økologiske balansen. Temaet er interessant i seg selv – og kan dessuten minne oss om at bærekraft-problematikken ikke er ny. Den var blitt diskutert allerede på FN-konferansen om menneskelig utvikling i Stockholm i 1972, og Brundtland-kommisjonens rapport om bærekraftig utvikling, som virkelig satte temaet på dagsordenen, var like om hjørnet. Da rapporten kom i 1987, stilte den nettopp slike spørsmål som Håland hadde gjort.<sup>33</sup> Hålands prosjekt hadde et enda videre siktemål enn det rent faglige. Det skulle motvirke «the cultural colonialism Sudan at present is

30 PM. On development related activities at the University of Bergen and the possibilities for future research cooperation with the University of Dar Es Salam. Sentralarkivet. Notater om internasjonalsisering ved UiB. Om samarbeid med CMI, se også kap. 11 i bind 1.

31 Sentralarkivet, som forrige note. DUHs referat fra møte med UiB, 7.12.1984, signert Aud Kollberg.

32 Fra O'Fahey, Bjørkelo, Karrar & Thomassen, 9.5.1985. Sentralarkivet. Internasjonalt sekretariat, SSE-program, Sudan-program.

33 1972, se Funding and partnerships | UNEP – UN Environment Programme. Brundtland: Our Common Future, Chapter 1: A Threatened Future – A/42/427 Annex, Chapter 1 – UN Documents: Gathering a body of global agreements (un-documents.net).

subjected to», hvor universiteter i den vestlige verden sto for arkeologiske utgravninger og bokstavelig talt tok funnene med hjem til sine egne institusjoner. I det hele var samarbeid med og utdanning av lokale fagfolk essensielt.<sup>34</sup>

I Sudan-pakken var også Botanisk institutt engasjert, med undersøkelser av langtidsvirkningene – i forhistorisk og historisk tid – på vegetasjon, bosetting og naturbruk av økologiske endringer.<sup>35</sup> Hele pakken ble realisert gjennom en avtale mellom DUH, UiB og Universitetet i Khartoum – NRO for årene 1986–1989.<sup>36</sup> Avtalen var en viktig faktor i etableringen av Senter for Midtausten og islamske studier (SMI) i 1988. Navnet og orienteringen mot både en region og en religion hadde det felles med flere lignende institutt og sentre i andre land.<sup>37</sup> Det sier noe om bredden i definisjonen av utviklingsforskning at DUH finansierte denne forskningen, for utviklingsforskning i noen smal betydning av ordet var det ikke. Det den bidro med, var bred kunnskap om sosiokulturelle og økonomiske prosesser i området, samtidig som den bygde kunnskapsinstitusjoner og relasjoner.

I 1990 fikk SMI rom i Parkveien, i et hus hvor også sosialantropologene holdt til den gangen. Knut Vikør, historiker og daglig leder, hadde kontor der, og det var plass også for noen stipendiater og gjesteforskere.<sup>38</sup> Arbeidet med biblioteket ble prioritert, og med sine sentrale arabiske verk ble det en viktig infrastruktur for forskere og studenter. Noe av materialet var unikt, annet var vanskelig å få tak i, og det kan i dag trekkes linjer helt fra den tidligste innsatsen for å bevare og tilgjengeliggjøre sudansk kildemateriale, via etableringen av et bibliotek og arkiv ved SMI til utgivelsen av O’Faheys og John Hunwicks *Arabic Literature of Africa*. Linjen går derfra og videre til Vikørs egen utforskning av islam og islamske tekster og til digitaliseringsprosjektene som historiker Anne Bang ved Institutt for arkeo-

34 R. Hålands oversendelse til universitetsdirektøren av søknad til Norad, 4.1.1985. Sentralarkivet. Internasjonalt sekretariat, SSE-program, Sudan-program.

35 Agreement between The Norwegian Ministry of Development Cooperation (MDCO) The University of Bergen, The University of Khartoum – the National Records Office regarding a research and fellowship programme 1986–89, 1.12.1986; 7.12.1986M 17.12.1986. Sentralarkivet, som forrige note. Internasjonalt sekretariat, SSE-program; Sudan-program.

36 Sst.

37 Se Senter for Midtøstenstudier og islamske studier | Universitetet i Bergen (uib.no.)

38 Vikør spesialiserte seg på sufisme, se Vikør 1991.

logi, historie, kultur- og religionsvitenskap i dag leder i Tanzania og Kenya.<sup>39</sup> Grunnleggende spørsmål om forholdet mellom «lokal» og «global» islam på 1800-tallet, med hypoteser som utfordrer gjeldende forståelse, besvares på sin side i et stort manuskriptprosjekt fra Øst-Afrika som blant annet undersøker hva muslimene der leste, hvordan de leste, og hvordan tekster ble formidlet.<sup>40</sup>

Betydningen av biblioteket og den sterke forbindelse som SMI gjennom mange år har hatt til Sudan, resulterte i at Mahmoud Salih i 2006 deponerte sin unike boksamling ved SMI, som da ble ledet av Bjørkelo. Samlingen fikk senere plass i biblioteket ved UiB Global, en institusjon vi skal komme tilbake til, og er fortsatt en viktig forskningsressurs.<sup>41</sup>

### Universitetets grep: Sentre

Midt på 1980-tallet var utviklingsforskning ikke bare viktig som forskning i seg selv, men som forskning myndighetene og utviklingshjelpen ville finansiere. Universitetsdirektør Magne Lerheims engasjement var viktig for måten UiB grep denne muligheten på.<sup>42</sup> Han hadde vært stedlig representant for Norad i Tanzania i årene 1981–83, og aktiviteten var stor både for utviklings- og oppdragsforskning – gjerne i kombinasjon – de nærmeste årene etter at han vendte tilbake. Nasjonalt var UiB tidlig ute med satsingen på utviklingsforskning.<sup>43</sup> Under rektor Arnfinn Graues ledelse vedtok Det akademiske kollegium i juni 1984, et halvår etter at DUH var etablert, å opprette et råd for utviklingsstudier. Det ble til sist Rådet for internasjonalt samarbeid og utviklingsstudier (RISU); UiB hadde samarbeids- og utvekslingsavtaler i så vel industrialiserte som ikke-

39 Hunwick & O'Fahey 1993 og 1995, O'Fahey 2002, Vikør 1993. Bang, se Preserving Pious Print: digitising early Islamic print in the Maalim Muhammad Idris Collection, Zanzibar, Tanzania | Endangered Archives Programme (bl.uk); The manuscripts of the Riyadh Mosque of Lamu, Kenya | Endangered Archives Programme (bl.uk).

40 <https://www.uib.no/en/ahkr/143764/mprinteastfrica>

41 The Mahmoud Salih Collection (uib.no). Se også Hafsaas-Tsakos & Tsakos 2009: 130–137.

42 Aktiviteten på området taler i seg selv for dette engasjementet, men det uttrykkes også av forskere som den gang var engasjert, som Leif O. Manger (samtale 6.4.2022) og Gunnar Sørbo (samtale 7.4.2022). Se også Barth 1989: 33. I forordet til mange publikasjoner gis det også uttrykk for takknemlighet overfor direktøren.

43 UiB sammenlignet med landets øvrige universitet på denne tiden, se Forskningspolitisk råd 1988: 9–18.

industrialiserte land. Utviklingsforskningen var likevel spesiell idet RISU fikk i oppgave å opprette et eget senter for utviklingsstudier.<sup>44</sup>

### *Senter for utviklingsstudier (SFU)*

Senter for utviklingsstudier (SFU) åpnet i 1986. Rektor Graue uttrykte store forhåpninger til det: «The Centre shall be our window to the Third World, and an open gate for our friends from the Third World. Thus, our Centre represents *both* a commitment *and* an offer.»<sup>45</sup> Dette vinduet mot verden var direkte underlagt kollegiet, noe om markerte at det sto utenfor den alminnelige universitetsstrukturen, og oppdraget var å koordinere forskning, utdanning og annen virksomhet knyttet til universitetets samarbeid med land i den tredje verden. Det skulle også selv kunne gjennomføre evalueringer, eksterne forskningsoppdrag og konsulentvirksomhet.<sup>46</sup>

Det var tre personer fast tilknyttet senteret da det åpnet: Direktør Gunnar M. Sørbo og to forskere som i likhet med direktøren var sosialantropologer: Kjell J. Havnevik og Leif O. Manger. Fem personer hadde administrative stillinger, flere av dem hadde en løser tilknytning. Tre gjesteforskere fra henholdsvis Nigeria, Senegal og Nepal forsterket staben. Åtte andre forskere og viderekomne studenter hadde arbeidsplass der, flere lønnet av prosjekter finansiert av Norad. Hele fire knyttet seg teoretisk og tematisk til kjønnsrelasjoner og utvikling (Kirsten Alsaker Kjerland, Maren Brennesvik, Maria Bjune og Vigdis Broch-Due), og de inviterte blant annet den innflytelsesrike sosialantropologen Mary Douglas på besøk.<sup>47</sup>

Det største programmet var en fortsettelse av savanneforskningen som er omtalt ovenfor, og angikk miljø og utvikling i tørkerammede Etiopia, Sudan og Mali (SSE-programmet). Red Sea Area Programme (RESAP, 1987–1993) var en del av dette. Sammenhengen med tidligere forskning ses også i samarbeidet med Universitetet i Khartoum, og i kombinasjonen av kompetansebygging og utviklingsrelevant forskning. Flerfagligheten var et ytterligere fel-

44 DAK, sak 105/1984.

45 Rektor Graues tale ved åpningen av senteret 8.9.1986. SFU 1988–89.

46 DAK, sak 105/1984.

47 SFU/CDS 1987: 12. Sentralarkivet, Senter for utviklingsstudier 1987–88.

lestrekk, med samarbeid mellom botanikk, geografi og sosialantropologi, og målet var å finne ut hvordan den pågående tørken rammet Hadendowa-folket, en nomadegruppe i grenselandet mellom Sudan, Egypt og Eritrea. Den politiske utviklingen der pastoralisme var i ferd med å bli marginalisert, var en del av hele problemet.<sup>48</sup> Dermed bidro denne forskningen på den ene siden med ny kunnskap om økosystemet og pastoralismens innvirkning på det, på den andre om markedsmekanismer, politikk og pastoralisme.

I en felles sluttpublikasjon reises også et spørsmål av betydning for forskningsetikk i avkoloniseringens tidsalder, nemlig hva RESAP hadde betydd. Det hadde bygd kompetanse og forskningsinfrastruktur, og gitt innspill til NGO-er og det lokale styret. Ifølge prosjektlederen, Manger, var likevel det viktigste spørsmålet et annet: «What do the Hadendowa think? Those Hadendowa about whom this work has been all about.»<sup>49</sup> Hadde programmet vært en ressurs for dem – eller en plage? Han besvarte det også. Forskerne hadde fungert som mellommenn overfor myndighetene, og gitt dem en stemme, og slik ble også de en del av de sosiale og politiske prosessene i området. Dette var en vurdering av forskningens nytte og verdi som ikke bare tok hensyn til Norad eller forskernes synsmåter, men til innbyggerne som ble berørt. Mer om denne vurderingen mot slutten av kapittelet.

Kort tid etter at SFU var etablert, ble Senter for internasjonal helse dannet. Også Senter for helsefremmende arbeid (HEMIL) og Senter for miljø og ressursstudier hadde utvikling i mandatet.<sup>50</sup> Disse sentrene inngikk i en omfattende prosess med senterdannelser ved UiB som hadde utgangspunkt i behov det var vanskelig å løse innenfor instituttene rammer, som ønsker om fler- og tverrfaglig samarbeid og mer anvendt forskning.<sup>51</sup> Sentre som strategi var likevel ikke noe spesielt bergensk; den ble brukt ved alle norske universiteter på denne tiden, sterkt inspirert av utviklingen i USA hvor ledende universiteter etablerte «randsoner» for samarbeid med høyteknologibedrifter.<sup>52</sup>

48 For en fyldig presentasjon av forskningen innenfor programmet, se Manger 1996.

49 Manger 1996: 14.

50 Forland 1996: 507–510 presenterer det enkelte senter: etablering, forskningsområde, og noen av de tilknyttede personene.

51 Forland 1996: 500–506, Sørbø, samtale 7.4.2022.

52 Ødegård 1989: 10–16. Se også kapittel 10 i bind 3.



Da SFU ble etablert, hadde alle fakulteter bortsett fra Det juridiske etablert et ganske omfattende forskningssamarbeid med institusjoner i «utviklingsland».<sup>53</sup> Utviklingsrelaterte tema hadde også kommet inn i undervisningen, noe som ble gjenspeilet i hovedfagsoppgavene. På toppen tronet sosialantropologi, med hele 40 oppgaver. Tallet er ikke overraskende i lys av at faget var særlig innrettet på å forstå utvikling på fjerne steder. Historiefagets 30 hovedoppgaver er mer påfallende, men hele 17 institutt hadde ført studenter fram til høyere grad.<sup>54</sup> Doktorgrader med relevante tema var det flest av ved HF, men både SV- og MN-fakultetene hadde en liten håndfull. Tallene vitner om en stor interesse blant studentene for spørsmål som tok dem ut av den vestlige kulturkretsen, og en vilje blant de ansatte både til å lede og la seg lede i samme retning. Bistandspolitikk i seg selv var blitt et forskningstema, på samme måten som misjonsvirksomheten en stund hadde vært det, men ulikt den, spurtes det nå også etter hva som virket.

Innen sosialantropologien fikk derimot utviklingsforskningen større konkurranse. Den mer hjemlige antropologien var i ferd med å komme, og det sterkt og med kvinner som Marianne Gullestad og Anne Karen Bjelland.<sup>55</sup> Styreformannen ved SMI, sosialantropolog Reidar Grønhaug, hadde på sin side empiri fra Tyrkia i doktoravhandlingen, og tyrkiakunnskap og kunnskap om andre land som ble avsendere av arbeidsinnvandrere til Norge, ble – sammen med fagets teorier om etnisitet – særlig viktig for etablering av innvandringsforskning ved UiB og en forløper til dagens IMER-program.<sup>56</sup> John Chr. Knudsen startet på sin side forskning om vietnamesiske flytninger i Norge.<sup>57</sup> Slik ble et nytt forskningsområde etablert som i noen grad konkurrerte med – men også kompletterte – utviklingsrelatert forskning.

53 Tvedt 1987a.

54 Tvedt 1986: 34–35.

55 Marianne Gullestads magisteravhandling fra 1975 ble utgangspunkt for boken *Livet i en gammel bydel* (1979). Etter hennes doktoravhandling (1984) kom det flere kvinner og noen menn med nye og mer hjemlige tema, og i 1989 ble Bjelland den første kvinnelige ansatte i vitenskapelig stilling på instituttet. Hennes doktoravhandling var en studie av aldershjem i bergensområdet, se Bjelland 1989.

56 Grønhaug 1975 og 1979, se også IMER Bergen | University of Bergen (uib.no).

57 Knudsen 1988.

### *Utviklingstilpassede studieprogram*

Fra 180 internasjonale studenter i 1972 var det blitt 514 i 1983. Økningen skyldtes i stor grad studenter fra «utviklingsland». I 1972 var de 2, i 1983 hele 247, nesten halvparten av alle de internasjonale. De fleste tok innføringskurs eller lavere grads emner – noe som ifølge Lerheim måtte gjøre engelskspråklige høyere gradsstudier til «en svært sentral universitetsoppgave de nærmeste årene».<sup>58</sup> Dette ville gi universitetet større frihet til å utforme programmer med spesiell relevans for behovene som fantes i studentenes hjemland.<sup>59</sup> Samtidig var den politiske stemningen gunstig, for St.meld. nr. 36 (1984–85) *Enkelte hovedspørsmål i norsk utviklingshjelp* understreket at forskning sto i en særstilling sammenlignet med andre virkemidler som «en spesielt langsiktig virksomhet». Et hovedmål med forskningsstøtte måtte nettopp være å bygge kapasitet og kompetanse i utviklingslandene.<sup>60</sup>

Universitetene gjorde sitt for å realisere målet. Universitetsrådet satte i mars 1986 ned en nasjonal komité ledet av Lerheim, med Digernes som sekretær, for å utrede behovet for å koordinere institusjonenes utviklingsengasjement. Den anbefalte Universitetsrådet å opprette et nasjonalt utvalg for utviklingsrelatert forskning og utdanning som forholdt seg til forskningsrådene, DUH og andre fagdepartement – og ventelig skaffe finansiering til nye tiltak.<sup>61</sup> Det tok tid før utvalget ble realisert, men i 1991 opprettet UD og Universitetsrådet NUFU, som vi kommer tilbake til.

I desember 1986 var UiBs egen utredning om høyere grads studier ferdig. Det het at det var helt avgjørende «å understreke at det eksisterer et nært og nødvendig forhold mellom forskning og utdanning», og at forskerrekruttering var et «sine qua non for universitetets utviklingsrelaterte engasjement og et fundamentalt prinsipp i planlegging og gjennomføring av utviklingsrelaterte tiltak».<sup>62</sup> M.Phil. hadde i den sammenhengen den fordel at studenter etter ett år kunne gå over

58 Vedlegg til DAK, sak 105/84. Sentralarkivet. Notater om internasjonalisering ved UiB.  
 59 Digernes, 9.4.1985. PM On Development related activities at the University of Bergen and the possibilities for future research co-operation with the University of Dar es Salaam. Sentralarkivet. Notater om Internasjonalisering ved UiB, RISU 9.  
 60 St.meld. nr. 35 (1985–85): 195, 119–125.  
 61 Innstilling til Universitetsrådet april 1986.  
 62 Opplegg for forskerutdannings tiltak som ledd i samarbeidet med institusjoner i utviklingsland. Bakgrunn og planer. UiB desember 1986. Sentralarkivet. Notater om internasjonalisering.

til et doktorgradsstudium, og det ble utarbeidet reglement for denne graden. Utredningen inneholdt dessuten forslag om tre grader: fiskeribiologi, patologi og utviklingslandenes generelle helseproblemer.<sup>63</sup>

M.Phil.-grader ble opprettet i flere fag. Et samarbeid mellom Institutt for fiskeribiologi og Norad om et kurs i fiskeribiologi og forvaltning gikk tilbake til 1983–84, og instituttet hadde også avtale med Norad om doktorgradsutdanning. De første studentene var blitt tatt opp alt i 1987, på det som da var Norges første engelskspråklige M.A.-grad, og i 1990 ble Fisheries Biology and Fisheries Management etablert.<sup>64</sup> De første studentene på masterprogrammet *utviklingslandenes medisin* ble uteksaminert i 1992, og et program i patologi og en grad i mikrobiologi som kombinerte både praksis og teori, ble koordinert av Senter for internasjonal helse.<sup>65</sup> HEMIL-senteret var fra høsten 1992 ansvarlig for M.A.-programmet Health promotion.

For å kunne gjennomføre denne relativt ekspansive politikken, trengtes stillinger. I 1984 var allerede en prosess med oppretting av nye, eller omdefinering av gamle, i gang – det siste skapte ikke nødvendigvis jubel i miljøer som mistet stillinger. UiB prioriterte i første omgang professorater i sosialantropologi, sammenlignende politikk, medisin og odontologi, og ser vi på stillingssituasjonen i 1988–89, var alle disse stillingene kommet på plass, sammen med professorater i ikke-europeisk historie, arkeologi og anvendt utviklingspsykologi i «innvandrere- og u-landsspørsmål». I tillegg var det ansatt seks amanuenser, tre forskere, og en direktør.<sup>66</sup> Slik inngikk

63 Disse gradene, omtalt som fiskeribiologi, histopatologi og tropemedisin, ble senere nevnt spesielt som grader som var planlagt som del av samarbeidet med Universitetet i Dar-es-Salaam i Tanzania, se DAK, sak 69/1987. Slik kan det se ut som om det var en klar sammenheng med Tanzania allerede da gradene ble utarbeidet, men sammenhengen kan være omvendt: Planene for disse var utarbeidet, og de passet med behov og ønsker i Dar-es-Salaam. Om utgiftsfordeling, se brev av 8.12.1986, Sentralarkivet. Notater om internasjonalisering.

64 Dragesund, Johannessen & Nævdal 2011: 161. Den første engelskspråklige graden, se Breivik 2021. Fiskeribiologi ble fortsatt i 2015 listet opp blant UiBs 27 globale og utviklingsrelaterte M.A.-programmer, to ved HF, ti ved MN, tre ved MF, to ved psykologi og hele ni ved SV-fakultetet. I dag er flere M.A.-program engelskspråklige og åpne for internasjonale søkere, men det synes ikke å være like mange som henvender seg spesielt til studenter fra Sør. Se også «24 Master of Philosophy M.Phil. Master's degrees in Norway» – MastersPortal.com

65 Strateginotat program for bærekraftig utvikling (preliminært), UiB 1992. Sentralarkivet. Notater om internasjonalisering.

66 Virkemidler for internasjonalisering ved UiB, 1988–89; 5. Sentralarkivet. SFU 1988–89. UiB hadde også fra 1985 en egen «oppdragsdirektør», Kristen Haugland, knyttet til at det ønsket å ha «en profil på oppdragsforskning», men hans oppgaver var ikke begrenset til utviklingsrelatert forskning.

utviklingsforskning i mange fag med geografiske tyngdepunkt i mange deler av verden. Sosialantropologen Tor Halfdan Aase opparbeidet seg for eksempel omfattende kunnskaper om India, Pakistan og Nepal. Som professor ved Institutt for geografi bidro han til å bygge utviklingsgeografi som et eget forsknings- og studieområde. Klimaendringenes konsekvenser i utsatte områder som Himalaya var blant de siste temaene han arbeidet med.<sup>67</sup> Historikeren Tvedt hadde for lengst initiert utforskningen av Nilen-landene og vannets historie, og fortsatte med det også etter at SFU ble dannet.<sup>68</sup> Situasjonen var altså en helt annen enn da ikke-europeiske kulturstudier ble utredet bare et par tiår tidligere.

### *Utviklingsforskningens grensediskusjoner*

I forbindelse med nye studieprogram dedikert til utvikling, ble det bare gitt en rent pragmatisk definisjon av utviklingsstudier. Med egne sentre viet til forskningen, og egne programmer som finansierte noe av den, måtte det foretas et visst *boundary work*, for å anvende kunnskaps sosiologen Thomas Gieryns begrep om hvordan disipliner søker å skille mellom vitenskapelige og ikke-vitenskapelige arbeider.<sup>69</sup> Historikeren Dunja Blažević har brukt begrepet til å analysere hvordan grenser ble trukket på et forskningsområde etablert omtrent samtidig med utviklingsforskning: kvinne- og kjønnsforskning. Hun fant at relasjonen til moderdisiplinene i humaniora og samfunnsvitenskapene var en særlig viktig faktor: Skulle forskningen følge dem, være flerfaglig, eller ble det dannet en ny disiplin? I avgrensingsarbeidet inngikk spørsmålet om hva feltet egentlig omfattet, og hvilke teoretiske perspektiver som var best egnet.<sup>70</sup> Hva sto det da om innenfor utviklingsforskningen?

Den var orientert mot et spesifikt politikkområde som også innebar særlige finansieringsmuligheter, og det ga grensediskusjonen dens særpreg. Som i kvinne- og kjønnsforskningen var forholdet til moderdisiplinene viktig, men det var også forholdet til politik-

67 Fløysand, Hidle & Overå 2021.

68 Se f.eks. Tvedt 1983.

69 Gieryn 1999.

70 Blažević 2015.

ken. I påvente av en egen stortingsmelding om utviklingsforskning midt på 1980-tallet, diskutertes dens særtrekk i hele fagmiljøet, og Olav Stokke, statsviter ved NUPI, har identifisert to nokså ulike posisjoner i diskusjonen.

Arne Tostensen, sosiolog ved CMI og direktør fra 1988, definerte utviklingsforskning som anvendt forskning innrettet på utviklingsproblemer og løsninger, med et kildemateriale som ofte var annerledes og vanskeligere tilgjengelig enn i annen forskning.<sup>71</sup> Inntrykket er nesten at Tostensen talte om en disiplin, og enda sterkere ble disiplinpreget av at han omtalte naturvitenskapelige og teknologiske fag som «hjelpedisipliner» til det som var den egentlige utviklingsforskningen: samfunnsvitenskapelige studier innrettet på å løse problemer. Denne posisjonen var neppe uvanlig; blant annet omtaler Gunnar Håland i et tidlig arbeid hvordan andre disipliner kunne komme sosialantropologene til hjelp på områder der faget ikke selv bød på relevant kunnskap.<sup>72</sup>

Tvedt mente derimot at utviklingsforskning kunne foregå i alle disipliner, med disiplinens metoder og teoretiske apparat. Selv om den foregikk under andre forhold, var den som annen forskning, og betegnelsene utviklingsforskning, utviklingsorientert forskning, forskning om utviklingsland og ikke-europeisk forskning kunne brukes om hverandre. Dermed var geografisk plassering den viktigste avgrensningen, samtidig som kvalitet og allsidighet var de viktigste kravene. Direkte anvendelighet var ikke et relevant kriterium.<sup>73</sup> Det som avtegnet seg her, var ikke en disiplin, men et forskningsområde, eller det som kan kalles et forskningsfelt.<sup>74</sup> Feltet kunne inneholde ulike teoretiske eller metodiske tilnærminger som tematisk var forbundet med hverandre uten å være identiske.

Hva ble da myndighetenes grep? Stortingsmelding 42 (1987–88) om u-landsorientert utviklingsforskning definerte den som all forskning som var relevant for å forstå «kulturelle, sosiale økono-

71 Se Stokke 2010: 513. Tostensen har senere hatt en omfattende forskerkarriere med tema relatert til ulike land og konflikter i Sør.

72 Håland 1980: 27–28.

73 Tvedt 1987b: 14–17.

74 Bourdieu (f.eks. 1985) regnes som den som gjorde feltbetegnelsen (og andre geografiske betegnelser) til sentrale vitenskapelige begrep, med vekt på maktrelasjonene innad i feltet. Dette diskuteres av bl.a. Silber 1995: 333–338. Feltbetegnelsen brukes om flere nye flerfaglige forskningsområder, f.eks. i innvandrings- og integrasjonsforskningen, se Andersen 2018, kap. 4.

miske, økologiske, teknologiske eller politiske forandringer» i utviklingslandene – altså all forskning om «utvikling eller betingelser for utvikling».<sup>75</sup> Den kunne komme fra alle disipliner og trekke veksler på dem alle; den ville ofte være flervitenskapelig og tverrfaglig, men måtte bygge på «solide, disiplinbaserte forskningsmiljøer». Den trengte ikke å være direkte nytteorientert, men grensene mellom grunnforskning og anvendt forskning ble sagt å være uklare: Den første kom ofte til anvendelse, mens den anvendte forskningen forutsatte «omfattende og analytisk høyverdig basiskunnskap».<sup>76</sup> Dette lignet på måten spørsmålet om anvendt versus fri forskning ble diskutert på ved UiB, men så skal også UiB, med både direktør og utviklingsforskere, ha vært tett på utformingen av stortingsmeldingen.<sup>77</sup> I praksis var vel skillet sjelden rent, og CMI og UiB kunne for eksempel «dele» finansieringen mellom seg, slik at UiB søkte midler hos Forskningsrådet, mens CMI fikk midler over rammeprogrammer for utvikling eller direkte fra ambassader.<sup>78</sup> På 2000-tallet har også forskjellen mellom finansieringskildene blitt mindre.

DUHs brede definisjon ble i sin åpenhet definerende for det som ved UiB nå gjerne ble omtalt som utviklingsrelatert forskning. Teoretiske og metodiske diskusjoner om hvordan ulike fag skulle kunne tilpasse seg hverandre, foregikk helst innenfor de enkelte prosjekter og ut fra det enkelte prosjekts særegenheter. Med bakgrunn i sin lange erfaring på området, understreker Manger at en viktig del av det tverrfaglige er å delta i samtaler med andre fag om spesifikke problemstillinger. Der må man også være god til å lytte.<sup>79</sup> Både teoretisk og i praksis har vel likevel sosialantropologi stått i en særstilling, både fordi faget var viktig for utviklingen av hele feltet, og fordi det arbeidet spesielt med å gjøre fagets bidrag best mulig egnet til å fremme utvikling.<sup>80</sup> Sørbo understreker for eksempel at Barth var opptatt av modeller for å vurdere resultatet av ulike intervensjoner, og at også Brox og Gunnar Håland mente det antropologene kunne ekstra godt, var å bruke kunnskapen til

75 St.meld. nr. 42 (1987–88): 5–6.

76 St.meld. nr. 42 (1987–88): 6.

77 Manger, samtale 6.4.2022.

78 Bang, samtale 25.4.2022. Om relasjonen fagråd-NAVF, se Forskningspolitisk råd 1988: 41–44.

79 Samtale med Manger 6.4.2022.

80 Se Eriksen 2015 om Barths teoretiske bidrag, flere spesielt relevant i utviklingsammenheng.

å begrense feil og mangler i planlegging og gjennomføring av prosjekter.<sup>81</sup> I dag diskuteres anvendelighet på svært mange måter, for eksempel som *engaged social anthropology*.<sup>82</sup>

I likhet med økonomiske utviklingsteorier ble også flere av Barths teorier innlemmet i andre fag, som forståelsen av at etnisitet ikke er en egenskap ved personer eller grupper, men noe som blir til i møte med andre.<sup>83</sup> Hålands konklusjon etter 1960-tallets Sudanforskning, om at det å forstå konflikter mellom etniske grupper bare som etniske kan være en grov forenkling, er også blitt en del ikke bare av generelle etnisitetsstudier, men av krigs- og konfliktforskningen.<sup>84</sup>

Utviklingsrelatert forskning har møtt kritikk både for å være for disiplinorientert – det deler den jo med mye annen forskning – og for fler- og tverrfaglig. I Forskningsrådets evaluering av SFU i 1991 ble dette sett som et hinder for teoriutvikling.<sup>85</sup> En evaluering av hele den norske utviklingsforskningen (unntatt medisin) i 2007 framførte en lignende kritikk: Flerfagligheten førte til liten interesse fra disiplinenes side, og forskningen tapte dermed i kampen om interesse – og i kvalitet.<sup>86</sup> Den beste forskningen var god, eller svært god, men variasjonen var for stor. Den viktigste kritikken i evalueringen i 2007 angikk imidlertid ikke flerfaglighet, derimot nærheten til politikk, penger og forvaltning.

### *Nytte, kvalitet og etikk*

Tematikken var slett ikke ny. Tvedt hadde allerede reist den 30 år tidligere da han spurte om nærheten til politikken førte til at vitenskapelige normer ble tilsidesatt, og forholdet mellom fri og styrt forskning diskuteres fortsatt.<sup>87</sup> Siden 1980-tallet har jo også for-

81 Sørbo 2018: 21. Se også Jakoubek & Budilova 2018.

82 En diskusjon av den særegne fagutviklingen, se Bringa & Bendixen 2016: 2–8.

83 Barth 1970.

84 Håland 1980.

85 Report of the Review Team, NAVF 1991: 14–16, 24–26.

86 «For lite uavhengig forskning», *Forskningspolitikk* 3–4/2007: 17.

87 Tvedt 1988: 118–143, også Vaa 1997: 80–82. I dag pågår diskusjonen for eksempel i forbindelse med at innsats for bærekraft er blitt et uttalt mål for universitets- og høyskolesektoren, eller i forbindelse med vaksineforskningen, som demonstrert i kapittel 10 i denne boken.

holdet vært en gjenganger i diskusjoner om forskningsfinansiering i sin alminnelighet.<sup>88</sup> Dagens gjengse oppfatning kan uttrykkes i at forskningsfriheten kan stå i særlig fare om institusjonene er avhengig av én og samme oppdragsgiver.<sup>89</sup> Selv om universitetet med sitt store budsjett ikke har stått i et avhengighetsforhold til utviklingshjelpen, kan enkeltforskere ha gjort det, og i perioder har oppdragsfinansieringen vært stor sammenlignet med forskning utført i faste stillinger.

Stokke har lagt spesiell vekt på at spenningen mellom friere og mer styrt forskning ikke ble mindre da støtten til utviklingsforskning ble lagt om og tilpasset en ny global situasjon etter Sovjetunionens oppløsning. Selv om den ble sterkere integrert i utenrikspolitikken, og Forskningsrådet, som administrerte programmer finansiert over bistandsbudsjettet, brukte en videre geografisk definisjon enn før, ble også nytteaspektet sterkere framhevet – ulikt stortingsmeldingen fra 1987–88.<sup>90</sup> Med strengere krav om nytte ble kritisk tenkning, bredere relevans og uavhengighet – alt det som regnes som viktig for å sikre god forskning – vanskeligere.<sup>91</sup> Det er i lys av dette vi må forstå at den omtalte evalueringen i 2007 var særlig kritisk til nærheten til politikk, penger og forvaltning, og ikke minst til den høye mobiliteten mellom forskning og forvaltning. Samtidig er det blitt stadig tydeligere at den nytten og relevansen forskningen forventes å ha, ikke automatisk kan knyttes direkte til finansieringskilden: Noen av Forskningsrådets programmer etterspør nokså direkte nytte, de kan jo også være finansiert av både UD og Norad, men enkelte ambassadeprogram kan være nokså åpne – som forskning DUH tidlig finansierte.<sup>92</sup>

2007-evalueringen var nasjonal, og UiB dominerte på det tidspunktet ikke lenger den nasjonale arenaen, som på 1980-tallet.<sup>93</sup>

- 
- 88 Se Kaiser mfl. 2003; Tostensen & Kaiser 2015. Oppdragsforskning | Forskningsetikk. <https://www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/forskning-samfunn/oppdragsforskning/>
- 89 Tostensen & Kaiser 2015.
- 90 Stokke 2010: 541, 555–560.
- 91 Evalueringsrapport utviklingsforskning, NFR 2007: 103–05, 109–10. Se Microsoft Word – Report NDR Evaluation Final version Aug 07.doc (dfo.no).
- 92 F.eks. Utisør (Development paths in the South. Ten years of research.pdf) og Norglobal (work-programme---norglobal2.pdf (forskningsradet.no). Se også fordeling av midler mellom universitet og forskningsinstitusjoner som CMI: Five NORGLOBAL projects to CMI.
- 93 Evalueringsrapport utviklingsforskning, NFR 2007, målt etter ISI-indeks 1991–2005 (s. 31), antall stillinger og stillingsandeler (s. 41) og ekstern finansiering (s. 50).



Er det likevel mulig å si noe mer spesifikt om UiB? En evaluering av utviklingsforskningen ved Unifob noen år senere, i 2010, problematiserte faktisk at den hadde få Norad- og UD-finansierte prosjekter.<sup>94</sup> Rapporten fra en ekstern komité (2015) tok på sin side i bruk «fremragende»-begrepet; forskningen holdt «excellent international standard».<sup>95</sup> Sosialantropologi ble spesielt framhevet, men rosen gjaldt for hele området som ble evaluert. Mens fler- og tverrfagligheten tidligere ble problematisert, ble forskningen i 2015 berømmet for å være «intrinsically cross-disciplinary» – og de langvarige samarbeidsrelasjonene med flere institusjoner i Afrika og Asia ble tillagt stor betydning.<sup>96</sup> Det kan leses som at disiplinene har funnet en måte å bevare sine disiplin-kvaliteter på i samarbeidet, og at miljøet inn i dette århundret har klart å videreutvikle sine relasjoner.

I dag reises det kanskje oftere krav om mer samarbeid på tvers av fag, enn at slikt problematiseres.<sup>97</sup> Begge deler har markante utøvere, som for eksempel sosialantropologen Edvard Hviding, med sitt langvarige faglige engasjement i og for det sørlige Stillehavet, som forsker, formidler og som vitenskapsdiplomat. Han arbeider ikke i politikens fotspor, men i Barth-tradisjonen for å påvirke politikere med makt til å skape endring.<sup>98</sup> Så kan det også passe å minne om at forskning som i utgangspunktet ikke var tenkt som spesielt nyttig, i praksis ofte har vist seg å være det. Et eksempel er Darfur-konflikten, som brøt ut i 2003. Manger deltok selv i fredsforhandlinger, mens blant annet O’Faheys forskning om land- og eiendomsrettighetene i regionen var viktig for å forstå bakgrunnen for den, og han ble til slutt engasjert av FN for å bidra i forsøkene på konfliktløsning.<sup>99</sup>

94     Evalueringsrapport Unifob Global. Vedl. til styresak 20/2010.

95     Om kriteriene, se Evaluation of the strategic priority area global and development-related research and education at the University of Bergen 2015: 7. Alt utenom naturvitenskapelig forskning var med.

96     Sst.: 10.

97     Bærekraft og tverrfaglighet som universitetspolitiske problem | Forskningspolitikk (fpol.no)

98     Hviding 2016.

99     Samtale med Manger 6.4.2022. Rex Seán O’Fahey: Institute for the Study of Islamic Thought in Africa – Northwestern University. Se også Sørbø 2016.

## I internasjonaliseringens tid

På 1990-tallet kom politikken for høyere utdanning og forskning til å sette kraftigere avtrykk enn før på både utviklingsrelatert forskning og utdanning – gjenkjennbar i nye akronymer som nå ble en selvsagt del av universitetssjargongen – selv om lokale initiativ og behov også bidro til endringer. Fra om lag 1990 til 2016 ble det gjennomført flere omorganiseringer ved UiB som også hadde konsekvenser for utviklingsrelatert forskning og utdanning. Med utgangspunkt i NOU 1989: 13 *Grenseløs læring. Mottak av utenlandske studenter, studentutveksling og internasjonalisering* spørres det først hvordan politikken påvirket organiseringen av utviklingsrelatert forskning og utdanning, og hva UiB prøvde å få til på dette området.

### *SIU og NUFU*

Det norske universitetsrådet tok i 1991 initiativ til å etablere Senter for internasjonalt universitetssamarbeid (SIU). Det ble lagt til Bergen og hadde et særlig ansvar for studentutveksling og internasjonalisering av høyere utdanning (se kapittel 6 i bind 1), og for noen forskningsmidler. SIU administrerte blant annet Nasjonalt program for utviklingsrelatert forskning og utdanning (NUFU).<sup>100</sup> En av UiBs mest brukte samarbeidsavtaler, med Makerere-universitet i Uganda, ble inngått i 1992, i forbindelse med at universitetene hadde behov for å samordne seg da NUFU var på trappene. Med finansiering fra NUFU etablerte UiB store samarbeidsprosjekter.<sup>101</sup> Blant de andre samarbeidspartnerne i det nye programmet finner vi igjen mange av de gamle, men etter Sovjetunionens sammenbrudd ble dessuten en rekke nye land tatt inn i varmen på den norske prioriteringslisten, og slik ble også samarbeid med institusjoner for eksempel i Russland, Georgia og Ukraina initiert.

Hvor viktig samarbeidet på utviklingsområdet var, ble synlig da forskningsresultat i form av publikasjoner begynte å bli talt.

100 Fra 1992 til 2007 mottok UiB ca. 300 mill. kroner fra NUFU, mellom 2007 og 2012 var beløpet rundt 104 mill. kroner. Norad, Evaluation report 7/2009: xiii.

101 Evalueringsrapport Unifob Global. vedl. styresak 20/2010. Evaluation of the strategic priority area global and development-related research 2015: 111. [global\\_and\\_development-related\\_research\\_and\\_education\\_final\\_report\\_150115.pdf](#) (uib.no)

En bibliometrisk analyse som ble gjort i 2015, viste at global og utviklingsrelatert forskning sto for mer enn seks prosent av UiBs samlede publikasjoner i 2013, og det uten at naturvitenskapene var inkludert. Samfunnsvitenskapelige fag sto for halvparten, fulgt av medisin og humaniora. Et kanskje enda mer talende resultat var at hele 78 prosent av de UiB-publikasjonene som var indeksert i Web of Science i årene 2004–2013, hadde medforfattere fra andre land, og øverst på landlisten for de medisinske bidragene sto Tanzania, fulgt av Sør-Afrika og Uganda, med Etiopia som nummer fem. Frekvensen av sampublisering innenfor samfunnsvitenskapene var annerledes: der ruvet USA på toppen, fulgt av Sør-Afrika og Nepal.<sup>102</sup>

### *Kvoter for noen utenlandske studenter*

En annen nyhet av stor betydning var at Statens lånekasses såkalte u-landsparagraf, som siden 1979 hadde gitt studenter lån og stipend, i 1994 ble erstattet av Statens lånekasses kvoteprogram for studenter fra lav- og middeltinntektsland. Studentene slapp å betale tilbake lånet, som de fikk på samme vilkår som norske, dersom de gjorde seg ferdig og returnerte til sitt opprinnelige hjemland.<sup>103</sup> NOU 1989: 13, *Grenseløs læring*, konkludert med at u-landsparagrafen ikke fungerte etter hensikten: Få «u-landsstudenter» reiste tilbake, men de ble ofte sittende med et lån de ikke kunne betjene, og den nye utlendingsloven av 1988 sa at studenter som hadde hatt oppholdstillatelse, ikke kunne få arbeidstillatelse før etter fem år utenfor landet. Kvoteprogrammet skulle blant annet øke sannsynligheten for gjennomføring ved at universitet og høyskoler fikk seg tildelt en egen kvote og ansvaret for studentmottaket. Forutsetningen for å delta var engelskspråklige master- og doktorgradsprogram som var i tråd både med behovene i studentenes hjemland og prioriteringer i den norske bistandspolitikken.

Som en del av utviklingspolitikken skulle dermed kvoteprogrammet finansiere utdanning som var etterspurt i studentens hjemland, mens kravet om retur gjorde det til en del av innvan-

<sup>102</sup> Som forrige note 2015: 129–130.

<sup>103</sup> F.eks. Sundsvold 2003: 3.

dringspolitikken. Eirinn Larsen problematiserer spesielt den innvandringspolitiske delen i sin studie av internasjonaliseringen ved UiO, hvor utenlandske studenter måtte gjennomføre studiene innen en bestemt tid for ikke å risikere utsendelse.<sup>104</sup> Endelig skulle kvoteprogrammet bidra til internasjonalisering av norske institusjoner. Det var altså høye krav og store forventninger fra flere hold som skulle realiseres gjennom programmet.<sup>105</sup>

Ulikt UiO, som bare hadde tre aktuelle masterstudier, var UiB godt forberedt da kvoteprogrammet kom.<sup>106</sup> Men programmet ble etter hvert populært begge steder, og det ble typisk å kombinere kvoteprogrammet med andre program, som NUFU og søsterprogrammet NOMA.<sup>107</sup> Vel 15 år etter at det ble innført, våren 2011, var hele 46 studieprogrammer i drift bare ved UiB.<sup>108</sup> I årene 2011–14 var 110 avtaler i bruk, flest med Kina, deretter India, mens plassene 3–5 ble inntatt av de gamle avtalepartnerne Tanzania, Etiopia og Sudan.<sup>109</sup> Fram til 2016 tok UiB imot i alt 1255 kvotestudenter, fra 29 land – ikke langt unna de 1550 studentene det mye større UiO mottok.<sup>110</sup> Mange institutter involverte seg, men særlig brukte Senter for internasjonal helse (SIH) og HEMIL kvoteordningen til å bygge forsknings- og utdanningssamarbeid med land i sør.

M.A.-programmet Gender and Development hadde i mange år den høyeste andelen av søkere på kvoteprogrammet. I Forskningsrådets evaluering av SFU i 1992 ble nettopp dette programmet brukt som et eksempel til etterfølgelse for utviklingsrelatert forskning; det ble omtalt som «a hothouse for the development of concepts, which appears to have paid dividends», og det tilbød en modell for gode arbeidsmåter.<sup>111</sup> Uavhengig av finansiering hadde flere institutt

104 Larsen 2011: 90.

105 Sst. 92–93.

106 Sst. 92.

107 Søsterprogrammet, Norads program for masterstudier (NOMA), ble opprettet først i 2006, etter en evaluering av det daværende stipendprogram. Om kombinasjonen av kvoter og andre programmer, se brev fra UiB til KD 13.10.2014: Høringssvar – evaluering av kvoteordningen.

108 Damvad 2014. Evaluation of the quota scheme 2001–12: 31. Det er litt usikkert hvordan dette er regnet. I evalueringen fra 2015 ble det etter selvevalueringen oppgitt 27 programmer, se s. 54.

109 Sst.: 28–30.

110 Eriksen & Sandal (2019, 11. mars). Vi vil gjerne ha en ny kvoteordning. Khrono; Damvad (2014). *Evaluation of the quota scheme 2001–2012. Assessing impact in higher education and development*, s. 27.

111 Report, NAVF 1992: 26–27.

også ved SV-fakultetet mange studenter på sine utviklingsorienterte studier.<sup>112</sup>

*Medisin og helse – den «nye» utviklingsforskningen*

Omfanget av medisinerne sampublisering med Tanzania, sammen med deres bruk av kvoteprogrammet, er talende for medisinerne inntog i den utviklingsorienterte forskningen. Mens de første UiB-prosjektene i hovedsak var samfunnsvitenskapelige og humanistiske – og utviklingsforskningen i seg selv ble definert som en samfunnsvitenskapelig gren – kom helse- og medisinprosjekter gradvis til å ta en langt større plass i UiBs utviklingsportefølje.

Det hadde en viss sammenheng med at helsemyndighetene begynte å engasjere seg på utviklingsområdet, men starten hadde man sett midt på 1980-tallet da et samarbeid om medisinsk mikrobiologi og immunologi med universitetet i Dar-es-Salaam ble innledet med et program finansiert av Departementet for utviklingshjelp. Norad hadde tidligere finansiert et program for tannlegeutdanning i Portugal, hvor odontologene ved UiB var sentrale, og de ble etter det involvert i samarbeid med blant annet Khartoum og Tanzania.<sup>113</sup> Det ble utvidet til forskning og utdanning i medisinsk mikrobiologi. Etter at prorektor Ole Didrik Lærum, direktør Lerheim, og kontorsjef Digernes besøkte universitetet i Dar-es-Salaam i 1985, inngikk de to universitetene en samarbeidsavtale, og Muhimbili Medical Centre ble viktig både i utviklingshjelpen og for UiB.<sup>114</sup> I 1987 var det også etablert et eget prosjekt innenfor SSE-programmet om forholdet mellom jordbruksproduksjon, tørke og sult i det sørlige Etiopia, drevet av menn som tidlig hadde engasjert seg i den utviklingsrelaterte forskningen: sosialantropologen Johan Helland og de to medisinerne Bernt Lindtjørn og Bjarne Bjorvatn.<sup>115</sup>

Betydningen av dette samarbeidet vistes igjen i NUFU-pro-

112 Se Evaluation 2015: 55.

113 Cooperation in medical research between universities of Dar Es Salaam and Bergen, Project report for 1984-3.5.1985, signert Per Oeding; Report regarding the visit of Dr. Ali Mohamed Idris of Dental School, Faculty of Medicine, University of Khartoum, 16.2.1985; Digernes 9.4.1985. Sentralarkivet. Notater om internasjonalisering ved UiB.

114 DAK, sak 96/1987. Om utviklingen ved Med.fak. fram til Senter for internasjonal helse, og videre til Program for bærekraftig utvikling, se Forland 1996: 508–510.

115 SFU 1987: 10.

grammet, hvor medisin, sammen med naturvitenskap, inntok en stor plass.<sup>116</sup> Da Forskningsrådet i 2004 oppsummerte norsk global helseforskning, rapporterte Det medisinske fakultet at det hadde 15 professorer med global helse som viktigste forskningstema, og like mange hadde det som deltema. Ved Senter for internasjonal helse var global helse viktigst for ni, et av flere tema for fire. I tillegg kom mellom- og postdoktorstillinger. De arbeidet blant annet med barnehelse, diaré/sykdommer og ernæring, og med tuberkulose, tannhelse og hiv/aids.<sup>117</sup> Kampen mot barnediaré omtales i dette bindets kapittel om vaksiner.

Samarbeid for å møte hiv/aids-epidemien synes å ha vært spesielt viktig i utviklingen av samarbeidet med Tanzania. UiB inngikk i 1992 i et felles program med Universitetet i Dar-es-Salaam og det tanzanianske helseministeriet om hiv/aids-rådgivning i Arusha og Kilimanjaro-regionen. Lokalt helsepersonell ble opplært både for å bidra til å hindre utbredelse av sykdommen og til å lindre konsekvensene for enkeltpersoner og samfunn. Metodene varierte, fra praktisk forebygging som screening av blodgivere og gravide kvinner, via forskning på utbredelse i bestemte lokaliteter og blant bestemte grupper, og antropologiske og virologiske studier, til programmer for intervensjon og opplæring.<sup>118</sup>

Programmet hadde noe så uvanlig som et offisielt swahilisk navn, *Mradi wa ukimwi wa Tanzania na Norway*, MUTAN. Det ble ledet av Senter for internasjonal helse, og det synes å ha vært preget av stor grad av gjensidighet og respekt mellom sør og nord. Et stort antall medarbeidere fra Tanzania var involvert i forskning og i informasjons- og utdanningsarbeidet. P. Biswalo og J. Masenga hadde ansvar for henholdsvis forskning og rådgivning om seksuelt overførbare sykdommer, og flere andre ga råd om dette. De norske forskerne og administratorene kom fra HEMIL og SIH, og også Virussenteret var involvert.<sup>119</sup> Programmet startet som en del av SFU, men ble senere overtatt av SIH og overført til Det medisinske fakultet. Dette styrket nok den medisinske delen, men som vi kommer tilbake til, kan det også ha bidratt til å svekke SFUs stilling.

116 Stokke 2010: 525.

117 Global Health Research. Report from a Planning Committee commissioned by the RCN Nov. 2004. Oslo: Norges forskningsråd.

118 Bergsjø 1996: 44 flg.

119 Sst.: 28.

Psykolog Gro Th. Lie, som ble ansatt ved HEMIL-senteret i 1987, hadde ansvar for informasjons- og opplæringsdelen i MUTAN. Hun hadde vært engasjert i Den nordiske oppsøkende hjelpetjeneste i København, hvor hun arbeidet med sårbare norske ungdommer. Hun så der den sosiale betydningen av kunnskap om at sykdommen bare smittet på bestemte måter, og erfaringene hennes var viktige for det senere arbeidet med hiv/aids i Tanzania. For henne var det ikke tvil om at vellykket forebyggingsarbeid ikke kunne gå på tvers av innarbeidede kulturelle normer. Som Barth hadde insistert på for alt utviklingsarbeid allerede på 1960-tallet, måtte slikt baseres på respekt for lokale tradisjoner og kunnskap. I MUTAN lærte Lie opp helsearbeidere, og hun publiserte vitenskapelige artikler blant annet om forskningsetikk.<sup>120</sup> Doktoravhandlingen hennes handlet om betydningen av fordommer og forestillinger i forebyggingsarbeidet mot hiv/aids.<sup>121</sup>

Lie ser viktigheten av arbeidet som ble gjort, i lys av at det reduserte utbredelsen av hiv/aids i de aktuelle områdene.<sup>122</sup> I prosjektets sluttrapport legges det også stor vekt på at det ble gjort viktig forskning som demonstrerte verdien av tverrfaglige tilnærminger. Virologi-programmet demonstrerte den gjensidig positive påvirkningen mellom molekylær epidemiologi og anvendt overvåking, mens andre programmer høstet positive erfaringer med å innlemme både forskning og intervensjon.<sup>123</sup>

### Interne konflikter om utviklingsforskningens plass

Kombinasjonen av den nasjonale politikken for internasjonalisering og større innsats for forskning og utdanning som støttet opp om bærekraft, bidro til endringer lokalt. Det kan også ha hatt betydning at Lerheim gikk av som universitetsdirektør i 1990 – måten blant annet utviklingsforskningen inntil da var organisert på, bar i store trekk hans merke. RISU, opprettet i 1985, ble lagt ned i 1991.<sup>124</sup> Samtidig ble Program for bærekraftig utvikling opprettet, og det

120 Se intervju med Lie 26. 4. 2016: «UiB-intervjuet: Gro Therese Lie» | Aktuelt | UiB.

121 Lie 1996.

122 «UiB-intervjuet: Gro Therese Lie» | Aktuelt | UiB.

123 Bergsjø 1996: 14.

124 DAK, sak 175/91.

fikk en viss koordinerende rolle overfor sentrene – lignende, men likevel løser enn den SFU hadde hatt og som det nå mistet.<sup>125</sup> SFU skulle som andre sentre ligge under et fakultet, ikke under det akademiske kollegium. Det ga seg selv at valget falt på SV.<sup>126</sup> Det var ikke enighet om at dette var en god idé. Lederen, Sørbø, var ikke fornøyd, heller ikke SV-fakultetet, og i DAK ble vedtaket gjort mot én stemme. Etter nyordningen fikk SFU en svakere stilling enn før; Sørbø sammenfatter utviklingen slik at nå ble senteret et SV-senter heller enn navet i en flerfaglig virksomhet.<sup>127</sup> Dermed kunne det også oppstå stridigheter om hvem som på ulike områder hadde størst kompetanse og best kunnskap.

Astrid Forland omtaler den norske politikken etter Brundtlandkommisjonens rapport fra 1987 som «ei storstilt satsing på forskning som gjaldt miljø og utvikling», og ved UiB fikk Senter for miljø og ressursstudier økonomisk støtte både fra Forskningsrådet og Miljødepartementet.<sup>128</sup> At Program for bærekraftig utvikling fikk en framskutt plass, kan ses i sammenheng med pengestrømmene, for politikken ble i betydelig grad tilpasset UiB-ledelsens forventninger om at nye penger ville komme fra utdannings- og forskningssamarbeid finansiert over ulike kapitler i statsbudsjettet, og fakultetene ble derfor oppfordret til å innpasse internasjonale satsinger i alle disipliner.<sup>129</sup>

Eksterne bevilgninger økte ut over i 1990-årene, og det fikk betydning for organiseringen. Et prinsipp om at eksternt finansiert virksomhet skulle organiseres i Unifob – den såkalte hovedmodellen for eksternt finansiert forskning – ble vedtatt i 2002 (se kapittel 10 og 11 i bind 3). Etter anbefaling fra en referansegruppe oppnevnt i 2003, sammensatt av aktive og sentrale forskere på området med tilknytning til ulike fagmiljøer og sentre, anbefalte Forskningsutvalget ved UiB at dette også burde gjelde utviklingsrelatert forskning.<sup>130</sup> Utflytting inngikk nå i en større plan for styrking av den utviklingsrelaterte forskningen, og ble anbefalt av universitetsstyret i 2005 for

---

125 Forland 1996: 506.

126 DAK, sak 40/91.

127 Samtale med Sørbø 7.4.2022.

128 Forland 1996: 506.

129 DAK, sak 175/91.

130 Referansegruppen besto av Leif O. Manger, Gro Lie, Andreas Steigen, Gunnar Kvåle, Siri Gløppen og Kari Wærness. Saksgangen, se universitetsstyret, sak 46/2005.



å skape en effektiv prosjektorganisasjon og posisjonere miljøet for en mulig søknad om et senter for fremragende forskning.

Endringen ble vedtatt i 2006. Senter for internasjonal helse inngikk ikke i utflyttingen, men ble i stedet flyttet til Det medisinske fakultet, og etter en tid ble det slått sammen med Institutt for global helse og samfunnsmedisin.<sup>131</sup> Sammen med Senter for miljø- og ressursstudier og *Comparative Research Program on Poverty* (CROP) dannet SFU fra 1. januar 2007 Unifob Global. Bortsett fra CROP hadde sentrene siden 2002 vært lokalisert i Stein Rokkans hus i det gamle BT-bygget i Nygårdsgaten.<sup>132</sup> Unifob Global ble til Uni Global da Unifob i 2009 skiftet navn til Uni Research. På et senere stadium ble det, som vi kommer tilbake til, igjen UiB Global. SMI fikk også sete i Nygårdsgaten, men var underlagt SV-fakultetet til det ble flyttet til HF og lagt under Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) – ikke som senter, men som forskergruppe. HEMIL-senteret har siden 2010 vært et eget institutt ved Psykologisk fakultet, fra 2020 med navnet Institutt for helse, miljø og likeverd.

Sigmund Grønmo ble valgt til rektor i 2005. I valgprogrammet hadde hans rektorteam annonsert en gjennomgang av organiseringen av forskningen ved UiB og Unifob «i lys av nye forskningsbetingelser».<sup>133</sup> Universitetsstyret diskuterte – og vedtok – i 2007 at store og strategisk viktige forskningsprosjekter der universitetet bidro med egne ressurser, som hovedregel skulle forvaltes av universitetet selv.<sup>134</sup> Hensikten var særlig å styrke UiBs synlighet og dets grunnforskning, og å sikre at dets store satsinger ble faglig ledet fra UiB.<sup>135</sup>

I 2010, bare et år etter at Uni Global også fysisk hadde flyttet sammen med Chr. Michelsens Institutt til det nybygde Juss 2 i Jekteviken, ble det vedtatt at den delen av forskningen som var knyttet til UiB, skulle hentes tilbake til universitetet og de universitetsansatte forskerne gå tilbake til de disiplinbaserte instituttene.

131 Universitetsstyret, sak 46/2005.

132 Sst. Om CROP, se Øyen 1997. CROP ble initiert av ICSU og UiBs Elsa Øyen, med institusjonell støtte av UiB. Det ble nedlagt i 2020 og erstattet av Global Research Program on Inequality (GRIP). Om både etablering, nedlegging og nyetablering, se CROP-GROP Newsletter 2019–20: Viewfile.aspx (crop.org)

133 Rektoratets programerklæring 2005–2009 | Styre og ledelse | UiB.

134 Universitetsstyret, sak 49/2007 og 30/2008.

135 Universitetsstyret, sak 49/2007.

Det gjaldt ikke de midlertidig ansatte forskerne. Administrasjonen ble derimot med i virksomhetsoverdragelsen. Det ble samtidig vedtatt at utviklingsforskningen, og med den flerfakultært samarbeid, skulle videreføres og styrkes. Selve saken passerte likevel ikke universitetsstyret uten kamp. Gro Th. Lie foreslo at ikke bare deler av Uni Globals virksomhet, men hele, skulle til UiB – et forslag som fikk hele 5 av styrets 11 stemmer.<sup>136</sup> Det var ikke nok, og vedtaket ble gjennomført, men motstanden mot tilbakeføringen forble stor i miljøet. Det viktigste grunnlaget for den var naturligvis at miljøet ble delt og prosjektansatte ikke nødvendigvis inkludert i det som skulle ønskes velkommen til UiB – flere fikk tilbud om overgang til en av de andre avdelingene i Uni Research. Styrken i motstanden kan bedre forstås ved å se nærmere på det miljøet som ble oppløst.

### *Styrken i et forskningsmiljø sett gjennom Global Moments*

Dette miljøet trer særlig klart fram i *Global moments in the Levant*, et prosjekt finansiert av Forskningsrådets Storforsk-program, som skulle bidra til å etablere forskergrupper innen grunnforskning. Global moments startet omtrent samtidig med utflyttingen til Unifob, men dets røtter gikk helt tilbake til de tidlige forbindelsene mellom UiB-forskere og Universitetet i Khartoum.<sup>137</sup> Det skulle fremme den teoretiske og historiske forståelsen av Levanten – Israel, Libanon, Jordan, Syria, og det palestinske selvstyrte området – som et kulturområde preget av samhandling mellom ulike grupper og med skiftende maktforhold. Det lange tidsperspektivet gjaldt, fra førhistorisk tid til samtiden, og som en demonstrasjon av den flerfagligheten som var blitt et kjennetegn ved miljøet, bidro geografer, arkeologer, historikere, sosialantropologer og sosiologer.

Deltagerne representerte flere generasjoner forskere, og som kommentert underveis i kapittelet er en viss bestandighet en karakteristikk ved miljøet. Siden de eldste sterkt bidro til doktorutdanningen, ble det utdannet stadig nye antropologer, arkeologer,

136 Universitetsstyret, sak 20/2010, protokoll.

137 Se Bianca & Manger 2009: 18. Selve tilblivelsesprosessen er illustrerende både for de lange linjene i forskningen og for mobiliseringen av akademiske ressurser, unge og gamle, for å konstruere et innovativt prosjekt.

historikere, geografer og sosiologer, og noen av dem fikk i sin tur stillinger eller forskningsoppdrag på feltet. Bestandigheten skyldtes nok også at omkostningene ved å etablere denne forskningen var store, med stadig møter med nye kulturer og fremmede språk, med annen politikk og andre byråkratiske regler, og noen ganger er boforholdene kummerlige, og andre ganger ikke bare konflikt, men krig. Forordet i samlepublikasjonen fra Global Moments taler i alle fall for at dette var en gruppe med mange bånd seg imellom.<sup>138</sup> De tilhørte mange disipliner, men de hadde blitt opplært innenfor et stadig ekspanderende miljø med mange faglige tilknytningspunkter og felles erfaringer, begge deler viktige elementer i etableringen av en faglig identitet og noe som i seg selv fremmer samhörighet.<sup>139</sup> Ikke underlig da at forskningsmiljøet reagerte sterkt på å bli splittet opp.<sup>140</sup> Flere forlot det. I ettertid oppsummerer også UiB at prosessen med tilbakeføring av Uni Global var lite vellykket.<sup>141</sup>

Styrken i forskningsmiljøet framtrer også på andre måter. Global Moments ble finansiert av Storforsk-programmets første utlysning. Samtidig, fra samme program, fikk Kirsten Kjerland tilslag på *In the Wake of Colonialism*.<sup>142</sup> Det var i seg selv en fjær i hatten for miljøet. Under overskriften «Vemod og vemmelse» anmeldte Hylland Eriksen sluttresultatet, boken *Kolonitid*, og han sparte ikke på superlativene. Den representerte fortellerkunst av ypperste merke. Den ga innsikt i en hittil ukjent kolonivirksomhet der norske handlende, plantasjeeiere, sjøfolk og fangstmenn i kolonialismens kjølvann søkte lykken på fjerne steder – på Zanzibar, i Sør-Georgia, Sør-Afrika eller i Belgisk Kongo. De tilpasset seg sin samtids rasehierarkiske tenkning og praksis. Mens noen tjente seg rike, ble andre selv for slaver å regne.<sup>143</sup>

Ved UiB Global kunne Tore Sættersdal, konstituert leder ved det nye senteret – med et navn som til forveksling lignet det gamle – på tampen av 2014 fortelle at ansatte hadde opplevd overgangen

138 Bianca & Manger 2009: 10–13.

139 Niskanen mfl. 2018, Niskanen & Barany 2021: 1–17.

140 Universitetsstyret, sak 20/2010, Ryste, H.T. & B. Kvalheim. (2010, 18. juni). – «UiB ødelegger forskningsmiljø». Bergens Tidende, s. 10.

141 Samarbeid, satsing, synlighet: 27. Universitetsstyret, sak 121/2016, vedlegg: Arbeidsgruppens innstilling «Samarbeid, satsing, synlighet – Styret samarbeid mellom UiB og Uni Research».

142 *In the Wake of Colonialism* | University of Bergen (uib.no).

143 «Vemod og vemmelse», Morgenbladet 4.9.2009.

som en traumatisk hendelse, men at miljøet var begynt å bygge seg opp igjen.<sup>144</sup> At hjemflyttingen ikke løste alle organisatoriske problemer, ble klart i evalueringen av global og utviklingsrelatert forskning i 2015: Det var nettopp organiseringen som ble omtalt som dens svakhet. Forskingen ble som nevnt svært positivt omtalt, men ved UiB Global var den ikke kommet ordentlig i gang igjen.

Evalueringen viste derimot at flere institutter enn tidligere nå ga store bidrag, som ved SV (sammenliknende politikk, administrasjons- og organisasjonsvitenskap og geografi), og ved MN (biologi, sammen med klimaforskning). Juridisk fakultet, som midt på 1980-tallet var nokså fraværende på dette feltet, hadde nå en viktig rolle i flere samarbeidskonstellasjoner.<sup>145</sup> Flere samfunnsvitere har også utviklet sine studier i retning av lov og rett som faktorer i sosial forandring, som Siri Gloppen og Lise Rakner, som begge er sentrale i *Centre on Law and Social Transformation* – et samarbeidsprosjekt mellom CMI og UiB.<sup>146</sup>

Utviklingsrelatert forskning inngikk i 2016 i en av UiBs strategiske satsinger, «Globale samfunnsutfordringer: Migrasjon, helse og ulikhet», ledet av Marit Bakke fra Institutt for biomedisin og Bente Moen fra Institutt for global helse og samfunnsmedisin.<sup>147</sup> Dermed er den medisinske utviklingsforskningen så å si kommet i førerretet, men viderefører de brede initiativene fra tidligere, som Bergen summer research school (BSRS), innrettet siden 2008 etter FNs bærekraftsmål. Bredden i både det globale og det spesifikt utviklingsrelaterte engasjementet er fortsatt stort.

## Ny politikk med ny ideologi?

*Norwegian Programme for Capacity Development in Higher Education and Research for Development* (Norhed), finansiert av Norad, hadde sin første programperiode fra 2013. Det skulle finansiere samarbeid med lav- og middelinntekstland på en slik måte at de selv skulle kunne «uteksaminere flere og bedre kvalifiserte kandidater» og selv, med

144 «UiB Global skal sjå framover» (khrono.no).

145 Evaluation 2015: 7–11, 32–38, 44–50.

146 Centre on Law and Social Transformation (lawtransform.no).

147 Se styresak 85/2016 med vedlegg.

sine egne kandidater, bidra mer med god forskning.<sup>148</sup> Finansieringen kunne dekke «alt»: forskning, utdanning og institusjonsbygging, inkludert det administrative apparatet. Norads forventninger til hva dette samarbeidet skulle kunne gjøre, var høye:

Such investments [i høyere utdanning og forskning] have many benefits, not least that they contribute to development of their countries' intellectual resources, competent workforces, visionary leaders, gender equality and human rights. In the long run it also contributes to evidence-based policies and decisions that enhance sustainable economic, social and environmental development.<sup>149</sup>

Norad-medarbeidere har etter at programmet startet beskrevet det som noe nytt også på grunn av en tydelig prioritering av forskerleddede initiativ fra sør, ved å se utdanning og forskning i sammenheng og ved å legge vekt på langsiktighet og bærekraft.<sup>150</sup>

Forskere har også tatt godt imot programmet. Med stikkord som makt, alternativ epistemologi og avkolonialisering av kunnskap framhever statsviteren Tor Halvorsen ved Institutt for administrasjons- og organisasjonsvitenskap og den ugandiske statsviteren Mahmood Mamdani at Norheds oppfordring til akademisk samarbeid mellom nord og sør innebærer en mulighet til å endre maktforholdene og bygge bro mellom erfaringsbasert og akademisk kunnskap.<sup>151</sup> Et av Norheds UiB-prosjekt for perioden 2021–2026 dreier seg nettopp om avkolonisering av vitenskapene; det er et av tre UiB-prosjekter som angår forskning om utdanning. De andre to synes mer konvensjonelle: kapasitetsbygging for forskningsbasert lærerutdanning og matematikk for bærekraftig utvikling. Universitet i Uganda og Tanzania er partnere i disse, blant annet med kjente institusjoner som Makerere University og University of Dar es Salaam.<sup>152</sup>

Den største gruppen av prosjekt med bergensdeltagelse er innenfor medisin, med hele sju. Her finner vi flere tidligere pro-

148 NORHED (norad.no).

149 a-presentation-of-norhed.pdf (norad.no).

150 da Silva og Phiri 2019: xxii–xxiv.

151 Halvorsen 2019: 1–38, Mamdani 2019: 48–67.

152 NORHED II portfolio 2021–2026.

sjektledere, som Bernt Lindtjørn, Thorkild Tylleskär og Bente Moen, og universiteter med et langvarig forhold til UiB, som Muhimbili University of Health and Allied Science, University of Addis Ababa og Makerere University. Under programmet om klimaendring og naturressurser er nok en veteran, Sætersdal, i samarbeid med en rekke både gamle og nye forbindelser. I Mangers prosjekt om sørsudanske flyktninger er også University of Khartoum involvert, sammen med University of Addis Ababa, University of Juba, og Makerere University. Gjennom samarbeidsformer, temavalg, teorier og metodiske tilnæringsmåter demonstreres vilje til å erstatte gamle maktrelasjoner på kunnskapsfeltet med nye. Samtidig er altså mange av fagfolkene, så vel som institusjonene i sør, de samme som før.<sup>153</sup>

Selv med et kritisk blick på tidligere forskning er det grunn til å mene at den gjensidigheten og respekten som er framhevet som noe nytt med *Norhed*, på flere måter har vært til stede siden utviklingsrelatert forskning var ny. Gunnar Håland understreket for eksempel allerede i Savanneprosjektet hvor nødvendig det var med lokale forskere i utviklingsprosjekter.<sup>154</sup> Samarbeid med lokale forskere – og det å lytte til lokalbefolkningen – var en grunnlærdom som også reflekteres i publikasjoner fra RESAP.<sup>155</sup> Knut Vikør omtaler det likedan som en av O’Faheys grunnleggende verdier at lokale forskere skulle ha en avgjørende stemme, og den er blitt videreført av de yngre.<sup>156</sup> Måten MUTAN ble drevet på, og måten Randi Håland organiserte sine arkeologiske undersøkelser på – sammen med mange andre eksempler – viser det samme. Den likeverdigheten *Norhed* introduserte, representerte altså ikke nødvendigvis noe helt nytt; det var heller tale om at etiske verdier som hadde preget om ikke nødvendigvis alle, så i alle fall mange av forskerne, endelig ble institusjonalisert.

---

153 Sst.

154 Håland 1980: 35.

155 Samtale med Manger 6.4.2022, se også Manger mfl. 1996.

156 Samtale med Vikør 4.4.2022.

### *Fra kvoter til Norpart*

Bekymringen var stor over en annen planlagt nyordning: kvoteprogrammet skulle nedlegges fra 2016. Regjeringen ville i stedet omdisponere en del av midlene til samarbeid med Brasil, Russland, India, Kina og Sør-Afrika, som ledd i en større satsing på å styrke disse forbindelsene. To nye forskningsrådsprogrammer, Utforsk og Intpart, inngikk i denne satsingen; for landene i sør ble det etablert et eget partnerskapsprogram. Slik ble det også tydelig at verden – mer enn et halvt hundreår etter at avkoloniseringsprosessen hadde startet – fortsatt var delt.

Regjeringens innvending mot kvoteprogrammet var at det bidro til å bygge individuell kompetanse, ikke nødvendigvis institusjonell, og at studenter fra de store landene – dels selv framvoksende stormakter innen forskning – mottok mye, underforstått for mye, midler.<sup>157</sup> Hovedkonklusjonen i evalueringen som lå til grunn for nedleggningen, var likevel at kvoteordningen hadde «en relativ sterk effekt på utviklingsområdet», men at effekten på internasjonalisering av de norske institusjonene var begrenset.<sup>158</sup>

Verken UiO eller UiB var enige i den siste påstanden. Programmet hadde vært strategisk viktig og gitt betydelige internasjonaliseringfordeler.<sup>159</sup> Nedlegging ville føre til oppløsning av viktige relasjoner. Viserektorene Annelin Eriksen og Oddrun Samdal var spesielt bekymret for SIH (Senter for internasjonal helse), som de siste årene hadde hatt mer enn 90 prosent av studentene sine fra det globale sør. Etter avviklingen av kvoteordningen forsvant nesten alle. Sterke og langvarige bånd var altså i ferd med å bli brutt. UiB ble en av taperne, men saken måtte også ses fra studentenes synsvinkel: Å legge ned kvoteprogrammet var det samme som å svikte studenter fra afrikanske land.<sup>160</sup>

Det var kanskje også å svikte deres opprinnelige hjemland, som fikk færre høyt utdannende kandidater hjem igjen? Returplikten kan ha blitt opplevd som vanskelig for den enkelte, men evalueringen av kvoteprogrammet viste at for eksempel studenter

157 «Forsvarar utfasing av kvoteprogrammet» – Uniforum (uio.-no)

158 Diku rapportserie 02/2018 Evaluering av avviklingen av Kvoteordningen.

159 Eriksen & Samdal (2019, 11. mars). Vi vil gjerne ha en ny kvoteordning. Khrono.

160 Moen & Kismul (2019): «Vi vil gjerne ha en ny kvoteordning» | Senter for internasjonal helse | UiB.

fra Tanzania og Uganda i stor grad (mellom 82 og 89 %) reiste hjem, selv om tallet fra Etiopia var noe lavere (67 %).<sup>161</sup> Returprosenten var uansett høy, med høyest returgrad for studenter fra land som tradisjonelt ble regnet som utviklingsland. Evalueringen diskuterte mulige forklaringer på dette, men tok underlig nok ikke innvandringspolitikken med i betraktningen.<sup>162</sup>

Hva erstattet kvotene? Det nye programmet Norpart, finansiert av UD og Kunnskapsdepartementet og administrert av DIKU, skulle på en bedre måte bidra til å høyne kvaliteten både ved norske institusjoner og deres partnerinstitusjoner.<sup>163</sup> Programmet skulle sikre større institusjonell kraft og medbestemmelse i sør, større likeverdighet, og dessuten prioritere de svakeste landene.<sup>164</sup> Samarbeidslandene fikk dermed større definisjonsmakt over hvilke utdanningsprogrammer de trengte. En kritikk i starten hadde vært at Norpart bare la opp til kortvarige opphold i Norge, noe som var til hinder for gradsstudier, men den ble møtt med regler om unntak dersom samarbeidsinstitusjonen ikke selv hadde et aktuelt tilbud.<sup>165</sup> Ser vi på prosjektperioden 2019–2023, er da også flere miljøer ved UiB involvert med til sammen seks prosjekter, med en overvekt på samfunnsmedisin og global helse. Samtidig brukes de eldste samarbeidsavtalene, med universitetene i Tanzania og Sudan, og de litt nyere, i Etiopia og Uganda, flittig, gjerne i kombinasjon med nyere forbindelser. Muhimbili University of Health and Allied Sciences er for eksempel en av partnerne i hele tre av til sammen seks prosjekter som UiB deltar i.<sup>166</sup> Det vitner om stabilitet i hvilke land Norge prioriterer, men også om styrken i de forbindelsene som tidlig ble etablert, og, som nevnt, betydningen av helse- og medisinfagene i samarbeidet med land i sør.

---

161 Se også Moen & Kismul: «Norge svikter studenter fra lavinntektsland» – Debatt og kronikk – Dagens Medisin 13/2018, 16. august.

162 Damvad 2014: 61–63.

163 NORPART – Partnerskapsprogram for globalt akademisk samarbeid (diku.no). Se også Diku rapportserie 02/2018 Evaluering av avviklingen av Kvoteordningen.

164 «Forsvarer utfasing av kvoteprogrammet» – Uniforum (uio.no).

165 Diku (2018). Evaluering av avviklingen av Kvoteordningen: 19.

166 Prosjekter 2019–2023. NORPART project list (1).pdf



## Forskning i et foranderlig politikkområde

En annen ideologi preger offentlig politikk slik den er formulert i Norhed og til dels Norpart, enn den som lå til grunn da NU ble dannet eller u-landsparagrafen introdusert. Da skulle de «svake» hjelpes, nå er det samarbeid med likestilte partnere i det globale sør som gjelder, og utbyttet skal være gjensidig. I praksis kan det fortsatt finnes hindringer for dette, men gjennom kapittelet har vi sett at forskere allerede i flere tiår har kunnet sette erfaringene til dem som ble gjenstand for utforskning, i sentrum. Bevisstheten har også vært høy om at forskning kan påvirke maktforhold og relasjoner innad i de samfunnene det blir forsket på.

UiB posisjonerte seg utvilsomt svært godt til å ta i bruk de mulighetene det norske utviklingshjelpapparatet ga for forsknings- og utdannings samarbeid, og utviklingspolitikken ble institusjonsbyggende både i sør og nord. Samarbeid, institusjonsbygging, god og viktig forskning og nye studieprogrammer fikk økonomisk drahjelp fra bistandsmidler. Samtidig var UiB selv tidlig ute ved å øremerke professorater til utviklingsforskning, og med disse professoratene har UiB bidratt til å utdanne studenter og etter hvert forskere både fra sør og nord. Det er slående i hvor stor grad forskere forblir innenfor dette forskningsområdet. Like slående er det at samarbeidsinstitusjonene i sør har holdt stand, like fra de første forbindelsene med Universitetet i Khartoum. Utviklingsrelatert forskning – kanskje enda mer utpreget enn andre felt – er langsiktig virksomhet hvor kunnskap og relasjoner har blitt bygd gjennom mange tiår.

Eksistensen av friere og mer styrt forskning side om side byr på samarbeid mellom ulike institusjoner og ulike typer forskning. Spenningen mellom de to er på sin side en innebygd del av dette feltet. Institusjonens vilje til å prioritere stillingsressurser, og ansattes selvrefleksive holdning, bidrar likevel til at forskningen på ulike måter har fått stor anerkjennelse. Samtidig lever den disiplinorienterte og den fler- og tverrfaglig innrettede forskningen – i alle fall sett utenfra – godt sammen, hver på sin måte preget av de store endringene i vitenskapelig tenkning siden forskningen ble institusjonalisert ved UiB.

## Litteratur og kilder

- Andersen, M. (2018). *Kampen om vitenskapeligheten: Forskningskommunikasjon i et politisk betent felt*. Oslo: Universitetsforlaget, OA.
- Anker, P., Gulbrandsen, M., Larsen, E., Løvhaug, J. W. & Tranøy, B. S. (2011). *Universitetet i Oslo. Samtidshistoriske perspektiver*. Oslo: Unipub.
- Bagge, S. (1996). Samfunnsvitenskapenes historie. I: N. Roll-Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen. *Universitetet i Bergens historie*, bind II. Bergen: Universitetet i Bergen. (s. 581–705).
- Barth, F. (1967). Economic spheres in Darfur. I: R. Firth (red.), *Themes in economic anthropology* (s. 149–174). London: Tavistock Publication.
- Barth, F. (red.) (1970 [1969]). *Ethnic groups and boundaries: Social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Barth, F. (1989). Om styring ved universitetet. I: Graue & Sælen (red.), s. 27–34.
- Bergsjø, P. (1996). *Action against AIDS. The story of MUTAN: A joint effort in North-East Tanzania 1989–1995 between Tanzania and Norway*. Bergen: Centre for International Health, Universitetet i Bergen.
- Bjelland, A.K. (1989). *Sorgerne glemmer jeg, minnerne gjenner jeg. En studie av beboernes identitetsbåndetering i aldershjem* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Bjørkelo, A. (1984). *From king to Kashif: Shendi in the nineteenth century* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Blažević, D. (2015). *Jakten på et fagfelt: Den skandinaviske kvinne- og kjønnshistoriens fremvekst i skjæringsfeltet mellom historieforskning og kvinne- og kjønnsforskning* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Bourdieu, P. (1985). The social space and the genesis of groups. *Theory and Society*, 1(4), 195–220.
- Bringa, T. & Bendixen, S. (2016). *Engaged anthropology: Views from Scandinavia*. London: Palgrave Macmillan.
- Bøe, M. (2009). The Bergen–Sudan connection. I: Hafsaas-Tsakos & Tsakos (red.) (s. 5–17).
- Damvad (2014). *Evaluation of the Quota Scheme 2001–2012. Assessing impact in higher education and development*. Damvad.com.
- Diku. (2018). *Evaluering av utviklingen av Kvoteordningen*. Rapportserie nr. 2. Direktoratet for internasjonalisering og kvalitetsutvikling i høyere utdanning.
- Dragesund, O., Johannessen, A. & Nævdal, G. (2011). Høyere utdanning i fiskeribiologi og akvakultur – tanker om fortiden og situasjonen i dag. *Naturen*, 4, 146–164.
- Eriksen, T.H. (1990). *Hvor mange hvite elefanter? Om kulturdimensjonen i bistandsarbeidet*.
- Eriksen, T.H. (2015). *Fredrik Barth: An intellectual biography*. Pluto Press.
- Fløysand, A., Hidle, K. & Overå, R. (2021). Nekrolog: Tor Halfdan Aase (1949–2021). *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 75(5).
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland. *Universitetet i Bergens historie*, bind I. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Forskningspolitisk råd (1988). *NAVF – en FoU-partner med utviklingspotensial*. Oslo: Forskningsrådet, 1.
- Gieryn, T. (1999). *Cultural boundaries of science: Credibility on the line*. Chicago: University of Chicago Press.
- Graue, A. & Sælen, K.A. (red.) (1989). *Universitet og samfunn: Festskrift til Magne Lerbeim på 60-årsdagen den 14. desember 1989*. Bergen: Alma Mater Forlag.
- Grønhaug, R. (1975). *Micro–macro relations: Social organization in Antakya, Southern Turkey* (doktoravhandling). Universitetet i Oslo.
- Grønhaug, R. (red.) (1979). *Migrasjon, utvikling og minoriteter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønmo, S. & Henrichsen, B. (red.) (1997). *Society, university, and world community: Essays for Ørjar Øyen*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Gullestad, M. (1984). *Kitchen-table society: A case study of the family life and friendship of young working-class mothers in urban Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hafsaas-Tsakos, H. & Tsakos, A. (red.) (2009). *Connecting south and north: Sudan studies from Bergen in honour of Mahmoud Salih*. Bergen: Unifob Global & Centre for Middle Eastern and Islamic Studies.
- Hall, S. (1996). When was the ‘post-colonial’ thinking at the limit. I: I. Chambers & L. Curtis (red.), *The post-colonial question: Common skies, divides horizons*. London.
- Halvorsen, T. (2019). The Norhed programme: A laboratory for academic collaboration. I: Halvorsen, Orgeret & Krøvel (red.), (s. 1–40).

- Halvorsen, T., Orgeret, K.S. & Krøvel, R. (red.) (2019). *Sharing knowledge, transforming societies. The Norhed Programme 2013–2020*. Bergen: Norad og UiB Global.
- Hunwick, J. & O’Fahey, R.S. (1993/1995). Arabic literature of Africa. Handbook of Oriental Studies. Section 1 The near and Middle East, vol. 13/1 (1993) og 13/2 (1995).
- Hviding, E. (2016). Europe and the Pacific: Engaging anthropology in EU policy-making and development cooperation. I: Bringa & Bendixen (red.) (s. 147–166).
- Håland, G. (1970 [1969]). Economic determinants on ethnic processes. I: Barth (red.).
- Håland, G. (red.) (1980). *Problems of Savannah development: The Sudan case*. Skriftserie no. 19, Occasional Paper. Bergen: Dep. of Social Anthropology, University of Bergen.
- Håland, R. (1971). *Problems in interpreting the cultural historical significance of stone artifacts, based on lithic material from Sudanese Nubia* (Magisteravhandling). Universitetet i Bergen.
- Ikke-europeiske kulturstudier i Norge. (1969). *Innstilling fra en komite oppnevnt etter initiativ av det XVI norske rektormøte*. Oslo: Universitetsforlagets trykningsentral.
- Isaksen, J. & Jansen, E.C. (2017). *Just Faaland: En verdensborger i Bergen*. Bergen: CMI.
- Jacobsen, G.W. (2015). Medisinstudiet i Trondheim 1975–2015. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 22, 135.
- Jakoubek, M. & Budilova, J.L. (2018). Fredrik Barth og studiet av etnisitet: Et intervju med professor Gunnar Håland. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 102–123.
- Kaiser, M., Ronning, K.W., Ruyter, H.W. & Grung, M.E. (2003). *Oppdragsforskning – åpenhet, kvalitet, etterrettelighet*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteer.
- Karrar, A.S. (1985). *The Sufi brotherhoods in the Sudan until 1900: With special reference to the Shayqiyya region* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Kjerland, K. (1999). Kampen for å bli hørt og brukt: Forholdet mellom antropologene og den norske utviklingshjelpen fram til 1987. *Historisk tidsskrift*, 78(3), 322–346.
- Klausen, A.M. & Melhuus, M. (red.) (1983). Sosialantropologers rolle i bistandsarbeid. *Oslo Occasional Papers in Social Anthropology*, no. 7. Oslo, University of Oslo, Dep. Of Social Anthropology.
- Knudsen, J.C. (1988). *Vietnamese survivors: Processes involved in refugee coping and adaptation*. Bergen: The Migration Project, Dep of Social Anthropology, UiB.
- Labianca, Ø. & Manger, L. (2009). *Global Moments in the Levant*. Bergen: Bric.
- Larsen, E. (2011). Jubileumshistoria nedenfra – UiO og nye studentgrupper. I: Anker mfl., (s. 17–102).
- Larsen, I.M. (1995). *Universitetenes forskningspolitikk*. NIFU Rapport 7/95. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Lerheim, M. (1988). Universitetene og forskningsinstitusjonene: Oppgaver og roller i den videre internasjonalisering. I: Sjøholt (red.), (s. 109–116).
- Lie, G.T. (1996). *The disease that dares not speak its name: Studies on factors of importance of coping with HIV/AIDS in Northern Tanzania* (Doktoravhandling). HEMIL-senteret, UiB.
- Mamdani, M. (2019). Decolonising universities. I: Halvorsen, Orgeret & Krøvel (red.), (s. 48–67).
- Manger, L., Abd el Ati, H., Harir, S., Krzywinski, K. & Vetaas, O.R. (1996). *Survival on meagre resources. Hadendowa pastoralism in the Red Sea Hills*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Moen, B. & Kismul, H. (2019). Norge svikter studenter fra lavinnektetsland. *Dagens Medisin*, 13.
- NAVF, Council for Social Science Research (1991). *Report of the review team for the centre for development studies at the University of Bergen*. Oslo.
- Niskanen, K. & Barany, M.J. (2021). *Gender, embodiment, and the history of the scholarly persona: Incarnations and contestations*. London: Palgrave Macmillan.
- Niskanen, K., Bosch, M. & Wils, K. (2018). Scientific personas in theory and practice: Ways of creating scientific, scholarly, and artistic identities. *Persona Studies*, 4(1), 1–5.
- Norges utenriksdepartement (2009). *Klima, konflikt og kapital: norsk utviklingspolitikk i et endret handlingsrom*.
- O’Fahey, R.S. (2002). Arabic literature of Africa. *Handbook of oriental studies. Section 1: The near and Middle East*, vol. 13/3a.
- Olsen, H. (1999). *Internasjonalisering ved de norske høyere utdanningsinstitusjonene. Omfang og organisering av formaliserte institusjonelle aktiviteter*. NIFU Rapport 1/99. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Silber, I.F. (1995). Space, fields, boundaries: The rise of spatial metaphors in contemporary sociological theory. *Social Research*, 62(2), 323–353.
- Silva, J. da & Phiri, T.D. (2019). Sustainable capacity development in higher education and research: Norad’d approach. I: Halvorsen, Orgeret & Krøvel (red.), s. xv–xxxviii.

- Sjøholt, P. (red.) (1988).** *Internasjonalisering av norsk næringsliv. Forutsetninger og muligheter.* Rapport nr. 103. Bergen: Industriøkonomisk institutt, Institutt for geografi, NHH.
- Smith, L.T. (1999).** *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples.* London & New York: Zed Books.
- St.meld. nr. 23 (1961–62).** *Norges hjelp til utviklingslandene.*
- St.meld. nr. 36 (1984–85).** *Om enkelte hovedspørsmål i norsk utviklingshjelp.* Departementet for utviklingshjelp.
- St.meld. nr. 42 (1987–88).** *Om u-landsorientert utviklingsforskning.*
- Stokke, O. (2010).** Utviklingsforskningen i Norge gjennom 50 år: Rammvilkår, diskurs og praksis. *Internasjonal politikk*, 68(4), 495–568.
- Sundsvold, B. (2000).** *Utdanningsmobilitet mellom sør og nord. En studie av relasjonelle aspekter ved et norsk bistandsarrangement for studenter fra sør som studerer i Norge* (Masteroppgave). Universitetet i Tromsø.
- Sørbo, G.M. (1983).** Planlegging, forskning og utvikling. I: Klausen & Melhuus (red.), s. 63–91.
- Sørbo, G.M. (2016).** Engaging anthropology in Sudan. I: Bringa & Bendixen (red.), s. 167–182.
- Sørbo, G.M. (2018).** Norsk antropologi og utvikling. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 29(1–2), 20–25. Norsk antropologi og utvikling | NAT (idunn.no)
- Sørbo, G.M. & Bjorvatn, B. (1989).** Universitetet og den tredje verden. I: Graue & Sælen (s. 173–179).
- Søvik, M. (2019).** *Strategier for internasjonalisering ved norske universiteter og høyskoler.* Notatserie nr. 2. Oslo: Direktoratet for internasjonalisering og kvalitetsutvikling i høyere utdanning (Diku).
- Thue, F. (1996).** Det humanistiske fagfeltets historie. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie.* Bind II. Universitetet i Bergen. (s. 434–579).
- Thue, F. (2020).** Den lange linjen i norsk samfunnsforskning. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 63(1), 12–29.
- Tostensen, A. (1987).** Norsk utviklingsforskning: Hva må gjøres? *Forum for utviklingsstudier*, NUPI nr. 6–10.
- Tvedt, T. (1983).** Sudan og kampen om vannet fra Nilen. *Forum for utviklingsstudier* nr. 10, 1–23.
- Tvedt, T. (1987a).** *Development studies and research at the University of Bergen: An overview.* Center for Development Studies, University of Bergen. Arkivboks: Notater om internasjonalisering.
- Tvedt, T. (1987b).** Norsk forskning og den tredje verden. *Forum for utviklingsstudier*, NUPI nr. 6–10.
- Tvedt, T. (1988, 7. mai).** *Utviklingsforskning – vitenskap eller politikkens fortssettelse med andre midler?* Foredrag på årskonferansen til Norsk Forening for Utviklingsforskning i Tromsø.
- Tvedt, T. (2003).** *Utviklingshjelp, utviklingspolitikk og makt: den norske modellen.* Makt- og demokratiutredningen 1993–2003. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Uten forfatter (2003).** *Oppdragsforskning: Åpenhet, kvalitet, etterrettelighet.* De nasjonale forsknings-etiske komiteer.
- Vikør, K. (1991).** *Sufi and scholar on the desert edge: Muhammad b. Ali al-Sanūs ī (1787–1859)* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Vikør, K. (1993).** *Ei verd bygd på islam: Oversikt over Midtausens historie.* Oslo: Samlaget.
- Vaa, M. (1997).** Between academy and foreign aid: A room for development studies? I: Grønmo & Henrichsen (red.), (s. 277–294).
- Wisted, B. & Mathisen, W.C. (1993).** *Organisasjonsevaluering av Miljø- og utviklingsprogrammet i NAVF (SMU).* NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 3/93. Oslo: Norges forskningsråd.
- Wæhle, E. (2008).** En humanistisk antropolog: Georg Henriksen intervjuet av Espen Wæhle. *Norsk antropologisk Tidsskrift*, 19(2–3), 160–175.
- Ødegård, E. (1989).** *Randsone-institusjoner – en oversikt.* Notat 2/89. Utredninger om forskning og høyere utdanning. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt, Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd.
- Øyen, E. (1997).** Organising for a Philosophy of Internationalism and Multi-Disciplinarity in the Social Sciences: The case of CROP, the Comparative Research Programme on Poverty. I: Grønmo & Henrichsen (red.), (s. 261–276).



Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Ida Bloms hus, Universitetet i Bergen.  
Foto: Eivind Senneset.

# Kapittel 12

## Tverrfaglig kvinne- og kjønnsforskning

*Hanne Marie Johansen*

Senter for kvinne- og kjønnsforskning (SKOK) er et senter for forskning, undervisning og formidling om kjønn, seksualitet og feministisk teori. Senteret, som i dag holder hus ved Nygårdsparken, åpnet i 1999. Det var ikke det første i sitt slag ved Universitetet i Bergen. Senter for kvinneforskning ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet ble etablert i 1978, og i 1985 kom Senter for humanistisk kvinneforskning ved Det historisk-filosofiske fakultet til. Alt før dette forsket og publiserte kvinneforskningsgrupper ved UiB, og de engasjerte seg universitetspolitisk. UiB ble det første norske universitetet med likestillingskomité, i 1973, og i årene som fulgte, ble blant annet kjønnskvoltering til vitenskapelige stillinger utredet. I kapittelet undersøkes bakgrunnen for at det ble etablert et nytt, tverrfaglig senter, SKOK, sist i 1990-årene og den betydningen dette senteret har hatt siden.

Kvinneforskningen i 1970- og -80-årene er kjent for å ha nære bånd til den radikale kvinnebevegelsen, til det som gjerne kalles feminismens andre bølge. I akademia ble kvinneforskningen lenge forbundet med aktivisme. Hvordan gikk det til at UiBs kvinneforskere allerede i 1970-årene lyktes med å etablere fagmiljøer og fikk innflytelse i universitetspolitikken? Ved universitetene i Oslo og Trondheim var sentrene for kvinneforskning tverrfaglige alt fra starten, i 1980-årene. UiB hadde et organisatorisk skille mellom sentrene ved HF- og SV-fakultetene.<sup>1</sup> Bunnsetningen i faglige eller i forskningsstrategiske motsetninger? I dag legger SKOK-miljøet stor vekt på teoriutvikling i kjønnsforskningsfeltet.<sup>2</sup> Hvilket rom har empirisk kjønnsforskning fått der og i UiBs kjønnsforskningsmiljø generelt? Hvordan har faglige brytninger kommet til uttrykk i og omkring SKOK-miljøet?

### Kvinneforskningen ved SV- og HF-fakultetene

Ved UiB fikk feministisk forskning under navnet kvinneforskning vind i seilene i 1970- og -80-årene. Som ved andre universiteter var den i stor grad dominert av samfunnsvitere og humanister, og av kvinnelige forskere som også var aktive i kvinnebevegelsen.<sup>3</sup> Statsviteren Helga Hernes, som i 1970 ble stipendiat ved SV-fakultetet, tilhørte denne gruppen. Hun er kjent for å ha utviklet begrepet «statsfeminisme» og for forskning om den kvinnevennlige velferdsstaten. Senere, som politiker og byråkrat, var hun en pådriver for gjennomføring av velferdsreformer og likestillingspolitikk. Hernes var med på å starte en tverrfaglig kvinnegruppe som påvirket universitetspolitikken. En viktig milepæl ble nådd da UiB i 1973 opprettet likestillingskomité, den første i sitt slag i Norge, og med Hernes som leder.<sup>4</sup> Komiteen fremmet i 1974 forslag om radikal kjønnskvoteing ved tilsetning i vitenskapelige stillinger. Det førte

1 Halsaa 2011. For oversikt over faghistorien se Halsaa 2006a, 2006b og Solbrække & Aarset 2006.

2 <https://www.uib.no/skok/23648/reglement-senter-kvinne-og-kj%C3%B8nnsforskning#1-senterets-form-l> (fra 2013).

3 Solbrække & Aarseth 2006: 66–67.

4 For biografiske opplysninger er brukt snl.no, Likestillingsutvalget, se også UiB årsmelding 1972.

ikke fram i første omgang, men i 1983 ble det innført moderat kjønnskvoltering ved UiB. Om valget sto mellom to tilnærmet likt kvalifiserte søkere av ulikt kjønn til en stilling, skulle kvinnen innstilles foran mannen dersom kvinnene utgjorde under 40 prosent i den aktuelle stillingskategorien.<sup>5</sup>

Det vokste fram et tverrfaglig kvinneforskningsmiljø ved SV-fakultetet, med tyngdepunkt i Sosiologisk institutt som den gangen var et stort og bredt samfunnsvitenskapelig institutt. Søk i databasen NORART (Norske tidsskriftartikler) viser at kvinnelige sosiologer fra UiB, Kari Wærness, Hildur Ve og Kristin Tornes, publiserte flittig i norske samfunnsvitenskapelige tidsskrifter.<sup>6</sup> Wærness nådde ut til en bred lezerskare da hun sammen med Vigdis Christie skrev et kapittel om samliv og nærmiljø i verket *Det moderne Norge* (1982).<sup>7</sup> Sosiologiske kvinneforskere ved UiB i 1970- og -80-årene konsentrerte forskningen om jenters sosialisering og utdanningsvalg.

Et annet viktig tema var velferdsstatens betydning for kvinner og kvinners ulønnete og lønnete arbeid. Wærness ga begrepet «arbeid» en ny, samfunnsvitenskapelig dimensjon da hun påpekte at tall fra SSB viste at kvinners arbeid i hjemmet resulterte i høyere verdiskaping for samfunnet enn industriarbeid.<sup>8</sup> Hun tok til orde for at feministisk forskning burde ta mål av seg til å evaluere de vitenskapelige begrepene og modellene som ble brukt for å analysere omsorgsarbeid, og argumenterte for at vitenskapeliggjøring av reproduktivt arbeid hadde fratatt kvinner autoritet og kontroll. Wærness lanserte begrepet omsorgsrasjonalitet, for å fange inn at omsorg åpner for aktørskap som er basert på både rasjonalitet og følelser – medfølelse. Begrepet har festnet seg og brukes både i norsk og internasjonal sammenheng.<sup>9</sup>

Sosiologen Else Øyen kom til UiB i 1968 som amanuensis.

5 NAVFs styre meldte i 1981 at kjønnskvoltering var et viktig virkemiddel for å oppnå kjønnsbalanse ved tilsetninger i vitenskapelige stillinger over deres budsjett, og «graden av kjønnskvoltering kan variere mellom de ulike fag». Kjønnskvoltering er kontroversielt; se også om UiBs bruk av moderat kjønnskvoltering til fordel for kvinner gjennom flere tiår, i Skarsbø 2019, «Fra kvinnefrigjøring til likestilling og mangfold» (kronikk) KIFINFO, 22.1.2019 – <https://kifinfo.no/nb/2019/01/fra-kvinnefrigjoring-til-likestilling-og-mangfold>.

6 Se f.eks. Tornes 1981.

7 Wærness 1984: 9–141.

8 Wærness 1995, se også Christensen & Syltevik 2013.

9 Wærness 1984, se også Wærness 2004a.



Hun bidro til kvinneforskningen med studier av enslige mødre i velferdsstaten og sosiallovgivningen.<sup>10</sup> Øyen fikk oppdrag som sosialpolitisk rådgiver i regjeringsapparatet og ble professor i 1975. Hun ledet først Senter for helse- og sosialpolitiske studier, senere *Comparative Research Programme on Poverty (CROP)*, og var i en årrekke sentral i International Social Science Council (ISSC). Sosialantropologen Marianne Gullestads doktoravhandling *Kitchen-Table Societies* var basert på feltarbeid i et miljø med hjemmевærende kvinner i bydelen Fyllingsdalen. Den vakte oppsikt i 1984 og regnes fortsatt som en feministisk klassiker innenfor sosialantropologi.<sup>11</sup>

I 1978 samlet mange av SV-fakultets kvinneforskere seg i en forskergruppe: *Senter for kvinneforskning*. Senter-fellesskapet inspirerte til aktiviteter som sprang ut av individuelle og felles forskningsprosjekter.<sup>12</sup> Både internasjonalt og nasjonalt var kvinneforskningen et tverrfaglig prosjekt, og det la føringer for organiseringen ved UiB. På 1980-tallet innledet SV-senteret et ad hoc samarbeid med en voksende gruppe av kvinneforskere ved HF-fakultetet, og den representerte et helt knippe av fagmiljøer.<sup>13</sup>

Arkeologimiljøet tok opp kvinneforskning tidlig i 1970-årene. Kvinnelige arkeologer erfarte at eldre mannlige arkeologer holdt «hoff» i forbindelse med konferanser og liknende. Artikler med kvinneperspektiv ble oppfattet som å være ikke publiseringsverdige, og forsøk på å tolke kvinnesymbolikk inn i arkeologisk kildemateriale ble oversett og tiet i hjel.<sup>14</sup> I festskriftet som professor Gro Mandt, UiB-arkeologen, fikk til 70-årsdagen, understrekes det at hun tydeliggjorde et feministisk grunnsyn for forskningen i 1970-årene. I 1971 ble hun tilsatt som universitetslektor. Med en forelesningsrekke og kollokvium, «Kvinner i Norden i forhistorisk tid», ble hun en av de første ved UiB som anla feministisk perspektiv både i forskningen og i undervisningen.<sup>15</sup> Ved NAVFs kvinneforskningskonferanse i 1975 holdt Mandt hovedforedraget,

10 Øyen 1966.

11 Gullestad 1984.

12 UiB-forskere med foredrag på kvinnemesse, 5. februar 1985, reportasje i magasinet *Hubro*.

13 Humanistisk kvinneforskning ved Universitetet i Bergen (mai 1984). Komitéinnstilling til Det historisk-filosofiske fakultet.

14 Næss 2006: 17.

15 Sst.: 16.

på vegne av feministisk arkeologi i Norge. I 1985 var hun sentral i arbeidet med å etablere nettverket Kvinner i Arkeologi i Norge (K.A.N.). Fram til omkring 2000 hadde nettverket årlige møter og ga ut tidsskriftet K.A.N.<sup>16</sup>

I likhet med Institutt for arkeologi hadde Institutt for religionsvitenskap forholdsvis mange kvinner i vitenskapelige stillinger i 1970- og -80-årene. Eva Lundgren og Lisbeth Mikaelsson hadde begge rekrutteringsstillinger i religionsvitenskap, og de benyttet feministisk teori. Typisk for kvinneforskerne i denne perioden og i 1990-årene var at de tematiserte kvinne- og kjønns historie med relevans for politikk og organisasjonsliv. Med det nådde de ut i offentligheten. Lundgrens forskning om vold mot kvinner i kristne miljøer og hvordan kvinner der risikerte å bli offer for rituelle overgrep, skapte særlig stor debatt. Et annet eksempel er Mikaelssons studier av norsk misjonshistorie.<sup>17</sup> Blant Bente Gullveig Alvers og Torunn Selbergs forskningstema ved Etnofolkloristisk institutt var kvinner som healere og «pasienter» i folkemedisin. Ved noen språkfagsinstitutter ble kvinneperspektivet tatt i bruk både i litteratur- og kulturstudier. Ved Nordisk institutt bidro i første rekke kvinnelige sendelektorer fra nabolandene, og da med å utforske kvinnelige skjønnlitterære forfatterskap i Norden.<sup>18</sup>

UiB-historiker Ida Blom var fram til 1996 eneste kvinne i fast vitenskapelig stilling ved daværende Historisk institutt, og av fakultetets mest profilerte, tidlige kvinneforsker. Hun gjorde studier av historiske forskjeller i levkårene mellom kjønnene, og andre kvinnerelaterte emner, som fødselskontroll. Blom veiledet flere kvinner til doktorgrad og hovedfagseksamener med avhandlinger om kvinnehistorie i 1970- og -80-årene. Blom var med å starte internasjonale kvinnehistoriekonferanser og nettverk, og var en av redaktørene for et oversiktsverk om global kvinnehistorie.<sup>19</sup> Som vist annetsteds i boka, argumenterte hun for at det var et eget fagfelt.

16 Sst.: 16–18.

17 Lundgren 1985, 1992.

18 Thue 1996: 518–520, 562.

19 MINNEORD. Ida Blom (1931–2016) 20.11.2016. UIB. AHKR. <https://www.uib.no/ahkr/103007/ida-blom-1931-2016>

### *Integrasjon eller autonomi?*

Som ved andre nye og flerfaglige forskningstema ble det i 1970-årene diskutert hvordan kvinneforskningen burde organiseres og institusjonaliseres. Valget stod mellom såkalt «mainstreaming», det vil si å innlemme kvinneforskningen i eksisterende fagområder, eller å organisere den i egne forskningsenheter. I USA fantes Women's Studies Centre ved universitetene fra tidlig i 1970-årene. Den amerikanske modellen ble spredd til flere land, etter hvert også til Skandinavia.<sup>20</sup> Fra slutten av 1970-årene opprettet Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) forskningsprogrammer for kvinneforskning, og midt på 1980-tallet delfinansierte det kvinneforskningssentra ved norske universiteter. Målet var å styrke kvinneforskningen og rekruttere flere kvinner til forskning og høyere utdanning.

Universitetet i Oslo opprettet Senter for kvinneforskning høsten 1986, og Universitetet i Trondheim i 1989.<sup>21</sup> Dette skjedde altså en god stund etter SV-fakultetets Senter for kvinneforskning fra 1978. I juni 1985 la en komité oppnevnt av dette fakultet fram innstilling om kvinneforskningens plass ved fakultetet, og om mulig felles senter med HF-fakultetet. Komiteen, ledet av sosiologen Tornes, konkluderte med at SV-fakultetet fortsatt burde ha eget kvinneforskningssenter og samarbeide med HFs senter om temaseminarer, forskningsseminarer og forskningsprosjekter.<sup>22</sup> Fakultetet sluttet seg til anbefalingen. Selv om SV-fakultetet hadde et livskraftig kvinneforskningssmiljø, forvitret selve senter-idéen. Stillingshjemler og administrativ støtte var utilstrekkelig, og egnede lokaler for senterdrift kom heller ikke på plass. I 1992 besluttet SV-fakultetet å legge ned senteret og heller lyse ut en stipendiatstilling øremerket samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. Slik gikk SV-fakultetet inn for å styrke kvinneforskningen i grunnmiljøene heller enn å følge opp det tidligere vedtaket om eget kvinneforskningssenter.<sup>23</sup>

20 Lykke 2008: 21–22.

21 Halsaa 2006b: 108–120, Halsaa 2011.

22 *Kvinneforskningens plass ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet* (juni 1985). Oppstart av SV-senter: 24. september 1985. Se: Hist.fil. fak. Arkivdel A. Humanistisk kvinneforskning. Protokoller 1998 og ymse fra Senteret.

23 Kollegiet tok saken om senteret til etterretning. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Sak 99/1991. Fak. råd 5.11-91 og SV-fakultetets brev 3. juni 1992 til Kollegiet.

I februar 1984 oppnevnte HF-fakultetet en komité til å vurdere spørsmålet om et eget programområde for humanistisk kvinneforskning. Lundgren var komitéleder, og Blom var blant medlemmene. Spørsmålet om felles senter med SV var ikke tema. Komiteen la 25. mai 1984 fram sin rapport som anbefalte opprettelse av Senter for humanistisk kvinneforskning. HF-fakultetet sluttet seg til forslaget. En viktig faktor var at NAVF påtok seg ansvar for å lønne senterets tilsatte i en treårsperiode – daglig leder, forskningsleder, vit.ass. og kontormedarbeider i halv stilling. Deretter skulle HF-fakultetet/UiB ta over driften.<sup>24</sup> Senter for humanistisk kvinneforskning eksisterte til Senter for kvinne- og kjønnsforskning (SKOK) ble etablert i 1998.

Senter for humanistisk kvinneforskning kom i gang 1. august 1985. Blom ble første styreleder. Litteraturviteren Moi ble forskningsleder og Lundgren daglig leder, som både administrerte og bidro i senterets forsknings- og undervisningsoppgaver. Som Fredrik Thue skriver i *Universitetet i Bergens historie* fra 1996, hadde de to markante forskerne Moi og Lundgren svært ulik tilnærming til kvinneforskningen. Moi var tekstteoretisk orientert. Lundgren, som hadde hovedfag og doktorgrad i faget kristendom, var historisk-sosiologisk orientert. Det var et lite forskningsmiljø, og Thue vektlegger uklarerheter i rolleforståelser mellom de to lederne. Det utviklet seg et dårlig samarbeidsklima og store konflikter. Moi sa opp etter bare to år og flyttet til USA, der hun senere ble professor ved Rutgers universitet i New Jersey. Lundgren flyttet på slutten av 1980-tallet til Sverige, der hun fortsatte sin kvinneforskningskarriere.<sup>25</sup> Senteret ble svekket i kjølvannet av kontroverser og oppbrudd, og ble ikke styrket med flere stillinger og ressurser ellers. Lisbeth Mikaelsson og andre som ledet senteret, fikk krevende utfordringer med «å holde skuta flytende».<sup>26</sup> I tillegg til å arrangere konferanser og seminarer i humanistisk kvinneforskning arbeidet de med individuelle forskningsprosjekter, for det meste knyttet til empirisk,

24 Der var vanlig praksis for NAVF-senter på den tida at institusjonen tok over ansvar for finansiering etter en viss periode. Humanistisk kvinneforskning har fått senter i Bergen. *Hubro* UiB-magasin, 25. august 1985.

25 Forskningen ved Senter for humanistisk kvinneforskning i denne fasen er omtalt av Thue 1996: 562–564.

26 Sst.: 564.

religionshistorisk og historisk kvinneforskning. Det resulterte etter hvert i tre doktorgrader.<sup>27</sup>

### Fra kvinneforskning til kjønnsforskning

Slutten av 1980-tallet og -90-tallet markerer et viktig skille i den norske kvinneforskningen.<sup>28</sup> Fagfeltet endret som nevnt navn, først til kvinne- og kjønnsforskning, deretter til kjønnsforskning. Det var uttrykk for at det overveiende empiriske synliggjørings- og frigjøringsprosjekt var kommet i skyggen av prosjekter som handlet om feministisk vitenskapskritikk og teoriutvikling. Kjønnsforskningens overordnede program og uttalte ambisjon var å problematisere stereotype og normdannende forståelser av kjønn.<sup>29</sup> Forskning som var inspirert av poststrukturalistisk teori og problemstillinger, gjerne med diskursanalyse som metodisk grep, vokste i omfang. Med denne vendingen ble vektleggingen av teoriutvikling tydeligere.

Kjønnsforskningen i Norge rommet fra starten et helt knippe av tema som anla et vidt spekter av teoretiske og metodiske framgangsmåter, i tillegg til tradisjonell kvinneforskning, med vekt på synliggjøring av kvinner og kvinneundertrykking, og manns- og maskulinitetsforskning. Likestillingsforskning tematiserte kjønn i sammenheng med ulike samfunnsarenaer, som familie, utdanningssektoren og arbeidslivet. Den studerte urfolk, etniske minoriteter, seksualiteter og variasjoner i funksjonalitet. Det var ikke noe skarpt skille mellom poststrukturalistisk og annen kjønnsforskning, og kjønnsforskere hadde ofte tilhørighet både til miljøer som la vekt på poststrukturalistisk teori, og til fagmiljøer hvor oppslutningen om den var liten.

27 Johansen 1998, Haaver 1998, Mikaelsson 2000.

28 Når ikke annet nevnes er «Rapport over aktivitet ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning for perioden 1999–2004» kilde i det følgende.

29 Halsaa 2006c.

### Nytt senter i Bergen – SKOK 1998

I slutten av 1990-årene var det interesse i flere miljøer for å opprette et tverrfaglig senter for kvinne- og kjønnsforskning. Første initiativ kom vårsemesteret 1994 da daglig leder ved Senter for humanistisk kvinneforskning, Hanne Marie Johansen, la fram et notat til senterstyret om å endre organiseringen av kvinneforskningen ved UiB og samle den i et tverrfaglig senter.<sup>30</sup> Styret for senteret sluttet seg til og anbefalte universitetsledelsen å følge opp.<sup>31</sup> I september 1994 mottok ledelsen nok et skriv om etablering av tverrfaglig senter for kvinneforskning, denne gang fra Nettverk for samfunnsvitenskapelig kvinneforskning (videreføring av Senter for kvinneforskning ved SV-fakultetet).<sup>32</sup> Også likestillingskomiteen ved UiB engasjerte seg; blant annet ble leder og nestleder, Arnhild Taksdal og Guri Ofstad Varpe, intervjuet i På Høyden 1. mars 1995. Ikke har vi likestillingsrådgiver, og ikke har vi tverrfakultært senter for kvinne- og kjønnsforskning, påpekte de. Ved de andre norske universitetene var begge deler på plass. Tiden var overmoden for UiB til å ordne opp og få et tverrfakultært senter.<sup>33</sup>

Internasjonalt og nasjonalt var forskningsfeltet i praksis tverrfaglig, og det på en måte som sprengte fakultetsgrensene. Samarbeid med kvinne- og kjønnsforskningssentra ellers i landet ville bli lettere om UiB valgte samme organisering som de andre universitetene. Senter for humanistisk kvinneforskning ønsket å organisere det nye senteret rett under kollegiet; slik var ordningen for Senter for tverrfaglig kvinneforskning ved UiO.<sup>34</sup> Organiseringen av tverrfaglige sentre var et viktig universitetspolitisk tema i disse årene, og for kvinneforskningen ble det samme løsning som for andre tverrfakultære sentre; det ble knyttet til det mest nærliggende fakultetet: HF.

Høringsrunden før etableringen viste at det var ulike oppfatninger om hvilke oppgaver et nytt senter for kvinneforskning skulle ha. Senter for humanistisk kvinneforskning egne ansatte

30 Senter for humanistisk kvinneforskning, styremøte 13.04, ad sak 13/94.

31 Brev fra Senter for humanistisk kvinneforskning til Det akademiske kollegium, 22. juni 1994.

32 Brev fra Nettverk for kvinneforskere ved SV-fakultetet, UiB, skrevet av arbeidsutvalget for dette nettverket, 08.09.1994 [eller 18.04.1994].

33 På Høyden 1. mars 1995. Likestilling. Intervju med Taksdal og Ofstad Verpe.

34 Senteret i Oslo byttet senere navn til Senter for tverrfaglig kjønnsforskning. Se Halsaa 2011.

argumenterte for at det burde ha undervisningsoppgaver både for lavere grads studenter, hovedfagskandidater (master) og framfor alt doktorgradskandidater. HF-fakultetet støttet ikke forslaget og vektla at senteret ikke måtte framstå som noe institutt. Det ønsket at senteret skulle støtte kvinne- og kjønnsforskning og utdanning i eksisterende fagmiljøer. Senter for vitenskapsteori mente at feministisk vitenskapsteori prinsipielt ikke krevde noen annen organisatorisk ramme enn øvrig vitenskapsteoretisk skoling av doktorgradskandidater. Utdanningsdelen i de nye programmene for doktorgradene (dr.art., dr.polit. og dr.scient.) burde derfor ikke legges til det nye senteret, men ivaretas som annen doktorgradsutdanning ved UiB.<sup>35</sup>

Mandatet til SKOK ble til slutt å arbeide for å styrke kvinne- og kjønnsforskningen ved UiB som helhet og sikre langsiktig kompetansebygging på tvers av faggrensene. I tillegg skulle det være bindeledd til andre forskningsmiljøer, både nasjonalt og internasjonalt.<sup>36</sup>

### *Oppstart – folk og profil*

I SKOKs styre var alle fakultetene representert. Filosofen Kjell Soleim var konstituert forskningsleder i 1998/99, til Wærness fikk stillingen i august 1999. I tillegg til Soleim ble Johansen fra Senter for humanistisk kvinneforskning med til SKOK. Fra starten og fram til 2010-tallet hadde SKOK to og en halv vitenskapelig stilling, pluss forskningslederstillingen.<sup>37</sup> I tillegg fikk senteret to–tre stipendiater, én til to postdoktorer og én professor II knyttet til seg, alt finansiert med øremerkede midler i UiB-budsjettet. SKOK ble knyttet til HF-fakultetet.

35 Kollegiets forskningsutvalg fikk saken oversendt 19. november 1996. På møte 10. desember 1996 vedtok det å sette ned et hurtigarbeidende utvalg til å utarbeide forslag til budsjett for undervisning og forskning innenfor kjønnsstudier og forslag til et senter for kvinne- og kjønnsforskning. Det nye senteret fikk et mandat som bygde på mandatet til det gamle senteret: «Målet for Senter for humanistisk kvinneforskning er å koordinere, stimulere og initiere kvinneforskningen ved Det historisk-filosofiske fakultet», DAK, sak 51/1997.

36 Rapport om aktiviteten ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning for perioden 1999–2004 (2004).

37 Johansen 1998.

Hva foregikk ved det nye senteret? SKOK arrangerte faglige seminarer og konferanser for studenter og ansatte, ofte med inviterte forelesere fra inn- og utland, og nasjonalt forskerutdanningskurs i kjønnsforskning, i samarbeid med kjønnsforskningssentrene ved de andre norske lærestedene. SKOK skulle også arbeide med å innpasse kjønnspektivet i undervisningen. Oppgaven ble blant annet løst gjennom at både HF- og SV-fakultet fra begynnelsen av 00-tallet hadde undervisning i kjønnsstudier på lavere grad, de såkalte KVIK-emnene. Ved HF dreide det seg om de to tverrfaglige semesteremnene i kjønnssteori. Ved SV-fakultetet var emnene fagspesifikke, som Sosiologisk institutts «Familien i endring». Det ble startet etter initiativ fra SKOK, og en av SKOKs ansatte var i mange år tilknyttet som foreleser.<sup>38</sup> Arbeidet for å diskutere kjønnspektiv med studenter og forskere foregikk kontinuerlig, via tverrfaglige seminarer og via «Skriftserien» fra Senter for humanistisk kvinneforskning. Det kom ut 17 nummer, 7 av dem i regi av det nye senteret.<sup>39</sup>

### *Masterprogrammet Gender and Development*

Intensjonen var, som nevnt, at SKOK skulle være en forskningsenhet og ikke likne et institutt, men grensen mellom senter og institutt var ikke helt enkel å trekke. Fra 2000 fikk SKOK ansvar for mastergradsprogrammet *Gender and Development* (GAD). Det førte fram til den internasjonale graden *Master of Philosophy in Gender and Development* (M.Phil.) Målet med dette toårige, tverrfaglige studietilbudet var at studentene skulle forstå hva kjønn kunne bety i utviklingsrelaterte spørsmål, og selv bruke kjønn som analytisk kategori i sin forskning. Studentene ble rekruttert

38 Ellen Mortensen og Vigdis Songe-Møller tok initiativ til KVIK-emnene og underviste der, sammen med blant andre Kristin Sampson og Kari Jegerstedt; litteraturvitere og filosofer ble førende. Institutt for litteraturvitenskap / senere LLE administrerte KVIK-emnene, fra 2005 til 2012. Hanne Marie Johansen (SKOK) og Liv Syltevik ved Sosiologisk institutt samarbeidet om «Familien i endring», et kurs med historisk og sosiologisk blikk på familieinstitusjonen.

39 Skriftseriens første hefte kom i 1991 og var *Festskrift til Ida Blom til 60-årsdagen*. Siste hefte var en artikkelsamling basert på SKOK-workshop om kjønn og familie i Øst-Europa etter kommunismens fall. Serien speiler forskningsprofilen ved de to sentrene. Etter at «tellekantsystemet» slo igjennom, var det ikke lenger aktuelt med denne typen intern forskningspublikasjon, og utgivelsen ble avsluttet i 2005.



nasjonalt og internasjonalt, men studenter fra det globale sør var en særlig målgruppe. De ble støttet gjennom stipend fra NUFU, som omtalt i forrige kapittel. NUFU bidro også med finansiering til nettverksbygging mellom Norge og landene i sør.<sup>40</sup> Høsten 2002 leverte det første studentkullet masteroppgaver. Temaene var mange: familieplanlegging i Zanzibar, fødselsregistrering i Bangladesh og lokale kvinnelige fiskehandlere i Lake Victoria i Uganda. En av studentene, Gaudencia Mutema, tok doktorgraden i *Gender and Development* med en sammenligning av erfaringer med integrasjon blant de rwandiske flyktningene i Zimbabwe og i Bergen. Religionens betydning i flyktningenes liv var sentralt.<sup>41</sup> Etter fullført doktorgrad og postdoktorperiode var Mutema en tid vikarierende forskningsleder ved SKOK.<sup>42</sup> Senterleder Wærness vektlegger at åtte av de første studentene som tok mastergraden etter at SKOK fikk ansvaret for programmet, tok senere doktorgraden med arbeider innenfor dette feltet – i Norge eller i sine hjemland.<sup>43</sup>

At GAD ble etablert, må ses på bakgrunn av at UiB hadde internasjonalisering som et av sine strategiske mål, noe som også inkluderte å bli nasjonalt ledende i utviklingsrelatert forskning og undervisning. Ved SKOK var det Soleim som var med å forme GAD-tilbudet fra starten av, og han bidro i undervisningen. Professor Gro Th. Lie ved HEMIL-senteret og Det psykologiske fakultet var med i styret for SKOK fra 2002 til 2004, og hun var leder fra 2004 til 2009. Hun var initiativtaker til GAD-programmet og arbeidet for at det ble et ansvar for SKOK. Utviklingsrelatert kjønnsforskning skapte tverrfaglige og interfakultære forsker-nettverk og forbindelser. Reproduktiv helse og aids-epidemien var blant temaene som ble aktualisert.<sup>44</sup>

I et tilbakeblikk på egen forskning, publisert i 2004, fram-

40 NUFU; Nasjonalt Program for utvikling, forskning og utdanning. Kilde: samtale med Gro Lie, og Rapport over aktiviteter ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning for perioden 1999–2004.

41 Om Mutemas doktorgrad: Kilden. Forskningsrådet 3. desember 2002 – <https://kjonnforskning.no/nb/2002/12/unike-i-norden>

42 <https://www.uib.no/skok/36318/overleverer-stafettspinnen>

43 Forfatterens samtale med Kari Wærness oktober 2021. Se også Oppong, Badasu & Wærness (red.) 2012.

44 Intervju med Gro Th. Lie, 9.1.2017, i På Høyden /Khrono. <https://pahoyden.khrono.no/jubilant/gro-th-lie/393241>. Forfatterens samtaler med Gro Th. Lie i mai 2021.

hever Wærness feministisk omsorgsforskning. Til tross for at skandinaviske omsorgsforskere var pionerer i empirisk omsorgsforskning, hadde de ikke gjort seg gjeldende innenfor etisk og politisk, feministisk omsorgsteori internasjonalt. Samtidig var skandinavisk «mainstream» velferdsforskning lite påvirket av den internasjonale, teoretisk-filosofiske diskursen om omsorg og kvinners levekår. Wærness understreker betydningen av å gjøre skandinavisk kvinne-/omsorgsforskning relevant i en utviklingskontekst.<sup>45</sup>

### Nye faglige forankringer

Fra 1999 kom det nye fag til ved SKOK. Sosiologien kom med Wærness og sosialantropologien med Haldis Haukanes. Haukanes var ved SKOK fra 1999 til 2004, som førsteamanuensis, postdoktor og så konstituert faglig leder. Forskningen hennes handlet om familie og hushold i en landsby i det post-kommunistiske Tsjekia. Senere ble matsikkerhet i det gamle Øst-Europa og kvinners situasjon etter kommunismens fall tema i Haukanes' arbeider. Med den kompetansen Haukanes hadde om Øst-Europa etter Østblokkens sammenbrudd, arrangerte senteret en rekke workshops, seminarer og konferanser der kjønnsforskere og Øst-Europa-eksperter møttes. Den britiske sosialantropologen Frances Pine var blant deltakerne. Hun var professor II i årene 2003 til 2006. I 2004 ble GAD flyttet til HEMIL-senteret fordi SKOK ikke lenger dekket den undervisningskompetansen GAD-programmet trengte.<sup>46</sup>

### *Kjønnteoretisk nyorientering 2005–2010*

Hvordan orienterte SKOK seg etter dette? Litteraturviteren Ellen Mortensen hadde vært med i de første SKOK-styrene fra 1999 og var også styreleder i en periode. I 2005 ble hun senterleder ved

45 Wærness 2004b.

46 Haukanes og Pine innledet et forsknings- og publiseringsfelleskap, se f.eks. Haukanes & Pine 2005.

SKOK. Mortensen kjente kjønnsforskningen godt, blant annet gjennom sitt doktorgradsarbeid som var basert på fransk feministisk teori. Før hun kom til SKOK, hadde hun hatt ansvar for og undervist i KVIK-ernene.<sup>47</sup> For å kunne drive forskningsbasert undervisning var det behov for nye lærebøker, og Mortensen tok et initiativ som resulterte i boka *Kjønnssteori* (2008). Hensikten med boka var å gi en innføring i kjønnssteoretisk utvikling etter 1980 i Europa og USA.

Boka speiler senterets forskningsprofil de to neste tiårene og ikke minst vendingen i retning poststrukturalistisk kjønnssteori.<sup>48</sup> Dette er teori som vektlegger at identitetsposisjoner, for eksempel «kvinne», «homoseksuell» eller «innvandrerkvinn», skapes i makt- og eksklusjonsprosesser og konstrueres som hierarkisk ordnede motsetningsforhold mellom «oss» og «de andre». Innenfor denne teorien er det sentralt at dette motsetningsforholdet reproduseres i språket. Det spørres blant annet etter hvordan kjønn produseres og reproduseres innenfor de vitenskapelige disiplinenes diskurser.<sup>49</sup>

Boka viser hvordan poststrukturalistisk kjønnssteori preget SKOK-forskningen og forskningsfellesskapet.<sup>50</sup> SKOK-forskere rettet oppmerksomheten mot kjønnskritiske perspektiver, som skeiv (*queer*) teori og postkolonialitet. Innenfor skeiv teori hevdes det at forståelsen av seksualitet som legning eller fast karaktertrekk bare er en av mange måter å tolke seksualitet og begjær på. For eksempel er det ikke alle samfunn som har kjent og kjenner inndelingen av mennesker etter skillelinjen homo/hetero. Særlig vies den amerikanske filosofen og litteraturteoretikeren Judith Butler, som bidro til å utvikle skeiv teori og gjøre den relevant for

47 SKOK overtok ansvaret for KVIK-ernene fra Institutt for litteraturvitenskap til 2012 (Jegerstedt nov. 2021).

48 De sju redaktørene var Ellen Mortensen, Cathrine Egeland, Randi Gressgård, Cathrine Holst, Kari Jegerstedt, Sissel Rosland og Kristin Sampson. I tillegg bidro ti forskere i boka, de fleste var ved UiBs grunnenheter. I det følgende refereres det til boka som Mortensen mfl. 2008.

49 Mortensen mfl. 2008: 11–13.

50 Poststrukturalismen oppsto som tverrfaglig teorifelt fra slutten av 1960-årene, som reaksjon mot et positivistisk vitenskapsideal i humaniora og samfunnsfag. Jacques Lacan og Julia Kristeva har brukt teorien med utgangspunkt i fag som lingvistikk og psykologi (psykoanalyse). I kulturstudier er Michel Foucault en kjent representant for poststrukturalismen. Som i annen humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning står poststrukturalismen for en språklig/diskursiv vending. Se f.eks. Holst & Aarseth 2011.

kjønnsforskningen, oppmerksomhet. Som også diskutert i neste kapittel, gjelder dette særlig Butlers kritikk av feminismen for å ha oversett forskjeller kvinner imellom. I motsetning til denne heteronormativiteten handler skeiv teoris kritiske potensial ifølge Butler om å bryte ned skiller mellom mennesker, oppløse identitetskategorier knyttet til seksualitet og løfte fram verdien av seksualitets- og kjønns mangfold. I *Kjønnsteori* argumenteres det for at bruk av skeiv teori har gjort det mulig for kjønnsforskere å analysere og bidra i rettighetskampen for grupper som praktiserer likekjønnet sex, men også for transpersoner og intersex-/interkjønnpersoner (de som er født med uklart somatisk kjønn).<sup>51</sup>

I SKOK-miljøets kjønnsteori-bok vies også postkolonial teori stor plass. Her knyttes denne teoriretningen til inspirasjon fra poststrukturalismen. Et viktig utgangspunkt for postkolonial teori er at kolonitidens tenkesett og kunnskapsregime fortsatt preger mennesker i dag, verden over, men skillet mellom Orienten og Oksidenten er etablert ut fra et hierarkisk og vestlig tankesett. Forfatterne kobler postkolonial teori til feministisk kritikk ved at det postkoloniale subjektet ses som «andregjort». Dette knyttes til en forståelse der kvinner generelt «andregjøres» i forhold til menn. I boka framheves det at kjønnsforskere som bruker postkoloniale perspektiver eller teorier i forskningen, også ofte mener at vestlig feminisme i mange kontekster fungerer imperialistisk. Den ikke-vestlige kvinnen «andregjøres» av vestlige/hvite kvinner. Hun rasialiseres, nedvurderes som offer og som ikke-likestilte i familie og samfunn.<sup>52</sup>

I *Kjønnsteori* vies også ulike psykoanalytiske perspektiver oppmerksomhet. Psykoanalytisk tilnærming til kjønn var sentral i feministisk forskning i 1970- og -80-årene. Psykoanalytisk tilnærming står i sammenheng med en konstruktivistisk tilnærming til kjønn, som legger vekt på at kjønn er formet gjennom ytre påvirkning (for eksempel familien) og via en språklig/symbolsk konstruksjonsprosess.<sup>53</sup> Med andre ord: Både psykoanalytisk teori og feministisk kvinne-/kjønnsteori forstår kjønn og

51 Mortensen mfl. 2008: 288–291. Se også Johansen 2019: 9–26.

52 Johansen 2019.

53 Mortensen mfl. 2008. Se også Moi 2004, 1986.

kjønnsidentitet som sosialt konstruert. Ved SKOK, som i andre kjønnsforskningsmiljø, benyttet litteraturvitere og filosofer ofte en psykoanalytisk tilnærming. Det var også forskere fra disse fagene som fra slutten av 1990-årene begynte å ta i bruk poststrukturalistisk teori. Inspirasjon fant de blant annet i tekstene til den franske filosofen og psykoanalytikeren Jacques Lacan, kjent for sin nylesning av Freud.

I doktoravhandlingen *Vitenskapssubjekt og seksuell differens* hevder Soleim at Lacans psykoanalytiske tilnærming peker mot at «radikal tvil» kan nyttes som metodisk grep i kjønnsforskning. Det som skal under lupen og betviles, er nettopp kjønnsidentitet og eksistensen eller betydningen av kjønnsforskjell. Fravær av en fast eller gitt identitet skal være det som preger det psykoanalytiske subjektet, ifølge Soleim. I sitt resonnement støtter Soleim seg ikke bare til Lacan, men også til Butler og hennes formulering om at kjønnsidentiteten er flytende, og at kjønn er performativt – noe som kan iscenesettes. Soleim understreker at Butler på ingen måte hevder noe så naivt som at kjønn kan endres bare ved en viljehandling, men for Butler blir drag-queen-show en manifestasjon av kjønnsidentitetens mulige oppløsning. Butlers tvilsprosjekt og skeptisisme omkring kjønn og kjønnsforskjellen er dermed noe mer radikalt enn tidligere feministiske teorier som slår fast at kjønn er «sosialt konstruert», altså produkt av samfunnsforhold, og ikke bare av biologi. Slik Soleim ser det, kan tvilsprosjektet i regi av en Lacan- og Butler-inspirert nylesning av Freud bidra til at kjønnsforskjellen slutter å fungere som hierarkisk og begrensende prinsipp og dermed mister relevans.<sup>54</sup>

Diskursive tilnærminger ble viktige både i språkvitenskap og i samfunnsvitenskapene fra slutten av 1900-tallet. Tilnærmingene tok utgangspunkt i analyser av språklige kontekster og hvordan diskurser bidrar til å forme sosiale (makt-)forhold og institusjoner. Diskursive tilnærminger er, som psykoanalytiske tilnærminger, aktuelle i feministisk forskning, blant annet fordi de legger til rette for å studere hvordan makt og kjønnsmakt kommer til uttrykk. Men hva vil det si å ha en diskursiv tilnærming til kjønnsforskningen? I *Kjønnssteori* forklarer Cathrine Egeland og Kari Jegerstedt at

54 Soleim 1999. I en artikkel i tidsskriftet *Tidsskrift for kjønnsforskning* kommenterer han egen forskning og bruk av blant andre Lacan.

det handler om å undersøke hvordan kjønn, seksualitet og subjekt produseres som resultat av den måten vi snakker om dette på.<sup>55</sup> De viser til Michel Foucaults teori om at fenomener ikke eksisterer før diskursen, noe som er et viktig referansepunkt for mange poststrukturalistiske kjønnsteoretikere. Foucault interesserte seg for mekanismer og sosialt maktspill som ga noen diskurser, som den medisinske/psykiatriske, forrang i kulturen framfor andre.

I faghistoriske tilbakeblikk og debatter understreker flere at norsk kjønnsforskning, i større grad enn andre forskningsfelt, sluttet opp om poststrukturalistisk teori. Den profilen som SKOK valgte fra omkring 2005, var representativ for fagfeltet – nasjonalt og internasjonalt.<sup>56</sup> Ut over på 2010-tallet kom imidlertid en reaksjon mot og kritikk av poststrukturalistisk kjønnsforskning, både fra faginternt og fageksternt hold. Det skjedde i kjølvannet av den såkalte Hjernevaskdebatten, som vi straks kommer til.

### *Forskning finansiert av Norges forskningsråd*

Forskningsmiljøet ved SKOK søkte og oppnådde forskningsmidler fra Forskningsrådet (NFR) helt fra begynnelsen av. I et av disse prosjektene, *Sexual Difference, Beyond Constructuralism* (2000), var Soleim prosjektleder, sammen med Mortensen. Hensikten med prosjektet var å reflektere over begrepet seksuell differens, altså kjønnsforskjell fra ulike perspektiver. Også postdoktor og filosof Egeland ved SKOK arbeidet med begrepet og publiserte om det.<sup>57</sup> En NFR-rapport fra 2005 framhever problemstillingene og tematikken i prosjektet som nyskapende og at det bidro til «ny spennende faglig uro i feltet hvor spørsmål omkring tokjønnsmodeller, kjønnslikhet/ulikhet og kjønnslikestilling igjen utgjør omdreiningspunkter». Forskningsrådet så prosjektet som relevant for både «teoriutvikling, endringsstrategier og politikktutforming».<sup>58</sup>

Tidlig på 00-tallet var trans- og intersex (interkjønn) relativt lite omtalt i forbindelse med skeives rettigheter. I post-

55 Mortensen mfl. 2008: 70.

56 Jegerstedt 2011, Holst & Aarseth 2011.

57 Egeland 2005, 2006.

58 Norges forskningsråd 2005.

strukturalistisk kjønnsforskning ble levekår, helsetilbud og diskrimineringsutfordringer for mennesker som bryter med både to-kjønnsmodellen (kvinne–mann-dikotomien) og heteronormativiteten (at heteroseksualitet tas for gitt), analysert.<sup>59</sup> Kritikere har omtalt denne forskningen som snevre akademiske, elitistiske øvelser. Følger vi NFR-rapporten nevnt ovenfor, hadde den mer sannsynlig betydning for politikktutforming, ikke minst siden både trans- og intersex-problematikken i de senere år er blitt stadig mer omtalt. Prosjektet stilte viktige spørsmål, for eksempel om hvorfor det er så utfordrende å framstå som en som overskrider faste kjønnsforestillinger. Tilbakeblikk viser at både seksualpolitikken og likestillingspolitikken for skeive ble endret og modernisert i kjølvannet av poststrukturalistisk kjønnsforskning, som den SKOK bidro til i dette NFR-prosjektet. Det skapte i tillegg oppmerksomhet om kjønnsmangfold, kjønnskategorier og kjønnsidentitet.

### Mediestorm og faglig selvrefleksjon

Holbergprisen ble delt ut for første gang i 2004, og den gikk til Julia Kristeva, etter forslag fra kjønnsforskingsmiljøene i Norge.<sup>60</sup> Tildelingen ble svært kontroversiell. I media ble Kristeva omtalt som uforståelig og elitistisk, og noen mente at hennes arbeid var uten relevans for den alminnelige kvinne- og kjønnsforskningen innenfor humaniora, samfunnsvitenskap og i andre fag.<sup>61</sup> Mange ved UiB, som dekan ved HF, filosof og kjønnsforsker Vigdis Songe-Møller, forsvarte Kristeva som en betydningsfull kjønnssteoretiker. Journalisten Alfred Fidjestøl oppsummerte mediedebatten i Klassekampen med at «[k]ontroversielle Kristeva skapte den største stormen på Vestlandet i vinter».<sup>62</sup>

59 For definisjon av begrepene kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk, se for eksempel «Rett til rett kjønn – helse til alle kjønn» – regjeringen.no

60 Holbergprisen til Julia Kristeva (forskning.no).

61 Kristeva-krangel. Forskning.no. Hentet 01.06.2021 – <https://forskning.no/forskningspriser-om-forskning/kristeva-krangel/1055936>

62 Klassekampen 22. januar 2005, «Kampen om Kristeva» – <https://arkiv.klassekampen.no/561/article/item/null/kampen-om-kristeva>; Songe-Møller, V., «Tøv om Julia Kristeva og Holbergprisen», Bergens Tidende, 4. desember 2004 – <https://www.bt.no/btmeninger/i/58pP1/toev-om-julia-kristeva-og-holbergprisen>

Intensiteten i debatten var det ingenting å si på, og kritikken mot kjønnsforskningen fortsatte i media. Den nådde et fortetningspunkt med TV-underholdningsprogrammet «Hjernevask» i 2010 – som vel også tok mål av seg til å formidle vitenskapelige analyser. Programlederne Harald Eia og Ole-Martin Ihle stilte spørsmålet «Født sånn eller blitt sånn?», og tematiserte med det forholdet mellom biologi og samfunnsvitenskap. Kjønnsforskere fra Senter for kjønnsforskning ved UiO stilte opp, de ble utmanøvrert og framstilt som noen som uttalte seg om biologiske kjønnsforskjeller på sviktende grunnlag. Ingen av forskerne som ble intervjuet, hørte til på SKOK da programmet ble sendt, men latterliggjøringen av kjønnsforskningen rammet hele miljøet i Norge. I 2010 vrirmler det av oppslag i norske aviser om «Hjernevask»-programmet, med beskyldninger om tvilsom vitenskapelighet innenfor kjønnsforskningsfeltet.

«La oss si det som det er: Vi ble fratatt all ære som kjønnsforskere i forbindelse med Eia-programmene [...] og vi gikk alle med i dragsuget», skrev Mortensen i en artikkel i *Tidsskrift for kjønnsforskning* i 2011. Hun er en humanistisk kjønnsforsker som i stor utstrekning har anvendt poststrukturalistiske og dekonstruktivistiske teorier om kjønn og seksualitet, og å møte kritikken om at kjønnsforskere «ikke forholder seg til den virkelige verden», fant hun krevende. Hun ønsket en åpen og fordomsfri dialog om forskning, men forventet også at de som uttalte seg om den, gjorde det på noenlunde informert grunnlag. I ettertid er «Hjernevask»-programmet også blitt kritisert for å ha feilinformert forskerne som ble invitert til å delta. De ble invitert til å bidra i en faglig debatt om kjønn, men programmet viste seg heller å være et underholdningsprogram. Forskerne ble «kastet til ulvene», og de var uforberedt på å måtte forsvare seg mot det karikerte bildet av kjønnsforskning som de ble møtt med. At det heller ikke bare var kjønnsforskningen som omfavnet poststrukturalismen og den språklige vendingen i årene rundt 2000, slik som programmet kunne gi inntrykk av, stemte heller ikke.<sup>63</sup>

«Hjernevask»-hendelsen satte fart i diskusjonen innenfor fagfeltet om profil og tilnærming. I *Tidsskrift for kjønnsforskning*

63 Mortensen 2011: 149, Wærness 2011.



fulgte en intens faglig debatt, med både kritikk og forsvar av poststrukturalistisk kjønnsforskning. SKOKs forskningsleder Mortensen og Jegerstedt (førsteamanuensis ved SKOK fra 2008) forsvarte teoriretningen og gjorde grundig rede for hva den står for – vitenskapsteoretisk og på andre måter.<sup>64</sup> Jegerstedt kommenterte poststrukturalismens kritiske potensial, blant annet ved at den åpner for å stille spørsmål ved kategorier som ellers tas for gitt, som hva er kvinne og hva er mann, hva er natur og hva er kultur.<sup>65</sup>

Flere i det norske kjønnsforskningstiljøet argumenterte også mot SKOK-forskerne. «Språk- og diskursanalyse [...] synes å ha fått en repetitiv karakter og mangler tematisering av egen rekkevidde og forklaringskraft», skrev Harriet Bjerrum Nielsen, leder ved Senter for kjønnsforskning ved UiO.<sup>66</sup> Wærness uttrykte bekymring for kjønnsforskningens utvikling og bindingen til poststrukturalistisk teori. Som sosiolog, kvinneforsker og feminist fant hun at det var teorier hun ikke kunne forholde seg til. Hun mente at poststrukturalisme og en språklig vending hadde ført til at feministisk forskning ikke lenger var redskap for kvinnefrigjøring.<sup>67</sup> Moi fulgte kjønnsforskningfeltet i Norge fra USA. I 2014 uttalte hun at feministisk forskning trengte en revolusjon. Det måtte bli mindre tåke og mer klar tale i kjønnsforskningfeltet i Skandinavia, utdypet hun, med henvisning til forskning med utspring i den poststrukturalistiske teoritradisjonen.<sup>68</sup> Slik endte ikke debatten i noen enighet; det ble heller tydelig at kjønnsforskningfeltet, som de fleste andre tverrfaglige forskningsfelt, var bebodd av fagfolk som ikke delte et felles teorigrunnlag, selv om de delte et tema. Det var jo også bredt nok, der det spente over det sosiale, politiske og kulturelle – og potensielt biologiske – og dessuten over flere disipliner.

64 Mortensen 2011, Jegerstedt 2011. Jegerstedts artikkel er formulert som et svar til sosiologene Holst og Aarseth, og deres kritiske artikkel om poststrukturalismen i kjønnsforskningfeltet, jf. Holst & Aarseth 2011.

65 Jegerstedt 2010: 406.

66 Nielsen 2010: 160 se også Nielsen 2009: 251.

67 Holst & Aarseth 2011, Nielsen 2010, Wærness 2013.

68 Begrepet fenomenologi kommer av det greske ordet *phainomenon* og betyr «det som kommer til syne». Sampson forklarer at fenomenologisk tilnærming i vitenskapen innebærer vektlegging av «erfaringens struktur og forutsetninger. Med vektlegging av erfaring står fenomenologien som en kritikk av poststrukturalistisk tenkning, hvor en finner en stor grad av vektlegging av språk hva gjelder undersøkelser av verden og mening». Mortensen mfl. 2008: 38.

## Nye aktiviteter og nye tilnærminger

Debatten gjorde ingen varig skade ved UiB, om stillinger og studenttilstrømming brukes som målestokk. I 2012 kunne Mortensen tvert om glede seg over at SKOK fikk to nye, faste vitenskapelige stillinger i forbindelse med at det fikk ansvar for en nyopprettet bachelorgrad i tverrfaglige kjønnsstudier, basert på de gamle KVIK-emnene. Studenter som ikke ønsket å avlegge BA-graden ved SKOK, kunne ta KVIK-emner som frie studieemner og innpasse dem i lavere grads-studier.<sup>69</sup> SKOK fikk ikke ansvar for noe mastergradsprogram, men underviste viderekomne studenter i faste, årlige seminarer, såkalte mastergradsstafetter, og organiserte etter hvert også ph.d.-stafetter. Her fikk kandidater med kjønnsperspektiv i forskningen anledning til å legge fram prosjektene sine og diskutere dem i forskningsmiljøet ved SKOK. Slik fulgte SKOK opp sitt formål: å legge til rette for kjønnsperspektiv i undervisningen ved alle fakultetene.

Internasjonaliseringen hadde økt i omfang ved UiB, slik også ved SKOK, som blant annet innledet samarbeid og inngikk utvekslingsavtale med Centre for Women's and Gender Studies ved Rutgers, The State University of New Jersey, fra 2009.<sup>70</sup>

Program for kjønnsforskning 2008–2012 var det tredje i rekken av programmer innenfor Forskningsrådets satsing på kjønnsforskning. Det var innrettet mot tverrfaglig grunnforskning – særlig innenfor humaniora og samfunnsvitenskap.<sup>71</sup> SKOK fikk støtte til et delprogram, ledet av Mortensen: Tenkning som handling: kjønn, demokrati, frihet 2008–2012.<sup>72</sup> Det knyttet an til «kropp og seksualitet, medborgerskap og ny teknologi».<sup>73</sup> Forskningsprofilen ved SKOK, med psykoanalytisk tilnærming til kjønn, poststrukturalistisk kjønnsforskning og fortsatt bruk av skeiv teori

69 I universitetsstyret sak 68/2011 ble mandatet for SKOK endret som følge av at senteret hadde fått undervisningsoppgaver og faste stillinger for disse, jf. Budsjettsak for 2011, sak 72/2011.

70 «Skok og Rutgers». *Hubro* 4. august 2010.

71 Kjønnsforskning 2008–2012. Sluttrapport 2013.

72 NFR refererte til prosjektet både på engelsk og norsk. Norsk tittel var «Tenkning som handling: kjønn, demokrati, frihet». Se Kjønnsforskning 2008–2012. Sluttrapport, NFR. Engelsk tittel: «Thought as action: gender, democracy, freedom».

73 Tidligere kjønnsforskningsprogram i Forskningsrådet: Kjønn i endring (1996–2001) og Kjønnsforskning: kunnskap, grenser, endring (2001–2007/08).

og postkolonial teori, ble fulgt opp i prosjektet. Forskning om demokrati og frihet åpnet også for forskning om medborgerskap og hvilke grupper av mennesker som er fullverdige borgere med adgang til de alminnelige samfunnsarenaene. Det aktualiserte forskning med utgangspunkt i begrepet multikulturalisme, forstått som en normativ ideologi og politikk som ønsker anerkjennelse og bevaring av minoritetsgruppers kultur.

Samtidig var et nytt perspektiv i ferd med å gjøre seg gjeldende i det norske kjønnsforskningsfeltet omkring 2010: interseksjonalitetsperspektivet. Det var også med i programmet ved SKOK. Det belyser samspeilet av ulike former for makt, med særlig vekt på den gjensidige konstitueringen av kjønn og rase, men også ved at andre forskjellskapende kategorier «krysser inn», som seksualitet og kjønnsuttrykk, funksjonalitet (funksjonsevne) og alder.<sup>74</sup> Også posthumanisme, en retning i kjønnsforskningen som speiler økt interesse for blant annet miljøkrisen og biologisk mangfold, ble i løpet av prosjektperioden og videre fram på 2010-tallet introdusert som ny tilnærming i SKOK-forskningen.

### *Forskning om kropp og seksualitet – psykoanalytisk og skeiv teori*

Det psykoanalytiske perspektivet ble fulgt opp i SKOK-miljøet til ut på 2010-tallet, blant annet i Jegerstedts doktoravhandling innenfor feministisk litteraturvitenskap.<sup>75</sup> Studieemnet PSANA, Innføring i psykoanalyse, ble for første gang tilbudt høsten 2005. Soleim var emneansvarlig og sto for det meste av undervisningen. Studenter ved andre fakulteter enn HF deltok i kurset, blant annet fra Det psykologiske fakultet. Spørsmålet om rettslig tilregnelighet ble aktualisert med *Utøya*-tragedien, og PSANA-studentene fikk i tiden etterpå innføring i emnet *Psychoanalysis and criminal responsibility*. PSANA-kurset ble lagt ned i 2012, da Soleim gikk av med pensjon. I studentmagasinet *Atrium* (HF-studenter) ble det beklaget at kurset ble avvirket, siden det var et unikt studietilbud som ingen andre studiesteder i Norge hadde maken til.<sup>76</sup> SKOK-

74 Gressgård 2013.

75 Jegerstedts doktorgrad 2008.

76 Pedersen 2012.

stipendiat og litteraturviter Magnus Mikkelsen var involvert i PSANA-undervisningen og skrev avhandling om psykoanalytiker Lacan og filosofen Alain Badiou. Hans bidrag er så langt det siste større arbeidet ved SKOK basert på en psykoanalytisk tilnærming.<sup>77</sup>

At SKOK er et miljø for seksualitetsforskning, synliggjøres i stor grad ved bidrag fra sosiologen Randi Gressgård. Forskningen hennes kan plasseres i skjæringspunktet mellom kjønns- og seksualitetsforskning og minoritetsforskning, og hun retter kritisk søkelys mot rettighetsdiskursen som har stått sentralt i debatten om (seksuelt) medborgerskap, og som er blitt tatt til inntekt for nasjonsbyggende interesser. Det har ledet til at hun, i likhet med andre i kjønnsforskningsfeltet, har tatt i bruk det analytiske begrepet homonasjonalisme.<sup>78</sup> Begrepet peker mot at den homoseksuelle minoriteten i Vesten har endret status, fra å være marginalisert til å bli integrert. Medborgerskap, i Norge og andre vestlige land, forutsetter i dag oppslutning om liberale idealer, som homotoleranse. Slik kan homotoleranse bli sett som et høyverdig trekk ved egen kultur og som en mangel ved «de andres» kultur. Og for å distansere seg fra «de andre», i første rekke muslimske innvandrer miljøer, er det ifølge Gressgård en tendens til at nasjonalisme omfavner liberal homopolitikk. Ikke minst høyrepopulister slutter, ifølge henne og andre kjønnsforskere, opp om homonasjonalismen, ut fra en antakelse om at muslimer forfølger homoseksuelle.<sup>79</sup>

Seksualitetsstudier skapte oppmerksomhet om seksualpolitikk og hvordan den bidro til å regulere innvandring. Stipendiat Synnøve Økland Jahnsen var knyttet til prosjektet Tanken som handling (2008–2012). I avhandlingen *Innestengt eller utestengt? Norsk prostitusjonspolitik og kampen mot menneskehandel* argumenterer hun for at retorikken som preger diskusjonen om menneskehandel, er problematisk. Hun mener den tåkelegger at norsk seksualpolitikk, slik den praktiseres, innebærer at tradisjonelle velferdsstatlige verdier må vike i møte med restriktive innvan-

---

77 Michelsen 2018.

78 Gressgård 2010, 2013, 2017 [2005].

79 Gressgård 2017 [2005].

dringspolitiske hensyn.<sup>80</sup> Hun knytter dette til forskning som viser at repressive maktformer først og fremst rammer utenlandske statsborgere.<sup>81</sup>

Forskning ved SKOK om seksuelt mangfold kan sies å handle om fenomener som intersex og transkjønn. Sosialantropolog og stipendiat Marit Vaula Rasmussen er et eksempel. Hennes forskning handler om det hun omtaler som «de usynlige intersex-barna», de som i mange tilfeller ble behandlet med kirurgi i spedbarnsalder eller tidlig barndom. Rasmussen ser det som paradoksalt at det norske helsevesenet nøler med å innvilge operasjoner for transseksuelle, med den begrunnelse at operasjonene er ugjenkallelige, men samtidig opererer små intersex-barn. Hun viser til at respekten for den opprinnelige kroppen er stor når det gjelder transseksuelle voksne, mens intersexbarna ikke engang får ha et ord med i laget når kroppen deres endres for alltid. Rasmussen skriver også om den alternative etisk-medisinske tilnærmingen som fraråder kirurgi uten voksent samtykke, og som legger til grunn at intersex-barna skal oppfattes som del av kjønns mangfoldet.<sup>82</sup> Intersex, eller interkjønn som nå regnes som relevant begrep, omtales i kjønnsforskningen som «det tredje kjønn». En slik forståelse er også aktuell blant skeive aktivister og i seksualpolitikken.<sup>83</sup>

Et annet eksempel er Nadzeya Husakouskayas doktorgrads-prosjekt om transpolitikk i Ukraina og hvordan transkjønn gradvis ble konstruert som et problem som måtte løses innenfor det Husakouskaya omtaler som «det brede geopolitiske rammeverket europeisering og europeisk valg av/for Ukraina».<sup>84</sup> I tillegg til skeiv teori benyttet hun postkolonial teori, i og med at hun reiste spørsmålet om relevansen av et postkolonialt kritisk perspektiv på et postsovjetisk samfunn.<sup>85</sup>

Kroppen i kjønnsforskningen handler ikke bare om «skeiv».

80 Jahnsen 2014.

81 Kjønnsforskning 2008–2012. Sluttrapport.

82 Rasmussen var stipendiat ved SKOK i årene omkring 2005. Prosjektet, som ikke er avsluttet, er omtalt her: «De usynlige barna», Kilden. Kjønnsforskning. Forskningsrådet, 25. april 2008. <https://kjonnsforskning.no/nb/2008/04/de-usynlige-barna>

83 Johansen 2019: 197–198.

84 Prosjektpresentasjon: <https://www.uib.no/skok/86736/avslutta-prosjekt#transgender-politics-bodies-in-ukraine>

85 Husakouskaya 2019.

Det kan handle om seksuell trakassering, vold og overgrep, som i Lundgrens forskning ved Senter for humanistisk kvinneforskning i 1980- og -90-årene. Da #metoo-bevegelsen skyllet over verden og nådde Bergen, hadde SKOK et folkemøte på Litteraturhuset om bevegelsen. Der deltok daværende UiB-rector Dag Rune Olsen, og han lovet SKOK et postdoktorstipend for å forske på #metoo i akademia. Redi Koobak, med bakgrunn i kjønnsforskning, kunstspråk og litteraturstudier fra blant annet svensk akademia, fikk stipendet. Hun sammenlikner forholdene blant annet i Sør-Afrika og Norge.

I 2019 kom Johansens bok *Skeive linjer i norsk historie, frå norrøn tid til i dag*.<sup>86</sup> Den er den første samlede sammenfatningen av historien til skeive mennesker i Norge. Innledningsvis gjør den greie for hvordan historie og andre fagfelt har tatt i bruk begrepet queer, hentet fra aktivistmiljø, og utviklet skeiv teori. Boka tar også opp hvordan normbrudd knyttet til kjønnsuttrykk og seksualitet er møtt i ulike perioder, og hvilke årsaksforklaringer (på «avvik») som til enhver tid har dominert.

Seksualitetsstudier er fortsatt et forskningstema ved SKOK. På hjemmesidene presenteres forskergruppa *Kjønns- og seksualitetsforskningens grunnlagsproblemer*; dette er en tverrfaglig og tverrfakultær forskergruppe for UiB-forskere med interesse for grunnlagsproblematikk innenfor kjønns- og seksualitetsforskning, og ledes av #metoo-forsker og postdoktor Koobak.<sup>87</sup>

### *Posthumanisme, kjønn og biologi*

Gjennom å tematisere relasjonen mellom dyr og mennesker, knyttet kjønnsforskere seg til en ny trend i humanistisk forskning, posthumanismen. Denne tilnærmingen gjenspeiler en generell dreining innenfor HF-fagene i 2010-årene i kjølvannet av klimakrisen: en større interesse for miljø og dyrevelferd. Hvordan begynte det, og hvilken oppslutning har dette perspektivet hatt ved SKOK?

TV-programmet «Hjernevask» tok utgangspunkt i at kjønns-

86 Johansen 2019.

87 Forskergrupper [SKOK, UiB].

forskningen ikke brydde seg om biologisk kunnskap. Noen av forskerne som ble kritisert i programmet, har senere kritisert at det så bort fra den posthumanistiske tilnærmingen i kjønnsforskningen i tida rundt 2010.<sup>88</sup> De mener at kombinasjonen av stadige teknologisk-medisinske framskritt og miljøkrise aktualiserer nye spørsmål for kjønnsforskningen, som hva som skiller mennesker fra andre arter i naturen, og fra menneskeskapt teknologiske innretninger – som roboter. De spør hvordan sameksistensen mellom dyr og mennesker kan ivaretas på en bærekraftig måte – og om ikke også dyrene har moralsk rett til aktørskap. I fortsettelsen stiller de spørsmål ved om skillet mellom mennesker og dyr og mellom mennesker og maskiner er absolutt. Dette spørsmålet stilles fordi det nå er mulig å operere inn dyreorganer og kunstige kroppsdelar i mennesket.

Ved SKOK tar for eksempel postdoktor Egeland til orde for at samtidens kjønnteoretikere skriver seg inn i en posthumanistisk diskurs om mennesker, kjønn og kropp. Post-prefikset må, slik hun ser det, ikke lede til forståelsen «etter-humanisme» eller «ikke humanisme», men heller til at begrepet eller retningen har rot i poststrukturalistiske teorier, som postkolonialitet.<sup>89</sup> Med referanse til blant andre Elisabeth Grosz, professor II ved SKOK, forklarer Egeland at en feministisk, posthumanistisk tilnærming ikke bare innebærer å problematisere skillet mellom mennesker og maskiner, eller mennesket og andre arter, men også skiller mennesker imellom. Dette poenget kan illustreres med henvisning til Rasmussens doktorgradsprosjektet om «De usynlige intersex-barna». Det kan ses som et slags merke for den nye tilnærmingen i SKOK-forskningen og i kjønnsforskningen generelt: Problemstillinger som tidligere var sett på som rent medisinske, kan via posthumanistisk og skeiv/queer teori tematiseres og bli viktige i samfunnsvitenskapelig og humanistisk kjønnsforskning.<sup>90</sup>

Egeland ser den posthumanistiske, biologiske og medisinske tilnærmingen i kjønnsforskning som et resultat og en konsekvens av det som alltid har vært kjønnsforskningens anliggende:

88 Berg, Bolsø & Hellstrand 2020.

89 Mortensen mfl. 2008: 319, Berg, Bolsø & Hellstrand 2020.

90 Førde 2008.

å problematisere «det naturlige» ved kjønn. Slik innebærer også en posthumanistisk tilnærming kritikk av at «naturlig kjønn» er brukt som argument for å opprettholde strukturelle ulikheter, marginalisereseksualiteter, eller identiteter, og generell kjønnsurettferdighet. Hun bruker informasjonsteknologi som eksempel på teknologi som har bidratt til å endre forestillinger om kjønn og seksualitet; blant annet har den gjort informasjon om seksualitetsmangfoldet tilgjengelig utenfor subkulturene. Slik spres kjønnsforestillinger og «kjønns spesifikke kropp».

Innenfor posthumanismen utforskes det hvordan nye teknologier, blant annet reproduktive teknologier og transplantasjonsteknologi, flytter grensene for det menneskelige.

Gjennom internasjonale nettverk er flere nye forskere og tema kommet til SKOK. Den skotske litteraturforskeren Donna McCormack var postdoktor ved SKOK mellom 2013 og 2015. Hun brukte en posthumanistisk tilnærming i sin forskning om forestillinger om monster og det monstrøse i skjønnlitteratur, populærlitteratur og i science fiction-litteratur. I en invitasjon til en SKOK-workshop om dette i 2013 het det: «We live in times of monsters: whether within popular culture, medical discourses, the news or nursery rhymes – monsters still lurk under our beds.» McCormack brukte posthumanisme og postkolonial teori i utforskningen av grenseoppgangen av menneskelighet og (fantasi)monster, og hvordan transplantasjonsteknologi er innvevd i postkoloniale og kjønnede maktstrukturer og maktovergrep.<sup>91</sup>

Posthumanismen har også aktualisert nye forskningstemaer, som humanistisk hjerneforskning, og ført til oppstart av et EU-støttet forskningsprosjekt, FEMSAG – Feminist Theory After Sex and Gender. Det tar sikte på å utvikle begrep som kan belyse arv og miljø-problematikken – en problematikk i kjernen av flere av samtidens debatter om kjønn i vitenskap og politikk. Ved SKOK har filosof og postdoktor Claus Halberg undersøkt hvordan arv/miljø-komplekset håndteres i nyere feministiske vitenskapsstudier.<sup>92</sup> I kjølvannet har flere forskere ved SKOK tatt opp problemstillinger knyttet til arv-miljø-problematikk, og kjønn og humanistisk medisin er fortsatt et av satsingsområdene ved

91 McCormack 2016, Hellstrand mfl. 2017.

92 Se SKOKs nettsider om Claus Halberg og prosjektet FEMSAG.



senteret. Det presenteres som et felt innenfor humanistisk medisin som er relatert til kjønn, seksualitet, bioteknologi, psykologi, migrasjon og spørsmål om rettferdighet og ansvar.<sup>93</sup>

*Global orientering, postkoloniale tilnærminger  
– religion, migrasjon og integrering*

Da SKOK markerte 10-årsjubileet i 2009, uttalte Mortensen seg om SKOK i et nytt desennium: «Vi vil fortsette satsingen på det teoretiske, men nå vil vi gå mer globalt til verks.» Tiden var inne for å stille de nødvendige spørsmålene. Stikkordet var global feminisme, forklarte Mortensen.<sup>94</sup> Nå, etter et nytt tiår, er det interessant å undersøke hvilke spørsmål som ble stilt.

Først, hva innebar det for SKOK i 2009 å ha et globalt perspektiv? I særlig grad betydde det å ta høyde for kritikken fra feminister og kjønnteoretikere i det globale sør.<sup>95</sup> Dette var en kritikk av at tradisjonell, feministisk forskning bar preg av vestlige dominans og eurosentrisme. Denne typen kritikk og alternative tilnærminger var – som vist ovenfor – allerede tatt opp i SKOK-forskernes bok *Kjønnteori* (2008), hvor postkolonial teori ble introdusert av Jegerstedt og Gressgård, i samarbeid med historikeren Sissel Rosland. De tre viste til teoriens tverrfaglige karakter og at litteraturvitere, antropologer og historikere hadde tatt den i bruk. De antydte at postkolonial teori kunne lede til en interseksjonell tilnærming – da teoriens utgangspunkt var at «kvinner og menn kjennetegnes av klassemarkører, rasemarkører og andre forskjellsmarkører».<sup>96</sup>

Siden har postkolonialitet som begrep og teori inspirert forskning ved SKOK. Det har vært aktuelt i litteraturvitenskap, som i en bok Jegerstedt var med å redigere: *Exploring the Black Venus Figure in Aesthetic Practices* (2019).<sup>97</sup> Den handler om den koloniale fasinasjonen for den svarte, kvinnelige kroppen. Jegerstedt bidro med en analyse av sørafrikansk, svart protestlitteratur.

93 Kjønn og humanistisk medisin 2020, 15. september.

94 «SKOK fyller ti år» 2011.

95 Mortensen mfl. 2008: 194–197.

96 Sst.: 197.

97 Gjerden, Jegerstedt & Svrljuga (Red.) (2019).

Forskningen ved SKOK av forskere med interesse for postkolonial teori spenner over et mange tema, og i fortsettelsen gis noen eksempler.

Religionsviteren Marianne Bø analyserte iranske kvinneverettighetsaktivister og deres ulike oppfatninger om hvorvidt sharia og kvinners rettigheter kan kombineres. Avhandlingen hennes kaster også lys over ikke-vestlige feministers kritikk av vestlig feminisme.<sup>98</sup> Også sosiologen Gilda Seddighis doktorgradsarbeid gjaldt iranske forhold, der hun tok for seg hvordan internett åpnet for feministisk aktivisme i Iran selv under teokrati og et strengt islamsk styre på 2000-tallet.<sup>99</sup>

Ovenfor er det vist til Gressgårds arbeid med seksualitets-spørsmål. I sin tidlige akademiske karriere var hun del av den tverrfaglige IMER-forskningen ved UiB.<sup>100</sup> Gressgård har i de senere årene også arbeidet med integreringspolitikk, blant annet ved å undersøke ideologien bak den og hvordan individuell likeverdighet og kulturell særegenhet kan holdes i hevd som idealer på én og samme tid.<sup>101</sup> Gressgård henter inspirasjon fra flere perspektiver i nyere kjønnsforskning, postkolonialitet, men også interseksjonalitet, og hun har i flere år også samarbeidet med sosialantropologen Christine M. Jacobsen som også tilhørte IMER-miljøet fra 1990-tallet. De har blant annet problematisert Norges framstilling av seg selv som et foregangsland innenfor likestilling i internasjonale sammenhenger.<sup>102</sup>

Nettopp Christine M. Jacobsen ble ny faglig leder ved SKOK i 2014. Hun hadde erfaring med forskning om koblingene mellom kjønn, religion og migrasjon. I et intervju forteller Jacobsen at det å delta ved FNs kvinnekongress i Beijing i 1995 var en skjellset-

98 Bø 2012, se omtale SKOK/ UIBs nettsider <https://www.uib.no/skok/19270/diskusjoner-om-familielov-i-iran>

99 Seddighi 2009.

100 Norges forskningsråd etablerte forskningsprogrammet IMER (Immigrasjon og etniske relasjoner) i 1997, og IMER-Bergen (etablert i 1996) under ledelse av sosialantropologen Yngve Lithmann, ble en stor bidragsyter og mottok midler de årene programmet eksisterte som eget program (1997–2010), med bidrag fra sosiologer og sosialantropologer, som sosiologene Mette Andersson og Randi Gressgård og sosialantropologen og Christine Jacobsen.

101 Gressgård 2002.

102 Interseksjonalitet-begrepet kommer fra amerikansk feminisme og viser til en situasjon der ulike diskrimineringsgrunnlag krysser over, samvirker og forsterker hverandre. Se for eksempel Gressgård 2013.

tende opplevelse. Som medlem av Norsk Studentunions kvinnegruppe var oppdraget der å informere, blant andre muslimske kvinner, om den norske likestillingsmodellen. For Jacobsen ble det en vekker at iranske, muslimske kvinneaktivister i Beijing viste liten interesse for norsk likestilling. Heller enn å lytte til stemmene fra nord om å bli reddet fra undertrykking, brukte de konferansen til å samle seg om en ny bevegelse, i ettertid kjent som islamsk feminisme. Jacobsen understrekte at mange, også innenfor kjønnsforskning, er blinde for betydningen av sitt eget ståsted. Etter opplevelsen i Beijing har hun i sin forskning problematisert forståelsen av muslimske kvinner som undertrykte og sårbare.<sup>103</sup>

I 2015 tok over én million migranter både sjø- og landeveien til Europa. Dette ble fort omtalt som en flyktningkrise, og mange tiltak ble diskutert og innført for å stoppe strømmen av flyktninger og migranter. SKOK-forskere hadde kompetanse og erfaring blant annet gjennom deltakelsen i IMER-programmet, – og nye kjønns-teoretiske perspektiver kunne bringes inn i forskning om den nye situasjonen.

Migrasjon ble Jacobsens viktigste forskningstema ved SKOK. Mellom 2016 og 2020 ledet hun NFR-prosjektet «WAIT». Det undersøker hvordan lovverk, kulturelle normer og maktforhold strukturerer tid på bestemte måter, og hvordan disse strukturene virker på subjektive erfaringer og livsprosjekter.<sup>104</sup> Prosjektet tok utgangspunkt i teorier om tid og begrepene «waitinghood» eller «venten» og irregulære eller ulovlige immigranter. Prosjektet er komparativt og studerer irregulære migranternes situasjon i fire europeiske byer – Oslo, Stockholm, Marseille og Hamburg. Det har postkolonial teori og interseksjonelle perspektiver som rammer, med oppmerksomhet om hvordan ulike og forskjellskapende faktorer kan virke sammen og forme migranternes opplevelser av hvordan det er å leve i usikkerhet om hva fremtiden bringer.<sup>105</sup>

Migrasjonsforskerne ved SKOK har nå en tverrfaglig fors-

103 «Fleire vil studere kjønn», Nyhetsmagasinet. Kjønnsforskning. Forskningsrådet, 6. januar 2017 – <https://kjonnsforskning.no/nb/2017/01/fleire-vil-studere-kjonn>

104 Se Jacobsen, Karlsen & Khosravi (red.) 2020.

105 Jacobsen, Karlsen & Khosravi (red.) 2021. Prosjektet åpnet for at SKOK kom med i skandinaviske og europeiske kjønnsforskningsnettverk som studerte utfordringer knyttet til migrasjon i vår tid. Det rekrutterte forskere til SKOK, som geografen Kari Anne Drangslund som tok doktorgrad innenfor prosjektet.

kergruppe og et nytt NFR-prosjekt: Temporary protection as a durable solution? The 'return turn' in asylum policies in Europe (TemPro). Kjønnsforskernes migrasjonsforskning kan skape engasjement. I Danmark er kjønnsforskning blitt kritisert for å være politisert kjønns- og migrasjonsforskning i regi av «venstresida».<sup>106</sup> Slik kritikk er ikke kommet i Norge, så langt.

## Kjønnsforskningens historie og framtid

I dette kapitlet er det vist at kvinneforskningens historie ved UiB går tilbake til 1970-årene, og at den har vært dominert av samfunnsvitere og humanister. Begge utførte empirisk forskning, og begreps- og teoriutvikling fulgte i dens kjølvann. Med SKOK under ledelse av Wærness ble kjønn og utvikling tematisert, og under Mortensens ledelse fra 2005 til 2010 ble forskningen i større grad orientert mot humanistisk, teoretisk kjønnsforskning. Det innebar å ta i bruk feministisk psykoanalytisk teori og ulike varianter av poststrukturalistisk kjønnsteori. I Jacobsens lederperiode fikk SKOK-forskningen tydeligere innslag av samfunnsvitenskapelig kjønnsforskning, uten at interessen for teoriutvikling ble borte. Nye forskningstemaer kom til, som migrasjon og minoritetsforskning. Seksualitetsforskningen som startet da Mortensen var leder, fortsatte mens Jacobsen var leder, og vokste i omfang.

Etter 2010 brukes ikke begrepet poststrukturalisme så mye innenfor kjønnsforskningen, og det kan se ut som om det ikke lenger er så relevant i faglige debatter. Men «avleggere» av dette store, tverrfaglige teorifeltet lever i beste velgående i kjønnsforskningen generelt og i forskningen ved SKOK: Skeiv teori, postkolonialitet og interseksjonalitet er utgangspunkt for aktuell forskning.

Selv om teoriutvikling har hatt en sentral plass i forskningen ved SKOK, har tilknyttede forskere også kunnet dyrke sine empirisk orienterte kjønnsforskningssinteresser. Nesten all kjønnsforskning har vært – og er – basert på en eller annen form for empiri, men denne åpenheten overfor ulike måter å være kjønnsforsker på har trolig vært en viktig grunn til at det ikke har vært store faglige konfronta-

sjoner innad ved senteret. Historien om kvinne- og kjønnsforskningen ved UiB kan dermed leses som prosjekt som har åpnet for stor grad av sameksistens mellom empirikere og teoretikere, humanister og samfunnsvitere. Både under humanisten Mortensens ledelse og samfunnsviteren Jacobsens ledelse har SKOK fulgt mandatet: å bruke empiri i kjønnssteoriens tjeneste.

Tidsskriftet *Kjønnsforskning* hadde en kronikk-serie i 2021 der forskningsledere ved landets kjønnsforskningssentra svarte på spørsmålet: Hva forsker vi på? Jegerstedt understreker i sitt svar ordet mangfold: Tidligere har det vært prosjekter med kvinne- og familieperspektiv og dessuten om byhistorie.<sup>107</sup> Forskningen ved SKOK handler om så forskjellige tema og tilnærminger som kjønn og autisme, rasialisering i russisk online aktivisme og om psykoanalysens «renessanse» i politisk filosofi.<sup>108</sup> SKOK har åpnet for å fremme både teoretisk og empirisk orientert kjønnsforskning. Både det globale og det historiske perspektivet er viktig. Forskningen når langt ut. Et eksempel er Gressgårds artikkel «Å stange hodet i veggen», om mikroagresjon og hverdagslig diskriminering, som er oversatt til mange språk og nylig til arabisk.<sup>109</sup>

Forskergruppene ved SKOK har fått stor oppslutning de senere årene. Det tyder på tverrfaglig og tverrfakultær interesse for teoriet som forskere ved senteret er opptatt av.

## Litteratur og kilder

- Berg, A.J., Bolsø, A. & Hellstrand, I. (2020). Posthumanistiske muligheter og transhumanistiske blindspor i det antropocene. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 4, 285–298.
- Bøe, M. (2012). *Debating family law in contemporary Iran. Continuity and change in women's rights activists' conceptions of Shari'a and women's rights*. Universitetet i Bergen.
- Christensen, K. & Syltevik, L.J. (2013). Lønnsarbeid og kvinnearbeid. Tilbake til diskusjonen om arbeid. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 37(2), 157–172.
- Dahlström, E. (red.) (1962). *Kvinnors liv och arbete*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle. [Kvinnerns liv og arbeid 1964].
- Danbolt, M. & Schmidt, C.U. (2021). Kampen mot «identitetspolitikk» og angrep på forskningsfriheten: Rapport fra Danmark. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 45, 56–63.
- Drangslund, K.A.K. (2021). *Working to 'Wait Well. Exploring the temporalities of irregular migration in Germany* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.

107 Se for eksempel Johansen 1998, 2011.

108 «Navnet former kjønnsforskningen», KILDEN. Forskningsrådet, 20.5.2021. <https://kjønnsforskning.no/nb/2021/05/navnet-former-kjønnsforskningen>

109 <https://www.uib.no/skok/144679/mikroagresjon-p%C3%A5-arabisk>

- Egeland, C. (2005). Sexing up the subject: An elaboration of feminist critique as intervention. *European Journal of Women's Studies. Special issue: Transformative Methodologies in Feminist Studies*, 12(3), 267–280.
- Egeland, C. (2006). Differences that matter? Or: What is feminist critique? I: E. Mortensen (red.), *Sex, breath and force. The ontology of sexual difference*. Lexington Books.
- Gjerden, J.S., Jegerstedt, K. & Svrljuga, Ž. (red.) (2019). *Exploring the black Venus figure in aesthetic practices*. Boston, MA: BRILL.
- Gressgård, R. (2002). *Dilemmaet mellom likeverdighet og særegenhet som ramme for flerkulturell dialog* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Gressgård, R. (2010). *Multicultural dialogue. Dilemmas, paradoxes, conflicts*. New York: Berghahn Books.
- Gressgård, R. (2013). Asexuality: From pathology to identity and beyond. *Psychology and Sexuality*, 4(2), 179–192.
- Gressgård, R. (2017 [2005]). Muslimen med slør, anorektikeren og den transseksuelle – Hva har de felles? *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 41(4), 248–261.
- Gullestad, M. (1984) *Kitchen-table society. A case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Halsaa, B. (2006a). Norsk kvinne- og kjønnsforskning – med tidsskriftet som prisme. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 47(2), 225–256.
- Halsaa, B. (2006b). Fra kvinneforskning til kjønnsforskning. I: J. Lorentzen & W. Mühleisen (red.), *Kjønnsforskning. En grunnbok* (s. 108–120). Oslo: Universitetsforlaget.
- Halsaa, B. (2006c). Kvinneforskning. I: J. Lorentzen & W. Mühleisen (red.), *Kjønnsforskning. En grunnbok* (s. 95–107). Oslo: Universitetsforlaget.
- Halsaa, B. (2011). STK [Senter for tverrfaglig kvinneforskning, UiO] gjennom 25 år. Et forargelsens hus? *Bulletin*, 2, 11–12.
- Haukanes, H. & Pine, F. (red.) (2005). *Generations, Kinship and Care*. UiB. Skriftserien. Centre for Women's and Gender Research, 17.
- Hellstrand, I., Henriksen, L., Koistinen, A.-K., McCormack, D. & Orning, S. (2017). Welcome to The Monster Network. *Fafnir*, 4(3–4), 80–83.
- Holst, C. (2009). *Hva er feminisme?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Holst, C. & Aarseth, H. (2011). Poststrukturalisme og kjønnsforskning: Slik to sosiologer ser det. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 35(2), 154–163.
- Husakouskaya, N. (2019). *Problematising the transgender phenomenon. Sexual geopolitics and europeanization in contemporary Ukraine* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Haavet, I. E. (1998) Nina Grieg: Kunstner og kunstnerhustru (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Jacobsen, C.M. (2017). The (in)egalitarian dynamics of gender equality and homotolerance in contemporary Norway. I: *Egalitarianism in Scandinavia. Historical and contemporary perspectives*. Palgrave Macmillan.
- Jacobsen, C.M., Karlsen, M.-A. & Khosravi, S. (red.) (2021). *Waiting and the temporalities of irregular migration*. Abingdon: Routledge.
- Jahnsen, S.Ø. (2014). *Innestengt eller utestengt? Norsk prostitusjonspolitikk og kampen mot menneskehandel* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Jegerstedt, K. (2008). *Angela Carter leser Freud Allegorien og parodien som kritiske lesestrategier i The Passion of New Eve* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Jegerstedt, K. (2010). Hva var poststrukturalismen – Og har den utspilt sin rolle? *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 34(4), 405–411.
- Jegerstedt, K. (2011). Poststrukturalisme og kjønnsforskning – Svar til Cathrine Holst/Helene Aarseth og Harriet Bjerrum Nielsen. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 35(4), 343–348.
- Johansen, H.M. (1998). *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536–1909. En familie- og rettshistorisk studie* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Johansen, H.M. (2011). *Slik levde de da. Familie og hverdagsliv i Drammen gjennom 200 år*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Johansen, H.M. (2019). *Skeive linjer i norsk historie. Fra norrøn tid til i dag*. Oslo: Samlaget.
- Kjønnsforskning 2008–2012. **Sluttrapport. Kjønnsforskningsprogrammet**. Oslo: Norsk forskningsråd (NFR).
- Kvinneforskningens plass ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet (1985, juni). Universitetet i Bergen, Komitéinnstilling til Det samfunnsvitenskapelige fakultet (sak 012. 2/85).

- Lorentzen, J. & Mühleisen W. (2006).** Hva er kjønnsforskning? I: J. Lorentzen & W. Mühleisen (red.), *Kjønnsforskning. En grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundgren, E. (1985).** *På tvers. Religion, tverrfaglighet og kjønn. Trekk fra avvikets historie som innfallsvinkele til en humanistisk metode- og teoriebatt. En omtale av de enkelte arbeidene i disputasgrunnlaget og deres forhold til hverandre* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Lundgren, E. (1992).** *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lykke, N. (2008).** *Kønnsforskning. En guide til feministisk teori, metodologi og skrift*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- McCormack, D. (2016).** Living with others inside the self: Decolonising transplantation, selfhood and the body politic in nalo hopkinson's brown girl in the ring. *Medical Humanities*, 42(4), 252. <https://doi.org/10.1136/medhum-2016-010917>
- Michelsen, M. (2018).** *Tarrying with sexual matters: Thinking change from Lacan to Badiou*. (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Mikaelsson, L. (2000).** *Kallets ekko. Studier i misjon og selvbiografi* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Moi, T. (red.) (1986).** *The Kristeva Reader*. Oxford: Blackwell.
- Moi, T. (1998).** *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo: Gyldendal.
- Moi, T. (2004).** From femininity to finitude. Freud, Lacan, and feminism, again. *Signs*, 29(3), 841–878.
- Moi, T. (2007).** Språkets tvangstrøye: Om poststrukturalistisk språkteori og queer teori. I: T. Annfelt, B. Andersen & A. Bolsø (red.), *Når heteroseksualiteten må forklare seg*. Trondheim: Tapir akademiske forlag.
- Moi, T. (2015).** Thinking through examples: What ordinary language philosophy can do for feminist theory. *New Literary History*, 46(2), 191–216.
- Mortensen, E. (2011).** Farbare (om)veier? Om dekonstruktive og poststrukturalistiske strategier i kjønnsforskningen. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 35(2), 148–153.
- Mortensen, E., Egeland, C., Gressgård, R., Holst, C., Jegerstedt, K., Rosland, S. & Sampson, K. (2008).** *Kjønns teori*. Oslo: Gyldendal.
- Nielsen, H.B. (2009).** Totalteorier og andre teorier. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 32(2), 250–254.
- Nielsen, H.B. (2010).** Dekonstruksjonens hegemoni. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 34(2), 160–163.
- Norges forskningsråd (2005).** *Kjønnsforskning: kunnskap, grense, endring. Programstyrets midtveitsrapport – med anbefalinger til videre oppfølging av kjønnsforskningfeltet i Forskningsrådet*.
- NOU 1981: 46.** *Grunnforskningens vilkår i Norge*.
- Næss, J.-R. (2006).** Prolog. Kvinne – arkeolog – kvinnearkeolog gjennom 45 år. Om og til Gro. I: N. Anfinset & R. Barndon (red.), *Samfunn, symboler og identitet. Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen* (s. 15–26). Universitetet i Bergen, Arkeologisk institutt.
- Oppong, C., Badasu, D.M. & Wærness, K. (red.) (2012).** *Child care in a globalizing world: Perspectives from Ghana*. Cambridge University Press.
- Pedersen, L.D. (2012).** Brederer kunnskap med psykoanalyse. *Atrium. Studentmagasin for Det humanistiske fakultet UiB*, 3, 7–9.
- Seddighi, G. (2009).** *The struggle for gender equality within an Iranian islamic framework: The case of one million signatures campaign* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Skarsbø, A.M. (2019, 22. januar).** Fra kvinnefrigjøring til likestilling og mangfold [kronikk]. *KIFO*. Nyhetsbrev. Hentet 25. mai 2022 fra <https://kifinfo.no/nb/2019/01/tra-kvinnefrigjoring-til-likestilling-og-mangfold>
- «SKOK fyller ti år» (2011, 12. mai).** *Kilden. Kjønnsforskning. Forskningsrådet*. Hentet fra <https://kjønnsforskning.no/nb/2009/05/skok-fyller-ti-ar>
- Solbrække, K.N. & Aarseth, H. (2006).** Samfunnsvitenskapens forståelse av kjønn. I: J. Lorentzen, W. Mühleisen (red.), *Kjønnsforskning. En grunnbok* (s. 63–76). Oslo: Universitetsforlaget.
- Soleim, K.R. (1999).** Finnes en vei mellom kjønnsdogmatisme og kjønnskeptisisme? *Kvinneforskning*, 23(1), 33–40.
- Thue, F.W. (1996).** Det humanistiske fagfeltets historie. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II. Universitetet i Bergen.
- Tornes, K. (1981).** Rapport fra internasjonal forskerkonferanse om kjønnsroller i utdanning, Klækken 4.–8. mai 1981. *Nytt om kvinneforskning*, 3, 18–26.

- Wærness, K. (1984).** The rationality of caring. *Economic and Industrial Democracy*, 5(2), 185–211.
- Wærness, K. (1995).** Kommentar til Julie Aslaksen og Charlotte Koren. Det ubetalte husarbeidets omfang og fordeling. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 36(2), 403–408.
- Wærness, K. (2004a).** *Dialogue on Care*. Skriftserien vol. 16. Centre for Women's and Gender Research, University of Bergen.
- Wærness, K. (2004b).** Skandinavisk forskning om velferd og omsorg – Relevant for dagens utviklingsforskning? *Sosiologisk tidsskrift*, 12(2), 167–178.
- Wærness, K. (2011).** Sosiologisk kvinneforskning og nye utfordringer fra de biologiske vitenskapene. *Sosiologisk tidsskrift*, 19(1), 48–53.
- Wærness, K. (2013).** Noen refleksjoner over utviklingen av norsk kvinneforskning, likestillingsforskning og kjønnsforskning fra 1970 og til i dag. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 37(2), 173–185.
- Wærness, K. & Christie, V. (1982).** Samliv og nærmiljø. I: H.F. Dahl & A.M. Klausen (red.), *Det moderne Norge. Bind 2*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Øyen, E. (1966).** *Ugifte mødre. En sosiologisk undersøkelse*. Oslo: Universitetsforlaget.





Birger Bergem, Heidi Rafto og Runar Jordåen på stand for arbeidsplassen sin, Skeivt arkiv, under Oslo Pride i 2016. Arkivet ble offisielt åpnet i april 2015, og ble ledet av Jordåen.  
Foto: Siv Mar Taule.

# Kapittel 13

## Fra studentaktivisme til levetårsundersøkelser og Skeivt arkiv

*Åsmund Borgen Gjerde*

Dette kapitlet tar for seg skeiv forsknings historie ved UiB. Det ser på homoforskningens gjennombrudd rundt 1990, og dette gjennombruddets forhistorie, hvordan skeiv teori deretter omdannet fagfeltet, fremveksten av helseforskning og levetårsundersøkelser fra rundt årtusenskiiftet, samt dannelsen av, og virksomheten ved, Skeivt arkiv. Kapitlet undersøker også hvordan denne historien kan relateres til ulike teoretiske perspektiver på forholdet mellom identitet og forskning.

I 2015 åpnet Skeivt arkiv som et nasjonalt dokumentasjonssenter for skeiv historie, lokalisert ved Universitetsbiblioteket i Bergen. Den skeive forskningen i Bergen hadde lange røtter, tilbake til 1970-tallet. Den var blitt dratt i gang først av studenter, etter hvert også av flere ansatte, ikke som del av noe samlet initiativ fra forskningsråd eller myndigheter. Når den skeive forskningen nå skulle få sin første permanente institusjon i Bergen, var det noe paradoksalt over denne institusjonen. Å starte et arkiv for å ta vare på dokumenter til skeive menneskers historie har et tydelig element av synliggjøring i seg.<sup>1</sup> Det bygger nødvendigvis på en oppfatning om at medlemmer av denne gruppen deler en kollektiv identitet, og det å bevare gruppens historie styrker den kollektive identiteten. Det er imidlertid vesentlig å legge merke til at den gruppen hvis historie arkivet skal bevare ikke er definert for eksempel som LHBT+, men som «skeive».

Ordet «skeiv», brukt om menneskers kjønnsuttrykk og seksuelle orientering, har etter hvert gått inn i dagligspråket. Brukt i denne betydningen har ordet sin opprinnelse i «skeiv teori», som betegner tenkemåter som særlig identifiseres med arbeidene til Eve Kosofsky Sedgwick og Judith Butler fra 1980- og -90-tallet.<sup>2</sup> En viktig bestanddel i den skeive teorien er nettopp oppløsningen av stabile identiteter som «kvinne» og «homofil», i konfrontasjon med den «identitetspolitikk» Butler identifiserte i tidligere forskning og aktivisme om og for kvinner og homofile. Butler analyserte og kritiserte den kultur og samfunnsstruktur som ifølge henne gjorde konstruksjonen av slike stabile identiteter til et nødvendig utgangspunkt for aktivisme for likhet. I Skeivt arkivs navn og formål kan altså to motstridende tilnærminger til skeiv forskning og identitet sies å være virksomme: på den ene siden identitetsdannende, på den annen identitetsoppløsende. Når dette kapitlet erklærer at det handler om skeiv forskningshistorie, betyr det altså ikke at all forskning som behandles, legger skeiv teori til grunn. Fordi ordet «skeiv» har gått inn i dagligspråket, favner begrepet «skeiv forskning» også forskning som avviser eller i liten grad forholder seg til skeiv teori i Butlers tapning. Leseren vil for eksempel legge merke til at mange av de vitenskapelige arbeidene det vises til, bruker klassiske begreper som lesbiske og homofile.

1 Jordåen 2010: 7.

2 Butler 1990/2006, Sedgwick 1990.

I de siste årene har ordet «identitetspolitikk» blitt brukt på en helt annen måte enn Butlers for å karakterisere skeiv identitet og forskning. En rekke sinte kommentatorer har hevdet at identitetspolitikk er i ferd med å ødelegge academia. Denne påståtte identitetspolitikken har blitt identifisert dels med studenter som ønsker at flere forfattere med minoritetsbakgrunn skal være representert på pensum. Dels har den blitt identifisert med spesifikke fagfelt: kjønnsstudier, «Critical Race Theory» og skeiv forskning. Denne forskningen, hevder kritikerne, handler om en undertrykking som ikke virkelig eksisterer.<sup>3</sup> Selv om kritikerne selv forutsetter undertrykkingens ikke-eksistens, er det mulig å omformulere til en kritikk som er mulig å undersøke nærmere: Den «identitetspolitiske», inkludert den skeive, forskningen forutsetter eksistensen av en undertrykking den heller burde dokumentere. I Norge har kritikk som dette blitt fremmet av aviskommentatorer og politikere uten akademiske pretensjoner.<sup>4</sup>

I USA har det blitt fremsatt noe grundigere versjoner av denne kritikken, som til dels har blitt satt i forbindelse med 1990-tallets «science wars». «Science wars» handlet imidlertid i stor grad om å forsvare naturvitenskapenes stilling som sannhetsprodusent mot humanistiske og samfunnsvitenskapelige tilnærminger som undersøkte og satte spørsmålsteget ved de sosiale kontekstene for hvordan naturvitenskapelige sannheter ble produsert.<sup>5</sup> Kritikken mot akademisk identitetspolitikk blir dermed på et vis en mer ekstrem versjon av en posisjon flere forsvarere av naturvitenskapelig sannhet inntok i «science wars»: Idealet for positiv, vitenskapelig sannhet overføres fra naturvitenskapene til humaniora og samfunnsvitenskap, og det å bruke kritisk tolkende metoder for å identifisere former for undertrykking som ikke er åpenbart kvantifiserbare for en «nøytral» observatør, blir et brudd med dette positive idealet. Denne tilnærmingen finnes i boken *Cynical Theories* (2020) av kulturskribent Helen Pluckrose og matematiker James Lindsay. De gjør narr av Butler for hvordan hun avviker fra «common sense»-beskrivelser av den sosiale verden, og denne «common sense» behandles – uten nærmere grunngivning – som objektiv sannhet.<sup>6</sup>

3 Khrono, 3. desember 2020 (besøkt 18. januar 2021); Aftenposten, 12. juli 2020; Aftenposten, 4. august 2020; Aftenposten 8. august 2020; Larsen 2020.

4 <https://agendamagasinet.no/debatt/hvem-vil-odelegge-akademia/>. Besøkt 14. februar 2022.

5 Gieryn 1999: 336–362.

6 Pluckrose & Lindsay 2020: 89–110.

En helt annerledes kritikk av Butlers skeive teori er fremmet av feministiske teoretikere. Den handler om at Butler er unødvendig abstrakt, og neglisjerer kroppslige og erfaringsmessige aspekter ved kvinnelig identitet.<sup>7</sup> Det er likevel langt mellom dem som argumenterer for å rehabilitere den identitetspolitikken Butler ville oppløse.<sup>8</sup>

Mens forholdet mellom forskning og «identitet» nylig er aktualisert, har det en lang historie, ikke minst i historieforskningen. Leopold von Ranke, gjerne regnet som nøkkelperson for den moderne historieforskningens fremvekst, satte ikke bare fram en lære om kildekritikk som hans etterfølgere skulle kodifisere, som veien til historisk sannhet. De historiske fakta, mente han, måtte også settes sammen til en fortelling som skulle la nasjonen oppnå «fullkommen selvbevissthet» og kunnskap om «sitt opphav, sin vekst og sin karakter».<sup>9</sup> Et av den moderne historievitenskapens fremste formål var altså å skape nasjonal identitet. Det var forskning *for* identitet like mye som forskning *om* identitet.

Da norsk historieforskning ble profesjonalisert på 1800-tallet, var også et av dens viktigste formål å bidra til å fremme nasjonal identitet.<sup>10</sup> De fleste historikere i senere tid vil mene at faget har beveget seg noe bort fra denne opprinnelsen, men at faget fortsatt kan være nasjonalt orientert. Det har til dels praktiske årsaker, som kildeatilgang. Når verden er organisert i nasjonalstater, vil også svært mange av de enhetene historikeren kan studere, nødvendigvis være av nasjonal karakter. Likevel har historikere også i vår tid hevdet at det fortsatte nasjonale fokuset har en identitetsskapende funksjon, uten å koble dette til en påstand om at det identitetsskapende ved den nasjonalt fokuserte historieforskningen representerer en trussel mot dens vitenskapelighet.<sup>11</sup>

Dette kapitlet forteller om den skeive forskningens historie ved og rundt Universitetet i Bergen, fra dens spede røtter til skrivende stund. Målet har vært å vise hva forskningen omfatter av ulike perspektiver og tema, hvordan slik forskning har blitt etablert,

7 Moi 1998. Om Moïs bok som representativ for en bredere tendens innen feministisk teori, se Mortensen 2015: 56.

8 Ett eksempel er Mesli 2015.

9 Andresen, Rosland, Ryymin & Skålevåg 2012: 168.

10 Andresen mfl. 2012: 174–180.

11 Blom & Helle 1990: 18, 77.

hva dens viktigste mål har vært, og hvordan den har endret seg. Det er søkt etter publikasjoner som har kunnet danne grunnlag for å etablere hovedtrekkene i selve forskningshistorien, men det har ikke vært mulig å ta med alt. Siden det er et eget kapittel i dette bindet om forskningen ved Senter for kvinne og kjønnsforskning, så omtales ikke forskningen der. I herværende kapittel betraktes denne historien på bakgrunn av de tilnærmingene til forholdet mellom identitet og forskning som er beskrevet ovenfor. Det søkes dels å benytte disse perspektivene for å si noe om den skeive forskningens historie ved UiB, dels å benytte den skeive forskningens historie ved UiB for å si noe om de ulike perspektivene.

## Homoforskningen

Øivind Eckhoff, som under pseudonymet Finn Grodal ga ut boken *Vi som føler annerledes*<sup>12</sup> i 1957, kan kanskje regnes som den første norske «homoforskeren». Gjennom 1960- og -70-tallet ble det skrevet en rekke hovedfagsoppgaver om homofili i forskjellige fag, alle levert ved Universitetet i Oslo. Ifølge Turid Eikvam var de fleste av hovedoppgavene på 60- og 70-tallet preget av at sykdomsforståelsen av homoseksualitet ennå ikke var et tilbaketrukket stadium.<sup>13</sup> I 1974 kom det som kan regnes som det første bergenske homoforskningsarbeidet. Helge Hasselgreen var medisinstudent og publiserte dette året artikkelen «På leting etter homokokken», i *Nordisk psykiatrisk tidsskrift*. Artikkelen tok utgangspunkt i kjente psykiatriske fagbøker og argumenterte for at de var særdeles uvitenskapelige og gjorde lite annet enn å reprodusere psykiaternes fordommer om homoseksualitet som en sykdom.<sup>14</sup> Blant psykiaterne Hasselgreen kritiserte, var tidsskriftets redaktør, Einar Kringlen. Da Hasselgreen sendte inn sin artikkel, ba Kringlen ham først om å tone ned noe av kritikken mot psykiaterne. Hasselgreen insisterte imidlertid på at artikkelen

12 Grodal 1957. I internasjonal sammenheng er det et tydeligere skille mellom den nye «homoforskningen» og tidligere forskning som betraktet homoseksualitet som et problem som skulle løses eller utryddes. Norske psykologer og psykiatere formidlet slik forskning i Norge, men sto i liten eller ingen grad bak slik forskning selv. Jordæen 2010. Om Eckhoff og «homoforskning», se Eikvam 2001: 412, kjønnsforskning.no, 3. mai 2007 (besøkt 8. april 2021).

13 Eikvam 2001: 413.

14 Hasselgreen 1974.

skulle inneholde en radikal kritikk av hvordan psykiatrien hadde behandlet homoseksualitet, og Kringlen ga etter.<sup>15</sup> Hasselgreen skulle ikke komme til å gå videre med forskning. I noen år sent på 1970- og tidlig på 1980-tallet fikk en gruppe homoaktivister i stand en ordning der de besøkte undervisningen ved psykologi og fortalte psykologistudentene om sitt syn på homofili. I forbindelse med dette ble brosjyren *Homofili* trykt. Den inneholdt nevnte artikkel av Hasselgreen, samt nyere bidrag av Leif Pareli og Reidar K. Lie (1954–), som vi møter igjen senere i dette kapitlet. Det gjennomgående budskapet i brosjyren var at psykologer og psykiatere måtte forlate forståelsen av homofili som en sykdom, og at forskingen måtte slutte å fokusere på årsaker til homofili og heller fokusere på konteksten for homofile menneskers liv. Det var altså til dels et manifest for en ny type homoforskning.<sup>16</sup>

Først på 1980-tallet forsvant sykdomsperspektivet fra hovedoppgavene ved UiO, og nå kom også de første hovedoppgavene ved UiB. Det samfunnsvitenskapelige fakultet skulle ikke komme til å bli et tyngdepunkt for skeiv forskning ved UiB, men et unntak var en tidlig hovedoppgave i sosiologi, Merethe Gjertsens livsløpsanalyse av åpenhet blant lesbiske.<sup>17</sup> De første hovedoppgavene med skeive tema ved UiB ble imidlertid skrevet innenfor litteraturvitenskap og nordisk, av Ellen Mortensen i 1982 og Kjell M. Sæle i 1984.<sup>18</sup>

«Jeg var opptatt av å finne de litterære røttene våre», sier Jan Olav Gatland (1949–) i et tilbakeblikk filmet av Skeivt arkiv. Dette synes å ha utviklet seg til nærmest et livsverk for ham, etter at han leverte hovedfagsoppgave i fransk ved UiB i 1977. Samme år ble han aktiv i det politiske arbeidet for homofiles rettigheter.<sup>19</sup> Noen år senere forlot han Bergen og etablerte seg som bokanmelder og

15 Korrespondansen mellom Hasselgreen og Kringlen har vært oppbevart av psykologi-professor ved UiB Norman Anderssen, som overlot den til forfatteren av dette kapitlet i påvente av overlevering til Skeivt arkiv.

16 Informasjonsgruppa i Homofil bevegelse i Bergen, *Homofili og psykiatri: Noen momenter til forståelsen av menneskelig mangfold* (Bergen: 1980), i LLH Bergen og Hordalands arkiv (uordnet), boks «Konferansar, grupper, festivalar m.m.», Skeivt arkiv. Takk til Runar Jordåen som sporet opp brosjyren.

17 Gjertsen 1989. Det ble også på 1990-tallet og senere levert enkelte hovedfagsoppgaver med skeive tema på SV. Så vidt undertegnede vet, har imidlertid ingen av de fast ansatte drevet med slik forskning, og det er levert én doktorgradsavhandling som berører skeive tema, om seksualitetsdebatter i Stortinget: Stenvoll 2002.

18 Mortensen 1982, Sæle 1984.

19 Gatland 2011: 44.

kulturredaktør i blant annet Nordlys og Fritt Fram.<sup>20</sup> I 1993 kom han tilbake til Bergen som universitetsbibliotekar. Han forble ved Universitetsbiblioteket i Bergen til han nådde pensjonsalder i 2019.<sup>21</sup> Hans arbeid med å kartlegge, beskrive og analysere omtaler av homofile i norsk litteratur – særlig på 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet – begynte imidlertid mens han virket i pressen. Han hadde bevart kontakten med litteraturmiljøet i Bergen.<sup>22</sup> Et gjennombrudd for Gatlands arbeid kom med publiseringen av den omfattende litteraturhistorien *Mellom linjene: Homofile tema i norsk litteratur* i 1990. Gatlands mål med denne boken plasserer den innenfor et synliggjøringsparadigme:

På vår jakt etter identitet og sosial bakgrunn er det godt å vite at vi homofile på ingen måte er (litteratur)historielause. For å kunne stå fram som eit solid planta tre med frodige greiner og løfta kroner – også for å «forsvare» vår naturlege plass i samfunnet, kan det vere trong for å vise til at stamma vår har mange årringar og at røtene våre femner vidt. Det er berre (litteratur)historiebøkene som i alle år har prøvd å teie oss i hel. Dermed også ein del av mangfaldet i litteraturen.<sup>23</sup>

Gatlands historiske kartlegging av homofile tema i litteraturhistorien er unik i en norsk sammenheng. *Mellom linjene* kan også ses som introduksjonen av noe som skulle bli et særtrekk for forskningsmiljøet i Bergen: den historiske orienteringen. Der homoforskningen og etter hvert den skeive forskningen i hovedsak fokuserte på samtid og nær fortid, skulle flere bergenske forskere skille seg ut med et blikk som søkte lenger tilbake i tid. Gatland forteller i tilbakeblikk at det var vanskelig å finne et forlag for boken, da forleggere skal ha ment at den skapte mistanker mot kanoniserte forfattere.<sup>24</sup> Denne

20 Avisen til Det norske forbundet av 1948, den landsdekkende organisasjonen for homofiles rettigheter, som i 1992 slo seg sammen med Fellestrådet for homofile organisasjoner for å danne Landsforeningen for lesbisk og homofil frigjøring, som i 2008 skiftet navn til Landsforeningen for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner, og i 2016 til FRI – Foreningen for kjønns- og seksualitetsmangfold. Fritt fram gikk inn i 1990 og ble erstattet av magasinet *Blikk*, som fortsatt kommer ut, men uten binding til organisasjoner.

21 Espen Tørset, «Jan Olav Gatland», allkunne.no (besøkt 23. desember 2020).

22 Gatland 1990: 8.

23 Sst.: 15.

24 Skeivt arkivs intervju med Jan Olav Gatland, januar 2018, <https://skeivtarkiv.no/jan-olav-gatland-fodt-1949> (besøkt 23. desember 2020).



holdningen hos forlagene sier kanskje noe om homofiiliens kulturelle posisjon i denne perioden: relativt stor grad av aksept for at homofile mennesker eksisterte og hadde rett til å leve i henhold til sin orientering, kombinert med betydelig kulturell berøringsangst i en heteronormativ kultur.<sup>25</sup> Selv om han ikke har hatt en stilling med mye forskningstid, har Gatland gjennom de siste 30 årene gitt ut en rekke bøker. Han har arbeidet videre med tematikker beslektet med pionerarbeidet om homofile i litteraturen, samt om seksualitet mer generelt, i tillegg til temaer uten åpenbart slektskap med dette.<sup>26</sup>

Tiåret etter *Mellom linjene* ble på mange måter et slags gjennombrudd for en ny form for homoforskning i Norge og i Bergen. I 1992 møttes forskere fra ulike fagfelt, som delte interesse for å bidra til en ny form for forskning om skeive mennesker, til en konferanse i Oslo. Konferansedeltagerne ble enige om å danne *Nettverk for forskning om homoseksualitet*. Det skulle bli et viktig møtested.<sup>27</sup>

### Den skeive vendingen

Også for andre enn Gatland lå røttene til den forskningen som nå ble publisert, langt tilbake i tid. Pål Bjørby (1948–) dro til sjøs som 16-åring, før han endte opp med å studere litteratur ved University of Minnesota, der Cheri Register på 1970-tallet vekket hans interesse for feministiske perspektiver på litteraturen. Feminisme ble en vei inn i interesse for det nye fagfeltet «lesbian and gay studies». Tilbake i Norge ble Bjørby tidlig på 1980-tallet UiB-student. Han og samboeren fikk en ektepar-leilighet i Fantoft studentby. I 1982 ble de brutalt overfalt i sin egen leilighet av en gruppe menn som alle skal ha sittet i Studentsamskipnadens råd for Fantoft. Til tross for politianmeldelse, fikk angrepet ikke noen konsekvenser for overgriperne. Bjørby og samboeren flyttet derfor ut av studentbyen og året etter tilbake til USA igjen.<sup>28</sup> I 1993 vendte han nok en gang

25 Om hvor utbredt den heterofile angsten for å bli «smittet» av homofili var i populærkulturen, se bla. Ihle 2018: 135–136.

26 Gatland 1996, 2002, 2003, 2008, 2010, 2016a, 2016b, 2018.

27 Lie, Halvorsen & Brantsæter 1995: 5.

28 Skeivt arkivs intervju med Pål Bjørby, november 2017, <https://skeivtarkiv.no/pal-bjorby-fodt-1948> (besøkt 7. januar 2021).

tilbake til Norge, først til Tromsø, og fra 1995 ble han ansatt på UiB, ved litteraturvitenskap.<sup>29</sup> Bjørby har gjennom hele karrieren hatt en interesse for feministiske perspektiver på litteratur, men hans viktigste rolle sett fra dette kapitlets perspektiv er som pioner for «queer theory» – skeiv teori. I festskriftet han fikk i 2008, har kollegene hyllet ham for det.<sup>30</sup>

Skeiv teori er ikke bare vanskelig å definere eller avgrense. Udefinerbarheten er nettopp en del av poenget. Bjørby selv skrev flere introduksjonskapitler og -artikler til skeiv teori.<sup>31</sup> Skeiv teori er ikke én teori, men et samlebegrep brukt i en rekke studier. Trolig er den aller viktigste Butlers *Gender Trouble* fra 1990. Butlers hovedanliggende var å avvise den essensialismen hun så innenfor feminismen, homobevegelsen og den gryende homoforskningen. Sterkt inspirert av Michel Foucaults *Seksualitetens historie*, men også av psykoanalyse, feministisk teori og «klassisk» sosiologi, forsøkte Butler å vise at ideer om identitet, spesielt «kvinnen», var konstruksjoner og diskursive forestillinger som feministisk teori tenderte mot å ta for gitt, som essensielle utgangspunkt. Butler kritiserte det hun så på som en identitetspolitisk feminisme, og argumenterte for en feminisme som satte spørsmålstegn ved identiteter heller enn å befeste dem.<sup>32</sup> Hun utdypet senere denne kritikken i bøkene *Bodies that Matter* og *The Psychic Life of Power*.<sup>33</sup> I likhet med en tidligere og sentral teoretiker, Kosofsky Sedgwick, fremstilte Butler ideer om homoseksualitet som identitet som en konstruksjon skapt av det heteronormative samfunnet.<sup>34</sup> Butler og Kosofsky Sedgwick var de viktigste teoretikerne for Bjørby, og til sammen representerer de to av de viktigste trekkene ved skeiv teori: avsløringen av heteronormative maktstrukturer i kulturen og samfunnet, og oppløsningen av faste identiteter bygget på kjønn og seksualitet.

Skeiv teori skulle komme til å få stor betydning for homoforskningen, blant annet på en slik måte at begrepet «homoforskning» snart ikke lenger skulle virke som en presis nok beskrivelse

29 Siri Lindstad, «Jubileringer Queer-misjonær», Forskning.no, 28. desember 2008 (besøkt 7. januar 2021).

30 Hamm, Sejersted & Waage 2008.

31 Bjørby 1995, 2001, 2008.

32 Butler 1990/2006.

33 Butler 1993, 1997.

34 Sedgwick 1985, 1990.

av feltet. Skeiv teori kaster lys over forholdet mellom forskning og identitet eller «identitetspolitikk», og den var på mange måter et opprør *mot* identitet heller enn et opprør *for* å gjøre identitet til en viktigere kategori i forskning. I en viss forstand kan en rekke sosiologiske, psykologiske og filosofiske arbeider fra rundt midten av det 20. århundret stå som forløpere, som Wilhelm Reich og Herbert Marcuses.<sup>35</sup> På ulike måter og via ulike resonnementer hevdet eller impliserte disse forfatterne at den heterofile familien, og de normene og strukturene som gjorde den til en så dominerende livsform, hadde en sosialt undertrykkende funksjon. Selv om de implisitt eller eksplisitt hevdet at det var en nær sammenheng mellom begjær, kjærlighet og sosiale strukturer, førte deres kritiske analyser av den heterofile familien i liten grad videre til omfattende undersøkelser av andre former for begjær og kjærlighet. Da Foucault ga ut første bind av *Seksualitetens historie*, argumenterte han mot den såkalte «undertrykkingshypotesen» – at seksualitet var blitt fortrent og undertrykt i moderniteten – som de ovenfor nevnte forskere kan sies å representere. Foucault presenterte i stedet ideen om at hvert menneske har en seksualitet som en historisk, kulturell og sosial konstruksjon.<sup>36</sup> Dette ble en av de mest sentrale ideene Butler bygget videre på i sine arbeider.<sup>37</sup>

Bjørby var altså den som introduserte skeiv teori i Bergen. Det er imidlertid ikke slik å forstå at skeiv teori var en eksotisk import som ikke ville kommet til Bergen eller Norge om det ikke var for ham. Bjørbys vektlegging av skeiv teori var del av en bred strømning som foregikk like mye innenfor kjønnsforskning som i skeiv forskning.<sup>38</sup> I 1996 publiserte tidsskriftet *Lambda Nordica* en dobbelutgave om skeiv teori, uten norske bidrag.<sup>39</sup> Fra omtrent samme tid ble begrepet «skeivhet» opphav til konflikter innenfor homobevegelsen. Siden ideen om homoseksualitet som medfødt identitet hadde vært viktig i politisk arbeid for å sikre nye rettigheter og bedret rettsstilling, kunne skeiv teoris oppløsning av etablerte identiteter fremstå som en oppskrift på politisk kapitulasjon.<sup>40</sup>

35 Reich 1933, Marcuse 1955/1966, se også Robinson 1969.

36 Foucault 2019/1976.

37 Butler 1990/2006: 49.

38 Bjørby 1995.

39 Årgang 2, nr. 3–4, 1996.

40 Seehus 2009: 240–243.

Skeiv teori ble også en rød tråd gjennom Bjørbys karriere. Mye av hans forskning hadde imidlertid ikke så direkte å gjøre med homofile og lesbiske tema, men lå nærmere kjønnsforskningen. Dette utsagnet må selvsagt kvalifiseres, da grensene mellom kjønnsforskningen og homoforskningen på ingen måte er klare, og ble mindre tydelige med den skeive teoriens inntog. Av Bjørbys forskning er arbeidet om Åsmund Sveens lyrikk blant det som tydeligst representerte en applikasjon av skeiv teori på homofile tema. I 2003 hadde Gatland publisert en biografi om Sveen, uten å trekke særlig veksler på skeiv teori.<sup>41</sup> I 2010 publiserte Bjørby en analyse av Sveens diktsamling *Andletet* (1932). Bjørby leste her Sveens poesi blant annet som et uttrykk for, og en internalisering av, den homofobi som dominerte i samtidens kultur og vitenskap. Dikter-jegets selvforakt ses direkte i sammenheng med rådende hypoteser om homoseksualitet innenfor sexologien og psykoanalysen.<sup>42</sup>

Birger Angvik (1940–) studerte i Spania og Peru på slutten av 1960-tallet og begynnelsen av 1970-tallet. I 1973 fikk han en stilling i spansk ved UiB, der han skulle bli fram til han nådde pensjonsalderen i 2010, etter hvert med Latin-Amerika-studier som fag. Til tross for at Spania og Peru var diktaturer, opplevde han at holdninger til homoseksualitet der var langt åpnere enn i 1970-tallets Norge. Latinamerikansk litteratur var hans fremste forskningsfelt. Selv om Angvik sørget for at kvinnelige og homofile forfattere ble representert på pensum, hadde hans egen forskning som oftest ikke noen veldig klar skeiv vinkling før på 1990-tallet.<sup>43</sup> I 1994 beskrev han i bladet *Løvetann* hvor viktig «gay and lesbian studies» og «queer theory» var i ferd med å bli i amerikansk akademia, og han ga en innføring i Kosofsky Sedgwicks arbeider.<sup>44</sup>

Inspirert av utviklingen i USA forlot Angvik for en periode den latinamerikanske litteraturen for å skrive en biografi om Oscar Wilde. Han begynte boken med å erklære at «[n]o har det vore stille [om Wilde] lenge: for lenge. Stilla har vart i hundre år!» En opp-

41 Gatland kalte det riktignok et «portrett» heller enn en biografi, for å distansere seg fra det han med Toril Moi oppfattet som noe formalistisk ved norsk biografitradisjon. Gatland ville være mer kreativ i sine analyser, og vektlegge verkene mer enn fakta om forfatterens liv. På tross av denne analytiske ambisjonen benyttet han altså i liten grad innsikter fra skeiv teori. Gatland 2003.

42 Bjørby 2010.

43 Klassekampen 22. juni 2018.

44 Angvik 1994.

siktsvekkende påstand, all den tid Wilde var et hyppig objekt for biografier og andre studier. Det Angvik, mente var imidlertid at selv 100 år etter rettssakene som gjorde Wilde til «den første moderne homoseksuelle», ble Wilde fortsatt misforstått, feillest og ikke minst ufarliggjort. Dels gjaldt dette Wildes politikk; han gikk inn for en sosialisme som opphevet ikke bare den private eiendomsretten, men også familieinstitusjonen, og Angvik mente Wilde fremmet en maktkritikk som var nærmest proto-poststrukturalistisk. Dels gjaldt det begjærets plass i Wildes tekster, og spesielt prosatekstene.<sup>45</sup>

Etnologen Tone Hellesund (1967–) interesserte seg også for 1800-tallet. Hun var student da homoforskningen fikk sitt gjennombrudd i Bergen tidlig på 1990-tallet. I sin hovedoppgave fra 1995, og deretter i avhandling og bok samt en rekke kortere tekster, ble det forrige århundreskiftets «peppermøet» Hellesunds tema.<sup>46</sup> Hellesund videreførte den historiske innretningen til Gatland, Bjørby og Angvik, men der disse hadde arbeidet med litteraturen, hadde Hellesund et bredere kulturhistorisk perspektiv. På denne tiden var Hellesund en av to i Norge som arbeidet med skeiv historie utenom litteraturen. Den andre var Øystein Rian, som i motsetning til Hellesund tok klart avstand fra skeiv teori.<sup>47</sup> Når man snakker om «minoritetshistorie» eller «bindestrekshistorie», er det ikke uvanlig å se slike fagfelts historie beskrevet som en bevegelse gjennom stadier. Det første er «synliggjøring» av den aktuelle gruppen, mens senere stadier gjerne innebærer mer teoretisk problematisering.<sup>48</sup> Hva gjelder Hellesund og peppermøene, kan en nok si at i hennes tidligste forskning var synliggjøring viktig, kombinert med teoretisk problematisering.

I den grad peppermøene – enslige kvinner fra borgerskap og middelklasse – var usynlige i historien fram til Hellesunds arbeider, var det ikke ved at de ikke ble omtalt, men ved at de ikke ble tatt på alvor. Det manglende alvor som ble peppermøene til del, hadde blant annet vist seg i at tidligere forskere hadde nedvurdert peppermøenes betydning for den tidlige kvinnebevegelsens fremvekst.

45 Angvik 2000: 13–14, 35, 55–56.

46 Hellesund 1995, 2002, 2003, 2008b.

47 Rian 2001.

48 Melve 2010: 233–237, Blažević 2015: 12, 22–23.

Hellesunds synliggjøring besto i at hun ga peppermøene en grad av verdighet, ved det at hun tolket deres politiske, kulturelle og moralske prosjekt på en måte som viste fram meningen(e) i det heller enn å latterliggjøre det. Hellesunds nye grep var å forstå peppermøene i lys av skeiv teori. I sine analyser av peppermøene både problematiserte hun ideer om homoseksuell og heteroseksuell identitet, og hun viste hvordan omverdenens respons på peppermøene var formet av heteronormativitet.

Peppermøenes britiske ekvivalent – «the spinsters» – hadde tidligere vært tema for et sentralt kvinne- og kjønns historisk verk, Sheila Jeffreys' *The Spinsters and her Enemies* (1985). Også Jeffreys hadde søkt å «rehabiliterer» spinsterne, og hun fokuserte på deres kamp mot prostitusjon og seksuelt misbruk av barn. Hun hevdet at spinsternes politiske gjennomslag tok slutt som en følge av nye seksualideologier som hang tett sammen med den nye vitenskapen sexologi, som hun hevdet representerte lite annet enn menns negative holdning til kvinnelig frigjøring. Både Jeffreys og spinsterne selv fikk hard kritikk av en av 1980-tallets viktigste feministiske tenkere, Gayle Rubin, som betraktet sexologien som del av et seksualliberalt fremskritt og karakteriserte Jeffreys' posisjon som «anti-sex».<sup>49</sup> Jeffreys tok til motmæle mot denne kritikken. Hun hevdet at verken hun selv eller spinsterne var anti-sex, men derimot sto for en kvinnefrigjøring som også var seksuell, men på kvinners premisser.<sup>50</sup> Hellesund på sin side formulerte en slags tredje posisjon i denne debatten: Peppermøene var virkelig anti-sex, men det i seg selv var en posisjon som fortjente å tas på alvor, ikke avskrives, bortforklares eller latterliggjøres.<sup>51</sup>

Etter doktorgraden fikk Hellesund postdoktorstilling finansiert av Forskningsrådets program for Velferdsforskning. Hellesunds prosjekt, som hun etter hvert skulle ta med seg inn i forskerstilling ved Rokkansenteret, handlet om selvmord, selvmordsforsøk og selvmordstanker blant unge homofile. Med bevegelsen fra det historiske til det samtidige, fra skriftlige til muntlige kilder, bevegde Hellesund seg også nærmere de samfunnsvitenskapelige og sam-

49 Rubin 1984: 302.

50 Jeffreys 1997/1985: ix–xv.

51 Hellesund 2003: 212–214.

tidige prosjektene som dominerte i norsk skeiv forskning.<sup>52</sup> Boken *Identitet på liv og død* (2008) var et resultat av prosjektet. Den bygger på intervjuer med unge homofile som hadde gjort selvmordsforsøk eller hatt selvmordstanker og koblet dette til sin seksualitet. Boken er i stor grad en analyse av, og oppgjør med, identitetspolitikk, men identitetspolitikk forstått på en annerledes og mer spesifikk måte enn hvordan politikere og massemedier har forstått den gjennom de siste årene.

Hellesund fant at informantene hennes opplevde at den homoseksuelle identiteten de oppdaget i seg selv, medførte at de ikke kunne regne med å være «en selvsagt del av verden». Den overfladiske toleransen for homoseksualitet, som hadde preget det norske samfunnet i flere år, eksisterte altså side om side med mer subtile, kulturelle mønstre som for noen unge gjorde livet uutholdelig. Hellesund trekker blant annet på Pierre Bourdieus teori om symbolsk makt og vold, og på Butler og andre skeive teoretikers forståelse av heteronormativitet og kritikk av essensialisme. Et bemerkelsesverdig trekk ved boken er hvordan Hellesund viser så tydelig hvordan disse teoriene – som så ofte blir kritisert for å være abstrakte og uklare – har en klar relevans og beskriver noe som er følbart i de enkelte menneskeliv. Hun beskriver «identitetspolitikk» som det fenomenet at skeive mennesker og deres organisasjoner entydig har bygget sitt politiske arbeid for likhet på en idé om at seksualiteten springer ut av en menneskelig essens. Hun aksepterer at denne ideen har vært nyttig i det politiske arbeidet, fordi den har utgjort et overbevisende argument om at homoseksualitet ikke er noe en kan velge bort, og som derfor må aksepteres. Med henvisning til Butler og andre argumenterer Hellesund imidlertid også for at en essensialistisk idé om homoseksualitet er et produkt av, og uløselig knyttet sammen med, et heteronormativt samfunn. Veien videre mot likhet kan derfor ikke være å vinne stadig mer toleranse for de homoseksuelle, essensialistisk forstått, men å oppløse det binære identitetsparet heteroseksuell/homoseksuell.<sup>53</sup>

Dag Øistein Endsjø (1968–) kom til UiB i 2006 som professor i religionsvitenskap, en stilling han hadde fram til 2017, da han flyttet til UiO. Ved siden av den akademiske karrieren har Endsjø vært

52 Eikvam 2001.

53 Hellesund 2008a.

svært profilert som politisk aktivist, spesielt, men ikke utelukkende, for skeives rettigheter. Endsjø var pådriver for å se kampen for skeives rettigheter i et menneskerettighetsperspektiv, og bidro slik

til å snu diskursen fra å handle om at LHBT-personer skal få enkelte rettigheter, til at det handlet om at deres selvsagte rettigheter var blitt holdt tilbake fra dem – og fortsatt ble det.<sup>54</sup>

Hans religionsvitenskapelige forskning har tatt opp en rekke ulike tema, hvorav flere har lite med skeivhet å gjøre. I hans mest innflytelsesrike arbeid, boken *Sex og religion*, som er oversatt til ti språk, spiller imidlertid skeivhet en viktig rolle. Bokens overordnede tema er hvordan ulike religioner har forstått og regulert sex. Den er tematisk inndelt og behandler de ulike religionenes forhold til homoseksualitet i et eget kapittel. Boken er på ingen måte teoritung, og har et visst preg av lærebok. Likevel, ved å sammenstille hvor ulike religionenes forståelse og regulering av heteroseksualitet og homoseksualitet er, fremhever Endsjø på et vis seksualitetens «performative» karakter, og kan sies å virke innen et «skeivt paradigme».<sup>55</sup>

## Skeivhet og helse

Norman Anderssen (1958–) begynte å studere psykologi på samme tid som de nevnte informasjonsmøtene med psykologistudenter. Hans hovedoppgave fra 1986 undersøkte homofile menns oppfatninger om egen identitet. Til doktorgraden skiftet han tema og disputerte med en avhandling om fysisk aktivitet blant unge. Likevel ga han ikke slipp på temaet fra hovedoppgaven, og i antologien *Homoseksualiteter på norsk* (1995) ga han en oversikt over motsetningen mellom essensialistiske og konstruktivistiske tilnærminger innen forskningsfeltet. Han argumenterte her blant annet for at ubevisst essensialistiske tilnærminger var et forskningspolitisk hinder for forskning som kunne gagne skeive personer. Dette fordi de gjorde leting etter essensen og dens forklaring til det altoverskyggende

<sup>54</sup> <https://skeivtarkiv.no/skeivopedia/dag-oistein-endsjo> (besøkt 3. mars 2021).

<sup>55</sup> Endsjø 2009.



målet.<sup>56</sup> Anderssen hadde også tidligere, i *Løvetann*, tatt opp motsetningen mellom essensialisme og konstruktivisme,<sup>57</sup> noe som blant annet bidro til å vekke Hellesunds interesse for homoforskning.<sup>58</sup>

Blant redaktørene for *Homoseksualiteter på norsk* – en antologi som var resultat av konferansen der Nettverk for forskning om homoseksualitet ble dannet i 1992 – finner vi Reidar K. Lie. Sent på 1970-tallet og tidlig på -80-tallet hadde han fullført medisinstudiet og avlagt magistergrad i filosofi ved UiB. Rundt samme tid publiserte han en anmeldelse av Ken Plummers bok *The Making of the Modern Homosexual* i *Frimerket*, i bladet til organisasjonen Homofil bevegelse i Bergen. Denne anmeldelsen bidro sterkt til å vekke nevnte Anderssens interesse for homoforskning.<sup>59</sup> Lie reiste deretter til University of Minnesota der han tok doktorgrad innenfor medisinsk vitenskapsteori, før han arbeidet i to år som assistant professor i «medical humanities» ved East Carolina University. Han arbeidet deretter 6 år ved Senter for medisinsk etikk ved UiO, før han vendte tilbake til UiB, der han siden har vært ansatt som professor i filosofi, med medisinfagets etikk og vitenskapsteori som viktigste arbeidsfelt. Det aller meste av Lies forskning kan ikke betegnes som skeiv forskning. Unntaket er hans arbeid om aids-relatert etikk.<sup>60</sup>

Spesielt i én artikkel, publisert i *Lambda Nordica* i 1997, bygde Lie bro mellom den skeive forskningen og den medisinske etikken. Lie hadde vært aktiv i debatten fram mot vedtaket av ny smittevernlov i 1994. I artikkelen tok Lie utgangspunkt i boken *Saint Foucault* av David Halperin, som argumenterer både for Foucaults betydning som skeiv tenker, og for at hans arbeid utgjør en viktig utfordring mot tradisjonell etikk. Lie ville argumentere for Foucaults betydning for etiske spørsmål relatert til aids og familiepolitikk. Noe av det viktigste med Foucaults arbeider var hans argumentasjon for at vitenskap og «ekspertspråk» også var former for maktutøvelse. Lie satte dette i sammenheng med hvordan homofiles egen aktivisme og helsearbeid var viktig for responsen på aids-epidemien. Han argumenterte for at i spørsmål om hvordan leger skulle forholde seg til muligheten for aids-smitte, var det ikke bare et spørsmål

56 Anderssen 1995.

57 Anderssen 1988.

58 Mail fra Hellesund til forfatteren, 22. april 2021.

59 Anderssen 2011.

60 Se f.eks. Lie & Fonseca 1995.

om å ta det riktige valget, men om hvilke erfaringer som hadde etisk gyldighet. Og han argumenterte for at homofiles erfaringer og livsvalg hadde særlig relevans for familiepolitiske spørsmål om adopsjon og ekteskap.<sup>61</sup>

Kirsti Malterud (1949–) var en pioner i å bygge opp norsk allmennmedisinsk forskning. Hun hadde kommet ut som lesbisk i 1977, da hun også var nyutdannet lege.<sup>62</sup> Hun var med på å starte Oslo helseråds rådgivningstjeneste for lesbiske og homofile, og etter noen år i allmennmedisinsk praksis begynte hun ved siden av det kliniske med allmennmedisinsk og samfunnsmedisinsk forskning og kritisk skribentvirksomhet. I 1981 skrev hun en rapport på oppdrag fra Oslo helseråd om mishandlede kvinner, deres helseproblemer og møter med helsetjenesten. Det skulle ta en stund før Malteruds egen forskning fikk en «skeiv» vinkling – etter den vide betydningen av begrepet. Hun gjorde imidlertid tidlig en innsats med å formidle amerikansk forskning i Norge, og oversatte og omarbeidet to viktige bøker tidlig på 1980-tallet.<sup>63</sup> I 1984 ga Malterud ut en bok som argumenterte for at helsevesenet var fullt av holdninger som var til skade for kvinnelige pasienter: Naturlige tilstander ble sykeliggjort, og reelle plager ble bagatellisert.<sup>64</sup> Kritikken var uvanlig og radikal for det tidlige 80-tallet, men skulle senere komme til å få stor oppslutning og bidra til endring i helsevesenet (se nedenfor).

I studietiden var Malterud kritisk til medisinsk forskning, med den overveldende biokjemiske tilnærmingen den hadde. Etter hvert som hun oppdaget andre tilnærminger til medisinsk forskning, blant annet via vennen Per Fugelli, ble hun mer og mer interessert i å drive med forskning selv. Tidlig på 1980-tallet ble hun med i Kvinnehelsegeriljaen, et kollektiv bestående av kvinner i helsevesenet.<sup>65</sup> Dette, sammen med det forskningsrådstøttede nettverket «Kvinnens utviklingsmuligheter», inspirerte Malterud til å satse på allmennmedisinsk forskning om kvinnehelse. Midt på 1980-tallet kom hun til UiB og Institutt for allmennmedisin, med allmennpraksis ved

61 Lie 1997.

62 De biografiske detaljene om Malterud kommer fra to portrettintervjuer med henne: *kjonnforskning.no* 5. september 2017 (besøkt 8. april 2021); *Utposten: Fagblad for allmenn- og samfunnsmedisin* nr. 4 2018.

63 Bell, Hammersmith & Weinberg 1982, Fairchild & Hayward 1983.

64 Malterud 1984.

65 Kvinne kjenn din kropp. <https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-3456>

Ulriksdal legesenter. I 1990 disputerte hun med doktoravhandlingen *Allmennpraktikerens møte med kvinnelige pasienter*.<sup>66</sup> Malterud fortsatte med kombinasjonen av allmennpraksis og forskning, blant annet om hvordan medisinen møtte kvinners helseproblemer. Malterud var opptatt av å vise at kvinner hadde spesifikke helseproblemer og ble møtt på en annerledes måte av helsevesenet enn menn. På dette feltet var Malterud tidlig ute i internasjonal sammenheng. Først etter år 2000 kom det et omfattende oppgjør i medisinfaget med tendensen til å anta at innsikter om menns helse kunne universaliseres til også å gjelde kvinner.<sup>67</sup> I 1999 kom Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) med en rapport om lesbiske og homofiles levekår. Den presenterte sjokkerende funn om skeive liv preget av depresjon, rus og trusler om vold.<sup>68</sup> Malterud mente rapporten var metodisk svak, skapte et «elendighetsfokus», og at virkeligheten var annerledes. Dette vekket interessen for å utforske lesbiske og homofiles levekår.<sup>69</sup>

I antologien *Norsk homoforskning* fra 2001 bidro Malterud med en interseksjonell analyse av hvordan lesbiske som spesifikk gruppe ble marginalisert av medisinfaget: dels på samme måte som alle kvinner ble, dels ved at den medisinske forskningen om homofile både hadde sykelliggjort homofili og usynliggjort lesbiske ved det dominerende fokuset på homofile menn.<sup>70</sup> I 2011 utlyste Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) midler til en oppfølging av NOVA-rapporten fra 1999. Tilslaget gikk til en gruppe forskere ved UiB og Uni Helse, ledet av Malterud og Anderssen. På mange måter ble deres rapport, lagt fram i 2013, et korrektiv til elendighetsfortellingen presentert i rapporten fra 1999. Den fant at det absolutte flertallet av homofile og lesbiske levde relativt gode liv, til tross for at de som gruppe opplevde psykiske helseproblemer oftere enn heterofile. Bifile kvinner hadde imidlertid flere psykiske helseproblemer, mindre sosialt nettverk og lavere livstilfredshet enn andre skeive. Rapporten fant derimot at homofile ikke var mer utsatt for vold enn heterofile. Mens rapporten fant lite diskriminering mot homofile på arbeidsplasser, fant den at homofile menn

66 Malterud 1990.

67 Colville 2017, Wainer mfl. 2020.

68 Hegna, Kristiansen & Moseng 1999.

69 Malterud 1999.

70 Malterud 2001.

som studerte, i noen grad var utsatt for diskriminering både fra medstudenter og lærere.

Rapporten undersøkte også holdninger til homofile, lesbiske og transpersoner blant et representativt utvalg av den norske befolkningen. Selv om flertallet i hovedsak ikke hadde negative holdninger, fant forskerne at et nokså betydelig mindretall hadde slike holdninger. De gjennomførte dessuten en kvalitativ analyse av innsendte historier om å skjule sin seksuelle orientering. Et funn var at valget om å være åpen om sin orientering ikke var et spørsmål om enten–eller, men hadde flere nyanser, og at valg om å skjule sin orientering i forskjellige sammenhenger hadde mindre å gjøre med frykt for åpen diskriminering enn med heteronormativitet og homonegativitet. Det siste elementet i forskningsgruppens arbeid var innsamling av livshistorier fra homofile, lesbiske og transpersoner. Dette var ikke ment å danne grunnlag for en analyse, men rett og slett å dokumentere deres liv.<sup>71</sup>

Levekårsundersøkelsen fra 2013 fant at spesielt bifile kvinner var særlig utsatt for diverse helseproblemer som kunne ha sammenheng med deres minoritetsstatus. For å få mer inngående kunnskap finansierte Bufdir deretter et nytt prosjekt, «Helse blant lesbiske og bifile kvinner i Norge». Oppdraget gikk til Allmenntmedisinsk forskningsenhet ved Uni Research, og dette ble også gjennomført av Anderssen og Malterud. Datamaterialet var det samme som var innsamlet i forbindelse med levekårsundersøkelsen fra 2013. Dette skulle nå analyseres mer inngående for å få mer spesifikk kunnskap om helseforskjeller mellom de tre gruppene: lesbiske, bifile og heterofile kvinner. Forskerne fant at lesbiske og bifile stort sett hadde relativt god helse, men samtidig at lesbiske slet med en del helseproblemer i noe større grad enn heterofile, og at bifile som gruppe slet med helseproblemer i enda større grad enn lesbiske.

Hva gjaldt generell «fysisk» helse, fant forskerne veldig liten forskjell mellom heterofile og lesbiske, mens bifile derimot slet betraktelig mer enn de andre to gruppene på dette området, med høyere forekomst av kronisk sykdom og fysiske funksjonsnedsettelse. For psykisk helse gjaldt det at lesbiske hadde høyere forekomst av ulike plager, og bifile aller mest. Faktisk indikerte undersøkelsen

---

71 Anderssen & Malterud 2013.

at en gjennomsnittlig bifil kvinne slet med symptomer på psykiske plager i en slik grad at det ga indikasjon for behandling. Bifile hadde også oftere selvmordstanker og gjorde flere selvmordsforsøk enn lesbiske. Lesbiske kvinner som ikke var åpne om sin seksuelle orientering, hadde større forekomst av psykiske plager enn dem som var åpne. Forskerne fant imidlertid ikke en tilsvarende sammenheng mellom åpenhet og selvmordstanker og selvmordsforsøk.<sup>72</sup>

Både levekårsundersøkelsen fra 2013 og oppfølgingsrapporten om lesbiske og bifile kvinner vektlegger teori om minoritetsstress. Begrepet «minoritetsstress» ble først utviklet av den amerikanske sosionomen Virginia Rich i hennes doktorgradsarbeid på 1970-tallet, som ga opphav til boken *Minority Stress and Lesbian Women* i 1981.<sup>73</sup> Minoritetsstress-teori har vokst til et stort fagområde. Forskingen deler i hovedsak en forståelse om at undertrykking og marginalisering – ikke bare den som skjer veldig tydelig og åpenbart, men også den mer subtile – av minoritetsgrupper på forskjellige måter gir opphav til stress, som på forskjellige måter påvirker helsen til personer som tilhører minoritetsgruppene. Minoritetsstress-forskning dreier seg dels om å dokumentere at slike prosesser faktisk har en merkbar helseeffekt, dels om å undersøke hvordan disse prosessene foregår for forskjellige minoritetsgrupper.

Anderssen og Malterud var varsomme med å komme med klare, bastante utsagn om årsakssammenhenger. De vektla kartlegging sterkere enn årsaksforklaring. Likevel satte de også forsiktig fram forslag til forklaringer. Rapporten fra 2013 fant at tydelig, åpenbar diskriminering rammet kun et mindretall av lhbt-personer i Norge. Denne diskrimineringen mot et mindretall var i seg selv ikke tilstrekkelig til å forklare det merkbart større omfanget av helsetilstander som rammet personer fra denne gruppen. Forfatterne brukte begrepet «heteronormativitet» for å vise til

kulturelle og sosiale institusjoner, praksiser og språk som forutsetter at alle mennesker er heteroseksuelle, at den heteroseksuelle kjernefamilien er naturgitt og universell, og at homoseksualitet dermed blir sosialt usynlig og annenrangs.<sup>74</sup>

72 Malterud & Anderssen 2014.

73 Rich, Salway, Scheim & Poteat 2020, Rich 2020.

74 Anderssen & Malterud 2013: 24.

For å beskrive både den subtile marginaliseringen som følger av heteronormativiteten, og den tydeligere diskrimineringen, brukte de begrepet «homonegativitet». I sitt empiriske materiale mente forskerne å finne gode indikasjoner på at heteronormativitet og homonegativitet i det norske samfunnet hadde konkrete negative konsekvenser for skeive personer. Dette fordi disse holdningene har skapt en sosial kontekst der skeive personer må besitte betydelig kompetanse og utføre betydelig tilpasning og anstrengelse, f.eks. for å avgjøre i hvilke situasjoner det er akseptabelt å være åpen om sin skeive identitet, og i hvilke situasjoner det ikke er det. Slik tilpasning krever altså en anstrengelse og en kompetanse som ikke kreves av dem som passer i heteronormen, noe som kan gi opphav til minoritetsstress.<sup>75</sup> Som forskerne skriver: «Flere [av de intervjuede] beskriver en kontinuerlig årvåkenhet der de prøver å tolke betydningen av små nyanser og detaljer i sosialt samvær.»<sup>76</sup> Når denne kontinuerlige årvåkenheten gjelder hvorvidt personer i det sosiale samværet vil akseptere et sentralt element ved din identitet, er det ikke vanskelig å forstå at dette kan gi opphav til betydelig stress.

Rapporten fra 2014 setter ikke fram klare konklusjoner, men hypoteser for videre utforskning. En av hypotesene er at «minoritetsstress kan ha ulik utforming og betydning [for de] lesbiske og bifile kvinner».<sup>77</sup> Forskerne antyder også en forklaring på hvorfor det er slik:

Samfunnet har i økende grad begynt å venne seg til at det å være lesbisk eller homofil er aktuelle alternativer til heteroseksualitet. Biseksualitet er imidlertid fremdeles i stor grad usynlig som seksuell orientering, kanskje fordi dette i enda større grad utfordrer heteroseksualitetens tatt-for-gitt-heter og utbredte forestillinger om at det kun er «de andre» (dvs. lesbiske kvinner og homofile menn) som har sex med samme kjønn.<sup>78</sup>

---

75 Anderssen & Malterud 2013: 167–168.

76 Sst.: 168.

77 Malterud & Anderssen 2014: 105.

78 Sst. 106.

Dette stemmer godt overens med rapportens funn om at bifile i mindre grad enn lesbiske aksepterer sin orientering og i mindre grad er åpne om den. Det synes å antyde en mulig konkret måte minoritetsstresset oppstår på hos enkeltindivider, som en respons på at åpenhet om egen identitet i sosiale situasjoner gjøres vanskelig av eksisterende normer og kulturelle mønstre. Minoritetsstress var imidlertid ikke den eneste mulige årsaken rapporten identifiserte til helseforskjellene den fant. Også manglende kunnskap i helsevesenet ble identifisert som en mulig årsak. Dels at helsepersonell, som fastleger, manglet tilstrekkelig kunnskap om helseutfordringer som var spesifikke for lesbiske og bifile kvinner, og dels at fastlegene ikke kjente til de enkelte pasientenes seksuelle orientering og dermed tok for gitt at de var heterofile. Her ser vi også at heteronormativiteten bidro til den mangelfulle oppfølgingen i helsevesenet, og at siden åpenhet er vanskeligere for bifile kvinner enn for lesbiske, var også mangelfull kunnskap i helsevesenet et problem som i størst grad rammet bifile.<sup>79</sup>

### Skeivt arkiv

Ved et seminar for Nettverk for forskning om homoseksualitet i oktober 2012 fortalte Hellesund om en idé hun hadde fått: Hva med å opprette et arkiv som samlet dokumentasjon fra skeive menneskers historie? Et skeivt arkiv? Tidligere samme år hadde Hellesund begynt å jobbe som bibliotekar ved Universitetsbiblioteket. Allerede på jobbintervjuet hadde hun nevnt sin interesse for å starte et skeivt arkiv.<sup>80</sup> Kim Friele deltok på seminaret. Få eller ingen andre har spilt en så viktig rolle i den norske homobevegelsen som Friele, og hele tiden har hun tatt vare på dokumenter som ble produsert. Friele tente på ideen og sa seg umiddelbart villig til å donere sitt eget store privatarkiv til et Skeivt arkiv. Etter at Friele i juni 2013 undertegnet en avtale med UiB om arkivet, kunne Hellesund og universitetsbibliotekets direktør Ole Gunnar Evensen kjøre til Geilo og hente Frieles arkivmateriale.<sup>81</sup> Året etter ansatte UiB tre

79 Sst.: 105–106.

80 Hellesund 2016: 118.

81 <https://www.uib.no/aktuelt/36774/friele-ga-privat-samling-til-skeivt-arkiv>

personer i midlertidige stillinger for å ordne dette materiale, samt henvende seg til skeive miljøer for å samle inn mer materiale.<sup>82</sup>

Skeivt arkiv åpnet 15. april 2015. Arkivets overlevelse var imidlertid ikke en selvfølge. I januar hadde kulturminister Torhild Widvey (Høyre) uttalt at videre finansiering var opp til UiB, som i de første årene finansierte arkivet sammen med bidrag fra stiftelsen Fritt Ord, Kulturrådet og Nasjonalbiblioteket.<sup>83</sup> Arkivets støttespillere arbeidet aktivt for å få politisk støtte. Partiene på venstresiden, samt Senterpartiet, var ikke vanskelige å overbevise, men regjeringspartiene (Høyre og Fremskrittspartiet) var avvisende. Gjennombruddet kom da regjeringens støtteparti Venstre, etter en rekke møter med representanter for Skeivt arkiv, gjorde fast støtte over statsbudsjettet til en høyt prioritert sak i budsjettforhandlingene. Fra og med 2016 fikk Skeivt arkiv en fast post på 5 millioner kroner over statsbudsjettet.<sup>84</sup> Arkivet kunne dermed få en fast stab på fire. Disse ble faglig leder Runar Jordåen, digital arkivar Hannah Gillow-Kloster, arkivar Ragnhild Bjelland og konsulent Heidi Rohde Rafto. I 2016 begynte også et stort intervjuprosjekt – gjennomført av flere midlertidig ansatte – for innsamling av «Skeive livsminner».<sup>85</sup>

Skeivt arkiv var ikke i seg selv ment som en forskningsinstitusjon, men derimot – som det het i årsmeldingen for 2017 – som en institusjon som «formidler og stimulerer til forskning på skeiv historie». For å stimulere til forskning på skeiv historie utlyste Skeivt arkiv for første gang i 2016 masterstipender, og publiserte en liste over foreslåtte tema for masteroppgaver.<sup>86</sup> I årene som fulgte, lyktes Skeivt arkiv i å få tak i flere nye arkiver fra skeive organisasjoner og personer, samtidig som formidlingsaktiviteten var intens og intervjusamlingen stadig vokste.

I 2019 og 2020 forteller årsrapportene om økende interesse for samlingene fra studenter og forskere, og begge år er arkivene etter Helseutvalget (– for homofile, som det het de første årene etter stiftelsen i 1983) og HivNorge løftet fram som særlig populære. Det er grunn til å anta at en del forskning som benytter disse arkivene, er underveis, men ennå ikke publisert. Blant forskerne som benyt-

82     *Stoff*, 9. mai 2018.

83     Hellesund 2016: 119.

84     Skeivt arkiv, *Årsrapport 2015*.

85     Skeivt arkiv, *Årsrapport 2016*.

86     Skeivt arkiv, *Årsrapport 2017*.



tet disse arkivene, er UiO-stipendiat i medisinsk historie, Ketil Slagstad, som i 2020 publiserte en artikkel om lesbiske og homofile helsearbeideres aids-aktivisme på 1970- og -80-tallet.<sup>87</sup> Hellesund publiserte samme år en artikkel om ideer om sex og autentisitet blant lesbiske radikalfeminister på 1970-tallet, bygget på Skeivt arkivs beholdning av tidsskrifter fra denne bevegelsen.<sup>88</sup>

Skeivt arkiv skal først og fremst tilrettelegge for forskere fra andre institusjoner, men også dets egne ansatte publiserer. Særlig gjelder det historiker Runar Jordåen, som disputerte i 2010.<sup>89</sup> Avhandlingens tema er homoseksualitet i norsk psykiatri og psykologi fra slutten av 1800-talet til 1960. Jordåen så disse fagfeltene som del av bredere kontekster. Han inkluderte lengre drøftinger av fagene, og avhandlingen er langt på vei en historie om hvordan en moderne forståelse av homoseksualitet ble skapt i Norge. Han tok utgangspunkt i to spørsmål som var lite utforsket for Norges vedkommende, men som har vært sentrale i den skeive historiske forskningen internasjonalt: Når oppsto den moderne identitets-kategorien «den homoseksuelle»? Og hvilken rolle har psykiatrien spilt for skeive menneskers liv? Jordåens egne svar er preget av nyanser, til dels nyansering av internasjonalt innflytelsesrike verker, basert på en norsk case-studie. Et interessant moment ved Jordåens avhandling er den betydning han finner at sedelighetsdebatter i 1880-årene hadde som et slags overgangsstadium mellom en tidligere sodomi-diskurs og en etter dette fremvoksende psykiatrisk forståelse av homoseksualitet som et avvik fra seksualitetens «naturlige» funksjon.

Siden har Jordåen blant annet publisert flere artikler om homoseksualitet under den tyske okkupasjonen av Norge, om syn på homoseksualitet i 1930-tallets seksualopplysningsbevegelse, om homofile tema i Alf Martin Jægers forfatterskap, samt om en «homoskandale» i Bergen i 1909.<sup>90</sup> Sammen med Gillow-Kloster bidro Jordåen dessuten med en artikkel om Skeivt arkiv i en engelskspråklig bibliotekfaglig antologi i 2020.<sup>91</sup> Utover forskningen som foregikk blant Skeit arkivs ansatte, skulle arkivet også

87 Slagstad 2020.

88 Hellesund 2020.

89 Jordåen 2010.

90 Wolfert & Jordåen 2015, Jordåen 2017a, 2017b, 2020.

91 Jordåen & Gillow-Kloster 2020.

komme til å få ringvirkninger inn i forskning som foregikk ved andre institusjoner.

En slik ringvirkning kom da *Historisk tidskrift* i 2020 kom med et spesialnummer om skeiv historie, i samarbeid med Skeivt arkiv. Kort tid før dette hadde Hanne Marie Johansen, ved UiBs Senter for kvinne- og kjønnsforskning, publisert boken *Skeive linjer i norsk historie frå norrøn tid til i dag*. Dette var den første samlede akademiske fremstillingen av norsk skeiv historie.<sup>92</sup> Johansen syntetiserte mer eller mindre alt som hittil var gjort av skeiv historisk forskning i Norge. Hun kombinerte dette med et historiografisk perspektiv og drøftet den skeive forskningens egen utvikling, samt påpekte at trans og interkjønn «er forsømte felt i skeiv historie».<sup>93</sup> Samme år tok Hellesund og Anderssen initiativ til å starte Forskergruppe for LHBTI-forskning ved UiB; den fikk ansatte fra de fleste fakulteter som medlemmer.

Gjennom det siste tiåret har det blitt gjennomført en lang rekke levekårsundersøkelser, både ved UiB og ved andre institusjoner.<sup>94</sup> Hva gjaldt kartlegging, og til dels analyse, av skeive liv i samtidens Norge, representerte dette tiåret altså et stort fremskritt. For andre typer skeiv forskning kan ikke det samme nødvendigvis sies. Den teksttolkende og historiske forskningen fikk nesten ikke forskningsmidler. Forskningsrådets program for kjønnsforskning, som hadde finansiert mye av den skeive forskningen fra 1990-tallet av, ble avvirket i 2012. I stedet skulle kjønnsperspektiver integreres i alle prosjekter. Kritikere hevdet at den eneste betydningen denne nye politikken fikk, var telling av kvinnelige deltakere i de ulike prosjektene og stopp i finansieringen av skeiv forskning.<sup>95</sup>

Allerede ti år før hadde kriminologen Turid Eikvam tatt opp spørsmålet om institusjonalisering av skeiv forskning. Burde den ha sine egne forskningssentre? Eller bli en integrert del av de eksisterende sentrene for kjønnsforskning? Dette er spørsmål som ennå ikke er avklart, mer enn 20 år senere. Sentre for skeiv forskning eksisterer ikke i Norge. Skeivt arkiv er det nærmeste, men det har

92 Tidligere hadde Kim Friele skrevet noe i nærheten av en skeiv verdenshistorie, for et allment publikum, Friele 1985. Jonas Rein Seehus har skrevet en lignende populærhistorie om homofile i perioden det har eksistert en organisert homobevegelse, Seehus 2009.

93 Johansen 2019: 192.

94 Se f.eks. Roland & Auestad 2009, Ros 2013, Stubberud, Prøitz & Hamidiasl 2018.

95 Dagsavisen 3. juli 2019.

ikke forskerstillinger. Skeiv teori har fått stort gjennomslag ved sentrene for kjønnsforskning. Dette har bidratt til å gjøre grensen mellom kjønnsforskning og skeiv forskning mer uklar enn den var tidligere, da feltene var kjent som kvinneforskning og homoforskning. Likevel har empirisk forskning om skeive mennesker i nåtid og fortid ikke foregått i utstrakt grad ved sentrene for kjønnsforskning. Den skeive forskningens fremtid er derfor avhengig av enkeltpersoner i faste stillinger, samt tildelinger fra programmer uten noen spesifikk innretning mot skeiv forskning. Om det etter hvert fester seg et inntrykk av at skeive menneskers levekår er tilstrekkelig godt kartlagt og forstått, vil den skeive forskningens fremtid etter hvert bli avhengig av at de som har drevet den fremover siden 1990-tallet, får avløsere i form av nye fast ansatte med skeive forskningsinteresser.

### Nye levekårsundersøkelser

I 2015 finansierte Bufdir en ny rapport, som skulle legge til rette for grundige undersøkelser av lesbiske, homofile, bifile og transpersoners levekår i fremtiden. Oppdraget gikk til en gruppe ved UiBs psykologiske fakultet, ledet av Anderssen. Rapporten identifiserte indikatorer til bruk i fremtidige levekårsundersøkelser.<sup>96</sup> Trolig vil dens påvirkning merkes i flere rapporter i årene som kommer. Ett resultat kom i 2020. Indikatorsett-rapporten anbefalte blant annet at noen spørsmål om seksuell orientering og kjønnsidentitet/uttrykk ble inkludert i Statistisk sentralbyrås (SSB) årlige levekårsundersøkelser. I rapporten ble det også gitt praktiske råd om hvordan dette kunne gjennomføres. I 2020 publiserte så SSB for første gang en rapport som sammenlignet de aktuelle gruppene med resten av befolkningen. SSB-rapporten viste at disse gruppene hadde merkbart lavere tilfredshet med sin helse, økonomi og med livet generelt enn resten av befolkningen.<sup>97</sup>

Levekårsundersøkelsene har stått i fokus her mye på grunn av at de representerer en betydelig utvidelse av kunnskapen om livsforholdene til mennesker med ulik seksuell orientering i det norske

96 Anderssen, Buer, Olaniyan & Malterud 2016.

97 Støren, Rønning & Gran 2020.

samfunnet. De har produsert en langt mer «virksom» form for kunnskap enn hva tilfellet ofte er for grunnforskning, noe som også har vært hensikten med finansieringen av disse undersøkelsene. Samtidig har levekårsundersøkelsene også blitt til i nær kontakt og dialog med forskning som står nærmere grunnforskningen, og lenger fra den offentlige utredningsvirksomheten. Forskere involvert i levekårsundersøkelsene har veiledet doktorgradsavhandlinger om relaterte tema.<sup>98</sup> Og de har selv utforsket og problematisert tema relatert til levekårsundersøkelsene i vitenskapelige tidsskrifter.<sup>99</sup>

I NOVA-rapporten fra 1999 ble ikke transpersoner omtalt. Et påfallende trekk ved Malterud og Anderssens rapport fra 2013 er at transpersoner bare ble inkludert i enkelte deler av rapporten, ikke gjennomgående på lik linje med homofile, lesbiske og bifile. Dette var forskerne bak rapporten selv tydelig bevisste på, og de var nøye med å presisere at dette ikke var et valg de selv hadde tatt, men et resultat av oppdraget.<sup>100</sup> På samme tid som Malterud og Anderssen gjennomførte sin store levekårsundersøkelse, gjennomførte Janneke var der Ros ved Likestillingssenteret i Hamar en undersøkelse av transpersoners levekår. Den avslørte at denne gruppen slet med store problemer som en følge både av fordommer og av mangel på kunnskap i helsevesenet, skolen og andre arenaer.<sup>101</sup> Indikatorsett-rapporten fra 2016 inkluderte transpersoner på lik linje med andre skeive.<sup>102</sup>

Allerede i 2017 ba Stortinget regjeringen om å finansiere en ny landsomfattende levekårsundersøkelse. Denne gangen var transpersoner inkludert på lik linje med de andre gruppene. Oppdraget skulle være et samarbeidsprosjekt mellom flere institusjoner. UiB var sentralt på flere måter. Forskningsgruppen besto av tre forskere, med Anderssen som UiBs representant. Et annet medlem, Helga Eggebø ved Nordlandsforskning, har doktorgrad fra UiB. I tillegg skulle materiale innsamlet av Skeivt arkiv være en viktig del av det empiriske grunnlaget.

Det første produktet av denne nye, store levekårsundersøkelsen var rapporten «Skeive livsløp» i 2019. Rapporten tok utgangs-

98 Se f.eks. Bjørkman 2012, Dahl 2015, Slåtten 2016.

99 Se f.eks. Malterud & Bjørkman 2016, Anderssen mfl. 2020.

100 Anderssen & Malterud 2013: 5.

101 Ros 2013.

102 Anderssen et al. 2016.

punkt i at den allmenne aksepten for skeive mennesker har blitt stor, samtidig som heteronormativitet på mange måter fortsatt preger kulturen. Rapporten ville svare på hvordan det å leve som skeiv i en slik situasjon påvirker livsløpet. Et kjennemerke ved denne rapporten, er det interseksjonelle innslaget ved at

flertallet av de skeive som er intervjuet, har innvandrerbakgrunn, samisk bakgrunn, nedsatt funksjonsevne, bakgrunn fra bygdesamfunn eller er eldre personer.<sup>103</sup>

Forskerne så ikke det å ha «bakgrunn fra bygdesamfunn» som et diskrimineringsgrunnlag, men la likevel vekt på dette det fordi skeive i byer er sterkt overrepresentert i de fleste tidligere studier.

Skeive med innvandrerbakgrunn, fant rapporten, var ikke overraskende en særlig utsatt gruppe, da de er utsatt for to vanlige typer diskriminering, der rasistisk diskriminering i seg selv er et mer alvorlig problem enn diskriminering av skeive. Forskerne fant at innvandrere fra land med lover «som ikke anerkjenner likekjønnspar», var utsatt for fordommer fra andre innvandrere fra samme land. Flertallet opplevde skeive miljøer som inkluderende. Noen hadde imidlertid opplevd å bli utsatt for rasistisk ekskludering fra skeive miljøer, hadde støtt på stereotypier om «den homofobe araber» og møtt oppfatninger om at det ikke var mulig å være skeiv med en slik bakgrunn.<sup>104</sup> Rapporten fokuserte dessuten på erfaringer med å «komme ut» og fant at dette var mindre problematisk for homofile enn for personer som brøt med dikotomiene mann/kvinne og homo/hetero, som transpersoner, bifile og panfile. Hvordan man ble møtt første gang man kom ut, ble viktig for manges forhold til åpenhet videre i livet.<sup>105</sup> Sist, men ikke minst, løftet rapporten fram hvordan det å være skeiv kan få hele ideen om et «livsløp» til å se annerledes ut enn hvordan heteronormativiteten konstruerer det. Som forskerne påpeker, produserer heteronormativitet noe som kan kalles krononormativitet. Det vil si at et livsløp forstås i lys av reproduksjon: «overgangen til reproduktiv alder (ungdomstid), reproduksjonsfasen (voksen), aldring (overgangen til ikke-repro-

103 Eggebø, Stubberud & Anderssen 2019: 4.

104 Sst.: 38–41.

105 Sst.: 56–70.

duktiv alder)». <sup>106</sup> Rapporten tok opp hvordan skeive bryter med krononormativiteten, betydningen av vennskap og skeive nettverk, samt møter med hatytringer og seksuelle krenkelser. <sup>107</sup>

Et av de tydeligste endringstrekkene ved levekårsundersøkelsene i den perioden UiB-forskere har vært tungt involvert i disse, er økt inkludering av transpersoner samt større oppmerksomhet om seksuelle orienteringer som bryter med homo/hetero-dikotomien. Levekårsundersøkelser er generelt ikke ment å være teoretisk banebrytende, og de svarer på relativt presise bestillinger fra oppdragsgiver. Det er dermed fristende å forklare disse utviklingstrekkene ikke bare med at skeiv teori har blitt mainstream innenfor forskningen, men også at den har påvirket hvordan kjønn og seksualitet blir forstått i samfunnet utenfor academia. Dette kan ses som en firefasert historie. Først bidro humanistiske forskere ved UiB til å introdusere skeiv teori. Deretter ble skeiv teori mer allment akseptert også i den ikke-historisk orienterte forskningen mellom 2000 og 2010. Deretter inntraff en mer allmenn aksept av skeivhet, det Johansen omtaler som «den skeive vendingen». <sup>108</sup> Og til slutt forplantet denne seg til levekårsundersøkelsene.

Inkluderingen av transpersoner speilet også en utvikling innenfor homobevegelsen, som i økende grad var blitt en skeiv bevegelse som inkluderte transpersoner. Gjennom det meste av homobevegelsens historie i Norge var transpersoner ikke inkludert. Det endret seg med den skeive vendingen: Fra 2008 har transpersoner vært inkludert i Foreningen Fri, som er arvtakerorganisasjonen til Forbundet av 1948, men har utviklet seg fra en organisasjon som jobbet for rettighetene til en spesifikk minoritetsgruppe – homo-seksuelle og lesbiske – til en organisasjon «for kjønns- og seksualitetsmangfold». Forskning spesifikt om transpersoner har det vært lite av ved UiB. <sup>109</sup>

---

106 Sst.: 6.

107 Sst.: 71–91.

108 Johansen 2019: 211–212.

109 Et unntak er arbeidene til historiestudent Sigrid Sandal: Sandal 2017, 2020.

## Skeiv forskning og identitet

I en del av den aller tidligste homoforskningen ved UiB var det et helt tydelig mål å bidra til homofil identitetsbygging, på en måte som hadde fellestrekk med hvordan historieforskning på 1800-tallet var ment å bygge norske og andre nasjonale identiteter. Denne forskningen kan også sies å rammes av Butlers kritikk av forskning som tar stabile identiteter for gitt. Det er ikke godt å si hva de anti-identitetspolitiske aviskommentatorene ville sagt om Gatlands *Mellom linjene*. Ett element i deres kritikk har vært at akademisk identitetspolitikk visstnok «kapsler inne» personer i en identitet og dermed fjerner dem fra det universelle fellesskapet.<sup>110</sup> Var det å løfte fram homofile tema i norsk litteraturhistorie et angrep på det universelle? Eller kan det tvert imot forstås som bidrag til å løfte mennesker og tema som tidligere var blitt neglisjert, inn i det universelle? Fra perspektivet til historikere som lenge har ansett at identitetsbygging er et integrert aspekt ved faget, er det vanskelig å se at det identitetsbyggende aspektet av *Mellom linjene*, som utvilsomt er sterkt, skulle frata den noen verdi som forskningsarbeid.

Den «skeive vendingen» internasjonalt fikk stor betydning for homoforskningen i Bergen. Butler, Kosofsky Sedgwick og andre teoretikere inspirerte forskere til å rette blikket i nye retninger og til å tolke sitt materiale på nye måter. Svært mye av LHBT+-forskningen ved UiB er det vanskelig å tenke seg kunne blitt til, i noen gjenkjennbar form, uten innflytelse fra den skeive teoriens hovedverker. På den annen side, selv om teoriens ringvirkninger i den bergenske forskningen var store, synes ingen av forskerne som lot seg inspirere, å ha følt seg forpliktet til å akseptere eller forsvare Butlers mest radikalt kontraintuitive argumenter. Lite eller ingenting av den skeive forskningen i Bergen synes å forutsette aksept av Butlers argumentasjon om at biologisk kjønn er like konstruert som sosialt kjønn. Kanskje kan dette tolkes som støtte til Toril Mois kritikk av Butler, som blant annet handler om at Butler blir virkelighetsfjern og overdrevent abstrakt på grunn av en innbilt forpliktelse til å dekonstruere langt mer enn hennes øvrige posisjoner

virkelig forutsetter.<sup>111</sup> Skeiv teori har heller ikke fjernet de «gamle» begrepene, som «lesbisk» eller «homofil».

Den humanistiske forskningen ved UiB som har latt seg inspirere av skeiv teori, indikerer at kritikken om å «kapsle inne» og motvirke det universelle er særdeles lite treffende. Nettopp å sette spørsmålstejn ved identitetskategorier, samt analysere prosessen som «kapsler inne» noen i en identitet, har vært blant dens fremste beskjefligelser. Det mest sentrale punktet for denne anti-identitetspolitiske kritikken har imidlertid vært hvordan den identitetspolitiske forskningen avdekker undertrykking på steder og måter som «folk flest» ikke kjenner igjen. Et pussig trekk ved denne kritikken er at den synes å ta for gitt at i tilfeller der allment aksepterte oppfatninger står i strid med vitenskapelige funn, er det de allment aksepterte oppfatningene som skal ha forrang. Denne svært originale vitenskapsteorien har foreløpig ikke blitt utdypet eller begrunnet.

Man kan likevel spørre: Forutsetter skeiv forskning de undertrykkende strukturene som går under navnet «heteronormativitet», eller dokumenter den deres eksistens? I forbindelse med dette spørsmålet er særlig de mange levekårsundersøkelsene interessante. Levekårsundersøkelsene gir nokså uomtvistelig dokumentasjon for at skeives helsesituasjon er vesentlig forskjellig fra og mer negativ enn et gjennomsnitt av hele befolkningen. Må dette så nødvendigvis skyldes heteronormativitet, homonegativitet og minoritetsstress? Hellesunds bok om skeivhet og selvmord gir en sterk indikasjon på hvordan en slik årsakssammenheng kan fungere, selv om hennes lille og ikke-representative utvalg ikke kan telle som tilstrekkelig dokumentasjon. Naturlig nok gir levekårsundersøkelsene ikke like overveldende dokumentasjon for årsakssammenhengene som for eksistensen av helseforskjeller. Nettopp eksistensen av slike helseforskjeller kan imidlertid tjene som indikasjon på at de som benekter heteronormativitetens eksistens, bør kunne fremsette en alternativ og troverdig forklaring på helseforskjellene.

Samtidig finnes det også studier som kan sies å ta heteronormativitetens eksistens for gitt. Det virker likevel ikke presist



å karakterisere dette som at de forutsetter det de er ment å dokumentere. Mer presist kan det være å si at de forutsetter denne eksistensen fordi deres siktemål er et annet. Og så lenge det eksisterer en omfattende forskningslitteratur som sterkt sannsynliggjør heteronormativitetens eksistens, er det da et tegn på manglende vitenskapelighet i feltet at det også finnes studier som tar denne eksistensen for gitt? Samlet synes det å være liten grunn til å ta på alvor anklagene om at skeiv forskning utgjør en trussel mot universitetets vitenskapelighet, men kanskje mer relevant å sammenligne med den nasjonalt fokuserte historieforskningen: Både konstruksjon og oppløsning av identiteter har vært en integrert del av den skeive forskningens historie ved UiB. Det har vært forskning både om og for identitet. Og dette gir ikke grunnlag for noen dom om at den skeive forskningen er mindre vitenskapelig enn andre akademiske felt.

## Litteratur

- Anderssen, N. (1988). Vil vi eller må vi? Om bakenforliggende premisser i homse- og lesbekamp. *Løvetann*, 12(12), 36–39.
- Anderssen, N. (1995). Forskning om homoseksualitet: Essensialistiske begrensninger. I: Lie, Halvorsen & Brantsæter s. 35–44.
- Anderssen, N. (2011). Valg eller legning: The Making of the Modern Homosexual. *Skråskrift: Tidsskrift for LLH Bergen og Hordaland*, 4, 27–32.
- Anderssen, N. & Malterud, K. (red.) (2013). *Seksuell orientering og levekår*. Bergen: Uni Helse – Allmennmedisinsk forskningsenhet.
- Anderssen, N., Buer, L., Olaniyan, O.S. & Malterud, K. (2016). *Kartlegging av levekår blant lesbiske, homofile, bifile og transpersoner: Et indikatorsett for ti års oppfølging*. Bergen: Det psykologiske fakultet, UiB.
- Anderssen, N., Sivertsen, B., Lønning, K.J., Malterud, K. (2020). Life Satisfaction and Mental Health among Transgender Students in Norway. *BMC Public Health*, 20(1), 138.
- Andresen, A., Rosland, S., Ryymin, T. & Skålevåg, S.A. (2012). *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståing og metode*. Oslo: Samlaget.
- Angvik, B. (1994). Er det ein homo(forskar) ved universitetet ditt? *Løvetann*, 17(1), 37–39.
- Angvik, B. (2000). *Oscar Wilde*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bell, A.P., Hammersmith, S.K. & Weinberg, M.S. (1982). *Heterofili–Homofili: Kinsey-rapporten om seksuell orientering og partnervalg* (B. Grünfeld & K. Malterud, overs.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørby, P. (1995). Queer theory. I: Lie, Halvorsen & Brantsæter: 15–33.
- Bjørby, P. (2001). Queer-teori: Assymetriske identiteter. I: M.C. Brantsæter, T. Eikvam, R. Kjær & K.O. Åmås (red.), *Norsk homoforskning* (s. 325–354). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørby, P. (2008). Eve Kosofsky Sedgwick. I: Mortensen, E., Egeland, C., Gressgård, R., Holst, C., Jegerstedt, K., Rosland, S. & Sampson, K. *Kjønsteori*. Oslo: Gyldendal.
- Bjørby, P. (2010). Åsmund Sveens Andletet (1932): En queering av seksualitet, drift og identitet. I: H.K. Rustad (red.), *«Der vårgras brygger»: Nye lesninger av Åsmund Sveens diktning* (s. 133–187). Vallset: Oplandske Bokforlag.
- Bjorkman, M. (2012). *Lesbisk selvtilitt – lesbisk helse: utfordringer og mestringsstrategier hos lesbiske kvinner* (Doktoravhandling). Bergen: Universitetet i Bergen.

- Blazević, D. (2015). *Jakten på et fagfelt: Den skandinaviske kvinne- og kjønnshistoriens fremvekst i skjæringsfeltet mellom historieforskning og kvinne- og kjønnsforskning* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Blom, K. & Helle, K. (1990). *Historie: Hva, hvordan, hvorfor? Fagdidaktisk innføring*. Bergen: Historisk institutt, UiB.
- Butler, J. (1990/2006). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York / London: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of «sex»*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1997). *The psychic life of power: Theories in subjection*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Colville, D. (2017). Medicine's gender revolution: How women stopped being treated as 'small men'. *The Conversation*.
- Dahl, B. (2015). *Queer challenges in maternity care: A qualitative study about lesbian couples' experiences* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Eggebo, H., Stubberud, E. & Anderssen, N. (2019). *Skeive livsløp: En kvalitativ studie av levekår og sammentatte identiteter blant lhbtiis-personer i Norge*. Bodø: Nordlandsforskning.
- Eikvam, T. (2001). Norsk homoforskning – Status og fremtid. I: M.C. Brantsæter, T. Eikvam, R. Kjær & K.O. Åmås (red.), *Norsk homoforskning* (s. 410–438). Oslo: Universitetsforlaget.
- Endsjø, D.Ø. (2009). *Sex og religion: Fra jomfruball til hellig homosex*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fairchild, B. & Hayward, N. (1983). *Nå som dere vet det* (K. Malterud, overs.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Foucault, M. (2019/1976). *The history of sexuality 1: The will to knowledge*. London: Penguin.
- Friele, K.-C. (1985). *De forsvant bare ...: Fragmenter av homofiles historie*. Oslo: Gyldendal.
- Gatland, J.O. (1990). *Mellom linjene: Homofile tema i norsk litteratur*. Oslo: Aschehoug.
- Gatland, J.O. (1996). *Skeive skrifter: Bibliografi over homofile tema i norsk litteratur*. Oslo: Biblioteksentralen.
- Gatland, J.O. (2002). *Mitt halve liv: Bjørnstjerne Bjørnsons vennskap med Clemens Petersen – og andre menn*. Oslo: Kolofon.
- Gatland, J.O. (2003). *Det andre mennesket: Eit portrett av Åsmund Sveen*. Oslo: Samlaget.
- Gatland, J.O. (2008). *Torvald Tu – eit diktarliv*. Oslo: Samlaget.
- Gatland, J.O. (2010). *Ord og orgasme: Ein biografi om Ola Raknes*. Oslo: Samlaget.
- Gatland, J.O. (2011). Historia er di: Om dokumentasjon av homohistoria. *Skråskrift: Tidsskrift for LLH Bergen og Hordaland*, 4.
- Gatland, J.O. (2016a). *Det litterære liv: Rolv Thesen og hans tid*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Gatland, J.O. (2016b). *Romantiske vennskap: Sjelevenner i norsk kultur*. Oslo: Samlaget.
- Gatland, J.O. (2018). *Ein driftig djevel i Bergen: Historia om Mons Litleré*. Oslo: Samlaget.
- Giertsen, M. (1989). *Lesbiske – Coming Out og åpenhet. En livsløpsanalyse* (Hovedoppgave i sosiologi). Universitetet i Bergen.
- Gieryn, T.F. (1999). *Cultural boundaries of science: Credibility on the line*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Grodal, F. (1957). *Vi som føler annerledes: Homoseksualiteten og samfunnet*. Oslo: Aschehoug.
- Hamm, C., Sejersted, J.M. & Waage, L.R. (2008). *Tekster på tvers: Queer-inspirerte lesninger*. Trondheim: Tapir.
- Hasselgreen, H. (1974). På leting etter homokokken. *Nordisk psykiatrisk tidsskrift*, 28(8), 605–611.
- Hegna, K., Kristiansen, H.W. & Moseng, B.U. (1999). *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn*. Oslo: NOVA.
- Hellesund, T. (1995). *Al min længsel og uro: Om einslege borgarskapskvinner rundt århundreskiftet* (Hovedoppgave). Universitetet i Bergen.
- Hellesund, T. (2002). *Den norske peppermø: Om kulturell konstituering av kjønn og organisering av enslighet* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Hellesund, T. (2003). *Kapitler fra singellivets historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellesund, T. (2008a). *Identitet på liv og død: Marginalitet, homoseksualitet og selvmord*. Oslo: Spartacus.
- Hellesund, T. (2008b). Queering the spinsters: Single middle-class women in Norway, 1880–1920. *Journal of Homosexuality*, 54(1–2), 21–48. <https://doi.org/10.1080/00918360801951947>
- Hellesund, T. (2016). Skeivt arkiv: The establishment of a queer historical archive in Norway 2012–2015. *Lambda Nordica*, 21(3–4), 111–134.
- Hellesund, T. (2020). Better than orgasm: Sex, authenticity and intimacy in the new women's movement in Norway. *Gender & History*. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12502>

- Ihle, O.-M. (2018). *Da He-Man kom til Norge: En fortelling om å vokse opp på åttitallet*. Oslo: Kagge.
- Jeffreys, S. (1997/1985). *The Spinster and her Enemies: Feminism and Sexuality 1880–1930*. Melbourne: Spinifex.
- Johansen, H.M. (2019). *Skeive linjer i norsk historie frå norrøn tid til i dag*. Oslo: Samlaget.
- Jordåen, R. (2010). *Inversjon og perversjon: Homoseksualitet i norsk psykiatri og psykologi frå slutten av 1800-talet til 1960* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Jordåen, R. (2017a). Arktisk homokamp. *Syn og segn*, 2.
- Jordåen, R. (2017b). Homoskandale! Sosialdemokrati, sensasjon og seksualitet i Bergen i 1909. I: R. Botheim, I.M. Baadsvik, G. Valderhaug & A. Wiig (red.), *Han e' søkkane go! Et festskrift til byarkivar Arne Skivenes* (s. 424–445). Oslo: ABM-media.
- Jordåen, R. (2020). Verdige og verdifulle relasjonar? Karl Evang og Torgeir Kasa om homoseksualitet i 1932. *Historisk tidskrift*, 99(4), 301–315. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2020-04-04>
- Jordåen, R. & Gillow-Kloster, H. (2020). Queering the Norwegian archive: Skeivt arkiv and changing concepts of gender and sexuality. I: M.T. Fjellestad & S. Acadia (red.), *Library and information studies for Arctic social sciences and humanities*. Abingdon: Routledge.
- Larsen, B. (2020). *Identitetspolitikk*. Oslo: Civita.
- Lie, R. & Fonseca, O. (1995). Informed consent to preventive AIDS vaccine trials in Brazil: A pilot study. *AIDS and Public Policy Journal*, 10, 22–26.
- Lie, R.K. (1997). Medisinsk etikk, Foucault og homoseksualitet. *Lambda Nordica*, 3(4), 41–49.
- Lie, R.K., Halvorsen, R.S. & Brantsæter, M.C. (red.) (1995). *Homoseksualiteter på norsk: Rapport fra en forskningskonferanse*. Bergen/Trondheim/Oslo: Nettverk for forskning om homoseksualitet.
- Malterud, K. (1984). *Sykdom eller særpreg? En kritisk bok om kvinner og helse*. Oslo: Pax.
- Malterud, K. (1990). *Allmennpraktikerens møte med kvinnelige pasienter* (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Bergen, trykt i Allmennpraktikerserien, Oslo: Tano.
- Malterud, K. (1999). Elendighetsbeskrivelser i vitenskapelig drakt. *Blikk*, 10(13).
- Malterud, K. (2001). Lesbiske i medisinsk teori og praksis: Et kritisk perspektiv på kunnskap og helsetjenester. I: M.C. Brantsæter, T. Eikvam, R. Kjær & K.O. Åmås (red.), *Norsk homoforskning* (s. 191–213). Oslo: Universitetsforlaget.
- Malterud, K. & Anderssen, N. (2014). *Helse blant lesbiske og bifile kvinner i Norge*. Bergen: Uni Research Helse.
- Malterud, K. & Bjorkman, M. (2016). The invisible work of closeting: A qualitative study about strategies used by lesbian and gay persons to conceal their sexual orientation. *Journal of Homosexuality*, 63(10), 1339–54. <https://doi.org/10.1080/00918369.2016.1157995>
- Marcuse, H. (1955/1966). *Eros and civilization*. London: Sphere.
- Melve, L. (2010). *Historie: Historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyer.
- Mesli, R. (2015). *In defense of identity politics: A queer reclamation of a radical concept* (doktoravhandling). University of Michigan.
- Moi, T. (1998). *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo: Gyldendal.
- Mortensen, E. (1982). *Lesbianism: A closeted existence within the contemporary American lesbian/feminist novel? A study of how lesbianisms structure form and content in Rita Mae Brown's «Rubyfruit Jungle» and Marge Piercy's «The high cost of living»* (Hovedoppgave i litteraturvitenskap). Universitetet i Bergen.
- Mortensen, E. (2015). The uses and abuses of gender theory. *Lambda Nordica*, 20(2–3), 49–73.
- Pluckrose, H. & Lindsay, J. (2020). *Cynical theories: How activist scholarship made everything about race, gender, and identity*. Durham: Pitchstone.
- Reich, W. (1933). *Die Massenpsychologie des Faschismus: Zur Sexualökonomie der politischen Reaktion und zur proletarischen Sexualpolitik*. Copenhagen: Verlag für Sexualpolitik.
- Rian, Ø. (2001). Mellom straff og fortielse: Homoseksualitet i Norge fra vikingtiden til 1930-årene. I: M.C. Brantsæter, T. Eikvam, R. Kjær & K.O. Åmås (red.), *Norsk homoforskning* (s. 25–56). Oslo: Universitetsforlaget.
- Rich, A. (2020). We can't talk about LGBT health without remembering Virginia Brooks. *Theconversation.com*
- Rich, A.J., Salway, T., Scheim, A. & Poteat, T. (2020). Sexual minority stress theory: Remembering and honoring the work of Virginia Brooks. *LGBT Health*, 7(3), 124–127. <https://doi.org/10.1089/lgbt.2019.0223>
- Robinson, P. (1969). *The Freudian Left: Wilhelm Reich, Geza Robeim, Herbert Marcuse*. New York: Harper & Row.
- Roland, E. & Auestad, G. (2009). *Seksuell orientering og mobbing*. Stavanger: Senter for atferdsforskning.

- Ros, J. v. d. (2013). *Alskens folk: Levekår, livssituasjon og livskvalitet for personer med kjønnsidentitetstematikk*. Hamar: Likestillingssenteret.
- Rubin, G.S. (1984). Thinking sex: Notes for a radical theory of the politics of sexuality. I: C.S. Vance (red.), *Pleasure and danger: Exploring female sexuality* (s. 267–319). London: Routledge.
- Sandal, S. (2017). «En særlig trang til å ville forandre sitt kjønn»: Kjønnsskiftebehandling i Norge 1952–1982 (Masteroppgave i historie). Universitetet i Bergen.
- Sandal, S. (2020). «Transvestittbehandlingsspørsmålet»: Helsetilbod ved transseksualisme i Norge 1952–1979. *Historisk tidsskrift*, 99(4), 316–331. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2020-04-05>
- Sedgwick, E.K. (1985). *Between men: English literature and male homosocial desire*. New York: Columbia University Press.
- Sedgwick, E.K. (1990). *Epistemology of the closet*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Seehus, J.R. (2009). *Rødt, hvitt og skrått*. Oslo: NRK.
- Slagstad, K. (2020). The amphibious nature of AIDS activism: Medical professionals and gay and lesbian communities in Norway, 1975–87. *Medical History*, 64(3), 401–435. <https://doi.org/10.1017/mdh.2020.21>
- Slåtten, H. (2016). *Gay-related name-calling among young adolescents: Exploring the importance of the context* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Stenvoll, D. (2002). *Politisk argumentasjon: En analys av norske stortingsdebatter om seksualitet og reproduksjon 1945–2001* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Stubberud, E., Prøitz, L. & Hamidiasl, H. (2018). *Den eneste skeive i bygda? Unge lhbt-personers bruk av kommunale helsetjenester*. Oslo: Forlaget Nora.
- Støren, K.S., Rønning, E. & Gran, K.H. (2020). *Livskvalitet i Norge 2020*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Sæle, K.M. (1984). *I fordommens bilde: Skildringer av homofile menn i norsk litteratur* (Hovedoppgave i nordisk). Universitetet i Bergen.
- Wainer, Z. & The Sex and Gender Sensitive Research Call to Action Group (2020). Sex and gender in health research: Updating policy to reflect evidence. *Medical Journal of Australia*, 212(2), 57–62. <https://doi.org/10.5694/mja2.50426>
- Wolfert, R. & Jordåen, R. (2015). Homoseksualitet i det tyskokkuperte Norge: Sanksjoner mot seksuelle forhold mellom menn i Norge 1940–1945. *Historisk tidsskrift*, 94(3), 455–485.



## Medarbeidere i bind 2

**Astri Andresen** (1955) er historiker og professor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap UiB.

**Dunja Blažević** (1984) er historiker og postdoktor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, UiB.

**Cecilie Boge** (1975) er historiker og førsteamanuensis ved UiB læringslab.

**Kari Tove Elvbakken** (1955) er statsviter og professor ved Institutt for politikk og forvaltning, UiB.

**Åsmund Borgen Gjerde** er historiker og oppdragsforsker, for tiden engasjert av Norsk studentorganisasjon.

**Hanne Marie Johansen** (1956) er historiker, professor ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning og førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Bergen.

**Thorleif Aass Kristiansen** (1983) er historiker ved Museum for universitetshistorie, UiO.

**Gjert Kristoffersen** (1949–2021) var lingvist og professor ved Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, UiB.

**Magnus Vollset** (1978) er historiker og førsteamanuensis ved Institutt for global helse og samfunnsmedisin, UiB.

Vitenskap  
og vitenskaps-  
historier





Universitetet i Bergen  
1946–2021

# Vitenskap og vitenskaps- historier

Astri Andresen og  
Kari Tove Elvbakken (red.)

## *Bind 3* *Kunnskapen i* *samfunnet*



FAGBOKFORLAGET



# Innhold

7 Kunnskapen i samfunnet

## **Del 1**

**11 Utdanning og formidling**

### Kapittel 1

13 Kvalitetsarbeid og dannelsediskusjoner

*Hege Roll-Hansen*

### Kapittel 2

51 Vitenskapsteori og doktorgrader – Minerva mot Mammon?

*Åsmund Borgen Gjerde*

### Kapittel 3

89 Utdanning som forskning

*Leidulf Melve og Teemu Ryymin*

### Kapittel 4

117 Hele verden i Bergen – formidling og forskning  
ved universitetets museum

*Hege Roll-Hansen*

### Kapittel 5

155 Formidling – folkeopplysning, informasjon  
og kommunikasjon

*Hege Roll-Hansen*

## Del 2

### 195 Vitenskap, stat og næringsliv

#### Kapittel 6

- 197 Forskning i velferdsstatens tjeneste  
*Hege Roll-Hansen*

#### Kapittel 7

- 233 Maktutredere  
*Hege Roll-Hansen*

#### Kapittel 8

- 263 Fisk og fiskeforskning – vitenskap og forvaltning  
*Kari Tove Elvbakken*  
*og Terje Finstad*

#### Kapittel 9

- 305 Olje – vitenskap og ny kunnskapsøkonomi  
*Kari Tove Elvbakken*  
*og Terje Finstad*

#### Kapittel 10

- 347 Universitetets innovasjonsvending  
*Kari Tove Elvbakken*  
*og Terje Finstad*

- 389 Medarbeidere i bind 3

# Kunnskapen i samfunnet

Forskning – så vel grunnforskning som ulike former for oppdragsforskning – er normalt både åpen og tilgjengelig, og i siste instans ment for allmenheten, selv om den ikke alltid formidles direkte til alle. Det er likevel gjennom undervisningen at ansatte i størst grad og regelmessig og bredt formidler forskningsbasert kunnskap direkte til en stor gruppe mennesker som skal ta den med ut i samfunnet. Den utadrettede formidlingen gjennom museumsutstillinger og andre populærvitenskapelige presentasjoner har også alltid hatt en spesiell status og rolle i universitetsansattes liv – ved UiB siden grunnleggelsen og tilbake til Bergens Museums tid.

I dette bindet behandles utdanning, formidling og forskning for og med stat og næringsliv. Det de tre ulike vitenskapspraksisene har felles, er at de har vært omdiskutert, ikke minst etter årtusensskiftet, og til ulike tider vært gjenstand for store omlegginger. Særlig på utdanningsfeltet har initiativet til det ofte kommet ovenfra, mens stillingen til det som inntil 1948 var Bergens Museum, lenge helst var et universitetsinternt spørsmål – tross den betydningen det hadde i bysamfunnet. I 1991 ble det faktisk foreslått å avvikle bruken av den gamle museumsbygningen (se kapittel 9 i bind 1). Kravet om avkolonisering av museene er derimot verken lokalt eller nasjonalt, men internasjonalt. Samarbeidet med næringslivet har på sin side i stor grad tatt farge av UiBs beliggenhet, med vekt på fisk og olje, og det har bidratt til å endre byens gamle marine- og industriområde. Naturligvis har det også reist overordnede diskusjoner om fri forskning versus oppdragsforskning.

Det første kapittelet, skrevet av Hege Roll-Hansen, tar for seg implementeringen av det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket som kobler utdanningene ved UiB til nasjonale og internasjonale systemer. Bolognaprosessen og kvalitetsreformen i 2003 førte til viktige utdanningspolitiske diskusjoner hvor ikke minst dannelsesbegrepet ble sentralt. Hun viser betydningen av UiBs standpunkt i den nasjonale diskusjonen, og gjennom noen konkrete eksempler – etikketsatsing, danningsemner og utviklingen av nye systemer for kvalitetssikring – viser hun hvordan fagmiljøene har reagert på de nye kravene, med både motstand og tilpasning.

I kapittel 2 undersøkes opplæringen i vitenskapsteori for UiBs doktorgradskandidater, og opprettelsen av Senter for vitenskapsteori (SVT). Åsmund Borgen Gjerde spør blant annet om hvordan undervisningen i vitenskapsteori har blitt legitimert, og hva kandidatene fra de tre allmennfakultetene, – Det matematisk naturvitenskapelige, Det samfunnsvitenskapelige og Det humanistiske fakultet (MN, SV og HF-fakultetene) – har lært. Et hovedfunn er at vitenskapsteori har framstått som en motvekt mot krav om effektivisering og samfunnsnytte. Kapittel 3 dreier seg om det som kan kalles flaggskipet i den forskningsbaserte utdanningen, hoved- og masteroppgaver, siden veilederne ofte bruker sin spesialkompetanse nokså direkte, og kanskje inkluderer studenter i forskningsprosjekter. Forfatterne, Leidulf Melve og Teemu Ryymin, vurderer ikke bare oppgavene i et slikt perspektiv, men med grunnlag i materiale fra Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) diskuteres studentarbeidene som forskning. Forsvarer hoved- og masteroppgavene en slik karakteristikk, og eventuelt på hvilken måte?

Endringer i formidlingsoppdraget og profesjonaliseringen av informasjon og kommunikasjon er tema i kapittel 4 og 5, begge skrevet av Roll-Hansen. I det første, «Hele verden i Bergen», brukes museets etnografiske samling til å diskutere betydningen av fagområdet kritisk museologi både for museumsvirksomheten og for kulturfagene ved UiB. Museets rolle i universitetet blir sett i lys interne og generelle museumspolitiske diskusjoner. Opprinnelsen til og historien om museets samlinger av eksotiske gjenstander diskuteres på bakgrunn av nye forståelser av norsk kolonialt engasjement. Ikke minst blir de komplekse problemstillingene knyttet til forskning

på, forvaltning og formidling av museets samiske materiale belyst. I kapittel 5 tar Roll-Hansen utgangspunkt i formidlingsdelen av UiBs samfunnsoppdrag. Hun følger den populærvitenskapelige formidlingen, folkeopplysningsarbeidet og dagens forskningsformidling i digitale medier. Utvekslingen og den bevisste satsingen på samarbeid med mediefaglige miljøer i regionen er et viktig tema, og det diskuteres hva institusjonelle føringer har betydd for enkeltforskernes formidling.

Den siste delen i bind 3 har tittelen «Vitenskap, stat og næringsliv». Nå er ikke forskning for stat og næringsliv helt fraværende andre steder i verket, men i disse fem kapitlene er det valgt tema som spesielt skal rette oppmerksomheten mot mulige gevinster, dilemmaer og utfordringer for universitetet. De to første kapitlene er skrevet av Roll-Hansen. I det aller første brukes NOU-er (Norges offentlige utredninger), med deltakelse fra ansatte ved UiB, som empirisk grunnlag. Hun viser hvordan UiB-forskere har bidratt med kunnskapsgrunnlag innenfor en rekke ulike politikkområder, særlig i utformingen av velferdspolitikken, der fagmiljøene ved UiB har vært spesielt aktive. Bidragene til de offentlige utredningene har også hatt stor betydning for utviklingen av de samfunnsvitenskapelige fagmiljøene ved UiB. Ikke minst har kvinne- og kjønnsforskningen vokst fram i tett kontakt med likestillings-, familie- og kjønnspolitiske diskusjoner, og UiB-forskernes innsats blir diskutert på bakgrunn av den bredere debatten om ekspertenes rolle i politikktutformingen og tesen om en stadig mer vitenskapsbasert politikk. Det andre (kapittel 7) handler om maktutredningene som et særtilfelle av politisk initiert forskning. Også disse utredningene fikk betydning for fagutviklingen innenfor samfunnsfagene ved UiB, som for de mediefaglige miljøene. Den første utredningen var landets inntil da største samfunnsvitenskapelige forskningsprogram, og ble ledet av profilerte forskere ved UiB. Makt- og demokratiutredningen (1998–2003) var både faglig og organisatorisk ganske ulik den første, men den stimulerte maktdiskusjoner i alle landets universitetsmiljøer. For UiB ble ikke minst diskusjonene om symbolsk og diskursiv makt viktige.

Mens bidragene til statlige utredninger er hovedtema i de første to kapitlene, er det relasjoner mellom universitet, stat og næringsliv som er i sentrum i de tre siste kapitlene i bind 3. De er

skrevet av Kari Tove Elvbakken og Terje Finstad. De tre kapitlene har et felles utgangspunkt i en ambisjon om å undersøke hvordan slike relasjoner utspiller seg i konkrete felt og over lengre tid. To forskningsfelt behandles: forskning knyttet til fisk og havressurser, og oljeforskning. Fiskeforskning har lange røtter, fra Bergens Museums virke og fra tiden da det som etter hvert ble til det statlige Havforskningsinstituttet, kom til Bergen med Fiskeridirektoratet i 1900. Oljeforskningen er selvsagt mye nyere. Den kan spores tilbake til først på 1960-tallet. Spenninger mellom grunnforskningsinteresser og næringsinteresser drøftes i begge kapitler. Staten har hatt skiftende og ulike roller, men har sjelden vært fraværende. I det siste kapitlet er det innovasjonsvendingen – ønsket om at universitetene skulle bidra til næringsutvikling – som tas opp til drøfting. Ønsker om byutvikling, næringsutvikling og vitenskapelig nyvinning samlet seg i mangslungne prosjekter i byer over hele Europa og i USA fra 1980-tallet. I forlatte fabrikkområder, som i Bergens forlatte skipsverft og marinebase, skulle ny industri blomstre ved hjelp av offentlig finansiert forskning og universitetsansattes hoder og hender. Slik fikk også vitenskapen noen nye plasser og steder, og forbindelsen kan trekkes mellom dette kapitlet og bidragene i verkets første bind.



Del I

Utdanning og  
formidling



Studenter fra flere europeiske land kom til Bergen i mai 2005 for å protestere mot en usosial europeisk utdanningspolitikk. Foto: Arne Nilsen, Bergens Tidende.

# Kapittel 1

## Kvalitetsarbeid og danningsdiskusjoner

*Hege Roll-Hansen*

De to begrepene – danning og kvalitet – er sterkt tilstedeværende i universitetsdebatten, men ikke alltid like lette å gripe verken definisjoner eller implikasjoner av. Mens danning eller dannelse alltid har inngått i samtalen om hva et universitet skal være, er begrepet kvalitet i denne sammenhengen av nyere dato. Tanken om at omfattende systemer for å måle og sikre kvalitet i utdanningene er nødvendig, er kommet inn i de senere tiårene. Kapitlet tar utgangspunkt i reformene innenfor høyere utdanning i årene rundt år 2000 og diskusjonene ved Universitetet i Bergen om de nye styringsteknologiene, forankret i overnasjonale avtaler og prinsipper. Hvilke idealer om danning og utdanning ligger til grunn for diskusjonen om kvalitet og kvalitetssikring? Hvilke konkrete tiltak har UiB gjennomført for å imøtekomme påleggene om styrket kvalitetsarbeid, og hvordan har disse blitt mottatt av ansatte og studenter?

## Bologna i Bergen

Hundrevis av studenter fra hele Europa kom til Bergen i mai 2005 for å demonstrere. Byen skulle være vertskap for møtet mellom 50 europeiske utdanningsministre, som skulle følge opp prosessen som var satt i gang i Bologna i 1999. Bolognaprosessen innebar gjennomgripende reformer av landenes systemer for høyere utdanning, blant annet for å sikre fri flyt av kompetanse og studenter og europeisk konkurranseevne i en tid da verdens sterkeste økonomier vokste helt andre steder enn i Europa. I de seks årene som var gått siden Bolognaavtalen ble undertegnet, hadde Norge gått lengre enn de fleste andre land i å endre utdanningssystemene i tråd med intensjonene. Bergen var derfor et nærliggende valg da ministermøtet skulle avholdes for tredje gang, mente rektor Kirsti Koch Christensen.<sup>1</sup> Hun var i ferd med å avslutte sin andre valgperiode som rektor ved UiB og hadde ledet institusjonens innføring av kvalitetsreformen – en svært viktig del av den norske tilpasningen til en europeisk utdanningsstandard. Tilpasningen og de vedtatte standardene var ikke ukontroversielle verken i Bergen, Norge eller resten av Europa.<sup>2</sup>

I samarbeid med Forum for universitetshistorie ved Universitetet i Oslo arrangerte forskere ved UiB en internasjonal konferanse parallelt med ministermøtet. Den rettet et kritisk blikk mot de gjennomgripende reformene i de europeiske utdanningssystemene.<sup>3</sup> Det ble også arrangert et åpent forum for dem som ifølge medisinstudent Ragnhild Eide Skogseth burde ha vært spurt om hvordan utdanningene skulle endres – studentene: «Bologna-prosessen tres nedover hodet på studenter og forskere og er en dramatisk omveltning av utdanningssystemet.»

European Education Forum (EEF) var etablert som protest mot Bolognaprosessen og de europeiske utdanningstoppmøtene, og ble arrangert første gang parallelt med ministermøtet i Berlin to år tidligere. EEF sto bak demonstrasjonene mellom skulpturen og landemerket «Den blå steinen» og Hotel Norge, der møtet pågikk.

1 Bergens Tidende (BT) 20.5.2005: II.

2 Takk til Cecilie Boge for hjelpsomme innspill til dette kapitlet.

3 Tor Halvorsen & Atle Nyhagen ved Institutt for administrasjon- og organisasjonsvitenskap, «Europa – en utdanningsunion?», BT 19.5.2005: 29.

Studenter fra 15 land protesterte mot det de oppfattet som en uønsket kommersialisering av høyere utdanning. Parolene handlet om uniformering og markedstilpasning av studietilbudene. «Utdanning som rettighet ikke som vare – Vår utdanning er ikke til salg.»<sup>4</sup> Demonstrasjonene gikk for det meste fredelig for seg, bortsett fra at to tyske studenter ble arrestert. Ifølge politiet hadde de forsøkt å ta seg inn i ministermøtet ved hjelp av falske papirer, en versjon de selv kunne avkrefte.<sup>5</sup> Både de tilreisende demonstrantene og de norske arrangørene var skuffet over oppslutningen i Bergen. En av de tyske studentene kunne fortelle at han hadde reist i 36 timer med buss og ferge og hadde forventet en annen respons:

Det er altfor lite folk her, skuffende fremmøte av studenter, det er ikke slik vi hadde trodd. Vi trodde det skulle komme tusener på demonstrasjonen her, så var det bare et par hundre.<sup>6</sup>

Protestene i Bergen i mai 2005 inngikk i en europeisk bølge av studentprotester som skulle toppe seg noen år senere, med til dels voldelige opptøyer i universitetsbyer over hele kontinentet. I november 2010 demonstrerte 50 000 studenter i London mot økte studieavgifter. Bekymringen for dyrere studier, ikke minst som konsekvens av de nye forventningene om mastergrad som inngangsbillett til arbeidsmarkedet, ble forsterket av finanskrisen som rammet mange europeiske land svært hardt.<sup>7</sup>

Under festmiddagen for ministrene i Håkonshallen 19. mai 2005 økte dramatikken noe. Kristin Clemet, som i kraft av minister for høyere utdanning var vertskap for møtet, ble i løpet av middagen informert om at det var kommet en bombetrussel mot lokalene, med avsender «Bologna is bullshit». Statsråden ble anbefalt av bergenspolitiet og politiets sikkerhetstjeneste å ikke respondere på trusselen, og middagen ble gjennomført som planlagt.<sup>8</sup>

Bologna-skepsis, demonstrasjoner og bombetrusler hindret ikke utdanningsministrene i å vedta bergenskommuniket. Det viktigste innholdet i kommuniket var tilslutningen til et euro-

4 Studvest: [http://old.studvest.no/nyhende9cfc.html?art\\_id=2755](http://old.studvest.no/nyhende9cfc.html?art_id=2755)

5 BT 21.5.2005.

6 BT 22.5.2005: 4.

7 Helsvig 2011: 190–191.

8 BT 20.5.2005.

peisk kvalifikasjonsrammeverk – en konstruksjon som skulle få betydelige konsekvenser for norsk utdanningspolitikk i årene som fulgte. Rammeverket omfattet beskrivelser av kvalifikasjonene studentene skulle sitte igjen med etter å ha gjennomgått høyere utdanning på bachelor-, master- og ph.d.-nivå.<sup>9</sup> Kvalifikasjonene på hvert nivå ble beskrevet ved hjelp av et sett med standardiserte kjennetegn (deskriptorer). Til sammen skulle de uttrykke de kunnskapene, ferdighetene og kompetansene som arbeidsgivere kunne forvente at ferdig uteksaminerte kandidater fra ulike lands utdanningsinstitusjoner var gode for. Rammeverket skulle inngå som et sentralt element i det formaliserte europeiske samarbeidet om høyere utdanning (EHEA). Ministrene samlet i Bergen lovet å få utviklet nasjonale rammeverk bygget over samme mal innen kort tid; dette arbeidet skulle være i gang i alle landene innen 2007 og ferdig i 2010, ifølge erklæringen.<sup>10</sup>

Selv om demonstrasjonene ved ministermøtet samlet færre enn de tilreisende aktivistene hadde forventet, var motstanden mot resolusjonen og mot den universitetspolitiske utviklingen den var en del av, betydelig ved UiB, slik den altså også var i det akademiske miljøet i landet generelt, og ikke minst i det øvrige Europa. Selv om mange innså at endringer var nødvendig for å møte den voksende studentmassen og samfunnets behov for kompetanse, var skepsisen mot de utdanningspolitiske reformene sterk. Kritikken gjaldt både endringer som handlet om styringsformer, som ble oppfattet å være i strid med universitetsdemokratiet, og dem som gjaldt utdanningens innhold og struktur.<sup>11</sup> Bolognaprosessen og reformene som fulgte etter Mjøs-utvalgets innstilling, handlet mest om utdanning, men hadde selvfølgelig store konsekvenser for all virksomhet ved universitetene. Universitetshistoriker Kim Helsvig skriver om Bolognaprosessen som grunnleggende tvetydig, den var motivert både av et ønske om å sikre akademisk uavhengighet og som markedstilpasning, ved å styrke utdanningens relevans for arbeidsmarked og næringsliv.<sup>12</sup> Endringene i utdanningssystemet hadde en parallell på forskningssiden: EU-toppmøtet i Lisboa

9 <https://w2.uib.no/filearchive/kvalifikasjonsrammeverk.pdf>

10 Sst.

11 Endringene i styringssystemer, som valgt eller tilsatt ledelse og finansieringsmodeller, er tema i bind 1.

12 Helsvig 2011: 122 flg.

i 2000 fastla målet om å skape et felles europeisk forskningsområde. Sammen med Bolognaprosessen skulle nye systemer for europeisk forskningssamarbeid bidra til byggingen av «Kunnskapens Europa» – verdens mest konkurransedyktige, kunnskapsbaserte økonomi.<sup>13</sup>

Noen uker før ministermøtet i mai 2005 oppnådde sosiologiprofessor Sigmund Grønmo en overlegen seier i rektorvalget.<sup>14</sup> Grønmo ble, sammen med prorektor Anne Gro Vea Salvanes og viserektorene Berit Rokne Hanestad (utdanning) og Kjersti Fløttum (internasjonale relasjoner), valgt med et reformkritisk program. Fortsatt valgt ledelse ved universitetet var et viktig punkt i programmet, det var også løftet om en kritisk gjennomgang av konsekvensene av kvalitetsreformen, for både studenter og lærere. I årene som fulgte, ble det nedlagt et stort arbeid i utviklingen av systemer for å vurdere og forbedre kvaliteten av studiene ved UiB. Dette skjedde som en konsekvens av politiske krav og nye retningslinjer, men også på institusjonens og fagmiljøenes premisser.

### Hva er utdanningskvalitet?

Kunnskapssamfunn og masseuniversitet er to stikkord som går igjen i all historieskriving om utdanning og utdanningspolitikk de siste tiårene. Det er ingen tvil om at universitetenes rolle i samfunnet er blitt en ganske annen enn da UiB ble opprettet rett etter den andre verdenskrig, eller da kampen om Ottosen-komiteens forslag raste to tiår senere.<sup>15</sup> Den sterke studentdrevne veksten som bidro til at masseuniversitetet kan sies å ha erstattet eliteuniversitetet, blir fra statlig side brukt som det kanskje viktigste argumentet for at politisk styring av universitetene må foregå med andre virkemidler enn tidligere.<sup>16</sup> Dette gjelder alle sider ved virksomheten, men ikke minst utdanningene. I den franske økonomen Thomas Piketys analyse av ulikhetens historie i et globalt perspektiv, er utdanningsnivå definerende for de økende politiske, sosiale og politiske spenningene i vestlige samfunn de senere tiårene.<sup>17</sup>

13 Helsvig 2022.

14 Jf. universitetsstyret sak 31-4/2005 med vedlagt protokoll fra Det sentrale valgstyret.

15 Se også kapittel 3 i bind 1.

16 Se også flere kapitler i bind 1 og Thue & Helsvig 2011, kapittel 8.

17 Se f.eks. Jakobsen 2019, eller Hansen & Ljunggren 2021 om norske forhold.

Universitetsutdanning har alltid vært en avgjørende faktor for fordeling av makt og innflytelse i samfunnet. I dag er dette litt annerledes; selv om universitetsutdanningene nå preger langt bredere lag av befolkningen, er noen grupper mer innflytelsesrike og privilegerte enn andre. Før utdanningsrevolusjonen på 1960-tallet var universitetene forbeholdt en eksklusiv elite. Universitetene utgjorde en relativt beskjeden post på statsbudsjettene, i motsetning til i dag. De hadde betydelig makt, og stor grad av autonomi. Situasjonen i dagens «kunnskapssamfunn», der høyere utdanning ses som en avgjørende økonomisk innsatsfaktor og forutsetning for så vel teknisk-industriell som velferdsstatlig utvikling, er behovet for politisk kontroll med utdanningssystemet større og også nokså annerledes begrunnet.<sup>18</sup> I et økonomisk system og et arbeidsmarked der stadig færre jobber er aktuelle for folk uten høyere utdanning, blir behovet for å standardisere og kvalitetssikre innholdet i (og særlig utbyttet av) utdanningene stadig viktigere, sett fra arbeidsgiveres og myndigheters side.

Et startpunkt for den politiske satsingen på studiekvalitet blir ofte satt til 1990 og arbeidet til det departementsnedsatte Studiekvalitetsutvalget, kalt Handal-utvalget etter lederen Gunnar Handal, professor i universitetspedagogikk ved UiO. Oppnevningen av dette utvalget fulgte i kjølvannet av NOU 1988: 28 Med viten og vilje (Hernes-utvalget). Hernes-utvalget regnes, i likhet med Ottosenkomiteen, som en av de viktige milepælene på veien mot dagens masseuniversitet, og det var ikke mindre omstridt. Behovet for å avklare, på nasjonalt nivå, kriterier for å vurdere utdanningenes kvalitet var en konsekvens av de omfattende reformene som var i gang, med et nytt gradssystem, nye undervisningsformer og også et nytt system for finansiering av institusjonene, der gjennomstrømming og «produksjon» av studiepoeng ble viktige faktorer.<sup>19</sup> Både Hernes- og Handal-utvalget refererer til en OECD-rapport fra 1987 når de etterlyser systemer for dokumentasjon av elevers og studenter progresjon og kompetanse. Uten at begrepet læringsutbytte ble etablert, var de altså inne på tanken om at studenters og elevers læring må forstås i en bred samfunnskontekst, og at kvalitetssikringen må skje på systemnivå.<sup>20</sup>

18 Thue & Helsvig 2011: 217.

19 Se også kapittel 10 i bind 1.

20 Aamodt, Prøitz, Hovdhaugen, & Stensaker 2007.



Selv om de politiske og institusjonelle rammene for kvalitetsarbeid var nye, hadde mange selvfølgelig også tidligere vært opptatt av å gi studentene et best mulig studietilbud. Lars Skjold Wilhelmsen fra UiB var med i Handal-utvalget, som hadde som mandat å vurdere behovet for tiltak for å forbedre undervisningen, kvalifisere universitetslærerne og evaluere studietilbudet ved norske universiteter og høyskoler, på bakgrunn av intensjonene i bl.a. Hernes-utvalgets innstilling.<sup>21</sup> Et annet sted i dette verket handler det om hvordan Wilhelmsen sto helt sentralt i oppbyggingen av et universitetspedagogisk tilbud i Bergen.<sup>22</sup> Da studie-kvalitetsutvalget ble nedsatt i 1989, var Wilhelmsen og Hans-Jørgen Gjessing i ferd med å avslutte forskningsprosjektet «Universitetet i Bergen som utdanningsinstitusjon» (UNIBUT), satt i gang for å utrede årsakene til alarmerende strykprosenter midt på 1980-tallet.<sup>23</sup> Det var nærliggende å velge ham da en nasjonal komité for å foreslå virkemidler for kartlegging og forbedring av studiekvalitet skulle settes sammen.

Handal-utvalget dokumenterte behovet for å styrke og overvåke kvaliteten ved norske høyere utdanningsinstitusjoner, og det kom med en rekke forslag til tiltak. I rapporten ble det nokså omfattende og mangetydige begrepet kvalitet definert, blant annet ved å bryte det ned til fire underbegrep: rammekvalitet, inntakskvalitet, programkvalitet og resultat-kvalitet. Rammekvalitet handlet om de fysiske og formelle og juridiske betingelsene for utdanningen, inntakskvalitet var et uttrykk for studentens forutsetninger ved studiets start, programkvalitet gjaldt selve studietilbudet – undervisningen og kontrollen med den formidlede kunnskapen – og med resultat-kvalitet mentes det de oppnådde læringsresultatene, målt ved karakterer. Tiltakene utvalget foreslo, gjaldt særlig rammekvalitet og programkvalitet – det vil si lærestedenes ressurser og betingelser og organiseringen av undervisningstilbud og vurderingsformer.<sup>24</sup>

Ifølge utdanningsforsker Bjørn Stensaker ble Studiekvalitetsutvalgets ganske åpne og helhetsorienterte tilnærming til stu-

---

21 Handal 1990: 14.

22 Se også kapittel 5 i bind 2.

23 Sst. UNIBUT innførte begrepet «undervisningskvalitet» for studiekvalitet var etablert.

24 Handal 1990.

diekvalitet operasjonalisert i stortingsmeldingen som fulgte, med forslag om nye systemer for evaluering av institusjonene. Veien fra kvalitetsarbeid, via evaluering, til kontroll og styring er ikke lang; satsingen på studiekvalitet ble derfor møtt med ikke så lite skepsis: «[M]ange i sektoren mistenkte departementet for å ha skjulte motiver bak satsingen på evaluering.»<sup>25</sup>

Arbeidet med å utvikle både forståelsen av hva kvalitet i høyere utdanning er, og systemer for å sikre slik kvalitet, lokalt og nasjonalt, fortsatte parallelt med de store strukturelle endringene i universitets- og høyskolesystemet det siste tiåret før årtusenskiftet. Høyskolereformen i 1994, som fulgte forslagene i Hernes-utvalgets innstilling, innebar blant annet at 98 høyskoler ble slått sammen til 26 statlige høyskoler.<sup>26</sup> Selv om målsettingen handlet om å øke kvaliteten i utdanningssystemet, la ikke Hernes-utvalget skjul på at effektivitet var et viktig stikkord. Det handlet om styrings- og omstillingseffektivitet, og begrepet studieeffektivitet ble lansert, for å rette søkelyset mot norske studenters tendens til å bruke lang tid på studiene. Slagordet «Gjenreis heltidsstudenten» stammer fra Hernes-utvalgets innstilling og understreker den politiske bekymringen for hele utdanningssystemet.<sup>27</sup>

Høyskolereformen ble fulgt av en bred debatt både om styring av institusjonene og innholdet i utdanningene. Denne debatten hadde en del norske særtrekk, men var også, som nevnt tidligere, del av en bredere internasjonal diskusjon, som ses i det Helsvig skriver i historien om Kunnskapsdepartementet:

I løpet av 1980- og 90-årene økte en politisk bekymring over nær sagt hele Europa for at mange universiteter var i ferd med å bli overbefolkede, tilstivnede og fabrikkliknende institusjoner som i verste fall risikerte å produsere køer ved arbeidsledighetskontorene.<sup>28</sup>

Kvalitetsreformen må knyttes til Norges tilslutning til Bolognaavtalen i 1999, men var altså også resultat av en lengre nasjonal reform-

25 Stensaker 2000.

26 St.meld. nr. 40 (1990–91).

27 Skodvin & Aamodt 2001.

28 Helsvig 2017.

prosess.<sup>29</sup> Mjøs-utvalget ble oppnevnt mens Jon Lilletun (KrF) var kirke-, utdannings- og forskningsminister, og leverte sin innstilling i 2000; den la grunnlaget for kvalitetsreformen.<sup>30</sup> Et viktig element i den var et nytt gradssystem. Den fireårige cand.mag.-graden ble erstattet av den treårige bachelor-graden (BA), det toårige hovedfaget av den toårige mastergraden (MA), mens ulike doktorgrader ble erstattet av ph.d.-graden. Bokstavkarakterer erstattet det tidligere finmaskede tallsystemet med bruk av desimaler. Det ble lagt vekt på mer seminarundervisning, tettere oppfølging og nye vurderingsformer – med flere mindre eksamener i stedet for de gamle store eksamenene etter fullført grunn-, mellom- eller hovedfag.

Opprettelsen av Nasjonalt organ for utdanningskvalitet – NOKUT – fra 1. januar 2003 var også resultat av kvalitetsreformen. Sekretariatsdirektøren for Norgesnettrådet, Oddvar Haugland, ble første direktør for NOKUT. Det nye organet overtok en del av oppgavene til Norgesnettrådet, i tillegg til at det fikk ansvaret for systematisk evaluering av utdanningskvaliteten ved 45 statlige og private institusjoner. Professor i middelalderhistorie ved UiB, Narve Bjørgo, ble styreleder, han hadde også vært leder for interimstyret. Sommeren 2002 ble forslaget til nye forskrifter for evaluering og akkreditering av utdanninger sendt til høring. Det var fortsatt ikke helt klart hva som skulle bli mandatet til NOKUT, men styreleder Bjørgo kunne berolige dem som måtte frykte storebrormentaliteten:

Det er svært viktig for oss å ha legitimitet hos universitetene og høyskolene. Vi vil ikke fungere som et utvendig kontrollerende organ, men samarbeide med institusjonene om forbedringer.<sup>31</sup>

Som instans for å føre tilsyn og akkreditere utdanninger har NOKUT hatt mye makt i landskapet av norske universiteter og høyskoler de siste tiårene. For å sikre tilliten til institusjonene har det vært lagt stor vekt på en formell avstand til departementet. Hvor uavhengig NOKUT i realiteten er, er likevel diskutert. NOKUTs styringsrolle og forholdet mellom faglige og politiske hensyn var

29 Helsvig 2018.

30 NOU 2000: 14.

31 Universitas 18.9.2002.

viktige tema i Bjørn Stensakers evaluering av det nye organets tre første funksjonsår i 2006.<sup>32</sup> I og med at departementet kan pålegge NOKUT å gjennomføre alle slags evalueringer som vurderes som av betydning for kvalitetsarbeidet, må det likevel sies at uavhengigheten har klare grenser.

Det er vanskelig å argumentere mot å vektlegge kvalitet – likevel ble akkurat det en utbredt øvelse i årene etter at kvalitetsreformen i høyere utdanning ble vedtatt av Stortinget i 2001. Diskusjonen angikk ikke bare universiteter og høyskoler, men hele det norske utdanningssystemet. Kvalitetsutvalget for grunnutdanningen, ledet av Astrid Søggen, ble oppnevnt i oktober 2001. Også for grunnskolen gjaldt det at systemene for kvalitetsvurdering måtte utvikles i tråd med internasjonale initiativ og prosjekter på utdanningsfeltet, ikke sjelden i regi av OECD.<sup>33</sup> «Ordet 'kvalitet' er i vinden», skrev medieprofessor Jostein Gripsrud ved UiB i en kommentar i Dagens Næringsliv i oktober 2002: «Det foregår en 'kvalitetsreform' ved universitetene som de ansatte der nesten konsekvent omtaler som 'såkalt kvalitetsreform.'»<sup>34</sup> I motsetning til kvantitet kan ikke kvalitet måles eksakt, skrev Gripsrud, og han antydte at det i virkeligheten handlet om en kvantitetsreform – en oppfatning han ikke var alene om.

«Det er på tide å pirke i ordet kvalitet», skrev redaktøren Kjeril Brottveit i Forskerforbundets *Forskerforum* i februar 2022.<sup>35</sup> I St. meld. nr. 16 (2016–17) hadde han talt opp 514 forekomster av ordet, men ingen entydig definisjon. Pirkingen i ordet kvalitet har strengt tatt pågått nokså kontinuerlig siden 1990-tallet, parallelt med diskusjonen om målsettinger og virkemidler i kvalitetsarbeidet. Mange har påpekt at ordet i seg selv egentlig ikke gir noen mening. Utdanningsforsker Stensaker foreslo i 2014 å erstatte kvalitet med mer presise begrep:

Det beste ville etter min mening derfor være at vi heller snakker om relevans, læringsutbytte, frafall, faglig nivå, gjennomstrømning, nytenkning mer avgrenset.<sup>36</sup>

32 Stensaker 2006.

33 NOU 2002: 10.

34 DN 12./13.10.: 71.

35 Damsgaard 2019 – <https://www.forskerforum.no/kultur-for-kvalitet-i-hoyere-utdanning-konsentrasjon-for-kvalitet-det-er-pa-tide-a-pirke-i-ordet-kvalitet/>

36 Stensaker 2014.

Selv om dette er eksempler på hva arbeidet med å forbedre studieprogram og utdanning konkret handler om, har begrepet kvalitet holdt stand som overskrift, kanskje ikke minst nettopp på grunn av utydeligheten. Alle er opptatt av kvalitet – men ikke alltid på samme måte. Å definere kvalitet betyr å definere hvilken virkelighet som er ønsket, og hvilke mål det skal styres mot. Kampen om både målestokker og virkemidler i kvalitetsarbeidet innenfor høyere utdanning er derfor del av en grunnleggende diskusjon om hvilken utdanningsvirkelighet som er ønsket.

Rapporten *Kvalitet i utdanning* som ble utarbeidet ved UiB i 2011, tar utgangspunkt i den samme flertydigheten. De fire hovedinteressentene ble identifisert som utdannere, studenter, samfunnet og arbeidslivet, samt myndighetene. Disse kan ha ulike forventninger og perspektiver på utdanning, selv om de deler en forståelse av at kvalitet er viktig. Blant utdannerne og til dels blant studentene har det typisk vært en utbredt skepsis til de eksterne føringene på kvalitetsarbeidet – fordi det har vært fryktet at det kan bidra til å senke kvaliteten. Utdanningsforskeren Tone Dyrdal Solbrekke er inne på det samme dilemmaet når hun deler arbeidet med å utvikle studiekvalitet i to: Det som handler om å oppfylle styringssystemenes formaliserte krav, og det som handler om en annen type forpliktelse – ansvarlighet.<sup>37</sup> Spenningen mellom disse to har preget det konkrete arbeidet med studiekvalitet, også ved UiB.

### Kvalitetsreformen under lupen

Som nevnt tidligere var kvalitetsreformen et sentralt tema i valgkampen foran rektorvalget på UiB våren 2005. De store endringene som var gjennomført de siste par årene, hadde medført betydelig slitasje, og det var en voksende bekymring for hvilken retning institusjonen beveget seg i. I en kronikk i BT 6. april oppsummerte Grønmo og Rokne Hanestad en del av kritikken med vekt på reformens konsekvenser for utdanningene.<sup>38</sup> Etter valgseieren ble de to henholdsvis rektor og viserektor for utdanning, med et program som blant annet inneholdt et løfte om en kritisk og grundig gjen-

37 Solbrekke & Sugrue 2020.

38 BT 6.4.2005: 27.

nomgang av konsekvensene av kvalitetsreformen for forskning og utdanning ved UiB.

I desember 2005 ble det – som lovet – nedsatt en komité. Komiteen, der både studenter og ansatte var representert, skulle undersøke og kritisk drøfte hvordan reformen hadde fungert i ulike fagmiljøer, og komme med anbefalinger om hvordan den best kunne følges opp og eventuelt justeres. En viktig oppgave var å undersøke hvordan de nye undervisnings- og vurderingsordningene hadde endret arbeidsbetingelsene for både studenter, lærere og administrasjonen, og hva reformen hadde hatt å si for utviklingen av faglig identitet og for muligheten for fordypning og kritisk refleksjon. Rokne Hanestad ledet komiteen som kom med sin innstilling i september året etter.<sup>39</sup>

Debatten om kvalitetsreformen gikk stadig høyt. Forskningsrådet hadde satt i gang et storstilt evalueringsprosjekt, som et samarbeid mellom Røkkansenteret og NIFU Step, ledet av professor Svein Michelsen fra UiB og forsker Per Olaf Aamodt fra NIFU.<sup>40</sup> De første rapportene fra evalueringen kom omtrent samtidig med UiB-rapporten *Kvalitetsreformen under lupen*. UiB var den første høyere utdanningsinstitusjonen i landet som gjennomførte en slik evaluering. Rapporten fikk betydelig oppmerksomhet også nasjonalt.<sup>41</sup> Et hovedtema i rapporten var konsekvensene for forskningen. Studentene var fornøyde med den tettere oppfølgingen, de hyppigere skriftlige oppgavene med tilbakemeldinger og organiseringen i mindre emner og med flere vurderingssituasjoner. Undersøkelsen avdekket også økt gjennomstrømning, i tråd med intensjonene. For de faglig ansattes forskningsvirksomhet var det derimot grunn til bekymring: «Komiteen framhever at tid til forskning er den viktigste problemstillingen å følge, både for å ivareta de ansatte og for å bevare UiB som forskningsuniversitet.»<sup>42</sup>

Komiteen understreket at en reform for å styrke studiekvaliteten hadde vært nødvendig siden ressursgrunnlaget ikke hadde

39 Rapporten *Kvalitetsreformen under lupen* ble behandlet av universitetsstyret i sak 91/2006.

40 Evalueringen resulterte i en lang rekke rapporter, se for eksempel sluttrapporten, Michelsen & Aamodt 2006.

41 Se f.eks. Morgenbladets leder 15.9.06 eller Klassekampens dekning 7.3.06 av et debattmøte på UiB om kvalitetsreformen og evalueringen.

42 Konsekvensene av reformen for både undervisning og forskning var et tema også ved landets øvrige universiteter, se f.eks. Helsvig 2011: 168 flg.

holdt tritt med økningen i studenttallet siden slutten av 1990-årene. Det var behov både for en revisjon av gradsstrukturen og for mer vekt på studentaktive læringsformer. Likevel var det påtrengende nødvendig å finne fram til måter å kompensere den økte arbeidsmengden for faglærerne, og skjerme forskningstid.

Høsten 2009 fulgte forsknings- og høyere utdanningsminister Tora Aasland (SV) opp en uttrykt bekymring ved UiB og andre universiteter og høyskoler om at det var blitt for liten tid til forskning og for lite handlingsrom for institusjonene. Kunnskapsdepartementet oppnevnte det som siden er kalt Handlingsromsutvalget, med Marianne Harg, president i Tekna, som leder for et bredt sammensatt utvalg. Fra UiB var rektor Grønmo med.

Utvalgets rapport, *Handlingsrom for kvalitet*, ble lagt fram i februar 2010.<sup>43</sup> Utvalget anbefalte blant annet å vektlegge fullfinansiering av nye studieplasser, bedret finansiering av stipendiater og sterkere vektlegging av langsiktighet i forskning, faglig og institusjonell autonomi. Utvalget vektla at anbefalingene ble fulgt opp i styringsdialoger og tildelingsbrev, med mindre detaljerte styringsparametere og mer oppmerksomhet om institusjonenes profil og utvikling. Senere har utviklingsavtaler og færre styringsparametere kommet til. Selv om universitetenes handlingsrom har vært mye omtalt i årene etter 2010, har utfordringene med å kombinere nye undervisningsformer med gode nok betingelser for forskning vært et gjennomgangstema i årene siden.<sup>44</sup>

## Rammeverk på høring

Kvalitetsreformen ble altså vedtatt av Stortinget og iverksatt ved alle landets høyere utdanningsinstitusjoner fra semesterstart høsten 2003. Da Grønmo overtok som rektor to år senere, var vurderingen, justeringen og oppfølgingen av reformen altså fortsatt blant de sentrale arbeidsoppgavene. Kvalifikasjonsrammeverket, som statsråd Clemet på ministermøtet i Bergen i 2005 hadde lovet

43 [https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/rapporter/handlingsrom\\_for\\_kvalitet.pdf](https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/rapporter/handlingsrom_for_kvalitet.pdf)

44 Se f.eks. utviklingsprosjektet UiB Fram, igangsatt av Hagen-rektoratet i 2021, for å fremme forskningskvalitet ved UiB: <https://www.uib.no/fram>

skulle komme på plass så raskt som mulig, inngikk i det konkrete arbeidet med å utvikle utdanningene i tråd med reformen. Utdanningsforsker Mari Elken har omtalt rammeverket og innføringen av læringsutbyttebeskrivelser i alle studieprogram og emner, som «en stille revolusjon i norsk høyere utdanning».<sup>45</sup> I motsetning til kvalitetsreformen ble ikke rammeverket behandlet og vedtatt av Stortinget, men innført gjennom en forskriftsendring.<sup>46</sup> Før ministermøtet i Bergen vedtok Stortinget en endring i universitets- og høyskolelovens § 3-2 som ga departementet mulighet til å «gi forskrift om et nasjonalt rammeverk».<sup>47</sup>

Tanken om at all utdanning skal bygges opp rundt læringsutbyttebeskrivelser formulert etter en strengt formalisert mal, innebærer en radikal endring: Oppmerksomheten vendes bort fra hva et studium skal inneholde av pensumlitteratur, faglige problemstillinger og hovedtrekk, og over til hva studenten etter endt løp forventes å sitte igjen med av kunnskap, ferdigheter og generell kompetanse. Disse endringene angår ikke bare høyere utdanning, men hele utdanningssystemet. Internasjonale utdanningsøkonomer og -ideologer innenfor så vel OECD- som UNESCO-systemet er opptatt av å formulere hvilke kompetanser og ferdigheter framtiden vil trenge – «21st century skills».<sup>48</sup> For hele utdanningsløpet gjelder det at rammeverkene og læringsutbyttebeskrivelsene handler om læring, mer enn om undervisning. Endringen, det som kan ses som en stille revolusjon, har både læringsteoretiske og pedagogiske og pragmatisk-administrative begrunnelser. Det handlet om et ønske om å flytte blikket fra disiplinene og profesjonenes mer overordnede og ideelle representasjoner til studentenes faktiske læring og erfaring. En viktig driver for endringene var også ønsket om å ruste europeisk økonomi mot truende konkurranse, ved hjelp av et standardisert system for utveksling av nødvendige kvalifikasjoner.

Forslaget til rammeverk ble sendt på høring sommeren 2007.<sup>49</sup> Forslaget var lagd av en arbeidsgruppe nedsatt av Kunnskapsdepartementet, som også hadde vurdert behovet for et slikt system.

45 Elken 2016.

46 Damsgaard 2019.

47 Karlsen 2010: 10.

48 NOU 2014: 7.

49 <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing-av-forslag-til-nasjonalt-kvalifik/id476433/>



Ved UiB kom fagmiljøer og studenter med sine vurderinger høsten 2007, og fakultetenes vurderinger ble diskutert i universitetets utdanningsutvalg i begynnelsen av november i 2007.<sup>50</sup> Dette la grunnlag for institusjonens innspill til det foreslåtte rammeverket og retningslinjene for utviklingen av læringsutbyttet.<sup>51</sup>

Mange av fakultetene kommenterte forslaget om å gå bort fra det normative begrepet «holdninger» som en kategori i læringsutbyttene. For de fleste av studieprogrammene ved UiB var «generell kompetanse» et mer dekkende begrep. De disiplinorienterte fakultetene uttrykte derfor støtte til dette forslaget, siden holdninger var vanskelig å tenke som et målbart læringsutbytte på linje med kunnskaper og ferdigheter. Fra Det odontologiske og Det medisinske fakultet så dette annerledes ut. De helsefaglige profesjonsutdanningene brukte allerede inndelingen i kunnskaper, ferdigheter og holdninger i beskrivelsene av læringsmål, og de etterlyste en utdypende begrunnelse for å fjerne denne kategorien.<sup>52</sup>

I likhet med de helsefaglige utdanningene hadde også Det juridiske fakultet allerede før reformene innført en form for læringsutbyttebeskrivelser:

Vi har følgelig beveget oss gradvis over fra en ren beskrivelse av pensum og undervisning, til klart formulerte mål for studentenes læring [...]. Overgangen til kompetansebasert læringsutbyttebeskrivelser var derfor ikke så stor, og er gjennomført for alle emner i masterstudiet i rettsvitenskap.<sup>53</sup>

I motsetning til medisinene, var juristene fornøyd med at generell kompetanse var foreslått i stedet for holdninger som del av læringsutbyttebeskrivelsene. Formidling av gode holdninger var selvfølgelig en viktig del av utdanningen, men bevisstgjøringen om både faglig/vitenskapelig og profesjonell etikk var en overordnet målsetting mer enn noe som meningsfylt kunne innpasses som en del av det konkrete læringsutbyttet.

50 Utdanningsutvalget sak 66/2007.

51 Brev fra UiB til Kunnskapsdepartementet 9.11.2011, undertegnet rektor og universitetsdirektør (2007/10244).

52 Uttalelse fra Det odontologiske fakultet og fra Det medisinske fakultet, vedlegg brev fra UiB til KD 9.11.2007.

53 Uttalelse fra Det juridiske fakultet, vedlegg til samme brev.

Flere av fakultetene mente at formuleringene i det norske forslaget til dels virket uferdige og mindre gjennomarbeidede enn de tilsvarende i det europeiske rammeverket (Dublin-deskriptorene), og at de ikke alltid traff det utdanningsnivået de var ment å beskrive. For eksempel skulle norske ph.d.-kandidater «ha kunnskap om forskningsfronten», mens de etter Dublin-deskriptorene var forventet – mer krevende og mer presist – å

have made a contribution through original research that extends the frontier of knowledge by developing a substantial body of work, some of which merits national or international refereed publication.<sup>54</sup>

Alle fakultetene ga altså sin grunnleggende tilslutning til det planlagte rammeverket, men kom med innvendinger både av prinsipiell og av mer praktisk art. Det ble gitt en rekke eksempler på særtrekk ved enkelte fag som var vanskelig å innpasse i systemet. Det ble for eksempel påpekt fra HF-fakultetet at tredelingen i kunnskap, ferdigheter og generell kompetanse traff beskrivelsen av utøvende musikkutdanninger dårlig.<sup>55</sup> SV-fakultetet kommenterte at formuleringene i det foreslåtte rammeverket var på et svært generelt nivå, slik at det ville være et stort sprang herfra til den konkrete utviklingen av læringsutbytter. Dette ble likevel fremhevet som positivt; det ville gi fagmiljøene det nødvendige handlingsrommet.<sup>56</sup>

I UiBs høringsvar ble det å gjøre formålet og status for kvalifikasjonsrammeverket tydeligere tatt opp.<sup>57</sup> Innstillingen fra Kunnskapsdepartementets arbeidsgruppe ble sett som et godt utgangspunkt. Et internasjonalt og nasjonalt kvalitetsrammeverk ville særlig ha verdi med tanke på framtidig konkurranse på arbeidsmarkedet og forventet økende mobilitet. Det ble likevel advart mot en for rask innføring av det nye systemet. Som nevnt mente de fleste fagmiljøene at generell kompetanse var en mer egnet betegnelse enn holdninger. Denne formuleringen – generell kompetanse – ble

54 Uttalelse fra MN-fakultetet, sst.

55 Uttalelse fra HF-fakultetet, sst.

56 Uttalelse fra SV-fakultetet, sst.

57 Brev fra UiB til Kunnskapsdepartementet 9.11.2011, undertegnet rektor og universitetsdirektør (2007/10244).

også valgt i det nasjonale rammeverket. I en ny høring av rammeverket i 2011 hadde ikke UiB innvendinger.<sup>58</sup>

I 2007 var studentorganisasjonene bekymret for at rammeverket ville føre til en ensretting av studietilbudet.<sup>59</sup> Denne bekymringen delte de med mange kritikere av reformen. Professor i pedagogikk Gustav E. Karlsen (ved Høgskolen i Sør-Trøndelag, nå Nord universitet) er blant dem som i den nasjonale debatten har problematisert kvalifikasjonsrammeverket, og stilt spørsmål ved om det er ønskelig – hvis i det hele tatt mulig – å formulere kunnskaps- og meningsinnholdet i utdanningene ved hjelp av «målbare adferds- og mestringstermer». Karlsen var enig i at det var en god å idé å harmonisere de europeiske landenes utdanningssystemer, men mente at måten dette var løst på, kunne forstås som «en tilrettelegging for og en forsterkning av 'den akademiske kapitalismen' i den globaliserte markedsøkonomien».<sup>60</sup> *Akademisk kapitalisme* var tittelen på historieprofessor Knut Kjeldstadli's bok i 2010. Han plasserte kvalitetsreformen inn i en fundamental kritikk av utdanningssystemet og lanserte et nytt program:

Hva skal universitetet være? Spørsmålet stilles ofte som et valg mellom å være en markedsorientert kunnskapsbedrift eller en bærer av verdikonservative idealer og dannelse. Denne boka tar til orde for et tredje syn: et engasjert og forpliktet samfunnsuniversitet, fritt fra statlige og kommersielle føringer.<sup>61</sup>

Hos Kjeldstadli var begrepet «dannelse» plassert på den verdikonservative siden. Denne radikale kritikken gjaldt både dannelsesuniversitetet og det kommersielle markedsuniversitetet.

## Dannelsesrammeverk?

Arbeidet med det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket gikk noe langsommere enn forutsatt på ministermøtet i 2005, men kom på

58 Høring om Nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk for livslang læring, 21.1.2011, Høring fra UiB, signert rektor og universitetsdirektør 9.5.2011 (2011/138).

59 Brev fra UiB til KD, med henvisning til høringssvar fra studentene (vedlagt brevet).

60 Karlsen 2010: 5.

61 Kjeldstadli 2010: 10.

plass i 2009. Læringsutbyttebeskrivelser var innført som standard for presentasjon av emner og studieprogram på alle landets høyere utdanningsinstitusjoner. I Kunnskapsdepartementets kommunikasjon om arbeidet med kvalifikasjonsrammeverket var begrepet «dannelse» hyppig nevnt. Fra Universitets- og høyskolerådet (UHR) ble det observert at «[d]epartementet gjør seg i stadig større utstrekning bruk av begrepet dannelse, som et delmål for utbytte av utdanning».<sup>62</sup> Hva som blir lagt i begrepet «danning» eller «dannelse», er et avgjørende, men i ulik grad tematisert premiss for den løpende utdannings- og universitetspolitiske diskusjonen gjennom tidene. Forsøkene fra forskjellig hold på å definere og feste begrepet avslører et stort spenn – ideologisk, filosofisk og læringsteoretisk.

Mot slutten av det 21. århundrets første tiår gikk dannelsesdebatten høyt i norske universitetsmiljøer – ikke minst som en reaksjon på de omfattende reformene i sektoren. Bakgrunnen for etableringen av *Dannelsesutvalget* i 2007 var debatten om de senere årenes reformer i høyere utdanning, og bekymringen for hva som holdt på å skje med sektoren. Gikk utviklingen mot mer komprimerte utdanningsløp, i større grad instrumentelt innrettet mot et spesifikt eller teknisk innhold, på bekostning av utdanning som skulle «stimulere til studentenes dannelse og allmenndanning»? Det var ikke et statlig nedsatt utvalg, men et initiativ tatt av universitetene i Oslo og Bergen og Høgskolen i Bodø, med viserektorene for utdanning som sentrale, Inga Bostad ved UiO og Berit Rokne ved UiB. Bostad ledet utvalget.

Utvalget startet arbeidet fire år etter at kvalitetsreformen var satt i verk, og innstillingen var klar to år senere. UiB var også representert i utvalget ved professor i filosofi Roger Strand. Utvalget formulerte selv sitt mandat, som temmelig ambisiøst handlet om å formidle universitetenes og høgskolenes grunnverdier til nye generasjoner, definere sektorens ansvar for både den samfunnsnødvendige demokratiske dannelsen og den akademiske dannelsen. Likevel inneholdt sluttokumentet i liten grad ferdige definisjoner og konkrete reformforslag, men var først og fremst ment som en invitasjon til debatt – en debatt som heller ikke uteble.<sup>63</sup>

Dannelsesutvalget ble altså til som en reaksjon mot Bologna-

<sup>62</sup> UHR 2011: 5.

<sup>63</sup> Dannelsesutvalget for høyere utdanning 2009.

prosessen og den mulige trusselen både mot akademisk frihet og norske læresteders autonomi. I innstillingens avsluttende kapittel understrekes det likevel at det ikke er noen nødvendig motsetning mellom de nasjonale og overnasjonale rammeverkene som var under utvikling, og utvalgets forståelse av dannelsesinnholdet i høyere utdanning. «Vi ønsker ikke å erstatte, men supplere Bologna-prosessen vekt på markedets krav; transparens, effektivitet, produktivitet og ansvarlighet.»<sup>64</sup>

Dannelsesutvalget sluttet seg i hovedsak til begrunnelsene bak Bolognaprosessen og var innforstått med behovene for omfattende reformer på så vel overnasjonalt som nasjonalt plan. Utvalget hadde vært på studietur til USA og var optimistiske på vegne av «liberal-arts»-tradisjonen ved amerikanske universiteter, der utvalget mente at alliansen av demokratiske og akademiske dyder hadde holdt stand, på en annen måte enn i Europa. Norske og europeiske universiteter kunne ha mye å lære av den amerikanske dannelsesdebatten og arven fra John Deweys *Democracy and Education* fra 1916: «De siste 20 år har denne debatt tatt en mer spesifikk form gjennom begreper som «civic involvement» «social capital» og «civic voluntarism».<sup>65</sup> Deweys pedagogiske filosofi er minst like framtrødende i dannelsesutvalgets innstilling som den tyske Bildung-teoretikeren Wilhelm von Humboldt. I essayet «Dannelse og profesjon» viderefører komiteens professor i pedagogikk, Lars Løvlie, analysen av det pedagogiske dannelsesbegrepet som en logisk og sammenhengende utvikling fra Humboldt til Dewey.<sup>66</sup> Ifølge Helsvig var Bolognaprosessen ikke minst drevet av et ønske om å endre europeiske universiteter i retning av de amerikanske.<sup>67</sup>

I den omfattende debatten som fulgte i kjølvannet av Dannelsesutvalgets innstilling, er det slående hvor mange ulike eller uklare forståelser av begrepet som verserte. En viktig kritikk av utvalgets rapport handlet om at spørsmålet om dannelse først og fremst var sett fra perspektivet til pedagogiske, filosofiske og teologiske fagmiljøer – var ikke dannelse relevant for dem som drev med teknisk-naturvitenskapelige fag? Naturfagsdidaktiker Svein

64 Sst.: 45.

65 Sst.: 46.

66 Løvlie 2009.

67 Helsvig 2011: 123.

Sjøberg ved UiO var blant dem som påpekte denne blindsonen – «Er ikke realfagene dannelsesfag?» Dersom dannelse skulle handle om hvilken kompetanse og kunnskap som ville kreves i framtiden, måtte også naturvitenskapelig tenkemåte inkluderes, hevdet han: «Vitenskapelig metodikk består av prosedyrer for ikke å bli lurt – verken av deg selv eller andre.»<sup>68</sup>

En grunnleggende og politisk kritikk av Dannelsesutvalget ble formulert fra universitetspolitisk hold av filosofen Hans Ebbing og statsviteren Tor Halvorsen i en kronikk med tittelen «Mindre dannelse, takk» i BT i mars 2010. Den konkrete foranledningen for denne dannede, men tydelige oppfordringen var en større dannelseskonferanse som gikk for seg i bankettsalen på Hotel Norge. Ifølge kronikkforfatterne var Dannelsesutvalget motivert av bekymringen for at utdanningssektoren i Norge utviklet seg mot et sentralt dirigert, strømlinjeformet og arbeidsmarkedsorientert nyliberalistisk system. Ebbing og Halvorsen delte denne bekymringen, men utvalgets medisin – mer dannelse – var ikke det som skulle til for at universitetet skulle kunne være en kraft for nødvendig samfunnsomforming. Her var de altså på linje med Kjeldstadli og hans *Akademisk kapitalisme*. Ifølge deres diagnose var de moderne masseuniversitetene i stadig større grad med på å forme framtidens arbeidskraft på markedets premisser, og var slik med på å opprettholde det eksisterende maktforholdet mellom arbeid og kapital i den globale finanskapitalismens tid. Problemet, ifølge denne analysen, var tilslutningen til den amerikanske «liberal arts»-tradisjonen, som lå til grunn for Dannelsesutvalgets rapport. Denne tradisjonen var med på å videreføre en elitistisk og apolitisk dannelsesstanke, mente Ebbing og Halvorsen:

Evna til å tilpasse seg samfunnsutviklinga på ein kritisk, etisk reflektert måte – men utan å kome i for sterk motsetnad til denne utviklinga, kort sagt: oppføre seg med dannelse [...].<sup>69</sup>

Dannelsesbanketten på Hotel Norge, med høyt prisede inngangsbilletter, egnert seg ikke til å mobilisere den nødvendige motstanden mot nyliberalismen. Ideen om dannelse, slik denne framsto

<sup>68</sup> UHR 2011.

<sup>69</sup> Kronikk i BT 17.3.2010, H. Ebbing & T. Halvorsen.

i 2000-tallets utdanningspolitiske diskurs, hadde ikke lenger noen forankring i den kritiske dannelsen som var blitt formulert av 1960-tallets universitetsopprørere. Ebbing og Halvorsen avsluttet kronikken med å minne om «Universitetskritisk uke», åpen og gratis, som ble arrangert av Det historisk-filosofiske fakultet 31 år tidligere, på sen vinteren 1969.<sup>70</sup>

Pedagogisk filosofi og ikke minst danningsteori hadde vært viktige elementer i universitetskritikken og protestene fra studenter og ansatte ved UiB fra slutten av 1960-tallet og framover. Det aktive fagmiljøet ved Filosofisk institutt var drivende for utviklingen av motekspertisen og universitetskritikken rundt 1970. Ved siden av Jon Hellesnes var Gunnar Skirbekk, Hans Skjervheim og Audun Øfsti sentrale. Hellesnes essay «Ein utdana mann og eit dana menneske – eit framlegg til eit utvida dannelsesomgrep» ble opprinnelig skrevet som innlegg på et seminar på Voss i desember 1968, og utgitt i antologien *Pedagogikk og samfunn*.<sup>71</sup> Skjervheim var hovedarkitekt for seminarprogrammet, som hadde Ottosen-komiteens arbeid og utredning som en viktig referanseramme. Hellesnes' artikkel har fått stor betydning for norsk skole- og utdanningsdebatt og for utviklingen av et dannelsesbegrep i opposisjon til den finkulturelle klassiske dannelsen. Skjervheims artikkel om «Det instrumentalistiske mistaket» tematiserte den samme krisen som Hellesnes beskrev: Utdanning og danning hadde skilt lag, og pedagogikken var redusert fra filosofisk tradisjon til instrumentalistisk styringsvitenskap.<sup>72</sup> Helsvig omtaler seminaret på Voss i desember 1968 som en viktig katalysator for den videre utviklingen av det norske studentopprøret.<sup>73</sup>

Kritikken av kvalitetsreformen og Bolognaprosessen ble på 00-tallet ikke sjelden artikulert som en bekymring for dannelsen og selve universitetsideen. Fra politikktutviklernes og departementets side ble det, kanskje ikke så overraskende, hevdet at situasjonen var den motsatte: at reformene var nødvendige for å redde universitetsideen. Dannelsesidealene ble altså brukt som argument for reformene – og stor energi gikk med til å skrive dannelsesidealene inn i rammeverk, utbytter og kvalitetssikringssystemer.

70 Se også kapittel 3 i bind 1.

71 Ytreberg mfl. 1969.

72 Skjervheim 1972.

73 Helsvig 2008.

I juni 2010 satte UHR ned en arbeidsgruppe for å følge opp ideene og motforestillingene som var kommet på bordet i Dannelsesutvalgetes innstilling og i debatten som fulgte. Hensikten var å finne måter å omsette de prinsipielle og overordnede diskusjonene i det videre praktiske arbeidet med kvalitet i utdanningene. Ambisjonen var altså å formidle mellom dannelsesdebatten og kvalifikasjonsrammeverket. Arbeidsgruppens mandat var å tilrettelegge for det omfattende arbeidet institusjonene skulle ta fatt på, med å utvikle læringsutbyttebeskrivelser i tråd med de nye malene «på et fritt grunnlag som ikke binder/ legger føringer på den enkelte institusjons måte å arbeid med dette feltet på».<sup>74</sup>

Koblingen mellom danning, kvalifikasjonsrammeverk og læringsutbytte var helt eksplisitt i denne sammenhengen. Arbeidsgruppen ønsket å operasjonalisere og konkretisere dannelsesbegrepet, å «se på dannelse knyttet til arbeidet med kvalitet i utdanningen og kvalifikasjonsrammeverket: Hvordan konkretisere dannelse i læringsutbyttebeskrivelsene?» Et fornyet begrep om dannelse skulle utvikles med tanke på det sentrale apparatet for kontroll og kvalitetssikring av utdanninger.

Som nevnt gikk ikke Dannelsesutvalget inn for å erstatte, men supplere dannelsesbegrepet fra Bologna-prosessen. UHR-rådets arbeidsgruppe ønsket i sin tur å supplere Dannelsesutvalget med mer konkrete og operasjonaliserbare kriterier for danning. For å få dette til foreslo utvalget en viss systematisering, for å få oversikt over det som nødvendigvis var et ganske mangfoldig begrep. Danning kunne deles i syv kategorier: allmenndannelse, kulturell dannelse, akademisk dannelse, etisk dannelse, profesjonsdannelse, demokratisk dannelse og digital dannelse. Ikke helt ulikt Handalutvalgets tilnærming 20 år tidligere, da begrepet «studiekvalitet» ble brutt ned i en rekke delbegreper for å operasjonalisere det, håpet utvalget nå også å gjøre dannelsen håndterbar. Kategoriseringen var muligens nyttig, men avsluttet på ingen måte diskusjonen om hvordan dannelse egentlig skulle forstås.<sup>75</sup>

---

74 UHR 2011.

75 Sst.



## Redelighet, etikk og akademisk dannelse

Både Dannelsesutvalgets innstilling og arbeidet med kvalifikasjonsrammeverket har hatt en lang rekke konkrete nedslag i studieordningene i Bergen. I universitetets uttalelse til UHR-rapporten «Dannelsesaspekter i utdanning» i 2009 ble begge sidene, både dannelsen og rammeverket, framhevet. Før det første ble det nye rammeverket sett som viktig og nyttig for UiBs arbeid med «å kartlegge arbeidslivets kompetansebehov og synliggjøre den kompetansen universitetsutdanningene gir overfor arbeidslivet». Det ble videre pekt på UiBs lange tradisjoner med å knytte den akademiske dannelsen til ex.phil. og førstesemesterstudier. Dessuten var det blitt opprettet egne dannelsesemner som et tilbud på bachelornivå. Men ikke minst var utviklingen av etisk bevissthet og akademisk redelighet et aspekt det i senere tid var blitt lagt stor vekt på.<sup>76</sup>

Det juridiske fakultet ble nevnt spesielt. I forbindelse med en pågående prosess med revisjon av studieprogram for rettsvitenskap var etterrettelighet, etikk og refleksjon om balanseringen av samfunnsverdier og rettslige verdier framhevet som helt sentrale (dannelses)elementer i juridisk metode. Å knytte det vanskelige begrepet «dannelse» til etikk gir mening i en rettsvitenskapelig sammenheng, og også for universitetets øvrige virksomhet. Utdanningsutvalget ved UiB hadde allerede i 2006 satt ned en arbeidsgruppe, ledet av professor i vitenskapsteori Roger Strand, for å utrede på hvilke måter etiske problemstillinger var relevante for utformingen av studieprogram.<sup>77</sup> En konkret bakgrunn for initiativet var en tydelig økning i antallet saker om fusk og juks. Økningen hadde nok delvis sammenheng med nye teknologiske muligheter til å avsløre slike, men også i den nye teknologiens fristelser og fallgruver.<sup>78</sup> Informasjonsfilmen «Et plagieringseventyr», produsert av universitetsbiblioteket, fritt basert på Charles Dickens, ble nevnt spesielt i UHR-rapporten som eksempel på arbeidet med etisk bevissthet ved UiB.<sup>79</sup>

76 Forslag om dannelsesstema i utdanningen var del av Dannelsesutvalgets forslag, se Rokne & Bostad 2009.

77 Strandutvalgets rapport: *Innstilling Etikk i utdanning* – UiB – 21.05.2007.

78 Det juridiske fakultet oversendte over 200 saker om mistanke om fusk til Den sentrale klagenemnden i april 2008, jf. universitetsstyret, sak 40/2009.

79 <https://www.youtube.com/watch?v=Mwbw9KF-ACY> (lenke til filmen).

Strandutvalget la fram 50 konkrete tiltak for å motvirke fusk og uredelighet. For å overkomme problemet var det nødvendig med en omfattende bevisstgjøring om institusjonens verdier: «De grunnleggende verdier for akademisk virksomhet ved UiB er åpenhet, etterprøvbarhet, vitenskapelig redelighet og kritisk diskusjon.» Akademisk redelighet var forstått som et helt sentralt element i den akademiske dannelsen: «Tillegnelse av akademiske normer og verdier foreslås inkorporert som ønsket læringsutbytte i alle studier og på alle nivå.»<sup>80</sup> I tillegg til å innlemme studie- og forskningsetikk i alle emneplaner ble det utarbeidet en handlingsplan for akademisk redelighet, som blant annet innebar egne kurs i akademiske normer og verdier, for nye studenter.<sup>81</sup>

Strandutvalget foreslo å inkorporere etikkopplæring i læringsutbyttebeskrivelsene. Dette markerer et ønske om å ta i bruk det nye verktøyet for å utvikle utdanningene. Tilsvarende brukte arbeidsgruppen for kvalitet i utdanningene, som ble nedsatt av Utdanningsutvalget ved UiB høsten 2011, retningslinjene som var formulert på sentralt hold, til å utvikle virkemidler på institusjonens egne premisser. Kvalitetsgruppen, som ble ledet av viserektor for utdanning fra 2009, Kuvvet Atakan, tok utgangspunkt i at det til tross for lovverket og forpliktelsen til å tilby utdanning av høy kvalitet hadde vist seg svært vanskelig å bli enige om en universell og generelt operasjonaliserbar definisjon på kvalitet i utdanning.

Kvalitetsbegrepet kan anta ulik mening ut fra historiske og kulturelle forutsetninger, sentrale aktørers interesser og forskjeller gitt ved ulike utdannings- og utdanningsinstitusjoners målsetninger.<sup>82</sup>

Arbeidsgruppen brukte sin egen erfaring fra undervisning som utgangspunkt for arbeidet med å operasjonalisere begrepet «kvalitet» innenfor institusjonens rammer. Kvalitetsgruppen la altså vekt på at kvalitet måtte forstås situert, men også at ulike grupper innenfor samme kontekst kunne ha ulike oppfatninger av begre-

80 Etikk i utdanning, vedlegg til Styresak 34/2009.

81 Bergensavisen 25.8.2008: 10: «Sender studentene på etikk-kurs ... for nå går jukset til himmels.»

82 UiB 2012: 6.

pet. Lærere, studenter, samfunnet/arbeidsmarkedet og tilsynsmyndigheter ville nødvendigvis ha forskjellige perspektiver og forventninger. Rapporten la vekt på å få fram dette mangfoldet, ved å gjengi betraktninger fra to lærere og to studenter, i tillegg til en oppsummering av innspill fra arbeidslivet, via undersøkelsen «Kompetanse 2020».<sup>83</sup> Arbeidsgruppen foreslo en rekke konkrete kriterier og hjelpespørsmål som støtte for fagmiljøer og emneansvarliges daglige arbeid med utdanningskvalitet. Kriteriene var altså utledet av praktisk erfaring, men hvilte også på idealer om forskningsbasert utdanning og akademisk danning.<sup>84</sup> Akademisk danning innebar at studentene skulle «innføres i et utfordrende læringsrom» der de skulle få anledning til

å tenke selvstendig, utprøve sine argumenter i dialog med studenter fra andre fagområder, danne egne perspektiver, samt å utvikle en refleksiv og kritisk holdning til egen dannelsesprosess innenfor sine respektive fag og i forhold til andre kunnskapsområder.<sup>85</sup>

### Ex.phil. og universitetet

Debatten om danning og universitetsidealene leder ofte til examen philosophicum. Fredag 6. mars 2009 brukte Morgenbladet meste parten av forsiden på å slå fast at ex.phil. var i krise. Det var filosofi-professor Skirbekk som slo alarm: På grunn av de siste reformene i studieopplegget ved UiB var ex.phil. kuttet ned forbi det forsvarlige, mente han. Og det gjaldt selvfølgelig ikke bare UiB: Ved alle norske universiteter hadde ex.phil. gjennomgått til dels drastiske endringer. Det handlet om færre studiepoeng, endret innhold, og åpning for andre plasseringer i studieløpet enn i første semester. En rekke akademikere uttalte seg til Morgenbladet, både om egne ex.phil.-erfaringer og om prinsipielle holdninger til forberedende prøver – og alle delte Skirbekks bekymring.

Examen philosophicum, eller forberedende prøver, har

83 Ryssevik mfl. 2011. Undersøkelsen var gjennomført av Ideas2evidence.

84 UiB 2012: 27.

85 UiB 2012: 27 ff.

vært en del av universitetsutdanningen i Norge helt siden starten. Ex.phil. har de fleste steder siden 1996 vært supplert av en fakultets-spesifikk innføring i vitenskapshistorie, examen facultatum (ex.fac.). Til tross for endringer i omfang og innhold hersker det stor enighet, i det minste blant universitetsansatte, om verdien av ex.phil. som et generelt innføringsemne i vitenskapelig tenkemåte og akademisk argumentasjon. Ex.phil. og ex.fac. blir ofte trukket fram som en slags norsk parallell til den amerikanske «liberal arts»-tradisjonen, som altså var et viktig ideal for Dannelsesutvalget.

For Dannelsesutvalget var ex.phil. «et særdeles viktig dannelseselement». Dannelse ble her definert som

tilegnelse av kulturgoder [...] noe som mennesker til alle tider må arbeide for. Den vitenskapelige kunnskapsproduksjon er kanskje vår tids mest dominerende kulturgode. Derfor er det helt nødvendig at både universiteter og høyskoler prioriterer arbeidet med kritisk fordypelse i denne tradisjonen ved å bruke tid på filosofiens historie og en allmenn orientering om etikk og vitenskapsteori.<sup>86</sup>

Kampen om ex.phil. var fra Dannelsesutvalgets perspektiv altså en kamp om dannelsen. Skirbekks essay «Ex.phil. – eit reformforslag» sto gjengitt i sin helhet i innstillingen, riktig nok med en innledning der det blir presisert at utvalget ikke sluttet seg til Skirbekks konkrete reformideer, men delte oppfatningen om ex.phil.s betydning. «Selv et ex.phil. som ikke er ideelt, er langt å foretrekke framfor utdanningsforløp der ex.phil. eller tilsvarende er utelatt.» Skirbekk hadde siden 1960-tallet engasjert seg i spørsmålet om ex.phil., som han knytter tett til forståelsen av hva universitetet skal være. «Ex.phil. skal fostre ei filosofisk danning som er verdifull for den enkelte student som studerende, som samfunnsborgar, og som menneske.» Skirbekks bok om filosofihistorie, utgitt første gang i 1970 og gjennom tre tiår i en rekke omarbeidede versjoner, har preget mange studentgenerasjoner.<sup>87</sup>

Da gradsstrukturen ble endret som følge av kvalitetsreformen,

<sup>86</sup> Dannelsesutvalget for høyere utdanning 2009: 13.

<sup>87</sup> Ifølge BT 3.2.2010 s. 32 solgt i til sammen 150 000 eks., om lag halvparten på norsk, resten oversatt til en rekke språk. Nils Gilje medforfatter etter 1987.

kom også spørsmålet om organisering og plassering av ex.phil. opp. I utgangspunktet var ex.phil. tenkt som en introduksjon til høyere studier og var derfor lagt til utdanningenes første semester. Ved UiB var det på 1990-tallet åpnet for en valgfri plassering av ex.phil. og ex.fac. innenfor cand.mag.-graden. Dette ble strammet inn med kvalitetsreformen i 2003. Et helhetlig førstesemester, bestående av ex.phil., ex.fac. og et innføringsemne i faget man skulle studere, ble sett som vesentlig for den nye bachelorgraden. Seminarmodellen for examen philosophicum er en spesialitet ved UiB. Den ble utviklet på begynnelsen av 00-tallet, delvis som et ledd i kvalitetsreformen og den nye gradsstrukturen, men særlig for å få ned strykprosenten i emnet. Modellen bygger på studentaktivitet; i stedet for forelesninger har studentene seminarer med obligatorisk oppmøte, muntlige presentasjoner og oppgaveskriving med tett oppfølging.<sup>88</sup> Seminarmodellen, som ifølge en arbeidsgruppe nedsatt i 2019 for å vurdere ex.phil. i Bergen «må se iast å ha vore sær vrellukka», legger vekt på problemorientering: Det filosofiske stoffet skal kobles til aktuelle spørsmål i samfunnet. Studentene skal øves opp i praktisk argumentasjon og i å evaluere argumentasjon.

Filosofen Arne Næss har hatt stor innflytelse på innretningen av ex.phil. ved norske universiteter. Mye takket være Næss ble de tidligere «forberedende prøver i filosofi» i 1967 avløst av et mer problemorientert emne. Filosofihistorien, som noe studentene skulle lese og tilegne seg snarere enn å anvende på konkrete problemer, fortsatte likevel som en tung komponent i examen philosophicum. På den måten kan seminarmodellen ved UiB ses som en tilnærming til Næss' opprinnelige intensjon.<sup>89</sup> Arbeidsgruppa påpekte at UiB hadde stått i spissen for en sterkere tematisk og problemorientert innretning på ex.phil. på bekostning av «åndshistorisk danning». Hovedsaken i mandatet var å vurdere plasseringen av ex.phil. i studieløpet. Flere av fakultetene ved UiB hadde allerede gått bort fra første semester. Ved MN-fakultetet ble for eksempel ex.phil. lagt til femte eller sjette semester, i tillegg til at pensum og innhold måtte innrettes for å øke relevansen fra et realfagsperspektiv.<sup>90</sup>

Denne endringen inngikk som en del av fakultetets «prosjekt

88 Rapport frå arbeidsgruppa for examen philosophicum, 2020.

89 Sst.

90 Referat fra 1. møte i arbeidsgruppen for ex.phil. (mat.nat) 11.01.2019.

for generiske ferdigheter» – et initiativ som tok sikte på å ruste opp realfagsutdanningene for framtidens arbeidsmarked. Oljenæringen hadde tradisjonelt vært en viktig arbeidsplass for realfagskandidatene. Problemene i denne sektoren, som ble tydelige rundt 2015, var en medvirkende årsak til bevisstgjøringen om de generelle ferdighetenes plass i utdanningene. Den tettere integreringen av naturvitenskapelige problemstillinger i ex.phil. (og omvendt) kan forstås som et ledd i denne strategien, og en styrking av dannelsingsaspektet ved utdanningsprogrammene ved fakultetet. Dette var også i tråd med Svein Sjøbergs innvending mot Dannelsesutvalget, om manglende forståelse for realfagene som dannelsingsfag.

Spørsmålet om plassering av ex. phil. tematisert tidligere. I 2012 oppnevnte Studentparlamentet i Bergen et utvalg, foreslått og ledet av jusstudenten Heidi Fuglesang. Fuglesang-utvalget gjennomførte en spørreundersøkelse blant studentene, der det ganske entydig ble anbefalt en flytting:

[M]ange gir uttrykk for at det er først senere i studieløpet faginnholdet i ex.phil. oppleves som relevant og viktig. Flere gir også uttrykk for at ville ha vært enklere å forstå og drøfte ex.phil.s innhold dersom de hadde større faglig ballast.<sup>91</sup>

Spørreundersøkelsen fikk også fram sterk kritikk av pensum, som studentene opplevde som tungt og lite relevant. Arbeidsgruppa var delt i spørsmålet om den mest hensiktsmessige plasseringen av ex.phil. Argumentet om at mer modne studenter ville ha mer utbytte av stoffet, sto mot argumentet om ex.phil.s tradisjonelle rolle som samlende og dannende innføringsemne.

### Fiskehelse og eksistens – dannelse i Bergen

Spørsmålet om vitenskap og dannelse hadde satt i gang en bølge av diskusjoner om verdien av kunnskap, akademisk frihet og samfunnets behov – også på Nygårdshøyden.<sup>92</sup> I 2011 kom den store boken *Dannelse. Tenkning – modning – refleksjon*, redigert av Bernt

91 Fuglesang-utvalgets rapport 2013.

92 Se f.eks. Hagtvet & Ognjenovic 2011, Fremstad 2011.

Hagtvet og Gorana Ognjenovic, med nesten 50 kapitler og med forord fra statsråd Aasland. Boka ga perspektiver på allmenndannelsens nødvendighet i høyere utdanning og forskning, og var nordisk innrettet. Det nystartede Forum for vitenskap og demokrati, ved UiB, arrangerte vinteren 2009/2010 flere møter om tematikken, 19. januar innledet for eksempel Inga Bostad, medisineren Edvin Schei ved UiB og sosiologen Marte Mangset fra UiO om «Dannelse og utdanning – (er allmenndannelse nødvendig for demokratiet? Hva slags kandidater trenger morgendagens samfunn?»).<sup>93</sup> Og i mars 2010 ble dannelsesdebatten som nevnt tema for en stor nasjonal konferanse i regi av UiB: «Er utdanning irrelevant? En debatt om verdien av dannelse og samfunnets forventninger.»

Det kanskje mest vellykkede resultatet av implementeringen av Dannelsesutvalget ideer i studiekvalitetsarbeidet ved UiB var likevel de nye dannelsesemnene. Filosof Jan Reinert Karlsen var faglig ansvarlig, sammen med Strand ved Senter for vitenskapsteori. Det ble gjennomført undervisning i dannelsesemnene som et pilotprosjekt i 2010–2011, som oppfølging av Dannelsesutvalgets innstilling.<sup>94</sup>

I informasjonsmaterialet til studentene om dette tilbudet ble dannelse definert som innsikten i at livet er usikkert – og evnen til å håndtere den samme usikkerheten. I stedet for å tenke dannelse som en etablert og gitt, felles kulturell referanseramme som kunne tilegnes – en kanon-tenkning – skulle den felles referanserammen utgjøres av menneskehetens felles utfordringer: alt det som kunne sammenfattes under overskriften «Sentrale spørsmål i forskning og samfunn». Eksamensoppgaver gitt de første årene avspeiler ambisjonsnivået: «Hva er meningen med livet? Hva er et menneske? Hva bør universitetet være?»<sup>95</sup>

Dannelsesemnene ble raskt en suksess. Allerede i 2011 fikk Strand og Karlsen UiBs læringsmiljøpris for arbeidet med prosjektet, og etter en positiv evalueringsrapport samme år ble dannelses-

93 <https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/20100119.pdf>

94 Dette temaet ble diskutert i universitetets utdanningsutvalg, jf. sak 08/2009, 66/2009, 10.f/2010, 33/2010 og 48.b/2010. I utvalgsmøtet 7.9.2011 ble også evalueringsrapporten fra Senter for vitenskapsteori (SVT) drøftet.

95 Evaluering av pilotprosjektet: «Sentrale spørsmål i forskning og samfunn» – bør dannelsesemnene videreføres som et permanent undervisningstilbud ved UiB? Vedlegg til utvalgets sak 30/11, 7. september 2011. [https://kvalitetsbasen.app.uib.no/rapport.php?rapport\\_id=4152](https://kvalitetsbasen.app.uib.no/rapport.php?rapport_id=4152)

emnene et permanent tilbud. I evalueringen av pilotprosjektet ble det konkludert med at disse emnene tok fatt i noe av essensen av hva et universitet burde være. Et slikt tilbud, og slike emner, burde ikke et samfunnsansvarlig universitet være foruten. Studentenes tilbakemeldinger i forbindelse med evalueringen var sterke argumenter for å gjøre tilbudet permanent: «Endelig fikk jeg oppleve hvordan det er å gå på et universitet!»

Den unge studenten på profesjonsstudiet i fiskehelse, Håvard Eggestøl, var en av mange fornøyde studenter. Innsiktene og perspektivene fra 5-poengsemnet han tok i 2012, var både viktige og nyttige, mente han, for en framtidig yrkeskarriere i en sektor i rask utvikling og med overveldende ansvar for økonomiske og økologiske beslutninger. En vitenskapelig artikkel om fiskehelse og eksistensialisme var kanskje ikke så sannsynlig for hans egen del, mente Eggestøl, men forståelsen av at vitenskapelig kunnskap er del av en større sammenheng, var vesentlig: «behovet for å reflektere rundt vitenskapelige sannheter, hvorfor er vi så sikre – og kanskje kan det være noe i det forskeren på den andre siden av gangen sier – selv om man er sterkt uenige.»<sup>96</sup>

I 2021 ble seks tematiske emner tilbudt. Emnene tar for seg selve universitetsideen – de mange kulturene ved universitetet, og grunnleggende trekk ved det norske samfunnet: Norges grunnlov: Hva er den? Hvordan bør den være? Men ofte tar dannelsesemnene utgangspunkt i akutte samfunnsmessige og politiske spørsmål, og globale utfordringer – Klima: Hva vet vi? Hva bør vi gjøre? Eller: Mennesker på flukt: Hva vet vi? Hva bør vi gjøre? Våren 2022 kunne UiB-studentene velge emnet Global helse: Etikk, politikk og menneskerettigheter, om pandemier generelt og selvfølgelig koronapandemien spesielt.

Emnene er tverrfaglige, og de tar – i tråd med intensjonen – utgangspunkt i påtrengende globale utfordringer. Overskriftene avspeiler målsettingen om å kombinere epistemologisk refleksjon – hva kan vi vite – med den etiske, normative – hva bør vi gjøre. Pronomenet «vi» refererer til menneskeheten – til enkeltindividet – og til vitenskapssamfunnet. I alle omtaler og presentasjoner av dannelsesemnene legges det vekt på viktigheten av å kommunisere og

96 «Den nye dannelsen». Video om dannelsesemnene, 2012 <https://www.youtube.com/watch?v=CmrEtoQxa6M>



finne løsninger, på tvers av faglige grenser, og studentene blir møtt av lærere fra ulike fag – tverrfaglighet er et hovedpoeng.

Som ledd i kvalitetsarbeidet ble det i 2009, året da dannelse var det store temaet i norsk universitetsdebatt, også opprettet et eget *dannelsesutvalg* ved UiB. Alle fakultetene var representert, dessuten hadde utvalget flere studentrepresentanter. Gruppen skulle arbeide med dannelse ved UiB, med et viktig, men kanskje noe upresist mandat. Noen dilemmaer ble tydelige da utvalgets leder Karlsen presenterte en foreløpig oppsummering for Utdanningsutvalget i møtet 10. september 2014. Selv om utvalget gikk inn for å stimulere til tverrfaglighet, var det ikke uten videre enighet om hvordan dette skulle gjøres, og heller ikke om hvordan dannelsesaspekter skulle gjøres til en del av det regulære utdanningstilbudet.

Et viktig spørsmål er om dannelsesinnslaget ved utdanningene ved UiB bør styrkes. Svaret er ikke nødvendigvis «ja». Krav til studiepoengproduksjon kan være et hinder her.<sup>97</sup>

Spenningen, eller ambivalensen, når det gjaldt koblingen av størrelsene kvalitet og dannelse, kom altså til syne i Dannelsesutvalgets sluttrapport. Selv om dannelse er kjernen i kunnskapsarbeidet, er den kanskje ikke helt enkel å feste til studiepoeng?

### Magre utbytter?

Grunnenheten i den nye styringsteknologien er læringsutbyttebeskrivelsene. De er ment å konkretisere de overordnede målsettingene fra de generelle rammeverkene på studieprogram- og emnenivå. Begrepet «læringsutbytte» og det formaliserte apparatet knyttet til å utforme beskrivelsene av disse læringsutbyttene brukes både til å utvikle utdanningenes innhold og kvalitet (innenfra) og til å styre, administrere og uniformere utdanningstilbudet (ovenfra). Læringsutbyttebeskrivelsene er med andre ord interessante å analysere og diskutere både ut fra et statsvitenskapelig/styringsteoretisk

<sup>97</sup> Utdanningsutvalget sak 32/2014. [https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/protokoll\\_uu-motet\\_10\\_september\\_2014\\_o.pdf](https://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/protokoll_uu-motet_10_september_2014_o.pdf)

og et pedagogisk/læringsteoretisk perspektiv. Allerede i 2007, før det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket var på plass, konkluderte en NIFU-rapport med at begrepet «læringsutbytte» er tvetydig og problematisk, og den foreslo å erstatte det med to begrep for å dekke begge anvendelser: læringsmål og læringsresultater. Det ville tydeliggjøre at det ikke er noe nødvendig sammenfall mellom det utdanningsinstitusjonene legger opp til at studentene skal lære, og det faktiske resultatet.<sup>98</sup> En slik kritikk ble som kjent ikke tatt til følge.<sup>99</sup> Et større forskningsprosjekt om læringsutbytte ut fra dette doble perspektivet, læringsutbyttene som pedagogisk verktøy og styringsredskap, ble gjennomført i årene 2012–2017.<sup>100</sup> Et viktig funn dreide seg igjen om ambivalens; den nye styringsteknologien betød økt kontroll og universalisering, men medførte også et pedagogisk og faglig handlingsrom både for institusjonene, de enkelte fagmiljøene og de individuelle underviserne.<sup>101</sup>

Fra politisk hold var det selvfølgelig viktig å finne ut hva «den stille revolusjonen» hadde gjort med høyere utdanning i Norge. Hvordan fungerer læringsutbyttebeskrivelsene som pedagogiske verktøy, og som styringsverktøy? Hvordan treffer de faktisk formulerte beskrivelsene kriteriene fra kvalifikasjonsrammeverket?

På oppdrag fra Kunnskapsdepartementet utførte NOKUT i 2014 en evaluering av 127 studieprogram, på 6 fagområder ved 32 institusjoner – blant dem UiB.<sup>102</sup> Systemet var fortsatt relativt nytt, men gjennomført. For alle emner og studieprogram var det formulert tredelte læringsutbytter – som skulle beskrive hva studentene etter bestått eksamen skulle sitte igjen med. Resultatet av evalueringen var ikke veldig oppløftende, heller ikke for UiB. For bachelorprogrammet i administrasjon og organisasjonsvitenskap heter det for eksempel i konklusjonen i evalueringen at

[l]æringsutbyttebeskrivelsen for bachelorprogram i administrasjon og organisasjonsvitenskap ved Universitetet i Bergen er ikke i samsvar med NKR, og universitetet må utvikle flere

98 Aamodt mfl. 2007.

99 Ottesen 2011, Havnes & Prøitz 2016, Karlsen 2010, Prøitz 2010, Østrem 2011.

100 Bleiklie, Frølich, Sweetman & Henkel 2017, Caspersen & Frølich 2017, Michelsen, Vabø, Kvilhaugsvik & Kvam 2017.

101 Michelsen mfl. 2017.

102 Gynnild 2020.

deskriptorer under alle kategorier for at det skal være et slikt samsvar.<sup>103</sup>

Tilsvarende dommer ble felt over svært mange av de evaluerte programmene – det var misforståelser og unøyaktigheter og lite samsvar med rammeverket.

Resultatet av evalueringen i 2014, tre år etter at systemet var innført, er kanskje ikke så overraskende. I høringsrunden om det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket i 2007 så vi at fagmiljøene ved UiB nærmest unisont advarte mot å forsere innføringen av læringsutbytter, ikke nødvendigvis fordi ideen var dårlig, men fordi prosessen måtte ta tid. For at utbyttene skulle gi mening som beskrivelse av innholdet i emner og studieprogram, måtte de springe ut av den reelle virksomheten til lærere og fagmiljøer. Pålegget om å formulere læringsutbytter i tråd med malene ble ikke sjelden oppfattet som nok en administrativ instruks. I sin doktoravhandling fra 2019 undersøkte Jo Ese motstanden som mobiliseres i akademiske miljøer, mot styringssystemer og rapporteringskrav. Han finner at denne motstanden oftest ikke handler om «motstand for motstandens skyld», eller om å slippe å jobbe, men om et ønske om å gjøre en bedre jobb.<sup>104</sup>

## Kvalitetskultur og handlingsrom

Mye har altså skjedd siden studiekvalitet ble satt på den politiske dagsordenen i 1990. I analysen av kvalifikasjonsrammeverket og læringsutbyttebeskrivelsene peker Elken på mange sammenfallende utviklingstrekk som har preget sektoren.<sup>105</sup> Flere eksterne interessenter og krav har gjort seg gjeldende. Dette har ført til et sterkere søkelys på utdanningenes relevans og nye, systematiserte koblinger til arbeidslivet. Omleggingen må altså forstås ikke minst som et resultat av et ønske om å kalibrere utdanningene i forhold til arbeidslivets og samfunnets (antatte) behov. Nye meritteringsordninger for undervisning er innført for å øke statusen for denne

103 Sørskår 2015: 15.

104 Ese 2019.

105 Elken 2016.

delen av virksomheten og skape større balanse mellom forskning og utdanning.<sup>106</sup> Ikke minst henger utviklingen av systemene for kvalitetssikring av utdanningene nøye sammen med den generelle utviklingen av styringssystemer og strukturelle endringer i det norske landskapet av universiteter og høyskoler.

I sin doktoravhandling fra 2021 om læringsutbytteskrivelser, arbeidsmarkedspaneler og kvalitetssikringssystemer i høyere utdanning diskuterer statsviteren Hanne Kvilhaugsvik hvordan disse best kan forstås i en bredere samfunnskontekst. Ved hjelp av en historisk-institusjonell tilnærming viser hun hvordan styringsteknologien får svært ulike konsekvenser og anvendelser innenfor forskjellige utdanninger og profesjoner. Det er derfor nødvendig å undersøke utformingen og bruken i konkrete kontekster. Et generelt funn er likevel at disse systemene har sin bakgrunn i velferdsstatlige idealer om universell tilgjengelighet, offentlig finansiering av utdanning og full sysselsetting – og at denne ideologiske forankringen er minst like relevant for forståelsen av de nye systemene i en norsk utdanningsvirkelighet som nyliberalistiske strømninger og markedsorientering som ofte nevnes av kritikerne.<sup>107</sup>

Tvetydigheten i forholdet til nyliberalismen er et viktig tema i nyere tilnærminger til historien om de nordiske velferdsstatene. Utdanningsreformene som har vært tema her, inngår i de store reformprosessene i offentlig sektor som ofte blir sagt å starte med Hermansen-utvalgets innstilling fra 1989, *En bedre organisert stat*, altså nokså parallelt med de første initiativene fra statlig hold om systematisk arbeid med utdanningskvalitet.<sup>108</sup> Kvalifikasjonsrammeverkene og resten av systemene for kvalitetssikring er typiske utslag av mål- og resultatstyringen som preger New Public Management-ideologien, samtidig som de, slik Kvilhaugsvik påpeker, implementeres innenfor en velferdsstatlig ideologisk kontekst.<sup>109</sup>

I dette kapitlet er det vist hvordan dannelsesdebatten engasjerte den akademiske offentligheten – og satte spor i systemet for

---

106 Meld. St. 16 (2016–2017).

107 Kvilhaugsvik 2021.

108 NOU 1989: 5.

109 Den svenske historikeren Jenny Andersson har vært opptatt av hvordan nyliberalismen kan sies å ha fått en distinkt nordisk utforming. Se f.eks. Andersson 2009 og «Neoliberalism in the Nordics: Developing an absent theme» <https://www.rj.se/en/grants/2019/neoliberalism-in-the-nordics-developing-an-absent-theme/>

høyere utdanning i Norge. Diskusjonene om utdanningsreformene hang på sin side sammen med overordnede diskusjoner om universitetsdemokrati, autonomi og forholdet til staten. Utviklingen av styringssystemene i norsk høyere utdanning og betydningen for UiB blir behandlet i mange av kapitlene i dette verket.<sup>110</sup> Her har diskusjonene om konsekvensene for organisering og oppbygging av utdanningene vært det sentrale. De gjennomgripende reformene som fulgte Bologna-prosessen, var et langt stykke på vei et resultat av politisk-byråkratiske initiativ for å standardisere kvaliteten på kandidatene. Hensynet til et internasjonalt arbeidsmarked og europeisk konkurransevne var viktig – men bildet var mer sammensatt.<sup>111</sup> Også ved institusjonene og i fagmiljøene argumenterte mange for at det var nødvendig med endringer, og at det var betydelig rom for forbedring av undervisningsformer og studieprogram. Kapitlet har handlet om motstanden mot universitetsreformene, men også om hvordan de nye rammene og systemene har virket ansporende for utviklingen av nye undervisningsformer, emner og studieprogram ved UiB. Bologna-prosessen og kvalitetsreformen tidlig i det 21. århundret førte til en bred debatt om dannelse og kvalitet. De ulike aktørene kan være enige om både dannelse og kvalitet uten å nødvendigvis være enige om utdanningspolitikken. Den retoriske kraften i begge disse begrepene henger i noen grad sammen med at de er enkle å bruke og vanskelige å definere.

Det er lagt vekt på implementeringen ved UiB av Nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk. Rammeverket er utformet i tett kontakt med overnasjonale systemer for beskrivelse av utdanningenes innhold. Siden innføringen av rammeverket i 2011 har læringsutbyttebeskrivelsene vært en slags grunnenhet i oppbyggingen av studieprogram og enkeltemner ved norske utdanningsinstitusjoner. Formuleringen og fortolkningen av læringsutbyttebeskrivelser gir et interessant eksempel på hvordan styringsteknologien i utdanningsfeltet fungerer i praksis. I egenevalueringen av rammeverket som ble gjennomført ved UiB på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet høsten 2021, kommer dette tydelig fram. Spenningen mellom rammeverket som verktøy for byråkratisk styring på den ene siden og faglig utviklingsarbeid på den annen ble grundig diskutert.

110 Se for eksempel kapittel 1 og 2 i bind 1.

111 Kim Helsvig diskuterer den tilsvarende utviklingen ved UiO, se Helsvig 2011: 144.

Både i evalueringen av praksisen ved UiB og i en NIFU-undersøkelse fra 2020 om styring i høyere utdanning blir det påpekt at institusjonene og fagmiljøene har en tendens til å tolke rammeverket og reglene som faglige styringsdokumenter mer bokstavelig enn de hadde behovd å gjøre.<sup>112</sup>

## Litteratur og kilder

- Andersson, J. (2009). *The library and the workshop: Social democracy and capitalism in the knowledge age*. Redwood City, CA: Stanford University Press.
- Bleiklie, I., Frølich, N., Sweetman, R. & Henkel, M. (2017). Academic institutions, ambiguity and learning outcomes as management tools. *European Journal of Education*, 52(1), 68–79. <https://doi.org/10.1111/ejed.12200>
- Caspersen, J. & Frølich, N. (2017). Higher education learning outcomes – transforming higher education? *European Journal of Education*, 52(1), 3–7. <https://doi.org/10.1111/ejed.12204>
- Damsgaard, H. (2019). *Studielivskvalitet*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Dannelsesutvalget for høyere utdanning (2009). Innstilling: *Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre*.
- Elken, M. (2016, 06.12). *Læringsutbytte-debatt og høyere utdanning i endring: Noen sentrale utviklingsstrekk*. NOKUT-seminar om læringsutbytte.
- Ese, J. (2019). *Defending the university? Academics' reactions to managerialism in Norwegian higher education* (Doktorgradsavhandling). Karlstad.
- Fremstad, E. (2011). Hvordan danne gjennom høyere utdanning? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 28(2), 195–199.
- Gynnild, V. (2020). *Læringsutbyttebeskrivelse som profesjonell utfordring: En metastudie*.
- Hagrøt, B. & Ognjenovic, G. (red.) (2011). *Dannelse: tenkning, modning, refleksjon: Nordiske perspektiver på allmenndannelsens nødvendighet i høyere utdanning og forskning*. Oslo: Dreyers.
- Hansen, M.N. & Ljunggren, J. (2021). *Arbeiderklassen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Havnes, A. & Prøitz, T.S. (2016). Why use learning outcomes in higher education? Exploring the grounds for academic resistance and reclaiming the value of unexpected learning. *Educational assessment, evaluation and accountability*, 28(3), 205–223. <https://doi.org/10.1007/s11092-016-9243-z>
- Helsvig, K. (2008). *Positivismstriden og studentopprøret i norsk pedagogikk*. Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie, <https://uddannelseshistorie.dk/a-2008-kim-helsvig/>
- Helsvig, K. (2011). *1975–2011: Mot en ny samfunnskontrakt?* Oslo: Unipub.
- Helsvig, K. (2017). *Reform og rutine: Kunnskapsdepartementets historie 1945–2017*. Oslo: Pax.
- Helsvig, K. (2018). The road to Bologna and beyond. I: K.H.J.P. Collett (red.), *The making of a modern university*.
- Helsvig, K. (2022). Kunnskapssamfunnet og nasjonen: Den internasjonale vendingen. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1, 5–17.
- Jakobsen, K.A. (2019, 13. desember). Ulikhetenes verdenshistorie. Thomas Pikettys «Capital et idéologie» forklart. *Agenda magasin*.
- Karlsen, G.E. (2010). Kvalifikasjonsrammeverk: Virkemiddel for kvalitet eller ensretting? *Uniped*, 3, 5–17.
- Kjeldstadli, K. (2010). *Akademisk kapitalisme*. Siggerud: Res Publica.
- Kvilhaugsvik, H. (2021). *Governing massified higher education: A cross-national comparative case study of policy instruments for relevance and quality* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Løvlie, L. (2009). Dannelse og profesjon. I: Dannelsesutvalget, *Kunnskap og dannelse for et nytt århundre* (s. 28–38).

112 Evaluering av det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket NKR: Sjølvevaluering frå Universitetet i Bergen.

- Meld. St. 16. (2016–2017). *Kultur for kvalitet i høyere utdanning*.
- Michelsen, S., Vabø, A., Kvilhaugsvik, H. & Kvam, E. (2017). Higher education learning outcomes and their ambiguous relationship to disciplines and professions. *European journal of education*, 52(1), 55–67. <https://doi.org/10.1111/ejed.12199>
- Michelsen, S. & Aamodt, P.O. (2006). *Evaluering av kvalitetsreformen*. Oslo: NIFU. NOU 1989: 5. *En bedre organisert stat*.
- NOU 2000: 14. *Frihet med ansvar: Om høgre utdanning og forskning i Norge*.
- NOU 2002: 10. *Førsteklasses fra første klasse: Forslag til rammeverk for et nasjonalt kvalitetsvurderingsystem av norsk grunnopplæring*.
- NOU 2014: 7. *Elevenes læring i fremtidens skole: Et kunnskapsgrunnlag*.
- Ottesen, G. (2011). Nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk: Riktig intensjon, men feil virkemiddel. *Uniped*, 4(4), 34–48.
- Prøitz, T.S. (2010). Learning outcomes: What are they? Who defines them? When and where are they defined? *Educational assessment, evaluation and accountability*, 22(2), 119–137. <https://doi.org/10.1007/s11092-010-9097-8>
- Rokne, B. & Bostad, I. (2009). Et skritt i retning allmenndannelse Forslag om semestererme i bachelorgraden. I: *Dannelsesutvalget, Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre* (s. 19–20).
- Ryssevåg, J., Høgestøl, A., Dahle, M. & Holthe, I.C. (2011). *Kompetanse 2020: Universitetsutdanningens synlighet og relevans og samfunnets behov*. Ideaszevidence, rapport nummer 4/2011.
- Skjervheim, H. (1972). Det instrumentalistiske mistaket. *Dagbladet*. Hentet fra <https://pedagogiskefenomener.cappelendamm.no/enkel/seksjon.html?tid=2160742>
- Skodvin, O.-J. & Aamodt, P.O. (2001). *Effektivitetsbegrepet i høyere utdanning: Hvordan er begrepet brukt i norsk høyere utdanningspolitikk?* Oslo: NIFU.
- Solbrekke, T.D. & Sugrue, C. (2020). *Leading higher education as and for public good: Rekindling education as praxis*. London: Taylor and Francis.
- Stensaker, B. (2000). *Høyere utdanning i endring: Dokumentasjon og drøfting av kvalitetsutviklingstiltak ved seks norske universiteter og høyskoler 1989–1999* (vol. 6). Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Stensaker, B. (2006). *Kvalitet som forhandling: NOKUT i norsk høyere utdanning 2003–2006* (vol. Delrapport 5).
- Stensaker, B. (2014, 25. mars). Kronikk: Kvalitet i høyere utdanning: behov for en mer nyansert debatt. *Forskningspolitikk*. Hentet fra <https://www.fpol.no/kronikk-kvalitet-i-hoyere-utdanning-behov-for-en-mer-nyansert-debatt/>
- Studiekvalitet: Innstilling fra Studiekvalitetsutvalget: Avgitt til Utdannings- og forskningsdepartementet 9. juli 1990 (1990). Handal-utvalget.
- St.meld. nr. 40 (1990–91). *Frå visjon til virke. Om høgre utdanning*.
- Sørskår, A.K. (2015). *Kartlegging av læringsutbyttebeskrivelser. Evaluering av læringsutbyttebeskrivelser i statsvitenskap*, NOKUT-rapport 5/2015, Oslo: NOKUT.
- Thue, F.W. & Helsvig, K.G. (2011). *1945–1975: Den store transformasjonen*. Oslo: Unipub.
- UiB (2012). *Kvalitet i utdanning Notat 2012*. Hentet fra [https://w2.uib.no/filearchive/kvalitet\\_i\\_utdanning\\_.pdf](https://w2.uib.no/filearchive/kvalitet_i_utdanning_.pdf)
- Universitets- og høyskolerådet. (2011). *Dannelsesaspekter i utdanning: Rapport fra en arbeidsgruppe nedsatt av UHRs utdanningsutvalg, september 2011*. Oslo: Universitets- og høyskolerådet.
- Yreberg, Ø., Slaattelid, H., Øfsti, A., Berntsen, H., Kalleberg, R., Grenness, C.E., ... Skjervheim, H. (1969). *Pedagogikk og samfunn: Foredrag på Vosse-seminaret 13.–15. desember 1968*. Oslo: Gyldendal.
- Østrem, S. (2011). Den nye grammatikken i høgere utdanning. *Uniped*, 4(1), 34–44.
- Aamodt, P.O., Prøitz, T.S., Hovdhaugen, E. & Stensaker, B. (2007). *Læringsutbytte i høyere utdanning: En drøfting av definisjoner, utviklingstrekk og måleproblemer*. NIFU-rapport 40/2007, Oslo: NIFU.



Seks av UiBs nye doktorer i 2012. fra venstre Maja Janmyr (Det juridiske fakultet), Lise Øen (Det psykologiske fakultet), Håkon Haugland (Det historisk-filosofiske fakultet) Veronika Solteszova (Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet), Hanne R. Hagland (Det medisinske fakultet) og Bjørn Olav Johansen (Det samfunnsvitenskapelige fakultet). Foto: Eivind Senneset.



# Kapittel 2

## Vitenskapsteori og doktorgrader – Minerva mot Mammon?

*Åsmund Borgen Gjerde*

Dette kapitlet drøfter historien om undervisning i vitenskapsteori for doktorgradskandidater ved UiB. Det spør hvordan denne undervisningen har blitt legitimert, og hva kandidatene har lært. Første delkapittel tar for seg innføringen av slik undervisning og opprettelsen av Senter for vitenskapsteori. De neste tre delkapitlene undersøker hva kandidater fra de tre allmenfakultetene har lært om vitenskapsteori. Også fra selve undervisningen kan det utledes noe om dens legitimitet, slik at dette spørsmålet løper gjennom hele kapitlet. Et hovedfunn er at vitenskapsteori har blitt legitimert som en motvekt mot det presset som krav om effektivisering og samfunnsnytte har skapt mot universitetet.

I 40 år har undervisning i vitenskapsteori spilt en viktig rolle i forskerutdanningen ved UiB, det eneste norske universitet med et senter for vitenskapsteori, og vitenskapsteori har hatt en større plass i forskerutdanningen her enn ved andre universiteter. I dette kapitlet undersøkes historien om undervisningen i vitenskapsteori for doktorgradskandidater ved UiB. Det spørres hvordan undervisningen har vært legitimert, og hva kandidatene har lært om vitenskapsteori. Kapitlet begynner med å spørre hvorfor og hvordan vitenskapsteori ble innført som en viktig del av undervisningskomponenten for doktorgradskandidater. Deretter presenteres noen trekk av hva kandidatene har lært om vitenskapsteori ved tre fakulteter: Det matematisk-naturvitenskapelige (MN-fakultetet), Det samfunnsvitenskapelige (SV-fakultetet) og Det humanistiske (HF-fakultetet). Mens undervisningen ved MN-fakultetet i stor grad har vært basert på forelesninger, har den ved SV- og HF-fakultetene vært sentrert rundt skrivingen av et vitenskapsteoretisk essay, i senere tid gjerne omtalt som vitenskapsteoretisk innlegg. En del av disse essayene er bevart og utgjør det viktigste kildematerialet for delene om HF- og SV-fakultetene. Jeg har hatt tilgang til de fleste essayene fra språkvitenskap og fra Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap fra 1980- og -90-tallet, samt en rekke innlegg fra HF-fakultetet etter 2003, men ingen eksamensbesvarelser eller innlegg fra MN-fakultetet. Denne skjevheten i kildetilgang preger naturlig nok fremstillingen. Av den store mengden essay fra HF-fakultetet som er tilgjengelig for perioden etter 2003, har jeg valgt å fokusere på vitenskapsteoretiske essay fra kandidater i fagene religionsvitenskap og kulturvitenskap.

### Hvorfor vitenskapsteori?

To utviklingstrekk synes å ha vært særlig sentrale for innføringen av undervisning i vitenskapsteori for doktorgradskandidater: fremveksten av et nasjonalt vitenskapsteoretisk miljø, med støtte fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF), fra tidlig på 1970-tallet og innføringen av nye doktorgrader og ny forskerutdanning rundt 1980. Til det siste først:

Etter en prosess som hadde pågått siden 1960-tallet, og der realistene, spesielt i Oslo, spilte hovedrollen, ble det innført nye doktorgrader for HF- og SV-fakultetene og Det psykologiske fakultet i 1983. MN-fakultetet fikk ny doktorgrad i 1978, og Det juridiske fakultet fulgte etter i 1985. Nå skulle doktorgradsarbeidet ikke lenger bare omfatte en avhandling. Med de nye doktorgradene ble det også innført en organisert forskerutdanning med undervisningskomponent.<sup>1</sup> Hva skulle undervisningskomponenten fylles med?

Positivismestriden i 1960-årene var både en strid om vitenskapens forhold til politikken og om hva vitenskapen selv skulle være. Angående det siste spørsmålet kunne nok de fleste, i alle fall humanister og samfunnsvitere, snart enes om svaret «i alle fall ikke positivistisk», men ikke om mer spesifikke svar. Dette ga opphav til en økende interesse for vitenskapsteori i flere fagmiljø. I 1974 fikk professor i filosofi ved UiB, Knut Erik Tranøy (1918–2012), i oppdrag av NAVFs humanistiske råd å utrede vitenskapsteoriens stilling i Norge. Året etter arrangerte NAVF en stor konferanse på Jeløya, der 50 deltakere diskuterte Tranøys utredning og andre innspill om vitenskapsteori. I 1976 opprettet NAVF et Vitenskapsteoretisk utvalg. Da det ble ledig et professorat i musikk ved UiB, overbeviste Tranøy fakultetsrådet ved HF til å foreslå at det ble omdefinert til et professorat i vitenskapsfilosofi. I 1979 ble Gunnar Skirbekk (1937–) utnevnt til dette professoratet.<sup>2</sup> Ved et rundskriv til kolleger ved andre fakulteter tok Knut Venneslan (1938–) og Skirbekk i 1980, på vegne av Filosofisk institutt, initiativ til opprettelse av et vitenskapsteoretisk forum ved UiB.<sup>3</sup> Da dette ble opprettet i 1981, ble Skirbekk leder. Lignende fora ble opprettet rundt samme tid ved de andre norske universitetene og ble støttet av NAVF i forlengelse av det vitenskapsteoretiske arbeidet rådet hadde bidratt til å sette i gang med Jeløya-konferansen i 1975.<sup>4</sup>

Dekan Orm Øverland (1935–2021) og andre ved HF-fakultetet

1 Forland 1996: 485–490.

2 Senter for vitenskapsteori, History of the Centre, <https://www.uib.no/en/svt/21651/history-centre> (lest 7.10.2020).

3 Knut Venneslan & Gunnar Skirbekk, «Invitasjon til å vere med å opprette eit vitenskapsteoretisk forum ved Universitetet i Bergen», desember 1980, Avdeling for spesialsamlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen, (ASS), Arkiv: SVT (SVTA), A2.

4 Gunnar Skirbekk, internt notat ved SVT: «Historisk tilbakeblikk på definisjonar og institusjonar for «vitskapsteori» (1975–2005)», ASS, SVTA, A2.

ble – allerede før de nye doktorgradene var innført – pådrivere for å gjøre vitenskapsteori til en viktig del av utdanningskomponenten. Fakultetet nedsatte et vitenskapsteoretisk utvalg som i 1982 kom med en innstilling om vitenskapsteoriens rolle i de nye doktorgradene. Utvalgets innstilling tok opp hvilken rolle vitenskapsteorien skulle spille i den organiserte forskerutdanningen ved fakultetet. Innstillingen begynte med å begrunne hvorfor det var nødvendig med en satsing på vitenskapsteori. Den viste da til at «[f]lere av fagene er inne i en legitimeringskrise som universitetsfag», og at «tilførselen av nye ressurser er stanset opp». Dermed var behovet for «faglig fornyelse» større enn noensinne, samtidig som en slik fornyelse ikke kunne få drahjelp av tilførsel av ytterligere ressurser. Uten at dette ble uttalt helt eksplisitt, synes budskapet å være at en satsing på vitenskapsteori var et svar på en slik krise. En slik satsing kunne gi faglig fornyelse uten tilførsel av ressurser. Litt satt på spissen kan det sies at begrunnelsen for en satsing på vitenskapsteori – slik den fremstår i innstillingen fra utvalget – var at satsingen representerte en effektivisering, en rasjonalisering: et bedre produkt til samme pris, ved en forbedring av produksjonsprosessen.<sup>5</sup> Dette er ikke ment å antyde at fagmiljøet hadde et slikt instrumentalistisk syn på vitenskapsteori. Det kan imidlertid se ut til at utvalget gikk nokså langt i å tilpasse sin begrunnelse for satsing på vitenskapsteori til det tidlige 1980-tallets nyliberale tidsånd.

Opplæringen i vitenskapsteori, foreslo HF-fakultetets vitenskapsteoretiske utvalg, burde skje gjennom seminarer, lesning av et pensum og skriving av et vitenskapsteoretisk essay. Essayet skulle danne grunnlaget for evalueringen av kandidatene. Essayets tema skulle være selvalgt og

[...] representere en mer generell vitenskapsteoretisk problematikk. Denne problematikken har dels sin bakgrunn i de emneområdene som er gjennomgått i fellesseminaret, dels motivert ut fra forskerkandidatens forskning og fagområde.

<sup>5</sup> To utkast til innstillingen ligger i Skirbekks arkiv (GSA), i AAS perm A18. Det er uklart om noen av dem er identiske med den innstillingen som til sist ble sendt. De to utkastene er svært like, og sitatene i fremstillingen her er fra det av utkastene i Skirbekks arkiv som har færrest overstrykninger og håndskrevne kommentarer. Se side 1 i innstillingen for dette resonnementet.

Seminaroppgaven skal imidlertid ikke være en direkte videreføring av avhandlingens spesiallemne. Den skal belyse ett eller flere emner fra fellesseminaret ved å «anvende» dem på eller motivere dem ut fra særområdet.<sup>6</sup>

Godkjent vitenskapsteoretisk essay skulle være en forutsetning for å kunne levere avhandling for bedømming. Essayet skulle evalueres av kandidatens veileder og to medlemmer av det vitenskapsteoretiske utvalget. Forslaget ble vedtatt av HF-fakultetet og deretter kopiert av SV-fakultetet.<sup>7</sup> Det var opp til fakultetene selv å avgjøre innholdet i undervisningskomponenten, og foreløpig ser det ut til at det bare var HF- og SV-fakultetene som prioriterte vitenskapsteori.<sup>8</sup>

I tiden etter innføring av vitenskapsteoretisk undervisning for de nye doktorgradene oppsto en tanke i det framvoksende vitenskapsteoretiske miljøet: Hva med en utvidelse? Et senter? I 1985 og 1986 utformet Skirbekk, sammen med fakultetsrepresentantene til Vitenskapsteoretisk forum, en serie notater med forslag om opprettelse av et senter for vitenskapsteori.<sup>9</sup> Notatene ga en rekke argumenter for hvorfor det var viktig å opprette et slikt senter. Et viktig universitetsinternt argument var hensynet til undervisning i vitenskapsteori: For å opprettholde den vitenskapsteoretiske undervisningen over tid var det nødvendig også å legge til rette for vitenskapsteoretisk forskning. Hvis ikke ville underviserne over tid «tørke inn».<sup>10</sup>

Men hvorfor var vitenskapsteoretisk undervisning og forskning så viktig at UiB skulle opprette et eget senter til det? Dels viste initiativtagerne til Jeløya-konferansen og NAVFs påfølgende satsing på vitenskapsteori, for å understreke senterets viktighet. Dette pekte i samme retning som rektor Jan Fridthjof Bernt ti år

6 Innstilling om vitenskapsteori ved HF-fakultetet: 9.

7 Skirbekk, internt notat ved SVT: «Historisk tilbakeblikk på definisjonar og institusjonar for 'vitskapsteori' (1975–2005)», SVTA, A2.

8 SVT, *Center for the Study of the Sciences and the Humanities*, UiB 1996, brosjyre i SVTA, A12: 10.

9 «Senter for vitskapsteori ved Universitetet i Bergen – idénotat», fra G. Skirbekk, Hans Ebbing og samtlige fakultetsrepresentanter ved Vitenskapsteoretisk forum til universitetsdirektøren, 27. mars 1985. SVTA, A1

10 G. Skirbekk, «Utkast til skriv om interfakultært senter for vitskapsteori», SVTA, A1, s. 2–3; «Plan om senter i vitskapsteori med utkast til reglement», fra Skirbekk mfl. til universitetsdirektøren, 7.6.1986, SVTA, A1, 2–3.

senere gjorde da han presenterte Senter for vitenskapsteori som en etterdønning av positivismestriden.<sup>11</sup> Positivismestriden gjorde vitenskapenes grunnlag til noe som var langt fra selv sagt, og som det i høyeste grad var relevant å teoretisere omkring. Men dette er ikke en tilstrekkelig forklaring på opprettelsen av SVT. Positivismestriden hadde rast på 1960- og -70-tallet. På 1980-tallet var den i ferd med å erstattes av en ny fundamental debatt som blant annet dreide seg om vitenskapenes grunnlag: debatten om post-strukturalisme, dekonstruksjon og postmodernisme. Den tas opp nedenfor. Foreløpig skal det bare konstateres at denne debatten overhodet ikke ble nevnt av initiativtakerne til SVT i henvendelser til universitetets ledelse.

Det som derimot var spesifikt for 1980-tallet, var den økende vekten på universitetets samfunnsnytte og det økende innslaget av eksterntfinansiert, nytteorientert eller kommersielt orientert forskning. Denne tendensen hadde imidlertid begynt tidligere, og på midten av 1980-tallet sto oppdragsfinansiering for mer infrastrukturmidler enn NAVF gjorde, og flere stillinger var finansiert av eksterne midler. På samme tid opprettet Universitetet i Bergen forskningsstiftelsen Unifob, og Høyteknologisentret ble påbegynt.<sup>12</sup> Med andre ord: På samme tid som vitenskapsteoretikerne arbeidet for å opprette et senter for vitenskapsteori, sto UiB midt i en prosess med store endringer som ville tilpasse universitetet til næringslivets behov. Dette brukte vitenskapsteoretikerne for alt det var verdt. Plandokumentet de sendte til UiB-ledelsen, begynte slik:

Det er ved våre universitet ein klar trend i retning av det anvendte og nyttige. Som tilpassing til dagens samfunnet [sic] er dette forståelig og forsvarleg. Men universitetet vil komme i ubalanse om det ikkje samtidig blir satsa tilsvarende på grunnforskning.<sup>13</sup>

11 Bernt, Tranøy & Skirbekk (1997), «Senter for vitenskapsteori: 10-års Markering», brosjyre i SVTA, A11: 1.

12 Se kapittel 10 i dette bindet og kapittel 11 i bind 1. Se også Forland 1996: 491–499.

13 Skirbekk, «Utkast til skriv om interfakultært senter for vitenskapsteori», SVTA, A1, s. 2–3; «Plan om senter i vitenskapsteori med utkast til reglement», fra Skirbekk og fakultetsrepresentantene til universitetsdirektøren, 7.6.1986, SVTA, A1: 1.

For å bevare balansen i en tid da mange var bekymret for tilpasningen til marked og nytte, skulle universitetet altså øke satsingen på den mest grunnleggende grunnforskningen. Senter for vitenskapsteori (SVT) kunne dermed tilby en mulighet for universitetet til å tjene både Mammon og Minerva.

SVT ble en realitet i 1987 med stillingsressurser fra Filosofisk institutt og sterk støtte fra prorektor Ole Didrik Lærum, medisinsprofessor og universitetets rektor fra 1990.<sup>14</sup> Fra første stund ble det lagt vekt på det som ble omtalt som «dobbelkompetanse» i tilsetninger ved SVT: De faglig ansatte burde ha utdanning både i filosofi og et annet fag. Etter hvert ble det utpekt egne ansvarlige for gjennomføringen av den vitenskapsteoretiske undervisningen ved hvert fakultet. Den ansvarlige skulle da, i tillegg til filosofisk utdanning, ha utdanning i ett av det aktuelle fakultetets fag.<sup>15</sup> Enkelte av de ansvarlige skulle bli ansatt ved SVT, andre i stillinger delt mellom SVT og det aktuelle fakultetet, og noen kun ved fakultetene.

Vekten på dobbelkompetanse hang til dels sammen med hvordan Skirbekk og kretsen rundt ham definerte vitenskapsteori. Allerede i innstillingen om vitenskapsteori ved HF-fakultetet i 1982 ble begrepet definert til å omfatte all «forskning om forskning». Selv om dette tilsynelatende bandt vitenskapsteorien sammen og definerte den som et fagfelt for seg selv, understreket utvalget at vitenskapsteori nettopp ikke kunne skille seg ut, isolere seg til et eget område, men måtte bevare en nær kontakt med hvert av fagene. Selv om vitenskapsteori omfattet all forskning om forskning, måtte også hvert fag tilnærme seg sin vitenskapsteori på fagspesifikke måter.<sup>16</sup>

Den brede definisjonen av vitenskapsteori kan kanskje til dels forstås som en utstrakt hånd til andre fagmiljøer, som kan ha vært misfornøyde med hvor stor innflytelse en krets rundt Skirbekk skulle få over undervisningen i vitenskapsteori. Opprettelsen av SVT og vitenskapsteoriundervisningen var på ingen måte isolerte hendelser – rene resultater av at en liten gruppe kløktige bergenske vitenskapsteoretikere visste å selge sitt fagfelt som svar

14 Skirbekk, *Notes in retrospect for my Chinese friends*, 2013, stensil i GSA, AAS: 53.

15 Sst.: 50.

16 Innstilling om vitenskapsteori ved HF: 4.

på tidens utfordringer for universitetet. En essensiell bestanddel av vitenskapsteorien er spørsmål om vitenskapenes forhold til sin kontekst, til politikk og samfunn.

På 1980-tallet var det økende interesse for forholdet mellom fag og politikk. Dels manifesterte dette seg i instrumentelle evalueringer av forskning, ved Statistisk sentralbyrå, Norsk utenrikspolitisk institutt og Norsk regnesentral. Dels var det interesse for kritisk refleksjon rundt forholdet. Dette siste manifesterte seg blant annet i NAVFs forskningsprogram «Teknologi og samfunn» fra 1986, i etableringen av Senter for teknologi og samfunn ved Universitetet i Trondheim i 1987, og i etableringen av Senter for teknologi og menneskelige verdier ved UiO i 1988. Hans Skoie vektlegger to forklaringer på den økte interessen for dette feltet på 1980-tallet: for det første, forskersamfunnets vekst; for det andre, at et av myndighetenes svar på den økte arbeidsledigheten var en økning i FoU-bevilgninger (forskning og utvikling) for å stimulere til økonomisk vekst, noe som igjen skapte interesse for å evaluere hvorvidt bevilgningene virket etter hensikten.<sup>17</sup> Sverre Bagge identifiserer 1980-tallets «høyrebølge» som en årsak til at samfunnsvitenskapenes prestisje ble svekket i denne perioden, da troen på markedet ble styrket, og troen på politisk styring, som samfunnsvitenskapene kunne bidra til, ble svekket.<sup>18</sup> En kan tenke seg at en slik utvikling også kan ha bidratt til ny interesse for forholdet mellom vitenskap, teknologi og det øvrige samfunn.

Dette var altså en periode med sterk interesse for forholdet mellom vitenskap og samfunn, og da fagenes grunnlagsproblemer hadde vært debattert i de fleste humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag siden 1960- og 1970-tallets positivismestrid. SVT og undervisningen i vitenskapsteori var altså bare en av mange manifestasjoner av større, sammenløpende trender. Den sammensatte bakgrunnen for innføring i vitenskapsteori skulle få sin parallell i et sammensatt forhold til vitenskapsteorien ved fakultetene.

---

17 Skoie 1994: 50–51.

18 Bagge 1996: 683.



## Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet

Fra 1989 fikk doktorgradskandidatene ved MN-fakultetet undervisning i vitenskapsteori. Ragnar Fjelland fikk ansvaret for å utvikle kurset. Året før han fikk jobben ved SVT, hadde Fjelland publisert et antologi-bidrag som ikke bare kaster mye lys over hva han ville oppnå med undervisningen i vitenskapsteori. Teksten kan også ses som begrunnelse for hvorfor det var viktig med undervisning i vitenskapsteori for doktorgradskandidater.

I bidraget argumenterte Fjelland for at opplæring i vitenskapsteori også var den beste og viktigste opplæringen i pedagogikk for universitetslærere. Han tok utgangspunkt i Hans Skjervheims pedagogiske arbeider, som bidro sterkt til å forme norsk pedagogikk på 1960- og -70-tallet. Sentralt for Skjervheim sto kritikken av det han betegnet som den teknokratiske pedagogikken og vektleggingen av at læring skulle skje i et subjekt-subjekt-forhold, snarere enn et forhold der læreren var subjekt og eleven objekt – mottakeren av kunnskap. Undervisningen skulle være dialogisk, vektlegge overbevisning heller enn overtalelse, og sokratiske dialog var et ideal. Fjelland ga Skjervheims pedagogikk sin tilslutning, men mente samtidig at den var ufullstendig. Det den manglet var drøfting av hva kunnskap er, samt hva kunnskapsens karakter betyr for pedagogikken.<sup>19</sup>

Fjelland presenterte sin argumentasjon ved å gjennomgå tre ulike teorier om forholdet mellom artikulert og uartikulert kunnskap: Platons idélære; Hubert og Stuart Dreyfus' teori om umuligheten av kunstig intelligens, samt Michael Polanyi om «tacit knowledge». For Platon var den abstrakte kunnskapen, ideene, den eneste sikre og varige kunnskapen, nettopp i kraft av å være uavhengig av den fysiske virkeligheten der ideelle geometriske former sjelden forekommer. Dermed forsto han også intuisjonen, ferdighetene, den uartikulerte kunnskapen som den minst verdifulle kunnskapen.<sup>20</sup> Dreyfus & Dreyfus argumenterte for at virkelig ekspertkunnskap er nettopp intuitiv, ikke abstrakt og teoretisk. For dem var dette et argument for at kunstig intel-

19 Fjelland 1988: 134–139, Skjervheim 1965/1996.

20 Sst.: 139–144. Fjelland viser til en rekke av Platons verker.

ligens ikke kan utvikles.<sup>21</sup> Kunstig intelligens var mindre viktig i Fjellands sammenheng, der det sentrale var at Dreyfus & Dreyfus representerte et syn på kunnskap og læring som var diametralt motsatt av Platons.<sup>22</sup>

Fjelland fremstilte Polanyi som nærmest en syntese av motsetningen Platon vs. Dreyfus & Dreyfus. For Polanyi kunne kunnskap på høyeste nivå nettopp ha form av ferdigheter og være uartikulert, men den kunne også være artikulert, og uartikulert kunnskap kunne bli artikulert. Her kom svaret på hvordan vitenskapsteori blir en form for pedagogikk: Vitenskapsteorien dreier seg om å gjøre det uartikulerte artikulert. Når enkelte fremragende forskere er elendige undervisere, kan det – sett fra Fjellands og Polanysis perspektiv – forstås nettopp som at mye av deres viktigste, avanserte kunnskap er uartikulert. For en forsker ville dermed det å forstå mer vitenskapsteori innebære å gjøre mer av sin uartikulerte kunnskap artikulert.<sup>23</sup>

Hvordan hjelper så dette forskeren til å bli en bedre underviser? Ifølge et vanlig syn på Platons dialoger hadde Sokrates nettopp rollen som lærer, og han lærte ved å fremkalle den kunnskapen som allerede var til stede hos mange av sine elever. Fjelland foreslo at Sokrates' rolle i dialogene heller bør forstås som elevens rolle, eventuelt vitenskapens rolle, og hans dialogpartnere som lærere. Sokrates stiller dialogpartnerne spørsmål som tvinger dem til å reflektere over hvilke deler av deres kunnskap som er uartikulerte. Sokrates lærer dermed dialogpartnerne å gjøre sin kunnskap artikulert, på samme måte som vitenskapsteori kan gjøre briljante forskeres uartikulerte kunnskap artikulert.<sup>24</sup> For Fjelland var altså undervisning i vitenskapsteori ikke bare en liten del av forskerutdanningen, men essensielt for ikke bare å utdanne gode forskere, men like mye gode undervisere.

Fjellands kurs i vitenskapsteori for doktorgradskandidater fikk navnet MNF290 og ga kandidatene tre vekttall. Kurset ble utviklet med tanke på kandidatene ved MN-fakultetet. Det ble likevel ikke obligatorisk, kun anbefalt av fakultetet. Kandidatene

---

21 Dreyfus & Dreyfus 1986.

22 Fjelland 1988: 144–147.

23 Sst.: 147.

24 Sst.: 147–149.

ved Det odontologiske fakultet fulgte imidlertid også Fjellands kurs, og for dem var det obligatorisk. Vurderingsformen i de første årene var en skriftlig eksamen.<sup>25</sup> Etter hvert kunne kandidatene velge mellom skriftlig skole- eller hjemmeeksamen, i begge tilfeller supplert med en muntlig eksamen.<sup>26</sup> Som ved HF- og SV-fakultetet ble det lagt vekt på å relatere de vitenskapsteoretiske problemstillingene til tema for kandidatens avhandling.<sup>27</sup> Det første tiåret besto kurset i hovedsak av syv bolker: 1. «Hypoteser og modeller», 2. «Fra observasjoner til teorier», 3. «Ferdigheter og uartikulert kunnskap», 4. «Usikkerhet og bruk av statistikk», 5. «Årsakssammenhenger», 6. «Nytte-kostnad-analyser og beslutninger» samt 7. «Vitenskap: vitebegjær og nytteverdi».<sup>28</sup>

I første bolk diskuterte Fjelland hvordan ulike typer modeller søkte å korrespondere med ulike forhold ved virkeligheten basert på hva en ønsket å finne ut av. Han brukte en rekke eksempler, deriblant Francis Crick og James Watsons modell av DNA, Isaac Newtons modell for materielle legemers bevegelse, Gregor Mendels modell for arvelighet og modellen for klodens økologiske system som ble utformet av forfatterne av boken *Limits to Growth* i 1972. Som Fjelland tydelig presiserte, er en modell ikke en hypotese, og en hypotese får du først når du hevder at en modell, eller en del av den, er gyldig som beskrivelse av et virkelig fenomen, eller når modellen benyttes til å utlede forutsigelser som kan testes eksperimentelt.

Den vitenskapsteoretikeren som har hevdet trolig det mest kjente og omdiskuterte synet på hypotesers testbarhet er Karl Popper. I *Logik der Forschung / The Logic of Scientific Discovery* (1935/1959) argumenterte han mot to viktige og svært utbredte oppfatninger: induksjonisme, ideen om at observasjoner kan generaliseres til mer allmenngyldige sannheter, og verifikasjonisme, ideen om at observasjoner og data kan bekrefte en hypote-

25 SVT 1996: 4–5. *Center for the Study of the Sciences and the Humanities* (brosjyre) SVTA, A12 SVT.

26 E-post fra Fjelland til forfatteren, 28. april 2021; Senter for vitenskapsteori, *Årsrapport 1998 – Virksomhetsplan 1999*, SVTs arkiv, i AAS, A 10: 7.

27 «Forslag til kurs i vitenskapsteori og etikk i PhD-programmet ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, Revidert forslag», 2003, sendt elektronisk av Ragnar Fjelland til forfatteren.

28 Dette tilsvarer kapitlene i Fjellands bok *Vitenskap mellom sikkerhet og usikkerhet*, som var basert på kurset, med unntak av kapitlene om kvantemekanikk og kaosteorier, som Fjelland spesifiserte at kom i tillegg til materiale fra kurset. Fjelland 1999: 5.

ses gyldighet. Som Popper påpekte, vil ingen observasjon kunne bekrefte en hypotese om at alle svaner er hvite. Derimot vil én eneste observasjon av en svart svane avkrefte denne hypotesen.<sup>29</sup> Dette nokså åpenbare argumentet har fått stor betydning som avvising av verifikasjonismens gyldighet. Poppers svane-argument er blitt stående som et av de mest velkjente argumentene i vitenskapsteoriens historie.

Fjelland var imidlertid svært kritisk til Popper. Ikke fordi han var uenig i hans avvising av induksjonisme og verifikasjonisme, men fordi han mente Popper utover dette hadde lite å bidra med. Han hadde «et enkelt og unyansert syn på hva det innebærer at en teori er falsifisert».<sup>30</sup> Popper avviste at vitenskapelig kunnskap kan være sikker, og hevdet at vitenskapen drives fremover ikke av å etablere sannheter, men av å avkrefte sannheter. Poppers falsifikasjonisme var for enkel for Fjelland, som ville vise sine studenter at vitenskapsteorien kan gradere sikkerhet fra at ingenting er absolutt sikkert, til at heller ikke alt er like usikkert. Etter Poppers tid har et slikt «mellomstandpunkt» i stor grad blitt regelen heller enn unntaket blant vitenskapsteoretikere.<sup>31</sup> For Fjelland var nok det aller viktigste å vaksinere doktorgradskandidater mot det han betraktet som en overdreven tro i samfunnet ellers på at vitenskapen var i stand til å finne absolutte sannheter.<sup>32</sup>

Fjelland la også stor vekt på å vise sine studenter at prosessen med å innhente data via observasjoner på ingen måte er en ukomplisert prosess. Han begynte med å understreke at ikke på noe tidspunkt hadde moderne vitenskap basert seg på full tillit til menneskets rene sanseobservasjoner, noe han illustrerte ved å vise til hvordan Galileo Galileis heliosentriske hypotese hvilte på nettopp å *avvise* det sansene tilsynelatende forteller oss: at jorden ikke beveger seg rundt solen.<sup>33</sup> Derfra gikk Fjelland over til å drøfte det svært omstridte spørsmålet om hvilken rolle teorier spiller i innhenting av vitenskapelige observasjoner. Er observasjoner teoriavhengige? Det hevdet Paul Feyerabend i sin kontroversielle bok *Against Method*. Han hevdet ikke bare at observasjoner i enkelte

29 Popper 2002.

30 Fjelland 1999: 53.

31 Lipton 2007.

32 Fjelland 1997.

33 Fjelland 1999: 15–17, 63–64.

tilfeller var teoriavhengige, noe som ville vært mindre kontroversielt, men at de alltid var det. Som Fjelland forklarer:

Et sted hevder [Feyerabend] at når vi under normale forhold ser et bord og bedømmer det som brunt, så forutsetter vi allerede teorier om at vi kan stole på våre sanser, og at lyset som går fra bordet til øynene våre, ikke forstyrres av det mellomliggende medium.<sup>34</sup>

Fjelland var ikke enig. Det vil si: Han var enig i at observasjoner som dette bygget på forutsetninger, men ikke at disse forutsetningene fortjente betegnelsen «teori»: «[D]et er mer naturlig å kalle dem *før-teoretiske forutsetninger*.»<sup>35</sup> For å underbygge dette standpunktet ga Fjelland detaljerte beskrivelser av den viktige rollen teknologi og uartikulert kunnskap eller ferdigheter kunne spille i prosessen med å frambringe observasjoner. Betydningen av teknologi viste han ved en beskrivelse av Michelson-Morley-eksperimentet på slutten av 1800-tallet, som i ettertid har vært omdiskutert for sin rolle i å motbevise teorien om at lys beveget seg via et allestedsnærværende element kalt *eter*. Fjellands poeng var å vise den enorme mengden forberedelser som skulle til for å nå den teknologiske presisjonen som var nødvendig for å gjøre de relevante observasjonene.<sup>36</sup> Deretter drøftet Fjelland betydningen av ferdigheter og uartikulert kunnskap. Her gjentok han ikke poenget fra det nevnte antologibidraget fra 1988, der poenget var at vitenskapsteori ble en pedagogikk i kraft av å gjøre uartikulert kunnskap artikulert. Snarere la han vekt på den uartikulerte kunnskapens egenverdi, blant annet ved å fortelle om hvordan det å lage verdens beste fioliner er en prosess som fullstendig avhenger av uartikulert kunnskap som vitenskapen aldri har lyktes med å artikulere.<sup>37</sup> Med referanse til Lewis Mumfords *Technics and Civilization* (1934) antydet Fjelland dessuten at det å erstatte håndverk med teknologi på ingen måte var en garanti for, eller et resultat av, at teknologiens produkter og tjenester holdt høyere kvalitet.<sup>38</sup>

34 Feyerabend 1975/1993: 22.

35 Fjelland 1999: 75.

36 Sst.: 75–78.

37 Sst.: 88–90.

38 Fjelland 1999: 98, Mumford 2010/1934: 27.

Kursets bolk om statistikk synes å ha vært vel så mye teknisk som teoretisk. Fjelland drøftet risikoer for feilslutninger ved bruk av statistikk, gjennomgikk prosedyrer for å beregne statistisk signifikans, men påpekte også at til tross for at statistikk har blitt utviklet til en omfattende og avansert del av matematikken, er den grunnleggende sett et forsøk på å takle problemet med ufullstendig informasjon ved å beregne sannsynlighet, og at det ikke finnes noen konsensus-definisjon av hva sannsynlighet er.<sup>39</sup> Bolken om årsakssammenhenger var av tydeligere teoretisk karakter. Fjelland begynte her med å gi en historisk gjennomgang av sentrale forståelser av årsakssammenhenger, med hovedvekt på Aristoteles, gjennombruddet for moderne naturvitenskap, Hume og Kant. Han beskrev deretter formallogiske strukturer før han viste hvordan ulike forsøksdesign – randomiserte forsøk, prospektive undersøkelser og retrospektive undersøkelser – bygget på ulike teoretiske betraktninger.<sup>40</sup>

Kurset ble avsluttet ved å fokusere på den større samfunnsmessige sammenhengen vitenskapen inngår i. Fra denne delen av kurset er det verdt å sitere Fjelland på noe som for mange lesere kan virke banalt: «All vitenskapelig virksomhet inngår i en eller annen samfunnsmessig sammenheng, og det må vitenskapsfolk forholde seg til.»<sup>41</sup> Dette er kanskje banalt for de fleste som interesserer seg for vitenskapshistorie. Det er imidlertid ikke sikkert det er like banalt for noen som bruker det meste av sin arbeidsdag i et laboratorium, noe som var tilfellet for mange av Fjellands studenter. Et viktig tema for Fjelland var å minne blivende realfagsforskere på at deres virksomhet alltid er del av større sammenhenger, og at sannhetene de skulle nå frem til, alltid ville inneholde mer og mindre sikre momenter.

Da vektall ble erstattet av studiepoeng i forbindelse med kvalitetsreformen i 2003, ble MNF290s tre vektall først erstattet av 10 studiepoeng og kurset omdøpt til MNF390.<sup>42</sup> Samme år ba fakultetsledelsen Fjelland om å utvikle et kurs i vitenskapsteori med etikk for fakultetets doktorgradskandidater, som skulle bli

39 Fjelland 1999: 99–130.

40 Sst.: 131–153.

41 Fjelland 1999: 238.

42 «MNF 490 Theory of science and ethics spring semester 2010», «oppskrift» på essayskriving, mottatt elektronisk fra Ragnar Fjelland.

obligatorisk. Omfanget ledelsen tenkte seg, var imidlertid skuffende: tre studiepoeng, som tilsvarte ett vekttall etter gammel ordning. Fjelland utviklet et kurs som nok var mer omfattende enn det de tre studiepoengene skulle tilsi, men det ble godkjent, og ifølge Fjelland selv ble det godt mottatt av kandidatene da undervisningen begynte i 2004.<sup>43</sup> Kurset fikk navnet MNF490 og ble undervist på engelsk.<sup>44</sup> Fjelland forsøkte så langt som mulig å utforme kurset som et «tverrsnitt» av MNF290/390. Vurderingsformen var at kandidatene skulle skrive et essay der de relaterte et vitenskapsteoretisk problem fra kursets pensum til temaet for sin egen avhandling.<sup>45</sup>

Sett i forhold til kurset slik det var blitt undervist på 1990-tallet, var det stor grad av kontinuitet. Endringene besto i hovedsak av at vekten på etikk, og på naturvitenskapenes rolle i samfunnet, økte. Den økte vekten på etikk var langt på vei et resultat av at tilbakemeldinger fra studentene viste at de ønsket mer av dette.<sup>46</sup>

Som et eksempel på hva kandidatene lærte om naturvitenskapens rolle i samfunnet, er pensumlisten for høsten 2004 undersøkt. Der ble dette temaet behandlet i tre tekster: to klassikere og et nyere bidrag. Den første teksten var Vannevar Bushs rapport fra 1945 om hvordan amerikanske myndigheter etter verdenskrigen burde forholde seg til naturvitenskapene. Den kan sies å formidle et teknokratisk, utviklingsoptimistisk syn der de fleste samfunnsproblemene kan finne en løsning ved mer naturvitenskapelig forskning og mer politisk bruk av forskningen.<sup>47</sup> Den andre klassikeren var C.P. Snows essay om at naturvitenskap og humaniora utgjør to adskilte kulturer, uten gjensidig forståelse. Da Snow spesielt vektla både humanioras, og til dels samfunnets mer generelt, manglende forståelse av naturvitenskap, kan han kanskje sies å representere en noe mindre optimistisk reformulering av Bushs grunnsyn.<sup>48</sup> Den nyere pensumteksten var Michael Gibbons' *Nature*-artikkel om «Science's new social contract with

---

43 E-post fra Fjelland til forfatteren, 28.4.2021.

44 E-post fra Fjelland til forfatteren, 75.2021.

45 «MNF 490 Theory of science and ethics spring semester 2010».

46 E-post fra Fjelland til forfatteren, 75.2021.

47 Bush 1945.

48 Snow 1998.

society» fra 1999. Den argumenterer for at naturvitenskapene bør skifte fokus fra å produsere kunnskap som er «reliable», til å produsere kunnskap som er «socially robust». Det skulle innebære mer dialog mellom naturvitenskap og samfunn i produksjonen av naturvitenskapelig kunnskap, begrunnet i en anerkjennelse av at slik kunnskap ikke er uavhengig av samfunnsmessige motsetninger.<sup>49</sup>

Alle tekstene om vitenskapens samfunnskontekst hadde en etisk dimensjon, men kurset hadde også en egen, større og voksende bolk om vitenskapsetikk. En tekst som gikk igjen, var en artikkel av Fjelland selv om hvordan naturvitenskapelig kunnskap ble brukt og misbrukt i forbindelse med at det i 1978 ble oppdaget at den amerikanske byen Love Canal var bygget på søppelplassen til en gammel kjemisk fabrikk.<sup>50</sup> Eksemplet Love Canal hadde også spilt en rolle i kurset på 1990-tallet.<sup>51</sup>

Den nye ph.d.-forskriften som universitetsstyret vedtok i 2013, innebar at kurset i vitenskapsteori og etikk måtte utgjøre minst 5 studiepoeng.<sup>52</sup> Dette førte til opprettelsen av dagens MNF990-emne. Da eksamensbesvarelser og essay fra MN-fakultetet ikke er bevart, er det lite grunnlag for å si noe om hva studentene fikk ut av undervisningen.

### Det samfunnsvitenskapelige fakultet

Ved HF- og SV-fakultetene har opplæringen i vitenskapsteori fulgt mer eller mindre det samme opplegg fra begynnelsen av. Det blir gitt en serie forelesninger om vitenskapsteoretiske temaer, med et tilhørende pensum. Fra begynnelsen av var de fleste av disse forelesningene felles for kandidater fra de to fakultetene.<sup>53</sup> Kandidatene velger et vitenskapsteoretisk emne, relatert til temaet for sin avhandling, og skriver et vitenskapsteoretisk inn-

49 Gibbons 1999.

50 Fjelland 2002.

51 Fjelland 1999: 9–13.

52 Seksjonssjef Eli N. Høie og seniorkonsulent Kristin Kalvik til studiestyret, Mat-Nat, «Varsel om endring i emnet MNF490», 2. oktober 2013, [https://wiki.uib.no/matnat/images/d/d4/FoU\\_endring.pdf](https://wiki.uib.no/matnat/images/d/d4/FoU_endring.pdf).

53 SVT, *Årsrapport 1997 – Virksomhetsplan 1998*, SVTA, A10 Årsrapporter: 6.



legg om dette. Arbeidet med dette innlegget utgjør hoveddelen av opplæringen i vitenskapsteori. I arbeidet med innlegget mottar kandidaten veiledning fra en gruppe bestående av hovedveilederen for kandidatens doktorgradsarbeid og en representant for SVT, som typisk vil være den ansatte ved SVT som har ansvar for den vitenskapsteoretiske opplæringen ved det aktuelle fakultetet. Når innlegget er ferdig og godkjent av «komiteen», presenterer kandidaten det muntlig under et arrangement som kan minne om en minidisputas.<sup>54</sup> Inntil 1998 gikk undervisningen over flere måneder i vårsemesteret og var felles for de to fakultetene. Etter det gis undervisningen som to todagers samlinger, der innholdet for kandidater fra de to fakultetene delvis er felles, delvis separat.<sup>55</sup>

Ved Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap ble det i 1992 gitt ut en samling vitenskapsteoretiske innlegg levert av instituttets doktorgradskandidater. I forordet skrev filosofen Harald Grimen, som var ansvarlig for kurset i vitenskapsteori, at av de ni innleggene, som han beskrev som representative for innleggene ved fakultetet som helhet, var flere originale bidrag til pågående fagdebatter, og ett startet en helt ny debatt om hvordan utviklingstrekk innenfor naturvitenskapene hadde potensial til å omforme forholdet mellom naturvitenskap og samfunnsvitenskap.<sup>56</sup>

Innlegget Grimen siktet til, var skrevet av Thor Øivind Jensen, førsteamanuensis ved instituttet.<sup>57</sup> De naturvitenskapelige utviklingstrekkene han siktet til, som kvantemekanikken, utforskningen av elementærpartikler og oppdagelser av at observatøren på uventede og uforklarlige måter påvirket det observerte, hadde det til felles at de utfordret ideen, skapt av newtonsk fysikk, om at naturvitenskapens oppgave var å avdekke absolutte, deterministiske naturlover. Selv om disse utviklingene i naturvitenskapene hadde sitt opphav tidlig i århundret, var det først i de siste årene, hevdet Jensen, at konsekvensene hadde ført til virkelige endringer i naturviternes selvbilder. Dette mente han hadde brakt

54 For situasjonen i 1996, *Center for the Study of the Sciences and the Humanities*, brosjyre SVTA, A12 SVT: 4.

55 Sst.: 6.

56 Grimen 1992: 1–4.

57 Jensen 1992.

naturvitenskapelige tenkemåter nærmere samfunnsvitenskapelige tenkemåter, og det kunne i sin tur få stor betydning for samfunnsvitenskapene, som lenge hadde sett på naturvitenskapelig determinisme som et (uoppnåelig?) ideal. Han hevdet at konsekvensene av dette for samfunnsvitenskapene var at de enten i større grad ville dyrke sine egne premisser, eller at naturvitenskapene ville forbli et ideal, men at endringene i naturvitenskapene likevel ville føre til at deterministiske ambisjoner i samfunnsvitenskapene ville svekkes.<sup>58</sup> I den grad Jensen hadde rett om endringen i naturviternes selvbilder, kan dette kanskje ses som en parallell til det som skjedde i humaniora og samfunnsvitenskapene med positivismestriden: Tidligere bredt aksepterte sannheter ble dratt i tvil, noe som kunne gi opphav til spørsmål om fagenes grunnlagsproblemer og økt interesse for vitenskapsteori.

Ett innlegg i antologien var en slags metastudie om afrikansk samfunnsvitenskap etter avkolonisering.<sup>59</sup> Det argumenterte for at denne samfunnsvitenskapen ukritisk hadde overtatt et «vestlig» begrepsapparat og ikke hadde hatt noen ambisjoner om å bygge afrikansk samfunnsvitenskap på afrikanske intellektuelle tradisjoner. Mer spesifikt hadde afrikanske samfunnsvitere adoptert vestlig samfunnsvitenskap i sin positivistiske tapning, som ved skrivende stund langt på vei var forlatt i Vesten. Dette hadde gitt opphav til mekanistiske forklaringer, og at tradisjonell afrikansk kunnskap hadde blitt overlatt som kunnskapsobjekt til vestlige sosialantropologer. Innlegget argumenterte for at afrikansk samfunnsvitenskap burde vende tilbake til start og ta utgangspunkt i spesifikt afrikansk kunnskap. Argumentasjonen bygget i stor grad på europeiske og norske antipositivistiske filosofer og samfunnsvitere.<sup>60</sup>

Et relatert innlegg drøftet teoriutviklingen innenfor utviklingsforskning. Tidligere i etterkrigstiden var dette feltet preget av motsetningen mellom «moderniseringsteori» og «avhengighetsteori». Stipendiaten Einar Braathen hevdet at disse muligens var i ferd med å erstattes av en ny konsensus rundt «New institu-

---

58 Sst.: 218–275.

59 Appiah 1992.

60 Sst. 1992.

tional economics».<sup>61</sup> Han argumenterte for at dette paradigmet hadde indre svakheter som minnet om forgjengernes, og at dets mulige hegemoniske status skyldtes dets affinitet til det nyklassiske paradigmet som hadde kommet til å dominere mye av økonomifaget generelt. Som et alternativ argumenterte Braathen for en tilnærming inspirert av Jeffrey Alexanders «postpositivistiske» sosiologi, med brodd mot eksesser av både idealistisk og materialistisk art som Alexander hevdet dominerte samfunnsforskningen i den tidlige etterkrigstiden.<sup>62</sup> Fokuset på Alexander var felles for flere av innleggene i samlingen, og hadde sammenheng med at det i en årrekke hadde vært seminarer ved instituttet med tekster av Alexander og Max Weber som kjerne og der doktorgradskandidatene deltok.<sup>63</sup> Blant annet var ett innlegg nærmest en introduksjon til Alexanders tenkning, der Tor Halvorsen la vekt på hvordan Alexander bidro til å rehabilitere Talcott Parsons etter at 60-tallsradikalismen hadde gjort slutt på Parsons' stilling som stjernen i amerikansk samfunnsvitenskap. Halvorsen diskuterte også Webers innflytelse på Alexander via Parsons.<sup>64</sup>

Samlingen inneholdt ikke bare et forord av Grimen, men også et etterord som samtlige forfattere av innleggene sto inne for.<sup>65</sup> Her argumenterte de for at innføringen av de nye doktorgradene, med undervisningskomponent og normert gjennomføringstid på tre år, representerte en svekkelse av vitenskapeligheten. Dette var et standpunkt de hevdet å ha utledet nettopp av de vitenskapsteoretiske innsiktene de hadde tilegnet seg gjennom skrivingen av innleggene. Blant disse innsiktene var at samfunnsvitenskapen ikke er kumulativ, og at dens grunnlagsproblemer på ingen måter er løst. Begge deler talte for at det å utdanne seg til forsker ikke var noe som burde gjøres ved et treårig skolelignende opplegg, men gjennom mer langvarig deltakelse i et fagmiljø.<sup>66</sup>

Det er interessant å se hvordan denne argumentasjonen både er i slekt med hvordan Skirbekk & co. argumenterte for innføring

61 Braathen 1992.

62 Sst.

63 Grimen 1992: 2–3.

64 Halvorsen 1992.

65 Appiah mfl. 1992: 296–297.

66 Sst. 1992: 296–297.

av undervisning i vitenskapsteori, og avviker. Den er beslektet ved at den på samme måte presenterte undervisningen i vitenskapsteori som motvekt mot utviklingstrekk som truet universitetets vitenskapelighet, uavhengighet og kritiske karakter. Forskjellen er at der Skirbekk & co. vektla det harmoniske, at innføringen av vitenskapsteori kunne gjøre den øvrige utviklingen mer tålelig, vektla doktorgradskandidatenes argumentasjon konflikten: Vitenskapsteorien viste hvor feilslått den øvrige utviklingen var. De to miljøene delte altså oppfatningen av vitenskapsteori som motvekt mot presset om «effektivisering», men de skilte lag i forståelsen av hvorvidt dette var en uløselig konflikt.

Denne lille forskjellen i argumentasjon kan også peke mot en større forskjell mellom to miljø. Det kan hevdes at det har eksistert ikke ett, men to betydelige vitenskapsteoretiske miljø ved UiB. Det ene, som står i sentrum for dette kapitlet, var sentrert rundt Skirbekk og etter hvert SVT. Det andre var sentrert rundt forskergruppen *Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning* (AHS) som ble etablert midt på 1980-tallet og fikk et hjem ved Senter for samfunnsforskning (SEFOS) da det ble dannet et par år senere. Filosofiprofessor Knut Venneslan var en viktig inspirator for dette miljøet, med sin fenomenologiske tilnærming til arbeidslivet, og AHS ble en møteplass for teori-interesserte historikere og samfunnsvitere.<sup>67</sup> Arbeidsliv var det fremste fokuset, men alltid med en sterk teoretisk bevissthet, og til tider var det vitenskapsteori som sto i fokus for miljøets publikasjoner.<sup>68</sup>

Hva skilte så de to miljøene? For det første den faglige bakgrunnen. I den av SVT så ettertraktede «dobbelkompetansen» var filosofi alltid en bestanddel i paret. AHS-miljøet besto derimot av folk fra ulike samfunnsvitenskapelige fag, samt historikere, og enkelte med en «dobbelkompetanse» av historie og samfunnsvitenskap.<sup>69</sup> For det andre er det mulig å skimte en politisk forskjell. SVT-miljøet sto i dyp intellektuell gjeld til Hans Skjervheim, som hadde skilt seg ut fra kontinentale representanter for «kritisk teori» først og fremst ved sin antimarxisme og sin insistering på at kritisk

67 Grove 2007.

68 Ågotnes 1989, Olsen 1993.

69 F.eks. Jan Heiret med historie (dr.philos. 2001) og sammenliknende politikk (cand.polit. 1992).

tenkning ikke trenge innebære støtte til radikal samfunnsendring.<sup>70</sup> Hos flere i AHS-miljøet er det ikke vanskelig å se spor av mer radikale grunnholdninger.<sup>71</sup> Weber og Alexander-seminarene ved Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap hadde tilknytning til AHS-miljøet og ble til dels betraktet som fullverdig undervisning i vitenskapsteori.

Etter at samlingen med de tidligste innleggene kom ut i 1992, fortsatte Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap å trykke en rekke vitenskapsteoretiske innlegg i sin egen skriftserie. De aller fleste av innleggene omhandlet direkte eller indirekte forholdet mellom politikk og vitenskap, selv om forholdet ble drøftet på svært forskjellige måter.

Noen innlegg var drøftinger av vitenskapsinterne og vitenskapseksterne faktorerers betydning for paradigmeskifter og kontroverser, for eksempel i profesjonsforskningen<sup>72</sup> og narkotikaforskningen. Hva gjelder narkotikaforskningen fant Svaenug Fjær at fordi denne forskningen spilte en så viktig rolle i å begrunne offentlig politikk på narkotikaområdet, var presset fra vitenskapseksterne faktorer også særdeles sterkt.<sup>73</sup> Ett innlegg diskuterte om helseforskningen var i ferd med å gjennomgå et paradigmeskifte: Var det rådende «apparatfeil»-paradigmet i ferd med å erstattes av et mer «holistisk» paradigme som i større grad så sykdom som del av en større sosial kontekst? Forfatteren av innlegget syntes tydelig å ha ment at et slikt paradigmeskifte ville vært ønskelig, men fant likevel at det trolig ikke kom til å skje. Dette var imidlertid ikke, i hvert fall ikke utelukkende, fordi forskningen sto imot et vitenskapseksternt press i retning av et slikt paradigmeskifte. Mens WHO i lang tid hadde virket for et slikt paradigmeskifte, var det samme ikke tilfellet for norsk helsepolitikk.<sup>74</sup> En helt annen tilnærming til spørsmålet om forholdet mellom politikk og vitenskap kom i et innlegg om forståelsen av begrepet «community participation» innenfor utviklingsstudier. Det hevdet at «community» her var forstått på en primordialistisk og romantisk måte. Dette kunne bidra til at utviklingsprogram-

70 Sørbo 2002: se spesielt 105–106.

71 Se f.eks. Olsen 1984.

72 Ludvigsen 1993.

73 Fjær 1997.

74 Fosse 1995.

mer som la vekt på «community participation», fikk et utopisk og urealistisk preg.<sup>75</sup>

En bred definisjon av vitenskapsteori hadde fra tidlig dominert det norske og bergenske vitenskapsteoretiske miljøet: Vitenskapsteori inkluderte all «forskning om forskning».<sup>76</sup> Likevel utfordret enkelte vitenskapsteoretiske innlegg forståelsen av hva vitenskapsteori er. Mens de fleste innlegg på en eller annen måte, direkte eller indirekte, tok opp vitenskapens forhold til politikk, var det i nesten alle tilfeller sterkt fokus på hvordan vitenskapen ble påvirket av politikken, selv om det også kunne fokuseres på påvirkningen som gikk motsatt vei. Ett innlegg skilte seg ut ved å være en renere analyse av politikkenes forståelse av forskning. Mer spesifikt var det en analyse av en stortingsmelding fra 1993 om forskning. Anne Lise Fimreite fant at stortingsmeldingen bygget på et syn om at forskning kun kunne legitimeres ved at den bidrar til velstand. Slike bidrag kunne riktignok ta en rekke ulike former, inkludert å skape beslutningsgrunnlag for politikk. Dette satte stortingsmeldingen, og det vitenskapsteoretiske innlegget, i forbindelse med begrepet objektivitet: Forskningsbaserte beslutningsgrunnlag for politikk må være objektive, men hva betyr det? Innlegget fant at stortingsmeldingen ikke definerte objektivitet som verdifrihet, men som pluralitet: Forskning er objektiv når den inneholder eller åpner for en rekke ulike perspektiver. Innlegget fant at stortingsmeldingen tillot forskerne en viktig, men også passiv, rolle: Forskerens oppgave er å produsere beslutningsgrunnlaget; politikernes er å bruke det. Det å skulle produsere politikkenes beslutningsgrunnlag er imidlertid uansett en rolle som gir forskeren mye ansvar. Stortingsmeldingen mente forskerne skulle forvalte dette ansvaret ved å produsere objektiv forskning. Det vitenskapsteoretiske innlegget foreslo en alternativ måte å forvalte ansvaret på: ved at forskerne i større grad integrerte politiske perspektiver i forskningen og i større grad selv ble integrert i den politiske beslutningsprosessen.<sup>77</sup>

Forståelser av hva det vitenskapsteoretiske innlegget skulle være, kan også sies å ha blitt utfordret av enkelte innlegg, som i de

75 Moland 2000.

76 Innstilling om vitenskapsteori ved HF-fakultetet: 4. Skoie 1994: 50–54.

77 Fimreite 1994.

tilfeller der den aktuelle doktorgradskandidaten skrev en avhandling som handlet om nettopp vitenskap, og der avhandlingen dermed i sin helhet falt inn under det brede vitenskapsteori-begrepet. Kunne innlegget handle om den vitenskapen kandidaten selv bedrev, eller om den vitenskapen avhandlingen handlet om? Et innlegg av en kandidat som skrev om vitenskapelige kontroverser, valgte det første og diskuterte vitenskapssosiologiens ulike tilnærminger til slike kontroverser.<sup>78</sup> Minst to valgte det siste alternativet. En kandidat som skrev en avhandling om næringsmiddelkontroll, skrev et vitenskapsteoretisk innlegg om hygiene-fagets vitenskapshistorie.<sup>79</sup> En kandidat som skrev en avhandling om innføringen av helsesøstertjeneste på Færøyene, skrev et vitenskapsteoretisk innlegg om betydningen av å ha makt til å definere behov innenfor helsefag og offentlig helseadministrasjon.<sup>80</sup>

Dette siste innlegget har også betydning for et annet interessant spørsmål hva gjelder det vitenskapsteoretiske innleggets historie, nemlig poststrukturalismens inntog. Fra 1980-tallet ble humaniora og samfunnsvitenskapene i de fleste land sterkt preget av skarpe debatter mellom poststrukturalister, anført og inspirert av spesielt Foucault og Derrida, og deres kritikere. Kritikerne, anført og inspirert av spesielt Jürgen Habermas, var særlig opptatt av å vise at opplysnings-, sivilisasjons- og fremskrittstanker hadde et progressivt potensial, på tross av at poststrukturalistene hevdet det motsatte. I 1996 identifiserte Fredrik Thue store deler av det litteraturvitenskapelige miljøet ved UiB med den poststrukturalistiske leiren og SVT-miljøet med Habermas-leiren.<sup>81</sup> I 1998 oppsummerte Skirbekk sin posisjon på en måte som flere andre ved SVT nok kunne sluttet seg til:

Den naive framstegstru hører fortida til. Moderniteten, når han er på høgd med seg sjølv, er skepsis utan grenser [...]. Men nettopp i den gjennomførte skepsis finn vi ein rasjonalitet som sjølv føreset argumentativ fornuft.<sup>82</sup>

78 Michelsen 1996.

79 Elvbakken 1995.

80 Jakupsstovu 1998.

81 Thue 1996: 565–566.

82 Skirbekk 1998: 26–27.

Mens Bjarne Riiser Gundersen skrev om *Da postmodernismen kom til Norge*, rundt midten av 2010-tallet, kom hans kone

hjem fra et seminar om vitenskapsteori ved Universitetet i Bergen, der en av lærerne hadde sukket tungt under innledningsforelesningen: «Akademia burde be om unnskyldning overfor menneskeheten for å ha innført postmodernismen».<sup>83</sup>

Riiser Gundersens kone var Gunhild Ring Olsen, som disputerte i medievitenskap ved UiB i 2018. Det synes dermed rimelig å anta at foreleserens sukk kom som del av den obligatoriske undervisningen i vitenskapsteori.

Mens habermasianerne og skjervheimianerne ved SVT gikk til motangrep mot poststrukturalismens angrep på den argumentative fornuft, kan det kanskje sies at nettopp deres tiltro til denne fornuften også hindret dem fra å legge hindringer i veien for blivende forskere som selv ville utforske den poststrukturalistiske utfordringen. En slik utforskning ses det spor av i noen av de vitenskapsteoretiske innleggene. Et svært originalt innlegg fra 1995 diskuterte hvordan poststrukturalistisk tenkning kunne bidra til å forstå «management-konsulenters» språk. Kjersti Halvorsen kritiserte forskeres tendens til å behandle slikt språk som «nonsense» og mente poststrukturalistene kunne hjelpe til å ta det på alvor. Innlegget hevdet også at forskere og management-konsulenter «bør plasseres i samme posisjon, en utkantsposisjon i forhold til den etablerte kunnskap».<sup>84</sup> Dermed kan det hevdes at innlegget gjorde mye av det samme som kritikere jevnlig anklaget poststrukturalismen for å gjøre: ødelegge tilliten til vitenskapen ved å fremstille den som bare en av flere likeverdige veier til kunnskap. En annen tilnærming finnes i det nevnte innlegget fra kandidaten som skrev avhandling om helsesøstertjenester på Færøyene. Her kombineres perspektiver fra Foucault, Habermas og Nancy Fraser i et forsøk på å finne en egnet metodisk tilnærming, og poststrukturalismens potensial for mer radikal vitenskapskritikk forblir dermed uforløst.<sup>85</sup>

83 Riiser Gundersen 2016: 23.

84 Halvorsen 1995: 28.

85 Jakupsstovu 1998.



Poststrukturalismens inntog i samfunnsvitenskapene kan vanskelig forstås løsrevet fra sosialkonstruktivisme og sosialkonstruksjonisme. Selv om disse retningene på ingen måte var identiske, må grensene mellom dem likevel sies å ha vært flytende. Ett innlegg tok utgangspunkt i at «[i] Norge pågår det for tiden en heftig debatt om konstruktivistiske tilnærminger i studier av internasjonal politikk ved Universitetet i Oslo».<sup>86</sup> Striden ved UiO var i svært stor grad også en strid om poststrukturalisme,<sup>87</sup> et perspektiv som imidlertid ikke ble tatt opp i det vitenskapsteoretiske innlegget, som diskuterte konstruktivistiske tilnærminger til handikappforskning: Er «sosiale problemer» også sosiale konstruksjoner? Eller er det mulig, som kritikere av sosialkonstruktivismen innenfor dette feltet hadde forsøkt, å identifisere en «objektiv» basis for problemforståelsen? Et innlegg om rusmiddelforskning valgte en annen tilnærming. Her identifiserte kandidaten to konkurrerende paradigmer innenfor dette feltet: ett som forsto rusavhengighet som «primærlidelse», og ett som forsto rusavhengighet som «symptom» på andre og mer primære problemer, og kandidaten anla selv et sosialkonstruktivistisk perspektiv på de to paradigmene. Heller ikke dette innlegget inkluderte franske poststrukturalister under sosialkonstruktivisme-paraplyen, men baserte seg i stor grad på klassikeren *The Social Construction of Reality* (1966) av Peter L. Berger og Thomas Luckmann.<sup>88</sup> Den poststrukturalistiske utfordringen synes altså å ha hatt en nokså moderat innflytelse på de vitenskapsteoretiske innleggene ved Institutt for organisasjon og administrasjonsvitenskap gjennom 1990-tallet.

### Det humanistiske fakultet

Selv om HF-fakultetet var det første til å innføre undervisning i vitenskapsteori, skulle ikke forholdet mellom fakultetet og vitenskapsteoretikerne ved SVT bli helt friksjonsfritt. Flere miljøer ved fakultetet hadde selv utviklet sterke interesser som kan karakteriseres som vitenskapsteoretiske. Aller tydeligst i så måte var den

---

86 Ravneberg 1997: 3.

87 Riiser Gundersen 2016: 275–285.

88 Berger & Luckmann 1966.

poststrukturalistiske bølgen som feide over litteraturmiljøet.<sup>89</sup> Men også i et fag som historie, som inntil 1970-tallet var særdeles empiristisk innrettet, hadde ting skjedd. På 1970-tallet var mer teori i historiefaget et krav fra radikale studenter, og flere utviklingstrekk i forskningsinteressene pekte i retning av noe i nærheten av en teoretisk vending blant historikerne.<sup>90</sup>

Det var ikke bare den selvstendige teoriinteressen som bidro til et ikke alltid like hjertelig forhold til SVT. Dette hadde også å gjøre med at en betydelig universitetspolitisk fraksjon, som sto særlig sterkt ved HF-fakultetet og spesielt ved Historisk institutt, betraktet innføringen av vitenskapsteoretisk undervisning som et skritt i feil retning, sett i forhold til det reformprogrammet de selv sto for. Dette miljøet, der historieprofessor Knut Helle sto sentralt, ble en pådriver for innføringen av nye doktorgrader tidlig på 1980-tallet. Fra midt på 1970-tallet arbeidet dette miljøet også for å reformere undervisningen slik at den ble mer relevant for arbeidslivet og samfunnet for øvrig. Blant sakene de jobbet for, etter hvert med stor suksess, var innføring av mer undervisning i fagdidaktikk, som ble oppfattet som en måte å bygge bro på mellom fagstudier og pedagogiske studier, noe som var særlig relevant med tanke på den store andelen studenter som senere søkte jobb i skolen.<sup>91</sup>

En annen viktig sak for dette miljøet ved Historisk institutt var å øke gjennomstrømmningen av studenter både på hovedfags- og doktorgradsnivå. Bakgrunnen var at både hovedoppgaver og avhandlinger ofte ble lange og tok mange år å fullføre. I denne situasjonen ble det også sett med skepsis på innføringen av undervisning i vitenskapsteori, dels fordi vendingen mot teori og grunnlagsproblemer sto i strid med den relevansorienteringen miljøet ønsket, dels fordi innføringen av undervisning som ikke bidro direkte til avhandlingsarbeidet, gikk på tvers av ønsket om bedre gjennomstrømning. En sentral deltaker i dette miljøet forteller imidlertid at skepsisen til undervisningen i vitenskapsteori ble mindre da det vitenskapsteoretiske innlegget ble nærere knyttet til avhandlingsarbeidet.<sup>92</sup>

89 Thue 1996: 560–561.

90 Andresen, Flo & Grønlie 2007: 57–57, 78–79.

91 Grønlie 1979.

92 Samtale med Tore Grønlie, 23. juni 2021. Se også Andresen mfl. 2007: 30–38.

I 1993 ga Nils Gilje og Oddvar Storebø som redaktører ut en antologi med de 11 første vitenskapsteoretiske innleggene skrevet av doktorgradskandidater i lingvistikk. Mens mange tema kan ha vært særegne for lingvistikk, er innleggene i form lik innleggene fra andre fag ved HF- og SV-fakultetet. Innleggene er lange, sammenlignbare med eller lengre enn vitenskapelige artikler i humanistiske tidsskrifter, og diskuterer språkvitenskapens grunnlagsproblemer. Det er videre mulig å identifisere ett tema som går igjen i de fleste av innleggene, et underliggende spørsmål som de forholder seg til: Har Thomas Kuhns tenkning om paradigmer, vitenskapelige revolusjoner og normalvitenskap gyldighet og forklaringskraft for lingvistikkfaget?

Etter at Kuhns *The Structure of Scientific Revolutions* kom ut første gang i 1962, ble boken gradvis mer og mer lest og skapte mer og mer debatt om hvorvidt Kuhns fremstilling av mønstre i vitenskapshistorien kunne appliseres til ulike fag. Kuhn selv hadde fokusert på naturvitenskapene og kritisert både Poppers falsifikasjonisme og den verifikasjonismen som Popper hadde kritisert. Mer generelt presenterte han et nytt bilde av vitenskapshistorien og vitenskapelig fremskritt: Naturvitenskapen utviklet seg ikke ved at nye funn og data ble akkumulert og kunnskap om naturen på denne måten ble bedre og mer presis. Vitenskapshistorien besto heller i at paradigmer avløste hverandre som dominerende forståelsesmåter.

Selv om Kuhn ikke tok avstand fra ideen om vitenskapelig fremskritt, var det heller ikke en selvfølge at et nytt paradigme var bedre enn et foregående. Nye paradigmer var heller ikke videreutvikling bygget på tidligere paradigmer. Snarere var det slik at to paradigmer var inkommensurable. I perioder med normalvitenskap var ett paradigme dominerende, og den vitenskapelige virksomheten besto i å utvide og utdype dette paradigmet, ved å gjøre dets grunnleggende antagelser gjeldende for stadig nye områder. Etter hvert ville det da akkumuleres anomalier som ikke er forståelige innenfor det dominerende paradigmet. Dette vil i sin tur lede noen forskere til å utforske om anomaliene kan forstås dersom det etablerte paradigmet forlates, noe som kan føre til en periode med «revolusjonær vitenskap» og kanskje, etter hvert, et nytt dominerende paradigme.<sup>93</sup>

---

93 Kuhn 2012.

Ett innlegg argumenterte for at transformasjonsgrammatikken befant seg på et normalvitenskapelig stadium etter å ha vokst fram som det dominerende paradigmet i lingvistikken. Dette skjedde fra 1950-tallet, etter at Noam Chomsky argumenterte for at menneskers evne til språklig forståelse er medfødt. Det tok også utgangspunkt i Kuhn, samt den velkjente debatten med Feyerabend og Lakatos, i sin argumentasjon for metodisk framgangsmåte.<sup>94</sup> Ett innlegg drøftet sosiolingvistikken utvikling i lys av Kuhns paradigmatteori. Det beskrev konklusjonen som «kjettets», da den argumenterte for en annen forståelse enn Kuhns av hvordan og hvorfor paradigmer hadde avløst hverandre.<sup>95</sup> Ett innlegg undersøkte på lignende måte om Kuhns framstilling var gyldig for utviklingen av andrespråksforskningen. Det konkluderte blant annet med at Kuhns paradigmatteori trolig hadde større grad av gyldighet for mer etablerte vitenskaper enn for et så nytt felt som andrespråksforskningen.<sup>96</sup> Bare 2 av de 11 innleggene er uten referanser til Kuhn, og i de fleste av de øvrige 8 har drøftingen av Kuhn en helt sentral plass.<sup>97</sup>

For perioden fram til årtusenskiftet har jeg ikke hatt tilgang til vitenskapsteoretiske innlegg fra andre HF-fag enn lingvistik. Det er derfor vanskelig å si om oppmerksomheten som ble rettet mot Kuhn og paradigmer, kan ha vært like stor ved hele fakultetet. Det vitenskapsteoretiske miljøet var fra tidlig av opptatt av Kuhn og debattene med Popper, Feyerabend og Lakatos.<sup>98</sup> Samtidig finnes det faktorer som kan ha medført at Kuhns teorier følte særlig relevante for språkviterne. Blant annet kan språkvitenskapens uavklarte mellomstilling mellom humaniora og naturvitenskap ha bidratt til spesielt stor nysgjerrighet om hvorvidt de teoriene Kuhn hadde utledet fra sine studier i naturvitenskapenes historie, også var gyldige for lingvistikken.

I 2000 kom det ut nok en antologi med vitenskapsteoretiske innlegg fra lingvistikkmiljøet.<sup>99</sup> En tydelig endring fra forrige antologi var at det ikke lenger var noe hovedanliggende å

94 Gilje & Storebø 1993: 30–54.

95 Sst.: 84.

96 Sst.: 117.

97 Sst.: 1–29, 195–225.

98 Innstilling om vitenskapsteori ved HF 1982: 8.

99 Brodersen & Kinn 2000.

undersøke hvorvidt Kuhns teorier og begreper kunne appliseres innenfor språkvitenskapens ulike grener. Flere innlegg refererte til Kuhn og brukte hans begreper. Samlingen tyder imidlertid på at kontroversene rundt Kuhn hadde lagt seg, og at hans begreper var blitt del av vitenskapelig diskurs, uten at det nødvendigvis innebar aksept av hele hans fremstilling av vitenskapens utvikling. Det synes ikke mulig å identifisere ett fellestrekk ved antologien fra 2000 på samme måte som ved den foregående, men det kan ha skjedd en dreining i retning av sentrale grunnlagsproblemer. Drøftingene av Kuhn dreide seg selvsagt også om grunnlagsproblemer, men kan ses som begrenset da det i så stor grad dreide seg om én persons syn på disse grunnlagsproblemene. En annen forsker som står mindre sentralt i 2000-antologien enn i den fra 1993, er Noam Chomsky. Innleggene i 1993 tok det for gitt at Chomskys arbeider hadde gitt opphav til et nytt dominerende paradigme i lingvistikken, og det ble ikke satt spørsmålsteget ved dette paradigmatets gyldighet. I 2000-antologien er ikke Chomsky bare mindre sentral; den inneholder også et innlegg som direkte utfordrer gyldigheten av Chomskys grunnleggende «mentalistiske» teori om språkets grunnlag i menneskelig biologi. Dette innlegget argumenterte for en versjon av den svært kontroversielle «Sapir-Whorf-hypotesen», som i sin mest forenklede form hevder at språket former persepsjonen.<sup>100</sup> Denne er ikke blitt rådende innenfor lingvistikken. Antologien som helhet tyder imidlertid på at Chomsky-paradigmat kanskje ikke lenger hadde den samme dominansen over det bergenske språkmiljøet.

Det kanskje mest påfallende trekket ved de vitenskapsteoretiske innleggene fra kulturvitenskap og religionsvitenskap i perioden 2003 til 2010 er det betydelige innslaget av kjønnsperspektiver. Av de 19 vitenskapsteoretiske innleggene omhandler 6 feministisk vitenskapsteori, eller anlegger et feministisk perspektiv på i utgangspunktet ikke-feministiske teorier, og 2 diskuterer skeiv teori.

Et innlegg fra 2003 ga en drøfting av begrephistorien til begrepene «privat» og «offentlig», med hovedvekt på hvordan feministiske tenkere som Seyla Benhabib, Iris M. Young og Carole

---

100 Sst.: 109–128. Se også kapittel 8 i bind 2.

Pateman redefinerte privat/offentlig-skillet. Richard Sennetts og Jürgen Habermas' innflytelsesrike offentlighetsteorier satte fram idealer for offentlighet, som ifølge innlegget neglisjerte det private rolle i å skape det offentlige. De feministiske teoretikerne, derimot, analyserte hvordan det offentlige og det private skaptes gjennom hverandre.<sup>101</sup> Et annet innlegg brukte debattene rundt Kvinnekulturfestivalen i Oslo i 1979 som case til å belyse to kontrasterende teorier om forholdet mellom sosiale bevegelsers politiske og kulturelle aktivisme. Var det politiske, som Runa Haukaa har hevdet, det primære? Eller kunne kulturuttrykk, som Ron Eyerman og Andrew Jamison hadde hevdet, spille en selvstendig rolle for sosial endring ved å skape nye forståelsesmåter? Innlegget hevdet at ingen av de to tilgangene hadde rom for kompleksiteten i hvordan kvinnekulturbewegelsen bidro til sosial endring.<sup>102</sup>

En religionsvitenskapelig kandidat, som skrev avhandling om alternativ terapi, tok utgangspunkt i dette empiriske materialet for å sette søkelys på fraværet av et sjelsbegrep innen kjønns-teorien. Kandidaten nærleste kjønnssteoretiske tekster og fant spor som kunne peke vei ut av det ikke-sjelelige.<sup>103</sup> Et annet religionsvitenskapelig innlegg tok utgangspunkt i det kandidaten karakteriserte som en tendens blant forskere på iransk kvinneaktivisme til å fokusere nesten utelukkende på de kvinnene som jobbet for mer «moderne» kjønnsroller. Kandidaten drøftet Iris M. Youngs forslag om å betrakte kvinner ikke som gruppe, men som «seriality» – som en løsning på problemet med den unyanserte tilnærmingen til ulike syn på kjønn blant iranske kvinneaktivister.<sup>104</sup>

Både i kulturvitenskap og religionsvitenskap var det kan-

101 Vitenskapsteoretisk innlegg (VIT), «Ein diskusjon av feministiske reformuleringar av privat–offentleg distinksjonen», kulturvitenskap, vår 2003. Dette og alle de påfølgende vitenskapelige innleggene fra kandidater på kulturvitenskap og religionsvitenskap er oppbevart hos Rasmus Slaattelid privat. En stor takk til Slaattelid for å gi tilgang til disse. Da disse innleggene ikke er publiserte, og kandidatene ikke selv har vært klar over at de ville brukes som kildemateriale, oppgis ikke kandidatenes navn. De fleste innleggene i Slaattelids arkiv er utkast, ikke endelige versjoner. Det er derfor ingen garanti for at titlene som oppgis, er identiske med titlene på de ferdige versjonene av innleggene.

102 VIT «Kvinnekulturfestivalen-1979: Diskusjoner omkring politikk og kultur», kulturvitenskap, februar 2010.

103 VIT «Har sjel kjønn? Ei drøfting av det fråverande sjelsbegrepet i nyare kjønnssteori sett i forhold til refleksjonar kring kropp, sjel og kjønn i alternativ terapi», religionsvitenskap, udatert.

104 VIT «The Romance of Resistance: Group and seriality in the study of gender, agency and Islam», religionsvitenskap, januar 2010.

didater som drøftet poststrukturalistiske tilnærminger til kjønn. En kandidat brukte det vitenskapsteoretiske innlegget til å teste ut henholdsvis Foucaults diskursanalyse og mer agensfokusert tilnærminger, inspirert av Anthony Giddens, Norman Fairclough og Quentin Skinner, via lesninger av Marilyn Frenchs roman *Kvinner*.<sup>105</sup> I studiet av tidlig kristendom har særlig den amerikanske religionsviteren Elizabeth Clark vært toneangivende for feltets «språklige vending». Et innlegg fra en kandidat som skrev avhandling om hellige jomfruer, drøftet Clarks betydning for feministiske tilnærminger til tidlig kristendom. Innlegget hevdet at området tidligere hadde vært preget av positivistiske og essensialistiske tilnærminger, og stilte spørsmål ved muligheten til i det hele tatt å vite noe som helst om kvinner i den tidlige kristendommen.<sup>106</sup>

I likhet med innlegget om *Kvinner* sto forholdet mellom struktur og agens også i sentrum for innlegget til en kandidat som skrev avhandling om transpersoners livshistorier. Det å fortelle slike historier er viktigere for transpersoner enn for de fleste andre, da medisineres bedømmelse av livshistorien avgjør tilgangen på helsehjelp. Hvilken autonomi har det fortellende subjektet i møtet med de sterke normative forventningene til livshistorien? Overraskende stor grad av autonomi, er konklusjonen, og dette blir til et argument for Bruno Latours versjon av Aktør-nettverksteori. På veien dit diskuterte innlegget også den skeive teoriens kritikk av heteronormativitet og identifiserte en egen skeiv normativitet i den skeive teorien: at flytende identiteter ses som mer autentiske enn stabile identiteter.<sup>107</sup> Muligheten for autonomi i møte med diskursenes tyngende strukturer sto også i sentrum for det andre innlegget som trakk på skeiv teori. Problemstillingen, både i kandidatens avhandling og vitenskapsteoretiske innlegg, dreide seg om årsaken til frivillig barnløses stillhet i medieoffentligheten. Var stillheten villet eller diskursivt påtvunget? Konklusjonen, i det utkastet jeg har hatt tilgang til, er uklar.<sup>108</sup>

Ved siden av kjønn, seksualitet og feminisme er det andre

- 
- 105 VIT «Hvem har makt over teksten? Romanen «Kvinner» lest i lys av aktør- og strukturdebatten», kulturvitenskap, høst 2008.
- 106 VIT «Vanishing women? Elizabeth Clark on the 'linguistic turn', New Intellectual History, and the study of women in Early Christianity», religionsvitenskap, 7.6.2007.
- 107 VIT «Makt og aktørskap i transseksuelle livsfortellinger», kulturvitenskap, 19.6.2006.
- 108 VIT «Talande togn – diskursar og erfaringar», kulturvitenskap, ikke datert.

store temaet i de vitenskapsteoretiske innleggene i utvalget fra HF på 00-tallet tidlig kristendom, islam, jødedom og antikk religion. Mer enn to tredeler av innleggene faller i en av eller i begge disse kategoriene.

Om noe fellestrekk kan identifiseres i innleggene om antikk og tidlig religion, må det være at de deler en kritisk innstilling til tidligere dominerende forståelsesmåter som betraktes som forenkling og monolittiske, og går følgelig inn for mer komplekse og pluralistiske tilnærminger. Ett innlegg appliserte samfunnsgeografen Edward W. Sojas konsept «Thirdspace», utviklet i studier av samtidige storbyer som Los Angeles, på lesninger av tidlige jødiske tekster om Det hellige land, og argumenterte for at det ofte var feil å anta at Det hellige land var en referanse til det geografiske Palestina.<sup>109</sup> Også et annet innlegg om tidlig religion, av en kandidat som skrev avhandling om Koranens representasjon av Maryam/Maria, Jesu mor, hentet et konsept fra et annet fagfelt, for å argumentere for at det var nødvendig med en mer kompleks forståelse av forholdet mellom muntlighet og skriftlighet i Koranen.<sup>110</sup> Et annet innlegg om tidlig islam kritiserte forskningens manglende vektlegging av betydningen av før-islamske ritualer og minner i tidlig islam.<sup>111</sup> Ett innlegg avviste forsøk på å skape generelle metoder for sammenligning av antikke religioner.<sup>112</sup> Og ett innlegg benyttet teori fra kognitiv psykologi for å forstå hvordan lesere tolker kanoniserte tekster.<sup>113</sup>

I begge fagene skrev kandidater innlegg som var opptatt av å vise at fagene tidligere hadde inntatt en fordomsfull innstilling til grupper de studerte, og ville bidra til å vise vei mot en åpnere fortid. Et religionsvitenskapelig innlegg, som tydelig befant seg i et skjæringspunkt mot antropologi, påpekte hvordan mange antropologiske studier nevnte at antropologen til å begynne med ble møtt med svært fiendtlige holdninger fra de hen skulle studere,

109 VIT «Approaching Heavenly Promised Lands. Jewish, eschatological geography from Edward W. Soja's Thirdspace perspective», religionsvitenskap, 10.4.2003.

110 VIT «Om skriftlighet, muntlighet og muntlighet i skrift: Teoretiske refleksjoner i forhold til studier av koranen», religionsvitenskap, uten datering (kandidaten disputerte i 2012).

111 VIT «Memory and Forgetfulness: Some Islamic Examples in the Context of the History of Religions», religionsvitenskap, 7.7.2006.

112 VIT «Genealogi, analogi og kompleksitet: Jonathan Z. Smiths teorier om komparative studier av antikk religion», religionsvitenskap, 14.1.2004.

113 VIT «Canon and Interpretation: A Cognitive Perspective», religionsvitenskap, 19.8.2005.



i hvert fall ved feltarbeidets begynnelse. Dette ble imidlertid aldri gjort til et viktig poeng i studien som til slutt ble resultatet av feltarbeidet. I kontrast til dette, valgte det vitenskapsteoretiske innlegget å sette kandidatens erfaring med å bli møtt med fiendskap, samt hvordan fiendskap etter hvert ble avløst av fortrolighet, i sentrum for oppmerksomheten.<sup>114</sup> Et innlegg fra folkloristikk (et fag som var i ferd med å slå sammen med etnologi og bli til kulturvitenskap) undersøkte konsekvensene av at faget tradisjonelt hadde vært byborgerskapets studie av bondestanden. Blant de mange konsekvensene av dette la kandidaten vekt på hvordan det hadde ført til at visse aspekter ved bøndernes kultur ble valgt bort som ikke verdige til å studeres. Kandidaten, som skulle skrive en folkloristisk avhandling om standup-komikk, var opptatt av om samtidens folklorister foretok lignende «seleksjonsøvelser».<sup>115</sup>

Poststrukturalismens utfordring var et viktig tema for flere av innleggene fra kandidater som skrev avhandling om kjønnsrelatert tematikk, og også til stede, om enn i mye mindre grad, i enkelte av innleggene fra kandidater med fokus på tidlig religion. Det var også et viktig tema for to av de innleggene som ikke passet inn i de to kategoriene. Et kulturvitenskapelig innlegg om forståelser av sannhetsbegrepet i tolkning av informantintervjuer hevdet at diskursanalyse hadde et iboende slektskap med mer tradisjonell folkloristisk metodologi.<sup>116</sup> Et religionsvitenskapelig innlegg ville problematisere den utbredte oppfatningen om at New Age kan forstås som «postmoderne religion». Dette innlegget støtte på et betydelig definisjonsmessig problem: Var «postmoderne religion» religioner som kunne forklares med teorier om postmoderne samfunn, slik de var framsatt av blant andre Lyotard? Eller burde det forstås som religioner hvis trosforestillinger var i overensstemmelse med poststrukturalistisk filosofi, som Foucault og Derrida? Om det siste var tilfellet, var New Age definitivt ikke postmoderne religion, da dens vektlegging av autentisk identitet og selvrealisering sto i skarp motsetning til poststrukturalistisk filosofis oppløsning av stabile identiteter. Om det første var tilfel-

114 VIT «Andring: Om religionsvitarar og andre», religionsvitenskap, 20.03.2003.

115 VIT «Seleksjonsøvelser – stilltende premisser i folkloristisk forskning», folkloristikk (kulturvitenskap), 19.2.2003.

116 VIT «– Det var jeg som holdt pistolen! Refleksjoner omkring gyldighet, sannhet og kulturvitenskapelig fortolkningspraksis», kulturvitenskap, høst 2003.

let, ble spørsmålet ubesvarlig fordi «den postmoderne tilstand» var en så flytende og udefinerbar størrelse, til dels i likhet med New Age-begrepet selv.<sup>117</sup>

I likhet med tidligere nevnte innlegg fra 1980- og -90-tallet var det også på 00-tallet enkelte som utfordret grensene for hva det vitenskapsteoretiske innlegget skulle være, ved å ta opp problemstillinger som ikke var åpenbart vitenskapsteoretiske. Det gjaldt enkelte av dem som allerede er diskutert i dette delkapitlet. Og kanskje særlig gjaldt det et religionsvitenskapelig innlegg som spurte om årsaken til at dåp hadde forblitt en så viktig samfunnsinstitusjon, på tross av den generelle sekulariseringen.<sup>118</sup> Andre innlegg, derimot, kunne knapt ha blitt mer teoretiske, slik som et innlegg som ikke diskuterte teori som noe som skulle brukes for å forstå et empirisk materiale, men derimot argumenterte for at teori var en form for praksis.<sup>119</sup>

### Grunnlagsproblemer, vitenskap og samfunn

Undervisningen i vitenskapsteori synes ganske klart å ha bidratt til å skape refleksjon blant doktorgradskandidatene, både om fagenes grunnlagsproblemer og om forholdet mellom deres forskning og samfunnet for øvrig. Om dette på noen mer omfattende måte har bidratt til å motvirke eller kompensere for universitetets tilpasning til økonomiske krav, må forbli et åpent spørsmål. Etter 40 år med vitenskapsteoretisk undervisning og 35 år med Senter for vitenskapsteori ser vitenskapsteoriens stilling ved UiB likevel ikke ut til å være helt stabil. I april 2019 vedtok universitetsstyret innføring av fakultetsvise ph.d.-programmer, til erstatning for det felles programmet for UiB, som fra 2013 hadde forskriftsfestet minst 5 studiepoeng vitenskapsteori for alle PhD-kandidater. Fakultetene utarbeidet forslag til PhD-programmer, og universitetssty-

117 VIT «Debattene om det postmoderne og postmoderne religion: Hvor viktig er den for å forstå religiøs endring, er teoriene om det postmoderne et egnet redskap til å forstå nyere religionsutvikling, og kan New Age forstås som et postmoderne religionsfenomen?», religionsvitenskap, 20.7.2003.

118 VIT «Jeg døper deg til Faderens og Sønnens og Den Hellige Ånds navn. Dåp og tradisjon i Den norske kirke», religionsvitenskap, 23.11.2003.

119 VIT «Teori, praksis, praksisteori: kulturvitenskapleg praksis og kulturell mimesis», kulturvitenskap, 11.4.2003.

ret vedtok programmene. I 2019 programfestet fakultetene enten at vitenskapsteori skulle utgjøre minst 5 studiepoeng av undervisningskomponenten, alternativt skulle vitenskapsteori være inkludert i en større programfestet post.<sup>120</sup> Ved HF-fakultetet, der vitenskapsteori tradisjonelt kanskje har stått aller sterkest, er denne undervisningens obligatoriske omfang i løpet av noen få år redusert fra 15 til 5 studiepoeng. Reduksjonen kan ses i sammenheng med det nasjonale programmet for forskerskoler som ble innført i 2008. Innføringen av forskerskoler var i stor grad motivert av et ønske om bedre gjennomstrømning og fullføring for PhD-kandidater.<sup>121</sup> Det at studiepoeng fra forskerskolene må få plass i PhD-gradens undervisningskomponent, betyr at forskerskolene kan komme til å utgjøre et kontinuerlig press mot innslaget av vitenskapsteori i PhD-graden. I skrivende stund har ett fakultet, SV-fakultetet, 10 obligatoriske studiepoeng i vitenskapsteori, mens de fleste andre har 5. Vitenskapsteorikurset for doktorgradskandidater ved UiB har alltid vært omstridt, og vil sannsynligvis fortsatt være det.

## Litteratur og kilder

- Andresen, A., Flo, Y. & Grønlie, T. (red.) (2007).** *Historie som historie: Historisk institutt, 1957–2007*. Bergen: Bodoni.
- Appiah, F. (1992).** Explanation and understanding in the social sciences concepts of science and afridan usage. I: F. Appiah mfl., *Vitenskapsteoretiske innspill til studiet av samfunnet: Obligatoriske doktorgradsinnlegg til og med vårsemesteret 1992* (s. 5–36). Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Appiah, F. mfl. (1992).** *Vitenskapsteoretiske innspill til studiet av samfunnet: Obligatoriske doktorgradsinnlegg til og med vårsemesteret 1992*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Bagge, S. (1996).** Samfunnsvitenskapenes historie. I: Roll Hansen, N., Goksoyr, J., Irgens, L.M., Helle, K., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernas, A., Selvig, K.A., Thue, F., Bagge, S. & Teigen, K.H. (1996). *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 581–707). Universitetet i Bergen.
- Berger, P.L. & Luckmann, T. (1966).** *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Harmondsworth: Penguin.
- Brodersen, R.B. & Kinn, T. (red.) (2000).** *Språkvitenskap og vitenskapsteori: Ti nye vitenskapsteoretiske innlegg*. Larvik: Ariadne.
- Braathen, E. (1992).** Frå materialistisk kollektivism til institusjonalistisk individualisme? I: F. Appiah mfl., *Vitenskapsteoretiske innspill til studiet av samfunnet: Obligatoriske doktorgradsinnlegg til og med vårsemesteret 1992* (s. 37–65). Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Bush, V. (1945).** *Science: The endless frontier*. Washington, D.C.: United States Government Printing Office.

120 Universitetsstyret, sak 34/2019 (opprettning av fakultetenes ph.d.-program).

121 Piro, Skjelbred, Aksnes, Nesje & Børing 2018.

- Dreyfus, H.L. & Dreyfus, S.E. (1986). *Mind over machine: The power of human intuition and expertise in the era of the computer*. New York: Free Press.
- Elvbakken, K.T. (1995). *Hygiene som vitenskap; fra politikk til teknikk: Obligatorisk vitenskapsteoretisk innlegg til dr.polit.-graden*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Feyerabend, P. (1975/1993). *Against method*. London: Verso.
- Fimreite, A.L. (1994). *Forskningsmelding og vitenskapssyn: Obligatorisk innlegg for dr. polit.-graden*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, UiB.
- Fjelland, R. (1988). Kunnskap og formidling av kunnskap. I: A. Måseide (red.), *Treng vi faget pedagogikk?* (s. 131–150). Oslo: Solum.
- Fjelland, R. (1997). *Hva bør vi vite om vitenskap og teknologi?* SVT: Arbeidsnotat.
- Fjelland, R. (1999). *Vitenskap mellom sikkerhet og usikkerhet*. Oslo: Ad Notam.
- Fjelland, R. (2002). Facing the problem of uncertainty. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 15, 155–169. <https://doi.org/10.1023/A:1015001405816>
- Fjær, S. (1997). *Narkotikaforskning og nasjonale krav: Obligatorisk vitenskapsteoretisk innlegg til dr.polit.-graden*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie* (s. 189–546). Universitetet i Bergen.
- Fosse, E. (1995). *Forebyggende belsearbeid mellom vitenskap, profesjon og politikk*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Gibbons, M. (1999). Science's new social contract with society. *Nature*, 402(2), C81–C84. <https://doi.org/10.1038/35011576>
- Gilje, N. & Storebø, O. (red.) (1993). *Vitenskapsteori og lingvistikk: 11 vitenskapsteoretiske innlegg til dr.art.-graden*. Bergen: Ariadne.
- Grimen, H. (1992). Forord. I: F. Appiah mfl., *Vitenskapsteoretiske innspill til studiet av samfunnet: Obligatoriske doktorgradsinnlegg til og med vårsemesteret 1992* (s. 1–5). Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Grove, K. (2007). *Historie i randsona: Historieforskninga ved Rokkansenteret, LOS og SEFOS*. Bergen: Rokkansenteret.
- Gronlie, T. (1979). Fagdidaktikk i fagstudiene. I: S. Skotheim & E. Utne (red.), *Student i dag – lærer i morgen?* (s.50–57). Bergen: Universitetsforlaget.
- Halvorsen, K. (1995). *Språk og yrkeskunnskaper hos management konsulenter*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Halvorsen, T. (1992). «Handling, orden og det amerikanske dielemma». Talcott Parsons om profesjonar. I: F. Appiah mfl., *Vitenskapsteoretiske innspill til studiet av samfunnet: Obligatoriske doktorgradsinnlegg til og med vårsemesteret 1992* (s. 128–144). Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Jakupstovu, B.I. (1998). *Om kunnskapsprodusenters makt til å definere behov: Obligatorisk innlegg i vitenskapsteori til dr.polit.-graden*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Jensen, T.Ø. (1992). Naturvitenskap og samfunnsvitenskap mellom determinisme og kaos. I: F. Appiah mfl., *Vitenskapsteoretiske innspill til studiet av samfunnet: Obligatoriske doktorgradsinnlegg til og med vårsemesteret 1992* (s. 218–275). Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Kuhn, T. (2012). *The structure of scientific revolutions* (4. utg.). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lipton, P. (2007). The world of science (anmeldelse av R.N. Gieres *Scientific Perspectivism*). *Science*, 316(5826), 834.
- Ludvigsen, K. (1993). *Definisjonsproblemet i profesjonsforskningen: Obligatorisk vitenskapsteoretisk innlegg for dr.polit.-graden*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Michelsen, S. (1996). *Vitenskapelige kontroverser – et analyseforsøk: Obligatorisk innlegg til dr.polit.-graden*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Moland, K.M. (2000). *The idea of community and the ideology of community participation: A discussion of community, solidarity and self*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Mumford, L. (2010/1934). *Technics and civilization*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Olsen, O.J. (1984).** *Makt og motstand: En studie av bedriftsorganisasjon og fagorganisasjon ved Eidanger Saltpeter-fabrikker 1945–1970*. Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Olsen, O.J. (1993).** *Teoretisk forklaring og narrativ forståelse*. Bergen: AHS.
- Piro, F.N., Skjelbred, S.-E., Aksnes, D.W., Nesje, K. & Børing, P. (2018).** *Evaluation of the national research school scheme*. Oslo: NIFU.
- Popper, K. (2002).** *The logic of scientific discovery*. London: Routledge.
- Ravneberg, B. (1997).** *Sosial konstruktivisme og definisjoner av handicap*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Riiser Gundersen, B. (2016).** *Da postmodernismen kom til Norge: En beretning om den store intellektuelle vekkelsen som har hjemsøkt vårt land*. Oslo: Flamme.
- Skirbekk, G. (1998).** *Vit og vitenskap: Postmodernistisk ordbok om modernitetens babelske forvirring*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Skjervheim, H. (1965/1996).** Eit grunproblem i pedagogisk filosofi. I: H. Skjervheim (red.), *Delta-kar og tilskodar og andre essays* (s. 214–229). Oslo: Aschehoug.
- Skoie, H. (1994).** Studier av forskning i Norge. I: S. Björklund (red.), *Forskning om forskning i Norden* (s. 45–59). København: Nordisk ministerråd.
- Snow, C.P. (1998).** *The two cultures*. Cambridge University Press.
- Sørbo, J.I. (2002).** *Hans Skjervheim: Ein intellektuell biografi*. Oslo: Samlaget.
- Thue, F.W. (1996).** Det humanistiske fagfeltets historie. I: Roll Hansen, N., Goksoyr, J., Irgens, L.M., Helle, K., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernas, A., Selvig, K.A., Thue, F., Bagge, S. & Teigen, K.H. (1996). *Universitetet i Bergens historie. Bind II* (s. 434–579). Universitetet i Bergen.
- Ågotnes, K. (1989).** *Komparasjon – metode eller oppdagelsesreise?* Bergen: AHS.



Master- og hovedoppgaver. Mange studenters årelange slit samlet på et bord.  
Foto: Eivind Senneset.

# Kapittel 3

## Utdanning som forskning

### *Leidulf Melve og Teemu Ryymin*

Hva karakteriserer studentarbeider på høyere grad, det vil si på hoved- og masternivå? Her undersøkes hoved- og masteroppgaver innenfor noen humanistiske fag i etterkrigstiden; fag som fra 2007 er samlet innenfor Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR). Gjennom en analyse av 2087 godkjente hoved- og masteroppgaver fram til og med 2015 vil dette kapittelet kartlegge noen utviklingstrekk knyttet til de relevante faghistoriene og studentarbeidene, og sammenhengen mellom dem. Vi har nærmet oss det omfattende og mangfoldige kildematerialet i all hovedsak kvantitativt, noe som selvsagt gir begrensninger for hvilke funn som her kan presenteres.

Etter en kort diskusjon av hoved- og masteroppgavens form og funksjon introduserer vi noen grunnleggende faghistoriske utviklingstrekk ved de fire fagene under AHKR-paraplyen.<sup>1</sup> Disse to innledende delene danner utgangspunkt for å undersøke veksten i de fire fagfeltene i lys av hoved- og masteroppgaver.<sup>2</sup> Vi vil videre diskutere om endringer i kjønns sammensetningen kan ha hatt betydning for oppgavens tema og øvrige utforming. Derest vil vi nærme oss spørsmålet «Hva blir det forsket på?», ikke ved å diskutere tematiske rammer og saksforhold, men i stedet ved å se på den romlige plasseringen av hoved- og masteroppgavene. Hvordan er forholdet mellom oppgaver forankret i et nasjonalt rom og oppgaver med en internasjonal orientering – og i hvilken grad reflekterer ulike orienteringer faghistoriske utviklingstrekk? Avslutningsvis vil vi tentativt svare på spørsmålet «hvordan blir det forsket?», gjennom et blikk på hvordan studentene på master- og hovedfag forholder seg til ulike forskningsstrategier, og da særlig i hvilken grad master- og hovedfagsoppgaver innlemmer selvstendige deler om teori og metode. Vi har ingen intensjon om å bringe en uttømmende oversikt over det stadig større teoretiske og metodiske mangfoldet innen de fire fagene, vil i stedet stille spørsmålet om hva forskjeller mellom fagene sier om oppgavens status som forskningsoppgaver.

Vi har hatt som siktemål å behandle de fire fagene likeverdig, gjennom det som gjerne blir kalt en symmetrisk sammenligning. Det er likevel slik at det høye antallet oppgaver innen historie (1317 oppgaver), samt en vesentlig lengre tradisjon med hovedfag (fra 1958), gjør det mulig å diskutere ikke bare flere faghistoriske utviklingstrekk, men også gjøre dette med høyere statistisk inferens.

Materialet, de 2087 oppgavene, er tilrettelagt av statsviteren Ane Øie Jordahl for prosjektet om UiBs vitenskapshistorie. Hun samlet inn, registrerte og kategoriserte dette store materialet etter tidspunktet oppgavene ble levert, kandidatens kjønn, oppgavens tema, og hvilket geografisk rom de handlet om.<sup>3</sup> Målet var at disse

- 1 Av tidligere faghistoriske framstillinger er det i all hovedsak Hubbards kvantitative analyse av hovedfagsoppgaver i historie i Norge fra 1945 til 1990 som har benyttet hovedfagsoppgaver som kildemateriale. Se også Rogan 2013, som viser til magister- og hovedfagsavhandlinger i gjennomgangen av faghistorien til etnologi.
- 2 Takk til innspill til det faghistoriske fra Randi Barndon, Ingvild Øye, Ingvild S. Gilhus, Simon Malmberg, Tove Fjell, Kyrre Kverndokk og Knut Andreas Bergsvik.
- 3 Jordahl samlestilte opplysningene i en excel-fil til bruk for forfatterne. Materialet ble også komplettert og sjekket av forfatterne.



variablene skulle kunne brukes både til å si noe om det enkelte fag og å sammenligne dem. I samsvar med idealet om symmetrisk sammenligning er det ikke innført analysekategorier særskilt for historie.<sup>4</sup> Når det gjelder spørsmålet om teori og metode, er det også brukt et annet materiale, som det redegjøres for nedenfor.

### Hoved- og masteroppgavenes form og funksjon

Hovedoppgaven ble en obligatorisk del av høyere grads utdanning i historie i Norge i 1915.<sup>5</sup> Ved Universitetet i Oslo kunne man fortsatt ved inngangen til 2000-tallet i enkelte andre humanistiske fag også ta en mer spesialisert og forskningsorientert magistergrad, normert til 7–8 års studier.<sup>6</sup> Som et ledd i kvalitetsreformen innenfor høyere utdanning i Norge ble ordningen med hovedfagsutdanning, som etter godkjent hovedoppgave i humanistiske fag ga graden cand.philol., fra 2003 erstattet av mastergraden, som kunne oppnås med en masteroppgave. Lavere grads eksamen ble samtidig endret fra den fireårige cand.mag.-graden til den treårige bachelor-graden etter europeisk mønster. Mens hovedfaget før reformen var normert til å tilsvare fire semestres arbeid, ble masteroppgaven nå normert til å ta to semestre.<sup>7</sup> Den samlede studielengden ble redusert fra normalt 6 år ved hovedfag til 5 år ved mastergrad. I den samme prosessen ble det også innført et nytt karaktersystem, og forskerutdannings-systemet reformert. Overgangen var fullført ved utgangen av 2007.

I veiledningen av hoved- og masteroppgaver bruker de ansatte ofte forskningskompetansen innenfor bestemte tema nokså direkte, og undervisningen er trolig den som ligger tettest opp til idealet om forskningsbasert undervisning. På samme tid er det ikke helt uvanlig å betrakte studentarbeid på høyere nivå, særlig hovedoppgaver, som forskning – men det er heller ikke uproblematisk. Innen historiefra-

4 Det er særlig med henblikk på kategorien saksfelt at oppgaver i historie kunne ha blitt analysert. Innen historiens faghistorie er det – til forskjell fra de tre andre fagene – en relativt stor enighet både om tallet på saksfelt (politisk historie, sosialhistorie osv.) og utviklingen etter andre verdenskrig i form av en sterk økning i slike saksfelt – eller som de også har blitt kalt: bindestrekshistorier.

5 Langholm 1995: 84.

6 Dybesland 2000: 1024–1025 (Vedlegg 22, NOU 2000: 14, «Gradsstruktur og gradssystem – en komparativ studie»): 1024–1030.

7 NOU 2000: 14: 286.

get, for eksempel, har det lenge vært et uttalt mål at så vel hoved- som masteroppgavearbeid skal oppøve studenten i selvstendig forskning, og at prosessen med å utarbeide slike oppgaver skal munne ut i et vitenskapelig arbeid.<sup>8</sup> At mange hoved- og masteroppgaver i tillegg til å være øvelser i forskningsarbeid også reelt bidrar til ny faglig kunnskap på bestemte felt, er åpenbart: En rekke hoved- og masteroppgaver har blitt bearbeidet og publisert som monografier, eller de har dannet utgangspunkt for vitenskapelige tidsskriftartikler. Likevel skiller hoved- og masteroppgaver seg fra forskningstekster på flere måter. En grunnleggende forskjell fra forskningstekster er at hoved- og masteroppgaver er eksamensarbeid, skrevet av studenter som et ledd i et utdanningsforløp. Her står selve prosessen med å utforme og gjennomføre et forskningsprosjekt, samt å formidle resultatene i en bestemt sjanger og form, sentralt. Vitenskapelige artikler og monografier, skrevet av utdannede forskere, tar primært sikte på å formidle resultater fra ulike forskningsprosjekter. Hoved- og masteroppgaver kvalitetssikres og vurderes da også på en annen måte enn vitenskapelige publikasjoner ellers: Som ledd i utdanningsforløpet får studentene som regel formell veiledning underveis, og som eksamensarbeid underkastes oppgavene sensur, ikke fagfellevurdering. Fagfellevurderingen setter, i motsetning til sensur, heller ikke noen formell karakter på arbeidene som vurderes. Studentarbeid publiseres som regel heller ikke på samme måte eller i samme kanaler som øvrige vitenskapelige arbeid.

### Noen faghistoriske utviklingstrekk

Fagene arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap ble i 2007 ført sammen i ett institutt, AHKR (Arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap), men ble strukturert som selvstendige fag innenfor en felles instituttparaply. Det dreier seg altså om fire

8 Historikeren Jens Arup Seip formulerte det slik i 1967, i boken *Om å skrive hovedoppgave*: «Det har for øvrig vist seg at mange hovedoppgaver har holdt en vitenskapelig standard som gjør dem til verdifull og nyttig forskning» (Seip 1967: 7). Historikeren Sivert Langholm fastslo i 1995 følgende: «Especially after World War II, the scholarly level of the *can. philol.* theses tended to rise, and since the 1960s or 1970s the general quality has been quite high. Indeed, an important part of historical research in Norway over the last generation has appeared in this form» (Langholm 1995: 87).

selvstendige fag med distinkte faghistorier, både før og etter 2007. Innledningsvis er det nødvendig å kaste et kort blikk på disse faghistoriene for i det hele tatt å være i stand til å plassere hoved- og masteroppgavene.<sup>9</sup>

Arkeologi og forløperen til dagens kulturvitenskap, folke-minnegransking, er de eldste feltene ved UiB, knyttet som de var til Bergens Museum i lang tid før de ble en del av Det historisk-filosofiske fakultetet.<sup>10</sup> Historisk institutt går tilbake til 1957,<sup>11</sup> mens opprettelsen av et professorat i allmenn religionshistorie i 1965 la grunnlaget for etableringen av et religionsvitenskapelig institutt to år senere, i 1967.<sup>12</sup>

Perioden etter krigen var preget av sterk ekspansjon for den arkeologiske delen ved museet. Utgravningene av Bryggen, som startet i 1955, var i så måte viktige, men også flere studenter og nye undervisningskrav tvang fram en klarere deling mellom forskning og undervisning. Innføringen av grunn- og mellomfagsstudium (1963–1966) resulterte i en arbeidsdeling der professoren og dosen ten forsket, lektorene underviste, mens konservatorene ikke hadde undervisningsplikt.<sup>13</sup> I samme periode gjorde impulser fra den såkalte nye arkeologien seg gjeldende, i første rekke gjennom utnevningen av Anders Hagen til ny professor i 1961. Gjennom å dra nytte av antropologiens holistiske kulturbegrep markerte Hagen skepsis til den eldre kulturhistoriske arkeologiens vekt på å avlede kulturer fra klassifisering av materiale. Med unntak av Randi Håland – som styrket disse impulsene ytterligere og samtidig utvidet fagets geografiske orientering mot Midtøstens og Afrikas kulturhistorie – sto den nye generasjonen fra rundt 1980 i stor gjeld til museets arkeologiske praksisformer. utfordringene ved å kombinere forskning, forvaltning og undervisning ble mer prekære ut over på 1990-tallet, i all hovedsak som følge av sterk studentvekst. I 2002 ble derfor instituttet og museet adskilt organisatorisk, og fem år senere ble Arkeologisk institutt altså en del av AHKR.<sup>14</sup>

9 Se Thue 1996 for en framstilling av historien til de humanistiske fagene ved UiB.

10 Se Solberg 2007: 16–19 med videre referanser.

11 Grønlie 2007: 9.

12 Finnestad 2001: 245–247, Cavallin 2007: 84–86, Gilhus & Jacobsen 2014: 63. Se også Thomassen 2018.

13 Thue 1996: 525. Arbeidsdelingen, se også kapittel 1 i bind 2.

14 Solberg 2007: 20–22.

Museet dannet også utgangspunktet for Etno-folkloristisk institutt, opprettet i 1972. I denne tidlige fasen spilte Reimund Kvideland en viktig faglig rolle, ikke minst siden han siden 1966 hadde hatt ansvar for grunnfag i folkeminnegransking. Kvideland ble med over til det nye instituttet i 1972. Sammen med dosent og styrer Brynjulf Alver, fire stipendiater og en kontorfullmektig i halv stilling var dette kjernen i Etno-folkloristisk institutt. I 1983 skiftet instituttet navn til etnologi. Navneskiftet reflekterte til en viss grad nye faghistoriske strømninger: mindre vekt på tradisjonsforskningselementene som hadde preget instituttet på 1970-tallet og mer oppmerksomhet mot samtiden. I 1989 ble det nye faget kulturvern og kulturformidling lagt til instituttet, først bare med undervisning på grunn- og mellomfagsnivå, men senere også med hovedfagstilbud. Ti år senere, i 1999, ble de tre fagene (folkeminneforskning, etnologi og kulturvern og kulturformidling) slått sammen og gitt navnet kulturvitenskap.<sup>15</sup>

Der kulturvitenskap har en noe brokete institusjonell utvikling, representerer Historisk institutt i all hovedsak institusjonell kontinuitet. De to første professorene, Alf Kaartvedt og Knut Mykland, ledet ved studiestart høsten 1957 en gruppe av tolv studenter. Midt på 1970-tallet hadde historie vokst til et institutt med 15 vitenskapelig ansatte – mange av dem rekruttert fra egne rekker. Instituttet dekket da de viktigste historiske periodene og spesialiseringer. De etterfølgende femten årene ble langt magrere, som et direkte resultat av en sterk nedgang i studentmassen. Når historie likevel klarte seg rimelig bra gjennom denne perioden, har det mye å gjøre med den sterke oppbemanningen med relativt unge vitenskapelig tilsatte i vekstperioden fram til 1970-årene. Først i 1990 nådde tallet på grunnfagsstudenter nivået fra 20 år tidligere, og fra midt på 1990-tallet hadde også antallet hovedfagsstudenter økt kraftig.<sup>16</sup>

Da religionsvitenskap ble etablert i 1967, var det Alv Kragerud som ble utnevnt som professor i religionshistorie, mens Peder Borgen ble ansatt som universitetslektor i kristendomskunnskap. Det lå altså fra begynnelsen en spenning mellom ulike komponenter innenfor den allmenne religionshistorien. Forholdet mellom

15 Ågotnes 2013: 627–639.

16 Grønlie 2007: 9–13.

det filologiske og det fenomenologiske var en slik spenning, mens posisjonen til kristendomskunnskap, som i kraft av å være et viktig skolefag tiltrakk seg de fleste studentene, ble sett på med uro av de som soknet til religionshistorie. Et generasjonsskifte av vitenskapelig personale midt på 1970-tallet står i ettertid som et vendepunkt. Ikke bare hadde instituttet etter Krageruds avgang i 1976 utelukkende kvinnelig vitenskapelig personale, faget orienterte seg også i større grad mot samtiden – med en særlig vekt på den religiøse traderingsprosessen. Kristendomsfaget svekket seg i denne perioden, og særlig var 1980-tallet preget av fallende studenttall. I 1991 ble kristendomskunnskap lagt ned som et selvstendig studium, og de to feltene (det fenomenologiske og det filologiske) ble innlemmet i et felles religionshistorisk studium.<sup>17</sup>

### Fagfelt i vekst

De 2087 hoved- og masteroppgavene innenfor arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap vil naturlig nok speile de respektive fagenes utvikling i vid forstand. Historie er ikke bare det desidert største faget, men det er også historie som har den lengste sammenhengende tradisjonen som ett institutt. Gerd Svarstad var først ute, allerede i 1958, med hovedoppgaven «*Amalgamasjonsfeiden*». *En redegjørelse for Bernard Dunkers deltagelse i debatten om skandinavisme og norskhet 1866–67*. Av de 1317 oppgavene fram til og med 2015 ble bare 3 levert på 1950-tallet, mens 1960-tallet rommet 75 oppgaver.

I lys av at 1960-tallet representerte grunnleggingsfasen for instituttet, med sterk vekst i antallet studenter og vitenskapelig ansatte, er det knapt overraskende at 1970-tallet rommet det virkelige gjennombruddet for historie hovedfag – i form av 248 godkjente hovedfagsoppgaver. Mer overraskende er det derimot at de magre 15 årene fra midt på 1970-tallet, i liten grad kommer til syne i tallet på avlagte hovedoppgaver. Det er riktignok flere oppgaver i første del av tiåret enn i siste, men de 206 oppgavene fra 1980-tallet kan vanskelig tolkes som noe annet enn et uttrykk for historiefagets – og hovedfagets – vedvarende appell. Mens 1960-tallets store inntog

17 Thue 1996: 516–520, Finnstad 2001: 249–250.

av studenter til universitetet la grunnlaget for veksten i antallet hovedfagsoppgaver på 1970-tallet, førte en ny stor generasjon av studenter på slutten av 1980- og begynnelsen av -90-tallet til at hele 326 hovedoppgaver ble godkjent i løpet av 1990-årene. Ikke bare er økningen formidabel sammenlignet med 1980-årene, men det er også et poeng at antallet står som et foreløpig høydepunkt. De 294 hoved- og masteroppgavene fra årene 2000–2009 uttrykker en vedvarende interesse for historie. De fem siste årene av vår periode, fra 2010 til 2015, med 151 oppgaver, viser slik sett ingen større forandringer.

Det skulle gå fire år mellom etableringen av religionsvitenskap i 1967 og den første magisteravhandlingen, Ragnhild Bjerre Finnestads *Nun – en studie i det egyptiske kaosbegrep* i 1971. Avhandlingen var en av 12 hovedoppgaver og magisteravhandlinger på 1970-tallet, mens 1980-tallet bare resulterte i 6 oppgaver. Kontrasten mellom de ekspansive 1970-årene og de mer utfordrende 1980-årene er altså tydeligere i religionsvitenskap enn i historie. Kontrasten er derimot formidabel om vi setter de 6 oppgavene i 1980-årene ved siden av hele 56 oppgaver i løpet av 1990-tallet – en nidobling. Det skjedde mer enn en dobling i det neste tiåret, til 124. Selv om antallet har gått noe ned i perioden mellom 2010 og 2015, til 42, gjør den veritable økningen i de to foregående tiårene at religionsvitenskap har uteksaminert om lag like mange hoved- og masterkandidater som arkeologi og kulturvitenskap.

Selv om arkeologi har en lang faghistorie, ble den første hovedfagskandidaten uteksaminert så sent som i 1986. Tidligere var det vanlig at arkeologene tok magistergraden, slik det også var ved religionsvitenskap og blant etnologer og folklorister. I en periode fantes begge gradene. Evy Bergs oppgave om *De neolittiske flintøkse* i *Vest-Norge* var en av fem hovedfagsoppgaver på 1980-tallet. Det neste tiåret markerte for arkeologi, som for historie og religionsvitenskap, en sterk ekspansjon. Selv om de 54 oppgavene utgjør en mindre økning enn den som fant sted innen religionsvitenskap, har religionsvitenskap og arkeologi det til felles at det er 00-tallet som representerte et foreløpig høydepunkt for begge fagene. Der religionsvitenskap doblet antallet, dreidde det seg for arkeologiens del om en tredobling, til 153 oppgaver. Som historie og religionsvitenskap markerte årene mellom 2010 og 2015 en viss tilbakegang

også for arkeologi, men heller ikke her har vi å gjøre med en stor reduksjon (56 oppgaver).

Kulturvitenskap, som altså før 2007 inkluderte etnologi, folkloristikk og (siden 1999) kulturvern og kulturformidling, plasserer seg fint inn i de utviklingslinjene som preger de tre andre fagene, med ett unntak. Mens hovedoppgavene var en del av historie og religionsvitenskap fra starten av, har kulturvitenskap det til felles med arkeologi at de første hovedfagsoppgavene kom på 1980-tallet. Før dette ble det avlagt magistergrader, den første var Magne Velure i 1972.<sup>18</sup> Leif Dybing, som i 1983 leverte oppgaven *Arbeid og teknologi. En studie av A/S Egersunds Fayansefabriks C/O 1920–1979*, var den første av 19 hovedoppgaver som kom i løpet av 1980-tallet. En stor vekst i de to neste tiårene, 79 på 90-tallet og 117 på 00-tallet, er i samsvar med utviklingen innen religionsvitenskap og kulturvitenskap, men skiller seg altså fra historie som nådde et foreløpig høydepunkt på 90-tallet. Det mest oppsiktsvekkende ved utviklingen til kulturvitenskap er den tilsynelatende synkende interessen for mastergraden i årene mellom 2010 og 2015. Selv om alle fagene erfarte nedgang i antallet masteroppgaver i denne perioden, utgjør de 25 masteroppgaver innen kulturvitenskap en halvering fra forrige tiåret og dermed en langt mer drastisk nedgang enn den som fant sted innenfor religionsvitenskap, arkeologi og særlig historie.

### Kvinner på hoved- og mastergrad

Det at en kvinne, Gerd Svarstad, sto bak den første hovedfagsoppgaven i historie, innebærer på ingen måte at det florerer med kvinner med historie hovedfag i bagasjen på 1950-, -60- og -70-tallet. Hun fikk følge av 7 kvinnelige kandidater på 1960-tallet, mens det var 40 kvinner som avla hovedfaget på 1970-tallet – langt de fleste i andre halvdel av tiåret. Det utgjør en andel på knapt 15 %. Til sammenligning sto det kvinner bak 66 % av hovedfagsoppgavene innen religionsvitenskap på 1970-tallet. Det oppsiktsvekkende er knapt at historie var en mannsbastion i denne perioden, men heller den høye kvinneandelen innenfor religionsvitenskap. Selv om det bare

18 Se Mastergradar i kulturvitenskap | Kulturvitenskap | UiB.

var én kvinne blant de seks hovedfagskandidatene på 1980-tallet, er det vanskelig å ikke knytte den vedvarende høye kvinneandelen fra 1990-tallet og fram til 2015 til den høye andelen kvinnelige vitenskapelig personale fra siste del av 1970-årene. Kvinneandelen på 1990-tallet nådde svimlende 72 %, men har falt noe siden den gang – og ser ut til å ha stabilisert seg på i overkant av 60 %.

Religionsvitenskap er heller ikke det eneste faget ved AHKR som har en høy og vedvarende kvinneandel. Kulturvitenskap har faktisk en enda høyere kvinneandel: Av de 247 oppgavene som har blitt levert mellom 1983 og 2015, står kvinner bak over 80 % av dem (193 oppgaver). For arkeologisk del er kvinneandelen for perioden 1986–2015 på 54 %, men da med en økning som tilsier en kvinneandel på nesten 61 % de siste fem årene av vår periode.

Om vi vender tilbake til historie, er det noe bedring å spore om vi legger 1980-tallet til grunn – med en kvinneandel på i overkant av 23 % på 1980-tallet. Det virkelige gjennombruddet fant derimot sted på 1990-tallet, da 46 % av hovedfagskandidatene var kvinner. I motsetning til de tre andre fagene var ikke historie i stand til å opprettholde denne kvinneandelen på 2000-tallet. Den sank til 33 % på 00-tallet, mens den, med i underkant av 42 %, nesten var tilbake på 1990-nivå i de siste årene av vår periode (2010–2015).

Det er nok mange grunner til denne etter måten store forskjellen mellom historie på den ene siden og arkeologi, kultur- og religionsvitenskap på den annen. Vi har allerede nevnt den vedvarende høye andelen av kvinner i vitenskapelige stillinger innenfor religionsvitenskap, og det kan virke som denne faktoren også er viktig med henblikk på de andre fagene. Kulturvitenskap har, som religionsvitenskap, hatt en høy andel kvinner i vitenskapelige stillinger, mens fordelingen innen arkeologi har vært noenlunde balansert. Historie på sin side har vært en mannsbastion. Ida Blom fikk riktig nok fast stilling allerede i 1964, men det skulle gå over 30 år før hun fikk flere kvinnelige kollegaer i faste stillinger – først Astri Andresen i 1995 og deretter Anne-Hilde Nagel i 1996. I juni 2022 er det 6 kvinner blant de 22 faste vitenskapelig tilsatte – noe som utgjør en kvinneandel på vel 27 %.

At det kom noen flere kvinner i faste stillinger i siste del av 1990-årene, forklarer neppe alene det store oppsvinget av kvinnelige hovedfagsstudenter på 1990-tallet; kvinnene utgjorde en stor del av



den store studentveksten i denne perioden, men det er vanskelig å tro at ikke den relativt lave andelen kvinner blant det vitenskapelige personalet har forsterket inntrykket av historie som et mannsdominert fag. Faktoren kan derimot bidra til å forklare hvorfor både religion og kulturvitenskap har hatt en langt større kvinneandel blant hovedfagsstudenter enn historie helt tilbake til henholdsvis 1970- og -80-tallet. Det er nok også et poeng å spørre om kvinner og menn forsker på forskjellige saksfelt, og om slike forskjeller eventuelt kan bidra til å forklare variasjonene fagene imellom. Vi skal trå forsiktig her, ikke minst for å unngå at vi først postulerer en forskjell mellom «myke» og «harde» saksfelt og dernest opererer med en korrelasjon mellom slike enkle todelinger og kjønn. Som tematisert også i kapittel 4 i bind 1 antyder likevel dette materialet at langt flere kvinner enn menn skrev oppgaver om sosialhistoriske emner, og et flertall av disse har igjen kvinnelige veiledere som selv har forskningsinteresser innenfor fagområdet kvinnelige studenter valgte.

For historiefagets vedkommende er det et minst like viktig poeng at framveksten av sosialhistorie, inkludert kvinne- og kjønns historie, på 1970- og -80-tallet var del av en større fagfornying som utvidet fagets horisonter på flere måter. Historie var ikke bare en mannsbastion fram til 1990-tallet, men det var også et fag som først på 1970- og -80-tallet for alvor begynte å se utover den nasjonalt orienterte politiske historien som hadde dominert i etterkrigstiden. Nye saksfelt, ikke minst knyttet til sosialhistoriske emner, en større vekt på ikke-norsk historie og en viss vilje til å adoptere nye metoder og teorier gjorde seg gradvis gjeldende på 1970–1980-tallet.<sup>19</sup> Et blick på hovedoppgavene forfattet av kvinner på 1990-tallet viser at mange tar opp sosialhistoriske emner – og at kvinne- og kjønns historie står sterkt. Faghistorisk fornying brakte altså for første gang et viktig innslag av kvinner til hovedfagslesesalene – og det uten at de kunne støtte seg på et fast kvinnelig personale før i andre halvdel av tiåret. Som vi skal se, er det trolig et forhold mellom faghistoriske utviklingstrekk som bringer nye saksfelt på banen, og de temaene som appellerte spesielt til kvinnelige studenter også når det gjelder de tre andre fagene.

---

19 Jf. Ryymin, Andresen, Heiret & Melve 2019.

## Hvilke forskningstema?

Spørsmålet, som leder oss inn på forholdet mellom faghistorie og hoved- og masteroppgaver, er langt vanskeligere å gripe enn momenter som angår vekst og kjønn. Hovedgrunnen er at de fire fagene har distinkte faghistorier som bare i noen grad kan sammenlignes direkte. Faghistoriene benytter seg ikke bare av ulike tilnærminger og kategorier. For historiefagets del er den faghistoriske utviklingen i all hovedsak behandlet med hensyn til saksfelt, sekundært i forhold til metodisk/teoretisk tilnærming og mer perifer knyttet til periode og undersøkelsesrom – selv om sistnevnte moment har blitt viktigere de siste tiårene i lys av framveksten av globalhistorie. Arkeologi opererer i all hovedsak med en inndeling avledet fra en overordnet tilnærming. Selv om det er en viss enighet om at utviklingen har gått fra kulturarkeologien over i den prosessuelle arkeologien og videre til den postprosessuelle arkeologien, mangler det ikke på mer finmaskede inndelinger – og særlig da med henblikk på faghistorien i de siste tiårene.<sup>20</sup>

Kulturvitenskap er enda mer utfordrende å få grep om, ikke minst fordi faget rommer de tidligere selvstendige feltene folkloristikk, etnologi og – om enn i mindre grad – kulturvern og kulturformidling. I den grad det finnes et felles faghistorisk vendepunkt, er det knyttet til periode – og avledet fra ulike perioder, forskjellig kilde materiale og metodisk/teoretisk tilnærming. Folkloristikk vokste ut av folkeminnegransking, med sin forankring i 1800-tallet og gjerne også skriftlige kilder. Etnologi var langt mer samtidsorientert, og brukte andre metoder for å granske i all hovedsak muntlige kilder. Kultur og kulturvern var, i tillegg til samtidsorienteringen, sterkt orientert mot museumssektoren.

Når Ingvild S. Gilhus og Knut A. Jacobsen sammenfatter utviklingen i Norge som en som har gått fra «religionshistorie» til «religionsvitenskap, ligger det også her en tanke om at periode er sentralt som faghistorisk vendepunkt.<sup>21</sup> Som i kulturvitenskap, og til en viss grad i historie, har orienteringen mot samtidige religiøse fenomener resultert i metodisk og teoretisk fornyelse og, ikke minst,

20 Det innledende kapittelet i Trigger 2006 gir et visst bilde av det enorme mangfoldet som karakteriserer arkeologifaget.

21 Gilhus og Jacobsen 2014.

en utvidelse av fagets saksfelt. Selv om samtidsvendingen innen kulturvitenskap, religionsvitenskap og historie speiler viktige utviklingsstrekk siden andre verdenskrig, er det kanskje innen religionsvitenskap det er en klarest sammenheng mellom samtidsvendingen og nye saksfelt – ved at framveksten av religiøs pluralisme fra 1960- og -70-tallet har utvidet fagets horisont.

Utover slike mer generelle betraktninger rundt faghistorien skaper lokale faktorer slik som internfaglige strider og generasjonskifter ytterligere utfordringer når de fire fagene skal sammenlignes. Heller ikke faktorer som fagenes relative størrelse og det gitte hovedfagets tradisjon, er det mulig å se bort ifra. Vi har vært inne på at det nok er en sammenheng mellom kjønnsfordeling blant det vitenskapelige personalet og kjønns sammensetningen til studentene. Det er vel også åpenbart at det er et samsvar mellom veileders fagprofil og studenters emnevalg – og trolig også metodisk/teoretisk tilnærming. For mindre fag vil avspeiling av faghistoriske vendinger i hoved- og masteroppgaver gjerne være langt mer markante enn innenfor et større fag som historie – som allerede på 1970-tallet dekket alle historiske perioder, en rekke geografiske områder og saksfelt.

I lys av slike generelle betraktninger vil vi gripe fatt i to momenter i et forsøk på å svare på spørsmålet «Hva blir det forsket på?» fra et komparativt perspektiv. Vi vil, for det første, undersøke hoved- og masteroppgavene med henblikk på geografisk undersøkelsesrom. I dette ligger et ønske om å tematisere forholdet mellom faghistorie og hoved- og masteroppgaver i lys av debatter om det nasjonale og globale. For det andre ønsker vi å diskutere en komponent som i mange tilfeller blir regnet som nødvendig i tekster som har ambisjoner om å bli regnet som forskning, nemlig selvstendig diskusjon av teori og metode. I hvilken grad og på hvilke måter speiler hoved- og masteroppgaver ved AHKR en slik distinkt vitenskapelig signatur?

### **Forskning om det norske?**

De fire fagene innenfor AHKR-rammene har, som vi har sett, ulike fagtradisjoner, der tre av fagene – arkeologi, historie og kulturvitenskap – vokste ut av tradisjoner med en tydelig nasjonal orientering.

En slik nasjonal orientering, knyttet til en tanke om å forvalte det nasjonale, oppsto i sin moderne form på 1800-tallet ved at vitenskapen i sterkere grad ble en premissleverandør for nasjonale aspirasjoner. De fagene som vi møter etter andre verdenskrig, har ristet av seg all ferniss av nasjonalistisk forskning, men orienterte seg likevel mot det nasjonale.

Den første hovedoppgaven innen historie som bryter med denne nasjonale orienteringen, ble ikke avlagt før i 1969, i form av Anton Christian Meyers analyse av Galatias statsforvaltning. 1970-tallet vitnet om en viss perspektivutviding – gjennom oppgaver som i dag kanskje ville blitt regnet som transnasjonale – og ikke minst den første oppgaven om ikke-europeisk historie: Erik E. Selmers analyse av utdanning i den kinesiske kulturrevolusjonen. Til sammen rommet 1970-tallet 11 oppgaver om europeisk historie og 10 oppgaver om ikke-europeisk historie, vel 9 % av totalen (248 oppgaver). Denne forsiktige horisontutvidelsen kan framstå som temmelig moderat i isolasjon, men da er det viktig å huske på at den nasjonale orienteringen dominerte nesten fullstendig blant faghistorikerne. Samtidig må det noteres at historie på dette tidspunktet begynte å få spesialister i det som da ble kalt ikke-europeiske kulturstudier. Det inspirerte opplagt til nye forsknings-tema, som diskutert i kapittel 11 i bind 2. Avlagte doktorgrader med europeiske og ikke-europeiske emner var nesten fraværende, og den første artikkelen i *Historisk tidsskrift* med et ikke-europeisk tema ble publisert så sent som i 1979.<sup>22</sup> Horisontutvidelsen, selv om den i stor grad var begrenset til den europeiske antikken og Afrika, la utvilsomt ett grunnlag for den gradvise nedtoningen av det nasjonale undersøkelsesrommet på 1980- og -90-tallet. Det er først på siste del av 1990-tallet, og særlig 2000-tallet at det er mulig å tale om et vendepunkt.

Om vi vender oss mot arkeologi, som uteksaminerte sine første hovedfagskandidater i 1986, er utviklingen mye den samme som for historie, men med noen interessante nyanser. Selv om fagene er vanskelige å sammenligne, og særlig gjelder dette historie med et hovedfag som går tilbake til 1958, er det interessant å konstatere at bare 10 % av hovedoppgavene i arkeologi i tiden mellom 1986

22 Ryymän, Andresen, Heiret & Melve 2019, Melve 2021.

og 2000 bryter med det nasjonale rammeverket. Alle disse oppgavene har en ikke-europeisk horisont, med flere oppgaver med forankring i Afrika og Asia. Om hovedfagsoppgaver i historie var tidlig ute med å utvide den nasjonale rammen, reflekterer vel tallene for arkeologi at hovedfagsstudiet i all hovedsak var i takt med en fagtradisjon med en sterk nasjonal forankring. Vendepunktet for arkeologi, som for historie, kom i tiden etter 2000, men da med utgangspunkt i et mer nasjonalt orientert forskningsfelt. Nesten 25 % av alle hoved- og masteroppgaver på 00-tallet var plassert i andre geografiske undersøkelsesrom enn det norske, mens andelen stiger til 38 % i de siste fem årene av perioden (2010–2015). Ikke-europeiske undersøkelsesområder sto fremdeles sterkt, særlig på 00-tallet.<sup>23</sup> De siste fem årene har derimot sett en dreining mot Europa som undersøkelsesområde.

Kulturvitenskap viser, til sammenligning, en noe annen utvikling når det gjelder geografisk undersøkelsesrom. Over hele vår periode, 1985–2015, er det mulig å se en utvidelse av undersøkelsesrommet, men omfanget er både langt mindre, og den kommer senere, faktisk først i siste del av vår periode (2010–2015). Den første oppgaven som tematiserte et fenomen utenfor den nasjonale rammen, er fra 1995, i form av Anne-Karin Misjes *Wrestling. En problematisering av folkloristikkens faggrenser*. Misje får bare følge av to geografisk overskridende oppgaver til på 90-tallet, noe som utgjør en andel på nærmere 4 %. Den store horisontutvidelsen som historie og arkeologi erfarte på 00-tallet, er i mindre grad synlig innenfor kulturvitenskap. Om vi inkluderer komparative og transnasjonale oppgaver – som gjerne har Norge som den ene undersøkelsesenheten – ble det levert 12 oppgaver som opererte i andre geografiske rom enn det nasjonale i tiåret. En andel på 10 % er riktig nok mer enn en dobling fra forrige tiår, men det er langt bak arkeologi og historie. I så måte representerte de siste fem årene av vår periode, 2010–2015, et vendepunkt for kulturvitenskap, da 8 av 25 oppgaver gikk ut over nasjonale rammer. En andel på over 30 % plasserer kulturvitenskap på linje med arkeologi og historie, om enn med noen forskjeller: Der historie og kulturvitenskap er karakterisert av flere komparative og transnasjonale oppgaver med det norske som

23 Flere av disse var knyttet til det internasjonale Sapiens-prosjektet i Sør-Afrika.

en undersøkelsesenheter, dreier horisontutvidelsen innen arkeologi seg i større grad om å undersøke ikke-norske enheter og materialer.

Mens historie, arkeologi og kulturvitenskap på ulike måter var forankret i en nasjonal forskningstradisjon, stiller saken seg annerledes for religionsvitenskap. Faget var fra begynnelsen i 1967 internasjonalt i orientering, og særlig gjaldt det den religionshistoriske komponenten. 61 % av hovedfagsoppgavene avlagt fram til 1990 var forankret i et ikke-nasjonalt undersøkingsrom (11 av 18), mens en stor del av oppgavene med en nasjonal orientering hadde transnasjonale problemstillinger, slik som didaktiske oppgaver om fremmede religioner i lærebøker og norske representasjoner av ikke-norske religioner (Baha'i og hinduisme). Til sammenligning var andelen i overkant av 47 % (20 av 42) i den siste perioden (2010–2015). Bak disse tallene skjuler det seg en relativt mindre andel didaktiske oppgaver med forankring i den norske skolen, og en tilsvarende økning i antallet oppgaver som undersøker i all hovedsak samtidshistoriske norske varianter av New Age-religion.

Hva sier denne utviklingen om hoved- og masteroppgavens forskningsprofil? Det kommer neppe som en overraskelse at oppgavene innen de fire fagene avspeiler mer generelle faghistoriske utviklingstrekk så vel som lokale særtrekk – i all hovedsak knyttet til sammensetningen i gruppen av vitenskapelig ansatte. Det er all grunn til å tro at veileders fagprofil er mer utslagsgivende enn de mer generelle faghistoriske utviklingstrekkene. Selv om enkelte studenter nok har et bevisst forhold til faghistorien, er det mye som tyder på at det for mange er veileder som bidrar til valg av undersøkelsesrom.

Utover den påvirkningen som måtte komme fra faghistorien og veileder, er det også et spørsmål om i hvilken grad studentene selv bringer med seg tanker og oppfatninger om studieobjektet og dermed det geografiske undersøkelsesrommet. Selv om materialet ikke svarer direkte på dette spørsmålet, er det grunn til å tro at globaliseringsprosesser i tiltakende grad preger studenters valg av studieobjekt. Det er i alle fall vanskelig å forklare den store veksten i masteroppgaver med en ikke-nasjonal – med andre ord global – orientering, fra 00-tallet og særlig i de siste fem årene av vår periode, uten å regne med studentkull hvis orientering er preget av at de har vokst opp i en globalisert verden. Fagtradisjoner er tross alt seige

strukturer og preget av kontinuitet, og det samme er vanligvis de strukturene som styrer sammensetningen av vitenskapelig personale. Store omkalfatringer, slik som at alle de vitenskapelige ansatte ved religionsvitenskap i 1976 var kvinner, skjer ytterst sjelden – og noe liknende har vel ikke funnet sted verken før eller siden innenfor de fire fagene på AHKR.

Det er altså mulig å antyde at den store utvidelsen av det geografiske undersøkelsesrommet først på 00-tallet – og ikke minst den mellom 2010 og 2015 – var like mye drevet fram av studentenes globale orientering som av faginterne faktorer. Når dette ikke gjelder for religionsvitenskap, har det delvis å gjøre med at faget hadde en internasjonal orientering fra starten av, men det er nok også et resultat av en større vekt på New Age-religion. Studiet har vist seg å være særs populært, med over hundre hoved- og masterstudenter i vår periode,<sup>24</sup> men resulterte i mindre vekt på de tradisjonelle historiske religionene – og altså til en samtidsorientering der norske representasjoner av New Age-religion fikk en større plass.

### Om teori og metode i master- og hovedoppgaver

I en undersøkelse slik som denne, der vi bare har lest et fåtall oppgaver og helst konsultert oppgavens innledninger, er det likevel mulig å antyde svar på spørsmålet «Hvordan blir det forsket?». Selv om hoved- og masteroppgaver gjerne har blitt regnet som forskning, er det avslutningsvis viktig å problematisere denne oppfatningen. Vi gjør dette ikke ut fra en allmenn definisjon av vitenskap, men gjennom en definisjon som er avledet fra forskningspraksisen i de fire fagene vi diskuterer.

For det første, vitenskap er en kumulativ aktivitet der det er helt nødvendig å gå i dialog med tidligere relevant forskning i utarbeidelsen av hypotesen eller problemstillingen. For det andre, fra dette hypotesedrevne utgangspunktet vil den empiriske analysen stå i dialog med refleksjoner og systematisk bruk av metoder, teorier, begrep og kategorier.

Vi tenker at de to komponentene, det hypotesedrevne utgangs-

---

24 Gilhus & Jacobsen 2014: 68.

punktet og den empiriske analysen, utgjør en realtype, i den forstand at selv om den er avledet fra vårt materiale, er det få eller ingen hoved- og masteroppgaver som inneholder alle delkomponentene. En minimumsdefinisjon av vitenskap – eller forskning – inneholder den første komponenten, men ikke nødvendigvis den andre komponenten. Vitenskapsfilosofer med utgangspunkt i natur- og de fleste samfunnsvitenskaper – og kanskje til og med enkelte humanistiske fag<sup>25</sup> – vil trolig protestere høylytt, og da særlig fordi vi ikke innlemmer metode og teori som et minimumskrav.<sup>26</sup>

Vi har altså tatt hensyn til at faghistorien til de fire fagene tradisjonelt inneholder en vesentlig empirisk komponent der særlig metode ikke er fraværende, men i liten grad blir diskutert isolert fra selve den empiriske analysen – og i enda mindre grad blir reflektert over i selvstendige seksjoner eller kapitler. Vår todeling baserer seg også på at den griper noen grunnleggende forskjeller mellom de fire fagene som nettopp er knyttet til et selvstendig og reflektert forhold til metode, teori, begrep og kategorier. Vi har, av åpenbare grunner, ikke undersøkt de to siste komponentene – begrep og kategorier. Materialets omfang har gjort at vi heller ikke har hatt muligheten til å undersøke graden av selvstendig appropriering av teori og metode eller dialogen mellom hypoteser, teoretisk-metodiske komponenter og empirisk analyse.<sup>27</sup>

Mens diskusjonen om kjønn og geografisk rom involverte data om utvikling, er diskusjonen om teori og metode begrenset til oppgaver fra den siste perioden av utvalget, fra 2010 til 2015. Vi har gått gjennom til sammen 274 oppgaver – 151 oppgaver i historie, 56 i arkeologi, 42 i religionsvitenskap og 25 oppgaver i kulturvitenskap. Vi har primært sett på innledningene i disse masteroppgavene i lys av vår toleddede definisjon av forskning. Med henblikk på den første komponenten har vi undersøkt hvordan oppgavene skriver seg inn i forskningshistorikken og faghistorien, mens vi – for å undersøke den andre komponenten – har kartlagt adskilte sek-

25 Se for eksempel Stausberg & Engler 2011: 3: «It is generally agreed that methods, together with theories, concepts and categories, are foundational for modern science.»

26 For en perspektivrik framstilling av vitenskap og hva som utgjør vitenskap, se Law 2004.

27 Vi er klar over at spørsmålet om teori og metode bare i en viss grad kan fanges gjennom dikotomier. Implementering av teoretiske og metodiske komponenter innebærer jo ikke at det alltid er god dialog mellom hypoteser, teoretisk-metodiske komponenter og den empiriske analysen. Det finnes også ulike grader av teoretisk-metodisk appropriering, fra ukritisk lån av en teoretisk eller metodisk ramme til selvstendig teori- og metodebygging.



sjoner (kapitler, underkapitler) av teoretisk og metodisk karakter. Langt de fleste oppgaver som innlemmer teori og metode, gjør dette i form av egne seksjoner – selv om disse ikke nødvendigvis er å finne innledningsvis. I noen tilfeller er teoretiske og metodiske diskusjoner så sammenvevd med hverandre – og enkelte sjeldne ganger innlemmet i faghistorie og/eller observasjoner rundt kilder/materiale – at det var vanskelig å avgjøre om det er snakk om en selvstendig behandling.

Fra oversikten er det mulig å trekke ut to hovedkonklusjoner. For det første, mer eller mindre alle oppgavene oppfyller den første komponenten ved at en eller flere problemstillinger blir avledet fra tidligere forskning på området. Det er likevel store forskjeller på hvordan dette blir gjort, og det er slett ikke alltid lett å avgjøre hvilken logikk (induktiv/deduktiv) som styrer dialogen. Det finnes oppgaver som utvilsomt følger en klar induktiv logikk, ved at det er gjennomgangen av det empiriske materialet som danner utgangspunktet for problemstillingen.

I slike oppgaver er forskningshistorikken vanligvis kort, den er gjerne plassert etter gjennomgangen av det empiriske materialet, og det er ikke alltid klart i hvilken grad og på hvilken måte masteroppgaven viderefører tidligere forskning. Oppgaver som følger det vi kaller en deduktiv logikk, er det heller ikke mange av, og det kommer neppe som en overraskelse at strukturen er grunnleggende forskjellig fra de induktivt etablerte oppgavene. Problemstillingen blir i disse tilfellene avledet av fyldige forskningshistorikker, karakterisert av en grundig forståelse av faghistoriske tendenser og utviklingstrekk. I disse oppgavene kommer vanligvis gjennomgangen av kildene til slutt, og er gjerne kjennetegnet av at begrep og kategorier hentet fra forskningshistorikken blir systematisk benyttet for å ordne kildematerialet.

De fleste av oppgavene plasserer seg likevel mellom disse to logikkene; det kan synes som om studentene det her gjelder, har gått mange runder på jakt etter fruktbare problemstillinger. Det er da heller ikke alltid det er like godt samsvar mellom problemstilling og det empiriske materialet er i stand til å svare på. For andre har det nok vært vanskelig å få det empiriske materialet til å «snakke» med begreper og kategorier som er brukt i tidligere forskning. Siden induktive og deduktive logikker blir kombinert på en rekke ulike

måter, finnes heller ikke klare mønster i hvordan forskningsprosjektet blir presentert i innledningene.

Fra et mer overordnet ståsted reflekterer den lett eklektiske blandingen av forskningslogikker som karakteriserer et flertall av oppgavene, forskning i praksis. Mer erfarne forskere er vanligvis i bedre stand til å etablere en konsistent forskningslogikk i etterkant, men det er ikke vanskelig å kjenne igjen den prøve-og-feile-tilnærmingen som mange av disse innledningene på en mer usminket måte gir innsikt i. I så måte er det et klart samsvar mellom de praksisnære framstillingene av forskning som finnes i noen lærebøker i metode, og den forskningspraksisen masteroppgavene uttrykker.

Den andre hovedkonklusjonen vi kan trekke ut fra materialet, er at det finnes en klar forskjell på bruken av teori og metode innen historie på den ene siden og de tre andre fagene på den andre. Jordahls oversikt viser at bare 23 % (35 av 151) oppgaver i historie inkluderer diskusjon av teori i innledningen, mens noen flere oppgaver, 29 % (44 av 151 oppgaver), innlemmer selvstendige metodiske diskusjoner.<sup>28</sup>

Kontrasten til de tre andre fagene er stor. Innenfor kulturvitenskap har samtlige oppgaver i perioden diskusjon av så vel teori som metode, mens det bare er én oppgave i arkeologi og én i religionsvitenskap som er uten en selvstendig teoretisk og metodisk komponent i denne perioden (2010–2015).<sup>29</sup> For det andre er det en tendens til at det metodiske blir mer vektlagt enn det teoretiske. Særlig gjelder dette innenfor religionsvitenskap, men det er også en tendens innenfor arkeologi og, som vi har sett, historie.

Ved første øyekast er det liten tvil om at masteroppgavenes teoretiske og metodiske innretning speiler faghistoriske utviklings-trekk. Innen historiefaget har et empiristisk forskningsideal stått sterkt lenge, og gjør det til dels fortsatt. Innenfor arkeologi, kultur- og religionsvitenskap utløste utvidelsen av det geografiske undersøkelsesrommet – og for kultur- og religionsvitenskap sin del, en vending mot et samtidig kildemateriale – behov for metodisk og teoretisk forankring av det empiriske materialet. I en norsk sammenheng er det nok også et poeng at disse fagene gikk gjennom store faghistoriske grunnlagsdebatter rundt år 2000.

28 Se note 3 foran om oversikten.

29 Basert på masteroppgaver i Bora.

En viss prioritering av det metodiske framfor det teoretiske kommer neppe som en overraskelse. Arkeologi, historie og religionsvitenskap har tross alt en faghistorie med en ikke liten empirisk tendens – dypt innlemmet som den er i fagenes praksis.<sup>30</sup> Det oppsiktsvekkende ved oversikten er utvilsomt den lave andelen mastergrader i historie som innlemmer spesifikke teoretiske og metodiske diskusjoner i innledningene. Hvordan kan dette forklares, og hvilke følger har det for oppfatningen av masteroppgaver som forskning? Til det første: Historie følger, som vi har sett, mye den samme faghistoriske utviklingen som karakteriserer de tre andre fagene. Det er faktisk mulig å hevde at historiefaget er det som i størst grad har endret form, fra et helhetlig fag opptatt med politisk historie i empiristisk tapning i de første tiårene etter andre verdenskrig, til et fag som består av en rekke bindestrekshistorier – mange av dem med egne metoder og teoretiske orienteringer.

Selv om vi ikke her vil gå nærmere inn på disse bindestreks-historiene, er det viktig å påpeke at hoved- og masteroppgavene i historie i Bergen reflekterer den samme utviklingen i retning mangfold som andre undersøkelser av norsk historiefaglig forskning har pekt på.<sup>31</sup> Mange av disse nye feltene har med rette blitt karakterisert som «teori-intensive felt» («Theory-Intensive Areas of History»), og i vår sammenheng gjelder dette den nye sosialhistorien, kvinne- og kjønns historie, den nye politiske historien («politisk kultur»), den nye kulturhistorien, minnehistorie og postkolonial historie.<sup>32</sup> Et blikk på avlagte doktorgrad i Norge og Bergen siden 1970 viser en utvetydig utvikling: De fleste avhandlinger før 2000 har en metodisk seksjon, men langt færre inneholdt en teoridel. Etter år 2000, derimot, ble metodisk så vel som teoretisk refleksjon nærmest uomgjengelig i avhandlingene.<sup>33</sup>

Selv om det altså er lite i den siste faghistoriske utviklingen som tilsier en slik voldsom forskjell i teoretisk og metodisk orientering fagene imellom, skal vi ikke underslå at historiefagets identitet

30 Se for eksempel konklusjonen til Johnson (2010: 220): «Part of the enduring strength, then, of the empiricist tradition is that however easy it is to condemn intellectually, empiricism remains present in a large part of the archaeological practice of everybody.»

31 For nyere bidrag med videre referanser, se Ryymin, Andresen, Heiret & Melve 2019, Melve 2021.

32 Se Partner & Foot 2013.

33 Ryymin, Andresen, Heiret & Melve 2019: 150.

i liten grad har vært basert på teori. I Bergen uttrykte de såkalte bergensgründerne, slik som Alf Kaartvedt, en utilslørt empirisme: «[H]istorieforskerne skal og må nærme seg kildene uten noe skjema som er ferdig på forhånd».<sup>34</sup> Dette hadde de felles med historikerne ved UiO, hvor flere var utdannet. Vi skal være forsiktige med å gjøre faghistorien for retningsgivende for dagens historiefag, men det er likevel interessant å konstatere at emnebeskrivelsen for mastergraden i historie slår fast at den «skal vere ei vitenskapleg avhandling som bygger på eit sjølvstendig studium av historiske kjelder og/eller historisk litteratur».<sup>35</sup>

Det er utvilsomt en forskjell mellom de fire fagene i hvilken grad teori har spilt en rolle som erkjenningsteoretisk fundament. Innen arkeologi har teori vært en helt grunnleggende komponent for å få et taust materiale i tale. De store diskusjonene innen etterkrigstidens arkeologi mellom den prosessuelle og den postprosessuelle arkeologien har utvilsomt fremmet ytterligere teoretisk refleksjon.<sup>36</sup> Med henblikk på nyere middelalderarkeologi peker Ingvild Øye på at periodegrensene er blitt mindre skarpe, forskningen mer problemrettet, den ser på tvers av materialkategorier.<sup>37</sup> Alt dette gjør det viktigere å forankre undersøkelsene i en kontekst, så vel metodisk som teoretisk.

Når det gjelder religionsvitenskap, og kanskje særlig kulturvitenskap, resulterte vendingen mot det samtidige og andre typer kilder i teoretisk og metodisk mangfoldiggjøring, og – som en følge av dette – bevisstgjøring.<sup>38</sup> For religionsvitenskap sin del har teori og teoretisk kontekstualisering alltid hatt en sentral posisjon, mens den metodiske oppvåkningen har blitt sett på som å være av nyere dato. Så sent som i 2006 peker Siv Ellen Kraft og Richard Johan Natvig på at «metode har vært et forsømt kapittel i nyere religionsvitenskap [...]. Som mastergradsstudent har du antagelig lest mye om teori, men sjansene er store for at du har lært lite om metode».<sup>39</sup>

34 Sitert i Bagge 1996: 590.

35 <https://www.uib.no/emne/HIS350>. Se også tilsvarende for Universitetet i Oslo: <https://www.uio.no/studier/emner/hf/iakh/HIS4090/>

36 Litteraturen rundt den nyere arkeologiske faghistorien er omfattende. For et utvalg, se Olsen 1997, Baudou 2004, Trigger 2006, Johnson 2010, Praetzelis 2015.

37 Øye 2013: 14.

38 Gilhus & Jacobsen 2014: 69.

39 Kraft & Natvig 2006: 8. Se også Stausberg & Englers innledning til *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*: «For a relatively well-established discipline

Vår undersøkelse viser altså at masteroppgavene reflekterer den større interessen for metode, og kanskje til og med kom før denne.

For kulturvitenskap sin del peker Anne Eriksen og Bjarne Rogan på at overgangen fra en materiell til en funksjonell forståelse i folkloristikken på 1970-tallet ikke bare førte etnologi og folkloristikk nærmere sammen, men at de to fagene i større grad utviklet et felles teorigrunnlag. Den faglige selvforståelsen ble gradvis tuftet på teoribruk og dessuten analytiske perspektiver, og da særlig bruk av kvalitative kilder, semiotisk-kommunikative tolkninger og en problematisering av muntlige kilder og kvalitativ metode.<sup>40</sup>

Om teori i mindre grad har vært en viktig komponent innen historiefaget, har metode stått sentralt, ikke minst fra siste del av 1800-tallet og til etterkrigstiden, da den systematiske, kildekritiske metoden framsto som garantist for fagets vitenskapelighet.<sup>41</sup> Siden den gang, og særlig i kjølvannet av den språklige vendingen, har ikke et slikt syn på kildekritikk vært enerådende. I stedet har andre metoder fått større oppmerksomhet, ikke minst varianter av diskursanalyse.

Det er altså mulig å forklare noen av forskjellene mellom de tidlige hovedoppgavene og de nye masteroppgavene, og særlig den som har med teori å gjøre, som en speiling av en faghistorie der teori og metode etter hvert har fått den samme grunnleggende funksjonen som hos arkeologi, kultur- og religionsvitenskap. Det at nær sagt alle doktoravhandlinger i historie i Bergen i samme periode inneholder teori og metode, retter i så måte oppmerksomheten mot andre forklaringer. Mens teori er en integrert del av forskerutdannelsen, er det mindre i utdanningsløpet på historie i Bergen som gjør studentene kjent med teori. Metode er bedre dekket, men det kan være poeng at metode ikke er en obligatorisk komponent i mastergraden – ulikt bachelorgraden, hvor metodeopplæring er obligatorisk, sammen med en viss teoretisk skolering.

I lys av vår toleddede definisjon er det liten tvil om at hoved-

---

such as the study of religion, it is more than a little embarrassing that the present volume appears to be the first handbook of research methods ever published in English», se Stausberg & Engler 2011: 4.

40 Eriksen & Rogan 2013: 21–22. Se også Rogans bekymring for at tematisk, teoretisk og metodisk mangfold gjør det vanskelig å etablere en sterk fagidentitet, se Rogan 2000:12–14.

41 Se Melve 2018 for en framstilling med videre referanser.

og masteroppgavene ved AHKR må karakteriseres som forskning. Det store flertallet forholder seg aktivt til forskningshistorikken og etablerer problemstillinger og hypoteser i lys av et syn på vitenskap som tilsier at nyere forskning bygger på eldre forskning. Forskjellene mellom fagene dukker helst opp med henblikk på den andre komponenten: selvstendig diskusjon av teori og metode. I så måte er det på sin plass å understreke korrelasjonen mellom grad av deduktiv orientering og innslag av selvstendige metode- og teorideler. Av de masteroppgavene vi undersøkte (2010–2015), kommer det neppe som en overraskelse at varianter av induktiv logikk var mest framtrædende i masteroppgaver i historie. Vi har derimot ikke et godt nok grunnlag for å konkludere om hvorvidt mastergraden – i så vel historie som i de tre andre fagene – har blitt mindre av et forskningsarbeid enn det hovedoppgaven var tidligere.

### Utdanning som forskning

De hoved- og masteroppgavene i arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap som danner grunnlaget for dette kapittelet, representerer et betydelig forskningsvolum i de fire fagene: Hele 2087 hoved- og masteroppgaver ble godkjent i perioden mellom 1958 og 2015. De etablerer i alle fall i prinsippet ny kunnskap som kan inngå i de aktuelle fagene. At studentarbeidene det her er snakk om, faktisk *er* forskningsarbeid, i tillegg til å være ledd i utdannelsen av studenter, er det liten tvil om: Det store flertallet av oppgaver forholder seg aktivt til forskningshistorikken og etablerer problemstillinger og hypoteser i relasjon til tidligere forskning.

Betraktet som forskning reflekterer disse oppgavene på mange måter de større faghistoriske utviklingstrekkene som har gjort seg gjeldende i fagene ellers. At veilederne har preget hvordan studentene griper sine forskningsobjekter an, er ikke noe å forundres over; samtidig er det tydelig at også studentene selv preger hva som forskes på, og hvordan – ikke minst når det gjelder geografisk orientering. Forskjeller mellom fagene – blant annet knyttet nettopp til nasjonal eller internasjonal orientering, men også graden av eksplisitt teoretisk og metodisk refleksjon, og kjønnssammensetning – viser seg også tydelig i hoved- og masteroppgavene. Det er

også lett å se hvordan forfatterne av hoved- og masteroppgaver har strevd med de samme utfordringene som ferdig utdannede forskere stadig må bale med – en viss prøve-og-feile-tilnærming til å ordne forholdet mellom teori og empiri, metode og struktur, er nettopp noe en kan forvente i denne typen arbeid, der studentene blir øvet opp i forskning i praksis.

Et interessant spørsmål som denne undersøkelsens omfang og rammer ikke tillater oss å svare utfyllende på, dreier seg om endringer i hovedfags- og masteroppgavers karakter som forskning over tid. Om vi tillater oss å reflektere uten forbehold, har overgangen fra hoved- til masteroppgaver trolig ført til endringer i oppfatningen av slike arbeid som forskning – og hva slags forskning som faktisk gjøres. Endringer i studieløpet med overgang fra hovedfag til mastergrad, samt en sterk vekst i doktorgrader var sammenfallende prosesser på begynnelsen av 00-tallet.<sup>42</sup> Til sammen har disse prosessene nok bidratt til at den viktigste formalkompetanse som forsker kom i form av doktorgrad, og at masteroppgaven i større grad har blitt sett på som en «mellomeksamen».<sup>43</sup> Det vi kan si med sikkerhet, er at omfanget av den empiriske analysen er blitt mindre med overgangen fra hoved- til mastergrad, uten at det alltid trenger å være et samsvar mellom kvantitet og kvalitet. Helt avslutningsvis er det vel også slik at den store studentveksten og dermed en mer mangfoldig studentmasse kan ha resultert i et kvalitetsmessig større sprik med hensyn til masteroppgavene. Et svar som konkluderer sikrere på spørsmålet om hoved- og masteroppgaver som forskning, vil derimot fordre en annen og langt mer omfattende undersøkelse enn denne, og at en i større grad leser hele oppgaver.

---

42 En hovedoppgave i historie var dessuten i tiden 1983–1990 også et adgangskriterium til fellesskapet av profesjonelle yrkeshistorikere i form av medlemskap i Norsk Historikerforening, se Langholm 1995: 87, 89, 105–106.

43 Stråth mfl. 2008: 35. «Tidligere skjedde forskerskoleringen hovedsakelig gjennom arbeidsprosessen og ferdigstillelsen av hovedoppgaven. Arbeidene som innleveres for å oppnå mastergraden, nylig innført som en del av kvalitetsreformen, har i større grad enn det tidligere hovedfaget karakter av en mellomeksamen», se Stråth mfl. 2008:160.

## Litteratur og kilder

- Bagge, S. (1996).** Samfunnsvitenskapenes historie. I: Roll Hansen, N., Goksoyr, J., Irgens, L.M., Helle, K., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernas, A., Selvig, K.A., Thue, F., Bagge, S. & Teigen, K.H., *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 582–707). Universitetet i Bergen.
- Baudou, E. (2004).** *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Cavallin, C. (2007).** Religionsvitenskap og nasjonen Norge. En refleksjon i anledning av 1905-markeringen. I: K.A. Bergsvik, O.-J. Johannessen, K.L. Gaarder, H.K. Sveen & H.J. Ågotnes (red.), *Humaniora i nasjonen. Nasjonen i humaniora. Det historisk-filosofiske fakultets bidrag til hundreårs-markeringen Norge 1905–2005* (s. 82–90). Historisk-filosofisk fakultet, Universitetet i Bergen.
- Dybesland, H. (2000).** Gradsstruktur og gradssystem – en komparativ studie. Vedlegg 22 i *NOU 2000: 14 Frihet med ansvar – Om høgre utdanning og forskning i Norge, 1024–1030*.
- Eriksen, A. & Rogan, B. (2013).** Et sekel kulturhistorie. I: B. Rogan & A. Eriksen (red.), *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie* (s. 9–23). Oslo: Novus Forlag.
- Finnestad, R.B. (2001).** The study of religions in Norway. *Method & Theory in the Study of Religion*, 13(3), 243–253.
- Gilhus, I.S. & Jacobsen, K.A. (2014).** From the history of religions to the science of religion in Norway. *Temenos*, 50(1), 63–78.
- Grønlie, T. (2007).** Femti år for historie. I: A. Andresen, Y. Flo & T. Grønlie (red.), *Historie som historie 1957–2007* (s. 3–45). Historisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Hubbard, W.H. (1992).** History theses in Norway, 1945–90: A note on numbers and subject-matter. *Historisk tidsskrift*, 71(1), 3–10.
- Johnson, M. (2010).** *Archaeological theory. An introduction. 2nd Edition*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Kraft, S.E. & Natvig, R.J. (2006).** Innledning. I: S.E. Kraft & R.J. Natvig (red.), *Metode i religionsvitenskap*. Oslo: Pax.
- Langholm, S. (1995).** The infrastructure of history. I: W.H. Hubbard mfl. (red.), *Making a historical culture. Historiography in Norway* (s. 82–107). Oslo: Scandinavian University Press.
- Law, J. (2004).** *After method. Mess in social science research*. London: Routledge.
- Melve, L. (2018).** Kildekritikk – en kort historikk. I: L. Melve & T. Ryymin (red.), *Historikerens arbeidsmåter* (s. 34–43). Oslo: Universitetsforlaget.
- Melve, L. (2021).** Historisk tidsskrift 1945–2020. Mellom konservatisme og nyskaping. *Historisk tidsskrift*, 100(4), 315–332.
- Olsen, B. (1997/2002).** *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Partner, N. & Foot, S. (red.) (2013).** *The SAGE handbook of historical theory*. London: SAGE Publications.
- Praetzellis, A. (2015).** *Archaeological theory in a nutshell*. London and New York: Routledge.
- Rogan, B. (2000).** Refleksjoner over en kongress og et fag. I: B. Rogan & B.G. Alver, (red.), *Norden og Europa. Fagtradisjoner i nordisk etnologi og folkloristikk* (s. 11–18). Oslo: Novus forlag.
- Rogan, B. (2013).** Fra gjenstandsforskning til kulturens materialitet. I: B. Rogan & A. Eriksen (red.), *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie* (s. 425–467). Oslo: Novus Forlag.
- Ryymin, T.S., Andresen, A., Heiret, J. & Melve, L. (2019).** Hovedtendenser i norsk historievitenskap 1969–2015 belyst gjennom doktoravhandlinger. *Historisk tidsskrift*, 98(2), 130–166.
- Seip, J.A. (1967).** *Om å skrive hovedoppgave. Historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Solberg, B. (2007).** Arkeologi i Bergen – kontinuitet og endring. I: K.A. Bergsvik, O.-J. Johannessen, K.G. Losnedahl, H.K. Sveen & H.-J. Ågotnes (red.), *Humaniora i nasjonen. Nasjonen i humaniora. Det historisk-filosofiske fakultets bidrag til hundreårsmarkeringen Norge 1905–2005* (s. 16–22). Historisk-filosofisk fakultet, Universitetet i Bergen.
- Stausberg, M. (2009).** There is life in the old dog yet. An introduction to contemporary theories of religion. I: M. Stausberg (red.), *Contemporary theories of religion. A critical companion* (s. 1–21). London / New York: Routledge.
- Stausberg, M. & Engler, S. (2011).** Introduction. Research methods in the study of religion. I: M. Stausberg & S. Engler (red.), *The Routledge handbook of research methods in the study of religion* (s. 3–20). London: Routledge.



- Stråth, B., Lindkvist, T., Simonsen, D.G., Villstrand, N.E. & Warring, A. (2008).** *Evaluering av norsk historiefaglig forskning. Bortenfor nasjonen i tid og rom: fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning.* Oslo: Forskningsrådet.
- Thomassen, E. (2018).** Da religionsvitenskapen kom til Bergen. *Chaos*, 70(II), 17–36.
- Thue, F. (1996).** Det humanistiske fagfeltets historie. I: Roll Hansen, N., Goksoyr, J., Irgens, L.M., Helle, K., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernas, A., Selvig, K.A., Thue, F., Bagge, S. & Teigen, K.H., *Universitetet i Bergens historie. Bind II* (s. 613–643). Universitetet i Bergen.
- Trigger, B. (2006).** *A history of archeological thought.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Øye, I. (2000).** Middelalderarkeologi i Bergen – Gammelt fagfelt tar ny form. *Arkeo. Nytt fra Universitetet i Bergen* (s. 60–66).
- Øye, I. (2013).** utfordringer og dilemmaer for middelalderarkeologisk forskning. I: I. Smedstad & A. Christensson (red.), *Utfordringer for norsk middelalderarkeologi. Rapport fra seminar 2008* (s. 8–18). Oslo: Riksarkivaren.
- Ågotnes, H.-J. (2013).** Etno-folkloristisk institutt, Universitetet i Bergen. I: B. Rogan & A. Eriksen (red.), *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie* (s. 623–643). Oslo: Novus Forlag.



Spyd fra Kongo, kjøpt av ingeniør Johannes Scharffenberg i 1893. Tilhører Kongo-samlingen.  
Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

# Kapittel 4

## Hele verden i Bergen

– formidling og forskning  
ved universitetets museum

*Hege Roll Hansen*

Bergen museum – fra 2011 Universitetsmuseet i Bergen – representerer en lang linje i historien om folkeopplysning, forskningsformidling og utadrettet virksomhet på Nygårdshøyden – og i det hele tatt i historien om vitenskapene ved Universitetet i Bergen. Det var i fagmiljøene ved Bergens Museum at tanken om et universitet i byen ble utviklet. Formidlingsformer fra museums-tiden ble videreført etter at universitetet ble virkelighet i slutten av 1940-årene, og forankringen i museumstradisjonen er en viktig grunn til at formidling allerede i formålsparagrafen i 1946 ble slått fast som en del av universitetets oppgaver. I dette kapittelet står virksomheten ved museets kulturhistoriske og etnografiske samlinger i sentrum. Temaet er hvordan samlinger og utstillinger ble til, og hvordan avkolonisering og samisk kulturpolitisk mobilisering har påvirket både utstillingspraksisen og forskningen ved museet.

Utstillingen *Til jordens ender* åpnet på Bergen Museum og tre andre museer i byen: Gamle Bergen museum, Bergen skolemuseum og Lepramuseet St. Jørgens hospital, i mai 2008.<sup>1</sup> Sosialantropolog Hilde Wallem Nielsen var ansvarlig for utstillingen. Hennes arbeid med Bergen museums Madagaskarsamling var bakgrunnen for prosjektet, som kom til å markere et vendepunkt i måten museets rikholdige etnografiske materiale skulle bli brukt på i formidling og forskning. I tiden etter 2008 har flere utstillingsprosjekter tematisert museets egen rolle og historie når det gjelder kunnskapsutvikling og framstilling av «de andre». Utstillingen *Kolonitid* åpnet allerede året etter, og *Inntrykk fra koloniene* er tittelen på en av Kulturhistorisk museums permanente utstillinger fra 2014. Denne plasserer museets samlinger sentralt i en historie om norsk koloniale engasjement, fra kong Leopolds til Moland og Frenchs Kongo.<sup>2</sup> I dette kapitlet brukes den postkoloniale vendingen ved Bergen museum ved begynnelsen av det 21. århundret som en inngang til å si noe om de etnografiske samlingene i et lengre tidsperspektiv, som base for utviklingen av et kunnskapsfelt.

Utstillingen som åpnet i 2008, hadde tatt navnet til en annen utstilling som åpnet 60 år tidligere. *Til jordens ender* var i 1948 et svært omfattende formidlingsprosjekt i regi av Norsk misjonsforbund. Misjonen var fortsatt en sterk kraft som engasjerte bredt i den norske befolkningen; ikke minst representerte den et viktig vindu mot verden for folk over hele landet. I forhold til folketallet var det ingen land som sendte ut flere misjonærer enn Norge. Gjennom 1800-tallet og langt inn i det 20. århundret var misjonsbevegelsen den største folkebevegelsen i landet.<sup>3</sup> Etter 1814 var ikke Norge del av en stat med oversjøiske kolonier, som Danmark-Norge hadde vært. Norske innbyggere hadde likevel interesser, økonomisk og på andre måter, i fjerntliggende strøk, og kan på den måten sies å ha deltatt i koloniseringen. En viktig kontakt mellom Norge og verden langt borte tok norske misjonærer seg av.

Hilde Nielsen beskriver den omreisende utstillingen som åpnet i 1948, som en betydelig populærkulturell begivenhet og erfa-

1 Nielsen 2008, se også BT-magasinet 31.5.2008, hvor utstillingene var hovedoppslag.

2 Se også Storaas 2017 og Wolukau-Wanambwa 2020.

3 Nielsen 2008.

ring, med gjenklang i vide kretser.<sup>4</sup> En uke etter åpningen i Bergen kunne Morgenavisen melde om voldsom interesse blant bergenserne, og etter halvannen uke hadde mer enn 16 000 fått med seg utstillingen i misjonshuset, som nå skulle videre til Porsgrunn.<sup>5</sup> I løpet av de 12 årene utstillingsturnéen varte, ble den sett av nesten en million mennesker; det tilsvarte mer enn en fjerdedel av landets befolkning.<sup>6</sup> I 2008-utstillingen ble omfanget av misjonsaktivitet og den gjennomgripende kulturelle betydningen av misjonen, misjonærenes fortellinger, deres moralske og sivilisatoriske oppdrag og bidrag til folkeopplysningsprosjektet, tematisert. Lepramuseet St. Jørgens hospital i Bergen deltok i prosjektet på bakgrunn av det norske misjonsselskaps engasjement på Madagaskar, som har bidratt til en spesiell og symbolsk ladet kobling mellom misjon og spedalskhet. Lepramotivet «har understøttet misjonen og kolonialismens binære kategorier: hvitt og svart, ovenfra og nedenfra, giver og mottaker, syk og frisk, kristen og hedensk».<sup>7</sup>

Den institusjonelle, ideologiske og vitenskapshistoriske plasseringen av kunnskapsfeltet etnografi har gått gjennom store endringer både i løpet av UiBs 75-årige historie og gjennom den lange historien om museet. Historien om skiftende vitenskapelige tilnærminger til størrelsen «fremmed kultur» er interessant i seg selv og helt sentral for utviklingen av kulturfagene innenfor både HF- og SV-fakultetet. De etnografiske samlingene har dessuten vært viktige for Bergen museums utadrettede virksomhet.

De spesielle utfordringene knyttet til å formidle «fremmed kultur» og relasjonen mellom det egne og det fremmede er blitt et aktuelt og omfattende tema i de siste tiårenes diskusjoner om museenes praksis og begrunnelser. Siden årtusenskiftet er fagfeltet museologi vokst fram som en viktig del av kulturfagene, også ved UiB. Museologien er del av en bredere kritisk reaksjon og innebærer en ny bevissthet om museenes kulturhistoriske rolle ved å «avsløre museenes kraftige slagsider mot å presentere vestlige, autoritative historier om rase, kjønn og klasse – museenes essensialisering av kulturelle forskjeller, deres feiring av majoritetens

4 Nielssen 2007.

5 Morgenavisen 18.II.1948, Dagen 22.II.1948.

6 Nielssen 2007.

7 Sandmo 2008: 53.

identitet».<sup>8</sup> Mens disiplinforskningen har vært en del av virksomheten ved universitetsmuseene fra starten, er det fra årtusenskiftet kommet til en ny forståelse av forskning om og ved museer. Dette har også preget det institusjonelle forholdet mellom universitetet og museet. Kritisk museologi og den systematiske tematiseringen av maktperspektiver i forskning og formidling har fått konsekvenser for beskjeftigelsen med tematikk knyttet til framstillinger av de andre/fremmede – både i samlingenes historiske opprinnelser og i den samtidige presentasjonen. Avkoloniseringen angår gjenstander og fortellinger fra fjerntliggende strøk – og forholdet mellom den norske majoritetsbefolkningen og det samiske urfolket.

### Museet, byen og vitenskapen

Fra opprinnelsen i 1825 var museumstanken båret fram av det bergenske borgerskapets engasjement. Bergens Museum var avgjørende for utviklingen av byens offentlighet. I historiefortellingen om UiBs opprinnelse har museet en hovedrolle. Ifølge historiker Fredrik Thue var Wilhelm Frimann Koren Christies framtidsrettede prosjekt viktig for utviklingen av så vel naturvitenskapelige som humanistiske og kulturvitenskapelige forskningstradisjoner utover i det 19. århundret.<sup>9</sup> I biografien om embets- og museums mannen Christie, utgitt i grunnlovsjubileumsåret 2014, videreutvikler historiker Runar Jordåen analysen av Bergens Museums betydning for vitenskapenes historie i Bergen. I historien om det humanistiske fagfeltets historie ved UiB er Thue opptatt av museets tosidige rolle som både infrastruktur for forskning og offentlig rom for opplysning og danning. Mens det noe eldre Vitenskaps selskapet i Trondheim var preget av et rasjonalistisk (1700-talls) vitenskapsideal, var 1800-tallets historisme og positivisme viktig for Christies museum, skriver han. Forsterket av en nasjonal utviklingstenkning var dette strømninger som skapte grobunn også for en mer vitenskapelig kulturhistorisk tenkning. Han mener likevel de kulturhistoriske samlingene langt inn på 1900-tallet bar preg av raritetskabinett, og en gjengs oppfatning av historien er at det

8 Brenna 2012.: 233.

9 Thue 1996: 438.

først var etter at medisineren D.C. Danielsen overtok som preses i 1864 at museet ble «vitenskapelig».<sup>10</sup>

Jordåen diskuterer i sin biografi om Christie mer inngående museets vitenskapelighet, og han snur på begrepet raritetskabinett. Denne samlingsformen representerte på 1500- og 1600-tallet et kunnskapsideal som både skulle utfordre tanken og bedre forståelsen av Gud, og rammes ikke nødvendigvis av den nedsettende forståelsen begrepet har fått.<sup>11</sup> På den tiden Christie inviterte til etableringen av museet, var mange fortsatt opptatt av det forunderlige og fremmedartede. Samtidig var en annen form for vitenskapelighet i ferd med å ta over, en som hadde «blikket retta mot naturens orden og det vanlege og typiske». Det var naturhistoriens systematikk som ble introdusert, og Jordåen viser hvordan denne nye vitenskapelige tilnærmingen også preget det nye museet – samtidig som den antikvariske tradisjonen ble videreført i innsamlingen av oldsaker – og etnografika.<sup>12</sup>

Christie ble i historien om UiB i 1996 omtalt som en museums mann som ikke dyrket vitenskapelige idealer. Siden da er altså andre perspektiver på vitenskap blitt mer vanlige: Vitenskap kan ikke best vurderes ut fra hva som regnes for å være vitenskapelig i dag, men må ses i forhold til idealer og praksiser i sin egen tid.<sup>13</sup> Museer og samlinger representerte i Christies tid vitenskapelighet både som ideal og praksis:

Museet blei Christie sitt prosjekt, og han blei ein del av den vitenskaplege verksemda og utvekslinga. Han samla kunnskap. Innsamling og kategorisering var ein grunnleggande måte å vite på, og museumsarbeidet var ein vitenskapleg praksis.<sup>14</sup>

Innsamling av gjenstander – både fra nærmiljøet og de mer fremmedartede – var altså en viktig del av museumsprosjektet.<sup>15</sup> I Christies visjon for Bergens Museum fra 1825 var den kulturhistoriske (historisk-antikvariske) delen av samlingen like viktig og

10 Haaland 1996: 27 flg., Thue 1996: 440.

11 Jordåen 2014: 372. Se også Ågotnes 2012.

12 Sst. 2014: 378–388.

13 F.eks. Pickstone 2000: 61–82.

14 Jordåen 2014: 435.

15 Om de eldste samlingene generelt, se sst. 2014: 406–10.

selvfølgelig som den naturhistoriske. Skillene mellom de to delene var heller ikke like skarpe som de ble senere; institusjonen skulle samle, skape og forvalte kunnskap innenfor et universelt spekter.<sup>16</sup>

Etnografika, gjenstander fra fjerne land, hørte til ansvarsområdet for den historisk-antikvariske delen. Sosialantropologen Knut Rio viser logikken i at samtidige artefakter fra andre deler av verden skulle sorteres sammen med forhistoriske levninger: «Bare Europa ble regnet som moderne, mens fremmede kulturer ble ansett for fremdeles å henge igjen i fortiden, på nivå med Europas forhistorie.» Å reise utenfor Europa var en måte å reise i tid på: Urfolk på Ny Guinea og i Australia ble kategorisert som steinalderfolk, mens befolkningen andre steder, som på Hawaii, ble ansett for å ha beveget seg helt fram til europeiske føydalsamfunn.<sup>17</sup>

1800-tallets dannede reisende var kulturelt forpliktet til å bringe hjem objekter av antikvarisk, estetisk, vitenskapelig og kuriøs betydning. Museene hadde en viktig funksjon i å forvalte og formidle de eksotiske gjenstandene – de var med på å etablere kunnskapen om verden. De norske reisende kunne være forretningsfolk, diplomater eller sjømenn, og Rio understreker i sitt arbeid om Oseania-samlingen at det kan være et detektivarbeid å finne ut hvordan de ulike gjenstandene er kommet til museet, og noen ganger hvorfra de kommer.<sup>18</sup> Fra blant annet Afrika var det ikke minst misjonærer som samlet inn og forsynte museene med gjenstander; ut over på 1800-tallet vokste norsk misjon til en massebevegelse, og misjonærene oppholdt seg nær sagt overalt. Flere historikere og kulturforskere har analysert den norske misjonsvirksomheten i kontekst av vestlig kolonialisme, og har pekt på noen likhetstrekk og mange viktige forskjeller.<sup>19</sup> Misjonen er utvilsomt en viktig faktor for å forstå hvordan bildene av verden ble spilt ut i en norsk sammenheng, og ikke minst hvilke gjenstander museet i dag har i sitt eie.<sup>20</sup>

Prinsippene for oppbyggingen av samlingene til den i begynnelsen nokså unnselige, halvt private museumsinstitusjonen i den europeiske utkanten tilsvarte dem som gjaldt i museer mer sentralt

16 Thue 1996: 438.

17 Rio 1999.

18 Sst.: 9, 10–14.

19 Se for eksempel Nielsen, Okkenhaug & Hestad Skeie 2011.

20 Nielsen 1907, Murre-Van den Berg mfl. 2011.



på kontinentet og ikke minst i det britiske imperiets hovedstad. Selv om målestokken kanskje var en annen, sto ikke Christies museum tilbake for datidens ledende kunnskapsinstitusjoner når det gjaldt visjoner og intellektuelle begrunnelser. Han har derfor en selvfølgelig plass i trebindsverket om betydningsfulle nordmenn i det 19. århundre, som ble utgitt i det ikke tilfeldige året 1914.<sup>21</sup> Yngvar Nielsen, historikeren som hadde vært bestyrer av Etnografisk museum i Kristiania siden 1877, skrev om Christie. Grunnleggeren av Bergens museum var en mann som sto «paa sin tids høide», skrev museumskollegaen,

og derfor det, han bagefter [etter innsatsen i 1814] kunde skabe videnskabelige samlinger og grundlægge et arbeide til disses bearbeidelse, for hvilket hans landsmænd til alle tider skal være ham taknemmelige.<sup>22</sup>

Fram til 1874 hadde museets konservatorer ansvar for begge fagområder. Den endelige delingen i en naturhistorisk og en kulturhistorisk avdeling skjedde først med nybygget på Sheteligs plass i 1927. Arkeologen Haakon Shetelig ble ansatt som konservator i 1901, i 1914 ble han en av de fire første professorene ved museet, og fra 1938 til han gikk av med pensjon et par år senere, var han museets direktør. Shetelig bidro til ny giv for den kulturvitenskapelige delen av museet, som hadde kommet litt i bakgrunnen for den naturvitenskapelige i den siste delen av det 19. århundret.

### «[...] et fra Europas helt avvigende grundlag»

Som student i Kristiania på 1890-tallet tilbrakte Shetelig mye tid i samlingene ved Etnografisk museum i Oslo, hvor historiker og geograf Yngvar Nielsen hadde vært bestyrer siden 1877. Samlingene i hovedstaden var strukturert i tråd med datidens oppfatning av hva som var etnografiens anliggende. Det skarpe skillet mellom europeisk sivilisasjon og «primitive folkeslag» andre steder var viktig. Ifølge Nielsen skulle europeernes kultur ikke inngå i de

21 Gran 1914.

22 Sst.: 86

etnografiske samlingene: «Fra nutidens almindelige ethnografiske Musæer maa rettelig udskilles al Repræsentation af de europæiske Folks og de dermed sammenhængende Kulturer.» De etnografiske samlingene skulle utelukkende beskjeftige seg med «de primitive Folkeslag og saadanne Folk, hvis Civilisation hviler paa et fra Europas helt afvigende Grundlag».<sup>23</sup> Symptomatisk for datidens syn på samer inngikk samisk gjenstandsmateriale i Etnografisk museums samlinger i Oslo helt fram til 1951, da det i stedet ble flyttet til Folkemuseets samlinger. Som vi skal komme tilbake til, samlet også Christies museum samiske gjenstander. Shetelig var nok opptatt av etnografi og «primitive folkeslag», men nordisk arkeologi var fagfeltet hans. Sterkere enn i Christies tid dominerte den nasjonale kulturhistorien, både den forhistoriske (arkeologiske), den middelalderske (kirkekunsten) og den nyere (tradisjonelt bondesamfunn og folkekunst), i det tidlige 20. århundret. Christies universalvitenskapelige idealer var avløst av et mer disiplinorientert regime; det gjaldt både inndelingen i natur- og kulturhistorie og innenfor det kulturhistoriske feltet.

I unionsoppløsningsåret 1905 fikk Norge en ny lov om kulturminnevern som fikk stor betydning for museenes ansvarsområde. Ifølge denne loven om «Fredning og Bevaring av Fortidslevninger» er alle kulturminner fra førreformatorisk tid, altså med opprinnelse tidligere enn 1537, automatisk fredet. Landets vitenskapelige museer fikk ansvaret for å forvalte disse kulturminnene på statens vegne. I Sheteligs tid ble museet selvfølgelig påvirket av den nasjonale begeistringsbølgen og de nye forvaltningsoppgavene. Selv ble direktøren en periode kallet til Østlandet for å bistå med sin arkeologiske kompetanse i utgravingene av Osebergskipet i 1904. I tillegg til interessen for den stolte norske eldre historien hadde museet utviklet sterke fagmiljøer innenfor folkekunst og språkhistorie.<sup>24</sup>

I denne situasjonen havnet samlingene av gjenstander fra andre geografiske og kulturelle områder i skyggen.<sup>25</sup> I oversikten over museets historisk-antikvariske avdeling fra 1925 framstilte

23 Nielsen 1907 sitert etter Ruud 2019: 225.

24 Thue 1996: 457 flg.

25 Sst. for en analyse av den kulturvitenskapelige utviklingen innenfor rammene av Bergens museum.

Shetelig dette som en beklagelig situasjon. Til tross for den betydelige interessen fra publikum og de mange verdifulle og interessante objektene

har det ikke vært mulig å gi samlingen en tilsvarende plass på museets program. Den bestyres siden 1906 av Shetelig som ifølge sin stilling er forhistorisk arkeolog, ikke etnograf, dette er selvsagt uheldig for samlingens utvikling. [...] Det har heller ikke i denne tid været arbeidet med etnografi som videnskabelig disiplin ved museet.<sup>26</sup>

Det var på høy tid at denne samlingen fikk sin egen konservator, mente Shetelig. Det skulle ennå ta 25 år før dette skjedde, med ansettelsen av Kjell Falck (se nedenfor).

Norske misjonærer hadde som nevnt en stor del av æren for oppbyggingen av Madagaskarsamlingen ved Bergens Museum. Hilde Nielssen siterer brev fra den unge misjonæren Anton Flygel fra 1907: «[J]eg tillader mig herved at sende en gasserbylt.»<sup>27</sup> Bylten bestod av innsamlede gjenstander, ofte med opprinnelse som gaver til misjonæren, ikke sjelden kultiske gjenstander transformert til trofeer – bevis på vellykket kristen omvendelse. De første gasser-gjenstandene var havnet i Bergen mange år tidligere, i 1868. Oppbyggingen av samlingen foregikk med (u)jevnlige nyervervelser gjennom de neste hundre årene før en viktig ny giv ved midten av det 20. århundret. Historien om Madagaskarsamlingen har mange likhetstrekk med andre deler av de etnografiske samlingene, for eksempel Kongosamlingen, Stillehavssamlingen og Kinasamlingen – og med tilblivelsen av etnografiske samlinger i andre deler av den vestlige verden i den samme perioden.<sup>28</sup>

Historien om de etnografiske museene i mange europeiske stormakter har vært knyttet tett til et nytt og kritisk blikk på kolonihistorien, til etablering av organisasjoner for avkolonisering av museene og til tilbakeføring av gjenstander til de land eller områder de ble tatt fra. I Bergen har altså den postkoloniale oppmerk-

26 Shetelig & Lexow 1925: 35.

27 Nielssen 2008: 82.

28 For analyse av etnografiske museer i en norsk sammenheng, se Ruud 2018 eller Lien & Nielssen 2016.

somheten om museenes egne historier blant annet bidratt til en ny interesse for misjonærene, med et særlig blikk for hvordan denne virksomheten bidro til kolonitidens kulturelle produksjon.<sup>29</sup>

### Ny giv for etnografien ved museet

Utviklingen av etnografi og etter hvert sosialantropologi som fagfelt ved universitetsmuseet kan meningsfullt forstås i en slags forlengelse av denne kulturelle produksjonen. Museets Madagaskarsamling var fortsatt av relativt beskjedent omfang i 1948. I løpet av få år skulle dette endre seg nokså drastisk, ikke minst takket være innsatsen til Kjell Falck, etnograf og senere konservator ved museet. Ansettelsen av Falck blir gjerne regnet som markeringen av en ny vitenskapelig interesse for ikke-europeiske kulturstudier ved UiB. Han representerte også i betydelig grad en forbindelse til den tidligere, misjonsdrevne etnografiske interessen. Det er derfor grunn til å se nærmere på hans virke, som jo også på ulike måter har preget museet og dets utstillinger senere.

Falck tilbragte årene 1949–50 på feltarbeid på Madagaskar og brakte hjem en betydelig utvidelse av Madagaskarsamlingen.<sup>30</sup> Falck endret også selve innsamlingsarbeidet. Det er et markant skifte i innholdet i Madagaskarsamlingen mellom den delen som ble preget av misjonærenes innsamlingspraksis, og den delen Falck sto for.<sup>31</sup> Han la mindre vekt på kultiske gjenstander og utsmykkede og forseggjorte kunstgjenstander. Han var mer interessert i redskaper i daglig bruk, systematisk kartlegging av økonomisk og sosial organisering av samfunnet og produksjon og hushold. Det ble flere flettede kurver, risgryter og leketøy for barn – færre amuletter og magiske trestykker.<sup>32</sup>

I august 1951 meldte Bergens Tidende (BT) i et oppslag på første side at cand.philol. Kjell Falck var ansatt som konservator ved Historisk museum med ansvar for de etnografiske samlingene, etter at disse hadde vært «uten tilsyn» i generasjoner.<sup>33</sup> Museet

29 Nielssen 2007: 197.

30 Han brakte også med seg betydelige kunnskaper, se Falck 1958.

31 Nielssen 2007: 199 (note 3).

32 Nielssen 2008: 92 flg., også intervju med Falck i Årbok for Bergen museum 2004.

33 BT onsdag 29.8.51, s. 1.

hadde aldri hatt noe eget innkjøpsbudsjett for denne delen av samlingen, som var oppstått av tilfeldigheter og spredte gaver. Den 32 år gamle Falck var en av landets få etnografer, som styresmaktene hadde gått med på å ansette, i første omgang for ett år, for å ta seg av undervisning og samlinger.<sup>34</sup> Undervisningen det gjaldt, var kursene i etnografi for geografistudentene – dessuten kunne avisen melde at stadig flere nå ønsket å ta magistergrad i etnografi ved UiB. Behovet for lærerkrefter på dette feltet var derfor stort og voksende. I tradisjonen fra Bergens Museum lå det også en klar forventning om at konservatoren skulle bidra til forskningen på området. Vektingen av de ulike elementene i stillingen til Falck, og hans konservatorkolleger innenfor andre av museets fagfelt, skulle senere bli gjenstand for mye diskusjon og etter hvert omorganiseringer og nye forståelser av universitetsmuseets samfunnsoppdrag.

Avisen hadde stor tiltro til at Falck var rette mann for oppgaven. Han var nylig hjemkommet fra Madagaskar, der han hadde studert et av etnografiens hovedproblemer: «møtet mellom en primitiv kultur og den europeiske». Falcks ambisjoner for den nye stillingen gikk lenger enn til nyordning av samlingene, han så også for seg et vitalt samfunnsvitenskapelig fagmiljø ved museet. Til avisen fortalte han at fagene sosiologi og etnografi fikk mer og mer til felles, og at man i Amerika var i ferd med å gå bort fra begrepet etnografi, og over til betegnelsen antropologi. Han viser til en liknende utvikling i samfunnsvitenskapelige miljøer i Oslo.<sup>35</sup> Falcks undersøkelser på Madagaskar ble trukket nærmere leserens egen tid og samfunn med en sammenligning med interessen for eksempel for å analysere overgangen fra jordbruk til industri i det ensidige industrisamfunnet Mo i Rana.

I årene som fulgte, skulle BT følge Falcks innsats for å systematisere og supplere samlingene ganske tett. Hvorfor avisen fant dette så interessant, kan det bare spekuleres i; det kan vel både ha vært en viss dragning mot det som ble oppfattet som eksotisk, og at misjonen var viktig for mange av avisens lesere. Særlig fikk Falcks mange reiser for å samle inn etnografika oppmerksomhet

34 I Kirke- og undervisningsdepartementets budsjettinnstilling for 1950 (Innst. S. nr. 26A) nevnes det som av 39 nye stillinger ved UiB en førstekonservator ved HF-fakultetet.

35 Om utviklingen i retning sosialantropologi ved Etnografisk museum i Oslo, se Eriksen & Nielsen 2002: 139–146.

i den bergenske offentligheten. For universitetsmuseets etnograf var 1950-tallet preget av utstrakt reisevirksomhet, innenlands og utenlands. Våren 1954 søkte Falck kollegiet om bidrag til en reise til Oslo for å gjennomføre møter med ulike norske misjonselskap med kontorer i hovedstaden. «Jeg har i den senere tid satt i gang en aksjon for å få kontakt med norske misjonærer i ikke-europeiske områder med henblikk på innsamling av etnografika til vårt museum.»<sup>36</sup>

Aksjonen skulle vise seg å være svært vellykket – misjonærene bidro mer enn gjerne. Våren 1956, mens Misjonsforbundets reisende utstilling *Til jordens ender* fortsatt var på veien, kunne man lese på forsiden av Vårt Land at museet i Bergen holdt på å kveles av misjonær-etnografika. Til Bergen Arbeiderblad fortalte Falck at misjonærene hadde fulgt oppfordringen i gledelig og uventet høy grad, og det ble planlagt å lage en egen utstilling på museet av dette materialet.<sup>37</sup> Utstillingen «Misjonærene samler» åpnet i november samme år i museets middelaldersaler som sto midlertidig ledige, og den fikk stor oppmerksomhet.<sup>38</sup>

Falck hadde bidratt mye til å etablere et nært forhold til misjonærene og deres virksomhet. Som nyutdannet etnograf underviste han misjonærstudenter i etnografi, og han publiserte flere tekster om forbindelsen mellom etnografisk vitenskap og misjon.<sup>39</sup> I et intervju i Stavanger Aftenblad understreket han den gjensidige nytten av denne kontakten mellom misjon og vitenskap:

Vi skal gi de vordende misjonærer en innføring i de innfødtes kultur og forestillingsliv, og på den andre siden vil misjonærene kunne bringe forskningen materialer fra det rike arbeidsfeltet de kommer til å virke i.<sup>40</sup>

Misjonærenes forsendelser hadde mye til felles med tidligere innsamlingspraksis. Fascinasjonen for det eksotiske og fremmedartede var det aller tydeligste i beskrivelsene, som av samlingen av

36 Sentralarkivet: DAK-saksarkiv, 1954, mappe 2102, Bidrag. Brev fra Falck til DAK datert 21.5.54.

37 Vårt Land og Bergen Arbeiderblad, 10.4.1956.

38 Årsmelding 1956/57. Se BT 17.11.1956, s. 5.

39 Falck 1949.

40 Stavanger Aftenblad 15.11.48, s. 3.

etiopisk etnografika som museet mottok fra diakon Magnus Sture i 1955:

Den lille samlingen omfatter en del karakteristiske ting, blant dem et maleri av forholdsvis ny dato, men holdt i primitivistisk stil. Det er hva man kaller et koptisk maleri, holdt innen rammen av en bestemt religiøs tradisjon. Motivet er imidlertid profant. Bildet fremstiller noen menn som leker med køller. Et par meget pent utskårne nakkeskamler er også med. De brukes på hele det afrikanske kontinent til å holde hodet over bakken når folk legger seg til å sove på matten. Videre er der to pent utskårne trekar av hardt materiale, forholdsvis gamle ting. En stor kamelbjelle er morsom å ha, det samme er det lille pinsettliknende redskapet som etiopierne bruker til å få jordloppene ut av huden med.<sup>41</sup>

Parallelt med tilstrømmingen av «morsomme» og forholdsvis gamle ting fra norske misjonærer utvidet Falck sitt vitenskapelege nettverk. I august 1954 søkte han to måneders permisjon for et studieopphold (med stipend fra Premieobligasjonsfondet) i London, ved Department of Anthropology ved University College. Søknaden fikk de sterkeste anbefalinger fra Falcks overordnede, Per Fett. Han la vekt på hva oppholdet ville bety for Falcks faglige utvikling og for museet, «ikkje minst fordi han samtidig vil gjere innkjøp».<sup>42</sup> Falck brukte tiden i London til å knytte kontakter, og året etter ble museet invitert av The Wellcome Foundation til å komme og forsyne seg av samlinger stiftelsen skulle kvitte seg med. Stiftelsen forvaltet formuen fra legemiddelgründeren Sir Henry Wellcome. Han hadde dessuten store samlinger av medisinhistorisk relaterte gjenstander. Samlingene hadde ligget nedpakket på British Museum og ble nå gitt bort, som til museet i Bergen. De skulle belyse «naturfolkernes medisin», svært bredt forstått. Det ble en «etnografisk julekveld» – og igjen ble Falck forsidestoff, ikke bare i bergensavisene, men over hele landet: «Fikk ta alt han ville

41 BT 6.9.1955.

42 Søknad fra Falck til Kollegiet med påskrift, datert 19.2.55, Sentralarkivet, DAK saksarkiv, Mappe 2102 Bidrag.

ha! Fantastisk tilbud fordobler Bergenssamling!»<sup>43</sup> Han kom hjem med en spydsamling fra Sentral-Afrika, en køllesamling fra Melanesia, skjold fra Afrika og Asia og mye mer, og slik ble museets etnografiske samling doblet.<sup>44</sup>

Museet hadde altså fått en konservator med ansvar for de etnografiske samlingene, og interessen og samlingene vokste kraftig. Hvilken plass og betydning hadde dette kunnskapsfeltet innenfor museet, og hvilken plass hadde museet i universitetsstrukturen? Vinteren 1957 ble disponeringen av Falcks arbeidstid diskutert i Det akademiske kollegium. Diskusjonen handlet både om forholdet mellom Historisk museum og universitetet, organisatorisk og prinsipielt/vitenskapelig, og om utviklingen av ikke-europeiske kulturstudier ved UiB.

Bakgrunnen var at Falck hadde søkt om kompensasjon for forelesningene han holdt for universitetets studenter i geografi og etnografi. Ifølge stillingsinstruksen hadde ikke museets konservatorer regulær undervisningsplikt, men de kunne brukes til undervisning i den utstrekning museumsdirektøren vurderte det som forsvarlig.<sup>45</sup> I 1957 var de ulike museumsavdelingene del av HF- og MN-fakultetene og nær de aktuelle instituttene og fagmiljøene, arkeologene, kulturhistorikerne, kunsthistorikerne og de naturvitenskapelige miljøene, og spørsmålet om undervisningsplikt for konservatorer og amanuenser var et tilbakevendende tema. Fordi Falcks fagfelt, etnografien, hadde en mindre etablert stilling i instituttlandskapet, ble hans situasjon særlig problematisk. Søknaden om ekstra kompensasjon for forelesningsrekkene han gjennom en årrekke hadde holdt hvert semester, ble i første omgang avslått, til tross for dekanus Johs. Bøes innstendige anbefalinger.<sup>46</sup> Å kompensere etterskuddsvis for ordinære undervisningsoppgaver kunne skape uheldig presedens – direktør og kollegium ville derfor heller utrede muligheten for å utvide staben og ansette flere lærere.

Dekanus Bø uttrykte stor bekymring for at det store presset på Falcks arbeidstid ville forsinke arbeidet med doktoravhandlingen om jordbrukssamfunnet på Madagaskar:

43 Nidaros 8.3.55.

44 «Tre tusen etnografika fra London», BT 7. mars 1955.

45 Dette trolig i henhold til en gammel instruks fra Bergens Museum.

46 Søknad fra Falck til kollegiet 8.2.57 med påskrift., Sentralarkivet, DAK saksarkiv 1957 – 211 (11) Personalsaker.



Dernest hadde jeg gjerne sett at han snarest kunne få unna sitt store arbeid over primitiv gassisk jordbrukskultur [...]. Arbeidet blir sinket, jeg frykter skutt ut. Dette er på alle måter dypt beklagelig. For ham selv kan det bety at han blir varig handikappet, og i alle tilfeller vil det være lengre til han får det gasjeopprykk som doktorgraden fører med seg.<sup>47</sup>

Hovedårsaken til at Falcks kapasitet var sprengt, var den store innsatsen arbeidet med å organisere museets etnografiske samlinger krevde – både samlingene han hadde overtatt da han tiltrådte, og de mange nyervervelsene. De etnografiske samlingene var i ferd med å vokse ut av museet. Undervisningsoppgavene ble i noen grad avlastet da antropologen Henning Siverts ble ansatt i 1959 for å utvikle undervisningstilbudet i antropologi, i samarbeid med filosofen Knut Erik Tranøy. Dette nye faget var inntil videre del av Filosofisk institutt, og arbeidet med å bygge ut sosialantropologien skulle senere ledes av Fredrik Barth.<sup>48</sup> At Filosofisk institutt ble det første hjemmet, hadde sammenheng med at den kulturvitenskapelige delen av museet var del av HF-fakultet. SV-fakultetet var ennå ikke etablert, det skjedde i 1970.

Siverts var ansatt ved museet, men tross denne forsterkningen var også de administrative oppgavene i ferd med å bli uoverkommelige. I 1966 ble det igjen søkt om lønnskompensasjon for Falck, nå begrunnet med den administrative belastningen. Denne gangen ble kompensasjonen innvilget, for en mellomfase fram til en ny instituttsekretær skulle på plass.<sup>49</sup> Den lojale, overarbeidede konservatoren ble et sentralt argument for den omorganiseringen av museet som skjedde i 1965. Historisk museum ble delt i to avdelinger: A for arkeologi og etnografi, B for kunst- og kulturhistorie.

---

47 Sst.

48 Bagge 1996. Se også kapittel 11 i bind 2.

49 Brev fra Robert Kloster til kollegiet, 30.10.65, DAK-saksarkiv.

## Betingelsene for ikke-europeiske kulturstudier

Som tidligere nevnt lanserte Falck ved tilsettingen i 1951 ideen om et bredere samfunnsfaglig miljø på museet og aktuelle institutter, der hans eget fagfelt, etnografien, skulle nærme seg de øvrige samfunnsvitenskapene i undersøkelser både av hjemlige og fremmede samfunnsforhold. Ansettelsen av Siverts var et skritt i denne retningen.

Siverts og Falck var omtrent jevngamle; faglig representerte likevel Siverts en annen generasjon, med tettere forbindelser til moderne antropologisk vitenskap og større avstand til den misjonsdrevne etnografien. Mens Falcks faglige hovedinteresse var møtet mellom tradisjon og modernitet på Madagaskar (og i gulfstatene), var Siverts ekspert på urfolkskulturer på det amerikanske kontinentet. Likevel må samarbeidet mellom Siverts og Falck ha vært tett. De deltok stadig på de samme nasjonale, nordiske og internasjonale etnografiske møtene.<sup>50</sup> I 1967 ble de også kolleger på museet, da Siverts ble tilsatt i en ny konservatorstilling tilknyttet de etnografiske samlingene.

Høsten 1967 søkte Falck om opprykk til førstekonservator; det samme gjorde den nytilsatte Siverts noen måneder senere. Begge søknader ble innvilget, og komitéuttalelsene vitner om to temmelig ulike vitenskapelige profiler. Falcks vitenskapelige produksjon var begrenset, men fikk hederlig omtale. Det kunne ikke «være tvil om den generelle orienteringen innen faget». Dessverre var det omfattende doktorgradsarbeidet ennå ikke fullført, slik dekanus Bø hadde spådd ti år tidligere, men denne mangelen ble mer enn oppveid av Falcks museale og administrative bidrag: «Det er museumsfolk av søkerens støpning som gjør at museums-tradisjonen i vårt land klarer å hevde seg under forhold som ofte er vanskelige.»<sup>51</sup>

Komiteen som vurderte Siverts, besto av de anerkjente kulturforskerne Axel Sommerfelt (språkforsker) og Arne Martin Klausen (antropolog) i tillegg til Fredrik Barth, ga et klart signal om søkerens vitenskapelige innretning. Falck ble vurdert av de like anerkjente museumsfolkene Johannes Falkenberg (Etnogra-

50 Sentralarkivet, DAK – saksarkiv, søknader om bidrag, kode 2102.

51 Sst.: saksarkiv 1968 mappe 4503 opprykk – Kjell Falck.

fisk museum, UiO), Ørnulf Vorren (Tromsø museum) og Anders Hagen ved UiB. Om Siverts ble det slått fast at arbeidene hans med empirisk materiale fra Chiapas-høylandet i Mexico var både meget grundige og teoretisk originale, og at søknaden om opprykk i høyeste grad var berettiget og måtte tas til følge.<sup>52</sup>

Mye var skjedd på de 17 årene som var gått siden Falck ble ansatt i 1951. Verken universitetet, museet eller fagfeltet etnografi var det samme, og ikke verden heller. På nasjonalt nivå var behovet for å bygge ut studietilbudet innenfor de såkalte ikke-europeiske kulturstudiene erkjent. I 1967 ble en komité nedsatt av det nasjonale rektormøtet for å kartlegge situasjonen og foreslå tiltak. Fra UiB var historikeren Alf Kaartvedt og sosialantropologen Fredrik Barth representert. Behovet for en gjennomgang og opprusting av de ikke-europeiske kulturstudiene ble begrunnet nettopp med de store endringene i forholdet mellom Europa og ikke-Europa, særlig på bakgrunn av utviklingen av de europeiske koloniene (se også kapittel 11 i bind 2). At denne todelingen stadig var den mest relevante for inndelingen av verdens kulturer, ble likevel egentlig ikke problematisert; europeernes verdensbilde var fortsatt den selvfølgelig referanserammen:

Etter den 2. verdenskrig har Asia, Afrika og Latin-Amerika fått en helt annen plassering i europeernes verdensbilde enn tidligere. Det som fra europeisk synspunkt før var perifere områder politisk, kulturelt og økonomisk er trukket inn i en global utvikling hvor begreper som periferi og sentrum virker meningsløse [...]. Frigjøringen av koloniområdene og opprettelsen av nye stater har ført til en mangedobling av de bilaterale politiske og økonomiske forbindelser mellom europeiske stater og stater utenfor Europa.<sup>53</sup>

De neste tiårene skulle preges av store endringer i fortolkningen av forholdet mellom verdens stater og kulturer.

52 Sst.: saksarkiv 1968 mappe 4503 opprykk – Henning Siverts.

53 «Ikke-europeiske kulturstudier i Norge. Innstilling fra en komite oppnevnt etter initiativ av det XVI norske rektormøte», 1969:11.

## Urfolksutfordringer

Utfordringene til de etablerte systemene for sortering av kulturuttrykk og sivilisasjoner hadde ikke bare kommet fra den nye internasjonale situasjonen og forholdet mellom europeere og tidligere kolonier, men også fra en ny politisk oppmerksomhet rundt minoritetsgrupper innenfor Norges grenser. Oppgjøret med 1800-tallets fornorskningpolitikk som hadde rammet den samiske og kvenske befolkningen, involverte blant annet norske etnografer som hadde hatt betydning for utformingen av en ny samepolitikk på 1950- og -60-tallet, etter hvert også for samiske kulturelle og materielle rettigheter.<sup>54</sup> Denne prosessen hadde en internasjonal kontekst – både politisk og vitenskapelig – i en ny interesse for «den fjerde verden» som blant andre Henning Siverts var en viktig eksponent for.<sup>55</sup> Innsamlingen av og holdningene til samisk etnografika hadde mange likhetstrekk med samlingene av gjenstander fra fjernere himmelstrøk. Også for de arktiske etnografene hadde misjonen vært en viktig kanal for kontakt og handel med gjenstander, men andre aktører var nok viktigere. Som «leverandører» til Bergens Museum trekker Marie Doeke Boekraad og Knut Rio særlig fram et «koloniale persongalleri», et nettverk som strakk seg fra museets grunnlegger Christie i Bergen, via handelsmann og nessekonge Fandrem i Karasjok, embets- og vitenskapsmenn av slekten Holmboe, til Mathis Jacobsen Hætta, en av opprørerne i Kautokeino i 1852, og den sosialistiske legen Andreas Wessel fra Sør-Varanger.<sup>56</sup>

Bergens Museum hadde vel som andre museer sikret seg «godbiter» der de var tilgjengelige, til lavest mulig pris. Nordlysforskeren Sophus Tromholt, mannen bak en av UiBs store bildesamlinger, fortalte for eksempel at han en vårdag i 1880-årene åpnet «et par Grave på den tidligere omtalte gamle og nedlagde Kirkegaard [i Kautokeino] for at skaffe Bergens Museum nogle Lappekranier». Tromholt visste at dette ikke var noe befolkningen aksepterte, og for å unngå forargelse – eller noe som var verre – fra levende eller døde måtte han gå stille til verks. «Jeg var dog ikke tryg, før jeg havde disse Rariteter ude af Huset; udenpaa Kassen måtte jeg skrive

54 Andresen 2016.

55 Siverts 1978.

56 Rio & Boekraad 2019.

«Bøger og gamle Aviser' ellers havde jeg ikke faaet dem besørget til Bossekop.»<sup>57</sup>

På lignende måte som for de etnografiske museene i Kristiania og Tromsø var altså innsamlingen av samisk etnografika og skjelettmateriale viktig i Bergen.<sup>58</sup> Historien om Etnografisk museum i Kristiania begynte med samiske gjenstander – en henvendelse til overlærer Ludvig Daae fra arrangørene av verdensutstillingen i London i 1851 med ønske om å få kjøpt inn en representativ samling samiske gjenstander til å presentere i Crystal Palace.<sup>59</sup> Universitetet og Stortinget besluttet å bruke anledningen til å bygge opp en samling med tilsvarende gjenstander som utgangspunkt for en etnografisk samling ved universitetsmuseet. I dag er ikke det samiske materialet nevnt blant de etnografiske samlingene på museets hjemmesider, mens det hadde en selvfølgelig plass for eksempel i Haakon Shetelig's beskrivelse av virksomheten i 1925.<sup>60</sup> Forvaltningen av det samiske materialet – «lappesamlingen» – skulle få en spesiell rolle og betydning for utviklingen både av det nasjonale museumsprosjektet og for etnografien som vitenskap og politisk premissleverandør.<sup>61</sup>

Hundre år etter verdensutstillingen i London, i 1951, besluttet direktøren ved Etnografisk museum i Oslo at museets samling av samisk etnografika skulle overføres til Norsk Folkemuseum på Bygdøy. Museumsdirektør Gutorm Gjessing mente at samlingen hørte hjemme blant andre norske kulturelle gjenstander, ikke blant de eksotiske gjenstandene på Tullinløkka. Slik hadde Gjessing en viktig rolle i omfortolkningen av etnografiens kultursyn fra 1950-tallet og framover. Det handlet om en ny egalitarisme som skulle få avgjørende betydning ikke minst for den norske samepolitikken.<sup>62</sup> Men heller ikke denne plasseringen av den samiske kulturarven, innpasset i en sammenheng bygget rundt en systematisert forståelse av «norsk kultur», var uproblematisk.

57 Tromholt 1885: 187.

58 Vorren 1972, Perminow, Eek & Bergstøl 2004.

59 Perminow, Eek & Bergstøl 2004: 46.

60 Se <https://www.uib.no/kulturhistorie/131487/de-etnografiske-samlinger>; Shetelig & Lexow 1925.

61 Rio & Boekraad 2019, også Andresen 2016.

62 Andresen 2016.

## Proveniens, identitet og eiendomsrett

Hvem er kulturarvens rettmessige arvinger? Spørsmålet dukker opp med jevne mellomrom som en påminnelse om museenes brennbare minnepolitiske rolle. Det dreier seg langt fra bare om urfolk eller andre koloniserte folk. Vinteren 1998 spisset situasjonen seg til mellom Bergen museum og kulturarvinger i Rogaland. Fylkestingsrepresentant Jarle Braut fra Venstre frontet et krav om tilbakeføring av større mengder arkeologisk materiale fra universitetsmuseene i Oslo og Bergen til det arkeologiske museet i Stavanger. Det dreide seg blant annet om den største samlingen gullgubber fra folkevandringstiden som var funnet i Norge, og flere viktige funn i Rogalandsområdet fra vikingtid og jernalder.

Tilbakeføringsdebatten hadde vært på agendaen også i forbindelse med arbeidet til Museumskomiteen som ble nedsatt i 1988. Daværende konservator Henrik von Achen uttalte seg på vegne av museet og var svært skeptisk. Spørsmålet om proveniens var komplisert, påpekte han, det var ikke opplagt at gjenstandenes opprinnelse kunne fastslås entydig; mange instanser kunne ha vært involvert før de endte i en museumssamling. Ideen om at et egentlig eierskap, juridisk og moralsk, skulle kunne avgjøres, kunne være en farlig tanke, hevdet kuratoren, også ideologisk – i tillegg til at man sto i fare for å undergrave museenes funksjon som formidlere av kunnskap.<sup>63</sup>

I den europeiske museumshistorien er spørsmålet om gjenstandenes egentlige tilhørighet tilbakevendende. Spørsmålet har fått nye dimensjoner i de senere tiårenes avkoloniseringsdiskusjoner, og de synliggjør svært viktige skifter i forståelsen av identitetsfellesskap og om museenes rolle i å bygge og bekrefte slike fellesskap. Kulturviter Anne Eriksen skriver om de nasjonale kulturhistoriske museene fra slutten av 1800-tallet at en helt sentral oppgave for dem var «å påvise vitenskapelig at det nasjonale særpreg ved den ene eller annen stat kunne føres langt tilbake i tid og dermed fremstod som ubestridelig».<sup>64</sup> For 1800-tallets nasjonalmu-seer og for Stortinget som vedtok lov om kulturminnevern i 1905, var nasjonalstaten det vesentlige identitetsfellesskapet, mens det

63 Museumskomiteen (nedsatt i 1988) 1991.

64 Eriksen 2001: 58.

for Braut var lokalsamfunnet som konstituerte identitet. Ideen om en felles kulturell verdensarv som ligger til grunn for UNESCOs verdensarvliste, kan sies å bygge på en tanke om verdenssamfunnet som et globalt identitetsfellesskap – men bidrar samtidig til å styrke lokale identiteter.

For Achen handlet tilbakeføringsdiskusjonen, da den kom opp i forbindelse med Museumskomiteens arbeid, om å forsvare vitenskapeligheten mot uklare, følelsesbaserte argumenter. Med utgangspunkt i en diskusjon om alterfrontaler argumenterte han med at gjenstandene fikk betydning gjennom å vise fram helheter, ikke en altertavle eller et krusifiks alene, men en serie som kunne studeres i relasjon til hverandre. I museumslogikken hadde derfor samlingen en helt grunnleggende funksjon:

Samlingene er det materiale det undervises i og forskes på. [...] Gjenstandene får deres betydning ved å utgjøre en helhet, hvor man nettopp kan illustrere slike sammenhenger, utviklingsprosesser og skift i virkelighetsforståelser m.m. I så måte er nettopp antallet varianter av særlig betydning. Det er f.eks. ikke nok å ha ett middelalderkrusifiks, men man må ha ulike typer, for bare i et komparativt perspektiv ser og forstår man utviklingen i middelalderen.<sup>65</sup>

I en slik vitenskapelig forståelse blir det en tydelig motsetning mellom å vise fram gjenstander i størst mulig nærhet til der de ble funnet, og å forvalte og formidle gjenstandene som samlinger. «Samlingene må formidles slik at publikum vinner ny innsikt.»

Ifølge Achen var det dessuten ikke sjelden snakk om en skinnargumentasjon – «man taler om lokalsamfunnets identitet og innbyggernes følelser, mens det ofte dreier seg om å tilføre kirken eller lokalmuseet en attraksjon».

Også i striden mellom Bergen museum og rogalandspatriotene i 1998 handlet det for museet om å verne vitenskapens interesse. I en rekke oppslag i Stavanger Aftenblad ble museet og direktør Hesjedal framstilt som illegitime innehavere av nabo fylkets kulturskatter.<sup>66</sup> Saken nådde Stortingets spørretime, der

65 Museumskomiteen 1991.

66 Se f.eks. Stavanger Aftenblad 10.2.1998.



Hornlue. Ukjent eier. Gitt til museet av lege Fredrik G. Gade og kjøpmann Ove C. Fandrem i 1878. Tilhører Samisk samling. Foto: Hana Lukesova, Universitetsmuseet i Bergen.



statsråden på spørsmål fra Gunnar Kvasheim (V) om ikke historiske funn i større grad burde gjøres tilgjengelige i nærheten av funnstedene, svarte bekreftende:

[S]tadig fleire innser at behova for å føle identitet og samanheng i omgjevnaden har mykje å seie for velferda og trivselen til den enkelte. Tilgang til historiske funn i museum som ligg nær funnstadene er med på å dekkje behov i lokalsamfunn og grupper for å kjenne eigen historie.<sup>67</sup>

På et drøftingsmøte om tilbakeføringsspørsmålet i april 1998 tok sosialantropologen Anders Johansen et kraftig oppgjør med identitetsargumentet:

Dagens rogalendinger vil ikke få vite noe som helst om hvem de er, de vil ikke lære sin identitet bedre å kjenne, hvis de gjør seg kjent med spor etter folk som bodde i Rogaland for 1000 år siden. [...] Dette betyr at arkeologiske funn ikke er spor etter «noen av oss» som levde her før. De er spor etter mennesker som i enhver sosial og kulturell forstand må regnes til «de andre». For dagens nordmenn må vikingene oppfattes som fremmedkulturelle, for å si det slik. [...] Rent historiefaglig er det ingen grunn til å mene at spor etter dem skulle angå oss nordmenn i høyere grad enn de angår alle andre som er interessert i historie.<sup>68</sup>

Johansen var opptatt av at han ikke snakket på vegne av museet, selv om han ganske snart skulle tiltre som styreleder for denne institusjonen. Museums- og kulturvernbransjen måtte ta en god del av ansvaret for denne tankegangen som han mente var høyst problematisk og kunne lede til kulturfundamentalisme. I de dagsaktuelle tilbakeføringsspørsmålene mellom koloniserte folk og tidligere kolonimakter kan det være denne argumentasjonen som ville være problematisk.

Striden mellom rogalendingene og de to universitetsmu-

67 Stortingets spørretime 4.2.1998, St.tid. (1997–1998):1603–1604, Kvasheim (V) spurte, Eldbjørg Løwer (V) svarte på vegne av statsråd Jon Lilletun (KrF)

68 Innlegg på drøftingsmøte 22.4.98, gjengitt i Wankel 2008: 110.

seene i Oslo og Bergen resulterte i nedsettingen av en komité, som et samarbeid mellom norsk museumsutvikling og universitetsmuseene. Utvalgets rapport kom i 2002 og er blitt en viktig referanse i diskusjonen om tilbakeføring av samlingsmateriale.<sup>69</sup> Jan Birger Østby, som ledet komiteen, innledet en artikkel om temaet med en referanse til den internasjonale debatten:

Norge har en kort historie som selvstendig nasjon. Landet har ikke hatt kolonier, og museene har relativt små samlinger av utenlandsk materiale. Museene har noe materiale som er brakt hjem av norske oppdagelsesreisende. Noen samlinger er kommet til landet med hjemvendte misjonærer, og noe utenlandsk materiale har kommet til museene gjennom norske borgere som har drevet forretningsvirksomhet eller hatt annet arbeid i utlandet. Det har vært svært få forespørsler om tilbakeføring av materiale til andre stater, men det fremmes stadig ønsker fra regioner eller lokalsamfunn om tilbakeføring av materiale fra de sentrale museenes samlinger og stadig flere av disse sakene blir fulgt opp i politiske fora.<sup>70</sup>

Den postkoloniale kritikken av de kulturhistoriske museene slo med full tyngde inn i diskusjonen om tilbakeføring. Ikke minst skulle det i fortsettelsen handle om hvem som skulle eie og stille ut det store samiske gjenstandsmateriale som siden 1800-tallet var blitt fraktet til de sentrale museene, langt utenfor det samiske området.

Etter en lang prosess undertegnet Sametinget, Norsk Folkemuseum, og Kulturhistorisk museum i juni 2012 en avtale om tilbakeføring av samiske gjenstander til de museene som står under Sametingets forvaltning og Sametinget: *Bååstede* (hjemkomst).<sup>71</sup> Avtalen var ferdigforhandlet i 2019, og mer enn 16 000 gjenstander er siden fordelt mellom dem. Slik får de samiske museene råderetten over en større del av kulturarven samtidig som det er fullverdige utstillinger igjen i Oslo. I tillegg til denne avtalen er det også en egen avtale mellom UiO og Sametinget om skjelettmateriale som er hentet fra samiske områder. Noe av det, som skjeletter fra

69 Norsk Museumsutvikling. Utlån og avhending fra museenes samlinger, Rapport 5, 2000.

70 Østby 2002.

71 Bååstede – Norsk Folkemuseum.

Neiden i Øst-Finnmark, er allerede levert tilbake og gjenbegravet.<sup>72</sup> Skjeletter som skal ha kommet til Universitetsmuseet (se ovenfor), er i tilfelle for lenge siden sannsynligvis sendt til Anatomisk institutt ved Universitetet i Oslo, eller kanskje brukt som byttemateriale med andre institusjoner.<sup>73</sup>

Bååstede omfatter foreløpig ikke andre museer enn dem i Oslo, og for eksempel ikke Universitetsmuseets 496 samiske gjenstander, men diskusjonene om hva som kan stilles ut, hvordan og hvorfor, pågår selvsagt – sammen med en utforskning av hvorfra gjenstandene opprinnelig kom, og hvordan og hvorfor de kom i museets eie. Marie Doeke Boekraad og Knut Rio har brukt gjenstandene til å utforske museets egen historie, og de viser blant annet hvordan Bergens Museum gjennom et nettverk av museumsmenn og vitenskapsmenn, handelsmenn, politikere og samer selv kom i besittelse av samiske håndverksgjenstander, klær og husgeråd, og hellige gjenstander. Noen gjenstander kjøpte museet, andre byttet det til seg. Det gjaldt for eksempel «en samling samisk husgeråd» som var laget av en fange på Akershus festning, mens den italienske gipsmaker Guidotti laget gipsavstøpninger av tre personer som satt på samme sted. Bare én av dem var kjent: den samme Mathis Hætta som er nevnt ovenfor.<sup>74</sup>

Gipsavstøpningene er i seg selv et diskusjonstema. I et intervju med Khrono i februar 2022 konstaterer Nils Anfinset at museet har disse maskene, «men burde vi hatt dem?»<sup>75</sup> «Vi har diskutert og veid for og imot. I hvor stor grad har vi rett til å stille ut dette materiale? Og hvis ja, hvordan skal det presenteres, eventuelt hvorfor ikke?»<sup>76</sup>

Sammen med for eksempel nye misjonsutstillinger og utstillinger om kolonitiden viser dette at museet ikke lenger er et sted hvor gjenstander bare systematiseres, oppbevares og stilles ut, men at de brukes til å utforske og problematisere museets egen historie.

Tidligere tenkte man rent etnografisk og hadde utstillinger i kategorien «folkeslag i hele verden». Nå er man mer opptatt

72 <https://www.sor-varanger.kommune.no/verdig-og-respektfull-gjenbegravning-i-neiden-.4964283-17830.html>

73 Samtale med Anne Karin Hufthammer, februar 2022, og e-post fra Kut M. Rio 28.2.2022.

74 Rio & Boekraad 2019.

75 Henrik von Achen til Khrono 6.2.2022.

76 Nils Anfinset til Khrono 6.2.2022.

av å vise hvordan gjenstandene er kommet hit og den kulturhistoriske sammenhengen, sier Anfinset.<sup>77</sup>

Utsagnet gir et presist uttrykk for en gjennomgripende endring i tenkningen både om mennesker og om museets formidlende og vitenskapelige oppgaver. Den nye historiserende og reflekssive tilnærmingen til egen praksis og bevisstheten om museumsutstillingenes performative funksjon er blitt et stort tema særlig etter årtusenskiftet. Fagfeltet museologi hadde likevel en lengre historie ved Bergens Museum – og Universitetet i Bergen.

### Universitet og museum

Universitetet i Bergen vokste sin tid ut av museet – i løpet av de to–tre første tiårene etter opprettelsen ble det klart at museet var i ferd med å vokse ut av universitetet. Helt fram til 1994 var ikke museet en organisasjon med noe eget styre. Både før og etter dette tidspunktet har organiseringen av museet og forholdet til det øvrige universitetet vært gjenstand for diskusjoner. Dette har handlet om de overordnede spørsmålene om samfunnsoppdraget og museets rolle, og om forholdet mellom samlingsforvaltning, formidling, undervisning og forskning. Diskusjonene ved UiB speiler en bredere debatt både i Norge og internasjonalt – om museenes rolle som kunnskapsprodusenter. Det handlet både om den disiplinorienterte forskningen som foregikk i de ulike fagmiljøene knyttet til museenes samlinger – arkeologisk, zoologisk, antropologisk – og om de tverrfaglige studiene av museenes betydning og funksjon.

Den kulturvitenskapelige delen av museet, Historisk museum med sine avdelinger, var altså del av HF-fakultetet inntil 1993 og forholdt seg til de respektive institutter som faglig sett lå dem nærmest. De naturvitenskapelige avdelingene av museet var del av Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet. Sosialantropologi var først et fag ved HF-fakultetet, men flyttet til SV-fakultetet da det ble dannet i 1970. Universitetets sterke vekst på

1960-tallet synliggjorde alvorlige problemer med plasseringen av museet i universitetsstrukturen. Falck kommenterte situasjonen i artikkelen «Bergens museum og Universitetet i Bergen».<sup>78</sup> Det nye masseuniversitetet var en viktig del av bildet, mente han; modellen fra 1946 var ikke utformet med tanke på 1970-tallets 7000 studenter. Organiseringen i universitetet hadde store omkostninger:

[I] det store og hele er museene kommet sterkt i bakgrunnen innenfor universitetet. Det sterke presset som universitets-ekspansjonen har ført med seg, har tvunget museene til å utsette viktige museale oppgaver. Særlig gjelder dette videreføring og utbygging av aktiv, utadrettet virksomhet, hvor det ved enkelte museer har vært stagnasjon, bl.a. på grunn av de krav som den akademiske undervisning har stillet.<sup>79</sup>

I 1971 oppnevnte kollegiet etter initiativ fra Falck og hans kolleger ved museene en komité, ledet av professor i kunsthistorie Robert Kloster. Komiteen skulle utrede museenes stilling innenfor universitetsstrukturen og relevante problemstillinger for effektivisering innen og utenfor museene, og innstillingen kom året etter.<sup>80</sup> Et hovedspørsmål var nettopp den kritiske balansen mellom akademiske og museale hensyn: Var det mulig å forene kravene til et moderne offentlig museum med kravene til et moderne masseuniversitet?<sup>81</sup> Veksten i universitetssektoren, med opprettelsen av nye universiteter, hadde betydd innlemmelse av flere store og historisk viktige museer og samlinger i en ny sektor. Komiteen mente dette styrket den vitenskapelige siden av museumsvirksomheten, men til en høy pris, og bekymrede kritikere i en lang serie komitéer og utvalg i årene siden har hevdet det samme.<sup>82</sup>

78 Vorren 1972.

79 Falck 1972.

80 DAK sak 118/1971. Museumskomiteen 1972: 7. Komiteen ble ledet av professor Robert Kloster, med var Falck (som sekretær), professor Knut Fægri og konservator Dagfinn Moe fra Botanisk museum, professor Hans Kauri og førstekonservator Johan Fredrik Willgohs fra Zoologisk museum, professor Brian Sturt og førstekonservator Ivar Hernes fra Geologisk institutt. Den ble supplert med konservator II Eirik Granquist og studentrepresentanten cand.mag. Øystein Frøiland fra Zoologisk museum, med stud.mag.art. Signe Krüger, fra Historisk museum som studentvararepresentant, senere erstattet av Inger Marie Holm-Olsen (s. 7).

81 Museumskomiteen 1972: 13.

82 NOU 2006: 8, se vedlegg 4.

Den utadrettede delen av virksomheten blir skadelidende, skrev komiteen i 1972. Museene klarte ikke å holde tritt og oppfylle folkeopplysningsforpliktelsene. Også den internasjonale museumsdiskusjonen var opptatt av de samme utfordringene. I mylderet av nye medier og kommunikasjonsformer var f.eks. UNESCOs museumsorganisasjon ICOM bekymret for museenes manglende evne til å hevde sin samfunnsmessige posisjon.<sup>83</sup> Utstillingsformen og museenes glansdager var kanskje over? Museumskomiteen var opptatt av å oppvurdere den spesielle kompetansen og fagligheten hos de museumsansatte – og også av å styrke den formelle opplæringen i museumsarbeidets teori (museologi) og metoder (museografi).<sup>84</sup> Dette var viktig for å motvirke tendensen til akademisering av museene, hevdet komiteen. Med akademisering mentes den sterke vekten som ble lagt på undervisning og forskning – på bekostning av museets utadrettede formidlingsvirksomhet. Komiteen foreslo å opprette museologi som fag ved UiB. Et slikt tilbud fantes i en del europeiske land, men foreløpig ikke ved noe norsk universitet. En stipendiatstilling i museologi var våren 1972 utlyst ved det nye Universitetet i Tromsø.<sup>85</sup>

Ideen om et museologifag ved UiB ble ikke realisert i denne omgangen. I det hele tatt var konsekvensene av komiteens arbeid få. Det neste museumsutvalget ble nedsatt av kollegiet i 1988 og ble ledet av universitetsdirektør Magne Lerheim.<sup>86</sup> Museumskomiteen leverte innstilling i 1991 og forklarte det svake gjennomslaget i forrige runde blant annet med økonomiske forhold etter oljekrisen i 1972.<sup>87</sup> En konkret foranledning for en ny gjennomgang av museets organisering på slutten av 1980-tallet var mulighetene for et nytt museumsbygg, aktualisert av det pågående arbeidet med tunnel under Nygårdshøyden. Komiteen anbefalte i den forbindelse at den gamle museumsbygningen, selve det gamle Bergens Museum,

83 Museumskomiteen 1972: 13.

84 Sst.: 20.

85 Sst.: 22.

86 Museumskomiteen leverte innstillingen: Organisering og fornying av universitetets museer i august 1991. Til komiteen ble følgende oppnevnt, foruten ledere: professor Ståle Dyrvik, Historisk institutt, forsker Arthur Fasteland, Historisk museum, førstekonservator Dagfinn Moe, Botanisk institutt, førsteamanuensis Andreas Steigen, Zoologisk museum, førsteamanuensis Georg Henriksen, Institutt for sosialantropologi, professor Johan A. Aarli, Institutt for nevrologi og førstekonsulent Lars Narve Larsen, Økonomiavdelingen. Innstillingen, s. 17.

87 Museumskomiteen 1991: 7.

«utgår i sin helhet av hovedplanen for et nytt museumskonsept». Det var ikke egnet til museumsformål. Deler av Historisk museums hovedbygning skulle fortsatt kunne brukes.<sup>88</sup>

Rapporten kom i 1991 og slo fast like tydelig som den forrige at en revitalisering var nødvendig. Museene hadde grunn til å være stolte over sine betydelige samlinger – men utover det ble situasjonen vurdert som heller sørgelig:

Universitetet har ikke grunn til å være tilsvarende stolt over samlingenes allmenne tilstand. Det er «noe musealt» over universitetets museer, der deler av samlingene har stått uten «fornyelse» i nærmere ett hundre år.<sup>89</sup>

Det museale preget gjaldt ikke minst de etnografiske samlingene. Fra Sosialantropologisk institutt ble det i 1988 minnet om at museets gjenstandssamling «både i snever og utvidet forstand er utilstrekkelig».<sup>90</sup> Dette forhindret ikke at samlingen av eksotisk etnografika fortsatt hadde publikumsappell. Vinteren 1989/90 ble bortgjemte skatter fra samlingene til Historisk museum stilt ut i samarbeid med Bryggens Museum, under tittelen «All verden i Bergen». I forbindelse med utstillingen ble det holdt populære vitenskapelige foredrag i helgene, om temaer som hodejegere i Mellom-Amerika og kastesystemet i India.<sup>91</sup>

Spørsmålet om ikke universitetsmuseer som organisasjonsform var en anakronisme, kom opp i denne runden:

Muséer er ikke et nødvendig integrert element i et universitet. Ikke minst ved etableringen av nye universiteter har en «world wide» fått universiteter uten en museumskomponent.<sup>92</sup>

At alle de fire norske universitetene hadde tilknyttet egne museer, måtte forklares historisk; flere av museene var eldre enn universi-

88 Sst.: 126–27.

89 Museumskomiteen 1991: 5.

90 Ref. høringsrunden om museets framtid 1988, uttalelse fra Sosialantropologisk institutt datert 27.04.88, signert Ørnulf Gulbrandsen, vedlegg til DAK-sak 141/88.

91 BT 20.1.1990, s. 16.

92 DAK-sak 141/1988.

tetene, og særlig UiB kunne jo ses om sprunget ut av museumsinstitusjonen. Det ble åpnet for at det nå måtte være mulig å tenke på nytt. Var tiden moden for å gjenskape Bergens Museum som selvstendig organisasjon, utenfor – eller i randsonen av – universitetet? Museumskomiteen gikk ikke inn for en løsrivelse, men for en ganske grunnleggende nyorganisering innenfor rammene av universitetet. Slik ble det også. Kollegiet opprettet Bergen museum for å legge til rette for en ny organisering fra 1.1.1993, og fra 1.1.1995 fikk Bergen museum et styre og råd og skulle bestå av en kulturhistorisk og en naturhistorisk avdeling.<sup>93</sup> Den tette organisatoriske forbindelsen mellom faginstuttene og museumsavdelingene ble brutt.

Universtetsmuseets problemer var likevel ikke løst. Hele museumssektoren sto foran en stor omorganisering ved inngangen til 2000-tallet. Forskning på, i og om museer ble et viktig tema – og nytt lys ble rettet mot universitetsmuseenes spesielle status, særlig mot deres tette forbindelser med de vitenskapelige forskningsmiljøene. Da Riksrevisjonen gjennomgikk status for universitetsmuseenes samlinger i 2002, ble det pekt på at de ikke var godt nok ivaretatt, og at museene heller ikke ble styrt godt nok.<sup>94</sup> I 2004 nedsatte Utdannings- og forskningsdepartementet et utvalg for å utrede universitetsmuseenes særlige utfordringer.<sup>95</sup> Professor Ingvild Sælid Gilhus, som også var med i styret for Bergen museum, deltok i utvalgsarbeidet. Utvalgsflertallets mest kontroversielle forslag var å løse opp forbindelsen til universitetene og gjøre universitetsmuseene til uavhengige organisasjoner. I høringsrunden gikk UiB, i likhet med resten av eierne av landets universitetsmuseer, sterkt imot dette forslaget, men støttet ellers opp om intensjonen om en samlet vurdering – og opprustning – av universitetsmuseene, landets største museer. Forskningens rolle i denne satsingen ble understreket i høringsuttalelsen fra UiB:

[K]jerneoppgaver som samlingsutvikling og samlingsforvaltning må være forskningsbasert. Formidlingen må ifølge

93 Årsmelding 1993: 13, 1994: 37, 1995: 43. Fra 1994 ble de ansatte som før hadde vært ansatt ved fakultetene, flyttet til Bergen Museum.

94 Universitetsstyret, sak 43/2010.

95 NOU 2006: 8.



sakens natur først og fremst være samlingsbasert og således også forskningsbasert. [...] Samlingsutvikling som ikke er forskningsbasert på denne måten, kan vanskelig holde den kvaliteten som må kreves av et universitetsmuseum; den kan lett bli tilfeldig og usystematisk.<sup>96</sup>

Stortingsmeldingen om universitetsmuseene, *Tingenes tale*, som kom to år senere, pekte også på store svakheter i museenes forskning om natur- og kulturarv.<sup>97</sup> Parallelt med den politiske oppmerksomheten og bekymringen foregikk diskusjonen i museumsmiljøene om forskningspraksis, og ikke minst om selve forskningsbegrepet. Stortingsmeldingen hadde lånt navn fra en antologi utgitt i 2002, i skriftserien til Bergen museum: *Tingenes tale. Innspill til museologi*.<sup>98</sup> Boka var redigert av Anders Johansen, Kari Gaarder Losnedahl og Hans-Jacob Ågotnes, alle sentrale i utviklingen av museologi ved UiB. Johansen stod også bak et forskerkurs i museumstudiet ved Bergen Museum, støttet av Norsk museumsutvikling.<sup>99</sup> Hensikten med kurset var å bidra til å opparbeide fagfeltet museologi i norsk sammenheng og «inspirere til utvikling av ideer til museologiske forskningsprosjekter». I artikkelen «Museumsforskning som museumsutvikling», trykt både i Norsk museumsutviklings skriftserie og i *Nordisk museologi*, redegjorde Johansen for tankegangen bak forskerkurset.

Professor i museologi ved UiO, Brita Brenna, pekte et tiår senere på Johansens artikkel som et startpunkt for fagfeltet i en norsk sammenheng: «Han ønsket mer og bedre forskning ved museumsinstitusjonene, men det han først og fremst etterspurte var forskning om museer.»<sup>100</sup> Begrepet museumsforskning var tvetydig, ifølge Brenna var denne tvetydigheten hos Johansen intendert; museumsforskning skulle romme både forskning på museenes samlinger og tilhørende problemstillinger og forskning om museenes egen praksis.

Som vist hadde Museumskomiteen allerede i 1972 foreslått å

96 Forslag til høringsuttalelse fra UiB, godkjent med merknader i møtet, universitetsstyret, sak 74/2006.  
 97 St.meld. nr. 15 (2007–2008).  
 98 Johansen, Losnedahl & Ågotnes 2002, Johansen 2002.  
 99 Johansen 2000: 59.  
 100 Brenna 2009: 63.

opprette et museologifag ved UiB. Forslaget ble gjentatt av komiteen i 1991, men ikke realisert før ved årtusenskiftet, som et etterutdanningstilbud for museumsansatte. Selv om innholdet i faget hadde endret seg noe siden de tidligste planene, var ideen om å skape en identifikasjon hos museumsansatte til museet snarere enn til de respektive fagfelt de tilhørte, fortsatt viktig. Museums-kunnskap ved universitetet måtte være vitenskapelig; «de museale praksiser» måtte gjøres til gjenstand for forskning.<sup>101</sup> Johansen pekte på museet som kommunikasjon, som kunnskapsprodusent, som kilde til kulturhistorie, og som sosial institusjon.

I innledningen til *Tingenes tale* i 2002 ble det slått fast at museenes kunnskapsgrunnlag er tredelt: Det trengs kunnskap om materialet som museet forvalter, og deres historiske kontekster, kunnskap om forsvarlig behandling av gjenstandene, men i tillegg en tredje kunnskapsform: «Til sist er det nødvendig med kunnskap om den museale kunnskapen selv – om dens historie, dens institusjonelle vilkår, dens verdigrunnlag og ideologiske betydning, dens samfunnsrolle.»<sup>102</sup> Rios artikkel i antologien gir et tydelig eksempel på dette metaperspektivet på museumsvirksomhet: Hva er et museum, hvordan virker det, og hva skal det være godt for? Rio beskriver i denne artikkelen hvordan arbeidet med å katalogisere Bergens Museums samling gjenstander fra Oseania hadde vekket interessen for disse gjenstandenes museumshistorie – bakgrunnen for at de hadde kommet i museets eie, og ikke minst, hvilke fortellinger de var blitt en del av etter at de havnet i Bergen:

Det kanskje største mysterium ved museumsinstitusjonen er hva som skjer med en gjenstand idet den blir tatt ut av det sosiale liv og skrevet inn i museets protokoller og plassert i mørke magasiner.<sup>103</sup>

I museets forskningsmelding for 2009 hadde den nye museologien ennå ikke satt veldig sterke spor. Det som der ble karakterisert som «museumsforskning», angikk fortsatt fremfor alt «en rekke faktuelle forhold knyttet til materialitet, dets forekomster i tid og

101 Johansen 2000: 60.

102 Johansen mfl. 2002: 8.

103 Rio 2002: 64.

rom og dets beskaffenhet». Forskningsmeldingen trakk dessuten fram et sett med strukturelle problemer knyttet til uttellingen for vitenskapelig virksomhet. Ti universitetsstipendiater med tilhold på museet fikk veiledning av museets ansatte – som ikke uten videre ble kreditert for dette arbeidet. Det var også uklare betingelser for deltakelse i undervisning, som var svært utbredt, og eksterne prosjekter der museets folk deltok, ble administrert og dermed synliggjort av samarbeidende institutter. Rester av det gamle systemet, der museet var tett integrert i instituttstrukturen uten egen administrasjon, hang med andre ord igjen – lenge. At Bergen museum var «dramatisk underbemannet», gjorde ikke forholdene enklere – likevel var publiseringsstatistikken god, både når det gjaldt slikt som ga poeng, og slikt som ikke gjorde det, for eksempel årbøker. Museets folk så det som et problem at deres viktigste oppdrag, formidlingen, ikke inngikk i det som skulle rapporteres i forskningsmeldingen, og styreleder Henrik von Achen og direktør Siri Jansen føyde til: «Museet har en stor og variert formidlingsvirksomhet og etterlyser universitetets rapportering eller melding for denne delen av samfunnsoppdraget.»<sup>104</sup>

I 2009 var styrings- og ledelsesformer ved universitetet generelt og museet spesielt igjen en sak, og det på flere måter. Regjeringen hadde, som del av en økonomisk tiltakspakke for landet, bevilget penger til utvendig rehabilitering av det gamle museumsbygget. Som vist i kapittel 9 i bind 1 kom det senere midler til innvendig rehabilitering, med nye utstillinger og bygging av aula, og i 2010 sto saken om nye styrings- og ledelsesformer ved Bergen Museum på dagsordenen. På dette tidspunktet hadde museet en administrativ direktørstilling, nå ble det bestemt at direktøren skulle ha både museumsfaglig og vitenskapelig kompetanse. Et museumstyre, underlagt universitetsstyret, hadde representanter fra alle ansattegrupper og studenter, i tillegg til eksterne representanter.<sup>105</sup> Museet var med andre ord organisert som et eget fakultet.

En ny direktør, Christoffer Schander, ble ansatt i 2011, et nytt styre oppnevnt, og nye regler for museet utformet. Schander døde like etter ansettelsen, og Henrik von Achen ble ansatt som direktør. Inntil museet var ferdig rehabilitert i 2019, var den kanskje aller

104 Styret for Bergen Museum, sak 2010/4120: Forskningsmelding for Bergen Museum 2009.

105 Universitetsstyret, sak 43/2010.

tydeligste markeringen utad av de endringene som foregikk, at museet i 2011 skiftet navn til Universitetsmuseet i Bergen.<sup>106</sup>

### Årets museum 2021

Arkitekt Nebelongs museumsbygning på Nygårdshøyden stengte for publikum i 2013. Opprustingen tok seks år. Rehabiliteringen og nyåpningen i 2019 innebar en massiv økonomisk innsats og et definitivt brudd med forestillingen om universitetsmuseet som støvete og underprioritert. I 2021 ble Universitetsmuseet i Bergen «Årets museum» i museumsforbundets årlige kåring. Juryen la vekt på hvordan de omfattende rehabiliteringsarbeidene hadde tatt i bruk til dels ganske dristig dramaturgi, uten å bryte båndene til historien og tradisjonen.

Det er mulig å kjenne seg igjen i museumsbygningen etter gjenåpningen – men umulig å ikke legge merke til en del nye grep, som også handler om en ny tilnærming mellom institusjonens kulturhistoriske og naturhistoriske del. I den permanente utstillingen presenteres samtidens overveldende utfordringer på en måte som overskrider de tradisjonelle fakultets- og disiplingrensene, blant annet ved å tematisere våre forståelser av tid i kryssningen mellom humanistiske og naturvitenskapelige tilnærminger. De gamle utstillingsgjenstandene – fra hvalskjeletter til utstoppende dyr – var vasket og pusset til de skinte, og komplettert med nye. Den såkalte plasthvalen, gåsenebbhvalen som strandet og ble avlivet på Sotra i 2017, med store mengder plast i magen, er blitt et gjenkjennelig symbol ikke bare i Norge, men internasjonalt, på menneskenes naturødeleggelse. Antropocen som begrep for menneskenes påvirkning av geologiske perioder ble etablert og problematisert i utstillingene, og det ble gjort humanistiske intervensjoner i de naturhistoriske utstillingene. I takketalen la direktør Henrik von Achen vekt på at det nye museet ikke bare ville presentere viktig kunnskap, men ta publikum med inn i produksjonen av den: Museet ønsket intet mindre enn «å redefinere ideen om hva et universitetsmuseum skulle være».<sup>107</sup>

106 Universitetsstyret, sak 60/2011. Bergen Museum – navneendring og oppnevning av styre.

107 <https://museumsnytt.no/universitetsmuseet-i-bergen-ble-arets-museum-2021/>

Ambisjonen om å invitere publikum og offentligheten inn i «kunnskapens produksjonshall» innebar også et nytt søkelys på at vitenskapelige taksonomier ikke er nøytrale, men uttrykk for konvensjoner og valg. I organiseringen og sorteringen av «eksotiske gjenstander» etterliknet etnografer Carl von Linnés systemer, skriver Knut Rio, under «et påskudd om at kultur kunne innsamles akkurat slik som natur».<sup>108</sup> I senere tid er det ideologiske og historiske grunnlaget også for Linnés systemer blitt problematisert. Også her kan det altså spores en tilnærming mellom vitenskapskulturene – taksonomier og klassifiseringssystemer er sentrale elementer ved både kulturvitenskap og naturvitenskap, problematiseringen av slike systemer viser fram fellestrekk ved vitenskapelig virksomhet på tvers av fag.

Dette kapitlet tok utgangspunkt i utstillingene «Til jordens ender» (2008), «Kolonitid» (2009) og «Inntrykk fra koloniene» (2014).<sup>109</sup> En postkolonial vending har betydd at de etnografiske samlingene på en helt ny måte brukes selvrefleksivt – optikken snus fra de eksotiske andre til «oss selv». Den nye tilnærmingen til denne delen av museets samlinger er på samme måte som rehabiliteringen av de naturhistoriske samlingene del av en ganske fundamental omdefinering av museenes samfunnsoppdrag. Samtidig er det en påminning om ambisjonen om å «demokratisere kunnskapen» som har vært uttrykt gjennom historien om både Universitetet og Universitetsmuseet.

## Litteratur og kilder

- Andresen, A.** (2016). Vitenskapene og den nye samepolitikken (1945–1963). *Historisk tidsskrift*, 95(3), 405–435.
- Bagge, S.** (1996). Samfunnsvitenskapenes historie. I: Roll Hansen, N., Goksoyr, J., Irgens, L.M., Helle, K., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernas, A., Selvig, K.A., Thue, F., Bagge, S. & Teigen, K.H., *Universitetet i Bergens historie. Bind II* (s. 582–709). Universitetet i Bergen.
- Brenna, B.** (2009). Hva gjør museologi? *Nordisk Museologi*, 17(1), 63–75.
- Brenna, B.** (2012). Gjort er gjort. Universitetsmuseene post factum. I: A. Maurstad & M.A. Hauan (red.), *Museologi på norsk: Universitetsmuseenes gjøren* (s. 231–237). Trondheim: Akademika.
- Eriksen, A.** (2001). «Tordenskjold Heimatt til Noreg!». Om tilbakeføring av kulturarv. *Norveg*, 44(1–2), 51–72.

108 Rio 2002: 72.

109 Kjerland & Rio 2009. Se også oppslag i Morgenbladet 4. september 2009, «Vemod og vemelse», ved T.H. Eriksen.

- Eriksen, T.H. & Nielsen, F.S. (2002). *Til verdens ende og tilbake. Antropologiens historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Falck, K. (1949). *Misjonæren som kulturforsker*. Oslo: Egede Instituttet.
- Falck, K. (1958). L'ancien village a Vakinankarata, Madagascar. *Universitetet i Bergen, Årbok Historisk-antikvarisk rekke*, 4.
- Falck, K. (1972). Bergens Museum og Universitetet i Bergen. I: Ø. Vorren (red.), *Museum og universitet. Jubileumsskrift til Tromsø Museum 1872–1972* (s. 187–191). Oslo: Universitetsforlaget.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*, Bind I (s. 190–546). Universitetet i Bergen.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie*, Bind I. Universitetet i Bergen.
- Gran, G. (red.) (1914). *Nordmænd i det 19. aarhundrede*. Kristiania.
- Haaland, A. (1996). Bergens Museums historie 1825–1945. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I (s. 10–189). Universitetet i Bergen.
- Innstilling fra en komite oppnevnt etter initiativ av det XVI norske rektormøte (1969). *Ikke-europeiske kulturstudier i Norge*.
- Innstilling fra Komitéen til utredning av museenes stilling innen universitetsstrukturen (1972). *Museene*. Oslo: Universitetsforlaget (Kloster-komiteen).
- Innstilling fra Museumskomiteen av 1988. (1991). *Organisering og fornying av universitetets museer*. Universitetet i Bergen (Lerheim-komiteen). Vedlegg til Innstilling fra Museumskomiteen av 1988.
- Johansen, A. (2000). Museumsforskning som museumsutvikling. *Norsk museumsutvikling*, 6.
- Johansen, A., Losnedahl, K.G. & Ågotnes, H.-J. (2002). *Tingenes tale. Innspill til museologi*. Universitetet i Bergen.
- Jordåen, R. (2014). *Christie. Presidenten*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kjerland, K.A. & Rio, K.M. (2009). *Kolonitid: Nordmenn på eventyr og Big Business i Afrika og Stillehavet*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Lien, S. & Nielsen, N. (2016). *Museumsforteljingar: Vi og dei andre i kulturhistoriske museum*. Oslo: Samlaget.
- Murre-Van den Berg, H.L., Okkenhaug, I.M., Hestads Skeie, K. & Nielsen, H. (2011). Protestant missions and local encounters in the nineteenth and twentieth centuries: Unto the ends of the world. *Studies in Christian Mission*, 40, 187–206.
- Nielsen, Y. (1907). Universitetets etnografiske samlinger 1857–1907: En historisk oversigt over deres tilblivelse, vækst og udvikling. *Meddelelser fra Det etnografiske Museum*, 1.
- Nielsens, H. (2007). Til jordens ender. Om hvordan verden ble brakt til Norge og omvendt på etnografiske utstillinger i misjonsregi. *Norsk Antropologisk tidsskrift*, 18, 196–215.
- Nielsens, H. (2008). Til jordens ender: Fortellinger om norsk misjon. *Bergen Museums skrifter*, 23.
- Nielsens, H., Okkenhaug, I.M. & Hestad, S. (2011). *Protestant Mission and local encounters in the nineteenth and twentieth centuries*. Leiden / Boston: Brill.
- NOU 2006: 8. *Kunnskap for fellesskapet. Universitetsmuseenes utfordringer*.
- Okkenhaug, I.M. (2016). *En norsk filantrop, Bodil Bjørn og armenerne*. Kristiansand: Portal.
- Perminow, A.A., Eek, A.C. & Bergstøl, J. (2004). *Kulturhistorier i sentrum. Historisk museum 100 år*. Oslo: Kulturhistorisk museum / Universitetet i Oslo.
- Pickstone, J.V. (2000). *Ways of knowing. A new history of science, technology and medicine*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Rio, K. (1999). Oceania gjenoppdaget i Bergen: Reiser i Bergen Museums samlinger fra Stillehavet. *Bergen Museums Skrifter*, 3.
- Rio, K. (2002). Eksotiske gjenstander og deres museumshistorie. *Tingenes tale: Innspill til museologi*. Bergen: Bergen Museums skrifter.
- Rio, K. & Boekraad, M.D. (2019). Kolonitidens lange røtter og den samiske samlingens aktualitet i dag. *Årbok for universitetsmuseet i Bergen*, 102–120.
- Ruud, L.C. (2018). Det museale maskineri: Fremstilling av «primitive folkeslag» ved Det kongelige Fredriks universitets etnografiske samlinger. *Norsk museumstidsskrift*, 4(2), 73–93.
- Ruud, L.C. (2019). At ræpresentere de primitive folkeslag. Etnografisk kunnskap på det tidligere 1900-tall. I: G. Ween & L.C. Ruud (red.), *En trængslens historie: En antologi om historikeren og museums mannen Yngvar Nielsen* (s. 225–250). Tromsø: Orkana.
- Sandmo, S. (2008). O var mitt Hjerte fuldt af Guds Hjertes Varme for de spedalske! I: H. Nielsens (red.), *Til jordens ender: Fortellinger om norsk misjon*. Bergen Museums skrifter, 23.
- Shetelig, K.H. & Lexow, E. (1925). *Bergen Museums Historisk-antikvariske afdeling*. Bergen.

- Siverts, H. (red.) (1978).** *Den fjerde verden. Minoritetspolitikk og praksis.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Storaas, F. (2017).** Mørkrets Hjarte. *Årbok for universitetsmuseet i Bergen.* Bergen.
- Thue, F.W. (1996).** Det Humanistiske Fagfeltets Historie. I: N. Roll Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernas, K.A. Selvig, F. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie.* Bind II (434–581). Universitetet i Bergen.
- Tromholt, S. (1885).** *Under Nordlysets Straaler. Skildringer fra Lappernes Land.* København: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn).
- Vorren, Ø. (1972).** *Museum og universitet. Jubileumsskrift til Tromsø museum 1872–1972.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Wankel, I. (2008).** *Kulturarvkonflikter. En kvalitativ analyse av praksis i tilbakeførings spørsmål* (Masteroppgave). Oslo: Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.
- Wolukau-Wanambwa, E. (2020).** Kongo-Vitrinen: Hvordan Kolonialismen er representert ved Universitetsmuseet i Bergen. I: M. Tveit (red.), *Maske spillet i Kongo. Hvordan løslatelsen av to leiesoldater ble et nasjonalt anliggende* (s. 132–147). Oslo: Frekk forlag.
- Østby, J.B. (2002).** Utlån og avhending av materiale fra norske museumssamlinger. *Nordisk museologi*, 2, 42–48.
- Ågotnes, H.-J. (2012).** Museet som kunnskapsarena. I: A. Maurstad & M.A. Hauan (red.), *Museologi på norsk: Universitetsmuseenes gjøren* (s. 209–230). Bergen: Fagbokforlaget.



Et knippe UiB-publikasjoner, fra den eldste, studentavisen Ånd og Vilje, som var felles for UiB- og NHH-studenter, til dem som nå er blitt digitale: På Høyden og Studvest. Den siste utgave også i papir. Foto: Eivind Senneset.



# Kapittel 5

## Formidling – folkeopplysning, informasjon og kommunikasjon

*Hege Roll-Hansen*

Vil du være med å forme framtida? Spørsmålet, vanskelig å svare nei på, stilles dem som vurderer å søke seg til Universitetet i Bergen som studenter eller ansatte. I stillingsannonser og informasjon til studenter er denne invitasjonen til å gjøre «en forskjell for verden og framtiden» integrert i UiBs visuelle og konseptuelle profil. Målrettet arbeid ligger bak. I 2020-årene inngår profilering og omdømmehåndtering i universitetshverdagen. Formidling av forskningens resultater og deltakelse i samfunnsdebatten er også viktig for dagens universitetsansatte – og har vært det siden starten. Arbeidet har vært organisert og prioritert ulikt, men alltid vært begrunnet og forstått som et demokratioppdrag. Dette kapitlet handler om profilering, om formidling og informasjonsarbeid – om innsats for opplysning og demokrati innad og utad gjennom UiBs historie.

«Nettopp i vår tid står vi overfor en krise i forholdet mellom universitetet og folket», skrev den radikale litteraturviteren Edvard Beyer i en kronikk i Bergens Arbeiderblad (BA) lørdagen før den store åpningsseremonien mandag 30. august 1948. Forsiden viste et by-universitet på Nygårdshøyden, tegnet med studenter strømmende til fra hele Vestlandet med tog og båt, og dessuten nordfra med fly. Det nye universitetet hadde en stor og viktig oppgave i å avhjelpe «en gapende kløft mellom forskerne og det store publikum, en kløft som kan bli skjebnesvanger for hele vår kultur», skrev Beyer.<sup>1</sup> Til forskjell fra embetsmannsuniversitet i hovedstaden hadde universitetet i vest muligheten til å holde broen over denne kløften åpen, mente han. UiB skulle fremme demokratiet, det ville åpne muligheter for høyere utdanning for ungdom fra større deler av landet og fra alle sosiale lag. For Beyer betydde ikke dette nødvendigvis at flere skulle studere, men at de best egnede fikk gjøre det. Det var viktigere enn før å motarbeide forestillingen om at akademisk utdanning var særlig gjevt. Studenten, embetsmannen og professoren var hverken bedre eller dårligere enn bonden, industriarbeideren eller sjømannen. UiB måtte bidra til å gi alle «kjærlighet til tanken og tankens frihet», respekt for saklighet, utforskning, toleranse og «den verdensborgerånd som er vitenskapsens livsnerve og folkestyrets beste støtter». Beyer formante om at folkeopplysning ble tatt alvorlig – for slik å gi UiB en plass «ikke bare i folkets bevissthet, men i dets hjerte».<sup>2</sup>

### Begynnelsen – gamle tradisjoner og nytt universitet

Beyers artikkel kan ses som en oppfordring til å videreføre museets tradisjon med folkeopplysning og spredning av vitenskapelig ånd. Lov om Universitetet i Bergen slo fast ansvaret for opplysningsarbeid i formålsparagrafen, så fremt det «kan sameinast med dei vitenskapelege oppgåvene til universitetet». Noen slik formulering hadde ikke loven om UiO. Forskjellen er tolket noe forskjellig. I 1996 så Astrid Forland formuleringen som progressiv og som

---

1 BA 28.8.1948: 3–4.

2 Sst.

uttrykk for identifikasjonen med byens museumstradisjon.<sup>3</sup> I dette verket, som i kapittel 1 i bind 1, er tolkningen noe annerledes: at utdanning og forskning var det viktigste, og at formidlingsarbeid var underordnet de vitenskapelige oppgavene. Da det åpnet, med pomp og prakt, var det store forventninger til det nye universitetet, det skulle være et bredt universitet som det i Oslo, det skulle bidra med forskning og utdanning, for vitenskapen og for samfunnet. Det var mye å bygge på, men mer måtte til, ikke bare folk og hus, men også symboler som synliggjorde verdiene.

*Universitas Bergensis: Kunnskapens tre eller heraldisk ugle?*

For utvekslingen mellom det nye universitetet og verden omkring trengtes et merke, som segl og våpenskjold, til seremoniell bruk og prosaisk korrespondanse. Rektor Bjørn Trumpy tok kontakt med førstearkivar Hallvard Trættemberg (1898–1987) ved Riksarkivet, landets fremste heraldiker.<sup>4</sup> Han er kjent for å kombinere kunnskap og ærbødighet overfor middelalderens strengt regulerte våpenskjold med en sans for et moderne, stilisert og forenklet uttrykk. Et heraldisk merke for et bergensk universitet ville knyttet an til akademiske tradisjoner, men Trættemberg fant lite hos de europeiske middelalderske universitetsseglene. De lignet de kirkelige, og brukte helgenbilder og bygninger. Etter reformasjonen ble kongemakten tydeligere i seglene, med bruk av fyrstens våpenskjold eller portrett. Selv om Trættemberg bygde på middelaldersk formspråk, holdt han avstand til fyrste- og kirkemaktens symboler. Han kom med fem forslag til grunnsymbol: Livstre, Ugle, Athenehode, Skip og Fisker, som han utformet i mange varianter og sendte over 28 tegninger til Trumpy.

Trættemberg foretrakk livstreet. For et universitet var treet egnet, som kunnskapens tre og livstreet. Det hadde også lokal forankring; tremotivet var brukt i folkekunst på Vestlandet «ned til vor tid».<sup>5</sup> Minervas ugle fantes i Bergens museums våpenskjold, med eikeløv og en borg med tre tårn fra Bergens byvåpen. Selv om

3 Forland 1996.

4 Biografiske opplysninger er hentet fra Store norske leksikon, [www.snl.no](http://www.snl.no)

5 Brev fra Trættemberg til Trumpy 15.6.1949, Sentralarkivet: sak 178/T49.

uglen ville knytte an til universitetets forhistorie, var Trætberg skeptisk. Uglen var så lite brukt at det var vanskelig å finne mønster, men riktig utført kunne nok uglen være «heraldisk akseptabel». Den måtte tegnes i profil for at nebbet skulle ses mot bakgrunnen, og vingene måtte være utslått. I noen forslag ble uglen kombinert med gudinnen Athene; det kunne gi en parallell til Apollon i våpenet ved UiO. Flere utkast spilte på nærhet til havet, med skip eller fiskere, som skulle vise til at skip var brukt til utforskning av ukjente «verdensdeler og havdypene», forskning både landet og Bergen hadde «tatt mye del i». Dessuten var skipet brukt i et eldre bysegl fra Bergen, fra 1200-tallet. Kanskje kunne Wilhelm Frimann Koren Christies portrett være utgangspunkt, men Trætberg og Trumpy var på linje; et portrett skulle ikke profilere et moderne vestnorsk universitet. I 1948 var Haakon 7. eneste tenkbare portrettmulighet, men dette var heller ikke aktuelt.

UiB trosset ekspertisen og tok i bruk Minervas ugle, ikke i profil og uten utspente vinger, men fredelig landet med vidt utsyn fra de syv fjell. Håpet var at seglet skulle være klart til åpningen 30. august 1948, sammen med rektor-, dekan- og professorkapper. Et rektorkjede måtte også til. Til det ble tiden for knapp, men i 1950 ble rektorkjedet, med Minervas ugle som viktigste motiv, gitt som gave fra byens eldre akademikere:

[S]om et synlig bevis ber vi Universitetets rektor å motta den medfølgende kjede, og bære den ikke alene som et tegn på rektors høye verdighet, men også i håpet om at Universitetet i Bergen alltid må være et levende og målsettende ledd i landets og byens vitenskapelige og kulturelle liv.<sup>6</sup>

Symbolene var viktige, våpenseglet skulle pryde diplomer, brevholder, visittkort – og som i dag nettsidene der slagordet «Verden trenger tankene dine» står. Valget knyttet UiB til egne røtter, og kapper og kjede trakk synlige og symbolske forbindelser til universiteter fjernt og nært.

6 Følg brev til overrekkelsen, Sentralarkivet 1950.

### *Mediehandtering i pionertiden*

Offentligheten var interessert i det nye universitetet. Lenge, og særlig de første årene, rapporterte avisene i Bergen om høytideligheter, som immatrikulering og årsfester.<sup>7</sup> Når budsjetter ble vedtatt og byggerier skulle settes i gang, var det ikke sjelden store oppslag. De første 20 årene hadde ikke universitetet noen avdeling eller egen ansatt med ansvar for å koordinere folkeopplysning eller annen informasjon. Formidling av vitenskapelige resultater sto de vitenskapelig ansatte for, på deres initiativ og premisser. Den generelle informasjonen om universitetet tok rektor og direktør seg av. To oppslag kan illustrere pressens interesse.

Lørdag 15. desember 1951 trykte Dagbladet en helsides reportasje om UiB. Det ble slått fast at bergensuniversitetet var i alvorlig krise; mens andre høyere læresteder hadde stor søkning og trengsel, var studenttallet jevnt synkende. De bevilgende myndigheter hadde ansvaret, budsjettforslaget fra UiB var «hensynsløst beskåret». Alvorligst var det for Det historisk-filosofiske fakultet, mange stillinger var ubesatt, og studentene ble eksaminert av UiO-professorer. Situasjonen var noe bedre for realistene, men selv om nye bygninger var innviet, sto for eksempel Kjemisk institutt nærmest folketomt. Der det skulle vært et yrende liv, var det stille i de to store etasjene, fylt av «herlige» laboratorier. Dette var, ifølge Dagbladet, «selvsagt en vanvittig måte å kapitalisere et sju-millioners anlegg».<sup>8</sup> At det fallende studenttallet ikke bare rammet UiB, men hadde sammenheng med mindre ungdomskull og kunstig høye studenttall i de første etterkrigsårene, ble ikke nevnt. Antallet studenter sank også sterkt ved UiO.<sup>9</sup>

Rektor Trumpy var lite fornøyd med oppslaget og skrev til avisen. Artikkelen var ikke forelagt universitetets ledelse, det burde en ansvarlig avisredaksjon ha gjort, særlig hvis den vurderte å trykke noe som gikk så kraftig til angrep på en organisasjons gode rykte. Selv om avisen særlig kritiserte statlig politikk, mente Trumpy at artikkelen var svært uheldig og slett ingen støtte til

7 Se kapittel 5 i bind 1 om rektors taler.

8 Dagbladet 15.12.1951: 8.

9 Universitetets studenter er tema i kapittel 4 i bind 1.

universitetets sak, men et bidrag til å «svække dets anseelse».<sup>10</sup>

Samarbeidet med *Vest-Norges pressebyrå* ser ut til å ha vært gemyttlig. Byråets dobbeltintervju med rektor og direktør fra 1951 ble trykt i en lang rekke regional- og lokalaviser. Selv om det var et tydelig ønske å få en høyere takt i bevilgninger til utbyggingen, var UiB i ferd med å bli et fullt ferdig universitet. I Lofotposten ble det lagt til at mange unge fra de nordlige landsdelene tok realfags- og medisinstudier i Bergen.<sup>11</sup> I etterkrigsårene var *Vestlandske bondestemna*, med en lang rekke møter og foredrag, samlingspunkt for samfunns- og næringsinteresser i vestlandsfylkene. I 1947 talte rektor Trumpy ved stevnet, han vektla opplysning, kunnskap og vitenskapelige idealer for en fredelig felles framtid: «Universitetets største oppgave i dag er å være med på å utforme høyere og mer harmoniske menneskeideal enn dem vår verden nå hviler på.»<sup>12</sup>

I 1954 talte direktør Leif Wilhelmsen for bondestevnet; talen *Universitetet og folket* ble fylldig omtalt i vestlandsavisene og i flere Oslo-aviser.<sup>13</sup> Arbeiderbladet trykte foredraget. UiB ble omtalt som viktig i arbeidet med å bringe det akademiske Norge i kontakt med folket.<sup>14</sup> Nationen vektla at selv om UiB i liten grad sto for systematisk opplysningsvirksomhet, var opplysningsinnsatsen fra den enkelte vitenskapsmann viktig og synlig. I fortsettelsen skulle samarbeidet med det frivillige organisasjonslivet i regionen styrkes og folket tilbys kurs. Lærerne i folkeskolen skulle tilgodeses spesielt.<sup>15</sup> UiB skulle bringe folket kunnskap og – ikke minst – gi opplæring i vitenskapelig tenkning og metode. Wilhelmsen talte som Beyer: Bare få kunne bli forskere, men innsikt i vitenskapelig tenkning var viktig for alle – og for demokratiet.

10 Brev til Dagbladets redaksjon, 18.12.1951. Saksarkiv sentraladm. 1951, arkivboks presse og kringkasting.

11 Lofotposten 6.12.1951: II.

12 Trumpy 1947.

13 Wilhelmsen 1954.

14 Arbeiderbladet 2.4.1954.

15 Nationen 24.3.1954: 5. Av årsmeldingene fra UiB går det fram at det for eksempel ble holdt sommerkurs for lærere, og universitetsansatte bidro med foredrag ved *Vestlandske Lærerstemna*, som ble arrangert fra 1861.

### Formidlingstradisjonen

Universitetets demokratioppdrag dreide seg både om å demokratisere utdanning og om å demokratisere kunnskapen ved å gjøre den tilgjengelig også for dem som ikke tok formell utdanning. Demokratisering av kunnskap hadde lenge vært viktig ved museet. Et eksempel på videreføring av en tradisjon fra museet var *Foredrag for hvermand*. Denne foredragsserien ble gjennomført fra sist på 1880-tallet. Vinteren 1887 ble det for eksempel arrangert tre foredrag ukentlig, og med stor oppslutning. Serien var inspirert av liknende i Sverige og England. Foredragene var primært rettet mot arbeiderklassen og finansiert av statlige og kommunale midler og tilskudd fra næringslivet.<sup>16</sup> Ved århundreskiftet var antallet foredrag ved museet nesten 50 hvert semester, med samlet oppimot 10 000 tilhørere på det meste.

Etter tilbakegang sist på 1930-tallet, fikk foredragene et oppsving under krigen, etter initiativ fra et bredt utvalg lærer-, student- og arbeiderorganisasjoner.<sup>17</sup> Ifølge Hans Tambs-Lyche, som var med i arrangementskomiteen i krigsårene, dreide det seg om en «åndelig beredskapsvirksomhet» og en kamuflert antitysk holdningskamp. Foredragsserien fortsatte fra høsten 1945, i samarbeid mellom Bergens Museum og Norges Handelshøyskole (NHH).<sup>18</sup> NHH ble representert av dosent Axel Sømme og stipendiat Ole Myrvoll, museet av professor Johs. Bøe og konservator Hans Tambs-Lyche; Bøe var styrets formann. Konservator Per Fett overtok for Tambs-Lyche som sekretær etter kort tid. Fredshøsten var det 12 foredrag: om Henrik Wergeland, straffebestemmelser om landssvik, flere boligforedrag og foredrag om Stockholms historie. Våren 1946 var det 13 foredrag: økonomiske foredrag, om industrielle nyvinninger under krigen, om FN's arbeid med jordbruk og ernæring, foredrag om geografi og nye foredrag om svensk historie.<sup>19</sup> Våren 1946, da Stortinget vedtok å opprette UiB, var det

16 Forland & Hovland 2002.

17 Tambs-Lyche kronikk i Bergens Tidende, 8.12.1988 (foredrag for «Hvermand» under krigen).

18 Årsberetning for Bergens Museum 1945–46: 64. De to fra NHH, Sømme og Myrvoll, var med i komiteen fram til 1948. Mens Sømme hadde bakgrunn fra Mot Dag, var Myrvoll venstremann og ble siden med i Per Bortens (SP) koalisjonsregjering fra 1965.

19 Sst. Av boligforedragene var fire holdt av arkitekter, om husleier, estetikk og saklighet, møblering, boligsaken som sosialt problem – og legen og sosialisten Nic Waal foredro om

i snitt samlet over 200 ved foredragene, mens mellom 50 og 60 måtte avvises av plasshensyn. Allerede høsten 1947 og våren 1948 var oppmøtet redusert, til i snitt 89 høsten 1947 og 45 våren 1948. Men programmet var fortsatt omfattende, blant annet med serier av kommunale foredrag, en politisk serie og «demokratiserien» med to foredrag våren 1948, i alt 18 foredrag.

Programmet høsten 1948 var ambisiøst, men bare to foredrag ble holdt. Ingeniør Odd Dahl snakket om industrien og forskningen, direktør Rolf Waaler om industrien og mennesket – samlet med 86 tilhørere.<sup>20</sup> Temaene våren 1949 er preget av industrioptimisme: Gründer Sverre Munck talte om «hvordan skape ny industri», direktør Einar Slåtto om industrien og samfunnet, og direktør for Bergen gassverk, John Irminger, om kullenes betydning. Det var også foredrag om spøk og alvor hos Petter Dass og om Bergens gamle nordlandshandel.<sup>21</sup>

Tross det aktuelle og fremtidsrettede programmet var oppslutningen skuffende. Styret gikk inn for å legge ned Foredrag for hvermann, eller i hvert fall ta en pause.<sup>22</sup> Det mente årsaken til lite oppmøte var åpenbar; folk hadde fått radioapparatene tilbake. Styret var i tvil om formatet, om foredrag egnet seg til populærvitenskapelig formidling. Kanskje var hefter og tidsskrifter bedre, med mulighet for bruk av illustrasjoner, det trengte både naturvitenskap og økonomi. Styret foreslo derfor å overføre midlene som gjensto av kommunens bevilgning til tidsskriftet *Naturen*, som var utgitt av Bergens Museum fra 1887, og som Selskapet til vitenskapens fremme, etablert i 1927, da sto for utgivelsen av.<sup>23</sup> Tidsskriftet, som er landets eldste populærvitenskapelige utgivelse, hadde sterk opplagsøkning under krigen, og interessen så ut til å holde seg.

---

hvoran folk bodde – og hvordan folk burde bo. Boligforedragene synes å ligne sosialistenes boligpolitikk i Sverige i mellomkrigstiden.

20 Dahl var svært sentral i utviklingen av kjernefysisk forskning både i Norge og USA, hvor han var involvert i strengt hemmelige prosjekter. Han var forsker ved Christian Michelsens Institutt (CMI) og hadde vært med på å utvikle strålebehandlingstutstyr for Haukeland sykehus. Han ble senere UiBs første æresdoktor. Waaler var direktør for yrkesopplæringsvesenet, i 1950 ble han professor i arbeidspsykologi og personalforvaltning ved NHH. Fra 1958 til 1962 var han rektor ved denne institusjonen. Han regnes som pioner for norsk ledelsesteori og sto bak «Solstrandprogrammet» fra 1953, et av Nordens og Europas tidlige lederutviklingskurs.

21 Årsmelding for UiB 1948/49: 84.

22 Brev til UiB fra komiteen, 20.6.1949.

23 Forland mfl. 2002.



Mens foredrag for hvermann var rettet mot arbeiderklassen, hadde selskapet en tydeligere borgerlig og akademisk innretning. Det var uavhengig, men med tydelig forankring i vitenskapsmiljøene rundt museet.<sup>24</sup> Fra 1949 ble *Naturen* gitt ut av UiB, som en av de viktige publikasjonene fra det nye universitetet.<sup>25</sup>

Selv om oppmøtet ved foredragene var mindre enn ønsket, sto ideen om folkeopplysning sterkt i årene etter krigen. En viktig impuls kom fra arbeiderbevegelsen, hvor blant andre Tambs-Lyche hørte til. Han var zoolog med fiskeforskning som spesialitet, konservator ved museet og bypolitiker for Arbeiderpartiet. I et intervju i BA i juni 1945 vektla han at arbeiderbevegelsen måtte drive opplysningsarbeid på bredt grunnlag.<sup>26</sup> Når arbeiderne fikk sterkere innflytelse over samfunns- og produksjonsliv, trengtes solid kunnskap – ikke minst om økonomi og industripolitikk, boligspørsmål og internasjonale forhold – tema som altså sto sentralt på programmet for serien *Foredrag for hvermann* i de første etterkrigsårene.

### *Folkeakademiene og kontaktkomiteen*

Universitetsdirektør Wilhelmsen vektla universitetenes ansvar i folkeopplysningsarbeidet, også etter at han ble ekspedisjonssjef i Kirke- og undervisningsdepartementet i 1957. Dette var i tråd med tidens internasjonale strømninger. Da FNs organisasjon for kultur, vitenskap og utdanning, UNESCO, arrangerte konferanse om universitetenes rolle i opplysningsarbeidet i 1956 i Wales, var norske universiteter og organisasjoner for folkeopplysning representert.<sup>27</sup> En grunnidé var universitetenes ansvar for å fremme vitenskapelige tenkemåter og holdninger i folket: «Nøyaktighet, kritikk, nøkternhet, åpenhet for nye tanker, og viljen til iherdig arbeid med stoffet.»<sup>28</sup>

24 Sst.

25 Årsmelding UiB 1949–50: 13. I meldingsåret kom det et hefte hver måned. *Naturen* gis fortsatt ut, nå av Universitetsforlaget, som digitalt open-access-tidsskrift.

26 BA 27.6.1945: 2.

27 Se Alfred Wolds kronikk i Arbeiderbladet 16.10.1956: 4 «Universitetenes rolle i folkeopplysningen».

28 Lyche 1980: 31.

Å mobilisere universitetsansatte til innsats i folkeakademiene krevde praktiske løsninger og vilje fra institusjonene. I 1955 foreslo akademiene at det ble lagt til rette for at universitetsansatte kunne søke permisjon med lønn i opptil et halvt år for å reise på opplysningsturné. Forslaget ble positivt mottatt både ved UiO og UiB, men knappe ressurser gjorde at det ikke var realistisk å gi lange, lønnede permisjoner. Tambs-Lyche gjorde en stor innsats som formidler i 1950-årene og var en drivkraft for samarbeidet mellom universitetet og opplysningsorganisasjonene.<sup>29</sup> Han frontet også debattprogrammene «Med universitetet ut til folket» i radioen.<sup>30</sup> Tambs-Lyche var ansatt ved Espegrend biologiske stasjon og foredro og skrev om fiskeforskning, blant annet i *Naturen*. Han bidro også i verket *Havet og våre fisker*, som kom ut til åpningen av Akvariet i Bergen i 1960.<sup>31</sup>

I 1956 oppnevnte Det akademiske kollegium (DAK) Kontaktutvalet for populærvitenskapleg verksemd. Kontaktutvalget besto av Tambs-Lyche, professor Finn Rud og dr. Per Tylden.<sup>32</sup> I 1961 ble amanuensis Øystein Frøysadal sekretær for utvalget. Kontaktutvalet ble viktig i formidlings- og opplysningsarbeidet, blant annet ved å foreslå foredragsholdere og tema for folkeakademiene på Vestlandet og i Nord-Norge.<sup>33</sup> Aktiviteten var stor, i 1957–58 holdt universitetets ansatte nærmere 70 foredrag. Det ble også opprettet «universitetssirkler», som sto for systematisk innføring i utvalgte vitenskapelige emner over et par år, med forelesning hver uke og uten eksamen. Landets første universitetssirkel kom i gang på Voss. Den handlet om pedagogisk psykologi, og nytilsatt rektor Erling Smemo for Pedagogisk seminar ved UiB var ansvarlig.<sup>34</sup> To år senere kom det tilbud i stilhistorie og folkekunst med vekt på

29 Lyche 1980: 32.

30 Se notis om dagens radioprogram i avisen Morgenposten 30.4.1959, s. 13 – det skulle bli diskusjon med lærer Oddvin Egge, byråsjef Ingeborg Lyche og deltakere i universitets-sirkelen på Voss.

31 Verket *Havet og våre fisker* ble til i samarbeid mellom Havforskningsinstituttet, Fiskeridirektoratet og den biologiske stasjonen i Flødevigen, Rollesfsen mfl. 1960.

32 Oppnevnt av DAK 18.12.1956. Sentralarkivet: Opplysningsavdelingens arkiv, mappe populærvitenskapelig virksomhet, Årsmelding 1960–61:12, Tylden ble oppnevnt 1960–63 for HF. Årsmelding 1960/1961: 347.

33 Lyche 1980: 32.

34 Minnesotaposten 24.10.1957, under overskriften «Nytt fra Norge». Smemo var skolestyrer og cand.philol. da han ble tilsatt som leder av den midlertidige pedagogiske undervisningen ved opprettelsen. DAK-sak 152/1955.

lokale tradisjoner, med 18 påmeldte.<sup>35</sup> Konservator Per Gjørder rapporterte om stor deltakeraktivitet; interessen for norsk folkekultur var betydelig.<sup>36</sup>

Mange engasjerte seg i folkeopplysningsarbeidet. I 1960 ble Tambs-Lyche valgt til formann i Statens folkeopplysningsråd. Samme år deltok han og universitetsdirektør Arne Halvorsen ved en konferanse i Oslo om hvordan høyere utdanningsinstitusjoner skulle engasjere seg i opplysningsvirksomhet i «det nye kringkastingsmediet» (fjernsynet). Fra konferansen kom det en uttalelse om at lærestedene burde opprette faste organer for å stimulere og koordinere opplysningsarbeidet utad og sørge for forbindelsen med radio, fjernsyn og opplysningsorganisasjoner.<sup>37</sup> Mange år senere skulle UiB realisere et slikt organ.

## Demokrati og informasjon

I 1960-årene økte antallet studenter fra drøyt tusen til nærmere seks tusen. Antallet ansatte vokste også sterkt.<sup>38</sup> Dette krevde betydelige organisasjonsmessige endringer. I november 1968 nedsatte DAK en komité for å foreslå reformer i universitetsorganisasjonen.<sup>39</sup> Sosialantropologen Fredrik Barth ble leder for komiteen, som fikk et omfattende mandat og en bred sammensetning. Det var tid for nytenkning og endringer. Rapporten fra Organisasjonskomiteen som kom i 1971, handlet mest om interne forhold, men den tematiserte også universitetets forpliktelser i den offentlige samtalen. Komiteen skrev om universitetets krise, som den koblet til universitetets manglende bevissthet om sitt samfunnsansvar. Opplegget for informasjon og kommunikasjon med verden omkring ble kritisert. Utgivelsen *Nytt fra Universitetet i Bergen*, som utkom annenhver uke, burde eksempelvis gis ut hyppigere. Bladet burde også inneholde mer prinsipiell universitetspolitisk debatt. Det, mente komiteen, kunne bidra til styrket demokrati.

35 Lyche 1980: 32, BA 29.9.1959.

36 Årsmelding 1960/1961: 348.

37 Årsmelding fra UiB 1960–61: 349.

38 Se kapittel 4 i bind 1 om studentene.

39 Universitetet i Bergen 1971. Tilsvarende utredninger ble også gjennomført ved UiO på samme tid.

### *Opplysningsavdelingen – for internt og eksternt virke*

Med nye ressurser fra statsbudsjettet, blant annet en sterk vekst i posten for folkeopplysning for 1968, vedtok DAK å opprette en opplysningsavdeling.<sup>40</sup> Dette var nesten samtidig som Organisasjonskomiteen ble oppnevnt. Behovet for å styrke informasjonsvirksomheten ble sterkere vektlagt enn den vitenskapelige formidlingen i begrunnelsen for opprettelsen. Den sterke veksten gjorde det nødvendig å ha ansatte som hadde informasjon som sin eneste oppgave.<sup>41</sup> Økt vekt på informasjon gjaldt både for interne og eksterne forhold. Fri kommunikasjonsflyt innenfor systemet var en forutsetning for reelt universitetsdemokrati. Det innebar at instituttene måtte sørge for at alle fikk nødvendig informasjon om avgjørelser i fakultetsråd og i DAK, men det handlet også om informasjonskanalene fra universitetets topp-plan til fagmiljøer og ansatte rundt på instituttene. I argumentasjonen for å opprette en opplysningsavdeling ble behovet for å nå fram til byens myndigheter og befolkning, i en tid preget av krevende utbygginger på Nygårdshøyden, særlig vektlagt.<sup>42</sup>

I instruksene til den nye avdelingen ses en klar bevissthet om skillet mellom folkeopplysning og vitenskapelig formidling på den ene siden og intern og ekstern informasjon om universitetets virksomhet på den annen. Det siste, informasjonsarbeidet, var det mest akutt å ta fatt i, men begge deler var blant den nye sjefens oppgaver. Det kan ses spor av en spenning mellom de to delene. Det er kanskje symptomatisk at avdelingen informasjonssjef Knut Fortun skulle lede, ble hetende Opplysningsavdelingen. I Fortuns 14 år som sjef ble spenningen stadig tydeligere.<sup>43</sup> Foruten ham hadde avdelingen i 1969 en førstesekretær og en kontorassistent. Opplysningsavdelingen skulle bidra til rekruttering og studentinformasjon, organisering av etterutdanningsstilbud, intern infor-

40 St.prp. I (1967–68): 112.

41 DAK sak 134-1/1983 (vedlegg) Mulig omorganisering av opplysningsvirksomheten ved UiB, innstilling fra arbeidsgruppe oppnevnt 11.11.82. (avsnitt om historisk bakgrunn).

42 På 1960-tallet var det mye diskusjon og strid om utbyggingen av UiB på Nygårdshøyden, se kapittel 9 i bind 1.

43 Fortun var jurist fra UiO i 1948, var fra Luster i Sogn, tok artium ved Voss landsgymnas i 1938. Under okkupasjonen var han aktiv i motstandsbevegelsens illegale presse. Han kom til UiB fra Noregs ungdomslag, der han var daglig leder i over 20 år. Bakgrunnen i folkeopplysningsarbeidet var trolig viktig for tilsetningen.

masjon, formidlingsarbeid og tilrettelegging for vitenskapelig publisering.

Blant de første sakene for avdelingen var en invitasjon Rolf Tofte, journalist i BT og formann i Bergens presseforening, hadde sendt til kollegiet.<sup>44</sup> Foreningen planla et medlemsmøte i januar 1969 med «Universitetet og pressen» som tema. Den sterke veksten og de store utbyggingene universitetet hadde gjennomgått, tilsa at forholdet var modent for ny diskusjon. At universitetet hadde tilsatt en informasjonssjef, var ikke minst en anledning til et slikt møte, skrev Presseforeningen. Fortun sørget for at medlemsmøtet ble holdt i det nybygde HF-byggets kantine, med snitter, kaffe og mineralvann. Direktør Halvorsen innledet om utbygging av forskning og undervisning og om den fysiske byggevirksomheten, noe som kanskje opptok avisleserne mest. Hovedhensikten med møtet måtte være å få pressen i tale om hvordan den kunne støtte og aktualisere universitetets planer.<sup>45</sup> Pressen kunne være et nyttig redskap for universitetet – vel så mye som omvendt.

Også andre var interessert i UiB. En henvendelse i januar 1969 fra kulturavdelingen i Utenriksdepartementet er et eksempel. En BBC-journalist var på vei til Norge for å lage radioreportasje om norske universiteter. Det var planlagt besøk i hovedstaden, men også en tur til Bergen var på tale. Fortun foreslo at BBC måtte lokkes til Vestlandet med å vise fram noe som var spesielt for UiB: Jordskjelvstasjonen, som var engasjert i oljefunn på norsk sokkel og den marinbiologiske stasjonen på Espeland. Om det ble BBC-reportasje, er uvisst, men ønsket om å vise fram UiB som relevant kunnskapsleverandør for ressursutnyttelse i og under havet er interessant.

Samarbeidet med folkeakademiene fortsatte, og det ble utviklet mange kurs rundt om på Vestlandet, blant annet kurs som ledet til forberedende prøver – examen philosophicum. Studentrekruttering var også en oppgave for avdelingen. Førsteskretæren, Knut Vie, reiste rundt og informerte avgangselevne ved gymnasene i Hordaland, Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane og Rogaland, til sammen 32 gymnas. Folkeopplysningsarbeidet var likevel fortsatt avdelingens hovedansvar, slik Fortun så

44 Sentralarkiv: Sentraladm. mappe informasjonsarbeid.

45 Sst. Håndskrevet notat fra Fortun til direktøren, 14.1.1969.

det. I en rapport halvannet år etter opprettelsen viste han til stor pågang om hjelp til kurs og seminar, særlig til faglig veiledning. Det var viktig å «stå til tenest» for opplysningsarbeidet på Vestlandet. Studiekonsulenter i faste poster trengte «fagkunnig hjelp», og UiB burde ta initiativ til å gi kunnskap til organisasjonene.

### *Vitenskapsskepsis og kritisk vitenskap*

I sin artikkel i BA i august 1948 viste Edvard Beyer, som nevnt innledningsvis, til en krise i forholdet mellom universitetet og folket, som det nye vestlandsuniversitetet skulle bidra til å avhjelpe. I organisasjonskomiteens innstilling fra 1971, ble det også referert til en krise i dette forholdet. Mens det i 1948 handlet om folkets manglende tilgang til akademisk innsikt, var forståelsen i 1971 annerledes. Den frie vitenskapen hadde ikke bare samfunnsbyggende potensial, men også problematiske maktpolitiske og økologiske implikasjoner. Bekymringen gjaldt først og fremst naturvitenskapene, som for eksempel hadde ansvar for utviklingen av atombomben, men også samfunnsvitenskapenes produksjon av «virkemidler for sosiale og politiske formål» måtte underlegges kritisk gransking.<sup>46</sup> Hvordan kunnskapsutviklingen skulle kunne demokratiseres, var verken opplagt eller uproblematisk.

Forskningens mulige konsekvenser var ikke åpenlyse verken for den enkelte forsker eller for politikerne. Slik organisasjonskomiteen så det, var det nødvendig at universitetet opprettet organer og systemer som på betryggende måte kunne vurdere situasjonen og ta nødvendige grep. Å styrke den generelle opplysningen ble sett som en nødvendig beredskap mot en truende spesialisering. En begynnende vitenskapsskepsis og forståelsen av at forskningen kunne bidra til miljø- og samfunnsskadelige resultater, var typisk sist i 1960-årene. Opplysningsavdelingen formidlet i den første tiden innsikt om tema der denne skepsisen og tidens politiske bevissthet ble speilet. Avdelingen støttet aktuelle debatter med å mobilisere institusjonens ekspertise til å gi bidrag.

46 Organisasjonskomiteen 1971: 19.

Før det europeiske naturvernåret 1970 ble det arrangert en forelesningsrekke om menneskenes forhold til og ødeleggelse av naturen. Universitetsansatte foreleste. Botanikeren Knut Fægri holdt foredrag om naturvernets utvikling, særlig i Norge. Tollak Sirnes, professor i psykiatri, snakket om mennesket og giftene, Jostein Goksøyr, professor i biologi, om biologisk nedbryting av avfall. Anders Kvam, kirkeverge og formann i Naturvernforbundet, snakket om å lege sår i naturen. Olav Gjærevoll, professor i botanikk fra Trondheim og leder av komiteen for naturvernåret og senere miljøvernminister, talte om aktuell naturlovgivning. Professor i arkeologi Anders Hagen avsluttet med foredrag om forståelser av forholdet mellom natur og kultur i et lengre historisk perspektiv.<sup>47</sup>

Også i eksterne seminarer kom tidens brennbare spørsmål klart til syne. Høsten 1969 sto Hordaland fylkesopplysningsråd for seminaret «Bygda vår i morgondagens samfunn» som gikk over tre kvelder. Statsviteren Torstein Hjellums forelesning «Svartedauden for Vestlandet» handlet om den nye «Vestlandsplanen», som var møtt med massiv kritikk. Geografen Arild Holt-Jensen fulgte opp med innlegg om flukten fra landsbygda, før sosiologen Ottar Brox foreleste om «Kva slags bygdesamfunn veks?» Seminaret ble fulgt opp med gruppearbeid og prosjektoppgaver. Samfunnsforskningen ble diskutert, både som ansvarlig for planarbeidet og som utgangspunkt for kritikken av det samme arbeidet. Studiekonsulent i fylkesopplysningsrådet, Ottar Klokkerstuen, mente seminaret passet for alle som ville diskutere bygdesamfunnets framtid i en verden i endring. Kritisk holdning trengtes når eksperter sto for planlegging av samfunn i stor skala og med store konsekvenser, selv om folk sjelden ble rådspurt før planene var ferdige og vanskelig lot seg endre.<sup>48</sup>

Opplysningsavdelingen var sekretariat for Kontaktutvalget for populærvitenskapelig virksomhet. Utvalget var bredt satt sammen av faglig ansatte og fikk seg forelagt søknadene om støtte til kurs og studiesirkler fra fagmiljøene, og etter at eksper-

47 Årsmelding 1969–70: 244.

48 Program for seminaret, Klokkerstuen, 29.10.1969 (Opplysningsavdelingen, Populærvitenskapelig virksomhet).

ter hadde kvalitetssikret dem, kunne utvalget godkjenne.<sup>49</sup> Ørjar Øyen, dekanus og professor i sosiologi, ble eksempelvis i 1971 bedt om uttalelse til et forslag til en universitetsstudiesirkel om Betty Friedans *Myten om kvinnen* som var kommet ut på norsk.<sup>50</sup> Siden ble Folkeuniversitetets studiering «Kvinneforskning» godkjent. Helga Hernes sto bak, med kvinneforskere fra mange fag: Hanne Haavind, Kristin Tornes, Kari Wærness, Jorunn Hareide, Eva Lundgren og Ida Blom.<sup>51</sup>

### *Gjøkunge eller stekket ørn?*

Bekymring for universitetets kraftige vekst, ikke minst utbyggingen på Nygårdshøyden, var foranledningen for et større debattmøte i regi av det organiserte bergenske næringsliv 30. januar 1973. Tittelen var «Universitetet i Bergen – gjøkunge eller stekket ørn?», til tross for at enkelte hadde ment formuleringen var uheldig. Bankmannen Egil Hiis Hauge var redd for at universitetsfolk kunne ta det som en insinuasjon; andre mente tittelen var svært treffende:

Universitetet [har] for lengst overskredet de fysiske grenser som en gang ble fastlagt for virksomheten på Nygårdshøyden [...]. Universitetet er i det hele tatt, også mht antall studenter, bitt langt større enn det man i 1964 forutsatte, og man bør få svar fra Universitetet hvor stort det egentlig har planer om å bli.<sup>52</sup>

For å gjøre rede for hvor stort universitetet hadde planer om å bli, var rektor Arne-Johan Henrichsen og direktør Arne Halvorsen

49 I 1974 ble komiteen ledet av dosent Egil Bakka, nestformann var dosent Hans Cato Guldberg, og medlemmer var amanuensis Stein Ugelvik Larsen og avdelingstannlege Tore Tangerud, Årsmelding 1974: 51.

50 Brev fra Fortun til Ørjar Øyen 14.1.1971 (Opplysningsavdelingen, mappe universitetssirkler).

51 Brev fra Fortun til Folkeuniversitetet/Vestlandsområdet – dato uklar (Opplysningsavdelingen, sst.).

52 Referat fra forberedende møte i Bergen handelsforening 23.1.1973 (Opplysningsavdelingens arkiv). Påfallende at i all fuglemateforikken er uglen fraværende: «Universitetet – en lekker lerce som jubler høyt i sky (over hodene på oss) eller en høne som legger gull-egg» (fra Smedals manus).



invitert. Harald Smedal fra Utviklingsselskapet for næringsliv på Vestlandet ledet møtet med stram regi. Rektor fikk 10 minutter til å innlede om UiBs plass og funksjon i samfunnet, Halvorsen fikk redegjøre for den fysiske utbyggingen. Så gjorde rådmann Einar Alme Torkildsen rede for hva universitetet betydde for byen, hva gjaldt befolkning, inntekter og kostnader.<sup>53</sup> Fra Handelsforeningen ble det spurt om ikke veksten UiB hadde utløst, ville ha kommet i andre sektorer dersom byen ikke hadde fått universitetet. Noe svar ble ikke gitt. Også utvekslingen mellom universitet og samfunn mer generelt ble tatt opp. Rektor presenterte vitensressursene UiB hadde å tilby nærings- og samfunnslivet. Tydelig retorisk spurte møtelederen hvorfor ressursene ikke ble brukt i tråd med universitetets formålsparagraf. Svaret ga han selv: Det handlet om mangel på informasjon og gjensidig negative holdninger. Ifølge avisene ble temperaturen høy på møtet:

Sterkest i så måte sto formannen i Bergens Haandværk- og industriforening Rolf Valeur som mente at byens befolkning svært lite vet om universitetet, og kanskje også at interessen var deretter. På den annen side er studentene heller ikke synderlig interessert i byens ve og vel, mente Valeur, som mente at Universitetet markedsfører seg selv på en ytterst slett måte.<sup>54</sup>

Kritikken mot innretningen av Opplysningsavdelingens arbeid var et slags hovedspor i møtet. Temaet var også tydelig i universitetets 25-årsjubileumsfeiring samme høst. Professor August Brinkmann holdt tale ved jubileumsfesten, som i BT ble gjengitt under overskriften «Bittert at Universitetet i Bergen kalles gjøkunge». Med klar henvisning til møtet i januar minnet han om at UiB bidro til at 11 000 personer med familier levde og gjorde sine innkjøp i byen:

En behøver ikke være sosialøkonom for å forstå at universitetet med sine institutter, tjenestemenn og studenter – hvor lite ønsket de enn måtte være av enkelte bergensere – er en

<sup>53</sup> Smedals detaljerte kjøreplan for møtet i Opplysningsavdelingens arkiv.

<sup>54</sup> BA 31.I.1973: 7.

inntektsmessig stor fordel for byen, en fordel som mang en annen norsk by misunner Bergen.<sup>55</sup>

I 1973 ble det tatt flere initiativ for bedret samarbeid med det lokale næringslivet. I november ble Handelsforeningen og Håndverks- og industriforeningen invitert til konferanse på Vatnahalsen – et hotell ved Myrdal stasjon på bergensbanen. Ifølge oppsummeringen bidro det til å rydde vekk «mistillit og skepsis og ledet til bedre innsikt i hverandres plass og funksjon i samfunnet».<sup>56</sup> Innlegget fra professor Gunnar Aksnes, «Forskningen og næringslivet», ble første utgivelse i den nye populærvitenskapelige skriftserien *Godt å vite* – et resultat av samarbeidet mellom UiB og næringslivet. Det neste året ble det holdt en serie nye kontaktmøter, og innleggene ble gitt ut i serien. Et eksempel er innlegget fra psykologiprofessor Julius Marek: «Kan organisasjons- og økologisk psykologi bety noe for næringslivet og samfunnet?»; andre var Jostein Goksøyr «Livets opprinnelse på jorden» og professor Kai Krüger ved Institutt for privatrett foreslo: «Selgeransvar og produsentansvar. Utviklingslinjer i lovgivning og rettspraksis ved salg til forbruker».<sup>57</sup>

### *Forskning til frokost*

Tilløpet til konfrontasjon og påfølgende forsoning med næringslivsorganisasjonene i Bergen var et av mange uttrykk for at betingelsene for informasjonsarbeid var i ferd med å endre seg. Fortun hadde lenge argumentert for å forsterke avdelingen med en pressekonsulentstilling, og i 1975 gikk DAK inn for en slik utvidelse. Det var imidlertid ikke enighet i administrasjonen om innholdet i den nye stillingen. Dragkampen om utlysningen og tilsettingen gir et bilde av spenningen i forståelsen av hva informasjonsvirksomheten skulle innebære.

Fortun var fullt klar over at opinionsdannelsen i samfunnet var blitt annerledes, og at samarbeidet med pressen måtte skje på andre måter enn før. Likevel mente han at *Nytt fra Universitetet i*

55 BT 31.8.1973: 5.

56 Notat 28.2.1974, UNV Bergen.

57 Brev fra Krüger til Fortun 7.10.1974.

Bergen var institusjonens mest utadrettede kanal og måtte styrkes. Ifølge Fortun var det avgjørende at en pressekonsulent hadde akademisk bakgrunn og god kjennskap til forskning og undervisning. Stoff måtte hentes fram og gis en populær form, derfor kunne det vanskelig bli tale om andre enn «kandidatar med embetseksamen av høyeste grad».

Assisterende direktør Magne Lerheim så det annerledes. For ham var det viktigere at den nye medarbeideren skulle arbeide med å påvirke journalister i pressen, enn å ruste opp egne organer. I samråd med universitetsdirektør Halvorsen ble forslaget til utlysningstekst endret.<sup>58</sup> Slik Lerheim så det, led den eksterne opplysningsvirksomheten for universitetets lokalmiljø, under satsingen på populærvitenskapelig formidling. I kollegiets begrunnelse for stillingen (i forslag til statsbudsjett) var det lagt vekt på at universitetene i større grad enn før var nødt til å vise opinionen, organisasjonene og offentlige organer sin virksomhet. Derfor hadde kollegiet tatt sikte på å «knytte til seg en person med lang journalistfering, eller erfaring fra andre massemedia».<sup>59</sup>

Det var altså en bekymring for at innsatsen i folkeopplysningens tjeneste stilte informasjonsarbeidet om universitetet i skyggen. I en del fagmiljø var det også skepsis til den begynnende profesjonaliseringen av informasjonsarbeidet. Skulle pressekonsulenten først og fremst føre pressen med strategisk og universitetspolitisk informasjon, eller med nyheter fra forskningsfronten?

Dragkampen fortsatte i tilsettingsprosessen. Etter grundig vurdering av søkerne til stillingen endte Lerheim og Fortun med hver sin rangering. I notat til sjefen, Halvorsen, vektla Lerheim at uenigheten særlig gjaldt arbeidet med *Nytt fra Universitetet i Bergen* og om pressekonsulentens arbeid rettet mot det bergenske pressemiljøet.<sup>60</sup> Han innstilte Bjørn Johansen, som hadde 20 års erfaring fra avisen Dagen og hadde vært innstilt til Bergen bys kulturstipend, foran Einar Ådland som var Fortuns foretrukne kandidat. Lerheim la vekt på at Ådland nok hadde best utdanning av søkerne, og dessuten nærmere kontakt med flere miljø, men at

58 Håndskrevet notat fra Lerheim til Fortun 22.1.1975.

59 Notat fra Lerheim til universitetsdirektøren 11.11.1975. Opplysningsavdelingens arkiv (personalsaker).

60 Sst.

Johansen kanskje kjente Bergen bedre. For Fortun var nærheten til det akademiske og bredere kjennskap til Vestlandet viktigere enn bergensstilhørigheten. Kollegiet fulgte Fortuns innstilling, og direktøren tapte. Kollegiet, med universitetets fem dekaner, universitetsdirektøren og representanter fra ansatte og studenter, ville heller ha en kandidat med fagbakgrunn enn en journalist.

Pressesekretær Ådland ble viktig for informasjons- og formidlingsarbeidet ved UiB. I et intervju etter ti år anslo han at to tredjedeler av tiden gikk med til forskningsformidling. På spørsmål fra fagbladet *Journalisten* bekreftet han at det nok kunne være en viss mistillit overfor journalister blant mange vitenskapsfolk, men hans erfaring var likevel at de fleste forskere var villige til en profesjonell journalistisk presentasjon av sin faglige virksomhet. Samtidig undervurderte mange journalister «vanskelighetsgraden i vitenskapelig stoff og overvurderer egen kompetanse. Dette er egentlig uttrykk for en misforstått yrkesstolthet».<sup>61</sup> Det var akkurat dette Fortun hadde vektlagt i argumentasjonen for Ådlands kandidatur; for å kunne formidle vitenskap populært var faglig innsikt nødvendig. Det var fortsatt ambisjonen å spre vitenskapelige tenkemåter til befolkningen i demokratiets navn, men størst interesse i mediene fikk saker som handlet om folks helse, om været – og det virkelige gjennombruddet for pressetjenesten, kunne Ådland fortelle, kom med en artikkel om vepsestikk.

Ådlands refleksjoner står gjengitt i *Mellom forskere og massemedia: Forskningsformidling i praksis*, en rapport fra 1985 som ble utarbeidet på oppdrag fra NAVFs Råd for forskning for samfunnsplanlegging (RFSP) av medieforskeren Martin Eide. Den ga oversikt over organiseringen av formidlingsarbeidet ved forskningsinstitusjonene i landet. Som vignett brukte Eide to sitater: definisjonen på populærvitenskap fra *Den omvendte familie*boken: «vitenskapelig stoff som er fremstillet slik at det blir uforståelig også for fagfolk», og Ole Didrik Lærums hjertesukk fra 1980: «En forsker som i tide og utide går ut med resultater til massemediene er litt suspekt, særlig hvis han taler i forståelige vendinger.»<sup>62</sup> Medisinprofessor Lærum ønsket et oppgjør med «det vitenskapelige gravaltvoret». I et intervju i *Dag og Tid* i 1981 om «Den forun-

61 *Journalisten*, organ for norsk journalistlag, nr. 4 1985, gjengitt i Eide 1985: 94.

62 Eide 1985.

derlige vitenskapen» oppfordret Lærum til humor og ydmykhet i omgang med forskningens resultater:

Å forske er som å spele klespoker med Naturen. Det er vi som definerer spelereglane og vi står fritt til å endre på regelverket etter vårt eige hovud. Likevel tek Naturen ofte siste stikk og forskaren sit att med skamma, avkledd og naken.<sup>63</sup>

Da Lærum ti år senere var valgt til UiB-rector, kom kampskriftet «Forskning til frokost».<sup>64</sup> Formidling av forskningens resultater og tenkemåter var altså fortsatt viktig ved UiB.

### Universitetet i informasjonssamfunnet

Universitetenes status, autoritet og rolle i samfunnet er av en rekke grunner ganske annerledes enn for noen tiår siden. Mye kan knyttes til de høyere utdanningsinstitusjonenes kraftige vekst. Mens både lærere og studenter i universitetssystemet for ikke så lenge siden tilhørte en privilegert samfunnselite, tar flertallet av ungdomskullene i dag høyere utdanning. Det er langt flere studenter enn tidligere, men også flere universiteter, som konkurrerer seg imellom om de samme ungdomskullene. Markedsføring er blitt et selvfølgelig og nødvendig aspekt. Tilliten til akademisk kunnskap er avgjørende i en situasjon der politisk styring i økende grad hevdes å være basert på slik kunnskap, samtidig som tilgjengeligheten på mer og mindre vitenskapelige fakta og konklusjoner er større enn noensinne. Kunnskapssamfunnet og masseuniversitetet, digitalisering og globalisering har endret universitetet som organisasjon, som ideal og som samfunnsaktør.

Utviklingen av arbeidet med informasjon ved UiB må forstås på en slik bakgrunn. Profesjonaliseringen og integrasjonen av informasjonsarbeidet i universitetets ledelse, i planer og strategier, er sentrale tema i det videre. Parallelt er det vokst fram en ny vitenskapelig interesse for mediasamfunnet og samfunnsendringene som universitetene befinner seg i. Medieforskerne ga premisser

63 Tandstad 1981.

64 Lærum 1991.

og ikke minst kritiske refleksjoner om den nye offentlighetens struktur og om hvordan yringsrommet er avgrenset – teknologisk, sosialt og etisk.

### *Nye strukturer for opplysningsvirksomheten*

Da Fortun søkte avskjed ved oppnådd pensjonsalder i april 1983, åpnet det seg en mulighet for nytenkning i arbeidet med opplysning, informasjon og kommunikasjon ved UiB. I løpet av Fortuns 14 år som informasjonssjef, med ansvar for formidling og folkeopplysning, intern og ekstern informasjon, var veldig mye endret. En omorganisering av informasjonsarbeidet hadde da vært diskutert en tid. Dette var ikke resultat av noen kritikk av Fortuns avdeling, den hadde gjort en god jobb, men sentrale arbeidsoppgaver kunne løses mer praktisk med en ny modell og en styrking av opplysningsarbeidet.<sup>65</sup> Planen var å fordele Opplysningsavdelingens oppgaver mellom tre enheter. Pressesekretær Ådland skulle lede en pressetjeneste og formidle forsknings- og universitetsstoff til pressen, utgivelsen av *Nytt fra Universitetet i Bergen* og all utadrettet informasjon, bortsett fra ren studieveiledning. Informasjon til studenter skulle overtas av Fakultetenes fellestjeneste, ledet av konsulenten i avdelingen, Knut Vie, som også skulle ta seg av ekstern kursvirksomhet, etter- og videreutdanning. Intern informasjon og opplæring skulle Personalavdelingen stå for. Stillingen etter Fortun skulle ikke lyses ut.

Endringen synliggjorde spenningen mellom populærvitenskapelig formidling og opplysningsarbeid på den ene siden og informasjon om virksomheten på den annen. Det var en deling mellom folkeopplysning med foredrag og kursvirksomhet og målrettet samarbeid med pressen om forsknings- og universitetsstoff, som ledd i en profilering av institusjonen. Det er slående hvordan deler av opplysningsvirksomheten, som «Lørdagsuniversitetet» og «Åpent hus», nå ble framhevet som markedsføringstiltak – som del av universitetets faglige ansikt utad. Tiltakene var sentrale i «universitetets presentasjon av seg selv» og hørte logisk inn

under universitetets administrative ledelse. Historiker Johannes Løvhaug beskriver maktforskyvningene i offentligheten som en «medialisering» i historien om UiO; autoriteten var på en måte utfordret av de kommersielle massemedienes logikk, og både formidling av vitenskap og presentasjon av universitetets virksomhet generelt måtte skje på mediernes premisser.<sup>66</sup>

Samarbeidet med folkeopplysningsorganisasjonene, som hadde vært viktig i Fortuns tid, ble delegert, og fakultetene fikk ansvar for koordinering og godkjenning av studiesirkelene. Publikasjonsutvalget, som også ble oppnevnt av kollegiet, ble nedlagt. Utvalget hadde hatt oppgaver med universitetets felles utgivelser, som årsmeldinger, *Naturen* og ulike årbøker.<sup>67</sup>

I høringsrunden om omorganiseringen kom en del ganske sterke motforestillinger. Til tross for at ledelsen sa at det dreide seg om å styrke informasjonsarbeidet, oppfattet mange nedleggelsen av avdelingen og stillingen som informasjonsdirektør som det motsatte. Rådet for opplysningsvirksomhet var bekymret for omleggingen og kritiske til prosessen; det var ikke blitt trukket inn før planene var så å si klare. Rådet mente en tettere forbindelse mellom universitetsledelsen og pressetjenesten enkelt kunne vært oppnådd uten nedlegging av Fortuns avdeling. Tiltak for å effektivisere kunne være på sin plass, og det var nødvendig å knytte til seg dataekspertise for å legge opp til et databasert informasjonssystem, men en egen opplysningsavdeling var vesentlig for effektiv og god kontakt med samfunnet.<sup>68</sup>

Slike bekymringer til tross, i juni 1983 vedtok kollegiet endringen, men under forutsetning av at informasjonsvirksomheten ble utredet prinsipielt, og at organiseringen ble drøftet på nytt innen to år. Arbeidet viste seg å trekke i langdrag. Først i februar 1987 ble det nedsatt en komité for vurdering av universitetets utadrettede virksomhet.<sup>69</sup> Den var bredt sammensatt med dekanus Ole-Jørgen Johannessen, HF-fakultetet, fakultetssekretær Edmund Utne, SV-fakultetet, oppdragsdirektør Kristen Haugland,

66 Løvhaug 2011: 396.

67 Se Årsmelding 1969–70: 244 for beskrivelse av publikasjonsutvalgets oppgaver. I 1974 var fem vitenskapelig ansatte medlemmer (med varamedlemmer) i utvalget, som ble ledet av universitetsdirektøren. Årsmelding 1974: 52.

68 Notat «Omorganisering av opplysningsvirksomheten», vedlegg til DAK-sak 184/1983.

69 DAK-sak 27/1987.

samt to eksterne: informasjonsleder Stig Ottesen i Statoil og rektor Per Olav Reinton ved Norsk journalisthøgskole. Sosiologen Martin Eide, førstekonsulent ved Seksjon for medietjeneste, ble sekretær.

Det moderne informasjonssamfunnet definerte rammene for komiteén som skulle utrede UiBs framtidige informasjonsarbeid. Rapporten *Universitetet i informasjonssamfunnet* var klar i januar 1988.<sup>70</sup> Den tok opp samfunnsmessige utviklingstendenser, som overgangen fra det byråkratiske samfunnet til et lobbysamfunn og en ny, offentlig informasjonsideologi. Det innebar plikt til å informere åpent om virksomheten; lobbysamfunnet gjorde det tvingende nødvendig å nå fram til politiske beslutningstakere og allmenheten. Informasjonsarbeidet ved UiB måtte bygge både på en servicetanke og på et ønske om å hevde seg i «en nødvendig innsats for oppmerksomhet og ressurser».<sup>71</sup>

Rapporten ble sendt til høring, og en implisitt spenning mellom informasjon og formidling ble igjen tydelig. Både SV- og MN-fakultetet var bekymret for at arbeidet med å formidle forskning skulle komme i skyggen av «den administrative informasjonen». MN-fakultetet var enig i at det var viktig å synliggjøre UiB som institusjon, men det var uheldig å gjøre all informasjonsvirksomhet til et virkemiddel i påvirkningen av offentlige myndigheter og samfunnet ellers. Komiteen hadde oversett vel så viktige oppgaver, som å gi verden en oversikt over forskningen ved UiB.<sup>72</sup> Universitetets informasjonsvirksomhet måtte omfatte all formidling, i vitenskapelige og i populærvitenskapelige publikasjoner. MN-fakultetet mente valget av et smalt informasjonsbegrep var uheldig; en ny informasjonsavdeling ville ha betydning for all informasjonsvirksomhet, vitenskapelig publisering måtte med.<sup>73</sup>

I kommentarene til høringsvarene la universitetsdirektøren i sakspapirene vekt på at en opprusting av informasjonstjenestene var helt avgjørende for at UiB skulle kunne oppfylle sin målsetting og få økt tilgang til ressurser, både fra offentlig og privat sektor.

70 Brev fra DAK til Kultur- og vitenskapsdepartementet 23.3.1988. Vedlegg til DAK-sak 185A/1988, 16/12-88.

71 «Universitetet i informasjonssamfunnet», s. 3.

72 Brev fra SV-fakultetet (dekanus Knut Dahl Jacobsen og fakultetssekretær Edmund Utne) 8.3.1988, vedlegg til sak 54-2-1988.

73 Brev fra MN-fakultetet 11.3.88, vedlegg til DAK-sak 54/1988.



Synlighet i offentligheten var alfa og omega; UiB kunne ikke overlate til andre å definere sin egenart. Bare med målrettet satsing på «identitetsbygging og utadrettet informasjonsarbeid» kunne samfunnets forståelse av universitetet og verdien av forskning og høyere utdanning preges.<sup>74</sup>

### *Faglig informasjon – og informasjonsfag*

Innspillet fra Institutt for massekommunikasjon (som ble opprettet i 1986) hadde en annen inngang enn bekymringen fra fakultetene. Kritikken fra medievitenskapelig hold gjaldt også at komiteens mandat hadde vært for snevert, men ikke først og fremst fordi vitenskapelig publisering ikke var tatt med. Instituttet savnet en mer offensiv holdning fra universitetets side, basert på kunnskap om forskningsformidling og informasjonsbehov.<sup>75</sup> Innstillingen hadde ikke, mente instituttet, tatt høyde for at god kommunikasjon var en toveisprosess. Problemet var nærmest utelukkende behandlet i et sender-perspektiv, noe som var svært uheldig. Mottakernes eller brukernes betydning og rolle i kommunikasjonsprosessen var i liten grad tatt hensyn til. Det som trengtes var å få et informasjonssystem som kunne sikre «best mulig kontakt mellom universitetet som kunnskapsformidler og ekspertorganisasjon, og viktige mottaker- eller brukergrupper utenfor universitetet». Instituttet mente at innstillingen, tross navnet, i for liten grad tok inn over seg hva «informasjonssamfunnet» faktisk innebar. Det kommunikasjonsfaglige miljøet hadde kunnskap og erfaring som kunne bidra til utviklingen av informasjonsarbeidet.

Spissformulert kan det kanskje sies at mens høringsuttalelsen fra MN-fakultetet var opptatt av informasjonsarbeid som informasjon om vitenskap, bygde medieinstituttet sin kritikk på vitenskap om informasjon. I faghistorien til dagens Institutt for medievitenskap legges det vekt på dets dobbelte opprinnelse: i

74 Fra notat som vedlegg til DAK-sak 54-3/1988.

75 Brev fra Institutt for massekommunikasjon, ved Kirsti Thesen Sælen til universitetsdirektøren 13.3.1989. UiB sentralarkiv, 003.22.

informasjonsvitenskap og massekommunikasjon.<sup>76</sup> De to tok litt forskjellig utgangspunkt med hensyn til hvordan nye teknologier og systemer for håndtering og distribusjon av informasjon endret maktstrukturer og kulturelle systemer.

Høsten 1969 bevilget Stortinget et professorat i informasjonsvitenskap ved UiB.<sup>77</sup> Forslaget var professorene Ludvig Holm-Olsens (rektor 1960–65) og Stein Rokkans. Både samfunnsfagene, ikke minst faget Rokkan selv representerte, og en del humanistiske fag tok tidlig i bruk massedata og kvantitative analysemetoder som de nye maskinene muliggjorde. I 1972 ble Svein Nordbotten utnevnt som den første professoren i informasjonsvitenskap. Han var økonom og hadde arbeidet i Statistisk sentralbyrå.

Nordbotten ble med i den nasjonale komiteen for informasjon og dokumentasjon, Norindok, nedsatt i 1969 som en oppfølging av vedtak på OECDs vitenskapsministermøte i Paris i mars 1968 om å styrke de vitenskapelige dokumentasjonsmiljøene i medlemslandene.<sup>78</sup> Norindok ble underlagt Riksbibliotekstjenesten, et statlig samordningsorgan for fag- og forskningsbibliotek i Norge. Bibliotekene var tiltenkt en nøkkelrolle i kommunikasjonen mellom myndigheter og vitenskapelige fagmiljø. Informasjonsvitenskapen kom inn i et felt med tradisjonsrike bibliotek, ny datateknologi og ambisjoner om å nyttiggjøre seg tilgjengelig dokumentasjon og informasjon i en helt ny skala. SINTEF-direktør Karl Stenstadvold ledet komiteen, noe som kan ses som et tydelig tegn på den teknologiske orienteringen arbeidet fikk.

Det var ikke overraskende at Norindok sto bak Informaticadagene, en messe for faglig informasjon, arrangert vinteren 1972 i Bergen, Trondheim og Oslo. Informatica-messen handlet om EDB-utvikling og universitetenes ansvar for å håndtere overfloden av informasjon på vegne av forvaltningen og publikum. Innslagene i programmet handlet alle om hvordan det var best å manøvrere i det nye informasjonssamfunnet, med overskrifter som «Er det viktigere å kunne finne enn å vite?», «Får de som styrer og steller den viten som teller?» og «Kommunikasjonsproblemer

76 <https://www.uib.no/infomedia/38025/om-instituttet>

77 St.prp. I (1969–70): 109, Kirke- og undervisningsdepartementet.

78 Tveterås 1974: 26.

mellom forskerne og allmenheten, og forskere imellom».<sup>79</sup> Bergensavisene dekket arrangementet, og 16. februar ble det begeistret slått fast i et større oppslag i BT at «vi kunne spart millioner hvis vi visste hva andre vet».<sup>80</sup> Her ble *informasjon* forstått som den overveldende mengden av uorganiserte data, opplysninger og brokker av kunnskap som fantes i det moderne samfunnet. Den nye datateknologien ga nye muligheter for å gjøre informasjonen nyttig og tilgjengelig.

Den andre fagtradisjonen som også ble til medievitenskap, massekommunikasjon, hadde et litt annet fokus. Her var de kulturelle og sosiale betingelsene for produksjon og bruk av informasjon det interessante; kanalene for informasjonsstrømmene var i denne forståelsen ikke nøytrale budbringere, men i høyeste grad meningsskapere. Massemediene ble et aktuelt kultur- og samfunnsfaglig tema i 1970- og -80-årene – og et felt for politisk styring.<sup>81</sup>

Også for utviklingen av faget massekommunikasjon i Bergen spilte Rokkan en sentral rolle. På oppdrag fra NAVF skrev han, sosiologen Per Torsvik og Leif Holbæk-Hanssen fra NHH en innstilling om medieforskning i Norge, som resulterte i opprettelsen av et sekretariat for medieforskning i Bergen i 1972, med Torsvik som leder.<sup>82</sup> Samme år ble Nordisk dokumentasjonssentral for massekommunikasjon, NORDICOM, etablert. Den norske avdelingen ble lagt til Bergen, og Kirsti Thesen Sælen ble ansatt som dokumentarist.<sup>83</sup>

UiB fikk altså et rikt miljø for informasjonshåndtering og medieforskning. Dette skjedde samtidig som samfunnsvitenskapene i Bergen fikk en hovedrolle i arbeidet med maktutredningen fra 1972. Medieviterne deltok, og arbeidet kom til å bidra til å styrke og befeste fagmiljøet.<sup>84</sup> Mediesosiologi vakte interesse blant hovedfagsstudenter i sosiologi, og snart ble mediekunnskap et eget fag. Allerede på 1960-tallet hadde Mykland-komiteen, med deltakelse fra NHH, CMI og UiB, nedsatt for å utrede utbyg-

79 Program for Informatics, for eksempel BT 15.2.1972.

80 BT 16. februar 1972: 21.

81 Se NOU 1983: 3 Massemedier og mediepolitikk.

82 Torsvik, Rokkan & Holbæk-Hanssen 1972.

83 Omtale av Torsvik (1925–1998) i *Norsk medietidsskrift*, 5, s. 123–126, Årsmelding 1986: 400.

84 Se også kapittel 7 i dette bindet.

ging av de samfunnsvitenskapelige fagene i Bergen, understreket behovet for en teoretisk journalistikk-rettet utdanning.<sup>85</sup> Tidlig i 1980-årene kom et lignende initiativ fra journalistmiljøet i Bergen, som også foreslo å opprette et mediefag.<sup>86</sup> Et grunnfag i massekommunikasjon kom i gang høsten 1985, fra 1. januar 1986 innenfor rammene av et eget institutt, med dobbelt tilknytning til HF- og SV-fakultetet.

Det var altså fra dette miljøet rapporten *Universitetet i mediesamfunnet* i 1989 ble kritisert for ikke å bruke tilgjengelig ekspertise i valg av universitetets informasjonsstrategier. Om det var en direkte sammenheng, er uvisst, men for å omsette analysene i rapporten i konkrete tiltak ble Kjartan Rødland, tidligere sjefsredaktør i BT, knyttet til Institutt for massekommunikasjon som spesialrådgiver. Instituttbestyrer Olav Vaagland, daværende forsker Martin Eide og Rødland foreslo så en ny struktur for informasjonsvirksomheten ved UiB.<sup>87</sup> Rødland deltok i utvikling av undervisningstilbud; særlig var han opptatt av å få organisert praksisplasser for grunnfagsstudentene i mediekunnskap. Slike konstellasjoner, med fagansatte, mediebedrifter og universitetsledelsen, ble typiske for utviklingen av informasjons- og kommunikasjonsvirksomheten ved UiB, ikke minst når det gjaldt det som hadde å gjøre med bruken av «nye medier».

### *Formidling i nye medier*

I arbeidet med Universitetsplan 2000 ble det lagt vekt på bruk av nye medier. Hva som skulle forstås med «nye medier», var ikke helt klart, og det ble foreslått å bruke uttrykket «medier som universitetet til nå i liten grad har brukt». Det gjaldt radio, fjernsyn, telematikk, nye telekommunikasjoner for informasjonsoverføring, databaser, teledata og videogrammer.<sup>88</sup> Selv om uttrykket kanskje var treffende, hadde det lenge vært bevissthet om mulighetene i ny teknologi for undervisnings- og formidlingsformål.

85 Innstilling om utbygging av samfunnsvitenskapelige fag i Bergen 1963.

86 <https://www.uib.no/infomedia/38025/om-instituttet>

87 Skriv fra Vaagland og Eide til univ.dir. datert 3.4.1989 («Universitetet i informasjonssamfunnet»).

88 Vedlegg DAK-sak «Universitetet i informasjonssamfunnet», mai 1989.

Ny teknologi ble tidlig viktig for samfunnsforskningen og for universitetsbibliotekets oppgaver og ansvar overfor studenter og ansatte og den videre offentligheten. Mange hadde vært opp-tatt av mulighetene som lå i etermediene og særlig i fjernsynet. Fjernsynsmediets utfordring var som nevnt også del av argumen-tasjonen for å opprette en egen avdeling for informasjonsarbeid allerede i 1960.

I 1965 behandlet DAK en henvendelse fra Kirke- og under-visningsdepartementet om organisering av voksenundervisning i radio og fjernsyn. Både rektor og direktør mente at dette var et felt med svært interessante muligheter, og forutsatte at universi-tetet ble trukket inn i videre utredningsarbeid.<sup>89</sup> Utviklingen av fjernsynsbaserte fjernundervisningsopplegg skulle bli en viktig del av det som fortsatt kan kalles folkeopplysningsarbeidet ved UiB. Kompetansen og fagmiljøet som ble bygget opp i forbindelse med dette arbeidet, ble dessuten en betydelig samarbeidsarena mellom det medievitenskapelige miljøet, informasjonsavdelingen i forskjellige faser og mediefaglige produksjonsinteresser utenfor universitetet.

I høringen av Universitetsplan 2000 i 1987 var ikke AV-avdelingen høringsinstans, men den meldte seg likevel med et innspill til forslaget om å opprette et mediasenter med utgangs-punkt i AV-avdelingen.<sup>90</sup> Senteret skulle ifølge forslaget ha stu-diofasiliteter og et produksjonsteam på 4–6 personer i tillegg til stillingshjemplene som lå i avdelingen. Ikke minst gjorde de nye mulighetene i kabel- og satellitt-TV dette interessant for UiB: «Også på ren kommersiell basis er det voksende etterspørsel etter undervisnings- og opplæringsprogrammer [...] som trolig mulig-gjør ekstern delfinansiering.» AV-avdelingen hadde erfaring fra utvikling av et delfagstilbud i lokalhistorie, og dette burde kunne nyttiggjøres også for andre fag.

Innspillet var undertegnet AV-sjef Knut Olav Aslaksen og Olav Vaagland, leder for kontaktutvalget for AV-avdelingen og styrer ved Institutt for massekommunikasjon. Det var tette forbindelser, og utsikten til at infrastruktur og kompetanse i et mediasenter kunne styrke mediefagene, var viktig. Audiovisuell

89 DAK-sak 324/1965.

90 Brev fra AV-avdelingen 26.2.1987 Universitetsplan 2000.

avdeling var blitt opprettet i 1972 for å tilrettelegge for bruk av tekniske hjelpemidler og bistå forelesere som hadde problemer med overheadmaskiner og annet utstyr. Avdelingen hadde også en viktig funksjon for Opplysningsavdelingen, særlig med å skaffe og klargjøre illustrasjoner til *Nytt fra Universitetet i Bergen*. Avdelingen fikk også teknisk utstyr til å lage undervisningsvideoer; slik ble grunnen lagt for det som ble universitetets produksjonsselskap. I 1985 fikk UiB konsesjon for lokale TV-sendinger. Som et ledd i forsøksvirksomheten ble det også produsert innhold for eksterne oppdragsgivere.<sup>91</sup>

At AV-avdelingen ble viktig for UiBs ekspansive satsinger i mediefeltet, var knyttet til utviklingen av universitetspedagogikken.<sup>92</sup> Da Lars Skjold Wilhelmsen i 1972 ble leder av avdelingen, fikk den ansvar for undervisning om universitetspedagogikk. I 1988 gjenoppsto AV-avdelingen som mediesenter. Da ble koblingen mellom mediesenteret og mediefagene understreket, og Institutt for massekommunikasjon fikk en representant i styret. Samtidig fortsatte samarbeidet med universitetspedagogene, og i 1990 ble Senter for videre- og etterutdanning (SEVU) til.<sup>93</sup> Det handlet ikke minst om eksamensrettede tilbud om fjernundervisning, der universitetets mediesenter stod for produksjon og distribusjon.<sup>94</sup>

To eksempler kan nevnes. I 1986 ble delfaget «Bergen og omland gjennom tidene» gjennomført i regi av AV-avdelingen som et fjernsynsbasert undervisningsopplegg for aller første gang. Med positive erfaringer med dette pilotprosjektet ble det arbeidet med et nytt opplegg i norsk historie.<sup>95</sup> Planene ble utviklet i samarbeid mellom NRK fjernsynet ved programredaktør Jens Gunnar Mjaaland, historieprofessor Knut Helle og sjef for AV-avdelingen Aslaksen. Et tilsvarende opplegg i miljølære, «Tilfellet Tellus», ble også godkjent, og begge oppleggene ble satt i gang høsten 1991.<sup>96</sup>

UiB var tidlig ute med TV-tilbud, men tok ikke «sikte på noen monopolstilling» for universitetsutdanning via fjernsyn.

91 Notat om Universitetets mediesenter, 1990, kap. 1.2. Historikk. Se også Årsmelding 1993: 11, 40.

92 Se også kapittel 5 i bind 2.

93 Årsmelding 1991: 24.

94 Se utvalgsinnstilling om Universitetets mediesenter, 1990.

95 Vedlegg DAK-sak 196/1990.

96 Skåden 1991.

Samarbeidet mellom fagmiljøene og AV-avdelingen la grunnen for UiBs status som knutepunkt for fjernsynsbasert utdanning innenfor det nye *Norgesnett* for høyere utdanning.<sup>97</sup> I sakspapirene til kollegiets behandling av opprettelsen av delfag i norsk historie som fjernundervisning, ble betydningen av den audiovisuelle satsingen understreket. Erfaringene mediesenteret hadde fått med produksjon av undervisningsprogrammer – og satsing på utstyr i «Mediehuset på Nøstet» – var viktige.<sup>98</sup>

### *Medieby og TV-dager*

Nordiske TV-dager gikk av stabelen for første gang i Bergen i juni 1988. Dekningen i BT fokuserte på fjernsynsdirektør Tor Strands antydning om at «Norge Rundt»-redaksjonen kanskje skulle flyttes til Bergen. På spørsmål om en mulig ny norsk TV-kanal var han unnnvikende; han ville ikke spekulere over om Norge skulle få en ny TV-kanal, og særlig ikke om den skulle få sete i Bergen. Til det mente han «de politiske hallingkastene hadde vært for mange».<sup>99</sup>

TV-dagene ble arrangert annethvert år, i utgangspunktet som et samarbeid mellom Bergen kommune, UiB og NRK. Oppbyggingen av et sterkt mediefaglig miljø i Bergen ble snart et argument i spørsmålet om lokalisering av en ny, norsk, reklamefinansiert TV-kanal. Da de Nordiske TV-dagene ble arrangert i 1990, var TV 2-lokaliseringen ikke avgjort, men et hovedtema ved konferansen, som hadde «morgendagens fjernsyn» som hovedoverskrift.<sup>100</sup> Da TV-dagene ble arrangert i 1992, var det bare uker til de første TV 2-sendingene – fra Bergen, og i 1994 var TV 2 medarrangør. Nytt i 1994 var det at den nye stiftelsen «Bergen Media By» var arrangør. Stiftelsen skulle «styrke miljøet for produksjon av levende bilder i Bergen og Hordaland».<sup>101</sup> Arrangementskomiteen hadde representanter fra Bergen kommune, NRK, TV 2 og UiB,

97 Stortinget ba regjeringen opprette et norgesnettråd i samsvar med regjeringens forslag i mars 1997, jf. St.forh. 06.03.1997, 2578–87, 2630. Dette var del av utredningen om høyere utdanning fra 1988, NOU 1988: 28, *Med viten og vilje*, ledet av Gudmund Hernes. Norgesnettets skulle bidra til mer samordning mellom de høyere utdanningsstedene.

98 Notat «Opprettelse av delfag i norsk historie som fjernundervisning», DAK-sak 196/1990.

99 BT 10.6.1988: 44.

100 Dagbladet, torsdag 9.5.90, s. 35.

101 Rapport Nordiske TV-dager 1994.

fra Mediesenteret, massekommunikasjonsfaget og direktøren for UiBs nye Informasjonsavdeling fra 1992, Oddmund Søilen.

Informasjonsavdelingen ble resultatet av prosessene som fulgte etter rapporten *Universitetet i informasjonsfunnet*. I 1990 var det ny ledelse ved UiB, Ole Didrik Lærum var valgt til rektor høsten 1989, og Kåre Rommetveit ble universitetsdirektør fra 1.1.1990. I den første årsmeldingen de to signerte, den for 1989, ble styrkingen av informasjonsarbeidet vektlagt, og selve meldingen var også helt ny – kort, bruksvennlig og rikt illustrert.<sup>102</sup> Mens kjernen i årsmeldingene tidligere var fakultetene og instituttene, med tall om utdanning og lister over publikasjoner, ble meldingene på 1990-tallet skrevet etter 1989-mønsteret.<sup>103</sup>

### Kommunikatorene kommer

Nye endringer skjedde med universitetene på 1990-tallet, det gjaldt også arbeidet med informasjon, formidling og samarbeidet med ulike grupper av samfunnsaktører. Ikke minst har ny digital teknologi åpnet for helt nye tiltak og arbeidsmåter, og nye kontaktflater. Den nye universitetsloven fra 1995 fikk en bestemmelse som la opp til åpne møter i kollegiet, og fra 2014 kunne universitetsstyrets møter følges digitalt av alle.<sup>104</sup> Studentene blir ikke lenger presentert for UiB ved reisende representanter på besøk ved fylkenes videregående skoler eller utdanningsmesser, men via sosiale medier. Den nye teknologien har spilt en vesentlig rolle også for nye måter å formidle forskningens resultater og innsikter på.

#### *Informasjonsarbeid og forskningsformidling*

Etter omorganiseringen og opprettelsen av Informasjonsavdelingen i 1992 holdt antallet informasjonsårsverk seg nokså stabilt gjennom 1990-tallet, før det økte noe på slutten av tiåret. I års-

102 Årsmelding 1989 for Universitetet i Bergen.

103 Se årsmeldingene fra 1989–1995.

104 Jf. Ot.prp. nr. 85 (1993–1994): 56.



meldingene dette tiåret rapporteres det fyldig fra det som nå ble omtalt som «Formidling og samfunnskontakt».<sup>105</sup> I 1993 ble det holdt 3160 foredrag, publisert 575 kronikker eller populærvitenskapelige artikler og holdt 170 populærvitenskapelige foredrag. Antallet besvarte henvendelser fra publikum økte. Internavisen På Høyden ble lansert og kom med 19 nummer. *Nytt fra Universitetet i Bergen* var fortsatt ekstern hovedkanal. Forskningsformidling var prioritert. Informasjonsavdelingen formidlet kontakt mellom forskere og media og la til rette for nye formidlingsformer, ikke minst gjennom fjernsynet. Arrangementet Lørdagsuniversitetet presenterte ny forskning, og *Naturen* ble fortsatt gitt ut av UiB. Universitetets mediesenter (UMS) delte hus med TV 2. I 1993 ble produksjonsselskapet Univisjon AS dannet.<sup>106</sup>

I 2001 brukte UiB 12 årsverk til informasjonsarbeid, to år senere var tallet mer enn doblet.<sup>107</sup> I 2003 ble Informasjonsavdelingen erstattet av Formidlingsavdelingen. Den skulle forene informasjonsvirksomheten og produksjonsmiljøene i mediesenteret. Denne endringen sluttet på sett og vis ringen: Med overskriften «formidling» ble arbeidet med folkeopplysning, forskningsformidling og intern og ekstern informasjon igjen samlet. Torny Aarbakke ble tilsatt som direktør for Formidlingsavdelingen. Hun hadde vært informasjonssjef ved NHH og informasjonsrådgiver da NHHs rektor Victor Norman (H) var statsråd.<sup>108</sup> Avdelingen flyttet inn i avishuset Bergens Tidende flyttet ut av, og overtok både TV-studio og utstyr. Antallet medarbeidere økte, men avdelingens relative størrelse (i forhold til alle ansatte ved UiB) var aldri større enn i 2003.<sup>109</sup>

Som på 1970-tallet var UiBs forhold til byen og næringslivet et tilbakevendende tema. Ved flere anledninger var det oppslag i pressen om manglende interesse fra UiB for kontakt med samfunns- og næringslivet i Bergen. Høsten 2008 gikk BT kraftig ut mot universitetets ledelse, særlig mot rektor, Sigmund Grønmo, og særlig for lite næringslivsengasjement.<sup>110</sup> Avisen argumenterte

105 Se f.eks. Årsmelding 1993: 11–15.

106 Årsmelding 1993: 11.

107 Nygård 2017: 72.

108 Bergensavisen 7.2.2003.

109 Nygård 2017.

110 BT 4.10.2008:1, 14, 15, BT 5.10.2008: 1, 2, 4–5, BT 6.10.2008: 2, 12, BT 11.10.2008: 3, BT.

også for at universitetet burde avvike ordningen med valgt rektor. Fra universitetets ledelse og fra ansatte ble det tatt til motmæle.<sup>111</sup> I 2009 vedtok universitetsstyret Handlingsplan for Universitetet i Bergens forhold til omverdenen.<sup>112</sup> Arrangementet Christiekonferansen var blant tiltakene i planen, og navnet ble knyttet til grunnleggeren av Bergens Museum. Den ble holdt årlig fra 2010 som en møteplass mellom UiB og nærings-, kultur- og samfunns- liv, og der deles Christieprisen ut. Bergen Næringsråds direktør, Marit Warncke, fikk den første prisen.<sup>113</sup> Fra 2016 ble konferansen arrangert i universitetets nye aula.

I forbindelse med et utviklingsprosjekt i Formidlingsavdelingen i 2009/2010 ble også internavisen På Høydens rolle og funksjon diskutert. På Høyden, som da var digital, ble vesentlig endret med vedtak i universitetsstyret i 2011.<sup>114</sup> Avisen fikk nytt formål og skulle drives etter redaktørplakaten. Den ble også skilt ut med egne lokaler og eget styre, som også fikk tilsetningsmyndighet for avisens redaktør. På Høydens kritiske journalistikk og åpne debatter ble slik skilt fra Kommunikasjonsavdelingens arbeid med forskningsformidling og institusjonsinformasjon. Det nye navnet fikk avdelingen høsten 2010 da Ingar Myking ble ny direktør for avdelingen. Myking hadde vært redaktør i Forskerforbundets *Forskerforum* og var rådgiver for rektor Grønmo da han ble direktør for Kommunikasjonsavdelingen.<sup>115</sup>

På Høydens redaksjonelle frihet ble kun begrenset av redaktørplakaten og det vedtektsfestede formålet, på god avstand fra universitetsledelsen.<sup>116</sup> Modellen var unik for UiB og ble beholdt fram til På Høyden gikk inn i nettavisen Krohno i 2019, i samarbeid med OsloMet, som til da hadde drevet Khrono alene. Assisterende universitetsdirektør ved UiB, Tore Tungodden, ble styreleder for Khrono – som nå har UH-institusjoner landet rundt som partnere.<sup>117</sup>

---

31.10.2008: 27.

111 Som i kronikker i BT 4.10.2008: 41, 7.10.2008: 25., 8.10.2008: 35, 9.10.2008: 29.

112 Universitetsstyret, sak 85/2009. [https://w2.uib.no/filearchive/uibogomverden2010\\_web.pdf](https://w2.uib.no/filearchive/uibogomverden2010_web.pdf)

113 <https://www.uib.no/christiekonferansen/50696/vinnere-av-christieprisen>

114 Universitetsstyret sak 44/2011 og 54/2011.

115 <https://www.uib.no/ka/51356/ingar-myking-ny-direkt%C3%B8r>

116 Universitetsstyret, sak 54/2011.

117 <https://khrono.no/om>

Mellom 2011 og 2019, og mens På Høyden hadde den spesielle rollen, skjedde det nye endringer i Kommunikasjonsavdelingen. Et nytt organisasjonsutviklingsprosjekt i sentraladministrasjonen i 2016 resulterte i en desentralisering av noen av avdelingens oppgaver.<sup>118</sup> Hvert fakultet skulle få en kommunikasjonsrådgiver, for bedre å kunne gi råd om formidling av forskning og mediekontakt. Endringen ble ikke godt mottatt i avdelingen, som da talte 35 ansatte. På Høyden offentliggjorde et brev fra de ansatte til ledelsen, som uttrykte tydelig bekymring for at endringene kunne svekke gjennomføringen av universitetets strategi.<sup>119</sup> Behovet for styrket kommunikasjonsfaglig nærvær ved institutter og fakulteter ble erkjent, men de ansatte var sterkt uenig i modellen og mente deres kommunikasjonsfaglige kompetanse ikke ble tatt på alvor, og at mulighetene til å støtte sentrale prosjekter og satsingsområder ble svekket. Protestene nådde ikke fram; de sju fakultetene fikk hver sin rådgiver – noe som i én forstand betød en styrking av de faglig ansattes ansvar for og kontroll over formidlingen av egen forskning. Denne gangen gjorde På Høydens uavhengige stilling en offentlig protest mulig, ulikt ved tidligere omorganisering av informasjons- og formidlingsarbeidet.

### *Omdømmebygging i offentlige institusjoner*

Opprettelsen av en felles enhet for all kommunikasjon, med Formidlingsavdelingen i 2002, kan ses som del av en innordning av utadrettet virksomhet i en felles logikk som handlet om å støtte opp om en vedtatt samlende profil. UiB fikk også ny grafisk profil for nettsider og allslags materiell; en havblå profil fra 2004–2005 ble erstattet av en fargepalett med fargen til den nyoppussede museumsbygningen, rosa, i 2010–2011. Med Dag Rune Olsen som rektor og ny strategi i 2015, ble nøkkelordene hav, liv og klima, med rødt, grønt og blått, til en ny profil. Vektlegging av kommunikasjonsarbeidet for profilering og omdømmebygging ble ytterligere tydelig da universitetsstyret i 2016 vedtok en egen Handlingsplan

118 Organisasjonsutviklingsprosjektet OU, jf. Universitetsstyret, sak 33/2014 og sak 37/2016.

119 <https://pahoyden.khrono.no/kommunikasjonsavdelinga-omorganisering/omlegging-skaper-uro-i-kommunikasjons-avdelingen/369664>

for kommunikasjon.<sup>120</sup> Samtidig har seglet, med uglen, vært del av profileringen av universitetet helt fra starten.

Vektleggingen av profilering og bruken av kommunikasjonsstrategier for å styrke universitetets anseelse og omdømme må ses i en videre kontekst. Statsviteren Kjell Arne Røvik er en av dem som har drøftet profesjonaliseringen av kommunikasjon i offentlig sektor. Han har vært særlig opptatt av hvilke konsekvenser denne utviklingen har for forholdet mellom befolkningen og styresmaktene, for oppslutningen om og ansvaret for kollektive prosjekter – for demokratiet rett og slett.<sup>121</sup> Ut fra en UiB-studie av spesialisthelsetjenesten har historikeren Svein Ivar Angell og statsviteren Haldor Byrkjeflot drøftet dilemma ved bruk av strategisk kommunikasjon.<sup>122</sup> Offentlige institusjoners påvirkning fra privat sektor og dens markedslogikk, massemediesituasjonen og et globalt organisasjonsideal er ifølge dem faktorer som bidrar til at også universiteter må ta omdømmebygging alvorlig. De støtter Røvik i at profesjonaliseringen av informasjonsarbeidet i offentlige virksomheter heller kan ses som en «organisasjonsgjøring» enn som en «bedriftsgjøring».<sup>123</sup>

Flere studier har knyttet økt oppmerksomhet om omdømme, eller branding, til endringene i universitetspolitikken etter årtusenskiftet. Det er kanskje noe paradoksalt i at den uniformeringen som fulgte av Bolognaprosessen og kvalitetsreformen, også ga sterkere behov for profilering og understreking av institusjonenes egen identitet. Studentene kan studere hva som helst hvor om helst, og konkurransen mellom institusjonene blir tøffere. Sammenlignet med bedrifter som selger varer, opplevelser og tjenester, kan offentlig virksomhet, som universiteter, vanskeligere utforme en unik profil, men historie og tradisjon kan hjelpe.<sup>124</sup>

I januar 2020 undertegnet kommunikasjonsdirektøren ved UiB fra 2017, Tor Godal, en avtale med reklamebyrået Try til en verdi av 25 millioner kroner. I det statlige anbudssystemet Doffin er prosjektet beskrevet. Målet var at alle potensielle studenter i Norge ikke bare skulle kjenne til UiB, «men også vite hva vi står

120 Universitetsstyret, sak 116/2016.

121 Røvik 2011: 71.

122 Angell, Byrkjeflot & Wæraas 2011: 10.

123 Sst.: 77.

124 Nygård & Sataøen 2018; Sataøen & Wæraas 2016; Christensen & Gornitzka 2017.

for». Målet var videre å være det foretrukne universitetet for de studieretningene hvor UiB er best i Norge. Slagordet «Verden trenger tankene dine» fra 2020 er resultat av samarbeidet med Try. I 2021 oppsummerte Utdanningsutvalget at investeringen var verdt prisen; andelen i målgruppen som hadde hørt om UiB (og det UiB står for), økte.<sup>125</sup>

I november 2019 meldte Khrono at UiB lå på femteplass blant norske offentlige organisasjoner på analyseselskapet Kantar TNS' omdømmebarometer. Med 68 av 100 poeng hadde UiB «sterkt omdømme», hårfint foran UiO med 66 poeng. Begge var sjanseløse mot NTNU, som fikk 88 poeng og hadde «særdeles sterkt omdømme».<sup>126</sup> Universitetene kom best ut, selv om Oslo-Met, fikk 40 poeng («sårbart omdømme»). Det var likevel klart bedre enn «svakt omdømme»-gruppa, med Forsvaret, Kulturrådet og Utlendingsdirektoratet. Kantar forklarte at statlige kunnskapsinstitusjoner gjorde det så bra fordi de satset på å bygge opp omdømmet. De var «veldig flinke til å promotere seg sjølve i ulike kanalar».<sup>127</sup> Hvilken betydning denne og andre undersøkelser har for UiB, er uvisst. De blir nok «tatt med en klype salt», slik rektor ved NTNU sa det i 2018.<sup>128</sup> Målinger av omdømme inngår i internasjonale kåringer, og universitetsledelsene kan ikke helt se bort fra dem. Samtidig ses intern motstand mot å ta slike kåringer på alvor. Omdømmebygging i UH-institusjoner er noe spesielt.

### *Journalistisk kolonisering og akademisk ytringsfrihet*

Profesjonalisering av informasjons- og formidlingsarbeidet har endret rammene for den enkelte universitetsansattes formidling. Forskere får bistand til å nå ut i offentligheten med nye forskningsresultater, institusjonene har interesse av å bli profilert i forskernes formidling. Mange ønsker å få hjelp av profesjonelle, mange får trening og trives i rollen, andre ikke. En av dem som har tatt opp problemer med forskningsformidling, er Lars Nyre, professor i

125 Møte i universitetets utdanningsutvalg 2021.

126 <https://khrono.no/kantar-tns-ntnu-omdomme/fire-av-fem-universitet-pa-topp-10-liste/418215>

127 Sst.

128 Bovim til Khrono 18.6.2018.

medievitenskap ved UiB. I et intervju i Dagens Næringsliv med tittelen «Advarer mot journalister» tok han i 2010 opp at journalistikk og forskning var ulike kommunikasjonsformer – med svært ulike formål.<sup>129</sup> Han mente at det var en farlig tendens til at journalistikkens verdisyn var i ferd med å kolonisere universitetet, særlig humaniora og samfunnsvitenskap.<sup>130</sup> Presset om å formidle på journalistikkens premisser tvang forskerne til å bruke en kommunikasjonsform som var fremmed. Journalistene beskrev verden med enkle eksempler, forskerne med komplekse årsakssammenhenger. Nyre oppfordret forskerne til å stole på forskningens kommunikasjonsformer, for å sikre verdiene før journalistene «overtar alt».

Reaksjonene i offentligheten på Nyres uttalelser illustrerer på ganske tabloid vis poenget hans. Dagen etter uttalte statsråd for forskning og høyere utdanning Tora Aasland (SV) at å advare mot journalister og mediene ikke var en klok strategi. Aftenposten mente at Nyre nørte opp under en «myteomspunnen» mistillit mellom yrkesgruppene. NFR-direktøren og UiO-rector hadde samme budskap. Rektor Grønmo uttalte at det var en utfordring å lære seg medienes logikk, men den utfordringen burde forskerne ta.<sup>131</sup> Nyres kritikk om at journalistikken koloniserte forskningen, ble ifølge BT på lederplass «fortjenstfullt skutt ned» i en unison journalistisk offentlighet.<sup>132</sup> Nyres kritikk kan implisere at universitetenes profesjonaliserte informasjonsarbeid er en mulig trussel mot den akademiske ytringsfriheten. Våren 2022 leverte et utvalg ledet av jurist Anine Kierulf en utredning som konkluderte med at det er nødvendig å endre universitets- og høyskoleloven for å trygge forskernes ytringsfrihet.<sup>133</sup> Der inngår forslag om å gi ansatte opplæring i forskningsformidling.

---

129 Dagens Næringsliv 23.6.2010.

130 Nyre 2012.

131 Dagens Næringsliv 24.10.2010: 66.

132 BT 26.06.2010: 2.

133 NOU 2022: 2.

## Informasjon, opplysning og kommunikasjon

Universitetet er både uavhengig premissleverandør og iverksetter av statlig politikk. Denne dobbeltheten er tydelig i det som begynte som opplysning, fortsatte som informasjon, og utviklet seg via formidling til kommunikasjon. Historien om dette arbeidet forteller mye om universitetets forhold til samfunn og myndigheter. I Handlingsplan for kommunikasjon nevnes forskningskommunikasjon først av fire innsatsområder, og før internkommunikasjon, samfunnsdialog og myndighetskontakt, og identitet og profil.<sup>134</sup> Forskningskommunikasjonen gjelder synliggjøring og profilering. Strategisk kommunikasjon skal øke ekstern finansiering og sørge for mer synlighet internasjonalt og i sosiale medier.

På 1940-tallet ble det å tilby lærere kurs og videreutdanning sett som særlig viktig, og UiB samarbeidet i alle år med Vestlandske Lærerstemna om mengder av foredrag én dag i året. Fra 1978 ble UiB partner, i 1992 overtok UiB arrangementet som Faglig – pedagogisk dag, og i 2021 skiftet navnet til *Lærernes dag*. Hundrevis av lærere kommer til de auditoriene de kanskje satt i som studenter – linjene i opplysningsarbeidet kan fortsatt finnes.

## Litteratur

- Angell, S.I., Byrkjeflot, H. & Wæraas, A. (2011). *Substans og framtrede: Omdømmehåndtering i offentlig sektor*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christensen, T. & Gornitzka, Å. (2017). Reputation management in complex environments: A comparative study of university organizations. *Higher Education Policy*, 30(1), 123–140.
- Eide, M. (1985). *Mellom forskere og massemedia: Forskningsformidling i praksis*. Bergen: RFSP.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie*. Bind I. Universitetet i Bergen.
- Forland, A. & Hovland, E. (2002). Ei bru over fagskilja. I: K.B. Helle, A. Forland & E. Hovland (red.), *Forskningsformidling gjennom 75 år. Selskapet til vitenskapens fremme 1927–2002* (s. 5–8). Bergens Museums Skrifter.
- Innstilling om utbygging av de samfunnsvitenskapelige fag i Bergen (1963). Universitetet i Bergen.
- Lyche, I. (1980). *Folkeakademiens Landsforbund 75 år: En oversikt over Folkeakademiens Historie*. Oslo: Forbundet.
- Lærum, O.D. (1991). *Forskning til frokost*. Oslo: Cappelen.
- Løvhaug, J.W. (2011). Overlæreren i rampelyset. *Universitetet i Oslo 1811–2011: Bok 7: Samtidshistoriske perspektiver*. Oslo: Unipub.

134 <https://www.uib.no/strategi/10356/handlingsplan-kommunikasjon-2016-2022#innsatsomr-de-a-forskningskommunikasjon>

NOU 1983: 3. *Massemedier og mediepolitikk.*

NOU 1998: 28. *Med viten og vilje.*

NOU 2022: 2. *Akademisk ytringsfrihet. God ytringskultur må bygges nedenfra, hver dag.*

Nygård, D. (2017). «Den Utmerkede Utdanningsinstitusjon»: En fler-casestudie av omdømmehåndtering i den norske universitets- og høyskolesektoren (Masteroppgave). Universitetet i Bergen.

Nygård, D. & Sataøen, H.L. (2018). Omdømmehåndtering i høyere utdanning. Argumentasjon og selvframstilling i studiekataloger. *Nordiske organisasjonsstudier*, 20(1), 45–66.

Nyre, L. (2012). Journalistikken koloniserer universitetet. *Nytt norsk tidsskrift*, 29(3), 329–336.

Rollefsen, G., Dannevig, G., Mosby, H., Sunnanå, K. & Tambs-Lycke, H. (red.) (1960). *Havet og våre fisker*. Bergen: Eide.

Røvik, K.A. (2011). Analyse av kommunikatorenes innmarsj i offentlig sektor. I: H. Byrkjeflot, S.I. Angell & A. Wæraas (red.), *Substans og framturen. Omdømmehåndtering i offentlig sektor*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sataøen, H.L. & Wæraas, A. (2016). Building a sector reputation: The Strategic communication of national higher education. *International journal of strategic communication*, 10(3), 165–176. <http://dx.doi.org/10.1080/1553118X.2016.1176567>

Skåden, H.G. (1991). *Tilfellet Tellus vårt miljø – vårt ansvar, veiledningshefte for opplysningsorganisasjoner, bedrifter og andre interesserte*. Oslo: Universitetsforlaget.

Tandstad, K. (1981). Portrettintervju med Ole Didrik Lærum. *Dag og Tid*, 16, 3.

Torsvik, P., Rokkan, S. & Holbæk-Hansen, L. (1972). *Mediaforskning: En oversikt og et forskningsopplegg for Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Trumpy, B. (1947). *Universitetet i Bergen. Vestlandske Bondestemna*. Bergen.

Tveterås, H. (1974). *Riksbibliotekjenesten bygges opp: Melding om virksomheten 1969–73*. Oslo: Riksbibliotekjenesten.

Universitetet i Bergen (1971). *Organisasjon og ledelse. Innstilling fra Organisasjonskomiteen* (1971).

(Oppnevnt av Det akademiske kollegium 8. og 15. november 1968.) Oslo: Universitetsforlaget.

Wilhelmsen, L. (1954). Universitetet og folket. *Vestlandske Bondestemna*. Bergen.



Del 2  
Vitenskap, stat  
og næringsliv



Viktige NOU-er fra 1970- og -80-årene – blant annet om velferdspolitikken.  
Foto: Eivind Senneset.

# Kapittel 6

## Forskning i velferdsstatens tjeneste

*Hege Roll-Hansen*

Kunnskapen som formidles av statlig nedsatte ekspertutvalg, er viktige politiske verktøy. Utvalgenes rapporter formulerer problemer og mulige løsninger, forankrer beslutninger og legitimerer makt. I dette kapitlet er noen utgivelser i serien Norges offentlige utredninger (NOU) undersøkt, særlig ut fra et vitenskapshistorisk perspektiv. Det skal handle om bergensforskernes bidrag til politikktutforming gjennom utvalgsarbeidet generelt: Hvordan ser Universitetet i Bergens deltakelse i den korporative og ekspertstyrte staten ut, og hvordan har institusjonen oppfattet og fortolket denne delen av samfunnsoppdraget? På hvilke politikkområder har universitetet bidratt, og hvilke fagtradisjoner har vært aktive? Særlig viktig er spørsmålet om hvordan deltakelsen i utvalgsarbeidet har formet og lagt premisser for den vitenskapelige praksisen.

Fram til 2018 hadde vitenskapsfolk fra UiB bidratt i 189 utgivelser i serien Norges offentlige utredninger siden denne publikasjonsrekken startet opp i 1972. Totalt var det i 2018 kommet om lag 1600 NOU-er. Flest utredninger med deltakelse fra UiB var det i den siste perioden, mellom 2010 og 2018 kom det 54 slike, mens ikke mer enn 28 utgivelser i NOU-serien gjorde bruk av ekspertise fra UiB Bergen i løpet av 1970-årene.<sup>1</sup> Økningen i antallet UiB-ansatte som deltok i offentlig utredningsarbeid, henger selvfølgelig sammen med økningen i antallet ansatte ved UiB i det hele tatt. I løpet av disse fem tiårene vokste institusjonen sterkt og hadde en helt annen posisjon i landets akademiske og offentlige liv i 2018 enn i 1972.

Andelen NOU-er med vitenskapelige bidrag fra UiB økte fra 5 prosent på 1970-tallet til en tredjedel på 2010-tallet.<sup>2</sup> For at dette skal kunne si noe interessant om hvordan forskningen ved UiB har påvirket norsk politikk og samfunnsliv, må mange andre faktorer trekkes inn, ikke minst når det gjelder sammensetningen av offentlige utvalg generelt og disse utvalgenes rolle og funksjon i politikken. Offentlig oppnevnte råd og utvalg har vært viktige gjennom hele det norske demokratiets historie. Utvalgene fyller flere funksjoner i forvaltningen – de skal sikre demokratiet ved å sørge for involvering og transparens. De skal også utvide og korrigere kunnskapsgrunnlaget for politikere og byråkrater og slik sikre kvalifiserte beslutninger. Offentlige utvalg er satt sammen av organiserte interesser, lekfolksinteresser, forskere og byråkrater. I bekrivelsene av den norske korporative modellen er det tradisjonelt lagt vekt på den sterke tilstedeværelsen av organiserte interesser. Arbeids- og næringslivets organisasjoner og andre organisasjoner har vært aktive i politikkutformingen, ikke minst gjennom deltakelse i statlige utvalg og råd.<sup>3</sup> Utvekslingen mellom kunnskap og politikk i det norske – og nordiske – forvaltningssystemet skiller seg fra mange andre land, for eksempel Storbritannia. Der opereres det med et langt tydeligere skille mellom politiske komiteer på den ene siden og rådgivende ekspertkomiteer på den annen.<sup>4</sup>

1 Statsviteren Maria Natvig Hellebø utarbeidet en fullstendig oversikt over NOU-er med deltakelse fra ansatte ved UiB fra 1972 til 2018 for dette prosjektet. Oversikten i fortsettelsen bygger på denne oppstillingen.

2 Samme oversikt fra 2018.

3 Nordby 1994.

4 Tellmann 2018.

Ekspertenes deltakelse i offentlige utvalg er i hovedsak resultatet av departementenes behov for spesifikk kompetanse og kjennskap til enkeltforskernes faglige profil og anvendbarhet, for forskerne representerer seg selv og fagfeltet sitt, ikke institusjonene de tilhører. Samtidig er deltakelse i slike utvalg gjerne sett som en anerkjennelse av så vel den enkelte som fagmiljøene, og har gjort bidrag fra UiB kjent for samfunnet omkring. For en del miljøer har deltakelse i offentlige utredninger gitt finansiering av stillinger og vært impuls for utvikling av faglige problemstillinger og nye perspektiver. Deltakelse i utredningsarbeid i statlig regi har i visse sammenhenger preget forskningen og vært viktig for samfunnsfaglige miljø. I en oversiktsstudie om velferdsforskningen i Bergen viser eksempelvis sosiologen Nanna Kildal hvordan de sterke forskningsmiljøene knyttet til levekårsundersøkelser som vokste fram på 1970- og -80-tallet, delvis var resultat av statlig initiert utredningsarbeid, og hvordan denne forskningen blant annet ble videreført i nasjonale forskningsprogrammer for velferdsforskningsfeltet.<sup>5</sup>

1970-tallet regnes ofte som de offentlige utvalgenes storhetstid. Da NOU-serien ble etablert i 1972, var den en parallell til den mye eldre svenske SOU-serien (Sveriges offentlige utredninger). Utredningene i serien ble tilgjengelig for offentligheten på annen måte enn tidligere utredninger, blant annet i biblioteker landet rundt.<sup>6</sup>

Det forteller noe om utredningssjangerens status i norsk offentlighet at ukeavisen *Morgenbladet* valgte å markere 200-årsjubileet for den norske Grunnloven med en bredt anlagt kåring av de ti beste NOU-ene gjennom tidene. Artikkelen «Heia NOU» sto på trykk den symbolske datoen 16. mai 2014. En soleklar førsteplass fikk NOU 1989: 5, *En bedre organisert stat*. Ingen utredning hadde på tilsvarende måte endret Norge, ble det hevdet. Tormod Hermansen ledet utvalget bak denne utredningen, og den la grunnlag for massive omorganiseringer i statlig virksomhet, og av noen er den blitt identifisert som startpunktet for avviklingen av det norske sosialdemokratiet. UiB var representert i vinnerutvalget med Johan P. Olsen, professor ved Institutt for offentlig administrasjon og organisasjonsvitenskap mellom 1973 og 1993. Sammen med Gudmund Hernes og

5 Kildal 2016.

6 Dette kan også ses i sammenheng med politikk for økt åpenhet i offentlig forvaltning, som med vedtaket av offentlighetsloven i 1970, se også Grønlie & Flo 2009.

Håvard Alstadheim hadde Olsen også ansvar for Maktutredningen (1972–1982) og dens sluttrapport, NOU 1983: 2, som havnet på femte plass, fulgt av Salmebokutvalget, NOU 1981: 40. Sammensatte kriterier lå til grunn for resultatet. Det ble lagt vekt på gjennomslagskraft i det politiske systemet, symbolsk betydning, retorisk styrke og analytisk klarhet – og juryens mer udefinerte fascinasjon.<sup>7</sup>

I Morgenbladets kåring, og i alle sammenstillinger og lister over utgivelser i serien, er spennet i temaer og tilnærminger innenfor den tilsynelatende smale og rigide sjangeren slående. For å skjønne tekstenes virkemåter, i politikken og i vitenskapelig sammenheng, er det behov for noen sorteringskriterier. I regjeringens *Veileder for utvalgsarbeid i staten* opereres det i dag med tre typer utvalg: utvalg nedsatt for å utrede virkninger av foreslåtte politiske tiltak, utvalg som er bedt om å fremskaffe nødvendig kunnskap for å utvikle politiske tiltak, og utvalg som i tillegg til å bringe fram ny kunnskap skal bli enige om felles verdier og mål som skal styre politikktutformingen.<sup>8</sup> Utvalgsmandatene kan være definert konkret og avgrenset, eller svært vidt, og de har variert over tid. Noen rapporter er resultat av arbeidet i permanente statlige utvalg; dette gjelder ofte lovutvalg (Straffelovrådet og Sivillovbokutvalet).

Inndelingen i lovutvalg og politiske utvalg blir ofte brukt, men det kan spørres om dette skillet gir god mening, siden utredning og prosesser for vedtak av nye lover i høyeste grad også handler om politikk. For å vurdere den vitenskapshistoriske betydningen av utvalgsarbeidet er det viktig at den faglige ekspertisens funksjon i utvalgene også varierer en god del. I noen utvalg er det snakk om å opparbeide kunnskap gjennom forskning, mens det i andre tilfeller er snakk om å bidra med politisk, profesjonelt eller fagpolitisk skjønn og mer generell innsikt i et fagfelt relevant for den aktuelle reformen eller problemstillingen.

Antallet statlige råd og utvalg er betydelig redusert som et ledd i rasjonaliseringen i offentlig sektor: Mens det kom oppimot 60 utgivelser i NOU-serien hvert år på slutten av 1970-tallet, var tallet godt under det halve rundt 2010. Mange har vært opptatt av endringen i de offentlige utvalgenes betydning og innretning, og ikke minst av hvem som har sittet i dem. Mens de organiserte inter-

7 Morgenbladet 16.5.2014.

8 <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/utvalgsarbeid-i-staten/id2629750/>

essene var dominerende i den tidlige fasen, er faglig og vitenskapelig ekspertise blitt stadig viktigere. Ekspertise-eksperterne, samfunnsviterne som analyserer betydningen av vitenskapelig kunnskap i politikkkutforming, hevder at det finnes en tendens i nyere tid til en økende ekspertisering av politikken, som konsekvens av stadig mer komplekse samfunnsstrukturer og -utfordringer.<sup>9</sup> Vitenskapeliggjøringen av politikken og ekspertenes rolle har eksempelvis vært tema for sosiologen Cathrine Holst.<sup>10</sup> Hun har påpekt et «skifte i legitimeringsgrammatikken»: Det er blitt et stadig viktigere argument at politikken er kunnskapsbasert. Hun har påvist en radikal økning i andelen forskere i NOU-utvalgene og en enda mer markant nedgang i andelen departementsansatte byråkrater.<sup>11</sup>

Den historiske utviklingen av ekspertrollen i offentligheten og politikkkutforming er et viktig bakteppe for dette kapitlet. Hva myndighetene til enhver tid etterspør av kunnskap om samfunnet og befolkningen, henger sammen med hvilke ambisjoner regimet har om politisk styring og kontroll. Det er også viktig hvilke aspekter ved samfunnet og innbyggernes liv som betraktes som del av politikken anliggende. I tillegg har det selvfølgelig betydning hva som oppfattes som de viktigste felles utfordringene. Måten den norske styringsmodellen involverer ekspertkunnskap på, har tradisjonelt skapt et ganske stort rom for utveksling mellom den bredere samfunnsdebatten, ekspertisen og politikken.

En forskjell mellom NOU-ene og rapporter produsert av departementenes byråkrater er at NOU-ene ikke bare er signerte, men at autoriteten deres i sterk grad er knyttet nettopp til signaturlene. Komitémedlemmenes personlige prestisje og troverdighet er et viktig element i den politiske prosessen som rapporten er en del av.<sup>12</sup> Utvalgene kan forstås som en bro mellom forskning og politikk – forskerne leverer legitimitet og autoritet og gir avstand til den pragmatiske og interessestyrte politikken. Det kan hevdes at den vitenskapelig baserte autoriteten vinner stadig mer politisk innflytelse, på bekostning av de organiserte interessene, og at det kan spores en utvikling fra et korporativt til et kunnskapsbasert

9 Christensen & Holst 2020.

10 Sst., se også C. Holst i Morgenbladet 29. september 2017 s.38.

11 Holst 2019.

12 Tellmann 2018.

system. En slik utvikling har hittil i sterkere grad vært studert ut fra en interesse for styringssystemene og politikken enn som del av kunnskapsinstitusjonenes historie. I historien om UiO påpeker Jan Eivind Myhre at de universitetsansattes politiske bidrag i liten grad har vært systematisk analysert.<sup>13</sup> Temaet for dette kapitlet er likevel ikke UiB-ansattes deltakelse i den offentlige debatten i bred forstand, men bidragene i regulerte politiske prosesser og praksiser i NOU-utredningene.

Den svenske vitenskapshistorikeren Per Wisselgren har pekt på de rike mulighetene som finnes i «utredningsvesenets» vitenskapshistorie.<sup>14</sup> Serien SOU i Sverige har en nokså tilsvarende rolle som NOU i Norge, selv om den er langt eldre. Wisselgren bygger sin analyse av de offentlige utredningene på begrepet grensearbeid, som har hatt stor innflytelse i vitenskapshistorisk forskning siden det ble lansert av Thomas Gieryn for første gang på 1980-tallet.<sup>15</sup> Gieryn tar utgangspunkt i innsikten om at vitenskapelige felt ikke er konstante. Begrepet grensearbeid gir en mulighet til å beskrive og forstå slik utvikling som et resultat av vitenskapssamfunnets forhandling av grenser, gjennom å definere hvilke praksiser og tenkemåter som kan aksepteres som vitenskapelige.<sup>16</sup> I studiene av de offentlige utredningene kan begrepet være relevant både for å forstå grensedragningen mellom vitenskapelige og politiske aspekter – og grensene mellom de vitenskapelige tradisjonene som er involvert i utvalgene.

## UiB og NOU

Til hvilke politikkområder har UiB levert ekspertise? I Hellebøs oppstilling går det fram at Justisdepartementet har vært oppdragsgiver for den største gruppen av utvalg der forskere ved UiB har deltatt: Om lag en fjerdedel av alle NOU-ene på listen ble initiert av dette departementet. En god del av disse utgivelsene er likevel

13 Myhre 2011, Se Ryymin 2017 for eksempler på nyere undersøkelser som tar for seg historievitenskapelige bidrag til konkret politikktutforming.

14 Wisselgren 2008.

15 Gieryn 1983.

16 Se f.eks. Blazevic 2015 for diskusjon og bruk av begrepsapparatet i norsk vitenskapshistorisk sammenheng.



ikke utarbeidet av midlertidige utvalg nedsatt for å utrede konkrete reformforslag eller problemstillinger, men av faste statlige råd der ansatte ved UiB har deltatt. Juss-professor Henry John Mæland var i mange år med i Straffelovrådet, det var også professor i strafferett, Asbjørn Strandbakken, i en senere periode. Fra 2019 er Straffelovrådet reetablert og blir ledet av Linda Gröning, professor i strafferett ved UiB.<sup>17</sup> Hun var også med i tilregnelighetsutvalget, NOU 2014: 10, og leder et større Forskningsrådsfinansiert prosjekt om forholdet mellom juridiske og psykiatriske vurderinger av tilregnelighet.

I flere tiår var Mons Nygard medlem i Sivillovbokutvalget, fra 1980 som formann i dette statlige utvalget med ansvar for å revidere og vedlikeholde landets sivilrettslige system. Sivillovbokutvalget sto bak NOU 1972: 22 *Om odelsretten og åseteretten*, den aller første NOU-en med deltakelse fra UiB og den eneste dette året, representanten var Nygard som var nytilsatt stipendiat. Han ble professor i 1975 og i 1980 dekanus for det nye juridiske fakultetet.

Selv om langt de fleste ekspertene som deltok i utvalg nedsatt av Justisdepartementet, var jurister, fantes det noen unntak. Statistiker og samfunnsøkonom Svein Nordbotten var i 1972 blitt rekruttert fra en stilling i Statistisk sentralbyrå til det første professoratet i informasjonsvitenskap. Som medlem av Kredittopplysningsutvalget var han med på å utrede den nye tidens problemstillinger – datateknologien hadde aktualisert spørsmålet om personvern på dramatiske nye måter, juridisk og teknologisk. Utredningen om personvern i forhold til bank- og kredittopplysninger kom i 1974. Året etter kom en utredning om den samme problematikken, knyttet til offentlige personregistre, også med Nordbottens deltakelse. Juristene dominerte altså i utvalgene som var initiert av Justisdepartementet, men også humanistenes kompetanse var etterspurt av dette departementet. Da en ny navnelov skulle utredes ved årtusensskiftet, var navnegransking et viktig kunnskapsgrunnlag. Førsteamanuensis i språkvitenskap Ivar Utne satt i utvalget, og utredningen *Lov om personnavn. Tradisjon, liberalisering og forenkling* kom som den første i serien i 2001.<sup>18</sup>

17 Linda Gröning er den første kvinnen som leder Straffelovrådet. Hun kom til UiB som postdoktor fra 2009 og har vært professor i strafferett fra 2013, se også [www.regjeringen.no/straffelovrådet](http://www.regjeringen.no/straffelovrådet).

18 NOU 2001: 1.

De fleste norske NOU-er kommet til på initiativ enten fra Justis- eller Finansdepartementet. Dette tilsvarer fordelingen av utvalgsmedlemmer med UiB-tilknytning: En fjerdedel av disse utredningene ble overlevert til Justisdepartementet, mens 23 utredninger med UiB-deltakelse ble overlevert Finansdepartementet fram til 2018. Utredningene for dette departementet har hatt et bredere spekter av faglige perspektiver og kompetanse enn Justisdepartementets. Bergensjuristene har også vært etterspurt av Finansdepartementet. Juridisk innsikt er nødvendig for å regulere kredittpolitikken og lovligheten av økonomiske transaksjoner. Utvalgsarbeidene som gjelder verdipapiriomsetning og hvitvasking, har bidratt til Finansdepartementets ansvarsområde. Dessuten har Finansdepartementet betydelig makt innenfor de fleste politikkområder. Flere jurister enn økonomer fra UiB har deltatt i finansdepartementsutvalg, men innenfor andre fagfelt. Samfunnsøkonomene har deltatt i utredninger av spørsmål knyttet til arbeidstid og åpningstider, sysselsetting og pensjon, og de har gjort makroøkonomiske beregninger i forbindelse med langsiktige perspektivanalyser.

Andre samfunnsfag har også vært trukket inn i utvalgsarbeid for Finansdepartementet. Da den forventede befolkningsutviklingen i Norge skulle kartlegges tidlig på 1980-tallet, en grunnleggende størrelse for økonomisk langtidsplanlegging, trengtes en historisk demograf, Ståle Dyrvik.<sup>19</sup> Sosiologen Kari Wærness var medlem av Levekårsutvalget på begynnelsen av 1990-tallet.<sup>20</sup> Levekårsundersøkelsene, som vi snart kommer tilbake til, var opprinnelig ikke knyttet til finanspolitikken, men til andre departementer. Som en del andre politikkområder ble dette utredningsarbeidet flyttet rundt i takt med utviklingen i politisk tenkning og strukturering av forvaltningen.

Juristene ved UiB har vært svært aktive i utvalgsarbeidet, de har vært involvert i utredninger innenfor så å si alle politikkfelt, og bidragene har økt over tid. Ingen fra UiB har sittet i flere utvalg enn professor Jan Fridthjof Bernt, som var med i hele åtte NOU-utvalg fram til 2018. Ingen av disse har vært nedsatt av Justisdepartementet. Bernt, som var rektor ved UiB fra 1996 til 1998, deltok gjennom

---

19 NOU 1984: 26.

20 NOU 1993: 17.

flere utvalg i å utforme universitetspolitikken.<sup>21</sup> Han har også vært involvert i utvalg knyttet til regional- og boligpolitikk, utforming av rettsregler i det psykiske helsevernet, Boligutvalget – og også om helhetlig livssynspolitikk.

Det faglige og politiske tyngdepunktet i UiB-deltakelsen i utredningsarbeidet har skiftet over tid. På 1970- og -80-tallet var Sosialdepartementet den relativt største oppdragsgiveren, Jus- og rettsdepartementet var det på 90- og 00-tallet, fulgt av Barne- og likestillingsdepartementet i årene fra 2010 til 2019. Fordelt på politikkområder kan det se ut som UiB-ansatte særlig har gitt bidrag til utvalg som på litt forskjellig måte har handlet om sosial- og velferdspolitiske problemstillinger gjennom hele perioden. Samfunnsviterne har vært viktige for arbeidet med å forberede politiske reformer og beslutninger innenfor dette feltet, men de har ikke vært de eneste: Jurister og medisinerer har også levert viktige bidrag. Medisinsk kompetanse fra UiB har vært brukt i ganske konkrete utredningsprosjekter – som kartlegging av rutiner for å gjennomgå sikkerhetskontroll av utstyr på norske sykehus, eller for å vurdere helsemessige konsekvenser av genmodifiserte matvarer. Oftest har medisinerne likevel gitt råd og bidrag til komplekse samfunnsmedisinske og etiske problemstillinger. Eksempler er flere utredninger av prioriteringsspørsmål innenfor helsetjenesten og retningslinjer for prioritering mellom ulike behandlingsformer og pasientgrupper, hensiktsmessigheten av masseundersøkelser for å avdekke spesielle krefttyper, og regulering av forskning på humant biologisk materiale.<sup>22</sup>

Kunnskapsleveransene til statlig politikktutvikling fra UiB har altså i særlig grad handlet om det som har vært oppfattet som sentrale problemstillinger i sosial- og velferdspolitikken. Tiårene etter at NOU-serien startet opp i 1972, har vært preget av store endringer innenfor disse politikfeltene, og ikke mindre endringer innenfor de fagtradisjonene som har vært mest relevante for velferdspolitikken. Det er derfor ikke så overraskende at ekspertiseringen av statlig nedsatte utvalg i særlig grad har dreid seg om en økning i rekrut-

21 NOU 2002: 11 om kommersialisering av forskningsresultater er et eksempel, NOU 2004: 18 om harmonisering av helse- og sosiallovgivningen er et annet eksempel på utvalg Bernt har ledet.

22 Om betydningen av helsepolitikk som forskningsfelt ved UiB på 1970- og -80-tallet: Bagge 1996: 654.

teringen av samfunnsvitere. Naturvitenskapelige fag, medisin, teknologi- og ingeniørfag er derimot relativt sett mindre representert i komitéarbeid i dag enn for førti år siden.<sup>23</sup> Dette må også forstås i lys av hvilke politikkområder som blir gjenstand for slikt utredningsarbeid; det har endret seg over tid.

For utviklingen av de samfunnsfaglige miljøene på Nygårds- høyden har deltakelsen i offentlige utredninger hatt stor betydning. Sammen med den første maktutredningen, som tas opp neste kapittel, sto levekårsundersøkelsen som ble satt i gang i 1972, i en særstilling når det gjaldt kunnskapsutvikling i velferdsstatens tjeneste.

I 1985 ble det trykt en informasjonsbrosjyre om UiB beregnet på gjester og eksterne samarbeidspartnere. Bedømt ut fra illustrasjonene i det første oppslaget i brosjyren ser det ut til å ha vært viktig å vise fram UiB som et ungt og energisk universitet. Det ble understreket at UiB slett ikke befant seg i det beryktede elfenbens- tårnet. Det var plass til fem bilder: av en oljeplattform, av en sosi- alantropolog i avslappet passiar med to landsbyboere i det sørlige Sudan, av marinbiologisk kartlegging av mulige miljøkonsekvenser av kraftutbygging i Jostedalen, av aktiviteten ved Fiskeridirekto- rrets akvakulturstasjon i Austevoll, med en løfterik grafisk framstil- ling av fremtiden for norsk lakseoppdrett, og sist, men ikke minst, et utvalg av levekårsundersøkelsens publikasjoner i NOU-serien.<sup>24</sup> At levekårsundersøkelsene ble vist fram, kan tolkes som at dette offentlige utredningsarbeidet ble oppfattet som viktig for kjerne- virksomheten ved UiB.

### «Et røntgenbilde av Norge i miniatyr»

Levekårsundersøkelsen involverte en lang rekke forskere knyttet til flere institusjoner, blant annet ved Statistisk sentralbyrå (SSB) og Institutt for anvendt samfunnsforskning (INAS) – men framfor alt fra det den gang store og flerfaglige Institutt for sosiologi ved UiB. I sluttrapporten i 1976 kunne de tre prosjektlederne, økonomen Tor Rødseth, sosiologen Gudmund Hernes og geografen Asbjørn Aase, vise til hele 9 forskningsrapporter (de fleste i serien NOU),

<sup>23</sup> Hesstvedt 2018.

<sup>24</sup> Informasjonsbrosjyre om UiB fra 1985.

85 arbeidsnotater og 15 andre publikasjoner skrevet av prosjektilknyttede forskere. Materialet egner seg godt til å illustrere utvekslingen mellom politikk og fagutvikling.

Wisselgrens foreslåtte tilnærming til «utredningsvesenets vitenskapshistorie» ved hjelp av Gieryns teori er her nærliggende. Wisselgren bruker 1930-tallets svenske befolkningskommisjon som eksempel, og den har en del likheter med levekårsundersøkelsen, selv om både den sosialpolitiske og den sosialvitenskapelige konteksten selvfølgelig var en annen. I begge tilfeller handlet det om bredt anlagte forskningsprosjekter, med et tydelig politisk oppdrag, men likevel vide faglige fullmakter. Wisselgren viser hvordan økonomen Gunnar Myrdal, som var forskningsleder for oppimot 60 tilknyttede forskere, bedrev konsekvent og bevisst vitenskaps-teoretisk grensearbeid: «Gränsdragningen behövs for att verkligen rationalisera politiken», hevdet Myrdal.<sup>25</sup> Myrdals motivasjon var politisk, men det var avgjørende at grensen mellom det politiske og det vitenskapelige var tydelig. Passasjen mellom sfærene beskriver Wisselgren som en katteluke: Vitenskapen skulle informere og opplyse beslutningstakerne, men politikerne skulle ikke få styre samfunnsforskerne.<sup>26</sup>

Om katteluken er en treffende beskrivelse for grensen mellom levekårsforskerne og oppdragsgiverne i den norske 1970-tallssammenhengen, kan diskuteres. Historikeren Fredrik Thue omtaler også forholdet mellom samfunnsforskning, forvaltning og politikk:

Her utfolder det seg kompliserte former for refleksivitet som i mange tilfeller får karakter av en dobbel hermeneutikk der forskningen og dens objekt gjensidig definerer og omdefinerer hverandre.<sup>27</sup>

Wisselgren kaller 1930-årenes befolkningskommisjon for «et robust og plastisk grenseobjekt». Bruk av begrepene om grenseobjekt eller grensesone fra Gieryns teori kan også være fruktbart for å forstå betydningen av den norske levekårsundersøkelsen.

25 Sitert i Wisselgren 2008: 112.

26 Myrdals arbeid med en vitenskapelig basert sosialpolitikk påvirket norsk politikk i mellomkrigstiden, jf. Anne-Lise Seip (1989) om den svenske innflytelsen og den norske debatten om levekårsforskning og sosialpolitikk.

27 Thue 2020.

Da Arbeiderpartiets kommunal og arbeidsminister Odvar Nordli vinteren 1972 henvendte seg til to økonomer og en sosiolog fra bergensmiljøet, var det ikke så mye for å innhente spesifikk kunnskap om et konkret spørsmål som for å invitere dem til å være med på å definere de grunnleggende problemstillingene for den videre utviklingen av velferdsstaten. «Bergensforskere skal undersøke levestandarden vår», ble det slått fast i BT fredag 3. mars 1972, samme dag som regjeringen oppnevnte «Utvalg med mandat for å kartlegge de reelle levekår for forskjellige grupper i Norge». Uka etter fulgte BT opp med mer utfyllende informasjon om hvilke forhold som skulle undersøkes, og hvorfor. Ambisjonene var omfattende – målsettingen var å produsere et «røntgenbilde av Norge i miniatyr». Hernes og Rødseth var med fra begynnelsen. Rødseth var først ved Norges Handelshøyskole, men kom snart til UiB. Også økonomen Tormod Hermansen ved UiB ble oppnevnt, men da han ble avdelingsdirektør i Sosialdepartementet, ble han erstattet av geograften Aase i ledergruppen.

I mandatet for levekårsundersøkelsen het det at de reelle levekårene skulle kartlegges – for å finne «årsaken til de ulikheter en måtte finne».<sup>28</sup> Oppdraget passet godt for forskerne ved det tverrfaglige sosiologiiinstituttet. Bergenssosiologene framstilles ofte i kontrast til det mer teoretiske, men også mer politisk radikale Oslo-miljøet.<sup>29</sup> Samfunnsforskerne i Bergen var mer innrettet mot empirisk forskning. Det hevdes at de var drevet av en overbevisning om at denne forskningen var kilde til objektiv kunnskap, og at objektiv kunnskap hadde en frigjørende og utjevne kraft.<sup>30</sup>

For å forstå ulikheten – for å kunne avvikle den – mente bergensforskerne altså at det var nødvendig å kartlegge levekårene ikke bare hos de lavtlønte, men i hele samfunnet. Den tidligere samfunnsforskningen (ofte kalt gullaldersosiologien) hadde hatt en innretning mot svake og underprivilegerte grupper. Ambisjonen for den nye, kvantitative og empiriske samfunnsforskningen som nå vokste fram, var en annen. Tankegangen bak denne satsingen var inspirert av de omfattende mulighetene moderne statistikk og nye databehandlingsmetoder kunne gi. Den formen for sosiologi som

---

28 NOU 1976: 28: 7.

29 Bagge 1996, Thue 1998.

30 Grønmo & Henrichsen 1997.

Gudmund Hernes og Ørjar Øyen var eksponenter for, og som levekårsundersøkelsen var bygget rundt, fikk dessuten mange impulser fra sosialøkonomien og økonomer som Rødseth og Hermansen.

Ulikhet var et hovedstikkord for forskergruppen bak levekårsundersøkelsen. I tillegg til sluttrapporten, som Tor Rødseth hadde ansvar for, kom *Utdanning og ulikhet* i en egen NOU i 1976, skrevet av Hernes og sosiologen Knud Knudsen. Dette er en systematisk gjennomgang av det norske utdanningssystemet. Undersøkelser om regional ulikhet, og ulikhet i storbyen Bergen, inngikk også.<sup>31</sup> Oppmerksomheten om ulikhet og levekår må også knyttes til den nye kritikken av sider ved velferdsstatens utvikling, som fra slutten av 1960-tallet ble tydelig på den politiske venstresiden både i Norge og Sverige.<sup>32</sup>

Skolesystemet var tema for flere av undersøkelsene, og det var skolen som politisk verktøy for utjevning mer enn som utdannings-system som interesserte sosiologene. En sentral, og provoserende, påstand var at et av sosialdemokratiets aller viktigste utjevnings-verktøy ikke fungerte etter hensikten: «[S]kolen, som har som mål å fremme likhet mellom samfunnslagene er en av de viktigste produsenter av ulikhet.»<sup>33</sup> I virkeligheten, mente Hernes, var den sosialdemokratiske velferds- og likhetsideologien i seg selv en årsak til at ulikheten besto. Tesen ble koblet til en ambisiøs teoretisk analyse av selve likhetsbegrepet: «[B]egge deler skyldes at vi både i forskning og politikk bruker betegnelsen 'likhet' om begrep som både har ulike forskningsmessige og politiske implikasjoner.»<sup>34</sup> Diskusjonene om likhetsbegrepet og systemtilnærmingen kan føres fram til bergensmiljøets mangeårige beskjeftigelse med klasseanalyse og kritikk av et marxistisk klassebegrep – debatten om klassesamfunnet på hell.<sup>35</sup>

Ulikhet ble altså av sosiologene sett som et helt sentralt, om ikke det aller mest sentrale fenomenet å forklare – og et like sentralt formål var å motvirke ulikhet. Som Bagge skriver, var det derfor nærliggende å kalle bergenssosiologenes første felles antologi for *Sosiologi og ulikhet*.<sup>36</sup> Boka, der alle artiklene var skrevet av lærerstaben

31 NOU 1976: 46.

32 Edling 2019.

33 Hernes 1973: 1.

34 Sst.: 2.

35 Colbjørnsen, Hernes & Knudsen 1982, Toft & Flemmen 2019.

36 E. Øyen (red) 1976.

ved Sosiologisk institutt, kom i 1976, samme år som levekårsundersøkelsens sluttrapport. Sammenhengen mellom utredningsarbeidet og instituttmiljøets faglige identitet var svært tydelig. I 2021, 45 år senere, kom boka *Ulikhet – sosiologiske perspektiver og analyser*. Også denne gangen med bidrag fra mange ansatte ved instituttet og redigert av Sigmund Grønmo, Ann Nilsen og Karen Christensen.<sup>37</sup>

### «Kvinnedebatten»

Da levekårsundersøkelsens sluttrapport ble lagt fram for Stortinget 1. juni 1977, viste finanskomiteens innstilling til at resultatene fra undersøkelsen var tatt inn i arbeidet med inntekts- og skattepolitikken og i langtidsprogrammet for 1978–81.<sup>38</sup> I Stortinget benyttet SV-representantene Torild Skard, Berit Ås, Hanna Kvanmo og Aud Gustad anledningen i å fremme et forslag da innstillingen ble behandlet der. Selv om undersøkelsen inneholdt mye interessant stoff, hadde den en svært grunnleggende svakhet, hevdet de: Den omhandlet levekårene ikke til hele, men halve befolkningen.<sup>39</sup> Kvinners levekår var bare behandlet i sammenligning med menns levekår – det ble ikke tatt hensyn til at kvinners levekår var resultat av andre forhold enn menns, og måtte måles på andre måter. I sluttrapporten for levekårsundersøkelsen ble det referert til denne kritikken.

«Kvinnedebatten» hadde gått gjennom store endringer på de tre–fire årene som var gått siden 1972 da utvalget ble nedsatt og mandatet formulert. Mens kvinnedebatten tidligere nettopp hadde handlet om å sammenligne kvinners og menns vilkår, for eksempel når det gjaldt inntekt, utdanning og karrieremuligheter, var spørsmålet nå mer komplisert.

Den nye diskusjonen legger vekt på at kvinner og menn til dels har forskjellige kulturer, at de lever i forskjellige verdener, og at kvinnes kultur eller verden ikke kan forstås som en mangelfull mannskultur, men at den i stedet må forstås og vurderes i sin egen rett. [...] Dermed kom både det teoretiske

37 Grønmo, Nilsen & Christensen (red) 2021.

38 Innst. S. nr. 317 (1976–77) fra finanskomiteen.

39 Torild Skards innlegg – St.tid. 1977: 4148, ettermiddag 1.6.1977.



opplegget og en god del av de innsamlede data til å bli mangelfulle i forhold til de nye trekk i kvinne­debatten.<sup>40</sup>

På vegne av forslags­stillerne krevde Skard at det måtte settes i gang en egen undersøkelse om kvinners levekår, og der måtte kvinnelige forskere stå sentralt. Saksordfører Harry Hansen stilte seg uforstående til kritikken; i alle de sentrale temaene – som helse, utdanning og boligforhold – kom jo også kvinners situasjon inn i debatten, hevdet han. Skard var ikke fornøyd med dette:

Problemet er jo at veldig vesentlige sider ved kvinnes liv er usynlige. Det er heller ikke nok at vi «kommer inn» i debatten. Vi utgjør halvparten av Norges befolkning og vil ha en helt annen plass enn det.<sup>41</sup>

Sosiologen Kari Wærness var, som nevnt, tilknyttet forskergruppen som gjennomførte den første levekårsundersøkelsen. Hennes arbeidsnotat om kvinners ulønnede omsorgsarbeid ble lagt stor vekt på i sluttrapporten. Arbeidet brukte data om kvinners arbeid i hjemmet fra SSBs første tidsnyttingsundersøkelse, gjennomført i 1970–71. Wærness innførte «omsorgsarbeid» og «ulønnet produksjon» som analytiske begreper i sosialøkonomisk og sosiologisk diskusjon, og hun bidro til at dette også ble kategorier i SSBs tabeller. Selv om hennes arbeid ikke var nok til å endre inntrykket av manglende kvin­neperspektiver i levekårsundersøkelsen, fikk notatet stor betydning for videre forskning. Notatet ble presentert på verdenskongressen i sosiologi i Uppsala i 1978: «The invisible welfare state: Women's work at home», og ble trykket i et temanummer om den nordiske velferdsstaten, i tidsskriftet *Acta Sociologica*.<sup>42</sup> Artikkelen fikk stor oppmerksomhet og var med på å gi både spørsmålet om kvinners ulønnede arbeid og «kvinne­debatten» en sentral plass i bildet av den nordiske velferdsstaten. I et tilbakeblikk skriver Wærness at den åpne erkjennelsen fra levekårsundersøkelsens ledergruppe om fraværet av analyser av kvinners levekår sannsynligvis bidro til gjennomslag for nødvendigheten av slik forskning.

40 NOU 1976: 28: 93.

41 St.tid. 1.6.1977.

42 Wærness 2013.

I Wisselgrens nærlesing av den svenske befolkningskommissionens publikasjoner trekker han fram noen eksempler på hvordan forholdet mellom de to sfærene, vitenskap og politikk, blir direkte tematisert i teksten. Disse eksemplene er avgjørende for utredningens funksjon som grenseobjekt – siden de ifølge Wisselgren «i praktiken bidrog till att både vetenskapligt legitimera rapporten och visa på samhällsvetenskapens relevans».<sup>43</sup> Eksempelet med levekårsundersøkelsens manglende kvinneperspektiv kan forstås på en tilsvarende måte. «Kvinnedebatten» framsto som en helt annen i 1976 enn i 1972, og den var en sentral debatt fra et vitenskapelig felt i rask utvikling.

Wærness skrev sitt bidrag om omsorgsarbeid og ulønnet produksjon på tross av – snarere enn i tråd med – levekårsundersøkelsens mandat. Analysen ble gitt relativt stor plass i sluttrapporten, med en vitenskapsteoretisk redegjørelse og begrunnelse: «Kvinnedebatten» i den nyeste samfunnsforskningen hadde vist at den tilsynelatende kjønnsnøytrale innretningen på levekårsundersøkelsen bare egnet seg til å avdekke «de reelle levekårene» for den ene halvdel av befolkningen. Dette framstår som et godt eksempel på utredningens funksjon som «plastisk og robust» grenseobjekt. Spørsmålet om den strukturelle ulikheten mellom menn og kvinner, med betydning også for kartlegging av ulikhet, var selvfølgelig i høyeste grad også et politisk spørsmål. Det ble klart demonstrert av de fire stortingsrepresentantenes krav om en ny levekårsundersøkelse. Forholdet mellom vitenskap og politikk ble særlig tydelig i «kvinnedebatten», der konsekvensene for utviklingen i begge felt er lett å få øye på.

Et håndfast resultat av SV-representantenes forslag var forskningsprogrammet om kvinners levekår og livsløp, som ble initiert og ledet av Helga Hernes, statsviter og fra 1976 førsteamanuensis ved det tverrfaglige Sosiologisk institutt. Programmet var tett koblet til NAVFs nyopprettede sekretariat for kvinneforskning, som også ble ledet av Helga Hernes.<sup>44</sup> Begrepet «livsløp» åpnet for de faktorene som bidro til å gjøre kvinners handlingsrom annerledes enn menns.

43 Wisselgren 2008: 113.

44 Se *Nytt om Kvinneforskning* nr. 5, 1978 og Larsen 2019: 282–84 (kapittel 9). Helga Hernes var statsviter og førsteamanuensis ved Sosiologisk institutt ved UiB fram til 1981. I 1978 var hun med på å starte Senter for kvinneforskning ved dette instituttet, se også kapittel 12 i bind 2.

Fra forskningsprogrammet kom det i alt 17 bøker, som Kari Wærness' *Kvinneperspektiver på sosialpolitikken*, Kristin Dale og Tor Rødseths *Kvinner i arbeid*, Marianne Gullestads *Kitchen table society* og Helga Hernes' *Staten – kvinner ingen adgang?*<sup>45</sup>

### Kampen om virkeligheten – og dataene

Wærness' empiriske grunnlag i bidraget til levekårsundersøkelsen var som nevnt tall fra SSBs første tidsnyttingsundersøkelse fra 1970. Den intervjubaserte undersøkelsen om hvordan befolkningen brukte tiden sin, var en nyvinning i SSB-systemet, og den kan ses som et resultat av en samfunnsvitenskapelig profesjonskamp. Det fantes flere enn én oppfatning om hvilken velferdsforskning som best tjente velferdssamfunnet og velferdspolitikken. Rundt 1970 ble sosialøkonomenes hegemoni utfordret av andre samfunnsvitenskapelige disipliner.<sup>46</sup>

Profesjonskampen viste seg blant annet tydelig i tautrekkingen om tilgjengelige data om relevante samfunnsforhold. Mange samfunnsforskere mente at det tilgjengelige tabellmaterialet ikke egnet seg for å si noe interessant om hvordan det norske samfunnet fungerte. Direktør Natalie Rogoff Ramsøy på det ganske ferske instituttet for avendt samfunnsforskning (INAS) gikk på et møte i Norsk statistisk forening i 1969 høyt ut med et foredrag om «En sosiologs syn på statistikeren». Utspillet startet det som senere ble omtalt som «Kampen om virkeligheten».<sup>47</sup>

Økonomisk vekst fører ikke alltid til bedre levekår, og bedre levekår forutsetter ikke alltid økonomisk vekst. De politiske myndigheter har i de senere år tatt konsekvensen av dette. I dag er det «bedre levekår» og ikke «økonomisk vekst» som er målet i politikken. [...] for å si det rett ut: Hvordan kan alt dette snakket om levekår gjøres til mer enn løst prat?<sup>48</sup>

45 Hernes og statsfeminismen tas opp i kapittel 7, bind 3.

46 Dette blir også behandlet i kapittel 7 i dette bindet. Se f.eks. Slagstad 2009, Thue 2020.

47 Skrede 1993.

48 Ringen 1981.

Ramsøy delte en kritisk innstilling til SSBs statistikk med svært mange samfunnsforskere, ikke minst for valgforskningen var organiseringen av tabellene lite hensiktsmessig. I 1969 sto Stein Rokkan sammen med Henry Valen bak et opprop som krevde en omlegging av tabellene.<sup>49</sup> Delvis som en konsekvens av misnøyen med SSB-statistikken var opprettelsen, på Rokkans initiativ, i 1971 av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).<sup>50</sup> NSD ble en del av NAVF-systemet, men hadde tette forbindelser til de samfunnsfaglige fagmiljøene og ble lokalisert til Bergen. Oppdraget gikk ut på å tilrettelegge og tilgjengeliggjøre allerede foreliggende statistikk for forskningsformål.

Et viktig formål ved den opprinnelige levekårsundersøkelsen var å «gi grunnlag for forslag til etablering av permanente organisasjonsformer for innsamling og analyse av denne type data, slik at det kan gi bedre grunnlag for de vedtak myndighetene til enhver tid fatter».<sup>51</sup> For at den empiriske samfunnsforskningen skulle kunne si noe interessant om samfunnet og bidra til å utvikle nye styringsredskaper, trengtes det også nye data. Nasjonalregnskapet, og hovedindikatoren BNP, målte økonomisk vekst og ga slik et uttrykk for samfunnets velstandsnivå. Velferdssamfunnet trengte andre målestokker fordi velferd og velstand er ulike størrelser. Etter 1980, er det gjennomført regelmessige levekårsundersøkelser som en sentral oppgave ved SSBs seksjon for levekår og demografi.

Det ble altså gjennomført forskning ikke bare på grensen mellom den politiske og den vitenskapelige sfæren, men også internt i vitenskapssamfunnet. Et prosjekt med tett forbindelse til NSD, levekårsundersøkelsene og til den kvantitative samfunnsforskningen i Bergen mer allment var prosjektet om sosiale indikatorer, som også var startet opp tidlig på 1970-tallet. Prosjektet og tankegangen var inspirert av den amerikanske *social indicators*-bevegelsen. Tilhengerne av bevegelsen hadde ikke nødvendigvis front mot økonomene, men så systemet med sosiale indikatorer som et nødvendig supplement. Tanken om et utviklet system for sosiale indikatorer, rettet inn mot et sosialregnskap modellert etter det økonomiske nasjonalregnskapet, var et klart uttrykk for troen på en økonomisk-

49 Lie & Roll-Hansen 2001.

50 Henrichsen 1992.

51 NOU 1976: 28.

sosiologisk velferdsteori, anvendbar for praktiske samfunnsplanleggingsformål.<sup>52</sup>

Den finsk-svenske sosiologen Erik Allardt, som blant annet hadde ansvar for den nordiske levekårsundersøkelsen, har i et tilbakeblikk omtalt 1960- og -70-tallet som de sosiale indikatorenes tiår.<sup>53</sup> Velferdsindikatorerne var både politiske og samfunnsvitenskapelige størrelser, tett knyttet til utbyggingen av velferdsstaten: «Vetenskapshistorisk är det därför också givande att belysa välfärdsindikatorernas tydliga samband med de europeiska och nordiska samhällenas utveckling under 1900-talet.»<sup>54</sup>

Hvilke konsekvenser fikk engasjementet i forskning for samfunnsplanlegging for bergensmiljøets faglige innretning? Og har dette nedfelt seg på noen måte i UiBs overordnede planer og satsinger? Noe kan ses i det omfattende utviklingsprosjektet som er omtalt flere steder i dette verket, og som resulterte i dokumentet Universitetsplan 2000 i 1987. Alle deler av institusjonen var invitert til å delta med innspill i planarbeidet. I kapitlet om SV-fakultetets mål for faglig utvikling fram mot år 2000 blir det framhevet at fakultetets satsing på arbeidsliv, levekår og velferd samsvarte godt med «nye signaler i forskningspolitikken».<sup>55</sup> Opprettelsen av et senter for samfunnsforskning som del av stiftelsen Unifob i 1988 og senteret for samfunnsvitenskapelig kvinneforskning ble nevnt som viktige virkemidler for å følge utviklingen innenfor hovedinnsatsområdene.<sup>56</sup> Da strategisk planlegging for alvor ble en del av universitetets virksomhet i det nye årtusenet, ble Velferd, helse og sosialpolitikk utpekt som ett av fem prioriterte satsingsområder for UiB.<sup>57</sup> I UiBs selvevaluering, *Universitetet tar mål av seg*, som ble gjennomført ved årtusenskiftet, framheves den samme satsingen.<sup>58</sup>

Innsatsen for å levere kunnskapsgrunnlag til velferdsstatlig politikkkutforming hadde satt fart i den faglige utviklingen i samfunnsfagene, og fikk altså også konsekvenser for institusjonens strategiske satsinger. Dette ble sett som svært positivt for fagutviklingen.

52 Langsether 1970.

53 Allardt 2003, Wærness 2004.

54 Allardt 2003.

55 UiB 1988, s. xli.

56 Se kapittel 11 i bind 1 om universitetet og instituttsektoren i Bergen, og kapittel 12 i bind 2 om kvinne- og kjønnsforskning.

57 Kildal 2016: 11.

58 UiB 2001.

Likevel kunne det være grunn til bekymring for at utviklingen gikk for raskt. Høringsuttalelsen fra Sosiologisk institutt til Universitetsplan 2000 vektla å konsolidere faget, etter de siste tiårenes raske vekst, en vekst som var tydelig målbar i form av uteksaminerte kandidater og vitenskapelige publikasjoner, og som også «utvilsomt har nedfelt seg i det offentlige ordskiftet i vårt land».<sup>59</sup> Deltakelsen i offentligheten og det sterke innslaget av statlig oppdragsforskning hadde vært svært positivt, og var avgjørende for den sterke veksten, men hadde også bidratt til en uheldig fragmentering og skapt et behov for faglig integrasjon og utvikling av «overordnede analyser og fortolkninger av sosiale endringsprosesser» het det i uttalelsen fra Sosiologisk institutt.<sup>60</sup> Notatet refererer flere ganger til bergenssosiologiens sterke kvantitative orientering.

Denne orienteringen er vel og bra og må videreutvikles – som allerede nevnt. Men Sosiologisk institutt ser det også som en betydningsfull oppgave å videreutvikle sin kompetanse på det *kvalitative* området i årene framover.<sup>61</sup>

### Hvem eier tiden?

Tor Rødseth, med bakgrunn fra NHH og fra 1975 UiBs første professor i sosialøkonomi, var som vist ovenfor svært sentral i arbeidet med den første levekårsundersøkelsen, og han var også medlem i utvalget som forberedte systemet for permanent innsamling av levekårsstatistikk, fra 1980.<sup>62</sup> I 1980-årene deltok Rødseth i en serie utvalg som tok for seg spørsmål knyttet til samfunnets måter å organisere tid på. Det gjaldt arbeidstid, og åpningstid, men også tid i en mer generell forstand. Åpningstidsutvalget ble oppnevnt av Gro Harlem Brundtlands regjering i august 1981. Få uker senere dreide Norge mot høyre, med den borgerlige valgseieren var 80-tallet definitivt i gang. Det var

59 Høringsuttalelsen fra Sosiologisk institutt var signert instituttstyret Ørjar Øyen. Som rektor (1977–83) var han formann i plangruppen og hadde dermed også vært sentral i arbeidet med Universitetsplan 2000. Sentralarkivet, boks Universitetsplan 2000, mappe høringsnotater.

60 Sst.

61 Høringsnotat fra Sosiologisk institutt, signert Ørjar Øyen, datert 2. februar 1987. S, boks Universitetsplan 2000, mappe høringsnotater.

62 NOU 1980: 20.

Willoch-regjeringen, og framfor alt forbruker- og administrasjonsminister Astrid Gjertsen, som overtok stafettspinnen og fullførte arbeidet med å liberalisere åpningstidsbestemmelsene. «Et åpnere Norge» var et viktig slagord for den nye borgerlige regjeringen.<sup>63</sup> Sammen med opphevelsen av mediemonopolet og liberaliseringen av finans- og boligmarkedene blir utvidede åpningstider ofte nevnt som symbol på den nye tiden og høyrebølgen i norsk politikk, men prosessen ble altså satt i gang av arbeiderpartiregjeringen.<sup>64</sup>

Gjeldende lov om åpningstider midt på 1980-tallet ble vedtatt 25. juli 1913, den gangen som en viktig seier i arbeidet for å trygge vilkårene for arbeidstakerne. Utvalgsrapporten «Bidrag til en samlet åpningspolitikk» var på drøyt 200 sider. Mandatet var bredt formulert – blant annet ble «prinsipielle og langsiktige overveielser om samfunnets framtidige tidsorganisering» etterspurt. Utvalget valgte å tolke mandatet ytterligere bredt – selve loven var underordnet analysen av det moderne samfunnets tidsbegrep og tidsforståelser. *Tid* som organiserende prinsipp hadde forandret seg med de store samfunnsmessige endringene i årene som var gått siden lukkeloven. Endringene handlet om velstandsvekst og forbrukersamfunnets framvekst. I velstandssamfunnet var behovet for mer tid til å forbruke blitt prekært. Endringer i demografi og bosettingsmønster spilte også en rolle; større avstander og lengre reiseveier tok tid. Ikke minst hadde likestillingen mellom kjønnene forandret familiens tilgang til tid. Overgangen fra husmorfamilien til toforsørgerfamilien som viktigste norm hadde konkrete konsekvenser for behovet for lengre åpningstider i butikker og offentlige kontorer.<sup>65</sup>

Utredningen har tydelige spor etter de to forskerne sosiologen Annemor Kalleberg og økonomen Tor Rødseth. Kapittel II, «Økonomiske og sosiale hensyn og interesser», sammenfatter og gir en teoretisk begrunnelse for viktige prinsipper i velferdspolitikken. De grunnleggende målene for åpningstidspolitikken, som for all annen politikk, var definert som likhet og samhold, økonomisk velstand og trygghet, og handlefrihet og sjølbestemmelse.

Tidsmønstrene i samfunnet burde ideelt sett være styrt av hensynet til effektivitet (økonomisk og administrativt), rettferdig-

---

63 Benum 2005.

64 Grønlie & Flo 2009.

65 NOU 1984: 13: 27.

het (sosial og økonomisk) og fleksibilitet (i tid og rom). En noe mer konkret konsekvens av denne tenkningen gjaldt forholdet mellom åpningsstider og arbeidstider. Spørsmålet var om den beste måten se åpnings- og arbeidstider var fra et bedriftsøkonomisk synspunkt, der uregulerte arbeidstider ville være det gunstigste, et samfunnsøkonomisk, som tok hensyn til det totale tidstapet for både ekspeditører og kunder og der automatiserte og teknologiske løsninger kunne være en viktig faktor, eller et videre sosialt perspektiv der en rekke paradokser og solidaritetskonflikter åpenbarte seg.<sup>66</sup>

I departementets regi fortsatte den vitenskapelige diskusjonen om tid, tidsbegrep og tidsorganisering. Departementet satte ned en arbeidsgruppe, med forskere og sine egne utredningsledere, for å videreutvikle kunnskapsgrunlaget på området. Boka *Åpent eller stengt? Om åpningsstider og tilgjengelighet* kom i 1987, og den gir et interessant innblikk i bredden av det som ble oppfattet som kunnskapsgrunlaget for tidspolitikken.<sup>67</sup> Hvem eier tiden? spurte kriminologen Nils Christie – fysikerne eller sosiologene? Sosiologen Ivar Frønes skrev om tidsforståelser og byrom – UiB-medieviter Anders Johansen om Rabelais og forskjellen mellom førmoderne og moderne tid. Lege Per Kristian Opstad fra Forsvarets forskningsinstitutt ga et innblikk i hvordan arbeidstidssykluser påvirker målbare fysiologiske variabler.<sup>68</sup>

Forbrukerpolitikk og likestillingspolitikk var viktige aspekter ved åpningspolitikken, men ikke minst så utvalget behovet for å behandle lukkeloven i sammenheng med en generell reform i arbeidstidsreguleringene. Rødseth satt i en rekke utvalg med ansvar for å utrede spørsmålet om arbeidstid. Han ledet for eksempel «Utvalg for å vurdere økt adgang til deltidsarbeid» som ble nedsatt i 1978. Ted Hanisch ledet «Arbeidstidsutvalget» som ble nedsatt i 1984, og sto bak flere utgivelser i NOU-serien. Også dette utvalget, der Rødseth var med, tolket mandatet bredt. Bredden i vitenskapelige perspektiver som bidro i grensearbeidet mellom tidspolitik og tidsteori, framstår som imponerende. I tillegg til forskerrepresentantene i utvalget ble en lang rekke profilerte forskere invitert til å

66 Til dette kapitlet ga daværende forskningsleder ved Fondet for markeds- og distribusjonsforskning, Sigmund Grønmo, bidraget «Lørdag som handledag: Utviklingstendenser i Norge i 1970-årene».

67 Administrasjonsdepartementet 1987.

68 Nevnes i dette intervjuet: Andersson 1983.



bidra med diskusjoner av overordnede spørsmål knyttet til spørsmål om tid og tidsforståelser i kulturen, politikken, arbeidslivet og familien. Helga Hernes skrev eksempelvis et kapittel om «Arbeidstidspolitikk og livsløpspolitikk». Hun plasserer den tidspolitiske debatten sentralt i tenkningen om velferdsstaten:

... en politisk kultur som har «bestemt» at man ikke vil legge ansvaret for personlig velferd, helse og utdanning på individet alene, men heller skape et system for risikofordeling [...]. Vårt dagligliv og våre livsløp blir i stadig sterkere grad utformet og strukturert av offentlig politikk.<sup>69</sup>

I hennes analyse var dette ikke en dystopi. Livsløpspolitikken inngikk i det statsfeministiske prosjektet, som hun hadde satt ord på i en vitenskapelig artikkel det samme året. I et tilbakeblikk kommenterte Hernes sin statspositive holdning: «Jeg forstår til og med de utenlandske kritikere som betegner meg som 'velferdsstatens Polyanna'».<sup>70</sup>

## Sosiale laboratorier

Velferdsstatens ansvar gikk langt; mange diskusjoner handlet likevel om hvor langt det statlige ansvaret skulle gå. Den politiske konteksten for Åpningstidsutvalget var liberaliseringen på 1980-tallet. Den ideologiske og kulturelle vendingen på 1980-tallet blir gjerne omtalt som høyrebølge, nyliberalisme, og blir satt i sammenheng med demonteringen av den sosialdemokratiske orden, og også det endelige oppgjøret med det klassiske industrisamfunnets organisering. Ved inngangen til 1980-årene var en begynnende avindustrialisering av Norge, i likhet med i store deler av den vestlige verden, et tema. Problemer knyttet til avindustrialisering var tema da Industridepartementet oppnevnte det såkalte Industristedsutvalget 9. mars 1983. Det skulle utrede problemer og muligheter på ensidige industristeder. Professor i geografi ved UiB, Jens Christian Hansen, satt i utvalget, som ble ledet av fylkesmann Martin Buvik. Hansen

69 NOU 1987: 9B: 348.

70 H. Hernes 2004.

hadde lenge vært involvert i forskning om de norske industristedene, spesielt betydningen for bosettingen i Norge.<sup>71</sup> Geografifaget var et organisatorisk samarbeid mellom UiB og NHH, lokalisert ved NHH.<sup>72</sup> Forskerne ved Industriøkonomisk institutt (IØI) i Bergen, knyttet til NTNF, hadde skaffet fram mye av kunnskapsgrunnlaget til utredningen. NHH var på dette tidspunktet etablert som politisk premissleverandør og hadde deltakere i en rekke utredninger, særlig selvfølgelig på det økonomisk-politiske feltet, men altså også når det gjaldt regional utvikling.<sup>73</sup>

Uttrykket ensidig industristed konnoterte et nokså entydig et problem først på 1980-tallet – en grunn til bekymring. Slik hadde det ikke alltid vært. Da begrepet ble lansert for første gang, i geografen Hallstein Myklebosts klassiske studie om norske tettsteder 20 år tidligere, var industri synonymt med vekst, velstand og en lys framtid. Ensidigheten bekymret foreløpig lite; tvert imot var det store forventninger til at nye industribyer bygget rundt store bedrifter ville bli regionale utviklingslokomotiver og generere økonomisk vekst og optimisme for befolkningen langt utover selve bydannelsene.<sup>74</sup> De ensidige industristedene vakte tidlig samfunnsforskernes interesse som en form for laboratorier for å studere sosiale prosesser. Mo i Rana-prosjektet var for eksempel noe av det aller første som ble gjennomført ved Institutt for sosiologi i Oslo etter opprettelsen i 1950.<sup>75</sup> Det statlige jernverket var en viktig eksponent for periodens industripolitikk – og et svært velegnet laboratorium for samfunnsforskning.

Da Årdals-samfunnet ble objekt for et tilsvarende forskningsprosjekt 20 år senere, var tilnærmingen en annen: i sterkere grad innrettet mot konflikter og problematiske sider ved den raske industriutviklingen.<sup>76</sup> Sosialantropologen Ørnulf Gulbrandsens magisteravhandling basert på feltarbeid ved Årdal verk var blant bidragene.<sup>77</sup>

71 Hansen 2012.

72 Denne ordningen ble til i 1963, fra 2004 flyttet Institutt for geografi til SV-fakultetet på Nygårdshøyden.

73 Bjørsvik & Nilsen 2011, s. 187.

74 Se også Berg 1965. Berge var vit.ass. ved NHH, trolig knyttet til Institutt for geografi. Prosjektet, en sammenlikning av Mo i Rana og Årdal, var utført på oppdrag fra Distriktenes utbyggingsfond, opprettet i 1961.

75 Holm 1958.

76 Oppsummering av Årdalsprosjektet: Lysgård 1976.

77 Gulbrandsen 1974. Gulbrandsen har vært ved UiB gjennom hele sin yrkeskarriere, fra 1993 som professor i sosialantropologi, blant annet med forskningsprosjekter knyttet til Botswana og afrikanske forhold.

Industristedsutvalgets rapport har en ganske tydelig kriseforståelse. Konjunktorene i verdensøkonomien i kombinasjon med innenlandske forhold gjorde det påkrevet med drastiske omlegginger i industripolitikken, særlig når det gjaldt statlige myndigheters rolle:

I vurderingene av de industriøkonomiske forutsetningene for de bransjene som særlig dominerer på ensidige industristeder har utvalget sett seg nødt til å slå an en forholdsvis mørk tone [...]. Skulle de sentrale myndigheter alene stå for oppfyllelse av de mange forventninger som ble skapt på de ensidige industristedene i vekstperioden fram til 1975, ville det sprengre alle realistiske budsjettammer.<sup>78</sup>

Tidene var annerledes, forventningene måtte justeres, og mange steder kunne kontrollert nedbygging bli nødvendig. Stortingsmeldingen som fulgte etter NOU-en, var mer distriktspolitisk og i mindre grad nærings- og industripolitisk innrettet enn utvalgsrapporten.<sup>79</sup> Spenningen mellom disse to politikkområdene når det gjaldt målsettinger og virkemidler, blir tematisert i utredningen. I St.meld. nr. 55 (1980–81) slo arbeiderpartiregjeringen fast at målsettingen med denne politikken måtte være å eliminere eller jevne ut regionale levekårsforskjeller. Denne målsettingen problematiseres i noen grad som urealistisk av Buvik-utvalget et par år senere. Jens Christian Hansen utdyper dette politiske standpunktet ut fra en faglig begrunnelse i en artikkel i 1987 – målet om full regional balanse er urealistisk; en grunnleggende dynamikk i forholdet mellom sentrum og periferi er nettopp ubalanse, hevder han.<sup>80</sup> Tidlig på 1990-tallet var Hansen med i utvalget som utredet kommune- og fylkesinndelingen (Christensen-utvalget). Det konkluderte med at omfattende reformer, særlig i fylkesinndelingen, var nødvendig.<sup>81</sup>

Endringene i åpningstidsbestemmelsene og arbeidstidsreguleringene, behovene for omstilling i industrien, i den statlige

78 NOU 1983: 10.

79 St.meld. nr. 78 (1983–84), *Om ensidige industrikommuner*. Meldingen bruker kommunene som enhet, ikke tettstedene, slik geografene gjorde.

80 Artikkelen kom både i skriftserien til Geografisk institutt, og i *Tidsskrift for samfunnsforskning*: Hansen 1987.

81 NOU 1992: 15.

næringspolitikken og i regionalpolitikken var spørsmål som på litt forskjellige måter var typiske for tiden. De tematiserte ideologiske og strukturelle eller økonomiske utfordringer, og disse temaene er blitt sentrale i historieskrivingen om perioden. Viktigst her er at bidragene innenfor begge politikkkfeltene sto i fagtradisjoner med tydelige spor både bakover og framover i historien om samfunnsvitenskapene ved UiB. Kunnskapsgrunnlaget og argumentasjonen som ble utarbeidet i anledning de to utvalgene, fra geografen Hansen og økonomen Rødseth og fagmiljøene rundt dem, bygget på eksisterende undersøkelser og faglige tradisjoner – og skulle også få stor betydning for den videre utviklingen av viktige samfunnsfaglige miljøer.

### Likestilling, barn og velferd

Forskning om velferdspolitiske problemstillinger ble definert som et satsingsområde i de strategiske planene utarbeidet ved UiB i årene rundt år 2000. Som nevnt ovenfor viser oversikten at Barne- og likestillingsdepartementet hadde de fleste utvalgene med bidrag fra UiB-forskere i årene etter 2010. Relativt til størrelsen har departementet med ansvar for likestillings spørsmål satt i gang svært mange utredninger.<sup>82</sup>

Likestillingspolitikk kan defineres smalt eller vidt, som rettslig vern mot diskriminering eller integrert som en dimensjon i de fleste politikkområder. Fordi virkemidlene i likestillingspolitikken ikke er begrenset til ett departement, men oftest involverer flere forvaltningsområder, er det ikke uventet at også andre departementer har fått utarbeidet viktige utredninger for likestillingspolitikken. Verken likestillings- eller familiepolitikken har hatt noen stabil tilhørighet i forvaltningen. Første gang Norge fikk en statsråd med ansvar for familiepolitiske saker, var i 1956, med Aase Bjerkholt. I 1972 ble forbrukersakene overtatt av Forbruker- og administrasjonsdepartementet. Det skulle gå nesten 20 år før Norge igjen fikk et familiedepartement, fra 1991 med navnet Barne- og familiedepartementet (regjeringen-Brundtland III), fra 2006 Barne- og

82 Cathrine Holst, foredrag i Vitenskapsteoretisk forum (NTNU) 1.3.22.

likestillingsdepartementet (regjeringen -Stoltenberg II). I 2010 ble inkluderingspolitikken lagt til dette departementet. I 2016 overtok Arbeids- og inkluderingsdepartementet ansvaret for inkluderingen, og det ble igjen et Barne- og likestillingsdepartement (Solberg-regjeringen). Det skulle imidlertid ikke vare lenge; i 2019 gjenoppsto Barne- og familiedepartementet med KrFs inntreden i Solberg-regjeringen, men uten likestillingspolitikk, den ble overført til Kulturdepartementet.<sup>83</sup> Etter regjeringsskiftet høsten 2021, forble ansvaret for likestilling i Kultur- og likestillingsdepartementet.

Bortsett fra Utenriks-, Finans-, Justis- og Forsvarsdepartementet har de fleste departementene skiftet navn og ansvarsområder gjennom tidene, i takt med samfunnsutviklingen og politiske og ideologiske forståelser.<sup>84</sup> Den skiftende plasseringen av likestillingspolitikken er interessant, og den forteller mye om betydningen av kjønnslikestilling og av familiepolitikk i velferdsstaten. Ulikt mange europeiske land har likestillingspolitikken i Norge og Norden tradisjonelt vært knyttet både til familiepolitikken og til den generelle velferdspolitikken.<sup>85</sup> Likestillingsrevolusjonen, overgangen fra eneforsørgermodellen til toinntektsfamilien, er en av de viktigste endringene i den norske etterkrigshistorien, med dyptgripende kulturelle, sosiale og samfunnsøkonomiske konsekvenser. Denne utviklingen har mange årsaker, men er også et resultat av en ønsket politisk linje, særlig siden midten av 1970-årene. Bratteli-regjeringens nedleggelse av Familie- og forbrukerdepartementet i 1972, kan ses som del av en omlegging fra 1950- og -60-tallets husmopolitikk til en politikk der likestilling mellom kvinner og menn ble en sentral målsetting.<sup>86</sup> Som nevnt ovenfor har det vært en særlig tett forbindelse mellom forskning og politikk i likestillingsfeltet.<sup>87</sup> Og – påpekingen fra Stortingets talerstol av mangelen på et kvinneperspektiv i levekårsundersøkelsene fikk betydning for fagutvik-

83 I sin masteroppgave om endringer i forvaltningen av innvandringspolitikken har Maria Hellebø analysert slike skiftninger i saksfelts tilhørighet. Hun beskriver blant annet hvordan KrFs statsråd Ingolf Ropstad ikke fikk ansvar for likestillingspolitikken, selv om han ble familieminister, se Hellebø 2018.

84 Justisdepartementet har skiftet navn, men Justis- og beredskapsdepartementet og Samferdselsdepartementet har vært ganske stabile siden opprettelsen av nye fagdepartementer etter 1945, se Grønlie & Flo 2009.

85 Holst, Skjeie & Teigen 2019.

86 Hagemann 2009.

87 Hernes 2004, Wærness 2004.

lingen ved UiB, gjennom bevilgninger til prosjektet om kvinners levekår og livsløp.

Levekårs- og omsorgsforskningen ved UiB i pionertiden betydde mye både for fagutviklingen og for deltakelsen i utvalgsarbeid i tiårene som fulgte. I det videre tas noen eksempler på utredninger fra de siste to tiårene opp. De viser noen viktige kontinuiteter i vitenskapelige og politiske diskusjoner som har preget fagmiljøene. De valgte eksemplene er hentet fra likestillingspolitikken vidt forstått, både som sentral dimensjon i familie- og velferdspolitikken og som juridisk formulerte rettigheter, vern mot diskriminering og regulering av forhold mellom barn og foreldre.

Da Gudrun Holgersen i 1991 ble professor ved UiB, var hun en av tre kvinnelige jusprofessorer i Norge og den første i Bergen. I flere år hadde hun drevet forskning om den første norske likestillingsloven, som kom i 1978, før hun i 1990 disputerte med avhandlingen *Tilbake til arbeid?*. Der tematiserte hun juridiske sider ved arbeidslinja, som har vært dominerende i norsk velferds- og trygdepolitikk.<sup>88</sup> Senere har Holgersen i tillegg til trygde- og velferdsjus og likestillings- og diskrimineringsspørsmål arbeidet med problemstillinger knyttet til barns rettigheter. Til hennes 70-årsdag i 2020 redigerte kolleger ved fakultetet festskriftet *Likestilling, barn og velferd: rettsfelt i utvikling*. Artiklene i denne antologien viser tydelig hvordan utviklingen av viktige institusjoner i velferdsstaten har utløst juridiske dilemmaer og avklaringer.<sup>89</sup> Gjennom sin karriere har Holgersen deltatt i arbeidet med flere NOU-utvalg, knyttet særlig til pensjons- og trygdespørsmål. I tillegg ledet hun utvalget som arbeidet med et forslag til en ny lov om etnisk diskriminering.<sup>90</sup>

Forståelsen av begrepet likestilling har endret seg i årene etter årtusenskiftet. I en situasjon med økt innvandring og en ny bevissthet om verdien av samfunnsmessig mangfold, er likestillingspolitikken utvidet til å handle om mer enn kjønn og om hvordan kjønnsulikhet spiller sammen med andre former for ulikhet.<sup>91</sup> Interseksjonalitet har vært et viktig begrep i den kjønnteoretiske debatten de siste tiårene, med konsekvenser for politikkkutforming

88 Holgersen 1990.

89 Schütz, Aarli & Aasen 2020.

90 NOU 2002: 12.

91 Roll-Hansen 2020.

og utredningsarbeid. Likestillingsutvalget, nedsatt i 2009 og ledet av Norges forsøte kvinnelige professor i statsvitenskap, Hege Skjeie, anvendte begrepet kjønn+ for å svare på utfordringen om et utvidet likestillingsbegrep.<sup>92</sup>

Etter Holgersen-utvalget i 2002, har både jurister og samfunnsvitere fra UiB deltatt i en rekke utvalg med likestilling knyttet til inkludering og minoritetsproblematikk som tema. Professor i rettsvitenskap Henriette Sinding Aasen var sammen med statsviter Jill Loga medlemmer i Inkluderingsutvalget, som kom med sin utredning i 2011.<sup>93</sup> I mandatet til dette utvalget het det blant annet at det skulle drøfte tendensen i retning av et klassesdelt samfunn der personer med innvandrebakgrunn har dårligere levekår og lavere samfunnsdeltakelse enn flertallet, og mulige tiltak for å øke yrkesdeltakelsen blant kvinner med innvandrebakgrunn. Utvalget ble også eksplisitt oppfordret til dialog med det samtidige Likestillingsutvalget.<sup>94</sup> Kjønn+-tankegangen var med andre ord tydelig til stede.

UiB var solid representert i Likestillingsutvalget, ved professor i økonomi Kjell Erik Lommerud og to sosiologer, Sevil Sümer og Helga Eggebø, henholdsvis forsker og stipendiat ved Institutt for sosiologi. Utvalget sto bak to NOU-er – *Struktur for likestilling* og *Politikk for likestilling*. Ifølge mandatet skulle det forskertunge Likestillingsutvalget både drøfte likestillingspolitikkenes prinsipielle grunnlag og gjøre opp status for likestillingen i Norge – med vekt på kjønn, etnisitet og klasse. Det skulle også komme med anbefalinger om innsatsområder og tiltak.<sup>95</sup> De to utredningene kom i 2011 og 2012 og ble gjenstand for nokså bred debatt i tiden fram mot stemmerettsjubileet i 2013.

Debatten handlet både om de konkrete tiltakene som ble foreslått, for eksempel om å opprette et likestillingsdirektorat, men også om hva som skulle være forskernes rolle i politikktutforming.<sup>96</sup> Sosiologiprofessor Karin Widerberg ved UiO kritiserte Likestillingsutvalget for at det i for liten grad stilte prinsipielle spørsmål ved myndighetenes styringsambisjoner. Hun etterlyste en mer grunnleggende diskusjon av velferdsstatens rolle i likestillingspolitik-

92 NOU 2011: 18, NOU 2012: 15.

93 NOU 2011: 14.

94 Sst.: 23.

95 Skjeie 2013.

96 Se f.eks. Egeland 2013, Widerberg 2012, 2013, Skjeie 2012.

ken. Widerberg mente at det var tankevekkende at forskere med så vidt ulike teoretiske og politiske utgangspunkt hadde konkludert såpass enstemmig, og i tråd med politikernes ønsker. Utvalgsleder Skjeie svarte at forskerne i Likestillingsutvalget ikke var «bundet til styringsmasten», selv om de var forpliktet av et mandat som tok velferdsstatens likestillingspolitikk som utgangspunkt. Analysene i rapportene var bygget på uavhengig forskning, understreket hun.<sup>97</sup>

Cathrine Holst og Mari Teigen har sammenlignet norske og svenske offentlige utredninger på likestillingsfeltet.<sup>98</sup> De finner blant annet en mer sammensatt forståelse i Norge enn i Sverige av hva som er relevant forskning i denne sammenhengen. Dette kan muligens knyttes til at kjønnsforskningen har hatt en mer entydig historie og en sterkere både politisk og fagpolitisk posisjon i Sverige enn i Norge. De svenske utredningene har langt sterkere enn de norske vært preget av et feministisk kjønnsmaktperspektiv enn de norske, hevder de. Forskerne i det norske Likestillingsutvalget kom fra ulike fag. Fra UiB kom som nevnt to sosiologer og økonomen Kjell Erik Lommerud, med arbeidsøkonomi og familieøkonomi blant sine forskningsfelt. Han har, som sin kollega Rødseth, vært med i en rekke NOU-utvalg. Blant de 17 bestilte forskningsbidragene til likestillingsutvalgets utredning var en undersøkelse fra UiB, de to økonomene Julian Johnsen og Katrine Løkens undersøkelse om økonomiske likestillingseffekter av velferdstiltak og familiepolitikk. Deres funn om at velferdspolitikken i liten grad hadde ført til større likhet mellom kjønnene i arbeidslivet, ble gjenstand for debatt, der blant annet Kari Wærness engasjerte seg og kritiserte denne undersøkelsen.<sup>99</sup>

Viktig for de senere årenes familiepolitiske debatt var også Barnefamilieutvalget, ledet av Anne Lise Ellingsæter, der professor i sosiologi ved UiB Liv Johanne Syltevik var medlem.<sup>100</sup> Utvalgets mest kontroversielle forslag handlet om å erstatte den universelle barnetrygden med gratis barnehage som universelt tilbud. Dette

97 Skjeie 2013, NOU 2011: 18, NOU 2012: 15.

98 Holst, foredrag i Vitenskapsteoretisk forum (NTNU) 1.3.22.

99 Johnsen & Løken 2011 og 2013. Løken ble i 2014 som 31-åring den yngste kvinnelige professoren ved UiB og fikk Nils Klim-prisen for fremragende forskning i 2017. Samme år ble Løken professor ved NHH og har senere deltatt i andre NOU-utredninger, som Stoltenberg-utvalget (NOU 2019: 3) om kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp.

100 NOU 2017: 6.



forslaget var det uenighet om i utvalget og Syltevik tilhørte mindretallet som ikke ville avvikle barnetrygden som universelt velferds-tilbud.<sup>101</sup> Syltevik representerer en viktig kontinuitet til 1970-tallets velferdsforskning og omsorgssosiologi, blant annet med sin forskning om alenemødres situasjon. Sammen med professorkollega Karen Christensen redigerte hun boka *Myter om velferd og velferdsstaten* som kom i 2018.<sup>102</sup> Bokas tittel spiller på boka *Myten om velferdsstaten* fra 1970.<sup>103</sup> Artikkelsamlinger med samme tittel ble utgitt både 20 og 25 år etter den opprinnelige boka, og har hatt stor betydning for den samfunnsvitenskapelige kritikken av velferdsstaten.<sup>104</sup> I boka som kom i 1970, var også Knut Dahl Jacobsens klassiske artikkel «Politisk fattigdom».

Gjennom flere tiår har ansvaret for barne- og familiepolitikk og likestillingspolitikk ligget til samme departement. Barnehageutbygging har siden 1970-tallet vært en viktig likestillingspolitisk kampsak. Etter at det tidlig på 00-tallet ble oppnådd tverrpolitisk enighet om full barnehagedekning, ble imidlertid ansvaret for barnehagene flyttet til Kunnskapsdepartementet. Da Sinding Aasen var med på utredningen om barnehagens formål, var dette som del av utdanningspolitikken snarere enn familie- eller likestillingspolitikken.<sup>105</sup>

Barns rettigheter er blitt et svært viktig politisk tema, etter at Norge sluttet seg til FNs barnekonvensjon i 1991. Lovreguleringen av forholdet mellom barn og foreldre har hatt betydelige implikasjoner for likestillingspolitikken helt siden de radikale Castbergske barnelovene ble vedtatt i 1916. Jurister og samfunnsvitere fra UiB har deltatt i flere utredninger om barnelovgivningen i Norge de siste tiårene. Strandbakken ledet utvalget som i 2008 kom med utredningen *Med barnet i fokus*.<sup>106</sup> Psykologiprofessor Frode Thuen var med i utvalget. Et sentralt tema i utredningen var hvorvidt den eksisterende barnelovens bestemmelser og begreper, til tross for kjønnsnøytral utforming, kunne medvirke til en kjønnet praksis. Strandbakken-utvalgets utredning var et viktig underlag for forsla-

101 Se NOU 2017:6 omtale av dissensen på s.259-60.

102 Christensen & Syltevik 2018.

103 Lingås 1970.

104 Lingås 1989, 1995.

105 NOU 2007: 6.

106 NOU 2008: 9.

get til ny barnelov som kom noen år senere, med likestilt foreldreskap som overskrift.

Et nytt barnelovutvalg ble nedsatt i 2018. Lagdommer og tidligere UiB-professor Torstein Frantzen ledet det, og økonomiprofessor Lommerud var med. Et veldig tydelig uttrykk for vekten som nå ble lagt på barns rettigheter og medbestemmelse, er at utredningen åpner med et sammendrag skrevet for barn – med en oppfordring til å melde inn synspunkter på lovendringene.<sup>107</sup> Da utredningen ble overlevert, var det til barne- og familieministeren, men mandatet var formulert mens det fortsatt fantes et barne- og likestillingsdepartement. Arbeidet for likestilling mellom kjønnene var en viktig føring for arbeidet, men i utredningen det blir gjort et poeng av at premissene for dette arbeidet har endret seg. Et av kapitlene heter «Et mer likestilt samfunn og mangfoldig samfunn». Det legges vekt på at dagens generasjon vokser opp «mer likestilt enn noen gang før». Mens likestillingsarbeidet tidligere i stor grad handlet om å styrke kvinners rettigheter, har det skjedd en dreining mot at det også skulle omfatte gutter og menn: «Den doble likestillingsmodellen' handler både om kvinners økonomiske selvstendighet og at både mødre og fedre har tilgang til intimitet og nærhet i hverdagslivet med egne barn.»<sup>108</sup>

## Fagpolitikk og politikkfag

Kapitlet har tatt for seg utgivelser i serien Norges offentlige utredninger (NOU) siden denne startet i 1972. Deltakelsen fra UiB-ansatte har vært diskutert som vitenskapelige bidrag til utforming og vurdering av politikk innenfor ulike felt. Hensikten har ikke vært å gi et samlet bilde av UiB-forskernes vitenskapelige innsats, men å gi noen representative eksempler på hvordan arbeidet i statlig nedsatte utvalg har hatt betydning for faglig og institusjonell utvikling ved UiB.

Levekårsundersøkelsen på 1970-tallet fikk eksempelvis betydning for etableringen av en empirisk og kvantitativ samfunnsforskning ved UiB, men også for utviklingen av feltet omsorgssosiologi. Også det sterke kvinneforskningsmiljøet og forskingen om barn,

107 NOU 2020: 14.

108 Sst.: 38.

levelkår og helseforhold har gitt viktige bidrag til politikktutforming opp gjennom hele historien. Kapitlet har sett nærmere på noen utredninger som på litt forskjellige måter har handlet om presserende politiske spørsmål i ulike faser av den norske moderne historien. Et tema var hvordan industrisamfunnets strukturendringer skulle håndteres, ikke minst om hvor langt statens ansvar for denne håndteringen skulle gå. Et annet var hvilke hensyn som var riktige å ta når individers, familiers og bedrifters tid skulle organiseres. Likheter mellom tilsynelatende ulike politikkkfelt – særlig når det gjelder hvordan vitenskapelig kunnskap er blitt produsert og mobilisert i utviklingen av politiske argumenter og tiltak – er fremhevet.

## Litteratur og kilder

- Allardt, E. (2003). Den sociala rapporteringens tidstypiska förankring. I: *Vol. 14. Working Paper (two lectures)*.
- Andersson, J.E. (1983). Skal forbrukerpolitikken raseres, statsråd Gjertsen? *Forbrukerrapporten* (1).
- Bagge, S. (1996). Samfunnsvitenskapens historie. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 582–709). Universitetet i Bergen.
- Benum, E. (2005). *Overflod og fremtidsfrykt: 1970–1997* Aschehougs norgeshistorie, bind 12. Oslo: Aschehoug.
- Berg, P.O. (1965). *Ringvirkninger av ny storindustri: Utvikling i næringsliv og bosetting i Årdal Og Mo i Rana med omliggende distrikter siden 1946*. Distriktenes utbyggingsfond.
- Bjørsvik, E. & Nilsen, Y. (2011). *Norges handelshøyskole i 75 år: «en læreanstalt av høieste rang»*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Blažević, D. (2015). *Jakten på et fagfelt: Den skandinaviske kvinne- og kjønnshistoriens fremvekst i skjæringsfeltet mellom historieforskning og kvinne- og kjønnsforskning* (doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Christensen, J. & Holst, C. (2020). *Eksperthenes inntog*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christensen, K. & Syltevik, L.J. (2018). *Myter om velferd og velferdsstaten*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk / NOASP (Nordic Open Access Scholarly Publishing).
- Colbjørnsen, T., Hernes, G. & Knudsen, K. (1982). *Klassestruktur og klaseskiller*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Edling, N. (red.) (2019). *The changing meanings of the welfare state: Histories of a key concept in the Nordic countries*. New York / Oxford: Berghahn Books.
- Egeland, C. (2013). Likestilling; er vi ferdigtenkt? *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 2, 199–204.
- Forbruker- og administrasjonsdepartementet (1987). *Åpent eller stengt? Om åpningstider og tilgjengelighet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gieryn, T. (1983). Boundary-work and the demarcation of science from non-science: Strains and interests in professional ideologies of scientists. *American Sociological Review*, 48.
- Grønlie, T. & Flo, Y. (2009). *Sentraladministrasjonens historie etter 1945: B. 1: Ekspansjonsbyråkratietid 1945–1980. B. 2 Den nye staten? Tiden etter 1980*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Grønmo, S. & Henriksen, B. (1997). *Society, university, and world community: Essays for Ørjar Øyen*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Grønmo, S., Nilsen, A. & Christensen, K. (red.) (2021). *Ulikhet – sosiologiske perspektiver og analyser*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gulbrandsen, Ø. (1974). *Samarbeidsideologi og interessekonflikt: Analyse av arbeiderinteresser og bedriftsmålinger ved Årdals verk*. Universitetet i Bergen.

- Hagemann, G. (2009). Husarbeid og medborgerskap: Sosialdemokratisk husmorpolitikk i etterkrigstidens Skandinavia. *Arbeiderhistorie, årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*, 169–187.
- Hansen, J.C. (1987). Regional ubalanse: Teori, metode og ideologi. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 28, 29.
- Hansen, J.C. (2012). *Geografi i Bergen: Etablering og utvikling*. Hentet fra <https://w2.uib.no/filearchive/instgeoghist.pdf>
- Hellebo, M.N. (2018) *Flyttesjau i innvandrings- og integreringsfeltet. Endringer i politikk og forvaltning frå 2013* (Masteroppgave). Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Henrichsen, B. (1992). Stein Rokkan: Institusjonsbyggeren. I: B. Hagtvet (red.), *Politikk mellom økonomi og kultur: Stein Rokkan som politisk sosiolog og forskningsinspirator*. Oslo: Ad Notam.
- Hernes, G. (1973). *Om ulikhetens reproduksjon* Arbeidsnotat nr. 28. Bergen: Levekårsundersøkelsen.
- Hernes, H. (2004). Statsfeminisme: Et personlig tilbakeblikk. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 21(3–4), 288–294.
- Hesstvedt, S. (2018). «Eksportifisering» av offentlige utvalg? En studie av akademikerens deltakelse i NOU-utvalg fra 1972 og til i dag. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 2(5), 381–400.
- Holgersen, G. (1990). *Tilbake til arbeid? Folketrygdens regler om ytelser under attføring med hovedvekt på de sentrale vilkår*. Universitetet i Bergen.
- Holm, S. (1958). *Industrireisinga og samfunnet: Mo i Rana: befolkningen: En arbeidsbok* (vol. 1). Universitetet i Oslo.
- Holst, C. (2019). Hva er en god NOU? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 36(4), 344–351. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2019-04-05>
- Holst, C., Skjeie, H. & Teigen, M. (2019). *Europeisering av nordisk likestillingspolitikk*. Oslo: Gyldendal.
- Johnsen, J.V. & Løken, K.V. (2011). *Økonomisk registerforskning på likestillingseffekter av velferdstiltak og familiepolitikk*. Bergen: Uni Research Rokkansenteret.
- Johnsen, J.V. & Løken, K.V. (2013). Ved veis ende: Har familiepolitikken spilt fallitt som likestillingsverktøy? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 30(1), 79–89.
- Kildal, N. (2016). *Velferdsforskning i Bergen*. Rapport. Bergen: Uni Research Rokkansenteret.
- Langsether, A. (1970). *Om sosialregnskap og sosiale indikatorer: Bibliografi med innledende kommentarer* (vol. 3). Oslo.
- Larsen, E. (2018). Sekretariat for norsk statsfeminisme. I: T. Brandt, M. Ingulstad, M. Mangset, E. Larsen & V. Schwac. *Afhengig av forskning: De norske forskningsrådenes historie* (s. 263–290). Oslo: Pax.
- Lie, E. & Roll-Hansen, H. (2001). *Faktisk talt: Statistikkens historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lingås, L.G. (1970). *Myten om velferdsstaten: Søkelys på norsk sosialpolitikk: En antologi*. Oslo: Pax.
- Lingås, L.G. (1989). *Myten om velferdsstaten: 20 år etter*. Oslo: Pax.
- Lingås, L.G. (1995). *Myten om velferdsstaten: 25 år etter: En antologi om norsk sosialpolitikk*. Oslo: Pax.
- Lysgård, S. (1976). *Årdalsprosjektet: Samlerapport, miljøundersøkelser i Årdal* (vol. 8). Oslo: Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Myhre, J.E. (2011). *Kunnskapsbærerne 1811–2011: Akademikere mellom universitet og samfunn*. Oslo: Unipub.
- Nordby, T. (1994). *Korporatisme på norsk: 1920–1990*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 1976: 28. *Levekårsundersøkelsen – sluttrapport*.
- NOU 1976: 46. *Levekårsundersøkelsen. Utdanning og ulikhet*.
- NOU 1980: 20. *Om arbeidet med levekårsprosjektet*.
- NOU 1983: 10. *Problemer og muligheter på ensidige industristeder*.
- NOU 1984: 13. *Åpningstider og tilgjengelighet*.
- NOU 1984: 26. *Befolkningsutviklingen*.
- NOU 1987: 9B. *Vedlegg til Arbeidstidsutvalgets utredning*.
- NOU 1992: 15. *Kommune- og fylkesinndelingen i et Norge i forandring*.
- NOU 1993: 17. *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?*
- NOU 2001: I. *Lov om personnavn*.
- NOU 2002: II. *«Dømmes av likemenn»*.
- NOU 2002: 12. *Rettslig vern mot etnisk diskriminering*.
- NOU 2004: 18. *Helhet og plan i sosial- og helsetjenestene*.
- NOU 2007: 6. *Formål for framtida. Formål for barnehagen og opplæringen*.
- NOU 2008: 9. *Med barnet i fokus – en gjennomgang av barnelovens regler om foreldres ansvar, bosted og samvær*.
- NOU 2011: 14. *Bedre integrering – Mål, strategier, tiltak*.
- NOU 2011: 18. *Struktur for likestilling*.
- NOU 2012: 15. *Politikk for likestilling*.

- NOU 2014: 10. *Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern*.
- NOU 2017: 6. *Offentlig støtte til barnefamiliene*.
- NOU 2019: 3. *Nye sjanser – bedre læring – kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp*.
- NOU 2020: 14. *Ny barnelov – til barnets beste*.
- Ringen, S. (1981). *Levekår og samfunnsplanlegging: En studie i metoder*. Oslo: Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
- Roll-Hansen, H. (2020). Velferdsstat, likestilling og mangfold. I: G. Hagemann, K. Melby, H. Roll-Hansen, H. Sandvik & I. Øye, *Med kjønnspektiv på norsk historie* (s. 431–502). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Rymin, T. (red.) (2017). *Historie og politikk. Historiebruk i norsk politikkutforming etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schütz, S.E., Aarli, R. & Aasen, H.S. (red.) (2020). *Likestilling, barn og velferd: Rettsfelt i utvikling: til Gudrun Holgersen på 70-årsdagen*. Oslo: Gyldendal.
- Seip, A.-L. (1989). Politikens vitenskapeliggjøring: Debatten om sosialpolitikk i 1930-årene. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 6(3), 210–225.
- Skjeie, H. (2012). Nytt norsk likestillingsløft. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 29(2), 182–184.
- Skjeie, H. (2013). Nyskaping etterlyst: NOU-er og politiske realiteter. *Tidsskrift for kjønnsforskning* (3–4), 362–377.
- Skrede, K. (1993). Kampen om virkeligheten. *Kampen om virkeligheten. bruk og nytte av anvendt samfunnsforskning. INAS-Rapport 9* (s. 7–21). Oslo: Institutt for sosialforskning.
- Slagstad, R. (2009). Stryingsvitenskap – ånden som går. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 26(3–4), 411–434.
- St.meld. nr. 87 (1983–84). *Om videre utbygging av elektroniske navigasjonshjelpemidler i norske farvann*.
- Tellmann, S.M. (2018). Norges offentlige utredninger – mellom forskning og politikk. I: K. Bjørkdahl (red.), *Rapporten: Sjanger og styringsverktøy* (s. 107–126). Oslo: Pax.
- Thue, F.W. (1998). Samfunnsforskningens tvetydighet. *Forskningspolitikk*, 21(3), 12–13.
- Thue, F.W. (2020). TFS 60 år: Den lange kjølen i norsk samfunnsforskning. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 61(1), 12–29. doi:10.18261/issn.1504-291X-2020-01-02
- Toft, M. & Flemmen, M. (2019). Var klassesamfunnet noen gang på hell? *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 3(2), 137–155. doi:10.18261/issn.2535-2512-2019-02-03
- UiB (1985). *Universitetet i Bergen* (informasjonsbrosjyre).
- UiB (1988). *Universitetsplan år 2000: 2. Faglig utvikling*. Universitetet i Bergen.
- UiB (2001). *Universitetet tar mål av seg...: Evalueringen av Universitetet i Bergen 2001* (selvvalueringsrapport 26.6.2001). Universitetet i Bergen.
- Widerberg, K. (2012). Struktur for likestilling? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 29(4), 442–444.
- Widerberg, K. (2013). Politikk for likestilling. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 30(1), 90–95.
- Wisselgren, P. (2008). Vetenskap och/eller politik? Om gränsteorier och utredningsväsendets vetenskapshistoria. I: *Mångsysslare och gränsoverskridare: 13 uppsatser i idéhistoria*.
- Wærness, K. (2004). Skandinavisk forskning om velferd og omsorg: Relevant for dagens utviklingsforskning? *Sosiologisk tidsskrift*, 12, 167–178.
- Wærness, K. (2013). Noen refleksjoner over utviklingen av norsk kvinneforskning, likestillingsforskning og kjønnsforskning fra 1970 og til i dag. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 2, 173–185.
- Øyen, E. (red.) (1976). *Sosiologi og ulikhet: En innføringsbok*. Oslo: Universitetsforlaget.



Maktutredningen 1999–2003 produserte mer enn 30 bøker og nesten 80 rapporter. Her er noen av de godt leste eksemplarene, fotografert på Biblioteket for samfunnsvitenskap, musikk og psykologi ved UiB. Foto: Eivind Senneset.

# Kapittel 7

## Maktutredere

*Hege Roll-Hansen*

Dette kapitlet handler om de to store utredningene som ble satt i gang etter politiske initiativ med 25 års mellomrom, i 1972 og 1997, for å kartlegge de «reelt eksisterende» maktforholdene i landet. Ikke minst i et vitenskapshistorisk perspektiv er de to utredningene interessante. Dynamikken mellom styringsvitenskap og opposisjonsvitenskap, som også ble diskutert i forrige kapittel, kommer tydelig fram i publikasjonene fra begge utredningene og i diskusjonene de har generert. Sammenlikningen mellom den første og den andre utredningen brukes til å undersøke hvordan ulike fagtradisjoner har anvendt og utviklet begreper som makt, politikk og demokrati, for juridiske, statsvitenskapelige og kulturanalytiske formål.

Den 28 år gamle Gudmund Hernes hadde ikke vært i byen mer enn fem dager før han ble intervjuet og oppslaget ble illustrert med et tegnet portrett over nesten en side i Bergens Tidende. I 1970, året for 900-årsjubileet, var den offentlige samtalen i Bergen preget av misnøye. Flere vanskelige saker tæret på forholdet mellom byens befolkning og politikerne ved begynnelsen av året. Den vedtatte sammenslåingen av bykommunen med nabokommunene og innlemmelsen i Hordaland fylke var ikke uproblematisk. Det nye rådhuset ved Lille Lungegårdsvann, planlagt gjennom flere tiår, skulle omsider realiseres, men Erling Viksjøs naturbetong splittet bergenserne. I slutten av januar 1970 skrev BT at byen var i ferd med å gå av hengslene: «[E]t epidemisk tilfelle av surmagethet [...] har rammet vår by.» I stedet for å konsultere byens stadsfysikus hadde avisen valgt å tilkalle en sosiolog, «nettopp hjemkommet fra sosiologiens vidunderland USA», for å stille diagnosen.<sup>1</sup>

Universitetslektor Hernes kunne berolige bergensleserne både med at det var et rent sunnhetstegn at befolkningen engasjerte seg, og med sin støtte til protestene mot rådhuskolossen i sentrum. Byutforming var en altfor alvorlig sak til at den kunne overlates til politikere og arkitekter, mente sosiologen. Makt, interesser og politikk var tema for resten av intervjuet, som blant annet tok for seg Hernes' doktorgradsarbeid om norske stortingspolitikere og deres oppfatning av sin egen makt. Et viktig funn var at mange folkevalgte opplevde at de hadde nokså begrenset makt: «De som virkelig sitter med kontrollen og følgelig er i en maktposisjon, tror jeg i stor utstrekning er byråkratene og saksforberederne.» Etter 25 år med økonomisk og sosial gjenreising av Norge var ikke partiene og politikerne helt forberedt på en situasjon med endrede konstellasjoner og interesser, der nye saker måtte til for å mobilisere velgerne.

Temaet som ble tatt opp i intervjuet – hvordan makt ble praktisert i det norske demokratiet – skulle dukke opp hyppig i spaltene i bergensavisene de nærmeste ti årene, ikke sjelden sammen med navnet Gudmund Hernes. To år senere, i 1972, ble det tverrfaglige miljøet ved Sosiologisk institutt involvert i to omfattende statlige forskningsoppdrag bestilt av regjeringen Bratteli. Levekårsundersøkelsen, som er behandlet i forrige kapittel, og Maktutredningen.

---

1 BT 24.2.1970.



Hernes, som i mellomtiden var blitt professor, var med i ledelsen av begge prosjektene i startfasen. Begge skulle få stor betydning for utviklingen av de samfunnsvitenskapelige fagene i Bergen.

Statsviteren Øyvind Østerud har karakterisert offentlige maktutredninger som et særlig nordisk fenomen. Tanken om at en folkevalgt forsamling skulle ta initiativ til en vitenskapelig undersøkelse av maktforhold, ville være ganske utenkelig i de fleste andre samfunn, ifølge Østerud. «Ideen er i stil med andre særtrekk ved nordisk politikk og synet på offentlige utredningers rolle. I maktutredningene topper den nordiske samfunnsmodellen seg.»<sup>2</sup> Det gjensidige tillits- og avhengighetsforholdet mellom det politiske maktapparatet og de akademiske miljøene har vært et særtrekk ved de nordiske samfunnene, og en forutsetning for disse omfattende undersøkelsene som har vært gjennomført både i Norge og i nabolandene Sverige og Danmark.<sup>3</sup> Den tette utvekslingen mellom statlig styring og samfunnsforskning danner en viktig bakgrunn for beskrivelsen av utviklingen i fagene og fagmiljøene.<sup>4</sup>

Statsviteren Johan P. Olsen, som ledet den første maktutredningen sammen med Hernes og sosialøkonomen Håvard Alstadheim, har sagt at arbeidet skjedde i en brytningstid, da det ble tydelig at «måten politikk og forvaltning var blitt drevet på frem til da ikke kunne fortsette».<sup>5</sup> Det var behov for en dyptgående analyse av «hvordan et moderne samfunn som det norske fungerte, eller ikke fungerte», for å kunne svare på om dette funksjonsnivået tilsvarte «intensjonene som lå til grunn for politikk og forvaltning». Motivasjonen, både fra politisk hold og fra forskernes side, hadde en klart normativ side: Maktforskningen skulle bidra til en kvalitativ endring i den faktiske maktutøvelsen. Olsen omtalte normativ og empirisk vitenskap som to adskilte størrelser, men med en selvfølgelig kobling. En slik spenning, mellom politiske målsettinger og kritiske analyser av politiske prosesser, skulle i litt forskjellige varianter komme til å prege mye av forskningsvirksomheten knyttet til begge maktutredningene.

Det framheves ofte at den første maktutredningen var et pio-

---

2 Østerud 2000.

3 Sst.

4 Slagstad 2009, Thue 1998.

5 Grindheim 2010: 27.

nerarbeid; noe tilsvarende var ikke blitt gjort tidligere. De involverte forskerne stilte en rekke spørsmål for første gang. Det dreide seg om et oppdrag og et forskningsprosjekt av betydelige dimensjoner i norsk sammenheng, med en bevilgning på oppimot én million kroner i året handlet det om det hittil største prosjektet i norsk samfunnsforskning.<sup>6</sup> Holdt opp mot ambisjonene om «å kartlegge de reelt forekommende maktforhold» var rammebetingelsene likevel heller beskjedne. Hernes blir ofte knyttet til hjertesukket fra sluttrapporten, NOU 1982:3, om at en tilsvarende oppgave for naturvitenskapelig forskning «kunne være å gi en beskrivelse av de faktiske naturforhold i Norge, etter først å ha foretatt en inngående analyse av naturlovene som har gitt opphav til dem».<sup>7</sup>

Bevilgningen til den første maktutredningen var moderat sammenliknet med tilsvarende forskningsprosjekter innenfor andre fagområder som myndighetene også så som viktige å få utredet:

Styringsgruppen for «Kostnadsanalysen norsk kontinentalsokkel» fikk i løpet av det året kommisjonen var i arbeid ca. 7 millioner kroner – tilsvarende det totale beløp som Maktutredningen fikk for hele perioden den var i virksomhet. Prosjektet «Sur nedbør» har hatt en samlet bevilgning fra Miljøverndepartementet og forskningsrådene på i overkant av 50 millioner i perioden 1972–78.<sup>8</sup>

Den politiske bakgrunnen for den første maktutredningen var en bekymring for folkestyrets betingelser i en situasjon der forvaltningen hadde vokst sterkt i takt med økningen i offentlige oppgaver. Det var nødvendig å undersøke hvordan markedets rolle var endret på grunn av næringspolitiske særordninger og de organiserte interessenes innflytelse. Sluttrapporten var organisert i fem hovedkapitler. Disse handlet om makten i det administrative apparat, og i organisasjonene i arbeids- og næringslivet, om påvirkningsmulighetene til økonomiske maktgrupperinger innenlands

---

6 Mjøset 1991: 195.

7 NOU 1982:3: 4.

8 Sst.: 3.

og internasjonalt, og om massemedienes makt.<sup>9</sup> Selv om prosjektets hovedkonklusjoner ble presentert i sluttrapporten, finnes de viktigste faglige bidragene likevel i den lange rekken med bøker, rapporter og artikler produsert av de tilknyttede forskerne. De to frontfigurene i den første maktutredningen, Hernes og Olsen, representerte fagfeltene sosiologi og statsvitenskap og ledet konkrete undersøkelser med litt ulik motivasjon og innretning. Hernes' hovedinteresse var politikk og økonomi, og undersøkelsene han var involvert i, var preget av et økonomisk inspirert byttemaktbegrep, i hvert fall ifølge kritikerne, mens Olsen var forankret i et institusjonelt maktbegrep og studerte makten i forvaltningen og i organisasjonssamfunnet.<sup>10</sup>

Maktutredningen ble oppnevnt 22. september 1972, fredagen før folkeavstemningen om norsk medlemskap i EF. Sjøsettingen av forskningsprosjektet var dermed blant de aller siste embetshandlingene til statsminister Trygve Bratteli i hans første regjering. Da prosjektets sluttrapport ble avgitt i oktober 1981, var det den helt ferske regjeringen til Kåre Willoch som tok imot. Arbeidet med maktutredningen foregikk med andre ord i tider med store kulturelle og politiske skift i Norge, noe som påvirket både forskningen som ble utført, og mottakelsen av den.

### Opposisjon eller styring?

I en artikkel i *Tidsskrift for samfunnsforskning* i 1979, mens arbeidet med maktutredningen fortsatt var i full gang, slo Gudmund Hernes fast at behovet for kvalifisert samfunnsplanlegging aldri hadde vært større.<sup>11</sup> Opplevelsen av krise innenfor forskjellige samfunnsområder og den svakere konsensusen om hva som skulle være de overordnede politiske målene, gjorde at det var langt vanskeligere enn før å planlegge for det gode samfunn. At de klassiske sosialdemokratiske målsettingene om rask økonomisk vekst, full sysselsetting og rettferdig fordeling var utfordret og det politiske landskapet mer sammensatt, spilte også inn, ifølge Hernes. Og mer enn noensinne var

9 NOU 1982: 3.

10 Se Dag Østerbergs kritiske essay, Østerberg 1979.

11 Hernes 1979.

forskernes bidrag avgjørende for planleggingen. Innsatsen skulle koordineres av det nyopprettede Rådet for forskning for samfunnsplanlegging (RFSP).<sup>12</sup>

Diskusjonene om hvorvidt norsk samfunnsforskning best kan beskrives som opposisjonsvitenskap eller styringsvitenskap – eller mer presist: om hvilke deler av forskningen som stemmer med hvilken karakteristikkk til hvilken tid – har pågått lenge. I den grad dette motsetningsparet overhodet er meningsfylt, er det få forskere som har vært tydeligere plassert på styringsvitenskap-siden enn nettopp Hernes. I en nokså utbredt variant av Rune Slagstads analytiske begrep om kunnskapsregimer assosieres samfunnsøkonomien som styringsvitenskap og sosiologien som opposisjonsvitenskap. Mange har argumentert overbevisende for at denne karakteristikken er for enkel. I en artikkel i anledning *Tidsskrift for samfunnsforskning*s 20-årsjubileum i 2020 skriver Fredrik Thue at det er nødvendig å overskride skillet mellom styring og opposisjon for å kunne forstå sosiologiens komplekse rolle i historien om den norske velferdsstaten, som «samfunns- og statsorientert, autonom og samfunnsansvarlig, ‘opposisjonell’ og styringsorientert».<sup>13</sup>

I dette bildet blir samfunnsviterne i Bergen ofte betegnet som mindre opposisjonelle og mer orientert mot myndighetenes maktutøvelse enn sine kolleger i Oslo. Miljøet ved Sosiologisk institutt på Nygårdshøyden tok klarere avstand fra studentradikalismen, men var likevel preget av en tydelig samfunnskritikk og politisk radikalisme.<sup>14</sup> Sosiologiens posisjon har vekslet mellom opposisjons- og styringsvitenskap – men ikke sjelden har rollene vært forent i velferdsstatlig reformoptimisme: «På samme tid som opposisjons-sosiologien ble en integrert del av en ny velferdsstatsreformisme, lanserte Hernes risset av en sosiologisk styringsvitenskap.»<sup>15</sup>

Nærheten til de styrende og ønsket om å bidra til politisk reform trenger ikke gå på bekostning av vitenskapelig autonomi, selv om dette tidvis har vært en del av kritikken. En hovedkonklusjon i den første maktutredningen handlet om «den segmenterte

---

12 RFSP var det fjerde rådet innenfor Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF), opprettet i 1978.

13 Thue 2020, Slagstad 2020.

14 Bagge 1996.

15 Slagstad 2009: 422.

staten».<sup>16</sup> Diagnosen sprang ikke minst ut av prosjektets studier av det norske forvaltningsapparatet, ledet av Olsen. Boka *Byråkrati og beslutninger – En studie av norske departement* kom i 1978, som den fjerde utgivelsen fra Maktutredningen.<sup>17</sup> Boka var skrevet av Olsen sammen med Per Læg Reid, og dedisert til kollegaen Knut Dahl Jacobsen, som en markering av den store betydningen Jacobsens bidrag til forvaltnings- og organisasjonsforskningen i Norge hadde hatt. Byråkratenes makt ble undersøkt ved hjelp av et organisasjonsteoretisk begrepsapparat, og det viktigste spørsmålet var hvorvidt de departementsansatte tjenestemennenes rolle best kunne beskrives som folkets tjenere, eller dets herskere. Hadde man å gjøre med et representativt byråkrati, der byråkratenes beslutninger var avhengig av deres sosiale biografi (som kjønn, alder, sosioøkonomisk og geografisk bakgrunn), eller var betegnelsen ansvarlig byråkrati, om et system der tjenestemennene var uten selvstendig innvirkning og bare utførte de folkevalgtes beslutninger, mer trefende.

Læg Reid og Olsens bidrag var å overskride denne motsetningen ved hjelp av organisasjonsteorien – siden «forvaltningsadferd er organisasjonsadferd».<sup>18</sup> For å forstå sentralforvaltningens virkemåter var det nødvendig å se både på formelle strukturer og systemer og på rekruttering, tjenestemennenes faglige og sosiale bakgrunn og andre forhold. Dette gjorde de gjennom en svært omfattende spørreskjemaundersøkelse, som involverte alle byråkrater i sentraladministrasjonen. Undersøkelsen, der byråkraterne har svart på spørsmål om sin bakgrunn og karriere, kontaktflater innad og utad, sine prioriteringer og ikke minst sine oppfatninger om blant annet maktforhold og reformer, er siden blitt gjentatt hvert tiår gjennom 40 år. Dette har skapt et – også i internasjonal sammenheng – unikt materiale for studier av praktisk maktutøvelse og forholdet mellom fag og politikk i forvaltningen. Av boka som dokumenterte den fjerde undersøkelsen og kom i 2018 – *Statsforvaltningen: Stabilitet og endring gjennom 40 år* – går det fram at undersøkelsen, som altså sprang ut av den første maktutredningen, har vært et viktig felles prosjekt for norske statsvitenskapelige forskningsmiljøer. Stabi-

16 NOU 1982: 3; 5, Egeberg, Olsen & Sætren 1975.

17 Læg Reid & Olsen 1978.

18 Sst.: 7.

liteten i det empiriske materialet har gjort det mulig å analysere utviklingen over tid. Til tross for den sterke veksten i forvaltningsapparatet, og mange store reformer ikke minst knyttet til innføringen av New Public Management, konkluderte forskerne i 2018 med at de departementsansattes forståelse både av egen makt og av maktforholdene i staten hadde holdt seg nokså stabil.<sup>19</sup>

Maktutredningen på 1970-tallet dannet altså et viktig grunnlag for det statsvitenskapelige miljøet ved UiB, som har vært skoledannende i studier av sentralforvaltningen og utviklingen av en organisasjonsteoretisk statsvitenskapelig forskningstradisjon. Det viktigste her er hvordan den politiske utredningsvirksomheten generelt og maktutredningene spesielt har preget utviklingen av bergensmiljøet, som jo hadde sterke faglige ressurser å bygge på. Stein Rokkan hadde ingen formell rolle i maktutredningen, men det er liten tvil om at hans arbeid med å bygge opp valgforskningsprogrammet ved CMI og studiet i sammenliknende politikk ved UiB var medvirkende til at det samfunnsvitenskapelige miljøet i Bergen var solid nok til at prosjektet ble plassert her.<sup>20</sup> I en biografisk artikkel skriver sosiologen Olav Korsnes at en i Stein Rokkans analytiske bidrag «mer enn aner konturene av den kommende maktutredningen».<sup>21</sup> Han siktet her ikke minst til Rokkans påvisning av to beslutningskanaler – den demokratiske og den korporative – som han i en artikkel i 1966 supplerte med en tredje: «Alt som skjer i den numerisk-demokratiske og i den korporative beslutningskanal, vil bli påvirket av balansen mellom de forskjellige kreftene i den tredje kanal – massemediene». I den klassiske teksten om «numerisk demokrati og korporativ pluralisme» siterte Rokkan Einar Gerhardsens utsagn fra Kings Bay-krisen i 1963, om at det ikke var de andre partiene, men pressen, som var den reelle opposisjonen i Norge.<sup>22</sup>

---

19 Christensen, Egeberg, Lægred & Trondal 2018.

20 Bagge 1996: 667 flg.

21 <https://sosiologen.no/hva-er-sosiologi/sosiologisk-kanon/numerisk-demokrati-og-korporativ-pluralisme-beslutningskanaler-norsk-politikk/>

22 Rokkan 1987: 99.

## Mediemakt og mediefag

I mandatet for maktutredningen i 1972 inngikk undersøkelsen av maktforholdene i massemediene som en sentral bestilling. Massemediene ble listet som det fjerde av fem samfunnsområder som skulle gjøres til gjenstand for særlige undersøkelser. De tre første var de økonomiske maktgrupperingene, organisasjonene i nærings- og arbeidslivet, og det administrative apparatet. Det femte området var de internasjonale selskapene.<sup>23</sup> Om behovet for å undersøke massemediene het det i mandatet at disse, og da særlig radio, fjernsyn og aviser, hadde stor makt gjennom muligheten til å påvirke opinionsdannelsen.

Når det gjaldt mediefeltet («et system i vill endring»), var det slett ikke entydig hva som skulle tilsvare «de faktiske naturforhold», for å bruke Hernes' analogi. Offentlighetens og myndighetenes påtrengende behov for og ønske om kunnskap om hvordan mediene virker, organiseres og kan og bør kontrolleres, har hatt stor betydning for utviklingen av fagfeltet medievitenskap. Fordi faget fortsatt var i sin spede begynnelse, fikk Maktutredningen svært konkrete følger for det mediefaglige miljøets utvikling og institusjonelle forankring på 1970-tallet, både i Bergen og resten av landet.

Utviklingen av medievitenskapen, som har mye av sin formative faghistorie knyttet til perioden fra den første maktutredningens oppstart, til avslutningen av den siste, er et eksempel på at koblingen til det statlige forskningsprogrammet slett ikke behøvde å føre til forutsigbar, konform og politisk anvendelig forskning. De grunnleggende diskusjonene i faget handler ikke minst om en nyfortolkning og utvidelse av begrepet makt og forståelsen av maktens virkemåter. Er massemediene best forklart som en kanal for innflytelse, eller som en arena der makten utspilles? Denne diskusjonen kan sies å oppsummere mediefagets utvikling og i en forstand også en tendens i selve mediehistorien. Spenningen mellom kanal og arena er dessuten interessant sett i forhold til den mer generelle diskusjonen om hvilket maktbegrep som var mest fruktbar for en meningsfull utredning av folkestyrets betingelser

23 NOU 1982: 3.

i Norge og senere for vendingen mot en videre og humanioraforankret forståelse av makt.

Utviklingen fra (og spenningen mellom) en empirisk sosiologisk til en hermeneutisk faglig tilnærming har preget mediefaget, men også den bredere samfunnsvitenskapelige debatten som var rammen for begge de to maktutredningene. Av disse grunnene er det interessant å se nærmere på utviklingen av medievitenskapen ved UiB, som et eksempel på hvordan diskusjonene generert av Maktutredningen fikk konsekvenser for utviklingen av et fagfelt.

Ifølge det opprinnelige mandatet til maktutrederne burde undersøkelsen om massemedienes makt konsentrere seg om å kartlegge hvilke personer og organer som stod for denne maktutøvelsen. I dette lå det en forståelse av at massemedienes makt kunne tilbakeføres til personer og organer som brukte mediene som kanal. Dette var en oppfatning som i stor grad traff det dominerende synet i de gryende mediefaglige miljøene. I tråd med Rokkans kanalteori ble massemediene «definert som en egen 'kanal' som kunne forsterke, forvrengte og fortrenge både den numeriske og korporative kanal».<sup>24</sup> Ordbruken vitner ganske tydelig om en forståelse av denne kanalen som mindre legitim enn de to andre – forståelsen av mediemakt som lumskere og vanskeligere å kontrollere. En viktig forløper for moderne medievitenskap var den eksisterende pressehistoriske tradisjonen. Som opinionsdannere i Norge var avisene tradisjonelt tett forbundet med de politiske partiene, sammenhengen mellom mediemakt og politisk makt var tydelig og landskapet enkelt å tyde. Mange var urolige for tendensen til en oppsmuldring av partipressesystemet – en utvikling som kunne bidra til å åpne for en ny maktform.

Allerede i utredningen om behovet for utbygging av samfunnsvitenskapelige fag ved UiB som kom i 1963, var «massekommunikasjonssektoren» nevnt som et samfunnsområde som var i vekst og som ville få behov for høykvalifisert arbeidskraft i stort omfang.<sup>25</sup> Både i USA og i de nordiske landene ble det arbeidet med planer for en samfunnsvitenskapelig basert journalistutdanning. Det var også et voksende behov for slik kompetanse innenfor

24 Slaatta 1999: 23.

25 Fra Mykland-komiteen (nedsatt av kollegiet), med historieprofessor Knut Mykland som leder. Også Stein Rokkan, som da var ved CMI, var med i komiteen.



«public relations»-virksomheten i organisasjoner, næringsliv og forvaltning.<sup>26</sup> Både i Oslo og Bergen hadde det vært arbeidet med planer om en akademisk journalistutdanning, i pressekretser og innenfor universitetsmiljøene.

Ved UiB hadde botanikeren Knut Fægri allerede i 1947 i et foredrag i Bergens presseforening tatt til orde for at en journalistutdanning trengte å støttes opp av vitenskapelig forskning, og at det nye universitetet i byen egnet seg godt for en slik utdanning.<sup>27</sup> Universitetene var skeptiske til å skulle bygge opp praktiske journalistutdanninger, men positive til presseforskningen. Forskning om pressen dreide seg først og fremst om forskning på partipressen, og foregikk i tett samarbeid med det kvantitativt orienterte valgforskningsmiljøet.

Rokkan var involvert i undersøkelser om partipressens struktur, sammenhengen mellom avisstyrke og partivalg – typiske tema for den tidlige medieforskningen. Denne forsto mediemakt som tett assosiert med de politiske aktørenes bevisste kommunikasjon via pressen. Rokkan engasjerte seg for å bygge opp et mediefaglig miljø og bidro til at Per Torsvik ble rekruttert til Bergen, i første omgang som vikar i 1969. I 1972 ble to viktige medieforskningsinstitusjoner opprettet i Bergen: Nordisk dokumentasjonssentral for massekommunikasjon (Nordicom) og Norges allmennvitenskapelige forskningsråds (NAVF) sekretariat for medieforskning, lokalisert ved Sosiologisk institutt, med Torsvik som leder.<sup>28</sup>

Ansvarer for Maktutredningens deler om massemedienes makt ble likevel i første omgang lagt til Oslo. Hernes har forklart dette blant annet med at det var behov for å balansere den bergenske dominansen i utredningen. Strategien var bare delvis vellykket; bergensmiljøet skulle komme sterkt tilbake, både med Hernes' og Olsens egne mediemaktstudier og ved at det ble Helge Østbye, tilknyttet Sosiologisk institutt, som i sluttrapporten skrev kapitlet om massemedienes makt, på bakgrunn av utkast som forelå fra kollegene i Oslo.<sup>29</sup> Østbye fikk også i oppdrag å utrede maktforholdene i rikskringkastingen. Sluttrapporten ble ferdigstilt før medi-

26 Universitetet i Bergen 1963: 7.

27 Redaksjonelt minneord om Per Torsvik i *Norsk medietidsskrift* 1998/2. Dagen 17.4.1947.

28 Slaatta & Sæbø 1997.

29 Bagge 1996: 688, NOU 1982: 3: 216 flg.

eforskerne var ferdige med sitt arbeid, og deres analyser ble utgitt som en egen NOU samme år.<sup>30</sup> Denne situasjonen oppsto nok ikke helt tilfeldig. Massemediene var et gjenstridig undersøkelsesobjekt, og forskningen var preget av både metodologisk og institusjonell usikkerhet. I sluttrapportens presentasjon av utredningens hovedkonklusjoner er styringsgruppen beskjedne når det gjelder hva man har funnet ut om massemedienes makt:

Kapitlet om massemedienes makt gir ikke de endelige svar på disse spørsmålene. Altfor mye forskning gjenstår innenfor dette feltet. Men det gis en del svar, og det stilles en del nye spørsmål.<sup>31</sup>

Maktutredningen hadde en tydelig forskningspolitisk målsetting, selv om dette ikke var formulert i mandatet.<sup>32</sup> Prosjektet ble oppfattet som en mulighet til å styrke fagmiljøene og gi karrieremuligheter for de yngre forskerne. For Helge Østbye, som i løpet av perioden fikk en viktig rolle i utredningen, skulle Maktutredningen få betydning for videre forskerinteresser og tilhørighet. Størrelsen på de reelle bevilgningene til fagmiljøene var likevel, ifølge medie-viter Tore Slåtta, nokså moderat. Medieforskerne fikk ikke mer enn en halv stilling ut av maktutredningspotten, i tillegg til delfinansiering av enkelte prosjekter.<sup>33</sup>

I maktutredningens slutfase ble arbeidet med å opprette et mediefag ved UiB tatt opp. Initiativet ble tatt av journalisten Normann Kirkeide i Bergens Tidende.<sup>34</sup> Universitetsledelsen fulgte opp, utarbeidet en utredning, og i november 1982 ble det konkludert med at det burde opprettes et eget institutt med ansvar for et nytt grunnfag i kommunikasjon, mediekunnskap og formidling. Instituttet skulle knyttes til både HF- og SV-fakultetet. To stillinger ble overført fra Institutt for sammenliknende politikk (Per Torsvik i en av dem), to fra Sosiologisk institutt (Østbye hadde en av dem), og to stillinger ble overført fra HF (Peter Larsen og Jostein Gripsrud). Denne doble fakultetstilhørigheten var tidligere uprøvd, og den kan

30 NOU 1982: 30.

31 NOU 1982: 3: 10.

32 Slaatta & Sæbø 1997.

33 Slaatta 1999.

34 Bagge 1996: 688.

ses som et klart uttrykk for at det handlet om et fagfelt med store spenninger. Et samfunnsfaglig hovedfag (massekommunikasjon og mediekunnskap) kom i gang i 1986, et HF-hovedfag to år senere (massekommunikasjon og kulturformidling).<sup>35</sup>

I flere artikler har Tore Slaatta analysert den norske faghistorien de siste tiårene med maktutredningene som bakteppe.<sup>36</sup> Både fagets vitenskapsteoretiske fundament, dets epistemologi og metodologi og de forskningspolitiske prioriteringene som lå til grunn for fagfeltets utvikling, kan forstås i sammenheng med maktutredningene og resepsjonen av dem.

### Byttemakt og symbolmakt

Den første maktutredningens eksplisitte ambisjon om å kartlegge de faktiske maktforholdene i det norske medielandskapet fikk altså varige følger for den institusjonelle utviklingen av mediefaget både i Norge og ved UiB. Men hvordan ble den epistemologiske og vitenskapsteoretiske siden av fagfeltet påvirket? I Slaattas svar på dette spørsmålet får Hernes igjen en viktig rolle. Slaatta identifiserer en overordnet utviklingslinje for medieforskningen, fra en plassering innenfor en empirisk orientert sosiologi, til en klarere hermeneutisk og kulturell tilnærming. Den rollen Hernes har i analysen, kan virke overraskende:

Hernes fortsatte å være en sentral bidragsyter og debattant. Og som vi skal se, er det rundt linjene i hans forfatterskap at en hermeneutisk og kulturell tilnærming til mediene utvikler seg.<sup>37</sup>

I mange framstillinger blir kravet om et videre og mer komplekst, kulturelt maktbegrep i Makt- og demokratiutredningen kontrastert mot den smalere, «rasjonell aktør»-baserte og økonomisk-teoretiske byttemaktmodell Hernes sto for.<sup>38</sup> At det skulle være Hernes' medi-

35 Historikk om etableringen av Institutt for medievitenskap: <https://www.uib.no/informedia/38025/om-instituttet#etableringen-av-institutt-for-medievitenskap>

36 Slaatta 1999, Slaatta & Sæbø 1997.

37 Slaatta 1999: 25.

38 Østerud 2002, Østerberg 1979.

efaglige analyser som drev fram et mer hermeneutisk maktbegrep, kan derfor virke paradoksalt. Slaatta bygger på sosiologen Lars Mjøsets analyse av maktutredningen og den rollen Hernes hadde. Mjøset hevder at kritikken av Hernes' byttemakt-modell ikke er så treffende, fordi denne modellen egentlig aldri kom til å prege utredningsarbeidet så mye som den preget programerklæringene.<sup>39</sup> Hernes var «mer opptatt av å forene institusjonelle og mikroøkonomiske modeller enn hans motstandere var villig til å se». For Slaatta er dette ikke først og fremst viktig som Hernes-apologi, men i forståelsen av utviklingen innenfor det mediefaglige feltet, som blir en nøkkel for å forstå framveksten av et nytt maktbegrep i tiden fram mot den nye makt- og demokratiutredningen.

I 1978, flere år før medieforskerne ferdigstilte sine analyser, publiserte Hernes sin artikkel om «det medievridda samfunn». Her møter han den utbredte oppfatningen om høyre- eller (særlig) venstrevridde norske medier med en påstand om at det på en måte var motsatt: Kampen om mediernes oppmerksomhet var blitt styrende – mediene var mindre en kanal enn en arena. For å fange mediernes oppmerksomhet ble politikerne tvunget til å bruke mediernes teknikker, dagsordenfunksjon og ad hoc-isme. For å fange denne formen for makt foreslo Hernes at forskerne i større grad måtte gjøre bruk av innholdsanalyser og studere retoriske grep. Han lanserte også et nytt analytisk begrep som redskap for å fange disse aspektene ved mediemakten: «mediedramaturgi».<sup>40</sup>

Begrepet ble utviklet av Hernes i samarbeid med Martin Eide, som senere ble professor i medievitenskap ved UiB. De skrev boka *Død og pine – om massemedias rolle i helsepolitikken* sammen.<sup>41</sup> Eide hadde skrevet sin hovedfagsoppgave om makt og medier i tilknytning til Maktutredningen: «Massemedia – en politisk konfliktarena?»<sup>42</sup> Eide introduserte forståelsen av massemedia som arena, og for første gang i Norge koblet han empiriske analyser av mediernes makt med Habermas' offentlighetsteori.<sup>43</sup> Den tyske filosofen var en viktig referanse for den kulturkritiske tradisjonen blant filosofene i Bergen. Mobiliseringen av dette tankegodset og

39 Slaatta1999: 5 viser til Mjøset 1991.

40 Slaatta 1999: 25.

41 Eide & Hernes 1987.

42 Utgitt som bok: Eide 1984.

43 Slaatta & Sæbø 1997.

ideene om offentlighetens forfall fikk Hans Skjervheim på banen i mediedebatten, med analysen om at det medievriddde samfunnet «gjeter det offentlege livet mindre gjennomiktig».<sup>44</sup>

Sammen med Terje Rasmussen (som også var ved UiB på dette tidspunktet) skrev Eide en artikkel i *Nytt Norsk Tidsskrift* i 1985 som utviklet arenabegrepet og videreførte Skjervheims diskusjon om legitimitet og mediemakt. I artikkelen er forfatterne blant annet opptatt av å problematisere forestillingen om at mediene formidler «fra virkeligheten». De vektla at «[e]t av de hvite feltene på kartet over norsk medieforskning kan kalles ‘medienes virkelighetsproduksjon’».<sup>45</sup> Sosiologen Thomas Mathiesen videreutviklet siden kritikken av Maktutredningens mediemaktundersøkelser og begrensningen i utredningens aktørmakt-modeller:

Med utgangspunkt i Foucaults teorier fremhevet Mathiesen mediens «betegnende makt», som viste til den makten mediene hadde gjennom den språklige konstitueringen av publikums sosiale virkelighet.<sup>46</sup>

Forståelsen av makt i den mediefaglige diskusjonen utviklet seg over tid i en kulturell og humanioraorientert retning. Dette var del av en bredere trend og kan sees som et tydelig uttrykk for at de som ville studere maktforhold og folkestyrets betingelser ved overgangen til det 21. århundre, måtte manøvrere i et annet teoretisk landskap enn tidligere. Makten var vanskelig å plassere hos rasjonelle aktører. Den fantes i språket, i strukturene, i det ubevisste.<sup>47</sup>

### En ny maktutredning

Ideen om en ny utredning av maktforholdene i landet ble fremmet av Terje Rød-Larsen, på slutten av 1990-tallet. Rød-Larsen var sosiolog og hadde vært med på å stifte Fagbevegelsens forskningsinstitutt Fafo i 1981. I 1996 var Rød-Larsen en kort periode

44 Slaatta 1999.

45 Rasmussen 1985.

46 Slaatta 1999.

47 Østerud, Engelstad, Meyer, Selle & Skjeie 1999.

planleggingsminister i Thorbjørn Jaglands arbeiderpartiregjering. Det gikk raskt politikk i saken; opposisjonen på Stortinget fryktet at oppdraget skulle gå til Fafo, eller andre arbeiderpartivennlige samfunnsforskersmiljøer, og engasjerte seg for å sikre at mandatet skulle vedtas av Stortinget, ikke regjeringen. Etter valget i 1997, overtok Kjell Magne Bondeviks sentrumsregjering makten. Stortinget vedtok i desember samme år at det skulle gjennomføres en utredning om makt og demokrati i Norge. Thues artikkel fra 1998, i tidsskriftet *Forskningspolitikk*, om «Samfunnsvitenskapens tvetydighet» kan leses som et innlegg i diskusjonen om hvordan den nye utredningen skulle ta form. Gjennom en rekke arbeider har Thue analysert etableringen av norsk samfunnsvitenskap i etterkrigstiden som uttrykk for en optimistisk tro på vitenskapens betydning for utviklingen av et demokratisk samfunn. I artikkelen nevnes samfunnsforskningsmiljøet i Bergen spesielt:

Noen av de fremste mentorene for «objektiv» metodisk fundert vitenskap ble rekruttert til Bergen, og bygde der opp miljøer med stor evne til å erobre posisjoner i forvaltning og offentlig utredning.<sup>48</sup>

Thue koblet tvetydigheten i denne objektive samfunnsvitenskapen til en oppfordring til dem som skulle i gang med den nye makt- og demokratiutredningen:

Den nye maktutredningen vil forhåpentlig undersøke de samfunns- og semisamfunnsvitenskapelige profesjonenes makt innenfor det som er blitt kalt «den nye staten». FAFO, Statskonsult og nettverket omkring den forrige maktutredningen, Gudmund Hernes, bør her granskes nøye.

Det gjensidige forholdet mellom utforming av politikk og vitenskap om politikk var både styrket og problematisert i årene etter den forrige utredningen. Blant annet derfor måtte en ny utredning av de reelt eksisterende maktforholdene i landet innstilles mot flere fasetter og en større grad av selvrefleksjon fra maktforskernes side.<sup>49</sup>

48 Thue 1998.

49 Hernes kommenterer sin egen rolle i tittelen *Maktutredning og maktutøver* (Hernes 2021).

Det ble altså Bondeviks sentrumsregjering som fikk i oppgave å tilrettelegge for realiseringen av prosjektet. Mer i tråd med regjeringens tiltredelseserklæring var ideen om en verdikommisjon, som den rakk å opprette allerede i januar 1998.<sup>50</sup> Mandatet, og forskergruppen som skulle ha ansvaret for Makt- og demokratiutredningen, ble ikke oppnevnt før i mars 1998, selv om budsjettvedtaket altså kom i desember.<sup>51</sup> Ledelsen for den nye utredningen skulle bestå av fem forskere; lederen av gruppen ble Øyvind Østerud, professor i statsvitenskap ved UiO. Med seg fikk han sin kollega Hege Skjeie og lederen ved Institutt for samfunnsforskning, sosiologen Fredrik Engelstad. Hovedkontoret ble lagt til Institutt for statsvitenskap ved UiO. To fra UiB kom med: statsviterprofessor Per Selle og professor i kunsthistorie Siri Meyer fra Senter for europeiske kulturstudier. Med tre statsvitere, en sosiolog og en kunsthistoriker fikk gruppen en bredere sammensetning enn sist, men, skulle det vise seg, ikke en bred nok til å hindre kritikk.

Da gruppen ble opprettet, hadde det allerede kommet mange innspill og synspunkter på innretning, tema og relevante forskere fra forskningsmiljøer rundt omkring i landet, og flere av forskergruppens medlemmer hadde uttalt seg. I februar samme år ble det arrangert en konferanse ved UiB: «Nye maktutredninger i Danmark, Sverige og Norge. Hva? Hvorfor? Hvordan?» Der var de fleste av institusjonene som deltok i kappløpet om å «få» maktutredningen, representert.

Konfliktlinjene fra debatten etter den forrige utredningen ble revitalisert av de nye planene. Hernes-utredningen manglet kjønnsperspektiv og klasseperspektiv og var bygget rundt et altfor snevert begrep om hva makt er, ble det hevdet. Begivenheten fikk oppmerksomhet i offentligheten, og konfliktlinjene i debatten om den nye utredningen ble blant annet trukket opp i et stort oppslag i avisa Klassekampen.<sup>52</sup>

En av forskningslederne ved LOS-senteret i Bergen, professor i sammenliknende politikk, Per Selle, var opptatt av at den nye utredningen måtte ha et komparativt perspektiv. LOS-senteret var

50 <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/verdikommisjonens-sluttrapport/id2567979>

51 <https://www.sv.uio.no/mutr/>

52 Klassekampen 25.2.1998: 10–11. Artikkelen var skrevet av Cathrine Holst, da student i sosiologi ved UiB.

opprettet som ledd i oppfølgingen av Willoch-regjeringens beslutning om å gjøre ledelse, organisasjon og styring til et satsingsområde for norsk samfunnsforskning. LOS-satsingen ble administrert av Norges råd for anvendt samfunnsforskning, NORAS. At LOS-senteret i sin tid ble lagt til Bergen, skyldtes ikke minst innsiktene fra den første maktutredningen og det sterke fagmiljøet som var bygd opp rundt arbeidet med den.<sup>53</sup>

Om den nye satsingen mente Selle at det internasjonale perspektivet måtte være framtrædende. Dessuten ønsket han en utredning som tok for seg forholdet mellom stat, marked og sivilsamfunn, folkestyrets utfordringer og forholdet mellom periferi og sentrum. Det var stor enighet blant forskerne om at kjønnsperspektivet måtte få en helt annen plass enn i den forrige maktutredningen. For å få til dette mente statsviter Hege Skjeie at den nye maktutredningen måtte være mer kritisk til det weberianske begrepsapparatet, som var vanskelig å forene med et kjønnsperspektiv. Også kulturviteren Siri Meyer tok til orde for at begrepsapparatet måtte fornyes; det var ikke lenger tilfredsstillende å forstå makt som noe som kunne besittes eller utøves. «Makt til å definere hva som er virkelig og verdifullt, makten i symbolene, verdiene og fortellingene, er maktformer som ikke passer inn i Hernes' modeller.»<sup>54</sup> Meyer, en viktig drivkraft i utviklingen av kulturfagene ved UiB, ble som nevnt oppnevnt til Makt- og demokratiutredningens forskergruppe og skulle i årene som fulgte, bli den viktigste representanten for den humanioraforankrede forståelsen av makt, som var tydelig i en lang rekke av utredningens publikasjoner.

Da Hernes, Olsen og Alstadheim på begynnelsen av 1970-tallet fikk i oppdrag å lede den første maktutredningen, var de på en måte vitenskapelige pionerer. Det fantes relativt lite relevant forskning i utgangspunktet, og prosjektet ble helt dominerende innenfor norsk samfunnsforskning. Da en ny utredning skulle settes i gang på slutten av 1990-tallet, måtte den forholde seg til et etablert forskningsfelt med mange konkurrerende, tilgrensede prosjekter og til et ganske annet faglig debattklima. Ikke minst måtte det nye prosjektet – Makt- og demokratiutredningen (MDU) – posisjonere seg i forhold til den første, forholde seg til kritikken

53 Bagge 1996: 692.

54 Klassekampen 25.2.1998.



av denne og forsøke å besvare spørsmål som var blitt reist etter at den ble levert.<sup>55</sup> I forlengelsen av dette var det også nødvendig å inkludere et refleksivt perspektiv på det å utrede makten som en del maktsystemet: «En makt- og demokratiutredning bør reflektere over sin egen rolle. Den har selv makt gjennom det den betoner, og det den utelater.»<sup>56</sup>

Makt- og demokratiutredningen var i likhet med den første utredningen et nokså omfattende forskningsprogram, ledet av en liten gruppe forskere, med et stort tilfang av underleverandører. I tråd med intensjonen om en større faglig og teoretisk bredde var forskerne langt bredere rekruttert og forskningsmidlene smurt tynnere ut over enn i den første utredningen. Betydningen for miljøbygging og institusjonell vekst i noen få institusjoner var derfor mindre, siden svært mange fag og miljøer ble tilgodesett med mindre prosjekter. Den siste utredningen fungerte i større grad til å stimulere til debatt, noe den gjorde til gagns. Da arbeidet ble avsluttet etter fem år, hadde et par hundre forskere vært involvert på ulike måter; prosjektet sto bak 50 bokutgivelser og 77 rapporter.<sup>57</sup>

Bøkene og resten av publikasjonene sprang altså ut fra et bredt spekter av fagmiljøer, knyttet til forskningsinstitusjoner over hele landet. UiB var godt representert. Statsviter Kristin Strømsnes, som også som en av tre forskere var ansatt i prosjektet over lengre tid, sto bak flere utgivelser i serien, blant annet om demokrati i miljøbevegelsen og om samepolitikken, sammen med Per Selle.<sup>58</sup> Selle, som altså også var en av de fem forskerne som ledet utredningen, bidro med en lang rekke arbeider om makt i frivillige organisasjoner.<sup>59</sup> Det norske kommunale selvstyret, som har vært et veldig viktig tema i statsvitenskapelige miljøer i Bergen, både innenfor UiB-instituttene og i randsonen, var et opplagt tema for studier av demokrati og makt i Norge. Med et historisk perspektiv skrev Yngve Flo, Anne Lise Fimreite og Tommy Tranvik rapporten om kommuneideologiske brytninger i Norge.<sup>60</sup> Filosof Gunnar Skirbekk bidro med en studie av kunnskapsmakt. Fra sosiologene kom det

55 <https://www.sv.uio.no/mutr/>

56 Østerud mfl. 1999: 16.

57 NOU 2003: 19, Østerud, Engelstad & Selle 2003.

58 Bortne, Selle & Strømsnes 2002.

59 Berven & Selle 2001.

60 Fimreite, Flo & Tranvik 2002.

flere bidrag. Sigmund Grønmo og Trond Løyning gjennomførte en undersøkelse om nettverksmakt, og Johs. Hjellbrekke og Olav Korsnes om eliter og makt.<sup>61</sup> Lise Widding Isaksen ledet et prosjekt om kvinner og makt, blant annet med studier av omsorgsarbeid.<sup>62</sup>

Selv om den nye makt- og demokratiutredningen på mange måter ble utført med en klar ambisjon om å utvide og utfordre perspektivene fra den første, var det også tydelige kontinuiteter. Tradisjonen fra den store byråkratiundersøkelsen, som var blitt satt i gang av Olsen og Læg Reid over 20 år tidligere, var tydelig i bidragene om regjeringsapparatet og forvaltningens makt.<sup>63</sup> Også når det gjaldt mediemaktperspektivet, som hadde vært så viktig i forrige utredning, var bergensforskernes bidrag tydelig til stede. Helge Østbye hadde ansvaret for rapporten om eierskap i norske massemedier.<sup>64</sup>

Makt- og demokratiutredningen fikk stor oppmerksomhet i årene den pågikk, og etterpå. Ambisjonen om et bredt og sammensatt maktbegrep førte – ikke uventet – til høy temperatur i diskusjonene. Også i kontroversene gjorde fagmiljøer fra UiB seg gjeldende.

### Blindsoner og dissenser

På det aller første møtet i regi av det nyopprettede Senter for kvinne- og kjønnsforskning ved UiB i 1999, var Hege Skjeie invitert for å svare på den til dels temmelig sterke kritikken av den nye utredningens rammeplan. Forskerne i Bergen etterlyste perspektiver fra Judith Butler og Michel Foucault, og de uttrykte skuffelse over at forskergruppen i den formulerte rammeplanen ikke problematiserte kategoriene i det stortingsgitte mandatet, slik de hadde hatt anledning til. De medvirket dermed til utredningens heteronormative innretning og unnlot å reflektere over sammenhengen mellom makt, seksualitet og kjønn.<sup>65</sup> Litteraturviter Ellen Mortensen stilte Skjeie spørsmål:

61 Hjellbrekke & Korsnes 2003, Grønmo & Løyning 2003.

62 Isaksen 2003.

63 Christensen, Egeberg & Læg Reid 1999, Christensen & Læg Reid 2002.

64 Østbye 2000.

65 Klassekampen 1.2.1999.

Teoriene som har vært brukt til nå, har operert med «kjønn» som en av mange variabler, eller en underordnet kategori. Hvorfor ikke anvende teorier som tar høyde for at kjønn og seksualitet nettopp står helt sentralt i individdanningen, og dermed i maktproblematikken?

Perspektivene som ble etterlyst, var uttrykk for sentrale perspektiver og diskusjoner som foregikk ved senteret.<sup>66</sup>

Skjeie kunne si seg enig i noen av motforestillingene, men mente at sammensetningen av forskergruppen skulle klare å kompensere for det hun selv hadde kalt «mandatets latterlige, relative, innskutte bisetning om kjønn». Hun framhevet at kjønn var blitt et eget temaområde i utredningen, men at kjønnsperspektiver selvfølgelig også skulle integreres i de andre temaene som skulle undersøkes. Prosjektet «Velferdsstatens kjønnsdimensjoner» var en viktig del av kjønnsforskningen innenfor rammene av Makt- og demokratiutredningen. Prosjektet, som alt er nevnt, ble ledet av Lise Widding Isaksen, professor i sosiologi ved UiB, og gjennomført som et samarbeid mellom Sosiologisk institutt og Senter for kvinne- og kjønnsforskning. Boka *Omsorgens pris: kjønn, makt og marked i velferdsstaten* utkom i Makt- og demokratiutredningens serie i 2003, med bidrag fra UiB-sosiologene Karen Christensen og Liv Johanne Syltevik i tillegg til Isaksen – sentrale representanter for velferdsforskning med et kjønnsperspektiv, som hadde forbindelser til tradisjonen tilbake til levekårsundersøkelsen på 1970-tallet.<sup>67</sup>

Viktige stemmer i den poststrukturalistiske kritikken av MDU ble kanalisert inn i en motmaktutredning, initiert av statsviter og sosialantropolog Iver B. Neumann. Tross intensjonen om et bredere maktbegrep, var heller ikke Neumann fornøyd med rammeplanen. Han mente blant annet at mandatet var preget av sentrumsregjeringens EU-skepsis og manglet både et globalt perspektiv og en inkludering av nyere teori om makt. Neumanns prosjekt ble kalt «Makt- og globaliseringsutredning» og stod bak en alternativ skriftserie.<sup>68</sup>

66 Se også kapittel 12 i bind 2.

67 Se kapittel 6 i dette bindet. Se Isaksen 2003 og Berven & Ravneberg 2012: 20.

68 Første utgivelse – *Maktens strategier* – se anmeldelse: <https://www.apollon.uio.no/bokanmeldelser/2001/maktutredning.html>

Diskusjonene om den siste maktutredningens retning og grunnlag blomstret opp mot slutten av perioden, da det ble klart at det lå an til en delt innstilling – to av forskerne i gruppen kunne ikke gi sin tilslutning til den konkluderende rapporten. Deres begrunnelser for dissensene ble trykt i samme publikasjon.<sup>69</sup>

Den første særuttalelsen var fra Siri Meyer. Hun var – som nevnt tidligere – gått inn i ledergruppen for Makt- og demokratiutredningen for å ivareta et humanistisk perspektiv på maktforholdene og demokratiets vilkår i det norske samfunnet. I løpet av perioden hadde Meyer, alene og i samarbeid med andre forskere, stått bak en serie empiriske studier om konsummakt, identitetsmakt, kunnskapsmakt, kulturmakt, tekstmakt og avmakt, som alle ble utgitt i prosjektets skriftserier.<sup>70</sup>

En viktig ambisjon for dette arbeidet var å utvikle nye analyseredskaper for å forstå maktens uttrykk og former – forståelsen av makt i et moderne samfunn krevde andre begreper og tilnærminger enn de tradisjonelle samfunnsvitenskapelige.<sup>71</sup> Mens samfunnsvitene knyttet makt til storting og regjering, forvaltning og organisasjoner, ønsket Meyer å begynne med helt grunnleggende spørsmål om hva som skjer når mennesker søker sosiale fellesskap. Et humanistisk perspektiv på makt åpnet på en annen måte enn det samfunnsvitenskapelige også for den gode makten – «den som springer ut av det produktive begjæret og materialiserer seg i nye livsformer. Makt er også dette: livsbegjær og skapertrang». Meyer mente at flertallets samfunnsvitenskapelige perspektiv ikke var tilstrekkelig for å forstå de politiske konsekvensene av den pågående globaliseringen av kulturen og økonomien.<sup>72</sup> Produktene som ble omsatt og produsert i den globaliserte og postmoderne kapitalismen, var av et helt annet slag enn tidligere. Det dreide seg ikke lenger om håndfaste, konkrete gjenstander, men om livsformer, kommunikasjon og symboler. Fordi de sosiale kreftene var nye, var det nødvendig med en total redefinering av politikken. Perspektivmangfoldet på makt, og på politikk, var helt i tråd med Makt- og demokratiutredningens målsettinger. Forskjellene mel-

69 NOU 2003: 19.

70 Meyer & Sirnes 1999, Meyer 2000, Myklebust & Meyer 2002, Berge, Meyer & Trippestad 2003, Meyer 2003, Bjørkås & Meyer 2003.

71 Se også Østerud, Engelstad & Selle 2003.

72 Sst.

lom dette humanistiske perspektivet og det som styrte flertallets undersøkelser, var likevel for dyptgående til at det var mulig å enes om en felles, oppsummerende analyse.

Den andre dissensen kom fra statsviter Hege Skjeie, som i 2000 var blitt Norges første kvinnelige professor i statsvitenskap. Hennes kritikk og perspektiv var tilsynelatende mer i tråd med tradisjonell samfunnsvitenskapelig begrepsbruk og tilnærming, men likevel i tydelig opposisjon mot hovedlinjen i flertallets konklusjoner. Som nevnt sa Skjeie i diskusjonen med forskerne ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning ved UiB i 1999 at hennes motivasjon for å gå inn i forskergruppen ikke minst handlet om å gjennomføre analysene av makt og demokrati ut fra et konsekvent kjønnsperspektiv, selv om dette var mangelfullt utviklet i mandatet. I dissensen ved prosjektets avslutning forklarte hun hvordan dette perspektivet ble brukt av henne selv og andre forskere i en rekke av prosjektets delrapporter, og at de hadde ført til innsikt og fortolkninger som ikke lot seg oppsummere sammen med flertallets hovedkonklusjoner.<sup>73</sup> Særlig handlet dette om rettsliggjøringen av samfunnslivet og politikken, som var en hovedlinje i sluttrapporten. I motsetning til flertallet i forskergruppen, mente Skjeie at rettsliggjøring ikke behøvde å bety en svekkelse av demokratiet – men at en beskyttelse av minoritetenes rettigheter tvert imot var en sikring av demokratiet.<sup>74</sup>

### Makt – rett – demokrati

Hege Skjeies dissens til sluttrapporten var altså begrunnet i flertallets syn på rettsliggjøring som sentralt element i diagnosen av det norske demokratiet. Skjeie var ikke uenig i at rettsliggjøring, eller juridifisering, var en reell tendens, men hun mente at dette ikke nødvendigvis var negativt eller undergravende for demokratiet. I den omfattende debatten som fulgte Makt- og demokratiutredningen, har spørsmålet om nettopp rettsliggjøring stått helt sentralt. To jurister fra UiB – Morten Kinander og Knut Bergo – gikk to år etter at sluttrapporten kom, inn i en avispolemik med Øyvind Østerud og Fredrik Engel-

73 Se særlig boka hun skrev sammen med Mari Teigen, Skjeie & Teigen 2003.

74 NOU 2003: 19: 74.

stad.<sup>75</sup> Deres kritikk var både faglig, fagpolitisk og politisk. Maktutredningens hovedfunn er blitt oppsummert ved karakteristikken «Den fragmenterte staten». Betydningen av den politiske beslutningsprosessen forankret i demokratiske instanser var blitt mindre, takket være en oppsplitting av forvaltningen og ikke minst en overgivelse av makt i viktige saker til overnasjonale rettslige instanser. De to juristene stilte grunnleggende og ganske provoserende spørsmål ved selve premisset for denne konklusjonen, at demokrati forutsatte folkestyre innenfor nasjonalstatlige rammer. Kritikken handlet dessuten om fraværet av jurister og juridiske perspektiver i maktutredningen – en innvending som har vært fremmet av flere.

Til tross for ambisjonen om faglig bredde var begge de norske maktutredningene preget av statsvitenskapelige tilnærminger og forståelser. I likhet med juristene var ikke historikerne invitert inn i ledergruppen, men de gjorde seg likevel gjeldende fra sidelinjen, som bidragsytere i prosjektets utgivelser og som debatt deltakere.

Da prosjektet skulle presenteres ved oppstartkonferansen høsten 1998, valgte lederen for forskergruppen, Østerud, å åpne med å peke, ikke på den forrige maktutredningen, ferdigstilt i 1983, men på den første norske maktutredningen, skrevet av islendingen Snorre Sturlason 750 år tidligere.<sup>76</sup> Professor i middelalderhistorie ved UiB Sverre Bagge hadde vært opptatt av dette perspektivet. Et av hans hovedarbeider er Snorres *Heimskringla*, lest som utredning av maktens vilkår og utfoldelse i middelaldersamfunnet.<sup>77</sup> Til Makt- og demokratiutredningen bidro Bagge med en artikkel om middelaldermakt, og hans historikerkollega ved UiO, Øystein Rian, skrev bidraget om makt i dansketiden.<sup>78</sup> Det ble altså lagt vekt på å trekke inn historiske perspektiver på studier av makt, noe den første maktutredningen var kritisert for å ha manglet.

Statsvitenskapen har sterke historiske røtter i Bergen. Der var både Rokkan og Knut Dahl Jacobsen, Norges første professor i statsvitenskap, historisk orientert.<sup>79</sup> Mange av de store debattene

75 Se for eksempel. Kinander & Bergo i Aftenposten 31.5.2005, Fredrik Engelstad i Aftenposten 12.6.05; Kinander & Bergo i Aftenposten 22.7.2005.

76 Østerud mfl. 1999.

77 Bagge 1991.

78 Rian 2003.

79 I sin omtale av Jacobsen vektlegger Bleiklie (1999) doktoravhandlingen om norsk jordbruksforvaltning i siste del av 1800-tallet: Jacobsen 1964.

i det norske historiefaget har handlet om å forstå staten: Når ble Norge en stat, og hvilke kriterier skal definere en stat? Hvilken rolle spiller kodifiserte rettsregler for legitimering og utøvelse av makt, og hvilken rolle spiller gudgitt autoritet? Var den politiske styringen på 1800-tallet betinget av rettsstatlige idealer eller av interessepolitisk spill?

Statsvitenskapen oppsto ikke minst som en kritikk av det som ble oppfattet som et teoriløst og nærsynt historiefag, og har distansert seg ved å legge vekt på å formulere lovmessigheter for å kunne gjøre generaliseringer.<sup>80</sup> Den heftige metodestriden i norsk samfunnsvitenskap på 1970-tallet var langt på vei en konfrontasjon mellom historiefaglige og statsvitenskapelige tilnærminger til studiet av makt og politikk, med klare forbindelser til diskusjoner som oppsto rundt den første maktutredningen. Jens Arup Seip gikk i en anmeldelse i *Historisk tidsskrift* sterkt ut mot Gudmund Hernes' bok *Makt og avmakt*, som kom i 1975 som ledd i den første maktutredningens oppdrag om å «kartlegge selve maktbegrepet».<sup>81</sup> Seip hadde året før, i et berømt foredrag på den nordiske fagkonferansen for historisk metodelære på Røros i juni 1974, angrepet Rokkan og samfunnsviternes bruk av teoretiske modeller – som etter Seips oppfatning var uten egentlig forklaringskraft.<sup>82</sup> Seips Røros-foredrag «Modellenes tyranni» var startpunktet for en omfattende debatt. I anmeldelsen av *Makt og avmakt* gjaldt Seips kritikk særlig Hernes' bytttemaktmodell, som for Seip ga enda et eksempel på farlig modellbygging.<sup>83</sup> Hernes, på sin side, svarte med å hevde at historikerne slett ikke unnlot å bruke teoretiske modeller i sine analyser, men i forkledning: «Modellenes maskerade».<sup>84</sup>

Metodestriden på 1970-tallet, som delvis altså var en direkte konsekvens av den første maktutredningens bidrag, er blitt et viktig referansepunkt i historien om norsk samfunnsvitenskap. Seips og Hernes' spissformuleringer egnet seg godt til debatt, men kan likevel kanskje sies å ha skapt et litt fortegnet bilde av forholdet mellom samfunnsvitenskapelige og historiske perspektiver.<sup>85</sup> I den

---

80 Østerud 2014: 15.

81 Hernes 1975.

82 Metodestriden er blant annet behandlet av Mjøset 1987.

83 Seip 1976.

84 Hernes 1977.

85 Mjøset 1987.

siste, Makt- og demokratiutredningen ble det i hvert fall lagt vekt på et videre perspektiv på makt, og humanistiske og historiske tilnærminger supplerte de statsvitenskapelige. Ved startkonferansen var UiO-historiker Edgeir Benum invitert som kommentator.<sup>86</sup> Han valgte å vise til to mulige – og viktige – historiefaglige bidrag til studiet av makt. Det ene var det komparative perspektivet: Ved å peke på parallelle fenomen i fortidige samfunn kan historikerne få oss til å stille nye spørsmål til nåtiden, og innse at institusjoner og systemer er historisk skapt, og kunne ha vært annerledes. Det andre handlet om historiefagets dynamiske perspektiv: innsikten om at makt «ikke bare er noe som finnes – som kan gripes, erobres og utøves, men at det også er noe som skapes». Denne tilnærmingen til makt som meningsdannelse hadde hatt liten plass i den forrige maktutredningen, påpekte Benum.<sup>87</sup> I denne forståelsen av makt ut fra et humanistisk perspektiv er det likhetspunkter mellom Benum og Siri Meyer.

### Fornytt diskusjon

Tore Grønlie, professor i historie ved UiB, har vært en viktig bidragsyter i skjæringsfeltet mellom statsvitenskap og historie. Da han gikk av med pensjon i 2016, arrangerte kollegaene hans et seminar som også resulterte i et temanummer av *Statsvitenskapelig tidsskrift*.<sup>88</sup> Arrangørene ønsket å framheve et kombinert historisk og statsvitenskapelig perspektiv på forholdet mellom politikk og forvaltning, i tråd med Grønlies mange bidrag og felles forskningsinteresser i de to fagmiljøene. Bidragene i temanummeret viste gjennom ulike eksempler hvordan sentrale institusjoner i forvaltningen er formet av konkrete historiske situasjoner. Forholdet mellom statlige strukturer og lokalt selvstyre har vært et viktig tema i historien om både det norske demokratiet og den norske velferdsstaten. Historikeren Flo og statsviteren Fimreite tok for seg den lange prosessen fram til grunnlovfesting av det lokale selvstyre i 2016.<sup>89</sup> Analysen tydelig-

86 Benum 1999. De andre var Tove Bull (språkviter), Marianne Gullestad (sosialantropolog), Karl Ove Moene (samfunnsøkonom) og Eivind Smith (jurist).

87 Benum 1999: 2.

88 Andresen, Elvbakken & Læg Reid 2017.

89 Fimreite & Flo 2017.



gjorde hvordan innholdet i det konstitusjonelle begrepet «lokalt selvstyre» har endret seg over tid. Slik pekte de på nødvendigheten av en historisk tilnærming til statsvitenskapelige spørsmål, i tråd med ønsket om å inspirere til mer historie i statsvitenskapen. På tilsvarende måte diskuterte historikeren Astri Andresen og statsviteren Kari Tove Elvbakken hvordan politikk og faglighet har spilt sammen på et konkret saksfelt: mødrehygiesaken.<sup>90</sup> Helsedirektør Evangs rolle i denne saken, som til dels vakte sterk politisk motstand, ble analysert med utgangspunkt i Knut Dahl Jacobsens teorier om spenninger og mulige rollekonflikter for embetsmenn i sentraladministrasjonen. Som nevnt tidligere var dette – forholdet mellom fag, politikk og lojalitet – et helt sentralt tema for den organisasjonsteoretiske tradisjonen som i det statsvitenskapelige miljøet i Bergen.

I sitt eget bidrag tok Grønlie tok opp en diskusjon om de viktigste konklusjonene i makt- og demokratiutredningen som var avsluttet 13 år tidligere. Gjennom sin forskning om norsk forvaltning og politiske systemer i nyere tid, blant annet om Stortinget, det lokale selvstyret og sentraladministrasjonens historie, har Grønlie vært opptatt av de samme problemstillingene som ble diskutert i Makt- og demokratiutredningens sluttrapport fra 2003. Han var imidlertid ikke uten videre enig i utredningens diagnoser om statsmaktens forvitring, politikkenes retrett og demokratiets krise. På bakgrunn av sine analyser argumenterte Grønlie for at de politiske organene, både Stortinget og sentraladministrasjonen, har gått i retning av mer integrasjon snarere enn det motsatte.

Maktutrederne hadde hatt en tendens til å undervurdere de demokratiske mulighetene i de nye styringsredskapene, argumenterte Grønlie. Hans syn på demokratiet og det politiske handlingsrommet var mer optimistisk enn den siste maktutredningens konklusjon – Grønlie argumenterte for at det hadde skjedd en politisering av forvaltningen, og at dette var en viktigere tendens enn folkestyrets forvitring. I et lengre historisk perspektiv blir det tydelig, hevder Grønlie, at politikere og embetsverk samarbeider «stadig tettere i politikikutviklingens tjeneste».<sup>91</sup> Grønlie var ikke uenig i maktutredningens tese om økt rettsliggjøring. Den kunne i noen tilfeller innebære en innskrenking av det politiske handlingsrom-

90 Andresen & Elvbakken 2017.

91 Grønlie 2017: 172.

met, men like viktig er det at rettsliggjøringen kan være et resultat av en ønsket politikk: «Like gjerne som å betone motsetningen mellom politikk og rett, er det naturlig å fremheve symbiosen mellom dem.»<sup>92</sup> Historikeren Grønlie og statsviteren Skjeie har ulike tilnærminger til analysen av rettsliggjøringen, men konkluderer interessant nok med en ganske lik vurdering av fenomenet. Lederen av Makt- og demokratiutredningen, Øyvind Østerud, var invitert til en forberedt kommentar til Grønlies innlegg.<sup>93</sup> Østerud ga kritikerne rett i at konklusjonen om at mye politisk makt var overført fra politiske organer til rettslige, var overdrevet. Samtidig understreket han at så vel rettsliggjøringen som internasjonaliseringen av maktforhold var styrket i årene etter at Makt- og demokratiutredningen ble avsluttet.

### Mot større flerfaglighet i bergensk maktforskning

I dette kapitlet er det vist hvordan to store forskningsprosjekter for å kartlegge og drøfte maktens betingelser i Norge har engasjert forskere, fremmet forskning og påvirket utviklingen av fagmiljø ved Universitetet i Bergen. Den første maktutredningen, bestilt av regjeringen Bratteli i 1972 og fullført ti år senere, bidro til sterk vekst i de samfunnsfaglige miljøene ved det unge SV-fakultetet. Perspektivene og debattene som fulgte av prosjektet, preget flere fag på viktige måter i en formativ fase. Makt- og demokratiutredningen satt i gang i 1998, etter vedtak i Stortinget høsten før og fullført i 2003, hadde ikke en tilsvarende betydning for UiB, men genererte mye forskning og viktige diskusjoner om hvordan makt og demokrati best kan forstås, innenfor rammen av samfunns- og kulturvitenskapelige fag. Mens den første maktutredningen var et forskningsprosjekt med et klart fokus, konsentrert til noen få fagmiljøer, framfor alt lokalisert til Bergen, og preget av ledernes faglige interesser og noen få bærende perspektiver, var Makt- og demokratiutredningen langt mer pluralistisk og sammensatt. Den siste utredningen mobiliserte forskere og forskningsmiljøer over et langt bredere spekter, noe som også hadde vært en viktig ambisjon med utredningen.

---

92 Sst.: 172.

93 Østerud 2017.

## Litteratur og kilder

- Andresen, A. & Elvbakken, K.T. (2017). Karl Evang og mødrehygienesaken. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 33(2), 137–154. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2936-2017-02-03>
- Andresen, A., Elvbakken, K.T. & Læg Reid, P. (2017). Politikk og forvaltning – politisering og integrasjon? *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 32(2), 109–113. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2936-2017-02-01>
- Bagge, S. (1991). *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Bagge, S. (1996). Samfunnsvitenskapenes historie. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie*. Bind II (s. 582–709). Universitetet i Bergen.
- Benum, E. (1999). *Maktutredningen til debatt: fem kommentarer* Rapport nr.1. Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998–2003.
- Berge, K.L., Meyer, S. & Trippestad, T.A. (red.) (2003). *Maktens tekster*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Berven, N. & Ravneberg, B. (2012). *Forskning om velferdspolitikk og omsorgsordninger i et likestillingsperspektiv*. Working paper 07/2012. Bergen: Stein Rokkan Centre for Social Studies.
- Berven, N. & Selle, P. (2001). *Svekket kvinnemakt? De frivillige organisasjonene og velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Bjørkås, S. & Meyer, S. (red.) (2003). *Risikoser. Kultur, makt og politikk*. Oslo: Skriftserien til Norsk kulturråd.
- Bleiklie, I. (1999). Knut Dahl Jacobsen in memoriam. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 1, 100–109.
- Bortne, Ø., Selle, P. & Strømsnes, K. (2002). *Miljøvern uten grenser?* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Christensen, T., Egeberg, M. & Læg Reid, P. (1999). *Regjeringsapparatet: Et posisjonspapir for Makt- og demokratiutredningen* Rapport nr.3. Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998–2003.
- Christensen, T., Egeberg, M., Læg Reid, P. & Trondal, J. (2018). *Sentralforvaltningen. Stabilitet og endring gjennom 40 år*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christensen, T. & Læg Reid, P. (2002). *Reformer og lederskap: Omstilling i den utøvende makt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Egeberg, M., Olsen, J.P. & Sætren, H. (1975). *Organisasjonssamfunnet og den segmenterte stat*. Bergen: Maktutredningen.
- Eide, M. (1984). *Etter det vi forstår på politisk hold: Politikere og massemedia*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, M. & Hernes, G. (1987). *Død og pine: om massemedia og helsepolitikk*. Oslo: Fafo.
- Fimreite, A.L. & Flo, Y. (2017). Kommunar inn i den konstitusjonelle varmen. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 33(2), 155–171. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2936-2017-02-04>
- Fimreite, A.L., Flo, Y. & Tranvik, T. (2002). *Lokalt handlingsrom og nasjonal integrasjon*, rapport nummer 50 fra Makt- og demokratiutredningen.
- Grindheim, J.E. (2010). Makt som utredning. *Stat og styring*, 20(4), 24–29.
- Grønlie, T. (2017). Politikens retrett og statens fragmentering – eller politisering og integrasjon? Et gjensyn med Makt- og demokratiutredningen 1998–2003. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 32(2), 172–187.
- Grønmo, S. & Løyning, T. (2003). *Sosiale nettverk og økonomisk makt: Overlappende styremedlemskap mellom norske bedrifter 1970–2000*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hernes, G. (1975). *Makt og avmakt: En begrepsanalyse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, G. (1977). Modellenes maskerade. *Historisk tidsskrift*, 56(1), 80–90.
- Hernes, G. (1979). Elfenbenstårn eller kommandotårn. Om disiplinforskning og forskning for samfunnsplanlegging. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 20(4).
- Hernes, G. (2021). *Maktutredder og maktutøver: observasjoner i norsk offentlighet: 1960–2021*. Oslo: Dreyers forlag.
- Hjellbrekke, J. & Korsnes, O. (2003). *Det norske maktfeltet: interne strukturer, homogamitendensar, mobilitetsbaner og -barrierer i norske elitar* Rapport nr.71. Oslo: Makt- og demokratiutredninga 1998–2003.
- Isaksen, L.W. (2003). *Omsorgens pris: Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Jacobsen, K.D. (1964). *Teknisk hjelp og politisk struktur: En avgjørelsesteoretisk studie av norsk landbruksforvaltning 1874–1899*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Kildal, N. (2016). *Velferdsforskning i Bergen*. Rapport 10/2016. Bergen: Uni Research Rokkansenteret.
- Lægread, P. & Olsen, J.P. (1978). *Byråkrati og beslutninger. En studie av norske departement*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Meyer, S. (2000). *Avmakt: skjebne, frigjøring eller maktbase?* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Meyer, S. (red.) (2003). *Midlertidige utopier. Bok om utopier i anledning utstillingen på Museet for samtidskunst*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Meyer, S. & Sirnes, T. (1999). *Normalitet og identitetsmakt i Norge*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Mjøset, L. (1987). Stein Rokkan og den norske metodestriden. *Sociologisk forskning*, 24(1), 12–25.
- Mjøset, L. (1991). *Kontroverser i norsk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Myklebust, S. & Meyer, S. (2002). *Kunnskapsmakt*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- NOU 1982: 3. *Maktutredningen. Sluttrapport*.
- NOU 2003: 19. *Makt og demokrati: Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen*.
- Rasmussen, M.E.O.T. (1985). Kildene, makten og æren. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 4(2), 36–42.
- Rian, Ø. (2003). *Maktens historie i dansketiden*. Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998–2003.
- Rokkan, S. (1987). *Stat, nasjon, klasse. Essays i politisk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Seip, J.A. (1976). Studiet av makt. *Historisk tidsskrift*, 55(4), 405–432.
- Skjeie, H. & Teigen, M. (2003). *Menn imellom: mannsdominans og likestillingspolitikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Slagstad, R. (2009). Styringsvitenskap – ånden som går. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 26(3–4), 411–434.
- Slagstad, R. (2020). Om å få sosiologien på rett kjøll igjen. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 61(3), 298–303. <https://doi.org/10.18261/issn.1505-291X-2020-03-07>
- Slaatta, T. (1999). *Medier, makt og demokrati*, Rapport nr.6. Oslo: Makt- og demokratiutredningen.
- Slaatta, T. & Sæbø, G. (1997). Makten og Hernes – i evighet: Maktutredningens medieforskning i et faghistorisk perspektiv. *Norsk medietidsskrift*, 4(1), 47–82.
- Thue, F.W. (1998). Samfunnsforskningens tvetydighet. *Forskningspolitikk*, 21(3), 12–13.
- Thue, F.W. (2020). Tfs 60 år: Den lange kjølen i norsk samfunnsforskning. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 61(1), 12–29. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2020-01-02>
- Universitetet i Bergen (1963, 20. august). *Innstilling om utbygging av de samfunnsvitenskapelige fag i Bergen*.
- Østbye, H. (2000). *Hvem eier norske massemedier?* Rapport nr. 25. Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998–2003.
- Østerberg, D. (1979). Tanker om tre bøker fra maktutredningen. *Samtiden*, 88(3), 61.
- Østerud, Ø. (2000). *Maktutredning mellom politikk og forskning*. Hentet fra <https://www.sv.uio.no/mutr/kronikk/osterudo81199.html>
- Østerud, Ø. (2002). Maktutredningen og det intellektuelle hegemoniet. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 19(1), 15–26.
- Østerud, Ø. (2014). *Statsvitenskap: Innføring i politisk analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Østerud, Ø. (2017). Makt- og demokratiutredningen – politikkenes retrett. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 33(2), 188–193.
- Østerud, Ø., Engelstad, F., Meyer, S., Selle, P. & Skjeie, H. (1999). *Mot en ny maktutredning*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Østerud, Ø., Engelstad, F. & Selle, P. (2003). *Makten og demokratiet: En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

# Kapittel 8

## Fisk og fiskeforskning – vitenskap og forvaltning

*Kari Tove Elvbakken  
og Terje Finstad*

Helt fra siste halvdel av 1800-tallet var det institusjoner for fiskeriressursene i Bergen. På den ene siden var Bergens Museum engasjert i fiskeforskning, på den annen var forvaltningen av fiskeriene forankret i byen fra opprettelsen av Fiskeribestyrelsen i 1900. Slik hadde byen institusjoner med forskning om og for fiskeriene da det nye universitetet i vest skulle bygges opp fra 1946. I dette kapitlet undersøker vi hvordan det nye universitetet fant sin plass i dette systemet. Preget Bergens historie med fiskeforskning og -forvaltning universitetet? Og hvordan utviklet forholdet mellom statlige institutter og universitetet seg? Slik ønsker vi å undersøke forholdet mellom vitenskap, stat og næringsliv konkret og i en spesifikk kontekst. Dette er en historie om UiB og dets omland og hva dette omlandet gjorde med universitetet – en historie som også ses i lys av en videre utvikling av forholdet mellom samfunn og vitenskap.



Havforskningen har en lang historie i Bergen. Her fra et av havforskningkursene sist på 1800- eller tidlig på 1900-tallet. Foto: ukjent, Universitetsbiblioteket i Bergen, Billedsamlingen.



På tampen av 1900-tallet ble det formulert en rekke teorier om at vitenskapens forhold til samfunnet hadde endret seg. Vitenskaps-sosiologen Michael Gibbons og hans medarbeidere argumenterte eksempelvis for at en ny type kunnskapsproduksjon vokste fram fra midt på 1900-tallet. Den var karakterisert av tverrfaglige forskningsgrupper og orientert mot å løse spesifikke problemer, gjerne formulert i samarbeid med stat eller næringsliv. Dette ble omtalt som modus 2-vitenskap, til erstatning for modus 1-vitenskap som var akademisk, disiplinbasert og forskerinitiert. Dette uttrykte en bevegelse der vitenskapen gradvis ble tettere knyttet til de behovene næringslivet og samfunnet hadde.<sup>1</sup> Mange av arbeidene om vitenskapens og universitetets nye rolle i samfunnet i disse årene var samtidsorienterte. I historisk orienterte studier blir det tydeligere at utviklingen av forholdet mellom vitenskap, stat og næringsliv ikke kunne beskrives som en slik utvikling. Historikeren William Clarke har for eksempel vist hvordan det moderne forskningsuniversitetet slik det vokste fram i Tyskland og England på 1700- og 1800-tallet, ble formet av at statene stilte klare krav til forskning og undervisning.

Andre har vektlagt forskjeller i utviklingstrekk mellom land. Mens militær-industrielle forbindelser og privatkapitalens betydning for universitetsforskningen har opptatt amerikanske vitenskapshistorikere, er det i norsk sammenheng vel så viktig å drøfte statens rolle, særlig ut fra at det har vært få industrier og næringer med kraft til å forme vitenskap og universitet alene. Historikerne Kristin Asdal og Christoph Gradmann peker på at statene i Skandinavia har vært svært viktige for vitenskapens formatering, og at vitenskap er brukt for å nå politiske mål.<sup>2</sup> Samtidig argumenterer de for at dette temaet må undersøkes i lokale sammenhenger. Forholdet mellom vitenskap, stat og industri arter seg ikke likt i de skandinaviske landene, ei heller innad i landene. For Norges del har noen fag og disipliner vært nærmere staten enn andre, og levert kunnskap og bidratt i utforming av politikk og reguleringer.<sup>3</sup> Vi har med oss slike perspektiver i utforskningen av fiskeforskningen

---

1 Gibbons mfl. 1994.

2 Asdal & Gradmann 2014.

3 Som i medisin og helse- og reguleringspolitikk, Elvbakken & Ludvigsen 2016, Elvbakken & Lykknes 2017.



i Bergen, i regi av statlige myndigheter, Bergen museum og senere UiB. Heller enn å se forholdet mellom stat, næring og vitenskap som noe nytt vil vi undersøke hvordan forholdet har vært og blitt over tid.

### Tidlig fiskeforskning i Bergen

Bergens Museums nye og monumentale bygg sto ferdig på Nygårds-høyden i 1865, og dørene ble åpnet til en internasjonal fiskeriutstilling. Fiskeriutstillingen var et stort løft og skulle være til nytte for fiskeriene.<sup>4</sup> Samtidig ble det tydelig at museet representerte kunnskap og innsikt. Allerede fra 1860 hadde staten gitt midler til praktisk-vitenskapelige fiskeriundersøkelser.<sup>5</sup> Zoologen Georg Ossian Sars utførte slike undersøkelser som «fiskeristipendiat» finansiert av Stortinget i nærmere 30 år og ble kjent som pioner.<sup>6</sup>

I 1879 ble Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme dannet i Bergen. Det foregikk en rivende utvikling i andre land, Norge lå etter.<sup>7</sup> Selskapet skulle virke for forbedring av fangstmåter og redskaper, bedre utnyttelse av fiskeriprodukter, «Udklækning og Opdrætning af Yngel» og alt som kunne fremme fiskeribedriftene.<sup>8</sup> I 1900 ansatte selskapet zoologen Alf Wollebæk for å foreta undersøkelser av østers, skjell, hummer og reker.

I 1891 bevilget Stortinget midler til Forsøgsstationen og Læreanstalten for tilvirkning av fiskeriprodukter i Bergen, og i 1893 åpnet skolen for 12 elever. De fikk undervisning i kjemi, fysikk, naturhistorie, statsøkonomi og statistikk og redskapslære.<sup>9</sup> Landets første biologiske forsøksstasjon ble åpnet i Bergen i 1892, på Marineholmen.<sup>10</sup> Denne satsingen kan ses som uttrykk for en statlig ambisjon om å fremme forskning og utdanning for fiskeriene.

Da Fiskeribestyrelsen ble etablert i Bergen i 1900, ble deler av

4 Haaland 1996.

5 <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1425146>

6 G.O. Sars (1837–1927). Sars arbeidet med vandring og gyttemønster for skrei, sild og annen fisk fra 1863.

7 Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme 1929: 7.

8 Sst.: 8–9.

9 Sst.: 71.

10 Roll-Hansen 1996: 25–27, Dragesund, Johansen & Nævdal 2011. Etableringen av biologisk stasjon i Bergen ble sett som del av arbeidet for at byen ble hovedsete for fiskeforskning.

aktiviteten i Selskabet for norske Fiskeriers Fremme overført dit. En sakkyndig fiskeribestyrrelse på utsiden av departementet (for fiskeriene: Handelsdepartementet) hadde vært diskutert lenge. Fra midt på 1800-tallet vedtok Stortinget å opprette embeter for å gi fagkyndighet til departementene innenfor viktige samfunnsområder, som embeter for en veidirektør og en landbruksdirektør. Et direktorat for fiskeriene var begrunnet med fiskeriens betydning for nasjonen. I Stortinget var det strid om plasseringen, som det hadde vært i forarbeidene. Blant andre var Fridtjof Nansen kritisk til å plassere bestyrrelsen utenfor hovedstaden.<sup>11</sup> Andre aktuelle plasseringer var Tromsø og Trondheim. Det viktigste argumentet for Bergen var at byen hadde desidert størst fiskeomsetning, innlands og i eksportsammenheng, og for første gang ble et direktorat plassert utenfor hovedstaden.

Fiskeribestyrrelsen skulle bestå av tre menn. Havforskeren Johan Hjort (1869–1948) var en av dem; han var ansvarlig for forskningen. Denne ordningen varte til i 1906, da Hjort ble fiskeridirektør og bestyrer av den «Vitenskabelige Afdeling» – en kombinert stilling for forvaltning og forskning. Å knytte vitenskapsmenn til ulike greiner av forvaltningen var en norsk linje på flere områder, og Hjort fikk samme doble posisjon som veterinærdirektøren fra 1891, Ole Malm, hadde.<sup>12</sup> Begge var vitenskapsmenn og virket for og i forvaltningen. Hjort drev vitenskapelige tokt og laboratorieundersøkelser.<sup>13</sup> I sin bok om Havforskningsinstituttets historie viser Vera Schwach til at kombinasjonen av vitenskap og forvaltning knyttet til fiskeriene var annerledes i Norge enn i land som Tyskland, der forbindelsene mellom næringene og vitenskapelig virke var viktigere.<sup>14</sup>

Ikke bare i Bergen (på Marineholmen), men også i Oslo (knyttet til universitetet) og i Trondheim (knyttet til museet) kom det biologiske stasjoner. De drev forsøk og biologisk forskning. I 1902 overtok Kirke- og undervisningsdepartementet ansvaret, i Ber-

11 St.forh. Innst. St.prp. nr. 1 Post VI: 266; St.tid. 1674–1761; St.tid. 25.4.1900: 1711 (1709–1759), Åpning 15.10. 1900. Dokument nr. 58 (1899–1900): 405 (Tillegg 3 fra Fridtjof Nansen om Fiskeribestyrrelsen).

12 Elvbakken 2017.

13 Hjort hadde doktorgrad i zoologi fra München i 1892 og var ved universitetet i hovedstaden fra 1893 som konservator og sjef for den biologiske stasjonen i Drøbak.

14 Schwach 2000: 49–54.

gen som del av støtten knyttet til Bergens Museum. Det innebar at «vitenskapsdepartementet» ble ansvarlig. Museets og fiskeriforvaltningens havforskning ble tydeligere knyttet til hvert sitt departement.

Lærestalten for tilvirkning av fiskeriprodukter ble nedlagt i 1900, men det kom snart nye initiativer for fiskeriutdanning. I 1903 ble det internasjonale råd for havforskning (ICES) etablert, og både Fiskeribestyrelsens og museets folk var aktive der. ICES-forbindelsene bidro for eksempel til rekruttering til et videregående og internasjonalt kurs i Bergen for dem som arbeidet med havforskning.<sup>15</sup> Kursene ble arrangert flere ganger, men tok slutt da første verdenskrig brøt ut. Hjort underviste de første par gangene. Ellers var samarbeidet mellom ham og museets menn, ifølge Schwach, vanskelig, selv om Hjort også hadde støtte ved museet. Hjort ønsket et havforskningsinstitutt med kombinert teoretisk og anvendt forskning. Ved museet var det bredere vitenskapelige interesser. Konflikter med museet bidro ifølge Schwach til at Hjort i 1917 dro fra Bergen.<sup>16</sup> Kanskje gjorde forholdene under første verdenskrig også at museets teoretisk orienterte oseanografi og Fiskeridirektoratets mer anvendte fiskeriundersøkelser skilte lag. Nils Roll-Hansen vektlegger at stridighetene mellom de to institusjonene i Bergen og strid i museet gjorde at utviklingen av en sentral institusjon for forskning og høyere utdanning for fiskeriene ble «avsporet for mange tiår framover».<sup>17</sup>

Fra 1918 ble juristen Sigurd Asserson direktør og sjef for Fiskeridirektoratet.<sup>18</sup> Nå var havforskning en avdeling i direktoratet; forskning i tilknytning til fiskeriene og forskning om «opdrætning av yngel» var viktig. Havundersøkelser skulle gi kunnskap om fiskens vandring og skiftning, utforskning av oppdrett var i gang, og utvikling av utstyr for fiskeriene var tema. Statens fiskeriforskningsstasjon, med kjemikeren Olav Notevarp som bestyrer, og avdelinger, som for bakteriologiske undersøkelser (fra 1932), og kontroll av kjøleanlegg (fra 1933), lå under direktoratet.<sup>19</sup>

15 Dragesund, Johansen & Nævdal 2011: 149. Hjort, Helland-Hansen, H. Gran og Appelløf foreleste, og slik ble samarbeidet manifestert.

16 Schwach 2000: 119–124.

17 Roll-Hansen 1996: 30.

18 Sigurd Asserson (1882–1937). Han var i denne rollen til 1937.

19 Fiskeridirektoratets arkiv 1900 (1864)–1992. Arkivkatalog Statsarkivet i Bergen: 436.

## Fiskeriforvaltning og -forskning i Bergen fra 1947

Før krigen var det flere institusjoner for fiskeforskning og fiskeforvaltning i Bergen. I 1922 hadde Stortinget bevilget midler til en ny biologisk stasjon på Herdla, knyttet til museet. Fiskeridirektoratet ga fagkyndige råd til statsmaktene, drev forskning og hadde et kjemisk-teknisk laboratorium. Dessuten var det gjennomført mange forskningstokt. Miljøet ikke var stort, men var del av det internasjonale miljøet for havforskning. Da universitetet ble etablert, var det en forskningstradisjon å bygge på. I skjæringspunktet mellom vitenskap og stat og fiskerienes virke var det flere institusjoner, selv om det i perioder var lite samarbeid.

Etter krigen ses økt statlig interesse for fiskeriene, som ved opprettelsen av et eget fiskeridepartement i 1946. Regjeringen Gerhardsen ville endre fiskeriforvaltningen, og i 1947 vedtok Stortinget ny organisering.<sup>20</sup> Igjen var lokalisering tema, og noen ønsket å flytte Fiskeridirektoratet til Oslo, men direktoratet ble værende i Bergen. Klaus Sunnanå, som hadde ledet utredningskomiteen, ble ny fiskeridirektør i 1947 og satt til 1972.<sup>21</sup> To av flere enheter i fiskeriforvaltningen er viktige her: Havforskningsinstituttet (HI) og et laboratorium som startet med analyser av tran. Først til det siste.

### *Laboratorium for trananalyser*

I forslaget Stortinget tok stilling til i juni 1947, ble også en utredning fra sist på 1930-tallet fulgt opp. Det gjaldt et nytt statlig laboratorium for studier av vitaminer i tran.<sup>22</sup> I 1937 foreslo et utvalg å legge ned *Statens vitamininstitutt* i Oslo og opprette et nytt institutt i Bergen. Oslo-instituttet ble nedlagt i 1939 etter å ha drevet laboratorieanalyser av tran siden 1923. Tran var en viktig eksportvare, og staten garanterte for vitamininnholdet i tran til eksport. Det nye instituttet skulle arbeide med «biologiske og andre vitaminundersøkelser av fiskeprodukter». Dette ble det ikke noe av før krigen, og

20 St.forh. 9.6.1947. Innstillingen om ny fiskeriforvaltning forelå i mars samme år.

21 Klaus Sunnanå (1905–1980), jurist. Han er karakterisert som en av de nasjonale strategene av Slagstad (1998). Schwach (2000) omtaler Sunnanå som fiskerisektorens Karl Evang.

22 Elvbakken & Lykknes 2017.

under krigen ble tran analysert ved Hermetikklaboratoriet i Stavanger og Ernæringsinstituttet ved Universitetet i Oslo, finansiert av Fiskeribedriftenes forskningsfond.<sup>23</sup> Begge institusjoner kunne nok tenkt seg å få oppgaven permanent, men den skulle til Fiskeridirektoratet og til Bergen; det var del av den nye organiseringen i 1947.

Norsk vitaminforskning vokste fram først på 1900-tallet i hygienefaget, og med forbindelser til legemiddelindustri.<sup>24</sup> Ved Norges tekniske høgskole var vitaminforskning tema i teknisk organisk kjemi, som professor Sigval Schmidt-Nielsens forskning om fisk, fiskevitaminer og margarin.<sup>25</sup> Han ledet komiteen som i 1939 foreslo å bygge opp et eget vitamininstitutt i Bergen og satt i styret for Christian Michelsens Institutt (CMI).<sup>26</sup> Det var altså forbindelser på tvers av så vel forskningsfelt som mellom vitenskap, industri og stat for utbygging av fiskeforskning.

I stortingsdebatten i juni 1947 ble ikke etableringen av et laboratorium for analyser av vitaminer i tran og andre analyser av fiskeprodukter kommentert. Men vedtaket ga dette som resultat: Et nytt statlig forskningslaboratorium skulle bygges opp i Bergen. En kgl. resolusjon ga rammer for Avdeling for vitaminundersøkelser (i Fiskeridirektoratet). Den fikk et råd, «spesialrådet», budsjett og «stor grad av selvstendighet».<sup>27</sup> Fiskeridirektøren var spesialrådets formann. UiB og UiO var representert med hver sin professor.<sup>28</sup> Her fikk industrien et laboratorium som kunne utstede offisielle analysesertifikater for vitamin A og D.<sup>29</sup> To fond, Fiskeribedriftenes Forskningsfond (fra 1927) og Reklamefondet for norsk medisintran (fra 1926) bidro med økonomiske midler. Fondene var representert i spesialrådet med direktører fra store tranprodusenter.<sup>30</sup> Spesialrådet skulle vedta retning for forvaltning og bruk av midler fra fon-

23 Sst.

24 Elvbakken 2020, Amdam & Sogner 1985.

25 Under og etter første verdenskrig ble det fettkrise, og blant annet ble det opprettet et Statens fettdirektorat og innført statlig fettmonopol og statlig produksjon av margarin, se Elvbakken & Lykknes 2017.

26 Sst.

27 Kongelig resolusjon 13.6.1947, Njaa 1997:14.

28 Fra UiB: Bjørn Helland-Hansen (professor i marin biologi ved Bergen Museum), vara: Torbjørn Gaarder, professor i biokjemi fra 1948, før det ved museet. Fra UiO: Ragnar Nicolaysen, professor i ernæring, UiO 1940, vara: Asbjørn Følling, professor i ernæring UiO, 1933–35, så professor i fysiologi, NVH.

29 Njaa 1997: 76.

30 Direktører fra Peter Møller og Johan C. Martens & Co. – store selskaper for produksjon av tran.

dene. Stortinget ble jevnlig orientert om bevilgningene og arbeidet. Dette understreker laboratoriets ulike roller i skjæringspunktet mellom industri, forskning og vitenskap.

I juni 1951 ble vitaminavdelingen åpnet, med laboratorier i Wigandgården i Lars Hilles gate, bare kvartaler fra Nygårdshøyden og universitetet.<sup>31</sup> Det begynte i det små, lederen fra 1947 var kjemikeren Olaf R. Brækkan.<sup>32</sup> Både han og hans medarbeider fra starten av, Leif R. Njaa, hadde magistergrader fra UiO.<sup>33</sup> Brækkan ga fra 1950-årene medisinerstudentene undervisning i ernæring, ellers var det lite samarbeid med UiB. Forskingen i 1950- og -60-årene var konsentrert om A- og D-vitaminstudier, siden også B-vitaminkomplekset.<sup>34</sup> Trananalyser, med rotteforsøk, var viktigst. På 1950-tallet ble også nitrittinnholdet i sild som var konservert med nitritt under de store vintersildfiskeriene, analysert. Nitrittinnholdet ble ikke vurdert som farlig, men det ble siden vist å ha helsemessig risiko.<sup>35</sup> Laboratoriet samarbeidet med Norges veterinærhøgskole og Norges landbrukshøgskole. Det var også kontakt på tvers av institusjonene i Bergen, som i Kjemisk selskap, og faglige møteplasser, som i Biokjemisk kollokvium.<sup>36</sup>

### *Havforskningsinstituttet – nye forskningsoppgaver*

Det kom flere forandringer i 1947. Da ble Havforskningsinstituttet (HI) et eget institutt under Fiskeridirektoratet.<sup>37</sup> Instituttet fikk en mer selvstendig stilling, noe som ble markert med at det fikk egen direktør, Gunnar Rollefsen.<sup>38</sup> Han kom til Fiskeridirektoratets

31 Morgenavisen 29. juni 1951: 1.

32 Olaf Brækkan (1918–1996), magistergrad fra UiO var i organisk kjemi, drev forskning om A-vitamin og D-vitamin i tran, tok doktorgrad i 1964 om studier av A-vitamin, han var leder til 1986.

33 Leif R. Njaa (1920–2000), ble også knyttet til Det medisinske fakultet fra 1975, professor II fra 1989, startet forskningen om fettløselige vitaminer, fortsatte mer med proteiner. Ble i 1995 første redaktør av tidsskriftet *Aquaculture Nutrition*.

34 Oppsummeringen av forskningen bygger på en bibliografi utarbeidet av Njaa 1997.

35 Njaa 1997: 85.

36 Professor emerita Karen B. Helle utarbeidet i 2021 en oversikt over kollokviets møter. Det var et felles faglig forum for ernæringsinteresserte og fysiologisk orienterte forskere gjennom mange år, på tvers av institusjoner.

37 I det videre brukes HI som forkortelse for Havforskningsinstituttet.

38 Oscar Sophus Sund ledet instituttet fra 1916 til 1943. Gunnar Rollefsen (1899–1976) var direktør fra 1947 til 1969.

havundersøkelser i 1927 og arbeidet med fiskebiologi. Et av hans mange arbeider ble trykt i *Naturen* i 1940: «Utklekking og oppdretting av saltvannsfisk».<sup>39</sup> Han hadde gjort krysningsforsøk med skrei og kysttorsk og ulike flyndrearter. Den kryssede arten ble merket, og ved gjenfangst kunne overlevelse og utklekking vurderes. I 1935 ble 13 millioner «bastardyngel» satt ut i Trondheimsfjorden, med en gjenfangst på rundt 30 prosent. Forsøkene pågikk noen år. Det ble også gjort forsøk for å bestemme hvilken type fôr flyndreoppdrett krevde, og det var håp om at arvelighetsforskning kunne få fram en flyndre som vokste raskt.<sup>40</sup> I 1940 tok Rollefson til orde for at oppdrett kunne skape store verdier, men da trengtes mer forskning.<sup>41</sup>

Rollefson arbeidet for å modernisere instituttets forskningsinfrastruktur. Etter at forskningsskipet, oppkalt etter G.O. Sars, var på plass i 1950, og med fiskerinæringen som viktig alliert, ble det å få samlet HI på Nordnes en hovedsak, særlig fordi det trengtes nye laboratorier. Stortinget ga støtte, og i 1952 ble det utlyst arkitektkonkurranse for utbygging for HI på Nordnes.<sup>42</sup> Schwach viser til at Bergens Handelsforening, etter oppfordring fra Rollefson, tok initiativ for også å få bygd et akvarium.<sup>43</sup> Det trengtes til forskning for oppdrett av fisk, og Handelsforeningen mente også at et akvarium kunne bli en viktig attraksjon. Et nytt bygg og et nytt akvarium kunne altså tjene flere formål, så vel forskning, med oppdrettsforsøk (med torsk, ørret og kveite), som reiseliv og kunnskapsformidling. En akvariekomité ble satt ned i 1950 med deltakere fra handelsstand, fra Geofysisk institutt og Marinbiologisk stasjon, samt fra fiskeriforvaltningen. Ved åpningen i 1960 hadde visjonen for akvariet endret seg. Formidlingen ble viktigere enn oppdrettsforsøkene, og de ble flyttet til forsøksstasjoner i Matre og Austevoll etter hvert.<sup>44</sup> Akvariet ga likevel HI fasiliteter for fiskeforskning.

Rundt 1950 startet oppbyggingen av det som senere ble et

39 Rollefson 1940: 198.

40 Sst.: 216.

41 Sst.: 217.

42 Planen om å lokalisere Fiskeridirektoratet, Bygnings- og maskinteknisk avdeling og Kjemisk-teknisk forskningsinstitutt på Nordnes ble ikke realisert, se Schwach 2000: 258 og *Fiskeridirektoratet 75 år*. Direktoratet holdt først til i Fosswinckels gate, nær universitetet, siden flere steder før det og direktoratet i 1990 ble samlet i ombygde sjøboder på Nordnes.

43 Schwach 2000: 258. Det var en selpark og et akvarium ved Biologisk stasjon på Marineholmen til 1920-tallet.

44 Rollefson 1979: 1. Rollefson ble for øvrig æresdoktor ved UiB i 1960.

oppdrettsforskningsmiljø. I 1951 ble biologen Dag Møller forskningsstipendiat ved HI. Han skulle undersøke genetiske forskjeller mellom kysttorsk og arktisk torsk.<sup>45</sup> Slik fulgte han opp Rollefsens studier av klekking, startføring og overlevelsessevne hos flatfisk. På 1960-tallet ble dette interessant for en gryende oppdrettsnæring. Et eksempel er et initiativ fra syltetøyprodusenten Johan Lerum & co. overfor Rollefsen og Fridtjof Wiese- Hansen, sjefen ved Akvariet i Bergen. Selskapet trengte hjelp til å sette i gang oppdrett. Hjelp ble gitt, og i 1966 sluttet Wiese-Hansen ved akvariet og gikk til industrien. I 1969 inngikk Lerum avtale med Norsk Hydro; det resulterte i selskapet AS Mowi. Målet var industriell produksjon av laks. Dette antyder at forbindelsene mellom stat og næring var på vei inn i nye områder.<sup>46</sup>

### *Høyere fiskeriutdanning?*

Den tidlige fiskeriutdanningen strandet, først rundt 1900 og så to tiår senere, dels fordi det var uenighet om dens innretning. I stortingsdebatten i 1938 om å utrede et universitet i Bergen var spørsmålet om en høyere fiskeriutdanning oppe, men uten konklusjon.<sup>47</sup> I 1942 nedsatte Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme i Bergen en ny utredningskomité for en høyere fiskeriundervisning, særlig fordi det trengtes lærerkrefter til den lavere fiskeriundervisningen. Selskapet oversendte komiteens utredning til Handelsdepartementet i 1946. Sommeren 1947 oppnevnte det nyopprettede Fiskeridepartementet en utvidet komité for å bearbeide planen fra selskapet ytterligere. Denne komiteen leverte innstilling i 1948, og den ble offentlig i 1951.<sup>48</sup> Her ble det foreslått at utdanningen fikk et

45 Dag Møller (f. 1930) utdannet ved UiO, med hovedoppgave om laks, var ved HI fra 1952. Doktorgrad fra UiO i 1968, i Canada i 1970, se Schwach 2000: 321.

46 I 1969 kjøpte Hydro 50 % av Mowi, og i 1985 resten. I 1990 ble navnet Hydro Seafood. Selskapet ble solgt til nederlandske eiere i 2000 og ble til Marine Harvest. I 2005 begynte den norske rederen John Fredriksen å kjøpe oppdrettsvirksomhet, som Marine Harvest og norske selskaper. I 2007 ble navnet Mowi, med hovedkontor i Bergen.

47 St.tid. 1938: 605–608. Om debatten om bevilgning til utredning om universitet i Bergen, se kapittel 1, bind 1.

48 *Innstilling fra komiteen for høyere fiskeriundervisning*. Leder og preses i Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme, Einar M. Nilssen, professor Johan T. Ruud fra UiO, professor Nils Andreas Sørensen fra NTH, rektor Ingvar Wedervang fra NHH og professor Håkon Mosby fra Bergens Museum (fra 1948 fra UiB), samt fire oppnevnt av Fiskeridirektøren



felleskurs administrert av Fiskeridirektoratet og et spesialistkurs for biologer, teknologer og økonomer; UiB skulle gi spesialundervisning i marin biologi, så kunne «rike muligheter» for hovedfagsstudier ved HI utnyttes.<sup>49</sup> For å gi slik undervisning måtte UiB, i tillegg til å ha en stilling zoologi, også få en professor i marin biologi og en amanuensis i marin botanikk. NHH skulle dekke økonomi, NTH teknologi.

Det ble holdt et «prøvekurs» i 1952 og 1953, med forelesninger fra de involverte institusjonene. I Bergen bidro Fiskeridirektoratets institutter, NHH og UiB. I sin beretning om fiskeriundervisningen i 1964–65 oppsummerte fiskeridirektøren at det ikke var gjennomført flere enn dette prøvekurset, og at det var arbeidet på flere fronter med å få på plass en høyere fiskeriundervisning.<sup>50</sup> Det var kommet initiativer i Nordisk råd, Nederland hadde undersøkt muligheter for samarbeid, og flere interpellasjoner var oppe i Stortinget. Så, i februar 1965, satte regjeringen ned en ny komité for å utrede landets høyere fiskeriutdanning.<sup>51</sup> Komiteen, som også ble kalt Ruud-komiteen, leverte sin innstilling i 1967. Den foreslo at undervisningen i de biologiske disiplinene (fiskeribiologi og ernæring) burde legges til Bergen, med UiB og Fiskeridirektoratets havforskningsinstitutt og vitamininstitutt som partnere.<sup>52</sup> Antakelig som en forberedelse til oppretting av en høyere fiskeriutdanning ble det i 1968 opprettet en professor II-stilling i fiskeribiologi ved UiB for å få et nytt bindeledd mellom HI og UiB.

Nå var forsknings- og utdanningslandskapet i ferd med å endre seg. Det hang sammen med stortingsvedtaket om utbygging av Universitetet i Tromsø (UiT) i 1969.<sup>53</sup>

Utredningen fra Ruud-komiteen ble grunnlag for en stortings-

---

(s. 5): konstituert fiskeridirektør Ola Brynjelsen var med, sammen med Rollesfen (HI), Olav Notevarp var med fra Statens fiskeriforskningsstasjon og H. Tams-Lyche var med fra NTH.

49 Sst.: 10.

50 Fiskeridirektøren 1965: 6.

51 Sst. 6. Johan Ruud ble leder. Han var marinbiolog, rektor ved UiO 1958–1963 og første formann i Hovedkomiteen for norsk forskning. Med i komiteen var også professor ved NHH, G.M. Gerhardsen, professor ved NTH, Helge Larsen, og fiskeridirektør Klaus Sunnanå. Ingen fra UiB var med.

52 Innstillingen er trykt som vedlegg til St.meld. nr. 67 (1968–69) Om fiskeriundervisningen.

53 Ruud ledet også den store utredningen om UiT, jf. St.prp. 142 (1966–67) Om opprettelse av UiT.

melding om landets fiskeriundervisning.<sup>54</sup> Regjeringen Borten anbefalte, som komiteen, at Bergen fikk ansvaret for en ny høyere fiskeriutdanning, men regjeringen var ikke samstemt. Fem statsråder ga en særuttalelse, ført i pennen av statsråd Ole Myrvoll (Venstre). De ønsket ytterligere utredning, blant annet om mulig nordisk samarbeid.<sup>55</sup> Under Stortingets behandling av meldingen ble det fra flere partier tatt til orde for at det å plassere ansvaret for denne utdanningen i Bergen måtte ses som en midlertidig løsning, at det burde tas hensyn til utbyggingen av UiT.<sup>56</sup> Arbeiderpartiet fikk (knappest mulig) flertall for at det ikke skulle opprettes en Norges fiskerihøyskole, men et «koordinerende organ» i første omgang, og slik ble Bergen ikke hovedsete.<sup>57</sup>

I oppfølgingen av stortingsvedtaket ble det i februar 1970 satt ned et interimstyre for det som nå ble kalt Samordningsnemnda for høyere fiskeriundervisning.<sup>58</sup> Interimstyret hadde representasjon fra UiB, HI og NHH i Bergen og fra NTH. Det la fram planer samme vår: et utdanningstilbud med hovedsete i Bergen, med bidrag fra og deler av utdanningen gitt ved andre institusjoner.<sup>59</sup> Det lå foreløpig ikke til rette for å få til en slik utdanning i Tromsø. Regjeringen la fram budsjettforslag i Stortinget bygd på utvalgets arbeid i mai 1970.<sup>60</sup> Ved UiB ble forslaget hilst velkommen; her ble det sett som naturlig at UiB, med egen kompetanse og forskning, både ved NHH og HI, var det beste utgangspunktet for en ny høyere utdanningsinstitusjon.<sup>61</sup>

I mellomtiden hadde også interimstyret for UiT arbeidet med saken. Høsten 1969 satte det ned et utvalg for å planlegge for høy-

54 St.meld. nr. 67 (1968–69).

55 Da fiskeriforskningen og fiskeriutdanningen i Norden ble kartlagt i 1980, var det bare i norsk sammenheng det var noe særlig forskningsomfang, jf. Skreslet 1980.

56 Innst. S. nr. 293 (68–69): 513–540 fra Sjøfarts- og fiskerikomiteen, S.tid. 13.6.1969: 3896–3918.

57 St.tid. 1969: 3918. Arbeiderpartiet var opposisjonsparti i mindretall og fikk flertall med støtte fra andre.

58 Kongelig resolusjon 20.2.1970, Innst. S. nr. 137 (1971–72): 214. Interimstyret fikk 8 medlemmer (UiB, NHH, NTH og HI), siden 2 studenter. Nå hadde Kirke- og undervisningsdepartementet saken.

59 Planen var datert 23.7.1970 (Innst. S. nr. 137 (1971–72): 214).

60 Borten-regjeringen var gått av. Brattelis regjering, ved Bjartmar Gjerde i Kirke- og undervisningsdepartementet, la fram St.prp. nr. 133 (1970–71) (7.5.1971). Det var i forbindelse med revidert budsjett for 1972 Stortinget 17.6.1972 vedtok oppstart av høyere fiskeriundervisning (St.tid. 17.6., sak 14:3218), (St.prp. 1 (1971–72): 112, kap. 322). Vedtaket gjaldt budsjettmidler, ikke hvilket universitet de skulle knyttes til.

61 *Nytt fra UIB*, 22.10.1970, nr. 14 (årgang 6).

ere fiskeriutdanning i Tromsø.<sup>62</sup> Det var bredt sammensatt, ledet av UiB-professor Knut Dahl Jacobsen. Utvalget anbefalte å støtte initiativene for en høyere fiskeriutdanning, men det var ikke nok med satsing ved UiB, NHH og NTH. Det burde også satses i Tromsø. Samfunnsplanlegging og samfunnsfag burde inngå i en ny utdanning, og samarbeid med distriktshøgskoler og lokalt næringsliv burde vektlegges. Tromsø-utvalget leverte innstilling i juni 1970 og fikk støtte av interimstyret for UiT. Det ble i neste omgang bedt om å utnevne representant til Samordningsnemndas styre.

Regjeringen Bratteli overtok etter Bortens regjering i mars 1971, og i revidert budsjett samme vår kom de første bevilgningene til den nye fiskeriutdanningen. Norges fiskerihøgskole (NFH) ble etablert i 1972 som en paraplyorganisasjon med fire fagavdelinger ved UiB, NHH, NTH og UiT.<sup>63</sup> I Bergen kom det kurs i populasjonsdynamikk i 1970, i fiskebiologi, fiskefysiologi, akvakultur og populasjonsgenetikk i 1971. Norges fiskerihøgskoles aktivitet som UiB sto for, ble knyttet til HI og Fiskeriteknologisk forskningsinstitutt. Vitamininstituttet ble viktig for ernæringsbiologi. Sjefen, Brækkan, var med i høgskolestyret fra interimperioden i 1970, og han ble dosent II, siden professor II i ernæringsbiologi ved NFHs UiB-avdeling.<sup>64</sup> UiB fikk ikke hovedansvar for høyere fiskeriutdanning, men vedtaket førte til endringer også her. For å ivareta Fiskerihøgskolens biologiske kurs etablerte UiB Avdeling for fiskeribiologi. Den ble til Institutt for fiskeribiologi i 1977, lokalisert på Nordnes, ved HI.

Universitetshistorie kan også være historien om det som ikke ble noe av; det ble ingen Norges fiskerihøgskole ved UiB. I 1988 ble Norges fiskerihøgskole del av UiT. UiBs bidrag til paraply-høgskolen ble overført til det som ble til Institutt for fiskeri- og marin-

62 Innstilling om fiskeriforskning og høyere fiskeriundervisning ved Universitetet i Tromsø (juni 1970). Utvalget ble oppnevnt av interimstyret for UiT 13.10.1969: 3. Lederen, Knut Dahl Jacobsen, var leder av Hovedkomiteen for norsk forskning. Med var en stortingsrepresentant, en statssekretær, en underdirektør i Distriktenes utbyggingsfond, professor Skjervold fra NLH, representanter fra Direktoratet for jakt, viltstell og ferskvannsfiske, to studenter og representanter fra Noregs Fiskarlag og Nord-Norsk Fryseri- og Producentforening.

63 St.prp. nr. 133 (1970–71), Innst. S. nr. 137 (1971–72): 213, Dragesund, Johansen & Nævdal 2011: 150.

64 NOU 1977: 39: 98–99. Utvalget ble oppnevnt i 1972 og ble ledet av Nils Lysø (1905–1977). Han var fiskeriminister i Gerhardsens regjering (1955–1963). I utvalget satt også Dag Møller.

biologi. Bergen som hovedsete for fiskeriutdanning glapp, men samarbeidet mellom UiB og de andre forskningsinstitusjonene på fiskefeltet i byen ble styrket. Men noe senere kom det flere utdanningstilbud til ved UiB, og da trengte den nye akvakulturindustrien ny kompetanse.<sup>65</sup>

### Fiskeriforskning i et akvakulturelt kunnskapssystem

Universitetsplanen fra 1939 hadde ikke noen plan for oppbygging av fiskeriforskning eller -utdanning.<sup>66</sup> Den ble brukt som en første tiårsplan for UiB fra 1948.<sup>67</sup> UiB og HI samarbeidet om forskningsfartøyene, og etter hvert ble HI rederi for alle forskningsfartøyene. Det var også samarbeid innenfor meteorologi og oseanografi. Sist på 1960-tallet drev ikke UiB med mye fiskeforskning, men i styrer og råd for forskningsinstituttene var det folk fra UiB, og hovedfagsstudenter gjorde forskningsarbeid ved instituttene. HI og Vitaminlaboratoriet ga også arbeid for nyutdannede, så det var forbindelser – i en tid hvor akvakulturforskningen var i ferd med å utvikles ved HI.

Fra om lag 1970 fikk fiskeribiologien og akvakulturforskningen sitt gjennombrudd. Med økt interesse for akvakultur ga fiskeribiologien nytt grunnlag for forskning. Det ble samarbeid mellom universitetet og statens forskningsinstitutter på den ene siden og med næringslivet på den annen, og nye relasjoner mellom vitenskap, stat og næringsliv.

Den høyere fiskeriundervisningen ble etablert samtidig som UiT. Den gangen ble også fiskeriforskningen utredet, og også den ble gjenstand for ny politikk. Det er rimelig å knytte diskusjonene om fiskeriutdanning og -forskning til diskusjonen om norsk medlemskap i EEC, hvor fiskeriene nettopp var et sentralt tema fram mot folkeavstemningen i september 1972. Et resultat av økt politisk interesse for fiskeriene var det nye Norges fiskeriforskningsråd (NFFR), etablert i 1972.<sup>68</sup> NFFR ga nye finansieringsmuligheter og

65 NOU 1988: 3.

66 Universitetskomiteen 1939.

67 Halvorsen 1967.

68 St.meld. nr. 36 (1970–71), lagt fram av Borten-regjeringen 12.2.1970. Meldingen bygde på en utredning ledet av direktøren for Hovedkomiteen for norsk forskning, Erling Fjellbirkeland, se Jacobsen 1982.

ble det fjerde forskningsrådet. Ikke bare ble det vektlagt at høyere fiskeriundervisning burde utvikles i Tromsø, i stortingsmeldingen om fiskeriforskningen i 1970 vises det også til at Hovedkomiteen for norsk forskning anbefalte at all nyetablering av forskning om fisk og fiskeri burde skje i tilknytning til UiT.<sup>69</sup>

### *Fra vitaminlaboratorium til ernæringsinstitutt*

Fra 1972 kunne Vitaminlaboratoriet i tillegg til bevilgning over statsbudsjettet og tran- og industripenger få midler fra NFFR, og forskningen ble utvidet fra hovedsakelig å handle om A- og D-vitamin til også å omhandle fett og fettsyrer, B-vitamin, protein og aminosyrer, samt «spormetaller» og «forsøk med fisk».<sup>70</sup> I 1971 hadde laboratoriet 6 vitenskapelig og 12 teknisk ansatte. Det kom flere vitenskapelig ansatte og studenter og stipendiater i 1970-årene.

I 1973/74 ble vitaminavdelingen skilt ut fra Fiskeridirektoratets Kjemisk-teknisk forskningsenhet og ble til Fiskeridirektoratets vitamininstitutt.<sup>71</sup> Vitamininstituttet fikk et styre oppnevnt av Kongen, med representanter fra ernæringsforskning, fiskeindustri og de ansatte. I 1982 ble styret utvidet med to representanter fra departement og direktorat og én til fra industrien. Styreleder var professor i mikrobiologi ved UiT, Jan Raa, som også var en entreprenør for oppdrettsnæringen.<sup>72</sup> Fra 1979 fikk Vitamininstituttet direktør, og den jobben fikk Brækkan, som jo hadde vært sjef fra 1948.

Forskningsprofilen ved instituttet endret seg. Nå kom oppdrett inn som tema – og med hovedfagsoppgaver om oppdrett ble også dette forskningstemaet styrket ved UiB. I 1970 fullførte Oscar Ingebrigtsen hovedoppgaven «Om temperaturens innvirkning på vekst, fôropptak og fôromsetning hos yngel av regnbueørret, *Salmo gairdneri* Richardson». Han ble veiledet av Hans Kauri fra UiB og Brækkan fra Vitamininstituttet, og han var den første som tok hovedfag med forskning der.<sup>73</sup> På 1970-tallet avla 12 studen-

69 St.meld. nr. 36 (1970–71): 6–7.

70 Njaa 1997: 95.

71 Det kjemisk-tekniske instituttet ble flyttet til Tromsø i 1975.

72 Jan Raa (f. 1939).

73 Njaa 1997, Hans Kauri (1906–1999).

ter hovedfagseksamener med arbeider ved vitamininstituttet, på 1980-tallet 23, og 22 på 1990-tallet fram til 1997. Fra 1980 til 1995 tok 15 doktorgrader med arbeid ved (fra 1983) Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt. Flere ved instituttet fikk bistillinger ved UiB – og senere har mange av dem som tok doktorgrad ved UiB med arbeider fra instituttet, blitt professorer ved UiB – og som forskere i instituttsektoren.

### *Oppdrett og politikk*

Arbeidet med oppdrettsforskning, som hadde startet på 1950-tallet, ble styrket da det ble etablert en forskningsgruppe for akvakultur ved HI i 1971, med kompetanse innenfor avl, sykdom, fysiologi og teknologi. Gruppen samarbeidet med forskere som drev førforsøk ved Vitamininstituttet.<sup>74</sup> Dette utviklet seg til et samarbeid der også Fiskeridirektoratets kjemisk-tekniske institutt, CMI, HI, havforskningsstasjonen i Flødevigen og andre deltok.<sup>75</sup>

Oppdrett av fisk var også kommet på den politiske agendaen. Det var mange grunner til det. Rollefsen hadde, som vi så, prøvd å finne et egnet sted for fiskeoppdrett. Han kontaktet Ingvald J. Ulveseth, ordfører i Fjell og stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet.<sup>76</sup> Han tok til orde for at nettopp oppdrett av fisk kunne være en løsning for små distriktskommuner med få arbeidsplasser. I interpellasjon til fiskeriminister Einar H. Moxnes (Senterpartiet) i 1970 tok Ulveseth til orde for mer statlig innsats for fiskeoppdrett i fjorder og vassdrag.<sup>77</sup> I 1971 ble det oppnevnt et utvalg for å utrede offentlig innsats i oppdrettsnæringen.<sup>78</sup> Det var et problem at forskning, forsøk, opplæring og veiledning var lite koordinert, så tiltak var nødvendig.<sup>79</sup>

Det kom til strid mellom landbruks- og fiskeriinteressert om

74 Avl (Nævdal og Møller), sykdom (Emmy Egidius), fysiologi (Bjørn Braaten) og teknologi (Ingebrigtsen og Stein Knutsson). Brækkan og Finn Utne drev med førforsøk ved Vitamininstituttet, Møller & Haaland 2014: 114.

75 Sst.: 103.

76 Ingvald Ulveseth (1924–2008), på Stortinget 1961–1973 (A), statsråd i Industridepartementet 1973–1976.

77 Møller & Haaland 2014: 114.

78 NOU 1977: 39.

79 Møller & Haaland 2014: 107.

hvor oppdrettsnæringen hørte hjemme. Fiskeridirektør Sunnanå var, ifølge både Schwach og også Hovland mfl., en tydelig aktør for at fiskeriforvaltningen skulle eie dette nye feltet. Han lyktes i å få bevilget penger til forsøk i regi av akvakulturgruppen ved HI og samarbeidet med direktør Rollesen der om å gjøre akvakultur til et fiskerispørsmål. Schwach vektlegger at Møller, som kom fra studieopphold i Canada, var en viktig pådriver for at HI skulle få ressurser fra myndighetene til å opprette en forsøksstasjon i Matre.<sup>80</sup> Stasjonen ble viktig for denne forskningen ved instituttet. Senere, da akvakulturgruppen var blitt til Avdeling for akvakultur, ble det bygd en stasjon i Austevoll. Møller ble viktig, blant annet med sin kontakt med Erling Osland, en pioner innenfor norsk oppdrettsnæring. Møller kom med i Lysø-utvalget, der flertallet anbefalte at akvakultur, eller havbruk, burde tilhøre fiskerinæringen og dens forvaltning.<sup>81</sup>

Utredningen fra 1977 ga oversikt over miljøer med forskning om oppdrettsfisk. Den viser at UiB ikke var blant aktørene. I Bergen hadde HI, NHH og CMI slik forskning. Av universitetene hadde bare UiT relevant forskning innenfor dette området midt på 1970-tallet.<sup>82</sup> Utvalgets arbeid ble fulgt opp i stortingsmelding og et konsesjonssystem for etablering av anlegg for oppdrettsfisk.<sup>83</sup> Utvalget arbeidet i en tid da distriktspolitikken og nye muligheter for distriktene var viktig, noe Kolle også understreker.<sup>84</sup>

Etableringen av akvariet i 1960, og på 1970-tallet av akvakulturforskningsgruppen og forskningsstasjonene for hav- og fiskeriforskningsmiljøet ved HI, gjorde Bergen til kunnskapsleverandør for denne næringen. Forskning for fiskeoppdrett hadde også foregått tidligere, men uten egne fasiliteter og preget av enkeltpersoner. Akvakulturforskningen i Bergen ble del av en statlig satsing der industrielle aktører ble med. Det kan trekkes linjer fra situasjonen på 1800-tallet, da Selskabet for fiskeriernes fremme sto

80 Schwach 2000: 321, Hovland mfl. 2014.

81 Kolle 2014a: 147, Brandt mfl. 2019: 222, NOU 1977: 39: 22–23, diskusjon av departementstilknnytning, Fiskeridepartementet, Landbruksdepartementet og Miljøverndepartementet.

82 Disse nevnes: Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk, Havforskningsinstituttet, NHH, Norges fiskerihøgskole, Norges landbrukshøgskole, Selskabet for norske Fiskeriers Fremme, Universitetet i Tromsø, Landbruksdepartementet, Svanøy stiftelse og CMI.

83 St.meld. nr. 71 (1979–80).

84 Kolle 2014b: 151–179. SV- hadde mange på Stortinget (i 1973–77) og stor vekt på distriktspolitikk.

for samarbeid mellom forskning og næringsliv, til opprettelsen av akvakulturavdelingen. Den var også et resultat av samarbeid mellom forskning og næringsliv og hvor forskningen var avhengig av næringslivets og statens velvilje for å få tilgang til nødvendige fasiliteter.

Også vitaminforskningen ble endret. Vitamininstituttet samarbeidet med UiB om hovedfagsstudier i ernæringsbiologi og ble en aktør i det akvakulturelle kunnskapssystemet. Der HI og andre studerte fiskeavl, fôr og andre fiskeorienterte tema, bidro vitaminforskningen med kunnskap om fiskens ernæringsmessige kvalitet og om krav til fiskefôr. Det sunne fett og fiskens næringsstoffer ble etter hvert argumenter for oppdrettslaksens fortreffelighet som mat, men også et av de mer kontroversielle aspektene ved norsk akvakulturforskning.

Da Fiskeridirektoratet opprettet Matre havbruksstasjon i 1971, fikk UiB benytte den til forskning og i undervisning. Ingebrigtsen, som tok hovedfag ved UiB året før, ble leder. Nå kunne studenter gjennomføre eksperimentelle oppgaver innenfor akvakultur. I 1988 ble studieretningen akvakultur opprettet, og i 1990 flyttet Institutt for fiskeribiologi fra Nordnes til Høyteknologisenteret på Marineholmen og sammen med Institutt for marinbiologi.<sup>85</sup>

### *Akvakultur som satsingsområde ved universitetet*

I budsjettforslaget for 1989 og rammeplan 1990–91 fra Det matematiske-naturvitenskapelige fakultet i 1987 ble «havbruk/akvakultur/bioteknologi» foreslått som satsingsområde.<sup>86</sup> Det ble knyttet til «den kompetanse som er bygget opp gjennom fakultetets grunnforskning, spesielt innenfor de biologiske fag». Uttrykket «havbruk/akvakultur/bioteknologi» kan sies å knytte forbindelser mellom marin matproduksjon og mikrobiologi. Hva var dette?

Allerede i 1983 slo Willoch-regjeringen fast at havbruk skulle være ett av fire satsingsområder for norsk forskning, og i 1984 nedsatte Fiskeridepartementet et utvalg for å utarbeide en nasjonal

85 Dragesund, Johansen & Nævdal 2011.

86 Det matematiske-naturvitenskapelige fakultet. Forslag årsbudsjett 1989, rammeplan 1990–91 (1.10.1987): 11.



handlingsplan for havbruksforskningen.<sup>87</sup> Den forelå som NOU 1988: 3. Utvalget ga delutredninger, om forskning i 1985 og om oppgavefordeling i 1986. Nasjonal handlingsplan for havbruksforskningen har åtte prioriterte tema for havbruksforskningen: helse, miljø og sykdom; nye arter; kompetanseoppbygging; produksjonsanlegg og driftsforhold; fôr og fôrressurser; avl og genetikk; kulturbetinget fiske; og havbeite og økonomi, produkt, distribusjon, marked og samfunn.<sup>88</sup> Fra 1981 var veksten i næringen 20–40 prosent, og den omsatte for 1,6 mrd. kroner i 1986.<sup>89</sup> I oppsummeringen om havbruksforskningen framgår det at UiB hadde mye undervisning i havbruksrelaterte fag; 15 kandidater tok årlig hovedfag som ga kompetanse for havbruk. Ved HI og Ernæringsinstituttet drev henholdsvis 30 av ca. 90 og 6–7 av 12 vitenskapelig ansatte havbruksrelevant forskning.<sup>90</sup>

Noe av det som hadde styrket, og synliggjort, forbindelsene mellom disse grenene av biologifaget, var åpningen av Felleslaboratorium for bioteknologi på Årstadvollen i 1985. Flere har understreket at lederen for laboratoriet, professor Kjell Kleppe, og nestleder, professor Curt Endresen fra Gades Institutt, var viktige for etableringen.<sup>91</sup> Laboratoriet skulle ha plasser for universitetets forskere og for industrifolk. Ved innvielsen av laboratoriet uttalte Kleppe til *Teknisk Ukeblad* at det hadde tre sentrale forskningsområder: for det første virus, bakterier og allergener, så behandling av kreft, og til sist lakseavl.<sup>92</sup> Laboratoriet ble åpnet av statssekretær Kjell Hansen (Høyre) i Industridepartementet. Ifølge NTB kunne satsingen på bioteknologi gi like store og gjennomgripende samfunnsendringer som EDB-teknologien.<sup>93</sup>

At Kleppe så lakseavl som et viktig forskningsområde ved

87 Utvalget ble ledet av Leiv Grønnevet (f. 1943) (Hordaland), statssekretær i Willochs regjering. I utvalget satt Odd Nakken, direktør ved HI, og en av forskerne der, Snorre Tilseth, var utvalgets sekretær, NOU 1988: 3: 9.

88 NOU 1988: 3: 6.

89 Sst.: 10.

90 Sst.: 48–54.

91 Som Forland 1996, Helle, Martinez & Reed 2013. Kjell Kleppe (1934–1988) professor ved Biokjemisk Institutt, UiB – studier, doktorgrad og arbeid i USA, svært viktig for bioteknologi som fag. Curt Endresen (1942–2016), professor i fiskehelse, Hordvik & Helland 2016.

92 Brev fra Biokjemisk institutt v. Holm Holmsen til Det medisinske fakultet, UiB (16.10.1987). UiB arkiv; Felleslaboratorium for bioteknologi. *Teknisk ukeblad*, nr. 45 (1985): 18.

93 NTB, «Et avansert felleslaboratorium for bioteknologi» (21.11.1985).

Felleslaboratoriet, kan forstås i lys av et pågående opprustningsarbeid for bio- og genteknologi. I 1984 la NAVF fram «Opprustningsplan innen norsk molekylærbiologi og bioteknologi», skrevet av Kleppe sammen med Björn Lindqvist, Hans Prydz og Jan A. Olafsen.<sup>94</sup> Utvalget skulle utrede behov for og konsekvenser av norsk medlemskap i molekylærbiologiens elitelaboratorium: European Molecular Biology Laboratory (EMBL). Komiteen viste til at det var ønsker om utbygging av forskning og utdanning i bio- og genteknologi ved alle norske universiteter og ved noen høyskoler. Utvalget tok til orde for sterkere oppbygging av kompetanse innenfor bio- og genteknologi.<sup>95</sup> Komiteens forslag fikk gjennomslag, og alle forskningsrådene ga sin tilslutning. Forskningsmeldingen Willoch-regjeringen la fram i 1985, slo da også fast at bioteknologi skulle være en av fem hovedsatsinger for norsk forskning. For at satsingen på bioteknologi skulle gi konkrete resultater, var det viktig å konsentrere anvendt forskning på områder der landet hadde naturlige forutsetninger og utviklingsmuligheter. Bioteknologi kunne bidra til utvikling av havbruk der hvor kultivering av sjødyr og havplanter så vidt var i gang.<sup>96</sup>

Bioteknologi og havbruk var altså i ferd med å bli et nasjonalt satsingsområde for forskning da UiB etablerte Felleslaboratorium for bioteknologi. At nettopp lakseavl ble et tema for laboratoriet, er ikke underlig i og med at sjefen, Kleppe, selv hadde vært sentral i utredningsarbeidet for forskningsmeldingen fra 1984/85. Slik kan satsing på bioteknologi, havbruk og akvakultur ses som universitetets svar på oppfordringer og på tilpasning til forsknings- og næringspolitikken i Norge midt på 1980-tallet. Innsats for samordning av oppdrettsforskningen, universitetets bidrag og nye forskningsmuligheter ble sett.<sup>97</sup> UiB deltok i oppbygging av et kunnskapssystem knyttet til akvakultur, noe som åpenbart har betydd mye for akvakulturens utvikling, men hva har dette hatt å si for vitenskapene ved UiB?

94 Björn Lindqvist, professor, Institutt for medisinsk biologi, UiT. Jan A. Olafsen, førsteamanuensis, Institutt for fiskerifag, UiT, Hans Prydz, professor, Institutt for indremedisinsk forskning, UiO, NAVF 1984 (B): 6.

95 Sst.: 18.

96 St.meld. nr. 60 (1984–85): 25–26.

97 Som i rektor Graues tale ved årsmøtet i 1985, BT 23. august 1985: 37, se også Møller i BT 12. juni 1985: 24.

### *Syk fisk og ny organisering*

Mens universitetet engasjerte seg i akvakulturforskning, ble fisken rammet av sykdom. Få veterinærer hadde ekspertise om sykdom hos fisk, og veterinærtjenesten var ikke rustet for å håndtere problemets omfang.<sup>98</sup> En mulig løsning på oppdrettsnæringens utfordringer ble lansert av professor i mikrobiologi ved UiB, Jostein Goksøy, i 1984. I Aftenposten skrev han at UiB kunne utvikle et studium, gjerne samarbeide med Veterinærhøgskolen, og utdanne det han omtalte som en spesialisert «fiskedoktor».<sup>99</sup> Ikke overraskende reagerte veterinærene sterkt på forslaget. Forslaget startet en langvarig strid om fiskehelsen: Skulle den være veterinærenes domene, eller kunne mer generell marin vitenskap være et bedre utgangspunkt?

Etter forslag fra professor Kleppe og forskningssjef Møller ved HI, og med tilslutning fra Det akademiske kollegium (kollegiet), oppnevnte UiB-ledelsen en komité for å vurdere om det skulle opprettes et nytt studium i fiskepatologi- og -helse i 1987. Den såkalte Fiskepatologikomiteen som ble ledet av professor Goksøy, hadde ekspertise fra zoologi, patologi, mikrobiologi og kjemi. Veterinær Jan Gjerde bisto komiteen med råd.<sup>100</sup>

Fiskepatologikomiteen slo fast at det var en eventyrlig vekst i oppdrettsnæringen – og den ville fortsette. Syk fisk ble sett som det alvorligste hinderet for maksimal utnyttelse av anleggene. Selv om det var mulig å få bukt med noen sykdommer, mente komiteen at næringen aldri ville løse alle helseproblemene, fordi sykdomsbildet stadig ville endres. Derfor var det behov for et studium innen fiske sykdommer og forebyggende helsearbeid.<sup>101</sup> Komiteen mente studiet burde følge det normale studieopplegget i biologi, men fordi det skulle være «næringsrettet», måtte det ha en «sterkere binding av studieveien enn det som er normalt i et biologisk studium».<sup>102</sup> Det

98 Hansson 1982a og 1982b.

99 Jostein Goksøy sitert i Kjæmpenes 2012: 211.

100 Fiskepatologikomiteen, Akvakultur: Helse og sykdom. Forslag til nytt studium (UiB, 1987), s. 4. Møller ble utnevnt til professor II i 1983 (jf. Kollegiet, sak 125/1982, 9/1983), fra 1988 til 1992 var han ordinær professor. Komiteen besto av prosektor Jan Christensen, Gades Institutt; forsker Emmy Egidius, HI; professor Jostein Goksøy, Institutt for mikrobiologi og plantefysiologi; professor Tor Hofstad, Gades Institutt; professor Harald Kryvi, Zoologisk laboratorium; og forsker Georg Lambertsen (kjemiker), Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt.

101 Sst.: 12.

102 Sst.: 13.

nye hovedfagsstudiet i akvakultur kunne få to studieretninger: en generell og en for helse og sykdom. Så ble det bedt om uttalelser.

Forslagene om et nytt studium fikk tilslutning, og i tillegg ble instituttgrenser og lokalisering tatt opp. Zoologisk laboratorium ønsket å utrede muligheten for en reorganisering av det biologiske miljøet ved UiB, slik at havbruksforskningen (akvakultur) kunne samles i ett institutt, helst i Høyteknologisenteret.<sup>103</sup> Andre ga lignende vurderinger. Rådet ved Institutt for marinbiologi ga tilslutning til samlokalisering med Institutt for fiskeribiologi.<sup>104</sup> Det marinbiologiske miljøet var så langt lokalisert utenfor universitetsområdet på Nygårdshøyden, ved HI på Nordnes og ved den biologiske stasjonen på Espevrend, ute ved fjorden i Fana.<sup>105</sup>

Det ble nytt studium og nyorganisert institutt – Institutt for fiskeri- og marinbiologi. Det flyttet til Marineholmen, i den ene nybygde blokken i Høyteknologisenteret, i 1990 (se også kapittel 11 i bind 1). Det fikk forskningsgrupper for fiskeribiologi (akvatiske ressurser), akvakultur og fiskehelse, og fikk ansvar for studiet i fiskehelse. Det ble åpnet studier i akvakultur med to studieløp: generell akvakultur og fiskehelse. Curt Endresen ble professor, Are Nylund og Heidrun Wergeland fikk mellomstillinger i parasittologi og immunologi.<sup>106</sup>

### *Et akvakulturelt kompleks*

I 1985 ble det trykt en glanset informasjonsbrosjyre om UiB. Forskning i tilknytning til det marine ble understreket som typisk for all forskning ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, med så vel akvakultur som forskning i tilknytning til oljen.<sup>107</sup> Også satsingen på bioteknologi ble løftet fram. I 1988 vedtok kollegiet «Uni-

103 Zoologisk laboratorium. Ad: Innstilling om akvakultur: Helse og sykdom. Brev til MN-fakultetet 07.10.87.

104 Brev fra Institutt for marinbiologi til MN-fakultet (24.09.1987).

105 I arbeidet med å få finansiering av Høyteknologisenteret på Marineholmen foreslo UiB for departementet å selge Espevrend, blant annet fordi Bergen kommune kunne være interessert i tomten der ute. Slik ble det ikke, Espevrend er fortsatt et sted for studentaktiv forskning og undervisning, se også bind 3, kapittel 13.

106 Dragesund, Johansen & Nævdal 2011.

107 UiB – brosjyre fra 1985, omtale av anvendt forskning og grunnforskning og omtalen av det marine, s. 10–11.

versitetsplan 2000 – del 2 Faglig utvikling».<sup>108</sup> I planen er målene knyttet til forsknings- og utdanningskvalitet, for hvert fakultet med sine prioriteringer. Akvakultur og muligheter knyttet til ny forskning innenfor bioteknologi ble omtalt i en slik sammenheng. Flere forskergrupper ble dannet på 1990-tallet, som for Fiskeriøkologi og havbruk, Akvatisk atferdsøkologi og Fiskesykdomsgruppen.<sup>109</sup>

I arbeidet fram mot ny strategi for UiB for perioden 2001–2005 ble så marin forskning og utviklingsrelatert forskning markert som to overgripende satsingsområder. Disse ble knyttet til universitetets lange historiske røtter, forskningsområdets styrke, samt deres fremtidige potensial.<sup>110</sup> Med opprettelsen av studieløp for akvakultur og satsingsområdet ble UiB en del av det som kan kalles et akvakulturrelt kompleks, med bidrag til den nye næringen fra så vel det statlige forskningsinstituttet som universitetets forskning. Universitetet skulle utdanne eksperter til akvakulturnæringen, fiskehelsearbeidet og forvaltningen av næringen. Snart fikk akvakulturforskningen stort omfang. Ved Høyteknologisenteret fikk forskerne tilgang til eksperimentelle fasiliteter og hovedfagsstudenter tilgang til havbruksstasjonene.

Statsviteren Wenche Kjæmpenes har analysert profesjonsstriden mellom veterinærer og fiskehelsebiologer. På 1990-tallet motsatte veterinærene seg at fiskehelsebiologene skulle få rett til å forskrive medisin til fisk; veterinærene hadde monopol på forskrivning. Studenter ved fiskehelsestudiet gikk sammen i den såkalte Reseptgruppen i 1997 for å overbevise myndighetene om at fiskedoktorene måtte få rett til å skrive ut medisiner, og de fikk hjelp av professor Heidrun Wergeland. I et møte med Landbruksdepartementet deltok Ørnulf Rasmussen, professor i forvaltningsrett ved UiB, og han argumenterte for at EUs lovgivning kunne endres.<sup>111</sup> Kjæmpenes vurderer dette som avgjørende for at fiskehelsebiologene i 2000 ble sidestilt med veterinærene i norsk lovgivning, og i 2005 justerte EU sin lovgivning. Fiskehelsebiologene var nå ekte fiskedoktorer med rett til å skrive ut medisin til fisk.

108 Universitetsplan 2000 Del 2: Faglig utvikling, Universitetet i Bergen, februar 1988.

109 Dragesund, Johansen & Nævdal 2011.

110 Rapport fra evaluering av marin forskning som satsingsområde, 2014. *Evaluation of the strategic priority area marine research and education at the University of Bergen: 21 (Evaluation marine research 2014)*.

111 Kjæmpenes 2012.

Universitetet og samarbeidende forskningsinstitutter ble del av et større akvakulturelt kunnskapssystem og bidro til oppdrettsnæringens utvikling. Fra 1970 var integrasjon av fiskeforskningen typisk. Norges fiskerihøgskole samlet fra 1972 fiskeribiologiske miljø på tvers av institusjoner. Selv om hovedsetet ble Tromsø, ikke Bergen, som universitetet hadde ønsket, ble institusjonene knyttet tettere sammen i undervisningssamarbeid og forskning.

Så vendte den biologisk orienterte fiskeforskningen seg også mot akvakultur. At akvakultur ble satsingsområde, ble viktig for miljøene, på tvers av institusjoner. Samarbeidet med og rekrutteringen fra miljøene for fiskeforskning i instituttsektoren var viktig da UiB fikk en plass i akvakulturforskningen. Slik kan det ses en tyngdeforskyving fra instituttsektor til universitetet, både i orientering og av aktører. Dag Møller kom til universitetet i 1988. Samtidig fikk den første kvinnen med vitenskapelig stilling ved HI, bakteriologen Emmy Egidius, bistilling ved UiB.<sup>112</sup> Hun er kjent for å ha løst mysteriet med kaldtvannsvibriose, som rammet lakseoppdrettsnæringen sist på 1970-tallet, og for å ha lagt grunnlaget for forskningen for å løse problemet med lakselus og utvikling av vaksiner. Hun var kritisk til det store forbruket av antibiotika. Hun døde imidlertid i 1989 og fikk ikke den rollen for den nye fiskehelseutdanningen som hun kunne ha fått.

### Et blått universitet i havbyen Bergen?

I 2015 vedtok universitetsstyret at marin forskning skulle være ett av tre områder for tematisk satsing ved UiB, sammen med liv og samfunn.<sup>113</sup> Satsingsområdet *UiB marin* skulle styres av en dekanergruppe med dekanen ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet i spissen som «marin dekan». I begrunnelsen framheves havet som helt sentralt for det norske og globale samfunn. «[Havet] står for 50 prosent av global bioproduksjon, 16 prosent av menneskehetens

112 Emmy Egidius (1929–1989), magistergrad, UiO 1955 (bakteriologi), ved biologisk stasjon ved UiB til hun kom til HI rundt 1970. Hun var første kvinne som ledet et tokt, Schwach 2000: 328. Hun er hedret ved at et av Fiskeridirektoratets skip fikk hennes navn i 2018 – [www.hitra-froya.no/havbruk/2018/08/23/Endelig-fikk-oppdrettsn%C3%A6ringas-redningskvinne-sin-fortjente-heder-17383608.ece](http://www.hitra-froya.no/havbruk/2018/08/23/Endelig-fikk-oppdrettsn%C3%A6ringas-redningskvinne-sin-fortjente-heder-17383608.ece)

113 Universitetsstyret, sak 74/2015.

proteintilførsel og to prosent av vårt totale matinntak.»<sup>114</sup> Videre ble havsatsingen begrunnet med at OECD og EU hadde vendt seg mot havet. Regjeringens mål var at verdiskapingen fra havet ble femdoblet i en tid der de tradisjonelle fiskeriene ble antatt neppe å kunne levere større fangster, så veksten måtte komme fra annen utnytting av havets ressurser.<sup>115</sup>

Også linjene fra Bergens Museum til samtidens universitet ble framhevet; det var framtidens løsninger som skulle utvikles i «Havbyen Bergen».<sup>116</sup> Sett i lys av den relativt beskjedne satsingen fram mot år 2000 kan denne vektleggingen av havet synes overraskende. Hvor kom vendingen mot havet fra, og er det rimelig å nyansere fortellingens lange linjer?

### *Forskningspolitikk og ny bergensk satsing*

Da UiB rundet 50 år i 1996, hadde HI i nesten 100 år vært et statlig forskningsinstitutt, først underlagt Fiskeridirektoratet, siden departementet. HI hadde en betydelig stab av forskere og infrastruktur for forskning. Fra om lag 1990 ble det store endringer i forskningsfinansieringen, som også førte til etableringen av ett forskningsråd, Norges forskningsråd, fra 1.1.1994.<sup>117</sup>

Fra midt på 1970-tallet diskuterte Stortinget jevnlig meldinger om forskningspolitikk. Det gjaldt også fiskeriforskningen. I sin stortingsmelding i 1998 om fiskeriforskning foreslo Kjell Magne Bondeviks sentrumsregjering (1997–2000) å innføre FoU-avgift for fiskeri- og havbruksnæringene.<sup>118</sup> Forskning om havet og fisken og det marine ble løftet fram som ett av fire områder for prioritert tematisk satsing i den forskningspolitiske meldingen, *Forskning ved et tidsskille*, som fulgte våren 1999.<sup>119</sup>

114 <https://www.uib.no/marin/112039/strategi-marin-forskning-og-utdanning>

115 Sst., se også: Nærings- og fiskeridepartementet, Olje- og energidepartementet: *Ny vekst, stolt historie*. Regjeringens havstrategi 2017.

116 <https://www.uib.no/marin/112039/strategi-marin-forskning-og-utdanning>

117 St.meld. nr. 43 (1991–92), St.meld. nr. 36 (1992–93).

118 St.meld. nr. 51 (1997–98). FoU-avgiften for fiskeri- og havbruksnæringen skulle brukes til å styrke forskningen.

119 St.meld. nr. 34 (1998–99). De fire områdene: marin forskning, IKT, medisinsk og helsefaglig forskning og energi/miljø-forskning. Fra 1.7.1999 ble Fondet for forskning og nyskaping etablert for å finansiere grunnforskningssatsinger, som sentrene for fremragende forskning (SFF-ene).

Viktig for å gjøre den marine forskningen til et hovedtema var erkjennelsen av at inntektene fra oljeutvinningen ville gå ned, og at antallet eldre ville øke. Samtidig var det økt oppmerksomhet av miljøet. Havbruksnæringen vokste sterkt, og den ville bli viktigere og viktigere for Norges framtidige økonomi. I 1998–99 hadde Norge fiske- og sjømateksport til 160 land. Det trengtes grunnforskning og anvendt forskning, og behovet for forskningsfartøyer ble understreket.<sup>120</sup> Forsknings samarbeidet mellom UiB, HI og Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt ble omtalt som viktig å satse på og videreutvikle.<sup>121</sup> Det EMBL-tilknyttede Sars-senteret ved UiB ble løftet fram.<sup>122</sup> I stortingsbehandlingen av meldingen var ikke fiskeforskning tema; opposisjonen vektla økte midler til grunnforskning og samarbeid mellom universitet og forskningsinstitutter.<sup>123</sup> Innenfor det marine området var det allerede slikt samarbeid i Bergen – det hadde en historie.

Innenfor instituttsektoren i Bergen skjedde det endringer i de første årene etter år 2000. I 1989 fikk HI status som forskningsinstitutt, ikke under Fiskeridirektoratet, men direkte underlagt Fiskeridepartementet. Endringen kan ses som tvetydig. På den ene siden fikk HI en mer selvstendig stilling, med tildelingsbrev direkte fra departementet, på den annen ble det også tettere knyttet til politikken og med økt risiko for politisk styring over forskningsinnretningen. UiT fikk ansvaret for den høyere fiskeriutdanningen i 1988, og det ble mer fiskeforskning der. I 2003 etablerte HI seg med en avdeling i Tromsø. Det skjedde endringer i instituttsektoren, som med etableringen av forskningsinstituttet Nofima AS i 2005. Staten er hovedeier, og selskapet samler landbruks- og fiskerirelatert forskning etter en fusjon av mindre, frittstående institutter. Også Nofima fikk hovedsete i Tromsø.<sup>124</sup>

Fra først på 00-tallet kan det som kan kalles et akvakulturelt kompleks, identifiseres i Bergen. Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet var en kjerne, og i 2004 oppnevnte det strategivalg

120 St.meld. nr. 39 (1998–99): 86–88, om marin forskning. Skipet *G.O. Sars* var ferdig i 2003.

121 Vitaminlaboratoriet ble til Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt i 1983, og fikk navnet Nasjonalt institutt for ernæring og sjømatforskning, NIFES, i 2004.

122 Sst.: 87. Sars-senteret for avansert molekylærbiologisk forskning var ett av mange sentre internasjonalt som var knyttet til hovedkvarteret for EMBL i Heidelberg, se note ovenfor.

123 Innst. S. nr. 110 (1999–2000). Meldingen ble behandlet 17.2.2000, kort tid før Bondevik I-regjeringen gikk av.

124 [www.nofima.no](http://www.nofima.no)



for marine fag. En bakgrunn for utvalget var at UiB og institusjoner i randsonen representerte et av de virkelig store miljøene for marin forskning og utdanning, også i global sammenheng.<sup>125</sup> Nettopp koblingen til universitetets omland kom til uttrykk i utvalget. Det besto av fakultetets representanter i Samarbeidsgruppen mellom Havforskningsinstituttet (HI) og UiB (instituttlederne ved Institutt for biologi, Institutt for geovitenskap og Geofysisk institutt). Lederen av Forskningsfartøyutvalget skulle være observatør. Utvalget skulle bidra til å utforme en helhetlig strategi for fakultetets marine virksomhet og sikre at den ble tatt hensyn til i arbeidet med forskningsstrategier og budsjetter.<sup>126</sup>

Det institusjonelle omlandet rundt UiB ble viktig i argumentasjonen for en marin satsing. Nettopp størrelsen på miljøene med havet som forskningsfelt var et sentralt element. Som vist her har samarbeidet mellom universitetet og dette store omlandet av institusjoner variert over tid. Når det å være og å profilere seg som internasjonalt fremragende, blant annet i konkurranse om eksternt forskningsfinansiering, ble viktig, så ble også omlandet en ressurs for å fremme universitetets marine forskning, internt og eksternt.

### *Klyngedannelser og samlokalisering*

Etableringen av strategiutvalget i 2004 skjedde etter at UiB i 2002 fikk tildelt sine tre første sentre for fremragende forskning (SFF). Ett av disse, Bjerknessenteret for klimaforskning, var ledet fra UiB, med samarbeid med HI og stiftelsene Nansensenteret og Unifob. Samarbeidet mellom institusjonene var derfor i gang og styrket da strategiutvalget startet arbeidet. I universitetets strategi for perioden 2005–2010 ble marin forskning og utviklingsforskning videreført som hovedsatsingsområder. I 2007 ble UiB tildelt et nytt SFF, med geobiologi som tema. I en oppsummering av status for den marine forskningen i 2008 understrekes det at den marine forskningen var vidt definert. Den inkluderte oljerelatert forskning,

125 Mandat for strategiutvalg for marine fag (SMF) ved det matematisk-naturvitenskapelige fakultet, 31. mars 2004.

126 Sst. I 2003 ble Institutt for biologi et nytt, stort institutt, etter en sammenslåing av en rekke institutter.

og det ble lagt opp til å avklare hva marine fag og satsinger skulle omfatte.<sup>127</sup>

I 2007 opprettet UiB et strategiutvalg for marine fag, med utgangspunkt i utvalget ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet. Mandatet ble endret og sammensetningen utvidet med representanter fra Det medisinsk-odontologiske, Det samfunnsvitenskapelige og Det juridiske fakultet. Utvalget skulle utforme en helhetlig forskningsstrategi for den marine aktiviteten ved UiB, og forskerutdanning skulle inngå. Det skulle gi «innspill og fagpolitiske dokumenter om marin forskning og utdanning», og bidra til styrket samarbeid mellom «UiB og partnerinstitusjoner i regionen, nasjonalt og internasjonalt».<sup>128</sup> Etableringen av dette utvalget for det marine satsingsområdet kan ses som et forsøk på å samordne og koordinere det som etter hvert hadde blitt et stort og sammensatt forskningsområde. Det var et UiB-internt utvalg, men året etter ble det utvidet.

I januar 2008 ble *Bergen marine forskningsklynge* etablert som et formelt samarbeid mellom UiB, HI, Nansensenteret, Christian Michelsens Research (CMR) AS, Nofima AS, NIFES, Helse Bergen og Unifob AS.<sup>129</sup> Klyngen skulle tilrettelegge for at Bergen skulle bli «et kontaktpunkt innenfor marin forskning», og den skulle ta mål av seg å bli en «sentral aktør på internasjonalt nivå». Den marine forskningen ved UiB ble karakterisert som internasjonalt orientert, blant annet med samarbeid om forskerutdanning. Det ble videre vist til at om lag en fjerdedel av de avlagte doktorgradene ved UiB i perioden 2005–2007 var i marine eller marint relaterte fag. Av 63 «marine» doktorgrader var over halvparten resultat av samarbeid med HI (32) og NIFES (11).<sup>130</sup> Ikke bare hadde de fleste fakultetene en forbindelse til satsingsområdet, men fra midt på 1990-tallet var flere sentre og organisasjoner etablert. I Unifob vokste det fram mer ordinær instituttsektorvirksomhet, også innenfor marin forskning. Ses institusjonene for marin forskning i sammenheng, er det tydelig at forskningslandskapet rundt UiB var blitt større og annerledes

127 Universitetsstyret, sak 57/2008, vedlegg 1: 5.

128 Sst.: 6.

129 Nansensenteret for fjernmåling, stiftelse fra 1986. CMRAS var skilt ut fra CMI i 1992. Stiftelsen Unifob ble til aksjeselskapet Unifob i 2003, med navneskifte til Uni Research AS i 2010.

130 Universitetsstyret, sak 57/2008.

etter 1990-årene, med nye selskaper og stiftelser, og det var ikke lenger dominert av fiskeriforvaltningens forskningsinstitutter. UiB hadde fått nye partnere.

Innenfor den bergenske fiskeforskningen, og særlig etter nysatsingen på akvakultur, fiskehelse og mikrobiologi på Marineholmen, vokste det fram en rekke forskningsgrupper, og det ble oppnådd store eksterne, og internasjonale, forskningsbevilgninger. Samtidig var Marineholmen blitt utvidet med nyreiste blokker, og i 2009 flyttet biologene inn i nye lokaler. Fra 2004 var Institutt for biologi samlet til ett stort institutt, universitetets største.<sup>131</sup> I 2018 ble det enda større, da det ble slått sammen med Institutt for molekylærbiologi og fikk navnet Institutt for biovitenskap. Instituttet hadde nesten 300 ansatte. I dette store forsknings- og utdanningsmiljøet er det oppnådd en lang rekke store bevilgninger fra Forskningsrådet og fra EUs forskningsprogrammer.

Ved instituttet oppnådde biologen Tron Frede Thingstad ERC-advanced grants (2010–2016) for forskning om mikrobielle systemer i havet.<sup>132</sup> Med røtter i bergensforskningen, blant annet i Egidius' forskning om årsaker til Hitrasyken på 1970-tallet og om problemene med lakselus, fikk forskningen om lakselus og hvordan dette problemet både kunne forstås, hindres og håndteres, ny oppmerksomhet. Dette var tema for *Lakselussenteret* (2011–2019), et av Forskningsrådets sentre for forskningsdrevet innovasjon (SFI), med Frank Nilsen som leder. Det har samarbeid med forskere fra HI og NMBU (Ås) og fem havbruksnæringskonsern.<sup>133</sup> Fra 2011 til 2019 deltok instituttet også i et SFI som var ledet fra HI, med partnere fra UiT, UiB, Nofima og fiskeriorganisasjoner for å styrke bærekraftig fangst av ulike fiskearter.<sup>134</sup> I 2014 fikk en gruppe ledet av Vigdis Vandvik midler til senter for fremragende utdanning (SFU) (2014–2024). Ved senteret utvikles nye undervisningsformer, og det samarbeides med blant andre Universitetssenteret på Svalbard (UNIS).<sup>135</sup>

<sup>131</sup> Universitetsstyret, sak 70/2003, sak 134/2017.

<sup>132</sup> Thingstad, biofysiker, 1973, dr.philos. ved UiB i 1987, professor i biologi, fikk Forskningsrådets Möbius-pris i 2010. Formulerte hypotesen om «the microbial loop» i 1983, står bak teorier og modeller som beskriver strategier for hvorfor noen arter får større suksess i det marine mikrobielle næringsnettet enn andre.

<sup>133</sup> Nilsen, dr.scient. 1998, ved HI 1998–2007, professor ved UiB fra 2007.

<sup>134</sup> Norsk Sildesalgslag og Norges Råfisklag var partnere.

<sup>135</sup> Fra presentasjonen av aktiviteten ved Institutt for biovitenskap, [www.uib.no](http://www.uib.no).

Et internasjonalt ekspertutvalg evaluerte det strategiske satsingsområdet marin forskning og utdanning ved UiB i 2014. Det ble overveldet av kompleksiteten i det marine forskningslandskapet – ved UiB og i samarbeidet mellom universitetet og de mange uavhengige og forskjellige forskningsinstituttene i Bergensområdet.<sup>136</sup> Det var muligheter for fremragende forskning og utdanning, men utvalget mente også det var fare for «betydelig byråkrati og administrasjon». Ekspertgruppen var bekymret for utviklingen i Uni Resarch AS og mente selskapet hadde utviklet seg til «et forskningsuniversitet innenfor universitetet – som åpner for parallell utvikling av forskningsinfrastruktur og grupperinger».<sup>137</sup> Utvalget framhevet at kompleksiteten i marin forskning var blitt til en mulig utfordring. Samtidig, holdt utvalget fram, var forbindelsene til miljø utenfor UiB mange. Også en evaluering av marin forskning i EU i forbindelse med arbeidet med Horizon2020 kommenterte at UiB hadde fremragende marin forskning og mye samarbeid med forskningsinstitusjoner og næringslivet.<sup>138</sup>

Begrepet «marin forskning og utdanning» ble gjerne brukt om alle typer forskning og utdanning i og om havet – dets skapninger og ressurser på 2000-tallet. Det dekket tradisjonell hav- og fiskeriforskning, akvakulturforskning, medisinsk forskning om marin ernæring, forskning om marin ledelse, samt kulturvitenskapelig forskning om kystkultur. Slik var «marin forskning og utdanning» som UiB-aktivitet knyttet til hav og fisk betydelig utvidet over tid.<sup>139</sup> Ambisjonene vokste, noe som er tydelig i avtalen om samarbeid som universitetet og HI inngikk i 2015 for å skape det som skulle bli

En verdensledende marin forskningsklynge som skal utvikle ny kunnskap om våre havområder, marine ressurser og akvakultur for å realisere potensiale for bærekraftig verdiskapning i de marinrelaterte næringene.<sup>140</sup>

136 *Evaluation marine research and education 2014*: 13.

137 Sst. Uni Research var den gangen eid 85 % av UiB.

138 [www.uib.bio](http://www.uib.bio) med en henvisning til rapporten (2018).

139 Rammer for organisering av universitetets marine satsing. Universitetsstyret, sak 32/2016.

140 Avtale om strategisk samarbeid mellom Havforskningsinstituttet og Universitetet i Bergen 29.04.2015.

Forskningsklyngen skulle bidra til å skape «blå vekst» i en «blå økonomi» ved å mette fremtidens «blå kunnskapsbehov».<sup>141</sup> I klyngen samarbeidet CMR AS, HI, Helse Bergen HF, Nansensenteret, NIFES, Nofima, Uni Research AS og UiB. Peter M. Haugan, professor og instituttleder ved Geofysisk institutt, ble leder for klyngen. Dette kan ses som en nysatsing på Bergen marine forskningsklynge fra 2008. I 2011 ble Haugan direktør ved Nansensenteret, men kom tilbake til UiB. Siden gikk han til en stilling ved HI. Fra 2017 har UiB hatt en marin direktør og fakultetet en visedekan for marin satsing.<sup>142</sup>

Bruken av begrep som «blå» og «marin forskning» viser også til forskningspolitikken. Den ga seg for eksempel et uttrykk i 2011, da lanserte Fiskeri- og kystdepartementet strategigruppen *HAV21*. I 2012 anbefalte gruppen å øke forskningsinnsatsen om havrelaterte tema som teknologi, økosystem, bærekraft og helse, nordområdene, havrett og -forvaltning, mat og marked og nye marine råvarer. Strategigruppen vektla at prosjekter burde organiseres tverrfaglig og tverrsektorielt for å møte utfordringer innenfor forvaltning og næringsliv.<sup>143</sup> I langtidsplanen for forskning og høyere utdanning fra 2014/15 slo da også Solberg-regjeringen fast at den ville «trappe opp innsatsen til forskning og høyere utdanning om havet» for å oppnå økte verdier fra næringer på havet, i kystområdet og på kontinentsokkelen, bedre forvaltning av økosystemer og ressurser i havområdet og rent hav og sunn og trygg sjømat.<sup>144</sup>

På 2000-tallet har skiftende regjeringer framstilt havet som en potensiell skattkiste med nye ressurser i en tid der landjordas ressurser blir knappere. Norsk olje ble funnet på havets bunn, og hvem visste hva mer havet kunne skjule når oljealderen nærmet seg slutten? Dette krevde forskning og utvikling i det som bredt kunne defineres som marin sektor, ikke bare fiskeri og akvakultur, men også energi- og farmasiorientert virksomhet. Marin FoU måtte også være tverrfaglig orientert. Slik kan de bergenske avtalene fra 2008 og 2015 om marin forskningsklynge forstås som del av en mer all-

141 Sst.

142 Marin direktør var Amund Måge, visedekan for marin satsing var Nils Gunnar Kvamstø, sistnevnte ble direktør ved HI i 2022. Tidligere hadde også biologiprofessor Jarl Giske vært dekan for marin satsing.

143 Fiskeri- og kystdepartementet (2012). *HAV21*. FoU-strategi for en havnasjon av format.

144 Meld. St. 7 (2014–2015): 17–18.

menn vending mot havet, der forskning var en sentral innsatsfaktor for «blå verdiskapning». Dette var heller ikke bare del av en nasjonal forsknings- og næringspolitikk. Også i EU var det forskningsprogrammer for havet – og andre universiteter markerte seg også som «blå», som Göteborgs universitet.<sup>145</sup>

Bergen marine forskningsklynge var ikke det eneste samarbeidet som ble fornyet. I 2014 åpnet statsminister Erna Solberg Hjortsenteret for marin økosystemdynamikk. Det skulle koordinere søknader institusjonene samarbeidet om, med ambisjonen om å få en SFF-tildeling. Da det ikke lyktes i 2017, ble senteret lagt ned.<sup>146</sup> I 2015 og i forbindelse med den siste avtalen om forskningsklyngen lagde HI og UiB avtale om samlokalisering.<sup>147</sup>

Det var imidlertid skjær i sjøen for samlokalisering av HI og UiBs forskningsmiljø. Fiskeridepartementet og senere Næringsdepartementet hadde ansvar for å velge ny lokalisering for Havforskningsinstituttet.<sup>148</sup> Skulle HI flytte fra Nordnes ut av Bergen – til Askøy, eller til Marineholmen eller til Dokken? UiB ville ha HI til Marineholmen, der hadde det i flere tiår hadde vært satset på utbygging i samarbeid med private aktører. Ved HI var det usikkerhet. Direktøren fra 2016 til 2021, Sissel Rogne, argumenterte med at det var for dårlige kaiforhold ved Marineholmen, og vektla at HI og UiB også hadde svært ulike oppgaver. HI som forvaltningsorgan måtte ta andre hensyn enn forsknings- og innovasjonshensyn. Valget tok regjeringen – og den valgte å bygge nytt HI på Dokken, men ikke langt fra universitetets bygningskomplekser, og i statsbudsjettet for 2021 kom den første bevilgningen.<sup>149</sup>

145 <https://www.gu.se/havet>

146 Statsminister Erna Solberg åpnet Hjortsenteret i 2014. <https://www.uib.no/aktuelt/62606/statsministeren-%C3%A5pnet-marint-forskningssenter>

147 Avtale om strategisk samarbeid mellom Havforskningsinstituttet og Universitetet i Bergen 29.04.2015.

148 Fiskeridepartementet gikk inn i Næringsdepartementet fra 2015 (Solberg-regjeringen) ([www.nsd.no](http://www.nsd.no).)

149 Havforskningsinstituttet 7.10.2020, nyhetsoppslag: «Friske midler til byggeplaner på Dokken».

## Ernæringsutdanning

Også for ernæringsfagene fikk fiskeforskningen betydning. Fra 1972 med opprettelsen av Norges fiskerihøgskole, tok, som vist, mange hovedfag og doktorgrader i ernæringsbiologi ved UiB, i samarbeid med Vitamininstituttet. Rundt år 2000 og med kvalitetsreformen i høyere utdanning åpnet det seg nye muligheter for studiefinansiering. Det kunne oppnås dekning for 40 prosent av studieplasskostnadene etter oppnådde studiepoeng, også der institusjonene ikke hadde studieplasser.<sup>150</sup> Ved UiB ble det etablert to nye studier med basis i resultatinntekter: profesjonsstudiet i farmasi og bachelor- og masterutdanning i ernæring.<sup>151</sup> Studietilbud innenfor fiskeernæring fantes; nå fikk humanernæring et utdanningsløp, med «gjenbruk» av emner i eksisterende fag og resultatinntekter.

Initiativet til en humanernæringsutdanning kom fra forskere ved Helse Bergen og UiB med interesse for ernæring og marine tema, lakseforskning og oppdrettsnæring, ved Det matematisk-naturvitenskapelige og Det medisinske fakultet, samt fra instituttsektoren, først og fremst NIFES og HI. Dette synliggjøres i det første programstyret; flere medlemmer hadde flerinstitusjonell tilknytning. Det ble ledet av Alfred Halstensen, professor i indremedisin. Programstyret samarbeidet med HI, NIFES og Helse Bergen både om undervisning og veiledning. Daværende prorektor, Rune Nilsen, viste til at en ernæringsutdanning forente mange hensyn, i et intervju i På Høyden:

Programstyret for ernæring er ei styringsgruppe for både forskning og utdanning, som er ein noko uvanleg modell. Eg er imponert over korleis partnerinstitusjonane har gripe fatt i dette. Næringslivet er også trekt inn heilt frå starten, slik at vi er i ferd med å utvikle eit innovasjonsorientert miljø som byggjer på forskning og utdanning.<sup>152</sup>

150 I kapitlet om de økonomiske ressursene i bind 1 omtales endringene i finansiering av studieplasser.

151 Bachelorprogrammene ble opprettet i 2004, universitetsstyret sak 86/2004, og masterprogrammet i klinisk ernæring, i sak 4/2008. Da ble det gitt en ekstra ressurstildeling.

152 Se oppslag i BT 7.1.2005 om planene for ernæringsssatsingen, med intervju med Halstensen, og På Høyden 3. mai 2005.

Masterprogrammet i klinisk ernæring ble etablert i 2008.<sup>153</sup> I samarbeid med Helse Bergen er det åpnet et Senter for ernæring, med omfattende eksterne forskningsmidler, blant annet fra Frank Mohn-stiftelsen, siden fra Bergens forskningsstiftelse (nå Trond Mohn-stiftelsen), Mohn ernæringsforskningslaboratorium (2018–2023) er ledet av ernæringsprofessor Jutta Dierkes.<sup>154</sup> Fra 1940-årene bidro vitaminforskerne ved Fiskeridirektoratet til ernæringsundervisning av medisinerne. Siden var ernæringsforskningen lenge biokjemisk orientert, men med studieprogrammet i klinisk ernæring er forskningstema og perspektiver utvidet. Fra å være et studieprogram initiert av aktører knyttet til det akvakulturelle kompleks ble det et humanernærings-utdanningsprogram, forankret i internasjonal og medisinsk orientert ernæringsvitenskap.

### *Forbindelser som problem*

Samtidig som marin forskning og utdanning ble strategisk satsingsområde ved UiB, endret vitenskapens forhold til staten og næringslivet seg. I 2003 skiftet Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt navn til Nasjonalt institutt for ernæring og sjømatforskning (NIFES), og det ble lagt direkte under Fiskeridepartementet. Det samme skjedde med HI vel ti år tidligere. Dette innebar at instituttene ble organisert fjernere fra fagkyndigheten i direktoratet og nærmere politikken. Fra 1.1.2018 ble NIFES fusjonert inn i HI. Vedtekter sikrer faglig uavhengighet, men departementet styrer instituttet, til dels ganske detaljert gjennom tildelingsbrev og oppdrag. Som vi har sett, var det nært samarbeid mellom akvakulturindustrien, staten og forskere fra universitetet og fra instituttsektoren i Bergen. Nettopp spørsmålet om forholdet mellom politikk, næring og vitenskap ble en utfordring fram mot 2020-tallet.

Et eksempel er forskningsprosjektet om lakselus i Gud-dalselva i Kvinnherad i regi av HI. Våren 2016 krevde Norske Sjømatbedrifters Landsforening (NSLF) innsyn i dokumenter og

153 Universitetsstyret, sak 4/2008. Universitetsstyret tildelte senere frie studieplasser til ernæringsutdanningen, i 2020-årene utdannes det årlig om lag 20 kliniske ernæringsfysiologer, og flere har tatt doktorgrad.

154 <https://www.uib.no/en/mohn-nutrition>



e-poster fra forskningsprosjektet. Ifølge foreningens advokat ble det krevd innsyn for å undersøke hvordan penger bevilget til bevaring av villfisk brukes, og om disse ble brukt på en måte som «gir mest mulig villfisk for penga».<sup>155</sup> Saken eskalerte da fiskeriminister Per Sandberg (FrP) i regjeringen Solberg kalte inn til oppvaskmøte med involverte parter i mars 2016. Sandberg krevde at HI måtte bli mer næringsvennlig, og at HI skulle legge regjeringens ønske om en «vekst på fem-seks ganger frem til 2050» til grunn for forskningen. På spørsmål om hva som ville skje dersom forskerne ikke mente målet var forsvarlig, svarte Sandberg: «HI skal legge til grunn at det er forsvarlig, og da må de lage modeller som gjør det forsvarlig å nå de målene.»<sup>156</sup> Påstanden utløste stor debatt om forskningens frihet og «næringsvennlighet», og Sandberg måtte trekke uttalelsene sine tilbake.

Saken var ikke enestående. Dette ble tydelig i 2017 da Morgenbladet publiserte en artikkelserie om akvakulturforskning. Hovedbudskapet var at denne forskningen manglet kritisk brodd og ofte foregikk i nært samspill med statens og næringens interesser. Et eksempel fra NIFES ble trukket fram. Forskere som hadde arbeidet der, forklarte at de var nektet å uttale seg om forskningsfunn om miljøgifter i laks. Videre møtte en amerikansk studie som påviste miljøgifter i laks, også sterk motstand fra NIFES og Folkehelseinstituttet.<sup>157</sup> Kritiske forskere utenfor det «lakseindustrielle kompleks» tok de kritiserte studiene i forsvar. I en annen artikkel ble det vist at Fiskeri- og havbruksnæringens forskningsfond (FHF) håndplukket forskere, skjulte forskningsresultater som kunne være negative for næringen, og at forskere med aksjer i næringen fikk prosjektene.<sup>158</sup> Ikke bare i norske farvann ble det reist kritikk mot miljøskader fra oppdrettsnæringen, det samme skjedde i Canada, der også norsk-eide oppdrettsselskaper anklages for miljøødeleggelse.<sup>159</sup>

Et tredje eksempel gjelder en klage selskapet AquaGen rettet mot fiskehelsegruppen ved UiB i 2009. Bakgrunnen var at tre UiB-

155 Even Norheim Johansen mfl., *Advokat forsvarer innsynsbombe mot hauforskere*. Fra HI ble det omtalt som en «dritt pakke».

156 Anders Haga. Sandberg, «Forskerne skal være næringsvennlige», BT 31. mars 2016.

157 Simen Sætre mfl., «De forbannede lakseforskerne», Morgenbladet 9. juni 2017.

158 Simen Sætre mfl., «Millionene som bygger sjømatnasjonen», Morgenbladet 10. november 2017.

159 Som av veterinær og aktivist Alexandra Morton i boka *Not on My Watch*, se Dag og Tid 9.4.2021: 14–15.

forskere fra fiskehelsegruppen publiserte en artikkel der det sto at lakserogn fra Norge overførte det såkalte ILA-viruset til Chile.<sup>160</sup> Dette viruset utslettet nesten oppdrettsnæringen i Chile tidlig på 00-tallet. AquaGen var blant selskapene som solgte lakserogn og smolt. Som et ekko av tidligere kontroverser mellom veterinærer og fiskehelsebiologer handlet det om at veterinærenes forståelse av ILA-viruset var at det smittet horisontalt, altså fra fisk til fisk. Fiskehelsebiologene fastholdt at det også smittet vertikalt fra mor til barn. AquaGen hevdet at materialet i studien ikke holdt mål, og at den ikke tok nok hensyn til tidligere funn. Striden varte i flere år, men UiB-forskerne Siri Vike, Are Nylund og Stian Nylund er frifunnet av Nasjonalt utvalg for gransking av uredelighet i forskning.<sup>161</sup>

Forskere opplevde at oppdrettsnæringen trakk kritisk akvakultur- og fiskerelatert forskning i tvil; samtidig ble det vist til at næringsnyttig heller enn kritisk forskning fikk prosjektmidler. Poenget her er ikke å undersøke hvem som hadde rett, men kontroversene viser at nærheten mellom akvakulturforskningen, akvakulturturnæringen og politikken ble problematisert på 2010-tallet. Stadig mer fiskeforskning ble knyttet tett til stat og næring. Samtidig kom det fra offentligheten kritiske spørsmål til disse forbindelsene.<sup>162</sup>

Kan disse eksemplene ses som klassiske kontroverser om grunnforskning og anvendt forskning der de kritiske og uavhengige studiene ble sett som «renere» enn studiene med tilknytning til næring og forvaltning? Slik vi ser det, er det mer komplisert. Snarere handlet kontroversene om forskning som ikke ga de resultatene næringene ønsket. Resultatene fra Guddalselva-prosjektet, forskningen om ILA-viruset og forskningen om miljøgifter i laks kunne ha blitt nyttige for mange, som for den statlige miljøforvaltningen og det statlige mattilsynet. Problemet kan ikke så lett sies å være manglende nytte av resultatene. Snarere ga resultatene mulige utfordringer for næringen og for regjeringens ønske om økt vekst. Slik var ikke mangfoldet av forbindelser mellom vitenskap, stat og

160 Saken fikk stor oppmerksomhet fra ca. 2005 (endelig beslutning i 2017). Styrenotatet fra AquaGen, klagen, de etiske komiteers beslutning osv. er tilgjengelig her: <https://aquagen.no/2017/06/21/redelighet-sannferdighet-og-etterrettelighet-er-grunnleggende-forskningsetiske-krav-bade-i-industri-og-i-akademia/>

161 Simen Sætre mfl., «Et forskermareritt», *Morgenbladet* 23. juni 2017.

162 Boka *Den nye fisken* som ble publisert da arbeidet med dette kapittelet gikk mot slutten, er et godt eksempel på denne typen kritikk, Sætre & Østli 2021.

næring noe nytt. Det nye var heller viljen til å styre forskning og kritikk av det som i økt grad anses som uheldige forbindelser.

### Forvaltning, vitenskap og næringer

Den akvakulturorienterte forskningen ved UiB utviklet seg i samspill med forskningsmiljøer ved Fiskeridirektoratets institutter, HI og Vitamininstituttet. Forbindelsene var mange. For det første arbeidet en god del av forskerne som var utdannet ved UiB, ved instituttene. Samtidig ble forskere fra instituttsektoren benyttet som undervisere ved UiB; noen hadde delstillinger eller gikk over i professorater ved UiB. Det gikk karriereveier mellom universitet og instituttsektor i flere spor. Akvakulturforskningens behov for avansert og kostbar forskningsinfrastruktur motiverte til sambruk. Samtidig som akvakulturnæringen vokste seg stor, endret også universitetet seg. Ut over i 1980-årene vendte UiB seg gradvis utover og prioriterte forskning knyttet til myndighetenes satsingsområder og til andre kilder til finansiering. Lakseindustriens omfang, dens store verdier og mange risikoer, kunne motivere og mobilisere til så vel nye grunnforskningsinitiativer som utforskning av praktiske problemers løsninger.

Institusjonene for vitenskap og forskning knyttet til fisk – og til hav – i Bergen var fra begynnelsen av forankret i ulike deler av statsforvaltningen og tilhørte ulike politikkområder. Fiskeriforvaltning, fiskeripolitikk og næringspolitikk har vært et annet «hjem» for forskning enn universitetets – og før det museets tilhørighet til politikken departement for vitenskap, kultur og høyere utdanning. Universitetsforskningen har vært – og er – noe forskjellig, i ulike sammenhenger, og noen ganger ble den aktivt mobilisert for konkret, næringsrettet forskning. Statens, Stortingets og regjeringenes forsknings- og næringspolitikk har søkt å mobilisere universitetene – samtidig har universitetene med sin lovfestede akademiske frihet og kravet om uavhengig forskning valgt ulike prioriteringer, ut fra vurderinger og universitetspolitiske posisjoner. I 2021 er ble prosjektet Havbyen Bergen etablert etter initiativ fra Bergen

kommune, med en lang rekke partnere, blant dem UiB.<sup>163</sup> Blant målene med prosjektet er å bidra til å fremme FNs bærekraftsmål nummer 14 om havet. Siden 2018 har UiB hatt FN-mandat som globalt knutepunkt for dette bærekraftsmålet. I 2021 ble mandatet fornyet av FN.<sup>164</sup> Dette er en anerkjennelse, men kan også være en forpliktelse som tynger.

Begreper som «det blå universitetet» eller «havuniversitetet» kan ha oppstått i situasjoner der den nasjonale forskningspolitikens ønske om å få bidrag til vekst i de marine næringene har møtt et universitet som samarbeider med forskningsinstitusjoner i sitt omland og erfarer økt konkurranse om ressurser. Slik har dette kapitlet vist at vitenskapshistorier ved UiB er vevd sammen med forvaltnings- og industrihistorier, og at mange av universitetets særtrekk ikke kan forstås uten å ta disse med i betraktning.

Den skandinaviske eller nordiske fiskeforskningen er ikke tematisert her. Som vist ble det tatt til orde for en felles nordisk utdanning på 1970-tallet; samtidig viste en kartlegging fra 1980 svært lite fiskeforskning utenfor Norge. At UiBs vennskapsby, Göteborg, også profileres som havuniversitet, kunne talt for en sammenlignende studie. Det kunne ha gitt mulighet til å drøfte forskjeller og likheter, særlig med tanke på Asdal og Gradmanns poeng om det spesielle med stat–vitenskap-relasjoner i Skandinavia.

Med vår studie vil vi understreke det tydelige skiftet fra 1970-tallet i så vel utdanning som forskning og oppkomsten av det nye, store havbruket. Da kom også UiB inn i fiskeforskningsfeltet, med så vel grunnforskning som mer anvendt forskning. I historien om fiskeforskningen ved UiB og i Bergen har det over tid alltid vært forbindelser mellom vitenskapen, de statlige forskningsinstituttene og næringslivet. Disse relasjonene har likevel ikke alltid vært formatert på samme vis. For en dypere innsikt i slike relasjoner kunne en studie om fiskeriforvaltningens forskningsinstitusjoner og deres relasjoner til så vel politikk og forvaltning som til samarbeidet med universitetet vært fruktbar. Slik vi ser det, kan stat–vitenskap-relasjonene nok variere fra land til land, men også ved

163 <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/havbyen-bergen/om-prosjektet>. UiB har en viktig rolle i prosjektet, se: <https://www.uib.no/node/144801/havbyen-bergen-samler-regionen>

164 <https://www.uib.no/b%C3%A6rekraft/145707/uib-f%C3%A5r-fornyet-fn-mandat-p%C3%A5-b%C3%A6rekraft-og-hav>

ett universitet, innenfor ett forskningsfelt, kan det finnes ulike relasjoner mellom stat og vitenskap. Det er derfor ikke mulig å finne entydige og varige formateringer av slike relasjoner over tid. Forbindelsene er i stadig endring, men de har vært med på å forme universitetet på ulike måter, til ulike tider.

## Litteratur og kilder

- Amdam, R.P. & Sogner, K. (1985). *Rik på kontraster, Nyegaard & Co: En norsk farmasøytisk industribedrift*. Oslo: Aschehoug.
- Asdal, K. & Gradmann, C. (2014). Introduction: Science, technology and medicine – and the state: The science–state nexus in Scandinavia, 1850–1980. *Science in Context*, 2, 177–186.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Larsen, E., Mangset, M. & Schwach, V. (2019). *Avhengig av forskning: De norske forskingsrådenes historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Clarke, W. (2006). *Academic charisma and the origins of the research university: The making of the modern research university*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Dragesund, O., Johansen, A. & Nævdal, G. (2011). Høyere undervisning i fiskeribiologi og akvakultur – tanker om fortiden og situasjonen i dag. *Naturen*, 4, 149.
- Elvbakken, K.T. (2017). Veterinarians and public health: Food control in the professionalization of veterinarians. *Professions and Professionalism*, 7(2), e1806. <https://doi.org/10.7577/pp.1806>
- Elvbakken, K.T. (2020). Physiology and hygiene in the history of nutrition science: The Norwegian case 1870–1970. *Social History of Medicine*, 33(1), 288–308.
- Elvbakken, K.T. & Ludvigsen, K. (2016). Medical professional practices, university disciplines and the state: A case study from Norwegian hygiene and psychiatry 1800–1940. *Hygiea Internationalis*, 12(2):7–28. [10.3384/hygiea.1403-8668.161227](https://doi.org/10.3384/hygiea.1403-8668.161227)
- Elvbakken, K.T. & Lykknes, A. (2017). Relations between academia, state and industry in the field of food and nutrition: The Norwegian chemist Sigval Schmidt-Nielsen (1877–1956) and his professional roles, 1900–1950. *Centaurus*, 58, 257–280.
- Evaluation of the Strategic Priority Area Marine Research and Education at the University of Bergen (2014). Rapport fra internasjonal ekspertgruppe til universitetsstyret 2014.
- Fiskeridirektøren (1965). *Årsberetning vedkommende Norges fiskerier 1965, nr. 8, Fisker-undervisningen 1964–65*.
- Fiskeri- og kystdepartementet (2012). HAV21. *FOU-strategi for en havnasjon av format*.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. & Trow, M. (1994). *The new production of knowledge. The dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage.
- Halvorsen, A. (1967). *Et universitet i vekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansson, O. (1982a). Veterinærtjenesten for fisk. *Norsk veterinærtidsskrift*, 4, 264.
- Hansson, O. (1982b). Fiskeoppdretterne ønsker mer hjelp av veterinærene. *Norsk veterinærtidsskrift*, 4, 263.
- Helland-Hansen, B. & Nansen, F. (1909). *The Norwegian Sea. Its physical oceanography based upon the Norwegian research 1900–1904*. Report on Norwegian fishery and marine investigations, IV–V.
- Helle, K.B., Marinez, A. & Reed, R. (2013). *Fra Allégaten via Arstadvollen til Ulrikens fot, 1963–2013*. Universitetet i Bergen.
- Hjort, J. (1900). Michael Sars – første togt. *Norsk Fiskeritidende*, 19, s. 403.
- Hordvik, I. & Helland, D.E. (2016, 9. september). *Minneord om Curt Endresen*. Hentet fra [www.bioinfo.uib.no](http://www.bioinfo.uib.no)
- Hovland, E., Møller, D., Haaland, A., Kolle, N., Hersoug, B. & Nævdal, G. (2014). *Over den leiken ville han rå*. *Norsk havbruksnærings historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Haaland, A. (1996). Bergens Museums historie 1825–1945. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I (s. 10–188). Universitetet i Bergen.
- Jacobsen, K.D. (1982). Erling Fjellbirkeland og Hovedkomiteen for norsk forskning. I: K.D. Jacobsen (red.), *Fortid og framtid i forskning og velferd* (s. 141–146). Oslo: Universitetsforlaget.

- Kjæmpenes, W.M. (2012).** *Fish disease – Who cares and who cures? A comparative study of professionalization and division of work in the health of farmed fish in Norway and Scotland* (Doktoravhandling). Department of Administration and Organizational Theory, Universitetet i Bergen.
- Kolle, N. (2014a).** Gjennombruddet. I: N. Kolle, A. Haaland, B. Hersoug, D. Møller, G. Nævdal & E. Hovland, *Over den leiken den ville han rå, Norsk havbruksnærings historie* (s. 117–151). Bergen: Fagbokforlaget.
- Kolle, N. (2014b).** En næring for distriktene. I: N. Kolle, A. Haaland, B. Hersoug, D. Møller, G. Nævdal & E. Hovland, *Over den leiken den ville han rå, Norsk havbruksnærings historie* (s. 151–179). Bergen: Fagbokforlaget.
- Meld. St. 7 (2014–2015).** *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2015–2024.*
- Møller, D. & Haaland, A. (2014).** Selvhjelp og statsøtte. I: E. Hovland, D. Møller, A. Haaland, N. Kolle, B. Hersoug & G. Nævdal, *Over den leiken ville han rå. Norsk havbruksnærings historie* (s. 87–116). Bergen: Fagbokforlaget.
- NAVF (1984).** *Opprustningsplan innen norsk molekylærbiologi og bioteknologi.* Rådet for medisinsk forskning og Rådet for naturvitenskapelig forskning.
- Njaa, L.R. (1997).** *Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt 50 år i 1997, fra avdeling til institutt.* Bergen: Ernæringsinstituttet.
- NOU 1977: 39.** *Fiskeoppdrett.*
- NOU 1988: 3.** *Nasjonal handlingsplan for havbruksforskning.*
- Rollefsen, G. (1940).** Utlekking og oppdretting av saltvannsfisk. *Naturen*, s. 198.
- Rollefsen, G. (1979).** *Akvariet i Bergen.* Bergen: F. Beyer.
- Roll-Hansen, N. (1996).** Biologien ved Bergens Museum og Universitetet i Bergen. I: N. Roll Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K. A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen. *Universitetet i Bergens historie.* Bind II (s. 10–126). Oslo: Universitetsforlaget.
- Schwach, V. (2000).** *Havet, fisken og vitenskapen: Havforskningsinstituttet 100 år.* Bergen: Havforskningsinstituttet.
- Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme (1929).** *En fremstilling af selskabets virksomhed i 50 aar.* Bergen: Selskabet for de norske Fiskeriers Fremme.
- Skreslet, S. (1980).** *Høyere fiskeriundervisning og fiskeriforskning i Norden.* Rapport 5:1980. Nordland distriktshøgskole.
- Slagstad, R. (1998).** *De nasjonale strateger.* Oslo: Pax.
- St.meld. nr. 36 (1970–71).** *Om fiskeriforskningen.*
- St.meld. nr. 60 (1984–85).** *Om forskningen i Norge.*
- St.meld. nr. 43 (1991–92).** *Om det nye forskningsrådet.*
- St.meld. nr. 36 (1992–93).** *Forskning for fellesskapet.*
- St.meld. nr. 51 (1997–98).** *Fiskeriforskning. Perspektiver på utvikling av norsk fiskerinæring.*
- Sætre, S. & Østli, K. (2021).** *Den nye fisken. Om temmingen av laksen og alt det forunderlige som fulgt.* Oslo: Spartacus.

# Kapittel 9

## Olje – vitenskap og ny kunnskapsøkonomi

*Kari Tove Elvbakken  
og Terje Finstad*

Lille julaften 1969 fant oljeselskapet Phillips olje på det som ble kjent som Ekofiskfeltet. Da hadde letingen etter olje i den norske delen av Nordsjøen foregått noen år, med funn av mindre felt som den gangen ikke var drivverdige. Men de oljeforekomstene som ble funnet på 1970-tallet, var lønnsomme å utvinne – og det ble begynnelsen på det norske oljeeventyret og på store endringer i det norske samfunn. Dette kapitlet handler om oppdagelsen av oljen og kontroverser om oljeforskningens plass ved universitetet. Det tar opp noen vendepunkt, som satsingen på oljeforskning og utdanning på 1980-tallet og begynnende kritikk mot oljeengasjementet fra først på 2000-tallet. Oljeforskning var lenge del av det blå, det marine satsingsområdet ved UiB, men er nå del av energiforskningen. Med vendingen mot innsats for å bidra til å nå FN's bærekraftsmål, forsvant så og si oljen ut fra det blå. Dette er en historie om grunnforskning, oljeselskap, teknologi, utdanning og om konflikter og universitetsstrategier.



Oljearbeidere i Nordsjøen. Foto: Per-Anders Rosenkvist, Samfoto.





Det norske oljeeventyret oppsto ganske så samtidig med en økende bevissthet om at verden sto overfor en ressurskrise. Rapporten *Limits to growth* fra 1972 slo fast at den økonomiske veksten i verden var i ferd med å ødelegge livsvilkårene på jorda, og internasjonalt fikk oljekrisen i 1973 stor oppmerksomhet.<sup>1</sup> Samtidig ble problemer knyttet til forurensning og krav om miljøvern diskutert, i Norge og internasjonalt.<sup>2</sup> Ressurskrise og miljøkrise kalte på forskningsinnsats, forskningsstrategier og på offentlige tiltak.

Da Stortinget behandlet St.meld. 35 (1975–76) *Om forskningens organisering og finansiering* i 1976, ble både ressurser og forskning diskutert.<sup>3</sup> Hovedtema i komitéinnstillingen og debatten i stortingsalen gjaldt organisering av forskningsrådene og hvor viktig det var å satse på forskning om levekår og miljøproblemer, men ressurssspørsmål var også aktuelle.<sup>4</sup>

I et vedlegg til stortingsmeldingen hadde departementene listet opp viktige oppgaver for forskningen. Fra Industridepartementet ble det vist til Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråds (NTNF) langtidsplan for 1976–1980. Mange av industriene som hadde lagt grunnlag for økonomisk vekst, kunne ikke ekspandere videre. Blant annet skyldtes det begrenset tilgang på råvarer, som for treforedlingsindustrien og fiskeforedlingsindustrien.<sup>5</sup> For å håndtere slike utfordringer ville NTNF bidra til å få fram bedre grunnlag for beslutninger «for utvikling og bruk av energiresursene» og til å «sikre bedre utnyttelse av kjente og utforskning av nye råvareressurser, herunder ressurser på kontinentalsokkelen».<sup>6</sup> Også Finansdepartementet tok opp forskningsbehov for petroleumsvirksomheten, etter forskning om makt og levekår.<sup>7</sup> Dette ble ikke tema da meldingen ble behandlet i Stortinget.

I årene som fulgte, skulle det oppstå sterke og kontroversi-

1 Meadows mfl. 1972, Mitchell 2011, Bonneuil & Fressoz 2016.

2 I 1970 var Mardøla-aksjonen en sterk markering av motstand mot kraftutbygging og for naturvern. Se Anker 2020 om norsk natur- og miljøvern og ideene som var sentrale.

3 St.meld. nr. 35 (1975–76) ble lagt fram av Brattelis regjering (A) og behandlet i mai 1976, nesten 10 år etter siste stortingsdebatt om forskningspolitikk, i 1967. Like før var St.meld. nr. 25 (1974–75) som tok opp petroleumsvirksomheten diskutert.

4 Innst. S. 290 (1975–76), St.tid. 24.5.1976: 3665–3711.

5 St.meld. nr. 35. (1975–76), vedlegg 3: 107–111 (Om Industridepartementets vurdering av forskningsbehov).

6 Sst.: 107.

7 Sst.: 103–104.

elle forbindelser mellom oljeindustri og vitenskap. I historikeren Gunnar Nerheims oljehistorie viser han hvordan oppbygging av relevante fagmiljø og utdanninger var noen av forutsetningene for at en norsk oljeindustri kunne se dagens lys. Samtidig ble det tidlig klart at oljen ikke bare var et eventyr, men også brakte med seg betydelige utfordringer både for miljøet og for universitetene.<sup>8</sup>

Med utgangspunkt i slike perspektiver vil vi utforske hvordan funnet av olje og endringer i oljenasjonen Norge, påvirket kunnskapsinstitusjoner, universitetene – og særlig det i Bergen. Hva bidro UiB med til oljeeventyret, hvilke forskningsmiljø bidro, og hvordan? Vi vil undersøke det som skjedde da oljealderen kom til universitetet, med forskning og utdanning, og også generelt påvirket universitetenes ressurstilgang.

### Oppdagelsen av sokkelen – strid om forskning

I 1958 vedtok Havrettskommisjonen at midtlinjeprinsippet skulle gjelde for råderett over havområder. Da det ble funnet gass i Groningen året etter, ble utenlandske oljeselskap interessert i å lete etter olje i Nordsjøen. Under Havrettskommisjonens arbeid med prinsippene for deling av kontinentalsokkelen, ba Utenriksdepartementet om en uttalelse fra Norges Geologiske Undersøkelser (NGU) om mulighetene for at det fantes mineralske råstoffer på kontinentalsokkelen.<sup>9</sup> NGUs konklusjon om at «man kan se bort fra muligheten at det skulle finnes kull, olje eller svovel på kontinentalsokkelen på den norske kyst» brukes ofte som eksempel på vitenskapelig skepsis mot at det kunne finnes olje- og gassforekomster på norskekysten. Sjeldnere siteres innledningen. Der slo NGU fast at selv om det hastet, kunne det ikke gis en gjennomarbeidet utredning eller uttalelse om Norges mulige mineralske råstoffkilder under kontinentalsokkelens hav; det var kompliserte problemer knyttet til «kontinentalsokkelens geologi og råstoffkilder langs Norges kyst».<sup>10</sup> Det var lite kunnskap om sokkelen og hva som

8 Nerheim 1994.

9 Bjørlykke 2019. Statsministerens nyttårstale 2010. [www.regjeringen.no](http://www.regjeringen.no) Norsk oljehistorie på 5 minutter – <https://www.regjeringen.no/no/tema/energi/olje-og-gass/norsk-oljehistorie-pa-5-minutter/id440538/>

10 Sitert av Sellevoll 1996: 6.

kunnes finnes der. Den grunnleggende geologien på havbunnen var ganske ukjent, og NGU måtte nærmest gjette. Som vi skal se, ønsket flere norske miljøer å utforske og få mer kunnskap om norsk kontinentalsokkel, men selv om oljedrømmen begynte å ta form, var det ikke enkelt å få støtte til denne typen prosjekter.

*Ny forskning – ny kunnskap – hva med forskningsressurser?*

Generelt betones ikke forskningens rolle – eller oljens vitenskapshistorie – så sterkt i historier om da Norge ble til en oljenasjon.<sup>11</sup> Det kan også se ut som om myndighetene ikke prioriterte å finansiere kontinentalsokkelforskning på 1960-tallet.<sup>12</sup> Ved Jordskjelvstasjonen ved UiB var det imidlertid forskere som tok fatt i spørsmål knyttet til kontinentalsokkelen. Det kom ulike initiativer derfra for å få til ny forskning om geologien på kontinentalsokkelen, med nye metoder og ressurser.<sup>13</sup>

Ett initiativ var UiB-geologen Markvard A. Sellevoll involvert i. I 1959 var han stipendiat og i Stuttgart på studieopphold. Sellevoll besøkte professor Heinz Menzel ved Bergakademiet i Clausthal-Zellerfeld på vei til hjem til Bergen.<sup>14</sup> Han ledet en gruppe som arbeidet med å utvikle instrumenter for marinseismiske målinger på havbunnen, heller enn i havoverflaten, som var det vanlige den gangen. Til Sellevolls overraskelse ønsket Menzel samarbeid om testing av disse nye instrumentene, og han kontaktet sjefen, Arne Kvale, og maringeologen Hans Holtedahl ved UiB. Det var ikke noe miljø for seismikk og seismologi ennå, men geologene så samarbeid med Meinzel som interessant. Sammen lagde de et prosjekt for å foreta målinger for å finne den geologiske grensen mellom Norge og Danmark. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF)

11 Ryggvik, Smith-Solbakken & Tollaksen 2009.

12 I historien om NGU vises det til at geologisk kartlegging av kontinentalsokkelen ikke var en viktig oppgave for NGU. På 1960-tallet var norske myndigheter negative til slik forskning, se Børresen & Wale 2008.

13 Jordskjelvstasjonen ble til ved Bergens museum i 1905. Da UiB ble opprettet, var Jordskjelvstasjonen først del av Geologisk institutt, deretter ble den i 1960 et eget institutt, Sellevoll & Sundvor 2001, 2005.

14 Markvard A. Sellevoll (1923–2020) var instituttstyrer ved Jordskjelvstasjonen fra 1968–1974, professor i den faste jords fysikk ved Institutt for geofysikk 1975–1990. Pioneren: Markvard Sellevoll – Geo365 <https://geo365.no/aktuelt/pioneren-markvard-sellevoll/>

støttet prosjektet med en måneds drift av forskningsskipet Helland-Hansen. Det ble til «Skagerrakprosjektet».<sup>15</sup>

Forskningsprosjektet forente flere ønsker. Meinzel fikk testet apparatur for seismiske undersøkelser, og Kvale og Holtedahl kunne utforske geologien på norsk kontinentalsokkel. Prosjektets hovedmål var å gi norske myndigheter kunnskap om hvor den geologiske grensen mellom Norge og Danmark gikk, det var uklart den gangen. Det ble gjennomført et vellykket testtokt i Sørfjorden i 1961. Apparaturen virket, nå trengtes det flere ressurser for forskning. Ved Jordskjelvstasjonen var det nå også flere ansatte, Stortinget bevilget midler til et dosentur (som Sellevoll fikk) og en stipendiat i 1960.<sup>16</sup>

Det var også andre finansieringskilder. Professor Håkon Mosby ved Geofysisk institutt ledet NATOs komité for oseanografisk forskning.<sup>17</sup> NATO etablerte en vitenskapskomité i 1958 hvor komiteen for oseanografi var en underkomité, og det ble gitt betydelige tildelinger til fri forskning fram til midt på 1960-tallet.<sup>18</sup> Tildeling krevde tre partnere, så med én ekstra kunne Skagerrakprosjektet kanskje finansieres av NATO. Danske forskere ble rekruttert, og søknaden til NATOs oseanografiske komité fikk tilslag og midler fram til 1965. Et av funnene fra prosjektet var at det fantes sedimentære bergarter, en forutsetning for funn av olje og gass, langs den norske kystlinjen. Ved Jordskjelvstasjonen ble det vurdert som viktigst at det ble tilgang til utstyr for å gjøre seismiske undersøkelser i havet.<sup>19</sup>

I 1963 prøvde Kvale og Sellevoll, sammen med professor Christoffer Oftedahl ved Norges tekniske høgskole (NTH), å få det offentlige til å støtte videre utforskning av norsk kontinentalsokkel.<sup>20</sup> De tok først kontakt med Utenriksdepartementet som hadde ansvar for spørsmål om sokkelen. De viste til at undersøkelser

15 Sellevoll 1996: 7–8.

16 UiB årsmelding 1960–61:124–125. Sellevoll var finansiert som NAVF-stipendiat fra september 1957 til 1.1.1961.

17 NATOs vitenskapskomité (NSC) ble etablert i 1958 og fikk en underkomité for oseanografi etter en tid. Svein Rosseland (professor i astrofysikk og preses i Videnskapsakademiet) var norsk regjeringsoppnevnt medlem av komiteen fra starten til 1965. Røberg 2000. Mosby overtok etter ham, fra 1965 til 1969 (han var UiB-rector 1966–71). Han ledet rådet for oseanografi fra 1961 til 1965, Süßmann 1973.

18 Krige 2000, Røberg 2000, Ellingsen 2012.

19 Sellevoll 1996: 15–16, Bergens Tidende (BT) 31.07.1964: 7.

20 Oftedahl, statsgeolog NGU 1952–57, professor ved NTH fra 1957. (www.opptakten til oljeeventyret – Geo365)

kunne avklare om det var sedimenter «fra slutten av jordens oldtid, fra middelalderen eller nyere tid» på sokkelen, «potensielle bærere av olje, naturgass, kull, jernmalm etc.».<sup>21</sup> Men departementet ga ikke forskningsmidler.

Regjering og storting var klar over interessen for kontinental-sokkelen.<sup>22</sup> I 1962 ba selskapet Phillips Petroleum myndighetene om å få lisens for oljeleting og eventuell drift i de delene av Nordsjøen som lå på norsk territorium. Det fikk ikke Phillips. I 1963 erklærte regjeringen Gerhardsen suverenitet over norsk kontinentalsokkel og ga tillatelse til seismiske undersøkelser på norskekysten. Spørsmålet var om det fantes verdier på kontinentalsokkelen.

I 1963 oppnevnte regjeringen også et kontinentalsokkelutvalg som skulle foreslå regler for utforskning og utnyttelse av undersjøiske naturforekomster. Juristen og ekspedisjonssjefen Jens Evensen ble leder. Representanter fra Utenriksdepartementet og Industridepartementet og forskere var med. UiB var representert med Kvale. NGU og Havforskningsinstituttet (HI) var også representert.<sup>23</sup> I utvalget tok Kvale, ifølge Børresen og Wale, tydelig til orde for at myndighetene måtte satse på forskning i Norge slik at ikke utforskningen av denne delen av det norske territoriet ble overlatt til utenlandske forskere. Kvale ville ikke at norske forskere skulle stå som husmenn og bare betrakte de andres utforskning. Alle forskerne i utvalget støttet et omfattende forskningsprogram for kontinentalsokkelen som Oftedahl ved NTH hadde formulert. Ifølge Sellevoll var det stor skepsis til Kvales engasjement for slik utforskning blant utvalgsmedlemmer som ikke var forskere. Kvale ble mistenkt for å «utnytte utvalget for spesielle forskningsinteresser».<sup>24</sup> Det ble sett som viktigst å utarbeide regler for undersøkelser med henblikk på mulig utvinning av olje.

Ved UiB var Jordskjelvstasjonens folk fortsatt på jakt etter eksterne forskningsmidler. I 1964 ble Elektrokemisk AS (senere ELKEM) spurt om å gi økonomisk støtte. Selskapet var positivt til initiativet, men da det ikke fikk statlig tillatelse til å drive seismiske undersøkelser, ga det heller ikke forskningsmidler. Samme

21 Sitert i Sellevoll 1996: 15–16.

22 Hanisch & Nerheim 1992.

23 Børresen & Wale 2008: 237; fra NGU var Bjørlykke med i komiteen.

24 Sellevoll 1996: 20.

år besøkte Sellevoll Texas Instruments i USA. Dette selskapet lagde vitenskapelige instrumenter for oljeleting, og Sellevoll ønsket og lyktes i å kjøpe billig, brukt utstyr for å komme i gang med kartlegging av havbunnen.<sup>25</sup>

Det fantes også andre muligheter. NAVF, grunnforskningsrådet for alle fag, hadde et råd for naturvitenskap. Da kontinentalsokkelutvalget vendte tommelen ned for å finansiere forskningen, gikk geologene dit. Oftedahl, som var med i rådet for naturvitenskap, ble i 1964 bedt om å lage et notat om undersøkelser av kontinentalsokkelen. Det ledet til opprettelsen av et planutvalg, og det ble ledet av Kvale.<sup>26</sup> Med seg fikk han kolleger fra de viktige geologiske forskningsinstitusjonene. Den gangen befolket vitenskapsfolk fra institusjonene, fra UiO og UiB, fra NTH og forskningsinstituttene, systemet for beslutninger i NAVF. Gjennom NAVF-systemet fikk Jordskjelvstasjonen ressurser til vitenskapelige undersøkelser. Samtidig foreslo UiB å få hjemler til personell i de årlige budsjettprosessene, og i budsjettet for 1960, i en tid med sterk utbygging av UiB, foreslo regjeringen et nytt dosentur i seismologi.<sup>27</sup>

Geologene i bergensmiljøet kan sies å være preget av vitenskapelig entreprenørånd fra sist på 1950-tallet. De bygde allianser med det offentlige og med industriselskaper. Dette handlet blant annet om å skaffe støtte til kostbart utstyr som forskningen krevde. Sammen med argumenter for at forskningen var verdt å støtte, var det lovnader om å bidra til å kartlegge en ny ressurs på den norske havbunnen: oljen. Selv om forskningen ved Jordskjelvstasjonen ikke var direkte knyttet til oljeindustrien, ble forventningene om et framtidig oljeeventyr argument for å skaffe midler og utstyr. I så måte viser arbeidet ved Jordskjelvstasjonen hvordan oljen kunne sette sitt preg på et vitenskapelig miljø allerede før den var funnet. Vitenskapelig aktivitet handler ikke bare om å undersøke det som er,

25      Forsknningen trengte riktig utstyr. Meinzels apparatur kom godt med, og i 1964 kunne Sellevoll fortelle BT at Skagerrakprosjektet hadde fått kjøpt utstyr «nærmest gratis». Et instrument som ville kostet ca. 500 000 kr, fikk han til 4000. Instrumentet kunne «påvise lommedannelser som kan inneholde olje eller gass», og selv om Skagerrakprosjektet ikke hadde «noe med prospektering å gjøre», var Sellevoll klart «interessert i å få kartlagt om det er muligheter for naturrikdommer under havbunnen utenfor norsk område», BT 31.07.1964: 7.

26      I planutvalget deltok Høltedahl og Sellevoll fra UiB, Bjørlykke og Aalstad fra NGU, Gjelsvik fra Norsk polarinstitutt, Wiborg fra Havforskningsinstituttet og Oftedahl fra NTH.

27      St.prp. I (1959–60) (Kyrkje og undervisningsdepartementet, KUD), kapittel 212A og 20303, UiB: 13.

men også om å vise framtidsbilder som muliggjør forskning.<sup>28</sup> Slike tema spilte seg ut videre i kartleggingen av kontinentalsokkelen.

### *Undersøkelser av kontinentalsokkelen*

At grunnforskningsrådet NAVF ville finansiere utforskning av norsk kontinentalsokkel, tyder på at forskningen først og fremst ble oppfattet som grunnleggende, og ikke forskning som ville få betydning for norsk industri og økonomi – i alle fall foreløpig. NAVFs komité for forskning om kontinentalsokkelen lyste ut de første midlene i 1965.<sup>29</sup> Til UiB og Jordskjelvstasjonen kom det midler til målinger langs Buagrunnen utenfor Molde. Utstyr fra Skagerrakprosjektet kunne brukes, midlene ble brukt til personell og tid på forskningsskipet *Helland-Hansen*. Forskerne fant dype sedimentlag 17 km fra fastlandet. NGU påviste også sedimentlag ved bruk av flymagnetiske målinger. Da NAVF-komiteen var samlet ved NGU i Trondheim i 1965, ble den informert om mulig «leting etter olje og gass på Mørebankene».<sup>30</sup>

Dette ble slått opp i mediene. Til Sunnmørsposten uttalte Sellevoll at undersøkelsene av Buagrunnen var vitenskapelige, men resultatene kunne tyde på at «man skulle kunne finne olje eller gass».<sup>31</sup> Myndighetene burde være interessert i utforskning av «det våte Norge», selv om det ville koste mye mer enn det NAVF kunne finansiere. Selv om Norge ikke skulle bli «oljeborer», burde myndighetene ønske å klarlegge forholdene vitenskapelig.

Så støtte kontinentalsokkelforskningen på et annet problem. Komiteen drøftet program og budsjett for 1966 i Trondheim. Budsjettet var vel en halv million kroner, en for stor sum til å kunne innvilges av NAVF, så komiteen forsøkte å få Industridepartementets støtte. Det gikk heller ikke. Dette ble sett som «generell forskning», og Kirke- og undervisningsdepartementet var da rette adressat.<sup>32</sup> Forskerne argumenterte med at forskningen kunne gi nyttig kunnskap, men det var vanskelig å få støtte til utforskning av kontinentalsokkelen.

28 Borup, Konrad & Van Lente 2006, Jasanoff & Kim 2015.

29 Sellevoll 1996: 17–22.

30 Sitert i Sellevoll 1996: 24.

31 Sunnmørsposten, «Vi må få mer penger!», 16.11.1965: 3.

32 Sellevoll 1996: 25.



I 1967 sendte Jordskjelvstasjonen en søknad på vel 160 000 kroner til NTNF for å utforske området Stad-Haltenbanken. Jordskjelvstasjonen tok fram forskningens økonomiske potensial og viste til en mindre refraksjonsseismisk, NAVF-støttet undersøkelse som var gjort på Buagrunnen utenfor Hustadvika. Resultatene ville ha «stor vitenskapelig interesse og er av betydning for den framtidige oljeleting nord for 62°N».<sup>33</sup> Søknaden fikk tilslag.

Historikeren Stig Kvaal har vist at Arbeiderpartiets industripolitikk var nært knyttet til NTNF på denne tiden. NTNF hadde partsrepresentasjon fra forskning, industri og stat. Industrien hadde stor påvirkning på arbeidet.<sup>34</sup> At den borgerlige Borten-regjeringen overtok i 1965, synes ikke å ha endret forholdene. NTNF så forskning som en viktig innsatsfaktor for økonomisk utvikling og rettet seg særlig mot forskning som kunne tenkes å bli industrien til nytte. NTNF overtok finansieringen av kontinentalsokkelundersøkelsene i 1968.<sup>35</sup> Det ble gitt konsesjoner for boring for forskningsformål – og Jordskjelvstasjonen fikk én av dem.<sup>36</sup>

I historien om kontinentalsokkelundersøkelsene viste Jordskjelvstasjonens forskere at det kunne finnes olje langs norskekysten. Da det på 1960-tallet ble vanskelig å få midler, særlig til utstyr, var – interessant nok – problemet at forskningen ble ansett som for «vitenskapelig». Det var tydelig da regjeringens kontinentalsokkelutvalg og Industridepartementet i 1966 mistenkte forskerne for å søke midler til forskning av rent vitenskapelig interesse og ikke for å tjene industrielle eller økonomiske mål. Det virker som disse aktørene skilte mellom grunnforskning og anvendt forskning på en måte som la hindre i forskernes vei.

Først på 1960-tallet handlet ikke Jordskjelvstasjonens undersøkelser, ifølge Sellevoll, først og fremst om å lete etter olje, men om å kartlegge «det våte Norge». Slik sett hadde forskningen primært vitenskapelig interesse. Da NTNF tok over ansvaret for kontinentalsokkelundersøkelsene, kan det imidlertid også sies at geologenes stadige insistering på at deres forskning ville kunne bidra til oljefunn på norsk sokkel, til slutt vant fram. Kartleggingene viste

33 Sst.: 26.

34 Kvaal 1997: 425, 597, Brandt mfl. 2018: 36.

35 Sellevoll 1996: 26.

36 Kgl.res. 31.1.1969. Jordskjelvstasjonen fikk konsesjon til forskningsboring, jf. St. meld. nr. 95 (1969–70): 13.

da også at det kunne finnes olje, noe som igjen økte interessen for utforskning av norsk havbunn. Det er viktig å ta med at forskerne aktivt omtalte forskningen som potensielt «nyttig» for oljeformål. Sånn sett la de til rette for at NTNF tok opp hansken. Nettopp det skulle føre til debatt.

### *Fri og åpen forskning*

Det som kan omtales som en spenning mellom universitetsforskning og industrielt orientert forskning, var høyst til stede fra kontinentalsokkelforskningens spede begynnelse. Den skulle ikke bli mindre mot slutten av 1960-tallet. I 1969, og før han tiltrådte, søkte Nils Spjeldnæs avskjed fra sitt professorat ved UiB. Bakgrunnen for dette kan illustrere styrken i denne typen spenninger. Spjeldnæs takket ja til utnevnelsen til et professorat i geologi ved UiB i 1968. Fram til 1961 hadde han vært konservator ved Naturhistorisk museum ved UiO, så ble han professor ved Aarhus universitet. Fra 1967 var han med i NTNFs kontinentalsokkelutvalg. Da han ble utnevnt til professor ved UiB, tok han til orde for at kontinentalsokkelundersøkelsene burde utføres av universitetet, og at det burde bygges opp et petroleumsorientert institutt som tok utgangspunkt i eksisterende kompetanse. Kontinentalsokkelundersøkelsene måtte styres av vitenskapelige hensyn, og ordningen han gikk inn for, ville sikre det. Direktøren for NTNF, Robert Major, var svært kritisk og ville ikke gjøre UiB til et sentrum for petroleumsgeologi.<sup>37</sup>

Så trakk Spjeldnæs seg og søkte avskjed fra sitt UiB-professorat.<sup>38</sup> I sin historie om Hydros forskningssenter hevder historikerne Ketil Gjølme Andersen og Gunnar Yttri at dette gjorde at UiB ikke ble noe sentrum for petroleumsgeologi.<sup>39</sup> Men det er mer å undre seg over i denne historien. Hvorfor burde UiB være et sentrum i norsk petroleumsgeologi, hvorfor ville Spjeldnæs at vitenskapelige hensyn skulle styre kontinentalsokkelundersøkelsene, og hva innebar det? Vinteren 1969 utspilte det seg en kontrovers i norske

37 Robert Major (1914–2005), direktør for NTNF fra etableringen, NTNF vedtatt opprettet av Stortinget i juli 1946. I styret for NTNF satt sentrale folk fra Arbeiderpartiet og industrien.

38 Andersen & Yttri 1997: 256.

39 Sst.

aviser som kan si mer om ulike roller for UiB i det framvoksende olje-industrielle kompleks.

I en artikkel 2.12.1969 meldte Bergens Tidende (BT) at Spjeldnæs trakk seg fra professoratet før han tiltrådte, fordi forutsetningene for professoratet ikke lenger var til stede. Ifølge Spjeldnæs var han og kollegaene Hans Hortedahl og Markvard Sellevoll forespeilet å skulle lede geologiske undersøkelser i det han omtalte som et av de mest omfattende vitenskapelige arbeidene noen gang i norsk forskning: en inngående undersøkelse av den norske kontinentalsokkelen. Prosjektet ville bringe norsk naturvitenskapelig forskning opp på et «nivå som ville telle i internasjonal målestokk». Det ville bli svært viktig for undersøkelsene etter olje, og dette, vektla han, skyldtes ikke minst at resultatene skulle brukes i undervisning og forskning.<sup>40</sup>

Hva hadde skjedd? NTNF krevde å lede prosjektet. Dette motsatte Spjeldnæs seg; han og kollegaene mente forskerne ved UiB selv måtte lede det. Et annet problem var enda viktigere og mer prinsipielt. NTNF krevde å kunne bestemme om og når de vitenskapelige resultatene kunne publiseres dersom «politiske eller nasjonaløkonomiske hensyn» var aktuelle.<sup>41</sup> For universitetet var fri rett til å publisere vitenskapelige resultater avgjørende viktig. Det ville ikke NTNF gå med på. Spjeldnæs oppfattet seg som uønsket i prosjektet og dermed falt grunnlaget han hadde takket ja til professoratet på, bort:

Dessuten kommer vi inn på Universitetets selvstyre. Det er en meget farlig vei å gå hvis utenforstående instanser skal blande seg bort i det vitenskapelige arbeid, noe som ville skje hvis NTNF skulle få herredømme over offentliggjørelsen av de vitenskapelige resultater. På dette felt hadde jeg hele universitetsledelsen bak meg. La meg også i denne forbindelse uttrykke min glede over at Universitetet i Bergen la seg så sterkt i selen for at forskningsprosjektet skulle bli i hendene på Universitetet selv.<sup>42</sup>

---

40 BT 2.12.1969: 14.

41 Sst.

42 Sst.

Spjeldnæs hadde universitetsledelsens støtte, i 1969 rektor Håkon Mosby og Arne Halvorsen som universitetsdirektør. Selv om ledelsen ønsket midler til prosjektet, måtte publiseringen av vitenskapelige resultater være fri. BT beklaget og la ansvaret på NTNF:

Alle som kjenner til professor Spjeldnæs fremragende innsikt innen olje-geologien, beklager dypt at rent administrative uoverensstemmelser fikk Spjeldnæs til å reise tilbake til Århus. Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd må bære det fulle ansvaret for at norsk geologisk forskning, og Universitetet i Bergen forøvrig, led dette smertelige tapet.<sup>43</sup>

Spjeldnæs reiste en prinsipiell debatt om forskningens frihet i møtet med nasjonale og industrielle interesser, og han fikk støtte i offentligheten. Samtidig er det noe paradoksalt ved situasjonen. Sellevoll og andre hadde lyktes; forskningsråd, myndigheter og industriaktører ville finansiere kontinentalsokkelforskning. NTNFs krav til publiseringen var imidlertid utilbørlig for Spjeldnæs og universitetsledelsen. Publiseringsretten måtte være fri.

Robert Major svarte på anklagene fra BT og Spjeldnæs på vegne av NTNF.<sup>44</sup> Han vektla at universitetets grunnleggende forskning var finansiert av universitetets bevilgninger eller fra forskningsrådene og vanligvis var «helt underlagt professorenes ledelse», og at forskerne vanligvis hadde fri publikasjonsrett for resultatene. Men ifølge Major var det annerledes og noe mer komplekst ved «anvendt forskning». Resultatene av sistnevnte måtte også publiseres, men hvis de hadde betydning for «næringsmessige konkurranseforhold, sikkerhetsmessige hensyn e.l.», var det vanlig at «bestemmelsesretten for i hvilken grad og på hvilke tidspunkter resultatene skal publiseres ligger hos den instans som har ansvaret for oppgaven og finansierer denne».<sup>45</sup> Major understrekte at universitetsansatte måtte følge disse reglene når de deltok i slike prosjekter, men forskerne hadde ikke noen plikt til å delta.

Major forklarte at prosjektet uenigheten med Spjeldnæs gjaldt, skulle gi norske myndigheter best mulig oversikt over hvilke mulig-

---

43 Sst.

44 BT 11.12.1969: 4.

45 Sst.

heter det var for å utnytte råstoffressurser på eller knyttet til kontinentalsokkelen.<sup>46</sup> Fordi mange ønsket å utnytte eventuelle forekomster på kontinentalsokkelen, også parter som ikke publiserte resultater, mente NTNf det var riktig at myndighetene kunne bestemme om publisering av resultatene. Dette var anvendt forskning, og der kunne spesielle hensyn tas. Det var ikke snakk om grunnleggende forskning som måtte publiseres fortløpende. Major uttalte seg på vegne av myndighetene – de ville ikke holde resultatene hemmelige, – publisering ville jo kunne skape interesse for å utnytte ressursene. NTNf hadde invitert universitetene med fordi Norge hadde begrenset oljegeologisk kompetanse. I slike prosjekter måtte forskerne følge NTNfs regler, og Major viste til at interesserte ved UiB hadde deltatt i prosjektet. Tydeligvis var ikke alle enige i Spjældnæs' linje.

Kontroversen gikk over i en debatt om universitetenes rolle. I februar året etter skrev Spjældnæs kronikken «Universitetskrisen».<sup>47</sup> Krisen kom av at interessegrupper søkte å få innflytelse over universitetet. Venstreradikale som forsøkte å politisere universitetene, var ifølge Spjældnæs en farlig gruppe. Slik gikk han inn i en pågående universitetspolitisk debatt sist på 1960-tallet. En annen debatt er like interessant i denne sammenhengen. Med henvisning til Eisenhowers «militær-industrielle kompleks» skrev Spjældnæs at store økonomiske interesser mobiliserte forskningen for å sikre seg dens økonomiske resultater; de ville også sikre seg makt over universitetene for å gjøre dem til serviceorgan for de økonomiske interessene. Et «fornuftig utseende press på universitetene til å utdanne folk, som industrien kan bruke», kunne gi utbygging av de delene av universitetene som passet de økonomiske interessene best, der «videnskapsmenn og studenter lettest kan manipuleres inn i 'systemet'».<sup>48</sup> Spjældnæs fryktet at politiske aktivister på venstresiden ville gjøre universitetet til «menighetsfakultet», men mer fryktet han utviklingen som ga politisk-industrielle krefter større makt over universitetene, over forskning og utdanning. Forsøket på å styre forskningen ved å unngå den kontrollen fri og åpen forskning i et universitetsmiljø innebar, så han som tydelig tegn på det. Det burde være et ufravikelig prinsipp at vitenskapsmenn hadde

---

46 Sst.

47 N. Spjældnæs kronikken «Universitetskrisen» i Aftenposten 3. februar 1969.

48 Sst.

frihet til å velge sin forskning, men at dette ikke var en frihet til å «la seg dirigere av krefter utenfor universitetet».<sup>49</sup>

I kronikken ses også brodd mot kollegaer som «frivillig» underordnet seg industriens betingelser. Det er uvisst om noen ved UiB følte seg truffet. Major viste jo til at forskere ved UiB hadde deltatt i NTNF-prosjekter under betingelser Spjeldnæs mente var uakseptable. Debatten mellom Spjeldnæs og Major og Spjeldnæs' omtale av en pågående «universitetskrise» kan ses som en konfrontasjon mellom universitetsprofessoren og det teknisk-industrielle forskningsrådet. Kanskje gjaldt dette også et mer generelt spørsmål om hvem som skulle styre forskningen: universitetsprofessorene eller det statlige rådet med innslag av politikere og industriaktører. Ikke alle i det bergenske forskningsmiljøet var like kritiske til NTNF som Spjeldnæs var. Flere ved Jordskjelvstasjonen ble tungt involvert i kontinentalsokkelprosjektet, så selv om UiB inntok en kritisk innstilling til kravene fra NTNF, ble ikke alle forbindelsene brutt.

### Universitetsfag, satsingsområde og samarbeid

Mens Spjeldnæs brukte Eisenhowers metafor om det militær-industrielle kompleks til å beskrive trusler mot det han så som den frie og grunnleggende universitetsforskningen, har samfunnsvitere, som statsviteren Øystein Noreng og historikeren Gunnar Nerheim brukt begrepet «det olje-industrielle kompleks» for å beskrive hvordan oljen ble «fornorsket» etter opprettelse av Oljedirektoratet (i 1972) og stortingsvedtaket om etablering av det statseide oljeselskapet samme år. Jordskjelvstasjonen fikk plass i dette systemet til tross for Spjeldnæs' kritikk.<sup>50</sup> Her rettes oppmerksomheten mot tiårene etter 1970, fram til begynnelsen av 2010-årene. Hvordan gikk det med universitetets oljevirkosomhet, med forskningen og utdanning av fagfolk til en sterkt voksende oljesektor, og med samarbeidet mellom forskningen ved UiB og andre forskningsinstitusjoner? Hva ville staten at universitetet bidro med?

<sup>49</sup> Spjeldnæs i kronikk i Aftenposten, 3.februar 1969.

<sup>50</sup> Nerheim 1994, Noreng 1987. Noreng introduserte begrepet; hans karriere kan ses som et godt eksempel på hvordan oljeøkonomien også preget samfunnsvitenskapene, idet han i 1990 gikk inn i et professorat med midler fra oljeselskapet Petrofina (Fina i Norge) (se Aftenposten 04.05.2018, A-magasinet s. 11).

*Ekspertise til oljevirkksomheten – men grunnforskning i sentrum*

I sin historie om Jordskjelvstasjonen vektla Sellevoll at mens 1960-tallet bar preg av liten offentlig interesse og at det var vanskelig å finansiere forskning, ble det utstrakt samarbeid mellom oljeindustri og myndigheter i 1970-årene. I 1967/68 fikk Jordskjelvstasjonen midler fra NTNf til *Kontinentalsokkelprosjektet*.<sup>51</sup> Som nevnt var det stridighetene om dette som fikk Spjeldnæs til å trekke seg i 1969. I 1972 overtok Oljedirektoratet prosjektet i samarbeid med Jordskjelvstasjonen. Sellevoll omtalte direktoratet som en god støtte på 1970- og -80-tallet.<sup>52</sup> Samarbeidet mellom direktoratet og universitetet er interessant. Direktoratet var nytt, og befolket av fagkyndige, og mange var utdannet ved UiB.<sup>53</sup> Det kan tenkes at denne delen av oljekomplekset hadde mer samstemt kultur, og at samspillet var enklere enn mellom NTNf og universitetsmiljøene, at verdiene var mer like blant direktoratets fagkyndige og universitetsmiljøets forskere. I historier om Oljedirektoratets første tiår vektlegges den sterke fagligheten, og at oljedirektøren i det første kvarte århundret, Fredrik Hagemann, var statsgeolog med mange år bak seg ved NGU i Trondheim. Men det kan også tenkes at Jordskjelvstasjonens forskere var mindre kritiske til den anvendte forskningen enn det andre universitetsmiljøet var.

I denne perioden kom et annet viktig bidrag fra Jordskjelvstasjonen til Olje-Norge til syne. Det handlet om utdanning for å dekke oljesektorens behov for ekspertise. Allerede før det ble funnet olje på norsk sokkel, midt på 1960-tallet, kom det besøk av en delegasjon fra oljeselskapet Esso. Det resulterte i et årlig bidrag til instituttet. I begynnelsen ble midlene benyttet til reiser for de ansatte, senere fikk hovedfagsstudenter støtte fra Esso-fondet.<sup>54</sup>

I 1971 oppnevnte Kirke- og undervisningsdepartementet (KUD) en komité for å vurdere behovet for petroleumsrelatert utdanning, med fagfolk fra UiB, UiO og NTH. Ifølge Nerheim var

51 Formannen for Kontinentalsokkelutvalget i NTNf var UiB-rector Mosby.

52 Sellevoll & Sundvor 2001: 136.

53 Ryggvik mfl. 2009 vektlegger at den faglige bakgrunnen til direktør Hagemann (1928–2019) var viktig for den autoriteten Oljedirektoratet regulerte store internasjonale oljeselskap med. Hagemann var i Industridepartementet 1966–1972. Direktoratet var av tre elementer i Bratteli-regjeringens oljepolitikk fra 1971: departement, direktorat og et statlig oljeselskap, se også Hagland 1983.

54 Sellevoll 1996: 222.

det konsensus i komiteen om en arbeidsdeling mellom institusjonene.<sup>55</sup> UiO og UiB skulle konsentrere seg om utdanning for leting, NTH skulle utdanne ingeniører for boring og drift. Komiteen så det som viktigst først å styrke geofagene, og Jordskjelvstasjonen burde få ansvar for å styrke geofysikken. I statsbudsjettet for 1972–73 fikk Jordskjelvstasjonen 5 nye stillinger, av de 17 som UiO, UiB og NTH fikk til sammen.<sup>56</sup> Nå startet oljeutdanningen.

Nye professorater ble tildelt over statsbudsjettet etter vedtak i Stortinget. Dette skjedde etter at Borten-regjeringen var gått av. Bratteli-regjeringen økte det statlige engasjementet i oljevirkksomheten, ikke minst med opprettelsen av det statseide oljeselskapet i 1972, som ble til Statoil.<sup>57</sup> I statsbudsjettet for 1973 kom det nye stillinger.<sup>58</sup>

Mange studenter fra Jordskjelvstasjonen, Institutt for den faste jords fysikk, ble rekruttert til oljesektoren etter endt studium. I 1960 gikk 5 av 22 studenter hit. I 1990 gikk 52 av 84 studenter til oljesektoren.<sup>59</sup> Kandidatene spredte seg til mange selskaper: Statoil, Hydro, British Petroleum, Shell og andre.<sup>60</sup> I så måte kan det være liten tvil om at deres kompetanse var ettertraktet; samtidig ble Jordskjelvstasjonen leverandør av arbeidskraft til det «olje-industrielle kompleks». Med bevilgningene fra Stortinget og støtten fra oljeselskapene samt med den betydningen Jordskjelvstasjonens veteraner legger på nettopp disse bidragene, er det verdt å dvele litt ved på den ene siden hvordan universitetets egne organer så på denne delen av virksomheten, og om og eventuelt hvordan dette forskningsmiljøet samarbeidet med andre i Bergen. Mest nærliggende er samarbeidet med Christian Michelsens Institutt (CMI).

I *En tid der grenser sprenge: arbeidsår i teknologi- og forskningsfronten* fra 2006 skriver fysikeren Jan A. Andersen om sin tid ved CMI, fra 1957.<sup>61</sup> Han var sjef for instituttets tekniske avdeling til han begynte i Statoil på 1980-tallet. Fra den teknologiske forskningen

55 Nerheim 1994: 23.

56 Sellevoll 1996: 32, Nerheim 1994: 28. St.prp.1 (1971–72): 82 (KUD), også referert i *Nytt fra UiB*, 1971, nr. 5: Det var foreslått ett professorat i petroleumsgeologi, en amanuens i anvendt geofysikk, to lektorer og to vit.ass.-er.

57 Ryggvik & Smith-Solbakken 1997. Staten førte en aktiv og proteksjonistisk politikk overfor oljeselskapene inntil sist på 1980-tallet.

58 St.prp. 1 (1972–73): 113 (KUD). Det kom både professorat og hjelpestillinger.

59 Sellevoll 1996: 51.

60 Sst.: 52.

61 Andersen 2006.



trekker Andersen fram samme type historie som den Sellevoll har skrevet. Samtidig viser Andersen hvordan kampen om bevilgninger og jakten på ny kunnskap så ut fra den mer anvendte siden. Han gir uttrykk for at universitetets ledelse på 1960- og -70-tallet var lite interessert i å bidra til anvendt forskning, at ledelsen holdt den «Humboldtske» fanen høyt og var kritisk til finansiering fra NTNF.<sup>62</sup> Andersen nevner ikke Spjeldnæs, men kritikken mot universitetets innstilling kan knyttes til konflikten med NTNF om publisering og styring av prosjekter, der jo Spjeldnæs hadde ledelses støtte. Selv om universitetets kritiske linje vakte bestyrtelse ved CMI, åpnet det seg nye muligheter for CMI til å få finansiert oljerelatert forskning.<sup>63</sup> På denne tiden var oppbygging av distriktshøgskolene i gang. Rogaland distriktshøgskole i Stavanger åpnet utdanning av petroleumsingeniører i 1971. CMI tok til orde for samarbeid med Rogalandsforskning om oljeprosjekter på en måte UiB ikke åpnet for.<sup>64</sup> Selv om Andersen beklaget det, holdt UiB fast ved fri «grunnforskning». Endret dette seg over tid?

Ikke bare den nye stavangerske distriktshøgskolen etablerte utdanningstilbud som kvalifiserte for arbeid i oljevirkomheten. I 1973 bevilget Stortinget 500 000 kr til opprettelse av et studium i oljegeologi ved UiB.<sup>65</sup> Med henvisning til Sellevoll viser Nerheim til at det ble satset på praktisk utdanning av geologer og geofysikere ved UiB. En britisk professor i petroleumsgeologi, Ronald Steel, ble ansatt.<sup>66</sup> Studentene fikk teoretisk utdanning innenfor sedimentologi og stratigrafi og innføring i praktiske sider ved oljevirkomheten. De første fem tok hovedfagseksamen i 1975. Oljeindustrien sto i kø for å ansette kandidatene. Det ble etter hvert et problem at få ville forske videre og ta doktorgrad, oljeindustrien lønnet bedre.<sup>67</sup>

62 Sst.: 57. I perioden var rektorene filologen Holm-Olsen (1960–65), Mosby (1966–71) og filologen Henriksen (1972–77). Universitetsdirektør fra 1957 til 1978 var Arne Halvorsen.

63 CMI hadde holdt til i samme bygning som Geofysisk institutt inntil CMI fikk sitt bygg i Floridasvingen, rett ved universitetsområdet, midt på 1950-tallet.

64 Andersen 2006: 130.

65 Se St.prp. I, kap. 320 om UiB: 22–23 (23) 13.7.1973 Om oljegeologi (kirke- og undervisningsminister var Bjartmar Gjerde). I Nordlis regjering (januar 1976) ble han industriminister, før departementet ble delt i 1978 og Gjerde ble den første olje- og energiministeren.

66 Steel kom fra Glasgow, tok doktorgrad i 1971, var foreleser ved UiB i 1973, ble geolog ved i Hydros forskningsavdeling i Bergen i 1982, sjefsgeolog i 1984. Han kom tilbake til UiB som professor 1990–1995, da ble han professor i USA, hadde bistilling (20%) ved UNIS (Svalbard) til 2004. Om Steel se: Ronald Steel: University of Texas Austin (utexas.edu).

67 Nerheim 1994: 23–27. På denne tiden ble det også holdt en rekke seminarer og gjort kart-

Nerheim viser til at det generelt var en utfordring for norske universiteter at de måtte ansette utenlandske lærere til de nyetablerte petroleumsutdanningene. Utlendinger som gikk inn i undervisningsstillinger knyttet til oljeutdanning, fikk to års skattefritak. At det ble rekruttert utenlands for å bygge opp petroleumsrelatert utdanning, var del av et kjent mønster i norsk oljehistorie, men også i norsk teknologihistorie mer generelt. Mange utenlandske lærere forlot landet etter kort tid, ofte før nordmenn ble kvalifiserte til å overta.<sup>68</sup> Kanskje gjaldt dette likevel mer andre steder enn ved UiB? Steel ble eksempelvis værende lenge. Samtidig hadde Jordskjelvstasjonen bygd opp en type ekspertise som var ettertraktet for oljeindustrien, men nestorene fra den tidlige fasen og nye som kom, fortsatte ved universitetet.

Ved UiB fortsatte fagmiljøene å utdanne kandidater for oljevirkosomhetens mange oppgaver. Det gjaldt først og fremst for realfagene, og aller mest i geofagene. Også innenfor samfunnsfagene ble olje et tema. Stortinget bevilget midler til et professorat i oljeøkonomi, og i 1982 kom den første professoren i oljeøkonomi på plass.<sup>69</sup> Senhøstes i 1981 presenterte *Nytt fra UiB* et nytt oljefag. Med et professorat i oljerett ble det satset på en utdanning som kunne inngå i en juridisk embetseksamen, men som også kunne inngå i andre aktuelle utdanninger for oljesektoren. Ambisjonene om tverrfaglig innsats for oljevirkosomheten understrekes. Professoratet i oljerett kom til like etter at Det juridiske fakultet ble eget fakultet i 1980. Dekanus Mons S. Nygard vektla at forholdene lå godt til rette; oljevirkosomheten kom til å få en stadig bredere plass i Bergensregionen. Det var en klar fordel for faget at oljeaktiviteten fikk et tyngdepunkt i vest. Denne delen ville gi jusfaget

ei praktisk tilknytting og ei innretting som sikrar at forskning og undervisning i oljeretten vert meir jordnær og røyndomsnær enn det som lett ville ha vorte tilfellet med større geografisk avstand og fråstand frå miljøet.<sup>70</sup>

---

legginger av hvilke miljøer som var engasjert i oljerelatert forskning og utredning, som i et notat fra Oljeforum i Bergen 1979.

68

Sst.

69

Professoratet i oljeøkonomi gikk til Jostein Aarrestad, jf. DAK-sak 103/1982.

70

«Oljerett naturleg ved Universitetet i Bergen: Oljeverksemda får stendig breiare plass i Bergensregionen frametter», *Nytt fra UiB*, desember 1981: 4.

I samme *Nytt fra UiB* fortalte Hydro-direktør Ole Hannibal Lie at det var «naturleg» å legge selskapets nye forskningssenter til Bergen.<sup>71</sup> Det skjedde ved et arrangement der universitetets rektor, Ørjar Øyen, mottok en stor sjekk fra Hydro. Pengene skulle bidra til delfinansiering av et nytt regneanlegg ved Jordskjelvstasjonen. Som direktør for teknologisk forskning i Hydro vektla Lie forskningens betydning for oljevirkosomheten. Det var to grunner til at det var naturlig å legge forskningssenteret til Bergen: dels at det lå gunstig til geografisk, og dels at byen fra før hadde et «levende og frodig vitenskapelig miljø». Det nye senteret skulle åpne i 1982 med 30–40 forskere og vokse videre. Gaven skulle bidra til å styrke forskningsmiljøet og utdanningen. Både jus-dekanen og Hydro-direktøren vektla UiBs nærhet til oljevirkosomheten.

Gaven fra Norsk Hydro ble gitt bare uker etter at oljeselskapet Shell også ga bidrag til drift av Jordskjelvstasjonens nye regneanlegg. Shell-gaven ble overlevert av Tor Brekke, som selv var kandidat fra Jordskjelvstasjonen, og ble mottatt av UiBs prorektor Arnfinn Graue og universitetsdirektør Arne Skreden. Brekke vektla at norske myndigheter gjerne så at også utenlandske selskaper stimulerte forskning og utviklingsarbeid.<sup>72</sup>

Oljeselskapene Hydro og Shell var ivrige i å støtte opp om Jordskjelvstasjonens virksomhet, forskningen og utdanningstilbudet som ble gitt. Esso hadde vært ute tidligere. Men hvordan tok universitetet imot gavene? Var dette uproblematisk, eller kunne det høres kritiske røster – fantes det argumenter fra et tiår tidligere?

Et par momenter kan trekkes fram fra omtalen av de talene som universitetslederne holdt ved overrekkelsen av de to gavene. Først til rektor Øyens takketale.<sup>73</sup> Slik takketalen ble referert i *Nytt fra UiB*, forsikret Øyen om at sjekken ville bli brukt vel, men han understrekte flere ganger at universitetets første oppgave var «grunnforskning» og «uavhengighet». Også Skreden vektla samme hensyn i november da Hydro var på gavebesøk. Samtidig viste han til at universitetet hadde utviklet systemer som gjorde det mulig å håndtere eksterne midler slik at den høyt verdsatte uavhengigheten

71 Sst.: 5.

72 *Nytt fra UiB*, november 1981: Skreden var direktør mens Lerheim hadde permisjon (1981–83).

73 *Nytt fra UiB*, desember 1981: 5.

ble sikret.<sup>74</sup> Prorektor Graue synes å ha vært mer uforbeholden. Bildene fra gaveoverrekkelsen viser en gruppe menn som tydelig er fasinerte over de nye dataterminalene og deres muligheter. Ved begge anledninger ble det vist til myndighetenes ønske om at universitetene skulle stille sin kompetanse til rådighet for næringslivets behov. I så måte kan vi si at UiB holdt fast ved at det måtte være uavhengig, også i en situasjon da myndighetene klart forventet universitetet skulle bidra med kompetanse til næringslivet.

Oppslagene om gavene og de omtalte vyene for framtida sto å lese bare uker etter at Høyres Kåre Willoch ble statsminister i oktober 1981. Rektor vektla uavhengighet som en av universitetets viktigste oppgaver. Samtidig kan det synes som om holdningene til næringsliv og anvendt forskning var ganske annerledes enn de vi så Spjeldnæs sto for. Da UiB i mai 1982 arrangerte sine «Vårdager ved UiB 24./25.5.», blant annet med foredrag for byens befolkning, var temaet for dagene Vestlandet og oljevirkksomheten – universitetet ville bidra.<sup>75</sup>

### *Forskningspolitikk for oljevirkksomheten – nye universitetsroller*

Allerede fra 1970-tallet ble NTNf viktigere som finansieringskilde for oljerelatert forskning enn NAVF, og med det fulgte samarbeid mellom oljeindustri og vitenskap, et samarbeid som ble fremmet av de politiske myndighetene. Men hva skjedde med kritikken fra slutten av 1960-tallet? I St.meld. 119 (1980–81) *Om utviklingen i forskningens organisering og finansiering* ble det uttrykt at det på mange områder var blitt mindre skiller mellom den forskningen forskerne selv prioriterte, og den forskningen offentlige organer og andre brukere hadde behov for. Det var likevel viktig å sikre forskningens uavhengighet, spesielt for å sikre at langsiktige behov ikke ble fortrent av kortsiktige behov.<sup>76</sup> Meldingen slo også fast at Nordli-regjeringen i lengre tid hadde ønsket å legge forholdene til rette for

74 Skreden viste sannsynligvis til at universitetet kunne ansette medarbeidere med ekstern dekning av utgifter, og at det ble planlagt for et toårig engasjement for en kontorsjef for å stå for administrative oppgaver i forbindelse med universitetets oppdragsforskning, jf. DAK-sak 109/1982.

75 DAK-sak 73/1982.

76 St.meld. 119 (1980–81): 6.

økt innsats i «anvendt» forskning, også ved landets universiteter og vitenskapelige høyskoler.<sup>77</sup> Kanskje kan vi si at universitetene kom til å stå overfor det som kunne være motstridende forventninger. Ansvar for den grunnleggende forskningen som ble framstilt som uavhengig og langsiktig, sto klart og fast for universitetene, og til det hørte åpenhet om resultater og fri rett til å publisere. På den annen side var det forventninger om økte bidrag til anvendt forskning som kunne bidra til å løse næringslivets mer kortsiktige problemer.

I 1985 trykte UiB en flott, glanset og omfattende brosjyre, med historie, nøkkeltall og presentasjoner av fakultetene, til sammen over 30 sider og med bilder. Her er det tydelig at landets oljevirk-somhet var interessant for universitetet. Den uavhengige og lang-siktige grunnforskning ble vektlagt, men det var særlig gledelig at

stadig fleire no synest å sjå den nære samanheng som finst mellom den langsiktige kunnskapsproduksjonen som berre den frie grunnforskninga kan gi, og den meir praktisk retta forskninga.<sup>78</sup>

Under et stort bilde av en oljeplattform ved siden av et seilskip til kai, med teksten: «Den gamle og så den nye tid», fortelles det at nesten alle hovedområdene av universitetsforskningen hadde tatt opp forskning knyttet til «vår rolle som oljenasjon». Det gjaldt grunnforskning i geofysikk og geologi, men også mer umiddelbart nyttige tema som «psykiske og fysiske påkjenninger for plattform-mannskap, og spørsmålet om å fornorske det engelske ordtilfanget i oljespråket».<sup>79</sup> Også i omtalen av hvert fakultet ble oljenasjonens forskningstema omtalt. Brosjyren etterlater ingen tvil om at UiB både hadde preget det norske oljeeventyret og var preget av det.

Det var ikke bare i den symbolske selvframstillingen UiB ble preget av oljens inntog i den norske økonomien. Sist i 1970-årene startet arbeidet med Universitetsplan 2000. Det kom fire deldokument, og det siste, om forskningen, ble vedtatt i 1988. Første del

77

Sst.

78

UiB-brosjyre 1985: 8. Brosjyren ble gitt ut mens arbeidet med U-plan 2000 pågikk for fullt.

79

Sst.: 9. Da var det allerede samarbeid mellom psykologene og flere oljeselskaper. Statoil og andre selskaper finansierte prosjekter for utviklingen av et norsk oljespråk, se f.eks. Årsmelding 1986: 107–108. Se også kapittel 11 i bind 1 og kapittel 8 i bind 2.

ble vedtatt i 1983 av Kollegiet; der går det fram at Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet hadde meldt behov for et «nybygg for petroleumsfag».<sup>80</sup> Dette ble ikke videre utdypet, men i delplanen om forskning, vedtatt i 1988, er det tydelig at fakultetet prioriterte videre utbygging av forskning og utdanning for oljesektoren. UiB ble presentert som et «nasjonalt læresete, byuniversitet og landsdelsuniversitet», med mottoet «Forskingsamfunnet – ikkje plassert i elfenbeinstårn».<sup>81</sup>

Maktutredningen (1972–81) var gjennomført i det bergenske samfunnsvitenskapelige miljøet ledet av professorene Gudmund Hernes, Johan P. Olsen og Halvor Alstadhaug. Utredningen er tema i kapittel 7 i dette bindet. I kjølvannet av den politiske behandlingen av Maktutredningen ble det blant annet satt i gang et stort program for forskning om ledelse og styring (LOS) i regi av Norges råd for anvendt samfunnsforskning (NORAS).<sup>82</sup> Sentrum for LOS-forskningen ble LOS-senteret i Bergen.<sup>83</sup> Der var et av temaene de første årene forskning om olje og politikk. Et av prosjektene: «Politisk styring av oljevirkosomheten» (1983–87), ledet av Johan P. Olsen, tok opp tema som forvaltningsendringer, endringer i utdanning og de politiske systemets møte med oljen og oljevirkosomheten.<sup>84</sup> Prosjektet tilhørte programmet *Olje og samfunn*, med over 50 prosjekter fram til slutten av 1980-årene. Internasjonale problemstillinger, nasjonale makroøkonomiske spørsmål, nasjonal styringsproblematikk og lokale og regionale problemstillinger ble tatt opp.<sup>85</sup> Programmet mobiliserte mange forskningsinstitutter, og så vel UiB som UiO og NHH. Aller flest prosjekter var Rogalandsforskning i Stavanger ansvarlig for – kanskje ikke så underlig, gitt at byen ble landets oljehovedstad.

80 Tabell 3, s. 87. Arealbehovet ble satt til 5000 m<sup>2</sup> (U-plan år 2000, del 1A).

81 UiB-brosjyre 1985: 2, 8.

82 NORAS ble det femte forskningsrådet og ble opprettet i 1987. Før det hadde NAVF hatt et råd for forskning for samfunnsplanlegging (RFSP). NORAS gikk som de andre forskningsrådene inn i NFR i 1993.

83 LOS-senteret hadde finansiering fra NORAS i ti år, så fulgte en femårsperiode hvor UiB og NHH bidro med finansiering. Fra 2002 ble deler av forskningen videreført ved Rokansenteret (senere Norce Samfunn).

84 Olsen 1989. I 1990 ble programmet «Olje og samfunn» evaluert, det var av de store i regi av NORAS (opprettet i 1987), med mer enn 100 tema og publikasjoner. Mange var økonomiprojekter, men også mange innenfor statsvitenskap, som ved Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Brofoss & Narud 1990.

85 NORAS 1990: prosjektoversikt for programmet *Olje og samfunn* om 53 prosjekter.

Ut over på 1980-tallet endret norsk forskningspolitikk seg, og dette bidro til å legge grunnen for at universitetenes rolle i næringslivsorientert forskning skulle styrkes. Det skulle satses på innovasjon og forskningsparker. Samarbeid mellom forskning og næringsliv ble understreket. Nye utredninger og lovendringer for universitetene fulgte fra tidlig på 1990-tallet. I 1993 ble forskningsrådene samlet til Norges forskningsråd (NFR). Det gamle skillet mellom rådene skulle bygges ned, og alle ressurser ble samlet i ett forskningsråd.<sup>86</sup> Det fulgte en rekke større og mindre omorganiseringer, og tidligere forskningsprogrammer ble omdannet, slått sammen med andre og ble til nye programmer. For oljeforskningen ble flere og nye programmer viktige, mange med finansiering fra Olje- og energidepartementet. *Petromaks-programmet* (2002–2013) var en viktig kilde til ressurser for UiB-miljøene, ofte i samarbeid med Unifob, senere Uni Research og Norce AS.<sup>87</sup> Programmet var en av sju store satsinger fra 2003.<sup>88</sup> Mens andre store programmer var mer grunnforskningsrettet, var dette dominert av prosjekter med samarbeid med næringslivet. Navnet er interessant; målet var å fremme forskning for å hente ut mest mulig olje fra de norske oljekildene.

Fra 2002 tok Forskningsrådet i bruk et nytt virkemiddel med utgangspunkt i midler fra det nyopprettede forskningsfondet, sentre for fremragende forskning (SFF).<sup>89</sup> Det ble introdusert etter en evaluering og var inspirert av lignende ordninger i andre land. SFF-ordningen skulle fremme arbeid med ambisiøse ideer og komplekse problemstillinger og langsiktig forskning på høyt internasjonalt nivå. Den som nådde opp i konkurransen, fikk støtte fra NFR i ti år (betinget av positiv midtveisevaluering etter fem år). UiB fikk tre SFF-tildelinger i første runde. Ett var Senter for integrert petroleumsforskning (CIPR). Initiativet til CIPR kom fra professor i matematikk Magne Espedal og kjemikeren Arne Skauge ved Hydros forskningscenter i Bergen.<sup>90</sup> Espedals spesia-

86 Brandt mfl. 2018.

87 Særlig til gjaldt det Avdeling for petroleumsforskning, senere Uni Petroleum.

88 NFR: Evaluering etter halvparten av perioden, NFR: Petromaks 2. Programplan 2013–2022: 3.

89 SFF-ordningen ble lansert i Bondevik I-regjeringens forskningsmelding.

90 Arne Skauge, som var cand.real. fra UiB innenfor overflate- og kolloidkjemi, ble kalt til professor i fysikalsk kjemi ved UiB av universitetsstyret, sak 131/2001.

litet var matematiske beskrivelser av oljefelt, som kunne brukes til å beskrive de komplekse strømmingene der. Skauges felt var petroleumsteknologi. Mangeårige relasjoner mellom Hydro og universitetet lå til grunn for nysatsingen. Senteret var tverrfaglig, med fagfolk fra mange fag: matematikere, fysikere og geologer. CIPR ble først organisert som et senter innenfor stiftelsen Unifob. I SFF-perioden ble det i tillegg til SFF-forskningen også bygd opp oljeforskning i stiftelsen, i Avdeling for petroleumsforskning og senere Uni Petroleum.<sup>91</sup>

Ved avslutningen av den tiårige SFF-perioden hadde CIPR bidratt til utdanning av 200 masterkandidater og 90 doktorgrader. Det ble oppsummert at geologiske, fysiske og kjemiske prosesser for å økte oljeutvinningen var kartlagt, og 900 tidsskriftartikler var publisert.<sup>92</sup> I det første tiåret av 2000-tallet kan UiB sies å ha vært dypt involvert i det oljeindustrielle kompleks, også med det senteret som var blant Norges forskningsråds sentre for fremragende forskning. Dette senteret, som var et av grunnforskningens nye flaggskip, hadde også en klar målsetting om å gi kunnskap til nyttig anvendelse: å hente ut mer olje fra landets kilder. Etter SFF-perioden har oljeforskningen fortsatt ved UiB, ved ulike institutter og med eksterne og interne ressurser.

### *Tiår med oljeforskning i fordragelighet?*

Da SFF-perioden for CIPR gikk ut i 2012, var det 30 år siden *Nytt fra UiB* skrev om gaver fra oljeindustrien. Den gangen vektla UiB grunnforskningens rolle og betydningen av å bidra til oljevirk-somheten med denne ressursen, i uavhengighet. Noe av de samme hensynene ble løftet fram i 2013. Nyten av det som fortsatt ble framstilt som den frie grunnforskningen, ble framhevet, men noe hadde skjedd på veien. På 1980-tallet lanserte Universitetsplan 2000 begrepet «målrettet grunnforskning», en variant av grunnforskning, men noe helt annet enn oppdragsforskning, eller noe som var enda mer næringsrettet: «kontraktforskning».<sup>93</sup> Disse begrepsfestingene

91 Se. f.eks. Årsmelding Uni Research 2008 og Årsrapport Norce 2019.

92 Fra temanummer om oljebyen Bergen, *Hubro* 1. april 2013.

93 U-plan 2000, del 2: 14–18.



viser, om ikke annet, at universitetet arbeidet for å finne sin plass i det nye forskningslandskapet som kom med oljeeventyret.

Ved avslutninger eller gavetildelinger er det gjerne det håpefulle og det ønskelige som trekkes fram – i 2013 som i 1981. Oljeforskningen kunne befinne seg i et universitet som vektla å være en grunnforskningsorientert og uavhengig institusjon. I tiårene fra 1970 til noe ut på 2000-tallet synes det å ha vært en enighet om at universitet og oljeindustri kunne samarbeide uten at det truet UiBs selvbilde som fritt og uavhengig. Dette skulle endre seg. Miljøhensyn, klimaspørsmål og forskningsetikk er stikkord som ble viktige i årene som fulgte. Og i nye debatter kom nettopp universitetets forhold til oljen og selvforståelsen som uavhengig og fri institusjon til å settes i spill. Var det rett å satse på «petromaks», på å maksimere oljeutvinningen? Historien om oljeindustri og universitet var igjen i endring.

### **Da oljen gikk ut av det blå – eller ny kritikk**

I UiB-strategiene fra 2001–2005 og fra 2005–2010 var marin forskning og utviklingsrelatert forskning to hovedsatsingsområder. Den marine satsingen ble noen ganger også omtalt som blå og UiB som et blått universitet, og en ny, grafisk, havblå profil hørte med. Dette kan ha vært en parallell til det nye, «grønne» universitetet på Ås, UMB – Universitetet for miljø og biovitenskap i 2004, nå Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).

Tiden fra 1970-tallet til ut på 2000-tallet kan omtales som oljeforskningens gylne år. Det kom oljemillioner til forskning, ny forskningsinfrastruktur, til nye stillinger og ikke minst nye studieprogram. Samtidig ble UiB tettere knyttet til landets største industri, både gjennom forskningssamarbeid og ved å utdanne personell til industrien. Oljen forble imidlertid ikke del av det blå. Etter hvert stilte stadig flere spørsmål ved alliansen mellom universitet og olje. La oss derfor se nærmere på hva som skjedde da oljen gikk ut av «det blå».

### *Fornyhet samarbeid med oljeselskapene*

I februar 2008 inviterte det nyfusjonerte Statoil-Hydro til strategisk forskningssamarbeid med UiB, Unifob AS, CMRAS og Høgskolen i Bergen (HiB). UiB hadde også hatt avtaler med Statoil tidligere.<sup>94</sup> Utgangspunktet for invitasjonen i 2008 var ønsket om å finne områder der institusjonene hadde styrker som sammenfalt med Statoil-Hydros forretningsområder og utfordringer. Det ble enighet om fire satsingsområder: leting, økt utvinning, ny energi, og måling og visualisering.<sup>95</sup> Samtidig som det nye selskapet ønsket å etablere institusjonsavtaler med de norske universitetene, var Kunnskapsdepartementets regler for universitetenes samarbeid med andre endret i 2007. Disse endret også rammene for samarbeid med oljeselskapene og skulle gjøre det tydeligere at den akademiske friheten skulle vernes om.<sup>96</sup>

UiB signerte Akademiavtalen med Statoil 27.3.2009, med en ramme på 40 millioner kroner over 5 år (2009–2013). Den erstattet avtaler med Statoil eller Hydro administrert av Institutt for geovitenskap eller CIPR. Avtalen ble tydeligere en institusjonsavtale og skulle følges opp av Forskningsadministrativ avdeling.<sup>97</sup> Bidrag fra avtalen skulle finansiere stipendier, og det ble lagt opp til at bidragene kunne omfattes av ordningen med gaveforsterkningsmidler.<sup>98</sup>

I 2011 ble satsingsområdene utvidet med gasshydrater og fornybar energi, som havvind.<sup>99</sup> Avtalen skulle bidra til å styrke faglig utvikling og dekke utgifter til stipendiater og postdoktorstipen-

94 DAK-sak 155f/2000, Orientering om Samarbeidsavtale mellom Statoil og Universitetet i Bergen.

95 Tema: Earth systems science/modelling (leting), reservoardynamikk (økt utvinning), dyp geotermisk energi (ny energi) og måling og visualisering (muliggjørende teknologi)

96 Med nytt reglement for universiteter og høyskolers samarbeid med andre fra 2008, ble arbeidet med å etablere klare avtaler intensivert jf. universitetsstyret, sak 80/2008.

97 Rapport Akademiavtalen Statoil-UiB 2009. <http://docplayer.me/43616196-Rapport-akademiavtalen-statoil-uib-2009.html> I styringsgruppen: Jens Hagen og Leif Lømo fra Statoil, fra UiB professorene Geir Anton Johansen og Kuvvet Atakan og Svern-Åge Dahl, direktør forskningsadministrativ avdeling UiB.

98 Gaveforsterkningsordningen ble lansert i St.meld. nr. 20 (2004–05) for å øke privat finansiering av langsiktig grunnforskning. Gaver til universitet, forskningsrådet eller vitenskapsakademiet fra private skulle gis et statlig tilskudd på 25 % av gavebeløpet. Ordningen ble endret flere ganger og avvirket i 2021.

99 Rapport Akademiavtalen Statoil-UiB 2011. <http://docplayer.me/12861970-Rapport-akademiavtalen-statoil-uib-2011.html> Prosjekttema: reservoarkarakterisering, undergrunnsmonitorering og instrumentering, gasshydrater og fornybar energi, havvind og CCS.

der, midler til vitenskapelig ansatte, mobilitet, ekskursjoner og engangsbevilgninger til kurs, utvikling av klynger, konferanser og prosjekter.<sup>100</sup> Da avtalen gikk ut i 2013, ble det inngått en ny avtale for årene 2014–2018, med en ramme på 55 millioner kroner. I 2012 var det også inngått en avtale om bidrag til å videreføre forskning som inntil da var finansiert gjennom SFF-bevilgningen til CIPR. Avtalen skulle ses i sammenheng med Akademiavtalen og var på 11,4 millioner kroner. Tema for den nye avtalen var omfattende, og det ble lagt opp til søknader om midler til å utvikle sentre for fornybar energi (SFE).<sup>101</sup>

Akademiavtalens satsingsområder og tema ble utvidet. Fra hovedsakelig å gjelde naturvitenskapelig forskning knyttet til oljeutvinning ble samfunnsvitenskapene nå trukket inn. Fra starten ble det gitt støtte til prosjektet «Destruktiv ledelse», ved Det psykologiske fakultet. Institutt for økonomi og Institutt for geografi samarbeidet om et prosjekt om energiomstilling. I 2016 fikk prosjektet «Nordmenns oppfatninger av energi og energiomstilling» ved Institutt for fremmedspråk støtte.<sup>102</sup> At oljeselskapene finansierte aktivitet innenfor humaniora, var for så vidt ikke nytt; alt på 1970-tallet var språkviterne med i utviklingen av et norsk oljespråk, i Norsk termbank.<sup>103</sup>

### *Kritikk mot avtalene med oljeselskapene*

Våren 2013 kom UiB-magasinet *Hubro* med temanummeret *Oljebyen Bergen*. Det viet stor plass til oljerelatert forskning, og leseren kunne lære om oljeleting med droner, oljens rolle i korruperte regimer,

100 Sst.

101 Statusrapport for Akademiavtalen Statoil-UiB 2015. <http://docplayer.me/45969497-Statusrapport-for-akademiavtalen-statoil-uib-2015.html>. Prosjekttema: Reservoarprediksjon fra seismikk og brønnmålinger, redusert gap mellom måling og modell, bergartfysikk, petrofysikk og muliggjørende teknologier, ukonvensjonelle ressurser, produksjon av gasshydrater, energiomstilling, energimeterologi og geotermisk energi.

102 Protokoll fra møte i styringsgruppen for Akademiavtalen 10.02.2016. <http://docplayer.me/53592382-Protokoll-fra-mote-i-styringsgruppen-i-akademiavtalen-dato-onsdag-10-februar-2016-kl-09-00-12-00-sted-universitetet-i-bergen-kollegierommet.html>

103 Jf. UiB Årsmelding 1986: 107–108. Norsk termbank hadde oppgaver for Statoil, Oljedirektoratet, Norsk Hydro, Saga. Termbanken hadde en rekke prosjekter, om lag 15 terminologer, daglig leder og EDB-konsulent. Termbanken sorterte under HF-fakultetet, se også kapittel 8 i bind 2.

CO<sub>2</sub>-lagring, oljearbeideres søvnmønster og oljespråkets historie. Artiklene fokuserte på UiB-forskeres bidrag til å løse oljerelaterte utfordringer. Redaktøren, Sverre Ole Drønen, skrev at temaet var valgt for å understreke universitetets sterke bånd til omverdenen.<sup>104</sup> Samtidig ønsket redaktøren å vise et «balansert bilde av oljen» og viste til en kritisk artikkel «om oljens forbannelse i en rekke land i verden». Han avsluttet med å sitere det tyske bandet Ramsteins låt *Benzin*: «Det flyter gjennom mine årer, det sover i mine tårer, det løper ut av mine ører, hjerte og nyrer er motorer. Bensin!»<sup>105</sup>

Oljenummeret av *Hubro* framstår som en litt tvetydig feiring av forskningens bidrag til oljeeventyret, det som gjorde nordmenn til et folk med olje i «blodstrømmen vår». Dette temanummeret er interessant, både at dette temaet var valgt som merke for båndene til omverdenen, og fraværet av kritiske artikler om norsk oljeindustri. Dette skjedde mens det kom ny kritikk mot oljefinansiert forskning. Det i seg selv var jo ikke nytt, men måten dette ble skjedde på og effektene kritikken fikk, var nytt.

Omtrent samtidig som Akademiavtalen med Statoil ble fornyet, 8. november 2013, publiserte Morgenbladet artikkelen «Forskere går ut mot Statoil-sponsing». Tre UiB-forskere ble intervjuet: professor i oseanografi Peter M. Haugan, klimaforsker Helge Drange og medisinprofessor Gunnar Kvåle, og alle var kritiske. Haugans kritikk tok fatt i etikken:

De etiske retningslinjene for naturvitenskapelig forskning sier at forskning skal bidra til en bærekraftig utvikling og følge føre-var-prinsippet. Om det er ett tema i hele verden som burde utelukkes som følge av de prinsippene, så må det være forskning med det formål å forlenge fossilalderen.<sup>106</sup>

Haugan mente det var drømmetenkning å tro at økt utvinning fra eksisterende oljefelt skulle være bærekraftig, derfor måtte UiB si nei til å satse på økt utvinning og på å finne nye, vanskelig tilgjengelige ressurser. Også Drange og Kvåle kritiserte bærekraftpotensialet i

---

104 *Hubro*, 1 2013: 3.

105 Sst.

106 Intervju med Peter M. Haugan i Morgenbladet, 8.–14.11.2013: 6.

Akademiavtalen.<sup>107</sup> Avtalen var ikke problematisk i seg selv. Problemet, slik de tre vurderte det, var snarere at fornybar energi og bærekraft ble nedprioritert til fordel for prosjekter som fokuserte på økt utvinning.

Fysikkprofessor Geir Anton Johansen, leder ved Institutt for fysikk og teknologi, representerte styringskomiteen for avtalen. Han opplyste at om lag 10 prosent av midlene under forrige avtale gikk til prosjekter som gjaldt fornybar energi. Resten var oljeforskning. Johansen vektla at bærekraftbegrepet omfattet mer enn miljø, det «handler også om økonomi, samfunnssikkerhet, om balanse mellom regioner». Videre var utvinning av olje og gass på norsk sokkel relativt mer klimavennlig enn mange lands kullkraftverk.<sup>108</sup>

Bakgrunnen for oppslaget i Morgenbladet var at studenter og forskere ved UiB hadde satt i gang et samarbeid for å sette spørsmålet om etikk og petroleumsforskning på agendaen. Ifølge daværende student Ragnhild Freng Dale hadde UiO-studenter forsøkt noe lignende før, men der de gjorde spørsmålet om petroleumsforskning til en bærekraftsak, bestemte UiB-alliansen seg for å stille «spørsmål om hvordan samarbeidet med petroleumsselskap påvirket institusjonen», for å «skape en reell dialog om veivalgene på universitetene».<sup>109</sup>

Så ble Akademiavtalen utgangspunkt for en debatt om bærekraftsprinsippet i det norske systemet for forskningsetiske prinsipper. Der Spjeldnæs på slutten av 1960-tallet kritiserte NTNf for å overta styringen av oljeforskningen fra professorene og universitetene, tok den nye kritikken opp oljeforskningen i en kontekst av forskningsetikk.

Forskningsetikk var i og for seg ikke et nytt tema. Dette temaet ble viktig på 1990-tallet, ved universitetene, i forskningsråd og næringsliv.<sup>110</sup> I 2014-debatten lanserte bladet *Forskningsetikk* begrepet «klimaetikk».<sup>111</sup> Det var imidlertid ikke klimaetikk som ble tema, men forskningsetikk. Kunne alliansens spørsmål om oljeforskning og etikk bidra til en omformatering av oljeforskningen i

107 Sst.

108 Intervju med Geir Anton Johansen i Morgenbladet 8.–14.11.2013: 6.

109 Dale 2016: 85. Dale ble senere seniorforsker ved Vestlandsforskning.

110 Furre 2000: 304.

111 *Forskningsetikk* 3, 2014.

forholdet mellom vitenskap, industri og stat – og slik også gi bidrag til et bedre framtidig klima?

Debatten om Akademiavtalen fikk stor oppmerksomhet ved UiB og i norske medier. I januar 2014 henvendte UiB-rector Dag Rune Olsen seg til Den nasjonale forskningsetiske komité for naturvitenskap og teknologi (NENT) og ba om en gjennomgang og vurdering av ulike perspektiver på oljeforskningen, og eventuelt råd om hvorvidt forskning «på petroleum og ulike teknologier for utvinning av petroleum er forskningsetisk forsvarleg».<sup>112</sup> Dette innebar at UiB ba om å få en forskningsetisk vurdering av det som i flere tiår hadde vært viktige forskningstema ved institusjonen.

NENT tok saken og ga vurdering i juni 2014. Komiteen slo fast at spørsmålet heller enn å være et forskningsetisk spørsmål gjaldt «normer om forskningens samfunnsansvar». NENT ga uttrykk for at disse spørsmålene måtte ses sammen med spørsmål som omhandlet bærekraftig utvikling, og om føre-var-prinsippet. NENT viste også til at denne problematikken burde ses i sammenheng med retningslinjer om forskningens uavhengighet og åpenhet.<sup>113</sup>

Fordi saken ikke bare gjaldt UiB, ville NENT vurdere universitetenes rolle samlet. Statoil brukte om lag 270 millioner kroner i 2014 til å finansiere forskning ved andre institusjoner, deriblant universitetene. Komiteen fant det «slående at universitetene ikke i større grad reflekterer over egen mulige konserverende rolle gjennom sitt samarbeid med petroleumsnæringen».<sup>114</sup> NENT slo fast at det manglet koordinert oversikt over finansiering til petroleumsforskning i Norge og anbefalte at universitetene bidro mer til å fremme åpenhet og oversikt over omfang og betydning av petroleumsforskning og forskning om omstilling.<sup>115</sup>

NENT slo også fast at forskningsbevilgende myndigheter og forskningsinstitusjoner hadde ansvar for bærekraft, og at universitetene hadde et særlig ansvar som kunnskapsbærere. Derfor, mente NENT, var det viktig å sikre en «forsvarlig balanse» mellom forskning om ulike energikilder, om fornybar energi og hvordan negative økologiske konsekvenser kunne reduseres.<sup>116</sup> Interessant

112 NENT 2014.

113 Sst.: 2.

114 Sst.: 5.

115 Sst.

116 Sst.: 7–8.

nok kritiserte NENT Kunnskapsdepartementet for å vise til at universitetene med sin akademiske frihet kunne velge forskningstema, mens universitetene viste til bevilgende myndigheters ansvar. Dette medførte fare for «ansvarsvakuum». NENT ga uttrykk for at de forskningsfinansierende instansene hadde et stort ansvar for å sikre prioritering av forskning for omstilling, og at det måtte gjøres mer for å samkjøre norsk forskning om slike tema. Universitetene måtte bidra med ny kunnskap og presse på for omstilling ved å prioritere satsingsområder i samarbeid med oljenæringen som kunne bidra til en omstilling.<sup>117</sup>

Uttalelsen fra NENT vakte oppsikt. Rektor Olsen uttrykte glede over at NENT ikke fant petroleumsforskning i seg selv uetisk, men stilte spørsmål ved om det var riktig av NENT å gi forskningspolitiske råd i en forskningsetisk vurdering.<sup>118</sup> Etter som klimamål er politiske mål, kunne argumentasjonen fra NENT forstås som et uttrykk for at det er uetisk ikke å følge politiske mål. En slik fare for forskningen tas for eksempel opp av andre, som idéhistorikeren Kristin Asdal. Hun spurte retorisk om forskning om klimaendringer kunne bli uetisk hvis en regjering anså klimaendringer for ikke å være en sak.<sup>119</sup>

Studenter og ansatte ved UiB gjorde spørsmålet om oljeforskning og klimamål til et forskningsetisk spørsmål i den pågående debatten om bærekraftig omstilling. På 1960-tallet fikk Spjeldnæs ledelsens støtte da han tok opp kampen for fri publisering og gikk mot at NTNF skulle ha ansvaret for å styre forskningen. Mer enn femti år senere var UiB mer avhengig av midler fra forskningsråd og industri. Ledelsen søkte støtte i forskningsetikken, med et ønske om at den kunne være til hjelp i håndteringen av oljeforskningen. Heller enn å ta den forskningspolitiske debatten ba rektor Olsen NENT avklare om båndene til oljeselskapene var etisk forsvarlige. Den universitetspolitiske debatten om universitetets rolle i oljeforskningen fortsatte.

---

117 Sst.: 10.

118 Pressemelding fra UiB 18.06.2014: <https://www.uib.no/aktuelt/79109/den-etiske-evalueringen-av-petroleumsforskningen-er-klar-%E2%80%93-klima-bli-en-hovedsatsing>

119 Asdal 2014.

### *Oljeforskning og universitetsstrategi*

I UiBs strategi for 2001–2005 ble den sterke marine forskningen og utviklingsforskningen trukket fram, og i strategien for 2005–2010 ble nettopp betydningen av den svært omfattende marine forskningen understreket.<sup>120</sup> Den sto for nesten halvparten av doktorgradene, og svært mange av de eksterne inntektene i 2004, med mye samarbeid med så vel instituttsektor som næringslivsaktører. Oljeforskningen var del av den marine forskningen som foregikk i Bergen marine forskningsklynge som ble etablert i 2008.<sup>121</sup> Klyngen hadde mange partnere, som instituttsektorenheter og Haukeland universitetssykehus. I UiBs strategi fra 2010 til 2015 ble oljeforskningen fortsatt omtalt som del av den marine forskningen, men som i NENT-debatten noen år senere, ble det stilt spørsmål ved å inkludere oljeforskning i marin forskning.

I 2014, etter at svaret fra NENT var kommet, satte universitetsledelsen i gang flere utredninger av universitetets klima- og bærekraftstrategi. Professor Eystein Jansen, som ledet SFF-senteret Bjerknessenteret for klimaforskning, utarbeidet et utkast til strategi for UiBs satsing på klimaforskning, en arbeidsgruppe ledet av Inga Berre, professor i matematikk, utarbeidet et strategidokument for bærekraftig energi, og en arbeidsgruppe ledet av Roger Strand, professor ved Senter for vitenskapsteori, utredet sider ved «Forskningens samfunnsansvar ved Universitetet i Bergen». Studentparlamentet vedtok resolusjonen «Et studentpolitisk klimaforlik» i november 2014.<sup>122</sup>

Samlet tok utredningene til orde for betydelige endringer i UiBs strategi. Strand-gruppen vektla at UiB hadde ansvar for å bidra positivt i møtet med «de store samfunnsutfordringene» og foreslo at prinsippet om ansvarlig forskning og utvikling («responsible research and innovation», RRI) ble gjort gjeldende for all forskning, og at alle forskningsstrategiske satsingsområder og større forskningssatsinger ved UiB skulle ha en plan for implementering av RRI.<sup>123</sup> Jansen foreslo at UiB skulle «være en ledende kraft i å skape

120 Universitetsstyret, sak 48/2005 og for perioden 2010–2015, endelig vedtak i sak 16/2011.

121 Se Årsrapport 2008: 18, vedlagt universitetsstyret, sak 07/2009.

122 Forskningsutvalget UiB, møte 15.01.2015: FU-sak 1/2015.

123 Sst.



kunnskapsgrunnlag og kompetanse» for å bidra til global omstilling. Her var Bjerknæssenteret sentralt. Berre-gruppen slo fast at det var nødvendig med samordning og styrking av energiforskningen i Bergen, gjerne i det planlagte EnTek-bygget.<sup>124</sup> Samtidig burde miljø for utdanning i energi og energiomstilling samles og profileres som «Energistudier ved UiB».<sup>125</sup>

Ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet hadde det også tidligere pågått et arbeid for å samle energiforskningsmiljøene i Bergen. I arbeidet med ny strategi for 2011–2015 hadde ledelsen ved fakultetet bedt en arbeidsgruppe gjennomgå energiforskningen og -utdanningen. Det var flere grunner til dette. CIPR-SFF-midlene varte til 2012, men det var stor petroleumsrelatert aktivitet som ikke var knyttet til CIPR og forskning innenfor fornybar energi. Spørsmålet var hvordan omfanget av aktivitet kunne tydeliggjøres bedre.<sup>126</sup>

Arbeidsgruppen var bredt sammensatt av forsknings- og instituttledere. Blant dem var Peter Haugan, som i 2014 i Morgenbladet gikk ut mot oljeforskningen. Gruppen konkluderte med at det var behov for å samle energiforskningen ved UiB og Uni Research for å videreføre det som var bygd opp med CIPR, men også at det var nødvendig å styrke forskningen om fornybar energi. Et av forslagene, som ble bifalt av fakultetet, var å etablere en energiforskningsutdanning med ulike spesialiseringsmuligheter, og ikke minst å etablere en energiforskningsklynge i Bergen på tvers av institusjoner.<sup>127</sup>

Allerede før kontroversen om petroleumsforskningen kan vi altså si at oljen var på vei ut av det blå. Ikke fordi det da var så kontroversielt med olje, men fordi mange ved fakultetet ønsket å styrke energiforskningen. Da kontroversene knyttet til petroleumsforskningen kom til uttrykk noe senere, var allerede oljen på vei inn i noe nytt. Kontroversene kan sies å ha bidratt til å gjøre denne veien

124 CMRAS ønsket å komme tilbake til Nygårdshøyden, etter å ha vært på Fantoff siden 1970-årene. Flyttingen skulle styrke samarbeidet med UiB-miljøene. Bygget ble lenge kalt EnTek-bygget (energi og teknologi). I 2022 er bygget ennå ikke reist.

125 Forskningsutvalget FU-sak 1/2015.

126 Fakultetsstyresak 3.10.02.2010. Energirelatert forskning og utdanning ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet – anbefalinger fra en arbeidsgruppe.

127 I arbeidsgruppen var Helge K. Dahle (visedekan), Peter M. Haugan (instituttleder ved Geofysisk institutt), Harald Høiland (styreleder for CIPR), Geir Anton Johansen (leder Institutt for fysikk og teknologi), Gunn Mangerud (leder ved Institutt for geovitenskap), Jan Nordbotten (professor, Matematisk institutt) og Arne Skauge (leder for CIPR og forskningsdirektør ved Uni Petroleum). Fakultetsstyresak *Energirelatert forskning og utdanning ved det matematisk-naturvitenskapelige fakultet – anbefalinger fra en arbeidsgruppe*. 3.10.02.2010.

kortere. I universitetets strategi for 2016 til 2022, *Hav, liv, samfunn*, er et sentralt grep å etablere «klynger for kunnskapsmiljøer i verdensklasse» bygd på miljø hvor UiB hadde høy internasjonal faglig kvalitet. I 2016-strategien omtales planer for en ny «kunnskapsklynge for fremtidens energi- og teknologiløsninger», og kanskje en nyetablering, som en marin forskningsklynge.<sup>128</sup>

I 2019 varslet Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet at bachelorprogrammet i petroleums- og prosessteknologi ville bli lagt ned fra høsten 2020. Det skulle, ifølge dekan Helge K. Dahle, erstattes av en «helhetlig energiutdanning ved å slå sammen petroleumsfaget og sivilingeniørprogrammet som har fokusert på fornybar energi».<sup>129</sup> Slik skulle studentene få mer relevant kunnskap for en bransje i omstilling. Dette hadde ikke bare å gjøre med at etikken slo inn i universitetspolitikken. Søkertallene til petroleumsfag hadde dalt de siste årene. Det hadde ingen hensikt å tilby et studieprogram der det knapt var søkere.<sup>130</sup> Dahle vektla at petroleumsteknologimiljøene ønsket omstilling, og det hadde med klimaendringene å gjøre.

Også Forskningsrådets store program Petromaks ble fornyet da Petromaks 2 tok over for det første programmet i 2013. Det første programmet var konsentrert om økt utvinning av olje; mot slutten av første periode signaliserte det at det ville fremme forskningsprosjekter som kunne bidra til energieffektivisering og lavere utslipp, særlig til luft, men også til vann.<sup>131</sup> Endringen ble forsterket i Petromaks 2-planen. Nå skulle programmet særlig legge til rette for forskning og teknologiutvikling for «økt utvinning fra felt i drift, leting i umodne områder, energieffektivisering og reduksjon av klimagassutslipp, samt utslipp til sjø». Første tema i planen var «Energieffektiv og miljøvennlig bærekraftig teknologi». Energieffektivisering var blitt et viktig tema i oljerelatert forskning, samtidig var det fortsatt et «petromaks»-program, tema 2 var «Leting og økt utvinning».<sup>132</sup>

128 *Hav, liv samfunn. Strategi for 2016–2022*: 25, vedtatt i universitetsstyret, sak 101/2015.

129 Dekan Helge Dahle ble sitert i *På høyden*: <https://pahoyden.khrono.no/foreslar-a-leggemed-petroleumsfag-og-satse-hardere-pa-energiomstilling/422738>

130 Sst.

131 Forskningsrådet: Programplan 2013–2022 Stort program Petroleumsforskning – PETROMAKS2: 3.

132 Sst.: 19, 21.

Sett i lys av at et forskningsprogram hvis hovedmål var å utvinne den siste oljen fra norskekysten, også satte energieffektivisering og klimaspørsmål på agendaen, er det kanskje ikke så rart at oljeforskningen ved UiB «fusjonerte» med annen energiforskning. Selv om oljeforskningen ble kritisert, forsvant den ikke fra universitetet. Den gikk snarere inn i en satsing på det som etter «oljeopprøret» var mer nøytralt: energiforskning og energiutdanning. Kanskje var det slik at økt oppmerksomhet om problemene med oljeforskning og oljeutdanning bidro til omforming og omformuleringer – også for å tiltrekke seg nye studenter. Nye tider krevde ny profilering – men universitetets oljealder var ikke over.

### **Fra olje- og energiforskning til fornybar energi – bærekraftsmål og UiB**

Dette kapittelet har vist hvordan oljeforskningen, og i noe mindre grad oljeutdanningene ved UiB, har utviklet seg fra 1960-tallet til i dag. Mens Gunnar Nerheim vektlegger hvordan oppbygging av fagmiljø og utdanninger var viktig for å få i gang en norsk oljeindustri, har vi interessert oss for hvordan oljeindustrien kom til å prege forskningen ved UiB i ulike faser. I en tidlig fase kjempet forskerne ved Jordskjelvstasjonen for å skaffe til veie forskningsmidler for å utforske kontinentalsokkelen. Forskerne slet med å skaffe finansiering, fordi forskningen ble ansett som for grunnforskningsfokuseret. Denne perioden bar preg av at relasjonene mellom stat, industri og vitenskap var under utforming. Det var for eksempel ikke klart hvilket forskningsråd som skulle ta seg av kontinentalsokkelforskningen, samtidig som forskerne prøvde å bygge allianser med selskaper med interesser i petroleum.

I den neste fasen så vi hvordan oljepengene begynte å «skylle inn over» universitetet og aktuelle fagmiljø. Forskerne ved Jordskjelvstasjonen fikk midler til større og mindre forskningsprosjekt fra Statoil, andre oljeselskaper og fra Oljedirektoratet, og UiB etablerte petroleumsrelatert utdanning. På 1970- og -80-tallet ble også samarbeidene med oljeselskap tettere. Hydro etablerte et forsknings-senter i Bergen, først lokalisert et steinkast fra UBs forskningsmiljø. Samarbeidet med UiB ble tett, og fagfolk ble rekruttert begge veier.

Det kan også ses forbindelser mellom den statlige oljepolitikken og forskningspolitikken, med et slags brudd etter Borten-regjeringens avgang i 1971. At Statoil ble etablert som statlig oljeselskap i 1972, fikk følger for oljeforskningen. Det ble noe annet for statlige institusjoner å drive forskning med betydning for statens eget selskap enn for internasjonale oljegiganter. Fra midt på 1980-tallet ble målsettinger om at universitetene skulle involvere seg mer i oppdragsforskning, inkludert i forskningspolitikken, sammen med økt vekt på samarbeid med arbeids- og næringsliv. Myndighetene oppmuntret til slikt samarbeid, og UiB hadde mye å bidra med til oljevirkksomheten. Forskningsrådet etablerte store og politisk prioriterte, tematiske satsinger fra midt på 1990-tallet, blant annet programmer som kunne bidra med kunnskap om maksimal utnyttelse av oljeressursene. Universitetene ble invitert med og stilte opp. Forskningen hadde både grunnforskningskarakter og var mer anvendt. Ut av dette sprang det også «fremragende forskning» med utgangspunkt i samarbeid med næringene, og CIPR ble ett av UiBs tre første SFF-er.

Samtidig var oljeforskningen aldri ukontroversiell, som på 1960-tallet da Spjeldnæs kritiserte NTNF for å ta administrativ kontroll med utforskningen av kontinentalsokkelen og, ikke minst, for å kreve rett til å kunne holde igjen publiseringer fra denne forskningen. Da sto det om hvordan relasjonen mellom forskning, industri og politikk skulle formateres. På 2000-tallet fikk en lignende kritikk fornyet relevans. Professorer, studenter og andre så petroleumsforskning og det nære samarbeidet mellom Statoil og miljøer ved UiB som svært problematisk i et klimaperspektiv og ønsket forskningsetiske vurderinger. UiB-ledelsen fulgte opp og forsøkte kanskje også å gjøre et forskningspolitisk spørsmål til et etisk. NENT svarte med å understreke at spørsmålet mer var av forskningspolitisk art enn et spørsmål om etikk. Debatten dette utløste i 2014, kan sies å innevarsle slutten på oljeforskningens glansdager ved UiB. Gradvis ble oljeforskningen nedtonet til fordel for det mer generiske uttrykket «energiforskning» som strategisk satsing. Oljeutdanningen skiftet navn og ble slått sammen med energiforskningsutdanninger. I så måte forsvant oljen da klima- og miljøsaken for alvor slo gjennom i universitetsstrategiene. Kanskje forsøkte UiB å gjøre en forskningspolitisk konflikt til en etisk, men

NENT svarte med å gjøre etikk til politikk. Hvorvidt et autonomt universitet skulle drive oljeforskning, måtte det selv avgjøre, etter en forskningspolitisk debatt.

UiB-forskere var sentrale i å kartlegge norsk kontinentalsokkel, og var med på å legge til rette for oljeutvinning der. I så måte var vitenskapen avgjørende for oljeeventyret. Da oljevirkksomheten først var i sving, fikk vitenskapen tilgang til helt andre midler enn den hadde hatt tidligere, og det gjaldt hele bredden av universitetet. Denne nye økonomien satte sitt preg på universitetets virke og vilkår. Det ble synlig på slutten av 1960-tallet, men først fra midt på 1980-tallet ble oljeforskningen virkelig omfattende, og den mobiliserte bredt, før det kulminerte med akademiavtalen på 00-tallet. Oljen bidro ikke bare til å forme universitetet, med tilgang til ressurser, penger, forskningsinfrastruktur og nye studieprogram, men også selve ideen om hva et universitet skulle være og gjøre – og med hvem. UiB var med på å skape oljeeventyret, men oljeøkonomien var også med på å skape dagens universitet.

Kapittelet har søkt å utforske trekk ved oljeeventyrets vitenskapshistorie, samt vise hvordan noen av forbindelsene mellom stat, industri og universitet ble utformet til ulike tider. Det var ikke noen selvfølge at oljepengene skulle skylle inn over universitetet. Ikke alle mente det trengtes en akademisk norsk oljeforskning. Staten la etter hvert til rette for norsk offentlig finansiering av oljeforskning, i tillegg til at oljeselskapene gjennom vilkår knyttet til konsesjoner måtte bidra. Samtidig bidro kontaktene mellom UiB og industrien, ikke minst gjennom de mange studentene som var utdannet ved UiB og som kom til å befolke oljeselskapene, til at UiB utviklet samarbeid med og fikk ressurser fra den nye industrien. Oljepengene påvirket universitetet på ulike måter, og det har vært gjentakende diskusjoner om slike spørsmål. Oljen påvirket universitetet og vitenskapen, men forskjellig til ulike tider. Forholdene kunne ha vært annerledes hvis forskerne for eksempel hadde fått kontroll over utforskningen av kontinentalsokkelen på 1960-tallet, eller hvis spørsmålet om olje og forskningsetikk ikke hadde blitt brakt inn i 2014. Slik handler historien om oljeforskningen om grunnforskning, oljeselskap, teknologi, utdanning og om konflikter og universitetsstrategier, men også om valg og diskusjoner, og spor som ikke ble fulgt.

## Litteratur og kilder

- Andersen, G. (2017). *Parlamentets natur: Utviklingen av norsk miljø- og petroleumspolitik (1945–2013)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andersen, J.K. (2006). *En tid der grenser sprenges: Arbeidsår i teknologi- og forskningsfronten*. Bergen: Eide.
- Andersen, K.G. & Yttri, G. (1997). *Et forsøk verdt: Forskning og utvikling i Norsk Hydro gjennom 90 år*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Anker, P. (2020). *The power of the periphery: How Norway became an environmental pioneer for the world*. Cambridge University Press.
- Asdal, K. (2014, 25. juni). For mye etikk av det gode? Dagens Næringsliv, s. 48–49.
- Bjørlykke, K. (2019). Early history of petroleum exploration offshore Norway and its impact on geoscience teaching and research. *Norwegian Journal of Geology*, 99(3), 1–17.
- Bonneuil, C. & Jean-Baptiste Fressoz, J.-B. (2016). *The shock of the Anthropocene: The Earth, history and us*. London: Verso.
- Borup, M., Konrad, K. & Van Lente, H. (2006). The sociology of expectations in science and technology. *Technology analysis and strategic management*, 18(3–4), 285–198.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Mangset, M., Larsen, E. & Schwach, V. (2018). *Avhengig av forskning. De norske forskningsrådenes historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brofoss, K.E. & Narud, H.M. (1990). *Formidlingen fra forskningsprogrammet Olje og samfunn 1982–1988. En Evaluering*. Rapport 6/1990. NAVFs utredningsinstitutt.
- Børresen, A.K. & Wale, A. (2008). *Kartleggerne, Norges geologiske undersøkelser 1858–2008*. Trondheim: Tapir og Norges Geologiske undersøkelser.
- Dale, R.F. (2016). Veivalg for universitetene i klimaendringenes tid. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1–2, 84–96.
- Ellingsen, G. (2012). *Varme havstrømmer og kald krig: «Bergensstrømmåleren» og vitenskapen om havstrømmer fra 1870-årene til 1960-årene* (Doktoravhandling). Universitetet i Bergen.
- Furre, B. (2000). *Norsk historie 1914–2000*. Oslo: Det norske samlaget.
- Hagland, J. (1983). *Oljedirektoratet 1973–1983*. Stavanger: Oljedirektoratet.
- Hanisch, T.J. & Nerheim, G. (1992). *Norsk oljehistorie: Fra vantro til overmot?* Oslo: Norsk petroleumssforening.
- Jasanoff, S. & Kim, S.H. (2015). *Dreamscapes of modernity. Sociotechnical imaginaries and the fabrication of power*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Krige, J. (2000). NATO and the strengthening of Western Science in the post-Sputnik era. *Minerva*, 38, 81–108.
- Kvaal, S. (1997). *Janus med tre ansikter. Om organiseringen av den industrielt rettede forskningen i spennet mellom stat, vitenskap og industri i Norge, 1916–1956*. Nr. 21 i Skriftserie fra Historisk instutt. Trondheim: NTNU.
- Meadows, D.H., Meadows, L.D., Randers, J. & Behrens III, W.W. (1972). *The limits to growth. A report for the club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York: Universe Books.
- Mitchell, T. (2011). *Carbon democracy. Political power in the age of oil*. London: Vers.
- NENT (2014, 18. juni). *Vedrørende forskningsetisk vurdering av petroleumsforskning*. Hentet fra <https://www.forskningsetikk.no/contentassets/f0cc16a2fb884f838f707ed8b888ade5/forskningsetisk-vurdering-av-petroleumsforskning.pdf>
- Nerheim, G. (1994). *Framveksten av det oljeindustrielle kompleks i Norge*. Arbeidsnotat nummer 80, Senter for teknologi og menneskelige verdier. Universitetet i Oslo.
- Noreng, Ø. (1987). *Den norske utfordringen*. Spydeberg: Tano.
- Norges råd for anvendt samfunnsforskning (1990). *Olje og samfunn. Evalueringsrapport 4*. Oslo: NORAS.
- Oljeforum i Bergen (1979). *Presentasjon av institusjoner som driver oljerelatert forskning og utredning* (notat).
- Olsen, J.P. (1989). *Petroleum og politikk. Det representative demokratiets møte med oljealderen*. Bergen: Tano.
- Ryggvik, H. & Smith-Solbakken, M. (1997). *Blod svette og olje, Norsk oljehistorie. Bind 3*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Ryggvik, H., Smith-Solbakken, M. & Tollaksen, T.G. (2009). Norsk oljehistorie. I *Store norske leksikon*. Hentet 25. februar 2021 fra [https://snl.no/Norsk\\_oljehistorie](https://snl.no/Norsk_oljehistorie)

- Røberg, O.** (2000). *Vitenskap i krig og fred. Astrofysikeren Svein Rosseland i norsk forsvarspolitikk 1945–1965* (Hovedoppgave i historie). Historisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Sellevoll, M.** (1996). Vitskapelege undersøkingar på den norske kontinental-sokkel 1960–1965: Resultat og problem. I: Norsk oljemuseum, *Årbok 1996 med årsrapport 1995* (s. 6–28). Stavanger: Norsk oljemuseum.
- Sellevoll, M. & Sundvor, E.** (2001). *Jordskjelvstasjonen. Institutt for den faste jords fysikk gjennom ett århundre*. Universitetet i Bergen.
- Sellevoll, M. & Sundvor, E.** (2005). Historia om Jordskjelvstasjonen i Bergen, og korleis Noreg vart ein oljenasjon. *Naturen*, 3, 114–131.
- St.meld. nr. 25** (1974–75). *Petroleumsvirksomhetens plass i det norske samfunnet*.
- St.meld. nr. 67** (1974–75). *Norsk industris utvikling og framtid*.
- St.meld. nr. 35** (1975–76). *Om forskningens organisering og finansiering*.
- St.meld. nr. 65** (1977–78). *Den ukontrollerte utblåsning på Ekofiskfeltet (Bravo-plattformen)*.
- St.meld. nr. 119** (1980–81). *Om utviklingen i forskningens organisering og finansiering*.
- St.meld. nr. 20** (2004–05). *Vilje til forskning*.
- Süssmann, R.** (1973). *Bibliografi professor, dr. philos. Håkon Mosby*. Universitetsbiblioteket i Bergen.



I november 1985 ble Bergens Tidendes lesere presentert for planene om et «gigantisk» høYTEKNOLOGISENTER på Marineholmen. Det skulle gi rom for forskning og næringsutvikling og bli Bergens forskningspark. Modellen vises fram av Bergen kommunes tomteleder Erik Larssen (til venstre), direktør Erik Sande i Selmer-Sande (i midten) og universitetsdirektør Magne Lerheim (til høyre). Foto: Jan M. Lillebø, Bergens Tidende, Nasjonalbiblioteket.



# Kapittel 10

## Universitetets innovasjonsvending

*Kari Tove Elvbakken  
og Terje Finstad*

Fra oljeeventyrets spede start i Norge var det en utbredt forståelse at oljealderen ville bli kortvarig og at ressursene ville avta etter et par tiår. Slik kom spørsmålet om hva vi skulle leve av etter oljen, opp allerede ved inngangen til selve oljealderen. Dette kapittelet handler om ett av svarene fra universitetet, staten og næringslivet: innovasjon. Innovasjonsvendingen var verken bergensk eller norsk; den var ledd i en internasjonal utvikling. I mange land fulgte universiteter og myndigheter oppfordringer fra organisasjoner som OECD om å legge om forskning og utdanning, om å satse mer på det som kunne fremme økonomisk vekst og gi ny næringsutvikling. Det er historien om hvordan UiB ble en innovasjonsaktør, hva dette innebar for universitetet, og hva det gjorde med forholdet mellom universitet, stat og næringsliv.

Mens kullgruva, jernverket og fabrikken var symbolene for 1900-tallets industrielle økonomi, ble røykfylte industrianlegg, ifølge sosiologene Manuel Castells og Peter Hall, i de siste tiårene av århundret byttet ut med «campusaktige» bygninger med navn som «Techno, Science, 21st Century, Park, Plaza, Polis, and -topia».<sup>1</sup> Det de kaller «technopoles», var skapt av sentrale, regionale og lokale myndigheter og universiteter i samarbeid med privat næringsliv. Dette var rom modellert og inspirert av Silicon Valley, de skulle bidra til informasjonsøkonomiens grunnleggende ressurs: informasjon og kunnskap.

I *Technopoles of the world* fra 1994 var Castells og Hall opptatt av en utvikling der byer ikke lenger var industribyer, men der de gradvis endret seg i retning av å bli teknopoler, orientert mot kunnskap og innovasjon. Analysen knytter an til tidligere litteratur, som om det postindustrielle samfunnet fra 1960- og -70-tallsskrifter om kunnskapssamfunnets betydning for industri og næringsliv.<sup>2</sup> De beskrev ikke nødvendigvis en pågående utvikling, men viste bilder av en fremtidig sosial og økonomisk utvikling der kunnskap, økonomisk utvikling og innovasjon var viktige drivere for samfunnsendring.

Lignende tanker om samfunnsutviklingen ses i norsk forskningspolitikk fra midt på 1980-tallet, samtidig med endringer i den økonomiske politikken. På 1980- og -90-tallet ble det etablert institusjoner som til forveksling ligner parkene Castells og Hall beskrev. Parkenes navn startet med «Kunnskaps-», «Forsknings-» eller «Innovasjons-».<sup>3</sup> Ifølge Knut Halvorsen og Michael Lacave var framveksten av slike parker i Norge motivert av en utbredt forståelse av at oljealderen ville bli kortvarig. Allerede på 1960-tallet, hevder de, var det enighet om at oljeinntektene ville reduseres før tjue år var gått. Dette bidro til ønsket om å utvikle industrier tilpasset en ny økonomisk virkelighet med global frihandel og hurtig teknologisk endring.<sup>4</sup>

Castells og Halls var først og fremst opptatt av å forstå hvordan slike tendenser påvirket byen. I vår undersøkelse av hvordan

1 Castells & Hall, 1994: 1.

2 Bell 1973, Drucker 1969.

3 Skoie 1997: 77–79.

4 Halvorsen & Lacave 1998: 9.

slike tendenser kom til uttrykk ved UiB fra først i 1980-årene, er vi både opptatt av universitetet og samfunnet omkring. Vi vil utforske hvilke organisasjoner og strukturer det ble satset på for å fremme samarbeid mellom næringsliv og forskning, hva universitetet gjorde, og om det vokste fram et bergensk innovasjonssystem og hvordan det kunne se ut. I undersøkelsen er vi opptatt av hva dette nye kan fortelle om universitetets vitenskap og samfunnsoppdrag fra sist på 1900-tallet og inn i de første tiårene i det 21. århundre. En slik vending mot innovasjon undersøkes ikke bare som noe som ble tvunget på utenfra og for å fremme landets økonomiske utvikling, men også som noe som universitetet og dets strategier og initiativer bidro til.<sup>5</sup>

### For byen, universitetet og næringslivet

Vi starter fortellingen med et vedtak i 1985 om å etablere Høyteknologisenteret i Bergen (HIB) på Marineholmen. I den forrige UiB-historien omtales dette senteret som et uttrykk for biologiens nye teknologiske betydning. Høyteknologisenteret ble til som et resultat av en svært gradvis oppbygging av den mikrobiologiske forskningen i Bergen. Sett i lys av samtidens vektlegging av forskning, vitenskap og teknologi som drivere av økonomisk og samfunnsmessig endring vil vi utvide blikket fra en vitenskapsorientert bakgrunn for senteret og utforske det i sammenheng med vitenskap, politikk og næringsliv.

Da Det akademiske kollegium (DAK) i september 1983 vedtok det første plandokumentet for utviklingen fram mot år 2000, var *Byen og universitetet* overskrift for første kapittel.<sup>6</sup> Planen innledes med at UiB så fram mot en utvikling med sterkere kontakt og samarbeid med næringsaktører. Økt studenttilstrømming, nye økonomiske rammer, oljevirkosomhet og ny teknologi gjorde at universitetet måtte gå nye veier og utvide kontakten med nye brukere:

5 Undersøkelsen bygger på dokumenter fra universitetet (særlig med utgangspunkt i vedtak i styrende organ), fra det politiske system, utredninger og i noen utstrekning avisartikler og artikler i UiB-medier.

6 Universitetsplan år 2000, del 1A – Universitetsområdet på Nygårdshøyden, vedtatt av DAK 22.9.1983.

[O]gså [...] en mer bevisst formidling av forskningsresultater og tekniske nyvinninger til praktisk bruk i bedrifter, vil kunne være til gjensidig nytte. Et slikt nærmere samarbeid mellom universitet og næringsliv vil kreve fleksible løsninger på rombehov og arealreserver. Området mot Nedre Nygaard peker seg her ut som interessant, og forskjellige finansieringsformer for nybygg bør vurderes.<sup>7</sup>

I planarbeidet var det å finne fysiske rom og hus for kontakt – til gjensidig nytte – et tema. Da siste del av planen ble vedtatt i februar 1988, var området lokalisert til Marineholmen, og det ble understreket at UiB ville arbeide for å styrke og utvide forskningssamarbeidet med institusjoner for forskning og næringsliv i Bergensområdet.<sup>8</sup>

### *En bergensk forskningspark*

Planene om et høyteknologisenter ble først presentert i *Bergens Tidende* (BT) 12. november 1985: «Stort teknologi-senter til Bergen». Rektor Arnfinn Graue ble avbildet med Bergens varaordfører, Henrik Lisæth (Høyre,) og IBM-sjefen Eyolf Haug.<sup>9</sup> Senteret var under planlegging, og BT erfarte at det skulle huse forskning «innen havbruk, bioteknologi og informasjonsteknologi». Det skulle også komme en forskningsstiftelse. UiBs pressekonsulent Einar Ådland var tilbakeholden med informasjon, men fra næringslivsaktører fikk BT vite mer. Bank, forsikring, entreprenøren Selmer-Sande, Norsk Hydro og Christian Michelsens Institutt (CMI) og så vel kommune og fylke som universitet – og altså IBM – var med. IBM planla å bygge et storsenter med en superdatamaskin. En bakgrunn var «uro over hva som ville skje med norsk næringsliv» når oljevirkomheten dabbet av. BT skrev at noen ved universitetet fryktet at det nye senteret og UiB ville bli «tappet for ekspertise». For ledelsen var det imidlertid også et mål for satsingen å styrke fagmiljøene. Administrerende direktør i Bergen Tomteselskap, Erik J. Larssen, ble introdusert. Dette handlet også om tomter. Tomteselskapet var

7 Universitetsplan del 1A: 10.

8 Universitetsplan 2000 – del 2, Faglig utvikling, februar 1988.

9 BT 12.11.1985.

kommunalt og etablert da Bergen ble utvidet i 1972 ved kommunesammenslåing, som redskap for byutvikling og byplanlegging.<sup>10</sup>

Uka etter, 19. november 1985, ble planene lagt fram for pressen. Universitetets faglige ledere, dekanene og Det akademiske kollegium hadde sluttet seg til dem.<sup>11</sup> Presentasjonen fikk stor plass i BT: Et stort og framtidsrettet senter skulle bygges og bli nyskapende for så vel næringsliv og by som universitet. Det skulle bygge bro mellom universitetet, det offentlige og næringslivet.

Dette kan ses som svar på Willoch-regjeringens forskningspolitiske prioriteringer som nylig var lagt fram, med økt forventning om tettere integrasjon mellom vitenskap og industri, selv om aktørene vektla at planene ikke var svar på ønsker fra regjeringen, men heller egne ønsker om å videreutvikle byen, næringslivet og universitetet.<sup>12</sup> Dette ligner beskrivelsen av forskningsparker hos Castells og Hall. De poengterte nettopp at teknoparkene ofte ble skapt i samarbeid mellom universitet, regionale myndigheter og privat næringsliv, ikke bare at de skulle skape samarbeid. Hvem sto så bak etableringen i Bergen og – hvorfor?

Farskapet til gode ideer vil mange ta på seg. Astrid Forland har plassert det hos universitetsdirektør Magne Lerheim, med sine kontakter i politikk og næringsliv.<sup>13</sup> Ettersom ingen handler alene, og en direktør må forholde seg til interne styringsorgan og statlige organer, er det grunn til å se litt nærmere på det. Andre fedre har meldt seg – og det er flere historier om tilblivelsen. I entreprenørfirmaet Selmer-Sandes årsmelding for 1986 leser vi at ideen om senteret ble til i en samtale mellom varaordfører Lisæth og direktør Erik Sande i Selmer-Sande.<sup>14</sup> BT trakk på sin side fram rektor Arnfinn Graue, fysikkprofessoren og rektor fra 1984, med nær kontakt med aktører i næringslivet. «Farskapet» til senteret var slik sett distribuert mellom industri, politikk og vitenskap. Senteret var en hybrid som kunne tjene flere interesset. Det hybride farskapet finnes igjen i prosessen med å virkeliggjøre senteret.

10 Se også Roald 2010, om byplanleggingshistorien i Bergen.

11 BT 19.11.1985 og vedtak i DAK 228/1985. Se også stor presentasjon i Fiskaren 3.12.1985: 8.

12 Som i St.meld. 60 (1984–85).

13 Forland 1996: 497–499. Magne Lerheim (1929–1994), cand.jur. universitetsdirektør (1977–1989). Se også årsmeldingen for UiB 1989 og rektor Ole Didrik Lærums og universitetsdirektør Kåre Rommetveits nekrolog over Lerheim i BT 16.3.1994: 33.

14 Selmer-Sande AS, årsrapport 1986.

To ting skjedde samtidig: Aksjeselskapet, Høyteknologisenteret AS (HIB), ble til med UiB, Christian Michelsens Institutt (CMI), Bergen kommune, Bergen Bank, Sparebanken Vest, Vestagruppen, Statoil, Norsk Hydro, Selmer-Sande, Rieber & Co og selskapet Bird Technology som stiftere. Aksjekapitalen var 2,4 mill. kroner.<sup>15</sup> Aktørene, sammen med IBM-Norge, Bergen ingeniørhøgskole og Fiskeridirektoratet stiftet Bergen Forskningsstiftelse. I stiftelsen skulle flere inviteres inn.<sup>16</sup> Det ble mobilisert bredt: Forskningsinstitusjoner som CMI, en rekke bergensbaserte banker og noe industri samt kommunale og fylkeskommunale myndigheter var med. Fra første stund var det altså også en todeling, med et aksjeselskap som håndterte bygninger og tomter, og en stiftelse som skulle koordinere senterets faglige virke.

I styret for forskningsstiftelsen ble universitetets rektor Arnfinn Graue styreleder, og med i styret var varaordfører Lisæth og direktørene Alf Bjørseth, Jakob Bleie og Bjørn Grandal, alle fagmenn i ledende roller i industribedrifter.<sup>17</sup> Aksjeselskapets viktigste oppgave var å realisere byggingen av de fysiske strukturene – bygningene, selve eiendommen. Fra UiB satt direktør Lerheim og professor Jarle Ofstad i styret,<sup>18</sup> fra Bergen kommune kommunalråd Bengt Martin Olsen<sup>19</sup> og for Sande-Selmer AS direktør Sande. Høyesterettsadvokat Jan Einar Greve ble styreleder.<sup>20</sup> UiB fikk sentrale roller i aksjeselskapet og i stiftelsen, og universitet og kommune fikk med bergensbaserte banker, forsikring, industri og entreprenør- og eiendomsutviklere.

Den doble konstruksjonen, med eiendomsselskapet og forskningsstiftelsen, ble tydelig i utlysningen av stillingen som admi-

15 BT 28.II.1985: 17.

16 I artikkelen i BT 28.II.1985 nevnes NHH, NAVF, NLVF, NUTEC, Hordaland fylke, Utviklingsselskapet for Vestlandet, VNU, industriselskapet NERA og Televerket, s. 17.

17 Bjørseth var kjemiker, gründer og ved Norsk Hydro, Bleie geolog, UiB 1967, i Statoil fra 1973. Grandal var i teknologisk rådgivning. Bleie ledet lete- og utforskningsavdelingen i Statoil, og i foredrag ved UiB vektla han det store behovet for kompetent arbeidskraft og UiBs viktige rolle (*Nytt fra UiB*, april 1981).

18 Ofstad (1927–2014), professor i indremedisin, UiB 1977, nyrespesialist, styreleder CMI 1983–1992, ledet NAVFs utvalg for medisinsk forskningsetikk (1979 til 1989), *Aftenposten* (nekrolog) 4.I.2015.

19 Bengt Martin Olsen, f. 1943, ordfører 1989–1996, kommunalråd helse og sosiale tjenester 1980–88. Åpningen av Høyteknologisenteret i 1989 er en av fire begivenheter i presentasjonen av Olsen på [www.bergen-kommune.no](http://www.bergen-kommune.no).

20 Greve (1933–2022), styreleder til 2011. Ble tildelt UiBs Christiepris i 2015.

nistrerende direktør for Høyteknologisenteret sommeren 1987.<sup>21</sup> Rektor kunne kontaktes for nærmere opplysninger om stiftelsen, styreleder Greve om aksjeselskapet. Ønsket var en kandidat med kompetanse fra begge felt, og den rette skulle få konkurransedyktig lønn (med næringslivet). Dr.ing. og dr.techn. Jan Sæbø Johannessen fikk stillingen. Han kom fra teknologimiljøet i Trondheim, hadde vært mye i utlandet – og var fra Fana utenfor Bergen.<sup>22</sup>

Det var ikke noe nytt med bånd mellom vitenskap, myndigheter og privat næringsliv, men dette var ikke bare en fortsettelse av allerede etablerte samarbeid. Båndene som ble knyttet med Høyteknologisenteret, var mye tettere. Nettopp slike bånd ble tatt opp i avisene, som i Morgenbladet 30.8.1987 med oppslaget «Kommune-ansatte kjøpt av stor-entreprenør» på første side. Dette gjaldt Erik Sande som i flere år hadde betalt en kommunalt ansatt for å få gjennomført Høyteknologisenter-prosjektet. Sande hadde fått forhåndsavtale om å stå for betongarbeidene på nybyggene, etter et møte mellom de sentrale aktørene på restaurant Bellevue. Dette så ganske tvilsomt ut. Bergens ordfører, en statsråd og UiBs direktør Lerheim var involvert. Det var direktør Erik J. Larssen i Bergen Tomteselskap Sande hadde engasjert for å være daglig leder for HIB. Arbeiderpartiets ordførerkandidat Bengt Martin Olsen så ingen problemer med avtalene som var gjort.<sup>23</sup> Det ble reist krav om granskning, men det ble avvist av kommunalutvalget. Saken var nok oppfattet som alvorlig, og planene var satt i spill. Like etter rykket professorene Petter Bjørstad og Kjell Kleppe ut og fortalte om betydningen senteret ville få, både for vitenskapens og for Bergens utvikling. UiO planla å satse på akvakultur, og hvis Bergen ble hengende etter, kunne posisjonen som senter for akvakulturforskning glippe.<sup>24</sup>

Anklagene om tvilsomt økonomisk samrøre stoppet ikke utbygging av HIB eller forbindelsene mellom vitenskap, politikk og næringsliv. På 1970-tallet var universitetet skeptisk til for nært

21 Utlysningen var iøynefallende og ble trykt i alle store aviser; det skulle nye krefter til, Aftenposten 4.6.1987.

22 Johannessen var direktør til 2001. Han tok over ledelsen i SYSLAB, et slags laboratorium for økt sysselsetting blant høyt utdannet arbeidskraft som startet i 1991–92, under høy arbeidsledighet. Nå er firmaet internasjonalt orientert og har virksomhet i mange land. Noen samlet ledelse for Høyteknologisenteret ble det ikke etter dette.

23 Morgenbladet 30.08.1987: 6–7. Dette skjedde like før kommunevalget i september 1987.

24 BT 09.09.1987: 21.

samrøre mellom vitenskap, politikk og kapital i oljeforskningen; nå var tidene annerledes. Var det uttrykk for at postindustrielle ideer fikk fotfeste ved universitetene?

Mens det ble arbeidet med å realisere Høyteknologisenteret, ble seminaret «Utvikling av høyteknologimiljøer» holdt i Bergen i 1986. Rapporten derfra gir et innblikk i arbeidets inspirasjon.<sup>25</sup> Industriøkonomisk institutt i Bergen, etablert av Industridepartementet i 1970, ved Gruppe for nyskaping og næringsutvikling sto bak.<sup>26</sup> Til stede var aktører fra industri og næringsliv, UiB, NHH, kommune og sentrale myndigheter.<sup>27</sup> Det var innledere fra USA og Storbritannia, men også norske talte. Foredrag som «Silicon Valley: Is it possible to grow others?» og «University-industry links and local economic development: Some lessons from Cambridge and elsewhere in the UK» ble trykt. Konkret infrastruktur og kompetanse, uformelle nettverk, dynamikk og kreativitet i samlokalisering måtte til for utvikling av høyteknologimiljøer. Sosial, fysisk og økonomisk infrastruktur skulle kombineres.<sup>28</sup> Slike ambisjoner og kombinasjonen av deltakere minner om Castells og Halls beskrivelser av forbindelsene i forskningsparkene internasjonalt.

Senteret representerte en ny struktur for vitenskapens rolle i økonomien, og kan ses i lys av Helga Nowotnys arbeider om nye produksjonsmåter for kunnskap. I *Rethinking science* betones det at den «sosiale kontrakten» mellom vitenskap og samfunn måtte omformuleres. Mulighetene for sammenveving burde utforskes.<sup>29</sup> UiB drev grunnforskning, men det anes omformuleringer i talene om Høyteknologisenteret. Ideer om entreprenørskap med mange lokale krefter ble viktige, og universitetet kan sies å bidra til denne nye sammenvevingen.<sup>30</sup> For å forstå mer av hva som lå til grunn for denne satsingen, er det nødvendig å undersøke den samtidige forskningspolitiske konteksten.

25 Johnsen 1986.

26 Industriøkonomisk institutt ble senere del av Stiftelsen samfunns- og næringslivsforskning (SNF), SNFAS fra 2002.

27 Fra UiB: assisterende universitetsdirektør Sverre Spildo, oppdragsdirektør Kristen Haugland, teknisk direktør Trygve Hindenes og fire studenter/assistenter fra geografamiljøet, ingen sentrale forskere. Fra liste i Johnsen 1986: 177–186.

28 Fra Johnsens oppsummerende foredrag, Johnsen 1986: 166–167.

29 Nowotny, Scott & Gibbons 2001.

30 Se også kapittel 11 i bind 1. Endret holdning til samarbeid med næringslivet ble også vektlagt i BT 28.11.1985.



### *Forskningspolitiske rammer*

I presentasjonen ble det vektlagt at Høyteknologisenteret ville øke volumet av utdanning innenfor områder som regjering og storting ønsket å satse på – og det gjaldt å se framover mot en tid etter oljen. Så hva var den aktuelle forskningspolitikken? I 1985 la regjeringen Willoch, ved kultur- og vitenskapsminister Lars Roar Langslet (H), fram St.meld. nr. 60 (1984–85) *Om forskningen i Norge*. For økt industriell nyskaping ble det vist til fruktbare forbindelser mellom universiteter og industri i mange land. Regjeringen tok fram erfaringer fra slikt samarbeid i Trondheim og Rogaland. Den så det som positivt at universitetene i Bergen, Oslo og Trondheim deltok i innovasjonsselskaper for å bidra til ny, kunnskapsbasert industri.<sup>31</sup>

Nettopp forskningens og teknologiens rolle i industri- og næringsutvikling hadde vært diskutert fra midt på 1970-tallet.<sup>32</sup> Thulin-utvalgets innstilling, NOU 1981: 31A *Forskning, teknisk utvikling og industriell innovasjon*, bidro til at innovasjon ble et sentralt begrep i forsknings- og industripolitikken. Utvalget foreslo økt offentlig støtte til teknisk-vitenskapelig forskning og utredning for å gi en «katalyserende effekt på industriens egen aktivitet».<sup>33</sup> Særlig små og mellomstore bedrifter måtte satse mer på innovasjon. Det var mangler i kjeden av virkemidler mellom forskningsinstitusjonene og veiledningstjenesten, og utvalget foreslo etablering av «teknisk-merkantile kompetansesentra», som samarbeid mellom fylker, bedrifter og FoU-institusjoner.<sup>34</sup> Staten burde bidra til å gjøre industrien «mer opptatt av nyskaping» og universiteter og forskningsinstitusjoner til å bli «mer innrettet mot industrielle problemer».<sup>35</sup>

Willoch-regjeringens St.meld. nr. 54 (1982–83) *Om teknisk-*

31 St.meld. nr. 60 (1984–85): 73.

32 St.meld. nr. 35 (1975–76): 17.

33 NOU 1981: 30A: 9. Thulin-utvalget ville stimulere FoU i bedriftene med indirekte generelle virkemidler, særlig knyttet til skattesystem og fondsavsetninger. Utvalget var nedsatt av Odvar Nordlis regjering (1976–1981).

34 Sst.: 30A: 161.

35 Sst.: 36. I omtalen av innovasjonspolitikken var forskningen en av mange faktorer som førte til innovasjon og næringsutvikling. Slike perspektiv er med i St.meld. nr. 54 (1982–83), men innovasjonsteori tas lite fram i senere forskningsmeldinger. I næringsmeldingen fra 1989 ble FoU sett som viktig i, men bare en faktor av mange som måtte spille sammen for å få til økt verdiskaping i næringslivet.

*industriell forskning*, som fulgte opp Thulin-utvalgets utredning, varslert slike tiltak.<sup>36</sup> Forutsetningen for å etablere en forsøksordning med regionale kompetansesentra måtte ifølge regjeringen være at det kom lokale initiativer, og at de offentlige ressursene primært kom ved omprioritering innenfor rammene til de offentlige institusjonene som ble med. Det ble altså ikke gitt nye midler, men klare signaler om at regjeringen ønsket å fremme slike tiltak.

Innovasjonsselskapene skulle være tillegg til eksisterende forskningsorganisasjoner, og som St.meld. nr. 60 (1984–85) *Om forskningen i Norge* slo fast, var slike selskaper resultat av økt vektlegging av samarbeid mellom universitet og næringsliv. Bakgrunnen var bekymring for lavere vekst i tradisjonell industrisyssetning og økning i tjenesteytende næringer. Det ble spådd at industri-samfunnet ville bli omdannet til et postindustrielt samfunn, et tjenesteyttings- eller informasjonssamfunn, med kunnskap som viktigste ressurs.<sup>37</sup> Det krevde økt samarbeid mellom universitet og næringsliv. Regjeringen ville utvikle anvendte forskningsmiljø med høy kvalitet og stor relevans for brukerne – som var industri-aktører. Det var nødvendig med «avanserte grunnforskningsmiljø» og nær kontakt mellom dem og de anvendte forskningsmiljøene.<sup>38</sup> For å oppnå sterke forbindelser mellom grunnforskning og utviklingsarbeid var tiltak som forskerrotasjon og personlige nettverk mulige veier å gå. Det begrunnet behov for bygninger og «parker» hvor miljøer, forskere og brukere møttes.

I sine merknader til meldingen viste Stortingets kirke- og undervisningskomité til at det var behov for bedre regional fordeling av næringsrettet FoU-arbeid; det trengtes for å utvikle «et selvstendig og livskraftig lokalt næringsliv».<sup>39</sup> Komiteen rådet departementet til å vurdere tiltak for å unngå for stor spredning av kompetanse og ressurser, selv om det å etablere tekniske og merkan-tile kompetansesenter i tilknytning til lokale forskningsstiftelser var rimelig.<sup>40</sup> Den påfølgende stortingsdebatten om meldingen

36 Det ble foreslått å øke avsetningsmulighetene til konsolideringsfond fra 10 til 16 %, og at offentlig støtte til industriens FoU-prosjekt skulle komme i form av risikolån heller enn tilskudd.

37 St.meld. nr. 60 (1984–85): 20.

38 Op.cit.: 74.

39 Innst. S. 316 (1984–85); Kirke- og undervisningskomiteen om St.meld. nr. 60 (1984–85): 20.

40 Sst.: 21.

og innstillingen kom for en stor del til å dreie seg om hvordan en ønsket vekst i FoU-aktivitet skulle finansieres.<sup>41</sup>

Det var enighet om regjeringens analyse: at forskning, utvikling og innovasjon ville få en sentral rolle i norsk næringslivs utvikling. Tettere bånd mellom forskningen og næringslivet, «brukerne», var ønsket. Det var mest interesse for teknologisk forskning og utvikling, men i debatten ble det også tatt til orde for at forsknings-etikk og humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning måtte være med når teknisk-naturvitenskapelig forskning og tiltak for innovasjon fikk et løft. Slik foregikk vendingen i retning innovasjon og etikk parallelt.<sup>42</sup>

En inspirasjonskilde for politikken vending mot teknologien, og forskningens rolle for innovasjon og næringsliv, var OECD-rapporten *Policies for the stimulation of industrial innovation* fra 1978.<sup>43</sup> Der ble blant annet innovasjon sett som helt nødvendig for å bedre levekårene i et land, for å øke produktiviteten og oppdage nye ressurser, noe energikrisen hadde vist tydelig, og innovasjon var avgjørende for å hevde seg i konkurransen mellom land.<sup>44</sup> OECD-rapporten skulle bidra til å gi universiteter, myndigheter og industri større forståelse av komplekse innovasjonsprosesser. I en analyse viser statsviteren Tor Halvorsen til at den forskningspolitiske situasjonen ved inngangen til 1980-årene var tydelig påvirket av OECDs skrifter, og at OECD på mange måter hadde samme formative rolle som Marshallhjelpen hadde i norsk etterkrigstid.<sup>45</sup>

At avindustrialisering og arbeidsløshet bidro til interesse for en ny vekstpolitikk der teknologiutvikling var sentralt, var ikke bare noe som lot seg merke internasjonalt. Historiker Olav Wicken viser for eksempel til at selv om Norge som ny oljeeksportør var bedre stilt enn mange andre land, bidro oljeprisfallet mellom 1976 og 1978 til at ny teknologi ble sett som det viktigste virkemidlet for industriell vekst.<sup>46</sup> Forskning om materialteknologi, informa-

41 St.tid.: 5214–5252, 19.06.1985.

42 Ifølge Furre økte interessen for verdier, moral og etikk på 1990-tallet, ved universitet, i forskningsråd, nærings og media. Det var tale om en «etikkbølge», Furre 1992: 488. Se også forrige kapittel.

43 OECD/Committee for scientific and technological policy 1978, *Policies for the stimulation of industrial innovation*. Vol. 1 Analytical report. Paris: OECD: 24.

44 Sst.: 24.

45 Halvorsen 2019.

46 Wicken 2000: 51–55.

sjons- og bioteknologi skulle bidra til strukturendring i næringsliv og ny industri med forskningsbasert høyteknologiindustri. Slik fikk forskning og utvikling plass i industripolitikken på 1980-tallet. Forskningspolitikk og industripolitikk nærmet seg hverandre. Det fantes altså klare politiske føringer som la til rette for denne typen samarbeid i Bergen, mellom universitet, det offentlige og næringslivet. Både i byen og i regionen var det krefter som sto klare.

### *Fra marinebase til forskningspark og eiendomsutvikling*

Høyteknologisenteret må ses som eksempel på den nye typen samarbeid mellom universitet og næringsliv, men den internasjonale utviklingen av forsknings- og teknologiparker handlet ikke bare om utvikling og overføring av kunnskap mellom universitet og næringsliv. Den handlet også om eiendoms- og byutvikling i en periode der avindustrialiseringen satte sitt preg på mange byer, hvor store, sentrale områder ble stående tomme.

Marineholmen var – som navnet tilsier – Marinens base fra gammelt av (1818). Etter annen verdenskrig vedtok Stortinget å bygge ny marinebase, Haakonsværn, vest for Bergen, og tidlig på 1960-tallet flyttet Marinen fra Marineholmen, men det var fortsatt flere boligblokker for ansatte der. Det var også annen aktivitet. Skipsverftet Mjellem & Karlsen overtok deler av tomtearealet. Staten, ved UiB, hadde en tomt på om lag 12 mål på området, blant annet det som sist på 1800-tallet var Bergen Museums biologiske stasjon. Her ønsket UiB å bygge lokalene for Høyteknologisenteret. Samtidig var dette et område hvor kommunen og fylket hadde ulike planer for nye veier og trafikkavvikling i en voksende by.

Høyteknologisenteret i Bergen AS var etablert for å bygge forskningsparken. Først måtte det imidlertid gjennom en komplisert prosess. Byggingen skulle lånefinansieres. Lånene skulle betjenes ved leieinntekter, og UiB måtte få tillatelse av regjering og storting for å kunne forplikte seg til å leie arealer. Av de mange oppslagene om planene i BT og senere i Oslo-avisene ser det ut til at Willoch-regjeringen hadde gitt klarsignal, men slik var det ikke høsten 1985. UiB hadde planer, men BT siterte universitetsdirektør Lerheim på at noe endelig klarsignal ikke forelå. I mai 1986 gikk

Willoch-regjeringen av, og Gro Harlem Brundtland dannet ny regjering. Ny minister for universitetene ble Hallvard Bakke, innvalgt på Stortinget fra Bergen. Så kunne vel han bare gi tillatelse? – men ifølge avisene måtte han og regjeringen tenke over saken.<sup>47</sup> Det tok ikke lang tid. 28. august 1986 fikk UiB tilslutning til å leie.

I statsbudsjettet for 1987 tok regjeringen Brundtland opp at det skulle bygges en privat finansiert forskningspark på Marineholmen, og at regjeringen hadde gitt UiB tilsagn om å få leie 8600 m<sup>2</sup> for virksomhet der.<sup>48</sup> Forbruker- og administrasjonsdepartementet (FAD) fulgte opp i mai 1987. I en proposisjon om en rekke arealsaker tok FAD med at UiB kunne få om lag 1250 m<sup>2</sup> ferdig innredede lokaler i Høyteknologisenteret i et makeskifte mot 11,35 mål av statens grunn på Marineholmen.<sup>49</sup> Selve leieavtalen mellom selskapet og UiB måtte også til Stortinget. Sist i november 1987 støttet kirke- og undervisningskomiteen forslaget om adgang til å leie, og det ble godkjent av Stortinget i desember 1987 – uten diskusjon.<sup>50</sup> Da var den nye direktøren, Jan Sæbø Johannessen, på plass.

I 1989 ble det feiret at den første av to blokker, Datablokken, sto ferdig. Åpningen, under Festspillene i mai 1989, ble behørig markert. Kronprinsparet var til stede, og i UiBs årsmelding for 1989 ble begivenheten omtalt som «noe av det gledeligste» det året.<sup>51</sup> Høyteknologisenteret «styrket arbeidsvilkårene for forskning og undervisning både nasjonalt og i vår egen region», het det der. Den andre blokken (Bioblokken) ble åpnet i 1990, etter en ekstraordinær bevilgning fra Stortinget i mars 1989 (som del av økonomiske krisetiltak).

HIB skulle fremme universitetets samarbeid med næringslivet og samtidig bidra med nødvendig infrastruktur (laboratorier

47 BT 29.8.1986: 3.

48 St.prp. nr. 1 (1986–87): 62.

49 St.prp. nr. 97 (1986–87): 2 (8.5.1987), Innst. S. nr. 209 (1987–88): 2 og S.tid. 2.6.1987: 3641 (I, punkt 5).

50 St.prp. nr. 43 (1987–88). Om inngåelse av avtale med Høyteknologisenteret i Bergen AS om leie av lokaler til Universitetet i Bergen (20.11.1987), Innst. S. nr. 35 (med forslag om å godkjenne avtalen, datert 25.11.1987). Stortinget behandlet forslaget og ga tilslutning uten debatt 3.12.1987, S.tid. 3.12.1987: 1307. Forslaget ble lagt fram av statsråd Hallvard Bakke (A) som representerte Bergen og Hordaland på Stortinget.

51 Se for eksempel BTs leder 23.05.1989: 2, BT 24.5.: 9 og Aftenposten 24.5.: 1 og 22. Årsmelding 1989 for UiB: 5. Tidligere rektor Graue og tidligere direktør Lerheim hadde fått den vest-tyske Carl-Bertelsmann-prisen for 1990 for sin innsats for UiB og for norsk universitetspolitikk. Evne til samspill mellom universitet og næringsliv hadde vært viktige kriterier for tildelingen.

og kontorer) for forskningsmiljøet ved UiB.<sup>52</sup> UiB leide 5500 m<sup>2</sup> og det bidro til at UiB kunne ta imot 2200 nye studieplasser høsten 1989 – da det samlet ble registrert nesten 12 000 studenter. De informasjonsteknologiske miljøene ved UiB fikk først plass i nybygget, og IBM hadde, som i 1985, store vyer for det hele.<sup>53</sup>

Det ble imidlertid protestert mot at det gamle marineområdet ikke ble avsatt til boliger. Området, ved den store Nygårdsparken og sjøen, egnert seg godt. Beboerforeningen i nabolaget på Møhlenpris protesterte, og byplanleggere og arkitekter var med på protestene. Også de som bodde i «marineblokkene», protesterte, men blokkene ble jevnet med jorden.<sup>54</sup> Kommunen, den politiske ledelsen og bystyret, fikk igjennom byplaner og reguleringsplaner, og ordføreren selv, Bengt Marin Olsen (A), var med i styret for Høyteknologisenteret. Han fikk styrehonorar også, noe så vel avisene som venstresidepolitikere tok opp i bystyret.<sup>55</sup>

Men andre skjær var mer truende. Finanskrisen, rett etter 1990, endret mange strukturer i næringslivet, som i byggebransjen og finansinstitusjonene. Entreprenørselskapet Selmer Sande vaklet og gikk overende, og for byggene førte det til lånekrise og store problemer.<sup>56</sup> Kommunen ville berge Høyteknologisenteret, byens politiske ledelse handlet raskt, og ifølge avisene, ikke alltid med forankring i bystyret.<sup>57</sup> Vi skal ikke gå inn i den saken, bare nøye oss med å nevne at historien om HIB ikke bare er historien om nye relasjoner mellom næringsliv og universitet. Det ble også skapt en ny type eiendommer og endrete byplaner – som ellers i europeiske byer. Samtidig skyllet jappetidens kriser over denne nye satsingen. I 1994 fikk IBM-senteret Bergen Science Center problemer, det som i 1985 begrunnet mye av utbyggingen på Marineholmen, og ble lagt ned. Mens BT ironiserte over at flaggskipet gikk på grunn på tross av alle midlene stat og kommune hadde bidratt med for å

52 Årsmelding UiB 1989: 13.

53 Jf. Oppslag om vyene i BT 22.1.1987: 7.

54 Jf. BT-reportasje om bygging av andre byggetrinn og riving av boligblokker, 6.4.1989: 7.

55 F.eks. kritikk mot til styremedlemsskap BT 7.12.1991: 23 og intervju med Olsen i BT 29.12.1991: 8.

56 BT hadde mange reportasjer, som BT 26.7.1990: 6, med overskriften «Imperiet i grus» om Selmer-Sande. Senere, i Dagens Næringsliv, ble styreleder i Selmer-Sande, Jan Einar Greve, intervjuet, 3.11.1990: 14.

57 BT 7.12.1991, s. 1 og 2 med referanse til bystyremøte og kritikk fra Høyre og RV om hemmelighold og forslag om kommunale lån eller garantier for store lån til HIB, jf. også BT 22.1.1987.

berge stumpene, var HIB-direktør Johannessen rolig – det var nok av nye leietakere.<sup>58</sup> HIB ble reddet, og det at UiB var en pålitelig og sikker betalende leietaker, var nok ikke uvesentlig.

På Marineholmen fortsatte Mjellem & Karlsen å drive skipsverft, så ble det nye tider og nye eiere, raid og konkurs i 2002.<sup>59</sup> Som i andre «postindustrielle samfunn» fulgte kamp om fremtidig bruk av området. Tidligere politikere, som Bengt Martin Olsen, ble engasjert som rådgiver for dem som ville utnytte tomteområdet og som sto bak raidet mot skipsverftet. Men Bergen kommune hadde flere år før regulert området til næring og forskningspark, og slik forble det. I 2003/2004 kjøpte Høyteknologisenteret AS arealer der skipsverftet hadde stått.<sup>60</sup>

I diskusjonene var det også tatt til orde for å bruke området til boliger. Til forskjell fra området der Akers mekaniske verksted hadde holdt til i Oslo, som ble kombinert forretnings- og boligområde, var Marineholmen reservert for forskning og innovasjon. Etter at HIB AS kjøpte den gamle skipsverfttomten, skjøt videre utbygging fart. I 2007 åpnet vitensenteret Vil Vite. Siden har området fått flere bygg for UiB (i 2009), for annen forskning, for konsulenter, for såkornfond, BI i Bergen og barnehage, ny bystrand, teater, spisesteder og badstue på en flytebrygge. I 2007 ble Marineholmen nytt «merkenavn» for området, og HIB AS ble i 2011 til Marineholmen Forskningspark AS. Marineholmen presenteres som innovasjonsbydel med visjonen «Bridging great people».<sup>61</sup> Den største eieren, GC Rieber, har 61 prosent av aksjene, og Siva eiendom vel 20 prosent.<sup>62</sup> Mange av eierne fra etableringen av Høyteknologisenteret i Bergen AS er fortsatt med. UiB er ikke eier, men to stiftelser knyttet til UiB har eierposter.<sup>63</sup>

58 BT-journalistene Jan Landro og Normann Kirkeide om slutten for Bergen Science Centre – den store IBM-satsingen som lå til grunn for Høyteknologisenteret, BT 4.3.1994: 9. I BT 5.3.1994 var det oppslag om at HIB-lokalene var fulle – ingen sto tomme.

59 I forbindelse med det som ble omtalt som Mjellem & Karlsen-raidet, ble det spekulert på om bakgrunnen kunne være en plan om å få til en omregulering av området til boligformål. Tidligere ordfører Olsen og partifelle og tidligere statsråd Grete Knudsen hadde vært rådgivere for dem som kjøpte og raidet, jf. kritisk kommentar fra Einar Aarre i BT 24.12.2004: 8. Aarre kalte saken en skandale, med skandaløse nettverk.

60 NRK 14.7.2003, intervju med direktør Bjart Nygaard i Høyteknologisenteret AS – <https://www.nrk.no/vestland/hoyteknologisenteret-kjoper-marineholmen-1.199578>

61 <https://www.marineholmen.com/om-oss/>

62 Siva AS – selskapet for industrivekst, et statsforetak under Nærings- og fiskeridepartementet.

63 L. Meltzers høyskolefond og Unifob-stiftelsen eier ca. 1 % hver.

Det synes klart at Høyteknologisenteret ble basert på nye tanker om forholdet mellom vitenskap, næringsliv og stat, men også på en ny type eiendomsutvikling som skjøt fart fra slutten av 1900-tallet. Samtidig fikk UiB mer plass og rom, først i to blokker, Datablokken og Bioblokken. Begge er nå i hovedsak overtatt av UiB (samlet ca. 26 000 m<sup>2</sup>). I tillegg tok UiB i 2009 i bruk to nye blokker på Marineholmen, som lokaler for biologi-miljøene. Disse ble realisert gjennom eiendomsselskaper knyttet til UiB, se også kapittel 9 i bind 1. Det muliggjorde nye fasiliteter og oppdaterte laboratorier – forutsetninger for stadig å videreutvikle forskningen. I lys av litteraturen om «science parks» kan Marineholmen ses som en spesiell og bergensk sammenveving av vitenskaps-, innovasjons- og byutviklingshistorie.

### *Selskapsstrukturer for innovasjon*

Denne sammenvevingen fortsatte – og ikke bare for hus og rom, men også for kapital. Ti år etter åpningen i 1989 ble selskapet ForInnova A/S etablert. Bakgrunnen var FORNY-programmet (Forskningsbasert nyskaping) som ble til etter initiativ fra Statens nærings- og distriktsutbyggingsfond (SND) (nå Innovasjon Norge) og Norges forskningsråd. FORNY hadde en ramme på 95 millioner kroner og skulle bidra til økt kommersialisering av forretningsideer fra FoU-miljøene, med lisensiering eller nyetablering, og hadde fire regionale program.<sup>64</sup>

FORNY Vest ble først organisert som et samarbeid mellom UiB, Rogalandsforskning og CMI. Stiftelsen Universitetetsforskning i Bergen (Unifob) var etablert i 1986 med utgangspunkt i et av fondene med tilknytning til UiB.<sup>65</sup> Denne stiftelsen fikk ansvaret for FORNY Vest, lokalisert i Høyteknologisenteret. I 1999 etablerte UiB og HIB AS ForInnova AS med 50 prosent av aksjene hver. Selskapet tok over det regionale ansvaret for FORNY-programmet.<sup>66</sup>

Våren 2001 skilte Høyteknologisenteret AS ut 25 prosent av

64 Hervik, Arnestad & Wicksteed 1997: 4.

65 Om Unifob, se også kapittel 11 i bind 1.

66 Årsmelding, Høyteknologisenteret AS (HIB) 2008: 3, Askevold, Halvorsen, Laudal & Steineke 2003: 16.



verdiene og etablerte et eget innovasjonsselskap, Sarsia Innovation AS. Flere eiere ble med, som Siva, som gikk inn med 19 prosent, Unifob 38 prosent, og private institusjoner og investorer hadde samlet 43 prosent. Sarsia Innovation eide dermed 100 prosent av ForInnova. ForInnovas oppgave var å fange opp og videreutvikle ideer, mens Sarsia finansierte prosjekt som ble vurdert som mulig lønnsomme. I 2005 ble ForInnova fusjonert inn i Sarsia igjen.<sup>67</sup> Med dette grepet var også Høyteknologisenterets eiendoms- og innovasjonsvirksomhet skilt fra hverandre.

Innsats for innovasjon ble omtalt i universitetets strategiske plan for 2000 til 2005. I planen het det at UiB skulle styrke innsatsen med å overføre kompetanse og teknologi til nye brukergrupper, spesielt næringsliv og forvaltning.<sup>68</sup> Dette krevde imidlertid at det ble etablert en fastere struktur for brukergruppekontakt og mer målrettet formidling. I januar 2000 ble tidligere rektor ved UiB, jusprofessor Jan Fridthjof Bernt, oppnevnt til å lede et utvalg for å vurdere tiltak for økt kommersialisering av forskningsresultater fra universiteter og høyskoler, og utredningen, *Fra innsikt til innovasjon*, ble avgitt i mars 2001.<sup>69</sup> Utvalgets sekretariat var også knyttet til UiB – så det er ikke overraskende at UiB allerede i desember samme år fikk sin egen strategi for økt kunnskapsbasert nyskaping. Strategien ble vedtatt i desember 2001 og besto av en rekke konkrete tiltak.<sup>70</sup> Å utvikle informasjonsmateriell og gi kurs og undervisningstilbud i entreprenørskap rettet mot ansatte og studenter skulle være del av et holdningsendrende og kompetansebyggende arbeid. Universitetet ville også stimulere til kommersialisering ved å gjøre dette meritterende, og det skulle lages formelle retningslinjer for rettighetsforhold. Dessuten ønsket UiB å bygge opp et effektivt støtteapparat for intern rådgivning, samt å videreutvikle ForInnova og andre kommersialiseringsaktører.<sup>71</sup>

Ifølge Magnus Gulbrandsen mfl. var UiB det eneste universitetet i landet som lagde et slikt «kommersialiseringssystem». De sporer det til 1994 da stiftelsen Unifob fikk nye vedtekter der det å fremme nyskaping og utnyttelse av forskningsresultater, samt å kunne opprette og delta i selskaper, stiftelser og samarbeidstiltak, var med. Det

67 Gulbrandsen, Røste & Kristiansen 2006: 14.

68 Det akademiske kollegium, sak 44/1999, 25.3.1999.

69 NOU 2001: 11. Senere direktør i Unifob AS, Arne Svindland, leder sekretariatet.

70 Strategi for økt kunnskapsbasert nyskaping, DAK 2001, sak 125/2001.

71 Gulbrandsen, Røste & Kristiansen 2006: 14–15.

var imidlertid først med ForInnova at kommersialiseringsvirksomheten fikk institusjonell form, og en hel kjede av Sarsia-selskaper ble opprettet, det første i 2003. Forskningsmeldingen som ble lagt fram i 2005 av Kristin Clemet (H), i Bondeviks andre regjering, tok opp flere virkemidler for økt innovasjon og kommersialisering. Blant annet foreslo den å opprette sentre for fremragende innovasjon, etter mønster av sentrene for fremragende forskning, en ordning for skatteletter ved nyskaping (Skattefunn) og etablering av fire statlige såkornfond.<sup>72</sup> Med institusjonene og ordningene i Bergen lå det vel til rette for UiB å følge opp og ta i bruk slike virkemidler.

Mens Guldbrandsen mfl. ser endringen i oppgaver for Unifob som startpunkt i det bergenske kommersialiseringssystemet, vil vi heller vektlegge det som skjedde i 1985 med etableringen av Høyteknologisenteret. Dette var ett av flere utgangspunkt for opprettelsen av et UiB-kommersialiseringssystem som skulle bidra til å høste fruktene av forskningen ved universitetet. Målet var at nye holdninger og ny kultur blant ansatte og studenter skulle bidra til at forskningen førte til nyskaping. Først på 00-tallet hadde UiB fond, selskaper, stiftelser og samarbeid med myndigheter. Ikke bare gikk kunnskap og business hånd i hånd, kunnskap *var* business. En tidligere skepsis til at universitetet skulle drive med mer enn grunnforskning og utdanning, så ut til å ha bleknet.

## Hus og rom til forskning og innovasjon

Interessen for innovasjon hang sammen med et mer generelt politisk skifte. Tett samarbeid mellom universitet og næringsliv ble sett som en nødvendighet for å sikre norsk økonomi, av så vel borgerlige som sosialdemokratiske regjeringer etter 1985. Innovasjon og orientering mot næringslivet ble mer generelt sett som viktige elementer i universitetspolitikken.<sup>73</sup> I det videre undersøker vi hva satsingen på kommersialisering av forskningsresultater, innovasjon og nyskaping

72 St.meld. nr. 20 (2004–2005), kap. 6, Om SFI og skattefunn: 93, 100–101. I SFI-forkortelsen ble «fremragende» erstattet med «forskningsdrevet» – til sentre for forskningsdrevet innovasjon. Det skjedde blant annet etter kritikk fra universitetsmiljøene. Offentlige såkornfond i Bergen, Oslo og Trondheim ble omtalt: 103.

73 For mer om markedsorienteringen på tvers av politiske skillelinjer og bransjer, se Innset 2020.

ga av resultater – i form av samspill mellom universitet, næringsliv og stat.<sup>74</sup> I 1987 ga Stortinget UiB lov til å leie arealer i Høyteknologisenteret. Det som i Castells og Halls analyser først og fremst handlet om byutvikling, var også en måte universitetet fikk sikret seg forskningsinfrastruktur og rom for forskning på. I det videre utforskes noen eksempler fra virket i de vel 30 årene forskningsparken på Marineholmen har eksistert. Påvirket innretningen av innovasjon og kommersialisering forskningsmiljøenes virksomhet og organisering? Og hva kan dette si om vitenskapens kår på 1980-tallet – og i dag?

### *Selskap i parken*

Det første eksemplet handler om laboratorieinfrastruktur for universitetet og for næringslivet. I 1989 ble *Stiftelsen Industrilaboratoriet* opprettet. Stifterne var UiB, HiB AS og Bergen Forskningsstiftelse. Formålet var tredelt: «drive forsknings- og utviklingsvirksomhet, særlig innen bioteknologi med tilknytning til akvakulturproduksjon», å drive et laboratorium for akvakultur og et for industriell tilpasning av bioprosesser, samt å være knyttet til HIB i Bergen.<sup>75</sup> Målet var å legge til rette for infrastruktur for forskning innenfor akvakultur, for universitetsmiljøer, privat næring og industri. Driften kom i gang i september 1990, og Industrilaboratoriet leide lokaler i den andre blokken, Bioblokken.

Det var de sentrale aktørene i HIB som tok initiativ til å skaffe statlige midler til finansieringen av et industrilaboratorium i Bergens forskningspark. I et brev til den politiske ledelsen i Industridepartementet i 1987, ved statssekretær Kari Blegen (A), viste senterets styre, ved formann Greve og styremedlem Lerheim, til infrastrukturbehov – og de resultatene Industrilaboratoriet kunne

74 UiB synes å ha vært rustet for en slik «innovasjonsbølge». Ovenfor kommenterte vi Høyteknologisenterets flere fedre, og både rektor Graue og direktør Lerheim ble omtalt for engasjement for samarbeid mellom UiB og næringsliv. Også etterfølgerne hadde engasjement for innovasjon. Fra 1990 til 1995 var Ole Didrik Lærum rektor. Kåre Rommetveit var universitetsdirektør fra 1990 til 2007. Han kom fra stillingen som kommunaldirektør i Bergen kommune for byens helse og sosiale tjenester.

75 Vedtekter for Stiftelsen industrilaboratorier, datert 3. september 2005. Da var de opprinnelige stifternes roller overtatt av UiB og Marineholmen Forskningspark AS med like stor andel av grunnkapitalen hver (fra stiftelsesregisteret: <https://lottstift.no/stiftelsesregisteret/UploadFile/954740560.PDF?rand=710>).

bidra til å oppnå. Midler fra departementet til laboratoriet ville være nyttig både for industrien og for UiB. Greve og Lerheim skrev at de to forskningsrådene NTNF (det tekniske) og NFFR (for fiskeri) og Fiskeridirektoratets Havforskningsinstitutt var interessert i et slikt laboratorium, og disse aktørene fikk kopi. Brevskriverne ventet deres støtte.<sup>76</sup>

I brevet het det at Industrilaboratoriet skulle tjene som «pilot plant» der «utprøving og konvertering av de akademiske forskningsmiljøers resultat til industriell produksjon» kunne foregå.<sup>77</sup> Integrasjon av «pilot plants» i samme bygg som laboratorier for universitet og næringsliv var ifølge brevskriverne «et alminnelig godtatt konsept både i Europa og USA for å muliggjøre resultatoverføring fra forskningslaboratorier til industriell produksjon». En slik integrasjon var viktig for den kompetansen hovedfagsstudenter og doktorgradskandidater kunne få ved UiB innenfor feltene Industrilaboratoriet ville dekke. Slik kunne laboratoriet bidra til å sikre utdanning av faglig personale det var stort underskudd på i norsk næringsliv.

Industrilaboratoriet var planlagt med fire laboratorier: et storskalalaboratorium, et fiskesykdomslaboratorium, et akvakulturlaboratorium for vekst- og ernæringsforsøk, og et akvakulturlaboratorium for adferdsforsøk. I brevet fra juni 1987 ble det vist til at da UiB i 1986 sendte det første forslaget til romprogram for Høyteknologisenteret til Kultur- og vitenskapsdepartementet, ble ideen om et industrilaboratorium avslått fordi dette ikke var en tradisjonell del av universitetets arealer. I brevet våren etter til Industridepartementet ble dette omtalt som uheldig; lignende løsninger fantes alt eller ble etablert i andre land i Europa og i USA, der det ble foretatt «vesentlig større offentlig grunnlagsinvesteringer» enn ved HIB.<sup>78</sup>

Henvendelsen førte ikke umiddelbart fram. Brevskrivernes antakelse om at NTNF ville støtte opprettelsen av et slikt senter, slo feil. NTNF anbefalte tvert imot at det ikke ble gitt støtte til Industrilaboratoriet, fordi det ville dublere kapasitet som fantes hos SINTEF og SI (Statens Industrilaboratorium).<sup>79</sup> I brevet til

76 Brev fra HIB AS til Industridepartementet (29.06.1987). Arkiv: UiB, MN-fakultetet.

77 Brev 29.6.1987, side 2.

78 Brev 26.6.1987, side 8.

79 Brev fra NTNF datert 31.7.1987 til Industridepartementet. UiB ref. JM/HB, sign. direktør Tor-Odd Berntsen.

Industridepartementet var det vedlagt en uttalelse fra Havforskningsinstituttet. Det støttet forespørselen om statlig finansiering og vektla tre fordeler ved en slik etablering: en «tiltrent økning» av fasiliteter for forskning, økt mulighet til i ett miljø å «utføre høyverdig forskning mot alle ledd og nivåer når det gjelder styrt produksjon av fisk», og stimulering av interessen for havbruksforskning i flere akademiske miljø.<sup>80</sup> Støtte ble det også gitt fra NFFR.<sup>81</sup> Det var delte syn på behovet for laboratoriet.

NTNFs motstand mot industrilaboratoriet bekymret universitetsledelsen. Bare noen dager senere sendte rektor og direktør nytt brev til Industridepartementet.<sup>82</sup> Det hastet for å kunne få støtte i statsbudsjettet for 1988. Universitetet skrev at HIBAS var informert om at UiB ville kommentere brevet fra NTNF fordi det handlet om «faglige og forskningspolitiske spørsmål som Universitetet for sin egen del under enhver omstendighet må ta standpunkt til og kommentere».<sup>83</sup> I det nye brevet understreket UiB at alle Industrilaboratoriets deler var «umåtelig viktige», og at et samlet biologisk/biokjemisk/bioteknologisk og mikrobiologisk forskningsmiljø i Bergen sto bak ønsket.<sup>84</sup> Regjeringens forslag til statsbudsjett for 1988 fulgte imidlertid ikke opp. Det ble fremmet forslag om utstyrsmidler til Høyteknologisenteret, men det omtalte ikke Industrilaboratoriet. Midlene til det måtte skaffes på annen måte.

Det viste seg å komme en løsning allerede året etter. Arbeidsledigheten var da stor, i politikken ble byggetiltak brukt som verk-tøy mot arbeidsløshet. I mars 1989 la regjeringen fram forslag om tiltak for å begrense arbeidsledigheten. Blant forslagene lå det 57 mill. kroner til UiB til å bygge Industrilaboratoriet. Det vant tilslutning.<sup>85</sup> Igjen ble nyskaping muliggjort av en ny økonomisk kontekst og pragmatisk tilpasning fra universitetets side.

I 1990 flyttet Industrilaboratoriet inn i Bioblokken. Det

80 Brev fra Fiskeridirektoratets Havforskningsinstitutt 10.7.1987, UiB jnr. 003916, 15.7.1987, sign. Odd Nakken.

81 Brev fra Norges Fiskeriforskningsråd, NFFR, 7.7.1987, ref. 945/87, UiB jnr. 003901, sign. Roald Vaage.

82 Brev fra DAK, UiB, 18.8.1987, jnr. 4319/A/87, signert Graue og Lerheim.

83 Brev 18.8.1987, side 1.

84 Sst., side 11.

85 St.prp. nr. 65 (1988–89): 87, Om tiltak for å begrense arbeidsledighet og gjennomføring av inntektspolitikken, fra Finansdepartementet, Innst. S. nr. 136 (1988–89): 32–33 (støtte til forslaget). Det var svært mange forslag, men bare dette gjaldt UiB og statsbudsjettkapitlene for universitetene.

begynte med 1550 m<sup>2</sup> og en del større og mindre fiskekar. Noen ble brukt i forskning om fiskesykdommer, andre til forskning for å utvikle fiskevaksiner eller fôrforsøk. En spesialitet var å sørge for mange vannkvaliteter (nesten 100) for forskningsformålene. Laboratoriet solgte tjenester til private og til offentlige aktører, så vel norske som internasjonale aktører bruker infrastrukturen. Den viktigste brukeren, eller kunden, var imidlertid UiB. I 2019 opprettet Industrielaboratoriet Marineholmen RASLab AS, med UiB og Marineholmen Forskningspark som eiere, blant flere.<sup>86</sup> RASLab er forskningsinfrastruktur (som store kar med fiskeyngel) for forskning om marine organismers molekylærbiologi og for utvikling av marine modellorganismer for molekylærbiologisk forskning.<sup>87</sup>

Grensen mellom grunnforskning og industriforskning er ikke så lett å trekke i det parklandskapet som vokste fram på Marineholmen. Det handler kanskje først og fremst om at forskningsinfrastrukturen som kom på plass, både kunne brukes til grunnforskning og til mer industrielt orientert forskning, samt i utdanning. Da UiB ble med i virket på Marineholmen, handlet det også om ressurser til avansert forskningsinfrastruktur. Nettopp dette sporet følges litt videre for å forstå UiBs virke i dagens kunnskaps- og innovasjonslandskap.

### *Flere etasjer i teknovitenskapens tegn*

Nettopp ressurser til forskningsinfrastruktur var viktig for utviklingen ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet på 1980-tallet. Omtrent samtidig med arbeidet for å få finansiert Industrielaboratoriet ble det arbeidet for å fylle opp Høyteknologisenteret. Det var ønskelig å kunne samle mange små og spredte institutter i det nye senteret; samtidig ville leieinntekter bidra til å finansiere bygningen – der faglige synergier ventet.

Som vi har sett, korresponderte UiB med regjering og departement om tilsagn om å kunne leie arealer i en ny forskningspark i

86 Universitetsstyret, sak 12/2019, jf. <https://www.uib.no/om/133567/universitetets-eierinteresser> (GC Rieber, hovedeier av Marineholmen Forskningspark, eier 52,9 %, UiB eier 23,5 %, Norce og Industrielaboratoriet 11,8 %).

87 For mer om RASLab, se <https://raslab.no/about-us/?cn-reloaded=1>.

1986–1987. Samtidig arbeidet UiB-ledelsen internt for å befolke de nye parkblokkene. Fra begynnelsen av var tanken å bygge for data – det store senteret til IBM skulle jo inn. Det ble også planlagt for en laboratorieblokk, blant annet for ny og økt satsing på biologi. Men blokkene måtte fylles, det handlet også om mulige nye instituttstrukturer.

I det nevnte brevet fra 3. august 1987 til departementet argumenterte UiB for å samlokalisere Institutt for fiskeribiologi og Institutt marinbiologi på Marineholmen.<sup>88</sup> Det ville styrke både forskning og undervisning, og driften og ressursutnyttelsen ville bli mer rasjonell. Dessuten hadde kommunen utbyggingsplaner i Espegrend-området. Institutt for marinbiologi holdt til der, og det kunne bli snakk om ekspropriering. Å selge tomter ute på Espegrend kunne bidra til å finansiere Høyteknologisenteret. Slik ville statens regning bli mindre.

Da brevet ble skrevet, pågikk arbeidet med Universitetsplan 2000 – del 2 Faglig utvikling.<sup>89</sup> Et premiss for planleggingen var at utviklingen innenfor naturvitenskapene krevde bedre koordinering av forskning og undervisning. En utfordring var det også at forskning og undervisning innenfor marinbiologi foregikk i institutter langt fra hverandre.

I brevet til departementet ble nettopp den geografiske avstanden vektlagt som hinder for effektivt samarbeid.<sup>90</sup> Det ble holdt lignende undervisning på hovedfagsnivå begge steder fordi reisetiden mellom instituttene var lang, og det ble økte utgifter til bibliotek og transport. Begge institutt trengte avanserte «eksperimenthaller» med tilgang til sjøvann, og nettopp slike skulle komme i Høyteknologisenteret. Der kunne det gis tilgang til «komplette forsøksanlegg uten at universitetet foretar egne investeringer i slike anlegg».<sup>91</sup> Også et tredje miljø ble nevnt: Felleslaboratoriet for bioteknologi som fantes ved de prekliniske instituttene, på Årstadvollen. Samlokalisering kunne halvere de tre instituttenes rombehov. Det var

88 Brev fra UiB til Kultur- og vitenskapsdepartementet 3.8.1987, s. 1. UiB jnr. 4083/A/87.

89 Se Universitetsplan år 2000 – del 1A (vedtatt 1983), del 1C (vedtatt 1986) og del 2 (vedtatt 1988).

90 Fra brev til Kultur- og vitenskapsdepartementet 3.8.1987. Espegrend ligger om lag 2 mil fra Bergen sentrum, det andre instituttet hadde lokaler på Nordnes, ved Havforskningsinstituttet, også et stykke fra Nygårdshøyden.

91 Fra brevet 3.8.87.

altså store gevinster å hente. UiB foreslo å omgjøre leieavtalen for Institutt for marinbiologi med Fiskeridirektoratet til leieavtale med Høyteknologisenteret, og å selge eiendommen på Espegrend. Salgssummen kunne gi økt eierandel i Høyteknologisenteret. Det var allerede ført innledende samtaler med Bergen Tomteselskap om en slik avhending.

Brevet til departementet var offensivt, med forslag om kjøp og salg av eiendommer. Var forslaget bredt forankret i universitetet? Og var det uproblematisk å selge Espegrend? Kopi av brevet til departementet ble umiddelbart sendt til Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet.<sup>92</sup> Her forklarte universitetsledelsen at selv om saken ennå ikke var ferdigbehandlet hos fakultetet eller i kollegiet, var den på grunn av tidspress lagt fram for departementet, for om mulig å kunne oppnå bevilgning til det arealet som skulle til, allerede i statsbudsjettet samme høst, og for at HIB skulle ta med etasjen i byggesaken – noe som trengtes for at de to instituttene kunne samlokaliseres. Konklusjonen måtte bli at planen burde støttes.

At det ble lagt såpass vekt på nødvendigheten av å koordinere forskningsmiljø med lignende laboratorier og vitenskapelig infrastruktur, peker mot en mer generell utvikling i de naturvitenskapelige fagene. Tilgang til avansert teknologi og laboratoriefasiliteter var en nøkkel for å videreutvikle den biologiske forskningen, og for å kunne henge med i utviklingen. Denne sammenvevingen av naturvitenskap og teknologi er et kjennetegn ved teknovitenskapen slik vi kjenner den i dag.<sup>93</sup>

Selv om saken ble lagt fram som en hastesak for fakultetet, fikk den ikke umiddelbart gjennomslag. Kollegiet hadde riktignok fattet vedtak om videre arbeid med en romplan for en sammenslåing av instituttene allerede i april 1987, men under forutsetning av at fakultetet godkjente planene. Fakultetet støttet initiativet til samlokalisering og framhevet den faglige effekten som kunne oppnås ved en samling av de «maritime miljøene».<sup>94</sup> De to instituttene dette gjaldt ved fakultetet, var positive til flytting og sammenslåing,

92 Brev fra universitetsledelsen (signert Lerheim og Spildo) til Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet 3.8.1987. UiB jnr. 4083/a/87.

93 Latour 1987: 103–104, Klein 2020: 240. Klein argumenterer også for at nettopp dette har preget enkelte naturvitenskaper mye lenger enn fra 1980-tallet.

94 MN-fakultetets forslag til årsbudsjett for 1989 og rammeplan for 1990–91, s. 34.



men ønsket ikke salg av Espegrend. Institutt for marinbiologi så det som viktig med tilgang til feltvirksomheten der, i alle fall fram til 1995.<sup>95</sup> Det var enighet om flyttingen, stasjonen ble beholdt, UiB kunne heller selge andre hus.<sup>96</sup> Den biologiske stasjonen på Espegrend var en stor satsing etter annen verdenskrig og bygde på lange tradisjoner (se kapittel 9 i bind 1). Senere ble stasjonen rustet opp, den er ikke solgt og er fortsatt, i 2020-årene, viktig for forskning og undervisning.<sup>97</sup>

I 1990 flyttet de to instituttene til Marineholmen. Som vist ble det gitt midler som del av krisetiltak av Stortinget i 1989. Ett år senere kom Institutt for biokjemis gruppe for fiskebiokjemi til. I 1996 ble samlokaliseringen av den molekylære fiskeforskningen sett som en stor mulighet for Høyteknologisenteret for utvikling av bioteknologi knyttet til fisk.<sup>98</sup> Det kom flere satsinger til, som Sars-senteret, som vi kommer tilbake til, i 1997.

Det var tydelig at UiB hadde et sterkt ønske om å få til en forskningspark i Bergen. Det skulle ikke koste staten mye å godkjenne planen, og samlokalisering lønte seg. Det siste var det nok bred støtte til; det framstår mer underlig at salg av den biologiske stasjonen på Espegrend ble lagt inn i kabalen. I denne saken kan det ses at institusjonen tok initiativ på en annen og mer samlet måte enn det som var tilfellet på 1960-tallet, for eksempel da forskerne ved Jordskjelvstasjonen kjempet for å få ressurser til oljeforskningen. Fra midt på 1980-tallet, og forankret i planarbeidet mot år 2000, handlet universitetsledelsen på nye måter for å få ny forskningsinfrastruktur. Kanskje kan dette også være uttrykk for at UiB nærmet seg det sosiologene Georg Krücken og Frank Meier kaller «organisatoriske aktører», med ledere som opererer mellom politikk og egen organisasjon?<sup>99</sup>

---

95 Brev fra rådet ved Institutt for marinbiologi v. Tore Høisæther til MN-fakultet 24.9.1987. UiB jnr. 44/87TH/.

96 Mat.nat.-fakultetet (1987). Forslag til årsbudsjett for 1989: 34, St.prp. nr. 65 (1988–89): 29–30.

97 Se f.eks. presentasjon av Biologisk stasjon: <https://www.uib.no/bio/56609/espeland-marinbiologisk-stasjon>

98 Roll-Hansen 1996: 110.

99 Krücken & Meier 2006.

*Målene som ikke ble nådd*

At innovasjon for UiB kanskje først og fremst innebar innsats for infrastrukturell utvikling og anskaffelse av bygg, kan illustreres med evalueringen av FORNYVest fra 1997. Der het det at målet for FORNYVest var å «komme opp med 500 nye ideer og gjennomføre 50 kommersialiseringer», men det var bare «44 ideer under bearbeiding» innen 1996. Fram til da var det bare registrert 7 kommersialiseringer, der 6 gjaldt lisensiering.<sup>100</sup> Evalueringen vektla at spesielt ved universitetet hadde arbeidet med oppsøkende virksomhet tatt mer tid og vært mer ressurskrevende enn ventet; det samme gjaldt forhandlinger om rettigheter.

Det nye kommersialiseringssystemet førte ikke til en innovasjonsboom. Evalueringen pekte på at tross relativt gode vilkår for den enkelte forsker når det gjaldt eierrettigheter, virket interessen blant UiB-forskerne ganske laber. Ved Rogalandsforskning og Christian Michelsen Research AS (CMR) fikk forskerne eierrettigheter på rundt 10 prosent, mens resten tilhørte institusjonene.<sup>101</sup> UiB brukte en tredeling, hvor rettighetene ble delt likt mellom forsker, FORNY og institutt. Universitetsforskerne fikk altså betydelig større eierskap til resultatene av sine ideer enn i instituttsektoren. Likevel syntes nyskapingssiveren ved universitetet og blant de vitenskapelig ansatte dempet, og det ble antatt at dette skyldtes at universitetssystemet ikke belønnet kommersialisering, men vitenskapelig publisering.<sup>102</sup>

FORNY-programmet som skulle bidra til økt kommersialisering av forretningsideer fra FoU-miljøene med lisensiering eller nyetablering, fikk ingen «flying start» – heller ikke i Bergen. I evalueringen tas det til orde for å avklare spørsmål knyttet til rettigheter til ideer og produkter, samtidig som forskningsmiljøenes interesse for kommersialisering måtte vekkes. Vendingen mot innovasjon og kommersialisering av FoU brakte også med seg spørsmål om hva universitetet skulle belønne, og hvilke forskertyper som trengtes.

I februar 1994 var det en stor nyskappingskonferanse i Høy-

100 Hervik, Arnestad & Wicksteed 1997: 56.

101 CMR AS ble etablert i 1992, eid 50 % hver av UiB og stiftelsen CMI. Senere gikk CMI ut som eier.

102 Hervik, Arnestad & Wicksteed 1997: 55.

teknologiseret med innledere fra næringsliv, myndigheter, gründere og økonomer, men ingen fra UiB.<sup>103</sup> Samme dag var det den årlige faglig-pedagogiske dagen ved UiB, med undervisningsfri og foredrag for lærere i skolen. Foredragstitlene viser et tydelig ønske om å motivere til innovasjoner og samarbeid med næringslivet. Samme år fikk Unifob nye vedtekter, der kommersialisering var kommet med, noe Gulbrandsen mfl. så som en milepæl. I UiB-avisen På Høyden var det et glanset ilegg våren 1995 der FORNY Vest ble presentert, med oppfordring om å kontakte avdelingen ved UiB – den tok gjerne imot «produktideer fra UiB og også andre». Det het at «inntekter skulle tilbakeføres», samtidig som det sto at FORNY skulle overta eierskapet til eventuelle nyskapinger.<sup>104</sup>

Kanskje var det denne presentasjonen professor Kai Krüger ved Det juridiske fakultet viste til da han i 1997 skrev om ansattes rettigheter til patenter og i kommersialisering. Han kritiserte at UiB hadde solgt patenter og resultater til eksterne oppdragsgivere «for noen år siden» «over hodet på rettighetshaver».<sup>105</sup> Senere, den 13. mars 1997, holdt han også foredrag ved et seminar ved Institutt for molekylærbiologi. Dette miljøet hadde interesse for innovasjon, og fra flere hold ble det etterlyst systemer og lovregulering av de ansattes rettigheter.<sup>106</sup> Det var altså en diskusjon om rammer og ordninger for innovasjon og nyskaping sist på 1990-tallet, og det ble tatt til orde for at det også trengtes kulturendringer.

### Med innovasjon som lovpålagt oppgave

Så langt hadde altså innovasjonsvendingen vært preget av at det var noe frivillig og relativt uforpliktende som universitetet kunne bruke for å få tilgang til infrastruktur. I 2000 ble forskningsmeldingen fra Bondeviks første regjering, *Forskning ved et tidsskille* fra juni 1999, fulgt opp i Bernt-utvalgets NOU 2001: 11. Den foreslår

103 Oppslag i På Høyden – meldingsblad-delen for UiB 26.januar 1994. At tidspunktet for dette møtet kolliderte med det store arrangementet for lektorer og lærere, ble senere kritisert som et eksempel på dårlig koordinering i et innlegg i På Høyden 7/1996, s. 6.

104 På Høyden, ilegg nr. 5, 1996: 4–5.

105 Kai Krüger i På Høyden 29.1.1997: 6.

106 På Høyden, 5/1997, fra seminar 13.3.1997, innlegg av Krüger, juristen Inger Gjesdahl, student Ingunn Myhre og instituttleder Dag Helland, som hadde skrevet om og forsvarte systemet i USA (På Høyden nr. 1/1997).

endringer i universitets- og høyskoleloven.<sup>107</sup> Ikke lenge etter fremmet Bondeviks andre regjering forslag om slike endringer, og i 2002 kom lovendringen som påla universitetene å drive med innovasjon.<sup>108</sup> Innovasjon ble del av universitetenes samfunnsoppdrag fra i.t.2003. Selve begrepet «samfunnsoppdrag» kan, som Knut H. Sørensen påpeker, ses som en form for akademisk utopi, fordi mye av universitetenes virksomhet er for spesialisert til å komme «alle» til gode; likevel kan ulike ideer om samfunnsoppdrag ha relativt stor innvirkning på virksomheten.<sup>109</sup>

I fortsettelsen av utforskningen av det som kan ses som innovasjonsvendingens konsekvenser, tas tre tema opp. Det første gjelder eierskapet til patenter og såkalte IPR (intellektuelle rettigheter / immaterielle rettigheter), så drøftes forholdet mellom innovasjon og «excellence», før engasjement innenfor teknologioverføring tas opp.

### *IPR – insentiv og styringsverktøy*

I 2006 ble spørsmålet om såkalte immaterielle rettigheter (IPR) diskutert ved et møte mellom rektorer og universitetsdirektører i Bergen. Året etter, i 2007, arrangerte Innovasjon Norge en studietur til Boston med temaet «IPR policy for Norwegian universities and university colleges».<sup>110</sup> Representanter fra alle universitetene og deres såkalte «Technology Transfer Office» (TTO), enheter av ulik art som arbeidet med kommersialisering, deltok sammen med Nærings- og handelsdepartementet, Kunnskapsdepartementet (KD) og Forskningsrådet (NFR). Arrangør var Innovasjon Norge, som sammen med NFR fikk oppgaver med å inspirere og legge til rette for økt innovasjon ved universitetene.

Som oppfølging ba KD om at NFR utarbeidet forslag til felles

107 St.meld. nr. 39 (1998–1999), NOU 2001: II. Utvalget ble oppnevnt i januar 2000.

108 Ot.prp. nr. 40 (2001–2002) Endring av lov 12.5.1995 nr. 22, Om universiteter og høyskoler, fulgte NOU 2001: II. Det gjorde også Ot.prp. nr. 67 (2001–02) som gjorde endringer i lov om oppfinnelser gjort av arbeidstakere, der ansatte ved universiteter og høyskoler fikk egne bestemmelser.

109 Urealistisk blant annet fordi mange studieprogram er lukket, og forskning er et relativt eksklusivt gode fordi få kan bruke forskningsresultater, jf. Sørensen 2019: 461.

110 Universitetsstyret, sak 63/2008: 1. Fra UiB deltok juristen Inger Gjesdahl i arbeidet i regi av Forskningsrådet.

rettighetspolitikk for universitetene. En arbeidsgruppe med representanter fra UiB, UiO, NTNU, UiT, UiS og UMB fikk oppgaven med å utforme en felles IPR strategi, et

minimumsgrunnlag for tilnærmet lik opptreden mot eksterne samarbeidspartnere og oppdragsgivere både nasjonalt og internasjonalt. Videre skal det skape felles plattform for tilnærmet lik behandling av – og like vilkår – ansatte ved alle universitetene.<sup>111</sup>

Slik kom det i gang et arbeid for å etablere en felles rettighetspolitikk, i tråd med at universitetene ble underlagt sterkere toppstyring. Av sitatet ovenfor framgår det at arbeidet med en felles rettighetspolitikk ble begrunnet med hensyn til «opptreden» i forholdet til eksterne samarbeidspartnere. Rettighetsproblematikk kan sies å signalisere ønsket om å stimulere ansatte til å drive med innovasjon, men kan også ses som å følge av vendingen mot «brukere».

I juni 2008 behandlet universitetsstyret i Bergen forslag til det som var fremmet som felles rettighetspolitikk for universitetene. Styret sluttet seg ikke til fellesforslaget fra Forskningsrådet, men ønsket en videre vurdering. Spesielt var det behov for videre utredning av et punkt om eierskap til faglitterære publikasjoner og annet forsknings- og undervisningsmaterieell som var resultat av den tilsattes arbeid «ved universitetet eller av en nærmere angitt oppgave den tilsatte er pålagt i tjenesten».<sup>112</sup> Som oppfølging ble det oppnevnt en arbeidsgruppe for å utarbeide forslag til overordnet policy for IPR-rettigheter og andre rettigheter knyttet til ansattes arbeid. Styret vedtok så Rettighetspolitikk for UiB i juni 2009, bygd på utredningen fra arbeidsgruppen.<sup>113</sup> I tråd med politikken fulgte utformingen av regelverk for håndtering av de ansattes rettigheter til forsknings- og arbeidsresultater, som ble vedtatt i 2010.<sup>114</sup>

Universitetene vedtok noe ulike retningslinjer og regelverk. En forskjell gjaldt hvem som eier resultatene av forskningen. Ved

111 Sst., sak 63/2008: 1.

112 Universitetsstyret, sak 63/2008: 5.

113 Sst. Vedlegg til saken var notatet. Forslag til rettighetspolitikk for Universitetet i Bergen.

114 Universitetsstyret sak 74/2010, m. endring i 2017 (sak 19/2017), jf. Regelhåndboken: Reglement om håndtering av ansattes rettigheter til forsknings- og arbeidsresultater ved Universitetet i Bergen (uib.no).

UiO- og UiB var det de ansatte, og institusjonen kunne forhandle om dette. Ved NTNU var det imidlertid institusjonen som eide resultatene.<sup>115</sup> Dette gir ulike utgangspunkt for forhandlinger om eierskap. I tillegg er det forskjeller knyttet til ansattes egne faglitte-rære verk. Ved UiB tilhører retten til slike de ansatte, men UiB kan i særlige tilfeller få begrenset rett til å bruke slike resultater, som hvis det var brukt betydelige ressurser i utarbeidingen. Lignende gjelder materiell for undervisning, men for dataprogram, oppfinnelser og fysisk materiale er UiBs stilling sterkere. Kommersialisering skulle ikke komme i konflikt med prinsippet om akademisk frihet. Ansatte skulle stå fritt til å prioritere publisering og til å velge at resultatet skulle gjøres allment tilgjengelig, selv om dette ville kunne komme i konflikt med kommersialiseringsmulighetene.<sup>116</sup>

UiB gikk lenger i retning av å gi den enkelte ansatte rettigheter til egne oppfinnelser enn fellesforslaget. Det ble altså ingen felles rettighetspolitikk ved universitetene, selv om myndighetene søkte å få til en slik samordnet politikk. For at «produktene» som kom ut av forskning ved universitetene, skulle komme offentligheten til gode, var det nødvendig at institusjonene fikk reguleringer som gjorde at de kunne få eierskap, om ikke fullt ut, som ved innovasjoner i næringslivet og i instituttsektoren. For innovasjon og nyskaping kan det sies at universitetene også ble til markedsaktører.<sup>117</sup>

Samtidig med arbeidet med en felles IPR-politikk var det også oppmerksomhet og diskusjoner om betydningen av akademisk frihet. Som oppfølging av Stortingets behandling av regjeringens forskningsmelding i 2005 ble det nedsatt et utvalg for å utrede akademisk frihet, ledet av tidligere UiO-rector Arild Underdal. Utvalget foreslo å lovfeste den enkeltes akademiske frihet, og i desember 2007 ble lov om universiteter og høyskoler tilført en egen paragraf om akademisk frihet. Spørsmål knyttet til innovasjon og kommersialisering ble ikke spesifikt drøftet, men det ble vurdert som en utfordring for tilgangen til frie forskningsmidler at satsing på innovasjonsprosjekter ble prioritert.<sup>118</sup>

115 Se UiO – <https://www.uio.no/om/regelverk/forskning/immaterielle-rettigheter> og NTNU: <https://i.ntnu.no/wiki/-/wiki/Norsk/Politikk+for+immaterielle+rettigheter+-+IPR>

116 UiBs reglement for håndtering av ansattes rettigheter til forsknings- og arbeidsresultater.

117 Slaughter & Leslie 1997.

118 NOU 2006: 19. Utvalget ble nedsatt tre dager før regjeringen Bondevik II gikk av,

Tradisjonelt hadde universitetsansatte som gjorde oppfinnelser – mange ganger også med bruk av felles laboratorier og infrastruktur – kunnet tjene mye på dem. Noen ganger ble det også konflikter mellom ansatte om hvem som var oppfinner og skulle kunne patentere oppfinnelser. Med økt vektlegging av innovasjon ble slike problemstillinger oftere aktuelle. Det er én bakgrunn for utvikling av IPR-politikk, lokalt og i universitetspolitisk sammenheng.<sup>119</sup>

Etter at universitetsstyret vedtok IPR-politikk for UiB i 2009 og regler året etter, gikk det noen år – og et rektorskifte – før det ble vedtatt en handlingsplan for innovasjon ved UiB i 2019.<sup>120</sup> Planen vektlegger å skape «kultur for innovasjon og entreprenørskap hos studenter og ansatte, både i utdanning, forskning og formidling».<sup>121</sup> Strategien skulle vektlegge «samfunnseffekter og bidrag til et mer velfungerende og bærekraftig samfunn, og dermed favne videre enn kommersialisering og økt verdiskapning gjennom økonomisk vekst».<sup>122</sup>

Ifølge Nowotny kan handlingsplaner for innovasjon, IPR-rettigheter, patenter og lisenser ses som verktøy for å kontrollere og styre relasjonen mellom akademisk arbeid og marked.<sup>123</sup> Universitetsstyret vedtok politikk og regelverk som ga sterkere ansatterettigheter enn ved andre universiteter. Det kan tolkes som en følge av en kritisk holdning til vektleggingen av innovasjons- og kommersialiseringsmålene i den nasjonale kunnskapspolitikken. Denne holdningen kan sies å skille seg fra det handlingsplanen fra 2017 viser, i Dag Rune Olsens rektortid. Den ga tydeligere meldinger om å satse på innovasjon.<sup>124</sup>

14.10.2005. I utvalget var to UiB-professorer, juristene J.F. Bernt og Johan Giertsen.

Dessuten var professor Johan P. Olsen, tidligere UiB (administrasjon og organisasjonsvitenskap) med. Det var enstemmig. Om utfordringer ved innovasjon, se s. 27.

119 I NOU 2001: 11 hadde lederen, Bernt, flertall for regler som sikret den ansattes rettigheter, mens mindretallet (to) fra næringslivet heller sto for regler som sikret institusjonenes rettigheter til nyskapsresultater.

120 I sak 57/2018 ble universitetsstyret orientert om arbeidet med en handlingsplan, og i sak 45/2019 ble «Handlingsplan for innovasjon og entreprenørskap» vedtatt.

121 «Handlingsplan for innovasjon og entreprenørskap 2019–2022»: 2.

122 Sst.: 2.

123 Nowotny 2008: 188–194.

124 UiB gikk også inn i nye selskapskonstruksjoner, som vist i RASLab Marineholmen AS i 2019 (sak 12/2019), men også i Simula UiB AS (sak 88/2015, 133/2015) og i The Seafood Innovation Cluster AS, ved en emisjon (sak 74/2019).

### *Innovasjon og «excellence»*

Selv om universitetet tidlig etablerte samarbeid med eksterne aktører, bidro til bygging av forskningsparker og utviklet kommersialiseringsinfrastruktur, forble innovasjon en relativt liten del av universitetets virksomhet. Den akademiske «kjernevirksomheten» forble viktigst.<sup>125</sup> Ifølge filosofen Stephen Toulmin ble 1960- og -70-tallets europeiske debatt om universitetets rolle dominert av to posisjoner som han omtaler som «relevance» og «excellence». Der debatter om vitenskapens og universitetenes relevans tilsa at universitetet måtte tilpasse seg større sosiale endringer, handlet diskusjonene omkring «excellence» ofte om tradisjon, stabilitet og kontinuitet.<sup>126</sup> Spørsmålet som kan stilles i forlengelsen, er om det nødvendigvis var noen motsetning mellom «excellence» og relevans mot slutten av 1990- og begynnelsen av 2000-tallet.

Et lite tilbakeblikk på Høyteknologisenterets tidlige dager kan være en inngang til dette spørsmålet. I 1985 ble Felleslaboratorium for bioteknologi etablert. Dette ble til etter initiativ fra professor Kjell Kleppe, som ble leder for laboratoriet. Laboratoriet skulle ha plass både for universitetets forskere og for industrifolk. Laboratoriet ble åpnet av statssekretær Kjell Hansen i Industridepartementet. Ifølge NTB ville «satsingen på bioteknologi kunne føre til like store og gjennomgripende endringer i framtidens samfunn som EDB teknologien».<sup>127</sup> I 1988 ble Felleslaboratoriet for bioteknologi et institutt ved Det medisinske fakultet, og i 1990 flyttet det til Høyteknologisenteret. Parallelt ble det arbeidet for å gjøre Norge til medlem av EMBL, et europeisk elitelaboratorium for molekylærbiologisk forskning.<sup>128</sup> Dette skjedde etter et forarbeid av en komité ledet av Kleppe, i 1986.<sup>129</sup> I norsk sammenheng var det bare aktuelt med EMBL-deltakelse fra miljøet ved UiO og UiB, særlig fra miljøet rundt Kleppe.<sup>130</sup>

Felleslaboratoriet for bioteknologi og fasilitetene det fikk i Høyteknologisenteret, var et viktig utgangspunkt for *Sars Interna-*

125 Gulbrandsen 2003.

126 Toulmin 1990: 192.

127 NTB, «Et avansert felleslaboratorium for bioteknologi» (21.II.1985).

128 Mørland 1997.

129 St.meld. nr. 60 (1984–85). Innst. S. 316. (1984–85).

130 Mørland 1997.



*tional Centre for Marine Molecular Biology* (Sars-senteret) i 1997, med midler fra Forskningsrådet, regjeringen og UiB.<sup>131</sup> Senteret skulle studere grunnleggende biologiske prosesser i marine organismer, men var også ansvarlig for drift av UiBs sekvenseringslaboratorium som solgte tjenester til institusjoner som Helse Bergen og HI. Sarsmiljøet ble fort et internasjonalt ledende miljø med publikasjoner i viktige tidsskrift, samtidig som det drev med mer næringsrettet virksomhet. Da Sars-senteret ble medlem av EMBL i 2003, var det et internasjonalt ledende miljø innenfor sine forskningsfelt.<sup>132</sup> Fram til 2014 var Sars-senteret plassert i Unifob, senere Uni-Research, før det flyttet inn i UiB.<sup>133</sup>

Denne lille ekskursjonen i Sars-senteret kan antyde at veien fra innovasjonsretorikk til internasjonalt ledende grunnforskning ikke alltid er så lang. Allerede midt på 1980-tallet ble bioteknologi og molekylærbiologisk forskning framhevet som et felt med store muligheter for samfunnsendringer og innovasjon. For Felleslaboratorium for bioteknologi var det ambisjoner om mulig gevinst utover de rent vitenskapelige gjennombrudd, selv om det også var tenkt som et vitenskapelig elitelaboratorium. Da Sars-senteret ble etablert, var det orientert mot forskning for akvakulturnæringen, men fort ble det også et internasjonalt fremragende miljø.

For Castells og Hall handlet oppkomsten av forskningsparkeer først og fremst om byutvikling og dens finansielle interesser. I jakten på innovasjon ble forskning innsatsfaktor i en økonomisk virkelighet i stadig endring. Men en slik fortolkning også kan snus på hodet. Med Høyteknologisenteret fikk UiB tilgang til nye forskningsfasiliteter og infrastruktur. Samtidig var forhåpningen om et innovasjonseventyr knyttet til molekylærbiologisk forskning og bioteknologi viktig for å skaffe midler både for Felleslaboratoriet og Sars-senteret. Resultatet ble ikke nye selskaper i stor stil, men inntekter fra utleie og tjenest salg.

<sup>131</sup> Sars-senteret ble presentert, med bilde av nytilsatt direktør Daniel Chourrou, universitetsdirektør Rommetveit og rådgiver Ivar Lossius foran fiskekarene i lokalene til Stiftelsen industrilaboratoriet, i *På Høyden 1*, 1997: 1 og 3. UiB og departementet skulle bidra med 10 mill. kr hver i 2 år, og senteret skulle få en kjerne på 30–40 forskere, de fleste nok utenlandske, og få inntil 80 medarbeidere. Lossius var med SAK- den internasjonale vitenskapelige komiteen for senteret. Sars-senteret ble ikke en SFF i 2002, men fikk fast statlig støtte.

<sup>132</sup> Om Sars-senteret: <https://www.uib.no/en/sars-senteret/114929/sars-centre-history>

<sup>133</sup> Universitetsstyret sak 62/2014.

### *BTO og VIS – kommersialisering satt i system*

Etter lovendringen 1.1.2003 som inkluderte innovasjon som en del av universitetets oppgaver, med undervisning, forskning og formidling som de andre, begynte universitetene å etablere såkalte teknologioverføringsselskaper, også kalt TTO-er. Både UiB, UiO og NTNU etablerte slike selskaper, alene eller sammen med samarbeidsinstitusjoner. I Bergen ble selskapet Bergen Teknologioverføring AS, BTO, stiftet 22.12.2004.<sup>134</sup> UiBs eierskap var 40 prosent, Helse Bergen hadde 40 prosent og Havforskningsinstituttet 20 prosent av aksjene. Selskapets formål var å være et redskap og et kompetansested for forvaltning av eiernes og «andres» immaterielle rettigheter og interesser knyttet til forskningsresultater og forskningsprosesser. Det skulle drive utredning, rådgivning og administrativ oppfølging ved mulig kommersialisering. Det første driftsåret, 2005, hadde BTO fire ansatte. I 2015 ble eierstrukturen endret, UiB, Helse Bergen og HI reduserte sine andeler, og inn kom SIVA med 13 prosent, Høyskolen på Vestlandet (HVL) og NHH med små andeler.<sup>135</sup> I 2019 endret BTO navn til Vestlandets Innovasjonsselskap (VIS AS), og i 2020 var antallet ansatte nesten 50.

BTO gikk inn i det bergenske innovasjonssystemet, der FORNY Vest og siden også selskapene i SARSIA-systemet var virkemidler. Av årsmeldingene for BTO og selskapene i SARSIA-systemet ser vi at det var mye overlappende styremedlemskap. Fra UiB var det særlig den administrative ledelsen som var med i styrene.<sup>136</sup> Det var også kontinuitet; for eksempel var, som nevnt, den første styrelederen for HIB AS, Jan Einar Greve, styreleder helt til 2009. I siste halvdel av 00-tallet oppnevnte UiB flere faglig ansatte til styret for BTO. Styret ble utvidet da det kom nye institusjoner inn i selskapet, og ledelsen for disse ble med i styret. Fra 2018 har Bjørn Østbø, eksternt medlem i universitetsstyret, vært styreleder for BTO- fra 2019 VIS.<sup>137</sup> Noe av bakgrunnen var også at Kunnskaps-

134 Universitetsstyret sak 101/2004. UiO etablerte Birkeland Innovasjon AS i 2004. I 2011 gikk selskapet sammen med Medinova AS og ble til Inven2 AS, med UiO og Helse Sør Øst som 50 %-eiere. NTNU etablerte NTNU Technology Transfer (NTNU TTO) i 2003, i 2011 kom Helse Midt-Norge inn som eier av 15 %.

135 UiB og Helse Bergen gikk ned til 33,4 % eierandeler og HI fra 20 til 14 % i 2015. Årsrapport BTO 2005, Årsrapport Vis Innovasjon 2019.

136 Årsmeldinger fra 2004 fra SARSIA-selskapene og BTO i Brønnøysundregisteret.

137 Se også universitetsstyresaker om UiBs eierstyring, som sak 100/2017.

departementet var mer opptatt av universitetets eierroller. UiB er eier på vegne av staten i VIS, og fra opprettelsen av BTO i 2004 har UiB rapportert om forvaltningen av eierinteresser og relasjonen til eierstyring til departementet etter behandling i universitetsstyret.

Etter hvert ble BTO og siden VIS det viktigste av de innovasjonsrelaterte selskapene for UiB. Eierandelen var størst og virksomheten var tettest på UiB-ansatte og deres eventuelle ideer for nyskaping. Strukturene for innovasjon og kommersialisering ble – og er fortsatt – lokalisert på Marineholmen. Også Vitensenteret VIL VITE AS befinner seg i denne forskningsparken. Dette åpnet i 2007, blant annet rustet med en stor gave fra Norsk Hydro ved selskapets hundreårs-jubileum.<sup>138</sup> UiB er en av eierne i VIL VITE, sammen med Bergen kommune og andre. Innvevingen av aktører i det mangfoldige Marineholmen-miljøet viser på mange måter et nettverk som både har røtter tilbake til tidlig 1980-tall, med universitetet, kommunen og næringslivet, selv om mange nye har kommet til. Dette er nettverk som synes typiske i mange forskningsparker.

Universitetene rapporterer om innovasjon og nyskaping i egne og andres TTO-selskaper i DBH-databasen for høyere utdanning fra 2007.<sup>139</sup> Der er omfanget av innmeldte nye ideer, antallet nye patenter, patentsøknader, lisenser og nyetablerte selskaper registrert.

Ovenfor ble det vist til at resultatene av bestrebelsene for økt innovasjon og nyskaping ikke svarte til forventningene da FORNYsatsingen ble evaluert i tidlig på 00-tallet. Med den tilgjengelige statistikken fra 2007 – hva kan sies om situasjonen ved inngangen til 2020-årene? Fra 2007 til 2021 hadde BTO/VIS mottatt 1365 ideer, 56 nye foretak var etablert, og 10 patenter tatt ut. Av disse var 620 ideer, 31 nye foretak og 7 patenter ved UiB-ansatte, om lag halvparten av den samlede rapporteringen fra BTO/VIS. Situasjonen er ikke veldig forskjellig for innovasjonsselskapene UiO og NTNU eier, henholdsvis Invent2 og NTNU TTO.<sup>140</sup> Mens UiO er 50 prosent eier og NTNU er 85 prosent eier, eier UiB bare 33 prosent i sitt TTO. I meldingene fra alle selskapene vises det til gjennombrudd

138 Fenomenet vitensentre har en historie tilbake til 1930-tallet og knyttes til tiltak for å fremme barn og ungdoms interesse for og kunnskap om vitenskap – særlig teknologisk vitenskap – og teknologihistorie.

139 [www.nsd.no](http://www.nsd.no) i statistikk for universiteter og høyskoler, DBH database for høyere utdanning, tabellen er merket s19.2.

140 <https://dbh.hkdir.no/tall-og-statistikk/statistikk-meny/annet/statistikk-side/19.2>.

og mange nye ideer og selskaper, samtidig som det legges vekt på at få ideer blir til virkelige gjennombrudd.<sup>141</sup>

I VIS' egen presentasjon kan vi lese om lag 100 ideer til nye selskaper hvert år. Ikke mange gjør stor suksess, men det vises til at det er tilført over 2 mrd. kroner til selskapene som er etablert, og at om lag 1000 arbeidsplasser er skapt rundt de 252 patentene som er tatt ut.<sup>142</sup> Kanskje var det nettopp slike tall herrene Lisæth, Graue og Hauge drømte om da de smilte for BT på Muséplass i 1986 – drømmen om at vitenskap skulle bidra til næringsutvikling?

På 1980-tallet var det få vitenskapelig ansatte å se i avisspalte-ene da planer og vyer ble lansert – og drevet gjennom – etter innsats for støtte fra de bevilgende myndigheter. En som sto fram, var Kjell Kleppe. To andre, James B. Lorens og Petter Bjørstad, er framdeles aktive. I sin nyttårstale i 2017 framhevet statsminister Erna Solberg professor Jim Lorens og selskapet BerGenBio AS, hvis innsats var veldig lovende for ny og virksom kreftmedisin.<sup>143</sup> I januar 1993 rapporterte BT om lovende resultater da Lorens disputerte, og han vektla Høyteknologisenterets muligheter.<sup>144</sup> Like før jul i 2020 ble den andre, informatikkprofessor Petter Bjørstad, pensjonist.<sup>145</sup> Han var av dem som tjente store penger da gründerselskapet ICE Soft AS ble solgt høsten 2000. Det ble til i Datablokken på Mari-neholmen på 1990-tallet. Han var av dem som ivret for å satse på utbyggingen der, og i 1987 ga han uttrykk for at det var «avgjørende viktig» ikke å utsette byggingen.<sup>146</sup> Nå er han i styret for Simula UiB AS som UiB var med å opprette i 2015.<sup>147</sup>

### Et bergensk innovasjonssystem?

Ikke bare er innovasjon og nyskaping innvevd i biovitenskapenes og datavitenskapenes utvikling, også samfunnsvitenskapelige og

141 Som <https://www.inven2.com/om-oss/oppsummering-av-aret/>, <https://www.ntnutto.no/om-oss/arsrapporter/>

142 Om VIS as VIS ([visinnovasjon.no](http://visinnovasjon.no)).

143 <https://www.nrk.no/norge/erna-solbergs-nyttarstale-1.13300596>

144 BT 15.1.1993.

145 <https://khrono.no/en-embetsmann-har-fatt-avskjed-i-nade>, se BT 29.8.2000, s. 10, og 18.2.01, UiB-ilegg; 3.

146 Som i intervju i BT 9.9.1987: 21. UiB hadde bedt departementet om støtte (se ovenfor).

147 Se ovenfor om selskapet (sak 133/15) og [www.simula-uib.com](http://www.simula-uib.com).

humanistiske fag har vært del av utviklingen. Da UiB i 1983 så muligheter for lokalisering av ny aktivitet i samarbeid med næringslivet, ble – som vist – Nedre Nygård, øst for høyden, lansert. Men forskningsparken ble realisert et annet sted, på Marineholmen. Senere ble imidlertid Nedre Nygård sted for satsing, med Media City Bergen (MCB) som åpnet i 2017 i de ombygde lokalene for olje og siden finans – Norsk Hydro og DNB. Ikke bare området, men også samarbeidet mellom UiB og TV 2 som var utgangspunkt for MCB, hadde en historie.<sup>148</sup> Da Bergen ble hovedsete for TV 2 på 1990-tallet, var det et TV-faglig miljø ved UiB, og fra 1980-tallet ble det arbeidet for å knytte flere mediebedrifter og fagutvikling til universitetets mediesenter. Også De nordiske mediedagene ble arrangert i Bergen fra 1980-tallet og var del av en satsing på *Mediabyen Bergen*.<sup>149</sup> Da arbeidet med MCB ble presentert i 2013, var målet «å skape et internasjonalt ledende miljø for innovasjon og kunnskapsutvikling innen mediefeltet».<sup>150</sup> Mediene skulle få større nærhet til forskning og utdanning, til kandidatenes kvalifikasjoner, og ville styrke UiBs formidlingsmuligheter. Slik minner MCB på mange måter om det som var ønsket bak Høyteknologisenteret 30 år før.

Historien om samspill, samarbeid og nettverk mellom næringsliv, stat og universitet er lang. Innovasjonsvendingen som begynte med Høyteknologisenteret på 1980-tallet, oppsto i spenning mellom myndighetenes nye økonomiske politikk og ideer om universitetets rolle i økonomien, og UiBs behov for oppgradering av forskningsinfrastruktur og ønsker om vekst. Nettverket var sterkt, og i noen tilfeller ble det også, som vist, kritisert for hemmelighold og uklare roller. At UiB fikk lov til å leie store arealer, ga sikre og store inntekter som berget forskningsparken gjennom stormfulle år rundt 1990. På tross av økonomiske kriser og jappetidsproblemer ble Høyteknologisenteret til en forskningspark som i årene fram til 2020 fikk langt større omfang og flere virksomheter enn planen var i 1985.

Parallelt med innovasjonshistorien finner vi en historie som handler om forskningsinfrastruktur. Det nye samfunnsoppdraget,

148 Universitetsstyret, sak 10/14 (13.02.14). Forslaget om samlokalisering ble lansert av TV 2-sjef Alf Hildrum i 2009. Så startet en dialog mellom universitetsledelsen og TV 2-ledelsen om muligheter for styrket samarbeid.

149 Gulbrandsen 1995, Farsund & Leknes 2005.

150 <https://www.uib.no/aktuelt/36834/uib-satser-p%C3%A5-mediacity> – fra rektor Sigmund Grønmos tale.

innovasjon, ble en ny kilde til finansiell støtte og en mulighet for vekst og utvikling. Høyteknologisenteret var ikke bare et innovasjonssenter, men ble også hjemsted for universitetsinstitutter, og laboratorier der det foregikk grunnforskning og utdanning, og hvor det fantes fremragende forskningsmiljø. Universitetet var ikke en passiv aktør som fikk kastet politiske vedtak ned over seg, men snarere en aktør som brukte den nye politikken for å fremme egne strategier og mål. Universitetet endret seg, og ble i større grad en strategisk aktør med tette nettverk mellom universitetsledelse kommunale myndigheter, politikk og næringsliv. I denne historien ser det ut til at UiB kan omtales som en pragmatisk tilpasser som tok imot politiske signaler, omformet dem og brukte dem til å oppnå egne mål.

Innovasjonsvendingen kunne bidra til vekst utover ordinære bevilgninger over statsbudsjettet, men kunne også gi endringer i forskning og utdanning. Også disse aktivitetene ble vevd inn i strategier og handlingsplaner for å styre utviklingen mot ønskede mål. Samtidig ble planer behandlet i demokratiske organer, noe som representerer en åpenhet for offentlig debatt og strid om veivalg. Tidligere tider var kanskje mer preget av at enkelte forskere kunne skaffe midler til egen forskning – og innovasjoner i samspill med eksterne aktører uten samme åpenhet. I konkurransene om interne ressurser kan det se ut til at tildeling av eksterne midler spiller en større rolle nå enn tidligere. Det kan føre til at eksterne aktører får større innflytelse over institusjonenes bruk av ressurser. Dette er også noe som reflekterer innovasjonsvendingens logikk.

For å forstå hva innovasjonsvendingen har hatt å si for forholdet mellom universitet og næringsliv, trengs det analyser og forståelse av forholdet mellom universitet og stat. Over tid – og i denne historien – har UiB hatt noe skiftende universitetspolitiske linjer fra først på 1980-tallet. Samtidig har universitetet mange aktører og aktørgrupper. Kanskje kjennetegnes innovasjonsvendingen av at spørsmålene om institusjonell autonomi ble mer nyanserte enn de var på 1960-tallet. Universitetet gikk også inn i samarbeid og konstellasjoner som ville vært fremmede noen tiår tidligere. Med økt vektlegging av akademisk frihet og universitetets autonomi i utredninger og politikk de siste 15 årene, framstår universitetets forhold til både næringsliv og stat mer flertydig og åpent.

## Litteratur og kilder

- Askevold, E.O., Halvorsen, T., Laudal, T. & Steineke, J.M. (2003). *Norske forskningsparker: Mot en bedre organisert nyskaping?* Stavanger: Rogalandforskning.
- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society*. New York: Basic Books.
- Bleiklie, I. (2018). New public management or neoliberalism: Higher education. I: J.C. Shin & P. Teixeira (red.), *Encyclopedia of international higher education systems and institutions* (s. 1–2). Dordrecht: Springer science + business.
- Castells, M. & Hall, P. (1994). *Technopoles of the world: The making of 21st century industrial complexes*. London: Routledge.
- Drucker, P.F. (1969). *The age of discontinuity: Guidelines to our changing society*. London: Heinemann.
- Farsund, A. & Leknes, E. (2005). *Næringspolitikk i fem norske storbyregioner: Samarbeidsrelasjoner på tvers av geografiske og institusjonelle grenser*. Rapport Rogalandforskning 2005/058.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie*, Bind I. Universitetet i Bergen.
- Furre, B. (1992). *Norsk historie 1905–1990. Vårt hundreår*. Oslo: Det norske samlaget.
- Gulbrandsen, M. (1995). *Universitet og region: Samarbeid mellom universiteter og regionalt næringsliv i Norge*. TEMA Nord 518. København: Nordisk råd.
- Gulbrandsen, M. (2003). *Jeg gjør jo ikke dette for å bli rik av det: Kommersialisering av norsk universitetsforskning*. Oslo: NIFU.
- Gulbrandsen, M., Røste, R. & Kristiansen, T.E. (2006). *Universitetenes og forskningsinstituttenes rolle i kommersialisering*. Oslo: NIFU STEP arbeidsnotat 40.
- Halvorsen, K. & Lacave, M. (1998). *Innovation systems in urban areas: A study of science parks and technopoles*. Oslo: NIBR working paper 110.
- Halvorsen, T. (2019). *Frå vekstparadigme til berekraftsmål?* I: A. Tjora (red.), *Universitetskamp* (s. 495–526). Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Hervik, A., Arnestad, M. & Wicksteed, B. (1997). *Evaluering av FORNY-programmet*. Molde: Møre-forskning rapport nr. 9703.
- Innset, O. (2020). *Markedsvendingen. Nyliberalismens historie i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Johnsen, T. (red.) (1986). *Utvikling av høyteknologimiljøer: Rapport fra seminar i Bergen 22.10.1986*. Rapport 78. Bergen: Industriøkonomisk institutt.
- Klein, U. (2020). *Technoscience in history. Prussia, 1750–1850*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Krücken, G. & Meier, F. (2006). Turning the university into an organizational actor. I: G.S. Drori, J.W. Meyer & H. Hwang (red.), *Globalization and organizations*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mørland, B. (1997). *Om norsk deltakelse i EMBL – European Molecular Biology Laboratory* (NIFU-rapport 13/1997). Oslo: NIFU.
- Nielsen, T.H. (2000). *Livets tre og kodenens kode. Fra genetik til bioteknologi. Norge 1900–2000*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- NOU 1981: 30A. *Forskning, teknisk utvikling og industriell innovasjon*.
- NOU 2001: 11. *Frå innsikt til industri: Kommersialisering av forskningsresultater ved universiteter og høyskoler*.
- NOU 2006: 19. *Akademisk frihet: Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*.
- Nowotny, H. (2008). *Insatiable curiosity: Innovation in a fragile future*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Nowotny, H., Scott, P.B. & Gibbons, M.T. (2001). *Re-thinking science: Knowledge and the public in an age of uncertainty*. Cambridge, MA: Polity Press.
- OECD/Committee for scientific and technological policy (1978). *Policies for the stimulation of industrial innovation. Vol. 1 Analytical report* (s. 24). Paris: OECD.
- Roald, H.J. (2010). *Byplanen: en historie om utviklingen av Bergen by*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Roll-Hansen, R. (1996). *Biologien ved Bergens museum og Universitetet i Bergen*. I: N. Roll-Hansen, J. Goksøyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernæs, K.A. Selvig, F.W. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen. *Universitetet i Bergens historie*. Bind II. Universitetet i Bergen.
- Skoie, H. (1997). *Norway – A province of science in a changing world*. Trondheim: Senter for teknologi og samfunn NTNU, rapport nr. 32.
- Slaughter, S. & Leslie, L. (1997). *Academic capitalism: Politics, policies, and the entrepreneurial university*. Baltimore, MA: The Johns Hopkins University Press.

- St.meld. nr. 35 (1975–76).** *Om forskningens organisering og finansiering.*
- St.meld. nr. 54 (1982–83).** *Om teknisk-industriell forskning og utvikling.*
- St.meld. nr. 60 (1984–85).** *Om forskningen i Norge.*
- St.meld. nr. 39 (1998–99).** *Forskning ved et tidsskille.*
- St.meld. nr. 27 (2000–2001).** *Gjør din plikt – krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning.*
- St.meld. nr. 20 (2004–2005).** *Vilje til forskning.*
- Sørensen, K.H. (2019).** Mas, mas, mas – over hele linja. I: A. Tjora (red.), *Universitetskamp* (s. 450–483). Oslo: Scandinavian University Press.
- Toulmin, S. (1990).** *Cosmopolis. The hidden agenda of modernity.* Chicago, IL: Chicago University Press.
- Wicken, O. (2000).** *Forskning, næringsliv og politikk. En historisk fremstilling av norsk næringslivsforskning og -politikk.* Oslo: TIK-arbeidsnotat nr. 6.







# Medarbeidere i bind 3

**Astri Andresen** (1955) er historiker og professor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, UiB.

**Kari Tove Elvbakken** (1955) er statsviter og professor ved Institutt for politikk og forvaltning, UiB.

**Åsmund Borgen Gjerde** (1983) er historiker og oppdragsforsker, for tiden engasjert av Norsk studentorganisasjon.

**Hege Roll-Hansen** (1967) er historiker og førsteamanuensis ved Institutt for kultur, religion og samfunnsfag ved Universitetet i Sørøst-Norge.

**Terje Finstad** (1982) er historiker og førsteamanuensis ved Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU.

**Leidulf Melve** (1972) er historiker og professor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, UiB.

**Teemu Ryymin** (1972) er historiker og professor ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, UiB.